ISSN 2304-5809

Молодий Вчений

5 (45)
2017

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 5 (45) травень, 2017 р.

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Обкладинка журналу присвячена до 200-річчю Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, який входить до когорти лідерів педагогічної освіти в Україні.

ПЕРЕДМОВА

У травні 2017 року Південноукраїнському національному педагогічному університету імені К. Д. Ушинського виповнюється 200 років.

Університет розпочав своє існування в Одесі з Педагогічного інституту, що був відкритий в Одесі при Рішельєвському ліцеї 2 травня 1817 року, згідно з Указом Імператора Олександра I. За цей період він пройшов складний шлях неодноразових реорганізацій, відновлень та змін назв (Педагогічний інститут, Головний педагогічний інститут, Учительський (педагогічний) інститут, Інститут народної освіти, Одеський державний педагогічний інститут імені К. Д. Ушинського, Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського та ін.).

До 1941 року університет був одним із найбільших у Одесі за кількістю студентів та провідним у СРСР з підготовки вчительських кадрів. У період Великої Вітчизняної війни – це єдиний педагогічний ВНЗ, що за рішенням влади був передислокований до Туркменії і продовжував готувати учительські кадри для нашої держави. За роки свого існування в його стінах підготовлено понад 100000 фахівців для системи освіти нашої країни та понад 30 – інших держав світу.

Гордість університету – його визнані педагоги-вчені, студенти та випускники, що внесли неоцінимий вклад у розвиток національної освіти і науки на світовому рівні, а саме: двічі лауреат Державної премії, фундатор нових напрямків у теорії фізики А. Ю. Ків; лауреат Державної премії, фундатор теоретико-методичних основ сучасної психологічної науки С. Л. Рубінштейн; лауреат Державної премії Ф. Р. Гонтмахер; лауреат Державної премії у галузі освіти, академік А. М. Богуш; перший доктор педагогічних наук в Україні Я. Б. Рєзнік; основоположник експертної психології, професор М. М. Ланге та засновники різних наукових шкіл, що отримали світове визнання – академіки Д. К. Третьяков, А. М. Богуш, О. Я. Чебикін; член-кореспонденти М. Г. Чеботарьов, В. І. Войтко, Д. О. Свіриденко, Р. Ю. Мартинова та ін.; фундатор професійної педагогіки, професор Р. І. Хмелюк; знані діячі культури: поети – В. А. Бершацький, А. Ш. Губерман, В. І. Іванович; письменники – С. І. Олійник, Є. С. Кравченко, І. А. Луценко; народні художники – А. І. Лоза, П. А. Злочевський; Олімпійські чемпіони – М. Ніколаєва, Г. Мондзолевський, Є. Лапінський, В. Міхальчук, Я. Железняк, С. Петренко, Н. Олізаренко, О. Соколовська, Г. Авдієнко, В. Петренко, М. Мільчев, Ю. Білоног, Д. Алєксеєв, С. Димчук, Ю. Чебан, В. Ломаченко та ін.; Герої Радянського Союзу – В. С. Моргуненко, В. П. Мусін, А. Я. Коваленко; Герой соціалістичної праці С. Цвігун; Герой України – Б. Литвак; народний вчитель – М. Палтишев та понад 2000 заслужених діячів науки, культури, відмінників народної освіти та багато інших. Випускники університету також успішно працюють в системі державної служби та місцевого самоуправління, очолюють крупні міста, міністерства (відомства), обираються народними депутатами та депутатами інших рівнів. Вони також очолюють крупні університети, науково-дослідні інститути та різні освітні заклади.

Наразі університет є флагманом педагогічної освіти на півдні України, де успішно функціонує 17 визнаних наукових шкіл, ведеться підготовка за майже 50 спеціальностями та спеціалізаціями студентів, аспірантів та докторантів на 12 факультетах. За трудові досягнення університет неодноразово відзначався державними, а також різними вітчизняними та зарубіжними нагородами. Університет є членом багатьох міжнародних асоціацій і товариств, співпрацює з майже 100 різними міжнародними освітніми і науковими центрами; щороку реалізує майже 30 міжнародних проектів. За різними рейтингами університет стабільно знаходиться у когорті лідерів серед ВНЗ своєї групи в державі.

Ректор,
доктор психологічних наук,
професор, академік НАПН України,
Чебикін Олексій Якович

ЗМІСТ

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

ХІМІЧНІ НАУКИ

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

МЕДИЧНІ НАУКИ

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

CONTENTS

POLITICAL SCIENCES

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

STATE ADMINISTRATION

SOCIAL COMMUNICATIONS

PHILOLOGICAL SCIENCES

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

LAW SCIENCES

PEDAGOGICAL SCIENCES

ENGINEERING SCIENCES

ECONOMIC SCIENCES

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

УДК 539.1.01

ЗАПОЛНЕНИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ ОБОЛОЧЕК АТОМОВ

Попенко В.И.
Научно-производственная корпорация
«Киевский институт автоматики»

Зависимость количества электронов полностью заполненных оболочек от номера оболочки и энергия связи электронов рассмотрена в [1]. В предлагаемой статье сделана попытка объяснения порядка заполнения оболочек с позиции энергетической выгодности электронных конфигураций, образуемых в процессе заполнения оболочек.

Ключевые слова: атом, электрон, электронная оболочка, ядро.

Электронная застройка атомов следует общему свойству материи, стремлению к состоянию с наименьшей энергией. Энергия связи электронов атома имеет отрицательный знак. Состоянию атома с наименьшей энергией соответствует максимальная энергия связи его составляющих.

Потенциалы атомных ядер и потенциалы электронов сферически симметричны, поэтому электроны в атомах размещаются сферическими слоями, или оболочками, на одинаковых расстояниях в слое от ядра и максимальных расстояниях друг от друга [1]. Первая или ближайшая к ядру оболочка поименована *K*, последующие – *L, M, N, O, P, Q* [3].

Энергия связи электрона в атоме равна сумме отрицательной энергии электрона в потенциале ядра, зависящей от заряда ядра и расстояния электрона до ядра, и положительной энергии взаимодействия между электронами оболочки, зависящей от числа электронов в оболочке и расстояний между ними, которые в свою очередь зависят от числа электронов в оболочке.

С увеличением заряда ядра атомов, и, соответственно числа электронов в оболочке, энергия взаимодействия между электронами оболочки по абсолютной величине взрастает быстрее, чем энергия электрона в потенциале ядра. Это приводит к колебаниям величины энергии связи электронов атомов, при монотонном увеличении атомного номера.

Полностью заполненные оболочки содержат по $N = 2n^2$ электронов, где n = 1, 2, 3... – номер оболочки. Физически формула отражает пропорциональность числа электронов n-той электронной оболочки её относительному объему V_n. Цифра два означает четное число электронов в оболочке. $V_n \propto \pi R_n^2 \Delta_n \propto n^2$, где $R_n \propto n\Delta_n$ – средний радиус оболочки, Δ_n – толщина оболочки, величина которой пропорциональная расстоянию до ядра и обратно пропорциональная заряду ядра. Объем, занимаемый электроном в атоме, зависит от заряда ядра и номера оболочки, в которой он расположен. Чем больше заряд ядра, и чем ближе электрон к ядру, тем меньше занимаемый им объём.

Регулярное заполнение, электронных оболочек атомов при последовательном увеличении заряда ядра атома, в соответствии с формулой $N = 2n^2$, предполагает размещение двух электронов в *K* оболочке, восьми в *L*, восемнадцати в *M*, тридцати двух в *N*, пятидесяти в *O* оболочке и т.д.

Единственный электрон атома водорода размещается на дне потенциальной ямы образуемой, согласно [1], Кулоновским потенциалом ядра и слабым взаимодействием электрона с протоном. Вторая составляющая потенциальной функции, образующей потенциальную яму, вытекает из распада нейтронов и *K* захвата электронов некоторыми атомами, относящихся к слабым взаимодействиям.

Два электрона гелия размещаются в диаметрально противоположных точках потенциальной ямы атома.

Размещение электронов лития рассмотрим детальнее. Два его электрона размещаются в *K* оболочке в диаметрально противоположных точках потенциальной ямы, на расстоянии *d*. Третий размещается в следующей *L* оболочке.

Глубина потенциальной ямы ядра лития – 122.42 эВ [2]. Присутствие второго электрона в *K* оболочке повышает энергию связи каждого до -75.62 эВ, на величину энергии их взаимодействия друг с другом, равную разности энергии их связи и глубины потенциальной ямы $W_{e,e}$ = -75.62 – (-122.42) = 46.8 эВ.

Если мысленно поместить третий электрон лития в *K* оболочку, расстояния, а = $d\sqrt{3}/2$ между электронами, равномерно рассредоточенными по окружности, уменьшится сравнительно расстояния *d* между двух электронов в $a/d = \sqrt{3}/2$ раз. При этом каждый электрон будет взаимодействовать не с одним, а уже с двумя другими, поэтому энергия взаимодействия каждого электрона станет равной $W_{e,e}^* = 2 \cdot 46.8 \cdot 2/\sqrt{3} = 108.08$ эВ.

Суммарная энергия связи трех электронов в *K* оболочке мысленного атома лития будет составлять $W_{Li}^* = (108.08 - 122.42) \cdot 3 = -43.02$ эВ.

Отрицательная энергия связи электронов реального атома лития с двумя электронами в *K* и третьим в *L* оболочке $W_{Li} = -(75.62 \times 2 + 5.92) =$ = -157.16 эВ, по абсолютной величине больше энергии связи мыслимого атома лития с тремя электронами в *K* оболочке на $|W_{Li} - W_{Li}^*| =$ = 157.16 – 43.02 = 114.14 эВ.

Это значит, что переход от двух электронов в слое к трём энергетически не выгодное событие в размещении электронов. Подтверждение тому то, что, при характерном для внешних оболочек атомов увеличении энергии связи с ростом числа электронов, энергия связи третьего электрона по абсолютной величине меньше энергии связи второго электрона. А именно: бериллий 9.32 эВ – бор 8.30 эВ, магний 7.64 эВ – алюминий 5.98 эВ, цинк 9.39 эВ – галлий 6.0 эВ, кадмий 8.99 эВ – индий 5.7 эВ, ртуть 10.43 эВ – таллий 6.11 эВ; где первый атом пары имеет два, второй три электрона во внешней электронной оболочке.

Это подтверждается и тем, что энергии связи второго электрона атома бериллия и изоэлектронных ионов, (первая строчка таблицы, приведенной ниже), практически равны энергиям связи третьего электрона атома бора и изоэлектронных ионов, (вторая строчка таблицы):

Be, 9.32; *BII*, 25.15; *CIII*, 47.87; *NIV*, 77.45; *OV*, 113.87; *FVI*, 157.1; *NeVII*, 208.1; *NaVIII* 264.2; *MgIX*, 328

B, 8.29; *CII*, 24.37; *NIII*, 47.42; *OIV*, 77.39; *FV*, 114.21; *NeVI*, 157.9; *NaVII*, 208.4; *MgVIII*, 265.8; *AlIX*, 330.1.

Где: *Be, BII, CIII…* – символы атомов и ионов; 9.32, 25.15, 47.87... – эВ [Т].

При почти равных энергиях связи электронов элементы нижней строчки таблицы содержат на один электрон больше, т.е. удельная энергия связи электронов нижней строчки по абсолютной величине меньше, чем верхней.

Энергетически не выгодный переход от двух электронов к трём в слое, может приводить к нарушению регулярного порядка заполнения электронных оболочек некоторых атомов.

С лития по неон происходит регулярное заполнение второй L оболочки, которая согласно формуле $N = 2n^2$, может содержать $2 \cdot 2^2 = 8$ электронов. Хотя при переходе с двух электронов в атоме бериллия к трём в атоме бора наблюдается понижение величины энергии связи, нарушения регулярного порядка заполнения оболочки не происходит, поскольку ему нет альтернативы.

С достижением числа электронов внешней оболочке восьми, энергия взаимодействия их друг с другом по абсолютной величине приближается к энергии в потенциале ядра. Присоединение к ней девятого электрона может понизить энергию связи электронов оболочки по абсолютной величине, сравнительно восьми электронов. Рассмотрим это на примере атома натрия. Натрий содержит один электрон в M оболочке с энергией связи – 5.14 эВ, восемь электронов в L оболочке и два в K оболочке. Энергия связи шестого, седьмого и восьмого электронов L оболочки составляет W_6 = -98.88, W_7 = -71.65 и W_8 = -47.29 эВ. Разности их соответственно равны $\Delta W_{6,7} = -(98.88 - 71.65) = -27.23$, $\Delta W_{7,8} = -(71.65 - 47.29) = -24.36$ эВ.

Мысленно поместим одиннадцатый электрон натрия девятым в L оболочку. Энергию связи его экстраполируем разностью энергии связи восьмого электрона и среднего значения разностей между энергиями связи предыдущих электронов $W_9^* = W_8 - (\Delta W_{6,7} + \Delta W_{7,8})/2 = -[47.29 - (27.23 + 24.36)/2] = -21.46$ эВ.

Размещение восьми электронов в L и одного в M оболочке реального натрия энергетически выгоднее девяти электронов L оболочке мысленного натрия с девятью электронами в L оболочке на $W_{Na} - W_{Na}^* = -[(47.29 \times 8 + 5.14) - (21.46 \times 9)] = -190.32$ эВ. Переход от восьми к девяти электронам в оболочке, как и от двух к трём, энергетически не выгодное событие в размещении электронов. Девятый электрон никогда не присоединяется к внешней оболочке.

Энергетический барьер перехода от восьми к девяти электронам $|190.32|$ эВ выше, чем $|114.14|$ эВ, от двух к трем поэтому, как, правило, приводит к образованию нового слоя. Заполнение внешних оболочек атомов заканчивается восемью электронами, а вместо присоединения девятого электрона начинается заполнение следующего слоя.

Энергетический барьер перехода от двух к трем электронам во внешней оболочке, при наличии не достроенных внутренних оболочек, приводит к их дальнейшей достройке.

Поскольку потенциал ядра в области расположения внутренних оболочек, сопровождающийся присоединением двух внешних электронов, повышается до некоторого уровня, в атомах скандия, иттрия, лантана, актиния становится энергетически возможным присоединение к восьми девятого и последующих электронов.

С натрия по аргон происходит регулярное заполнение восьми электронов M оболочки. Энергетически не выгодный переход к девяти электронам в M оболочке атома калия замещается присоединением его девятнадцатого электрона первым, и двадцатого электрона кальция вторым, к следующей N оболочке.

После повышения заряда ядра на две единицы, сопровождающегося присоединением двух электронов калия и кальция к N оболочке, положительный потенциал ядра во внутренней M оболочке поднимается до уровня, достаточного для преодоления энергетического барьера при переходе от восьми к девяти электронам. По этой причине, энергетически не выгодный переход от двух к трём электронам во внешней N оболочке, скандия замещается продолжением, временно отложенного, заполнения восемнадцати электронной M оболочки с размещением в ней девятого и последующих электронов.

Завершение его происходит переходом от шестнадцати электронов в M оболочке никеля к восемнадцати электронам атома меди, с одновременным уменьшением на один числа электронов в N оболочке, минуя менее выгодный переход к семнадцати электронам.

С атома меди продолжается регулярное заполнение N оболочки, прерываемое, предстоящим за атомом криптона, энергетически не выгодным переходом от восьми к девяти электронам, который замещается последовательным присоединением тридцать седьмого электрона рубидия и тридцать восьмого электрона стронция к следующей O оболочке.

Повышение заряда ядра на две единицы и потенциала ядра в области внутренней N оболочки, с присоединением двух электронов внешней O оболочки, становится достаточным для перехода в N оболочке атома иттрия от восьми к девяти электронам. Поэтому энергетически не выгодный переход от двух к трём электронам,

намечающийся в *O* оболочке после стронция замещается продолжением отложенного заполнения *N* оболочки до восемнадцати электронов, завершаемого палладием. При этом минуются энергетически менее выгодные конфигурации с одиннадцатью электронами ниобия и семнадцатью родия, с соответствующим изменением на один электрон в *O* оболочке.

С сорок седьмого электрона серебра продолжается регулярное заполнение *O* оболочки, прерываемое предстоящим за атомом ксенона, энергетически не выгодным переходом от восьми к девяти электронам во внешней оболочке, замещаемым последовательным присоединением пятьдесят пятого электрона цезия и пятьдесят шестого электрона бария к следующей *P* оболочке.

Энергетически невыгодный переход от двух к трём электронам во внешней *P* оболочке, который должен последовать за атомом бария, замещается присоединением пятьдесят седьмого электрона лантана девятым к внутренней *O* оболочке, положительный потенциал ядра, в которой повысился до уровня позволяющего это присоединение.

Пятьдесят восьмым электроном церия продолжается временно отложенное заполнение тридцати двух электронной *N* оболочки лантаноидов, заканчиваемое лютецием, минуя энергетически не выгодные девятнадцать и двадцать шесть, с соответствующим изменением числа электронов в *O* оболочке.

С лютеция, потенциал ядра которого во внутренней *O* оболочке повысился до уровня, позволяющего присоединение девятого электрона, продолжается, прерванное на атоме ксенона, дальнейшее заполнение восемнадцати электронов внутренней *O* оболочки до золота включительно. Минуя число шестнадцать с соответственным изменением числа электронов в *P* оболочке.

С золота по радон выполняется регулярное заполнение восьми электронов внешней *P* оболочки отложенное не реализованным, энергетически не выгодным переходом в ней от двух к трём электронам после бария.

Энергетически не выгодное присоединение девятого электрона к *P* оболочке после радона, замещается присоединением первого электрона в атоме франция, и следующего за ним второго в атоме радия к *Q* оболочке.

Восемьдесят девятый электрон актиния присоединяется девятым, и девяностый десятым к внутренней *P* оболочке, потенциал ядра, в области которой возрос сравнительно франция до уровня допускающего эти конфигурации.

С девяносто первого электрона протактиния до атома лоуренсия включительно, продолжается, отложенное из-за энергетически предпочтительного заполнения восьми электронов внешней *P* оболочки начинающееся на атоме золота, регулярное заполнение с двадцатого по тридцать второй электрон *O* оболочки актиноидов. При этом минуются энергетически менее выгодные девятнадцать и двадцать четыре электрона с соответствующим, изменением числа электронов *P* оболочке.

И наконец, в атоме курчатовия к девяти электронам внутренней *P* оболочке присоединяется десятый электрон.

Таким образом, электронная застройка атомов следует общему свойству материи, стремлению к состоянию с наименьшей энергией.

Энергия связи электронов в атомах изменяется не равномерно при последовательном изменении числа электронов в оболочках.

Резкие понижения величины её, связанные с переходом от восьми к девяти электронам во внешнем слое, приводят к очевидным, нарушениям порядка заполнения оболочек в целых группах атомов, начинающихся одним электроном в слое и заканчивающихся инертными газами. А, так же от двух к трём электронам во внешнем слое, приводящим к продолжению, отложенного заполнения внутренних оболочек.

Менее значительные понижения её в оболочках с числом электронов более восьми приводят к менее очевидным нарушениям порядка заполнения отдельных атомов, таких как хром, медь, ниобий, технеций, палладий, церий, гадолиний, платина, протактиний лютеций, америций.

Электронная застройка атомов отвечает энергетически выгодному размещению электронов, с максимальной энергией связи и минимальной общей энергией связанных в атом частиц. Зависимость её, от каких либо квантовых условий и квантовых чисел, свойственных квантовой физике, не наблюдается.

В статье дано качественное объяснение электронной застройки атомов. Количественное её описание сложная проблема, поскольку задача взаимодействия более трёх тел практически не решаема. А в электронной застройке кроме ядра и электрона, присоединяемого к оболочке, во взаимодействии принимают участие восемь и более электронов оболочек.

Список литературы:

1. Попенко В. И. Энергия связи электронов в атомах «Молодий вчений» 2016.
2. Потенциалы ионизации атомов и ионов. Справочник химика / под ред. Б. П. Никольского – М-Л.: Химия, 1982, т. 1, с. 325-327.
3. Макареня А. А. Трифонов Д. И. Периодический закон Д. И. Менделеева – М. Просвещение 1969.

Попенко В.Й.
Науково-виробнича корпорація
«Київський інститут автоматики»

ЗАПОВНЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ОБОЛОНОК АТОМІВ

Анотація
Залежність кількості електронів повністю заповнених оболонок від номера оболонки і енергія зв'язку електронів розглянута в [1]. У пропонованій статті зроблена спроба пояснення порядку заповнення оболонок з позиції енергетичної вигідності електронних конфігурацій, що утворюються в процесі заповнення оболонок.
Ключові слова: атом, електрон, електронна оболонка, ядро.

Popenko V.I.
Scientifically Productive Corporation
«Kyiv Institute of Automation»

FILLING OF THE ELECTRONIC SHELLS OF ATOMS

Summary
Dependence of amount of electrons of the fully filled shells on the number of shell and energy of connection of electrons are considered in [1]. In the offered article given it a shoot explanation of order of filling of shells from position of power advantage of the electronic configurations formed in the process filling of shells.
Keywords: atom, electron, electronic shell, kernel.

УДК 324.311

ЗАСТОСУВАННЯ КОРЕЛЯЦІЙНО-РЕГРЕСІЙНОГО АНАЛІЗУ В ОЦІНЦІ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Селезньова Н.П., Українець О.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Запропоноване дослідження присвячене методам освітніх вимірювань, які ґрунтуються на побудові регресійної моделі, дискримінантному та факторному аналізі оцінок, отриманих студентами в результаті складання сесії. Зокрема в роботі досліджено наявність мультиколінеарності та виключено фактор, що «спотворює» адекватність моделі, побудовано «нове» рівняння регресії, та перевірено його на адекватність, розглянуто автокореляцію залишків. Дана інформація дає змогу використовувати її для оптимізації та поліпшення процесу навчання.
Ключові слова: кореляція, регресія, мультиколінеарність, автокореляція, лінія регресії, регресійна модель, коефіцієнт детермінації.

За останні роки система освіти України суттєво реформувалася. Якість вищої освіти сильно погіршилась за рахунок скорочення не тільки аудиторних годин, а й зменшення обсягу матеріалу, що вивчається. В результаті значна частина випускників вищих навчальних закладів стала неконкурентоспроможними на Європейському ринку праці. Конкурентоздатність економіки країни визначається в першу чергу інтелектуальним потенціалом, який плекається у вищих навчальних закладах. Підготовка фахівців у вищих навчальних закладах потребує системної роботи, в якій освітні вимірювання стають тим інструментом, який дає змогу оцінити рівень знань студентів та якість викладання дисциплін і організації навчально-виховної роботи. В наслідок цього постає актуальність створення та дослідження освітніх вимірювань в контексті покращення якості освіти в Україні.

Вивченню проблем освітніх вимірювань присвячено багато праць зарубіжних та вітчизняних учених [5, 6]. Але серед їх мало уваги приділяється освітнім вимірюванням у контексті покращення якості освіти та аналізу якості роботи викладачів.

Регресійний аналіз є основним засобом дослідження залежності між різними випадковими змінними. В тому числі є цікавим дослідження впливу рівня знань учнів чи студентів з одних навчальних предметів на інші. Результати таких досліджень можуть надати достатньо об'єктивну картину навчального процесу, що в подальшому можна буде використати для оптимізації та поліпшення цього процесу. Наскільки нам відомо, дослідження в такому контексті не проводились.

Для дослідження були взяті оцінки студентів II курсу фізико-математичного факультету Національного Технічного Університету України «Київський Політехнічний Інститут ім. І. Сікорського», отримані протягом сесії, з наступних предметів: математичного аналізу (Y), інформатики (X_1), аналітичної геометрії (X_2) та лінійної алгебри (X_3). Всього складало іспит 37 студентів ($n = 37$).

Постановка задачі: знайти регресійну модель успішності студентів (успішність вимірюється оцінками отриманими студентами з даних предметів) з математичного аналізу, інформатики, лінійної алгебри та аналітичної геометрії; дослідити її на адекватність, та виявити наявність чи відсутність мультиколінеарності та автокореляції. Зробити відповідні висновки на основі отриманих результатів.

Побудова регресійної моделі. Числовими даними дослідження є оцінки студентів, отримані ними в результаті складання сесії, з окремих розділів вищої математики. При цьому можна стверджувати, що оцінки з одного предмета статистично залежать від оцінок з іншого предмета, тобто рівень знань з одного предмета статистично обумовлює рівень знань з іншого. Отже, один із показників формується під впливом трьох інших. Виникає необхідність побудови моделі такого зв'язку, яку також називають багатофакторною моделлю кореляційно-регресійного аналізу. В цьому випадку результативна ознака (Y) пов'язується за допомогою рівняння множинної регресії з трьома факторними ознаками (X_1, X_2, X_3).

Досліджувану залежність будемо шукати у вигляді [2, с. 40]:

$$Y = a_0 + a_1X_1 + a_2X_2 + a_3X_3 + e,$$

де Y – вектор спостережень за незалежною змінною; $Y = \{y_1, y_2, ..., y_n\}$;

X – вектор спостережень за незалежною змінною; $X = \{x_1, x_2, ..., x_n\}$;

a_0, a_1, a_2, a_3 – невідомі параметри регресійної моделі;

e – вектор випадкових величин (похибок); $e = \{e_1, e_2, ..., e_n\}$.

Введемо такі позначення: X – матриця, складена з додаткового стовпця одиниць та X_1, X_2, X_3.

$$Y = \begin{pmatrix} 40 \\ 95 \\ ... \\ 97 \end{pmatrix}, \quad X = \begin{pmatrix} 1 & 85 & 62 & 70 \\ 1 & 95 & 61 & 62 \\ ... & ... & ... & ... \\ 1 & 98 & 97 & 98 \end{pmatrix}.$$

Використовуючи матричний метод побудови рівняння лінії регресії, отримаємо:

$$Y = -15{,}627 + 0{,}532X_1 + 0{,}085X_2 + 0{,}46X_3 + e. \quad (1)$$

Дане рівняння показує, що при покращенні успішності студентів з будь-кого предмета (X_1, X_2, X_3), буде підвищуватись успішність студентів з математичного аналізу Y При цьому, найбільший вклад дає предмет $X1$ – інформатика, трохи менший – X_3 – лінійна алгебра і найменший вплив має аналітична геометрія X_2. Хоча, виходячи з логічних міркувань, геометрія мала б більш суттєво впливати на рівень успішності з математичного аналізу ніж інформатика, адже раніше студенти досить добре засвоювали математичний аналіз, взагалі не вивчаючи інформатику. Отже можна зробити висновок, що геометрія вивчається студентами на недостатньому рівні.

Для перевірки адекватності функції регресії обчислимо наступні показники (див. табл. 1).

Для контролю правильності обчислень використаємо основну тотожність дисперсійного аналізу [2, с. 446] $s_\gamma{}^2 = s_f{}^2 + s_\varepsilon{}^2$: 96,61 + 238,61 ≈ 324,6411.

Мірою адекватності функції регресії служить величина [2, с. 448]:

$$R^2 = \frac{s_f^2}{s_\gamma^2}, \quad (2)$$

яка називається *коефіцієнтом детермінації.* Даний коефіцієнт набуває значень від до і показує, наскільки є великим загальне відхилення значень функції регресії від фактичних значень Y. Отже, чим ближчим є коефіцієнт до , тим точніше вибрана функція регресії відповідає даним. У нашому випадку:

$$R^2 = 0{,}297, \ R = 0{,}546.$$

Результат вказує на помірний кореляційний зв'язок.

Для визначення значущості знайденого рівняння регресії застосуємо критерій Фішера-Снедекора [2, с. 536]:

$$F = \frac{R^2(n-k-1)}{(1-R^2)k} > F_{\alpha;k;n-k-1}; \quad (3)$$

$$F = 6{,}99; \ F_{\alpha;k;n-k-1} = 2{,}86,$$

де $\alpha = 0{,}05$, $k = 3$, $n = 37$.

Можна зробити наступний висновок: $F > F_{\alpha;k;n-k-1}$, і за згаданим вище критерієм, модель є адекватною.

Дослідження побудованої моделі (1) на наявність мультиколінеарності.

Найважливішими умовами побудови багатофакторної моделі зв'язку є достатня кількість елементів у вибірці та відсутність мультиколінеарності факторів. У тому випадку, коли два факторних показники є мультиколінеарними, один із них повинен бути виключений з моделі.

Термін *«мультиколінеарність»* означає, що в багатофакторній регресійній моделі дві або біль-

Таблиця 1

Компоненти дисперсії	Сума квадратів	Число степенів свободи	Дисперсія
Регресія	$SS_1 = \sum_{i=1}^{n}\left(\hat{y}_i - \bar{y}\right)^2 = 3081{,}106$	$k = 2$	$s_f^2 = \frac{SS_1}{n} = 83{,}273$
Залишки	$SS_2 = \sum_{i=1}^{n}\left(y_i - \hat{y}_i\right)^2 = 8605{,}975$	$n - k - 1 = 34$	$s_\varepsilon^2 = \frac{SS_2}{n-k-1} = 260{,}787$
Загальна варіація	$SS = \sum_{i=1}^{n}\left(y_i - \bar{y}\right)^2 = 11687{,}081$	$n - 1 = 36$	$s_\gamma^2 = \frac{SS}{n} = 315{,}867$

ше незалежних змінних (факторів) пов'язані між собою лінійною залежністю або, іншими словами, мають високий ступінь кореляції [1, с. 228].

Мультиколінеарність пояснюючих змінних призводить до зміщення оцінок параметрів моделі, через що з їх допомогою не можна зробити коректні (адекватні) висновки про результати взаємозв'язку залежної і пояснюючої змінної. Наслідком наявності мультиколінеарності є те, що не можна точно визначити параметри регресії для сукупності.

Для дослідження мультиколінеарності використаємо алгоритм *Фаррара-Глобера*. Даний алгоритм включає в себе три основні статистичні критерії перевірки:

а) перевірка всього масиву незалежних змінних за допомогою критерію χ^2-квадрат;

б) перевірка кожної незалежної змінної за допомогою F-статистики;

в) перевірка кожної пари незалежних змінних за допомогою t-критерію.

Результати всіх трьох критеріїв дають нам змогу зробити висновки щодо наявності чи відсутності мультиколінеарності пояснюючих змінних.

Реалізуємо алгоритм Фаррара-Глобера для дослідження мультиколінеарності між змінними X1, X2, X3.

Маємо наступні вхідні дані (див. табл. 2).

Крок 1: Нормалізація значень факторів за допомогою формули:

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij} - \overline{x_j}}{\sqrt{n\sigma_{x_j}^2}},$$

де $\overline{x}_j$ – середнє значення j-ї пояснюючої змінної; x_{ij} – індивідуальне значення j-ї пояснюючої змінної; σ_j – стандартне відхилення j-ї пояснюючої змінної; n – число спостережень.

Нормалізована матриця має вигляд:

$$X^* = \begin{pmatrix} 0,061 & -0,132 & 0,034 \\ 0,207 & -0,150 & -0,089 \\ 0,076 & -0,113 & 0,110 \\ 0,091 & -0,150 & 0,003 \\ -0,157 & -0,039 & -0,089 \\ ... & ... & ... \\ 0,251 & 0,514 & 0,462 \end{pmatrix}.$$

Крок 2: Знаходження кореляційної матриці, елементами якої є парні коефіцієнти кореляції $r_{ij} = r_{x_i x_j}$.

$$R = \left(X^*\right)^T X^* = \begin{pmatrix} 1 & r_{12} & ... & r_{1m} \\ r_{21} & 1 & ... & r_{2m} \\ ... & ... & ... & ... \\ r_{m1} & r_{m2} & ... & 1 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 & 0,3 & 0,478 \\ 0,3 & 1 & 0,597 \\ 0,478 & 0,597 & 1 \end{pmatrix}$$

де $(X^*)^T$ – транспонована матриця X^*. Елементи матриці R характеризують щільність зв'язку однієї незалежної змінної з іншою.

Крок 3: Визначення критерію χ^2-квадрат:

$$\chi^2 = -\left[n - 1 - \frac{1}{6}(2m+5)\right] \cdot \ln|R|,$$

де $|R|$ – визначник кореляційної матриці R.

$$|R| = 0,497,\ \ln|R| = -0,699.$$

Тоді $\chi^2 = -\left[37 - 1 - \frac{1}{6}(2 \cdot 3 + 5)\right] \cdot (-0,699) = 23,91.$

Порівняємо це значення з табличним значенням при $\frac{1}{2}m(m-1) = 3$ ступенях свободи, де m – кількість факторів, і рівні значущості $a = 0,05$. Оскільки $\chi^2 = 23,91 > \chi^2_{табл} = 7,815$ [2, с. 535], то в масиві значень існує мультиколінеарність.

Крок 4: Знаходження оберненої матриці до кореляційної матриці

$$C = R^{-1} = \left(\left(X^*\right)^T X^*\right)^{-1} = \begin{pmatrix} c_{11} & c_{12} & ... & c_{1m} \\ c_{21} & c_{22} & ... & c_{2m} \\ ... & ... & ... & ... \\ c_{m1} & c_{m1} & ... & c_{mm} \end{pmatrix} =$$

$$= \begin{pmatrix} 1,297 & -0,030 & -0,602 \\ -0,030 & 1,553 & -0,912 \\ -0,602 & -0,912 & 1,832 \end{pmatrix}.$$

Крок 5: Обчислення F-критеріїв:

$$F_k = \frac{(c_{kk} - 1)(n - m)}{(m - 1)},$$

де c_{kk} – діагональні елементи матриці C; n – число спостережень; m – кількість факторів, $k = 1, 2, 3$.

Фактичні значення критеріїв порівнюють з табличним значенням при $n - m$ і $m - 1$ ступенях свободи та рівні значущості $a = 0,05$. Якщо $F_{крит.} > F_{табл.}$, то відповідна k-змінна є мультиколінеарною іншим.

$$F_1 = 5,041,\ F_2 = 9,404,\ F_3 = 14,14.$$

Обчислені критерії порівнюємо з табличним значенням $F_{кр} = 19,500$. Отримуємо $F_1 < F_2 < F_3 < F_{крит.}$. Це означає, що в сукупності всі три змінні X_1, X_2, X_3 є мультиколінеарними за критерієм χ^2-квадрат.

Таблиця 2

№	X1	X2	X3	$(X_{1i} - \overline{X}_1)^2$	$(X_{2i} - \overline{X}_2)^2$	$(X_{3i} - \overline{X}_3)^2$
1.	85	62	70	17,78	50,91	4,79
2.	95	61	62	202,1	66,18	33,777
3.	86	63	75	27,21	37,64	51,68
4.	87	61	68	38,64	66,18	0,04
5.	70	67	62	116,29	4,56	33,77
...	...	...	...	...	...	...
37.	98	97	98	296,4	776,45	911,39
Сума				4714,27	2942,32	4267,68
Середнє значення	80,78	69,14	67,82			
Дисперсія	11,29	8,92	10,74			
Середньоквадратичне відхилення	11,44	9,04	10,89			

Уточнимо наявність мультиколінеарності факторів за допомогою T-критерію (крок 7).

Крок 6: Обчислимо частинні коефіцієнти кореляції, які характеризують тісноту зв'язку між двома змінними за умови, що інші змінні не впливають на цей зв'язок (існування парної мультиколінеарності):

$$r_{kj} = \frac{-c_{kj}}{\sqrt{c_{kk}c_{jj}}},$$

де c_{kj} – елементи матриці C (2), що розміщені в k-ому та j-ому стовпці; c_{kk} та c_{jj} – діагональні елементи матриці C.

$$r_{12,3} = 0{,}021,\ r_{13,2} = 0{,}39,\ r_{23,1} = 0{,}541.$$

Спираючись на отримані значення частинних коефіцієнтів кореляції, можна відмітити, що:

→ зв'язок між успішністю студентів з інформатики та лінійної алгебри – помірний;

→ зв'язок між успішністю з лінійної алгебри та аналітичної геометрії помірний;

→ зв'язок між успішністю з інформатики та аналітичної геометрії – слабкий.

Крок 7: Обчислення t-критеріїв:

$$t_{kj} = \left|r_{kj}\right| \cdot \sqrt{\frac{n-m}{1-r_{kj}^2}}.$$

Фактичні значення t_{kj} порівнюють із табличним значенням при $n - m$ ступенях свободи і рівні значущості $\alpha = 0{,}05$. Якщо $t_{kj} > t_{табл.}$, то між незалежними змінними існує мультиколінеарність.

$$t_{12} = 0{,}123,\ t_{13} = 2{,}473,\ t_{23} = 3{,}75.$$

Обчислені t-критерії порівнюють із табличним значенням $t_{табл} = 2{,}031$ [2, с. 534], коли маємо n – m = 37 – 3 = 34 ступенів свободи, та при рівні значущості $\alpha = 0{,}05$.

Оскільки $t_{13} > t_{табл}$ та $t_{23} > t_{табл}$, то можемо зробити висновок, що мультиколінеарність існує між рівнем успішності студентів з інформатики та лінійної алгебри, і між рівнем успішності з аналітичної геометрії та лінійної алгебри. Оскільки $t_{12} > t_{табл}$, то мультиколінеарність між рівнем успішності з інформатики та аналітичної геометрії не існує.

Дослідження, проведені за алгоритмом Фаррара-Глобера показали, що мультиколінеарність між пояснюючими змінними даного прикладу існує. Отже, для того щоб можна було застосувати метод найменших квадратів для оцінювання параметрів регресійної моделі за цією інформацією, необхідно, в першу чергу, звільнитись від мультиколінеарності. Для цього виключимо змінну X_3 з подальших досліджень.

Побудуємо рівняння регресійної моделі, виключивши змінну X_3.

Рівняння лінії регресії будемо шукати у вигляді: $Y_x = a + bX_1 + cX_2$ [2, с. 40]. Позначимо: X – матриця, складена з додаткового стовпця одиниць та X_1, X_2.

$$Y = \begin{pmatrix} 40 \\ 95 \\ \dots \\ 97 \end{pmatrix},\quad X = \begin{pmatrix} 1 & 85 & 62 \\ 1 & 95 & 61 \\ \dots & \dots & \dots \\ 1 & 98 & 97 \end{pmatrix}.$$

Тоді

$$X'X = \begin{pmatrix} 1 & 1 & \dots & 1 \\ 85 & 95 & \dots & 98 \\ 62 & 61 & \dots & 97 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 & 85 & 62 \\ \dots & \dots & \dots \\ 1 & 98 & 97 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 37 & 2989 & 2558 \\ 2989 & 246177 & 207762 \\ 2558 & 207762 & 179790 \end{pmatrix},$$

де X' – транспонована матриця до матриці X.

$$X'Y = \begin{pmatrix} 1 & 1 & \dots & 1 \\ 85 & 95 & \dots & 98 \\ 62 & 61 & \dots & 97 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 40 \\ 95 \\ \dots \\ 97 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 2384 \\ 196177 \\ 166636 \end{pmatrix}$$

Знайдемо матрицю $A^{-1} = (X'X)^{-1}$.

$$A^{-1} = \begin{pmatrix} 2{,}34473 & -0{,}01271 & -0{,}01867 \\ -0{,}01271 & 0{,}00023 & -0{,}00009 \\ -0{,}01867 & -0{,}00009 & 0{,}00037 \end{pmatrix}.$$

$$\vec{b}(a;b;c) = A^{-1}(X'Y) =$$

$$= \begin{pmatrix} 2{,}34473 & -0{,}01271 & -0{,}01867 \\ -0{,}01271 & 0{,}00023 & -0{,}00009 \\ -0{,}01867 & -0{,}00009 & 0{,}00037 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 2384 \\ 196177 \\ 166636 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} -15{,}124 \\ 0{,}676 \\ 0{,}361 \end{pmatrix}.$$

$$a = -15{,}124,\ b = 0{,}676,\ c = 0{,}361.$$

Отже, маємо таке рівняння регресії:

$$Y_x = -15{,}124 + 0{,}676X_1 + 0{,}361X_2. \qquad (4)$$

Отже, з цього рівняння, випливає, що рівень знань студентів з інформатики статистично впливає на рівень знань з математичного аналізу. Відповідні коефіцієнти у рівнянні регресії зросли.

Перевіримо адекватність функції регресії за допомогою коефіцієнта детермінації, обчисленого за формулою (2): $R^2 = 0{,}264$, $R = 0{,}513$. Результат вказує на помірний кореляційний зв'язок між випадковими змінними Y та (X_1, X_2).

Визначимо значущість знайденого рівняння за допомогою формули (3):

$$F = 6{,}09;\ F_{\alpha;k;n-k-1} = 3{,}28,$$
$$\text{де } \alpha = 0{,}05,\ k = 2,\ n = 37.$$

Можна зробити наступний висновок: $F > F_{\alpha;k;n-k-1}$, і за згаданим вище критерієм, модель є адекватною.

Дослідження моделі (4) на наявність автокореляції.

Автокореляцією називається залежність між значеннями однієї вибірки з запізненням в один лаг. Наприклад, якщо між значеннями однієї вибірки $e_1, e_2, \dots, e_p$ та $e_2, e_3, \dots, e_{p+1}$ є залежність, то маємо справу з автокореляцією, якщо така залежність є між значеннями двох різних вибірок $e_1, e_2, \dots, e_p$ та $w_2, w_3, \dots, w_{p+1}$, то це свідчить про

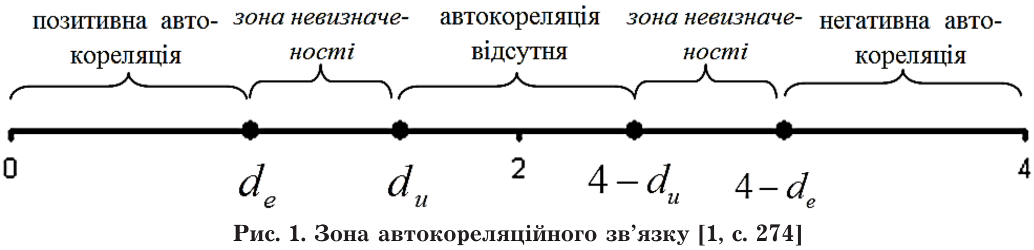

Рис. 1. Зона автокореляційного зв'язку [1, с. 274]

наявність серійної кореляції [1, с. 273]. Для дослідження наявності автокореляції використовують *d-тест Дарбіна-Уотсона.*

Крок 1. Обчислимо значення d-статистики [1, с. 274]:

$$dw = d = \frac{\sum_{i=2}^{n}\left(e_i - e_{i-1}\right)^2}{\sum_{i=1}^{n} e_t^2}, \text{ де } 0 \le dw \le 4.$$

Крок 2. За таблицею Дарбіна-Уотсона, при заданому рівні значущості $a = 0{,}05$, кількості факторів $m = 2$ та кількості спостережень $n = 37$, знайдемо значення dw_1 та dw_2.

→ якщо $0 < d < dw_1$, то є присутньою додатна автокореляція;

→ якщо $dw_1 < d < dw_2$ або $4 - dw_2 < d < 4 - dw_2$, то значення d потрапляє в зону невизначеності, тобто ми не можемо зробити висновки а ні про її наявність, а ні про відсутність;

→ якщо $4 - dw_1 < d < 4$, то маємо від'ємну автокореляцію;

→ якщо $dw_1 < d < 4 - dw_2$, то автокореляція відсутня (див. рис. 1).

Дослідимо нашу вибірку на наявність автокореляції. Знайдемо значення d-статистики: $d = 2{,}43$. За таблицею Дарбіна-Уотсона: $dw_1 = 1{,}27$, $dw_2=1{,}49$ [1, с. 485]. Отримали $1{,}27 < 2{,}43 < 4 - 1{,}49$, тобто $dw_1 < d < 4 - dw_2$. Отже, з похибкою щонайбільше 5%, можна стверджувати, що автокореляція відсутня.

Відсутність автокореляції свідчить про те, що випадкові величини не корелюють із своїми попередніми значеннями, іншими словами, можемо з впевненістю сказати, що успішність студентів з інформатики статистично не впливає на успішність з аналітичної геометрії, та навпаки. Отже, оцінки отримані при обчисленні t- та F-критерію є ефективними, а сам метод найменших квадратів у дослідженні застосований коректно.

Висновки. Багатофакторну лінійну регресію доцільно будувати тоді, коли на змінну Y впливає два та більше фактори (X_1, X_2, X_n), а у нашому дослідженні їх три (X_1, X_2, X_3). Тому нами була побудована відповідна залежність:

$$Y = -15{,}627 + 0{,}532X_1 + 0{,}085X_2 + 0{,}46X_3 + e. \quad (1)$$

Рівняння (1) є адекватним, про це свідчать як виконання основної дисперсійної тотожності так і значення коефіцієнту детермінації. За допомогою критерію Фішера-Снедекора встановлено значущість знайденого рівняння регресії. Отже, знайдену модель (1) можна вважати адекватною.

Встановлено, що має місце той факт, що при зміні порядку трьох факторів рівняння залишається незмінним з відповідними коефіцієнтами, проте при зміні досліджуваної змінної, отримаємо дещо інше рівняння.

Однією з класичним умов лінійної регресії є відсутність мультиколінеарності між пояснюючими змінними. Тому було зроблено перевірку на мультиколінеарність за допомогою критерію Фаррара-Глобера. Вона показала, що змінна X_3 (успішність студентів з лінійної алгебри) є мультиколінеарною з іншими. Отже, доцільно було виключити її з подальшого дослідження та побудувати нове регресійне рівняння (4): $Y_x = -15{,}124 + 0{,}676X_1 + 0{,}361X_2$. Побудована модель є адекватною і між змінними X_1 та X_2 відсутня лінійна залежність.

Для дослідження наявності автокореляції між пояснюючими змінними X_1 та X_2 було застосовано тест Дарбіна-Уотсона. Він показав, що між змінними автокореляція відсутня. Отже, можна сказати, що успішність студентів з інформатики статистично не впливає на успішність з аналітичної геометрії, та навпаки. А також оцінки отримані при обчисленнях t- та F-критерію можна вважати ефективними і метод найменших квадратів був застосований коректно.

Для моніторингу якості освіти, маючи рівняння регресії, надалі необхідно побудувати контрольні карти Шухарта і, таким чином, отримати статистичні діаграми управління процесом.

Список літератури:

1. Лук'яненко І., Краснікова Л., Економетрика / І. Лук'яненко, Л. Краснікова // Київ «Знання», 1998 р. – С. 228-278.
2. Кремер Н.Ш. Теория вероятностей и математическая статистика / Н.Ш. Кремер // Москва «ЮНИТИ», 2010 р. – С. 395-474.
3. Селезньова Н.П., Українець О.В. Моніторинг якості освіти через призму кореляційного аналізу. У кн. Матеріали Сімнадцятої міжнародної наукової конференції ім. академіка Михайла Кравчука (Т. 3. Теорія ймовірностей та математична статистика. Історія та методик математики) / Н.П. Селезньова, О.В. Українець // Київ: НТУУ «КПІ», 2016 р. – С. 146-149.
4. Селезньова Н.П., Українець О.В. Перевірка адекватності функції регресії. У кн. «Математика в сучасному технічному університеті» Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції 29-30 грудня 2016 р. (С. 4. Сучасні освітні технології у вищій школі) / Н.П. Селезньова, О.В. Українець // Київ: НТУУ «КПІ», 2017 р. – С. 252-256.
5. Гласс Дж., Стэнли Дж. Статистические методы в педагогике и психологии / Дж. Гласс, Дж. Стэнли // Москва: Прогресс, 1976. – С. 494.
6. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологи / Е.В. Сидоренко // Санкт-Петербург: ООО «Речь», 2003. – С. 350.

Селезнева Н.П., Украинец О.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ПРИМЕНЕНИЕ КОРРЕЛЯЦИОННО-РЕГРЕССИОННОГО АНАЛИЗА В ОЦЕНКЕ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА

Аннотация
Предложенное исследование посвящено методам образовательных измерений, основанных на построении регрессионной модели, дискриминантном и факторном анализе оценок, полученных студентами в результате сдачи сессии. В работе исследовано наличие мультиколлинеарности и исключено фактор, который «искажает» адекватность модели, построено «новое» уравнение регрессии, проверено его на адекватность и автокорреляцию остатков. Данная информация позволяет использовать ее для оптимизации и улучшения процесса обучения.
Ключевые слова: корреляция, регрессия, мультиколлинеарность, автокорреляция, линия регрессии, регрессионная модель, коэффициент детерминации.

Selezneva N.P., Ukrainets O.V.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

THE USING OF CORRELATION AND REGRESSION ANALYSIS DURING THE EFFECTIVENESS OF THE EDUCATIONAL PROCESS ASSESSING

Summary
The research suggested is devoted to the methods of educational measurements which are based on the regressive model construction, discriminant and factor points assessment, received by the students as the result of passing end-of-semester exams. In particular, the presence of multicollinearity was investigated, the factor, which distorts the model validity was excluded, the new regression equation was created and checked for adequacy, and the residues autocorrelation was considered in this research. The following information gives the opportunity to use it for the educative process optimization and improving.
Keywords: correlation, regression, multicollinearity, autocorrelation, regression line, regression model, the coefficient of determination.

ХІМІЧНІ НАУКИ

УДК 628.316.12:546.97

ФЛОТОЕКСТРАКЦІЯ АНІОННИХ БАРВНИКІВ. АКТИВНИЙ ЯСКРАВО-ЧЕРВОНИЙ

Галась М.А., Обушенко Т.І., Толстопалова Н.М.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Результати, що представлено у статті є продовженням досліджень флотоекстракційного вилучення барвників з модельних водних розчинів. Метою роботи було вивчення основних закономірностей видалення барвника аніонного типу активного яскраво-червоного. Для утворення сублату використовували гексадецилпіридиній хлорид. Екстрагент ізоаміловий спирт. Експериментально було досліджено вплив на флотоекстракцію наступних параметрів: мольне співвідношення ПАР: Барвник, рН водної фази, тривалість процесу вилучення. Згідно отриманими даними, найбільшу ступінь видалення барвника (76%) отримано при рН 3, мольному співвідношенні ПАР:Барвник = 2:1.
Ключові слова: флотоекстракція, поверхнево-активні речовини, барвник, ізоаміловий спирт, стічні води.

Постановка проблеми. Велика кількість стічних вод містить різноманітні барвники, які є токсичними та небезпечними для оточуючого середовища. До них слід віднести стічні води заводів, на яких ці барвники виготовляють, а також фарбувальних цехів різних промислових підприємств.

Області застосування органічних барвників дуже численні і різноманітні. Їх застосовують для фарбування пряжі і тканин різноманітних видів: бавовняних, лляних, вовняних, шовкових, зі штучних і синтетичних волокон. Органічними барвниками забарвлюють шкіру, хутро, папір, дерево, різні види пластмас, гуму, харчові продукти тощо. Органічні барвники застосовуються для виготовлення лакофарбових матеріалів, художніх фарб, кольорових олівців, чорнила і друкарських фарб. При цьому потрібно врахувати, що для фарбування різних матеріалів необхідні різні за хімічними властивостями барвники [1].

За певними оцінками припускається, що втрата барвників в ході їх виробництва становить близько 1-2%, а для активних барвників – 4% від обсягу виготовлених [1]. Ймовірно, дані втрати є наслідком розчинення барвників у воді, що використовувалась для їх синтезу, питома витрата за якою на деяких підприємствах сягає в середньому 225 м^3 води на виробництво 1 т барвника. В текстильній же промисловості питома витрата води досягає 400 м^3 на тонну виготовленої продукції, відповідно, об'єм стічних вод зростає до 50...400 м^3. В залежності від класу барвника, виду текстильного матеріалу, що підлягає фарбуванню, до стічних вод переходить від 5 до 50% вихідної кількості барвника [2].

Тому і не дивно, що при скиданні відпрацьованих вод до водойм без предочищення концентрація даних полютантів значно перевищує гранично допустимі норми (0,05-0,25 мг/дм^3) [3].

Хоча очищення промислових стічних вод відбувається на локальних або централізованих очисних спорудах, вони не можуть впоратись із задачею очищення води від даного виду полютантів, оскільки барвники характеризуються складною хімічною будовою і тому не підлягають біохімічній деструкції у водних системах.

У зв'язку з цим пошук шляхів ефективного вилучення барвників зі стічної води є наразі актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки СВ, забруднені синтетичними барвниками, не можуть бути ефективно освітлені на міських очисних спорудах біохімічного очищення, було розроблено велику різноманітність методів для очищення стічних вод від барвників, що передбачають їх вилучення чи деструкцію, і відрізняються між собою за ефективністю, економічністю та екологічністю.

Виділяють три категорії найбільш широко розповсюджених методів вилучення барвників із водної фази: хімічні (коагуляція, окисні: озонування, фотохімічні реакції; електрохімічна деструкція; електрохімічна коагуляція), фізичні (адсорбція, мембранне розділення, іонний обмін, радіаційне опромінення) і біологічне очищення [1].

Проте недосконалість існуючих технологій зумовлює необхідність пошуку альтернативних методів, які б забезпечували не лише необхідний ступінь вилучення барвника, а і його концентрування з можливістю подальшої регенерації цінних компонентів системи. При такому підході одним з перспективних методів очищення стічних вод від барвників є метод флотоекстракції.

Флотоекстракція – технологія, що вперше була представлена як удосконалений метод іонної флотації, який виключає можливість піноутворення. Даний метод забезпечує одночасне розділення і концентрування і є ефективним при очищенні стічних вод від органічних та неорганічних полютантів [4-11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У літературі відсутні систематичні дослідження умов проведення флотоекстракції як при очищенні стічних вод від органічних сполук, у тому числі й барвників. Такі параметри процесу як кислотність середовища,

кількість реагентів, вибір екстрагенту, тривалість перемішування й флотації, визначаються властивостями барвника, і повинні бути вивчені для кожного окремого випадку. Незважаючи на минулі напрацювання вчених при вивченні даної технології, і досі залишається чимало нерозглянутих аспектів, що стосуються флотоекстракційного вилучення барвників, тому є доцільним подальше дослідження даної тематики.

Мета статті. Метою даної роботи є дослідження закономірностей утворення сублату в процесі флотоекстракції барвника аніонного типу на прикладі активного яскраво-червоного та визначення оптимальних умов проведення процесу.

Виклад основного матеріалу. Визначення ефективності видалення барвника вивчали в залежності від: типу органічного розчинника, вихідної концентрації барвника, молярного співвідношення ПАР:Барвник, рН вихідного розчину. В якості ПАР експериментально було обрано гексадецилпіридиний бромід. ПАР разом з барвником утворює гідрофобний комплекс, який взаємодіє з бульбашками газу (азоту) і піднімається до границі розподілу фаз «вода-органічна сполука» і поглинається органічною фазою. Процес флотоекстракції проводився у циліндричній скляній колонці діаметром 35 мм, дном якої служив фільтр Шота. Через пористу перегородку подавався газ (азот) під тиском з балону. Витрати азоту контролювалися ротаметром. Вихідна концентрація барвника 10-100 мг/дм^3. Витрата газу 40 см^3/хв. Об'єм модельного розчину 200 см^3, об'єм органічної фази 5 см^3. Процес флотоекстракції відбувався до встановлення постійної залишкової концентрації барвника, яку визначали фотометричним методом. Мірою ефективності процесу флотоекстракції слугував показник ступеня вилучення барвника Х, %.

Дослідження залежності ступеня видалення барвника від тривалості флотоекстрагування. Досліди проводили в інтервалі від 5 хв. до 25 хв. (рис. 1). З наведеної залежності видно, що зі збільшенням тривалості процесу збільшується ступінь вилучення барвника. За 20 хв досягається максимальний ступінь вилучення 75,9%.

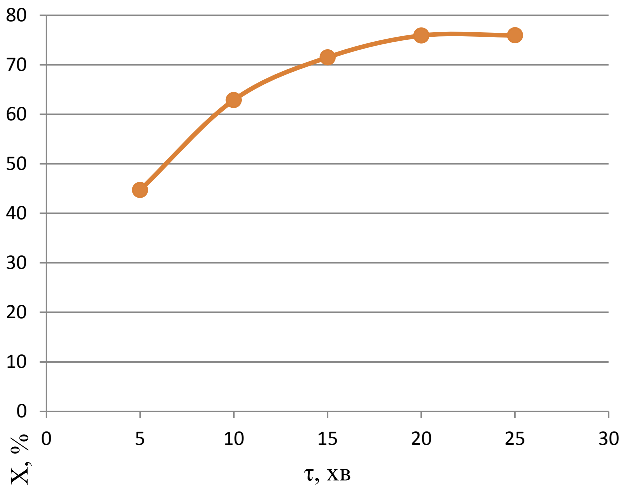

Рис. 1. Залежність ступеня вилучення барвника від тривалості процесу

Дослідження залежності ступеня видалення барвника від молярного співвідношення ПАР:Барвник. Метою цієї серії експериментів було визначення оптимального співвідношення (ПАР:Барвник), яке для активного яскраво-червоного складає – 1:2.

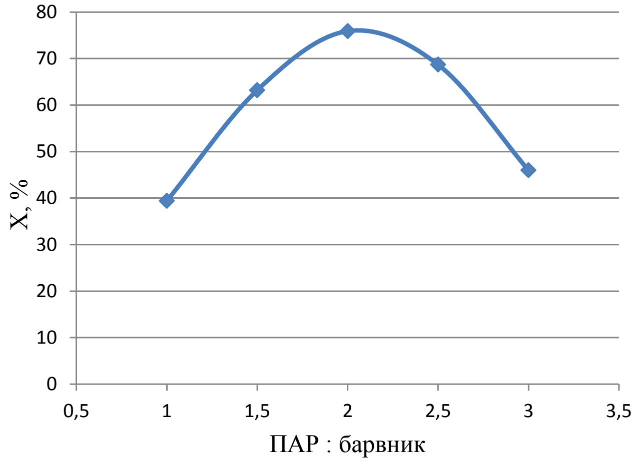

Рис. 2. Залежність ступеня вилучення барвника від співвідношення ПАР: Барвник

Згідно рис. 2 в діапазоні молярних співвідношень ПАР:Барвник від 1 до 2 ступінь вилучення росте. Це можна пояснити зменшенням вільної поверхневої енергії на границі розділу фаз вода – екстрагент при додаванні більшої кількості ПАР. Подальше зростання кількості ПАР в розчині призводить до того, що у водній фазі з'являється надлишкова кількість молекул ПАР, які флотоекстрагуються в органічну фазу, складаючи таким чином конкуренцію сублату, і ступінь вилучення барвника дещо знижується.

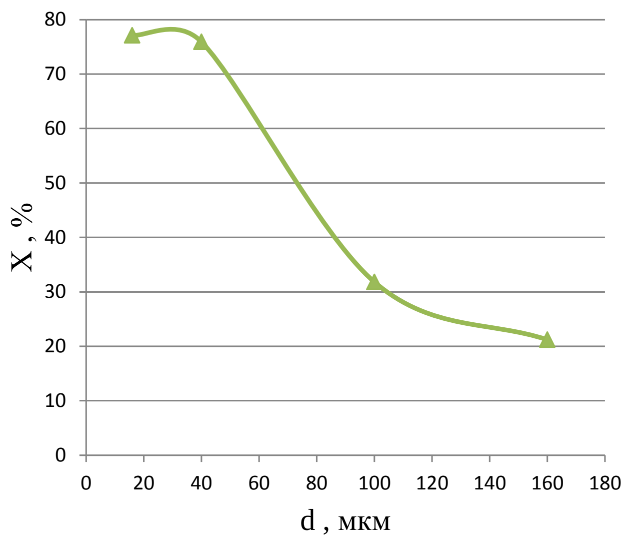

Рис. 3. Залежність ступеня вилучення барвника від розміру пор фільтра Шотта

Вплив розміру бульбашок на ступінь вилучення барвників. Модель та експериментальні результати вказують на те, що радіус бульбашок є ключовим параметром в процесі флотоекстракції. Зі зменшенням радіусу бульбашок, площа поверхні бульбашок збільшується, час перебування бульбашок в колонці з розчином збільшується, що призводить до збільшення константи швидкості процесу. Розмір бульбашок, що використовується на практиці, часто менше 100 мкм. Результати

досліду приведені на графіку (рис. 3), який має яскраво виражений спад при збільшенні розміру пор фільтра Шота. Найвищий ступінь вилучення досягається при діаметрі пор 16 мкм (77,1%)

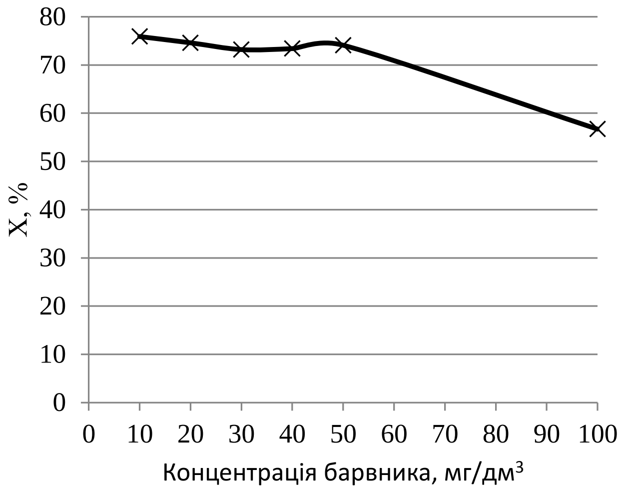

Рис. 4. Залежність ступеня вилучення від концентрації вихідного розчину

Вплив вихідної концентрації на ступінь вилучення барвника. При зменшенні вихідної концентрації ступінь вилучення, зазвичай, зменшується, оскільки чим менша кількість забруднювача, тим важче він видаляється. Досліджено закономірності вилучення барвника в інтервалі концентрацій 10-100 мг/дм^3. Результати досліду приведені на рис. 4. Вихідна концентрація майже не впливає на перебіг процесу від 10 до 50 мг/дм^3. При збільшенні концентрації до 100 мг/дм^3 ступінь видалення зменшується.

Висновки і пропозиції. В роботі проаналізовано сучасний стан проблеми забруднення стічних вод барвниками, розглянуто існуючі методи вилучення і деструкції барвників. За рахунок високої ефективності та економічності в якості альтернативної запропонована технологія флотоекстракції, яка дає змогу забезпечити одночасне відділення і концентрування полютанту.

Досліджено основні закономірності процесу флотоекстракційного вилучення з водних розчинів барвників аніонного типу на прикладі активного яскраво-червоного в залежності від часу флотоекстрагування, мольного співвідношення ПАР:Барвник, вихідної концентрації полютанту, розміру пухирців. Встановлено, що процес слід проводити при наступних умовах: поверхнево-активна речовина – гексадецилпіридиній хлорид; екстрагент – ізопентанол в кількості 5 см^3 (для колонки діаметру 35 мм та об'єму вихідного розчину 200 см^3); pH 3; розмір пор фільту Шотта – 16 мкм; витрата газу 40 см^3/хв.; тривалість процесу – 20 хв.

При оптимальних умовах і вихідній концентрації активного яскраво-червоного 10 мг/дм^3 досягались ступені вилучення барвника 76-77%.

Список літератури:

1. Forgacs E. Removal of synthetic dyes from wastewaters: a review / E. Forgacs, T. Cserha, G. Oros // Environment International. – 2004. – № 30. – С. 953-971.
2. Robinson T. Remediation of dyes in textile effluent: a critical review on current treatment technologies with a proposed alternative / T. Robinson, G. McMullan, R. Marchant, R. Nigam // Bioresource Technology. – 2001. – № 77. – С. 247-255.
3. Нестерова Л. А. Эффективность использования оборотных систем водопотребления на текстильных предприятиях / Л. А. Нестерова, Г. С. Сарибеков // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2010. – № 4. – С. 25-28.
4. Bi P. The recent progress of solvent sublation / H. Dong, J. Dong // Journal of Chromatography. – 2010. – V. 1217. – P. 2716-2725.
5. Bi P. Solvent sublation of dyes / P. Bi, H. Dong, N. Wang // Chin. Chem. Lett. – 2007. – V. 18. – P. 1293.
6. Астрелін І. М. Теоретичні засади та практичне застосування флотоекстракции: огляд / І. М. Астрелін, Т. І. Обушенко, Н. М. Толстопалова, О. О. Таргонська // Вода і водоочисні технології. – 2013. – № 3. – С. 3-23.
7. Obushenko T.I. Wastewater Treatment from Toxic Metals by Flotoextraction / T.I. Obushenko, I.M. Astrelin, N. M. Tolstopalova, M. A. Varbanets and T. A. Kondratenko // Journal of Water Chemistry and Technology, 2008. – Vol. 30. – № 4. – P. 241-245.
8. Обушенко Т.И. Флотоекстракційне видалення барвників із стічних вод / Т. І. Обушенко, І. М. Астрелін, Н. М. Толстопалова, В. О. Батюк // Восточно-европейский журнал передовых технологий. – 2012. – № 2/14(56). – С. 68-72.
9. Obushenko T. Remediation of anionic dye (Bromphenol blue) from aqueous solutions by solvent sublation / T. Obushenko, N. Tolstopalova, O. Kulesha, I. Astrelin // Наукові вісті НТУУ «КПІ», випуск Проблеми хімії та хімічної технології, 2015. – № 2. – С. 125-133.
10. Обушенко Т.І. Видалення сінтетичних барвників зі стічних вод / Т. І. Обушенко, Н. М. Толстопалова, І. М. Астрелін // Science Rise. – 2016. – Т. 5. -№ 2(22). -С. 47-53.
11. Obushenko T. Thermodynamic studies bromphenol blue removal from water using solvent sublation / T. Obushenko, N. Tolstopalova, O. Kulesha, I. Astrelin // Chemistry & chemical technology. – 2016. – Vol. 10. – №. 4. – С. 515-518.

Галась М.А., Обушенко Т.И., Толстопалова Н.М.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ФЛОТОЭКСТРАКЦИЯ АНИОННЫХ КРАСИТЕЛЕЙ. АКТИВНЫЙ ЯРКО-КРАСНЫЙ

Аннотация
Представленные в статье результаты являются продолжением исследований по флотоэкстракционному извлечению красителей из модельних водных растворов. Целью работы было изучение основных закономерностей удаления красителя анионного типа активного ярко-красного. Для образования сублата использовали гексадецилпиридиний хлорид. Экстрагент изоамиловый спирт. Экспериментально было исследовано влияние на флотоэкстракцию следующих параметров: мольное соотношение ПАВ: Краситель, рН водной фазы, длительность процесса извлечения. Согласно полученным результатам, самая высокая степень извлечения красителя (76%) получена при рН 3, мольном соотношении ПАВ:Краситель = 2:1.
Ключевые слова: флотоэкстракция, поверхносно-активное вещество, краситель, изоамиловый спирт, сточные воды.

Halas M.A., Obushenko T.I., Tolstopalova N.M.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

SOLVENT SUBLATION OF ANIONIC DYES. ACTIVE BRIGHT RED

Summary
Presented results are the continuation of researches devoted to solvent sublation of dyes from model aqueous solutions. The objective of work was research of basic regularities connected with removal of anionic dye. The surfactants hexadecylpyridinium chloride were used to form sublate. Isoamyl alcohol was used as an extragent. The effects of the following parameters on the solvent sublation process were experimentally studied: molar ratio of surfactant:dye, pH of aqueous phase, duration of removal process. According to acquired data the highest dye removal ratio (76%) was obtained with pH of 3, molar ratio surfactant:dye = 2:1.
Keywords: solvent sublation, surfactant, dye, isoamyl alcohol, wastewater.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 636.2.034.082:65.011.47

МОЛОЧНА ПРОДУКТИВНІСТЬ ГОЛШТИНСЬКИХ КОРІВ ЗАЛЕЖНО ВІД ТИПУ ФОРМУВАННЯ ЇХ ОРГАНІЗМУ

Гиль М.І., Каратєєва О.І., Галушко І.А.
Миколаївський національний аграрний університет

Практичний досвід селекції молочного скотарства показує, що інтенсивне зростання і розвиток ремонтних телиць впливає на формування бажаного типу статури в дорослому стані, а це є запорукою подальшої високої молочної продуктивності корів, що підтверджується і нашими дослідженнями. Так, за більшістю господарсько корисних ознак корів голштинської породи ровесниці швидкого типу інтенсивності формування організму мають високі значення прояву ознак молочної продуктивності, порівняно, з аналогами повільного типу формування організму. Це вказує про вплив прискорених синтетичних процесів під час росту і розвитку телиці на її подальшу продуктивність.
Ключові слова: тип формування організму, голштинська порода, молочна продуктивність.

Постановка проблеми. Молочна продуктивність великої рогатої худоби відноситься до групи за ознаками, що є за класифікацією кількісними, які значно змінюються під впливом умов життя. Звідси різноманітність фенотипів, яка спостерігається в кожному стаді, повинна розглядатися як результат відмінної реакції різних генотипів на умови середовища, в яких розвивалися і використовувалися тварини [1, 4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Генетично запрограмована продуктивність може бути реалізована лише за сприятливих умов вирощування, догляду та використання тварин. Встановлено, що інтенсивність росту телиць різних генотипів тісно пов'язана з рівнем молочної продуктивності. Зниження інтенсивності вирощування телиць у період до 18 місяців не дає можливості тваринам повністю реалізувати свій спадковий потенціал за молочною продуктивністю [2, 3, 5].

Практичний досвід селекції молочного скотарства показує, що інтенсивний ріст і розвиток ремонтних телиць впливає на формування бажаного типу будови тіла у дорослому стані, а це є запорукою наступної високої молочної продуктивності корів [3, 6].

Постановка завдання. Формування молочних якостей тварин базується на реалізації генетичної основи в процесі вирощування, через що останнє в молодняку є важливим елементом і завданням селекційної роботи. Тому виходячи із вище зазначено нами було поставлено за мету проаналізувати основні показники ознак молочної продуктивності корів голштинської породи залежно від типу інтенсивності формування організму.

Методи і матеріали досліджень. Дослідження проводили на поголів'ї корів голштинської породи (n = 103), які належали ПрАТ «Агро-Союз» Дніпропетровської області. Тварини перебували в однакових умовах годівлі та утримання. В межах кожної породи були сформовані дві групи тварин – з помірним та швидким типом інтенсивності формування організму (ТІФО), використавши при цьому індекс інтенсивності формування організму (Δt) згідно методики В.П. Коваленка [3]. Біометричну обробку даних здійснено на ПЕОМ за допомогою прикладних програм оболонки MS Office.

Виклад основного матеріалу досліджень. Оцінка молочної продуктивності корів залежно від типу формування організму дає підставу стверджувати, що за першу лактацію вищими показниками надою характеризуються представниці повільного типу формування – 7631 кг молока, що на 65 кг більше за показники контрольної групи. В той час аналоги протилежного типу дещо поступаються (на 83,8 кг) за цією ознакою як контрольним значенням, так і представникам вище згаданого типу (табл. 1). Дані другої лактації змінилися і вже краща молочна продуктивність за надоєм характерна представницям швидкого типу формування – 8164 кг молока, що більше на 198,6 кг за контрольні надої. А ровесниці повільного типу розвитку (7812 кг) вже поступаються за надоєм як контрольним тваринам, так і показникам корів швидкої інтенсивності формування організму на 154,1 кг молока.

Третя лактація також є продуктивнішою серед корів швидкого типу розвитку; їх надій становить 7999 кг молока із перевагою у 162 кг. Худоба повільної інтенсивності росту характеризується зменшенням надою до 7710 кг і, відповідно, поступається ровесницям контрольної групи на 126,2 кг.

Аналіз надоїв за вищу лактацію серед худоби оцінних типів формування організму за надоєм розбіжностей не виявив. Спостерігається закономірна тенденція переваги тварин швидкої інтенсивності формування організму порівняно з протилежним типом.

Таким чином, як і було прогнозовано, корови швидкої інтенсивності формування організму виявилися більш продуктивнішими за надоєм, за виключенням першої лактації, де перевагу мали аналоги повільного типу розвитку, що на нашу думку

пов'язано з індивідуальними особливостями організму та рівнем синтетичних процесів у ньому.

Аналіз молочної продуктивності за вмістом жиру у розрізі досліджених типів формування організму свідчить, що представники першої дослідної групи мають вищі його значення і ці дані схожі з контрольними показниками – 3,84% порівняно з ровесницями повільного типу росту, яким характерний вміст жиру 3,83%, що на 0,01% менше за контрольну групу (табл. 2).

Друга лактація за вмістом жиру істотних відмінностей за рівнем прояву ознаки не має. Так, коровам із швидким темпом росту характерні і вищі значення вмісту жиру – 3,92% і, навпаки, представницям повільної інтенсивності формування організму властиві нижчі показники вмісту жиру – 3,90%.

Вміст жиру за третю лактацію має дещо інший прояв. Так, коровам з повільним типом росту характерний вищий його рівень – до 3,98% при 3,88% у представниць протилежного типу формування організму. А перевага над контрольною групою (3,93%) була в них на 0,04%.

За вищу лактацію вміст жиру корів різних типів формування організму змінив свій напрям прояву. Так, корови з швидким темпом росту знову лідирують за ступенем розвитку даної ознаки – 4,01% порівняно з представницями протилежного типу у яких вміст жиру становить 3,99% і різниця з контрольною групою становить 0,01% на користь того чи іншого типу.

Тож підсумовуючи все вище зазначене, вміст жиру у молоці серед корів різної інтенсивності формування організму здебільшого більш виражений у представниць швидкого типу формування організму, що на нашу думку пов'язано з більш інтенсивнішими окисно-відновними процесами.

Характеристика вмісту білка у молоці корів різних типів формування організму дає підставу стверджувати, що за першу лактацію більше його притаманне коровам повільного типу росту – 3,29%, які мають однаковий прояв з контрольною групою. В той час ровесниці швидкого темпу росту характеризуються меншими значеннями даної ознаки (3,28) і поступаються ровесницям контрольної групи на 0,01% (табл. 3). Друга лактація за вмістом білку має незначні відмінності від попередньої. Так, корови-аналоги швидкого типу формування змінили свій напрям прояву даної ознаки і їх вміст білку сягає найвищої позначки – 3,30%, порівняно, зі станом розвитку ознаки в представниць протилежного типу формування організму (3,29%), і має однакові значення з контрольними значеннями.

Аналіз даних третьої лактації свідчить про аналогічний ступінь прояву вмісту білку у молоці в розрізі типів інтенсивності формування

Таблиця 1

Надій голштинських корів залежно від типу інтенсивності формування їх організму, кг

Лактація	ТІФО	n	Рівень розвитку ознаки, її мінливість та вірогідність		
			$\overline{X} \pm S_{\overline{X}}$	C_v, %	$d \pm S_d$
Перша	Швидкий	45	7482±154,8	13,88	83,8±196,94
	Повільний	58	7631±180,4	18,00	-65,0±217,62
	Контроль	103	7566±121,7	16,33	×
Друга	Швидкий	45	8164±185,8	15,26	-198,6±225,99
	Повільний	58	7812±176,1	17,17	154,1±218,15
	Контроль	103	7966±128,7	16,40	×
Третя	Швидкий	45	7999±309,3	25,94	-162,7±374,68
	Повільний	58	7710±290,0	28,64	126,2±358,84
	Контроль	103	7837±211,4	27,38	×
Вища	Швидкий	45	8686±204,0	15,75	-24,4±247,93
	Повільний	58	8643±195,4	17,22	18,9±240,96
	Контроль	103	8662±140,9	16,51	×

Таблиця 2

Вміст жиру голштинських корів залежно від типу інтенсивності формування їх організму, %

Лактація	ТІФО	n	Рівень розвитку ознаки, її мінливість та вірогідність		
			$\overline{X} \pm S_{\overline{X}}$	C_v, %	$d \pm S_d$
Перша	Швидкий	45	3,84±0,020	3,55	0,00±0,024
	Повільний	58	3,83±0,018	3,62	0,01±0,023
	Контроль	103	3,84±0,014	3,57	×
Друга	Швидкий	45	3,92±0,043	7,34	-0,01±0,050
	Повільний	58	3,90±0,031	6,08	0,01±0,040
	Контроль	103	3,91±0,026	6,63	×
Третя	Швидкий	45	3,88±0,078	13,50	0,06±0,091
	Повільний	58	3,98±0,058	11,11	-0,04±0,075
	Контроль	103	3,93±0,047	12,19	×
Вища	Швидкий	45	4,01±0,061	10,24	-0,01±0,071
	Повільний	58	3,99±0,046	8,75	0,01±0,059
	Контроль	103	4,00±0,037	9,38	×

організму. Тобто, корови зі швидким типом формування організму мають вищий його рівень і переважають ровесниць як повільного типу, так і контрольної групи. В сою чергу представниці повільної інтенсивності формування поступаються двом іншим дослідним групам.

Показники вищої лактації за вмістом білку чіткої переваги не виявили, оскільки представники всіх дослідних груп мають однаковий рівень вмісту білку – 3,28%.

Таким чином, за вмістом білку у молоці суттєвої різниці в розрізі типів формування організму не виявлено. Тобто, у різні вікові періоди відбувається почергова перевага за його проявом на користь того чи іншого типу. На нашу думку це пов'язано більше з породними особливостями ко-

Таблиця 3

Вміст білка голштинських корів залежно від типу інтенсивності формування їх організму, %

Лактація	ТІФО	*n*	Рівень розвитку ознаки, її мінливість та вірогідність		
			$\bar{X} \pm S_{\bar{X}}$	C_v, %	$d \pm S_d$
Перша	Швидкий	45	3,28±0,015	3,06	0,01±0,017
	Повільний	58	3,29±0,009	1,98	0
	Контроль	103	3,29±0,008	2,49	×
Друга	Швидкий	45	3,30±0,015	2,98	0
	Повільний	58	3,29±0,016	3,65	0,01±0,019
	Контроль	103	3,30±0,011	3,36	×
Третя	Швидкий	45	3,29±0,034	6,89	-0,01±0,039
	Повільний	58	3,27±0,021	4,86	0,01±0,028
	Контроль	103	3,28±0,019	5,82	×
Вища	Швидкий	45	3,28±0,016	4,89	0,00±0,033
	Повільний	58	3,28±0,017	3,89	0,00±0,034
	Контроль	103	3,28±0,029	5,99	×

Таблиця 4

Кількість молочного жиру голштинських корів залежно від типу інтенсивності формування їх організму, кг

Лактація	ТІФО	*n*	Рівень розвитку ознаки, її мінливість та вірогідність		
			$\bar{X} \pm S_{\bar{X}}$	C_v, %	$d \pm S_d$
Перша	Швидкий	45	287±5,8	13,52	3,0±7,36
	Повільний	58	292±6,8	17,61	-2,3±8,14
	Контроль	103	290±4,6	15,94	×
Друга	Швидкий	45	320±7,8	16,44	-8,8±9,35
	Повільний	58	304±6,6	16,64	6,8±8,38
	Контроль	103	311±5,1	16,66	×
Третя	Швидкий	45	305±10,1	22,28	0,4±13,01
	Повільний	58	306±12,3	30,64	-0,3±14,76
	Контроль	103	305±8,2	27,19	×
Вища	Швидкий	45	345±6,7	12,98	0
	Повільний	58	345±9,1	20,03	0
	Контроль	103	345±5,9	17,23	×

Таблиця 5

Кількість молочного білка голштинських корів залежно від типу інтенсивності формування їх організму, кг

Лактація	ТІФО	*n*	Рівень розвитку ознаки, її мінливість та вірогідність		
			$\bar{X} \pm S_{\bar{X}}$	C_v, %	$d \pm S_d$
Перша	Швидкий	45	246±5,1	14,04	3,0±6,55
	Повільний	58	251±6,0	18,34	-2,3±7,28
	Контроль	103	249±4,1	16,60	×
Друга	Швидкий	45	269±5,7	14,29	-6,9±7,01
	Повільний	58	257±5,5	16,44	5,4±6,85
	Контроль	103	262±4,0	15,59	×
Третя	Швидкий	45	261±8,6	22,12	-5,6±10,59
	Повільний	58	251±8,7	26,53	4,3±10,70
	Контроль	103	255±6,2	24,58	×
Вища	Швидкий	45	283±5,3	12,59	-0,3±6,68
	Повільний	58	283±5,9	15,98	0,3±7,18
	Контроль	103	283±4,0	14,53	×

рів, а тип формування організму на дану ознаку суттєвого впливу не чинить.

Характеристика кількості молочного жиру у корів різних типів формування організму за першу лактацію дає підставу стверджувати, що представниці швидкого типу формування організму не відрізняються вищими значеннями рівня прояву даної ознаки – 287 кг з різницею на користь контрольних (290 кг) значень 3,0 кг. В той час коли аналоги повільної швидкості розвитку організму, навпаки, відрізняються кращим рівнем продуктивності за кількістю молочного жиру, яка становить у них – 292 кг (табл. 4).

Аналіз показників кількості молочного жиру за другу лактацію дещо відрізняється від попереднього періоду. А саме, представниці першої дослідної групи перевищили повільний тип формування організму та дані контрольної групи на 8,8 та 16 кг молочного жиру відповідно. Друга дослідна група поступилася контрольним тваринам на 6,8 кг та має рівень розвитку ознаки – 304 кг.

Третя лактація за рівнем розвитку даної ознаки в розрізі типів формування організму знову змінилася. Так, перевага за кількістю молочного жиру на боці повільного типу формування організму – 306 кг, що становить різницю по двом іншим дослідним групам в 1 кг.

Вища лактація не відрізняється за рівнем розвитку вище зазначеної ознаки і по всім трьом дослідним групам має однаковий ступінь прояву – 345 кг молочного жиру.

Таким чином, проведені розрахунки свідчать, що суттєвої переваги за продуктивними показниками кількості молочного жиру на користь певного типу інтенсивності формування організму не виявлено. Це на нашу думку пов'язано з не суттєвим впливом процесів синтетичних процесів під час росту та розвитку тварини, адже і кількість молочного жиру є синтетичною ознакою.

Характер динаміки кількості молочного білку в розрізі типів формування організму має схожий прояв з кількістю молочного жиру. А саме – достовірних переваг на користь певного типу не встановлено. А з віком спостерігається почергове його збільшення у представників як швидкого типу формування організму, так і повільного (табл. 5).

Тож, інтенсивність формування організму істотного впливу на рівень розвитку кількості молочного білку не має, що на нашу думку, також, пов'язано з тим, що ця ознака синтетична і повною мірою не залежить від рівня окисно-відновних процесів під час формування організму великої рогатої худоби.

Висновки. Таким чином, доведено що за більшістю господарського корисних ознак худоби голштинської породи ровесниці швидкого типу інтенсивності формування організму мають вищі значення прояву ознак молочної продуктивності, порівняно, з аналогами повільного типу формування організму. Це вказує, все ж таки, про існування впливу прискорених синтетичних процесів під час росту та розвитку телиці на її подальшу молочну продуктивність коровою.

Список літератури:

1. Гавриленко М. С. Ріст і продуктивність корів-первісток різної селекції чорно-рябих молочних порід / М. С. Гавриленко // Вісник Розведення і генетика тварин – 2007. – Вип. 41. – С. 86-87.
2. Каратєєва О. І. Вплив інтенсивності формування корів різних порід в їх ранньому постнатальному онтогенезі на продуктивність: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук: спец. 06.02.01 «Розведення та селекція» / Олена Іванівна Каратєєва. – Миколаїв, 2013. – 24 с.
3. Коваленко В. П. Молочна продуктивність корів в залежності від інтенсивності їх росту / В. П. Коваленко // Науково-технічний бюлетень інституту тваринництва. – Х., 2001. – Вип. 80. – С. 71-73.
4. Троценко З. Г. Вплив темпів розвитку ремонтних телиць української чорно-рябої молочної породи на молочну продуктивність корів-первісток / З. Г. Троценко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – Полтава. – 2010. – № 2. – С. 79-81.
5. Федоров В. И. Рост, развитие и продуктивность животных / В. И. Федоров. – М.: Колос, 1973. – 250 с.
6. Cooperative Resources International: Shawano, WI (USA) [Електронний ресурс] / CRI MAP. – 2009. – Режим доступу: www.crinet.com

Гиль М.И., Каратеева Е.И., Галушко И.А.
Николаевский национальный аграрный университет

МОЛОЧНАЯ ПРОДУКТИВНОСТЬ ГОЛШТИНСКИХ КОРОВ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ТИПА ФОРМИРОВАНИЯ ИХ ОРГАНИЗМА

Аннотация
Практический опыт селекции молочного скотоводства показывает, что интенсивный рост и развитие ремонтных телок влияет на формирование желательного типа телосложения во взрослом состоянии, а это является залогом последующей высокой молочной продуктивности коров, что подтверждается и нашими исследованиями. Так, по большинству хозяйственно полезных признаков коров голштинской породы сверстницы быстрого типа интенсивности формирования организма имеют высокие значения проявления признаков молочной продуктивности по сравнению с аналогами медленного типа формирования организма. Это свидетельствует о влиянии ускоренных синтетических процессов во время роста и развития телки на ее дальнейшую продуктивность.
Ключевые слова: тип формирования организма, голштинская порода, молочная продуктивность.

Gill M.I., Karateeva E.I., Galyshko I.A.
Mykolayiv National Agrarian University

HOLSTEIN COWS MILK PRODUCTION DEPENDING ON THE TYPE FORMATION OF BODY

Summary
Practical experience of selection of dairy cattle breeding shows that the intensive growth and development of repair heifers affect the formation of the desired type of build in the adult state, and this is the key to the subsequent high milk productivity of cows. As evidenced by our research. So, for most economically useful signs of Holstein cows of a fast breed type, the intensity of body formation has high values of manifestation of signs of milk productivity in comparison with analogues of slow type of organism formation. This indicates the influence of accelerated synthetic processes during the growth and development of the heifer on its further productivity.
Keywords: type forming the body, holstein breed, milk yield.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477.83-25):[27-737-67-726.2]«167/17»

УСПЕНСЬКЕ БРАТСТВО ТА ЛЬВІВСЬКІ ЄПИСКОПИ. ЧАСТИНА І: ЙОСИФ ШУМЛЯНСЬКИЙ, ВАРЛААМ ШЕПТИЦЬКИЙ

Друздєв О.В.
Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича
Національної академії наук України

Проблематика відносин з львівськими єпископами завжди була однією з основних протягом історії Успенського братства. Особливого значення ці взаємини набули в кінці XVII – на початку XVIII ст., коли під впливом різних обставин львівська єпархія прийняла унію. На тлі цієї конверсії особливо чітко виділився конфлікт між Ставропігією та владикою Йосифом Шумлянським. Розуміючи, що братство стоїть на заваді остаточному переходу під юрисдикцію Римського престолу, єпископ неодноразово вдавався до силових методів спроб вирішення цієї проблеми. Одначе жоден з них не досягнув успіху. Не останню роль в цьому відіграла й присутність військ Петра I в регіоні через події Північної війни. Цим фактом активно користувались братчики, шантажуючи переходом під юрисдикцію Московського патріарха. Одначе, де-факто, це було лише маніпуляцією з метою отримати необхідні права при переході до унії. Зважаючи на звуження соціальної бази та матеріальних основ існування даний крок був лише справою часу. Остаточного удару Ставропігії було завдано створенням василіанської друкарні, яка ліквідувала монополію братства на видавництво «руських книг». Наслідком цього стали переговори з єпископом щодо умов прийняття юрисдикції Римського Престолу. Завдяки посередництву Шумлянського було досягнуто консенсусу, який розпочав нову сторінку в історії львівської конфратернії. Зміна конфесії не відобразилась на становищі братства. Свідченням цього стала участь його представників у виборах нового єпископа, яким став Варлаам Шептицький. Порівняно короткий час його управління став чи не єдиним періодом мирних відносин з Ставропігією. Більше того, владика навіть сам ініціював зібрання всіх братств з метою координації зусиль в боротьбі за зрівняння в правах ввіреної йому української громади міста та передмістя. Фактично, саме під його патронатом Успенське братство розпочало новий етап боротьби, який завершився через кількадесят років бодай частковим, але досягненням мети. Зважаючи на це, тема, якій присвячена дана стаття є актуальною для студій над братством та українською громадою міста Львова на початку XVIII ст.
Ключові слова: братство, Львів, Успенське братство, Ставропігія, Йосиф Шумлянський, Варлаам Шептицький.

Постановка проблеми. Невід'ємною складовою історії Успенського братства є відносини з львівськими єпископами. Одначе, якщо про взаємини періоду кінця XVI – пер. пол. XVII ст. на даний час, маємо достатньо відомостей, то період другої половини XVII і, особливо, XVIII ст. досі перебуває на маргінесі досліджень. Такий стан речей є доволі невиправданим, зважаючи на важливість соціо-політичних та еклезіальних змін, які відбувались протягом цього відтинку часу і мали вирішальний вплив на подальший розвиток подій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фактично, окрім розвідки Олександри Киричук про процес переходу братства до унії [6, с. 96-99] та нашої доповнюючої статті [2, с. 18-23] предметних праць, присвячених цій темі, немає. Окремі згадки і факти можна зустріти в працях Ігоря Скочиляса [9, с. 832], Тараса Чухліба [17, с. 787-801.], Мирона Капраля [5, с. 440] та ряду інших дослідників, праці яких буде згадано надалі. Основою даної праці є джерельні матеріали з фонду номер 129 Центрально Державного Історичного архіву України у місті Львові(далі – ЦДІАУ у Львові) [11], а також документів, вміщених у збірці «Собори Львівської єпархії» [10, с. 464], та 12 томі збірки «Архивь Юго-Западной России» [1, с. 748].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Пропонована тематика дає добрий ключ до розуміння процесів та подій, які відбувались в період XVIII ст., тому потребує продовження, що буде зроблено в наступних публікаціях.

Метою цієї роботи є спроба реконструювати відносини між вказаними єпископами та братством, а також простежити їх вплив на подальшу діяльність Ставропігії.

Кінець XVII – поч. XVIII ст. став періодом загострення конфесійних протиріч у Речі Посполитій, які, здебільшого, були викликані зовнішньополітичними обставинами. Конфлікт з Османською імперією (де знаходився Константинопольський патріарх) та зростаюча військово-політична потужність Московського царства (яке використовувало гасло «захисту православ'я в експансіоністських цілях [20, p. 112]) актуалізували питання введення унії на теренах польсько-литовської держави. Першим кроком на шляху до цієї цілі, стала постанова сеймової конституції від 5 лютого 1676 р. про заборону людям «релігії греко-руської» мати будь-які зносини з Константинопольським патріархом [21, с. 180]. Не менш важливим було й непряме урядове протегування унійної церкви та проунійних ієрархів православної. Прикладом цього стало призначення на посаду львівського єпископа соратника короля Яна III Собєського – Йосифа Шумлянського [17, с. 791], проти якого виступало Успенське братство [6, с. 97]. Це стало першим непорозу-

мінням, яке, згодом, переросло в понад 30-літнє протистояння [2, с. 18-22]. Перший етап цього конфлікту розвертався в межах боротьби за єпископський престіл між Ієремією Свистельницьким та Шумлянським. Для братства він позначився першим судовим процесом 1679 р. проти майбутнього єпископа за Медзапетівську кам'яницю, в якій він самовільно поселився [4, с. 171]. Того ж року, у зв'язку з смертю Свистельницького, Шумлянський був затверджений львівським владикою. Одначе, братство не одразу прийняло його: «Маючи небезпідставні підозри, які згодом підтвердилися, що він зречеться православної віри і приєднається до унії» [4, с. 171].

Про витоки унійних поглядів Шумлянського однозначно говорити важко. Очевидно, що деяку роль зіграла його військово-політична кар'єра при дворі польського короля. Амвросій Криловський зазначав, що Шумлянський прийняв католицизм і тільки через бажання посісти православну кафедру у Львові знову повернувся до православ'я [7, с. 171]. Мабуть, найближчим до істини був Ігор Скочиляс, який вважає, що Шумлянському йшлось не стільки про реалізацію унійної ідеї, скільки про всебічну легітимізацію еклезіальної моделі Галицької(Львівської) церкви, главою якої він став [9, с. 275]. Про це свідчать умови переходу на унію, які склала «група Шумлянського», а саме: декларацією від 18 березня 1681 року про права руського народу у випадку переходу на унію зазначалось наступне: 1. Грецька віра буде вважатися святою на рівні з римською; 2. Церковні бенефіції будуть роздаватись тільки руським людям; 3. Руське духовенство буде користуватись тими ж правами і бенефіціями, що й латинське; 4. Братства і монастирі, які користуються патріаршими привілеями залишаться при своїх правах, але вища наглядова функція залишиться за єпископами(включно з цензурою друкованих книг); 5. Урівняння руської шляхти і міщанства в правах з латинським; 6. шість людей з руських не дворян, включно з двома братчиками Василієм Корендовичем та Олександром Журавським будуть возведені в шляхетний стан [7, с. 183]. Таке торгування привілеями свідчило не стільки про ідейність, скільки про практичність. Ці ж умови були передані братству, як такі, які мали б їх схилити до прийняття унії, та вони відмовились [7, с. 183]. У відповідь було оголошено про проведення єпархіального собору, де мав відбутись диспут між латинськими і «греко-руськими» теологами. За місце проведення було обрано міську братську церкву. Денис Зубрицький у «Хроніці міста Львова» з цього приводу пише: «...єпископ хотів провести диспут між римськими і греко-руськими теологами в міській братській церкві з метою поширення унії і видав універсал про це, але братство не захотіло й не дозволило ці суперечки у своїй церкві,звернувшись до короля з суплікою, до якої додало 20 дукатів, єпископові також дало грошовий дарунок і таким чином відсунуло цей диспут» [3, с. 399]. Згодом це було підкріплено універсалом Яна III про перенесення унійного собору з Успенської церкви до кафедрального храму Св. Юрія Побідоносця [10, с. 112]. Цей собор важливий з двох моментів. Перший полягає в розкритті позиції єпископа щодо унії, як способу досягнення власної домінації над руською церквою. Виступаючи перед учасниками зібрання Шумлянський так обґрунтував свою позицію: «я прихилятися до московського патріарха [не буду] – бо до нього наша Русь ніколи не належала; до київського митрополита не хочу, бо він не є нашим вибраним [первоєрархом]. До константинопольського патріарха не можу – не лише тому, що немає там жодного ладу ... а й тому, що уже й сеймова конституція ... усім нам, русі, загородила до нього дорогу» [10, с. 119]. В такій ситуації єдиним виходом було приєднання до папи як верховного зверхника. Другий момент полягає в тому, що після такої промови, єпархія поділилась на тих, хто прийняв позицію єпископа: «...владика відразу в той же час покликав світське духовенство, а саме намісників і парохіяльних єреїв, до окремої каплиці у [храмі] св. Юра і заявив [їм]те саме, що й у церкві. На що всі одностайно пристали...» [10, с. 120], та тих, які відхили її: «Після цієї промови деяка шляхта, ченці окремих монастирів, Ставропігійське й усі інші братства відступилися від цієї побожної справи єднання святої віри і, не виконавши справи, залишили церкву» [10, с. 120]. Фактично на цьому соборі були покладені початки переходу православного кліру Львівської єпархії на унію, що в кінці зіграло вирішальну роль у переході самого братства на унію. Окрім того, як зазначає І. Скочиляс: «проведення соборів 1694 і 1700 року уможливили публічне обговорення еклезіального статусу Львівської єпархії, тому католицький вибір у масовій свідомості значною мірою був корпоративним актом» [9, с. 277], тобто таким чином Шумлянський кардинально звужував ту соціальну базу, на яку опиралось львівське братство у справі відстоювання православ'я.

Новий виток протистояння розпочався з офіційним проголошенням переходу Львівської єпархії на унію у 1700 році. Реагуючи на ці події, Ставропігія відправила посольство до короля для отримання підтвердження своїх прав. Початок Північної війни і потреба налагодження союзницьких відносин з Московським царством, схилило Августа II до задовлення прохань конфратернії. Більше того, в подальшому він видав цілий ряд рескриптів з забороною єпископу примушувати братчиків до унії [11, спр. 754, 755, 756]. У відповідь Шумлянський видав фальсифікат, за яким нібито самі братчики приєднувались до унії [14, арк. 1]. Позаяк очікуваного результату це не дало, він вдався до прямої сили, захопивши за допомогою коронного гетьмана Станіслава Яблоновського братську церкву та поставивши в ній свій престіл [3, с. 403]. У відповідь братство подало королю скаргу, результатом якої стало майже чотирирічне листування між братством, єпископом, королем Августом II, львівським магістратом та львівським старостою Адамом Синявським [1, с. 95]. Для вирішення даної проблеми королем була призначена комісія, яка мала звільнити Успенську церкву від єпископського престолу, та дано наказ захищати братство перед нападами єпископа Шумлянського відносно прийняття унії. Цікаво те, що у листі до львівського старости А. Синявського король робить особливий акцент на те, що братство має в нього «особливу повагу і протекцію», підкреслюючи свою

лояльність до братства [16, арк. 1]. Через 10 днів монарх видав новий рескрипт про призначення комісії для звільнення захоплених будівель та передачу їх братству, в якій ствердив їх право на свою релігію і заборонив Шумлянському примушувати їх до унії [1, с. 600-602]. Очевидно, що не останню роль тут зіграли зовнішні обставини, зокрема позиція Москви щодо православного населення Речі Посполитої [9, с. 281]. До того ж варто додати, що Август ІІ, зважаючи на нестабільну внутрішню ситуацію, потребував допомоги Петра І, тому така лояльність до братства була своєрідним «дружнім актом» щодо московського царя [1, с. 96].

Шумлянський розумів, що силовий сценарій не дав очікуваного результату, тому пішов на примирення з братством, затвердивши у своєму посланні від 11 червня 1704 року, всі права і привілеї братства [14, арк. 1-25]. Одначе справа приєднання братства до унії вирішилась набагато простіше. Позаяк на початок XVIII ст. 1186 парафій стали унійними, братство залишилось мало не єдиною (точніше однією з небагатьох) православною інституцією в єпархії [8, с. 185]. Остаточного удару Ставропігії завдав дозвіл єпископа святоюрським василіанам на друк «руських книг», на які була монополія у братства [4, с. 220]. Так як братські богослужбові книги, продаж яких був однією з основних статей доходів братства, не підходили для уніатських богослужінь, відстоювати свою монополію не було можливості. Тому Ставропігія втративши соціальну та фінансову основу для існування була змушене почати переговори про перехід на унію. Отримавши бажане, Шумлянський відправив листа до нунція Нікколо Спіноллі, в якому не жаліючи похвал, повідомляв, що братство «полишило схизму» [16, 4 арк.]. Тут варто віддати належне владиці, який зробив все, щоб римська сторона прийняла усі вимоги братства, основні з яких були такими: 1. Передання за 2 тис. злотих братству василіанської друкарні; 2. Збереження прав і привілеїв братства; 3. Підпорядкування лише папі, а не єпископу (тобто збереження статусу Ставропігії) [4, с. 221]. Ці вимоги за посередництвом Шумлянського були виконані і братство погодилось прийняти унію, про що свідчать листи братства до папи і Конгрегації по поширенню віри, подані у Хроніці Ставропігійського братства [4, с. 222-223]. Ця подія стала своєрідним завершенням попереднього періоду історії братства і одночасно завершенням загального переходу Львівської єпархії на унію.

Першою справою, в якості вже унійного братства, стала спроба повернути 1500 злотих, які раніше були отримані Шумлянським нібито для купівлі будинку під семінарію для русинів. Для цього було скеровано листа до нунція Нікколо Спінолі, щоб той посприяв поверненню коштів [1, с. 619-620]. Варто відзначити, що зміна конфесії не позначилась на суспільно-церковному значенні Ставропігії. Ілюстрацією цього твердження є участь старших братства Стефана Лясковського та Петра Сем'яновича у елекції єпископа Варлаама Шептицького [10, с. 129]. Хоча, слід зазначити, що спершу вони виступали протиии його кандидатури, підтримуючи Кирила Шумлянського [9, с. 611]. Цікаво, що братство, без свого відома, виступало як один з гарантів збереження можливості обирати владик, проти чого виступала нунціатура [18, р. 126]. Причина цього полягала в соціальному значенні конфратернії, яка складалась з «провідних русинів» [19, р. 85], що в сумі з недовгим досвідом перебування єпархії в унії вимагало поступок з боку католицької ієрархії.

Відносини з новообраним єпископом були чи не найспокійніші за всю історію Ставропігії. Єдина подія, пов'язана з Варлаамом Шептицьким стосується ініційованого ним зібрання представників всіх братств для координації боротьби за права української громади Львова [5, с. 140]. Одначе, незважаючи на це, саме за його урядування розпочався процес уніфікації Ставропігії Конгрегацією по поширенню віри до норм Католицької Церкви, про що буде згадано в наступних розвідках.

Висновки. Відносини між Успенським братством та вказаними львівськими єпископами були важливим елементом в процесі еклезіальної трансформації у львівській єпархії кінця XVII – поч. XVIII ст. Зважаючи на суспільне значення конфратернії справа залучення її до унії була надважливою для остаточної конверсії єпархії. Фактично, «процес» її залучення ліг в основу відносин з єпископом Шумлянським. Прийняття унії у 1708 р. розпочало новий період в історії братства, початок якого припав на урядування Варлаама Шептицького. Новий єпископ виявився чи не наймиролюбивішим по відношенню бо Ставропігії за всю її історію, не конфліктуючи з ним. Одначе, за його правління розпочались заходи Конгрегації по поширенню віри по уніфікації конфратернії у відповідності до норм Католицької церкви. Одначе про це буде згадано в наступних публікаціях.

Список літератури:

1. Архив Юго-Западной России. Акты, относящиеся к истории Львовского ставропигиального братства (1586-1881 гг.) / Под ред. А. С. Крыловского. – Кіевь: Типографія Императорскаго Университета св. Владиміра, 1904. – Ч. 1. – Т. 12. – 748 с.
2. Друздєв О. Протистояння Львівського ставропігійського братства та єпископа Йосифа Шумлянського. Прийняття унії. Загальний огляд / О. Друздєв // Наукові записки Вінницького педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 23. Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. О. А. Мельничука. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2015. – С. 18-23.
3. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова [Текст] / Д. І. Зубрицький; пер. з пол. І. Сварник; наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст; наук. комент. М. Капраль; Міське громад.-культур. об-ня «Документ. скарбниця Львова» [та ін.]. – Л.: Центр Європи, 2002. – XV, 601 с. – (Львівські історичні пам'ятки; т. 3).
4. Зубрицький Д. Хроніка Ставропігійського братства / Д. Зубрицький. – Львів: «Апріорі»,2011. – 404 с.
5. Капраль М. Національні громади Львова XVI-XVIII ст. (соціально-правові взаємини) / М. Капраль. – Львівський національний університет ім. Івана Франка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Львів, 2003. – 440 с.

6. Киричук О. Перехід львівського ставропігійського братства під юрисдикцію святого Апостольського престолу (за матеріалами ЦДІА України у Львові) / О. Киричук // Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні / Матеріали наукової конференції 4-5 квітня 1996 року / за ред. М. Бандрівського. – Львів, 1996. – С. 96.
7. Крыловский А. Львовское Ставропигиальное Братство (Опыт церковно-исторического изследования) / А. Крыловский. – К.: Изд. Н. Т. Корчак-Новицкого, 1904. – 230 с.
8. о. Мудрий С. Нарис історії церкви в Україні / о. С. Мудрий. – Івано-Франківськ: Видавництво Івано-Франківського Теологічно-катехитичного інституту, 1999. – 534 с. – ISBN 9666-582-09-0.
9. Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII-XVIII ст. Організаційна структура та правовий статус / І. Скочиляс. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2010. – 832 с. – ISBN 978-966-8197-81-9.
10. Собори Львівської єпархії / Упорядкування та історичний нарис Ігоря Скочиляса. – Львів: Видавництво УКУ, 2006. – 464 с. – ISBN 966-703-458-5.
11. ЦДІА України у Львові, ф. 129, оп. 1, спр. 754,755,756.
12. ЦДІА України у Львові, ф. 129, оп. 1, спр. 762, 2 арк.
13. ЦДІА України у Львові, ф. 129, оп. 1, спр. 763, 4 арк.
14. ЦДІА України у Львові, ф. 129, оп. 1, спр. 773, 25 арк.
15. ЦДІА України у Львові, ф. 129, оп. 1, спр. 777, 4 арк.
16. Центральний Державний історичний архів України, м. Львів. – ф. 129, оп. 1, спр. 754, 755, 756, 762, 763, 773, 777.
17. Чухліб Т. Львівський єпископ Йосиф Шумлянський – військовий діяч та дипломат Корони Польської (60-ті роки XVII – початок XVIII ст.) / Т. Чухліб // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2012. – Вип. 21. – С. 787-801. – ISBN 966-02-3318-3.
18. Acta Nuntiaturae Polonae / Ed. Ioannes Kopiec. – Romae, Institutum Hostoricum Polonicum Romae, 2014. – Tomus XLII. Nicolaus Spinula. – Vol. 2 (2.VII.1708 – 31.XII.1708). – 369 p. – ISBN 978-83-60183-65-6.
19. Monumenta Ucrainae Historica / Упоряд. митр. Андрей Шептицький. – Рим: Український Католицький університет, 1964. – Т. 5. – 434 с.
20. Isaievych Ia. Voluntary Brotherhood: Confraternities of Laymen in Early Modern Ukraine / Ia. Isaievych. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2006. – 324 p. – ISBN 1-894865-02-2.
21. Volumina Legum / Ed. J. Ohryzko. – Petersburg, 1860. – Vol. V. – 464 p.

Друздев О.В.
Институт украиноведения имени Ивана Крипякевича
Национальной академии наук Украины

УСПЕНСКОЕ БРАТСТВО И ЛЬВОВСКИЕ ЕПИСКОПЫ. ЧАСТЬ І: ИОСИФ ШУМЛЯНСКИЙ И ВАРЛААМ ШЕПТИЦКИЙ

Аннотация
Проблема отношений с львовскими епископами всегда была одной с основных на протяжении истории Успенского братства. Особенного значения ети отношения пробрели в конце XVII – начале XVIII вв., когда под влиянием разных обстоятельств львовская епархия приняла унию. На фоне этой конверсии особенно четко выделился конфликт между Ставропигией та епископом Иосифом Шумлянским. Понимая, что братство мешает окончательному переходу под юрисдикцию Римского престола, епископ неоднократно прибегал к силовым методам решения этой проблемы. Однако ни один из них не достиг успеха. Не последнюю роль в этом сыграла и присутствие войск Петра I в регионе из-за событий Северной войны. Этим фактом активно пользовались члены братства, шантажируя переходом под юрисдикцию Московского патриарха. Де-факто, это было только манипуляцией с целью получить нужные права при переходе в унию. Из-за сужения социальной базы это было лишь делом времени. Окончательный удар Ставропигии был нанесен созданием издательства отцов Василиан, которое ликвидировало монополию братства на издание «руських книг». Следствием этого стали переговоры с епископом касательно условий принятия юрисдикции Римского Престола. Благодаря посредничеству Шумлянского был достигнут компромисс, которым был начат новой период в истории львовской конфратернии. Смена конфессии не отобразилась на положении братства. Свидетельством этого было участие его представителей в выборах нового епископа, которым стал Варлаам Шептицкий. Сравнительно короткий период его управления стал мало ли не единственным периодом мирных отношений с Ставропигией. Более того, владыка даже сам инициировал собрания всех братств с целью координации сил в борьбе за сравнение в правах украинской общины с католической. Фактически, именно под его патронатом Успенское братство начало новый этап борьбы, который закончился лишь частичным достижением цели. Поэтому эта тема есть актуальной для изучения братства та украинской общины Львова вначале XVIII в.
Ключевые слова: братство, Львов, львовское Успенское братство, Ставропигия, Иосиф Шумлянский, Варлаам Шептицкий.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Druzdiev O.V.
Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
of National Academy of Sciences of Ukraine

LVIV DORMITION BROTHERHOOD AND LVIV'S BISHOPS. PART I: YOSYF SHUMLIANSKYI, VARLAAM SHEPTYTSKYI

Summary
Throughout the whole history of Lviv Dormition Brotherhood, its relationships with Lviv bishops have always been a crucial issue. These relationships acquired particular importance in late XVII – early XVIII century when under the circumstances Lviv diocese accepted the Union of Brest. After this event, the conflict between Lviv Stauropegion Brotherhood and bishop Joseph Shumliansky became particularly noticeable. Realizing that the Brotherhood stands in the way of the final transition to the jurisdiction of the Holy See, bishop repeatedly used force methods to solve this problem. But his attempts were not successful. Presence of Peter the First forces in the region due to the Northern War played not the least role in this. Members of the Brotherhood often used this to blackmail the bishop to go over under the jurisdiction of the Moscow Patriarch. However, de facto, it was only a manipulation in order to obtain the necessary rights during the transition to the Union. Taking into consideration the narrowing of the social base and material recourses, this step was only a matter of time. The final blow to the Stauropegion was the creation of the print house by the The Order of Saint Basil the Great, which destroyed Brotherhood's monopoly for printing «Ruthenian» books. As a result the bishop negotiated the terms of acceptance of the Holy See. With Shumliansky as a mediator consensus was reached and this started a new page in the history of Lviv Brotherhood. Change of denomination did not reflect on the situation of the fraternity. As evidence its representatives took part in the election of a new bishop, whom became Varlaam Sheptytsky. Though he was in charge for a relatively small amount of time, that period became almost the only peaceful period of relationships with Brotherhood. Moreover, the bishop himself initiated the gathering of all fraternities in order to coordinate efforts in fight for equal rights among the Ukrainian community in the city and on the suburbs entrusted to him. In fact, it was under his patronage that Lviv Dormition Brotherhood began a new phase of the struggle, which ended after dozens of years in at least partial achievement of its aim. Due to this the topic to which this article is dedicated to is relevant for research of the brotherhood and Ukrainian community of Lviv in the early XVIII century.
Keywords: brotherhood, Lviv, Lviv Dormition Brotherhood, Stauropegion, Joseph Shumliansky, Varlaam Sheptytsky.

УДК 629.78:316.422.44(091)

КОСМОНАВТИКА В УМОВАХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА І СУЧАСНІСТЬ

Логвинюк Т.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті висвітлюються ідеї космічного польоту, котрі перетворилися на реальне науково-технічне завдання. За останні роки в цій сфері було досягнуто значних результатів найважливіших аспектів великих винахідників – освоєння космічного простору, першопрохідців в галузі ракетобудування та авіаційної техніки зокрема авіаконструкторів. В статті проаналізовано історична ретроспектива основних здобутків першопрохідців вчених-винахідників.

Ключові слова: наукова діяльність, освоєння космосу, авіаконструктори, технічна діяльність.

Постановка проблеми. На початку XX століття ідея космічного польоту перетворилася на реальне науково-технічне завдання. За останні роки в цій сфері було досягнуто значних результатів. Наприклад, астрономія завдяки космічній техніці може тепер стати експериментальною наукою, по поверхні Марса рухаються автоматичні станції, на Землю доставлено зразки астероїдної речовини, до комети Чурюмова-Герасименко, відкритої українськими вченими, за кілька років долетить космічний апарат «Розетта» Європейського космічного агентства. Апарат здійснить посадку на комету, візьме проби ґрунту, можливо, ми отримаємо зразки речовини цієї комети. Як бачимо, ми живемо в цікаву епоху – епоху дослідження космосу.

Авіаційна та ракетно-космічна галузі промисловості будь-якої технологічно-розвиненої держави належать до стратегічних і відіграють значну роль у розвитку економіки країни. Саме в цих галузях Україна має неабиякі можливості. Попри всі негаразди її авіаційна і ракетно-космічні галузі були певною мірою трансформовані, модернізували частину свого технологічного потенціалу і вийшли на світовий аерокосмічний ринок з кількома крупними комерційними проектами, які було успішно виконано [1].

Раніше ми знали лише про одну планетну систему – Сонячну – з її унікальною Землею і не мали з чим їх порівнювати. А нині завдяки космічній техніці вже відкрито велику кількість планетних систем і понад 700 таких планет, як наша, завдяки цьому ми можемо тепер порівняти умови виникнення життя на інших планетах із земними [2, с. 37].

Мета дослідження. Проаналізувати ретроспективу науково-технічного прогресу в галузі освоєння космічного простору минулого і сучасності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Всі ці чудові здобутки в галузі освоєння космічного простору сягають ще сивої давнини, коли людина мріяла про політ. Спочатку їй здавалося, що за допомогою штучних крил буде можливим подібно птаху злетіти не лише до хмар, але і далеко в позахмарний простір. Так виникли наївні міфи і казки, прийшла до людей і легенда з давньогрецької міфології про чудовий політ вправного механіка Дедала і його сина Ікара на крилах, зроблених з пір'я і скріплених воском.

Тисячоліття поділяють епоху народження цих чудових фантазій і наше недалеке минуле, коли людина вперше зробила справжній, вдалий політ в атмосфері Землі. Величезна праця людей різних професій передувала створенню літальних апаратів, придатних для польотів в межах земної атмосфери.

Пізніше стало зрозуміло, що для польоту в космос потрібен принципово новий, космічний літальний апарат з реактивним двигуном. Принцип реактивного руху, відомий з давніх часів. Одна з легенд, що відносяться до XV століття, повідомляє про спробу китайського винахідника Ван Гу піднятися в небо за допомогою ракет, прикріплених до повітряного змія. Однак під час старту вся конструкція вийшла з ладу і згоріла разом зі сміливим експерименту тором. Радянські вчені назвали іменем Ван Гу один з кратерів на зворотному боці Місяця.

Багато інших переказів, згаданих в літописах людства, свідчать про давню популярність ідеї польоту до зірок. Все ж ранній період розвитку світової ракетної техніки вивчений ще не достатньо повно. Перші достовірні відомості про створення ракет відносяться до X-XI століть. У цей період китайські воїни почали користуватися примітивними ракетами, відомими під назвою «вогняних стріл».

Найбільш ймовірно, що створення перших ракет і інших піротехнічних засобів пов'язане з винаходом і застосуванням пороху. У Росії це було у другій половині XIV століття, коли порох став застосовуватися у військовій справі.

З середини XIX століття російські винахідники і конструктори досліджують можливості застосування реактивного принципу руху до вирішення проблеми польоту людини. Так, ще в 1849 році інженер В.І. Третеский розробив проекти трьох літальних апаратів, рух яких було засновано на дії реактивного струменя газу або пари, у 1866 році інженер Н.М. Соковнін в роботі «Повітряний корабель» запропонував проект реактивного аеростата, сила тяги якого в горизонтальному польоті повинна була створюватися при закінченні стисненого повітря.

Винахіднику Н.А. Телешову в 1867 році був виданий патент на літальний апарат, важчий за повітря, в якому використовувався принцип віддачі газів, що утворюються при вибуху в циліндрі, який служив камерою згоряння.

Серед великої кількості проектів реактивних літальних апаратів особливе місце займає пропо-

зиція революціонера народовольця Н.В. Кибальчича. Його «Проект повітроплавного приладу» був викладений напередодні страти в 1881 році, у в'язниці, куди він був ув'язнений за участь у замаху на російського імператора Олександра II.

Проект Кибальчича істотно відрізняється від усіх відомих раніше проектів літальних апаратів. До Кибальчича як вітчизняні, так і зарубіжні автори пропонували використовувати принцип реактивного двигуна лише для переміщення аеростата або аероплана в горизонтальному напрямку. Всі запропоновані конструкції літальних апаратів були розраховані на політ в атмосфері. Їм обов'язково потрібне повітря як опорне середовище.

Проект Кибальчича передбачав зовсім новий, ніде раніше не запропонований ракето динамічний принцип створення підйомної сили. Атмосфера для польоту реактивного апарату, як сміливо стверджував, ще в той час Кибальчич, була тільки шкідлива, оскільки створювала додатковий опір руху.

Таким чином, Н.В. Кибальчич вперше в світі запропонував проект реактивного апарату для польоту людини в безповітряному просторі. У своєму передсмертному листі двадцятисемирічний вчений і революціонер писав: «Перебуваючи в ув'язненні, за кілька днів до смерті, я пишу цей проект… Якщо ж моя ідея… буде визнана дійсною, то я буду щасливий тим, що зроблю величезну послугу батьківщині і людству!» [3].

Майже одночасно з Н.В. Кибальчичем, але незалежно від нього над проблемою реактивного польоту працював інший російський учений і винахідник – С.С. Нежданівський. У 1880 році він прийшов до думки про можливість влаштування реактивного літального апарату і провів розрахунки двох варіантів порохових двигунів, а в 1882 році висловив ідею про пристрої реактивних двигунів за принципом магазинних рушниць. В то же час він прийшов до висновку про можливість пристрої двох типів реактивних літальних апаратів важчих за повітря з крилами і без них. Неждановский пропонував створити реактивні вертольоти з несучим гвинтом типу сегнерова колеса.

В кінці минулого століття висувалися і деякі інші проекти створення реактивних літальних апаратів, серед яких слід відзначити проект ракетного літального апарату винахідника А.П. Федорова, викладений ним у брошурі «Новий принцип повітроплавання, що виключає атмосферу як опорну середовище».

Однак справді наукова теорія реактивного руху ракет була вперше розроблена видатним російським вченим Костянтином Едуардовичем Ціолковським. Він перший вказав на ракету як на засіб здійснення міжпланетних польотів [2].

Перша наукова праця з космонавтики з'явилася в Росії у 1903 р., саме тоді Костянтин Едуардович Ціолковський опублікував свою фундаментальну працю «Дослідження світового простору реактивними приладами» [4, с. 107]. Його вважають засновником теоретичної космонавтики, адже на той час ніхто до нього не вивчав з усіх боків проблеми майбутнього космічного польоту – від розвитку принципів реактивного руху до розробки соціальних та філософських питань освоєння космосу [5].

Зародження космічної ери, ери освоєння навколоземного космічного простору, віддалене від нас рівно на 120 років. Можна навіть сказати точніше – воно датується 10 травня 1897 року. Того дня, закінчивши свої розрахунки швидкості, що її набуває ракета у кінці активної ділянки розгону під дією реактивних двигунів, Ціолковський поставив дату «10 травня 1897 року». Він і гадки не мав, скільки радощів принесе згодом історикам науки цей пожовклий і зім'ятий аркуш, адже написавши дату обчислень, учений, сам того не відаючи, закріпив свою першість у науковому освоєнні космосу. Знадобилося 60 років, аби передбачення Ціолковського були впроваджені у життя – 4 жовтня 1957 року, коли вперше на навколоземну орбіту був виведений перший об'єкт, зроблений людиною, штучний супутник Землі.

Ціолковський був першим ідеологом освоєння людиною космічного простору, фундатором «небесної філософії» у межах так званої філософії російського космізму. Він був упевнений, що в ході еволюції відбудеться повна перебудова біохімічної природи породжених Землею мислячих істот, унаслідок чого вони зможуть безпосередньо живитися сонячною енергією.

Він автор науково-фантастичних творів, у яких висуваються проекти нової організації людства і своєрідно переплітаються ідеї соціальних утопій різних історичних епох [6, с. 2].

Згодом поряд із Ціолковським постала ціла плеяда ентузіастів з багатьох країн – тих, кого тепер називають «піонерами» космонавтики. Серед них вирізняється самобутня та загадкова постать ще одного вітчизняного дослідника міжпланетних польотів Олександра Гнатовича Шаргея, видатного вченого та інженера, предтечі теоретичної космонавтики полтавця Юрія Кондратюка.

Головна праця Юрія Кондратюка – «Завоювання міжпланетних просторів» (1926, опублікована в 1929 на кошти автора) [4, с. 97], назву якої придумав московський професор Володимир Вєтчинкін, перший із фахівців, хто детально, рядок за рядком вичитав усе написане Кондратюком і був у захваті від прочитаного, зазначивши: «Механік Кондратюк являє собою великий талант (типу К.Е. Ціолковського), закинутий у ведмежий кут, і такий, що не має можливості застосувати свої здібності у належному місці…» [6, с. 4].

Натомість основи практичної космонавтики були закладені сучасником Юрія Кондратюка Сергієм Павловичем Корольовим – засновником першої в Радянському Союзі науково-конструкторської школи в галузі ракетно-космічної техніки. 12 січня 2007 року відсвяткували 100-ту річницю від дня його народження. Парадоксально, але за життя С. Корольова невеличким накладом вийшла друком одна єдина, до того ж зовсім непоказна його книжка – «Ракетний політ у стратосфері». Сталося це у 1934 році у Москві. Після цього він надовго «відійшов у тінь» своїх наукових робіт, аж до своєї смерті лишаючись «засекреченим» і невідомим широкому загалу, проте це був видатний радянський учений і конструктор, академік АН СРСР (1958), двічі Герой Соціалістичної Праці (1956, 1961) [4, с. 98].

Саме завдяки своєму характеру в юності Сергій захопився авіацією – новою галуззю техніки, яка тоді тільки народжувалася, і мабуть

тому вразили та захопили молодого Корольова ідеї основоположника теоретичної космонавтики К.Е. Ціолковського, опубліковані на початку минулого століття. Вразили насамперед своєю незвичністю і тими перспективами, які вони відкривали для людства. Їх розробка та практичне втілення в життя стали не просто сферою діяльності Корольова, але сенсом його життя.

Нащадкам залишилися в спадщину закладені ним основи пілотованої космонавтики, пріоритет у самій передовій сфері людської діяльності, а ще великий приклад того, як прожити життя, високо несучи горде звання Людини, долати численні перешкоди, незламно, підніматися до зірок [7].

Одним із вірних соратників С. Корольова на етапі пошукових робіт у галузі ракетобудування був його ровесник Юрій Побєдоносцев, що народився 20 лютого 1907 року в Москві.

Серед його робіт, перший бойовий зразок наземної реактивної зброї, що отримав офіційне найменування БМ-13 («Бойова машина 13»). Під час війни назва ракетних установок змінилася: вони почали зватися «катюшами», і ця назва залишилася в історії.

Якщо Юрій Побєдоносцев основні здобутки мав у галузі практичного ракетобудування, то Фрідріх Цандер, був насамперед теоретиком. У своїй першій книзі «Ракетний політ у стратосфері», надрукованій у 1934 році, С. Корольов подає лише два портрети – Костянтина Ціолковського та Фрідріха Цандера, супроводжуючи останній таким текстом: «Найближчим послідовником ідей К.Е. Ціолковського та його палким прихильником і ентузіастом ракетної справи був високоталановитий інженер-винахідник Фрідріх Артурович Цандер... Завдяки його працям за останні 10 років були створені прототипи перших ракетних двигунів. Ф.А. Цандер помер у 1933 році, але встиг створити дружний колектив працівників, своїх учнів і послідовників» [6, с. 7].

Та не менш почесне місце серед талановитих українців по праву належить і Архипу Михайловичу Люльці (1908-1984) [8].

Започатковані А. Люлькою дослідження й розробки продовжуються й сьогодні, адже український авіаконструктор став піонером, котрий спромігся визначити основні перспективи розвитку своєї галузі. За його безпосередньої участі і під його керівництвом був створений перший вітчизняний турбореактивний двигун, після успішних випробувань якого, ним було сконструйовано цілий ряд потужних турбореактивних двигунів – «ТРД» (1937), «РД-1» (1940), «ТР-1» (1946), «ТР-2», «ТР-3» (обидва – 1947), «АЛ-5» (1951), «АЛ-7 Ф» (1953). Архип Люлька не лише створив понад десять типів двигунів та їх модифікацій, але й розробив та втілив у життя високоефективні розробки з використання нових енергетичних речовин [9, с. 143].

Україна є нині однією з космічних держав і бере участь більш ніж у 100 міжнародних космічних проектах. Починаючи від 1990 року, Україна є членом комітету ООН з мирного освоєння космічного простору. В Україні створено Національне космічне агентство (1992 р.), основними задачами якого є координація, фінансування, формування концепції розвитку і міжнародного співробітництва у ракетно-космічній галузі, адже тема космічних досліджень, а голевне величезний внесок науковців які розпочали свої дослідження в цій галузі на сьогодні дуже актуальна, бо як сказав Костянтин Ціолковський, «Земля є колискою людства, але не можна вічно жити у колисці» [6, с. 2].

Висновок. Всесвіт має великий простір для досліджень. Техніка, завдяки якій вивчають космос постійно вдосконалюється, на зміну одним технологіям приходять інші, більш сучасні. Ніхто не знає, яка подальша доля нашої планети та усього Всесвіту в цілому. Згідно теорії відкритого простору, Всесвіт буде збільшуватися доти, доки уся енергія не використається. Тоді усі зірки та галактики припинять своє існування. Згідно теорії закритого простору, коли-небудь збільшення Всесвіту припиниться, і тоді вона почне стискатися і буде стискатися до того часу, поки зовсім не зникне. У результаті цього може трапитися ще один потужний вибух, який створить новий всесвіт. Таким чином, цикл Всесвіту не скінчиться ніколи.

В наш час постійно вдосконалюється техніка, що працює у космосі та вивчає його: телескопи-рефлектори, супутники, орбітальні станції. Усе це сприяє більш глибокому вивченню Сонячної системи та Всесвіту в цілому. Розвинені держави витрачають багато грошей, вивчаючи космічний простір, намагаючись з'ясувати, на яких ще планетах Сонячної системи існує або можливе існування життя.

Було б добре, якби через декілька десятків років людина могла б поїхати на екскурсію на будь-яку планету, подивитися на неї зблизька, побачити красу нашої планети з космосу і зрозуміти, що цю красу треба берегти. Це – наша Земля, ми на ній живемо, на ній будуть жити наші діти та наші онуки.

Список літератури:

1. Горбулін В., Шеховцов В. Корпоратизація авіаційної і космічної галузей України: «за» і «проти» в умовах глобалізації / В. Горбулін, В. Шеховцов. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: – http: //old.niss.gov.uaold.niss.gov.ua/book/Vlasyuk_mon/07-4.pdf
2. Яцківа Я.С. Реалії та перспективи космічної галузі України / Яцківа Я.С. – Вісник НАН України, 2015. – № 5. – С. 37-38.
3. Коваль А.Д., Успенский Г.Р., Яснов В.П. Космос – человеку // Коваль А.Д., Успенский Г.Р., Яснов В.П. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://libed.ru/knigi-nauka/379667-1-kosmos-cheloveku-chelovecheskiy-otkril-mnogo-dikovinnogo-prirode-otkroet-esche-bolshe-uveli-chivaya-tem-svoyu-vla.php
4. Храмов Ю.А., Костюк Г.Г., Мушкало Ю.И. Пионеры ракетно-космической науки и техники / Ю.А. Храмов, Г.Г. Костюк, Ю.И. Мушкало // Наука та наукознавство, 2016. – № 2. – С. 86-110.
5. З історії виникнення космонавтики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bibliomiste4ko.kharkiv.ua/material/vitalnyafaxivca/kosmos.pdf
6. Смірнов В. Рік 2007 – рік космічних ювілеїв / В. Смірнов // Фізика, 2007. – № 9. – С. 2-10.

7. Копил О.А. Музей космонавтики С.П. Королева / О.А. Копил. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gpntb.ru/win/Inter-Events/crimea2007/cd/01.pdf
8. Космос український – Архип Люлька (1908-1984) // http://h.ua/story/289951/.
9. Дрок П. Науковий внесок Архипа Люльки в розробку турбореактивних двигунів // Наукові записки з української історії: зб. наук. статей / [гол. ред. В.П. Коцур, заст. гол. ред. Орлик В.М.]; ДВНЗ «ПХДПУ ім. Г. Сковороди». – Переяслав-Хм. (Київ. обл.), 2014. – Вип. 34. – С. 139-145.

Логвинюк Т.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

КОСМОНАВТИКА В УСЛОВИЯХ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА: ИСТОРИЧЕСКАЯ РЕТРОСПЕКТИВА И СОВРЕМЕННОСТЬ

Аннотация
В статье освещаются идеи космического полета, которые превратились в реальное научно-техническое задание. За последние годы в этой сфере было достигнуто значительных результатов важнейших аспектов великих изобретателей – освоение космического пространства, первопроходцев в области ракетостроение и авиационной техники в частности авиаконструкторов. В статье проанализирована историческая ретроспектива основных достижений первопроходцев ученых-изобретателей.
Ключевые слова: научная деятельность, освоение космоса, авиаконструкторы, техническая деятельность.

Logvinyuk T.V.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

SPACE IN TERMS OF SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL PROGRESS: HISTORICAL PAST AND PRESENT

Summary
The article highlights the idea of space flight that turned into an actual scientific-technical task. In recent years, this sector achieved significant results the most important aspects of the great inventors – space exploration, pioneers in the field of rocket and aircraft in particular aircraft. The article analyzes historical retrospect the major achievements of pioneering scientists and inventors.
Keywords: scientific research, space exploration, aircraft designers, technical activities.

УДК 930:929Курінний«1894/1972»

ПЕТРО ПЕТРОВИЧ КУРІННИЙ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Ставицька А.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Проаналізовано праці вчених, які присвячені вивченню життя та науково-педагогічної й організаційної діяльності Петра Петровича Курінного. Виокремлено чотири групи досліджень. Перша група – розвідки біографічного характеру про діяча. До другої групи відносимо публікації, присвячені інституціоналізації української науки, внеску П. Курінного у створення та діяльність різних наукових осередків. Третя група вміщує праці з інтролігаторства, а четверта – епістолярну спадщину науковця.
Ключові слова: Петро Петрович Курінний, інтелектуальна історія, біографія, Всеукраїнське музейне містечко, Українська вільна академія наук, Український вільний університет.

Постановка проблеми. У сучасній історичній науці дослідники все більше проявляють цікавість до долі носіїв наукової культури, до їх біографій, інтелектуальної історії – інтелектуальної біографії істориків. За словами І.І. Колесник, інтелектуальні біографії учених віддзеркалюють і біографію науки, у полі якої вони реалізуються. Зростаючий інтерес до проблем історичної науки, переоцінка застарілих концептуальних положень, вивчення діяльності та наукової спадщини відомих вчених-істориків є провідними чинниками зростання ролі української історичної науки. Одним з найбільш помітних, проте незаслужено забутих представників українського національного руху XX ст. є Петро Петрович Курінний (1894-1972 рр.) – історик, археолог, етнограф, музеєзнавець, організатор пам'яткоохоронної справи в Україні, засновник Уманської філії Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва, директор історико-культурного заповідника «Всеукраїнський музейний городок», член Всеукраїнського археологічного комітету, один з організаторів Української вільної академії наук, професор Українського вільного університету.

Мета статті – аналіз праць вчених, які присвячені життю та діяльності Петра Петровича Курінного.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Огляд наукової літератури, пов'язаної з тематикою дослідження, дає змогу говорити про те, що окремі аспекти теми певним чином відображені в історіографічному дискурсі. Вони являються базою для подальших, більш глибоких біографічних студій.

Виклад основного матеріалу. Серед наявного масиву праць про П. Курінного виділяємо кілька груп досліджень. Перша група – публікації біографічного характеру про діяча (дослідження С. Білоконя, П. Горохівського, Т. Константінова, М. Кострицi, С. Кота, Л. Пекарської, Ю. Торгала, А. Франка, О. Франко); друга – праці, присвячені інституціоналізації української науки, внеску П. Курінного у створення та діяльність Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка, Українського історичного товариства, Всеукраїнського археологічного комітету, Української вільної академії наук, розвиток музейної справи (роботи А. Атаманенко, О. Боня, Л. Винара, С. Водотики, А. Зозулі, С. Іванисько, Л. Іващук, Г. Клинової-Дацюк, Л. Набок, Т. Николюк, І. Опацького, М. Хімки, І. Ходак, А. Яненко); третя група – праці, присвячені інтролігаторству (дослідження О. Гальченко, О. Железняк, С. Зінченко); четверта група – роботи, присвячені зібранню, опублікуванню, а також аналізу епістолярної спадщини діячів української історії та археології, зокрема П. Курінного (дослідження С. Білоконя, І. Верби, В. Заруби, О. Коваленко, О. Приня, М. Принь, Л. Ясновської).

У праці С. Білоконя «Нові матеріали до біографії Данила Щербаківського» наведено два листи до Петра Курінного від сестри Данила Щербаківського – Євгенії Кричевської, яка з глибокою вдячністю і повагою звертається до вченого не лише як до учня Данила Михайловича, а й як до друга сім'ї: «Дорогий Петре Петровичу! Прийміть од мене, од мого сердця найщирішу подяку! Те, що Ви написали, нехай це і не в науковому органі, а в звичайній пресі, – все ж залишиться для історії. Спасибі Вам!... Дорогий Петре Петровичу! Вибачте, що я так розписалася. Але Ваша стаття про брата так моє серце розворушила, що я мушу перед Вами виговоритись. Це ж до Вас він адресував свого останнього листа... Значить, до його серця Ви тоді були близькі!» [3, с. 100].

Т. Контантінов описав та проаналізував життя та діяльність П.П. Курінного за радянських часів (1924-1933 рр.). Дослідник зазначив, що П. Курінний сприяв перетворенню Всеукраїнського музейного городка на центр науково-дослідних установ з широкими повноваженнями ВУАК як пам'яткоохоронної організації республіканського значення та допомагав роботі Реставраційної майстерні, завдяки чому стало можливим становлення цієї установи як загальнодержавного центру реставрації пам'яток старовини [14, с. 85]. Т. Константінов аналізує основні фактори, що вплинули на вибір громадянської позиції та професії науковця. Автор стверджує, що саме родинне виховання (а також батькове релігійне виховання) та українофільське оточення друзів родини, дало той духовний стержень, який став основою активної життєвої позиції Петра Петровича Курінного. Важливим етапом у формуванні світогляду було навчання в Уманській казенній хлопчачій гімназії й особливо знайомство з Данилом Михайловичем Щербаківським, що вплинуло на вибір професії та роду занять, яким учений не зрадив до кінця життя. У 20-30-х рр. XX ст. П. Курінний, ввібравши досвід та знання своїх батьків, наставників-вчителів, став національно

свідомою людиною, патріотом, фахівцем-археологом. Успадкувавши від батька місію служіння народу, він успішно дотримувався батькової настанови. Через це, очевидно, мав чимало проблем і під час війни, коли опинився між двох дияволів і тому вирішив не служити жодному, а головним завданням для нього стало збереження культурних надбань українського народу, що й було в подальшому успішно виконано. Така діяльність підходила для формування «шкідницького» ярлика з радянської влади [15, с. 70].

Л. Пекарська у статті «Петро Курінний: повернення із забуття» описує життєвий шлях вченого. Дослідниця констатує, що «це був вчений широкого світогляду, що сформувався на українських традиціях з глибоким розумінням того, звідки пішла Україна, як її культура формувалася і що вона привнесла до світової скарбниці. ... Петро Петрович не належав до жодної політичної партії і завжди обстоював рішучі форми національної визвольної ідеології. До кінця життя він залишився самовідданим, безкорисливим ідеалістом, відданим Україні» [20, с. 104].

У статті А. Франко та О. Франка висвітлено основні етапи життя і наукової діяльності археолога, етнолога, історика, директора Музейного містечка у Києві, професора Українського Вільного університету в Мюнхені, одного із засновників Української Вільної Академії Наук. Опублікована його праця «Археологічне минуле Княжого Львова» [24].

А. Атаманенко, аналізуючи установчі та інкорпораційні документи Українського Історичного товариства, також зазначає, що «Комунікат» (перший статут установи) підписали 17 провідних вчених того часу, серед яких був і П. Курінний [2, с. 121]. Ще одна стаття А. Атаманенко та М. Хімки присвячена Українській Вільній Академії наук – установи, що була створена у 1945 р. у Німеччині під керівництвом Д.І. Дорошенка. У праці зазначено, що П. Курінний був обраний головним редактором всіх академічних видань [1, с. 193].

У розвідці О. Боня розглянуто архівно-слідчу справу Петра Петровича Курінного, проаналізовано її структуру, протоколи допитів [4, с. 103].

Л. Винар у розвідці «Десятиліття Українського Історичного товариства (1965-1975)» зазначає, що у листопаді 1964 р. була створена Ініціативна група Українського Історичного товариства, до складу якої ввійшли П. Курінний, М. Антонович, Н. Полонська-Василенко, Б. Винар, Л. Винар, І. Витанович, О. Домбровський, В. Дубровський, М. Ждан, І. Каменецький, Р. Климкевич, М. Міллер та ін. [7, с. 5].

А.М. Зозуля у своїй розвідці підсумувала значний внесок П. Курінного у процеси інституціоналізації української науки 1920-1940-х рр., що знаходило своє підтвердження у результатах наукової і організаційної роботи. Автор зазначає, що віддана пасіонарна діяльність дослідника заслуговує уваги і повинна стати об'єктом подальших наукових досліджень [9].

І. Ходак у своїй розвідці розповідає про доповідь П. Курінного, присвячену Д. Щербаківському як найбільшому етнографу України, яку було виголошено у 1954 р. на сесії Української вільної академії наук у Німеччині в циклі доповідей «Провідні ідеї та люди української науки», присвяченому 35-й річниці з дня створення ВУАН [25, с. 119].

Праця О. Коваленко та Л. Ясновської містить лист Петра Івановича Смолічева – очільника історико-археологічного відділа Чернігівського державного музею до Петра Петровича Курінного з проханням надати роботу в музеї Головинській Таїсії Миколаївні [13, с. 103].

І.В. Верба та В.М. Заруба, аналізуючи особисті й творчі зв'язки Н.Д. Полонської-Василенко та родини Синявських, згадують про листа Наталії Дмитрівни до Ніни Антонівни, де вказано про останню зустріч з П. Курінним: «Його стан був страшний. Він поволі втратив все, не міг ні ходити, ні розмовляти, за ним ходила сама Раїса Мих[айлівна], [сама]. Тяжко хвора. Для нього і для неї ця смерть – звільнення, але… «сірим шнурком» уходять від нас. З ним втратили ми значну постать, зокрема еміграції. Він накоїв багато лиха, він знищив УНАН в Європі, але зробив багато. Одні й ті 20 книжок Українського збірника Інституту, що вийшли під його редакцією! а головне – після нього та Пастернака на еміграції не маємо жодного археолога. Етнографи є, але тепер, коли така маса археологічних відкрить – українська наука не має нікого» [6, с. 235].

У статті «Світ трипільських старожитностей за Ярославом Пастернаком» вказано, що П. Курінний, Е. Кричевський, Т. Пассек, В. Хвойка, М. Грушевський, Я. Пастернак обгрунтовували Трипілля як етнічну праоснову українства [12, с. 180].

Розвідка Г. Станіциної присвячена особистому листуванню науковців як джерелу свідчення про становище населення України у 20-ті – на початку 30-х рр. ХХ ст. Зокрема, дослідниця аналізує листи Петра Петровича Курінного до Данила Михайловича Щербаківського, батька Петра Федоровича Курінного [22].

У статті Л. Набок «Історія музейної справи Черкащини 1921-1931 рр.» проаналізовано звіт П.П. Курінного про тогочасний стан музею Уманщини. Взагалі, становлення музейної справи на Уманщині пов'язане з діяльністю П. Курінного, яким, зокрема, була складена наукова археологічна мапа Уманщини та розроблений науковий план досліджень, обстежені могили, яким загрожувала розкопка оранкою [18, с. 3-4].

У статті В. Корпусової зазначено, що Д. Щербаківський, П. Курінний, О. Новицький в середині 20-х рр. зробили спробу створити в Києві український національний науковий центр – Всеукраїнське музейне містечко, директором якого до свого арешту у 1933 р. був П. Курінний [16, с. 177].

І. Опацький у статті про Уманський відділ Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва зазначає, що родина Курінних мала безпосереднє відношення до створення даного відділу. В Науковому архіві Інституту археології НАН України, в особовому фонді історика, археолога, організатора пам'яткоохоронної справи Петра Курінного зберігаються документи, аналіз яких дозволяє розширити знання про діяльність Уманського відділення товариства [19].

У розвідці І. Ярмошик проаналізовано науковий шлях Т. Мовчанівського, зазначено, що він почав наукову діяльність на початку 1920-х р.

під керівництвом Петра Петровича Курінного, на той час директора Уманського окружного музею. За його завданням збирав матеріали з українського фольклору та етнографії, обстежував архітектурні пам'ятки. Під керівництвом П. Курінного брав участь у розкопках Білогрудівського могильника та поселення біля с. Трипілля [28].

Н. Полонська-Василенко зазначає, що у 1933 р. з археологів було заарештовано Петра Петровича Курінного, талановитого дослідника трипільської культури, активного секретаря ВУАК, директора Лаврського заповідника [21, с. 29]. В «Наукових записках УВУ» дослідниця опублікувала статтю, приурочену до 70-ліття вченого. У праці вона охарактеризувала родину вченого, його вчителів та наставників, зокрема Д. Щербаківського, Г. Данилова, М. Довнар-Запольського; наукову роботу, участь в археологічних експедиціях. Це був видатний археолог, глибокий знавець минулого України. Але головною прикметою його, як археолога, була глибина ерудиції й виключне вміння «читати мову» археологічних пам'яток. Він був археолог-синтетик, і в цій талановитій синтезі була найбільша заслуга Петра Петровича. Він не роздивлявся тільки як археолог на ту чи іншу знахідку; він не захоплювався тільки її красою або раритетністю: для нього кожна річ, кожна знахідка промовляли переконливою мовою про ті умовини, за яких з'явилася вона. Широка освіта, знайомство з етнографією народів, що жили на території України та історією їх давали можливість робити певні, тверді висновки з археологічних пам'яток. Археологія для Петра Петровича була дійсно «праісторією» його народу [21, с. 9-10].

Висновки і пропозиції. Таким чином, історіографічний аналіз свідчить, що на даний час накопичено певний матеріал та зроблено перші спроби подати окремі аспекти з життя та діяльності Петра Петровича Курінного. Але ці напрацювання потребують комплексної і цілісної розробки багатьох аспектів.

Список літератури:

1. Атаманенко А. «Літопис Української Вільної академії наук» (1946-1948 рр.) / А. Атаманенко, М. Хімка // Українська періодика: історія і сучасність (Вип. 9). – С. 188-194.
2. Атаманенко А.Є. Установчі та інкорпораційні документи Українського історичного товариства / А.Є. Атаманенко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип. 27. – С. 120-124.
3. Білокінь С. Нові матеріали до біографії Данила Щербаківського / С. Білокінь // Студії мистецтвознавчі. – К.: ІМФЕ НАН України, 2009. – № 3(27). – С. 98-121.
4. Бонь О. Особливості архівної джерельної бази біографічних досліджень діячів гуманітарної науки Радянської України в 1920-1930 рр. / О. Бонь // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Історія. – 2010. – Вип. 17. – С. 101-105.
5. Верба І.В. Життя і творчість Наталії Полонської-Василенко (1884-1973): монографія / І.В. Верба. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2008. – 324 с.
6. Верба І.В. Н.Д. Полонська-Василенко і родина Синявських / І.В. Верба, В.М. Заруба // Записки науково-дослідницької лабораторії історії Південної України ЗДУ: Південна Україна XVIII-XIX століття. – Вип. 4(5). – Запоріжжя, 2000. – С. 234-236.
7. Винар Л. Десятиліття Українського історичного товариства (1965-1975) / Л. Винар // Український історик. – 1975. – № 01-02. – С. 5-12.
8. Гальченко О.М. Сюжети середників шкіряних оправ з майстерні Києво-Печерської Лаври: спроба іконографічного вивчення / О.М. Гальченко, С.В. Зінченко // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2012. – Вип. 16. – С. 268-304.
9. Зозуля А.М. Науково-організаційна діяльність вітчизняного історика Петра Курінного (1920-ті – початок 1940-х рр.) / А.М. Зозуля // Історія науки і біографістика. – 2016. – № 2.
10. Іванисько С.І. Спроби створення Муніципального музею міста Києва на базі Митрополичого будинку Софії Київської в 20-х роках XX століття / С.І. Іванисько // Праці Центру пам'яткознавства. – Вип. 29. – К., 2016. – С. 218-230.
11. Кириленко О. До історії формування та наукового опрацювання архіву Українського Вільного університету у Мюнхені / О. Кириленко, О. Яценко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2015. – № 4. – С. 94-98.
12. Кияк С. Світ трипільських старожитностей за Ярославом Пастернаком / С. Кияк, І. Коваль // Етнос і культура. – 2011-2012. – № 8-9. – С. 178-186.
13. Коваленко О. До історії Чернігівського історичного музею у 20-х рр. XX ст. / О. Коваленко, Л. Ясновська // Скарбниця української культури: Зб. наук. пр. – Чернігів, 2005. – Вип. 6. – С. 102-107.
14. Константінов Т.А. Петро Курінний: життя та діяльність за радянських реалій / Т.А. Константінов // Гуржіївські історичні читання. – 2015. – Вип. 10. – С. 83-85.
15. Константінов Т.А. Петро Петрович Курінний: вплив родинного виховання на формування громадянської позиції та вибір професії / Т.А. Константінов // Вісник Черкаського університету. – 2014. – № 19(312). – С. 68-71.
16. Корпусова В.М. Родина О.П. Новицького, М. Вязмітіна – київські друзі М. Волошина / В.М. Корпусова // Українська біографістика: збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 5. – С. 176-185.
17. Курінний П. Етнографічні матеріали. Передмова і вступна стаття О. Горохівського / П. Курінний. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2014. – 46 с.
18. Набок Л. Історія музейної справи Черкащини 1921-1931 рр. / Л. Набок // Переяславський літопис. – Вип. 4. – 2013. – С. 3-8.
19. Опацький І. Уманське відділення Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва за матеріалами родини Курінних / І. Опацький // Емінак: науковий щоквартальник. – 2016. – № 3(15). – Т. 4.
20. Пекарська Л.В. Петро Курінний: повернення із забуття / Л.В. Пекарська // Національному музею історії України – 110 / Тематичний збірник наукових праць. – Частина 2. – К.: Такі справи, 2009. – С. 94-105.
21. Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків / Н. Полонська-Василенко // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (Праці історично-філософської секції. Збірник

на пошану українських вчених, знищених большевицькою Москвою). – Париж-Чікаго, 1962. – Т. CLXXIII. – С. 7-124.
22. Станиціна Г. Особисте листування науковців як джерело свідчення про становище населення України у 20-ті – на початку 30-х років XX ст. (за матеріалами Наукового архіву Інституту археології НАН України) / Г. Станиціна // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2015. – Вип. 19. – С. 170-180.
23. Торгало Ю.В. Петро Петрович Курінний / Ю.В. Торгало. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2014. – 136 с.
24. Франко А.Д. Петро Курінний – дослідник стародавнього Львова / А.Д. Франко, О.О. Франко // Вісник Інституту археології Львівського університету. – 2013. – Вип. 8. – С. 82-97.
25. Ходак І. Данило Щербаківський як організатор академічної науки / І. Ходак // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії: Зб. наук. пр. – К.: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2007. – Вип. 7. – С. 119-129.
26. Ходак І.О. Наукова діяльність Данила Щербаківського в контексті історії українського мистецтвознавства першої третини XX ст.: автореф. дис. ... канд. мистецтвознав.: 17.00.05 / І.О. Ходак; Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. – К., 2010. – 19 с.
27. Яненко А. Захист промоційної праці Кирила Коршака «До питання про зародки обміну в первісному суспільстві на Україні» у контексті методологічної дискусії першої половини 1930-х рр. / А. Яненко // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2014. – Вип. 18. – С. 369-386.
28. Ярмошик І.І. Т.М. Мовчанівський і Бердичівський історико-культурний заповідник (20-ті роки XX ст.): основні напрямки краєзнавчої діяльності / І.І. Ярмошик // Бердичівська земля в контексті історії України. Науковий збірник «Велика Волинь». – Вип. 19. – С. 137-139.
29. Білокінь С. На шляхах інституціоналізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.s-bilokin.name/Culture/Xanko.html – Назва з екрану.
30. Білокінь С. У Лаврському заповіднику / С. Білокінь // Музей України. Збірка П. Потоцького у Києві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.s-bilokin.name/Personalia/Potocky/InKyiv/LavraMuseum.html#Ref455

Ставицкая А.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПЕТР ПЕТРОВИЧ КУРИННЫЙ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР

Аннотация
Проанализированы труды ученых, посвященные изучению жизни и научно-педагогической и организационной деятельности Петра Петровича Куренного. Выделены четыре группы исследований. Первая группа – разведки биографического характера о деятеле. Ко второй группе относим публикации, посвященные институционализации украинской науки, вклада П. Куренного в создание и деятельность различных научных центров. Третья группа содержит труды по интролигаторству, а четвертая – эпистолярное наследие ученого.
Ключевые слова: Петр Петрович Куренной, интеллектуальная история, биография, Всеукраинский музейный городок, Украинская свободная академия наук, Украинский свободный университет.

Stavytska A.V.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

PETRO PETROVYCH KURINNYI: HISTORIOGRAPHICAL REVIEW

Summary
Works of scientists who are devoted to studying the life and scientific-pedagogical and organizational activities of Petro Petrovych Kurinnyi were analyzed. Four groups of studies are singled out. The first group – biographical exploration of the figure. The second group includes publications on the institutionalization of Ukrainian science contribution of P. Kurinnyi in the establishment and operation of various scientific communities. The third group contains works of create bindings and the fourth – epistolary heritage scientist.
Keywords: Petro Kurinnyi, intellectual history, biography, Ukrainian Museum town, Ukrainian Academy of Sciences, Ukrainian Free University.

УДК 336.26

ПОДАТОК НА ПРИБУТОК: ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД

Черба В.М., Сосенкова К.Р., Стасюк А.В.
Університет митної справи та фінансів

Стаття присвячена огляду наукової літератури з питань, що стосуються історичних аспектів виникнення та формування податку на прибуток. Розглянуто податкову систему України. Увагу приділено її становленню та розвитку. Визначено етапи становлення системи прямого оподаткування в європейських країнах. Наголошено на потреби податкової гармонізації з наступними адекватними змінами в системі оподаткування України.
Ключові слова: податкова реформа, етапи податкової реформи, становлення податкової системи, податок на прибуток.

Постановка проблеми. Податкова політика України не є досконалою і потребує доопрацювання, враховуючи євроінтеграційні наміри. Об'єктивне висвітлення будь-якої проблеми неможливе без вивчення напрацювань попередників. Формування практичних рекомендацій є неможливим без вивчення міжнародного досвіду позитивних реформ. Таким чином, вважаємо, що дослідження історичного досвіду становлення систем прямого оподаткування в Європейських країнах є актуальним і цінним з погляду можливості адаптації до вітчизняних реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питання історичного розвитку податкової системи займалася значна кількість науковців. Серед дослідників питань, пов'язаних з історичним розвитком податкових систем, є такі українські вчені: С.В. Степаненко, С.Н. Антонюк, В.М. Фещенко, Н.О. Тимочко, В.М. Мельник та зарубіжні вчені: А. Сміт, Д. Рикардо, Ф. Кене, В. Петти, А. Маршал, Дж. Кейнс, Дж. Гэлбрейт та інші. Проте це питання є недостатньо дослідженим.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на те, що податкову політику та її розвиток вивчали велика кількість вчених, вона залишається не досконало вивченою. Для розвитку справляння податку на прибуток і запобігання помилок необхідно розглянути зарубіжний та вітчизняний досвід етапів його становлення.

Мета дослідження: окреслення історичних етапів становлення системи прямого оподаткування в європейських країнах із виділенням найбільш значимих результатів та досягнень.

Виклад основного матеріалу. Податки як головне джерело доходів держави мають багато вікову історію. Саме виникнення держави спричинило появу платежів та внесків до державної скарбниці для фінансового забезпечення виконання державою її функцій. Проведемо історичний аналіз податку на прибуток від часів Стародавньої Греції і до наших днів.

В історії оподаткування виділяють три етапи:

Перший етап від древнього світу і до початку середньовіччя характеризується зародженням інститутів податків, які мали випадковий і тимчасовий характер, справлялися у примітивних формах, зазвичай у натуральному вигляді (земля, худоба та ін.) [1].

У Стародавній Греції податок на прибуток був основним, але вільні громадяни міст його не сплачували, віддаючи перевагу щедрим добровільним пожертвуванням. Для інших громадян ставка цього податку становила від 10 до 20 відсотків. Якщо держава опинялася перед необхідністю великих витрат (велике будівництво або війна) народні збори запроваджували обов'язкове оподаткування для всіх громадян. Гроші платників податків витрачалися на утримання армії, будівництво храмів і оборонних споруд, роздавання грошей бідним та інші громадські потреби [1].

За П. Самуельсоном, прибуток являє собою безумовний процент, безумовну ренту і безумовну заробітну плату. Прибутком є дохід, породжений монополістичним становищем; прибуток – це величина, яка виступає як надмірний дохід, що підлягає виміру, і повинна оподатковуватися не як дохід, що є матеріальним стимулом [2].

У середньовічних містах Німеччини та Італії, де робилися спроби запровадити прямі податки, останні характеризувалися високим ступенем добровільності, але громадяни повинні були давати «податкову клятву» перед державою щодо зобов'язання сплачувати податки. Методи стягнення податків поступово змінювались. У VI ст. до н.е., коли заснували провінцію Іудею, було вперше впроваджено провінційний ценз із реєстрацією усіх. Це було зроблено для того, щоб відстежити категорії осіб, які можуть підпадати під оподаткування майнових цінностей. Було введено податкові декларації. Значна кількість податків стягувалася з селян. Загалом ці податки можна вважати ранньою формою виникнення прямих податків, а оподаткування селянських господарств – податком на прибуток. А селянське господарство в свою чергу можна вважати тогочасним підприємством. Протягом XIV-XV ст. велика кількість українських міст здобула магдебурзьке право – право самоврядування. На чолі міста стояв магістрат, який збирав міський податок, котрий спершу був загальним майновим прибутковим податком, а потім перетворився на податок з нерухомого майна у місті [3].

Таким чином, селянство несло основний тягар прямого оподаткування.

Другий етап охоплює XVI-XVIII ст., характеризується становленням феодальних держав, грошових господарств країн, бурхливим розвитком податків, які практично стягувалися за все, що можна: бороди, спадщину, землю, будинки, вікна, двері, майно, прибутки, товари, з холостяків, покійників і т.п. [1].

У кінці XVIII ст. настає більш цивілізований третій етап розвитку податків. Формуються наукові теорії оподаткування. В Європі формується

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

раціональна податкова система як прямих, так і непрямих податків [1].

З 1789 р. і по 1908 р. федеральний уряд акцентував свою політику на акцизі та митному зборі. У 1909 р. було запроваджено податок на прибуток, а в 1913 р. – прибутковий податок. Власне податкова служба почала свою діяльність 1 липня 1862 року [4].

У свою чергу Фактично розвиток податкової системи незалежної України умовно можна поділити на чотири етапи:

1 етап – 1991-1993 рр.,
2 етап – 1994-1999 рр.,
3 етап – 2000-2009 рр.,
4 етап – 2010 – наш час [5].

Перший етап

Перший етап пов'язаний із формуванням власної системи оподаткування. У 1991 році набирає чинності Закон Української РСР «Про систему оподаткування», в якому закріплено принципи оподаткування, права та обов'язки платників податків, а також перелік загальнореспубліканських зборів та обов'язкових платежів:

1) податок на прибуток;
2) податок на прибуток іноземних юридичних осіб від діяльності в Українській РСР;
3) податок з обороту;
4) акцизний збір;
5) податок на добавлену вартість;
6) податок на експорт та імпорт;
7) податок на доходи;
8) податок на фонд оплати праці колгоспників;
9) прибутковий податок з громадян;
10) плата за природні ресурси;
11) плата за землю;
12) лісовий доход;
13) екологічний податок;
14) державне мито;
15) податок з власників транспортних засобів;
16) мито [5].

Наприкінці 1992 р. в Україні почалися зміни в системі оподаткування через декрети Кабінету Міністрів. Вони відбувалися згідно із другою концепцією. Основним серед прямих податків було прийнято податок на прибуток підприємств (Декрет Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 р). Це означало більш прогресивний характер оподаткування, але виявилося невдалою спробою. Виникла проблема зведення державного бюджету без збільшення дефіциту. У цьому зв'язку з другого кварталу 1993 р. Законом «Про Державний бюджет України на 1993 рік» було відновлено дію Закону «Про оподаткування доходів підприємств і організацій». Тобто основним важелем політики подолання дефіциту бюджету було обрано посилення податкового тиску [4].

Другий етап

У 1994 році ухвалено редакцію Закону України «Про систему оподаткування», яка юридично закріпила зміни 1992-1993 років, а саме:

1) скасовано: податок на прибуток іноземних юридичних осіб від діяльності в Українській РСР; податок з обороту; податок на доходи; податок на фонд оплати праці колгоспників; податок на експорт та імпорт; плата за природні ресурси;

2) включено: податок на доходи підприємств та організацій; податок на майно підприємств; податок на нерухоме майно громадян; податок на промисел; плата з відшкодування витрат на геологорозвідувальні роботи; відрахування та збори на будівництво, ремонт і утримання автомобільних доріг; внески до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення; внески до Фонду сприяння зайнятості населення; плата за спеціальне використання природних ресурсів; плата за забруднення навколишнього природного середовища; внески до Фонду соціального страхування України; внески до Пенсійного фонду України [6].

В основу концепції реформування було покладено курс на зменшення ставки податку на додану вартість (ПДВ) з 28% до 20%, а в 1997 році щодо окремих товарів запроваджена нульова ставка; податок на прибуток встановлено на рівні 30% [7].

Третій етап

На третьому етапі становлення відбувається вдосконалення податкової системи України на основі набутого досвіду реформування податків шляхом зменшення податкового навантаження на підприємства і запровадження стабільних форм оподаткування для фізичних осіб. Зменшення ставок податків на прибуток підприємств до 25%, на доходи фізичних осіб до 13%, а потім до 15% відбувалось з метою підвищення зацікавленості населення в добровільній сплаті податків, що повинно було дати позитивний результат у формуванні державного бюджету [8].

Четвертий етап

Однією з найочікуваніших подій як у сфері бухгалтерського обліку, так і вітчизняної економіки в цілому стало прийняття у 2010 р. Податкового кодексу України, який вступив у дію із 1 січня 2011 р. Кодекс майже не змінив правила розрахунку ПДВ і його відображення у бухгалтерському обліку (залишилося так зване «правило першої події»), але Кодексом введено принципово нові правила розрахунку податку на прибуток підприємств, що вплинуло безпосередньо й на відображення таких сум на рахунках бухгалтерського обліку. Прийняття Кодексу стало передумовою для вирішення більшості облікових проблем, які неодноразово піднімалися науковцями та бухгалтерами-практиками [9].

Треба зауважити, що у ході реформування податкової системи України йдеться не лише про зниження рівня оподаткування. Нинішній рівень оподаткування в Україні має свої об'єктивні межі, зумовлені системою витрат бюджету. Суть питання в тому, що тепер бюджет є майже єдиним джерелом фінансування витрат на потреби соціального захисту населення та утримання соціально-культурної сфери. Ці витрати здійснюються нині за мінімальними нормативами щодо рівня соціальних благ і послуг, тому скорочення доходів бюджету може призвести до низки небажаних соціальних наслідків.

На будь-якому етапі розвитку держави є певна межа зниження витрат бюджету та рівня його дефіциту, перевищувати яку економічно недоцільно. Зниження рівня оподаткування, як підтвердив досвід проведення податкових реформ у розвинутих країнах, не супроводжується швидким зростанням податкових надходжень до бюджету через уповільнену реакцію економічних суб'єктів на зниження податків [10].

Звичайно, зрозуміло, що економіка України перебуває не в кращому становищі. Зменшення ста-

вок, а то й мораторій на сплату податків – спроба врятувати економіку. На жаль, Україна не наслідує світовий досвід та самостійно намагається вирішити проблеми оподаткування. Замість того, щоб шукати можливості послабити податкове навантаження, уряд шукає нові способи наповнити бюджет.

Висновки. Отже, дослідження еволюції податкової системи повинно використовуватись для створення ефективної системи оподаткування. Бо на практиці часто повторюються ті ж самі помилки і прорахунки, які вже не раз негативно впливали на економічний розвиток.

На сьогоднішній день Україна будує свою податкову систему, орієнтуючись на найрозвиненіші країни світу. Податкова система нашої держави повинна з одного боку виступати головним знаряддям реалізації її економічної доктрини, а з іншого – забезпечувати фінансову базу держави.

Ефективна реалізація податкової політики потребує теоретичного обґрунтування системи принципів та інструментів її реалізації, а також методичного забезпечення їх застосування, що треба розглядати як окремий напрямок подальших досліджень проблеми.

Список літератури:

1. Крупей Н. С. Податки і платежі: історичний аспект / Н. С. Крупей // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць. – 2012. – № 1(12). – С. 28-40.
2. Самуэльсон П. Э. Макроэкономика: пер. с англ. / П. Э. Самуэльсон, В. Д. Нордхаус // – М. 1: Вильямс. – 2009. – 592 с.
3. Шорохова Ю. С. Історія виникнення податку на прибуток підприємств на теренах України / Шорохова Ю. С. // Проблеми законності. – 2015. – Вип. 128. – С. 112-118.
4. Ярошенко Ф. О. Історія податків та оподаткування в Україні: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Ф. О. Ярошенко, В. В. Павленко, В. П. Павленко; за заг. ред. А. М. Подоляки. – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. – 416 с.: іл. – Бібліогр.: с. 410-412.
5. Сардчук І. І. Економічна суть податку на прибуток та особливості його розвитку / Сардчук І. І., Зубчик С. М. // Актуальні проблеми і перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю – 2009. – Випуск 3. – С. 79-85.
6. Про систему оподаткування: Закон Української радянської соціалістичної республіки № 1251-XII від 25.06.1991 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1251-12/ed19940401
7. Про утворення Державної податкової адміністрації України та місцевих державних податкових адміністрацій: Указ Президента України № 760/96 від 22.08.1996 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/760/96/ed19960822
8. Ткаченко А. В. Історія становлення та розвитку податкової системи України / Ткаченко А. В. // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2013. – № 2(22). – С. 128-133.
9. Веремчук Д. В. Організація податкового обліку на підприємстві: історичний огляд і систематизація наукових поглядів / Веремчук Д. В. // Проблемы материальной культуры – Экономические науки. – 2013. – № 258. – С. 25-27.
10. Юрій С. М. Податкова система України: становлення та розвиток / Юрій С. М. // Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету. – 2014. – № 3. – С. 286-292.

Черба В.М., Сосенкова К.Р., Стасюк А.В.
Университет таможенного дела и финансов

НАЛОГ НА ПРИБЫЛЬ: ИСТОРИЧЕСКИЙ ОБЗОР

Аннотация
Статья посвящена обзору научной литературы по вопросам, касающимся исторических аспектов возникновения и формирования налога на прибыль. Рассмотрены налоговую систему Украины. Внимание уделено ее становлению и развитию. Определены этапы становления системы прямого налогообложения в европейских странах. Отмечено потребности налоговой гармонизации со следующими адекватными изменениями в системе налогообложения Украины.
Ключевые слова: налоговая реформа, этапы налоговой реформы, становление налоговой системы, налог на прибыль.

Cherba V.M., Sosenkova K.R., Stasiuk A.V.
University of Customs and Finance

INCOME TAXES: HISTORICAL REVIEW

Summary
The article provides an overview of the scientific literature on issues relating to historical aspects of the origin and formation of income tax. Ukraine considers the tax system. The attention paid to its formation and development. The stages of a system of direct taxation in European countries. Emphasized the need for tax harmonization with the following appropriate changes in the tax system of Ukraine.
Keywords: tax reform, tax reform steps, the formation of the tax system, income tax.

УДК (520)/004.928:165.325+1(091)

МОЭФИКАЦИЯ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИХ ФИЛОСОФОВ

Райхерт К.В.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Анализируется случай изображения некоторых западноевропейских философов как героинь японской анимации (анимэ) и комиксов (манга), наделённых качествами моэ в книге под названием «Я, Хайдеггер и цундэрэ». Автором книги выступил японский писатель Дзюндзи Хотта. В этой книге вкратце излагались философские взгляды таких известных западноевропейских философов, как Рене Декарт, Бенедикт Спиноза, Джордж Беркли, Дэвид Юм, Иммануил Кант, Георг Вильгельм Фридрих Гегель, Фридрих Ницше и Мартин Хайдеггер. Между тем своей популярностью среди читателей эта книга обязана иллюстрациям, которые сделал японский художник, работающий в жанре манга, Аюму Сёдзи. Этот художник, так сказать, «моэфицировал» западноевропейских философов, превратив их в девушек из анимэ и манга, наделённых качествами моэ. Художник представил философов как архетипических героинь анимэ и манга: Рене Декарта – как надменную принцессу, Бенедикта Спинозу – как меганекко, Джорджа Беркли и Дэвида Юма – как близняшек, сестёр-лилий (= лесбиянок), Иммануила Канта – как семпая, Георга Вильгельма Фридриха Гегеля – как старшую сестру, Фридриха Ницше – как яндэрэ, Мартина Хайдеггера – как председателя кружка.

Ключевые слова: анимэ, история философии, манга, моэ, Япония.

В современной образовательной литературе по философии можно встретить как традиционные формы образовательной литературы, такие, например, как учебники по философии или философские словари, так и нетрадиционные, такие, например, как иллюстрированные пособия (например: *Introducing Heidegger: a Graphic Guide* [9] Джеффа Коллинза и Ховарда Селины), комиксы (например: *Logicomix* [10] Апостолоса Доксиадиса и Христоса Пападимитриу) или манга (японские комиксы) (например: «Так говорил Заратустра» [3] Фридриха Ницше). Особым случаем следует считать вышедшую в 2011 году в Японии книгу под названием «Я, Хайдеггер и цундэрэ» (яп. 僕とツンデレとハイデガー, Боку то Цундэрэ то Хайдэга) [4]. В 2015 году эта книга вышла во втором издании – уже с подзаголовком: «Версия для взрослых» (яп. ヴェルシオン・アドレサンス, Вуэрусион адорэсансу, англ. *Version Adolescence*) [5]. Автором данной книги является японский писатель Дзюндзи Хотта, который в своё время изучал немецкую литературу в университете Софии. Книга представляет собой ранобэ, «изюминкой» которой являются изображения западноевропейских философов в виде девушек в стиле манга и анимэ, выполненные Аюму Сёдзи, художником, известным своими рисунками в стиле искусства лоликон, и благодаря которой книга снискала популярность среди японских читателей. Другими словами: в книге Дз. Хотты западноевропейские философы, такие, например, как Р. Декарт или И. Кант, представлены в образе школьниц-японок, нарисованных в стиле японских комиксов (манга) и японской анимации (анимэ), а именно: в стиле моэ. В сущности, образы западноевропейских философов были подвергнуты так называемой «моэфикации». В предлагаемом исследовании речь пойдёт именно о моэфикации европейских философов как необычном случае интерпретации и представления философов в популярной культуре. Анализ этого случая и есть **цель** этого исследования.

Для начала следует пояснить, что такое ранобэ. Ранобэ (яп. ライトノベル, Райто нобэру, производное от англ. *Light Novel* (‘лёгкий роман’), сокр. ラノベ, ранобэ или ライノベ, райнобэ) – это «новый жанр подростковых романов с иллюстрациями в анимэ-или-манга-стиле. <...> Эти прозаические (в противоположность графическим) романы написаны с прицелом на подросткового возраста читателей, они содержат высокий процент диалогов и случайных пояснений к тексту. Их часто выпускают как сериалы в журналах, а также адаптируют для телевидения. Популярными жанрами ранобэ являются романтика, научная фантастика, фэнтези, мистика и ужасы» [13, p. 61].

В аннотации к ранобэ «Я, Хайдеггер и цундэрэ» написано следующее: «Главный персонаж – грубый сарариман, которого раздражает его начальница, красивая женщина его возраста. Однажды ночью в результате несчастного случая на дороге он перевоплощается в ученика второго класса в средней школе под названием «Академия Идея» (яп. イデア学園, Идеа Гакуэн, англ. *Academy Idea*). Академия Идея – это лучшая школа для яркого и приятного прохождения полового созревания для каждого. В школе главного персонажа ведёт таинственная младшая сестра Микино Юма, с помощью которой ему удаётся встретиться с семью девушками-философами и получить уединённые внеклассные уроки. В конце своего пути герой встречает святую девушку (яп. 聖少女, Хидзиро сёдзё) с длинными чёрными волосами, которая раскрывает ему окончательную тайну и истину мира. Философский подростковый (юношеский) роман, который описывает, как герой, прослушивая лекции девушек, становится взрослее» [4].

Другими словами, сюжет в книге такой: немного неуклюжий и забывчивый сарариман (яп.

サラリーマン *сарариман*, от англ. *salaried man* – «служащий на окладе») каждый день сердится на своего босса, красивую и привлекательную женщину, его ровесницу, из-за чего он чувствует себя потерянным в этом мире. В одну роковую ночь его сбивает автомобиль – и сарариман возрождается в виде школьника в какой-то престижной школе, в которой он встречает семь философов в виде школьниц средней школы, которые должны помочь ему разобраться в собственной жизни с помощью философии. По сути, герой отправляется в экскурсию в историю новоевропейской западной философии. В этой экскурсии его сопровождает девушка по имени Юма Миэно. Сама экскурсия – при определённом взгляде – есть не что иное, как аллегория/иносказание процесса взросления.

Книга Дз. Хотты состоит из семи глав: 1. «Рене Декарт в понедельник доказывает существование Бога». 2. «Бенедикт де Спиноза во вторник [утверждает, что] самое главное, это люди для людей». 3. «Джордж Беркли и Дэвид Юм в среду [утверждают, что] существовать значит быть воспринимаемым». 4. «Иммануил Кант в четверг [заявляет] о звёздном небе над головой и внутреннем законе внутри нас». 5. «Георг Гегель в пятницу [заявляет, что] мир есть бесконечное движение к мудрости». 6. «Фридрих Ницше в субботу [утверждает, что] Бог умер, но ничего не изменилось». 7. «Мартин Хайдеггер в воскресенье [полагает, что] без мира мы не существуем и что без нас мир не существует, мы не одиноки».

По большому счёту книга Дз. Хотты представляет собой научно-популярное введение в философию Р. Декарта, Б. Спинозы, Дж. Беркли, Д. Юма, И. Канта, Г. Гегеля, Ф. Ницше и М. Хайдеггера. Каждая глава содержит достаточно детальное изложение философских взглядов каждого из вышеназванных философов. Более того, каждая глава завершается резюме философии каждого философа в форме диалога между героем и Юмой Миэно.

На мой взгляд, здесь следует сделать такое замечание: в книге Юма Миэно выступает в роли обозначенной в названии цундэрэ (яп. ツンデレ). «Цундэрэ» – это сочетание двух слов: «цунцун» (яп. ツンツン, буквально: «равнодушный», «замкнутый», «колкий») и «дэрэдэрэ» (яп. デレデレ, буквально: «(безумно) влюблённый», «томящийся от любви»). С помощью слова «цундэрэ» обозначают архетип героини в анимэ и манга, которая сначала равнодушно относится к объекту любви, а потом, наоборот, оказывается влюблённым в него. По всей видимости, под Юмой Миэно автор ранобэ подразумевает начальницу главного героя, которая ведёт себя строго с ним. Между тем взросление главного героя – через изучение западноевропейской философии – должно помочь увидеть в действиях его начальницы заботу о нём. Видимо, поэтому в самом конце герой встречает Мартина Хайдеггера в образе школьницы, ведь одним из ключевых понятий философии Хайдеггера является «забота» (*Sorge*).

Важно отметить, что цундэрэ – это часть так называемого «моэ-феномена». Моэ-феномен базируется на такой вещи, как моэ (яп. 萌え, буквально: «очарование», «обаяние», «страстная влюблённость»), чувстве сильной привязанности к персонажам анимэ, манга и видеоигр. Более подробно о моэ можно прочитать в работах [7; 11-12]. Кроме того, моэ обозначает чувство привязанности к любому предмету, который может быть подвергнут моэ-антропоморфизации и шире – моэфикации. Моэ-антропоморфизация – это такая форма антропоморфизации (антропоморфизма), когда качества моэ переносятся на нечеловеческие объекты, понятия или сущности. Например, в виде девушек в стиле анимэ и манга были изображены статьи из Конституции Японии [1]. Моэфикация – это более широкое понятие; оно обозначает перенос качеств моэ на любые объекты, в том числе человеческие. Помимо разбираемого в этой работе случая ранобэ «Я, Хайдеггер и цундэрэ», одним из наиболее известных случаев моэфикации реально живших или живущих людей является «Смена пола! Биографии диктаторов мира» (яп. にょたいか!! 世界の独裁者列伝, Ниётайкай! Сэкай но докусай-ся рэцудэн) [3], книга, в которой диктаторы, такие, например, как Иосиф Сталин или Адольф Гитлер, были изображены как девушки в стиле анимэ и манга.

Рис. 1. Моэфицированные западноевропейские философы (слева направо против часовой стрелки: Декарт, Хайдеггер, Гегель, Ницше, Кант, Беркли и Юм, Спиноза)

Источник: [4]

В ранобэ «Я, Хайдеггер и цундэрэ» западноевропейские философы изображены как девушки в стиле анимэ и манга, точнее — в стиле моэ, причём каждый философ представлен как архетипический персонаж анимэ и манга (рис. 1): Декарт — как надменная принцесса, Спиноза — как меганекко, Беркли и Юм — как близняшки, сёстры-лилии (= лесбиянки), Кант — как семпай, Гегель — как старшая сестра, Ницше — как яндэрэ, Хайдеггер — как председатель кружка. Далее я остановлюсь подробнее на этом.

Рене Декарт (1596-1650) изображён как «надменная принцесса», горделивая барышня (яп. 高慢なお嬢様, коман'на одзё-сама), то есть горделивая (надменная) девушка, одетая со вкусом, вежливая, элегантно изящная, молодая, незамужняя. Автор ранобэ, вероятно, полагался на факты из биографии Рене Декарта, а именно: известно, что Декарт преподавал философию шведской королеве Кристине и что он переписывался с принцессой-аббатисой Елизаветой Богемской. Связь с монаршими особами женского пола могла дать основания для автора ранобэ ассоциировать Декарта с горделивой барышней, надменной принцессой. Кроме того, следует помнить, что Рене Декарт совершил определённый переворот в истории западноевропейской философии, по сути, демонтировав средневековую философию введением строгого дуализма ума и материи и абстрактного и развоплощённого субъекта сознания, основывающегося только на тех убеждениях, которые невозможно поставить под сомнение. Декарт отказывается от средневекового подхода к познанию мира, задача которого состоит в раскрытии цели, смысла и божественной воли, предлагая взамен считать, что Бог — это всего лишь высший гарант истинности человеческого опыта внешнего мира. Таким образом, горделивость и надменность Декарта могут быть ассоциированы с тем философским переворотом, который совершил Декарт, тем самым задав вектор направления развития философии Нового времени.

Бенедикт (Барух) (де) Спиноза (1632-1677) изображён как меганекко (яп. メガネっ娘, буквально: «дочь в очках», «ребёнок в очках»). Меганекко — это такой архетипический персонаж в анимэ и манга, как правило, девушка, которая носит очки. Очки характеризуют такого персонажа как умного интроверта, «книжного червя». Обычно в анимэ и манга можно встретить два типа меганекко. Первый тип меганекко носит модель очков, которые достаточно велики, имеют округлую форму и слабую оправу. Такой тип меганекко оказывается очень развитым в умственном плане, но совершенно наивным и неопытным в сексуальных вопросах. Примером такого меганекко может служить персонаж анимэ и манга *Kodomo no Jikan* (яп. こどものじかん, буквально: «Детское время») — Мими Уса. Второй тип меганекко носит модель очков с достаточно узкими угловыми фасонными стёклами и прочной оправой. Такой тип меганекко — это сильный персонаж, играющий роль образца для подражания и имеющий скрытые мотивы. Примером такого меганекко является персонаж анимэ и манга *K-On!* (яп. けいおん!) — Нодока Манабэ. Автор ранобэ изобразил Спинозу как меганекко первого типа, то есть как девушку в очках с округлой формой стёкол и слабой оправой. На мой взгляд, Спиноза был изображён именно как меганекко первого типа потому, что он занимался шлифовкой оптических линз. Кроме того, Спиноза, помимо того, что создал под влиянием Рене Декарта влиятельную философскую концепцию, известную как «спинозизм», владел множеством языков (нидерландским, еврейским, латинским, португальским, испанским, французским, итальянским, ладино), прекрасно владел еврейской риторикой, знал теологию и разбирался в древнегреческой, средневековой и нововременной философии, то есть его действительно можно было счесть очень развитым в умственном плане.

Джордж Беркли (1685-1753) и Дэвид Юм (1711-1776) изображены как «таинственные лиловые сёстры» (яп. ミステリアスな百合姉妹, мисутэриасуна юрисимай). «Лиловые сёстры» (или «сёстры-лилии») (яп. 百合姉妹, юрисимай) — это указание на лесбийские сексуальные отношения, причём здесь «сёстры» необязательно обозначают буквально сестёр, родственников; под «сёстрами» могут пониматься подруги. Почему собственно «лиловые» или «лилии»? «Лилия» по-японски будет 百合 — «юри». Словом «юри» (англ. Yuri) за пределами Японии принято обозначать жанр в анимэ и манга, который в самой Японии известен как *Girls Love* (яп. ガールズラブ, гарудзу рабу). Этот жанр фокусируется на романтических и/или сексуальных отношениях между женщинами. Как сообщает популяризатор жанра юри на Западе Эрика Фридман, «слово «юри» обозначает цветок лилии в японском языке. В 1970-е годы издатель журнала для мужчин-гомосексуалистов «Барадзоку» назвал лесбиянок «Юридзоку», «лиловое племя» / «племя лилий», по аналогии с «Барадзоку», «розовым племенем» / «племенем роз», обозначением для мужчин-гомосексуалистов» [6]. Автор ранобэ изображает Беркли и Юма как сестёр-близняшек с намёком на их сексуальные отношения. Понять, почему именно такое изображение было использовано для Беркли и Юма и почему их представили именно как близнецов, очень трудно. Известно, что Дэвид Юм испытал на себе влияние Джорджа Беркли. Известно также, что оба философа считали, что источником познания являются ощущения и впечатления, однако Юм не признавал точку зрения Беркли, согласно которой источником человеческих ощущений и впечатлений является Бог. Возможно, автор ранобэ связал Беркли с Юмом из-за слов Иммануила Канта о «скандале в философии», который связан с невозможностью дать достоверное доказательство того, что за пределами человеческого восприятия что-то существует, а Беркли и Юм как раз об этом и говорят.

Иммануил Кант (1724-1804) изображён как семпай (яп. 先輩), более опытная (и знающая) (девушка). Герой ранобэ по отношению к ней выступает в роли кохая (яп. 後輩), то есть менее опытного (и знающего). Такой выбор автора ранобэ кажется вполне очевидным с учётом того статуса, который занимает Кант в истории философии вообще, наравне, например, с такими философами как Платон и Аристотель.

Георг Вильгельм Фридрих Гегель (1770-1831) изображён как старшая сестра (яп. お姉さん, они-чан). Как правило, в анимэ и манга старшие

сёстры играют значимую роль в становлении главного персонажа, так как они присматривают за персонажем в отсутствии матери, то есть исполняют роль матери в жизни персонажа. Так как автор ранобэ указал на то, что Гегель даёт урок, тема которого мир как бесконечное движение к мудрости, он представил самого Гегеля как старшую сестру, которая присматривает за главным персонажем ранобэ на пути к постижению мудрости, философии, к взрослению.

Фридрих Вильгельм Ницше (1844-1900) изображён как яндэрэ (яп. ヤンデレ). «Яндэрэ» – это сочетание двух слов: «яндэру» (病んでる, буквально: «я болен») и «дэрэдэрэ» (デレデレ, буквально: «(безумно) влюблённый», «томящийся от любви»). С помощью слова «яндэрэ» обозначают архетипический характер героини, которая испытывает сильную привязанность (влюблённость) к другому человеку, которая со временем переходит в одержимость. Яндэрэ может быть очень агрессивной, вплоть до совершения убийства или самоубийства. При этом яндэрэ старается не навредить объекту своей привязанности. Автор ранобэ, вероятно, изобразил Ницше как девушку с характером яндэрэ из-за известного факта из биографии Ницше: в 1889 году у Фридриха Ницше помутился рассудок, из-за чего последние свои годы жизни он прожил в безумии. Возможно, автор ранобэ, изображая Ницше как яндэрэ, хотел подчеркнуть мысль, высказанную Жоржем Батаем, мысль о связи философии Ницше, особенно идеи дионисийского начала, с его психическим здоровьем [8].

Мартин Хайдеггер (1889-1976) изображён как председатель школьного кружка (яп. 委員長, иинчё), по всей видимости, кружка философии. Ранее уже отмечалось, что в самом конце герой встречает Мартина Хайдеггера в образе школьницы, потому что одним из ключевых понятий философии Хайдеггера является «забота» (*Sorge*) – таким образом, символически подчёркивается, что персонифицированная в Юме Миэно начальница главного героя цундэрэ. Между тем складывается такое впечатление, что автор в своём ранобэ сделал акцент на так называемой «континентальной философии», а не на популярной в современной философии аналитической философии. Связано ли это с большой популярностью в Японии французской постмодернистской философии (например, Жака Деррида, Жана-Франсуа Лиотара, Жака Лакана), на которую оказали сильное влияние Кант, Гегель, Ницше и Хайдеггер, не ясно? Важно, что, делая Хайдеггера председателем кружка (философии), автор ранобэ позиционирует, таким образом, Мартина Хайдеггера как вершину развития этапа истории западноевропейской философии, начавшегося с Рене Декарта.

Выводы. В 2011 году в Японии вышла книга под названием «Я, Хайдеггер и цундэрэ». Автором книги выступил японский писатель Дзюндзи Хотта. В этой книге вкратце излагались философские взгляды таких известных западноевропейских философов, как Рене Декарт, Бенедикт Спиноза, Джордж Беркли, Дэвид Юм, Иммануил Кант, Георг Вильгельм Фридрих Гегель, Фридрих Ницше и Мартин Хайдеггер. Между тем своей популярностью среди читателей эта книга обязана иллюстрациям, которые сделал японский художник, работающий в жанре манга, Аюму Сёдзи. Аюму Сёдзи, так сказать, «моэфицировал» западноевропейских философов, превратив их в девушек из анимэ и манга, наделённых качествами моэ. Художник представил философов как архетипических героинь анимэ и манга: Рене Декарта – как надменную принцессу, Бенедикта Спинозу – как меганекко, Джорджа Беркли и Дэвида Юма – как близняшек, сестёр-лилий (= лесбиянок), Иммануила Канта – как семпая, Георга Вильгельма Фридриха Гегеля – как старшую сестру, Фридриха Ницше – как яндэрэ, Мартина Хайдеггера – как председателя кружка. Следует также отметить, что Дзюндзи Хотта, поместив Рене Декарта в начало своего повествования, а Мартина Хайдеггера – в конец своего повествования, таким образом, как бы ограничил определённый этап развития западноевропейской философии, начавшегося с Декарта и замкнувшегося Хайдеггером.

Список литературы:

1. Морита Ю. Constitution Girls. Нихонкокукэнпо: моэтэ обоэру кэнпо-гаку но кихон [Конституционные девушки. Конституция Японии: основы изучения конституции в стиле моэ] / Юки Морита. – Токио: Peace and Happiness through Prosperity, 2011. – 223 п. (на яп.).
2. Ниётайкай! Сэкай но докусай-ся рэцудэн [Смена пола! Биографии диктаторов мира]. – Токио: Икарус, 2012. – 125 п. (на яп.).
3. Ниче Ф. Цуаратоусутора ва ко кататта [Так говорил Заратустра] / Фуридорихи Ниче [Фридрих Ницше]. – Токио: Исуто пуресу, 2008. – 188 п. (на яп.).
4. Хотта Дз. Боку то цундэрэ то хайдэга [Я, Хайдеггер и цундэрэ] / Дзюндзи Хотта. – Токио: Кодансями, 2011. – 286 п. (на яп.).
5. Хотта Дз. Боку то цундэрэ то хайдэга – вуэрусион адорэсансу [Я, Хайдеггер и цундэрэ: версия для взрослых] / Дзюндзи Хотта. – Токио: Кодансям, 2015. – 368 п. (на яп.).
6. Aoki D. Interview: Erica Friedman / Deb Aoki. – URL: http://manga.about.com/od/mangaartistswriters/a/EFriedman.htm (accessed 10.04.2017).
7. Azuma H. Otaku: Japan's Database Animals / Hiroki Azuma; transl. J. E. Abel and Sh. Kion. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 2009. – 200 p.
8. Bataille G. Writings on Laughter, Sacrifice, Nietzsche, Un-Knowing / Georges Bataille; transl. A. Michelson // October. – 1986. – № 36. – Pp. 42-45.
9. Collins J., Selina H. Introducing Heidegger: a Graphic Guide / Jeff Collins, Howard Selina. – London: Penguin Books, 2010. – 176 p.
10. Doxiadis A., Papadimitriou Ch. Logicomix: an Epic Search for Truth / Apostolos Doxiadis, Christos Papadimitriou. – London: Bloomsbury, 2009. – 352 p.
11. Galbraith P. Moe. Exploring Virtual Potential in Post-Millennial Japan / Patrick Galbraith. – URL: http://www.japanesestudies.org.uk/articles/2009/Galbraith.html (accessed: 04.04.2017).

12. Galbraith P. The Moe Manifesto: An Insider's Look at the Worlds of Manga, Anime, and Gaming / Patrick Galbraith. – Clarendon: Tuttle Publishing, 2014. – 192 p.
13. Miller J. S. Historical Dictionary of Modern Japanese Literature and Theater / J. Scott Miller. – Lanham, Maryland; Toronto; Plymouth UK: Scarecrow Press, 2009. – 192 p.

Райхерт К.В.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

МОЕФІКАЦІЯ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ФІЛОСОФІВ

Анотація
Аналізується випадок зображення деяких західноєвропейських філософів як героїнь японської анімації (аніме) та коміксів (манґа), наділених якостями мое в книжці «Я, Гайдеґґер і цундере». Автором книжки був японський письменник Дзюдзі Хотта. В цій книжці коротко викладені філософські погляди таких відомих західноєвропейських філософів як Рене Декарт, Бенедикт Спіноза, Джордж Берклі, Девід Г'юм, Іммануїл Кант, Георґ Вільгельм Фрідріх Геґель, Фрідріх Ніцше та Мартін Гайдеґґер. Проте своїй популярності серед читачів ця книжка завдячує ілюстраціям, які зробив японський художник, який працює в стилі манґа, Аюму Седзі. Цей художник, так би мовити, «моефікував» західноєвропейських філософів, перетворивши їх на дівчат із аніме та манґа, наділених якостями мое. Художник зобразив філософів як архетипових героїнь аніме та манґа: Декарта – як гордовиту принцесу, Спінозу – як меганекко, Берклі та Г'юма – як сестер-близняток (= лесбіянок), Канта – як семпая, Геґеля – як старшу сестру, Ніцше – як яндере та Гайдеґґера – як голову гуртка.
Ключові слова: аніме, історія філософії, манґа, мое, Японія.

Rayhert K.W.
Odessa I.I. Mechnikov National University

THE MOE-FICATION OF THE WESTERN EUROPEAN PHILOSOPHERS

Summary
The study analyzes book «Me, Heidegger and Tsundere» released in 2011 in Japan. The book was written by Japanese writer Junji Hotta. The book tells the story of the Japanese salary man who accidently transforms into a school boy. The school boy goes to school where famous the Western European philosophers (Descartes, Spinoza, Berkley, Hume, Kant, Hegel, Nietzsche, and Heidegger) look like anime-and-manga style girls. Each of these girls tells him about its own philosophy. However, the book is famous not because of its outlines of Western European philosophy but because of its visual content created by Japanese manga artist Ayumu Shouji. Ayumu Shouji «moe-ficated» the Western European philosophers having transformed them into the anime-and-manga style girls with moe-qualities. He imaged the philosophers as archetypical anime-and-manga heroines: Rene Descartes is a prideful lady; Benedict Spinoza is a meganekko (a girl with glasses); George Berkley and David Hume are the twins, lily sisters with lesbian relationship; Immanuel Kant is a sempai, senior classmate; Georg Hegel is an older (big) sister; Friedrich Nietzsche is yandere; and Martin Heidegger is a chairwoman of the club.
Keywords: anime, history of philosophy, Japan, manga, moe.

УДК 101

АНТРОПОСОЦІАЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ І ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ЛЮДИНОЗНАВСТВА

Семенова М.А.
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

Стаття присвячена першочерговим проблемам сучасного людинознавства у контексті глобальних соціальних видозмін. Проаналізовані головні фактори трансформації глобальної соціальної динаміки та розвитку наукових систем. Встановлено, що зміст та форми сучасного людинознавства обумовлені стратегічними видозмінами сучасної науки та, відповідно, видозмінами філософії сучасної освіти.
Ключові слова: антропосоціальне моделювання, глобалістика, філософія освіти, соціогуманітарна освіта, світосприйняття.

Філософія завжди залишається знанням,
яке не тільки не співзвучне часу,
а, навпаки, задає часу свої виміри…
М. Хайдегер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання людинознавства та філософії людини були та є предметом досліджень у світовій та вітчизняній гуманітарній науці, зокрема у Дж. Батлер, Л. Столовича, М. Мамардашвілі, П. Гуревича, В. Афанасьєва, В. Рабоша, І. Фролова, В. Баранова, В. Шинкарука, Р. Арцішевського. Питання антропосоціального моделювання та філософської прогностики розроблялись у працях Л. Х'єла, Д. Зіглера, А. Панаріна, В. Васількової, О. Малюти, А. Семенова, А. Степаненка та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На різних рівнях соціальної прогностики, соціального моделювання доцільно констатувати потребу в створенні нових методологій дослідження соціально-антропної структури глобальної соціальної динаміки та відповідної освітньої парадигми. У зв'язку з цим, сформована проблема розкриття концептуальних засад сучасного людинознавства у контексті аналізу сучасної глобальної соціальної динаміки.

Мета статті. Проаналізувати та розкрити основоположні принципи сучасного людинознавства у контексті трансформації глобальних соціальних видозмін.

У системі дискретних координат сучасної соціокультурної реальності філософія (в своїх академічних, пріоритетних і перспективних формах: від історії філософії і філософії науки до філософської глобалістики, філософської прогностики, етичних питань біо- та соціофілософії) постає певним світоглядним фундаментом наук про людину, життя людини і самого звернення до Людини. Більш того упродовж періоду новітньої геополітичної історії філософська думка, філософська рефлексія видається чи не єдиним зусиллям інтегративного, інтерактивного та транскордонного світотворення людини. Світотворення яке «підживлює» людину феноменами духовного світоосягнення: Вірою, Надією, Любов'ю. Саме ці феномени буття людини, як вдало відзначив П'єр Адо в «Духовних вправах і античній філософії» призводять до «трансформації світобачення і до перетворення особистості» [1, с. 544], до відчуття спорідненості з світом Істини, Божественності, Єдиного. Процес такого світоосягнення протікає в різних площинах самовизначення людини: від ідентифікації особистості до складних систем моделювання фізичної і антропосоціальної реальності.

Філософські проблеми освіти і концептуальні питання утвердження формули перманентної, у тому числі філософської освіти в сучасному транскордонному, гіпердинамічному світі взаємопов'язані з тенденціями глобалізації сучасного світу і, водночас, із завданням розвитку людського в людині, з розвитком громадянської культури – з ідеєю створення соціально-орієнтованих і особистісних форм буття людини.

Разом з тим, завдання трансформації і моделювання сучасного людинознавства досить складне для вирішення в обмежених часових і просторових кордонах. Глобальна соціальна динаміка, яка змінює відносно стійкі позиції традиціоналізму видозмінює і відповідні схеми і формули освітньої традиції. Свідченням цьому є сама новітня історія цивілізації (геополітична, постіндустріальна, постмодерністська, інформаційна і т.п.), позначена, з одного боку, загальною тенденцією глобалізації системного функціонування виробничих, соціально- культурних, інформаційних територій, з іншого боку – черговими спалахами внутрішніх, регіональних, міждержавних проблем і протиріч. Цю проблему досить точно, на мій погляд, визначив відомий польський політолог, філософ і економіст Гжегож Колодко: «Якісне зростання можна розглядати як лінійний процес, чого не можна сказати про соціально-економічний розвиток. Характер останнього істотно міняється в епоху глобалізації та вибуху інформаційних технологій... Сучасна модель розвитку в перспективі буде мінятися, а услід за цим будуть еволюціонувати також інструменти вимірювання рівня розвитку суспільства. Вони більше будуть брати до уваги якість людського капіталу, стан природного середовища, доступ до благ культури і природи, щільність розселення в міських поселення і інші чинники...» [2, с. 18-19]

Саме істотні ознаки трансформації глобальної соціальної динаміки ініціюють подвійну резолюцію відносно процесу соціально-антропного моделювання: з одного боку, йдеться за пролонгацію принципів гуманістичної моралі та етики соціальної відповідальності, з іншого – про максимальне пристосування освітніх формул до економічних та соціальних потреб сьогодення. Ось чому на різних рівнях соціальної прогностики, соціального

моделювання доцільно констатувати потребу в створенні нових синтетичних методологій дослідження соціально-антропної структури глобальної соціальної динаміки та відповідної освітньої парадигми. Необхідність в створенні актуальних нових методологій дослідження людської реальності дійсно існує. Методології або методологій, які хоч би в загальних основах «відкривали» б закриту систему традиційної когнітивної антропології, відрізнялися б від консервативних позицій редукції загального до одиничного, соціального до особистісно- орієнтованого або навпаки. Як зазначив професор Юрій Афанасьев в статті «Чи може освіта бути негуманітарною?» «...завданням сфери освіти людини є створення максимально повних умов для розкриття цього істинно людського, орієнтованого на цілісну організацію свідомості, і тому суто гуманітарного знання у всіх фундаментальних предметних областях, а зовсім не тільки в гуманітарних предметах. Така мета загальної універсальної освіти, яка є принципово гуманітарною і якої, на жаль, у нас немає! Тільки на цьому шляху можна створити середовище формування і розвитку потенційно в кожному власне людського. Таким середовищем, на наш погляд, і повинен стати університет XXI століття. Кращим продуктом такого середовища повинна стати людина що розуміє, homo sapiens» [3, с. 41].

Насправді, за всім цим проглядається і більш глибокий конфлікт, – конфлікт на рівні світу людини, її свідомості, цінностей, домагань і потреб. Сферою аналізу стають не абстрактні моральні ідоли і ідеали, а те, як сучасна людина самовизначається у соціо- і техногенному світі, де сам світ видається не єдиною компіляцією уявлень про нього, а змістовно диференціюється на світ речей, явищ, подій, природи, техніки, культури, Божественний світ і т.п. І тут, на мій погляд, багатоплановість, багаторівневість онтології людини визначається не стільки просторовими і предметними характеристиками світу, скільки специфікою свідомості, що його сприймає, і самосвідомості, що ідентифікує цей світ з власним «Я», «Я» – концепцією особистості. Традиційне «Що є людина?» ймовірно, повинно звучати в сучасній трансформації «Які дійсні параметри самовизначення людини?»

Науковим системам останньої третини XX століття з їх продиференційною, пролокальною структуризацією (фізика локальних просторів, диференційна фізика, фізична хімія, біоніка, філософія складних систем, синергетика, психосоціологія, соціо- та генна інженерія тощо) «протистояли» в середині 80-х – початку 90-х рр. XX ст. принципи соціального релятивізму та етики соціальної відповідальності (Н. Луман, Г. Йонас, В. Хаавтен). Подібне з певною часткою відносності все ж говорить на користь гуманістичної орієнтації сучасної науки, гуманістичної, тобто такої, яка формується в параметрах багатовимірності та взаємодоповнюванності відносин «людина-світ». Ще на початку XX століття відомий російський мислитель і публіцист В'ячеслав Іванов стверджував, що гуманізм як етико-естетична норма визначається відношенням людини до всього, «що відмічено або служить внутрішньою ознакою природної приналежності до людського роду, причому в основу цього відношення покладається, настільки ж незалежне від будь-яких релігійних або метафізичних передумов, наскільки й від конкретних соціальних умов, повторюване і, отже, абстрактне поняття про природну гідність людини...» [4, с. 106].

У сучасній філософсько-освітній парадигмі гуманізм – це і альтруїзм, і свобода волі і вибору, освіта і культура, соціальна та релігійна толерантність, любов до людини, що передбачає розуміння спорідненості людини, природи, суспільства, Бога. У той же час, свобода, альтруїзм, віротерпимість, діалог динамічно реставрують модель самої людини, виконуючи етико-естетичні, ціннісно-орієнтаційні і регулятивні функції. Конструктивізм такого гуманізму полягає саме в тому, що він передбачає дійсність і дієвість автономного і суверенного суб'єкта з особливою організацією життя і творчості, виключно йому властивими прагненнями, переживаннями, мотивами, інтересами, емоційними і вольовими виявами. А це, в свою чергу, і є прерогатива філософії людини в філософському континуумі та універсумі сучасної освітньої парадигми.

Насправді, філософія людини не є встановленою і визначеною домінантою навчання людини про людину. Філософії взагалі, і філософії людини зокрема, не властиво і не може бути властиво ідейне, соціальне обгрунтування як керівництво до дії, їй не притаманні абсолютистські формули соціальної прагматики і утопії. І все ж саме вона є основою світопереживання і світоосягнення, співпіставлення і сумніву, раціонального і ірраціонального. Ще в середині XX ст. Мішель Фуко в роботі «Слова і речі» відзначив: «Той спосіб у який людина утвердилася в сучасній думці, дозволяє їй грати дві ролі: вона водночас лягає в основу всіх позитивностей і присутня-хоч не можна сказати, що вона там у привілейованому становищі, – у складі всіх емпіричних речей...» [1, с. 492].

Людина як складна система суб'єкт-об'єктної приналежності до світу, як передумова і, разом з тим, похідна світотворчості залишається найбільш змістовним об'єктом філософської рефлексії. У різних формах подібна змістовність динамічно відбивалася в «філософії життя» Ф. Ніцше і Г. Зіммеля, філософської антропології Г. Плеснера і, особливо, М. Шелера, релігійної Г. Хенгстенберга, культурної антропології Е. Ротхакера, гуманістичної філософії М. Гайдеггера, Г. Маркузе, сучасній біо-та соціофілософії.

Згадуючи Фрідріха Ніцше, який промовляв що «...неможливо надивуватися... яким світлим, і вільним, і легким, і простим зробили ми все навколо себе! – як зуміли ми дати своїм почуттям вільний доступ до всього поверхневого, своєму мисленню- божественну пристрасть до різких стрибків і помилкових висновків...» [5, с. 260], варто зазначити, що в академічному плані проглядається сьогодні правомірне питання співвідношення пріоритетних і паритетних функцій філософської антропології в контексті розгорнення філософського утворення і формування філософської культури. Йдеться також і за характер взаємозв'язку і взаємозалежності систем сучасної науки (саме систем, а не «наукової системи») в площині їх антропної орієнтації, за дієвість антропного принципу як системоутворюючої основи філософії науки і життя. Змістовно це озна-

чає світоглядну переорієнтацію від стихійного раціоналізму, який досить повно відбився в споживчому світовідношенні і був присутнім в онтологічній проекції, починаючи з періоду Нового часу: механіцизм, механістичний матеріалізм, логічний об'єктивізм, критичний раціоналізм, позитивізм, радикальний конструктивізм, – на етико-гуманістичну форму світоосягнення і світовідношення.

Увійти в сферу сучасної науки – значить передусім відмовитися від надмірних амбіцій і домагань «ratio», яке самовизначилось як самодостатнє і самототожнє. Не випадково і в площині філософської освіти соціальна практика запитує до нових спроб соціально-комуніктивного обґрунтування наукових систем з позицій антропосоціальної реальності (пост-модерн, філософський імпресіонізм, віртуальна антропологія). Останнє досить об'ємно репрезентовано і у філософських системах другої половини XX століття К. О. Апеля, Ю. Габермаса, Ж. Еллюля, Й. Масуди, Т. Імамичи.

Висновки. Складність, суперечність самоаналізу, самовизначення людини як індивіда і індивідуальності, особи та особистості замикається, зрештою, на єдиній формі антропологічних проблем, а саме, на можливості і реалії людської свободи, відповідно на можливості саморозкриття індивідуальності. Тут, мабуть, в антропологічному плані пріоритети за новітніми спеціальними курсами і модулями академічної освіти: філософією людини, персонологією, віталогією, соціологією і психологією особистості, філософією релігії та віри, і технологіями соціогуманітарної освіти – громадянською діяльністю, моделюванням, тренинговими модулями, віртуальною прогностикою тощо.

Відповідною повинна бути і предметна спрямованість людинознавства – спрямованість на формування, підтримку і розвиток світоглядної культури людини – в площині інтеграційних процесів на рівні глобального суспільства, етики соціальної відповідальності як форми гуманістичного світовідношення людини, розвитку діалогу цивілізаційної і громадянської культур. У цьому випадку очікуваним результатом соціально-антропного моделювання і розвитку академічного людинознавства може бути формування нової системи ціннісних орієнтацій в площині громадянського суспільства, яка утримувала б паритетні основи екоантропоцентричних, соціоетичних, релігійних, цивілізаційних цінностей, а також проростання нового соціального рівня молодіжної культури, орієнтованого на світову практику вільного самовизначення, визнання прав індивідуальності і особистості, пролонгацію форм світової співдружності і етики колективної безпеки. Знайти рішення подібних системних протиріч або ж, принаймні, відшукати формулу їх узгодження – одне з пріоритетних завдань сучасного рівня філософської антропології, оскільки, за влучним виразом Еріка Фромма, «Людина народжується як диво природи, перебуваючи в середині її і, разом з тим, покидаючи її кордони. Замість втрачених інстинктів вона змушена шукати принципи, за якими буде діяти і ухвалювати рішення, їй необхідно мати систему організації, яка дозволила б скласти послідовну картину узгоджених дій» [6, с. 162].

Список літератури:

1. Рюс Жаклін. Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки. – К.: Основи, 1998. – 669 с.
2. Колодко Гжегож В. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн. – К.: Основні цінності, 2002. – 248 с.
3. Афанасьев Ю.Н. Может ли образование быть не гуманитарным? // «Вопросы философии» РАН, 2000, № 7, с. 37-42.
4. Иванов В.И. Родное и вселенское. – М.: Республика, 1994. – 428 с.
5. Ницше Ф. Сочинения в 2-х т. Т. 1. Пер. с нем. – М.: Мысль, 1990. – 829 с.
6. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія: Навч. посібник. – Київ, 1996. – 384 с.

Семёнова М.А.
Восточноевропейский национальный университет
имени Леси Украинки

АНТРОПОСОЦИАЛЬНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ И ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКОВЕДЕНИЯ

Аннотация
Статья посвящена первостепенным проблемам современного человекознания в контексте глобальных социальных видоизменений. Проанализированы главные факторы трансформации глобальной социальной динамики и развития научных систем. Установлено, что содержание и форма современного человекознания обусловлены стратегическими видоизменениями современной науки и, соответственно, видоизменениями философии современного образования.
Ключевые слова: антропосоциальное моделирование, глобалистика, философия образования, социогуманитарное образование, мировосприятие.

Semenova M.A.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

ANTHROPOSOCIAL MODELING AND PROBLEMS OF MODERN HUMANOLOGY

Summary
The article is devoted to the key problems of modern Humanology in the context of global social modifications. The main factors of transformation of the global social dynamic and of scientific systems' development were analysed. It was determined that the content and form of modern humanology are caused by strategic modifications of modern science and thus by modifications of the philosophy of modern education.
Keywords: anthroposocial modeling, Globalistic, philosophy of education, social and humanitarian education, world perception.

УДК 378.01

СПЕЦИФІКА ВИЩОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ОСВІТИ У КРАЇНАХ БЕНІЛЮКСУ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Туренко В.Е., Соболь Т.В., Ярмоліцька Н.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті детально та комплексно досліджено особливості підготовки магістрів та бакалаврів з філософії у Бельгії, Нідерландах та Люксембурзі. Виявлено, що в країнах Бенілюксу існують як класичні 3-річні програми бакалаврату, так і скорочені (інтенсивні), для тих, хто навчається на інших спеціальностях на даному освітньому рівні. Також висвітлено, що магістерська підготовка у державах Бенілюксу буває як класична філософська для широкого кола фахівців, так і дослідницька, спрямована на викладання та наукову діяльність майбутніх фахівців. Досліджено, що філософська освіта в даному регіоні спрямована перш за все на те, щоб випускник був у змозі використати інструменти, різного роду інноваційні навички необхідні для ефективного спілкування та управління інформацією. Доведено, що серед можливих аспектів модернізації вітчизняної філософської освіти має бути впровадження теоретичних і практичних магістерських програм, а також більша наповненість філософськими курсами навчання на бакалавраті.
Ключові слова: вища філософська освіта, Бельгія, Нідерланди, Люксемубрг, модернізація філософської освіти, бакалаврат, магістратура.

Постановка проблеми. Актуальність даної теми полягає в тому, що наразі в нашій країні виникла потреба модернізації вітчизняної філософської освіти і науки та її гармонізації з базовими принципами міжнародного освітньо-наукового простору. Це обумовлено тим, що в Україні відбувається імплементація Законів «Про вищу освіту» та «Про наукову і науково-технічну діяльність». Безперечно, що одним з головних векторів, на які спирається осучаснення нашої системи освіти і науки – це безперечно європейські системи освіти. Вища філософська освіта у навчальних закладах Європи має давні традиції. Через це стає доцільним звернення та порівняльний аналіз філософських систем освіти у світі, зокрема у країнах Бенілюксу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі в зарубіжній та вітчизняній науковій літературі присутні дослідження [1, 6, 7, 8], які присвячені аналізу систем вищої освіти в європейських країнах, зокрема держав, що входять до Бенілюксу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що хоча є певна кількість ґрунтовних наукових досліджень, присвячених аналізу вищої освіти у Бельгії, Люксембурзі та Нідерландах, однак можемо констатувати, що наразі відсутні студії, які стосуються висвітленню в них саме філософської освіти.

Мета статті. Отже метою статті є компаративний аналіз вищої філософської освіти в країнах Бенілюксу на основі висвітлення специфіки та особливостей підготовки на філософських факультетах даних країн бакалаврів, і магістрів філософії.

Специфіка підготовки бакалаврів з філософії у Бенілюксі

Перш ніж аналізувати специфіку філософської освіти на рівні бакалаврату у Бельгії, варто наголосити, що вища освіта у даній країні поділяється на три види: «університетська; тривала неуніверситетська; «коротка» неуніверситетська освіта.

В свою чергу «Закон про вищу освіту» застосовує дещо інший поділ, а саме на університетський сектор і 8 неуніверситетських секторів. Молодь має виключно великі можливості для вибору профілю навчання та рівня закладу відповідно до своїх уподобань і можливостей.

«Повний» бельгійський університет у числі своїх факультетів зобов'язаний мати такі п'ять: медичний, прикладних наук, природничих наук, юридичний, філософії і гуманітарних наук. Всі наявні університети мають значно більше факультетів і надають вищу освіту високої якості з усіма циклами, включаючи докторантуру» [1; 23-24].

На відміну від вітчизняних та ряду європейських вузів, в країнах Бенілюксу, в т.ч. і Бельгії підготовка бакалаврів триває 3 роки. Так, зокрема в Антверпенському університеті навчальний план включає в себе як загальнообов'язкові (психологія, право, соціологія, політологія тощо), так і філософські (етика, логіка, історія філософія, естетика та ін.) дисципліни. Примітним є те, що курси як першої групи, так і другої студент може вільно обирати. Специфікою, на нашу думку, є те, що на третьому курсі досить вагому частку займають різного роду дослідницькі семінари (з етики, естетики, філософії психології, філософії релігії, метафізики). Бакалаврська робота передбачає відвідування спеціалізованого семінару та написання дослідницької праці обсягом 50 сторінок [Див.: 12]. Це є доволі відчутною відмінністю в контексті підготовки бакалаврі з українськими вищими навчальними закладами, адже у нас спеціалізовані семінари діють лише на рівні магістратури.

В свою чергу в Католицькому університеті Левена є два вектори підготовки бакалаврів з філософії:

1) класична 3-річна програма (180 ECTS). Основні курси надають студенту необхідні знання з історії філософії і ключовим філософських тем і концепціям. На семінарах учень навчається уважно читати і аналізувати тексти, а також давати добре структуровані презентації. Факультативи, які також включають в себе нефілософського курси, стимулюють інтерес учня і заохочують міждисциплінарність. Важливою частиною програми є «Бакалаврська робота з семінаром», курс, в якому учень навчається досліджувати і писати більш широку філософські уміння та навички. Складається з 6 блоків: базові філософські куриси, історико-філософські курси, дослідницькі вміння, дослідницькі семінари, релігієзнавчий блок, дисципліни на вибір, блок який в свою чергу ділиться три групи: нефілософські курси (європейські та класичні мови, теологія та релігієзнавство, літературознавчі студії, соціологічні, політологічні та психологічні дисципліни); філософські курси (філософські традиції в різних країнах, філософія техніки, естетика) та дисципліни, що стосуються навчання через служіння (Service-learning).

2) скорочена 1-річна програма (64-65 ECTS), для тих, хто навчається на бакалавраті за іншим фахом. Вона побудована на тих же принципах, що і звичайна програма бакалаврату, але з особливим наголосом на основні курси, обмежена кількість академічних годин на семінари та на підготовку бакалаврської роботи [Див.: 4].

«В свою чергу в Нідерландах склались два типи вищих навчальних закладів: інститути (hogescholen – вища школа); університети.

Hogeschool – це вищий навчальний заклад, програма якого зорієнтована на підготовку спеціалістів для промисловості і бізнесу. Під час навчання студенти виконують значну кількість як індивідуальних, так і групових практичних занять. Навчальний процес вирізняється гнучкістю та максимальною адаптованістю до вимог ринку праці, що дає змогу швидко пристосовувати програми до потреб підприємств. До цих вищих навчальних закладів можуть вступати особи, які закінчили 11 класів. Навчання триває 4 роки, і випускники отримують ступінь бакалавра (BSc). Для отримання диплому магістра (MBA) навчання продовжується ще 1-2 роки.

Університети – це вищі навчальні заклади, випускники яких, як правило, займаються науковою діяльністю. До них вступають особи, які закінчили 12 класів. Навчаючись у 12-му класі, учні одержують уже деякі знання з предмета, який вони будуть вивчати. Програми тут більш сталі, змінюються не так часто, як у hogeschool. Навчання триває 5 років, і випускники отримують ступінь докторанта.

Університети спеціалізуються на викладанні гуманітарних наук і на проведенні наукових досліджень. У країні наразі налічується 14 університетів. Велика частина студентів, що закінчили університет, працюють в різних структурах, що займаються науковими дослідженнями.

Навчання в університетах і інших вищих навчальних закладах ділиться на два періоди. Перший період триває 3 роки. Проходячи перший період, студенти складають іспит на бака лавра. Другий період дозволяє упродовж подальших 1-2 років навчання отримати магістра.

Типи освітніх програм: Regular Study Programmes; Undergraduate Certificate Programmes; Bachelors Programmes; Master Programmes; Advanced Master Programmes; Postgraduate Certificate Programmes; Doctorate (PHD) Programmes.

Система вищої освіти Нідерландів має особливості в порівнянні з іншими країнами. У країні відсутнє поняття престижних вищих навчальних закладів як, наприклад, в США або Великобританії. Дипломи всіх нідерландських університетів мають однакову цінність і визнаються іншими країнами. Тому вищі навчальні заклади добирають не за його популярністю, а за тією спеціальністю, яку студент бажає одержати. Керівники місцевих фірм і компаній під час прийому фахівця на роботу в першу чергу звертають увагу на якість диплома про вищу освіту, а не на те, в якому навчальному закладі він одержаний» [Див.: 1; 105-107].

В свою чергу в університетах Нідерландах можна помітити такі особливості підготовки бакалаврів з філософії. Так, зокрема, в Гентському університеті підготовка бакалаврів з філософії здійснюється в межах 180 ECTS. Програма бакалаврату з філософії має складається з таких блоків:

I. основні: загальні дисципліни; логіка, теорія пізнання та наука; антропологія, етика та естетика; історія філософії та філософська текстологія; філософські вміння та методологія; дослідницький проект;

II. другорядні: антична цивілізація; соціально-політичні курси, курси з психології; правознавчі курси; природничі та точні науки, курси з глобалізації та культурної різноманітності, курси з релігієзнавства [Див.: 3].

В Амстердамському університеті бакалаврат з філософії триває також три роки. На першому році навчання студенти опановують курси з практичної і теоретичної філософії. В наступні роки навчання базові знання з філософських дисциплін, які були отримані до цього застосовуються в прикладних аспектах (текст, контекст та обговорення) [Див.: 14].

Специфікою підготовки бакалаврів з філософії у Гронінгензьському університеті є те, що в межах 3 років студенти спочатку опановують за-

гальні філософські дисципліни, потім (на 2-ому році) вивчають курси, які дають більш ґрунтовні та професійні знання та вміння у філософській галузі, а наостанок дисципліни за вибором та бакалаврська робота в межах 4 спеціалізацій: теоретичної філософії, етики, соціальної та політичної філософії або історії філософії [Див.: 9].

І нарешті в Люксембурзькому університеті навчання на бакалавраті («Бакалавр з європейських культур») включає в себе 6 семестрів (180 кредитів ECTS), останні два з яких організовані у співпраці з Університетом Поля Верлена у м. Метц (Франція). 2/3 курсів – це філософські дисципліни, решта загальноосвітні, міждициплінарні та дослідницькі курси; 5 семестр навчання за бажанням може здійснюватися за кордоном [Див.: 10].

Особливості магістерських програм в країнах Бенілюксу

Що стосується підготовки магістрів, то можна зазначити про спільну міжнародну (бельгійсько-нідерландську) програму між Антверпенським університетом, Гентським університетом і Вільний університет Брюсселю. Програма на англійській мові пропонує високий рівень підготовки для студентів-відмінників, які прагнуть розвивати дослідницьку кар'єру в філософії.

Дослідницькі семінари, що становлять основу програми, охоплюють широке коло філософських областей. Є курси, присвячені соціально значущим темам (тобто більш прикладній філософії), але також існують дисципліни присвячені теоретичні та практичній філософії.

Випускники цієї магістерської програми, як зазначається на сайті одного з Університетів-партнерів, здатні розробити філософський дослідний проект і скласти заявку на його фінансування, яка може бути подана до місцевих, національних або міжнародних фінансових установ. Магістранти можуть в межах своєї спеціалізації формулювати оригінальні та інноваційні дослідні проблеми, засновані на належному міжнародному рівні в цій галузі. Вони навчаються академічному письму, що дозволяє їм виступати в якості авторів академічних статей [Див.: 13].

У Левенському університеті існують дві магістерські програми з філософії: класична та дослідницька. Порівняльну характеристику обох програм, на нашу думку, краще зобразити наочно у вигляді таблиці [Див.: 5]:

Тип програми	Класична	Дослідницька
Тривалість навчання (роки/кредити)	1 рік (60 ECTS)	2 роки (120 ECTS)
Дисципліни, які вивчаються	Широкий спектр поглиблених курсів з різних галузей філософського знання	Різного роду дослідницькі семінари, які можна умовно згрупувати на 8 груп: давня, середньовічна і ренесансна філософія; метафізика і сучасна філософія; естетика і філософія культури; феноменологія; континентальна філософія; політична філософія; етика; аналітична філософія
Форма навчання	очна/заочна	очна

У Гентському університеті, окрім спільної англомовної магістерської програми з філософії з Університетом Антверпену та Вільним університетом Брюсселю існують німецькомовні магістерські програми: філософія, прикладна етика, гендерна проблематика та культурна різноманітність [Див.: 2].

В свою чергу в Амстердамському університеті окрім англомовної магістратури з філософії є ряд програм на німецькій мові, а саме: класична філософська магістратура, дослідницька магістратура з філософії: аргументація, риторика, комунікація, філософія конкретної дисципліни (гуманітарні та природничі науки), теорія дискурсу та комунікації. Для висвітлення специфіки розглянемо деякі з них більш детальніше.

Магістерська програма з філософії складаються з курсів філософії (24 ECTS), кредитів факультативних курсів (12 ECTS), які можуть вільно вибиратися з області філософії або з іншої області, колоквіуму (6 ECTS) і магістерської роботи (18 ECTS). У колоквіумі студенти готуються до написання кваліфікованої наукової роботи. Це означає, що студенти отримують підтримку стосовно визначення теми і науковий керівника, і пишуть перший розділ своєї дисертації. Крім того, вони вивчають список літератури, наданий їх керівниками. Немає обов'язкових курсів, за винятком колоквіуму і магістерських тез. Магістранти можуть складати свій навчальний план курсів виходячи з власних інтересів. Курси організовані в 4 підгрупи: філософська традиція в контексті (PTC), критична культурна теорія (CCT), філософія і громадські справи (PPA), логіка та філософія мови: свідомість, тіло та поведінка (LLP) [15].

Дослідницька програма з філософії орієнтована на дослідженні класичних текстів, опановування методологічних принципів та прийомів, а також теорію дискурсу та аргументації. В рамках магістерської програми студенти обирають курси за вибором (36 ECTS). Щонайменше 24 ECTS виділяється на підготовку магістерської роботи. Ці майстер-класи тематично організовані за чотирма напрямками спеціалізації: філософська традиція в контексті (PTC), критична культурна теорія (CCT), філософія та громадські справи (PPA) і логіка і мова (LLP) [16].

Натомість у Люксембурзькому університеті існує одна історико-філософська магістратура «Модерна та сучасна європейська філософія» (2 роки, 120 ECTS). Орієнтований на європейській філософії від Декарта до наших днів. Наскільки відомо, це єдина існуюча у світі магістерська програма, що має таку спеціалізацію з історії філософії. Останній семестр присвячений написанню магістерської роботи та відвідування колоквіуму з її написання (5 ECTS) [11].

Таким чином, проаналізувавши специфіку бакалаврату та магістратури з філософії у країнах Бенілюксу, можемо зробити висновок, що серед можливих аспектів модернізації вітчизняної філософської освіти має бути впровадження теоретичних і практичних магістерських програм, а також більша наповненість філософськими курсами навчання на бакалавраті.

Список літератури:

1. Освітні системи країн Європейського Союзу: загальна характеристика: навчальний посібник / С.О. Сисоєва, Т.Є. Кристопчук; Київський університет імені Бориса Грінченка. – Рівне: Овід, 2012. – 352 с.
2. Ghent University. Dutch master degrees / Електронний ресурс / Режим доступу: http://www.ugent.be/lw/en/education/dutchmasterdegrees
3. Ghent University. Faculty of Arts and Philosophy. Bachelor of Arts in Philosophy / Електронний ресурс / Режим доступу: http://www.ugent.be/lw/en/education/bachelordegrees/ba-philosophy.htm
4. KU Leuven. Bachelor of Philosophy (Leuven) / Електронний ресурс / Режим доступу: https://onderwijsaanbod.kuleuven.be/opleidingen/e/CQ_50311099.htm# activetab =diploma_omschrijving
5. KU Leuven. Opleidingen per faculteit / Електронний ресурс / Режим доступу: https://onderwijsaanbod.kuleuven.be/opleidingen/n/index.htm#bl=1;9&f=-1,-1,-1,-1
6. Teaching philosophy in Europe and North America – UNESCO, 2011. – 100 p.
7. The Education System in the Netherlands 2005 / https://www.rijksoverheid.nl/binaries/.../education...in...netherlands/eurydice-en.pdf
8. The educational system of the Netherlands Ruud Luijkx and Manon de Heus / http://www.mzes.uni-mannheim.de/publications/misc/isced_97/luij08_the_educational_system_of_the_netherlands.pdf
9. The University of Groningen. Bachelor full-time. Philosophy, dutch students / Електронний ресурс / Режим доступу: http://www.rug.nl/bachelors/philosophy/programme
10. The University of Luxembourg. Bachelor en cultures europeennes philosophie academique / Електронний ресурс / Режим доступу: http://wwwen.uni.lu/formations/flshase/bachelor_en_cultures_europeennes_philosophie_academique
11. The University of Luxembourg. Master in Modern and Contemporary European Philosophy (académique) / Електронний ресурс / Режим доступу: http://wwwen.uni.lu/formations/flshase/master_in_modern_and_contemporary_european_philosophy_academique
12. University of Antwerp. Bachelor of Philosophy / Електронний ресурс / Режим доступу: https://www.uantwerpen.be/en/education/education-and-training/ba-philosophy/study-programme/
13. University of Antwerp. Research Master of Philosophy / Електронний ресурс / Режим доступу: https://www.uantwerpen.be/en/education/education-and-training/research-master-philosophy/profile/
14. Universiteit van Amsterdam. Bachelor. Wijsbegeerte / Електронний ресурс / Режим доступу: http://www.uva.nl/programmas/bachelors/wijsbegeerte/wijsbegeerte. html?origin=QM8V0lIERF2uFhPGbux%2F2g
15. Universiteit van Amsterdam. Master's Philosophy / Електронний ресурс / Режим доступу: http://www.uva.nl/en/shared-content/subsites/graduate-school-of-humanities/en/masters/philosophy/philosophy.html?f=programmetype%3Amasters&origin=5BOaRAofTjCccATraJp2XA
16. Universiteit van Amsterdam. Master's Philosophy (research) / Електронний ресурс / Режим доступу: http://www.uva.nl/en/shared-content/subsites/graduate-school-of-humanities/en/research-masters/philosophy-research/philosophy-research-master.html?f=programmetype%3Aresearch-masters&origin=5BOaRAofTjCcc ATraJp 2XA

Туренко В.Э., Соболь Т.В., Ярмолицкая Н.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

СПЕЦИФИКА ВЫСШЕГО ФИЛОСОФСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СТРАНАХ БЕНИЛЮКСА: КОМПАРАТИВНЫЙ АНАЛИЗ

Аннотация
В статье подробно и комплексно исследованы особенности подготовки магистров и бакалавров по философии в Бельгии, Нидерландах и Люксембурге. Выявлено, что в странах Бенилюкса существуют как классические 3-летние программы бакалавриата, так и сокращенные (интенсивные), для тех, кто учится на других специальностях на данном образовательном уровне. Также освещено, что магистерская подготовка в государствах Бенилюкса бывает как классическая философская для широкого круга специалистов, так и исследовательская, направленная на преподавание и научную деятельность будущих специалистов. Доказано, что среди возможных аспектов модернизации отечественной философской образования должно быть внедрение теоретических и практических магистерских программ, а также большая наполненность философскими курсами обучения на бакалавриате.
Ключевые слова: высшее философское образование, Бельгия, Нидерланды, Люксемубрг, модернизация философского образования, бакалавриат, магистратура.

Turenko V.E., Sobol T.V., Yarmolitska N.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

SPECIFICS OF HIGHER PHILOSOPHICAL EDUCATION IN COUNTRIES OF BENELUX: COMPARATIVNESS ANALYS

Summary
The article examines in detail and comprehensively the features of the preparation of masters and bachelors in philosophy in Belgium, the Netherlands and Luxembourg. It has been revealed that in the Benelux countries there are both classical 3-year undergraduate programs, and reduced (intensive) programs for those who study in other specialties at this educational level. It is also highlighted that the master's preparation in the Benelux states is both a classical philosophical for a wide range of specialists, and a research one aimed at teaching and researching future specialists. It is proved that the philosophical education in this region is aimed primarily at ensuring that the graduate was able to use the tools, various innovative skills necessary for effective communication and information management. It is shown that among possible aspects of modernization of the domestic philosophical education there should be the introduction of theoretical and practical Master's programs, as well as a great deal of philosophical training courses at the undergraduate level.
Keywords: higher philosophical education, Belgium, Netherlands, Luxembourg, modernization of philosophical education, bachelor's degree, master's degree.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 911.3

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОСТОРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У МІСТІ ХЕРСОН ТА МІСТІ ЛУЦЬК ЯК У ВЕЛИКИХ МІСТАХ ПЕРИФЕРІЙНО-АГРАРНОГО СЕРЕДОВИЩА

Мельник Л.В., Кривець О.О., Батиченко С.П.
НДС «Регіональних проблем економіки та політики»,
Київський національний університет імені Тараса Шавченка

Визначено ділянки дослідження в містах Херсон та Луцьк. Виявлено ознаки типовості тестових ділянок дослідження та їх роль в міському просторі. Охарактеризована ретроспектива розвитку ділянок дослідження у відповідних містах. Визначені основні функції тестових ділянок. Проаналізована просторова структура ділянок дослідження. Визначені чинники просторових трансформацій.
Ключові слова: місто, трансформація, модернізація, джентрифікація, ревіталізація, функціональні зміни, периферійно-аграрне середовище.

Постановка проблеми. В умовах перебудови системи економічних відносин, нової соціальної політики значно змінилося відношення до міської території як до однієї з важливих складових ресурсного потенціалу розвитку міста. Міська територія виступає одним з основних критеріїв міського розвитку, оскільки вона, з одного боку, має якість багатоцільового ресурсу, призначеного для різних видів використання, а з іншого боку, характеризується своєю обмеженістю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні питання географії міст, міських поселень присвячені роботи Ю. Пітюренка [10], Є. Перцика [9], К. Мезенцева, Л. Руденка [12], О. Дронової [2] та інших. Роботи щодо просторових досліджень м. Луцьк характеризують демографічну, розселенську складові, історичні особливості заселення території і висвітлені у праця М. Мельнійчука, В. Поручинського, А. Слащука [11] та інших. У роботах К. Мезенцева [1, 6, 7], Г. Підгрушного [7] висвітлені питання трансформаційних процесів міського простору та їхній взаємозв'язок з глобалізаційними процесам.

Невирішені раніше частини проблеми дослідження. В роботах урбаністів висвітлено переважно історико-географічну проблематику розвитку міст, а також розроблена місто-планувальна документація, коротко- та довгострокові стратегії розвитку міст. Дана тематика розроблялася найінтенсивніше в період з 70-х до 90-х років XX століття. Проте, перетворення міського простору на сучасному етапі розвитку майже не висвітлено в працях вітчизняних урбаністів.

Метою роботи є виявлення трансформаційних процесів у модельних містах дослідження периферійно-аграного середовища – міст Луцьк та Херсон.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження просторових аспектів трансформацій міського простору була визначена тестова ділянка в м. Луцьк. Тестова ділянка в місті охоплювала частину Центрального району та індустріальну зону Яровиця. Тестова ділянка дослідження в м. Херсон – житловий мікрорайон «Херсонський бавовняний комбінат» (ХБК), що розташований у Дніпровському районі міста.

Рівень модернізації та трансформаційні процеси у місті Херсон

Житловий мікрорайон ХБК є цілісною тестовою ділянкою в межах міста Херсон. Вона є показовою, бо представляє класичний старопромисловий мікрорайон міста. Про це свідчить історія розвитку території мікрорайону. ХБК пережив типові етапи розвитку: зародження (50-ті роки XX століття), розвитку (60-70-ті роки XX століття), «розквіту» (80-ті роки XX століття) та занепаду (90-ті роки XX століття). Останній етап тривав до появи ТРЦ «Фабрика» (2012 рік). Найскладнішим етапом розвитку для мікрорайону виявився етап занепаду. Саме заміна функцій та розвиток процесу ревіталізації підтверджує відповідність ділянки заданим критеріям відбору. Поки наявність процесу трансформації та його ядра (ТРЦ «Фабрика») не стали потужними каталізаторами для поширення трансформаційних процесів на ділянці. На жаль, не відбувається модернізація як самих об'єктів, що розташовані в межах ділянки так і благоустрою території навколо них. Місцеві жителі вже ідентифікують мікрорайон як непрестижний та бідний. Майже відсутні внутрішні конфлікти, бо в мікрорайоні не відбувалось ніякої нової забудови і ніяких трансформацій.

Ділянка є прикладом старопромислового житлового мікрорайону, який почали забудовувати в 50-их роках XX століття. Він був побудований для працівників Херсонського бавовняного комбінату, який було відкрито в 1952 році. У 2013 році комбінат припинив роботу. Більшість жителів мікрорайону були працівниками ХБК. Із закриттям фабрики мікрорайон почав занепадати. Частка незайнятого населення в мікрорайоні збільшилася. В мікрорайоні наявні такі типи житлової забудови: «Сталінки» – на розі вулиць Перекопської та Чорноморської, від вулиці Перекопської до вулиці Миру, «Хрущовки» – побудовані на розі вулиць Чорноморської та Університетської (в

напрямку до Бериславського шосе), та багатоповерхові будинки, що збудовані в кінці 80-тих років XX століття на розі вулиць Чорноморської та Кулика, які поширені аж до Бериславського шосе. Вулицю І. Кулика зі сторони площі Героя Радянського Союзу Павла Дубінди почали забудовувати в 1965 році. Є в місті і відносно нові житлові масиви. Це переважно багатоповерхова забудова кінця 80-тих, початку 90-их років, а також, житлові масиви: «Таврійський – 1», «Таврійський – 2», «Таврійський – 3».

Сучасні основні функції тестової ділянки – житлова та обслуговування населення. Житлова функція є сталою, а от промислова – зникла і в процесі ревіталізації виникла нова – обслуговування населення. В промисловій зоні ще є два підприємства, які й досі функціонують – ТЕЦ ХБК (почала працювати в 1959 році) та «Херсонтранссервіс».

По вулиці І. Кулика сконцентрована найбільша кількість різноманітних приватних закладів сфери обслуговування в межах ділянки та трохи менша їх концентрація зосереджена по вулиці Університетській, Миру. Вони розміщуються переважно на перших поверхах житлових будинків, а також в малих архітектурних формах, що розташовуються вздовж тротуарів.

На території мікрорайону є об'єкти, що втратили «стару» функцію та не набули нової. Так, втрачена рекреаційна функція скверу, що розташований на вулиці Залаегерсег (перебуває в занедбаному стані).

У мікрорайоні з'явилися нові сакральні об'єкти: храм «Зал царств Свідків Ієгови»

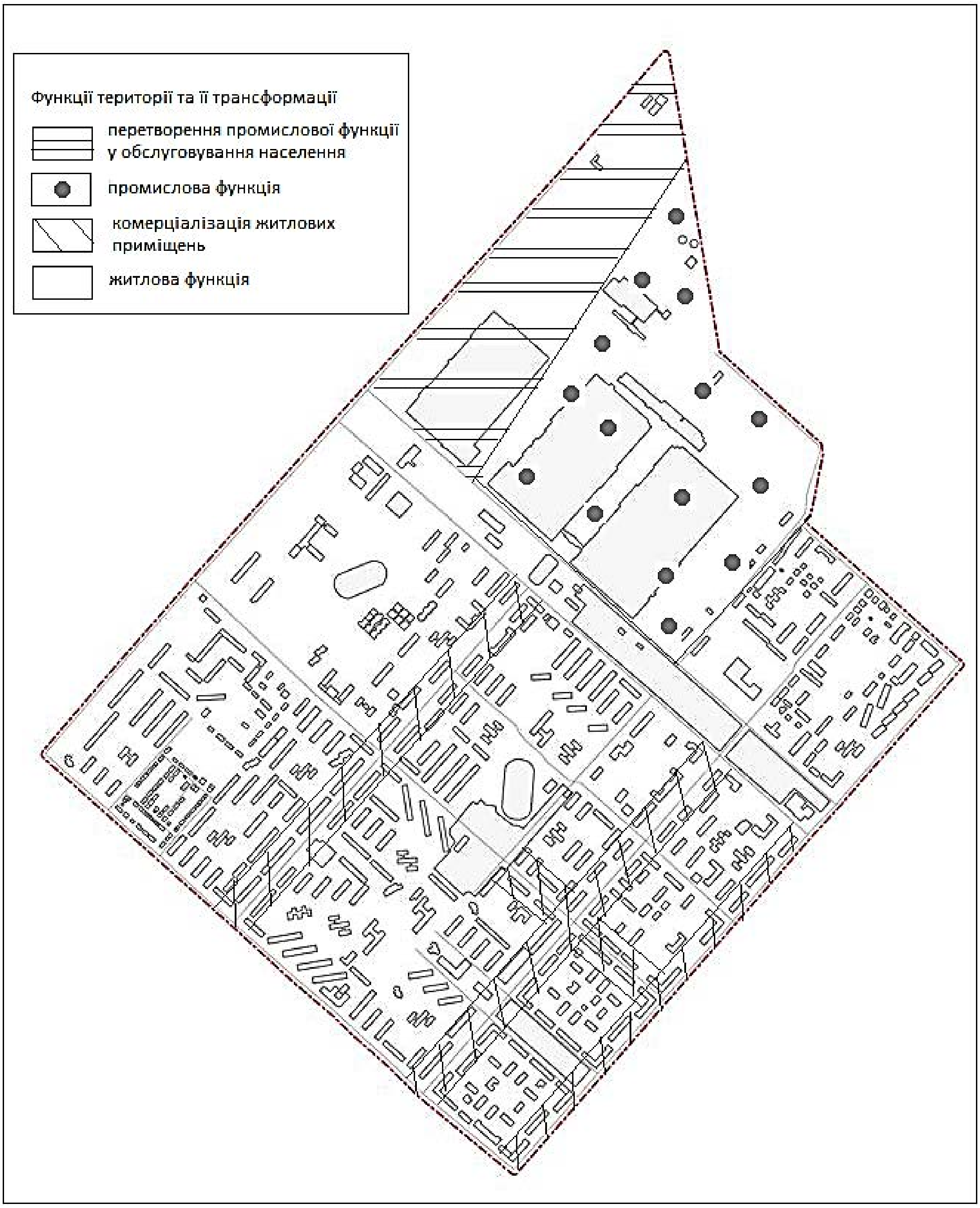

Рис. 1. Функціональні зміни міського простору в межах тестової ділянки м. Херсона

Джерело: розроблено авторами

по вулиці Університетській 114 в, православна церква-меморіал Покрови Пресвятої Богородиці (біля церкви встановлені пам'ятники воїнам Афганської війни та воїнам АТО, побудована в 2000 році), православна церква на території лікарні по вулиці Залаегерсег. Вони збудовані, в деяких випадках, створені в існуючих будівлях (процес джентрифікації), в кінці 90-х років XX століття. Їх поява призвела до появи нової функції – сакральної в межах ділянки.

Інфраструктура в мікрорайоні є гарно розвиненою. Головні магістральні шляхи мікрорайону: вулиця Перекопська, Університетська, Кулика, Залаегерсе та Бериславське шосе. Майже 90% магістральних шляхів є модернізованими. Частково модернізованими є вулиця Кримська, Перекопська та Поповича. Мікрорайон забезпечений всіма сучасними телекомунікаціями. Доступними є послуги інтернет провайдерів та кабельного телебачення.

Промислова зона стала осередком трансформаційних процесів у межах тестової ділянки. А саме, 3-тій корпус, непрацюючого ХБК, став ядром трансформації. Після ревіталізації цей корпус перетворився на ТРЦ «Фабрика», територія навколо має високий рівень благоустрою. На жаль, процес ревіталізації не набув дифузійного характеру. Поки не спостерігається поширення процесу ревіталізації та модернізації серед об'єктів, що розміщені навколо ТРЦ. Насамперед це корпуси ХБК, інші промислові об'єкти, що розташовані поруч та об'єкти житлової забудови. Для містян функціонування даного ТРЦ – це не лише можливість отримання торгівельних послуг, але й отримання різноманітних рекреаційних послуг. В ТРЦ «Фабрика» розміщуються заклади торгівлі, ресторанного бізнесу, спорту, розваг.

У житловій зоні ХБК наявні будинки з усіма рівнями модернізації, що виділені нами раніше. У межах ділянки є всього один об'єкт житлової забудови, що вважається елітною забудовою – «котеджне містечко» по вулиці Університетська, 181 а. Слід зауважити, що на ділянці переважає частково модернізована житлова забудова. Загальною тенденцією для всієї ділянки, є те, що всі ці модернізовані об'єкти не сприяють подальшій модернізації самої будівлі. В результаті модернізованою є лише фасадна сторона об'єктів та прилегла територія до них, а от стан будинків та їх дворів як правило частково модернізований, в деяких випадках немодернізований або взагалі ветхий та аварійний. Частково модернізованими є житлові будинки по вулиці Чорноморській, а також по вулиці Кулика, Університетській та Бериславське шосе до перетину з вулицею Миру. Також по вулиці Миру та Перекопській, наявні частково модернізовані будинки, вони розміщені мозаїчно.

Функціональні зміни міського простору в межах тестової ділянки в м. Херсон відображені на рис. 1.

Основними чинниками виникнення трансформації на тестовій ділянці стали: 1) тенденція ТРЦіалізації, що притаманна всім містам України; 2) вигідне географічне положення ділянки; 3) наявність гарного транспортного сполучення; 4) наявність непрацюючого комбінату з величезними площами, що пустують. 5) наявність вільних трудових ресурсів безпосередньо в мікрорайоні.

Рівень модернізації та трансформаційні процеси у місті Луцьк

Тестові ділянки в м. Луцьк були дуже вдало вибрані, одна з яких мала переважно промислові, а також адміністративні функції з наявністю приватного сектора. Друга ділянка – характеризувалась більшою мірою житловою забудовою, наявністю закладів обслуговування населення і окремими адміністративними будівлями. Тестова ділянка має існуючі осередки трансформацій, одним із яких є ЦУМ. Він дав поштовх до трансформаційних процесів по всьому проспекту Волі та наближених в значній частині до нього вулицях. Житлові забудови в яких знаходяться заклади обслуговування населення, мають високий рівень благоустрою прилеглих територій, нові модернізовані фасади. За останній період в м. Луцьку відбулися незначні трансформації по всій міській територій. Навколо великих торгівельних комплексів, які були побудовані за останній період, пройшла комерціалізація простору. По всьому місту спостерігаються процеси благоустрою публічного простору. Має місце тенденція до зміни різноманітності функції міських територій, де сфера послуг переважає над сферою виробництва.

Економічна активність населення міста проявляється у зміні призначення земель і будівель, появі суб'єктів підприємницької діяльності, розміщених як у житлових багатоквартирних будинках, так і розташованих окремо МАФів.

Проблема з дефіцитом землі під житлову забудову в місті вирішується шляхом зведення житла на колишніх заводських землях. Так, в місті нові житлові мікрорайони будуються на території непрацюючих підприємств, колишніх складів і військових містечок. В межах вулиць Івана Франка, Винниченка та Яровиця, в центрі Луцька, на території комбінату хлібопродуктів, збудовано житловий квартал. Великий житловий масив з'являється неподалік центральної частини міста, на проспекті Свободи, вулицях Шопена, Клима Савура, Задворецкої, вздовж річки Сапалаївки. Нові житлові багатоповерхівки витісняють приватні будинки, більшість з яких побудовані в 60-70-ті роки XX століття.

У зв'язку із змінами в житті суспільства останнім часом набула поширення садибна забудова, за індивідуальними проектами в Центральному мікрорайоні та на його околицях, де виникають цілі вулиці з такими будинками.

В межах тестової ділянки розташований головний корпус Східноєвропейського університету імені Лесі Українки, де навколо нього відбувається трансформація об'єктів, реконструйована паркова зона, модернізовані заклади обслуговування населення.

З історичного погляду ділянки були забудовані в XIX – на початку XX століття, перша ділянка відносилася до частини села Воличка Підлуцька, а друга – до частини села Яровиця. Проспект Волі – центральний проспект Луцька, який починається на центральному Театральному майдані і тягнеться до Київського майдану. В наш час на проспекті Воля розташовані адміністративні, комунальні заклади, житлові будинки, а також заклади торгівлі та сфери послуг. Від Театрального майдану до майдану Президен-

та Грушевського пролягає вулиця Винниченка. Початок вулиці виник вздовж ковельського поштового шляху в кінці XVIII – на початку XIX століття. На вулиці сьогодні розташовані комунальні, адміністративні, заклади торгівлі та сфери послуг, а також житлові будинки. Фасади будівель модернізовані та частково покращено благоустрій території.

В результаті проведеного аналізу території частини Центрального району м. Луцьк на предмет трансформацій міського простору встановлено:

– на тестовій ділянці в межах проспекту Волі, вулиць Винниченка та частина Степана Бандери (в радіусі головного корпусу Східноєвропейського університету імені Лесі Українки) спостерігається доповнення житлових функцій веденням бізнесу, тобто відкриття закладів торгівлі та сфери послуг населення;

– на землях закритих підприємств (вулиця Франка між 34 та 44 будинками) промислова функція міста змінюється на житлову;

– переважно житловою залишається територія в межах вулиць Франка, Шопена, Сенатора, Коперника, Степана Бандери, Ярощука, Потапова, Бойка, Будівельників. При чому житлові будинки побудова в радянські часи;

– заводи та підприємства в межах виділеної тестової ділянки Яровиця є ветхими, територія навколо в аварійному стані, за винятком пивного заводу.

Найбільші зміни в просторі відбулися на міжбудинковій території, що зайняли кіоски, автостоянки, торгові павільйони та ринки. В місті відбувається різке зростання кількості новозведених та адаптованих під нові функції об'єктів. За останні роки в місті не було збудовано культурного, чи іншого соціально важливого для міста об'єкта, натомість мали місце масові забудови об'єктів торгівлі, харчування та розваг. Колишня територія промислової зони Яровиця почала інтенсивно забудовуватися новим житловим масивом, що дало поштовх до змін індустріальної функції на житлову.

Кількість прибудованих та добудованих різнобарвних закладів обслуговування населення по проспекту Волі лише збільшилася, що робить головну вулицю міста не презентабельною.

Однією з найскандальніших прибудов у центрі міста став торговельний центр «Буратіно» та заклад «Карабас Барабас», що на вулиці Винниченка.

Підсумовуючи вищесказане, слід наголосити на тому, що для м. Луцька характерні наступні риси трансформації міського простору: 1) заміна промислових функцій території на житлову. На території закритих підприємств, військових частин, складів будуються житлові комплекси; 2) центральній частині міста активно розвивається сфера послуг, у вигляді зростання кількості закладів громадського харчування, торгівлі, закладів послуг; 3) позитивні просторові трансформації тяжіють до важливих в адміністративному і туристичному відношенні вулиць, економічно розвинутих районів; 4) туристична привабливість спричиняє специфічні просторові трансформації. З одного боку, об'єкти туризму зумовлюють появу і модернізацію характерних об'єктів (закладів громадського харчування, готелів). Разом з тим розвиток інфраструктури підвищує цінність туристичних об'єктів.

На рис. 2 відображено функціональні перетворення міського простору на тестовій ділянці в м. Луцьк.

Було уточнено фактори і їх вплив на наявність і рівень просторових трансформацій міського середовища: 1. Економічна активність населення; 2. Архітектура міста; 3. Географічний фактор; 4. Туристична привабливість.

Висновки. Отже, процеси ревіталізації в досліджуваних містах мають різний характер. Так, в місті Луцьк – проблема дефіциту території під житлову забудову вирішується за рахунок земель колишніх заводів, складів, непрацюючих підприємств, на яких зводиться житло. Даний процес характерний для вулиць Винниченка та Франка. Місту Луцьк притаманні такі функціональні перетворення: ріст житлового будівництва в про-

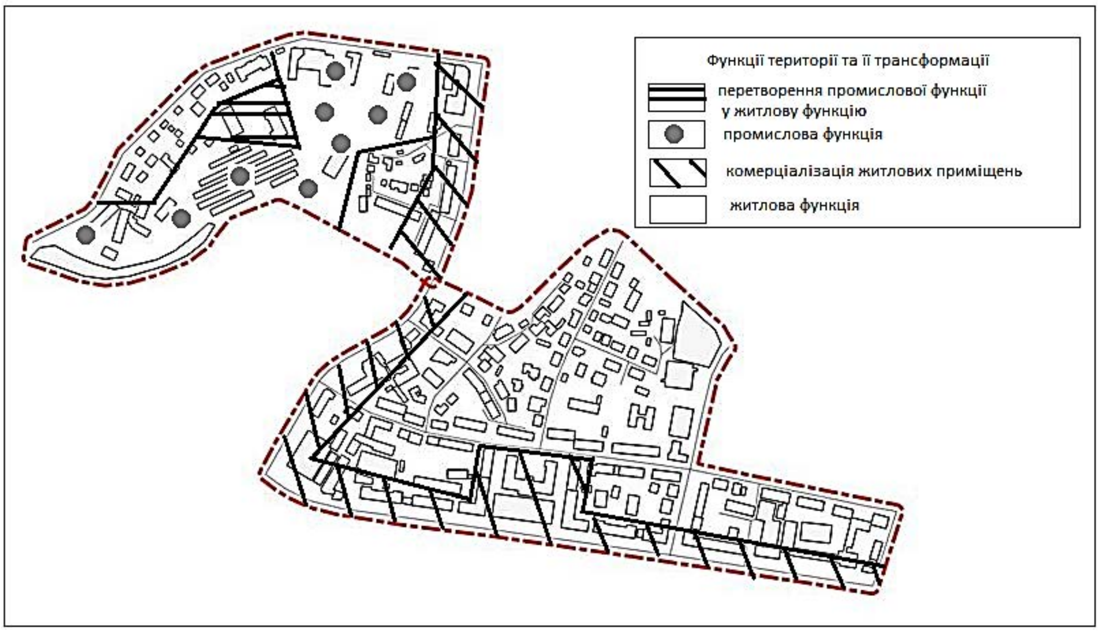

Рис. 2. Функціональні зміни міського простору в межах тестової ділянки м. Луцька

Джерело: розроблено авторами

мисловій зоні; джентрифікація у двох напрямках – заміна індустріальної функції на житлову, або на обслуговуючу; комерціалізація житлових приміщень. А в місті Херсон є багато непрацюючих фабрик, але їх територія не ревіталізується. Ядром трансформаційних процесів в межах тестової ділянки виступає ТРЦ «Фабрика» – заміна промислової функції на обслуговування населення, при цьому дифузійні процеси відсутні. Для міста Херсон притаманні наступні функціональні перетворення: джентрифікація – заміна індустріальної функції на обслуговуючу; високий рівень модернізації об'єктів лише безпосередньо в ядрі трансформацій; комерціалізація житлових приміщень.

Список літератури:

1. Mezentsev K. New Social and Economic Processes in Kyiv's Hinterland [Текст] / K. Mezentsev, I. Brade, N. Mezentseva // Часопис соціально- економічної географії. – 2012. – Вип. 12(1). – С. 156-160.
2. Дронова О.Л. Геоурбаністика: навч. посіб. [Текст] / О.Л. Дронова. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – 419 с.
3. Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. – С. 108-114.
4. Історія міст і сіл УРСР: Волинська область. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1970. – 746 с.
5. Костюк Л.И. Херсон. Улицы помнят [Текст] // В.Ф. Ракович, И.Д. Ратнер – Путеводитель. – Симф.: Таврия, 1987. – 112 с.
6. Мезенцев К.В. Тренди розвитку міських поселень в Україні: стійкі та вразливі міста [Текст] / К.В. Мезенцев // Вісник КНУ. Географія. – К., 2013. – Вип. 1(61). – С. 31-36.
7. Мезенцев К.В., Підгрушний Г.П., Мезенцева Н.І. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність і поляризація: монографія [Текст] / К.В. Мезенцев, Г.П. Підгрушний, Н.І. Мезенцева. – К.: ДП «Прінт сервіс», 2014. – 132 с.
8. Мельник Л.В. Трансформації міського простору на прикладі тестової ділянки в м. Луцьк [Текст] / Л.В. Мельник, А.В. Орещенко, С.П. Батиченко // Вісник КНУ. Географія. – К., 2016. – Вип. 1(64). – С.53-57.
9. Перцик Е.Н. Геоурбанистика: учебник [Текст] / Е.Н. Перцик. – М., 2009. – 432 с.
10. Пітюренко Ю.І. Розвиток міст і міське розселення в Українській РСР (особливості розвитку і розміщення, типологія, територіальні системи і перспективи): монографія [Текст] / Ю.І. Пітюренко. – К., 1972.
11. Поручинський В.І., Поручинська І.В., Слащук А.М., Мельнійчук М.М. Система розселення Волинської області в умовах трансформації суспільства: монографія [Текст] / В.І. Поручинський, І.В. Поручинська, А.М. Слащук, М.М. Мельнійчук. – Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2015. – 193 с.
12. Функции городов и их влияние на пространство [Текст] / под. ред. Л.Г. Руденко. – К.: Феникс, 2015. – 292 с.

Мельник Л.В., Кривец О.О., Батыченко С.П.
НИС «Региональных проблем экономики и политики»,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ В ГОРОДЕ ХЕРСОН И ГОРОДЕ ЛУЦК КАК В БОЛЬШИХ ГОРОДАХ ПЕРИФЕРИЙНО-АГРАРНОЙ СРЕДЫ

Аннотация
Определены участки исследования в городах Херсон и Луцк. Выявлены признаки типичности тестовых участков исследования и их роль в городском пространстве. Охарактеризована ретроспектива развития участков исследования в соответствующих городах. Определены основные функции тестовых участков. Проанализирована пространственная структура участков исследования. Определены факторы пространственных трансформаций.
Ключевые слова: город, трансформация, модернизация, джентрификация, ревитализация, функциональные изменения, периферийно-аграрная среда.

Melnyk L.V., Kryvets O.O., Batychenko S.P.
SRL «Regional Problems of Economy and Politics»,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

COMPARATIVE ANALYSIS OF SPATIAL TRANSFORMATIONS IN KHERSON AND LUTSK AS MAJOR CITIES OF PEREPHERAL AND AGRICULTURAL ENVIRONMENT

Summary
The research areas in Kherson and Lutsk cities are identified. The typical signs of the tested research areas and their role in the urban space are revealed. The development retrospective of research areas in their respective cities is characterised. The main functions of the tested areas are identified. The spatial structure of the area research is analyzed. The factors of spatial transformations are named here.
Keywords: city, transformation, modernization, gentrification, revitalization, functional changes, peripheral and agricultural environment.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616

КАСКАД МЕТАБОЛИЧЕСКИХ НАРУШЕНИЙ У ПАЦИЕНТОВ С АРТЕРИАЛЬНОЙ ГИПЕРТЕНЗИЕЙ И САХАРНЫМ ДИАБЕТОМ 2 ТИПА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ МАССЫ ТЕЛА

Аль-Травнех Е.В., Бобронникова Л.Р.
Харьковский национальный медицинский университет

В статье рассмотрены механизмы развития и прогрессирования метаболических нарушений у пациентов с артериальной гипертензией и сахарным диабетом 2 типа. Установлена статистически значимая взаимосвязь между степенью ожирения и изменениями показателей углеводного и липидного обмена у исследованных пациентов, которые тесно взаимосвязаны с увеличением показателей системного воспаления, что способствует прогрессированию атеросклеротического поражения сосудистой стенки и повышению кардиоваскулярного риска.
Ключевые слова: артериальная гипертензия, сахарный диабет 2 типа, ожирение, системное воспаление, метаболические нарушения.

Постановка проблемы. Артериальная гипертензия (АГ), часто сочетается с сопутствующим сахарным диабетом (СД) 2 типа [1]. Коморбидное течение АГ и СД 2 типа оказывает существенное влияние на судьбу пациентов, значительно повышая риск развития сердечно-сосудистых и почечных осложнений, которые являются главными причинами их преждевременной смерти [2]. Так, по данным Фремингемского исследования, АГ в 5 раз увеличивает смертность среди больных сахарным диабетом [3]. Среди больных артериальной гипертензией распространенность СД в 2-2,5 раза выше, чем среди лиц без повышенного артериального давления [4]. Следует отметить, что вероятность развития СД 2 типа на фоне артериальной гипертензии увеличивается в зависимости от возраста и этнической принадлежности пациента, наличия ожирения и других компонентов метаболического синдрома [5]. Известно, что АГ в сочетании с ожирением в 100% случаев предшествует развитию нарушений коронарного кровообращения [6]. На каждые 4,5 кг массы тела систолическое АД увеличивается на 4,5 мм рт. ст. [7]. Большая часть вновь выявленных случаев СД 2 типа диагностируется у лиц с ожирением [8]. Около 90% больных СД 2 типа имеют избыточную массу тела или ожирение [9].

Анализ последних исследований и публикаций. При избыточной массе тела или ожирении у пациентов с СД 2 типа, наблюдается снижение синтеза гликогена, которое на этапе ожирения с нормальной или нарушенной толерантностью к глюкозе частично компенсируется за счет гипергликемии [10]. При дальнейшем прогрессировании нарушенной толерантности к глюкозе и ожирении у пациентов с СД 2 типа компенсаторных механизмов гипергликемии уже недостаточно, происходит нарушение утилизации глюкозы тканями, снижение активности пируватдегидрогеназы в мышцах и адипоцитах [11]. Существует представление о том, что у пациентов с нарушенной толерантностью к глюкозе и начальным СД 2 типа отмечается ИР, которая, прежде всего, связана с уменьшением количества инсулиновых рецепторов, тогда как при значительной гипергликемии натощак и выраженной ИР начинает преобладать пострецепторный дефект [12]. Поскольку преимущественно центральное (андроидное) ожирение является фактором риска развития сердечно-сосудистой патологии и компонентом метаболического синдрома, то логично предположить, что характер распределения жировой ткани имеет значение для нарушения вегетативной регуляции [13]. Периферическая инсулинорезистентность (ИР), связанная с ожирением, играет важную роль в патогенезе СД 2 типа и метаболического синдрома. ИР – снижение биологического ответа периферических тканей организма на воздействие эндогенного или экзогенного инсулина. ИР встречается при сахарном диабете 2 типа у 83,9% больных; нарушенной толерантности к глюкозе – у 65,9%; гиперхолестеринемии – у 53,5%; гипертриглицеридемии – у 84,2%; снижении липопротеидов высокой плотности – у 88,1%; гиперурикемии – у 62,8% и при гипертонии – у 58% [14].

Таким образом, изучение особенностей метаболических нарушений у пациентов с коморбидным течением АГ и СД 2 типа в зависимости от степени ожирения является актуальной проблемой клинической медицины.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В мировой литературе, в последнее время, уделяется много внимания изучению метаболического синдрома и его компонентам АГ и СД 2 типа. Не смотря на значительное количество исследований в изучении метаболических нарушений у пациентов с изолированным течением АГ или СД 2 типа, необходимо отметить, что этот вопрос на сегодняшний день мало изучен в контексте коморбидного течения этих заболеваний на фоне избыточной массы тела или ожирения.

Формулирование целей статьи. Изучение влияние повышение индекса массы тела (ИМТ) на прогрессирование метаболических нарушений у пациентов с АГ в сочетании с СД 2 типа.

Изложение основного материала. Обследовано 87 пациентов с АГ II стадии и 2-й степени (45 мужчин и 42 женщины). Средний возраст пациентов составил 56,2±5,6 года. Пациенты разделены на группы: 1-я группа (n=43) пациенты с АГ без СД 2 типа; 2-я группа (n=44) с сочетанным течением АГ и СД 2 типа. Контрольная группа (n=20) была максимально сопоставима по возрасту и полу к обследуемым больным.

Диагностику АГ проводили согласно рекомендациям Европейского общества по АГ и Европейского общества кардиологов (ESH/ESC,2013), а также Украинской ассоциации кардиологов по профилактике и лечению АГ (2013). Диагноза абдоминального ожирения (АО) устанавливался на основании критериев принятых ВООЗ (1997), проводили антропометрические измерения с расчетом индекса массы тела (ИМТ) и степени ожирения согласно критериям IDF (2015). Диагноз СД 2 типа устанавливали согласно общих рекомендаций Европейской Ассоциации по изучению СД (EASD, 2013). Критериями включения в исследование был субкомпенсированный диабет: гликемия натощак не выше 8,5 ммоль/л, постпрандиальная гипергликемия не выше 11 ммоль/л и уровень HbA1c не выше 9%.

Исследование липидного обмена: содержание общего холестерина (ОХ) в сыворотке крови, липопротеидов высокой плотности (ХСЛПВП), триглицеридов (ТГ) определяли энзиматическим колориметрическим методом с использованием наборов «Human» (Германия). Содержание холестерина в составе липопротеидов низкой плотности (ХСЛПНП) определяли по формуле Friedewald W.T.: ХСЛПНП (ммоль/л) = ОХС – – (ХСЛПВП + ТГ / 2,22).

Уровень гликозилированого гемоглобина (HbA1c) в цельной крови проводили с использованием тест-системы фирмы «Реагент» (Украина). Индекс инсулинорезистентности (HOMA-IR) рассчитывали по формуле: HOMA-IR = инсулин, (инсулин натощак (мкЕД/мл) х глюкоза натощак (ммоль/л) / 22,5. При индексе HOMA-IR>2.77 пациентов считали инсулинрезистентными.

Концентрацию глюкозы крови натощак (ГКН) и инсулина в сыворотке крови определяли иммуноферментным методом с использованием наборов DRG (США). Для определения толерантности к глюкозе проводили пероральный глюкозотолерантный тест.

Статистическая обработка результатов исследований осуществлялась с помощью пакета программ Statistica-8.0 с использованием t-критерия Стьюдента и методов непараметрической статистики.

Результаты и обсуждение. Результаты анализа трофологического статуса выявили характерные особенности в обеих группах. Пациенты с ИМТ в пределах 18,5-24,9 кг/м² (5 больных) выявлены в группе с изолированным течением АГ, ожирение III степени (ИМТ больше 40,0 кг/м²) наблюдалось у двух пациентов с АГ и у 7 больных с сочетанным течением с СД 2 типа. Преимущественное большинство пациентов с изолированным и сочетанным течением заболевания (64,6% и 53,7% соответственно) были с ИМТ в пределах 30-34,9 кг/м². При этом, среди пациентов с АГ ИМТ 30-34,9 кг/м² превалировали мужчины (66,4%), а с ИМТ 35-39,9 кг/м² и больше – женщины (75,4%).

Нарушения липидного спектра сыворотки крови (табл. 1), достоверно чаще встречались у пациентов с сочетанным течением АГ и СД 2 типа (64,5% и 43,8%, соответственно; p<0,05). Уровень триглицеридов в сыворотке крови у пациентов с АГ и СД 2 типа в 1,2 раза (p<0,05) превышал показатели пациентов 1-й группы и в 2,3 раза – показатели группы контроля (p<0,05).

Снижение уровня ХС ЛПВП у больных с АГ и СД 2 типа наблюдалось значительно чаще, чем в группе сравнения (55,3% и 25,0%, соответственно; p<0,05). У пациентов 2-й группы с ИМТ 30-34,9 кг/м² отмечался более низкий уровень ХС ЛПВП по сравнению со значением этого показателя в группе сравнения (p<0,05) (табл. 1). Прогрессирование нарушений липидного спектра у пациентов с сочетанным течением заболевания напрямую зависело от ИМТ: максимальные показатели ХС и ТГ наблюдались с ИМТ 35-40 кг/м² (p=0,246, p=0,065 соответственно), а концентрация в сыворотке крови ХС ЛПВП имела наиболее низкое значение (p=0,044).

Таблица 1

Характеристика функционального состояния печени и липидного спектра у обследованных пациентов (M±SD)

Показатели	Контроль (n=20)	АГ (n=43)	АГ+СД 2 типа (n =44)	p
	1	2	3	
ОХС ммоль/л	5,2±2,3	5,7±2,7	5,9±2,9	p_{1-2}=0,48 p_{1-3}=0,34 p_{2-3}=0,74
ХСЛПВП, ммоль/л	1,2±0,5	1,1±0,6	0,8±0,43	p_{1-2}=0,54 p_{1-3}=0,001 p_{2-3}=0,008
ТГ, ммоль/л	1,7±0,9	1,8±1,0	2,8±1,3	p_{1-2} =0,72 p_{1-3} =0,001 p_{2-3} =0,0004
ХСЛПНП, ммоль/л	3,1±1,56	3,66±1,8	4,08±2,0	p_{1-2} =0,23 p_{1-3} =0,056 p_{2-3} =0,32

Таблица 2

Характеристика показателей инсулинорезистентности у обследованных пациентов (M±SD)

Показатели	Контроль (n=20)	АГ (n=43)	АГ+СД 2 типа (n =44)	p
	1	2	3	
HOMA-IR	1,65±0,53	4,41±2,4	5,42±3,3	p_{1-2}=0,00001 p_{1-3}=0,00001 p_{2-3}=0,13
Інсулин, мкЕд/мл	5,51±2,3	11,2±5,6	13,6±7,4	p_{1-2}=0,0005 p_{1-3}=0,0002 p_{2-3}=0,045
СРП, нг/мл	0,48±0,23	0,97±0,52	1,3±0,78	p_{1-2}=0,0004 p_{1-3}=0,0001 p_{2-3}=0,058

Анализ показателей HOMA-IR у пациентов обеих групп свидетельствовал о том, что максимальные значения HOMA-IR, инсулина и СРП имели место у пациентов 2-й группы в сравнении с показателями 1-й группы и контролем (табл. 2),

Таблица 3

Характеристика показателей углеводного обмена у обследованных пациентов (M±SD)

Показатели	Контроль (n=20)	АГ (n=43)	АГ+СД 2 типа (n=44)	p
	1	2	3	
Глюкоза, (ммоль/л)	4,26±2,32	6,24±3,73	7,73±3,94	p_{1-2}=0,032 p_{1-3}=0,0002 p_{2-3}=0,075
HbA1c (%)	4,2±2,5	6,4±3,62	8,5±4,17	p_{1-2} =0,0965 p_{1-3}=0,0001 p_{2-3}=0,0052
ГТТ, ммоль/л	5,16±3,5	10,54±4,76	13,8±7,22	p_{1-2}=0,0001 p_{1-3}=0,0000 p_{2-3}=0,02

что свидетельствовало о прогрессировании инсулинорезистентности в условиях гиперинсулинемии, связанной с наличием СД 2 типа.

Установленные статистически значимые взаимосвязи между уровнем HOMA-IR и уровнем глюкозы (r=0,44; p=0,08), СРП (r=0,62; p=0,0001), ИМТ (r=0,52; p=0,0056) и уровнем ХС (r=0,62; p=0,053) подтверждают гипотезу о ключевом значении ИР в развитии и прогрессировании метаболических изменений, которые взаимосвязаны с гиперинсулинемией и дислипидемией и ассоциированы с воспалением и развитием атеросклеротического поражения сосудистой стенки у пациентов с сочетанным течением АГ и СД 2 типа.

Нарушение толерантности к глюкозе (НТГ) у пациентов с АГ наблюдалось в 9,5% случаев (p<0,05), тогда как у пациентов 2-й группы в 97,5% (p<0,05). Достоверное повышение HbA1c у пациентов 2-й группы в сравнении с контролем (p<0,05) свидетельствовало о негативном влиянии избыточного веса на углеводный обмен и неудовлетворительную компенсацию углеводного обмена (табл. 3). У пациентов 1-й группы в 6,4% наблюдалось достоверное повышение уровня глюкозы в сыворотке крови натощак (ГКН) относительно группы контроля (p<0,05), что объясняется наличием абдоминального ожирения, поскольку избыточная масса тела является одной из причин развития ИР, максимального значения этот показатель составил у пациентов с сочетанным течением АГ и СД 2 типа (p<0,05).

В обеих группах наблюдалось достоверное повышение уровня ФНО-α в сыворотке крови в сравнении с контрольной группой (p<0,05). Наибольшее увеличение показателя в 2,4 раза (p<0,001) наблюдалось при сочетании АГ и СД 2 типа. Уровень СРП в сыворотке крови превышал контрольные значения в обеих группах обследованных больных (p<0,05). Наибольшее увеличение (в 2,3 раза) наблюдалось у пациентов с сочетанным течением АГ и СД 2 типа (p<0,05) и коррелировал с ИМТ (r=0,47; p<0,001), уровнем ГКН (r=0,48; p<0,001), уровнем ТГ (r=0,33; p<0,04), HOMA-IR (r=0,46; p<0,001).

Выводы из данного исследования и перспективы. Установлено, что для коморбидного течения АГ и СД 2 типа, характерны метаболические нарушения, которые проявляются в виде прогрессирования инсулинорезистентности, и развития атерогенной дислипидемии, которая характеризуется снижением ХСЛПВП и повышение ХСЛПНП и ТГ.

Доказано, что при повышении ИМТ происходит значительное ухудшение показателей углеводного и липидного обменов, а также повышение активности системного воспаления, что способствует атеросклеротическому поражению сосудистой стенки и повышению кардиоваскулярного риска у пациентов с АГ и СД 2 типа.

На основании полученных данных, учитывая все особенности патогенетического взаимодействия сочетанных АГ и СД 2 типа, будет проведено исследование эффективности различных схем медикаментозной коррекции АД и метаболических нарушений, учитывая индивидуальные особенности пациентов с учетом массы тела.

Список литературы:

1. Arror A.R. Insulin resistance and heart failure: molecular mechanisms / A.R. Arror // Heart Fail Clin. – 2012. – Vol. 8(4). – P. 3133-3140.
2. Boudina S. Diabetic cardiomyopathy, causes and effects / S. Boudina // Rev. Endocr. Metab. Disord. – 2010. – № 11. – P. 31-39.
3. Cuspidi C. Metabolic syndrome score and ambulatory blood pressure in untreated essential hypertension / C. Cuspidi // Blood Pressure Monitoring. – 2005. – Vol. 10(4). – P. 175-180.
4. Fantuzzi G. Adipose tissue and atherosclerosis: Exploring the connection / G. Fantuzzi, T. Mazzone // Arterioscler. Thromb. Vasc. Biol. – 2007. – V. 27. – P. 996-1003.
5. Hackam D.G. The 2010 Canadian Hypertension Education Program recommendations for the management of hypertension / D.G. Hackam // Can. J. Cardiol. – 2010. – Vol. 26. – P. 249-258.
6. Large V., Peroni O., Letexier D. Metabolism of lipids in human white Adipocyte / V. Large, O. Peroni, D. Letexier // Diabetes Metab. – 2004. – Vol. 30. – P. 294-309.
7. Montecucco F. Pende A., Quercioli A. et al. Inflammation in the pathophysiology of essential hypertension / F. Montecucco, A. Pende, A. Quercioli et al. // J. Nephrol. – 2011. – Vol. 24. – P. 23-34.
8. Pereira M., Lunet N., Azevedo A., Barros H. Differences in prevalence, awareness, treatment and control of hypertension between developing and developed countries / M. Pereira et al. // J. Hypertens. – 2009. – Vol. 27. – P. 963-975.
9. Shimamoto K. Metabolic syndrome / K. Shimamoto, T. Miura // Nippon Rinso. – 2009. – V. 67(4). – P. 771-776.
10. Smith D.O. Insulin resistance syndrome, prediabetes, and the prevention of type 2 diabetes mellitus / D.O. Smith, D. Le Roith // Clin. Cornerstone. – 2004. – Vol. 6. – № 2. – P. 7-6.

11. Smith D.O. Insulin resistance syndrome, prediabetes, and the prevention of type 2 diabetes mellitus / D.O. Smith, D. LeRoith // Clin. Cornerstone. – 2004. – Vol. 6, № 2. – P. 7-16.
12. Obesity-related hypertension: pathogenesis, cardiovascular risk and treatment: a position paper of The Obesity Society and The American Society of Hypertension / L. Landsberg, L.J. Aronne, L.J. Beilin [et al.] // The Journal of Clinical Hypertension. – 2013. – Vol. 15, iss. 1. – P. 14-33.
13. Ong H.T. Are angiotensin-converting enzyme inhibitors and angiotensin receptor blockers especially useful for cardiovascular protection? / H.T. Ong // Journal of the American Board of Family Medicine. – 2009. – Vol. 22, № 6. – P. 686-697.
14. Colwell J.A. Type 2 Diabetes, Pre-Diabetes, and the Metabolic Syndrome / J.A. Colwell // JAMA. – 2011. – Vol. 306(2). – P. 215.

Аль-Травнех О.В., Боброннікова Л.Р.
Харківський національний медичний університет

КАСКАД МЕТАБОЛІЧНИХ ПОРУШЕНЬ У ПАЦІЄНТІВ З АРТЕРІАЛЬНОЮ ГІПЕРТЕНЗІЄЮ ТА НА ЦУКРОВИЙ ДІАБЕТ 2 ТИПУ ЗАЛЕЖНО ВІД МАСИ ТІЛА

Анотація
У статті розглянуті механізми розвитку і прогресування метаболічних порушень у пацієнтів з артеріальною гіпертензією та цукровим діабетом 2 типу. Встановлено статистично значуща взаємозв'язок між ступенем ожиріння і змінами показників вуглеводного і ліпідного обміну у досліджених пацієнтів, які тісно взаємопов'язані зі збільшенням показників системного запалення, що сприяє прогресуванню атеросклеротичного ураження судинної стінки і підвищення кардіоваскулярного ризику.
Ключові слова: артеріальна гіпертензія, цукровий діабет 2 типу, ожиріння, метаболічні порушення.

Al-Trawneh O.V., Bobronnikova L.R.
Kharkiv National Medical University

CASCADE METABOLIC DISORDERS IN PATIENTS WITH HYPERTENSION AND DIABETES DIABETES MELLITUS 2 TYPE, DEPENDING ON BODY WIGHT

Summary
The article describes the mechanisms of development and progression of metabolic disorders in patients with hypertension and type 2 diabetes. Statistically significant correlation between the degree of obesity and changes in carbohydrate and lipid metabolism studied in patients closely linked with the increase in systemic inflammation, which contributes to the progression of atherosclerotic vascular wall and increased cardiovascular risk.
Keywords: hypertension, diabetes mellitus 2 type, obesity, metabolic disorders.

УДК 616-007+616.31-083-053.2/.6

ПОШИРЕНІСТЬ ЗУБОЩЕЛЕПНИХ АНОМАЛІЙ СЕРЕД ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ МІСТА ТЕРНОПОЛЯ

Бойцанюк С.І., Фалінський М.М., Островський П.Ю.
Тернопільський державний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського МОЗ України

У статті проаналізовано результати обстеження 1000 дітей м. Тернополя віком від 7 до 15 років. Виявлено високу поширеність зубощелепних аномалій, що становила 65,7%. Серед аномалій прикусу найчастіше зустрічався дистальний прикус. Це потребує комплексної терапії таких хворих, в тому числі профілактики і лікування захворювань пародонту, своєчасного ортодонтичного і ортопедичного лікування для профілактики вторинної деформації зубних рядів, поліпшення функціональних реакцій як в організмі в цілому, так і в порожнині рота.

Ключові слова: епідеміологічне обстеження, частота, неправильний прикус, ортодонтичне лікування.

Постановка проблеми. Красиві зуби стали невід'ємною частиною іміджу сучасної людини, одним з показників його, здоров'я і благополуччя. Проте останніми роками спостерігається тенденція як до збільшення поширеності зубощелепних аномалій, так і до підвищення ступеня виразності їхніх естетичних, морфологічних і функціональних проявів [3, с. 76; 7, с. 6].

Динаміка зростання поширеності та інтенсивності основних стоматологічних захворювань і зубощелепних аномалій у дітей і дорослих, викликає велике занепокоєння у лікарів-стоматологів, як в нашій країні, так і за кордоном.

На тлі високої поширеності зубощелепних аномалій ортодонтичне лікування стає одним з найбільш затребуваних видів стоматологічної допомоги.

При лікуванні хворих з зубощелепними аномаліях застосовують різні ортодонтичні апарати, які, поряд з позитивним, можуть надавати і негативний вплив.

За допомогою ортодонтичної апаратури здійснюють переміщення зубів в будь-яких напрямках. Ортодонтичне втручання результативне при лікуванні дітей і дорослих, воно ефективно так само для лікування аномалій положення окремих зубів, їх груп і аномалій прикусу. Різні види апаратури – як знімні, так і незнімні, використовуються для досягнення оптимального змикання зубних рядів, а також для надійного закріплення результатів лікування

Враховуючи те, що кожне стоматологічне втручання пов'язане не тільки зі значними психоемоційними, але й рефлекторними реакціями, при ортодонтичному лікуванні в порожнині рота відбуваються значні зміни [1, с. 241].

Ортодонтичне лікування, спрямоване на виправлення неправильно розташованих зубів, їх скупченості, нормалізацію прикусу, може виступати фактором, що провокує захворювання пародонту внаслідок зміни стану оточуючих зуби тканин. При цьому порушується гомеостаз і погіршується гігієнічний стан порожнини рота, збільшується ураженість зубів карієсом і наростає запалення оточуючих зуби тканин.

Однак, відсоток ускладнень (виникнення білих плям навколо ортодонтичних апаратів та утворення дефектів в емалі, розвиток запальних захворювань в тканинах пародонту), що виявляються під час або після ортодонтичного лікування, залишається досить високим – від 32,7% до 55,7%. Тому у значної кількості дітей, які потребують ортодонтичного лікування, спостерігаються ускладнення, і вони відмовляються від виправлення патології прикусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У структурі стоматологічних захворювань зубощелепні аномалії (ЗЩА) займають третє місце після карієсу і захворювань тканин пародонту. Відповідно до сучасних уявлень, вони відносяться до числа мультифакторних захворювань і виникають в результаті складної взаємодії спадкових і екзогенних факторів [4, с. 68; 5, с. 62].

Епідеміологічні дослідження, проведені на території України, свідчить про високу поширеність морфологічних і функціональних порушень в зубощелепно-лицевої ділянки у дітей та підлітків [2, с. 53; 3, с. 80; 5, с. 59].

Інформація про частоту зубощелепних аномалій та деформацій у дитячого населення суперечлива, що пояснюється екологічними, геохімічними, соціальними особливостями регіонів.

Частота морфологічних порушень зубощелепної системи у школярів становить близько 50%. Вади розвитку зубощелепної системи, в тому числі розщелини твердого та м'якого піднебіння, альвеолярного відростка, виявляються з частотою 1:1000 у новонароджених, і відзначається тенденція до їх збільшення.

На думку фахівці більшості країн світу зростання поширеності зубощелепних аномалій у дітей і підлітків, що зокрема пов'язане з процесами урбанізації та погіршенням екологічної ситуації [5, с. 62; 6, с. 12].

Суттєва розбіжність епідеміологічних показників зубощелепних аномалій за даним вітчизняних вчених зумовлює необхідність проведення подальших ретельних досліджень по різних регіонах [2, с. 57; 4, с. 70; 7].

На фоні погіршення екологічної обстановки, негативного впливу генетичних змін зростає захворюваність дитячого населення. Встановлено, що зубощелепної аномалії та деформації діагностуються значно частіше у дітей мають загально соматичні захворювання [3. с. 78].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення розповсюдженості зубощелепних аномалій у різні періоди форму-

вання прикусу представляє значний науковий і практичний інтерес. Такі дослідження дозволяють вдосконалити принципи профілактики зубощелепових аномалій і організувати надання спеціалізованої вчасної лікувальної допомоги. Оскільки ортодонтичне лікування в ранньому віці є набагато ефективнішим у плані тривалості лікування, стабільності результатів та економічності.

Таким чином, мультифакторність виникнення зубощелепних аномалій і нові концепції їх розвитку диктують необхідність подальшого пошуку і вдосконалення методів, засобів діагностики, профілактики їх лікування.

Постановка завдання – вивчити поширеність та структуру зубощелепних аномалій у дітей і підлітків м. Тернополя в рамках планових оглядів ТМДСП.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведено епідеміологічне обстеження 1000 дітей і підлітків м. Тернополя віком від 7 до 15 років – учнів загальноосвітніх шкіл м. Тернополя в рамках планових оглядів ТМДСП з метою виявлення поширеності та структури зубощелепних аномалій (ЗЩА). Враховуючи рекомендації ВООЗ, аналіз розповсюдженості зубощелепних аномалій та деформацій проводили у вікових групах 7-9, 10-12 та 13-15 років.

Під час обстеження визначали зубощелепні аномалії за класифікацією Е. Енгля (1889 р.). Всі дані записували в карту пацієнта (форма 043-1/0).

Кількість та вік дітей і підлітків, яким проведено епідеміологічне обстеження, наведено в табл. 1.

Для проведення аналізу структури ЗЩА розподілені на три вікові групи: 7-9 років (ранній змінний прикус) – 337 дитини, 10-13 років (пізній змінний прикус) – 359 дітей, понад 13 років (постійний прикус) – 304 осіб (рис. 1).

Дані обстеження 1000 дітей та підлітків м. Тернополя показали, що середня розповсюдженість зубощелепних аномалій у школярів складає 65,7%, і тільки у 34,3% було виявлено ортогнатичний прикус. Даний показник відповідає середньому показнику розповсюдженості ЗЩА серед дітей України.

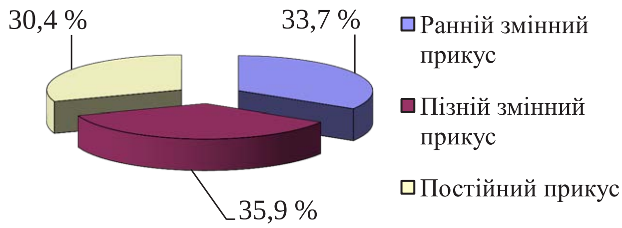

Рис. 1. Розподіл пацієнтів на вікові групи

Епідеміологічне дослідження поширеності ЗЩА у дітей і підлітків м. Тернополя показало, що у віці 7-9 років поширеність ЗЩА склала 54,5%, у 10-12 років – 66,4%, у 12-13 років – 77,3%, Наявність високої розповсюдженості ЗЩА у віці постійного прикусу свідчить про їх незначну саморегуляцію (табл. 2).

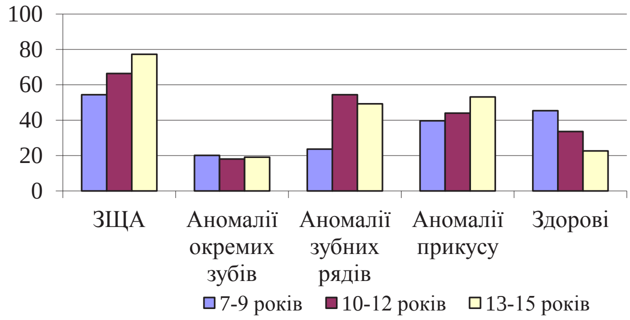

Рис. 2. Розподіл аномалій прикусу за віковими групами

Згідно з отриманими результатами наших досліджень, спостерігається ріст ортодонтичної патології у дітей з віком. Це можна пояснити недостатнім функціональним навантаженням на зубощелеповий апарат у період активного росту (9-12 років), збільшення випадків передчасного видалення тимчасових зубів у результаті ускладненого карієсу, що призводить до деформацій зубних рядів.

Найбільш поширеною патологією в структурі ЗЩА виявився І клас за Енглем – 50,6%, в 2 рази рідше зустрічались ЗЩА ІІ класу за Ен-

Таблиця 1

Розподіл обстежених дітей і підлітків за віком та статтю

Кількість обстежених	Вік обстежених									Всього
	7 років	8 років	9 років	10 років	11 років	12 років	13 років	14 років	15 років	
Дівчата	61	60	52	70	60	59	63	57	34	516
Хлопці	48	66	50	70	58	42	59	55	36	484
Всього	109	126	102	140	118	101	122	112	70	1000

Таблиця 2

Поширеність та види зубощелепних аномалій і деформацій у дітей та підлітків м. Тернополя

ЗЩА		Аномалії окремих зубів		Аномалії зубних рядів		Аномалії прикусу		Без ЗЩА	
n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
7-9 років (n = 337)									
184	54,5	68	20,2	80	23,7	134	39,7	153	45,4
10-12 років (n = 359)									
238	66,4	65	18,1	195	54,3	158	44,0	121	33,7
13-15 років (n = 304)									
235	77,3	58	19,1	150	49,3	162	53,2	69	22,7
Всього (n = 1000)									
657	65,7	191	19,1	425	64,7	454	69,1	343	34,3

глем (21,6%), III клас за Енглем ми виявили у 2,9% дітей.

У структурі аномалії прикусу у всіх обстежених групах найбільший відсоток дистального прикусу. На нашу думку виникнення даної патології пов'язане з шкідливими звичками дитини, зокрема смоктання нижньої губи, пальця, неправильне штучне вигодовування. Несвоєчасна корекція даної патології в подальшому може призводити до серйозних функціональних та естетичних порушень.

У структурі аномалій прикусу дистальний прикус складає найбільший відсоток і з віком трохи зменшується (52,6% у 7-річному віці і 34,8% у 15-річному), що свідчить про наявність тенденції до саморегуляції. В той же час при глибокому прикусі така тенденція відсутня. Поширеність глибокого перекриття утримується на високому рівні як у 7-річних дітей – 34,5+1,7%, так і у 15-річних – 37,4+2,1%. Поширеність мезіального прикусу склала в середньому 4,5+0,1%, відкритого і косого прикусу – 4,6+0,4%. Можливості саморегуляції цих патологій з віком не виявлено.

Скупченість зубів у дітей 7 років склала 23,9+1,3% випадків, а у 15 річному віці відсоток тісного положення зубів простежується вже у 30,3+2,1% обстежених дітей і залишається в подальшому на досить високому рівні.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, рівень розповсюдженості ЗЩА високий у всіх вікових групах.

При цьому кількість зубощелепних аномалій із віком збільшується, що потребує своєчасної діагностики, проведення комплексу профілактичних заходів і лікування ортодонтичної патології в цієї категорії дітей.

1. Висока поширеність зубощелепних аномалій у дітей та підлітків потребує поліпшення стану ортодонтичної санітарно-просвітницької та профілактичної роботи серед населення.

2. Епідеміологічні обстеження необхідно проводити в кожному регіоні, так як поширеність ЗЩА та захворювань пародонта у дітей залежить від регіональних, соціальних та екологічних особливостей.

Список літератури:

1. Аболмасов Н.Г. Ортодонтия: учеб. пособ. / Н.Г. Аболмасов, Н.Н. Аболмасов. – М.: Медпресс-Информ, 2008. – 424 с.
2. Дрогомирецька М.С. Розповсюдженість зубо-щелепних деформацій і захворювань тканин пародонта в дорослих у різні вікові періоди / М.С. Дрогомирєцька, Б.М. Мірчук, О.В. Дєньга // Український стоматологічний альманах. – 2010. – № 2(1). – С. 51-57.
3. Дорошенко С.І. Розповсюдженість зубощелепних аномалії та деформацій, а також дефектів зубів та зубних рядів серед дітей шкільного віку м. Києва / С.І. Дорошенко, Є.А. Кульгінський [та ін.] // Вісник стоматології. – 2009. – № 2. – С. 76-81.
4. Куроедова В.Д. Структура зубощелепних аномалій у дітей Сумської області за зверненням / В.Д. Куроєдова, Л.Б. Галич, Л.В. Галич // Український стоматологічний альманах. – 2012. – № 5(1) – С. 68-71.
5. Потапчук А.М. Поширеність зубощелепних аномалій серед дітей шкільного віку Закарпатської області / А.М. Потапчук, О.Ю. Рівіс, К.В. Зомбор // Проблеми клінічної педіатрії. – 2013. – № 1(19). – С. 58-63.
6. Фарес И.М. Социально-эпидемиологические предпосылки распространенности зубочелюстных аномалий у детского населения г. Баку / И.М. Фарес, А.Ч. Пашаев // Ортодонтия. – 2009. – № 2. – С. 10-12.
7. Onyesao C.O. Orthodontic Treatment Need in an Accredited Graduate Orthodontic Center in North America: Pilot Study Text. / C.O. Onyesao, E.A. Be-Gole // The J. of Contep. Dent. Practice. 2006. – Vol. 7(2). – P. 1-8.

Бойцанюк С.И., Фалинский М.М., Островский П.Ю.
Тернопольский государственный медицинский университет
имени И.Я. Горбачевского МОЗ Украины

РАСПРОСТРАНЕННОСТЬ ЗУБОЧЕЛЮСТНЫХ АНОМАЛИЙ СРЕДИ ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ГОРОДА ТЕРНОПОЛЯ

Аннотация
В статье анализируются результаты обследований 1000 детей г. Тернополя в возрасте от 7 до 15 лет. Обнаружена высокая частота случаев неправильного прикуса, которая составила 65,7%. Наиболее частыми аномалиями прикуса были дистальный прикус. Это требует комплексной терапии таких пациентов, включая профилактику и лечение заболеваний тканей пародонта, своевременное ортодонтическое и ортопедическое лечение для предотвращения вторичной деформации, улучшение функциональных реакций как в организме в целом, как в полости рта.
Ключевые слова: эпидемиологические исследования, частота, неправильный прикус, ортодонтическое лечение.

Boitsaniuk S.I., Falinskyy M.M., Ostrovskyi P.Yu.
I. Horbachevsky Ternopil State Medical University

PREVALENCE TEETH ANOMALIES AMONG SCHOOL CHILDREN TERNOPIL

Summary
The article analyzes the results of examinations of 1000 children Ternopil aged from 7 to 15 years old. A high frequence of malocclusion cases that comprised 65,7% was found. Among the bite anomalies most frequently found was the distal bite. This need complex therapy of such patients, including prophylaxis and treatment of the periodontal tissue diseases, timely orthodontic and prosthetic treatment for the prevention of the secondary denture deformation, improvement of functional reactions in an organism as a whole as in an oral cavity.
Keywords: epidemiological examinations, frequency, malocclusions, orthodontic treatment.

УДК 817.32-671.2:906.46-567.75-778

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЛІКУВАННЯ ХРОНІЧНОЇ ХВОРОБИ НИРОК У ПАЦІЄНТІВ З ЕРОЗИВНО-ВИРАЗКОВИМИ УРАЖЕННЯМИ ШЛУНКА ТА ДВАНАДЦЯТИПАЛОЇ КИШКИ

Вівсянник В.В., Піддубна А.А., Волковецький В.В.
Буковинський державний медичний університет
Гавриш Л.О., Сердулець Ю.І., Сажин Н.І.
Чернівецька обласна клінічна лікарня

У роботі вивчено деякі патогенетичні особливості виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка (ЕВУШ) у хворих на хронічну хворобу нирок ІІ та ІІІ стадії, обумовлену тривалим перебігом хронічного рецидивуючого пієлонефриту на підставі дослідження протеолітичної активності плазми крові. Досліджено стан необмеженого протеолізу шляхом визначення лізису азоальбуміну (розпад низькомолекулярних білків), азоказеїну (деградація високомолекулярних білків) та азоколу (лізис колагену). Виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка у хворих на хронічну хворобу нирок ІІ та ІІІ стадії з наявністю хронічного пієлонефриту супроводжується суттєвим збільшенням лізису низько- та високомолекулярних білків та вірогідним зростанням колагенолітичної активності крові.
Ключові слова: хронічний пієлонефрит, хронічна хвороба нирок, азоальбумін, азоказеїн, азокол.

Постановка проблеми. У пацієнтів з наявністю хронічної ниркової недостатності ураження зазнають практично всі органи і системи. Найчастіше у таких хворих страждають органи травлення [16], що частково пов'язано з високою розповсюдженістю в популяції захворювань травного каналу. При цьому велике значення мають специфічні уремічні чинники. На сьогодні чітко доведена наявність функціонального зв'язку між нирками і органами травлення, які беруть активну участь в компенсації порушень азотистого і електролітного обмінів при хронічній уремії [1, 7, 13].

В літературі описано різні варіанти порушення секреторної функції шлунка у пацієнтів з хронічною нирковою недостатністю [8]. Частота виникнення ерозивно-виразкових уражень слизової оболонки шлунка є прямо пропорційною стадії ХХН [10].

Останні ниркові реєстри свідчать про те, що значна кількість випадків термінальної ХХН пов'язані з потребою удосконалення патогенетичної корекції у системі комплексного лікування. Патогенез ХХН є предметом чисельних наукових досліджень у всьому світі [14, 15]. Ключовим ланцюгом у розвитку ХХН є клітинні механізми, порушення локальної гемодинаміки та порушення клубочкової фільтрації. Останнім часом зростає інтерес до ролі цитокінів у прогресуванні ХХН, особливо так званих прозапальних цитокінів, які активують метаболізм сполучної тканини, стимулюють проліферацію фібробластів, епітеліальних клітин, мезангіального матриксу, включаються до ланок імунозапальних процесів у якості медіаторів [5, 9, 11, 12].

На сьогодні дискутується можливість пошкоджуючої дії на органи травлення при прогресуванні ХХН різноманітних ендо- та екзогенних агентів, зокрема, посиленого протеолізу [2, 3, 4, 7], однак механізми такого негативного впливу поки недостатньо вивчені.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження було вивчити деякі патогенетичні особливості виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка (ЕВУШДПК) у хворих на хронічну хворобу нирок ІІ та ІІІ стадії, обумовлену тривалим перебігом хронічного рецидивуючого пієлонефриту на підставі дослідження протеолітичної активності плазми крові.

Невирішені завдання. Однак, поліорганна патологія має свої шляхи розвитку та змінює загальну клінічну картину у хворого, тому ак-

туальними залишаються питання до патогенетичного обґрунтування диференційованного лікування хворих саме з поєднаним перебігом ХХН та ЕВУШ та ДПК.

Мета роботи. У зв'язку з вагомою соціальною актуальністю теми, метою нашої роботи було на основі вивчення стану пероксидного окиснення ліпі- дів, білків, системи антиоксидантного захисту удосконалити методику диференційованого лікування хворих із поєднаним перебігом ХХН та ЕВУШ та ДПК шляхом адекватного індивідуального підбору медикаментозних засобів. У відповідності з метою та завданням роботи за допомогою сучасних інструментальних неінвазивних методів дослідження нами було проведено комплексне обстеження 107 хворих на ХХН II-III стадії (хронічний пієлонефрит), які знаходились на стаціонарному лікуванні в нефрологічному та гастроентерологічному відділеннях ОКУ «Чернівецька обласна клінічна лікарня» м. Чернівці.

Дані про розподіл хворих на ХХН II-III стадії (хронічний пієлонефрит) залежно від наявності ЕВУШДПК подані в таблиці 1. Середній вік хворих становив 45,2 роки (від 21 до 53 років). Серед пацієнтів були чоловіки та 22 жінки.

Контрольну групу для порівняння досліджень склали 19 практично здорових осіб відповідного віку, серед яких чоловіків було 80, а жінок – 27. Езофагогастродуоденофіброскопія та ультразвукове дослідження органів черевної порожнини виконано у 100% хворих.

Таблиця 1

Розподіл хворих на хронічну хворобу нирок II-III стадії залежно від наявності ерозивно-виразкових уражень шлунка

Групи обстежених	Кількість хворих	
	Кількість	% від загальної кількості хворих
ХХН II стадії без ЕВУШДПК (I група)	12	18,5
ХХН III стадії без ЕВУШДПК (II група)	13	20,0
ХХН II стадії з ЕВУШДПК (III група)	19	29,2
ХХН III стадії з ЕВУШДПК (IV група)	21	32,3

Отже, найбільший відсоток від загальної кількості обстежених хворих складали пацієнти на ХХН III ступеня з наявністю ерозивно-виразкових уражень шлунка.

Діагноз ХХН встановлено на підставі наявності ураження нирок зі зниженням швидкості клубочкової фільтрації протягом більше 3 місяців.

Стан необмеженого протеолізу оцінювали за лізисом азоальбуміну (розпад низькомолекулярних білків), азоказеїну (деградація високомолекулярних білків) та азоколу (лізис колагену) [1].

Статистичний аналіз проводили з використанням програми STATISTICA for Windows 6.0. Для даних, що відповідали нормальному розподілу, визначали середню арифметичну вибірки (M) величину стандартного відхилення (s) та стандартної похибки (m), максимальне та мінімальне значення. Вірогідності різниці між отриманими даними оцінювали за коефіцієнтом Стьюдента (t). За вірогідну приймали різницю при p<0,05.

Результати дослідження. Дані літератури щодо вивчення значення процесів протеолізу у виникненні ЕВУШДПК при ХХН II-III стадії (ХП) відсутні. Враховуючи вищезазначене, одним із завдань даного дослідження стало вивчення особливостей протеолітичної активності плазми крові при ХХН II-III стадії (ХП), зокрема за наявності ЕВУШДПК. Результати проведених досліджень наведені в табл. 2.

Таблиця 2

Зміни протеїназо-інгібіторної системи крові при ЕВУШДПК у хворих на ХХН II-III стадії (ХП) (M±m)

Групи обстежених	Показники		
	Лізис азоальбуміну, E_{440}/мл/год	Лізис азоказеїну, E_{440}/мл/год	Лізис азоколу, E_{440}/мл/год
Практично здорові (контроль) n=19	2,91 ± 0,29	2,16 ± 0,19	0,74 ± 0,07
ХХН II ст. без ЕВУШДПК (I група) n=12	3,63±0,15*	2,92±0,14*	0,89±0,04
ХХН II ст. з ЕВУШДПК (I група) n=19	4,92±0,33**	5,99±0,17**	1,61±0,05**
ХХН III ст. без ЕВУШДПК (III група) n=13	4,41±0,36^	4,41±0,36^	1,10±0,08
ХХН III ст. з ЕВУШДПК (IV група) n=21	5,67±0,31*^	6,38±0,44*^	1,92±0,09*^

** – p < 0,05 у порівнянні з контролем;*
*** – p<0,05 у порівнянні з I групою;*
^ – p<0,05 у порівнянні з I групою;
**^ – p<0,05 у порівнянні з III групою*

Оцінюючи процеси необмеженого протеолізу у крові хворих на ХХН II-III стадії слід зазначити, що за відсутності ЕВУШДПК відбувається підвищення протеолізу дрібнодисперсних білків на 24,7% (p<0,05) у I групі та на 45,4% (p<0,05) у III групі; крупнодисперсних білків – на 35,2% (p<0,001) у I групі та на 50,2% (p<0,05) у III групі; колагену – на 20,3% (p>0,05) у I групі та на 38,4% (p>0,05) у III групі. У пацієнтів 4-ї групи лізис азоальбуміну збільшився на 51,5% (p<0,05); азоказеїну – на 69% (p<0,05), азоколу – на 48,6% (p<0,001). При цьому у хворих на ХХН III стадії з ЕВУШДПК в порівнянні з пацієнтами без них відбувається збільшення протеолітичної активності крові щодо низькомолекулярних білків – на 21,5% (p<0,05), великомолекулярних білків – на 25% (p<0,05), колагену – на 23,6% (p<0,05).

Отже, отримані дані дозволяють доводять, що виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка та дванадцятипалої кишки при ХХН II-III стадії (хронічному пієлонефриті) супроводжується вираженим підвищенням лізису низько- та високомолекулярних білків.

Важливу роль у патогенезі багатьох захворювань внутрішніх органів відіграють порушення з боку протеїназо-інгібіторної системи. У зв'язку з цим нами проведено вивчення особливостей протеолітичної активності плазми крові при ХХН II-III стадії (хронічному пієлонефриті), зокрема

за наявності ЕВУШДПК. Процеси необмеженого протеолізу оцінювали за лізисом азоальбуміну (розпад низькомолекулярних білків), азоказеїну (деградація високомолекулярних білків) та азоколу (лізис колагену).

У хворих на ХХН ІІ-ІІІ стадії (хронічний пієлонефрит) без супровідної патології встановлене збільшення лізису низько- та високомолекулярних білків. Водночас виникнення ЕВУШДПК супроводжувалося істотнішим підвищенням лізису азоальбуміну, азоказеїну та вірогідним підсиленням колагенолітичної активності крові.

Активація ряду протеолітичних ферментів і залучення їх у процеси деградації білкових компонентів може бути зумовлена впливом лізосомальних протеїназ, що вивільняються з клітин при їх руйнуванні внаслідок інтенсифікації процесів вільнорадикального окислення ліпідів та окислювальної модифікації білків. У цих випадках пептидгідролази, вивільняючись з клітин, можуть каталізувати специфічні реакції обмеженого протеолізу і виконувати важливі регуляторні функції. При цьому основні молекулярні механізми контролю активності протеолітичних ферментів полягають, очевидно, в активації неактивних попередників ферментів, видалення специфічних інгібіторів протеолізу, зокрема α_2-мікроглобуліну.

Отже, розвиток уражень шлунка, характерний для ХХН ІІ-ІІІ стадії (хронічного пієлонефриту), спричиняється підсиленням неконтрольованого підвищення протеолітичної активності плазми крові. У свою чергу, слизова оболонка шлунка при ХХН ІІ-ІІІ стадії (хронічному пієлонефриті) характеризується збільшеною чутливістю до пошкоджень, спричинених різноманітними шкідливими чинниками.

Висновки. 1. Кількість випадків ерозивного ураження шлунка збільшується відповідно до зростання ступеня ХХН.

2. Збільшення лізису низько- та високомолекулярних залежить від стадії ХХН і супроводжується виникненням ерозивно-виразкових уражень шлунка у хворих на хронічну хворобу нирок.

3. Показники необмеженого протеолізу при хронічній хворобі нирок ІІ та ІІІ ступеня є допоміжним фактором для прогнозування виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка та запобігання ускладнень.

Список літератури:

1. Авраменко А.А. Хеликобактериоз. – Одесса: Фотосинтетика // А.А. Авраменко, А.И. Гоженко // 2006. – 326 с.
2. Бардах Л.Б. Роль Helicobacter Pylori в патогенезі гастродуоденальних ерозій / Л.Б. Бардах // Сучас. інфекції. – 2005. – № 2. – С. 92-96.
3. Барышникова Н.В. Роль генетических особенностей Helicobacter pylori в патогенезе заболеваний органов пищеварения: от теории к практике / Н.В. Барышникова, А.Н. Суворова, Е.И. Ткаченко, Ю.П. Успенский // Эксперим. та клин. гастроэнтерол. – 2009. – № 1. – С. 12-19.
4. Бондаренко Т.В. Особливості морфологічного стану слизової оболонки шлунка у хворих на виразкову хворобу дванадцятипалої кишки залежно від наявності патогенності H.pylori / Т.В. Бондаренко // Сучасн. гастроентерол. – 2005. – № 4. – С. 41-45.
5. Веремеенко К.Н. Протеолиз в норме и при патологии. – К.: Здоров'я, 1993. – 277 с.
6. Зак М.Ю. Клініко-функціональні та морфологічні особливості виразкової хвороби дванадцятипалої кишки і хронічного гастриту у хворих на гіпертонічну хворобу та їх лікування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук / М.Ю. Зак // Дніпропетровськ, 2005. – 23 с.
7. Лукичев Б.Г., Панина И.Ю. Выведение уремических токсинов через желудочно-кишечный тракт // Нефрология. – 2001. – Т. 5, № 2. – С. 7-12.
8. Никула Т.Д. Хронічна ниркова недостатність. – К.:Задруга, 2001. – 516 с.; Авраменко А.А., Гоженко А.И. Хеликобактериоз. – Одесса: Фотосинтетика, 2004. – 326 с.
9. Резолюція 2-го з'їзду нефрологів України (Харків, 24 вересня 2005 року) // Укр. ж. нефрології та діалізу. – 2005. – № 4. – С. 2-5.
10. Рысс Е.С., Рябов С.И., Лутошкин М.Б., Панина И.Ю. Пищеварительная система // Лечение хронической почечной недостаточности / Под ред. С.И. Рябова. – СПб.: Фолиант, 1997. – С. 11-25.
11. Мойсеєнко В.О. Гастроентерологічні розлади при вторинних нефропатіях // Актуальні проблеми нефрології (Вип. 6) / За ред. Т.Д. Никули. – К.:Задруга, 2001. – С. 236-238.
12. Rhinovirus infects primary human airway fibroblasts and induces a neutrophil chemokine and a permeability factor / R. Ghildyal, H. Dagher, H. Donninger [et al.] // Journal of Medical Virology. – 2005. – Vol. 75. – P. 608-615.
13. Sakurai K. Rebamipide reduces recurrence of experimental gastric ulcers: role of free radicals and neutrophils / K. Sakurai, T. Osaka, K. Yamasaki // Digestive Diseases and Sciences. – 2005. – Vol. 50, Suppl. 1. – P. 90-96.
14. Sбnchez-Delgado J. Effectiveness of a 10-day sequential treatment for Helicobacter pylori eradication in clinical practice / J. Sбnchez-Delgado, X. Calvet, L. Bujanda [et al.] // The American Journal of Gastroenterology. – 2008. – Vol. 103, № 9. – P. 2220-2223.
15. Schrauwen R.W.M. Seven-day PPI-triple therapy with levofloxacin is very effective for Helicobacter pylori eradication / R.W.M. Schrauwen, M.J.R. Janssen, W.A. de Boer // The Netherlands Journal of Medicine. – 2009. – Vol. 67, № 3. – P. 96-101.
16. Serum vascular endothelial growth factor and its receptor level in patients with chronic obstructive pulmonary disease / D. Kierszniewska-Stepien, T. Pietras, P. Gorski [et al.] // European Cytokine Network. – 2006. – Vol. 17. – P. 75-79.

Вивсянник В.В., Поддубная А.А., Волковецкий В.В
Буковинский государственный медицинский университет
Гавриш Л.О., Сердулець Ю.И., Сажин Н.И.
Черновицкая областная клиническая больница

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЛЕЧЕНИЯ ХРОНИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНИ ПОЧЕК У ПАЦИЕНТОВ С ЭРОЗИВНО-ЯЗВЕННЫХ ПОРАЖЕНИЙ ЖЕЛУДКА И ДВЕНАДЦАТИПЕРСТНОЙ КИШКИ

Аннотация
В работе изучено некоторые патогенетические особенности возникновения ерозивно-язвенных поражений желудка (ЕВУШ) у больных хронической болезнью почек II и III стадии, обусловленную длительным течением хронического рецидивирующего пиелонефрита на основании исследования протеолитичнои активности плазмы крови. Исследовано состояние неограниченного протеолиза путем определения лизиса азоальбумину (распад низкомолекулярных белков), азоказеину (деградация високомолекулярних белков) и азоколу (лизис коллагена). Возникновение эрозивно-язвенных поражений желудка у больных хронической болезнью почек II и III стадии с наличием хронического пиелонефрита сопровождается существенным увеличением лизиса низко- и высокомолекулярных белков и вероятным ростом колагенолитичнои активности крови.
Ключевые слова: хронический пиелонефрит, хроническая болезнь почек, азоальбумин, азоказеин, азоколу.

Vivsyannik V.V., Poddubnaya A.A., Volkovetsky V.V.
Bukovinian State Medical University
Gavrish L.O., Serdolect J.I., Sazhin N.I.
Chernivtsi Regional Clinical Hospital

EFFICIENCY OF TREATMENT OF CHRONIC KIDNEY DISORDERS IN PATIENTS WITH EROSION AND SIGNIFICANT LESIONS OF THE STOMACH AND THE DUVENUM

Summary
In the abstract there are studied pathogenetic peculiarities of appearance erosive damaging of stomach in patients with chronic kidney disease of IInd and IIIrd stage,which is caused by prolonged course of chronic pyelonephritis by the mean of investigation of serum proteolic actitvity of blood. There was investigated the state of unlimited proteolysis by the way of definition of lysis of asoalbumin (dissimilation lowmolecular proteins), asokasein (degradation of highmolecular proteins), and asokol (lysis of callogen). The appearance of erosive damaging of stomach in patients with chronic kidney failure of II and III stages with chronic pyelonphritis is revealed by elevated lysis of low- and highmolecular proteins and reliable elevation of collagenolytic activity of blood.
Keywords: chronic pyelonephritis, chronic kidney disease, asoalbumin,asokasein, asokol.

УДУ 616-006.04

СУЧАСНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ДЕЯКИХ ДІАГНОСТИЧНИХ МАРКЕРІВ РАКУ ШЛУНКУ

Іванцюра М.Я., Сергєєва Н.С.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця
Дяченко М.І.
Медичний інститут
Сумського державного університету
Гоменюк А.В.
ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»

У структурі онкологічної смертності рак шлунку займає 2-е місце і разом з раком стравоходу щорічно призводить до смерті 1 100 000 людей у всьому світі. Ідентифікація маркерів для більш точного прогнозу перебігу захворювання та вибору відповідної терапії є відкритою проблемою для хворих на рак шлунку. У статті проведено огляд світової літератури про кореляцію експресії і ампліфікації ERCC-1, HER-2/neu і Ki-67 з клінічним перебігом захворювання, гістологічними особливостями пухлини і чутливістю до хіміотерапії у хворих на рак шлунку і стравоходу.
Ключові слова: гіперекспресія, клінічні характеристики, хіміотерапія.

Постановка проблеми. В останні 3 десятиліття відмічена тенденція до зростання захворюваності на рак проксимальних відділів шлунка на тлі зниження частоти локалізації процесу в дистальних відділах. На ранніх стадіях рак шлунка лікується шляхом радикальної резекції шлунку. Однак навіть після радикальної операції близько 60% хворих помирають від рецидиву захворювання, перитонеальних або віддалених метастазів, що обумовлено стадією захворювання на момент постановки діагнозу [1].

Хіміотерапія – єдиний метод лікування нерезекційного та/або метастатичного раку шлунка. Вибір цілого ряду схем хіміотерапії обирається без достатнього врахування об'єктивних показників прогнозу захворювання та молекулярно-генетичних особливостей пухлини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Успіхи молекулярної біології внесли суттєві зміни в клінічну онкологію, особливо в розділах, що стосуються попередження, діагностики та лікування раку. Онкогени і гени-супресори, ростові фактори і їх рецептори, молекули адгезії і регулятори ангіогенезу характеризують швидкість росту пухлини, здатність до інвазії і метастазування, стійкість до хіміопрепаратів, дають інформацію про клінічний перебіг злоякісного процесу. На сьогоднішній день відомо більше 100 протеїнів і їх генів, зміни в яких асоційовані з ростом злоякісних клітин. Відповідні порушення, які визначаються в пухлинних тканинах, і отримали назву молекулярно-біологічних (молекулярних) маркерів пухлин [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На даний час протоколи хіміотерапії з включенням препаратів платини, зокрема, цис-платини, і фторпіримідинів, відносяться до стандартів лікування місцевого і метастатичного раку шлунка. У зв'язку з цим великий інтерес викликає вивчення молекулярно-біологічних маркерів чутливості і розуміння механізмів резистентності до препаратів цих груп.

Формулювання цілей статті. У цій статті вивчена кореляція експресії і ампліфікації ERCC-1, HER-2/neu і Ki-67 з клінічним перебігом захворювання, гістологічними особливостями пухлини і чутливістю до хіміотерапії у хворих на рак шлунку і стравоходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гени родини ***ERCC*** (excision crosscomplementing gene) беруть участь у відновленні пошкоджень ДНК, індукованих алкілуючими агентами (цисплатин), шляхом ексцизійної репарації нуклеотидів. Ген *ERCC-1* кодує протеїн, що складається з 297 амінокислот. Протеїн ERCC-1 є частиною функціонального комплексу, що включає протеїни ERCC-4, ERCC-11 і XPR, які беруть участь в процесі як ексцизійної репарації нуклеотидів, так і рекомбінантного відновлення.

Висловлено припущення, що ERCC-1, може репарувати пошкоджену ДНК, чим забезпечує резистентність до хіміопрепаратів [2; 3; 4]. Дослідження in vitro показали залежність між рівнем активності ензимів відновлення ДНК в пухлинних клітинах і стійкістю до цис-платиновмісній хіміотерапії: низький рівень ERCC-1 корелював з високою чутливістю до цисплатину [5; 6].

На сьогодні активно вивчається експресія та прогностична роль ERCC-1 в пухлинах різних локалізацій. Отримані результати міжнародних досліджень, в яких показана кореляція експресії ERCC-1 з виживанням і чутливістю до хіміотерапії з включенням препаратів платини у хворих на рак товстої кишки [7], стравоходу [8], сечового міхура [2], яєчників [9] і недрібноклітинного раку легені [10]. У групі хворих на рак шлунку гіперекспресія ERCC-1 зустрічається у 70% хворих [11]. У пацієнтів з дисемінованим раком шлунку з низькою експресією відзначено збільшення загальної ефективності хіміотерапії з включенням препаратів платини (цисплатин, оксаліплатин). Ці дані підтверджуються в численних дослідженнях, в яких вивчалася не тільки експресія протеїну, але і ампліфікація гену *ERCC-1* [12; 25; 13]. У роботах J. Lee (2005) і R. Napieralski (2005) отримані суперечливі дані, що не підтверджують прогностичної ролі *ERCC-1* [14; 15]. Таким чином, дані про кореляцію експресії *ERCC-1* з прогнозом хвороби і чутливістю до хіміотерапії з використанням препаратів платини суперечливі.

На тлі значного зростання захворюваності на рак проксимальних відділів шлунка, кардіоезофагеальної зони і аденокарциноми дистального відділу стравоходу (карцинома Барретта) значний інтерес представляє вивчення прогностичної значимості ERCC-1 у хворих цієї групи. Були опубліковані результати дослідження R. Langer, в якому експресія ERCC-1 не корелювала з виживанням і чутливістю до неоад'ювантної хіміотерапії у хворих місцевої аденокарциноми стравоходу (карцинома Барретта), які отримували хіміотерапію з включенням цисплатину, 5-фторурацилу [16]. Однак недостатня кількість досліджень не дозволяє зробити висновків і передбачає подальше пильне вивчення прогностичної значимості ERCC-1 у хворих цієї групи.

Her-2/neu (c-erbB2) – онкоген, що належить до родини рецепторів епідермального фактора росту. У геномі людини нуклеотидні послідовності гена *c-erbB2* локалізовані на довгому плечі 17 хромосоми (17q21). *З-erbB2* визначає вироблення трансмембранного протеїну з молекулярною масою 185 kDa HER2 [17]. Трансмембранні рецептори епідермального фактора росту родини EGFR (HER-1, HER-2, HER-3, HER-4) складаються з позаклітинного і внутрішньоклітинного доменів, а також трансмембранної частини. Внутрішньоклітинний домен має тирозинкіназну активність, а позаклітинний забезпечує взаємодію рецептора зі специфічним лігандом. Неактивні у вигляді мономерів рецептори при зв'язуванні позаклітинного домену зі специфічним лігандом активізуються і утворюють гомо- та гетеродимери. В результаті включаються механізми, відповідальні за основні клітинні процеси (апоптоз, міграція, зростання і диференціювання, адгезія клітин). Стимуляція цього рецептора призводить до запуску транскрипційних механізмів, що прискорює проліферацію і ріст клітин.

За умов раку шлунку гіперекспресія HER-2/neu варіюється в межах 10-38% [18; 11; 19]. Існуючі на сьогоднішній день дослідження показали, що гіперекспресія Her-2/neu може служити показником агресивного перебігу раку шлунку [16; 20; 21], корелює зі стадією захворювання і присутністю метастазів в регіонарних лімфатичних вузлах [22]. В роботі M. Tanner [23] ампліфікація гена *c-erbB-2* у хворих на рак шлунка (n = 131) і стравохідно-шлункового переходу (n = 100) корелювала з кишковим гістологічним типом (p = 0,0051), але не корелювала зі статтю, віком і клінічною стадією захворювання. Ампліфікація виявлена у 12,2% хворих на рак шлунку і 24% хворих аденокарциномою стравохідно-шлункового переходу.

У великому проспективному дослідженні, що включає 126 хворих на рак шлунку і дистальних відділів стравоходу, була вивчена кореляція між гіперекспресією/ампліфікацією *HER2/neu*, клінічним перебігом хвороби та гістологічними особливостями пухлини [11]. В результаті була достовірно показана більш висока частота гіперекспрессії/ампліфікації в групі хворих аденокарциномою дистальних відділів стравоходу (p = 0,01) в порівнянні з групою хворих на рак шлунку.

За умов раку стравоходу підвищена ампліфікація гену *c-erbB-2* зустрічається у 43% хворих, і корелює із загальним виживанням [24]. У групі пацієнтів з гіперекспресією c-erbB-2 5-річне виживання складало 60%, а в негативній групі – 10%. У хворих аденокарциномою Барретта ампліфікація *c-erbB-2* і підвищена експресія протеїну зустрічаються в 33% випадків [25].

Гіперекспресія HER-2/neu характеризує резистентність до декількох груп хіміотерапевтичних препаратів, таких, як таксани, цисплатин і фторпіримідини. Прогностична роль c-erbB-2 для передбачення ефективності хіміотерапії вимагає подальшого вивчення.

При вивченні прогностичної ролі гіперекспресії c-erbB-2 у хворих на рак шлунку після радикальної операції з або без ад'ювантної хіміотерапії (5-фторурацил, доксорубіцин) доведена кореляція гіперекспресії з низьким безрецидивним (p = 0,0474) і загальним виживанням (p = 0,0310) хворих після резекції без проведеної хіміотерапії. У пацієнтів, які отримали хіміотерапевтичне лікування, така залежність не спостерігалася. Однак зафіксована підвищена чутливість до хіміотерапії в групі HER-2/neu-позитивних хворих (p = 0,0439) [26]. Однак в дослідженні R. Langer [27] у хворих аденокарциномою Барретта при проведенні 5-ФУ/цисплатиноємної неоад'ювантної терапії гіперекспресія не корелювала з ефективністю лікування.

Гіперекспресія Ki-67 характерна виключно для проліферуючих клітин (G1, S і G2 фази мітозу), але не для клітин в стані спокою (G0 фаза і рання G1). Цей маркер характеризує агресивність, злоякісність течії пухлинного процесу і ймовірність відповіді на проведену терапію [28]. Медіана кількості Ki-67 позитивних клітин коливається від 10 до 40% всіх пухлинних клітин, тому рак шлунку можна віднести до пухлин середньої проліферативної активності [29].

Вибір «розмежувальної точки» (cut-off point) (кордону, що розділяє пухлини на групи з високою і низькою проліферативною активністю) є проблемою в дослідженнях проліферативної активності. У різних роботах за таке значення вибирається індекс Ki-67, що дорівнює 10-25%.

Важливість Ki-67 як індикатора поведінки пухлини раку шлунку недостатньо зрозуміла. Висока проліферативна активність пухлини може служити показником агресивного перебігу раку шлунку, що дозволяє розглядати його як один з перспективних факторів прогнозу. Проте опубліковані результати досліджень досить суперечливі.

Аналіз прогностичної значимості індексу проліферативної активності показав, що високий проліферації (за індексом Ki-67) знижує безрецидивне і загальне виживання, особливо у хворих з III стадією захворювання. Показники клітинної проліферації відображають агресивність і прогноз захворювання [30]. Однак є дослідження, в яких ці дані не підтверджуються [31; 32].

Прогностична роль проліферативної активності для прогнозу ефективності хіміотерапії вимагає подальшого вивчення. У роботі P. Heeren [33] не було виявлено кореляції між рівнем Ki-67 і чутливістю аденокарциноми Барретта до хіміотерапії з включенням препаратів платини і фторпіримідинів. Однак у хворих з місцевим плоскоклітинним раком стравоходу відзначена достовірна кореляція ефективності хіміотерапії в комбінації з променевою відповідно до експресії Ki-67 [34],

рівень Ki-67 був значно вищим у хворих, з відповіддю на хіміопроменеву терапію (p = 0,003).

При вивченні проліферативної активності на фоні стравоходу Барретта виявлено підвищений рівень Ki-67 в порівнянні з нормальною слизовою стравоходу. Найбільша експресія відзначалася при кишковому типі в порівнянні з іншими типами метаплазії Барретта (p<0,001). Кількість клітин, які діляться, також підвищена при аденокарциномі Барретта (p<0,01) [35; 36; 37]. За даними T. Fujii [36] відсоток Ki-67 позитивних клітин на нормальній слизової стравоходу склав 4%, при метаплазії – 27,5%, а при аденокарциномі Барретта 41,7%. Згідно з даними N. Rioux-Leclereq [37] гіперекспресія Ki-67 спостерігалася в 14% за умов слабкої дисплазії, в 73% при вираженій дисплазії і 87% – при аденокарциномі Барретта (p < 0,001).

Висновки і перспективи. Проліферативна активність пухлини може розглядатися як один з перспективних факторів прогнозу безрецидивного і загального виживання хворих на рак шлунку. Однак невелика кількість досліджень і суперечливість результатів передбачає подальше пильне вивчення прогностичного значення проліферативної активності за умов раку шлунку.

Список літератури:

1. Bellmunt U. Gene expression of ERCC1 as a novel prognostic marker in advanced bladder cancer patients receiving cisplatin-based chemotherapy // Annals of Oncology. – 2007. – 18. – P. 522-8.
2. Bramson J., Panasci L. Effect of ERCC-1 overexpression on sensitivity of Chinese hamster ovary cells to DNA damaging agent // Cancer Res. – 1993. – 53. – P. 3237-40.
3. Reed E., Ormand P., Bohr V. Expression of the human DNA repair gene ERCC-I relates to cisplatin drug resistance in human ovarian cancer cells // Proceedings of the American Association for Cancer Research. – 1989. – 30 – abstr. 1940.
4. Zhen W., Link C., O'Connor P. Increased gene specific repair of cisplatin interstrand cross-links in cisplatin-resistant human ovarian cancer cell lines // Mol Cell Biol. – 1992. – 12. – P. 3689-98.
5. Kraker A., Moore C. Elevated DNA polymerase beta activity in a cis-diamminedichloroplatinum (II) resistant P388 murine leukemia cell line // Cancer Lett. – 1988. – 38. – P. 307-14.
6. Swinnen L., Barnes D., Fisher S. I-B-Darabinofuranosylcytosine and hydroxyurea: Production of cytotoxic synergy with cis-diammninedichloroplatinum (II) and modification of platinum induced DNA interstrandcross-linking // Cancer Res. – 1989. – 49. – P. 1383-9.
7. Shirota Y., Stoehlmacher J., Brabender J. ERCC1 and thymidylate synthase mRNA levels predict survival for colorectal cancer patients receiving combination oxaliplatin and fluorouracil chemotherapy // J Clin Oncol. – 2001. – 19. – P. 4298-304.
8. Joshi M., Shirota Y., Danenberg K., Conlon D. High gene expression of TS1, GSTP1, and ERCC1 are risk factors for survival in patients treated with trimodality therapy for esophageal cancer // Clin Cancer Res. – 2005. – 11. – P. 2215-21.
9. Dabolkar M., Bostick-Bruton F., Weber C. ERCC-1 and ERCC-2 expression in malignant tissues from ovarian cancer patients // J Natl Cancer Inst. – 1992. – 84. – P. 1512-7.
10. Ceppi H. ERCC1 and RRM1 gene expressions but not EGFR are predictive of shorter survival in advanced nonsmall-cell lung cancer treated with cisplatin and gemcitabine // Annals of Oncology. – 2006. – 17. – P. 1818-25.
11. Kwon E. Prognostic value of expression of ERCC1, thymidylate synthase, and glutathione Stransferase P1 for 5-fluorouracil/oxaliplatin chemotherapy in advanced gastric cancer // Annals of Oncology. – 2007. – 18. – P. 504-9.
12. Matsubara J. Impact of dihydrofolate reductase (DHFR) and thymidylate synthase (TS) on outcomes of postoperative patients with gastric cancer // ASCO annual meeting. – 2006. – Abstract 4053.
13. Metzger R., Leichman C., Danenberg K. ERCC1mRNA levels complement thymidylate synthasem RNA levels in predicting response and survival for gastric cancer patients receiving combination cisplatin and fluorouracil chemotherapy // J Clin Oncol. – 1998. – 16. – P. 309-16.
14. Lee J. ERCC expression is not a predictor for estimating outcomes of patients treated with cisplatin as an adjuvant therapy in curatively resected gastric cancer // Proc Amer Assoc Cancer Res. – 2005. – 46. – Abstract 1496.
15. Napieralski R., Ott K., Kremer M., Specht K.Combined GADD45A and Thymidine Phosphorylase Expression Levels Predict Response and Survival of Neoadjuvant-Treated Gastric Cancer Patients // Clin Cancer Res. – 2005. – 11(8). – P. 3025-31.
16. Langer R., Specht K. Association of Pretherapeutic Expression of Chemotherapy-Related Geneswith Response to Neoadjuvant Chemotherapy in Barrett Carcinoma // Clin Cancer Res. – 2005. – 11(20). – P. 3225-31.
17. Akiyama T., Sudo C., Ogawara H., Toyoshima K. The product of the human c-erbB-2 gene: a 185-kilodalton glycoprotein with tyrosine kinase activity // Science. – 1986. – 232. – P. 1644-6.
18. Falck V.G., Gullick W.J. C-erbB-2 oncogene product staining in gastric adenocarcinoma. An immunohistochemical study // J Pathol. – 1989. – 159. – P. 107-11.
19. Lee K., Lee H. Prognostic Significance of p53, nm23, PCNA and c-erbB-2 in Gastric Cancer // Jpn J Clin Oncol. – 2003. – 33(4). – P. 173-9.
20. Uchino S., Tsuda H., Maruyama K. et al. Overexpression of c-erbB-2 protein in gastric cancer. Its correlation with long-term survival of patients // Cancer. – 1993. – 72. – P. 3179-84.
21. Yonemura Y., Ninomiya I., Yamaguchi A. et al. Evaluation of immunoreactivity for erbB2 protein as a marker of poor short term prognosis in gastric cancer // Cancer Res. – 1991. – 51. – P. 1034-8.
22. Mizutani T., Onda M., Tokunaga A. et al. Relationshipof c-erbB-2 protein expression and gene amplification to invasion and metastasis in human gastric cancer // Cancer. – 1993. – 72. – P. 2083-8.
23. Tanner M., Hollmen M. Amplification of HER-2 in gastric carcinoma: association with Topoisomerase IIalpha gene amplification, intestinal type, poor prognosis and sensitivity to trastuzumab // Ann Oncol. – 2005. – 16(2). – P. 273-8.
24. Aloia T. Tumor marker expression is predictive of survival in patients with esophageal cancer // Ann Thorac Surg. – 2001. – 72. – 859-66.
25. Walch A., Specht K., Bink K. et al. HER-2/neugene amplification, elevated mRNA expression, and protein overexpression in themetaplasia-dysplasiaadenocarcinoma sequence of Barrett's esophagus // Lab Invest. – 2001. – 81. – P. 791-801.

26. Roh J.K., Paik S., Chung H.C. Overexpression of erbB-2 protein in gastric adenocarcinoma--a potential role in therapeutic response to adjuvant 5-FU-doxorubicin regimen // Gan To Kagaku Ryoho. – 1992. – 19(8 Suppl). – P. 1207-19.
27. Langer R., Specht K., Becker K., Ewald P. et al. Association of Pretherapeutic Expression of Chemotherapy-Related Genes with Response to Neoadjuvant Chemotherapy in Barrett Carcinoma // Clin Cancer Res. – 2005. – 11(20). – P. 7462-69.
28. Jain S., Filipe M.I., Hall P.A. et al. Prognostic value of proliferating cell nuclear antigen in gastric carcinoma // J Clin Pathol. – 1991. – 44. – P. 655-9.
29. Manzoni G., Verlato G., Tomezzoli A. et al. Study on Ki-67 Immunoreactivity as a Prognostic Indicator in Patients with Advanced Gastric Cancer // Japanese Journal of Clinical Oncology. – 1998. – 28. – P. 534-7.
30. Ohyama S., Yonemura Y., Miyazaki I. et al. Proliferative activity and malignancy in human gastric cancers // Cancer. – 1992. – 69. – P. 314-21.
31. Oshima C.T., Iriya K., Forones N.M. et al. Ki-67 as a prognostic marker in colorectal cancer but not in gastric cancer // Neoplasma. – 2005. – 52(5). – P. 420-4.
32. Parkin D.M. Global cancer statistics in the year 2000 // Lancet Oncol. – 2001. – 2. – P. 533-43.
33. Heeren P.A., Kloppenberg F.W., Hollema H. et al. Predictive effect of p53 and p21 alteration on chemotherapy response and survival in locally advanced adenocarcinoma of the esophagus // Anticancer Res. – 2004. – 24(4). – P. 2579-83.
34. Takeuchi H., Ozawa S., Ando N. et al. Cell-cycle regulators and the Ki-67 labeling index can predict the response to chemoradiotherapy and the survival of patients with locally advanced squamous cell carcinoma of the esophagus // Ann Surg Oncol. – 2003. – 10(7). – P. 792-800.
35. Feith M., Stein H.J., Mueller J., Siewert J.R. Malignant degeneration of Barrett's esophagus: the role of the Ki-67 proliferation fraction, expression of E-cadherin and p53 // Dis Esophagus. – 2004. – 17(4). – P. 322-7.
36. Halm U., Tannapfel A., Breitung B. et al. Apoptosis and cell proliferation in the metaplasiadysplasia-carcinoma-sequence of Barrett's esophagus // Hepatogastroenterology. – 2000. – 47(34). – P. 962-6.
37. Jankowski J., McMenemin R., Hopwood D. et al. Abnormal expression of growth regulatory factors in Barrett's oesophagus // Clin Sci (Lond). – 1991. – 81(5). – P. 663-8.
38. Fujii T., Nakagawa S., Hanzawa M., Sueyoshi S. et al. Immunohistological study of cell cycle-related factors, oncogene expression in Barrett's oesophagus // Ann Surg Oncol. – 2004. – 10(7). – P. 792-800.

Иванцюра М.Я., Сергеева Н.С.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца
Дяченко М.И.
Медицинский институт
Сумского государственного университета
Гоменюк А.В.
ГУ «Днепропетровская медицинская академия МЗ Украины»

СОВРЕМЕННЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ПРОБЛЕМАХ И ПЕРСПЕКТИВАХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НЕКОТОРЫХ ДИАГНОСТИЧЕСКИХ МАРКЕРОВ РАКА ЖЕЛУДКА

Аннотация
В структуре онкологической смертности рак желудка занимает 2-е место и вместе с раком пищевода ежегодно приводит к смерти 1 100 000 людей во всем мире. Идентификация маркеров для более точного прогноза течения заболевания и выбора адекватной терапии является открытой проблемой для больных раком желудка. В статье проведен обзор мировой литературы о корреляции экспрессии и амплификации ERCC-1, HER-2/neu и Ki-67 с клиническим течением заболевания, гистологическими особенностями опухоли и чувствительностью к химиотерапии у больных раком желудка и пищевода.
Ключевые слова: гиперэкспрессия, клинические характеристики, химиотерапия.

Ivantsyura M.Y., Sergeyeva N.S.
Bogomolets National Medical University
Dyachenko M.I.
Medical Institute of Sumy State University
Homeniuk A.V.
Dnipropetrovsk Medical Academy of Health Ministry of Ukraine

CURRENT VIEWS ON PROBLEM AND PERSPECTIVES OF SOME DIAGNOSTIC MARKERS OF GASTRIC CANCER

Summary
Gastric cancer has the second rank in the structure of all deaths from cancer and both gastric and esophageal cancers are the cause of 1 100 000 patients' deaths worldwide every year. Identification of gastric cancer markers for a more accurate prognosis for the course of disease and choice of adequate therapy is still an open problem. The review discusses literature data on correlation of expression and amplification of ERCC-1, Her-2/neu and Ki-67 with clinical course of disease, tumor histological characteristics and sensitivity to chemotherapy in patients with gastric and esophageal cancers.
Keywords: overexpression, clinical characteristics, chemotherapy.

УДК 617.557-007.43-031-089-036.87

ОЦІНКА ЯКОСТІ ЖИТТЯ ХВОРИХ НА ПАХВИННУ ГРИЖУ У ВІДДАЛЕНОМУ ПІСЛЯОПЕРАЦІЙНОМУ ПЕРІОДІ

Москалюк О.П., Шкварковський І.В., Ференс Т.С., Люта О.Р.
Буковинський державний медичний університет

За даними літератури 20 чоловіків з 1000 є гриженосіями (2%). З них пахвинні грижі діагностують в близько 75%. Оцінюючи віддалені результати, клініцисти рідко звертають увагу на рівень якості життя в післяопераційному періоді, а враховують лише наявність рецидиву грижі. В статті наведені дані по оцінці якості життя хворих після пахвинної алогерніопластики у віддаленому післяопераційному періоді. Доведено, що попередження контакту полімерного імплантату з елементами сім'яного канатика зменшує вплив запальної реакції на структури пахвинного каналу та репродуктивні органи, що призводить до зменшення больового синдрому, пришвидшує соціальну та трудову реабілітацію пацієнтів, покращує якість життя чоловіків у післяопераційному періоді.

Ключові слова: пахвинна грижа, поліпропіленовий імплантат, якість життя.

Постановка проблеми. Грижі передньої черевної стінки займають одне з провідних місць у структурі хірургічних захворювань [1, 6]. За даними літератури 20 чоловіків з 1000 є гриженосіями (2%) [2, 3]. З них пахвинні грижі діагностують в близько 75%.

На сьогодні в арсеналі хірургів є близько 400 методик пахвинної герніопластики, що свідчить про безперервний пошук надійного методу лікування пахвинних гриж, який би попереджав виникнення рецидиву грижі та забезпечував високу якість життя [2, 5]. Застосування алотрансплантатів дозволило зменшити кількість рецидивів гриж до 3-9% [4, 5]. Більшість праць з приводу лікування пахвинних гриж присвячено зменшенню кількості рецидивів, частота яких у віддаленому періоді після грижесічення донедавна була фактично єдиним критерієм якості існуючих способів оперативного лікування [2, 3]. Оцінюючи віддалені результати, клініцисти рідко звертають увагу на якість життя хворих у післяопераційному періоді [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні щорічно виконується декілька сотень тисяч операцій з приводу пахвинних гриж, але результати лікування ще не можуть вважатися задовільними, оскільки число рецидивів пахвинних гриж після герніопластики, виконаної за «традиційними» методиками, становить 12-15% при первинних, і до 40% – при рецидивних грижах [1, 4].

Застосування алотрансплантатів дозволило зменшити кількість рецидивів гриж до 3-9% [5, 6]. Спосіб I.L. Lichtenstein став «золотим стандартом», який у більшості клінік світу практично не має альтернативи. Проте, методика I.L. Lichtenstein не позбавлена недоліків [5]. Не дивлячись на інертність синтетичного матеріалу, навколо нього розвивається тканинна реакція з вираженим запальним компонентом, що спричинює ряд специфічних ускладнень. Серед них – сероми, гематоми, відчуття стороннього тіла, синдром хронічного пахвинного болю [4]. Крім небезпеки рецидиву, пахвинна алогерніопластика має певний відсоток інших ускладнень, зокрема порушення кровообігу в яєчку, що призводить до порушення репродуктивної функції чоловіків, що негативно впливає на якість життя пацієнтів [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досвід хірургічного лікування пахвинних гриж дозволяє говорити про актуальність та необхідність детального вивчення питання якості життя після герніопластик [2]. Відомо, що наявність пахвинної грижі в хворого негативно впливає на якість його життя. Це проявляється в обмеженні фізичної активності та свободи, яка може значно знижувати соціальну адаптацію пацієнта. За даними літератури значною перевагою застосування алопластичних методів лікування гриж є суттєве покращення якості життя пацієнтів у віддаленому післяопераційному періоді. Однак, більшість клініцистів, при порівнянні різних методів пластики пахвинних гриж аналізують тільки окремі показники якості життя (біль, фізична активність, працездатність) замість комплексної оцінки. Саме тому, в післяопераційному періоді ми вважали за необхідне здійснити оцінку зміни показників якості життя пацієнтів досліджуваних груп.

Мета статті. Провести оцінку якості життя у чоловіків з пахвинною грижею в доопераційному та віддаленому періоді після перенесеної пахвинної алогерніопластики.

Виклад основного матеріалу. Клінічний матеріал становили 144 хворих, які знаходились на стаціонарному лікуванні в хірургічному відділенні № 1 обласної комунальної установи «Лікарня швидкої медичної допомоги» м. Чернівці впродовж 2011-2016 рр. В дослідження включені пацієнти чоловічої статі з первинною пахвинною грижею. Критеріями виключення з дослідження були: захворювання репродуктивної системи (орхіт, орхоепідидиміт, простатит, фунікуліт, гіперплазія простати), травми яєчка в анамнезі, водянка яєчка, варикоцеле та перенесені операції на репродуктивних органах в анамнезі. В контрольну групу ввійшло 73 хворих, прооперованих за методом I.L. Lichtenstein. Хворим основної групи (n=71) виконували розроблений в результаті топографоанатомічного дослідження спосіб герніопластики (патент України на корисну модель № 81728).

Усі хворі оперовані під місцевою інфільтративною анестезією 0,25% розчином новокаїну. Як алотрансплантат в обох групах застосовували поліпропіленові сітки фірми «Ethicon» (Johnson & Johnson, США). Середні розміри використано-

Таблиця 1

Загальні показники якості життя пацієнтів групи контролю, бали

Компоненти якості життя	Контрольна група (n=73)			
	До операції	1 місяць	6 місяців	1 рік
Фізичний компонент здоров'я (Physical health)	48,3±1,72	49,1±2,12	51,5±1,85	54,1±2,23*
Психічний компонент здоров'я (Mental health)	53,6±2,56	66,1±2,08*	67,7±1,98*	69,4±2,18*

*Примітка: * – при p<0,05 відносно показника до операції*

Таблиця 2

Загальні показники якості життя пацієнтів основної групи, бали

Компоненти якості життя	Основна група (n=71)			
	До операції	1 місяць	6 місяців	1 рік
Фізичний компонент здоров'я (Physical health)	47,8±2,07	50,3±2,15	54,1±1,96*	55,7±2,41*
Психічний компонент здоров'я (Mental health)	52,9±2,34	67,4±2,21*	68,4±2,10*	69,9±2,26*

*Примітка: * – при p<0,05 відносно показника до операції*

го імплантату становили: ширина – 6,3±1,81 см, довжина – 12,2±2,08 см.

Хворі контрольної групи були від 19 до 66 років (у середньому – 46,2±12,61 р.). Вік хворих основної групи коливався від 18 до 65 років (у середньому – 44,5±13,07 р.). Якість життя аналізували за допомогою Європейського опитувальника «SF-36 Health Status Survey». Статистичні та аналітичні обчислення проводили з використанням електронних таблиць Microsoft® Office Excel та програми для статистичного обчислення Statistica. Величину P визначали за критерієм Уілкоксона. При цьому виконували обчислення середніх величин (M), їх середнього квадратичного відхилення (m), відмінність у показниках вважали достовірним при p<0,05.

Всі показники опитувальника об'єднано в 2 сумарні шкали: фізична (1-4 пункти) і психічна (5-8 пункти) складова здоров'я (табл. 1, 2).

Результати дослідження свідчать, що основні показники якості життя в досліджуваних групах в післяопераційному періоді були вірогідно вище за такі ж до операції.

Після оперативного лікування хворих групи контролю за методом I.L. Lichtenstein проведено анкетування. Через 1 місяць результати дослідження показали, що фізичний компонент здоров'я (49,1±2,12 балів) майже не змінився і залишився на попередньому рівні (p>0,05). В той же час психічний компонент здоров'я становив 66,1±2,08 балів, був достовірно (p<0,05) більший ніж до операції.Через півроку після операції в пацієнтів контрольної групи спостерігається зростання показників фізичного компонента здоров'я (51,5±1,85 бал), однак цей ріст не є статистично вірогідним. І лише через рік після операції, поступово зростаючи, показник фізичного компонента здоров'я стає достовірно (p<0,05) кращим за аналогічний показник до операції – 54,1±2,23 бали.

Натомість при оцінці показника емоційного компонента здоров'я слід відмітити його достовірне (p<0,05) зростання вже через місяць після оперативного лікування – 66,1±2,08 балів. При подальших термінах спостереження також спостерігається ріст даного показника, однак він є не вірогідним.

Подібна тенденція змін показників якості життя спостерігається і в хворих основної групи.

Через 1 місяць після оперативного лікування показник фізичного компонента здоров'я не зазнав суттєвих змін (p>0,05). Показник психічного компонента здоров'я значно і достовірно (p<0,05) покращився, порівняно з таким показником до операції – 67,4±2,21 балів.

На відміну від контрольної групи через 6 місяців після операції дані чергового анкетування хворих основної групи показали достовірне (p<0,05) покращення показника фізичного компонента здоров'я відносно показника до операції – 54,1±1,96 бали. Через рік після операції показник фізичного здоров'я залишався достовірно вищим за такий же показник до операції – 55,7±2,41 балів. Однак, достовірної різниці між термінами спостереження в післяопераційному періоді не відмічено.

Також у післяопераційному періоді в пацієнтів основної групи збільшувався і показник психічного компонента здоров'я, однак достовірної різниці між термінами спостереження не було відмічено, як і у випадку показника фізичного компонента здоров'я. Наведені дані свідчать про більш швидке покращення показників якості життя в осіб основної групи.

Таблиця 3

Порівняльна оцінка показників якості життя прооперованих пацієнтів через 6 місяців після операції, бали

Стандартизовані показники якості життя	Контрольна група (n=73)	Основна група (n=71)
Фізичне функціонування (Physical Functioning)	51,5±1,85	54,1±1,96
Рольове функціонування обумовлене фізичним станом (Role-Physical)	54,6±2,20	60,3±1,84*
Інтенсивність болю (Bodily pain)	57,5±2,35	63,9±2,21*
Загальний стан здоров'я (General Health)	64,3±1,84	65,8±2,58
Життєва активність (Vitality)	62,9±2,71	63,9±3,07
Соціальне функціонування (Social Functioning)	58,6±1,61	62,9±1,42*
Рольове функціонування обумовлене емоційним станом (Role-Emotiona)	55,7±1,98	61,8±1,74*
Психічне здоров'я (Mental Health)	67,7±1,98	68,4±2,10

*Примітка: * – при p<0,05 відносно показника контрольної групи*

Враховуючи той факт, що показники як фізичного, так і психічного компонентів здоров'я осіб основної групи достовірно збільшуються відносно таких

же показників до операції впродовж 6 місяців після лікування, саме в цей період нами проаналізовано всі складові компонентів здоров'я (табл. 3).

При анкетуванні всіх пацієнтів через 6 місяців після операції не відмічено достовірної ($p>0,05$) різниці показників «Психічне здоров'я», «Загальний стан здоров'я», «Життєва активність» та «Фізичне функціонування» між групами порівняння.

Натомість показники «Рольове функціонування обумовлене фізичним станом» і «Інтенсивність болю» були достовірно ($p<0,05$) нижчими в пацієнтів контрольної групи проти основної – 54,6±2,20 та 57,5±2,35 балів і 60,3±1,84 та 63,9±2,21 балів відповідно. На нашу думку, дана відмінність пояснюється збереженням больового синдрому в хворих контрольної групи, що обмежує повсякденну активність хворих.

Також достовірну ($p<0,05$) різницю між групами хворих відмічено в показниках «Рольове функціонування обумовлене емоційним станом» та «Соціальне функціонування» – 58,6±1,61 і 55,7±1,98 балів у групі контролю та 62,9±1,42 і 61,8±1,74 балів в основній групі хворих відповідно.

На нашу думку, наведені дані свідчать про більш швидку соціальну адаптацію хворих основної групи, внаслідок меншого больового синдрому, меншої кількості ускладнень, що досягається розмежуванням сім'яного канатика та імплантату при виконанні оперативного втручання.

Висновки і пропозиції. Розроблений спосіб передбачає розмежування полімерної сітки та сім'яного канатика, що запобігає розвитку рубцевої зміни з боку останнього та специфічних ускладнень характерних для алопластики, що пов'язані з наявністю стороннього тіла.

Доведено, що при виконанні запропонованого способу пахвинної герніопластики, зменшується негативний вплив імплантату на репродуктивну та ендокринну функцію чоловіків внаслідок збереження кровотоку в яєчку, про що свідчать вищі показники швидкості кровотоку по яєчкових артеріях в основній групі хворих.

Попередження контакту полімерного імплантату з елементами сім'яного канатика зменшує вплив запальної реакції на структури пахвинного каналу та репродуктивні органи, що призводить до зменшення больового синдрому, пришвидшує соціальну та трудову реабілітацію пацієнтів, позитивно впливає на якість життя чоловіків у післяопераційному періоді.

Список літератури:

1. Вплив виду та способу імплантації сітчастого протеза при алопластиці пахових гриж на перебіг післяопераційного періоду / М.І. Тутченко, С.М. Піотрович, О.В. Васильчук, І.В. Клюзко // Український Журнал Хірургії. – 2011. – № 4. – С. 48-51.
2. Дзюбановський І.Я. Оцінка якості життя пацієнтів після різних типів пахових герніопластик / І.Я. Дзюбановський, В.І. П'ятночка, К.Г. Поляцко // Український Журнал Хірургії. – 2011. – № 5. – С. 34-39.
3. Маслакова Н.Д. Предупреждение облитерации семявыносящего протока при герниопластике по Лихтенштейну / Н.Д. Маслакова // Актуальные проблемы медицины: мат. ежегод. итог. науч.-практ. конференции. – Гродно. – 2015. – Ч. 2. – С. 22.
4. Петров В.В. Качество жизни после ненатяжной пластики синтетическими эндопротезами / В.В. Петров // Герниология. – 2013. – № 2. – С. 14-16.
5. Belyansky I. Prospective, comparative study of postoperative quality of life in TEP, TAPP, and modified Lichtenstein repairs / I. Belyansky, V.B. Tsirline, D.A. Klima // Ann. Surg. – 2011. – № 5. – P. 709-715.
6. Quality of life of patients after laparoscopic and open inguinal hernia repair / O.E. Lutsevich, K.T. Alibekov, A.T. Baygazakov [et al.] // Endoskopicheskaya Khirurgia. – 2014. – T. 20. – № 5. – P. 42-44.

Москалюк А.П., Шкварковський И.В., Ференс Т.С., Люта О.Р.
Буковинский государственный медицинский университет

ОЦЕНКА КАЧЕСТВА ЖИЗНИ БОЛЬНЫХ НА ПАХОВУЮ ГРЫЖУ В ОТДАЛЕННОМ ПОСЛЕОПЕРАЦИОННОМ ПЕРИОДЕ

Аннотация
По данным литературы 20 мужчин с 1000 является грыженосителями (2%). Из них паховые грыжи диагностируют в около 75%. Оценивая отдаленные результаты, клиницисты редко обращают внимание на уровень качества жизни в послеоперационном периоде, а учитывают только наличие рецидива грыжи. В статье приведены данные по оценке качества жизни больных после паховой аллогерниопластики в отдаленном послеоперационном периоде. Доказано, что предупреждения контакта полимерного имплантата с элементами семенного канатика уменьшает влияние воспалительной реакции на структуры пахового канала и репродуктивные органы, что приводит к уменьшению болевого синдрома, ускоряет социальную и трудовую реабилитацию пациентов, улучшает качество жизни мужчин в послеоперационном периоде.

Ключевые слова: паховая грыжа, полипропиленовый имплантат, качество жизни.

Moskaliuk O.P., Shkvarkovskij I.V., Ferens T.S., Liuta O.R.
Bukovinian State Medical University

EVALUATION OF QUALITY OF LIFE IN PATIENT WITH INGUNAL HERNIAS IN LATE POSTOPERATIVE PERIOD

Summary
According to the literature 20 men from 1000 have hernias (2%). Inguinal hernia have diagnosed at around 75% of those patients. Assessing the long-term results, clinicians rarely pay attention to the quality of life in the postoperative period, and consider only the presence of hernia recurrence. The article presents data for assessing the quality of life of patients after inguinal alloplasty in a late postoperative period. Proved that prevention of the contact between polymer implant and elements of the spermatic cord reduces the impact on the inflammatory response on the structures of inguinal canal and reproductive organs, leading to a decreasing of pain, accelerate social and labor rehabilitation of patients, improves quality of life in the postoperative period.
Keywords: inguinal hernia, polypropylene implant, quality of life.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

UDC 792.8;793.3

THE MAINTAINING QUESTIONS OF RESEARCH OF CHOREOGRAPHIC ART IN UKRAINE STARTED OF THE 20-TH CENTURY

Plakhotnyuk O.A.
Lviv National University named after Ivan Franko

This study examines the formation of the main directions and prospects for the study of Choreographic art in Ukraine. Formation of key scientific bases Choreology. Trends in the development of research Methodology in the field of choreographic art are determined. The main scientific categories of Choreology are identified as the most general and fundamental concepts that reflect the existing general properties and attitudes to phenomena of reality and knowledge.
Keywords: Analysis of Choreographic Works, Assimilation dance Bibliography choreography, Respectively, Choreographic source study, Epistemology Choreography, Jazzologiya, Etnohoreologiya, the content and form of Choreographic Works, Integration of Dance, Kinesiology Dance Movement Semiotics of Dance, Choreography Syncretism, Somatic Dance Movement, Training, Choreography, Choreographic Image Technology.

Formulation of the problem. In the artistic culture of the twentieth century, the dance is gaining more and more growth. Modern choreographic art with original pictorial means and techniques of artistic expressiveness, characteristic only for it laws and halts of performance, bright artistic and visual means of embodiment. There are many dance schools, its followers among performers, directors, researchers, choreographers, as well as the most diverse, sometimes unlike types, directions, styles, the latest trends of the stage, and not only the incarnation.

It should be noted that studies of dance as one of the phenomena of artistic culture have undergone serious transformations from the emergence and development of an independent art form to assimilation of it into the cultural space of the present. His development trends and, in particular, the ability to synthesize the arts and other industries, contributed to the manifestation of dance in all planes of Ukrainian culture. And we can already note the significant scientific potential of the scientific interpretation of the choreographic art, directly or indirectly reveals the properties and characteristics of dance in general and in each individual case in particular.

The declared subject is monumental enough and requires a deep, detailed study, and study, more than one generation of scientists, artists. In this article we touch on issues that in our opinion are relevant for the analysis of contemporary choreographic art in Ukraine. In the context of the current problems of the formation of chorology, it is necessary to form key categorical-conceptual definitions. This elaboration does not address the positions of the history of origin, musical accompaniment and their choreographic incarnation, only highlights the main apparatus of the trend of development of contemporary choreographic art in Ukraine at the beginning of the 21st century.

The purpose of the article. The main is the formation of the *methodology of chorology* (the study of dance) with the corresponding scientific teaching on the structure and logical organization of building scientific knowledge of choreography in general. Methodology (Greek *Μεθοδολογία* – the doctrine of the ways; *μέθοδος* or *μετά-* + *οδός* – literally «the path after which do not be»; *λόγος* – study, teaching) – the doctrine of the method of activity as such, includes the principles, methods of activity and knowledge, reflects their. Consists of the methodology of cognition, the methodology of practical integrity and evaluation methodology [1]. A set of basic research methods in the field of culture and art, namely choreography.

To date, the main research methods are being developed:

– system of rules and techniques in approaches to the study of the phenomena and laws of the nature of dance;

– the way, the way to achieve certain results in cognition and practice;

– a method of theoretical investigation or practical implementation of any manifestations that proceeds from the knowledge of the laws governing the development of objective reality and the subject of choreology, the phenomenon, the process that is being investigated.

Presentation of the research material. There are new scientific categories of *choreology* – the most common and fundamental concepts that reflect the existing general properties and relationships of phenomena of reality and knowledge (the category of time, the category of causality, etc.). As an example, the following concepts (in alphabetical order – *author's note*): Analysis of Choreographic Works, Assimilation Dance Bibliography Choreography, Respectively, and Choreographic Source Study, Epistemology Choreography, Iazzologiya, Etnohoreologiya, the Content and form of Choreographic Works, Integration of Dance, Kinesiology Dance movement semiotics of dance, Choreography syncretism, Somatic Dance movement, Training, Choreography, a Choreographic Image Technology.

All these research vectors appeared as a consequence of the formation of choreology in Ukraine.

Choreography (Greek *Χορεολόγία*; *χορεία* – dance, *λόγος* – study, teaching) – the science of the theory, history and practice of choreographic art (dance, Notation, Ballet, Choreography, Ballet criticism, Choreographic Pedagogy, scientific research and experiments in the field of choreography) [2, p. 162].

We will offer short explanations and definitions of the listed research vectors.

The *analysis of choreographic works* – is a logical method, a method of research, choreographic (dance) works – the essence of which is that a thing that is studied, mentally or practically divided into constituent parts (attributes, properties, relations), each of which is then studied separately as Part of the dismembered whole, so that the elements selected in the process of analysis can be combined with the help of another logical method – synthesis into a whole, enriched with new knowledge. *Assimilation of dance* – is the process of ethnic interaction of dance cultures, in the process of merging one people with another, which is accompanied by the loss of one of them by their language, culture, and national identity, while representatives of such an ethos take the culture of another (or others).

The *bibliography of choreography* (Greek *Beblio* – book, *grapho* – write) – pointers (surveys, manuals, lists, catalogs, etc.) containing systematized information on choreography work (books, b magazines, manuscripts, etc.), and Also the proper choreographic sources (author's works, notes, notes, etc.), as a scientific discipline, studying history, theory, classification, methodology of choreographic and library business began to be formed at the beginning of the XXI century.

It is important to understand the *source of the choreographic art*, and accordingly they will be: posters, programs, indexes, lists, reviews, published scientific works, monographs in separate editions or in journals or book applications, video and film materials, expedition materials, archival documents, interviews with leading specialists Choreographic art and the like.

Gnoseologiya in choreography – the doctrine of the essence and laws of cognition, the theory of cognition of dance and chorology as a science of choreographic art.

Jazzologiya (Jazz, Greek *Λόγος* – study, teaching) is a science about the theory, history and practice of jazz art (music, jazz performance, improvisation, jazz dance, fixation, cultural and art criticism, art criticism, musical and choreographic pedagogy, Scientific research and experiments in the field of jazz art) [3, p. 266-267].

Ethno-choreology (Greek *Ἔθνος* – tribe, clan, people, *χορεολόγία*; *χορεία* – dance, *λόγος* – study, teaching) explores the genesis of folk dance and its nature; The formation of Ukrainian dance in the public environment; Collection of folklore, music, dance, ritual traditions and forms of Ukrainian dance, Slavic, European, Asian, African dances, America, Australia and Oceania; The description of dance in the context of calendar-household rituals, the mutual influence of traditional ethnic dance cultures; Explores the cultural and historical specifics of the genres and forms of dance of an Ethnocultural population; Research of morphology and dance, its forms and structures; Problems of classification and systematization of forms of folk choreography; Research of the semantics of dance, its functions and content [4, p. 164-164].

The *Content and form of the Choreogra phic work* are philosophical categories. Content and form-concepts are correlated; one without the other cannot exist. The content must be embedded in the form; outside it is not realized. A form is born when it serves as a representation of the content. The content of the choreographic work is its internal, spiritual component: theme, ideas, system of choreographic images, sensual-emotional sphere. The content of a choreographic work can be learned only through its form.

The *Artistic form of the Choreographic work* is the concrete structure of the choreographic work; it is created by expressively expressive means. It is multifaceted. Among its main elements are plastic and musical language, a plot (or its absence in plot less ballet), a composition, Scenographic or any other incarnation [5, p. 110]. The authors of the choreographic work look for a form to express the content more fully. It is clear that the content can be realized in various artistic forms. Translate the content of a work of art into a non-artistic form is impossible (it is impossible to express the content of the ballet in the form of a drawing or mathematical equations). Content and form exist in indissoluble unity: any small element of content expressed by any expressively depictive means that is, presented in the form of a certain form. In turn, any use of expressive means serves to clarify the content.

Integration of the dance (lat. *Integrum* – whole, lat. *Integratio* – restoration) in the choreographic art of combining ideas, aspirations, knowledge, skills and performing skills into a holistic unity of the choreographic image. Restoration of the unity of the form and content of the artistic (choreographic) image, the musical work, the stage action. Cultural integration is the assimilation of diverse cultural elements into a single culture.

Kinesiology of the dance movement (Greek *Χιησιση* – movement, *λόγος* – to study, teaching) – a scientific and practical discipline that studies the work of the muscles of the dancer in all its manifestations. And this is quite an important component of the development of the choreographic education of the corresponding innovative methods in the training of ballet art personnel, choreographic education and dance performers in Ukraine, without which the integrity of the dance schools and the corresponding methods will not be formed [6, c. 9-10].

The *Semiotics of dance* (in choreographic art) (Greek *Σημειωτικῶς*, from *σημεῖον* – sign, attribute) – the science of signs, signs, sign systems, symbols and mythologies. In choreographic art, science that studies the symbols and meaning of dance as a whole and its individual components (poses, movements, dance phrases, etc.), forms its social significance, understanding and perception by society.

Syncretism of choreography (Greek *Συνκρησμός* – compound, combination) – 1) indivisibility, characterized by the undeveloped state of a phenomenon (for example, art in the initial stages of human culture, when music, singing, poetry, dance were not separated from each other); 2) mixing, inorganic fusion of heterogeneous elements, direction, different cultures and religions of systems in late antiquity;

3) in art History, Aesthetics, Culturology, this term denotes an organic combination of elements of different types of arts. In the history of world art, there were three forms of synthesis of the arts: the theatrical synthesis of the arts, the cinematographic and synthesis of plastic arts [7, p. 298].

Synthesis of arts in choreography (Greek *Synthesis* – *σινετσις* – association) – an organic combination, the interrelationship of various types of art, contributes to the aesthetic organization of the material and spiritual man of the environment (architectural or landscape-monumental ensembles), and the creation of a qualitatively new artistic phenomenon in time (theatrical Representations, film and television films, vocal and vocal-instrumental works, etc.) [8, p. 298]. In the case of dance, ballet, the choreographic work combines (synthesizes) the work of the choreographer, the playwright (the author of the literary text of the libretto), the composer, the ballet dancers (performers), the director, the costume designer, theatrical decorative arts and many others.

Somatic of the dance movement (from the Greek *Σωματικός* – body) – the perception of the dance movement of the human body through the prism of the nervous system that controls the movement, the very performer of this movement.

Technology training in choreography – a set of forms, methods, techniques and means of transmission of the professional and socio-historical experience in the learning process. A, respectively, and the formation of choreographic education technology – the process and the result of an adequate needs and capabilities of the individual and society system of socialization, personal and professional development of the person in an institution, consisting of specially designed in accordance with the intended target of methodological, didactic, psychological, intellectual, information and practices, operations, methods, steps that guarantee the achievement of the objectives defined by the participants the educational process, and freedom of informed choice.

Conclusions and suggestions. This is not a complete list of new trends in the study of choreographic art as a field of science that studies dance in a complex of species, genre and style manifestations, the laws of artistic creativity, its relationship to other types and genres of art, as well as the humanities: cultural studies, philosophy, psychology, anthropology. Problems of interdisciplinary planes in choreography are raised. All these existing and future scientific developments will give the right to build trends in the development of choreographic art as a separate art science.

References:

1. Metodolohichni problemy mystetstvoznavstva / Zbirnyk naukovykh prats // Red. M. Honcharenko. – Kyiv: Naukova dumka, 1989. – 116 s.
2. Sharykov D. «Contemporary dance» u baletmeisterskomu mystetstvi: navch. posib. / D. Sharykov – Kyiv: KyMU, 2010. – 173 s.
3. Plakhotniuk O. A. Dzhaz-tanets yak fenomen khudozhnoi kultury: dys. ... kand. mystetstvoznavstva: 26.00.01 – Teoriia y istoriia kultury / Oleksandr Anatoliiovych Plakhotniuk – Lviv, LNU im. Ivana Franka, 2016. – 295 s.
4. Sharykov D. Mystetstvoznavcha nauka khoreolohiia yak fenomen khudozhnoi kultury. Filosofiia baletu ta ontolohiia tantsiu: monohrafiia / D. Sharykov – Kyiv: KyMU, 2013. – Chastyna I. – 204 s.: il.
5. Abizova L. Teoryia y ystoryia khoreohrafycheskoho yskusstva: termyni y opredelenyia: Hlosaryi / L. Abizova. – SPb.: Kompozytor, 2015. – 168 s.
6. Plakhotniuk O. Traktuvannia bazysiv kineziolohii cherez pryzmu naukovo-praktychnoi skladovoi khoreohrafichnoho mystetstva / O. Plakhotniuk // Kineziolohiia tantsiu ta skladno-koordynatsiinykh vydiv sportu: navch.-metod. posibn. – Lviv: Kafedra rezhysury ta khoreohrafii LNU im. Ivana Franka, 2017. – S. 6-12.
7. Korinnyi M. Korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk z kultury / M. Korinnyi, V. Shevchenko. – K.: Ukraina, 2003. – 384 s.
8. Kybalova L. Ylliustryrovannaia entsyklopedyia modi / L. Kybalova, O. Herbenova, M. Lamarova; perev. z chesh. Y. Ylynskoi, A. Losevoi. – Praha: Aryia, 1988. – 608 s.

Плахотнюк О.А.
Львівський національний університет імені Івана Франка

МАГІСТРАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА В УКРАЇНІ ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Анотація
В даному дослідженні розглядаються питання формування основний напрямків та перспектив розвитку дослідження хореографічного мистецтва в Україні. Формування ключових наукових засад хореології. Визначаються тенденцій розвитку методології досліджень у сфері хореографічного мистецтва. Виділені основні наукові категорії хореології як найбільш загальні та фундаментальні поняття, що відображають існуючі загальні її властивості та відношення до явищ дійсності і знання.

Ключові слова: аналіз хореографічних творів, асиміляція танцю, бібліографія хореографії відповідно й хореографічне джерелознавство, гносеологія у хореографії, джазологія, етнохореологія, зміст і форма хореографічного твору, інтеграція танцю, кінезіологія танцювального руху, семіотика танцю, синкретизм хореографії, соматика танцювального руху, технології навчання у хореографії, технології хореографічної освіти.

Плахотнюк А.А.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

МАГИСТРАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ХОРЕОГРАФИЧЕСКОГО ИСКУССТВА В УКРАИНЕ НАЧАЛА XX ВЕКА

Аннотация
В данном исследовании рассматриваются вопросы формирования основных направлений и перспектив исследования хореографического искусства в Украине. Формирование ключевых научных основ хореологии. Определяются тенденций развития методологии исследований в области хореографического искусства. Выделены основные научные категории хореологии как наиболее общие и фундаментальные понятия, отражающие существующие общие ее свойства и отношения к явлениям действительности и знания.
Ключевые слова: анализ хореографических произведений, ассимиляция танца, библиография хореографии соответственно и хореографическое источниковедение, гносеология в хореографии, джазоология, етнохореология, содержание и форма хореографического произведения, интеграция танца, кинезиология танцевального движения, семиотика танца, синкретизм хореографии, соматика танцевального движения, технологии обучения в хореографии, технологии хореографического образования.

УДК 78.082.1

ТРАКТОВКА ФИНАЛА В СИМФОНИЯХ А. БРУКНЕРА

Савченко А.С.
Национальный юридический университет
имени Ярослава Мудрого

Статья посвящена изучению особенностей структурно-семантической организации финалов в симфониях А. Брукнера. Детально анализируется строение сонатной формы в целом, отдельных разделов и партий. Рассматриваются темповые, тематические, гармонические, образно-семантические особенности финалов, позволяющие выстроить специфическую драматургию цели. Выявляются логические структуры, лежащие в основе композиционно-драматургического процесса части. Формулируется вывод о финале как носителе семантической функции заключительного эмоционального слова в симфоническом цикле.
Ключевые слова: симфония, финал, семантика, структура, драматургия цели.

Постановка проблемы. Симфонизм великого австрийского композитора А. Брукнера все еще остается «территорией», требующей исследовательского внимания. Несмотря на наличие научной литературы [4, 5, 7, 8] и повышение за последние годы интереса музыковедов к творческому наследию композитора [1; 2; 3 и др.] и, шире, – к австрийскому музыкальному романтизму, многие вопросы, связанные с симфонизмом мастера, остаются открытыми. В частности, к таковым относится и проблема финала в симфониях А. Брукнера.

Анализ последних исследований и публикаций. В научной литературе финалы принято считать наименее удачной частью в симфониях композитора [9]. Аргументами в пользу данного тезиса служат: рыхлость, невыстроенность, «нелогичность» последних частей, их «многословность». В противоположность укоренившемуся в научной литературе мнению мы полагаем, что финал в строении цикла занимает сильную смысловую позицию – это эмоциональное заключительное слово симфоний, представленное в действенном ключе, что компенсирует отсутствие семантики действования в первой части. При этом в брукнеровских финалах не находит воплощение идея массовости, которая предполагает обезличенность. Кроме того, в известной нам научной литературе финалы не рассматриваются с точки зрения их структурно-семантической организации.

Таким образом, **целью статьи** является изучение структурно-семантических закономерностей организации финалов в симфониях А. Брукнера в связи с их художественной концепцией и в контексте семантического строения цикла.

Изложение основного материала. Подчеркнутая эмоциональность высказывания в финале, разворот в сторону действования решается композитором при помощи комплекса следующих средств: 1) умеренного или быстрого темпа; 2) действенной главной партии; 3) целенаправленного продвижения к коде путем нарушения стройности сонатной формы, которая в результате превращается в двухэтапную форму со слитыми в один раздел разработкой и репризой; 4) драматургии цели, имеющей ступенчатый характер.

Финалы ранних симфоний написаны в быстрых темпах: Нулевой – Allegro vivace, Первой – Bewegt, feurig (Взволнованно, пламенно), Второй – Mehr schnell (Более, чем быстро), Третьей – Allegro. В Четвертой симфонии композитор находит адекватное обозначение темпа, ко-

торое будет использовано в Шестой и Седьмой: Bewegt, doch nicht zu schnell (Взволнованно, но не скоро). Оно совпадает с темпом первой части Четвертой симфонии и формально указывает на умеренный темп, однако слово Bewegt сообщает финалу высокий эмоциональный тонус высказывания, который выводит темп к верхней границе умеренного, приближая его к быстрому. Кроме того, как правило, время тематизма главных партий финалов имеет более мелкую ритмическую единицу времяизмерения. Для сравнения: в Четвертой симфонии при почти одинаковом обозначении темпа в первой части время измеряется целыми, в финале – четвертями. Это же относится к финалу Пятой симфонии, темп которого – Allegro moderato, времяизмерительная единица темы главной партии – четверть. Несколько отличается финал Восьмой симфонии, имеющий темп Feierlich, nicht schnell (Торжественно, не быстро). Ремарка Feierlich сближает его с первой частью, что можно объяснить следующим образом: в Восьмой симфонии под знаком доминирующей семантики Feierlich происходит сближение семантических функций всех частей, обнаруживает себя семантическая диффузия внутри цикла.

Семантика действования, воплощенная в финалах симфоний А. Брукнера, сконцентрирована в тематизме главных партий. На действенный характер указывает жанровое происхождение тем, имеющих речитативно-ораторский (финалы Нулевой, Четвертой симфоний), сигнально-фанфарный и маршевый генезис (финалы Первой – Третьей, Пятой – Восьмой симфоний). Для сигнально-фанфарных, маршевых тем характерен крупный штрих подачи, движение мелодии по звукам трезвучия, регулярно-акцентный ритм, использование пунктирного и дважды пунктирного ритма; тембровое решение – оркестровое tutti, медь, трактованная как носитель семантики действования. Для речитативно-ораторского типа тематизма – рельефная подача материала, ходы на широкие интервалы, свободная ритмика; тембровое решение – оркестровое tutti.

Важную роль играет структура и масштабы тематизма главных партий. Здесь можно выделить два принципа: 1) тематической однородности и концентрированности (главные партии финалов Третьей, Пятой, Седьмой, Восьмой симфоний); 2) интонационной и структурно-функциональной тематической неоднородности (главные партии финалов Нулевой, Второй, Четвертой, Шестой симфоний).

В первом случае действенный «сильный» тематический элемент открывает главную партию. Во втором – действенному предшествует более «слабый» элемент, в результате возникает структура, функционально подобная вопросо-ответной структуре в смысловой инверсии, одновременно – барочной структуре «ядро и развертывание» в структурной инверсии. При этом «слабый» элемент в разных симфониях имеет различный жанровый генезис и неодинаковую степень интонационно-тематической насыщенности. Например, в финалах Второй и Четвертой симфоний он нейтрален в интонационном отношении, построен на общих формах звучания, выполняет тем самым функцию подготовки, предвосхищения «сильного» действенного элемента, который выступает в качестве ядра – сгущения смысла и драматургического итога развития. На его достижение направлены гармонические средства: первый элемент звучит в условиях неустойчивой гармонии (функция доминанты), которая образует обширную зону накопления энергии, получающую разрешение во втором элементе путем установления тоники. Структуру такой темы можно выразить формулой «накопление энергии → действенное ядро» (функция неустоя → функция устоя).

Такая структурная модель придает драматургии главной партии целенаправленный характер, что способствует реализации семантики действования. Не случайно главные партии финалов Четвертой – Восьмой симфоний оказываются тонально замкнутыми благодаря кадансу, утверждающему устой – главную тональность или тональность доминанты (цель достигнута). После каданса следует либо пауза, разделяющая главную и побочную (Четвертая, Пятая симфонии), либо связующий звук (Шестая), либо, в свою очередь, тонально замкнутая связующая партия, которую, по сути, связующей можно назвать весьма условно. В Седьмой симфонии – это второе предложение темы главной партии, в Восьмой – тонально замкнутый небольшой раздел после главной, скорее, – послесловие, замыкающее раздел формы.

В финале Шестой симфонии первый элемент, имеющий песенный генезис, является более «слабым», на что указывают динамика p, нисходящее мелодическое движение у струнных, доминантовый органный пункт «e». Но по своей значимости он равен «сильному» сигнально-фанфарно-маршевому, что подтверждается драматургическим процессом: действенный элемент не подготавливается, а врывается в зону первого, прерывая его.

Структурная модель «накопление энергии → ядро» реализуется также в тематически однородных темах в Третьей и Восьмой симфониях на гармоническом уровне. В Третьей симфонии главная тональность d-moll в первом проведении темы появляется как доминанта к тональности g-moll. Лишь в конце второго проведения темы устанавливается трезвучие D-dur с наслоением фигураций скрипок (c-d-es-fis). Поэтому и «слабый» элемент, выполняющий функцию накопления тематической энергии (первые восемь тактов), и «сильный» действенный элемент находятся в зоне действия гармонического неустоя вплоть до последних тактов главной партии.

В Восьмой симфонии действенный элемент, открывающий финал c-moll, также звучит в условиях неустойчивой гармонии. Первое проведение темы имеет следующий тональный план: in Fis (квинта fis-cis) – D-dur – b-moll – Ges-dur – Des-dur. Главная тональность c-moll устанавливается во втором проведении темы (т. 31). Таким образом, в основе тонально-гармонического развития главной партии находится структурная модель «накопление энергии → ядро».

Реализации семантики действования способствует форма финалов, которую, на первый взгляд, невозможно свести к единой модели. Кажущаяся нелогичность и нестабильность строе-

ния являются специфическим свойством последней части симфоний А. Брукнера, таким же, как строгая и устойчивая композиционно-драматургическая модель первых трех частей цикла.

В самом общем плане форму финалов можно определить как сонатную, но трактованную особенным образом. Если экспозиция в целом соответствует канону формы, то разработка и реприза строятся весьма свободно, каждый раз представляя собой новое композиционно-драматургическое решение. Анализ показывает, что при всем видимом разнообразии этих решений в основе строения финалов лежит все же один логический принцип. Мы выразили его формулой «экспозиция – X», где экспозиция выступает стабильным компонентом, а X отражает вариантные решения разработки и репризы. Выведенная нами формула позволяет объяснить структуру брукнеровских финалов с точки зрения логики полифонических форм, в частности, фуги, в которой наибольшей устойчивостью обладает экспозиционный раздел, а развивающий и заключительный свободны в своем строении. Общей тенденцией всех финалов является максимальная динамизация репризы, вследствие чего реализуется семантика действования за счет устремленности музыкального процесса к коде (драматургия цели).

Обозначим средства динамизации репризы:

1. Сокращение или расширение структуры партий. Так, в финалах Второй, Четвертой, Пятой симфоний главная партия сокращена (соответственно, количество тактов в экспозиции и репризе: 51-19 т., 92-29 т., 36-23 т.). В финалах Седьмой и Восьмой симфоний – расширена, трактована как второй этап разработки (соответственно, 18-40 т., 40-110 т.). Изменяются масштабы и других партий: в финалах Третьей, Шестой, Восьмой симфоний значительно сокращены побочные (90-32 т., 60-33 т., 66-34 т.), незначительно сокращены побочные в финалах Второй и Пятой (72-62 т., 70-62 т.). Заключительная партия сокращена в Шестой и Восьмой симфониях (51-38 т., 118-63 т.), расширена – в Нулевой и Пятой (24-50 т., 29-36 т.).

2. Модификация структуры репризы за счет изменения последовательности партий или отсутствия какой-либо партии. В финале Третьей симфонии (третья редакция) тема главной партии звучит в контрапункте с темой заключительной после побочной партии. В Шестой симфонии отсутствует главная, в Седьмой -побочная, заключительная – в финалах Четвертой и Седьмой симфоний. Следует отметить, что в различных редакциях наиболее стабильной частью формы является экспозиция, расхождения же между редакциями чаще всего возникают в зоне разработки и репризы (например, во второй редакции Третьей симфонии реприза начинается проведением темы главной партии), что соответствует логике формы финалов, отраженной в формуле «экспозиция – X».

3. Изменение логики гармонического строения репризы по сравнению с экспозицией. В экспозиции все главные партии оказываются тонально замкнуты, в репризе – разомкнуты. Кроме главных в репризе тонально разомкнуты также побочные, которые, как и в первых частях, подготавливают тональность заключительных партий. В свою очередь, заключительные подготавливают тональность коды – главную тональность симфонии. Таким образом, в основе гармонической логики репризы лежит идея целеустремленного продвижения к коде, утверждающей главную тональность.

Такая гармоническая логика позволяет сделать еще одно наблюдение. В первых частях главные партии тонально разомкнуты в экспозициях и в репризах (за некоторыми исключениями), что придает форме симметрию на уровне тонально-гармонического строения. В финале иная гармоническая логика репризы по сравнению с экспозицией, а также изменение структуры самой репризы и партий, нарушают симметрию и равновесие формы, ее пропорциональность. В результате этого динамизированная реприза оказывается пронизана направленным вектором развития к цели – коде. Важную роль коды как цели тематического и тонального развития финалов и всей симфонии подтверждает факт отсутствия тональной репризы в разделе побочной партии в Третьей – Шестой и Восьмой симфониях.

Структуру финалов можно попытаться объяснить с точки зрения риторической логики, с которой А. Брукнер, по-видимому, был хорошо знаком. Согласно риторическим законам построения высказывания, заключительная часть ораторской речи должна нести высокий «эмоциональный накал». Излагая теорию риторики, Ю. Рождественский отмечает, что воззвание (предпоследняя часть речи перед заключением – выводами) является обращением к чувствам слушателей и «служит для того, чтобы сформулировать эмоциональное отношение к делу» [6, с. 169]. Как наиболее действенно-эмоциональная часть цикла финал соответствует риторической функции conclusio, peroratio – воззвание-заключение. Если рассматривать весь брукнеровский симфонический цикл с точки зрения риторической диспозиции, то первая часть выступает зерном всего цикла, содержащим структурно-семантические модели для его роста – это риторическая функция propositio (определение темы). Адажио и Скерцо разворачивают и конкретизируют идеи первой части, что соответствует функции tractatio (разработка).

Объяснение финала с точки зрения риторической логики снимает вопрос о структурно-смысловой нелогичности финала в строении цикла. Финал не является неудавшейся частью по сравнению с остальными частями, все его неправильности объясняются замыслом – он воплощает эмоциональный призыв, последнее слово, которое должно преподноситься с особым подъемом. В таких случаях логические правила отходят на второй план, следовательно, строение финала просто не предполагает строгой структурированности музыкальной мысли – в этом и проявляется специфика его структурно-семантической организации.

Анализ структурных закономерностей финалов будет неполным, если мы не рассмотрим строение экспозиций, которое в финалах, несмотря на некоторые общие принципы, существенно отличается от строения экспозиций в первых частях. Отличительной особенностью экспозиций финалов является присутствие трех тональных

центров в условиях тематической бицентричности. Как правило, тема заключительной партии, представляя собой самостоятельный тональный центр, не является тематически самостоятельной и строится на элементах темы главной или побочной партий. Исключение составляет самостоятельная новая тема заключительной партии Восьмой симфонии.

В условиях тональной трицентричности и тематической бицентричности в драматургическом процессе экспозиции можно выделить две стадии: первая – раздел главной партии, вторая включает в себя разделы побочной и заключительной партий. Отграниченность раздела главной партии от последующего музыкального процесса возникает благодаря: 1) тональной замкнутости раздела, в конце которого есть каданс, утверждающий главную тональность или тональность доминанты; 2) драматургической и смысловой исчерпанности музыкальной мысли: в пределах раздела главной партии тема достигает своей кульминации.

В свою очередь, объединение разделов побочной и заключительной в один драматургический этап можно объяснить следующими причинами. Побочная партия открывает вторую ступень драматургического развития, переключая музыкальный процесс в иное жанрово-семантическое пространство: действенная тема главной партии сменяется лирической побочной. В отличие от семантически однородной первой ступени (семантика действования) вторая ступень семантически неоднородна: лирика (побочная партия) – действование (заключительная партия). При этом тема заключительной партии, построенная на элементах темы главной (исключение – Третья симфония), реализует семантику действования на новом этапе драматургического развития, устанавливая смысловую арку с разделом главной партии. Семантическая неоднородность не порождает драматургическую двухэтапность в силу следующих причин. Во-первых, тональной разомкнутости побочной, подготавливающей тональность заключительной. Во-вторых, в некоторых случаях благодаря тематическим реминисценциям темы побочной внутри раздела заключительной (Третья, Восьмая симфонии), что объединяет эти разделы в единую тематическую зону. Второй драматургический этап также завершен, закруглен, исчерпан – экспозиция имеет заключительное построение, выполняющее функцию своего рода послесловия, решенного посредством динамики pp, утверждения трезвучия, обращения к жанру хорала.

Таким образом, экспозиция финала приобретает специфический вид. На тематическом и семантическом уровне реализуется умноженный принцип бицентричности: сонатная оппозиция устанавливается внутри двух тематических пар: главная – побочная, побочная – заключительная, так как тема заключительной на новом этапе развития возвращает идеи главной. Выстраивается направленный вектор: главная партия – заключительная партия, что сообщает драматургии в экспозиции устремленный характер. Кроме того, в некоторых случаях возникает довольно интересная тональная логика. Например, между главной и заключительной партиями в Четвертой – Шестой симфониях устанавливается квинтовое соотношение тональностей. В результате на функционально-гармоническом уровне в экспозиции происходит целенаправленное движение от функции тоники в главной партии к функции доминанты в заключительной партии, построенной на элементах темы главной, что напоминает старосонатную форму. В то же время, направленный вектор имеет дискретный характер, так как он прерывается темой побочной партии, которая представляет собой иное семантическое время-пространство. Возвращение семантических идей главной партии в новом тематическом, фактурном, часто тонально-гармоническом варианте позволяет говорить также об арочном принципе в драматургическом процессе. Тем самым экспозиция финала оказывается пронизана большим направленным драматургическим вектором «главная партия → заключительная партия», малым драматургическим вектором внутри главной партии (первая ступень), малым вектором «побочная партия → заключительная партия» (вторая ступень), аркой «главная партия-заключительная партия».

Постепенное восхождения к цели – коде придает драматургии финалов в целом ступенчатый характер. Первой ступенью выступает главная партия, второй – разделы побочной и заключительной, третьей – разработка, четвертой – реприза. Кода – цель, вершина, пятая ступень. Разграничение первой и второй ступени нами обосновано. Разработка, так же, как и экспозиция, имеет своего рода послесловие, которое драматургически разделяет разработку и репризу. В свою очередь, кода также представляет собой драматургически новый этап, отграниченный от предыдущего развития и подготовленный им: перед кодой устанавливается доминантовая функция, начало коды отмечено разреженной фактурой и динамикой pp.

Выводы. Таким образом, на основе идеи достижения цели в финалах А. Брукнера возникает особый тип драматургии. Отличие его от драматургии цели в симфониях Л. Бетховена состоит именно в закругленности, завершенности этапов музыкального процесса (ступеней) различными средствами (тематическими, гармоническими, фактурными, динамическими, оркестровыми), тогда как Л. Бетховен стремится к непрерывному развитию, в результате которого выстраивается прямой драматургический вектор. Драматургию брукнеровских финалов обозначим как ступенчато-восходящую драматургию цели, что и определяет специфику структурно-семантической организации заключительных частей симфоний австрийского композитора.

Список литературы:

1. Зайцева Л., Шаповалова Л. Опыт веры в концепции Седьмой симфонии А. Брукнера: Homo Religioso / Л. Зайцева, Л. Шаповалова // Теоретичні та практичні питання культурології: українське музикознавство на зламі століть: Зб. наук. ст. – Мелітополь, 2002. – Вип. IX. – С. 297-308.
2. Зайцева Л. А. Онтологічна концепція музики: на прикладі світських та духовних жанрів: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.01 / Л. А. Зайцева. – Харк. держ. акад. культури. – Х., 2004. – 20 с.
3. Неболюбова Л. Брукнер і Вагнер: Новий варіант постановки старої проблеми / Л. Неболюбова // Українське музикознавство: Наук.-метод. зб. – Київ: НМАУ ім. І. П. Чайковського, 2001. – Вип. 30 – С. 228-236.
4. Нилова В. К критическому пересмотру периодизации симфонического творчества Брукнера / В. К. Нилова // Анализ, концепции, критика: Статьи молодых музыковедов. – Л., 1977. – С. 153-165.
5. Нилова В. Тематизм симфоний Брукнера: жанровые истоки, типические особенности и принципы развития (на примере Восьмой симфонии): автореф. дис. ... канд. искусствоведения: 17.00.03 / В. Нилова. – Ленингр. гос. консерватория им. Н. А. Римского-Корсакова. – Л., 1979. – 20 с.
6. Рождественский Ю. В. Теория риторики / Ю. В. Рождественский. – М.: Добросвет, 1997. – 600 с.
7. Филимонова М. Adagio в симфониях Брукнера / М. Филимонова // Вопросы теории музыки. – М.: Музыка, 1975. – Вып. 3. – С. 272-288.
8. Филимонова М. Симфонизм Брукнера как воплощение эпической концепции / М. Филимонова // Из истории зарубежной музыки. – М., 1979. – Вып. 3. – С. 128-156.
9. Филимонова М. Н. Эпическая концепция симфонизма Брукнера и художественные принципы ее воплощения: автореф. дис. ... канд. искусствоведения: 17.00.02 / М. Н. Филимонова. – Моск. гос. консерватория им. П. И. Чайковского – М., 1984. – 25 с.

Савченко Г.С.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ТРАКТОВКА ФІНАЛУ В СИМФОНІЯХ А. БРУКНЕРА

Анотація
Стаття присвячена вивченню особливостей структурно-семантичної організації фіналів у симфоніях А. Брукнера. Детально аналізується будова сонатної форми у цілому, окремих розділів і партій. Розглядаються темпові, тематичні, гармонічні, образно-семантичні особливості фіналів, які дозволяють вибудувати специфічну драматургію цілі. Виявляються логічні структури, що є основою композиційно-драматургічного процесу частини. Формулюється висновок щодо фіналу як носія семантичної функції заключного емоційного слова у симфонічному циклі.

Ключові слова: симфонія, фінал, семантика, структура, драматургія цілі.

Savchenko G.S.
Yaroslav Mudryi National Law University

TRACTING THE FINAL IN A. BRUCKNER'S SYMPHONIES

Summary
The article considers the structural and semantic organization of finales in the A. Bruckner's symphonies. The structure of sonata form is analysed overall, separate divisions and parties in detail. We consider the tempo, thematic, harmonious, image and semantic features that allow building a special type of dramaturgy. Logical structures lying in the basic level of composition-dramaturgic process are examined. The conclusion about the finale as the emotional word in the symphonic cycle is formulated.

Keywords: symphony, finale, semantics, structure, a special type of dramaturgy.

УДК 336.72

РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ ЕКСЛІБРИСТІВ У ФОРМУВАННІ КОНКУРЕНТНОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ

Тупік В.О.
Київський університет імені Бориса Грінченка

В статті розглядається використання можливостей мистецтва друкованої графіки, а саме графіки малих форм, що є важливим для знайомства з творчістю українських майстрів на міжнародній арені. Сучасна Україна має велику кількість художників, що представляють різні осередки країни, серед яких можна виділити такі школи: київська, львівська, одеська, харківська, що мають високий рівень плодовитості. Серед них є представники, майстерність яких полягає у володінні офорту, меццо-тинто, акватінти, м'якого лаку, сухої голки, що презентують Україну на міжнародних виставках та конкурсах. Зважаючи на те, що творчий потенціал майстрів має досить високий рівень та їх велике творче надбання, рівень наукового вивчення з даного питання ще потребує свого більш повного висвітлення. Основною метою даної статті є визначення тих імен митців, що пишуть нову історію українського екслібриса за межами країни, і є конкурентоспроможними серед світових майстрів. Дається огляд основних заходів, на яких художники вже встигли зарекомендувати себе та отримати престижні нагороди в галузі мистецтва малих графічних форм.
Ключові слова: екслібрис, книжковий знак, графіка малих форм, колекціонування, екслібристика, офорт.

Постановка проблеми. Поряд з іншими країнами світу, Україна також займає своє місце у галузі мистецтва малих графічних форм. Починаючи з кінця XX ст., український книжковий знак отримує нове життя, український екслібрис стає частиною багатьох колекцій зарубіжних шанувальників книжкового знаку. В цей час з'являються серед українських художників імена майстрів, що починають активно популяризувати екслібрис як на території України так і по всьому світу, беручи участь у міжнародних виставках, отримуючи відзнаки у конкурсах. Майстерність українських авторів не поступається художникам з інших країн, а й гідно презентує українське графічне мистецтво. Проблематика полягає у спробі визначити внесок у популяризацію екслібриса українськими майстрами та позначити їх досягнення на міжнародній арені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців, які розглядали тему книжкового знаку, варто відзначити О. Лагутенко, В. Михальчука [2, 3], Ю. Бєлічко, Ю. Романенкову [4, 5, 6], Т. Сафонову, колекціонерів Я. Бердичевського та С. Бродовича. Також слід зазначити і П. Нестеренка [1], його публікації та фундаментальну працю «Історія українського екслібриса». Завдяки своєму новому етапу розвитку, який припав на початок 1990-х рр. у цій сфері є ще багато невисвітлених плям, що потребують свого дослідження. Більшість публікацій має на меті ознайомити з книжковим знаком середини XX ст. в той час як творчість самих авторів досліджується не так часто, висвітлюється окремими дослідниками в періодичних виданнях. Зарубіжні публікації більш широко висвітлюють екслібрис, але переважно в науково-популярному жанрі в періодичних виданнях. Також популяризаторами даного виду графіки є меценати, екслібрис-клуби, які присутні в багатьох країнах, а також конгреси, які дають цьому виду мистецтва продовжувати свою історію.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Визначити внесок науковців у дослідженні та популяризації українських майстрів малої графічної форми у світовій спільноті. Охарактеризувати основні напрямки їх діяльності, спрямованні на визначення іміджу українського екслібриса на міжнародній арені, що є підґрунтям для подальших досліджень.

Мета статті. Головною метою цієї статті є визначення основних напрямів діяльності українських художників у популяризації книжкового знаку за межами України. Вказати провідних майстрів, що представляють мистецтво малих графічних форм на різних конкурсах, конгресах, виставках, зробити огляд основних заходів, на яких себе презентувала Україна.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на те, що історія екслібриса розпочинається ще з XVI ст., він має не таку тривалу історію свого вивчення. Час становлення, формування різних шкіл зі своїми особливостями та індивідуальна манера окремого майстра, зазвичай не були предметом для окремих досліджень. Книжковий знак періоду XX – початку XXI ст. є найбагатшим матеріалом для художників, що починають своє становлення серед екслібристів, для теоретиків, що працюють із матеріалами друкованої графіки, а також для колекціонерів, для яких екслібрис став об'єктом особливої уваги декілька десятиліть назад. Книжковий знак вже давно втратив свої прикладні функції та став окремим витвором мистецтва. Ще раніше його вклеювали на форзаци, зберігали у середині книг, для яких він спочатку був призначений. Згодом його прикладна функція почала нівелюватися, але в останній час їх почали колекціонувати шанувальники, ними обмінюються, їх продають, екслібриси презентують на виставках [4].

Як об'єкт колекціонування книжковий знак в Україні почав привертати свою увагу нещодавно, хоча в інших країнах цей напрямок – захоплення екслібрисом – розпочався не одне десятиліття назад. Десь починаючи з 1990-х рр., його перетворили не тільки в об'єкт для колекціонування, а й отримав життя як малої графічної форми в образотворчому мистецтві.

Варто зазначити і те, що в Україні свою діяльність розпочинає український екслібрис-клуб.

З цього моменту, в Україні з'являється ряд художників, завдяки яким раніше не популярний екслібрис отримує нове життя. Можна відзначити, що цей період припав на час становлення Незалежності в країні і є новим українським екслібрисом. Спочатку у великих містах, а в першу чергу у столиці, почали організовуватись виставки та конкурси книжкового знаку, які отримали статус міжнародних. Завдяки ним, українське мистецтво малих графічних форм почало популяризуватися серед країн Європи, а потім і загалом у всьому світі. Географічна карта популяризації екслібриса створеного українськими художниками починає розширюватися, – це «конкурсна карта» провідних художників країни [2].

З'являються виставки, організовують конкурси, маючи на меті популяризувати цей вид графіки, і дати йому ті ж форми життя, які він отримав закордоном завдяки бієнале та трієнале, що регулярно відбуваються у Чехії, Словенії, Японії, Китаї, Росії.

Золотий вік київського книжкового знаку розпочинається зі вступу в 1994 р. Українського екслібрис-клубу до міжнародної асоціації екслібрисистів (FISAE), що ознаменувався організованими клубом Міжнародними виставками-конкурсами «Жінка в екслібрисі» (Київ, 1993 р.), «Релігій багато – Бог один» (Київ, 1994 р.), які відбулися завдяки активній участі деяких меценатів та зусиллям українських митців. Серед організаторів цих виставок в Україні стали художники-графіки Г. та А. Пугачевські, що знаходились серед витоків «еслібрисоманії».

Паралельно з розвитком популяризації книжкового знаку в Україні, художники починають намагатись вийти на міжнародний рівень, беручи участь у різноманітних конкурсах. Таким одним, з популярних конкурсів малих графічних форм в Іспанії являється конкурс «Mini-print International de Cadaqués», в якому з'явилося не мало нових імен в кінці 1990-х рр. Його особливість полягає в тому, що головним критерієм відбору є розмір твору. Рівень робіт, які подаються, за звичай дуже низький, але через участь у конкурсі намагались пройти всі графіки-початківці, що сприяло більш легкому входу у світ графічних форм та появі їх імен серед міжнародного арт-простору. Але вийшовши на певний рівень визнання, художники менше брали до уваги участь у «Mini-print» і поступово їх зацікавлення в ньому зникала. Значну частину учасників іспанського конкурсу графіки малих форм складали й українські художники – кожного разу в ньому брало участь не мало українців, але переважно – тих, хто розпочинав свій творчий шлях. В Іспанії проходять й інші конкурси, також міжнародного рівня є конкурс екслібриса «Барселона», де українські митці достойно себе зарекомендували серед учасників.

В полі книжкового знаку з'являються імена Г. Пугачевського та А. Пугачевського. При цьому необхідно зазначити, що творчі манери у цих двох художників взагалі різні, кожен з них посвоєму індивідуальний. Феномен цих двох майстрів графіки відмінний рисою, котра, на жаль, завжди була притаманна вітчизняній культурній традиції. А саме – визнання перш за все за кордоном, а батьківщина дає змогу самореалізовуватися значно важче. Вони є представниками двох різних генерацій, різних манер виконання, стилі яких сформувались в руслі взаємовпливу. Важливо відмітити і те, що індивідуальний стиль представника старшого покоління, мабуть, в більшості схильний вплиFву молодшого художника – серед робіт батька помітний вплив сина.

Рис. 1. А. Пугачевський «Мандри Колумба». 1992 р.

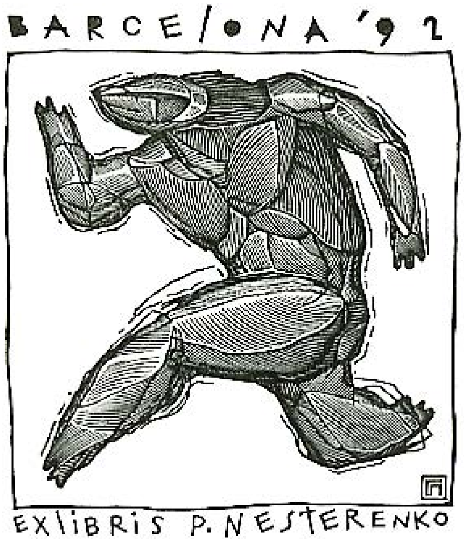

Рис. 2. Г. Пугачевський «Олімпійські ігри в Барселоні». 1992 р.

Перший приз А. Пугачевського міжнародного рівня в конкурсі книжкового знаку є «Мандри Колумба 1492» (рис. 1, Польща, 1992 р. [6]). З кожним роком починає відбуватись тенденція до збільшення різних заходів міжнародного рівня серед інших країн світу, що пов'язана з ростом популярності книжкового знаку як окремого виду мистецтва. З'являються нові імена, що пильно відстежуються колекціонерами, серед яких особливим відчуттям володіє італієць Маріо де Філіппіс, колекція книжкових знаків якого віднесена до Книги рекордів Гіннеса як найбільша колекція у світі.

Не малий внесок у розвиток українського книжкового знаку як самодостатнього елементу світової графіки зробив і київський художник Г. Пугачевський, по його конкурсній та вистав-

ковій географії можна писати історію становлення книжкового знаку незалежної України, його внесок на міжнародній арені в галузі екслібристики. Завдяки творчості цього художника міжнародний простір екслібриса поповнився і з боку України. В 1992 р. першої нагороди був удостоєний київський графік Г. Пугачевський (рис. 2, Іспанія, 1992 р. [6]). У цей час розпочинається активний процес знайомства зарубіжних шанувальників книжкового знаку з новими іменами української екслібристики, що виразилось в запрошеннях на конгреси та конкурси, присуджені їм багатьох престижних премій та вручення замовлень провідними світовими колекціонерами.

Також, наприклад, відбувається немало цікавих конкурсів, на яких художники можуть заявити світові про себе. Низка подій відбулось у Нідерландах (Міжнародний конкурс екслібриса «Друк і папір ФНВ Осс – 1993», Осс;), Франції (Міжнародне трієнале графіки малих форм, Шамальє – 1994), Польші (Міжнародний конкурс екслібриса «Варшавське повстання» – 1994, Варшава; Міжнародне бієнале графіки малих форм, Острів Великопольський – 1995; Міжнародний огляд ксилографічного і ліногравюрного екслібриса, Катовице – 1996), Бельгії (Міжнародне бієнале малих графічних форм, Сінт-Ніклас – 1997), Литві (Вільнюське Міжнародне бієнале екслібриса 1997). Японії («Новий конкурс екслібриса» – 2000, постійні конкурси графіки малих форм в Осаці) [2].

Україна була представлена на більшості цих міжнародних подій дуже достойно класичними техніками високого та глибокого друку, а й ноухау в світі графіки, які належать до так званих «авторських технік» або «змішаних технік», також і комп'ютерною графікою.

У ці роки серед шкіл сучасної графіки малих форм з'явились свої локальні осередки, які достойно представляють нашу країну на міжнародному арт-ринку в цій сфері. Серед творців книжкового знаку в Україні можна визначити імена художників, які проявили себе в глибокому друці – це представники львівської школи, майстри офорту С. Храпов, С. Іванов, також варто й зазначити і луганського майстра К. Калиновича. Хоча й багато майстрів є прихильниками різних авторських технік, що використовують книжкові графіки при створенні екслібрисів сьогодні, в Києві є прихильники класичного офорту в усіх його проявах. К. Антюхін не одноразово з успіхом демонстрував свої роботи, також серед них були й ті, що неодноразово відзначені високими нагородами на міжнародних конкурсах, що створені в техніках офорта, меццо-тинто, акватінти, м'якого лаку, сухої голки. Роботи у художників київської школи частіше можна побачити виконаними на високому професійному рівні в техніках високого друку, в більшості в гравюрі на пластику, що на сьогоднішній день витіснив дерево через його високу вартість. До них можна віднести чорно-білі та монохромні роботи А. Пугачевського, Г. Пугачевського, Р. Агірби, О. Савича та інших майстрів.

Одним із важливих заходів в світі пошанувачів книжкового знаку є Конгрес екслібриса, що відбувається раз на два роки, регулярно змінюючи своє місце проведення (Бельгія, Італія,Нідерланди, Польща, Росія, Чехія). Остання масштабна художня виставка екслібриса «Всесвітнього конгресу 2014-2016» була проведена в Росії, де були зібрані найкращі твори книжкового знаку сучасності серед 39 країн світу. В Центральному виставковому залі картинної галереї в місті Вологда було представлено близько 1500 авторських робіт, створених 383 художниками в різних графічних техніках та матеріалах, гравюр малих форм. Головна тема виставки – загальне й особливе в історії, культурі та мистецтві країн світу. Конгрес був організований Міжнародною федерацією общин екслібристів та російським міжнаціональним товариством любителів екслібриса та графіки. До Росії завітало багато художників, колекціонерів, знавців та любителів гравюри малих форм. Всього за дні проведення заходу в картинній галереї зібрались для спільної творчої діяльності 130 іноземних учасників з 16 країн та близько 100 російських діячів культури. Найбільші делегації були представлені серед таких країн: Білорусі, Китаю, Нідерландів, США, Туреччини, Фінляндії, Чехії, а також і представники з України. Творчі події конгресу викликають великий інтерес серед учасників, головним заходом стала масштабна експозиція «Всесвітня виставка екслібриса 2014-2016». Усі книжкові знаки, що прийняли участь, передані в фонд галереї, були також відзначені великою різноманітністю. В програмі конгресу було 12 спеціальних виставок, що ознаменувалось рекордною кількістю Всесвітніх конгресів даної спеціалізації [7]. Наступний конгрес планують провести в Чехії у 2018 р.

Висновки та пропозиції. Початок 1990-х рр. став новою ерою у розвитку книжкового знаку України, та популяризації його за кордоном, але в самій країні мистецтво малих графічних форм ще не отримало такого розвитку. Хоча в останні роки і в Україні проводяться виставки, конкурси, що присвячені популяризації книжкового знаку з метою зацікавлення публіки, та ознайомлення молоді з мистецтвом екслібриса. Але на жаль, такі заходи ще не набули широкого масштабу і книжковий знак так і залишається мистецтвом для вузького кола прихильників. Також варто зазначити і те, що країна не фінансує можливість проведення таких заходів, це також є перепоною в розвитку даного напрямку, лише завдяки меценатам з'являється змога провести їх. Високий рівень робіт художників, що не поступається рівню світових майстрів, а й іноді перевершує, захоплює різних світових колекціонерів. А той факт, що в Україні екслібрис не набув такого розвитку, як за кордоном, спричинює відтік майстрів до інших країн та направленість робіт на зарубіжного колекціонера. Головним завданням дослідників у галузі мистецтвознавства є те, щоб сприяти визнанню українського майстра в першу чергу в своїй країні, а це не буде сприяти відтоку художньої еліти закордон.

Список літератури:

1. Нестеренко П. Виникнення та етапи розвитку українського екслібриса (XVI – XX ст.) / П. Нестеренко // Мистецький обрій, 2010 – С. 88-92.
2. Михальчук В. Основные тенденции актуализации экслибриса на современном мировом арт-рынке / В. Михальчук // Вісник ХДАДМ. – 2014. – № 3. – С. 70-75.
3. Михальчук В. Экслибрис как объект коллекционирования: опыт современной Украины / В. Михальчук // Науковий аспект. – 2014. – № 2. – С. 92-104.
4. Романенкова Ю. Экслибрис как метод формирования вкуса в современном художественном пространстве / Ю. Романенкова // Четвёртые Казанские искусствоведческие чтения. – 2015. – С. 67-69.
5. Романенкова Ю. Украинская экслибристика на международной арене современной графики / Ю. Романенкова // Мистецтвознавство України: зб. наук. Праць. – 2015. – № 15. – С. 111-118.
6. Романенкова Ю. Графика Аркадия и Геннадия Пугачевских в современном художественном поле / Ю. Романенкова // Сборник материалов II Международной научно-практической конференции «Проблемы и перспективы современной науки» – 2014. – С. 34-40.
7. Шутова Ю. XXXVI Всемирный конгресс экслибриса – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cultinfo.ru/news/index.php?CODE=1500-book-marks-and-prints-of-small-forms
8. Pugachevsky. Name [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pugachevsky.com.ua/gennady/collection-exlibris.html

Тупик В.А.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

РОЛЬ УКРАИНСКИХ ЭКСЛИБРИСОВ В ФОРМИРОВАНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ УКРАИНСКОГО ГРАФИЧЕСКОГО ИСКУССТВА НА МЕЖДУНАРОДНОЙ АРЕНЕ

Аннотация
В статье рассматривается использование возможностей искусства печатной графики, а именно графики малых форм, что есть важным для знакомства с творчеством украинских мастеров на международной арене. Современная Украина имеет большое количество художников, что представляют разные центры страны, среди которых можно выделить такие школы: киевскую, львовскую, одесскую, харьковскую, что имеют высокий уровень плодовитости. Среди них есть представители, мастерство которых зависит в владении офорта, меццо-тинто, акватинты, мягкого лака, сухой иглы, что представляют Украину на международных выставках та конкурсах. Смотря на то, что творческий потенциал мастеров имеет очень высокий уровень и их большое творческое достояние, уровень научного изучения с данного вопроса еще требует своего более полного осветления. Главной целью данной статьи есть определение тех имен художников, которые пишут новую историю украинского экслибриса за границей страны, и являются конкурентоспособными среди мировых мастеров. Дается осмотр основных мероприятий, на которых художники уже успели зарекомендовать себя и получить престижные награды в области искусства малых графических форм.
Ключевые слова: экслибрис, книжный знак, графика малых форм, коллекционирование, экслибристика, офорт.

Tupik V.O.
Borys Grinchenko Kyiv University

PART OF UKRAINIAN EX-LIBRIS ARTISTS IN FORMATION COMPETITIVE ABILITY UKRAINIAN GRAPHIC ART AT THE INTERNATIONAL ARENA

Summary
The article explore using possibilities of arts of printmaking, especially graphic arts of small forms, is important for acquaintance with creation by Ukrainian masters on the international stage. Modern Ukraine has many numbers painter, which represent different centers of country, among which we can distinguish schools: Kiev, Lviv, Odessa and Kharkiv are the most fruitful. Among them there are representatives from the skills etching, mezzo-tinto, aquatint, soft varnish, dry needles, which represent Ukraine on the international exhibitions and competitions. Despite the fact that creative potential of masters has highest level and them great creative asset, the level of science which explore this question requires its full research. The main purpose this article is determination of names of painters, which write a new history of Ukrainian ex-libris abroad of country and have competitive among the world masters. In the article view the main events, where artists had already proved themselves and received prestigious prizes in area of the small graphic art forms.
Keywords: ex-libris, bookplate, graphic arts of small forms, collection, ex-libris science, etching.

УДК 7(74)(745)

ВОЛИНСЬКА ІКОНА З КОЛЕКЦІЇ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Цугорка О.П.
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури
Форманюк Т.М.
Національний музей історії України

Досліджена настінна храмова ікона «Святий Яків брат Господній» початку XVIII ст. з колекції образотворчого мистецтва Національного музею історії України. Проаналізовано особливості семантики теми та стилю ікони. Досліджувана ікона – рідкісний іконографічний зразок відображення теми святих апостолів в українському малярстві Західного регіону. Ікона святого Якова походить з Волині. Образ святого і зараз важливий для християн: соборне послання апостола Якова актуальне повсякчас для віруючих.
Ключові слова: волинська ікона, настінна храмова ікона, «Святий Яків брат Господній», українське малярство XVIII ст., апостол, православні свята, музей.

Постановка проблеми. Ікона «Святий Яків брат Господній» з фондів НМІУ раніше не мала достатньої наукової атрибуції. Для введення її в науковий обіг та участі в музейних експозиціях і виставках необхідно було провести наукове дослідження та уточнити якого саме регіону України цей образ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукових праць дослідників волинської ікони в культурно-мистецькій сфері дають можливість точно класифікувати ікони українського малярства Західного регіону. Теоретичною базою для дослідження слугували праці таких мистецтвознавців як, насамперед, П. Жолтовський, В. Свенцицька, Т. Єлісєєва, Є. Ковальчук, Л. Карпюк та ін. науковців. Ступінь розробленості даної проблеми не можна назвати вирішеною. Образ «Святий Яків брат Господній» був попередньо записаний в музейній документації як ікона Західного регіону України. Під час наукової атрибуції було уточнено, що іконографія за багатьма ознаками відповідає волинській.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не всі волинські ікони відомі. На протязі останніх десятиліть мистецтвознавство суттєво збагатилось інформацією про традиційні українські ікони. Вагомою частиною цього наукового пошуку є дослідження ікони «Святий Яків брат Господній».

Мета статті. Стаття присвячена настінній храмовій іконі з колекції образотворчого мистецтва НМІУ, яка раніше не була опублікована. За радянських часів українська іконографія мало вивчалася. Більше уваги приділялося візантійському іконопису. В незалежній Україні звернулись до своїх традицій і стали більше цікавитись забутим українським малярством.

Виклад основного матеріалу. Серед різноманітної колекції образотворчого мистецтва НМІУ велику увагу привертає до себе ікона з зображенням святого апостола Якова – брата Господа Ісуса. Це великий за розміром образ – 105х64 см, де на золотистому тлі зображений на повний зріст чоловік в 3/4 вліво. Одягнений в зелений хітон та коричневий гіматій, ноги босі. Волосся темне до плечей, без головного убору, вуса маленькі. Голова трохи схилена, права рука намальована з відкритою долонею, що означає праведника без єдиної лукавої думки – він відкритий всією душею для людей. В лівій руці тримає сувій – так зображуються апостоли, святителі, мученики. Часто сувій малюється розгорнутим, де написані слова з Соборного послання апостола Якова: «...як тіло без духа мертве, так і віра без діла мертва...». Внизу ліворуч зображений храм з Єрусалима, де святий Яків був єпископом. Перед церквою двоє чоловік б'ють палицями апостола, який лежить ниць. Постать святого набагато більша за сцену знущань: автор ікони цим показав, що апостол сильніший за всі ці фізичні муки, бо у нього сильна віра. Тло ікони та німб – різьблений позолочений левкас, декорований тисненим рослинним орнаментом. На ньому по обидва боки фігури в клеймах напис: «...А.АѢ...» – «ПоПЛоТи БрАт Гдє». Основа ікони зроблена з двох дерев яних дощок, які склеєні між собою і скріплені двома дерев'яними шпугами. Ікона вставлена в просту дерев'яну раму, яка кріпиться за допомогою дерев'яних цвяхів. За візуальними ознаками можемо визначити, що образ був призначений для храму як настінна ікона.

Святий Яків був сином святого Йосипа, Обручника Пречистої Діви, сином за плоттю від його першої дружини і тому в Євангелії називається братом Господнім [4]. З юності своєї полюбив дуже скромне життя і страв усіляких, масла, й олії ніколи не їв, тільки один хліб, також вина і хмільного напою не вживав, тільки воду, в лазню не входив і плотське задоволення відкинув. На тілі завжди мав колючу волосяницю, спав мало – усі ночі в молитві проводив, а від частих молитов на колінах у нього загрубіла шкіра на колінах. Був непорочним до кінця свого життя. Згідно Святого Передання, Господь Ісус Христос явився йому після Свого Воскресіння і поставив його Єпископом Єрусалимської Церкви. Апостолу Якову випала особлива діяльність: він не подорожував з проповіддю по різних країнах, як решта апостолів, а навчав і священнодіяв у Єрусалимі. Як Предстоятель Єрусалимської Церкви, він головував на Апостольському Соборі в Єрусалимі в 51 році [4]. На цьому Соборі пропозиція, зроблена ним, стало резолюцією Апостольського собору. Його ще називали Яків Молодший, Яків Праведний, брат Господній – один з 70-ти апостолів Ісуса Христа. Він є автором Послання Іако-

ва, який входить в склад Нового Завіту (в тому числі оповідь про Різдво Богородиці і її Введення в храм). Будучи Єрусалимським Єпископом близько 30 років, він поширив і утвердив Святу віру в Єрусалимі та у всій Палестині [4].

Служіння Апостола Якова проходило серед безлічі ворогів християнства, проте він поступав розсудливо і справедливо, так що його поважали не тільки християни, але й юдеї, називаючи опорою народу і Праведником.

Бачачи такий вплив Апостола, юдейські начальники стали побоюватись, щоб весь народ не навернувся до Христа і вирішили скористатись проміжком часу між від'їздом прокурора Феста і прибуттям на його місце Альбіна для того, щоб схилити Якова до зречення Христа або вбити його. Первосвящеником в цей час був саддукей Анан. При великому скупченні народу Апостола вивели на ганок храму та після декількох улесливих слів зневажливо запитали: «Роскажи нам про Розп'ятого?». «Ви питаєте мене про Ісуса? – голосно сказав Апостол Яків – Він сидить на Небесах по правиці Всевишнього і знову прийде на хмарах небесних». В натовпі багато християн радісно вигукнули: «Осанна Синові Давида!» Первосвященики й книжники закричали: «О, і сам Праведник в омані!» І скинули його на землю. Апостол Яків зумів ще піднятися на коліна і сказати: «Господи, прости їх! Вони не відають, що творять». «Поб'ємо його камінням», – закричали його вороги. Один священик із племені Рехава почав умовляти їх: «Що ви робите? Бачите, Праведний за вас молиться», але в цю хвилину один єврей-сукнороб вдарив своїм вальком Апостола по голові і вбив його. Сталось це близько 63 року [4]. Разом із ним було вбито багато християн.

Юдейський історик Йосип Флавій, перераховуючи причини падіння Єрусалиму, говорить, що Господь, покарав євреїв, між іншим, за вбивство Праведного Якова. Апостол Яків незадовго до своєї смерті написав Соборне послання, основною метою якого є – втішити і зміцнити навернених до віри юдеїв у стражданнях, які мали відбутися з ними та застерегти їх від омани, що нібито одна віра може врятувати людину. Святий Апостол пояснює, що віра, яка не супроводжується добрими справами є мертвою і не веде до спасіння [2, с. 23].

Також, церква вважає Апостола Якова укладачем найдавнішого чину Божественної Літургії [2, с. 23-24]. Як відомо, в часи апостолів ще не існувало строго складеного чина Божественної літургії. Перші християни здійснювали літургію не по затвердженому зразку, а так як дозволяв час або хто скільки міг. Поступово молитви і священнодійства закріплювались і створювався один канонічний чин богослужіння. Напротязі століть літургія трохи змінилась: добавились пісне співи «Символ віри», «Достойно є», «Святий Боже», «Єдинородний Сине...» та ін. Починаючи з IX ст. Божественна літургія майже кругом витісняється літургіями святого Василія Великого і святого Іоанна Золотоуста, які більш торжественні і пасують пишним імператорським богослужінням Константинополя [4].

На тому місці, де загинув святий Яків (біля храму), його захоронили і поставили пам'ятник. В XI ст. святий Феофан, архієпископ Нікейський, блаженний Георгій Нікомидійський написали пісне співи на честь святого апостола Якова [2, с. 24].

Православна церква святкує пам'ять Святого Якова 23 жовтня і першу неділю після Різдва Христового [6].

Соборне послання апостола Якова актуальне повсякчас для віруючих. Воно адресоване не конкретно общинам чи окремим людям, а всім християнам: «З великою радістю приймайте, браття мої, різні спокуси! Бо спокуса – це значить випробування. Без випробувань не взнаєш, віруючий ти чи не віруючий. І на останок, випробування вашої віри створює терпіння. А терпіння, виявляється, – найголовніше!» [6].

Наукове дослідження виявило, що ікона має багато спільних рис з волинськими образами. Типовими рисами цієї іконографії є орнаментована декорація тла, так як Волинь славилась ще й різьбою по дереву, що не може не відобразитись на інших видах мистецтва (в даному випадку – золоте тло, яке означає Божу присутність, покрите тисненим орнаментальним мотивом); використання реалістичних елементів, а також колорит, що об'єднує вохристі, коричневі, блідо-рожеві, сіро-блакитні та смарагдові кольори [3, с. 38-41]. Старовинна ікона змальована не площинно, а з означеною глибиною простору. Лик святого та одяг чітко окреслені в об'ємі й виділені на тлі. Святий образ матеріалізований і неначе наближений до глядача. Це був не тільки малярський засіб. Означення близькості святого до людини – це вияв філософського змісту ікони, розуміння анонімними авторами невидимої присутності персонажів духовного світу у світі видимому й реальному.

Досить своєрідною є ця ікона в композиційному вирішенні. Пряма постава з трохи схиленою головою, фронтальне написання лику, пильний сповнений суму погляд апостола спрямований на глядача. Смугляве обличчя, оливкові очі, продовгуватий ніс, маленькі стиснуті чіткі вуста – все це чітко передає характер єврейської національності та надзвичайно точно передає доброту та святість даного образу. Це не тільки малярський засіб. Означення близькості святого до людини – це вияв філософського змісту ікони, розуміння українськими авторами невидимої присутності персонажів духовного світу у світі видимому й реальному [5, с. 290]. Митці ікони на Волині наче бачили небо, його мешканців, увесь незбагненний духовний світ не у дзеркалі небесного раю, не як площинні й безтілесні тіні, а у вигляді правдивого з'явлення небожителів на землі у своїй матеріальній суті, подібно до того, як з'явився учням воскреслий із мертвих Ісус Христос. Це й визначило небесну чистоту кольорів ікони, наявність численних тонових переходів, які разом з особливим способом нанесення ліній, контурів, штрихів утворюють неповторний мальовничо-пластичний ефект.

Волинь має давню історію іконопису, про розквіт якого ще за часів Київської Русі-України та, особливо, Галицько-Волинської держави, писали літописці. Серед найважливіших свідчень тієї доби – знаменита похвала князеві Володимирові Васильовичу, на сторінках Галицько-Волинського літопису. Традиції волинського іконопису зберігалися і збагачувалися новими вершинами в наступні епохи, коли мистецькими осередками в Україні

стали великі міста. Документально зафіксовані імена малярів, котрі працювали у Володимирі, Ковелі, Острозі, Ратному та в інших містах Волині [1, с. 8].

Висновки. Отже, за багатьма ознаками ікона святого Якова походить з Волинської області. Образ створений за візантійськими традиціями. Збережена усталена іконографія, композиція та техніка, але трактування образу унікальне, має вплив українського малярства. Зберігається м'якість ліній, обличчя втратило візантійську строгість ліній. Натомість з'являється теплота, ліричність, ніжність, образ стає рідним, у нього хочеться просити заступництва. Своєрідна кольорова гамма від коричнево-зелених до золотистих тонів, крупний візерунок різьбленого золоченого тла – все це створює єдиний композиційний ансамбль. Лик святого Якова написаний як на Волинських іконах: овальної форми з гострим підборіддям та легкими тінями об'єму, брови напівкруглі, очі невеликі. Досліджувана ікона – рідкісний іконографічний зразок відображення теми святих апостолів в українському малярстві Західного регіону. Аналіз зображення теми засвідчує, що ікона належить до давньої іконографічної традиції, яка мала візантійську основу і була відомою в українському мистецтві ще в княжі часи. Дослідження волинської ікони свідчить про творче втілення іконописцями канонічних іконографічних джерел, які покликані були донести до людей основи християнського віровчення. У свої твори майстри активно вводять архітектурні елементи (храми і світські споруди), елементи натюрморту, побутових предметів. Персонажі наділені конкретними характеристиками стосовно віку, статусу, в одежах присутні елементи народного вбрання. Своєрідне поєднання народними майстрами церковного канону і елементів світськості робить образи самобутніми та оригінальними.

Список літератури:

1. Волинська ікона XVI-XVIII ст.: Каталог та альбом / Авт.-упоряд.: Кот С., Єлісеєва Т., Ковальчук Є., Карпюк Л.; Під ред. Кота С. – К., Луцьк: ТОВ «Спадщина», 1998. – 102 с.: Іл.
2. Жолтовський П.М. Художнє життя на Україні в XVI-XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1983. – 180 с.
3. Луцик І.Я. Житія святих, пам'ять яких Українська Греко-Католицька Церква кожного дня впродовж року поминає. Львів, Видавництво «Свічадо», 2013.
4. Свенцицкая В.И. Украинская икона. – Декоративное искусство СССР, 1970 г., № 9.
5. Святий Яків [Електронне джерело]. – Режим доступу: http://kolomija.com/bbloteka/zhittya-svyatih/733-zhittya-svyatogo-apostola-yakova-brata-gospodnogo-po-plot.html – Назва з титул. екрана
6. Степовик Д.В. Сучасна українська ікона. – К.: Мистецтво, 2005. – 304 с.: іл.
7. Православные праздники [Електронне джерело]. – Режим доступу: http://sib-catholic. ru/3-maya-svyatyie-filipp-i-iakov-mladshiy-apostolyi-prazdnik – Назва з титул. екрана

Цугорко О.П.
Национальная академия изобразительного искусства и архитектуры
Форманюк Т.М.
Национальный музей истории Украины

ВОЛЫНСКАЯ ИКОНА ИЗ КОЛЛЕКЦИИ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ИСТОРИИ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследована настенная храмовая икона «Святой Яков брат Господний» начала XVIII в. из коллекции изобразительного искусства НМИУ. Проанализированы особенности семантики темы и стиля иконы. Исследуемая икона – редкий иконографический образец отображения темы святых апостолов в украинской живописи Западного региона. Икона святого Якова родом из Волыни. Образ святого и сейчас важный для христиан: соборное послание апостола Якова актуальное для верующих.
Ключевые слова: волынская икона, настенная храмовая икона, «Святой Яков брат Господний», украинская живопись начала XVIII в., апостол, православные праздники, музей.

Tsugorko O.P.
National Academy of Arts and Architecture
Formanuk T.M.
National Museum of the History of Ukraine

VOLYN ICON OF ART COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE

Summary
Investigated icon Saint James the Lord's brother of art collection of the National museum of the history of Ukraine. The features of semantic themes and style icons. This icon rare iconographic display like the Apostles in the painting Ukrainian western region. Icon Saint James the Lord's brother originated from Volyn. Apostle James Cathedral relevant and is for believers.
Keywords: Volyn icon, wall temple icon, Saint James the Lord's brother, Ukrainian painting 18th century, Apostle James, orthodox holidays, museum.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 364.4-3.08

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ СЛУЖБИ НА ПІДПРИЄМСТВІ В СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ АДАПТАЦІЇ МОЛОДИХ ПРАЦІВНИКІВ

Пірог Л.А.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Досліджено роль соціальної служби на підприємстві в процесі соціально-психологічної адаптації молодих працівників. Визначено соціально-психологічну службу як спеціалізований підрозділ у системі управління підприємством, що забезпечує ефективність його діяльності, удосконалення управління соціальними процесами в трудових колективах, розвиток виробничої активності робітників і створення умов для розвитку особистості. Адаптація молодого працівника розглядається як механізм гнучкої перебудови до умов життя, що змінюються, а також активне оволодіння нормами колективного професійного спілкування, виробничими знаннями, дотриманням традицій організації. Вона залежить насамперед від ступеня адаптації на професійному рівні і від соціально-психологічної атмосфери в колективі. З'ясовано, що соціальний контроль також відіграє певну роль в процесі адаптації молодих працівників на підприємстві. Необхідними характеристиками соціального контролювання успішності адаптації молодих працівників є гнучкість та здатність відрізняти різні соціальні відхилення від соціальних норм діяльності. Визначено, що соціальний працівник щоденно проводить роботу зі створення найсприятливіших умов для підвищення дієвості соціальної інформації, а також залучається до роботи щодо підбору, розміщення та оцінки рівня професійної підготовки майбутніх та молодих працівників; сприяє ефективній реалізації функцій традиційних служб на підприємстві та безпосередньо виконує свої специфічні функції.
Ключові слова: соціальна служба підприємства, соціально-психологічна служба, соціально-психологічна адаптація, молоді працівники, соціальний контроль, соціальний працівник.

Постановка проблеми. Ступінь задоволення потреб людини характеризується насамперед її якістю життя, що визначається відповідними нормами, звичаями, традиціями. Від рівня життя залежить ступінь здоров'я та освіти, а ці показники, в свою чергу, обумовлюють можливість інтенсивно й продуктивно працювати.

Соціально-економічні зміни, що відбуваються на сучасному етапі розвитку українського суспільства, потребують розробки комплексної системи забезпечення соціально-психологічного супроводу промислового виробництва. Перед науковцями постає завдання розробки концептуальних підходів і пошуку методів і засобів організації соціальної служби на промислових підприємствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціально-психологічні дослідження у сфері промисловості мають глибоку історію. Такі дослідження проводилися соціологом М. Вебером (кінець XIX ст.), Чикагською школою соціології й соціальної психології (США, Елтон Мейо), на пострадянських просторах це дослідження Г.М. Андрєєвої, В.О. Ядова та А.Г. Здравомислова.

Серед сучасних науковців, які займаються проблемою організації роботи й функціонування соціальної служби на промисловому підприємстві можна відзначити Т.Ю. Базарова, Є.О. Клімова, Є.В. Матвєєва, В.В. Васильєва. Зокрема, різні аспекти теорії та практики управління процесом адаптації розглянуті в роботах Т.Ю. Базарова, В.В. Васильєва, М.П. Лукашевича та ін. М.П. Лукашевич, у контексті ринкового реформування суспільства, аналізує соціальні процеси в галузі праці: трудову адаптацію, мотивацію і стимулювання праці, соціальний контроль.

Відомий український фахівець у сфері кадрового менеджменту В.В. Васильєв в монографії «Система адаптації робітників до професійної діяльності» звертає увагу на важливість науково-обґрунтованого підходу щодо організації управління процесом адаптації молодих робітників на підприємстві. Вивчення ролі соціально-економічних мотивів під час виробничої адаптації здійснив С.Ф. Горбань.

Наукові дослідження В.В. Васильєва, В.В. Чичилімова, А.П. Поплавської, В.О. Радкевича присвячені дослідженню умов та факторів, які впливають на адаптацію молодих робітників, ефективності різних видів виробничої адаптації, визначення ролі соціальної служби та соціального контролю в процесі успішної адаптації молодих робітників на підприємстві.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день чимало науковців та управлінців знаходяться у пошуку шляхів ефективнішої організації праці та управління нею задля досягнення найкращих результатів роботи. У працях соціологів, які стали засновниками служби соціального розвитку, у стратегії щоденної діяльності перших таких служб затверджувалась ідея про фахівців, які кваліфіковано займаються дослідженням соціальних процесів та пошуком шляхів їх оптимізації. Надаючи соціальну інформацію (у тому числі й прогнози, пропозиції керівництву, державним органам), вони впливають на вдосконалення управління колективом [9, с. 90-95]. Але на практиці сьогодні дуже часто прорахунки кадрового менеджменту на багатьох підприємствах України проявляються в тому, що робота з персоналом ведеться дуже не технологічно.

Дослідження вчених різних країн світу підтверджують, що через досить короткий термін використання новітніх технологій на підприємстві буде мати всезагальний характер, а отже кардинально зміняться виробничі процеси. За цих умов функції робітника на підприємстві розширюються: він має поєднувати в собі якості висококваліфікованого робітника й менеджера, здатного спроектувати й забезпечити ресурсами трудовий процес, самостійно виконати роботу, постійно орієнтуючись на максимальне задоволення інтересів замовників.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення ролі соціальної служби на підприємстві в процесі соціально-психологічної адаптації молодих працівників. Для цього необхідно з'ясувати місце соціальної служби в організаційній структурі на підприємстві, визначити сутність соціально-психологічної адаптації та ролі соціального контролю в процесі успішної адаптації молодих працівників на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Соціальна служба – це важлива структурна ланка в системі управління виробничим колективом перед якою стоїть складне завдання інтеграції з давно існуючою традиційною структурою управління. Соціально-психологічна служба підприємства – це спеціалізований підрозділ у структурі будь-якого підприємства, призначений для проведення практичної психологічної роботи. Метою її діяльності є розробка й реалізація заходів, що забезпечують використання психологічних чинників підвищення ефективності підприємства, удосконалення управління соціальними процесами в трудових колективах, розвиток виробничої активності робітників і створення умов для розвитку особистості [6, с. 124]. Робота соціальної служби може бути ефективною тільки тоді, коли вона є органічною ланкою цілісної системи управління колективом.

Реальна діяльність служб соціального розвитку дуже відрізняється від так званої моделі «дослідника – консультанта». І справа тут саме в реальних суспільних умовах її реалізації. Це зумовлює насамперед необхідність переходу до фундаментально-креативної моделі навчання, яка ґрунтується на засадах особистісного, діяльнісно-розвивального і системного підходів до формування в молодих робітників умінь аналізувати технологічні ситуації, самостійно приймати рішення і виробляти критерії оцінювання результатів професійної діяльності [14].

Дослідження, що узагальнюють практику соціальної роботи на промислових підприємствах, щодо проблематики соціальних служб [5, с. 260] та більшість вчених найчастіше виділяють три групи функцій: дослідницькі, організаторські (діяльність, направлена на впровадження в практику управління, у тому числі соціального планування, результатів досліджень) і педагогічні [12]. У той же час усі вони тісно взаємопов'язані й органічно доповнюють одна одну.

Саме соціально-психологічна служба підприємства проводить дослідження умов, які впливають на ефективність роботи всього підприємства в цілому. Для цього використовуються бесіди з колективами, з окремими людьми, проводяться власні спостереження та аналіз роботи окремих підрозділів. Саме соціально-психологічні дослідження спрямовані на виявлення компетентності (професійної придатності) молодих робітників, їхніх професійно-значущих властивостей, професійної стагнації та деформації [12].

Об'єктивна потреба в соціально-психологічній службі викликана зростанням вимог до якості інформації, що застосовується в практиці управління людським фактором. У зв'язку з цим слід зазначити, що турбота про підвищення якості соціальної інформації на підприємстві є основною в роботі працівника соціально-психологічної служби. Дослідницька робота це первинний, початковий напрям діяльності соціальних працівників, який передує іншим – організаторській і педагогічній. Таким чином, специфіка соціальних досліджень на підприємстві в системі соціального захисту робітників, полягає, насамперед, в тому, що такі дослідження тісно пов'язані з практикою соціального управління. Вони є своєрідним перехідним містком між такими специфічними видами діяльності, як «наукові дослідження» та «практика соціального управління».

Однією з невід'ємних складових діяльності соціальних служб на підприємстві є високий рівень культури міжсуб'єктної взаємодії, який забезпечує успішну взаємодію людей в умовах здійснення професійної діяльності. Вона виявляється в будь-яких життєвих ситуаціях як різностороння обізнаність з феноменом спілкування, усвідомлення його цінності, як реалізація соціально-адекватних регулятивних програм, як ефективна комунікативна поведінка.

Комунікативну діяльність людей у різних професійних галузях визначають насамперед особливості, зумовлені специфікою тієї чи іншої професії. В такому контексті формування професійної культури соціального працівника є очевидною з огляду на динамічний розвиток й глобалізацію комунікативних процесів в усіх сферах суспільного життя, що пов'язано з входженням нашої держави у європейський простір [3, с. 3-4].

Соціальні працівники не віднімають у традиційних служб жодної ділянки чи сфери їх діяльності. Вони тільки сприяють ефективній реалізації їх функцій та виконують свої специфічні. Практично це робиться наступним чином: досліджуються фактори, які впливають на ті чи інші аспекти соціальної політики на підприємстві, аналізується ефективність тих чи інших форм та методів роботи з людьми, ведеться пошук шляхів їх вдосконалення, розробляється конкретна технологія такого вдосконалення, надається допомога в її практичній реалізації.

Так, об'єктами соціального дослідження на підприємстві можуть виступати проблеми трудової мотивації молодих робітників і колективів. Як правило, успішне вирішення кожного питання вимагає комплексного підходу з позиції різних наук, які вивчають людський фактор – соціальної роботи, соціології, економіки, педагогіки та інших наук. Особливо важливим комплексний підхід є для молоді, яка вперше приступила до роботи на підприємстві. А рівень довиробничої базової професійної підготовки молоді, яка працевлаштувалася на певне підприємство може бути різним. Саме тому програма довиробничої підготовки адаптантів повинна бути диференці-

йованою відповідно до вихідного базового рівня кожного з них.

Як показує практика, інтерес до праці та зростання майстерності є головними союзниками в процесі виховання ініціативного, свідомого, сумлінного ставлення до праці. Стосовно цього варто зазначити, що професійне навчання адаптанта не завершується оволодінням ним самим певним мінімумом знань і навичок, необхідних для виконання на прийнятому рівні певних соціально-професійних ролей. Також практика показує, що початкова професійна підготовка адаптанта створює для нього тільки елементарні передумови для подальшого безперервного зростання його професійної майстерності протягом всієї трудової кар'єри. На думку В.В. Васильєва, цей процес професійного зростання майбутніх професіоналів найбільш інтенсивно проходить у перші 10-15 років професійної трудової кар'єри [4, с. 106, 111].

Звичайно, колишньому учню після закінчення навчального закладу під час роботи на певному підприємстві необхідно не тільки освоїти професію та познайомитися з новими людьми, але й навчитися жити в нових соціальних умовах. Соціально-психологічна адаптація для молодих працівників в даній ситуації відіграє певну роль. Під цим видом адаптації розуміється звикання до нового соціального кола, його традицій та сформованих норм, а також до нових форм керівництва [2, с. 18]. Практика показує, що молодому працівнику в даній ситуації необхідно відчути себе значущим членом колективу, якого усі поважають, цінують і прислухаються до його думки [7, с. 10-23]. Але в той же час і самому працівнику необхідно в даній ситуації вести себе гідно, а також поважати стійкі традиції колективу і організації [11, с. 134-135].

Комплексність соціально-психологічної підтримки забезпечується насамперед за рахунок універсалізму соціального працівника та його підходу до аналізу явищ; за рахунок спільної роботи в соціальній службі представників різних спеціальностей: соціологів, психологів; за рахунок тісної ділової співпраці соціальних працівників з інженерними й економічними службами підприємства (економічною лабораторією, лабораторією наукової організації праці (НОТ), відділом технічного навчання та ін.). На процес адаптації молоді в трудовому колективі великий вплив у роботі соціального працівника відіграє, перш за все, організаторська та виховна робота.

Як показує практика, така робота починається насамперед з прийняття нового працівника і організації з перших днів його роботи на підприємстві. На етапі працевлаштування важливо зробити максимум можливого в певних конкретних умовах для гармонізації потреб, інтересів, життєвих планів молодого працівника виходячи із наявних можливостей підприємства [4, с. 121].

При комплектації більшості робочих місць працівники кадрових служб за допомогою соціальних працівників вивчають особисті якості адаптантів, які дійсно бажають працювати на підприємстві, перш за все з метою підбору, в межах можливостей підприємства, особливо для тих робочих місць, які висувають високі вимоги до динамічних та психофізіологічних характеристик особи за допомогою проведення професійного відбору.

Досвід засвідчує, що кращі умови для адаптації є на тих підприємствах, де більше уваги приділяється процедурі прийняття [4, с. 108, 121-122]. Адаптація молодого працівника – це перш за все механізм гнучкої перебудови до постійно-змінюваних умов життя, а також активне оволодіння нормами колективного професійного спілкування, виробничими знаннями, дотриманням традицій організації. Вона залежить насамперед не тільки від ступеня адаптації на професійному рівні, але і від соціально-психологічної атмосфери в колективі [11, с. 134].

Саме професійна адаптація передбачає прийняття кожним працівником всіх необхідних елементів його професійної діяльності: завдань, предмета, засобів, способів, результатів, умов в рамках даної професії. Саме цей вид адаптації пов'язаний перш за все зі звиканням працівника до умов організації трудової діяльності, системи менеджменту, способів керівництва, всієї системи соціальних взаємозв'язків в організації [11, с. 135].

В свою чергу, адаптація особи до певного соціокультурного середовища може мати чотири форми. Вона може затриматись на стадії психологічної реорганізації, коли адаптант, оволодіваючи новими взірцями поведінки, новими системами цінностей та критеріями оцінок, вміє застосовувати їх, де це потрібно, але не визначає їх як свої власні, не ідентифікується з ними, ставиться до них негативно. А у деяких ситуаціях, як показує практика, пристосування може просунутись далі і досягти стадії толерації, коли адаптант та соціальне середовище, в яке він включається, взаємно визнають свої специфічні культурні цінності та способи поведінки, хоч і не поділяють наміру змінювати свої погляди, взірці поведінки. Повне ж пристосування, є асиміляцією, коли особа, яка адаптується до нових умов на підприємстві відмовляється від усіх своїх взірців та цінностей, які існували в її житті раніше, приймаючи в повному об'ємі та ідентифікуючись з іншими членами колективу нові умови підприємства [4, с. 104].

Соціальні працівники можуть надати допомогу керівництву підприємства в налагодженні відносин між робітниками та встановити ступінь задоволеності місцем роботи молодих працівників. Для успішної адаптації молодого працівника на підприємстві, дуже важливим є у перші місяці роботи допомогти йому відкрити привабливість професії, навчити його бачити красу та романтику в повсякденній буденній праці. Тобто в перші місяці роботи нового працівника спеціаліст повинен на практиці вивчити реальний рівень його професійної підготовки, визначити, які виробничі операції він знає як виконувати, але не володіє навичками швидкого виконання, а також які операції він не вміє виконувати. Це насамперед дає змогу спеціалісту розробити індивідуальну для кожного молодого працівника програму освоєння професії безпосередньо в процесі трудової діяльності. В залежності від початкового рівня професійної підготовки адаптація молодого працівника ділиться на декілька етапів тривалістю один – два місяці кожний [4, с. 107].

У процесі початкової професійної підготовки адаптантів провідну роль відіграє професійно-педагогічна майстерність наставника, який безпосередньо спрямовує, корегує та стимулює самостійні зусилля новачка, що спрямовані на оволодіння професійною майстерністю. Складові діяльності, які необхідно засвоїти на підприємстві, наставник повинен пояснити і показати, запропонувати адаптанту повторити, а далі – шляхом повторення і корегування, – вдосконалити і закріпити. Так званий «метод трудового наставництва» в реальному процесі включає в себе: підготовку, показ, пояснення, спробу виконання, тренування і закріплення [1, с. 55].

Етап адаптації в житті кожного молодого працівника, обов'язково є присутнім, але всі адаптанти справляються з ним по-різному. Процес адаптації насамперед вимагає від самого адаптанта перебудови свого внутрішнього світу, переосмислення своїх звичок, які не дають їм змоги повністю розкритися перед колективом і керівником підприємства, а також стримування недоречних емоційних поривів. В перші роки роботи в кожному з адаптантів формується нова особистість, з'являються нові знання і навички, змінюється поведінка, яка більше за все відповідає новому статусу самого адаптанта [11, с. 135]. Але якщо проблема з адаптацією в молодого працівника затягується надовго то йому в даній ситуації необхідно зосередитися, переосмислити ситуацію, що склалася і виробити шляхи її вирішення. Можливим шляхом згуртування з колективом може бути спільна участь у заходах підприємства, які піднімають здоровий дух колективу не тільки з ділового боку, але й з особистого. В даній ситуації молодому працівнику необхідно не тільки розглянути свою поведінку в суспільстві, але також і навчитися аналізувати наскільки вона є комфортною для оточуючих його людей. Також позитивний ефект може принести створення кімнати відпочинку, де адаптанти могли б обговорити свої особисті інтереси, відпочити від накопиченого вантажу робочого процесу, а керівники структурних підрозділів могли би проводити із ними ігри, які зміцнюють дружні зв'язки всіх адаптантів [8, с. 8].

Таким чином, адаптація кожного молодого працівника на підприємстві є важливим елементом управління. Роботодавці в даній ситуації зобов'язані перш за все розуміти необхідність прийняття відповідних заходів щодо пристосування і звикання членів колективу до нового режиму роботи і спілкування, але мало хто в певному сенсі вирішує дану проблему. Проблема адаптації молодих робітників на підприємствах на сьогоднішній день дійсно існує і вимагає вона дуже серйозної розробки та прийняття заходів щодо її регулювання.

Саме цілеспрямована діяльність соціальнопсихологічної служби на підприємстві може стати запорукою успішної професійної адаптації молодих працівників. Кожне соціальне дослідження повинне завершуватися чіткими конкретними соціотехнічними рекомендаціями і навіть розробленими алгоритмами їх реалізації. Тобто, кінцевий результат виконання даної функції – створення керівництвом необхідних умов адаптації як рішення певної соціальної проблеми.

Не менш важливим важелем активного впливу соціальних працівників щодо ефективності процесу адаптації молодих працівників є участь у створенні різних нормативних документів: посадових інструкцій, положень про моральне стимулювання стандартів, що регламентують окремі операції роботи з молодими фахівцями. Зі зростанням вимог до кадрової політики та наукового її обґрунтування, соціальні працівники залучаються до роботи щодо підбору, розміщення та оцінки рівня професійної підготовки майбутніх працівників.

Соціальний контроль також відіграє певну роль в процесі адаптації молодих працівників на підприємстві. М.П. Лукашевич зазначив, що це явище в процесі адаптації поширюється і на взаємний контроль, тобто самі суб'єкти організаційно-трудових відносин не можуть бути завжди однаково уважними й вимогливими один до одного [10, с. 34]. Отже оцінка поведінки молодих працівників під час адаптації на підприємстві, вплив на неї для забезпечення відповідності прийнятим загально-колективним цінностям і нормам є основою змісту соціального контролю що до молодих адаптантів. До характерних рис соціального контролю адаптації молодих працівників на підприємстві відносяться: а) упорядкованість; б) формалізованість; в) категоричність вимог, що висуваються до індивіда; г) їх нормативність та забезпеченість санкціями як формального, так і неформального характеру.

Необхідними характеристиками соціального контролювання успішності адаптації молодих працівників на підприємстві є гнучкість та здатність відрізняти різні за соціальним змістом відхилення від соціальних норм діяльності. Як показує практика, показники адаптації в даній ситуації дають можливість здійснювати контроль не тільки з боку адміністрації, громадських організацій, але й самоконтроль. Тобто на основі порівняння трудового внеску із соціальною винагородою формуються уявлення про соціальну справедливість в колективі, суспільстві.

Таким чином, соціальний контроль у сфері праці являє собою групове схвалення чи груповий осуд трудової поведінки робітника залежно від сформованих у колективі її цінностей і норм (правил). Основними функціями соціального контролю є оціночна, стимулююча, коригуюча і функція зміцнення трудової дисципліни. Носіями, тобто виконавцями функції соціального контролю можуть виступати адміністрація, громадська організація, група і сам робітник, що надає контролю відповідного характеру: адміністративного, суспільного, групового та самоконтролю. Реалізація соціального контролю у сфері праці здійснюється через взаємодію планових та оціночних показників трудової діяльності, соціальних норм – еталонів трудової поведінки і санкцій – оціночної реакції на трудову поведінку. В сукупності вони є механізмом реалізації соціального контролю.

Використання механізмів соціального контролю в процесі адаптації молодих працівників до певних умов праці надає змогу залучити адаптантів до таких цінностей і норм трудової поведінки, як працьовитість, відповідальність, готовність до інтенсивної праці, заповзятливість, професійна гордість та ін.

Висновки. Таким чином, необхідність діяльності соціальної служби на підприємстві для більш швидкої та ефективної адаптації молодих працівників зумовлена тим, що в процесі повсякденної роботи досліджуються фактори, які впливають на аспекти соціальної політики на підприємстві щодо створення певних умов праці починаючим фахівцям, аналізується ефективність тих чи інших форм та методів роботи з адаптантами, ведеться пошук шляхів їх вдосконалення, розробляється конкретна технологія такого вдосконалення, надається допомога в її практичній реалізації.

Також, зміст діяльності соціальної служби на підприємстві вимагає постійного та тісного співробництва соціальних працівників з різноманітними кадровими службами й громадськими органами. Тобто соціальна служба, орієнтована на взаємодію з людьми різного віку та їх соціального статусу, має для сучасної України особливе значення, оскільки вона впливає на процес успішної адаптації молодих працівників, формування можливостей їх самореалізації в сфері професійної діяльності. Саме цілеспрямована діяльність соціально-психологічної служби на підприємстві може стати запорукою успішної професійної адаптації молодих працівників.

Список літератури:

1. Абашкіна Н.В. Принципи розвитку професійної освіти в Німеччині [Текст] / Монографія / Н.В. Абашкіна. – К.: Вища школа, 1998. – 207 с.
2. Белякова А.В. Критерии социально-психологической адаптации молодых специалистов-менеджеров [Текст] / А.В. Белякова // Успехи современного естествознания. – 2013. – № 10. – С. 18.
3. Бершадська О.В. Міжсуб'єктна взаємодія як складова професійної культури соціального працівника [Текст] / О.В. Бершадська // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць / гол. редактор Г.П. Шевченко – Вип. 3(44). – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. – 232 с.
4. Васильєв В.В. Соціальна робота на підприємстві [Текст]: навч. посіб. / В.В. Васильєв – К.: Видавничий Дім «Слово», 2011 – 424 с.
5. Величко А.Н. Социолог на предприятии [Текст] / А.Н. Величко, П.Г. Подмарков. – М.: Моск. рабочий, 1976. – 260 с.
6. Душков Б.А. Энциклопедический словарь: Психология труда, рекламы, управления, инженерная психология и эргономика [Текст] / Б.А. Душков, А.В. Королёв, Б.А. Смирнов – Екатеринбург, Издательство «Деловая книга», 2000 – 463 с.
7. Иванова Е.Н., Социально-психологические факторы адаптации молодых специалистов на предприятии / Е.Н. Иванова // Наука и образование: электронное научно техническое издание. – 2014. – № 12 – С. 10-23.
8. Карасёва С.З. Повышение эффективности внутрикорпоративного обучения молодых специалистов в крупных российских компаниях [Текст] / С.З. Карасёва // Интернет-журнал. Науковедение. – 2013. – № 1. – С. 8.
9. Кравченко А.И. Прикладные исследования в США [Текст] / А.И. Кравченко // Социол. исслед. – 1987. – № 3 – С. 90-95.
10. Лукашевич М.П. Оволодіння соціальними працівниками елементами самоменеджменту – важлива передумова формування здорового способу життя [Текст] / М.П. Лукашевич, Л.В. Бондарчук // Підготовка соціальних працівників до формування здорового способу життя дітей та молоді. Збірник мат. Всеукраїнської наук.-практ. конф. – Черкаси: Вид – во ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2006. – С. 30-37.
11. Мухаметова А.Ф. Проблема адаптации молодых специалистов [Текст] / А.Ф. Мухаметова, А.А. Суворова // Международный научный журнал «Инновационная наука» – 2015. – № 7 – С. 134-137.
12. Поплавська А.П. [Електронний ресурс]: Теоретичний аналіз проблеми змісту роботи психологічної служби промислового підприємства. – Режим доступу: https://vk.com/doc154231604_437381516
13. Пригожин А.И. Теоретико-методологические проблемы социологии трудовых организаций [Текст] / А.И. Пригожин. – М.: ВНИИ систем. исслед., 1987. – 148 с.
14. Радкевич В.О. [Електронний ресурс]: Сучасні чинники розвитку професійного навчання в умовах виробництва. – Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/4345/1/.

Пирог Л.А.
Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара

РОЛЬ СОЦИАЛЬНОЙ СЛУЖБЫ НА ПРЕДПРИЯТИИ В СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ МОЛОДЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Аннотация
Исследована роль социальной службы на предприятии в процессе социально-психологической адаптации молодых специалистов. Определена социально-психологическая служба как специализированное подразделение в системе управления предприятием, обеспечивающим эффективность его деятельности, совершенствования управления социальными процессами в трудовых коллективах, развитие производственной активности рабочих и создание условий для развития личности. Адаптация молодого работника рассматривается как механизм гибкой перестройки к меняющимся условиям жизни, а также активное овладение нормами коллективного профессионального общения, производственными знаниями, соблюдением традиций организации. Она зависит, прежде всего, от степени адаптации на профессиональном уровне и от социально-психологической атмосферы в коллективе. Выяснено, что социальный контроль также играет определенную роль в процессе адаптации молодых специалистов на предприятии. Необходимыми характеристиками социального контроля успешности адаптации молодых специалистов является гибкость и способность отличать различные социальные отклонения от социальных норм деятельности. Определено, что социальный работник ежедневно проводит работу по созданию благоприятных условий для повышения действенности социальной информации, а также принимает участие в подборе, размещении и оценки уровня профессиональной подготовки будущих и молодых специалистов; способствует эффективной реализации функций традиционных служб на предприятии и непосредственно выполняет свои специфические функции.
Ключевые слова: социальная служба предприятия, социально-психологическая служба, социально-психологическая адаптация, молодые специалисты, социальный контроль, социальный работник.

Pirog L.A.
Oles Honchar Dnipro National University

ROLE OF SOCIAL SERVICES IN THE ENTERPRISE AS SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF YOUNG WORKERS

Summary
The role of social services in the enterprise in the process of social and psychological adaptation of young workers. Defined social and psychological services as a specialized unit in the enterprise management system, ensuring its effectiveness, improving the management of social processes in labor collectives, development and production activity working conditions for personal development. Adapting the young worker is seen as a mechanism for flexible adjustment to life changing and active mastery of collective rules of professional communication, industrial knowledge, the traditions of the organization. It depends primarily on the degree of adaptation to the professional level and the socio-psychological atmosphere in the team. It was found that social control also plays a role in the adaptation of young workers in the enterprise. The necessary characteristics of social progress monitoring adaptation of young workers are flexibility and the ability to distinguish between different social deviation from social norms activity. Determined that the social worker is working every day to create favorable conditions for increasing the effectiveness of social media and involved in the work on the selection, placement and evaluation of future training and young workers; promotes the effective implementation of the functions of traditional services in the enterprise and directly performs its specific functions.
Keywords: social enterprise, social and psychological services, social and psychological adaptation, youth workers, social control, social worker.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 323.2

РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ГРУЗІЇ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Бакрадзе Л.М.
Міжрегіональна академія управління персоналом

В статті досліджується історія реформування місцевого самоврядування у Грузії. Зазначається що процес її реформування відбувався в декілька етапів. В статті також аналізується два ключові критерії, які суттєво впливають на можливості надання громадських послуг населенню – це демографічний, тобто кількість жителів, і географічний. Використовується коефіцієнт географічно-транспортної доступності. Акцентується увага на важливості залучення громадськості до процесу прийняття рішень.
Ключові слова: місцеве самоврядування, реформування, децентралізація, муніципалітет, представницька демократія, соціально-політична ситуація.

Постановка проблеми. У Радянському Союзі основним принципом організації Рад був демократичний централізм, який об'єднував всі рівні в одну систему, під контролем КПРС. Незважаючи на те, що після його розвалу пройшло майже чверть століття, в менталітеті населення пострадянського простору досі укріплені штампи «радянського мислення», в тому числі, по відношенню до органів місцевого самоврядування. Усвідомлення власної громадянської відповідальності за місцеві справи і прийняття незалежних рішень досягається насилу не тільки в поведінці населення, а й в щоденній роботі службовців місцевого самоврядування, постійно озирається на думку центрального уряду.

Це одна з причин нестабільності суспільно-політичної ситуації як у Грузії так й в Україні. Зовнішні та внутрішні впливи, накладаючись на цей фон, надають політичну спрямованість невдоволенню населення, яке призводить до суспільно-політичної нестабільності на місцях. Тому країни нової демократії повинні усвідомлювати гостру потребу в створенні реальної місцевої демократії, в чіткому поділі повноважень між центральною владою та самоврядуванням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження реформування місцевого самоврядування ведуться в різних напрямах. Зокрема, становлення та розвиток місцевого самоврядування вивчають В. Заблоцький, І. Козюра, В. Пархоменко, А. Ткачук та ін. Фінансово-економічні його складові аналізуються в працях Ю. Дехтяренка, В. Кравченка, О. Лебединської та ін. У політичному контексті місцеве самоврядування досліджують В. Борденюк, І. Дробот, В. Ковальчук, М. Пухтинський, С. Рябова, С. Саханенко, В. Шарий та ін., його управлінський аспект – В. Авер'янов, П. Ворона, В. Куйбіда, Р. Плющ, П. Покатаєв, В. Толкованов, Ю. Шаров та ін. Територіальний розвиток та управління містом розглядають В. Бабаєв, О. Бобровська, В. Вакуленко, О. Васильєва, І. Дегтярьова. Але, не дивлячись на такий науковий доробок щодо особливостей розвитку місцевого самоврядування в різних країнах світу, залишається не дослідженими питання саме практичного використання грузинського досвіду в цієї сфері для політико-адміністративної практики України.

Мета статті: проаналізувати грузинський досвід реформування місцевого самоврядування і визначити його практичне застосування для України.

Сучасна історія місцевого самоврядування в Грузії починається з кінця минулого століття, коли на територіях колишніх сільських, селищних і міських рад було створено близько тисячі самоврядних одиниць. Вони об'єднувалися структурою місцевого управління на районному рівні, в якому був обраний орган, але керував районом призначуваний «згори» голова. Самоврядування того періоду не мало достатніх фінансів і повноважень, отже, було безсиле перед безліччю проблем. Серед них були і міста з вельми відчутним потенціалом розвитку, але центральна влада не зважилася на фінансову децентралізацію.

У 2006 році відбулося скасування близько тисячі одиниць самоврядування сільського, селищного та міського рівня, а на місці колишніх районів сформовано шістдесят чотири муніципалітети і п'ять самоврядних міст.

В результаті, місцева влада істотно віддалилася від населення, ослабла можливість громадського контролю над нею. Комунікація з населенням настільки погіршилася, що через два роки довелося вводити інститут місцевих уповноважених на територіях колишніх одиниць самоврядування. Парадоксально, але замість зменшення чисельності місцевих службовців, бюрократичний апарат зростав і поглинав значну частину власних витрат муніципалітетів, в деяких з них на утримання апарату йшло навіть більше половини бюджетних витрат (див. рис. 1).

Після приходу до владу коаліції «Грузинська Мрія» в 2012 році, Грузії довелося тимчасово ввести законодавчі обмеження на кількість робітників і фонд зарплати в муніципалітетах. Для максимальної справедливості і об'єктивності процесу скорочення місцевої бюрократії було введено тестовий іспит під час атестації державних службовців, а також, в рамках конкурсу

при прийомі на роботу. Крім того, з 2015 року у Грузії починається програма безперервної освіти для фахівців з місцевого самоврядування.

Динаміка витрат бюджетних коштів на утримання адміністративного апарату муніципалітетів (млн. Ларі)

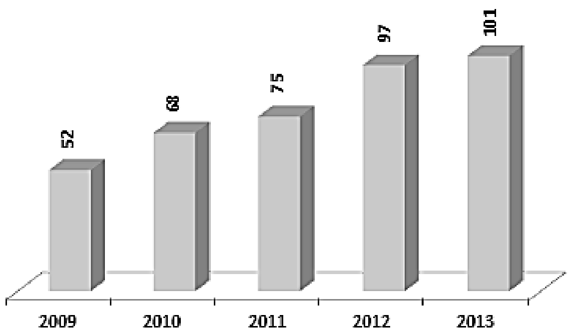

Рис. 1. Бюджетні витрати на утримання муніципалітетів

Механічне створення муніципалітетів у 2006 році в межах колишніх районів призвело до неадекватності розмірів самоврядних одиниць вимогам сучасності – залишилися кордони районів тридцятих років минулого століття, а чисельність населення в неміських муніципалітетах має занадто великий розмах і коливається від 5 до170 тисяч жителів. Крім того, муніципалітети Грузії стали чи не найбільшими в Європі по середній кількості жителів: нині з сімдесяти одного муніципалітету сорок один має населення понад тридцяти тисяч. Такий територіальний поділ не дає можливості, збалансувати різнорідні інтереси окремих груп суспільства, жителів міста і сільських поселень, заважає проводити цілеспрямовану регіональну політику [1].

Безумовно, тим пострадянським країнам, які вирішать змінити застарілу систему місцевої влади на демократичну, буде корисний досвід тих країн, які вже йдуть в цьому напрямку, щоб не повторювати чужих помилок. Однією з таких ми вважаємо скасування першого рівня самоврядування та його автоматичне перенесення на районний, без перегляду існуючого з комуністичних часів адміністративно-територіального поділу на райони, як це сталося в Грузії.

Законодавчу базу для нинішньої реформи створив новий закон – «Кодекс місцевого самоврядування Грузії», підготовлений в тісній співпраці з неурядовими організаціями Міністерства Регіонального Розвитку та Інфраструктури. Згідно з цим законом, чітко розділилися повноваження між центральними та місцевими властями, намітилися задачі фінансової децентралізації та пройшли вибори місцевого самоврядування. На відміну від попередніх, на цих виборах керівники всіх муніципалітетів, а також члени Рад, були обрані безпосередньо населенням.

Реформа місцевого самоврядування в Грузії з 2013 року характеризується такими ключовими ознаками:

– Прийняття нового закону «Кодекс місцевого самоврядування»;

– Прямі вибори глав муніципалітетів;

– Початок адміністративно-територіальної реформи: до числа самоврядних міст додалося ще сім.

Перші кроки реформи:

– Визначення відповідальної за реформу державної структури;

– Залучення громадськості до процесу підготовки законопроекту;

– Обговорення законопроекту з населенням;

– Інформаційна компанія в ЗМІ;

– Консенсус з політичними партіями і різними верствами суспільства.

Дуже важливо залучити громадськість до процесу прийняття рішень для того, що б народ не сприйняв реформу, як нав'язану урядом, а усвідомив необхідність змін задля блага майбутнього країни. Після того, як визначиться державна структура, відповідальна за реформу, треба постаратися досягти максимальної гласності та участі громадянського суспільства в реформі. У Грузії розробка нового закону місцевого самоврядування було покладено на Міністерство регіонального розвитку та інфраструктури, і відразу була створена Громадська Рада при міністрові.

В робочих групах Ради були представлені до 60 неурядових організацій та експертів з різних галузей. Обговорення законопроекту проводились у всіх регіонах, було проведено більше тисячі зустрічей з населенням. Незважаючи на інформаційну компанію в ЗМІ, ми не змогли залучити достатню увагу, тому було дуже складно переконати парламент, коли проти проекту вступила частина політичних сил і церкві. Тому важливо спробувати досягти консенсусу з політичними партіями і різними верствами суспільства, – адже противники нововведень завжди були і будуть. Тим більше, якщо справа стосується територіальної реформи, коли крім консерватизму у бюрократії з'являється страх втратити робочі місця. Треба постаратися, щоб реформа була менш болючою для службовців самоврядування [1].

Для Грузії, як і для України та інших країн з нестабільною суспільно-політичною ситуацією, особливо важливо врахувати фактор, що з ростом чисельності жителів в муніципалітеті зменшується активність участі громадян в процесах представницької демократії, наприклад, у виборах (див. рис. 2).

З ростом чисельності жителів в муніципалітеті активність участі в процесах представницької демократії зменшується і збільшуються масові форми прямої участі

Середня активність виборців на місцевих виборах 2014 р., %

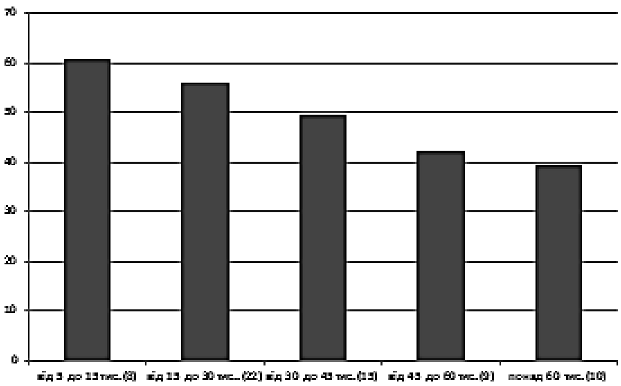

Рис. 2. Залежність активності участі в процесах представницької демократії від чисельності жителів

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Паралельно, збільшуються такі форми громадської активності, як демонстрації, масові акції і тому подібні. Тому, в пострадянських країнах, що почали будівництво місцевої демократії, пріоритетним має бути зміцнення довіри до демократичних інститутів самоврядування, а не прагнення до концентрації ресурсів, шляхом створення дуже великих самоврядних одиниць [2, с. 12].

Треба врахувати, що результати багатьох досліджень, проведених в європейських країнах, також вказують на те, що економічна ефективність муніципалітетів не завжди залежить від їх розміру. Ми вважаємо, що оптимальним є пошук «золотої середини» між районним і сільським рівнями, замість яких можна утворити новий, єдиний муніципальний рівень, не лякаючись перегляду існуючих адміністративних кордонів в світлі нових реалій. За результатами багатьох досліджень, оптимальним для становлення місцевої демократії можна вважати кількість населення від п'ятнадцяти до тридцяти п'яти тисяч жителів в муніципалітеті, мінімальний же поріг від п'яти до восьми тисяч, залежно від специфічних факторів конкретної країни (див. рис. 3).

В даному випадку сума зовсім не дорівнює кількості доданків, навіть навпаки: після певної межі починають надмірно зростати адміністративні витрати і падає ефективність. Як показав досвід Грузії, надто великий муніципалітет, сам по собі, не більше ефективний у наданні громадських послуг населенню, так як пов'язаний з неминучими проблемами адміністрування, для вирішення яких потрібно вводити структури субмуніципального рівня [3, с. 349].

Серед очікуваних позитивних результатів такого підходу можна назвати:

– Створення умов для передачі компетенції та фінансів на нижній рівень,

– Посилення можливостей і незалежності самоврядування,

– Покращення участі громадськості в прийнятті рішень і контролю над місцевою владою,

– Зменшення бюрократичного апарату,

– «Підтягування» умов життя до міського в нових адміністративних центрах, і

– Пожвавлення суспільно-політичного і культурного життя на місцях.

До можливих складнощів треба віднести невдоволення службовців, викликане скороченням бюрократичного апарату. Головна ж складність полягає в оптимальному визначенні величини, меж та центрів нових муніципальних утворень.

Організація місцевого самоврядування і, зокрема, таке ключове питання, як визначення меж його суб'єктів вважається у демократичному суспільстві питанням, яке вирішує саме населення відповідно до передбачених законом процедур. Останніми роками в Україні триває скоріше стихійний процес, коли місцеве населення самостійно прагне утворювати громади, об'єднуючи села і селища. Однак, формування структур місцевого самоврядування лише «знизу», на основі добровільного об'єднання локальних спільнот в громаду, на практиці призводить до заплутаних ситуацій. Більш того, в умовах пострадянського суспільства, яке втратило історичну пам'ять про самоврядування громади, воно пов'язане з багатьма ризиками і держава зобов'язана управляти процесом формування самоврядних одиниць. Цього можна досягти, якщо закон встановить чіткі критерії для утворення громад та визначення її адміністративного центру.

На формування територіальної структури місцевого самоврядування сильно впливає класична географічна проблема «центр – периферія». Центри, тобто великі міста, зазвичай володіють більш істотною економікою і ресурсами, в поєднанні з необхідною компактністю. Периферія ж являє собою сукупність розкиданих дрібних поселень, кожне з яких володіє невеликими ресурсами і населенням. Таким чином, за кількістю жителів і економічним можливостям, міста опиняються рівновеликими досить великим територіям.

Це створює своєрідний патерн територіальної структури, коли на одному управлінському рівні виявляються окремо міста і окремо об'єднання дрібних поселень – громади [4].

При утворенні нової громади, виділяються два ключові критерії, які суттєво впливають на можливості надання громадських послуг населенню – це демографічний, тобто кількість жителів, і географічний. Для цілей реформи останній критерій більш конкретно висловлює транспортна доступність адміністративного центру для населення, тобто сумарна довжина шляхів від населених пунктів до центру громади. Для практичних цілей ці два критерії ми об'єднуємо і називаємо коефіцієнтом географічно-транспортної доступності.

Практичне застосування цього коефіцієнта корисно при виборі адміністративного центру громади. Гострі суперечки можна вирішити порівнянням коефіцієнтів для кожного з кандидатів і отримати об'єктивну відповідь, який з них є більш доступним в транспортному відношенні для більшої частини населення.

Для теоретичного прикладу, візьмемо нинішній Миргородський район Полтавської області.

Рис. 3. Можливі шляхи реформування місцевого самоврядування

Адміністративним центром району є Миргород, однак, саме місто до складу району не входить. До речі, тут розташований символ багатовікової дружби грузин і українців – Меморіальний музей грузинського поета Давида Гурамішвілі. У складі району дев'яносто вісім населених пунктів, які об'єднані в 2 селищних та двадцять три сільських рад. У всіх сільських рад населення нечисленне і, в середньому, становить до тисяча семисот осіб. Припустимо, виникла ідея, замість одинадцяти дрібних сільських територіальних рад створити більш потужну громаду в межиріччі річок Хорола і Псла, в якій будуть жити до сімнадцяти тисяч жителів. Як вибрати центр цього гіпотетичного муніципалітету? Зазвичай, поширені посилання на традиційні, історичні межі місцевих громад та на їх соціокультурні центри. В реальності ж важлива географічна компактність, що дозволяє говорити про наявність сформованого локального співтовариства з розвиненими горизонтальними зв'язками, загальними економічними та іншими інтересами.

Природно, при виборі майбутнього центру громади треба враховувати історичні та культурні традиції, спираючись на менталітет населення, яке має схвалити цей вибір.

За цим критерієм у нашому прикладі найбільш підходящим є село Великі Сорочинці – колиска генія літератури Миколи Васильовича Гоголя, який прославив на весь світ Сорочинці і Миргород в своїх безсмертних творах. Сорочинський ярмарок має національний масштаб і щорічно проводиться донині. Але, можливо, людям буде зручніше, по звичці їздити в Миргород або інший центр? Для об'єктивної оцінки найкраще порівняти коефіцієнти по відношенню до передбачуваних центрів.

Однак, треба врахувати, що чисто зовнішня, «картографічна» компактність не завжди означає територіальну єдність, якщо, наприклад, поселення розділене етнокультурними бар'єрами усередині одного, географічно чітко окресленого ареалу. Тому, територіальний суб'єкт місцевого самоврядування в ідеальному випадку характеризується ще й соціокультурною гомогенністю. Тут корисно звернутися до досвіду формування місцевих спільнот в західній цивілізації, з якою наші народи мали культурні зв'язки в минулому, але згодом були насильно відірвані від історичного процесу.

Наведемо ще один приклад практичного застосування коефіцієнту, в разі самоврядного міста. При якому розмірі міста виникає потреба його внутрішнього адміністративного поділу? Низький показник КГТД вказує на необхідність адміністративно-територіальної деконцентрації структури місцевої влади, як це зроблено у випадку мегаполісу Тбілісі, який поділений на 6 районів, з адміністраціями в кожному з них.

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що досвід реформування місцевого самоврядування у Грузії може в значній мірі використовуватися в Україні. В рамках дослідження досвіду виділяються два ключові критерії, які важливі при формуванні місцевих громад – це демографічний, тобто кількість жителів, і географічний. Для практичних цілей ці два критерії об'єднуються під назвою коефіцієнт географічно-транспортної доступності.

Список літератури:

1. Варченко Іван. Реформи в Грузії 2004-2012 років: уроки для України / Іван Варченко // Електронний ресурс. – [Режим доступу] https://lb.ua/blog/ivan_varchenko/283375_reformi_gruzii_20042012_rokiv.html
2. Хуснутдінов О. Місцеве самоврядування: історія та сучасність [Текст] / О. Хуснутдінов // Зовнішні справи. – 2010. – № 3-4. – С. 10-18
3. Корнієнко М. Місцеве самоврядування: системний аналіз [Текст] / М. Корнієнко // Право України. – 2013. – № 3-4. – С. 343-352.
4. Ференс Б. Реформи в Грузії: міфи та реальність / Б. Ференс // Електронний ресурс. – [Режим доступу]. http://www.pravda.com.ua/columns/2012/04/17/6962851/

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Бакрадзе Л.М.
Межрегиональная академия управления персоналом

РЕФОРМИРОВАНИЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В ГРУЗИИ: ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье исследуется история реформирования местного самоуправления в Грузии. Отмечается, что реформирование произошло в несколько этапов. На первом этапе временно были введены законодательные ограничения на количество рабочих и фонд зарплаты в муниципалитетах. Для максимальной справедливости и объективности процесса сокращения местной бюрократии был введен тестовый экзамен при аттестации государственных служащих, а также, в рамках конкурса при приеме на работу. На втором этапе были четко разделены полномочия между центральными и местными властями, намечены задачи финансовой децентрализации и осуществлены выборы местного самоуправления. В дальнейшем был введен институт местных уполномоченных на территориях бывших единиц самоуправления. В статье также анализируется два ключевых критерия, которые существенно влияют на возможности предоставления общественных услуг населению – это демографический, то есть количество жителей, и географический. Используется коэффициент географически транспортной доступности. Акцентируется внимание на важность привлечения общественности к процессу принятия решений.
Ключевые слова: местное самоуправление, реформирование, децентрализация, муниципалитет, представительская демократия, соцмально-политическая ситуация.

Bakradze L.M.
Interregional Academy of Personnel Management

REFORMING LOCAL SELF-GOVERNMENT IN GEORGIA: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Summary
The article examines the history of reforming of local government in Georgia. It is noted that the reforming occurred in several stages. In the first stage, had to temporarily introduce a legislative limit on the number of workers and payroll in the municipalities. It was introduced the test examination for certification of civil servants for maximum fairness and objectivity of the process of reducing the local bureaucracy and in the framework of the competition when applying for work. On the second stage there were clearly divided powers between the central and local authorities, outlined the objectives of financial decentralization and carried out elections of local self-government. Then there was introduced an institution of local commissioners in the territories of the former local governments. The article also examines two key criteria that significantly affect the provision of public services to the population. This is a demographic, i.e. the number of inhabitants and geographical. It is used the coefficient of geographically-transport accessibility. The article focuses on the importance of involving the public in the decision-making process.
Keywords: local self-government, reforming, decentralization.

УДК 061.2:316.346.32-053.6(477)

ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ ТА КОНСОЛІДАЦІЇ МОЛОДІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Орленко М.В.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті висвітлюється питання розвитку волонтерської діяльності в Україні як чинника, що сприяє соціальному становленню, самоорганізації та консолідації молодих громадян. Особливо, діяльність волонтерів стає актуальною в період суспільно-політичних трансформацій та криз, що на сьогодні наявні в нашій країні. Відповідно, така ситуація обумовлює залучення та мобілізації громадян, особливого молоді, яка в більшій мірі виявилася неготовою та неадаптованою до різких змін соціальних умов життя, до вирішення назрілих проблемних ситуацій в країні. Окрім того, у статті акцентується увага й на зміні ціннісних пріоритетів молоді в напрямку поширення волонтерства, благодійних акцій, патріотизму, що пов'язано з загостренням соціально-фінансових проблем, низкою внутрішніх та зовнішніх змін та перебігом військових проявів на Сході України. Отже, сьогоденна волонтерська діяльність в Україні має значне соціальне визнання та характеризується позитивною динамікою довіри як громадянського суспільства, так і держави.
Ключові слова: волонтери, волонтерська діяльність, волонтерські організації, громадянське суспільство, молодь, молодіжні громадські організації, суспільно-політичний процес.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна переживає складні соціально-економічні та політичні трансформації, які, відповідно, накладають негативний відтінок на ціннісні орієнтири громадян України, особливо молодого покоління. Ситуація ускладнюється ще й тим, що сучасні реалії в нашій країні не завжди співпадають з потребами, інтересами та поглядами молодого покоління, яке в значній мірі виявилися неготовими до різких змін соціальних умов життя. Такий стан справ вимагає негайного вирішення в напрямку створення волонтерських організацій, проведення благодійний акцій, підвищення рівня патріотизму серед молоді задля усвідомлення власної ролі й значення в житті суспільства та задля мінімізації й вирішення гострих назрілих проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливо зазначити, що дослідження питання поширення волонтерського руху завжди було в центрі уваги науковців різних галузей знань. Однак, зазначена тема значно актуалізувалася з кінця 2013 року, саме з початком так званої «Революції гідності». На сьогоднішній час у політологічній науці актуальним є дослідження питання діяльності волонтерських організацій в Україні, особливо їх активізації в період військових проявів на Сході України. Значна кількість вчених, таких як: О. Безпалько, О. Іщенко, О. Карпенко, О. Касперович, Т. Лях, О. Панькова, Т. Тарасенко, О. Хижняк та ін. у своїх працях в основному концентрують увагу на дослідженні специфічних рис волонтерської діяльності з визначенням проблем та перспектив розвитку такої діяльності в Україні.

Доречно також додати, що слід виокремити і емпіричні дослідження з питань волонтерства, що проводились протягом 2015 року Інститутом соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України та Інститутом соціології НАН України. Окрім того, в основу нормативно-правової баз дослідження волонтер-

ської діяльності покладено Конституцію України та основні законодавчі документи, а саме: Закон України «Про волонтерський рух», «Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг», «Про соціальні послуги».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Важливим як з наукової так і з практичної точки зору є визначення впливу волонтерської діяльності на соціальне становлення, розвиток та консолідацію молоді в Україні. Особливо, стосується періоду зовнішніх та внутрішніх викликів, що нині постали перед сучасним українським суспільством.

Мета статті. Головною метою даної статті є комплексне дослідження волонтерської діяльності в Україні з залучення до такого роду діяльності представників молодого покоління, що в результаті сприяє їх соціальному становленню, самоорганізації та консолідації задля допомоги та підтримки тих людей, хто опинився в складних життєвих обставинах.

Виклад основного матеріалу дослідження. На даний час в Україні значно ускладнилася умови життя, загострилися соціально-фінансові проблеми не лише представників молоді, а й всіх громадян країни. Ситуація погіршується ще й тим, що сучасні реалії в нашій країні не завжди співпадають з потребами, інтересами та поглядами молодого покоління. Відповідно, враховуючи існуючі обставини та умови життя, які постали перед громадянами України, суспільство гостро потребує від органів державної влади відповідних виважених та оперативних рішень задля мінімізації загроз та ризиків. Україна опинилась у ситуації нестачі як людських, трудових так і фінансових ресурсів. Саме тому, на даний момент вкрай важливо активізувати та мобілізувати громадян, активної частини населення, молодих лідерів, тобто внутрішні соціальні ресурси країни задля забезпечення власної безпеки та захисту своєї країни.

Нині, актуальним питанням є поширення волонтерської діяльності в Україні із залученням молодіжного активу для підтримки та допомоги тим, хто її потребує. Адже, активна участь молоді у волонтерській діяльності в Україні надає їм змогу самореалізуватися та усвідомити спільний внесок у підтримку країни. Враховуючи, що нинішні реалії в Україні вимагають від особи, зокрема, молоді, не лише політичної участі, а й усвідомлення власної ролі та значення в житті суспільства, а також діяльності відповідно до власних переконань і цінностей.

Особливістю волонтерської діяльності в Україні є те, що основну чисельність її складають молоді громадяни, учні та студенти. Як зазначають науковці Т.Л. Лях та О.В. Хижняк, у роботі «Участь молоді в суспільному житті: досвід, можливості бар'єри», що саме через участь у волонтерській діяльності молоді люди можуть самореалізуватися під час проведення різного роду благодійних акцій, проектів і програм суспільно-корисної спрямованості та зробити свій власний внесок у вирішення актуальних соціальних проблем [8].

Одним з прикладів мобілізації та консолідації соціальних ресурсів, самоорганізації та патріотизму активістів нашої країни є швидке створення волонтерських організацій, діяльність яких спрямована на вирішення найгостріших проблем сьогодення. Важливо зазначити, що волонтерські організації та їх діяльність як форма самоорганізації населення мають власну історію виникнення та розвитку. Так, до 2013 року волонтерство в Україні не було особливо популярним серед молоді й населення загалом. Добровільну допомогу різним категоріям осіб надавали до 20% населення. Молодіжна волонтерська робота традиційно стосувалася таких напрямів діяльності, як: соціально-реабілітаційна робота, попередження й подолання негативних явищ у молодіжному середовищі, робота з молоддю та підлітками, які перебувають у складних життєвих обставинах; профілактика вживання алкогольних напоїв та наркотичних речовин; профілактика хвороб, що передаються статевим шляхом, та ВІЛ-інфекції/СНІДу; соціальна опіка й соціальний захист соціально незахищених груп молоді, підтримка та розвиток творчих здібностей молодих інвалідів, волонтерські програми соціальної опіки, тощо [4, с. 123].

Однак, починаючи з кінця 2013 року в Україні відбувся спалах волонтерської діяльності, що поширився на територію всієї країни та був спричинений проявом військових дій на Сході нашої країни та можливістю порушення суверенітету й цілісності української держави. Відповідно, мобілізація людських ресурсів, локалізація волонтерської діяльності зумовлювалася гострою необхідністю до порятунку людей на окупованих територіях, підтримки військових, вимушених переселенців та біженців. Як зазначають з цього приводу науковці, що така швидка активність та мобілізація волонтерів не є типовою для волонтерської діяльності в інших країнах світу. Це є наша українська специфіка. Уряди понад 80 найрозвинутіших країн світу, розглядають волонтерську діяльність як діючий інструмент розвитку глобального суспільства, тому волонтерський рух має глобальний характер, а Україна вносить у нього гідну інноваційність [5, с. 27].

У 2014 році до традиційних форм волонтерської діяльності додався волонтерський рух на підтримку «євромайданів» та антитерористичної операції (далі – АТО), який за масштабами поширення став безпрецедентним виявом громадянської самоорганізації та національно-патріотичної свідомості

Зараз в Україні діє декілька великих волонтерських організацій, які системно допомагають військовим на передовій і в зоні проведення АТО на Сході України: «Крила Фенікса», «Повернись живим», «Армія SOS», «Врятуй рідну країну», «Волонтерська сотня Україна – Світ», «Народний проект», тощо [3, с. 363]. Зазначимо, що основними напрямками, за якими здійснювалася волонтерська допомога у період 2014-2016 роки були такими:

– українська армія – матеріальне забезпечення бійців АТО (збір харчів, теплих речей та амуніції, ліків, засобів гігієни), технічна допомога: ремонт, удосконалення, бронювання бойових машин;

– поранені бійці АТО, військові госпіталі та лікарні, у яких лікуються поранені військовослужбовці;

– полонені військові із зони АТО та їх сім'ї – інформаційно-пошукова допомога, допомога в обміні полонених різних сторін конфлікту;

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

– сім'ї вимушених переселенців з Криму та Донбасу (з територій АТО) – надання юридичної, психологічної та гуманітарної допомоги, допомога в пошуку житла та роботи, адаптації до нового становища і ситуації);

– сім'ї бійців – учасників АТО, сім'ї загиблих (матеріальна, психологічна, гуманітарна допомога;

– мирне населення територій у зоні АТО: збір коштів, збір речей (їжа, одяг та ін.), доставка зібраної допомоги до населення, підготовка маршрутів і транспорту для вивезення людей із зони АТО [5, с. 26]. Окрім того, за матеріалами загальнонаціонального дослідження «Волонтерство в Україні», майже 70% українського населення добровільно допомагали армії та пораненим. Саме зазначений напрям став найбільш розповсюдженою формою волонтерської діяльності у 2014 році [6, с. 11]. Тобто, волонтерська діяльність у зазначений період в основному була спрямована на допомогу військовим, Збройним Силам України, добровольчим батальйонам, вимушеним переселенцям, тощо. Окрім того, значну роль відігравали волонтери й у забезпеченні боєздатності силових структур у ході протистояння зовнішній агресії на Сході України.

Доцільно також зазначити, що специфікою волонтерської діяльності в Україні в період 2014-2017 роки є залучення до своїх лав якомога більшої частки молодого покоління через соціальні мережі для впливу на самоствердження та усвідомлення свого значення й ролі в розбудові українського демократичного громадянського суспільства. Відповідно, чисельність груп та учасників в інтернет-мережі зростає щодня. Таку інформацію можна підтвердити й матеріалами загальнонаціонального дослідження «Волонтерство в Україні», в якому частка волонтерів серед молоді 16-35 років склала – 26% серед молоді, що займались волонтерством коли-небудь, тоді як серед всього населення таких 23% [6, с. 14]. Така тенденція свідчить про активне залучення патріотичних молодих громадян України до так званого «мережевого віртуального українського суспільства», яке не має кордонів. Станом на кінець 2014 – початок 2015 років в мережі зареєстровано 2 715 спільнот (найчисленніша – «Ми – патріоти України», 434 007 учасників) та 3 707 відеозаписів, які пов'язані з патріотизмом та містять ключове слово пошуку «патріот» [4, с. 177].

Звісно, волонтерські організації як форма прояву соціальної активності громадян теж разом з Українською державою переживають складний період суспільно-політичних та економічних трансформацій. Та, враховуючи зміни за останній період (2013-2017 роки) у свідомості молодого покоління, їх активність у напрямку поширення волонтерської діяльності щодня зростає. За даними Загальнонаціональне дослідження «Волонтерство в Україні, проведеного у 2015 році, 23% українців коли-небудь у житті займались волонтерством, серед яких 9% почали займатись волонтерством протягом останнього року [6, с. 10]. Волонтери мобілізуються та консолідують всі зусилля задля спільного пошуку нових шляхів відновлення та розвитку всіх сфер українського суспільства, поглиблення євроінтеграції, з одного боку, й припинення військових проявів на Сході України, з іншого. Тобто, останні події в Україні й зростання активності військових проявів на Сході України призвели до створення нових волонтерських громадських організацій за рахунок активності й ініціативи громадськості, більшу частину якої складають представники молодого покоління.

Як зазначають у своїй роботі «Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи» дослідники О. Панькова, О. Касперович та О. Іщенко, що волонтерська діяльність і створювані відповідними соціальними акторами інститути цілком відповідають використовуваним у його рамках ключовим ознакам громадянського суспільства, а тому можуть розглядатись як його частина – елементи громадянської сфери. Чи не найголовніша роль при цьому належить моменту солідарності як засадничого принципу ставлення до інших і спонукання до активності [5, с. 26].

Резюмуючи, зауважимо, що активна участь молоді у волонтерській діяльності в Україні надає їм змогу усвідомити спільний внесок у підтримку країни. При цьому волонтерська діяльність набула всіх ознак найбільш дієвої форми самоорганізації населення. Дану думку можна підтвердити й отриманими даними проведеного загальнонаціонального дослідження «Волонтерство в Україні», де зазначено, що майже 87% українців вважає, що волонтерська діяльність допомагає зміцненню миру та майже 62% українців визнають значну роль волонтерів у політичних змінах [6, с. 14-15].

Висновки і пропозиції. Отже, сьогодні актуальним є поширення волонтерської діяльності в Україні із залучення молодіжного активу для підтримки та допомоги тим, хто її потребує. Адже, активна участь молоді у волонтерстві надає їм змогу самореалізуватися та усвідомити спільний внесок у підтримку країни. Враховуючи, що нинішні реалії в Україні вимагають від особи, зокрема, молоді, не лише політичної участі, а й усвідомлення власної ролі та значення в житті суспільства, а також діяльності відповідно до власних переконань і цінностей. Наявність в Україні низки внутрішніх та зовнішніх трансформацій, прояви військових дій на Сході України, загострення соціально-фінансових проблем призвели до зміни ціннісних пріоритетів молодих громадян. Враховуючи кардинальні зміни у свідомості молодого покоління, їх громадянській активності, державні органи влади в Україні повинні впроваджувати модель відкритого розвитку, за якої молодь може проявляти ініціативу й самостійно визначати власні цінності та цілі. Таким чином, сьогоденна волонтерська діяльність, до якої щодня долучаються представники молодого покоління, має велике соціальне й державне визнання та характеризується позитивною динамікою довіри громадян до дій такого роду організацій.

Список літератури:

1. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доп. – К.: НІСД, 2015. – 36 с.
2. Закон України «Про волонтерську діяльність». Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3236-17
3. Кавилін О. А. Динаміка політичної участі молоді в незалежній Україні / О. А. Кавилін // «Гілея: науковий вісник». – 2015. – Вип. 93: Політичні науки. – С. 361-364.
4. Національно-патріотичне виховання – державний пріоритет національної безпеки: щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2014 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: І. О. Жданов, гол. ред. колег., І. І. Бєляєва, С. В. Митрофанський та ін.]. – К., 2015. – 200 с.
5. Панькова О. В., Касперович О. Ю., Іщенко О. В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/US-2-2016/25-40.pdf
6. Публікація «Загальнонаціональне дослідження «Волонтерство в Україні». – К., 2015. – 32 с.
7. Тарасенко Т. Волонтерська діяльність я пріоритет державної молодіжної політики в Україні. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2016/2016_02(29)/17.pdf
8. Участь молоді в суспільному житті: досвід, можливості бар'єри. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://web.archive.org/web/20141216095327/http://elibrary.kubg.edu.ua/1212/1/t_lyakh_umvsgdmb_ksp%26ko_ipsp.pdf
9. Хто такі українські волонтери? Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1925476-hto-taki-ukrajinski-volonteri.html

Орленко М.В.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

ДОБРОВОЛЬЧЕСТВО КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ И КОНСОЛИДАЦИИ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

Аннотация
В статье освещается вопрос развития волонтерской деятельности в Украине как фактора, способствующего социальному становлению, самоорганизации и консолидации молодых граждан. Особенно, деятельность волонтеров становится актуальной в период общественно-политических трансформаций и кризисов, на сегодня имеются в нашей стране. Соответственно, такая ситуация обусловливает привлечения и мобилизации граждан, особенно молодежи, которая в большей степени оказалась неготовой и неадаптированной к резким изменениям социальных условий жизни, к решению назревших проблемных ситуаций в стране. Кроме того, в статье акцентируется внимание и на изменении ценностных приоритетов молодежи в направлении распространения волонтерства, благотворительных акций, патриотизма, что связано с обострением социально-финансовых проблем, рядом внутренних и внешних изменений и ходом военных проявлений на Востоке Украины. Итак, сегодняшняя волонтерская деятельность в Украине имеет значительное социальное признание и характеризуется положительной динамикой доверия как гражданского общества, так и государства.
Ключевые слова: волонтеры, волонтерская деятельность, волонтерские организации, гражданское общество, молодежь, молодежные общественные организации, общественно-политический процесс.

Orlenko M.V.
Petro Mohyla Black Sea National University

VOLUNTEERISM AS A FACTOR OF SOCIAL DEVELOPMENT AND CONSOLIDATION OF YOUTH IN MODERN UKRAINE

Summary
The article deals with the development of voluntary activity in Ukraine as a contributing factor to social advancement, self-organization, and consolidation of young people. Especially, volunteerism becomes extremely relevant in the period of social and political transformations and crises that presently exist in our country. Accordingly, the current situation causes the engagement and mobilization of citizens, especially young people, who are not ready to face modern challenges and to address the pressing issues in the state. In fact, Ukrainian youth is unadapted to dramatic changes of the social life conditions. Additionally, the research focuses on changing values and priorities of young people in the direction of volunteering, charity events, and patriotism promotion due to the aggravation of the social and financial questions, actualization of numerous internal and external changes and displays of military progress in eastern Ukraine. Thus, it is concluded that the present volunteering in Ukraine has considerable social recognition and is characterized by the positive trust dynamics of both civil society and the state.
Keywords: volunteers, volunteering, volunteer organizations, civil society, youth, youth organizations, socio-political process.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 796.015.5.332–053.67

АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЮНИХ ФУТБОЛІСТІВ НА ЕТАПІ ПОПЕРЕДНЬОЇ БАЗОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Праблей О.О.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Досліджено взаємозв'язки функціональних особливостей юних футболістів на етапі попередньої базової підготовки. Аналіз отриманих даних дозволяє зробити висновок про наявність високої кореляційної активності між досліджуваними морфологічними ознаками футболістів на етапі попередньої базової підготовки. Високий ступінь залежності спостерігається між показниками абсолютної анаеробної фосфагенної потужності та усіма морфологічними ознаками у футболістів 11-15 років. Це дає підстави стверджувати, що високий рівень розвитку досліджуваних морфологічних ознак обумовлює наявність високих показників абсолютної анаеробної фосфагенної потужності у всіх досліджуваних вікових груп. Аналіз кореляційних матриць засвідчив, що у даних вікових групах тісні кореляційні зв'язки спостерігаються, з одного боку, між морфологічними ознаками та функціональними особливостями, а з іншого, – між показниками, що характеризують точність виконання рухів та сенсомоторними характеристиками.
Ключові слова: морфологічні ознаки, функціональні особливості, юні футболісти.

Постановка проблеми. Сучасний дитячий футбол розвивається шляхом підвищення вимог до всіх сторін підготовленості [1, 2]. Важливими завданнями підготовки юних футболістів, які потребують вирішення, є визначення оптимальних пропорцій у вдосконаленні фізичних якостей та техніко-тактичних навичок на всіх етапах багаторічного тренування [1, 3, 5].

Нагальною потребою для оптимізації тренувального процесу юних гравців є вирішення проблеми індивідуалізації підготовки на основі оцінювання морфофункціональних та психофізіологічних особливостей, показників фізичних якостей, техніко-тактичної підготовленості спортсменів [1, 4, 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато авторів [1, 2, 5, 6] відмічають великий вплив на ефективність виконання техніко-тактичних дій юних футболістів психофізіологічних особливостей (оперативного мислення, швидкості прийняття рішення, об'єму поля зору, швидкості реакції на рухомий об'єкт, врівноваженості психіки, рухливості нервових процесів, об'єму та переключення уваги, здібностей до зміни рішень в необхідний момент тощо).

Поряд із цим відмічається, що ефективність ігрової діяльності юних футболістів залежить також від морфологічних особливостей гравців (довжини тіла, довжини нижніх кінцівок, маси тіла, обхвату стегна, маси нижньої кінцівки та стегна) [5].

Неабияке значення для ефективної змагальної діяльності юних футболістів мають функціональні (аеробні та анаеробні) можливості організму [6, 7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У низці досліджень із юними футболістами [2, 6] відмічено, що у дитячому та підлітковому віці є сприятливі передумови для навчання та удосконалення тактичних дій. Однак у вітчизняній та доступній нам іноземній літературі ми не знайшли даних про інформативні морфофункціональні та психофізіологічні особливості, що обумовлюють ефективність та надійність захисних дій юних футболістів.

Для досягнення загальної мети, на одному із етапів дослідження, виникла необхідність аналізу взаємозв'язків функціональних особливостей юних футболістів на етапі попередньої базової підготовки.

Формулювання цілей статті. Головна мета дослідження полягає в аналізі взаємозв'язків функціональних особливостей юних футболістів на етапі попередньої базової підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку більшості відомих спеціалістів в галузі теорії та методики спортивних ігор, на характер виконання захисних тактичних дій футболістів впливають морфофункціональні та психофізіологічні особливості розвитку організму [1, 2, 6]. А саме: маса тіла, довжина тіла у положенні стоячи, довжина частин тіла (важелів), аеробно-анаеробні можливості організму, сенсомоторні реакції, координаційні можливості, функціональний стан нервово-м'язового апарату та ін. В зв'язку з цим всі показники були об'єднані в чотири структурні групи, кожна з яких характеризує рівень тактичної майстерності при виконанні захисних дій у процесі змагальної діяльності, рівень спеціальної фізичної підготовленості, морфофункціональні та психофізіологічні особливості розвитку організму юних футболістів 11-15 років. У загальному вигляді наведені вище характеристики подані в таблиці 1.

Кореляційні матриці морфофункціональних та психофізіологічних особливостей організму футболістів 11-15 років свідчать про достатньо високий

рівень кореляційних зв'язків між морфофункціональними особливостями, з одного боку, та психофізіологічними характеристиками, з іншого.

У всіх групах випробовуваних (окрім 12-річних) спостерігається високий ступінь взаємозв'язку між масою тіла та обхватом стегна (11 років – $r = 0,88$, $p < 0,001$, 13 років – $r = 0,79$, $p < 0,001$, 14 років – $r = 0,78$, $p < 0,001$, 15 років – $r = 0,89$, $p < 0,001$). Довжина тіла у положенні стоячи, у всіх груп випробовуваних, також значуще корелює з показниками маси тіла та менш значуще – з обхватом стегна.

Довжина нижніх кінцівок у футболістів 11 та 12 років корелює з показниками маси тіла, обхвату стегна та довжини тіла у положенні стоячи (11 років – $r = 0,90$, $r = 0,84$ та $r = 0,91$, $p < 0,001$ відповідно, 12 років – $r = 0,56$, $r = 0,50$, $p < 0,05$ та $r = 0,85$, $p < 0,001$ відповідно), у 13-річному віці цей показник корелює тільки з довжиною тіла у положенні стоячи ($r = 0,78$, $p < 0,05$). Довжина нижніх кінцівок 14 та 15-річних спортсменів також значуще корелює з показниками маси тіла та довжини тіла у положенні стоячи (14 років – $r = 0,79$, та $r = 0,88$, $p < 0,001$ відповідно, 15 років – $r = 0,73$, $p < 0,05$ та $r = 0,85$, $p < 0,001$ відповідно).

Аналіз даних показників дозволяє зробити висновок про наявність високої кореляційної активності між досліджуваними морфологічними ознаками футболістів 11-15 років.

В ході досліджень встановлено, що у кожній віковій групі з високим рівнем значущості корелюють між собою результати у бігу на 30 м з веденням м'яча та 5х30 м з веденням м'яча (11 років – $r = 0,97$, 12 років – $r = 0,81$, 13 років – $r = 0,91$, 14 років – $r = 0,96$, 15 років – $r = 0,95$, $p < 0,001$). Це, очевидно, свідчить про важливість сформованості високого рівня техніки ведення м'яча для успішного виконання даних тестів.

Разом з тим необхідно відмітити наявність взаємозв'язку між показниками суми ударів на дальність (правою та лівою ногою) та вкиданням м'яча на дальність у всіх вікових групах (крім 12-річних) (11 років – $r = 0,71$, $p < 0,05$, 13 років – $r = 0,80$, $p < 0,001$, 14 років – $r = 0,45$, $p < 0,05$, 15 років – $r = 0,51$, $p < 0,05$).

Високий ступінь залежності спостерігається між показниками абсолютної анаеробної фосфагенної потужності та усіма морфологічними ознаками у футболістів 11-15 років. Це дає підстави стверджувати, що високий рівень розвитку досліджуваних морфологічних ознак обумовлює наявність високих показників абсолютної анаеробної фосфагенної потужності у всіх досліджуваних вікових груп.

Стосовно 15-річних юних футболістів, встановлено, що високий рівень абсолютної анаеробної фосфагенної потужності у них, обумовлює високий рівень результатів у сумі ударів на дальність (правою та лівою ногами) та у вкиданні м'яча на дальність ($r = 0,55$, $r = 0,65$, $p < 0,05$ відповідно).

Незаперечною також є наявність великої кількості значущих кореляційних зв'язків між показниками, що характеризують точність виконання рухів та сенсомоторними характеристиками у кожній з досліджуваних вікових груп. Взаємозв'язки у віці 11 років спостерігаються практично між усіма досліджуваними психофі-

Таблиця 1

Характеристика показників ефективності захисних дій, рівня спеціальної фізичної підготовленості та морфофункціональних і психофізіологічних особливостей розвитку організму юних футболістів 11-15 років

Структурні групи	Характеристика, одиниці вимірювання
1. Показники захисних дій у процесі змагальної діяльності	- КЕ відборів, ум. од. - КЕ перехоплень, ум. од. - КЕ гри головою в захисті, ум. од. - КЕ протидій передачам, веденню, ударам, ум. од. - Інтегральний КЕ захисних дій, ум. од.
2. Тестові характеристики рівня спеціальної фізичної підготовленості	- біг 30 м з веденням м'яча, с - біг 5х30 м з веденням м'яча, с - удар по м'ячу на дальність (сума ударів правою та лівою ногами), м - вкидання м'яча на дальність, м
3. Морфофункціональні особливості організму 3.1. Морфологічні особливості	- маса тіла, кг - обхват стегна, см - довжина тіла у положенні стоячи, см - довжина нижніх кінцівок, см
3.2. Енергетичні можливості організму	- VO_2 max, $л \cdot хв^{-1}$ - анаеробні можливості, Вт
4. Психофізіологічні особливості організму 4.1. Сенсомоторні реакції	- латентний період простої зорово-моторної реакції, мс - латентний період складної зорово-моторної реакції, мс - реакція на рухомий об'єкт, мс - гострота та швидкість зорових сприймань, мс - швидкість переробки інформації, біти - рівень властивостей уваги, у.о. - продуктивність переробки інформації, у.о.
4.2. Координаційні здібності	- точність відтворення м'язового зусилля, що становить S від максимального, кг - точність відтворення м'язового зусилля, що становить j від максимального, кг - точність відтворення часових інтервалів за 10 с, с - точність відтворення часових інтервалів за 20 с, с
4.3. Функціональний стан нервово-м'язового апарату	- частота рухів у тепінг-тесті, кіл. уд.

зіологічними особливостями. Проте в 12 років найбільша кількість зв'язків спостерігається зі швидкістю переробки інформації, з рівнем уваги, та з латентним періодом складної реакції; у 13 років – зі швидкістю переробки інформації, з рівнем уваги, з точністю відтворення м'язових зусиль, що становить ј від максимального, та з латентним періодом складної реакції. Характеристика 14-річного віку свідчить що, велика кількість зв'язків має місце щодо точності відтворення часових інтервалів за 10 с та за 20 с, латентного періоду простої та складної реакції, гостроти та швидкості зорових сприймань. Подібна специфіка взаємозв'язків спостерігається й у 15-річних футболістів.

Таким чином аналіз кореляційних матриць засвідчив, що у даних вікових групах тісні кореляційні зв'язки спостерігаються, з одного боку, між морфологічними ознаками та функціональними особливостями, а з іншого, – між показниками, що характеризують точність виконання рухів та сенсомоторними характеристиками.

Найбільша кореляційна активність досліджуваних показників спостерігається у футболістів 11-ти, 14-ти та 15-ти років (56, 54 та 50 значущих зв'язків, відповідно). А у футболістів 12-ти та 13-ти років кореляційна активність знижується (35 та 36 значущих зв'язків, відповідно). Очевидно, що зменшення кількості зв'язків у даних вікових групах та наявність деякої розбалансованості між морфофункціональними та психофізіологічними особливостями пояснюється періодом перебудов у організмі підлітків, пов'язаних зі статевим дозріванням.

Висновки і пропозиції. 1. Кореляційні матриці морфофункціональних та психофізіологічних особливостей організму футболістів 11-15 років свідчать про достатньо високий рівень кореляційних зв'язків між морфофункціональними особливостями, з одного боку, та психофізіологічними характеристиками, з іншого.

2. Високий ступінь залежності спостерігається між показниками абсолютної анаеробної фосфагенної потужності та усіма морфологічними ознаками у футболістів 11-15 років. Це дає підстави стверджувати, що високий рівень розвитку досліджуваних морфологічних ознак обумовлює наявність високих показників абсолютної анаеробної фосфагенної потужності у всіх досліджуваних вікових груп.

3. Найбільша кореляційна активність досліджуваних показників спостерігається у футболістів 11-ти, 14-ти та 15-ти років (56, 54 та 50 значущих зв'язків, відповідно). А у футболістів 12-ти та 13-ти років кореляційна активність знижується (35 та 36 значущих зв'язків, відповідно). Очевидно, що зменшення кількості зв'язків у даних вікових групах та наявність деякої розбалансованості між морфофункціональними та психофізіологічними особливостями пояснюється періодом перебудов у організмі підлітків, пов'язаних зі статевим дозріванням.

Подальші дослідження будуть спрямовані на виявлення взаємозв'язків між морфофункціональними та психофізіологічними особливостями юних футболістів із ефективністю виконання захисних тактичних дій з метою удосконалення процесу тактичної підготовки.

Список літератури:

1. Козіна Ж. Л. Теоретико-методичні основи індивідуалізації навчально-тренувального процессу спортсменів в ігрових видах спорту: автореф. дис. на здобут. наук. ступ. докт. наук з фіз. вих. і спорту: спец. 24.00.01 «Олімпійський і проф. спорт» / Козіна Жаннетта Леонідівна. – К., 2010. – 43, [1] с.
2. Костюкевич В. М. Управление тренировочным процессом футболистов в годичном цикле подготовки: [монография] / Костюкевич Виктор Митрофанович. – Винница: Планер, 2006. – 683, [1] с.
3. Лисенчук Г. А. Управление подготовкой футболистов / Лисенчук Г. А. – К.: Олимпийская література, 2003. – 271 с.
4. Платонов В. Н. Система подготовки спортсменов в Олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения / Платонов В. Н. – К.: Олимпийская литература, 2004. – 808 с.
5. Полишкис М. С. Личностные факторы еффективности и надежности в соревновательной деятельности юных футболистов / М. С. Полишкис // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 1998. – № 2. – С. 47-50.
6. Шамардин В. Н. Система подготовки юных футболистов: учебное пособие / Шамардин В. Н. – Днепропетровск: Пороги, 2001. – 104 с.
7. Футбол: навч. прогр. для дитячо-юн. спорт. шк., спеціалізов. дит.-юн. шк. олімп. резерву та шк. вищої спорт. майстерності / Держ. ком. Укр. з питаньфіз. культури і спорту [та ін.; В. Г. Авраменко, О. Є Бобарико [та ін.]; відп. за вип. В. Г. Свинцова]. – К., 2003. – 105, [7] с.

Бублей О.О.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

АНАЛИЗ ВЗАИМОСВЯЗЕЙ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЮНЫХ ФУТБОЛИСТОВ НА ЭТАПЕ ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЙ БАЗОВОЙ ПОДГОТОВКИ

Аннотация
Исследованы взаимосвязи функциональных особенностей юных футболистов на этапе предварительной базовой подготовки. Анализ полученых даных позволил сделать выводы о наличии високой корреляционной активности между исследуемыми морфологическими признаками футболистов на этапе предварительной базовой подготовки. Высокий уровень зависимости отмечается между показателями абсолютной анаэробной фосфагенной мощности и всеми морфологическими признаками у футболистов 11-15 лет. Это дает основание утверждать, что высокий уровень развития исследуемых морфологических признаков обуславливает наличие высоких показателей абсолютной анаэробной фосфагенной мощности во всех исследуемых возрастных группах. Анализ корреляционных матриц демонстрирует, что в даных возрастных группах тесные корреляционные связи наблюдаются, с одной стороны, между морфологическими признаками и функциональными особенностями, а с другой, – между показателями, что характеризируют точность выполнения движений и сенсомоторными характеристиками.
Ключові слова: морфологические признаки, функциональные особенности, юнные футболисты.

Bublej O.O.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhory Skovoroda State pedagogical University

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP FUNCTIONAL FEATURES YOUNG PLAYERS ON THE STAGE PREVIOUS BASE PREPARATION

Summary
The relationship of functional characteristics of young players on the stage of previous base preparation. Analysis of the data allows us to conclude presence of high correlation of activity between the studied morphological characteristics of football players on the stage of previous base preparation. The high degree of dependence is observed between the levels of absolute power and anaerobic phosfageneus and all morphological features in players 11-15 years old. This gives reason to believe that the high level of morphological traits studied determines the presence of high levels of absolute phosfageneus anaerobic capacity in all age groups studied. Analysis of the correlation matrix showed that in these age groups close correlation observed, on the one hand, between morphological characteristics and functional characteristics, on the other – between indicators of the precision of the movements and sensorimotor characteristics.
Keywords: morphological characteristics, functional characteristics, young players.

УДК 574:611:612

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ И АНТРОПОМЕТРИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТУДЕНТОК С РАЗНОЙ ДЛИНОЙ ТЕЛА С УЧЁТОМ ИХ ЭВОЛЮЦИОННОЙ КОНСТИТУЦИИ

Бугаевский К.А.
Институт здоровья, спорта и туризма
Классического приватного университета

В статье представлены результаты исследования, посвященного изучению значений ряда антропометрических и морфо-функциональных показателей у студенток с низким и высоким ростом, при занятиях физической культурой в ВУЗе и их взаимосвязи со значениями трохантерного индекса, как показателя конституционального типа возрастной эволюции человека. Установлено, что негативно изменённые типы значений трохантерного индекса в исследуемой группе выявлены у подавляющего большинства студенток низкого роста – у 37 (94,87%) студенток. В гинекоморфном половом соматотипе, определено большее количество возрастных нарушений – 23 (58,97%), чем у студенток с мезоморфным и андроморфным половым соматотипами вместе – 9 (23,08%), у 1 (2,56%) студентки, отнесённой к физиологическому гинекоморфному соматотипу, выявлен нормоэволютивный конституциональный тип половой эволюции.
Ключевые слова: студентки, трохантерный индекс, морфологические индексные значения, антропометрические показатели, низкий рост, высокий рост, половой диморфизм, соматотипы, физическая культура.

Постановка проблемы. Изучение вопросов, связанных с медико-биологическими аспектами студенческой молодёжи всегда являются актуальными и приоритетными, в особенности, если они касаются рассмотрения антропометрических показателей и морфофункциональных значений девушек-студенток, как будущих матерей [1, с. 94-95; 3, с. 117-121; 4, с. 269-274; 11, с. 1099-1104]. Происходящие, в организме современных молодых людей, антропометрические и морфофункциональные изменения, требуют пристального внимания и более глубокого изучения.

Анализ последних исследований и публикаций. При проведении анализа доступных научных и научно-методических источников, хотелось бы отметить фундаментальные исследовательские работы, касающиеся антропологических и морфофункциональных изменений молодёжи разной длины и массы тела (в т.ч. и с изучением значений ТрИ), таких отечественных авторов, как Г. С. Логачева, А. Г. Щедрина, 2009; О. В. Филатова, Э. В. Хохловкина, В. М. Клоц, Л. А. Звягинцева, 2013; А. А. Щанкин, О. А. Кошелева, 2010-2014. Вопросами, касающимися динамики полового диморфизма в разных группах молодёжи занимались такие отечественные и зарубежные авторы, как Е. П. Шарайкина, 2004; В. Г. Николаев, Н. Н. Николаева, Л. В. Синдеева, Л. В. Николаева, 2007; Т. Ф. Абрамова, А. Г. Жданова, А. Г. Никитина, 2009; T. Łaska-Mierzejewska, 2009; A. Kaźmierczak, I. Bolesławska, 2012; Л. А. Лопатина, Н. П. Сереженко, Ж. А. Анохина, 2013; М. М. Колокольцев, О. М. Лумпова, 2013; Д. Б. Никитюк, В. Н. Николенко, С. В. Клочкова, Т. Ш. Миннибаев, 2015; К. А. Бугаевский, 2014-2017.

Выделение нерешённых раньше частей общей проблемы. В доступных источниках информации по изучаемому вопросу мы не нашли работ как отечественных, так и зарубежных исследователей, касающихся взаимосвязи между значениями трохантерного индекса, как основы соматотипирования вариантов эволютивных конституциональных изменений с индексом полового диморфизма и основными антропометрическими показателями и морфологическими индексными значениями, по отношению к девушкам высокого и низкого роста, юношеского возраста, занимающихся физической культурой в ВУЗе. Имеющиеся данные разрознены, не систематизированы и требуют, по нашему мнению, дальнейшего изучения и обобщения.

Целью нашего исследования является изучение выявленных значений типов эволютивной конституции у студенток с разной длинной тела, с учётом ряда их антропометрических и морфологических индексных значений.

Изложение основного материала. В связи с тем, что большая часть студенток может быть отнесена к таким возрастным периодам как юношеский и первый репродуктивный возраст, представляется достаточно актуальным изучение индивидуальных процессов развития их организма, через преломление полученных у них индивидуальных морфофункциональных значений и их связь с таким важным показателем, как трохантерный индекс (ТрИ) [2, с. 253-256; 8, с. 66-69; 9, с. 138-140; 12]. Этот, неординарный, индекс и его практическое применение, вошёл в практику ряда медицинских направлений (анатомия, антропология, морфология, спортивная и судебная медицина, сексология и пр.), благодаря исследованиям советского учёного В.Г. Штефко (1929, 1933) [2, с. 253-256; 8, с. 66-69; 9, с. 138-140]. При этом следует отметить, что в исследованиях В.Г. Штефко, его больше интересовали вопросы определения конституционального типа возрастной эволюции организма, в т.ч и у молодых людей [2, с. 253-256; 8, с. 66-69; 9, с. 138-140]. Согласно методике, предложенной В.Г. Штефко, трохантерный индекс – это отношение роста (см) к длине ноги (см) – от верхнего края большого вертела бедра до поверхности, на которой стоит стопа) [2, с. 253-256; 8, с. 66-69; 9, с. 138-140]. Результатом его исследования стала классификация значений, согласно которым автор предложил характеризовать типы возрастной эволюции людей [2, с. 253-256; 8, с. 66-69; 9, с. 138-140]. В.Г. Штефко выделяет: патологический тип – менее 1,85; дисэволютивный тип – от 1,86 до 1,91; гипоэволютивный тип – от 1,92 до 1,94; нормоэволютивный тип – от 1,95 до 2,0; гиперэволютивный тип от

2,01 до 2,03; дисэволютивный тип – от 2,04 до 2,08; патологический тип – более 2,09 [2, с. 253-256; 8, с. 66-69; 9, с. 138-140]. В своей работе мы использовали данную классификацию значений. Также, для получения ряда объективных данных, касающихся формирования и наличия уже имеющихся антропо-морфологических значений, мы (помимо определения массы и длины тела) применили метод индексов, включающий в себя определение индекса массы тела (ИМТ), индекс полового диморфизма (ИПД) с определением половых соматотипов, индекс андроморфии (ИАн).

Исследование проводилось в феврале-марте 2017 года, с добровольным привлечением к участию в нём студенток низкого роста (n=39) и студенток, отнесённых (согласно к значениям шкалы длины тела), к имеющим высокий рост (n=42), при их занятиях физической культурой в ВУЗе. Средний возраст студенток в группе низкого роста составил 19,09±0,23 года (p<0,05), а в группе девушек высокого роста – 19,91±0,33 года, что соответствует юношескому возрасту [2, с. 253-256; 3, с. 117-121; 5, с. 19-23; 11, с. 1099-1104; 12]. У каждой обследуемой определялись габаритные размеры (длина и масса тела), диаметры плеч и таза. Значения длины тела в группе девушек низкого роста были следующие: низкий рост (150-159 см) был определён у 24 (61,54%), рост ниже среднего (160-162 см) – у 15 (38,46%) студенток. Среднее значение длины тела (роста) студенток в исследуемой группе составило – 158,1±0,52 см (p<0,05), что соответствует низкому росту [2, с. 253-256; 3, с. 117-121]. В группе студенток высокого роста были получены следующие значения длины их тела: высокий рост – от 170 до 179 см был определён у 29 (69,05%) студенток, очень высокий рост – от 180 до 190 см – у 10 (23,81%), гигантский рост – более 190 см – у 3 (7,14%) студенток [5, с. 19-23]. Среднее значение длины тела в данной группе составило 177,43±1,02 см (p<0,05), что соответствует критериям высокого роста [5, с. 19-23]. При определении массы тела было установлено, что его среднее её значение в группе низкорослых студенток составляет 54,32±1,45 кг (p<0,05), а в группе высокорослых – 69,63±1,75 кг (p<0,05). При это, масса тела менее 47 кг (что является предиктором нарушений цикличности овариально-менструального цикла (ОМЦ) [3, с. 117-121; 7, с. 47-54], определена в группе студенток низкого роста у 7 (17,95%), свыше 60 – у 9 (23,08%). В группе девушек высокого роста массу тела, менее 47 кг имела лишь 1 (2,38%), а более 60 кг – 31 (73,81%). Значения индекса массы тела (Кетле II) в группе были следующие: в среднем по группе – 21,69±0,60 кг/см². При этом, недостаток массы тела (16-18,5 кг/м²) был зафиксирован у 5 (12,82%) студенток, от 18,5 до 24,99 (нормальные показатели) [7, с. 47-54; 11, с. 1099-1104] – у 31 (79,49%), значения ИМТ были от 25 до 30 кг/см² (избыточная масса тела, предожирение) [7, с. 47-54; 11, с. 1099-1104] – у 1 (2,56%), выявлено значение ИМТ более 30 кг/см² (ожирение I степени) [7, с. 47-54; 11, с. 1099-1104] – у 2 (5,13%) студенток. Данные, касающиеся значений ИМТ в группе студенток высокого роста – рис. 1.

Рис. 1. Значения ИМТ в группе студенток высокого роста

Источник: разработка автора

Среднее значение ИМТ в группе студенток высокого роста составило 21,99±0,48 кг/см² (p<0,05), что соответствует нормальным его значениям. У 11 (26,19%) студенток имеются его отклонения как в сторону снижения (дефицит и недостаток массы тела), так и в сторону увеличения (предожирение).

Также, в обеих исследуемых группах (n=81), нами определялись значения индекса андроморфии (ИАн), который свидетельствует об определенных половых особенностях обменно-гормонального статуса и позволяет выделить андроидный, ортогиноидный (сбалансированный) и гипергиноидный типы конституции: менее 67,5 – гипергиноидный, от 67,5 до 73.5 – ортогиноидный и свыше 73.5 – андроидный [2, с. 253-256; 3, с. 117-121; 12].

При проведении антропометрических измерений, их анализе и статистической обработке нами были получены следующие результаты: среднее значение данного индекса в группе низкорослых студенток составило 60,29±2,44 (p<0,05), что соответствует гипергиноидному типу конституции.

В группе студенток высокого роста среднее значение ИАн составило 73,67±2,54 (p<0,05), что соответствует показателям андроидного типа конституции [2, с. 253-256№ 3, с. 117-121; 12]. Детальное изучение полученных значений ИАн, показало, что в группе низкорослых студенток (n=39), их подавляющее большинство – 26 (66,67%) соответствует критериям гипергиноидного индексного значения, 7 студенток были отнесены к ортогиноидному (сбалансированному) типу конституции, и 6 (15,38%) исследованных студенток – к андроидному типу конституции. В группе высокорослых студенток все 42 (100%) студенток имели значения ИАн, соответствующие андроидному типу.

При определении значений индекса полового диморфизма по Дж. Таннеру, были получены следующие показатели: среднее значение ширины плеч (ШП) или биакромиальный размер (см) составил во всей группе 30,09±0,85 см (p<0,05), а среднее значение показателей ширины таза (ШТ) – биакромиальный размер (dis. cristarum) (см) составил 24,95±0,39 см (p<0,05), что меньше средней физиологической нормы девушек данной возрастной группы, которая соответствует 28-29 см и является косвенным критерием анатомически узкого таза [3, с. 117-121; 6, с. 504-508; 7, с. 47-54; 10].

Данное соотношение размеров ШП по отношению к ШТ, при ко-

тором плечи шире чем таз – не соответствует (у большого количества исследуемых студенток) критериям феминной конституции [3, с. 117-121; 6, с. 504-508; 7, с. 47-54; 10]. Однако, с учётом измерений ШП и ШТ, среднее значение индекса полового диморфизма (ИПД) в группе составило 65,32±2,61 (p<0,05). Это соответствует значениям гинекоморфного соматотипа [3, с. 117-121; 6, с. 504-508; 7, с. 47-54; 10].

Данные о выявленных половых соматотипах у низкорослых студенток представлены на рис. 2.

При определении значений индекса полового диморфизма по Дж. Таннеру, в группе студенток высокого роста (n=42) были получены следующие показатели: среднее значение ширины плеч (ШП) или биакромиальный размер (см) составил во всей группе 35,19±0,85 см (p<0,05), а среднее значение показателей ширины таза (ШТ) – биакромиальный размер (dis. cristarum) (см) составил 27,76±0,99 см (p<0,05), что меньше средней физиологической нормы девушек данной возрастной группы, которая соответствует 28-29 см и является косвенным критерием анатомически узкого таза [3, с. 117-121; 6, с. 504-508; 7, с. 47-54; 10]. Данное соотношение размеров ШП по отношению к ШТ, при котором плечи шире чем таз – не соответствует (у большого количества исследуемых студенток) критериям феминной конституции [3, с. 117-121; 6, с. 504-508; 7, с. 47-54; 10].

С учётом полученных в данной группе студенток показателей измерений ШП и ШТ, среднее значение индекса полового диморфизма (ИПД) в группе составило 77,81±2,53 (p<0,05), что соответствует значениям мезоморфного полового соматотипа [3, с. 117-121; 6, с. 504-508; 7, с. 47-54; 10].

Данные о выявленных вариантах половых соматотипов в группе высокорослых студенток, представлены на рис. 3.

Обращает на себя внимание тот факт, что в группе высокорослых студенток, в отличие от их низкорослых коллег, снижено количество девушек с гинекоморфным половым соматотипом и, почти в 2 раза увеличено количество девушек с мезоморфным и андроморфным половыми соматотипами – у 25 (59,52%) студенток высокого роста. Полученные значения показателя ТрИ в группе студенток низкого роста представлены на рис. 4.

Полученные значения ТрИ в группе студенток низкого роста составили 1,84±0,02 (p<0,05), что соответствует патологическому типу возрастной эволюции в данной группе студенток низкого роста [2, с. 253-256; 8, с. 66-69; 9, с. 138-140; 12]. Было достоверно установлено (p<0,05), что негативно изменённые типы значений ТрИ (гипоэволютивный, дисэволютивный и патологический типы) в исследуемой группе доминируют и выявлены у подавляющее большинства студенток низкого роста, принявших участие в проводимом нами исследовании – у 37 (94,87%) студенток. И лишь у 2 (5,13%) – был зафиксирован нормальный тип возрастной эволюции, характерный для девушек данного возраста [2, с. 253-256; 8, с. 66-69; 9, с. 138-140; 12].

Что касается значений ТрИ у студенток с высоким ростом, то его показатель, в среднем по группе, составил 1,87±0,02 (p<0,05), что соответствует конституциональному дисэволютивному типу возрастной эволюции организма [2, с. 253-256;

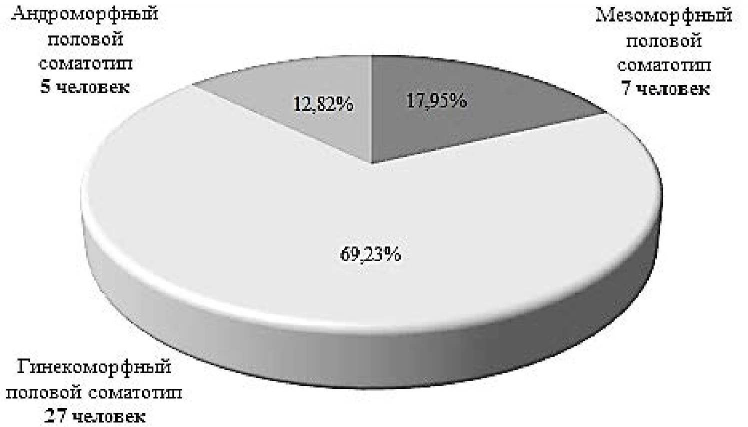

Рис. 2. Распределение значений ИПД у студенток низкого роста

Источник: разработка автора

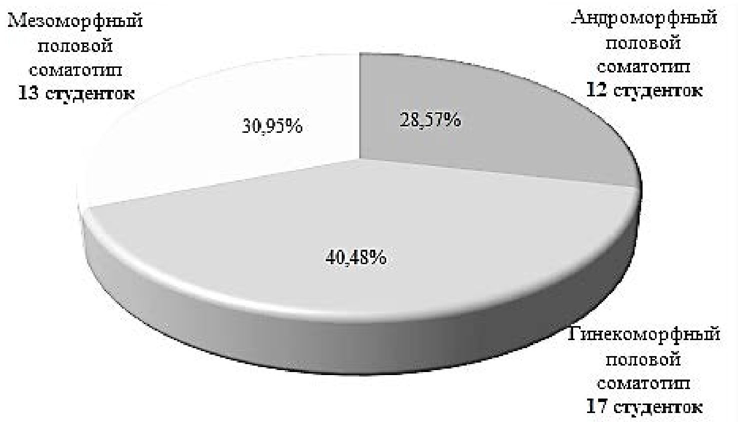

Рис. 3. Распределение значений ИПД у студенток высокого роста

Источник: разработка автора

Рис. 4. Значения трохантерного индекса у студенток низкого роста

Источник: разработка автора

8, с. 66-69; 9, с. 138-140; 12]. При этом, значения патологического типа возрастной эволюции было установлено у 19 (45,24%), гипоэволютивного типа – у 3 (7,14%), дисэволютивного типа – у 12 (28,57%), гиперэволютивного – у 1 (2,35%), нормоэволютивного типа – у 6 (14,29%) исследуемых студенток высокого роста. Таким образом, нарушения конституционального типа возрастной эволюции выявлены у 36 (85,71%) студенток высокого роста.

Выводы и перспективы дальнейших исследований таковы:

1. В обеих группах студенток, выявлены множественные, взаимосвязанные нарушения антропометрических и морфофункциональных значений, с нарушениями в соматотипах и ряде индексных значений.

2. Количество девушек с мезоморфным и андроморфным половыми соматотипами – у студенток высокого роста составляет 25 (59,52%), и 12 (30,71%) студенток низкого роста.

3. Согласно данным значений индекса андроморфии все 42 (100%) студенток высокого роста соответствуют андроидному типу, а среди низкорослых студенток 26 (66,67%) соответствует критериям гипергиноидного индексного значения, 7 студенток – ортогиноидному (сбалансированному) типу конституции, и 6 (15,38%) – к андроидному типу конституции.

4. Нарушения конституционального типа возрастной эволюции выявлены у 36 (85,71%) студенток высокого роста и у 37 (94,87%) – низкого роста.

Список литературы:

1. Абрамова Т. Ф. Соматотип – конституциональные маркеры разного уровня соматического здоровья / Т. Ф. Абрамова, А. Г. Жданова, А. Г. Никитина // Научно-информационный сборник. – М., 2009. – Вып. 2. – С. 94-95.
2. Антропологические обследования в клинической практике / В. Г. Николаев, Н. Н. Николаева, Л. В. Синдеева, Л. В. Николаева // Морфологические ведомости. – 2007. – № 1-2. – С. 253-256.
3. Бугаєвський К. А. Морфологічні значення та антропометричні показники у студенток спеціальної медичної групи за класифікацією Дж. Таннера / К. А. Бугаєвський // Молодий вчений. – 2016. – № 12.1(40). – С. 117-121.
4. Колокольцев М. М. Сравнительная конституцианальная характеристика соматотипов у девушек 17-20 лет с учетом медицинской группы здоровья / М. М. Колокольцев, О. М. Лумпова // Вестник ИрГТУ. – 2013. – № 9(80). – С. 269-274.
5. Логачева Г. С. Высокорослость как гигиеническая проблема / Г. С. Логачева, А. Г. Щедрина // Медицина и образование в Сибири. – Т. 5. – 2009. – С. 19-23.
6. Лопатина Л. А. Антропометрическая характеристика девушек по классификации Дж. Таннера / Л. А. Лопатина, Н. П. Сереженко, Ж. А. Анохина // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 12-3. – С. 504-508.
7. Никитюк Д. Б. Индекс массы тела и другие антропометрические показатели физического статуса с учетом возраста и индивидуально-типологических особенностей конституции женщин / Д. Б. Никитюк, В. Н. Николенко, С. В. Клочкова, Т. Ш. Миннибаев // Вопросы питания. – 2015. – № 4. – С. 47-54.
8. Павлова И. П. Морфофункциональные особенности девушек в зависимости от типа эволютивной конституции / И. П. Павлова, О. В. Филатова // Известия АлтГУ. -2014. – № 3(83). – С. 66-69.
9. Щанкин А. А. Связь трохантерного индекса с антропометрическими показателями женщин 22 и 30 лет / А. А. Щанкин, О. А. Кошелева // Фундаментальные исследования. – 2010. – № 11. – С. 138-140.
10. Шарайкина Е. П. О классификации типов телосложения у женщин / Е. П. Шарайкина // Морфология. – 2004. – № 4. – Т. 126. – С. 140.
11. Kaźmierczak A. Ocena wybranych parametryw antropometrycznych wśryd młodzieży akademickiej Poznania / A. Kaźmierczak, I. Bolesławska, A. Gływka, M. Dzięcioł, J. Przysławski // Bromat. Chem. Toksykol. – XLV, 2012. – S. 1099-1104.
12. Łaska-Mierzejewska T. Antropologia w sporcie i wychowaniu fizycznym / T. Łaska-Mierzejewska // Biblioteka Trenera, Warszawa, 2009. – 198 s.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

Бугаєвський К.А.
Інститут здоров'я, спорту та туризму
Класичного приватного університету

МОРФОЛОГІЧНІ ТА АНТРОПОМЕТРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТУДЕНТОК З РІЗНОЮ ДОВЖИНОЮ ТІЛА З УРАХУВАННЯМ ЇХНЬОЇ ЕВОЛЮТИВНОЇ КОНСТИТУЦІЇ

Анотація
У статті представлені результати дослідження, присвяченого вивченню значень ряду антропометричних і морфо-функціональних показників у студенток з низьким та високим зростом, при заняттях фізичною культурою у ВНЗ, та їх взаємозв'язку зі значеннями трохантерного індексу, як показника конституційного типу вікової еволюції людини. Встановлено, що негативно змінені типи значень трохантерного індексу в досліджуваній групі, виявлено у переважної більшості студенток низького зросту – 37 (94,87%) студенток. У гінекоморфному статевому соматотипі, визначено більшу кількість вікових порушень – 23 (58,97%), ніж у студенток з мезоморфним і андроморфним статевим соматотипами разом – 9 (23,08%), у 1 (2,56%) студентки, віднесеної до фізіологічного гінекоморфного соматотипу, виявлено нормоеволютивний конституційний тип статевої еволюції.

Ключові слова: студентки, трохантерний індекс, морфологічні індексні значення, антропометричні показники, низький зріст, високий зріст, статевий диморфізм, соматотип, фізична культура.

Bugaevskiy K.A.
Institute of Health, Sport and Tourism
of Classic Private University

MORPHOLOGICAL AND ANTHROPOMETRIC PECULIARITIES OF FEMALE STUDENTS WITH A DIFFERENT BODY LENGTH WITH ACCOUNT OF THEIR EVOLUTION CONSTITUTION

Summary
The article presents the results of a study devoted to the study of the values of a number of anthropometric and morpho-functional indices in students with low and high growth, with physical training at the university and their relationship with the values of the trochanter index as an indicator of the constitutional type of age-related human evolution. It was established that negatively altered types of trochanter index values in the study group were detected in the overwhelming majority of low-growth students – in 37 (94.87%) female students. In the gynecomorphic sex somatotype, a greater number of age-related disorders was identified – 23 (58,97%) than in the case of students with mesomorphic and andromorphic sexual somatotypes, 9 (23,08%), 1 (2,56%) female student Physiological gynecomorphic somatotype, normoevolytic constitutional type of sexual evolution has been revealed.
Keywords: female students, trochanter index, morphological index values, anthropometric indicators, low growth, high growth, sexual dimorphism, somatotypes, physical culture.

УДК 796.011.3.894(083.97)

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПРОФІЛЬНОГО РІВНЯ ДЛЯ 10-11 КЛАСІВ, ВИД ФІЗКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОДУЛЬ «ПАУЕРЛІФТИНГ»

Літус Р.І.
Бердянський державний педагогічний університет

У статті висвітлюється проблематика програми профільного навчання з фізичної культури для учнів 10-11 класів. Розглянуті питання розвитку силових здібностей засобами пауерліфтингу. Запропоновано експериментальну навчальну програму з фізичної культури профільного рівня для 10-11 класів, вид фізкультурної діяльності модуль «пауерліфтинг». Надано контрольні навчальні нормативи і вимоги з модулю «пауерліфтинг» для учнів 10-11 класів профільного рівня. Рекомендовано до використання на уроках з фізичної культури для учнів старшої школи профільного рівня основні та допоміжні вправи у пауерліфтингу.
Ключові слова: програма профільного навчання з фізичної культури для учнів 10-11 класів, силова спрямованість, пауерліфтинг, розвиток силових здібностей засобами пауерліфтингу, старший шкільний вік, оцінювання навчальних досягнень з модулю «пауерліфтинг» для учнів 10-11 класів профільного рівня.

Постановка проблеми. В даний час в теорії та практиці фізичного виховання найбільш гостро стоїть проблема вдосконалення фізичної підготовленості юнаків в старшій школі. Вихід цієї проблеми на перші позиції в системі фізичного виховання підростаючого покоління обумовлена в останні роки вираженою невідповідністю між рівнем фізичної підготовленості юнаків і постійно зростаючим рівнем вимог до неї, що пред'являються до неї з боку суспільства. Виявляється невідповідність вимогами до майбутніх військовослужбовців, а також освоєнням багатьох інших суспільно значущих професій [8].

В останнє десятиліття бурхливими темпами розвивається такий напрямок силової спрямованості, як пауерліфтинг (силове триборство). Історія зародження пауерліфтингу відноситься до п'ятдесятих років XX століття. Серед силових видів спорту (важка атлетика, бодібілдинг, гирьовий спорт) пауерліфтинг є наймолодшим видом змагальних вправ. Досить сказати, що чемпіонати світу проводяться з 1971 року, чемпіонати Європи – з 1978 року, а перший чемпіонат СРСР був проведений в 1990 році. В останні роки пауерліфтинг придбав колосальну популярність, український пауерліфтинг високо цінують на теренах Європи та світу, національна федерація пауерліфтингу України має у своїй збірній чемпіонів та рекордсменів континентального та світового рівня, переможців всесвітніх ігор. Проводяться найрізноманітніші турніри: чемпіонати світу, Європи, країн, регіонів, міст, вузів, ДЮСШ і т.п., не тільки за класичним варіантом (силове триборство) але і в окремих вправах (наприклад, в жимі штанги лежачи). У змаганнях беруть участь люди різного віку: від підлітків до ветеранів, чоловіки і жінки, а також люди з порушеннями в стані здоров'я (з 1964 пауерліфтинг включений в програму Параолімпійських Ігор як «важка атлетика», а з 1992 року як пауер-

ліфтинг. Кількість країн-учасниць – 115, в Параолімпійських Іграх 2000 року вперше брали участь і жінки, вид параолімпійських ігор з пауерліфтингу – жим лежачи).

Силові здібності мають важливе значення в соціальному житті людини, в його професійній діяльності. Силове тренування в даний час є однією з важливих складових для повноцінної підготовки спортсменів в різних видах спорту, не тільки пов'язаних з безпосереднім проявом різних видів силових здібностей, а й з опосередкованої роллю силових якостей в циклічних і складно координаційних видах спорту, спортивних іграх і єдиноборствах (Е. В. Івченко, 2000; А. А. Карелін, В. В. Нелюбін, В. А. Чістяков, 2001; К. П. Бікешин, 2002; Ю. М. Висоцкий, 2002; В. В. Степанов, М. І. Степанова, 2004).

Пауерліфтинг в силу своєї доступності є одним з ефективних засобів розвитку фізичних якостей і зміцнення здоров'я тих що займаються. Однак науково-методичне забезпечення навчально-тренувального процесу знаходиться на стадії розробки. В абсолютній більшості літературних джерел, автори механічно переносять принципи і методику тренувань кваліфікованих спортсменів (включаючи, наприклад, принципи побудови тренувань спортсменів високої спортивної класифікації важкоатлетів) на побудову тренувань початківців пауерліфтерів. Недостатньо об'єктивні інструментальні дані про біомеханічні структури змагальних вправ. Чи не обґрунтована структура і взаємозв'язок між фізичними якостями, які забезпечують результативність змагальної діяльності. Відсутні науково-обгрунтовані розробки засобів і методів, що використовуються в тренувальному процесі початківців-пауерліфтерів [13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У структурі фізичної підготовленості юнаків в старшій школі на уроках фізичної культури силова підготовка є одним з провідних напрямків, що забезпечують можливість ефективного вирішення педагогічних завдань, зумовлених різноманітністю рухової діяльності. У сучасній науковій літературі накопичено певні знання про особливості методики силової підготовки юнаків, про вибір засобів і методів розвитку силових здібностей.

На підставі аналізу актуальності і протиріч виділена проблема, яка полягає в пошуках науково-методичних підходів у розвитку силових здібностей юнаків на уроках з фізичної культури в старшій школі профільного рівня засобами пауерліфтингу.

Теоретичною і методичною основою для розробки експериментальної програми виду фізкультурної діяльності модуль «пауерліфтинг» з фізичної культури профільного рівня для 10-11 класів з'явилися рекомендації провідних вітчизняних і зарубіжних фахівців в області теорії спортивного тренування в пауерліфтингу, в тому числі і для юнаків: N. Armstrong, 1992; В.С. Кузнецов, Г.А. Колодницкий, 2002; Т.Ю. Круцевич, 2003; В.К. Бальсевич, Л.І. Лубишева, 2003; А.А. Гусев, 2008; П.М. Гунько, 2008; А.І. Стеценко, 2011; Л.М. Барибін, 2012; І.О. Капко, С.Г. Базаєв, В.Г. Олешко, 2013; Р.І. Літус, 2013; E.T. Anye, T.L. Gallien, H. Bian, M. Moulton, 2013; Ж.Л. Козіна, 2014; A. Bichescu, 2014; Ю.В. Гордієнко, 2016 [3, с. 5-12; 5, с. 137-142; 6, с. 116-119; 7, с. 31-36; 8, с. 98-101; 9, с. 95-98].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових робіт дозволяє прийти до висновку, що вибір методів визначається багатьма факторами. Серед них можна виділити такі, як специфічність вирішуваних педагогічних завдань, обмеженість рухового досвіду тих що займаються, лімітує вибір складу засобів впливу, вікові особливості зростаючого організму і рівень фізичної підготовленості учнів, характер і зміст нового навчального матеріалу, і багато інших. Тому ряд дослідників підкреслює, що не всі методи виховання силових здібностей прийнятні в процесі фізичного виховання школярів 15-17 років профільної школи. Правильність їх вибору і практичного використання визначається наявністю поступального тренувального ефекту в розвитку силових здібностей.

У старшому шкільному віці в основному завершується формування основних функціональних систем організму, що забезпечують високу фізичну працездатність і обумовлює можливість витримувати значні фізичні навантаження. В силу цього використання рекомендацій щодо застосування щадних режимів вправ можуть викликати ослаблення сили окремих м'язових груп, привести до неузгодженості функцій окремих органів і структур, негативно позначитися на працездатності старшокласників.

Мета статті. Теоретично обґрунтувати та розробити навчальну програму з фізичної культури профільного рівня для 10-11 класів, вид фізкультурної діяльності модуль «пауерліфтинг».

Виклад основного матеріалу. Згідно програми, розробленій та запропонованій згідно до положень Концепції профільного навчання в старшій школі, затвердженій рішенням колегії Міністерства освіти і науки України від 25.09.2003 р. № 10/12-2 з метою її використання в загальноосвітніх навчальних закладах, які обрали поглиблене вивчення предмета «Фізична культура» – спортивний профіль, програма орієнтує організацію навчального процесу на ознайомлення учнів старших класів з основними формами професійної діяльності фахівців фізичного виховання (вчителя фізичної культури, тренера з виду спорту), оволодіння ними первинними засобами і формами педагогічної діяльності, а також на підвищення майстерності в обраному виді оздоровчо-корегувальної та спортивної діяльності.

Зміст предмета «Фізична культура» спрямований на формування в учнів ключових компетентностей: ***соціальних, мотиваційних, функціональних, когнітивних, технологічних, професійно-прикладних, особистісних***, які відображають ієрархію вимог до фізкультурно-спортивної діяльності, що поступово розширюється й удосконалюється.

Основними принципами побудови програми є безперервність, цілісність процесу навчання та особистісно-орієнтоване спрямування навчально-виховного процесу.

Дана програма є універсальною. Теоретичний матеріал залишається стабільним, тоді як способи фізкультурної діяльності – модулі – можна змінювати залежно від об'єктивних умов

навчального закладу, в якому буде використовуватись ця програма.

Розділ навчальної програми «Основи знань з фізкультурно-спортивної діяльності» дозволяє учням засвоїти знання основних положень теорії фізичного виховання, оволодіти інтегрованою системою анатомо-фізіологічних, психолого-педагогічних та гігієнічних вимог до фізичного виховання, поглибити свій освітній рівень для продовження навчання у вищих навчальних закладах фізкультурного профілю.

Розділ програми «Способи фізкультурної діяльності» – змінна складова, що відображає спеціалізовану підготовку, яка базується на одному з видів спорту або видів одного із сучасних фізкультурно-оздоровчих систем. Складовими цього розділу є фізична підготовка, спеціальна підготовка, до якої входить технічна, тактична та інші види підготовки, притаманні даному виду фізкультурної діяльності, та інструкторська і суддівська практика. Цей компонент орієнтований на формування у школярів основ індивідуальної фізкультурної діяльності, розвитку потреби в особистому вдосконаленні, підвищення рівня спортивної майстерності в обраному виді рухової діяльності. Даний розділ може доповнюватись іншими видами фізкультурної діяльності – модулями – в установленому порядку.

Програма кожного виду фізкультурної діяльності складається з фізичної, спеціальної підготовки (технічна, тактична тощо), суддівської та інструкторської практики.

Програма передбачає реалізацію змісту в обсязі п'яти годин на тиждень у 10 та 11 класах. Вона не встановлює чітко визначеної кількості годин для вивчення тих чи інших складових. Враховуючи рівень знань, фізичної підготовленості учнів, їх інтереси і здібності, стан спортивно-матеріальної бази навчального закладу, кліматичні умови, вчитель може самостійно:

– визначати кількість годин на вивчення складових кожного з видів фізкультурної діяльності;

– змінювати послідовність вивчення питань в обсязі тем;

– обирати найбільш ефективні форми організації навчального процесу, засоби розвитку фізичних якостей та природних здібностей, спеціальні вправи для опанування учнями рухових дій;

– застосовувати підручники, посібники, рекомендовані для використання в школі.

Важливою умовою здійснення навчально-виховного процесу з фізичної культури є дотримання дидактичних принципів навчання: свідомості та активності; наочності; доступності та індивідуалізації; систематичності та послідовності; міцності та науковості. Творче використання на уроках фізичної культури цих дидактичних принципів вимагає застосування адекватних методів навчання.

Результати, показані учнями під час визначення стану фізичної підготовленості не оцінюються, і є орієнтирами для подальшої корекції роботи учнів щодо вдосконалення рівня особистої фізичної підготовленості та дають вчителю можливість вносити корективи щодо ефективного використання різних форм і методів навчання.

У кінці кожного виду фізкультурної діяльності подаються контрольні навчальні нормативи і вимоги.

Основною формою організації навчально-виховного процесу з фізичної культури в загальноосвітньому навчальному закладі є урок.

Головними вимогами до сучасного уроку фізичної культури є:

– забезпечення диференційованого підходу до учнів з урахуванням стану їхнього здоров'я, статі, рівня фізичного розвитку та підготовленості;

– забезпечення оптимізації навчально-виховного процесу із застосуванням елементів інноваційних методів навчання та здійснення міжпредметних зв'язків;

– забезпечення освітньої, виховної, оздоровчої, розвивальної та інструктивної спрямованості;

– формування в учнів умінь і навичок самостійних занять фізичними вправами.

Важливою умовою здійснення навчально-виховного процесу з фізичної культури є дотримання дидактичних принципів навчання: свідомості та активності; наочності; доступності та індивідуалізації; систематичності та послідовності; міцності та науковості.

Головними критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів є комплексне оцінювання знань, техніки виконання (за сприятливих для учня умов) та нормативного показника, що здійснюється відповідно до критеріїв навчальної програми з фізичної культури профільного рівня для 10-11 класів. Специфікою при оцінюванні за 12-бальною системою є те, що за нормативним показником визначають рівень навчальних досягнень, а потім – за технічними показниками виконання рухової дії та теоретичними знаннями виставляють остаточний бал. Якщо рухова дія не має нормативного показника, рівень навчальних досягнень визначається за структурою техніки її виконання, а остаточне оцінювання в балах здійснюється за показниками теоретичних знань.

У сучасних умовах взаємовідносини між учасниками навчально-виховного процесу будуються на принципах педагогіки співробітництва, яка передбачає взаємодовіру, взаємоповагу, що сприяють вирішенню завдань фізичного виховання учнів сучасної школи [11, с. 3-10].

Додаток 1

Основні та допоміжні вправи у пауерліфтингу

1. Вправи для присідання:

Основні вправи

Змагальна

1. Присідання зі штангою на плечах.

Спеціально-підготовчі вправи:

1. Присідання зі штангою на плечах з однією, двома зупинками у структурі руху.
2. Присідання зі штангою на плечах на лаву.
3. Присідання зі штангою на грудях на лаву.
4. Повільне присідання зі штангою на плечах та швидке вставання.
5. Повільне присідання зі штангою на плечах та повільне вставання.
6. Присідання зі штангою на грудях.
7. Присідання зі штангою на грудях з широким поставленням ніг.

Допоміжні вправи:

1. Присідання в «ножицях» зі штангою на плечах.
2. Присідання в «ножицях» зі штангою на грудях.

3. Присідання в «ножицях» зі штангою у випрямлених руках.

4. Присідання зі штангою на плечах, в.п. п'яти разом, носки назовні.

5. Присідання зі штангою на плечах у поступальному режимі.

6. Присідання в «глибину» з вагою (гиря, диски тощо) у руках або на поясі.

ВИДИ ФІЗКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
Модуль «Пауерліфтинг»
10 клас – 130 годин

К-сть годин	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
		Учень (учениця)
40	***Фізична підготовка*** *Організуючі та загальнорозвивальні вправи;*	***виконує:*** *організуючі та загальнорозвивальні вправи:* шикування, перешикування на місці та у русі; стрибки у довжину і висоту з місця та з розбігу; багаторазові стрибки на місці та у русі; стрибки зі скакалкою; біг на 30, 60, 100 метрів, середні та довгі дистанції; 6-хвилинний біг; подолання смуги перешкод, спортивні ігри за спрощеними правилами, естафети.
	гімнастичні вправи;	*гімнастичні вправи:* перекати в групуванні із різних вихідних положень; перекиди вперед, назад, убік; переворот боком; вправи амплітудного характеру для рук і ніг; стійка на лопатках; стрибки зі скакалкою; пересування в положенні упору лежачи; вправи у висах та упорах на гімнастичних снарядах; лазіння по канату; вправи у перетягуванні предметів.
78	***Спеціальна підготовка*** *Загальнорозвиваючі вправи*	***Виконує:*** загальнорозвиваючі вправи на місці та у русі (з предметами та без предметів); коригуючи вправи для постави і профілактики плоскостопості; вправи з опором, у парах; підтягування у висі (хлопці); піднімання ніг до перекладини; підтягування у висі лежачи (дівчата); згинання-розгинання рук в упорі лежачи (хлопці, дівчата); нахил тулуба із положення сидячи; розгинання тулуба; присідання з вагою власного тіла; вправи з набивними м'ячами, гантелями (вагою 1-3 кг для різних груп м'язів); вправи на тренажерах для різних груп м'язів.
	вправи для розвитку гнучкості та рухливості у суглобах;	*вправи для розвитку гнучкості та рухливості у суглобах:* махові рухи ногами у різних напрямках; пружинячі покачування у положенні випаду; пружинячі нахили тулуба в різних положеннях самостійно та з допомогою;
	стрибкові вправи;	*стрибкові вправи:* стрибки по сходинках; стрибки у висоту поштовхом однієї та обох ніг на місці та з просуванням уперед; стрибки у довжину з місця та з розбігу; багатоскоки.
	Спеціальна фізична підготовка:	***здійснює:*** навчання та вдосконалення техніки змагальних, спеціально-підготовчих та загальнорозвивальних вправ пауерліфтингу; ***застосовує:*** розвиток спеціальних фізичних якостей за допомогою основних та додаткових засобів пауерліфтингу. ***виконує:*** присідання зі штангою на плечах (50-70% від максимальних зусиль); жим лежачи (50-80% від максимальних зусиль); тяга штанги (50-65% від максимальних зусиль).
12	***Інструкторська та суддівська практика*** Проведення та суддівство змагань; методика організації самостійних занять.	***бере участь:*** у змаганнях; в організації, проведенні та суддівстві змагань школи, ДЮСШ тощо. ***дотримується:*** правил техніки безпеки на уроках з пауерліфтингу; правил самостійних занять з розвитку фізичних якостей; правил змагань; складає конспект занять та самостійно проводить розминку.

Контрольні навчальні нормативи і вимоги

Зміст навчального матеріалу	Рівень навчальних досягнень учнів			
	початковий	середній	достатній	високий
Метання малого м'яча на дальність з розбігу, м:				
хлопці	менше 42	42	48	52
дівчата	менше 24	24	28	32
Підтягування, разів:				
хлопці – у висі	менше 8	8	12	15
дівчата – у висі лежачи або	менше 15	15	20	24
Згинання та розгинання рук в упорі лежачи, разів:				
хлопці	менше 30	30	36	42
дівчата	менше 14	14	17	20
Біг 30 м з високого старту, с				
хлопці	5,1	4,9	4,7	4,5
дівчата	5,35	5,2	4,95	4,8
Біг на, хв., сек.:				
хлопці 1000 м,	4,25	4,00	3,40	3,15
дівчата 500 м	2,30	2,15	2,05	1,50
Стрибки у довжину з місця, см				
юнаки	180	190	200	210
дівчата	165	170	177	185
Лежачи на спині, торкання ступнів прямих ніг пальцями рук, разів:				
юнаки	19	21	23	25
дівчата	14	16	18	20

7. Присідання зі штангою на плечах на тренажері «піраміда» з «мертвої точки».
8. Напівприсіди зі штангою на плечах.
9. Присідання з ланцюгами.
10. Присідання у «гакк-машині».
11. Жим ногами.
12. Розгинання гомілки у колінному суглобі сидячи на тренажері.
13. Згинання гомілки у колінному суглобі лежачи на тренажері.

11 клас – 130 годин

К-сть годин	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
40	***Фізична підготовка*** *Організуючі та загальнорозвивальні вправи;* *гімнастичні вправи;* *легкоатлетичні вправи;* *елементи спортивних ігор.*	Учень (учениця): ***виконує:*** *організуючі та загальнорозвивальні вправи:* різноманітні вправи для загального розвитку; подолання смуги перешкод; естафети. *гімнастичні вправи; акробатичні елементи:* групування в присіді, в положенні сидячи, лежачи на спині; перекати в групуванні; стрибки зі скакалкою; вправи на гімнастичних приладах; *легкоатлетичні вправи:* виконує біг на 30, 60, 100 метрів; на середні та довгі дистанції; 12-хвилинний біг; стрибки у довжину та висоту; метання тенісного м'яча, гранати; *елементи спортивних ігор* (баскетбол, гандбол, футбол тощо): передачі, удари, кидки, ігрові вправи, навчальні ігри).
78	***Спеціальна підготовка*** *Загальнорозвиваючі вправи* Загальнорозвиваючі вправи для зміцнення фізичних якостей та функціональних можливостей. *стрибкові вправи;* *Спеціальна фізична підготовка:*	***Виконує:*** достатню кількість підтягувань у висі (хлопці); піднімання ніг до перекладини; підйом переворотом (хлопці); підтягування у висі лежачи (дівчата); згинання-розгинання рук в упорі лежачи (хлопці, дівчата); нахили та розгинання тулуба із положення сидячи; присідання з вагою власного тіла; вправи з набивними м'ячами, гумовими амортизаторами; гантелями (вагою 1-5 кг для різних груп м'язів); вправи з обтяженням (гантелями, напульсниками та поясами, набивними м'ячами); багаторазові кидки набивного м'яча (вагою 1-2 кг) над собою в стрибку і ловінні після приземлення; вправи на тренажерах. *вправи для розвитку стрибучості:* стрибки у висоту, довжину з розбігу і з місця; стрибки з місця через перешкоди, відштовхуючись від містка та без нього; різновиди опорних стрибків; вистрибування вгору з присіду, напівприсіду. ***Здійснює:*** вдосконалення техніки змагальних, спеціально-підготовчих вправ пауерліфтингу; ***застосовує:*** розвиток спеціальних фізичних якостей за допомогою основних та додаткових засобів пауерліфтингу; ***виконує:*** змагальні вправи пауерліфтингу з технічної підготовки (60-80% від максимальних зусиль).
12	***Інструкторська та суддівська практика*** Проведення та суддівство змагань; методика організації самостійних занять.	***бере участь*** в організації, проведенні та в суддівстві змагань школи, району, міста; ***виконує:*** помічник учителя до проведення тренувальних занять та спортивних змагань; додаткові заняття; складає методичні документи планування тренувальних занять (підбір комплексів вправ, аналіз обсягів та інтенсивності тренувальних навантажень тощо) складає положення про змагання на першість школи.

Контрольні навчальні нормативи і вимоги

Зміст навчального матеріалу	Рівень навчальних досягнень учнів			
	початковий	середній	достатній	високий
Метання гранати на дальність з розбігу, м: хлопці метання малого м'яча на дальність з розбігу, м: дівчата	 менше 30 менше 28	 30 28	 35 33	 39 37
Підтягування, разів: хлопці – у висі дівчата – у висі лежачи або Згинання та розгинання рук в упорі лежачи, разів: хлопці дівчата	 менше 10 менше 18 менше 35 менше 16	 10 18 35 16	 14 23 40 20	 17 28 46 24
Біг на 100 м, сек.: хлопці дівчата	 більше 15,5 більше 17,9	 15,5 17,9	 15,0 17,1	 14,5 16,5
Біг на, хв., сек.: хлопці 2000 м дівчата 1500 м	 більше 11.30 більше 8.25	 11.30 8.25	 10.50 8.00	 10.10 7.20
Стрибки у довжину з місця, см юнаки дівчата	 187 170	 195 180	 210 190	 225 200
Піднімання тулуба із положення лежачи за 1 хвилину, разів: хлопці дівчата	 34 32	 40 38	 46 42	 52 48

Оцінювання техніки виконання змагальних вправ

Змагальні вправи	Рівень навчальних досягнень учнів			
	початковий	середній	достатній	високий
Загальне виконання вправ	техніка володіння структурою руху погана, помилки впливають на структуру руху	мають місце незначні помилки у структурі рухів, що погіршує можливість виконання вимог впевнено, якісно та чітко	є незначні відхилення від траєкторії руху під час виконання окремих фаз змагальних вправ, але епізодичні помилки не порушують загального враження від заданої структури	під час виконання не допущено жодної помилки

14. Стрибки зі штангою на плечах.
15. Стрибки у» глибину».
16. Стрибки на гімнастичного козла або плінти.
17. Підйом на носки сидячи зі штангою на стегнах.
18. Підйом на носки стоячи зі штангою на плечах або на тренажері.

2. Вправи для жиму лежачи

Основні вправи:

Змагальна

1. Жим лежачи.

Спеціально-підготовчі вправи:

1. Жим лежачи широким хватом.
2. Жим лежачи середнім хватом.
3. Жим лежачи вузьким хватом.
4. Жим лежачи з валиком.
5. Жим лежачи без «моста» (без прогинання в поперeку).
6. Жим лежачи з паузою.
7. Жим лежачи зворотним хватом.
8. Жим лежачи у вибуховому режимі.
9. Жим лежачи у поступальному режимі.
10. Дожими лежачи у «рамі».
11. Жим лежачи з ланцюгами.
12. Жим лежачи з П-подібним грифом.

Допоміжні вправи:

1. Жим лежачи на похилій лаві головою вгору.
2. Жим лежачи на похилій лаві головою вниз.
3. Жим сидячи на похилій лаві під кутом 30-45°.
4. Жим з грудей стоячи.
5. Жим з грудей сидячи.
6. Жим із-за голови стоячи широким хватом.
7. Жим із-за голови сидячи.
8. Швунг жимовий від грудей.
9. Жим гантелей по черзі стоячи.
10. Жим гантелей по черзі сидячи.
11. Жим гантелей лежачи на лаві.
12. «Французький жим» лежачи.
13. Зведення рук на тренажері.
14. Розведення рук з гантелями лежачи на горизонтальній лаві.
15. Розведення рук з гантелями лежачи на похилій лаві головою вгору або вниз.
16. Віджимання на брусах.
17. Віджимання від підлоги з обтяженням на спині.
18. Віджимання на лаві в упорі позаду.
19. Вправи для розвитку триголового м'яза плеча.
20. Вправи для розвитку двоголового м'яза плеча.
21. Вправи для розвитку дельтоподібних м'язів.
22. Вправи для розвитку найширших м'язів спини.
23. Вправи для розвитку м'язів передпліччя.

3. Вправи для тяги

Основні вправи:

Змагальна

1. Тяга штанги.

Спеціально-підготовчі вправи:

1. Тяга стоячи на підставці.
2. Тяга до колін.
3. Тяга до колін із зупинкою в структурі руху.
4. Тяга до колін плюс змагальна тяга.
5. Тяга з двома зупинками у структурі руху.
6. Тяга з повільним опусканням штанги на поміст.
7. Тяга з помосту плюс тяга з вису нижче колін.
8. Тяга з плінтів, в.п. гриф нижче колін.
9. Тяга з плінтів, в.п. гриф на рівні колін.
10. Тяга з плінтів, в.п. гриф вище колін.
11. Тяга на тренажері «піраміда», в.п. гриф на рівні колін.
12. Тяга з «ребра».

Допоміжні вправи:

1. Тяга з прямими ногами.
2. Тяга з ланцюгами.
3. Підйом плечей.
4. Присідання в «глибину» з вагою в руках.
5. Тяга блока до пояса сидячи.
4. Інші допоміжні вправи

Вправи для розвитку м'язів-розгиначів спини

1. Розгинання тулуба (гіперекстензія).
2. Нахили зі штангою на плечах стоячи.
3. Нахили зі штангою на плечах стоячи з прямими ногами.
4. Нахили зі штангою на плечах сидячи.
5. Нахили з присіданням.

Висновки і пропозиції. На думку ряду авторів, при розвитку швидкісно-силових здібностей школярів на уроках фізичної культури основним методом має бути комплексний метод, суть якого полягає в різнобічному впливі на різні м'язові групи. Різнобічність впливу досягається за допомогою широкого використання рухливих і спортивних ігор, різноманітних вправ швидкісно-силового характеру. З метою розвитку так званої «вибухової» сили м'язів в шкільному віці на заняттях зі старшокласниками доцільно використовувати «ударний» метод (Ю. В. Верхошанский 1988; В. Г. Нікітушкін 1993; Х. Рекла 1993). Його ефективність, зокрема, доведена при розвитку стрибучості у школярів 15-17 років і в досягненні позитивного результату в стрибках у висоту (В. Б. Коренберг 1997; Ю. Т. Черкесов 1993 та ін.) [10, с. 37-38].

Основними методами в силовому тренуванні визнані – методи повторних та максимальних зусиль. На підставі вищевикладених правил і закономірностей силового заняття сформульовані деякі умови, які визначають особливість занять і ефективну їх організацію:

1) прагнення до граничного стомлення м'язового апарату на кожному занятті впливає на збільшення інтенсивності метаболічних процесів, в першу чергу білкового синтезу, що визначає зростання м'язової маси;

2) в режимі виконання вправ в занятті та в їх серії важливо враховувати оптимальне поєднання роботи і відпочинку;

3) в комплексі вправ необхідно включати вправи як на локальне навантаження м'язів, так і вправи загального впливу, що залучають до роботи значну кількість м'язових груп;

4) вправи силової спрямованості обов'язково повинні поєднуватися з вправами на розтягування тих же груп м'язів і доповнюватися вправами на розслаблення, рухами на точність і спритність;

5) при підборі вправ слід орієнтуватися на основні групи м'язів, не захоплюючись локальним навантаженням будь-якого згинача або розгинача;

6) для оцінки вихідного рівня підготовленості займаючого використовують співвідношення вагових і ростових показників, оцінка топографії м'язів тіла та окремих ланок, тестування ступеня розвитку силових якостей за допомогою динамометрії та рухових завдань (зазвичай на кількість повторень контрольних рухів);

7) для правильного та ефективного виконання вправи потрібно раціоналізація дихання; воно може забезпечуватися підбором зручних поз, а також спеціальних рухових завдань, виконання яких формує навички правильного, тобто технічного та економічного дихання, що сприяє підвищенню результативності вправи [1, с. 32-33, 44-48].

Список літератури:

1. Глухих В.И., Черепок А.А. Оздоровительная физическая тренировка. Часть 1. Общая характеристика оздоровительной тренировки. Традиционные двигательные системы оздоровления. Учебное пособие. – Запорожье: ЗГМУ, 2014. – 84 с.
2. Гордієнко Ю.В. Особливості програмування спортивно-орієнтованих занять із фізичного виховання засобами пауерліфтингу / Ю.В. Гордієнко // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. праць Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки / уклад. А.В. Цьось, С.П. Козіброцький. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. – № 4 (21). – С. 42-46.
3. Гордієнко Ю.В. Програмування спортивно-орієнтованих занять із фізичного виховання зі студентками засобами пауерліфтингу: дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Ю.В. Гордієнко. – Дніпропетровський державний інститут фізичної культури і спорту, Міністерство освіти і науки України, Дніпро, 2016 – 282 с.
4. Гордієнко Ю.В., Літус Р.І. Варіативний модуль «пауерліфтинг» для загальноосвітніх навчальних закладів з фізичної культури 7-9 класів // Гуманітарний вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка: зб. наук. праць [ред. кол.; гол. ред. Л.М. Рибалко]. – Полтава: ПолтНТУ імені Юрія Кондратюка, 2017. – Вип. 1. – С. 233-241.
5. Літус Р.І. Атлетична гімнастика як засіб фізичного виховання школярів профільних класів / Р.І. Літус // Проблеми здоров'я і перспективи розвитку спорту, фізичного виховання молоді у сучасному світі: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Бердянськ: Вид-во Ткачук О.В., 2009. – С. 137-142.
6. Літус Р.І. Індивідуальний і диференційований підхід до планування навантаження на уроках фізичної культури учнів старших класів / Р.І. Літус // НАУКОВИЙ ЧАСОПИС Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 15. «НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ / ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ» Зб. наукових праць / за ред. Г.М. Арзютова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – Випуск 3К(45)14. – С. 116-119.
7. Літус Р.І. Методика розвитку силових здібностей у спортсменів початківців у пауерліфтингу / Р.І. Літус // НАУКОВИЙ ЧАСОПИС Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 15. «НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ / ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ» зб. наукових праць / за ред. Г. М. Арзютова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – Випуск 5(30)13. – С. 31-36.
8. Літус Р.І. Проведення уроків фізичної культури в старших класах засобами силової спрямованості / Р.І. Літус // Проблеми активації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення: матеріали X Всеукр.наук.-практ. конф. з міжнар. участю. – Львів, 2016. – С. 98-101.
9. Літус Р.І. Проведення уроків фізичної культури засобами силової спрямованості в профільних класах / Р.І. Літус // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Наукова монографія / За редакцією проф. СС. Єрмакова. – Харків, 2009. – № 8. – С. 95-98.
10. Літус Р.І. Характеристика засобів та методів розвитку силових здібностей у юнаків старшого шкільного віку / Р.І. Літус // Conference Proceedings of the International Scientific Internet-Conference Modern Problems of Improve Living Standards in a Globalized World (December 8, 2016, Opole – Berdyansk – Slavyansk), 2016; ISBN 978-83-62683-871 (Electronic edition); 34-38 p., illus., tabs., bibls.
11. Навчальна програма Фізична культура. Профільний рівень 10-11 класи / Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (лист № 1/11-8298 від 31.08.10); [підгот. авторский колектив: Єрмолова В., Іванова Л., Смоліус Г. та ін.]. – Київ, 2010. – 138 с.
12. Пауерліфтинг. Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл / Держ. служба молоді та спорту України, Респ. наук.-метод. каб., Федерація пауерліфтингу України; [підгот.: І.О. Капко, С.Г. Базаєв, В.Г. Олешко]. – Київ, 2013. – 94 с.
13. Перов Павел Викторович. Содержание физической подготовки на начальном этапе занятий пауэрлифтингом: дис. .. пед. наук: 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / П.В. Перов. – Санкт-Петербург, 2005. – 151 с.

Литус Р.И.
Бердянский государственный педагогический университет

ПРОГРАММА ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ПРОФИЛЬНОГО УРОВНЯ ДЛЯ 10-11 КЛАССОВ, ВИД ФИЗКУЛЬТУРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МОДУЛЬ «ПАУЭРЛИФТИНГ»

Аннотация
В статье освещается проблематика программы профильного обучения по физической культуре для учащихся 10-11 классов. Рассмотрены вопросы развития силовых способностей средствами пауэрлифтинга. Предложено экспериментальную учебную программу по физической культуре профильного уровня для 10-11 классов, вид физкультурной деятельности модуль «пауэрлифтинг». Предоставлено контрольные учебные нормативы и требования по модулю «пауэрлифтинг» для учащихся 10-11 классов профильного уровня. Рекомендовано к использованию на уроках физической культуры для учащихся старших классов профильного уровня основные и вспомогательные упражнения в пауэрлифтинге.
Ключевые слова: программа профильного обучения по физической культуре для учащихся 10-11 классов, силовая направленность, пауэрлифтинг, развитие силовых способностей средствами пауэрлифтинга, старший школьный возраст, оценка знаний по модулю «пауэрлифтинг» для учащихся 10-11 классов профильного уровня.

Litus R.I.
Berdyansk State Pedagogical University

PROGRAM ON PHYSICAL CULTURE OF THE PROFILE LEVEL FOR 10-11 CLASSES, TYPE OF PHYSICAL ACTIVITY MODULE «POWERLIFTING»

Summary
The article highlights the problems of the program of profile training in physical culture for pupils of 10-11 grades. The questions of development of power abilities by means of powerlifting are considered. The experimental curriculum on physical culture of the profile level for the 10th-11th grades, the kind of physical activity module «powerlifting» is offered. The control training standards and requirements for the module «powerlifting» for pupils of grade 10-11 grades are provided. It is recommended to use basic and auxiliary exercises in powerlifting for physical education classes for senior level students.
Keywords: the program of profile training in physical culture for pupils of 10-11 grades, the power orientation, powerlifting, the development of power abilities by means of powerlifting, the senior school age, the assessment of knowledge on the module «powerlifting» for pupils of grades 10-11 of the profile level.

УДК 37.016:796.56

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ СПОРТИВНОГО ОРІЄНТУВАННЯ У КОРЕКЦІЇ ПСИХОФІЗИЧНОГО СТАНУ ШКОЛЯРІВ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Осадець М.М., Слобожанінов А.А.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті теоретично обґрунтовано використання засобів спортивного орієнтування для корекції психофізичного стану школярів середнього шкільного віку. Проаналізовано і систематизовано наявні у науково-методичній літературі теоретичні та практичні підходи до визначення психофізичного стану. Охарактеризовано особливості спортивного орієнтування як засобу фізичного виховання. Проаналізовано особливості застосування спортивного орієнтування як засобу покращення психофізичного стану школярів. Зроблено висновок про те, що засоби спортивного орієнтування мають не тільки оздоровчий ефект, але й спрямовані на розвиток як фізичних, так і розумових здібностей школярів.
Ключові слова: спортивне орієнтування, шкільний вік, психофізичний стан.

Постановка проблеми. Психофізичний стан становить собою складну ієрархічну саморегульовану систему та динамічну (за складом і в часі) єдність внутрішніх компонентів (біоенергетичного, фізіологічного, психічного, поведінкового, особистісного, соціально-психологічного), що організовані за принципом взаємодії для забезпечення досягнення цілей діяльності, які формуються під впливом інтеріоризованих людиною як організмом, індивідом, особистістю, елементом соціуму зовнішніх компонентів – соціальних, фізико-хімічних факторів середовища і діяльності [5; 14; 17].

У вузькому тлумаченні психофізичний стан – це цілісна реакція особистості на зовнішні та внутрішні стимули, спрямована на досягнення корисного результату, система психофізичних та психічних функцій, що визначають продуктивність професійної діяльності і працездатність людини на даному відрізку часу [10].

Системна сутність психофізичного стану людини полягає у тому, що, з одного боку, він формується в процесі і під впливом конкретної діяльності, а з іншого, – зумовлює її ефективність.

Для підвищення ефективності залучення школярів до ведення здорового способу життя необхідно розширювати діапазон існуючих мотиваційних чинників виховного та заохочувального впливу на даний специфічний сегмент суспільства. Надзвичайно велику роль тут відіграє залучення молоді, зокрема школярів до спортивної діяльності, де особливе місце посідає спортивне орієнтування [8; 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальноприйняте поняття «спортивне орієнтування» визначаємо як змагання у вмінні швидко пересуватись по незнайомій місцевості за допомогою компаса та карти. Але для того щоб правильно уявити завдання тренувального процесу, варто мати на увазі й іншу формулу: спортивне орієнтування – це крос, біг на довгу дистанцію в природних умовах, коли дистанція позначена контрольними пунктами, маршрут між якими спортсмен обирає самостійно чи керується рішеннями організаторів змагань.

Даний вид спорту надзвичайно емоційний, потребує високих інтелектуальних здібностей (та розвиває їх), сприятливо діє на розвиток фізичних якостей: витривалості, швидкості, сили, гнучкості тощо. Правильне поєднання засобів розвитку фізичних здібностей, особливо на початкових етапах занять спортом, являються гарантією гармонійного розвитку спортсменів-студентів, а головне – гарантія застереження травматизму [8].

У сучасній вітчизняній науковій літературі вкрай мало матеріалів, які присвячені вивченню проблем спортивного орієнтування, лише окремі аспекти діяльності спортивного орієнтування були висвітлені сучасними українськими науковцями [2; 9; 3; 11; 12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Характерною рисою спортивного орієнтування є його доступність на будь-якому рівні [3]. Це яскраво демонструє наявність на всіх змаганнях, як офіційних, так і клубних, товариських великої кількості вікових груп, на які розбиваються учасники змагань. Класифікація можлива як за статевими та віковими ознаками, так і за спортивною кваліфікацією, тому з'являється реальна можливість повноцінної участі в змаганнях спортсменів-початківців, які не зазнають у даному випадку психологічного дискомфорту в зв'язку з поразкою та не втрачають мотивації до подальших занять.

Методи дослідження – теоретичний аналіз та узагальнення даних науково-методичної літератури, педагогічні, соціологічні, психофізіологічні, методи математичної статистики.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати особливості використання спортивного орієнтування як засобу зміцнення здоров'я, підвищення розумової та фізичної працездатності, покращення психофізичного стану учнів загальноосвітніх шкіл.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати і систематизувати наявні у науково-методичній літературі теоретичні та практичні підходи до визначення психофізичного стану.
2. Охарактеризувати особливості спортивного орієнтування як засобу фізичного виховання.
3. Проаналізувати особливості застосування спортивного орієнтування як засобу покращення психофізичного стану школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спортивне орієнтування передбачає тісний зв'язок з природою, адже місце змагань – це ліс. Тому є можливість корекції та покращення психічного здоров'я молоді, а саме: зняття психоемоційних перенапружень та стресів, отримання позитивної життєвої енергії тощо. При залученні

молоді до даного виду спорту необхідно дотримуватись загальновживаних у педагогіці принципів: свідомості й активності, наочності, доступності, індивідуальності та систематичності, щоб не порушити поступовості оволодіння молоддю основними загальнонавчальними та спеціальними вміннями і навичками і не зменшити надмірно складними завданнями чи відсутністю отриманого темпу зацікавленості до занять. Це надасть можливість не тільки якомога краще сприяти формуванню, збереженню та зміцненню здоров'я молоді, але й попередженню таких негативних соціальних явищ як наркоманія, пияцтво, токсикоманія тощо [11].

Дослідниками спортивне орієнтування розглядається як ефективний засіб корекції психофізичного стану [16]. Заняття зі спортивного орієнтування становлять собою соціально-педагогічний процес, спрямований у кінцевому результаті на досягнення фізичної досконалості. Воно поєднує такі основні компоненти, як оздоровчий, при реалізації якого оптимізуються форми і функції організму людини, розвиваючий – підвищується рівень фізичних (рухових) здібностей і якостей, освітній – розширюється й удосконалюється обсяг знань, рухових умінь і навичок.

Спортивне орієнтування – вид рухової активності, у якій учасники самостійно, застосовуючи тільки карту місцевості та компас, долають дистанцію з контрольними пунктами, розташованими на ній, із застосуванням великого набору техніко-тактичних прийомів під час бігу на місцевості. Саме тому в спортивному орієнтуванні результат залежить у рівній мірі від фізичних та розумових здібностей і знань орієнтувальника [13].

Сучасне спортивне орієнтування – це вид рухової активності, який надзвичайно активно розвивається у світовому геополітичному масштаб, в останні роки завойовує все більшу популярність серед молоді [9; 11].

Ефективність занять спортивним орієнтуванням школярів визначається значною мірою пріоритетними підходами до оптимізації складових компонентів. Питома вага (співвідношення) оздоровчого і розвиваючого компонентів у навчальному процесі в першу чергу повинна визначатися фізичним здоров'ям (рівнем відповідності нормі показників функціональних систем організму). При нормальному стані функціональних систем організму учнів усі три компоненти можуть бути реалізовані в навчальному процесі в оптимальному обсязі [16].

Для комплексного впливу на центральну нервову систему необхідна активізація основних систем аналізаторів: зорового, оскільки більшу кількість інформації в зовнішньому світі (до 80-90%) людина сприймає завдяки зору; слухового, оскільки через різноманітні звуки орієнтувальник отримує дуже важливу інформацію. Фахівці в області психофізіології відзначають, що для виникнення відповіді на будь-який подразник імпульс від аналізаторів до м'яза повинен пройти через певні мозкові структури, що займає деякий час. І швидкість відповіді залежить як від особливостей подразника, так і від складності шляхів в ЦНС, через які він передається, та індивідуальних особливостей людини. Аналогічним способом відбувається прояв інших психофізіологічних функцій. Від особливостей сприйняття часто залежить якість відповідної дії. Швидкість реакції на зорові та інші подразники є одним із проявів психофізичних функцій. Тому дослідження і вдосконалення психофізичних функцій, визначення їх зв'язку з функціональними показниками є важливим завданням сучасних наукових досліджень, і особливо – в спортивному орієнтуванні.

На думку М. Ю. Мудрова [14] основними компонентами психофізичного стану є:

– стан здоров'я (відсутність або наявність відхилення в органах і системах організму від норм та їх тяжкість);

– функціонування організму (працездатність, адаптація, відновлення);

– рівень розвитку рухових здібностей;

– антропометричні показники фізичного розвитку;

– психологічні особливості особистості (темперамент, характер, воля, почуття, емоції, уява, здібності).

У процесі занять спортивним орієнтуванням розвиваються такі якості як тактичне мислення, концентрація уваги, які впливають на корекцію психофізичний стану школярів.

Під тактичним мисленням орієнтувальника розуміється процес відображення в його свідомості зв'язків і відносин між об'єктами на карті і дійсними явищами на місцевості. Дослідники [8] вказують, що під час занять орієнтувальник за допомогою карти повинен проводити аналіз і оцінку ситуації, що створилася, швидко визначати своє місце розташування на трасі, змінювати свою тактику відповідно до безперервно мінливою обстановкою на місцевості. Перераховані компоненти є основним змістом розумової діяльності орієнтувальники на трасі, спрямованої на оптимальне виконання завдання.

У роботах [7; 18; 3; 16; 14] зазначається, що орієнтування пов'язано зі швидким прийняттям рішення, заснованого на інформації карти та фізичної підготовки. Звичайно є кілька варіантів, які потрібно розглянути, і орієнтувальники повинен зробити вибір шляху руху, заснований на його підготовці та технічному досвіді. Правильний вибір маршруту залежить від здатності концентруватися і звернути увагу на відповідні деталі карти і навколишнього середовища. Кількість інформації, яка може бути поглинута, не безмежне, так що важливо розвинути здатність вибірково стежити за моментами, які можуть вплинути на виступ. Поряд з цим головна особливість складних реакцій орієнтувальники на місцевості полягає в тому, що він повинен реагувати не тільки на подразники, що знаходяться попереду, але і на ті, які знаходяться праворуч і ліворуч, а нерідко і ззаду. Тонка спостережливість і тренувальна пам'ять дозволяють спортсмену виділяти часом абсолютно непомітні подробиці навколишнього оточення, що дають належну інформацію на додаток до вже наявної.

Головною особливістю навчання у секції зі спортивного орієнтування в процесі фізичного виховання є відмінність у змісті фізичної підготовки школярів [13]. На відміну від спортивного тренування, головною метою якого є досягнення максимального спортивного результату у змаганнях, заняття у навчальній секції спрямовані

на зміцнення здоров'я школярів, забезпечення всебічної фізичної підготовленості, розвиток спеціальних фізичних якостей, що характерні для цього виду діяльності, оволодіння технікою і тактикою орієнтування. Для вирішення вищезазначених завдань застосовується велика кількість засобів спортивного орієнтування. В підготовці орієнтувальників головне місце займає орієнтувальний біг, що є інтегруючою діяльністю між фізичним навантаженням (біг у різних його різновидах, біг на лижах) та розумовим, спрямованим на виконання техніко-тактичних дій. Цей засіб сприяє розвитку загальної витривалості, сили, координаційних та швидкісних здібностей. Оздоровчий біг, який застосовується для фізичної підготовки школярів в секції, на відміну від спортивного, характеризується меншою інтенсивністю, тривалістю та біохімічними змінами в організмі [16].

Оздоровчий біг дає значне навантаження на опорно-руховий апарат, суглоби, зв'язки, сухожилля, хребет і залучає до роботи всі органи і системи організму, зокрема сердцево-судинну, дихальну, м'язову. Регулярні заняття бігом розвивають адаптаційні механізми серцево-судинної системи (знижується ЧСС у спокої і підвищується нормалізація після навантажень, знижується периферійний опір судин, підвищується насосна функція серця, знижуються потреби міокарда в кисні), сприяють позитивним змінам в м'язах (збільшується їх механічна ефективність, капіляризація, ріст розміру волокон, підвищується ферментативна активність в мітохондріях), ліпідному обміні (знижується рівень холестерину і тригліцеридів, змінюється спектр ліпопротеїдів у бік зменшення атерогенних класів). Регулярні заняття бігом підвищують вміст у крові ендорфінів, що викликають у людини позитивні емоції, збільшується сила, рухливість та врівноваженість нервових процесів [11].

Техніка бігу орієнтувальника подібна до техніки кросового бігу. Однак відрізняється гнучким стилем бігу, що дає можливість зберігати швидкість переміщення по місцевості незалежно від форми рельєфу та особливостей ґрунту. Карта і компас в руках змінюють роботу верхніх кінцівок, і навіть положення тіла. Низько опущені руки дозволяють легше зберігати рівновагу під час бігу по нерівному ґрунту, а укорочений крок дає можливість швидше реагувати на раніше непомічені перешкоди при постановці стопи на ґрунт і вчасно змінювати напрям руху, зберігаючи рівновагу [1].

Техніка орієнтування передбачає багаторазову зміну темпу бігу, та його швидкості, часті, але короткотривалі зупинки. Нерівномірність, і аритмічність бігу залежить від складності місцевості, фізичної та техніко-тактичної підготовленості і мотивації школярів. Частий перехід від підйому до спуску, від чистого лісу до важкопрохідного, зміна ґрунту (пісок, відкриті галявини, дорога, паркова зона та інше) – все це пред'являє високі вимоги до фізичних і функціональних можливостей орієнтувальників. Нестандартні умови в орієнтуванні потребують пристосування м'язів, зв'язків, вестибулярного апарату до таких частих змін.

Перебуваючи в конкретних умовах орієнтувальник повинен вміти обирати найбільш сприятливу техніку, тактику бігу, щоб подолати ті чи інші ділянки дистанції з найменшою втратою часу та сил.

Засоби лижної підготовки позитивно впливають на формування та укріплення кістково-м'язової системи, тонізують роботу ЦНС, покращують роботу видільної системи, загартовують організм, підвищують стійкість до низьких температур.

З технічної точки зору лижне орієнтування відрізняється від лижних гонок своїми руховими складностями. Під час подолання дистанції необхідно швидко змінювати види ходів, вибирати відповідний стиль в залежності від ситуації та якості лижні. При цьому змінюється швидкість пересування, а також елементи техніки лижного ходу, в тому числі характерні лише для орієнтування.

Орієнтувальник сам повинен в конкретній ситуації вибирати, безкроковим, однокроковим, напівковзанярським чи ковзанярським ходом необхідно пересуватися з метою найшвидшого подолання відрізку дистанції. Для готовності успішно вирішувати нестандартні рухові задачі взимку, необхідно розвивати швидкісно-силові якості м'язів верхнього плечового поясу, пресу, силові якості. Оволодіння технікою проходження спусків – ще одна умова ефективної підготовки орієнтувальника, адже на відміну від лижних гонок, він може оцінити складність подолання спуску лише за інформацією, що зчитує з карти.

Додаткова складність спортивного орієнтування полягає в тому, що школяреві при переміщенні бігом чи на лижах необхідно виконувати ряд розумових операцій: одержувати інформацію в результаті читання карти, слідкувати за місцевістю та діями інших орієнтувальників, аналізувати ситуацію та робити висновки щодо напрямків руху, і подальших дій [3].

У спортивному орієнтуванні розрізняють загальну і спеціальну фізичну підготовку. Загальна фізична підготовка включає в себе вправи загальнорозвиваючого характеру і різних видів спорту з метою досягнення загального фізичного розвитку. Під впливом загальнорозвиваючих вправ покращується діяльність дихальної і серцево-судинної систем, нервової та інших систем, підвищується сила окремих груп м'язів, зміцнюються зв'язки, підвищується їх еластичність і збільшується рухливість суглобів, вдосконалюється загальна координація рухів і розвиваються життєвонеобхідні рухові навички. Фізичні вправи з інших видів спорту застосовуються з метою розвитку окремих фізичних якостей, характерних для певної спеціалізації [11].

Проте у спеціальній науково-методичній літературі спортивне орієнтування розглядається в основному тільки з як перспективний вид спорту та наголошується на необхідності підготовки спортсменів до участі у змаганнях. Так, Хіменес Х. Р. [2] обґрунтовано програми диференційованого розвитку фізичних якостей спортсменів-орієнтувальників на етапі попередньої базової підготовки з урахуванням фундаментальних засад теорії адаптації, теорії розвитку фізичних якостей, теорії побудови тренувальних занять, мікро- й мезоциклів та індивідуальних профілів фізичної підготовленості спортсменів, упровадження яких дало вище зростання рівня фізичної підготовленості (у середньому на 16,0%) порівняно

з традиційною програмою комплексного розвитку фізичних якостей (середньостатистичне зростання 0,9%); доведено, що у тренувальному процесі 14-15-річних спортсменів-орієнтувальників на етапі попередньої базової підготовки найбільш виражений тренувальний ефект дає застосування програми, що поєднує комплексну фізичну підготовку (70-75%) з диференційованим розвитком недостатньо розвинутих фізичних якостей кожного спортсмена-орієнтувальника (25-30%) порівняно з програмою, яка містила комплексну фізичну підготовку (75%) з диференційованим розвитком провідних фізичних якостей кожного спортсменаорієнтувальника (25%) та програмою суто комплексної фізичної підготовки.

Вороновим Ю. С. запропоновано інноваційну педагогічну технологію управління багаторічною підготовкою юних спортсменів, яка включає такі компоненти як: методика спортивного відбору, початкове навчання, педагогічний контроль, планування тренувальних та змагальних навчаючих та тренуючих впливів і на цій основі – оптимізація тренувального процесу спортсменів-орієнтувальників юного віку [4].

Висновки. Проведений аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури з проблеми дослідження свідчить, що в сучасних умовах розвитку суспільства й особистості особливої уваги набуває науково-практична підготовка фізично здорової, талановитої учнівської молоді. Спостерігається невідповідність між значущістю фізичного виховання, зрослими державними вимогами до рівня фізичної підготовленості учнів і станом фізичного виховання дітей. Це викликає перенапругу їх фізіологічних систем, зняти яку і відновити при цьому розумову працездатність учнів можливо, у значній мірі, систематичними заняттями фізичною культурою.

Теоретичний аналіз дозволив зазначити, що у забезпеченні ефективності процесу фізичного виховання школярів суттєвого значення набуває позакласна робота як організаційна форма фізичного виховання.

Аналіз літературних джерел вказує на те, що засоби спортивного орієнтування мають не тільки оздоровчий ефект, але й спрямовані на розвиток як фізичних, так і розумових здібностей школярів. Ця діяльність потребує додаткових фізичних вимог, технічних вмінь і навичок у порівнянні з оздоровчим бігом та бігом на лижах. Крім того, у школярів виховуються такі якості, як спостережливість, сміливість, наполегливість, вміння орієнтуватися в складних ситуаціях, що необхідні їм в подальшій діяльності.

Список літератури:

1. Galan Y., Zoriy Y., Briskin Y. & Pityn M. (2016). Orienteering to optimize the psychophysical wellbeing of young teens (13 to 14-year-old). Journal of Physical Education and Sport, 16(3), 914-920.
2. Khimenes K., Lynets M., Briskin Y., Pityn M., & Galan Y. (2016). Improvement of sportsmen physical fitness during previous basic training (based on sport orienteering material). Journal of Physical Education and Sport, 16(2), 392-396.
3. Березовський В. А. Вплив уроків фізичної культури з елементами спортивного орієнтування на показники фізичної підготовленості та соматичного здоров'я учнів старших класів / В. А. Березовський // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2016. – Вип. 48. – С. 264-269.
4. Воронов Ю. С. Система подготовки спортивного резерва в ориентировании: монография / Ю. С. Воронов. – Смоленск: СГИФК, 2003. – 192 с.
5. Галан Я. П. Корекція психофізичного стану школярів 13-14 років засобами спортивного орієнтування: автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту: [спец.] 24.00.02 «Фіз. культура, фіз. виховання різних груп населення» / Галан Ярослав Петрович; Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України. – Київ, 2015 – 21 с.
6. Галан Я. П. Мотивація школярів до занять в гуртках зі спортивного орієнтування / Ярослав Галан // Фізична культура, спорт та здоров'я нації: зб. наук. пр. – Вип. 15 / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського; голов. ред. В. М. Костюкевич. – Вінниця: ТОВ «Ландо ЛГД», 2013. – С. 54-57.
7. Галан Я. Сучасна система оцінки загальної і спеціальної підготовленості спортсменів-орієнтувальників / Я. Галан // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Фізична культура. – 2010. – Вип. 11. – С. 102-109.
8. Галан Я. П. Використання засобів спортивного орієнтування у фізичній культурі дітей 13-14 років / Я. П. Галан // Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15: науково-педагогічні проблеми фізичної культури / фізична культура і спорт: збірник наукових праць / за ред. Г. М. Арзютова – К.: вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Випуск 9(50)14. – С. 45-48.
9. Галан Я. П. Використання сучасних форм навчання спортивному орієнтуванню на уроках фізичної культури в школі / Я. П. Галан // Молодий вчений. – 2013. – № 3.1. – С. 78-82.
10. Ильин Е. П. Психология физического воспитания: учебн. для ин-тов и фак. физ. культуры / Е. П. Ильин. – СПб.: Изд. РГПУ им. А. Герцена, 2000. – 486 с.
11. Коломиец Н. А. Результаты разработки и применения методики интегральной подготовки ориентировщиков с учетом индивидуальных особенностей спортсменов / Коломиец Н. А. // Слобожанський науково-спортивний вісник. – Харків: ХДАФК, 2008. – № 4. – С. 53-56.
12. Король С. Засоби спортивного орієнтування у фізичному вихованні студентів ВНЗ [Електронний ресурс] / Король С. // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2013. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/svp_2013_2_54.pdf
13. Левченко І. Б. Розробка уроків зі спортивного орієнтування / І. Б. Левченко, Л. І. Кравченко. – К., 2013. – 125 с.
14. Мудров М. Ю. Оценка психофизического состояния студентов / М. Ю. Мудров // Вестник Полоцкого государственного университета. Сер. Е: Педагогические науки: науч. теорет. журн. – 2010. – № 11. – С. 160-163.
15. Ребрина А. Варіативний модуль «Спортивне орієнтування» [Текст]: [навчальна програма з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів: 5-й клас] / А. Ребрина, Г. Коломоєць // Здоров'я та фізична культура. Шкільний світ. – 2013. – № 7. – С. 18-21.
16. Слонов Б. А. Физическая подготовка учащийся 7-8 классов общеобразовательных школ на основе формирования навыков спортивного ориентирования: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Б. А. Слонов. – М.: РГБ, 2003. – 118 с.

17. Тесліцький Ю. П. Професійно важливі якості тренера та шляхи їх формування // Теорія і практика фізичного виховання. Науково-методичний журнал. Спеціальний випуск за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції «Здоров'я і освіта: проблеми та перспективи». – Донецьк, ДонНУ – № 2. – 2010. – С. 335-339.
18. Чобанюк К. Використання сучасних форм навчання з елементами спортивного орієнтування на уроках фізичної культури / К. Чобанюк, Я. Галан // Молода Спортивна Наука України. – 2017. – Т. 2. – С. 82.

Осадец М.М., Слобожанинов А.А.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СРЕДСТВ СПОРТИВНОГО ОРИЕНТИРОВАНИЯ В КОРРЕКЦИИ ПСИХОФИЗИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ ШКОЛЬНИКОВ СРЕДНЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В статье теоретически обосновано использование средств спортивного ориентирования для коррекции психофизического состояния школьников среднего школьного возраста. Проанализированы и систематизированы имеющиеся в научно-методической литературе теоретические и практические подходы к определению психофизического состояния. Охарактеризованы особенности спортивного ориентирования как средства физического воспитания. Проанализированы особенности применения спортивного ориентирования как средства улучшения психофизического состояния школьников. Сделан вывод о том, что средства спортивного ориентирования имеют не только оздоровительный эффект, но и направлены на развитие как физических, так и умственных способностей школьников.
Ключевые слова: спортивное ориентирование, школьный возраст, психофизическое состояние.

Osadets M.M., Slobozhanynov A.A.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

USING SPORT ORIENTEERING MEANS IN THE CORRECTION OF THE PSYCHOPHYSICAL STATE OF SCHOOLCHILDREN OF AVERAGE SCHOOL AGE

Summary
The article theoretically justifies the use of means of orienteering for correcting the psychophysical state of schoolchildren of secondary school age. The theoretical and practical approaches to the definition of a psychophysical state are analyzed and systematized in the scientific and methodological literature. Characteristics of sport orienteering as a means of physical education are characterized. The peculiarities of using orienteering as a means of improving the psychophysical state of schoolchildren are analyzed. The conclusion is made that the means of orienteering have not only a healing effect, but also are aimed at developing both the physical and mental abilities of schoolchildren.
Keywords: orienteering, school age, psychophysical state.

УДК 612.821:159.942

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ВИНИКНЕННЯ СТРЕСУ ЯК НАСЛІДОК ДІЇ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВПЛИВІВ

Третяк О.В.
Бердянський державний педагогічний університет

У статті надано теоретичне узагальнення функціонального стану організму людини під час виникнення стресу. Автором визначено основні підходи та погляди на сутність стресу, характер стресорів та його симптоми. Встановлено компоненти емоційного стресу, що дозволить попередити його виникнення. Представлено деякі засоби підтримання та підвищення стресостійкості. Обґрунтовано перспективні шляхи попередження, визначення та корекції емоційного стресу.

Ключові слова: стрес, стресори, психофізіологічний механізм, екстремальний вплив, стресостійкість.

Постановка проблеми. Екстремальні впливи виникають під час війни, голоду, землетрусу та викликають могутні емоційно-стресові потрясіння, що супроводжуються реальною небезпекою життю [11]. У щоденному житті на людину впливають різноманітні емоційні стреси, які одразу не викликають в організмі помітних змін, але мають накопичувальний характер. Якщо їх дія систематична і інтенсивна, а продукти діяльності стресорних механізмів не використовуються, то це призводить до розвитку дистресу та хворобам. Емоційними стресорами можуть бути медична процедура або операція, очікування на захист диплому або звіту, раптовий спогад про пережите горе або образу, майбутні змагання, одержання премії чи нагороди, конфліктна ситуація в сім'ї й на роботі та безліч інших агентів [10, с. 5].

В даний час, в умовах реорганізації держави, зміні в соціальній сфері, постійно зростаючих вимог до праці, людина знаходиться на межі переносимості даних умов зовнішнього середовища. Через соціальні обмеження людина не може реалізувати реакцію боротьби або втечі, що призводить до порушення адаптації.

Стрес викликає зміну фізіологічних реакцій організму в межах нормального стану, але може бути досить сильним і ушкоджуючим. Знання позитивних і негативних сторін стресу, адекватне їх застосування чи запобігання його проявам мають велике значення для збереження здоров'я індивідуума [10, с. 3].

Людина повинна контролювати й регулювати свої емоції, зберігати фізіологічний контроль, душевне благополуччя і стабільність поведінки. Тому вважаємо, що викладене вище підтверджує актуальність розгляду проблеми психофізіологічного механізму виникнення стресу і пошуку шляхів усунення негативних наслідків «запрограмованої» захисної реакції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попередні дослідження показали, що розробка проблеми стресу з позицій сучасної науки знайшла своє відображення у роботах, присвячених біохімічним (А.А. Віру; Л.Є. Панін, 1983; А.І. Робу, 1989), фізіологічним (Т. Кокс, 1981; Ф.З. Меєрсон, 1981, 1988; Дж.С. Еверлі, 1985; М.Г. Пшенікова, 1988; В.М. Федотов, 1991), клінічним (П.Д. Горизонтов, 1976; Ц.П. Короленко, 1978), психофізіологічним та психологічним (Л.А. Китаєв-Смик, 1983; Л.М. Аболін, 1987; Ф.П. Космолинський, 1976 та ін.) аспектам його проявів [11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на наявність накопиченого матеріалу з проблеми дослідження, деякі аспекти щодо свідомого управління рівнем стресу та збереження звичайної працездатності під час дії стресора розроблені недостатньо. У зв'язку з цим необхідно стисло розглянути значущі наукові дослідження.

Метою нашого дослідження є з'ясування психофізіологічного механізму виникнення стресу і пошуку шляхів забезпечення стресостійкості людини в повсякденних і екстремальних умовах.

Завдання дослідження: 1. Здійснити теоретичний аналіз та узагальнити дані щодо функціонального стану організму людини під час виникнення стресу; 2. Визначити основні підходи та погляди на сутність стресу, характер стресорів та його симптоми; 3. Обґрунтувати перспективні шляхи підтримання та підвищення стресостійкості.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку В.В. Синельникова стрес – це стан напруги, певний процес, рух, що виникає у людини під впливом сильних дій. Ступінь дії напруги залежить від підготовленості людини до навантажень, а точніше, від її тренованості. Відомий фахівець із стресів Ганс Сел'є довів, що мала доза стресу повертає молодість, життєві сили, виробляє навичку справлятися із складними життєвими ситуаціями. При подоланні напруги, яка виникає через стрес велику роль відіграє реакція на неї та наявність ефективної внутрішньої стратегії при зустрічі з невідомим [8, с. 42].

Причиною стресової реакції є стресори, що порушують безпеку і вимагають адаптації. Незалежно від характеру стресорів, будь то такі, що вимагають негайної фізичної активності, щоб уникнути травми або пошкодження, або символічні, такі як втрата статусу, зниження самооцінки, перевтома, всі вони спонукають до реакції боротьби або втечі, навіть якщо негайна фізична реакція неможлива або буде неприйнятна для оточення [7, с. 329-330].

В.А. Бароненко, Л.А. Рапопорт вважають що реакція на стрес визначається такими чинниками як вік, стать, освіта, життєвий досвід, особові якості і здоров'я і полягає в усвідомленні характеру ситуації, яка визиває стрес і власні реакції, у формулюванні стратегії і виборі методів виходу зі стресу, а також реалізації програми дій [1, с. 355].

Симптомами при гострих і хронічних стресах є безсоння, відчуття болю й тиску в потилиці, шиї, животі, спині, а також у грудній клітині й очних яблуках, рясне потовиділення, утруднене дихання, ядуха, нудота, блювота, фізична стурбованість, відчуття стомленості, тремтіння колін. Для хронічного стресу характерно порушення нічного сну, збільшення чи зменшення статевої потенції [10, с. 8].

Всі ці зміни готують організм до швидких дій і обумовлені виробленням біологічно активних речовин, причому якщо останні не використовуються – це призводить до розладу здоров'я [7, с. 330].

Коли індивід стикається із стресором активується діяльність гіпоталамуса, гіпофіза, інших зон мозку, надниркових, щитовидної залози. Гіпоталамус активує ендокринну систему і вегетативну нервову систему. Від передньої частки гіпоталамуса по прямому нервовому шляху відбувається активація гіпофіза, який виробляє окситоцин, вазопресин, тиреотропний релізінг-гормон. Останній в свою чергу гуморально активує щитовидну залозу, яка починає виробляти тироксин, що викидається в кров. Задня частка гіпоталамуса через симпатичний відділ вегетативної нервової системи активує мозкову речовину надниркових, які починають виробляти великі дози адреналіну і норадреналіну, що поступають в кров. Пульс частішає, підвищується кров'яний тиск, виникає стан пробудження, відбувається швидка концентрація енергії, необхідної для боротьби. Але цей процес викликає відтік крові з мозку, унаслідок чого погіршується його постачання киснем, що пояснює, чому в екстремальних ситуаціях поведінка людини стає «загальмованою» або нераціональною.

Т.І. Туркот вважає, що поведінка особистості у стресовій ситуації багато в чому залежить від її індивідуально-особистісних властивостей: особливостей нервової системи, темпераменту; уміння швидко оцінювати ситуацію; навичок миттєвої орієнтації за несподіваних обставин; вольової зібраності, рішучості, витримки; наявного досвіду поведінки в аналогічних ситуаціях [9, с. 507].

Усі викликані, але невикористані продукти готовності до боротьби змінюють гомеостаз організму, для якого вони перетворюються на отруту, і тому необхідний механізм нейтралізації. Починає викидатися інсулін, щоб нейтралізувати надлишок цукру, блокується вироблення кров'яних тілець, знижується здатність згущування крові, щоб десь в організмі не сталося закупорки судин. Аналогічно поводиться організм і у момент переляку. Найкращий біологічний захист від страху – втеча, при якій повністю і з користю знаходять застосування гормони, що з'явилися в крові. Проте, якщо втеча неможлива, наслідки страху руйнівні для людини [2, с. 175].

Людина навчилася стримувати спалахи гніву і приховувати страх – така вимога правил людського гуртожитку. Проте, навчившись стримувати емоції, не виражати їх зовні, ми так і не навчилися усувати наслідки шкідливих емоцій [2, с. 176].

Страх – це емоція, а будь-яка емоція, як відомо, складається з трьох компонентів – психологічного, м'язового та тілесного. І для того щоб попередити виникнення страху, потрібно блокувати роботу кожного з цих трьох компонентів. Для цього нам знадобляться психотерапевтична техніка м'язової релаксації, дихальні вправи, методи перемикання уваги і способи боротьби з думками про майбутнє. Якщо використати цю техніку до зіткнення з «небезпекою», тобто лишити страх фізіологічної і психічної основи: бути розслабленим, мати стабільне дихання, спрямувати увагу у потрібному напрямі, а думки зайняти вирішенням конкретних завдань, то він просто не зможе виникнути [4, с. 56].

Готовність до небезпеки і адекватність дій в екстремальних умовах, на думку А.М. Прихожан, полягають у тому, що у людини сформована здібність до оперативних, «скорочених» прийомів пізнання характеру небезпеки і миттєвого витягання з пам'яті необхідної інформації для ухвалення рішення [6, с. 77].

Також одним із найефективніших засобів збереження здоров'я та підвищення здатності організму протистояти впливу стресорних подразників є використання фізичних вправ, «вибивання» психологічного стресу фізичним. Фізичні вправи й спорт є найкращим способом відвернення злісних наслідків стресу. Фізична культура є потужним творчим фактором, що зберігає і повертає здоров'я людям. З позиції лікування найкращими фізичними вправами для корекції стресу є аеробні вправи, ритмічні і координовані вправи. Одним із таких засобів є оздоровчий біг підтюпцем [10, с. 8].

А. Курпатов пропонує два методи ефективної боротьби з надмірною м'язовою напругою: «розслаблення через напругу» та «розслаблення через розтягування». Наші м'язи не здатні витримувати двох речей – надмірної, надсильної напруги і надмірного, надсильного розтягування. Якщо ж така ситуація створюється, то в них включається спеціальний захисний механізм, покликаний оберегти м'язи від розриву. Цей механізм – спонтанне і повне розслаблення м'яза, що вилучить у страху фізіологічну основу, а тому і вірогідність його виникнення буде мінімальною [4, с. 57-58].

Серед засобів запобігання шкідливим наслідкам стресу є такі, як повторна або попередня дія тих чи інших стресорів, унаслідок чого істотно підвищується опірність організму до зовнішніх стресорних факторів; рефлексотерапія; ароматерапія; масаж; самомасаж; лазня; дозована гіпоксія [10, с. 9].

С Г. Кушнірюк пропонує такі методи психорегуляції, як аутогенне тренування (І.Г. Шульц), емоційно-вольове тренування (А.Т. Філатов), активну нервово-м'язову релаксацію (Е. Джекобсон), психом'язове тренування. Вживання психорегуляції підвищує працездатність, покращує стан здоров'я, допомагає уникнути стресів. Завдяки психорегуляції підвищується стійкість до екстремальних умов, концентрується увага, зменшується емоційна напруга і досягається оптимізація психологічного клімату. Психорегуляція чудово доповнює фізичну підготовку [5, с. 84-85].

Негативні емоції підсумовуються, позитивні – ніколи, але якщо вони йдуть слідом за першими, то руйнують їх. Відчуваючи стрес, необхідно звернутися до будь-якої справи: почитати книгу, сходити на прогулянку, послухати улюблену музику, зайнятись хобі.

Розподіл часу і зусиль між роботою і захопленнями, а також здоровий спосіб життя допомагають управляти стресом. Стрес не виникає

сам по собі, у нього є передісторія. Тому, стикаючись з новою ситуацією, потрібно використовувати власний досвід для досягнення позитивного результату. Правильне харчування, регулярні фізичні навантаження і ефективні лінії поведінки, допомагають справитися із занепокоєнням та істотно знижують рівень стресу [3, с. 54].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. У результаті проведеного дослідження можна констатувати, що стрес як стан напруги виникає у людини під впливом сильних дій. Ступінь дії напруги залежить від активності та тривалості дії стресора, підготовленості людини до навантажень. Психофізіологічний механізм виникнення стресу викликає почастішання пульсу, підвищення кров'яного тиску, виникнення стану пробудження, швидкої концентрації енергії, необхідної для боротьби. Але цей процес викликає відтік крові з мозку, унаслідок чого погіршується його постачання киснем, що змінює поведінку людини в екстремальних ситуаціях і вона стає «загальмованою» або нераціональною. Усі викликані, але невикористані продукти готовності до боротьби змінюють гомеостаз організму, для якого вони перетворюються на отруту, і тому необхідний механізм нейтралізації.

Також було встановлено, що для свідомого управління рівнем стресу необхідний комплексний підхід. З одного боку, допомагають справитися із занепокоєнням та істотно знижують рівень стресу вміння розподіляти час та зусилля між роботою та захопленнями й переключати увагу на будь-яку іншу справу. З іншого, для подолання м'язової напруги при виникненні стресової ситуації необхідно використовувати регулярні фізичні навантаження і формувати власний досвід ефективних ліній поведінки на фоні здорового способу життя.

Перспективні напрями подальших досліджень стосовно даної проблеми можуть бути пов'язані з визначенням особливостей формування психофізичної готовності до екстремальних впливів у майбутніх фахівців фізичного виховання.

Список літератури:

1. Бароненко В. А. Здоровье и физическая культура студента / В. А. Бароненко, Л. А. Рапопорт. – М.: Альфа, 2003. – 418 с.
2. Белявская В. Ф. Практические советы великой Ванги / В. Ф. Белявская. – Мн.: Литература, 1998. – 272 с.
3. Кинан Кейт. Управление стрессом / Кинан Кейт. – М.: Эксмо-Пресс, 2006. – 80 с.
4. Курпатов Андрей. Средство от страха: [практическое пособие] / Курпатов Андрей. – М.: «ОЛМА Медиа Групп», 2003. – 448 с.
5. Кушнірюк С. Г. Основи фізичного виховання студентів вищих навчальних закладах [навч. посібник] / С. Г. Кушнірюк, О. О. Данілов. – Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 280 с.
6. Пліско В. І. Теоретичні і методичні засади формування готовності працівників правоохоронних органів до діяльності в умовах екстремальних ситуацій: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Пліско Валерій Іванович. – Київ, 2004. – 420 с.
7. Психофизиология: учеб. для вузов / [под. ред. Ю. И. Александрова]. – 3-е изд., доп. и перераб. – СПб.: Питер, 2007. – 464 с.
8. Синельников Валерий. Рецепты судьбы. Учебник хозяина жизни – 2 / Синельников Валерий. – М.: Центрполиграф, 2011. – 352 с.
9. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Туркот Т. І. – К.: Кондор, 2011. – 628 с.
10. Фізичне виховання і спорт у подоланні негативних наслідків стресу: методичні рекомендації для студентів університету / [упорядн. А. Ф. Косенко, Т. І. Кочергіна]. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 30 с.
11. http: //www.vusnet.ru\biblio

Третьяк Е.В.
Бердянский государственный педагогический университет

ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ ВОЗНИКНОВЕНИЯ СТРЕССА КАК СЛЕДСТВИЕ ДЕЙСТВИЯ ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ ВЛИЯНИЙ

Аннотация
В статье представлено теоретическое обобщение функционального состояния организма человека во время возникновения стресса. Автором определены основные подходы и взгляды на понятие стресс, характер стрессоров и его симптомы. Установлены компоненты эмоционального стресса, что позволит предотвратить его возникновение. Представлены некоторые средства поддержания и повышения стрессоустойчивости. Обоснованы перспективные пути предотвращения, определения и коррекции эмоционального стресса.
Ключевые слова: стресс, стрессоры, психофизиологический механизм, экстремальное влияние, стрессоустойчивость.

Tretyak E.V.
Berdyansk State Pedagogical University

PSYCHOPHYSIOLOGICAL MECHANISM OF THE INITIATION OF STRESS AS THE CONSEQUENCE OF EXTREME INFLUENCE

Summary
The article presents a theoretical generalization of the functional state of the human body during the onset of stress. The author defines the main approaches and views on the concept of stress, the nature of stressors and its symptoms. The components of emotional stress are established, which will prevent its occurrence. Some means of maintaining and improving stress resistance are presented. Prospective ways of prevention, definition and correction of emotional stress are grounded.
Keywords: stress, stressors, psychophysiological mechanism, extreme influence, stress resistance.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 336.225.2(477)

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Федан Я.І., Мищишин М.М.
Національний університет «Львівська політехніка»

Досліджено теоретичні питання щодо удосконалення організаційно-правового механізму державного управління освітою осіб з особливими потребами. На основі аналізу, узагальнення й систематизації наукових джерел висвітлено шляхи удосконалення даного механізму. Запропоновано напрями покращення діяльності державних відомств шляхом долучення та реорганізації їх функцій. Окреслено напрями покращення нормативно-правової бази, щодо осіб, які бажають навчатися за інклюзивними методиками. Зроблені у статті висновки можуть бути використані під час теоретичного обґрунтування та практичної розробки стратегії розвитку інклюзивних практик в системі освіти.
Ключові слова: державне управління, інклюзія, інклюзивний простір, інклюзивна освіта, діти з особливими потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широко досліджують проблему соціальної інтеграції дітей з особливими потребами за кордоном: Ф. Вуд, Д. Вудрон, Г. Гремпп, Д. Лауве, Т. Келлер, К. Крофт. Протягом останнього десятиліття вітчизняні науковці, зокрема В. Бондар, Т. Євтухова, І. Іванова, В. Ляшенко, Л. Миськів, О. Столяренко, А. Шевчук, О. Савченко присвячують свої праці дослідженням проблеми залучення дітей з особливими потребами до навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, їх реабілітації та соціалізації до суспільних норм. Питання інклюзії, інклюзивної освіти та особливості впровадження інновацій в умовах інклюзивного навчання порушують у своїх працях такі вчені як: С. Єфімова, А. Колупаєва, Ю. Найда, Н. Софій, І. Юхимець та ін. Науковими дослідженнями актуальних проблем системи підготовки фахівців у контексті публічногоуправління та державного адміністрування займаються такі дослідники як Е. Астахова, Я. Болюбаш, В. Грабовський, Д. Карамишев, О. Оболенський, В. Кремень, В. Кухаренко, В. Луговий, Т. Лукіна, В. Лунячек, В. Мельников, П. Петровський, С. Серьогін та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Різні аспекти організації навчання осіб з особливими потребами, зокрема в процесі інклюзії представлені у наукових працях вітчизняних і зарубіжних фахівців, але разом з цим дослідження державного управління власне інклюзивною освітою вивчене недостатньо і потребує поглибленого опрацювання в питаннях удосконалення механізмів державного управління, через процеси взаємодії органів влади та освітян для побудови гуманного процесу освіти осіб з особливими потребами в межах інклюзивного навчання на регіональному рівні.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає в тому, щоб на основі теоретичних узагальнень і аналізу практики державного управління в сфері освіти осіб з особливими потребами розробити шляхи його удосконалення на регіональному рівні в Україні.

Виклад основного матеріалу. Для ефективного функціонування інклюзивного навчання потрібно розробити механізми організації та впровадження інклюзії в державному управлінні освітою враховуючи соціальну інфраструктуру України. В сучасній нормативно-правовій базі України питанню сімей з дітьми з особливими потребами присвячені різні кодекси, декрети та закони. В цих документах врегульовуються питання пенсії, реабілітації та освіти дітей з особливими потребами. Аналізуючи сучасне законодавство України простежуємо, що питання прав осіб з особливими потребами в Законах України «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» відображаються в більшій мірі пострадянські підходи до освіти осіб з особливими потребами, де передбачається навчання найперше у спеціальних загальноосвітніх школах інтернатного типу, які є ізольованими від системи загальної освіти.

Основною проблемою законодавчих положень в Україні з питань освіти осіб з особливими потребами є відсутність механізмів державного управління, які б забезпечували їх реалізацію. Закон України «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу» від 06.07.2010 року № 2442-VI на сьогодні є єдиним в якому згадується про інклюзивні класи для створення оптимальних умов навчання осіб з особливими потребами. Проте даний Закон щодо інклюзивної освіти є поверхневим, так як в ньому не передбачено зміни чи вдосконалення законодавства у вказаному напрямку, про що свідчить зняття з розгляду Верховною Радою у січні 2011 р. проекту Закону України про освіту осіб, які потребують корекції фізичного та(або) розумового розвитку (спеціальну освіту). Хоча існує низка актів які зосереджені в актах Кабінету Міністрів України та особливо в документах спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері освіти якими врегульовуються проблеми освіти осіб з особли-

вими потребами. Але через відсутність механізмів державного управління освітою, відсутні конкретизовані цілі та критеріїв ефективності, а планові дії не мають комплексного підходу.

Врегулювання законодавчої бази України щодо забезпечення осіб з особливими потребами правом на здобуття освіти та повної інтеграції в суспільство удосконалюється та наближається до Європейських стандартів. Створення інклюзивного освітнього простору зумовлене тим, що Верховна Рада України ратифікувала положення низки міжнародних документів. Відповідно постає необхідність у внесенні змін до Законів України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту» щодо основних принципів, гарантій та стандартів освіти дітей з особливими потребами, виходячи з положень Конвенції ООН про права інвалідів, Конвенції ООН про права дитини, Резолюції № 48/96 Генеральної Асамблеї ООН «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів» [56; 124; 127; 138; 158]. Одночасно слід синхронізувати з вимогами вказаних актів міжнародного права положення Законів України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» та «Про реабілітацію інвалідів в Україні» [144], та прийняти окремий законодавчий акт з питань освіти для дітей з особливими потребами, в якому б консолідувалися всі норми та положення щодо повної інтеграції осіб з особливими потребами в суспільство, створення умов щодо здобуття освіти на всіх її рівнях від дошкільних, шкільних до вищих навчальних закладів, забезпечення роботою, та створенням безперешкодного середовища для таких осіб.

Сам процес створення умов для впровадження інклюзивного навчання реалізовується через органи виконавчої влади, де Кабінет Міністрів України виступає провідним суб'єктом реалізації інклюзивної освіти, а центральним органом виконавчої влади виступає Міністерство освіти і науки України (далі – МОН України) головне завдання якого є забезпечення формування та реалізація державного управління у сферах освіти і науки, інтелектуальної власності, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, інформатизації, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, створення умов для розвитку інформаційного суспільства, а також у сфері здійснення державного нагляду за діяльністю навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування і форми власності.

Так МОН України прийнято низку документів. Зокрема: Наказ № 1153 «Про заходи МОН на виконання завдань, визначених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 року № 1482-р.», «Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року», в «Положенні про спеціальні класи для дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах», що затверджено Наказом МОН України від 9 грудня 2010 року № 1224 йдеться про організаційно-методичні засади навчально-виховного процесу дітей з особливими потребами у спеціальних класах загальноосвітніх навчальних закладів. Проте вплив на формування інклюзивного середовища в Україні через МОН досить обмежений через не чітко визначені повноваження, тому обсяг його повноважень, повинен бути розширений, а саме необхідно додати повноваження, які стосуються нормативно-правового, матеріально-технічного забезпечення інклюзивної освіти, а також наділення МОН України в зазначеній сфері контрольно-наглядовими повноваженнями. В департаменті загальної середньої та дошкільної освіти яка функціонує в структурі МОН України важливо сприяти забезпеченню координації впровадження та нормативно-правового врегулювання інклюзивного навчання в дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладах, також вбачається необхідним створити нову структурну одиницю повноваженням якої стане реалізація інклюзивної освіти на всіх її рівнях – Департамент інклюзивної освіти України. Головне завдання даної структурної одиниці полягатиме у визначенні напрямів державного управління в сфері освіти щодо забезпечення конституційних прав і державних гарантій дітям з особливими потребами, а саме здійснення комплексної реабілітації таких дітей, набуття ними побутових та соціальних навичок, розвитку здібностей, втілення міжнародної практики щодо збільшення кількості загальноосвітніх навчальних закладів з інклюзивним навчанням.

Мінсоцполітика України є державним органом виконавчої влади основними завдання якого є відповідальність за формування та реалізацію державної політики в сфері надання соціальних послуг соціально вразливим верствам населення відповідно і особам з особливими потребами та формування державної політики щодо забезпечення державних соціальних стандартів і державних соціальних гарантій для населення, а також є головним органом у системі органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державного управління у сфері трудових відносин, тобто відповідають за підготовку та перепідготовку фахівців. А для забезпечення навчання та виховання дітей з особливими потребами потрібні добре підготовлені фахівців і хоча серед основних завдань Мінсоцполітики відсутні завдання, що безпосередньо пов'язані з реалізацією інклюзивної освіти в Україні, все ж в своїй діяльності міністерство є дотичним до проблем осіб з особливими потребами, що зумовлює потребу розширення завдань Мінсоцполітики України давши їм повноваження щодо здійснення контрольно-наглядових повноважень у сфері державного управління щодо забезпечення реалізації інклюзивної освіти в Україні.

Відповідно до засад інклюзії, особи з особливими потребами повинні бути забезпеченими медико-психологічним супроводом. Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади є Міністерство охорони здоров'я України, основним завданням якого є формування та забезпечення реалізації державного управління в сфері охорони здоров'я. Серед основних повноважень МОЗ України немає таких, які б стосувались реалізації інклюзивної освіти в України. Тому повноваження МОЗ України потрібно доповнити завданнями із організації медичного обслуговування дітей з особливими освітніми потребами та включити здійснення контрольно-наглядових заходів щодо медичного обслуговування вищена-

веденої категорії осіб. МОЗ України в своїй діяльності для забезпечення реалізації прав осіб з особливими потребами щодо інтеграції осіб з особливими потребами в суспільство повинно забезпечити медичні заклади інноваційними технологіями для ранньої діагностики дітей, які дозволять встановити психофізичні відхилення та за умови надання якісної реабілітації цим дітям попередити супутні соматичні патології. Нестача кваліфікованих кадрів медичного персоналу у надані комплексної реабілітації особам з особливими потребами зумовлює необхідність у створенні комплексу механізмів державного управління, які б забезпечували підвищення кваліфікації медичним працівникам в сфері реабілітації відповідно до сучасних європейських вимог та створення поетапної послідовної роботи з сім'ями дітей.

Важливим органом державного управління в сфері реалізації ідей інклюзії виступає Міністерство інформаційної політики України, так як воно покликане сприяти зміні суспільних стереотипів і уявлень про осіб з особливими потребами. Його завдання полягає у створенні різних форматів соціальної реклами з метою подолання стереотипів та засвоєння суспільством «месиджу», через відсутність зацікавленості у створені інклюзивного суспільства недостатньо приділяється увага поінформованості населення про життєві успіхи і таланти осіб з особливими потребами, їх унікальність, їх значимість для нашого добробуту. Тому доречно розширити повноваження міністерства, де передбачалася спрямована політика щодо висвітлення проблем осіб з особливими потребами через соціальну рекламу, брошурки, буклетики, рекламні щити, створення посиленого контроль, щодо об'єктивності інформації стосовно інклюзивного навчання. Міністерству інформаційної політики України в процесі своєї діяльності доречно не тільки формувати жалісливе ставлення до осіб з особливими потребами, але показати їх з позиції партнерів.

Наступною невід'ємною частиною в реалізації інклюзивної освіти є реалізація особами з особливими потребами творчих інтелектуальних здібностей. Тому Міністерству сім'ї, молоді та спорту доречно буде спрямувати свою діяльність на доступність для дітей з особливими потребами олімпіад, конкурсів, турнірів, виставок, фестивалів творчості, конференцій, форумів, які ним организовується. До повноважень міністерства входить відповідальність за розвиток мережі позашкільних закладів. Забезпечення доступності позашкільної освіти для дітей з особливими потребами дозволить забезпечити потреби дітей до пізнання і творчості, задоволення та розвитку їх інтересів та здібностей, позитивно впливатиме на формування світогляду та системи ціннісних орієнтацій, пришвидшить соціалізацію дітей з особливими потребами. Значення інституту сім'ї сьогодні нівелюється, за словами глави Української греко-католицької церкви Святослава Шевчука: «На сьогодні від 60% до 90% подружніх пар у деяких регіонах розпадаються протягом перших п'яти років. Близько 70% дітей ростуть без сім'ї. Завтра ці діти будуть нездатними створити повноцінну родину. Ми потрапляємо у замкнене коло людської слабкості, втрати фундаментів у суспільстві» [1]. Тому Міністерству сім'ї, молоді та спорту свою діяльність стосовно заходів щодо соціально-правового захисту дітей з особливими освітніми потребами, соціально-психологічної реабілітації; створення правових економічних та соціальних умов функціонування та зміцнення сімей, особливо сімей, де виховується дитина з особливими потребами потрібно розгортати більш активно та ефективно.

Впровадження інклюзивної освіти передбачає не лише забезпечення освітніх прав для осіб з особливими потребами, але й повна їх інтеграція в суспільство. Процес інтеграції є неможливим без пристосування інфраструктури міста, країни до потреб осіб з особливими потребами. Так Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України вже здійснило певні зусилля з реалізації Конвенції ООН про права осіб з особливими потребами у сфері доступності оточуючого середовища та універсального дизайну. Зокрема, було прийнято ряд нормативних документів, які забезпечують людям з особливими потребами реалізацію їх прав. Але через відсутність механізмів реалізації та контролю якості, виконання вимог чинного законодавства не забезпечується, а середовище залишається недоступним та бар'єрним. Хоча створення універсального дизайну є довготерміновим проектом та потребує фінансових ресурсів. За умови чітко сформованої стратегії та відповідності європейським стандартам в державному управлінні щодо реалізації проекту універсальний дизайн буде корисним для всіх верств суспільства.

Наступним державним органом виконавчої влади, що діє як суб'єкт реалізації інклюзивної освіти в Україні, є місцева державна адміністрація. Серед повноважень та функцій місцевих державних адміністрацій, що визначені в Законі України «Про місцеві державні адміністрації» відсутні ті, що пов'язані із реалізацією інклюзивної освіти в Україні. Лише в п. 4 ч. 1 ст. 23 визначено повноваження в галузі соціального забезпечення та соціального захисту населення, де вказано, що місцева державна адміністрація сприяє особам з особливими потребами у здобутті освіти. Проте Законом не вказані механізми державного управління, якими місцева державна адміністрація проводила б таку діяльність. Зважаючи на те, що місцеві державні адміністрації реалізують державну політику в сфері освіти на місцевому рівні, важливо законодавством визначити, їх повноваження та функції щодо реалізації інклюзивної освіти в Україні. Адже, місцеві державні адміністрації в межах, визначених Конституцією і законами України норм, здійснюють на відповідних територіях державний контроль, за дотриманням законодавства з питань освіти молоді та неповнолітніх. А також, місцева державна адміністрація здійснює фінансування установ та організацій освіти, для будівництва, розширення, реконструкції, ремонту та утримання закладів освіти. Тому доречно внести наступні зміни до Закону України «Про місцеві державні адміністрації», а саме: в ч. 1 ст. 16 доповнити новим пунктом, яким буде встановлено, що місцеві державні адміністрації мають здійснювати держаний контроль щодо забезпечення реалізації права осіб з особливими потребами на інклюзивне навчання; в п. 1 ч. 1 ст. 22 доповнити повно-

важенням із реалізації державного управління в галузі інклюзивної освіти; в п. 3 ч. 1 ст. 22 доповнити повноваженням із матеріально-фінансового забезпечення закладів інклюзивної освіти; в п. 4 ч. 1 ст. 22 доповнити повноважень із збереженням закладів інклюзивної освіти, а також їх розширенням.

Процеси пов'язані з інклюзією в Україні проходять складно й досить повільно. Це пояснюється перш за все, неприйняттям суспільством людей з особливими потребами, у тому числі дітей. Це яскраво виділяється з боку місцевих органів управління освітою, які не завжди своєчасно й правильно доноситься до керівників, педагогів навчальних закладів зміст законодавчих та нормативних актів. Незацікавленість органів місцевої державної адміністрації та керівників навчальних закладів у впровадженні інклюзії відображається відсутністю умов для забезпечення інклюзивного навчання через неналежне фінансування та забезпечення матеріально-технічною та навчально-методичною базою. Також великою проблемою є низький рівень залучення потенціалу громадських організацій, відсутність педагогічних працівників для роботи з дітьми з особливими потребами, нівелювання просвітницької роботи серед батьків та дітей у навчальних закладах, а все це призводить до негативного відношення здорових дітей та їх батьків до «інших» дітей в класі, чи групі. Тому в процесі впровадження інклюзивної освіти важливо місцевій державній адміністрації сприяти в організації конференцій, нарад, семінарів, тренінгів, практичних занять з педагогічними працівниками для надання інформації про специфіку роботи з учнями з особливими потребами. Створити творчі групи вчителів або міждисциплінарні команди, до складу яких входили б психолог, соціальний педагог, класні керівники, що підвищить рівень компетентності, та дозволить здобути нові навики для надання якісних освітніх послуг дітям з особливими потребами. У навчальному процесі необхідно використовувати інноваційні технічні засоби для ефективного засвоєння навчальної програми, сприяння комунікації та мобільності навчального процесу дітьми з особливими потребами, відповідно подбати про їх придбання повинне керівництво школи у співпраці з місцевими органами влади. Необхідно залучати медико-психологічну службу для проведення соціально-педагогічної роботи з батьками дітей, які мають особливості психофізичного розвитку, залучати батьків до групових і колективних форм роботи, таких як практичні семінари, лекції-презентації, консультації та проводити діагностику та корекцію соціально-психологічного стану дітей з особливими потребами з подальшим обов'язковим наданням цієї інформації класним керівникам та вчителям. Така співпраця важлива, оскільки батьки не завжди знають, як передати дитині з порушеннями в розвитку соціальний досвід, знання, іноді – як поводитися з дитиною, співпраця з батьками забезпечить максимальну реалізацію потенціалу дитини з особливими потребами та сприятиме захисту їхніх прав на здобуття освіти рівноцінно з усіма іншими дітьми.

Простеживши процеси впровадження державним управлінням інклюзивного навчання в Україні, було зауважено різноманітні проблеми які постають на шляху інклюзії через не доопрацювання законодавством. Але не зважаючи на недоліки нормативно-правова база інклюзивної освіти в Україні продовжує розвиватись так серед останніх документів з питань становлення інклюзивної освіти в Україні, є лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 02.04.2012 № 1/9-245 «Про одержання документа про освіту учнями з особливими потребами загальноосвітніх навчальних закладів» та від 18.05.2012 № 1/9-384 «Про організацію інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах», який супроводжує інструктивно-методичний лист «Організація навчально-виховного процесу в умовах інклюзивного навчання». Інструктивно-методичний лист розроблений з метою запровадження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах де надаються вказівки щодо запровадження індивідуальних програм розвитку, індивідуальних навчальних планів, індивідуальних навчальних програм та застосування певних методів оцінювання учнів з особливими потребами.

Висновки і пропозиції. Отже, забезпечення якісного функціонування інклюзивної освіти та інтеграції осіб з особливими потребами в суспільство потребує співпраці суб'єктів та об'єктів інклюзивного освітнього простору, яка передбачає взаємне вдосконалення, взаємозбагачення цих сторін, поглиблення розвитку бажаних якостей, досягнення очікуваної адаптації і соціалізації осіб з особливими потребами та покращення суспільно корисних справ і умов життєдіяльності.

Список літератури:

1. Шевчук Святослав Ватикан вражений кількістю розлучень в Україні [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Ракурс 12.10.2014. – Режим доступу: http://ua.racurs.ua/news/36694-vatykan-vrajenyy-kilkistu-rozluchen-v-ukrayini – Назва з екрана.

Федан Я.И., Мищишын М.М.
Национальный университет «Львовская политехника»

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОГО МЕХАНИЗМА ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЕМ ЛЮДЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы по совершенствованию организационно-правового механизма государственного управления образованием лиц с особыми потребностями. На основе анализа, обобщения и систематизации научных источников освещены пути совершенствования данного механизма. Предложены направления улучшения деятельности государственных ведомств путем добавления и реорганизации их функций. Определены направления улучшения нормативно-правовой базы, в отношении лиц, желающих учиться по инклюзивным методикам. Сделанные в статье выводы могут быть использованы при теоретического обоснования и практической разработки стратегии развития инклюзивных практик в системе образования.
Ключевые слова: государственное управление, инклюзия, инклюзивное пространство, инклюзивное образование, дети с особыми потребностями.

Fedan Y.I., Myschyshyn M.M.
Lviv Polytechnic National University

IMPROVING THE ORGANIZATIONAL-LEGAL MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATION EDUCATION OF PEOPLE WITH DISABILITIES

Summary
The theoretical question of improving the organizational-legal mechanism of public administration education of persons with disabilities. Based on the analysis, generalization and systematization of scientific sources highlights ways to improve this mechanism. Directions improve performance by adding government departments and reorganization of their functions. Outlined directions of improvement of the regulatory-legal framework for persons who wish to study for inclusive methods. Made in Article findings may be used in the theoretical study and practical development strategy for inclusive practices in education.
Keywords: public administration inclusion, inclusive space, inclusive education, children with special needs.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 323.21:004.73:004.75

СИСТЕМА ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ ЯК ФОРМА ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ І СУСПІЛЬСТВА

Ткач Л.М., Макаренко А.В.
Національна металургійна академія України

Стаття присвячена проблемі електронного урядування як сучасного виду комунікаційного зв'язку в суспільстві, що спрощує процедури отримання громадянами адміністративних послуг, полегшує доступ до потрібної їм інформації, сприяє відкритості та прозорості органів державної влади і місцевого самоврядування. Проаналізовано нормативно-правову базу України з питань впровадження електронного урядування. Визначено основні аспекти вдосконалення електронного урядування в Україні.
Ключові слова: електронне урядування, взаємодія влади і громадян, інформаційне суспільство, інформаційно-комунікаційні технології.

Постановка проблеми. Реалізація процесів інформатизації призвела до становлення інформаційного суспільства, в якому інформаційні процеси здійснюються, головним чином, на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій, а інформаційні ресурси доступні всім верствам населення. У цих умовах інформаційно-комунікаційні технології змінюють парадигму державного управління, що вимагає від органів влади розробки нових методів і стратегії діяльності. Такі негативні чинники в Україні, як економічна та політична криза, високий рівень інфляції та безробіття є свідченнями неефективності системи державного управління та необхідності її модернізації й реформування, особливо в контексті євроінтеграційної стратегії.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Дослідженню суті інформаційних технологій та їх значення в державному управлінні приділяли увагу Г. Почепцов, С. Чукут, І. Клименко, К. Линьов, О. Голобуцький, О. Шевчук, Д. Дубов. Теоретичні, методологічні та практичні питання розвитку електронного урядування у своїх роботах висвітлювали А. Дуда, Т. Джига, О. Загвойська, О. Ємельяненко, В. Недбай, О. Литвиненко тощо.

Тим не менше, мусимо констатувати, що дослідження, присвячені розвитку електронного урядування, зокрема його повноцінного впровадження в діяльність органів державної влади, досі залишаються погано структурованими та систематизованими.

Метою публікації є дослідження системи електронного урядування як форми взаємодії влади і суспільства.

Практична значущість обраної теми дослідження полягає в тому, що проблема формування та реалізації ефективної державної політики розвитку інформаційного суспільства недостатньо досліджена, насамперед, щодо раціонального застосування механізмів самоорганізації та саморегуляції в процесах впровадження електронного урядування в умовах негативних факторів.

Виклад основного матеріалу. На перший погляд, електронне урядування – лише інструмент, що відповідає новим потребам суспільства, яке переживає наслідки чергової промислової революції, викликаної широким упровадженням мікропроцесорів і мереж. Але якщо мережа – це лише інструмент, то вона не змінить докорінно ні державу, ні саме суспільство. Хоча, можливо, взаємодія громадян і державних інститутів відбуватиметься в більш оптимальному режимі, аналогічно тому, як це відбувається при автоматизації управління в бізнес-середовищі.

Сьогодні термін «електронний уряд» (англ. – «e-government») – це набагато ширше поняття, ніж просто «електронне управління державою», тобто використання в органах державного управління сучасних технологій, зокрема й Інтернет-технологій. E-government в сучасному розумінні охоплює не лише мережеву інфраструктуру виконавчої влади, але в цілому всю інфраструктуру органів влади. Ймовірно, варто вживати терміни «електронна держава», «електронний державний апарат», «держава інформаційного суспільства» або «електронне урядування», які будуть стосуватися державної мережевої інформаційної інфраструктури як інформаційно-комунікаційної системи, що забезпечує оптимальне з погляду суспільства функціонування всіх гілок і рівнів державної влади й управління [8].

І. Колесніченком було визначено і узагальнено основні підходи до розуміння поняття «електронний уряд»:

– перший підхід розглядає електронний уряд (далі – е-уряд) як електронний сервіс надання державних послуг. Він спирається на поширену практику перенесення ефективних інформаційно-комунікативних технологій (далі – ІКТ) регулювання зі сфери бізнесу у громадський сектор, що забезпечує вихід на новий рівень якості надання послуг, зручності для користувачів при одночасному скороченні трансакційних витрат;

– представники другого підходу розглядають е-уряд як високотехнологічну організацію, функціонування якої забезпечується сучасними засобами ІКТ. Даний підхід виходить перспектив інформаційної епохи, коли тільки організація всієї діяльності уряду на основі ІКТ може забезпечити трансформацію суспільного сектора відповідно до нових вимог часу;

– третій підхід розглядає е-уряд як нову модель регулювання, адекватну емерджентній економіці та інформаційному суспільству. Це не просто більш широке тлумачення, яке поглинає перші два підходи, але принципово новий погляд на зміст інститутів влади, держави та організацію державного регулювання [9].

Визначення поняття «е-уряд» формується фахівцями, виходячи з різних принципів. Одні автори надають перевагу визначенням описового характеру – які саме зміни відбуваються в суспільстві й окремих його структурах завдяки впровадженню е-урядування. Інші вибирають прикладний аспект е-урядування, і просто перераховують різні сфери застосування окремих його інструментів. Є також короткі технічні визначення, де акцентовано увагу винятково на використовуваних технологічних рішеннях і специфічних програмних продуктах, а також економічні, які орієнтовані на максимальну ефективність управління державою. Кожний принцип правильний, оскільки у свій спосіб відображає конкретний аспект функціонування е-урядування.

До принципів організації е-уряду відноситься:

1) Орієнтація на громадян. Громадяни (платники податків), як власники уряду, а не лише споживачі його послуг, визначають політику і напрямок розвитку проекту.

2) Зручність і простота використання. Всі електронні додатки, які застосовуються в е-уряді, мають на меті полегшити користування системою для громадян, збільшивши швидкість обслуговування запитів і скоротивши години чекання.

3) Бізнес-трансформація. Все програмне забезпечення, архітектура й інфраструктура, а також політика електронного уряду спрямовані на те, щоб додати урядовій системі ефективність бізнес-моделі, з її відповідною низкою цінностей.

4) Вартість і складність. Вони мають бути зведені до мінімуму, щоб робота із системою не викликала ускладнень як у приватних, так і в корпоративних користувачів.

5) Обслуговування. Ефективність роботи електронного уряду повинна проявлятися в його здатності швидко і з найменшими витратами обслужити найбільшу кількість громадян, при цьому забезпечуючи найвищу якість послуг.

6) Відповідність. Електронні додатки мають цілковито відповідати загальній архітектурі систем безпеки, ідентифікації, електронних платежів, а також загальному дизайну користувальницького інтерфейсу системи.

7) Масштабність рішень. Додатки повинні забезпечувати взаємодію між різними структурами й органами, які складають систему, і повну взаємну сумісність.

8) Виконання. Додатки мають відповідати меті удосконалення трансакцій шляхом скорочення тривалості й складності обслуговування і прикладених зусиль.

9) Звітність. Додатки повинні збільшувати точність даних і можливість їх архівування, а також аудита транзакцій.

10) Швидкість втілення. Термін доопрацювання й впровадження додатків має складати від трьох до дев'яти місяців.

11) Готовність до дії. Урядові органи повинні виявляти готовність приєднатися до системи й адаптувати відповідно до неї свою роботу. Враховуючи те, що при цьому існують певні ризики, ці органи мають керуватися розумними прикладами і здоровим глуздом, а також бути упевненими в успіху й корисності проекту [7].

Сучасне законодавство України, що регулює суспільні відносини, які безпосередньо пов'язані з впровадженням та використанням технологій е-урядування, налічує понад півтори сотні нормативно-правових актів. Крім того, існує більш ніж триста нормативно-правових актів інформаційного законодавства різного рівня – від законів України до відомчих актів, що опосередковано впливають на е-урядування та які необхідно враховувати при його організації.

Нормативно-правову базу побудовано на принципах інформаційної відкритості та свободи, гарантованості інформаційної безпеки особистості, суспільства, держави згідно Конституції України. Законодавство регулює суперечності між потребами особи, суспільства та держави в розширенні вільного обміну інформацією й окремими обмеженнями на її поширення.

До основних нормативно-правових актів відноситься Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII (зі змінами та доповненнями від 06.12.2016), метою і завданням закону є встановлення загальних правових основ одержання, використання, поширення та зберігання інформації, закріплення права особи на інформацію в усіх сферах суспільного і державного життя України, а також системи інформації, її джерела, визначає статус учасників інформаційних відносин, і регулює доступ до інформації та забезпечує її охорону, захищає особу та суспільство від неправдивої інформації [1].

Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний уряд» від 24.02.2003 № 208. Цією постановою як одного з пріоритетних завдань щодо розвитку інформаційного суспільства визначено надання громадянам та юридичним особам інформаційних та інших послуг шляхом використання електронної інформаційної системи електронний уряд, яка повинна забезпечити інформаційну взаємодію органів виконавчої влади між собою, з громадянами та юридичними особами на основі сучасних інформаційних технологій [4].

Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 № 851-IV (зі змінами та доповненнями від 03.09.2015) та Закон України «Про електронний цифровий підпис» від 22.05.2003 № 852-IV (зі змінами та доповненнями від 06.10.2016). Законами встановлюються основні організаційно-правові засади електронного документообігу, використання електронних документів, визначається правовий статус електронного цифрового підпису та регулюються відносини, що виникають при використанні електронного цифрового підпису. Мета законів полягає у наданні електронним документам юридичної сили рівної паперовим. При цьому електронний цифровий підпис є тим інструментом, що дозволяє створити правові основи для електронного документообігу [2, 3].

Суттєвим фактором, що значно впливає на стан справ в інформаційній сфері України вза-

галі, а зокрема в е-урядуванні, є те, що до цього часу організаційне та нормативно-правове забезпечення в цій галузі залишається недосконалим. Деякі ключові для е-уряду питання, по-перше, не вирішено на законодавчому рівні. По-друге, недосконала сама практика правозастосування: є багато випадків, коли норми законів або ігноруються, або довільно тлумачаться. По-третє, оскільки національна система права ще досі знаходиться у стані розбудови, норми законів і підзаконних актів іноді суперечать одне одному [4].

Зараз не існує простої моделі електронного урядування. Є лише набір загальних вимог, виконання яких громадяни і бізнес, що надають послуги і використовують їх, вправі очікувати від уряду інформаційної доби. Різні категорії споживачів об'єднує єдине прагнення одержати більш ефективні засоби доступу до інформації для того, щоб зменшити вартість трансакцій (операцій) як для себе, так і для своїх партнерів, зробити взаємодію з державними органами більш простою, швидкою і комфортною.

Особливе місце займає проблема співпраці уряду з громадянами, оскільки швидке зниження вартості комунікацій і обчислень створює сприятливі передумови для трансформування умов життя більшості населення.

Для державних органів основною метою стане звільнення службовців від виконання рутинних процедур при інтерактивній взаємодії з населенням і забезпечення службовців необхідними знаннями й устаткуванням для успішного виконання функцій проміжної ланки між урядом і громадянами. Насправді, саме держава і отримує найбільше користі від нових форм управління. По-перше, це автоматизація процедур, коли людський чинник зникає, а всю діяльність можна контролювати з одного центру. По-друге, це скорочення витрат. По-третє, миттєве оновлення системи е-урядування, що ліквідує недоліки переходів з одних документів на інші тощо.

Джерелом постійної актуальної інформації про діяльність влади виступають відповідні офіційні сайти, на яких подаються основні міські новини, анонсуються події, викладаються найбільш важливі документи і організовано їх обговорення. Однак не всі органи місцевого самоврядування доступні населенню й організаціям у мережі Інтернет. Практично відсутні сайти більшості відділів і управлінь виконкомів районних рад, комунальних підприємств та органів самоорганізації населення. Жителі не мають повної можливості довідатися про тарифи, порядок сплати за комунальні послуги і стан своїх особових рахунків, відсутня інформація про об'єкти приватизації, забудови і реконструкції.

Разом з цим необхідно визнати що готовність органів влади спілкуватися з громадянами в електронному вигляді дуже низька.

Реалізація і впровадження новітніх технологій е-урядування в роботу органу влади сприятиме корінному переосмисленню ролі і структури державних органів. Громадяни зможуть отримати змогу бути «у керма», а процес надання послуг та інформації для громадян відбувається тоді, там і таким чином, як цього хочуть громадяни [5].

Завдяки значному полегшенню взаємодії з державними службами і доступу до публічної інформації, офіційних документів і протоколів адміністративних органів, громадяни стають краще поінформованими, що тільки сприятиме бажанню брати участь у процесі державного управління. З часом це обов'язково призведе до виникнення інформаційних співтовариств і до встановлення таких моделей управління, де громадяни більш широко будуть залучені до процесу прийняття політичних рішень [6].

На основі проведеного аналізу інформаційних ресурсів органів влади можна констатувати, що Україна, на жаль, у своєму розвитку істотно відстає від розвинених країн і перебуває на початковому етапі впровадження електронного урядування.

Враховуючи вищезазначене, маємо визнати, що необхідність в розробці та реалізації проекту впровадження технології е-урядування обумовлена низкою факторів, основними з яких є такі:

1) комплексний міжвідомчий характер проблем у сфері е-урядування, які не можуть бути вирішені на рівні окремих органів влади та регіонів, а також на основі традиційних підходів;

2) необхідність об'єднання елементів е-урядування, створених в окремих органах влади та регіонах України, в єдину систему е-урядування та формування на їх основі типових рішень в цій сфері;

3) актуалізація на сучасному етапі проведення адміністративної реформи в Україні, невід'ємною складовою якої є е-урядування;

4) необхідність створення передумов для розробки Концепції та Програми впровадження е-урядування;

5) необхідність зменшення ризику отримання негативних результатів;

6) вимоги законодавства щодо термінів впровадження е-урядування в Україні.

Список літератури:

1. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – (зі змінами та доповненнями від 06.12.2016).
2. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 № 851-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – (зі змінами та доповненнями від 03.09.2015).
3. Закон України «Про електронний цифровий підпис» від 22.05.2003 № 852-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – (зі змінами та доповненнями від 06.10.2016).
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний уряд» від 24.02.2003 № 208.
5. Бабаєв В. М. Текст лекцій з дисципліни «Електронне урядування» [Текст] / В. М. Бабаєв, М. М. Новікова, С. О. Гайдученко. – Х.: ХНУМГ, 2014. – 127 с.
6. Блажієвська Н., Береза Т. Електронний уряд та інформатизація органів державної влади [Електронний ресурс] / Н. Блажієвська, Т. Береза. – Режим доступу: http://www.pravo.org.ua/word/50.dos

7. Голобуцький О. П., Шевчук О. Б. Електронний уряд [Текст] / О. П. Голобуцький, О. Б. Шевчук. – К.: Атлант UMS, 2002. – 173 с.
8. Дубас О. П. Електронна демократія: сутність і перспективи розвитку в Україні [Електронний ресурс] / О. П. Дубас. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua
9. Колесніченко І. М. Розвиток електронного урядування в Україні: інституціональний аспект [Електронний ресурс] / І. М. Колесніченко. – Режим доступу: http://business-inform.net

Ткач Л.Н., Макаренко А.В.
Национальная металлургическая академия Украины

СИСТЕМА ЭЛЕКТРОНННОГО УПРАВЛЕНИЯ КАК ФОРМА ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ВЛАСТИ И ОБЩЕСТВА

Аннотация
Статья посвящена проблеме электронного управления как современного вида коммуникационной связи в обществе, что упрощает процедуру получения гражданами административных услуг, облегчает доступ к нужной им информации, способствует открытости и прозрачности органов государственной власти и местного самоуправления. Проанализирована нормативно-правовая база Украины по вопросам внедрения электронного управления. Определены основные аспекты совершенствования электронного управления в Украине.
Ключевые слова: электронное управление, взаимодействие власти и граждан, информационное общество, информационно-коммуникационные технологии.

Tkach L.M., Makarenko A.V.
National Metallurgical Academy of Ukraine

ELECTRONIC CONTROL SYSTEM AS A FORM OF INTERACTION BETWEEN THE GOVERNMENT AND SOCIETY

Summary
The article is devoted to the problem of e-government as a modern type of communication in the society, which simplifies the procedures for obtaining administrative services by the citizens, facilitates access to information they need, and also contributes to openness and transparency of governmental authorities and local self-governments. Analyzed the legislative and regulatory framework of Ukraine on implementing e-government. Identified the main problem of e-government in Ukraine.
Keywords: e-governance, government and citizens interaction, information society, information-communication technology.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 82.133.1-31.09:37:165.742

ГУМАНІСТИЧНА ОСВІТА У РОМАНІ ФРАНСУА РАБЛЕ «ҐАРҐАНТЮА І ПАНТАҐРЮЕЛЬ»

Березна Т.С.
Східноєвропейський університет імені Лесі Українки

Проаналізовано структуру освіти, що її описав гуманіст Франсуа Рабле у романі «Ґарґантюа і Пантаґрюель». Звернено увагу на складники гуманістичної освіти епохи Відродження. Здійснено спробу порівняти гуманістичну освіту Відродження зі схоластичною. Досліджено роль читання і добору літератури в освіті. Визначено принципи, що роблять освіту, описану Рабле, ефективною. Проаналізовано роль індивідуалізованої освіти у сучасному світі.

Ключові слова: Франсуа Рабле, роман «Ґарґантюа і Пантаґрюель», освіта, гуманізм, Відродження.

Постановка проблеми. Навчання і освіта – теми, що не втрачають актуальності. Засвоєння учнем знань впливає на формування творчого потенціалу, визначає поведінку і світогляд. У своєму романі Франсуа Рабле описує утопічну освіту, що ґрунтується на вивчені навколишнього середовища і наук шляхом захопленого читання, цікавих розмов і безпосереднього спостереження за природою. Рабле пропагує практичне вивчення ремесл через споглядання за роботою майстрів та власних спроб опанування ремесла. Франсуа Рабле висміює бездумне заучування, заперечує зубріння, переходить від схоластичної (відірваної від життя) освіти до гуманістичної, вивищує повсякчасну цінність наукової комунікації. Саме тому його праця варта уваги і ретельного вивчення, а також практичного застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Освіту доби Відродження та освітню систему, описану у романі Франсуа Рабле «Ґарґантюа і Пантаґрюель» досліджували Д. В. Затонський, С. Д. Артамонов, О. К. Дживелегов, О. В. Перехвальска та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на загальну увагу вчених освітньої концепції доби Відродження і творчості Франсуа Рабле, досі існує потреба детально проаналізувати утопічну ідею освіти Франсуа Рабе, актуалізувати її й власне спробувати переосмислити набутки й реалії сучасної освітянської концепції. Методика навчання, описана в романі, не має достатнього обґрунтування, або заперечення.

Формулювання цілей статті. Описати і обґрунтувати ідеї гуманістичної освіти, описані в романі Франсуа Рабле «Ґарґантюа і Пантаґрюель», визначити роль літератури в гуманістичній освіті, узагальнити принципи освіти Відродження, спробувати екстраполювати раціональні моменти у сучасний освітній простір.

Виклад основного матеріалу дослідження. Франсуа Рабле – гуманіст, тому він сприймає освіту як спосіб розвитку особистості, розкриття потенціалу людини. Він пропагує «науку заради людини» замість «науки заради науки». Іронізуючи, перебільшуючи і приправляючи все гострою сатирою, Франсуа Рабле описує освіту, що її ми застосовуємо до цього дня. Він наважується заперечити схоластичну ідею освіти, тобто ту, за якої учень в обмеженому вигляді вивчає вислови мислителів та Біблію, отримує знання, засновані на абстрактних міркуваннях. Натомість пропагує мотивацію, зацікавленість і насміхається над брутальністю як над методом дотримання дисципліни.

Рабле відмовляється від будь-якої стриманості у навчанні, він пропагує всебічний розвиток особистості, заснований на здобутті вузькогалузевого ремесла. Рабле відстоює свободу вибору учня, що проте не трансформується у неробство, на його думку, слід дозволяти учню вивчати предмети, що ними він захоплений і цілком поглинутий. Стверджує, що зацікавленість допомагає легко і швидко засвоювати інформацію. Герой роману Ґарґантюа навчається щодня зі своїм учителем та наставником Понократом, присвячуючи цьому весь свій час. Навчається, поки їсть і бавиться, навчається, гуляючи і спостерігаючи за природою. Його навчання результативне і збалансоване.

Франсуа Рабле наголошує на трьох складниках комплексного розвитку особистості: розумове, фізичне, духовне. Розумове ґрунтується на читанні, завчанні уривків з праць великих мислителів, вивченні арифметики, геометрії, астрономії. Таким чином учень може всесторонньо розвиватися, а пізніше обрати науку, яка йому до душі. Що він і робить, захопившись алгеброю: *«Таким чином Ґарґантюа став кохатися в науці чисел і щодня по обіді й вечері показував себе таким завзятим математиком»* [9, с. 21]. Читання невпинно пронизує увесь освітній процес. Якщо в основі схоластичної освіти лежить постійне одноманітне читання, то в гуманістичній освіті воно доповнюється глибокими розмовами, поясненнями незрозумілих місць і цікавими роздумами над темою.

Важливу роль у навчанні Ґарґантюа відіграє повторення. Вранці велет з учителем повторюють вивчене напередодні, в обід – вивчене на початку дня, ввечері переказують осмислене протягом дня: *«Потім Ґарґантюа востаннє переповідав*

Понократові все, що прочитав, вивчив, побачив, почув, осягнув, зробив за день» [8, с. 36]. Так Ґарґантюа повністю засвоює матеріал, осягає раніше незрозумілі речі, вчиться формулювати та висловлювати думку, розвиває пам'ять. А Понократ – його вчитель – впевнюється, що учень запам'ятав урок і звертає увагу на ті моменти, які Ґарґантюа не спроможний осмислити.

Окрім осмислення здобутків наукової комунікації, Ґарґантюа витрачає декілька годин щоденно на фізичні вправи: *«Грав у великого м'яча, гилячи його ногою або ж кулаком. Боровся, бігав, стрибав… перемахував через рівчаки, перешастував через плоти, збігав на шість ступнів угору по муру і видирався таким самим робом до вікна на списову довгість»* [9, с. 21]. Це допомагає Ґарґантюа відволіктися від розумової праці та розвиває його фізично. Спорт позбавляє життя Ґарґантюа монотонності, вчить велетня захищатися, працювати фізично та насолоджуватися життям. Збалансований розвиток розуму та тіла є одним з принципів гуманістичної освіти.

Чи не найбільше значення у розвитку особистості Франсуа Рабле відводить духовному. Навіть розумна і фізично сильна людина не здатна почуватися щасливою і бути сформованою особистістю, не осягнувши моральних принципів, духовних набутків. Ґарґантюа щоденно читає Святе Письмо і роздумує над прочитаним: *«Поки його розминали, він слухав кілька сторінок зі Святого Письма, читали йому голосно й виразно, з почуттям, розважливо, спроквола … Читані стихи впливали на Ґарґантюа так, що він переймався святобливістю й Любов'ю до Господа, дякував і молився йому, бо Святе Письмо відкривало йому чудородну Божу славу та премудрість»* [9, с. 20]. Ґарґантюа легко сприймає вірші зі Святого Письма, тому що має час, щоб роздумувати над ними, а також має вчителя, з яким може вільно дискутувати над прочитаним. Позбавлення від монотонного і швидкого читання Письма допомагає Ґарґантюа сприймати написане і проектувати його на своє життя, тоді як бездумне прочитання лише відштовхувало велетня і впевнювало його, що він не здатний осягнути такої серйозної літератури. Така манера читання робить велетня ближчим до Євангелія і допомагає у дорослому віці лишатися побожним. Пізніше, у листі до свого сина, Ґарґантюа пише: *«шануй, люби і бійся Бога, уповай на нього всіма своїми помислами та надіями, і, пам'ятаючи, що віра без добрих справ мертва, горнись до нього і живи так, аби гріх не розбив вас. Тікай від спокус світу цього. Не впусти до серця свого марноти, бо земне життя минуще, а глагол Божий пребуде вічно»* [9, с. 57].

Ґарґантюа не змушений вивчати речі, які не мають застосування у житті, або сенсу яких він не розуміє. Він навчається лише тому, що викликає зацікавлення, – ще один принцип гуманістичного навчання. Попри те що не усе під час навчання захоплює, спроба щиро зацікавити спроможна підвищити успішність навчання. Чарлз Дахіґ, сучасний американський журналіст та письменник, стверджує, що людина втрачає мотивацію, коли змушена робити щось за настановою інших людей, натомість коли вчиться, або ж робить щось за власним вибором, у неї з'являється мотивація і бажання працювати: *«Щойно ми починаємо запитувати «чому?», дрібниці стають частинкою більшого сузір'я значущих проектів, цілей, цінностей. Ми починаємо визнавати, що малі клопоти можуть давати чималу емоційну винагороду, бо вони свідчать, що ми робимо значущий вибір, що ми назагал керуємо власним життям»* [2, с. 48]. Панократ не змушує Ґарґантюа до навчання, він мотивує його і пояснює, яку користь принесе той чи той урок. Вчитель не просить учня йняти на віру, що наука корисна, він доступно і відкрито пояснює зиск, що його принесе навчання. Перед тим, як вивчати з велетнем науку, Понократ заохочує учня до цього: *«Насамперед він познайомив Ґарґантюа з ученими – щоб заохотити його до справжньої науки та збудити бажання згодом позмагатися і взяти над мудрими мужами гору»* [8, с. 34].

Навчання Ґарґантюа з Понократом стосується не лише абстрактних, а й дійсних, фізично існуючих речей. Усе навчання Ґарґантюа з Понократом має практичну користь, помітний результат. Вони розглядають небо для того, щоб Ґарґантюа досліджував навколишній світ: *«Перед тим, як лягти спати, виходили на балкон і споглядали місяць на небі, зірки та планети»* [8, с. 36], дискутували навіть про спожите: *«Мова йшла про властивості, особливості, походження й корисність усього, що подавалося на стіл: хліба, вина, солі, м'яса, риби, городини, садовини зілля, про те, які з них готуються страви»* [8, с. 34]. Усе це робиться для того, щоб Ґарґантюа розумів своє місце у світі, роздумував над походженням тих чи тих речей, набувався мудрості та розважливості.

Для того, щоб Ґарґантюа всебічно розвивався і мав знання про різні ремесла, Понократ відвідує з ним майстерні і показує йому, як працюють майстри найрізноманітніших сфер: *«Вони заходили в майстерні, де плавлять метал і виливають гармати; навідували корабельників, різьбярів, золотарів, гранильників діамантів та самоцвітів, алхіміків та монетників, годинникарів, дзеркальників, друкарів, фарбарів та всяких інших ремісників. Бували в килимових, шовкопрядних, ткацьких майстернях»* [8, с. 36]. Понократ показує учню, що робота – це важливо і що речі не з'являються нізвідки, їх виготовляють люди застосовуючи працю та розум. Таке навчання пропагує письменник: наочне, цікаве, доступне. Франсуа Рабле наголошує, що практичне застосування певних знань – опанування ремесла – важливе і має цінність більшу, ніж гроші: *«Понократ сказав, що добре знати ремесло – це краще, ніж мати спадщину, тож Ґарґантюа вивчав ремесла і знайомився з розмаїтими в них відкриттями»* [8, с. 36].

Незважаючи на те, що Ґарґантюа кожну хвилину дня використовує на навчання і особистісний розвиток, він не перевтомлюється. Так стається, тому що різні активності замінюють одна одну, не встигаючи набриднути чи втомити. Гра на музичних інструментах почергово змінюється заняттями спортом, а наука – веселими бесідами. Ґарґантюа не набридають його заняття, він радісно навчається, чекаючи наступного заняття і знаючи, що воно не буде занадто довгим чи нудним. На противагу навчанню з Понократом, Франсуа Рабле описує даремну освіту. Замість

того, щоб приносити результати, така освіта затуплює розум та вбиває жагу до знань. Бездумне завчання текстів, відмова від практичної складової освіти, багаторазове перечитування книг без їх розуміння – усе це створює лише ілюзію навчання, коли насправді не має жодного сенсу: *«Потім він на якісь мізерні півгодини втуплювався у книгу, але, як казав один кумедіянт, душа його була на кухні»* [9, с. 19]. Ґарґантюа навчається так багато років, проте користі з цього немає: *«Грангузьє кінець кінцем помітив, що син його вчиться охоче, проте пуття з того нема: Ґарґантюа дедалі дурнішає, тупішає й соловішає»* [8, с. 24].

Роман Рабле пронизаний посиланнями на інші літературні твори. У вигляді порівнянь із подіями в романі «Ґарґантюа і Пантаґрюель», або у вигляді прочитаної велетнем Ґарґантюа літератури, письменник вказує на праці, що їх вважає корисними під час навчання. Ґарґантюа вивчає твори філософів, істориків, учених та мислителів: *«Водночас Ґарґантюа вивчав відповідні уривки із Плінія, Афінея, Діоскоріда, Юрія Поллукса, Галена, Порфирія, Опціона, Полібія, Геліодора, Арістотеля, Еліана та інших…»* [8, с. 24]. Найбільше часу велетень витрачає на праці, що стосуються медицини, зоології, історії та етики. В інших розділах роману Франсуа Рабле згадує «Одісею» та «Іліаду» Гомера, «Енеїду» Вергілія, «Про природу богів» Ціцерона, «Притчі» Езопа, твори Геродота, Епікура, Евріпіда, Гесіода, Арістотеля, Овідія, Платона. Рабле цінує книги, надає їм великого значення в освіті та житті людини. Для нього література не є лише розвагою чи способом проведення часу, вона пояснює життя, допомагає порозумітися з іншими та з самим собою, формувати думки.

Сучасна освіта не завжди керується гуманістичними принципами і ще рідше індивідуалістичними, що актуалізує методику навчання, описану Рабле. Вважаю, освітня система України засвідчує значні надбання та нові прогресивні методики, проте їх раціональне впровадження часто уповільнюється системою. Так, на думку Кена Робінсона, глобальна освітня система вивищує певні галузі знань, зокрема, на його думку, математика і лінгвістика вивчаються вповні, тоді як до живопису і танців інтерес освітньої системи згас. Однак сучасне суспільство потребує не лише успішних бізнесменів, економістів, інженерів, програмістів чи політиків. Ми потребуємо митців, щоб поглиблювати культуру, пожежників і поліціантів, щоб убезпечувати життя, журналістів, щоб комунікувати і звертати увагу на суспільно важливі речі, вчителів, щоб надихати і настановляти майбутніх професіоналів. Єдиний спосіб урятувати ситуацію – визнати рівність усіх дисциплін, однаково поважати фах програміста і сантехника, а також змінити навчання на менш формальне і більш творче. Творчість – це не лише мистецтво, в кожній галузі можна досягти більшого результату, якщо застосовувати творчі методи вирішення проблем. *«Творчість – це вміння нестандартно мислити»* [6, с. 122]. Скерування шкільної системи на розвиток творчого потенціалу, закладений у кожному, забезпечить результативність, доведе ефективність творчості над стандартизованими тестами, єдиними для усіх.

Кен Робінсон наголошує на важливості особистих стосунків між учнем та наставником. Пропонує чотири основні завдання вчителя: зацікавити, заохотити, сподіватися і мотивувати. На думку дослідника, завдання вчителя радше зберегти жагу до навчання, а не намагатися штучно створити її. Він наводить приклад вирощування рослини: ніхто не здатен причепити до неї корінь і листя, ми просто створюємо умови для її самостійного розвитку. За аналогією, вчитель повинен бути поруч, стати джерелом інформації, надихати і направляти учня. Як і Франсуа Рабле, Кен Робінсон вірить у гуманістичну освіту та здатність учня обирати улюблений фах: *«Революція, до якої я закликаю, заснована на інших принципах, ніж рух за підвищення стандартів. У її основі – віра в цінність кожної людини, в право на самовизначення, у нашу здатність розвиватися й прожити повноцінне, щасливе життя, у важливість громадянської відповідальності й поваги до інших»* [6, с. 23].

Питання освіти не обмежується долею кожної окремої особи. Воно стосується майбутнього світу загалом, здатності суспільства існувати і функціонувати. Якщо дозволити кожному розвивати природні таланти, творити і фундаментально вивчати предмети, що найбільше цікавлять, то кількість новаторів, впевнених у собі, відкритих до змін, що критично оцінюють і втілюють в життя ідеї, беручи на себе відповідальність за їх наслідки, незмінно збільшиться. *«На мою думку, мета освіти – дати учням можливість зрозуміти довколишній світ і власні таланти, щоб вирости щасливими людьми й активним, гуманними громадянами»* [6, с. 23], – наголошує Кен Робінсон.

Зрештою неможливо розвинути здібності, не зацікавивши потребою розвивати вже закладене. Розуміння цінності засвоюваної інформації нівелює примус й актуалізує наставництво: *«Цінність – це те, що людина намагається надбати і що прагне утримати… Цінність передбачає відповідь на запитання: для кого вона є цінна і чому? Цінність передбачає критерій, причину та необхідність діяти, маючи альтернативу. Там, де немає альтернативи, цінності неможливі»* [10, с. 421].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Гуманістична освіта, що її описує Франсуа Рабле, загострила увагу на відсутності користі від бездумного перечитування та конспектування книг, пропагує обмірковане виконання завдань, критикуючи їх механічне виконання. Основні положення доктрини гуманістичної освіти не втратили актуальності й сьогодні. Надто тепер, коли суспільність активно обговорює потребу переосмислити та збагнути правдиву природу й мету сучасної освіти. Раціональні моменти освітньої концепції, описаної Франсуа Рабле, можуть допомогти й сучасним учням, задіявши творчий підхід й професійні ресурси, осягнути своє покликання, посилити прагнення до пізнання й збагнути принади навчання. Щоправда, будь-яке запозичення повинне опиратися на новаторське бачення, враховувати сучасні досягнення науково-технічного прогресу. Подібне, без сумніву, матиме рекомендаційний характер, урізноманітнить навчальний матеріал, до-

поможе індивідуалізувати підхід до навчання, стимулюватиме застосовувати набуті знання на практиці. Навряд чи існує універсальна система навчання, здатна якнайкраще розвинути в усіх учнів потрібні навички й вмотивувати здобувати знання, тому слід шукати індивідуальні шляхи, спираючись на вподобання, таланти, схильності, здатності запам'ятовувати і сприймати. Не варто вивищувати лише розумове, адже важливий комплексний розвиток учня включає розумове, духовне і фізичне.

Отже, варто досліджувати різні методи навчання, випробовувати їх і втілювати у життя, оцінюючи їх переваги і недоліки.

Список літератури:

1. Артамонов С. Д. Франсуа Рабле и его роман [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.philology.ru/literature3/artamonov-66.htm
2. Дахіґґ Чарлз. Кмітливіші, швидші, кращі. Секрети продуктивності в житті та бізнесі. – Х.: Клуб Сімейного Дозвілля, 2017. – 432 с.
3. Дживелегов А. Рабле [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.philology.ru/literature3/dzhivelegov-73.htm
4. Духовний Т. Т. Рабле Франсуа // Українська радянська енциклопедія: [в 12 т.] / гол. ред. М. П. Бажан; ред. кол.: О. К. Антонов та ін. – 2-ге вид. – Т. 9: Поплужне. – Салуїн. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1983. – С. 217.
5. Затонский Д. А был ли Франсуа Рабле ренессансным гуманистом?.. (опыт «постмодернистской» интерпретации «Гаргантюа и пантагрюэля») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.durov.com/literature3/zatonsky-00.htm
6. Кен Робінсон і Лу Ароніка. Школа майбутнього. Революція у вашій школі, що назавжди змінить освіту / Переклад з англ. Ганна Лелів. – Лівів: Літопис, 2016. – 258 с.
7. Перехвальская Е. Франсуа Рабле. Как создавался «Гаргантюа и Пантагрюэль» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kostyor.ru/biography/?n=103
8. Рабле Франсуа. Ґарґантюа і Пантаґрюель: роман для серед. та ст. шк. віку / Скор. переказ. з франц. та приміт. І. Г. Сидоренко; післямова В. І. Пащенка. – К.: Весела, 1990. – 246 с.
9. Рабле Франсуа. Ґарґантюа і Пантаґрюель. – Х.: Фоліо, 2010. – 640 с.
10. Ренд Айн. Атлант розправив плечі. Ч. 3: А є А / Переклад з англійської Софії Андрухович. – К.: Наш Формат, 2015. – 624 с.

Березная Т.С.
Восточноевропейский университет имени Леси Украинки

ГУМАНИСТИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В РОМАНЕ ФРАНСУА РАБЛЕ «ГАРГАНТЮА И ПАНТАГРЮЕЛЬ»

Аннотация
ПроанализированаВ статье говорится о структуре образования, которую описал гуманист Франсуа Рабле в романе «Гаргантюа и Пантагрюэль». Обращено внимание на составляющие гуманистического образования эпохи Возрождения. Сравнивается гуманистическое образование Возрождения со схоластическим. Исследована роль чтения и отбора литературы в образовании. Определены принципы, которые делают образование, описанное Рабле, эффективным. Проанализирована роль индивидуализированного образования в современном мире.
Ключевые слова: Франсуа Рабле, роман «Гаргантюа и Пантагрюэль», образование, гуманизм, Возрождения.

Berezna T.S.
Eastern European University named after Lesya Ukrainka

HUMANISTIC EDUCATION IN THE NOVEL «GARGANTUA AND PANTAGRUEL» BY FRANÇOIS RABELAIS

Summary
The article deals with the structure of education described by the humanist Francois Rabelais in the novel «Gargantua and Pantagruel». Attention is drawn to the components of the humanistic education of the Renaissance. The humanistic formation of the Renaissance with the scholastic is compared. The article studies the role of reading and selection of literature in education. The article defines the principles that make the education described by Rabelais effective. The role of individualized education in the modern world is analyzed.
Keywords: Francois Rabelais, novel «Gargantua and Pantagruel», education, humanism, Renaissance.

УДК 821.161.1:801.661

КРУГ КАК ЭЛЕМЕНТ ПРОСТРАНСТВА В РОМАНЕ А. М. РЕМИЗОВА «ПРУД»

Бойко О.А.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Для авторского мира А. Ремизова как художника переходной, кризисной эпохи конца 19 – начала 20 века характерно обращение к мифу, символу, ритуалу. Пространство и время приобретают в творчестве писателя онтологическое значение. Они всегда актуализируют авторскую модель, интерес к реальному и трансцендентному. Символика и, одновременно, семантика пространства актуализирует связь между автором-читателем-текстом. В статье характеризуется символика круга как элемента пространства в романе А. Ремизова «Пруд» (1908).

Ключевые слова: хронотоп, символика круга, семиотика, семантика, модернистский роман.

Постановка проблемы. В модернистском тексте, который зарождается в конце XIX – начале XX веков, особое место занимает хронотоп. Как известно, существует несколько точек зрения на проблему хронотопа. Одна из них гласит, что время и пространство нераздельно связаны (согласно мнению М.М. Бахтина), другая разделяет пространство и время, выявляя только частичную связь. Существует ряд работ, посвящённых проблеме хронотопа: работы В.Н. Топорова, А. Темирболат и других учёных. Написаны труды, в которых изучается роль символики и семантики в модернистском романе. Однако до сих пор не предпринято тщательное изучение роли хронотопа в авторском мире романа А.М. Ремизова «Пруд».

Анализ последних исследований и публикаций. С.П. Ильёв исследовал поэтику романов А. Белого, Ф. Сологуба, В. Брюсова, где обратил внимание на особенности хронотопа и символики личных имён [6]. В свою очередь, у Н.В. Барковской мы находим исследования, посвящённые изучению роли хронотопа в символистском романе, где литературовед предоставляет целостное рассмотрение особенностей построения художественного мира романа, делая акцент на взаимосвязи художественных структур [2]. На сегодняшний день существует несколько научных трудов, посвящённых изучению творчества А.М. Ремизова; отдельные аспекты рассматриваются в монографиях А.М. Грачёвой, Е.Р. Обатниной, Е.Г. Мущенко, Г.Н. Слобин, в статьях С.Н. Доценко, Д. Данилевского, И.Ф. Даниловой и др. В работах ремизоведов есть обращение к хронотопу, однако оно в основном касается более позднего творчества. И.П. Карпов рассматривает особенности художественного мира ранних романов Ремизова, исследуя характерологические особенности мира персонажей [7]; Е.В. Гусева посвятила монографию изучению художественного пространства текста романа А.М. Ремизова «Пруд», рассматривая предметный мир, мир персонажей и хронотоп в тексте через призму поэтики двоемирия, направленную на сопоставление реального и инфернального миров [5].

Выделение нерешённых ранее частей основной проблемы. Несмотря на существующие исследования в области символики модернистского романа, на данный момент нет работ, которые были бы посвящены цельному изучению символики художественного космоса в ранних редакциях романа «Пруд» (1908). В частности, до сих пор подробно не исследовано значение пространства и времени в романе.

Цель статьи: охарактеризовать символику круга как элемента пространства в художественном мире романа А.М. Ремизова «Пруд».

Изложение основного материала. Проблема символики пространства чрезвычайно обширна, поэтому в рамках данного исследования мы остановимся на исследовании одного из элементов хронотопа в романе «Пруд» – круге и его символике, связанной с внутренней организацией текста и представлением авторского мировидения. Рассматривая пространство в художественном мире романа «Пруд», мы обращаемся к символике, имеющей как христианские, так и языческие, мифологические корни, поскольку мировидение А.М. Ремизова было синкретичным, писатель интересовался как традиционными библейскими легендами, так и апокрифами, не вошедшими в Священное Писание, что подтверждается и автобиографическими записями писателя, и жанрово-стилевой системой.

М. Маковский в «Сравнительном словаре мифологической символики» следующим образом рассуждает о понятии пространства, отражённом в языке: «Основным символом древнего сознания был «центр мира». Центр понимался как триединое начало: 1) Центр как Мировая гора или Мировое древо, сакральное место, где встречаются небо и земля; 2) Центр как любой храм, дворец, священный город или царская резиденция; 3) Центр как Мировая Ось, соединяющая небо, землю и потусторонний мир. Понятие «середина, половина» – «Вселенная» могло соотноситься с понятием числа (символом Вселенной). Интересно соотношение значений «вода» – «пространство»: тох. A war «вода», но др.-инд. vara «пространство»; индоевр. *pag «вода», но лат. pagus «местность». Дом для древнего сознания – это не столько жилище, сколько своего рода центр мира, защищающее пространство, обеспечивающее выход вовне и контакты с внешним миром» [8, с. 135]. Наиболее существенной нам представляется связь пространства и воды – поскольку центральным символом романа является пруд. Не менее значимы размышления учёного о центре Вселенной, потому что понятия «верх» и «низ», символы Оси Вселенной также присутствуют в романе.

Одним из наиболее важных, по нашему мнению, символов в романе, является круг. Существует несколько точек зрения на значимость

круга в человеческой культуре. Обратимся к объяснению Г. Бидерманна, изложенному им в «Энциклопедии символов»: «Круг – вероятно, самый важный и наиболее распространённый геометрический символ, чья форма задаётся уже внешним видом Солнца и Луны. В мистических системах бог истолковывается как круг с вездесущим центром, чтобы таким образом показать совершенство и непостижимость с помощью человеческих чувств таких понятий, как бесконечность, вечность, абсолют» [3, с. 215]. Как видим, исследователь акцентирует внимание на важности круга в мировой культуре и соотносимости его с вечностью и абсолютом. Кроме того, Г. Бидерманн упоминает о значении круга в христианской символике: «В христианской иконографии священный свет (нимб) по большей части изображается в виде круга, а концентрические круги обозначают также первичное творение Бога – «мир», в который человек вводится лишь впоследствии». Итак, круг – это символ всего мира, и не только земного, но и небесного, и, впоследствии, подземного (ада) [3, с. 216].

Таким образом, важным для понимания модернистского типа сознания А.М. Ремизова, включающего мифологические и библейские мотивы, является исследование символики круга в хронотопе романа «Пруд» (1908).

Исследуя поэтику романа, мы приходим к выводу, что в нём присутствует несколько «кругов» – больших и малых, некоторые из них являются концентрическими, другие пересекаются друг с другом, но не входят один в другой. Об этом упоминает и А.М. Грачёва в монографии «А. Ремизов и древнерусская культура»: «В основе архитектоники романа лежит последовательно проведённый циклический принцип. Цепь сюжетных звеньев представляет собой систему замкнутых кругов, фактически являющихся ипостасями одного и того же круга. Подобное строение романа и символика его названия («Пруд»), становятся понятными, если иметь в виду, что Ремизов, моделируя художественный макрокосм своего произведения, опирался на апокрифические легенды о начале и конце мира» [4, с. 90].

Самый малый круг – круг жизни каждого из персонажей, при этом круг Николая является наиболее обширным и включает в себя все остальные (или каким-то образом их затрагивает). Бо́льший круг содержит в себе пруд, двор. Это круг, в котором находятся все основные персонажи, и в самом первом абзаце романа автор вводит нас в топологию происходящих событий: «От Камушка до Чугунолитейного завода и от Колобовского сада до Синички тянется огромный двор, огороженный высоким, красным забором, часто утыканным изогнутыми, ржавыми костылями. (...) Ещё не померкла тень деда, Николая Огорелышева, и много тёмных историй ходит кругом, от Камушка до Чугунолитейного завода и от Колобовского сада до Синички» [1, с. 31]. Рассмотрим подробнее особенности представленного топоса: «В символистских романах. – пишет С.П. Ильёв, – пространство не только топографично, а и топологично, т.е. наделено символическими функциями и семантикой. В зависимости от того, как оно представлено, находится то, что представлено в пространстве и с помощью пространственных форм и отношений, а не наоборот» [6, с. 24].

Камушек и Синичка – две реки, таким образом, пространство двора и служб находится в своеобразном «междуречье». Водные пределы включают в себя и пруд, «заросший старыми вётлами» (ветла – то же, что и плакучая ива; символизирует горе и смерть, равно как и пруд). Однако в романе упоминается, что «Огорелышевский пруд – вода проточная и два ключа, купаться можно» [1, с. 45]. Несмотря на то, что вода в пруду проточная, символика пруда как места застоя и гибели не теряет своей актуальности.

Двор огорожен красным забором, создавая своеобразный замкнутый микромир. Символично, что цвет забора – красный, словно предупреждающий об опасности. Когда Варенька вернётся в Огорелышевский дом, её комната будет «выходить в красный забор», и огорелышевский свисток и колокольный звон будут «сторожить её тягучую, какую-то проклятую жизнь» [1, с. 41]. Кроме того, забор «часто утыкан изогнутыми, ржавыми костылями», что добавляет негативный оттенок смысла и делает двор похожим на тюрьму.

Положение дома Огорелышевых в пространстве соотносится с отношением самих братьев с окружающими людьми. Во-первых, используется набор таких лексем, как «исподлобья», «неуклюжий», «домина», явственно указывающие на авторское отношение к данному элементу пространства. Дом находится за фабрикой, поверх оранжереи и цветника и, одновременно, смотрит «исподлобья». Очевидно недружелюбное отношение братьев Огорелышевых к окружающим людям.

Красный флигель с мезонином находятся на противоположном по отношению к дому Огорелышевых конце пруда, и такое расположение задаёт тон противостоянию Арсения и братьев Финогеновых, особенно Николая. Стоит обратить внимание на то, что и флигель, и мезонин – второстепенные постройки. Так, в словаре Ушакова находим разъяснения: «Флигель – от нем. Flügel, крыло) – вспомогательная пристройка к жилому или нежилому дому, а также отдельно стоящая, второстепенная постройка» [11]. В свою очередь, мезонин, в переводе с итал. Mezzanino – промежуточный; надстройка над средней частью жилого дома». Второстепенный характер построек определяет статус его жителей – Вареньки, бабушек-приживалок и нянек, самих детей. Впоследствии в романе мезонин практически не упоминается, а флигель станет прибежищем Вареньке и её детям.

Также в романе встречаются и другие второстепенные строения: фабричные корпуса, «дрова» и амбары, которые тянутся от флигеля до дома, предположительно вдоль двора. Подчёркивая замкнутость пространства и его герметичность, автор пишет о том, что истории о Николае Огорелышеве ходят «кругом», и завершает описание той же фразой, что и начинает, не меняя порядка слов: «от Камушка до Чугунолитейного завода и от Колобовского сада до Синички», благодаря чему элемент текста становится циклическим. Впоследствии фраза «от.... и до...» ещё несколько раз встречается в тексте: в конце шестой главы первой части: «...и замирает жизнь от Камушка до Чугунолитейного завода и от Колобовского сада до Синички» [1, с. 86]; с этой

фразы начинается первая глава второй части, происходит новый виток истории, потому что «от Камушка до Чугунолитейного завода и от Колобовского сада до Синички на огорелышевской земле и без Финогеновых — без Александра, без Петра, без Евгения и Николая шла жизнь по-своему, словно Финогеновых никогда и никто не видал на дворе» [1, с. 204]. Таким образом, почти все персонажи находятся в большом, замкнутом кругу, ограниченном красным забором.

Однако следует обратить внимание, что жизнь Вареньки выходит за рамки строго очерченного круга двора, расположенного между белым домом и красным флигелем: «Варенька воспитывалась дома. Ходили учителя и немцы, французы и англичанка. (...) И все в кругу родственников, с родственниками, но были у ней и еще знакомства, о которых знала одна нянька» [1, с. 35]. В приведённом отрывке упоминается «круг» родственников, в котором живёт Варенька. Её юность не была омрачена тяготами, однако девушка желала выйти из своего круга в более широкий, поэтому у неё были «знакомства», она хотела «идти в народ». Одновременно она должна была выйти замуж, потому что так решили старшие братья. В этот момент Варенька стоит перед выбором, и автор передаёт её внутренние переживания посредством описания её действий: «Накануне свадьбы поздним вечером Варенька вышла из дому. Торопилась она, не сказавшись, вышла, но у ворот повернула назад, пошла по двору (...) и вернулась домой опять в белый дом» [1, с. 36]. Проследим маршрут Вареньки накануне свадьбы: она выходит из дома, но у ворот поворачивает обратно, идёт к пруду и долго ходит вокруг него. Можно предположить, что Варенька может выбрать один из трёх вариантов: «уйти в народ», сбежав с учителем; покончить с собой, утонув в пруду; вернуться и принять свою судьбу. Девушка выбирает третий вариант, однако принять судьбу до конца она так и не смогла. Переехав к мужу в дом «за Большую реку» (в романе не указано, что это за река, однако характерен мифологический подтекст — перейти реку означает или начать новую жизнь, или посетить царство мёртвых, как при пересечении реки Стикс) Варенька снова вынуждена «ходить по кругу»: «Целыми днями молча ходила Варенька по высоким, нелюдимым чужим комнатам дикого финогеновского дома, а вечер придёт, сядет в углу где-нибудь и сидит впотьмах» [1, с. 38]. Обратим внимание на то, что и вечером накануне свадьбы, и впоследствии в финогеновском доме Варенька сидит «без огня», «впотьмах», что характеризует её жизнь как «беспросветную». Кроме того, она сидит в углу. Позднее, когда Варенька вернётся в белый дом «из-за Большой реки», совершит обратный переход, ей в красном флигеле также «дадут угол» [1, с. 40]. Жизнь «по углам», в комнате, окно которой выходит на «красный забор» характеризует жизнь Вареньки как безысходную, не имеющую шансов на счастливый финал: «Комната Вареньки... обратилась в какой-то грязный номер гостиницы с больным бездомным гостем... закупоренные, никогда уж не выставляемые окна, пыль, сор, духота» [1, с. 118].

В описании спальни Вареньки присутствует несколько важных символических кодов. Во-первых, насыщенность негативными лексемами: «грязный, больной, бездомный, пыль, сор, духота» характеризует состояние как спальни Вареньки, так и её души. Характерно, что окна «закупоренные, никогда уж не выставляемые». Окно — это граница между внутренним и внешним миром, через неё проникает свет и свежий воздух. Кроме того, окно — это пограничное пространство между реальным и потусторонним миром; так, в главе «Мёртвая грамота» снова упоминается окно спальни: «На Казанскую в ночь к Финогеновым вор залез...» [1, с. 86]. Говорится, что Варенька оставляла на ночь открытой форточку — и к ней залез мистический «вор». В следующей главе вновь упоминается вор: «Вспомнили тут и мёртвую грамоту, кому тогда под Покров Сёма-юродивый смерть пророчествовал» [1, с. 153]. Таким образом, можно сделать вывод, что окна спальни, во-первых, символизируют внутреннее состояние персонажа (наряду с другими значимыми деталями), во-вторых — являются пограничным локусом, через который происходит взаимопроникновение элементов реального и инфернального миров.

Перед смертью Варенька видит Монаха в зелёной рясе, который угрожает ей крестом. Спасаясь от видения Монаха, Варенька выбирает путь «в петлю»; вспомним, что в начале романа Варенька страдает от «непомерной тяжести» креста: «Крест её подымался перед ней виселицей и силком, хотела она, не хотела, тащили её к этой смертной виселице (...) и петля душила её, и молоток постукивал, — пригвождали ей руки (...) гвозди вонзались» [1, с. 39]. Автор логически завершает круг жизни Вареньки — в предсмертном видении присутствуют и крест, и гвозди (как аллюзия на гвозди, пронзившие тело Христа), и заканчивается жизнь Вареньки в петле, тоже символизирующей замкнутый круг.

Следующий важный «круг жизни», пересекающийся с жизнью Вареньки, круг Николая. Чаще всего ощущение и осознание того, что он находится в некоем кругу, приходит к Николаю во сне или изменённом состоянии сознания, в видениях. После того, как Николай попал в тюрьму, само помещение свидетельствует о замкнутости его жизненного пространства: «Как на аркане, ходил Николай по кругу на тюремном дворе» [1, с. 229]. Кроме того, в тюрьме, в болезненном состоянии, Николая также посещают видения: «Будто с разных концов толпами приходили к нему люди, окружали его горящим кольцом, распахивали свою грудь, вынимали сердце» [1, с. 224]. В данном эпизоде раскрывается внутреннее стремление Николая стать новым Мессией: заменить Христа, который не воскрес, принять сердца человеческие, и свергнуть Арсения, олицетворяющего зло на земле. Однако Николаю не хватает жизненной силы и воли для свершения задуманного, и все его намерения заканчиваются убийством: «Дрожь ударила его с головы до ног, он повернулся, хотел вырвать у Арсения фотографию, протянул руки, и руки его сами собой опустились на плечи Арсения, проворно обвились вокруг шеи и, крепко сомкнувшись, стали душить...» [1, с. 292]. В данном случае повторяется схема гибели Вареньки: она погибла в петле, умерла от недостатка воздуха, и Арсе-

ний умирает также от удушья. Через короткое время и сам Николай погибнет под колёсами экипажа, пытаясь спастись бегством, выбраться из замкнутого круга: «И хотелось бежать, вернуться, поправить, спасти. А куда бежать? Куда вернуться? Что поправить? Кого спасти?» [1, с. 294] и, наконец, описание гибели Николая: «И вдруг его крепко ударило что-то по плечу, и он лицом упал на мостовую... но лошадиные копыта с треском подбросили его под колёса, и он завертелся на месте, как вьюн» [1, с. 299] – свидетельствует о замыкании жизненного круга Николая.

Характерно, что круг жизни о. Глеба (Андрея Алабышева) завершается в тот же день, что и круг Николая и Арсения. Однако о. Глеб, в отличие от них, умирает ненасильственной смертью, у себя в круглой башенке. Жизнь Андрея Алабышева представляет собой не только замкнутый круг, но и волну: «вчера нищета, а завтра богатство, вчера счастье, а сегодня – пропал» [1, с. 111]. В молодости Андрей ощущает неумолимое кружение судьбы и своей жизни после несчастного случая, случившегося с его невестой по его же вине: «И было так, будто какой-то железный багор, вонзившийся ему в шею, вдруг превратился в горящую ленту, и эта лента опутала его и, крепко натянувшись, вдруг дернула и понеслась с ним. И было так, будто, кружась, он несся куда-то, и с каждым кругом круг расширялся, – ни конца, ни начала» [1, с. 110]. После этого случая Андрей пытается покончить жизнь самоубийством, однако выживает; покидает город и возвращается через некоторое время под именем о. Глеба. В этом же городе и завершится его жизнь.

Выводы и предложения. Таким образом, мы видим, что архитектоника романа складывается из замкнутых кругов, входящих один в другой или пересекающихся. Круги то расширяются до макрокосма города и пространства за ним, то сужаются до пределов одной комнаты или даже шкафа. В романе круг обозначается разнообразными лексемами: «круг, кругом, закружиться, завертеться, вокруг» и т.д. Символика круга сопоставляется с символикой названия романа «Пруд» с целью создания ощущения замкнутого пространства, безысходности и неумолимости судьбы. Глубокое исследование топологии в романе свидетельствует о модернистском типе сознания А.М. Ремизова. Очевидна включённость мифологических, библейских мотивов. Пространство круга тесно связано с судьбами персонажей. Роковое является значимым в понимании жизненного и культурно-исторического кода. А.М. Ремизов, как и его персонажи, стремится к переосмыслению мира хаоса и космоса. В его сознании они меняются местами. Мир хаоса торжествует, ибо нет гармонии, вследствие чего возникает расщеплённое, фрагментарное, незавершённое пространство, которое Ремизов пытается рассмотреть как круг, что делает очевидным парадокс авторского мировидения. В будущем представляется перспективным исследовать взаимосвязь времени и пространства в романе А. Ремизова «Пруд».

Список литературы:

1. Ремизов А.М. Пруд / А.М. Ремизов // Собр. соч. в 12 т. – М.: Русская книга. – Т. 1. – 576 с.
2. Барковская Н.В. Поэтика символистского романа / Н.В. Барковская. – Екатеринбург, 1996. – 283 с.
3. Бидерманн Г. Энциклопедия символов / Пер. с нем. / Общ. ред. и предисл. И. Свенцицкой / Г. Бидерманн. – М.: Республика, 1996. – 335 с.
4. Грачёва А.М. Алексей Ремизов и древнерусская культура / А.М. Грачёва. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2000. – 333 с.
5. Гусева Е.В. Роман «Пруд» А.М. Ремизова: Поэтика двоемирия / Е.В. Гусева. – Йошкар-Ола: Мар. гос. ун-т, 2011. – 187 с.
6. Ильёв С.П. Русский символистский роман / 2-е изд., дополн. / С.П. Ильёв. – Одесса: Печатный дом, 2004. – 183 с.
7. Карпов И.П. Авторология русской литературы (И.А. Бунин, Л.А. Андреев, А.М. Ремизов) / И.П. Карпов. – М.: Флинта, 2012. – 464 с.
8. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов / М.М. Маковский. – М.: Владос, 1996. – 416 с.
9. Темирболат А.Б. Категории хронотопа и темпорального ритма в литературе / А.Б. Темирболат. – Алматы: Ценные бумаги, 2009. – 504 с.
10. Топоров В.Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического: Избранное / В.Н. Топоров. – М.: Прогресс, 1995. – 624 с.
11. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка / Г.О. Винокур, Б.А. Ларин, С.И. Ожегов, Б.В. Томашевский, Д.Н. Ушаков / Под ред. Д.Н. Ушакова. – М.: Советская энциклопедия, 1948 г. – Т. 3.

Бойко О.О.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

КОЛО ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРОСТОРУ В РОМАНІ А.М. РЕМІЗОВА «СТАВОК»

Анотація
Для авторського світу А. Ремізова як творця кризової епохи кінця 19 – початку 20 століття є характерним звернення до міфу, символу, ритуалу. Простір та час набувають у творчості письменника онтологічне значення. Вони завжди актуалізують авторську модель, інтерес до реального і трансцедентного. Символіка і, водночас, семантика простору актуалізує зв'язок між автором-читачем-текстом. У статті характеризується символіка кола як елементу простору в романі А. Ремізова «Ставок».
Ключові слова: часопростір, символіка кола, семіотика, семантика, модерністський роман.

Boiko O.O.
Odessa I.I. Mechnikov National University

CIRCLE AS AN ELEMENT OF SPACE IN A. REMISOV'S NOVEL «THE POND»

Summary
For the author's world of A. Remizov as an artist of the transitional, crisis era of the late 19th – early 20th century is characterized by an appeal to myth, symbol, and ritual. Space and time acquire ontological significance in the writer's work. They always update the author's model, interest in the real and transcendental. Symbolics and, at the same time, the semantics of space, actualizes the connection between the author-reader and the text. The article features the symbolism of the circle as an element of space in A. Remizov's novel «The Pond» (1908).
Keywords: chronotope, symbolics of circle, semiotics, semantics, modern novel.

УДК 811.112.2:81'373.611:001.4

СЛОВОТВІРНА СТРУКТУРА ПРЕФІКСАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ У НІМЕЦЬКІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Воловик Л.Б.
Полтавський університет економіки і торгівлі

У статті проаналізовано словотвірні потенції твірних основ префіксальних дієслів у німецькій економічній термінології. Особливістю архітектоніки твірних основ префіксальних сильних і слабких дієслів є наявність у словотвірних рядах віддієслівних безафіксно-похідних іменників, утворених шляхом субстантивації основ інфінітива, конверсії основ інфінітива, конверсії основ претериту префіксальних сильних дієслів, суфіксальних іменників, складних іменників. Твірні основи дієслова реалізують дериваційні можливості за словотвірними моделями, характерними для німецької мови. Досліджено утворення безафіксно-похідних іменників від твірних основ префіксальних дієслів шляхом субстантивації основ інфінітива, конверсії основ інфінітива, конверсії основ претериту префіксальних дієслів.
Ключові слова: мікромодель, основа, похідна основа, словотвірна модель, словотвірна основа, словотвірне значення, словотвірний потенціал, словотворення, термін.

Постановка проблеми. Вивчення архітектоніки твірних і похідних основ дієслів як структурних елементів тексту – важливий аспект аналізу текстотвірних потенцій словотвірних одиниць. Твірні основи дієслова реалізують дериваційні можливості за словотвірними моделями, характерними для німецької мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Німецькомовна терміносистема економіки, перебуваючи у фокусі уваги сучасних досліджень розглядалася в такому аспекті як, словотвірні та типологічні особливості терміносистеми [1, с. 79; 2, с. 36; 3, с. 23]. Доробок цих досліджень доцільно розглядати в рамках комплексного опису структурно-семантичних особливостей німецької економічної термінології.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше представлена словотвірна структура німецьких префіксальних дієслів, яка функціонує в економічному тексті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Головною ціллю статті є опис особливостей словотвірної структури й семантики німецьких префіксальних дієслів – економічних термінів у газетних текстах. Об'єкт дослідження – німецькі дієслова з префіксами *be-*, *ge-*, *er-*, *ver-*, *zer-*, *ent-*, *emp-*, *miss-*, *durch-*, *unter-*, *über-*, *um-*, *hinter-*, *wider-*, *wieder-*.

Виклад основного матеріалу дослідження. Словотвірну модель визначають як морфологічно й лексико-семантично зумовлену схему, за якою можуть бути утворені серії словотвірних конструкцій із однаковою структурою [1, с. 79; 2, с. 36; 3, с. 23]. Словотвірні моделі, утворені за визначеними правилами, мають важливе значення для аналізу текстотвірних потенцій дериваційних одиниць. Розглянемо, наприклад, словотвірні моделі префіксальних сильних дієслів, які функціонують в економічному тексті. Твірні основи кореневих дієслів, поєднуючись із автохтонними невідокремлюваними дієслівними префіксами, утворюють похідні основи за основною словотвірною моделлю, яка функціонує в тексті: M_4:$SV_{st.}$=*Präf.*+$SV_{st.}$: *treiben Handel* – займатися торгівлею → *be//treiben* – проводити (кампанію). Напр.: *Ich treibe Handel. Ich betreibe Selbstmarketing, wenn ich positive Kontakte zu anderen aufbaue und meine Begeisterung und mein Engagement für bestimmte Themen vermitteln kann* [4, с. 10].

Субстантивований інфінітив префіксальних сильних дієслів, за нашими спостереженнями, утворений за словотвірною моделлю: M_2*SN*=*SN*:*SV*(*Präf.*+$SV_{st.}$)+*en*, *sich bestreben* – старатися, прагнути → *das Bestreben*. Напр.: *Die Menschen bestreben sich die zahlreiche Wünsche zu erfüllen. Diese Wünsche nennt man im wirtschaftli-*

chen Sprachgebrauch Bedürfnisse. Also: Bedürfnis bedeutet das Empfinden eines Mangels mit dem Bestreben, diesen Mangel zu beheben [4, с. 14].

Прикладом функціональної трансорієнтації одиниць одного рівня може слугувати конверсія лексичних одиниць. Шляхом конверсії основи інфінітива утворені безафіксно-похідні іменники від твірних основ префіксальних сильних дієслів: $M_2SN=SN:SV_{inf.}((Präf.+SV_{st.})\rightarrow SN)$: *ver//tragen (u, a)* – укладати договір → *der Vertrag* – договір, контракт; *wider//rúfen* – відміняти → *der Widerruf* – відміна, відмова. Приміром: *Ob die Menschen arbeiten oder Freizeit verbringen, ob sie Geld ausgeben oder sparen, etwas kaufen oder verkaufen, Vertrag abschließen, Miete, Heizung zahlen immer handelt es sich um wirtschaftliche Vorgänge. Alle wirtschaftenden Menschen treffen täglich Entscheidungen, vertragen und beeinflussen dadurch wirtschaftliche Vorgänge* [4, с. 14]; *Jede Bestellung kann widerrufen werden. Da die Bestellung jedoch wirksam wird, wenn sie dem anderen zugeht, muss der Widerruf spätestens zusammen mit der Bestellung beim Verkäufer eingehen* [4, с. 10].

Шляхом конверсії твірних основ претерита утворені безафіксно-похідні іменники від твірних основ префіксальних сильних дієслів: $M_3SN=SN:SV_{imp.}((Präf.+SVst_{+})\rightarrow SN)$: *be//treiben (ie, ie)* – займатися (чим-небудь) → *der Betrieb* – виробництво. У контексті: *Der Begriff «Betrieb» bringt die technisch-organisatorische Seite von Wirtschaftseinheiten zum Ausdruck. Als institutioneller Begriff wird «Handel» für alle Institutionen, die ausschliesslich oder überwiegend der Begriff «Handel betreiben», verwendet* [4, с. 3].

У досліджуваних текстах виявлено словотвірні моделі віддієслівних суфіксальних іменників, утворені від твірних основ префіксальних сильних дієслів у німецькій економічній термінології: $M_6SN=SN:SV(Präf.+SV_{st.})+Suf._{-er}$: *be//werben, sich* – подавати заяву (про що-небудь) → *der Bewerber* – претендент, кандидат. Напр.: *Wir bewerben uns um eine Stelle. Die meisten Bewerber sind nur noch fokussiert auf das Studium und seine Ergebnisse und denken nicht an das, was sie auch vor und neben der Hochschule geleistet haben* [4, с. 7].

За словотвірною моделлю: $M_6SN=SN:SV(Präf.+SV_{st.})+Suf._{-ung}$ утворені іменники: *be//werben, sich* – подавати заяву (про що-небудь) → *die Bewerbung* – заявка (на щонебудь); заява (про призначення на посаду). Напр.: *Die Bewerbungen, die in der zweiten Woche eintreffen, sind tendenziell besser, betont er. Der Bewerber müsse ich intensive mit dem Unternehmen und der Position auseinandersetzen und sich fragen, welchen spezifischen Nutzen er dem Unternehmen bieten könne. Ich denke, dass sich die Menschen zu viel bewerben und zu wenig in die Detailprüfung gehen, erklärt Mühlenhoff* [4, с. 12].

Словоскладання як характерна особливість дериватології німецької мови – один із найдавніших і найпродуктивніших способів утворення іменників. Утворення похідних основ складних іменників із першим словотвірним компонентом – віддієслівним іменником – конверсією твірної основи інфінітива префіксального сильного дієслова відбувається за словотвірною моделлю: $M_{10}SN=SN:(SV:Präf.+SV_{st.-})+SN$: *wider//rufen* – відміняти → *der Widerruf* – відміна; відмова. У контексті: *Jede Bestellung kann widerrufen werden. Da die Bestellung jedoch wirksam wird, wenn sie dem anderen zugeht, muss der Widerruf spätestens zusammen mit der Bestellung beim Verkäufer eingehen. Widerrufbriefe müssen die Дnderung der Bestellung beziehungsweise den Rücktritt von der Bestellung genau begründen* [4, с. 12].

Утворення похідних основ складних іменників із другим словотвірним компонентом – віддієслівним іменником – конверсією твірної основи інфінітива префіксального сильного дієслова відбувається за моделлю: $M_{10}SN=SN+SN:(SV:Präf.+SV_{st})$: *er//halten (ie, a)* – зберігати → *der Datenerhalt* – зберігання даних; *ver//tragen (u, a)* – укладати договір → *der Kauf//vertrag* – договір купівлі. Напр.: *Vielzahl von Bewerbungen erhalten, kann es auch passieren, das seine E-Mail-Bewerbung im Spam-Filter hängen bleibt. Bei per Mail versendeten Initiativbe-werbungen ist es für die Unternehmen wegen der Unterschiedlichkeit des Datenerhaltes sehr zeitaufwendig, diese aufzubereiten, um zu prüfen, ob eine Einsatzmöglichkeit besteht* [4, с. 13]; *Ob Sie ein Fernsehgerät oder eine Tüte Milch, ein Paar Schuhe oder ein Auto kaufen, in jedem Fall vertragen Sie. Aus diesem Kaufvertrag entstehen auf beiden Seiten bestimmte Rechte und Pflichten* [4, с. 15].

В економічних текстах зафіксовано словотвірні моделі: $M_{10}SN=SN:(SV:Präf.+SV_{st+})+SN$ – утворення похідних основ складних іменників із першим словотвірним компонентом, віддієслівним іменником – конверсією твірної основи претерита префіксального сильного дієслова: *ver//treiben (ie, ie)* – продавати, збувати → *die Vertriebs//firma* – фірма для збуту. Приміром: *Bayer ist eine Vertriebsfirma, das unter anderem Arzneimittel produziert. Bauer produziert und vertreibt rezeptfreie Arzneimittel gegen Schmerzen, Husten und Erkältung* [4, с. 18].

Похідна основа складних іменників із першим словотвірним компонентом, віддієслівним суфіксальним іменником із суфіксом *-ung*, утворена за словотвірною моделлю: $M_{10}SN=SN\ ((SV:Präf.+SV_{st-})+Suf._{-ung})+SN$: *be//werben, sich* – подавати заяву (про що-небудь) → *die Bewerbungs//mappe* – папка заяв. Напр.: *Laut Studie bewirbt sich mehr als die Hälfte der befragten Stellensuchenden lieber mit einer Online-Bewerbung als mit einer klassischen Bewerbungsmappe* [4, с. 8].

Похідна основа складних економічних іменників із першим словотвірним компонентом, віддієслівним суфіксальним іменником із суфіксом *-er*, утворена за словотвірною моделлю: $M_{10}SN=SN((SV:Präf.+SV_{st-})+Suf._{-er})+SN$: *ver//treten (a, e)* – представляти (напр., фірму) → *die Vertreter//firma* – фірма-агент. У контексті: *Wir sind eine kleine Vertreterfirma. Seit einem Monat haben wir einen neuen Geschäftsführer, Herrn Mandl. Er leitet und vertritt unsere Firma* [4, с. 12].

Похідна основа складних економічних іменників із другим словотвірним компонентом – віддієслівним суфіксальним іменником із суфіксами *-er, -ung*, утворена за словотвірною моделлю: $M_{10}SN=SN((SV:Präf.+SV_{st-})+Suf._{-er,-ung})+SN$, *ver//treten (a, e)* – презентувати (напр., фірму) → *die Handels//vertretung* – торгове представництво. Приміром: *Wir stellen Textilmaschinen für*

den europäischen Markt her – und jetzt möchten wir gern auch mit Firmen in Italien Kontakt aufnehmen. Wir möchten unsere Firma direkt in Italien vertreten. Die Handelsvertretung ist für unsere Firma besser [4, с. 18].

Особливо продуктивні в економічному тексті префіксальні сильні дієслова, утворені за моделлю: $M_4SVst=Präf.+SV_{st}$: *scheinen (ie, ie)* – світити → *er//scheinen (ie, ie)* – виходити (друком). Напр.: *Nur 1,2 Prozent der Fachartikel erscheinen auf Deutsch, 90,7 auf Englisch, 2,1 auf Russisch, in Biolabors ist die Umgangssprache fast ausschießlich Englisch, moderne Lehrbücher erscheinen überhaupt nicht mehr auf Deutsch* (Markt, 15. Jahrgang, Ausg. 40, 2007).

Похідні основи складних економічних іменників із першим компонентом, віддієслівним суфіксальним іменником із суфіксом -ung, утворені за моделлю: $M_{10}SN=SN((SV:Präf.+SV_{st-})+Suf._{-ung})+$ $+SN$: *be//werben, sich (a, o)* – подавати заяву (про що-н.) → *der Bewerbugs//bereich* – сфера прийняття на роботу; *die Bewerbungs//form* – форма прийняття на роботу. Приміром: *Für die letzgenannte Variante müssen sich Bewerber in der Regel auf den Karriereseiten registrieren und gelangen über ein Log-in in den Bewerbungsbereich. Auch hier empfiehlt es sich, sich vorher zu informieren, welche Bewerbungsform gewünscht bzw. möglich ist* (Markt, 15. Jahrgang, Ausg. 36, 2007).

Переважна більшість складних іменників із першим словотвірним компонентом, субстантивованим інфінітивом, утворена за моделлю: $M_{10}SN=SN((SV:Präf.+SV_{st-})+Suf._{-ung})+SN$: *unter//nehmen (a, o)* – починати (що-небудь) → *der Unternehmens//chef* – керівник підприємства. Напр.: *Japaner sprechen Ranghöhere im Unternehmen nicht mit ihren Namen sondern mit deren Positionsbezeichnungen, zum Beispiel «Unternehmenschef», «Geschäftsführer». Franzosen lieben Berufstitel ung Anreden wie «Monsieur le President» oder «Monsieur le Presidentdirecteur general» für einen Unternehmenschef* (Markt, 15. Jahrgang, Ausg. 40, 2007).

Похідні основи складних економічних іменників із першим компонентом, віддієслівним суфіксальним іменником із суфіксами *-ung, -er*, утворені за моделлю: $M_6SN=SN:SV(Präf.+SV_{st})+Suf._{-ung,\ -er})$: *be//werben, sich* – подавати заяву (про що-н.) → *die Be//werbung* – заява (про прийом на роботу). Приміром: *Vergessen Sie nicht, in jeder E-Mail – Bewerbung eine vollständige Signatur mit Ihrer Anschrift und Telefonnumer anzugeben. Denken Sie daran, Ihre Bewerbung über eine neutrale E-Mail-Adresse zu versenden; Darüber hinaus nutzten zu wenig Bewerber das Angebot einer telefonischen Kontaktaufnahme, bemerkt Mühlenhoff. Nur etwa 20 Prozent der Bewerber telefonieren vorher* (Markt, 15. Jahrgang, Ausg. 40, 2007).

Виокремлюємо словотвірну модель, за якою утворено похідні основи субстантивованих іменників: $M_2SN=SN:SV(Präf.+SV_{st-})+en$: *unter//nehmen (a, o)* – починати (що-небудь) → *das Unter//nehmen* – підприємство. Напр.: *Denn in jedem zweiten Dax-Unternehmen ist die Konzernsprache Deutsch oder Deutsch und Englisch. Die Unternehmen sind nun mal trotz ihrer internationalen Ausrichtung deutsche Unternehmen, resümiert Headhunter Heilgenthal* (Markt, 15. Jahrgang, Ausg. 40, 2007).

Префіксальні слабкі дієслова, зафіксовані в досліджуваних текстах, утворені за такими продуктивними моделями:

1) девербативна модель префіксальних слабких дієслів: $M_4SV=Präf.+SV_{schw.}+en$: *warten (-te, -t) (auf A.)* – чекати (на кого, що) → *er//warten (-te, -t)* – чекати; *dienen (-te, -t)* – служити → *ver//dienen (-te, -t)* – заробляти. Приміром: *Sie investieren in unterbewertete Aktien oder kaufen Anteile, bei denen wegen außergewöhnlicher Ereignisse (Übernahme, Restrukturierung, Insolvenz) Kursausschläge zu erwarten sind: sie kaufen Aktien oder Anteile aus Schwellenländern: sie verdienen an Rohstoffen oder Leerverkäufen* (Markt, 15. Jahrgang, Ausg. 37, 2007);

2) десубстантивна модель: $M_4SV=Präf.+SN+en$: *kaufen (-te, -t)*- купляти → *ver//kaufen (-te, -t)* – продавати; *zahlen (-te, t) (für A.)* – платити → *be//zahlen (-te, -t)* – виплачувати (що-небудь) *dienen (-te, -t)* – служить → *ver//dienen* – заробляти. Напр.: *Die Marktpartner haben unterschiedliche Ziele: – Der Produzent will möglichst teuer verkaufen. – Der Konsument will möglichst billig kaufen. – Der Arbeitgeber will möglichst niedrige Löhne bezahlen. – Der Arbeitnehmer, will möglichst viel verdienen* (Markt, 15. Jahrgang, Ausg. 37, 2007);

3) деад'єктивна модель префіксальних слабких дієслів: $M_{4,5}SV=Präf.+SA+en$: *reich* – багатий → *er//reichen (-te, -t)* – досягати; *gut – besser – am besten* – (добре – краще – краще всього) → *ver//bessern, sich* – покращуватися. Приміром: *Mehr Jobs, höhere Einkommen, deutlich niedrigere Kosten, ein Land, das seine ökonomische Wohlfühlgeschwindigkeit von gut 2 Prozent Wachstum erreicht und wieder Zuversicht schöpft – so könnte die Zukunft aussehen. Alles hängt davon ab, ob die Bundesrepublik als Investitionsstandort für Unternehmen attraktiver wird. Und die Voraussetzungen dafür verbessern sich allmählich, wie die Untersuchung «Deutschland 2010» zeigt: Exklusiv für Manager Magazin hat ein Team der privaten Wissenschaftlichen Hochschule für Unternehmensführung (WHU) und der Standortberatung Contor alle 1207 Regionen in der EU analysiert und die messbaren Trends bis zum Ende des Jahrzehnts fortgeschrieben* (Markt, 15. Jahrgang, Ausg. 34, 2007).

Висновки з даного дослідження. Отже, проведене дослідження дало змогу виявити найбільш продуктивні моделі префіксальних дієслів в економічному тексті, які утворюють його когерентність. Перспективу подальших досліджень убачаємо у вивченні термінів в економічних текстах у напрямі від твірних основ префіксальних дієслів до співвідносних із ними за структурою й семантикою похідних основ – економічних термінів.

Список літератури:

1. Степанова М. Д. Методы синхронного анализа лексики / М. Д. Степанова. – М.: Высшая школа, 1968. – 200 с.
2. Степанова М. Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке / М. Д. Степанова, В. Фляйшер. – М.: Высшая школа, 1984. – 264 с.
3. Fleischer W. Grundzüge der Wortbildung des Verbs in der deutschen Sprache der Gegenwart / W. Fleischer // Deutsch als Fremdsprache. – Leipzig, 1967. – H. 4. – S. 1-16.
4. Zeitung «Markt» Ausgabe 36. – Goethe-Institut, 15. Jahrgang 2007. – 20 s.

Воловик Л.Б.
Полтавский университет экономики и торговли

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СТРУКТУРА ПРЕФИКСАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ В НЕМЕЦКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация
В статье проанализированы словообразовательные потенции производящих основ префиксальных глаголов в немецкой экономической терминологии. Особенностью архитектоники производящих основ префиксальных сильных и слабых глаголов является наличие в словообразовательных рядах отглагольных безаффиксно-производных существительных, образованных путем субстантивации основ инфинитива, конверсии основ инфинитива, конверсии основ претерита префиксальных сильных глаголов, суффиксальних существительных, сложных существительных. Производящие основы глагола реализуют деривационные возможности по словообразовательным моделям, которые характерны для немецкого языка. Исследуется образование безаффиксно-производных существительных от производящих основ префиксальных глаголов путём субстантивации основ инфинитива, конверсии основ инфинитива, конверсии основ претерита префиксальных глаголов.
Ключевые слова: микромодель, основа, производная основа, словообразовательная модель, словообразовательная основа, словообразовательное значение, словообразовательный потенциал, словообразование, термин.

Volovyk L.B.
Poltava University of Economics and Trade

THE WORD-FORMATIVE STRUCTURE OF PREFIXED VERBS IN GERMAN ECONOMIC TERMINOLOGY

Summary
The article is devoted to the studies of characteristics of word-formation structure and semantics of German economic verb-terms with prefixes *be-*, *ge-*, *er-*, *ver-*, *zer-*, *ent-*, *emp-*, *miss-*, *durch-*, *unter-*, *über-*, *um-*, *hinter-*, *wider-*, *wieder-*. The paper studies the stems of German prefixal verbs used as economic terms, examined by means of the determining their structural, semantic and functional organization. The examination of prefixal verbs' stems proceeds from basic root words of derivational chains towards their cognate derivatives. Prefixal verbs are formed according to general language norms on the basis of prefixal derivational patterns of modern German. The results obtained show the decrease of borrowed verb-forming prefixes in German economic terminology. Prefixal verb stems form noun stems by means of suffixation and conversion which are very productive in German. Much attention is given to non-affixal derivative nouns formed by means of the processes of substantivization and conversion stems of infinitives, conversion stems of preterital prefixal verbs. The paper reveals the text-formative potential of prefixed verbs on the basis of German economic terms in economic texts. The derivational patterns of prefixed verbs on the basis of German economic terms in the economic texts are analysed. The article deals with the problems of the influence of context on word-formation structure of German economic verb-terms with prefixes *be-*, *ge-*, *er-*, *ver-*, *zer-*, *ent-*, *emp-*, *miss-*, *durch-*, *unter-*, *über-*, *um-*, *hinter-*, *wider-*, *wieder-*. The research has been done on the basis of the translation of German economic texts.
Keywords: derived stem, derivational meaning, derivational pattern, derivational stem, micropattern, stem, term, word-formation, word-formation potential.

УДК 821.161.2-312.1

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ «ЗАХАР ВОВГУРА» ВОЛОДИМИРА ҐЖИЦЬКОГО

Волощук Ю.О.
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

У статті зроблено спробу дослідити жанрово-стильову природу роману «Захар Вовгура» В. Гжицького, обґрунтувати модерний характер твору, що полягає в синтезі стильових ознак та жанрових різновидів в єдиній романній формі, простежити взаємодію традицій та новаторства у творі. Уперше визначено місце цього роману в літературному процесі 1920-1930-х років.

Ключові слова: роман, модернізм, соцреалізм, жанровий і стильовий синтез, традиції і новаторство в літературі, українська література 20-30-х років XX століття.

Постановка проблеми. Сучасне українське літературознавство переймається проблемою об'єктивного наукового прочитання творчості письменників радянської доби, формування адекватного й повного уявлення про перебіг і здобутки національного літературного процесу XX ст., нагальною потребою переосмислення стереотипів тоталітарної епохи. Залишаються пріоритетними завдання осягнення автентичних векторів розвитку та функціонування епіки XX ст., жанрово-стильових різновидів, закономірностей, динаміки й модифікацій національного роману як специфічного художнього узагальнення естетично-мистецького руху доби та творчих інтенцій письменника.

У цьому контексті важливе значення має дослідження романного доробку Володимира Ґжицького (1895-1973), представника трагічного покоління митців 20-30-х рр. XX ст., воркутинського в'язня, свідка хрущовської відлиги, предтечі шістдесятників, автора романів «Чорне озеро» (1929, 1957), «Захар Вовгура» (1932), «У світ широкий» (1960), «Великі надії», «Ніч і день» (1963), «Опришки» («Довбуш», 1933, 1962), «Слово честі» (1968), «Кармалюк» (1971).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Романна творчість В. Ґжицького до поч. 2000-х рр. фактично залишалася поза науковим простором. Вульгарно-соціалістична критика 1920-30-х рр. упереджено оцінила епічний доробок письменника, закидаючи йому націоналістичні перекручення та ворожість до основних принципів комуністичного культурного будівництва. У 1960-х рр. А. Халімончук, І. Дорошенко, С. Шаховський прагнули вписати творчість В. Ґжицького в канони соцреалізму. 1990-ті рр. ознаменувалися увагою до невідомих сторінок трагічного життєпису митця. Від поч. 2000-х рр. спостерігаємо спроби включити окремі аспекти романістики В. Ґжицького в дисертаційні дослідження А. Михайлової («Ерос як естетична й поетологічна проблема української прози 20-30-их років XX століття»), О. Філатової («Український роман 20-30-х років XX століття: типологія авторської свідомості»), А. Панасюк «Жанрова своєрідність прози Володимира Ґжицького у контексті розвитку української прози 20-30-х рр. XX ст.».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні жанрово-стильові особливості романів митця залишаються фактично недослідженими. Особливо це стосується роману «Захар Вовгура», котрий був виданий напередодні арешту митця, тож не набув широкої популярності в літературознавчих та читацьких колах у 1930-х роках, а в часи переосмислення творчості митця в 1990-2000-х роках був залишений поза увагою дослідників як соцреалістично заанґажований. Цей роман ще від 1930-х років визначається як колгоспно-виробничий, хоча така дефініція нині потребує коригування.

Мета статті. Головною метою статті є аналіз жанрового та стильового компонентів роману «Захар Вовгура» В. Ґжицького, представлення його як імітації колгоспно-виробничого роману, як художньо вартісного модерного твору, попри наявність у ньому соцреалістичних акцентів.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, у романі «Захар Вовгура» виявилася така модерністська домінанта епічного мислення В. Ґжицького, як схильність до синтезу різних жанрових форм, зокрема т.з. колгоспного, шахтарського та соціально-психологічного, інтелектуального романів, ознаки яких тісно переплітаються на ідейно-тематичному, проблемному, сюжетному, образному, мовностильовому рівнях. Хоча за зовнішніми формальними та експліцитними змістовими ознаками «Захар Вовгура» входить у парадигму романістики 1930-х рр., присвячену суспільно-економічним процесам нового часу – індустріалізації та колективізації, він вигідно вирізняється на тлі сотень тогочасних ілюстративних творів, подібних, за З. Голубєвою, до «белетризованих виробничих звітів» чи «техніко-інформативних довідників» [2, с. 96]. Нетиповий плужанин, у ранній епічній творчості В. Ґжицький засвідчив себе як модерніст, котрий еволюціонував від традиційного до модерного письма, та як національно свідомий митець. Тож у поетиці імітативного колгоспно-виробничого роману наявні глибинні смислові пласти, що не збігаються з канонами соцреалізму. Автор використовує жанр колгоспно-виробничого роману та елементи соцреалістичного пафосу лише як зовнішній антураж, прикриття від «всевидячого ока» провладної критики, насправді ж імітує, пародіює соцреалістичне письмо.

Тематично твір був скомпонований як роман про героїчну працю шахтарів Донбасу та соціалістичну перебудову села. Експліцитна ідея роману, як і вимагає індустріальний чи колгоспний жанр, – уславлення мудрої політики партії в аграрній та промисловій галузях, заклик

до ударної праці, боротьби зі старими формами господарювання, куркульством та шкідництвом. Але між рядками прочитується зовсім інша думка автора. В епоху, влучно названу Т. Гундоровою «союзом політики та естетики» [3, с. 167], В. Ґжицький змушений був шукати масковану техніку художньої інтерпретації небезпечної проблематики, зокрема буття маленької людини в умовах «великого світового явища» – у лещатах тоталітарної ідеології. Недаремно ж на подвійний ідейний зміст роману, незважаючи на всі «маскувальні» авторські прийоми, звертала увагу ще радянська критика, зокрема М. Плісецький: «Захар Вовгура» є типовий дворушницький твір. Все тут – починаючи з образів головних героїв і кінчаючи пейзажами – має два змисли, де прихований другий має пряме контрреволюційне значення» [5, с. 77]. Зміст роману дійсно не узгоджується з комуністичною ідеологією виробничого та колгоспного жанрів. Імпліцитна ідея роману – осуд тоталітарної системи, що нищить особистість, підмінює загальнолюдські цінності на класові, виробничі. У романі йдеться про духовну трагедію селянина, якого радянська влада позбавила землі й власності, вибила основу з-під його ніг. І вже цей ідейно-змістовий ракурс твору вносить у «виробничий» жанр філософсько-психологічний струмінь.

Важливою ознакою індустріального роману О. Філатова вважає зміщення фокусу авторської свідомості «з проблематики метафізичної, характерної для романного дискурсу попередніх років, на конкретику виробничих завдань, які набувають характеру осмисленої діяльності й сенсу життя героїв» [7, с. 22]. Цю ознаку спостерігаємо в романі «Захар Вовгура», де багато уваги приділено виробничим проблемам, труднощам у перебудові села. Але при цьому твір порушує низку одвічних проблем: національних (любов до землі, духовний зв'язок поколінь, збереження національної духовності та історичної пам'яті як найбільшого скарбу), філософських (людське та тваринне начало в людині, життя та смерть, боротьба старого та нового, пошук людиною місця в житті, злочин і покута, село і місто як втілення двох різних світоглядів), морально-етичних (подружня вірність і зрада, вільне кохання, шлюб як партнерство, здатність людини до самопожертви), психологічних (душевна роздвоєність людини, її поведінка у стані афекту).

Автор пародіює колгоспно-виробничий сюжет: відповідно до подвійної жанрової структури, одна подієва лінія розгортається в с. Святенькому Харківського району, і в ній реалізуються ознаки колгоспного роману, інша – на Буденнівській рудоуправі поблизу м. Сталіного, активізуючи структуру індустріального роману. Обидва подієвих ланцюги мають соціальний характер і пов'язуються в єдине сюжетне ціле образом Захара Вовгури, котрий із с. Святенького під іменем селянина-бідняка Тиховода із с. Гниличок тікає на шахту й там займається шкідництвом. Автор використовує параболічний сюжетний хід, аби ще більш зміцнити ці дві сюжетні складові: у день прибуття героя на шахту до його села з рудоуправи відбуває тов. Кривоніс, а за ним тягнуться й інші робітники-активісти, аби надати допомогу селянам у соціалістичній розбудові Святенького.

У домінуючій соціальній сюжетній лінії роману можна простежити реалізацію композиційно-смислових блоків, що їх виділила О. Філатова як властиві індустріальному роману: промислово-економічного, соціально-політичного, культурно-побутового [7, с. 26]. Перший смисловий блок роману розкривається в праці героїв у екстремальних умовах, у відображенні їхніх успіхів, рекордів, ліквідації виробничих проривів; другий на рівні персоносфери представили образи «ворогів держави» – буржуазного інженера Грозного, котрий жалкує за імперськими часами й покриває та заохочує дії шкідників на шахті, та куркуля Захара Вовгури, який організовує шкідництво в рідному селі, підбивши куркулів загнати коней, аби не віддавати їх до колгоспу, регулярно влаштовує диверсії на шахті; третій полягає в пропагування нових радянських цінностей – трудового ентузіазму колгоспників та шахтарів, колективізму, самопожертви заради спільної справи, невибагливості в побуті, соціалістичної моделі кохання та родини.

Соціальний сюжет розвивається за рахунок типового для індустріально-колгоспної «белетристики» ідеологічного конфлікту – з одного боку, між Захаром Вовгурою, Грозним і прихильними до радянської політики селянами-активістами, шахтарями-ударниками, а з іншого, між Захаром та радянською владою в цілому. Також у романі виокремлюються приватні сюжетні відгалуження, пов'язані з діяльністю головних персонажів: побудова свинарника Севиром Струком; розробка нової техніки Івасиком, його родинні стосунки й любовні «пригоди»; протидія Захара Вовгури радянській владі і його кохання до Галі, суперництво з Непорадою.

Але насправді художньо експлікована діяльність активістів с. Святенького-Шахтарського та шахти № 1 виконує роль «маскувального прийому» для вираження проблемної домінанти твору: осмислення "я" людини в плині буття за тоталітаризму. Актантною є психологічна лінія, пов'язана з образом Захара. Автор приділяє увагу розкриттю його характеру, почуттів, боротьбі з радянською владою, намаганню повернути своє місце під сонцем у зруйнованому більшовиками світі.

Завдяки уведенню у твір любовних стосунків героїв колгоспно-виробнича тема врізноманилася інтимно-психологічним компонентом, а сам роман наблизився до модерної прози 1920-1930-х рр. Інтимно-психологічна сюжетна лінія складається з двох трикутників: Захар – Галя – Непорада, Маруся – Івасик – Оля. Любов у романі тісно переплітається з політикою та класовою боротьбою. На дорозі до серця Галі «куркулеві» і «шкідникові» Захарові стає його сусіда по кімнаті в робітничому гуртожитку, комсомолець Непорада. Із того моменту, коли Вовгура дізнається про залицяння юнака, він вирішує обов'язково закохати в себе дівчину, головно для того, щоб вчинити прикрість Непораді. Адже молодий хлопець є його ідейним ворогом: він комсомолець, ударно працює на шахті, збирається в партію. Захар заздрить йому, бо Непораді легко дається навчання на робітфаці, наприклад, теорія комунізму. Нарешті Захар підозріває Непораду в крадіжці сала, що трапилася на вокзалі ще до їх знайомства. Автор не даремно приділяє цій художній деталі цілий розділ – хоча

експліцитно пригода з салом зображена з гумористично-іронічним пафосом, насправді вона увиразнює конфлікт між «куркулями» та комуністами, котрі відбирають у селян засоби до існування, є символом злочинності нової влади.

Галю до Вовгури тягне його потужна маскулінна енергетика, груба сила, навіть брутальність: «...ти здоровий, сильний, ти коли обнімеш, кості тріщать, ти робітник хороший...», – говорить йому дівчина [4, с. 127]. Кохання Захара до Галі – утілення сексуальности за Фройдом. Його почуття базується на «низових» інстинктах, він прагне володіти, брати, а не давати. У спілкуванні з Галею, садистських діях щодо неї виявляється темна сторона героя, злість на цілий світ загнаного в куток чоловіка-вовкулаки, у якого влада відібрала все: «Він вхопив її в свої обійми, м'яв і тиснув, немов справді хотів добитись, щоб кості тріщали, а вона знемагала й мліла в його обіймах. <...> Раптом забіліли груди. Втратив пам'ять і силу панувати над собою. <...> нелюдський вереск пронизав повітря. Зірвалась на рівні ноги, отверезівши зразу. Обидвома руками вхопилась за перси. По пальцях рясно спливала кров» [4, с. 128]. Зауважимо, що натуралістичні елементи в змалюванні інтимних сцен є не самодостатнім елементом, а важливим художнім прийомом, необхідним для вираження характеру героя, показу боротьби людського та тваринного первнів у його душі. Урешті Галя обирає сентиментального Непораду, але їхні стосунки приречені на «пісноту», набувають характеру дружби за інтересами, любові-філії.

Шлюб Марусі та Івасика Іващенків, на противагу стосункам Вовгури та Галі, побудований на довірі, дружбі та спільності життєвих інтересів, визначених партійною роботою: Маруся – фельдшер і турбується про здоров'я шахтарів та їхніх родин, інженер Івасик проектує нову техніку, аби збільшити видобуток вугілля. У їхньому спілкування немає місця еросу. Їхня любов у філософському сенсі – це філія, окрім того, почуття Марусі до Івасика забарвлені альтруїзмом: після зради чоловіка вона без жодних дорікань йде з господи, а коли Івасика поранено вибухом на шахті, виходжує його. Коханка Івасика Оля, на відміну від Марусі, є втіленням сексуальності, жіночності, але при ближчому знайомстві виявляється корисливою, вульгарною, нерозбірливою в статевих зв'язках. Авторська концепція така: щоб подружжя було щасливим, воно має поєднувати і філію, і ерос. Тож ідея «безтілесності» радянської родини приречена на провал. У цьому сенсі символічною деталлю є бездітність пари Марусі та Івасика – свідчення неперспективності такого «правильного» шлюбу. Окрім того, образи Марусі та Івасика можуть бути потрактовані також як уособлення безплідності української радянської інтелігенції.

Характерна для соцреалістичного виробничого роману образно-персонажна система також підлягла трансформації. Персонажі індустріально-колгоспного роману лише на перший погляд чітко поділені на «своїх», позитивних, та «чужих», негативних: до першої групи належать селяни – Севир Струк, колишній наймит Захарового батька, а нині завідувач артільного господарства, коваль Ларивон Ганчар (русифікацію героя підкреслено написанням його прізвища через літеру «А»), його прийомна донька Даша та рідні – комсомолки Оля й Віра Ганчарівни, Олена Рибалчина – та шахтарі – родина комуністів Івасика та Марусі Іващенків, комсомольці Непорада та Галя, секретар партосередку Михайло Бойчун, завідувач шахти Юрій Дивний; до другої – сільські куркулі Захар Вовгура та Микола Чоп, підкуркульник Риндя, «буржуазний» інженер Леонід Прозов (Грозний), Кіра Павлівна, Ольга. Утім така схема виявляється авторським відволікаючим, «маскуючим» прийомом. Партійні функціонери-селяни та шахтарі окреслені автором схематично, функція цих образів – підсилення експліцитно висловлюваної наратором думки про мудру й справедливу політику партії в галузі індустріалізації та перебудови села. Через символічні прізвища чи імена (Непорада, Івасик) автор підкреслює життєву непристосованість, інфантилізм комуністичної «еліти», навмисне не зосереджується на психологічному мотивуванні характерів комуністів, хоча декого з них і наділяє привабливими рисами. Зокрема, образи Марусі та Івасика симпатичні подружньою вірністю, ідеєю шлюбу як партнерства, працелюбністю, ентузіазмом, умінням бачити прекрасне довкола.

Головний герой твору – це негативний персонаж Вовгура (про це свідчить і назва твору), що нетипово для індустріального роману. Незважаючи на відведену йому роль куркуля й шахтаряшкідника, Захар – єдиний персонаж, чий образ поданий не суто функціонально. Увага провладної критики «присиплялась» зокрема його прибраним іменем – Тиховід – та назвою села Гнилички, із якого він нібито приїхав на шахту (актуалізуючи в прізвищі героя народну приказку «в тихому болоті чорти водяться», автор навмисне підкреслював його підлість щодо радвлади, а назвою села хотів показати, що діяльність куркуля ним засуджується, як щось підле, нехороше, «гниле»). Насправді ж Захар – «вольова, непохитна, уперта, досить розумна людина», що було визнано навіть «червоним» критиком М. Плісецьким [5, с. 77]. Цей герой повнокровний, живий, автор фіксує світлотіні його вдачі: національна свідомість, любов до землі і творчої праці на ній, старанність у шахтарській справі, потужна чоловіча енергія, фізична сила, постійність і сталість почуттів, розум, обережність, уміння стратегічно планувати свої дії, сміливість парадоксально поєднуються із прагненням до руйнування ним же створеного в селі й на шахті, із ненавистю, страхом, розгубленістю й моментами слабкості, породженими алієнацією в соціокультурному просторі СРСР. Ці обидва первні втілені в прізвищі героя: вовгура, вовкулака – це людина, подібна до вовка: вона викликає і жалість, і страх, наділена надзвичайною силою та можливостями, але змушена постійно переховуватися, не може знайти свого пристановища [6, с. 255].

Вустами Захара, як у «Чорному озері» через образ Натруса, автор висловлює думку про справжню сутність влади, що відбирає хліб у селян: «Міст вів на Холодну гору. Стерегли його дві великі кам'яні фігури: жінка зі снопом у руці і робітник з молотом, спертим на ковадло. Побачивши їх, міркував уголос, густо лаючись. – Робочий! – цідив презирливо крізь зуби, – і пузо вип'яв, гад!

Потім звернув увагу на жінку. – Де ти зжала ту пшеницю? На мосту? Паразити!» [4, с. 30].

Вибивається за рамки колгоспно-виробничого роману й підтекстове звучання теми голоду. У художніх деталях автор натякає, яке «щастя» (голодне) несуть людям колективізація та індустріалізація: «Ранок зустрів він з прокляттям у Сталіному. Зразу ж на пероні пройняв його страшенний холод <...> Хотілося їсти. <...> буфет був пустий» [4, с. 35].

Роман має яскраві символи, приховані за ширмою комуністичної риторики. Так, реалістичний, показаний крізь призму доброзичливого гумору образ «найстаршого колгоспника», 115-літнього діда Антіна Яценка, котрий «пережив панщину, п'ять царів і дванадцять років революції» – насправді може бути потрактований як яскравий символ хліборобського світогляду української нації, її легенд, духовних скарбів, історії, зв'язку поколінь, національної пам'яті [4, с. 5]. Він утворює асоціативні паралелі між романом В. Ґжицького та кіноповістями «Звенигора» та «Земля» О. Довженка, де аналогіями бачимо образи дідів-»оберегів» національної пам'яті. Паралель зі «Звенигорою» простежується й у сенсі символічного образу скарбів, що можуть бути потрактовані як метафорична коштовність культурно-історичної пам'яті народу: у В. Ґжицького – панських, захованих у горі, що її розкопує Севир Струк, аби побудувати в ній свинарник, у О. Довженка – гайдамацьких, захованих у гробниці, які шукають дід і його нащадки.

Автор, окрім маскування, удається до такого імітаційного прийому, як кітчеве «підкопування» жанру. «Захар Вовгура» щедро наснажений характерними ознаками індустріального тексту – детальними описами технології промислових процесів, виробничих нарад і засідань, ліквідації проривів. Роман ніби кореспондує із «сучасними політичними установками, постульованими в документах партійних пленумів і конференцій» [7, с. 3], що видно навіть із самих назв розділів: «Засідання комфракції», «Державі треба вугілля й хліба», «На шахті № 16 прорив», «Рекордна цифра» тощо. Такі соцреалістично заанґажовані уривки випадають із загальної стильової тональності твору, у поєднанні з неоромантичними символами, лірично-психологічним пафосом тексту творять поетику дисонансів, мета якої – показати абсурдність, штучність нав'язаного згори соцреалістичного жанру.

Автор використовує ще одну стратегію імітат-роману – іронію та бурлеск, які виявляються, зокрема, у тому, що така примітивна подія, як розбудова свинарника, представлена в пафосно високому тоні, ледь не як основна мета життя Севира Струка та Ларивона Ганчара, як головне «трудове звершення» селян. Насправді ж автор підкреслює фальшивість життєвих пріоритетів комуністів важливою символічною деталлю: селяни будують свинарник у старовинній горі, де, за легендою, були заховані панські скарби – автор таким чином висміює підміну справжніх духовних цінностей прадідів на приземлені інтереси нового покоління селян-колгоспників.

Невідповідним соцреалістичному канону є і спосіб вираження авторської позиції. Н. Бернадська зазначає: «...соцреалістичний роман монологічний: у ньому домінує голос позбавленого індивідуальності автора» [1, с. 206]. На противагу цьому в романі В. Ґжицького простежуємо дискусію наратора з протагоністом. Так, емпліцитний соцреалістичний наратор оспівує красу шахтарського краю через власне авторське мовлення чи сприйняття позитивних героїв: «Сонце ховалось за височезну піраміду – терикон шахти Смольянки, – найбільшої в Донбасі, і велично виглядала на його багряному тлі піраміда. Івасик і Маруся стали захоплені незрівняною картиною. <...> Здавалось їм, що краса піраміди не поступається перед красою сонця, клуби диму – перед хмарами на далекому обрії, червона заграва від розтопленого металу – перед сонячною загравою на небі...» [4, с. 189]. Захар Вовгура має власне – негативне – бачення Донбасу: «Не сподобався йому з перших кроків. У його околицях зелені ліси, узгір'я, долини, балки, а тут, навколо, де не глянеш, рівний, білий степ, і тільки тут і там підіймаються до неба якісь голуб'ятники і біля них величезні чорні купи, понурі, як могили» [4, с. 36].

Стильова тональність роману неоднорідна. Автор показує себе як майстер реалістичного прозописьма, вдало схоплює характерні деталі портретів, приміщень чи пейзажів. Так, у портреті Захара автор акцентує такі реалістичні художні деталі, як «густе ластовиння», «руда колюча борода, що давно забула дотик бритви» тощо [4, с. 5]. Реалістично, навіть документально, описаний устрій шахти: «...Захар ходив темними ходами, штреками, квершляґами, обізнавався з шахтою. Залазив у верстви, де працювала зарубна машина, подивляв її ланци, що зі скреготом врізувалися в верству, вслухувався в стукіт пневматичних молотків, бачив, як вибухав динаміт, як падали грудки вугілля, як несли їх скрепери схилами і викидали в ноги робітникові, а той накидав їх у вагон» [4, с. 50]. У реалістичному ключі, наближеного до письма І. Нечуя-Левицького, подано пейзажі, наприклад, опис села Святенького: «Маленьке, чепурненьке тихе... Головою вперлось в гору, що, немов штучний насип, оточила його величезним луком, а ноги у самій річці. Вузькою смужкою білого паперу лежить воно зараз, жовтим очеретом і сірою лозиною обліплене з обох боків» [4, с. 7].

Але загальне реалістичне тло – показ побуту та праці селян і шахтарів, аналіз соціальних причин, що спричинили трагедію селянства, реалістично виписані портретні, пейзажні, інтер'єрні замальовки – поєднується з неоромантичними характером героя та увагою до української історії й національних проблем, із неореалістичними ліричним психологізмом, увагою до внутрішнього світу героя та філософських проблем буття, з експресіоністичними, імпресіоністичними, соцреалістичними, натуралістичними стильовими елементами. Так, неоромантичний характер Вовгури виявляється в тому, що герой фактично один протистоїть усій тоталітарній системі влади. Трагічного романтичного пафосу надає романові мотив вічних блукань, неприкаяності персонажа та загибель Вовгури на порозі рідного дому від кулі сторожа. Саме прізвище героя несе в собі романтичний код: окрім того, що Вовгура, за Б. Грінченком, – це синонім слова вовкулака [6, с. 255], це прізвище має давнє козацьке

походження: Вовгура-Лис – безстрашний ватажок загону українських козаків, сподвижник М. Кривоноса; такий псевдонім взяв собі й сотник Верхньодніпровського полку Армії УНР Григорій Гриненко. Даючи таке прізвище своєму героєві, автор підкреслював, з одного боку, його питому українськість, причетність до славної історії предків, а з іншого боку, натякав на те, що Захар врешті-решт зазнає поразки й буде фізично знищений радянською тоталітарною системою, як було ліквідоване колись козацтво царями та армія УНР більшовиками.

Вражаючими є неореалістичні психологічні студії межових душевних станів Захара, зокрема сцена забиття коня, що містять водночас елементи експресіонізму та натуралізму: «Вершник не вгамовувався, навпаки лють у ньому зростала. Вигукуючи якісь тваринні, божевільні крики, він почав шмагати сивого кінцем підмерзлого, мокрого повода. <…> дріт прикіпав до шкури, летіла біла шерсть і на місці вдару виступали спухлі сині бесамани <…> Під вершником і кінь збожеволів. Ніздрі йому дико роздулись, а білу гриву й хвіст підхопив на крилах розбуджений низовий вітер. <…> У його (Захара. – Ю. В.) маленьких, але колючих очах грала страшна, безмежна злоба. Лице тріскало від надмірного приливу, а в кутках уст біліла слина… <…> страшно виглядала людина, озвіріла з люті» [4, с. 9-10]. Автор гіперболізує межовий стан героя, ампліфікуючи лексеми «лють», «злоба», акцентуючи такі деталі його зовнішності та поведінки, як «тваринні, божевільні крики», «маленькі, колючі очі», тріскаюче «від надмірного приливу» лице, удаючись до зооморфного порівняння почуттів Захара зі станом собаки на цепу чи зловленого в пастку кабана. Жорстокість поведінки Захара підкреслено зображенням болю коня, вираженого в таких художніх деталях, як «дріт прикіпав до шкури», «болючі шмагання», «летіла біла шерсть», «спухлі сині басамани».

Аналогічні експресіоністичні емоції викликають комуністи та все, що ними збудовано: «З'явилось непереможне бажання нищити. Правдиву, божевільну насолоду могли дати тільки руїни всього міста, трупи й кров його людности!.. – Набудували, гади! – шипів. – Обдерли зі шкури мужика і набудували палаців! Коли б можна дістати такого динаміту, щоб півземлі ним висадити в повітря, або хоч це місто прокляте, щоб не блистіло так нахабно!» [4, с. 35]. Силу ненависті героя підкреслено мікрообразами «трупів», «крови», «руїн», «вибуху». Ці почуття Вовгури є ключем до розуміння справжнього ставлення автора до більшовицької влади, за ними прихований експліцитний наратор. Такі психологічні студії рядки дозволяють говорити про лобіювання антиколоніального, антимосковського дискурсу у великій прозі митця й «випадають» із рамок колгоспно-виробничого жанру.

Реалістичний пейзаж автор також часто оновлює ліричними імпресіоністичними елементами, як М. Коцюбинський у повісті «Fata morgana», пропускає його через сприйняття героїв, додаючи кольористики та звукових образів: «У долинах, балках ранками свіжими молочний туман, на небі круглі, пухкі, як шматочки вати, хмаринки, а по землі тихі тоненькі шнурочки потоків, на м'яких, цукрово-сірих дорогах, боязко шепотіли про весну. А як виходило на небо сонце, вітер ніс звідкись здалека солодкий запах сріблистих снігів, і тоді чогось шумніше гомоніли потоки, і тоді чогось буйніше текли…» [4, с. 59-60]. Цей пейзаж відтінює розквіту почуттів Івасика та Марусі. Такий спосіб творення притаманний не лише для традиційно сільського, але й для урбаністичного краєвиду: «У ногах його лежало велике, могутнє місто. Немов глибока, синя долина заросла мільйонами вогняних квітів, більших і менших, зібраних у пучки, разки, гірлянди синіх, червоних і білих, а над ними, як величезний лямпіон – місяць. З тієї синьої долини підіймались білі дими, з середини її йшов приглушений гомін…» [4, с. 34-35].

Топос Сталіного автор малює за приписами соцреалізму, обіграючи аудіально-візуальні риси індустріального міста: «Сталіно – це суворе місто енергії і вогню, місто безупинного руху й росту, місто чітких і рівних ліній – заслужено дістало ім'я вождя партії. <…> Бадьоро ревли гудки, здалека шуміли якісь мотори, десь дзвенів метал…» [4, с. 36]. Донецькі степи у візії В. Ґжицького постають оплутаними «павутиною електродротів». Семантичним кодом донецького краю виступають «чорні терикони» й безликі «села кам'яні», «містечка нові радянські», що виглядають насправді «таборами військовими» [4, с. 188]. На нашу думку, такий контраст у виборі художніх засобів – модерністських для зображення села Святенького, столиці УРСР Харкова й соцреалістичних для змалювання Донбасу – потрібен автору для того, аби підкреслити різний настрій, різну сутність цих топосів: село як втілення миру, душевного спокою, звичний ареал існування українця, Харків як втілення культури, мистецтва, творчого неспокою – і Сталіно як уособлення постійного руху, важкої праці, місто, де є своя сувора поезія, але людина все ж відчуває себе там незатишно.

Висновки і пропозиції. Отже, індустріально-колгоспний роман В. Ґжицького лише частково відповідає заявленим жанровим ознакам роману «про шахтарів та колгоспників». Завдяки прийому маскування, підтексту, іронії, бурлеску, кітчевого «підкопування», національній та філософській проблематиці, еротичним мотивам, яскравим символам та художнім деталям, ліризації та драматизації наративу, заглибленню епіка в психологічний стан героїв, неоромантичному первню в характері героя, наснаження тексту імпресіоністичними, експресіоністичними, натуралістичними пасажами твір читається як імітація, пародія індустріально-колгоспного жанру й може бути визначений як соціально-психологічний, інтелектуальний неореалістичний роман із супутніми виразними національно-філософським жанровим та неоромантичним стильовим компонентами. Соцреалістичні елементи в пафосі та сюжеті роману в поєднанні з довершеними психологічними студіями душі героя, яскравими символами творять поетику дисонансів, яка підкреслює абсурдність, штучність нав'язуваних соцреалізмом жанрово-стильових приписів.

Список літератури:

1. Бернадська Н. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція: монографія / Ніна Бернадська. – К.: Академвидав, 2004. – 368 с.
2. Голубєва З. Український радянський роман 20-х років / Зінаїда Голубєва. – Х.: Вид-во Харк. ун-ту, 1967. – 215 с.
3. Гундорова Т. Реалізм і неоромантизм в українській літературі початку XX ст. / Тамара Гундорова // Проблеми історії та теорії реалізму української літератури XIX – початку XX ст.: зб. наук. пр. / відп. ред. М. Т. Яценко. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 166-191.
4. Ґжицький В. Захар Вовгура: роман / Володимир Гжицький. – Х. – К.: [б. в.], 1932. – 300 с.
5. Плісецький М. Чорне озеро українського фашизму / Марко Плісецький // За марксо-ленінську критику. – 1934. – № 8. – С. 65-82.
6. Словарь української мови: у 4-х т. / упор. Б. Грінченко. – К., 1958. – Т. 1: А – Ж. – 494 с.
7. Філатова О. Український «виробничий» роман: текст і контекст / Оксана Філатова // Вісн. Черкас. ун-ту. Серія: Філологічні науки / гол. ред. А. І. Кузьмінський. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – Вип. 208. – С. 21-28.

Волощук Ю.А.
Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

ЖАНРОВО-СТИЛЕВЫЕ ОСОБЕННОСТИ РОМАНА «ЗАХАР ВОВГУРА» ВЛАДИМИРА ГЖИЦКОГО

Аннотация
В статье анализируется жанрово-стилевая природа романа «Захар Вовгура» В. Гжицкого, обосновывается модернистский характер произведения, который заключается в синтезе стилей и жанровых разновидностей в единой романной форме, прослеживается взаимодействие традиций и новаторства в произведении. Впервые определено место этого романа в литературном процессе 1920-1930-х годов.
Ключевые слова: роман, модернизм, соцреализм, жанровый и стилевой синтез, традиции и новаторство в литературе, украинская литература 20-30-х годов XX века.

Voloshchuk Y.O.
Poltava National Pedagogical Korolenko University

GENRE AND STYLE FEATURES OF THE NOVEL «ZAKHAR VOVGURA» BY VLADIMIR GZYTSKIY

Summary
This article reveals the genre and stylistic peculiarities of the novel «Zakhar Vovgura» by V. Gzhytskiy and the author tries to consider the modern peculiarities of the novel which is embodied in the synthesis of styles and of genre varieties in the only novel form, the correlation between traditions and innovative approach was distinguished. The role of this novel by V. Gzhytskiy in the literary process of the 1920-30 years was for the first time evaluated.
Keywords: novel, modernism, socialist realism, genre and stylistic synthesis, tradition and innovation in the literature, Ukrainian Literature of the 20-30 years of 20 century.

УДК 82-311.6

ВЕКТОРИ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСЬКОГО ЩАСТЯ В РОМАНІ Ю. МУШКЕТИКА «ЖОРСТОКЕ МИЛОСЕРДЯ»

Гурдуз К.О., Богдан О.В.
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

У статті розглянуто специфіку інтерпретації проблеми щастя в романі Ю. Мушкетика «Жорстоке милосердя». Окреслено психолого-філософські, соціально-культурологічні вектори осмислення цієї категорії. Проаналізовано оксиморонну символіку назви твору. Розглянуто особливості правдивого і переконливого показу письменником долі людей на тлі історичних подій, що відбувалися в Україні впродовж ХХ століття. Визначено новаторство письменника в осмисленні питання вкраденого щастя.
Ключові слова: щастя, герой, проблема, сенс, життя.

Постановка проблеми. Тема кохання і пов'язані з нею проблеми щастя/нещастя по-праву можна віднести до одвічних і першорядних у мистецтві, зокрема й у словесному. Українська література також не є винятком. Особливої уваги з огляду на психолого-філософські, соціально-культурологічні особливості й недостатню дослідженість вона заслуговує у контексті перетину з антивоєнною тематикою. Роман Юрія Мушкетика «Жорстоке милосердя» у цьому сенсі є яскравим взірцем літературно-художніх пошуків на перетині окреслених проблемно-тематичних площин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До творчості Ю. Мушкетика у різний час зверталися такі дослідники, як М. Жулинський, О. Давиденко, В. Дончик, Є. Гуцало та ін., однак до сьогодні вона лишається недостатньо вивченою, адже об'єктом літературознавчих студій стає переважно історична проза письменника.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У нинішніх умовах роман «Жорстоке милосердя» набуває нової актуалізації і загостреного звучання. Оскільки в окресленому зрізі твір не розглядався, питання його вдумливого прочитання і сучасного неупередженого аналізу потребує пильної уваги.

Мета статті полягає в осмисленні художньо-філософських векторів інтерпретації образу людського щастя в романі Ю. Мушкетика «Жорстоке милосердя», дослідженні соціально-психологічного, культурно-етичного підґрунтя порушеної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Ім'я Юрія Мушкетика відоме широкому загалу читачів, адже він – визнаний майстер сучасної прози, який працює в цій царині вже понад півстоліття. Твори митця – про найвищі цінності, які є одвічними орієнтирами у житті і спонукають людину до звитяги, мудрості та справедливості. І сьогодні він продовжує плідну роботу на літературній ниві, створюючи глибокі образи, шукаючи нові форми і засоби вираження важливих проблем сучасності.

Є. Гуцало свого часу зауважив, що «діапазон письменницького обдарування Юрія Мушкетика – широкий, як і широке те коло насущних проблем, до яких він звертається в своїй творчості» [цит. за 8, с. 142]. Як зазначає О. Давиденко, на тлі сучасного переосмислення історії України, боротьби з наслідками тоталітаризму, розбудови нової демократичної держави творчість Ю. Мушкетика є особливо вагомою. Письменник належить до покоління другої половини ХХ століття, яке було свідком зламу в суспільстві та гуманістичних перетворень, тому його повісті та романи, відтворюючи трагічну долю людини, привертають до себе увагу глибинністю порушуваних проблем, філософським осмисленням явищ [1, с. 22].

Філософське осмислення щастя у європейській традиції починається вже у межах міфологічного світогляду. Міфологічні уявлення про щастя були значною мірою спільними для індоєвропейських народів. Найбільше свідчень збереглося з античної культури, у якій існують два погляди на джерела щастя: походження його від богів або творення його самою людиною. На думку П. Дінцельбахера, щастя осмислюється як сукупність зовнішніх ознак добробуту: достатку, соціального статусу, здоров'я, або як відсутність страждання [2, с. 349].

Сучасна наука трактує щастя як «стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокої радості [7, с. 992]. Однак попри наукову обґрунтованість і термінологічну визначеність, категорія щастя досі лишається однією з найбільш суперечливих і недосліджених. Багато українських мислителів, у тому числі письменників, намагалися принаймні наблизитися до розуміння цієї проблеми. Так, Г. Сковорода наголошував, що людське щастя – це органічне існування людини зі світом і самою собою, самопізнання й саморозуміння, віднайдення свого призначення, свого життєвого шляху [9, с. 212]. Говорячи про основні цінності людського буття, В. Винниченко зазначає, що «багатство, сила, здоров'я, кохання, розум і так далі самі по собі ні кожна окремо, ні навіть усі разом, коли вони не погоджені з собою, щастя не дають. Тільки дійова рівновага цих цінностей та погодженість їх між собою та з силами назовні нас дає той стан, який ми можемо з цілковитим правом назвати щастям. І з іншого боку: розлад цих сил між собою всередині нас, або з силами, що поза нами, неодмінно дає те, що ми звемо нещастям» [4, с. 321].

Пошуки відповідей на вічні питання, зокрема про сутність щастя, є ключовою ознакою художньо-філософських інтенцій Ю. Мушкетика. Роман «Жорстоке милосердя» у цьому сенсі дуже показовий. Письменник порушує світоглядно-фі-

лософські та морально-етичні проблеми, актуальні філософські питання про зміст людського існування, радість життя і щастя людини, дає змогу читачеві глибоко замислитися над філософськими основами життя. Він зупиняє наш погляд на подіях і постатях драматичних, а то й трагічних. Роки війни з фашизмом – предмет роздумів митця у романі. Характерний навіть заголовок – «Жорстоке милосердя» – оксиморонний образ, що втілює ідею про зраджену віру в кохання та дружбу, в романтику юнацької вірності й винагороду за страждання.

У романі йдеться про події Другої світової війни. Прекрасне, всевладне почуття любові надихає героїв твору, веде їх через неймовірні випробування до перемоги. Це високе почуття допомогло головному героєві твору Івану Півтораку вистояти в жорстоких умовах фашистського полону, дало сили на героїчний подвиг: «То били по ньому, він відчув це гостро, інстинктивно, хоч не почув удару, поспішав випередити наступний постріл і випередив його... Ти герой, солдате. Ти заслужив нагороду. Ти нам дуже допоміг» [5, с. 223].

На початку твору ми знайомимося з Іваном Півтораком – відчайдушним і мужнім хлопцем, який потрапив у полон, але не здається і всіма силами хоче вибратися, адже дома його чекає кохана Марійка: «Темно-карі очі, аж чорні. Біле-біле волосся й темні очі... Вона вся була сповнена життєвої сили...» [5, с. 13]. Перебуваючи у фашистському полоні, зазнаючи важких страждань, Іван весь час думає про Марійку, вона для нього є сенсом життя, квінтесенцією щастя. Увесь свій нелегкий шлях Іван пройшов заради неї: «Я любив її все життя» [5, с. 224]. Але після такого довгоочікуваного прибуття додому, він був переможений тим, що його люба Марійка вже з іншим.

Наголосимо, що проблема щастя тісно переплітається з проблемою вибору. Ця проблема визріває в душі Марійки: «Вона зіткалася кінчиками пам'яті свого колишнього почуття до Івана й відчувала, що то було щось інше... А тут у ній говорила ніжність, теплота. Вона почувалася вдячною Василеві... а ще почувала, що він, Василь, хоч ніби й гордий, і певний себе, але певний тільки біля неї, Марійки, вона потрібна йому, як дитині...» [5, с. 153].

Проблема кохання як продовження пошуку щастя розкривається через образи Марійки, Івана, Василя, які становлять так званий «любовний трикутник». Василь іще з дитинства був закоханий у Марійку і заздрив Іванові: «Все одно Марійка буде моєю. А не одступиш од неї – приріжу. І будемо ходити з нею на твою могилу... Я... не можу без неї» [5, с. 17]. А Іван вважає свою дружину світлом, яке допомагає йому вийти з пітьми нацистської навали.

Марійка – прямодушна і чесна, людина твердих моральних принципів, яка лише після тяжкої внутрішньої боротьби насмілилася самій собі зізнатися, що кохає Василя: «...він цілував Марійку, жахно й ніжно, вона притискалася до нього і відчувала зелений присмак на своїх губах, присмак Білої Ольшанки, кохання і оселі» [5, с. 177]. Але це кохання не дає їй спокою, воно не робить її щасливою, вона жертвує собою заради щастя іншого: «З Іваном їй почувалось певно. А тут щось їй підказувало, що кохання веде і рятує їх обох водночас. І надто Василя. Адже бачила – без неї йому й життя не життя» [5, с. 178].

Аналізуючи спроби Ю. Мушкетика ввести в трагічне сплетіння подій класичний «любовний трикутник», М. Жулинський зауважує, що «психологічне «забезпечення» його розвитку настільки переконливе і життєво правдиве, що цієї «заданості» не помічаєш» [6, с. 27].Дійсно, три долі – Івана Півторака, Марійки Чуйман і Василя Жури – у романі «Жорстоке милосердя» не автономні. Поєднані високим почуттям любові, вони суперечливо перехрещені автором і оцінені в процесі аналізу обставин, які обірвали на високому злеті Іванову надію на щасливу зустріч із любов'ю. Автор співчуває усім трьом героям, не осуджуючи їх, а прагнучи зрозуміти: «Тому авторська позиція – в оцінці об'єктивних обставин, а саме – в осудженні фашизму, який зруйнував гармонію душ, бо саме фашизм є першопричиною цих драматичних обставин, цього трагічного фіналу. Юрій Мушкетик тому й нагромаджує таку моторошну лавину, щоб випробувати на душевну міць свого героя і цим самим утвердити переконання в необорності високої віри в незнищенність людини, думки і почуття якої наснажені пристрасним поривам до свободи» [6, с. 27].

Кожен із головних персонажів твору прагнув, але не зміг досягти гармонії в душі та щастя. Іван Півторак, для якого захист і щастя Батьківщини були надзвичайно важливою справою, все одно обирає кохання до дружини і ставить її на п'єдестал усіх своїх мрій. Василь начебто і пізнав смак щастя, але зовсім не такого, якого очікував: «Йому до рук падало щастя, але падало якимось незвичним робом, якимось дивним викрутасом. Та й чи падало?» [5, с. 197]. Марійка завжди впродовж твору постає веселою та привітною, лагідною і до чоловіка Івана (у спогадах), і до Василя, і до батьків, але читач добре розуміє велику трагедію її душі.

Безперечно, автор засуджує «подвійний» спосіб життя людини, який призводить до безвихідних ситуацій, засуджує обман як певну міру ощасливлення людини і намагається довести, що людина не зможе зробити щасливими всіх, навіть, якщо дуже цього забажає.

Дослідники невипадково називають роман «особистісним», «доцентровим», «сконцентрованим на індивідуальних людських якостях» [3, с. 298]. Дійсно, герої Юрія Мушкетика терпляче і безупинно шукають гармонії, прагнуть душевної злагоди і тепла людських сердець, і, як справедливо зауважує М. Жулинський, «добиваються правди не лише вчинків, а передусім – правди почувань. Правди думання як першоруху діянь. Інакше не може існувати гармонія світу, коли лад людських душ нерідко порушується відчуженням» [6, с. 26-27]. При цьому важко не помітити широкий епічний простір роману «Жорстоке милосердя», масштабні соціально-історичні узагальнення. В. Дончик справедливо зауважує із цього приводу, що всупереч панівній офіціозній версії про головні джерела й витоки перемоги у війні Ю. Мушкетик «підводить читача до думки, що країну було відстояно, а потім і здобуто перемогу передовсім ціною надзвичайних страждань і жертв, що виняткову роль у тому відіграла духовна міцність людини-воїна» [3, с. 298]

Проблема людського щастя і непростих випробувань на тернистому шляху до нього розробляється автором і в низці інших творів. Чи не найпоказовішим у цьому сенсі є роман «Вернися в свій дім» (1981), суголосний із «Жорстоким милосердям» розробкою «любовного трикутника». Головний персонаж твору, Василь Терещенко, – талановитий архітектор, прозваний за свою одержимість і мрійництво, за розробку проекту сонячного будинку «Кампанеллою». Його колишній учень, Сергій Ірша, зруйнував його кохання, сім'ю, і, фактично, все життя, жорстоко віддячивши за щирість і добро.

У романі осмислюється складна і вічна проблема людського щастя, сенсу життя людини на землі: «тут гостро, тривожно і неоднозначно аналізується істинний смисл добротворення, отієї безоглядної самопожертви в ім'я добра, справедливості, краси, яка дуже часто не стільки ощасливлює людину, скільки приносить їй страждання, сумніви і розпач» [6, с. 34]. Відзначаючи ремінісцентну основу роману, пов'язану з романом М. де Сервантеса «Дон-Кіхот», улюбленою книгою дружини Василя Терещенка Ірини, дослідники вбачають успіх роману не в цьому, і навіть не в спробі піднести образ сучасника до характеру-символу: «Мова передусім про ту головну дійсність людського життя, яка зосереджена у внутрішньому світі людини, у тій заманливій для пізнання і ніколи не пізнаній вичерпно історії долі, яка відкривається художникові на сліпучо-високих миттєвостях самовираження людини. І самоутвердження. Бо цей роман – передусім історія людської долі, таланту, історія самопізнання людини в боротьбі з власною долею, з власною свідомістю. І в боротьбі суспільно напруженій, цілеспрямованій, зосередженій на творенні добра, але в особистому житті програній» [6, с. 27].

Боротьбу Василя Тищенка справді можна вважати програною, адже його зрадили і дружина, і учень, на якого він покладав великі сподівання як на людину і митця, якого підтримував і захищав, зрадило його і здоров'я, оскільки з нанесеної йому колись ножової рани розвинулася смертельна хвороба. Важко назвати Тищенка справді щасливою людиною, але навіть попри це дослідники зауважують певну парадоксальну особливість: «...сам Тищенко не без підстав вважав, що все життя чомусь запізнювався ощасливлювати себе та інших. Та кожна нова ланка його помислів і вчинків виявляє насамперед у драматичних і трагічних ситуаціях істинний смисл єдино можливого прагнення до тих форм самовираження, які інакше не можуть означуватися, як досягнення щастя, наближення до щастя» [6, с. 28].

Як бачимо, письменника цікавить сучасна людина. змушує замислюватися над тим, «чому одна жертовно закриває собою смертоносне проміння ядерного реактора, а друга обриває в душі глибинне коріння, капілярами якого струмує в серце пам'ять роду, сім'ї, совісті, рідного слова» [6, с. 34]. Письменник майстерно відтворює зміни в людській душі в умовах науково-технічного прискорення, розглядає її як носій найглибших істин, зокрема уявлень про честь, совість, добро, милосердя, співчуття і правду. Головною засадою творчості Ю. Мушкетика можна назвати тверде переконання у тому, що людина повинна знати правду про себе і про свій час: «І правду сувору, виболену, пережиту власною душею і власним серцем. Інакше, який сенс цих немилосердно важких і солодких мук пізнання істини в душі людини?» [6, с. 34].

Висновки і пропозиції. Роман Ю. Мушкетика «Жорстоке милосердя» є вдалою спробою підвести читача до осмислення філософії людського щастя. Автор майстерно втілив ідею про те, що незважаючи на сувору реальність, нещадну своєю правдивістю, людина, яка залишилася вірною своїм мріям та сподіванням, здатна вистояти і дати опір. Як бачимо, стан щастя інтерпретується у творі як відчуття гармонійної співвіднесеності з усім навколишнім світом. Письменник створив власну концепцію ціннісного виміру людини і будування щасливого буття на основі гармонійної взаємодії особистості і суспільства. Герої роману Ю. Мушкетика є носіями певного індивідуально-національного характеру, які прагнули щастя, незалежності. Філософські інтенції роману не обмежуються лише рамками розкодуваня концепту людського щастя. На наш погляд, перспективним видається визначення ролі філософського осмислення у трактуванні проблеми вибору, його значення у формуванні ідейно-емоційного впливу на читачів. Ці питання можуть стати предметом подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Давиденко О. Символічний простір повісті «Літній лебідь на зимовому березі» Ю. Мушкетика / О. Давиденко // Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. – 2012. – 20 березня. – С. 22-27.
2. Історія європейської ментальності / [за ред. П. Дінцельбахера; пер. з нім. В. Кам'янець]. – Л.: Літопис, 2004. – С. 349-373.
3. Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. [підручник] / [за ред. В.Г. Дончика]. – К.: Либідь, 1998. Кн. 2: Друга половина ХХ ст. – 456 с.
4. Малахов В. Курс лекцій. Етика / В. Малахов. – К.: Либідь, 2002. – 384 с.
5. Мушкетик Ю. Жорстоке милосердя: роман і повість / Ю. Мушкетик. – К.: Дніпро, 1975. – 448 с.
6. Мушкетик Ю. Твори в 5 т. / Ю. Мушкетик. – К.: Дніпро, 1987. – Т. 1: [передм. М. Жулинського]. – 607 с.
7. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / [за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського]. – Х.: ВД «Школа», 2006. – 1008 с.
8. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. / [В.В. Яременко, Є.В. Федоренко; ред. А.Г. Погрібний]. – К.: Дніпро, 1994. – 688 с.
9. Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Д. Чижевський. – [підготовка тексту, мовна ред. та вступ. ст. Л. Ушкалова]. – Х.: Акта, 2003. – 430 с.

Гурдуз Е.А., Богдан Е.В.
Мелитопольский государственный педагогический университет
имени Богдана Хмельницкого

ВЕКТОРЫ ОСМЫСЛЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО СЧАСТЬЯ В РОМАНЕ Ю. МУШКЕТИКА «ЖЕСТОКОЕ МИЛОСЕРДИЕ»

Аннотация
В статье рассмотрена специфика интерпретации проблемы счастья в романе Ю. Мушкетика «Жестокое милосердие». Определены психолого-философские, социально-культурологические векторы осмысления этой категории. Проанализирована оксиморонная символика названия произведения. Рассмотрены особенности правдивого и убедительного показа писателем судьбы людей на фоне исторических событий, которые происходили в Украине на протяжении XX века. Определено новаторство писателя в осмыслении вопроса украденного счастья.
Ключевые слова: счастье, герой, проблема, смысл, жизнь.

Gurduz K.O., Bohdan O.V.
Melitopol State Teachers' Training University
named after Bohdan Khmelnytskyi

VECTORS OF UNDERSTANDING OF THE PROBLEM OF HUMAN HAPPINESS IN THE NOVEL BY YU. MUSHKETYK «CRUEL MERCY»

Summary
The article discusses the specific interpretation of the problem of happiness in the novel by Yu. Mushketyk «Cruel Mercy». Psycho-philosophical, socio-cultural vectors of reflection of this category are identified. Oxymoron symbolism of the title are analyzed. The features of truthful and convincing showing by the writer of the fate of the people on the background of historical events that occurred in Ukraine throughout the twentieth century are described. The novelty of the writer's understanding of the issue of stolen happiness are identified.
Keywords: hero, happiness, character, problem, sense, life.

УДК 811.161.2'42

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ В. ВИННИЧЕНКА (НА МАТЕРІАЛІ «ЩОДЕННИКА» В. ВИННИЧЕНКА)

Домилівська Л.В., Біла А.А.
Інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена аналізу особливостей вербалізації авторських інтенцій у тексті. Дослідження унаочнює домінантну позицію мовного матеріалу в науковому пізнанні авторського тексту. На основі проведеного аналізу мовних особливостей «Щоденника» В. Винниченка визначено головні суспільно-політичні погляди митця. Групування лексем за тематичними групами та їх аналіз дозволяють окреслити специфіку вироблення норм української літературної мови на початку XX ст. У статті проаналізовано стилістичні функції різних лексичних груп, репрезентованих у «Щоденнику» В. Винниченка.
Ключові слова: мовотворчість, вербалізація, мовна особистість, текст, стилістична функція.

Постановка проблеми. Творчість В. Винниченка посутньо вплинула на розвиток суспільно-політичної думки в Україні, української літератури, а також української літературної мови. «Щоденник» В. Винниченка – джерело творчої думки, наснаги, довершеного та віртуозного таланту – створювався письменником упродовж сорока років і прикметний тим, «що це записки не тільки одного з найвидатніших майстрів української прози першої половини двадцятого сторіччя, не тільки основоположника української модерної драми, видатного публіциста й мемуариста, але й одного з найвидатніших політичних діячів українського національно-державного відродження й першого голови революційного уряду України» [17, с. 7]. «Щоденник» презентує велику кількість записів про творчі плани митця.

Концепція всебічного розвитку нації та ідея національного відродження – центральні в ідіосвіті В. Винниченка. Автор моделює власний проект буття українського народу. В основі програми визволення, запропонованої В. Винниченком у «Щоденнику», визначальними є: *процес відродження національної державності, причини-перешкоди для реалізації проекту національного визволення, механізми збереження національної ідентичності та національної свідомості.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість В. Винниченка з кінця 80-х – початку 90-х років XX ст. стала об'єктом уваги літературознавців (В. Базилевський [1], О. Галич [3], Л. Гнідан [4], В. Гуменюк [5], Т. Гундорова [6], Л. Дем'янівська [7], М. Жулинський [8], Г. Костюк [12], Л. Мороз [14], В. Панченко [15], О. Петрів [16], Т. Пушкаренко [17], Г. Сиваченко [19] та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Роль щоденникових записів для осягнення творчої спадщини В. Винниченка усвідомлюють усі науковці: «Щоденник» фігурує у зв'язку з найрізноманітнішими аспектами дослідження художнього доробку митця (з'ясування причини суперечності політичних поглядів В. Винниченка; дослідження філософського підґрунтя його романів; аналіз витоків драматичних творів письменника). «Щоденник» є прикладом багатогранної, оригінальної публіцистики, джерелом цікавих лексичних трансформацій. Аналізований текст ілюструє своєрідність використання мовних засобів для вираження позицій, поглядів, настанов автора. Проте мовознавчих праць, присвячених дослідженню «Щоденника» В. Винниченка, досі бракує.

Як зазначає Г. Костюк, «Щоденник В. Винниченка увібрав у себе елементи (щоденників) усіх ґатунків. Поряд зі щоденними записами подій з особистого і суспільного життя знаходимо на бігу схоплені характеристичні неповторні народні вислови, підслухані жаргонні фрази, багатющі діялектизми, міщанський говір (суржик). Щоденник таїть у собі силу-силенну політичних, філософських роздумів, афористичних висловів про світ... Одночасно щоденник виповнено вщерть гострими публіцистичними інвективами. І це стосується не тільки тих чи інших немилих йому сучасників, інколи навіть близьких друзів, не тільки української чи російської загальносуспільної проблематики, але й західноєвропейської» [13, с. 15].

Самобутність аналізованих записок полягає в тому, що всі вони створені в найтрагічніші роки війни і голоду, пройняті, з одного боку, сатирично-іронічним тоном, а з іншого боку, філософськими медитаціями, наповненими часом оптимістичним пафосом свободи духу, волі і надії. Всі записки В. Винниченка не «роззброюють, а мобілізують читача духово» [11, с. 202]. У центрі записок стоїть сам автор: його почуття, болі, переживання, обурення, гнів, успіхи й особисті трагедії, його спогади і плани на майбутнє. І все це зображено не вузько-особистісно, не ізольовано, а на широкому тлі української та світової історії. «Щоденник» вербалізує авторське ставлення до подій, що описуються, а отже, досліджувані тексти увиразнюють талант аналітика, синтетика, психолога і публіциста В. Винниченка.

Формулювання цілей статті. У статті представлено спробу аналізу мовних одиниць, які вербалізують суспільно-політичні погляди В. Винниченка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вживання на сторінках тогочасної української періодики різних стилістично маркованої лексики засвідчує розширення функціональних параметрів аналізованих мовних одиниць, а також новий етап у процесі жанрово-стилістичної диференціації української літературної мови. Інформаційні матеріали характеризуються точністю і стислістю викладу, що зумовлює функціонування нейтральної суспільно-політичної лексики: *парля-*

мент, парляментський, політика, політичний, демократія, патріотизм, космополітизм, лібералізм, об'єктивізм, опортунізм, ревізіонізм, націонал-соціалізм, національне відродження.

Прикметним є використання В. Винниченком суспільно-політичних термінів: *окупація, агітація, соціялістична революція, соціялістичний штандпункт, генератива, інтернаціональний, громадянство, державність, національно-український рух, шовінізм, провокація, провокатор, дискредитувати, інтернувати, дискредитація, рескрипт, більшевизм, капітал, імперіялізм, політична реакція, спекуляція, інтерпеляція*; термінів на позначення філософських понять: *атараксія, сатисфакція, екстатичність, метафізично, ортодоксальність, догмат*; термінів соціології: *індивідуалізм, колективізм, мізантроп*; музики: *гармонізація.*

Автор вживає лексеми на позначення назв політичних партій, організацій: *незалежники, консервативні групи, імперіялісти, реакціонери, чорносотенна шляхта, чорний бльок, проґресивний бльок, проґресисти, загально-універсально-національно-демократичний бльок.*

У цей час мова публіцистики збагачується лексикою, яка належить до військово-політичної сфери, що пов'язано передусім із актуальними для автора «Щоденника» суспільно-політичними подіями: Першою світовою війною, національно-визвольним рухом тощо. В аналізованих текстах помітним є широке використання назв військових професій, звань: *жовнір, січовик, отаман, відпоручник, летун, противторпедовець, офіцер-летун, контрторпедовець, рекрут, четарі, білогвардієць, білополяк, петлюрівець, директорівець, коменданти, есерівець, гренадер (офіцер добірних частин).*

Центральними у військовій хроніці В. Винниченка є ідеї національно-визвольного руху, що узгоджується із вживання метафоричних конструкцій відповідного синтаксичного оформлення.

Назви професій чи представників прошарків суспільства у текстах В. Винниченка передані по-новому, часто як прикладки: *капіталіст-лихвар, буржуазний інтелігент, банковий бухгальтер, еврейка-лютеранка, хлібороб-демократ, проте є і генерал, отаман, журналіст, керуючий армією, стражник, городовик, авіятор.*

Також використовуються назви військової техніки, інших реалій військової сфери: *батарея, гідроплян, саперський, розоруженє, протиатака, ескадра, шпиталь.* Лексеми *батарея, саперський, протиатака, ескадрон* належать і досі до активного словника літературної мови. Інші, зокрема слово *шпиталь*, активізувалися в останні десятиліття ХХ на початку ХХІ ст. Додамо, у 50-80-ті рр. домінантним є вживання лексеми *госпіталь*, яке також засвідчено у «Щоденнику В. Винниченка.

Через мову преси у 20-ті рр. ХХ ст. в літературну мову входить термінологічна, соціально-економічна і спеціальна лексика. Утворювалася вона переважно за допомогою питомо українських афіксів: *криця, емалевий, пічний, гамарня, рудня, фабрикація (у значенні «виготовлення»).* До розряду діалектної, застарілої лексики відійшли слова *гамарня, рудня.*

Наголосимо, у «Щоденнику» В. Винниченка зафіксовано складні та складноскорочені назви: *хлібопекарня, елеватор, кокс, радіоактивність, машинобудівельний, огнетривалий* (СУМ – Т. І: *вогнетривкий*), *сталетопня* (у сучасному слововживанні функціонує також варіант *сталеливарня*).

Крім того, у «Щоденнику» представлено велику кількість запозичень, зокрема з російської мови, а також деяких європейських мов: *делеґація, критицизм, дискредитувати, імперіялізм, посольство, модуляції, репрезентант, коаліція, конгрес, мілітаризм, міліярди, окупація, аґітація, деґенеративний, контрпроекти, дезорґанізованість, альтруїст, інтернаціонал, контрибуції, компаньйон, ґерманофільська, аероплян, догмат, скептицизм, індиферентизм, індивідуалізм, містицизм, резон, деґенерат, мізантроп, анґажувати, антреприза, шалнір.* Варто звернути увагу на лексему *«льокай» (застарілий варіант сучасного лакей)*, хоча В. Винниченко пропонує власне тлумачення: *«Льокай у ресторані (той, що пальта скидає) чистить черевики, обтираючи їх об штани на литках другої ноги, і потім уважно дивиться»* [2, с. 367].

Окремі слова засвоювалися з російської мови або через її посередництво: *переселенець, чиновник, самодержавний*, інші запозичувалися з польської мови: *поверхня* (польське *powierzchnia*), *місцевість* (польське *miejscowość*), *листоноша* (польське *listonosz*).

У «Щоденнику» зустрічаємо також і варваризми: *чекмінь* (верхній чоловічий одяг у кавказьких народів – суконний напівкаптан у талію із складками ззаду) [20, с. 291]; *піроґа* (індійська піроґа) – (у народів Центральної і Південної Америки та Океанії вузький довгий човен, обтягнутий корою, шкірами або видовбаний чи випалений зі стовбура дерева) [20, с. 540].

Зрідка трапляється слово *«пораженчеська»*, що утворилося під впливом російської мови. Цікавою є також лексема *«бісіклет»*, яку В. Винниченко вживає замість *«велосипед»*, з французької мови – *бісіклет (bicyclette).* Лексема *«цепелін»* у тексті використовується у значенні *аероплан*, хоча це тип дирижаблів, сконструйованих на початку ХХ ст.; *опінія* (з англ. *opinion*) – *громадська думка (застаріле).*

Характерним для мови публіцистики 20-х років ХХ ст. є активне вживання церковно-обрядової лексики. У першу чергу, це назви святих, посад, предметів церковного ужитку, християнської літератури: *вівтар, вікарій, епископ, митрополит, парох, канонік, образець, молитовник, хрестик, Бог, ангел, рай, пекло, Ісус, Марія-матір Божа.*

У публіцистичних текстах В. Винниченко досить часто використовує церковно-обрядову лексику: *попівство, релігійний, жерці, молебні, попи кадять, панікадило, розп'яття, попівські ризи («…то йде упитий дзвонами, попівськими ризами, невтомний на паради Петлюра» (іронічно))* [2, с. 367], *розпинала («…за петербурзьке розп'яття розпинала наша «більшість»)* [2, с. 354], яка є засобом мовної виразності.

Окрім цього, у текстах В. Винниченка представлено церковнослов'янізми: *путі поліції неісповідимі (іронія)* [2, с. 130]; *многая літа* (*«…співають молебня і многая літа – високій Директорії дзвони дзвонять»* (іронічно)) [2, с. 367]; *Аще возможно*

да минує мене чаша сія – чаша урядування, політики (іронічно) [2, с. 334]; біблеїзми на позначення імен та власних назв: *Христос, Генісаретське озеро* (*«…російське воїнство проходить крізь кулі й бомби ворога як Христос по водах Генісаретського озера…»* (іронічно)) [2, с. 79].

Активно входить у мову преси і лексика зі сфери освіти і науки: *книгозбірня, бурса, дописувач, школа, освіта, винахідник*. Урізноманітнення, диференціація жанрів періодики зумовили появу статей не лише політичного характеру, оглядів міжнародного життя, культурної сфери, а й постанов та розпоряджень уряду, відкритих листів, що відображено в розширенні лексики офіційно-ділового стилю: *розпорядок, указ, канцелярія, президія, президент, депеша, чолобитня*.

Вживання В. Винниченком імен відомих осіб, громадських діячів, політиків дозволяє авторові висловити суб'єктивну оцінку, критичне ставлення до зображуваного: *«…круглоголовий, апатичний Андрієвський»* [2, с. 323]; *«…мене і Чехівського треба вигнати, як собак…»* [2, с. 321]; *«…довгоногий Швець зі своїм дитячим, конячим лицем…»; «…шамотливий, з баб'ячим пом'ятим лицем, чванаючим зубом Петлюра…»* [2, с. 323]; *«Денікін галантно одійде набік і скаже: «Будь ласка, панове, ось вам ваша Україна!»* [2, с. 368].

В. Винниченко часто використовує у текстах назви країн, міст та урядів, які часто мають характер узагальнення, вживаються для іронічного ефекту, є метоніміями і в тексті стають дійовими особами, які грають у політичні ігри: *«…Директорія нещасна»; «Перемишль зголоднілий, охлялий, виснажений на консервах…»* [2, с. 175]; *«…терпець Греції тріснув…»* [2, с. 191]; *«Італія не продає своєї совісти на германських базарах...»* [2, с. 190]; *«…В Харкові газетка, в Москві газетка, в Одесі журнальчик…»* [2, с. 202]; *«…присмокталась Австрія…»* [2, с. 285]; *«…сама пані Антанта…»* [2, с. 331]; *«…сама наша цвіла Директорія з нафталіновим своїм Секретаріятом, узявшись за руки б'ють поклони перед старою грішницею-Європою»*. Назву країни *«Росія»* подано через зневажливе *«Кацапія»*: *«…люттю палає вся Кацапія…»* [1, с. 287]; *«Антанта наступила ногою на горло Німеччини й пхає їй у руку перо – підписуй!»* [2, с. 350]; *«Германія то вистрибне у воду, але вас то вже засмажить!»; «Для Англії вигідніше їсти рибку смаженою, а для Франції вареною…»* [2, с. 352].

У «Щоденнику» автор системно вживає лексику офіційно-ділового стилю, адже досліджувані тексти В. Винниченка стосуються важливих дипломатичних перемовин, договорів, відносин між державами у післявоєнний період та домовленостей між урядами в Україні у революційний період: *контрибуції, уряд, делегація, контрпроєкти, посольство, парляментаризм, декляровано, економічний союз, міністер закордонних справ, військово-полевий суд, внутрішня політика, інтерпеляція*.

Проведений аналіз фактологічного матеріалу засвідчує також вживання автором просторіч, розмовної лексики: *фицнеться, фицатися, хапнути, зашамотіти (зашамотілися городські думи), жижа (народ – величезна жижа), козирнути, рипатися (сиди тихо, не рипайся), бабрається, огризалась, кацап чвакає, дядюшківська, зачучверена, висолоплять, трясця (а щастя, як трясця, – кого схоче, того й нападе)*.

Висновки з даного дослідження і перспективи. «Щоденник» В. Винниченка є прикладом оригінальної, неординарної, цікавої, часом провокативної і неоднозначної публіцистики. Це синтез критично-аналітичного мислення, політичного хисту, художнього смаку, втілення, вираження і водночас відстоювання громадянської позиції, глибоких моральних засад, непорушних принципів. Кожна проаналізована лексема записок письменника є складовою надзвичайно багатої канви цілісного тексту.

Дослідження мовних засобів, репрезентованих у «Щоденнику» В. Винниченка, дозволяє виявити інтенції автора. Спектр аналізованих одиниць свідчить про домінантні особливості мовотворчості В. Винниченка. Автор уводить у текст доволі контрастні за стилістичним забарвленням лексеми, за допомогою чого досягає ефекту іронічності, саркастичності тощо.

У цілому функціонування аналізованих мовних засобів у «Щоденнику» В. Винниченка узгоджується з особливостями розвитку української літературної мови XX ст., зокрема, із виробленням літературної норми та термінології, а також із процесом жанрово-стильової диференціації української літературної мови.

Список літератури:

1. Базилевський В. Парадоксальний Винниченко / В. Базилевський // Літературна Україна. – 2005. – № 35, 8 вересня. – С. 7.
2. Винниченко В. Щоденник / В. Винниченко; Ред., вступ. ст. і примітки Г. Костюка. – Т. 1. – Едмонтон; Нью-Йорк, 1980. – 483 с.
3. Галич О. Найінтимніші записи своїх думок: жанрові особливості щоденника В. Винниченка / О. Галич // Наукові записки. – Вип. 62. – Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – С. 42-49. (Серія: Філологічні науки (літературознавство, мовознавство).
4. Гнідан О. Володимир Винниченко: Життя, діяльність, творчість: [навч. посібник для студ.-філологів] / О. Д. Гнідан, Л. С. Дем'янівська. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 256 с.
5. Гуменюк В. П'єса В. Винниченка «Закон» / В. Гуменюк // Дивослово. – 2002. – № 4. – С. 6-8.
6. Гундорова Т. Модернізм як еротика нового (В. Винниченко і С. Пшибишевський) / Т. Гундорова // Слово і час. – 2000. – № 7. – С. 17-25.
7. Дем'янівська Л. Складний дитячий світ. Проза про дітей В. Винниченка / Л. Дем'янівська // Література. Діти. Час. – К., 1989. – С. 52-55.
8. Жулинський М. Художник, распятый на кресте политики: судьба Владимира Винниченко / М. Жулинский // Дружба народов. – 1989. – № 12. – С. 147-160.
9. Колесник Г. Публіцистичний стиль / Г. Колесник // Стиль і час. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 92-101

10. Колесник Г. Стилістичне функціонування фразеологічних одиниць в художньо-белетристичному та публіцистичному стилях / Г. Колесник // Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 89-126.
11. Костюк Г. Винниченко / Г. Костюк // Щоденник. – Т. 1 (1911-1920) / Ред., вступ. ст. і примітки Г. Костюка. – Нью-Йорк: Едмонтон; 1980. – С. 7-9.
12. Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба: Дослідження, критика, полеміка / Г. Костюк. – Нью-Йорк: УВАН, 1980.
13. Костюк Г. Світ Винниченкових образів та ідей / Г. Костюк // Слово і час. – № 7. – С. 14-26.
14. Мороз Л. Вогонь душі і дим від ілюзій / Л. Мороз // Наукові записки. – Вип. 62. – Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – С. 11-17.
15. Панченко В. Володимир Винниченко. Парадокси долі і творчості: Книга розвідок та мандрівок / В. Панченко. – К.: Твім інтер, 2004.
16. Петрів О. Екзистенціальні ідеї Володимира Винниченка у контексті української та європейської філософської традиції / Оксана Петрів // Українська філософсько-літературна традиція: екзистенціальні проблеми / В. Скотний, Л. Гамаль, Т. Білан та ін. – Дрогобич: Вимір, 2008. – С. 123-165.
17. Пушкаренко Т. Текст і автор (Записки кирпатого Мефістофеля та Щоденник В. Винниченка) / Т. Пушкаренко // Слово і час. – 2000. – № 9. – С. 26-31.
18. Сагач Г. Експресивне словотворення у публіцистиці / Г. Сагач // Культура слова. – 1978. – Вип. 15. – С. 42-46.
19. Сиваченко Г. Винниченкові щоденники (1926-1951) чесність із світом і самим собою / Г. Сиваченко // Слово і час. – 2000. – № 7. – С. 80-88.
20. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh

Домиловская Л.В., Била А.А.
Институт филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ОСОБЕННОСТИ ВЕРБАЛИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ В. ВИННИЧЕНКО (НА МАТЕРИАЛЕ «ДНЕВНИКА» В. ВИННИЧЕНКО)

Аннотация
Статья посвящена анализу особенностей вербализации авторских интенций в тексте. Исследование наглядно показывает доминантную позицию языкового материала в научном познании авторского текста. На основе проведенного анализа языковых особенностей «Дневника» В. Винниченко определены главные общественно-политические взгляды писателя. Группирование лексем по тематическим группам и их анализ дают полное представление о специфике выработки норм украинского литературного языка начала XX в. В статье проанализированы стилистические функции различных лексических групп, представленных в «Дневнике» В. Винниченко.
Ключевые слова: языкотворчество, вербализация, языковая личность, текст, стилистическая функция.

Domylivska L.V., Bila A.A.
Institute of Linguistics,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

FEATURES OF VERBALIZATION OF V. VYNNYCHENKO' SOCIAL AND POLITICAL VIEWS (BASED ON V. VYNNYCHENKO' «DIARY»)

Summary
The article deals with the analysis of peculiarities of verbalization of the author's intentions in the text. The study exemplifies the dominant position of linguistic material in scientific knowledge of author's text. This article provides an analysis of the linguistic features of the «Diary» by V. Vynnychenko. which gives an opportunity to identify the major social and political views of the artist. The grouping of lexemes which is based on the thematic principle and their analysis gives a full understanding of the specifics of rule-making process of Ukrainian language at the beginning of XX th. The article analyzes stylistic functions of various lexical groups, represented in the «Diary» by V. Vynnychenko.
Keywords: linguistic creativity, verbalization, linguistic identity, text, stylistic function.

УДК 81-139

ФРАЗЕОЛОГІЗМ ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕНТАЛЬНОГО ОБРАЗУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ Р. РОЛЛАНА «COLAS BREUGNON»)

Дуброва С.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Досліджено фразеологічні одиниці як засіб створення національного ментального образу головного героя повісті Р. Роллана «Colas Breugnon». Розглянуто їх класифікацію (фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, фразеологічні вирази). Визначено, що вони є невичерпними мовними джерелами, які надають глибинності, лексичної й синтаксичної витонченості та довершеності художньому твору.
Ключові слова: національно ментальний образ, фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, фразеологічні вирази.

Постановка проблеми. Фразеологія виступає одним із важливих джерел пізнання народу, адже кожна доба творила свої стійкі словосполуки, кожна видатна подія знаходила своє відображення у фразеології народу. Фразеологічний склад кожної мови – фрагмент концептуальної картини світу, у якій представлені риси національного менталітету, характер соціального, політичного, історичного розвитку народу [1, с. 3].

Через призму письменницького світобачення фразеологізми виступають як образотворчі чинники авторської оповіді. Завдяки ним читачеві більш тонко розкривається внутрішній світ, світогляд, думки, мрії, переживання і настрої персонажів та передається ставлення до зображуваних подій, акцентується смислова та стильова позиції мовних засобів тощо. Фразеологізми є одним з невичерпних джерел посилення експресивності, поглиблення логізації викладу. Тому вони набувають особливої естетичної значущості і є органічними елементи мови художнього твору.

Повість Р. Роллана «Colas Breugnon» відзначена багатством мови, її образністю та виразністю, вона наповнена прислів'ями та приказками, що надають твору смислової глибини та повноти. Повість написана розмовною мовою, мовою народу, яка дозволила передати основні риси національного менталітету французького народу. Завдяки використанню автором фразеологізмів мова твору набула неповторності, якщо позбавити її цих засобів, вона втратить смак, колір і принадність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості фразеологізмів, як виражальних засобів мови є предметом дослідження М. Бабкіна, А. Васіної, І. Голуб, О. Єфимова, Л. Скрипник, Н. Тимощук, Т. Хомич та ін.

Мета статті – полягає у дослідженні фразеологічних одиниць створення національного ментального образу головного героя повісті Р. Роллана «Colas Breugnon».

Виклад основного матеріалу. Художні тексти вирізняються особливо широким добором і характером використання мовних засобів, які підпорядковуються основним естетичним, комунікативним, впливовим завданням цих текстів – образно, емоційно, оцінно відтворювати об'єктивну дійсність через художні образи за допомогою мови. Серед зображально-виражальних засобів таку функцію виконують фразеологізми [4, с. 107].

Фразеологізм – семантично пов'язане сполучення слів, яке, на відміну від подібних до нього за формою синтаксичних структур (висловів або речень), не виникає у процесі мовлення відповідно до загальних граматичних і значеннєвих закономірностей поєднання лексем, а відтворюється у вигляді усталеної, неподільної, цілісної конструкції [6, с. 557]. Фразеологізми, з одного боку, мають ознаки, спільні з словами, словосполученнями і реченнями, а з другого – відрізняються від них. Як і слова, фразеологізми: не утворюються щоразу, а відтворюються як готові, наявні у мові одиниці з певним значенням; відзначаються стійкістю складу і сталістю структури; часто позначають одне поняття і вступають у синонімічні зв'язки з словами; виконують ту ж функцію, що й слова. На відміну від слів, фразеологізми: складаються із самостійних одиниць мови – слів, які найчастіше функціонують окремо та мають відповідні форми; відрізняються більшою точністю значення, яке частіше, ніж у словах, супроводжується образною характеристикою [3].

Фразеологією називають також сукупність властивих мові усталених зворотів і висловів. У сталих виразах кожної мови багато чого приховано, вони говорять і про сам народ, і про його бачення світу, образні мотивації, менталітет. Фразеологія кожної мови – це скарбниця народу, надбання його мудрості й культури, що містить багатющий матеріал про його історію, боротьбу з гнобителями й нападниками, про звичаї, ідеали, мрії та сподівання [5].

Як вище зазначалося, одиницею фразеологічної системи є фразеологізм (лексико-граматична єдність двох і більше граматично оформлених компонентів). Особливості фразеологізму:

– лексичне значення виражається сполученням кількох слів, значення фразеологізму єдине;
– постійне відтворювання одного й того самого компонентного складу;
– характеризується стійкістю граматичних категорій;
– слова у складі фразеологізмів часто мають переносне значення;
– контекстуальна зумовленість вживання.

Фразеологізми – невід'ємна частина художнього стилю мови. Фразеологічний матеріал у мові художнього твору зазнає значних змін і в граматично-формальному, і в змістовому плані. Такі зміни фразеологічних одиниць та пристосування їх до умов конкретних текстів – один із показників індивідуальної творчої манери письменника [1, с. 3]. Оскільки мова письменника має у своїй основі загальнонародну основу та є його індивідуальним різновидом. Якщо для характеристики фразеології загальнонародної мови являється важливим максимальний і точний опис фразеологічних одиниць, то для характеристики фразеологізмів у художньому тексті найбільш важливим є те, що саме письменник обирає і як він використовує цей матеріал. Своєрідність індивідуально-авторського вживання письменником фразеологізмів як одного з найважливіших художньо-образотворчих засобів полягає у відборі фразеологічних одиниць з загальнонародного фонду, у їх модифікації, а також у своєрідному включенні в контекст [7]. Отже, фразеологізми – є невичерпними мовними джерелами, які надають глибинності, лексичної й синтаксичної витонченості, довершеності художньому твору, передаючи найтонші відтінки думок та почуттів головних героїв, надаючи твору виразності та національного колориту.

Зазначаємо, що фразеологізми мають свою класифікацію. Найвідоміша – за ступенем злютованості їх компонентів:

– фразеологічні зрощення (семантично неподільні фразеологічні одиниці, значення невмотиване, тобто не випливає із значень компонентів) [2, с. 244]. Наприклад:

...qui voient tout, qui savent tout, qui mettent leur nez partout... [8, с. 29] – ...яка все бачить, все знає, всюди суне ніс... – «цікавитися тим, що тебе не стосується»;

Je mets ma main au feu que dans quatre cents ans nos arrière-petits-neveux seront aussi enragés à se carder le poil et se manger le nez [8, с. 13]. – Даю руку на відсіч, що через чотириста років наші правнуки будуть з таким же завзяттям дерти один з одного шкуру і гризти один одному носи. – «клястись своїм життям, здоров'ям».

– фразеологічні єдності (тематично неподільні одиниці, цілісне значення яких умотивоване значенням їх компонентів) [2, с. 245]. Єдності не мають такого міцного сполучення, як зрощення. Значення фразеологічної єдності виникає внаслідок узагальненого переносного значення вільного словосполучення. Це результат образного метафоричного переосмислення словосполучення. Наприклад:

...à boire dans mon cœur une lampée de vieux souvenirs [8, с. 3]. – ...пити у себе в серці повною чашею старі спогади. – «згадувати»;

...à remâcher le soir le manger de ma journée [8, с. 4]. – ...пережовувати ввечері денний корм. – «обдумувати все, що трапилось за день».

– фразеологічні сполучення (звороти, в яких самостійне значення кожного слова є абсолютно чітким, але один із компонентів має зв'язне значення) [2, с. 246]. Одне слово у фразеологічному сполученні є стрижневим й не може бути замінене іншим, а ті слова, що його характеризують, допускають взаємну заміну чи підстановку. Наприклад:

Il me reste le meilleur, je le garde pour la bonne bouche, il me reste mon métier [8, с. 12]. – Залишається найкраще, я його припас на закуску, залишається моє ремесло. – «притримати наостанок».

Et puis, il me fallait me dégourdir les jambes [8, с. 39]. – І потім необхідно було розім'яти ноги. – «прогулятися, пройтися».

– фразеологічні вирази (стійкі за складом і вживанням семантично подільні звороти, які складаються повністю зі слів із вільним значенням) [2, с. 246]. До них відносяться прислів'я, приказки, афоризми відомих людей. Вони всебічно й багатогранно відтворюють різноманітні сфери життя народу: возвеличують духовні цінності, висловлюють співчуття, поради, вчать, наставляють і виховують людей.

Велику цінність становлять прислів'я та приказки, тому деякі дослідники вважають, що вони не тільки матеріал фразеології, а й ставлять їх на перше місце серед інших фразеологічних одиниць і зворотів. Адже, це короткі влучні вислови, що у художній формі типізують різні явища життя.

Прислів'я та приказки супроводжують людину впродовж усього життя та слугують виявом етнопсихологічних особливостей народу, його духовності, світогляду, способу мислення, ціннісних орієнтацій, історико-культурного та господарського досвіду. У них віддзеркалюються спостережливість, допитливість, дотепність і творча сила народу, зафіксована мовними засобами у вигляді лаконічних настанов як представлено у повісті Р. Роллана «Colas Breugnon»:

...c'est plus prudent d'être bien que d'être mal avec les méchants [8, с. 29]. – ...зі злими краще жити в злагоді, ніж з ними заводити ворожнечу;

Chaque chose en sa place... [8, с. 50] – Кожній речі своє місце...;

Plus on est de fous, plus on rit et plus on rit, plus on est sage [8, с. 51]. – Чим більше збереться дурнів, тим смішніше; а чим більше сміху, тим більше мудрості;

Le mal s'en va-t-à pied, mais il vient à cheval [8, с. 124]. – Відходить лихо пішки, а приїздить верхи;

Особливо велику частину становлять ті прислів'я та приказки, в яких йдеться про особливості людського характеру. Знайомлячи читача на початку повісті з членами своєї родини, Брюньйон називає свою дружину «Marie-manque-de-grace» – тобто Марія неблагодатна, оскільки вона весь час бурчить, вважаючи, що він нічого доброго не робить. Хоча Кола переконаний, що з жінкою сваритися немає сенсу, оскільки, де завелася жінка, там не буває тихо – Où femme il y a, silence n'y a [9, с. 16]. Розповідаючи про своїх дітей, Кола зауважує, що вони зовсім на нього не схожі, окрім дочки Мартіни, яка така ж працелюбна, як він сам, а праця, як відомо – це не лише боротьба, а й задоволення, справедливо зазначає він: ...la peine c'est de la lutte, la lutte c'est du plaisir [9, с. 17].

Розповідаючи про самого себе та про історичні умови, в яких вони живуть, Брюньйон говорить: ...немає сумних часів – бувають лише сумні люди – ...il n'y a pas de triste époque, il n'y a que de tristes gens [9, с. 19].

У певні моменти свого життя, Кола виступає сильним і відважним вожаком народних мас. Рі-

шучі дії героя підкріплюються мудрістю народних висловів. Автор використав з цією метою справжні французькі прислів'я, інколи стилізуючи і перефразовуючи їх. Прислів'я та приказки вживаються головним героєм у найрізноманітніших життєвих ситуаціях – так, закликаючи жителів міста Кламсі до опору безпорядкам і проявам мародерства, Кола переконує їх, що:

Хто за власну шкуру не хоче боротися, може залишитися без неї... – Il n'a droit à sa peau, qui ne la défend... [9, с. 137];

Сто малих – це один великий... – Cent petits font un grand... [9, с. 146];

Ми й не таких їли... – Nous en avons mangé bien d'autre... [9, с. 185].

Прагнучи наголосити на непорядності панівної верхівки французького суспільства, він зауважує:

Честь – це ласощі багатіїв... – L'honneur est une denrée de luxe pour les riches... [9, с. 146];

У ляшці сплавника більше честі, ніж у дворянському серці... – Il y a plus d'honneur dans la cuisse d'un flotteur que dans le coeur d'un genpillehomme... [9, с. 147];

...чим менше людина має, тим вона багатша. – l'on est plus riche, plus on est dépourvu [9, с. 190].

Щоб підкреслити кмітливість жителів Кламсі, Брюньйон вживає у своєму мовленні прислів'я: добре пообіцяти те, чого не маєш, що лише має бути – Fait bon promettre ce qu'on n'a, ce qu'on aura [9, с. 38]. Так зробили кламсійці, коли домовлялися з завойовниками свого міста про звільнення. Вони пообіцяли віддати їм половину майбутнього урожаю винограду, хоча достеменно ніхто не знав вродить виноград чи ні.

Підкреслюючи необхідність взаємодопомоги та підтримки один одному у час лихоліття, Кола говорить, що найкращий спосіб стерегти свої домівки – це захищати чужі – ...la meilleure façon de garder sa maison, c'est de défendre celle des autres [9, с. 137].

Велике значення має для Кола почуття впевненості у своїх силах, якого він ніколи не втрачає сам і прагне прищепити іншим. Так, щоб підкреслити значення колективу у вирішенні спірних питань, він говорить: Cent petits font un grand [9, с. 146] – (сто малих – це один великий), тобто якою б маленькою не здавалася людина, коли їх багато – це сила, здатна подолати будь-які труднощі.

Висміюючи зверхність панівного класу у ставленні до бідноти, а також їх прибічників, Брюньйон зазначає: людина високого походження захоплюється лише високим – un grand seigneur n'admire rien qui ne soit grand [9, с. 101] та без пана розкусиш Жана – en absence du seigneur, se connaot le serviteur [9, с. 52]. Цим висловом він хоче підкреслити, що інколи панські прихвосні гірші за самого пана.

Прагнучи довести городянам, що людина повинна бути терплячою, витриманою, Брюньйон відзначає:

...терпи, терпи, ковадло, бий, коли станеш молотом – ...souffre, souffre, enclumeau. Souffre, tant qu'es enclumeau. Frappe, quand tu seras marteau [9, с. 100];

Все добре так, як воно є. – Tout est bien comme il est [9, с. 90];

Мудрий обирає золоту середину. – Entre les deux s'assied le sage [9, с. 53];

Що зроблене, те зроблене – Ce qui est fait est fait [9, с. 134];

Вище голови, добродію, не підскочиш. – Il ne faut pas, monsieur, péter plus haut que son cul [9, с. 100].

Викриваючи егоїзм людини у ставленні до своїх ближніх, він заявляє: я волію одну виноградину, хоч би й зелену, для себе, ніж дві фіги для тебе – ...j'aime mieux un raisin, voire vert, pour moi que deux figues pour toi [9, с. 21] та моя шкіра мені ближча, ніж моя сорочка – ...ma chair m'est plus près que ma chemise [9, с. 114] або ще краще – друже, в чужім оці сучок бачиш, у своїм і колоди не помічаєш – Compère, «oeil un autre voit, et non soi» [9, с. 48] та: той за дядька мені править, хто голодним не зоставить – Celui est bien mon oncle qui le ventre me comble [9, с. 27].

У творі є також прислів'я, які викривають негативні риси людини:

Хто вродився причинним, той ніколи не вилікується. – Qui fol naquit jamais ne guérit [9, с. 85];

Дурна макітра – не лисіє й не сивіє. – Tête de fou, tu le sais, ne blanchit [9, с. 86].

На нашу думку, вони використані з метою не лише викриття негативних рис, а й для спонукання особистості до позбавлення цих рис.

Найбільшою ж популярністю користуються ті прислів'я, в яких наявні дотеп, іронія, сарказм. У народному гуморі виявляється та величезна і свіжа, невичерпна сила, яка дає право дивитися і на дрібне і на велике певною мірою згори вниз, пом'якшувати ненависть презирством, захоплення – іронією, горе – надією.

Саме тому фразеологізми – це майже завжди яскраві, образні вирази, які є важливими експресивними засобами мови. Вони дозволили яскраво передати, але без пафосу та перебільшень, образ персонажу Кола, такі як: кмітливість, розум, доброту, уміння посміятися над самим собою, винахідливість, толерантність у ставленні до представників інших націй та народностей, вміння добре робити свою справу, самокритичність і впевненість у своїх силах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, через фразеологізми автору вдалося яскраво передати образ головного героя повісті «Colas Breugnon», який є уособленням істинного представника французького народу, який ввібрав у себе найкращі риси як древніх галлів, так і різних верств народу, якому притаманний менталітет справжнього француза. Вони надають мові твору яскравих рис національного характеру та неповторного колориту.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні зображувально-виражальних засобів мови у художніх творах англійських письменників.

Список літератури:

1. Здіховська Т.В. Фразеологія української прози першої половини хх століття (на матеріалі творів У. Самчука та Б. Лепкого): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня філ. пед. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т.В. Здіховська. – Луцьк, 2010. – 23 с.
2. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: [підручник] / Микола Петрович Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 368 с.
3. Мушинська М. Вживання фразеологізмів у мові періодичних видань [Електронний ресурс] / М. Мушинська. – Режим доступу: http://knowledge.allbest.ru/languages/3c0a65635b2ad79a4c43b89421216d27_0.html
4. Пономаренко А.Ю. Фразеологічні одиниці з демінутивним та аугментативним компонентом у сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Пономаренко Аліна Юріївна. – Ніжин, 2003. – 240 с.
5. Солонинка Н. Фразеологія – душа мови [Електронний ресурс] / Н. Солонинка. – Режим доступу: http://solonynkanatalja.blogspot.com/2015/02/blog-post.html
6. Телия В.Н. Фразеологизм / В.Н. Телия // Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – Ин-т языкознания АН СССР. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 557-558.
7. Шепель Ю.А., Горгуль О.О. види і функції фразеологічних одиниць та їх трансформаційних модифікацій у творі «Злочин і кара» [Електронний ресурс] / Ю.А. Шепель, О.О. Горгуль. Режим доступу: http://lingvodnu.com.ua/arxiv-nomeriv/lingvistika-lingvokulturologiya-tom-7-2014
8. Rolland R. Colas Breugnon / R. Rolland. – Ebooks libres et gratuits, 2008. – 250 p.
9. Rolland R. Colas Breugnon / R. Rolland. – Kiev: Dnipro, 1980. – 207 p.

Дуброва С.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ФРАЗЕОЛОГИЗМ КАК СРЕДСТВО СОЗДАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО МЕНТАЛЬНОГО ОБРАЗА (НА МАТЕРИАЛЕ ПОВЕСТИ Р. РОЛЛАНА «COLAS BREUGNON»)

Аннотация
Исследованы фразеологические единицы как средство создания национального ментального образа главного героя повести Р. Роллана «Colas Breugnon». Рассмотрена их классификацию (фразеологические сращения, фразеологические единства, фразеологические сочетания, фразеологические выражения). Определено, что они являются неисчерпаемыми языковыми источниками, которые предают глубины, лексической и синтаксической утонченности и совершенства художественному произведению.
Ключевые слова: национально ментальный образ, фразеологические сращения, фразеологические единства, фразеологические сочетания, фразеологические выражения.

Dubrova S.V.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

PHRASEOLOGICAL UNIT AS A MEANS OF NATIONAL MENTAL CHARACTER CREATION (BASED ON R. ROLLAND'S NOVEL «COLAS BREUGNON»)

Summary
The article describes the phraseological units as a means of national mental character creation of the protagonist of Rolland's novel «Colas Breugnon». The classification of the phraseological units is described: phraseological fusion, phraseological unity, phraseological combinations and phraseological expressions. It is determined that they are inexhaustible linguistic sources that give depth, lexical and syntactic sophistication and perfection to the work of art.
Keywords: national mental character, phraseological fusion, phraseological unity, phraseological combinations, phraseological expressions.

УДК 372.8:811.111]:159.962.7

ТЕХНОЛОГІЯ НАВІЮВАННЯ (SUGGESTOPEDIA) У СИСТЕМІ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Козаченко І.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті теоретично досліджено сутність поняття «технологія навіювання», охарактеризовано особливості її застосування у процесі вивчення іноземних мов. Виявлено найбільш ефективні чинники впровадження даної технології в навчальний процес вищих навчальних закладів України. З'ясовано, що основні положення сугестивної технології у досвіді методики викладання іноземних мов у Великій Британії, що базуються на усній мовленнєвій комунікації, використанні мимовільної пам'яті, введенні навчального матеріалу на основі дискусій, застосуванні мовленнєвого матеріалу на основі гри, можуть бути застосовані у вищих навчальних закладах України.
Ключові слова: інноваційна технологія, англійська мова, мовленнєва комунікація, технологія навіювання, викладання.

Постановка проблеми. В умовах сучасної вищої освіти ефективне вивчення іноземних мов вимагає від викладачів досконалого володіння іноземними мовами, а також уміти правильно і професійно організовувати співпрацю студента та викладача при вивченні іноземної мови. Важливе значення полягає в умінні педагога організувати вивчення іншомовної діяльності студентів. Основною метою політики нашої держави є також розвиток особистості та сприяти творчій самореалізації кожної людини. Важливим етапом у процесі реалізації навчання є розробка і впровадження інноваційних педагогічних технологій у навчальний процес. Дані технології мають сприяти розвитку кожної особистості, розкривати їх індивідуальні особистості та відповідати потребам їх розвитку. Специфіка вивчення іноземних мов полягає у тому, що викладач має навчитися сформувати у студента новий стереотип іншомовного спілкування. Для вдосконалення процесу навчання іноземних мов впроваджують безліч інноваційних технологій. Однією з малопоширених технологій, є сугестивна технологія або технологія навіювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання дослідження сугестивної технології або технології навіювання зверталося велика кількість вітчизняних і зарубіжних науковців. Наприклад, вивченням психології навчання іноземних мов займалася І. Зимня. В. Хілпатрик проводив вдосконалення технології проектного навчання. Значний внесок щодо розробки та дослідження сугестивної технології Л. Лозанов. Дослідник розробив сугестивну систему в системі вивчення іноземної мови. Дослідженням сугестопедії також займалися Б. Паригіна та Д. Узнадзе. В. Карташова, В. Кузавльов, І. Москальова та Е. Пасов займалися дослідженням сучасних педагогічних технологій у вивченні іноземних мов. О. Трубіцин спрямовував свої дослідження на основі проблеми підготовки студентів (майбутніх вчителів) до рефлексивного навчання.

Виведення раніше невирішених питань. Саме сугестивна технологія сприяє доступнішому та цікавішому вивченню іноземних мов. Адже дана педагогічна технологія на даний момент не достатньо досліджена. У зв'язку з цим, мало сучасних викладачів іноземних мов ознайомлені з нею, а також ті, що ознайомлені, мало застосовують правильно її при навчанні іноземних мов.

Мета статті. Метою статті є теоретично дослідити сутність технології навіювання, охарактеризувати особливості її застосування у процесі вивчення іноземних мов та виявити найбільш ефективні чинники її впровадження в навчальний процес вищих навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. Вимога щодо володіння іноземними мовами постала вже давно, а от питання стосовно правильності її викладання залишається актуальною і сьогодні. Існує велика кількість інноваційних технологій, що існують і застосовуються у навчальному процесі вже давно. З кожним роком ми можемо спостерігати за виникненням нових педагогічних технологій, що постійно впроваджуються в навчальний процес вищих навчальних закладах. Кожна інноваційна технологія вдосконалюється і використовується при вивченні іноземних мов. З кожним роком відповідно змінюються потреби суспільства, тому також в свою чергу змінюються вимоги щодо викладання іноземних мов [4, с. 164].

Згідно Болонської декларації, сучасна освіта має сприяти розширенню мобільності та забезпечувати працевлаштування випускників вищих навчальних закладів. Сучасний випускник повинен не тільки теоретично володіти інформацією щодо основ викладання, а також повинен практично вміти застосувати під час проведення занять. Саме завдяки інноваційним технологіям, майбутній вчитель має змогу усвідомити переваги викладання, удосконалювати власну культуру спілкування, а також соціальну поведінку у процесі роботи.

Успішне вивчення іноземної мови залежить від правильності обраної технології. У процесі вивчення англійської мови, у сучасній методиці навчання ставляться такі основні цілі: практична, виховна, освітня і розвиваюча. Кожна ціль включає в себе певні особливості та характерні якості щодо вивчення іноземної мови. Практична ціль є основною, адже в її основу покладено іншомовне спілкування з носіями мови. Живе спілкування з іншомовними представниками з інших країн допомагає подолати психологічний бар'єр особи, що вивчає іноземні мови.

Методика викладання іноземних мов – це наука, яка постійно перебуває у пошуку новітніх

методів, підходів та технологій у процесі вивчення іноземних мов. Тому з кожним роком створюються та видаються нові додаткові матеріали, підручники, розробляються нові методики викладання.

Пошуки оптимальних шляхів щодо вдосконалення системи сучасної освіти ще у сімдесятих роках спричинило появу сугестивної технології. Дана технологія має також назву «технологія навіювання» – «suggestopedia».

Suggestopedia є технологією навчання, заснованою на сучасному розумінні того, як працює людський мозок і як потрібно найбільш ефективно вчитися. Термін «suggestopedia» походить від навіювання в педагогіці, часто використовуваний для позначення аналогічних підходів у навчанні [3, с. 536].

Деякі з ключових елементів технології навіювання включають у себе багате сенсорне середовище навчання *(картинки, колір, музика і т.д.)*, позитивне математичне очікування успіху і використання різноманітного спектру методів: *театралізованих текстів, активну участь у піснях та іграх тощо.*

Розглянувши головні положення сугестивної технології у досвіді методики викладання іноземних мов у Великій Британії, можна зробити висновок, що дані положення на таких основних пунктах:

1) створенні сприятливих умов для оволодіння студентами усним мовленням, шляхом усунення багатьох психологічних бар'єрів, що виникають в ситуаціях навчання;

2) зосередженні більшої уваги на зв'язок навчального процесу з особистими інтересами та мотивами студентів;

3) встановленні і підтримці довірливих стосунків між викладачем та студентом, які сприяють успішній мовленнєвій взаємодії;

4) проходженні навчання у двох планах – свідомому та підсвідомому, в яких діють обидві півкулі головного мозку, а це дає оптимальний результат;

5) мовленнєвому матеріалі, який засвоюється в атмосфері гри, перевтілення, з використанням мови та рухів, а також драматизації творів мистецтва, що допомагає переключити увагу студентів із форми на сам процес спілкування;

6) введенні навчального матеріалу на основі значних за обсягом дискусій, що супроводжується перекладом на рідну мову студентів, а також коментарем лексичного та граматичного характеру (двічі); перше представлення у виконанні викладача з музичним супроводом (рецептивна фаза, під час якої функціонують ліва та права півкулі мозку), та друге пред'явлення дискусії викладачем у нормальному темпі, коли студенти знаходяться в «концертному стані» – у стані релаксації і слухають викладача з заплющеними очима, сидячи так, як їм зручно;

7) активізації матеріалу, який проходить за допомогою драматизації, ігор, пісень, вправ на запитання-відповіді; при цьому студенти виконують різні ролі, широко використовують невербальні засоби комунікації;

8) усній мовленнєвій комунікації та вокабулярі, проте студенти дискутують і пишуть твори на різні теми;

9) використанні резервів мимовільної пам'яті. За один місяць досягається засвоєння на розмовному рівні близько 2000 слів [2, с. 34].

Зазначаємо, що використання даних положень у системі освіти та методиці викладання іноземних мов у Великій Британії було б доречно використовувати у вищих навчальних закладах України.

Термін «suggestion» походить від латинського *suggestio-gestus*, що означає жест. Ю. Шерковін уважає, що навіювання – це основний спосіб організації думки громадян та маніпулювання свідомістю, пряме вторгнення в психічне життя людей. При цьому інформаційний вплив организовується так, щоб думка, уявлення, образ безпосередньо входили у сферу свідомості й закріплювалися в ній як щось дане, безперечне та вже доведене. Це стає можливим у процес створення пасивності сприйняття, що так властиво релігійним виданням, через розсіювання уваги великою кількістю інформації, активну форму її піднесення, штучне перебільшення престижу джерел [6, с. 393].

Навіюваність (сугестивність) можна визначити як схильність до підкорення і вміння змінювати поведінку не на підставі розумних, відповідних аргументів або мотивів, а зосереджуючи увагу лише на конкретну вимогу або пропозицію зі сторони іншої особи. У даній ситуації сам суб'єкт, підданий цьому впливу, не розуміє, що саме це за підкорення і продовжує вважати свої дії наслідком власної ініціативи чи самостійного вибору.

Використовують різні класифікації сугестії: зовнішня (гетеросугестія) й самонавіювання (аутосугестія); навіювання пряме чи відкрите, опосередковане чи закрите; навіювання контактне й дистантне тощо. У стані зміненої свідомості в самостійні підгрупи виокремлюють аутотренінг і гетеротренінг, аутогіпноз і гетерогіпноз.

Психологи стверджують, що навіюваність залежить від низки чинників, до яких належать: невпевненість, боязкість, низька самооцінка, вразливість, слабкість логічною аналізу.

Прагнення навчитися впливати на людину безпосередньо, через її підсвідомість спостерігається в розробленні найрізноманітніших методів, починаючи від шаманства й закінчуючи сучасними витонченими інформаційними технологіями. До інформаційних технологій можна віднести інформаційно-психологічні впливи прихованого типу. Їх реалізація відбувається шляхом застосування прихованих технологій із психологічними особливостями, що полягає у впливі суб'єкта на усвідомлення мети або факту самого впливу. Даних властивостей можна досягти попереднім уведенням суб'єкта впливу у відповідний стан або шляхом упровадження інформації способом маніпулятивної інформації на основі сповіщень, що відволікають особистість прямо в підсвідомість [7, с. 45].

На сьогоднішній час розробляються нові технології, що представляють невідому раніше інформацію, в основі якої покладено наукові дані про нейрофізіологічні механізми роботи мозку, фактів експериментальної психології.

В основі сугестії або навіювання лежить процес впливу на психіку людини, що включає в себе зниження свідомості й критичності у процесі сприйняття навіяного змісту, який не вимагає детального особистого аналізу та оцінки спонукань до психічних дій. В основі навіювання також лежить вплив на відчуття людини, а через них – на її волю та розум.

Якщо гіпнотизер вводить людину в гіпнотичний стан, що допоможе закласти в її підсвідомість інформацію, то певний час ця інформація з'являється у свідомості людини та сприймається як її власні думки й переконання. Відповідно до заданої схеми особистість організовує свою діяльність, приймає рішення. На додаток, вона перетворюється на зомбі, що без жодних відмов виконує волю свого інших людей.

До основних чинників, від яких залежить навіювання, відносяться такі як невпевненість, боязкість, низька самооцінка, вразливість, слабкість логічного аналізу.

Сугестивна технологія або технологія навіювання є однією з технологій, яка не має недоліків щодо їх застосування у навчальному процесі. Ідеї Г. Лозанова стали важливим етапом у системі розвитку технології навіювання завдяки розробленої ним моделі щодо застосування даної технології серед дорослих учнів спочатку. Надалі досвід успішної реалізації даної технології серед старшого покоління сприяв позитивному розвитку серед інших вікових груп учнів та студентів.

Технологію навіювання або сугестивну технологію можна охарактеризувати також як технологію, що ґрунтується на основі емоцій людини та некритичному сприйнятті інформації. Прийом навіювання сприяє подоланню критичного стану людини. Даний прийом є найбільш дієвим засобом психологічного впливу. Кінцевою метою даного впливу є спровокувати людину до певної реакції, вчинків, що відповідатимуть цілям, що були поставлені спочатку.

Розрізняють три основні форми навіювання. Перша форма – гіпнотичне навіювання, друга форма – у стані релаксації м'язів і психічної розслабленості; і до третьої відносять навіювання у процесі активної діяльності людини. За способами впливу розрізняють відкрите та закрите навіювання. Відкрите навіювання характеризується спрямованістю на конкретний об'єкт. Закрите ж характеризується замаскованістю, не має безпосереднього впливу на особу [9, с. 22].

Навіювання може бути контактним або дистанційним. Контактне навіювання характеризується тим, що відбувається в умовах безпосереднього активного спілкування між мовцями. Дистанційне включає в себе так зване спілкування за допомогою ЗМІ та друкарської продукції.

За інтервалом часу розрізняють безпосереднє й віддалене навіювання. У процесі безпосереднього навіювання відповідна реакція мовців відбувається відразу після сприйняття відповідної інформації. При віддаленому навіюванні вплив і відповідна реакція мовців поєднує між собою певний часовий розрив. Щодо тривалості навіювання, то воно може бути короткочасним та тривалим.

Висновки. Технологія навіювання є інноваційною педагогічною технологією навчання, заснованою на сучасному розумінні того, як працює людський мозок і як потрібно найбільш ефективно вчитися. Термін «suggestopedia» походить від навіювання в педагогіці, часто використовуваний для позначення аналогічних підходів у навчанні. Отже, навіювання може проявлятися за допомогою мотивації, через ідентифікацію, персоніфікацію та навіювання через попередження. Також в основу навіювання покладено демонстрацію високої впевненості та особливості мовленнєвої динаміки.

Список літератури:

1. Бігич О. Професійний розвиток особистості студента – майбутнього вчителя іноземної мови для початкової школи у світлі особистісно-діяльнісного підходу / О. Бігич. – Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики. Зб. наук. праць. Вип. 6. МОУ, НПУ ім. Драгоманова, К. – 2001. – С. 17-22.
2. Гудков Д. Теорія та практика міжкультурної комунікації / Д. Гудков. – М.: Гнозис, 2003. – 34 с.
3. Король П. Сучасні інформаційні засобі навчання / П. Король, Р. Гуревич; Навчальний посібник // – К.: Освіта України, 2007. – 536 с.
4. Кузовлєв В. Сучасні технології професійної підготовки вчителя іноземної мови / Кузовлєв В., Карташова В. // Навчальний посібник. – М.: МПГУ, 2004. – 164 с.
5. Пальчевський С. Синергетичні підходи до застосування сугестопедії в школі / С. Пальчевський; Рідна школа. – К., 2000. – № 7. – С. 62-63.
6. Пальчевський С. Сугестопедагогіка / С. Пальчевський. – Р.: РДГУ, 2002. – 393 с.
7. Петрощук О. Навчальний посібник з курсу методики навчання іноземних мов / О. Петрощук. – К., 2002. – 45 с.
8. Пєхота О. / Освітні технології: Навч.-метод. Посібник / О. Пєхота, А. Кіктенко. – К.: А.С.К., 2002. – 255 с.
9. Стиркіна Ю. Дидактичні засади підготовки майбутніх вчителів іноземної мови до викладання інтегрованих курсів / Ю. Стиркіна // Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К, 2002. – 22 с.
10. Основи консультативної психології. Аналіз сучасних концепцій / Укл. О. Ф. Бондаренко. – К., 2002. – 23 с.

Козаченко И.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ТЕХНОЛОГИЯ ВНУШЕНИЯ (SUGGESTOPEDIA) В СИСТЕМЕ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация
В статье теоретически исследована сущность понятия «технология внушения», охарактеризованы особенности ее применения в процессе изучения иностранных языков. Выявлены наиболее эффективные факторы внедрения данной технологии в учебный процесс высших учебных заведений Украины. Выяснено, что основные положения суггестивной технологии в опыте методики преподавания иностранных языков в Великобритании, основанные на устной речевой коммуникации, использовании непроизвольной памяти, введении учебного материала на основе дискуссий, применении речевого материала на основы игры, могут быть применены в высших учебных заведениях Украины.
Ключевые слова: инновационная технология, английский язык, технология внушения, преподавание.

Kozachenko I.V.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University
named after Hryhoriy Scovoroda

SUGGESTOPEDIA IN THE SYSTEM OF TEACHING ENGLISH LANGUAGE

Summary
The essence of the concept of «technology of suggestion» is theoretically studied in the article, features of its application in the process of studying foreign languages are characterized. The most effective factors of introduction of this technology in the educational process of higher educational institutions of Ukraine are revealed. It was found that the main provisions of suggestive technology in the experience of teaching methods of teaching foreign languages in the UK based on oral speech communication, the use of involuntary memory, the introduction of educational material on the basis of discussions, and the use of speech material on the basics of the game can be applied in higher educational institutions of Ukraine.
Keywords: innovation technology, English language, speech communication, suggestopedia, the process of teaching.

УДК 811'112.2'42

ДИСКУРСИВНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ОПОВІДАНЬ (НА ПРИКЛАДІ ОПОВІДАНЬ ІНГЕБОРГ БАХМАНН)

Марченко Н.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті досліджуються особливості сучасного німецькомовного дискурсу на прикладі оповідань відомої австрійської письменниці Інгеборг Бахманн. Аналіз стратегій і тактик мовлення персонажів вказує на їхню індивідуальність та засоби самоствердження в суспільстві. Встановлено, що сучасним німецькомовним оповіданням характерне використання таких комунікативних стратегій як кооперативні, конфліктогенні та маніпулятивні. Було також встановлено, що важливими компонентами комунікативних стратегій сучасних німецькомовних оповідань є комунікативні тактики втішання, вмовляння та залякування. На мовленнєвому рівні такі характеристики є визначальними на лексичному та синтаксичному рівні.
Ключові слова: оповідання, дискурс, комунікативні стратегії, комунікативні тактики, дискурсивна поведінка.

Постановка проблеми дослідження. У центрі сучасної антропоцентричної лінгвістики знаходиться проблема мовної особистості. Будь-яка мовна особистість виражається у мові й через мову; вона є насиченням додатковим смислом і поглибленням поняття особистості взагалі, єдністю мовної здібності й комунікативної компетенції індивіда.

Складна структура мовної особистості містить як когнітивні, так і комунікативно-прагматичні компоненти, адже мовна особистість є, з одного боку, носієм індивідуально-специфічних ознак концептуальної та мовної картин світу, а з іншого, продуцентом своєрідного стилю вербальної поведінки. Дослідження феномену мовної особистості суттєво ускладнюється значним розмаїттям останньої, що зумовлює актуальність розробок типології мовних особистостей як на основі власне мовленнєвих критеріїв, так і через кореляції з існуючими соціальними та психологічними типологіями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що на сьогодні існують різноманітні типології комунікативних стратегій, адже вони, як і саме трактування терміна, є ще не повністю дослідженою проблемою. Ми використовуватимемо трактування терміна «комунікативні стратегії» і їх типологію за О.О. Селівановою, де комунікативною стратегією називається «...складник евристичної інтенційної програми планування дискурсу, його проведення й керування ним із метою досягнення кооперативного результату, ефективності інформаційного обміну та комунікативного впливу. Це певна комбінаторика проміжних цілей, а безпосередньою реалізацією такої комбінаторики називають тактикою» [5, с. 268]. Залежно від мети комунікації О. Селіванова зазначає, що залежно від мети комунікації у науковій літературі сьогодні виокремлюють такі типи комунікативних стратегій: *кооперативні* – спрямовані на комунікативну співпрацю партнерів спілкування й такі, що передбачають пом'якшення мовленнєвої поведінки мовця з метою зменшення ризику виникнення конфліктних ситуацій; *конфліктогенні* – призводять до конфлікту та *маніпулятивні* – спрямовані на зміну свідомості чи поведінки партнера спілкування в цілях мовця [5, с. 208].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. За твердженням Ю. Караулова, персонажна мова відтворює мовленнєві характеристики прототипів. Прототипами дослідник вважає певні соціокультурні, національні та гендерні типи [4, с. 8]. Таким чином, аналіз стратегій і тактик в оповіданнях І. Бахманн дозволить реципієнту збагнути персонажі як мовних особистостей. Під мовною особистістю мається на увазі іманентна ознака особистості як носія мови й комуніканта, що характеризує його мовну й комунікативну компетенцію та реалізацію їх у процесах продукування, сприйняття, розуміння й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів, а також при комунікативній взаємодії [5, с. 445].

Мета статті. Формулювання цілей статті полягає у тому, що доступ до мовної особистості здійснюється через її продукти – текст і дискурс. Тому об'єктом даної розвідки є німецькомовний дискурс з урахуванням його діалогічних стратегій та тактик в аналізі сучасних оповідань австрійської письменниці Інгеборг Бахманн як мовленнєвого жанру. Предметом дослідження виступають дискурсивні фрагменти оповідань Інгеборг Бахманн зі збірок «Das dreißigste Jahr» та «Simultan».

Виклад основного матеріалу дослідження. За твердженням Я. Бондаренко, дискурс художнього тексту містить ті зразки самооцінки, крайніми полюсами якої є самоствердження та самозасудження. Саме ці полюси регулюють вибір тих чи інших засобів вираження власних думок особистостей [3, с. 46]. У структурі оповідань стереотипність персонажного дискурсу є своєрідним орієнтиром, що вказує на психологічний тип персонажа як мовної особистості. Діалог в оповіданнях свідчить про закономірності використання особистісного стилю спілкування, комунікативні преференції та способи вирішення конфліктів. Прямий мовленнєвий контакт у текстах оповідань – це віддзеркалення індивідуальної сфери життєдіяльності індивіда: когнітивної – знання, погляди, установи та упередження, акціональної – індивідуальні способи дії, соматичної – фізичні та психічні стани індивіда, позиційної – це соціальні та ситуативні ролі і позиції [2, с. 136].

Серед мовленнєвого потоку персонажного мовлення маркованістю позначається використання персонажами у описі своїх персонажів конфліктогенних та маніпулятивних комунікативних стратегій. *Конфліктогенні стратегії* в оповіданнях І. Бахманн вимагають використання

таких тактик: *тактики нападу, тактики втішання та тактики захисту*. Прикладом тактики нападу може бути діалог Йозіпа та Марії з оповідання:

«Die Fähre»:

«Es ist spät». Seine Stimme ist voll Vorwurf.

«Du fährst nicht mehr?»

«Ich weiß nicht», erwider er. «Wo willst du noch hin?». Er ist von fremder Unerbittlichkeit beherrscht [7, c. 12].

Поромник Йозіп, використовуючи прості непоширенні речення, чітко скеровує ситуацію у свій власний бік, уступаючи першим у розмову без привітань чи ввідних питань, робить зауваження Марії, що вже пізня година і це не личить молодій дівчині в такий час самій їхати до панського будинку. Відповідаючи на запитання Марії, він також використовує просте непоширене речення. Такий синтаксис характеризується скутістю, де адресант не може знайти потрібних слів. Також цей тип висловлення відзначається м'якістю і не є потенційним провокатором.

Інший випадок: *«Sie müssen mir einen Schein schreiben», sagte der Mann und sah den Doktor aus entzündeten Augen an. «Meine Augen tun mir verdammt weh. «Das werde ich nicht tun», sagte der Doktor, deutlich, jedes Wort betonend. «Warum besuchen Sie Ihre Frau nicht? – Warum besuchen Sie Ihre Frau nicht im Krankenhaus!» schrie der Doktor. …»* [7, c. 66]. Ситуація описуваного діалогу розгортається у квартирі зварника, який, знайшовши книгу з філософським змістом, забуває про все на світі, роботу, сім'ю й лише зацікавлений пошуком сенсу життя. Маючи хвору дружину, він зовсім не переймається її здоров'ям, а лише лежить у ліжку й читає. Лікар сам приходить до чоловіка, щоб запитати, у чому справа. Замість привітання чоловік наказує лікарю виписати йому листок непрацездатності, тому що в нього болять очі, а зварнику із хворими очима тяжко працювати.

Речення підсилюється використанням модального дієслова *«müssen»* та прислівника *«verdammt»*, що надає репліці відтінку розмовного мовлення. Комунікативна мета чоловіка – отримати листок непрацездатності, але його маніпулятивна стратегія не мала результату, адже коротка репліка-відповідь лікаря *«Das werde ich nicht tun»* має відтінок упевненості, до того ж лікар сам зразу переходить у наступ, використовуючи повтор у питальних реченнях. *«Warum besuchen Sie Ihre Frau nicht? – Warum besuchen Sie Ihre Frau nicht im Krankenhaus!»*. Використання у кінці другого питального речення знаку оклику замість знака питання має свою комунікативну мету, а саме якимось чином уплинути на чоловіка, щоб він відвідав дружину, яка ось-ось помре в лікарні.

Тактика втішання мовних особистостей в оповіданнях характеризується стриманістю та м'якістю, що на вербальному рівні виражається у виправданнях або вимушених компліментах:

«Mara schien etwas eingefahlen zu sein, sie setzte schüchtern hinzu: Ich habe dich im Radio gehört, letzte Woche. In diesem Konzert. Du warst sehr gut, glaube ich. Charlotte hob abwehrend die Achseln.

Sehr gut, sagte Mara und nickte. Vielleicht kannst du wirklich etwas und vielleicht bist du ehrgeizig….

Charlotte erwiderte hilflos: Ich weiß es nicht. Auch so kann man es nennen….

Nicht böse sein! – Mara richtete sich auf, schlang die Arme plötzlich um Charlottes Hals. – Du bist wunderbar. Nur lieb mich! Lieb mich! Aber ich werde alles hassen von Eifersucht, die Musik, das Klavier, die Leute, alles. Und ich werde stolz sein zugleich auf dich. Aber lass mich bei dir bleiben. – Sie besann sich und ließ die Arme sinken. – Ja, tu wie du willst. Nur schick mich nicht fort. Ich werde alles für dich tun, dich aufwecken morgens, dir den Tee bringen, die Post, ans Telephon gehen, ich kann kochen für dich, dir alle Wege abnehmen, dir alles vom Leib halten. Damit du besser tun kannst, was du willst. Nur lieb mich. Und lieb nur mich» [7, c. 210–211].

Шарлота нічого не може вдіяти з нав'язливою поведінкою закоханої в неї невідомої дівчини. Спочатку дівчина намагається за допомогою компліментів привернути увагу Шарлоти, дати їй зрозуміти, що вона цікавиться нею вже давно: *«Du warst sehr gut; vielleicht kannst du wirklich etwas und vielleicht bist du ehrgeizig…»*. Тут слід також зауважити, що в наведеному діалозі комплімент є засобом ввічливості, що реалізує її максиму. На думку О. Селіванової, саме комплімент задовольняє найважливішу психологічну потребу людини – прагнення до позитивних емоцій [5, c. 216]. Молода піаністка Шарлота після певного часу, проведеного з Марою, стомлена й не хоче знаходити слів для продовження розмови. Невербальний знак плечима у відповідь та апосіопеза вказують на втому, нерозуміння ситуації, що склалася, та небажання продовжувати розмову. Це все провокує Мару, яка вдається до маніпулятивної стратегії і після задобрювання перераховує все, що вона може зробити для Шарлоти. Дівчина намагається примусити кохати її, що на рівні синтаксису передається за допомогою кіклоса, тобто рамкового повторення.

Наведемо ще один приклад: *«Franz Joseph Trotta, an dir ist der Welt wirklich ein politisches Genie verlorengegangen, sagte Elisabeth streng. Vielleicht sagte Trotta. Aber es fragt mich ja niemand. Und du hast eigentlich bemerkt, daß dieser Willy immer nur herumrennt und sich wichtig macht, aber nie etwas wirklich tut, denn du tust das für ihn.*

Das sagst du, erwiderte Elisabeth lachend, und du tust doch überhaupt nichts.

Ich tu nichts, aber das ist etwas anderes, ich spiele mir keine Komödie vor wie ein Deutscher, der die ganze Zeit alles in Trab hält, sich selber vor allem» [7, c. 426].

Діалог Елізабет та її друга Франца Йозефа Тротта розпочинається з компліменту, хоча Елізабет вимовляє його в даному випадку примусово, адже це єдиний спосіб закінчити дискусію щодо знайомого Вілі, який походить з Німеччини, та став для жінки-фотографа вчителем, що дав путівку у життя. Розмова Елізабет та Тротта має своє історичне та політичне підґрунтя, адже тут мова йде про взаєморозуміння австрійців та німців. Прототипом бахманівського Тротти є персонаж із роману Йозефа Рота «Крипта Капуцинів». Дослідник творчості І. Бахманн Девід Доленмаєр зіставив роман з оповіданням письменниці «Три дороги до озера» й зробив висновок, що Франц Йозеф в оповіданні є

потомком однойменного героя Рота й показує можливий розвиток подій у суспільстві через десять років [6, с. 11]. Тротта є ерудованою людиною, обізнаною з історією, щоб не вступати з ним у політичні дискусії, Елізабет намагається з посмішкою *«erwiderte Elisabeth lachend»* не допустити конфлікту. Тут знову основну роль відіграє синтаксис, а саме прості непоширенні речення *«Das sagst du»*, *«Und du tust doch überhaupt nichts»* вказують на небажання продовжувати розмову в такому руслі. На відміну від реплік Елізабет, репліки Тротти характеризуються використанням поширених, складних речень *Ich tu nichts, aber das ist etwas anderes, ich spiele mir keine Komödie vor wie ein Deutscher, der die ganze Zeit alles in Trab hält, sich selber vor allem.* Тож задобрювання Тротти за використання стратегії втішання все ж не має успіху, адже співрозмовник прагне довести правильність своєї точки зору.

Захисна стратегія дискурсу персонажів оповідань знаходить своє місце в мовленні особистостей, для яких також характерна м'якість, яка і провокує співрозмовника на агресію. Наприклад, ситуація Міранди з оповідання «Ihr glücklichen Augen»: *«Ja, du, ins Lavoir. Ich komm mir invalid vor, ich kann nicht ausgehen, ich kann niemand sehen. Du verstehst.*

Josef sagt aus dem IV. Bezirk herüber:

Eine schöne Bescherung. Aber du bist schon oft ohne Brille ausgegangen.

Ja aber. Miranda weiß nichts Ьberzeugendes vorzubringen. Ja aber, jetzt ist das anders, denn sonst hab ich sie wenigstens in der Tasche.

Nein, das hast du nicht. Ich bitte schon sehr!

Wir wollen doch nicht deswegen, flüstert Miranda, bitte, wie klingelst du denn?

Wie soll ich denn klingeln?

Anders. Eben anders.

Aber da keine Antwort kommt, sagt sie schnell:

Doch, Lieber, ich komme mit, ich fühle mich nur so unsicher, gestern bin ich beinahe, ja, fast, nicht ganz, ohnmächtig, wirklich, es ist scheußlich, ich habe die Reserve ja probiert. Alles «daneben», verzerrt. Du verstehst schon» [7, с. 364]. Міранда телефонує своєму коханому й знаючи, що він сердитиметься, що знову щось трапилося з її окулярами, розпочинає свою розмову з простого еліптичного речення, в якому немає ні підмета, ні присудка. Використання прислівника *«invalid»* підсилює стан її беззахисності.

Для діалогу Міранди і Йозифа характерне використання еліпса: *«Wir wollen doch nicht deswegen, flüstert Miranda, bitte, wie klingelst du denn?», «Alles «daneben», verzerrt».* Такий тип синтаксису вказує читачу, що Міранда не може знайти потрібних слів для переконання, щоб коханий прийшов до неї на допомогу. Стан беззахисності підсилюється використанням прислівників *«unsicher, ohnmächtig, scheußlich».* Але всі намагання не приносять очікуваного результату. Тут можна стверджувати, що Міранда зазнала комунікативної девіації, тобто зазнала невдачі, причиною якої є недостатня комунікативна компетенція адресанта [2, с. 137]. Дискурсу Йозифа притаманні прості непоширені, інколи еліптичні речення: *«Eine schöne Bescherung, Wie soll ich denn klingeln?».* Це свідчить про небажання адресата підтримувати розмову та вказує на нехтуванням максимою ввічливості, що в даному випадку характеризується тактовністю, тобто мініманізацією примусу.

Маніпулятивні стратегії реалізують у собі спрямованість на зміну поведінки партнера спілкування в цілях мовця [5, с. 209]. Персонажі І. Бахманн використовують таку стратегію, щоб вплинути на співрозмовника та отримати бажаний результат. Комунікативна мета маніпулятивної стратегії вимагає використання тактики умовляння та залякування. В оповіданні «Der Schweißer» знаходимо два випадки використання персонажами тактики умовляння: *«Der Mann ließ es liegen, ohne daraufzuschauen, und sagte dann rasch: «Ich war zwei Tage nicht arbeiten. Sie müssen mir einen Schein schreiben». «Ausnahmsweise», sagte der Doktor, «weil die Frau Sie braucht. Ausnahmsweise kann ich das machen. Ich kann das sonst nicht. Es ist strafbar» … Der Doktor schrieb nicht gleich, sondern fragte «was ist denn los? Mit Ihnen ist doch etwas los». «Nichts», sagte der Mann «das heißt, ich möchte Sie etwas fragen» «Ja?» fragte der Doktor»* [7, с. 62].

Та *«Herr Doktor» sagte die Frau, «es ist alles umsonst, ich weiß es. Er kümmert sich um nichts mehr. Er schaut die Kinder nicht mehr an. Ich könnte krepieren. Von ihm aus ja, krepieren könnte ich». «Ich werde ihm eine Stelle verschaffen. Heutzutage ist nichts leichter als das. Haufenweise gibt es Stellen für einen gelernten Arbeiter». «Nein»; sagte die Frau und weinte, «es ist alles umsonst. Jetzt ist das Unglück da. Keiner gibt einen roten Heller für uns». «Sie sind eine dumme Frau, Frau Rosi», sagte der Doktor, «denn Ihr Mann ist doch ein braver Mensch, ein fleißiger, braver Mensch» «Aber er liest. Tut nichts als lesen. Reden Sie mit ihm. Auf mich hört er ja nicht»* [7, с. 65].

Спільним елементом у цих двох випадках є використання модальних дієслів, у першому випадку *«Sie müssen mir einen Schein schreiben»*, а в другому прикладі використання форми умовного способу в складі повтору *«Ich könnte krepieren; krepieren könnte ich»* виконує стилістичну роль підсилення. Дружина не впевнена у своєму чоловіку, якому все стало байдуже, і вона вважає, що навіть її смерть нічого не зможе змінити.

На відміну від цього прикладу перший випадок свідчить про продумане використання модального дієслова «müssen», що ставить лікаря в безвихідне становище. Його відповідь із використанням анафори *«ausnahmsweise»* вказує на те, що не досить часто лікар виписував листок непрацездатності здоровій людині. Синтаксис дискурсу лікаря характеризується також використанням іншого типу повтору, а саме епіфори *«etwas los»*, яка також стилістично підсилює комунікативну мету мовця дізнатися, що стало причиною зміни ставлення чоловіка, професійного зварника, до життя та до своєї родини й роботи.

У другому прикладі, так само як і в першому, мета вмовити співрозмовника виконати задумане реалізується за використання наказового способу. Дружина просить лікаря поговорити з чоловіком *«Reden Sie mit ihm»*, лікар знову піддається на вмовляння і за допомогою епітетів *«einen dumme Frau»* та *«ein braver Mensch, ein fleißiger, braver Mensch»* звинувачує дружину зварювальника в тому, що вона втратила віру у свого чоловіка.

Таким чином, можна дійти висновку, що використання тактики вмовляння, яка характеризується впливом на емоційний стан адресата, має свій успіх за умови використання наказового способу, модальних дієслів та умовного способу.

На відміну від тактики вмовляння тактика залякування порушує максиму ввічливості, що, за твердженням О. Селіванової, включає в себе такі ознаки: тактовність, великодушність, схвалення іншого, згоду й усунення розбіжності в поглядах, симпатію та співчуття, дружелюбність, запобігливість як прагнення мінімізувати дискомфорт, усунути незадоволення інших тощо [5, с. 215]. Розглянемо приклад: *«Als Kind habe ich versucht, mich zu rächen», sagte ich, und mein Atem feuchtete ihre Wangen.*

«Zu rächen…?» fragte sie.

«Ich habe einer Katze mit einem großen, scharfen Messer die Beine abgeschnitten, einer ganz kleinen, blutjungen Katze. Dann trug ich sie ins Wasser. Ich hörte sie schreien, noch als sie im Wasser trieb. Es war, als schrie das Wasser. Ja, das Wasser schrie noch lang, es schrie, bis es Abend wurde, und ich lag am Ufer und zählte die Schreie».

Anna wurde so blaß, daß ihr Gesicht kleiner zu werden schien; nur ihre Lippen traten, zusehends, röter und voller hervor. Sie ließ sich ohne Widerstand küssen» [7, с. 81].

Тож з наведеного вище видно, що герой оповідання «Der Hinkende», ім'я якого автор в оповіданні не називає, застосовує тактику залякування, комунікативною метою якої є змусити дівчину поцілувати його. Кульгавий чоловік почуває себе занадто ображеним на життя, в якому він народився з вадами здоров'я. Щоб примусити дівчину звернути на нього увагу, кульгавий використовує у своєму мовленні прості епітети та порівняння: *«mit einem großen, scharfen Messer»* та *«einer ganz kleinen, blutjungen Katze»*. Якщо вже чоловіку не було шкода малого кошеняти, то Анна розуміє, що з нею він також може зробити все, що забажає. На жорстокість кульгавого вказує також порівняння, яке він використовує для опису крику кошеняти *«als schrie das Wasser»* і те, що кошеня тонуло, а він лежав на березі й рахував його крики. Але така тактика мала успіх, використання Анною апосіопези *«Zu rächen…?»* вказує реципієнту та те, що дівчина не знає, що їй відповісти. Вона не може знайти потрібних слів, щоб висловити свою думку та втекти від чоловіка.

Висновки і пропозиції. Тож із указаного вище можна зробити висновок, що аналіз стратегій і тактик мовлення персонажів вказує на їхню індивідуальність та засоби самоствердження в суспільстві. Домінантними в дискурсі персонажів є маніпулятивні та конфліктогенні стратегії, що свідчить про подекуди агресивний характер протагоністів, а використання кооперативної стратегії – про м'якість та нерішучість. Як і сама авторка, її персонажі постійно перебувають у пошуку та прагнуть самоствердження.

Перспективним вбачається подальше дослідження ідіостилей сучасних австрійських та німецьких письменниць з урахуванням гендерного аспекту.

Список літератури:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: [навч. посібник] / Флорій Сергійович Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 342 с.
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології: [навч. посібник] / Флорій Сергійович Бацевич. – К.: Академія, 2006. – 247 с.
3. Бондаренко Я. О. Дискурс акцентуйованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській прозі): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Яна Олексіївна Бондаренко. – К., 2002. – 237 с.
4. Караулов Ю. Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения: [предисловие] / Юрий Николаевич Караулов, Елена Васильевна Красильникова // Язык и личность. – М.: Наука. – 1989. – С. 3-10.
5. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації: [підручник] / Олена Олександрівна Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
6. Соколова Е. В. Творчество Ингеборг Бахман. Понятия «язык» и «молчание»: дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.03 / Соколова Елизавета Всеволодовна. – М., 2001. – 153 с.
7. Bachmann I. Sämtliche Erzählungen / Ingeborg Bachmann. – München, Zürich: Piper Verlag, 2005. – 498 S.

Марченко Н.Н.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ДИСКУРСИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННЫХ НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫХ РАССКАЗОВ (НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗОВ ИНГЕБОРГ БАХМАНН)

Аннотация
Статья рассматривает особенности современного немецкоязычного дискурса на примере рассказов известной австрийской писательницы Ингеборг Бахманн. Анализ стратегий и тактик персонажей показал их индивидуальность и способы самоутверждения в обществе. Было доказано, что современным немецкоязычным рассказам свойственно употребление таких коммуникативных стратегий как кооперативные, конфликтогенные и манипулятивные. Было также установлено, что важным компонентом коммуникативных стратегий современных немецкоязычных рассказов являются коммуникативные тактики утешенья, уговора и запугивания. На языковом уровне такие характеристики показательны на лексическом и синтаксическом уровнях.
Ключевые слова: рассказ, дискурс, коммуникативные стратегии, коммуникативные тактики, дискурсивное поведение.

Marchenko N.N.
Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical Grigorii Skovoroda University

MODERN GERMAN STORIES DISCOURSE PECULIARITIES (ON THE EXAMPLE OF INGEBORG BACHMANN'S STORIES)

Summary
The article reveals modern German discourse peculiarities on the example of the stories of the famous Austrian writer Ingeborg Bachmann. Characters' strategies and tactics analyses shows their peculiarities and means of selfidentification in society. It was established, that discourse of modern German stories is characterized by the usage of cooperative, conflict and manipulative communicative strategies. It was also established, that the communicative tactics in modern German stories are the main component of the communicative strategies. These are comfort, persuasion and intimidation communicative tactics. On the language level they can be notices on the lexical and syntactical level.
Keywords: stories, discourse, communicative strategies, communicative tactics, discourse behavior.

UDC 81'373.613(=131.1):316.77

ITALIAN LOANS IN THE COURSE OF TIME AS THE DEMONSTRATION OF DEMOCRATIZATION OF ITALIAN LANGUAGE

Moskalenko A.O.
Kyiv Borys Grinchenko University

The article revises the process of loans adoption in Italian language over the centuries and depicts its today's status as the demonstration of democratization of Italian. A quantitative and qualitative analysis of the loans entrance into Italian is given in the article and its connection with the process of democratization through the mass-media is shown.
Keywords: the loans, loanwords, democratization, Italian language, mass media.

Problem statement. Analysis of the entry of new lexical items from foreign languages into Italian via publications in 2012-2016 years as demonstration of democratization process of Italian language.

Analysis of recent research and publications. Y. Shtaltovna The impact of democratization on derivative processes in the cultural sphere of modern English / The Fifth European Conference on Languages, Literature and Linguistics. – Vienna, 2015. – P. 29-33; L'italiano contemporaneo / Dispense di Linguistica italiana. – Università degli Studi di Milano-Bicocca, 2015-2016. – 63 pp.; Del Gaudio S. Italian lexical component in Ukrainian / Journal «Ukrainian language» № 2. – Kyiv, 2015. – P. 111-125.

Selection of previously unsolved parts of the common problem. The process of democratization of modern Italian language throughout the loans, the classification of the entry of new lexical items from foreign languages into Italian.

Aims of the article. To analyze the entry of new lexical items from foreign languages into Italian via publications in 2012-2016 years as demonstration of democratization process of Italian language.

Statement of basic material. Italian language prides itself with rich Latin foregrounds and time-spanning incorporating evolution from the XI-XII centuries until the modern age. The Italian lexis enrichment attracts equal interest to its history and its present state, and includes all the changes and innovations of the Italian language. Yuliya Shtaltovna considers that «extralingual aspect in the enrichment of the vocabulary is a reflection of the need to nominate new, relevant concepts of every time and cultural period of a nation, and the total list of new formations during a certain era of human being distinguish the worldview of native speakers» [6, p. 29]. It means that by using the language of a certain period it is possible to define main concepts and the way of speakers living. If there is a need to nominate new concepts, but there are no according equivalents in the native language, people are used to insert foreign ones – the word loans that nowadays tend to expand standard Italian vocabulary and language norms in general. To understand the history of Italian loans fully, it is necessary to refer to its origin and relationships with Latin and ancient Greek.

The object of our research is the relationships of Italian with other languages over the centuries. **The subject** of the study is the analysis of Italian loans as the demonstration of contemporary Italian language democratization.

The purpose is the analysis of the lexical loanword process into Italian language via publications of the years 2015-2016.

The tasks of our research are:

– To examine the reasons and the dynamics of the loan entry process into lexical system of Italian language in chronological terms;

– to explore foreign words functioning basing on the publications of the years 2015-2016;

– to analyze the loanwords use in modern Italian language as the demonstration of its democratization.

As one of the Romance languages, the Italian language incorporated words of Latin origin, but most notably of the Vulgar Latin. The Italian is indeed a kind of transformation of the Vulgar Latin. According to G. D'Achille, the basic vocabulary and «di alto uso» that one of high use (used both in speech and in written form by educated speakers: *pregiudizio, privilegio, definire* etc.) both include words that derive from Latin since the early centuries. In particular, the total number of documented lexical Latin units until the XIV century was over 80% [2, p. 69]. Therefore Italian is the language that has kept Latin comparatively to other Romance language, including even present day language, and with the access to interfere with other foreign languages, it continues the development in order to maintain the direct relations with them.

Italian throughout the history of its development takes in elements on different levels, especially with regard to the lexis. Born as a transformation of Vulgar Latin, it accepts also ancient Greek, but to a lesser extent. Then it acquires the units from the other languages (for example, from Arabic, French, Spanish and so on) by people getting through Italy in the past, causing the linguistic exchange. In the opinion of G. D'Achille «the **Latinisms** in Italian, until the XX century, become embedded in the lexis with small graphic, phonetic and most of all morphological adaptations, which generally do not tarnished the transparency of their etymological relationship with the corresponding popular words, for example, *acquoso* – *acqua*» [2, p. 24]. That is why Latinisms together with **Grecisms** (words derived from ancient Greek) to a lesser extent, have a special status and we can define them as **the neoclassical compositions** (*le composizioni neoclassiche*).

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

According to G. D'Achille, mainly popular or vulgar words are identified with the Latin component, those of direct or uninterrupted tradition, that have transferred from Latin into Italian, often remaining there permanently until today; these are words that have been formed or that have developed new meanings in Vulgar Latin [2, p. 74]. Italian has adopted from spoken Latin that are called Latinisms or *parole dotte*, among which there are altered lemmas (*filia* «figlia», *aqua* «acqua», *pater* «padre», *laudare* «lodare») and unaltered (*poeta, amica, casa*). With regard to morphosyntax, there is the formation of the superlative of synthetic type from Latin, with suffix *-issimo* added to the base of adjective (*bello – bellissimo*). Italian lexis takes derived adjectives from Classical Latin and from Greek, in terms of their significant deprived of relationship with the corresponding nouns, for example, *equino* e *ippico* for *cavallo* [2, p. 24]. So *cavallo* comes from Vulgar Latin and is a noun; the adjective *ippico*, vice versa, is related to the Classical or standard language. There is also the popular adjective *cavallino*, adopted by Vulgar Latin.

Latin and Greek lexis has played an important part in the modern Italian language, having accepted a number of words many centuries ago; Italian continues to retain almost all of them. Thus, according to G. D'Achille, «the Latinisms are well integrated, because they mostly are admitted to the Italian phonological and morphological level, even if they had some remarkable transformations in the phonosyntactical plan, such as the acceptance of originally not allowed consonant sequences, for example *prorogatio, par condicio, curriculum vitae, lectio brevis*, disposition» [2, p. 76].

Italian, continuing to include words from both Vulgar and ancient Greek, at the same time has got the relatively new Latin words, those that came into usage recently from the chronological point of view, for example, political terms (*referendum, referendario*). The words of this type have become internationalisms, those used in majority modern languages. According to G. D'Achille «Grecisms (apart from those already entered in usage in ancient times through Latin, as *crisi, enigma, basilico*) were in fact introduced mainly in the modern era via scientific way as they are often proper in the international scientific language» [2, p. 76]. They reflect contemporary reality ant its requirements through the appropriate words, while earlier there was no need in them. Here we can consider language a reflection of the real world.

As regards the development of Italian language, we can detect the presence of two factors that have influenced on it: internal and external factors. Internal factor includes changes in the language itself, while external one includes the influence of politics, social life or other foreign languages, with which Italian has contact. This means that there has been interference in the language, mainly in the lexical system.

Neologisms expand Italian vocabulary and called loans or foreign words, i.e. words that have entered into Italian language, but that come from the others. According to the encyclopedia «Treccani», the **concept of loan** is usually reserved for those most important phenomena that affect the interference between linguistic systems of inter-individual character, or between national languages, between a language and its dialects, between different registers or several phases of the same language (internal loan), between languages of the past and living ones [7; o.s.]. This means that loans are the words that come into a language from others, usually without changing their meaning, pronunciation or spelling, well then without adaptation. This phenomenon is a kind of linguistic level interference as from foreign languages as from other components of the same language, which touches especially on Italian's relationships with its dialects.

One of the first scholars who defined the loan phenomenon in the Italian language was G. Ascoli claiming that the loans are «by far the most important sources for the lexical enrichment of our language» [1, p. 18]. Among bilingual speakers who seek to push the boundaries of language ability, there is always a need to widen also the vocabulary component and in this process, new words interfere in Italian. Therefore it enriches the language by cultural or scientific reasons most of all, because a large number of terms in Italian is represented by foreign words. That is why this phenomenon causes enrichment and interchange between languages, and between different cultures, too.

There are many reasons providing the interference from one language to another. According to S. Del Gaudio «investigation of the ways of forming the lexis of each particular language is the important task for extend understanding of the process of its development, especially from the historical point of view and cultural contacts with other people, nations, and languages [3, p. 111]. As for the historical situation, the most important reason is the conquest of new lands, when winning people inculcate their language and culture to another land. So the Romans ruling brought Latin into the various tribes. Then, another cause is the geographical location, when two countries are territorially close to each other and in both languages there are foreign lexical units, at least in a small amount. There have also been many waves of emigrations and immigrations, even in Italy there were 4 of them, the latest one after the World War II. There are other reasons, which began long time ago, but also continue today, e.g. political, economic and cultural.

At the present time the influence of both lingual and extralingual factors is present, but with the prevalence of the ultimate ones. The democratized language of modern society depends most of all on its different changes. In the opinion of Yuliya Shtaltovna these new extralingual factors are «privation of censorship and limitations, and therefore a sense of freedom of expression, scientific progress, intensified by the development of technology and by the importance of the culture in the society» [6, p. 33]. In such a way the means of democratization tend to mix different languages and cultures when one language influence the other straight and publicly and provoke linguistic interference in the generally accepted way. New lexical items enter in the language and become common and are used by its society. Such means of democratization process, according to Yuliya Shtaltovna are: «the notion «access to»

as causative-consecutive demonstration of tourism development and the creation of European area without borders that makes access to classical art, so expression of tendencies of modern art and access to the Internet resources from anywhere in the world, access to the cultural heritage and the possibility of expansion of information about it, which increases the education of masses and provokes changes in cultural and language preferences [6, p. 33]. Among other modern extralingual factors of democratization of Italian language we can also admit student exchange programmes such as Erasmus programme that influence and expand modern Italian and bring new lexical items that become common, especially between youth. It leads to free expressions without linguistic limits and makes Italian language modern, democratized and open to changes.

New lexical terms and units, including loanwords appear in the language depending on the stage of development of its population. Currently important factor is the development of science and technology that cause the appearance of new words without equivalent in other languages. According to G. D'Achille a very important role for today has also **the concept of prestige**: it is the superiority of nation in a certain field that increases the acceptance of the words of that people's language into the other languages [2, p. 66]. That is why in modern incorporates numerous terms that come from French and especially from English.

The loan is also a phenomenon of modern society who can speak many languages, knows distant lands and has a strong cultural exchange. The foreign words enter into the spoken or popular language and after being accepted by society, become included into a written form, showing the strong process of democratization of Italian language. As G. D'Achille explains, among loans you can distinguish those of **necessity or luxury**: the first ones are explained by the need to name foreign referents previously unknown, for which, therefore, we resort to the language of their origin; the others can substitute existing terms in the language that imports them, particularly in keeping with fashion factors [2, p. 66]. Thus the loans from the first group are entered due to objective reasons, such as the terms *computer* and *bar*, while others have no important function (such as *speaker, design, match*), because there are also Italian equivalents.

According to the analysis on Italian vocabulary basis performed by A. M. Thornton and C. Jacobini, 52.2% of lexemes attributed to Latin origin, 34.3%correspond to Italian formations, 11.3% -to foreign languages. L. Lorenzetti claims 10,38% of items are of Latin origin, 74.86% belong the Italian formations and 14.76% to the units taken from other languages, whilst notice that Latin component holds an absolute majority in attested words from its origins to the XIII century [2, p. 73]. Therefore, the number of Latinisms as neoclassical composition and loans in Italian language is not the same according to different scholars. We might assume that the percentage of foreign words has great value in the formation of the Italian lexis and does not exceed 15%.

The loan can be a word that already exists in a language or a completely new word, unknown. The latter is also possible when an already existed word acquires a new meaning. According to G. D'Achille this kind of loans is called semantic loans, among which there are two following groups:

· homonymic – based on the similarity of significant, for example the word *opportunità* has got a new meaning from the English word *opportunity*;

· synonymical – in which the similarity is only in the meaning, like *stella* in the sense «diva and show or movie star» based on English *star* [2, p. 78].

Following the data of the encyclopedia «Treccani», in the contemporary Italian lexis there are more than 6,000 loans (about 4,500 of which compose technical and specialized language) [7, o.s.]. It means that most of them are loanwords of necessity, as they appear because of certain reasons, for example the development of art or science. Today Anglicisms have the greatest success which are the prestigious phenomenon, then proceed French, German, Spanish and exotic loanwords.

The English language greatest influence on contemporary Italian **anglicisms** (*anglicismi*) among others Italian loans have a bigger space and frequency. Today anglicisms find place for example in the field of information technology; then also in the cinema, Internet, music languages etc. It is also the language of economy and generally there is the dominance of the USA culture that is represented by English language. There is a large number of anglicisms in publicity in many Italian cities. The Italian press also includes many words of English origin both in newspapers and in magazines of all kinds and this shows that Italian is a democratized language. In addition, the popularity of English is growing every day. Therefore, anglicisms form the part of the Italian basic vocabulary.

Many anglicisms have entered into Italian in two different ways as adapted and non-adapted. The first group includes the words that transferred from the original language without changing their meanings and spellings, that are indeclinable, for example, *bar, film, trend, mouse, sms, call center* etc. In fact, most of the words in Italian that end in consonant, are of foreign origin (except for the phonetic phenomenon truncation – *il troncamento*).

The words that have been adapted may include some letters more or typical suffixes of the language that adopt them. For example, the English word *computer* gave birth to an Italian verb *computerizzare*, taking the corresponding verbal ending and coming into the usage in such a way; other examples: *google – googlare, chat – chattare, tag – taggare*. According to the opinion of D'Achille foreign words can have different connotations from Italian corresponding units, for example after the discovery of America to indicate *potatoes* Italians began to use an indigenous word mediated from Spanish; today's *babysitter* is a professional figure that is differ from yesterday's *bambinaia* [2, p. 66]. This means that in course of time people create new words that depend on changes in society, also they change word structure or the significance, and the synonyms of existing lexical units appear most commonly used with the same meaning.

Anglicisms, as loans of necessity as luxury ones, form a part of different fields. According to the research of G. D'Achille, Anglicisms include specialized languages, such as [2, p. 82]:

· **informatics: *Internet*** — *L'affitto degli appartamenti con le piattaforme* ***Internet*** *integra il reddito...;* ***mouse*** — *«Tendinite da* ***mouse****»: aumentano i casi, donne a rischio;* ***e-mail*** — *Le* ***e-mail*** *dei lettori;* ***modem*** — *...è utile togliere password WiFi al* ***modem***; ***browser*** — *...dei titoli offerti, che sono di fatto elaborati attraverso il vostro* ***browser***; ***server*** — *...al punto di spiare le loro* ***mail*** *e i loro documenti intrufolandosi nel* ***server*** *del gruppo*;

· **economicsand finance: *futures* — *Futures*** *su azioni;* ***spin-off*** — *Snam, via libera dei soci allo* ***spin off*** *di Italgas;* ***bond*** — *Due scenari per i* ***bond***;

· **business structureandadministrative arragement: *report*** — *Michael Jackson, pubblicato il* ***report*** *sulla perquisizione...;* ***budget*** — *...gli italiani sono al nono posto della classifica mondiale per* ***budget*** *disponibile...;* ***target*** — *Alfa, Altavilla: «Per la Giulia in 9 mesi abbiamo raggiunto il* ***target*** *di un anno;*

· **medicine: *by-pass*** — *Avezzano, muore una donna durante l'intervento per un* ***bypass*** *intestinale;* ***dayhospital*** — *In DH* ***(DayHospital)*** *vengono ricevute prestazionidi cura relative a patologie o problemi acuti...;*

· **sport: *goal*** — *Sheva, stakanovista del calcio Ha 40 anni la macchina da* ***gol***; ***corner*** — *Con il fondo Atlante i banchieri italiani si salvano* ***«in-corner»***; ***tie-break*** — *...finisce 3-2 al* ***tiebreak*** *dopo un match tiratissimo, combattuto punto a punto...;* ***trekking*** — *Fanno* ***trekking*** *in Libano, morto un italiano, ferito un altro;* ***windsurf*** — *...in spiaggia regnano i kiters mentre molti prima avevano il* ***windsurf***;

· **automobilism: *pole position*** — *MotoGp a Silverstone:* ***poleposition*** *«bagnata» per la Honda, Valentino secondo;* ***pit-stop*** — *Il* ***pitstop*** *da record di Felipe Massa: cosм veloce che è difficile vederlo;*

· **pop music: *hit*** — *Salvini balla «Andiamo a comandare», la* ***hit*** *conquista la festa della Lega;* ***pop*** — *La musica* ***pop*** *italiana è finita;* ***soul*** — *Da Londra e Parigi il re del* ***jazz & soul***; ***band*** — *Il «Plenilunio» con le* ***band*** *nelle piazze*;

· **telephoneand mobile industry: *cordless*** — *Sм ai* ***cordless*** *Swatch*; ***roaming*** — ***Roaming***, *oneri via entro il 2017;*

· **mass media: *talk show*** — *La modella Karlie Kloss al Mose per un* ***talkshow*** *su Netflix;* ***audience*** — *Anticipm il Capodanno per fare* ***audience***; ***spot*** — *La nonnina che a 103 anni diventa la protagonista di uno* ***spot***; ***trash*** — *Sul red carpet raffinatezza ma anche super trash*;

· **fashion and customs, youth: *t-shirt*** — *magliette nere varie taglie maniche corte* ***(t-shirt)***; ***top*** — *Negli Usa il* ***top*** *delle università*; ***piercing*** — *Cerco giovani senza* ***piercing***.

In Italian there are also English words that are used in spoken and common language, so English ok becomes okay and is often used in Italy between speakers of different age. Young people use a lot Anglicism *sms*, which is much shorter, compared to Italian *messaggio*, *week-end* instead of *fine-settimana*. These Anglicisms are used because of their popularity and, in some cases, convenience.

Contact with English manifests also syntactic or phraseological aspects. For example, the «multiple» interrogative, of the type *chi ha visto chi*?, in the past unknown in Italian, entries into the certain texts, or the adverb position in the phrase *politicamente corretto*, shaped in the form as well as in the meaning like corresponding English «politically correct» [2, p. 33]. This is caused by rich linguistic relationships, covering various fields. Indeed a whole sentence can arrive from one language to another adapted or not.

With its linguistic changes, modern Italian is not totally the same as many centuries ago. During the 1980s the new variety of Italian has been identified and defined as «Italian of average use» (*italiano dell'uso medio*) by F. Sabatini and «neostandard» by G. Berruto in 1987 [2, p. 36]. This name is given because Italian is in progress even today, because it is an alive language and there are changings in standard Italian as «concept model, the reference language of a certain community of speakers» [5, p. 3]. The changes in Italian, both in written and spoken forms are remarkable, that is why there are new forms and modes of expressions, and their use depends on the speakers' classes. In any case, the changes in the language depend on the changes in society. In our time in Italy English is the most studied language, because it has its own importance and prestige.

The concept of prestige increases its influence every day in modern and democratized Italian language and Italian enriches itself especially thanks to the English «fashionable words». Referring to the Italian fashion publicism, following words are common: *brand, shopping, store, megastore, it-girl, low cost, il look, di hot, fare la «queen of the night», il red carpet, fashion victim, casual, le celebrities*, etc. Other examples: *l'hotel, la location, la hall, always on, wellness, relax, stress, il partnership, il performance, il self training, ilmood, la horror story, party, la disco music, la nailart, il first date, help* etc. which exist together with the Italian correspondings and are used in their place in some cases. Those their use can be explained by an attempt to make a text modern and democratized to the greatest possible extent.

The foreign language that has begun to affect Italian many centuries ago in the beginning of the XIV century and from that out is French. Its role is linked to the Sicilian School and the languages d'oil and d'oc. Occitan language (d'oc) of Romance language group is derived from the Southern France and is territorially close to Italy, and was used by poets to write their love literature. Since that time French words enter in Italian language that are called *francesismi* or *gallicismi*, for example *dama, viola, gioiello, burro, giallo, cavaliere.* In the following XVIII, XIX and XX centuries this influence continues. Among the French foreign words that are used also nowadays we can mention, for example: ***dejà vú*** — *Vive da 8 anni dentro un* ***deja vu***; ***manicure*** — *Come si fa la* ***manicure*** *con il giornale?;* ***pedicure*** — *Dallo scrub e la* ***pedicure*** *e allo smalto...;* ***parquet*** — *Sondaggio in Europa: la casa ideale è con i****l parquet***; ***limousine*** — *Le* ***limousine*** *non bastano mai;* ***toilette*** — *Invasione di topi nella* ***toilette*** *del comando vigili;* ***dècoupage*** — *...in cui scovare oggettistica in legno, prodotti in* ***decoupage*** *e scrap booking, ...;* ***chance*** — *Con questo modulo poche* ***chance***; ***pardon*** — *...tutelato dall'omonimo Consorzio aprirà le porte,* ***pardon*** *gli stand, venerdм 9...;* ***sofa*** — *tanto quanto una busta di biscottini e ossetti da sgranocchiare in pace sul* ***sofà*** and many others.

There are many words of Italian origin, which now have become internationalisms, for example, gastronomical language discourse concepts. On the other hand, there are also Gallicisms that give denotation of typical elements of French gastronomy, such as: *menu, champagne, dessert, buffet, baguette, omelette, cordon bleu, brioche, croissant, barbecue, profiteroles, and champignon*. Then in reference to the high fashion, there could be used following Gallicisms: *pret-a-porte, a pois, tailleur, jabot, plissè, frac, papillon, gilet, collier, collant, boutique, charme* and so on.

In the opinion of G. D'Achille today however there are many French loanwords that tend to be replaced by Anglicisms: *maquillage* by *make-up*, *coiffeur* by *hairstyle* in the shop signs of hairdressers, *pot-pourri* by *medley* 'musical fantasy', *gorilla* by *bodyguard*, etc. [2, p. 80]. This means that there are many French loans that are also used today because there have always been contacts between Italy and France more or less continuous. Nevertheless, some of them are going to be replaced by English words because the prestige phenomenon has weight in the today's language. English ones are used in many cases and so there is no more need of foregoing terms. However, in any way the loanwords of French origin take part of the Italian lexis and have significant weight even today.

An important value has also German language, which influence began after the Roman Empire through the Vulgar Latin and Germanic population. The other important step was in the Middle Ages and even later, during the numerous Germanic invasions that led the foreign words into Italian language. There is a large number of military loans, because the German influence is related to the war, for example following terms: *la guardia, la guerra, l'elmo, lo sgherro*. As for Germanisms, i.e. the words that come from standard German from the beginning of the XI century, there are 708 lexical units (374 are adapted; 474 belong to technical and specialized language) according to GRADIT data, the unabridged dictionary of Italian usage. Among them there are *brindisi, borgomastro, cobalto, wolframio, super-io freudiano, aspirina, allergia, autismo, schizofrenia, gene* etc. [4, o.s.].

In addition to the invasions, Italy and Germany are geographically located close to each other and words have crossed borders. According to the encyclopedia «Treccani» between words of this type we can find *knödel*, a word that was not adapted and has even other Italian variants *canedolo* or *canederlo*, which means «big dumpling bread, milk and meat, cooked in the broth» [8, o.s.]. This phenomenon takes place when in lexical units that pass from other language there is reference to the country's national culture. Most of the lexis of this type has no equivalent in Italian and that is why they rest indeclinable.

According to G. D'Achille there are many Germanisms that appear in the basic vocabulary and among them there is a division into different types:

- those that refer to the parts of human body (*guancia, milza, anca, schiena*).
- domestic objects (*roba, sapone, stalla, zolla, banco, balcone, fiasco, tappo, albergo, nastro*).
- general concepts (*guerra*).
- abstract concepts (*astio*).
- among adjectives most important are those related to colors (*bianco, biondo*).
- between verbs we should remember at least *guardare, rubare, recare, scherzare, guarnire* [2, p. 79].

As for Spanish language, according to the survey of G. D'Achille the influence of this language has been strong especially in the XVI and XVII centuries, when the first Spanish loans (*ispanismi, iberismi*) entered into Italian, for example *quintale, flotta, brio, etichetta, regalo, sangria, patio* [2, p. 80]. The late entry of the loans can be explained by weaker contact with Spain than with France. The major cause is the Spanish government in those centuries, when Spain ruled some Italian regions, bringing its language and culture. That is why there are Spanish loanwords related to the Spanish culture not only in Italy, but also all over the world. This concerns the famous dances (*tango, samba, rumba*) and also the national Spanish show *la corrida* and its protagonist *il toreador*. Nevertheless, despite of the similarities between the two languages, some loans are spelled in the Italian manner, as *floscio* that in Spanish is *flojo*.

Together with Spanish, Italian was also influenced by the Portuguese language and brought in words like *banana, cocco, cacao, marmellata*, and even words that originally come from China: *mandarino, pagoda*. These words of Portuguese origin are also called *lusismi* and they entered into Italian language to a significantly lesser extent than Spanish loanwords themselves. We can explain it according to the indirect relationship between Italy and Portugal.

The Arabic loanwords have obtained the denomination **Arabisms** (*arabismi*) and represent another particular group of the loans in Italian language. There is the most important influence of Arabisms since the Middle Ages and further. In addition, many of them are included into Italian language even today and take the place of the contemporary Italian lexis. There are many reasons for the Arabic expansion; among them, we can identify the Arab government on the part of Spain and Sicily, which is why there is the presence of Arabic words not only in Italian standard, but also in the dialects. Then there were commercial relations between the two countries in the Middle Ages that caused the exchange between languages. So in Italian there are the following loans: *spinaci, cammello, sciroppo, sorbetto, zibibbo, materasso, zerbino, zucchero, tariffa, sultano, alfiere, elisir, algebra, algoritmo, cifra, alchimia, kebab*. Most of them mean food, commercial or scientific terms because definitely this was the purpose of relationships with the Arab world.

In general, Arabisms take part of **Exoticism** (*esotismi*), or the loans from exotic languages. Among them important role have Japan loanwords or *nipponismi*. Surely they are linked to the culture of that country and represent its reality, for example, *karate, sushi, origami, ikebana, karaoke, kamikaze*.

As for the complex lexis, we can use the table of Italian loans from other languages, presented by GADI. It isa calculated word list of over 230,000 entries, sorted by numerosity [4, o.s.].

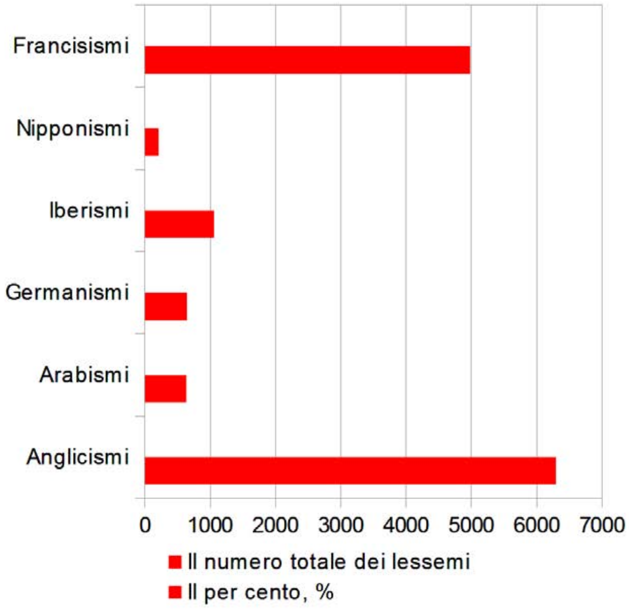

Fig. 1.

Therefore, we can confirm that among the Italian loanwords anglicisms prevail (26.7%) that have obtained space in the modern time and that represent both necessary and luxury loans. The second place is taken by the French loanwords (21.1%), and then follow loans from Spanish (4.5%), German (2.8%), Arabic (2.7%) and Japanese languages (0.9%). According to the table of GRADIT the largest number of lexemes have Grecisms (35.5%) that we have defined as neoclassical composition. This is caused by the presence of many Greek terms, which have become Italian mostly via Latin.

Conclusions from this research. The process of adopting new lexical units in Italian from other languages as the demonstration of democratization process has its own history of development since the 11th century, because this process began with the first lexical changes in Italian, provoked by its relationships with Latin and ancient Greek languages. As a Romance language, Italian devotes a special place for Latinisms and Greek loans that we can denote as the neoclassical compositions. Italian includes other foreign words into the basic vocabulary, depending most of all on extralinguistic factors and relations with other countries in various stages of its development. This includes English, French, German, Spanish, Portuguese and Exotic languages in accordance with their impact on the Italian.

As we have examined the reasons and the dynamics of the loan entry process into lexical system of Italian language in chronological terms, we found out that the linguistic interference and the adoption of new units is possible in the society that has no limitations in expressions for its speakers, that tends to make its language modern and full of new lexical items, which become common. The means of democratization process of Italian language are scientific progress, access to Internet, permanent relationships with other countries, student exchange programmes that make Italian change from the linguistic point of view. That is why there is no censorship and new lexis is common to use by different speakers and media. So we can call Italian modern, expended and democratized language.

In our opinion, the loan process is important for the history and the significant of modern Italian. The confirmation of Italian loans depends on their popularity, especially when there are lexical equivalents of new elements, but Italian as an alive language, tends to constant change and continues its enrichment through lingual and extralingual factors. These factors are interconnected with each other, but we can assume the prevalence of the second ones. Therefore, there are foreign words in Italian basic vocabulary, both adapted and not adapted. The extralingual factors are used without changings in the foreign words and usually they are loans of necessity without equivalent in Italian language, while adapted have been converted into Italian way. Most luxury loanwords have their equivalent in Italian language, but their application depends on their popularity. In any case, it is important that the Italian words remain in use.

The present loanwords that enter into Italian language mostly base on the factor of prestige. These are «fashionable words» and loans of necessity to a lesser extent that could be noticed in the democratized language of mass media. They are used to attract the attention of modern readers, based mainly on common Anglicisms and sometimes on omission of their Italian equivalents. In such a way democratization of Italian language shows accessibility in the modern era where everyone has an integral right to be a creator of new lexical units and loans in the language.

Explored foreign words functioning basing on the publications of the years 2015-2016, we got the conclusion that the language of the modern international society, of science and technology is English that has its own reflection in Italian, mostly in the language of youth. It means that the most frequent loanwords in the publications of the years 2015-2016 are Anglicisms that are used in journals and magazines of different kinds, for example *brand, shopping, store, it girl, low cost, il look, il red carpet, il partnership, il performance, il self training* and others. Other loans that are common at the present time, but that appeared in Italian many years or even centuries ago are French (manicure, pardon, chance), German (*guancia, milza, anca*), Spanish (*quintale, flotta, etichetta*), Portuguese (*cocco, cacao, marmellata*), Arabic (*spinaci, sciroppo, sorbetto*) and Japan loans (*karate, sushi, origami*). After the research we can assume that the most used and important language in contemporary Italy is English, and then follows French and the others: German, Spanish and Exotic languages which have influenced Italian mainly in the past.

After having done the analysis of the loanwords use in modern Italian language as the demonstration of its democratization, we arrived at conclusion that Italian loans which entered from other foreign languages are common and used nowadays in spoken an also in written form (in mass media and modern literature). That shows that Italian is a rich language that tends to expend its lexis and in such a way we can consider modern Italian democratized language. The democratization process deals with all the sectors of life, but according to national characteristics and it approves the freedom of expressions and privation of linguistic

limitations and shows scientific and technological advancement and developed culture.

In the next article we intend to propose a research on the value of neologisms which in their turn suggest the entering of new words into the language to represent new concepts that influence and expand the Italian lexis in the other way.

References:

1. Ascoli G.I. Scritti sulla questione della lingua / a cura di C. Grassi. – Torino: Einaudi, 1975.
2. D'Achille P. L'italiano contemporaneo. – Il Mulino, 2006. – 288 pp.
3. Del Gaudio S. Italian lexical component in Ukrainian / Journal «Ukrainian language» № 2. – Kyiv, 2015. – P. 111-125.
4. GRADIT, vol. 6 – 1170 pp.
5. L'italiano contemporaneo / Dispense di Linguistica italiana. – Università degli Studi di Milano-Bicocca, 2015-2016. – 63 pp.
6. Shtaltovna Y. The impact of democratization on derivative processes in the cultural sphere of modern English / The Fifth European Conference on Languages, Literature and Linguistics. – Vienna, 2015. – P. 29-33.
7. L'enciclopedia Treccani. – Modalità d'acceso: http://www.treccani.it/enciclopedia/prestiti_%28La-grammatica-italiana%29/
8. L'enciclopedia Treccani / Germanismi. – Modalità d'acceso: http://www.treccani.it/enciclopedia/germanismi_%28Enciclopedia-dell'Italiano%29/

Москаленко А.О.
Київський університет імені Бориса Грінченка

ЗАПОЗИЧЕННЯ В ІТАЛІЙСЬКІЙ МОВІ ПРОТЯГОМ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ЯК ВИЯВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ІТАЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація
У статті розглядається процес прийняття запозичень в італійську мову протягом століть та описується його сьогоднішній статус як виявлення демократизації італійської мови. Проведено кількісно-якісний аналіз входження запозичень в італійську мову та показано зв'язок з процесом демократизації через масс медіа.
Ключові слова: запозичення, демократизація, італійська мова, масс медіа.

Москаленко А.А.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ЗАИМСТВОВАНИЯ В ИТАЛЬЯНСКОМ ЯЗЫКЕ НА ПРОТЯЖЕНИИ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ ИТАЛЬЯНСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация
Статья рассматривает процесс принятия заимствований в итальянский язык на протяжении веков и описывает его сегодняшний статус как проявление демократизации итальянского языка. Проведено количественно-качественный анализ вхождения заимствований в итальянский язык и показано связь с процессом демократизации через масс медиа.
Ключевые слова: заимствования, демократизация, итальянский язык, масс медиа.

УДК 82-312.7:7.094(045)

ІНТЕРМЕДІАЛЬНИЙ ДІАЛОГ ЕПІСТОЛЯРНОГО РОМАНУ І КІНО (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ «НЕБЕЗПЕЧНІ ЗВ'ЯЗКИ» ШОДЕРЛО ДЕ ЛАКЛО)

Степанець О.В.
Київський національний лінгвістичний університет

У статті проаналізовано реалізацію явища «інтермедіальність» на прикладі роману «Небезпечні зв'язки» Ш. де Лакло. Окреслено загальні засади інтермедіального феномену екранізації. Проаналізовано наукові праці сучасних дослідників поставленого питання. Досліджено основні характеристики епістолярного тексту і прийоми його екранізації. Зроблено висновки щодо візуалізації літературного тексту.
Ключові слова: інтермедіальність, кінематограф, література, екранізація, епістолярний роман, лист.

Постановка проблеми. З'явившись майже століття тому назад, кінематограф увійшов у всі сфери культури і став невід'ємною частиною сучасного життя. Результатом взаємодії кіно і літератури є екранізація, що сприймається як своєрідний переклад з мови літератури на мову кіно. За своєю специфікою екранізація – особливий вид художньої творчості, так як кінематограф не просто бере за основу літературний сюжет, а трансформує його, керуючись законами кіномистецтва. Цей процес візуалізації літератури – тема для безкінечних дискусій як для літературознавців, так і для кінематографістів, оскільки утворюється унікальний продукт інтермедіальності, результат взаємодії двох протилежних за сутністю мистецтв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зі швидким темпом розвитку кінематографу проблема взаємодії літератури і візуальних засобів перетворилась на центральну тему досліджень для багатьох зарубіжних (Дж. Блустон, Б. Макфарлейн, Е. Мюррей, Дж. Фелл), радянських (Ю. Андреєва, А. Вартанов, Є. Добін, Н. Крючечніков) і вітчизняних науковців (Л. Брюховецька, Л. Генералюк, Н. Горницька, Г. Клочека, О. Пуніна). У XXI ст. кінематограф стає ще більш технологічно довершеним, що спричиняє нову хвилю зацікавлень темою синтезу кіно і літератури. Модернізовані візуальні засоби інтерпретації художнього слова оновили дискусії серед науковців. Серед сучасних дослідників слід виділити Л. Гуалдо, Б. Гумберт, С. Ерколіно, Л. Зенобі, М. Ліно, Т. Літча, М. Ф'юзіло.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Література і кіно – два види мистецтва, які використовують різні інструменти, але мають одну мету: справити емоційне враження на реципієнта. Без сумніву, більша частина світової кінопродукції запозичує сюжети з літературних творів. Кінематограф постійно звертається до творів класичної літератури, тим самим оновлюючи дискусію про їхню актуальність.

Метою статті є дослідження феномену інтермедіальності. Проблема перенесення літературних сюжетів на екран створює цікаве джерело дослідження феномену інтермедіальності, позаяк перекодування текстового повідомлення арсеналом виражальних засобів іншого виду мистецтва виконує функцію інтерпретації літературного твору.

Виклад основного матеріалу. Взаємодія літератури і кіно – тема багатьох дискусій і досліджень. Літературні твори змушують режисерів до кропіткого опрацювання оригіналу, аби за допомогою візуалізації створити свою неповторну мову. На наш погляд, екранізація однойменного роману «Небезпечні зв'язки» Ш. де Лакло (1988 р., режисер С. Фрірз, сценарист К. Хемптон) продовжує художню традицію тексту французького автора, водночас привносить свою неповторність в образи і створює власну нову парадигму, в якій особливий інтерес для науковця становить дослідження взаємовпливів, взаємопроникнень і міжвидовий синтез роману в листах і кінематографічних прийомах, визначення основних результатів перекодування.

У дослідженні зв'язків між різними видами мистецтв варто взяти до уваги ідеї Ю. Лотмана, який говорить про здатність культури створювати тексти «багатомовного типу»: «культура в принципі поліглотична, і її тексти завжди реалізуються у просторі як мінімум двох семіотичних систем» [5].

Концепція поліглотичності пов'язана з поняттям інтермедіальності, яке утворилось у зв'язку зі стрімким розвитком медіа. Виникнення терміну за аналогією з інтертекстуальністю спричинило потребу в чіткому розмежуванні цих понять. У першому випадку йдеться про реляції між різними видами мистецтва, в другому – про міжтекстові відносини, що аналізує у статті «Теоретичні дилеми поняття інтермедіальності» дослідниця Е. Циховська [8, с. 50].

Новостворене явище спричинило резонанс у компаративістиці. Вперше термін застосував німецький літературознавець О. Ханзен-Льове у 80-ті роки XX ст., стверджуючи, що «за концепцією інтермедіальності стоїть загальноприйняте прагнення до обміну, змішування, гібридизації» [7].

Дослідженням міжкультурних зв'язків займалися як зарубіжні (У. Васштайн, В. Вольф, Д. Гіґґінс, Ю.-Е. Мюллер, І. Раєвська, Є. Шрьотер), так і вітчизняні науковці (П. Іванішин, В. Просалова, Е. Циховська). Розробляючи типологію інтермедіальності, кожен дослідник керувався різними критеріями. Одна з перших типологій міжкультурних реляцій належить досліднику В. Вольфу, який виокремлює відкриті/прямі й приховані/непрямі форми.

На нашу думку, однією з найбільш вдалих класифікацій можна вважати класифікацію німецького літературознавця І. Раєвської, яка зосереджує свою увагу на трьох видах інтермедіальності: медійні переміщення, медіакомбінації, інтермедійні посилання. Саме до медійних пере-

міщень відноситься екранізація, балетризація тощо. Метою цієї категорії є отримання медіапродукту – фільму, в основі якого закладений медіаспецифічний та обов'язковий інтермедійний процес трансформації [12].

Розглянемо детальніше один із видів медійних переміщень – екранізацію, у сприйнятті якої існує глядацька думка про необхідність екранізації повністю відповідати оригіналу. Про абсурдність цього твердження говорить американський літературознавець Дж. Блустон у роботі «Романи у кіно»: «фільм має зовсім інше значення так само, як історичне полотно повністю відрізняється від історичної події, яку ілюструє» [10, с. 5-6]. Дійсно, будь-яка екранізація завжди є новим естетичним феноменом, підпорядкованим своїм внутрішнім закономірностям творення й існування. Дж. Блустон стверджує, що фільм апелює до почуттів і вільно користується безмежними варіантами фізичної реальності. Для підтвердження своєї думки про відмінність літературного тексту і його екранізації автор цитує дослідника А. Менділова, який вказує, що «література повністю залежить від символічного середовища» [10, с. 20].

Завдання екранізації – інтерпретувати засобами кіно твори іншого виду мистецтва, донести до глядача думку, яка була закладена в першоджерело. А. Базен визначає головну ціль сучасного кіно і зазначає на важливості надати глядачу максимально досконалу ілюзію дійсності, яка б відповідала логічним вимогам кінематографічної оповіді і сучасним технічним вимогам [9]. Екранізація класичної літератури полягає в перенесенні відомих, популярних та улюблених сюжетів у новий формат. Вони дають можливість читачу «візуалізувати» те, що раніше він міг лише уявляти.

Екранізація епістолярного жанру є одним з найважчих текстів для перекодування на екранну мову. Цей жанр отримав літературне обрамлення ще в період античності і набув широкої популярності в XVIII ст. На думку дослідниці А. Сарафанової, підвищений інтерес до епістолярного жанру в цей період можна пояснити зручною формою викладу інформації, а також можливістю «зазирнути» у приватне життя людини [6]. У цей період романи в листах писали Й.-В. Гете («Страждання юного Вертера»), Ж.-Ж. Руссо («Юлія, або Нова Елоїза»), Ш.-Л. де Монтеск'є («Перські листи»). Отже, доба Просвітництва сформувала певне жанрове кліше листа в художньому тексті з яскраво вираженою структурою і формальною текстовою організацією, яке не втратило своєї популярності і у XXI ст. Яскравим прикладом сучасної інтерпретації традицій епістолярного жанру є роман С. Ахерн «Там, де закінчується веселка» (2004).

Макротекст епістолярного роману складають окремі листи, що мають нормовану структуру (звертання, підпис, дата). Унікальність жанру полягає у «двонаправленості» листування. Орієнтація на адресата, навіть уявного, формує основний розпізнавальний критерій епістолярної літератури, що відрізняє її від записки чи щоденника [4]. Саме за наявності яскраво вираженого адресата кожен лист не тільки запрограмований попереднім, але й автоматично формує наступну відповідь. Отже, в кожному окремому листі присутнє «Я» як і адресата, так і адресанта. Така «двонаправленість» мінімізує авторську суб'єктивізацію, оскільки в романі «говорять» виключно автори листів.

Ц. Тодоров у праці «Література і значення» («Littérature et signification») говорить про неоднозначність характеру листа в художньому тексті і виокремлює три головні аспекти. Лист завжди сприймається як засіб комунікації, як об'єкт, і як художня форма одночасно [13]. Таким чином, в епістолярному романі формується наступна характерна риса: можливість поєднувати в собі ефект документальності й одночасно підкреслювати літературний характер цієї форми.

Епістолярний роман – це не лише роман в листах. Homo scribens (герой, що пише), описуючи своє повсякдене життя, дивиться на себе зі сторони, тим самим намагається зрозуміти і самовиразитися. Форма листування дає змогу автору передати найтонші відтінки почуттів та думок героїв, їх переживання. Цей ефект досягається за допомогою діалогу, без якого неможливе пізнання, адже, як зазначає М. Бахтін: «Бути – означає спілкуватися діалогічно. Коли закінчується діалог, закінчується все» [1]. Всі герої-оповідачі запрограмовані апелювати до зовнішнього читача, адже це їхній єдиний шлях до самопізнання.

Американський літературознавець Б. Гумберт, досліджуючи основні принципи перекодування епістолярного роману «Небезпечні зв'язки» на мову кінематографа на прикладі однойменної кіноверсії 1988 р., зазначає, що незважаючи на відсутність листа в фільмі, режисер все одно зумів відтворити чарівну атмосферу роману Лакло за допомогою прийомів кінематографу [11]. Дійсно, обмеженість монітора унеможливлює акцентування на композиційній значущості листів. Тим не менш, на нашу думку, в екранізації присутні «епістолярні» алюзії.

Режисер С. Фрірз використовує лист в якості реквізиту, що сприяє причинно-наслідковим зв'язкам на репрезентативному рівні. Листи слугують засобом розгортання подій, доповнюючи візуальні образи, навіть якщо звукова доріжка не відповідає зображуваному. Перший кадр фільму має своєрідне обрамлення, що слугує алюзією до теми епістолярного жанру: на екрані «крупним планом» зображується жіноча рука, яка тримає конверт. Згодом на розгорнутому конверті з'являється надпис «Небезпечні зв'язки» («Dangerous Liaisons»). Заздалегідь зірвана печатка на листі слугує натяком, на які підступні вчинки та інтриги вдаються герої задля досягнення своєї мети. Таким чином, вже перші кадри фільму несуть велике змістове навантаження.

Листування – це дистанційний жанр, можливість спілкування на відстані. Відстань дає можливість уявляти, що в свою чергу спонукає до пізнання. Так, в романі Лакло герої віконт де Вальмон і маркіза де Мертей бачились лише один раз (лист 151). У фільмі відстань між адресатом і адресантом зникає. Труднощі візуалізації постійного обміну листами компенсується завдяки живому спілкуванню героїв. Вони зустрічаються, ведуть активні бесіди, сперечаються, сваряться. Проте, мінімізація модуса письма у фільмі ускладнює можливість пояснити затемнені глибини внутрішнього світу героїв. Щоб

вивести назовні своє «Я», кінематограф звертається до прийому «першого плану», що автоматично фокусує око глядача на потрібному моменті. Епізод, де Вальмон розповідає маркізі про свої плани спокусити мадам де Турвель, – яскравий приклад того, як під час діалогу герої показують найінтимніші порухи своєї душі. У фільмі героїня сидить спиною до свого співрозмовника, її різке зображення та вираз невдоволеності контрастує з зображенням віконта. Цей прийом дозволяє зафіксувати і наголосити на душевному стані героїні, яке в епістолярному романі виражається за допомогою клаптика паперу і пера з чорнилами. Таким чином, техніка кіно передає почуття, які формують сутність героїв роману.

Безсумнівно, візуалізація дозволяє відтворити те, що автори листів пояснювали лише вербально. Суха і безапеляційна заява Вальмона про те, що він покидає мадам де Турвель (лист 137) на екрані трансформується в жорстокість по відношенню до президентші. Словесне наповнення тексту повністю відповідає інтерпретованому варіанту, що досягається за рахунок діалогу, поглядів, міміки, тактильного контакту.

У романі Лакло присутнє постійне «накладання» суджень. Так, віконт де Вальмон, намагаючись вразити мадам де Турвель, сплачує борги зубожілого селянина і рятує його сім'ю від голодної смерті в присутності помічника президентші. У 21 листі Вальмон пояснює мадам де Мертей причину свого підступного задуму, у той час як мадам де Турвель розповідає пані де Воланж про той самий вчинок віконта, будучи переконаною в благородних намірах чоловіка (лист 22). Така почергова зміна значення одних і тих же подій створює своєрідну поліфонію. У фільмі ця багатоплановість зникає, оскільки ми бачимо події, які фокусує виключно камера, коли в тексті декілька подій описуються по-різному.

Інтерпретація епістолярного роману потребує чіткого дотримання подій. Зображуючи трагічну сцену дуелі Дансені і Вальмона, яка досягається завдяки контрасту білого снігу і довгого яскравого сліду крові, режисер не тільки підсилює драматизм того, що відбувається, а й дотримується послідовності дій Лакло, який датує смертельний двобій героїв відповідно 6 грудня, 7 грудня і 9 грудня. Незважаючи на таку чітку відповідність подій, ця дуельна сцена зазнала деяких змін при екранізації. Вмираючи, Вальмон віддає Дансені листи, докази спілкування з маркізою де Мертей. Ці листи отримує тільки екранна президентша, хоча ще перед початком дуелі Вальмон зізнається: «Я сумую за пані де Турвель, я в розпачі, що розлучений з нею, я півжиття віддав би за щастя присвятити їй другу половину. Ах, повірте мені: щастя дає одна лише любов» [3].

Вдало оперуючи правилами епістолярного обміну, письменник все-таки вдається до деяких порушень змін у тексті. Неточності в листуванні стають більш відчутні під кінець історії. До уваги слід взяти лист від віконта де Вальмона до маркізи де Мертей (лист 140), який довгий час залишалися без відповіді. Також, загальну структуру роману порушує анонімний 167 лист до Дансені. Напруженість ускладнює можливість передавати переживання у письмовій формі. Це в свою чергу дає неймовірний політ фантазії режисерській команді. С. Фрірз, взявши за основу сценарій К. Хемптона, вдало інтерпретує нове бачення кінцевих ключових моментів роману. Так, автори фільму дещо змінюють долю маркізи де Мертей. Останній кадр фільму зображує героїню, яка знімає свій макіяж на самоті. Вона знищена морально. У романі маркіза захворіла віспою, яка спотворила її обличчя. Лакло прирік героїню на безкінечні поневіряння, оскільки вона до кінця свого життя буде втікати не тільки від осуду суспільства, але й від свого відображення в дзеркалі. Автор зазначає, що «доля пані де Мертей, здається, нарешті, здійснилась, мій дорогий і достойний друг, і вона така, що навіть найлютіші її вороги відчувають не тільки обурення, якого заслуговує ця жінка, але і жалість, яку вона не може не викликати. Я була права, коли говорила, що, можливо, для неї було б щастям померти від віспи. Вона ж, правда, одужала, але виявилася жахливо спотвореною, а головне – осліпла на одне око» [3]. Незважаючи на те, що доля виявилась більш поблажливою до екранної маркізи, таке переосмислення має важливе значення. Протягом всього фільму герої приділяють значну увагу своєму зовнішньому вигляду. Кожного ранку, витрачаючи години на свій ранковий туалет, вони одягають «маски». Коли правда розкрита, маркіза де Мертей в розпачі знімає свою «маску», показує своє справжнє обличчя.

Роздвоєність душі головних героїв досягається також завдяки наявності великої кількості сцен, в яких фігурує дзеркало. Дзеркало – полівалентний і суперечливий символ: з одного боку, воно фіксує розмаїття світу, з іншого – розглядається як проекція свідомості і пізнання. Це символ уяви або свідомості, який має здатність фіксувати предмети зовнішнього світу, яскраво відображаючи істину. Крім того, дзеркало містить у собі ідею «двійника», суперечливості та неоднозначності душі – видимого відлуння [1].

Висновки. Мистецтво має інтегруючий характер, оскільки постійно взаємодіє з іншими різновидами культури, що призводить до виникнення нових синтетичних форм. Медіатизованість суспільства призвела до того, що будь-який медійний продукт займає домінуючу позицію, тобто може використовувати і поглинати практично всі інші види: образотворче мистецтво, музику, танець, театр.

Кіно має свої власні методи і логіку репрезентації, яка не вичерпується простим твердженням, що вони в першу чергу візуальні. Кіно дарує нам нову мову, спосіб говорити про емоції за допомогою безпосереднього сприйняття мови міміки і жестів. Аналізуючи процес візуалізації художнього тексту на прикладі роману «Небезпечні зв'язки», можна простежити певну аналогію між літературою і кіно. Подібно до письменника, режисер повністю контролює процес зйомки, а слово письменника подібно до камери, яка дозволяє побачити тільки те, що було задумано із самого початку.

Таким чином, розгляд роману «Небезпечні зв'язки» Шодерло де Лакло та однойменної екранізації 1988 р. у контексті діалогізму показала, що під час взаємодії кіно з літературою відбувається взаємозбагачення двох видів мистецтва без утрати сутності кожного.

Список літератури:

1. Андреева В. Энциклопедия: символы, знаки, эмблемы / В. Андреева, В. Куклев, А. Ровнер – М.: Локид-Миф, 2000. – 576 с.
2. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин // Собрание сочинений: в 7 т. – М.: Языки славянской культуры, Русские словари, 2002. – Т. 6: Проблемы поэтики Достоевского. Работы 1960-1970 гг. – С. 6-300.
3. Лакло де Ш. Опасные связи или письма, собранные в одном частном кружке лиц и опубликованные господином Ш. де Л. в назидание некоторым другим: пер. с фр. / Ш. де Лакло; ред. Р. Г. Россина. – М.: «Фирма Арт», 1992. – 336 с.
4. Литературная энциклопедия терминов и понятий / Гл. ред. и сост. А. Н. Николюкин. – М.: «Инте-лвак», 2001. – 799 с.
5. Лотман Ю. М. Избранные статьи в трех томах. Т. I / Ю. М. Лотман // Статьи по семиотике и топологии культуры. – Таллин: Александра, 1992. – 247 с.
6. Сарафанова А. А. Классическая форма эпистолярного романа и ее трансформация в XX веке // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2009. № 107. [Режим доступа]: http://cyberleninka.ru/article/n/klassicheskaya-forma-epistolyarnogo-romana-i-ee-transformatsiya-v-hh-veke
7. Ханзен-Леве Оге А. Интермедиальность в русской культуре. От символизма к авангарду / Оге А. Ханзен-Леве – М.: РГГУ, 2016. – 450 с.
8. Циховська Е. Д. Теоретичні дилеми поняття інтермедіальності / Е. Д. Циховська // Слово і час: наук.-теорет. журн./ Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К.: Фенікс, 2014. – № 11. – С. 49-59.
9. Bazin A. Qu'est-ce que le cinéma? – Paris: Editions du Cerf, 1958. – 323 p.
10. Bluestone G. Novels into Film. Berkeley and London: University of California Press, 1968. – 237 p.
11. Humbert B. E. De La Lettre à l'écran: Les Liaisons dangereuses. – Amsterdam: Rodopi, 2000. – 268 p.
12. Rajewsky I. Intermediality, Intertextuality, and Remediation A Literary. Perspective on Intermediality // Intermédilinés 6. – 2005. P. 43-64.
13. Todorov T. Litterature et signification. – Paris: Librairie Larousse, 1967. – 118 p.

Степанец О.В.
Киевский национальный лингвистический университет

ИНТЕРМЕДИАЛЬНЫЙ ДИАЛОГ ЭПИСТОЛЯРНОГО РОМАНА И КИНО (НА ПРИМЕРЕ РОМАНА «ОПАСНЫЕ СВЯЗИ» ШОДЕРЛО ДЕ ЛАКЛО)

Аннотация
В статье проанализирована реализация явления «интермедиальность» на примере романа «Опасные связи» Ш. де Лакло. Исследованы общие принципы интермедиального феномена экранизации. Проанализированы научные роботы современных исследователей поставленного вопроса. Рассмотрены основные характеристики эпистолярного текста и приёмы его экранизации. Сделаны выводы относительно визуализации литературного текста.
Ключевые слова: интермедиальность, кинематограф, литература, экранизация, эпистолярный роман, письмо.

Stepanets O.V.
Kyiv National Linguistic University

INTERMEDIAL DIALOUGUE OF EPISTOLARY NOVEL AND CINEMA (BASED ON «DANGEROUS LIASONS» NOVEL BY CHODERLOS DE LACLOS)

Summary
This article deals with the intermediality using «Dangerous Liaisons» novel by Pierre Choderlos de Laclos as an example. The main principles of a film adaptation as intermedial phenomenon are discussed. The works of modern researches concerning discussing problem are examined. It is analyzed the characteristics of an epistolary novel and the methods of its film adaptation. Conclusions are drawn to the literary text visualization.
Keywords: intermediality, cinematography, literature, film adaptation, epistolary novel, letter.

УДК 811.11'81'255

АСОЦІАТИВНІ ЗВ'ЯЗКИ, ПОРОДЖУВАНІ КОНЦЕПТОМ КОХАННЯ У РОМАНАХ ДЖ. МОЙЄС, ТА ЇХНЄ ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Тараненко Л.І., Канєвська Т.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Статтю присвячено вивченню асоціативних зв'язків, реалізованих у межах асоціативно-семантичного поля концепту *КОХАННЯ*. Шляхом аналізу англомовних фрагментів з романів Дж. Мойєс та їхніх перекладів на українську мову у статті виявлено найчастотніші асоціації, породжувані концептом *КОХАННЯ*, та узагальнено закономірності збереження їхнього функціонально-прагматичного навантаження в українському перекладі. Висновки дослідження підтверджено результатами опитування, проведеного серед носіїв англійської та української мов щодо асоціацій, почуттів та їхніх комплексів, які виникають під час сприйняття відповідних текстових фрагментів.

Ключові слова: кохання, асоціативний зв'язок, асоціативно-семантичне поле, комплекс почуттів, прагматичне навантаження, переклад.

Постановка проблеми. Сучасний стан лінгвістичних досліджень, виконуваних у межах антропоцентричної парадигми, орієнтований на вивчення функціонально-стилістичних, комунікативно-прагматичних та індивідуально-авторських характеристик мовних одиниць, які вживаються в художньому тексті. При цьому особливу увагу дослідників спрямовано на виявлення закономірностей актуалізації в художньому творі універсальної одиниці когнітивного знання – концепту.

Одним із провідних концептів картини світу індивіда вважається концепт *КОХАННЯ*, який перебуває в колі інтересів ряду дисциплін: філософії, релігієзнавства, етики, естетики, літературної критики, мистецтвознавства, психології, соціології та ін. У лінгвістичних працях також знайшли відображення різні аспекти досліджень концепту *КОХАННЯ*. Водночас поза увагою лишається проблема встановлення асоціативних зв'язків і почуттів, породжуваних концептом *КОХАННЯ* в англомовній художній прозі, та їхнє збереження в українському перекладі, що слугуватиме подальшому поясненню етнокультурної специфіки процесів категоризації світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінюючи проблему взагалі, слід підкреслити, що вивченню різних аспектів концепту *КОХАННЯ* в лінгвістиці присвячено низку досліджень: аналіз концептуальних метафор кохання як основи типових метафоричних висловів у зіставленні двох мов (Дж. Лакофф), специфіка відображення кохання в пареміології (С. Воркачов, Л. Вільямс), особливості актуалізації прямих і непрямих мовленнєвих актів у спілкуванні закоханих (Н. Кушнір), участь мовних засобів різних рівнів у вираженні концепту *КОХАННЯ* (Г. Огаркова), репрезентація *КОХАННЯ* в контексті культурних домінант та ціннісної картини світу в етнокультурному аспекті (В. Карасик) тощо. При цьому питання вивчення асоціацій та почуттів, породжуваних концептом *КОХАННЯ* під час сприйняття реципієнтами англомовної художньої прози, залишається новим і практично неопрацьованим.

Тому **метою** цієї праці є встановлення асоціативних зв'язків і комплексів почуттів, реалізованих концептом *КОХАННЯ* в англомовних художніх творів та їхніх перекладах українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу були обрані романи британської письменниці Джоджо Мойєс (Jojo Moyes) *The Girl You Left Behind* [11] і *Me Before You* [10] та їхні переклади «Дівчина, яку ти покинув» [4] і «До зустрічі з тобою» [5], виконані Д. Петрушенко та Н. Хаєцькою відповідно. Для дослідження були обрані саме ці романи, оскільки вони вважаються чуттєвими історіями про кохання, а аналізований концепт є провідним у них, що дозволить установити комплекс асоціативних зв'язків і почуттів, породжуваних концептом *КОХАННЯ*, та простежити їхнє збереження чи втрату при перекладі на українську мову. Крім цього, обрані романи належать до літератури XXI століття (*The Girl You Left Behind* (2014) і *Me Before You* (2012)), що уможливлює дослідження закономірностей вербального вираження почуттів у літературі нової епохи.

Загалом було проаналізовано 378 фрагментів, що містять концепт *КОХАННЯ*: 243 фрагменти з роману *The Girl You Left Behind* та 135 фрагментів – з *Me Before You*.

Запропоноване дослідження виконувалося за таким алгоритмом: 1) вибір фрагментів тексту, що містять концепт *КОХАННЯ*, та пошук відповідних фрагментів у тексті перекладу → 2) визначення ключових почуттів та асоціацій, породжуваних концептом *КОХАННЯ* під час сприйняття текстових фрагментах → 3) опитування носіїв англійської та української мови щодо коректності визначення комплексу почуттів та асоціацій, реалізованих концептом *КОХАННЯ* у відібраних фрагментах.

Зазначимо, перш за все, що під час опрацювання матеріалу нами було опитано по 5 осіб носіїв англійської та української мов, які мають вищу освіту або її здобувають, щодо коректності визначення описуваного у текстовому фрагменті концепту як *КОХАННЯ*, а також щодо диференціації комплексу почуттів та асоціацій, реалізованих цим концептом у конкретному контексті. Виявлено, що у переважній більшості випадків один і той самий фрагмент викликає у реципієнтів одночасно декілька асоціативних зв'язків та почуттів. Так, під час читання текстових фраг-

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ментів, що реалізують концепт *КОХАННЯ*, найчастотнішими були зареєстровані такі асоціації: кохання-дотик (12,16%), яка супроводжувалася асоціаціями кохання-пристрасть (10,67%), кохання-потяг (10,17%), кохання-ніжність (10,17%). Було також установлено, що фрагменти текстів, які містять концепт *КОХАННЯ*, викликають й інші асоціації та почуття, зумовлені низкою позамовних факторів.

За результатами аналізу текстових фрагментах було зафіксовано актуалізацію 39 різновидів почуттів і асоціацій, пов'язаних з вираженням кохання. Усі вони представлені в таблиці у порядку спадання їхньої частотності (табл. 1).

Таблиця 1

Узагальнення комплексу почуттів та асоціативних зв'язків, реалізованих концептом *КОХАННЯ*

Породжувані асоціації	Частота (%)	Породжувані асоціації	Частота (%)
кохання – дотик	12,16%	кохання – мрія	1,36%
кохання – пристрасть	10,67%	кохання – віра	1,24%
кохання – ніжність	10,17%	кохання – обожнювання	1,24%
кохання – потяг	10,17%	кохання – обережність	1,12%
кохання – спогад	5,21%	кохання – розлука	1,12%
кохання – відвертість	4,71%	кохання – ревнощі	0,99%
кохання – усмішка	4,71%	кохання – роздратування	0,99%
кохання – страждання	4,47%	кохання – ніяковість	0,74%
кохання – туга	2,98%	кохання – сором'язливість	0,74%
кохання – піклування	2,36%	кохання – стурбованість	0,74%
кохання – прощання	2,23%	кохання – співчуття	0,62%
кохання – страх	2,23%	кохання – спрага	0,62%
кохання – запах	2,11%	кохання – гра	0,50%
кохання – бажання	1,99%	кохання – нескореність	0,50%
кохання – тривога	1,86%	кохання – засліплення	0,37%
кохання – відродження	1,74%	кохання – ідеалізація	0,37%
кохання – прихильність	1,61%	кохання – порівняння	0,37%
кохання – розпач	1,49%	кохання – провідник	0,37%
кохання – сумнів	1,49%	кохання – боротьба	0,25%
кохання – головокружіння	1,36%	**Загалом:**	**100%**

Проілюструємо на прикладах особливості поєднання в одному текстовому фрагменті декількох асоціацій і почуттів під час вираження кохання:

I leaned forwards, just a few inches, my breath stilled, and I placed my lips on his. His hands came to rest on my waist, and tightened reflexively. His mouth met mine, and I inhaled his breath, its traces of tobacco, of wine, the warm, wet taste of him. Oh, God, I wanted him to devour me. My eyes closed, my body sparked and stuttered. His hands tangled themselves in my hair, his mouth dropped to my neck.

Англомовними респондентами було визначено, що цей фрагмент викликає асоціації кохання-пристрасть, кохання-дотик, кохання-ніжність. Такі самі асоціації виникли і в носіїв української мови, тому наведемо переклад цього фрагменту: *Я потяглася вперед, лише на кілька дюймів. Моє дихання завмерло, і я накрила його губи своїми. Його руки лягли на мою талію і машинально стиснули її. Його рот зустрівся з моїм, і я жадібно втягувала його дихання з присмаком тютюну, вина, теплим, вогким присмаком. О Боже, я прагнула, щоб він поглинув мене собою. Мої очі заплющилися, моє тіло спалахувало і тремтіло. Його руки заплутались у моєму волоссі, його губи торкнулися моєї шиї.* На підставі збігу прагматичного ефекту, реалізованого фрагментом на респондентів, можемо зробити висновок, що його переклад є вдалим.

У наступному прикладі поєднуються такі асоціації та почуття, як кохання-дотик, кохання-потяг, кохання-пристрасть:

They fall into the house. She does not turn on the light. She staggers backwards, dazed now by his mouth on hers, his hands on her waist. She wants him so badly her legs turn liquid. She crashes against the wall, hears him swear under his breath. 'Here', she whispers. 'Now'. – Вони ввалюються в оселю. Не вмикаючи світла, вона відступає вглиб квартири, забувши про все, крім його губ на своїх губах, його рук навколо своєї талії. Вона так нестерпно бажає його, що її ноги підкошуються, і вона налітає спиною на стіну, чуючи, як він вилаявся собі під ніс. – Тут, – шепоче вона. – Зараз. Зазначимо, що за твердженнями респондентів, під час сприйняття і англійського, і українського фрагментів у них з'являлося відчуття певної емоційної напруги, викликане описом зростаючої пристрасті між персонажами. Український переклад повністю передає динамічність розвитку подій, реалізуючи, таким чином, закладений в тексті оригіналу прагматичний ефект.

Досить частотними за кількістю названих, якщо порівнювати з іншими, менш частотними асоціаціями, виявилися асоціації кохання-спогад (5,21%), кохання-відвертість (4,71%), кохання-усмішка (4,71%), кохання-страждання (4,47%). Серед них кохання-усмішка є асоціацією, що вказує на наявність невербального компоненту у фрагменті, власне усмішки. Наведемо приклад:

'Not bad, eh, Clark?' Will said into the silence. In the face of the storm, his face was still and calm. He turned briefly and smiled at me, and there was something in his eyes then, something triumphant. 'No', I said. 'Not bad at all'. – Гарно, еге, Кларк? – мовив Вілл у тиші. Незважаючи на шторм, його обличчя було нерухоме й спокійне. Він обернувся й усміхнувсь до мене, і тієї самої миті в його очах щось було, щось тріумфальне. – Так, – відповіла я. – Дуже гарно.

Як бачимо, у цьому фрагменті усмішка функціонує як провідний зв'язок між закоханими та основний засіб вираження їхніх почуттів. Крім того, вона описана як особлива усмішка, яка може виникнути тільки між закоханими. При пе-

рекладі з великою точністю зберігся опис виразів обличчя персонажів, що дозволило україномовним респондентам визначити основну асоціацію, породжувану фрагментом, як кохання-усмішка.

Частотність асоціації кохання-спогад можна пояснити сюжетом книги *The Girl You Left Behind*, адже значна її частина присвячена періоду Першої світової війни та опису спогадів однієї з головних героїнь твору про життя з коханим у довоєнні часи:

'The first time I saw you', he had told me on our first Christmas Eve together, 'I watched you standing in the middle of that bustling store and I thought you were the most self-contained woman I had ever seen. You looked as if the world could explode into fragments around you and there you would be, your chin lifted, gazing out at it imperiously from under that magnificent hair.' He lifted my hand to his mouth, and kissed it tenderly. – *«Того дня, коли я тебе зустрів, – казав він мені в наш перший Святвечір, проведений разом, – я дивився, як ти стоїш посеред того метушливого магазину, і подумав, що ти – найбільш самодостатня жінка, яку я будь-коли бачив. Ти виглядала так, наче світ може розлетітися на друзки навколо тебе, а ти все одно залишишся стояти з гордо піднятою головою, владно дивлячись з-під свого чарівного волосся», – він підніс мою руку до губ і ніжно поцілував її.* У цьому фрагменті визначальним для збереження закладених у тексті-оригіналі асоціативних зв'язків став вдалий переклад першого речення, який і наштовхує читача до сприйняття кохання як спогаду: *The first time I saw you – Того дня, коли я тебе зустрів.*

Асоціації кохання-відвертість та кохання-страждання також зумовлені сюжетною лінією твору *Me Before You*. Так, за сюжетом, головний герой твору, який прикутий до інвалідного візка, надзвичайно страждає від болі, тому вирішує піти з життя у спеціальному для цього закладі в Швейцарії. Він повідомляє коханій про свій намір, яка, хоча вже знає все (відвертість), надзвичайно страждає від безсилля змінити його думку:

He didn't speak. His eyes searched my own, and there was this huge weight of sadness within them. I stroked the hair away from his temples, as if I could somehow lift his sorrow, and he tilted his head to meet the palm of my hand, so that it rested there.

He swallowed. 'I have to tell you something'.

'I know', I whispered. 'I know everything'.

Will's mouth closed on his words. The air seemed to still around us.

'I know about Switzerland. I know … why I was employed on a six-month contract'.

He lifted his head away from my hand. He looked at me, then gazed upwards at the skies. His shoulders sagged.

Він не говорив. Його очі дивилися в мої, і в них був величезний сум. Я відгорнула волосся з його скронь, ніби таким чином могла забрати його печаль, і він схилив голову й притулився до моєї долоні. Вілл ковтнув слину.

– Я повинен тобі щось сказати.

– Я знаю, – прошепотіла я. – Я знаю все.

Вілл зупинився на півслові. Повітря навколо нас здавалося нерухомим.

– Я знаю про Швейцарію. Я знаю… чому зі мною підписали шестимісячний контракт на роботу.

Він забрав голову з моєї руки, глянув на мене, потім на небо. Його плечі опустилися.

Асоціації респондентів цілком співпали в усіх розглядуваних прикладах, що дозволяє кваліфікувати переклади досліджених романів адекватними й точними.

Висновки та пропозиції. З огляду на викладене, можна узагальнити, що чільне місце в асоціативно-семантичному полі концепту *КОХАННЯ* посідають дотики, які для респондентів стали основною асоціацією з коханням (12,16%). Почуття кохання також передається через ніжність (10,17%), супроводжуваною потягом (10,17%) та пристрастю (10,67%). Ці асоціації можна кваліфікувати як універсальні, оскільки вони наявні в семантичному полі концепту *КОХАННЯ* картин світу обох досліджуваних мов.

До перспективних напрямів започаткованого наукового пошуку слід віднести вивчення питання ролі індивідуального авторського стилю в актуалізації концепту *КОХАННЯ*, сформованого світобаченням автора, його життєвим досвідом та іншими факторами, що сприятиме подальшому з'ясуванню специфіки індивідуально-авторської категоризації світу.

Список літератури:

1. Вильямс Л. Е. Лингвокультурологическая специфика понятия «Любовь» (на материале нем. и рус. языков) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ahmerov.com/book_1104.html
2. Воркачев С. Г. Anglica selecta: избранные работы по лингвоконцептологии: Монография. – Волгоград: Парадигма, 2012. – 205 с.
3. Воркачев С. Г. Любовь как лингвокультурный концепт. – М.: Гнозис, 2007. – 284 с.
4. Дівчина, яку ти покинув: роман / Джоджо Мойєс; пер. з англ. Д. Петрушенко. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 400 с.
5. До зустрічі з тобою: роман / Джоджо Мойєс; пер. з англ. Н. Хаєцької. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 384 с.
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
7. Кушнір Н. О. Вербалізація чуттєвих інтенцій у російському діалогічному мовленні (на матеріалі комунікативної ситуації «освідчення в коханні»): автореф. дис. ... канд. філ. наук: спец. 10.02.02 / Кушнір Наталія Олександрівна. – К., 2005. – 17 с.
8. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон [пер. с англ., ред. и с предисл. А. Н. Баранова]. – М.: Едиториал УРСС, 2004 – 256 с.
9. Огаркова Г. А. Вербалізація концепту *КОХАННЯ* в сучасній англійській мові: когнітивний та дискурсивний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Огаркова Ганна Анатоліївна. – Київ, 2005. – 20 с.

10. Moyes J. Me Before You [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.manybooks4u.net/book2/Me_Before_You/.
11. Moyes J. The Girl You Left Behind [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.manybooks4u.net/book2/The_Girl_You_Left_Behind/.

Тараненко Л.И., Каневская Т.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

АССОЦИАТИВНЫЕ СВЯЗЫ, ПОРОЖДАЕМЫЕ КОНЦЕПТОМ ЛЮБОВЬ В РОМАНАХ ДЖ. МОЙЕС, И ИХ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ В УКРАИНСКОМ ПЕРЕВОДЕ

Аннотация
Статья посвящена изучению ассоциативных связей, актуализированных в пределах ассоциативно-семантического поля концепта *ЛЮБОВЬ*. Путем анализа англоязычных фрагментов из романов Дж. Мойес и их переводов на украинский язык в статье выявлены наиболее часто встречающиеся ассоциации, порождаемые концептом *ЛЮБОВЬ*, а также обобщены закономерности сохранения их функционально-прагматической нагрузки в украинском переводе. Выводы исследования подтверждены результатами опроса, проведенного среди носителей английского и украинского языков относительно ассоциаций, чувств и их комплексов, возникающих во время восприятия соответствующих текстовых фрагментов.
Ключевые слова: любовь, ассоциативная связь, ассоциативно-семантическое поле, комплекс чувств, прагматичная нагрузка, перевод.

Taranenko L.I., Kanievska T.V.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

ASSOCIATIVE LINKS GENERATED BY THE CONCEPT OF LOVE IN J. MOYES' NOVELS AND THEIR REPRESENTATION IN UKRAINIAN TRANSLATION

Summary
The article is dedicated to the study of the associative links actualized within the associative-semantic field of the concept of *LOVE*. The article reveals the most frequent associations produced by the *LOVE*-concept as well as generalizes the patterns of retaining their functional-pragmatic loading in Ukrainian translations by means of analyzing English fragments from the novels by J. Moyes and their translations into Ukrainian. The findings of the study are confirmed by the results of questioning conducted among native speakers of English and Ukrainian regarding associations, feelings and their complexes that arise during the perception of the corresponding text fragments.
Keywords: love, associative connection, associative-semantic field, a complex of feelings, pragmatic loading, translation.

УДК 81'367.332.2'37[811.111+811.133.1+811.161.2]

ТИПОЛОГІЯ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ В АНГЛІЙСЬКІЙ, ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Швець О.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті запропоновано комплексний підхід до ідентифікації типів номінативних речень в англійській, французькій та українській мовах. Установлено, що на когнітивному рівні вони моделюються за ментальними схемами, одиницею представлення яких є синтаксичний концепт. Номінативні речення скласифіковано за чотирма структурними типами та сімома різновидами. Сконструйовано семантичні схеми номінативних речень у досліджуваних мовах. Виявлено чотири прагматичні типи номінативних речень: репрезентативи, директиви, експресиви, квеситиви. Розкрито особливості їх функціонування в мовленні.
Ключові слова: номінативне речення, синтаксичний концепт, структурна модель, семантична схема, прагматичні типи номінативних речень, репрезентативи, директиви, експресиви, квеситиви.

Постановка проблеми. Тенденція до інтерпретації мовних одиниць загалом та речення як основної одиниці синтаксису зокрема представниками сучасного *когнітивного* та *функціонального синтаксису* зосереджує увагу науковців на виявленні механізмів концептуалізації дійсності людиною та одиниць їх відображення у мовленні, що тривалий час залишалися поза увагою мовознавців.

Встановлено, що результати пізнавальної діяльності людини об'єктивуються у мовленні різними типами речень, на особливу увагу серед яких заслуговують номінативні – один із найбільш вживаних типів речень завдяки їх лаконічності та різноманіттю лексичного наповнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Номінативні речення неодноразово виступали об'єктом досліджень на матеріалі однієї мови у таких аспектах: *структурно-семантичному* (М. Куровська [9], F. Lefeuvre [15]), *структурно-функціональному* (З. Коржак [6]), *текстотвірному* (С. Нікіфорова [11], О. Мокроусова [10]), та у зіставленні (на матеріалі англійської та української (З. Коцюба [7]), англійської та російської мов (С. Рісінзон [12]).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність різноаспектних досліджень номінативних речень на матеріалі різних мов, і дотепер залишаються невисвітленими питання їх комплексного вивчення не лише з позицій структурно-семантичного синтаксису, а й з урахуванням досягнень когнітології, прагматики та функціональної лінгвістики.

Метою статті є встановлення типології номінативних речень в англійській, французькій та українській мовах на когнітивному, структурно-семантичному та прагматичному рівнях шляхом виявлення типів синтаксичних концептів, репрезентованих номінативними реченнями в англійській, французькій та українській мовах, класифікації номінативних речень за структурно-семантичними та прагматичними типами.

Матеріалом дослідження є 4500 номінативних речень (по 1500 у кожній мові), відібрані з англомовних, франкомовних та україномовних художніх творів XX століття.

Виклад основного матеріалу. Теорія номінативного речення, започаткована французьким мовознавцем А. Мейє [14], набула подальшого розвитку у працях його учнів та послідовників, у результаті чого поняття «номінативне речення» зазнало змін у плані наукового об'єму та змісту. Вагомий внесок у її розробку зроблено представниками логіко-граматичного синтаксису – О. Пєшковським (розглядав «номінативні речення» як синтаксичні конструкції з іменником у називному відмінку у функції присудка) та О. Шахматовим (визначив номінативні речення як односкладні та класифікував їх на підметові й присудкові). Перші згадки про номінативні речення в українській лінгвістиці з'являються у працях М. Сулими (1928 р.), який, не виділяючи їх в окремий тип речень, відзначив здатність іменника у називному відмінку утворювати слово-назву.

Узагальнивши результати наукових розвідок представників структурно-семантичного синтаксису (В. Бабайцева [1], Н. Валгіна [3], П. Дудик [5]), у межах нашого дослідження *номінативне речення* визначаємо як просте односкладне речення, головний член якого може бути виражений іменником у формі називного відмінка, особовим займенником, кількісно-іменним словосполученням, субстантивованою частиною мови, числівником, що має буттєву семантику.

Результати проведеного дослідження засвідчили, що на когнітивному рівні номінативні речення репрезентовані синтаксичними концептами, тобто ментальними схемами, що є формою збереження інформації у свідомості людини (за Г. Волохіною, З. Поповою [4], С. Кузьміною [8] та М. Болдирєвим, Л. Фурс [2]). Змодельована структура синтаксичного концепту, вербалізованого номінативними реченнями, уможливила виділення 6 універсальних для досліджуваних мов типів синтаксичних концептів: БУТТЯ ОБ'ЄКТА, БУТТЯ ОЗНАКИ ОБ'ЄКТА, БУТТЯ ОБ'ЄКТА У ПРОСТОРІ АБО ЧАСІ, БУТТЯ СТАНУ ОБ'ЄКТА ТА СТАНУ ПРИРОДИ, ВОЛОДІННЯ ОБ'ЄКТОМ, НЕБУТТЯ ОБ'ЄКТА, які моделюють інформацію онтологічного плану про об'єкти, їх властивості, просторову і часову віднесеність та стан.

Ментальний рівень репрезентації номінативних речень відображає національну специфіку концептуалізації дійсності носіями зіставлюваних мов, що зумовлює різний ступінь вербалізації кожного із виділених типів синтаксичних концептів.

Номінативні речення англійської, французької та української мов, що вербалізують виділені у ході дослідження синтаксичні концепти, піддаються *граматичним* та *структурно-семантичним модифікаціям* у процесі мовленнєвої реалізації.

Граматичні модифікації полягають у зміні часової віднесеності репрезентованої номінативним реченням ситуації: англ. *Four o'clock in the afternoon*; фр. *Dans quinze jours*; укр. *П'ятий вечір підряд...*

Структурно-семантичні модифікації поділяємо на питальні та емоційні. *Питальні модифікації* зумовлені прагненням мовця отримати додаткову інформацію про об'єкт, буття стану об'єкта, його якість чи ознаку, факт приналежності об'єкта певній особі, його локалізацію у просторі або часі: англ. *Your Happiness Machine?*; фр. *Bonnes nouvelles?*; укр. *Мій тесть?*

Емоційні модифікації підкреслюють почуття мовця (радість, здивування, сум тощо), вирізняють та наголошують на існуванні певного об'єкта серед інших, надають об'єкту специфічних рис: англ. *Terrible tragedy in Rathmines!*; фр. *Le pauvre enfant!*; укр. *Нарешті хвилина відпочинку!*

За структурою номінативні речення було скласифіковано за 4 типами: непоширені/поширені, нерозчленовані/розчленовані.

Непоширеними є номінативні речення, що характеризуються наявністю в їх структурі лише головного члена: англ. *Paper*; фр. *Une ruche*; укр. *Літо*. Поширені номінативні речення утворюються завдяки введенню до структурних моделей поширювачів, що пояснюють головний член: англ. *A rap on the door*; фр. *Le bonheur de Marie*; укр. *Типова дисгармонія поведінки*.

Нерозчленованими є номінативні речення, в яких відсутні пунктуаційні знаки між двома членами речення, або неможлива їх перестановка чи опущення підмета: англ. *A Time Machine*; фр. *Table portefeuille*; укр. *Вогонь-хлопець!* До розчленованих номінативних речень відносимо такі, в яких можна поміняти місцями компоненти без зміни смислу речення (англ. *Serum and virus*; фр. *Des dattes et des chèvres*; укр. *Студенти й студентки*) або між його членами наявні розділові знаки, що розчленовують структуру (англ. *Earth, fire, water*; фр. *Saint-Clair, enfin*; укр. *Ніч тиха, місячна*).

За кількістю компонентів номінативні речення скласифіковано за 7 універсальними для досліджуваних мов типами: 1-, 2-, 3-, 4-, 5-, 6- та 7- і більше компонентні, представлені 65 спільними та 1621 специфічними структурними моделями, що дозволило підтвердити припущення про можливість поширення головного члена номінативних речень кількома детермінантами.

В англійській та французькій мовах виявлено перевагу двокомпонентних структурних моделей номінативних речень (англ. мова – 29,46%, фр. мова – 26,40% від загальної кількості при 14,47% в укр. мові), що пов'язане з їх синтаксичним устроєм. В українській мові переважають трикомпонентні (19,47%) та семи і більше компонентні номінативні речення (18,34%), що зумовлене наявністю відмінків та нефіксованим порядком слів у реченні. Утворення структурних моделей номінативних речень перебуває у прямій залежності від здатності головного члена речення сполучатися з іншими частинами мови. Найбільшу лексичну сполучуваність виявив іменник, від якого утворено 814 структурних моделей в українській мові, 470 – у французькій та 321 структурна модель – в англійській мові.

У результаті проведеного дослідження ідентифіковано 6 спільних для зіставлюваних мов семантичних типів номінативних речень: *буттєві, вказівні, оцінні, номінативні речення з просторовими та часовими детермінантами, посесивні*, предикативні ознаки яких конкретизуються 14 семантичними схемами.

Предикативна ознака *буттєвих* номінативних речень конкретизується 6 семантичними схемами «ІСНУВАННЯ / НАЯВНІСТЬ ЯВИЩА»; «ІСНУВАННЯ / НАЯВНІСТЬ ОБ'ЄКТА»; «ІСНУВАННЯ / НАЯВНІСТЬ ПОДІЇ / СИТУАЦІЇ»; «ІСНУВАННЯ / НАЯВНІСТЬ АБСТАКТНОГО ПОНЯТТЯ»; «ІСНУВАННЯ / НАЯВНІСТЬ ПРЕДМЕТНО ПРЕДСТАВЛЕНОЇ ДІЇ»; «ІСНУВАННЯ / НАЯВНІСТЬ СТАНУ», що підтверджує переважання буттєвої семантики номінативних речень в англійській, французькій та українській мовах.

Специфікою української мови є використання прикметників із присвійним суфіксом та відносних прикметників з метою реалізації семантики схеми «ОБ'ЄКТ НАЛЕЖАТИ КОМУСЬ»: *Мамині дорогоцінності; Чудовий плід людської фантазії*, особливістю англійської – присвійного відмінку іменників: *Policeman's shoulders*.

Установлено 4 прагматичні типи номінативних речень: *репрезентативи, експресиви, директиви* та *квеситиви*, які у процесі реального спілкування здатні виражати різноманітні комунікативні інтенції мовця та виконувати такі функції мови: когнітивну, комунікативну, мислеоформлювальну, репрезентативну, експресивну, регулятивну, інформативну, фатичну, функцію впливу [13].

Виявлено найвищий відсоток ужитку в мовленні *репрезентативних* номінативних речень (65% від загальної кількості вживань – 1128 речень в англ. мові, 931 – в укр., 866 – у фр.). У процесі комунікації вони повідомляють інформацію про особу, що є предметом розмови / опису, предмет, предметно представлену дію, абстрактне поняття, подію, часову віднесеність об'єкта, просторове розміщення об'єкта, стан об'єкта (фізичний або емоційний), стан оточуючого середовища або природи, зовнішній вигляд / характеристику об'єкта, володіння об'єктом певного класу: англ. *Headshake*; фр. *Nouvelle quête*; укр. *Конфіскація номера*.

Експресивні номінативні речення передають позитивні та негативні емоції і використовуються у мовленні значно рідше (17,51%). В англійській та українській мовах виявлено тенденцію до переваги номінативних речень на позначення позитивних емоцій (подяка, похвала, самопохвала, захоплення / захват): англ. *Birthday gatherings!*; укр. *Яке чудесне змагання поколінь*. У французькій мові переважають номінативні речення на позначення негативних емоцій (страх, обурення, нарікання, сором, жаль, вибачення, докір, осуд, самооцінка, іронія, насмішка), що відображає специфіку сприйняття дійсності носіями французької мови: фр. *Quel narcissisme*!

Директивні номінативні речення передають категоричні (наказ, наполеглива вимога, заборона): англ. *Not a word more on that subject*; фр. *Jean, ma*

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

valise! та некатегоричні повідомлення (пропозиція, прохання, (по)бажання, згода, відмова, застереження): англ. *Just one game*; фр. *Bon vent!*; укр. *Тут бджоли!* Результати проведеного дослідження засвідчили перевагу номінативних речень на позначення некатегоричних директивних висловлювань в англійській, французькій та українській мовах.

Квеситивні номінативні речення мають найнижчий відсоток використання – 8,65% від загальної кількості. Найчастіше вони слугують для запиту / отримання інформації (англ. *Number?*; фр. *Elonse?*; укр. *Прізвище?*) та її уточнення (англ. *Chocolate on top?*; фр. *M. le sénateur?*; укр. *Новий курс у політиці?*). Відмінним є рівень продуктивності кожного з видів квеситивних номінативних речень у досліджуваних мовах, які здатні не лише виражати значення питальності, але й передавати смисли інших типів модально-інтенційних висловлювань – репрезентативів: англ. *Glasgow?*; фр. *Le cinéma?*; укр. *Запорожці з списами?*; директивів: англ. *A little champagne?*; фр. *Un café?*; укр. *Гладіатор чи клоун?*; експресивів: англ. *Metempsychosis?*; фр. *Un amour?*; укр. *Гнів?*

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Отже, типологія номінативних речень представлена *на когнітивному рівні* 6 універсальними типами синтаксичних концептів (БУТТЯ ОБ'ЄКТА, БУТТЯ ОЗНАКИ ОБ'ЄКТА, БУТТЯ ОБ'ЄКТА У ПРОСТОРІ АБО ЧАСІ, БУТТЯ СТАНУ ОБ'ЄКТА ТА СТАНУ ПРИРОДИ, ВОЛОДІННЯ ОБ'ЄКТОМ, НЕБУТТЯ ОБ'ЄКТА); *на структурно-семантичному рівні* – 4 структурними типами номінативних речень (непоширені / поширені, нерозчленовані / розчленовані), 7 типами відповідно до кількості структурних елементів та 6 семантичними типами (буттєві, вказівні, оцінні, номінативні речення з просторовими та часовими детермінантами, посесивні), предикативна ознака яких реалізується 14 семантичними схемами; *на прагматичному рівні* – 4 прагматичними типами відповідно до їх прагматичного навантаження у структурі мовленнєвих актів (репрезентативи, експресиви, директиви та квеситиви), рівень вербалізації яких у мовленні є різним.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у виявленні стилістичних функцій номінативних речень у літературно-художньому та публіцистичному стилях мовлення.

Список літератури:

1. Бабайцева В.В. Система односоставных предложений в современном русском языке / Вера Васильевна Бабайцева. – М.: Дрофа, 2004. – 512 с.
2. Болдырев Н.Н. Репрезентация языковых и неязыковых знаний синтаксическими средствами / Н.Н. Болдырев, Л.А. Фурс // Филологические науки. – М., 2004. – № 3. – С. 67-74.
3. Валгина Н.С. Современный русский язык: Синтаксис: [учебник] / Нина Сергеевна Валгина. – [4-е изд., испр.]. – М.: Высшая школа, 2003. – 416 с.
4. Волохина Г.А. Синтаксические концепты русского простого предложения / Г.А. Волохина, З.Д. Попова. – Воронеж: Истоки, 2003. – 196 с.
5. Дудик П.С. Стилістика української мови: [навч. посіб.] / Петро Семенович Дудик. – К.: Видавничий центр Академія, 2005. – 368 с.
6. Коржак З.З. Вираження експресивності номінативних речень (на матеріалі сучасних українських художніх текстів): автореф. дис. ... канд. філ. Наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / З.З. Коржак. – Івано-Франківськ, 2007. – 22 с.
7. Коцюба З.Г. Експресивність номінативних речень як перекладознавча проблема (на матеріалі англійської та української мов): автореф. дис. ... канд. філ. наук: спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / З.Г. Коцюба. – Київ, 2001. – 16 с.
8. Кузьмина С.Е. Понятие «синтаксический концепт» в лингвистических исследованиях / С.Е. Кузьмина // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – Челябинск, 2012. – № 17(271). – Вып. 66. – С. 87-90.
9. Куровская М.В. Номинативные предложения в современном французском языке: дисс. ... канд. фил. наук: 10.02.05 – «Романские языки» / М.В. Куровская. – Ленинград, 1984. – 169 с.
10. Мокроусова О.Ю. Номинативное предложение как единица текста: коммуникативно-прагматический аспект: автореф. дисс. ... канд. фил. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / О.Ю. Мокроусова. – Ростов-на-Дону, 2011. – 24 с.
11. Никифорова С.А. Номинативное предложение как компонент структуры текстового целого: на материале немецкоязычной прозы и поэзии: автореф. дисс. ... канд. фил. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / С.А. Никифорова. – Санкт-Петербург, 2006. – 34 с.
12. Рисинзон С.А. Номинативные предложения (лингвистический статус и стилевое функционирование в русском и английском языках): автореф. дисс. ... канд. фил. наук: спец. 10.02.19 «Теория языкознания» / С.А. Рисинзон. – Саратов, 1992. – 21 с.
13. Серль Дж.Р. Классификация иллокутивных актов / Дж.Р. Серль; пер. с англ. В.З. Демьянкова // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 170-194.
14. Bulletin de la société de linguistique de Paris – Paris: Au siège de la société: Sorbonne, 1904. – T. 13. – 142 p.
15. Lefeuvre F. La phrase averbale en français / Florence Lefeuvre. – Paris: L'Harmattan. – 1999. – 351 p.

Швец А.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ТИПОЛОГИЯ НОМИНАТИВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В АНГЛИЙСКОМ, ФРАНЦУЗСКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация
В статье предложен комплексный подход к идентификации типов номинативных предложений в английском, французском и украинском языках. Установлено, что на когнитивном уровне номинативные предложения моделируются в виде ментальных схем, представленных синтаксическими концептами. Номинативные предложения классифицированы по четырем структурным типам и семью разновидностям. Сконструированы семантические схемы реализации номинативных предложений в исследуемых языках. Выявлены четыре прагматических типа номинативных предложений: репрезентативы, директивы, экспрессивы, квеситивы. Раскрыты особенности их функционирования в речи.
Ключевые слова: номинативное предложение, синтаксический концепт, структурная модель, семантическая схема, прагматические типы номинативных предложений, репрезентативы, директивы, экспрессивы, квеситивы.

Shvets O.V.
Pereyaslav-Khmelnytskyi Hrygoriy Skovoroda State Pedagogical University

TYPOLOGY OF NOMINATIVE SENTENCES IN THE ENGLISH, FRENCH AND UKRAINIAN LANGUAGES

Summary
The article suggests a new integrated approach to establishing of typology of nominative sentences in the English, French and Ukrainian languages. It was found out that on the cognitive level nominative sentences are modelled as mental schemes, which are represented as syntactic concepts. Nominative sentences were classified into four structural types and seven varieties. Semantic schemes, which are realized by nominative sentences, were constructed in the studied languages. Four pragmatic types of nominative sentences were distinguished: representative, directive, expressive and interrogative. The peculiarities of their functioning in speech were revealed.
Keywords: nominative sentence, syntactic concept, structural model, semantic scheme, pragmatic types of nominative sentences, representatives, directives, expressives, interrogatives.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.922.8:316.772.4

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ БАР'ЄРІВ У СПІЛКУВАННІ ПІДЛІТКІВ

Бєлякова С.М., Величко В.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті висвітлена проблема виникнення психологічних бар'єрів у спілкуванні підлітків. Було здійснено теоретичний аналіз вивчення даної проблеми за темою. Визначено причини виникнення психологічних бар'єрів у спілкуванні підлітків. Проведено емпіричне дослідження на виявлення виникнення комунікативних бар'єрів та перешкод у спілкуванні підлітків. Визначено результати дослідження.
Ключові слова: підлітковий вік, бар'єри спілкування, психологічний бар'єр, емоційний бар'єр, комунікативний бар'єр, емансипація, агресія, криза, спілкування.

Постановка проблеми. Проблема спілкування у підлітковому віці на даний час дуже поширена та актуальна. Нею займаються не тільки вітчизняні дослідники але й зарубіжні та присвячено багато робіт. Підлітковий вік це є найбурхливіша та найважча криза яку переживає дитина, змінюється її зовнішній вигляд, її погляди на життя та перш за все це реакція емансипації, що означає звільнення від якихось обмежень з боку батьків, від їх контролю та заборон. Підлітки все частіше прагнуть відокремитися від дорослих та жити самостійним життям. Міжособистісне спілкування в підлітковому віці є головною провідною діяльністю цього віку. Проте на заваді стають труднощі та бар'єри для встановлення нових контактів між підлітками. Психологи та науковці виділяють велику кількість комунікативних бар'єрів. Однолітки можуть одне одного не розуміти, ігнорувати та навіть застосовувати силу один проти одного [2]. Саме бар'єри спілкування поглиблюють підліткову кризу, заважають її подоланню, створюють проблеми у стосунках не тільки між батьками та підлітком, а й однолітками. Бар'єри поняття багатогранне і кожен може розуміти їх по-різному. Вони бувають як вербальними так і невербальними, викликані недостанім вихованням та недостатньою увагою з боку батьків до дитини, що призводить до неготовності спілкування підлітка. Труднощі у спілкуванні виникають у багатьох випадках тому що підліткам важливо бути в центрі уваги та справити враження на оточуючих, бо на цьому враженні будуються перші взаємини між однолітками [5]. І якщо спілкування відбувається на високому рівні, все одно в подальшому будуть виникати проблеми. Тому підлітки часто уникають цей процес в житті через недостатні навики спілкуватися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спілкування є найважливішою частиною життя людини, завдяки спілкуванню пізнається світ та встановлюються нові зв'язки з іншими людьми. Проблема виникнення бар'єрів зацікавила багато вітчизняних (зокрема це В. П. Бехтерєв, Л. С. Виготський, Г. С. Сковорода) та зарубіжних науковців (Д. Карнегі, Л. Фейєрбах) та інші [6]. Навіть в Епоху Відродження спілкування віднайшло нове, розуміння, що досліджувалося у працях таких науковців як Боккаччо, Петрарки, Шекспіра та Леонардо да Вінчі. В їхній творчості відображаються реальні взаємовідносини людей, і спілкування наповнюється новим змістом. Природа спілкування, та його індивідуальні особливості, механізми протікання і зміни стали предметом вивчення філософів і соціологів (І. С. Кон, Б. Д. Паригін), психолінгвістів (О. О. Леонтьєв, В. Ф. Петренко), представників соціальної психології (Г. М. Андрєєва, Б. Ф. Ломов, Б. Д. Поршнєв), педагогічної і вікової психології (О. О. Бодальов, Я. Л. Коломінський, М. І. Лісіна, В. С. Мухіна) [7]. Як специфічна форма взаємодії індивіда з іншими людьми, спілкування розглядається в працях К. О. Абульханової-Славської, О. В. Запорожця, Б. Ф. Ломова) [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на чималу кількість робіт висвітлених даній проблемі, залишається невирішеним питання оптимізації спілкування в підлітковому віці.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне обґрунтування психологічних особливостей виникнення бар'єрів у спілкуванні підлітків.

Виклад основного матеріалу. Провідною діяльністю підліткового віку є міжособистісне спілкування як з однолітками так і з батьками. Дитина знаходиться на роздоріжжі кризового періоду, який протікає досить бурхливо та незвично для деяких підлітків. Батьки все частіше намагаються контролювати своїх дітей та увірватися в їхній особистісний простір. Самі ж підлітки прагнуть до відокремлення від дорослих, та їхніх заборон, мати свої права та можливості. Тягнуться до однолітків та протилежної статі. Підліток починає критично оцінює слова, вчинки та поведінку інших дітей. У компаніях підлітків існують неписані правила відповідальності, щирості і вірності. Така емоційність в оцінках – одна з основних потреб підлітків, що не можуть задовольнити дорослі [1].

І батьки, і вчителі здебільшого не вміють побачити і врахувати у практиці виховання того

швидкого, інтенсивного процесу дорослішання підлітка, усіляко намагаються зберегти «дитячі» форми контролю, спілкування з дітьми. Саме цей момент підлітки, починаючи з 6-го класу, називають головним чинником своїх невдач у спілкуванні з батьками: «Мені прикро, якщо батьки опікуються мною, стежать за моїм апетитом і одягом» (5-6 клас), «Я засмучуюсь, якщо батьки не розуміють мене, мої переживання і турботи, вони все приховують від мене, а в мої секрети втручаються» (8-9 клас). Особливо гостро це виявляється у старших підліткових класах, учні яких мають велику потребу у спілкуванні з дорослими «на рівних», рідко маючи можливість її задовольнити. Наслідком цього, як правило, стає протиставлення себе, свого «Я» дорослим, потреба в автономії [9].

Бар'єри спілкування можуть бути зв'язані з характерами людей, їх прагненнями, поглядами, мовними особливостями, з манерами спілкування. І причини багатьох конфліктів, взаємних розбіжностей і невдоволення людей як в особистій, так і в професійній сферах не в останню чергу криються саме в нерозумінні прийомів ефективного спілкування, у невмінні ними користатися [7].

У цілому основними умовами будь-якого практичного спілкування є уміння і навички людини у використанні так званих розуміючих і директивних прийомів реагування при взаємодії з іншими людьми. ефективне спілкування повинне містити в собі розуміючі і директивні прийоми реагування і по можливості виключати агресивні і принизливо-поступливі реакції при взаємодії з іншими людьми. Але усі ці види спілкування, хочуть цього співрозмовники чи ні, можуть і, не рідко, включають в себе найрізноманітніші бар'єри спілкування [4].

Потреба підлітків у тому, щоб дорослі, особливо батьки, визнали їх рівноправними партнерами у спілкуванні, породжує конфлікти. Цікаво, що винним у конфлікті завжди визначається підліток – так вважають, до речі, і самі підлітки. Подібну самозвинувачувальну позицію підлітків деякі автори називають «психологічним примиренням», пов'язуючи її з прийняттям формальних відносин «слухняності», що нав'язуються їм, ламання позиції «психологічного примирення» найчастіше призводить до «психологічного бунту». Коли виникає цей «психологічний бунт», дорослі починають бити на сполох, ідуть до психолога, шукають вихід, а «психологічне примирення», всіх влаштовує. Водночас подібне ставлення до конфліктів, за яких дорослі стійко посідають зовнішню обвинувачувальну позицію, а підлітки – самообвинувачувальну, є неконструктивним.

Важливе значення для підлітка має спільна діяльність із дорослими, організована на основі єдності інтересів, захоплень. Значення такої співпраці може бути різноманітним. Підліток може допомагати батькам по господарству, навіть давати поради у певних справах, а дорослі мають дослухатися до його думки. Старший може залучити його до справ, якими він зайнятий. Така спільна діяльність породжує спільність переживань, почуттів, полегшує контакт із підлітком, зумовлює емоційну та духовну близькість. У ній дитина пізнає складний внутрішній світ дорослих, глибину думок і переживань, вчиться турботливому ставленню до людей. У підлітковому віці дитина більше часу проводить з друзями, наслідує їх [8].

Дружба підлітків ґрунтується на спільних інтересах та вподобаннях. Вони однаково проводять час, читають однакові книги, слухають однакову музику, надають перевагу подібному одягу та манері поведінки. Своїх друзів підлітки вважають найрозумнішими, найвеселішими, а наслідуючи їх, виховують у собі потрібні якості. Важливе значення для підлітка має оцінка друзями його особистісних якостей, знань і вмінь, здібностей і можливостей. У товаришів він знаходить співчуття, адекватне сприйняття своїх радощів і негараздів, які дорослим часто здаються незначущими [4].

В процесі спілкування один з одним у підлітків виникають комунікативні бар'єри, серед яких виділяють велику кількість:

– мотиваційні бар'єри;
– емоційні бар'єри;
– психологічні бар'єри;
– моральні бар'єри;
– бар'єри обумовлені типом темпераменту;
– емпатійні бар'єри;
– бар'єри обумовлені віковими властивостями та гендерними.

Причини виникнення бар'єрів бувають різними, насамперед це:

– непорозуміння, яке виникає між людьми;
– невідповідність настрою, негативних емоцій, які не сприймаються співрозмовниками;
– неспівпадання інтересів в процесі комунікації між співрозмовниками;
– несприйняття зовнішнього виду співрозмовником;
– обмеження вільного фізичного простору між собою та дорослими, тобто неправильно сформований простір призводить до ізольованості.

Ще однією причиною для виникнення бар'єрів у спілкуванні може бути застосування агресивної поведінки до свого співрозмовника. Серед підлітків посилюється негативізм, демонстративна, стосовно дорослих, поведінка, частішають випадки проявів жорстокості і агресивності. Вирізняють також психологічні бар'єри.

Уникнення – це такий тип бар'єру під час спілкування, коли спостерігається уникнення джерел впливу, відхилення від контакту з партнером, при якому взагалі ніяке спілкування стає неможливим. Визначивши партнера як небезпечного в якомусь відношенні, «чужого», людина просто уникає спілкування з ним, чи якщо зовсім ухилитися неможливо, додає всі зусилля, щоб не сприйняти його повідомлення. З боку цей «захист» дуже добре помітний – людина неуважна, не слухає, не дивиться на співрозмовника, постійно знаходить привід відвернутися, використовує будь-який привід для припинення розмови. Уникнення як вид захисту від впливу виявляється не тільки в уникненні людей, але й у відхиленні від визначених ситуацій, таких, у яких може виникнути небезпека «шкідливого» впливу. Таким чином, найпростіший спосіб захисту від впливу – уникнути зіткнення з джерелом цього впливу [2].

Авторитет. Дія даного типу бар'єру спілкування полягає в тому, що, розділивши всіх людей на авторитетних і неавторитетних, людина

довіряє тільки першим і відмовляє в цьому другим. Таким чином, довіра і недовіра «залежать» не від особливостей переданої інформації, а від того, хто її подає. У зв'язку з такою дією авторитету дуже важливо знати, відкіля цей бар'єр береться, від чого залежить присвоєння конкретній людині авторитету [2].

Зовнішні бар'єри. На основі проведеного аналізу типів існуючих бар'єрів у спілкуванні можна зробити наступні висновки. Захист від впливу іншої людини в спілкуванні може приймати вид уникнення, заперечення авторитетності чи джерела нерозуміння. В усіх випадках результатом спрацьовування того чи іншого бар'єрного механізму буде неприйняття впливу – воно не буде сприйняте і не зробить ніякого впливу. Підставами для захисту є різні ознаки. Не слід представляти собі ці бар'єри в комунікації як результат свідомого, довільного і спрямованого захисту від впливу. У реальному спілкуванні бар'єри присутні у виді незалежних механізмів, що дані людині для захисту, але їхня дійсна природа людині не відома.

Внутрішні бар'єри – якісь внутрішні перешкоди проти інформації, що загрожує сильній перебудові всіх уявлень людини, її поведінки. Зрозуміло, що інформація, яка загрожує перебудовою уявлення про світ, зустрічає опір. Її можна або «викинути», або надати їй інше значення. Це можна зробити різними способами [2].

Практично для всіх людей важливо вміти спілкуватися таким чином, щоб їх правильно розуміли, щоб їх слухали і чули. Тому, важливо знати способи подолання бар'єрів. Керувати ефективністю можуть обидва партнера, що говорить і слухає, і кожний з них може зіграти свою роль як у підвищенні, так, і в зниженні ефективності спілкування.

Подолання уникнення містить у собі керування увагою партнера, аудиторії, власною увагою.

Подолання логічного бар'єра зв'язано зі знанням ефективності різних аргументів і способів аргументації. Один з найбільш відомих прийомів керування мисленням іншого – це риторичне питання. Для того, щоб бути зрозумілим співрозмовником, треба по можливості враховувати логіку партнера. Для цього необхідно приблизно представляти собі позиції, а також індивідуальні і соціально-рольові особливості, тому що прийнятність чи неприйнятність тієї чи іншої логіки для партнера в основному залежить від його вихідної спрямованості [10].

Необхідним фундаментом для підвищення ефективності спілкування «з боку слухаючого» є його бажання слухати і чути, що, у свою чергу, сильно залежить від того, якою бачиться йому ситуація спілкування.

Взагалі методів, прийомів і правил ефективного спілкування розроблено чимало, єдиною проблемою тільки залишається те, що більшість з нас просто забуває про них, віддаючись своїй людській природі, забуваючи про найважливіші правила спілкування [3].

Було проведено експериментальне дослідження та результати показали, що підлітки не мають проблем в повсякденному спілкуванні які заважають встановленню контактів, але отримали показники емоційних перешкод, що завжають новим знайомствам та перебуванню в не своєму оточенні. Тільки одиницям вдається цілеспрямовано і ефективно їх використовувати і знаходити спільну мову з більшістю співрозмовників. Ефективне спілкування і вміння усувати бар'єри в ньому – це більше, ніж наука, це справжнє мистецтво, яке так потрібне в нашому житті.

Висновки і пропозиції. Результати практичних досліджень свідчать, що на сьогодні збільшилася кількість дітей які не можуть спілкуватися з однолітками, тому що відрізняються підвищеним занепокоєнням, невпевненістю та емоційною нестійкістю. Тому проблема спілкування в підлітковому віці та її своєчасна корекція є досить актуальною та потрібною.

Список літератури:

1. Бодалёв А. А. Личность и общение: Избранные труды. [Електронний ресурс] – URL: http://osvita.ua/vnz/reports/psychology
2. Возрастная и педагогическая психология / Под ред. А. В. Петровского [Електронний ресурс] – URL: http://www.info-library.com.ua/books-text-7597.html
3. Гаврилова Т. П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии. Исторический обзор и современное состояние проблемы // Вопросы психологии. – 1975. – № 2. – С. 147-156.
4. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. – СПб.: Питер, 2009. – 576 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
5. Ломов Б. Ф. Общение и социальная регуляция поведения индивида // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. – М., 1976.
6. Парыгин Б. Д. Анатомия общения: Учебное пособие. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 1999. – 301 с.
7. Фельдштейн Д. И. Психология взросления: структурно-содержательные характеристики процесса развития личности: Избранные труды. – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1999. – 672 с.
8. Цимбалюк І. М. – Психологія спілкування: Навчальний посібник. ВД «Профспілок», 2004. – 304 с.
9. Цуканова Е. В. Психологические трудности межличностного общения. – К: «Высшая школа», 1985. – 160 с.
10. Эльконин Д. Б., Драгунова Т. В. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков. – М.: Просвещение, 1967. – 360 с.

Белякова С.Н., Величко В.М.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ БАРЬЕРОВ В ОБЩЕНИИ ПОДРОСТКОВ

Аннотация
В статье рассматривается проблема возникновения психологических барьеров в общении подростков. Был проведен теоретический анализ изучения проблемы по данной теме. Определены причины возникновения психологических барьеров в общении подростков. Проведено эмпирическое исследование на выявление возникновения коммуникативных барьеров и препятствий в общении детей подросткового возраста. Определены результаты исследования.
Ключевые слова: подростковый возраст, барьеры общения, психологический барьер, эмоциональный барьер, коммуникативный барьер, эмансипация, агрессия, кризис, общение.

Belyakova S.N., Velichko V.M.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF COMMUNICATION BARRIERS WITH TEENAGERS

Summary
There is a problem of the origin of psychological barriers of communication with teenagers in the article. It was made the theoretical analysis of the problem of the studying topic. It was determined the causes of psychological barriers of communication with teenagers. It was made an empirical study on detection of occurrence of communication barriers and obstacles in communication adolescent with teenagers. They were determined the results of research.
Keywords: adolescence, communication barriers, psychological barriers, emotional barriers, communication barriers, emancipation, aggression, crisis, communication.

УДК 159.9.019.4-042.72-053.6

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Бочаріна Н.О., Костюк О.Г.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Стаття присвячена проблемам адикції в юнацькому віці. Автор розкриває особливості юнацького віку та передумови розвитку адиктивної поведінки. Визначаються фактори виникнення залежностей неповнолітніх. Розглядаються адикції, що найчастіше зустрічаються в юнацькому віці, а саме: наркоманія, алкоголізм, куріння та ігрова залежність. У статті розкривається не тільки перелік залежностей, а й те, як воно розвивається в юнацькому віці.
Ключові слова: адиктивна поведінка, юнацький вік, наркоманія, алкоголізм, тютюнопаління, ігрова залежність.

Постановка проблеми. Проблема адиктивної поведінки за останні десятиліття набула значної актуальності у всьому світі. На сьогоднішній день прослідковується стійка тенденція до інтенсивного зростання рівня адиктивної поведінки в юнацькому середовищі, що пов'язане зі зловживанням психоактивних речовин, алкогольною залежністю, тютюнопалінням, інтернет-залежністю, гемблінгом та ін. Масштаби поширення різного роду адикцій ставлять під загрозу фізичне, моральне та психологічне здоров'я людини. На фоні наркоманії зростає рівень злочинності, адже схильна до адикцій людина не вважає за необхідне дотримуватись правил, традицій та норм. Також зростає ризик зараження на такі інфекційні хвороби як гепатит та ВІЛ-інфекція. Тютюнопаління є причиною виникнення багатьох хронічних захворювань. Розповсюдження комп'ютерів та різноманітних гаджетів призводить до більшої зацікавленості юнаків в віртуальному світі ніж в реальному. Трапляються випадки коли людина так захоплюється віртуальним життям, що вже не бачить різниці, і вбиваючи в комп'ютерній грі, захоплюється настільки, що може шкодити оточуючим. Щоб позбутися адиктивної поведінки, до справи мають долучитися батьки, вчителі та пси-

холог. Не завжди батьки помічають залежність своєї дитини, або якщо і помічають, то не знають як з нею боротися. Тому важливо щоб в навчальних закладах були кваліфіковані спеціалісти, які б могли попередити або допомогти позбутися юнакові його залежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою адиктивної поведінки займалося чимало вітчизняних та зарубіжних психологів. Адиктивна поведінка досліджувалася у працях Н.Ю. Максимової, Л.Г. Леонова, Н.Л. Бочкарьова, А.В. Гоголєва. Моделі формування залежних розладів досліджували Б.С. Братусь («зсув мотиву на мету»), Б. Уайнхолд (стадії розвитку залежності), Л. Бурбо (психодинамічний підхід до залежності), А. Янова (залежність як захист від первинного болю). Останнім часом підвищився інтерес до адикцій неповнолітніх, що простежується в роботах Ц. Короленка, В. Менделевича, О. Безпалько, А. Капської, Н. Заверіко, О. Карпенко, М. Окаринського, П. Гусака, Н. Бурмаки, О. Савчука, Т. Мартинюк, І. Шишової, О. Мурашкевича. Всі ці дослідники займалися вивчення проблеми адикцій та присвятили безліч своїх праць розробці даної проблеми.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на досить велику кількість публікацій по даній проблемі невирішеним залишається питання зменшення кількості індивідів з адиктивною поведінкою в юнацькому віці.

Мета статті – розкрити особливості прояву адиктивної поведінки юнаків.

Виклад основного матеріалу. В юнацькому віці спостерігаються часті прояви адиктивної поведінки і поглиблення різних її форм, що може пояснюватися низьким рівнем інтелектуального розвитку, незавершеним процесом формування особистості, негативним впливом оточуючого соціуму.

На думку С. Бєлічевої, в основі адитивної поведінки знаходиться патологічний розвиток окремих біологічних і соціальних потреб, формування їх, як правило, починається саме в підлітковому та ранньому юнацькому віці і надалі набуває стійкого характеру, що складно піддається корекції [2].

У період раннього юнацького віку активно відбувається соціальне та особистісне самовизначення. Головними психологічними надбаннями у цьому періоді, за визначенням І. Кона, є відкриття свого внутрішнього світу, усвідомлення своєї неповторності та унікальності. Особистість раннього юнацького віку потребує не стільки незалежності від дорослих, скільки чіткої орієнтації та визначення свого місця в житті. Це приводить до необхідності розвитку інтегративних механізмів самосвідомості, формування світогляду та життєвих позицій. В цей період юнацтво має впоратись з великою кількістю завдань розвитку – з більшою, ніж в будь-який інший період майбутнього життя [6].

Причини адиктивної поведінки осіб раннього юнацького віку складні та багатоаспектні: від економічних і соціальних до психофізіологічних. Проте жодна з названих причин не є вирішальною, не може виступати визначальною у виникненні адикцій у конкретного юнака.

Займаючись вивченням соціальної ситуації розвитку молоді Б. Ткач довів, що передумовами вживання психоактивних речовин є неповна сім'я, вживання психоактивних речовин членами сім'ї, сімейні конфлікти та погані взаємини між членами родини, негативний стиль сімейного виховання, погані успіхи в навчанні [11]. Вчений зазначав, що «для молоді, яка епізодично вживає алкоголь, властиві такі характеристики, як надмірна орієнтація на вплив середовища, не-конформні тенденції у міжособистісних взаєминах, тенденція до поглиблення домінування, агресивності і незалежних рис поведінки з частковим усвідомленням своїх некомформних тенденцій, яскраво виражені акцентуації характеру, домінування деструктивної агресії над конструктивною, послаблення контролю своєї поведінки, низький рівень емпатії та схвалення агресивної поведінки загалом, домінування екстернального локусу контролю» [11, с. 77].

Спадковість та генетичні фактори також можуть обумовлювати схильність до вживання алкоголю чи наркотиків, однак не означає чіткої закономірності (якщо батьки залежні від алкоголю, то і діти теж будуть). На сьогоднішній день існують дані, що свідчать про те, що діти, які народилися у сім'ях, де батьки вживають алкоголь чи наркотики, мають більший ризик узалежнення, ніж діти здорових батьків. Проте, проблеми вживання алкоголю та наркотиків у юнацькому віці виникають не лише неблагополучних сім'ях, а й у достатнього благонадійних, матеріально забезпечених [12].

Важливим фактором вживання тютюну, алкоголю та наркотиків юнаками є «гонитва за модою», вплив сучасних неформальних іміджевих тенденцій. Куріння, вживання алкоголю, азартні ігри тощо сприймаються молодим поколінням як зовнішні ознаки дорослого життя і найлегші способи досягнення бажаної дорослості.

А. Баринова відносить до адиктивних проявів юнаків наркоманію, алкоголізм, токсикоманію, куріння а також ігрову залежність [1]. Тому в даній роботі буде детально розглянуто саме ці види адикцій.

Поняття «наркоманія» походить від грецьких слів «нарко» – заціпеніння, отупіння, одуріння та «манія» – пристрасть, божевілля. Під цим поняттям розуміється не тільки стимулювання наркотичними речовинами появи збудженого чи пригніченого стану центральної нервової системи, але й пристосування організму до них, бажання їх приймати без вагомих на те причин: болю, втоми, страху тощо. Головною причиною такої пристрасті є ейфоричний ефект, який виникає при вживанні наркотиків. Слово «ейфорія» також давньогрецького походження й означає – піднесений, радісний настрій, почуття задоволення, повного благополуччя, що не відповідає об'єктивним обставинам та реальному стану організму [3].

На початок уживання наркотиків серед молоді, передусім впливає мода, прагнення влитися в те оточення, компанію, яка для юнака важлива, цікава і де споживання різних видів наркотичних речовин – норма. Перші «спроби» можуть бути продиктовані потребою самоствердитись, завоювати популярність, цікавістю. Значну роль також відіграє недостатня дисциплінованість, незрілість характеру, слабкий самоконтроль та контроль з боку батьків, підвищений інтерес до незнайомих відчуттів.

Частіше юнаки отримують наркотики від однолітків, дівчата – від знайомих молодих людей або чоловіків, старших за віком. Джерелом інформації про доступність наркотичних речовин та ефект від їх вживання є неформальні групи ровесників, які відіграють роль «вчителів». Так отримується інформація про наркотики, прилучаються до їх вживання. При потребі група може «допомогти» своєму члену, однак вийти з «наркотичної петлі» через тиск її членів або страх втратити з нею контакт практично неможливо. Сьогодні наркоманія – це «біла чума», що поступово вбиває здорові клітини нервової та інших систем організму, а людина цього не усвідомлює та не розуміє [9].

У більшості випадків вживання наркотичних речовин пов'язано з бажанням попробувати щось нове, розширити свій спектр відчуттів. За для досягнення максимального ефекту шукаються нові способи введення, нові речовини і різне поєднання цих речовин. Від легких наркотиків відбувається досить швидкий перехід на більш сильні речовини. При вживанні наркотичних речовин у юнаків швидко виникає спустошеність, він стає замкненим у собі.

Алкоголізм – захворювання, що викликається систематичним вживанням спиртних напоїв. Характеризується наявністю патологічного потягу до них і призводить до психічних і фізичних розладів і порушень соціальних стосунків особи, яка страждає від цього захворювання [7].

Автори посібника «Соціальна педагогіка» за редакцією М. Галагузової виділяють такі характерні особливості дитячого алкоголізму:

1) швидке звикання до спиртних напоїв. Якщо у дорослої людини перехід від пияцтва до алкоголізму триває 5-10 років, то в дитини – в 3-4 рази швидше);

2) злоякісне протікання хвороби (організм перебуває на стадії формування, стійкість центральної нервової системи до дії алкоголю – знижена, внаслідок чого відбуваються глибокі руйнівні процеси);

3) вживання дитиною значних доз алкоголю (суспільство не схвалює вживання алкоголю дітьми, тому вони п'ють таємно, всю дозу приймаючи одномоментно);

4) швидкий розвиток запоїв (стає нормою пити з будь-якої причини, потреба повного сп'яніння, оскільки в стані легкого сп'яніння відчувають себе невпевнено);

5) низька ефективність лікування [10].

У результаті регулярного вживання спиртного підвищується стійкість до алкоголю та починає формуватися потяг до нього. В цей момент починає починають змінюватись захоплення та характер особи. Учні втрачають інтерес до навчання, прогулюють навчання, грубо ведуть себе з оточуючими їх людьми.

Токсикоманія в даний час являє собою один із найбільш розповсюджених і небезпечних видів наркоманії. Викликаючи серйозні порушення в роботі організму та сильну залежність, токсикоманія відрізняється від наркоманії тільки з юридичної сторони: вона включає прийом речовин, не віднесених до групи наркотиків, і на них не розповсюджується правова та кримінальна відповідальність, які діють по відношенню до наркоманів [4].

При токсикоманії юнаки вживають хімічні речовини з галюциногенною дією переважно через легені, шляхом вдихання парів. Розрізняють наступні види токсикоманії в залежності від вживаних речовин:

1. Засоби побутової та промислової хімії: розчинники, фарба, лаки, бензин, ефір, клей, що містить толуол.

2. Токсикоманія газом: пропан, бутан, ізобутан. При вдиханні парів цих речовин углеводні, що входять до їхнього складу, отруюють центральну нервову систему. Вони швидко руйнують мозкові бар'єри, викликають незворотні зміни в корі головного мозку і зниження інтелекту. Деякі з них також присутні в пральних порошках та миючих засобах.

3. Лікарська токсикоманія: снодійні та транквілізатори, стимулятори центальної нервової системи, антигістамінні препарати. Шкода в цьому випадку залежить від виду вживаних лікарських препаратів [5].

Небезпека токсикоманії заключається в тому, що в результаті отруєння парами летючих хімічних речовин (парів клею, бензину, побутових аерозолів, речовин для розведення фарби та ін.) веде до серцевої недостатності, розладів центральної нервової системи. Токсикоманія частіше всього виникає у бездоглядних, безпритульних дітей. Систематичне отруєння такими парами викликає порушення поведінки, ауто агресивні дії [13].

Куріння – це небезпечне захворювання, що приводить до погіршення стану здоров'я. До певного часу нікотин діє на організм непомітно, приховано. Серед причин поширення куріння в ранньому юнацькому віці виділяють негативний приклад батьків, реклама цигарок, перегляд кінофільмі, невміння організувати дозвілля [13].

У юнацькому віці куріння переважно носить психологічний характер, хоча вже є і ознаки фізіологічної залежності. У молодих курців сильніше виявляється ризик дезадаптації в умовах стресу, більш виражена нервово-психічна нестійкість [14].

До основних причин початку паління в юнацькому віці дослідники відносять:

1. Молодь наслідує старших – своїх батьків та інших дорослих;

2. З самого дитинства індивіду «промивається мозок» рекламою тютюнових втробів;

3. Дехто починає курити через тиск однолітків, щоб бути прийнятим у певну группу;

4. Потреба здобути більше впевненості в собі і мати дещо вищий статус в очах ровесників [12].

Ігрова залежність являє собою одну з форм психологічної залежності, яка проявляється у вигляді патологічної тяги до азартних ігор (казино, ігрові автомати, онлайн-ігри, комп'ютерні ігри).

Американські психотерапевти виділили такі психологічні причини ігроманії:

– самотність, хронічна туга. Люди, схильні до меланхолії, тобто ті, у кого рівень ендорфінів в крові знижений, в гонитві за ейфорією гарантовано «підсаджуються» на гру;

– схильність до імпульсивної поведінки. Подібно до наркотиків, ігроманія насамперед небезпечна для творчих людей – тонка психічна орга-

нізація більш схильна до руйнування під пресом біохімічного ефекту;

– фінансові проблеми. За відсутності коштів люди сподіваються на виграш [8].

У патологічних гравців порушені такі психічні функції, як сила волі і здатність до прийняття рішень. Саме порушення процесів прийняття рішеня і гальмування призводить до того, що хронічний гравець прагне до миттєвого задоволення, не звертаючи уваги на такі серйозні наслідки як погані стосунки з родиною, проблеми з навчанням тощо.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, при формуванні адиктивної поведінки юнаків, становленні його життєвої позиції значної уваги приділяється безлічі дисоціалізуючих чинників, кожен з яких сам по собі не призводить до залежності, але їх комплексна дія послаблює адаптаційні можливості людини, робить її вразливою до проблем і збільшує вірогідність того, що за певних обставин він може залучитись до вживання тютюну, алкоголю чи наркотиків.

Список літератури:

1. Баринова А.Н. Педагогические аспекты профилактики вредных привычек у юношей: дис. [Электронный ресурс]. – URL: http://www.dslib.net/obw-pedagogika/pedagogicheskie-aspekty-profilaktiki-vrednyh-privychek-u-junoshej.html
2. Беличева С.А. Основы превентивной психологии / С.А. Беличева. – М.: Редакционно-изд. центр Консорциума «Социальное здоровье России», 1994. – 221 с.
3. Генкова Л.Л., Славков Н.Б. Почему это опасно. – М.: Просвещение, 1989. – 96 с.
4. Журунова М.С., Абишева З.С., Асан Г.К., Искакова У.Б., Даутова М.Б., Жетписбаева Г.Д., Исмагулова Т.М., Раисов Т.К. Токсикомания и ее последствия // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 1-4. – С. 530-532.
5. Кэрол Фалковски. Опасные наркотики – М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 2002 – 256 с.
6. Кон И.С. Психология старшеклассника / И.С. Кон. – М.: Просвещение, 1980. – 192 с.
7. Краснова М.Н. і Куценко Г.І. «Обережно: алкоголь!». – Москва: «Десс КОМ», 2002. – 688 с.
8. Максимова Н.Ю. Психологія адиктивної поведінки: Навч. посіб. – К.: ВПУ «Київський університет», 2002. – 308 с.
9. Плахтій П.Д. Основи медичних знань: навчально-методичний посібник / П.Д. Плахтій, Л.С. Соколенко, Н.В. Гутарєва. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2013. – 268 с.
10. Социальная педагогика: Курс лекций / Под ред. М.А. Галагузовой. – М.: ВЛАДОС. – 2000. – 416 с.
11. Ткач Б.М. Індивідуально-психологічні та нейропсихологічні особ- ливості молоді з адиктивною поведінкою: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.04 / Богдан Миколайович Ткач. – К., 2006 – 211 с.
12. Тютюн, алкоголь, наркотики в молодіжному середовищі: вживання, залежність, ефективна профілактика / О.О. Яременко, О.М. Балакірєва, О.Р. Артюх та ін. – Київ, 2005. – 193 с.
13. Шевців З.М. Основи соціально-педагогічної діяльності. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.
14. Escobedo L.G. Relationship between depressive symptoms and cigarette smoking in US adolescents / L.G. Escobedo, M. Reddy, G.A. Giovino // Addiction, 1998. – 93(3). – P. 433-440.

Бочарина Н.А., Костюк Е.Г.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ АДДИКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация
Статья посвящена проблемам аддикции в юношеском возрасте. Автор раскрывает особенности юношеского возраста и предпосылки развития аддиктивного поведения. Определяются факторы возникновения зависимостей несовершеннолетних. Рассматриваются аддикции, наиболее часто встречающихся в юношеском возрасте, а именно: наркомания, алкоголизм, курение и игровая зависимость. В статье раскрывается не только перечень зависимостей, но и то, как оно развивается в юношеском возрасте.
Ключевые слова: аддиктивное поведение, юношеский возраст, наркомания, алкоголизм, табакокурение, игровая зависимость.

Bocharina N.A., Kostyuk E.G.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

FEATURES OF ADDICTIVE BEHAVIOR IN YOUTH AGE

Summary
The article is devoted to the problems of addiction in adolescence. The author reveals the features of youthful age and preconditions for the development of addictive behavior. The factors of the emergence of dependency of minors. Discusses addiction, most common in adolescence, namely: drugs, alcohol, Smoking and gambling. The article reveals not only a list of dependencies, but also how it develops in adolescence.
Keywords: addictive behavior, youth age, drug addiction, alcohol addiction, smoking, game addiction.

УДК 364.73

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ЯК ЗАСІБ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА АДАПТАЦІЇ ДЕПРИВОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Бочаріна Н.О.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті викладено теоретичне дослідження проблеми розвитку особистості дитини в умовах психічної депривації. Виділено особливості депривованого розвитку особистості: сповільненість і дезорганізація розвиту психічних процесів, реформованість самосвідомості, зниженість комунікативної активності. Констатовано, наявність стійких наслідків впливу психічної депривації у юнацтві. Формування особистості, яка з дитинства зазнала депривації є відмінним від розвитку особистості, яка не зазнавала деструктивного депривуючого впливу. Для педагогічної та психологічної спільноти постає вирішення питань конструктивних взаємодій з депривованою молоддю, її особистістного зростання та успішної реалізації у житті та вироблення ефективних механізмів адаптації, соціалізації для конструктивного дорослого життя за допомогою психологічного супроводу.
Ключові слова: психічна деривація, самосвідомість, комунікативна активність, депривована дитина, емоційна сфера, реабілітація, адаптація, психологічний супровід.

Постановка проблеми. Для розв'язання соціальних проблем та поліпшення становища учнівської молоді, формування сприятливих умов для її соціалізації й адаптації обумовлюється необхідність впровадження тренінгових технологій, про що зазначено у дослідженнях А. Земби, Н. Ізбуцької, О. Кікінеджі, Н. Кошечко, Ю. Мельник, О. Тютюнник, Т. Цюман, О. Штепи та ін. Актуальною інноваційною технологією, яка сприяє оптимальному забезпеченню позитивної соціалізації дітей і молоді в освітньому шкільному просторі, є соціально-педагогічний тренінг.

Актуальними залишаються пошуки шляхів оптимізації особистісного розвитку дітей юнацького віку, позбавлених батьківського впливу, їх соціалізації в суспільстві та активне включення в провідну діяльність. Тому досить гостро для педагогічної та психологічної спільноти постає вирішення питань конструктивних взаємодій з депривованою молоддю, її особистістного зростання та успішної адаптації у житті під час їх особистісного становлення після пережиття ними етапів кризового розвитку у наслідок психічної депривації та вироблення ефективних механізмів адаптації та соціалізації для конструктивного дорослого життя за допомогою психологічного супроводу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернення науковців та практиків до такого інструменту у психологічному супроводі, як тренінгові технології (Т. Авельцева, Г. Бевз, І. Вачков, В. Гаврилюк, О. Главник, І. Дичківська, Л. Животовська, І. Звєрєва, Г. Лактіонова, С. Мельник, Б. Паригін, Р. Тур, С. Страшко, Л. Тюптя та інші), є цілком обґрунтованим, адже технології дають змогу науково будувати психологічну діяльність; сприяють підвищенню її ефективності; забезпечують тиражування, відтворюваність оптимального способу реалізації соціально-психологічного процесу.

Сучасні дослідники проблеми депривації Я. Гошовський, І. Дубровіна, С. Мещерякова, В. Мухіна, Г. Сєм'я, Є. Смірнова, Є. Стребєлєва, Т. Щасная, А. Прихожан, Н. Толстих, Т. Шульга, Л. Шипіцина, І. Ярославська, у своїх наукових працях розглядають фактори, які обумовлюють появу різних видів депривації.

Мета статті: здійснити теоретичне вивчення наслідки депривацийного впливу на особистість та проаналізувати особливості психологічного супроводу депривованої особистості юнацького віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Задля забезпечення оптимального психічного розвитку депривованої особистості, її саморозвитку, соціально психологічного комфорту існування у інтегрованому середовищі необхідним є систематичний, цілеспрямований корекційний вплив, який стає можливим за умови психологічного супроводу. Думки про необхідність супроводу розвитку депривованої особистості визначаються давно та є важливими для сучасних умов. Більшість дослідників приписують введення терміну «психологічний супровід», психологу Г. Бардієр з співавторами [1].

Одна група зарубіжних теорій в якості фундаменту розвитку особистості розглядає генотип людини і умови її навколишнього середовища. Основним принципом супроводу в цих теоріях виступає слідування за природним розвитком дитини в процесі освоєння нею навколишнього середовища [2].

Друга група наукових теорій пов'язує процес розвитку особистості людини з її потребою в самореалізації [4].

Разом з тим введення терміну «психологічний супровід» пов'язане з вітчизняної психологією. Г. Бардієр, І. Ромазан і Т. Череднікова визначають свій підхід як концептуально обгрунтований психологічний супровід природнього розвитку дитини і в основу його кладуть кілька основних положень [1]. Перш за все, природний розвиток дітей первинний, а психологічні програми та плани дорослих вторинні. Соціокультурний розвиток дитини відбувається за допомогою її зіткнення із середовищем і самостійного освоеніям цього середовища; дорослий не транслятор і навіть не носій цього середовища, він її елемент. У той же час дорослий, який працює з дітьми, повинен спрямовувати свої зусилля на розвиток власних індивідуальних якостей, виявляти в собі нові творчі ресурси і, як наслідок, робити відкриття у всіляких сферах діяльності. Даний підхід важливий для нашого дослідження, так як покладе-

ний в основу концепції супроводу як процесу, що сприяє саморозвитку і самореалізації.

Третя група теорій, розглядає особистість в процесі постійних змін, які виникають як результат природного процесу зіткнення людини з різними подіями і формування відношення до даних событіям. Для нашого дослідження мають значення деякі аспекти зарубіжних соціологічних теорій, зокрема ті з них, які пов'язані з формуванням «Я-соціального» в процесі психологічного супроводу [7].

У даний час супровід (психологічний та ін.) – одне з тих понять, що найбільш активно розробляються в психолого-педагогічному знанні, яке, як більшість нових понять, ще не закріпилося у вигляді єдиного стійкого визначення. Поняття «психологічний супровід», на відміну від понять «допомога», «підтримка», «забезпечення», в концепціях більшості авторів передбачає максимум свободи суб'єкта і його відповідальності за вибір рішень [10]. У цьому контексті супровід є складним процесом взаємодії супроводжуючого і супроводжуваного, результатом якого є вирішення або дія, що веде до розвитку останнього. Іншими словами, супровід розглядається як допомога у формуванні поля розвитку, відповідальність за дії в якому несе сам суб'єкт.

Теоретичні настанови, на яких ґрунтується психологічний супровід, відповідають традиціям гуманістичної психології. Суть їх полягає в безумовному визнанні цінності та унікальності особистості і права на реалізацію її властивостей і якостей [8].

Психолого-педагогічний супровід, згідно І. Йокубаускайте, це перш за все створення максимально індивідуалізованих умов «вирощування» суб'єктності як фактора розвитку особистості і профілактики соціальної дезадаптації. При цьому принципами формування суб'єктності виступають послідовність, комплексність і інші складові гуманістичного впровадження. У той же час корекція може розумітися як процес супроводу, але тільки в разі, якщо передбачає каузальний принцип, або принцип системності розвитку психічної діяльності [5].

Значущим є підхід І. Ярославцевой, у дослідженні якої супровід розуміється як система діяльності педагогів, психологів, соціальних працівників, лікарів, спрямована на створення медико-соціально-психологічних умов для повноцінного розвитку, оздоровлення, успішного навчання дитини та її сприятливою адаптації до мінливих життєвих ситуацій [10].

Одним з найважливіших елементів психологічного супроводу розвитку депривованої особистості виступає професіоналізм супроводжуючого-фахівця-посередника. Хоча розуміння генотипических особливостей особистості, безумовно, є значущим для організації та проведення процесу супроводу, однак розуміння умов, заданих навколишнім середовищем, і можливості їх зміни з метою розвитку у дитини внутрішньої позиції особистості справляє визначальний вплив на комплекс дій фахівця-посередника з психологічного супроводу депривованої особистості, в тому числі що знаходяться в умовах закладів інтернатного типу [4]. Реалізація корекційного процесу в даному підході можлива тільки при обліку всіх складових психічних структур як ієрархічної системи.

Отже, психологічний супровід є невід'ємною складовою комплексної психолого-медико-педагогічної підтримки і передбачає врахування особливостей психічного розвитку при організації психокорекційного й психопрофілактичного впливу, з метою успішної адаптації у відповідному соціальному середовищі особистості, що зазнала деструктивного впливу середовища.

Психологічний супровід депривованої особистості передбачає не лише сприяння психічному розвитку, а й роботу з найближчим соціальним оточенням, спрямовану на формування в учасників психологічного процесу позитивних установок щодо взаємодії з середовищем [3].

Виділяють наступні види програм супроводу: фасілітаційні, в якіх підкреслюється центральне значення створення середовища для природного розвитку особистості; корекційні програми, які адаптують (адаптаційних) особистість до нових умов та розвиваючі програми, задля формування та розвитку необхідних умінь та навиків [9].

По предмету супроводу можна виділити: супровід відносин (всередині групи, між групами, дітей, студентів та психологів); супровід розвитку (особистісного, когнітивного,професійного); прийняття рішень (вибору лінії життя). Суб'єктом супроводу може бути дитина, юнак, педагог, дитячий колектив, освітній процес [7].

Змістовне наповнення супроводу класифікується в залежності від напрямку сфери діяльності. Так, в контексті психологічного напрямку воно включає створення зони найближчого розвитку і сприяння в розкритті особистісного потенціалу дитини [6]. У контексті соціально-психологічного спрямування воно передбачає формування досвіду соціальної поведінки, навичок спілкування. В контексті педагогічного спрямування акцентує розвиток компонентів навчальної діяльності: активності, самостійності, довільності.

Грунтуючись на психотехній теорії за моделлю М. Битянової можна виділити наступні компоненти психологічного супроводу депривованої особистості у юнацькому віці в період адаптації до нових умов [3]:

– систематичне відстеження динаміки протікання процесу соціально-психологічної адаптації з урахуванням факторів (емоційний стан, соціальні контакти).

– створення комфортних соціально-психологічних умов для розвитку особистості та забезпечення «безболісної» і короткочасної адаптації до нових умов життєдіяльності.

– своєчасне надання медико-соціальної та психолого-педагогічної допомоги студенту в період адаптації до навчальної установи. Особистісний фактор є основним для менш болючого або безболісного протікання соціальної адаптації [8].

Отже, психологічний супровід депривованих юнаків містить *наступні компоненти*: підвищення психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу – студентів, викладачів, педагогічної громадськості; соціально-психологічна діагностика, моніторинг особистісного розвитку і соціальної ситуації розвитку студентів, прогнозування змін освітньої ситуації та визначення її основних тенденцій; проекту-

вання і соціально-психологічна корекція розвитку студентів у навчально-виховному процесі; соціально-психологічна і педагогічна реабілітація депривованих юнаків; консультативно-методична допомога юнакам, що зазнали впливу психічної депривації.

Ми виходимо з того, що професійно організований психологічний супровід депривованих дітей та юнаків виступає умовою: по-перше, забезпечення адаптації, розвитку соціальної компетентності і, отже, формування орієнтацій на те, щоб «бути, як усі» в контексті позитивних соціальних очікувань (соціальна одиниця); по-друге, є забезпечення умов розвитку почуття особистості і ціннісно орієнтованої внутрішньої позиції по відношенню до самого себе як унікальної особистості, до інших людей.

Аналізуючи наукові джерела, можна визначити, що методами психологічного супроводу є наступні: індивідуальні (індивідуально організовані рефлексії на пережите, рефлексії на внутрішню позицію); та групові (тренінгі спілкування та особистісного зростання; психокорекції форми работи).

Умови розвитку і буття дитячої особистості забезпечується психологічним супроводом, орієнтованим на присвоєння соціально очікуваних ціннісних орієнтацій на норми і правила, а також на формування позитивно значущою внутрішньої позиції особистості; через вутрішню позицією, що формується у підопічного, орієнтованої на першочергово важливі для особистості цінності: самостійність; бажання самостійності; соціальну активность; готовність самого підопічного до освоєння соціального простору прав і обов'язків; прийняття на себе відповідальності за себе, своїх близьких, інших людей.

Для компенсації регресу в розвитку депривованої особистості необхідна організація комплексного супроводу розвитку, в тому числі через спеціальні психологічні та соціально значущі заходи, коли група професіоналів виїжджає на особливі сесії в спеціально організовані реальні умови простору і в певні (психологічно обгрунтовані) тимчасові терміни задля роботи з підопічними. Ці зустрічі мають володіти могутньою силою впливу на емоційний стан, інтелект і внутрішню позицію дітей-учасників сесії. Внутрішня позиція виробляється в умовах, в яких дорослий (професійний посередник) намагається сприяти соціальному, фізичному, психічному і особистісному розвитку юнаків, збагачувати їх знаннями про соціально-нормативних очікуваннях суспільства, про умови життя, забезпечують права та обов'язки людини.

Отже, психологічний супровід депривованої особистості, ми визначаємо, як систему психолого-соціальних заходів, технік створених психологом, з метою компенсаторної підтримки, спрямованих на корекцію відхилень особистості, що зазнала деприваційного впливу та активний розвиток необхідних соціально значущих навиків та умінь, з ціллю її подальшого гармонійного життя.

Головними особливостями психологічного супроводу є підвищення сенситивності до реалій зовнішнього світу і до своєї власної особистості у об»єкту супроводу; розширення ресурсу розвитку особистості тим, що організовують (провокують) потенціал можливого виникнення у депривованого юнака інсайта-розуміння суті обговорюваних з ним умов, що сприяють його особистісному зростанню через формування його внутрішньої конструктивної позиції; цілеспрямований систематичний вплив дозволяє виробити необхідні навички, розвивати уміння, озброїти знаннями; штучні умови дозволяють випробовувати та закріпити отриманні знання та навички на практиці.

Головними принципами пихологічного супроводу є: сприяння успішності розвитку особистості, забезпечення психологічної захищеності, розвитку самостійності, здатності до самостояння і інших значущих особистісних якостей.

Умовами, через які забеспечуються успішний супровід є: – контекст посередництва психологів, педагогів, інших фахівців, зацікавлених у фізичному, психічному, особистісному і соціальному розвитку особистості.

Констатовано, що механізмами психологічного супроводу є: стимулювання процесів саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації особистості, позитивне підкріплення, рефлексія, інстайт та катарсис.

Найкращий ефект у формуванні соціально орієнтованої внутрішньої життєвої позиції депривованого юнака, у виробленні в нього умінь, навиків соціально-психологічної адаптації до різноманітних умов життя, формування рис всебічно розвинутої особистості досягається через організацію спеціальних умов- психологічного супроводу, якій допомогає через корекцію наявних деструктивних рис та поведінкових проявів, розвинути риси конструктивної взаємодії, гармонізації та оптимізації особистістного потенціалу юнаків.

Висновки. За даними теоретичного дослідження констатовано, наявність стійких наслідків впливу психічної депривації у юнацтві. Формування особистості, яка с самого дитинства зазнала депривації є відмінним від розвитку особистості, яка не зазнавала деструктивного депривуючого впливу. Ми вважаємо, що приоритетним є синтез уявлень психологічного підходу та теорії психоаналізу, щодо наслідків психічної депривації, про те, що ранній досвід може покласти початок певним динамічним процесам, які міцно вкорінюються і тривають незважаючи на подальші зміни в реальній ситуації життя дитини.

Спеціально організована корекційна робота з депривованими дітьми, спрямована на актуалізацію соціогенної потреби самоприйняття та самореалізації, сприяє: поглибленню перцепції у комунікаціях з однолітками та появі більш продуктивних способів взаємодій ізоточуючим середовищем; усвідомленню меж своєї дорослості; зниженню депривації потреби у визнанні та актуалізації власних почуттів і переживань; реконструюванню раннього соціального досвіду; підвищенню рівня саморозуміння та позитивного ставлення до себе на основі утворення підтримуючих структур (включаючи Я-образ).

Головним видом допомоги у разі впливу психічної депривації ми визначаємо, психологічний супровід, якій є невід'ємною складовою комплексної психолого-медико-педагогічної підтримки і передбачає врахування особливостей психічного розвитку, задля організації психокорекційного й психопрофілактичного впливу, з метою успішної

адаптації депривованих юнаків у відповідному соціальному середовищі особистості.

Головними механізмами психологічного супроводу є стимулювання процесів саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації особистості, вироблення необхідних навиків та випробування їх у спеціально створеній психологічній ситуації взаємодії.

Список літератури:

1. Бардиер Г. Я хочу! Психологическое сопровождение естественного развития маленьких детей / Бардиер Г., Ромазан И., Чередникова Т. – Кишинев; СПб., 1993. – С. 9-102.
2. Капська А. Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи: (модульний курс дистанційного навчання) / [А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола]; за заг. ред. А. Й. Капської. – К., 2002. – 164 с.
3. Кузьменко Л. В. Адаптація вихованців до школи-інтернату як передумова їх успішної реабілітації / Л. В. Кузьменко // Наукові записки. – Кіровоград: РВЦКДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – Вип. 32, ч. 1. – С. 67-71. – (Серія: Педагогічні науки).
4. Методичні рекомендації для соціальних працівників щодо соціального супроводу випускників соціальних закладів (зокрема інтернатних) / [Т. Бондаренко, О. Вакуленко, Н. Комарова]. – К.: Держсоцслужба, 2006. – 168 с.
5. Морозов В. Педагогическое проектирование реабилитационно-воспитательной работы в детском интернатном учреждении / В. Морозов // Социальная педагогика. – 2006. – № 3. – С. 68-74.
6. Психолого-педагогічний супровід і підтримка в умовах модернізації освітньо-виховного простору: [Електронний ресурс] // Режим доступу: URL:http://osvita.ua/school/upbring/13
7. Сербина Л. Ф. Региональная система обеспечения индивидуальной психолого-педагогической помощи в развитии и социализации детей: дис. ... д-ра пед. Наук. – М., 1999. – С. 179-181.
8. Слюсарев Ю. В. Психологическое сопровождение как фактор активизации саморазвития личности: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Ю. В. Слюсарев; Санкт-Петербург. гос. ун-т. – С. Пб., 1992. – 16 с.
9. Теорії і методи соціальної роботи: підручник / За редакцією Т. В. Семигіної, І. І. Миговича. – К.: Академвидав, 2005. – 328 с.
10. Технології соціально-педагогічної роботи: навч. Пос. б. / [А. Й. Капська, М. М. Барахтян, О. В. Безпалько та ін.]. – К.: УДУССМ, 2000. – 372 с.

Бочарина Н.А.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ КАК СПОСОБ РЕАБИЛИТАЦИИ И АДАПТАЦИИ ДЕПРИВИРОВАННОЙ ЛИЧНОСТИ ЮНОШЕСКОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В статье изложены теоретические исследования проблемы развития личности ребенка в условиях психической депривации. Выделены особенности депривованого развития личности: замедленность и дезорганизация развития психических процессов, деформированность самосознания, зниженисть коммуникативной активности. Констатировано, наличие стойких последствий влияния психической депривации в юности. Формирования личности, которая с детства пребывала в депривации, отличается от развития личности, которая не познала деструктивного депривированого влияния. Для педагогического и психологического сообщества стоит решение вопроса конструктивного взаимодействие с депривированой молодежью, ее личностного роста и успешной реализации в жизни и исспользование єфективних механизмов адаптации, социализации для конструктивной взрослой жизни при помощи психологического сопровождения.

Ключевые слова: психическая деривация, самосознание, коммуникативная активность, депривованый ребенок, эмоциональная сфера, реабилитация, адаптация, психологическое сопровождение.

Bocharina N.A.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE AS THE WAY OF REHABILITATION AND ADAPTATION OF YOUNG PEOPLE PERSONALITY DERIVATION

Summary
The article deals with a theoretical study of personal child development problem in terms of psychological deprivation. Such personal development deprivation features were pointed out: slowness and disorganization of mental processes development, identity deformity, and communicative activity decrease. The existence of stable outcome of psychological deprivation influence in young people was stated. There are difference between person formation which had a deprivation since childhood and personal development which had no destructive deprivation influence. Pedagogical and psychological societies have a problem of question solution of constructive interaction with deprivated youth, their personal growth and successful implementation in life, having effective adaptation and socialization mechanisms development for constructive adult life with psychological assistance.

Keywords: mental derivation, identity, communicative activity, derivated child, emotional sphere, rehabilitation, adaptation, psychological assistance.

УДК 159.937:316.4.063

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ ЕТАЛОНІВ НА МІЖОСОБИСТІСНУ ПЕРЦЕПЦІЮ

Дудар О.В.
Переяслав-Хмельницький педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядається проблема сприймання людини людиною, розкривається сутність процесу формування динамічного образу суб'єкта взаємодії. Розкрито значення соціально-психологічних еталонів для процесу міжособистісної перцепції, аналізується їхній вплив на побудову адекватних образів суб'єктів міжособистісної перцепції.

Ключові слова: міжособистісна перцепція, суб'єкт взаємодії, об'єкт взаємодії, еталони міжособистісної перцепції, образ.

Постановка проблеми. Будь-яка життєдіяльність передбачає взаємодію між людьми, і в цьому випадку ми можемо говорити про стосунки суб'єкта з оточенням під час якої він формує оцінку їх зовнішності та поведінки. Сенс взаємодії суб'єкта та об'єкта у процесі міжособистісного спілкування полягає у тому, що суб'єкт вибудовує систему висновків і узагальнень відносно об'єкта сприймання. При цьому за основу береться своєрідне «прочитування» зовнішніх ознак об'єкта. Адже, спілкуючись з людьми, яких бачимо вперше або яких мало знаємо, ми складаємо думку про їх особистісні якості, риси, емоційний стан з метою вибору найбільш адекватної стратегії поведінки. У даному випадку значення набувають не лише психологічні характеристики суб'єкта та об'єкта перцепції, але і враховуються умови, в яких відбувається процес сприймання іншої людини, де в цілому розглядається ситуацію, в межах якої відбувається міжособистісна взаємодія. Це означає, що у структуру перцепції слід включати власне процес сприймання, а не тільки його учасників у силу специфіки їх взаємодії. Остання передбачає побудову образу іншої людини, тому важливого значення має той факт, яким чином цей образ формується, який він за своєю сутністю, тобто, яким є уявлення суб'єкта про об'єкт сприйняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен міжособистісної перцепції досліджувався багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями. Так, у сучасних умовах вже виконано широкий спектр досліджень, спрямованих на вивчення процесу формування образу іншої людини та створення першого враження про неї (Т. Данильченко, Г. Дьяконов, І. Цимбалюк), виявлено психологічні механізми виразної поведінки людини та визначено специфіку «прочитання» цієї інформації іншими людьми (Є. Бажин, Я. Вальсинер, В. Лабунська, М. Мазманян). Вивчалися механізми та еталони соціальної перцепції (В. Агєєв, Г. Андрєєва, А. Бодальов, І. Кон, В. Куніцина, В. Панферов, В. Фомічева, Т. Хайдер) та соціально-перцептивні характеристики спільної діяльності (Х. Теджфел, С. Фрейзер, А. Хараш, А. Юркевич).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений теоретичний аналіз показує, що проблема впливу соціально-психологічних еталонів на формування динамічного образу суб'єкта взаємодії та їх вплив на міжособистісну перцепцію залишається малодослідженою.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є визначення та аналіз еталонів міжособистісної перцепції, що впливають на формування динамічного образу об'єкта сприймання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжособистісна перцепція виступає в якості безпосереднього наочно-образного відображення об'єкта, внаслідок чого у суб'єкта вибудовується поняття про об'єкт, у якому узагальнюються та рефлексуються його ознаки, що характеризують його як суб'єкта пізнання та спілкування.

Цей процес включає в себе всі рівні психічного відображення від простого відчуття до інтегрованого мислення. Саме в цьому полягає специфіка відображення в психіці людини образів інших людей. При цьому воно спрямоване на аналіз вчинків людей та розкриття їх мотиваційно-цілеутворюючої структури.

Однією з найважливіших особливостей міжособистісної перцепції є те, що формування образу іншої людини багато в чому залежить від установок, відносин, еталонів, які сформувалися у суб'єкта впродовж життя та від конкретної ситуації взаємодії.

Таким чином, людина формує образ партнера по спілкуванню (взаємодії) відображаючи зовнішній вигляд, порівнюючи конкретних особистостей одну з одною, з собою, з психологічними та естетичними еталонами [1; 2; 4].

Процес взаємодії передбачає сприймання однією особистістю іншою під час якого у процесі спілкування або спільної діяльності виникає своєрідний психологічний феномен – формування першого враження чи уявлення про іншу людину. Цей процес включає в себе чуттєвий, емоційний та когнітивний компоненти і характеризується більш-менш усвідомленими оцінними судженнями стосовно особливостей зовнішності та поведінки об'єкта сприймання. Окрім того, завжди присутнім є емоційне ставлення до нього.

Перші враження, як правило, дають індивіду знання про основні особливості та специфіку оформлення зовнішності, його стать, вік, будову тіла. Сюди включають також прояви експресії та дій. Проте очевидним є факт, що образ об'єкта, який складається на їх основі, містить в собі неточності, а оцінка рис особистості може бути помилково узагальненою. Перше враження може частково або повністю відрізнятись від подальших уявлень, адже враження, яке викликає певна особа, у різних людей залежить від багатьох

чинників: досвіду, віку, статі, належності до різних соціальних груп [3].

Так як людина вступає у взаємодію як особистість, то вона сприймається іншими також як особистість. Сприймаючи рухи, дії, вчинки, діяльність іншої особи, людина проникає в її внутрішній світ, пізнає її переконання, потреби, інтереси тощо. Вже на етапі відображення зовнішнього вигляду більшість людей робить висновки про особистісні риси об'єкта сприймання, які не виявляються безпосередньо на рівні сприймання [1; 7; 9; 10].

Таким чином, характерною рисою даного процесу є включення у психологічний образ властивостей особистості, які не дані суб'єкту безпосередньо як фізичні властивості об'єкта. Саме в цих властивостях знаходить відображення особистісний зміст людини, яку сприймають, що встановлюється суб'єктом взаємодії шляхом інтерпретації елементів зовнішності, поведінки та діяльності як ознак психологічних якостей. Спробу зв'язати оформлення зовнішності з особистісними характеристиками об'єкта сприймання можна розглядати як етап на якому відбувається перехід до оцінки іншої людини [2; 4; 6].

Об'єкт міжособистісного сприймання виступає не тільки як людина певного віку, статі, професії, але й як особистість, яка володіє певними властивостями характеру, емоційними, вольовими та інтелектуальними рисами. При цьому, у суб'єкта перцепції актуалізуються набори оцінних стереотипів різного рівня (одні люди більше судять по одягу, інші – за зовнішнім виглядом, треті – виокремлюють вчинки людей), що безпосередньо зумовлює неоднакову глибину проникнення в особистість іншої людини. Зауважимо, що найбільш поверховий рівень пов'язаний не лише зі спробами оцінити інших людей за особливостями оформлення зовнішності, але й за статусом та роллю іншої людини, які відомі суб'єкту або які він сам їй приписує.

Таким чином, для процесу формування у індивіда знань про іншу людину як особистість характерним є утворення нових образів з одночасним спиранням на раніше сформовані уявлення [2; 9].

У відображенні зовнішності та поведінки іншої людини певні ознаки відбиваються точно, інші – невиразно або поверхово (інколи неадекватно), а деякі з них зовсім ігноруються. Саме через недостатню фіксацію властивостей, які притаманні іншим людям, розуміння часто схематичне і спрощене. Система загальних уявлень суб'єкта, в яких зафіксовано досвід спілкування з іншою людиною, містить в собі певні узагальнення, що фіксують сталі зв'язки із зовнішністю, поведінкою та рисами особистості, а також узагальнення, які відображають випадкові зв'язки та узагальнення, що фіксують неіснуючі зв'язки.

У процесі пізнання іншої людини як особистості відбувається в свідомості суб'єкта сприймання актуалізація психологічних знань, накопичених під час взаємодії з іншими, спостерігається опора на узагальнення, які вже сформувалися у досвіді людини. Узагальнення, в яких у індивіда акумульовані його враження про персональні зустрічі з людьми у минулому, завжди так або інакше поєднанні із знаннями про людей, яких вона сприймає з інших джерел пізнання. Оцінюючи особистість незнайомця, люди постійно спираються на такі узагальнення, хоча вони не завжди можуть бути конгруентними [7; 12].

Соціалізація особистості передбачає формування морально-етичних вимог до інших людей, які представлені у вигляді суб'єктивних уявлень про соціально-психологічні якості, притаманні носію певної суспільної ролі. Такі уявлення формуються у свідомості людини як деякі еталони, з позиції яких вона оцінює рольову поведінку особистості і які сприяють її соціалізації. На основі цих еталонів людина оцінює оточення. Згідно до новостворених вимог у людини виникають конкретні еталони, за якими порівнюються та оцінюються люди, що виконують певну суспільну функцію.

Таким чином, у людини формуються уявлення – образи, які відповідають або не відповідають цим вимогам. Тож еталони, які людина використовує в якості «мірила,» оцінюючи інших, є вираженням її вимог до людей. Вони виступають в якості більш або менш усвідомлених уявлень про те, як мають виглядати, і як мають виконувати люди певні соціальні функції. Виходячи з цього, у кожної людини формуються зразки – уявлення. Однак еталони, які одна людина актуалізує у процесі сприймання інших людей, що вступають з нею у взаємодію, і які належать до різних соціальних, вікових та професійних груп, ніколи не бувають тотожними чи ідентичними, адже вони містять в собі той життєвий досвід, який проходить людина у процесі соціалізації. Сама система еталонів суб'єкта не є статичною: змінюється їх структура, призначення, значимість і зрештою, з'являються нові еталони [11].

У зв'язку з конкретним характером діяльності та специфікою спілкування у певних категорій людей формуються спеціальні еталони, що мають більш обмежене застосування. Як правило, із збільшенням контактів у людини формується більш диференційоване розуміння людей, які є представниками певної групи (стать, вік) і відповідно збільшується кількість оцінних еталонів.

Спостерігається співіснування еталонів, які відрізняються за ступенем відповідності характеру тих людей, для оцінки яких їх використовують. Так в змісті одних еталонів певної категорії образ іншого представлений у повній мірі, завдяки чому вони (еталони) адекватно виконують роль мірила або взірця при оцінюванні нових людей. А в змісті інших еталонів типові особистісні групи зафіксовані з викривленнями або ж взагалі не фіксуються. Такі еталони, актуалізуючись у суб'єкта при взаємодії з іншими людьми, не сприяють адекватній оцінці іншої людини, стосовно якої їх використовують. Це можна пояснити тим, що у кожної людини накопичується нерівномірний запас знань при спілкуванні з різними категоріями людей [5; 8; 11].

Формування еталонів, якими користується людина, коли оцінює інших, визначається впливами суспільства. При цьому процес формування еталонів у більшості випадків є стихійним і часто не усвідомлюється. Еталони, які актуалізуються у людини у процесі оцінки інших відрізняються різним ступенем узагальнення і виступають в різних формах. Їх розвиток починається з раннього дитинства і продовжується протягом всього життя.

Таким чином, еталони – це узагальнення, які виникають у процесі пізнання іншої людини і містять в собі попередню інформацію про найбільш значущі аспекти людської природи, тобто про такі якості, які необхідні для виконання соціальної ролі, про їх нормативну вираженість та їх ідеальне співвідношення.

В. Панфьоров виокремлює декілька типів еталонів у сприйнятті іншого:

– аналітичний (антропологічний) тип – кожен інформативний елемент та ознаки анатомічної структури у зовнішності людини пов'язується з наявністю певної особистісної риси;

– емоційний тип – на основі емоційного ставлення до партнера приписуються ті чи інші якості особистості, що на думку спостерігача притаманні людині з таким типом зовнішності;

– перцептивно-асоціативний тип – розгортається у випадку ототожнення людини, яку сприймають, з реальною вже знайомою людиною, схожою на суб'єкт сприймання;

– соціально-асоціативний тип (соціальний) – у наслідок якого сприйняття та оцінка людей відбувається на основі установлених соціальних стереотипів, тобто на основі віднесення об'єкта сприйняття до певного соціального типу. В якості базових соціальних типів можуть виступати люди різних професій, освіти, світогляду [8].

А. Кронік виділяє еталони, що спираються на норми, притаманні людині (нормативні), в основі яких лежать критерії порівняння з ідеалами (ціннісні), які характеризуються наявністю установленої думки про об'єкт оцінки (соціоцентричні) і такі, що спираються на я – концепцію індивіда (егоцентричні) [5].

Таким чином, соціальні еталони, поряд із стереотипами та установками, розглядаються в якості стабілізуючих факторів психіки. О. Бодальов, підкреслюючи значення еталонів у процесах міжособистісної перцепції, відмічає, що у системі понять і уявлень акумулюється досвід спілкування з людьми в минулому яка може складатися з адекватних та неадекватних узагальнень, що відбивається на точності міжособистісної перцепції [2]. Еталони виконують роль «мірила», яке суб'єкт прикладає до особистості, яка проявляє себе в праці та спілкуванні Соціальна обумовленість еталонів полягає в тому, що оцінювання суб'єкта відбувається з точки зору суспільних нормі цінностей і в тому, що об'єкт міжособистісної перцепції сприймається у контексті успішності виконання соціальних функцій. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що еталони справді відіграють роль мірила і дають можливість класифікувати особистість в тій системі оцінок, яка склалася у суб'єкта.

Еталони утворюють певну структуру, і актуалізація кожного з них пов'язана з рядом факторів (мисленням, досвідом спілкування особистості, її ціннісними, мотиваційними орієнтаціями та професійним досвідом). Найбільш адекватний образ іншої людини формується в тому випадку, коли суб'єкт спілкування спирається на різні когнітивні еталони, інтегруючи різноманітні ознаки і якості у цілісний образ. Крім того, вони виконують стабілізуючу функцію – забезпечують збереження вже досягнутого рівня соціально – психологічної культури, завдяки чому відбувається подальший її розвиток. Вони також виступають в якості регулятора процесу міжособистісного спілкування, завдяки якому досягається взаєморозуміння та узгодженість поведінки [2; 5; 8; 10; 11].

Висновки. Таким чином, сформовані соціально-психологічні еталони відіграють особливу роль у поведінці особистості, які полегшують та спрощують спілкування та поведінку людини формують певний тип емоційного ставлення та на його основі створюють образ уявлення про суб'єкт сприймання.

Список літератури:

1. Білявський І.Г. Соціальна перцепція: Навч. посіб. до спецкурсу / Одеський держ. ун-т ім. І.І. Мечникова; Інститут математики, економіки та механіки. Кафедра загальної та соціальної психології / І.Г. Білявський. – О.: Астропринт, 2000. – 114 с.
2. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком / А.А. Бодалев. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 199 с.
3. Данильченко Тетяна Вікторівна. Гендерно-перцептивні відмінності у формуванні першого враження у соціальній взаємодії: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Т.В. Данильченко; Інститут соціальної та політичної психології АПН України. – К., 2004. – 20 с.
4. Клепинина Н. Некоторые направления изучения проблемы межличностного восприятия в психологической теории и практике / Н. Клипинина // Мир психологии. – 2001. – № 3. – С. 28-40.
5. Кроник А.А. Установки и эталоны межличностного оценивания / А.А. Кроник // Социальная психология личности. – М.: Наука. – 1979. – С. 184-220.
6. Куницына В.Н. Межличностное общение: учебник для вузов / В.Н. Куницына, Н.В. Казаринова, В.М. Погольша. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с.
7. Межличностное восприятие в группе / Под ред. Г.М. Андреевой, А.И. Донцова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 295 с.
8. Панферов В.Н. Когнитивные эталоны и стереотипы взаимопознания людей / В.Н. Панферов // Вопросы психологии. – 1982. – № 5. – С. 139-141.
9. Психология межличностного познания: Сб. статей / Под ред. Бодалева А.А. – М.: Педагогика, 1981. – 223 с.
10. Романов К.М. Психология межличностного познания / К.М Романов. – Саранск: издательство Мордовского ун-та, 1993. – 146 с.
11. Русина Н.А. Изучение оценочных эталонов и социальных стереотипов с помощью семантических измерений / Н.А. Русина // Вопросы психологии. – 1981. – № 5. – С. 96-105.
12. Худякова Віра Іванівна. Соціальна перцепція як чинник оптимізації управлінської діяльності керівника середньої загальноосвітньої школи: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / В.І. Худякова; АПН України; Інститут психології ім. Г.С. Костюка. – К., 2003. – 20 с.

Дудар Е.В.
Переяслав-Хмельницкий педагогический университет
имени Григория Сковороды

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ЭТАЛОНОВ НА МЕЖЛИЧНОСТНУЮ ПЕРЦЕПЦИЮ

Аннотация
В статье рассматривается проблема восприятия человека человеком, раскрывается сущность процесса формирования динамического образа субъекта взаимодействия. Раскрыто значение социально – психологических эталонов для процесса межличностной перцепции, анализируется ихнее влияние на построение адекватных образов субъектов межличностной перцепции.
Ключевые слова: межличностная перцепция, субъект взаимодействия, объект взаимодействия, стандарты межличностной перцепции, образ.

Dudar O.V.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

SOCIAL STANDARDS AFFECTING INTERPERSONAL PERCEPTION

Summary
The article examines the issue of how a person perceives another person; it reveals the way a dynamic image of interaction subject is formed. The findings have revealed the significance of social and psychological standards for the process of interpersonal perception. It analyzes how they affect a creation of some adequate images of interpersonal perception subjects.
Keywords: interpersonal perception, interaction subject, interaction object, standards of interpersonal perception, image.

УДК 316.628:[616.89-008.441.44-057-87]

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЇЦИДАЛЬНИХ НАМІРІВ У СТУДЕНТІВ

Журавель А.О., Белякова С.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

Стаття присвячена дослідженню соціально-психологічних особливостей суїцидальних намірів у студентів. Вивчено причини, мотиви, функції суїцидальних умислів особистості. Також досліджено форми та фактори, що впливають на самогубство. Автором статті проаналізовано особистісні кризи у студентів. Досліджено риси, які властиві суїцидентам.
Ключові слова: суїцид, самогубство, особистість, тривога, конфлікт, криза.

Постановка проблеми. Життя особистості в час загальних соціальних перебудов і потужного інформаційного тиску, які змушують перебувати в стані постійного емоційного напруження, стає загальною нормою. Люди настільки звикли до постійних стресів та емоційних навантажень, що таким проблемам як внутрішній неспокій, тривога, дискомфорт дуже часто не надається належна увага, не дивлячись на те, що вони можуть призводити до криз, потрясінь, тяжких душевних розладів, які в трагічних випадках закінчуються самогубством.

Життєва дорога кожної людини складається з чергування етапів стабільності та кардинальних змін, коли доводиться розв'язувати питання, від яких залежатиме подальше існування. Добре, якщо людина задоволена сподіваним результатом. А якщо та мета, ціль, до якої прямував виявилась хибною? В цей момент змінюються життєві орієнтири, людина опиняється перед екзистенційним вибором: «Як жити далі?», «Навіщо я живу?», «В чому сенс мого життя і чи є він взагалі?». Такі питання можуть виникати і в шістнадцять, і в тридцять, і в сімдесят років, але найчастіше і найгостріше ці питання хвилюють людину під час вступу та навчання у вищому навчальному закладі, адже саме в цей момент людина повинна зробити ті вибори, які в подальшому структурують все її життя: це вибір професії, вибір оточуючого кола спілкування, вибір чоловіка/дружини, встановлення програми взаємовідносин з батьками та фінансової незалежності від них.

Під час навчання у вищому навчальному закладі, студент нерідко замислюється над тим, чи вірно він зробив, вступивши саме на цю, а не на

іншу спеціальність, навіщо навчатись і здобувати професію, якщо не уявляєш себе спеціалістом в цій галузі. Темп та умови сучасного життя іноді заважають знайти омріяну психологічну допомогу від друзів, батьків, оточуючих і штовхають на відчуження, викликають почуття спустошеності, самотності непотрібності. Як наслідок людина може остаточно зануритись у власне «Я», втратити сенс життя, усвідомити власну непотрібність і вчинити фатальний замах на власне життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Глибоке вивчення людської поведінки, а саме вчинення самогубства, досить широко репрезентоване ще у творчості мислителів античного світу. Серед досліджень цієї проблеми останніх десятиліть привертають увагу праці радянських і сучасних російських учених різних галузей знань, серед яких, зокрема, Р. З. Авякан «Доведення до самогубства як кримінально каране діяння», С. В. Бородін «Самогубство за кордоном», М. І. Ковальов, А. Г. Абрумова «Концепція суїцидальної поведінки», Л. І. Поставалова «Соціологічні аспекти суїцидальної поведінки», Є. М. Вроно «Особливості суїцидальної поведінки дітей та підлітків з різними типами депресії», А. Р. Ратілов, І. Паперно та інші. Самогубство та шляхи його попередження вивчали також українські науковці: Ю. В. Александров «Проблема дитячого суїциду», В. О. Глушков, В. Ф. Войцех «Клінічна суїцидологія», С. В. Жабокрицький «Визначення поняття «самогубство» та його диференціація з іншими випадками смерті», М. П. Мелентьєв «Попередження самогубств серед осіб, засуджених до позбавлення волі», О. М. Моховиков «Суїцид в Україні», Г. Я. Пілягіна, В. В. Сулицький «Психологія суїцидальної поведінки», А. П. Тищенко «Профілактика суїцидальної поведінки засуджених в містах позбавлених волі», А. П. Чупріков, В. О. Шаповалов, С. І. Яковець, Н. М. Ярмиш та інші, у зв'язку з чим ними висловлювалися доволі різні думки не лише щодо причин розглядуваного явища, способів його попередження, а й навіть з приводу його дефініції та розуміння.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Постановкою проблеми статті виступають соціально-психологічні особливості суїцидальних намірів у студентів.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні особливостей змісту та динаміки суїцидальних намірів студентів.

Виклад основного матеріалу. Як говорив психолог кризового стаціонару для суїцидентів О. Калашнікова, самогубство – це слабість, капітуляція, воно ніколи не може бути виправданим, навіть тоді, коли людина втратила все – кохання, здоров'я, віру в себе, сенс життя. Якщо людина вирішує позбавити себе життя, це означає, що в її свідомості відбуваються суттєві зміни. Сенс життя є фундаментальною життєвою категорією. Людина вирішує позбавити себе життя, коли під впливом тих чи інших обставин її існування втрачає сенс.

Суїцид – це навмисне заздалегідь обдумане позбавлення себе життя, один з видів насильницької смерті.

«Різні люди по-різному адаптуються до негативних змін у соціумі (сфера стосунків з протилежною статтю, сфера навчання, сімейні стосунки): вступають в боротьбу з тими, кого вони вважають противниками; просять допомоги; намагаються уникнути травмуючих впливів» звинувачують себе в тому, що сталось; «опускають руки» та ін. Визначальним чинником вибору конкретної моделі поведінки є позиція особистості, визначення та оцінка нею характеру змін. Нерідко такій позиції властиві амбівалентність, суперечливість, лабільність.

Кожна людина, не дивлячись на повсякденну заклопотаність мріє про щастя, і звісно, що у кожного своє уявлення про нього. Щаслива людина, це людина, яка має сенс свого життя і впевнено крокує до нього, долаючи всі можливі перешкоди на своєму шляху. Але що робити, якщо постають такі перешкоди, які на перший погляд неможливо подолати, коли здається, що все, чого ти досягав було марним. Такі переломні моменти можуть траплятися в різні періоди життя людини, проте нас зараз цікавить саме юнацький вік, адже він є складним та найсуперечливішим періодом особистісного становлення. Саме тоді змінюється соціальний статус дитини, виходять з під батьківської опіки, і головне – формується нове світосприйняття, а з ним приходять нові цілі, ідеали, уявлення. У цей період у юнака відбуваються зміни в будові тіла, розвивається мислення, виникає потреба у спілкуванні з однолітками. Прагнуть бути незалежними від старших і, це призводить до непорозумінь, конфліктів. В цей період формуються особливості характеру, дитина обирає собі ідеали, авторитети. Починає шукати себе в цьому світі, старається зрозуміти свою соціальну призначеність, а його внутрішній світ постійно ускладнюється і вимагає все більшої приватності.

Причини суїциду дуже складні і численні. Їх можна шукати в психологічних, генетичних, біологічних і соціальних сферах людини. Незважаючи на те, що юнаки зазвичай вчиняють суїцид в екстремальних ситуаціях, таких як публічне приниження, проблеми в навчанні, зрада, більшість експертів вважає, що це швидше привід для вчинення суїциду, ніж його причина.

Е. Шнейдман виділяє такі загальні риси, властиві всім суїцидентам [7]:

– загальна мета всіх суїцидентів – пошук рішення. Мета кожного суїциду полягає в тому, щоб знайти рішення що стоїть перед людиною проблеми, що викликає інтенсивні переживання;

– загальним стимулом при суїциді є нестерпний психічний (душевний) біль. Біль розглядається як біль, душевні страждання і муки. Нестерпний душевний біль є тим, від чого хочеться позбутися або втекти. Ніколи не відбувається суїцид від радості;

– загальною суїцидальною емоцією є безпорадність. У суїцидальному стані людина відчуває стан безнадійності, безсилля, безпросвітності, зневіри;

– загальним внутрішнім ставленням до суїциду є подвійність. Це одночасне переживання двох протилежних почуттів, наприклад, любов і ненависть;

– спільною дією при суїциді є втеча (агресія).

Також, дослідники Н.В. Конончук та В.К. Мягер виділили три основних властивості, характерних для суїцидента [9]:

– підвищена напруженість потреб;
– підвищена потреба в емоційній близькості при надзначущості відносин;
– низька фрустраційна толерантність і слабка здатність до компенсації.

Багато дослідників, аналізуючи почуття, які стоять за суїцидальними діями, виділяють чотири основні причини самогубства:
– ізоляція (відчуття, що тебе ніхто не розуміє, тобою ніхто не цікавиться);
– безпорадність (відчуття, що ти не можеш контролювати життя, все залежить не від тебе);
– безнадійність (коли майбутнє не віщує нічого доброго);
– почуття власної незначущості (уражене відчуття власної гідності, низька самооцінка, переживання некомпетентності, сором за себе).

Класифікація основних суїцидальних мотивів за С.В. Бородіним і А.С. Михлиним [4].

Особисто-сімейні:
– сімейні конфлікти, розлучення (розлучення батьків);
– хвороба, смерть близьких;
– самотність, нещасна любов;
– статева неспроможність.

Стан здоров'я:
– психічні захворювання;
– соматичні захворювання;
– каліцтва.

Конфлікти, пов'язані з антисоціальною поведінкою;
– побоювання кримінальної відповідальності;
– страх іншого покарання або ганьби;
– конфлікти, пов'язані з роботою чи навчанням;
– матеріально – побутові труднощі.

Класифікація мотивів і приводів суїцидальних вчинків за А.Г. Амбрумова, В.А. Тихоненко [2].

Особистісно-сімейні конфлікти, у тому числі:
– несправедливе ставлення (образи, обвинувачення, приниження) з боку родичів і оточуючих;
– втрата «значущого іншого», хвороба, смерть близьких;
– перешкоди до задоволення ситуаційної актуальної потреби;
– незадоволеність поведінкою і особистими якостями «значущих інших»:
– самотність, зміна звичайного стереотипу життя, соціальна ізоляція;
– невдала любов;
– брак уваги, турботи з боку оточуючих.

Стан психічного здоров'я, в тому числі:
– реальні конфлікти у психічних хворих;
– патологічні мотивування;
– постановка психіатричного діагнозу.

Стан фізичного здоров'я, у тому числі:
– соматичні захворювання, фізичні страждання;
– каліцтва.

Конфлікти, пов'язані з антисоціальною поведінкою суїцидента, В тому числі:
– побоювання судової відповідальності;
– боязнь іншого покарання або ганьби;
– самоосуд за непорядний вчинок.

Конфлікти у професійній або навчальній сфері, В тому числі:
– неспроможність, невдача на роботі чи навчанні, падіння престижу;
– несправедливі вимоги до виконання професійних або навчальних обов'язків;
– матеріально-побутові труднощі.

Фактори, що впливають на суїцидальну поведінку:
– попередня спроба суїциду;
– до кожної суїцидальної спроби слід ставитися з усією серйозністю;
– суїцидальна загроза;
– ситуаційні фактори;
– хронічні прогресуючі хвороби (рак, СНІД). Проблеми матеріального благополуччя. Тенденція суїциду у безробітних вище, ніж у працюючих;
– смерть коханої людини, розлучення;
– сімейні фактори;
– негативні внутрішні сімейні відносини. «Козел відпущення»;
– емоційні розлади;
– депресією страждають 50-80% суїцидентів;
– психічні захворювання;
– імітація суїцидальної поведінки.

Особистісні кризи студентів:
– кризи пов'язані з навчанням. «Перебіг навчального процесу з його типовими стресами та випробуваннями загострює існуючі в особистості проблеми, нерідко призводячи до кризи, показником якої виступає руйнація життєвих планів з гострим почуттям безсилля власної волі» [10]. Н. Хазратова класифікує [10]:
– криза адаптації до умов навчання у вузі (1 курс);
– криза «середини» навчання (2-3 курси);
– криза завершення навчання і переходу в інший соціальний статус (5 курс – початок трудової діяльності);
– криза відрахування з вузу.
– криза першого курсу – це криза умов адаптації до умов навчання у вузі;
– криза третього курсу – середини навчання;
– криза п'ятого курсу – криза випускника;
– криза відрахування;
– «Криза злиття», або проблеми взаємовідношень з протилежною статтю.

Крім зазначених, можна ще виділити кризи, але які не дуже пов'язані з навчанням:
– крах ідеалу кохання. Травмуючі події в міжстатевих стосунках.
– екзистенціальна криза. Стан тривоги, відчуття глибокого психологічного дискомфорту у питаннях про сенс існування.

Висновки і пропозиції. Акт самогубства особливо вражає людську свідомість тоді, коли його вчиняє юна людина. Наявність суїциду, наркоманії та алкоголізму (існує тісний взаємозв'язок між наркоманією, алкоголізмом, депресією і суїцидальною поведінкою) серед студентської молоді, а особливо їхнє зростання в сучасному українському суспільстві глибоко вражають.

Стаття присвячена аналізу зовнішніх чинників суїцидальності серед студентів, адже суїцидальні настрої і суїцидальна поведінка пов'язані з глибинною кризою у світогляді, ціннісно-орієнтаційній сфері особистості (життя втрачає сенс, стає тужливим і безрадісним, а майбутнє – безперспективне і позбавлене цінності). Ці чинники пов'язані з навчанням у вищому навчальному закладі (зміна стандартних умов життя, зміна оточення, вихід з-під опіки батьків, матеріальна невлаштованість у житті, збільшення інтелектуальних навантажень). У зв'язку з цим виділено

та проаналізовано класифікацію криз, пов'язаних з циклом навчання у вищому навчальному закладі за Н. Хазратовою, а саме: криза адаптації до умов навчання у вузі (1 курс); криза «середини» навчання (2-3 курси); криза завершення навчання і переходу в інший соціальний статус (5 курс – початок трудової діяльності); криза відрахування з вузу.

Список літератури:

1. Амбрумова А.Г. Возрастные аспекты суицидального поведения / А.Г. Абрумова // Сравнительно-возрастные исследования в суицидологии: сб. научи. тр. – М., 1989.
2. Амбрумова А.Г. О некоторых особенностях суицидального поведения детей и подростков / А.Г. Амбрумова, Е.М. Вроно // Журнал невропатологии и психиатрии им. С.С. Корсакова. – Т. 83. – Вып. 10. – 1983.
3. Берестюк М. Суїцидальна поведінка серед учнівської молоді / М. Берестюк // Психолог. – 2014. – № 10.
4. Бородин С.В., Михлин А.С. Мотиви и причини самоубийств // Актуальные проблемы суицидологии: Тр. Моск. НИИ психиатрии МЗ РСФСР. Т. 82. М.
5. Вроно Е.М. Суїцидологія на Україні – небагато історії // Журнал практичної психології і психоаналізу. – 2001. – № 1-2.
6. Доній В.М. Життєві кризи особистості: наук.-метод. посіб. / В.М. Доній. – К.: Знання України, 1998.
7. Едвин Шнейдман. Душа самогубця. – Теорія і практика психологічної допомоги. – ЗМІСТ.: М., 2001.
8. Мельник А. Психологія самогубства / А. Мельник // Безпека життєдіяльності. – 2013. – № 4.
9. Мягер В.К., Конончук Н.В. Профилактика эмоционального стресса и пограничные нервно-психические расстройства // Эмоциональный стресс и пограничные нервно-психические расстройства Л., 1977. – С. 140-146.
10. Хазратова Н. Психологічні проблеми та особистісні кризи студентського віку / Н. Хазратова // Особистісні кризи студентського віку: Зб. наук. статей / [за ред. Т.М. Титаренко]. – Луцьк: Юпітер, 2001.

Журавель А.А., Белякова С.Н.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СУИЦИДАЛЬНЫХ НАМЕРЕНИЙ У СТУДЕНТОВ

Аннотация
Статья посвящена исследованию социально-психологических особенностей суицидальных намерений у студентов. Изучены причины, мотивы, функции суицидальных умыслов личности. Также исследованы формы и факторы, влияющие на самоубийство. Автором статьи проанализированы личностные кризисы у студентов. Исследованы черты, которые свойственны суїцидентам.
Ключевые слова: суицид, самоубийство, личность, тревога, конфликт, кризис.

Zhuravel A.A., Belyakova S.M.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF STUDENTS WITH SUICIDAL INTENT

Summary
The article investigates the socio-psychological characteristics of suicidal intent among students. Studied the causes, motives, functions suicidal intent personality. Also studied forms and factors that influence suicide. The author of the article analyzes the personal crisis of students. Features which are peculiar to acidental were investigated.
Keywords: suicide, personality, anxiety, conflict, crisis.

УДК 159.923

ПРОКРАСТИНАЦІЯ – КОНФЛІКТ МІЖ «ВАЖЛИВИМ» І «ПРИЄМНИМ»

Колтунович Т.А., Поліщук О.М.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У запропонованому науковому доробку обґрунтовано проблему вивчення особливостей прокрастинації в історичному контексті. Запропоновано авторське тлумачення прокрастинації як процесу добровільного зволікання виконанням важливих справ, що супроводжується відчуттям дискомфорту та призводить до виснаження, тривожності, внутрішньоособистісного конфлікту і погіршення міжособистісної взаємодії. Розроблено динамічну модель прокрастинації, що містить характеристики її як процесу. Описано механізм прокрастинації. Узагальнено її детермінанти: ситуативні та перманентні, які, в свою чергу, можуть бути психофізіологічними, емоційними, поведінковими, мотиваційними, ресурсними і часовими.
Ключові слова: прокрастинація, прокрастинатор, зволікання, лінощі, відпочинок, мотивація, тривожність, стрес.

«Nothing so perilous as procrastination»
(J. Lyly, «Eupheus», 1579) [29, p. 74]

Постановка проблеми. Якнайкраще робота виконується тоді, коли щодо неї існують особистісна зацікавленість і неабиякі очікування. У цьому випадку на її виконання затрачається мінімальний час. Якщо ж діяльність сприймається як непотрібна, важка, людина підмінює її більш цікавою, актуальною на даний момент. Причиною цього є схильність людини до ігнорування можливостей майбутніх досягнень і зосередження на отриманні миттєвого задоволення. Подібне зволікання часто пов'язане з прокрастинацією.

В останні десятиріччя проблема зволікання стала однією із тих, які активно досліджуються науковцями різних країн світу, у зв'язку зі зростанням кількості осіб, які прокрастинують, і низкою негативних наслідків цього процесу: шкідливим впливом на розвиток особистості, її продуктивність, працездатність, кар'єрне зростання, професійну успішність, задоволеність роботою тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблеми «відкладання на потім» справ, життя в цілому зумовили появу низки тематичних досліджень у психологічній науці. Зокрема, особливості прокрастинації та її причини досліджували J. B. Burka [28], J. R. Ferrari, J. L. Johnson, W. G. McCowin's [32], N. Milgram, R. Tenne [40], P. Steel [47, 48], Я. І. Варварічева [6], В. С. Ковилін [11] та ін., шляхи попередження та корекції цього явища – H. C. Schouwenburg, C. H. Lay, T. A. Pychyl, J. R. Ferrari [46], M. M. Kachgal [35] та ін., проблеми академічної прокрастинації – M. E. Aitken [30], M. M. Kachgal [35], W. K. O'Brien [41], L. J. Solomon [45], С. І. Бабатіна [1], Є. Л. Базика [2], О. Грабчак [8], М. А. Кузнєцов та Л. В. Козуб [13], С. Соболєва [22] та ін.

Вітчизняні дослідники звернулися до дослідження цього явища тільки на поч. XXI ст. (С. І. Бабатіна, 2013; Є. Л. Базика, 2012; М. С. Дворник, 2012; С. Соболєва, 2014; Ю. Ж. Шайгородський, 2013 та ін.) [1; 2; 9; 22; 24]. Окремі наукові пошуки з проблем лінощів, відсутності мотивації та сили волі, нерозвиненості професійних навичок, оптимізації витрат часу особистості проводилися і в Україні, проте, звісно, їх не варто зводити до прокрастинації [11, с. 26].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність у сучасній психологічній науці загальноприйнятого визначення терміна «прокрастинація» та її універсальної теорії спонукало нас здійснити наукові розвідки у цьому напрямі.

Тому **метою** пропонованого наукового доробку є дослідження генези теоретичних уявлень щодо прокрастинації, визначення її вирізняльних ознак, детермінант і динаміки. Мету конкретизовано у таких **завданнях**: дати дефінітивну характеристику поняття «прокрастинація»; здійснити раціональну реконструкцію уявлень про прокрастинацію; виявити основні чинники та симптоми прокрастинації; розробити динамічну модель прокрастинації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прокрастинація є формою поведінки людини, яка пов'язана з браком саморегуляції. Як правило, вона закладається ще в дитинстві як своєрідна захисна реакція. Практично кожен з нас, принаймні, кілька разів у своєму житті зволікав. На жаль, дехто робить подібне «відкладання на потім» стилем життя. Як показують результати досліджень A. Ellis & W. J. Knaus (1979), W. K. O'Brien (2002) від 80 до 95% студентів коледжів час від часу прокрастинують [30; 41], близько 75% студентів вважають себе прокрастинаторами (T. J. Potts, 1987) [43], приблизно 15-20% дорослого населення є хронічними прокрастинаторами (J. S. Harriot & J. R. Ferrari, 1996) [34]. Відсоток людей, які кажуть, що вони часто прокрастинують з 1978 р. зріс у шість разів [48], а M. M. Kachgal з колегами (2001) вважає, що прокрастинація є тим явищем, яке у наш час надзвичайно стрімко поширюється [35].

Аналіз наукових джерел з програми вказує на те, що першим ґрунтовним історично-психологічним аналізом явища стала праця «Прокрастинація: хвороба сучасності» (*«Procrastination: A Malady of Modern Time»*) ізраїльського науковця N. Milgram (1992) [38]. Існування інших, у хронологічному плані більш ранніх досліджень, викликає підозру. Зокрема, M. E. Aitken (1982) ставить під сумнів існування праці P. Ringenbach (1971) «Прокрастинація у житті людини», яку цитують як першу наукову працю з проблеми прокрастинації, та доводить, що цю книгу не було насправді видано [26]. P. Steel (2002) у своїй дисертації вказує і на часто цитовану статтю J. C. Kaplan (1998) як «well-conducted academic article/prank» [47, с. 66]. Ф. Партной (2015), ко-

ментуючи цю ситуацію, говорить про ймовірність труднощів, які, очевидно, мали місце при отриманні авторами рецензій на праці такої тематики, та з їхнім цитуванням як причину таких «витончених жартів» авторів і видавців [20].

Подальший аналіз вказує на те, що у к. 70-х рр. – на поч. 80-х рр. прокрастинація була тим явищем, яке цікавило переважно консультантів-практиків. Перші клінічні спостереження прокрастинації були проведені у к. 70-х рр. та лягли в основу праці A. Ellis і W. J. Knaus «Подолання прокрастинації» (1979) [30]. Науково-академічний аналіз феномена розпочався тільки з 1982 р. Тоді ж було створено низку опитувальників для дослідження прокрастинації (M. E. Aitken, 1982; E. D. Rothblum, L. J. Solomon, 1984; L. J. Solomon, 1984; C. H. Lay, 1986; B. W. Tuckman, 1991 і ін.) [26; 37; 44; 45; 51].

На разі варто зауважити, що проблема зволікання по-різному сприймалась у різних культурах та у різні часи. Так, B. Knaus у праці *«A Historical View of Procrastination»* (2011) вказує на той факт, що, приміром, для американців прокрастинація є тим негативним явищем, яке не дає можливості втілити «американську мрію»: працювати, щоб бути успішним. Тоді як у Франції, яка історично була аристократичним суспільством, для якого фізична праця вважалася ознакою низького статусу, прокрастинація сприймається не так категорично [36]. Зокрема, француз David d'Equainville (2016) називає її «мистецтвом, яке викликає сумніви та скептицизм у незаперечних стандартів ефективності» [31] та навіть пропонує започаткувати Міжнародний день проаркстинатора. У Стародавньому Єгипті та Римі також вважалося, що зволікати – корисно та мудро [20].

Проте, з-поміж стародавніх текстів є і такі, які засуджують це явище.

Так, серед розшифрованих записів древніх єгиптян є такий: «Друже, припини відкладати роботу та дозволь нам піти додому вчасно» [18].

У Бхагавад Гіті Крішна (500 р. до н.е.) стверджує, що «недисциплінована, вульгарна, вперта, зла, нечесна, ледача, депресивна та зволікаюча особа зветься «Taamasika agent» (18:28), і вона є настільки приземленою, що їй відмовляють у переродженні. Ймовірно тому вона й потрапляє до пекла [50].

Грецький поет Гесіод (VIII-VII ст. до н. е.) у поемі «Труди і дні» теж осуджує зволікання: «Ніколи не відкладайте вашу роботу на завтра та на післязавтра; бо млявий працівник не заповнює свій сарай, як і той, хто відкладає свою роботу; ... людина, яка відкладає роботу, завжди в розоренні» [14, с. 21].

Афінський полководець Фукідід (Thucydides) (460-395 рр. до н.е.) у роздумах про війну спартанців вказував на те, що особистісні характеристики та стратегії зволікання пов'язані з рисами характеру і є корисним тільки у відстроченні початку війни задля забезпечення підготовки, яка прискорить результат [47, с. 67].

У збірнику єврейських етичних повчань, книзі «Повчання Отців» (Pirkei Avot), неодноразово наголошується на шкідливості відкладання важливих зобов'язань. «...і не говори «коли я звільнюся, буду вчитися», – можливо, ти не звільнишся» – говорив один із єврейських мудреців Рабин Гіллель (бл. 100 р. до н.е.) (Глава 2 «Шлях життя», Мішина, 5). Іще один його вислів звучить так: «Якщо не я для себе, хто за мене? але якщо я тільки для себе – що я? і якщо не тепер, то коли?» (Глава 1 «Основи: сприйняття традиції», Мішина 14) [10; 21].

Негайному примиренню із супротивником навчав Ісус (Матвея 5:23-24). У до Ефесян 4:26 написано: «...сонце нехай не заходить у вашому гніві».

Відомий давньоримський політичний діяч, філософ Марк Цицерон (106-44 рр. до н.е.) вважав, що повільність і зволікання неприпустимі у будь-якій справі (Philippics, 6.7) [47, с. 66], а римський філософ Луцій Анней Сенека (4 р. до н.е. – 65 н.е.) попереджав: «Доки ми відкладаємо життя, воно минає» [14, с. 21].

Украй небезпечною називав прокрастинацію англійський новеліст John Lyly (1579): «Немає нічого небезпечнішого за зволікання» [47, с. 66].

Зазначимо, що сам термін «прокрастинація» вперше використав у своїй проповіді преподобний Antony Wolker (1682), назвавши її украй гріховною, особливо якщо вона стосується зволікання покаяння [47].

Поворотним моментом у розумінні прокрастинації більшість науковців вважають XVIII ст. Так, J. R. Ferrari зі колегами (1995) розглядає прокрастинацію як явище, яке існувало упродовж усієї історії людства, проте негативних конотацій набуло саме з приходом промислової революції (1750 р.), коли поряд з новими технологіями з'явилися точні терміни виконання роботи [32].

Англійський письменник S. Johnson (1751) писав про прокрастинацію як про «один із головних недоліків, який, не зважаючи на інструкції моралістів і вмовляння розуму, превалює більшою чи меншою мірою у розумі кожного» [47, с. 66]. Його сучасник, P. Stanhope (1749), граф Честерфільда, закликав ніколи не відкладати на завтра того, що можна зробити сьогодні: «Знай істинну ціну часу; лови, хапай кожну мить і насолоджуйся нею. НІ байдикуванню, НІ лінощам, НІ зволіканню – ніколи не відкладай на завтра те, що можеш зробити сьогодні» [17, с. 320].

За результатами досліджень M. M. Kachgal та ін. (2001), прокрастинація є явищем, яке стрімко поширюється саме у наш час [35]. N. Milgram (1992) таке її зростання пов'язує з накладанням технологічно розвиненими суспільствами на людину великої кількості зобов'язань та висуванням жорстких термінів для їх виконання. Тому, на думку вченого, аграрні суспільства, які є менш розвиненими, «не хворіють» на прокрастинацію [38].

Отже, прокрастинація – явище, давно відоме людству. Здійснена авторами реконструкція уявлень про прокрастинацію, дозволяє виокремити такі етапи їх формування: *донауковий етап* – до 1970-х рр. – період, у якому проблема зволікання знайшла відображення у зразках літератури, висловлюваннях окремих мислителів; *етап наукового осмислення* (1970-1980 рр.) пов'язаний з пошуком основних симптомів і чинників прокрастинації, зверненням до проблеми фахівців психологів, економістів та ін. фахівців; *експериментально-прикладний етап* (з 1982 р.) – пов'язаний з дослідженням прокрастинації як психологічно-

го феномена, розробкою відповідного психодіагностичного інструментарію.

Як показує здійснений аналіз, ріст прокрастинації пов'язаний зі зміною технологій і часових рамок виконання завдань, що прикметно для нашого часу, у якому технології розвиваються стрімкими темпами, відбувається модернізація усіх сфер життєдіяльності людини та, відповідно, зростають вимоги до кваліфікації спеціалістів і результатів їхньої діяльності, до відповідальності фахівців, їхнього уміння аналізувати, прогнозувати наслідки своїх дій чи бездіяння, робити вибір та приймати його наслідки.

З метою визначення дефінітивної характеристики терміна «прокрастинація» було проаналізовано етимологію слова та трактування поняття, у працях провідних науковців, які займаються дослідженням цієї проблеми.

«Online Etymology Dictionary» подає такі відомості: «Прокрастинація (ім.): 1540-і рр., від середньовічного французького *procrastination* і лат. *procrastinationem* (називний відм. – *procrastinatio*) – відкладання з дня на день, *procrastinare* – відкласти, відтягнути, затримати, *pro* – вперед, далі, на користь чого-небудь, та *crastinus* – завтра [42]. Згідно з *«American Heritage Dictionary of the English Language»*, прокрастинація тлумачиться як «акт відкладання роботи з чим-небудь на майбутнє, непотрібне зволікання чи відтягування», «відкладання чи затримка без необхідності», «перенесення виконання справ, у зв'язку зі звичною безпечністю чи ліноцами» [49]. Відтак прокрастинаторами (англ. *procrastinators*) можна називати осіб, схильних зволікати з прийняттям рішень, відтягувати, відкладати виконання справ на потім [15, с. 373].

N. Milgram (1992) розглядає прокрастинацію як: 1) поведінку послідовного зволікання; 2) наслідок неякісного поведінкового продукту; 3) таку, що включає завдання, яке сприймається прокрастинатором як важливе для виконання; 4) результат емоційного розладу [38].

Як порушення регуляції діяльності (*self-regulatory failure*), за якого людина має схильність відкладати на потім складні чи неприємні для себе справи, тлумачить прокрастинацію P. Steel (2007). На основі теорії часової мотивації, яка є спробою інтеграції наукових поглядів на причини прокрастинації, він пояснює це явище як добровільне відтермінування індивідом запланованих справ, не дивлячись на очікувані негативні наслідки із-за затримки [47].

Подібної думки дотримується J. Ferrari (1995), який розглядає прокрастинацію як функціональну затримку чи ухилення від дії [32].

Є. Л. Базика (2012) розглядає проблему прокрастинації як розлад вольових процесів, самопокладання, цілеспрямованості, самоорганізованості. На її думку «прокрастинотори – це особистості з нерозвиненими, несформованими вольовими процесами, які не вміють чи не здатні подолати самих себе, свої ліноці» [2, с. 16].

Розглянуті дефініції дозволяють покласти її в один шерег з такими поняттями як: зволікання, відкладання, уникнення, відтермінування, гаяння часу, розлад, некерованість, недисциплінованість, лінощі, нудьга, відпочинок та ін. Проте це не завжди виправдано.

Прокрастинація зазвичай проявляється у діяльності, результат якої дуже важливий для людини. Саме цим вона відрізняється від лінощів і нудьгування («boreout») на роботі чи під час навчання, від відпочинку.

Прокрастинацію не варто зводити до лінощів як ситуативного прояву бажання що-небудь не виконувати та ледачості як особистісної характеристики, обумовленої комплексом її особливостей (природними психофізіологічними задатками, психологічними особливостями, що відображають мотиваційну та вольову сфери особистості) [4].

В. В. Воробйова та І. С. Якиманська зазначають, що лінощі – це швидше бажання щось не робити, а не відсутність бажання щось робити [7]. Коли людина лінується, вона не хоче виконувати яку-небудь роботу, вона не усвідомлює її важливості, необхідності та не переживає яких-небудь емоцій з цього приводу. Тоді як прокрастинатор усвідомлює важливість роботи та спеціально шукає аргументи, якими виправдовує перед собою її відкладання на потім. Він і хотів би що-небудь зробити, але в нього не виходить почати це робити [14, с. 18]. Відтак принцип прокрастинатора «спочатку зроблю це неважливе, а потім займуся важливим» [3] вказує на існування в людини сумнівів з приводу того, що необхідно зробити, сумнівів щодо наявності відповідних ресурсів (особистісних чи часових), страху перед невдачею і невпевненості у власних силах, немотивованість особистості, або ж, навпаки, її перфектну мотивацію. Відтак слова У. Шекспіра «Сумнів – зрадник. Через нього ми багато що втрачаємо, бо боїмося ризикнути» [25, с. 398] неабияк описують прокрастинатора.

Прокрастинацію не можна плутати з відпочинком, який збагачує людину новою енергією. Прокрастинуючи, ми, навпаки, її втрачаємо, а відтак: чим менше у нас залишається енергії, тим більше зростають шанси відкласти виконання завдання на невизначений термін і знову нічого не робити [14, с. 18].

У традиційному розумінні прокрастинацію пов'язують з такими негативними явищами як неадаптивність, дисфункціональність, пасивність, відсутність самоорганізації тощо. Позитивно прокрастинацію можна розглядати тільки тоді, коли відкладання виконання завдань пов'язане зі зниженням негативних ефектів у процесі їх реалізації, коли зволікання дає можливість зрозуміти, що деякі справи не варто продовжувати.

З іншого боку, прокрастинація є ознакою того, що робота, якою людина зволікає, насправді їй не потрібна, і проти неї протестує усе її єство. Відтак вона робить усе для того, щоб серед тисячі справ у неї не було абсолютно часу на роботу. І саме ці дрібні справи та відволікання убивають будь-який проект [33].

Для прикладу, P. L. Bernstein (1998) писав: «...недіяння має значення. Чим більш невизначеним є результат, тим більшим може бути значення зволікання» [27, с. 15]. Проте, на наш погляд, позитивна форма прокрастинації є вторинною.

Прокрастинація є спойлером (*з англ. spoil – псувати*) моральності. Відтак зовсім не достатньо знати, що правильно, краще бути самоорганізованим і дисциплінованим. Адже, саме особиста

дисципліна здатна ліквідувати прірву між хорошим наміром і доброю справою.

На основі проаналізованих дефініцій пропонуємо своє трактування прокрастинації як процесу постійного добровільного зволікання виконанням важливих справ, що супроводжується відчуттям дискомфорту та призводить до виснаження, тривожності, стресу, перевтоми, внутрішньособистісного конфлікту, погіршення взаємодії з іншими тощо.

Якщо виходити з тлумачення прокрастинації як реакції-відповіді на заплановані справи, то такі реакції можна поділити на дві групи: активні та пасивні [11; 20; 32; 37]. В основі реакцій першої групи лежить напруга, пов'язана зі станом невдоволення, відчуттям прострації. Підґрунтям такої прокрастинації є страх невдачі чи успіху. Тоді як в основі реакцій другої групи знаходиться розслаблення, за якого час витрачається на приємні заняття і розваги. Тобто, з одного боку, людині краще/легше здатися без бою, аніж програти, а з іншого – вона вважає себе негідною успіху, тому й не хоче виділятися з-поміж інших [12].

N. Milgram (1992) з колегами визначив такі види прокрастинації:

– *побутову*, яка полягає у відкладанні домашніх справ, що вимагають регулярного виконання;

– зволікання *у прийнятті рішень*;

– *невротичну*, що пов'язана з відкладанням життєво важливих рішень: створення сім'ї, вибору професії тощо;

– *компульсивну*, що є своєрідним поєднанням прокрастинації поведінкової та у прийнятті рішень;

– *академічну*, яка пов'язана з відкладанням виконання навчальних завдань, підготовки до іспитів тощо [39].

Пізніше N. Milgram і R. Tenne (2000) об'єднали описані вище типи прокрастинації у два: відкладання виконання завдань і відкладання прийняття рішень [40, с. 141-156].

В. С. Ковилін (2013) описує два типи прокрастинації та, відповідно, визначає два типи прокрастинаторів активних і пасивних [11, с. 27]. Так, прокрастинація, пов'язана з прагненням уникнення негативної справи, є пасивною, а прокрастинація, пов'язана з отриманням гострих переживань в умовах дефіциту часу, – активною. Відповідно, активний прокрастинатор прагне до нагнітання напруги. Відкладання справ до останнього створює «гостроту моменту», а коли часу на виконання завдання стає дуже мало, людина переживає мобілізацію сил, повну концентрацію, підвищення активності психічних процесів. Проте не завжди такий прокрастинатор досягає успіху, інколи йому просто не вистачає часу.

Ф. Партной (2015) вважає активну прокрастинацію усвідомленою відстрочкою, призупиненням проектів, які насправді не вимагають негайних дій, а пасивну – шкідливою, своєрідним еквівалентом ліні та розглядає її у комбінації «хороше-погане», залежно від того, скільки зусиль було на неї витрачено [20].

Ознаки прокрастинації можуть спостерігатися у всіх сферах життєдіяльності людини: у навчанні, у роботі, в бізнесі, в домашніх справах. Н. Фьоре (2013) зазначає, що людина може прокрастинувати в окремих сферах свого життя та зберігати контроль над ситуацією в більшості інших [23, с. 18].

Першим симптомом прокрастинації є бажання здійснити що-небудь надзвичайно/максимально важливе, грандіозне. Відтак людина починає діяти на підйомі емоцій, відчуває задоволення від труднощів, що її очікують.

Іншим симптомом прокрастинації є різкий спад мотивації, зниження бажання діяти за наміченим планом, що може супроводжуватися страхом того, яку титанічну роботу доведеться пробити, чи навпаки, заспокоєнням і знаходженням причини, чому зараз цим зайнятися не можна/не треба. На цьому етапі виникає вибір: конфлікт між тим, що є важливим і тим, що є корисним саме у цей час. Звичайно, виконання важливого пов'язане з довготривалою перспективою і більшими затратами часу та ресурсів. Цілком очевидно, що зволікання призводить до появи почуття провини, страху, тривожності, які пов'язані з відкладанням справи, та до відстроченого результату (отримання задоволення). Тоді як виконання тих справ, які спрямовані на короткострокову перспективу, не потребують великих затрат часу та швидко приносять результат (задоволення тут і тепер) (рис. 1).

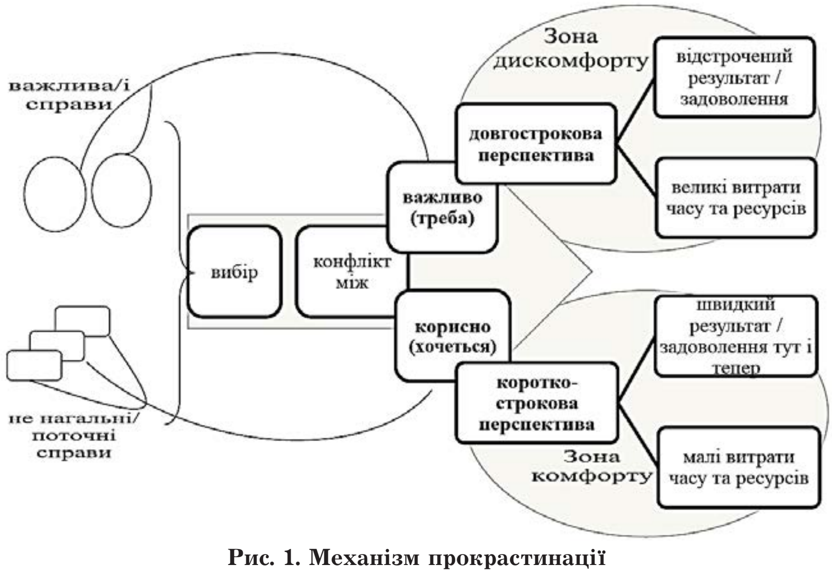

Рис. 1. Механізм прокрастинації

Джерело: розроблено авторам

Наступний симптом – це відтягування часу до крайніх термінів з виправданням себе та своїх дій. Потім робота виконається у стиснуті терміни, або не виконується взагалі. На цьому етапі прокрастинатор може докоряти собі та переживати муки совісті, проте наступного разу усе повториться у тій самій послідовності. Для більшості прокрастинаторів властиве відчуття загнаності, придушення своїми труднощами, невдоволення отриманими результатами, постійне відчуття тривоги, провини за посередньо виконане завдання тощо.

Для них характерними стають: дезорганізованість, часті

спізнення, бажання відволіктися на щось більш приємне у процесі, перед початком виконання роботи, чи перед її завершенням, втрата контролю над часом і бажання встигати куди-небудь. Прокрастинатори важко звикають до графіку у робочому процесі, при цьому прагнуть займатися чим завгодно, крім того, що дійсно необхідне.

Людина, яка відкладає справи на потім, часто відчуває тривогу, стрес через нестачу часу, провину через невиконані зобов'язання, втрату продуктивності. У результаті цього багато можливостей залишаються нереалізованими. Обмеженість у часі часто викликає фізичне та розумове перевантаження, прокрастинатор часто забуває про свої базові потреби.

Як правило, на початкових етапах формування прокрастинації людина найбільш агресивно реагує на планування, уникає його і перекладає провину за власне недіяння на інших. Згодом ситуація може розвиватися у двох напрямах: робота не виконується взагалі та поступово призводить до депресії і погіршення самопочуття, або ж людина здійснює напружені ривки перед дедлайном, що згодом призводить до нервового виснаження та поглиблення прокрастинації.

Н. Фьоре (2013) визначив такі шість ознак прокрастинації:

1) Сприйняття особистістю життя як довгої черги зобов'язань, які вона не може витримати. Складання безкінечно довгих списків важливих справ.

2) Проблеми з відчуттям часу. Використання невизначених термінів

3) Відсутність ясності стосовно власних планів чи цінностей. Людині важко займатися яким-небудь одним проектом.

4) Розуміння того, що людина себе не реалізує, відчуття фрустрації, пригніченості. Наявність таких життєвих цілей, яких ви ніколи не досягали і навіть не намагалися.

5) Нерішучість, боязнь того, що людину будуть критикувати за помилки. Відкладання фінальної стадії проекту у спробах довести результат до досконалості.

6) Низька самооцінка та відсутність впевненості у собі, які заважають почати працювати продуктивно [23, с. 17-18].

На основі здійсненого аналізу основних симптомів та ознак зволікання було розроблено динамічну модель прокрастинації (рис. 2).

Вітчизняна дослідниця М. С. Дворник (2014) з-поміж причин відтерміновування називає: 1) недооцінку готовності до виконання; 2) страх відповідальності; 3) знижений рівень зацікавленості; 4) орієнтацію на соціальну винагороду; 5) педантичні схильності особистості [9].

Т. С. Вайда (2016) зводить причини прокрастинації до: 1) ліні як недостатньо сформованого працелюбства, 2) слабкості характеру, 3) недостатньої готовності, 4) затягування, через присутність страху, 5) відсутності радості від роботи, 6) ситуативного перевантаження роботою, 7) втоми [5, с. 197-211].

Т.О. Мотрук і Д.В. Стеценко (2014) до основних детермінант відносять: 1) перфекціонізм, страх неуспіху; 2) страх успіху як додаткових обов'язків, які можуть виникнути у разі успішного виконання завдання; 3) тривожність (особистісна і ситуативна); 4) невміння планувати (погана орієнтація у часі, не визначення пріоритетності справ); 5) потребу в підвищеній стимуляції (мобілізація особистості) [16, с. 292-297].

P. Steel вказує на низьку мотивацію та невпевненість у власних силах, що має в основі своїй страх як на дві можливі причини прокрастинації [19, с. 116].

J. B. Burka (2008) до основних страхів прокрастинації відносить: 1) страх невдачі; 2) страх успіху; 3) страх опинитися під контролем [19, с. 117; 28].

Список справ і речей яких чи у яких людина зволікає – величезний і досить суб'єктивний. Проте основною причиною прокрастинації, на наш погляд, є уникнення дискомфорту та прагнення до задоволення «тут і тепер».

Здійснений нами аналіз детермінант прокрастинації дозволив їх звести їх до двох груп: *перманентні* (стабільні в часі та мало піддаються зміні) та *ситуативні* (виникають випадково та розвиваються, під впливом ситуації, що склалася). Своєю чергою вони можуть бути психофізіологічними (темперамент, нейротизм, імпульсивність, низький життєвий тонус тощо), емоційними (тривожність, емоційне вигорання, страх, фобії тощо), мотиваційними (відсутність мотивації, ситуативна мотивація, очікування короткострокової вигоди тощо), поведінковими (відсутність самодисципліни, завчені з дитинства паттерни поведінки та ін.), ресурсними (низька компетентність, нестача ресурсів, стан здоров'я і ін.) та часовими (розмиті терміни виконання, дефіцит часу, відсутність/неясна часова перспектива, наявність хронофагів і ін.).

Звичайно, є усі підстави вважати, що прокрастинація – явище, яке включає в себе більше вимірів, ніж ті, що розглянуті вище. Тому проблеми зволікання повинні бути досліджені на основі підходу, який охоплює усю пов'язану з ним конструкцію раціональної поведінки.

Таким чином прокрастинація стає пасткою часу. І, як каже П. Людвіг, «поживним середовищем для стресу, докорів і неефективності» [14, с. 20].

Висновки та пропозиції. Отже, прокрастинація є процесом добровільного ухиляння від виконання важливих завдань і, натомість, виконання

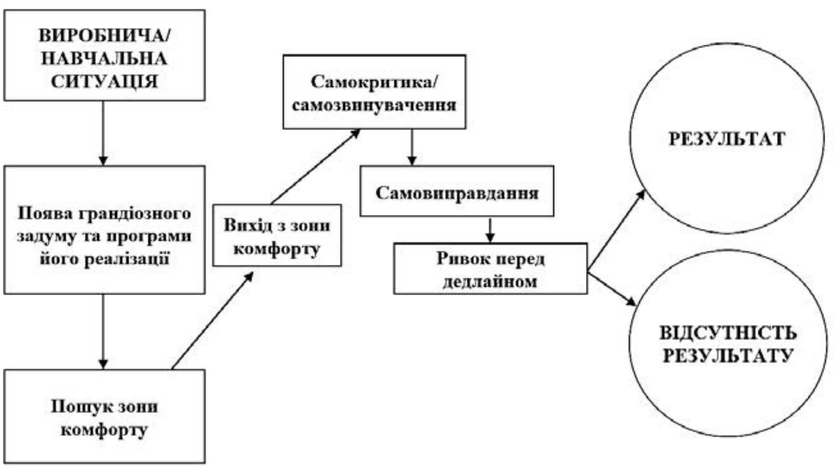

Рис. 2. Динамічна модель прокрастинації

Джерело: розроблено авторами

справ, що є менш важливими, але такими, які приносять швидкий результат і задоволення («тут і тепер»). Зволікання зазвичай призводить до негативних наслідків як в особистісному, так і в професійному плані.

На нашу думку, визначення механізму прокрастинації, її ознак, чинників, динаміки мають неабияке значення для профілактики цього процесу.

Подальші дослідження будуть спрямовані на дослідження динаміки прокрастинації, особливостей її зв'язку з особистісними характеристиками досліджуваних, побудову факторної моделі детермінант прокрастинації, яка може стати базовою для профілактики і коригування цього процесу та його негативних наслідків.

Список літератури:

1. Бабатіна С. І. Синдром академічної прокрастинації і соціальна відповідальність у студентському віці [Електронний ресурс] / С. І. Бабатіна // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2013. – № 2. – С. 24-25. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_ fpp_2013_2_6
2. Базика Є. Л. Феномен психофізіологічного стану прокрастинації [Електронний ресурс] / Є. Л. Базика // Междисциплинарные исследования в науке и образовании. – 2012. – № 1 К. – Режим доступу: www.es.rae.ru/mino/158-1023
3. Белый К. Прокрастинация: как перестать откладывать дела на потом? [Электронный ресурс] / Константин Белый – Режим доступа: http://fingeniy.com/prokrastina ciya-kak-perestat-otkladyvat-dela-na-potom/
4. Боровская Н. В. Психологические и психофизиологические предпосылки лености студентов: дисс... на соиск. уч. степени к. психол. н. – 19.00.07 Педагогическая психология / Боровская Наталья Владимировна. – СПб., 2008. – 168 с.
5. Вайда Т. С. Прокрастинація як компонент поведінки працівників ОВС та її профілактика під час професійної підготовки курсантів у ВНЗ МВС України [Електронний ресурс] / Т. С. Вайда // Юридичний бюлетень. – 2016. – Вип. 2. – С. 197-211. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ub_2016_2_22
6. Варваричева Я. И. Феномен прокрастинации: проблемы и перспективы исследования / Я. И. Варваричева // Вопросы психологии. – 2010. – № 3. – С. 121-131.
7. Воробьева В. В. Психология лени: постановка проблемы / В. В. Воробьёв, И. С. Якиманская. – Оренбург, 2003. – 57 с.
8. Грабчак О. Особливості академічної прокрастинації студентів-першокурсників / О. Грабчак // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2016. – № 4. – С. 210-218.
9. Дворник М. С. Соціально-психологічні практики відтермінування в конструюванні особистістю власного майбутнього: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Дворник Марина Сергіївна. – Київ, 2014. – 200 с.
10. Еврейские мудрецы. Со времен мишны и до наших дней / Сост. и перевод: Александр Кац, Цви Васс. – Иерусалим: Швут Ами, 2008. – 641 с.
11. Ковылин В. С. Теоретические основы изучения феномена прокрастинации [Электронный ресурс] / Вадим Сергеевич Ковылин // Электронный научный журнал «Личность в меняющемся мире: здоровье, адаптация, развитие. – 2013. – № 2. – Режим доступа: http://www.hunjournal.rzgmu.ru
12. Кузнецова А. Н. Роль прокрастинации в процессе обучения [Электронный ресурс] / А. Н. Кузнецова, А. В. Королькова, Т. Б. Амирова // Bulletin of Medical Internet Conferences. – 2016. – Vol. 6. – Iss. 7. – P. 1380. – Режим доступа: https://medconfer.com/files/archive/2016-07/2016-07-27-A-7386.pdf
13. Кузнєцов М. А. Прокрастинація як чинник емоційного ставлення студентів до навчальної діяльності [Електронний ресурс] / М. А. Кузнєцов, Я. В. Козуб // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Психологія. – 2016. – Вип. 22. – С. 61-70. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdups_2016_22_10
14. Людвиг П. Победи прокрастинацию! Как перестать окладывать дела на завтра / Петр Людвиг; пер. с чеш. – М.: Альпина Паблишер, 2014. – 263 с.
15. Мещеряков Б. Г. Большой психологический словарь / Борис Гурьевич Мещеряков, Владимир Петрович Зинченко. – 3-е изд. – М.: 2002. – С. 373.
16. Мотрук Т. О. Прокрастинація як інгібітор розвитку успішної особистості / Т. О. Мотрук, Д. В. Стеценко // Актуальні питання сучасної психології: матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (Суми, 15 травня 2014 р.). – Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. – 388 с.
17. Мысли и изречения великих. В Вселенной и Времени / сост. А. П. Кондрашов. – М.: РИПОЛ классик, 2011. – 528 с.
18. Мычко В. Н. Прокрастинация как феномен и образ жизни современного человека / В. Н. Мычко // Молодой ученый. – 2016. – № 25. – С. 651-654. https://moluch.ru/archive/ 129/35866/
19. Палладино Люси Джо. Максимальная концентрация. Как сохранить эффективность в епоху клипового мышления / Люси Джо Палладино; пер. с англ. Марины Бобровой. – М.: Мани, Иванов и Фербер, 2015. – 336 с.
20. Партной Ф. Подожди! Как отложить решение до последнего момента и... победить / Фрэнк Партной; пер. с англ. А. А. Курышева. – М.: АСТ, 2015. – 384 с.
21. Пиркей Авот (Поучения Отцов) [Электронный ресурс] // The Kabbalah Digital Library – Режим доступа: http://lib.kabbalah.info/?e=d-00000-00---0russianc--00-0--0-10-0---0---0prompt-10---4-------0-1l--11-ru-50---20-about---00-0-1-00-11-1-0utfZz-8-00&a=d&c=russianc&cl=CL2.10&d=HASHb1e7cd23421e8d597730b0.1
22. Соболєва С. Академічна прокрастинація як психолого-педагогічна проблема [Електронний ресурс] / С. Соболєва. // Гуманістраний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія. – 2014. – Вип.34. – С. 190-197. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvpdpu_2014_34_26
23. Фьоре Н. Легкий способ перестать откладывать дела на потом / Нейл Фьоре. – Москва: Манн, Иванов и Фербер; 2013. – 276 с.
24. Шайгородський Ю. Синдром політичної прокрастинації: причини і наслідки / Юрій Шайгородський // Політичний менеджмент: наук. журнал / голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2013. – № 59. – С. 16-29.
25. Шекспир У. Мера за меру / Шекспир В. // Полн. собр. соч.: В 8 т. / Под ред. А. А. Смирнова. – М.; Л.: Academia, 1949. – Т. 7. – С. 377-504.
26. Aitken M. E. A personality profile of the college student procrastinator. (Doctoral dissertation, University of Pittsburgh, 1982). Dissertation Abstracts International. – Pittsburg, 1982. – 43 722.

27. Bernstein P. L. Against the gods: The remarkable story of risk [Electronic Resource] / Peter L. Bernstein. – New York: Wiley, 1998. – 400 p. – Mode of access: https://www.amazon.com/Against-Gods-Remarkable-Story-Risk/dp/0471295639
28. Burka J. B. Procrastination: Why you do it, what to do about it / J. B. Burka, L. M. Yuen – 2nd ed. – Boston: Da Capo Press, 2008. – 322 p.
29. Colegrove M. Be a Last-Minute Leader, Not a Procrastinator / M. B. Colegrove, J. L. Shaw, C. S. P. Shepherd. – New York: iUniverse, Inc, 2004. – 90 p.
30. Ellis A. Overcoming procrastination / A. Ellis, W. J. Knaus. – New York: Signet Books, 1979. – 180 p.
31. Equainville David d' Encyclopédie joyeuse de la procrastination / David d' Equainville. – Paris: Le Contrepoint, 2016. – 109 p.
32. Ferrari J. R. Procrastination and task avoidance: Theory, research, and treatment / J. R. Ferrari, J. L. Johnson, W. G. McCown. – NY: Springer, 1995. – 268 p.
33. Graham P. Good and Bad Procrastination [Electronic Recourse] / Paul Graham – 2005. – Mode of Access: http://www.paulgraham.com/procrastination.html
34. Harriott J. Prevalence of procrastination among samples of adults. J. Harriott, J. R. Ferrari // Psychological Reports. – 1996. – Vol. 78. – P. 611-616.
35. Kachgal M. M. Academic procrastination prevention/intervention: Strategies and recommendations // M. M. Kachgal, L. S. Hansen & K. J. Nutter // Journal of Developmental Education. – 2001. – Vol. 25(1). – P. 14-24.
36. Knaus B. A Historical View of Procrastination [Electronic Resource] / Bill Knaus. – Mode of Access: https://www.psychologytoday.com/blog/science-and-sensibility/201104/ historical-view-procrastination
37. Lay C. H. At last, my research article on procrastination / C. H. Lay // Journal of Research in Personality. – 1986. – Vol. 20. – P. 474-495.
38. Milgram N. A. Procrastination: A malady of modern time / Noach Milgram // Boletin de Psicologia. – 1992. – Vol. 35:83. – 102 p.
39. Milgram N. A. Correlates of academic procrastination / N. A. Milgram, G. Batori, D. Mowrer // Journal of School Psychology. – 1993. – Vol. 31. – P. 487-50.
40. Milgram N. Personality correlates of decisional and task avoidant procrastination / Norman (Noach) Milgram, Rachel Tenne // European Journal of Personality. – 2000. – Vol. 14. – Iss. 2. – P. 141-156.
41. O'Brien W. K. Applying the transtheoretical model to academic procrastination. Unpublished PhD, University of Houston, 2002.
42. Online Etymology Dictionary [Electronic Resource] / Douglas Harper – Mode of access: http://www.etymonline.com/index.php?term=procrastination
43. Potts T. J. Predicting procrastination on academic tasks with self-report personality measures. (Doctoral dissertation, Hofstra Univeristy, 1987). Dissertation Abstracts International, 48, 1543.
44. Rothblum E. D. Affective, cognitive, and behavioral differences between high and low procrastinators / E. D. Rothblum, L. J. Solomon & J. Murakami // Journal of Counseling Psychology. – 1986. – Vol. 33. – P. 387-394.
45. Solomon L. J. Academic procrastination: Frequency and cognitive-behavioral correlates / L. J. Solomon, E. D. Rothblum // Journal of Counseling Psychology. – 1984. – Vol. 31. – P. 503-509.
46. Schouwenburg H. C. Academic procrastination: Theoretical notions, measurement, and research // In Counseling the procrastinator in academic settings; ed. by H. C. Schouwenburg, C. H. Lay, T. A. Pychyl, J. R. Ferrari. – Washington, DC: American Psychological Association, 2004. – P. 3-17.
47. Steel P. The nature of procrastination: a meta-analytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure [Electronic Resource] / Piers Steel // Psychological bulletin. – 2007. – Vol. 133(1). – P. 65-94. – Mode of Access: https://ru.scribd.com/doc/ 63679278/STEEL-P-The-Nature-of-Procrastination-A-Meta-Analytic-and-Theoretical-Review-of-Quintessential-Self-Regulatory-Failure
48. Steel P. The Procrastination Equation: How to Stop Putting Things Off and Start Getting Things Done / Piers Steel. – New York: HarperCollins, 2011. – 328 p.
49. The American Heritage Dictionary of the English Language [Electronic Resource]. – Firth Edition. – Mode of access: https://ahdictionary.com/word/search. html?q= procrastination
50. The Bhagavad-Gita [Electronic Resource] / transl. by Ramanand Prasad. – Mode of Access: http://www.mycrandall.ca/courses/grphil/ephil/Bhagavad.htm
51. Tuckman B. W. The development and concurrent validity of the Procrastination Scale. // Educational & Psychological Measurement. – 1991. – Vol. 51. – P. 473-480.

Колтунович Т.А., Полищук О.М.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ПРОКРАСТИНАЦИЯ: КОНФЛИКТ МЕЖДУ «ВАЖНО» И «ПРИЯТНО»

Аннотация
В предложенной научной статье обоснованно проблему изучения особенностей прокрастинации в историческом контексте. Предложено авторское толкование прокрастинации как процесса добровольного промедления с выполнением важных дел, который сопровождается ощущением дискомфорта и приводит к истощению, тревожности, внутриличностному конфликту и ухудшению межличностного взаимодействия. Разработана динамическая модель прокрастинации, содержащая характеристики ее как процесса. Описан механизм прокрастинации. Обобщены ее детерминанты: ситуативные и перманентные, которые, в свою очередь, могут быть психофизиологическими, эмоциональными, поведенческими, мотивационными, ресурсными и временными.
Ключевые слова: прокрастинация, прокрастинатор, промедление, лень, отдых, мотивация, тревожность, стресс.

Koltunovych T.A., Polishchuk O.M.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

PROCRASTINATION: THE CONFLICT BETWEEN «IMPORTANT» AND «ENJOYABLE»

Summary
The article deals the theoretical analysis of procrastination's features in the historical context. The authors propose interpretation of procrastination as a process of voluntary delay with the implementation of important cases is offered, which is accompanied by a feeling of discomfort and leads to exhaustion, anxiety, intrapersonal conflict and deterioration of interpersonal interaction. A dynamic model of procrastination is developed, containing its characteristics as a process. The mechanism of procrastination is described. Its determinants are summarized: situational and permanent, which, in turn, can be psychophysiological, emotional, behavioral, motivational, resource and time-based.
Keywords: procrastination, procrastinator, laziness, leisure, motivation, anxiety, stress.

УДК 159.923.5

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Лапіна М.Д.
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» м. Маріуполь

Статтю присвячено проблемам теоретичного обґрунтування та розробки соціально-психологічного тренінгу формування професійних якостей особистості майбутніх соціальних працівників. Окреслено проблематику застосування психологічного тренінгу для розвитку професійних навичок і професійно важливих якостей особистості. Проаналізовано основні складові особистісно-професійної компетентності соціальних працівників та їх змістовні характеристики. Розроблено програму тренінгу, окреслено мету, структуру та зміст групових занять з формування професійно важливих якостей особистості соціальних працівників. Стверджується, що розроблений психологічний тренінг має започаткувати основи професійної спрямованості, особистісного розвитку та суб'єктності майбутніх соціальних працівників.
Ключові слова: психологічний тренінг, професійне навчання, професійно важливі якості особистості, соціальні працівники, професійна компетентність.

Постановка проблеми. Соціальна робота є новою академічною дисципліною та професійною діяльністю, що стрімко розвивається на основі запиту сучасного суспільства. Суспільство наразі вимагає від соціального працівника різнобічних знань, умінь не тільки творчо мислити, організовувати складні процеси соціальної допомоги, а й на високому рівні забезпечувати розвиток соціального потенціалу людини. Виконати цю особливу місію можливо тільки за умови наявності у соціального працівника особливих якостей зрілої та гармонійної особистості. Багатство його особистості набуває суспільної значущості, стає умовою розвитку як професійних, так і соціальних взаємовідносин. Тому важливою проблемою професійного навчання кваліфікованих соціальних працівників стає формування професійно важливих особистісних якостей. Більшість дослідників погоджуються з тим, що найбільш ефективним засобом розвитку особистості фахівців професій соціономічної сфери є соціально-психологічний тренінг як активна, інноваційна форма освітньої роботи, що дозволяє включити особистість в самосвітній процес і добиватися практичних результатів одразу ж, в ході тренінгу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розробки загальних основ психологічного тренінгу розглядаються у працях українських вчених Л. Карамушки, Ю. Швалба, І. Беха, В. Лефтерова, російських (Л. Петровська, Г. Марасанов, Ю.Хрящева, І.Вачков та ін.), та зарубіжних авторів (К. Рудестам, К. Фопель, Р. Баклі та Д. Капл). Концепцію активного навчання, що використовує психологічні та комунікативні тренінги з метою формування певних професійних якостей, висвітлено у працях психологів та педагогів Л. Шнейдер, О. Кульчицької, І. Баклицького, О. Білої, А. Ситнікова, М. Афанасьєва, Г. Шумської та багатьох інших. Визначення професійних якостей соціального працівника та вимог до його особистісних властивостей є предметом наукових досліджень Л. Тюпті, Г. Лактіонової, О. Карпенко, Р. Вайноли, Н. Шмельової, Є. Холостової, Г. Медведєвої.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Менш розробленою в психологічних дослідженнях є проблематика засто-

сування психологічного тренінгу для розвитку професійних навичок і професійно значущих якостей. Зокрема напрямки організації та проведення соціально-психологічних тренінгів з метою розвитку особистості соціальних працівників в умовах освітнього середовища ще не набули достатньої конкретизації.

Тому **метою даної статті** є теоретичне обґрунтування та розробка соціально-психологічного тренінгу формування професійних якостей особистості соціальних працівників в процесі професійного навчання.

Виклад основного матеріалу. В сучасній психологічній літературі та практичній роботі термін «тренінг» трактується досить широко та застосовується для позначення різноманітних форм групової психолого-педагогічної роботи від психотерапії до розвиваючого навчання в широкому розумінні. За визначенням І. Вачкова, груповий психологічний тренінг є сукупністю активних методів практичної психології, які використовуються для роботи з психічно здоровими людьми, які мають психологічні проблеми, з метою надання їм допомоги в саморозвитку [2, с. 15]. Більшість авторів, що приділяють увагу проблематиці психологічного тренінгу, детально описують сфери застосування соціально-психологічного тренінгу в практиці психологічної допомоги, корекції та для забезпечення особистісного зростання. Наразі соціально-психологічний тренінг усе частіше використовують у тих галузях людської практики, де успіх діяльності значною мірою залежить від уміння спілкуватися, зокрема й в професійній підготовці соціальних працівників.

Проаналізувавши дослідження проблеми особистісних якостей соціального працівника можна зазначити, що висококваліфікованому фахівцеві соціальної роботи пред'являється цілий комплекс вимог до когнітивної (знання, вміння, навички), афективно-мотиваційної (гуманістична спрямованість), поведінкової (саморегуляція й самоконтроль) сфер особистості. Велика кількість досліджень професійно-важливих характеристик особистості соціального працівника є наслідком складності та багатогранності феномену особистості людини взагалі. Психологічні механізми формування професійних якостей особистості соціального працівника можна розкрити, якщо розглядати закономірності процесу професіоналізації особистості, оскільки професійно важливі якості особистості ще мають перетворитися в індивідуальну професійну компетентність фахівця. Професійна компетентність фахівців є системним багаторівневим утворенням з компонентами когнітивного, експресивного та інтерактивного характеру. З огляду на специфіку професійної соціальної роботи, актуальним є питання формування особистісно-професійної компетентності. Згідно з дослідженнями Є. Густової, динаміку становлення особистісно-професійної компетентності майбутніх соціальних працівників зумовлено розвитком мотиваційно-ціннісного, операційного й рефлексивного компонентів як прояву високого рівня особистісно-професійної зрілості майбутнього фахівця протягом навчання у ВНЗ [3, с. 75].

Операційний компонент особистісно-професійної компетентності представлений комунікативною компетентністю та організаційними здібностями, [5] інформаційною компетентністю [6], екстремальною компетентністю соціального працівника тощо. Рефлексивний компонент особистісно-професійної компетентності соціального працівника пов'язаний з рефлексивністю як з системною якістю особистості [4] та професійною рефлексією, що спрямована на самопізнання, самодослідження, самовдосконалення особистості [7]. Зрештою, зважаючи на морально-гуманістичний характер соціальної роботи, мотиваційно-ціннісний компонент визнається багатьма авторами провідним у формуванні професіоналізму. У професійній соціальній роботі особливо підкреслюється значення таких цінностей, як гуманність, соціальна справедливість, самовизначення, конфіденційність, антидискримінація у професійній діяльності, доброчинність, альтруїстична підтримка найбільш вразливих верств населення [8, с. 145].

Відтак, на основі теоретичного аналізу професійно важливих якостей та особистісно-професійної компетентності соціальних працівників з одного боку, можливостей методів психологічного тренінгу з іншого боку, розроблено програму тренінгу розвитку професійних якостей особистості соціального працівника.

Метою тренінгової програми є усвідомлення себе як професіонала, рефлексія професійно значущих якостей суб'єкта, розвиток особистісних якостей, що виявляться недостатніми, формування навичок, необхідних для роботи соціального працівника. Виходячи з цих цілей, структура групових занять складається з трьох великих блоків: блок розвитку комунікативних якостей, блок формування емпатії та співчуття співрозмовнику, блок усвідомлення й розвитку особистісних властивостей.

У першому блоці відбувається діагностика комунікативних якостей учасників тренінгу, усвідомлення закономірностей спілкування людей, розвиток основних навичок ефективного спілкування (навички впевненої поведінки, входження в контакт і виходу їх нього та інші). Відпрацьовуються навички активного слухання, формулювання відкритих питань, відкритого вираження почуттів. Окреме місце займає діагностика й формування лідерських якостей учасників тренінгу. Найбільший ефект мають рольові ігри, вони дозволяють в безпосередній, емоційно привабливій формі відпрацьовувати навички спілкування, рефлексувати особисту поведінку в ситуаціях професійного спілкування. Значне місце в цьому блоці займають методи та техніки асертивного тренінгу – тренінгу впевненої поведінки [1, с. 10].

У другому блоці за допомогою спеціальних психотехнічних і рольових ігор та технік відбувається розвиток здатності до співпереживання, співчуття людині, рефлектується здатність брати на себе відповідальність за інших людей, розвивається здатність до варіативного мислення тощо.

Найбільшою мірою соціальним працівникам необхідно тренування саморегуляції, тому на кожному етапі проводяться вправи по тренуванню здібностей саморегуляції: розвитку прийомів глибокої м'язової релаксації, формуванню навичок аутотренінгу, використовуються медитативні техніки, що необхідні для формування здатності

самоконтролю й ефективного відпочинку. Застосування елементів релаксаційних тренінгів дозволяє підвищувати не тільки психологічну грамотність, а й психоемоційну стійкість до стресів, необхідну в професійній діяльності в кризових умовах.

Третій блок присвячений особистісному розвитку учасників тренінгу. Завданням цієї частини є усвідомлення своїх особистісних якостей, закладення основи для самовдосконалення та особистісного зростання, активізація рефлексивних механізмів особистості, по можливості вирішення внутрішніх конфліктів і суперечностей. Особистісне зростання є цілеспрямованою роботою над вдосконаленням своїх особистісних якостей, що ґрунтується на самопізнанні, самоспонуканні, програмуванні особистісного розвитку та самореалізації. В алгоритм проведення тренінгів особистісного росту зазвичай включаються вправи з самодіагностики (робота з тестами), відпрацювання навичок самоаналізу, психотехнічні ігри з рефлексування, обговорення, елементи проектування й прогнозування свого життєвого та професійного шляху.

Програму тренінгу формування професійно-особистісних якостей майбутніх соціальних працівників розраховано на 9 тренінгових сесій, що проводяться щотижнево протягом навчального семестру. Тривалість кожного заняття складає 1 годину 20 хвилин (2 академічних години), це зумовлено особливостями навчального процесу у вищому навчальному закладі. Тож, великою мірою результативність дій учасників тренінгу залежить від конкретно встановлених норм часу на визначені вправи та завдання. Для занять бажано використовувати класичний варіант обладнання аудиторії для тренінгу, коли всі учасники та викладач-тренер сидять разом по колу, аудиторія повинна бути досить великою, з достатньою кількістю стільців.

Отже, розглянемо безпосередньо зміст тренінгу (структуру тренінгових занять, мету сесії, методи та техніки, що застосовувалися в кожній сесії).

Блок 1. Розвиток комунікативних та лідерських якостей.

Тренінгова сесія 1.

Мета заняття: Ця зустріч починає тренінг, тому в першу чергу учасники знайомляться один з одним, з'ясовують мету та завдання тренінгу. Так само необхідно створити сприятливі умови роботи групи, докладно ознайомити учасників з основними принципами навчання, разом продумати й прийняти правила роботи саме цього конкретного колективу, почати засвоєння прийомів самодіагностики й засобів саморозкриття, приступити до оволодіння активного стилю спілкування й методів передачі та прийому зворотного зв'язку.

Приблизний зміст заняття. Вправи: Знайомство, Бараняча голова, Пересядьте ті, хто..., Самий-самий мій плакат, Автопортрет, Тут і зараз, Без маски. *Підведення підсумків заняття:* прощання (мається на увазі не тільки завершення роботи групи, але й ритуал закінчення кожного заняття).

Тренінгова сесія 2.

Мета заняття: закріпити тренінговий стиль спілкування, продовжити саморозкриття й усвідомлення сильних сторін своєї особистості, ввести загальногрупові ігрові процедури, що допомагають формуванню комунікативних навичок, формувати навички та вміння спілкування з різними групами людей.

Приблизний зміст заняття. Вправи: Привітання, Поговоримо про день вчорашній, Плутанина, Вертушка першого враження, Спілкування в парі, Дискусія, Катастрофа в пустелі, Вихід із контакту, Компліменти. *Підведення підсумків:* Емоційна діагностика результатів тренінгової сесії за допомогою цвітових тонів Люшера.

Тренінгова сесія 3.

Мета заняття: сприяти подальшому згуртуванню групи та поглибленню процесів саморозкриття, розвиток умінь самоаналізу та подолання психологічних бар'єрів, що заважають повноцінному самовираженню; за допомогою активної ігрової взаємодії та рольових ігор удосконалювати навички асертивної поведінки в ситуаціях спілкування; формування лідерських якостей, здатності до переконання й сили характеру.

Приблизний зміст заняття. Вправи: Привітання, Поговоримо за день вчорашній, Колективний рахунок, Дзеркало, Інвентаризація або модель підприємця, Невпевнені, впевнені та агресивні відповіді, Контакт очей, Заїграна пластинка, Впевнені інтонації, Дар переконання, Телевізор, Драбинка, Контраст. *Підведення підсумків:* Враження, Емоційна діагностика.

Блок 2. Розвиток емпатії та рефлексивних якостей особистості.

Тренінгова сесія 4.

Мета заняття: створити важливий емоційний досвід, використовуючи комплекс методик і вправ сенситивного тренінгу, обмін своїми почуттями й відчуттями, встановлення зорового контакту без використання слів, дослідження рук або обличчя партнера, спонтанне розкриття почуттів і переживань, що допомагає виникненню почуття спільності, створення атмосфери співчуття й підтримки.

Приблизний зміст заняття. Вправи: Ми схожі?.., Поговоримо про дні вчорашньому Заблукав оповідач, Метафора, Невербальний подарунок, Візуальне відчуття, Вгадай предмет, Згадай дотик, Дізнайся товариша, Довіряє падіння, Живі руки, Підняття тіла, Интроскоп, Вправи з візуалізації, *Підведення підсумків:* Компліменти, Емоційна діагностика.

Тренінгова сесія 5.

Мета заняття: подальше згуртування групи й поглиблення процесів саморозкриття, подолання психологічних бар'єрів, що заважають повноцінному розкриттю. Формування одного з фундаментальних механізмів людського взаєморозуміння – емпатії – здатності уявляти себе на місці іншої людини, подумки бачити й «програвати» ситуацію за нього. Розвиток уміння ставити себе на місце партнера і погоджувати з ним свої власні дії, розвиток рефлексивного мислення.

Приблизний зміст заняття. Вправи: Привітання, Поговоримо про день вчорашній, Прорвися в коло, Довіра (Сліпий і поводир), Годування, Рефлексія, Клешня, Робот, Уявна соціограма, Релаксація (вправа для початківців), Похвальне слово самому собі. *Підведення підсумків:* Емоційна діагностика.

Тренінгова сесія 6.

Мета заняття: відпрацювати навички розуміння оточуючих людей, їх внутрішнього духо-

вного світу, розвивати професійні навички, такі як версійне мислення, активне слухання, уміння задавати відкриті й закриті питання, розвиток навичок відкритого вираження почуттів.

Приблизний зміст заняття. Вправи: Що в ньому нового?, Молекули, Активне слухання, Розвиток навичок мовчазного невтручання, Техніка парафраза, Вміння вести розмову, Версійне мислення, Пояснення причин, Ваші здібності до щирості, Відкрите вираження почуттів, Виявлення радості, *Підведення підсумків:* Емоційна діагностика.

Блок 3. Особистісний розвиток учасників тренінгу.

Тренінгова сесія 7.

Мета заняття: Формувати готовність до рефлексії й самоаналізу своєї особистості, закріпити навички самовираження, діагностувати та формувати професійно важливі особистісні якості, проаналізувати сильні й слабкі сторони особистості кожного учасника.

Приблизний зміст заняття. Вправи: Привітання, Поговоримо про день вчорашній, Вибір, Перевтілення, Три імені, Моя улюблена іграшка, Вікова регресія, Минуле – теперішнє – майбутнє, Автобіографія, Проективний малюнок «Я такий, який я є», Маски. *Підведення підсумків:* Обмін враженнями, оплески, Емоційна діагностика.

Тренінгова сесія 8.

Мета заняття: відпрацювати навички розуміння людей, їх внутрішнього духовного світу, закріпити стиль довірчого спілкування та уміння постійного самоаналізу, всебічно проаналізувати сторони особистості кожного учасника.

Приблизний зміст заняття. Вправи: Враження, Поговоримо про день вчорашній, Інтерв'ю, Рекламний ролик, Мовчазне й промовне дзеркало, Комісійний магазин, Три фрази, Від суми та від тюрми..., Особистий герб і девіз, Враження, Мій колір. *Підведення підсумків:* Негативні відгуки, емоційна діагностика.

Тренінгова сесія 9.

Мета заняття: закріпити отримані навички вміння саморозкриття і самоаналізу, підвести підсумки роботи групи, надати психологічну підтримку учасникам групи, відповісти на всі виниклі питання, налаштувати на майбутнє.

Приблизний зміст заняття. Вправи: Хіпі, Поговоримо про день вчорашній, Контрасти, Валіза в дорогу, Тільки один крок, Мудрець з храму, Остання зустріч. *Підведення підсумків:* Емоційна діагностика.

Висновки і пропозиції. Кінцевим результатом розробки тренінгу формування професійних якостей особистості соціальних працівників можна вважати наступне: оригінальність програми, адаптацію програми для фахівців соціальної роботи, можливість органічного застосування тренінгу та й його елементів в інших формах навчальної роботи. Структура тренінгу складається з поведінкових (відпрацювання практичних навичок), рефлексивних (розвиток рефлексування як психологічної зрілості особистості), комунікативних (розуміння й відпрацювання навичок слухання, комунікації), релаксаційних (розвиток навичок саморегуляції та релаксації) психологічних ігор та вправ. За допомогою соціально-психологічного тренінгу в умовах психологічної безпеки та довіри учень не тільки отримує комунікативні навички, тренує техніки та методи психологічної інтервенції, але й набуває досвід самопізнання, самовизначення та самореалізації. Тож, психологічний тренінг формування професійно-особистісних якостей започатковує засади професійної спрямованості, особистісного розвитку та суб'єктності майбутніх соціальних працівників. У межах отриманих результатів перспектива подальшого дослідження в цьому напрямі полягає в апробації запропонованої програми засобами психодіагностичного дослідження з метою перевірки її ефективності.

Список літератури:

1. Бишоп Сью Тренинг ассертивности / С. Бишоп; пер. с английского А. Маслов. – СПб., Питер, 2001. – 208 с.
2. Вачков И. В. Основы технологии групового тренинга / И. В. Вачков. – М.: Ось «89», 1999. – 176 с.
3. Густова Е. А. Динамика становления личностно-профессиональной компетентности студентов ВУЗа, будущих социальных работников / Е. А. Густова // Вестник МГОУ. Серия «Психологические науки». – 2012. – № 1. – С. 73-79.
4. Зимовин А. И. Рефлексивные технологии в обучении и саморазвитии студентов / А. И. Зимовин, Заика Е. В. // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр. / ред. О. Г. Романовський. – Харків: НТУ «ХПІ», 2016. – С. 290-302.
5. Комунікативна професійна компетентність як умова взаємодії соціального працівника з клієнтом / за ред. А. Й. Капської. – К.: ДЦССМ, 2003. – 87 с.
6. Костєва Т. Б. Значення інформаційної компетентності в професійному саморозвитку майбутнього фахівця з соціальної роботи / Т. Б. Костєва // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія» Серія: Педагогіка. – 2014. – Т. 246, Вип. 234. – С. 41-46.
7. Раскалінос В. М. Характеристика моделі формування рефлексивної компетентності майбутніх соціальних педагогів / В. М. Раскалінос // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. – 2014. – Вип. 9. – С. 139-142.
8. Тюптя Л. Т. Соціальна робота: Теорія і практика / Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова. – К.: ВМУРОЛ «Україна», 2004. – 408 с.

Лапина М.Д.
ГВУЗ «Приазовский государственный технический университет»

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ТРЕНИНГ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ВАЖНЫХ КАЧЕСТВ ЛИЧНОСТИ БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ

Аннотация
Статья посвящена проблемам теоретического обоснования и разработки социально-психологического тренинга формирования профессиональных качеств личности социальных работников в процессе профессионального обучения. Определена проблематика применения психологического тренинга для развития профессиональных навыков и профессионально важных качеств личности. Проанализированы основные составляющие личностно-профессиональной компетентности социальных работников и их содержательные характеристики. Разработана программа тренинга, определены цель, структура и содержание групповых занятий по развитию профессионально значимых качеств личности социальных работников. Утверждается, что разработанный психологический тренинг может заложить основы профессиональной направленности, личностного развития и субъектности будущих социальных работников.
Ключевые слова: психологический тренинг, профессональное обучение, профессионально важные качества личности, социальный работник, профессиональная компетентность.

Lapina M.D.
Pryazovskyi State Technical University

PSYCHOLOGICAL TRAINING OF THE FORMATION OF FUTURE SOCIAL WORKERS' PROFESSIONALLY IMPORTANT PERSONALITY TRAITS

Summary
The article is devoted to the problems of theoretical foundation and elaboration of the psychological training the formation of the social workers' professional personality traits during vocational education. The subject matter of psychological training application for development of professional skills and professionally important personal qualities are defined. The key components of social workers' personally-professional competence and their meaningful characteristics are analyzed. The training program, the goal, structure and content of the group training sessions on improvement social worker's professionally important qualities of personality were developed. It is alleged that the developed psychological training can set the scene of the professional direction, personality development and subjectivity of future social workers.
Keywords: psychological training, vocational education, professionally important personal qualities, social workers, professional competence.

УДК 371.132:376.1

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ СТРЕСОСТІЙКОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Сікорська Л.Б., Вовк Л.П., Волотовська Я.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена визначенню рівня передумов та механізмів стресу. Опис стадій стресу та шляхів його уникнення. Визначено та обґрунтовано важливість стресостійкості для фахівців в галузі корекційної освіти. Висвітлено дослідження серед студентів педагогічного факультету ЛНУ імені Івана Франка на визначення схильності до стресу та вміння чинити йому опір. Проведено аналіз зібраних емпіричних даних щодо стану стресостійкості майбутніх корекційних педагогів.

Ключові слова: стрес, рівні стресу, стадії стресу, ознаки стресу, педагог, стресостійкість, соціальна адаптація, спеціальна освіта.

Постановка проблеми. Поняття «стрес» знайоме кожному, адже у сучасному світі на кожному кроці нас чекають різного роду непередбачувані ситуації, котрі здатні впливати на наш настрій, нашу поведінку та безпосередньо на інших людей в нашому оточенні. Водночас розуміння поняття «стресостійкості» залишається неоднозначним. Саме таке недостатнє вивчення та популяризація знань про механізми розвитку стресу та формування стресостійкості, шляхи зменшення та оптимізації рівня стресу і є актуальним в сучасному світі. Професія корекційного педагога вимагає чим раз більшого докладання зусиль до підвищення рівня професійності в умовах постійної конкуренції, соціально-економічних змін, впливу людського фактору. Тому замість відпочинку чи насолоди процесом роботи досить часто корекційний педагог постійно перебуває в напрузі, що призводить до збільшення ознак стресу: обезсилення, дратівливості та неврівноваженості. Відштовхуючись від вимог до переліку професій типу «Людина – Людина» можна виділити ті, для яких стресостійкість та наявність чи відсутність стресових факторів є вкрай важливою – це усі професії фахівців системи спеціальної освіти. Саме для таких професій, у якійсь мірі більше, ніж для інших професій цього типу, вміння та навики саморегуляції, контролю власних емоцій є неоціненними. Працівники в цій галузі постійно перебувають в контакті з дітьми з особливими освітніми потребами, дітьми з тяжкими порушеннями мовлення, дітьми з різними психічними та психологічними відхиленнями та порушеннями поведінки, дорослими, батьками. Кожен випадок є унікальний та потребує високої професійності та величезної емоційної віддачі працівника інклюзивного простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція стресу вперше була запропонована Гансом Сєльє, яка стала революційною в науці середини XX століття. Саме він вперше поєднав всі відомі до того знання з області медицини, психології, соціології, біології та вказав, що стрес (спочатку він називає це як «загальний адаптаційний синдром») – це неспецифічна, універсальна, або загальна, реакція організму на зовнішні впливи. Надалі дослідженням стресу займались й інші вчені, такі як Л. Аболіна, Р. Грановська, Т. Кокс, Г. Купер, В. Бодров, Дж. Віткін, В.А. Татенко, Л. Китаєв-Смик, В. Роттенберг, Л. Наугольник, В. Розов та інші. Щодо стресостійкості педагога у психолого-педагогічній літературі присвячені роботи багатьох психологів, таких як О. Анісімова, Н. Клюєва, Н. Ломоносова, Р. Макаревич, Є. Рогова, Л. Собчик, В. Соніна та інших дослідників.

Стрес часто і яскраво виражений в представників професії системи «людина-людина». Причина тому досить проста – щоденна комунікація з різними людьми, котра здатна вичерпати всі ресурси людської енергії в боротьби з стресорами, котрі можна визначити як поведінку інших людей, їхні емоції, погляди, слова, внутрішні переконання та бажання. Сам стрес, як зазначають дослідники (Г. Сельє, С. Селлс, Дж. Еверіл, Л. Наугольник, В Розов), звичайне явище, яке можна часто зустріти. Незначні стреси по своїй природі неминучі і нешкідливі. Саме надмірний стрес за інтенсивністю, або хронічний за тривалістю, хоч і середньої сили стає причиною як психологічних так і фізичних проблем людей. Стрес є невіддільною частиною нашого життя, потрібно тільки розрізняти допустимий рівень стресу і надмірний стрес та власні можливості в протистоянні йомустресу, зокрема, стресостійкість.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри таку кількість наукових робіт та досліджень в галузі стресу, все ж особливості стресостійкості, зокрема, стресостійкості спеціальних педагогів залишається мало дослідженим. Часті зміни в законах, які регулюють діяльність таких фахівців, зміна обов'язків, інклюзія, домашні проблеми – все це впливає на якість роботи майбутнього або ж вже сформованого корекційного педагога. В умовах сучасного суспільства та збільшення зовнішніх чинників негативного впливу на майбутнього фахівця, задля успішної професійної підготовки та подальшої діяльності в системі професійної освіти, важливо знати як та вміти протистояти цим чинникам, тобто залишитися неушкодженим.

Метою статті є з'ясування психологічних умов стресостійкості, як необхідної умови ефективної професійної діяльності, та поглиблення розуміння сутності стресу як одного з компонентів життя майбутнього фахівця спеціальної освіти.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж проводити дослідження стресостійкості, слід зауважити, що поняття «стресу» в сучасній літературі зустрічається в трьох значеннях. По-перше, як зовнішні стрес-фактори (стресори), які приводять

людину в стан напруги. По-друге, як суб'єктивна реакція, тобто відображення внутрішнього психічного стану. По-третє, як фізична реакція організму на вимогу або шкідливий вплив [8; 9].

Вченими вже давно виділено три ступені стресу. Слабкий ступінь стресу вказує на незначні зміни психічного стану. При середньому ступені відбуваються відчутні зрушення, спостерігається загальна мобілізація психічної діяльності. Сильний або надмірний стрес характеризується порушеннями та розладами основних функцій людини, котрі забезпечують її нормальне функціонування. Відчутний дискомфорт, неприємні відчуття, відсутній тотальний контроль за власними діями, важкість у зосередженні та запам'ятовуванні, кількість помилок значно зростає, посилюється роль автоматичних та однотипних дій [3; 14].

Згідно Г. Сельє, який виділив три стадії стресу, перша стадія – це стадія тривоги, коли організм зустрічається з певним фактором середовища і намагається до нього пристосуватись. На другій стадії – стадії адаптації, відповідно, відбувається адаптація до нових, змінених умов [10]. У цей період може спостерігатися висока стресостійкість. На третій стадії відбувається виснаження ресурсів, звичайно, це лише у разі продовження дії стресора. Наслідки цього процесу приймають патологічний характер та можуть завершитись хворобою або ж смертю людини [8, с. 25]. Хоча, стрес може мати і позитивне значення – тонізуюча дія організму та активізація всіх захисних механізмів, тоді настає «той рівень напруження, при якому ефективністьдіяльності підвищується» (еустрес) [8, с. 102].

Багато вчених схиляються до думки, що стресостійкість особистості – це вміння долати труднощі, стримувати свої емоції, виявляти витримку і такт. Це багатогранне та мультифакторне поняття, котре вміщує в себе сукупність всіх особистих якостей індивіда, які дають змогу зберігати контроль та працеспроможність в загрозливих умовах середовища (психологічних, соціальних, фізичних та інших), переносити значні інтелектуальні, вольові та емоційні навантаження, які обумовлені особливостями професійної діяльності, без особливих шкідливих наслідків для діяльності, оточуючих і свого здоров'я [1; 4; 6]. Однак, як зазначають деякі вчені «Для суб'єктивної оцінки стресостійкості людина повинна прислухатися до своїх відчуттів, максимально довіряючи своєму організму і своїй інтуїції» [8, с. 118].

Б.Х. Варданян визначає стресостійкість як особливу взаємодія всіх компонентів психічної діяльності, у тому числі емоційних, це «властивість особистості, що забезпечує гармонійне співвідношення між всіма компонентами психічної діяльності в емоціогенной ситуації і, тим самим, сприяє успішному виконанню діяльності» [2, с. 24], а у П.Б. Зільберман вважає, що стійкість може бути недоцільним явищем, що характеризує відсутність адекватного відображення ситуації, що змінилася, що свідчить про недостатню гнучкість, пристосовності. Він же пропонує своє трактування стресостійкості, розуміючи під нею «...інтегративну властивість особистості, що характеризується такою взаємодією емоційних, вольових, інтелектуальних та мотиваційних компонентів психічної діяльності індивіда, що забезпечує оптимальне успішне досягнення мети діяльності в емотивній ситуації, що виникла» [5, с. 20]. Л.Б. Наугольник узагальнено, що «під стресостійкістю розуміється індівідуальна здатність організму зберігати «нормальну» працездатність під час дії стресора. З однієї сторони, дане визначення дозволяє відносно визначати момент настання стресу за зниженням ефективності праці, але, з іншої сторони, воно не враховує «ціну», яку платить організм для підтримання заданої працездатності» [8, с. 118]. Нею й робиться висновок, що «універсальне визначення стресостійкості людини поки що не можливе, оскільки «пов'язане з надзвичайно широкою розбіжністю цінностей, установок, потреб, умовних рефлексів і життєвого досвіду різних людей...» [8, с. 118]. При цьому варто зауважити, що й поняття «норма» є відносним.

В емпіричному дослідженні зроблено спробу з'ясування психологічних особливостей стресостійкості майбутніх фахівців системи спеціальної освіти. Дослідження здійснювалось протягом 2016-2017 років на базі факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка. В емпіричному дослідженні взяли участь 52 студенти 4 курсу – майбутні логопеди, спеціальні психологи та корекційні педагоги. Всі представники жіночої статі (віком від 19 до 22 років). Для цього було використано такі методики: шкала стресостійкості і соціальної адаптації Холмса-Рейха (СЖП), Бостонський тест стресостійкісті та «Комплексна оцінка проявів стресу (Щербатих Ю. В.)».

За шкалою визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса-Рейха (СЖП; див.: рис. 1) в 6% опитаних студентів спостерігається низька стресостійкість, що вказує на те, що ці студенти є досить вразливими до стресових чинників та ситуацій, легко піддаються впливу зовнішніх факторів.

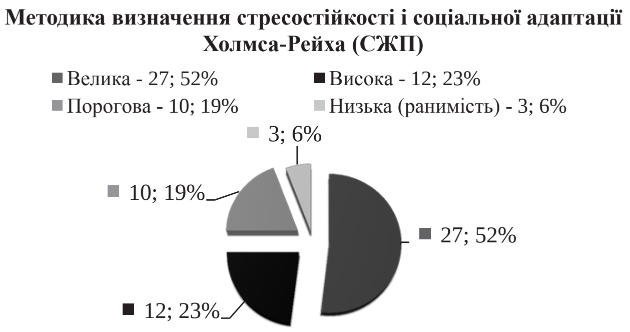

Рис. 1. Результати методики Холмса-Рейха

В 19% досліджуваних спостерігається порогова стресостійкість, що вказує на те, що, у них стресостійкість знижується зі збільшенням стресогенів в житті, це, відповідно, приводить до того, що вони повинні більшу частину своєї енергії витрачати на внутрішню боротьбу з негативними зовнішніми психологічними впливами, котрі виникають. Високий ступінь опору стресу – виявлено у 23% досліджуваних, яким характерно те, що вони здатні володіти собою в процесі діяльності та протистояти стресогенним чинникам. І, нарешті, велика здатність опору стресу виявлена у 52% досліджуваних.

За методикою «Комплексна оцінка проявів стресу» (див.: рис. 2) лише у 4% майбутніх фахівців системи спеціальної освіти виявлено відсутність будь-якого значущого стресу, зате 35% відчувають помірний стрес, який може бути компенсований за допомогою раціонального використання часу, систематичного відпочинку і знаходження компромісного вирішення ситуації, що склалася. Для 38% опитаних потрібне застосування спеціальних методів подолання стресу, оскільки у них доволі виражене напруження емоційних і фізіологічних систем організму, що виникло у відповідь на сильний стрес-фактор, а 21% досліджуваних притаманний сильний стрес, для успішного подолання якого бажана допомога психолога або психотерапевта, оскільки така величина стресу говорить про те, що організм вже близький до межі можливостей чинити опір стресу. У 2% опитаних результати за цією методикою свідчать про перехід організму до третьої, найбільш небезпечної стадії стресу – виснаження запасів адаптаційної енергії.

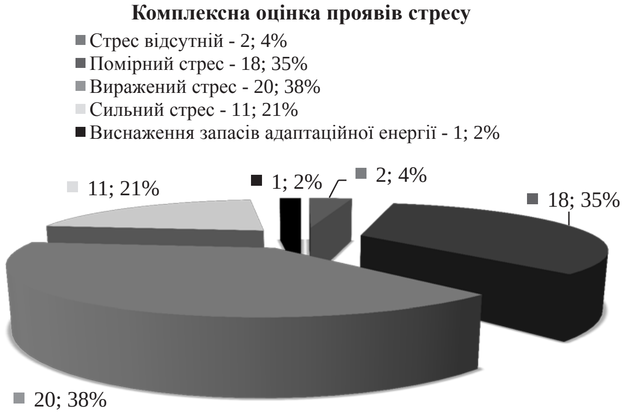

Рис. 2. Комплексна оцінка проявів стресу

Аналізуючи результати даного тесту варто зазначити, що найчастіше зустрічаються емоційні ознаки стресу (7 ознак набрало від 15 до 25 співпадінь серед опитаних студентів): «неспокій, підвищена тривожність»; «підозрілість»; «похмурий настрій»; «відчуття постійної туги, депресії»; «дратівливість, напади гніву»; «зменшення відчуття впевненості в собі»; «зниження самооцінки, поява почуття провини або невдоволення собою або своєю роботою». Також найбільшу кількість набрали такі фізіологічні симптоми як (в дужках подано кількість досліджуваних, що відзначили в себе цю ознаку) «болі в різних частинах тіла невизначеного характеру, головні болі» (28) та «підвищена стомлюваність» (33). Серед інтелектуальних ознак стресу найчастіше траплялися: «переважання негативних думок» (21), «труднощі зосередження» (25), «підвищене відволікання» (20), «пасивність, бажання перекласти відповідальність на когось іншого» (18). Поведінкові симптоми серед опитаних студентів також досить високої кількості: від 15 до 26 разів. Це, зокрема, «втрата апетиту або переїдання», збільшення конфліктних ситуацій вдома або на роботі», «хронічна нестача часу», «зменшення часу, який приділяється на спілкування з близькими або друзями».

За Бостонським тестом стресостійкості, вразливими до стресу є 4% досліджуваних, яким варто задуматись над своїм життям, визначити ті психотравмуючі фактори, котрі діють на них, звернутись за допомогою до фахівців. Слабка стресостійкість пританна 29% опитаних, що вказує на те, що будь-яка стресова ситуація залишає немалий відбиток в житті. З стресостійкістю, що відповідає мірі напруженості життя, її активності та діяльності є 54% опитаних, і лише 13% показали високу здатність чинити опір стресовим факторам, тобто повністю брати ситуацію під котроль, володіти собою в напружених в стресових ситуаціях (їхньому здоров'ю нічого не загрожує).

Результати Бостонського тесту стресостійкості зобразимо на рисунку 3.

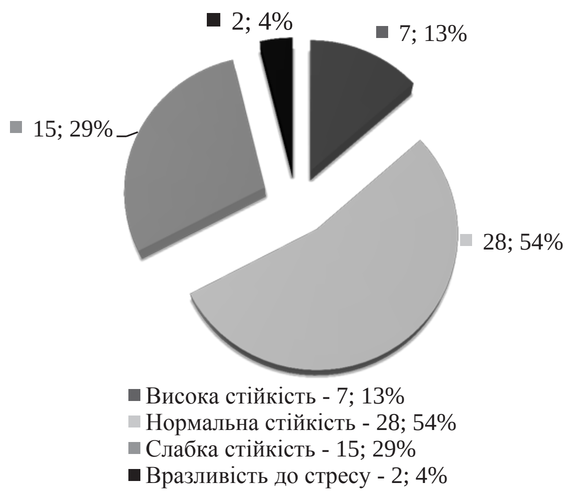

Рис. 3. Результати за Бостонським тестом

Проведене емпіричне дослідження показало, що серед майбутніх фахівців системи спеціальної освіти, не всі володіють високим рівнем стресостійкості та вміють контролювати себе під час дії різних чинників як внутрішніх, так і зовнішніх. Тому питання вдосконалення та розвитку таких особистісних якостей, які будуть сприяти підвищенню рівня стресостійкості буде запорукою здорового розвитку та навчання професійно грамотної та компетентної особистості, здатної до ефектиної праці, до надання допомоги в адаптації до успішного подальшого життя дітей та дорослих з різними особливими потребами.

Висновки з даного дослідження та перспективи. Здійснене теоретичне та емпіричне дослідження дозволило розглянути й проаналізувати погляди вчених на стресостійкість. Застосовані в емпіричному дослідження методики показали, що більшість досліджуваних студентів є стресостійкими та соціально адаптованими, але все ж таки досить вагома частина досліджуваних потребує здійснення з ними заходів психологічного впливу з метою навчання їх методів управління стресом. Пропагування розвитку та вдосконалення якостей, що сприяють підвищенню стресостійкісті є важливим елементом освіти майбутніх фахівців в системі спеціальної освіти.

Отже, розвиток стресостійкості в майбутніх фахівців в системі спеціальної освіти повинен бути одним з ключових завдань на рівні професійної компетентності, адже стресостійкість особистості фахівця такого рівня є вирішальною в

подальшій професійній діяльності. Низька стресостійкість призведе до швидкої втомлюваності, а необхідність далі працювати – до апатичних станів, емоційних зривів, що стане однією з передумов професійного вигорання, зниження процездатності або пошуку себе в іншій сфері. Для майбутніх працівників даної сфери важливо вміти адекватно реагувати на стресори, володіти рефлексією, вміти вирішувати суб'єктивні проблеми, контролювати себе у всіх напрямах професійної діяльності та оволодіти методами управління та регуляції рівня стресу. Звичайно ж бути завжди напоготові та завжди контролювати себе – це завдання не з легких, але існують способи вдосконалення цього вміння, а в разі відсутності – їх навчання та тренування.

В подальших дослідженнях маємо намір визначити взаємозалежність стресостійкості з особистісними чинниками майбутніх фахівців системи спеціальної освіти.

Список літератури:

1. Аболина Л.М. Психічні механізми емоційної стійкості людини. Казань: вид-во КазГУ, 1987.
2. Варданян Б.Х. Механізми саморегуляції емоційної стійкості // Категорії, принципи і методи психології. Психологічні процеси. – М.: 1983.
3. Водопянова Н.Е. Психодіагностика стресу / Н.Е. Водопянова. – СПб.: Пітер. 2009. – 336 с.
4. Гринберг Дж. Управління стресом. – 7-е вид. / Дж. Гринберг. – СПб.: Пітер, 2002. – 496 с.
5. Зільберман П.Б. Емоційна стійкість оператора // Нариси психології праці оператора. – М.: Наука, 1974.
6. Корольчук В.М. Психологія стресостійкості особистості [текст]: дис. д-ра психологічних наук 19.00.01 / Корольчук В.М.; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН Укр. – К. 2009. – 511 арк.: рис., табл. – Бібліографія: арк. 389-434.
7. Мірошниченко О.А. (2011) Розвиток стресостійкості як шлях формування професійних якостей психолога у студентів післядипломної освіти. ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка (57). Pp. 80-83.
8. Наугольник Л.Б. Психологія стресу: підручник / Л.Б. Наугольник. – Львів: Львівський державний університет внутрішних справ, 2015. – 324 с.
9. Наугольник Л.Б. Тривожність у міжособистісних відносинах працівників міліції / Л.Б. Наугольник // Науковий вісник Львівського державного уні- верситету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць; гол. ред. М. М. Цимбалюк. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – Вип. 2(1). – С. 295-304.
10. Селье Г. Стресс без дистресса / Селье Г. [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.rulit.net/books/stress-bez-distressa-read-15443-1.html
11. Панченко Л.Л. Діагностика стресу: Навч. пос. – Владивосток: Мор. держ. ун-т, 2005. – 35 с.
12. Роланд Г., Хофманн-Буркард К. Прощай, стресс! Кращі техніки релаксації / Роланд Г., Хофманн-Буркарт К.; [пер. з нім. М.Е. Реш]. – 2-е вид., виправл. – М.: Омега-Л, 2006. – 118 с.
13. Сергєєнкова О.П. Педагогічна психологія: навч. посібник / О.П. Сергєєнкова. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 168 с.
14. Щербатих Ю.В. Психологія стресу і методи корекції / Ю.В. Щербатих. – СПб.: Пітер, 2008. – 256 с.

Сикорская Л.Б., Вовк Л.П., Волотовская Я.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ СИСТЕМЫ СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Статья посвячена определению предпосылок и механизмов стресса. Описание стадий стресса и путей его избежания. Определено и обосновано важность стрессоустойчивости для специалистов в отрасле коррекционного образования. Освещено исследование среди студентов педагогического факультета ЛНУ имени Ивана Франка на определение склонности к стрессу и умению противостоять ему. Проведено анализ собранных эмпирических данных касающихся состояния стрессоустойчивости будущих коррекционных педагов.

Ключевые слова: стресс, уравни стресса, стадии стресса, педагог, стрессоустойчивость, социальная адаптация, специальное образование.

Sikorska L.B., Vovk L.V., Volotovska Y.V.
Lviv's National University of Ivan Franko

PHYCHOLOGICAL CONDITIONS OF STRESS RESISTANCE OF FUTURE SPECIALISTS IN SYSTEM OF THE SPECIAL EDUCATION

Summary
The article is devoted to the definition of the preconditions and mechanisms of stress. There is description of the stages of stress and ways to avoid it. The important of stress resistance for specialists in the sphere of correctional education has been determined and justified. The research among the students of the Faculty of Pedagogical education of the Lviv's National University of Ivan Franko on the determination of the propensity to stress and the ability to resist it is highlighted. The analysis of the collected empirical data concerning the state of stress-resistance of future correctional pedagogues is carried out.

Keywords: stress, stages of stress, degree of stress, pedagogue, stress resistance, special education.

УДК 316.628:173.1

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ПОДРУЖЖЯ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ

Ткачук Т.А., Іщенко А.С.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті проаналізовано та обґрунтовано необхідність дослідження подружніх конфліктів. Описано фази протікання конфлікту. Встановлено причини виникнення конфліктних ситуацій у подружньому житті. Досліджено психологічні особливості взаємодії в конфліктних ситуаціях подружніх пар. Описано основні шляхи попередження сімейних конфліктів.
Ключові слова: конфлікт, конфліктна ситуація, сім'я, компроміс, пристосування, суперництво, уникнення, співпраця.

Актуальність дослідження. Сім'я завжди була і залишається в епіцентрі наукових інтересів багатьох вчених. Адже вона є соціальним інститутом який не лише забезпечує стабільність суспільства, але й еволюціонує разом з ним та адаптується до новацій і змін. З іншого боку, сім'я виступає як місце первинної соціальної адаптації індивіда, як мікросвіт, в якому починається особистісне становлення людини. Сім'я є школою людяності, взаєморозуміння, душевного співчуття і співпереживання. Разом з тим в такій системі інтенсивної тісної взаємодії не можуть не виникати суперечки, конфлікти і кризи. Протиріччя між особистістю і сім'єю неминучі.

Особливо гостро ця проблема постає в умовах соціальної аномії суспільства, його дезорганізації. За таких умов чисельність сімейних конфліктів стрімко зростає, оскільки всі процеси, що відбуваються в суспільстві, відображаються через індивідів на їх сім'ях. Як наслідок, сімейні конфлікти стали надзвичайно поширеним явищем, що призвело до стрімкого зростання дисгармоній в сімейних відносинах та чисельності розлучень.

У зв'язку з цим проблема вивчення взаємодії подружжя у конфліктних ситуаціях, шляхів попередження та вирішення конфлікту набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики конфліктів має тривалу історію. Ще античні мислителі Платон, Арістотель, Епікур вивчали взаємини людей, їх поведінку в процесі взаємодії, природу виникнення конфліктів на основі раціонального осмислення природи суспільного устрою.

До розгляду різних форм конфлікту зверталися представники практично всіх наукових шкіл і течій західної психології (А. Адлер, Д. Доллар, Д. Креч, Г. Лебон, К. Левін, К. Лоренц, У. Мак-Дугалл, Н. Міллер, С. Сігель, З. Фрейд, К. Хорні та ін.). Дана проблематика була в епіцентрі наукових інтересів багатьох радянських вчених Ю.Є. Альошина, А.А. Бодальов, І.Ю. Борисов, В.М. Дружинін, О.Є. Зуськова, В.П. Левкович та інші.

Вивчення вищезазначеної проблематики не залишилося поза увагою і у представників української психологічної науки. Так, умови подолання конфліктів у молодій сім'ї вивчалися Л.М. Омельченко, психологічні особливості сімейних стосунків сексуально дезадаптованих пар – І.Л. Левановою, вплив рівня домагань подружжя на сімейні стосунки – О.С. Язвінською, особливості протікання сімейної кризи у молодих сім'ях – Р.П. Федоренко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, аналіз науково-психологічної літератури з досліджуваної проблеми засвідчив, що проблеми причин виникнення, розвитку та вибору подружжям стратегій успішного вирішення міжособистісних конфліктів подружжя, незважаючи на її актуальність і важливе практичне значення поки що вивчена недостатньо. Дотепер залишаються не цілком з'ясованими питання: чому в одних ситуаціях подружніх конфліктів його сторони воліють використовувати одні стратегії їх вирішення, в інших – інші; чому через певний час ці переваги вибору змінюються; чому та сама стратегія розв'язання конфлікту в одній подружній парі приводить до зміцнення шлюбу, а в іншій – до його розпаду.

Метою даної статті є дослідження психологічних особливостей взаємодії подружжя у конфліктних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження, проведені М.А. Абалкіною, О.І. Кочетовим, І.Ю. Поляковою, Л.І. Савіновим, В.О. Сисенко, У. Харлі, засвідчують, що шлюб укладається для взаємного задоволення потреб один одного. Часткове або повне їх незадоволення провокує появу в шлюбних партнерів відчуття психічного дискомфорту, наслідком якого стають різноманітні конфлікти.

Сімейні конфлікти є однією з найпоширеніших форм конфліктів. За оцінками фахівців, у 80-85% сімей відбуваються конфлікти, а в інших 15-20% виникають сварки з різних приводів. Сімейні конфлікти зазвичай пов'язані з прагненням людей задовольнити ті чи інші потреби або створити умови для їх задоволення без урахування інтересів партнера. Виявлено закономірність: чим більше сім'я, тим більше взаємодіючих в ній систем, тим важче членам сім'ї співпрацювати один з одним в задоволенні своїх потреб.

Загалом, конфлікт – це порушення міжособистісних стосунків на рівні поведінки та інтелекту. Він розгортається в часі за своїми законами, стосується всіх сторін особистості і може мати тяжкі наслідки для подальших стосунків.

В.М. Поліщук виділяв чотири фази будь-якого конфлікту, незалежно від причин його виникнення:

1. *Латентна* – конфліктність, як правило, не усвідомлюється, проте виникають сумніви щодо

надійності й порядності партнера, поступово зникають порозуміння та довіра. Якщо опоненти, які залучені до конфлікту, виявлять бажання зрозуміти одне одного, вони можуть легко вирішити проблеми й повернутися до попередніх стосунків.

2. *Демонстративна* – розпочинається, коли конфліктуючі сторони незадоволені одне одним. Якщо в латентній фазі опоненти намагалися робити вигляд, що в них усе гаразд, то тепер спілкування відбувається на підвищених тонах, супроводжується сварками. Якщо опоненти дійдуть консенсусу на цій стадії, то можуть легко повернутися до нормального спілкування. Якщо цього не станеться, то конфлікт переходить у наступну фазу.

3. *Агресивна* – конфліктуючі не спілкуються. Уникають одне одного, виношують агресивні плани, часто порушують моральні норми. На цій фазі конфлікт іноді припиняється, але зазвичай він переходить у заключну фазу – батальну.

4. *Батальна* – передбачає реалізацію агресивних планів, початок «бойових дій». Опоненти прагнуть перемогти за будь-яку ціну, дискредитуючи інтереси протилежної сторони. Досягти порозуміння на цій фазі практично неможливо. І навіть перемога будь-кого з конфліктуючих не означає остаточного вирішення проблеми, оскільки переможена сторона неодмінно намагатиметься помститися [8].

Тому так важливо розв'язувати конфлікти на початку виникнення, коли ненависть ще не охопила опонентів і вони можуть знайти конструктивне вирішення.

Сімейні конфлікти відрізняються своїми *причинами*. Найважливішими з них, на думку Л.Б. Шнейдера є:

- обмеження свободи активності, дій, самовираження членів сім'ї;
- ненормативна поведінка одного або декількох членів сім'ї;
- наявність протилежних інтересів, прагнень, обмеженість можливостей для задоволення потреби одного з членів сім'ї (з його точки зору);
- авторитарний, жорсткий тип взаємостосунків, що склалися в сім'ї;
- наявність важко вирішуваних матеріальних проблем;
- авторитарне втручання родичів у подружні відносини;
- сексуальна дисгармонія партнерів у шлюбі [12].

У нашому дослідженні особливостей взаємодії в конфліктних ситуаціях взяли участь 15 подружніх пар які перебували у шлюбі терміном до п'яти років. Віковий розподіл досліджуваних від 23 до 32 років. Домінуючі стилі реагування подружжя на конфліктні ситуації вивчалися за допомогою методики К. Томаса «Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки» (адапт. Н.В. Гришиної). Одержані результати представлено в таблиці 1.

Результати проведеного дослідження свідчать, що 43,33% досліджуваних обирають стратегію поведінки *«компроміс»*. На думку К. Томаса компроміс – найефективніший варіант виходу із конфліктної ситуації. Це – згода, порозуміння з противником, досягнуті шляхом взаємних поступок, пристосування до обставин, які пов'язані з відмовою від особистих переконань. Обираючи цей стиль, досліджувані свідомо скорочують час на творчий пошук розумних альтернатив, оптимальних варіантів. Зазвичай, партнери вдаються до компромісу за умов, якщо в даний момент їм важливо домовитися хоч і з незначними втратами: напр. обмаль часу для прийняття рішення, чоловік (дружина) прагне хоч щось отримати, ніж все втратити.

Таблиця 1

Результати обраних стратегій поведінки на конфліктні ситуації у подружніх парах за методикою К. Томаса адаптації Н.В. Гришиної (у %)

n=30

Домінуючі стилі реагування в конфлікті	Компроміс	Уникнення	Співпраця	Суперництво	Пристосування
Кількість осіб	13	3	5	0	9
Відсотки	43.33%	10%	16,67%	0,00%	30%

Джерело: розробка авторами

Наступні 30% досліджуваних свідомо використовують стратегію *пристосування*, яка характеризується поступливістю власними інтересами заради інших. Даній групі здебільшого притаманний пасивний стиль поведінки. Учасники конфлікту намагаються пом'якшити, згладити конфліктну ситуацію, зберегти або відновити гармонію у взаємовідносинах за допомогою поступливості, довіри, готовності до примирення. Вони обирають цю тактику у випадку, якщо відновлення відносин в даний момент важливіше суті конфлікту, або поступка видається незначною, у той час як для опонента вона є дуже важливою. Досліджувані могли обирати цю тактику в тому випадку, якщо відстоювання своєї позиції вимагало багато часу і сил, або коли зрозуміли що вони неправі. Наявність таких тенденцій у поведінці говорить про те, що подружні пари, швидше за все, володіють достатнім вмінням нівелювати конфліктними ситуаціями.

Близько 16,67% партнерів використовують таку стратегію як *співпраця*, тобто подружня пара знаходить певну альтернативу, яка сповна задовольняє інтереси обох. Опираючись на співпрацю, партнер не намагається досягнути своєї мети за рахунок іншого, а шукає варіанти вирішення проблеми. При цьому спостерігається прозорість думок. Така форма потребує тривалішої роботи подружжя, всебічного обговорення розходжень і вироблення спільного рішення з урахуванням інтересів обох сторін.

Стратегію *уникнення* обрало 10% членів подружжя, для котрих є характерним відсутність прагнення до кооперації та тенденції досягнення власних цілей. Така форма поведінки дає змогу партнерам вийти з конфліктної ситуації, але не розв'язати конфлікт. Уникнення обирають ті досліджувані, які не бажають співпрацювати з партнером і докладати зусиль для розв'язання конфлікту, а також не прагнуть вийти із конфліктного поля. Досліджувані, як правило, тверезо оцінюють переваги й слабкі позиції партнера. Така поведінка обирається досліджуваними, коли результат (розв'язання чи нерозв'язання) конфлікту для індивіда не є важливим, а також у

випадку коли у партнера не вистачає влади для розв'язання конфліктів на свою користь.

Наступна стратегія – це *суперництво*, що орієнтовано на те, щоб, діючи активно і самостійно, домагатися здійснення власних інтересів без врахування інтересів інших сторін. Серед досліджуваних, цю стратегію не було обрано жодним із членів подружжя.

Таким чином, дослідження засвідчило, що вибір конфліктної поведінки залежить як від інтересів учасників конфлікту, так і від характеру дій, які вони здійснюють. Сам стиль поведінки в конфлікті визначається, по-перше, мірою здійснення своїх інтересів і степенем активності або пасивності в їх відстоюванні. По-друге, на стиль поведінки суттєво впливає прагнення задовольнити інтереси партнера, який також бере участь у конфлікті.

Конструктивність усунення подружніх конфліктів, залежить в першу чергу від уміння партнерів розуміти, прощати й поступатись. Одною з умов успішного завершення конфлікту у подружжі є відсутність прагнення отримати перемогу над іншим. Перемогу за рахунок поразки коханої людини важко назвати досягненням. Важливо поважати іншого, яка б провина не лежала на ньому.

Попередження і вирішення сімейних конфліктів слід розглядати як основні види діяльності щодо управління такими конфліктами. Часто при подоланні сімейних конфліктів користуються послугами посередника (спеціаліста). Слід мати на увазі, що деякі дрібні сімейні сварки можуть мати позитивну спрямованість, допомагаючи прийти до згоди зі спірних питань і запобігти більш глибокому конфлікту. Але у більшості випадків сімейних конфліктів допускати не слід.

Основні шляхи попередження сімейних конфліктів залежать від потенційних суб'єктів конфліктної взаємодії (подружжя, батьків, дітей, родичів тощо). На думку Т. В. Дуткевича існують певні загальні шляхи попередження сімейних конфліктів відповідно до соціально-психологічних закономірностей розвитку сім'ї, серед яких:

- формування психолого-педагогічної культури, знань з основ сімейних відносин (в першу чергу це стосується подружжя);
- виховання дітей з урахуванням їх індивідуально-психологічних і вікових особливостей, а також емоційних станів;
- організація сім'ї на засадах рівноправності, формування сімейних традицій, розвиток взаємодопомоги, взаємної відповідальності, довір'я і пошани;
- формування культури спілкування [2].

Висновок. Таким чином, результати проведеного дослідження засвідчили, що досліджувані пари зовсім не обирають стратегію суперництва для реагування на конфлікти, тим самим не використовують стосовно опонента жорстких тактик.

Партнери які намагаються знайти найбільш прийнятне для обох сторін рішення й роблять з опонентів партнерів, схильні обирати стратегію співробітництва. Ці досліджувані можуть пояснювати свої рішення, вислухати іншу сторону, вміють стримувати свої емоції.

Подружжя яке намагається врегулювати розбіжності, ідучи на взаємні поступки обирають компроміс. Для них важливо задовольнити інтереси обох сторін, пропонуючи варіанти, з якими кожен з них міг би погодитися.

У разі пожертвування власними інтересами на користь іншої сторони досліджувані схильні обрати стратегію пристосування.

Відсутність у досліджуваних бажання співпрацювати і прикладати зусилля для досягнення власних інтересів під час конфлікту, свідчить про переважне обрання ними у ситуації конфлікту стилю ухилення.

Але мусимо зауважити, що реальна поведінка особистості в конфлікті не зводиться тільки до одного із зазначених стилів, а містить тією чи іншою мірою елементи усіх стилів поведінки.

Список літератури:

1. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н.В. Гришина. – СПб: Питер, 2012. – 464 с.
2. Дуткевич Т.В. Конфліктологія з основами психології управління: навчальний посібник / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 256 с.
3. Ковалев С.В. Психология современной семьи / С.В. Ковалев. – М.: Просвещение, 1988. – 208 с.
4. Кочетов А.И. Начало семейной жизни / А.И. Кочетов, Логинов А.А. Мужчина и женщина: отношения полов. – Мн.: Полымя, 1989. – 447 с.
5. Левкович В.П. Социально-психологический подход к изучению супружеских конфликтов // Психол. журн. – 1985. – № 3.
6. Пірен М.І. Конфліктологія: Підручник. – К.; МАУП, 2007. – 360 с.
7. Психологія вирішення конфліктів: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / В.О. Джелалі. – Х. – К., 2006. – 320 с.
8. Психологія сім'ї: навчальний посібник / В.М. Поліщук, Н.М. Ільїна, С.А. Поліщук; за заг. ред. В.М. Поліщука. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – 278 с.
9. Райгородський Д.Я. Практическая психодіагностика. Методики и тесты: учебное пособие / Д.Я. Райгородский. – Самара: «БАХРАХ-М», 2002. – 672 с.
10. Сысенко В.А. Супружеские конфликты / В.А. Сысенко. – М.: Мысль, 1989. – 173 с.
11. Харченко С.В. Особенности общения мужчин и женщин // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 4. – С. 12-16.
12. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. Курс лекций / Л.Б. Шнейдер. – М.: Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс.

Ткачук Т.А., Ищенко А.С.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СУПРУГОВ В КОНФЛИКТНЫХ СИТУАЦИЯХ

Аннотация
В статье проанализирована и обоснована необходимость исследования супружеских конфликтов, в частности, определение психологических особенностей взаимодействия супругов в конфликтных ситуациях и путей их решения. Описаны фазы протекания конфликта. Установлены причины возникновения конфликтных ситуаций в супружеской жизни. Исследовано психологические особенности взаимодействия в конфликтных ситуациях супружеских пар. Описаны основные пути предупреждения семейных конфликтов.
Ключевые слова: конфликт, конфликтная ситуация, семья, компромисс, приспособление, соперничество, избегание, сотрудничество.

Tkachuk T.A., Ishenko A.S.
Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University in Pereiaslav-Khmelnytskyi

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF INTERACTIONS IN MARRIED COUPLES DURING CONFLICT SITUATIONS

Summary
The article analyses and demonstrates the need for studying conflict situations faced by married couples. In particular, the paper addresses psychological aspects of interactions in married couples and ways of solving conflicts. Stages of conflict development are described and sources of conflict situations in married couples are identified. Psychological aspects of interactions in married couples during conflict situations are analyzed and the main ways of preventing conflicts are described in the paper.
Keywords: conflict, conflict situation, family, compromise, adjustment, antagonism, evasion, partnership.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 342.2/.7(045)

НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ МЕДИЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ СВОЇХ ПРОФЕСІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

Атаманчук Т.Р.
Національний авіаційний університет

Стаття присвячена висвітленню особливостей такого злочину як «Неналежне виконання медичними працівниками своїх професійних обов'язків». Проаналізовано різні підходи до таких понять як «медичний працівник», «професійні обов'язки медичного працівника». Особливу увагу зосереджено на випадках коли настає чи не настає кримінальна відповідальність за вчинення даного злочину.
Ключові слова: медичний працівник, професійні обов'язки, виконання професійних обов'язків, неналежне виконання, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Характеристика неналежного виконання медичними працівниками своїх професійних обов'язків має важливе значення, адже відображає особливості даного злочину, важливість причинно-наслідкового зв'язку між діянням і негативними наслідками діяння тощо. Актуальність даної теми полягає у тому, що життя і здоров'я людини є одними з основних благ і найвищою соціальною цінністю. Відповідно до ст. 49 Конституції України кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. У ст. 80 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» вказано, що особи, які є винними у порушенні законодавства про охорону здоров'я, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законодавством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану тему досліджували такі науковці як А.Г. Кибальник, І.Г. Вермель, Л.Г. Дунаєвська, А.Л. Маковський, Ф.Ю. Бердичевський, Г.В. Чеботарьова тощо. Варто зазначити, що у вітчизняній науці досить широко досліджені злочини, пов'язані із наданням медичної допомоги. Проте, дослідження особливостей неналежного виконання медичними працівниками своїх професійних обов'язків потребує більш детального та ґрунтовного розгляду і визначення особливостей.

Метою дослідження є аналіз законодавства та наукової літератури щодо неналежного виконання медичними працівниками своїх професійних обов'язків для покращення ефективності боротьби з даним порушенням та для його попередження.

Можна виділити такі **завдання** даного дослідження:

– визначити яких осіб можна вважати медичними працівниками;

– розглянути та охарактеризувати професійні обов'язки медичного працівника;

– визначити та проаналізувати у яких випадках та за яких обставин виконання професійних обов'язків медичного працівника вважається неналежним;

– визначити у яких випадках настає кримінальна відповідальність за неналежне виконання своїх професійних обов'язків медичними працівниками.

Виклад основного матеріалу. Питання про кримінальну відповідальність медичних працівників за неналежне виконання своїх професійних обов'язків виникає тоді, коли діянням спричинено тяжкі наслідки. Воно потребує залучення медичних знань, проведення перевірок тощо, що призводить до необхідності і вирішення численних теоретичних і практичних проблем, які виникають під час розслідування злочинів та розгляду справ.

Медичний працівник являє собою спеціаліста, який має відповідну професійну освіту, підготовку та кваліфікацію і, завданням якого є здійснення медичної діяльності. На думку Я.В. Старостіної та А.Г. Кібальника, правовий статус медичного працівника як спеціального суб'єкта злочину визначається соціальною сутністю самої діяльності медичних працівників, яка полягає у безпосередньому наданні медичної допомоги, організації, керівництві нею та контролі за її наданням. Варто зауважити, що участь у вчиненні злочину особи, яка є медичним працівником, ще не зараховує дане діяння до злочинів у сфері медичної діяльності [1, с. 5]. Тобто медичним працівником є особа, яка займається медичною практикою у встановленому законодавством порядку. У випадку коли особа має медичну освіту, але не працює за спеціальністю, то вона не може бути суб'єктом злочину, передбаченого ст. 140 Кримінального кодексу України, адже не має професійних обов'язків, які повинна виконувати.

Медичною діяльністю можуть займатися особи, які мають відповідну спеціальну освіту і відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам. Виходячи зі змісту медичної діяльності, переліку професійних обов'язків медичних працівників, можна стверджувати, що основою професійної діяльності медичних працівників є здійснення ними кваліфікованого медичного обслуговування. Відповідно до ст. 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» під медичним обслуговування розуміється діяльність закладів охорони здоров'я та фізичних осіб – підприємців, які зареєстровані та одержали відповідну ліцензію в установленому законом порядку, у сфері охорони здоров'я, що не обов'язково обмежується медичною допомогою.

Оскільки вимоги до медичних працівників передбачено цілою низкою спеціальних нормативних актів, то при з'ясуванні, чи є особа медичним працівником, потрібно встановлювати всі складові її правового статусу, зокрема, дані про освіту, трудову діяльність, у тому числі посадові права та обов'язки. Для кваліфікації дій винної особи за ст. 140 Кримінального кодексу України не має значення, до якої категорії медичних працівників належить винний, чи він безпосередньо обраний пацієнтом, чи його призначено керівником закладу охорони здоров'я (підрозділу цього закладу) тощо.

Встановити особу медичного працівника, що неналежно виконує свої професійні обов'язки можна шляхом визначення правового статусу суб'єктів медичної діяльності та їх професійних обов'язків, з'ясуванням того, що і яким чином зробив медичний працівник у визначений період часу під час своєї діяльності, чи збігаються його дії із належним виконанням службових обов'язків даного медичного працівника.

Відповідно до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» до обов'язків медичних працівників відносяться: сприяння охороні і зміцненню здоров'я людей, надавати своєчасну і кваліфіковану допомогу, безоплатно надавати першу невідкладну допомогу у разі нещасного випадку, своєчасно і кваліфіковано обстежити та лікувати пацієнта, пояснювати пацієнтові стан його здоров'я, застосовувати у медичній практиці методи профілактики, діагностики і лікування та лікарські засоби, які дозволені Міністерством охорони здоров'я України, підвищувати рівень професійних знань та майстерності, надавати консультативну допомогу іншим працівникам сфери охороню здоров'я.

Важливе значення має розмежування правомірних та неправомірних дій медичних працівників. При цьому необхідно враховувати, що до дій медичного працівника стосовно надання допомоги хворому належить не лише призначення і проведення всіх видів лікування, а й рішення про госпіталізацію, виписку, переведення до іншого медичного закладу, направлення на консультацію тощо [2, с. 7]. Крім того, для того щоб правильно оцінити медичні дії, потрібно чітко уявляти чи відповідають вони рівню медицини в момент їх вчинення, а також медичний працівник повинен володіти певними навичками у даній сфері діяльності, проявляти рівень своїх знань та умінь, що має відповідати вимогам певного виду медичної професії. Також при характеристиці даного злочину необхідно враховувати відомості про особу потерпілого, зокрема, важливе значення мають дані про стан здоров'я потерпілого до і після злочинного діяння.

Щодо поняття неналежного виконання медичним працівником своїх професійних обов'язків, то воно вважається наслідком недбалого чи несумлінного ставлення до них. Тобто, під неналежним ставленням розуміється погане, байдуже, без належної старанності, неуважне, халатне їх виконання [3, с. 256]. При цьому потрібно обов'язково встановити причинно-наслідковий зв'язок між діями медичного працівника та негативними наслідками, що настали внаслідок них.

Для того, щоб дійти висновку про наявність складу злочину в діях медичного працівника, необхідно встановити необхідний причинний зв'язок, при якому настання шкідливих наслідків є закономірним результатом злочинного діяння, яке було вчинене. У злочинах медичних працівників нерідко зустрічається випадковий причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали. Випадковими наслідками діяння вважаються ті наслідки, які у цій конкретній обстановці не викликались закономірним розвитком подій, не були внутрішньо притаманні діянню, що вчинилось, а настали в результаті збігу обставин [4, с. 29]. Варто зауважити, що якщо медичну допомогу було надано правильно, то з юридичної точки зору потреби в перевірці несприятливого наслідку немає. При цьому, необхідно звернути увагу на те, що судово-медичні експертні комісії у своїх висновках повинні відображати всі виявлені внаслідок дослідження недоліки незалежно від того, чи саме ці недоліки зумовили можливість вчинення даного правопорушення.

Складність вивчення причинного зв'язку полягає у наявності багатьох випадкових, побічних зв'язків, які можуть втручатися у головний причинний зв'язок. Це зумовлено, насамперед, багатоплановістю біологічних процесів у людському організмі і їх недостатнім вивченням, складністю виявлення причин виникнення самих захворювань, важкістю передбачення в окремих випадках наслідків дії лікарських препаратів, оперативного втручання тощо.

Злочинне діяння передбачене ст. 140 Кримінального кодексу України, а саме невиконання медичним працівником своїх професійних обов'язків має бути пов'язане із порушенням спеціальних правил надання медичної допомоги, адже, варто зазначити, що при виконанні навіть належного лікування можуть настати несприятливі наслідки для життя і здоров'я хворого. Така різноманітність причинних чинників призводить до труднощів, що виникають при визначенні та юридичній оцінці несприятливого результату і саме тому при розслідуванні даних злочинів є необхідною висококваліфікована медична експертиза.

Оцінка правильності виконання своїх обов'язків медичним працівником має важливе значення, так як кримінальна відповідальність може настати лише в разі неналежного надання медичної допомоги. Проблемою є те, що в медицині досить часто немає єдиного варіанту діагностики, вибору та проведення лікування навіть одних і тих же захворювань. У таких випадках лікар має право вибору і може на власний розсуд обирати методи лікування, зважаючи на його досвід, знання, забезпечення лікарськими засобами, наявність обладнання та інші обставини [4, с. 58]. Загалом, у процесі лікування медичний працівник постійно приймає рішення, враховуючи особливості патологічного процесу, стан хвороби, можливості, особистий досвід, уміння. У такому випадку, якщо з кількох рівноцінних методів лікування хвороби лікар зупинився на якомусь одному, то його дії є правомірними. При цьому, варто зазначити, що оптимальне рішення, яке повинен прийняти медичний працівник, повинне гарантувати хворому найефективнішу допомогу в тих умовах, в яких він знаходиться.

Крім того, дії щодо діагностики та лікування багатьох хвороб не передбачені ніякими посадо-

вими інструкціями та положеннями. У таких випадках необхідно пам'ятати, що медицина є такою наукою і такою професією, в якій, на відміну від інших, не можна сліпо слідувати інструкціям. Під час оцінки негативних наслідків злочину виникає необхідність встановлення правильності (або неправильності) надання медичної допомоги, а внаслідок відсутності чітких положень, виникають проблеми визначення того, чи було обране медичним працівником лікування вважатись належним виконанням своїх обов'язків.

А.Л. Маковський зазначає, що медичні дії потрібно оцінювати тільки відповідно до чинних інструкцій, положень, наказів, та інших офіційних документів, що видаються Міністерством охорони здоров'я, його управліннями та іншими органами охорони здоров'я [5, с. 168-169]. На думку Ф.Ю. Бердичевського медична діяльність набагато менше, порівняно з іншими галузями людської діяльності, піддається регламентації детальними та офіційно закріпленими правилами. Попри те, що подібних правил у медицині велика кількість, вони не можуть охопити всього розмаїття медичних дій [6, с. 9]. Потрібно зазначити, що якщо медична допомога надається відповідно до сучасних рекомендацій, то вона повинна бути визнана правильною, або, принаймні, припустимою.

А.П. Громов зазначає, що протиправними діями медичних працівників є лише такі, що не відповідають поширеним у медичній науці та лікувальній практиці методам і правилам лікування, а також перебувають у причинно-наслідковому зв'язку з настанням для хворого несприятливих наслідків, які спричинили його смерть або погіршення стану здоров'я [7, с. 67].

Варто зауважити, що експертні комісії у своїх висновках, констатуючи відсутність якоїсь спеціальної інструкції з лікування певного захворювання, зазначають, що лікування повинно було здійснюватись відповідно до положень медичної науки, викладених у підручниках, монографіях, методичних рекомендаціях та інших джерелах медичної інформатизації [6, с. 70]. Основним медичним документом, який дозволяє зробити висновки про правильність встановлення діагнозу і лікування є історія хвороби.

Необхідно зазначити, що при встановлені вини медичного працівника, розглядається не лише вибір методу лікування, повинен повністю відповідати сучасним вимогам розвитку медицини і чинним положенням законодавства. Крім того, повинні враховуватись такі фактори, як правильність призначення режиму, фізіотерапевтичних процедур, дієт, а також протипоказання та своєчасність проведених медичних заходів.

Крім з'ясування правильності лікування, як зазначає Л.Г. Дунаєвська, також потрібно встановити правильність дій медичного працівника або правильність прийнятого ним рішення у даній конкретній ситуації шляхом порівнянням того, що зробив медичний працівник із тим, що він повинен був зробити у цій ситуації [4, с. 58].

У разі будь-яких сумнівів медичному працівнику варто звернутись до підручників, довідкової літератури, проконсультуватись з більш досвідченими й компетентними спеціалістами, тобто зробити все необхідне для того, щоб виключити саму можливість неправильних медичних дій, які можуть спричинити шкоду хворому. У випадку, якщо ці заходи не було застосовано, необхідно визнати, що виконання прямих обов'язків медичного працівника було неналежним, що є однією із підстав для настання кримінальної відповідальності.

Варто зазначити, що встановлення неправильного діагнозу може бути спричинене факторами, які не залежать від медичних працівників (наприклад, відсутність можливості проведення певного лабораторного дослідження, незнання хвороби, приховане протікання хвороби, відсутність потрібних медикаментів тощо). У таких випадках медичні працівники не несуть кримінальної діяльності, оскільки відсутня обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складу злочину – вина. Проте, якщо такі помилки є результатом недобросовісного ставлення медичного працівника до його роботи, то в такому випадку, він буде нести кримінальну відповідальність. Зокрема, для того щоб уникнути професійної необережності, медичний працівник повинен підвищувати рівень знань, кваліфікації і практичних навичок.

Окрім того, І.Г. Вермель зазначає, що якщо неналежне надання медичної допомоги пов'язане з організаційними прорахунками адміністрації лікувального закладу, то було б неправильно покладати відповідальність лише на медичного працівника, який здійснює лікування [2, с. 18]. Це є цілком логічним, адже адміністрація повинна забезпечувати можливість медичним працівникам виконувати свої професійні обов'язки.

Потрібно зазначити, що медичний працівник не несе відповідальності у випадках коли його дії були правильними, він зробив все, що потрібно було зробити в даній ситуації, а несприятливий наслідок був зумовлений особливостями проходження патологічного процесу. Також кримінальна відповідальність не настає, якщо дії медичного працівника були неправильними, але через мало значимість не були суспільно-небезпечними, якщо при об'єктивно неправильних діях не настали шкідливі наслідки або відсутній причино-наслідковий зв'язок між неправильними діями медичного працівника і настанням несприятливого наслідку [8, с. 294].

Також потрібно враховувати бажання і поведінку самого хворого, якому має надаватись чи надається медична допомога. Зокрема, медичний працівник не несе відповідальності за здоров'я пацієнта у випадку відмови хворого від медичних приписів або порушення пацієнтом встановленого для нього режиму. Поведінка потерпілого, що спричиняє негативні наслідки, характеризується такими діями як несвоєчасне звернення до лікувального закладу, відмова або невчасна згода на транспортування або направлення до лікувального закладу, відмова або несвоєчасна згода на операцію, порушення режиму чи дієти тощо [4, с. 27].

Існують також і поважні причини неналежного надання допомоги медичним працівником, які заважають йому належно виконати свої професійні обов'язки. До таких обставин може відноситись непереборна сила, крайня необхідність, відсутність необхідних лікарських препаратів тощо. Чи є такі обставини поважними з'ясовується у кожному окремому випадку на підстав оцінки обставин всієї справи.

Окрім вище наведеного, варто зазначити, що зустрічаються випадки, коли сучасний рівень медицини не дозволяє при деяких захворюваннях надати хворому достатню медичну допомогу. Щодо таких випадків, то медичні працівники відповідають лише за свої особисті помилки, і не можуть відповідати за недостатній стан розвитку медичної науки чи медицини для досягнення позитивного результату внаслідок проведеного лікування. При цьому оцінка правильності медичних дій повинна проводитись залежно від рівня медицини саме в момент їх вчинення, а не в момент розслідування чи судового розгляду справи.

Висновки. Таким чином, виходячи із вище викладеного, можна зробити висновок про те, що неналежне виконання медичними працівниками своїх професійних обов'язків становить суспільну небезпеку. Медичним працівником є особа, яка займається медичною практикою у встановленому законодавством порядку. Попри деяку правову регламентацію у нормативно-правових актах обов'язків медичних працівників, дане питання має проблеми, які потребують негайного розгляду та вирішення. Зокрема, до таких відносяться складність встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діянням та наслідкам, що ускладнюється необхідністю спеціальних медичних знань. Також існує проблема встановлення вини медичного працівника у випадках, коли дії, які він повинен здійснити нерегламентовані або недостатньо регламентовані у нормативно-правових актах, деякі з яких потребують постійного перегляду та оновлення відповідно до сучасного стану науки та медицини.

Список літератури:

1. Кибальник А.Г. Актуальные проблемы уголовной ответственности медицинских работников / Кибальник А.Г., Старостина Я.В. // М., 2006. – 92 с.
2. Вермель И.Г. Судебно-медицинская экспертиза лечебной деятельности (Вопросы теории и практики). – Свердловск: Изд-во Уральского университета, 1988. – 111 с.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-е вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2006. – 848 с.
4. Розслідування злочинів, вчинених під час надання медичної допомоги / Дунаєвська Л.Г. // Монографія. – К: АДС УМК Центр 2012. – 167 с.
5. Маковський А.Л. Ответственность врача и лечебного учредителя за хирургические ошибки // Маковський А.Л., Краковский Н.И., Грицман Ю.Я. – М.: Медгиз, 1959. – С. 160-193.
6. Бердичевский Ф.Ю. Уголовная ответственность медицинского персонала за нарушение професиональных обязанностей. – М., Юрид. лит., 1970. – 128 с.
7. Громов А.П. Права, обязаности и ответственность медицинских работников. – М.: Медицина, 1969. – 80 с.
8. Чеботарьова Г.В. Ненадання допомоги хворому медичним працівником: проблеми кримінально-правової характеристики об'єктивних ознак злочину // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки» – Т. 23(62) – 2010. – № 1. – С. 292-296.

Атаманчук Т.Р.
Национальный авиационный университет

НЕНАДЛЕЖАЩЕЕ ВЫПОЛНЕНИЕ МЕДИЦИНСКИМИ РАБОТНИКАМИ СВОИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ОБЯЗАННОСТЕЙ

Аннотация
Статья освещает особенности такого преступления как «ненадлежащее исполнение медицинскими работниками своих профессиональных обязанностей». Проанализированы различные подходы к таким понятиям как «медицинский работник», «профессиональные обязанности медицинского работника». Особое внимание сосредоточено на случаях, когда наступает или не наступает уголовная ответственность за совершение данного преступления.
Ключевые слова: медицинский работник, профессиональные обязанности, выполнение профессиональных обязанностей, ненадлежащее исполнение, уголовная ответственность.

Atamanchuk T.R.
National Aviation University

IMPROPER PERFORMANCE OF PROFESSIONAL DUTIES BY MEDICAL PERSONNEL

Summary
Article is devoted to highlighting the features of such a crime as 'Improper performance of professional duties by medical personnel'. It was analyzed a variety of approaches to concepts such as 'medical worker', 'professional duties of medical worker'. A special attention is focused on the case when there is or there is not a criminal responsibility for committing such a crime.
Keywords: medical worker, professional duties, improper performance, proper duties.

УДК 343.35

ДО ПИТАННЯ ПРО ДОТРИМАННЯ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ У ПРАВОЗАСТОСОВЧІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ

Байда А.О., Онищенко К.О.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена ряду проблемних теоретичних і практичних питань застосування статті 368-2 Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за незаконне збагачення. Автором було розглянуто її відповідність принципу презумпції невинуватості. Було проаналізовано відповідність аспектів дії норми на практиці з положеннями Конституції України і міжнародними актами. В статті також проаналізовано аспекти дії відповідальності за незаконне збагачення, пов'язані з суспільними і практичними умовами, які склалися в Україні. Були розглянуті і проаналізовані деякі судові справи по факту незаконного збагачення. Наведені можливі шляхи рішення проблем, пов'язаних з порушенням даною нормою основних принципів права і кримінального законодавства України.

Ключові слова: Презумпція невинуватості, незаконне збагачення, Кримінальний кодекс, Конституція України, кримінальна відповідальність, принципи права.

Постановка проблеми. Наразі питання про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення є актуальним і дискусійним, адже застосування цієї статті надає більше питань, ніж відповідей. Відповідальність за корупційні та подібні ним злочини повинна мати деталізований та логічний характер, тому стаття 368-2 Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за незаконне збагачення, потребує всебічного, неупередженого аналізу на предмет відповідності основоположним принципам кримінального права та, зокрема, презумпції невинуватості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем, що торкаються кримінальної відповідальності за незаконне збагачення займалися такі вчені, як Л.П. Брич, М.В. Кочеров, А.О. Драгоненко, М.І. Хавронюк, І.М. Ясінь та інші. З робіт наведених вчених можна зробити висновок, що стаття 368-2 Кримінального кодексу України потребує ретельного доопрацювання, зокрема, у частині суб'єктів та об'єктивної сторони складу цього злочину.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Окрім проведених науковцями досліджень, стаття 368-2 Кримінального Кодексу потребує підведення її під принципи кримінального права, основним її недоліком є – недотримання принципу презумпції невинуватості.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною метою нашого дослідження є правильність застосування статті про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, її перевірку на відповідність основоположним засадам права, питанням додержання презумпції невинуватості у даній статті Кримінального кодексу Україні та пошук можливих шляхів вирішення проблем, що стосуються змісту та застосування 368-2 статті Кримінального Кодексу України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна є правовою державою та один із принципів, що характеризує державу як правову є презумпція невинуватості. Він закріплений в Основному Законі – статті 62, із його суті випливає наступне: обов'язок доведення вини особи у вчиненні злочину лежить на стороні обвинувачення. При цьому зазначений обов'язок передбачає не лише наведення доказів вини особи, а й спростування доводів її невинуватості. По-друге, у жодному разі такий обов'язок не може покладатися на звинувачену особу – «ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину». По-третє, особа вважається невинуватою у вчиненні злочину, «доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [2].

Зауважимо, що нормативний зміст даної засади не обмежується статтею 62 Конституції, а тому до його складових елементів також слід відносити такі:

1) обов'язок доведення винності особи покладено на органи досудового слідства, прокурора, а у справах приватного обвинувачення – на потерпілого або його представника;

2) забороняється перекладати обов'язок доведення вини на обвинуваченого, а також домагатися його показань шляхом насильства, погроз та іншими незаконними методами;

3) обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях, а також на доказах, одержаних незаконним шляхом;

4) усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь;

5) заперечення обвинуваченим своєї вини не повинне розцінюватися як обставина, що обтяжує відповідальність. Зізнання обвинуваченого може бути покладене в основу вироку лише за умови підтвердження його іншими доказами в сукупності;

6) затримання особи як підозрюваної чи притягнення її до участі у справі як обвинуваченого, застосування до неї запобіжного заходу, в тому числі взяття під варту, не повинні розцінюватись як доказ її вини або покарання винного;

7) до офіційного визнання обвинуваченого винним з ним не можна поводитись як із винним, а також публічно, в засобах масової інформації, в офіційних документах стверджувати про таку вину;

8) у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням (ч. 4 ст. 62 Конституції України).

Згідно з Загальною декларацією прав і свобод людини, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року «кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинуватою доти, поки її винуватість не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, за якого їй забезпечуються усі можливості для захисту» [1].

У частині 2 статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року, проголошується: «кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинуватим, поки винуватість його не буде доведена згідно з законом» [5].

Стаття 6 Конвенції (ч. 2) визначає, що «кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку» [3].

Як зазначає В.І. Манукян, посилаючись на рішення Суду у справі «Барбера, Мессегуе і Джабардо проти Іспанії», в розумінні Суду принцип презумпції невинуватості полягає в наступному. Тягар доведення вини обвинуваченого покладається на обвинувачення, а всі сумніви повинні тлумачитися на його користь. Обвинувач повинен повідомити обвинуваченому про докази, що маються проти нього, для того, щоб він міг підготувати та надати доводи в свій захист, і, врешті-решт, обвинувачення повинно надати докази, достатні для визнання його винуватим [4].

В деяких статтях Кримінального кодексу України ми можемо знайти невідповідність змісту норми принципу презумпції невинуватості. Поряд з Аргентиною, Сальвадором, Ефіопією і Китаєм Україна утворює групу країн, які, сприйнявши рекомендацію ООН, запровадили кримінальну відповідальність за незаконне збагачення. Таку відповідальність закріплено у Кримінальному Кодексі України (далі – КК) – статті 368^{-2}, де зазначено, що набуття посадовою особою у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, а так само передача нею таких активів будь-якій іншій особі – караються позбавленням волі на строк до двох років. Ті ж самі діяння, вчинені службовою особою, яка займає відповідальне становище – караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років. Такі ж діяння, що вчинені службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років. Предметом злочину, передбаченого ст. 368^{-2} КК, є неправомірна вигода майнового характеру у значному, великому чи в особливо великому розмірі. Згідно з приміткою до ст. 368^{-2} КК неправомірною вигодою у значному розмірі вважаються грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, що їх без законних на те підстав обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову, на суму, що перевищує сто неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, у великому розмірі – на суму, що перевищує двісті неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, в особливо великому розмірі – на суму, що перевищує п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [6].

Обов'язковою умовою відповідальності за статтею 368^{-2} КК є незаконний характер збагачення службової особи, пов'язаний з порушенням своїх службових обов'язків. Предметом даного злочину є неправомірна вигода, матеріальні блага, що одержуються суб'єктом безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову. Саме в цих аспектах існує ціле коло проблемних питань.

Перше, чого хотілося б торкнутись – це формулювання диспозиції самої статті. На перший погляд здається, що ця норма більш схожа на ту, що діє за принципом презумпції винуватості. Вона встановлює обов'язок осіб підтверджувати доказами законність підстав набуття своїх активів. Положення наведеного визначення прямо суперечить принципу презумпції невинуватості, бо обов'язковою ознакою складу цього злочину є непідтвердженість доказами законності набуття у власність відповідних активів. А відсутність в особи таких доказів буде визнаватись безумовним доведенням незаконності їх набуття.

По-друге хочеться сказати про те, що дане положення не відповідає конституційним принципам і його використання є неприпустимим. Норма статті 368^{-2} ККУ передбачає такий склад злочину, за якого особа може бути засуджена тільки за сам факт перебування в «суспільно-небезпечному стані», а не за вчинення правопорушення. Задля того, аби в повному обсязі осягнути загрозу, яку представляє таке закріплення складу злочину для України як правової держави, необхідно допустити гіпотетичну ситуацію, за якої суб'єктом незаконного збагачення стане будь-яка осудна особа. З огляду на те, що економічні відносини в Україні досі залишаються в тіні через цілий ряд економічних, культурних, правових та суто побутових причин, велика кількість громадян не зможуть довести законність своїх статків. Саме тому, для законодавця пріоритетом в першу чергу має бути мінімізація частки тіньової економіки, розвиток чесних правил бізнесу, встановлення гідних заробітних плат для державних службовців, а вже потім кримінально-правові заходи боротьби з корупцією, які мали б лише закріпити та захистити вже створені умови, за яких корупційні діяння стають неможливими чи непотрібними. Законодавець же пішов шляхом суворих обмежень, санкцій, покарань, порушуючи при цьому цілий ряд основоположних принципів права, зокрема, статтю 6 Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, де закріплено право на справедливий суд.

Виходячи із самого принципу презумпції невинуватості зрозуміло, що тягар доказування лежить на державі в особі органів прокуратури та досудового слідства. Це положення також підтверджується статтями 17 та 92 Кримінально-процесуального кодексу України, де обов'язок доказування винуватості особи у вчиненні злочину покладається на слідчого та прокурора; ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом; усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи [7].

Також це підтверджується презумпцією правомірності набуття права на майно за статтею 328 Ци-

вільного Кодексу України яка передбачає, що право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не випливає із закону або незаконність набуття права власності не встановлена судом [8].

Щоб притягнути особу до відповідальності, стороні обвинувачення треба повністю власноруч довести наявність складу злочину в діянні особи, а у випадку незаконного збагачення – надати докази неправомірності набуття статків. На практиці все відбуватиметься інакше: відкриття провадження можливе за будь-якою незначною підставою (неточності в заповненні декларації і т.п.), органи досудового розслідування по-суті позбавляються своєї головної функції – збирання інформації, опитування свідків з метою доведення вини обвинуваченого. Крім того, в справах про незаконне збагачення принцип змагальності судового процесу буде повністю нівельований, а процес буде мати вигляд одностороннього надання документів та показань свідків, що свідчать про законність набуття статків. Функція державного обвинувачення в даному випадку полягає лише у відкритті провадження. Таке явне, безсумнівне порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод призведе до масових позовів громадян України про захист їх прав до Європейського суду з прав людини. Не виключеним також є варіант розвитку подій, за якого Конституційний суд України визнає таке положення Кримінального кодексу України неконституційним.

Наступною проблемою, на наш погляд, є недотримання статті 61 Конституції України, де закріплено, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Незаконне збагачення є лише результатом конкретного способу неправомірного отримання коштів. І тепер повернемось до норми статті 368-2 КК, з якої можна зробити висновок, що способами незаконного збагачення можуть бути отримання неправомірної вигоди, ухилення від сплати податків, незаконна підприємницька діяльність, контрабанда. Тому особа може отримати покарання у вигляді, наприклад, позбавлення за незаконне збагачення, і за одержання хабара (неправомірної вигоди), в результаті якого відбулося таке збагачення, що є прямим порушенням принципів кримінального права.

Після аналізу положення статті хотілося б перейти до практики її застосування в Україні. У рамках напряму курсу посилення боротьби з корупцією, застосування статті щодо кримінальної відповідальності за незаконне збагачення набуває все ширшого застосування. На початку 2016 року Національне антикорупційне бюро відкрило кримінальне провадження за результатами аналізу електронних декларацій стосовно деяких представників влади в Україні. Майже в цей період Національне антикорупційне бюро відкриває ще декілька кримінальне проваджень за фактом незаконного збагачення посадових осіб. Восени 2016 року Генпрокуратура розпочала досудове розслідування у кримінальному провадженні за підозрою в незаконному збагаченні ще декількох службових осіб.

І це далеко не всі провадження, що були відкриті за фактом незаконного збагачення у 2016 році. Аналіз справ про незаконне збагачення свідчить про надзвичайно спрощений підхід органів обвинувачення до доведення вини підозрюваних у вчиненні злочину, передбаченого ст. 368-2 КК. Для початку органи встановлюють два факти: загальну суму, на яку посадовою особою набуто активи, та розмір сукупного доходу цієї особи за певний час (фактично, виключно на підставі даних Державної фіскальної служби (ДФС) про доходи цієї особи або на підставі заповнених електронних декларацій особи). Потім констатується, що отримана сума витрат на набуття активів перевищує дохід посадової особи. На підставі такого арифметичного підрахунку робиться висновок, що законність підстав набуття активів не підтверджено доказами, а відтак особу можна визнати винною в незаконному збагаченні. При цьому найчастіше не беруться до уваги можливі інші законні доходи, які можуть не відображатися у базах даних ДФС, а отже й не враховуватися при застосуванні арифметичного методу звинувачення. Наприклад, у стандартних відомостях із Державного реєстру платників податків, якими послуговуються органи обвинувачення, може не бути даних про доходи від відчуження майна, отримання кредиту чи позики, отримання подарунку або вчинення інших правочинів, виключається можливість мати родинні заощадження. Також ДФС може надати інформацію про суми виплачених доходів та утриманих податків лише за обмежений період.

Так у одній із справ у 2016 році, посилаючись на те, що доходи обвинуваченого не можуть покрити витрати на автомобіль та квартиру, суд виніс рішення притягнути його до кримінальної відповідальності. Беручи до уваги кризову ситуацію, що наразі панує в країні, можна зрозуміти такий вирок суду, але це ігнорує конституційні та кримінальні принципи, статті Основного Закону тощо. Безумовно особу, щодо якої неможливо встановити законності набуття нею значних статків можна притягнути до відповідальності, але для цього може бути встановлений інший вид відповідальності, замість кримінальної – цивільно-правовий, адміністративний, дисциплінарний або звільнення з посади. Підставою для кримінальної відповідальності, з огляду на її особливу правову природу, може бути лише доведений державою факт незаконного (злочинного) набуття особою у власність певних активів.

Висновки з даного дослідження. З урахуванням викладеного, очевидним є те, що положення чинної редакції ст. 368-2 КК сформульовані без дотримання ряду основоположних принципів права, положень Конституції України та доктринальних положень кримінального права. Презумпція невинуватості є основоположним принципом (насамперед кримінального права) і водночас правом людини, елементом права на справедливий суд. Безперечно, зважаючи на статус службової особи, якій народ довіряє владу, держава може встановлювати до неї додаткові вимоги, у тому числі покладати на неї обов'язок довести законність джерела походження свого майна та своїх статків. Разом з цим реалізація таких вимог не може здійснюватися за рахунок порушення основоположних принципів кримінального права. Кроком вперед у цьому напрямку стало введення в дію електронного деклару-

вання, введення відповідальності за неправдиву декларацію, що також значним чином вплинуло на утвердження політичної відповідальності високопосадовців перед рядовими громадянами. Можливим варіантом усунення суперечностей є виправлення положень статті 368^{-2} ККУ та приведення їх у відповідність до Основного Закону України або взагалі повний перегляд доцільності та ефективності такого положення взагалі. І це є необхідним для якнайскорішого утвердження основних демократичних принципів в Україні, наближення до європейського співтовариства.

Список літератури:

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. // Права людини. Міжнародні договори України. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 18-24.
2. Конституція України від 28.06.1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270.
4. Манукян В.И. Европейский суд по правам человека: право, прецеденты, комментарии: Научно-практическое пособие // В.И. Манукян. – К., Истина, 2006. – 368 с.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. // Права людини. Міжнародні договори України. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 36-62.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України том 2, 2009 р. Розділ XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» (ст. 364-370).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 17, 92.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради України (ВВР) – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

Байда А.А., Онищенко Е.А.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

К ВОПРОСУ О СОБЛЮДЕНИИ ПРЕЗУМЦИИ НЕВИНОВНОСТИ В ПРАВОПРИМИНЯЕМОЙ ПРАКТИКЕ УКРАИНЫ НА ПРИМЕРЕ ПРИВЛЕЧЕНИИ К УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕЗАКОННОЕ ОБОГАЩЕНИЕ

Аннотация
Статья посвящена ряду проблемных теоретических и практических вопросов действия статьи 368^{-2} Уголовного кодекса Украины, устанавливающей ответственность за незаконное обогащение. Автором было рассмотрено ее соответствие принципу презумпции невиновности. Проанализировано соответствие аспектов действия нормы на практике с положениями Конституции Украины и международными актами. В статье также проанализированы аспекты действия ответственности за незаконное обогащение, связанные с общественными и политическими условиями, сложившимися в Украине. Были освещены и проанализированы конкретные судебные дела по факту незаконного обогащения. Предложены возможные пути разрешения проблем, связанных с нарушением данной нормой основных принципов права и уголовного законодательства Украины.
Ключевые слова: Презумпция невиновности, незаконное обогащение, Уголовный кодекс, Конституция Украины, уголовная ответственность, принципы права.

Bayda A.A., Onichshenko K.A.
Yaroslav Mudryi National Law University

COMPLIANCE WITH THE PRESUMPTION OF INNOCENCE IN LAW ENFORCEMENT OF UKRAINE ON THE EXAMPLE FOR CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR ILLEGAL ENRICHMENT

Summary
The article is devoted to a number of problematic theoretical and practical issues of action of the article of the Criminal Code, which establishes responsibility for illegal enrichment. The author examined its compliance with the principle of the presumption of innocence. Correspondence of the aspects of the norm in practice with the Constitution of Ukraine and international acts has been analyzed. The article also identifies aspects of the action of responsibility for illegal enrichment associated with the social and political conditions prevailing in Ukraine. Specific court cases on the fact of illegal enrichment were highlighted and analyzed. Possible ways of solving the problems connected with violations of the basic principles of law and criminal law by this article of the Criminal Code of Ukraine are provided.
Keywords: the presumption of innocence, illegal enrichment, the Criminal Code, the Constitution of Ukraine, criminal responsibility, principles of law.

УДК 343.132.2

ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Вегера-Іжевська І.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджено теоретичні питання сутності забезпечення права на недоторканність житла в кримінальному провадженні. Проаналізовано літературу з конституційного права, теорії держави і права, кримінального процесуального права для з'ясування сутності наукових категорій «забезпечення суб'єктивного права», «механізм забезпечення суб'єктивного права». На основі вищевказаного аналізу висловлено думку щодо розуміння сутності забезпечення права на недоторканність житла в кримінальному провадженні. Сформульовано науково обґрунтовані пропозиції на підставі проведеного аналізу.

Ключові слова: забезпечення права на недоторканність житла, забезпечення суб'єктивного права, механізм забезпечення суб'єктивного права, механізм правового регулювання, реалізація прав і законних інтересів особи.

Постановка проблеми. Початок XXI століття довів, що важливим чинником, який забезпечує буття людини, є додержання норм, що визначають її правовий статус, формують у її свідомості стан захищеності, реально забезпечують її права, свободи та законні інтереси, а у разі їх порушення – надають ефективного захисту. Попри те, що цивілізоване суспільство приділяє значну увагу забезпеченню та захисту прав людини (як на національному, так і міжнародному рівнях), непоодинокими є випадки їх порушення. В таких ситуаціях людина потребує реакції з боку держави, яка відповідає перед нею за свою діяльність і тому зобов'язана надати їй ефективного захисту. З огляду на це особливого значення набуває не тільки і не стільки декларування основних прав людини, у першу чергу, на рівні Конституції України, скільки створення дієвого правового механізму їх забезпечення і, перш за все, у сфері кримінального судочинства як такій, що за наявності відповідних підстав допускає істотне обмеження прав людини. Як зазначають В.С. Зеленецький та Л.М. Лобойко, фактичне забезпечення права людини досягається шляхом переводу правового положення із його статичного стану до стану динамічного. Досягнення такої мети можливо лише в результаті дії спеціального механізму фактичної реалізації правового положення особи в кримінальному процесі. Оскільки в кримінальному процесі реалізація громадянином належних йому прав здійснюється в результаті його взаємодії з особами і органами, які ведуть процес, то як здійснення цих прав, так і забезпечення їх реалізації слід розглядати в якості особливого виду колективно здійснюваного кримінально-виконавчого механізму [1, с. 329-330].

Декларування права на недоторканність житла в Конституції України, міжнародно-правових актах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також у національному галузевому законодавстві має значення, яке важко переоцінити, адже без нормативного закріплення цього права неможлива його фактична реалізація. Сьогодні право на недоторканність житла є європейським стандартом, який має забезпечуватися у будь-якій демократичній країні[1]. Утім одне лише його декларування жодним чином не задовольняє його меті; його реалізація потребує наявності ефективного механізму його забезпечення, що й, по суті, надає цьому праву реального змісту, тієї цінності, яка задовольняє законним інтересам людини.

Мета статті. З огляду на сказане, цілком логічним видається те, що дослідження проблеми забезпечення права на недоторканність житла в кримінальному провадженні, у першу чергу, передбачає з'ясування сутності наукової категорії «забезпечення суб'єктивного права», що потребує звернення до аналізу відповідних наукових підходів до її розуміння, які висловлено в сучасній юридичній науці, і, перш за все, – в теорії права і науці конституційного права, а також кримінальній процесуальній науці. З'ясування сутності цієї категорії надасть змогу визначитися щодо осіб та органів, які мають забезпечити право на недоторканність житла в кримінальному провадженні, гарантій його реалізації, засобів забезпечення та можливих наслідків порушення цього права у царині кримінального судочинства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Принагідно необхідно зазначити, що більшість дослідників проблеми забезпечення прав і свобод людини в тій чи іншій сфері взагалі не вдаються до з'ясування змісту категорії «забезпечення права», апріорі вважаючи її сутність цілком зрозумілою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Утім, ознайомлення зі спеціальною літературою, присвяченою дослідженню цієї категорії, свідчить про плюралізм наукових підходів до її розуміння і відсутність єдності наукових думок із цього приводу. Одні вчені вважають, що сутність забезпечення права полягає у впливі держави на права і свободи громадян за допомогою певних юридичних засобів, насамперед, норм права [2, с. 160]; інші виходять з того, що воно являє собою створення необхідних умов для реалізації права [3, с. 393]; треті розглядають його як застосування гарантій, що переводять реалізацію прав людини у практичну площину; четверті –

[1] У загальній теорії права під європейськими стандартами прав людини розуміють узгоджені і визнані європейським співтовариством (європейською спільнотою держав), зафіксовані в юридичних актах та інших документах європейських міжнародних організацій принципи і норми щодо прав людини, дотримуватись яких зобов'язана будь-яка держава – член цих організацій або ж яка має намір стати їх членом. Див.: Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2015. – С. 63 (392 с.).

як способи сприяння у здійсненні прав і свобод людини, спеціальну діяльність з надання цим правам реального, невід'ємного та непорушного характеру, п'яті – як систему гарантування прав і свобод людини з боку державних інститутів, яка функціонує у правовому режимі і до якої входять такі елементи, як компетенція, охорона, захист, а також створення необхідних умов для реальної реалізації людиною своїх прав і свобод [6, с. 178]. П.М. Рабінович під забезпеченням прав і свобод людини розуміє комплексну державну діяльність щодо створення умов для їх здійснення, що включає такі елементи (напрями): сприяння реалізації прав людини та основоположних свобод (шляхом позитивного впливу на формування їх загально соціальних гарантій); охорону прав та свобод (шляхом вжиття заходів, зокрема, юридичних, для запобігання, профілактики правопорушень) та захист прав людини та основоположних свобод (відновлення порушеного правомірного стану, притягнення винних осіб до юридичної відповідальності) [7, с. 23]. Остання наукова позиція розвивається іншими вченими, на думку яких забезпечення прав та свобод людини як різновид діяльності включає превентивно-охоронний (створення сприятливих умов для здійснення прав, ужиття заходів щодо запобігання правопорушенням) та безпосередньо «реставраційний», «відновлювальний» (відновлення порушеного права і забезпечення виконання юридичного обов'язку) блоки [8, с. 44]. Аналогічної точки зору дотримується й А.Ю. Олійник, який під забезпеченням конституційних свобод розуміє створення сприятливих умов для їх здійснення, охорону, захист суб'єктивних свобод від правопорушення, відновлення порушеного права компетентними державними органами чи органами місцевого самоврядування, їх посадовими або службовими особами та об'єднаннями громадян шляхом здійснення матеріальних і процесуальних юридичних засобів [9, с. 153].

Виклад основного матеріалу. Тож, як свідчать наведені точки зору, однозначної (одноманітної) відповіді на це питання в юридичній науці важко відшукати. І тому є, як видається, логічне пояснення, адже за своєю суттю забезпечення суб'єктивного права, в тому числі й права на недоторканність житла, є системним явищем, яке безпосередньо пов'язане із правозастосуванням, правотлумаченням тощо. Тому в силу складного характеру цього явища досить важко досягти його однозначного розуміння дослідниками, кожен із яких надає перевагу тій чи іншій його складовій.

Між тим, зазначені доктринальні судження у своїй більшості мають схожі елементи, що стосуються створення певних умов для реалізації суб'єктивного права, сприяння його реалізації. І це є невипадковим, оскільки забезпечення права являє собою один із аспектів більш значного за змістом процесу – реалізації цього права. Саме на таке співвідношення цих двох процесів обґрунтовано звертається увага в науковій літературі [1, с. 340]. За визначенням В.С. Зеленецького та Л.М. Лобойка, під реалізацією прав і законних інтересів особи слід розуміти механізм здійснення сукупності взаємопов'язаних дій, що забезпечують втілення у життя волі правомочного суб'єкта і досягнення мети, що відповідає його особистим інтересам [1, с. 340].

В науці кримінального процесу проблема забезпечення прав особи у сфері кримінального судочинства досліджувалася українськими науковцями Ю.М. Грошевим, Н.В. Глинською, І.В. Гловюк, Ю. Гурджі, О.В. Верхогляд-Герасименко, М.В. Джигою, В.С. Зеленецьким, О.В. Капліною, О.П. Кучинською, Л.М. Лобойком, О.Р. Михайленком, В.Т. Нором, В.А. Савченком, С.В. Слінько, В.М. Трофименком, І.А. Тітком, Л.Д. Удаловою, О.Г. Шило та ін., а також російськими вченими В.А. Булатовою, Л.М. Володіною, О.А. Галустьяном, О.В. Гладишевою, Н.В. Григор'євою, А.А. Жидких, О.А. Зайцевою, О.М. Ларіним, О.Я. Мотовіловкером, Ю.І. Стецовським, В.С. Шадріним та ін.

Утім необхідно відзначити, що в наукових працях указаних учених, як правило, розглядалися окремі сегменти цієї комплексної проблеми стосовно забезпечення конкретного права або свободи людини при здійсненні кримінального провадження (чи іншого предмета забезпечення, як то – принципів кримінального процесу, якості кримінальних процесуальних рішень, приватного інтересу тощо) або забезпечення прав та законних інтересів особи в окремій стадії кримінального провадження. Системного ж дослідження у вітчизняній науці кримінального процесу проблема забезпечення прав людини поки що не отримала, що й пояснює відсутність її комплексної доктринальної концепції.

Застосування вищенаведених загальнотеоретичних підходів до розуміння сутності категорії «забезпечення суб'єктивного права» в площині кримінального судочинства дозволяє підтримати точку зору тих дослідників, які ґрунтуються на діяльнісному підході до аналізу сутності цієї категорії. Так, О.В. Верхогляд-Герасименко розглядає забезпечення прав людини як діяльність компетентних державних органів, які здійснюють кримінальне провадження, що полягає у виконанні певних процесуальних дій, спрямованих на створення сприятливих умов для реалізації прав кожним суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності, їх охорону, а у випадку порушення або можливого порушення – вжиття заходів щодо запобігання їх порушення або ефективного відновлення (захисту прав) [10, с. 10]. Аналізуючи проблему сутності забезпечення доброякісності кримінальних процесуальних рішень, Н.В. Глинська цілком слушно звертає увагу на те, що забезпечення являє собою цілісну інтеграційну систему різноманітних інтелектуально-праксеологічних дій суб'єктів кримінального провадження [11, с. 511]. В іншій роботі науковець зазначає, що забезпечення якості кримінально-процесуальних рішень становить собою сукупну діяльність усієї системи компетентних органів, яка спрямована на створення достатньої впевненості в тому, що прийняті по справі рішення будуть відповідати системі вимог, що до них ставляться. Складовими такого діяльнісно-практичного процесу є, з одного боку, безпосереднє дотримання органом чи особою, що приймає процесуальне рішення, змістовно-формальних вимог, що до нього ставляться законом. З іншого боку, це ефективна діяльність контролюючих та наглядових органів,

здійснювана з метою своєчасного попередження, виявлення та усунення недоліків прийнятих у ході кримінально-процесуальної діяльності рішень [12, с. 158].

З огляду на сказане, можливо припустити, що забезпечення суб'єктивного права являє собою діяльнісно-практичний процес, сутність якого полягає у створенні зобов'язаним суб'єктом відповідних умов для реалізації права людини шляхом вчинення ним (зобов'язаним суб'єктом) певних дій, які сприяють такій реалізації, або утримання від вчинення дій, що перешкоджають реалізації цього права, а у випадку його порушення – відновлення становища правомочного суб'єкта.

Утім необхідно враховувати, що належне забезпечення суб'єктивного права неможливо без наявності відповідного механізму, який би детально визначав процедуру і гарантії його забезпечення, встановлював обов'язки по забезпеченню права, закріплював можливості захисту права у випадках його порушення тощо. У зв'язку з цим виникає необхідність звернення також і до аналізу наукової категорії «механізм забезпечення суб'єктивного права» та її подальшого співставлення з категорією «забезпечення суб'єктивного права».

У науці конституційного права та загальній теорії права вказана категорія також інтерпретується по-різному, а саме – як діяльність органів держави і місцевого самоврядування, громадських об'єднань і громадян із створення умов (гарантій) для правомірної та неухильної їх реалізації і захисту [13, с. 22]; як процес цілеспрямованої діяльності компетентних органів щодо сприяння реалізації прав і свобод людини та громадянина, їх охороні і захисту» [14, 9]; як механізм, що уособлює в собі комплекс взаємодіючих елементів, що надають належні юридичні і фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод [3].

У науці кримінального процесу також представлені різні доктринальні підходи до розуміння сутності вказаної категорії. Так, зокрема, М.В. Джига, поділяючи висловлені радянськими науковцями погляди, зазначає, що механізм забезпечення і охорони прав особистості в кримінальному процесі являє собою внутрішню узгоджену систему відповідних органів, установ тощо, що впливають на його хід і наслідки, а також суб'єктів процесу та інших громадян, які беруть участь у розслідуванні і розгляді кримінальних справ [15, 84]. Як бачимо, ця точка зору засновується на інституційному підході до з'ясування змісту досліджуваної категорії.

Російський науковець В.М. Володіна, яка комплексно дослідила проблему механізму забезпечення прав людини в кримінальному процесі, розуміє його як систему правових засобів і методів, що включають, перш за все, мету і задачі кримінального процесу; єдину, логічно послідовну регламентацію кожного учасника (суб'єкта) кримінального процесу (їх прав і обов'язків незалежно від процесуального становища); закріплення гарантій, які реально забезпечують здійснення прав особи у сфері кримінальної юрисдикції, у тому числі встановлення наслідків невиконання або неналежного виконання обов'язків органами і посадовими особами, які призвані вирішувати покладені на них кримінально-процесуальним законом завдання, а також встановлену законом процедуру реабілітації осіб, які необґрунтовано переслідувались у кримінально-правовому порядку [16, с. 92]. Цей підхід, по суті, засновується виключно на нормативній складовій механізму забезпечення прав особи, правовій регламентації тих його складових, що в сукупності утворюють його зміст. Утім, на наш погляд, більш правильним є розуміння механізму забезпечення прав людини як комплексного поняття, що включає не тільки нормативно-правову, а і правозастосовну складову, що має не менш важливе значення для вирішення завдань кримінального провадження.

Тож, більш широкий підхід (порівняно із наведеним) запропоновано О.П. Кучинською, яка зазначає, що при визначенні механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження необхідно враховувати засоби як нормативно-правові (чинне кримінальне процесуальне законодавство), так і інституційні (система відповідних органів та установ, що здійснюють право забезпечувальну діяльність). З огляду на це науковець виділяє наступні складові структури механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження: нормативно-правові підстави забезпечення прав у кримінальному судочинстві;юридичні засоби забезпечення прав учасників кримінального провадження; загально соціальні умови забезпечення прав учасників кримінального провадження; посадові особи та органи, діяльність яких спрямована на забезпечення прав учасників кримінального провадження [17, с. 156-165]. Водночас необхідно звернути увагу, що за межами цієї наукової позиції залишилася правозастосовна складова правозабезпечувального механізму.

Нарешті, на думку І.А. Тітка, забезпечення реалізації прав та законних інтересів відбувається, по-перше, за рахунок нормативного встановлення відповідних процедур та, по-друге, за рахунок виконання державними органами тих обов'язків, які кореспондують відповідним правам інших учасників процесі та спрямовані на їх реалізацію. При цьому науковець, аналізуючи проблему механізму забезпечення приватного інтересу в сфері кримінального судочинства, виділяє його правотворчу складову (офіційне визнання інтересу, надання суб'єктивних прав, покладення обов'язків, встановлення санкцій за порушення законного інтересу, нормативне закріплення процесуальної форми реалізації і захисту інтересу) та правозастосовну складову (вчинення державними органами активних дій, спрямованих на забезпечення реалізації приватного інтересу; забезпечення державними органами можливості приватних суб'єктів вчиняти активні дії у межах кримінального провадження; утримання державних органів від активних дій, що можуть порушити приватні інтереси осіб; припинення неправомірних дій; відновлення процесуального становища особи, що існувало до моменту порушення законного інтересу; притягнення винних осіб до відповідальності) [18, с. 132-141].

Останній (третій) підхід до розуміння сутності механізму забезпечення приватного інтересу (який тією ж мірою може бути застосований і до такого предмету забезпечення, як права лю-

дини, і який повністю поділяється нами) логічно викликає питання щодо співвідношення механізму правового регулювання та механізму забезпечення суб'єктивного права. Адже у правовій теорії механізм правового регулювання визначається як процес переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин, здійснюваний за допомогою системи правових засобів і форм з метою задоволення публічних і приватних інтересів, забезпечення правопорядку («належне» у праві стає «сутнісним») [19, с. 97]. Механізм правового регулювання – це логічно узгоджена, динамічна система уніфікованих юридичних засобів, необхідна і достатня для забезпечення результативного правового регулювання суспільних відносин. Ця категорія дозволяє зібрати разом і поєднати в цілісний, логічно узгоджений комплекс юридичні засоби (норми права, нормативно-правові акти, акти застосування права, акти реалізації прав та обов'язків тощо), дослідити та висвітлити їх як динамічну і дієву систему [20, с. 137].

Відповідно механізм кримінально-процесуального регулювання, як вказує А.С. Бахта, є єдиною системою правових засобів, яка складається із норм кримінально-процесуального права, кримінально-процесуальних відносин, застосування кримінально-процесуальних норм, кримінально-процесуальних правозастосовних актів, що забезпечують ефективне правове регулювання і вплив у сфері кримінального судочинства [21, с. 31]. При цьому механізм процесуального регулювання, зазначає Т. О. Лоскутов, – структурний елемент загального механізму правового регулювання, що вступає в дію на деяких його етапах у разі виникнення перешкод для нормальної реалізації правових норм і спрямований на упорядкування правовими засобами охоронної діяльності уповноважених органів у сфері юрисдикційного правозастосування [22, с. 31].

Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження є своєрідним явищем правової дійсності, що знаходиться у прямій залежності від належного регулювання правових відносин за допомогою норм, які, наприклад, юридично закріплюють правовий та процесуальний статуси учасників кримінального провадження; від правозастосовної діяльності, що є основною формою реалізації норм процесуального права; а також від безпосередньої реалізації норм права [23, с. 257].

На нашу думку, механізм правового регулювання та механізм забезпечення суб'єктивного права є системними явищами, які мають спільні складові елементи. Стосовно механізму правового регулювання такими елементами є норми права, правовідносини, акти реалізації прав і обов'язків, акти застосування права [24, с. 97]. Ці ж елементи, як було зазначено вище, притаманні і механізму забезпечення суб'єктивного права. Визначаючи структуру механізму забезпечення прав потерпілого, В.Т. Нор виділяє наступні його елементи: об'єкт (права та законні інтереси, які потребують захисту та реалізації); суб'єкти, на яких законом покладено обов'язок забезпечити права потерпілих та сприяти їх реалізації, а також зміст – діяльність зобов'язаних суб'єктів, спрямована на забезпечення прав [25, с. 13].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, слід сформулювати наступні положення:

по-перше, на відміну від механізму забезпечення суб'єктивного права, який, як вказувалося, утворюють правотворча та правозастосовна складова, категорія «забезпечення суб'єктивного права» уособлює діяльнісну складову правореалізаційного характеру, що включає сприяння реалізації права людини, його охорону та захист;

по-друге, забезпечення суб'єктивного права охоплюється більш широкою за змістом категорією «механізм забезпечення суб'єктивного права»;

по-третє, забезпечення права на недоторканність житла в кримінальному провадженні, перш за все, означає невтручання у здійснення цього права інакше, ніж у відповідності до закону та у випадках, необхідних у демократичному суспільстві, в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням і злочинам, для захисту здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших людей (негативний обов'язок держави). Крім того, забезпечення вказаного права передбачає діяльність учасників кримінального провадження, спрямовану на створення сприятливих умов для його реалізації; його охорону, що полягає у перешкоджанні його безпідставному обмеженню і порушенню, а також захист законних інтересів правомочного суб'єкта у випадку порушення його права на недоторканність житла (позитивний обов'язок держави).

Забезпечення права на недоторканність житла в кримінальному провадженні відіграє особливу роль, оскільки саме ця сфера діяльності компетентних органів держави досить часто балансує на межі законного і обґрунтованого втручання до царини прав людини та їх безпідставного обмеження, а нерідко, як свідчить правозастосовна практика, – і порушення. Сучасна концепція прав людини засновується на створенні ефективного механізму їх захисту та відповідальності держави за їх порушення. Тому законодавець надає гарантуванню права на недоторканність житла значення однієї із загальних засад кримінального провадження, що разом із іншими засадами утворює той фундамент, на якому базується легітимність всіх процесуальних дій, що за наявності передбачених законом підстав можуть здійснюватися в житлі.

Список літератури:

1. Зеленецкий В.С., Лобойко Л.Н. Досследственный уголовный процесс: монографія. – Донецк: ООО «Східний видавничий дім», 2012. – 397 с.
2. Олійник А.Ю. Теорія держави і права: навч. посіб. / А.Ю. Олійник, С.Д. Гусарєв, О.Л. Слюсаренко. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 176.
3. Лазур Я.В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні // Науковий журнал «Форум права», № 9, ХНУВС, 2009. – С. 392-398.

4. Степаненко К.В. Еволюція терміна «забезпечення» щодо прав і свобод людини // Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 15. – Київ, 2002. – С. 174-178.
5. Конституція України: Науково-практичний коментар. – Х.: Вид-во Право, 2003. – С. 805.
6. Пашук Т.І. Державно-юридичний захист прав людини: поняття та ознаки // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 11. – С. 32-47.
7. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні. – К.: Алеута: КНТ: Центр навч. Літ-ри, 2008. – 472 с.
8. Верхогляд-Герасименко О.В. Забезпечення майнових прав особи при застосуванні заходів кримінально-процесуального примусу: монографія. – С. 14.
9. Глинська Н.В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень. Монографія. – К.: Істина, 2014. – 588 с.
10. Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні: монографія / за заг. ред. В.І. Борисова, В.С. Зеленецького. – Х.: Право, 2001. – 344 с.
11. Наливайко О.І. правовий захист людини як предмет дослідження загальної теорії права / О.І. Наливайко // Держава і право: збірник наук. праць. Юридичні і політичні науки. – 2001. – Вип. 12. – С. 18-24.
12. Демиденко В.О. Утвердження і забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина в діяльності міліції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / В.О. Демиденко; Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – С. 16.
13. Джига М.В. Забезпечення правового статусу обвинуваченого у процесі досудового розслідування: проблеми законності та доцільності: Монографія. – К. Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – С. 168.
14. Володина Л.М. Механизм обеспечения прав личности в российском уголовном процессе. – Дис. ... докт. юрид. наук:12.00.09. – Екатеринбург, 1999. – С. 327.
15. Кучинська О.П. Принипи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – С. 288.
16. Тітко І.А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України: монографія. – Х.: Право, 2015. – С. 448.
17. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс). – С. 679; Общая теория государства и права. Акаемический курс в трех томах / отв. ред. М.Н. Марченко. – 3-е изд., перераб. и доп. Том 3. – М.: Норма, 2010. – 712 с.
18. Теорія держави і права: підручник / за заг. ред. О.В. Петришина. – Х.: Право, 2014. – 368 с.
19. Бахта А.С. Механизм уголовно-процессуального регулирования: Монография. – Хабаровск: Дальневосточный юрид. ин-т МВД России, 2010. – 376 с.
20. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права. – Київ: Вид-во Юридичний світ, 2016. – 416 с.
21. Фаткуллин Ф.Н. Проблемы теории государства и права: Курс лекций. – К.: Изд-во Казан. ун-та, 1987. – С. 334.
22. Общая теория государства и права. Акаемический курс в трех томах / отв. ред. М.Н. Марченко. – 3-е изд., перераб. и доп. Том 3. – М.: Норма, 2010. – С. 712.
23. Нор В.Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве. – К.: Вища школа, 1989. – С. 275.

Вегера-Ижевская И.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

К ВОПРОСУ О СУЩНОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВА НА НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ ЖИЛИЩА В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация
Исследованы теоритические вопросы сущности обеспечения права на неприкосновенность жилища в уголовном производстве. Проанализирована литература по конституционному праву, теории государства и права, уголовному процессуальному праву для выяснения сущности научных категорий «обеспечение субъективного права», «механизм обеспечения субъективного права». На основании вышеуказаного анализа сформулировано авторское понимание сущности обеспечения права на неприкосновенность жилища в уголовном производстве. Сформулированы научно обоснованные предложения на основании проведенного анализа.

Ключевые слова: обеспечение права на неприкосновенность жилища, обеспечение субъективного права, механизм обеспечения субъективного права, механизм правового регулирования, реализация прав законных интересов лица.

Vehera-Izhevska I.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

THE QUESTION OF THE ESSENCE OF THE RIGHT TO INVIOLABILITY OF THE DWELLING IN THE CRIMINAL PROCEEDINGS

Summary
The theoretical question of the essence of the right to inviolability of the dwelling in the criminal proceedings are investigated. Analyzed the literature on constitutional law, theory of law, criminal procedural law to determine the nature of scientific categories «providing subjective rights», «a mechanism for providing subjective rights» and their subsequent comparison. Based on the above analysis suggested on understanding the essence of the right to inviolability of the dwelling in the criminal proceedings. Formulated scientifically based proposals on the basis of the analysis.
Keywords: providing the right to inviolability of the dwelling, providing subjective right, mechanism of providing subjective right, regulation law mechanism, realization of the rights and legitimate interests of individuals.

УДК 34:007:94(477)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ ТА СВОБОД У СФЕРІ ОБІГУ ІНФОРМАЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ, ГЕТЬМАНАТУ ТА УНР (ДИРЕКТОРІЇ)

Вітів В.А.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

В роботі висвітлено процес правового регулювання свободи думки та інформаційних правовідносин доби національно визвольних змагань. Автором досліджено законотворчі процеси формування законодавства нової держави з використанням існуючого на час революції законодавства Російської імперії у сфері обігу інформації та інформаційного протистояння із політичними противниками української державності. Здійснено ретроспективний аналіз правового регулювання обігу інформації, що супроводжувався інформаційним та збройним протистоянням підлягає врахуванню у вдосконаленні Національної концепції інформаційної безпеки та для подальшого вивчення історії розвитку права на інформацію в Україні.
Ключові слова: свобода слова, обіг інформації, цензура, Центральна Рада, Українська народна республіка, Директорія.

Постановка проблеми. Період 1917-1921 років став періодом створення нової державності з врахуванням передових досягнень політичної думки в час гострого протистояння з політичними супротивниками в інформаційній та фактичній війні.

Цінний досвід періоду УНР вимагає проведення аналізу правового регулювання прав людини на свободу інформації періоду національно-визвольних змагань в «першій» УНР, Української держави Скоропадського П., «другої УНР – Директорії».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правотворчість доби національно-визвольних змагань стала предметом наукових досліджень О.Л. Копиленка, В.М. Юрченко, А.Й. Присяжнюка, В.В. Ладиченка. Дослідження вказаних авторів стосувалось в першу чергу державотворчих процесів, розвитку конституціоналізму та гуманістичних засад в період національно-визвольних змагань.

Дослідивши інформаційно-пресову діяльність УНР О.В. Богуславський прийшов до висновку, що саме слабка ефективність інформаційної діяльності українських урядів не тільки поглиблювала кризу окремих урядів, а й спричиняла до поразки цих урядів і була однією з головних причин поразки визвольних змагань [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В українській науковій думці в сфері інформаційного права мало уваги приділено дослідженням історії правового регулювання інформації. Ґрунтовні історико-правові дослідження правового регулювання обігу інформації 1917-1921 років практично відсутні.

Тим не менш, ситуація фактичного правового вакууму в період інформаційного протистояння служить важливим джерелом досвіду який необхідно враховувати при формуванні сьогоднішньої концепції національної інформаційної безпеки України.

Формулювання цілей статті. Головною метою цієї роботи є дослідження правотворчих процесів доби національно-визвольних змагань з точки зору реалізації права людини на інформацію, свободи думки та віросповідання.

Для формування цілісної картини правового регулювання обігу інформації в роботі ставиться за завдання проаналізувати частину прийнятих нормативно-правових актів та законопроектів, які регулювали конституційні засади свободу думки та обіг інформації в недержавній сфе-

рі (пошта, друковані видання, телеграфний та радіозв'язок).

Виклад основного матеріалу дослідження. При підготовці Загальної декларації прав людини 1948 року «свобода інформації» була названа індикатором усіх прав людини. Це стало можливим лише завдяки довгій та гострій боротьбі за права людини яка довго велась у світі. Не стояли осторонь буремних подій й українці, що знайшло місце в процесах державотворення української держави у 1917-1921 роках.

Під обігом інформації в роботі розглядаються поштовий, телеграфний, радіо зв'язок, преса та інші способи які дозволяють отримувати чи поширювати особам свої думки та погляди.

Оцінюючи загальний стан обігу інформації в Російській імперії напередодні національно-визвольних змагань дослідники вказують, що в Україні станом на 1917 рік діяли поштовий та телеграфний зв'язки, друковані видання (в 1917 р. – 182, в 1918 р. – 306, у 1919 р. – 243, у 1920 р. – 70 газет), союзи та партії [2 с. 260].

Після революції 1905 р. в Російській Імперії сформувалось особливе законодавство яким вводились обмеження громадянських свобод слова, друку, зборів та спілок. Імператором приймались Тимчасові правила про пресу (24.11.1905 і 26.04.1906 р.), якими заборонялись публікації, що загрожували безпеці держави, підбурювали до страйків тощо.

Одними з перших з вітчизняних мислителів, хто обґрунтовував свободу думки як конституційну засаду майбутньої держави стали в XIX ст. М. Костомаров та М. Драгоманов Проте їх проекти залишились нереалізованими до початку XX століття та створення Української Держави.

На думку Стахова М. лише з прийняття Центральною Радою 20(7) листопада 1917 року Третього універсалу було створено Українську Державу [3].

Третім Універсалом передбачалось вжиття всіх заходів «до закріплення й поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами найвищої адміністративної влади на місцях, і до встановлення найтіснішого зв'язку й співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя».

На думку Слинько Т.Н. в Третьому Універсалі та в деяких інших проектах конституцій УНР відображено ідеї Кирило-Мефодіївського братства Костомарова М. (стаття «Две русские народности») та Драгоманова М. («Вольний Союз-Вільна Спілка»), в яких свобода слова розглядалась у тісному зв'язку із свободою переконання та підлягали законодавчого закріплення з чітким визначенням меж такої свободи, що має на меті не допустити цензуру [4].

Прийнятим III Універсалом гарантувались фундаментальні інформаційні свободи, а саме свобода слова (вільного використання рідної для особи мови з органами державної влади), друку, віросповідання, зібрань та союзів.

Для запобігання виникненню правового вакууму Центральної Ради було прийнято Закон від 25 листопада 1917 року «Про порядок видання нових законів», за яким всі закони, постанови, чи розпорядження Російського уряду які мали силу на території Української Народної Республіки до 27 жовтня 1917 р., на момент оголошення III Універсалу та були не змінені чи скасовані Універсалами, законами, постановами Української Центральної Ради, мають силу і надалі, як закони і постанови Української Народної Республіки чи розпорядження органів Центральної Ради [5].

Зазначений в III Універсалі підхід узгоджується із позицією гарантування усіх здобутків всеросійської революції, незважаючи на військовий стан.

На основі Закону від 25 листопада 1917 року на території УНР продовжували діяти нормативні положення Зводу законів Російської імперії. Частина I Дванадцятого тому Зводу законів Російської імперії частина I регулювали Статути шляхів сполучення, поштовий, телеграфічний, будівельний і пожежний яким організовувалась значна частина правовідносин у сфері обміну інформацією від 1857 року зі змінами внесеними Маніфестом 1905 року.

Маніфестом імператора Миколи II від «Об усовершенствовании государственного порядка» 1905 року народу імперії даровано громадянські права та свободи – свободу особистої недоторканості, свободу совісті слова, зборів і союзів [6].

В результаті впровадження Маніфесту в імперії було ліквідовано комісію з цензури, однак держава зберігала у своїх руках монополією у поштовому, телеграфному та радіо зв'язку.

Через своє особливе значення використання телеграфного та радіозв'язоку врегульовувалось окремими документами: «Положенням про радіо телеграфічні станції» та «Правилами об установках учреждениями и частными лицами приемных радиотелеграфных аппаратов для проверки времени и получения метеорологических сведений» (1913) якими дозволялось створювати приватні станції радіозв'язкуу встановленому порядку.

Створення нової держави поклали перед її організаторами комплекс завдань які потребували негайного вирішення для чого було створено Генеральний секретаріат. В декларації Генерального Секретаріату від 27 червня 1917 року визначалось в якості найголовніших підвалин державного будівництва організація і освідомлення населення. Питання організації пропаганди, агітації відносились до компетенції генерального секретаріату по внутрішніх справах [7].

На основі Інструкцій Тимчасового Уряду Генеральним секретаріатом було видано Декларацію від 29 вересня 1917 року якою замість єдиного органу передбачалось створити ряд секретарств з поміж яких інформаційний відділ. Завданням відділу стало інформування населення «про національне життя в Україні» [8].

На виконання функцій Генерального секретаріату щодо інформування населення із діяльністю уряду було прийнято закони «Про тимчасовий порядок розпублікування законів» від 17 листопада 1917 р. та «Про порядок видання нових законів» від 25 листопада 1917 р., «Обіжник в справах законопроектних» якими регулювався порядок інформування населення України про прийняті нормативно-правові акти шляхом їх публікації у державних виданнях «Збірниках», «Обіжниках» та інших.

Аналізуючи протокол засідання уряду УНР від 2 листопада 1917 слід відзначити, що діяль-

ність УНР 1917 році перебувала в гострій конфронтації та інформаційній боротьбі (поширення недостовірної інформації) [9]. Відсутність дій у відповідь на інформаційну агресію негативно впливала на безпеку молодої держави.

Як відзначив Богуславський О.В., діячі української революції надавали великого значення інформаційній діяльності. Слід погодитись із цією думкою, оскільки діяльність ЦР виникла на хвилі революційних поглядів, а інформування громадян стали першим завданням Центральної Ради та подальшим фронтом боротьби Української держави [1].

З Відозви Генерального секретаріату від 2 січня 1917 року можна виокремити два механізми протидії авторами які зловживають інформаційними правами в УНР: 1) звернення до судів про притягнення осіб до відповідальності за наклеп та «образу народної власті»; 2) за наявності дій направлених на зміну державного порядку звертатись до воєнно-революційних судів про арешт та притягнення винної особи до відповідальності [10]. Проте, дії зазначені у відозві виявились запізнілими.

В останній день існування Центральної Ради та після тривалий дискусій свобода слова, друку та таємниця кореспонденції займає своє місце в Конституції Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29.04.1918 року (п.п. 16, 17) [11].

З приходом Скоропадського П. 29 квітня 1918 року та прийняттям Закону Української Держави «Про тимчасовий державний устрій України» свободи щодо поширення інформації суттєво обмежуються [12].

Необхідно зазначити про незмінність існування держави в цей час. Цей підхід обґрунтовано вітчизняним дослідником Стаховим М. обґрунтував підхід згідно якого Українська Держава Скоропадського П. це лише зміна режиму УНР проголошеної раніше, а тому нормативну базу слід аналізувати з врахуванням актів прийнятих Центральною Радою [3].

Положенням п. 31 Закону «Про тимчасовий державний устрій України» передбачено набрання чинності законів лише після їх опублікування, що співвідноситься із попередньо прийнятими актами.

З точки зору юридичної техніки важливим та цікавим є формулювання п. 2 ст. 1 Закону «Про тимчасовий державний устрій України»: «кожний може в межах, установлених законом, висловлювати і писати свої думки, а рівно розповсюджувати їх шляхом друку або иншими засобами».

Таким чином, з однієї сторони державою вводилась свобода слова, однак, як це виявилось пізніше можливість їх обмеження нівелювала роль цієї свободи.

На думку Ладиченка В.В. держава лише тоді насправді стає підпорядкованою праву і лише тоді виступає гарантом реалізації в суспільному житті фундаментальних гуманістичних цінностей, коли сама державна влада несе у собі, у своїй внутрішній будові запобіжні механізми, що протистоять владним тенденціям до розширення сфери свого впливу [13, с. 212].

Однак, на відміну від Центральної Ради яка не сформувала запобіжних механізмів проти зловживання свободою слова Гетьманат на дії не реалізовував принципів свободи слова та друку.

Німецьке командування активно впливало на інформаційну сферу Гетьманату, що підтверджується листами гетьманського посла до гетьманської канцелярії та директора Прес-бюро при МВС Української Держави, таємним циркуляром директора Особливого департаменту МВС у Прес-Бюро Канцелярії Пана Гетьмана, а також телеграмами Пресового відділу групи армій Айхгорна та німецької комендатури Києва до Канцелярії Пана Гетьмана [14].

Здійснювалася цензура, під яку потрапили, як революційні публікації, так і інформація про призов, будівництво залізниці і навіть текст договору з Німеччиною. Проте, держава П. Скоропадського існувала надто мало аби були прийняті закони які б визначили обмеження свободи слова та думки.

З 14 грудня 1918 року в результаті повалення режиму Скоропадського П. влада переходить до Директорії Української Народної Республіки.

Зважаючи на постійне перебування в бойових діях, Директорія здійснювала вибіркові заходи щодо скасування окремих законів Гетьманату. Декларацією УНР – від 9 січня 1918 року [право народу на революцію 1918] скосовувались цензові думи та земства встановленні гетьманським урядом і відновлено демократично вибрані всенародним голосуванням органи місцевого самоврядування [15].

Тривалий час незважаючи на стан громадянської війни на території України продовжували видаватись газети ідеологічних противників Української держави.

Проаналізувавши українську інформаційну політику Богуславський О.В. прийшов до висновків про те, що в умовах воєнного часу через дуже широке тлумачення діячами УНР свободи преси та її співвідношення із інтересами національної безпеки ворогам української державності вдалось позбавити її соціальної опори [1].

В умовах сьогодення історико-правовий аналіз інформаційних прав і свобод свідчить про необхідність врахування відповідного історичного досвіду та вироблення сучасних механізмів протидії інформаційним загрозам.

Саме через своє лояльне ставлення до політичних супротивників більшовики змогла здобути прихильність значних верств населення та отримала перемогу над УНР в інформаційній війні.

Лише з 1918 року Директорія УНР приймає рішення обмежити видання пропаганди противників Української державності прийнявши Постанову-директиву В. Винниченка від 28 листопада 1918 р. якою заборонялася агітація, ворожа українській державності [16].

На нашу думку, зазначену постанову слід розглядати як необхідний крок протидії інформаційній війні та утвердження влади директорії.

Текст постанови містить підвалини стратегії для боротьби за внутрішній інформаційний простір націлений на випередження противника.

На відміну від Центральної Ради, Директорією прийняті рішення не лише декларуються, а й містять методичні засоби для їх реалізації. Відповідно до Протоколу засідання Ради народних міністрів під головуванням В. Голубовича «Про

складання бюджету міністерств, призначення і увільнення відповідальних осіб міністерств і відомств, вирішення інших фінансових, міжнародних та організаційних питань» виділені кошти призначались не тільки на проведення земельної реформи, а й на інформування про неї населення [16]. Деталі такого інформування в протоколі нажаль не вказані.

Протягом 1917-1920 рр. урядами української держави приймались кілька законів та наказів якими вводилась українська мова як мова користування державними службами, але тільки з січня 1919 року директорією було прийнято закон, що закріпив за українською мовою статус державної мови [19, с. 2].

На думку вчених, через військові дії законодавство УНР розвивалось нерівномірно і лише з вимушеним відходом з території України 1920 року уряд УНР зайнявся розробкою повноцінної законодавчої бази.

В процесі розробки нового тексту Конституції С. Петлюрі було запропоновано текст, що увійшов в історію як проект Конституції УНР від 1920 року [20].

В Артикулах 24-26, 33-36 передбачались свобода сумління та віросповідання, заборонено змушувати до участі в релігійних обрядах чи вступу в релігію, забезпечується 5вільність науки, навчання і наукових вислідів та дослідів, вільність думки в слові, письмі, друку та в образовій формі належить кожному. Механізм реалізації свободи думки письма та друку повинні підлягали врегулюванню окремим законом.

Важливим кроком в розвитку свободи інформації є розмежування письма та інших форм яка теж передає інформацію. Артикул 34 Забезпечував свободу преси. Преса підпадає тільки тим обмеженням, що їх точно визначає закон. Не можна встановлювати попередньої цензури та концесійної системи на видання періодичних друків. Не можна відняти поштового дебіту друкам, що вийшли в межах держави. Артикул 35 Тайну листування і тайну кореспонденції забезпечується всім громадянам. Можна її порушити тільки на підставі судового наказу.

Проект Конституції УНР 1920 року став значним досягненням в розвитку конституційного закріплення інформаційних прав: свободи думки, якому нажаль так і не судилось бути реалізованим.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, під час діяльності Центральної ради та Генерального секретаріату діяльність з обміну інформацією в переважній більшості її видів регулювалась частиною І дванадцятого тому Зводу законів Російської імперії «Про Статути шляхів сполучення, поштовий, телеграфічний, будівельний і пожежний».

Провівши аналіз основних проектів та прийнятих конституційних та нормативно правових актів якими керувались Українська Народна Республіка, нами було встановлено, що законотворча діяльність у сфері свободи думки, слова та преси була ускладнена бойовими діями які супроводжували національно-визвольні змагання та інформаційним протистоянням із ідеологічними супротивниками.

У свою чергу діяльність уряду П. Скоропадського служить прикладом використання прогалини в правовому регулюванні для відновлення цензури в засобах масової інформації.

Важливим досягненням УНР стали успіхи в інформаційному протиборстві проти політичних противників Української держави. Збереження ідеологічних засад демократизму, соціалізму та національної безпеки в стані фактичної війни. Незважаючи на труднощі в реалізації прийнятих нормативно-правових актів УНР вдалось організувати самостійну діяльність телеграфного зв'язку, видання власних друкованих вісників та закріплено державний статус української мови.

Проаналізувавши історичні документи можна визначити перехід реагування на зловживання свободою слова, друку та іншими правами у сфері інформації від дипломатичного роз'яснення недостовірності поширеної інформації до арештів та інших судових механізмів притягнення винних до відповідальності за наклепи чи пропаганду пов'язану із спробами державного перевороту. Прийняття рішень про обмеження пропаганди на території УНР носить виправданий характер в контексті національної безпеки, а тому не може розглядатись, як застосування цензури.

Таким чином, незважаючи на складність соціально-політичної ситуації конституційні акти УНР було націлено на послідовне збереження та розвиток свободи слова, друку, віросповідання, зібрань незалежно від способу її вираження.

Список літератури:

1. Богуславський О.В. Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917-1920 рр. / Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / О.В. Богуславський; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. – К., 2002. – 20 с.
2. Купрійчук В. Українська преса 1917-1920 років як джерело вивчення державотворчих процесів гуманітарного розвитку в добу національної революції [Текст] / В. Купрійчук // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2012. – № 1. – С. 258-265.
3. Історико-правові дослідження законодавчих засад державного будівництва в Україні (1917-1921 рр.): аналітичний огляд наукового доробку правознавців української діаспори / М.В. Капелюшна // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 61-66 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_2_15
4. Слинько Т.Н. Становление и развитие права на свободу мысли и слова [текст] / Т.Н. Слинько // BAKI UNİVERSİTETİNİN XƏBƏRLƏRİ – 2014. – № 2. – С. 28-35.
5. Закон «Про порядок видання законів» від 08 грудня 1917 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://textbooks.net.ua/content/view/998/17/.
6. Манифест об усовершенствовании государственного порядка от 17 октября 1905 г. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.famhist.ru/famhist/roj/0009328a.htm
7. Декларація Генерального Секретаріату від 27 червня 1917 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=1212864&cat_id=661174

8. Декларації Генерального Секретаріату від 29 вересня 1917 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=1212864&cat_id=661174
9. Протокол засідання Генерального секретаріату про стан в Україні справ військових, фінансових, адміністративних, земельних та інших від 2 листопада 1917 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=1212864&cat_id=661174
10. Відозва Генерального секретаріату до громадян України від 2 січня 1918 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=1212864&cat_id=661174
11. Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18
12. Закони про тимчасовий державний устрій України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18.7
13. Ладиченко В.В. Гуманістичні основи організації державної влади: моногр. / В.В. Ладиченко; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К., 2007. – 407 с. – Бібліогр.: с. 382-406. – укр.
14. Гай-Нижник П. Німецька цензура в Українській Державі (мовою документів 1918 р.) // Україна дипломатична-2007. Науковий щорічник. – Випуск VIII. – К., 2007. – С. 254-266.
15. Декларація Директорії Української Народної Республіки [право народу на революцію] 1918 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://constituanta.blogspot.ru/2012/09/1918_11.html
16. Постанова Директорії УНР про заборону всякої агітації і підбурювання проти влади Української Народної Республіки та її державної незалежності [26 листопаду 1918 р.] ЦДАВО України. Ф. 1429. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 18-19, Рукопис.
17. Протокол засідання Ради народних міністрів під головуванням В. Голубовича «Про складання бюджету міністерств, призначення і увільнення відповідальних осіб міністерств і відомств, вирішення інших фінансових, міжнародних та організаційних питань // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=1212864&cat_id=661174
18. Закон Ради народних міністрів Директорії УНР про Державну народну раду Української Народної Республіки 12 листопада 1918 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=1229863
19. Закон РНМ Директорії УНР про державну мову в УНР від 1.01.1919 р. // ЦДАВО. Ф. 2208. Оп. 2. Спр. 2. – Арк. 2зв.
20. Основний державний Закон Української Народньої Республіки. Проект Правительственної Комісії по виробленню Конституції Української Держави // [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://constituanta.blogspot.com/2012/10/1920_22.html – Назва з екрану.

Витив В.А.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРАВ И СВОБОД В СФЕРЕ ОБРАЩЕНИЯ ИНФОРМАЦИИ ЦЕНТРАЛЬНОГО СОВЕТА, ГЕТМАНАТА, УНР (ДИРЕКТОРИИ)

Аннотация
В работе освещены процесс правового регулирования свободы мысли и информационных правоотношений суток национально освободительной борьбы. Автором исследованы законотворческие процессы формирования законодательства нового государства с использованием существующего на время революции законодательства Российской империи в сфере обращения информации и информационного противостояния с политическими противниками украинской государственности. Проведенный ретроспективный анализ правового регулирования оборота информации, сопровождавшийся информационным и вооруженным противостоянием подлежит учету в совершенствовании Национальной концепции информационной безопасности и для дальнейшего изучения истории развития права на информацию в Украине.
Ключевые слова: свобода слова, свобода мысли, цензура, Центральная Рада, Украинская народная республика, Директория.

Vitiv V.A.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

LEGAL REGULATION OF RIGHTS AND FREEDOM OF INFORMATION IN THE SPHERE OF THE CENTRAL COUNCIL, HETMANATE AND UNR (DIRECTORY)

Summary
The process of legal regulation of freedom of opinion and informational legal relations during the days of national liberation struggle was studied.The author studied the legislative process of formation of legislation of the new state using the existing legislation at the time of the revolution of the Russian Empire in the sphere of circulation of information and informational confrontation with political opponents of Ukrainian statehood. Retrospective analysis of legal regulation of circulation of information, accompanied by armed confrontation should be considered in improving the national concept of information security and for further study of the history of the right to information in Ukraine.
Keywords: freedom of expression, circulation of information, censorship, the Central Rada, Ukrainian People's Republic, the Directory.

УДК 342.565

ФІНАНСУВАННЯ СУДОВОЇ ГІЛКИ ВЛАДИ УКРАЇНИ ЯК ГАРАНТІЯ СУДДІВСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Леськів С.Р.
Львівський університет бізнесу та права
Машталір Х.В.
Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Ґжицького
Цибульський Ю.І.
Львівський інститут банківської справи
Університету банківської справи

У статті проаналізовано особливості фінансування судової гілки влади як гарантії реалізації принципу суддівської незалежності. Наведено джерела правового регулювання фінансування судової влади в Україні. Досліджено механізм визначення належного фінансування судової гілки влади іноземних країн. Виокремлено позитивні аспекти та недоліки діючого механізму фінансування, а також його обсягу. Належне фінансування розглядається авторами як ефективний засіб забезпечення принципу незалежності, а також попередження корупційних правопорушень у судовій гілці влади.
Ключові слова: фінансування, судова влада, суд, суддя, суддівська незалежність, корупція.

Постановка проблеми. Історія розвитку судової влади починається з давніх часів, коли правосуддя було швидким, непередбачуваним та суб'єктивним. Сьогодні в основу судочинства закладені принципи верховенства права, демократизму та справедливості. Однак, рівень довіри суспільства до судової гілки влади в Україні є досить низьким, адже частими є випадки упередженого та несправедливого судочинства прийняття судами політично вигідних рішень, а також сама процедура судового розгляду стала досить дорогою для сторін процесу. Причин виникнення упередженості, несправедливості та залежності суддів від певних обставин чи впливових людей є багато, але попри це одним із провідних факторів, що знижує можливість здійснювати ефективне судочинство є фактор неналежного фінансування. Тому актуальним є питання, що стосується фінансування судової гілки влади як гарантії суддівської незалежності. Якщо аналізувати історію незалежної України, то позитивні зміни у сфері фінансування судової гілки влади відбувалися. За даними ЗМІ з 2002 року розмір як номінальних, так і реальних асигнувань щороку збільшується. Попри це, актуальним залишається питання, чи вистачає виділених асигнувань на фактичні потреби суду та суддів, і чи є фінансування держави належним, а не достатнім. Однак, як зазначає Пилипчук П., фінансове і матеріально-технічне забезпечення судів не свідчить про достатнє забезпечення незалежності судової гілки влади. Вищенаведене обумовлює необхідність наукового дослідження проблеми належного фінансування судової влади в Україні [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми фінансування судової влади та забезпечення принципу незалежності займалися такі вітчизняні та іноземні вчені як: А. Арнаутов, Ю. Битяк, Д. Голдберг, Г. Кравчук, Є. Кубко, П. Пилипчук, А. Ришелюк, В. Сердюк, Б. Фрідман, Є. Фроедж Тома та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри фундаментальні дослідження принципу незалежності судової гілки влади, на сьогодні мало уваги приділяється впливу фактору належного фінансування на можливість забезпечення принципу незалежності судової гілки влади. Також, існує необхідність визначення відмінностей між поняттями «достатнє» та «належне фінансування».

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування правового зв'язку між фінансуванням та забезпеченням принципу незалежності судової влади на підставі дослідження вітчизняних та зарубіжних наукових джерел, досвіду іноземних країн, з метою реформування чинного законодавства України.

У зв'язку з ціллю наукового дослідженням, нами було поставлено наступні завдання:

1) з'ясувати правову природу зв'язку між фінансуванням та забезпеченням принципу незалежності;

2) проаналізувати зміст поняття належне фінансування;

3) виявити недоліки діючої судової системи у контексті фінансування;

4) проаналізувати вітчизняні та зарубіжні наукові джерела, законодавство іноземних країн з метою виокремлення пропозицій реформування чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 7 ч. 4 ст. 17 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» єдність судової системи забезпечується фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України [2]. Фінансування також має безпосередній зв'язок із забезпеченням не лише єдності судової системи, а і забезпечення принципу незалежності. Науковці приділяють значну увагу дослідженню принципу незалежності судової гілки влади. Позиції дослідників стосовно змісту незалежності судової гілки влади можна умовно поділити на наступні групи [3-8]: 1) позиція згідно якої, науковці ототожнюють незалежність судової гілки влади з можливістю призначення суддів на безстроковий термін; 2) позиція згідно якої, науковці вважають, що незалежність забезпечується бюджетним фінансуванням та контролем чи про-

цесом призначення суддів, при якому процедура включає у себе більше етапів, ніж визначено законодавцем; 3) позиція згідно якої, науковці керуються абстрактним поняттям незалежності; 4) позиція згідно якої, науковці вважають, що судді є частково незалежними, оскільки приймають рішення на підставі внутрішнього переконання. На нашу думку, вдалим є визначення незалежності судової системи як результату, який випливає із стратегічних взаємодій між судовою, законодавчою, і виконавчої влади [9, с. 108].

У п. 7 ч. 5 ст. 48 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» [2] вказано, що незалежність судді забезпечується окремим порядком фінансування і організаційного забезпечення діяльності судів, встановлених законом. На нашу думку, дане законодавче положення слід викласти наступним чином: «Незалежність судді забезпечується окремим порядком та належним обсягом фінансування і організаційного забезпечення діяльності судів». Битяк Ю. та Марочкін І. також наголошують на нерозривному зв'язку фінансування та забезпечення принципу незалежності. Науковці стверджують, що доступності правосуддя сприяють дві групи елементів, а саме: организаційно-правові та матеріальні (економічні), до другої групи входить фінансування судової діяльності, що забезпечує принцип незалежності [10; 11, с. 33].

Науковці зосереджують свою увагу на фінансовій незалежності судової гілки влади. Зокрема Кравчук Г. дослідив причини фінансової несамостійності органів судової гілки влади, а саме: недостатня правова урегульованість механізму фінансового забезпечення діяльності судових органів; нерозуміння сутності фінансової незалежності судової влади; надмірна концентрація владних повноважень у органів виконавчої і законодавчої влади в частині забезпечення фінансування судової влади [12].

У попередній редакції ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» було передбачено, що розмір та обсяги фінансування судів визначає Кабінет Міністрів України відповідно до обсягу державного бюджету, місцевого бюджету та Фонду соціального страхування. Вищевказане законодавче положення було визнано Конституційним Судом України неконституційним. Своє рішення КСУ обґрунтував тим, що розміри та обсяги фінансування можуть визначатися виключно Законами України, а не постановами Кабінету Міністрів України, оскільки цей факт є порушенням принципу розподілу влад, яке посягає на незалежність судової гілки влади. Вважаємо рішення КСУ доцільним та таким, що відповідає чинному законодавству України. Однак, на сьогодні подано законопроект № 5488 «Про внесення змін до ст. 148 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо фінансування судів. У пояснювальній записці до цього законопроекту зазначається, що функції розпорядника державних коштів покладено на управління Державної судової адміністрації. Тобто, згідно цього проекту місцеві адміністративні та місцеві господарські суди втратили статус розпорядника місцевих коштів. Ми неодноразово стверджували про негативних вплив віддалення повноважень щодо фінансування від його безпосереднього об'єкта, у цьому випадку суду. На нашу думку, суду краще відомо про наявні потреби фінансового та матеріально-технічного характеру, а ніж управлінню Державної судової адміністрації. Якщо аналізувати чинне законодавство України, то частою є проблема створення інституційної опосередкованості вирішення питань, і створення додаткових інститутів, або дублювання повноважень, що ускладнює процес та створює опосередкованість вирішення питань, які мають вирішуватися безпосередньо тими інститутами, яких вони стосується.

Також, гострим питанням на сьогодні є дефіцит суддів. Голова Верховного Суду Ярослав Романюк повідомив, що на сьогодні вакантними в судах першої інстанції залишається 35% суддівських посад, апеляційних та спеціалізованих – 44,5%, а в ЗСУ – 60% посад суддів.

На конституційному рівні державою гарантується фінансування (шляхом визначення видатків на утримання судів у Державному бюджеті), а також належне забезпечення функціонування та діяльності судів (ст. 130 Конституції України) [13]. Попри це, належність фінансування викликає дискусії. За останні роки фінансування можна вважати достатнім, а не належним. Різниця між достатнім і належнимЗгідно положень ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» єдиним джерелом фінансування судів є видатки з Державного бюджету України, саме єдиним фінансуванням і забезпечується, на думку законодавця, єдність судової системи України (ч. 4 ст. 17 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»).

Відповідно до ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» та Конституції України судді наділені сукупністю специфічних прав, що становлять разом із обов'язками особливий правовий статус суддів. Серед цих прав є і право на окремий порядок фінансування судів.

Що стосується заробітної плати, то такий термін до суддів не вживається. Натомість, законодавець у прийнятих законодавчих актах застосовує поняття «суддівська винагорода» (ст. 133 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів») та «оплата праці суддів» (ч. 4 ст. 19 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»), яка являє собою сукупність грошових коштів у встановленому розмірі відповідно до чинного законодавства.

Тобто, фактично належне фінансування судової гілки влади складається із: належного матеріально-технічного забезпечення діяльності суду (ремонти приміщень, наявність необхідного технічного приладдя тощо); належної оплата праці суддів («суддівська винагорода»). Вищевказані складові повинні створювати умови, за яких суддя буде здійснювати свою діяльність незалежно, безпечно та неупереджено. Правове регулювання суддівської винагороди визначається у ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», ЗУ «Про Конституційний Суд України». Даний перелік є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню (ч. 1 ст. 133 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»). Попри це у п. 11 заключних положень ЗУ «Про державний бюджет на 2016 рік» передбачалося, що розмір а порядок фінансування судів, відповідно до ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» визначається з огляду на фінансові ресурси державного, місцевого бюджетів та фінансових ресурсів Фонду соціального страхування і регулюватися окрім вищенаведених законів,

також відповідними актами, прийнятими Кабінетом Міністрів України. Вищевказані положення були визнані Конституційним Судом України не конституційними і такими, що суперечать принципу розподілу влад. Оскільки таким чином уряд України втручався у судову гілку влади. З моменту визнання вищенаведених положень неконституційними у встановленому законом порядку, вони втрачають свою силу. Вважаємо, що позиція Конституційного Суду України є правомірною і відповідає особливостям побудови діючої системи влад в Україні.

На сьогодні багато дискусій виникає щодо визначення оптимального порядку фінансування судів. Відповідно до чинних законодавчих актів на сьогодні встановлений централізований порядок фінансування судів, який закладений у Державному бюджеті України на поточний рік. Якщо аналізувати Бюджет 2017 року, то фінансування судів зросло на 40%. Це є позитивним кроком до змін. Опираючись на реформу 2107 року фінансування судів узгоджуватиметься з Вищою радою правосуддя, яка по суті, ще не сформована. А її обов'язки виконуватиме Вища рада юстиції, за прогнозами експертів мінімум до 2019 року. На сьогодні розпорядником державних коштів на утримування судів є Конституційний Суд України, Верховний Суд України, вищі спеціалізовані суди та Державна судова адміністрація.

Ми проаналізувати систему фінансування судів іноземних країн. В Великобританії вирішенням питань у сфері фінансування судів займається Судова служба її Величності. У 2016 році на утримання судів було виділено 2,6 мільярдів фунтів. Близько 50% витрачають на виплату заробітної плати працівникам, іншу частину на утримання суду. Однак, вчені висловлюються про наявні проблеми у Великобританії, що на даний момент країна переживає значний дефіцит державного бюджету, у зв'язку з чим будуть переглядати суми державних фінансувань [14]. В Сполучених Штатах Америки повноваженнями щодо вирішення фінансових питань щодо судової влади наділене Міністерство юстиції. Станом на 2016 рік було виділено 9 мільярдів доларів.

У своєму інтерв'ю д.ю.н. Є. Кубко, висловив думку, що фінансування судової системи має бути належним. Науковець висловив доречну думку про те, що судді заслуговують на належну оплату праці [15]. Ми підтримуємо цю позицію і вважаємо, що оплата праці суддів має бути у належному розмірі, який максимально зменшить бажання вчиняти корупційні правопорушення. Однак, слід враховувати той факт, що збільшення оплати праці має передбачати і збільшення санкцій за прийняття незаконних рішень суддями, що має бути визначено у чинному законодавстві України. Отже, на підставі вищенаведеного, пропонуємо визначення належного фінансування судової гілки влади як розміру фінансування, визначеного Державним бюджетом України, що ефективно забезпечує потреби матеріально-технічного характеру та оплату праці суддів та інших працівників суду з метою ефективної реалізації принципу незалежності судової гілки влади.

Арнаутов А. [14] наголошує на проблемі зміни політики щодо фінансування судів. Він стверджує, що народні депутати при реформуванні чинного судового законодавства діють за принципом – «менше справ – менше навантажень». При цьому, а автор стверджує, що збільшення судового збору та зменшення навантаження суддів не вирішить проблему, а лише негативно вплине на функціонування суду при здійсненні правосуддя. Ми погоджуємося з вищезазначеною думкою, і наголошуємо, що у цій ситуації можна навести аналогію з системою адвокатури у Великобританії, де послуги адвокатів мають велику вартість, що ускладнює процедуру звернення з метою захисту своїх законних прав та інтересів громадянами. Тим паче, на сьогодні громадяни України переживають значну економічну кризу і фактично працюють на сплату податків, тому, на нашу думку, впровадження вищевказаного принципу у дію є неприпустимим. Науковець наголошує на проблемі належного фінансування судової гілки влади. Він зазначає, що попри визначення обсягу фінансування заробітної плати працівників суду, важливим є питання капітального утримання приміщень суду. Суми видатків на утримання суду в обов'язковому порядку зменшуються розпорядниками державних коштів на етапі формування Державного бюджету України. Цей фактор унеможливлює судову владу впливати на поновлення поданих показників державного фінансування. В багатьох європейських країнах, таких як Литва, Швейцарія, Республіка Бєларусь) судові органи наділені можливістю представляти свої бюджети та відстоювати розміри необхідного фінансування перед парламентом. Ми вважаємо доцільним впровадити вищезазначену практику і в механізм формування видатків Державного бюджету на фінансування судової гілки влади і в Україні. Сердюк В. дослідив судову владу та її місце в теорії поділу влад і зазначив, що створення судової гілки влади передбачає організацію автономії її функціонування. Зокрема, автор наголошує на можливість реалізації судової влади функції забезпечення розміру фінансування шляхом надання важелів впливу у процесі формування видатків у Державному бюджеті вищим органам судової гілки влади, щоб інші складові теорії поділу влади не впливали на процес прийняття рішень [16, с. 41].

Важливою питанням є також можливість судової влади бути суб'єктом законодавчої ініціативи. На сьогодні чинним законодавством України таким правом наділені Президент України, народні депутати Верховної Ради України, Кабінет Міністрів України. Попри представлення у законодавстві представників усіх гілок влади – судова гілка влади не представлена у наведеному переліку. Ми вважаємо, що це також негативно впливає на можливість законодавця реагувати на зміни, які необхідні у сфері судочинства. Адже, відповідно до поділу влад кожна з гілок влади є самостійною та має однаково важливе значення у процесі формування ефективного механізму державного управління.

Висновки і пропозиції. Отже, на підставі вищенаведеного, можна стверджувати, що ефективна реалізації принципу незалежності судової влади має безпосередній зв'язок з її фінансуванням. Пропонуємо п. 7 ч. 5 ст. 48 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» викласти у наступній редакції: «Незалежність судді за-

безпечується окремим порядком та належним обсягом фінансування і організаційного забезпечення діяльності судів». Належне фінансування – це вид фінансування, визначеного Державним бюджетом України, що ефективно забезпечує потреби матеріально-технічного характеру та оплату праці суддів та інших працівників суду з метою ефективної реалізації принципу незалежності судової гілки влади. Недоліки діючої судової системи у контексті фінансування полягають в опосередкованості формування розміру необхідного фінансування судовою гілкою влади, відсутністю законодавчої ініціативи у судової гілки влади, дисбаланс розміру суддівської винагороди та відповідальності за прийняття незаконних рішень.

Перспективи подальшого дослідження у даному науковому напрямку полягають у можливості майбутнього дослідження оптимального розміру фінансування з урахуванням економічної ситуації України, розроблення норм чинного законодавства у сфері відповідальності суддів за прийняття незаконних рішень, удосконалення механізму формування розміру фінансування судової гілки влади у Державному бюджеті України.

Список літератури:

1. Пилипчук П. П. Забезпечення незалежності судової влади у сфері фінансування судів України: законодавство та практика [Електронний ресурс] / П. П. Пилипчук, В. Є. Постульга, А. М. Ришелюк // Українська гельсінська спілка з прав людини. – 2003. – Режим доступу до ресурсу: http://helsinki.org.ua/articles/zabezpechennya-nezalezhnosti-sudovoji-vlady-u-sferi-finansuvannya-sudiv-ukrajiny-zakonodavstvo-ta-praktyka/
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон від 02.06.2016 № 1402-VIII / Верховна Рада України/ [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/print1452787290347532
3. The Federalist No. 78 (Alexander Hamilton) (emphasis in original).
4. For a survey, see Lydia Brashear Tiede, Judicial Independence: Often Cited, Rarely Defined, 15 J. CONTEMP. LEGAL ISSUES 129 (2006).
5. Stephen B. Burbank, Barry Friedman, & Deborah Goldberg, Introduction, in Judicial Independence at the Crossroads: an Interdisciplinary Approach 3 (Stephen B. Burbank & Barry Friedman eds., 2002).
6. Pilar Domingo, Judicial Independence: The Politics of the Supreme Court in Mexico, J. LATIN AM. STUD. 705 (2000).
7. Erika Moreno, Brian F. Crisp, & Matthew Soberg Shugart, The Accountability Deficit in Latin America, in DEMOCRATIC ACCOUNTABILITY IN LATIN AMERICA 79 (Scott Mainwaring & Christopher Welna eds., 2003).
8. Eugenia Froedge Toma, Congressional Influence and the Supreme Court: The Budget as a Signaling Device, 20 J. LEGAL STUD. 131 (1991).
9. McNollgast. Conditions for Judicial Independence / McNollgast. // JOURNAL OF CONTEMPORARY LEGAL ISSUES. – 2006. – № 15. – P. 105-128.
10. Битяк Ю. Становлення та шляхи забезпечення доступності правосуддя в адміністративному судочинстві / Ю. Битяк // Вісник Академії правових наук. – 2002. – № 1. – С. 51-60.
11. Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи // Матеріали науково-практичної 18-19 квітня 2002 р. – Х. 2002. – С. 33.
12. Кравчук Г. А. Правові основи фінансування судової влади в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Кравчук Г. А. – Київ, 2011. – 20 с.
13. Конституція України. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-IV від 8.12.2004 р.: прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. – Київ: Велес, 2005. – 48 с. – (Серія видань «Офіційний документ»).
14. Арнаутов А. Проблема фінансування судів та апарату суду в Україні [Електронний ресурс] / А. Арнаутов // Profmeter. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://profmeter.com.ua/content/articles/186/1221/.
15. Кубко Є. «Реформировать нужно не только судебную систему, но и правовую систему в целом» [Електронний ресурс] / Є. Кубко // Закон і бізнес. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://zib.com.ua/ru/print/115493-prezident_yuf_salkom_e_kubko_reformirovat_nuzhno_ne_tolko_su.html
16. Сердюк В. В. Судова влада та її місце в теорії поділу влад / В. В. Сердюк // Вісник Академії адвокатури України. – 2006. – № 5. – С. 38-46.

Леськив С.Р.
Львовский университет бизнеса и права
Машталир К.В.
Львовский национальный университет
ветеринарной медицины и биотехнологий имени С.З. Гжицкого
Цыбульский Ю.И.
Львовский институт банковского дела
Университета банковского дела

ФИНАНСИРОВАНИЕ СУДЕБНОЙ ВЕТВИ ВЛАСТИ УКРАИНЫ КАК ГАРАНТИЯ СУДЕЙСКОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация
В статье проанализированы особенности финансирования судебной ветви власти как гарантии реализации принципа судейской независимости. Приведены источники правового регулирования финансирования судебной власти в Украине. Исследован механизм определения надлежащего финансирования судебной ветви власти иностранных государств. Выделены позитивные аспекты и недостатки действующего механизма финансирования, а также его объема. Надлежащее финансирование рассматривается авторами как эффективное средство обеспечения принципа независимости, а также предупреждения коррупционных правонарушений в судебной ветви власти.
Ключевые слова: финансирования, судебная власть, суд, судья, судейская независимость, коррупция.

Leskiv S.R.
Lviv University of Business and Law
Mashtalir K.V.
Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies
named after S.Z. Gzhytskiy
Tsybulskyy Yu.I.
Lviv Institute of Banking the University
of Banking of the National Bank of Ukraine

FINANCING OF THE JUDICIARY OF UKRAINE AS A GUARANTEE OF JUDICIAL INDEPENDENCE

Summary
The article analyzes the features of the financing of the judiciary as a guarantee of the principle of judicial independence. There were presented sources of legal regulation of financing of the judiciary in Ukraine. It was investigated the mechanism determining the proper financing of the judiciary of foreign countries. Singled out the positive aspects and disadvantages of the current financing mechanism and its amount. Proper funding is considered by the authors as an effective means to ensure the independence and prevention of corruption offenses in the judicial branch.
Keywords: finance, judiciary, court, judge, judicial independence and corruption.

УДК 343.131.5

КОЛІЗІЙНІ ПИТАННЯ АПЕЛЯЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ СПРАВ ПРО ОСКАРЖЕННЯ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО, ПРОКУРОРА ЩОДО НЕВНЕСЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ДО ЄРДР

Мерцалов М.Ю.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Дана наукова стаття розкриває проблему реалізації конституційних засад судочинства. Проведено аналіз нормативно правових актів, що розкривають суть проблеми. Розглянуто формування конституційних засад судочинства в історичному розрізі. Встановлено позицію вищих судових органів України щодо правозастосування положень статті 129 Конституції України в кримінальному процесі. Визначено фактори перешкоджання апеляційному перегляду справ слідчого судді про оскарження бездіяльності слідчого або прокурора щодо невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. В даному дослідженні запропоновано шлях розв'язання проблеми реалізації конституційних засад в кримінальному судочинстві.

Ключові слова: апеляційне оскарження, конституційні засади, кримінальне провадження, ЄРДР, слідчий, прокурор.

Постановка проблеми. Невідповідність норм Кримінального процесуального кодексу України Основному Закону призводить до неправильного вирішення питання можливості перегляду в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції про оскарження бездіяльності слідчого, прокурора щодо невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. У зв'язку з чим рівень забезпечення конституційних прав громадян та їх реалізація нівелюються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку з нещодавніми внесеннями змін до Конституції України, проблема співвідношення беззаперечного конституційного права на апеляційне оскарження з обмеженим за кодексом правом є фактично мало дослідженою темою. Проте, наявні чисельні роботи, які мають тісний зв'язок з зазначеною науковою статтею, зокрема, щодо оскарження судових рішень, заборона оскарження яких прямо передбачена процесуальним законодавством, дослідниками якої були Ю.П. Лобода, П.Д. Пригуза, А.П. Пригуза та ін., щодо загальних засад здійснення судочинства – В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В досліджуваних раніше роботах, у зв'язку з новизною даної норми Конституції України не розглядалися проблеми відповідності норм Кримінального процесуального кодексу України нормам Конституції щодо забезпечення апеляційного перегляду рішень слідчого судді у справах про оскарження бездіяльності слідчого, прокурора щодо невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Крім того, більшість наукових праць зводиться до розв'язання проблем цивільного та господарського судочинства в частині оскарження тих рішень суду, оскарження яких прямо не заборонено процесуальним законодавством. На відміну від інших авторів, дане дослідження направлено на вирішення проблеми в кримінальному процесі.

Мета статті. Полягає в правовому аналізі законодавства та судової практики застосування положень Конституції України в частині забезпечення права на апеляційний перегляд визначеної категорії справ, виявлення колізійних моментів в застосуванні процесуальних норм та шляхів подолання проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Окремі принципи, які в нормативному вигляді становлять зміст та сутність судочинства, а також визначають особливості провадження судочинства в цивільній, кримінальній, господарській та адміністративній сферах складають основу засад судочинства України.

Так, при прийнятті Основного Закону України в 1996 році такі окремі принципи судочинства були закріплені нормативно в статті 129 Конституції України, а в 2002 році в Главі 2 Закону України «Про судоустрій України». В подальшому, при прийнятті кодифікованих актів принципи судочинства за кожною окремою процесуальною галуззю приймали власну форму. Безперечно, принципи судочинства також брали основу з процесуального права радянських часів.

Так, до 02 червня 2016 року стаття 129 Конституції України мала в своєму складі серед основних засад судочинства, зокрема, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом.

Тобто за своєю суттю дана засада передбачала право на апеляційне та касаційне оскарження у всіх випадках, крім тих, які прямо законодавчо заборонені. Якщо в процесуальному законодавстві не передбачалася можливість апеляційного та касаційного оскарження, то таке право надавалося особі пунктом 8 третього абзацу статті 129 Конституції за винятком законодавчо передбаченої заборони.

Зазначена теза узгоджується також зі статтею 64 Конституції України, де зазначається, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України [2].

В статті 303 Кримінального процесуального кодексу України передбачається в якості забезпечення права на судовий захист категорія справ щодо оскарження бездіяльності слідчого, прокурора, яка має прояв у вигляді невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після

отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення. Така скарга може бути подана як заявником, так і потерпілим або їх представниками.

Дана категорія справ одна з небагатьох за якими в кримінальному процесуальному законодавстві прямо передбачена заборона на оскарження рішень суду по справі в апеляційному порядку.

Відповідно до частини 3 статті 307 Кримінального процесуального кодексу України, ухвала слідчого судді за результатами розгляду скарги на рішення, дію чи бездіяльність слідчого чи прокурора не може бути оскаржена [3].

Також, у разі відсутності апеляційного перегляду ухвали слідчого судді особа позбавляється права на розгляд справи в касаційному порядку. Дане твердження кореспондується з нормою статті 424 Кримінального процесуального кодексу України, де зазначається, що в касаційному порядку підлягають оскарженню ухвали суду першої інстанції, що переглядалися апеляційною інстанцією, а також ухвали апеляційних судів.

Аналогічна правова позиція викладена і в ухвалі колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 квітня 2016 року у справі № 5-3200ск16. Колегія суддів, зважаючи на зміст статей 307, 309, 399 КПК України, прийшла до висновку, за яким підстав вважати, що ухвала апеляційного суду, якою відмовлено у відкритті провадження за апеляційною скаргою на ухвалу слідчого судді щодо невнесення відомостей до ЄРДР, може бути переглянута в касаційному порядку не вбачається [7].

Відповідно до пункту b) частини 3 статті 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, кожна держава, враховуючи і Україну, яка приймає участь в цьому Пакті, зобов'язана забезпечити встановлення права на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими властями або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту [5].

Враховуючи дане положення 02 червня 2016 року до Конституції України внесли зміни, зокрема до пункту 8 абзацу 3 статті 129. В оновленому вигляді стаття проголошує, що основними засадами судочинства, зокрема, є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення.

Відповідні зміни з одного боку збільшують можливості судового захисту осіб, що є учасниками судового провадження, в частині забезпечення права на апеляційне оскарження судових рішень як акту досягнення юридичної визначеності спірних правовідносин, а з іншого – погіршують становище для оскарження різного роду рішень суду, які є допоміжними, зокрема, пов'язаними із рухом справи, вирішенням питань щодо клопотань, заяв учасників процесу, а також в інших випадках, передбачених процесуальним законодавством.

Право на перегляд справи в апеляційному порядку є певною превентивною конституційною гарантією проти заподіяння шкоди судами. Оскільки в судовій системі наявний суб'єктивний фактор, то логічним є передбачення в процесуальному законодавстві можливості перегляду таких справ іншими правомочними суб'єктами.

Крім того, враховуючи суспільну небезпечність злочинних діянь, в кримінальному процесі така норма є виключною необхідністю. Шляхом впровадження беззаперечного права на апеляційний перегляд справ, забезпечується нівелювання ризиків залишення порушеного стану прав потерпілих та неможливість подальшого реагування заявника з потерпілим. Дана обставина, залишившись невиправленою, перешкоджала б завданням кримінального та кримінального процесуального права.

Розділом II Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 № 1401-VIII передбачено, що цей Закон набирає чинності через три місяці з дня, наступного за днем його опублікування [6]. Внаслідок чого положення статті 129 Конституції України в новій редакції здобули чинність 03 вересня 2016 року.

Впродовж дев'яти місяців дії відповідної норми Конституції, Кримінальний процесуальний кодекс Україні так і не був приведений у відповідність до Основного Закону.

Незважаючи на наявність статті 8 Конституції України, яка проголошує, що її норми є нормами прямої дії, вітчизняні судові інституції продовжують застосовувати положення, які суттєво обмежують конституційні права людини і громадянина, а також не відповідають меті кримінального судочинства.

Так, колегія суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ в ухвалі від 25 квітня 2017 року (номер справи за Єдиним державним реєстром судових рішень відображає як «№ null») зазначає, що суд апеляційної інстанції, встановивши, що ухвала слідчого судді від 21 березня 2017 року оскарженню не підлягає, діяв відповідно до вимог кримінального процесуального закону та відмовив у відкритті провадження за апеляційною скаргою [8].

Аналогічна правова позиція викладена і в ухвалі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 лютого 2017 року у справі № 750/12337/16-к. Колегія суддів відмовила у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою на ухвалу Апеляційного суду Чернігівської області від 23 січня 2017 року про відмову у відкритті провадження [9].

31 жовтня 2016 року Вищий спеціалізований суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ по справі № 182/4904/16-к в своїй ухвалі також посилається на норми статей 307 та 309 Кримінального процесуального кодексу України як підстав відмови у задоволенні касаційної скарги [10]. Колегія суддів зазначила, що судді апеляційної інстанції діяли у відповідності з нормами кримінального процесуального закону, апеляційний суд встановив, що ухвала слідчого судді в даному випадку не підлягає оскарженню і тому, правомірно відмовив у відкритті судового провадження за апеляційною скаргою.

Необхідно зазначити, що стаття 1 Кримінального процесуального кодексу України тлумачить поняття «кримінальне процесуальне законодавство» як сукупність нормативно правових актів, яка, зокрема, включає міжнародні договори та Конституцію України. Посилання судом касаційної інстанції на поняття «кримінальне процесуальне законодавство» розуміючи під ним тільки кодифікований акт є помилковим та таким, що не відповідає правовим засадам.

Лобода Ю.П. зазначав, що розглядаючи норму статті 129 Конституції України у системі з нормою статті 55, то можна дійти висновку, що право на апеляційне і касаційне оскарження судових рішень є невід'ємним елементом права на звернення до суду, оскільки саме можливість апеляційного та касаційного оскарження судових рішень як конституційна засада судочинства є однією з ознак, які його характеризують та відмежовують від інших видів юрисдикційної діяльності [4, с. 122].

Апеляційний перегляд справ, розглянутих слідчим суддею, щодо оскарження бездіяльності слідчого чи прокурора щодо невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань є реалізацією конституційної засади судочинства.

Крім того, введення такого інституту як апеляція в сучасній Україні, про що зазначає Коваль В.М., тісно пов'язане із розвитком демократичних процесів і переорієнтацією діяльності держави на захист прав і свобод людини та громадянина, в тому числі через суд [1].

За для уникнення подальших порушень конституційних прав на перегляд справ в апеляційній інстанції, було б доцільно внести зміни до статті 307 Кримінального процесуального кодексу України шляхом виключення частини 3 цієї статті. Заборона оскарження ухвал слідчого судді за результатами розгляду скарг на бездіяльність слідчого або прокурора не кореспондується з нормою статті 129 Конституції України і суперечить їй.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи наведене, можна зазначити, що колізія норм Кримінального процесуального кодексу України та норм Конституції України існує. На сьогоднішній час правозастосовна практика в судових процесах не відповідає конституційним засадам судочинства. Внесення змін до кримінального процесуального законодавства в частині виключення норми, що забороняє апеляційний перегляд ухвал слідчого судді у справах про оскарження бездіяльності слідчого, прокурора щодо невнесення відомостей до ЄРДР, сприятиме забезпеченню реалізації конституційних прав людини і громадянина. Відповідні наукові напрацювання мають значення не тільки для кримінального процесу, а й для інших галузей процесуального права.

Список літератури:

1. Коваль В.М. Апеляційні суди в Україні: становлення і розвиток: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Одеса, 2004. – С. 8.
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 зі змінами та доповненнями станом на 14.04.2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17
4. Лебеда Ю. Про обмеження конституційного права на оскарження судових ухвал у цивільному та господарському процесі // Юридичний журнал. – 2006. – № 2. – С. 119-225.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права людини: прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043
6. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України № 1401-VIII від 02.06.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1401-19/paran6#n6
7. Ухвала колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 квітня 2016 року у справі № 5-3200ск16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/57255818
8. Ухвала колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 квітня 2017 року у справі № null [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/66186228
9. Ухвала колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 лютого 2017 року у справі № 750/12337/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/64920217
10. Ухвала колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 31 жовтня 2016 року у справі № 182/4904/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/62361448

Мерцалов М.Ю.
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

КОЛИЗИОННЫЕ ВОПРОСЫ АПЕЛЛЯЦИОННОГО ПЕРЕСМОТРА ДЕЛ ОБ ОБЖАЛОВАНИИ БЕЗДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЛЕДОВАТЕЛЯ, ПРОКУРОРА ПО НЕВНЕСЕНИЮ СВЕДЕНИЙ В ЕРДР

Аннотация
Данная научная статья раскрывает проблему реализации конституционных принципов судопроизводства. Проведен анализ нормативно-правовых актов, раскрывающих суть проблемы. Рассмотрено формирование конституционных принципов судопроизводства в историческом разрезе. Установлено позицию высших судебных органов Украины относительно правоприменения положений статьи 129 Конституции Украины в уголовном процессе. Определены факторы препятствования апелляционного пересмотра дел следственного судьи об обжаловании бездействия следователя или прокурора по невнесению сведений об уголовном правонарушении в Единый реестр досудебных расследований. В данном исследовании предложено путь решения проблемы реализации конституционных принципов в уголовном судопроизводстве.
Ключевые слова: апелляционное обжалование, конституционные принципы, уголовное производство, ЕРДР, следователь, прокурор.

Mertsalov M.Y.
Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

CONFLICT-OF-LAWS ISSUES OF APPELLATE REVISIONS AGAINST OMISSION BY INVESTIGATION OFFICER, PROSECUTOR CONSIDERING FAILURE TO KEEP THE INFORMATION RECORDED IN THE URPTI

Summary
This scientific article reveals the problem of implementing the constitutional principles of legal proceedings. The analysis of normative legal acts revealing the essence of the problem is carried out. The formation of constitutional principles of legal proceedings in the historical context is considered. The position of the highest judicial authorities of Ukraine regarding the enforcement of the provisions of Article 129 of the Constitution of Ukraine in the criminal process is established. The factors preventing the appellate review of the cases of the investigating judge on appealing inaction of the investigator or the prosecutor to non-submission of information about the criminal offense to the Single Register of Pre-Trial Investigations are determined. This study suggests a way to solve the problem of implementing constitutional principles in criminal proceedings.
Keywords: appeal, constitutional principles, criminal proceedings, URPTI, investigator, prosecutor.

УДК 343.913

ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ІНСПЕКЦІЇ ЩОДО ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

Фесан М.В.
Одеський національний морський університет

Досліджено порядок здійснення нагляду та порядок здійснення контролю, що виникають у процесі діяльності кримінально-виконавчої інспекції щодо осіб, звільнених від відбування покарання. З метою надання особам, які звільнені від відбування покарання, сприяння у відновленні в соціальному статусі повноправного члена суспільства встановлено достатньо чіткий порядок взаємодії органів і установ, покликаних сприяти вирішенню вказаних питань, а також порядок інформування про звільнених засуджених, одним з яких є кримінально-виконавча інспекція.

Ключові слова: кримінально-виконавча інспекція, пробація, нагляд, контроль, особи, звільнені від відбування покарання.

Постановка проблеми. В Україні права й свободи людини та громадянина визнано найвищою соціальною цінністю [1]. Про це свідчить те, що діяльність органів державної влади має бути спрямована на забезпечення прав і свобод людини та громадянина в усіх сферах життєдіяльності. Одним із важливих аспектів, на який слід обов'язково звернути увагу з огляду на вимоги сучасності, є реалізація принципів законності, гуманізму й поваги до прав і свобод людини під час виконання покарань, приведення їх у відповідність до сучасного рівня соціально-економічного розвитку суспільства, міжнародних стандартів поводження із засудженими та взятими під варту, забезпечення безпеки суспільства шляхом ресоціалізації осіб, які відбувають або відбули кримінальні покарання.

Обов'язок щодо виконання наведених вище завдань покладено безпосередньо на кримінально-виконавчу інспекцію України. З метою подолання протиправних проявів або чинників, що унеможливлюють належну реалізацію таких прав і свобод, законодавець наділив цей орган виключними повноваженнями щодо здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Повсякденна діяльність інспекції нерозривно пов'язана з виконанням покарань, призначених відповідно до положень національного законодавства, у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт. Зважаючи на необхідність підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, визначення й нормативно-правове закріплення завдань кримінально-виконавчої інспекції України є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній літературі існує багато думок відомих науковців, а саме О.І. Багатирьов, О.М. Ружников, С.І. Комарицький, Е.В. Лядов, А.Х. Степанюк, І.С. Яковець та багато інших, які зазначають у своїх працях, що контроль за поведінкою умовно засуджених являє собою систему заходів, які включають нагляд і перевірку, спрямовані на встановлення відповідності поведінки цих осіб передбаченим законом вимогам протягом випробувального терміну, завданням якого є запобігання протиправній поведінці умовно засуджених шляхом комплексного застосування примусу і виховання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але саме аналіз деяких статей, щодо регулювання здійснення нагляду кримінально-виконавчої інспекції за особами, звільненими від відбування покарання; визначення порядку здійснення контролю кримінально-виконавчою інспекцією за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання дає нам зрозуміти, що багато колізійних норм було запроваджено. Тому все це потребує подальшого наукового дослідження.

Мета статті. Основною метою цієї роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу наукових праць, зарубіжного досвіду, чинного законодавства України розглянути діяльність кримінально-виконавчої інспекції щодо осіб, звільнених від відбування покарання, а також сформулювати пропозиції та рекомендації щодо її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-виконавча інспекція – це основна ланка в структурі державних органів, яка здійснює контроль за виконанням покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, і виконує із засудженими роботу, спрямовану на формування у них правослухняної поведінки і стимулювання до становлення на життєву позицію, що відповідає суспільним нормам і інтересам.

Найбільш чисельною групою засуджених, стосовно яких виконуються судові рішення кримінально-виконавчою інспекцією є особи, звільнені від відбування покарання з випробуванням. Звільнення від відбування покарання з випробуванням набуло значних масштабів застосування. Одним з основних завдань кримінально-виконавчої інспекції є здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Виховна робота із засудженими спрямована на сприяння розвитку у них почуття особистої відповідальності і дисципліни, допомогу їм реінтегруватися в суспільство в якості правослухняного громадянина, а також усунути перешкоди на шляху реабілітації засудженого. При виконанні покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, найважливішим залишається забезпечення дієвого нагляду за засудженими, захист суспільства від злочинця, реабілітація злочинця

в очах громади та попередження скоєння нових злочинів особами, які знаходяться на обліку.

Людина, яка скоїла злочин, як правило, мала психологічні відхилення або особисті проблеми, що заважали її законослухняній життєдіяльності, або сприяли вибору протиправних шляхів поведінки. Якщо в процесі відбування нею покарання, реабілітації та ресоціалізації не було усунуто ці передумови, висока вірогідність рецидиву зберігається. Тому для виправлення та ресоціалізації засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі залучаються представники громадських, державних та релігійних організацій [2].

КВК України у гл. 26 регламентує питання здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання. Так, відповідно до ст. 163 КВК України нагляд за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, протягом іспитового строку здійснюється уповноваженим органом з питань пробації за місцем проживання засудженого, а стосовно військовослужбовців – командирами військових частин. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про пробацію» [3] орган пробації – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері пробації, в свою чергу пробація це система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого; пробація – система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого.

Уповноважений орган з питань пробації: веде облік засуджених протягом іспитового строку; роз'яснює засудженим порядок виконання обов'язків, покладених на них судом; здійснює нагляд за засудженими; вживає заходів з припинення порушень судових рішень; організовує першочергові заходи з виявлення засуджених, місцезнаходження яких невідоме; звертається до відповідних правоохоронних органів щодо розшуку засуджених, місцезнаходження яких невідоме; здійснює інші повноваження, передбачені чинним законодавством.

Найбільшу кількість норм щодо здійснення контролю за звільненими з випробуванням містить «Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань». Аналіз вказаного акту дає підстави класифікувати дії кримінально-виконавчої інспекції при здійсненні контролю засуджених на забезпечення обліку та реєстрації засудженого, власне контрольні, інформативні, при зміні стану чи певного юридичного факту.

Інструкцією про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань визначається порядок виконання покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт і виправних робіт та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, організації роботи підрозділів кримінально-виконавчої інспекції щодо направлення осіб, засуджених до покарання у виді обмеження волі, до кримінально-виконавчих установ відкритого типу.

У розділі IV Інструкції визначається порядок здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, виконанням покладених на них судом обов'язків протягом іспитового строку та контролю за поведінкою звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років.

Організація роботи щодо контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, і виконанням ними обов'язків протягом іспитового строку та звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, здійснюється працівниками підрозділів кримінально-виконавчої інспекції за місцем проживання таких засуджених осіб.

Контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, та звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, включає в себе: персональний облік засуджених осіб протягом іспитового строку; проведення спільно з органами внутрішніх справ та відповідними громадськими формуваннями індивідуально-профілактичної роботи із засудженими особами; додержання засудженими особами громадського порядку і виконання обов'язків, покладених на них судом; привід засуджених осіб, які не з'явились за викликом до інспекції; проведення початкових розшукових заходів засуджених осіб, місцезнаходження яких невідоме; проведення інших заходів, передбачених законодавством.

З метою здійснення цього контролю кримінально-виконавча інспекція відповідно до п.п. 4.12, 4.13 розділу 4 Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань направляє запити до органів поліції з метою встановлення випадків притягнення засудженої особи до адміністративної і кримінальної відповідальності. Дане положення виступає правовою підставою взаємодії кримінально-виконавчої інспекції з відділами (секторами) інформаційно-аналітичного забезпечення Національної поліції, які розміщені й функціонують безпосередньо в територіальних відділах поліції, та відділами інформаційно-аналітичного забезпечення головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, що розташовані в спеціально виділених службових приміщеннях управлінь [4, с. 190]. Приводом для взаємодії кримінально-виконавчої інспекції з органами поліції слугує те, що кримінально-виконавча інспекція не володіє правом доступу до банків (бази) даних поліції. Відповідно до ст. 25 Закону України «Про національну поліцію» від 2 липня 2015 р. [5]

поліція для виконання покладених на неї повноважень формує бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, користується базами (банками) даних Міністерства внутрішніх справ України та інших органів державної влади та здійснює інформаційну взаємодію з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав та міжнародними організаціями.

Контроль за поведінкою умовно засуджених являє собою систему заходів, які включають нагляд і перевірку, спрямовані на встановлення відповідності поведінки цих осіб передбаченим законом вимогам протягом випробувального терміну, завданням якого є запобігання протиправній поведінці умовно засуджених шляхом комплексного застосування примусу і виховання. На думку О.М. Ружникова, контроль за поведінкою названої категорії осіб має специфічну, відмінну від цілей, властивих кримінальному покаранню, мету: підтвердження або, навпаки, спростування саме даних заходів кримінально-правового впливу стосовно того чи іншого засудженого [6, с. 82]. С.І. Комарицький стверджує, що мета контролю за умовно засудженими – виконання ними покладених судом обов'язків, запобігання правопорушенням та виявлення й усунення причин і умов, котрі сприяють їх скоєнню [7, с. 9].

О.В. Філімонов вбачає спільність цілей і завдань спеціального контролю та адміністративного нагляду в обсягові правообмежень, які можна застосовувати [8, с. 36-37]. Як зазначає Е.В. Лядов, у практичній діяльності контроль трансформується в необхідність ретельного обліку здійснюваних засудженим правопорушень і своєчасної заміни випробування на реальне позбавлення волі тощо [9, с. 245].

Звільнення від відбування кримінального покарання випробуванням має в багатьох країнах різні назви: умовне засудження, відстрочка виконання покарання, умовне звільнення від покарання, пробація тощо. Даний інститут може називатися по-різному і мати в кожній окремій країні свої особливості, але, по суті, все зводиться до інституту умовного незастосування покарання, який у процесі свого формування набув своєї цілісності й ефективності завдяки механізму його забезпечення, до якого відноситься контроль та нагляд [10, с. 191].

Мету контролю за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, А.Х. Степанюк та І.С. Яковець визначають як забезпечення виконання покладених на них судом обов'язків, належної поведінки в громадських місцях та за місцем проживання. Щодо звільнених від відбування покарання жінок, які мають дітей віком до трьох років, то вони, додатково до зазначеного переліку, мають забезпечити належні умови виховання й догляду за дітьми [11, с. 548].

Контроль і нагляд за звільненими від відбування покарання з випробуванням передбачені як міжнародним, так і національним законодавством України. Зокрема, п. 10.1 розд. V Стандартних мінімальних правил Організації Об'єднаних Націй стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила), схвалених 14 грудня 1990 р. Генеральною Асамблеєю ООН, прямо називає мету нагляду за особами, щодо яких умовно не застосовано виконання покарання, а саме скорочення рецидиву правопорушень та сприяння включенню правопорушника в життя суспільства, тобто його ресоціалізацію [12, с. 123]. Положення Токійських правил відповідають п. 1 ст. 1 розд. I Європейської конвенції про нагляд за умовно засудженими особами або умовно звільненими особами 1964 р., де наголошується на «нагляді за суб'єктами злочину, який здійснюється, з одного боку, за допомогою заходів, здатних сприяти їхньому виправленню і соціальній реадаптації, та, з іншого боку, контролем за їхньою поведінкою з метою унеможливлення, якщо існують підстави, оголошення покарання або його виконання» [13].

Виходячи із завдання кримінального законодавства України, сформульованого в ч. 1 ст. 1 КК України, метою здійснення контролю за особами, звільненими з випробуванням, є запобігання скоєнню повторних злочинів. Аналізуючи ст. 75 КК України, опосередковано виокремлюємо мету застосування звільнення особи від відбування покарання з випробуванням – це виправлення особи, що скоїла злочин, за який КК України передбачає покарання у вигляді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років.

Разом з цим зазначимо, що ч. 2 п. 1 Постанови пленуму Верховного суду України від 24 жовтня 2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» чітко називає кінцеву мету покарання, а саме виправлення і запобігання новим злочинам [14]. Пріоритет і первинний характер норм кримінального законодавства для його втілення і виконання через норми кримінально-виконавчого спонукає зробити висновок, що, керуючись метою кримінального покарання, слід мати на увазі й мету звільнення від відбування покарання і мету, що стоїть перед кримінально-виконавчою інспекцією у процесі контролю за особами, звільненими з випробуванням.

Відповідно до ст. 165 КВК України після закінчення іспитового строку засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового злочину, за поданням уповноваженого органу з питань пробації звільняється судом від призначеного йому покарання, нагляд припиняється і засуджений знімається з обліку в зазначеному органі.

Якщо засуджений не виконує обов'язки, встановлені КВК України, Законом України «Про пробацію», а також покладені на нього судом, або систематично вчиняє правопорушення, що тягнуть за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, уповноважений орган з питань пробації вносить до суду подання про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням і направлення засудженого для відбування призначеного покарання.

Подання про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням і направлення засудженого для відбування призначеного покарання вноситься до суду після застосування уповноваженим органом з питань пробації до

засудженого письмового попередження про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням і направлення для відбування призначеного покарання.

У разі невиконання засудженим, звільненим від відбування покарання з випробуванням, обов'язків, визначених законом та покладених на нього судом, систематичного вчинення правопорушень, що тягнуть за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, уповноважений орган з питань пробації застосовує до нього письмове попередження про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням і направлення для відбування призначеного покарання.

Письмове попередження про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням і направлення засудженого для відбування призначеного покарання застосовується у разі невиконання засудженим хоча б одного з обов'язків, визначених законом та покладених на нього судом, за відсутності об'єктивних обставин, що фактично позбавляють засудженого можливості їх виконувати і документально підтверджені.

Систематичним вчиненням правопорушень, що тягнуть за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання стати на шлях виправлення, є вчинення засудженим протягом іспитового строку трьох і більше таких правопорушень. У разі вчинення засудженим адміністративних правопорушень, що тягнуть за собою накладення адміністративних стягнень, із засудженим проводиться індивідуальна профілактична бесіда.

У разі відмови судом у задоволенні подання про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням повторне направлення до суду такого подання здійснюється після застосування до засудженого повторного письмового попередження про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням і направлення для відбування призначеного покарання.

На підставі вищевикладеного та аналізу практики здійснення кримінально-виконавчою інспекцією контролю за звільненими від відбування покарання можливо зробити висновок про те, що в день отримання копії вироку суду засудженій особі надсилається поштовим відправленням, або вручається під розписку особисто (батькам неповнолітніх або особам, які їх замінюють) виклик до інспекції (неповнолітні – з батьками або особою, яка їх заміняє) для проведення з нею співбесіди, під час якої їй роз'яснюються порядок та умови відбування покарання, правові наслідки за невиконання покладених на неї судом обов'язків, за порушення громадського порядку, учинення нового злочину.

Виходячи з викладеного, контроль можна визначити як сукупність активних і планомірних дій кримінально-виконавчої інспекції, які забезпечують: дотримання обмежень та заборон, які визначені вироком суду, та змісту покарання даного виду як засудженими, так і суб'єктами, що безпосередньо виконують вимоги вироку; притягнення порушників порядку виконання цього покарання до відповідальності. Основна мета функції контролю – забезпечення виконання покарання, що визначає всю контрольну діяльність, реалізовуючи яку, кримінально-виконавча інспекція проводить регулярні перевірки за місцем роботи осіб, звільнених від відбування покарання та взаємодіють з іншими державними органами з цього питання.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що гл. 25 КВК України «Нагляд за особами, звільненими від відбування покарання» регламентує питання щодо встановлення адміністративного нагляду за особами, звільненими від відбування покарання, а гл. 26 КВК України «Здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання» виходячи з назви глави яка повинна регламентувати питання щодо контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання. Однак аналіз статей 163-166 які містяться у гл. 26 КВК України та їх змісту дає підстави зробити висновок, що мова йде про нагляд за особами, звільненими від відбування покарання. Так, ст. 163 КВК України має назву «Органи, що здійснюють нагляд за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням» та закріплює перелік органів, що здійснюють нагляд за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; ст. 164 – «Порядок здійснення нагляду за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням» закріплює перелік повноважень органу з питань пробації щодо осіб звільнених від відбування покарання з випробуванням. На нашу думку у гл. 25 повинні бути закріплені положення щодо нагляду, а у гл. 26 КВК України щодо контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання.

Список літератури:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Взаємодія кримінально-виконавчої інспекції з громадськими, релігійними організаціями // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/ode/uk/publish/article/80398
3. Про пробацію: Закон України від 5 лютого 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 13. – Ст. 93.
4. Чабаненко Т.В. Взаємодія кримінально-виконавчої інспекії з поліцією щодо отримання інформації про притягнення засудженого до адміністративної та кримінальної відповідальності // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: plaw.nlu.edu.ua/article/download/79423/83466
5. Про національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40-41. – Ст. 379.
6. Ружников А.Н. Цели контроля за поведением условно осужденных и лиц, в отношении которых применена отсрочка исполнения приговора, и основные средства их достижения / А.Н. Ружников // Применения наказаний, не связанных с лишением свободы: сб. научн. трудов / ВНИИ МВД СССР. – М., 1989.
7. Комарицкий С.И. Порядок и условия исполнения условного осуждения и отсрочки исполнения приговора: [учебное пособие] / С.И. Комарицкий, А.Н. Ружников. – М.: МССШМ МВД СССР, 1987. – 37 с.

8. Филимонов О.В. Посткриминальный контроль (теоретические основы правового регулирования) / Филимонов О.В. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1991. – 180 с.
9. Лядов Э.В. Условное осуждение к лишению свободы как институт уголовного и уголовно-исполнительного права: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Лядов Эдуард Владимирович. – Рязань, 2001. – 273 с.
10. Звенигородський О.М. Історико-правовий аналіз становлення інституту контролю та нагляду за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням в Україні // Юридичний науковий електроний журнал. – 2016. – № 6. – С. 191-194.
11. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Вид. 2-ге, доповнене і перероблене. – Х.: Одіссей, 2008. – 560 с.
12. Трубников В.М. Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України. [Текст] / В.М. Трубников, ХНУ ім. В.Н. Каразіна; Ю.В. Шинкарьов ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 684 с.
13. Про приєднання України до Європейської конвенції про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками, 1964 рік: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 31. – Ст. 247.
14. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова пленуму Верховного суду України у кримінальних справах від 24 жовтня 2003 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03

Фесан М.В.
Одесский национальный морской университет

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ КОНТРОЛЯ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ИНСПЕКЦИИ В ОТНОШЕНИИ ЛИЦ, ОСВОБОЖДЕННЫХ ОТ ОТБЫВАНИЯ НАКАЗАНИЯ

Аннотация
Исследован порядок осуществления надзора и порядок осуществления контроля, возникающих в процессе деятельности уголовно-исполнительной инспекции в отношении лиц, освобожденных от отбывания наказания. С целью предоставления лицам, освобожденных от отбывания наказания, содействие в восстановлении в социальном статусе полноправного члена общества установлено достаточно четкий порядок взаимодействия органов и учреждений, призванных способствовать решению указанных вопросов, а также порядок информирования об освобожденных осужденных, одним из которых является уголовно-исполнительная инспекция.
Ключевые слова: уголовно-исполнительная инспекция, пробация, надзор, контроль, лица, освобожденные от отбывания наказания.

Fesan M.V.
Odessa National Maritime University

OPERATION AND SUPERVISING CRIMINAL EXECUTIVE INSPECTION TO PERSONS RELEASED FROM PUNISHMENT

Summary
The procedure for exercising supervision and the procedure for exercising control, arising during the activity of the penitentiary inspectorate with respect to persons released from serving their sentences, was examined. With the purpose of granting to persons who have been released from serving their sentence, assistance in restoring the full status of a full member of the society in the social status of the society has established a fairly clear procedure for interaction of bodies and institutions designed to facilitate the solution of these issues, as well as the procedure for informing the released convicts, one of which is the penitentiary inspection.
Keywords: criminal-executive inspection, probation, supervision, control, persons, released from punishment.

УДК 343.641

ОСОБЛИВОСТІ СПОСОБІВ ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА

Шевченко В.А.
Національний авіаційний університет

В роботі досліджено проблемні питання, що містяться в диспозиції статті, яка передбачає кримінальну відповідальність за доведення до самогубства. Автор звертає увагу на особливості термінології та визначення змісту понять, досліджуючи думки науковців в цій сфері. Проаналізовано терміни, що містяться в статті це: «жорстоке поводження», «шантаж», «примус до протиправних дій», «систематичне приниження людської гідності».

Ключові слова: злочин, самогубство, жорстоке поводження, шантаж, примус до протиправних дій, систематичне приниження людської гідності.

Постановка проблеми. Українська держава головним своїм пріоритетом, найвищою соціальною цінністю визнала людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку (ст. 3 Конституції України). Проте, на даний час, в Україні складний перехідний період (загострення воєнного конфлікту, економічний спад та інше), що призводить до підвищення рівня смертності серед населення, не є винятком і самогубства.

«З розвитком науково-технічного прогресу та еволюцією людства з'являються такі, які раніше не існували, злочини та способи їх вчинення. Так, одночасно зі швидким розвитком Інтернету з'явились нові способи вчинення не лише крадіжки чи шахрайства, а й доведення до самогубства. При цьому новий спосіб доведення до самогубства поширюється у світі в міру стрімкого зростання кількості постійних користувачів мережі Інтернет» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності за доведення до самогубства в різні часи досліджували такі вчені, як В.О. Глушков, А.В. Наумов, В.І. Ткаченко, Л.М. Шестопалова, С.І. Яковенко, Н.М. Ярмиш та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день можливо виділити новий спосіб доведення до самогубства, що поширюється у світі в зв'язку зі зростання кількості користувачів мережі Інтернет. Однак на даний час в дослідженнях науковців не приділяється належної уваги характеристиці такого способу доведення до самогубства.

Тому, **метою статті** є дослідити законодавчо визначені способи доведення до самогубства в статті 120 Кримінального кодексу України (далі – КК України) та запропонувати своє бачення вирішення даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. За останній час вчиняється чимало самогубств особливо серед підлітків, а причиною цього є те, що на даний час, популярна онлайн гра, яка має назву «Синій кит», або «Тихий дім», «Море китів», «Розбуди мене о 4:20». У смертельної гри багато назв, але результат завжди один – самогубство та зламані горем батьки, які не розуміють, що змусило їх дитину звести рахунки з життям. Найперші згадки про гру з'явилися в Мережі ще два роки тому. Тоді ця хвиля прокотилася по всій Російській Федерації, але з часом дійшла до України. Про гру писали видання, які здійснювали власні розслідування. До покарання притягнули лише адміністратора однієї з груп, який підштовхував підлітків до самогубства у закритих групах, де учасникам протягом 50 днів давали завдання, а у фіналі пропонували здійснити самогубство. Умовами «гри» було спілкування з адміністраторами чату о 04:20, а також носіння при собі ножів і нанесення порізів на частини тіла. Основний принцип – підліток нібито пише на своїй сторінці в соціальних мережах пару повідомлень (хештегів) #синій кит, #тихий будинок, #явигре, #разбуди меня в 4:20, після чого з ним зв'язується куратор. Однак просто порізами на руках не обходиться. Зовсім недавно у підлітків з'явилися нові запити. Тепер з «квестів» є «Біжи або помри». Дитина має перебігти дорогу впритул до наближення машини. Це викликає запитання – чому вони виконують все, що наказують їм адміністратори груп смерті. Може тому, що адміністратори смертельних груп входять в довіру підлітків та забезпечують їх уявною підтримкою та розумінням. Особливо на підлітків впливає час, в який творці груп здійснюють спілкуватися зі своїми жертвами – близько 4:00. Такий ранній час перед світанком і практична відсутність сну у підлітка інколи змішує сон і реальність, а дії відчуваються нереальними. Саме тоді адміністратори груп і знаходять момент, щоб повідомити – «Все, що відбувається – сон. Вийди на дах, крокуй з нього – і прокинься». І це тільки одна зі схем. Друга – це погрози на адресу близьких дитини. За повідомленнями одного з учасників групи, у якого виникло бажання закінчити гру – адміністратор йому прислав посилання в якому була вказана адреса місця проживання та багато погроз, це морально давить на дитину і вона вимушена довести «гру» до кінця [2].

Нещодавно на території Російської Федерації розроблений законопроект, який забороняє дітям до 14 років користуватисяс соцмережами. Тепер перед тим, як когось зареєструвати, власник сервісу повинен перевірити інформацію щодо наявності паспорту (паспортні дані) в такої особи, який отримують з 14 років. Законопроект дозволяє вести людині тільки одну персональну сторінку в соцмережі, і тільки під справжнім ім'ям та прізвищем. Користувачі, які молодше 18 років, пропонується не вступати в співтовариства з «непризначеним для дітей контентом» [3]. Такий Законопроект має ряд недоліків, по-перше, безконтрольне надання паспортних даних певним особам може призвести до зростання зло-

чинності в «економічній» сфері (кредити, позики та інше); по-друге, таке нововведення в Україні порушувало би конституційні права людини. Однак є і позитивні моменти, так як, це є гарним кроком до подолання негативного впливу на підлітків та припинення діяльності «Синього кита» та інших груп. Сподіваємось, що в Україні теж введуть заборону серед підлітків на користування соціальними мережами, адже це значно допоможе позбавитися «смертельних» адміністраторів. А також одним зі способів профілактики, на нашу думку, є проведення позашкільних занять вчителями шкіл та працівниками правоохоронних органів та надання інформації з приводу негативного впливу соціальних мереж на психіку.

Судова практика свідчить, що самогубство часто вчиняється особами, які не досягли повноліття. Це випливає з того, що особливості психіки неповнолітніх (вікова психічна та фізична незрілість) мають розцінюватися як обставини, які підвищують суспільну небезпеку злочинів, вчинених щодо цієї категорії осіб, що й передбачено частиною третьою статті 120 КК України [4, с. 10]. В частині 1 статті 120 (доведення до самогубства) КК України законодавець визначає юридичні ознаки (об'єктивні та суб'єктивні) даного злочину – доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності.

Найбільш дискусійними є питання способів вчинення даного злочину, що виокремленні в статті, як жорстоке поводження, шантаж, примус до протиправних дій, систематичне приниження людської гідності. Здійснюючи аналіз способів доведення до самогубства потрібно зазначити, що кримінально караними є лише ті, що передбачені нормою КК України. Отже, перший спосіб визначений законодавцем – **жорстоке поводження.** Спеціальна література надає такі визначення даному терміну: 1) безжальні, грубі діяння винного, які спричиняють потерпілому фізичні чи психічні страждання – мордування, позбавлення їжі, ліків, води, сну, одягу, житла, систематичне нанесення тілесних ушкоджень чи побоїв, примушування до вчинення дій сексуального характеру тощо) [5, с. 301]; 2) систематичні, триваючі, безжалісні та грубі діяння винного, метою яких є завдання потерпілому фізичних чи психічних страждань [6]. З наведеного випливає, що визначення фактично дублюють одне одного, але проблема в тому, що даний термін є оціночним, та намагання його охарактеризувати, на нашу думку, є неможливим. Однак Постанова Пленуму Верховного Суду України визначає жорстоким поводженням безжалісні, грубі діяння, які завдають потерпілому фізичних чи психічних страждань (мордування, систематичне заподіяння тілесних ушкоджень чи побоїв, позбавлення їжі, води, одягу, житла тощо) (п. 28). Крім того, жорстоке поводження заподіює не лише страждання (фізичні та/або психічні), воно також може спричинювати і фізичний біль, як наслідок застосування фізичної сили (удар, побої, тілесні ушкодження).

Як зазначає Ф. Буше-Сольньє, автор «Практичного словника гуманітарного права», жорстоке поводження – це правова категорія, яка є ширшою, ніж катування та жорстоке нелюдське та принижуюче гідність поводження. У самому терміні «жорстоке поводження» є щось далеке від чіткого правового дискурсу, в якому поняття зазвичай тлумачаться однозначно, а не як щось емоційне. За поняттям «жорстоке поводження» не стоїть якесь однотипне явище. Воно містить у собі оціночний момент – на основі певних ознак можна характеризувати поводження як жорстоке або ні. Ф. Буше-Сольньє відраз зазначає, що складність полягає в тому, що відсутнє юридичне визначення поняття «жорстоке поводження». Це явище є свідоцтвом реального відставання юридичного дискурсу та правової науки від потреб практичної роботи, в тому числі й соціальної. Якщо спробувати надавати значення через схожі явища, які вже визначені в праві, то варто звернутися до таких, як «тортури», «поводження, що принижує людську гідність», «насильство» (фізичне насильство, психічне насильство, сексуальне насильство) [7, с. 130]. Крім того, деякі науковці визначають, що жорстоке поводження – поняття ширше за насильство, оскільки воно не завжди умисне, свідоме, може не зачіпати права і свободи людини, виражається у грубій формі. Насильство завжди здійснюється з наміром отримати певний ефект, а жорстоке поводження може мати в основі цілком позитивні наміри. Бувають випадки, коли людина, що здійснює жорстоке поводження, не усвідомлює поганих наслідків такого поводження. Жорстоке поводження має інше забарвлення. По-перше, воно може не мати такого «ступеню» свідомості та не переслідувати конкретної мети. Причиною взагалі може бути байдужість до становища певної особи. По-друге, спосіб «здійснення» жорстокості має значно ширші межі та може відбуватися у різних формах, навіть в формі бездіяльності» [8, с. 14-17].

Відповідно до вище зазначеного, дана категорія – жорстоке поводження, досліджується багатьма вченими, але на жаль, кожен по-різному трактує його. У визначеннях використовується різна термінологія (наприклад, термін «тортури», а в КК України – це «катування»), що не роз'яснюється національним законодавством, це і «нелюдське поводження», «принижуюче гідність поводження чи покарання» та інші.

Наступним способом доведення до самогубства є **шантаж**. В науковій літературі також надані різні визначення: 1) погроза розголошення компрометуючих або інших відомостей, які потерпілий бажає зберегти у таємниці [5, с. 301]; 2) залякування винним потерпілого завданням йому шкоди шляхом розголошення як дійсних, так і неправдивих конфіденційних відомостей, які останній бажає зберегти в таємниці, а також завданням іншої шкоди з метою поставити потерпілого в залежне становище чи створити іншу вигідну для винного обстановку [6]; 3) залякування потерпілого якимись негативними наслідками, що можуть настати для нього чи його близьких, якщо потерпілий не вчинить певну дію (кілька дій) або не утримається від її(їх) вчинення [9, с. 235]; 4) погроза повідомлення даних, які паплюжать особу або її близьких і розповсюдження яких може спричинити суттєву шкоду правам та законним інтересам потерпілого або його близьких (наприклад, погроза розголошення відомостей про захворювання та ін.). Відомості

(інформація) можуть бути як правдивими так і неправдиві. Отже, проаналізувавши ці визначення можна зробити наступні висновки: по-перше, це дія, що вчиняється лише з прямим умислом (особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання) (ч. 2 ст. 24 КК України); по-друге, погроза (залякування) здійснюється з певною метою – розголосити певні відомості (правдиві або неправдиві); по-третє, примус до вчинення дій, які особа не бажає вчиняти. Остання ознака має спільні властивості, що схожі з наступним способом доведення до самогубства – це **примус до протиправних дій**. Одна з обставин, що виключають злочинність діяння передбачена в ст. 40 (фізичний або психічний примус) КК України в якій законодавцем визначено, що не є злочином дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками. Питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо ця особа зазнала фізичного примусу, внаслідок якого вона зберігала можливість керувати своїми діями, а також психічного примусу, вирішується відповідно до положень цього Кодексу.

В науковій літературі під примусом до протиправних дій розуміють: 1) домагання від іншої особи шляхом погрози, насильства чи інших подібних дій вчинити дії, які заборонені чинним законодавством [5, с. 302]; 2) залякування винним потерпілого шляхом завдання останньому фізичної шкоди чи погроз такого завдання з метою примусити потерпілого вчинити небажані для нього діяння [6]. На відміну від шантажу, при якому негативні наслідки для потерпілого чи його близьких можуть настати в майбутньому, примус передбачає, що певні негативні наслідки вже мають місце, і протиправне діяння потерпілий повинен вчинити для їх відвернення або для недопущення більш тяжких наслідків [9, с. 253].

Найбільш дискусійним залишається на даний час – **систематичне приниження людської гідності**, останній спосіб ст. 120 КК України. «Це виявляється у багаторазових (три і більше разів) образах, глумлінні над потерпілим, цькуванні, поширенні наклепницьких вигадок, явно несправедливій критиці, іншому принизливому ставленні до потерпілого» [5, с. 302]. Або постійне тривале цинічне принизливе ставлення до потерпілого [6], знущання над честю жінки [10]. Д.С. Чітлов зазначав, що систематичне приниження людської гідності потерпілого має місце тоді, коли винний цинічно поводиться з потерпілим, принижує його особисту гідність, насміхається над його недоліками, знущається над ним, поширює про нього ганебні відомості і т.д. Причому, ці факти повинні бути не поодинокими, а систематичними, тобто більше двох разів [11, с. 13]. А Постанова Пленуму Верховного Суду України під систематичним приниженням людської гідності визначила тривале принизливе ставлення до потерпілого (постійні образи, глумління над ним тощо) (п. 28).

Судова практика не відносить до такого роду обставин розірвання шлюбних відносин одним із подружжя, відмову від укладання шлюбу, припинення співжиття, подружню зраду, якщо при цьому не здійснювалися інші дії, що принижують людську гідність. Не можуть також кваліфікуватися за ст. 120 випадки самогубства внаслідок вчинення щодо особи будь-яких законних дій (наприклад, правомірного звільнення з роботи), а також внаслідок повідомлення хоча й таких, що принижують гідність особи, але вірних, таких, що відповідають дійсності, відомостей (за умови, що вони повідомлялися не в образливій чи цинічній формі) [10].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вище зазначене щодо даного способу вчинення злочину, залишається не конкретизованим термін «систематичний». Це, на сам перед, багаторазові дії, що не є поодинокими по відношенню до потерпілого, тобто більше двох разів. Щодо способів доведення до самогубства, то хотілось би зазначити, що вони нами поділяються на психологічні, до яких відноситься шантаж, примус до протиправних дій (в частині застосування психічного насильства) та систематичне приниження людської гідності. А також фізичні – жорстоке поводження та примус до протиправних дій. Крім того, доречно розробити нову Постанову Пленуму Верховного Суду України в якій роз'яснити суперечливу термінологію для недопущення порушень матеріального та процесуального права в майбутньому.

Список літератури:

1. Тручковська А.В. Щодо криміналізації доведення до самогубства за допомогою мережі Інтернет / А.В. Тручковська: Молодіжний науковий юридичний форум: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки, м. Київ, Національний авіаційний університет, 18 травня 2017. – Том 1. – Тернопіль: Вектор. – С. 22-24.
2. Гра в смерть: що таке «Синій кит» і чому підлітки виконують смертельні завдання. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://goo.gl/6J4php
3. Новини єспресо: «У Росії дітям хочуть заборонити користуватися соцмережами». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://goo.gl/yFh9K4
4. Шестопалова Л.М. Самогубство та доведення до самогубства: заходи протидії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Шестопалова Людмила Миколаївна; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2001. – 20 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-є вид., переробл. та допов. / – К.: Юридична думка, 2012. – 1316 с.
6. Гусак Оксана Анатоліївна. Кримінально-правова характеристика доведення до самогубства [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Гусак Оксана Анатоліївна; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса, 2014. – 20 с.
7. Буше-Сольнье Франсуаз. Практический словарь гуманитарного права. – М.: Изд-во «МИК», 2004. – 552 с.

8. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню. Навчально-методичний посібник / За ред. Шевченко К.Б., Трубавіної І.М. – К.: Юрисконсульт. – 2005. – 452 с.
9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. С.С. Яценка. – К.: А.С.К., 2002. – 936 с.
10. Доведення до самогубства. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://goo.gl/Uf1Tmp
11. Чітлов Д.С. Охорона здоров'я громадян від тяжких насильницьких посягань. – Саратов. 1974. – 183 с.

Шевченко В.А.
Национальный авиационный университет

ОСОБЕННОСТИ СПОСОБОВ ДОВЕДЕНИЯ ДО САМОУБИЙСТВА

Аннотация
В работе исследованы проблемные вопросы, которые содержатся в диспозиции статьи, предусматривающей уголовную ответственность за доведение до самоубийства. Автор обращает внимание на особенности терминологии и определения понятий, исследуя мнения ученых в этой сфере. Проанализированы способы, содержащиеся в статье это «жестокое обращение», «шантаж», «принуждение к противоправным действиям», «систематическое унижение человеческого достоинства».
Ключевые слова: преступление, самоубийство, жестокое обращение, шантаж, принуждение к противоправным действиям, систематическое унижение человеческого достоинства.

Shevchenko V.A.
National Aviation University

PARTICULAR WAY OF INCITEMENT TO SUICIDE

Summary
In this work the issues contained in the disposition of the article, which provides criminal penalties for incitement to suicide. The author draws attention to the peculiarities of terminology and definition of the content of concepts examining the views of scientists in this field. Analysis of the terms contained in this article: «abuse», «blackmail», «forced illegal actions», «systematic humiliation of human dignity».
Keywords: crime, suicide, abuse, blackmail, coercion to unlawful acts systematic human dignity.

УДК 342.843.22

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Ярмоленко О.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті розглядаються теоретичні аспекти інформаційного забезпечення виборчого процесу. Здійснено аналіз норм законодавства про вибори та його складової- підінституту інформаційного забезпечення. Розкривається роль зазначення інформаційного забезпечення,як окремого аспекту виборчого процесу. Визначені основні цілі та види інформування виборців. Відкриті окремі проблемні питання регулювання ролі та функцій ЗМІ у процесі інформаційного забезпечення.
Ключові слова: вибори, інформаційне забезпечення, виборчий процес, ЗМІ, інформування виборців.

Постановка проблеми. Серед всіх категорій прав людини і громадянина виборчі права та свободи громадян, які дають їм можливість реалізувати весь потенціал прямого народовладдя, є однією з найбільш вразливих. Правове регулювання інформаційного забезпечення має бути спрямоване на доведення до відома виборців якісної, достовірної та повної інформації, яка здатна забезпечити свободу вибору та достовірність результатів волевиявлення виборців, з обов'язковою умовою розмежування інформації та агітації. Питання взаємодії норм виборчого законодавства та норм інформаційного права тісно переплітається та взаємодіє в межах норм інформаційного забезпечення виборчого процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти інформаційного забезпечення виборчого процесу досліджували науковці та дослідники: В. Алексєєв, М. Афанасьєва, О. Барабаш, Ю. Друк, І. Зайця, В. Кампо, Р. Князевич, М. Козюбри, І. Коліушка, В. Кравченка, О. Майданник, М. Орзіха, В. Погорілка, О. Пушкіної, М. Ставнійчук, П. Стецюка та інших учених. Думки науковців з питань інформаційного забезпечення виборчого процесу в Україні різняться, оскільки бачення кожного ґрунтується на власному науковому та практичному досвіді.

Метою даної статті є дослідження взаємовпливу та взаємодії норм виборчого законодавства та норм інформаційного права. Визначення оптимального співвідношення правового регулювання розповсюдження інформації в цілому та спеціального правового регулювання розповсюдження інформації про виборчий процес, який має відповідати потребам забезпечення та захисту виборчих прав громадян.

Виклад основних положень. Встановлення певних особливостей правового регулювання поширення інформації, пов'язаної з виборчим процесом обумовлено об'єктивними причинами.

Це перш за все зв'язок поширення такої інформації з функціонуванням інститутів безпосереднього народовладдя. До того ж інформаційне забезпечення виборів є (особливо в частині агітаційної діяльності) самою політизованою і експресивною складовою виборчого процесу. Воно являє собою широке поле для застосування різного роду негативних технологій, в тому числі здійснюваних з метою маніпулятивного впливу на виборців. Найчастіше маніпуляцію розуміють як негативне явище, маючи на увазі певний вид психологічного або іншого впливу на людину, мистецьке використання якого веде до прихованого спонукання в людині намірів, які не збігаються з її актуально існуючими бажаннями або визначають як програмування думок і прагнень людей, їхніх настроїв з метою забезпечення поведінки, яка необхідна суб'єктам маніпуляції [1].

У зв'язку з цим перед законодавцем стоїть відповідальне завдання пошуку золотої середини в правовому регулюванні інформаційного забезпечення виборчого процесу, підтримки раціонального балансу між імперативним законодавчим регулюванням відносин в цій сфері і етичним, фаховим саморегулюванням діяльності виробників і розповсюджувачів спеціальної інформації про вибори.

В міжнародно-правових актах питанню виборів та вільного інформаційного обміну в виборчому процесі приділяється доволі багато уваги. Декларація прав людини і громадянина у своїх статтях наголошує що кожна людина має право на свободу своїх переконань та на вільне вираження їх. Це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів (стаття 19). У статті 21 Декларації закріплено, що воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування [2].

Аналізуючи положення статті 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [3] та статті 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4] в контексті виборчого процесу, можна прийти до висновку про те, що ці положення закріплюють, по-перше, право виборців робити свій вибір не наосліп, а на підставі повної і достовірної інформації про вибори; по-друге, право кандидатів на доведення до відома виборців своїх передвиборних програм; по-третє, право організацій, що здійснюють випуск ЗМІ, доводити до виборців повідомлення з питань, що мають суспільний інтерес, а також викладати свою точку зору на виборчу кампанію.

Становлення демократичних інститутів супроводжується, зокрема, постійною модернізацією виборчого законодавства, застосуванням новітніх технологій та електоральних процедур. При цьому вихідним і визначальним критерієм

розробки й використання технологій у виборчій практиці повинні бути їхня відповідність демократичним принципам, морально-етичним нормам, спрямованість на забезпечення реалізації основних політичних прав і свобод громадян, суворе дотримання правових приписів, оскільки використання технологій, які не відповідають зазначеним критеріям, веде до руйнування демократичного правопорядку [5].

Інформаційне забезпечення виборчого процесу слід розглядати в трьох аспектах:

– по-перше, як комплексний правовий інститут, який представляє собою сукупність взаємопов'язаних правових норм, предметом регулювання яких виступають відносини, що складаються в сфері виробництва і поширення спеціальної інформації про вибори в період виборчої кампанії;

– по-друге, що вже відзначено, як складову частину системи гарантій виборчих прав громадян України;

– по третє, як складову частину виборчого процесу.

У складі інституту інформаційного забезпечення виборчого процесу логічним є виділити два підінститути – інформування виборців, та передвиборну агітацію.

Інформування виборців, слід розглядати в двох аспектах – як сукупність норм законодавства про вибори та складову підінституту інформаційного забезпечення, і як певну інформаційну діяльність в ході виборчої кампанії. Чинне законодавство України про вибори не містить визначення інформаційного забезпечення виборців та учасників виборчого процесу., тому виокремило спеціальну групу норм, встановлює цільове призначення інформаційного забезпечення виборів – забезпечення виборцям можливості доступу до різнобічної, об'єктивної та неупередженої інформації, потрібної для здійснення усвідомленого, поінформованого, вільного вибору (ст. 63 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 р. з подальшими змінами) [6]. Новітнє законодавство про місцеві вибори 2015 р. також закріплює подібні положення як основні засади інформаційного забезпечення виборів (ст. 49 Закону України «Про місцеві вибори») [7].

Тому у другому з названих аспектів інформування виборців, яке здійснюється в період виборчої кампанії, виражається в систематичній діяльності по доведенню до відома виборців, об'єктивної і достовірної інформації, пов'язаної з виборами, що не носить агітаційного характеру.

Передвиборну агітацію слід розглядати в двох аспектах. По-перше, передвиборна агітація, є підінститутом (субінститут) інституту інформаційного забезпечення виборчого процесу, що представляє собою сукупність правових норм, що регламентують порядок агітаційної діяльності в період виборчої кампанії [8]. Названі норми містяться в виборчому законодавстві України, а також в деяких підзаконних актах. Більш широко передвиборна агітація, як підінститут (субінститут) інформаційного забезпечення виборів, може бути охарактеризована як сукупність матеріальних і процесуальних норм виборчого права, які регулюють відносини, що виникають між суб'єктами виборчого процесу під час здійснення ними діяльності, з метою спонукання виборців голосувати за або не голосувати за певного кандидата або партію-суб'єкта виборчого процесу.

По-друге, на відміну від інформаційного забезпечення виборів в цілому і інформування виборців, передвиборну агітацію слід розглядати також як окрему стадію виборчого процесу, лімітовану визначеними тимчасовими рамками, які детерміновані іншими стадіями.

Вже згадана в якості стадії виборчого процесу, передвиборна агітація є строго обмежена строками агітаційного періоду, врегульована матеріальними і процесуальними нормами виборчого права інформаційна діяльність уповноважених суб'єктів виборчого процесу, метою якої є спонукання виборців до голосування за або проти кандидатів, списків кандидатів, яка взаємопов'язана з іншими стадіями виборчого процесу.

Чинне виборче законодавство закріплює перелік інформації, яка повинна доводитись до електорату. Крім того, варто відзначити позитивний момент, який є уніфікований у виборчих законах та дає змогу підняти проблему гласності виборів на якісно новий рівень. Чинні нормативно правові акти містять окремий розділ під назвою «Інформаційне забезпечення виборів» яке законодавець поділяє на загальне та спеціальне (ст.ст. 64-65 Закону України «Про вибори народних депутатів України» та ст.ст. 50, 51 Закону України «Про місцеві вибори») [6; 7]. До загального інформаційного забезпечення виборів законодавство відносить: виборчі права громадян та способи їх здійснення і захисту; можливість та процедури перевірки наявності громадян у Державному реєстрі виборців та списках; можливість та порядок зміни місця голосування без зміни виборчої адреси; адресу місцезнаходження комісій; адреси приміщень для голосування, дату та час волевиявлення; підстави та процедури отримання можливості голосувати за місцем перебування; процедуру голосування та спосіб заповнення бюлетеня; право на оскарження порушень своїх виборчих прав та способи здійснення цього права; відповідальність за порушення законодавства. Опублікування вищезгаданої інформації законодавець поклав на Центральну виборчу комісію, яка повинна розміщувати її на своєму офіційному веб-сайті.

Спеціальне інформаційне забезпечення виборів включає факти та події, пов'язані із виборами. Крім того, воно стосується інформації про суб'єктів (дані про партії, кандидатів та суб'єктів їх висування; передвиборчі програми та інформацію про виборчі фонди і способи здійснення внесків до них; відомості про оголошення суб'єктам попередження чи рішення про скасування їхньої реєстрації тощо). При цьому участь у спеціальному інформаційному забезпеченні законодавець дозволяє засобам масової інформації на замовлення Центральної виборчої комісії або ж із власної ініціативи (у випадку поширення інформації про події та факти щодо виборів).

Цілі інформування виборців визначаються спільною метою інформаційного забезпечення виборів, позначеної в статті 71 Конституції України – «вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голо-

сування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення». Аналізуючи названу і інші норми, присвячені інформуванню виборців, можна виділити основні цілі такого інформування:

– доведення до відома виборців інформації про проведення виборів, з тим, щоб забезпечити їх обізнаність про дату голосування, встановлені законом строки та порядок виборчих дій, можливість їх участі в цих виборах;

– доведення до відома виборців, об'єктивної інформації про проведені кандидатами, Центральною виборчою комісією, партіями, іншими суб'єктами виборчого процесу передвиборних заходів;

– ознайомлення виборців з електоральним настроєм певного кола громадян шляхом опублікування результатів опитувань суспільної думки, пов'язаної з виборами;

– забезпечення максимальної інформованості громадян про всі події та заходи, пов'язані з проведеними виборів, що сприяє формуванню цілісної об'єктивної картини поточної виборчої кампанії, у виборців;

– доведення до відома виборців, відомостей про підсумки голосування та про результати виборів, а також відомостей про витрачання коштів відповідного бюджету виділених на підготовку і проведення виборів.

Роз'яснення законодавства про вибори, особливості його застосування в конкретних кампаніях, оперативне інформування учасників виборчого процесу про терміни і порядок здійснення виборчих дій, дій з підготовки та проведення голосування, про явку виборців, опублікування відомостей про підсумки голосування та про результати виборів, є необхідною умовою проведення будь-якої виборчої кампанії. Інформування виборців доволі багатопланова процедура і може бути класифікована за видами.

В основу виділення видів інформування можуть бути покладені різні класифікаційні критерії. Диференціювати інформування виборців на види можливо залежно від характеру інформації і від суб'єктів, які здійснюють інформування. За цим критерієм можна виділити наступні види інформування виборців [9]:

1. Інформування виборців виборчими комісіями (в тому числі через засоби масової інформації) про хід підготовки і проведення виборів, про строки та порядок вчинення виборчих дій, про виборче законодавство, про кандидатів, про політичні партії, про підсумки голосування та про результати виборів.

2. Інформування виборців, про вибори органами державної влади, органами місцевого самоврядування (за винятком інформування про кандидатів та політичні партії).

3. Інформування виборців про проведення виборів засобами масової інформації.

4. Інформування виборців про вибори фізичними та іншими, крім зазначених вище, юридичними особами.

5. Інформування виборців про вибори за допомогою опублікування (оприлюднення) результатів опитувань громадської думки, пов'язаних з виборами.

Є підстави виділити два види інформування виборців відносно суб'єктів від яких виходить інформація: офіційне інформування і неофіційне інформування, хоча виборче законодавство в Україні не містить таких термінів.

Офіційне інформування виборців здійснюється визначеними законом суб'єктами інформування з боку держави, виборчими комісіями, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, відповідними посадовими особами, в тому числі через засоби масової інформації – на принципах достовірності, неупередженості та юридичної значущості поширюваної інформації.

Серед названих принципів особливо підкреслимо принцип юридичної значущості інформації. Оскільки офіційне інформування виборців здійснюється органами, що представляють інтереси держави та адміністративно територіальних одиниць, тому інформація яка поширюється в його рамках має публічно-правовий зміст, відповідно має офіційний характер. Юридична значимість інформації є основним критерієм, який вирізняє офіційне інформування від неофіційного [10].

На відміну від офіційного інформування, неофіційне інформування виборців здійснюється іншими визначеними виборчим законодавством суб'єктами інформування (організаціями, що здійснюють випуск засобів масової інформації, журналістами, іншими, крім названих, фізичними і юридичними особами) і має відповідати принципам об'єктивності і достовірності, не повинно порушувати рівність прав і можливостей кандидатів, партій-суб'єктів виборчого процесу. Основними різновидами неофіційного інформування учасників виборчого процесу є висвітлення виборчої кампанії організаціями, які здійснюють випуск ЗМІ, і опублікування (оприлюднення) результатів опитувань громадської думки, пов'язаних з виборами. Неофіційне інформування виборців в формі висвітлення виборчої кампанії в ЗМІ надає організаціям, що здійснюють випуск засобів масової інформації, і журналістам можливості для реалізації права на висловлення власної думки. Звісно ж, що під освітленням виборчої кампанії організаціями, що здійснюють випуск ЗМІ, і журналістами в рамках неофіційного інформування слід розуміти розповсюдження пов'язаних з виборами матеріалів в програмах новин, а також присвячених виборам редакційних та авторських публікацій (нарисів, оглядів поточних подій виборчої кампанії), підготовлених безпосередньо редакціями, журналістами. При цьому інформаційна діяльність організацій, що здійснюють випуск засобів масової інформації, і журналістів не повинна містити елементів (ознак) передвиборної агітації.

Інформаційне забезпечення визначає, яким чином відбувається налагодження системи передачі інформації та включає в себе автоматизовану інформаційно-телекомунікаційну систему «Державний реєстр виборців». Завдяки цій системі здійснюється зберігання, обробка даних, які містять передбачені законом відомості та користування ними з метою забезпечення державного обліку виборців.

Висновок. Норми інформаційного забезпечення виборів мають свої історичні традиції в системі правового регулювання виборчого процесу в Україні. Незважаючи на те, що нормативна дефініція інформаційного забезпечення виборів

відсутня, законодавець визначив коло суб'єктів і принципи інформування. Сьогодні інформаційне забезпечення виборів є важливою гарантією реалізації виборчих прав громадян України. Як правова гарантія інформаційне забезпечення виборів включає в себе норми про умови і обмеження реалізації права на інформацію про вибори, а також про способи їх захисту, встановлює юридичну відповідальність, яка застосовується до порушників. В системі правових гарантій виборчих прав громадян інформаційне забезпечення відноситься до основних гарантій, оскільки має закріплення в Конституції України.

Волевиявлення виборця на виборах формується на підставі отриманих ним відомостей, які забезпечуються конституційним правом на вільне одержання та поширення інформації. Такі якості інформування виборців, як об'ємність, об'єктивність, достовірність, нейтральність і своєчасність, визначають якість вибору і в кінцевому підсумку – якість народного представництва в обраних органах державної влади.

Список літератури:

1. Афанасьєва М.В. Виборча інженерія як законодавче проектування // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць. – О.: Фенікс, 2010. – Вип. 40. – С. 63-69.
2. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 A (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_015
3. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права. Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. Документ ООН A/RES/2200 A (XXI), Електронний ресурс:https://uk.wikipedia.org/wiki
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97 ВР від 17.07.97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004
5. Афанасьєва М.В. Конституційно-правове забезпечення виборчих технологій в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М.В. Афанасьева. – Одеса, 2003. – С. 1.
6. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4061-17
7. Про місцеві вибори: Закон України від 14.07.2015 № 595-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/595-19
8. Нечипоренко Т.В. Информационное обеспечение выборов – институт избирательного законодательства Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2010.
9. Белоус Ю.С. Конституционно-правовые основы разграничения предвыборной агитации и информационного обеспечения выборов в Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – СПб, 2011. – С. 8.
10. Уханова А.П. Информирование избирателей как элемент информационного обеспечения выборов // Научный журнал Ученые записки Петрозаводского государственного университета. 2012. № 7. Т. 2. Серия: общественные и гуманитарные науки.

Ярмоленко О.В.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация
В статье рассматриваются теоретические аспекты информационного обеспечения избирательного процесса. Осуществлен анализ норм законодательства о выборах и его составляющей – подинститута информационного обеспечения. Раскрывается роль информационного обеспечения, как отдельного аспекта избирательного процесса. Определены основные цели и виды информирования избирателей. Открыты отдельные проблемные вопросы регулирования роли и функций СМИ в процессе информационного обеспечения.
Ключевые слова: выборы, информационное обеспечение, избирательный процесс, СМИ, информирование избирателей.

Yarmolenko O.V.
National University «Odesa Law Academy»

INFORMATION SUPPORT ELECTORAL PROCESS: THE THEORETICAL ASPECT

Summary
The article deals with theoretical aspects of information support of the electoral process. The analysis of the norms of the legislation on elections and its component – the Information Support Institute. The role of information support as a separate aspect of the electoral process is disclosed. There are defined main goals and types of informing voters. There are opened separate problematic issues of regulating the role and functions of the media in the process of information support.
Keywords: election, information, electoral process, media, voters.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 372.881.1(045)

ИНТЕРАКТИВНЫЕ ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ У СТУДЕНТОВ

Басенко Г.Н.
Мариупольский государственный университет

Статья посвящена проблеме формирования конкурентоспособности у студентов высших учебных заведений на занятиях по иностранным языкам с использованием интерактивных методов обучения. На основе анализа научно-методических публикаций автор раскрывает суть понятия «конкурентоспособность».Актуальность данного исследования связана с тем, что выпускники высших учебных заведений обладают низким уровнем конкурентоспособности. В статье обоснована необходимость как профессионального так и личностного развития студента. Автором разработана модель эффективного использования интерактивных технологий обучения иностранным языкам для формирования конкурентоспособности у будущих специалистов на рынке труда.

Ключевые слова: интерактивные методы, конкурентоспособность, формирование, иностранный язык, рынок труда, проблемное обучение.

Постановка проблемы. Цель современного высшего образования не только в передаче знаний студентам, но и в создании благоприятных условий, способствующих самоопределению и самореализации личности. Для обеспечения собственной успешности выпускнику высшего учебного заведения необходимо не только владеть знаниями и умениями, приобретенными во время обучения в вузе, но и быть готовым самому определять проблему, искать пути решения, постоянно самосовершенствоваться, развивать необходимые личностные качества в условиях рыночной экономики.

Анализ современного рынка труда показал, что выпускники высших учебных заведений испытывают трудности в трудоустройстве и обладают низким уровнем конкурентоспособности. В настоящее время потребность в разработке и научном обосновании программы формирования конкурентоспособной личности студента в образовательном процессе многократно возрастает. Конкурентоспособность рассматривается как достижение и успех в деятельности. Конкурентоспособные личности значительно легче адаптируются к требованиям социальной среды, достигая более высокого уровня в профессиональном и личностном развитии. При формировании конкурентоспособности у студентов повышается мотивация к процессу обучения, возрастают требования к качеству получаемого образования. Мы полагаем, что личностно-значимые и профессионально-значимые качества неправомерно рассматривать в отрыве друг от друга, так как личность является субъектом профессиональной деятельности.

На наш взгляд, сегодняшние выпускники в процессе учебы получают достаточно знаний и навыков, но проблема заключается в отсутствии необходимой связи между рынком образования и рынком труда. Общеизвестно, что набор большого количества студентов является положительным фактором для вуза, однако, важно ли это для экономики региона. Усилившиеся за последнее время проблемы с трудоустройством молодежи сделали важным фактор ответственности образовательного учреждения за последующее трудоустройство его выпускников. Отсюда возникает необходимость в более точном описании требований, предъявляемых к выпускнику. Общество предъявляет все возрастающие требования к духовному миру человека, разносторонности его развития, творческому потенциалу работников, их умению успешно решать разнообразные задачи в условиях жесткой конкуренции. В этих условиях обозначилась необходимость формирования конкурентоспособности у студентов вуза.

Анализ последних исследований и публикаций. Решением проблемы конкурентоспособности личности занимаются ученые в различных областях науки. Отдельные аспекты конкурентоспособности в системе высшего профессионального образования нашли отражение в работах В.П. Кузовлева, Н.В. Кузьминой, В.М. Монахова, А.В. Репринцева, А.И. Щербакова. Существенный вклад в практику формирования конкурентоспособности будущего учителя внесли исследования и концепции профессионального развития и саморазвития конкурентоспособности студентов – будущих специалистов (Ю.В. Андреева, Л.М. Митина, Э.Р. Хайруллина, В.И. Шаповалов и др.). Основные ее составляющие: профессионализм, психологическая готовность к участию в конкуренции и социальные особенности (история страны, политический строй и т.д.) [2]. Вопросы возрастных особенностей развития конкурентоспособности личности рассматривались в исследованиях Л.М. Митиной, А.Б. Куликовой, Б.Д. Парыгиным, В.В. Томиловым и Л.Н. Семерковой. Так Б.Д. Парыгин определяет конкурентоспособность как «комплексное свойство, имеющее свои ресурсы (психофизическое здоровье, возраст, внешность, способности, талант, уровень интеллекта, запас энергии) и нравственные аспекты (иерархия ценностей, система верований, наличие запретов и личных ограничений)» [5, с. 51-

52]. В работах следующих ученых раскрыта суть понятия конкурентоспособность специалистов (М. Портер, Ю.В. Тарануха, С.А. Хазова, Д.В. Чернилевский). Ю.В. Тарануха под конкурентоспособностью работника понимает набор качеств индивида, определяющий степень соответствия личностных, профессионально-функциональных, организационных и других характеристик субъекта требованиям работодателей. По определению С.А. Хазовой конкурентоспособность специалиста – это интегративная характеристика, которая обеспечивает высокий профессиональный статус, высокую рейтинговую позицию на рынке труда [7]. В.И. Андреев рассматривает основные характеристики конкурентоспособной личности: стремление к качественному конечному результату, стрессоустойчивость, творческое отношение к делу, способность к принятию ответственных решений, стремление к профессиональному самосовершенствованию [2, с. 118-119]. Следует подчеркнуть, что значительный вклад в разработку вопросов формирования и развития конкурентоспособного выпускника вуза внесли такие зарубежные ученые, как: Г. Айзенк, Р. Кэттелл, Дж. Милль, Ф. Найт, Г. Олпорт, М. Портер, D. Braun, M. Byram и другие.

Выделение нерешенных ранее проблем. В следствие большого количества существующих в настоящее время теоретических исследований формирования конкурентоспособности студентов высших учебных заведений, актуальным становится системный анализ имеющихся психолого-педагогических знаний, который будет включать обобщение теоретико-методологических подходов к его исследованию, разработку методической модели эффективного использования интерактивных технологий обучения иностранным языкам для формирования конкурентоспособности у студентов, а также практического эксперимента ведущего к оптимальному и наиболее эффективному результату.

Целью данной статьи является обоснование эффективности использования интерактивных технологий преподавания английского языка в вузе для целенаправленного формирования конкурентоспособности будущих специалистов. Задачи педагогических исследований по данной проблеме и на основе его обобщения разработать, теоретически обосновать и экспериментально реализовать способы формирования конкурентоспособности студента через призму использования интерактивных форм обучения иностранным языкам в вузе.

Изложение основного материала. Мы полагаем, что целью образования на настоящее время является достижение современного уровня качества и доступности, реформирование содержания и методов обучения, развитие духовной культуры граждан нашей страны, подготовка конкурентоспособных специалистов, что является одной из важнейших проблем высших учебных заведений в период развития системы высшего образования в Украине. В определении «конкурентоспособности студентов» мы выделяем такой компонент, как способность достижения успеха в профессиональной деятельности. С нашей точки зрения, исходя из ранее перечисленных характеристик конкретно-научных методологических подходов, наиболее раскрывается данный компонент на основе личностно-ориентированного подхода. Этот подход будет способствовать построению деятельности участников образовательного процесса на основе уважения к личности, доверия к ней, целостного взгляда на студента и преподавателя, концентрации внимания на развитие личности, создания ситуации успеха.

В связи с происходящей модернизацией системы образования в Украине усиливается роль иностранных языков в воспитании всесторонне развитой личности. В современном, быстроменяющемся мире возникают и новые социальные требования к сфере образования, а задача системы образования остаётся неизменной – воспитание полноценного и конкурентоспособного гражданина: думающего, ответственного перед обществом и сопереживающего за страну. За последнее время значительно изменился статус иностранного языка в украинском обществе. Необходимо отметить, что стремительное вхождение Украины в мировое сообщество, экономическая и социокультурная ситуация в стране обеспечили огромной спрос на знание иностранных языков, создали мощную мотивационную базу для их изучения.

Владение иностранным языком стало рассматриваться как необходимое личностное и профессиональное качество любого специалиста, как средство гуманитаризации и гуманизации общества, макрофактор, объединяющий государства и народы, средство социализации. Следует подчеркнуть, что иностранный язык стал реально востребованным государством, обществом, личностью как средство общения, взаимопонимания и взаимодействия людей, приобщения их к национальной культуре и как важное средство для развития интеллектуальных способностей студентов, их образовательного потенциала и формирования конкурентоспособности студентов. В целом, говоря об эффективности обучения иностранным языкам, необходимо предпринимать шаги по системному усовершенствованию данной работы. Необходим поиск инновационных методов. Исходя из анализа литературы по данной проблеме, мы полагаем, что основные методические инновации сегодня связаны с применением интерактивных методов и приемов обучения иностранному языку. Интерактивные методы обучения являются высокоэффективными в связи с тем, что повышают мотивацию студентов, целенаправленность и позволяют организовывать занятия таким образом, чтобы все студенты были вовлечены в активную языковую практику. Организация занятий с помощью интерактивных методов обучения способствует формированию речевой культуры студентов, которая необходима им для осуществления успешной профессиональной деятельности. Начало истории развития и использования интерактивных методов обучения приходится еще на 70-80-е гг. (Ш. А. Амонашвили, В. Ф. Шаталова, Е. Н. Ильина и др.). Попытаемся раскрыть сущность понятия «интерактивость». В. О. Никишина рассматривает интерактивность на занятиях по иностранному языку как «речевое взаимодействие двух или более людей в процессе общения» [3, с. 56]. В то время как А. В. Обсков трактует данное понятие как «усиленное действие между кем-либо» [4, с. 120-124].

По мнению А. Р. Рамазановой ключевым понятием, определяющим смысл интерактивных методов, является «взаимодействие», важнейшей особенностью которой признается способность человека «принимать роль другого», интерпретировать ситуацию и конструировать собственные действия [5]. Таким образом, анализируя вышесказанное, мы пришли к следующему выводу: интерактивные технологии — технологии, позволяющие учиться взаимодействовать между собой; а интерактивное обучение — обучение, построенное на взаимодействии всех обучающихся, включая педагога. Однако, в последнем случае меняется характер взаимодействия: активность педагога уступает место активности обучаемых. Таким образом, целью применения интерактивных методов и приемов в обучении иностранным языкам является межличностная коммуникация, важнейшей особенностью которой признается способность студента интерпретировать ситуацию и конструировать собственные действия, а также формирование умений и навыков аргументированно высказать свою точку зрения, что является основным критерием конкурентоспособности будущих специалистов на рынке труда. Основная задача педагога заключается в выборе приемов и методов стимулирования активной познавательной деятельности учеников, реализации творческого потенциала каждого участника образовательного процесса. Суть интерактивного обучения, как мы полагаем, состоит в том, что учебный процесс организован таким образом, что практически все студенты оказываются вовлеченными в процесс познания, они имеют возможность понимать и рефлектировать по поводу того, что они знают и думают.

Образовательное учреждение для формируемого им специалиста должно стать естественной питательной средой, источником идей, концепций, новых решений, методов и средств их реализации, генератором инновационных проектов. При этом условии образовательное учреждение становится «поставщиком» специалистов — носителей совокупности компетенций, необходимых и достаточных для поиска, разработки и реализации новых решений. Обучение с использованием интерактивных образовательных технологий предполагает отличную от традиционной логику образовательного процесса, а именно: не от теории к практике, а от формирования нового опыта к его теоретическому осмыслению через применение. Таким образом, совершенствование процесса обучения посредством внедрения интерактивных образовательных технологий ведет к повышению собственной активности обучаемых и их мотивации к учебно-познавательной деятельности. В частности, на факультете иностранных языков Мариупольского государственного университета в рамках программы изучения английского языка и занятий по дисциплине «Деловой английский язык», особое место заняла такая разновидность интерактивной технологии как LEADER'S CLUB. На наш взгляд, целесообразно показать на примере последовательной работы преподавателя со студентами по теме Leadership Theories **Первая ступень** включает в себя Critical reading. Студентам предлагается прочитать текст, который состоит из 4 разных подходов к понятию «Leadership» и ответить на вопрос — What is each theory focused on? How is the leader viewed? What is your own approach to this problem? Give your arguments.

The Trait Approach. It focuses exclusively on the leader and not the followers. It suggests that organizations will work better if people in managerial positions designate leadership profiles. Selecting the «right» people will increase organizational effectiveness. The approach is used for personal awareness and development. When managers analyze their traits (intelligence, self-confidence, determination, integrity, sociability) they gain insight into their strengths and weaknesses. It allows leaders to get understanding and take corrective actions.

The Skills Approach. It emphasizes the capabilities of the leader. So anyone can become an effective leader. Similar to the trait approach, it is leader-oriented but it focuses on the skills and abilities instead the «Personality» traits which are usually innate. Leadership outcomes are the direct results of leader's competencies in problem solving, social judgment, and knowledge. The skills approach provides a map for how to reach effective leadership in organizations.

The style Approach. It is not a refined theory that has organized set of prescriptions for effective leadership. It works by describing to leaders the major components of their behaviour and NOT by telling them how to behave. It reminds leaders their actions towards others are both at the task and relationship levels.

The Situation Approach. The approach is based on the idea that employees move forward and backward along a development continuum. Leaders need to diagnose where subordinates are on the continuum and adapt their style to it. It makes the leader responsible for helping followers move to higher developmental levels.

Таким образом, прочитав и внимательно проанализировав данные подходы, студент становится активным участником дискуссии, умело организованной преподавателем, аргументированно высказывая свою точку зрения.

Второй этап включает в себя работу над активной лексикой в разных вариантах.В системе выделяем различные фреймы для отбора содержания обучения иностранному языку, которые представляются нам шире, чем просто лексико-семантическое единство, так как лексические единицы, входящие в состав фрейма, вписываются в определённый контекст деятельности, становясь частью поведения, образом действий будущего специалиста.

Третий этап — коммуникативный. Студентам предлагаются проблемные вопросы. Explain how you understand the following:

1) Selecting the «right» people will increase organizational effectiveness.

2) Environmental influences and career experiences play a direct role in leadership performance.

3) Some subordinates need leaders who provide a lot of direction. Others need a lot of support and nurturance.

4) Employees move forward and backward along a development continuum.

Четвертый этап

Make a list of strengths and weaknesses of each theory. Discuss it.

Пятый этап

Organize debates and discuss the following statement:

«All these approaches to leadership do not automatically make one a good leader, but they give a tremendous insight and the possibility to become better one».

Шестой этап

Make a review of other leadership theories. Which theory appeals to you most?

В данном виде работы следует учесть, что активизация учебно-воспитательного процесса предполагает усвоение профессионально значимых знаний путем самостоятельного или осуществляемого под руководством преподавателя поиска средств и способов решения важных теоретических и практических задач. Кроме того, все активные методы направлены не только на овладение конкретными знаниями, но и на совершенствование определенных навыков специалистов: усиление способности к анализу, принятию ответственных решений в осложненных условиях, способность к быстрой реакции.

Мы полагаем, что целесообразно на материале темы **Job hunting** показать: как в процессе устройства на работу должны себя вести специалисты, какими качествами и умениями они должны обладать, как их развивать, чтобы быть конкурентоспособным на рынке труда.

A. You are preparing for the interview with your future potential employer. You have looked through a lot of literature and brochures. What useful advice and prompts can you give to other applicants to make a good impression and be a success at the interview?

B. You are applying for a job in a computer company. You feel you are a perfect candidate for the post of office manager. Write an application letter and try to show that you deserve this work. Describe your personal qualities and skills in details.

C. Which skills and qualities are important for getting a job of an office manager? Choose five the most important in your opinion. Describe them in detail. Do have them and what you do to develop them.

D. You have been looking for a job for quite along time. You have tried different ways and now you are an expert here. Describe pluses and minuses for job seekers.

E. You are working as an administrative assistant for a consumer goods company. A friend of yours is going to work in the same company. Give him advice about the skills required to perform this work.

Такие интерактивные виды работы формируют у студентов осознание того, что рынок труда требует целеустремленного, креативного, инициативного, обладающими глубокими знаниями своей профессии и быть готовому к самосовершенствованию.

Выводы исследования и перспективы дальнейшего развития. Данная тема чрезвычайно важна и требует глубокого изучения. Ее актуальность на современном этапе является очевидной. К сожалению, выпускники высших учебных заведений обладают низким уровнем конкурентоспособности. А потому, потребность в разработке программы, а также научном обосновании формирования конкурентоспособности студента многократно возрастает. Использование интерактивных методов в процессе обучения иностранным языкам является наиболее эффективным путем в решении этой проблемы. Преподаватель-практик должен стать консультантом, который будет делиться опытом, направлять студентов в поиске решений поставленных задач. При этом, студенты должны обращать внимание следующим требованиям работодателей: инициатива, расширение кругозора, ориентация на успех, стрессоустойчивость, терпение, творческое мышление, самосовершенствование. Перспективы развития данного вопроса неограничены.

Список литературы:

1. Андреев В. И. Конкурентология. Учебный курс для творческого саморазвития конкурентоспособности / В. И. Андреев. – Казань: Центр инновационных технологий. – 2004. – 468 с.
2. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития / В. И. Андреев. – Казань: Изд-во Казанского университета, 2002. – 567 с.
3. Никишина В. О. Интерактивные методы обучения иностранному языку / Никишина В. О. // www.pglu.ru/lib/publications/University.../II/uch_2012_II_00022.pdf – С. 56.
4. Обсков А. В. К проблеме организации интерактивного обучения иностранному языку в вузе / А. В. Обсков // Вестник ТГПУ. Сер. «Педагогика». 2012. – № 11(126). – С. 120-124.
5. Парыгин Б. Д. Практикум по социально-психологическому тренингу / Б. Д. Парыгин. СПБ. – 2000. – С. 51-52.
6. Рамазанова А. Р. Преимущества интерактивных методов обучения иностранным языкам // Материалы статей V Международной студенческой электронной научной конференции «Студенческий научный форум». 2013. – С. 132.
7. Хазова С. А. Конкурентоспособность специалистов как акмеологическая категория / С. А. Хазова // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология [Электронный ресурс]. – 2009. – № 3. – Режим доступа: http://cyberleninka.ru

Басенко Г.М.
Маріупольський державний університет

ІНТЕРАКТИВНІ ФОРМИ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ У СТУДЕНТІВ

Анотація
Стаття посвячена проблемі формування конкурентоспроможності у студентів вищих навчальних закладів на заняттях з іноземних мов з використанням інтерактивних методів навчання. На основі аналізу науково-методичних публікацій автор розкриває суть поняття «конкурентоспроможність». Актуальність даного дослідження пов'язана з тим, що випускники вищих навчальних закладів володіють низьким рівнем конкурентоспроможності. У статті обґрунтовано необхідність як професійного так і особистісного розвитку студента.Автором розроблена модель ефективного використання інтерактивних технологій навчання іноземної мови для формування конкурентоспроможності у майбутніх фахівців на ринку праці.
Ключові слова: інтерактивні методи, конкурентоспроможність, формування, іноземна мова, ринок праці, проблемне навчання.

Basenko G.N.
Mariupol State University

INTERACTIVE FORMS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES AS A WAY OF CREATING COMPETITIVENESS AMONG STUDENTS

Summary
The article is devoted to the problem of formation of students' competitiveness at the classes in foreign languages by using interactive learning methods. Based on the analysis of scientific and methodical publications, the author reveals the essence of the concept «competitiveness». The relevance of this problem is connected with the fact that University graduates have low level of competitiveness. The article substantiates the need for both professional and personal students' development. The model of effective use of interactive technologies of teaching foreign languages for the formation of competitiveness of future specialists in the labour market has been presented.
Keywords: interactive methods, competitiveness, the formation of foreign language, labour market, problem-based learning.

УДК 378.147

РЕАЛІЗАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЇ УЗАГАЛЬНЕННЯ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ОСНОВ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Бачієва Л.О.
Українська інженерно-педагогічна академія

Досліджено проблему репрезентації великої кількості об'єктів і їхніх ознак на основі узагальнення та представлена відповідна технологія. Розроблена технологія базується на визначенні характеристик об'єктів: функція, ключові конструктивні елементи, фізичний принцип дії, параметри та показники й, на їх основі, встановлення прототипу (типового представника) обладнання. Реалізація технології забезпечує визначення переліку машин та апаратів, дослідження яких в навчальному процесі дозволить студентам сформувати уміння здійснювати дослідницьку діяльність всього переліку технічних об'єктів, що використовуються в галузі хімічної промисловості. Такий підхід дозволив узагальнити біля 105 технічних об'єктів і сформувати 18 типових представників цього обладнання.
Ключові слова: технічний об'єкт, типовий зразок, узагальнення інформації.

Постановка проблеми. Соціально-економічні зміни, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, здійснюють безпосередній вплив на систему освіти й вимагають нових підходів до її реалізації, розвитку та оновлення. Ці зміни, а також розвиток науки та техніки, призводять до підвищення вимог щодо якості підготовки студентів. Висуваються більш високі вимоги до підготовки фахівців у галузях промисловості в зв'язку з необхідністю їх подальшого розвитку.

Наведене вище підкріплюється основними принципами освіти України, які визначені у законах «Про освіту», «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти: інтеґрація освіти з наукою і виробництвом, органічне поєднання освіти та науки, підготовка фахівців, здатних до творчої праці, професійного саморозвитку, освоєння та впровадження наукоємних технологій.

При цьому, розвиток інформаційного суспільства характеризуються тим, що в 2002 р. людством було вироблено інформації 18·1018 байт (18 ексабайт). За п'ять останніх років людством було вироблено інформації більше, ніж за всю попередню історію. Обсяг інформації у світі зростає щорічно на 30%. В середньому в рік у світі виробляється 2,5·108 байт/на людину [3]. Відтак, пріоритетним напрямом є впровадження технологій, які дозволяють вирішити проблему представлення й засвоєння в процесі навчання величезної кількості інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вирішення проблеми представлення великої кількості об'єктів і їхніх ознак на основі узагальнення наведені в роботах [2; 4]. Проте питання узагальнення технічних об'єктів потребує подальшого вивчення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для здійснення технологій хімічних виробництв використовуються десятки тисяч різноманітного обладнання; навчальний процес фахівців охоплює лише їх основні зразки (біля 105 технічних об'єктів), а отже постає проблема визначення переліку машин і апаратів, дослідження яких в навчальному процесі дозволить студентам сформувати уміння здійснювати дослідницьку діяльність всього переліку технічних об'єктів, що використовуються в галузі хімічної промисловості.

Метою статті є опис реалізації технології представлення великої кількості об'єктів і їхніх ознак на основі узагальнення. Розроблена технологія базується на визначенні характеристик об'єктів: функція, ключові конструктивні елементи, фізичний принцип дії, параметри та показники й, на їх основі, встановлення прототипу (типового представника) обладнання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як вже зазначалося, для здійснення технологій хімічних виробництв використовуються десятки тисяч різноманітного обладнання. У процесі навчання фахівців з машин і апаратів хімічних виробництв вивчається біля 105 технічних об'єктів. Під час вивчення дисципліни «Основи наукових досліджень» постає проблема визначення переліку машин і апаратів, дослідження яких в навчальному процесі дозволить студентам сформувати уміння здійснювати дослідницьку діяльність всього переліку технічних об'єктів, що використовуються в галузі хімічної промисловості.

Для розв'язання проблеми представлення великої кількості об'єктів і їхніх ознак на основі узагальнення розглянемо модель репрезентації понять за допомогою прототипу, яка наведена у [2; 4]. Таким чином, у процесі засвоєння все більшої кількості об'єктів та їхніх ознак завдяки природному, об'єктивно існуючому механізму мінімізації інформації за рахунок узагальнення, виникає необхідність застосування моделі репрезентації понять за допомогою прототипу.

Відмінною ознакою цього механізму є групування людиною об'єктів за потрібними ознаками навколо особливих об'єктів, які називаються прототипами. «Прототипом є такий об'єкт, який в найбільш чіткій формі відображає структуру класу як цілого, і який можна представити сукупністю ознак, які найкраще відрізняють цей клас понять від інших» [4, с. 135]. Як зазначає М. Лазарєв [2]: «...при наявності репрезентації понять за допомогою прототипу ідентифікація поняття починається з порівняння його з прототипом, а вже потім відбувається його визначення як елемента більш високого, чи більш низького рівня в ієрархії понять» [2, с. 236].

Отже, встановлення прототипів забезпечить підвищення ефективності навчального процесу завдяки зменшенню кількості часу на визначення та порівняння елементів знань. Реалізуючи модель репрезентації понять за допомогою про-

тотипу (типового представника) в межах нашого дослідження, необхідно визначити прототипи обладнання хімічних виробництв.

Першим етапом роботи щодо визначання прототипу обладнання є встановлення технічних об'єктів дослідницької діяльності в хімічній промисловості. На етапі визначення технічних об'єктів дослідницької діяльності в хімічній промисловості слід виконати такі кроки:

– визначити перелік фізико-хімічних процесів хімічної промисловості;

– визначити перелік обладнання (машин та апаратів), яке реалізує фізико-хімічні процеси хімічної промисловості.

Аналіз джерел науково-технічної інформації дозволив встановити, що технічними об'єктами дослідницької діяльності фахівці з машин та апаратів хімічних виробництв є обладнання, що забезпечує здійснення:

– механічних процесів (переміщення твердих матеріалів, подрібнення твердих матеріалів, класифікація матеріалів, дозування та змішування матеріалів);

– гідромеханічних процесів (переміщення рідин та газів, очищення газів, розподіл рідинних неоднорідних систем, перемішування речовин);

– теплових процесів (нагрівання та охолодження, випаровування, кристалізація, штучне охолодження);

– масообмінних процесів (абсорбція, екстракція, ректифікація, адсорбція, сушіння).

У подальшому на підставі аналізу джерел науково-технічної інформації визначимо групи фізико-хімічних процесів, які входять до видів. Таким чином, встановимо, що:

– механічні процеси та обладнання включають в себе такий перелік груп: переміщення твердих матеріалів, подрібнення твердих матеріалів, класифікація (сортування) матеріалів, дозування та змішування матеріалів;

– гідромеханічні процеси та обладнання включають в себе такий перелік груп: переміщення рідин та газів, розділення рідких неоднорідних систем (відстоювання, фільтрування, центрифугування), очищення газів, перемішування;

– теплові процеси та обладнання включають в себе такий перелік груп: нагрівання та охолодження, випаровування, кристалізація, штучне охолодження;

– масообмінні процеси та обладнання включають в себе такий перелік груп: абсорбція, екстракція, ректифікація, адсорбція, десорбція, сушка.

У подальшому нами сформований перелік технічних об'єктів, що входять до кожного виду. Наступним нашим завданням є: узагальнити визначений перелік обладнання та встановити типові зразки технічних об'єктів галузі. Для узагальнення визначеного переліку обладнання використаємо модель репрезентації декларативних знань (1). При цьому, як зазначає М. Лазарєв: «...декларативні знання – це знання про факти та предметі, які пов'язані з концептуальними та образними репрезентаціями в пам'яті людини; процедурні знання – це знання про те, як виконувати ті чи інші дії» [2, с. 182].

На основі [2] для розробки моделі опису технічного об'єкта використаємо модель репрезентації декларативних знань (1) та отримаємо:

$$T = (R, S, D, Y) \quad (1),$$

де T – технічний об'єкт;

R – множина ознак, яка описує функцію технічного об'єкта;

S – множина ознак, яка описує перелік ключових конструктивних елементів технічного об'єкта;

D – множина ознак, яка описує фізичний принцип дії технічного об'єкта;

Y – множина ознак, яка описує параметри та показники технічного об'єкта.

Реалізуючи модель (1) проведемо аналіз типів обладнання, які є типовими для групи обладнання; для кожного технічного об'єкта визначимо такі характеристики: функція, ключові конструктивні елементи, фізичний принцип дії, параметри та показники. При цьому ми відзначали наступне:

– під функцією технічного об'єкта ми розуміємо його призначення та характеристику матеріалів для яких його доцільно використовувати;

– під ключовими конструктивними елементами ми розуміємо елементи конструкції, які безпосередньо здійснюють фізико-хімічний процес перетворення речовин;

– під фізичним принципом дії ми розуміємо сутність фізико-хімічного процесу перетворення речовин і взаємодії ключових конструктивних елементів, які забезпечують його здійснення;

– під параметрами ми розуміємо сукупність конструктивних і технологічних чинників, які впливають на здійснення фізико-хімічного процесу перетворення речовин та взаємодії ключових конструктивних елементів, габаритні розміри;

– під показниками ми розуміємо сукупність технологічних характеристик, за якими можливо оцінити ефективність виконання технічним об'єктом фізико-хімічного процесу перетворення речовин і взаємодії ключових конструктивних елементів.

На основі отриманої інформації визначимо типовий зразок групи обладнання. Для цього скористаємося інтерпретацією моделі (1) та отримаємо модель опису типового зразка технічних об'єктів (2).

Модель опису типового зразка технічних об'єктів:

$$T_{тип.} = \{R_{тип.}, S_{тип.}, Dтип., Y_{тип.}\} \quad (2),$$

де $T_{тип.}$ – технічний об'єкт типовий для типу технічних об'єктів;

$R_{тип.}$ – множина ознак, яка описує функцію типового зразка типів технічних об'єктів;

$S_{тип.}$ – множина ознак, яка описує перелік ключових конструктивних елементів типового зразка типів технічних об'єктів;

$D_{тип.}$ – множина ознак, яка описує фізичний принцип дії типового представника типів технічних об'єктів;

$Y_{тип.}$ – множина ознак, яка описує параметри та показники типового зразка типів технічних об'єктів.

Для реалізації розробленої технології слід розробити алгоритм. Алгоритм визначення типового зразка групи обладнання:

1) визначити типову технічну функцію групи обладнання (технічну функцію більшості зразків групи обладнання);

2) визначити типові ключові конструктивні елементи для групи обладнання (ключові конструктивні елементи більшості зразків групи обладнання);

3) визначити типовий принцип дії групи обладнання (принцип дії більшості зразків групи обладнання);

4) визначити типові показники та параметри, що характеризують роботу групи обладнання (показники й параметри більшості зразків групи обладнання);

5) вибрати обладнання, яке відповідає визначеним типовим характеристикам. Тобто, технічна функція, ключові конструктивні елементи, принцип дії, показники та параметри типу обладнання відповідають типовим для групи;

6) з вибраного переліку типових зразків обрати один і визнати типовим для даної групи обладнання.

Аналіз науково-технічної літератури дозволив нам визначити перелік технічних об'єктів і технологій, що є предметом дослідження майбутніх фахівців у галузі хімічних виробництв. Як можливо відмітити, цей перелік складається зі 105 типів обладнання. Така кількість обладнання унеможливлює здійснення процесу навчання дослідженню кожного з них. Отже, постає проблема щодо узагальнення наведеної кількості обладнання та формування невеликого, але достатнього переліку технічних об'єктів, який забезпечить досягнення цілей навчання основам наукових досліджень і дозволить якісне перенесення отриманих дослідницьких умінь на інші технічні об'єкти хімічних технологій. Способом вирішення цієї проблеми встановлено навчання за допомогою типового технічного об'єкта – типового представника групи обладнання.

Наведемо приклад визначення типового представника для групи обладнання задля переміщення твердих матеріалів. На першому етапі визначимо перелік способів виконання процесу переміщення твердих матеріалів (горизонтальне переміщення, вертикальне переміщення, змішане переміщення). На другому етапі визначимо перелік обладнання, яке реалізує горизонтальне (стрічкові пластинчасті, скребкові, гвинтові та вібраційні транспортери), вертикальне (елеватори) та змішане переміщення (транспортер з зануреними скребками, пневмотранспорт, гідротранспорт). Для кожного типу обладнання, процесу переміщення твердих матеріалів, відповідно до моделі (2) визначимо: функцію, ключові конструктивні елементи, фізичний принцип дії, параметри та показники роботи. На наступному етапі, здійснюючи попарне зіставлення характеристик кожного типу обладнання, встановимо такий, що виконує функцію, яка характерна для всіх зразків групи обладнання, має ключові конструктивні елементи, наявні в більшості зразків групи обладнання, фізичний принцип дії типового представника співпадає з принципом дії більшості зразків групи обладнання; його робота характеризується основним для групи обладнання параметрами та показниками. Для вказаної групи обладнання в якості типового нами обрано скребковий транспортер. У подальшому таку послідовність дій здійснимо для кожної групи обладнання та визначимо типового представника для кожної з них.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Представлена технологія дозволяє узагальнити інформацію щодо 105 технічних об'єктів галузі хімічних виробництв та репрезентувати їх 18 типовими представниками. Конкретний зразок (типовий) обладнання визначається через раніше отриману інформацію щодо способів виконання даного фізико-хімічного процесу та переліку обладнання, яке входить до вказаної групи, функції всіх конкретних технічних об'єктів, переліку ключових конструктивних елементів всіх конкретних технічних об'єктів, фізичного принципу дії всіх конкретних технічних об'єктів, параметрів та показників всіх конкретних технічних об'єктів. \

Подальші дослідження будуть спрямовані на реалізацію технології у навчальному процесі та обґрунтуванні її ефективності.

Список літератури:

1. Альтшуллер Г.С. Найти идею: Введение в теорию решения изобретательских задач / Г.С. Альтшуллер. – Новосибирск, 1986. – 294 с.
2. Лазарєв М.І. Полісистемне моделювання змісту технологій навчання загально інженерних дисциплін: Монографія / М.І. Лазарєв. – Х.: НФаУ, 2003. – 356 с.
3. Lyman P., Varian H.R. How much information. Release of the University of California. Oct. 27, 2003. – 356 с.
4. Хофман И. Активная память: экспериментальные исследования и теории человеческой памяти / И. Хофман – М.: Прогресс, 1986. – 312 с.

Бачиева Л.А.
Украинская инженерно-педагогическая академия

РЕАЛИЗАЦИЯ ТЕХНОЛОГИИ ОБОБЩЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ОСНОВАМ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация
Исследована проблема репрезентации большого количества объектов и их признаков на основе обобщения, и представлена соответствующая технология. Разработанная технология базируется на определении характеристик объектов: функция, ключевые конструктивные элементы, физический принцип действия, параметры и показатели и, на их основе, установление прототипа (типичного представителя) оборудования. Реализация технологии обеспечивает определение перечня машин и аппаратов, исследование которых в учебном процессе позволит студентам сформировать умение осуществлять исследовательскую деятельность всего перечня технических объектов, используемых в области химической промышленности. Такой подход позволил обобщить около 105 технических объектов и сформировать 18 типичных представителей этого оборудования.
Ключевые слова: технический объект, типовой образец, обобщение информации.

Bachieva L.O.
Ukrainian Engineering-Pedagogical Academy

IMPLEMENTATION OF TECHNOLOGY OF GENERALIZATION IN THE PROCESS OF TRAINING BASES OF SCIENTIFIC RESEARCH

Summary
The problem of representing a large number of objects and their features based on the synthesis and provided relevant technology. The technology is based on identifying characteristics of objects, feature key design elements, physical principle, parameters and indicators and, based on them, Prototype (typical representative) equipment. Implementing technology provides a definition of the list of machines and vehicles, research in the educational process which will allow students to form the ability to carry out research activities the whole list of technical objects used in the chemical industry. Such an approach to generalize about 105 technical objects and generate 18 typical representatives of this equipment.
Keywords: technical object, a typical example, synthesis of information.

УДК 796.5:796.071.4:65.012.34:007

ЛОГІСТИКА ПРОЕКТУВАННЯ ОСВІТНЬО-ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ТУРИЗМОЗНАВСТВА

Безкоровайна Л.В.
Запорізький національний університет

У статті на виконання технолого-організаційної складової організаційно-педагогічних умов (вдосконалення науково-методичного, навчального, навчально-методичного, інформаційно-методичного, технологічного забезпечення; створення освітньо-інформаційного середовища; спрямованість на практико-орієнтований зміст навчання шляхом впровадження професійно значущих сучасних інноваційних педагогічних технологій; інтеграція інваріативної і варіативної основ змісту з урахуванням індивідуальних особливостей студентів; вдосконалення матеріально-технічних умов (оснащення аудиторій, новітнє обладнання, науково-методичний, наочний матеріал, методичні рекомендації)), з метою розвитку інформаційної ключової компетенції майбутніх фахівців з туризмознавства та формування компонентів їх готовності до професійної діяльності, проаналізовано логістику проектування освітньо-інформаційного середовища професійної підготовки означених фахівців. Зроблено відповідні висновки, подано рекомендації та перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: майбутній фахівець з туризмознавства; логістика проектування; інформаційні технології; освітньо-інформаційне середовище; професійна підготовка.

Постановка проблеми. Нині одним із визначень інформаційного освітнього середовища є розуміння його як інформаційної системи, що об'єднує за допомогою мережевих технологій програмні й технічні засоби, організаційне, методичне, математичне забезпечення, призначене для підвищення ефективності і доступності освітнього процесу підготовки фахівців [4]. Погоджуючись із цією думкою, зауважимо, що однією з характерних рис освітнього середовища є можливість студентів і викладачів звертатися до структурованих навчально-методичних матеріалів, навчальних мультимедійних комплексів освітнього простору у будь-який час та у будь-якій частині світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний аналіз підтвердив дослідження різних аспектів питання освітньо-інформаційного середовища у працях науковців, а саме: інформаційно-освітнього середовища як чинника забезпечення якості професійної підготовки педагогічних кадрів (Р.М. Вернидуб); формування інформаційно-освітнього середовища вищого навчального закладу на основі інтеграції інформаційних і комунікаційних технологій (Р.В. Гуревич, М.Ю. Кадемія); комп'ютерно орієнтованого навчального середовища у професійній підготовці з інформаційних технологій майбутніх менеджерів-економістів (Т.І. Коваль); інформаційного середовища як чинника формування комунікативних стратегій розвитку туристичної діяльності (О.В. Тишевська-Шапошник). Вважаємо, що заради визначення основ проектування освітньо-інформаційного середовища професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства варто проаналізувати зовнішні і внутрішні передумови його створення; визначити теоретичні основи організації цього процесу, педагогічні й технологічні умови його активізації.

Вбачалось, що шляхом «занурення» студентів у спеціально спроектоване освітньо-інформаційне середовище, можливо підвищити ефективність розвитку їх інформаційної компетенції та оптимізувати процес формування готовності до професійної діяльності в галузі туризму.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Інформатизація вітчизняної освіти ґрунтується на відповідній нормативно-правовій основі. Так, стратегічні цілі, основні принципи інформатизації, очікувані наслідки її реалізації включає Концепція Національної програми інформатизації Закону України [5]. Національна Доктрина розвитку освіти щодо інформаційних технологій в освіті наголошує на пріоритетності у розвитку освіти впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (забезпечують удосконалення навчально-виховного процесу, ефективність освіти, доступність, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві), що досягається шляхом: забезпечення поступової інформатизації системи освіти, спрямованої на задоволення освітніх інформаційних і комунікаційних потреб учасників навчально-виховного процесу; запровадження дистанційного навчання із застосуванням у навчальному процесі та бібліотечній справі інформаційно-комунікаційних технологій поряд з традиційними засобами; розроблення індивідуальних модульних навчальних програм різних рівнів складності залежно від реальних потреб; створення індустрії сучасних засобів навчання відповідно до світового науково-технічного рівня [3].

Тож, держава підтримує процес інформатизації освіти, застосування інформаційно-комунікаційних технологій у системі освіти; сприяє забезпеченню навчальних закладів комп'ютерами, сучасними засобами навчання, створенню глобальних інформаційно-освітніх мереж; забезпечує розвиток всеохоплюючої системи моніторингу якості освіти всіх рівнів.

На сьогодні кожна країна Європи має навчальні заклади, що реалізують програми дистанційного навчання, методики яких відпрацьовані на професійному рівні. Найбільший інтерес при навчанні викликають програми, в яких використовуються новітні інформаційні технології, комп'ютери, мультимедіа, супутникове цифрове телебачення, мережеві технології.

До позитиву дистанційної освіти належить: навчання в індивідуальному темпі; свобода, гнуч-

кість, доступність навчання для будь-якої людини; швидкість спілкування; технологічність освітнього процесу; соціальна рівноправність; творчість.

До негативу слід віднести: відсутність: реального спілкування між студентами і викладачами, індивідуально-психологічних умов під час самостійного навчання; систематичного контролю за навчальною діяльністю студентів; практичних занять, необхідних для закріплення теорії та більш якісного засвоєння знань; вдало розроблених навчальних посібників, електронних програм і курсів, що задовольняли б міжнародним вимогам, через недостатню кваліфікацію викладачів та фахівців.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування логістики проектування освітньо-інформаційного середовища професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства.

Відповідно до визначеної мети встановлено **завдання**:

1. Теоретично обґрунтувати логістику проектування освітньо-інформаційного середовища професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства.

2. Розкрити, схарактеризувати зміст освітньо-інформаційного середовища професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства.

3. Сформулювати шляхи реалізації освітньо-інформаційного середовища в навчальному процесі майбутніх фахівців з туризмознавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із шляхів інтенсифікації навчального процесу і надання йому професійної спрямованості є широке впровадження електронних засобів навчання, інформаційних і комунікаційних технологій, зокрема системи Moodle. Поняття система Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) розуміється як модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище, що активно впроваджується в освітню практику, обумовлюється її високим педагогічним потенціалом, досить простим і зручним інтерфейсом, широко використовується для розробки дистанційних курсів, що надають можливість студентам самостійно освоювати навчальний матеріал в умовах епізодичної опосередкованої взаємодії з викладачем, що базується на використанні ресурсів інформаційно-комунікаційних мереж [6, с. 318]. Тож, Moodle є системою управління вмістом сайту (Content Management System – CMS), розробленою для створення окремих онлайн-курсів.

Зважаючи на теоретичні підходи щодо розробки окремих курсів в системі Moodle, відображені у працях науковців (А.В. Андреєв, В.К. Вінник, О.Г. Покало, Ю.В. Триус, В.М. Франчук), власний практичний досвід, вважаємо, що необхідно розширювати й поглиблювати навчально-методичні можливості системи Moodle, спрямовуючи її на професійну підготовку майбутніх фахівців з туризмознавства з урахуванням особливостей цієї підготовки.

Враховуючи теоретичне підґрунтя і власний досвід, на виконання *технолого-організаційної складової організаційно-педагогічних умов* (вдосконалення науково-методичного, навчального, навчально-методичного, інформаційно-методичного, технологічного забезпечення; створення освітньо-інформаційного середовища; спрямованість на практико-орієнтований зміст навчання шляхом впровадження професійно значущих сучасних інноваційних педагогічних технологій; інтеграція інваріативної і варіативної основ змісту з урахуванням індивідуальних особливостей студентів; вдосконалення матеріально-технічних умов (оснащення аудиторій, новітнє обладнання, науково-методичний, наочний матеріал, методичні рекомендації)), з метою розвитку *інформаційної ключової компетенції* майбутніх фахівців з туризмознавства та формування компонентів їх готовності до професійної діяльності, в навчальному процесі означеної підготовки створено відповідне освітньо-інформаційне середовище.

Розробка навчально-інформаційного середовища професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства здійснювались з урахуванням *логістичного, діяльнісного, компетентнісного, операціонального, інформаційного, інноваційного, особистісного* підходів. Пріоритетним в цьому процесі було досягнення нових освітніх результатів – формування і розвиток у студентів дослідних, проектних, інформаційних умінь, навичок, здібностей.

Логістика проектування освітньо-інформаційного середовища враховувала необхідність його *методико-змістовного, матеріально-технічного, комунікативного та інформаційного забезпечення*.

Реалізація *методико-змістовного забезпечення* здійснювалась шляхом:

– відбору змісту, форм і методів навчання, спрямованих на досягнення кожним студентом певного рівня сформованості компонентів готовності до професійної діяльності; вибір та розроблення методик для створення і впровадження в освітній процес комп'ютерного програмного забезпечення для педагогічного моніторингу рівня готовності майбутніх фахівців з туризмознавства до професійної діяльності;

– гармонійного включення до загальної структури професійної підготовки студентів спеціальних курсів дисциплін, що надають можливість інтегрувати і акумулювати знання, вміння і навички роботи з інформацією та інформаційними технологіями в галузі туризму;

– розробки дистанційних курсів дисциплін та комплекту навчальних матеріалів професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства;

– проведення авторських курсів в якості тьютора-координатора з підготовки викладачів кафедри туризму для роботи в системі електронного забезпечення навчання Moodle.

Реалізація *матеріально-технічного забезпечення* велась за допомогою:

– вибору і устаткування спеціалізованої аудиторії з туризму;

– оснащення аудиторії з туризму новітнім сучасним обладнанням (проектор, комп'ютер, екран).

Реалізація *комунікативного забезпечення* здійснювалася шляхом:

– інтерактивного зв'язку студентів з викладачем за допомогою мережевих технологій;

– інтерактивного зв'язку студентів з роботодавцями за допомогою мережевих технологій; Інтернет-ресурсів;

Реалізація *інформаційного забезпечення* здійснювалась за допомогою:

– розроблення курсів дисциплін щодо дистанційного навчання «Платформа дистанційного навчання ЗНУ«: «Основи маркетингу», «Управління якістю туристичних послуг»;

– розробка курсів дисциплін щодо системи електронного забезпечення навчання Moodle: «Основи маркетингу», «Управління якістю туристичних послуг», «Технологія туристської діяльності», *спецкурс* «Основи проектування туристичного продукту»;

– створення комп'ютерного програмного забезпечення для педагогічного моніторингу рівня готовності майбутніх фахівців з туризмознавства до професійної діяльності.

Реалізація компетентнісного підходу у поєднанні з прогресивними технологіями дистанційного навчання (організація і супровід освітнього процесу за допомогою електронних засобів комунікаційного зв'язку, листування електронною поштою, гуртова творча робота в межах спільних проектів, дискусії, обговорення, презентації, обмін повідомленнями, мультимедійні конференції, вебінари, мережевий форум, чат, коментарі, блог, відео-чат) надали можливість створити необхідні умови для індивідуалізації та інтенсифікації процесу навчання, що сприяло таким результатам:

– *зростання потреби викладачів* у постійному підвищенні власної кваліфікації щодо роботи в системі електронного забезпечення навчання Moodle, потреби і бажання в удосконаленні дистанційних курсів дисциплін та навчальних матеріалів професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства;

– *розвиток мотивації студентів* до постійної навчальної діяльності, потреби у пізнанні; бажання отримувати нові знання; стійкої потреби в отриманні нової інформації; усвідомлення значущості професійної діяльності, потреби у підвищенні власного рівня готовності до її здійснення; морально-психологічної готовності до виконання професійної діяльності; задоволеності результатами навчання і практичної діяльності; мотивації до самовдосконалення, самонавчання, самовираження, творчості.

Тож, в результаті спроектованого освітньо-інформаційного середовища професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства спостерігалось не лише засвоєння ними знань, а й сприйняття основних концепцій, перспективних тенденцій та новацій в навчанні з використанням інформаційних технологій; здатність до самостійного пошуку необхідних даних; уміння аналізувати й синтезувати різні навчальні дані, ефективно використовувати сучасні інформаційні технології; ступінь готовності до проведення самостійної, гурткової, науково-дослідної роботи майбутніх фахівців з туризмознавства.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, ми дійшли висновків, що одним із шляхів інтенсифікації навчального процесу майбутніх фахівців з туризмознавства і надання йому професійної спрямованості є широке впровадження електронних засобів навчання, інформаційних та комунікаційних технологій, зокрема системи Moodle. Логістика проектування досліджуваного освітньо-інформаційного середовища має враховувати його методико-змістовне, матеріально-технічне, комунікативне, інформаційне забезпечення.

Запровадження в процес означеної підготовки електронного забезпечення навчання Moodle засвідчило, що ця система: орієнтована на співпрацю і надає можливість організовувати навчання в процесі спільного вирішення навчальних завдань, здійснювати обмін знаннями; одним із найпотужніших елементів є її широкі можливості для комунікації (обмін файлами будь-якого формату: викладач ↔ студент, студент ↔ студент; різні сервіси для комунікації: обмін повідомленнями, коментарі, форум, чат); уможливлює зручно репрезентувати навчальний курс дисципліни, починаючи з організаційного матеріалу (програми, плану, словнику) й завершуючи забезпеченням навчальними посібниками в зручному електронному форматі (з використанням гіперпосилань, розподілу на розділи і блоки, застосуванням засобів наочності, відео і аудіо); має можливість розроблення та впровадження в освітній процес інформаційно-проектного методу організації самостійної роботи студентів.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні особливостей самостійної та науково-дослідної роботи майбутніх фахівців з туризмознавства.

Список літератури:

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18
2. Закон України «Про туризм» Із змінами, внесеними згідно із Законом № 222-VIII (222-19) від 02.03.2015, ВВР, 2015, № 23, ст. 158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1282-15
3. Національна Доктрина розвитку освіти (затв. Указом Президента України від 17.04.2002 р.; 347 [Електронний ресурс]. – К.: Шкільний світ, 2002. – 23 с. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002
4. Пранов Б.М., Рассохина Т.В. Построение информационной образовательной среды в вузе. Вестник РМАТ. Издательство: Российская международная академия туризма. № 2(2). – 2011. – С. 134-141. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elibrary.ru/item.asp?id=19072143
5. Про Концепцію Національної програми інформатизації Верховна Рада України; Закон від 04.02.1998 № 75/98-ВР http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80
6. Хохрякова Ю.М. Система moodle как средство оптимизации управления самостоятельной работой студентов. – Серия № 1. Психологические и педагогические науки: Вестник ПГГПУ. – 2014. – С. 318-321.

Бескоровайная Л.В.
Запорожский национальный университет

ЛОГИСТИКА ПРОЕКТИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-ИНФОРМАЦИОННОЙ СРЕДЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ТУРИЗМОВЕДЕНИЮ

Аннотация
В статье в соответствие с выполнением технолого-организационной составляющей организационно-педагогических условий (совершенствование учебного, научно-методического, информационного, технологического обеспечения, создание образовательно-информационной среды; курс на практико-ориентированное содержание обучения путем внедрения профессионально значимых инновационных педагогических технологий; интеграция инвариативной и вариативной основ содержания с учетом индивидуальных особенностей студентов; совершенствование материально-технической основы), с целью развития информационной ключевой компетенции будущих специалистов по туризмоведению и формирования их готовности к профессиональной деятельности, исследована логистика проектирования образовательно-информационной среды профессиональной подготовки указанных специалистов.
Ключевые слова: логистика проектирования; информационные технологии; образовательно-информационная среда; будущий специалист по туризмоведению.

Beskorovaynaya L.V.
Zaporizhzhya National University

LOGISTICS OF DESIGNING THE EDUCATIONAL AND INFORMATIONAL ENVIRONMENT OF PROFESSIONAL TRAINING FUTURE MASTERS OF TOURISM

Summary
The article author analyzed features logistics of designing the educational and informational environment of professional training future masters of tourism. According to the author, logistics of designing the educational and informational environment takes into account the need for its methodological and substantive, logistical, communication and information management. Development of educational and information environment of professional training of future masters of tourism based logistics, activity, competence, operational, information, innovation, personal approach. The priority in this process was to achieve new educational results – the formation and development of student's research, design, information skills and abilities. Author based on theoretical analysis and practical teaching experience, says that now one of the ways of intensification of educational process and providing it with professional orientation is widespread adoption of e-learning, information and communication technologies, including the system Moodle.
Keywords: logistics of designing; future masters of tourism; professional training; the educational and informational environment.

УДК 373.3.091:62

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ УРОКІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

Васенко В.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядаються проблеми трудового виховання молодших школярів на уроках трудового навчання. Виділено необхідність забезпечення принципу наступності роботи дошкільних закладів і початкової школи та початкових і середніх класів основної школи. Встановлено, що отримане кожним учнем трудове загартування повинне спрямовуватися на використання у подальшому навчанні. Така робота дозволяє створити змістове наповнення та дидактичні підходи до організації і проведення уроків з трудового навчання в початкових класах. Особливостями роботи початкової школи у розглянутому напрямі є забезпечення відповідність уроків дидактичним вимогам та різнотипності в залежності від педагогічної доцільності та навчальної мети.

Ключові слова: початкова школа, дошкільний заклад, основна школа, трудове виховання, уроки трудового навчання, принцип наступності, особливості організації і проведення уроку, змістове наповнення уроку.

Постановка проблеми. Сучасні процеси у сфері освітньої політики нашої держави потребують розробки нових підходів до обґрунтування наукових засад морального, трудового, естетичного, фізичного і родинного виховання. Одним із напрямів вирішення цього завдання є трудове виховання учнів і підготовка їх до самостійного життя та праці в сучасних умовах. Найважливішим аспектом цієї проблеми є праця, як засіб розвитку та основа виховання і становлення особистості. Адже саме праця долучає учнів до складної системи суспільних відносин, формує ціннісні орієнтації. Звісно, трудове виховання, починаючи вже з першого класу, органічно поєднується з навчальним процесом. Тому саме уроки трудового навчання в початковій школі відіграють важливу роль у формуванні основних трудових умінь та навичок, якими людина користується протягом усього життя. До них відносяться роботи з папером і картоном, нитками і тканиною, природними матеріалами. Крім цього, на уроках трудового навчання учні одержують відомості про форму й будову різних предметів, інструментів для обробки матеріалів, прийомів роботи з ними, тощо. Отже, трудова підготовка молодших школярів є фундаментом для формування у них свідомого ставлення до практичного застосування знань, умінь та навичок, чому сприятиме організація та проведення уроків трудового навчання в початковій школі.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема трудового навчання завжди займала важливе місце у вітчизняній педагогічній науці та шкільній практиці. Особливо актуальною вона стала на сучасному етапі розбудови української держави – в умовах входження до європейської та світової освітніх систем. У зв'язку з цим активізувався пошук шляхів удосконалення змісту, форм і методів трудового навчання учнів на різних ступенях загальноосвітньої школи, у тому числі й початковій ланці Л. Вартабедян, І. Веремійчиком, Ж. Голінцак, Л. Денисенко, А. Ковальчуком, І. Міщенко, В. Тименком, В. Хорунжим та ін.

Посилення інтересу до цього напряму наукових досліджень помітно у роботах О. Акуліної, Л. Даниленко, Л. Ільєнко, Г. Левченка, В. Мадзігона, О. Міщенко, О. Савченко, В. Сидоренка та ін.

Окремі питання трудового навчання знайшли відображення в дисертаційних дослідженнях А. Вихруща, Н. Дупак, Н. Гиренко, О. Заволокіної та ін. [1, 2, 3, 4].

Виділення невиділених раніше частин загальної проблеми. Реалізація виховних можливостей уроків трудового навчання завжди була у полі зору науковців і практиків. Разом з тим, швидкі зміни пріоритетів в освітній галузі, зокрема й у початковій ланці, вимагають постійної уваги до її організації з корекційною метою відповіді на новітні виклики сьогодення.

Метою статті є виділення особливостей трудового навчання, вивчення змістового наповнення та розгляд дидактичних підходів до організації уроків з цього предмету в початковій школі для удосконалення їх проведення.

Виклад основного матеріалу. При організації та проведенні уроків трудового навчання в початковій школі, визначенні змісту навчального матеріалу важливо забезпечувати принцип наступності. Це стосується, перш за все, дошкільних закладів і початкової школи та початкових і середніх класів основної школи. Саме це потребує постійної уваги з огляду на дидактичні підходи до організації та проведення уроків з навчального предмету трудове навчання.

Виходячи із завдань діяльності та призначення, у дошкільних закладах діти отримують елементарні уміння та навички роботи з тканинами, папером, пластиліном, природними матеріалами та роботи з найпростішими ручними інструментами і виконання ними простих технологічних операцій з метою отримання виробу. Перехід дітей до початкової школи супроводжується не лише зміною ведучого виду їх діяльності, а і розширенням обсягу знань, умінь та навичок з обробки уже відомих з попередньої освітньої ланки матеріалів та доповненням види праці, пов'язаних з технологічними операціями обробки деревини, металів, пластичних мас, роботою з різноманітними конструкторами [9]. Це й забезпечує основу підготовку молодших школярів до трудового навчання в наступних класах загальноосвітньої школи. Очевидно, що для цього при розробці змісту навчального матеріалу з трудового навчання слід чітко забезпечувати наступність та послідовність його

починаючи з дошкільних дитячих навчально-виховних закладів і закінчуючи старшими класами повної загальноосвітньої школи. Важливими визначальними чинниками при цьому мають стати вікові особливості, можливості та потенціал дітей, їх трудовий досвід і теоретична підготовка. Саме такої чіткості і системності у підходах до організації та проведення уроків трудового навчання нині і бракує. Адже для кожної вікової групи розробляються програми та навчально-методичне забезпечення окремими авторами та авторськими колективами, здебільшого, без належної співпраці та узгодження позицій. Природно, що цей аспект у підході до організації та проведенні трудового навчання є значним резервом у поліпшенні трудової підготовки учнів. Тому якраз перед початковою школою відкриваються додаткові можливості для вирівнювання таких недоречностей та неузгодженостей у здійсненні трудового навчання підростаючих поколінь.

Як відомо, метою трудового навчання нині має бути ознайомлення учнів з основами різних галузей сучасного виробництва, транспорту, будівництва, обслуговування та формування у школярів потрібних трудових умінь і навичок. Підтвердженням цього є думка Моляко В. про те, що ця мета обумовлена різними аспектами, з поміж яких провідне місце займає трудова діяльність людини, яка і є тим засобом, який забезпечує розвиток її здібностей [6].

Державним документом, де закріплено цю мету і визначено обсяг і зміст навчального матеріалу з трудового навчання в початкових класах, окреслено необхідні знання, уміння та навички, якими повинні оволодіти учні є програма [7].

Її зміст будується так, що з кожним роком навчання учнів обсяг знань, умінь і навичок з кожного окремого виду праці ускладнюється, але забезпечується наступність, при цьому між окремими видами праці – забезпечується взаємозв'язок. Доцільним видається короткий її розгляд на прикладі роботи з окремим видом матеріалу.

Уже у першому класі здійснюється практичне ознайомлення з властивостями матеріалів і їх походженням, з призначенням інструментів та матеріалів для роботи з матеріалами, оволодіння прийомами виконання простих технологічних операцій, виконання робіт з виготовлення виробів.

У наступному класі діти ознайомлюються з технологіями виготовлення виробів прямокутної форми; розмічанням виробів за кресленнями, з використанням шаблонів і за допомогою лінійки: планують послідовність виготовлення виробів, робити, виконують розрахунки, визначають розміри, обчислюють кількість необхідного матеріалу, доцільно розміщують з економією матеріалу, оздоблюють вироби.

В останньому класі початкової школи обсяг знань, умінь і навичок відповідно розширюється, учні ознайомлюються з правилами побудови креслень складної форми; виготовлення розгорток, деталей виробу; набувають навичок догляду за інструментами та підготовкою їх до роботи; виконують технологічні операції, художньо оформлюють виробів. У такий спосіб забезпечена наступність з усіма матеріалами: папером і картоном, тканиною, пластиліном, фольгою і дротом, фанерою і природними матеріалами.

Програмою визначається взаємозв'язок між окремими видами праці, суть якого полягає в тому, що при виготовленні виробів з різних матеріалів повторюються інструменти, прийоми роботи з ними, способи обробки матеріалів, виконання операції, послідовність технологічного процесу. Такий взаємозв'язок між окремими видами праці сприяє розширенню загального і політехнічного кругозору учнів, забезпечує їх трудову підготовку.

Основними завдання вивчення цього предмету, відповідно їй, повинно стати: формування елементарних трудових навичок та умінь, технічних, технологічних та конструкторських знань; розширення політехнічного кругозору учнів, ознайомлення їх з основами сучасного виробництва; початкове ознайомлення з масовими робітничими професіями, формування інтересів до нових видів праці; підготовка учнів до виконання посильних видів праці вдома, в сім'ї. Із цих завдань стає очевидним, що уроки трудового навчання, в порівнянні з уроками інших навчальних предметів, мають свої особливості, які можна означити так: практична робота учнів займає центральне місце на уроці, вироби, виготовлені ними можуть знайти практичне застосування як в школі, так і сім'ї, що, природно, підвищує активність дітей, але робота школярів з різними інструментами вимагає ретельного дотримання правил безпечної праці [10]. Саме тому як і до уроків з інших предметів у початкових класах, до уроків трудового навчання висувається ряд дидактичних вимог, які крім іншого, мають враховувати і означені вище особливості.

З огляду на це досі немає єдиного підходу до класифікації уроків трудового навчання, яка б враховувала усі особливості. Серед критеріїв, які кладуться в основу визначення типу уроку приймаються: зміст (уроки з обробки паперу, тканини, деревини та ін.), способи проведення (урок- подорож, урок-казка, урок-екскурсія тощо), мета навчання (урок набуття нових знань, урок формування умінь та навичок, комбінований урок і т.п.) [5, 8].

Очевидно, що кожен підхід до визначення типів уроку має під собою вагомі аргументи і будується на основі якогось одного принципу, що не надто допомагає учителю-класоводу у його діяльності. Видається, що для уроків трудового навчання у початкових класах найширшими можливостями володіє комбінований тип, хоча й інші знаходять належне застосування.

Проте сьогодні в педагогічній теорії і шкільній практиці широко використовуються як традиційні так нетрадиційні форми і методики навчання. Значною мірою це торкнулося і трудового навчання.

Передовий педагогічний досвід роботи за інноваційними програмами трудового навчання в початковій школі представлений рядом авторських ідей, при цьому, в основному враховано всі програмні вимоги до знань, умінь та навичок, але здобуваються вони, здебільшого, у процесі виготовлення виробів, необхідних у повсякденному житті. Тобто, трудове навчання в початковій школі нині змінюється за змістом, системою навчання, типу навчального закладу і т.п. Здебільшого, програми носять інноваційний характер, тобто вважаються нетрадиційними. Проте обов'язковою умовою для них залишається за-

безпечення базових (традиційних) умінь і навичок, які передбачені державною програмою трудового навчання для початкової школи. При цьому пропонуються поєднання різних технологічних операцій: згинання, різання, склеювання, ліплення, аплікація, навички з'єднання деталей різними способами і т.п.

Розглядаючи детальніше зміст даних інноваційних програм, можна констатувати, що всі вони будуються за загальноприйнятими і незмінними принципами використання можливостей технології виконання різних робіт. Новизна і нетрадиційним полягає, в основному, у підборі матеріалу для вивчення технологічних операцій тау послідовності їх виконання.

Дидактичний підхід з оновлення змісту трудового навчання в початкових класах за рахунок включення в програму виконання робіт з нетрадиційними матеріалами виправдовується тим, що часто вони є, так званим, «викидним матеріалом», і виготовлення виробів з них підсилює доцільність та практичну значимість роботи школярів. Виконання технологічних операцій роботи з нетрадиційними матеріалами для виготовлення виробу сприяє творчому розвитку учнів, набуттю ними умінь поєднання форми, розміри, комплектуючих деталей та добору потрібної кольорової гами. Очевидно, що при роботі з ними учні, крім набуття певних знань і практичних умінь, знайомляться з фізичними, механічними та технологічними властивостями нових для себе матеріалів, одержують відомості про процес виготовлення і функціональне призначення використовуваних матеріалів, що додатково розширює їх загальний кругозір. Виготовлення виробів з нетрадиційних матеріалів також спричиняє додатковий вплив на розвиток груп м'язів кисті рук, закріплює трудові уміння і навички, отримані при роботі з іншими матеріалами. Адже типовість виконання робочих операцій, що використовуються для роботи з традиційними та нетрадиційними матеріалами мають багато характерних спільних ознак для всіх видів праці за програмою початкової школи.

Звісно, якісне навчання молодших школярів роботі з нетрадиційними матеріалами вимагає спеціальної підготувати майбутнього вчителя вже на стадії підготовки у вищій школі. Тому для сьогоднішнього студента набуття таких умінь та навичок у галузі трудового навчання вже у вищому педагогічному навчальному закладі є нагальною потребою.

Висновки і пропозиції. Розгляд дидактичних підходів до організації та проведення уроків трудового навчання в початковій школі дозволяє констатувати, що:

Кожен молодший школяр повинен отримати таке трудове загартування, яке б він зміг використати у подальшому навчанні, та різних сферах діяльності.

Організація та проведення уроків трудового навчання повинні забезпечувати досягнення загальної мети, передбаченої програмою.

Уроки трудового навчання повинні чітко відповідати дидактичним вимогам та бути різнотипними в залежності від педагогічної доцільності та дидактичної мети.

Оновлення змісту трудового навчання в початкових класах необхідне як за рахунок використання авторських інноваційних програм і методик, так і включенням у програму виконання робіт з нетрадиційних матеріалів.

При проведенні уроків трудового навчання в початковій школі слід максимально використовувати її можливості для забезпечення наступності трудової підготовки учнів, що дозволить у значній мірі вирішити проблеми трудового виховання молодших школярів на заняттях з нього предмету.

Список літератури:

1. Вихрущ Анатолій Володимирович. Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (історико-педагогічний аналіз та перспективи): дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Вихрущ Анатолій Володимирович. – К., 1994. – 473 с.
2. Гиренко Нина Андреевна. Сенсомоторное развитие учащихся младших классов вспомогательной школы в процессе трудового обучения: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 / Гиренко Нина Андреевна. – К., 1996. – 192 с.
3. Дупак Н.В. Виховання культури праці молодших школярів у процесі навчальної трудової діяльності [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Дупак Надія Василівна, Інститут педагогіки АПН України. – К., 1999. – 16 с.
4. Знамеровська Н.П. Підготовка вчителя трудового навчання до розвитку художньо-конструкторських здібностей учнів основної школи [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Знамеровська Наталія Павлівна; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1999. – 20 с.
5. Махмутов М.И. Современный урок: Монография [Текст] / М.И. Махмутов. – М.: Педагогика, 1985. – 183 с.
6. Моляко В.А. Психология решения школьниками творческих задач [Текст] / В.А. Моляко. – К.: Рад. школа, 1983. – 224 с.
7. Навчальні програми для 4-річної початкової школи. Трудове навчання // Початкова школа [Текст]. – 2001. – № 8. – С. 40-45.
8. Онищук В.А. Урок в современной школе: Пособие для учителей [Текст] / В.А. Онищук. – М.: Просвещение, 1981. – 191 с.
9. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи [Текст] / О.Я. Савченко. – К.: Генеза, 2002. – 366 с.
10. Хорунжий В.І. Методика трудового навчання в початкових класах [Текст] / В.І. Хорунжий, Г.П. Черніка. – Олександрія: РВА «Світло», 1996. – 96 с.

Васенко В.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЯ УРОКОВ ТРУДОВОГО ОБУЧЕНИЯ С МЛАДШИМИ ШКОЛЬНИКАМИ

Аннотация
В статье рассматриваются проблемы трудового воспитания младших школьников на уроках трудового обучения. Выделено необходимость обеспечения принципа преемственности работы дошкольных учреждений и начальной школы, начальных и средних классов основной школы. Установлено, что полученная каждым учеником трудовая закалка должна направляться на использование в дальнейшем обучении. Такая работа позволяет создать содержательное наполнение и дидактические подходы к организации и проведению уроков трудового обучения в начальных классах. Особенностями работы начальной школы в рассматриваемом направлении является обеспечение соответствия уроков дидактическим требованиям и разнотипности в зависимости от педагогической целесообразности и учебной цели.
Ключевые слова: начальная школа, дошкольное учреждение, основная школа, трудовое воспитание, уроки трудового обучения, принцип преемственности, особенности организации и проведения урока, содержательное наполнение урока.

Vasenko V.V.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

FEATURES OF ORGANIZING AND CONDUCTING LESSONS OF LABOR TRAINING WITH JUNIOR SCHOOLCHILDREN

Summary
The article deals with the problems of labor education of junior schoolchildren at the lessons of labor training. The need to ensure the principle of continuity of work of preschool institutions and primary schools, primary and secondary classes of the main school is emphasized. It is established that the work hardening received by each student should be directed to the use of further training. Such work allows creating meaningful content and didactic approaches to organizing and conducting lessons of labor training in primary classes. The peculiarities of the primary school's work in the direction in question is to ensure that the lessons comply with didactic requirements and different types, depending on the pedagogical expediency and the educational purpose.
Keywords: elementary school, preschool, primary school, labor education, lessons of labor training, the principle of continuity, peculiarities of organization and conduct of the lesson, the content of the lesson.

УДК 373.5.016:[004.031.42:76

РЕАЛІЗАЦІЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ІНТЕРАКТИВНОСТІ У ГРАФІЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ ШКОЛЯРІВ

Васенко В.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті встановлено необхідність використання інтерактивного навчання у шкільних умовах. З'ясовано особливості такого дидактичного процесу, види і можливості використання для графічної підготовки школярів. Доведено, що цей вид підготовки є одним з основних у формуванні та розвитку творчих здібностей учнів. Виділено та проаналізовано методичні підходи та інтерактивну модель забезпечення графічної освіти школярів. Визначено місце комп'ютерної техніки у забезпеченні реалізації можливостей такого виду шкільної практики.

Ключові слова: інтерактивне навчання, інтерактивні методи, інтерактивна модель, графічна підготовка, освіти, творча особистість, комп'ютерні засоби.

Постановка проблеми. Модернізація освітньої системи в Україні визначається новими стратегічними цілями, що забезпечують їй належне місце з поміж таких же галузей в інших країнах світу. Перш за все, вона стосується оновлення змісту навчально-виховного процесу підростаючого покоління на всіх рівнях його освіти. Державними документами в освітній галузі передбачено, що саме змістове наповнення повинне забезпечувати особистісний розвиток та самореалізацію творчого потенціалу випускників кожного освітнього рівня і, як наслідок, формування підростаючого покоління, здатного навчатися, конкурувати і досягати успіхів. Тобто, мають створюватися сприятливі передумови набуття ними якостей конкурентоспроможності на сучасному ринку праці, здатності до саморозвитку і неперервності професійного вдосконалення, підготовленості до використання творчих, нестандартних рішень для досягнення передбачуваних результатів своєї праці. Звісно, у першу чергу, це стосується її об'єктів та засобів, які так чи інакше пов'язані з технікою, а вивчення останньої не можливе без графічної освіти, яка, як відомо, спрямована на розвиток творчого мислення та пізнавальної активності учнів.

Природно, що вирішення виділених проблем можливе тоді, коли необхідність самостійно навчатися і вдосконалюватися протягом усього життя стає потребою спочатку учня, а потім – працівника. Звісно, таке може забезпечувати лише середовище, в шкільних умовах – навчальне. У нашому випадку ним може бути інтерактивне, побудоване на взаємодії всіх учасників навчально-пізнавального процесу, коли учень не може не брати участі в ньому. Саме постійність такого стану пізнання сприятиме формуванню вмінь та навичок як загальнонавчальних, так і предметних й забезпечуватиме формування потрібних умінь та якостей особистості школяра в атмосфері співробітництва, взаємодії, потрібної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до інноваційних освітніх технологій у зарубіжній педагогіці помітно активізувався у середині XX ст., вітчизняні інноваційні перетворення у цій галузі припадають на кінець XX – початок XXI ст. Одним з пріоритетних напрямів здійснення цього процесу стало використання інтерактивних технологій в освітньому процесі. Звісно, суттєве значення у контексті нашого дослідження мають роботи з розгляду можливостей застосування активних та інтерактивних технологій, перш за все, присвячених питанням: організації інтерактивного навчання в школі: М. Малигіної, О. Пометун, О. Савченко, Г. Сиротенко та ін.; активізації педагогічного спілкування: Ш. Амонашвілі, В. Сухомлинського та ін.; вивчення сутності інтерактивних технологій та їх використання у навчально-виховному процесі школи: О. Біди, Г. Коберник, О. Коберника, О. Пєхоти, Л. Пироженко, Н. Побірченко, О. Пометун та ін.; застосування інтерактивних технологій як засобу професійної підготовки: В. Бикова, М. Кадемії, Г. Селевко, В. Сидоренка та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на велику увагу до проблеми інтерактивності, її використання у графічній підготовці учнів, їх графічній освіті не знайшло належного висвітлення і потребує окремого розгляду, адже для сучасної школи залишається актуальним.

Метою статті є розгляд можливостей інтерактивних технологій у реалізації завдань графічної підготовки у навчальному процесі загальноосвітньої школи.

Виклад основного матеріалу. Центром освітньої діяльності сучасної школи є дитина, формування індивідуальності якої забезпечується використанням сучасних технологій навчання. Одними з тих, якими доречно послуговуватися для цього є технології інтерактивного навчання, що дозволяють перетворювати традиційний урок в інтерактивний [2]. Звісно, для належного розуміння суті таких перетворень доцільно глибше розглянути системостворююче поняття: «інтерактивність». Загальноприйнято, це поняття розуміють як похідне під двох англійських слів: inter – взаємний і act – діяти, тобто здатний до взаємодії, діалогу, або ж – це способи організації активної взаємодії учнів і вчителя у навчальному процесі з метою досягнення визначених дидактичних результатів [6]. Поряд з цим, інтегративність виступає і як «здатність взаємодіяти в режимі бесіди, діалогу з чимось (комп'ютером), або з кимось (людиною) [4].

Природно, що й сучасна педагогічна наука не має єдиного підходу до тлумачення поняття інтерактивного навчання. Одна група дослідників бачать у ньому діалогове навчання: «Інтерактивний – означає здатність взаємодіяти чи знаходитись в режимі бесіди, діалогу з чим-небудь (наприклад, комп'ютером) або ким-небудь (людиною) [3]. Тобто, інтерактивне навчання вони розглядають як здатність до діалогового навчання, при якому забезпечується суб'єктно-об'єктна взаємодія у навчальному процесі.

Інша група вбачає в інтерактивному навчанні активну взаємодію вчителя та учнів у дидактичному процесі, якому характерні взаємонавчання, співнавчання у колективі чи групі [7].

Розділяючи думку про справедливість різних підходів до розуміння поняття інтерактивності навчання виходимо з того, що це, перш за все, специфічна організаційна форма пізнавальної діяльності, на фоні якої забезпечується емоційна складова відчуття успіху та розрахунку на власні сили при досягненні результату, а по друге організовується і проходить цей процес при активній взаємодії всіх учасників (учителів та учнів); при умові забезпечення рівноправності суб'єктів цього процесу. Тобто, в інтерактивному навчанні школярі перетворюються з об'єкту (традиційний урок), у суб'єкт (інтерактивний урок) і стають активними учасником власного розвитку та набуття освіти, оскільки усвідомлено розуміють процес власної діяльності, рефлексують з приводу своїх знань та вміють виконувати завдання, а отже свідомість перетворюється у самосвідомість – відображувану свідомість. У свою чергу це забезпечує внутрішню мотивацію навчання, що сприяє його ефективності.

Перш ніж ґрунтовно розглянути інтерактивність у графічній підготовці, зупинимося на можливостях інтерактивних уроків та загальній суті інтерактивного навчання у порівнянні із традиційними підходами до його проведення. Загальноприйнято, що для інтерактивності характерні широка комунікація, тісна взаємодія і взаємне навчання, кооперування у навчально-пізнавальній діяльності школярів. При цьому уточнюються ролі і функції, для чого широко використовуються пам'ятки. Тобто, забезпечується така організація навчання, коли не участь у ньому унеможливлюється через конкретизацію завдань для кожного учня чи усвідомлення ним місця своєї діяльності у кінцевому результаті виконання поставленого завдання перед групою чи усім класом. Це свідчить про те, що кожна інтерактивна технологія навчання повинна чітко передбачати завершеність очікуваного результату, способів стимулювання пізнавального процесу тощо.

Саме тому інтерактивна модель навчання забезпечує стійку активність взаємодії школярів, які разом з учителем стають рівноправними суб'єктами процесу, розуміють суть своєї роботи, рефлексують її результати.

Розробниками інтерактивні технології умовно поділяються їх на чотири групи [5]:

1. кооперативного навчання: навчання в парах; ротаційні (змінювані) трійки; два – чотири – всі разом; «карусель».

2. кооперативно-групового навчання: обговорення проблеми в загальному колі; «мікрофон»; незакінчені речення; «мозковий штурм»; навчаючи – учуся; ажурна пилка; case – метод; вирішення проблеми.

3. ситуативного моделювання: симуляції; спрощене судове слухання; розігрування ситуацій за ролями.

4. опрацювання дискусійних питань: метод – прес; «займи позицію»; «зміни позицію»; неперервна шкала думок; дискусія; дебати.

Навіть глибоко не вникаючи у мету та суть кожної з технологій можна з певністю говорити, що вони здатні підвищити інтерес учнів до навчального предмета, розвивати творчість, навчати користуванню різними джерелами знань, зменшуючи у такий спосіб перевантаження школярів. Звісно, серед педагогів ставлення до використання інтерактивних технологій на уроці неоднозначне. Причини цього як в об'єктивній, так і суб'єктивній сферах, які не є предметом нашої уваги у цій роботі.

Зважаючи на різноманітність інтерактивних технологій доводиться визнати й особливість інтерактивних уроків, як форм навчання, що ґрунтується на технологічному підході. Тобто, їх проведення передбачає поєднання двох типів уроку: узагальнення і систематизації та контролю і коригування знань й умінь учнів. Таке поєднання дозволяє позитивно вплинути на досягнення мети уроку, особливо це стосується її навчальної складової.

Тому, як правило, у структурі інтерактивного уроку виділяють п'ять елементів [6] «а) мотивація – фокусування уваги учнів на проблемі уроку, стимулювання інтересу до обговорюваної теми (не більше 5% часу заняття); б) оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів – забезпечення розуміння учнями змісту їхньої діяльності: тобто чого вони повинні досягти в результаті уроку і чого від них чекає вчитель (не більше 5% часу заняття); в) надання учням необхідної інформації за мінімально короткий час, для того щоб на її основі виконувати практичні завдання шляхом інтерактивної взаємодії (10-15% часу уроку); г) інтерактивні вправи – центральна частина заняття, що передбачає застосування вчителем 1-3 інтерактивних технологій, що відбираються залежно від очікуваних результатів (45-60% часу на уроці); г) підбиття підсумків, оцінювання результатів уроку – процес, зворотний інструктажу, що називають «рефлексією». Його завдання – прояснити зміст опрацьованого; співвіднести реальні результати з очікуваними; проаналізувати, чому відбулося так, а не інакше; зробити висновки; закріпити чи відкоригувати засвоєння; намітити нові теми для обговорення; установити зв'язок між тим, що вже відомо, і тим, що знадобиться засвоїти, навчитись у майбутньому; скласти план подальших дій (до 20% часу)».

Такі інтерактивні уроки, поряд з іншим, сприяють збагаченню і розвитку творчого потенціалу учнів, розкриттю їх здібностей, бажання і уміння навчатися, шукаючи потрібну інформацію, творити, створюючи задум, документально його оформлювати та одержувати запланований результат. Багато в чому це співпадає з можливостями графічної підготовки школярів. Вона теж сприяє технічній і технологічній складовій твор-

чого потенціалу учня у галузі отримання предметних результатів роботи.

Як відомо, графічна підготовка дозволяє виробити в учнів уміння раціональних прийомів читання і виконання різних графічних зображень. Вони використовуються не лише в різноманітній трудової діяльності людини, а і в умовах повсякденного життя. Сучасному мешканцю Землі часто доводиться читати графічні зображення різного змісту і призначення, зокрема, й ті, що містяться в технічних паспортах виробів з метою з'ясування правил їх експлуатації, а технічна оснащеність роботи, побуту, дозвілля з часом лише зростає. Вирішувати подібні завдання легко, використовуючи графічні знання і вміння, які людина має набути через знання графічного мови. Це дає підстави погодитися з думкою, що загальна графічна грамотність необхідна в сучасних умовах побутування соціуму [8].

Вітчизняна методика викладання креслення пропонує, поряд з іншими, й інтерактивні технології навчання цього предмету. Усі вони спрямовані на активізацію пізнавальної діяльності школярів. Практика переконує, що правильно користуватися тими з них, які пройшли перевірку часом і оформилися у певні системи: проблемного навчання; розвитку пізнавального інтересу у навчанні; навчання на основі опорних сигналів; формування просторового мислення [7].

Для нашої роботи теж підтверджується думка про те, що при вивченні креслення характерною є технологія проблемного навчання, яка передбачає створення проблемних ситуацій з метою розвитку пізнавальної діяльності учнів. Тобто учні здобувають знання у процесі розв'язання проблемних ситуацій у групі, розвивають креативне мислення [1].

У пізнавальній діяльності учні можуть виявляти проблему відповідаючи на питання, при повідомленні власного альтернативного судження, відстоювання думки про вибір певних систем виробничих технологій, тощо. При цьому слід забезпечувати рівноправну суб'єктність учителя та учня. Тоді діалог між ними, розвиваючись різнопланово, набуватиме неочікуваного, але потрібного спрямування. Звісно, педагогу, для забезпечення проблемності, необхідно вибудовувати структуру діалогу.

Не слід залишати поза увагою того факту, що графічна підготовка у сучасних умовах значною мірою базується й на інформаційних технологіях, результатом чого має бути графічна та інформаційна грамотність учнів. Тому необхідність удосконалення графічної освіти школярів за допомогою інформаційних технологій є нагальною потребою діяльності школи, що дозволятиме учням швидше і якісніше орієнтуватися у великому обсязі інформаційних засобів. Отже в сучасних умовах необхідність удосконалення графічної освіти школярів за допомогою інформаційних технологій є незаперечною.

Природно, що використання комп'ютерної техніки робить урок цікавішим і сучаснішим. Такий підхід дозволить полегшити школярам набути творче мислення, сприяти знаходженню ними шляхів розв'язання проблем у будь-якій ситуації, генеруватиме вироблення умінь командної праці та здатності прийняття потрібних рішень, активуватиме можливості використання сучасних інформаційних та комунікаційних технологій у різних видах індивідуальної діяльності.

Висновки і пропозиції. Виконана робота дозволяє констатувати наступне:

– сучасна людина повинна мати винахідливе мислення, знаходити шляхи розв'язання проблем у будь-якій ситуації, працювати в команді, бути здатною приймати рішення, активно використовувати сучасні інформаційні та комунікаційні технології у всіх галузях своєї діяльності, а тому вона має отримувати досвід такої поведінки вже під час навчання в школі шляхом включення у інтерактивне навчально-пізнавальне середовище;

– графічна підготовка учнів, як складова частина їх політехнічної освіти сприятиме раціональному засвоєнню елементів техніки, допомагатиме досконаліше виконувати виготовлення об'єктів і засобів праці, якщо реалізовувати можливості інтерактивних технологій для реалізації її завдань у навчальному процесі загальноосвітньої школи;

– питання про удосконалення графічної підготовки потрібно вирішувати негайно, школярі мають отримувати здатність виконувати і читати найпростіші креслення технічних виробів і схем технологічних процесів, використовувати засоби комп'ютерної техніки для цього. Сама ж графічна підготовка є базовою і її відставання від реалій сьогодення гальмуватиме отримання фахової підготовки випускниками школи.

Список літератури:

1. Гриценко Л. Інтерактивні технології викладання креслення у професійній підготовці конкурентоспроможних робітників / Лариса Гриценко // Молодь і ринок. – 2014. – № 2(109). – С. 80-85.
2. Дидактичні засади відбору і структурування змісту навчального предмета «Креслення» для професій металообробного профілю: Методичний посібник для професій металообробного профілю / В.К. Сидоренко, І.С. Голіяд, Є.В. Кулик, та ін. [За ред. В.К. Сидоренка]. – К.: 2009. – 351 с.
3. Інноваційні педагогічні технології у трудовому навчанні: Навч.-метод. посібник / За заг. ред. О.М. Коберніка, Г.В. Терещука. – Умань: СПД Жовтень, 2008. – 212 с.
4. Інтерактивне навчання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Інтерактивне_навчання_тттттттт
5. Інтерактивні технології: теорія та методика. Посібник для викладачів ПТУ, коледжів та всіх тих, хто цікавиться застосуванням інтерактивних технологій у навчальному процесі задля його вдосконалення / Пометун О.І., Побірченко Н.С., Коберник Г.І., Комар О.А., Торчинська Т.А. – Умань-К., 2008. – 94 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/377/1/interakt_tehn_teor_met.pdf
6. Пометун О.І. Інтерактивні методи навчання / О.І. Пометун // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 357-359.
7. Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко. – К.: Видавництво А.С.К. – 2003. – 192 с.

8. Степакова В.В. Черчение как общеобразовательный предмет: проблемы, современное состояние и перспективы / В.В. Степакова // Совершенствование подготовки учащихся и студентов в области графики, конструирования и стандартизации: межвузовский науч.-метод. сборник. – Саратов: СГТУ, 2007. – С. 160-170. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://xn--90ax2c. xn--p1ai/catalog/000200_000018_RU_NLR_bibl_1094634/

Васенко В.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

РЕАЛИЗАЦИЯ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ИНТЕРАКТИВНОСТИ В ГРАФИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация
В статье установлена необходимость использования интерактивного обучения в школьных условиях. Выяснены особенности такого дидактического процесса, виды и возможности использования для графической подготовки школьников. Доказано, что этот вид подготовки является одним из основных в формировании и развитии творческих способностей учащихся. Выделены и проанализированы методические подходы и интерактивная модель обеспечения графического образования школьников. Определено место компьютерной техники в обеспечении реализации возможностей такого вида школьной практики.
Ключевые слова: интерактивное обучение, интерактивные методы, интерактивная модель, графическая подготовка, образования, творческая личность, компьютерные средства.

Vasenko V.V
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

REALIZATION OF INTERACTIVITY IN GRAPHICAL PREPARATION OF SCHOOLCHILDREN

Summary
The article establishes the necessity of using interactive learning in school conditions. The peculiarities of such didactic process, types and possibilities of use for graphic preparation of schoolchildren are clarified. It has been proved that this kind of training is one of the main ones in the formation and development of students' creative abilities. Methodical approaches and an interactive model of ensuring the graphic education of schoolchildren are singled out and analyzed. The place of computer technology in ensuring the realization of the possibilities of this type of school practice is determined.
Keywords: interactive training, interactive methods, interactive model, graphic preparation, education, creative personality, computer facilities.

УДК 37.013.42:347.639-058.862

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ-ІНТЕРНАТАХ ДЛЯ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Веретенко І.М.
Українська інженерно-педагогічна академія

Досліджено основні напрями соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Визначені завдання у роботі соціального педагога з огляду на соціальний статус та особливості психоемоційного стану вихованців. У діагностичному напрямі розкрито методики вивчення вихованців інтернатних закладів. В межах охоронно-захисного напряму розкрито роботу соціального педагога із захисту прав та інтересів дітей. У статті висвітлено зміст правового виховання дітей загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

Ключові слова: загальноосвітня школа-інтернат, діти-сироти, діти позбавлені батьківського піклування, діагностичний напрям, охоронно-захисний напрям, правове виховання.

Постановка проблеми. Сучасному українському суспільству характерне посилення уваги до проблем дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування. Проте, інновації у соціально-педагогічній сфері, що пов'язані з впровадженням Національної стратегії захисту прав людини до 2020 року, де держава має ліквідувати всі інтернатні заклади, актуалізують проблему збереження досвіду соціально-педагогічної роботи інтернатних закладів за різними напрямами з дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування з метою ефективного функціонування дитячих будинків сімейного типу, діяльності патронатних вихователів та соціальних інститутів, що здійснюватимуть соціальний супровід таких дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогічній науці здійснено значну кількість дисертаційних досліджень, присвячених проблемам дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності (Л. Канішевська), подолання соціальної депривації дітей-сиріт (А. Поляничко), соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою (друга половина XX – початок XXI ст.) (Н. Клішевич), формування соціального здоров'я дітей-сиріт підліткового віку в загальноосвітніх школах-інтернатах (В. Шкуркіна), підготовка дітей-сиріт в умовах інтернатного закладу до сімейного життя (Г. Хархан) та ін.

Мета статті. Головною метою статті є аналіз досвіду соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначення напрямів та завдання у роботі соціального педагога з огляду на соціальний статус та особливості психоемоційного стану вихованців.

Виклад основного матеріалу. Економічна нестабільність, політичні та соціальні трансформації у державі вплинули на безробіття, інтенсивність трудової міграції, збільшення кількості асоціальних сімей, зростання числа розлучень, що в свою чергу стало одними із чинників значної кількості соціальних дітей-сиріт, тобто дітей, батьки яких позбавлені батьківських прав (засуджені, визнані недієздатними, перебувають на тривалому лікуванні), а також батьків, місце перебування яких невідомо, не беруть участі в утриманні та вихованні своїх дітей; підкинутих та безпритульних дітей тощо [5]. Тобто, постійно зростає кількість українських дітей, які перебувають у несприятливих умовах соціалізації, де створилася загроза щодо їх здоров'я та життя.

Зокрема, наслідком перебування у складних життєвих обставинах, що виникли в родинах дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є: уповільнений темп психічного розвитку, низький рівень інтелектуального розвитку, бідність емоційної сфери та уяви, затримка в розвитку мислення, дратівливість, спалахи агресії, уразливість, нерозвиненість саморегуляції, невміння керувати собою, прояви асоціальної поведінки (бродяжництво, крадіжки, різні форми делінквентної та адитивної поведінки), несформованість життєвих планів та цінностей, що ускладнюють їх соціальну активність та особистісний розвиток. Особливу категорію серед вихованців загальноосвітніх шкіл-інтернатів становлять діти, які стали біологічними сиротами. Для цих дітей характерні значні переживання, які відбиваються у запереченнях, гніві, постійному сумі. Більшість біологічних дітей-сиріт, перебуваючи в посттравматичному стані, потребують кваліфікованої допомоги психологів, соціальних педагогів та вихователів. Вихованці, як правило, дуже важко адаптуються до умов школи-інтернату. Вони довгий час не відчувають себе захищеними, схильні до афективних вчинків і хвилювань. З іншого боку діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування орієнтуються на споживацькі настрої, на високий рівень претензій до соціального оточення, сприйняття суспільства з позиції «ми свої – вони чужі».

Враховуючи вищезазначені проблеми таких дітей, завданнями соціально-педагогічної роботи в інтернатних закладах є: формування особистості, для соціалізації якої потрібне вчасне подолання складних ситуацій та розв'язання проблем вихованця за допомогою усвідомлення себе, оточення та навколишнього середовища.

Так, першочерговим напрямом соціально-педагогічної роботи у загальноосвітніх школах-

інтернатах є вивчення особистості вихованця, з'ясування причин та приводу потрапляння до закладу. Встановлюються наступні відомості: є вихованець сиротою внаслідок смерті (загибелі) біологічних батьків чи сиротою соціальною (батьки живі, але не задовольняють належним чином потреби дитини); склад сім'ї та умови її життя, праці; особливості виховного впливу батьків на формування особистості дитини; стан здоров'я вихованця; недоліки в поведінці. З цією метою організовуються довірливі бесіди з використанням активного слухання, емоційної підтримки. З перших днів перебування дитини у школі-інтернаті соціальний педагог займається збором і веденням документації на кожного підопічного та оформленням особових справ. До особової справи збираються: направлення (путівки) служби у справах дітей за погодженням з управлінням освітою на підставі рішення органу виконавчої влади або місцевого самоврядування за місцем проживання (перебування) дитини; свідоцтво про народження, всі дані про сім'ю та близьких родичів; довідки про склад сім'ї або осіб, зареєстрованих у житловому приміщенні; акти відвідування сім'ї; реєстраційний номер облікової картки платника податків (за наявності); страховий поліс; висновок про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини; відомостей або документів про освіту дитини (для дітей шкільного віку); дублікат обліково-статистичної картки дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування; довідки про призначення та виплату пенсії, державної соціальної допомоги, аліментів тощо (у разі наявності); ощадна книжка дитини або договір про відкриття рахунка в установі банку (у разі наявності), документи, які засвідчують надану раніше допомогу і підтримку дитині тощо [6].

Великий фактичний матеріал дають спостереження за вихованцями як у навчальний період, так і у позаурочний час, зокрема під час підготовки домашнього завдання та організації позакласної виховної роботи. У соціально-педагогічній роботі в інтернатних закладах використовуються ряд діагностичних методів: виявлення дітей «групи ризику», схильність до шкідливих звичок, визначення рівня соціальної зрілості – анкета «Оцінка припустимості вчинків та життєвих принципів сучасних старшокласників» (О. Позднякова), «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич), методика дослідження самооцінки Ч. Спілбергера, рівень соціальної адаптованості, активності вихованців (тест-опитувальник А. Фурмана), тестування «На скільки Ви конфліктні» для визначення рівня конфліктності особистості, метод незакінчених речень, самотестування «Оцінка власної поведінки в конфліктній ситуації» (методика А. Аджиєва), розв'язання проблемних ситуацій, тести (К. Томаса для виявлення особистісної схильності до врегулювання конфліктів, «Рівень конфліктності особистості»), методика «Карта сформованості загальнолюдських якостей», для успішності у профорієнтаційній роботі використовуються «Анкети інтересів», аналіз цілей дітей інтернатних закладів в проміжку одного, трьох, п'яти років, методика психологічно-прогностичного завдання «Мої плани на майбутнє».

У соціально-педагогічній роботі діагностичного напряму з педагогічним колективом використовується тест «Комунікативна толерантність» (В. Бойко), з метою виявлення рівнів готовності педагогів шкіл-інтернатів до виховання соціальної зрілості старшокласників використовуються опитування, бесіди, вивчення педагогічного досвіду роботи загальноосвітніх шкіл-інтернатів, тест професійної позиції педагогів «ХіМ» (А. Бадак, Є.Ківшик) [3].

Соціальне та психолого-педагогічне вивчення вихованців загальноосвітніх шкіл-інтернатів дає можливість для втілення в життя *охоронно-захисного напряму* – найважливішого напряму соціально-педагогічної роботи. Про його важливість говорить проголошення 2006 року – роком захисту прав дитини. Найвідповідальнішою роботою соціального педагога в інтернатних закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є захист прав та інтересів дітей. Вона передбачає використання всього арсеналу правових норм, в тому числі реалізації юридичної відповідальності щодо осіб, які вдаються до прямих чи опосередкованих протиправних дій щодо дитини. Це дає підстави стверджувати про намагання держави гарантувати дітям повноцінне життя і гармонійний розвиток [8].

Соціальний педагог школи-інтернату сприяє забезпеченню права дитини на сімейне виховання, за потреби встановлює її соціальний статус; контролює та виконує дотримання встановлених норм щодо забезпечення потреб вихованців, оформлення документів для встановлення опіки (піклування) над дитиною, сприяння усиновленню, реінтеграцію дитини до прийомної сім'ї чи будинку сімейного типу, в біологічну сім'ю, призначення і оформлення соціальних виплат, безоплатне оздоровлення, охорону їх майнових і житлових прав тощо. При цьому у роботі з прийомними батьками та усиновителями використовуються наступні форми та методи: складання сімейного плану подолання складних життєвих обставин, бесіди, індивідуальні консультації родичів (юрист, психолог, соціальний педагог), спільні з батьками і дітьми заходи в інтернатному закладі (свята, походи в кіно, екскурсії) тощо.

З метою захисту житла та майна дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальний педагог має зберігати в особовій справі кожної дитини опис майна, що належить дитині та документи, які підтверджують право власності, копії рішення органів опіки та піклування про встановлення опіки над житлом (майном) дитини (у разі наявності). Соціальний педагог тісно співпрацює з соціальними службами, сприяє зарахуванню дитини на соціальний квартирний облік після досягнення нею 16-річного віку, допомагає у позачерговому одержанні житла, соціального гуртожитку. Крім зазначеного, оформлюється єдиний квиток, який дає право на безкоштовний проїзд у громадському міському (приміському) транспорті (крім таксі), безкоштовне відвідування кінотеатрів, виставок, музеїв, спортивних споруд.

Для самостійного вирішення життєвих проблем, формування вміння до розв'язання правових ситуацій у суспільстві, зменшення рівня правопорушень важливим є *правове виховання.* Його метою є навчання вихованців інтернатних закладів застосовувати отримані правові знання

при вирішенні життєвих проблем шляхом участі у взаємодії з різними соціально-правовими інститутами, формування вмінь до розв'язання правових ситуацій у суспільстві.

Вихованці інтернатних закладів мають бути обізнаними не лише щодо основних прав, а й до правових обов'язків та відповідальності на законодавчому рівні. За даними аналітичного звіту «Життєвий шлях випускників інтернатних закладів, дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей» [1], кримінальна поведінка фіксується частіше серед вихованців шкіл-інтернатів, ніж у дітей, які виховуються в сім'ях. Вихованці інтернатних закладів схильні в основному до здійснення майнових злочинів. В основному, об'єктами домагань цих правопорушників є продукти харчування, речі, апаратура.

У рамках правового виховання в школах-інтернатах проводяться факультативний курс «Мої права та обов'язки у суспільстві», де відбувається ознайомлення випускників із діяльністю закладів, до яких доводиться їм звертатися, зокрема до Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; навчальні заклади, у лікарні, до поліції, біржі праці тощо. Така практика наближує випускників інтернатних закладів до реальних життєвих умов, дає можливість сформувати досвід практичної поведінки при зверненні до державних закладів. У експериментальній школі-інтернаті з цього приводу проводилась ділова гра «Велике місто прав».

Цікавим в інтернатних закладах є досвід формування відповідальної поведінки підлітків, у процесі впровадження адаптованої рольової гри «Пори року», яку розробила дослідниця О. Богатікова. Зміст даної гри полягає у розподілі між дітьми ролі мами, тата, бабусі, дідуся, трьох дітей різного віку. Гравці мають відчути себе в ролі різних членів сім'ї. Глядачі при цьому мають змогу оцінювати дії членів сім'ї. По закінченню триває обговорення: «Хто поводився з відповідальністю, а хто ні?», «Що треба для того, щоб бути відповідальним?» тощо. Результатом є усвідомлення вихованцями того, що відповідальними мають бути і діти, і дорослі; закріплення навичок спілкування. Велику роботу щодо правового виховання здійснюють залучені волонтери, які проводять тренінгові заняття в межах модуля «Знаємо та реалізуємо свої права» тренінг-курсу «Сприяння просвітницькій роботі «рівний рівному» серед молоді України», програмою якого передбачено формування в підлітків почуття гідності та необхідності для суспільства, сприяння усвідомленню своїх прав і обов'язків, формування відповідальності за свої дії, стимулювання бажання реалізовувати свої права [2]. Окрім цього, волонтери здійснюють підготовку та проведення міні-вистав «Права усім – обов'язки кожному», ерудит-шоу «Правова соціалізація – крок уперед». Такі заходи спонукають дітей-сиріт обирати правову форму поведінки, будувати взаємостосунки з іншими дітьми, волонтерами, педагогами, проявляти активність та ініціативу, обирати правовий варіант вирішення завдання, переносити їх на подібні життєві ситуації.

З метою попередження протиправної поведінки, реалізуючи профілактичний напрям роботи, впроваджуються тренінгові ігри «Обов'язкова поведінка підлітків», «Наше майбутнє у наших руках», «Я відповідаю за свої дії». Використання такої ігрової технології сприяє поглибленню знань дітей-сиріт підліткового віку про те, що є інші варіанти поведінки – законослухняна, обов'язкова, правомірна, відповідальна [7]. Правове виховання має місце і серед учнів початкових класів шкіл-інтернатів. З ними проводяться різноманітні ігри: «Правовий букварик», «Правовий футбол», «Вилучи зайве», «Склади веселку», які дають можливість сприйняти та усвідомити правову інформацію через активну діяльність. До ефективних форм профілактики протиправної поведінки І. Сизоненко відносить: інформаційно-пізнавальні години, рольові ігри, турніри правознавців, ерудит-шоу, вікторини; правові дискусії, вечори питань і відповідей, робота з правовими джерелами, виставки творчих робіт учнів, акції, тижні популяризації правового виховання.

Зокрема, профілактична робота в загальноосвітній школі-інтернаті для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування має свою особливість, яка полягає у допомозі щодо самостійної соціальної адаптації, оскільки вихованці після закінчення школи-інтернату одразу починають самостійне життя. Заняття з профілактики шкідливих звичок та формування здорового способу життя проводяться у формах лекцій, бесід, семінарів, опитувань, конференцій, конкурсів, рольових та ділових ігор, тренінгів, зокрема за методикою «рівний-рівному», круглих столів, мозкового штурму, дискусій, конкурсів творчих робіт (конкурс малюнків, стінгазет, книжкових виставок), екскурсій, походів, показів відеоматеріалів з профілактичним змістом. Зважаючи на те, що значна частка вихованців, які у минулому виховувалися у сім'ях, життя яких було ускладнено пияцтвом і аморальною поведінкою батьків, приходить до навчального закладу з травмованою психікою та шкідливими звичками, формування здорового способу життя вихованців закладів інтернатного типу відбувається у контексті реабілітаційної педагогіки і має на меті відновлення та корекцію частково втрачених або послаблених функцій дитячого організму у фізичній, психічній, соціальній і духовній сфері [4]. Позитивний результат дає шефська робота «Подбай про інших» над молодшими вихованцями, малятами, людьми похилого віку. Організація та координація такої роботи дає змогу відчути дітям свою необхідність у суспільстві, змінити свої орієнтири стосовно споживацького існування.

Важливим є створення умов, які б забезпечили формування в учнів соціальних навичок, виховання соціальної зрілості. Це стосується готовності до шлюбу, вибору професії, організації та підтримки побуту, змістовного дозвілля, спілкування). Ефективною формою у даному напрямку є групові заняття, на яких вихованці навчаються навичкам соціальних відносин в штучно створених та реальних ситуаціях, управлінню своїми емоціями, толерантності, наданню психологічної підтримки, співпраці, конструктивізму щодо розв'язання конфліктів. Використовуються в даній роботі міні-спектаклі, дебати, запитання-відповіді, ділові ігри, психодрами та соціодрами, які є популярними серед учнівської молоді. В ході таких форм соціально-педагогічної роботи від-

працьовується уміння відчувати ситуацію в колективі, оцінювати і зміцнювати свій власний стан та стан інших, уміння входити в продуктивний контакт із оточуючим середовищем.

Висновки. Таким чином, соціально-педагогічна робота загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування спрямована на захист прав та інтересів вихованців з метою забезпечення сприятливих умов життєдіяльності; на створення умов щодо формування соціальної зрілості, соціальної активності, соціальних умінь та навичок, соціальної відповідальності; попередження різних проявів девіантної та деліквентної поведінки, сформованості позитивного соціального досвіду, що сприятиме їх подальшій успішній соціалізації.

Список літератури:

1. Аналітичний звіт «Життєвий шлях випускників інтернатних закладів, дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей» / О. М. Балакірєва, І. М. Чернін, О. М. Хмелевська та ін. – К.: Український Інститут соціальних досліджень ім. О. Яременка, 2010. – 106 с.
2. Знаємо та реалізуємо свої права: навч.-метод. посіб. / [Константінов С. Ф., Квітка Я. М., Савич Ж. В., Лещук Н. О.]. – К.: Наш час, 2007. – 224 с.
3. Канішевська Л. В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Канішевська Любов Вікторівна. – К., 2011. – 39 с.
4. Кобзар Б. С. Специфіка позаурочної виховної роботи з учнями шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, які залишились без піклування батьків / Б. С. Кобзар, Є. П. Постовойтов. – К.: Стилос, 1997. – 231 с.
5. Наказ МОН України та Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді «Про затвердження Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» від 21.09.2004 за № 747/460 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: //http://www.uazakon.com/documents/date_43/pg_imntox.htm
6. Наказ МОНмолодьспорт та Мінсоцполітики України «Про затвердження Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 10.09.2012 за № 995/557 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: //http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12
7. Сизоненко І. Г. Правова соціалізація дітей-сиріт підліткового віку в загальноосвітній школі-інтернаті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Сизоненко Ірина Геннадіївна; Держ. вищ. навч. закл. «Добас. держ. пед. ун-т». – Слов'янськ, 2013. – 20 с.
8. Соціальна педагогіка: Підручник. 4-те вид. виправ. та доп. / За ред. проф. А. Й. Капської. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.

Веретенко И.М.
Украинская инженерно-педагогическая академия

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ РАБОТА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ-ИНТЕРНАТАХ ДЛЯ ДЕТЕЙ-СИРОТ И ДЕТЕЙ, ЛИШЕННЫХ РОДИТЕЛЬСКОЙ ОПЕКИ

Аннотация
Исследованы основные направления социально-педагогической работы в общеобразовательных школах-интернатах для детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки. Определены задачи в работе социального педагога с учетом социального статуса и особенностей психоэмоционального состояния воспитанников. В диагностическом направлении раскрыты методики изучения воспитанников интернатов. В рамках охранно-защитного направления проанализирована работа социального педагога по защите прав и интересов детей. В статье раскрыто содержание правового воспитания детей общеобразовательных школ-интернатов.
Ключевые слова: общеобразовательная школа-интернат; дети-сироты; дети, лишенные родительской опеки; диагностическое направление; охранно-защитное направление; правовое воспитание.

Veretenko I.M.
Ukrainian Engineering Pedagogics Academy

SOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK IN SECONDARY BOARDING SCHOOLS FOR ORPHANS AND CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE

Summary
The article has investigated main directions of social and pedagogical work in secondary boarding schools for orphans and children deprived of parental care. We have defined the tasks in the work of the social pedagogue, taking into account the social status and characteristics of the mental and emotional state of pupils. The article has methods for studying pupils in boarding schools in the diagnostic direction. The work of the social teacher is analyzed on protection of the rights and interests of children in the safety-protective direction. The article reveals the content of legal education of children of secondary boarding schools.
Keywords: secondary boarding school, orphans, children deprived of parental care, the diagnostic direction, the safety-protective direction, legal education.

УДК 378.015.311:159.9-057.86

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Вінтюк Ю.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті висвітлені особливості застосування системного підходу до формування професійної компетентності майбутніх психологів у вітчизняних ВНЗ у сучасних умовах. Здійснений огляд наукових публікацій за темою дослідження; виявлені основні положення застосування системного підходу до організації навчально-виховного процесу у вищій школі. З'ясовані раціональні засади застосування системного підходу до формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів. Розглянуті особливості застосування системного підходу до формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів. Зроблені висновки з проведеної роботи і накреслені перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Ключові слова: вища освіта, системний підхід, формування професійної компетентності, підготовка майбутніх фахових психологів.

Постановка проблеми. Підготовка фахівців у вищих навчальних закладах у сучасних умовах вимагає застосування відповідних підходів, що відповідають запитам педагогічної науки та практики. Враховуючи завдання, які стоять сьогодні перед вітчизняною системою освіти, з огляду на необхідність її реорганізації, заслуговує особливої уваги системний підхід до формування професійної компетентності фахівців, котрі проходять підготовку у ВНЗ, майбутніх психологів зокрема. Дану тенденцію можна пояснити тим, що тільки на основі даного підходу можна поєднати здобутки різних наук і спрямувати їх на досягнення цілей освітньої діяльності. Необхідність висвітлення питань, пов'язаних з впровадженням системного підходу в освітню практику, зумовлює актуальність даного дослідження.

Мета роботи: з'ясувати особливості застосування системного підходу до формування професійної компетентності майбутніх психологів у вітчизняних ВНЗ у сучасних умовах.

Завдання дослідження:

– здійснити огляд наукових публікацій за темою дослідження; з'ясувати основні положення застосування системного підходу до організації навчально-виховного процесу у вищій школі;

– з'ясувати раціональні засади застосування системного підходу до формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів;

– сформулювати особливості застосування системного підходу до формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів;

– зробити висновки з проведеної роботи і намітити перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як вітчизняні, так і зарубіжні фахівці приділили чимало уваги питанням застосування системного підходу до процесу підготовки фахівців у ВНЗ [1-10]. У їхніх працях розглядаються зміст, структура і функції педагогічного процесу в навчальних закладах із позицій даного підходу. Згідно з поширеним визначенням, системний підхід – це напрям методології досліджень, який полягає у вивченні об'єкта як цілісної множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто в розгляді об'єкта як системи. В останні десятиліття, протягом яких триває перебудова вітчизняної системи освіти у відповідності до світових вимог, системний підхід дедалі частіше використовується для налагодження навчально-виховного процесу у ВЗН.

Як відзначає С. В. Оргєєва зі співавторами, наукова цінність системного підходу, загалом, визначається значенням як єдиного принципу, що відображає світоглядний рівень дослідження; як універсального методу пізнання; як технології дослідження, що протистоїть стихійності, суб'єктивізму і створює умови для послідовності та стабільності наукових пошуків. Значні евристичні можливості системного підходу і, відповідно, системного аналізу, полягають у вивченні явищ у цілісності, неподільності та комплексності, що дає змогу множинності опису структури шляхом виділення сукупності компонентів, елементів та взаємозв'язків як одного з одним, так і з макросередовищем, соціумом [6, с. 3]. До сказаного необхідно добавити, що не менші можливості надає системний підхід до організації складних видів діяльності, навчально-виховного процесу у ВНЗ зокрема.

Освіта як система, що набуває розвитку та еволюційного становлення, може бути визначена як сукупність елементів, які обумовлюють її особливість, а саме як сукупність [10, с. 36]:

– системи знань, що розкриває картину світу;

– досвіду здійснення відомих для людини способів діяльності;

– досвіду творчої діяльності з розв'язання нових проблем, що забезпечує подальший розвиток культури, науки і суспільства;

– досвіду ціннісного ставлення до світу.

Відповідно, до дослідження освітянських процесів, зокрема, підготовки фахівців різних спеціальностей, також можна застосовувати системний підхід. Загалом, освіта – це система духовних цінностей, орієнтирів та ідеалів, що в сукупності отриманого досвіду та знань виступає основою соціального, наукового та загально-культурного простору людини [10, с. 37].

Основні елементи системи освіти: цілі освіти; зміст освіти; засоби і способи здобуття освіти; форми організації освітнього процесу; реальний освітній процес як єдність навчання, виховання й розвитку людини; суб'єкти й об'єкти освітнього процесу; освітнє середовище; результат освіти, тобто рівень

освіченості людини. Цілі освітньої системи – конкретний опис програми розвитку людини засобами освіти, опис системи знань, тих норм діяльності й відносин, які має опанувати той, хто навчається. В освітній системі репрезентується програма відтворення моделі випускника вищого навчального закладу у вигляді професіограми фахівця конкретного профілю. Зазвичай, цілі засвідчують загальні стратегічні орієнтири та напрями діяльності викладачів і студентів [10, с. 39-40].

Розглядаючи проблему підготовки фахівців з позицій системного підходу, Н. М. Самборська констатує, що його сутність у наукових дослідженнях можна звести до кількох характеристик [8, с. 100]:

– система передбачає наявність окремих частин, які перебувають у нерозривній єдності з цілим;

– кожна з частин цілого відображає певною мірою всю систему, однак ціле домінує над сукупністю складових;

– система – це складно організований об'єкт, що складається з підсистем.

У своєму дослідженні вчена використовує наступні елементи системного аналізу, (запропоновані О. В. Гетьманцевим): розгляд системи як цілісного утворення; аналіз елементів системи; визначення характеру зв'язків і взаємодії компонентів системи; просторово-часові характеристики її функціонування.

У низці праць розглядаються питання застосування системного підходу до формування професійної компетентності майбутніх фахівців. Зокрема, О. С. Березюк посилається на І. О. Зимню, яка розглядає компетентність як систему, котра має наступні складові [цит. за 2, с. 198]:

– готовність до прояву компетентності (мотиваційний аспект);

– володіння знаннями змісту компетентності (когнітивний аспект);

– досвід прояву компетентності в різних ситуаціях (поведінковий аспект);

– ставлення до змісту компетентності й об'єкта її застосування (ціннісно-змістовий аспект);

– емоційно-вольова регуляція процесу та результату прояву компетентності.

Погоджуючись з висловленими міркуваннями, автор наводить наступні характеристики компетентності, як системи (за І. А. Зязюном) [цит. за 2, с. 199]:

– ефективне використання здібностей особистості, що дозволяє плідно здійснювати професійну діяльність згідно з професійними вимогами;

– володіння знаннями, вміннями і здібностями, необхідними для роботи за фахом при одночасній автономності та гнучкості у вирішенні проблем;

– розвинена співпраця з колегами та професійним міжособистісним середовищем;

– інтегроване поєднання знань, здібностей і установок, оптимальних для виконання трудової діяльності;

– здатність працювати ефективно в широкому форматі контекстів з високим ступенем саморегулювання, саморефлексії, самооцінки; швидкою, гнучкою й адаптивною реакцією на зміну ситуації.

Ґрунтовний розгляд структури системного підходу стосовно професійної підготовки майбутніх фахівців здійснила у своєму дослідженні О. Марущак [5]. Зокрема, вона розглядає такі важливі ознаки системи, як її склад та структура. Компонентом системи вона вважає ту найменшу її частину, на рівні якої ще не проявляються системні властивості; тобто компонент – це первинний результат інтеграції та найменша частина системи (її структурна одиниця), яка несе в собі системні якості. Крім цього, в побудові системи можуть виділятися окремі підсистеми, або вторинні результати інтеграції окремих компонент. Підсистеми – це відносно самостійні частини системи, свого роду проміжні системи в ієрархічній підпорядкованості явищам вищого порядку. Внутрішня організація системи, що характеризується способом взаємодії її компонентів і притаманних їм властивостей, складає структуру системи. Структура зумовлює зв'язки, що виникають між компонентами системи, визначає місце кожного з них у взаємодії з іншими; саме завдяки структурі виникають і проявляються інтегральні показники системи.

Як констатує дослідниця, структурні компоненти будь-якої педагогічної системи (за Н. В. Кузьміною), складають: педагогічні цілі, зміст навчання, засоби педагогічної комунікації, за допомогою яких здійснюється педагогічний процес (способи, засоби, форми і методи навчання); контингент учнів (знання їх здібностей, можливостей, вихованості тощо); колектив педагогів (відповідність індивідуальних цілей цілям системи). У свою чергу, кожен компонент виховної системи є підсистемою системи навчання, що має свої структурні функціональні компоненти. У процесі діяльності системи структурні та функціональні компоненти вступають у складні взаємозв'язки (взаємодіють і взаємовпливають одне на одного) [5]. О. Марущак також відзначає, що кожен навчальний предмет входить у процес професійної підготовки як його структурний елемент, а тому має властивості, які забезпечують його системі зв'язки на трьох рівнях. Певні компоненти, запропоновані вченою, доцільно використати при застосуванні системного підходу до формування професійної компетентності майбутніх психологів.

Розглядаючи систему формування професійної компетентності майбутніх фахівців, О. С. Березюк з'ясовує дидактичні умови, за яких вона може бути успішною: забезпечення інтеграції необхідної інформації з основним програмним матеріалом навчальних предметів; забезпечення взаємозв'язку навчальної та пізнавальної діяльності в процесі формування фахової компетентності; опанування виховними цінностями та відповідними культурними здобутками [2, с. 205]. Далі автор розглядає можливості реалізації вказаних умов у навчально-виховному процесі, спрямованому на підготовку фахівців у ВНЗ, створюючи необхідну систему для формування їхньої професійної компетентності. Він також відзначає, що професійна компетентність має складну структуру, і тому передбачає наявність складного механізму формування; а якісне формування фахової компетентності майбутніх фахівців можливе за умови функціонування його як цілісної, динамічної, відкритої системи, яка має відповідну мету, функції, зміст, форми і методи реалізації на кожному етапі.

Дещо відмінний розгляд проблеми пропонує В. Журавський, який наступним чином зображає етапи системного підходу до навчання [4]:

– аналіз потреб навчання (формування мети і завдань навчання на основі ідентифікованих потреб у навчанні);

– розробка курсу (створення пакету навчальних матеріалів для досягнення мети навчання);

– пробна перевірка (пробне тестування змісту і методології курсу);

– застосування (проведення навчання у цільовій групі);

– оцінка (визначення впливу навчання на продуктивність діяльності).

Слід відзначити, що такий погляд на проблему є значно спрощеним, проте він ілюструє один з елементів цілісної системи.

Зрозуміло, що будь-яка система не буде функціонувати без тих, хто виступає суб'єктом діяльності – людей, які є не лише організаторами, але й виконавцями навчально-виховного процесу, результатом якого є формування професійної компетентності майбутніх фахівців. Як зазначає з цього приводу О. А. Черепєхіна, необхідність системного підходу в дослідженні педагогічних умов формування професійної компетентності майбутнього психолога пояснюється положенням Б. Ф. Ломова про те, що властивості особистості не можуть бути розкриті ні як функціональні, ні тим більше, матеріально-структурні. Вони належать до тієї категорії властивостей, які визначаються як системні. Даний підхід передбачає розгляд індивіда, котрий володіє особистісними якостями, як елемента певної системи – при тому такої, що розвивається [9]. Саме ті, хто виступає організаторами та виконавцями освітнього процесу – викладачі, є тими елементами системи, завдяки яким вона реалізовує свої функції.

О. С. Білоус вказує на ще один важливий елемент системи – тих, на кого спрямовані навчальні та виховні впливи. Вона справедливо відзначає, що неприпустимо розглядати студентів лише як об'єкт впливів: «Проблему організації навчального процесу у вищій школі ми вбачаємо у тому, щоб кожен студент мав можливість самостійно формулювати і ставити цілі, приймати рішення, активно діяти, нести відповідальність за власні дії й досягнуті результати» [3, с. 230]. Дослідниця пропонує здійснити переорієнтацію цілей освітнього процесу з навчального предмета на особистість студента, і пропонує необхідні для цього компоненти їх професійної підготовки до майбутньої фахової діяльності. Необхідно відзначити, що такий погляд повністю відповідає як сучасним запитам теорії та практики вищої освіти, так і вимогам особистісного підходу.

Дану думку поділяють і інші науковці, зокрема, О. Марущак, яка з цього приводу відзначає: «Перед студентом, який включений у систему професійної підготовки, поряд з виконанням тих вимог, що висуваються з боку викладачів, стоїть низка психологічних завдань, вирішити які він повинен самостійно, в межах власної програми саморозвитку» [5]. Вона наводить перелік таких завдань, що включають різні компоненти особистісного та професійного становлення майбутнього фахівця.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як видно з наведеного, незважаючи на здійснене аналітичне дослідження проблеми, що перебуває в центрі розгляду у даній роботі, особливості застосування системного підходу в процесі формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів з'ясувати не вдалося, дана обставина спонукає до проведення власного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. В результаті здійсненого огляду публікацій було встановлено базові раціональні положення застосування системного підходу в освітніх цілях, які варто використати у власному дослідженні:

1. Система повинна включати в себе різнорідні елементи, що беруть участь у процесі підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ.

2. Кожен з елементів системи є необхідним, а всі вони разом є достатніми для того, щоб у процесі взаємодії досягнути поставленої мети: формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів.

3. Система включає кілька рівнів, на кожному з яких вирішуються певні завдання і реалізуються відповідні функції.

4. Система включає також множину зв'язків між окремими елементами і рівнями, за допомогою яких реалізується взаємодія між ними.

5. Ключовим елементом системи є сумісна діяльність суб'єктів і об'єктів навчально-педагогічного процесу, з задіянням можливостей, що надають всі її структурні компоненти.

Відповідно до наведеного, система включає наступні головні компоненти:

– державні установи, включаючи профільне міністерство, а також мережу ВНЗ, в яких здійснюється підготовка фахівців;

– сукупність законодавчих та інших нормативних документів, що регламентують освітній процес;

– управлінська підструктура та управління процесом підготовки фахівців;

– контингент викладачів ВНЗ, які готують майбутніх психологів;

– здобутки педагогічної науки та практики, необхідні для налагодження навчально-виховного процесу з підготовки фахівців у ВНЗ: методологічні підходи, принципи, зміст навчання, форми, методи і т.п.;

– навчальні плани, програми з навчальних курсів та інша документація;

– сукупність передбачених для підготовки студентів за даною спеціальністю навчальних предметів і виховних заходів;

– контингент студентів, які навчаються за спеціальністю «Психологія»;

– сукупність засобів впливу та цілісний процес взаємодії між викладачами і студентами у навчально-виховному процесі.

Оскільки формування професійної компетентності майбутніх психологів як складової системи професійного становлення фахівця може бути вирішено тільки на системних засадах, це потребує розгляду проблеми на декількох рівнях [5]:

– соціально-педагогічному, який визначає орієнтацію в глобальних, стратегічних цілях освіти та забезпечення необхідного цим цілям змісту;

– організаційно-педагогічному, що встановлює найефективніші форми, методи, принципи освіти, навчання та виховання;

– конкретно-педагогічному, на якому конкретизується дієвість визначених педагогічних засобів у реальних умовах навчання.

На першому, (глобальному) рівні, повинна бути здійснена педагогічна інтерпретація суспільного замовлення, що забезпечується через побудову повної моделі майбутнього фахівця (особистісної та діяльнісної). Вирішується також завдання відбору оптимальних стратегій управління навчальними закладами, які забезпечують втілення головної мети у практику їхньої діяльності. На другому рівні глобальна мета трансформується в сукупність проміжних цілей, що відповідають певним етапам підготовки фахівців. Це веде до вдосконалення програм навчання, навколо яких вибудовується нова педагогічна система професійної підготовки, формування особистості майбутніх фахівців. На останньому рівні безпосередньої взаємодії в ході вирішення оперативних завдань відбуваються головні події вузівського життя (реально забезпечується професійна підготовка). Важливим напрямом підвищення її ефективності є вдосконалення професійної техніки викладачів і розвиток творчих здібностей студентів.

Виходячи з реальних вимог і наявних можливостей, у даному дослідженні розглянута не вся система підготовки фахівців, (що не можливо здійснити у межах даного викладу, оскільки вирішення такого завдання потребує проведення масштабнішого дослідження), а лише її частина, власне, та підсистема, що функціонує на рівні конкретного ВНЗ (оскільки її можна досліджувати, налагоджувати та контролювати на даному рівні).

Загальні властивості системи не існують в абстрактному метапросторі, вони також реалізуються через окремі навчальні предмети як структурні елементи цієї системи, що отримують на певному рівні свого інтегрування нові властивості, які не можуть бути виведені з якостей кожного відокремлено взятого елемента. Оскільки кожний навчальний предмет також входить у процес формування професійної компетентності як структурний елемент, тому має властивості, які забезпечують його системні зв'язки на трьох рівнях [5]:

– кожна дисципліна, що вивчається, є самостійно існуючим явищем, якісно визначеним, має власні якісні ознаки, які відрізняють її від інших складових навчального процесу та науки в цілому (предмет, завдання, засоби пізнання, методичну базу, інформаційний та операційний склад тощо);

– кожний навчальний предмет у межах загальної цілісності вступає у взаємодію, інтегрується з іншими елементами системи, а ті цілісності (підсистеми), що виникають у результаті цієї первинної інтеграції, є взаємозалежними і мають схожі властивості за певною спільною ознакою;

– кожний навчальний предмет інтегрується в загальну цілісність, яка в свою чергу делегує йому певні системні якості.

Згідно з наведеним, розроблена система формування професійної компетентності майбутніх психологів у процесі навчання у ВНЗ включає також:

– впровадження здобутків сучасної педагогічної науки у практику підготовки фахівців у вітчизняних ВНЗ, зокрема, компетентнісного підходу;

– застосування комплексного підходу до формування професійної самосвідомості студентів-психологів;

– надання переваги практичній складовій підготовки фахівців у формуванні їхньої професійної компетентності, що передбачає обов'язкову апробацію здобутих знань на практиці;

– формування міжособистісних взаємин на основі загальнолюдських етичних принципів та професійного кодексу поведінки;

– налагодження та реалізація співпраці, у різних сферах і на різних рівнях, задіяння методик самовдосконалення для формування позитивної Я-концепції;

– сприяння особистісному та професійному розвитку майбутніх психологів з боку кваліфікованих фахівців;

– формування атмосфери довіри, співпраці, комунікабельності, обміну досвідом тощо.

Система вимагає задіяння відповідних принципів, дане питання було розглянуто у попередній публікації на дану тему [1]. Важливою складовою запропонованої педагогічної системи формування професійної компетентності майбутніх психологів є відповідна організація навчального матеріалу, тобто забезпечення необхідного змісту навчання; дане питання також було висвітлено раніше. Особливості участі викладачів і студентів у навчально-виховному процесі з позицій системного підходу вимагають окремого розгляду.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні **висновки**:

1. Огляд наукових публікацій за темою дослідження дозволяє констатувати, що у вітчизняних і зарубіжних науковців наявні необхідні напрацювання, які дозволяють встановити різні аспекти впровадження системного підходу в процес формування професійної компетентності фахівців.

2. Враховуючи дані проведеного аналітичного дослідження і наявний досвід, можна сформулювати раціональні положення, а на їх підставі обрати потрібні компоненти, необхідні для створення системи формування професійної компетентності майбутніх психологів.

3. Запропонована система, призначена для формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів, придатна для застосування у практичних цілях, покликана оптимізувати процес їхньої підготовки у ВНЗ та покращити його результат.

У подальшому передбачено детальніше розглянути функціонування окремих складових і ланок системи, а також створити її модель.

Список літератури:

1. Вінтюк Ю. В. Концепція формування професійної компетентності майбутніх психологів у ВНЗ / Ю. В. Вінтюк // Молодий вчений. – 2017. – № 4(44). – Ч. III.
2. Березюк О. С. Системний підхід до формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців у сучасному освітньому просторі / О. С. Березюк // Професійна педагогічна освіта: системні дослідження: монографія; за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 193-209.
3. Білоус О. С. Системний підхід у формуванні творчої активності майбутнього педагога / О. С. Білоус // Вісник Дніпропетровського університету ім. А. Нобеля. – Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. – 2015. – № 1(9). – С. 227-232.
4. Журавський В. Системний підхід до навчання у процесі підвищення кваліфікації кадрів податкової служби / В. Журавський // Збірник наукових праць УАДУ; за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К.: Вид-во УАДУ, 2000. – Вип. 2. – В 4-х ч. – Ч. IV. – С. 341-346.
5. Марущак О. Структура системного підходу до професійної підготовки майбутніх вчителів трудового навчання / О. Марущак. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2010/2010_3_6.pdf
6. Оргєєва С. В. Системний підхід до структури професійної підготовки майбутніх авіафахівців / С. В. Оргєєва, В. В. Хачатрян, Л. П. Черниш // Вісник Національного авіаційного університету. – Серія: Педагогіка. Психологія.: зб. наук. пр. – К.: НАУ, 2015. – Вип. 6. – С. 134-139.
7. Професійна педагогічна освіта: системні дослідження: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 308 с.
8. Самборська Н. М. Соціально-комунікативна компетентність майбутніх медичних працівників у контексті системного та компетентнісного підходів / Н. М. Самборська // Проблеми освіти: Наук.-метод. зб.; Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – Київ, 2015. – № 85. – С. 97-101.
9. Черепєхіна О. А. Формування професіоналізму майбутніх психологів у ВНЗ: системний підхід / О. А. Черепєхіна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sworld.com.ua/konfer37/342.pdf
10. Шабанова Ю. О. Системний підхід у вищій школі: підруч. для студ. магістратури / Ю. О. Шабанова; М-во освіти і науки України; Нац. гірн. ун-т. – Дніпропетровськ: НГУ, 2014. – 120 с.

Винтюк Ю.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

Аннотация
В статье освещены особенности применения системного подхода к формированию профессиональной компетентности будущих психологов в отечественных ВУЗ-ах в современных условиях. Осуществен обзор научных публикаций по теме исследования; виявлены главные положения применения системного подхода к организации обучающе-воспитательного процесса в высшей школе. Выяснены рациональные положения применения системного подхода к формированию профессиональной компетентности будущих профессиональных психологов. Сформулированы особенности применеия системного подхода к формированию профессиональной компетентности будущих профессиональных психологов. Сделаны выводы из проделанной работы и намечены перспективы дальнейших исследований в данном направлении.
Ключевые слова: высшее образование, системный подход, формирование профессиональной компетентности, подготовка будущих профессиональных психологов.

Vintyuk Yu.V.
National University «L'viv Polytechnic»

A SYSTEM APPROACH TO FORMATION OF THE FUTURE PSYCHOLOGISTS' PROFESSIONAL COMPETENCE

Summary
The peculiarities of a system approach to the future professional competence psychologists' formation at the HEE in modern conditions are highlighted in the article. A review of scientific publications on research is made; the main principles of the system approach to the educational process in high school are discovered. Rational principles of the system approach to the future psychologists' professional competence formation are found out. The peculiarities of the system approach to the future psychologists' professional competence formation are considered. The conclusions of the work done are made and the prospects for further research in this direction are outlined.
Keywords: higher education, system approach, a professional competence formation, a future professional psychologists' training.

УДК 373.2

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ГУМАННОЇ ПОВЕДІНКИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ В ПРОЦЕСІ ВЗАЄМОДІЇ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ І СІМ'Ї

Врочинська Л.І.
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія
імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються питання виховання гуманної поведінки дітей старшого дошкільного віку. Обґрунтовано необхідність використання засобів народної педагогіки в умовах сьогодення. Акцентується увага на значенні взаємодії вихователів дошкільних навчальних закладів з батьками дітей у вихованні гуманної поведінки дошкільників шляхом використання багатовікових надбань народу.

Ключові слова: гуманна поведінка, діти старшого дошкільного віку, вихователі, батьки, засоби народної педагогіки, взаємодія, сім'я, дошкільний навчальний заклад.

Постановка проблеми. В умовах модернізації змісту дошкільної освіти важливе значення має інтеграція народної педагогіки та класичної педагогічної науки. У Базовому компоненті дошкільної освіти зазначено, що «дошкільна освіта… має збагачувати знання дитини необхідною якісною інформацією, допомагати їй реалізувати свій природній потенціал, орієнтуватися на загальнолюдські й національні цінності» [2, с. 4]. Дошкільні навчальні заклади є першим державним виховним інститутом, який через гармонізацію родинного та суспільного дошкільного виховання на засадах народної педагогіки має реалізовувати національну політику в галузі виховання. У Законі України «Про дошкільну освіту» та Базовому компоненті дошкільної освіти зазначено, що державна політика в галузі освіти націлена на активізацію батьків у навчально-виховному процесі дошкільного навчального закладу. Пріоритетними мають бути зв'язок з сім'єю та психолого-педагогічний всеобуч батьків, зміцнення здоров'я дітей, формування основ моралі. Тому, виховуючи гуманну особистість дошкільника, слід звертатися до багатовікової мудрості народу, його виховних засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років проведено ряд досліджень, що засвідчують ефективність використання надбань народної педагогіки з метою забезпечення всебічного гармонійного розвитку особистості дошкільника (І. Бех, А. Богуш, О. Газіна, Р. Дзвінка, Г. Карась, В. Каюков, Н. Лисенко, В. Лаппо, Т. Мацейків, К. Плівачук, Н. Рогальська, Ю. Руденко, О. Сухомлинська та ін.). У контексті нашого дослідження заслуговують на увагу праці І. Бабій [1], В. Ворожбіт [3], О. Киселькової [4], М. Машовець, [5], Ю. Туженкової [9] тощо, в яких розкриваються окремі аспекти морального виховання дошкільників засобами народної педагогіки.

Однак, аналіз наукових джерел свідчить про необхідність вивчення питання виховання гуманної поведінки дошкільників шляхом використання багатовікових надбань народу у процесі взаємодії вихователів дошкільних навчальних закладів з батьками.

Метою статті є вивчення значимості засобів народної педагогіки у моральному вихованні старших дошкільників з метою визначення можливостей їх впливу на формування гуманної поведінки шляхом взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї.

Завдання дослідження: здійснити теоретичний аналіз досліджень педагогів та психологів щодо визначення ролі засобів народної педагогіки у моральному вихованні дошкільників в контексті їхньої значущості для ефективного вирішення завдання виховання гуманної особистості в умовах сьогодення та вивчити стан досліджуваної проблеми у практиці роботи дошкільних навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що протягом століть відбувалося становлення і розвиток національного ідеалу гуманістичного виховання як складової частини гуманістичного ідеалу людства. Звернення до гуманізму в наш час зумовлене складним соціально-економічним станом суспільства, коли постає загроза встановлення пріоритету індивідуально-споживацьких цінностей. Особливо відчутним є вплив на людину таких суспільних явищ як агресивність, жорстокість, байдужість, внаслідок чого вона стає егоїстичною, пасивною в ситуаціях, де необхідно проявити гуманність. Тому важливим є виховання гуманної особистості, яка буде здатна реалізувати себе в соціумі через гармонію з внутрішнім «Я» та гуманістичну взаємодію з навколишнім світом. Це сприяє актуалізації ідей гуманістичної педагогіки, метою якої є виховання особистості, здатної до гармонійної взаємодії з соціальним довкіллям і собою. Найважливішим засобом збереження і розвитку цього ідеалу визнано багатовіковий досвід народного виховання, збережений до наших днів у прислів'ях, приказках, казках, піснях, іграх, звичаях, обрядах, святах.

У вітчизняній і зарубіжній педагогічній теорії та практиці загальновизнаним є положення про те, що розвитку особистості сприяє створення емоційного благополуччя. Під кутом зору сучасної педагогіки, це означає задоволення потреби у спілкуванні з дорослими – батьками і вихователями, встановлення доброзичливих взаємин між дітьми, розвиток у них гуманних почуттів, сформованість дитячого товариства та ін. Навчити дитину «бачити і відчувати» людей, взаємодіяти з ними – одне з важливих і складних завдань виховання.

Дослідники дошкільного дитинства Л. Артемова, А. Богуш, Р. Буре, О. Запорожець, О. Конон-

ко, В. Котирло, О. Усова наголошують, що родина і дошкільний навчальний заклад, виконуючи специфічні виховні функції, не можуть замінити один одного і мають взаємодіяти задля повноцінного розвитку дитини-дошкільника. Психолого-педагогічні дослідження Т. Алексєєнко, В. Безлюдної, Л. Божович, В. Постового доводять, що у дошкільному навчальному закладі повинні бути створені умови для спільної роботи сім'ї і педагогічного колективу у формуванні моральних якостей особистості дитини.

Модернізація змісту дошкільної освіти, зумовлена демократичними перетвореннями в нашій державі, акцентує увагу науковців та практиків на необхідності звернення до педагогічного досвіду українського народу, зокрема багатої скарбниці народних засобів виховання. Дослідники зазначають, що такий підхід зумовлений доступністю народно-педагогічного змісту для дошкільників, його прикладним спрямуванням, співзвучністю з повсякденними духовними потребами та інтересами батьків і дітей, невичерпним виховним потенціалом [1; 4].

Оскільки гуманістичне виховання дітей дошкільного віку в умовах сьогодення є важливою складовою змісту роботи дошкільних навчальних закладів і сім'ї, то ефективність використання народних засобів у виховному процесі, на нашу думку, залежить від узгодженої взаємодії двох соціальних інститутів.

З метою вивчення стану використання вихователями дошкільних навчальних закладів народних засобів виховання в практиці формування гуманної поведінки дітей старшого дошкільного віку у процесі взаємодії з сім'єю, ми проаналізували плани освітньо-виховної роботи та провели спостереження і анкетування.

Всього було проаналізовано 23 плани роботи вихователів дошкільних навчальних закладів м. Кременця та Кременецького району. Основними показниками стали:

– місце народних засобів виховання в освітньо-виховному процесі дошкільного закладу;

– періодичність планування завдань з метою формування гуманної поведінки в процесі взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї.

Аналіз планів показує, що серед народних засобів виховання, вихователі, в основному, найбільшу увагу приділяють народним іграм. У ранкові години в середньому один раз на 2 тижні – хороводні ігри, під час занять та народних свят – рухливі й дидактичні, а ігри-забави у вечірні години – один раз на місяць. На заняттях використовуються народні казки, відповідно до вимог програм розвитку і виховання дітей дошкільного віку, ознайомлюють дітей із звичаями, обрядами українського народу. В усіх планах відображено святкування сезонних народних свят з використанням приказок, пісень, тощо.

Разом з тим планування завдань гуманістичного виховання спостерігається лише в 7 планах, а спрямованість народних засобів на формування гуманних якостей дітей відображена у 3 планах. В основному слід відмітити про безсистемність планування завдань виховання гуманності і, зокрема, шляхом використання народних засобів. Протягом тривалого часу ці завдання можуть бути відсутні в плані, а потім знову зазначені.

Результати спостереження показали, що в дошкільних навчальних закладах найчастіше використовуються ігри-драматизації за змістом казок. Вони істотно впливають на розвиток дітей: збагачують їх життєвий досвід, сприяють гуманному становленню. Більша половина старших дошкільників (53%) перевтілюється, виконуючи ролі своїх героїв в ході гри. Діти правдиво відображають гуманні та антигуманні вчинки героїв, дають їм відповідну характеристику. Однак, лише невелика кількість дітей старшого дошкільного віку (16%) перевтілюється емоційним станом і поводиться так в реальному житті. Це підтверджує думку про те, що вирішальний вплив на поведінку дитини мають її потреби та відповідна ситуація (Д. Узнадзе).

Недостатньо приділяється увага вихованню гуманних рис дітей у взаємодії з батьками. Робота з сім'ями планується відповідно до вимог, однак зміст її з батьками старших дошкільників переважно передбачає підготовку дітей до школи, виховання дружніх взаємовідносин, вміння оцінювати поведінку товариша.

Спостереження за роботою вихователів свідчать про те, що 40% використовують народні засоби в педагогічному процесі ДНЗ, проте лише 8% – з метою гуманістичного виховання; більша половина педагогів надає перевагу народним казкам та іграм; прислів'я та приказки використовує лише 12% вихователів. Значна кількість вихователів відчуває труднощі, зумовлені недостатніми знаннями та вміннями доцільно використати малі фольклорні жанри у повсякденному житті.

Оскільки процес гуманістичного виховання старших дошкільників не може проходити без тісної взаємодії дошкільного навчального закладу з сім'єю, ми провели анкетування серед батьків. Аналіз результатів дослідження засвідчує, що батьки в процесі виховання дітей використовують народні засоби і одноголосно вважають, що вони є вагомим чинником, оскільки найбільш зрозумілі дітям і відомі батькам, бо передаються із покоління в покоління. Аналіз відповідей цієї групи респондентів на запитання про те, які саме народні засоби вони використовують показав, що найбільша кількість батьків звертаються до народних казок (47%), з них 12% читають або розповідають щоденно. Щонеділі знайомлять дошкільників з казками 21% батьків. В цей же час, на жаль, 28% відповіли, що рідко читають дітям народні казки, покладаючись на зайнятість та слухання казок в дошкільному навчальному закладі.

Аналіз відповідей на друге запитання показав, що майже половина батьків (48%) лише інколи проводить бесіди про прочитане, інші не надають їм значення, а 9% батьків вважають цей прийом взагалі необов'язковим. Нам не вдалося також виявити фактів цілеспрямованого читання дітям народних казок з метою формування у них гуманної поведінки. Однак відповіді на запитання про те, які народні засоби вважають ефективними у вихованні дітей засвідчують, що батьки найбільше цінять народні казки. Це, наприклад, такі: «Казка доступно знайомить дітей про добре та погане. Діти самі це відчувають»; «Казка викликає бажання піклуватися про когось, допомагати, співчувати, переживати» та ін. Прислів'я та приказки використовуються батьками дуже рідко (14%), переважно в окремих ситуаціях, коли необхідно

щось дитині підтвердити («Друзі пізнаються в біді», «На чужий коровай очей не поривай, а свій дбай»), або коли батьки передбачали результат вчинку дитини («Поспішиш – людей насмішиш», «На злодієві шапка горить»). Народні ігри батьки (7%) пропонують дітям переважно під час традиційних сімейних та обрядових свят.

Таким чином результати дослідження підтверджують думку про те, що народні засоби є важливими у вихованні гуманної поведінки старших дошкільників, однак використання їх із зазначеною метою ще недостатньо реалізовується у практиці роботи вихователів та сімейному вихованні.

Як результат проведеної роботи пропонуємо забезпечення таких педагогічних умов, які, на нашу думку, активізують використання багатовікового досвіду нашого народу з метою виховання гуманності у дітей та залучення батьків до освітньо-виховного процесу:

– створити атмосферу доброзичливості та емоційного благополуччя в групі, що спонукатиме дітей до гуманних вчинків;

– комплексно використовувати народні засоби виховання в освітньо-виховній роботі з дітьми не тільки в процесі спеціальних занять, а й у повсякденній діяльності, що сприяє уникненню розбіжностей між уявленнями дітей про гуманні вчинки та їх реальною поведінкою;

– активізувати дітей до оцінки гуманних вчинків однолітків, до розуміння та підтримки їх у різноманітних ситуаціях (радості, успіху, емоційного неблагополуччя);

– зорієнтуватися на систематичну взаємодію та співпрацю з батьками, дотримання педагогічного такту і рекомендацій щодо необхідності звертатися до перлин народного виховання в повсякденному житті, проводити родинні свята з дотриманням звичаїв та обрядів з метою підвищення активності батьків у виховному процесі.

Висновки і перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження. Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури та результати нашого дослідження підтверджують, що народні засоби виховання (прислів'я, приказки, народні казки, пісні, ігри, звичаї, обряди, свята) є важливими у вихованні гуманної поведінки старших дошкільників, адже використання їх у педагогічному процесі дошкільного навчального закладу та повсякденному житті сім'ї викликає у дитини безліч емоцій (радості, жалю, співчуття, захоплення). Разом з тим слід зазначити, що у практиці роботи дошкільних навчальних закладів і в сім'ї народні засоби виховання із зазначеною метою використовуються нечасто. На нашу думку, це зумовлено недостатньою теоретико-методологічною підготовленістю вихователів та батьків. Тому слід актуалізувати дану проблему, активніше впроваджувати в роботу з дітьми здобутки українського народу не лише в педагогічному процесі дошкільних закладів, а широко пропагувати засоби народної педагогіки серед батьків.

Виконане дослідження не вичерпує означеної проблеми. Перспективи подальшої роботи вбачаємо у розробці методичних рекомендацій вихователям дошкільних навчальних закладів і батькам щодо використання засобів народної педагогіки у вихованні гуманної поведінки дошкільників.

Список літератури:

1. Бабій І. В. Технологія морального виховання старших дошкільників засобами народної педагогіки / І. В. Бабій // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки: збірник / М-во освіти і науки України, Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин, 2011. – № 4. – С. 126-129.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція): Науковий керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф., д-р пед. наук.; Авт. кол-в: Богуш А. М., Бєлєнька Г. В., Богініч О. Л., Гавриш Н. В., Долинна О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В., Лисенко Г. М., Машовець М. А., Низковська О. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Поніманська Т. І., Сідєльнікова О. Д., Шевчук А. С., Якименко Л. Ю. // Спецвипуск журналу «Вихователь-методист дошкільного закладу». – К., 2012. – С. 3-30.
3. Ворожбіт В. В. Духовно-моральне виховання дітей: історія і сучасні тенденції: навч. посіб. / В. В. Ворожбіт, С. Д. Криштоф, А. О. Поляков, Н. Д. Янц; МОНМС України, Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х.: Основа, 2011. – 327 с.
4. Кисельова О. І. Духовно-моральне виховання дошкільників засобами українського фольклору / О. І. Кисельова // Наука і освіта: наук.-практ. журн. Півд. наук. Центру АПН України. – 2011. – № 4 (Педагогіка). – С. 187-190.
5. Ладивір С. Сім'я – перша школа морального зростання / С. Ладивір // Дошкільне виховання. – 2014. – № 6. – С. 6-9.
6. Машовець М. Вплив казки на формування особистості дитини: моральний аспект / М. Машовець, А. Карнаухова // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2012. – № 7 (липень). – С. 20-24.
7. Назаренко А. І. Актуальні проблеми взаємодії дошкільного закладу і соціального середовища / А. І. Назаренко // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. / [редкол.: М. З. Згуровський та ін.]; – Ін-т змісту і методів навчання. – К., 1997. – Вип. 7. – С. 27-39.
8. Поніманська Т. Гуманістичне виховання: етнопедагогічні витоки / Т. Поніманська // Дошкільне виховання. – 2011. – № 8. – С. 9-13.
9. Туженкова Ю. Духовно-моральне виховання дошкільників / Ю. Туженкова // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2013. – № 9 (вересень). – С. 31-36.

Врочинская Л.И.
Кременецкая областная гуманитарно-педагогическая академия
имени Тараса Шевченко

ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАНИЯ ГУМАННОГО ПОВЕДЕНИЯ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ СРЕДСТВАМИ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ В ПРОЦЕССЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ И СЕМЬИ

Аннотация
В статье рассматриваются вопросы воспитания гуманного поведения детей старшего дошкольного возраста. Обоснована необходимость использования средств народной педагогики в современных условиях. Акцентируется внимание на значении взаимодействия дошкольных образовательных учреждений с родителями детей в процессе воспитания гуманного поведения посредством использования многовековых достояний народа.
Ключевые слова: гуманное поведение, дети старшего дошкольного возраста, воспитатели, родители, средства народной педагогики, взаимодействие, семья, дошкольное образовательное учреждение.

Vrochynska L.I.
Taras Shevchenko Regional Humanitarian and Pedagogical Academy of Kremenets

THE PECULIARITIES OF HUMAN BEHAVIOR UPBRINGING OF SENIOR PRESCHOOLERS BY MEANS OF FOLK PEDAGOGY IN THE PROCESS OF PRESCHOOL AND FAMILY INTERACTION

Summary
The article deals with the developing of humane behavior of preschool children. The necessity of the use of traditional pedagogy in today's conditions has been proved. Attention is focused on the importance of interaction between preschool educators and parents in the process of upbringing humane behavior of preschool children using centuries-old heritage of the nation.
Keywords: humane behavior, children under school age, educators, parents, means of folk pedagogy, interaction, family, pre-school educational establishment.

УДК 372.32:091.2

СОЦІАЛЬНО-ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ В ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ ШКОЛИ

Гуцуляк Л.І.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Проаналізовано сутність поняття «соціально-освітнє середовище» в педагогічному процесі школи. Визначено три складові соціально-освітнього середовища, а саме: сім'я як соціальний інститут, загальноосвітній навчальний заклад та мікрорайон. Охарактеризовані компоненти, які потрібні для формування соціально-освітнього середовища школи. Також виявлено суттєві відмінності між поняттями «середовище», «освітнє середовище», «соціальне середовище», «виховне середовище».
Ключові слова: середовище, освітнє середовище, соціальне середовище, виховне середовище, соціально-освітнє середовище.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. В умовах сучасної системи освіти школи та інші освітні установи набувають все більшої свободи у виборі напрямків, методів і засобів їх розвитку: з'являються різні типи шкіл, впроваджуються інноваційні технології, розробляються і реалізуються авторські програми. Провідні тенденції освіти у світі пов'язані з ідеєю створення умов для розвитку особистості. Потреба в самореалізації – одна з провідних потреб особистості, що є внутрішнім стимулом людської діяльності. Першорядне значення має соціально-прогресивний тип самореалізації особистості, що виражається в прагненні самореалізації себе як частини соціуму. Створення сприятливого соціально-освітнього середовища для розвитку особистості, здатної до такого типу самореалізації – основне завдання сучасної школи.

Проблема створення комфортного соціально-освітнього середовища в загальноосвітніх закла-

дах України останнім часом набула великої актуальності, оскільки пов’язана із реформуванням національної освітньої системи на гуманістичних засадах в нових соціально-економічних, соціально-культурних і політичних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернення до наукових джерел засвідчує, що на сьогодні набули висвітлення питання, пов’язані з проблемами соціально-освітнього середовища в теорії соціальної педагогіки (О. Безпалько, І. Звєрєва, А. Капська, Л. Міщик, А. Рижанова, Н. Чернуха, та ін.). Безпосередньо вивченню технологій соціально-педагогічної роботи присвятили свої розвідки Р. Вайнола, Л. Завацька, Н. Заверико та ін.

Основою для вивчення специфіки середовища загальноосвітнього навчального закладу стали праці вітчизняних і зарубіжних науковців: Н. Завгородньої, О. Караман, Н. Клімкіної, О. Макагона, К. Приходченко, М. Рудь та ін. Однак поза увагою дослідників залишилась сутність соціально-освітнього середовища в педагогічному процесі школи.

Тому, **мета статті** – проаналізувати сутність соціально-освітнього середовища в педагогічному процесі школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для виявлення особливостей соціально-освітнього середовища в педагогічному процесі школі необхідно розглянути поняття «середовище», «соціальне середовище», «виховне середовище», «освітнє середовище», «соціально-освітнє середовище».

Розвиток людини завжди відбувається у певному середовищі і під його впливом. У філософському енциклопедичному словнику середовище представлене як суспільні, матеріальні і духовні умови, які оточують людину. Середовище в широкому сенсі (макросередовище) охоплює суспільно-економічну систему в цілому: виробничі сили, суспільні відносини, суспільну свідомість і культуру. Середовище у вузькому сенсі (мікросередовище) включає безпосереднє оточення людини: сім’ю, трудовий, навчальний та ін. колективи і групи. Середовище робить вирішальний вплив на формування і розвиток особистості [8].

Більшість філософів вважають, що середовище життєдіяльності дитини є умовним і поділяється на: соціосферу – оточуючий соціум і біосферу (ноосферу) – сферу розуму, нагромадження матеріалізованих думок. З позиції філософської думки прийнято вважати, що дитина взаємодіє із соціальним середовищем на макро- (суспільство, людство) і мікрорівні, тобто на рівні найближчого почуттєво сприйнятого середовища. Загалом філософія трактує середовище як основне оптимальне співвідношення фізичного, духовного, культурного та естетичного середовищ. До поняття «середовище» входять матеріальні й духовні компоненти, які щодо особистості існують об’єктивно. Однак і предметні, і духовні елементи середовища особистості, так само як і середовище соціального спілкування, визначаються суспільними умовами та не можуть бути прирівняні до матеріальної і духовної культури суспільства, всієї сукупності відносин, що існують у ньому [2].

У зарубіжній соціології і соціальній психології поняття «середовище» використовується надзвичайно широко і трактується як духовне психічне оточення особистості, або як предметне оточення, не пов’язане ні із сутністю особистості, ні з її діяльністю, або як духовні та психічні чинники, що у переживаннях і діях людей перебувають з ними у зв’язку та охоплюють сферу особистості [2].

Поняття «середовище» було предметом уваги багатьох вітчизняних та закордонних дослідників. В історії педагогіки першої третини XX ст. була обґрунтована ідея організації середовища, що знайшла практичне втілення в педагогіці середовища (Н. Йорданський, С. Моложавий, С. Шацький). Зокрема, Н. Йорданський в роботі «Организация детской среды» (1925 р.) підкреслював, що завдання педагога полягає в тому, щоб «не лише враховувати вплив середовища, але й прослідкувати якими засобами змінювати і пристосовувати його для того, щоб «людина почувала себе людиною», володарем середовища, а не його рабом». Він наголошував та тому, що педагоги повинні брати активну участь в організації дитячого середовища, діти реагують на середовище дорослих [6, с. 4].

Поняття «соціальне середовище» є видовим щодо більш загального поняття «середовище» [2].

В словнику-довіднику із соціальної педагогіки вказується, що соціальне середовище – це сукупність соціальних умов життєдіяльності і розвитку людини (духовних, міжособистісних, виробничих та ін. відносин), що впливають на її свідомість та поведінку. Структура соціального середовища багаторівнева (мікрорівень – безпосереднє соціальне оточення – сім’я, формальна чи неформальна група; мезарівень – регіональні, територіальні, поселенські та інші спільноти, які є носіями і виразниками специфічної культури і способу життя; макрорівень – економічна, соціальна, політична і духовна система відносин). Наявність соціального середовища – необхідна та обов’язкова умова соціалізації особистості. Воно охоплює людину від моменту її народження і впливає на неї аж до смерті. Соціальне середовище, зокрема його сфери: політична, соціальна, духовна формують певні очікування щодо поведінки особистості. Ці очікування відповідні соціальні інститути перетворюють на цілі, завдання, зміст соціального виховання [5].

Соціальне середовище існує завдяки численним взаємовідносинам його членів і соціальних інститутів. Чим більша й різноманітніша палітра складових соціального середовища, тим інтенсивніший його розвиток і різноманітніші умови життєдіяльності особистості. До особливостей соціального середовища відносять: рівень і характер можливостей для самоактуалізації та самореалізації, прояву індивідуальних здібностей і творчого потенціалу особистості; рівень єдності й цілісності складових елементів (соціальних відносин, соціальних сфер); рівень рівномірності розвитку різних елементів і сфер соціального середовища.

Умови, які безпосередньо впливають на особистість у соціальному середовищі, можна класифікувати на дві групи – суспільні та матеріально-фізичні. До першої належать первинні колективи, педагогічний процес, ритуали, соціальне середовище певного регіону, до другої – матеріально-побутові умови життєдіяльності вихователів і вихованців у конкретній освітньо-виховній системі, морально-психологічний клімат у колективі тощо. Елементи конкретного середовища можуть впли-

вати на людину прямо чи опосередковано, стихійно чи цілеспрямовано. Вплив може бути випадковим чи закономірним, стійким або тимчасовим. Виховна робота має послабити асиміляцію факторів впливу соціальних процесів, які зумовлюють поряд із позитивним впливом соціального середовища негативні моменти, що дестабілізують свідомість і поведінку особистості.

У структурі соціального середовища виділяють макро- і мікрорівні. Макрорівень – це система соціальних відносин у суспільстві. До його структури та змісту належить сукупність багатьох факторів, зокрема економічних, правових, ідеологічних, культурних, політичних тощо. Вони впливають на індивідів як безпосередньо – через закони, соціальну політику, цінності, норми, засоби масової інформації, так і опосередковано через вплив на малі групи, до яких належить індивід. Мікрорівень – це конкретні умови життя особистості (сім'я, сусідство) та умови в середовищі найближчого оточення (вулиця, тип поселення, навчальний або трудовий колектив, громадські організації, формальні та неформальні об'єднання) [5].

Окрім цієї класифікації, виокремлюють види соціального середовища за принципом місцезнаходження групи в структурі суспільних відносин. На підставі цього говорять про робітниче, студентське, шкільне соціальне середовище тощо. Конкретне соціальне середовище у соціально-психологічному плані – це сукупність стосунків особистості з певною групою.

Соціальне середовище як сукупність соціальних умов виховання безпосередньо впливає на механізми його регулювання. Зміни в соціально-педагогічному процесі обов'язково зумовлені реформаціями у структурі та функціонуванні соціального середовища [5].

Елементи конкретного середовища можуть впливати на людину прямо чи опосередковано, стихійно чи цілеспрямовано, а вплив може бути випадковим чи закономірним, стійким або тимчасовим. Виховна робота має послабити асиміляцію факторів впливу соціальних процесів, які спричинюють поряд із позитивним впливом соціального середовища негативні прояви, що дестабілізують свідомість і поведінку особистості.

На основі виховних можливостей соціального середовища виокремлено видове поняття «Виховне середовище». За твердженням Т. Алєксєєнко виховне середовище – це середовище безпосереднього та опосередкованого впливу на дитину на мікрорівні, сукупність об'єктивних факторів, що утворює умови життєдіяльності особистості, передачі їй суспільно-історичного досвіду людства і національної культури, впливає на формування її фізичних, психічних та соціально-адаптативних можливостей, процес і повноту творчої самореалізації [7].

Також для нашого дослідження є важливе поняття «освітнє середовище». У психолого-педагогічній науці існує декілька підходів до визначення поняття освітнього середовища як одного із найважливіших чинників розвитку особистості.

Ряд дослідників (Б.М. Бім-Бад, А.В. Петровський, Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков, Л.І. Новікова, Ю.С. Мануйлов) вважають, що освітнє середовище – це сфера життєдіяльності дитини, яка постійно змінюється. Вона вбирає в себе багатство опосередкованих культурою зв'язків вихованців з оточуючим світом, вчить вилучати пізнання з власної діяльності, зі спостережень і сприйняття, розкривати життєве значення об'єктів, які вивчаються, усвідомлювати принципи власних дій і керуватися ними в нових ситуаціях (тобто здійснювати перенесення, яке займає важливе місце в освітньому процесі та практичному житті) [1, с. 6].

Освітнє середовище у психолого-педагогічній літературі також розглядають як підсистему соціокультурного середовища, як сукупність факторів, обставин, ситуацій, які склались історично, і як цілісність спеціально організованих умов розвитку особистості учня (О. Газман, Є. Клімов, Г. Ковальов, К. Лєвін, В. Панов, К. Роджерс, В. Рубцов, В. Слободчиков, С. Тарасов, В. Ясвін і ін.) [4].

Так, Г.Ковальов виділяє наступні структурні компоненти освітнього середовища:

– фізичне оточення – приміщення, його дизайн, розмір і просторова структура навчальних помешкань, умови для переміщення і розміщення учнів;

– людський фактор – добір учнів, наповнюваність класів та груп і його вплив на соціальну поведінку учнів, особливості й успішність учнів, етнічні особливості, якість підготовки вчителів, статево-вікова структура учнівського контингенту; програма навчання – новаторський характер змісту програм навчання, технології навчання, стиль і методи навчання, форми навчальної діяльності, характер контролю [4].

Більшість авторів сходяться в тому, що центральним серед інших структурних компонентів освітнього середовища є психологічна складова (соціальний чи комунікативний компонент в термінах різних авторів). Психологічна складова освітнього середовища – це, насамперед, характер спілкування суб'єктів освітнього процесу. Цей компонент несе на собі основне навантаження щодо забезпечення можливостей задоволення і розвитку потреб суб'єктів освітнього процесу у відчутті безпеки, у збереженні і покращенні самооцінки, у формуванні позитивної «Я-концепції, у визнанні з боку інших, у поважному ставленні до себе й до оточуючих, у самоактуалізації. В якості ключової психологічної характеристики освітнього середовища навчального закладу багато науковців (І. Баєва, С. Вершловський, О. Лєбєдєв, В. Слободчиков та ін.) розглядають безпеку, а психологічно безпечне освітнє середовище – як умову для позитивного особистісного зростання її учасників. Психологічно безпечне освітнє середовище розуміють як середовище взаємодії, вільне від проявів психологічного насилля яке має референтну значущість для суб'єктів навчально-виховного процесу (в плані позитивного ставлення до неї), яке характеризується переважанням гуманістичної центрації (тобто центрації на інтересах (проявах) своєї суті і суті інших людей) і які відображаються в емоційно-особистісних і комунікативних характеристиках її суб'єктів.

На думку Н. Гевчук соціально-освітнє середовище – це система взаємодії різних соціальних інститутів, які сприяють накопиченню соціального досвіду індивіда, розвитку особистості як структурної одиниці суспільства [3].

Соціально-освітнє середовище має такі складові:

1. Сім'я як соціальний інститут (традиції, звичаї, цінності, стиль виховання);

2. Загальноосвітній навчальний заклад (навчальний процес, виховний процес, позаурочний час);

3. Мікрорайон (позашкільні заклади, просвітницькі заклади, дозвіллєві заклади) [3].

Умовно у соціально-освітньому середовищі ключова роль належить педагогічному процесові в школі (навчальна діяльність, виконання додаткових програм, завдань, самоосвітня робота та ін.), що слугує основним джерелом та засобом підвищення рівня знань та якості освіти у сільській школі.

Процес формування соціально-освітнього середовища вимагає врахування таких компонентів:

– інформаційно-діагностичного: підготовка діагностичної інформації та довідкового матеріалу щодо організації навчання, самоосвіти та саморозвитку особистості;

– змістовно-методичного: концепції навчання, виховання, навчальні програми, індивідуальні плани, посібники, підручники, довідники і т.д.;

– комунікаційно-організаційного: розподіл ролей, обов'язків суб'єктів педагогічного процесу, визначення цілей та завдань; комунікаційна сфера – стиль спілкування, способи взаємодії; форми і методи організації педагогічного процесу.

Висновки. Отже, соціально-освітнє середовище ми розглядаємо як відкриту педагогічну систему, яка тісно пов'язану з зовнішніми чинниками і яка не може функціонувати поза їхніми межами та впливами. Соціально-освітнє середовище виступає як ефективна міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю учнів і педагогів, розвитку психологічно здорової особистості, особистісному та професійному зростанню учнів, і довголіттю педагогів, гармонізації їх особистості. Соціально-освітнє середовище школи має бути таке, в якому більшість учасників мають позитивне до нього ставлення, високі показники індексу задоволеності потреб і захищеності.

Список літератури:

1. Бим-Бад Б.М. Образование в контексте социализации / Борис Михайлович Бим-Бад, Артур Владимирович Петровский // Педагогика. – 1996. – № 1. – С. 3-8, с. 6.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в: навч. посіб. / О.В. Безпалько. – К.: Академвидав, 2013. – 309 с.
3. Гевчук Н.С. Виховання дітей трудових мігрантів в умовах соціально-освітнього середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 – соціальна педагогіка / Н.С. Гевчук. – Київ, 2012. – 21 с.
4. Гонтаровська Н. Освітнє середовище як фактор особистості дитини: [монографія] / Н. Гонтаровська. – К.: Дніпро – VAL, 2010. – 623 с.
5. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. редакцією проф. І.Д. Зверєвої. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с.
6. Иорданский Н. Организация детской среды: [научн. пособие] / Н. Иорданский. – М.: Работник просвещения, 1925. – 98 с., с. 4.
7. Малиношевський Р.В. Соціально-педагогічні засади формування цілісного виховного середовища дитини у педагогічній спадщині В. Сухомлинського: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 – соціальна педагогіка / Р.В. Малиношевський. – Київ, 2011. – 20 с.
8. Философский энциклопедический словарь / глав.ред. С.С. Аверинцев. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 384 с.

Гуцуляк Л.И.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

СОЦИАЛЬНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ ШКОЛЫ

Аннотация
Проанализировано сущность понятия «социально-образовательная среда» в педагогическом процессе школы. Определены три составляющие социально-образовательной среды, а именно: семья как социальный институт, общеобразовательное учебное заведение и микрорайон. Охарактеризованы компоненты, необходимые для формирования социально-образовательной среды школы. Также выявлены существенные различия между понятиями «среда», «образовательная среда», «социальная среда», «воспитательная среда».

Ключевые слова: среда, образовательная среда, социальная среда, воспитательная среда, социально-образовательная среда.

Hutsuliak L.I.
Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhorii Skovoroda

THE SOCIAL-EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE PEDAGOGICAL PROCESS OF SCHOOL

Summary
Analyzed the concept of «social-educational environment» in the pedagogical process of the school. Identified three components of social-educational environment, namely the family as a social institution, secondary schools and neighborhood. Characterized the components required for the formation of social-educational environment of the school. Also found significant differences between the concepts of «environment», «educational environment», «social environment», «upbringing environment».
Keywords: environment, educational environment, social environment, upbringing environment, social and educational environment.

УДК 378.014:81'243

ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Джим А.Ю., Баранова С.В.
Сумський державний університет

Стаття присвячена висвітленню поняття «особистісно-орієнтований підхід/навчання». Проаналізовано особливості даного підходу. Встановлено, що для викладачів іноземних мов особистісно-орієнтоване навчання є одним із головних елементів ефективності педагогічно-викладацької діяльності. Досліджено створення необхідних умов (соціальних, педагогічних) для розкриття та наступного цілеспрямованого розвитку індивідуально-особистісних особливостей та рис індивіда. Визначено способи реалізації даного підходу у різних видах іншомовної діяльності.
Ключові слова: особистісно-орієнтований підхід, особистісно-орієнтоване навчання, особистісна орієнтація вищої освіти, види іншомовної діяльності, антропоцентрична спрямованість науки.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день існує необхідність створення нормативно-правової бази в освітній сфері України, яка б допомогла модифікувати систему освіти згідно з європейськими стандартами. Частково цей процес вже розпочався, але є багато складових, які потребують якісних змін.

Головними напрямами політики України стосовно освітніх реформ є: особистісна орієнтація вищої освіти, постійне удосконалення змісту освіти, надання кожному громадянину рівних умов здобуття освіти, нові інформаційні технології, проведення відповідних реформ, інтеграція вітчизняної освіти до світового та європейського освітніх просторів. Реформування освітньої структури містить певні складнощі, але є безумовною прерогативою євроінтеграції України [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання особистісно-орієнтованого навчання досліджували М. Аріян, І. Якіманська, В. Нагаєв, Л. Джонс, М. Ханнафін, К. Роджерс, Д. Нанан та інші. Їх праці носять загальнотеоретичний та практичний характер.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У роботах вищезгаданих вчених немає значної інформації про застосування особистісно-орієнтованого підходу у викладанні іноземних мов, а саме відсутній опис практичного застосування даного підходу на заняттях з іноземної мови.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є описати застосування принципів особистісно-орієнтовного навчання під час розвитку різних видів іншомовної діяльності: говоріння, аудіювання, читання, письма.

Виклад основного матеріалу. Особистісно-орієнтований підхід або ж особистісно-орієнтоване навчання, в широкому сенсі охоплює методи навчання, які змінюють фокус спрямованості від учителя до учня. Головним складником в даному терміні є поняття особистість, що, згідно з Академічним тлумачним словником української мови, означає людину з її певними власними нормами, ідеалами, цінностями, культурою, особливостями характеру, поведінкою тощо [5].

В «Українському педагогічному словнику» особистісний підхід трактується як послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до свідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як суб'єкта виховної взаємодії. Особистісний підхід передбачає допомогу вихованцеві в усвідомленні себе особистістю, у виявленні, розкритті його можливостей, становленні самосвідомості, у здійсненні особистісно значущих і суспільно прийнятих самовизначень, самореалізації, самоствердження [2, с. 243].

У первісному використанні особистісно-орієнтоване навчання спрямоване на розвиток самостійності та незалежності того, хто навчається [10], переклавши відповідальність за розвиток

навчання на студентів [13; 12; 8, с. 11-23]. Особистісно-орієнтований підхід фокусується на навичках і практиці, які дозволяють навчатися на протязі всього життя та вирішувати особисті проблеми [14].

Для викладачів іноземних мов особистісно-орієнтоване навчання є одним із головних елементів ефективності педагогічно-викладацької діяльності. Особистісно-орієнтований підхід – це індивідуальний підхід викладача до кожного студента, який допомагає останньому усвідомити себе особистістю, виявити свої можливості, які стимулюють самостановлення, самоствердження, самореалізацію [3, с. 73]. Побудова занять на основі принципів особистісно-орієнтованого навчання передбачає не просто передавання викладачем знань студентам, але й застосування ними здобутих навичок в ситуаціях, наближених до реальних, що дає практичну важливість навчання.

У концепції І.С. Якіманської метою особистісно-орієнтованого навчання є створення необхідних умов (соціальних, педагогічних) для розкриття та наступного цілеспрямованого розвитку індивідуально-особистісних особливостей та рис індивіда, перетворення їх в соціально-значимі форми поведінки, які відповідають прийнятим суспільством соціокультурним нормам [6; 7].

Необхідно враховувати особистісний вибір студена (груповий чи індивідуальний вид роботи, певний вид завдань, які є цікавими для студентів). Формування Я-концепції студента у вивченні іноземної мови є одним із мотивуючих факторів: студент оцінює набуті знання, мовленнєві вміння, бачить себе тим, хто володіє іноземною мовою, і це розширює його можливості в саморозвиткові, в майбутній професійній діяльності. Цьому сприяє обговорення реальних фактів з використанням іноземної мови в житті [1, с. 47-51].

Особистісно-орієнтований підхід приваблює викладача можливістю творчого підходу до навчання, використання інтерактивних, проблемних та проектних завдань. Цікавий він і для студента/учня, оскільки він отримує реальну можливість співпрацювати з викладачем, разом створювати урок, використовувати вибрані ним самим навчальні матеріали та теми для обговорення, брати на себе відповідальність за форму засвоєння, а головне, за кінцевий результат.

Британський дослідник Д. Нанан [11] зазначає, що обираючи та чередуючи вправи, важливо враховувати фактори двох видів: фактори, що пов'язані з тими, хто навчається, та фактори, пов'язані з характером завдань. Сучасна програма з іноземної мови виносить на перше місце мовленнєву компетенцію, тобто формування мовленнєвих вмінь говоріння, аудіювання, читання та письма.

Одним із способів тренування говоріння на уроках іноземної мови є проведення активних форм занять, наприклад, уроки-диспути, уроки-конференції, уроки-подорожі, уроки-ігри.

Конференції з іноземної мови проводяться за заданими ситуаціями у формі рольової гри, діючими особами виступають учні/студенти. Перед учасниками конференції ставиться мовленнєва задача, вона і ролі учнів/студентів обумовлюють їхню мовну поведінку. У ході уроку-прес-конференції учні тренуються в монологічному мовленні, у вмінні ставити проблемні питання дискусійного характеру, аргументовано відповідати на запитання. Після проведення уроку-прес-конференції учні/студенти можуть поділитися своїми враженнями про неї у спеціальному випуску стінної, радіо-або фотогазети, власній групі у соціальній мережі. При проведенні уроків-конференцій-диспутів слід дуже уважно вибирати теми. Вони повинні носити дискусійний характер, звучати гостро, проблематично, тому що мета диспуту – формування громадської думки в колективі з обговорюваної проблеми. Предметом обговорення під час диспуту може стати життя молоді в нашій країні і за кордоном, наука, література, мистецтво, музика в країнах, що вивчається і в нашій країні. Урок-диспут завжди передбачає спір, зіткнення різних точок зору. Особистісно-орієнтований підхід реалізується в ході діалогічного та монологічного мовлення, адже кожен виражає свою думку, відстоює свою точку зору і при цьому не критикується іншими.

Наприклад, беручи до уваги особистісно-орієнтовний підхід, можна провести конференцію на тему «Cinematograph of the world», «Music», тему доповіді студенти обирають самі, тобто вони обирають те, що дійсно їм подобається, а не те, про що каже розповідати викладач. Якщо ж у групі/класі лише хлопці, то можна обрати тему «Sport», дівчата – «Fashion» тощо. В будь-якому разі при виборі теми конференції необхідно враховувати думку студентів/учнів, дати їм можливість обирати, а викладач потім тільки скеровуватиме план та хід конференції.

Якщо тематика конференції цікава більшості, то і дискусія буде живою: ставитимуться запитання, жартуватимуть, заняття буде оригінальним та цікавим, що сприятиме засвоєнню іноземної мови, а саме говорінню.

Для аудіювання викладач обирає текст, який відповідає темі та лексиці, яка вивчається, однак завдання до аудіювання формулюються у рамках особистісно-орієнтованого навчання.

Після прослуховування розповіді, учням/студентам пропонується відповісти на серію запитань з метою перевірки розуміння тексту. Замість того, щоб відповідати на запитання по порядку, який нав'язує викладач, учні/студенти отримують список запитань і завдання самим обрати те питання, на яке вони б хотіли спочатку відповісти. Це дозволяє кожному обрати для себе ті питання, які їм цікаві та під силу. Такий прийом роботи зі списком запитань дозволяє збільшити кількість учасників в роботі та швидкість виконання завдання. Також викладач пропонує учням/студентам викреслити ті запитання, які вони вважають нецікавими, і вигадати власні.

Список запитань включає в себе як стандартні (тобто суто по тексту), так і особисто-орієнтовані запитання (типу Would you like...?, What is your favourite...?, What do you think about...?, What has impressed you most?). У студентів/учнів з'являється бажання виконати це завдання, оскільки воно дозволяє їм розповісти про свої власні враження, можливо, плани, вподобання (залежно від тексту аудіювання). Їм це цікаво, адже завдання стосується їх самих.

Під час роботи з незнайомим раніше текстом, читати його необхідно уважно та не поспішаючи, звертаючи увагу на лексику та граматику. Після

прочитання викладач просить кожного учня зачитати вголос те речення, яке йому не зрозуміле (з лексичної чи граматичної точки зору), таким чином викладач звертає увагу на кожного, дає зрозуміти учням, що йому важливо те, щоб кожен із них розібрався з матеріалом, і застосовує принцип особистісно-орієнтованого навчання. Також можна розпитати учнів, що їм сподобалося в тексті, що ні, можливо вони хочуть поділитися своїми враженнями стосовно прочитаного.

Варто також використовувати групову роботу над різними текстами, яка дозволяє кожному студенту/учню виконувати функції, які йому під силу. Наприклад, під час вивчаючого читання (з повним розумінням тексту) один студент читає текст упівголоса, інший виділяє незнайомі слова, третій шукає їх значення в словнику, четвертий перекладає речення, яке викликає труднощі у розумінні. Така робота готує тих, хто навчається, до реальної комунікації – обміну інформацією з іншими групами, які читали інші тексти, до оцінюючих суджень з приводу почутого та прочитаного іншими.

Особистісно-орієнтований підхід у читанні можна реалізувати, розподіливши клас на групи та надавши їм право обрати певну частину твору, яка їм подобається, бажано твір у ролях. На занятті студенти/учні будуть читати обраний уривок перед усім класом, отже, вони старатимуться, щоб їх зрозуміли.

Самому викладачу необхідно обирати такі тексти, які б зацікавили учнів, тобто ті, які порушують певні проблеми, що стосуються безпосередньо самих учнів.

Тренування письма у студентів/учнів найчастіше відбувається у монологічний спосіб, тобто вони пишуть певну розповідь. Щоб реалізувати особистісно-орієнтований підхід, не потрібно сильно обмежувати тих, хто навчається, у виборі теми даної розповіді/есе, нехай це буде якась загальна тема, наприклад, «The Art», а про що і як писати нехай обирає кожен студент/учень залежно від своїх вподобань, смаків, інтересів, захоплень тощо.

Можна використовувати завдання відкритого типу, наприклад, прочитати текст та записати те, що запам'ятали, потім порівняти свої записи з записами сусіда. Навіть найменш підготовлений учень/студент, виконуючи такі вправи, зможе висловити свою власну думку чи пожартувати. Плюсом завдань такого типу є те, що вони не мають єдиної правильної відповіді і дозволяють студентам/учням виконати їх при будь-якому рівні володіння мовою (в даному випадку тренуватиметься читання, письмо та говоріння).

Формувати навички письма можна шляхом диктантів, які буде диктувати не викладач, а хтось із учнів/студентів. Вибір теми диктанту знову ж таки залежить від вибору учня, який диктує. Щоб перевірити написане, учні/студенти обмінюються зошитами один з одним, тобто проводять взаємооцінювання, тим самим викладач не контролює весь процес, а тільки скеровує його, що і є принципом особистісно-орієнтованого підходу.

Таким чином, кожна вправа, яка виконується в класі, повинна чимось приваблювати учнів/студентів: цікавий матеріал, цікава змістовна сторона вправи, особисто значуща проблема, яку цікаво обговорювати, захоплива, нестандартна форма виконання завдань. А весь запропонований комплекс завдань повинен включати в себе широкий комплекс знань. Це дасть можливість кожному учню/студенту обрати те, що відповідає його інтересам та можливостям, дозволить реалізувати власний мовленнєвий та життєвий (суб'єктивний) досвід, висловити власну думку. Максимальна залученість усього класу в навчальну діяльність потребує сконцентрованості уваги студентів/школярів, не залишаючи їм часу на порушення дисципліни, оскільки порушниками дисципліни, як правило, є ті, хто відчувають «інтелектуальне навантаження» і у зв'язку з цим нудьгу [1].

Висновки і пропозиції. Реалізація особистісно-орієнтованого підходу означає, що кожен учень/студент у будь-який момент заняття може максимально реалізувати свій емоційний та інтелектуальний потенціал, обравши з «віяла» захоплюючих завдань те, яке підходить саме йому. Надання студентові можливостей для саморозвитку, самореалізації, знаходження свого місця в суспільстві, виховання позитивних особистісних якостей – це результат застосування принципів особистісно-орієнтованого навчання.

Перспективи проведення подальших досліджень полягають у більш ширшому описі особистісно-орієнтованих завдань, вправ, технологій, які сприяють розвитку вмінь та навичок у різних видах іншомовної діяльності на занятті.

Список літератури:

1. Ариян М.А. Личностно-ориентированный подход и обучение иностранному языку в классах с неоднородным составом обучаемых // Иностранные языки в школе. – 2007. – № 1. – С. 11.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. [Електронний ресурс]. – К.: Либідь, 1997. – 376 с. – Режим доступу: http://hum.edu-lib.net/szbrannoe/goncharenko-s-u-ukrayinskiy-pedagogichniy-slovnik-onlayn – (13.05.2017).
3. Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 176 с.
4. Нагаєв В.М. Методика викладання у вищій школі [Електронний ресурс] / В.М. Нагаєв // Центр учбової літератури, 2007. – 232 с. – Режим доступу: http://pedagogy.webukr.net – (14.05.2017).
5. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) [Електронний ресурс] / Академія наук України; Webmezha. – Режим доступу: http://sum.in.ua/ – (13.05.2017).
6. Якиманская И.С. Личностно ориентированное обучение в современной школе / И.С. Якиманская. – М.: Сентябрь, 2002. – 96 с.
7. Якиманская И.С. Технология личностно-ориентированного образования / И.С. Якиманская. – М.: Сентябрь, 2000. – 176 с.
8. Hannafin M.J., Hannafin K.M. Cognition and student-centered, web-based learning: Issues and implications for research and theory / M.J. Hannafin, K.M. Hannafin // Learning and instruction in the digital age / [ed. by Michael Spector, Dirk Ifenthaler, Kinshuk]. – New York: Springer, 2010. – 404 p.

9. Jahnke I. A Way Out of the Information Jungle / I. Jahnke // Technological Change and Societal Growth: Analyzing the Future / [ed. by Elayne Coakes]. – Hershey: IGI Global, 2012. – 316 p.
10. Jones L. The Student-Centered Classroom [Electronic resource] / L. Jones. – New York: Cambridge University Press, 2007. – Access mode http://www.ntu.edu.vn/Portals/96/Tu%20lieu%20tham%20khao/Phuong%20phap%20giang%20day/student-centered%20classrooms.pdf – (14.05.2017).
11. Nunan D. The Learned-Centred Curriculum / D. Nunan – Cambridge: Cambridge University Press, 1988. – 68 p.
12. Communicative language teaching [Electronic resource] / [ed. by Jack C. Richards]. – New York: Cambridge University Press, 2006. – Access mode: https://www.researchgate.net/profile/Jack_Richards4/publication/242720833_Communicative_Language_Teaching_Today/links/5580c02808aea3d7096e4ddb/Communicative-Language-Teaching-Today.pdf – (14.05.2017).
13. Rogers C.R. Freedom to Learn for the 80's / C.R. Rogers. – New York: Merrill Publishing Company, 1983. – 370 p.
14. Young L.E., Paterson B.L. Teaching Nursing: Developing a Student-centered Learning Environment / L.E. Young, B.L. Paterson. – Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkinsp, 2007. – 600 p.

Джим А.Ю., Баранова С.В.
Сумский государственный университет

ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД НА ЗАНЯТИЯХ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация
Статья посвящена описанию понятия «личностно-ориентированный подход/обучение». Проанализированы особенности данного подхода. Установлено, что для преподавателей иностранных языков личностно-ориентированное обучение является одним из главных элементов эффективности педагогическо-преподавательской деятельности. Исследовано создание необходимых условий (социальных, педагогических) для раскрытия и последующего целенаправленного развития индивидуально-личностных особенностей индивида. Определены способы реализации данного подхода в различных видах иноязычной деятельности.
Ключевые слова: личностно-ориентированный подход, личностно-ориентированное обучение, личностная ориентация высшего образования, виды иноязычной деятельности, антропоцентрическая направленность науки.

Dzhym A.Y., Baranova S.V.
Sumy State University

PERSON-ORIENTED APPROACH AT FOREIGN LANGUAGE LESSONS

Summary
This article is concerned with the description of the concept of «person-oriented approach/learning». The features of this approach are analyzed. It is found out that person-oriented learning is one of the main elements of the efficiency of educational and teaching activities for foreign language teachers. The creation of the necessary conditions (social, educational) for revealing and following purposeful development of individual personal characteristics is investigated. The ways of this approach application in various kinds of foreign language activities are defined.
Keywords: person-oriented approach, student-oriented learning, personal orientation of higher education, types of foreign language activities, anthropocentric orientation of science.

УДК 378.14

ФОРМУВАННЯ ІТ-КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ В МЕЖАХ РЕАЛІЗАЦІЇ МОДЕЛІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ

Добровольська А.М.
Івано-Франківський національний медичний університет

У статті акцентовано увагу на понятті «педагогічна система». Визначені етапи формування інформаційно-технологічної компетентності (*ІТ*-компетентності) майбутніх лікарів і провізорів під час навчання дисциплінам природничо-наукової підготовки (*ДПНП*). Розроблено модель педагогічної системи формування *ІТ*-компетентності майбутніх лікарів і провізорів у процесі вищої освіти, яка складається з цільового, змістовного, діяльнісного і результативного структурних компонентів. З'ясовано роль дидактичного забезпечення, представленого в межах створених навчально-методичних комплексів, у процесі формування *ІТ*-компетентності майбутніх фахівців під час навчання *ДПНП* за умови реалізації розробленої моделі педагогічної системи. Схарактеризовано структуру діяльності викладачів, а також майбутніх лікарів і провізорів у процесі формування *ІТ*-компетентності під час навчання *ДПНП* у межах функціональних гностичного, проектувального, конструктивного, комунікативного, організаційного, оцінного і прогностичного компонентів розробленої педагогічної системи. З метою з'ясування ефективності функціонування педагогічної системи в межах розробленої моделі проведене дослідження, під час якого вивчався вплив посібників, створених і запроваджених для навчання майбутніх фахівців *ДПНП*, на процес формування їх *ІТ*-компетентності. Отримано висновок, що впровадження розробленої моделі педагогічної системи формування *ІТ*-компетентності в межах навчання *ДПНП* з використанням створених посібників сприяє підвищенню ефективності фахової підготовки майбутніх лікарів і провізорів.
Ключові слова: *ІТ*-компетентність, модель, навчально-методичний комплекс, педагогічна система, посібник, структура, етапи.

Постановка проблеми. Галузеві стандарти вищої освіти визначають пріоритетні напрямки освіти майбутніх лікарів і провізорів, обумовлені розвитком наукоємних технологій і впровадженням інновацій. Завдяки цьому відбувається переосмислення завдань, які стоять перед системою вищої медичної і фармацевтичної освіти, оскільки на сьогоднішній день без систематичного підвищення рівнів освітньої і професійної підготовки фахівців неможливий розвиток медичної і фармацевтичної галузей України, що супроводжується безперервним упровадженням новітніх досягнень науки і техніки. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання підвищення рівня професійної компетентності лікарів і провізорів, від якого залежить якість наданих ними допомоги і послуг.

Через стрімке збільшення обсягу знань у наш час передавання і засвоєння інформації за допомогою тільки традиційних способів і засобів є неможливим. Тому необхідно шукати такі з них, котрі дозволяють за менші терміни навчання в профільних *ВНЗ* формувати в майбутніх фахівців більше знань, умінь, навичок і досвіду практичної діяльності.

Вирішення даної проблеми ми бачимо в підготовці майбутніх лікарів і провізорів, які вміють кваліфіковано вибирати і застосовувати інформаційні технології в навчальній і майбутній професійній діяльностях.

Одним із можливих шляхів вирішення сформульованої проблеми є широке впровадження в практику роботи профільних *ВНЗ* ефективних інновацій, заснованих на застосуванні нових інформаційних технологій у процесі навчання, а також у професійній діяльності майбутніх фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання застосування інформаційних технологій у навчальному процесі досліджували Ю. Бадюк, В. Волинський, Р. Гуревич, А. Гуржій, М. Жалдак, М. Кадемія, Т. Коваль, В. Коцур, Ю. Машбиць, С. Сисоєва, М. Смульсон, Л. Сущенко, Л. Шевченко [8; 9; 14; 15; 19; 23] та інші.

Практичний досвід формування професійної компетентності майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій вивчали Р. Гуревич, А. Гуржій, М. Жалдак, Л. Карташова, Л. Коношевський, В. Лапінський, О. Овчарук, С. Раков, Ю. Рамський, М. Рафальська [6; 7; 10; 11; 16; 28] та інші.

У розвиток загальної теорії систем вагомий внесок зробили дослідження В. Афанасьєва, А. Уємова та інших [1; 29].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблемами освіти майбутніх лікарів і провізорів займалися багато вчених, а саме Ю. Вороненко, Л. Кайдалова, Н. Кравець, Л. Муц, О. Хвисюк, О. Швидкий [4; 18; 20; 25; 31; 32] та інші, але питання формування інформаційно-технологічної компетентності (*ІТ*-компетентності) фахівців медичної і фармацевтичної галузей під час вищої професійної освіти в межах функціонування педагогічної системи не проводилися.

Метою статті є теоретичне обґрунтування, практичне розроблення і з'ясування ефективності функціонування моделі педагогічної системи формування *ІТ*-компетентності майбутніх лікарів і провізорів у процесі їх вищої освіти в профільних *ВНЗ*, основу якої складає навчання дисциплінам природничо-наукової підготовки (*ДПНП*) «Європейський стандарт комп'ютерної грамотності» (*«ЄСКГ»*) «Медична інформатика» (*«МІ»*), «Інформаційні технології у фармації» (*«ІТФ»*), «Комп'ютерне моделювання у фармації» (*«КМФ»*) з використанням створених посібників.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з упровадженням високотехнологічного обладнання і нових інформаційних технологій у систему охорони здоров'я України практично щодня зростає потреба у висококваліфікованих лікарях

і провізорах, компетентних у вирішенні будь-яких завдань під час професійної діяльності.

Зауважимо, що в умовах інформатизації суспільства, медичної і фармацевтичної галузей, вищої медичної і фармацевтичної освіти в професійній діяльності лікарів і провізорів з'являється нова інформаційно-технологічна функція, виконання якої із залученням потенціалу нових інформаційних технологій забезпечує для них:

– формування спеціальних знань, умінь і навичок;

– розвиток особистісних якостей;

– підвищення рівня творчих здібностей;

– розвиток альтернативного і логічного мислення, здібностей до самоосвіти.

У межах такого процесу лікарі і провізори повинні вміти працювати з сучасними апаратними і програмними засобами, усвідомлено застосовувати інформаційні технології в професійній діяльності, тобто володіти *ІТ*-компетентністю.

Врахуємо, що *ІТ*-компетентність лікарів і провізорів досить часто слід розглядати як сукупність їх професійних якостей, в основі яких лежать здібності, знання, вміння і навички в галузі освоєння нових інформаційних технологій, а також досвіду їх застосування в професійній діяльності.

Також слід мати на увазі, що на сьогодні стрижньовим показником рівня кваліфікації сучасних фахівців медичної і фармацевтичної галузей є їх професійна компетентність. Тому в умовах інформатизації вищої медичної і фармацевтичної освіти нову складову професійної компетентності лікарів і провізорів, а саме їх *ІТ*-компетентність, потрібно формувати вже під час навчання в профільних *ВНЗ*.

Варто зазначити, що тенденція реалізації компетентнісного підходу у вищій медичній і фармацевтичній освіті простежується порівняно недавно. Але, не дивлячись на достатній обсяг теоретичних і практичних досліджень у цьому напрямку на сьогодні, *ІТ*-компетентність у них здебільшого розглядається тільки в контексті використання інформаційних технологій у навчально-практичній діяльності майбутніх фахівців.

Проведений аналіз планів навчання майбутніх лікарів і провізорів у профільних *ВНЗ* показав, що їх інформаційна підготовка активно здійснюється в межах *ДПНП «МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»*, а також *ДПНП* за вибором *«ЄСКГ»*. За рахунок навчання зазначеним *ДПНП* у контексті реалізації положень Болонської декларації створюються сприятливі умови для підвищення якості навчання майбутніх фахівців, а також розвивається їх бажання самостійно здобувати інформаційно-технологічні знання, набувати вмінь і навичок у межах цього процесу.

Реалізація в навчально-виховному процесі медичного чи фармацевтичного *ВНЗ* педагогічної системи формування *ІТ*-компетентності, на нашу думку, дозволить здійснювати відповідну сучасним вимогам інформаційно-технологічного суспільства підготовку майбутніх лікарів чи провізорів, здатних до виконання фахових завдань на високому професійному рівні за допомогою інформаційних технологій. У зв'язку з цим до вищої освіти майбутніх фахівців висуваються підвищені вимоги, головною умовою для виконання яких у профільних *ВНЗ* є використання інформаційних технологій під час навчально-виховного процесу, що забезпечує всебічний розвиток його учасників.

Вперше системний підхід, який ґрунтується на понятті «система», до педагогічних досліджень був застосований Ф. Корольовим і Е. Юдіним [27, с. 10].

Досліджуючи, ми зважали на думку В. Афанасьєва, що *система* – це сукупність компонентів, взаємодія котрих породжує нові (інтегративні, системні) якості, не притаманні її твірним [1].

Зважаючи на те, що в системах розрізняють елементи-об'єкти та їхню взаємодію, тобто, структури і функції, під час дослідження ми враховували, що *система* – це сукупність елементів, які перебувають між собою у взаємозв'язку, взаємозалежностях і створюють певну ієрархічну, структуровану цілісність і єдність [17, с. 144].

Автори Б. Вульфов і В. Іванов розглядають *педагогічну систему* як систему, в котрій здійснюється *педагогічний процес* – складний процес, під час якого відбувається сукупність внутрішньо пов'язаних багатьох процесів і дій, сутність котрих полягає в тому, що соціальний досвід перетворюється в якості особистості, яка формується [5].

Варто зазначити, що основи теорії педагогічних систем розкриває в своїх наукових працях В. Беспалько [27, с. 12]. На його думку *педагогічна система* – це сукупність взаємодіючих засобів, методів і процесів, необхідних для створення планомірного, цілеспрямованого і заздалегідь обдуманого педагогічного впливу на формування особистості з певними якостями [2].

Досліджуючи, ми також дослухались до думки Н. Кузьміної, згідно з якою *педагогічна система* – це множина взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, підпорядкованих меті формування в осіб, котрі навчаються, готовності до самостійного, відповідального і продуктивного вирішення завдань у наступній системі [22, с. 13-14].

Дослідниця вважала, що *структурні компоненти* – це основні базові характеристики педагогічних систем, сукупність яких:

– *по-перше*, утворює ці системи;

– *по-друге*, вирізняє ці системи серед інших (не педагогічних) систем [24, с. 11].

На думку Н. Кузьміної для створення педагогічної системи необхідні і достатні такі *структурні компоненти*:

– мета навчально-виховної діяльності;

– навчальна інформація;

– засоби педагогічної комунікації;

– особи, які навчаються;

– педагоги;

– оцінний елемент;

– подальша освітня система [21, с. 145; 26].

Н. Кузьміна вважала, що відсутність хоча б одного з цих компонентів призводить до руйнування системи [24, с. 13]. На її думку *функціональні компоненти – це стійкі базові зв'язки основних структурних компонентів, що виникають у процесі діяльності педагогів і осіб, які навчаються, котрі обумовлюють рух, розвиток, вдосконалення педагогічних систем і внаслідок цього їх стійкість, життєстійкість, живучість. У педагогічних системах дослідниця запропонувала виокремлювати гностичний, проек-*

тувальний, конструктивний, комунікативний, організаційний, оцінний і прогностичний функціональні компоненти [21, с. 151; 24, с. 16].

Підсумовуючи вище викладене, можна стверджувати, що під педагогічною системою формування *ІТ*-компетентності майбутніх лікарів і провізорів доцільно розуміти динамічно функціональний комплекс діалектично пов'язаних між собою компонентів, котрі створюють оптимальні умови для вирішення завдань навчання, освіти і виховання майбутніх фахівців у профільних *ВНЗ*, а також підпорядкованих меті формування в осіб, які навчаються, готовності до самостійного, відповідального і продуктивного вирішення завдань у майбутній професійній діяльності.

З метою розроблення моделі педагогічної системи формування *ІТ*-компетентності майбутніх фахівців у процесі їх вищої освіти в профільних *ВНЗ* у межах дослідження спочатку були визначені етапи формування цієї компетентності під час його реалізації (табл. 1 і табл. 2).

Таблиця 1

Етапи формування *ІТ*-компетентності майбутніх лікарів у процесі вищої освіти

Етап	Зміст
Початковий (1 курс)	Вивчаються: – дисципліни гуманітарної і соціально-економічної підготовки; – дисципліни природничо-наукової підготовки; – дисципліни професійної підготовки; – курси за вибором, зокрема і *ДПНП «ЄСКГ»*
Функціональний (2-3 курси)	Вивчаються: – дисципліни гуманітарної і соціально-економічної підготовки; – дисципліни природничо-наукової підготовки, зокрема і *ДПНП «МІ»* (2 курс); – дисципліни професійної підготовки; – курси за вибором, зокрема і *ДПНП «ЄСКГ»* (2 курс)
Системний (4-5 курси або 4 курс)	Вивчаються: – дисципліни професійної підготовки; – курси за вибором. Проводиться виробнича лікарська практика.
Професійний (6 курс або 5 курс)	Вивчаються: – дисципліни професійної підготовки; – курси за вибором.

Джерело: розроблено автором

З урахуванням вище викладеного була розроблена модель педагогічної системи формування *ІТ*-компетентності майбутніх лікарів і провізорів у процесі їх вищої освіти в профільних *ВНЗ* (рис. 1).

Розробляючи модель зазначеної педагогічної системи, ми мали на увазі, що педагогічна діяльність будь-якого рівня в межах її функціонування повинна починатись з вивчення й аналізу:

– початкового стану педагогічної системи;

– можливостей осіб, котрі навчаються;

– власних наявних ресурсів суб'єктів освітнього процесу;

– результатів попереднього етапу розвитку системи.

Варто зазначити, що, формуючи *ІТ*-компетентність майбутніх фахівців у процесі вищої медичної і фармацевтичної освіти, необхідно зважати на закономірності функціонування педагогічної системи в межах розробленої моделі, яка за своєю суттю є цілісною, бо її компоненти значущі тільки завдяки своїй органічній єдності з іншими компонентами, а зміна одного з них діалектично призводить до зміни інших компонентів чи елементів цієї педагогічної системи. Тому розглянемо більш детально і схарактеризуємо компоненти педагогічної системи формування *ІТ*-компетентності майбутніх лікарів і провізорів у процесі вищої освіти, яка в межах розробленої моделі складається з цільового, змістовного, діяльнісного і результативного *структурних компонентів* (рис. 1).

Таблиця 2

Етапи формування *ІТ*-компетентності майбутніх провізорів у процесі вищої освіти

Етап	Зміст
Початковий (1 курс)	Вивчаються: – дисципліни гуманітарної і соціально-економічної підготовки; – дисципліни природничо-наукової підготовки; – дисципліни професійної підготовки; – курси за вибором, зокрема і *ДПНП «ЄСКГ»*. Здійснюється практична підготовка.
Функціональний (2-3 курси)	Вивчаються: – дисципліни гуманітарної і соціально-економічної підготовки; – дисципліни природничо-наукової підготовки, зокрема і *ДПНП «ІТФ»* (2 курс) і *«КМФ»* (3 курс); – дисципліни професійної підготовки; – курси за вибором. Здійснюється практична підготовка.
Системний (4 курс)	Вивчаються: – дисципліни професійної підготовки; – курси за вибором. Здійснюється: – практична підготовка; – спеціалізація за вибором.
Професійний (5 курс)	Вивчаються: – дисципліни професійної підготовки; – курси за вибором. Здійснюється: – практична підготовка; – спеціалізація за вибором.

Джерело: розроблено автором

Очевидним є те, що цільовий компонент розробленої педагогічної системи (рис. 1) формується під впливом:

– інформатизації суспільства, яка обумовлює інформатизацію вищої медичної і фармацевтичної освіти;

– соціального замовлення суспільства;

– галузевих стандартів вищої освіти, котрі в свою чергу обумовлюють інформатизацію вищої медичної і фармацевтичної освіти.

Змістовний компонент розробленої моделі педагогічної системи формування *ІТ*-компетентності майбутніх лікарів і провізорів містить як змістовну, так і організаційно-управлінську складові. У процесі його створення були проаналізовані галузеві стандарти вищої освіти, навчальні плани підготовки фахівців, а також навчальні програми *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»* на предмет виявлення їх потенційних

можливостей для формування *ІТ*-компетентності майбутніх лікарів і провізорів.

Зроблений аналіз дозволив встановити, що зміст *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»* скерований на формування *ІТ*-компетентності майбутніх фахівців не тільки під час вивчення зазначених *ДПНП*, але й упродовж усього періоду навчання суб'єктів освітнього процесу у *ВНЗ*, а також забезпечує вдосконалення цієї компетентності на етапі післядипломного навчання і підвищення кваліфікації. Тому змістовний компонент розробленої моделі педагогічної системи реалізується за рахунок:

– наповнення змісту *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»* матеріалом, який сприяє формуванню *ІТ*-компетентності майбутніх фахівців;

– використання в навчальному процесі навчально-методичних комплексів (*НМК*), створених для кожної зазначеної *ДПНП*.

Змістовний компонент розробленої моделі педагогічної системи передбачає, що формування *ІТ*-компетентності майбутніх лікарів і провізорів у межах вищої освіти відбувається також і під час навчання іншим *ДПНП*, дисциплінам професійної підготовки, вивчення курсів за вибором, а також за результатами практичної підготовки. Але ядром міждисциплінарної інтеграції в процесі формування *ІТ*-компетентності є саме *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»* [13].

Було з'ясовано, що для майбутніх лікарів, котрі в майбутній професійній практичній діяльності працюють з медичною документацією і високотехнологічним діагностичним обладнанням, використовують сучасне апаратне і програмне забезпечення, а також проводять медико-біологічні дослідження і здійснюють статистичний аналіз отриманих за їх результатами даних, під час формування *ІТ*-компетентності в процесі вищої освіти ядром інтеграції є комплекс *ДПНП «ЄСКГ»* і *«МІ»*, а для майбутніх провізорів, які використовують у майбутній практичній і науковій діяльності сучасні інформаційні технології, ядром інтеграції в процесі вищої освіти є комплекс *ДПНП «ЄСКГ»*, *«ІТФ»* і *«КМФ»* [13].

Для нас було очевидним, що формування *ІТ*-компетентності майбутніх лікарів і провізорів під час навчання зазначеним *ДПНП* у межах розробленої моделі педагогічної системи досягається за рахунок створеного і впровадженого дидактичного забезпечення.

Дидактичне забезпечення процесу формування *ІТ*-компетентності майбутніх фахівців під час навчання *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»* у межах створених *НМК* представлене:

– навчально-методичними матеріалами – методичними рекомендаціями і вказівки до практичних занять, а також для здійснення самостійної роботи особами, котрі навчаються;

– методичними розробками для лекційних і практичних занять, самостійної роботи, контрольних і курсових робіт (проектів);

– авторськими навчальними посібниками, за допомогою яких здійснюється теоретична і практична підготовка до практичних занять, поточних і підсумкових модульних контролів, вирішення контрольних робіт, виконання розрахунково-графічних і курсових робіт (проектів), а також самостійної роботи.

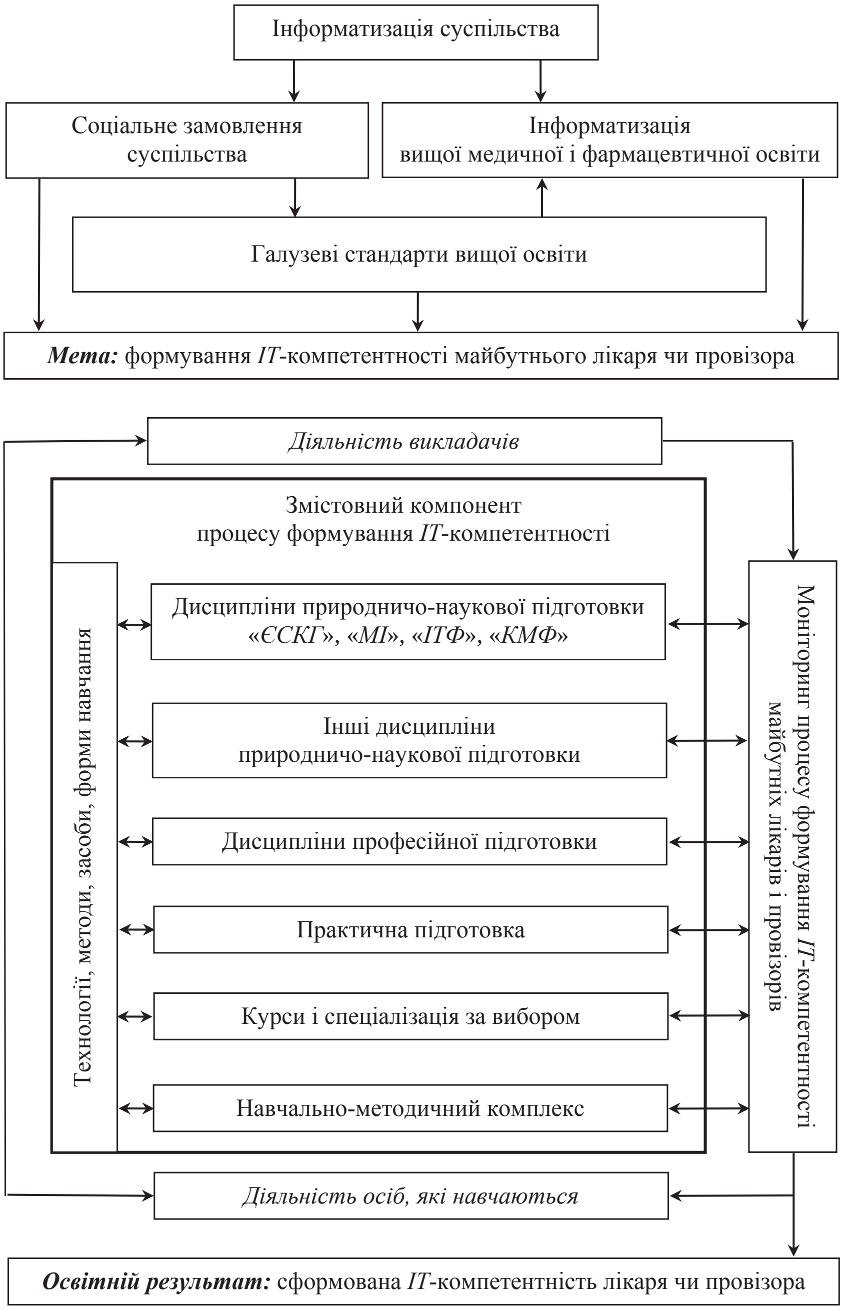

Рис. 1. Модель педагогічної системи формування ІТ-компетентності майбутніх лікарів і провізорів у процесі вищої освіти

Джерело: розроблено автором

Досліджуючи, ми погодились з думкою В. Беспалька і Ю. Татура, що *НМК* можна розглядати як модельний опис педагогічної системи, котра лежить в його основі [3; 30], але варто мати на увазі, що якість *НМК* залежить від якості самої педагогічної системи, котра описується в ньому.

Під час створення *НМК* для кожної із зазначених *ДПНП* концептуальним був системно-діяльнісний підхід, що, на нашу думку, дозволило вважати *НМК* системою дидактичних засобів та аналізувати процес формування *ІТ*-компетентності майбутніх фахівців як цілісність (відносно змісту і діяльності) з урахуванням вимог сучасної дидактики [30].

Здійснюючи дослідження, ми зважали на те, що під час навчання *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»* у профільних *ВНЗ* використовується модульна система організації навчального процесу. Окрім того, зміст зазначених *ДПНП* розбитий на окремі модулі, які обумовлені співвідношенням теоретичного і практичного матеріалу, а також його тематичною спрямованістю. Тому для кожної зі згаданих *ДПНП* створення *НМК* відбувалось за модульним принципом, а їх компоненти були побудовані з його урахуванням.

Варто зауважити, що під час дослідження ми вважали, що *навчальний модуль* – це визначена одиниця процесу навчання, котра охоплює всі його основні аспекти і володіє відносною самостійністю і цілісністю в межах дисципліна, яка вивчається [30]. Тому дидактичне забезпечення процесу формування *ІТ*-компетентності майбутніх лікарів і провізорів ураховує структурну специфіку (рис. 2) модулів кожної зазначеної *ДПНП* згідно з навчальними програмами і навчальними планами підготовки фахівців у профільних *ВНЗ*.

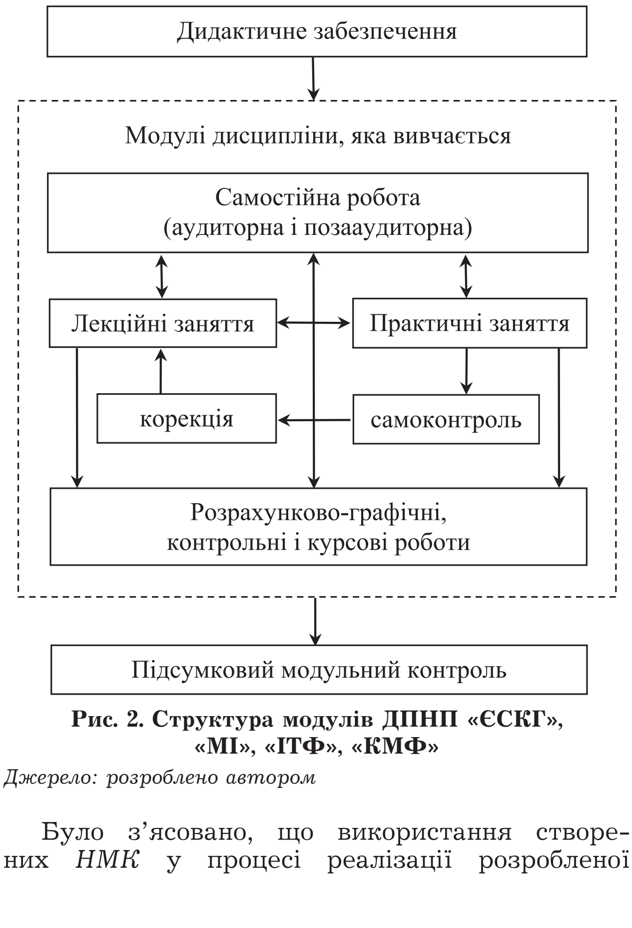

Рис. 2. Структура модулів ДПНП «ЄСКГ», «МІ», «ІТФ», «КМФ»

Джерело: розроблено автором

Було з'ясовано, що використання створених *НМК* у процесі реалізації розробленої моделі педагогічної системи формування *ІТ*-компетентності майбутніх лікарів і провізорів під час навчання *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, «КМФ передбачає:

– ознайомлення з певним обсягом інформації і його вивчення під час лекційних занять;

– виконання завдань згідно методичних рекомендацій під час практичних занять;

– вирішення контрольних робіт;

– виконання розрахунково-графічних і курсових робіт (проектів);

– виконання самостійної роботи під час вивчення певних обсягів теоретичного матеріалу, набуття навичок виконання практичних завдань, вирішення контрольних робіт, виконання розрахунково-графічних і курсових робіт, підготовку до поточних і підсумкових модульних контролів за допомогою навчальної літератури та інших джерел необхідної інформації, в тому числі з використанням інформаційних технологій і телекомунікаційних мереж;

– проведення поточних і підсумкових модульних контролів з використанням інформаційних технологій.

Було встановлено, що *НМК* у процесі формування *ІТ*-компетентності майбутніх фахівців під час навчання *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»*:

– є інструментом системно-методичного забезпечення такого процесу;

– є чинником, завдяки якому різні дидактичні засоби навчання об'єднуються в єдине ціле і підпорядковуються меті навчання;

– концентрують і висувають вимоги до змісту кожної *ДПНП*, що вивчається, а також до знань, умінь і навичок, котрі повинен набути кожний майбутній фахівець згідно з галузевим стандартом вищої освіти;

– є стимулом для появи новаторських ідей і сприяють розвитку творчого потенціалу суб'єктів освітнього процесу різних рівнів – осіб, які навчаються, і викладачів.

За результатами дослідження ми дійшли висновку, що використання розроблених *НМК* створює умови для максимальної активності осіб, котрі навчаються, та забезпечує орієнтування їх навчально-пізнавальної діяльності на гарантоване досягнення поставленої мети у вигляді освітнього результату, який діагностується, тобто, сформованої *ІТ*-компетентності майбутнього фахівця.

У межах реалізації розробленої моделі педагогічної системи формування *ІТ*-компетентності майбутніх лікарів і провізорів в Івано-Франківському національному медичному університеті (ІФНМУ) з метою їх навчання *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»* були створені і запроваджені посібники «Європейський стандарт комп'ютерної грамотності. Практикум», «Європейський стандарт комп'ютерної грамотності. Тестові завдання», «Медична інформатика. Практикум», «Медична інформатика. Тестові завдання», «Інформаційні технології у фармації. Практикум», «Інформаційні технології у фармації. Тестові завдання», «Комп'ютерне моделювання у фармації. Практикум», «Комп'ютерне моделювання у фармації. Тестові завдання», «Комп'ютерне моделювання у фармації. Завдання і методичні рекомендації до курсової роботи»,

котрі є авторськими розробками і складовими відповідних *НМК*.

Слід указати на те, що саме використання зазначених посібників у межах створених *НМК* стало невід'ємною складовою впровадження розробленої моделі педагогічної системи формування *ІТ*-компетентності під час навчання майбутніх фахівців *ДПНП «ЄСКГ», «МІ», «ІТФ», «КМФ»*.

Аналіз галузевих стандартів вищої освіти, навчальних планів підготовки лікарів і провізорів, навчальних програм зазначених *ДПНП «ЄСКГ», «МІ», «ІТФ», «КМФ»* показав, що однією з умов формування *ІТ*-компетентності є наповнення змісту цих дисциплін інноваційним компонентом, який сприяє набуттю майбутніми фахівцями знань, умінь і навичок у галузі використання інформаційних технологій у навчальній і професійній діяльностях.

Тому, створюючи посібники для навчання *ДПНП «ЄСКГ», «МІ», «ІТФ», «КМФ»*, ми враховували специфіку кожної з них, але одночасно з цим прагнули, щоб кожна навчальна книга за змістом була інноваційною і дозволяла активізувати процес навчання майбутніх лікарів і провізорів цим дисциплінам. Тому для кожного практичного заняття в створених і запроваджених посібниках-практикумах передбачені:

– тема заняття і його мета;
– перелік основних теоретичних питань, які підлягають вивченню;
– основні теоретичні положення, знання яких допомагає виконувати практичні завдання;
– порядок виконання роботи в цілому та її окремих завдань;
– методичні рекомендації для виконання сформованих завдань;
– контрольні запитання;
– список літератури.

Було встановлено, що вище зазначені навчальні посібники під час формування *ІТ*-компетентності майбутніх фахівців у межах реалізації розробленої моделі педагогічної системи:

– забезпечують процес навчання *ДПНП «ЄСКГ», «МІ», «ІТФ», «КМФ»* відповідно до індивідуальних особливостей його учасників – темп навчання, рівень навченості тощо;
– використовуються для закріплення теоретичних знань, одержаних на лекційних заняттях, для розширення практичних умінь і навичок, набутих у процесі вирішення практичних завдань, а також для знаходження відповідей на виникаючі запитання.

На практиці ми пересвідчились у тому, що в межах розробленої моделі педагогічної системи використання зазначених посібників у процесі формування *ІТ*-компетентності майбутніх фахівців відбувається під час реалізації певних педагогічних технологій, серед яких, у першу чергу, потрібно акцентувати увагу на технологіях модульного, особистісно зорієнтованого, проблемно-розвиваючого, активного навчання, а також на технологіях рівневої диференціації, індивідуальних освітніх траєкторій і контрольно-коригуючій технології [12].

З метою формування *ІТ*-компетентності майбутніх фахівців у межах розробленої моделі педагогічної системи в процесі навчання *ДПНП «ЄСКГ», «МІ», «ІТФ», «КМФ»* з використанням створених посібників під час дослідження були використані такі методи навчання як інформаційно-рецептивний, репродуктивний, евристичний, проблемного викладу, дослідницький, проблемно-розвиваючого навчання, активного навчання, інтегрованого навчання, інтерактивного навчання, метод портфоліо, метод доцільно дібраних задач, метод демонстраційних прикладів, метод проектів, індивідуального навчання, метод модерації, модульне навчання, методи контролю [12].

Варто зазначити, що, формуючи *ІТ*-компетентність майбутніх лікарів і провізорів під час навчання *ДПНП «ЄСКГ», «МІ», «ІТФ», «КМФ»* у межах розробленої моделі педагогічної системи, ми використовували як традиційні засоби навчання (наочні і технічні засоби навчання, навчальна література, дидактичні матеріали), так і засоби навчання на базі нових інформаційних технологій (програмно-апаратні засоби і пристрої, сучасні системи інформаційного обміну і забезпечення операцій щодо пошуку, збирання, накопичення, зберігання, опрацювання, подання, передавання інформації, локальні і глобальні комп'ютерні мережі, засоби і пристрої маніпулювання аудіовізуальною інформацією, сучасні засоби зв'язку, системи штучного інтелекту) [12].

Під час дослідження для нас було важливим, що лекційні і практичні заняття, самостійну аудиторну роботу, самостійну позааудиторну роботу, консультації, розрахунково-графічні, контрольні і курсові роботи, дистанційне навчання в межах функціонування діяльнісного компонента розробленої моделі педагогічної системи можна вважати організаційними формами навчання *ДПНП «ЄСКГ», «МІ», «ІТФ», «КМФ»*.

Зауважимо, що для успішного формування *ІТ*-компетентності під час підготовки кваліфікованих фахівців медичної і фармацевтичної галузей важливо не тільки правильно організовувати і реалізовувати процес навчання *ДПНП «ЄСКГ», «МІ», «ІТФ», «КМФ»*, але й достатньо строго визначати та оцінювати його результати, здійснювати своєчасну корекцію цього процесу. Тому моніторинг процесу формування *ІТ*-компетентності майбутніх лікарів і провізорів в межах розробленої моделі педагогічної системи (рис. 1) полягає в збиранні, зберіганні, обробленні інформації про їх діяльність під час навчання зазначеним *ДПНП*, а також в оцінюванні отриманих результатів. У випадку наявності незадовільного результату передбачається здійснення корекції самого процесу навчання і формування в його межах *ІТ*-компетентності майбутніх фахівців, що має призвести до зміни рівнів сформованості цієї компетентності [13].

Якщо вести мову про діяльність суб'єктів освітнього процесу різних рівнів під час реалізації розробленої моделі педагогічної системи, то згідно з Н. Кузьміною [24, с. 204-206; 26] вона повинна відбуватись у межах її *гностичного, проектувального, конструктивного, комунікативного, організаційного, оцінного і прогностичного* функціональних компонентів (табл. 3 і табл. 4).

З метою з'ясування ефективності функціонування педагогічної системи в межах розробленої моделі було проведене дослідження, під час якого вивчався вплив посібників, створених і запроваджених в ІФНМУ для навчання *ДПНП «ЄСКГ»*,

«МІ», *«ІТФ»*, *«КМФ»* майбутніх лікарів і провізорів, на процес формування їх *ІТ*-компетентності. У дослідженні взяли участь 63 особи, які навчались на I-II курсах фармацевтичного факультету за спеціальністю 7.12020101 «Фармація» в 2013-2014 і 2014-2015 навчальних роках. Воно тривало протягом двох семестрів в обсязі 2-х модулів (198 годин) у межах вивчення *ДПНП «ІТФ»* на базі кафедри медичної інформатики, медичної і біологічної фізики ІФНМУ.

Зауважимо, що в дослідженні брали участь три групи осіб – *I група* (21 особа), *II група*

Таблиця 3

Структура діяльності викладачів у процесі формування ІТ-компетентності майбутніх лікарів і провізорів під час навчання ДПНП «ЄСКГ», «МІ», «ІТФ», «КМФ» у межах функціональних компонентів розробленої моделі педагогічної системи

Фукціональний компонент	Характеристика
гностичний	Передбачає: – аналізування педагогічних ситуацій, які мають місце в процесі формування ІТ-компетентності під час навчання зазначеним ДПНП, а на його основі – формулювання педагогічних завдань; – відслідковування наукових новинок в інформаційних джерелах з метою отримання нових знань та ознайомлення з ними майбутніх фахівців; – аналізування процесу сприйняття майбутніми лікарями і провізорами матеріалу, що вивчається, а також набуття ними знань, умінь і навичок за умови формування ІТ-компетентності під час вирішення професійно-спрямованих завдань; – аналізування результатів, отриманих майбутніми фахівцями в процесі формування ІТ-компетентності та їх співставлення з попередньо накресленими результатами
проектувальний	Передбачає: – аналізування наслідків, можливих за результатами вирішення системи педагогічних завдань у процесі формування ІТ-компетентності під час навчання зазначеним ДПНП; – діяльність, спрямовану на засвоєння майбутніми фахівцями навчального матеріалу не тільки з метою формування ІТ-компетентності, але й для його використання в майбутній професійній діяльності; – розроблення НМК для забезпечення процесу навчання зазначеним ДПНП; – перетворення процесу формування ІТ-компетентності майбутнього лікаря чи провізора в межах реалізації розроблених НМК у засіб розвитку особистості кожного з них
конструктивний	Передбачає: – дії, спрямовані на реалізацію змісту розроблених НМК під час композиційної побудови лекційних і практичних занять, самостійної роботи майбутніх фахівців, створення завдань контрольних, розрахунково-графічних і курсових робіт, вибору проміжку часу, впродовж якого має бути вирішене певне педагогічне завдання; – конструювання змісту навчальної інформації з метою її використання під час виконання навчально-дасліднидьких і науково-дослідницьких робіт; – формулювання пізнавальних завдань для спонукання суб'єктів освітнього процесу до самостійного мислення в процесі формування ІТ-компетентності
комунікативний	Передбачає: – дії, спрямовані на встановлення педагогічно доцільних взаємовідносин між суб'єктами освітнього процесу різних рівнів у процесі формування ІТ-компетентності; – спонукання майбутніх фахівців до творчого оволодіння ІТ-компетентністю під час навчання зазначеним ДПНП, котре базується на цікавості до предмету вивчення
організаційний	Передбачає: – організацію власної роботи і роботи майбутніх фахівців на етапі підготовки до лекційних і практичних занять, самостійної роботи, розрахунково-графічних, контрольних і курсових робіт (проектів), а також під час їх проведення або виконання за рахунок попереднього визначення всіх етапів майбутньої діяльності, спрямованої на формування ІТ-компетентності під час навчання зазначеним ДПНП, а також відбору необхідної для цього інформації і регламентування часу для її освоєння; – визначення кроків і дій власної діяльності під час вирішення певних педагогічних завдань, які виникають за умови формування ІТ-компетентності майбутніх лікарів і провізорів під час навчання зазначеним ДПНП
оцінний	Передбачає: – оцінювання процесу навчання зазначеним ДПНП у цілому, а також процесу формування ІТ-компетентності майбутніх фахівців, зокрема, з огляду на вирішення педагогічних завдань, котрі виникають під час їх реалізації, та формулювання висновків за результатами такого оцінювання; – оцінювання знань, умінь і навичок, набутих майбутніми лікарями і провізорами під час навчання зазначеним ДПНП і в процесі формування ІТ-компетентності; – оцінювання фахової підготовки суб'єктів освітнього процесу за умови формування їх ІТ-компетентності під час навчання зазначеним ДПНП та формулювання висновків за результатами такого оцінювання
прогностичний	Передбачає: – прогнозування впливу процесу навчання зазначеним ДПНП і формування в його межах ІТ-компетентності майбутніх фахівців на їх майбутню професійну діяльність, а також діяльність у дотичних сферах соціальної діяльності; – прогнозування для кожного майбутнього лікаря чи провізора можливості продуктивного саморозвитку за умови володіння ІТ-компетентністю, сформованою під час навчання зазначеним ДПНП

Джерело: розроблено автором за даними [24; 26]

(20 осіб), *III група* (22 особи), які перебували в певних умовах (табл. 5).

З метою перевірки статистичної гіпотези про достовірність (рівень значущості $\alpha = 0,05$) впливу використання впродовж вивчення *ДПНП «ІТФ»* навчальних посібників (факторна ознака) на результати (результативна ознака), отримані майбутніми провізорами за підсумками виконання практичних занять і підсумкових модульних контролів (ПМК), був здійснений однофакторний дисперсійний аналіз за експериментальними даними (табл. 7).

За результатами однофакторного дисперсійного аналізу ($f > f^*$ в табл. 7) з надійною ймовірністю $P \geq 0,95$ можна стверджувати, що використання в процесі навчання *ДПНП «ІТФ»* створених посібників впливає на результати, отримані майбутніми провізорами за підсумками практичних за-

Таблиця 4

Структура діяльності майбутніх лікарів і провізорів у процесі формування їх ІТ-компетентності під час навчання ДПНП «ЄСКГ», «МІ», «ІТФ», «КМФ» у межах функціональних компонентів розробленої моделі педагогічної системи

Фукціональний компонент	Характеристика
гностичний	Передбачає: – виокремлення головного в матеріалі, який вивчається в процесі формування ІТ-компетентності; – пошук і використання інформаційних джерел з метою набуття знань, умінь і навичок за умови формування ІТ-компетентності; – висування і перевірку гіпотез під час вирішення завдань у межах навчання зазначеним ДПНП і формування ІТ-компетентності; – аналізування, синтезування та узагальнення отриманої в процесі формування ІТ-компетентності інформації
проектувальний	Передбачає: – формулювання завдань під час навчання зазначеним ДПНП, котрі повинні вирішуватись у процесі формування ІТ-компетентності з огляду на її використання в майбутній професійній діяльності лікарів і провізорів; – формулювання завдань, які мають бути вирішені в процесі самоосвітнього набуття ІТ-компетентності; – обирання темпу і ритму вирішення завдань, сформульованих з метою формування ІТ-компетентності під час навчання зазначеним ДПНП
конструктивний	Передбачає: – складання плану вирішення завдань, сформульованих під час навчання зазначеним ДПНП з метою, а також у процесі формування ІТ-компетентності; – самостійну побудову алгоритмів вирішення завдань, сформульованих під час навчання зазначеним ДПНП за умови формування ІТ-компетентності; – обґрунтовування логіки і послідовності вирішення завдань, сформульованих з метою формування ІТ-компетентності, на підставі знань, умінь і навичок, набутих під час навчання зазначеним ДПНП; – узагальнення отриманих результатів і набутого досвіду, а також висновки на підставі знань, умінь і навичок, набутих у процесі формування ІТ-компетентності під час навчання зазначеним ДПНП
комунікативний	Передбачає: – формулювання, за потреби, запитань до викладачів у процесі формування ІТ-компетентності під час навчання зазначеним ДПНП; – активне сприйняття під час навчання зазначеним ДПНП повідомлень від суб'єктів освітнього процесу різних рівнів, а також їх аналізування та оцінювання з огляду на формування ІТ-компетентності за таких умов
організаційний	Передбачає: – організацію власного часу і діяльності в межах навчання зазначеним ДПНП за умови формування ІТ-компетентності; – контролювання власних емоцій і поведінки під час набуття знань, умінь і навичок у процесі формування ІТ-компетентності, необхідних у майбутній професійній діяльності; – організацію власної навчально-дослідницької або науково-дослідницької діяльності, котра супроводжує процес формування ІТ-компетентності під час навчання зазначеним ДПНП, з метою набуття знань, умінь і навичок, небхідних у майбутній професійній діяльності; – контролювання під час формування ІТ-компетентності процесу набуття якостей, необхідних кожному майбутньому лікарю чи провізору в майбутній професійній діяльності; – організацію накопичення інформації, яка отримується в процесі формування ІТ-компетентності під час навчання зазначеним ДПНП, таким чином, щоб вона була доступною для використання в майбутній професійній діяльності
оцінний	Передбачає: – активну участь у процесі формування ІТ-компетентності на рівні висловлювання власного відношення до інформації, котра сприймається; – формулювання і висловлювання власних оціночних міркувань, а також їх аргументування під час вирішення фахово-спрямованих завдань у процесі формування ІТ-компетентності
прогностичний	Передбачає: – активну участь майбутніх фахівців під час вирішення професійно-спрямованих завдань з огляду на можливість використання набутих у процесі формування ІТ-компетентності професійно-спрямованих знань, умінь і навичок у майбутній професійній діяльності, а також у дотичних сферах соціальної діяльності

Джерело: розроблено автором за даними [24; 26]

нять і ПМК з цієї дисципліни. Очевидним також є й те, що використання розроблених посібників впродовж вивчення *ДПНП «ІТФ»* більш значно вплинуло на результати, отримані під час виконання практичних частин ПМН ($f > f^*$, $f = 18{,}095$, $f^* = 2{,}290$ в табл. 7), що свідчить на користь їх використання саме з метою формування *ІТ*-компетентності суб'єктів освітнього процесу.

Аналізуючи результати ПМК з *ДПНП «ІТФ»* (табл. 8), ми також дійшли висновку, що вони залежать від того, використовували чи не використовували суб'єкти освітнього процесу створені посібники під час вивчення цієї *ДПНП*.

Цей висновок став можливим тому, що для всіх дослідних груп спостерігалась зміна середнього арифметичного значення балів результатів ПМК № 2 в порівнянні з результатами ПМК № 1 (талб. 8).

Варто зазначити, що модуль № 2 *ДПНП «ІТФ»* є набагато складнішим за теоретичним матеріалом, ніж модуль № 1, тому його вивчення саме на теоретичному рівні для суб'єктів освітнього процесу завжди відбувається важче.

Якщо порівнювати результати ПМК (теоретична частина), то можна зробити висновок, що найбільше (-17,99%) середнє арифметичне значення отриманих балів змінилось для суб'єктів освітнього процесу II групи (табл. 8), хоча воно за результатами ПМК № 1 саме для цієї категорії майбутніх фахівців не було найменшим (31,15 бала). Таку динаміку, на наш погляд, можна пояснити виключно нерегулярним використанням створених посібників під час вивчення модуля № 2 *ДПНП «ІТФ»* майбутніми провізорами, що не сприяло ефективному формуванню їх *ІТ*-компетентності на теоретичному рівні.

Середнє арифметичне значення результатів ПМК (теоретична частина) для суб'єктів освітнього процесу III групи (табл. 8) зменшилось на 3,87%, хоча саме вони мали найвищий бал (31,68 бала) за результатами ПМК № 1 щодо те-

Таблиця 5

Умови дослідження, в яких передували особи, котрі вивчали ДПНП «ІТФ»

Група	Умови
I група	– у процесі навчання постійно використовувались створені посібники «Інформаційні технології у фармації. Практикум», «Інформаційні технології у фармації. Тестові завдання»
II група	– у процесі навчання створені посібники «Інформаційні технології у фармації. Практикум», «Інформаційні технології у фармації. Тестові завдання» використовувались постійно під час вивчення модуля № 1, а модуля № 2 – фрагментарно або нерегулярно
III група	– у процесі навчання створені посібники «Інформаційні технології у фармації. Практикум», «Інформаційні технології у фармації. Тестові завдання» використовувались фрагментарно або нерегулярно під час вивчення модуля № 1, а модуля № 2 – постійно

Джерело: розроблено автором

Таблиця 6

Результати ПМК з ДПНП «ІТФ»

№ з/п	Модуль № 1						Модуль № 2					
	I група (бали)		II група (бали)		III група (бали)		I група (бали)		II група (бали)		III група (бали)	
	Теоретична частина	Практична частина	Теоретична частина	Практична частина	Теоретична частина	Практична частина	Теоретична частина	Практична частина	Теоретична частина	Практична частина	Теоретична частина	Практична частина
1.	31	20	26	24	32	22	27	40	28	39	32	35
2.	33	31	34	24	32	18	32	30	20	30	25	25
3.	29	21	28	27	37	19	29	35	27	34	32	28
4.	34	18	31	29	33	19	30	26	31	36	31	20
5.	16	34	32	29	33	19	22	28	27	39	34	26
6.	34	20	31	24	35	23	35	37	26	24	35	27
7.	34	20	37	27	35	18	25	30	32	40	30	20
8.	29	21	34	24	34	16	32	18	32	34	19	31
9.	30	28	38	24	34	18	36	28	26	37	32	20
10.	32	20	32	18	32	18	29	35	29	21	35	38
11.	30	21	33	20	31	19	31	30	25	34	26	30
12.	31	26	33	17	28	22	31	26	37	21	29	23
13.	31	23	32	18	26	24	33	26	28	22	26	35
14.	32	19	24	26	31	20	28	26	30	27	36	19
15.	30	20	31	20	29	22	27	28	25	25	26	33
16.	33	22	28	22	28	24	30	33	18	33	31	37
17.	28	22	28	22	34	19	28	30	25	37	31	35
18.	35	20	32	18	28	22	25	32	21	29	24	34
19.	33	17	31	20	34	19	35	28	20	30	37	20
20.	32	22	28	22	30	20	18	32	21	29	33	25
21.	30	20			34	20	28	22			39	25
22.					29	21					28	22

Джерело: розроблено автором

оретичної підготовки в процесі формування *IT*-компетентності. Це, на наш погляд, пояснюється достатньо високим рівнем знань майбутніх провізорів на момент початку вивчення *ДПНП «ІТФ»*, котрий частково компенсував для них нерегулярне використання створених посібників упродовж вивчення модуля № 1.

У той самий час очевидним є й те, що найменше (-2,87%) середнє арифметичне значення результатів ПМК (теоретична частина) змінилось для суб'єктів освітнього процесу І групи (табл. 8). Це, на нашу думку, можна пояснити тим, що впродовж вивчення *ДПНП «ІТФ»* вони постійно використовували створені посібники, що сприяло найбільш ефективному набуттю ними теоретичних знань під час формування *IT*-компетентності.

Якщо порівнювати результати ПМК (практична частин), то можна зробити висновок, що найбільше (+37,58%) середнє арифметичне значення балів змінилось для суб'єктів освітнього процесу ІІІ групи (табл. 8), хоча воно за підсумками ПМК № 1 саме для цієї категорії майбутніх фахівців було найменшим (20,09 бала). Таку динаміку, на наш погляд, можна пояснити виключно регулярним використанням створених посібників під час вивчення модуля № 2 *ДПНП «ІТФ»* майбутніми провізорами, що максимально сприяло ефективному набуттю ними умінь і навичок, а також формуванню їх *IT*-компетентності. Але варто зазначити, що за підсумками 2-х модулів середнє арифметичне значення результатів ПМК (практична частина) для суб'єктів освітнього процесу цієї групи було найнижчим (23,86 бала), тому що вони так і не змогли надолужити під час вивчення модуля № 2 з використання створених посібників ті втрати в процесі формування *IT*-компетентності, які мали місце за рахунок нерегулярного використання створених посібників під час вивчення модуля № 1 *ДПНП «ІТФ»*.

Зважаючи на те, що кожний суб'єкт освітнього процесу ІІ групи на момент початку вивчення *ДПНП «ІТФ»* вже володів *IT*-компетентністю певного рівня, котра була сформована під час навчання *ДПНП «ЄСКГ»*, тому середнє арифметичне значення результатів ПМК № 1 (практична частин) для них (табл. 8) було найбільшим (22,75 бала). Така ж тенденція мала місце і для результатів ПМК № 2 (практична частина) навіть за умови, що вони нерегулярно використовували створені посібники впродовж вивчення модуля № 2 *ДПНП «ІТФ»*.

Не дивлячись на те, що результати ПМК (теоретична і практична частина) для суб'єкти освітнього процесу І групи (табл. 8) за підсумками 2-х модулів не були максимальними, їх стабільність за рахунок постійного використання створених посібників упродовж вивчення *ДПНП «ІТФ»* забезпечила для майбутніх фахівців у підсумку максимальний результат (55,78 бала в табл. 8), а тому і найбільш ефективне формування їх *IT*-компетентності.

Такий аналіз дозволяє зробити висновок, що використання створених посібників майбутніми провізорами під час вивчення модуля № 1 (ІІ група) *ДПНП «ІТФ»* у порівнянні з їх залученням до вивчення модуля № 2 (ІІІ група) є більш продуктивним, бо надолужити вміння і навички, набуті в межах *IT*-компетентності, сформованої під час вивчення модуля № 1, застосовуючи створені посібники тільки під час вивчення модуля № 2, неможливо, як би продуктивно не відбувався процес навчання. Тому можна стверджувати, що суб'єкти освітнього процесу ІІІ групи за рахунок нерегулярного використання створених посібників під час вивчення модуля № 1 *ДПНП «ІТФ»* втратили в процесі формування *IT*-компетентності набагато більше (54,95 бала), ніж суб'єкти освітнього процесу ІІ групи (55,68 бала),

Таблиця 7

Результати статистичної перевірки гіпотези про наявність впливу використання створених посібників на результати, отримані майбутніми провізорами під час вивчення ДПНП «ІТФ»

Критерії і висновки	Результати, отримані на практичних заняттях	Результати, отримані за ПМК		
		Теоретична частина	Практична частина	ПМК
f	2,715	4,564	18,095	6,221
f*	2,290	2,290	2,290	2,290
Висновок	f > f*, вплив наявний			

Джерело: розроблено автором

Таблиця 8

Результати ПМК з ДПНП «ІТФ»

Група	Частина модуля	Середнє арифметичне значення балів у дослідних групах			Збільшення середнього арифметичного значення балів у дослідній групі за підсумками модуля № 2, %
		Модуль № 1	Модуль № 2	За підсумками 2-х модулів	
І група	теор.	30,81	29,10	29,95	- 2,87
	практ.	22,14	29,52	25,83	+ 33,33
Разом				55,78	-
ІІ група	теор.	31,15	26,40	28,78	- 17,99
	практ.	22,75	31,05	26,90	+ 36,48
Разом				55,68	-
ІІІ група	теор.	31,68	30,50	31,09	- 3,87
	практ.	20,09	27,64	23,86	+ 37,58
Разом				54,95	-

Джерело: розроблено автором

котрі не використовували регулярно такі посібники, вивчаючи модуль № 2 цієї *ДПНП*, хоча, на перший погляд, можна дійти зовсім іншого висновку (табл. 8).

Отже, в межах функціонування розробленої моделі педагогічної системи найбільш плідних результатів щодо формування *ІТ*-компетентності під час навчання *ДПНП «ІТФ»* досягнули тільки ті майбутні провізори, котрі впродовж вивчення цієї дисципліни регулярно використовували створені посібники.

Висновки та перспективи. Досліджуючи, ми дійшли висновку, що ефективним результатом функціонування розробленої моделі педагогічної системи є формування під час навчання *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»* у майбутніх лікарів і провізорів *ІТ*-компетентності такого рівня [13], котрий дозволить їм легко адаптуватися в інформаційному суспільстві, усвідомлено освоювати і використовувати інформаційні технології в професійній діяльності, а також кваліфіковано вирішувати завдання, які виникають у процесі її здійснення.

У підсумку слід зазначити, що впровадження розробленої моделі педагогічної системи формування *ІТ*-компетентності в межах навчання *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»* з використанням створених посібників в умовах навчально-виховного процесу ІФНМУ сприяло підвищенню ефективності фахової підготовки майбутніх лікарів і провізорів.

Список літератури:

1. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом / В. Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1973. – 392 с.
2. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
3. Беспалько В. П. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов: [учеб.-метод. пособие] / В. П. Беспалько, Ю. Г. Татур. – М.: Высш. шк., 1989. – 144 с.
4. Вороненко Ю. В. Безперервний професійний розвиток лікарів і провізорів – нові принципи побудови системи [Електронний ресурс] / Ю. В. Вороненко, О. П. Мінцер // Медична освіта. – 2011. – № 2. – С. 41-44. doi: 10.11603/me.v0i2.862.
5. Вульфов Б. З. Основы педагогики [Электронный ресурс] / Б. З. Вульфов, В. Д. Иванов. – М.: Изд-во УРАО, 1997. – 288 с. – Режим доступа: http://www.studmed.ru/vulfov-bz-ivanov-vd-osnovy-pedagogiki-v-lekciyah-situaciyah-pervoistochnikah-uchebnoe-posobie_459bd71d19d.html#
6. Гуревич Р. С. Використання інформаційних технологій у навчальному процесі (з досвіду роботи експериментального майданчика у ВПУ № 4 м. Вінниці) / Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія, Ю. В. Бадюк, Л. С. Шевченко. – Вінниця: ТОВ «Діло», 2006. – 296 с.
7. Гуржій А. М. Дискусійні питання інформаційно-комунікаційної компетентності: міжнародні підходи та українські перспективи [Електронний ресурс] / А. М. Гуржій, О. В. Овчарук // Інформаційні технології в освіті. – 2013. – № 15. – С. 38-43. – Режим доступу: http://ite.kspu.edu/webfm_send/390
8. Гуржій А. Інформатизація освіти і проблеми створення комп'ютерних програмно-педагогічних засобів навчання / А. Гуржій, В. Волинський, В. Коцур // Газета «Освіта України». – 2003. – № 23. – С. 7, 10.
9. Гуржій А. М. Інформаційні технології в освіті / А. М. Гуржій // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. – К.: ІЗМН, 1998. – С. 5-11.
10. Гуржій А. М. *ІТ*-готовність вчителів іноземних мов: методологія, теорія, технології. Навчальний посібник [Електронний ресурс] / А. М. Гуржій, Л. А. Карташова, В. В. Лапінський. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2013. – 230 с. – Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/2055/1/*IT*-%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf
11. Гуржій А. М. Формування професійної компетентності майбутніх учителів трудового навчання засобами інформаційно-комунікаційних технологій [Електронний ресурс] / А. М. Гуржій, Р. С. Гуревич, Л. Л. Коношевський. – Київ-Вінниця: ТОВ Фірма «Планер», 2015. – 464 с. – Режим доступу: http://93.183.203.244:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/473/Monografiya_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y
12. Добровольська А. М. Модель методичної системи формування *ІТ*-компетентності майбутніх лікарів і провізорів у процесі навчання дисциплінам природничо-наукової підготовки [Електронний ресурс] / А. М. Добровольська // Наука і освіта. Сер.: Педагогіка. – 2016. – № 6. – С. 86-95. – Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/0B7lN9BNNMs90dXNGeHVzS2t2TG8/view
13. Добровольська А. М. Формування і розвиток *ІТ*-компетентності майбутніх лікарів і провізорів за умови інтеграції дисциплін природничо-наукової підготовки / А. М. Добровольська // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – 2016. – Вип. 1. – С. 87-100.
14. Жалдак М. І. Проблеми інформатизації навчального процесу в середніх і вищих навчальних закладах [Електронний ресурс] / М. І. Жалдак // Комп'ютер в школі та сім'ї. – 2013. – № 3. – С. 8-15. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/komp_2013_3_3
15. Жалдак М. І. Про деякі методичні аспекти навчання інформатики в школі і педагогічному університеті [Електронний ресурс] / М. І. Жалдак // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання. – 2005. – Вип. 9. – С. 3-14. – Режим доступу: http://www.ii.npu.edu.ua/zbirnyk-kosn/73-zbirnyk-9
16. Жалдак М. І. Формування системи інформатичних компетентностей майбутніх учителів інформатики у процесі навчання в педагогічному університеті / М. І. Жалдак, Ю. С. Рамський, М. В. Рафальська // Вища школа. – 2009. – № 10. – С. 44-52.
17. Жижко Т. А. Педагогічна система один із чинників впровадження ідеї інтенсифікації у професійній підготовці майбутніх фахівців [Електронний ресурс] / Т. А. Жижко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 11. Соціологія. – 2005. – Вип. 3. – С. 144-151. – Режим доступу: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/3925/1/Zhyzhko.pdf
18. Кайдалова Л. Г. Теоретико-методичні аспекти використання інформаційно-комунікаційних технологій у вищих навчальних закладах [Електронний ресурс] / Л. Г. Кайдалова // Педагогіка та психологія. – 2011. – Вип. 40(1). – С. 50-57. – Режим доступу: http://dspace.nuph.edu.ua/handle/123456789/2968
19. Коваль Т. І. Підготовка викладачів вищої школи: інформаційні технології у педагогічній діяльності: навч.-метод. посібник / Т. І. Коваль, С. О. Сисоєва, Л. П. Сущенко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2009. – 380 с.

20. Кравець Н. О. Досвід викладання інформаційних технологій в галузі на кафедрі медичної інформатики з фізикою [Електронний ресурс] / Н. О. Кравець // Медична освіта. – 2012. – № 3. – С. 35-37. doi: 10.11603/me.v0i3.1311.
21. Кузьмина (Головко-Гаршина) Н. В. Предмет акмеологии / Н. В. Кузьмина. – СПб.: Политехника, 2002. – 189 с.
22. Кузьмина Н. В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения профтехучилища / Н. В. Кузьмина. – М.: Высшая школа, 1989. – 167 с.
23. Машбиць Ю. І. Актуальні психолого-педагогічні проблеми дистанційного навчання [Електронний ресурс] / Ю. І. Машбиць, М. Л. Смульсон // Психологічна теорія і технологія навчання. Актуальні проблеми психології / ред. С. Д. Максименка, М. Л. Смульсон. – К.: Міленіум, 2005. – Т. 8. – Вип. 1. – С. 6-23. – Режим доступу: http://www.newlearning.org.ua/content/psihologichna-teoriya-i-tehnologiya-navchannya-aktualni-problemi-psihologiyi-tom-8-vipusk-1
24. Методы системного педагогического исследования: учеб. пособие / под ред. Н. В. Кузьминой / Н. В. Кузьмина. – М.: Народное образование, 2002. – 208 с.
25. Муц Л. Б. Застосування педагогічних програмних засобів освіти у навчальному процесі вищої школи [Електронний ресурс] / Л. Б. Муц // Медична освіта. – 2013. – № 1. – С. 42-46. doi: 10.11603/me.v0i1.2120.
26. Остапенко А. А. Теория педагогической системы Н. В. Кузьминой: генезис и следствия [Электронный ресурс] / А. А. Остапенко // Человек. Общество. Управление. – 2013. – № 4. – С. 37-52. – Режим доступа: http://chsu.kubsu.ru/arhiv/2013_4/2013_4_Ostapenko.pdf
27. Островерхова Н. М. Урок як соціально-педагогічна система [Електронний ресурс] / Н. М. Островерхова // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2014. – № 2(21). – С. 9-14. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2014_2_4
28. Раков С. А. Формування математичних компетентностей учителя математики на основі дослідницького підходу в навчанні з використанням інформаційних технологій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед.. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання інформатики» / С. А. Раков. – К.: СПД ФО Ізрайлев Є. М., 2005. – 51 с.
29. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем [Электронный ресурс] / А. И. Уемов. – М.: Мысль, 1978. – 272 с. – Режим доступа: http://www.philosof.onu.edu.ua/elb/uemov/system_general_theory.pdf
30. Учебно-методический комплекс: модульная технология разработки: Учеб. метод. пособие [Электронный ресурс] / А. В. Макаров, З. П. Трофимова, В. С. Вязовкин, Ю. Ю. Гафарова. – Мн.: РИВШ БГУ, 2001. – 118 с. – Режим доступа: http://www.hist.bsu.by/images/stories/files/uch_materialy/do/hist/3/II_Balykina/Makarov.pdf
31. Хвисюк О. М. Інноваційні освітні технології в реалізації програм безперервного професійного розвитку лікарів [Електронний ресурс] / О. М. Хвисюк, В. Г. Марченко, В. В. Жеребкін та ін. // Медична освіта. – 2014. – № 4. – С. 124-127. doi: 10.11603/me.v0i4.3701.
32. Швидкий О. В. Використання інформаційних технологій у навчальному процесі та створення електронного підручника [Електронний ресурс] / О. В. Швидкий, О. А. Хадикіна, В. С. Малиновська // Медична освіта. – 2012. – № 4. – С. 144-147. doi: 10.11603/me.v0i4.1370.

Добровольская А.М.
Ивано-Франковский национальный медицинский университет

ФОРМИРОВАНИЕ *ИТ*-КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ В ПРЕДЕЛАХ РЕАЛИЗАЦИИ МОДЕЛИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Аннотация
В статье акцентировано внимание на понятии «педагогическая система». Определены этапы формирования информационно-технологической компетентности (*ИТ*-компетентности) будущих врачей и провизоров при обучении дисциплинам естественнонаучной подготовки (*ДЕП*). Разработана модель педагогической системы формирования *ИТ*-компетентности будущих врачей и провизоров в процессе высшего образования, состоящая из целевого, содержательного, деятельностного и результативного структурных компонентов. Выяснена роль дидактического обеспечения, представленного в пределах созданных учебно-методических комплексов, в процессе формирования *ИТ*-компетентности будущих специалистов во время обучения *ДЕП* при реализации разработанной модели педагогической системы. Охарактеризована структура деятельности преподавателей, а также будущих врачей и провизоров в процессе формирования *ИТ*-компетентности при обучении *ДЕП* в пределах функциональных гностического, проектировочного, конструктивного, коммуникативного, организационного, оценочного и прогностического компонентов разработанной педагогической системы. С целью выяснения эффективности функционирования педагогической системы в пределах разработанной модели проведено исследование, в ходе которого изучалось влияние пособий, созданных и введенных для обучения будущих специалистов *ДЕП*, на процесс формирования их *ИТ*-компетентности. Получен вывод, что внедрение разработанной модели педагогической системы формирования *ИТ*-компетентности в пределах обучения *ДЕП* с использованием созданных пособий способствует повышению эффективности профессиональной подготовки будущих врачей и провизоров.
Ключевые слова: *ИТ*-компетентность, модель, учебно-методический комплекс, педагогическая система, пособие, структура, этапы.

Dobrovolska A.M.
Ivano-Frankivsk National Medical University

THE FORMATION OF THE IT COMPETENCE OF THE FUTURE SPECIALISTS WITHIN THE LIMITS OF IMPEMENTATION OF THE MODEL OF THE PEDAGOGICAL SYSTEM

Summary
In the article, attention has been focused on the concept «pedagogical system». The stages of formation of information technology competence (the *IT* competence) of future doctors and pharmacists during teaching the disciplines of naturally scientific preparation have been determined. The model of the pedagogical system of formation of the *IT* competence of future doctors and pharmacists in the process of higher education, which consists of target, content, activity and effective structural components, has been developed. The role of didactic support, which is represented within the limits of the created educational and methodical complexes, in the process of formation of the *IT* competence of the future specialists during teaching the disciplines of naturally scientific preparation in case of implementation of the developed model of the pedagogical system has been found. We have characterized the structure of teachers' activity, as well as future doctors and pharmacists in the process of formation of the *IT* competence during teaching the disciplines of naturally scientific preparation within the limits the functional gnostic, design, constructive, communicative, organizational, evaluative and prognostic components of the developed pedagogical system. Within the limit of the developed model, in order to clarify the efficiency of the pedagogical system, research has been conducted, during which the influence of manuals, created and implemented for training the future specialists the disciplines of naturally scientific preparation in the process of formation of their *IT* competence, has been studied. It has been concluded that the implementation of the developed model of the pedagogical system of formation of the *IT* competence within the teaching the disciplines of naturally scientific preparation with the use of the created manuals improves the efficiency of the professional training of future doctors and pharmacists.
Keywords: *IT* competence, model, educational and methodical complex, pedagogical system, manual, structure, stages.

УДК 514.7:004.94

ЦИЛІНДРИЧНА ГВИНТОВА ЛІНІЯ: ВЛАСТИВОСТІ, ЗАСТОСУВАННЯ, ВІЗУАЛІЗАЦІЯ

Довбня П.І., Сонько В.І.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті систематизовано знання про властивості циліндричної гвинтової лінії, показано сфери її застосування, викладено авторський підхід у використанні комп'ютерної візуалізації гвинтової лінії, подано методичні рекомендації щодо дослідження кривої та засвоєння її властивостей.
Ключові слова: диференціальна геометрія, механічна крива, циліндрична гвинтова лінія, комп'ютерна візуалізація, принцип навчання, Geogebra.

Постановка проблеми. У процесі навчання математики особлива увага приділяється питанню використання засобів наочності. Відомий німецький математик Д. Гільберт зазначав: «У математиці, як і взагалі в наукових дослідженнях, існують дві тенденції: тенденція до абстракції – вона намагається виробити логічний погляд на основі різного матеріалу і привести цей матеріал у систематичний зв'язок, і друга тенденція – тенденція до наочності, яка на противагу першій прагне до живого споглядання об'єктів і їх внутрішніх відношень» [2, с. 5]. Дане твердження вченого має особливе значення при вивченні геометричних курсів (аналітичної геометрії, диференціальної геометрії, проективної та нарисної геометрії), у яких дуже часто доводиться застосовувати комп'ютерну графіку для повнішого візуального сприйняття студентами досліджуваних кривих чи поверхонь. Сьогодні важко переоцінити важливість знань про криві при моделюванні різноманітних процесів, об'єктів та явищ. За їх допомогою визначають форму нового об'єкта, траєкторію космічної ракети, руху електронів і переміщення ураганів, описують гірські маршрути й орбіти планет, прогнозують різноманітні процеси в науці, техніці та повсякденному житті [4; 6; 7]. Криві є саме тією темою, яка може зацікавити студентів різних курсів, при цьому буде реалізовуватися принцип спірального навчання і студенти будуть поглиблювати раніше отримані знання та отримувати нові, порівнювати різні способи розв'язання задач. Дослідження кривих пе-

редбачає наявність інтегрованих знань із багатьох розділів математики: лінійної алгебри, аналітичної, диференціальної, проективної, комп'ютерної геометрії, математичного аналізу, диференціальних рівнянь, обчислювальної математики [1; 2]. З іншого боку, вони мають широке застосування в різноаспектних галузях прикладної математики, теорії поля, техніки, механіки, оптики тощо. Усе це допомагатиме студентам краще зрозуміти внутріматематичні та міжпредметні зв'язки математики, мотивуватиме їх до пошуку більш елегантного способу розв'язання задач із застосуванням знання із різних розділів математики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Систематизація знань про криві наведена у працях О.В. Погорелова, О.А. Борисенка, О.О. Пришляка, Ж. Салеса, Ф. Баньюле та багатьох інших. Дослідженню окремих кривих на основі комп'ютерних технологій приділяли увагу Г.В. Горр, Е.К. Щетиніна, Д.Н. Шеховцова, Р.А. Зіатдинов, В.М. Ракута, С.А. Раков та інші. Застосування комп'ютерів для виконання різноманітних завдань навчання, виховання і розвитку учнів обґрунтовується в цілій низці досліджень (М.І. Жалдак, Ю.С. Рамський, А.П. Єршов Н.І. Морзе, В.М. Монахов, В.В. Лапінський, П.І. Самойленко, С. Пейперт, Г.М. Клейман, Е.І. Машбиць, Н.А. Тарасенкова, Л.С. Голоднюк та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні розглядаються різні педагогічні програмні засоби для розв'язання математичних задач, серед яких і задачі курсу аналітичної, диференціальної, проективної геометрії. Однак методи інтеграції математичних знань, методи комп'ютерної візуалізації властивостей геометричних об'єктів при вивченні математики у вищій школі, застосовуються не повною мірою. Комплексні дослідження деяких кривих за допомогою окремих програмних математичних пакетів, зокрема Geogebra, у процесі навчання в поєднанні із класичними, особливо евристичними методиками, усе ще потребують розробки й удосконалення.

Метою статті є систематизація знань про циліндричну гвинтову лінію та можливості її застосування, демонстрація авторського підходу до комп'ютерної візуалізації гвинтової лінії, дослідження її властивостей за допомогою середовища Geogebra.

Виклад основного матеріалу. Гвинтова лінія утворюється рівномірним переміщенням точки по прямолінійній твірній циліндричної або конічної поверхні з одночасним рівномірним її обертанням навколо нерухомої осі. Залежно від виду поверхні обертання гвинтова лінія може бути циліндричною, конічною, торовою тощо. Циліндричну гвинтову лінію ще називають гелісою – від фр. helice – спіраль, гвинтова лінія. Тіло, що має форму гвинтової лінії, у розмовному мовленні часто називають спіраллю, у математиці спіралями називають певний клас плоских кривих. Широко застосовуються на практиці циліндричні й конічні гвинтові лінії. Форму гвинтової лінії мають багато деталей машин та механізмів: пружини, частини гвинтових свердел, з'єднувальні гвинти, болти, шпильки. Гвинти м'ясорубок, екструдерів, гвинт Архімеда, шнеки снігоприбиральних машин та багато інших пристроїв мають гвинтову поверхню – гелікоїд. Форму гвинтової лінії також мають відомі молекули живих організмів (ДНК, РНК, кальмодулін, аспарагиназа) [4].

Циліндрична гвинтова лінія визначається двома параметрами: кроком P, що дорівнює висоті циліндра (точка переміститься на величину кроку при повному обертанні твірної навколо осі циліндра) та радіусом циліндра R.

Для побудови зображення циліндричної гвинтової лінії за радіусом основи R і кроком гвинтової лінії P, напрямом обертання й поступального руху точки кола основу циліндра ділять на будь-яку кількість рівних частин (зазвичай 12). Точки поділу нумерують у напрямку руху точки A_0', A_1', A_2', A_3', A_4', A_5', A_6', A_7', A_8', A_9', A_{10}', A_{11}'. Потім на твірній циліндра відкладають заданий крок P, який також ділять на ту ж кількість рівних частин, точки поділу нумерують від низу до верху (рис. 1). Через точки поділу кола проводять вертикальні лінії зв'язку до перетину з горизонтальними прямими поділу кроку й отримують точки A_0'', A_1'', A_2'', A_3'', A_4'', A_5'', A_6'', A_7'', A_8'', A_9'', A_{10}'', A_{11}'', що належать до фронтальної проекції гвинтової лінії, потім з'єднують їх кривою за допомогою лекала. Фронтальна проекція циліндричної гвинтової лінії – синусоїда, а горизонтальна – коло. Розгорткою циліндричної гвинтової лінії (A_0, A_1, A_2, A_3, A_4, A_5, A_6, A_7, A_8, A_9, A_{10}, A_{11}) є пряма.

У декартових координатах циліндрична гвинтова лінія визначається параметричною формулою:

$$\begin{cases} x = a\cos t, \\ y = a\sin t, \\ z = bt. \end{cases} \quad (1)$$

У векторній формі

$$r = r(t) = (a\cos t;\ a\sin t;\ bt),\ 0 < t \le 2\pi. \quad (2)$$

За допомогою похідних по параметру радіус-вектора, $r'(t)$, $r''(t)$ у кожній точці кривої визначаються вектори ортонормованого базису $\{e\} = \{\tau; v; \beta\}$, де $\tau = \frac{r'}{|r'|}, \beta = \frac{[r', r'']}{|[r', r'']|}, v = \frac{[r', [r', r'']]}{|[r', [r', r'']]|}$ (3) – одиничні вектори дотичної, бінормалі та нормалі відповідно. Приєднання до даної точки кривої $M(t)$ ортонормованого базису (3) дає нам адаптований репер, $R_t(M(t); \tau(t), v(t), \beta(t))$, – правий прямокутний декартовий репер, який рухається вздовж параметричної кривої і є основним інструментом дослідження її геометрії не тільки в тривимірному евклідовому, а й у рімановому просторі довільної розмірності. У зв'язку із цим поняття адаптованого репера є важливим для диференціальної геометрії і потребує наочного представлення в курсі диференціальної геометрії (рис. 3).

Для гладкої кривої γ вводиться її натуральний параметр s як довжина цієї кривої:

$$s = \int_{t_0}^{t} |r'(t')| dt = \int_0^t \sqrt{\left(\frac{dx}{dt}\right)^2 + \left(\frac{dy}{dt}\right)^2 + \left(\frac{dz}{dt}\right)^2}\, dt$$

Знаходимо формулу довжину дуги циліндричної гвинтової кривої:

$$r' = (-a\sin t; a\cos t, bt)$$

$|r'| = \sqrt{(-a\sin t)^2 + (a\cos t)^2 + (b)^2} = \sqrt{a^2\sin^2 t + a^2\cos^2 t + b^2} = \sqrt{a^2(\sin^2 t + \cos^2 t) + b^2} = \sqrt{a^2 + b^2}$ (1).

Отже,

$$s = \int_0^{2\pi} \sqrt{a^2 + b^2}\, dt = \sqrt{(a^2 + b^2)}\, t \,\Big|_0^{2\pi} = 2\pi\sqrt{a^2 + b^2}.$$

Функція $s(t)$ є монотонно зростаючою функцією параметра t. Розклад похідних за натураль-

ним параметром від векторів базиса по векторах $\{e\}$ представляється формулами Френе-Серре:

$$\tau' = k_1 \upsilon;\ \upsilon' = -k_1\tau + k_2\beta;\ \beta' = -k_2\upsilon, \quad (4)$$

де два скаляри:

$$k_1 = k(s);\ k_2 = \kappa(s) \quad (5)$$

кривизна і скрут кривої відповідно визначаються формулами:

$$k_1 = \frac{|[r',r'']|}{|r'|^2};\ k_2 = \frac{(r',r'',r''')}{|[r',r'']|^2}. \quad (6)$$

Співвідношення (5) називається натуральним рівнянням кривої. Знання щодо кожної точки кривої її кривизни та скруту повністю визначатиме внутрішню геометрію цієї кривої.

Обчислимо кривизну і скрут гвинтової лінії:

$$r'' = (-a\cos t;\ -a\sin t;\ 0),$$

$$r''' = (a\sin t;\ -a\cos t;\ 0),$$

$$[r',r''] = \begin{vmatrix} \vec{i} & \vec{j} & \vec{k} \\ -a\sin t & a\cos t & b \\ -a\cos t & -a\sin t & 0 \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} a\cos t & b \\ -a\sin t & 0 \end{vmatrix}\vec{i} - \begin{vmatrix} -a\sin t & b \\ -a\cos t & 0 \end{vmatrix}\vec{j} +$$

$$\begin{vmatrix} -a\sin t & a\cos t \\ -a\cos t & -a\sin t \end{vmatrix}\vec{k} = (ab\sin t)\vec{i} - (ab\cos t)\vec{j} + (a^2\sin^2 t + a^2\cos^2 t)\vec{k} =$$

$$(ab\sin t)\vec{i} - (ab\cos t)\vec{j} + a^2(\sin^2 t + \cos^2 t)\vec{k} = (ab\sin t)\vec{i} - (ab\cos t)\vec{j} + a^2\vec{k},$$

$$[r',r''] = (ab\sin t;\ -ab\cos t;\ a^2)$$

Знайдемо довжину вектора

$$|[r',r'']| = \sqrt{(ab\sin t)^2 + (-ab\cos t)^2 + (a^2)^2} =$$

$$\sqrt{(ab\sin t)^2 + (-ab\cos t)^2 + (a^2)^2} = \sqrt{a^2b^2\sin^2 t + a^2b^2\cos^2 t + a^4} =$$

$$\sqrt{a^2b^2(\sin^2 t + \cos^2 t) + a^4} = \sqrt{a^2b^2 + a^4} = a\sqrt{a^2 + b^2}.$$

$$(r',r'',r''') = \begin{vmatrix} -a\sin t & a\cos t & b \\ -a\cos t & -a\sin t & 0 \\ a\sin t & -a\cos t & 0 \end{vmatrix} = a^2b\cos^2 t + a^2b\sin^2 t = a^2b\,.$$

Отже, *кривизна*

$$k_1 = \frac{a\sqrt{a^2+b^2}}{\left(\sqrt{a^2+b^2}\right)^3} = \frac{a}{a^2+b^2}, \quad (7)$$

скрут

$$k_2 = \frac{a^2b}{a^2(a^2+b^2)} = \frac{b}{a^2+b^2}, \quad (8).$$

З формул (7) і (8) випливає, що кривизна і скрут гвинтової лінії не залежать від параметра t, тобто вони мають сталі значення в будь-якій точці кривої.

Визначимо рівняння дотичної до гвинтової лінії для параметрів $a = 2$ і $b = \frac{1}{\pi}$. Відомо, рівняння дотичної має вигляд

$$\frac{x - x_0}{x'(t_0)} = \frac{y - y_0}{y'(t_0)} = \frac{z - z_0}{z'(t_0)}\ M_0(x_0; y_0; z_0).$$

Нехай тоді рівняння гвинтової лінії матиме вигляд

$$\begin{cases} x = 2\cos t, \\ y = 2\sin t, \\ z = \frac{t}{\pi}. \end{cases}, \quad (9)$$

а рівняння дотичної буде:

$$x' = -2\sin t, y' = 2\cos t, z' = \frac{1}{\pi}.$$

Візьмемо точку $\frac{\pi}{2}$, тоді

$$\vec{r}\left(\frac{\pi}{2}\right) = \left(-2; 0; \frac{1}{\pi}\right) \Rightarrow \frac{x}{-2} = \frac{y-2}{0} = \frac{z-0.5}{\frac{1}{\pi}}. \quad (10)$$

– рівнянням дотичної.

Знайдемо φ – кут нахилу дотичної до гвинтової лінії.

$$\cos\varphi = \left(\widehat{\vec{r}, \vec{k}}\right) = \frac{b}{\sqrt{a^2+b^2}},$$

тобто *дотичні до гвинтової лінії мають постійний кут нахилу.*

Рівняння еволюти знайдемо за формулою:

$$\vec{\rho} = \vec{r} + \frac{|r'|^2 * [[r',r''],r']}{|[r',r'']|^2}.$$

$$[[r',r''],r'] = \begin{vmatrix} \vec{i} & \vec{j} & \vec{k} \\ ab\sin t & -ab\cos t & a^2 \\ -a\sin t & a\cos t & b \end{vmatrix}$$

$$= \begin{vmatrix} -ab\cos t & a^2 \\ -a\cos t & b \end{vmatrix}\vec{i} - \begin{vmatrix} ab\sin t & a^2 \\ -a\sin t & b \end{vmatrix}\vec{j} + \begin{vmatrix} ab\sin t & -ab\cos t \\ -a\sin t & a\cos t \end{vmatrix}\vec{k}$$

$$= (-ab^2\cos t - a^3\cos t)\vec{i} - (ab^2\sin t - a^3\sin t)\vec{j}$$

$$+ (a^2b\sin t\cos t - a^2b\sin t\cos t)\vec{k}$$

$$= (-ab^2\cos t - a^3\cos t)\vec{i} - (ab^2\sin t - a^3\sin t)\vec{j} + 0 * \vec{k}.$$

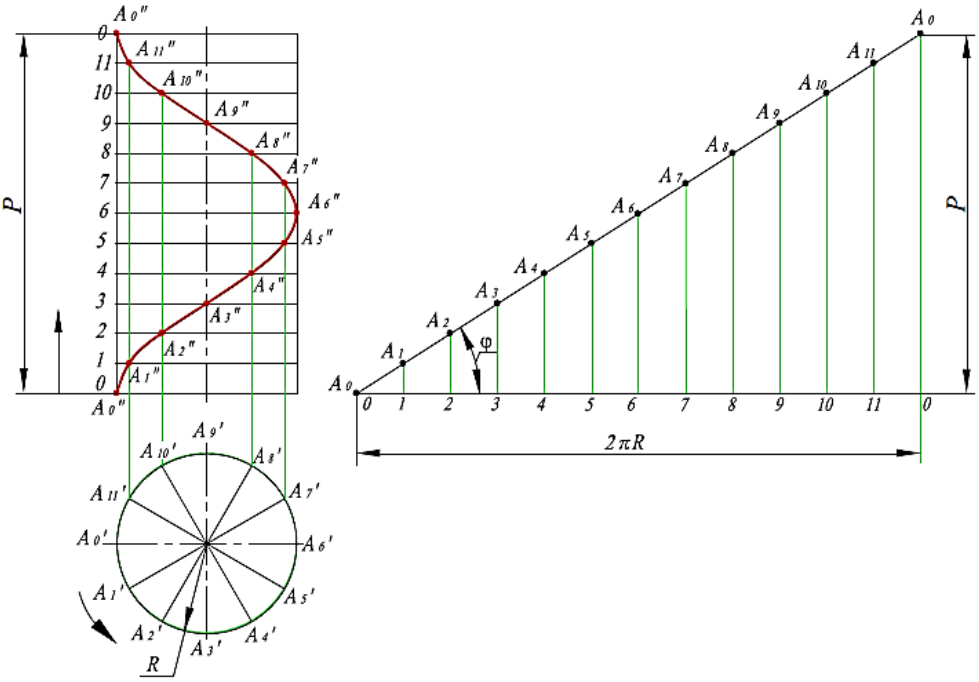

Рис. 1. Побудова зображення циліндричної гвинтової лінії

$$\vec{\rho} = \vec{r} + \frac{(a^2+b^2)^2 * (-ab^2\cos t + a^3\cos t\,; -ab^2\sin t + a^3\sin t\,; 0)}{a^2(a^2+b^2)} =$$

$$= \vec{r} + \frac{(a^5\cos t - ab^4\cos t\,;\ a^5\sin t - ab^4\sin t\,; 0)}{a^2}$$

$$= (acost; asint; bt) + \left(a^3\cos t - \frac{b^4\cos t}{a};\ a^3\sin t - \frac{b^4\sin t}{a}; 0\right)$$

$$= \left(a\cos t + a^3\cos t - \frac{b^4\cos t}{a}; a\sin t + a^3\sin t - \frac{b^4\sin t}{a}; bt\right)$$

$$= \left(\left(\frac{a^2+a^4-b^4}{a}\right)\cos t\,; \left(\frac{a^2+a^4-b^4}{a}\right)\sin t\,; bt\right)$$

Нехай $a_1 = \frac{a^2+a^4-b^4}{a}$, тоді

$$\vec{\rho} = (a_1\cos t\,;\ a_1\sin t\,; bt) \qquad (11).$$

Рівняння (11) показує, що *еволютою гвинтової лінії є гвинтова лінія.*

За допомогою комп'ютерної візуалізації легко викласти геометричний сенс параметра t, поняття скруту, кривизни тощо [3; 5; 8]. Продемонструємо візуалізацію властивостей гвинтової лінії в середовищі *GeoGebra* (рис. 2).

Алгоритм побудови динамічного креслення:

1. Вибрати на панелі інструментів Вид – полотно 3D.
2. Задати за допомогою повзунків два параметри – a (радіус основи) і b (висоту) гвинтової лінії.
3. У рядку «Ввод» із списку команд вибираємо в розділі «Функції та Математичний аналіз» команду «Крива [<Вираз>, <Вираз>, <Вираз>, <Параметр>, <Початкове значення>, <Кінцеве значення>]». Задаємо значення параметра від -10 до 10, тобто «Крива [acos(t), asin(t), bt, -10, 10]», і маємо динамічну модель гвинтової кривої.
4. Будуємо точки $A = (0;0;10)$ та $B = (0;0;-10)$.
5. Будуємо циліндричну поверхню за допомогою команди «Циліндр [<точка>, <точка>, <радіус>]» із розділу 3D, ввівши точки A, B та радіус a.
6. Побудуємо точку на кривій, використавши інструмент «Точка на об'єкті».
7. Будуємо дотичну до кривої ввівши в рядок «Ввод» команду Дотична [<точка>, <крива>] із списку команд розділу «Геометрія».
8. Будуємо еволюту гвинтової лінії, додавши в рядок «Ввод» відповідне рівняння еволюти.
9. Знаходимо кривизну гвинтової лінії, задавши в рядок «Ввод» команду Кривизна [<Точка>, <Об'єкт>] із списку команд розділу «Функції і Математичний аналіз».
10) Набираємо в рядок «Ввод» формулу для обчислення скруту, яка виведена у вищезгаданій

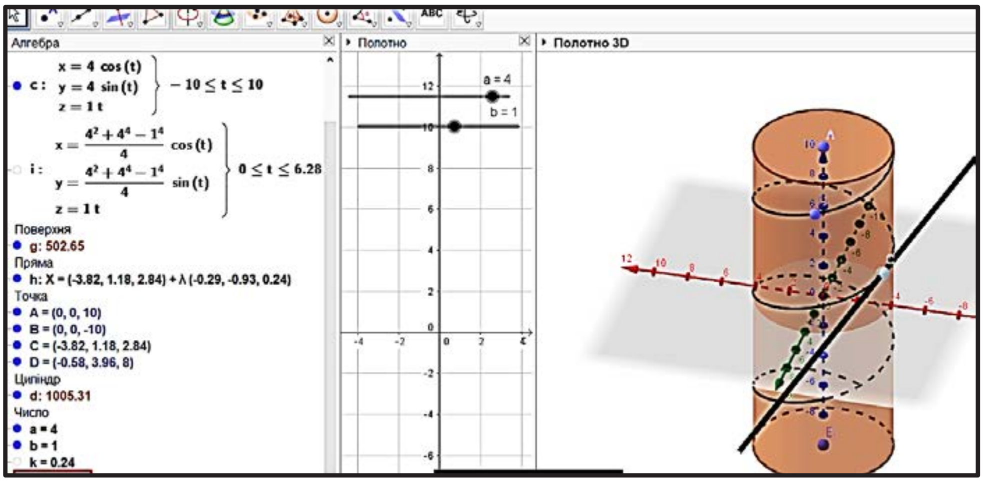

Рис. 2. Динамічна модель циліндричної гвинтової лінії

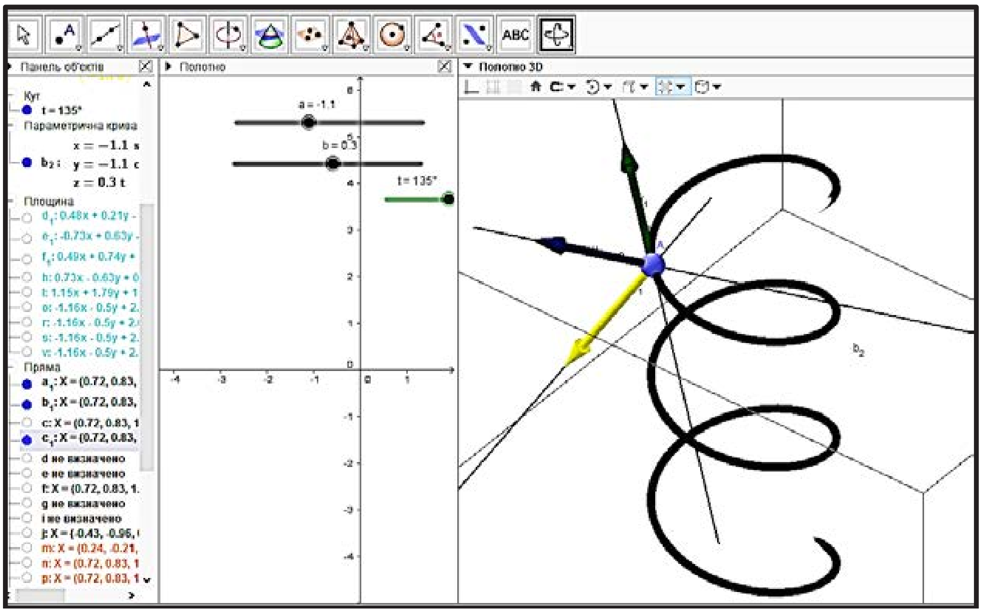

Рис. 3. Триедр циліндричної гвинтової лінії

задачі, і отримуємо на панелі об'єктів його числове значення.

При вивченні кривих довільної форми доцільно побудувати тригранник Френе, використовуючи комп'ютерну візуалізацію по частинах (дотична, головна нормаль, бінормаль) (рис. 3). Показуючи на екрані рух тригранника Френе, можна простежити за зміною дотичної і бінормалі щодо кривої і вектора кутової швидкості тригранника. Так, наприклад, при зображенні плоских кривих показати, що всі бінормалі між собою паралельні і властивість кривої можна визначити тільки за допомогою кривизни. Інтерпретацію цього поняття пояснити на малюнку, у якому вказати швидкість обертання дотичної. Це дасть змогу, повернувшись до розгляду просторової кривої, увести визначення поняття скруту як швидкості обертання одиничного вектора бінормалі.

Використання СКМ GeoGebra при вивченні кривих не зводиться виключно до створення ілюстрацій та анімацій, а й дає змогу обчислювати похідні та інтеграли, довжину дуги лінії, її кривизни та скруту, побудови кривої, заданої у різних формах, побудови дотичної прямої, нормалі, бінормалі, одиничних векторів триедра тощо [3]. Можливість інтерактивної зміни параметрів при обчисленнях і демонстрації об'єктів підвищує самостійність і розвиває пізнавальні здібності студентів. Представлені анімаційні креслення можна використовувати як дидактичний наочний матеріал. При цьому, студент зможе не лише використовувати вже створені динамічні креслення, а і в міру зацікавленості все більше проявляти самостійність у розробленні власного дидактичного матеріалу, виготовляючи живі зображення в середовищі GeoGebra.

Висновки і пропозиції. Отже, у статті розглянуто авторські підходи комп'ютерної візуалізації циліндричної гвинтової лінії. Вищевикладене дає підстави зробити висновок, що наочне навчання забезпечує різнобічне й повне формування математичних знань, підтримує інтерес до навчання і його мотивацію, сприяє підвищення рівня розвитку математичного мислення. Застосування системи динамічної геометрії, зокрема Geogebra, у процесі вивчення геометричних об'єктів дає змогу студентам розуміти теоретичний матеріал і свідомо застосувати його на практиці. Можливість інтерактивної зміни параметрів при обчисленнях і демонстрації об'єктів підвищує самостійність і розвиває пізнавальні здібності студентів.

Дослідження гвинтової лінії за допомогою програмного математичного пакету в процесі навчання в поєднанні із класичними методиками сприяє якісній реалізації основних принципів дидактики: науковості, звязку теорії з практикою, систематичності і послідовності, міжпредметних звязків, неперервності; системності; міцності знань; свідомості й активності; доступності; наочності; поєднання абстрактності мислення з наочністю в навчанні; єдності освітньої, виховної і розвивальної функцій навчання.

Список літератури:

1. Борисенко О.А. Диференціальна геометрія і топологія: Навч. посібник для студ. / О.А. Борисенко. – Харків: Основа, 1995. – 304 с.
2. Гильберт Д., Кон-Фосс С. Наглядная геометрия / Давид Гильберт, Стефан Кон-Фос / Пер. с нем. С.А. Каменецкого. – М.-Л., ОНТИ, 1936. – 304 с.
3. Довбня П.І. СКМ «Geogebra» як засіб інтеграції математичних знань / П.І. Довбня // Актуальні питання сучасної інформатики: Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю – Сучасні інформаційні технології в освіті та науці (10-11 листопада 2016 р.). – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. – Вип. 3. – С. 112-116.
4. Салес Ж. Таинственные кривые. Эллипсы, гиперболы и другие математические чудеса / Жузеп Салес, Франсеск Баньюле / Пер. с исп. – М.: Де Агостини, 2014. – 160 с.
5. Тарасенкова Н.А. Використання знаково-символічних засобів у навчанні математики / Н.А. Тарасенкова. – Черкаси: Відлуння-Плюс 2002. – 400 с.
6. Habib Z. Spiral transition curves and their applications / Z. Habib, M. Sakai. // Scientiae Mathematicae Japonicae. – 2005. – № 61. – С. 195-206.
7. Lockwood E.H. A book of curves / E.H. Lockwood // Cambridge university press. – 1961. – С. 110-117.
8. Yoshida N. Interactive aesthetic curve segments / N. Yoshida, T. Saito // The Visual Computer. – 2006. – № 22. – С. 896-955.

Довбня П.И., Сонько В.И.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ЦИЛИНДРИЧЕСКАЯ ВИНТОВАЯ ЛИНИЯ: СВОЙСТВА, ПРИМЕНЕНИЕ, ВИЗУАЛИЗАЦИЯ

Аннотация
В статье систематизированы знания о свойствах цилиндрической винтовой линии, показаны области её использования, изложен авторский подход в применении компьютерной визуализации винтовой линии, представлены методические рекомендации качественного исследования кривой и усвоения её свойств.
Ключевые слова: дифференциальная геометрия, механическая кривая, цилиндрическая винтовая линия, компьютерная визуализация, принцип обучения, Geogebra.

Dovbnia P.I., Sonko V.I.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University
named after Grygory Skovoroda

CYLINDRICAL SPIRAL: PROPERTIES, SCOPE, VISUALIZATION

Summary
This article systematizes the knowledge about the properties of a cylindrical spiral, displays its scope, describes the author's approach to use computer visualization spiral, gives methodical recommendations for research of a curve and for learning of its properties.
Keywords: differential geometry, mechanical curve, cylindrical spiral, computer visualization, the principle of learning, Geogebra.

УДК 378.026

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ АРТ-ПЕДАГОГІКИ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ З СИНДРОМОМ ДАУНА

Дольнікова Л.В., Берянич О.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

Висвітлено питання впливу методів та елементів арт-педагогіки на процес соціальної інтеграції дітей з синдромом Дауна, з'ясовано особливості процесу соціальної інтеграції дитини з синдромом Дауна, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено вплив методів та елементів арт-педагогіки на процес соціальної інтеграції дитини з синдромом Дауна.
Ключові слова: арт-педагогіка, діти з синдромом Дауна, соціальна інтеграція, соціально-педагогічна робота, навчання.

Постановка проблеми. Сучасне світове суспільство характеризується високим рівнем толерантності і уваги до запитів і потреб кожного свого громадянина, а соціальна політика розвинених європейських країн спрямована на створення умов гармонійного розвитку кожної особистості. Активна інтеграція України в європейський економічний та науковий простір сприяє кардинальним змінам і в освітній сфері, акцентуючи увагу на навчанні дітей з особливими потребами, які складають значну частину суспільства. Освіта цієї категорії людей є важливим чинником у їхньому житті, оскільки дозволяє не тільки засвоїти певну інформацію, а побудувати фундамент їхнього подальшого розвитку та соціальної інтеграції. Для них освіта це не просто можливість постійно пізнавати щось нове, а необхідна умова щоденного буття. В Україні, в силу історично-ментальних особливостей, діти з обмеженими можливостями є незахищеними і часто «непотрібними» суспільству, а народження дитини з обмеженими можливостями звучить як вирок для батьків і, тому, спостерігаються часті відмови батьків від таких дітей, садочки і школи не приймають їх на навчання, а як наслідок, вони не можуть отримати професію, тобто не можуть адаптуватись в суспільство, яке не готове до толерантного сприйняття та розуміння людей, які тільки в деяких проявах трошки інші. При цьому страждають і не отримують належної допомоги батьки, а педагогічні працівники освітніх закладів часто не знають як і не вміють працювати з такими дітьми. Великою частиною цієї соціальної групи є діти з синдромом Дауна. Згідно статистики Світової організації охорони здоров'я кожне 700-е немовля народжується із синдромом Дауна, а згідно даних Державної служби статистики України кількість дітей з хромосомними порушеннями, в тому числі з синдромом Дауна щорічно зростає [9].

Сучасна педагогічна наука використовує різноманітні психолого-педагогічні методи, що сприяють оздоровленню, гармонізації розвитку та інтеграції в суспільство дітей з особливими потребами, зокрема з синдромом Дауна. Педагоги, практичні психологи, вчителі-дефектологи для забезпечення навчання та отримання успішних результатів під час роботи з дітьми з синдромом Дауна часто використовують методи та елементи арт-педагогіки, як інноваційну технологію особистісно-орієнтованого навчання та виховання дітей і молоді, метою якої є гармонізація їхнього особистісного розвитку у контексті взаємопов'язаної тріади «природа – особистість – соціум» шляхом організації конструктивного союзу дитини та мистецтва у процесі сприймання вже існуючих або створення власних мистецьких творів. Саме ця методика має великі перспективи у реалізації успішної інтеграції дітей з синдромом Дауна, активно досліджується вченими, що і зумовило вибір теми нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема педагогічного супроводу дітей з синдромом Дауна досліджувалась та досліджується багатьма вченими, зокрема це В. Бондар, С. Волкова, І. Іванова, Т. Євтухова, А. Капська, А. Колу-

паєва, В. Ляшенко, О. Савченко, О. Столяренко, А. Шевчук та ін. На основі проведеного аналізу наукових праць Л. Виготського, О. Копитіна, І. Левченко та інших можемо стверджувати, що застосування арт-педагогіки як методу, дозволяє позитивно впливати на інтелектуальний, емоційний, соціальний та фізичний розвиток дитини з особливими потребами, в тому числі з синдромом Дауна [1, с. 25]. Питання застосування методів арт-педагогіки в процесі навчання дітей з синдромом Дауна розглядаються в працях Е. Вознесенської, О. Деркача, А. Капської, А. Савицький, Г. Тарасенко та інших. Як зазначено в працях цих дослідників останніми роками зросла тенденція використання методів та елементів арт-педагогіки та арт-терапії в освітній системі, особливо в процесі навчання дітей з особливими потребами. Російська дослідниця Л. Лєбєдєва визначає арт-педагогіку як міждисциплінарну галузь поєднання теорії і практики педагогіки та мистецтва, що в основі має гуманітарну складову. Український вчений А. Савицький розкриває особливості розвитку дитини з синдромом Дауна та їхній вплив на процес навчання, наголошуючи на великому значенні застосування елементів арт-педагогіки для підготовки дитини до участі в освітній системі. В роботах Г. Тарасенка висвітлено значення музикотерапії, як різновиду арт-педагогіки, що дозволяє забезпечувати формування у дитини з синдромом Дауна звукової орієнтації у середовищі, як основи пізнання інтеграції та навчання (оскільки у таких дітей часто уражені органи зору). Підтвердженням вагомого значення арт-педагогіки в освітній системі є дослідження О. Деркача, який зазначав, що вона може реалізувати основні функції освіти: виховну, розвивальну, діагностичну, корекційну, соціалізуючу, психогігієнічну тощо. Окрім того, вчений сформував основні вимоги до знань студентів, що будуть використовувати у своїй подальшій діяльності арт-педагогіку для роботи з дітьми з особливими потребами, зокрема з синдромом Дауна.

Проте, незважаючи на проаналізовані наукові публікації, висновки та рекомендації щодо соціальної інтеграції дітей з синдромом Дауна методами арт-педагогіки, ця проблема має багато невирішених питань особливо в плані роботи з дітьми і їхніми батьками в ранньому віці і тому залишається актуальною.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз літературних джерел і проведена експериментальна робота авторів підтверджує, що в цій галузі є багато питань, які потребують вивчення і уточнення. При цьому теоретичні підходи і рекомендації науковців щодо практичного втілення основних засад організації процесу навчання дітей з синдромом Дауна і реалізація цих підходів на державному рівні виявляють ряд суперечностей між потребами і можливостями освітніх установ в ефективній інтеграції дітей з синдромом Дауна в процесі їх навчання і в процесі сімейного виховання. Подолання цих суперечностей можливе за умови використання нових підходів до формування системи дидактичного забезпечення та педагогічного супроводу процесу навчання дітей з синдромом Дауна в контексті розвитку інклюзивної освіти, підготовки педагогів, які здатні впливати на якість і результат соціалізації дітей з синдромом Дауна, допомагати і працювати з їхніми батьками і соціальним оточенням.

Цілі статті полягають у визначенні та теоретичному обґрунтуванні впливу методів та засобів арт-педагогіки на процес соціальної інтеграції дитини з синдромом Дауна на основі аналізу результатів експериментальної перевірки їх ефективності. Реалізація поставлених цілей проводилась методами аналізу, синтезу, порівняння, педагогічного спостереження, застосовувались емпіричні методи опитування, а саме глибинне інтерв'ю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Синдром Дауна – це одна з найбільш поширених патологій, при яких спостерігається затримка психічного розвитку дитини. Психічний розвиток дитини з синдромом Дауна має свої особливості, які детально описані в науковій літературі. Що стосується навчання, то у дітей з синдромом Дауна, окрім наявного певного ступеня відставання від однолітків, присутнє ще й порушення просторової орієнтації. Їм складніше вирішувати різного роду просторові завдання: визначати місце та напрям розташування предметів, просторове відношення між об'єктами, орієнтуватися за напрямами. Діти можуть конкретизувати просторові ознаки об'єкта тільки після багаторазового досвіду [18, с. 117-119]. Згідно даних дослідження, проведеного українським дослідником А. Савицьким, діти з синдромом Дауна не можуть в повній мірі аналізувати, порівнювати та узагальнювати інформацію. Вони володіють дуже викривленими та досить недостатніми знаннями про навколишній світ та суспільство загалом. Часто у них відсутній інтерес до будь-якої пізнавальної діяльності. Також більшість з них не мають чіткої орієнтації на площині аркушу паперу, не уміють розмістити малюнок в заданому місці аркуша, не вміють аналізувати геометричні форми предметів [20, с. 307-309]. Достатній рівень розвитку просторового орієнтування значно спрощує та полегшує вивчення дітьми з синдромом Дауна таких предметів як письмо, малювання, читання, трудове навчання та засвоєння гімнастичних вправ на уроках фізичної культури. Правильне та успішне засвоєння основних предметів у школі, та уміння просторово орієнтуватись дозволить дитині об'єктивно сприймати оточуюче її середовище, описувати явища та події, що з нею відбуваються [26, с. 45-48]. Емоційна сфера в дітей з синдромом Дауна є особливою, недарма їх ще називають «сонячні діти». Вони живуть активним емоційним життям. Значною мірою його наповненість залежить від батьків дитини та вчителів. Діти переймають усі емоції та настрій від них, що дозволяє їм навчитися виражати свої відчуття та емоції. Навіть якщо у дитини низька емоційна активність, то постійні заняття з нею дозволять згодом їй розпізнавати різні види емоцій, що в свою чергу значно полегшить процес міжособистісного спілкування [12, с. 116-118]. Можемо стверджувати: *дитина з синдромом Дауна проходить ті ж самі основні етапи розвитку, що й інші діти; часові терміни появи та формування навичок у дітей з синдромом Дауна запізнюються у порівнянні з появою цих же навичок у дітей з традиційним*

розвитком; часові рамки розвитку навичок та умінь у дітей з синдромом Дауна значно ширші ніж в інших дітей;діти з хромосомною патологією, зокрема з синдромом Дауна можуть значною мірою відповідати віковим нормам розвитку дитини; батьки і соціальне оточення не знають особливостей роботи з дітьми, що хворі на синдром Дауна. Такі особливості розвитку дитини з синдромом Дауна можуть негативно позначитись на якості її життя, наслідком чого може стати: відсутність конструктивного та активного спілкування з однолітками; проблеми з засвоєнням інформації загалом та навчального матеріалу зокрема; низький рівень трудової діяльності та самообслуговування; ізоляція від однолітків і соціальних інституцій. Результатом цього може бути виключення дитини з суспільства загалом. Важливе значення має правильна та успішна робота, спрямована на інтеграцію дітей з синдромом Дауна в соціум з урахуванням особливостей їх розвитку. Потрібно, щоб цю роботу проводили фахівці і вона була синхронізованою і направлена на пропрацювання усіх проблемних зон розвитку дитини. Серед багатьох описаних засобів інтеграції дитини з синдромом Дауна цікавими і дуже ефективними є методи арт-педагогіки як напрямку арт-терапії, що є напрямком в психотерапії, психокорекції та реабілітації, заснований на заняттях спеціалістів з клієнтами (пацієнтами) в поєднаннях з образотворчим мистецтвом. (express ivearts the rapies). Науковці зазначають, що арт-терапія може виконувати основні функції освіти: виховну, діагностичну, розвивальну, соціалізуючи, корекційну та інші. Саме тому можна говорити про виникнення нового напрямку – арт-педагогіка. Її визначають як інноваційну технологію особистісно орієнтованого навчання та виховання дітей і молоді, метою якої є гармонізація їхнього особистісного розвитку у контексті взаємопов'язаної тріади «природа – особистість – соціум» шляхом організації конструктивного союзу дитини та мистецтва у процесі сприймання вже існуючих або створення власних мистецьких творів [10, с. 5]. Арт-педагогічні методи дозволяють максимально оптимізувати та покращити процес навчання, оскільки: *можуть бути джерелами психофізичної підтримки учня; полегшують розуміння та засвоєння навчального матеріалу за рахунок «перекодування» інформації з логічно-вербальної в емоційно-невербальну; створюють комфортну та позитивну атмосферу навчання; зменшують опір в сприйнятті навчального матеріалу за рахунок цікавості, новизни, парадоксальності; дозволяють діагностувати учня, педагога і колектив загалом.* Застосування арт-педагогіки дозволяє дитині краще розуміти себе, свої почуття та емоції, погасити агресію та змінити її напрям, розвивати емпатію та розуміти зовнішнє середовище. Часто навчання у вигляді творчої діяльності стимулює у дітей з синдромом Дауна бажання розвиватись та зростати духовно, забезпечує формування їхніх моральних бачень та розширення соціального досвіду. Оскільки діти з синдромом Дауна мають слабкий тонус м'язів, то важливим напрямком під час навчання є розвиток дрібної моторики рук. Для цього найкращим є застосування різновиду арт-педагогіки – глино терапії [13]. Основною метою використання арт-педагогіки під час комплексних занять з дітьми з синдромом Дауна, в яких часто уражені органи зору є сприймання та засвоєння музично-естетичних образів, систематизація отриманих знань, формування умінь звуково-образної виразності, що становить рівень естетичного та життєвого досвіду дитини, що в свою чергу забезпечить їй можливість повноцінно сприймати навколишній світ та взаємодіяти з ним [14]. Застосування арт-педагогіки під час навчання дітей з синдромом Дауна передбачає обов'язкове врахування особливостей дитини, а тому педагог підбирає та комбінує різновиди цієї технології (*ізотерапія або терапія засобами зображувальної діяльності (малюнок, ліпка); музикотерапія: вправи та ігри на основі використання музики, релаксація, рецептивне сприйняття музики, пантоміміка, спів; лялькотерапія; казкотерапія; ігрова терапія; терапія піском* та ін.) [5, с. 11; 15, с. 17-20; 24].

Ще одним важливим фактором ефективного застосування методів та елементів арт-педагогіки є підготовка педагогів. Перш за все застосування цієї технології дозволяє позитивно впливати не тільки на дитину, а й на самого педагога: пом'якшує та знімає низку внутрішніх переживань і суперечностей, накопичує досвід толерантно-емпатичних відносин та загалом сприяє збереженню психоемоційного стану [24]. На нашу думку, під час підготовки педагогів варто враховувати такі три важливі компоненти: *змістовий*, що повинен включати відповідні фахові знання про арт-педагогіку та її особливості; *операційно-діяльнісний*, що повинен включати уміння і навички, які дозволять педагогові в повній мірі реалізувати завдання арт-педагогіки; *особистісно-професійний*, що включає потребу у формуванні в педагогів відповідних цінностей, характерологічних рис та світоглядних орієнтацій.

З метою визначення напрямів впливу методів арт-педагогіки на процес соціальної інтеграції дитини з синдромом Дауна нами проведена експериментальна перевірка ефективності окремих видів арт-педагогіки під час роботи з дітьми з синдромом Дауна і вплив методів та елементів арт-педагогіки на формування та розвиток комунікативних і творчих навиків, сприяння подоланню соціальних бар'єрів у дитини з синдромом Дауна. Час проведення дослідження: лютий 2016 року – березень 2017 року. На основі методу спостереження нам вдалося з'ясувати, які засоби навчання найчастіше застосовуються, а також визначити, який вплив вони здійснюють на дитину, зокрема на процес її інтеграції в суспільство. Цей метод дав нам можливість спостерігати за динамікою поведінки дітей під час занять, визначити особливості застосування методів арт-терапії загалом і арт-педагогіки зокрема у роботі з дітьми з синдромом Дауна, а також виявити низку умов, що сприяють досягненню цілей соціальної інтеграції за допомогою арт-педагогіки. Метод опитування, а саме метод глибинного інтерв'ю, дозволив нам отримати детальну інформацію від фахівців, що безпосередньо застосовують метод арт-терапії у роботі з дітьми з синдромом Дауна. При цьому ми мали змогу враховувати невербальні сигнали з боку респондента, що сприяло правиль-

ному розумінню заданої теми. У дослідженні ми використовували метод доступної вибірки. Нами було опитано 4 працівники (педагог-корекціоніст, психолог, соціальний педагог та педагог з логопедії) Благодійної організації Центр Даун-синдром «Промінчик», вул. Тролейбусна 10/10, м. Львів за розробленим сценарієм глибинного інтерв'ю. В результаті застосування методу спостереження та проведення глибинного інтерв'ю ми отримали таку інформацію:

· ***встановили види та форми арт-педагогіки, які застосовуються під час педагогічної роботи з дітьми із синдромом Дауна.*** Слід зазначити, що ефективними видами арт-педагогіки є: терапія засобами зображувальної діяльності, ігротерапія, музикотерапія, лялькотерапія, казкотерапія, іпотерапія, дельфінотерапія. Загалом заняття з арт-терапії проходять в груповій формі, але якщо потрібно, то фахівець залишається з дитиною для проведення індивідуального сеансу. Окрім того під час виконання вправ на занятті потрібні інші люди (волонтери, психологи, тощо), які б допомагали при потребі дитині у виконанні вправ, але не втручались у сам процес. Найчастіше види арт-педагогіки поєднуються для досягнення позитивного результату роботи, а також щоб враховувати усі особливості дитини (її поведінки, стану здоров'я, родинні особливостями);

· ***виділили переваги використання методів та елементів арт-педагогікипід час навчання з дітьми із синдромом Дауна.*** Позитивним в застосуванні методів арт-педагогіки є те, що вона дозволяє використовувати невербальну комунікацію, як основу усієї роботи, що є дуже важливим у роботі з дітьми з синдромом Дауна, оскільки у них порушене мовлення та слухове сприйняття. Застосування арт-педагогіки передбачає участь усіх дітей, навіть тих які не мають здібностей до образотворчого мистецтва. В процесі роботи дитина відкриває емоції, які блокує її свідомість (відбувається обхід «цензури свідомості»), що дає можливість педагогу корегувати напрями роботи з дитиною для вирішення проблемних моментів. Окрім того, важливе значення має застосування арт – педагогіки, як фактора концентрації уваги дитини;

· ***охарактеризували особливості та напрямки впливу застосування методів арт-педагогіки на процес інтеграції дитини з синдромом Дауна у суспільство.*** Можемо констатувати, що арт-педагогіка здійснює позитивний вплив на процес інтеграції дитини, сприяє подоланню соціальних бар'єрів і налагодженню комунікативних навичок. Завдяки застосуванню методів та елементів арт-педагогіки можна подолати або зменшити вплив особливостей розвитку дитини з синдромом Дауна, що негативно впливають на процес соціальної інтеграції (погана концентрація уваги, порушені мовлення та слух, порушена просторова орієнтація та інше). Різновиди цієї технології дозволяють розвивати дитині моторику, що в подальшому сприятиме формуванню та вдосконаленню навичок самообслуговування, адаптації до середовища проживання. Часто такі терапевтичні заняття виступають в ролі індикатора проблемних ситуацій та моментів, що заважають успішному процесу інтеграції дитини у суспільство. Результати арт-педагогіки часто приносять матеріальну вигоду (продаж виробів на різноманітних ярмарках), що дає дитині відчуття власної цінності та приналежності до суспільства;

· ***виділили низку особливостей та умов, що впливають на процес і результат проведення навчання із застосуванням арт-педагогіки.*** Констатуємо, що важливе значення має оточення дитини з синдромом Дауна, оскільки, ці діти найчастіше наслідують поведінку людей, які їх оточують. Дуже важко досягнути позитивного результату, якщо найближче оточення негативно впливає на поведінку дитини (найчастіше спостерігаються прояви безпричинної агресії). Іншим важливим фактором є стан здоров'я дитини. Якщо не враховувати цього, то в дитини може виникнути дискомфорт та небажання брати участь в процесі навчання (наприклад, якщо для дитини дуже важливим є порядок та чистота, то вона не буде виконувати завдання з клеєм чи іншими матеріалами, що можуть стати причиною її забруднення). Усі заняття потрібно проводити поступово, максимальну увагу приділяючи деталям.

Не менш важливим чинником є присутність батьків. Коли заняття тільки розпочинались з новою групою дітей, батьки завжди були присутніми біля своєї дитини. Спостерігалась неуважність діток, небажання працювати, хитрість (спроби дитини використати матір чи батька для виконання вправи), що приводило до відсутності позитивного результату. Коли педагог вперше спробував відсторонити батьків від дітей, то спостерігались істерики, крики, плач, агресивна поведінка і всякого роду маніпуляції. Проте, поступово діти звикли до відсутності батьків і активно почали виконувати вправи, показуючи батькам результати. Спостереження свідчить, що оточення дитини важливе у підтримці її розвитку та результатів праці, але в ній спершу потрібно розвивати самостійність для успішної соціальної інтеграції. На основі проведеного дослідження впливу методів та засобів арт-педагогіки, на процес соціальної інтеграції дитини з синдромом Дауна нами встановлено:

– використання методів і засобів арт-педагогіки у процесі навчання та підтримки дитини з синдромом Дауна здійснює позитивний вплив на процес її інтеграції у суспільство;

– завдяки проведеним заняттям з застосуванням методів арт-педагогіки у дитини розвиваються комунікативні та творчі навички, тренується увага та пам'ять, уміння концентруватись;

– засоби та форми арт-педагогіки дозволяють підготувати дитину до проживання у соціумі, розвивають навички мовлення, читання, математики, письма, моторику, уміння просторової орієнтації

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку. Проведені нами дослідження дають підстави зробити висновки, що технологія арт-педагогіки дає змогу корегувати та змінювати моделі поведінки дитини, що могли бути їй нав'язані, направляти уміння та бажання в потрібне, продуктивне русло, а різноманітність видів арт-педагогіки дозволяє урахувати усі особливості стану особистості і підібрати найбільш ефективний для неї. Засобами арт-педагогіки педагог має змогу пропрацьовувати проблемні зони у розвитку дитини, що перешкоджають її соціальній інтеграції (порушення мовлення, слуху,

здатності до концентрації уваги тощо). У результаті проведених занять у дитини розвиваються творчі, комунікативні та інтелектуальні здібності, покращується моторика тіла, тренується пам'ять, увага, концентрація, є всі умови для подолання соціальних стереотипів та бар'єрів та можливість відчути себе повноцінною частинкою суспільства, Робота з різними видами мистецтва надає можливість компенсувати недостатність суспільного досвіду, обмеження діяльності через певні фізичні чи психічні вади, невміння висловити власні переживання та думки, збіднення сенсорного досвіду «особливих» дітей. До подальших напрямів нашого дослідження відносимо аналіз наявної навчальної та навчально-методичної літератури для підготовки педагогічних кадрів, які готуються до роботи з дітьми з синдромом Дауна і розробку методичних рекомендацій по застосуванню засобів арт-педагогіки під час навчання дітей з синдромом Дауна.

Список літератури:

1. Августова Р.Т. Говори! Ты это можешь / Р.Т. Августова. – М.: АСТ, 2002. – 222 с.
2. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании: Учебник для вузов / Е.А. Медведева, И.Ю. Левченко, Л.Н. Комиссарова, Т.А. Добровольская. – М.: Академия, 2001. – 248 с.
3. Арт-терапия детей и подростков. Автор: А.И. Копытин, Е.Е. Свистовская. – М, 2010. – 200 с.
4. Барашнева Ю.И. Диагностика и лечение врожденных и наследственных заболеваний у детей / Ю.И. Барашнев, В.А. Бахарев, П.В. Новиков. – М.: Триада Х, 2004. – 560 с.
5. Батищева Г.О. Музикотерапія як метод психокорекції / Г.О. Батищева // Профілактика і терапія засобами мистецтва. – К.: А.Л.Д., 1996. – 231 с.
6. Бігуняк Т.В. Сучасні погляди на причини та фенотипові прояви синдрому Дауна / Т.В. Бігуняк // Здобутки клінічної і експериментальної медицини. – 2008. – № 1(8). – С. 7-11.
7. Вознесенська О.Л. Особливості арт-терапії як методу / О.Л. Вознесенська // Психолог. – 2005. – № 10. – С. 5-8.
8. Волкова С.С. Фізична реабілітація дітей 3-6 років з синдромом Дауна / С.С. Волкова, Є.В. Готалевич // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Харків: ХДАДМ (ХХПІ), 2009. – № 6. – С. 31-33.
9. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://www.ukrstat.gov.ua/
10. Деркач О.О. Арт-педагогіка: Програма навчальної дисципліни для студентів спеціальності «Початкове навчання» освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» / О.О. Деркач. – Вінниця: ВДПУ, 2011. – 26 с.
11. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Практикум по креативной терапии / Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева, Т.М. Грабенко. – М.: Сфера Речь, 2001. – С. 279-299.
12. Изотова Е.И. Эмоциональна сфера ребенка: теория и практика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.И. Изотова, Е.В. Никифорова. – М: Издательский центр «Академия», 2004. – 288 с.
13. Капська А. Реабілітація дітей з функціональними обмеженнями засобами мистецтва / А. Капська – К.: ДЦССМ, 2002. – 155 с.
14. Киселёва М.В. Арт-терапия в работе с детьми: Руководство для детскихпсихологов, педагогов, врачей и специалистов, работающих с детьми. – СПб.: Речь, 2007. – 160 с.
15. Кіпріянов І.Ю. Використання арт-терапії у роботі з дітьми з особливими потребами / І.Ю. Кіпріянов // Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). – 2014. – №. 5. – С. 77-81.
16. Копытин А.И. Теория и практика арт-терапии / А.И. Копытин. – Спб.: Лань, 1999. – 254 с.
17. Краткий атлас социально-культурных реабилитационных технологий (по материалам проекта «Освоение опыта работы по социализации детей-инвалидов средствами обучающих семинаров») / Под. ред. Ю.С. Моздокова. – М.: Речь, 2001. – 385 с.
18. Лаутеслагер П. Двигательное развитие детей раннего возраста с синдромом Дауна. Проблемы и решения / П. Лаунтеслагер. – М.: Монолит, 2003. – 346 с.
19. Маллер А.Р. Родитеям о детях с глубокой умственной отсталостью / А.Р. Маллер // Дефектология. – 1991. – № 5. – С. 69-74.
20. Савицький А.М. Особливості просторового орієнтування дітей молодшого шкільного віку з синдромом Дауна / А.М. Савицький // Актуальні питання корекційної освіти. – 2014. – № 4. – С. 303-313.
21. Садова І.І. Арт-терапія як сучасний метод у системі соціальної роботи педагога з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку / І.І. Садова // Актуальні питання корекційної освіти. – 2012. – №. 3. – С. 197-205.
22. Синдром Дауна. Медико-генетический и социально-психологический портрет / Под ред. Ю.И. Барашнева. – М.: Триада Х, 2007. – 280 с.
23. Соколова М.В. Социальная адаптация детей с синдромом Дауна / М.В Соколова, Т.В. Халзанова // Ярославский педагогический вестник. – 2002. – № 4. – С. 3-12.
24. Тарасенко Г.С. Взаємозв'язок естетичної та екологічної підготовки вчителя у системі професійної освіти: Монографія / Г.С. Тарасенко. – Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С.Г., 2006. – 308 с.
25. Таточенко В. Если у малыша синдром Дауна / В. Таточенко // Семья и школа. – 1994. – № 10. – С. 26-28.
26. Уманська Н.М. Вивчення просторових уявлень у дітей-олігофренів старшого дошкільного віку / Н. М. Уманська – К.: Радянська школа, 1971. – № 6. – С. 30-38.
27. ART in ED [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.artined.eu/home.html

Дольникова Л.В., Беряныч О.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ МЕТОДОВ АРТ-ПЕДАГОГИКИ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ ДЕТЕЙ С СИНДРОМОМ ДАУНА

Аннотация
Определен вопрос влияния методов и элементов арт-педагогики на процесс социальной интеграции детей с синдромом Дауна, выделены особенности процесса социализации детей с синдромом Дауна, теоретически обосновано и экспериментально проверено влияние методов и элементов арт-педагогики на процесс социальной интеграции ребенка с синдромом Дауна.
Ключевые слова: арт-педагогика, дети с синдромом Дауна, социальная интеграция, социально-педагогическая работа, обучение.

Dolnikova L.V., Berianych O.V.
National University «Lviv Polytechnic»

APPLICATION PECULIARITIES OF ART PEDAGOGY METHODS IN THE PROCESS OF SOCIAL INTEGRATION OF CHILDREN WITH DOWN SYNDROME

Summary
The article outlines the impact issues of art pedagogy methods and elements on the process of social integration of children with Down syndrome. The research reveals the peculiarities of social integration of a child with Down syndrome. The article theoretically proves and experimentally verifies the influence of methods and elements of art pedagogy on the process of social integration of a child with Down syndrome.
Keywords: art pedagogy, children with Down syndrome, social integration, social and educational work, training.

УДК 378.1

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ЕТНОПЕДАГОГІКИ БОЙКІВЩИНИ В СИСТЕМІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Дольнікова Л.В., Перун В.А.
Національний університет «Львівська політехніка»

Розглядається питання особливостей етнопедагогіки Бойківщини, проаналізовані основні принципи формування гармонійно-розвиненої особистості в системі виховання бойків, як окремої етноспільноти, з'ясовано особливості виховної системи бойків в історичній ретроспективі, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено доцільність використання засобів етнопедагогіки у системі вищого навчального закладу.
Ключові слова: навчально-виховний процес, виховна система, етнопедагогіка, засоби етнопедагогіки, етнопедагогіка Бойківщини, вищий навчальний заклад.

Постановка проблеми. Вченими-педагогами багатьох поколінь беззаперечно визначено, що народна педагогіка є невичерпним і до кінця невивченим джерелом сучасної педагогічної науки, що базується на системі народних знань і народному досвіді. Саме вони формують національну свідомість, осмислене ставлення кожної людини до історії, традицій свого народу і до самого себе. На основі аналізу численних праць науковців різних галузей можемо стверджувати, що саме народна педагогіка має найбільший вплив на формування людини, як соціально активної особистості, її моральності та національної самосвідомості. Історія свідчить, що українська етнопедагогіка остаточно склалась у процесі формування української народності на багатющій культурній спадщині і українська народна педагогіка – це цілісна виховна система, яка має взаємопов'язані між собою елементи, до яких відносять родинознавство, етнічне дитинознавство, народне виховання, етнодидактику та педагогічну деонтологію. Всі ці складові реалізуються здебільшого в сім'ї, де найбільш успішно й повно формується засобами етнопедагогіки весь виховний процес. Сім'я є тим першим соціальним середовищем, у якому розвивається і виховується дитина, тобто сім'я бере на себе виховний обов'язок саме в той момент, коли відбувається її розвиток і коли вона найбільшою мірою схильна до наслідування і піддатлива до виховних впливів. До сучасного вищо-

го навчального закладу приходять студенти, що виховувались в різних сім'ях, в різних регіонах і мають часом протилежні цінності. За нашими спостереженнями близько 40% першокурсників Національного Університету «Львівська політехніка» зазначили, що їм байдуже минуле, а цікавить лише матеріальне майбутнє. Ці дані свідчать про наявність суперечностей між теоретичними підходами у формуванні особистості на основі засад народної педагогіки і практичними, які в силу багатьох причин не діють у сучасній сім'ї, адресно не продовжуються соціальними інституціями. Такий результат дав підстави проаналізувати змістовий і діяльнісний компоненти виховної роботи з студентами ВНЗ уже на першому курсі, виокремити прогалини у вихованні і шукати шляхи їх заповнення і відновлення. Саме це зумовило вибір теми нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В період розвитку і становлення незалежності України питання етнопедагогіки стало одним із центральних у дослідженнях системи виховання в різних регіонах України, пошуку спільного і відмінного в засадничих принципах виховання і навчання дітей, побудови сімейних відносин, формування гармонійної особистості. Проблемі вивчення цих питань присвячені праці Г. Васяновича, В. Довбищенко, П. Дроб'язко, Р. Захарченка, П. Ігнатенка, В. Каюкова, В. Кузь, В. Лаппо Н. Лисенко, О. Любар, І. Мартинюк, З. Небесної, З. Сергійчук, В. Скуратівського, М. Стельмаховича, В. Стрельчук, Є. Сявавко, Ю. Руденко, Д. Тхоржевського, П. Чернікова та ін., які трактують сучасну етнопедагогіку як базу етнічного виховання, розглядають особливості генетичного та соціального факторів у формуванні цінностей народу загалом і кожної людини зокрема. Переважна більшість вчених на онові досліджень традицій, фольклору, обрядів зазначають гуманістичні засади української етнопедагогіки, яка орієнтує дитину на ціннісні орієнтації моральності, співчуття, патріотизму, духовності. Більшість авторів пропонують ефективні форми та методи залучення народної педагогіки в роботу сучасних навчальних закладів. Вченими проаналізовано широке коло освітянських проблем на матеріалі сучасної педагогічної періодики. Однак, відсутні наукові праці присвячені проблемі етнопедагогічного підґрунтя національного виховання у вищих навчальних закладах, а основні публікації стосуються ролі етнопедагогіки в навчальних закладах дошкільної та загальної середньої освіти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз літературних джерел і проведена експериментальна робота авторів підтверджує, що в цій галузі є багато питань, які потребують глибокого вивчення і уточнення. При цьому теоретичні підходи і рекомендації науковців щодо практичного втілення основних засад до застосування засобів етнопедагогіки в організації виховної роботи в системі вищого навчального закладу та реалізація цих підходів на особистісному та груповому рівнях виявляють ряд суперечностей між потребами і можливостями вищих навчальних закладів в їх реалізації. Подолання цих суперечностей можливе за умови використання сучасних особистісно-центрованих підходів до організації та проведення виховної роботи на основі власного досвіду та узагальнення кожного студента з урахуванням його місця народження, традицій сімейного, патріотичного, морального, естетичного виховання.

Цілі статті полягають у виявленні особливостей етнопедагогіки Бойківщини та основних засад її впливу на природу людської поведінки, визначенні та теоретичному обґрунтуванні застосування засобів етнопедагогіки Бойківщини в організуванні та проведенні виховної роботи на перших курсах вищого навчального Реалізація поставлених цілей проводилась методами аналізу, синтезу, порівняння, педагогічного спостереження, застосовувались емпіричні методи опитування, а саме анкетування студентів Національного університету «Львівська політехніка».

Виклад основного матеріалу дослідження. Людина як індивід і як суб'єкт суспільства, з притаманними їй природними задатками, формується як особистість у системі суспільних відносин завдяки цілеспрямованому вихованню. В процесі формування і зростання її інтелекту у соціумі, формується здатність самостійно, критично оцінювати вчинки та поведінку дорослих, запозичувати у них краще, а гірше заперечувати і відкидати, наслідуючи модель міжособистісних стосунків, яка сформована у даному сегменті соціуму, що базується на засадах етнопедагогіки. Саме особливостями етнічних підходів до виховання і формування гармонійно-розвиненої особистості можна пояснити низку характерних знаннєвих і поведінкових особливостей населення того чи іншого регіону.

Походження бойків, як особливої етнічної групи на території України, одна з найбільших загадок історії українства. Родовід бойків має давню природу і глибоко загубився у століттях. Підтвердженням цього є наукові дослідження хорватської дослідниці Н. Клаїч, яка зазначає: «На бойків було витрачено більше чорнил, аніж їх було самих» [7]. Зупинимось на особливостях становлення цієї етнічної групи. Дослідники зазначають наступне: їхній Бог – це свобода, їхня філософія – самодостатність, їхня зброя – правда, їхнє життя – взаємоповага [1]. А в основі всього цього закладена і сповідується виважена любов і гармонія і, можливо, тому так важко їх описати. Ще до християнських часів, коли на бойківських землях панував язичницький культ, було створено геніальну систему передавання інформації нащадкам шляхом візуалізації інформації, яка формувалась за допомогою символів спільного минулого етносу – міфів, легенд, оповідок, переказів, святинь. Саме ці символьні засоби у системі виховної роботи мають великий психологічний вплив на особистість. У легендах народ закарбовував значимі морально-духовні вчинки людей: мужність, вияв героїзму, гідності, благородства, пожертви в ім'я щастя інших людей [8]. Зміст переважної більшості легенд сприяє формуванню у вихованців глибоких почуттів, які є передумовою формування переконань. Основою світогляду і сприйняття природи у бойків була релігія, потреба піклуватись про стан своєї душі. Саме релігійний фундамент заклав у генетиці сучасних бойків цікавість, непохитну віру в успіх своєї діяльності, віру в Бога. Ця культурно-історична спадкоємність у житті

бойків є дуже динамічною, оскільки, виробляючи своє, запозичуючи щось у сусідів та акумулюючи його, наш народ поступово формує національну культурну традицію – власне те, що передається в спадок майбутнім поколінням: побутові звичаї, обряди, національний одяг, місцеву розмовну мову і врешті-решт – фольклор, тобто народні пісні і танці, епічні твори. Цю тезу підтверджують праці К.Д. Ушинського, який зазначав, що будь-який народ у своїй літературі, починаючи з народної пісні, прислів'я, казки, і закінчуючи драмою і романом, висловлює свої уявлення про те, якою повинна бути людина [9]. У бойківських легендах і піснях людина наділена всіма кращими якостями своєї душі і, якщо народний ідеал людини не завжди узгоджується з правилами суворої християнської моралі, то це лише тому, що сама християнська мораль не цілком ще вкоренилася в нашому народові. Проте, яким би не був цей ідеал, він завжди відображає собою міру самосвідомості народу, його погляд на якості і чесноти, висловлює народну совість. Впливовим і ефективним засобом формування гармонійно-розвиненої особистості в контексті засад етнопедагогіки бойків є сімейні цінності, кодекс народної моралі, вироблений десятками поколінь і який регламентує норми і правила поведінки в родині чи в колективі, де на першому місці стоїть повага до громадської думки, до матері, до старших, до Бога. Це підтверджують численні народні прислів'я, пісні, обрядові заходи тощо [1]. Наш народ напрацював велику кількість випробуваних часом навчально-виховних засобів, які, хоч і прості, але надзвичайно ефективні. Щоб людство у ході соціально-економічного розвитку не опинилося перед прірвою небуття, треба усвідомлювати певні цінності як визначальний чинник виживання. Змінюються ідеї – змінюються й цінності, а бойківське виховання дотримується такої системи цінностей, яка спрямована на формування гармонійної, морально-зрілої особистості. В Національному університеті «Львівська політехніка» навчається, за нашими опитуванням, близько 40% бойків, які за результатами цього ж опитування, практично не знають своєї історії, історії свого родоводу, народних підходів до формування системи навчання і виховання. Проте, майже всі (80%) респонденти зазначали, що добре знають і розуміють обряди свого регіону, але не завжди їх підтримують і дотримуються (23%). Всього нами опитано близько 500 студентів, з яких 200 визначили свою приналежність до бойківської спільноти. На запитання «Чи, на Вашу думку, традиції бойків багатші і цікавіші за інші?» ствердно відповіли 95%, але пояснили це лише 5% з цих 200, що віднесли себе до бойків. Реалізація впровадження засобів етнопедагогіки проводилась нами в групах першого курсу і студентам було запропоновано до вивчення і обговорення такі теми:

1. Солярні наскельні знаки – геніальна система навчання поколінь.
2. Міфи і легенди Бойківщини, як основа виховання морально здорової гармонійної особистості.
3. Етимологія походження мого прізвища
4. Мій родовід.
5. Традиції родинного виховання.
6. Образ і роль матері в бойківській педагогіці.
7. Традиції і обряди Бойківщини – основа трудового, морального, екологічного, естетичного виховання бойків.
8. Символіка бойківської вишиванки.
9. Символіка бойківських писанок.
10. Бабусині і мамині казки і легенди.
11. Особливості говірки бойків.
12. Колядки, пісні, коломийки, віншівки Бойківщини.

Треба зазначити, що студенти протягом року представляли свої дослідження, наводили цікаві невідомі прислів'я, традиції, обряди. Так автором цієї статті було вивчено питання особливостей системи виховання села Ямельниця, що розміщене в Сколівському районі і зроблено висновок, що основна засада виховання – це загальна культура Бойківщини, яка, як доводять дослідники, є глибока і багатогранна, в основі якої лежить дохристиянська культура. Аналіз наскельних надписів в Тустані викликав живу дискусію у студентів і завершився в подальшому в екскурсійній поїздці у Тустань. Знайомство з геніальною системою навчання поколінь, яка не загубилась у часі і, головне, бажання в цій системі розуміти себе і навколишній світ передавались усними і письмовими методами, а в їх основі міфи і легенди, пісні і обряди. Село Ямельниця має свої притаманні лише йому обрядові пісні і колядки, міфи і оповідки, прислів'я і говірку. Дослідник історії села та його звичаїв і традицій Василь Ключак [10] констатує багато фактів, серед яких робота радіостанції ОУН-УПА, яка працювала в роки Другої світової війни на теренах України, Німеччини, Англії та Франції і розміщувалась в Карпатах. Дослідження істориків про цей факт є незвичайно цінним матеріалом для патріотичного і національного виховання не тільки ямельничан і бойків, а й всіх українців, а записані В. Ключаком пісні, колядки, легенди є прекрасним матеріалом для духовного виховання молоді. Знайомство студентів з статтями про Ямельницю, які опубліковані в книзі Надії та Ізидора Гнатівих «Сповідь нашої душі» [5] може бути використана в роботі з студентами як яскравий приклад священної любові до рідної землі, рідного краю, рідного села. Нами було запропоновано деякі фрагменти цієї книги для обговорення, і це стало спонукальним чинником для проведення подібної дослідницької роботи інших студентів. Цікавими були дослідження студентів про свій родовід, про народну творчість різних періодів, етимологію прізвища, розвиток і становлення церкви на Бойківщині в різні історичні періоди, мікротопоніми кожного села і їх походження. Таким чином організування такої роботи з студентами вищого навчального закладу дає підстави повернутися до народної педагогіки, пробудити основні її засади на рівні генетичної пам'яті, сформувати у студентів повагу до основних засад виховання молодого покоління, які дають підстави формувати і усвідомлювати цінності суспільства, в якому народилась і живе людина, стимулювати поведінку і діяльність, забезпечуючи педагогічну допомогу і підтримку засобами не повчання, а лише прикладом, історичними фактами, соціально-побутовими нормами і правилами, традиціями родинного та суспільного виховання.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку. Проведений нами короткий аналіз особливостей етнопедагогіки Бойківщини і вивчення можливостей його використання в умовах вищого навчального закладу дає підстави зробити наступні висновки:

– виховний потенціал народної педагогіки Бойківщини завжди привертав увагу українських просвітителів, видатних діячів культури і в його арсеналі найбільш ефективними генетично закладеними засобами народної педагогіки є мова, усна народна творчість, народне мистецтво, традиції, звичаї, обряди, народні ігри, іграшки, сімейно-побутова культура тощо;

– в сучасних умовах етнопедагогіка Бойківщини набула нових можливостей для свого розвитку і втілення у навчально-виховній практиці не тільки молодших і середніх школярів, а й студентів вищих навчальних закладів;

– проведений нами експеримент щодо вивчення особливостей застосування засобів етнопедагогіки Бойківщини дозволив виокремити *завдання народної педагогіки* на сучасному етапі:у сімейному вихованні домінантною залишається плекання любові до дітей, до матері й батька, членів родини, сусідів, односельчан; формувати високу мораль, почуття добра, справедливості, честі, совісті, милосердя шляхом аналізу народних пісень, легенд, міфів, оповідок; виховувати патріотизм, національну гідність, свідомість і самосвідомість, гордість за славне історичне минуле народу, прагнення до державотворення на конкретних історичних і особистісних прикладах; залучати до збереження народних традицій і звичаїв як маленьких дітей, так і дорослу частину етноспільноти; в освітньому середовищі вищого навчального закладу кожному студентові дати можливість зреалізувати себе як особистість через призму етнічних особливостей в контексті приналежності до тієї чи іншої етнічної спільноти, що яскраво підтверджено нами на прикладі особливостей засобів етнопедагогіки Бойківщини і на прикладі одного села Ямельниці; організаторам виховної роботи в системі вищого навчального закладу, кураторам академічних груп, організаторам студентських наукових заходів рекомендувати використовувати приналежність студентів до певної етноспільноти шляхом участі їх у дослідженнях особливостей виховних впливів краю, регіону на формування гармонійно-розвиненої, національно-свідомої і патріотичної особистості.

Проведені нами опитування студентів-бойків Національного університету «Львівська політехніка» підтверджують ефективність, глибоку народність і патріотичність засобів етнопедагогіки Бойківщини, яка має позитивний вплив на формування гармонійно-розвиненої особистості.

Список літератури:

1. Бойківщина: відуни в міфологічних уявленнях бойків. Режим доступу http://spadok.org.ua/boykivschyna/viduny-v-mifologichnych-uyavlennyach-boykiv
2. Гутник І.М. Використання народної педагогіки у виховній системі дозвіллєвих закладів. Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції «Динаміка наукових досліджень – 2005». – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. – Т. 36. Педагогіка – С. 14-17.
3. Кононенко П.П. Українство у світовому часопросторі // Українознавство. – 2009. – № 4. – С. 8-21.
4. Кононенко П.П. Українська освіта: стан, проблеми, перспективи в Україні і світі // Українознавство. – 2006. – № 1. – С. 6-16.
5. Надія та Ізидор Гнатіви «Сповідь нашої душі». [Електронний ресурс] // Режим доступу – https://www.livelib.ru/quote/904640-spovid-nashoyi-dushi-zbirka-nadiya-ta-izidor-gnativi
6. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.
7. Субетнос Бойки – мовчазні мешканці Карпат. [Електронний ресурс] // Режим доступу – http://spadok.org.ua/boykivschyna/subetnos-boyky-movchazni-meshkantsi-karpat
8. Сявавко Є.І. Українська етнопедагогіка: навчально-методичний посібник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка. – 2002. – 159 с.
9. Ушинський К. Про народність у громадському вихованні: Вибрані пед. твори. – К., 1989. – С. 593.
10. Ямельниця. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://jamelnycia.io.ua

Дольникова Л.В., Перун В.А.
Национальный университет «Львовская политехника»

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ СРЕДСТВ ЭТНОПЕДАГОГИКИ БОЙКИВЩИНЫ В СИСТЕМЕ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Аннотация
Рассматривается вопрос особенностей этнопедагогики Бойкивщины, проанализированы основные принципы, формирования гармонично-развитой личности в системе воспитания бойкив, как отдельной этнообщины, определены особенности воспитательной работы бойкив в исторической ретроспективе, теоретически обосновано и экспериментально проверено целесообразность применения средст этнопедагогики в системе высшего учебного заведения.

Ключевые слова: учебно-воспитательный процесс, воспитательная система, этнопедагогика, средства этнопедагогики, этнопедагогика Бойкивщины, высшее учебное заведение.

Dolnikova L.V., Perun V.A.
National University «Lviv Polytechnic»

CURRENT PROBLEMS OF USEGE OF BOYKIVSHCHYNA'S ETHNO-PEDAGOGYCAL INSTRUMENTS IN THE SYSTEM OF THE EDUCATIONAL PROCESS AT HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

Summary
Question of the features of Boykivshchyna's Ethno-pedagogy is considered, analyzed the basic principles of the development of harmoniously-developed personality in the Boyko's education as a separate ethno-community, founded feathers of the Boyko's educational system in the historical retrospective, theoretically grounded and experimentally tested the feasibility of using of the Ethno -pedagogical instruments in the system of higher education.
Keywords: educational process, educational system, Ethno-pedagogy, instruments of Ethno-pedagogy, Boykivshchyna's Ethno-pedagogy, higher education institution.

UDC 378.147

PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF EDUCATIONAL INDUSTRY IS «TECHNOLOGY» TO INNOVATIVE PEDAGOGICAL ACTIVITY

Drashko E.N.
Kryvyi Rih State Pedagogical University

In the article an author exposes pre-conditions for the scientific decision of the problem probed by us from preparation of future teachers of educational industry «Technology» to innovative pedagogical activity. Accents attention on essence of pedagogical innovations, innovative pedagogical activity, readiness of teacher to innovative activity. In the article the system of forming of readiness of future teachers of educational industry is offered «Technology» to innovative pedagogical activity.
Keywords: pedagogical innovations, innovative pedagogical activity, readiness of teacher to innovative activity, levels of readiness.

Raising of problem in a general view and its connection is with important scientific and practical tasks. The problem of innovations in professional activity pedagogical workers is related to general strategy innovative development Ukraine in the context claim post-industrial vector public advancement, globalization and development informative revolution.

New requirements to professional preparation of future teachers are pulled out in Laws of Ukraine «On education», «About higher education», to the National doctrine development formation Ukraine in XXI age, State standard base and complete secondary education, Conception type studies at senior school, Conception universal middle education (12-years-old school). In logic the probed problem speech goes about the socially personality conditionality integration competency, cultural, and personality oriented going near the purposeful change aims, terms, maintenance, facilities, methods, forms activity of subjects pedagogical process, which a novelty, high potential increase efficiency activity, to provide ability long duration useful effect, co-ordination aims and results; co-ordination of external stimuli and internal possibilities pedagogical collective is to the purposeful converting educational environment from existing to innovative.

For today the scientific decision problem preparation future teachers educational industry «Technology» there is special pre-conditions to innovative pedagogical activity: functioning on the base of UNESCO of the Asiatic center pedagogical innovations is for development education; innovative motion leading universities of the world is for alteration school education; a searching orientation domestic and foreign didactics is on the ground methodology of the research going near studies; creation and functioning of the underback system is in the field of development the applied researches school practice; acceptance of Charter innovative culture, educational policy of Ukraine and others like that. Innovative activity in industry of education is regulated the proper normative documents: By the law of Ukraine «On innovative activity», by Statute «About the order realization of innovative activity in the system formation of Ukraine».

Analysis last researches and publications. Depth, actuality, multicomlpex of the declared problem brought over to it attention as domestic so foreign scientists. Analysing their works, we were able to select next basic directions of researches. Yes, for example, in researches of V. Kurilo, O. Lorensova, In. Palamarchuk, And. Subtasty, V. Pinchuk, M. Potashnik, O. Saranova, O. Khomeriki, N. Yusufbekova but other attention is spared to

determination of structure, conformities to the law of functioning and development of innovative processes in pedagogical system. The history-pedagogical analysis of the stages origin, embodiment in practice and distribution innovative pedagogical ideas is exposed in the labours V. Zagv'yazinskiy, L. Podimova, O. Popova, V. Slastenin but other The researches O. Abdullina are dedicated the problem of examination, evaluation and selection educational innovations, monitoring innovative educational processes, L. Burkova, L. Danilenko, O. Ionova, V. Kal'ney, O. Kas'yanova, M. Klarin, T. Koshmanova. Such scientists as O. Kirichuk, O. Orlov, V. Palamarchuk, V. Rindak, N. Fedorovata other send scientific interests to the study and generalization world pedagogical experience of innovative direction, development methodological bases becoming innovative establishments of education and improvement control the system by them. Results research social culture problems innovative activity, which accent attention on the subjects innovative transformations it is presented in the publications of K. Rodzhersa, M. Potashnik, A. Prigozhina F. Yusupova but other theoretical methodological bases preparation teachers to innovative activity ground V. Dokuchaeva, N. Klokar, O. Kozlova, K. Makagon, Yu. Maksimov, T. Ponimanska, Skul'skiy.

In relation to preparation of teachers of labour studies, its different aspects are presented in numerous dissertation works: In. Vitrenko, I. Goliyadv. Sidorenko probe the features graphic preparation teacher of labour studies, In. Kuz'menko, D. Tkhorzhevskiy expose the system organizationally pedagogical terms from practical preparation students to the leadthrough of employments in educational workshops, V. Kurok grounds the specific integration of educational disciplines in the structure preparation teacher to labour education schoolboys, B. Simenach exposes the mechanisms of development creative capabilities students in the process their professional preparation, V. Teshenko develops the model providing intersubject connections in maintenance preparation teacher labour studies, M. Khovrich accents scientific interests on preparation students to realization of professional orientation work, L. Khomenko probes preparation teacher labour studies to constructing, design, development of technology and making sewings wares and to many other.

The detailed enough study of such works brings us over to the conclusion about really existent contradiction between a legislative and scientific base in relation to the innovative decision of problems of labour studies of students in the system school education and braking of such process through insufficient preparation of teachers of labour studies to innovative activity.

Selection of unsolved parts of general issue. In educationally – pedagogical practical aspect all of these pre-conditions especially actualice a requirement in forming of teacher with strategic innovative thought, mobile, apt at active innovative activity, subject oriented to the reflexive conduct in constantly making progress development non-standard educationally – pedagogical situations which take a place in the conditions of modern hi-tech informative society. In the context object and article of our scientific interest all of it predetermines re orientation preparation teachers of labour studies in accordance with the update primary objective, tasks and semantic direction school educational industry «Technology».

Purpose of the article and task. All that expounded higher induced us to the analysis features preparation students as future teachers of educational industry «Technology» to innovative pedagogical activity. In this article we aim to expose theoretical approaches and practical realities of preparation of students of VNZ as future specialists to professional innovative activity.

Taking into account the put purpose, consider necessaryto systematize such constituents of the probed problem as: readiness teacher to activity in the context of ultimate goal an educational-educate process, innovative activity of teacher is in the context didactics its comprehension, providing preparation teacher to innovative activity dynamics in results.

Exposition basic material of research. The theoretical layer of our research allows us to lean against certain conclusions and positions. For example, researches of V. Borisova are conducted, L. Grigorenko, O. Moroza, O. of Yaroshenko, G. Chikanovoy but other prove that does not exist the unique and comprehensive readiness, but is readiness to the certain type of activity. At the same time readiness is the system, which consists separate components, which include ability and skills (organizational, communicative, gnosticism, structural and others like that) which are formed on the basis of external and internal terms [6].

The analysis of researches from a theory and method trade education testifies that question readiness teachers to activity it is enough developed. This problem in works of scientists contacts with different aspects: by readiness of future teachers to aesthetically beautiful, innovative, research activity, to pedagogical co-operation (M. of Vievska, V. Borisov, O. Gantry); by readiness of future teachers to professional activity (O. of Abdullina, And. Aleksyuk, Is. Belozercev, And. Boyko, Ya. Bolyubash, In. Cooper, O. of Gluzman, C. Goncharenko, Gramme. Grebenyuk); by readiness to realization separate functions of pedagogical activity (Yu. Bogdanova, In. Dorokhina, L. Kondrashova, C. Manukova, O. Proskura, G. Shtel'makh but other). Important for our research is position authors in accordance with which readiness to pedagogical activity is probed in the context of personality approach and understood as interactive quality of personality of teacher, well-off to the effective studies and education of the young generation. Thus huge majority of the mentioned research workers abandon oneself to the idea about co-ordination of the use of «forming terms» and «preparation» in description of purposeful pedagogical influences on personality with the purpose of providing of its readiness to pedagogical professional activity [2].

From the point of view meaningfulness of theoretical base for the probed problem among labours of the Ukrainian and foreign scientists, devoted consideration separate aspects of forming readiness future teachers to innovative professional activity, will mark, in the first turn, the monograph of L. Podimovoy and In. Slastenina, candidate's disserta-

tions of M. Duki, H. Klokar, O. of Gantry, Gramme. Kravchenko, H. Krickoy, And. Protasovoy, Yu. Rudinovoy, L. Sedovoy, L. Strucenko but other For them to a certain extent the tasks exposure theoretical-methodical and practical principles forming of readiness future teachers are untied to innovative professional activity. In particular, grounded and measures, directed on forming for the future teachers positive attitude toward innovative professional activity (L. Strucenko), development of divergence pedagogical thought, are experimentally checked up (N. Kricka, L. Sedova), the terms forming for the teachers readiness appear to creation of educational innovations (M. of Duka, And. Protasova, Yu. Rudinova), the questions becoming pedagogical workers are examined as subjects of educational innovations in the conditions of pedagogical education, the factors of progress innovative activity teachers are determined (H. Klokar, O. of Gantry, Gramme. Kravchenko).

And though the labours mentioned on the whole affect only the separate questions preparation future teachers to innovative professional activity and can not be examined as fundamental, together with others, they allow to select next theoretical positions.

Pedagogical innovations are characterized as an innovation in the pedagogical systems and processes, that they are accompanied, directed on the receipt proof positive results, which substantially improve state both separate components and systems on the whole and determine progressive direction their development. In obedience to expedient describe essence innovative pedagogical activity from three positions: to stage of development innovative processes: development, mastering and use high innovations to the degree of pedagogical creation, pedagogical invention, introduction new in pedagogical practice; scientifically-practical research and innovative experiment.

To innovative pedagogical activity we understand readiness teachers of labour studies difficult, system, personality education (integrative quality his personality), which appears in dialectical unity structural of all the tools, properties, connections and relations. The structure readiness is identical the structure of the functional psychological system innovative pedagogical activity and contains such constituents: reasons, aims, informative basis and program of activity, and also decision-making block and subsystem professionally important qualities of personality [1].

Forming of such readiness is the objective process of purposeful preparation of future teachers labour studies to creation, introduction and distribution of educational innovations. Training to innovative activity students it is legitimate to subsume systems, as it shows by itself the well-organized plural of interrelated components (aims, maintenance, methods, forms, facilities and others like that) and comes forward as a subsystem of their general education preparation in pedagogical VNZ, and directed on becoming students as subjects of educational innovations. Such subsystem is provided the general and special system organization of this process.

To innovative pedagogical activity there is realization technology monitoring innovative activity important determinant effectiveness preparation future teachers of labour studies in the system of «ZOSH – VNZ» in the context of socially personality demand and results of his pleasure [1; 3; 5].

Sure, that all of it foresees purposeful system and systematic activation of factors influence on forming of readiness of teachers to innovative activity which includes: creation of innovative pedagogical decisions, related to forming, ground of new pedagogical ideas and their introduction in the concrete pedagogical system (pedagogical openings); transformation, constructing of separate elements of the pedagogical systems, facilities, methods, terms of studies and education (pedagogical inventions); modernization and adaptation to the concrete terms already the known methods and facilities (pedagogical perfections); monitoring of effectiveness of mechanisms of including of subjects of educational process is in innovative processes; modernization of maintenance of professional activity of teachers in relation to providing individualization of the checking, self-control and estimation achievements students system on principles of unity andcompetence approach in context of social-economic requirements of labour-market, cultural approach in the context of civilization development of society (productions, sciences), personality oriented approach in the context of continuous professionally, personality self-development; permanent update of the scientifically methodical, normatively methodical, educational-methodical, technical providing educational – an educate process.

Taking into account it is higher expounded, system of preparation future teachers of educational industry «Technology» to innovative pedagogical activity we presented as an aggregate of subsystems of methodological approaches (competence, cultural, personality oriented); subsystem of components of an educational-educate process (having a special purpose, motivational, rich in content, operation – labouring, emotionally-regulative, evaluation-effective); subsystem of organizationally pedagogical terms (development and introduction of model of aims from preparation future teachers educational industry «Technology» to innovative pedagogical activity; creation of innovative environment co-operation subjects an educational-educate process; realization of the personality oriented technology accumulation and use small box front-rank pedagogical experience; monitoring achievement aims on all of the stages forming readiness of future teachers educational industry «Technology» to innovative pedagogical activity); subsystem of innovative activity in the system of «ZOSH – VNZ» in the context of socially personality demand and results of his pleasure (a complex indexes realization innovative activity of students is during the lead through of pedagogical practice; reflective estimation of achievement results).

As a result of realizable experiment by us the measure innovative activity of graduating students VNZ was set from position personality explained of such activity: awareness meaningfulness innovative activity as personal professional achievements characteristically for 27,5% of the respondents, dominant of reasons – for 19,9%, dominant of stimuli – 62%, indifference – 18,1% and active voice in realization of innovative activity – 19,9%.

If to estimate the results of introduction in an educational-educate process VNZ the system forming readiness future teachers educational industry offered by us «Technology» to innovative pedagogical activity from position creatively active, potentially productive, middle, and low levels of their readiness, have a next picture. Growth creatively active level readiness of graduating students VNZ took a place to innovative activity from 0% to 1,2%; potentially productive level – from 12% to 27,8%); notedly the amount of the respondents diminished with the low level of readiness – from 42% to 22%.

Conclusions and prospects of subsequent researches. Summarizing it is all higher expounded, can with definiteness talk that multidimensionalism of the probed problem, the specific of object and article of research foresees the multivector of its decision.

It is important, that the subjects of the probed process laid hands on system vision of pedagogical problem and analytical going near its decision in the context of the use innovative of developing technologies.

The important vector of decision probed problem forming at respondents ability to our opinion, adequately to estimate the own creative potential and set dependence results (as educational so professional in subsequent) the activity on such potential, forming and development for them readiness to prognostication professional potential as a subject innovative pedagogical activity.

References:

1. Havrysh I. V. Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannya hotovnosti maybutnikh uchyteliv do innovatsiynoyi profesiynoyi diyal'nosti: Dys… d-ra ped. nauk: 13.00.04 / Kharkivs'kyy natsional'nyy pedahohichnyy un-t im. H. S. Skovorody. – Kh., 2006. – 579 s.
2. Honcharenko L. A. Formuvannya hotovnosti vchyteliv do profesiynoyi diyal'nosti v umovakh polikul'turnoho seredovyshcha v systemi pislyadyplomnoyi osvity: dys… kand. ped. nauk: 13.00.04 / Pivdennoukrayins'kyy rehional'nyy in-t pislya dyplomnoyi osvity pedahohichnykh kadriv. – Kherson, 2006. – 215 c.
3. Zorey Ryza. Systemniy podkhod k osushchestvlenyyu ynnovatsyonnoy deyatel'nosty pedahohycheskykh unyversytetov Yrana: avtoreferat dys…. kandydata pedahohycheskykh nauk: 13.00.01 / Zorey Ryza; [Mesto zashchyti: Akademyy obrazovanyya Tadzhykystana]. – Dushanbe, 2012. – 27 s.
4. Matveeva S. E. Pedahohycheskyy monytorynh ynnovatsyonnoy deyatel'nosty v systeme «Shkola – ssuz – vuz»: avtoreferat dys…. doktora pedahohycheskykh nauk: 13.00.01 / Matveeva Svetlana Efymovna; [Mesto zashchyti: Kazan. (Pryvolzh.) feder. un-t]. – Kazan', 2011. – 42 s.
5. Demydenko T. M. Pidhotovka maybutnikh uchyteliv trudovoho navchannya do innovatsiynoyi pedahohichnoyi diyal'nosti: avtoreferat dys… kand. ped. nauk: 13.00.04 / T. M. Demydenko; Luhan. nats. ped. un-t im. T. Shevchenka. – Luhans'k, 2004. – 20 s.
6. Kulyk Ye. V. Teoriya i praktykapidhotovky maybutnikh uchyteliv trudovoho navchannya do pedahohichnoyi doslidnyts'koyi diyal'nosti Avtoref. dys… d-ra ped. nauk: 13.00.04 / Ye. V. Kulyk; Ternop. nats. ped. un-t im. V. Hnatyuka. – T., 2006.

Драшко О.М.
Криворізький державний педагогічний університет

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «ТЕХНОЛОГІЯ» ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація
У статті автор розкриває передумови для наукового вирішення досліджуваної нами проблеми з підготовки майбутніх учителів освітньої галузі «Технологія» до інноваційної педагогічної діяльності. Акцентує увагу на сутності педагогічних інновацій, інноваційної педагогічної діяльності, готовності вчителя до інноваційної діяльності. У статті пропонується система формування готовності майбутніх учителів освітньої галузі «Технологія» до інноваційної педагогічної діяльності.
Ключові слова: педагогічні інновації, інноваційна педагогічна діяльність, готовність вчителя до інноваційної діяльності, рівні готовності.

Драшко Е.Н.
Криворожский государственный педагогический университет

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ «ТЕХНОЛОГИЯ» К ИНОВАЦИОННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье автор раскрывает условия для научного решения исследуемой нами проблемы при подготовке будущих учителей образовательной отрасли «Технология» к инновационной педагогической деятельности. Акцентирует внимание на сущности педагогических инноваций, инновационной педагогиеской деяльности, готовности учителя к инновационной деяльності. В статье предлагается система формирования готовности будущих учителей образовательной отрасли «Технология» к инновационной педагогической деяльности.
Ключевые слова: педагогические инновации, инновационная педагогическая деятельность, готовность учителя к инновационной деяльности, уровни готовности.

УДК 378.011.3-051:911

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Дудка І.Г.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті здійснюється аналіз питань професійної підготовки майбутніх учителів географії. Означено проблему позакласної діяльності учнів у навчально-виховному процесі основної школи. Визначено сутність поняття «підготовка майбутніх учителів географії до організації позакласної діяльності учнів». Встановлено, що як цілеспрямований, системний і послідовний процес навчання підпорядковане системі принципів, дотримання яких забезпечує його ефективність. Обґрунтовано реалізацію принципів навчання у процесі підготовки майбутніх учителів географії до організації позакласної діяльності учнів.
Ключові слова: учитель географії, підготовка майбутніх учителів географії, позакласна діяльність учнів, принципи навчання, навчально-виховний процес.

Постановка проблеми. Сучасний процес реформування української вищої освіти спрямований на інтеграцію в європейський освітній простір, що зумовлює посилення вимог до майбутніх учителів географії. Важливими напрямами вдосконалення змісту шкільної географічної освіти є формування загальної культури учня, адаптація особистості до життя в суспільстві, створення основи для усвідомленої самореалізації в навколишній дійсності [11, с. 2].

У цьому аспекті провідну роль відіграє позакласна діяльність, яка сприяє розвитку активності, самостійності, творчості, просторового географічного мислення учнів, тому, сьогодення освітнього простору потребує як підвищення фахової компетенції педагогічних кадрів загальноосвітньої школи, так і обґрунтування та вдосконалення педагогічних умов підготовки майбутніх учителів географії до організації позакласної діяльності учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні науковці у своїх працях, присвячених підготовці вчителів географії, розглядають різні аспекти, однак питання позакласної діяльності досі залишається поза увагою. Про це свідчить аналіз сучасних досліджень із професійної підготовки майбутніх учителів географії. Зазначеному питанню присвячені дослідження таких учених як: Т. Бовкун [2], Т. Essay Ончева [3], В. Панкіна [6], Л. Покась [7], Ш. Савусін [9], Г. Уварова [12] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідники у своїх працях розглядають загальні проблеми методологічної, теоретичної і методичної підготовки майбутніх учителів географії, однак проблема позакласної діяльності учнів у навчально-виховному процесі основної школи висвітлена недостатньо. Здебільшого проаналізовані окремі елементи позакласної діяльності (організація, досвід роботи вчителів з проведення географічних вечорів, олімпіад, екскурсій тощо).

Мета статті. Головною метою дослідження є обґрунтування реалізації принципів навчання у процесі підготовки майбутніх учителів географії до організації позакласної діяльності учнів.

Виклад основного матеріалу. Сутність та зміст професійної підготовки майбутнього вчителя розглядається вченими з різних позицій. Так, О. Абдулліна [1, с. 4], В. Лозова і А. Троцко [5, с. 144] розуміють загальнопедагогічну підготовку як систему навчальних занять у поєднанні з педагогічною практикою, а С. Лісова [4, с. 48-72] – у контексті модернізації загальної освіти, натомість О. Дубасенюк [8, с. 21] – у системі особистісних новоутворень випускників.

На основі аналізу психолого-педагогічних джерел, виявлення особливостей та змісту професійної підготовки майбутніх учителів географії визначено поняття «підготовка майбутніх учителів географії до організації позакласної діяльності учнів» – це система засобів, форм і методів, спрямованих на забезпечення якісної компетентнісної підготовки майбутніх учителів географії для організації позакласної навчально-виховної діяльності, спрямованої на формування пізнавальних творчих інтересів, просторового географічного мислення, здорового способу життя, екологічної культури, раціональної організації дозвілля.

Для підвищення готовності майбутніх учителів географії до організації позакласної діяльності необхідно розробляти принципово нові підходи до їх навчання, виховання та розвитку, удосконалювати зміст, форми, методи та засоби навчально-виховного процесу з метою розвитку особистості вчителя як майбутнього фахівця сучасного суспільства. Для успішної підготовки майбутніх учителів географії до організації позакласної діяльності учнів необхідно виявити педагогічні умови, які сприятимуть цьому процесу і тим самим забезпечуватимуть ефективність професійної підготовки.

Звертаємо увагу на те, що під час відбору і структурування змісту навчального матеріалу необхідно спиратися на поєднання різних видів навчально-пізнавальної діяльності студентів; дотримуватися механізмів формування елементів географічних знань і методичних умінь і навичок організації позакласної діяльності; здійснювати раціональне планування й організацію позааудиторної навчально-пізнавальної діяльності майбутніх учителів географії; поєднувати систематичний аналіз і контроль навчальних досягнень тощо.

Як цілеспрямований, системний і послідовний процес навчання підпорядковане системі прин-

ципів, дотримання яких забезпечує його ефективність. Це основні положення, що визначають зміст, організаційні форми та методи освітньої діяльності, де закладено нормативні основи навчально-виховного процесу, тому їх реалізація повинна бути комплексною.

Сучасні методисти розуміють принципи навчання географії як систему провідних ідей, положень і нормативно-методичних вимог до організації і здійснення навчально-виховного процесу, які мають характер норм і загальних указівок, що випливають із закономірностей такого процесу і втілюються в конкретні правила навчання географії [10, с. 77]. Для нашого дослідження актуальним є проектування їх на підготовку майбутніх учителів географії до організації позакласної діяльності учнів.

Так, зміст принципу науковості навчання майбутніх учителів географії відповідає усталеним у географічній науці положенням, фактам, поняттям, закономірностям, теоріям; формуванню їхнього світогляду, що відображає сприйняття довкілля на науковому рівні. Основні вимоги, які ставляться до навчання, – це розвиток умінь і навичок наукового пошуку, ознайомлення зі способами наукової організації праці, застосування дослідницьких методів у навчальному процесі, залучення учнів до наукових досліджень і різноманітних спостережень. Реалізація принципу відбувається на основі проведення практичних робіт, спостережень за географічними об'єктами, процесами та явищами, опрацювання наукової літератури, упровадження проблемного навчання.

Принцип свідомості й активності в навчанні полягає у спонуканні майбутніх фахівців до активної участі в навчальному процесі й самостійного усвідомлення знань в умовах власної інтенсивної пізнавальної діяльності. Активізація пізнавальної діяльності й самостійності, формування пізнавального інтересу до вивчення географії, застосування проблемного навчання, використання стимулювальних методів і форм навчання, створення умов для активної діяльності практичного спрямування – основні умови навчання відповідно до вказаного принципу. Упровадження в освітньо-виховний процес принципу свідомості й активності в навчанні відбувається через позитивну мотивацію і стимулювання самостійної навчально-пізнавальної діяльності, створення проблемних ситуацій, підтримання ділової атмосфери й різноманітності видів навчальної діяльності.

Організацію засвоєння майбутніми фахівцями географічних знань і вмінь у логічному зв'язку й наступності передбачає принцип систематичності й послідовності навчання. Це сприяє послідовному викладанню навчального матеріалу, виділенню головного, логічний перехід від вивченого до нового, реалізацію міжпредметних зв'язків тощо. Підґрунтям реалізації названого принципу є систематична навчальна діяльність, повторення, узагальнення та контроль; поступове ускладнення методів навчання і форм самостійної роботи майбутніх учителів географії.

Відповідно до принципу наочності в навчанні, необхідне залучення до сприйняття всіх органів відчуття студентів, а саме: зорового, слухового, нюхового, смакового й тактильного, тобто застосування під час навчання різних типів і видів унаочнювальних засобів: об'єктно-натуральних, об'єктно-замінювальних, приладно-природничих, програмно-забезпечувальних тощо. Застосування вказаного принципу відбувається під час спостережень, екскурсій, у процесі виконання практичних робіт.

Відповідність змісту, характеру й обсягу географічного навчального матеріалу віковим особливостям і рівню підготовки майбутніх учителів географії передбачає принцип доступності навчання, який сприяє поступовому ускладненню змісту й обсягу навчання; здійсненню навчального процесу на високому, але доступному рівні складності; недопущенню надмірного навантаження.

Зважаючи на те, що організація навчального процесу, за якого вибір способів, прийомів і темпів навчання географії зумовлюється індивідуальними відмінностями майбутніх учителів географії доцільно застосовувати принцип індивідуального підходу, на основі якого відбувається врахування рівня розумового розвитку, знань і вмінь, пізнавальної і практичної самостійності, інтересів, вольового розвитку, працездатності, фізичних і психічних особливостей, різної швидкості індивідуальної навчально-пізнавальної роботи майбутніх фахівців. Через це всебічне визначення індивідуальних особливостей, поєднання колективних та індивідуальних форм організації навчання і взаємонавчання, застосування диференційованих та індивідуальних завдань, індивідуальна допомога майбутнім учителям географії є пріоритетами в нашому дослідженні.

Зміст принципу практичної спрямованості навчання полягає у формуванні розуміння значення теорії в житті та вмінь застосування теоретичних знань для виконання практичних завдань. Основними вимогами до навчання за вказаним принципом є стимулювання майбутніх учителів географії до використання теоретичних знань для виконання практичних завдань, аналізу стану довкілля, відстоювання власних позицій і прийняття рішень. Підкреслимо, що важливо врахувати у практиці навчання життєвий досвід майбутніх фахівців, орієнтацію процесу навчання на розв'язання значущих для студентів проблем, спрямованість навчання на актуальну соціально-економічну сферу й перспективне працевлаштування.

Забезпечення повного циклу навчально-пізнавальних дій майбутніх учителів географії: первинного сприйняття й осмислення навчального матеріалу, глибокого осмислення, запам'ятовування, застосування на практиці, повторення й узагальнення; конструювання системи завдань для творчого опрацювання – передбачає принцип міцності засвоєння знань, основою реалізації якого є створення позитивного ставлення й розвиток інтересу до навчального матеріалу; його структурування, виділення логічних зв'язків, пріоритетів; багаторазове повторення; засвоєння учнями алгоритмів дій, планів та інструкцій; систематичний контроль і корекція знань.

Краєзнавчий принцип полягає в забезпеченні всебічного вивчення студентами своєї місцевості й використання краєзнавчого матеріалу в процесі навчання. Цьому сприяє організація вивчення природи, населення й економіки свого краю з пізнавальною, навчальною і виховною

метою; застосування краєзнавчих матеріалів для усвідомлення географічних закономірностей і підвищення інтересу до географії. Краєзнавчий принцип упроваджується під час навчальних екскурсій, спостережень, туристських походів; вивчення краєзнавчої літератури, карт своєї місцевості; самостійного здобуття знань про природні, соціально-економічні об'єкти, явища і процеси рідного краю.

Формування інтересу до географії, упевненості у своїх силах, корисного азарту, відкритості позитивних перспектив, що сприяють підвищенню ефективності навчання, максимально можливе зменшення негативних емоцій забезпечує принцип емоційності навчання, який передбачає демократичний стиль спілкування, наведення цікавих прикладів; створення позитивного психологічного клімату на занятті; виявлення поваги й упевненості у фахових можливостях майбутніх учителів географії.

Аналіз літературних джерел із дидактики географії свідчить, що поряд із традиційними, на основі нових концепцій виникають і розвиваються інноваційні принципи навчання географії [10, с. 80], зокрема принципи гуманізації навчання, створення оптимальних умов для навчання, випереджувального навчання, співпраці між учнями й учителем, навчання на високому рівні складності, використання опори.

Висновки і пропозиції. Підготовка майбутніх учителів географії до організації позакласної діяльності учнів забезпечується системою педагогічних умов, у тому числі і реалізацією принципів навчання. Відтак, підвищення готовності майбутніх учителів географії до організації позакласної діяльності зумовлено створенням позитивної мотивації, упровадженням проблемного навчання, стимулюванням самостійної навчально-пізнавальної позааудиторної діяльності, врахуванням у практиці навчання життєвого досвіду майбутніх фахівців, самостійного здобуття знань про природні, соціально-економічні об'єкти, явища і процеси рідного краю тощо.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розкритті особливостей самостійної роботи майбутніх учителів географії як однієї з форм організації навчально-пізнавальної та навчально-практичної діяльності.

Список літератури:

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования / О. А. Абдуллина. – М.: Просвещение, 1990. – 141 с.
2. Бовкун Т. І. Організація позакласної роботи з географії як засіб формування екологічної культури школярів / Т. І. Бовкун // Географія та економіка в сучасній школі. – 2012. – № 11-12. – С. 34-35.
3. Дьяченко М. И. Психология высшей школы: учеб. пособие / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск: Университетское, 1993. – 368 с.
4. Лісова С. В. Якість освіти як основний пріоритет підготовки вчителя до змін в освітньому процесі: професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики [монографія] / За ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 564 с.
5. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посіб. / В. І. Лозова, А. В. Троцко. – Харків: «ОВС», 2002. – 400 с.
6. Панкіна В. Є. Сучасна школа потребує вчителя-професіонала / В. Є. Панкіна // Географія та економіка в сучасній школі. – 2012. – № 10(128). – С. 6-8.
7. Покась Л. А. Методика організації та проведення групової позакласної роботи з географії / Л. А Покась // Географія та економіка в сучасній школі. – 2013. – № 5(135). – С. 21-29.
8. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід [монографія] / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 412 с.
9. Савусін М. П. Проблеми сучасної географії та їх відображення в навчальному процесі у школі: постановка питання / М. П. Савусін, Г. Л. Петрак, С. М. Пеняєв // Географія та економіка в сучасній школі. – 2012. – № 9. – С. 2-3.
10. Самойленко В. М. Дидактика географії: [монографія] / В. М. Самойленко, О М. Топузов, Л. П. Вішнікіна, І. О. Діброва. – К.: Ніка-Центр, 2013. – 570 с.
11. Серебрій В. Про зміст географічної освіти / В. Серебрій // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2008. – № 11. – С. 2.
12. Уварова Г. Ш. Роздуми про місце і роль географії у сучасному світі / Г. Ш. Уварова // Географія та економіка в сучасній школі. – 2012. – № 9. – С. 3.

Дудка И.Г.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПОВ ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ГЕОГРАФИИ К ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕКЛАССНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Аннотация
В статье осуществляется анализ вопросов профессиональной подготовки будущих учителей географии. Отмечено проблему внеклассной деятельности учащихся в учебно-воспитательном процессе основной школы. Определена сущность понятия «подготовка будущих учителей географии к организации внеклассной деятельности учащихся». Установлено, что как целенаправленный, системный и последовательный процесс обучение подчинено системе принципов, соблюдение которых обеспечивает его эффективность. Обосновано реализацию принципов обучения в процессе подготовки будущих учителей географии к организации внеклассной деятельности учащихся.
Ключевые слова: учитель географии, подготовка будущих учителей географии, внеклассная деятельность учащихся, принципы обучения, учебно-воспитательный процесс.

Dudka I.G.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University
named after Grygoriy Skovoroda

IMPLEMENTATION OF LEARNING PRINCIPLES IN THE PROCESS OF TRAINING FUTURE GEOGRAPHY TEACHERS TO ORGANIZE EXTRACURRICULAR ACTIVITIES OF STUDENTS

Summary
The article analyzes the issues of professional training of the future geography teachers. It determines the problem of extracurricular activities of students in the educational process at comprehensive school. In defines the essence of the concept of «training future geography teachers to organize extracurricular activities of students». It is found that as a purposeful, systematic and coherent process learning is subject to the system to the principles, the compliance with which ensures its efficiency. It justifies the implementation of the principles of learning in course of training future geography teachers to organize extracurricular activities of students.
Keywords: geography teachers, training of future geography teachers, extracurricular activities of students, learning principles, educational process.

УДК 372:613

САНІТАРНИЙ РЕГЛАМЕНТ ДЛЯ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У КОНТЕКСТІ ПРОФІЛАКТИЧНОГО АСПЕКТУ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЦИХ ЗАКЛАДІВ

Єрмілов В.С.
Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Особливо важливим піклування про здоров'я дітей є у період негативної демографічної ситуації, яка спостерігається в останні десятиліття в Україні. Суттєво цю функцію виконує медико-профілактична робота. Її здійснення унормовується новим Санітарним регламентом для дошкільних навчальних закладів. Проаналізовано переваги та недоліки Регламенту в порівнянні з попередніми Державними санітарними нормами та правилами для цих закладів. Запропоновано продовжити дослідження результатів упровадження Регламенту в комплекс профілактичної роботи дошкільних закладів.
Ключові слова: дошкільний навчальний заклад, здоров'я дітей, санітарний регламент, санітарні норми та правила, медико-профілактична робота.

Постановка проблеми. Загальний рівень здоров'я дітей є показником соціально-економічного розвитку суспільства і держави. Від стану здоров'я дітей залежить формування трудового та інтелектуального потенціалу кожної країни.

Нещодавно науковці світу визначили найбільші загрози людству планетарного масштабу: війни, екологічні катаклізми, нерівномірність соціально-економічного розвитку країн, негативні демографічні зміни, вичерпання природних ресурсів, негативні наслідки науково-технічної революції, які глобально (особливо в Україні) негативно впливають на здоров'я людини і, перш за все, у дитячому віці. Тому світові міждержавні урядові та громадські організації в останні роки все більше наполегливо докладають зусилля для формування, збереження, зміцнення і відновлення здоров'я дітей. Так, пов'язані між собою здоров'я матері та дитини стали пріоритетними проблемами для світового товариства і на початку XXI ст. були включені Організацією Об'єднаних Націй у «Цілі розвитку тисячоліття» [1].

У нашій країні з 1990 р. процес депопуляції набув характеру демографічної кризи, яка супроводжується вираженими показниками зростання захворюваності дітей, поширеності хвороб та інвалідності серед них. Тому Україна, намагаючись утриматися у середовищі розвинутих країн, протягом усього періоду незалежності декларує визнання у своїй державній політиці пріоритету піклування про здоров'я дітей. За 25 років було розроблено і впроваджено досить багато державних програм, направлених на вирішення проблем у сфері забезпечення загальних прав дітей на життя та охорону їх здоров'я. Так, у 2007 р. відповідно до Європейської стратегії Всесвітньої організації охорони здоров'я за напрямком «Здоров'я та розвиток дітей та підлітків» Кабінет Міністрів України затвердив на 2008-2017 рр. Концепцію Державної програми «Здорова дитина». У відповідних вітчизняних документах провідне місце займають профілактичні заходи, зокрема, створення у дошкільних навчальних закладах умов, сприятливих для збереження і зміцнення здоров'я дітей раннього віку. Стаття 7 Закону України «Про дошкільну освіту» проголошує: «Завданням дошкільної освіти є: збереження та зміцнення фізичного, психічного і духовного здоров'я дитини» [2]. Тому медико-профілактична складова діяльності дошкільних закладів є надзвичайно актуальною у наш час, що і підтверджується тенденцією до вдосконаленням прийнятих на державному рівні відповідних санітарно-гігієнічних норм і правил. Адже гігієнічні умови перебування дітей у дошкільному закладі «впливають не тільки на функціональний стан організму, а й визначають вектор його подальшого розвитку». Особливо актуальними проблемами гігієни дітей у сучасних умовах демографічної та соціально-економічної кризи є «удосконалення профілактичної направленості існуючої системи дошкільного виховання щодо забезпечення комфортних і найбільш ефективних умов для розвитку дитини та її підготовки до школи» [3, с. 54-55].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання медичного нагляду за станом здоров'я дітей дошкільного віку і встановлення санітарних вимог до умов перебування їх у відповідних закладах має достатньо довгу історію і його у ретроспективі вивчали дослідники Н. С. Полька із співавт. [4], В. С. Єрмілов [5], Л. А. Стасюк [6]. Сучасні проблеми збереження здоров'я дітей на міжнародному та вітчизняному рівнях у різних аспектах розглядали вчені А. В. Коблянська і К. А. Скляренко [7], Н. І. Мельник [8], А. А. Баранов із співавт. [9], Р. А. Моісеєнко [10], Н. С. Полька і О. В. Бердник [11], О. О. Дудіна і А. В. Терещенко [12]. Заслуговують на увагу праці, присвячені охороні, збереженню і зміцненню здоров'я дітей, формуванню здорової особистості в період дошкільного дитинства Т. Є. Бойченко [13], С. Замрозевич-Шадріної [14], В. П. Празднікової [15], О. М. Шовкопляс [16]. Зокрема, свій погляд на окремі питання профілактичної роботи (загартовування, попередження захворювань зубів) у дитячих садках висловлюють Л. В. Лохвицька [17], Н. В. Левінець [18], Л. О. Вовченко [19]. Але чи не найголовніший аспект профілактичної роботи у дошкільних закладах – упровадження та організація дотримання національних санітарно-гігієнічних норм і правил у всій повноті їх дії у проаналізованих роботах виражений слабо і потребує додаткових досліджень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, доцільним є розгля-

нути питання розвитку профілактичної частини організації діяльності дошкільного навчального закладу в зв'язку із нещодавнім прийняттям на державному рівні комплексу санітарно-гігієнічних і протиепідемічних вимог у вигляді нового Санітарного регламенту в порівнянні з попередніми Державними санітарними нормами та правилами для дошкільних закладів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження особливостей Санітарного регламенту для дошкільних навчальних закладів у контексті профілактичного аспекту організації діяльності цих закладів.

Виклад основного матеріалу. Ряд вітчизняних авторів стверджують, що захворюваність дітей загалом в Україні, залишаючись на високих показниках, з їх віком дещо зменшується, а поширеність хвороб зростає, що, на їх думку, зумовлено поступовим збільшенням кількості різних хронічних хвороб. Це, у свою чергу, на фоні зменшення з віком дитини сили впливу на стан здоров'я медичних чинників «можна пояснити впливом несприятливих факторів навколишнього середовища» [12, с. 56]. Суттєвою частиною навколишнього середовища, де діти перебувають тривалий час, є дошкільні навчальні заклади.

За даними державної служби статистики, наведеними науковцями інституту громадського здоров'я ім. О. М. Марзєєва Національної академії медичних наук, в Україні дошкільні навчальні заклади у 2014 р. відвідувало близько 60% дітей дошкільного віку. Отже, велика кількість дітей не охоплена дошкільними закладами через їх переповнюваність, недостатню якість умов перебування у них або високу вартість обслуговування у приватних закладах [3, с. 55].

За даними департаменту освіти Миколаївської облдержадміністрації в області у 2016 році виховувались і навчались у дошкільних навчальних закладах 42,4 тис. дітей у віці від 3 до 6(7) років. Усього в області функціонувало 568 дитячих дошкільних навчальних закладів (по Україні за даними державної служби статистики, станом на 1 січня 2016 року, мережа дошкільних навчальних закладів складала 14 813 закладів, черга до дитячих садків на початок 2016 року становила 90 тис. дітей). Із них 394 заклади області (69,4% від загальної кількості), в яких виховувалося 12,7 тис. дітей (29,9%), знаходилися в сільській місцевості. В області 42 дитячі садки функціонували у складі навчально-виховних комплексів «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад» (87 груп; 1,8 тис. дітей) [20].

Проте в області залишається серйозною проблемою перевантаження дитячих садків, особливо у містах, де на 100 нормативних місцях виховувалося 140 дітей (у середньому по області – 117). Найбільше перевантаження спостерігалося у дитячих садках м. Вознесенська – на 100 місцях виховувалося 149 дітей, м. Миколаєва – 147, м. Очакова – 136, м. Южноукраїнська – 129, смт Доманівки – 135 дітей.

У той же час, у Миколаївській області, залишається високою захворюваність дітей. Так, рівень захворюваності дітей (віком 0-14 років) всіма хворобами на 1000 чол. за 2016 рік склав 1372,27 (за 2015 рік – 1301,23). Найбільшу питому вагу серед усіх класів хвороб складали хвороби органів дихання – 66,71%, тоді як інші класи хвороб не досягали й 10% (на другому місці знаходилися хвороби шкіри та підшкірної клітковини – 6,12%, на третьому – інфекційні та паразитарні хвороби – 6,09%). Травми, отруєння і наслідки нещасних випадків серед дітей вказаного віку складали 3,13%, а питома вага решти 14 облікових класів хвороб знаходилася в діапазоні 3,08% – 0,07% [21]. При цьому, поширеність хвороб у дітей взагалі зростає, що, вірогідно, зумовлено збільшенням серед них із віком різних хронічних хвороб.

Загалом по області налічується майже 4,3 тис. дітей дошкільного віку хронічно хворих і тих, які потребують корекції фізичного та(або) розумового розвитку. А 10% дітей від кількості тих, які відвідували дитячі садки, за даними обласного департаменту освіти, у закладах освіти одночасно зі здобуттям дошкільної освіти отримували комплекс лікувально-реабілітаційних послуг.

Для здоров'я дітей велике значення має гігієнічна направленість організації діяльності системи дошкільної освіти. За даними вже згаданого інституту громадського здоров'я у розвинутих країнах у системі дошкільного навчання і виховання спостерігаються наступні позитивні тенденції, в яких проявляються гігієнічні аспекти [3, с. 57]:

– прагнення досягти повної відповідності гігієнічних вимог щодо рівня рухової активності, харчування, умов життєдіяльності та навчання на всіх щаблях системи дошкільної освіти та для всіх соціальних категорій населення з особливою увагою до дітей із незаможних або соціально неблагополучних сімей;

– постійне підвищення кваліфікації та покращення умов праці працівників дошкільних закладів;

– обов'язкова тісна співпраця працівників із батьками, підвищення їхньої педагогічної та гігієнічної компетентності з питань здорового способу життя;

– постійний моніторинг стану рухової активності та харчування дітей, а також умов життєдіяльності у дошкільних закладах;

– удосконалення державної політики у галузі дошкільної освіти та виховання шляхом координації роботи міністерств, відомств і місцевого самоуправління.

Найкращі позиції серед країн, де дошкільна освіта та виховання є пріоритетом державної політики, мають Фінляндія, Бельгія, Швеція, Франція, Великобританія, Польща, Угорщина.

В Україні протягом тривалого історичного періоду були розроблені та постійно вдосконалюються гігієнічні норми та правила влаштування і організації діяльності дошкільних закладів для створення ефективних умов розвитку дитини та підготовки її до школи. Вітчизняна система діяльності дошкільних закладів, що існує із середини XIX ст., мала декілька поколінь нормативних санітарно-гігієнічних документів, які розроблялися спочатку на місцевому, а потім на державному рівні. Виконання цих документів є запорукою правильного фізіологічного розвитку дитячого організму. Тому сучасний дошкільний навчальний заклад, згідно статті 11 Закону України «Про дошкільну освіту» відносно охоро-

ни здоров'я дітей, створює «умови для фізичного розвитку та зміцнення здоров'я відповідно до санітарно-гігієнічних вимог та забезпечує їх дотримання; формує у дітей гігієнічні навички та основи здорового способу життя; сприяє збереженню та зміцненню здоров'я» [2].

До недавнього часу діяли Державні санітарні норми та правила «Влаштування, обладнання, утримання дошкільних навчальних закладів та організації життєдіяльності дітей», затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 1 серпня 2013 року, які багато в чому дублювали застарілі радянські «Санитарные правила устройства и содержания детских дошкольных учреждений (детские ясли, детские сады, детские ясли-сады) СанПин 3231-85» (діяли з 1985 року). Але вже перші роки дії в Україні національних Державних санітарних норм та правил «Влаштування, обладнання, утримання дошкільних навчальних закладів та організації життєдіяльності дітей» показали, що вони, в основному, не відповідали сучасним вітчизняним і світовим гігієнічним вимогам до дошкільних навчальних закладів, багато в чому повторювали радянські правила і були занадто деталізовані та формалізовані, що проявлялося у великому їх обсязі: мали 241 пункт (чимало з них складалися з декількох або, навіть, багатьох абзаців; посилалися на багато інших нормативних документів, які також потрібно було виконувати), розподілені на 16 розділів, їх доповнювали аж 20 додатків. І тоді, згідно до завдань Національної ради реформ Міністерству охорони здоров'я та Міністерству освіти і науки України, восени 2015 року, для розроблення нового документа була створена міжвідомча робоча група, в якій взяли участь фахівці Міністерства охорони здоров'я у співпраці із науковцями, експерти медичного та педагогічного профілю, представники громадських організацій. У результаті був розроблений новий «Санітарний регламент для дошкільних навчальних закладів», затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я від 24 березня 2016 р. № 234, зареєстрований у Міністерстві юстиції 14 квітня 2016 р. за № 563/28693 [22]. У дію він вступив 24 травня 2016 року.

Укажемо найбільше суттєві положення Санітарного регламенту, які й формують, в основному, профілактичний аспект організації діяльності дошкільних навчальних закладів.

Новий Санітарний регламент має багато особливостей, які відрізняють його від попередніх Державних санітарних норм і правил 2013 року. Обсяг Санітарного регламенту в два рази менший: він має всього 122 пункти, розподілені на 14 розділів і тільки 4 додатки (серед них найбільше значення, мабуть, має вперше наведений перелік отруйних рослин, а також дерев і кущів із колючками, які не повинні бути на території дитячого закладу). Зміст Регламенту більш повно адаптований до сучасних реалій.

Так, уже в Загальних положеннях (перший розділ) Регламент визначає санітарно-епідеміологічні вимоги до дошкільних навчальних закладів усіх форм власності, створених, у тому числі, у житлових та нежитлових приміщеннях (це є суттєва новація). При цьому використання території, будівель, приміщень, споруд, обладнання дошкільних навчальних закладів іншими юридичними та фізичними особами з метою, що не пов'язана із навчально-виховним процесом та життєдіяльністю дітей, забороняється. Важливо, що з метою створення умов для впровадження інклюзивної форми освіти, будинки та споруди дошкільних навчальних закладів або будинки і споруди, у яких вони розміщені, повинні відповідати державним будівельним нормам, встановленим для спортивних і фізкультурно-оздоровчих споруд та навчальних закладів, а також будинків і споруд для маломобільних груп населення. Безумовно власник (засновник) і керівник дошкільного навчального закладу є відповідальними за дотримання у ньому вимог Санітарного регламенту в повному обсязі.

У Регламенті викладені важливі дії, які потрібно здійснювати самим дошкільним закладом при проведенні прибирання своєї території в усі пори року. Особливістю Санітарного регламенту є те, що у разі відсутності у дитячому закладі власної пральні, обов'язкове прання білизни закладу може здійснюватись іншими пральнями, за винятком пралень, що обслуговують інфекційні заклади (відділення) охорони здоров'я, об'єкти хімічної та іншої небезпечної промисловості.

Новація Санітарного регламенту виявляється ще і в тому, що встановлення у дошкільному навчальному закладі нових систем (кондиціонерів), що впливають на мікроклімат приміщення, повинно здійснюватися з письмової згоди батьків (опікунів) та має бути забезпечено відповідним і своєчасним сервісним обслуговуванням та заміною витратних матеріалів. У разі підвищення захворюваності дітей, спричинених функціонуванням таких систем, експлуатація зазначених систем забороняється.

У новому Регламенті в самостійний розділ виділені санітарно-гігієнічні вимоги до утримання басейнів (у разі їх наявності у дошкільних навчальних закладах).

Більш детально та сучасно, у порівнянні із попередніми Державними нормами та правилами, у Санітарному регламенті викладені вимоги до організації харчування дітей (із посиланням на інші нормативні документи, що мають зміни та доповнення останніх років). Тут наголошується, що власники та керівники дошкільних закладів є відповідальними за організацію харчування дітей у цих закладах, відповідно до Порядку організації харчування дітей у навчальних та оздоровчих закладах, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України від 1 червня 2005 р. Відповідальність за безпеку і якість продуктів харчування та продовольчої сировини, готової продукції покладається на постачальника, організацію (підприємство), що забезпечують харчування дітей, або керівника дошкільного закладу, якщо працівники харчоблоку входять до штатного розпису цього закладу, відповідно до Закону України «Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини».

Саме харчування дітей повинно здійснюватися відповідно до Норм харчування у навчальних та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 22 листопада 2004 р. Відповідаль-

ними за виконання норм харчування є власники та керівники дошкільного закладу. З метою ж підвищення якості та ефективності організації харчування у дошкільних навчальних закладах власники та керівники цих закладів повинні забезпечити виконання Інструкції з організації харчування дітей у дошкільних навчальних закладах, затвердженої спільним наказом Міністерства освіти і науки України та Міністерства охорони здоров'я України від 17 квітня 2006 р.

Важливо знати, що виробники, постачальники продуктів харчування відповідають за якість і безпечність продуктів і сировини, яку постачають у дошкільні навчальні заклади, а власники та керівники закладу мають зобов'язання перед батьками (опікунами) дітей про те, що будь-яка їжа, яка запропонована дітям, є безпечною, корисною та приготовленою у закладі з дотриманням вимог чинного законодавства. Медичний персонал дошкільного навчального закладу одночасно із керівництвом закладу повинні здійснювати постійний контроль за організацією харчування, у тому числі, за умовами і термінами зберігання продуктів харчування та їх реалізації, технологією приготування страв, дотриманням норм харчування тощо.

Слід підкреслити суттєву особливість Санітарного регламенту в цьому важливому розділі, яка допускає за відсутності харчоблоку в дошкільному навчальному закладі постачання готової продукції операторами ринку харчових продуктів за умови впровадження постійно діючих процедур, заснованих на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках (НАССР), та дотримання вимог Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів».

У новому Регламенті останні розділи стосовно вимог до особистої гігієни персоналу та медичного обслуговування і оцінки стану здоров'я дітей в основних своїх положеннях (як надзвичайно важливі) повторюють вимоги попередніх санітарних правил.

Важливе також регламентування вимог до розпорядку дня і навчання, організації життєдіяльності та рухової активності дітей у дошкільному закладі.

Так, ранкове приймання дитини до дошкільного навчального закладу щодня повинен проводити вихователь групи. Здійснюється обов'язкове опитування батьків або осіб, які їх замінюють, стосовно стану здоров'я дитини та візуально визначається стан здоров'я (шкірні покрови, нежить тощо), за потреби проводиться термометрія та огляд зіва. Діти з ознаками інфекційного захворювання до дошкільного навчального закладу не приймаються. Після перенесеного інфекційного захворювання приймання дітей до дошкільного навчального закладу дозволяється за наявності медичної довідки закладу охорони здоров'я, в якому дитина перебувала під медичним наглядом. Новою особливістю Санітарного регламенту є дозвіл приймати дітей після тимчасової відсутності у дошкільному навчальному закладі з інших причин без медичних довідок за умови відсутності явних ознак захворювання. Видалені вимоги щоденної термометрії та категорична заборона занять із використанням технічних засобів навчання з дітьми молодшого та середнього дошкільного віку.

Працівники дошкільних навчальних закладів зобов'язані вести спостереження за станом здоров'я дітей, а в разі виявлення ознак інфекційної хвороби – повідомляти медичного працівника. Щодня у дітей раннього віку повинен контролюватися характер випорожнень, у випадку діареї невідкладно інформуються медичний персонал дошкільного закладу та батьки дитини.

Регламентуються (залежно від віку дитини) розпорядок дня, тривалість сну і навчальне навантаження, де особлива увага звертається на використання комп'ютерів, електронних технічних засобів навчання, перегляд телевізійних передач, відеофільмів. Категорично не дозволяється вимагати від дітей виконання домашніх завдань.

Важливі санітарно-гігієнічні вимоги до організації фізичного виховання та особистої гігієни дітей у Санітарному регламенті повторюють зміст аналогічних розділів попередніх санітарних норм і правил.

До наведених уже переваг нового Санітарного регламенту перед попередніми Державними санітарними нормами та правилами можна додати що у Регламенті: відсутні жорсткі вимоги до місткості дошкільних закладів і наповненості груп у них, радіусу доступності; немає дрібної регламентації, наприклад, висоти різних огорож на території, бортиків пісочниці або діаметру стійок огородження ліжок, дитячого манежу тощо; видалені категоричні вимоги до одягу дітей та підбору для них меблів; усунута заборона на використання двоярусних ліжок; виключена регламентація щодо проведення гуртків і секцій та деякі інші вимоги.

При цьому в Регламенті чітко визначені вимоги до чистоти, організації температурного режиму, освітлення, утримання басейнів у закладі, організації харчування, медичного обслуговування, піклування про стан здоров'я, розпорядок дня, фізичне виховання та особисту гігієну дітей.

У той же час, новий Санітарний регламент, на нашу думку, не позбавлений і ряду недоліків. Так, на відміну від попередніх Державних санітарних норм та правил, у ньому відсутні такі важливі вимоги, як, наприклад, вимога до власників і керівників дошкільних закладів відповідно до діючих нормативно-правових актів розробляти щорічні плани з проведення оздоровчих заходів і погоджувати їх із територіальними медичними органами; не унормовуються площі земельної ділянки та озеленення території, залежно від типу дошкільного навчального закладу та його місткості, площі приміщень групових осередків закладів; виключені актуальні вимоги до розміщення станцій мобільного зв'язку та їх антен відносно дошкільних закладів; відсутній перелік обов'язкових медичних приміщень; зникли вимоги проходження працівниками дошкільного закладу курсу гігієнічного навчання та розподілу дітей на групи здоров'я за визначеним станом їх здоров'я; мінімальна кількість фізкультурних занять для дошкільників зменшена з 3-х до 2-х на тиждень. Скорочений загальний обсяг Санітарного регламенту переобтяжений численними посиланнями на багато інших нормативно-директивних документів, що вимагає від адміністрації їх мати,

знати та дотримуватись. А це дещо нівелює осучаснений та полегшений зміст нового Регламенту.

Висновки та пропозиції. Висока загальна захворюваність дітей і перевантаження дошкільних навчальних закладів робить надзвичайно актуальним створення у них належних умов перебування дітей. Це досягається шляхом забезпечення профілактичної складової в організації діяльності дошкільного закладу. Провідне місце у профілактичному аспекті займають установлені на державному рівні санітарно-гігієнічні вимоги до влаштування та утримання дошкільних навчальних закладів і організації життєдіяльності дітей у них. Таке завдання виконує затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України у 2016 році «Санітарний регламент для дошкільних навчальних закладів». Він прийнятий на заміну застарілим і багато в чому повторюючим радянські вимоги першим національним Державним санітарним нормам та правилам «Влаштування, обладнання, утримання дошкільних навчальних закладів та організації життєдіяльності дітей», затвердженим наказом Міністерства охорони здоров'я України у 2013 році.

Новий Санітарний регламент має ряд суттєвих переваг перед попередніми Державними санітарними нормами та правилами. Він дає змогу спростити створення нових дошкільних закладів та осучаснити організацію профілактичної роботи функціонуючих закладів, мінімізувати дублювання санітарно-гігієнічних і протиепідемічних вимог з іншими діючими нормативно-директивними документами, усувати певні корупційні ризики через неможливість або недоцільність виконання низки попередніх нераціональних норм. У новому Регламенті зроблено акцент на захисті та безпеці перебування дитини у закладі, піклуванні про її здоров'я. Він надає власнику і адміністрації більше можливостей в організації раціональної діяльності дошкільного закладу. Все це, на думку фахівців, сприятиме розширенню мережі дошкільних закладів, зменшенню їх переповненості, покращенню умов перебування в них дітей.

У той же час, новий Регламент не є абсолютно досконалим і, на нашу думку, не уник, на жаль, певних недоліків, які дещо нівелюють його позитиви. Зокрема, новий Санітарний регламент невиправдано позбавлений декількох важливих та актуальних вимог попередніх державних санітарних норм та правил. А послаблення нормативних вимог і державного санітарного нагляду (через ліквідацію у країні Державної санітарної служби) потребує посилення постійного відомчого та громадського контролю за профілактичним аспектом діяльності дошкільних навчальних закладів усіх форм власності. Оптимальним було б ще й залучення до цього на договірних засадах санітарного аудиту, який, поки що, знаходиться у стадії формування, тому малодоступний.

Виходячи з наведеного, вважаємо за доцільне запропонувати продовжити дослідження результатів практичного впровадження Санітарного регламенту в комплекс профілактичної роботи дошкільних навчальних закладів.

Список літератури:

1. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций, утверждена резолюцией 55/2 Генеральной ассамблеи от 8 сентября 2000 года / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml
2. Закон України «Про дошкільну освіту» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2628-14
3. Єлізарова О. Т. Гігієнічні аспекти організації систем дошкільної освіти у зарубіжних країнах / О. Т. Єлізарова, О. О. Філоненко, С. В. Гозак // Environment & Health. – 2016. – № 2. – С. 54-58.
4. Полька Н. С. Гігієна дітей і підлітків в Україні: історія і сьогодення / Н. С. Полька, Н. Я. Яцковська, Г. М. Єременко // Медико-екологічні проблеми збереження здоров'я дітей в Україні: зб. тез доп. наук.-практ. конф. – К., 2009. – С. 11-18.
5. Єрмілов В. С. Земська медична опіка дітей в Херсонській губернії / В. С. Єрмілов // Вісник Черкаського університету. – Серія історичні науки, № 22(355). 2015. – Черкаси: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2015. – С. 101-107.
6. Стасюк Л. А. Передумови становлення гігієни дітей та підлітків як галузі медичної науки та практики в Україні / Л. А. Стасюк // Довкілля та здоров'я. – 2016. – № 3. – С. – 50-55.
7. Коблянська А. В. Сучасні вимоги до державної політики у сфері довкілля та здоров'я дітей: досвід та рекомендації Всесвітньої організації охорони здоров'я / А. В. Коблянська, К. А. Скляренко // Довкілля та здоров'я. – 2016. – № 1. – С. 68-72.
8. Мельник Н. І. Історичні передумови запровадження «Європейського підходу в дошкільній освіті»: значення та перспективи для вітчизняного освітнього простору / Н. І. Мельник // Молодий вчений. – 2017. – № 2. – С. 510-514.
9. Баранов А. А. Физическое развитие детей и подростков на рубеже тысячелетий / А. А. Баранов, В. Р. Кучма, Н. А. Скоблина. – М.: Издатель Научный центр здоровья детей РАМН, 2008. – 216 с.
10. Моисеенко Р. А. Государственная политика Украины относительно охраны здоровья матери и ребенка / Р. А. Моисеенко // Современная педиатрия. – 2004. – № 2. – С. 12-18.
11. Полька Н. С. Сучасні підходи до оцінки стану здоров'я в гігієні дитинства (огляд літератури та власних досліджень) / Н. С. Полька, О. В. Бердник // Журнал Національної академії медичних наук України. – 2013. – Т. 19 (№ 2). – С. 223-235.
12. Дудіна О. О. Ситуаційний аналіз стану здоров'я дитячого населення / О. О. Дудіна, А. В. Терещенко // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2014. – № 2. – С. 49-57.
13. Бойченко Т. Є. Здоров'язберігаюча компетентність як ключова в освіті України / Т. Є. Бойченко // Основи здоров'я та фізична культура. – 2008. – № 11-12. – С. 6-7.
14. Замрозевич-Шадріна С. Проблеми збереження та зміцнення здоров'я дітей дошкільного віку / Світлана Замрозевич-Шадріна // Обрії. – 2014. – № 2. – С. 12-14.
15. Праздникова В. П. Закаливание детей дошкольного возраста / В. П. Праздникова. – М., 1988. – 84 с.
16. Шовкопляс О. М. Управління оздоровчою роботою в дошкільному закладі як чинник сталого розвитку суспільства / О. М. Шовкопляс // Молодий вчений. – 2017. – № 2. – С. 568-573.

17. Лохвицька Л. В. Співпраця дошкільного навчального закладу з родинами вихованців / Л. В. Лохвицька // Педагогічний вісник. – 2007. – № 4. – С. 25-27.
18. Левінець Н. В. Забезпечення ефективності загартовування в ДНЗ як основи залучення дітей до здорового способу життя / Н. В. Левінець // Молодий вчений. – 2016. – № 9. – С. 102-106.
19. Вовченко Л. О. Проведення санітарно-просвітницької роботи в дитячих дошкільних та шкільних закладах / Л. О. Вовченко // Профілактика та дитяча стоматологія. – 2014. – № 1. – С. 18-20.
20. Про підсумки роботи органів Управління освітою та навчальних закладів щодо забезпечення розвитку освіти в Миколаївській області за 2015/16 навчальний рік та завдання на 2016/17 навчальний рік / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oblosvita.mk.ua/index.php/home-main?start=270
21. Деякі статистичні показники за 2016 рік / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oblzdrav.mk/gov.ua/index.php/medicina-statistika
22. Про затвердження Санітарного регламенту для дошкільних навчальних закладів, МОЗ України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0563-16

Ермилов В.С.
Николаевский областной институт последипломного педагогического образования

САНИТАРНЫЙ РЕГЛАМЕНТ ДЛЯ ДОШКОЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В КОНТЕКСТЕ ПРОФИЛАКТИЧЕСКОГО АСПЕКТА ОРГАНИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЭТИХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация
Особенно важной забота о здоровье детей является в период негативной демографической ситуации, которая наблюдается в последние десятилетия в Украине. Существенно эту функцию выполняет медико-профилактическая работа. Ее осуществление нормируется новым Санитарным регламентом для дошкольных учебных заведений. Проанализированы преимущества и недостатки Регламента по сравнению с предыдущими Государственными санитарными нормами и правилами для этих заведений. Предложено продолжить исследование результатов внедрения Регламента в комплекс профилактической работы дошкольных учреждений.
Ключевые слова: дошкольное учебное заведение, здоровье детей, санитарный регламент, санитарные нормы и правила, медико-профилактическая работа.

Yermilov V.S.
Mykolayiv Regional Institute of Postgraduate Education

SANITARY REGULATION IS FOR PRESCHOOL EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS IN CONTEXT OF PROPHYLACTIC ASPECT OF ORGANIZATION OF ACTIVITY OF THESE ESTABLISHMENTS

Summary
Especially important an anxiety about the health of children is in a period a negative demographic situation which is observed in the last decades in Ukraine. Substantially this function is executed by mediko-profilaktichna work. Its realization is rationed new Sanitary regulation for preschool educational establishments. Advantages and lacks of Regulation are analysed as compared to the previous State sanitary norms and rules for these establishments. It is suggested to continue research of results of introduction of Regulation in the complex of prophylactic work of preschool establishments.
Keywords: preschool educational establishment, health of children, sanitary regulation, sanitary norms, and rule, mediko-profilaktichna work.

УДК 37.032

МУЛЬТИКУЛЬТУРНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ВСЕБІЧНОГО БАЧЕННЯ СВІТУ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Іванець Н.В.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті зазначено засоби формування всебічно розвиненої особистості молодшого школяра в умовах мультикультурного колективу початкової школи. Наголошується на тому, що особливої уваги потребує моральне і культурне виховання учнів для забезпечення гуманного співіснування поряд різних етнічних груп. У даній науковій праці автор говорить про те, що саме в школі вихованець повинен усвідомити власне «я», виробити вміння критично оцінювати себе, правильно визначати співвідношення особистих, національних і громадських інтересів. Мультикультурна школа – нова модель в системі освіти і, на думку автора,, найбільш оптимальна для вирішення етнопсихологічних і етнокультурних проблем, орієнтована на реалізацію державних вимог і завдань. Учень такої школи повинен відповідати таким критеріям – уміти проявляти особистісні якості в умовах сучасного мультикультурному соціумі і володіти певними знаннями і творчими уміннями.

Ключові слова: розвиток особистості, світогляд особистості, мультикультурне виховання, багатонаціональна школа, національні культури, етнічні групи.

Постановка проблеми. Розпад єдиного геополітичного простору, нехтування ідеологічних принципів, які формували національну політику, напружене соціально-економічне становище, обумовлене переходом до ринкового господарства, гостро визначили в Україні проблему міжнаціональних відносин, породили небезпечну тенденцію до національної нетерпимості. В умовах, що склалися, пошук шляхів гармонійного розвитку етносів і формування у підростаючого покоління поваги до їхніх культур став для нашої держави одним із найважливіших завдань. Одним із засобів вирішення цієї проблеми є система освіти, в межах якої держава здатна формувати в позитивному напрямку етнокультурні процеси.

В багатонаціональному колективі школи завдання формування в учнів етнічної свідомості і одночасно культури моральних, гуманних міжетнічних відносин можуть вирішитися лише на основі знання культури, традицій і звичаїв не тільки свого народу, але й інших етнічних груп, що вимагає продуманого, зваженого підходу до організації навчально-виховного процесу.

Незважаючи на те, що всі сфери життєдіяльності багатонаціональної школи проектуються на міжнаціональні відносини, педагогічні механізми управління цим процесом досліджені недостатньо. Наприклад, не піддавалися теоретичному аналізу психолого-педагогічні проблеми формування в учнів національної самосвідомості у взаємозв'язку із загальнолюдськими цінностями, а також навичок дотримання соціально-етичних норм поведінки в сфері міжнаціональних відносин і міжособистісного спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми показав, що дослідженню особливостей мультикультурного виховання приділяється належна увага, зокрема теоретико-методологічні засади обґрунтовуються у роботах сучасних вчених: Р. Р. Агаддуліна, О. А. Гривої, О. І. Гуренко, М. П. Лещенко, Н. Є. Міропольської. Мультикультурне виховання як соціокультурний феномен представлено у пацях І. Д. Беха, О. В. Сухомлинської. Проблему мультикультурної освіти досліджували зарубіжні вчені: Є. А. Абрамова, О. В. Аракелян, Н. Х. Байчекуєв, І. В. Васютенкова, М. Л. Воловікова, О. В. Гукаленко, О. Н. Джуринський, П. В. Сисоєв, Дж. Бенкс, Ж. Гей, С. Нієто, Д. Гілборн, Дж. Уайт, Дж. Хартлі, М. Вайнберг, В. Міттер, Т. Рюлькер, Дж. Хофф [1, с. 12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Етнічні процеси, що відбуваються в країні нерідко залишаються за рамками школи. Це призводить до розриву зв'язків між сім'єю і школою. Можливо, включення проблеми освітніх установ в загальний процес розвитку і відродження національних культур допоможе уникнути цього.

Особливу значущість в даний час набуває проблема пошуку шляхів вдосконалення моральної і психологічної атмосфери в мультикультурному колективі в процесі залучення дітей до традицій і цінностей різних культур, створення умов для реалізації моральної поведінки, заснованої на принципах гуманізму, на національних і загальнолюдських цінностях, традиціях, та звичаях усіх етнічних груп учнів, а також їх цілеспрямована спільна діяльність і міжнаціональна єдність.

Процес мультикультурного виховання спрямований на формування високоморальної особистості, здатної до здійснення оціночної діяльності, самостійному виробленні життєвої позиції, заснованої на твердих моральних переконаннях.

Мультикультурна школа – нова модель в системі освіти і, на нашу думку, найбільш оптимальна для вирішення етнопсихологічних і етнокультурних проблем, орієнтована на реалізацію державних вимог і завдань. Саме в школі вихованець повинен усвідомити власне «я», виробити вміння критично оцінювати себе, правильно визначати співвідношення особистих, національних і громадських інтересів. Програма виховання, яка реалізується в мультикультурній школі, побудована з урахуванням закономірностей формування особистості, вже визначених в психології та педагогіці. Пріоритетним є формування світогляду, основаного на знанні і розумінні самобутності культур різних народів, умінні дбайливо ставитися до національних цінностей, етнічних особливостей, усвідомленні необхідності збереження культури світу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування доцільності мультикультурного ви-

ховання як засобу всебічного розвитку особистості учня початкової школи, формування у нього гуманістичних і моральних принципів в умовах існування в багатонаціональному колективі.

Виклад основного матеріалу. Полікультурна Україна, як і інші провідні країни, є однією з багатоетнічних і багатомовних країн світу, що складається з багатьох народів, що розрізняються за мовою, культурою і національним характером. Життєдіяльність людини в культурному просторі стала актуальною проблемою сучасного соціуму. Перш за все вона торкнулася сфери освіти, змінила вимоги до результатів педагогічного процесу, сформувала ідеї готовності і здатності до життя у відкритому суспільстві, де існують представники різних культурних традицій. У порівнянні з минулим сьогодні у людини явно змінилися спосіб життя, характер праці, побуту, спілкування, сімейного укладу. У зв'язку з цим завданням освітнього закладу стає підготовка всебічно розвиненої особистості, що належить певному етносоціуму, культурі, історичній епосі, природно-географічному регіону.

Проблема підвищення рівня культури передбачає звернення до нових способів формування відносин між представниками різних етносів, що вимагає готовності до їх спільної політичної, економічної, пізнавальної та іншої діяльності. У зв'язку з цим досить актуальним є теза про ключове значення мультикультурного виховання учнів початкової школи. Саме в їхньому віці закладаються основи моральності і життєвих принципів особистості. Тому ми розглянемо найбільш ефективні засоби мультикультурного виховання, які допоможуть сформувати ці особистісні якості.

Одним з найбільш виражених засобів матеріальної і духовної культури будь-якого народу є декоративно-прикладне мистецтво. Вивчення культури різних народів засобами декоративно-прикладного мистецтва сприяє розширенню і поглибленню знань про культуру міжнаціональних відносин. Виходячи з цього, доцільно формувати в учнів певні знання і вміння з декоративно-прикладного мистецтва. Важливо допомогти їм в оволодінні міжкультурними знаннями і конкретними методиками по використанню традицій даного мистецтва. Більш пильна увага до своєї національної культури сприятиме тому, що культурне знання стане потребою, а значить, і задоволення цієї потреби буде постійно зростати [7, с. 121].

Ще одним важливим засобом формування всебічного бачення світу є оволодіння учнями знань національної мови, літератури, культури (відповідно до своєї національної належності). Вивчення предметів етноциклу, прилучення до національних культурних цінностей, традицій, етичних норм сприяють усвідомленню учням себе як частини певного етносу і в той же час як частини світової спільноти; вихованню поваги до представників інших народів. Мова навчання – національна або українська (в залежності від мовної компетенції учнів). І нарешті, в багатонаціональному колективі діти вчаться спілкуванню, заснованому на взаєморозумінні і взаємоповазі, знанні етнічних особливостей – психології, етикету, традицій того чи іншого народу [7, с. 122].

Також додаткова освіта реалізує мультикультурну спрямованість навчання, виховання і всебічного розвитку через гурткову роботу (гуртки народних пісень, національних танців, прикладного мистецтва, народних промислів, живопису, кераміки, національних видів спорту та ін.), а також самим шляхом організації масових заходів (Дні національних культур, національні свята, фестивалі дружби, конкурси, виставки, олімпіади).

Слід визнати, що аж до теперішнього часу думка про утворення на основі вивчення національних і культурних традицій народів світу переслідувала уми воістину всіх педагогічних діячів (А. Дістервег, Я. А. Коменський, І. П. Песталоцці, В.О. Сухомлинский, К. Д. Ушинський та ін.). Тому на нашу думку, ще одним засобом формування всебічного бачення світу в етнокультурному просторі є етнопедагогіка. Етнопедагогіка як окрема система педагогічного знання має своїм предметом виховні традиції. Засоби народної педагогіки (фольклор) як джерела виховання дозволяють мінімізувати похибки організаційної системи виховання за рахунок органічної близькості даних джерел з об'єктами педагогічного впливу. Об'єктами педагогічного взаємодії в культурному соціумі є представники великих і малих етносів. Отже, їхні культурні та народні традиції більш за все виступають моральними регуляторами поведінки, так як відображають культурні смаки. А своєрідність нації гармонійно поєднується з природою і унікальністю народу, служить початком для встановлення цивілізованих міжкультурних взаємовідносин, формує уявлення про загальнолюдської моралі орієнтири. Саме звідси і виникла ідея пріоритету засобів народного виховання в про-процесі здійснення мультикультурного розвитку особистості [3, с. 96].

Ще однією ключовою обставиною, що визначає безсумнівну причетність етнопедагогіки до формування мультикультурних уявлень є саме поняття «етнос». У 1923 р. С.М. Широкогоров дав розгорнуте визначення розглянутої категорії: «Етнос є група людей, які розмовляють однією мовою, визнають своє єдине походження, які володіють комплексом звичаїв, укладом життя, освяченим традицією і відрізняється нею від таких інших груп». Поряд з представленою точкою зору поняття «етнос» розглядали Ю.В. Брошок, Л.Н. Гумільов, Е.М. Колпаков, Г.Є. Маркова. В.А. Тишков, С.О. Токарєв, Л.Я. Штернберг та ін. [3, с. 42].

Думки авторів пов'язані з наступними обставинами. По-перше, етнічні спільності в багатьох поколіннях відображають свій життєвий досвід в мові, а мова, в свою чергу, стійко зберігає специфічні ознаки цієї спільності; по-друге, всіма дослідниками регламентуються унікальність і самодостатність етнічно різнорідного населення; по-третє, жоден з науковців не вказує на зону перетину особистих (полярних) інтересів етнічних спільнот, що в цілому перешкоджає виявленню шляхів оволодіння цінностями світової культури.

Всі ці обставини дуже важливі. По суті, ознаки етносу (наявність мови і самосвідомості, унікальності і самодостатність), підсилюють культурно-національну автономію кожного конкретного етносу, але ніяк не вносять ясності, де точки дотику всіх етносів світу. Оскільки етнос розглядається як об'єкт етнографії, то одній цій науці не під силу остаточно вирішити проблему міжнаціональних етнічних взаємовідносин. Отже, етно-

педагогіка може виступати культурним феноменом по вихованню системи моральних цінностей і загальнолюдської моралі в мультикультурному середовищі шкільного колективу. Засоби етнопедагогіки (фольклор) більш динамічно надають виховатилеві вплив на особистість, так як вони наближені до духовного життя народу і пов'язані з походженням самої особистості.

Отже, кожен людський індивід здатний зрозуміти і освоїти культурні відмінності, а разом з тим і моральні високі ідеали миру, добра, взаєморозуміння, справедливості, честі. Закласти основи моральності всередині людської популяції можна тільки при використанні великих виховних можливостей національних культур і народної педагогіки. Перевага народної педагогіки при здійсненні мультикультурної освіти полягає в створенні природно-культурного середовища, яке поступово приводить до формування такого світогляду членів суспільства, яке підводить до стану комфортної життєдіяльності, культурному плюралізму і реліктовій рівновазі. К.Ш. Ахіяр пише: «Не дивлячись на зовнішню несхожість культур різних народів, в будь-якому з них можна виявити те єдине і неперевершене, яке утворює загальнолюдські цінності, в основі яких лежить прихильність до Добра, Краси. Істини» [2, с. 125].

Красномовна думка з даного питання є у В.С. Кукушина: «Знайомство з виховними традиціями різних народів ще раз переконає нас в тому, що всі ми на Землі – в одному човні, всі ми потрібні один одному, всі ми – різні ланки одного ланцюга, ім'я якого – життя « Всі наведені підстави, а також точки зору етнопедагогів ще раз підтверджують переваги народної педагогіки для розвитку здорової духовності в мультикультурному світі.

Дослідження з питання мультикультурного розвитку особистості дозволили виділити певні критерії і показники культурного виховання учнів початкових класів. До критеріїв ми віднесли прояв особистісних якостей в умовах сучасного мультикультурного соціуму; наявність мультикультурних знань, специфічних і творчих умінь. Даним критеріям відповідають наступні показники: орієнтація на цінності, які об'єднують людей; усвідомлене ціннісне ставлення до представників інших етносів; сукупність знань про культурне різноманіття світу; про особливості декоративно-прикладного мистецтва рідного краю; про проблеми взаємодії в культурному середовищі; вміння і навички позитивної мультикультурної взаємодії, творчого перетворення дійсності.

Висновки і пропозиції. Таким чином, пропоновані нами засоби мультикультурного виховання, мають велике практичне і теоретичне значення. Теоретична їх значущість полягає в:

– розробці теоретико-методологічних основ мультикультурного виховання в єдності з взаємопов'язаним навчанням мовам, створенні реальних засад формування багатомовності;

– аналізі мультикультурної і мовної ситуації колективу, в якому навчаються школярі;

– науковому обґрунтуванні ролі етнопедагогіки при створенні справжнього діалогу культур.

Практичну значимість засобів формування всебічного світогляду учнів початкової школи дає підставу для науково-методичного забезпечення мультикультурного виховання і мовного навчання учнів національних шкіл, їх мовної і культурної адаптації в умовах сучасного суспільства, а також для поширення цих принципів на навчання і виховання учнів інших типів навчальних закладів.

Як ми вже відзначили, процес виховання учнів охоплює всі шкільні сфери і спрямований на формування високоморальної особистості, здатної до здійснення оцінної діяльності, самостійного вироблення життєвої позиції, заснованої на твердих ідеологічних і моральних переконаннях. Мультикультурне виховання має на меті перетворення загальнолюдських принципів моралі, збагачених моральним досвідом свого етносу, етичними цінностями інших народів, в особисті моральні якості.

Список літератури:

1. Ананьян Е. Генезис становлення і розвитку ідей полікультурної освіти / Е. Ананьян // Рідна школа. – 2006. – № 2. – С. 12-14.
2. Ахіяр К. Ш. Народна педагогіка та сучасна школа / К. Ш. Ахіяр. – Уфа: БашГПУ, 2000 – 304 с.
3. Батурина Г. І., Кузіна Т. Ф. Народна педагогіка в сучасному навчально-виховному процесі. – М.: Шкільна преса, 2003. – 285 с.
4. Бережнова Л. Н., Набок П. Л., Щеглов В. І. Етно-педагогіка: навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / Л. Н. Бережнова. – М: Академія, 2007. – 265 с.
5. Джуринський О. Н. Педагогіка міжнаціонального спілкування: Полікультурне виховання в Росії і за кордоном: навч. посіб. для вузів / О. Н. Джуринський. – М.: Сфера, 2007. – 224 с.
6. Іванець Н. В. Мультикультурне виховання учнів початкової школи в позакласній роботі: теоретичний аспект / Н. В. Іванець // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. – Випуск 1.45(106). – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. – 182 с. (Серія «Педагогічні науки») – С. 29-31.
7. Ткачук А. А. Воспитательный процесс в поликультурной школе / А. А. Ткачук // Педагогика. – 2008. – № 2. – С. 121-122.
8. Трасберг К. Мультикультурна освіта: розвиток ідей і пошук шляхів їх реалізації в сучасному світі / під ред. Л. Васильченко. – Тарту, 2004. – С. 7-12.

Иванец Н.В.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ВСЕСТОРОННЕГО ВИДЕНИЯ МИРА В УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация
В статье указаны средства формирования всесторонне развитой личности младшего школьника в условиях мультикультурного коллектива начальной школы. Подчеркивается, что особого внимания требует моральное и культурное воспитание учащихся для обеспечения гуманного сосуществования рядом различных этнических групп. В данной научной работе автор говорит о том, что именно в школе воспитанник должен осознать собственное «я», выработать умение критически оценивать себя, правильно определять соотношение личных, национальных и общественных интересов. Мультикультурная школа – новая модель в системе образования и, по мнению автора, наиболее оптимальна для решения этнопсихологических и этнокультурных проблем, ориентированная на реализацию государственных требований и задач. Ученик такой школы должен соответствовать следующим критериям – уметь проявлять личностные качества в условиях современного мультикультурного социума и обладать определенными знаниями и творческими умениями.
Ключевые слова: развитие личности, мировоззрение личности, мультикультурное воспитание, многонациональная школа, национальные культуры, этнические группы.

Ivanets N.V.
Nikolayev V.A. Sukhomlinsky National University

MULTIKULTURAL UPBRINGING AS A WAY OF PRIMARY SCHOOL PUPILS WORLD ALL-RAUND VISION FORMATION

Summary
In the article the ways of junior pupil's all-round developed personality formation in conditions of a primary school multicultural body are marked. The fact, that pupils' moral and cultural upbringing for providing humane co-existence of different ethnic groups needs special attention, is emphasized. In this scientific work the author emphasized that fact, that a pupil has to realize his own ego, to produce the ability to appraise himself critically, to define correlation of personal, national and civil interests exactly at school. Multicultural school is a new pattern in the system of education. In the author's opinion, it is the most optimal model for solving of ethnopsychological and ethnocultural problems. It is oriented on the realization of state demands and tasks. A pupil of such a school has to correspond with such criteria: to be able to show personal features in conditions of a modern multicultural society and master definite knowledge and creative abilities.
Keywords: personal development, philosophy of personality, multicultural education, multinational school, national cultures, ethnic groups.

УДК 37.372.882

НАРОДНА КАЗКА ЯК ОСОБЛИВИЙ ЖАНР ФОЛЬКЛОРУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ВИХОВАННЯ Й РОЗВИТОК МАЙБУТНЬОЇ ОСОБИСТОСТІ

Казанжи О.В.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті казка розглядається як особливий жанр фольклору. Окреслена її специфіка, гіпотези походження, проте основний акцент все ж зроблено на змісті казкових сюжетів. Важливим елементом дослідження є аналіз окремих казок з урахуванням їхньої сакральної природи й міфологічної символіки. Звертається увага на інформативність казкової оповіді, яка є невичерпним джерелом традицій і звичаїв народів світу. У статті також ставиться питання виховного впливу казки на дитину і її значення для розвитку майбутньої особистості.

Ключові слова: народна казка, жанр, символіка, казковий сюжет, ініціація, казковий образ.

Постановка проблеми. Народна казка посідає важливе місце серед фольклорних творів, має своєрідні композиційні закони й відрізняється яскравою символічністю, що вказує на тісний зв'язок з прадавнім міфом. Особливою популярністю цей жанр користується серед дитячої аудиторії завдяки своїй багатофункціональності й адаптованості до особливостей дитячого світовідчуття й сприймання навколишньої дійсності. Проте інформація, закодована в казці (як конкретна, так і символічна), часто залишається поза увагою маленького читача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з XIX століття й сьогодні, казкова оповідь була предметом вивчення багатьох учених. Казку як жанр досліджена в працях О. Афанасьева, І. Березовського, О. Бріциної, О. Веселовського, В. Гнатюка, Л. Дунаєвської, М. Костормарова, П. Куліша, З. Лановик, М. Лановик, В. Проппа, С. Савченко, М. Сумцова, П. Чубинського, Є.Юзвенко, К. Естес, М. Кваша, М. Чумарна, М. Шабаніна розглядають казку як сакральну оповідь про життя народу, його традиції, звичаї, спосіб життя, а як до засобу виховання й розвитку звертаються А. Богуш, С. Литвиненко, О. Прокопова, С. Русова, В. Сухомлинський.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Казки часто розглядаються поверхово, без урахування її давніх смислів, походження й заглиблення в жанрову специфіку, що спотворює уявлення про неї. У дослідженні запропоновано комплексний аналіз казки як особливого фольклорного жанру з урахуванням її символічних кодів та визначено вплив казкової оповіді на виховання й розвиток особистості.

Мета статті. Головною метою праці є визначення жанрових особливостей казки, інтерпретація казкової символіки та розкриття значення казки для формування майбутньої особистості.

Виклад основного матеріалу. Казка як своєрідний жанр фольклору посідає значне місце у світовій народній творчості. Як зауважує Гнатюк В., «казки належать до найдавніших витворів людського духу й сягають у глибину таких далеких від нас часів, якої не досягає жодна людська історія» [1, с. 204]. Тому не можна не погодитись з твердженням О. Тихомирової про те, що їхня роль в історичній соціокультурній практиці людства надзвичайно важлива, а зв'язок з життям народу дуже тісний [13, с. 422].

Єдиного погляду щодо походження казок нема, тому кожен із фольклористичних напрямів вирішує цю проблему по-своєму. Маряна і Зоряна Лановик відзначають: «Прихильники міфологічної школи вважали основою казки міф та систему давніх уявлень; міграційна школа розвинула теорію запозичень, поширення казкових сюжетів зі Сходу (зокрема Індії); представники антропологічної школи висловлювали думку про самозародження подібних сюжетів на певному етапі розвитку різних народів; дослідження в руслі ритуально-міфологічної школи поклали в основу виникнення казки систему давніх язичницьких релігійних ритуалів…» [4, с. 403].

Термін «казка» як рівнозначний поняттям «баснь», «байка» вперше тлумачиться в граматиці Лаврентія Зизанія «Лексисъ сиречь реченія» (1596), а як ідентичний поняттям «баснь», «байка», «вимисел» – у словнику Памви Беринди «Лексикон славенороссКій і імен тлькованіє» (1627). Особливий інтерес до цього жанру з'являється в добу Романтизму, коли детально вивчалися історія, міфологія, народні традиції та звичаїв.

За визначенням Зоряни і Мар'яни Лановик, яке, на нашу думку, є найбільш вичерпним, казка – це «епічний твір народної словесності, в якому відображені різночасові вірування, погляди та уявлення народу у формі структурованої, хронологічно послідовної сюжетної оповіді, яка має чітку композиційну будову, яскраво виражену колізію, в основі якої лежить протиборство між добром і злом, що завершується перемогою добра)» [5, с. 405].

Як епічне оповідання казка характеризується специфічними жанровими особливостями. У живому фольклорному процесі вона сформувалася як твір усний, Своєрідною особливістю казок є традиційність. Нею пояснюється однотипність сюжетів в залежності від жанрового різновиду, а також їхня завершеність. Сюжет казки, як правило, складається з зачину, основної частини, кульмінації та кінцівки. Зачинові й кінцівці притаманна формульність (Жили-були, ось казці кінець, а хто слухав – молодець тощо). Своєрідними є часово-просторові зв'язки у казках, адже тут вони набувають яскраво вираженої умовності. Герой може швидко переходити з одного вікового стану в інший, не змінюючись при цьому ззовні, а простір ділиться на два виміри: цей і той світ (реальність і «тридев'яте царство»). Установка на

вигадку й розважальність, ідея торжества добра над злом також є визначальними для жанрової специфіки казки. Персонажів казок, як зазначає Л. Дунаєвська, можна розділити на три основні категорії, які складають єдину систему… Це – злотворці, знедолені та добро творці [2, с. 6].

У сучасному літературознавстві сформувалася усталена класифікація казок. Вони поділяються на чарівні, про тварин та соціально-побутові. Найдавнішим жанровим різновидом вважають казки про тварин, оскільки вони пов'язані з давніми віруваннями людей у тотемних предків («Лисичка-суддя», "Пан Коцький», «Як заєць ошукав ведмедя», «Крокодил, шакал і старий»). Найпізніше виникли соціально-побутові, поява яких спричинена соціальним розшаруванням суспільства («Мудра дівчина», «Хліб і золото», «Правда і Кривда», «Названий батько», «Піп та селянин»). Чарівні казки становлять найбільшу групу й часто носять виразний історичний характер. Незвичайність є обов'язковим елементом цього жанрового різновиду («Дівчина та Місяць», «Василина Прекрасна», «Тісто-богатир», «Яйце-райце», «Летючий корабель», «Котигорошко», «Ох», «Кривенька качечка»).

Як справедливо зауважує Півнюк Н.А., казка складний для розуміння жанр. На уроках літератури розуміння казки зводиться до характеристики її персонажів й доволі прямолінійного розкодування її натяків (Чого казка навчає? Які проблеми піднімає?). Не можна стверджувати, що дітям необхідна вся глибина казки, але педагогові вона потрібна, щоб знайти оптимальну форму подання дітям правильної розстановки акцентів [7, с. 40]. Таким чином, варто зупинитися на функціональних особливостях казки, яка є джерелом інформації про традиції та звичаї конкретного народу, малює його яскравий портрет через побут, зовнішність казкових героїв, природу. Так, у чукотській казці «Дівчина й місяць» фігурують елементи народного побуту: нарти, чум, ковдра. Головній героїні сховатися від місяця, який хоче її вкрасти, допомагає олень, житель північних країн [3]. З казки «Тісто-богатир» дізнаємося про життя й побут ногайців. Уже з наступного уривку можна здогадатися про це за характерними побутовими речами, героями: «Покликав хан старого пастуха й говорить йому: – Відправляй сина до лісу. Хай він привезе мені дві арби дров. Поїхав Камир-Батир до лісу» [3, с. 152]. У казці острова Шрі-Ланка «Крокодил, шакал і старий» точно відтворене природне оточення того народу, який її склав: крокодил, змія, шакал, бугай, річка, болото [10].

Казка – заповіт одного покоління іншому, адже це енциклопедія матеріального й духовного життя людини, в якій інформація закодована в образах-символах і її треба вміти розкрити. Питання казкової символіки й досі залишається до кінця не розв'язаним через складний зв'язок із міфологією. Так у казках слов'янських народів зустрічаються такі символи: яйце – символ народженого світу, повноти буття; світове дерево (яблуня, верба, береза, клен) – своєрідний зв'язок між небесними й земними володарями; змієборство як протистояння добра і зла; жива і мертва вода; камінь – вхід і вихід з потойбічного світу (збереження структури світобудови); Костій (кощій) – уособлює першопредка, з сімені якого народився рід людський, широко символ смертного, матеріального в людській природі (перемога над ним означає перемогу над своєю ж матеріальною природою, здобуття безсмертя) [13].

Значну увагу казковій символіці приділяє М. Чумарна. Дослідниця інтерпретує казкові історії з урахуванням народних вірувань і звичаїв, доводить, що кожна казка має додатковий символічний підтекст. Так, за інтерпретацією дослідниці, казка «Котигорошко» порушує тему структурально-сферичної будови Всесвіту. Котигорошко – збірний образ українського богатиря, що втілює силу рідної землі. Він прообраз структури народження людства, адже деякі вчені вважають, що Всесвіт міг народитися із надщільного згустку енергії завбільшки з горошину. Булава зроблена зі шматка заліза, викопаного із землі, і є символом божественної влади [13, с. 54].

Оригінальним є трактування «Курочки ряби» з використанням образів з давньої слов'янської міфології. Коротенька казочка, на перший погляд, розважальна, несе в собі глибинний символічний смисл. Так за М. Чумарною, курочка ряба – божественний дар, дід і баба – первісні начала життя; золоте яєчко – унікальний осяйний світ, а миша, володарка земного світу, символізує суєту життя. Отже, збите яєчко – поруйнована цілісність, не впильнований дар [13, с. 8-9].

Півнюк Н. зауважує: щоб розкодувати казку, необхідно навчитися уважно її читати, занурюючись у всі деталі [7]. Аналізуючи російську народну казку «Василина Прекрасна», дослідник звертає увагу на те, що її сюжет підпорядкований ініціації жінки. Таким чином, для досягнення цієї мети головній героїні доводиться пройти ряд випробувань. Першим є смерть матері Василини, котра залишає дівчині лялечку, яка буде представляти на землі душу померлої й допомагати. У ній – материнська інтуїція, материнський досвід, знання і любов. Наступні випробування – це життя з мачухою та вигнання з власного дому. Дівчину вночі відправляють за вогнем у ліс до Баби Яги. Як відзначає Півнюк Н., «ліс» і «ніч» мають у казці символічне значення, адже ототожнюються з чужим й невідомим, страшним світом. Василині необхідно вийти зі стану покірності, в якому вона перебувала поряд із жорстокою мачухою, й навчитися протистояти перешкодам за допомогою материної лялечки. Випробування, які влаштовує дівчині Баба Яга, котра уособлює мудрість, внутрішню силу й може передати свій безцінний досвід, відкривають для Василини можливості отримати нові й важливі знання. Хатня робота, що виконує головна героїня, також символічна. Перучи одяг, дівчина бачить і запам'ятовує, як він скроєний, а сам процес означає очищення. Мести хату – не лише піклуватися про чистоту, алей виробляти уміння позбавлятися всього зайвого. Особливого сенсу набуває завдання з пшеницею та маком, які треба відділити від бруду та гнилі. Символічно воно розвиває уміння розпізнавати добре й погане, яке часто ховається за цим добрим, а також виховую волю й дух, які допомагають досягти будь-яку мету [7, с. 43-44].

Василина успішно долає всі випробування, отримує вогонь, повертається додому сильною, мудрою, справжньою майстринею, готовою до но-

вих життєвих змін. Підтвердивши набуті знання (дівчина шиє сорочки для майбутнього чоловіка), красуня стає дружиною царя. Таким чином, як стверджує Півнюк Н., казка показує, наскільки важкий шлях ініціації, але, той, хто пройшов його, повністю готовий до життя [7, с. 44].

Часто з плином часу казкові сюжети дещо видозмінюються. Так, казка «Ріпка» у початковому слов'янському варіанті, за твердженням Шабаніної М., вказувала на стосунки поколінь, а також на взаємодію часових структур, форм життя й існування [14]. Звертається увага на той факт, що у сучасній «Ріпці» не вистачає двох важливих елементів – Батька й Матері. Отже, у початковому варіанті казки було 9 образів: Ріпка – скарб і мудрість Роду, його коріння (Ріпка ніби об'єднує земне й наземне); Дід – давня мудрість; Баба – традиції дому, хазяйновитість; Батько – захист і опора; Мати – любов і турбота; Онучка – діти, онуки; Жучка – достаток Роду, охорона й захист родини; Кішка – благо в родині, так як уособлює лад і спокій у домі; Мишка – добробут, матеріальна база родини, адже миші не водяться там, де нема чого їсти [6]. Таким чином, початковий смисл казки ріпка полягає у необхідності мати зв'язок з родом і родовою пам'яттю, жити в гармонії з рідними й мати щастя в сім'ї.

Спотворений сьогодні й сюжет «Колобка», який насправді є образним описом астрономічного спостереження пращурів за рухом повного Місяця небосхилом до нового Місяця. У першому варіанті казки Жена (Небо) пішла засіками Сварога, коморами чертогів (так у давнину називали сузір'я слов'яни – К.О.), зліпила Колобок і поклала на вікно чертогу Ради. Колобок засяяв і покотився Перуновим Шляхом, на якому потрапляє до Чертогів Вепра, Лебедя, Ведмедя й Вовка, де втрачає по шматочку, а в Чертозі Лиси від нього нічого не залишається (Лисиця з'їдає Колобка). Після Чертогу Лиси народжується молодий місяць. Таким чином можна було отримати початкові знання з астрономії й вивчати зіркову карту світу [14].

Звертаючись до психолого-педагогічної думки, варто відмітити, що в наукових дослідженнях казці цілком виправдано належить чільне місце, адже вона має дуже великий вплив на інтелектуальний і духовний розвиток дитини, на становлення емоційної сфери та психологічної зрілості. Наприклад, Русова С. зазначає, що казки відповідає вимогам дитячого розуму, а також формують правильне розуміння відносин між людьми [9, с. 203]. Для Сухомлинського В. казка – активне естетичне мистецтво, яке захоплює усі сфери духовного життя дитини: розум, почуття, уяву, волю. Казковий жанр розвиває мислення кожної дитини, сприяє створенню інтелектуальної атмосфери в дитячому колективі. Вона оволодіває почуттям учнів, тому що через казку діти пізнають світ не тільки розумом, але й серцем.. «Діти розуміють ідею лише тоді, коли вона втілена у яскравих образах. Казка – благородне і нічим незамінне джерело виховання любові до Вітчизни» [11, с. 252]. Виготський Л. на користь казки формулює «закон емоційної реальності», який полягає в тому, що незалежно від того, реальна чи нереальна дійсність, котра впливає на нас, емоції, пов'язані з цією дійсністю, завжди справжні, реальні [8, с. 25].

Сучасний львівський психолог Кваша М. у своєму дослідженні розглядає казку як інструмент формування цілісної особистості. Він зауважує, що казка несе інформацію про динаміку особистісного розвитку людини; різноманітні ситуації, які трапляються в житті; світобудову, Всесвіт; давні ритуали та обряди, не розкриваючи їх глибинний сенс [4, с. 11]. Також дослідник виділяє й аналізує основні філософські ідеї народних казок, які несуть серйозне виховне навантаження. Це думки про те, що довкілля – живе, а одухотворені об'єкти довкілля можуть діяти й жити самостійно; що суще розділене на світи добра й зла й добро завжди перемагає; що найцінніше можна отримати лише через випробування, допомога зі сторони з'являється лише тоді, коли всі можливості вичерпано; а найголовніше – необхідно ставитися до оточуючих так, як би ти хотів, щоб ставилися то тебе [4, с. 14].

Висновки і пропозиції. Отже, народна казка – специфічний жанр фольклору, провідна особливість якого полягає у традиційності, фантастичності та установці на перемогу добра. Казкова оповідь є важливим джерелом інформації про світобудову, про життя людей різних народностей, їхні традиції, звичаї, характер, мораль. Крім поверхових смислів, казка містить глибинну сутність, яка полягає у символічній інтерпретації буття, що сягає часів міфологічного осягнення світу. Тому виняткову роль вона відіграє для становлення майбутньої особистості, адже ввібрала в себе життєву мудрість народу, його моральні закони.

Інтерпретація казкових сюжетів з урахуванням специфічної народної символіки й світоглядних орієнтирів є перспективним матеріалом для подальшого дослідження як в літературознавчому, так і в педагогічному контексті.

Список літератури:

1. Гнатюк В. Передмова до збірки народних казок «Барановський син в Америці» / В. Гнатюк // Вибрані статті про народну творчість. – К.: Наукова думка, 1966. – 204 с.
2. Дунаєвська Л. Ф. Українські народні казки / Л. Ф. Дунаєвська. – К.: Веселка, 1990. – 207 с.
3. Волшебная берёза. Сказки народов СССР. – Братислава: Словрат, 1986. – 202 с.
4. Кваша М. «Казка вчить,як на світі жить». Казка як інструмент для формування цілісної особистості / М. Кваша // Українська мова та література. Шкільний світ. – 2011. – № 25-27. – С. 11-18.
5. Лановик М. Українська усна творчість: підручник / М. Лановик, З. Лановик. – К.: Знання-Пес, 2001. – 591 с.
6. Мазалова Н. Е. Єтнографические аспекті изучения личности «знающего» (XIX – начало XXI в.). – СПБ.: Петербургское Востоковеденье, 2011. – 320 с.
7. Пивнюк Н. А. Многовековая хранительница надежных знаний о природе и человеке (сказка) [Текст] / Н. А. Пивнюк // Русская словесность в школах Украины. – 2005. – № 5. – С. 40-45.
8. Прокопова О. Казка як ефективний засіб збагачення морального досвіду школярів / О. Прокопова // Українська література в загальноосвітній школі. – 2006. – № 4. – С. 24-28.

9. Русова С. Ф. Вибрані твори / С. Ф. Русова. – К.: Освіта, 1996.
10. Сказки острова Ланка / пересказ Елены Хмеловой. – Братислава: Словрат, 1984. – 207 с.
11. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 1. – 670 с.
12. Тихомірова О. В. Казка як жанр українського народного фольклору [Текст] / О. В. Тихомірова // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського: Збірник наукових праць. – Миколаїв, 2012. – Том 1, Вип. 37. – С. 422-425. – (Педагогічні науки).
13. Чумарна М. Тридев'яте царство: 53 українські народні казки. Символіка народної казки / М. Чумарна. – Тернопіль: Богдан, 2007. – 232 с.
14. Шабанина Н. М. Сакральные смыслы русских народних сказок / М. М. Шабанова // Учёные записки: Электронный научный журнал / Курский гос. ун-т., 2013. – № 1(25). – Режим доступа: www.scientific-notes.ru/pdf/029-028/ pdf

Казанжи А.В.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

НАРОДНАЯ СКАЗКА КАК ОСОБЕННЫЙ ЖАНР ФОЛЬКЛОРА И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА ВОСПИТАНИЕ И РАЗВИТИЕ БУДУЩЕЙ ЛИЧНОСТИ

Аннотация
В статье сказка рассматривается як особенный жанр фольклора. Очерчена её специфика, гипотезы происхождения, но основной акцент всё же сделан на содержании сказочных сюжетов. Важный элемент исследования – анализ отдельных сказок с учётом их сакральной природы и мифологической символики. Обращается внимание на информативность сказки, которая является неисчерпаемым источником традиций и обычаев народов мира. В статье также поднимается вопрос её воспитательного влияния на ребёнка и значения для развития будущей личности.
Ключевые слова: народная сказка, жанр, символика, сказочный сюжет, инициация, сказочный образ.

Kazanzhi O.V.
Nikolayev V.A. Sukhomlinsky National University

FOLK TALE AS A SPECIFIC FOLK GENRE AND ITS INFLUENCE ON UPBRINGING AND DEVELOPMENT OF A FUTURE PERSONALITY

Summary
In the article a tale is examined as a special folklore genre. Its specific character and hypotheses of origin are outlined. However, the main accent is made on the content of fairy tales' plots. An important research element is the analysis of single tales according to its sacred nature and mythological symbolism. Attention is paid to the fairy tale story's information density which is an inexhaustible source of traditions and customs of peoples all over the world. In the article the issue of pedagogical influence of a fairy tale on a child and its significance for the development of a future personality is raised.
Keywords: folk tale, genre, symbolism, fairy plot, initiation, fairy character.

УДК 373.5.016:811.161.2

ЛІНГВІСТИЧНІ, ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ТА ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Кардаш Л.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядається проблема розвитку зв'язного мовлення учнів з погляду вчених-лінгвістів, психологів, методистів. Мовна освіта в Україні передбачає вдосконалення технологій навчального процесу. Зважаючи, що роль української мови в нашому суспільстві значно зросла, мовна і мовленнєва компетенції учнів ґрунтуються на усвідомленні основної функції української мови – комунікативної, яка забезпечує мовленнєву діяльність її носіїв і впливає на їх духовний розвиток. Особлива увага звертається на праці, у яких висвітлюються питання лінгводидактичних основ формування вмінь і навичок зв'язного мовлення в учнів. Аналізуються досягнення психолінгвістики, без урахування яких неможлива ефективна робота над формуванням комунікативних умінь і навичок школярів.
Ключові слова: навчання, методика роботи, розвиток зв'язного мовлення, переказ, твір, комунікативні вміння, аудіативні вміння, мовознавці, педагоги, психологи, лінгводидакти, школярі.

Постановка проблеми. Суспільні потреби сьогодення зумовлюють запровадження інноваційних підходів у систему вітчизняної освіти загалом і мовної зокрема. Саме уроки з української мови покликані збагачувати емоційний світ учнів, розвивати образну пам'ять, уяву, естетичні смаки, розумові здібності, художнє мислення, підвищувати культуру усного та писемного мовлення, сприяти збереженню багатства національної культури і цінностей. У цьому контексті постає нагальна потреба у пошуках, обґрунтуванні і розробленні ефективної методики мовленнєвого розвитку учнів.

Природний процес засвоєння рідної мови починається для кожної людини в перший рік її життя. Навчання мови в школі є невід'ємною складовою цього процесу, що проходить більш інтенсивно і спонукає школярів до розуміння сутності значення мови в житті суспільства, переконує, що для успішної діяльності в будь-якій галузі важливо збагачувати та підвищувати свою мовну культуру. У педагогічному процесі особливо велике значення має розвиток мови учнів, що значною мірою впливає і на розвиток їх особистості, їх інтересів, поглядів, художніх смаків, вольових якостей тощо.

Як відомо, на розвиток зв'язного мовлення впливає багато факторів: мовленнєве середовище, спілкування з однолітками, слухання радіо і телебачення, читання художньої літератури. Вирішальне значення у формуванні такої інтегрованої якості, як зв'язне мовлення, має навчальний процес, оскільки зв'язне мовлення – це продукт цілеспрямованого систематичного навчання, який потребує постійного педагогічного керівництва. Вчителі мають пам'ятати, що умовою успішного розвитку мовлення, формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей є потреба спілкування, або комунікації, тому під час проведення уроків з української мови необхідно передбачити такі ситуації, які спонукали б дитину висловлювати свою думку, розповідати про щось. Школярі впевнено розкажуть або напишуть лише про те, про що вони знають: у них має бути запас знань, матеріал для розповіді за темою, тоді вони зможуть виділити головне, суттєве. До того ж, як влучно зазначає О.Д. Кулик: «Мовленнєвий розвиток відбувається під впливом мовленнєвого середовища, що оточує учня. Тобто тексти, які ми чуємо, читаємо, вимовляємо створюють ту атмосферу, у якій розвивається особистість» [5, с. 45].

У розвитку мовлення чітко простежуються такі лінії: покращення артикуляції звуків, підвищення культури мови, робота над збагаченням, уточненням і активізацією словника, удосконалення граматичного ладу, робота над побудовою словосполучень, речень, тексту. Тема розвитку зв'язного мовлення у початковій школі є досить актуальною на сьогоднішній день і є передумовою успішного розвитку мовленнєвої діяльності особистості.

«Сучасний підхід до навчання мови визначається як основними функціями самої мови – бути найважливішим засобом спілкування і пізнання, так і замовленням суспільства – сформувати різнобічно розвинену і соціально активну особистість, якій притаманна справжня культура спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності, яка володіє способами самовираження рідною мовою, вміє вести бесіду, дискутувати, доводити, точно й аргументовано висловлювати свої думки, дотримуючись мовної норми і правил мовленнєвої поведінки» [13, с. 9].

Вирішення цих завдань безпосередньо пов'язане з реалізацією комунікативної мети курсу рідної мови – сформувати вміння і навички вільного володіння рідною мовою в усіх видах мовленнєвої діяльності (слухання, читання, говоріння, письмо), правильно користуватися її стилями, формами, жанрами. При цьому має забезпечуватися свідоме ставлення учнів до вивчення мови, розвитку зв'язного мовлення.

У шкільній практиці широко застосовуються різні аспекти роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів як на уроках мови (робота над словом, словосполученням, реченням під час вивчення окремих тем курсу відповідно до навчальних програм), так і на спеціальних заняттях, присвячених розвитку зв'язного мовлення

(робота над темою, планом, композицією тексту, діалогічним і монологічним мовленням, творами різних жанрів).

У науковій, методичній і навчальній літературі останніх років, у новій програмі з мови відображається і нове для науки питання, як використовувати в навчанні усного і писемного монологічного зв'язного мовлення одиниці більші ніж речення (надречення), структуру яких необхідно вивчати так само, як і синтаксис окремого речення.

Проблеми розвитку мовлення в сучасній лінгвістиці, психології, лінгводидактиці пов'язують з вивченням одиниць більших ніж речення. В основі чинної Програми з розвитку зв'язного мовлення лежить не лише проведення тих чи інших творчих робіт, а система формування певних умінь, що забезпечують самостійне складання тексту. Найголовніші серед них – уміння говорити і писати в межах певної теми; збирати і систематизувати матеріал до наступного твору; будувати текст в певному жанрі, в тій чи іншій композиційній формі, а також вироблення навичок аналізу тексту.

Зв'язне мовлення насамперед передбачає наявність зовнішніх та внутрішніх зв'язків між реченнями сформованої структури. Встановлення зв'язків між реченнями та засобів їх вияву у кожній структурі тексту стає орієнтиром учителеві в роботі над розвитком зв'язного мовлення учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку зв'язного мовлення учнів завжди була актуальною для науковців. Відомі мовознавці й педагоги у своїх працях висвітлювали питання лінгводидактичних основ формування вмінь і навичок зв'язного мовлення в учнів (І.І. Срезнєвський, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський). Підвищенню рівня культури мовлення учнів присвячені наукові роботи Н.Д. Бабич, І.К. Білодіда, А.П. Коваль, Л.М. Паламар, Є.Д. Чак та ін. Розвиток мовлення особистості в різні періоди її становлення досліджували такі вчені: дошкільний період – Є.І. Тихеєва, Д.Б. Ельконін, та ін.; молодший шкільний вік – М.С. Вашуленко, І.П. Гудзик, М.Р. Львов, М.С. Рождественський та ін.; середній шкільний вік – М.Т. Баранов, О.А. Баринова, О.М. Біляєв та ін. Т.О. Ладиженська, В.Я. Мельничайко, І.О. Синиця, Л.В. Скуратівський, М.Г. Стельмахович та інші у своїх працях зосереджували увагу на вирішенні комунікативних завдань у процесі оволодіння учнями мовним матеріалом.

У цій статті розглядається проблема розвитку зв'язного мовлення учнів з погляду вчених-лінгвістів, психологів та методистів.

Виклад основного матеріалу. Проблема розвитку зв'язного мовлення школярів розглядалася в дослідженнях мовознавців, психологів, методистів. Вона знайшла широке відтворення в лінгводидактичній концепції В.О. Сухомлинського, який зазначав, що «словесна творчість – це могутній засіб розумового розвитку людини, перед якою відкривається світ. З того часу, як слово стає для дитини інструментом, за допомогою якого твориться нова краса, дитина піднімається на нову сходинку бачення світу, досягає якісно нового етапу у своєму духовному розвитку» [11, с. 57]. Важлива особливість методичної системи В.О. Сухомлинського – дотримання чіткої наступності й послідовності на уроках розвитку зв'язного мовлення.

Читаючи, переказуючи, учень збагачує свою мову словами і фразеологічними зворотами. Але особливо важливо те, що він наслідує думку автора і набуває навичок передавати свою, щоб словесно її виявити: членувати складну думку на окремі частини (складові), ставити їх у плановий зв'язок між собою, при якому ціле стає системою частин, а частини визначаються характером цілого; виявити потрібні деталі, уявлення, що знаходять свій вияв у слові. Учитися говорити – значить учитися мислити. Логічності думки, повноті й точності вислову діти вчаться, наслідуючи мову дорослих, а значить і з допомогою читання і переказу прочитаного.

На сучасному етапі вивчення української мови в школі одним із найважливіших завдань є формування комунікативної компетенції учнів, що невідривно пов'язана з усіма видами мовленнєвої діяльності й культури мови.

Успішне формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів на уроках мови можливе лише за умови систематичної і цілеспрямованої роботи, постійної уваги до цього аспекту навчання. Способом формування в учнів таких умінь є різні види робіт, передбачені програмою. «Кожен урок рідної мови має бути святом пізнання і творчої праці. Саме на це спрямовані чинна програма і нові підручники з рідної мови» [14, с. 19].

Розвиток зв'язного мовлення учнів належить до одного з провідних завдань навчання мови в сучасній школі. «Не розвинутий у шкільному віці мовно-рушійний механізм усного мовлення, – слушно зазначає І.К. Білодід, – дається взнаки і в дорослому віці...» [1, с. 41]. Тому завдання курсу української мови в школі якраз і полягає в тому, щоб на основі глибоких і міцних теоретичних знань забезпечити вільне володіння учнями усним і писемним мовленням, що сприяє успішному вивченню інших навчальних предметів, готує молодь до участі в суспільному і трудовому житті.

«Посилення практичної спрямованості вивчення шкільного курсу української мови вимагає великої уваги до одного з його найголовніших розділів – розвитку усного і писемного зв'язного мовлення» [10, с. 58].

Перспективи для вдосконалення мовленнєвого розвитку школярів розкрилися також у зв'язку з науковими досягненнями, що належать до такої галузі науки, як психолінгвістика (теорія мовленнєвої діяльності), багато положень якої дали змогу по-новому висвітлити проблему навчання зв'язних висловлювань (І.О. Зимня, О.О. Леонтьєв, О.М. Шахнарович та ін.).

Доведення важливості знань з галузі функціональної стилістики для розвитку зв'язного мовлення, необхідності стилістичної роботи з учнями запропоновано в дослідженнях методистів (С.Н. Іконнікова, В.І. Капінос, М.В. Леонової, Л.І. Мацько, В.Я. Мельничайка, С.М. Молодцової, М.І. Пентилюк, Л.М. Симоненкової, М.І. Стельмаховича, О.В. Текучова, Г.Т. Шелехової та ін.).

У лінгводидактиці термін «зв'язне мовлення» вживається у трьох значеннях: 1) зв'язне мовлення – процес діяльності того, хто говорить або пише; 2) продукт цієї діяльності (текст, висловлювання); 3) назва розділу роботи з розвитку мовлення [8].

Як зазначає Г.Т. Шелехова, «проблема вдосконалення методики зв'язного мовлення учнів може бути успішно розв'язана за умови дотримання відповідних лінгводидактичних принципів, що лежать в основі визначення змісту, вибору форм, методів і прийомів роботи (науковості, системності, наступності й перспективності, послідовності, доступності мовленнєвих знань, умінь і навичок, єдності мови, мовлення і мислення, урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів, зв'язку усного і писемного мовлення та ін.), побудови системи уроків з розвитку зв'язного мовлення, спрямованої на формування в учнів умінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності, роботи над стилями мовлення» [12, с. 12].

Урок розвитку зв'язного мовлення є одним із найскладніших уроків, судячи з багатогранності завдань, особливостей їх підготовки: адже такий урок пов'язаний з інтелектуальним і мовленнєвим розвитком учнів, зі збагаченням їхнього емоційного й духовного світу. «Той рівень розвитку мовлення, якого учень досягнув у школі, забезпечує основу для подальшого навчання, зумовлює соціальну адаптацію, професійну діяльність, бо тільки розвинене мовлення формує здатність особистості користуватися новими засобами, виражати сприйняте, передавати іншим набуті знання» [4].

Проблемі підготовчої роботи до написання творів присвячені дослідження відомих українських і російських лінгвістів, методистів і психологів (Т.О. Ладиженської, В.Я. Мельничайка, Г.Л. Токмань, В.І. Цимбалюк, Г.Т. Шелехової, Г.М. Шипіциної та ін.).

Питання вдосконалення змісту методики розвитку зв'язного мовлення знайшли своє відображення в дисертаційних дослідженнях К.І. Бикової, А.Г. Галетової, І.П. Лопушинського, Н.М. Сажиної, І.В. Цепової, Г.Т. Шелехової та ін. Значення їх полягає у висвітленні ряду конкретних теоретичних і методичних питань з даної проблеми.

«Розвиток зв'язного мовлення учнів – одне з найважливіших завдань шкільного курсу рідної мови, вирішення якого безпосередньо пов'язане з формуванням особистості, яка є носієм мови, дбає про її красу і розвиток, володіє високим рівнем умінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності (слухання, читання, говоріння, письмо), культури спілкування» [12, с. 2].

З огляду на те, що письмові роботи (диктанти, перекази, твори) відіграють важливу роль у навчанні, інтелектуальному і мовленнєвому розвитку учнів, саме з цього починається оволодіння культурою мовлення. А переказ допомагає тренувати мовно-мисленнєві механізми в процесі вивчення двох видів мовленнєвої діяльності – слухання і письма.

Проте робота над переказами різних типів і стилів мовлення в школі залишається і до цього часу актуальною методичною проблемою:

– по-перше, тому, що вона не була предметом спеціального теоретичного й експериментального дослідження;

– по-друге, тому, що учнів спочатку потрібно навчити слухати і розуміти, а потім – відтворювати;

– по-третє, у зв'язку з постійним прогресом мовної політики в Україні виникає потреба збагачувати мовний запас учнів, розвивати їхнє зв'язне мовлення.

Сформувати визначені нами навички, не контролюючи результатів навчальної діяльності учнів, не можна. Учні повинні слухати, щоб чути і розуміти. Як зазначив один із французьких педагогів, переказ є чудовим способом перевірки розуміння читача.

Навчити дітей слухати – значить навчити їх зрозуміти і довести своє розуміння; передавати словами думки й почуття, тобто переказувати.

Ефективний шлях роботи над розвитком зв'язного мовлення учнів передбачає переказування невеликих уривків прочитаного чи почутого, оповідань, складання творчих робіт, розвиток умінь висловлюватися усно і на письмі правильно, чіткою і виразною мовою.

Це дає змогу перевірити розвиток у школярів усіх чотирьох видів комунікативних умінь – слухати, читати, говорити і писати.

За правильної організації роботи переказ навчає школярів цілеспрямовано сприймати мовлення на слух, запам'ятовуючи не тільки зміст висловлювання, а й мовну форму. Він навчає слуханню як виду діяльності.

Дослідники по-різному трактують термін «аудіювання». Так, Т.О. Ладиженська зазначає, що аудіювання – це «смислове сприймання як усного, так і озвученого писемного мовлення» [9, с. 266]. Г.В. Колосніцина розглядає аудіювання «як динамічну багаторівневу системи перцептивно-мислительної, інтелектуальної, мнемічної діяльності», беручи за одиницю цього виду мовленнєвої діяльності «елементарну дію, цілісність якої обумовлена єдністю мотиваційної, цільової та виконавчої сторін» [3, с. 9]. В.І. Ільїна вказує, що «аудіювання – це складний вид мовленнєвої діяльності, що утворюється з багатьох компонентів чи рівнів» [2, с. 18]. В.Ф. Сатінова трактує аудіювання як «активний творчий процес, який передбачає вмотивовані дії слухача, спрямовані на сприймання, пізнавання і розуміння реальної дійсності, закодованої засобами мови та існуючої у свідомості мовця» [9, с. 49]. О.Д. Кулик розуміє аудіювання, як «невиражений зовні, активний внутрішній процес, який здійснюється за рахунок рецепції, переробки інформації і закінчується розумінням смислового змісту або його нерозумінням» [6, с. 44].

Т.О. Ладиженська, М.Р. Львов [9] зазначають, що розвиток аудіативних умінь і навичок здійснюється на основі узагальнених способів мовленнєвої діяльності, а саме на основі чотирьох послідовних і взаємозумовлених фаз:

– орієнтування (визначення завдань і умов спілкування, усвідомлення і вибір змісту висловлювання, його теми);

– планування (складання програми дій і систематизація матеріалу, визначення послідовності його викладу);

– реалізація (побудова висловлювання з дотриманням стилю, типу мовлення, літературних норм);

– контроль (перевірка й удосконалення тексту).

З метою розвитку зв'язного мовлення необхідно навчити школярів орієнтуватися в умовах і завданнях спілкування, планувати своє висловлювання, знаходити слова, речення, інтонацію

адекватно меті висловлювання, засоби зв'язку речень у монолозі, удосконалювати власний текст за змістом, структурою та мовним оформленням.

Переказ має «вести» учня через переказування чужого тексту як зразка до творення свого тексту як форми вже власного висловлювання – фрази, абзацу, тексту. Про переказ (особливо творчий) можна сказати, що це крок до твору, самостійний, але контрольований. Переказ не можна списати, якщо не знаєш заздалегідь тексту. У навчальному процесі має бути надане гідне місце всім трьом формам роботи: диктанту, переказу, твору. Але з метою різних видів контролю їх потрібно частіше змінювати один одним.

Набуті відомості про текст, засоби логічної й емоційно-образної виразності, типи і стилі мовлення можуть бути закріплені, поглиблені й практично застосовані у процесі підготовки до усних і письмових переказів, яким належить особлива роль у системі розвитку зв'язного мовлення учнів.

За правильної організації роботи, переказ навчає школярів цілеспрямовано сприймати мовлення на слух, запам'ятовувати не тільки зміст висловлювання, але і його мовну форму. Він чи не найбільше, порівняно з іншими видами робіт, навчає слухання як діяльності, а без цього вміння неможливе успішне навчання.

Працюючи над переказами різних текстів, учні збагачуються прекрасними зразками висловлювань, засвоюють правила побудови текстів різних типів, стилів і жанрів мовлення. У процесі роботи над переказом збагачується мовний запас учнів, розвивається вміння вживати слова в точному їх значенні й користуватися різноманітними засобами мови для вираження певного змісту. Але досягнення цієї мети можливе лише за відповідної організації роботи над переказом.

Визначаючи послідовність у роботі над переказами різних типів і стилів мовлення, слід виходити зі складності оформлення того чи іншого виду, вікових особливостей дітей, рівня їх загальної і мовної підготовки.

Як констатують наукові дослідження, переказ займає особливе місце в системі роботи з розвитку зв'язного мовлення. Його виокремлюють як своєрідний вид творчої роботи.

Висновки і пропозиції. Отже, творча організація навчальної діяльності забезпечує логічне, послідовне засвоєння матеріалу, сприяє активізації мисленнєвої діяльності учнів і розвиткові їхніх пізнавальних здібностей, забезпечує реалізацію диференційованого навчання як на репродуктивному, так і на творчому рівні, створює умови для виховання загальної і мовленнєвої культури, розвитку зв'язного мовлення кожного школяра.

Використовуючи на уроках розвитку зв'язного мовлення різні форми та методи роботи, в тому числі й інтерактивні, вчитель забезпечує виконання основних завдань даних навчальних занять:

– розвиток мовленнєвих навичок;
– розвиток навички спілкування;
– розвиток дикції;
– залучення учнів до надбань світової та української культури;
– адаптування дітей до життя;
– розвиток комунікативності дітей, їх самоствердження;
– дарування пізнання радості, творчості, перемоги над своїми страхами та побоюваннями;
– виховання почуття прекрасного.

Формування у дітей зв'язного мовлення – тривалий процес. Він вимагає неабияких зусиль, витримки, наполегливості і залежить від багатьох чинників. Лише за правильної організації навчання, добору вчителем оптимальних методів, прийомів і форм роботи зв'язне мовлення може стати підґрунтям до формування у школярів допитливості, яка згодом переросте в стійку рису характеру.

Список літератури:

1. Білодід І.К. Людина і мова / І.К. Білодід // Філософська думка. – 1971. – № 2. – С. 35-61.
2. Ильина В.И. Аудирование / Ильина В.И. – М.: Изд-во МГУ, 1969. – 187 с.
3. Колосницына Г.В. Пути оптимального построения и оформления учебного аудиотекста (на материале русского языка как иностранного) / Колосницына Г.В. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1980. – 223 с.
4. Кулик О.Д. Вплив психофізіологічних механізмів породження мовленнєвого висловлювання на засвоєння школярами словотвірної системи української мови : [Електронний ресурс] / О.Д. Кулик // Науковий вісник Донбасу (педагогічні науки) / Режим доступу: http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN22/13kodsum.pdf
5. Кулик О.Д. Пріоритетність текстоцентричного підходу до навчання української мови в загальноосвітній школі / О.Д. Кулик // Теоретична і дидактична філологія: зб. наук. праць. – Вип. 15 – Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич, 2013. – С. 38-48.
6. Кулик О.Д. Розвиток психофізіологічних механізмів аудіювання учнів основної школи (у процесі засвоєння словотвірної системи української мови) / О.Д. Кулик // Теоретична і дидактична філологія: зб. наук. праць. – Вип. 14. – Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич, 2013. – С. 42-52.
7. Ладыженская Т.А. Методика преподавания русского языка / Ладыженская Т.А., Баранов М.Т., Львов М.Р. – М.: Просвещение, 1990. – 368 с.
8. Лопушинський І.П. Лінгводидактичні основи методики роботи над художнім стилем мовлення у 5-7 класах середньої школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання української мови» / І.П. Лопушинський. – К., 1996. – 22 с.
9. Сатинова В.Ф. Некоторые вопросы обучения аудированию связной речи в 7 классе средней школы. Обучение связной иноязычной речи в средней школе / Сатинова В.Ф. – Минск: «Народная асвета», 1970. – 314 с.
10. Сукомел М.О. Уроки розвитку зв'язного мовлення в 7 класі / М.О. Сукомел // Українська мова і література в школі. – 1985. – № 11. – С. 53-61.
11. Сухомлинський В.О. Слово рідної мови / В.О. Сухомлинський // Українська мова і література в школі. – 1987. – № 7. – С. 51-60.
12. Шелехова Г.Т. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення на уроках рідної мови в середній школі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання української мови» / Г.Т. Шелехова. – К., 1996. – 22 с.

13. Шелехова Г.Т. Зміст роботи і система завдань і вправ з розвитку зв'язного мовлення у нових підручниках / Г.Т. Шелехова // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 9. – С. 8-11.
14. Ющук І.П. Нова доба нового прагне слова… / І.П. Ющук // Дивослово. – 1998. – № 8. – С. 8-19.

Кардаш Л.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ, ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ СВЯЗНОЙ РЕЧИ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация
В статье рассматривается проблема развития связной речи учащихся с точки зрения ученых-лингвистов, психологов, методистов. Языковое образование в Украине предусматривает совершенствование технологий учебного процесса. Учитывая, что роль украинского языка в нашем обществе значительно возросла, языковая и речевая компетенции учащихся основываются на осознании основной функции украинского языка – коммуникативной, которая обеспечивает речевую деятельность ее носителей и влияет на их духовное развитие. Особое внимание обращается на работы, в которых освещаются вопросы лингводидактичних основ формирования умений и навыков связной речи учащихся. Анализируются достижения психолингвистики, без учета которых невозможна эффективная работа над формированием коммуникативных умений и навыков школьников.
Ключевые слова: обучение, методика работы, развитие связной речи, сочинение, изложение, коммуникативные умения, аудиативные умения, языковеды, педагоги, психологи, лингводидакты, школьники.

Kardash L.V.
Pereiaslav-Khmelnytskyi State Higher Pedagogical University by Grygorii Skovoroda

LINGUISTIC, PSYCHOLOGICAL, EDUCATIONAL AND LINGUODIDACTIC PRINCIPLES OF PUPILS' CONNECTED SPEECH AT THE UKRAINIAN LESSONS

Summary
The problem of pupils' development of connected speaking in terms of linguists, psychologists, methodists is examined in the article. The language education in Ukraine provides the improving of the studying process technologies. Considering that the role of the Ukrainian language in our community has increased significantly, speech and language competences of pupils based on the awareness of the main features of the Ukrainian language – communication, which provides speech activity of native speakers and affects their spiritual development. Special attention is paid to work, which covers the linguodidactic foundations of pupils' connected speech skills. The achievements of psycholinguistics, which is impossible without the effective work of forming pupils' communicative skills, are analyzed.
Keywords: studying, method of working, development of connected speech, retelling, composition, communicative skills, listening ability, linguists, teachers, psychologists, linguodidacts, pupils.

УДК 378.147:811.111(045)

РОЛЬ ЛІНГВОСОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Кардашова Н.В.
Київський національний лінгвістичний університет

Досліджено теоретичні питання формування лінгвосоціокультурної компетентності у майбутніх учителів іноземної мови. Висвітлено роль лінгвосоціокультурної компетентності у фаховій підготовці майбутніх учителів іноземної мови. Визначено освітній, розвивальний та виховний аспекти формування лінгвосоціокультурної компетентності у студентів філологічного профілю та представлені основні її складові частини, такі як лінгвістична, соціокультурна, культурознавча та лінгвокраїнознавча, соціальна, лінгвокультурознавча компетентність, соціолінгвістична та країнознавча компетентності. Розтлумачено сутність лінгвосоціокультурної компетентності. Обґрунтувано сучасні цінності англійської мови у міжкультурних взаєминах, зокрема для фахівця філологічного профілю.
Ключові слова: лінгвосоціокультурна компетентність, фахова підготовка, міжкультурна комунікація, філологічний профіль.

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку суспільства висувають нові задачі перед освітою. Нині вимоги до підготовки майбутніх фахівців визначаються глобальними змінами, які відбуваються у галузі вищої освіти.

Процеси світової інтеграції, глобалізації та модернізації передбачають виховання у студентів поваги до власних традицій, толерантного ставлення до інших культур, набуття і розширення соціального досвіду шляхом ефективного професійно-особистісного спілкування, формування їх лінгвосоціокультурної компетентності (ЛСКК), вироблення умінь і навичок самостійної роботи.

Сьогодення вимагає розвинутої, мобільної особистості, яка буде готова швидко реагувати на всі зміни, здатна до полікультурного спілкування, тобто до адекватного взаєморозуміння двох і більше учасників комунікативного акту, які належать до різних національних культур, тому формування ЛСКК, тобто здатності й готовності здійснювати іншомовне міжособистісне і міжкультурне спілкування з носіями мови – найважливіше завдання для сучасних викладачів та вчителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню формування ЛСКК на заняттях з іноземної мови (ІМ) надавали великого значення такі відомі науковці, як К. Антипова, І. Бім, Р. Гуревич, С. Ніколаєва, Н. Скляренко, О. Петров, В. Сафонова, В. Маслова, А. Гордєєва С. Тер-Мінасова, Н. Бориско та ін. Дуже важливими є роботи В. Сафонової і В. Фурманової, які присвячені дослідженню глобальних та загальних питань міжкультурної комунікації, а також культурно-мовної прагматики в теорії та практиці викладання ІМ.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нове соціальне замовлення сучасного суспільства полягає не лише у навчанні ІМ як засобу спілкування, а й у формуванні багатомовної особистості, яка має поєднувати в собі цінності рідної та іншомовної культур і готова до міжкультурної комунікації [5]. Характерним для сучасного етапу розвитку мовної освіти є залучення соціокультурного аспекту до навчання ІМ, який повинен стати його постійною, невід'ємною частиною і надати освіті цілеспрямований характер.

Отже, сучасна вища школа має забезпечити можливість активного «входження» особистості в соціокультурний простір на правах компетентного і творчого представника. При цьому компетентний рівень входження особистості майбутнього вчителя ІМ у сучасний полікультурний простір забезпечується, з одного боку, рівнем його професійної підготовки, а з іншого – рівнем його загальнокультурного розвитку [7].

Оволодіння ІМ, як феноменом національної культури і як засобом міжкультурного спілкування в умовах багатонаціонального та полікультурного світового простору, має стати чинником розвитку знань майбутніх учителів про культурні особливості країн і народів, мова яких вивчається.

Передумовою успішної реалізації освітньої функції навчання майбутніх учителів ІМ є формування їхньої ЛСКК.

Мета статті. Враховуючи актуальність проблеми та недостатній рівень її дослідження, ставимо за *мету* статті висвітлити роль ЛСКК у фаховій підготовці майбутніх учителів ІМ, визначити освітній, розвивальний та виховний аспекти формування ЛСКК у студентів філологічного профілю та представити основні складові частини ЛСКК, такі як лінгвістична, соціокультурна, культурознавча та лінгвокраїнознавча, соціальна, лінгвокультурознавча компетентність, соціолінгвістична та країнознавча компетентності. Для реалізації мети нам необхідно виконати такі *завдання*: розтлумачити сутність ЛСКК, обґрунтувати сучасні цінності АМ у міжкультурних взаєминах, зокрема для фахівця філологічного профілю, аналіз ефективних способів формування англомовної ЛСКК студента в умовах ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Засвоєння ІМ сприяє проникненню у менталітет, життя і дух іншого народу та передбачає знайомство з поглядами, оцінками та досвідом іншої культурної спільноти, оскільки за кожною національною мовою стоїть національно-культурна специфіка образу світу, який складається з елементів та явищ, притаманних певному народові та невід'ємних від нього. Тому заняття з ІМ має стати процесом, який забезпечує студентам можливість розширити образ світу, що носить відбиток власної культури, до більш різноманітної картини. Оптимально організований процес

викладання ІМ має передбачати розвиток толерантного сприйняття «іншої» культури, емпатії, а також визнання рівноправного та рівноцінного існування загальнолюдських цінностей. Організовуючи процес навчання таким чином, щоб ІМ вивчалась як феномен національної культури, як «мовна модель» світу цього народу й цієї культури, можна й треба розвивати у студентів ЛСКК та забезпечити в кінцевому підсумку повноцінне міжкультурне спілкування та взаєморозуміння, тобто діалог культур.

Беручи до уваги те, що оволодіння ІМ пов'язане із засвоєнням етносоціокультурного багажу народу – носія мови, можна з певністю сказати, що у фаховій підготовці майбутніх учителів ІМ вирішальну роль має відігравати ЛСКК, яка разом із лінгвістичною компетентністю складає основу формування комунікативної компетентності [6].

ЛСКК, на думку С. Ю. Ніколаєвої, включає три види субкомпетентностей: соціолінгвістичну, соціокультурну та соціальну [3].

На думку Н. Ф. Бориско, сукупність лінгвокраїнознавчих, соціолінгвістичних, соціально-психологічних, культурологічних і міжкультурних знань, навичок і вмінь складають здатність і готовність особистості до міжкультурного діалогу у ролі учасника і посередника [1].

Ю. Романюк вважає соціокультурну компетентність інструментом виховання міжнародно – орієнтованого фахівця, який усвідомлює необхідність міжкультурного співробітництва у вирішенні професійних потреб.

Ґрунтуючись на наведених визначеннях, розуміємо під лінгвосоціокультурною компетентністю цілісну систему вмінь використовувати країнознавчі та фонові знання про національні традиції, норми і цінності національної культури, специфіку вербальної та невербальної поведінки, яка прийнята у певній культурі, звичаї і факти країни, мова якої вивчається, лінгвокраїнознавчий мінімум словникового запасу мови, що в сукупності надає студентам можливість досягати у такий спосіб повноцінної комунікації. Формування ЛСКК у майбутніх фахівців має за мету сформувати доречну відповідній ситуації мовленнєву поведінку комуніканта в іншомовному середовищі, яка як правило ґрунтується на знанні іншомовних реалій, особливостей менталітету та іншомовної культури.

Учені відмічають, що процес засвоєння ІМ і подальше її застосування програмується як міжкультурна комунікація, тобто як « діалог культур» (термін Біблера В. С.), що набуває в сучасних умовах особливого значення, оскільки процес ознайомлення студентів з іншомовною культурою не буде досить ефективним без створення методичних умов для міжкультурного зіставлення норм спілкування на рідній та іноземній мовах і ціннісних орієнтацій двох культур. Це показує важливість побудови навчального процесу на основі крос-культурного підходу.

Діалог культур можливо здійснювати за умови сформованості у комунікантів лінгвокультурної компетентності, володіння студентами знаннями про національно-культурні особливості країни мови, що вивчається, норми мовної і немовної поведінки його носіїв, уміннями будувати свою поведінку і комунікацію з урахуванням своєї специфіки; здатністю здійснювати різні види мовленнєвої діяльності і вибирати лінгвістичні засоби відповідно до місця, часу, сфери спілкування, адекватно соціальному статусу партнера по спілкуванню. ЛСКК грає особливу роль у досягненні практичних, виховних, загальноосвітніх і розвиваючих цілей підготовки майбутніх учителів.

Таким чином, *освітньою метою* формування ЛСКК майбутніх учителів ІМ є:

– залучення студентів до духовних надбань народів, мова яких вивчається;

– ознайомлення студентів із національними традиціями, національною культурою харчування, повсякденного життя, національними святами, етикетом, характером взаємин у сім'ї, особливостями національної ментальності;

– розширення кругозору, поглиблення культурної освіченості студентів, підвищенні їхньої загальної культури.

Розвивальна мета формування ЛСКК майбутніх учителів ІМ сприяє:

– розвитку мотиваційної сфери особистості студента, стимулювання та забезпечення взаємодії різних видів навчальної мотивації: пізнавальної, комунікативної, країнознавчої, естетичної, процесуальної, а також мотивації, що породжується усвідомленням прогресу в оволодінні ІМ;

– розвитку інтенсивності мислення, усвідомленню студентів своїх навчальних дій.

Виховний аспект формування ЛСКК полягає:

– у розвитку толерантного ставлення до народів, мова яких вивчається;

– виховуванні у студентів культури спілкування, прийнятної у сучасному цивілізованому світі;

– стимулюванні пізнавальної діяльності студентів, формуванні культури розумової праці;

– поглибленню у студентів інтересів до ІМ як засобу міжнародного спілкування та засобу пізнання нової національної культури.

Сформованість ЛСКК студентів передбачає комплексний розвиток її ключових складників та цілком залежить від інтегрованого, цілісного, взаємопов'язаного володінням предметними (мовною, мовленнєвою, комунікативною) та загально-навчальними (соціокультурною) компетентностями. Основними складовими частинами ЛСКК є лінгвістична, соціокультурна, культурознавча та лінгвокраїнознавча, соціальна, лінгвокультурознавча компетентність, соціо-лінгвістична та країнознавча компетентності.

Лінгвістична (мовознавча) компетентність – одна з основних видів компетентностей, що розвиваються у студентів на заняттях з англійської мови (АМ). Вона забезпечує «пізнавальну культуру особистості студента, розвиток логічного мислення, пам'яті, уяви». Лінгвістична компетентність – здатність студента конструювати граматично правильні форми і робити синтаксичні побудови, а також розуміти смислові відрізки в мові, організовані відповідно до існуючих норм української мови. У лінгвістичній компетентності містяться семантичні, синтаксичні морфологічні фонетичні та лексичні знання. Граматичні значення слова яскраво виражаються в його формах. Складність між значеннями і формами часто перешкоджає вербальній комунікації, тому що таких граматичних правил в АМ не існує. Без

цих знань, без наявності певного словникового запасу і стереотипів АМ на вербально-семантичному рівні неможлива ніяка мовна діяльність [4, с. 50]. Лінгвістична компетентність дає можливість передати тільки перший вид інформації, ідеї, поняття, уявлення, щодо яких здійснюється мовленнєвий акт на АМ.

Соціокультурна та соціолінгвістична компетентності – це знання, вміння використовувати у спілкуванні та пізнанні іншомовні соціокультурні і соціолінгвістичні реалії. Соціолінгвістична компетентність виявляється в умінні студентів спілкуватися відповідно до певної ситуації та її контексту. Соціальні контакти великою мірою мають ритуальний характер. Вони спостерігаються в усіх актах повсякденного спілкування, таких як вітання, прощання, знайомство, початок і кінець зустрічей, нарад, телефонні переговори тощо. Для них характерна етикетна поведінка учасників, тобто «поведінка, в тому числі й мовна, за соціально, культурно й історично сформованими моделями в типових (стандартних) ситуаціях поведінки і взаємодії людей» [2, с. 29]. Соціокультурна компетентність, як зазначає П. Сисоєв, дозволяє тим хто нею говорить почувати себе практично на рівні з носіями мови (відносно культури), що є кроком до адекватного володіння ІМ.

Країнознавча компетентність – знання про культуру країни, мова якої вивчається (знання історії, географії, економіки, державного устрою, традицій). Помітне розходження культур у носіїв різних мов в основному визначається різними матеріальними й духовними умовами існування відповідних народів і країн, особливостями їх історії, культури, суспільно-політичного устрою, політичної системи тощо. Таким чином, загальновизнаним став висновок про необхідність глибоко знати специфіку країни, мова якої вивчається, а тим самим і про необхідність оволодіння країнознавчою компетентністю як однією з головних у навчанні ІМ [8, с. 58].

Лінгвокраїнознавча компетентність – передбачає володіння студентами особливостями мовленнєвої та немовленнєвої поведінки носіїв мови в певних ситуаціях спілкування. Іншими словами, сформованість у майбутніх фахівців цілісної системи уявлень про національно-культурні особливості країни, що дозволяє асоціювати з мовною одиницею ту ж інформацію, що і носій мови, і досягти у такий спосіб повноцінної комунікації». Для формування лінгвокраїнознавчої компетентності потрібне не знання країнознавства як комплексу наукових дисциплін, а так звані фонові знання (background knowledge), тобто знання про країну та її культуру, відомі всім жителям даної країни (на відміну від загальнолюдських або регіональних).

Лінгвокультурознавча компетентність (термін Н. Ішханяна) – це вміння студентів використовувати країнознавчі та фонові знання про країни, мова яких вивчається; лінгвокраїнознавчий мінімум словникового запасу мови; факти, норми та цінності національної культури; специфіку вербальної та невербальної поведінки, яка прийнята в певній культурі. Лінгвокраїнознавча компетентність включає лінгвокраїнознавчі, соціоетнологічні та культурологічні знання і вміння.

Соціальна компетентність передбачає готовність і бажання взаємодіяти з іншими, впевненість у собі, а також уміння поставити себе на місце іншого і спроможність справитись з ситуацією, що склалась; здатність вступати в комунікативні відносини з іншими людьми, орієнтуватися в ситуації та керувати нею. Формування у студентів ЛСКК покликане залучити їх до фонових знань їх одноліткiв з інших країн. Відбір цих фонових знань здійснюється на основі дитячої, підліткової й юнацької літератури, мистецтва країни, мова якої вивчається та досвіду спілкування представників іншої культури з навколишнім світом.

У зв'язку з введенням лінгвосоціокультурного компоненту у навчання ІМ, гостро постає проблема автентичності мовного середовища. Остання досягається за допомогою застосування автентичних текстів як одиниці спілкування. Знайомлячись із інформацією країнознавчого та культурологічного характеру, студенти засвоюють особливості іншої культури й аналізуючи їх, учаться краще розуміти власну культуру. Якщо перераховані складові сформовані на належному рівні, то це дає змогу людині легко орієнтуватися в іншомовному середовищі, швидко адаптуватися до нього та конструктивно вирішувати перешкоди, які виникатимуть у процесі міжкультурної комунікації. Процес навчання ІМ слід спрямовувати на ознайомлення студентів із новим способом спілкування – міжкультурним спілкуванням, а також із культурою та звичаями народу, мова якого вивчається.

Із вищезазначеного логічно випливає, що у контексті формування ЛСКК англійська мова повинна розглядатися в усіх аспектах: потрібно вивчати як її варіанти і діалекти, що існують у різних англомовних країнах і диктуються суспільством відповідних країн – носіями мови, так і мовні норми, загальноприйняті міжнародною спільнотою і зрозумілі для неї, мовленнєві кліше й правила їх вживання у ділових ситуаціях чи переговорах, інших ситуаціях міжкультурного спілкування.

Вважаємо, що в умовах сучасного розвитку суспільства формування ЛСКК студента філологічного профілю у ВНЗ повинно здійснюватись у тривимірному масштабі:

– на рівні діалогу рідної культури та культур англомовних країн, зокрема, Великої Британії, США, Канади, Індії, країн Азії, Австраландії та Африки – членів Британської Співдружності: здобуті знання й уміння студентів не повинні обмежуватися лише відомостями про одну-дві англомовні країни. В період всезростаючої мобільності у майбутніх фахівців треба розвивати широке бачення розмаїтості сучасного глобалізованого людського суспільства, розвивати у них цілісну картину світу й шанобливе ставлення до різних культурних і мовних надбань;

– на рівні діалогу рідної та європейської культур: Україна є частиною європейської спільноти внаслідок географічного розташування, тож така позиція нашої держави на карті світу відповідно сприяє активній співпраці між Україною та іншими країнами Європи, європейськими організаціями, зокрема в освітній сфері;

– на рівні глобальному, тобто на рівні діалогу рідної культури з культурами світу усіх народів, у т. ч. неангломовних народів: АМ у такому

випадку функціонує як загальноприйнята мова спілкування міжнародної спільноти.

Висновки і пропозиції. Таким чином ми висвітлили роль ЛСКК у фаховій підготовці майбутніх учителів ІМ, визначили освітній, розвивальний та виховний аспекти формування ЛСКК у студентів філологічного профілю та представили основні складові частини ЛСКК, такі як лінгвістична, соціокультурна, культурознавча та лінгвокраїнознавча, соціальна, лінгвокультурознавча компетентність, соціолінгвістична та країнознавча компетентності; розтлумачили сутність ЛСКК, обґрунтували сучасні цінності АМ у міжкультурних взаєминах, зокрема для фахівця філологічного профілю.

Подальшого вивчення потребують такі питання: принципи формування лінгвосоціокультурної компетентності в аудіюванні студентів філологічного профілю на заняттях з практики усного та писемного мовлення; модель організації навчального процесу.

Список літератури:

1. Бориско Н. Ф. Теоретические основы создания учебно-методических комплексов для языковой межкультурной подготовки учителей иностранных языков (на материале интенсивного обучения немецкому языку): дис. ... докт. пед. наук: 13.00.02 / Наталия Федоровна Бориско. – К., 2000. – 508 с.
2. Городецкая Л. А. Лингвокультурная компетентность личности как культурологическая проблема: Дис. ... докт. культ. наук: 24.00.01 / Городецкая Людмила Александровна / Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 2007. – 322 с.
3. Методика навчання іноземних мов і культур: підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / за загальн. ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2013. – 590 с.
4. Ніколаєва С. Ю. Сучасні підходи до викладання іноземних мов / С. Ю. Ніколаєва, О. М. Шерстюк // Іноземні мови. – 2001. – № 1. – С. 50-58.
5. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А. П. Садохин. – М.: «Высшая школа», 2005. – 310 с.
6. Сафонова В. В. Социокультурный подход к обучению иностранным языкам. – М.: Высшая школа, 1991. – 311 с.
7. Тарасов Е. Ф. Межкультурное общение – новая этнология анализа языкового познания. Сб. статей / Отв. ред. Н. В. Уфимцева. – М.: 1996. – 227 с.
8. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – № 8. – С. 5864.

Кардашова Н.В.
Киевский национальный лингвистический университет

РОЛЬ ЛИНГВОСОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы формирования лингвосоциокультурной компетентности у будущих учителей иностранного языка. Освещена роль лингвосоциокультурной компетентности в профессиональной подготовке будущих учителей иностранного языка. Определены образовательный, развивающий и воспитательный аспекты формирования лингвосоциокультурной компетентности студентов филологического профиля и представлены основные ее составляющие части, такие как лингвистическая, социокультурная, культуроведческая и лингвострановедческая, социальная, лингвокультуроведческая компетентность, социолингвистическая и страноведческая компетентности. Разъяснены сущность лингвосоциокультурной компетентности. Обосновано современные ценности английского языка в межкультурных отношениях, в частности для специалиста филологического профиля.
Ключевые слова: лингвосоциокультурная компетентность, профессиональная подготовка, межкультурная коммуникация, филологический профиль.

Kardashova N.V.
Kyiv National Linguistic University

THE ROLE OF SOCIO-CULTURAL COMPETENCE IN FOREIGN LANGUAGE TEACHERS PROFESSIONAL TRAINING

Summary
The theoretical questions of socio-cultural competence of future foreign languages teachers forming are investigated. The role of socio-cultural competence in future foreign language teachers professional training is shown. Educational, developmental and educational aspects of socio-cultural competence of philological students are determined and its basic components are presented, such as linguistic, social and cultural, cultural and lingvo-cultural competence, sociolinguistic and geographic competence. The essence of socio-cultural competence is explained. Modern values of the English language in intercultural relations, particularly for philological students, are justified.
Keywords: socio-cultural competence, professional training, intercultural communication, philological training.

УДК 371.11

САМОПРЕЗЕНТАЦІЯ МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Киричок І.І., Рожнова А.І.
Ніжинський університет імені Миколи Гоголя

Предмет дослідження авторів – аналіз сутності самопрезентації як психолого-педагогічного, філософського та соціального феномену в порівнянні з управлінням враженням та маніпуляцією. Автори розглядають самопрезентацію як вербальну та невербальну демонстрацію власної особистості в системі зовнішніх комунікації, процес та результат засвоєння та відтворення соціального досвіду, вміння подавати себе в різних ситуаціях, індивідуальний стиль спілкування, здатність створити власний неповторний образ. Феномен самопрезентації представлено як багатоаспектне явище: як механізм формування позитивного ставлення до себе з боку оточуючих людей та маніпуляції на основі досягнутого ефекту тяжіння; як засіб проникнення в глибину власної самосвідомості та переоцінки поведінки та стосунків з навколишнім світом; як один з чинників досягнення когнітивного балансу. Розкриваються механізми формування навичок самопрезентації у навчальному процесі майбутніх керівників ЗНЗ. Формування навичок самопрезентації у майбутніх керівників ЗНЗ вимагає від викладачів вищої школи використання методів портфоліо, інтерактивного навчання, тренінгів, спеціальних технік. Наведено техніки Р. Чалдіні, Г.Бороздіної в мистецтві управління враженням. Схарактеризовано три групи технік самопрезентації. Зазначено, що такі форми роботи сприятимуть розвитку внутрішньої свободи майбутнього керівника ЗНЗ, підвищать його самооцінку, впевненість в собі, розвиватимуть уяву, творче мислення, підвищать пошукову активність, орієнтуватимуть особистість на активну позицію.

Ключові слова: самопрезентація, управління враженням, маніпуляція, професійний імідж, імідж керівника, соціальний стереотип, когнітивний дисонанс.

Постановка проблеми. Сучасна парадигма педагогічної освіти диктує необхідність зміни освітніх орієнтацій у сфері підготовки майбутніх керівників загальноосвітніх навчальних закладів. Особливого значення набувають такі аспекти професійного розвитку майбутнього керівника, як вміння формувати відповідний професійний імідж та відтворювати соціальні очікування, оскільки саме від тактики позиціонування своєї персони залежить його професійна компетентність. Процес формування саме цих вмінь пов'язаний з таким феноменом, як самопрезентація.

Поняття «імідж» та «іміджування» розглядаються у філософському, у соціальному, психологічному та педагогічному контекстах. Багатьма сучасними науковцями доведено необхідність формування професійного іміджу майбутніх керівників з метою підвищення професійної культури, тренування навичок соціальної перцепції та адаптації.

Створення власного професійного іміджу підпорядковується комплексу закономірностей – соціально-психологічних, соціально-перцептивних, комунікативних, когнітивних, акмеологічних, організаційно-управлінських [4, с. 73].

Створення власного іміджу – це довготривалий та складний процес, успішність якого залежить від умов та технологій його формування. Визначення та аналіз механізмів побудування іміджу, знання його сутності й характеристик надають можливостей успішного відтворення соціальних стереотипів у власнім іміджі й ефективного впровадження певних моделей поведінки.

Аналіз останніх публікацій з теми дослідження У науковій літературі феномен самопрезентації прийнято описувати як варіацію самовияву і саморозкриття, пов'язану з актуалізацією різноманітних психологічних явищ. Так в низці досліджень самопрезентація розглядається як засіб формування «образу Я» (Г. Мід, Ч. Кулі); як засіб самовираження, формування враження (Р. Баумейстер, А. Стейнхілбер); як саморефлексія, самоконтроль (М. Снайдер); як процес управління образами реципієнта (Є. Л. Доценко,); як управління сприйняттям через залучення уваги (Г. В. Бороздіна).

Самовияв у дослідженнях педагогів тлумачиться як здатність людини бути готовою до публічних виступів, а також презентації себе іншим людям.

У роботах зарубіжних і вітчизняних дослідників (Є.В. Михайлова, Л.М. Семенова) відзначається, що самовияв, (самопрезентація) виступає як соціально-психологічний феномен, що пронизує всі сторони міжособистісної взаємодії, він пов'язаний з різними потребами й життєвими цілями людей.

Самопрезентація дає особистості, професіоналу додаткову можливість представити себе, заявити про свої досягнення, наміри, уміння і навички. Однією з форм професійної самопрезентації в умовах педагогічної діяльності є публічні виступи керівників на різних нарадах, педрадах, відкрита лекція, відкритий майстер-клас.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми Проведений аналіз психологічних, педагогічних джерел аргументовано свідчить про те, що поза увагою науковців залишилися актуальні питання аналізу сутності самопрезентації як психолого-педагогічного, філософського та соціального феномену в порівнянні з управлінням враженням та маніпуляцією.

Мета даної статті – визначити сутність самопрезентації як філософського, соціального, психологічного та педагогічного феномену, проаналізувати механізми формування іміджу майбутніх керівників ЗНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження На думку науковців, іміджування – це низка навмис-

но побудованих моделей поведінки [8, с. 35]. Саме іміджування надає можливість повною мірою розкрити особистісний потенціал та створити необхідний імідж. Зазначимо, що на початку 90-х років XX сторіччя термін «самопрезентація» ототожнювався з поняттям «іміджування». Необхідно відмітити, що поняття «самопрезентація» походить від англійського «самоподача», тобто представлення себе іншим людям. Англійський енциклопедичний словник надає наступне трактування терміну: «самопрезентація – це вміння подавати себе, притягуючи до себе увагу, актуалізуючи інтерес людей до своїх відео- та аудіоякостей» [6, с. 49]. Етимологічно близьким до самопрезентації є поняття «саморозкриття», яке має ширше значення у порівнянні з оперативно-технічним, вузькопрагматичним змістом, який несе термін «самопрезентація». В американській традиції самопрезентація розглядається як прояв демонстративної поведінки в міжособистісних стосунках, а сама демонстративна поведінка – як одна з форм соціальної поведінки. Таким чином, інтерпретація терміну «самопрезентація» може бути багатогранною та різноманітною. Але більшість дослідників спираються на визначення поняття, надане Ж. Тедеші та М. Рієсом, яке може бути сформульоване так: «самопрезентація – це навмисна та свідома поведінка, спрямована на те, щоб створити певне враження в оточуючих» [9, с. 25].

Ми бачимо, що це поняття є синонімічним до іміджування, бо має спільні мотиваційні механізми та наміри. Подібним до самопрезентації та іміджування є термін «управління враженням». Аналіз проблеми управління враженням вперше було зроблено в роботах І. Гоффмана, який висунув концепцію «соціальної драматургії». Автор проводить аналогію між реальним життям та театральною виставою. Він стверджує необхідність аналізу та корекції власної поведінки з метою утворення найбільш сприятливого враження та отримання найбільшої користі від взаємодії з партнером. І. Гоффман вважає, що, незалежно від конкретного наміру, індивід зацікавлений у тому, щоб контролювати поведінку інших людей. Ця мета може бути досягнута шляхом впливу на певну ситуацію та піднесення самого себе у такий спосіб, щоб оточуючі діяли відповідно до власних планів індивіда. На думку І. Гоффмана, щоб справити потрібне враження на глядачів, людина мобілізує свою активність з метою викликати бажану реакцію; постати «тим самим особою»; виправдати очікування аудиторії; підкоритися вимогам соціальної ролі; не бути зрозумілим неправильно, оскільки це призведе до зміни ситуації в цілому; прийти до «розуміння» і таким чином досягти своїх цілей [3, с. 113].

Особистість, яка прагне створити враження, використовує мовні посилання або їх замінники. Виступаючи перед аудиторією, публічна людина (керівник закладу) повинен мобілізувати власну активність, щоб передати те враження, в якому він зацікавлений, за допомогою різноманітних засобів, але в межах традицій його соціальної групи, професії або громади. Розглядаючи процес формування професійного, а саме іміджу керівника, треба відзначити, що дуже важливим компонентом професійної культури керівника повинна бути орієнтація на відтворення соціальних очікувань у межах обраної сфери діяльності. Думка І. Гоффмана щодо реалізації професійних цілей за умов відповідності суспільним потребам ґрунтується на побудові індивідуального педагогічного іміджу.

Дотримання суспільних традицій – важливий принцип, на якому ґрунтується теорія самопрезентації. Кожна людина, згідно ідей І. Гоффмана, яка володіє певними соціальними характеристиками, має моральне право очікувати, що оточуючі будуть сприймати її відповідно до її статусу. З цього ми можемо зробити висновок, що кожний індивід, який демонструє належність до певної соціальної групи, повинен дійсно бути тим, кого він видає. Водночас важливим є той факт, що, коли керівник закладу постає перед учасниками навчально-виховного процесу, він повинен проконтролювати те враження, яке створює. Підготовка спеціалістів з професій, пов'язаних з необхідністю впливу на значну кількість людей, потребує обізнаності у механізмах іміджування та самопрезентації.

І. Гоффман також припускає, що в процесі взаємодії можуть виникнути ситуації, які дискредитуватимуть досягнуте враження. Превентивні та коректривні дії можуть допомогти запобігти виникненню незапланованих подій. Отже, науковець розглядає самопрезентацію як комплексну систему засобів та механізмів впливу на людей та управління створеним враженням.

Визначення та розуміння сутності й механізмів функціонування даного феномену можуть вважатися ключовими кроками у відтворенні навичок самопрезентації у керівників, оскільки саме дана професія потребує вміння самопрезентації, управління справленим враженням та, що найбільш важливо, вміння відповідати соціальним стереотипам.

Самопрезентація розглядалася також у межах філософії інтеракціонізму. Г. Мід та Ч. Кулі висунули ідею, що в соціальному дискурсі та взаємодії для людини є природнім демонструвати різні соціальні обличчя різним партнерам для того, щоб представити себе якнайкраще, створити сприятливе враження, а потім сформувати власне уявлення щодо себе шляхом рефлексії поведінки та поглядів оточуючих. Отже, згідно з Г. Мідом та Ч. Кулі, знання індивіда про себе базуються здебільшого на знаннях інших людей про нього. На основі зворотного зв'язку людина-суспільство-людина формується так зване «дзеркальне Я» [10, с. 67]. Дзеркальне «Я» наближається до терміну «самооцінка» та інтерпретується як відношення до індивіда з боку інших людей та висновки, які він робить у результаті переосмислення власної поведінки за допомогою відстороненого погляду. Так, бачимо, що саме діяльність керівника є типовою площиною втілення вмінь самопрезентації, які невід'ємно потребують навичок рефлексії, самоаналізу та самовдосконалення.

Дослідження Д. Майерса в роботі «Соціальна психологія» також стосуються формування позитивного ставлення до себе з боку інших людей у зв'язку з підвищеною самооцінкою, яка, на думку автора, притаманна більшості людей. Така підвищена самооцінка потребує підтримки, що, у свою чергу, призводить до «поведінки піді-

гравання» [11, с. 47]. Цей термін використовується у якості синоніму «самопрезентації». Обидва поняття зумовлені стійким бажанням створити позитивне уявлення щодо власної особистості в оточуючих. Однак, відмітимо, що термін «поведінка підігрівання» носить суто утилітарний характер, пов'язаний з навмисним, дещо штучним формуванням позитивного враження з метою досягти успіху, незважаючи на доцільність власної діяльності. На нашу думку, в контексті формування іміджу майбутнього керівника необхідно орієнтуватися не на утилітарне розуміння терміну «самопрезентація», а, навпаки, на комплексне уявлення про даний феномен, яке охоплюватиме власні прагнення індивіда та соціальну доцільність й обумовленість професійної діяльності.

Ідеї саморефлексії та управління враженням були розвинені в роботах Р. Вікланда та Г. Глейтмана. Р. Вікланд, розглядаючи формування людиною погляду стосовно самого себе, виділяє особливий психологічний стан об'єктивної самосвідомості, який включає концентрацію уваги індивіда на собі та власнім уявленні того, як його сприймають та оцінюють інші люди. На думку Г. Глейтмана, який продовжував розробку терміну «об'єктивна самосвідомість», увага індивіда, сфокусована на собі, підвищує мотивацію суб'єкта. У межах даної роботи прийнятною є орієнтація на ідеї Г. Глейтмана, в основі яких є управління мотиваційними механізмами в професійному становленні та діяльності майбутнього керівника. Отже, сфокусованість керівника закладу на собі втрачає негативну конотацію та використовується у процесі переосмислення власного іміджу та саморефлексії [11, с. 89].

Самопрезентація як засіб досягнення особистісного балансу розглядається як ключове поняття в теорії когнітивного дисонансу. Сутність теорії дисонансу полягає у необхідності узгодженості між різними установками та уявленнями особистості. За наявності протиріч між окремими когнітивними елементами відбувається дисонанс, який усувається людською свідомістю. Згідно з поглядами Ф. Хайдера та Л. Фестингера, досягнення балансу відбувається завдяки навмисній та ненавмисній поведінці, що породжує відповідну реакцію з боку оточуючих, трансформацію поглядів інших людей про себе – наближення їх до власної самооцінки [6, с. 101]. Індивід починає орієнтуватися на людей, відношення яких допомагає підтримувати звичний «образ Я».

Походження та сутність терміну «самопрезентація» є предметом наукового розгляду для багатьох вітчизняних учених. Так, наприклад, Г. Бороздіна та Ю. Жуков розглядають самопрезентацію в контексті комунікативної поведінки. Г. Бороздіна пропонує класифікацію технік самопрезентації, припускаючи, що саме цей феномен запускає механізми соціального сприйняття. Ю. Жуков у своїй роботі «Ефективність ділового спілкування» формулює правила комунікації та самоподання, які виконують дві основні функції: створення в оточуючих певного враження та регуляцію власної поведінки в критичних ситуаціях [5, с. 32].

Саме професійна діяльність керівника потребує вміння успішно діяти в критичних умовах, тому ідеї науковців щодо навчання саморегуляції, тренування навичок ефективного спілкування є одними з ключових позицій у теоретичній розробці моделі процесу формування професійного іміджу керівників.

Самопрезентація розглядалася як механізм не тільки зовнішньої, але також внутрішньої маніпуляції. Марк Снайдер розвивав положення Е. Гоффмана та припустив, що існує два типи людей: ті, хто звертає велику увагу на враження, яке вони справляють, та ті, хто цього не роблять. Перших він назвав схильними до самомоніторингу (self-monitors). У зв'язку з цим М. Снайдер розробив шкалу самомоніторингу, яка використовується як один з інструментів діагностики рівня схильності до самопрезентації та самоподання [1, с. 236].

У процесі діагностики стану сформованості самопрезентації іміджу керівника необхідно звертати увагу саме на ці характеристики – рівень схильності до самопрезентації та самоподання, оскільки така публічна та соціально зорієнтована посада потребує високих показників даних вмінь. Згідно з дослідженнями в сфері самопрезентації, які було вказано вище, цей феномен носить маніпулятивний характер. Отже, якщо припустити наявність подібної складової у процесі формування іміджу, іміджологія як наука та самопрезентація як форма побудови власного образу та управління справленим враженням набувають негативної конотації. Однак термін «маніпулювання» може розглядатися з різних боків. По-перше, він має значення «складної дії, що виконується руками під час будь-якої роботи» та може використовуватися відносно технічної сфери діяльності. По-друге, переносне значення поняття, яке ми найчастіше зустрічаємо в гуманітарній сфері, постає як один з видів психологічного впливу, майстерне виконання якого веде до прихованого збудження в іншої людини тих намірів, які не співпадають з його актуально існуючими бажаннями. За радянських часів маніпуляція розглядалася виключно з негативного боку, але згодом в епоху розвитку ринкової економіки поряд з формуванням капіталістичної системи відбувається трансформація ставлення до цього поняття.

Термін «маніпуляція» входить до словника ділової людини та стає синонімічним до поняття «приховане спонукання». Однак більшість дослідників у сфері іміджології погоджуються з тим постулатом, що маніпуляція не може бути тотожною до терміну «формування іміджу» у зв'язку з негативною вихідною основою першого поняття у порівнянні з другим.

Формування іміджу може включати елементи маніпуляції (з цим пов'язане одне з його завдань – управління враженням), але вони необов'язково повинні бути спрямовані на досягнення власної користі носієм іміджу та створюватися «приховано», що характерно для суто маніпулятивного впливу.

Отже, самопрезентація, або іміджуванння, можуть частково використовувати методи маніпуляції у процесі формування іміджу, але цей вплив не може застосовуватися всупереч бажанням аудиторії іміджування, бо таке втручання суперечить механізмам створення необхідного позитивного образу.

Отже, самопрезентація може розглядатися з декількох боків. По-перше, як механізм формування позитивного ставлення до себе з боку оточуючих людей та маніпуляції на основі досягнутого ефекту тяжіння; по-друге, як засіб проникнення в глибину власної самосвідомості та переоцінки поведінки та стосунків з навколишнім світом; по-третє, як один з чинників досягнення когнітивного балансу.

Зв'язок понять «самопрезентація» та «іміджування» полягає в спільності мотивів, які керують виникненням обох феноменів. Самопрезентація та іміджування пов'язані з утворенням штучних конструкцій, які допомагають успішно будувати соціальні стосунки, досягати максимального позитивного ефекту в комунікації та створювати сприятливе враження.

Науковці зазначають, що керівники, які мають навички самопрезентації, значно легше вступають в контакти з педагогічним колективом, учасниками навчально-виховного процесу, оскільки вони орієнтовані на отримання зворотнього зв'язку від співрозмовників та більш відкрито виявляють свої почуття та емоції. Самопрезентація відкриває унікальну можливість змінити сутність типів педагогічної взаємодії, зробити діалог між учасниками педагогічного процесу більш необхідним, ціннісним, сформувати нові механізми та рівні розуміння в міжособистісній взаємодії. Уміння демонструвати себе, свої емоції виражати емпатію, зацікавленість в партнері – все це потрібно формувати в майбутніх керівників закладів освіти. Майбутні керівники ЗНЗ повинні навчитися відкрито заявляти про свої завдання, щоб ефективно управляти колективом закладу, що дозволить відмовитися від жорстких маніпулятивних засобів, прагнути відшукати точки дотику в діалозі між учасниками навчально-виховного процесу.

Самопрезентація може розглядатися у психологічній площині як могутній стимул, який активізує діяльність керівника закладу, як інструмент створення Я-образу та виступати як стратегія особистісного та професійного розвитку.

Самопрезентація в педагогічній площині може виступати як критерій педагогічної компетентності майбутніх керівників. Високий рівень навичок самопрезентації визначається здатністю транслювати власний образ і через нього відкривати педагогічні ідеї та гуманістичні цінності. Формальний (шаблонний) або вимушений самовияв професійних умінь і особистісних якостей буде відповідати низькій компетентності керівника ЗНЗ, а глибокий особистісно відрефлексований самовияв, аж до саморозкриття в межах управлінської діяльності, буде розглядатися як показник його високої професійної компетентності.

На нашу думку, самопрезентація – вербальна та невербальна демонстрація власної особистості в системі зовнішніх комунікації, процес та результат засвоєння та відтворення соціального досвіду, вміння подавати себе в різних ситуаціях, індивідуальний стиль спілкування, здатність створити неповторний образ.

Варто зауважити, що фахівець з високо розвиненими рефлексивними уміннями може бути більш успішним в будь-якій діяльності, може знаходити нові шляхи для розв'язання професійних проблем, для самовдосконалення та самореалізації.

Формування навичок самопрезентації у майбутніх керівників ЗНЗ вимагає від викладачів вищої школи використання методів портфоліо та інтерактивного навчання: групова дискусія, брейнстормінг, кейс-метод, рефлексивно-рольова, ділова й проблемно-діяльнісна гра. Активні методи навчання сприятимуть розвитку рівня персональної відповідальності і спрямованості на створення унікального індивідуального професійного образу, в тому числі й засобами самопрезентації. Доцільним також буде викладання спецкурсу «Формування навичок самопрезентації», проведення тренінгів з використанням вправ «Публічний виступ», «Сонечко» та ін., використання різних технік, підготовка презентацій. Такі форми роботи сприятимуть розвитку внутрішньої свободи майбутнього керівника ЗНЗ, підвищать його самооцінку, впевненість в собі, розвиватимуть уяву, творче мислення, підвищать пошукову активність, орієнтуватимуть на активну позицію особистість.

Розглядаючи техніки самопрезентації, зупинимося на техніках, запропонованих Р. Чалдіні.

1. Техніка насолоди відбитої славою («купання в променях чужої слави») – використання чужого успіху для самопрезентації.

2. Техніка нанесення шкоди («шкідництво») – навмисне перебільшення недоліків (ситуації, предмета, іншої людини і т. д.) для підвищення свого статусу, свого росту в очах оточуючих, що дозволяє управляти враженням інших [1, с. 21].

Г.В. Бороздіна в мистецтві управління враженням робить акцент на перцептивній складовій процесу, виділяючи чотири техніки самопрезентації або самоподачі.

1. Самоподача переваги – акцентування уваги оточуючих на зовнішні ознаки переваги комунікатора (поведінка, мова, одяг).

2. Самоподача привабливості – акцентування уваги оточуючих на фізичну привабливість комунікатора.

3. Самоподача відносини – демонстрація партнеру свого ставлення за допомогою вербальних і невербальних засобів.

4. Самоподача стану й причин поведінки – залучення уваги оточуючих до більш виграшної, привабливої причини поведінки комунікатора.

Всі перераховані техніки припускають, що успішна самопрезентація – це презентація вибраних ознак, привнесених в поведінку індивіда через призму його соціального досвіду для залучення уваги реципієнта з подальшим управлінням враженням про себе [2, с. 186].

Все різноманіття технік самопрезентації можна умовно розділити на вербальні й невербальні.

До невербальних технік відносяться техніки, що акцентують увагу на зовнішній вигляд, одязі, манері триматися та ін.

Вибір конкретної техніки самопрезентації залежить від її цілей. Виділяють три основні цілі й відповідно три групи технік самопрезентації [1, с. 244]:

1) техніки піднесення в самопрезентації; мета – підвищити значущість, що сприймається статус, авторитетність, переконливість образу;

частіше використовуються при створенні іміджу керівника, політика;

2) техніки створення неповторного образу в самопрезентації; мета – привернути увагу, запам'ятатися, стати неповторним; використовуються найчастіше в шоу-бізнесі, мистецтві;

3) техніки формування позитивного ставлення; мета – викликати позитивні почуття: довіру, симпатію, інтерес.

До технік формування позитивного ставлення відносяться: підвищення зовнішньої привабливості; позитивний настрій, так як відома закономірність: привабливі ті люди, які добре ставляться до нас. Отже, позитивне ставлення до різних груп громадськості забезпечує у відповідь їх позитивну думку; створення бездоганної репутації – забезпечується планомірною конструктивною діяльністю, виконанням своїх функцій; позитивні послання групам громадськості – вираження подяки, прояву поваги, привітання та ін.; особисту участь – прояв щирого інтересу до людей, надання підтримки й реальної допомоги; дистанціювання від негативних символів (компрометуючих факторів, фігур, груп).

Висновки. Отже, самопрезентація корелює з поняттями «маніпуляція», «іміджування», «імідж». Самопрезентація – вербальна та невербальна демонстрація власної особистості в системі зовнішніх комунікації, процес та результат засвоєння та відтворення соціального досвіду, вміння подавати себе в різних ситуаціях, індивідуальний стиль спілкування, здатність створити неповторний образ. Феномен самопрезентації багатоаспектний, оскільки тлумачиться як механізм формування позитивного ставлення до себе з боку оточуючих людей та маніпуляції на основі досягнутого ефекту тяжіння; як засіб проникнення в глибину власної самосвідомості та переоцінки поведінки та стосунки з навколишнім світом; як один з чинників досягнення когнітивного балансу. Враховуючи дефініції понять «іміджування» та «самопрезентація», формування іміджу може бути інтерпретоване так: формування іміджу – це процедура, спрямована на утворення у людей (аудиторії іміджу) певного образу об'єкта (прототипу іміджу) з певною оцінкою цього образу у вигляді свідомого або несвідомого погляду на цей образ (прототип іміджу) з метою досягнення психологічного потягу аудиторії іміджу до даного об'єкта. Як вже було зазначено, синонім терміну «формування іміджу» є «іміджування», або, з деяких позицій, – «самопрезентація». Під час аналізу механізмів функціонування самопрезентації керівника, іміджування доцільним є врахування ідей самопрезентації (утворення власного образу, який відповідає соціальним стереотипам) та управління справленим враженням. Самопрезентація в педагогічній площині може виступати як критерій педагогічної компетентності майбутніх керівників. Інтерактивні методи навчання, метод портфоліо, тренінги, викладання спецкурсу, використання технік сприятимуть формуванню навичок самопрезентації у майбутніх керівників ЗНЗ.

Список літератури:

1. Болотова А.К., Жуков Ю.М. Психология коммуникаций [Текст]: монограф. / А.К. Болотова, Ю.М. Жуков; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. – 495 с.
2. Бороздина, Г.В. Психология и этика делового общения: учебник для бакалавров / Г.В. Бороздина, Н.А. Кормнова; под общ. ред. Г.В. Бороздиной. – М.: Издательство Юрайт, 2012. – 463 с.
3. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гоффман: Пер. с англ. А.Д. Ковалёва: Ин-т социологии РАН. – М.: Канон-пресс-Ц: Кучково поле, 2000. – 304 с.
4. Дьячкова Э.К. Имиджелогия для руководителя / Э.К. Дьячкова. – Новосибирск, 1998. – 84 с.
5. Жуков Ю.М. Эффективность делового общения / Ю.М. Жуков. – М.: Знание, 1990. – 64 с.
6. Михайлова Е.В. Самопрезентация: теории, исследования, тренинг / Е.В. Михайлова. – СПб.: Речь, 2007. – 224 с.
7. Перелыгина Е.Б. Психология имиджа: учеб. пособ. / Е.Б. Перелыгина. – М.: Аспект-Пресс, 2002. – 223 с.
8. Почепцов Г.Г. Имиджелогия / Г.Г. Почепцов. – М. – К.: Ваклер, 2002. – 766 с.
9. Семёнова Л.Н. Технология самопрезентации: уебно-методический комплекс / Л.М. Семёнова: под ред. К.В. Киуру. – Челябинск: Изд-во ЮУрГУ. – 2005. – 54 с.
10. Скрипаченко Т.В. Соціально-психологічний імідж сучасного керівника: дис. … кандидата психол. наук: 19.00.05 / Т.В. Скрипаченко; Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2001. – 196 с.
11. Фадєєва М.В. Психологічні умови підготовки керівників загальноосвітніх навчальних закладів до формування позитивного іміджу освітньої організації: дис. ... канд. психол. наук: спец.: 19.00.07 / Фадєєва Марія Володимирівна. – К., 2010. – 297 с.
12. Хороших В.В. Методы изучения самопрезентации: Методическое пособие / В.В. Хороших. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.М. Герцена, 2009. – 43 с.

Киричек И.И., Рожнова А.И.
Нежинский университет имени Николая Гоголя

САМОПРЕЗЕНТАЦИЯ БУДУЩИХ РУКОВОДИТЕЛЕЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ УЧЕРЕЖДЕНИЙ КАК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация
Предмет исследования авторов – анализ сущности самопрезентации психолого-педагогического, философского и социального феномена по сравнению с управлением впечатлением и манипуляцией. Авторы рассматривают самопрезентацию как вербальную и невербальную демонстрацию собственной личности в системе внешних коммуникаций, процесс и результат усвоения и воспроизведения социального опыта, умение подавать себя в различных ситуациях, индивидуальный стиль общения, способность создать собственный неповторимый образ. Феномен самопрезентации представлено как многоаспектное явление: как механизм формирования положительного отношения к себе со стороны окружающих людей и манипуляции на основе достигнутого эффекта тяжести; как средство проникновения в глубину собственного самосознания и переоценки поведения и отношений с окружающим миром; как один из факторов достижения когнитивного баланса. Раскрываются механизмы формирования навыков самопрезентации в учебном процессе будущих руководителей ОУУ. Формирование навыков самопрезентации будущих руководителей ОУУ требует от преподавателей высшей школы использования методов портфолио, интерактивного обучения, тренингов, специальных техник. Приведены техники Р. Чалдини, Г. Бороздиной в искусстве управления впечатлением. Охарактеризованы три группы техник самопрезентации. Указано, что такие формы работы способствуют развитию внутренней свободы будущего руководителя ОУУ, повысят его самооценку, уверенность в себе, смогут развить воображение, творческое мышление, повысят поисковую активность, будут ориентировать личность на активную позицию.
Ключевые слова: самопрезентация, управление впечатлением, манипуляция, профессиональный имидж, имидж руководителя, социальный стереотип, когнитивный диссонанс.

Kirichek I.I., Roznov A.I.
Mykola Hohol Nizhyn State University

SELF FUTURE LEADERS OF GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS AS A PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM

Summary
Purpose of the study authors – the essence of self-analysis as psychological, educational, philosophical and social phenomenon than impressed with the management and manipulation. The authors consider self-presentation as verbal and nonverbal demonstration of self in the external communication process and result of assimilation and reproduction of social experience, the ability to present themselves in different situations, personal style of communication, the ability to create your own unique image. The phenomenon of self-represented as a multidimensional phenomenon: as a mechanism for forming a positive attitude on the part of people around them and manipulation based on the achieved effect of gravity; as a means of penetration into the depths of their own identity and re-conduct and relations with the outside world; as a factor in achieving cognitive balance. Disclosed mechanisms of self-presentation skills in education of future leaders of the CEI. Formation of skills of self-presentation of the future leaders GEI requires high school teachers use methods portfolios, interactive learning, training, special equipment. An engineering R. Chaldini, H. Borozdinoyi art management experience. Author determined group of three techniques of self. It is noted that such forms of work promote inner freedom future head of the CEI, boost his self-esteem, self-confidence, develop imagination, creative thinking, increase search activity, oriyentuvatymut person in active position.
Keywords: self-presentation, management impression manipulation, professional image, image manager, a social stereotype, cognitive dissonance.

UDC 811.111:37.015

THE DEVELOPMENT OF ENGLISH SPEAKING SKILLS OF STUDENTS

Kitchenko A.S., Untila M.P.
Kharkiv Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics

This article is devoted to ability of development of English speaking skills of students. A special section of the work on preparing students for verbal communication is the development of their communicative skills. We considered several groups of communicative skills. We proposed speech situations which help to improve speaking skills. During our research we found out that the main reason for poor speaking skills of students was their reluctance to communicate for many reasons, including psychological discomfort and fear of making mistakes.
Keywords: speaking, communication, skills, English, students, barrier, ability.

The statement of the problem. Due to the almost complete absence of environment for communication, close to the authentic, as well as native speakers, the process of listening English turns out to be very difficult for the students of non-language faculty. As practice shows, while listening there are conditions that prevent fully expressing of personality, reduce activity, prevent its creative self-expression. This all can lead to a general dissatisfaction with the results of education and affect the reduction of effectiveness of the teacher. According to scientists, the main environment for learning a foreign language is the language environment, and everything else is an alternative means, and their purpose is to create a more or less clearly expressed illusion of students' immersion in the natural language environment.

There is an opinion: if in the teaching of oral speech the teacher concentrates all efforts on speaking and will ensure the mastery of this ability, then students will learn to understand the speech spontaneously, without narrowly-functional instruction. Perception and understanding of the speech is a complex brain activity that requires great intellectual effort from those who perceive foreign speech. Overcoming communication barriers, we learn to understand and respect representatives of another culture. To talk about ways to overcome the language barrier, you need to understand the reasons that cause it: psychological insecurity, negative previous experience of learning English, lack of motivation for the student, lack of practice of communication in English. Speaking about the reasons of the emergence of a language barrier, it should be noted that one of the main reasons is the person's psychological insecurity, fear of making a mistake, a feeling of discomfort when communicate in English.

The purpose of the article. This article is devoted to ability of development of English speaking skills of students. In order to overcome the language barrier that is caused by psychological insecurity, it is necessary to create comfortable conditions in English classes, in which potential abilities of a person would be revealed so that a person could psychologically relax and speak spontaneously on any topic.

If such conditions are followed, part of the problems that cause the language barrier will be removed. Fear of making a mistake, perhaps, is appearing because of incorrect teaching or incorrectly created conditions for teaching English. Very often it is the fault of the teachers with whom the student once studied: perhaps the teachers were constantly corrected the student's mistakes, not giving him the opportunity to express his point of view, which is wrong. Speaking about correcting mistakes and removing fear of mistakes, it is necessary to take into account the psychological characteristics of each student. It must be remembered that some inaccuracies can be corrected during the speech, and some – only after the person has finished his saying. Also the teacher's task is to conduct a conversation with the student, to make it clear that the communicative method is more effective, to show that any material learned in the lesson can be used immediately, and also show practical applicability in the lesson. Using such techniques psychological difficulties and language barrier can be removed, which are caused by negative experience of learning English.

The statement of the main material. Regarding the practical aspect of communication, it should be noted that the whole process of teaching English should be based on creating communicative situations as close to reality as possible. In this context, it becomes necessary to introduce speech patterns, language skills as close to reality as possible. The student must understand that every word, situation and structure are necessary for him to solve communicative task both in class and in real life. Training the language in situations that is closed to reality, allows a person to transfer all that was passed in the classroom in English, into real life.

Y. Karaulov defines three levels of the language personality model: 1) zero level – the verbal-semantic level or the inner vocabulary of personality, represented in the language consciousness in the form of microsystems (lexico-semantic groups, grammatical means, word combinations and sentences). This is the level of everyday speech; 2) the first level is linguistic – cognitive, represented by the thesaurus of personality (concept, word-symbols, images, parts of phrases). The speaker's values are built up through this communication; 3) motivational and pragmatic level – the level of active and communicative needs, is determined by the lexicon of the person, cognitive activity, intellectual sphere, interests, motivations of the person. This level establishes appropriate conditions for real communication, the modeling within the limits of the speech needs of subjects of communication situations of shared cognitive activity.

The ability to speak is the ability to express thoughts communicatively, intelligently, and grammatically correct. The teaching of speaking in the absence of a language environment is characterized by a number of features.

Speaking should be:

1. Systematic.
2. Purposeful.
3. As close as possible to the conditions of reality.
4. Personally active.

In the process of verbal communication, there is an exchange of activities, information, experience, abilities, skills and the results of the activities, which is one of the necessary condition for the formation and development of the individual. That is why speech communication is oriented towards understanding of the purpose by other people of influencing on their consciousness and activity, on social interaction. In all aspects, verbal communication should ensure a high level of communicative skills, strength of influence.

A special section of the work on preparing students for verbal communication is the development of their communicative skills: a) the ability to transfer knowledge and skills that are known to the student, options for solving, communicating in the new situation, transforming them in accordance with specific conditions; b) the ability to find solutions to the communicative situation from a combination of ideas, knowledge, skills, techniques that are already known to the student; c) the ability to create new ways and design new techniques to solve a particular communicative situation. There are several groups of communicative skills:

1. The ability to focus on partners, i.e. determine the character of a person, his mood; to read the expression of the behavior of partners, correctly interpret it;

2. The ability to focus on relationships with possible partners and between them;

3. The ability to focus on a communicative situation. The importance of this skill is determined mainly by the fact that the rules of communication are dictated by that particular situation in which it occurs. The ability to focus on a situation involves first of all teaching the students to establish contacts in the current situation with partners that are desirable or necessary from a business point of view; the ability to create a situation of communication with specific partners; find the topics for communication in each of these cases.

The educational speech situation is understood as specially created conditions, circumstances, the system of student relationships for the purpose of educational impact on students in the implementation of speech actions in a foreign language. The role of the learning situation is to model a fragment of objective reality, which is correlated with the speech actions of partners, communication.

The educational speech situation allows, first, when acquainted with the new language material, to show clearly where, when, for what communication tasks, it is possible to use the presented material to realize by students what else they can understand and say in the studied language. As far as almost every lesson has an «increase» in vocabulary and grammar, the realization of this increase has great importance for creating a positive motivation.

Secondly, the educational and speech situation during the training allows ensure the personal participation of everyone in the listening and the use of the material being learned in the expressions when doing exercises in pairs, in a controlled speech conversation on conditions informal participation in communication. The educational situation should arouse the interest of students, the desire to engage in communication, the willingness to participate in it.

At the lesson of a foreign language there is scope for real communication. It occurs in the situation of acquaintance, discussing what is happening in the lives of students and teachers in the days that have passed between classes, events in our country and abroad. Since the teaching of English should promote the development of a foreign communicative competence that ensures the use of a foreign language in situations of formal and informal communication in the educational, social, cultural, professional spheres of communicative interaction, the focus is on the development of a culture of oral and written speech in English, increase of cultural knowledge about the image and lifestyles in English-speaking countries. For this purpose, both teaching and speech situations and role plays are used.

The success of the lesson is mostly determined by the motivation for learning effective communication. The development of motivation can occur through various tasks: conducting a role-playing game, group discussion; playing personal problems in communication, proposed by students.

Teachers of foreign languages face the task to adapt students socially and professionally and teach them to communicate in the socio-cultural sphere. Learning to communicate in the socio-cultural sphere is the training of oral communication first of all, and the last, as is known, is one of the urgent and complex problems of modern methodology. Since communication training should be aimed at realization of communicative intentions in speech, it is very important to create and use speech situations in foreign language lessons, since the situation largely determines the speech behavior of students. The creation of such situations in real communication is dictated by life itself, in the learning environment, there is only one real situation – the learning situation, when the teacher and the learner communicate with the goal of teaching and learning something. In real life, people communicate under completely different circumstances, here hence the need to create natural situations in the learning process.

During our research we found out that the main reason for poor speaking skills of students was their reluctance to communicate for many reasons, including psychological discomfort and fear of making mistakes.

We will consider situations within the framework of imitating and simulating types of communication. Firstly, these are situations based on communication that imitates the reality. Simulating communication is necessary, since it not only prepares for fluency in communication, giving examples of implementing the most common communicative intentions in speech acts, but also introduces the socio-cultural aspect of communication,

which is very important. Trainees get acquainted with the language means, fixed for certain speech acts. It is the situations created on the basis of imitative communication that lay the foundations of the communicative competence of students. Situations of imitative communication should depict typical natural situations in everyday life in the country of the studied language, or in our country, but with the participation of foreigners. It is necessary to give a detailed verbal description of the situation depicted, visual support is desirable.

The content of the training in the framework of simulating communication can be as follows:

– Perception and reproduction of a certain act of communication, portrayed in a film, heard in a record or presented by a teacher, followed by an analysis of the communicative situation, linguistic and extralinguistic aspects of the implementation of the act of communication, and the controls of what was heard. In the process of training of situations, measures should be provided for the assimilation of certain resources, selected and complemented with stylistic variants. Reproduction of the source text is the final stage of the work.

– Substitutions and compilation of dialogues by analogy (reconstruction of dialogues by response replicas, initiating replicas, by first and last replicas, etc.).

– Drawing up a dialogue to the scene depicted in the picture. It must be noted the work with the so-called «talking pictures», when the trainee builds his statements either from a third person or from his own, as if he himself was the hero of the presented picture. In this case, it seems appropriate to use a video clip instead of a picture, that is, the situation is created and based on the viewed but not sounded small video fragment.

The use of a video snapshot expands the creative work of a foreign language teacher. Here we come across the following type of communication – simulative. It is designed to recreate in the learning environment acts of real communication, which is very important for the formation of students' foreign language competence, since simulative (imitative) communication gives learners the opportunity to engage in natural life. It is an imitative, imaginary and played out reproduction of interpersonal contacts organized around a problem situation.

As methods of simulative communication, it is necessary to note the following:

– Dramatization. The theme and the plot are set by the teacher, and the task of the trainees is to turn this into a speech.

– A sketch. Prepares in advance, very often by the students themselves, a scene for the given problem situation with the characters, their social status, role behavior. When using this technique, a richer linguistic material is presented, since it is prepared in advance.

– Role-playing game in comparison with the two previous methods is distinguished by freedom and spontaneity of speech and non-verbal behavior of the characters. Each participant in the course of the game independently organizes his behavior depending on the problem being solved, his communicative intention, the behavior of the partners.

Role-playing can be represented as one elementary communicative act (acquaintance, purchase, congratulation), and a complex communicative act consisting of a series of elementary, united by a common communicative goal and situation.

Conclusion. So, on the basis of the above, it can be argued that the use of speech situations is an important condition for the formation of a foreign language competence in teaching non-linguistic students, and when creating situations, great importance is given to simulative type of communication, which is confirmed by practice.

Thus, you can learn to communicate without using only your actual experience for this and you can do it with the help of the game. The game is a model of the life situation, in particular of communication, in the process of which a person acquires a certain experience. In addition, when making mistakes in the artificial situation of communication, a person does not feel the responsibility that is inevitable in real life. The purpose of the teacher's activity is to encourage students consciously and purposefully conduct educational activities, be guided by valuable motives, self-organization, self-adjustment for activities. The merger of the activities of the teacher and students, the fulfillment of the intended goal with a high result ensures the improvement of the educational process.

It seems important to add that before helping students to enhance their speaking ability any teacher should assess the reasons for the language barrier and choose the materials that will awake interest in learning English accordingly. But the main condition is confidence in one's own strength. It appears when a speaker ceases to concentrate on his mistakes in language practice. So to begin speaking any foreign language, one has to overcome his lack of confidence.

Some teachers allege that the language barrier does not exist, or that it was created by people. Everything depends on the ability to concentrate on the material and being a good listener. So, at the initial level one should listen and repeat as much as it's possible. The best way to express one's thoughts is by simple words and phrases. One can train the ability to understand the gist of speech using key words. More than that, it's more important to discuss interesting topics, it is necessary to use fairy-tales, poems, jokes, or to become a part of a situation where one should speak only the foreign language. And, of course, the conditions of communication should be comfortable.

In our opinion, whether the language barrier exists or not, we should try to overcome it. Otherwise, it will be impossible to enhance our speaking skills and become fluent in any foreign language.

The findings from this study also show that the main reason of poor speaking skills of students is their unwillingness to communicate due to many factors. We can conclude that willingness to communicate needs to be an important component of second language acquisition. So, the main suggestion is to overcome the language barrier and build a strong willingness to communicate. Only then it will be possible for the student to be a fluent speaker and not to be afraid of communicating in any situation.

References:

1. Shumin K. «Factors to Consider: Developing Adult EFL Students' Speaking Abilities», in Methodology in Language Teaching, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
2. Vaysburd L.M. TipologIya uchebno-rechevyih situatsiy / L.M. Vaysburd // Psihologopedagogicheskie problemyi intensivnogo obucheniya inostrannyim yazyikam. – M.: Prosveschenie, 1981. – 316 s.
3. Granmer D. Motivating High Level Learners / D. Granmer. – L.: Longman, 1996. – 123 p.
4. Hadfield Jill. Communication games / Jill Handfield. – Nelson, S. 1990.
5. Hedge T. Teaching and Learning in the Language Classroom, Oxford: Oxford University Press, 2008.

Китченко А.С., Унтіла М.П.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

РОЗВИТОК МОВЛЕННЄВИХ НАВИЧОК В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ У СТУДЕНТІВ

Анотація
Дана стаття присвячена здатності розвитку мовленнєвих навичок в англійській мові у студентів. Спеціальним розділом роботи з підготовки студентів до вербальної комунікації є розвиток їх комунікативних навичок. Були розглянуті кілька груп комунікативних навичок. Було запропоновано мовні ситуації, які допомагають поліпшити розмовні навички. В ході дослідження було з'ясовано, що є основною причиною поганих навичок спілкування у студентів.
Ключові слова: говоріння, спілкування, навички, англійська мова, студенти, бар'єр, здатність.

Китченко А.С., Унтила М.П.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

РАЗВИТИЕ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ У СТУДЕНТОВ

Аннотация
Данная статья посвящена способности развития речевых навыков в английском языке у студентов. Специальным разделом работы по подготовке студентов к вербальной коммуникации является развитие их коммуникативных навыков. Были рассмотрены несколько групп коммуникативных навыков. Были предложены речевые ситуации, которые помогают улучшить разговорные навыки. В ходе исследования было выяснено, что является основной причиной плохих навыков общения у студентов.
Ключевые слова: говорение, общение, навыки, английский язык, студенты, барьер, способность.

УДК 81'243'36:784.4/.7:159.953.4

ВИКОРИСТАННЯ ПІСЕНЬ ЯК МНЕМОНІЧНИЙ ПРИЙОМ ПРИ ВИВЧЕННІ ГРАМАТИКИ У ШКОЛІ

Коваленко І.Ю., Баранова С.В.
Сумський державний університет

У даній статті досліджено метод використання пісень як мнемонічний прийом при вивченні граматики у школі. Подано чітку дефініцію мнемотехніки. Визначено методи та прийоми впровадження іноземної пісні як мнемонічного прийому в навчальний процес. На основі ілюстративних джерел описано завдання до різних пісенних матеріалів та визначено мету їх подачі на уроці. Зазначено актуальність і важливість подальшого вивчення та використання іноземних пісень на уроках.
Ключові слова: мнемотехніка, іноземна пісня, пісенний матеріал, мнемонічний прийом.

Постановка проблеми. На сьогодні значна роль у освіті відводиться інноваційним технологіям, які урізноманітнюють процес навчання та роблять його не лише цікавим, а й інформативним та ефективним. Одним із таких інноваційних методів є мнемотехніка.

Вивчення іноземної мови за допомогою пісень є дієвим методом розвитку сприйняття мови на слух, вимови, граматики, а, головне, є чудовим способом поповнення словарного запасу. Доведено, що музика має безпосередній вплив на праву півкулю мозку, а мовлення (текст пісень) – на ліве. Існує навіть ряд шкіл, у яких всі уроки присвячені саме вивченню пісень та співам у караоке.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато дослідників, зокрема, О. В. Котенко, [6, с. 14] та О. М. Семеняга [9, с. 45] вважають, що такий важливий жанр, як пісня, може як точно, так і образно відображати різні аспекти соціального життя народу саме тієї країни, мова якої вивчається в школі, завдяки тому, що в ній наявний вербальний контекст. Пісня, як і всі витвори мистецтва, несе в собі комунікативну інформацію, тобто передає зміст тексту від автора до адресата. На відміну від навчального матеріалу, що має загальнокраїнознавчий характер, який у першу чергу, націлений на інформування читача або слухача, таким чином впливаючи на їх пам'ять та інтелект, пісні як країнознавчий матеріал впливають на емоції учнів та їх загальнохудожню пам'ять.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність даної теми стає більш значущою в наші дні, коли все більше молоді прагне вивчати англійську мову (тим більше, слухаючи популярні пісні). Але на сьогодні метод використання пісень на уроках іноземної мови, в основному, досліджується як мнемонічний прийом при вивченні нової лексики. Вивчення нового граматичного матеріалу за допомогою іноземних пісень є не лише мало дослідженим, але й недостатньо практикованим у навчальному процесі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідити загальні особливості використання іноземних пісень при вивченні граматики у школі, а її завданням – визначити основні методи та прийоми впровадження іноземної пісні як мнемонічного прийому в навчальний процес.

Виклад основного матеріалу. Мнемотехніка (від грецького слова «пам'ять») – це один із тих способів, який допомагає покращити засвоєння нової інформації через свідоме створення асоціативних зв'язків шляхом використання спеціальних методів та прийомів [5, с. 71].

Мнемотехнічні прийоми, насамперед, застосовують для того, аби краще засвоювати складний чи об'ємний матеріал, що не має чітко фіксованих логічних зв'язків між його структурними елементами, з погляду учня, який запам'ятовує нову інформацію з метою подальшого її відтворення. Наприклад: таблиця неправильних дієслів з англійської мови, часові форми дієслів тощо.

Використовуючи метод мнемотехніки, можна запам'ятовувати різну текстову інформацію: новий лексичний та граматичний матеріал, терміни, тексти пісень, уривки з художніх творів тощо.

Сформовані за допомогою використання мнемотехнічних прийомів штучні асоціації будуть засвоюватися набагато швидше та легше. Прийом мнемотехніки допомагає покращити такі показники, як об'єм і точність вивчення матеріалу, розвитку асоціативно-пізнавальних процесів, а також допомагає навчитися якомога точніше відтворювати новий матеріал під час навчального процесу.

Мистецтво запам'ятовувати набуло популярності ще за дописемних часів. Так, шамани, музиканти, жерці, торговці, ремісники, оповідачі та багато різних людей інших сфер діяльності мали запам'ятовувати велику кількість інформації. Навіть коли з'явилася писемність, важливість ефективного запам'ятовування залишилася такою ж актуальною. Невелика кількість книг, дорогі писемні матеріали, занадто об'ємні книги, низький рівень освіти – всі ці фактори спонукали людей вчитися запам'ятовувати інформацію. Звісно, неможливо точно довести той факт, що мнемотехнічні прийоми існували за тих часів, але логічним буде припущення, що вони існували.

Учені та вчителі-практики зазначають, що іншомовна пісня – це один із найефективніших способів, який формує іншомовну компетенцію, особливо серед учнів початкової школи. Котенко О. В. пропонує ряд переваг, які виникають при використанні пісенного матеріалу на уроках [6, с. 17]:

1) Учні можуть запам'ятати пісню швидше та легше, ніж дорослі. Отже, новий лексичний та граматичний матеріал засвоюється з такими самими темпами.

2) Іншомовна пісня – це один із засобів, які формують фонетичні навички (ритм, наголос, артикуляцію, інтонацію), оскільки пісня є природнім та ефективним способом чути вимову,

правильні наголоси у словах, інтонацію та артикуляцію, а це, у свою чергу, допомагає удосконалювати мовні навички.

3) Іншомовна пісня допомагає розширювати кругозір учнів, формуючи їх країнознавчу та лінгвокраїнознавчу компетенцію.

4) Іншомовні пісні сприяють розвитку як підготовленого, так і спонтанного мовлення дітей.

5) Пісня є чудовим засобом релаксації та медитації (підготовки до уроку чи фізичної хвилинки).

Вищезазначені переваги вказують на той факт, що в залежності від встановленої мети уроку, іноземні пісні можна використовувати протягом різних його етапів:

1) для проведення фонетичних розминок чи вправ на початку уроку;

2) на етапі введення та в процесі закріплення граматичних навичок, отриманих протягом попередніх;

3) протягом будь-якого з етапів урок, використовуючи іноземну пісню як стимулювання розвитку граматичних навичок;

4) як відпочинок (фізкультхвилинку) протягом уроку та наприкінці занять [беспала].

Існує три етапи роботи над пісенним матеріалом [2, с. 28]:

1) підготовка до прослухування іноземної пісні (Pre-listening);

2) прослухування пісні (While-listening);

3) робота з матеріалом після прослуховування (After-listening).

Учитель пропонує ряд завдань протягом кожного з етапів роботи. Під час першого етапу вчитель має якомога логічніше поєднати пісенний матеріал з планом уроку, повідомити конкретну інформацію про пісню (підготовивши таким чином учнів до роботи з матеріалом), пояснити основний зміст, а також історію створення пісні (за необхідністю).

Другий етап роботи з іноземною піснею – це залучення учнів до прослуховування та виконання запропонованих вчителем завдань. Інструктаж перед виконанням завдань має бути чітким та логічно викладеним:

1) прослухайте пісню і розташуйте слова в правильному порядку (Listen and order the words in lines). Саме завдання полягає в тому, що учням пропонується текст пісні, в якому слова знаходяться в довільному порядку. У свою чергу, учні мають розставити слова на свої місця;

2) прослухайте пісню і розташуйте рядки в правильній послідовності (Listen to the song and order the lines). Завдання є аналогічним до першого: дітям пропонується текст пісні, в якому рядки знаходяться в довільному порядку. Учні мають розставити рядки так, як вони звучать у пісні;

3) прослухайте пісню та поставте дієслова в правильній граматичній формі (Put the verbs in right grammatical form). Учитель пропонує текст пісні, де усі дієслова мають інфінітивну форму;

4) прослухайте пісню та виправте граматичні помилки (Correct the grammatical mistakes). Учням пропонується граматично неправильний текст. Завданням є не лише уважно прослухати текст пісні, а й застосувати свої навички з граматики у тих випадках, коли не вдається детально запам'ятати текст пісні.

Для використання методики застосування іноземної пісні на уроці необхідно попередньо ввести матеріал, активізувати його та закріпити лексико-граматичний контент.

Наступні два-три уроки вчитель може запропонувати учням повторити слова пісні кілька разів, аби граматичні конструкції, які звучать у її словах запам'яталися надовго. Таким чином, учні будуть готові до введення нового граматичного матеріалу, або ж просто повторять вивчені раніше правила.

При введенні нового граматичного матеріалу учні легко впізнають ті граматичні структури, які вони чули раніше в пісні, що значно полегшить закріплення нового граматичного матеріалу. Наприклад, при вивченні алфавіту для початкового рівню [3]:

The Alphabet Song
A, B, C, D, E, F, G, H,
I, J, K, L, M, N, O, P,
Q, R, S, T, U, V, W and X, Y, Z
Happy, happy we shall be
When we learn our ABC's

Пісня допомагає учням у найбільш цікавій для них формі повторити і запам'ятати букви в тій послідовності, в якій вони розташовані в алфавіті.

Розглянемо ще один приклад [3]:

What can we do for you, Mum?
What can we do for you?
What can we do? What can we do?
What can we do for you, Mum?

За допомогою даної пісні учні легко та мимовільно завчають модальні дієслова. Дану пісню можна використовувати на уроках як прийом фонетичної зарядки.

Учні швидко запам'ятають порядок слів у спеціальних питаннях у теперішньому доконаному часі, якщо вивчити з ними пісню «Where have you been?»:

Where, where have you been?
What, what, what, what have you seen?
What, what, what, what have you done?
Have you had a lot of fun?

Використовуючи пісенно-музичний матеріал, учитель має змогу (економлячи час уроку) вводити нову граматику, використовуючи наочні засоби, спрямовані на кілька сприйняттєвих каналів одразу. Аудіали чудово сприймають музику і пісні, а якщо пісню супроводжувати рухами, то кінестетики також з легкістю запам'ятають нову інформацію [1, с. 144]. Підготувавши попередньо наочний матеріал у вигляді фото чи малюнків, учитель допоможе візуалам краще засвоїти урок.

Дана методика називається комплексною подачею матеріалу, яка, у свою чергу, сприяє кращому запам'ятовуванню усіх учнів класу, а також може розвивати в дітей ті сприйняттєві канали, які раніше були у них недостатньо розвинутими. Маючи перед собою звичний для себе ілюстративний матеріал, в учнів-візуалів мимовільно розвиватиметься слуховий канал, оскільки вони періодично слухатимуть музику, яку супроводжує даний ілюстративний матеріал.

Виконуючи танцювальні рухи чи граючи в ігри під музикальний супровід, кінестетики запам'ятають значно більший об'єм нової граматичної інформації.

Говорячи про розвиток довготривалої пам’яті, психологами доведено, що людина гарно пам’ятає те, що вона пережила емоційно. Діти люблять співати і танцювати, а тому будь-який граматичний матеріал, що пов’язаний з особистими емоціями, буде гарно запам’ятовуватися [4, с. 62].

Наприклад, зворот «to be going to» можна подати як новий граматичний матеріал за допомогою пісні, де використовуються вже знайомі учням дієслова і конструкція [7, с. 48]:

I am going to be,
I am going to see,
I am going to visit,
I am going to meet.
Refrain:
Karavay, karavay
Whom you like выбирай.
Choose, choose, choose, choose,
Whom you like, please, choose.
I am going to show,
I am going to take,
I am going to promise,
I am going to make.

У майбутньому, коли учні почнуть вивчати дану конструкцію, у їх пам’яті мимовільно з’явиться ця пісня, що значно полегшить подальший процес навчання як для вчителя, так і для учнів. По-перше, коли граматичний матеріал є знайомим для дітей, долається психологічний бар’єр, зникає невпевненість, накшталт: «Чи зможу я розібратися в таких об’ємних та складних граматичних правилах?» По-друге, ще до введення нової граматики на уроці, учень підсвідомо буде вже знайомим ще з тією чи іншою граматичною конструкцією, тобто діти матимуть базові навички її вживання як на письмі, так і в усному мовленні.

По-третє, говорячи про пояснення складного та об’ємного матеріалу, завжди існує необхідна можливість зробити розрядку, паузу. Тому, у даному випадку, прослухуванння веселої пісні буде доцільним. Наприклад, можна використовувати наступні пісні: *«Snowman» («I wish I were a snowman...»), «What are little boys made of?», «The beaches of Mexico» («Have you ever seen the beaches of Mexico?»)* [10, с. 13].

Висновки і пропозиції. Іноземні пісні надають значні можливості для розвитку дітей, а текст пісні є ефективним засобом не лише для збільшення словникового запасу, а й для закріплення вивченого граматичного матеріалу та підготовки до подачі нової інформації в майбутньому.

Пісні допомагають прищеплювати необхідні учням та дорослим моральні якості, розширювати їх кругозір, оскільки таким чином вони знайомляться з особливістю культури країни, звідки інтерес зацікавити учнів та зосереджують їх увагу на вивченні іноземної мови. Пісні з веселою мелодією та простим текстом викликають позитивні емоції в учнів, сприяючи значно кращому сприйняттю та засвоєнню нового граматичного матеріалу. Використовуючи іноземні пісні на уроках, учитель допомагає дітям розвивати всі види пам’яті.

На пісенній основі непомітно і в невимушеній обстановці граматичний матеріал, безумовно, запам’ятовується легше і швидше, засвоюється міцніше і відкладається в довготривалій пам’яті учнів. Завдяки музиці створюється сприятливий психологічний клімат на уроці, підвищується емоційний тонус. Однак слід пам’ятати про те, що музика – не самоціль і не розвага на уроці іноземної мови. Вона повинна природним чином уплітатися в сюжет уроку і сприятливо впливати на мотиваційну сферу учнів.

Завдання вчителя при навчанні іноземної мови – захопити, а не розважити; розвинути, а не сухо подати матеріал.

Список літератури:

1. Вахромеев В.А. Элементарная теория музыки / В.А. Вахромеев // Москва: Изд-во «Музыка», 2004. – 235 с.
2. Гебель С.Ф. Использование песни на уроке иностранного языка / С.Ф. Гебель // ИЯШ – 2009. – № 5 – С. 28-30.
3. Василевский И. Запоминание иностранных слов: метод фонетических ассоциаций. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://www.vasilevsky.net/metod-foneticheskihassociacij
4. Дарвина В.Г. Развитие творческих способностей учеников на уроках английского языка // Английский язык и литература. – 2003. – № 8. – 112 с.
5. Зиганов М.А. Мнемотехника. Запоминание на основе визуального мышления / Марат Зиганов, Владимир Козаренко. – М.: Школа рационального чтения, 2000 г. – 150 с.
6. Котенко О.В. Методика навчання іноземних мов у початковій школі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.В. Котенко, А.В. Соломаха [та ін.]. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. – 356 с.
7. Никитенко З.Н. Аутентичные песни как один из элементов національно-культурного компонента содержания обучения иностранному языку на начальном этапе / З.Н. Никитенко, В.Ф. Аитова, В.М. Аитова // Иностранный язык в школе. – 1996. – № 4. – 54 с.
8. Поссин В. Как развить суперпамять / В. Поссин; пер. с нем. Е. Банзелюка – М.: ООО «Издательство Астрель», 2004. – 155 с.
9. Семеняга О.М. Использование аутентичных материалов для развития умений вещания // Английский язык и литература. – 2003. – № 22, 23.
10. Шостак Т.Г. Стихи, песни и рифмовки для школьных уроков // English – 2001. – № 1. – 92 с.

Коваленко И.Ю., Баранова С.В.
Сумский государственный университет

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЕСЕН КАК МНЕМОНИЧЕСКИЙ ПРИЁМ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ГРАММАТИКИ В ШКОЛЕ

Аннотация
В данной статье исследован метод использования песен как мнемонический прием при изучении грамматики в школе. Подана четкая дефиниция мнемотехники. Определены методы и приемы введения иностранной песни как мнемонического приема в учебный процесс. На основе иллюстративных источников описано задания к различным песенным материалам и определены цели их подачи на уроке. Указано актуальность и важность дальнейшего изучения и использования иностранных песен на уроках.
Ключевые слова: мнемотехника, иностранная песня, песенный материал, мнемонический приём.

Kovalenko I.Yu., Baranova S.V.
Sumy State University

THE USE OF SONGS AS A MEMONIC METHOD DURING THE STUDYING OF GRAMMAR AT SCHOOL

Summary
In this article the method of using songs as a mnemonical device during the studying of grammar at school is investigated. Its distinct definition is given. The methods of a foreign song as a mnemonic devices introduction in the educational process are defined. On the basis of illustrative sources, the tasks for the various song materials are described and the purposes of their presentation at the lesson are defined. The relevance and importance of further studying and using of foreign songs in the classroom is indicated.
Keywords: mnemotechnics, foreign song, song material, mnemonical method.

УДК 377-051

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ПТНЗ

Ковальчук В.І., Присяжнюк С.С.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Досліджено теоретичні питання розвитку мотивації педагогічних працівників ПТНЗ в педагогічній теорії та практиці. Визначено потреби працівників у професійному розвитку відповідно до вікової періодизації. Досліджено регулятори мотивації. Виокремлено механізми розвитку мотивації: мотиваційне переключення, мотиваційне зумовлення, мотиваційна фіксація, мотиваційне зміщення. Подано рекомендації щодо розвитку мотивації працівників.
Ключові слова: мотивація, професійно-технічний навчальний заклад, стимул, мотив, педагогічний працівник ПТНЗ.

Постановка проблеми. В сучасних ринкових умовах актуалізується проблема організації праці. Однією зі складових здійснення будь-якої діяльності людини є мотивація. Мотиваційний аспект управлінської діяльності набуває особливого значенні в системі освітнього менеджменту. Це підтверджується останніми тенденціями розвитку системи освіти України. Будь які реформи не можливі без високої компетентності працівників, від рівня сформованості їхньої мотивації. Адже загальновідомим є той факт, що нерідко приблизно однакові за ресурсними можливостями педагогічні колективи мають різний рівень успішності педагогічної діяльності. Це насамперед зумовлюється рівнем мотивації діяльності педагогічних працівників. Тому очевидним і закономірним є підвищення уваги як науковців, так і практиків освітнього менеджменту до зазначеної проблеми.

За двадцять років еволюції української професійно-технічної освіти однією з суттєвих проблем стала кадрова криза у сфері виробничого навчання. Її детермінанти визрівали ще в кінці радянського періоду, коли професійно-технічні училища в суспільній свідомості набули іміджу другосортності, а вибір людиною робітничої професії як сфери самореалізації вважався ознакою соціального неблагополуччя.

Втім системні політичні й соціально-економічні реформи в Україні відроджують повагу до лю-

дини праці та визнання за нею високого соціального статусу, який багато в чому залежить від якості педагогічної діяльності майстрів виробничого навчання професійно-технічних навчальних закладів. На жаль, процес розвитку педагогічних компетенцій зазначеної категорії педагогів має досить хаотичний і нескоординований характер, що пов'язано, перш за все, з низькоконкурентною системою відбору здатних до педагогічної справи осіб з-поміж фахівців технічного профілю, відсутністю у них фахової педагогічної освіти, браком ефективних програм і методик післядипломної освіти та відповідно й низькою мотивацією [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем професійно-технічної освіти присвячені праці вітчизняних науковців М. Бирки, А. Молчанової, Н. Ничкало, В. Ковальчука, В. Радкевич, В. Олійника, Л. Сергеєвої, С. Сисоєвої, О. Пащенко, О. Щербак, Л. Шевчук та ін.

Проблемою управління мотивацією в психолого-педагогічній галузі вітчизняної парадигми науки займалися А. Маркова, Т. Матіс, А. Орлов, М. Матюхіна, В. Сухомлинський, М. Алексеева, І. Синиця (формування мотивації навчальної діяльності школярів), Я. Болюбаш, А. Деркач, Н. Кузьміна, Н. Авшенюк, Г. Ващенко, О. Малихін (формування мотиваційної сфери педагогічної діяльності вчителів), М. Пірен, Л. Карамушка, Л. Орбан-Лембрик (мотиваційний аспект управління освітнім середовищем). У зарубіжній царині проблема мотивації була предметом дослідження Ф. Тейлора (примус та нормування як основні методи управління мотивацією працівників), Д. МакГрегора (винагорода, пов'язана із потребою у самовираженні як основний чинник підвищення мотивації праці людини), В. Оучі (урахування як біологічних, так і соціальних потреб людини у процесі управлінського впливу на підлеглого, чіткі критерії індивідуального оцінювання результатів праці, можливість освіти та кар'єрного зростання як методи управління мотивацією підлеглих), А. Маслоу (ієрархія потреб, які необхідно враховувати при ухваленні рішення про вплив на мотивацію робітника), Ф. Герцберга (урахування мотивуючих факторів, що визначають успіх мети мотиваційного впливу керівника).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зазначені праці широко висвітлюють такі аспекти: сутність мотивації, структура мотиваційного компоненту професійної управлінської діяльності керівника, мотивація як функція управлінської діяльності, чинники ефективності впливу менеджера на мотивацію підлеглого, однак недостатньо уваги приділено проблемі управління мотивацією педагогічного колективу, що й зумовило вибір теми нашого дослідження. На сьогоднішній момент малодослідженими є питання управління мотивацією педагогічних працівників ПТНЗ.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення теоретичних аспектів проблеми розвитку мотивації педагогічних працівників ПТНЗ.

Виклад основного матеріалу. Мотивація – це найважливіша характеристика людської діяльності, «відтворює такі способи перетворення предметного світу (або його знакових еквівалентів), в результаті яких виявляються нові й складніші його властивості» [7, с. 38]. Вся діяльність людини має свої підстави, тобто зміст того, що в принципі здатне мотивувати людей, а різні види діяльності мають різні мотиви.

Відомий американський фахівець у галузі менеджменту Річард Л. Дафт мотивацію розглядає як сили, що існують усередині людини або поза нею, і які збуджують у ній ентузіазм і завзятість за виконання певних дій. Далі він зазначає: «Мотивація працівників впливає на їхню продуктивність, і частина роботи менеджера саме і полягає в тому, щоб спрямувати мотивацію на досягнення цілей організації» [10].

Поняття «мотивація» розглядається в науці в трьох аспектах: як психологічне поняття, як педагогічне поняття і як управлінське поняття.

Мотивація як психологічне поняття – це система внутрішніх факторів, що спонукають і спрямовують діяльність людини, орієнтовані на досягнення мети. Психологічні трактування визначають мотивацію як внутрішній процес, що відбувається в самій людині, що спрямовує її поведінку в конкретне русло і спонукає поводитися в конкретній ситуації певним чином (Л.І. Анциферова, В.Г. Асєєв, В.К. Вілюнас, Е.П. Ільїн, Х. Хекхаузен). Психологічні трактування мотивації досліджують процес формування цілей і прийняття рішень щодо виконаних дій (вчинку), тобто вивчають сукупність зовнішніх і внутрішніх умов, що спонукають людину до активності (а не об'єкт, на який ця активність спрямована). У цьому сенсі під мотивацією розуміється «стан особистості, що визначає ступінь активності й спрямованості дій людини в конкретній ситуації» [2, с. 15]. Тут мова йде про мотивацію, як процес, що відбувається в самій людині, що направляє її поведінку в конкретне русло і спонукає поводитися в конкретній ситуації певним чином [3, с. 11]. В своїй праці «Мотивація і діяльність» Х. Хекхаузен зазначає, що до проблем мотивації «відносяться лише такі форми активності, які характеризуються спрямованістю на досягнення певної мети. Дослідження мотивації покликані обґрунтувати розмежування потоку активності на одиниці насамперед з точки зору питання: «Навіщо?» [16, с. 14].

Психологічні дослідження мотивації доводять, що в її основі лежить процес психічного відображення, і в цьому сенсі термін мотивація є «родовим поняттям для позначення всієї сукупності факторів, механізмів і процесів, що забезпечують виникнення спонукань до досягнення життєво необхідних цілей, тобто направляють поведінку на задоволення потреб» [1, с. 22]. У дослідженнях психологів Л.І. Анциферова, В.Г. Асєєв, В.К. Вілюнас однією з основоположних є думка про те, що виникнення і розвиток мотивації – процес ситуативний, в результаті якого оцінюється можливість і визначається спосіб досягнення необхідного результату. Ряд дослідників менеджменту розглядають мотивацію в першу чергу саме з цієї точки зору, як індивідуальний внутрішній процес, що активізує, спрямовує і підтримує трудову поведінку людей (М.І. Поті, В.А. Співак та інші).

В.А. Сластьонін підкреслює, що мотивація педагогічної діяльності підпорядковується загальним механізмам мотивації діяльності й утво-

рення нових мотивів [12, с. 57-58]. Він отримав назву механізму перетворення мети в мотив, або «зміщення мотиву на мету» (О.М. Леонтьєв). Його суть полягає в тому, що мета, яка спонукулась до здійснення певним мотивом, з часом набуває самостійної спонукальної сили, тобто сама стає мотивом [8]. Наприклад, початківець вчитель приступив до роботи, віддаючи їй всі свої сили керуючись честолюбними почуттями. Але з часом його захоплює сам процес спілкування з дітьми, у нього прокидається інтерес до викладання. Здійснення педагогічного процесу з усіма його складнощами і привабливістю перетворюється з мети в мотив діяльності. Мета ж, як правило, ускладнюється, відсувається на задній план.

Мотивація як педагогічне поняття передбачає проникнення педагога в сутність ставлення учнів до навчання, створення в освітньому закладі умов для виникнення внутрішніх спонукань (мотивів, цілей, емоцій) до навчання (А.К. Маркова, Т.А. Матіс, М.В. Матюхіна, А.Б. Орлов та ін.). Процес формування мотивів навчання базується на психологічні дослідження, неминуче пов'язаний із загальною гуманізацією міжособистісного спілкування в освітньому закладі та неможливий без відповідної мотивації педагогів [9, с. 190].

В основу педагогічного трактування мотивації покладено розуміння соціальної обумовленості потреб і діяльності людини. Наприклад, Н. Рожкова відзначає, що в соціології підхід до мотивації праці полягає «у виділенні й зіставленні, з одного боку, системи стимулів, з іншого – системи мотивів і потреб, на задоволення яких спрямовані ці стимули» [11, с. 35]. А Я. Кібанов, підкреслюючи соціальну обумовленість мотивації, відзначає, що формування мотивації трудової діяльності відбувається в процесі «засвоєння соціальних цінностей, норм і правил поведінки, вироблення специфічних для індивіда ціннісних орієнтацій і установок у праці», тобто в процесі соціалізації особистості [15, с. 175].

У науці управління персоналом однаково цінними є як результати психологічних, так і педагогічних досліджень щодо мотивації, оскільки її виникненню сприяє сукупність певних сил, які знаходяться не тільки всередині, але і поза людиною (що якраз і зумовлює можливість реалізації мотиваційного підходу, як специфічного виду управлінської діяльності) і змушують її усвідомлено чи не усвідомлено робити деякі вчинки. Автори цієї точки зору визначають мотивацію як процес спонукання людини до діяльності за допомогою міжособистісних і зовнішніх чинників (О.С. Виханский, А.Я. Кібанов, В.П. Пугачов та ін.). При цьому зв'язок між окремими силами і діями людини опосередкований дуже складною системою взаємодій, в результаті чого окремі люди можуть зовсім по-різному реагувати на однакові впливи з боку однакових сил. Більш того, поведінка людини і здійснювані нею дії в свою чергу також можуть впливати на його реакцію на дії, в результаті чого може мінятися як ступінь впливу дії, так і спрямованість поведінки, що викликається цим впливом.

Підкреслюючи взаємозв'язок між внутрішніми і зовнішніми силами, А.Я. Кібанов зазначає, що процес мотивації це перехід від актуалізованих потреб (що стали з потенційних реальними), що реалізуються за допомогою трудової діяльності, до трудової поведінки [15, с. 137]. Тобто процес управління по суті є активізацією внутрішніх сил людини через зовнішній вплив, в результаті чого відбуваються певні дії, значимі як для неї самої, так і для організації.

На думку Л. Червінської, мотивація працівника забезпечується активізацією двох механізмів спонукання людей до праці:

– задоволення актуальних потреб та інтересів працівників;

– взаємозв'язок стимулів та мотивів [17].

Як бачимо, перший механізм забезпечує врахування різноманітної сфери потреб педагогічного працівника, при чому, відповідно до теорій потреб, як фізіологічної, так і соціальної природи. Адже саме актуалізовані потреби сприяють стимулювання активності людини, яка у силу своєї соціальної спрямованості, налагоджує активну взаємодію як із соціальним оточенням, так і з природним довколишнім середовищем.

Мотивація як функція управління розглядає створення умов для використання мотивів поведінки людини в практиці управління її діяльністю, їх формування в процесі діяльності й закріплення в якості постійно діючих домінант [13, с. 268].

Необхідно розрізняти внутрішню мотивацію, при якій спонукання до діяльності визначається особистими цілями суб'єкта – потребами, інтересами, цінностями тощо, і зовнішню (стимулювання), в основі якої лежать цілі, задані ззовні, і яка здійснюється в процесі управління шляхом примусу, договору про обмін результату діяльності працівника на певні блага, психологічного впливу для формування цілей самої організації.

Якщо спробувати диференціювати категорію мотивації, то її можна представляти як сукупність видів спонукання – таких психологічних моментів, як цілі, захоплення, переживання, інтереси, прагнення, ідеали, переконання, установки, на основі яких виникають потреби, що детермінують мотивацію суб'єкта.

Потреби є основою мотивації, вони «висловлюють об'єктивну необхідність людини в енергії та інформації з навколишнього середовища, як певних предметах її споживання, і у внутрішніх умовах для підтримки життя, існування та розвитку». Потреби виражають персонофіковані потреби, набуті специфічної форми відповідно до особливостей самої людини, особливостей суспільства, в якому живе людина, рівнем розвитку виробництва тощо.

Як ми уже зазначали, мотивація є складним психічним утворенням, вона потребує врахування різноманітних аспектів, серед яких важливим є і віковий. Для різних вікових періодів працівників притаманні свої особливі актуальні потреби професійної діяльності:

– до 25 років – яскраво виражена потреба вдосконалення професійної компетентності, навчання, трудового випробування, професійного та посадового самоствердження, безпека існування;

– до 30 років – опанування процесом управління, розвиток навичок управлінської діяльності, формування кваліфікаційної спеціалізації, особистісного самоствердження, досягнення незалежності, збереження здоров'я, достатній рівень оплати праці;

– до 45 років – кар'єрне зростання, набуття нових професійних умінь, розширення управлінського досвіду, підвищення педагогічної та управлінської кваліфікації, утвердження незалежності, необхідність самовираження, підтримка здоров'я, високий рівень оплати праці;

– до 60 років – підвищення кваліфікації, навчання молоді, підтвердження незалежності, самовираження, відчуття уваги та поваги інших, підвищення рівня оплати праці, інтерес до інших джерел прибутку;

– після 60 років – потреба в стабільності, здатності проявляти свій досвід, повага, збереження оплати праці на високому рівні, інтерес до інших видів прибутку;

– після 65 років – опанування нових видів діяльності, потреба в гідному розмірі пенсії, спілкуванні з колегами, інші доходи, можливість вирішення проблем зі здоров'ям [17].

Серед регуляторів мотивації часто зазначають робоче середовище. Тому для підвищення рівня мотивації педагогічних працівників керівникові необхідно дбати про постійне оновлення матеріально-технічної бази ПТНЗ, оновлення інформаційних ресурсів, що відносяться до технічних засобів навчання, а також забезпечення таких баз практики, які б стимулювали постійний розвиток педагогів. В. Ковальчук пропонує тренінг для педагогічних працівників та керівників щодо створення сприятливого освітнього середовища. Автор вважає, що важливим в цьому аспекті є індивідуальний підхід, як до учня так і працівника, врахування особистісних характеристик людини та її запитів [14].

Окрім створення позитивних спонукань, що забезпечують вплив на рівень мотивованості працівників, варто наголосити й на методі покарання як одному із можливих мотиваційних впливів. У психології її визначають таким чином: це спонукання спричинені усвідомленням певних незручностей, неприємностей, покарання, які можуть мати місце в разі невиконання діяльності [4, с. 153]. У цьому випадку стимулюючого ефекту набувають уявлення та передбачення можливого покарання за невиконану роботу, тому працівника стимулює можливість його уникнення.

Санкція, що застосовується до робітника, як правило викликає емоційний дискомфорт, переживання негативних активних емоційних станів, психоемоційної напруги. Вони пов'язуються із усвідомленням якості виконаної дії чи невиконанням певного завдання. Наступного разу педагогічний працівник, прагнучи уникнути вдруге неприємної ситуації, намагаючись привернути увагу до своїх успіхів та здібностей, виконуватиме обов'язки набагато ретельніше, якісніше. Це пов'язано із природним прагнення людини до задоволення своїх потреб – санкції ж і покарання, як правило, шкодять зазначеному процесу. Покарання повинне бути максимально наближеним до моменту здійснення діяльності.

Важливим чинником формування актуальної мотивації педагогічних працівників ПТНЗ є рівень їх поінформованості, уміння керівника правильно подати інформацію – відповідно до особливостей (індивідуальних, вікових) сприймання інформації, періоду робочого дня, рівня стомленості працівника, стану його інформаційного навантаження (завантаженості), місця, у якому відбувається передача інформації, своєчасності повідомлення. Мотиваційної сили з огляду вищезазначеного набуває навіть зрозумілість та чіткість поданої про процес праці інформації. Рівень її усвідомленості самим керівником.

Для розвитку мотивації педагогічних працівників ПТНЗ важливо створити ситуацію вчасної поінформованості про загальні тенденції оновлення в освітній сфері, наголосити на вимогах, які висувають роботодавці до рівня професійного розвитку працівників. Таким чином у педагогів формуватиметься усвідомлення необхідності здійснення педагогічної діяльності на високому науково-методичному рівні, що сприятиме актуалізації потреби у професійному зростанні, інноваційності, творчому розвиткові. Необхідно заохочувати участь педагогів у науково-практичних семінарах, створювати можливість стажування у інших ПТНЗ, а також створювати можливість для проходження стажування у подібних навчальних закладах за кордоном.

У психологічній науці виокремлено механізми розвитку мотивації. До них належать: мотиваційне переключення, мотиваційне зумовлення, мотиваційна фіксація, мотиваційне зміщення. Висвітлимо деталі зазначених феноменів у зв'язку з особливістю педагогічної діяльності працівників ПТНЗ. Як зазначає В. Вілюнас, у практиці будь-якого мотиваційного тренінгу можна спостерегти мотиваційне переключення – формування позитивного ставлення (інтересу) до певного виду діяльності шляхом створення зв'язку між цим процесом з іншим, таким, до якого вже сформоване позитивне ставлення. У формуванні мотивації щодо застосування інноваційних методів навчання важливими є демонстрація досягнутого успіху іншими педагогами. Таким чином керівникові вдасться сформувати переключення, що зумовлюватиме інтерес до реалізації інноваційних методів у навчанні.

Мотиваційне зумовлення – це надання емоційного значення певному предмету, змісту шляхом установлення його зв'язку з відповідною емоцією (позитивною або негативною) [4, с. 240]. Важливе значення тут матиме інформація про методику впровадження зазначених методів у педагогічній практиці, можливість взяти участь у майстер-класах, відвідати відкриті заняття колег апробація таких методів у власній педагогічній практиці. Для запуску зазначеного механізму важливого значення мають поєднання позитивної емоції та предмету діяльності в часі.

Мотиваційна фіксація – це механізм розвитку мотивації, сутність якого – швидке набуття й збереження об'єктами мотиваційного значення [4]. Для активізації зазначеного механізму важливим є переживання емоції радості від успіху, яка з першого разу закріплюється в педагога від реалізації інноваційного методу, а в подальшому – від самої педагогічної діяльності, що вже є результатом дії іншого механізму – мотиваційного заміщення.

Для розвитку мотивації працівників важливого значення набувають ще й такі мотиватори як робоче місце, винагороди та безпека [6]. В облаштуванні робочого місця працівники особливого значення надають можливості застосовувати

засоби ІКТ, рівень устаткованості робочих місць для учнів, цехів, забезпеченість їх сучасним обладнанням, наявність належних санітарно-гігієнічних умов.

До винагород (окрім заробітної плати, що відповідає категорії працівника) також належать премії. У бюджетних організаціях преміювання – завжди досить складна проблема, однак, на нашу думку, її легко вирішити шляхом взаємодії із потенційними роботодавцями, громадськими організаціями, меценатами. Однак у даному разі важливо преміювати лише тих викладачів, які досягли значущих успіхів у професійній підготовці учнів (перемоги учнів у конкурсах, олімпіадах, виставках; участь у проектах тощо). Одним із завданням керівника є забезпечення можливості участі працівників у державних програмах будівництва житла, пільговому кредитуванні тощо.

До безпекових мотиваторів можна зарахувати усвідомлення можливості тривалого за часом перебування на робочому місці (контракт від 1 року до 5), оплата листків тимчасової непрацездатності, та нарахування заробітної плати за місяці відпустки, забезпечення безкоштовного підвищення кваліфікації, участь в обов'язкових державних програмах страхування.

Висновки і пропозиції. Аналіз наукових джерел дає можливість нам дійти висновку і про особливість мотивації працівників освітньої сфери. Для них характерною є система мотивів, що визначає особливість їхньої професійної діяльності, до них належать: зацікавленість до предмета (чи виду професійної діяльності), інтерпретатором якого є сам педагог (майстер виробничого навчання), можливість поділитися власним професійним досвідом з учнями, виробити професійну компетентність іншого, сприяти формуванню його умінь і навичок, а також перспектива спілкування з молодими людьми, можливість належати до групи інтелігенції, бути дотичним до царини, у якій працюють інтелектуали, наявність змоги творчо проявити свій професійний та особистісний потенціал, не менш можливим є і шанс безкоштовного підвищення власної педагогічної кваліфікації. Усі вищезазначені мотиви відображають систему внутрішньої мотивації вчителів, викладачів та майстрів виробничого навчання ПТНЗ. Щодо зовнішньої мотивації, то у цьому випадку важливим чинником є стабільність виплати заробітку педагогічним працівникам. А також система її нарахування відповідно до категорій. Тому надзвичайної ваги для керівника набуває завдання забезпечення стабільності в зазначеному аспекті, формування такої системи мотивації, яка б дозволяла професійно зростати кожному працівникові.

Список літератури:

1. Анцыферова Л.И. О динамическом подходе к психологическому изучению личности // Психологический журнал. – 1981. – № 2. – С. 22-23.
2. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирования личности. – М.: Мысль, 1976. – 158 с.
3. Вершигора Е.Е. Менеджмент: Учебное пособие для уч-ся сред. спец. уч. завед, экон, профиля – М.: ИНФРА-М, 1999. – 256 с.
4. Занюк С. Психологія мотивації: навчальний посібник / С. Занюк. – К.: Либідь 2002. – 304 с.
5. Ковальчук В.І. Теоретичні і методичні засади розвитку педагогічної майстерності майстрів виробничого навчання професійно-технічних начальних закладів у післядипломній освіті: Автореф. дис. ... док. пед. наук: 13.00.04 / В.І. Ковальчук; – Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2014. – 40 с.
6. Кокурина И.Г. Социально-психологический анализ смыслообразующей функции мотивации жизнедеятельности социального индивида // Вест. Моск. Ун-та. – Сер. 14, Психология. – 2007. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.psy.msu.ru/science/public/kokurina/kokurina2007.pdf
7. Кузнецов Н.С. Человек. Потребности и ценности. – Свердловск: Изд-во Сверл, гос. ун-та, 1992. – 98 с.
8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность, – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
9. Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.Б. Формирование мотивации учения: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
10. Річард Л. Дафт. Менеджмент [Електронний ресурс] / Річард Л. Дафт – Режим доступу до ресурсу: http://socioline.ru/pages/richard-l-daft-menedzhment-skachat-knigu
11. Рожкова Н. Выясняем соотношение стимулов и мотивов // Директор школы. – 2001. – № 9. – С. 35-38.
12. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Мищенко А.И., Шиянов Е.Н. Педагогика: Учебное пособие для студ. вузов. – 3-е изд. – М.: Школа-Пресс, 2000. – 512 с.
13. Словарь-справочник менеджера / Под ред. М.Г. Лапусты. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 608 с.
14. Створення сприятливого навчального середовища. Тренінги / за заг. ред. В. Ковальчука, упорядкування Л. Галіцина – К.: Шк. світ, 2011. – 128 с.
15. Управление персоналом: Энциклопедический словарь / Под ред. А.Я. Кибанова – М.: ИНФРА, 1998. – 453 с.
16. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. – М.: Мысль, 1986. – 123 с.
17. Червінська Л.П. До питання мотивації персоналу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/5111/1/108-114.pdf

Ковальчук В.И., Присяжнюк С.С.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ МОТИВАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ ПТУ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы развития мотивации педагогических работников ПТУ в педагогической теории и практике. Определены потребности работников в профессиональном развитии в соответствии с возрастной периодизации. Исследована регуляторы мотивации. Выделены механизмы развития мотивации: мотивационное переключения, мотивационное предопределения, мотивационная фиксация, мотивационное смещения. Даны рекомендации по развитию мотивации работников.
Ключевые слова: мотивация, профессионально-техническое учебное заведение, стимул, мотив, педагогический работник ПТУ.

Kovalchuk V.I., Prisyazhnyuk S.S.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THEORETICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF MOTIVATION OF PEDAGOGICAL EMPLOYEES

Summary
The theoretical question of motivation VET teaching staff in educational theory and practice. Determined needs of workers in professional development according to age periodization. Regulators investigated motivation. Isolate mechanisms of motivation: motivation switching zumovlennya motivation, motivational fixing, motivational bias. Recommendations regarding the motivation of employees.
Keywords: motivation, vocational school, incentive, motive, vocational staff member.

УДК 811.161.2'373.611

ГРАМАТИКО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ СКЛАДНИХ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ РЕЧЕНЬ УЧНЯМИ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

Кулик О.Д.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті проаналізовано граматико-стилістичний аспект вивчення синтаксису складних багатокомпонентних речень учнями основної школи, запропоновано цікаві й змістовні вправи, що допоможуть учням краще усвідомити стилістичну виразність таких синтаксичних структур. Автор доводить, що застосування таких вправ у навчанні української мови сприяє досягненню відповідного рівня комунікативних умінь і навичок, що передбачають осмислення учнями змісту складних багатокомпонентних речень, оцінювання й аналіз усних і письмових висловлювань, трансформування, відтворення, конструювання, редагування текстів з цими синтаксичними одиницями, створення й лінгвістичний аналіз власних стилістично диференційованих висловлювань.
Ключові слова: синтаксис, складне речення, складне багатокомпонентне речення, стилістичний аналіз, граматичний лад мовлення, учні.

Постановка проблеми. Сучасні умови функціювання мови вимагають підвищення рівня мовної підготовки й мовленнєвої компетенції членів суспільства. Освіта передбачає інтенсивну цілеспрямовану роботу мовця щодо збагачення знань про виражальні засоби мови, їхнє стилістичне розмаїття, удосконалення комунікативних умінь в основних видах мовленнєвої діяльності. Пошук шляхів формування комунікативної особистості пов'язаний з дослідженням комплексу питань, одним з яких є вдосконалення граматичного ладу мовлення учнів загальноосвітньої школи.

Для методично правильної організації навчання, що сприятиме такому вдосконаленню, важливе значення має не тільки зміст теоретичного матеріалу, але й зв'язок з розвитком мовлення учнів. Цей зв'язок під час вивчення складних багатокомпонентних речень виявляється не тільки в кількісному, але й у якісному відношенні: увиразнюється мовлення учнів, виявляється синтаксична й семантична різноманітність цих

конструкцій, ставлення автора до зображуваного, уміння школярів визначати доцільність використання таких речень у текстах різних стилів.

Ураховуючи результати наукових надбань українських та зарубіжних учених, педагогічного спостереження за навчальним процесом, можемо стверджувати, що проблеми стилістичного аналізу складних речень, засобів зв'язку, типів регулярних і нерегулярних ланок, структури цих речень залишаються недостатньо дослідженими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему вивчення в основній школі речень з різними видами зв'язку, їхньої стилістичної ролі в мові неодноразово досліджували і продовжують досліджувати вчені-методисти й учителі-словесники, зокрема: розробляють теоретичні положення та втілюють їх практично (С. Ареф'єва, І. Дацюк, С. Дорошенко, С. Єрмоленко, М. Зарицький, С. Омельчук, К. Плиско, О. Пономарів та ін.); підкреслюють важливість знань із галузі функціональної стилістики для розвитку граматичного ладу мовлення, пропонують ефективний дидактичний матеріал, побудований на базі стилів (Л. Гончаренко, Г. Горяна, С. Марич, В. Мельничайко, М. Пентилюк та ін.); пропонують дидактичний матеріал для формування навичок пунктуаційного оформлення синтаксичних конструкцій (О. Заболотний, С. Омельчук та ін.); загострюють увагу на необхідності комплексного дослідження синтаксичних одиниць (В. Адмоні, Н. Арутюнова, Г. Золотова, Л. Мацько, К. Плиско та ін.); питання теорії мови супроводжують смисловою і стилістичною характеристиками синтаксичних явищ (В. Ващенко, С. Давнюк, О. Козіцька, Л. Пархонюк, М. Пентилюк, М. Симулик, Т. Шкарбан, К. Шульжук та ін.).

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових праць засвідчив, що окремої монографічної роботи, яка стосувалася б проблеми стилістичного аналізу складних багатокомпонентних речень, немає. У методичних посібниках та науково-методичних журналах такі відомості висвітлено недостатньо, не простежується чітка система роботи з удосконалення граматичного ладу мовлення учнів засобами стилістичного аналізу складних комбінованих речень.

Метою наукової розвідки є дослідження специфіки вправ, що допоможуть краще вивчити синтаксис складних комбінованих речень, сприятимуть усвідомленню учнями функційних можливостей синтаксичних засобів мови для забезпечення стилістичної виразності, емоційної та смислової підкресленості змісту висловлювання.

Виклад основного матеріалу. Опорною граматичною базою для вивчення складних багатокомпонентних речень є знання про всі типи складних речень, засоби зв'язку між ними, а також ускладнене речення. Від рівня засвоєння учнями цих синтаксичних конструкцій залежить ефективність вивчення синтаксичних одиниць більш складного ступеня. Успішно реалізувати поставлене завдання допоможе повторення й закріплення матеріалу, що вивчався в попередніх класах, а саме: уміння знаходити й розрізняти в тексті ускладнені речення, складні та багатокомпонентні речення.

Доцільним буде проведення вибіркового диктанту з граматичним завданням: I варіант – виписати з тексту елементарні складні речення; II варіант – складні ускладнені речення; III варіант – багатокомпонентні речення.

Опорні знання актуалізуються за допомогою запитань:

– Яке речення називається складним? Наведіть приклади.

– Які бувають типи речень за способом поєднання частин?

– Схарактеризуйте складнопідрядні (складносурядні, безсполучникові) речення.

– Яка відмінність між складним багатокомпонентним реченням і складним ускладненим реченням? і т.п.

Наступним кроком є аналіз семантичних та інтонаційних особливостей синтаксичних конструкцій, що включають однорідні члени речення, вставні та вставлені слова і словосполучення, звертання, приєднувальні конструкції, відокремлені другорядні члени.

1. Річка Оскіл – чудесна річка, з прозорою лагідною водою, з очеретами й рукавами, з широкими на лівому березі луками, що дивляться на світ божий незчисленними очима-озерами, порослими зеленими-зеленими шовковими віями (Остап Вишня).

якими? → підр. означальне

[..., *відокрем. неузгоджені однорідні означення*], (що..., *дієприкметниковий зворот*].

Складнопідрядне речення, у якому головне речення ускладнене відокремленими однорідними неузгодженими поширеними означеннями *«з прозорою лагідною водою, з очеретами й рукавами, з широкими на лівому березі луками»*, а підрядне – відокремленим поширеним означенням, вираженим дієприкметниковим зворотом *«порослими зеленими-зеленими шовковими віями»*.

2. Солідна віком і творчою практикою людина, він був у розпачі, бо з того часу не впізнавав самого себе (Ю. Федьковч).

чому? → підр. прич.

[*відокремлена прикладка*, ...], (бо..............).

Складнопідрядне речення, у якому головне речення ускладнене відокремленою поширеною прикладкою *«Солідна віком і творчою практикою людина»*.

3. Над дахом, ніби підтверджуючи Оверкові слова, зойкнув неприємно, пролітаючи кудись далі, гарматний набій, а жінка так і стояла закам'яніло (Ю. Мушкетик).

[...,*дієприслівниковий зворот*, ..., *дієприслівниковий зворот*, ...], а [...].

Складносурядне речення, у якому перше речення ускладнене двома відокремленими поширеними обставинами, вираженими дієприслівниковими зворотами *«ніби підтверджуючи Оверкові слова»* та *«пролітаючи кудись далі»*, що стосуються одного дієслова-присудка.

4. Зацікавлені появою незнайомої людини, дівчата вибігли до воріт, проводжаючи її очима, та й хлопці не забарилися (Г. Тютюнник).

[*відокремлене узгоджене означення*, ..., *дієприкметниковий зворот*], та й [...].

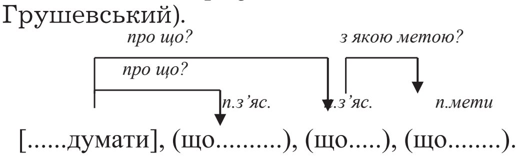
Складносурядне речення, у якому перше речення ускладнене відокремленим узгодженим

поширеним означенням *«зацікавлені появою незнайомої людини»* та відокремленим поширеним означенням, вираженим дієприкметниковим зворотом *«проводжаючи її очима»*.

5. *А як буря лиха тебе з місця зіб'є або хмара-гора тебе громом уб'є, світ почує ту смерть, і повітря здрижить, і ліси загудуть, і земля задвижить* (І. Франко)

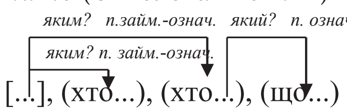
[ ] або [ ], [світ...], і [повітря...], і [ліси...], і [земля...].

6. *Сьогодні, навпаки, мені було приємно думати, що я цим розкішним лісом іду до життя, що я спочиваю в цій гостині у природи, щоб з новими силами вернутися до життєвої праці* (М. Грушевський).

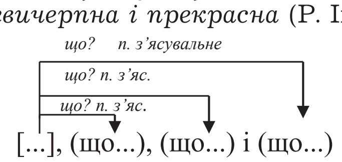
Багатокомпонентне речення з однорідною і послідовною підрядністю.

7. *Я заздрю тим, хто впав на півдорозі, але не втратив прагнення й на мить, хто не стомився марити в знемозі на шпиль, що в сяйві сонця височить* (С. Голованівський).

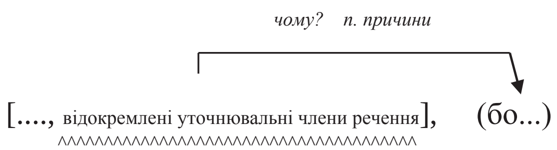
Складне багатокомпонентне речення з однорідною і послідовною підрядністю.

8. *І тоді всі помітили, що у вікні сліпучо сяє весняне сонце, що на тополях розбруньковуються сережки цвіту і що та незбагненна сила життя невичерпна і прекрасна* (Р. Іванченко).

Складне багатокомпонентне речення з однорідною супідрядністю.

9. *Вода в такий час була майже гаряча, значно тепліша від ранкового повітря, бо серпень ранками вже давав знати свій характер...* (Ю. Збанацький).

Складнопідрядне речення, у якому головне речення ускладнене відокремленими уточнювальними членами речення *«значно тепліша від ранкового повітря»*.

Синтаксичний аналіз речень має супроводжуватися елементами стилістичного:

– У якій сфері спілкування може вживатися подане речення? Спробуйте передати словом чи словосполученням зміст речення.

– До якого стилю мовлення може належати речення? Чому?

– Яка стилістична роль речення за метою висловлювання?

У ході аналізу звертається увага учнів на смислові й граматичні особливості кожної синтаксичної конструкції, що зумовлюються наявністю сполучників, порядком розташування частин речення, інтонацією; чітке вираження смислового зв'язку складнопідрядним реченням; ритмомелодику.

– Які відтінки (часу, умови, причини, наслідку) мають подані речення?

Усне або письмове виконання перевірних завдань сприяє їхньому осмисленню, усвідомленню та закріпленню, застосуванню за зразком, за аналогією та у нових ситуаціях. На цьому етапі варто запропонувати школярам самостійно дібрати варіанти, синонімічні поданим конструкціям, що виражали б чітко: а) часову залежність між явищами; б) причинову; в) наслідкову; г) лише вказували на взаємозв'язок явищ.

Щоб пояснити значення поняття «складна синтаксична конструкція», потрібно наголосити на змістовому боці цього явища, з'ясувати причини виникнення та його роль у висловлюванні. Для цього, після підготовки до сприймання нового матеріалу, необхідно створити проблемну ситуацію, розв'язати яку можна лише після опрацювання нової порції інформації.

З цією метою учням можна запропонувати порівняти особливості будови кожного речення, їх відмінність від видів складних речень, що вивчалися раніше, трансформувати подані речення у прості або елементарні складні й записати їх у дві колонки (зліва – прості, справа – ССК) (див. таблицю на наступній сторінці).

Для більш осмисленого опрацювання відомостей про багатокомпонентні речення змішаного типу школярі мають дати відповіді на запитання, що, на нашу думку, сприяють усвідомленню значення цих синтаксичних конструкцій і засобів їх вираження у мовленні.

– Скільки повідомлень у кожному реченні першого завдання лівої колонки? (По одному в кожному реченні) У першому реченні правої колонки? (Стільки, скільки в трьох реченнях лівої колонки).

– Скільки повідомлень у кожному реченні другого завдання лівої колонки? (У першому реченні – два: *чорніли бори; бори, наче пояс.* У другому реченні – два: *зеленіли острови, зеленіли луки*). У правій? (Стільки, скільки у двох реченнях лівої колонки).

– Скільки повідомлень у кожному реченні третього завдання лівої колонки? (У першому реченні – одне: *керівник секції привертає увагу.* У другому реченні – три: *тенденції простежуються; оцінювання роботи учнів тільки за рівнем засвоєння знань; неврахування мовленнєвих вмінь і навичок.* У третьому – одне: *навчання вимагає вдосконалення.* У четвертому – три: *рідко проводиться індивідуальна робота, рідко проводяться уроки-диспути, рідко проводяться уроки-конференції).* У правій? (Стільки, скільки у чотирьох реченнях лівої колонки).

– Прочитати виразно кожну групу речень. Яке з висловлювань природніше, експресивніше, динамічніше? Схарактеризувати лексичні та інтонаційно-синтаксичні особливості порівнюваних речень.

– Схарактеризувати стилістичну роль відчуттів персонажа в авторському мовленні. Порівняти з відчуттями гіпотетичної людини від імені якої будували висловлювання учні. Зробити висновки. Обґрунтувати відповідь.

Таблиця

1. Пружок сизів на червоному небі. Здавалося, що ліс був заплутаний й посипаний зверху снігом. Насправді то була роса.	1. Пружок сизів на червоному небі, ніби ліс був заплутаний в біле павутиння й посипаний зверху снігом, сріблом та діамантами: то була роса.
2. Далі впродовж коло його чорніли бори, наче оксамитовий вузький пояс. Нижче широкою зеленою смужкою зеленіли довгі острови між Старим та Новим Дніпром та, вкриті лозами, пологі луки попід чорним лісом.	2. Далі впродовж коло його слався чорний, наче оксамитовий, вузький пояс: то чорніли бори; а нижче було видно дуже ясно широку зелену смужку: то зеленіли довгі острови між Старим та Новим Дніпром, та зеленіли пологі луки попід чорним лісом, вкриті лозами (І. Нечуй-Левицький)
3. Керівник секції повсякчас привертає увагу своїх колег до недоліків і негативних тенденцій. У практиці простежуються такі тенденції як оцінювання роботи учнів за рівнем засвоєння знань, невраховування мовленнєвих вмінь і навичок. Диференційоване навчання також вимагає вдосконалення. Рідко проводиться індивідуальна робота з учнями, уроки-диспути, уроки-конференції.	3. Керівник секції повсякчас привертає увагу своїх колег до недоліків і негативних тенденцій, які простежуються у практиці викладання предмета, як-от: робота учнів оцінюється здебільшого тільки за рівнем засвоєння знань (не враховуються мовленнєві вміння і навички); вдосконалення вимагає диференційоване навчання, індивідуальна робота з учнями, рідко проводяться ще уроки-диспути, уроки-конференції (З журналу).

– З якою метою використовуються різні види зв'язку в реченні? З якою метою використовуються складні синтаксичні конструкції в мовленні?

– Як виокремлюються засоби зв'язку, що вказують на відношення між частинами висловлювання на письмі? (*Інверсія, розділові знаки*). В усному мовленні? (*Інтонація*).

Проаналізовані завдання дають можливість учням самостійно дійти висновку, що одне складне комбіноване речення містить декілька повідомлень. Поєднуючи різні зв'язки в реченні, можна передавати різноманітні логічні відношення в текстах різних стилів, хоча розмовне та офіційно-ділове мовлення на цьому рівні мають низку відмінностей.

Щоб закріпити отримані висновки, учні виконують вправи на побудову речень відповідно до певної теми Розглядаючи кожне речення, учні обов'язково проводять інтонаційно-смисловий аналіз і виразне читання конструкцій, що аналізуються й коригуються. Далі проводиться спостереження за використанням складних багаточленних речень у текстах різних стилів, визначається їхня роль у висловлюванні.

Висновки. Запропоновані нами вправи і завдання характеризуються такими основними якостями: а) різнобічністю, яка дозволяє враховувати різні фактори її використання в навчальному процесі, цілеспрямовано формувати компоненти комунікативної діяльності; б) методичною визначальністю, що відображає особливості вивчення пропонованого навчального матеріалу; в) цілісністю, зорієнтованою на розвиток усіх компонентів навчання; г) органічністю, вираженою в тому, що пропоновані вправи і завдання є складником системи роботи з удосконалення граматичного ладу мовлення учнів основної школи.

Перспективи подальших розвідок. Запропонована стаття не охоплює всіх аспектів проблеми вдосконалення граматичного ладу мовлення учнів на уроках рідної мови. У перспективі варто виокремити: застосування стилістичного аналізу в процесі вивчення інших тем шкільного курсу української мови; удосконалення мовленнєво-комунікативних умінь учнів засобами стилістичного аналізу в позакласній роботі; розробка факультативного курсу для класів з поглибленим вивченням української мови.

Список літератури:

1. Кулик О.Д. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. Частина 4: [навчально-методичний посібник] / Кулик О.Д., Овсієнко Л.М., Кардаш Л.В. – Переяслав-Хмельницький: Лукашевич О.М., 2013. – 142 с.
2. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підручник для студ. філол. ф-тів ун-тів / [Бакум З.П., Барахтян М.М., Гайдаєнко І.В. та ін.]; за заг. ред. М.І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2009. – 400 с.
3. Пентилюк М.І. Сучасний урок української мови: навчально-методичний посібник / М.І. Пентилюк, Т.Г. Окуневич. – Х.: Основа, 2007. – 171 с.

Кулик Е.Д.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ГРАММАТИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИЗУЧЕНИЯ СИНТАКСИСА СЛОЖНЫХ МНОГОКОМПОНЕНТНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ УЧАЩИМИСЯ ОСНОВНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация
В статье проанализирован грамматико-стилистический аспект изучения синтаксиса сложных многокомпонентных предложений учащимися основной школы, предложены интересные и содержательные упражнения, которые помогут учащимся лучше осознать стилистическую выразительность таких синтаксических структур. Автор доказывает, что применение таких упражнений в обучении украинского языка способствует достижению соответствующего уровня коммуникативных умений и навыков, предусматривающих осмысление учащимися содержания сложных синтаксических конструкций, оценку и анализ устных и письменных высказываний, трансформацию, воспроизведение, конструирование, редактирование текстов с такими синтаксическими единицами, создание и лингвистический анализ собственных стилистически дифференцированных высказываний.
Ключевые слова: синтаксис, сложное предложение, сложное многокомпонентное предложение, стилистический анализ, грамматический строй речи, учащиеся.

Kulyk O.D.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University
named after Hryhoriy Scovoroda

THE GRAMMAR AND STYLISTIC ASPECT OF THE SYNTAX STUDYING OF COMPLEX COMBINED SENTENCES BY THE BASIC SCHOOL PUPILS

Summary
The grammar and stylistic aspect of the syntax studying of complex combined sentences by the basic school pupils is analyzed in the article, interesting and meaningful exercises are presented which will help pupils understand the stylistic severity of syntactic structures better. The author proves that the using of such exercises in learning of the Ukrainian language contributes to the appropriate level of communication skills that provide pupils to understand the complex content of combined sentences, the assessment and analysis of oral and written statements, the transformation, reproduction, construction, texts editing with these syntactic units, the creation and linguistic analysis of stylistically own differential expressions.
Keywords: syntax, complex sentence, complex sentence with different types of communication, stylistic analysis, grammar speech, pupils.

УДК 37.378

ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В США

Левчук Л.В., Ковальчук В.І.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті подано характеристику дослідження теоретичного аналізу особливостей дистанційного навчання в США. Розкрито сутність загальнометодологічних і специфічних принципів, реалізація яких сприяє розкриттю особливостей і стратегії розвитку дистанційної освіти у США. Досліджено та узагальнено основні етапи розвитку дистанційної освіти у США. Простежено еволюцію терміну «distance education» та інших термінів, які пов'язані з дистанційною освітою, що характеризують особливості навчання, слухачів, навчальний заклад в історичному аспекті розвитку дистанційної освіти у США. Розглянуто зміну ролі університетів та появу їх нових типів завдячуючи впровадженню дистанційного навчання в освітню галузь США.
Ключові слова: дистанційне навчання, дистанційна освіта, стратегії дистанційної освіти, Асоціація дистанційного навчання США, система освіти США, тьютор.

Постановка проблеми. У зв'язку з процесами глобалізації та інтеграції, із постійним розвитком суспільства, вища освіта постійно зазнає помітних змін. Світове співтовариство упродовж останніх десятиріччя охоплене процесом інформатизації, який практично пов'язаний з усіма сферами людської діяльності, та освітою. Вченими доведено, що вплив комп'ютерних технологій подвоюється із кожним роком, та у найближчому майбутньому вони будуть такими ж надійними як і сьогодні телефони. Завдяки новим інформаційним технологіям виникла – дистанційна форма навчання. Так як сьогодні Сполучені Штати належать до країн світу з високорозвиненими інформаційними технологіями, є очевидним наше зацікавлення у розвитку дистанційної форми навчання США. Вивчення світового та європейського досвіду дасть нам можливість покращити вітчизняну систему дистанційного навчання.

Сполучені Штати Америки почали активне впровадження та розвиток дистанційної освіти чи не найпершими. На сьогодні віддалено там навчається близько 400 тис. студентів, функціонує велика кількість різних програм і курсів на будь-який смак та фінансову можливість.

Національний Технологічний Університет (National Technological University) є одним з перших навчальних закладів, що впровадили дистанційну освіту. Пізніше приєдналися до нього багато інших організацій. Глобалізація є сучасною тенденцією не тільки американського, але і світового освітнього простору. Велика кількість університетів прагнуть об'єднатися в одну організацію для того щоб мати змогу надання широкого спектра спеціальностей. У США подібний досвід вже є. У 1987 р. була створена Американська асоціація дистанційної освіти USDLA (United States Distance Learning Association), що включає в себе всі рівні навчання: від шкільного до корпоративного.

Основною перевагою дистанційної освіти є те, що немає прив'язки до певної території (екстериторіальність). Окрім того, дистанційне навчання пропонує останні теорії, оновлені знання, які забезпечують світові інформаційні ресурси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дистанційного навчання цікавилося широке коло дослідників. Особливий інтерес становлять праці як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, присвячені розвитку, змісту та організаційним засадам дистанційного навчання (В. Домрачов, С. Авдошин, В. Зінченко, Дж. Андерсен, Т. Кошманова, Т. Едвард, М. Карпенко, К. Корсак, Е. Полат, П. Таланчук, А. Хуторський, В. Кухаренко, Ст. Віллер,); використання інформаційних технологій у педагогічній практиці (Т. Смовженко, Н. Корсунська; П. Стефаненко, Ю. Пасічник, В. Торопцов), використанню Інтернету в сучасному суспільстві, технології створення дистанційного курсу та психолого-педагогічні аспекти (В. Кухаренко, В. Рибалка, Т. Олійник,). Для дослідження неперервної освіти і відкритого навчання, та організаційно-педагогічних засад дистанційної підготовки фахівців присв'ячені наукові праці В. Бикова, О. Кареліної, І. Козубовської, Б. Вульфсона В. Кухаренка, Н. Ничкало, О. Малярчук, Н. Сиротенка, П. Стефаненка та ін. Тенденції розвитку освіти на сучасному етапі розвитку суспільства висвітлені в працях В. Ковальчука [1; 2; 3; 4; 14; 15].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання впровадження дистанційної освіти в США на сьогодні залишається відкритим. Дистанційна освіта – це є нова форма освіти для студентів та викладачів України, тому важливо дослідити недоліки і переваги цієї системи та віднайти шляхи подолання труднощів.

В системі освіти США використання комп'ютерних технологій навчання надає можливість створення системи дистанційної освіти, що сприяє підвищенню професійності педагогічних кадрів через розширення для них доступу до освітньої інформації. Як інноваційні технології дистанційне навчання, базуються на інформаційних комунікаціях та зумовлені Інтернет-технологіями.

Особливістю впровадження інформаційно-комунікаційних технологій дистанційного навчання у вищій освіті США визначається безпосередньою їх відповідністю рівню професійної компетентності і функціональному призначенню в суспільстві фахівців. Вивчення, аналізування та узагальнення питань пов'язаних з практикою та освітою США, сприятимуть інтенсивнішому впровадженню позитивного зарубіжного досвіду у цій галузі,та його адаптації у освітній системі України.

Мета статті. Основною метою цієї роботи є наукове обгрунтування особливостей дистанційного навчання у США з метою впровадження та адаптації позитивного досвіду у вітчизняній системі освіти.

Виклад основного матеріалу. Дистанційне навчання (Distance education) – це сучасний вид освітніх послуг, які надаються майже в усіх університетах світу впродовж п'ятдесяти років. Важливим завданням дистанційного навчання є розвиток інтелектуальних та творчих здібностей особистості за допомогою вільного та відкритого використання усіх освітніх ресурсів та програм, у тому числі, доступних у мережі Інтернет [15, с. 267]. Оскільки Інтернет – це світова інформативна мережа, то вона є одним із засобів дистанційного навчання, адже її дані наддадуть можливість студентам та викладачам створити повну інформаційну картину з питань, що їх зацікавлять.

Інтернет багатофункціональний – поряд із функціями інформаційною (електронні бібліотеки, бази даних, віртуальні центри, методична література електронні книги і журнали,) та пошуковою (колекції посилань каталоги,) та він виконує інтерактивну функцію, що надає можливість студентам (та викладачам) спілкуватися за допомогою форумів, електронної пошти і на персональних чатах, а також проводити відео конференції [13, с. 127].

В США, ще починаючи з 1987 року, працює Асоціація дистанційного навчання США, головна мета якої – сприяння створенню нових технологій дистанційної освіти та розробка загальної стратегії дистанційної освіти.

Велика кількість коледжів, університетів, та навчальних центрів США реалізують дистанційне навчання через Інтернет, адже усі вузи США та 80% національних закладів мають доступ до мережі Інтернет.

Вченні довели, що на розвиток суспільства вплив комп'ютерних технологій з кожним роком подвоюється, що значить, у найближчому майбутньому вони будуть такими ж надійними, як телефон на сьогодні [12, с. 152]. Завдяки новітнім інформаційним технологіям в США виникла дистанційна форма навчання, яка поєднує кращі риси заочного та очного навчання, а також екстернату форму. Майже усі вищі навчальні заклади США пропонують дистанційне навчання. Отримання знань та спілкування за допомогою комп'ютера для більшості студентів Америки стало буденною справою [7, с. 237]. За статистичними даними Міжнародного університету Джонса, до кінця 2004 р. 90% університетів та коледжів мали веб-курси, до кінця 2006 р. отримали освіту через Інтернет більше ніж 5 млн студентів. За прогнозами цього ж університету, бажаючих скористатися дистанційною формою навчання у країні у 2011 р. сягнуло 44 млн осіб [9, с. 148].

Дистанційне навчання є новою формою освіти. Дистанційне навчання не може бути автономною системою, тому що має ті ж цілі, що й очне, та ґрунтується на державних стандартах, які встановлені для тих чи інших дисциплін. Традиційне та дистанційне навчання при однаковому змісті відрізняються взаємодією викладача та студентів, а також формою подачі матеріалу. Обидві ці форми навчання побудовані на одних і тих самих принципах (системність, науковість, активність, інтеграція, тощо), але в дистанційному навчанні вони реалізуються за допомогою засобів зумовлених можливостями інформаційного середовища Інтернет та його специфікою [6, с. 321].

Використання Інтернету надало революційний прорив у системі освіти усіх країн світу та особливо у дистанційній формі навчання. Він надає студентові та викладачеві змогу:

– Інформацію про навчання можна отримати у будь-який час, незалежно від місця перебування.;

– За короткий проміжок часу передати інформацію будь-якого змісту та на будь-яку відстань;

– До певного робочого місця не бути прив'язаним;

– Протягом необмеженого часу зберігати інформацію в комп'ютері з можливістю її редагування, друкування або знищення;

– За допомогою мультимедійних засобів спілкуватися викладачеві зі студентами;

– Доступність до різноманітних джерел інформації;

– Можливість в режимі реального часу організації електронних конференцій;спілкування студентів між собою викладача з студентами;

– Збереження інформації на власних носіях та подальше їх використання у зручний час [8].

У багатьох випадках ефективність навчання залежить від вимог студентів стосовно постійного удосконалення процесу навчання. Розвиток дистанційного навчання в США враховує стратегії розвитку освіти та педагогічні вимоги, а також відповідає найвищим вимогам студентів. Як показує аналіз курсів дистанційного навчання вищих навчальних закладів США, усі вони мають приблизно однакову побудови. Університет Бредлі, приймаючи участь у національній науковій програмі, розробив систему дистанційного навчання яка базується на:

– Орієнтованому індивідуально підході навчання;

– Використанні мультимедійних комп'ютерних технологій;

– Багаторазовій модульно-блочній системі навчання;

– Рівноцінності змісту традиційного та дистанційного навчання.

Дистанційне навчання у США спрямоване на особистість студента. [11, с. 60].

Під час створення віртуальних курсів враховуються також такі особливості:

Індивідуальність студента. Адже не усі студенти мають однаковий інтелектуальний, фізичний, емоційний та соціальний рівень розвитку.

Індивідуальна технологія навчання. Студенти аналізують отриману інформацію самостійно за допомогою власних думок і почуттів та сприйняття.

Особиста мотивація та творчість студентів. Студенти виявляють свої творчі здібності, коли існує мотивація та процес навчання відповідає власним потребам.

Зацікавленість та впевненість. Кожен студент має свій рівень впевненості у очікуваному успіху, у власних силах, а також різну зацікавленість у предметі.

Власний досвід. Здобутий досвід та особисті переконання впливає на підходи до навчання та на погляди студентів.

Особистісній ліміт сприйняття інформації. Не завжди велика кількість інформації означає успішне навчання. Студенти намагаються обрати найбільш вагому для них інформацію, у независимості від її якості та кількості [5, с. 368].

Умови у яких проводиться навчання. Різні студенти обирають різні формати навчання (ранішнім чи вечірнім заняттям,тривалим чи нетривалим,, великим або малим групам тощо). Саме тому дистанційна освіта дає змогу самостійно обрати час та місце навчання.

Дистанційне освіта полегшує роботу не лише студентів, а й викладачів. Як і у традиційному навчальному процесі, вони є основною ланкою у забезпеченні високої ефективності освітнього процесу.

Специфіка дистанційного навчання у світовій практиці зумовила необхідність впровадження інституту туторів, який є одним із найважливіших елементів системи дистанційної освіти та навчання. Тютор повинен вміти бачити технологічні, організаційні, соціально-економічні та соціально-психологічні шляхи до одержання максимального педагогічного результату. [10, с. 362]. Функції тутора переважно залежать від моделі навчання. Тюторами можуть бути як штатні викладачі, так і особи інших професій, які є залученими у процес на умовах сумісництва. Основним завданням тютора є керівництво самостійною роботою студентів шляхом виконання ним таких функцій: визначення цілей і завдань навчання; передача знань, досвіду; організація взаємодії між студентами; формування навчальної мотивації студентів; контроль за процесом навчання. Тобто тютор комплексно реалізує функції представника навчально-допоміжного персоналу, організовує консультації з викладачами та стежить за виконанням студентами навчального графіку. Він з'ясовує думку студентів про і зміст форму окремих курсів та ознайомлює з нею розробників навчально-методичних матеріалів, надає допомогу студентам у складані персонального навчального плану.

У практиці США діє розгалужена класифікація тюторів: консультанта методів навчання; викладач – розробник навчально-методичних матеріалів; фахівець з методів контролю за результатами навчання; фахівець, який здійснює поточну методичну підтримку навчання студента.

Окрім традиційних вимог володіння педагогічною технікою, викладачеві ставиться низка нових, зумовлених специфікою його роботи. Наприклад, для проведення електронних консультацій викладач має досконало користуватися електронною поштою та досконало володіти писемною мовою [14, с. 182].

Висновки і пропозиції. Дистанційне навчання виступає як ефективне доповнення традиційних форм освіти та покликане допомогти в глобальному освітньому просторі, це є засобом часткового вирішення її нагальних проблем. Зокрема, дистанційна освіта надає можливість одночасно висококпрофесійним за змістом вивченням різних предметних розділів знань та з гнучким за часом і формуванням умінь і навичок роботи з багатьох навчальних дисциплін забезпечити практичне застосування тими, хто навчаються, засобами і методами інформаційно-комунікаційних технологій, розвиває уміння і навички у сучасній науці. Впровадження основних елементів дистанційної форми навчання є необхідною умовою для вдосконалення сучасного рівня якості освіти.

Отже, дистанційне освіта передбачає особистісно – орієнтований підхід до навчання. Вона надає змогу забезпечити врахування індивідуальних, вікових та фізичних можливостей, особистого досвіду, навчальних технологій, етнічного походження та соціального статусу, а також рівня впевненості у власних силах. Це створює зручності для студентів під час навчання традиційної групи (18-22 років) та більш дорослих (30+ років). Одночасно це також забезпечує максимальну ефективність навчання. Створення власних інформаційних структур навчальним закладом зменшує просторові, часові, фінансові обмеження поширення інформації, що сприяє розвитку системи освіти у США.

Віддалене навчання у США не зводиться лише до отримання вищої освіти. Особливо зараз популярними є програми, що проводяться провідними американськими університетами, та є націлені на те, щоб кожен хто бажає, у будь-якому куточку світу, мав можливість отримати необхідні знання. Щоб підключитися до проекту потрібна реєстрація на сайті, після якої відкривається доступ до матеріалів лекцій (презентації, відео, текстові файли). Студенти вивчають та опрацьовують матеріали, виконують завдання, задають різні питання професорам, та після закінчення курсу проходять іспити.

Отже, для створення дистанційного навчання необхідно багаторічна науково-дослідна та практична діяльність, під час якої були б вирішені питання відбору змісту освіти, розробки технічних та програмних засобів, їх змістового наповнення, створення методів навчання, підготовки необхідних спеціалістів, формування критеріїв відбору студентів для навчання з кожного напряму та багато інших різноманітних питань.

Перспективи подальших розвідок. До подальших напрямів досліджень вважаємо за доцільне віднести вивчення удосконалення інформаційно-комунікаційної компетенції викладачів вітчизняних ВНЗ в умовах дистанційного навчання та особливостей професійної підготовки фахівців у системі дистанційної освіти інших країн (Великої Британії, Німеччини, Франції тощо).

Список літератури:

1. Ковальчук В. І. Тенденції інноваційного розвитку сучасної школи в Україні / Василь Іванович Ковальчук // Імідж сучасного педагога. – 2015. – № 7. – С. 3-6.
2. Ковальчук В. І. Тенденції розвитку освітньої системи в Україні / Василь Іванович Ковальчук // Economics, science, education: integration and synergy. Materials of international scientific and practical conference, 18-21 January 2016 / Василь Іванович Ковальчук. – Київ: Вид-во «Центр навчальної літератури», 2016. – С. 79-80.
3. Ковальчук В. І. Розвиток вищої освіти відповідно до тенденцій і вимог ринку праці / Василь Іванович Ковальчук // Розвиток сучасної освіти: теорія, практика, інновації. Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції, 25-26 лютого 2016 року / Василь Іванович Ковальчук. – Київ: В-во «Міленіум», 2016. – С. 22-24.
4. Ковальчук В. І. Прогнозування розвитку системи освіти / Василь Іванович Ковальчук // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка, психологія, філософія» / Василь Іванович Ковальчук. – Київ: Вид-во «Міленіум», 2016. – С. 112-120.

5. Ковальчук В. І. Вплив глобалізаційних процесів на освітню систему / Василь Іванович Ковальчук // Професійний розвиток та управління людськими ресурсами в системі післядипломної педагогічної освіти в контексті трансформації освіти України: зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф., Київ, 28 жовтня 2016 р. / за заг. ред. В. В. Олійника. / Василь Іванович Ковальчук. – Київ: УМО НАПН України, 2016. – С. 367-370.
6. Diamond R. Designing and assessing courses and curricula: A Practical Guide / R. Diamond. – 5 th Edition. – San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 2008. – 321 p.
7. Garrison D. R. Three generations of technological innovation in distance education / R. D. Garrison // Distance Education. – 2005. – № 6(2). – P. 235-241.
8. Moore M. G. Distance Education in the United States: the state of the art / M. G. Moore // From a series of lectures on the educational use of ICT and virtual education, June 6. – [Electronic resource].
9. Moore M. G. Distance Education: A Systems View / M. G. Moore, G. Kearsley. – Belmont CA: Wadsworth Publishers, 2005. – P. 146-151.
10. Moore M. Handbook of distance Education / M. Moore, G. Anderson, G. William. – N. J.: Erlbaum Associates, 2003. – 362 p.
11. U. S. Department of Education; National Center for Education Statistics. Distance Education at Degree-Granting Postsecondary Institutions: 2006-2007NCES 2009-044; Basmart Parsad, Laurie Lewis [Project Officer: Peter Trice]. – Washington DC: ED Pubs, 2009. – 60 p.
12. Новикова А. А. Теория и история развития медиаобразования в США, 1960 – 2000: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Новикова Анастасия Александровна. – Таганрог, 2000. – 152 с.
13. Олейник О. В. Дистанционное обучение в гуманитарных вузах: проблемы и перспективы / О. В. Олейник, Л. Я. Филиппова // Комп'ютери. Програми. Інтернет. 2003: зб. тез доп. учасн. міжнар. наук.-практ. конф. – К.: ІВЦ Вид-во «Політехніка», 2003. – С. 127-128 (у співавт.).
14. Олейник О. В. Университетское библиотечное образование в США: дистанционные и традиционные формы обучения / О. В. Олейник // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики: зб. матеріалів 11 Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17-18 трав. 2005 р.) – К., 2005. – С. 180-183.
15. Олійник О. В. Комунікативні особливості інформаційних технологій навчання студентів / О. В. Олійник // Культура та інформаційне суспільство XXI ст.: матеріали міжнар. наук.-теор. конф. молодих учених / Харк. держ. акад. культури. – Х.: ХДАК, 2008. – С. 267.

Левчук Л.В., Ковальчук В.И.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ОСОБЕННОСТИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В США

Аннотация
В статье дана характеристика исследования теоретического анализа особенностей дистанционного обучения в США. Раскрыта сущность общеметодологичных и специфических принципов, реализация которых способствует раскрытию особенностей и стратегии развития дистанционного образования в США. Исследованы и обобщены основные этапы развития дистанционного образования в США. Прослежена эволюция термина «distance education» и других терминов, связанных с дистанционным образованием, характеризующие особенности обучения, слушателей, учебное заведение в историческом аспекте развития дистанционного образования в США. Рассмотрено изменение роли университетов и появление их новых типов благодаря внедрению дистанционного обучения в образовательную отрасль США.
Ключевые слова: дистанционное обучение, дистанционное образование, стратегии дистанционного образования, Ассоциация дистанционного обучения США, система образования США, тютор.

Levchuk L.V., Kovalchuk V.I.
National University of Live and Environmental of Ukraine

FEATURES OF DISTANCE EDUCATION IN THE US

Summary
The article of the study of theoretical analysis features of distance learning in the United States. The essence of general-methodological and specific principles is disclosed, the implementation of which promotes the disclosure of features and strategies for the development of distance education in the USA. Researched and summarized the main stages of development of distance education in the US. Followed the evolution of the term «distance education» and other terms related to distance education, characterizing features of learning, students, school in the historical aspect of distance education in the US. Considered changing role of universities and the emergence of new types thanks to the introduction of distance learning in education USA.
Keywords: distance learning, distance education, distance education strategies, Association of Distance Learning USA, the US education system, tutor.

УДК 378.091.2:[616.314-083:005.336.2]](477)(045)

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ СФОРМОВАНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЗУБНИХ ГІГІЄНІСТІВ

Лисиця Д.Л.
Рівненський державний базовий медичний коледж

У статті визначено критерії професійної компетентності. Виявлено показники сформованості компонентів професійної компетентності, охарактеризовано рівні професійної компетентності майбутніх зубних гігієністів. При визначенні автор використовує результати теоретичного аналізу науково-педагогічної літератури. Стаття містить дослідження поняття «професійна компетентність майбутніх зубних гігієністів». На основі даного поняття сформовано структуру професійної компетентності.
Ключові слова: професійна компетентність, критерій, рефлексія, компонент, показник, рівень сформованості професійної компетентності.

Постановка проблеми. Сучасна національна освіта знаходиться на стадії модернізації для переходу на новий якісний рівень, який регламентований світовими та європейськими тенденціями. Адже після приєднання України до Болонської конвенції, у рамках формування спільного освітнього простору, постає завдання розробки критеріїв і стандартів вищої освіти, як у європейських країнах.

Дані тенденції вплинули на українську освіту і сьогодні вона орієнтована у одному напрямку з європейською на формування компетентності майбутніх фахівців, як готовності і здатності людини-професіонала до діяльності та спілкування. Вона передбачає створення таких педагогічних умов, за яких кожен студент зможе проявити не лише інтелектуальну і пізнавальну активність, але й особистісну соціальну позицію, свою індивідуальність, проявити себе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемою формування професійних компетентностей працювали: Н. Бібік, В. Болотов, І. Зимня, Е. Зеєр, В. Краєвський, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Паращенко, В. Петрук, Т. Пєтухова, О. Пометун, С. Раков, Л. Романішина, О. Савченко, та ін. Дослідження формування професійної компетентності середніх медичних працівників проводили: А. Аяпов, О. Борисюк, І. Бубликова, Р. Дем'янчук, З. Гапонова, Г. Перфільєва, Ф. Вартанян, О. Орлов, Н. Гаврилов, В. Фофанов, С. Мухіна, І. Тарновська та інші. Також науковці приділяють значну увагу дослідженню критеріїв, показників й рівнів сформованості професійної компетентності, цим займалися: Ю. Бабанський, В. Багрій, О. Барабанщиков, В. Беспалько, Н. Кузьміна, Е. Луговська, А. Маркова, О. Новіков та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас аналіз досліджень із цієї проблеми вказує, що сьогодні проблема визначення критеріїв, показників й рівнів сформованості професійної компетентності у майбутніх зубних гігієністів вивчена не достатньо і потребує дослідження. Визначивши сутність професійної компетентності майбутніх зубних гігієністів, ми змогли виявити критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності.

Мета статті. Спираючись на визначення сутності та структуру професійної компетентності майбутніх зубних гігієністів, виділити критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності даних фахівців у галузі стоматології.

Виклад основного матеріалу. Професійна компетентність майбутнього зубного гігієніста – це, теоретична і практична підготовленість студента, наявність особистісних і професійних якостей необхідних для виконання обов'язків зубного гігієніста, з урахуванням сформованості професійних знань, умінь та навичок, ціннісних орієнтацій, культури мовлення, здібностей аналізувати, прогнозувати, проектувати.

Вивчення структури формування професійної компетентності майбутнього зубного гігієніста, спонукало визначити набір критеріїв і показників.

Критерій (грецьк. κριτήριο – засіб судження, переконання, мірило) – це мірило для визначення оцінки предмета чи явища; ознака, взята за основу класифікацій. У загальному вигляді критерій – це важлива і визначальна ознака, яка характеризує якісні аспекти явища, його сутність. Показник становить кількісну характеристику явищ, які дають змогу зробити висновок про їхній стан у динаміці класифікацій [5, с. 8].

Критерій, на думку Р. Чубук, це набір ознак та властивостей явища, об'єкта, предмета, які дають змогу судити про його стан, рівень розвитку та функціонування [4, с. 255].

Основними вимогами щодо критеріїв є: 1) критерій повинен бути адекватний явищу, яке він вимірює; 2) відповідати дидактичним цілям, характеризувати зв'язок між ними і результатом навчання; 3) виявлятись у таких поняттях, які можна перевірити за допомогою кількісного аналізу; 4) забезпечувати відносну простоту вимірювань, легкість розрахунків, доступність і зручність у використанні; 5) оцінювати не лише обсяг, але й якість знань, навичок, умінь, формальні результати професійної підготовки і творчу роботу студентів [2, с. 66]. Важливу роль у структурі професійної компетентності майбутнього зубного гігієніста займають ключові компоненти, які поділяються на: мотиваційно-цільовий, змістовний, діяльнісно-операційний, особистісно-рефлексивний.

Критерієм сформованості мотиваційно-цільового компоненту є вмотивованість студентів до оволодіння професією зубного гігієніста, усвідомлення її необхідності і важливості.

До показників сформованості мотиваційно-цільового компоненту ми відносимо:

– бажання оволодіти професією зубного гігієніста;

– наявність мотивів, що спонукають отримати професію медика;

– наявність стійкого інтересу до освоєння даного фаху та бажання навчатися.

Для отримання фаху зубного гігієніста, студент, майбутній спеціаліст, повинен володіти набором значущих якостей, а власне інтересу до пізнання, цікавості до медичної діяльності, бажання професійного зростання та вдосконалення своїх навиків. Важливим є вміння вирішити у межах своєї компетентності задачі, які будуть ставитися у майбутній професійній діяльності. Успіх у професійній підготовці майбутніх зубних гігієністів, безпосередньо залежить від мотивації адже вона свідчить про впевнене усвідомлення, бажання отримувати знання та самовдосконалюватися.

Критерії сформованості змістовного компоненту є інтегрованість знань, які здобуваються за час навчання. Ознаками сформованості змістовного компоненту є:

– оволодіння студентами знаннями з дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки;

– знання отримані при вивченні дисциплін з циклу природничо-наукової підготовки;

– обсяг знань з дисциплін циклу професійної та практичної підготовки.

Змістовний компонент базується на знаннях як форми існування і систематизації результатів пізнавальної діяльності студентів [6, с. 236]. Виходячи з цього, знання майбутніх зубних гігієністів, що будуть використовуватися ними для вирішення завдань професійної діяльності, є зафіксованими і перевіреними практикою інформаційними елементами.

З перших днів навчання у медичному коледжі створюються умови для формування професійної компетентності майбутніх зубного гігієніста. Адже студент отримує певні знання теоретичного характеру, а власне засвоєння матеріалу, що подається на лекціях. Практичний аспект формується на практичних та лабораторних заняттях, де майбутній фахівець може здобути вміння та навички для успішного застосування у своїй майбутній професійній діяльності.

На жаль, сучасна медична освіта, з різних причин, не може повноцінно забезпечити практичний аспект отримання знань, тому важливим є виокремлення діяльнісно-операційного компоненту, визначення його критеріїв для ефективного набуття студентами практичних вмінь та навичок.

Критерієм сформованісті даного компоненту є оволодіння студентами, у повній мірі, вміннями обирати способи, прийоми, алгоритми вирішення завдань, які виникатимуть у майбутній професійній діяльності. Іншими словами уміти змоделювати клінічну ситуацію, знайти причину виникнення та відпрацювати чіткий протокол для усунення негативних наслідків.

Діяльнісно-операційний компонент професійної компетентності майбутніх зубних гігієністів, передбачає набуття студентами умінь і навичок правильного використання, отриманих під час практичного навчання, знань для вирішення тих чи інших професійних завдань. Він базується на досконалому володінні студентами інтегрованими базовими знаннями з: анатомії та фізіології людини, семіотики захворювань, елементів психології та психіки, що у майбутній професійній діяльності створить передумови для ефективного виконання покладених на зубного гігієніста функцій.

Критерієм сформованості особистісно-рефлексивного компоненту професійної компетентності майбутніх зубних гігієністів є готовність студентів до самоосвіти на основі навчальної та професійної рефлексії.

Показники сформованості особистісно-рефлексивного компоненту професійної компетентності майбутніх зубних гігієністів виявляються у:

– спрямуванні активності студентів на поглиблення знань;

– самостійності при вирішенні професійно зорієнтованих завдань;

– організації самоосвітньої діяльності для професійного становлення та саморозвитку.

Забезпечення усвідомленого ставлення суб'єкта до діяльності є однією з функцій рефлексії, бо на сьогоднішній день, студент медичного коледжу повинен постійно самовдосконалюватися, розвиватися в інтелектуальній, моральній, комунікативній та емоційній сферах. Тому механізм цього вдосконалення полягає у особистісній та професійній рефлексіях.

М. Прозорова та Г. Щедровицький, вважають, що рефлексія – це якість, необхідна майбутньому фахівцю для адекватної реалізації себе і власних здібностей, творчого підходу до опанування професійною діяльністю, досягнення її максимальної ефективності та результативності, забезпечення процесів розвитку і саморозвитку. Рефлексія – це внутрішня робота, співставлення себе, своїх можливостей та власного «Я» з вимогами професії [3, с. 420], [7, с. 7].

На думку М. Аплетаєва, предметом освітньої рефлексії є весь внутрішній досвід індивіда: знання, уявлення, поняття, почуття, переживання, відносини, бажання, цінності [1, с. 39].

Отже, освітня рефлексія майбутнього зубного гігієніста – це сукупність інтелектуальних умінь і понять, які процесуально та функціонально пов'язані з його самоспостереженням, інтроспекцією, ретроспекцією, самосвідомістю та спрямовані на осмислення й вирішення професійних завдань.

Особистісно-рефлексивний компонент, професійної компетентності майбутніх зубних гігієністів, передбачає здатність до рефлексії професійної підготовки. Передумовою цьому є усвідомлення відповідальності за здобуті знання, отримані вміння і навички за час навчання та їх застосування в майбутній професійній діяльності. Для ефективного виконання своїх обов'язків у повсякденній роботі, зубний гігієніст, на основі попередньо отриманих знань, повинен самостійно та ефективно вирішувати поставлені перед ним задачі.

Також на формування професійної компетентності майбутнього зубного гігієніста, впливає рівень отриманих знань, наявність або відсутність досвіду використання їх, прагнення до самоосвіти, саморозвитку та самореалізації. Враховуючи поєднання і прояву цих обставин, відбувається динаміка формування та розвитку професійної компетентності майбутній зубних гігієністів, яку можна визначити за такими рівнями: високий, функціональний, базовий, елементарний.

Показниками, що відповідають високому рівню є:

– становлення особистісних смислів та усвідомлення потреби в опануванні фаху зубного гігієніста, наявність мотивації до вивчення навчальних дисциплін, стійкий інтересу до медицини загалом;

– свідоме оволодіння спеціальними знаннями у процесі навчання, набуття умінь, навичок та відпрацювання до автоматизму алгоритмів їх виконання;

– творчий підхід, креативність, постійна активність, що спрямовується на поглиблення знань за рахунок самостійної роботи із застосуванням креативності.

Функціональний рівень характеризується:

– періодичним проявом інтересу відносно поглиблення попередньо отриманих знань і бажання набувати нові;

– знання базової медичної термінології оцінюються, як добре, студент розуміє сенс засвоєних знань вміє їх використовувати на практиці;

– студент зазвичай використовує знання для вирішення професійних завдань, володіє навичками роботи з алгоритмами;

– використовує шаблонність для вирішення поставлених завдань та проявляє активність, у відношенні до поглиблення знань, час від часу.

Базовий рівень професійної компетентності зубних гігієністів має такі показники:

– проглядається часткове становлення особистісних інтересів і професійних ціннісних орієнтацій до опанування фаху зубного гігієніста, поодинокі випадки прояву інтересу щодо поглиблення отриманих знань і бажання набути навики;

– не значний обсяг знань та вміння їх відтворювати, оволодіння базовою медичною термінологією відбувається неусвідомлено, загальна успішність у межах оцінки «задовільно»;

– студент, під час виконання практичних завдань, допускає суттєві помилки і лише інколи використовує теоретичні знання;

– нейтрально відноситься до саморозвитку та самоосвіти, не приймає участь у самостійній роботі.

Для елементарного рівня характерно:

– невизначеність особистісного смислу та відсутність орієнтації на опанування фаху зубного гігієніста;

– відсутність інтересу до отримання нових та низький рівень відтворення попередньо отриманих знань;

– повна пасивність при вирішенні практичних завдань та відсутність прагнення до саморозвитку і самоосвіти.

Висновки і пропозиції. Отже усі структурні компоненти професійної компетентності майбутніх зубних гігієністів є взаємопов'язаними взаємодоповнюючими. Формування діяльнісно-операційного компоненту зумовлюється сформованістю когнітивного компоненту, що заключається в достатньому рівні знань та умінь. Водночас процес діяльності в якому формується і виявляється даний компонент професійної компетентності, активізує розумову діяльність студентів та спонукає до засвоєння знань і умінь. Завдяки цьому виявляється розуміння важливості їх застосування у майбутній професійній діяльності.

Результатом є підвищення інтересу до професії, мотивація до навчально-пізнавальної активності, саме це і є передумовою формування мотиваційно-цільового компоненту професійної компетентності. Поглиблене вивчення навчальних дисциплін. Це дає можливість сформувати особистісно-рефлексивний компонент.

Список літератури:

1. Аплетаев М. Н. Образовательная рефлексия как форма нравственной деятельности или педагогика нравственного поступка: этико-философский компонент / М. Н. Аплетаев // Педагог: Наука, технологии, практика. – 1997. – № 2(3). – С. 35-42.
2. Борисюк Л. О. Формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів сестринської справи у процесі вивчення хіміко-біологічний дисциплін: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Л. О. Борисюк. – Тернопіль, 2015. – 253 с., с. 66-67.
3. Прозорова М. Н. Модель формирования образовательной рефлексии студентов медицинского коледже / М. Н. Прозорова // Фундаментальные исследования. Сер.: Педагогические науки. – 2013. – № 10. – С. 418-422.
4. Чубук Р. В. Критерії, показники та рівні професійної компетентності соціальних педагогів / Р. В. Чубук // Наукові записки. Серія «Психологія». – 2008. – № 11. – С. 253-263.
5. Улятовская Е. А. Подготовка будущих учителей по активизации самостоятельной познавательной деятельности младших школьников: Автореф. дис. канд. пед. наук.: 13.00.04. – Измаил, 1998. – 21 с. 8.
6. Універсальний словник-енциклопедія / [за заг. ред. М. В. Поповича]. – 4-те вид., випр., доп. – К.: Вид-во «ТЕКА», 2006. – 1551 с., с. 236.
7. Шевченко Н. Ф. Дослідження особливостей трансформації особистісного смислу професійної діяльності у молодих фахівців / Н. Ф. Шевченко // Проблеми сучасної психології. – 2014. – Вип. 24. – С. 731-741., с. 733.

Лисица Д.Л.
Ровенский государственный базовый медицинский колледж

КРИТЕРИИ, ПОКАЗАТЕЛИ И УРОВНИ СФОРМИРОВАННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ЗУБНЫХ ГИГИЕНИСТОВ

Аннотация
В статье определены критерии профессиональной компетентности. Выявлено показатели сформированности компонентов профессиональной компетентности, охарактеризованы уровни профессиональной компетентности будущих зубных гигиенистов. При определении автор использует результаты теоретического анализа научно-педагогической литературы. Статья содержит исследование понятия «профессиональная компетентность будущих зубных гигиенистов». На основе данного понятия сформирована структура профессиональной компетентности.
Ключевые слова: профессиональная компетентность, критерий, рефлексия, компонент, показатель, уровень сформированности профессиональной компетентности.

Lysytsia D.L.
Rivne State Base Medical College

CRITERIA, INDEXES AND LEVELS OF FORMED OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE DENTAL HYGIENISTS

Summary
The criteria of professional competence are certain in the article. The indexes of formed of components of professional competence are educed, the levels of professional competence of future dental hygienists are described. At determination author used results of theoretical analysis of scientifically-pedagogical literature. The article contains research of concept «professional competence of future dental hygienists». Based on this concept the structure of professional competence was formed.
Keywords: professional competence, criterion, reflection, component, index, level of formed professional.

УДК 37.016:78

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МУЗИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗАГАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

Ляшко М.П.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядається проблема створення можливостей структурування музичних здібностей. Охарактеризовано загально-теоретичні підходи до проблеми розвитку музичних здібностей, які забезпечують ефективне формування важливих якостей учнів на уроках музичного мистецтва. Подано рекомендації, які можуть допомогти при проведенні уроків музичного мистецтва, вплив на внутрішній світ дитини, формуванню її інтересів і уподобань, що створює позитивне ставлення до навколишнього світу, розкривають творчу уяву та образне мислення.
Ключові слова: музичні здібності, естетичне виховання, педагогічний процес, емоційність, знання, навики.

Постановка проблеми. Одним із завдань навчально-виховного процесу є його розвивальна функція, яка має реалізуватися через зміст та методи навчання. Тому, розвиток музичних здібностей є домінуючим напрямом навчання, особливо на початковому етапі. Важливу роль у вирішення цих завдань належить музичному мистецтву. У зв'язку з цим перед музичною педагогікою постає багато проблем, серед яких однією з найактуальніших є проблема формування музичних здібностей учнів. Її наукова розробка природно випливає з тих вимог, які ставляться перед школою, і безпосередньо впливає на теорію і практику музичної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукової та спеціальної музичної літератури показав, що у проведених раніше дослідженнях, науковій літературі, навчально-методичних посібниках велика увага надається розвитку музичних здібностей учнів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дозволив визначити компоненти музичних здібностей на критерії їх оцінки.

Розвиток музичних здібностей висвітлюється в роботах науковців, зокрема Ю. Болотіна, Я. Бочкарьова, О. Коваль, Б. Теплова [7] та інших.

У сучасній музичній педагогіці достатньо відомою є методика діагностики музичних здібностей на основі тестів А. Зиміної [3], яка пропонує вивчати музичні здібності за трьома напрямками: установлення рівнів розвитку ладового чуття, музично-слухових уявлень, музично-ритмічного чуття.

Однією з нових методик вивчення музичних здібностей дітей дошкільного та молодшого шкільного віку є система В. Анісімова [1], що являє собою оригінальну розробку вивчення структурних компонентів музичності на основі відомих та модифікованих тестів. Автор вивчав музичні здібності дітей за допомогою ігрових форм роботи та діагностичних завдань як індивідуальних, так і групових.

Мета написання статті полягає у розкритті теоретичних аспектів сутності творчих музичних здібностей, які забезпечують ефективне **формування цих важливих якостей на уроках музичного мистецтва**.

Виклад основного матеріалу. Музика є одним із наймогутніших засобів виховання, який надає естетичного забарвлення духовному життю людини. «Пізнання світу почуттів неможливе без розуміння і переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику й діставати насолоду від неї» – писав В. Сухомлинський. Без музики важко переконати людину, яка вступає в світ, у тому, що людина прекрасна, а це переконання, по суті, є основою емоційної, естетичної, моральної культури. Ці слова видатного викладача-гуманіста конкретизують його думку про музичне виховання як першооснову у вихованні людини.

У найширшому розумінні слова естетичне виховання – це процес передачі досвіду та навичок, набутих суспільством. Форми передачі досвіду можуть бути найрізноманітнішими. Вони ускладнюються з розвитком особистості, а в історичному процесі з ускладненням структури знань та суспільних відносин, які не повинні припинитися, тому що рух історії є неможливим без активної передачі наступним поколінням досягнень людської культури, без виховання.

Естетичне виховання у філософському значенні передбачає якісні зміни рівня естетичної культури об'єкту виховання, яким може бути як окрема особистість, соціальна група, так і суспільство в цілому. Практично це безперервний процес, який триває протягом всього життя людини.

У процесі естетичного виховання формується і розвивається здатність людини до сприйняття і співпереживання, її естетичні смаки та ідеали, здатність до творчості, до створення цінного у мистецтві та поза ним (побуті, вчинках і поведінці).

Таким чином, естетичному вихованню властиві дві основні функції: формування естетично-ціннісної орієнтації особистості та розвиток творчих потенціалів, які визначають місце естетичного виховання в суспільному житті та зв'язок з іншими видами виховної діяльності.

Музика може підняти настрій, може погіршити його, може підтримати, може надихнути, допомогти, розслабити.

У сфері музичних здібностей виокремлюються зовнішній та внутрішній слух. Зовнішній слух виконує дві функції, перша з яких – чітке сприйняття музики, яка виконується іншою особою. Слуховими об'єктами в цьому разі є звуковисотність, динаміка, метроритміка та тембровий колорит. Друга функція пов'язана зі сприйняттям власної гри, самоконтролем.

Формування основних музичних здібностей відбувається в ранній період дитинства. Вони можуть проявитися раніше від будь-яких інших. Систематичні музичні заняття забезпечують значний рівень музичного розвитку дошкільників. Музично обдаровані діти швидко випереджають менш обдарованих у розвитку тих чи інших музичних здібностей. Проте в успішному оволодінні музикою наполегливість відіграє не меншу роль, ніж здібності.

Здібності людини – це внутрішні умови її розвитку, які як і інші внутрішні умови, формуються під впливом зовнішніх – у процесі взаємодії людини і зовнішнього середовища.

При розгляді питання щодо формування здібностей важливо враховувати, що зв'язок між задатками та здібностями неоднозначний. На базі різних за структурою задатків можуть формуватися схожі здібності, і навпаки, на базі схожих задатків – різні здібності [7, с. 93].

Аналіз літератури свідчить про існування двох основних поглядів на природу музичності: музичність як вроджена здібність, що не підлягає формуванню, і музичність як властивість, що формується на основі вроджених задатків [6, с. 10].

До основних музичних здібностей можна віднести: ладове чуття – здатність прослуховувати «внутрішні» раніше сприйняту музику, що складає уяву для музичної уяви, формування музичної уяви і розвитку музичного мислення; музично-ритмічне почуття – здатність сприймати, переживати, точно відтворювати і створювати нові ритмічні сполучення. До загальних музичних здібностей відносять: музична пам'ять (засвоєння знань, умінь і навичок) – сприяє накопиченню музичних вражень і слухового досвіду, що істотно впливають на формування музичних здібностей, а також на психічну діяльність слухача, виконавця; органічно включаючись у фахову діяльність, вона обумовлює засіб музичного мислення; психомоторні здібності виявляються у можливості музиканта при виконанні передати своє розуміння змісту музичного твору.

Всі види мистецтва слугують втіленню головної мети – формуванню сучасної гармонійної людини. Сам процес сприйняття мистецтва є складним пізнавальним актом під час якого твір мистецтва виступає не лише засобом пізнання навколишньої або історичної дійсності, а й об'єктом пізнання, самостійною художньою цінністю. Найбільш повне сприйняття прекрасного в мистецтві доступно лише всебічно і гармонійно розвиненій особистості, яка має сталі інтереси, смаки і духовні потреби.

Крім формування вміння правильно розуміти і оцінювати твори мистецтва, вміння насолоджуватись ними, важливою задачею естетичної

культури є розвиток практичних художніх вмінь і навичок в області мистецтва.

Кожен із видів мистецтва здатен впливати на конкретну сторону духовного стану людини. При цьому емоційна реакція на літературний, живописний чи музичний твір буде різною. Музика являється мистецтвом, яке володіє найбільшою силою емоційного впливу на людину і тим самим слугує одним із найважливіших засобів формування ідейних переконань, моральних та естетичних ідеалів особистості.

Здібність цілісного сприймання музики передбачає тотожну емоційну реакцію на загальний настрій п'єси чи пісні. Кількаразове прослуховування твору дозволяє сприймати його диференційовано, виділяючи дедалі більше характерних рис. Не можна сприймати музику, не диференціювавши тих елементів звучання, які є носіями музичної виразності, так само як не можна їх почути, не відчуваючи цієї виразності.

Актуальність і значущість розвитку музичних здібностей обумовлено і тим, що музичний розвиток має ні чим не замінний вплив на загальний розвиток: формується емоційна сфера, пробуджується уява, воля, фантазія. Загострюється сприйняття, активізуються творчі сили розуму і «енергія мислення» навіть у самих інертних дітей. «Без музичного виховання неможливий повноцінний розумовий розвиток людини», – стверджує відомий педагог В. Сухомлинський.

Критерії музичних здібностей, принаймні в порівнянні з іншими видами здібностей, представляються як музикантам, так і людям які з музикою не пов'язані. У сфері оцінки музичних здібностей з незапам'ятних часів існують три компоненти: слух, почуття ритму і музична пам'ять. Справедливість цих критеріїв до останнього часу ні в кого не викликали сумнівів. Але, наприклад, ще в античному світі панувала думка про те, що «музика сприймається не стільки слухом, скільки розумом», і ці погляди підтримувалися багатьма мислителями від Піфагора до Плутарха.

Все більше число вчених схиляється до того, що музичні здібності – це особливого роду духовні здібності, нерозривно пов'язані з музичною культурою. Вони розвиваються в процесі музичної діяльності, сприйняття музики і власне музичної творчості, і ніякі слухові дані не гарантують видатних творчих досягнень самі по собі.

У психологічному розумінні «здібності» – це індивідуально-психологічні особистості, які є умовою успішного виконання певної продуктивної діяльності. Здібності виявляються у процесі оволодіння цією діяльністю, у тому, наскільки індивід за інших рівних умов швидко й ґрунтовно, легко й міцно опановує способи її організації і виконання [7, с. 381].

Серед праць, присвячених музичним здібностям, особливе місце посідає книга Б. Теплова «Психологія музичних здібностей». В ній запропонована оригінальна концепція музичності, що є більш високим етапом розробки цієї проблеми.

Головним показником музичності Б. Теплов вважав емоційний відгук на музику, а до головних здібностей відніс ті, що пов'язані зі сприйняттям та відтворенням звуковисотного та ритмічного руху – музичний слух (як звуковисотний) та чуття ритму. При цьому до музичного слуху вчений відніс два компоненти – перцептивний, пов'язаний з сприйняттям мелодичного руху (ладове чуття), та репродуктивний (здатність до слухової уяви мелодії).

Б. Теплов не розглядав загальні здібності музично-естетичного сприймання, виконавства й творчості. Водночас він відносив естетичні здібності до загальних або генералізованих (за С. Рубінштейном), оскільки вони властиві різною мірою всім людям і виявляються в усіх сферах людської діяльності. Цим вони відрізняються від спеціальних, у тому числі й художніх.

При аналізі структури вчений пропонував виділити дві взаємопов'язані її сторони – емоційну й слухову. Цей поділ, звичайно, умовний, оскільки взяті самі по собі, окремо одна від другої, вони втрачають смисл.

Психолог також виділяв три основні музичні здібності: ладове чуття, музично слухові уявлення, музично-ритмічне чуття. При цьому здібність емоційно відгукуватися на музику, переживати її як вираження деякого змісту складає за Б. Тепловим центр музичності [7, с. 42].

Музичне мистецтво відіграє велику роль в естетичному вихованні підростаючого покоління, сприяє формуванню у нього художніх потреб і творчих здібностей. У процесі сприйняття музики у школярів (студентів) розвиваються навички аналізу творів та формується здатність до їх естетичної оцінки.

Повноцінне музично-естетичне сприйняття вимагає розвинутого музичного слуху. Музичний слух – комплексна здатність, що включає в себе звуковисотний (мелодичний і гармонічний), ритмічний, динамічний і тембровий слух.

Здатність стежити при слуханні музики за мелодичною лінією та напрямом її руху з'являється у школярів далеко не одразу. Це пов'язано з рядом труднощів, зокрема із нерозвиненим слухом і слабкою музично-слуховою увагою. У процесі сприйняття музики розвивається також і гармонічний слух – здатність сприймати і виконувати багатоголосу музику.

У процесі музичного виховання діти ознайомлюються з різноманітними музичними творами, набувають певних знань, умінь та навичок зі слухання музики. У дітей виховується любов до музики, формуються музичні здібності, оцінне ставлення до музичних творів.

Музичні здібності – це індивідуально-психологічні властивості особистості, що є передумовою успішного виконання музичної діяльності.

Б. Теплов визначив такі основні музичні здібності:

1. Ладо-тональне відчуття, тобто здатність емоційно розрізняти ладові функції звуків мелодії. Цю якість можна назвати емоційним компонентом музичного слуху.

2. Здатність до слухового уявлення, тобто довільне користування слуховими уявленнями, що відображають звуковисотний рух. Це слуховий компонент музичного слуху.

3. Музично-ритмічне відчуття, тобто відчуття емоційної виразності музичного ритму і його точне відтворення.

Музичні здібності – індивідуальні психологічні властивості людини, що зумовлюють сприйняття, виконання, написання музики, здатність до навчання в галузі музики. В тій чи іншій мірі

музичні здібності проявляються майже в усіх людей. Яскраво виражені, які індивідуально проявляються музичні здібності називають музичною обдарованістю.

Іноді сукупність музичних здібностей позначають загальним поняттям «музичність». За визначенням Б.М. Теплова, музикальність є комплекс індивідуально-психологічних особливостей, потрібних для занять музичною діяльністю і в той же час пов'язаних з будь-яким видом музичної діяльності.

Всі поняття, якими ми описуємо про індивідуальні прояви музичних здібностей, акцентують різні їх психологічні сторони і прояви. Музикальність немислима без основних музичних здібностей, але й не зводиться до них.

Музичний розвиток як будь-які інші психічні та психологічні процеси, йде по зростаючій лінії. Це перехід від мимовільних відгуків на музику до естетичного відношення до неї, від імпульсивних прагнень співати, рухатися під музику до виразного виконання, від сумних приємних відчуттів сприйняття музичних звуків до емоційного і свідомого слухання твору. Така загальна картина динаміки музичного розвитку.

Висновки. Усі види роботи у процесі музичної діяльності з школярами мають сприяти їхньому духовному розвитку, пізнанню світу, формуванню світогляду, вихованню моралі. І вже з перших днів навчання необхідно залучати учнів до різних видів музичної діяльності, адже формування творчих здібностей відбувається тільки шляхом включення їх у відповідну діяльність, зокрема музичну. Без сумніву, що формування творчих здібностей у дітей треба починати зі зміцнення і розвитку їх творчої активності. Для вирішення цієї педагогічної проблеми необхідно створювати такі умови, які б стимулювали природне проміння творчого процесу, активізували дітей до продуктивної творчої діяльності.

Список літератури:

1. Анисимов В.П. Диагностика музыкальных способностей детей. Учеб. пособие для студ. Высш. учеб. заведений / В.П. Анисимов. – М.: ВЛАДОС, 2004. – 128 с.
2. Виготський Л.С. Педагогічна психологія / Л.С. Виготський / – М.: АСТ: Астрель: Люкс, 2005. – 287 с.
3. Зимина А. Основы музыкального воспитания и развитие детей младшего возраста / А. Зимина. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 320 с.
4. Коваль О. Формування музичних здібностей молодших школярів на уроках музики: дис. ... канд. пед. наук: спеціальність 13.00.02 / Олена Коваль / Ніжинський держ. педагогічний ун-т ім. Миколи Гоголя. – К., 2002. – 251 с.
5. Ломов Б.Ф. Соотношение социального и биологического как методологическая проблема психологи // Вопр. Философии / Б.Ф. Ломов. – 1976. – № 4. – С. 83-95.
6. Психология. Словарь / Под. ред. А.В. Петровского, Г.М. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
7. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей // Избр. труды: В 2-х т. Т. 1 / Б.М. Теплов. – М.: Педагогика, 1985. – С. 42-222.

Ляшко Н.П.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МУЗЫКАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ОБЩЕЕ РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ

Аннотация
В статье рассматривается проблема создания возможностей структурирования музыкальных способностей. Охарактеризовано общетеоретические подходы к проблеме развития музыкальных способностей, которые обеспечивают эффективное формирование важных качеств учащихся на уроках музыкального искусства. Поданы рекомендации, которые могут помочь при проведении уроков музыкального искусства, влияние на внутренний мир ребенка, формированию его интересов и предпочтений, которое создает положительное отношение к окружающему миру, раскрывают творческое воображение и образное мышление.

Ключевые слова: музыкальные способности, эстетическое восприятие, музыкальное воображение, педагогический процесс, эмоциональность, знания, навыки.

Lyashko M.P.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhory Skovoroda Pedagogacal University

THE FEATURES OF DEVELOPMENT OF MUSICAL ABILITIES AND THEIR INFLUENCE ON GENERAL DEVELOPMENT OF PERSONALITY

Summary
The article deals with the problem of creation of opportunity for the structuring musical abilities. Characterized general theoretical approaches to the problem of development of musical abilities, which provide an effective formation of important qualities of pupils in music lessons. Described the recommendations, which can help during the music lessons, the impact on the inner world of children, the formation of their interests and preferences that provide a positive attitude to the outward things and expose the creative imagination and abstract thinking.
Keywords: musical abilities, esthetic education, pedagogical process, emotionality, knowledge, skills.

УДК 37.032

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСІЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Мосін Д.І.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Проблема вчителя – його професіоналізму, світоглядної культури, духовно-морального обличчя – одна з найактуальніших проблем у педагогіці й філософії освіти. Адже стратегія сучасної педагогічної освіти полягає в розвитку і саморозвитку особистості вчителя, здатного вільно орієнтуватися в складних соціокультурних обставинах, відповідально і професійно діяти в умовах вирішення актуальних освітніх завдань. Ця стратегія втілюється у спрямованості змісту, форм і методів навчального процесу на становлення духовно розвиненої, культурної особистості вчителя, що володіє цілісним гуманістичним світоглядом, глибокими професійними знаннями, комплексно реалізує свій творчий потенціал у професійній діяльності. Разом з тим, без персонального осмислення педагогом власної діяльності не можна вирішувати основне завдання системи педагогічної освіти – сприяти розвитку компетентного, культурного фахівця.
Ключові слова: рефлексія, формування особистості, музичне мистецтво, майбутні вчителі.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми наголошується фактом, що загальноосвітня школа все ще отримує вчителів, чия діяльність спрямовується репродуктивним мисленням, яке не сприяє діалоговому спілкуванню, не створює належних умов для інтелектуального й духовного розвитку учнів і самих себе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній психології рефлексивне знання, як результат осмислення суб'єктом своєї життєдіяльності розглядається Л. Виготським, А. Леонтьєвим, С. Рубінштейном, Ф. Василюком, М. Гінзбургом, Н. Гуткиной, А. Лазурским та ін. Експериментальним дослідженням особистісного аспекту рефлексії присвячені роботи Н. Гуткиной, Е. Новікової, І. Семенова, С. Степанова, А. Холмогоровой, В. Зарецького та ін. [13, с. 23].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема рефлексії має тривалу історію вивчення. Однак, незважаючи на наявність великого теоретичного і емпіричного матеріалу, проблема педагогічної рефлексії і викладачів залишається недостатньо вивченою. Тому ціннісним орієнтиром освіти стає формування здатності особистості до самоорганізації в навчальній, професійній діяльності, здібності до самовдосконаленню і саморозвитку.

Мета статті. Зміна пріоритетів стає найважливішим орієнтиром розвитку системи вищої освіти та висуває професійно-педагогічну підготовленість викладача в розряд першорядних. Тому у питанні формування особистості майбутніх вчителів музичного мистецтва найбільш актуальним постає питання звернення до проблеми рефлексії.

Виклад основного матеріалу. В дослідженнях І. А. Стеценко [12, с. 228] виділяють наступні компоненти в структурі рефлексивної діяльності педагога.

– Мотиваційно-цільовий – потреба в рефлексивній діяльності, позитивне ставлення та інтерес до вдосконалення педагогічної рефлексії, усвідомлення цілей використання педагогічної рефлексії.

– Когнітивно-операційний – знання, що конкретизують теоретичні основи педагогічної рефлексії, професійні вміння вчителя щодо здійснення рефлексивної діяльності.

– Афективний – емоції, що супроводжують практичні дії педагога при здійсненні рефлексивної діяльності, почуття впевненості в успіху.

– Оціночний – оцінка, самооцінка і контроль рефлексивної діяльності.

– Морально-вольовий – особистісні якості, що сприяють ефективній рефлексивній діяльності.

Різні наукові дослідники займалися не тільки вивченням визначення рефлексії, але й розробляли різні критерії розвитку педагогічної рефлексії. Р. Р. Єрмакова [5, с. 153] запропонувала наступні критерії розвитку педагогічної рефлексії: достатність рефлексивних знань, ставлення педагога до педагогічної рефлексії і рефлексивної діяльності, власне рефлексивне поведінку педагога.

Показниками першого критерію розвитку педагогічної рефлексії достатність рефлексивних знань – виступають проблемність і конфліктність. Цей критерій представлений високим, середнім і низьким рівнями, на кожному з яких розглядаються такі ознаки, як глибина, диференційованість, складність.

Другим критерієм розвитку педагогічної рефлексії виступає критерій ставлення педагога до педагогічної рефлексії і рефлексивної діяльності, показниками якого є ціннісність і переутвореність. Характеризуючи цей критерій, Р. Р. Єрмакова [5, с. 153] розрізняє високий, середній, низький рівні. Ознаками на кожному рівні виступають дієвість ставлення до власної педагогічної рефлексії і рефлексивної діяльності та позиційні відносини.

Третім критерієм розвитку педагогічної рефлексії є власне рефлексивна поведінку педагога. Показники цього критерію: особистісна орієнтованість. В якості ознак рівнів розвитку власне рефлексивної поведінки виступають технологічність і цілісність.

В роботах А. А. Бизяевой [3, с. 20], Е. Ф. Зеера [6, с. 480], Л. М. Мітіної [8, с. 190], А. А. Реана [9, с. 416],Б. П. Ковальова [7, с. 83-91], С. Л. Рубінштейна [10, с. 508] зазначається, що педагогічна рефлексія виконує ряд функцій. Наприклад С. Л. Рубінштейн [10, с. 508] зазначає, що педагогічна рефлексія забезпечує усвідомлене ставлення суб'єкта до чиненої діяльності», що детермінує продуктивні та інноваційні якості творчого мислення. На думку Б. П. Ковальова [7, с. 83-91] педагогічна рефлексія здійснює функцію системної цілісної регуляції педагогічної діяльності, що виявляється в індивідуальному стилі діяльності. А. А. Бизяева [3, с. 20] вважає, що педагогічна рефлексія впливає на рівень професіоналізму, педагогічної майстерності педагогів, що виявляється в здатності суб'єкта до постійного особистісного та професійного вдосконалення та творчому зростанню на основі психологічних механізмів самоаналізу та саморегуляції. А. А. Реан [9, с. 416] зазначає, що педагогічна рефлексія підвищує продуктивність педагогічної діяльності. Л. М. Мітіна [8, с. 190] у своїх роботах розглядає педагогічну рефлексію як здатність подолання та запобігання таких негативних явищ, як ранні «педагогічні кризи», «педагогічна виснаження».

Якщо роздивлятися рефлексію як здатність людини виділяти підстави до власних дій, то в залежності від типу підстави виділяються формальна і змістовна рефлексія. Формальна рефлексія – осмислюються зовнішні, ситуативні підстави і відображається залежність дії від приватних і одиничних умов його виконання. Змістовна рефлексія – забезпечує пошук і розгляд внутрішніх, суттєвих підстав власних дій. Змістовна рефлексія дозволяє людині аналізувати свої дії, як би бачити самого себе зі сторони, орієнтуючись на загальні та конкретні умови його виконання.

У когнітивній психології рефлексія розглядається як один з компонентів мислення. Роль рефлексії у процесі мислення відводиться особливому механізму, що забезпечує розуміння першооснов мислення психічної діяльності. Результатом рефлексії може з'явитися встановлення нових значень, зміна смислів діяльності або поведінки і, як наслідок, необхідність зміни дії або поведінки в цілому. Рефлексія, в даному випадку, користуючись термінологією А. Н. Соколова (1968), виступає в якості «системокванта» мислення, маючи на увазі, що процес мислення неможливий без розуміння. Якщо уявити, що процес формування думки йде з урахуванням зовнішніх і внутрішніх умов, то можна припустити різні види рефлексії з урахуванням спрямованості сприйняття або мислення суб'єкта. Рефлексія виступає як самоорганізована ланка в ланцюзі регулювання різних психічних актів, будь-то акт мислення або акт конкретної дії. Отже, розуміння виступає певним психологічним критерієм, що характеризує успішність протікання рефлексивного акту. В якості одиниці розуміння може виступити особистісний сенс (його виникнення або трансформація).

В. С. Ладенко була розроблена гносеологічна модель рефлексії, зображена в якості деревоподібного графа.

I. Перший рівень графа складають рефлексивні процеси, як самоспостереження за процесами мислення, здійсненими в минулому, можливо майбутньому і що протікають в сьогоденні. Ретроспективна рефлексія слугує виявленню і відтворенню схем і засобів процесів, що мали місце в минулому. В перспективній рефлексії виявляються та коригуються схеми та засоби можливої діяльності. Інтроспективна рефлексія здійснює контроль і корекцію або ускладнення розумових процесів в ході їх виконання.

II. Другий рівень графа складають форми рефлексії, пов'язані з механізмом утворення нових ознак предметів. Здійснення рефлексії за умови розуміння механізму, званого підведенням під поняття, веде до розгляду її як необхідної умови розуміння. Так була виділена форма репродуктивної рефлексії. Рефлексія, яка здійснюється в умовах виділення нової пізнавальної задачі, виділення нових ознак об'єктів і утворення нових понять, є продуктивною і виступає механізмом усвідомлення.

III. Третій рівень складають більш складні види рефлексії, в яких відбувається усвідомлення або розуміння способів взаємодії індивідів і засобів, при отриманні результату, що визначається метою. Ці способи представляються у вигляді комплексу методів.

Формування рефлексії може бути забезпечене організацією соціально -психологічних ситуацій, які включають у собі процес порівняння власної діяльності з діяльністю «нормативного іншого». Це створює передумови усвідомлення суб'єктом себе, ситуації, партнера по взаємодії й побудови на цій основі внутрішніх засобів регуляції поведінки. Усвідомлюючи свої дії та їхні підстави, людина починає розглядати їх як специфічні об'єкти, стає по відношенню до них вільною, може їх замінити чи вдосконалити.

Вивчення особливостей особистісної рефлексії індивідуальності майбутнього вчителя музичного

мистецтва вимагало звернення до філософських і психологічних досліджень в області рефлексивних процесів і механізмів.

Вивчення рефлексії як філософської категорії свідомості і мислення налічує багатовікову історію, багато в чому збігається з розвитком уявлень людини про самого себе. В німецькій класичній філософії (І. Кант, Й. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель) рефлексія розглядалася як аналіз наукою власних засобів пізнання,або особливий вид теоретичної ретроспекції і асоціювалася з гносеологічної проблематикою обґрунтування істинності знань.

В даний час філософські уявлення про рефлексію отримали подальший розвиток. Вони активно залучаються для обґрунтування або розв'язання таких, методологічних проблем, як організація міждисциплінарних досліджень, перспективна розробка засобів комплексного вивчення і проектування системних об'єктів, оптимізація, управління системами розвитку психіки людини, і насамперед її вищої форми – самосвідомості [13, с. 38].

У контексті нашої роботи особливий інтерес представляють дослідження особистісної рефлексії індивідуальності майбутнього вчителя музичного мистецтва, що вказують на її особливу роль в становленні і розвитку особистості. Ще Д. Райнері, виокремивши два типи рефлексії – «онтологічну» (здатність перебувати в логіці змісту знання) і «психологічну», звернену до суб'єкта як джерела знань, відкрив шлях вивчення особистісної рефлексії [13, с. 42]. Вона функціонує при самовизначенні суб'єкта всередині власного уявлення про себе (встановлення внутрішніх орієнтирів і способів розмежування «Я» і «не Я»). Специфіка рефлексивних процесів при самовизначенні обумовлена духовним світом людини, його здатність до осмислення або переосмислення власного досвіду, знань про себе, почуттів, оцінок, думок, відносин і т. д. Саме особистісна рефлексія вириває людину з безперервного потоку життя і змушує стати у зовнішню позицію по відношенню до самого себе [14, с. 97].

В даний час феномен особистісної рефлексії індивідуальності майбутнього вчителя досить широко досліджується в різних прикладних аспектах психологічних проблем в зарубіжній науці. Це дослідження в області педагогічної психології – М. Экенберг, М. Мэнтей, Я. Мун, у психології розвитку – Я. Хойэр і А. Клейн, С. Пиншаэн, Я. Сніду та С. Вайтбоне, Р. Женева і Н. Кечодж, К. Топі і Я. Пански, в області психології особистості це дослідження С. Бачос, Я. Шнедер.

На погляд Ю. Орлова, особистісний тип рефлексії несе функцію самовизначення особистості. Особистісний ріст, розвиток індивідуальності відбувається саме в процесі усвідомлення сенсу, який реалізується в конкретному сегменті життєвого процесу. Насамперед процес самопізнання, у вигляді осягнення своєї Я-концепції, що включає відтворення і осмислення того, що ми робимо, чому робимо, як робимо і як ставилися до інших, і як вони ставилися до нас і чому, за допомогою рефлексії веде до обґрунтування особистісного права на зміну заданої моделі поведінки, діяльності, з урахуванням особливостей ситуації.

А. Карпов пише: «Психіка тим і унікальна, що в ній (в системі) закладений такий механізм, який дозволяє долати власну системну обмеженість, постійно виходити за власні межі, роблячи саму себе предметом власного функціонування» [13, с. 25]. Автор підкреслює, що рефлексія є однією з найважливіших здатностей, без розвитку якої неможливо уявити розвиток суб'єктності й унікальності людини.

За словами Я. Пономарьова, рефлексія може розглядатися як шлях до переосмислення стереотипів власного досвіду. Людина стає для самої себе об'єктом управління, з чого випливає, що рефлексія як «дзеркало», відбиває всі зміни, що відбуваються в ньому, стає основним засобом саморозвитку, умовою і засобом особистісного зростання [15, с. 113].

На наш погляд, особливу роль у вивченні розвитку індивідуальності майбутнього вчителя музичного мистецтва в умовах психологічних взаємодій у тісному зв'язку з їх рефлексією зіграли представники школи рефлексивної психології творчості (І. Семенов, Я. Пономарьов, Ю. Степанов та ін.). Їх роботи мають найважливіше значення для нашого дослідження.

Особистісна рефлексія, на думку С. Степанова, задає зв'язність і осмисленість подій людського життя, забезпечує мобілізацію особистісно-інтелектуальних ресурсів у проблемно-конфліктних ситуаціях і породжує дієво-перетворювальне ставлення особистості, як цілісного «Я» людини, до його власної поведінки, а також до його соціокультурного і речовинно-екологічного оточення. Вона покликана забезпечити створення нових способів поведінки, спілкування і діяльності, а також смислових перспектив реалізації потенціалу індивідуальності майбутнього вчителя у творчості. Завдяки особистісній рефлексії задається особливе рефлексивно-інноваційне середовище, що сприяє проникненню культури рефлексивного мислення у всі форми діяльності.

Провідна роль рефлексії у самодетермінації людини затверджується представниками суб'єктно-діяльнісного підходу (С. Рубінштейн, К. Абульханова-Славська, А. Брушлинский, А. Петровський та ін.).

Висновки. Рефлексія індивідуальності майбутнього вчителя музичного мистецтва є тим психологічним механізмом, за допомогою якого здійснюється перехід людини на вищий рівень розвитку. Отже, необхідність її появи зумовлена усвідомленням чи скоріше переживанням людиною обмеженості вже засвоєних способів взаємодії із зовнішнім світом. Тому рефлексивний процес здійснюється стихійно. Він є засобом забезпечення соціалізації індивіда, але не стає постійно діючим механізмом розвитку вчителя музичного мистецтва.

Список літератури:

1. Ананьев Б.Г. Психология педагогической оценки // Избр. Психол. Труды. Т. 2. – М., 1980. – С. 52-103.
2. Баранова Т.В. // Новые педагогические исследования. Приложение к журналу Профессиональное образование. – М.: Профессиональное образование № 4, 2007. – С. 33-41.
3. Бизяева А.А. Рефлексивные процессы в сознании и деятельности учителя: Атореф. Дис. ... канд. Психол. Наук: 19.00.07. – Спб., 1993. – 20 с.
4. Выготский Л.С. // Хрестоматия по психологии. – М.: Просвещение, 1987. – С. 65.
5. Ермакова Г.Г. Педагогические условия развития профессиональной рефлексии педагога: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Оренбург, 1999. – С. 153.
6. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования: учебное пособие. – М.: Воронеж, 2003. – 480 с.
7. Ковалёв Б.П. Рефлексивная регуляция взаимодействия учителя с учащимися и пути её коррекции // Вестник ГрГУ. Сер. 1. – 1999. – № 2. – С. 83-91.
8. Митина Л.М. Управлять или подавлять: выбор стратегии профессиональной жизнедеятельности педагога. – М.: Изд. Фирма «Сентябрь», 1999. – С. 190.
9. Реан А.А. Социальная педагогическая психология. – Спб.: Питер, 2000. – С. 416.
10. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. – Спб.: Питер, Питер принт, 2003. – С. 508.
11. Самойленко Е.С., Галкина Т.В., Баранова Т.В., Исследование субъективных представлений влияния оценочных суждений на эмоциональные переживания учащихся у учителей с различными акцентуациями характера // Психология, образование, практика: формы и способы интеграции. Под ред. Т. Савченко, И. Блинниковой. – М.: Изд-во Высшая школа психологии, 2007. – С. 74-81.
12. Стеценко И.А. Развитие педагогической рефлексии в профессиональной подготовке учителя в условиях усвоения опыта педагогической деятельности: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Таганрог, 1998. – С. 228.
13. Семенов И.Н. Развитие проблематики рефлексии и ее изучение на факультете психологии Высшей школы экономики // Психология: Журн. Высш. шк. экономики. – 2007. – № 3.
14. Деркач А.А. Рефлексивная акмеология творческой индивидуальности / А.А. Деркач, И.Н. Семенов, А.В. Балаева. – М.: РАГС, 2005.
15. Психолого-педагогические аспекты развития творчества и рефлексии / Я.А. Пономарев, И.Н. Семенов, С.Ю. Степанов и др. – М.: МФО: ИФ АН СССР, 1988.

Мосин Д.И.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЕФЛЕКСИИ ЛИЧНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Аннотация
Проблема учителя, его профессионализма, мировоззренческой культуры, духовно-нравственного облика – одна из актуальных проблем в педагогике и философии образования. Ведь стратегия современного педагогического образования состоит в развитии и саморазвитии личности учителя, способного свободно ориентироваться в сложных социокультурных обстоятельствах, ответственно и профессионально действовать в условиях решения актуальных образовательных задач. Эта стратегия воплощается в направленности содержания, форм и методов учебного процесса на становление духовно развитой, культурной личности учителя, обладающего целостным гуманистическим мировоззрением, глубокими профессиональными знаниями, комплексно реализующего свой творческий потенциал в профессиональной деятельности. Вместе с тем, без персонального осмысления педагогом собственной деятельности нельзя решать основную задачу системы педагогического образования – способствовать развитию компетентного, культурного специалиста.
Ключевые слова: рефлексия, формирование личности, музыкальное искусство, будущий учитель.

Mosin D.I.
Nikolaev National University named after V.A. Syhomlinsky

THEORETICAL-METHODOLOGICAL BASES OF FORMATION OF A REFLECTION OF THE PERSONALITY OF FUTURE TEACHERS OF MUSICAL ART

Summary
The problem of teachers and their professionalism, ideological culture, spiritually-moral character – one of the urgent issues in pedagogy and philosophy of education. After all, the strategy of modern teacher education is to develop self-developed personality teachers are able to freely navigate in a complex socio-cultural circumstances, responsible and professional act in terms of the solution of current educational tasks. This strategy is embodied in the orientation of the content, forms and methods of educational process on the formation of spiritual development, cultural personality of the teacher, with a holistic humanistic worldview, profound professional knowledge, comprehensively implementing its creative potential in professional activity. However, without a personal understanding of the teacher's own activities is impossible to solve the main task of the system of pedagogical education is to promote competent cultural expert.
Keywords: reflection, personality development, art of music, a future teacher.

УДК 81'27:37.016:81'111-028.31

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ СТВОРЕННЯ ПРОГРАМИ АВТОРСЬКОГО ЕЛЕКТИВНОГО КУРСУ «КРАЇНОЗНАВСТВО» ДЛЯ УЧНІВ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ В АСПЕКТІ ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОСОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ ЧИТАННІ

Осадча Н.В.
Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена дослідженню особливостей створення програми авторського елективного курсу «Країнознавство» для учнів 11 класу профільної школи в аспекті формування лінгвосоціокультурної компетентності в англомовному читанні в руслі сучасних тенденцій у галузі профільної освіти. В результаті дослідження було проаналізовано вимоги до програм нового покоління, вимоги до розробки авторських елективних курсів та посібників для вивчення елективних курсів, існуючі методичні посібники з курсу «Країнознавство» для профільної школи, враховано досвід вчителів та існуючі авторські програми до елективних курсів, запропоновано авторську програму до елективного курсу «Країнознавство». В програмі надано «Пояснювальну записку», враховано уточнену структуру та зміст лінгвосоціокультурної компетентності в англомовному читанні, визначено концепцію курсу, місце елективного курсу в системі профільної освіти, критерії оцінювання в межах 12-бальної системи, погодинне планування уроків, визначено рівень володіння іноземною мовою.
Ключові слова: лінгвосоціокультурна компетентність, програма, елективний курс, принцип побудови курсу, країнознавство.

Постановка проблеми. Згідно з Проектом Концепції «Нової української школи» (Документ від 08/2016) розбудова Нової української школи – це довготермінова реформа, яка розпочинається вже зараз. План упровадження передбачає поступові зміни, що спричинять великі перетворення у профільній освіті. З цією метою передбачається: перегляд навчальних планів і програм; розроблення і затвердження стандартів профільної середньої освіти на компетентнісній основі – до 2023 р.; формування мережі закладів ІІІ рівня (профільної школи) – не пізніше 2025 року; формування національної е-платформи електронних курсів та підручників: створення електронних підручників; розроблення курсів [7].

У відповідності з нормативними документами: програмами загальноосвітніх навчальних закладів з «Іноземних мов (профільний рівень)», проектами концепцій розвитку освіти України (Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Національна доктрина розвитку освіти, Закон про загальну середню освіту) та проектом профільного навчання в старшій школі (Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років, Проект концепції профільного навчання в старшій школі), курс за вибором «Країнознавство» відноситься до основних курсів за вибором та є варіативним компонентом змісту навчання в освітньому процесі сучасної іншомовної профільної філологічної освіти.

Курси за вибором або елективні курси – обов'язкові навчальні курси, самостійний вибір яких здійснюється учнем з двох і більше альтернатив, запропонованих школою. Такі курси сприяють вибору учнем його подальшого навчального профілю і розвиткові відповідних предметних компетентностей шляхом формування цінностей і ставлень, поглиблення і розширення теоретичних і накопичення прикладних знань, формування умінь та розвиток навичок, набуття досвіду пізнавальної і творчої діяльності, розкриття й розвитку здібностей. Номенклатура цих курсів визначається керівництвом школи з урахуванням уподобань учнів і об'єктивних можливостей школи. Країнознавство належить до основних курсів за вибором (Рекомендований перелік основних курсів за вибором: література, країнознавство, ділове мовлення, основи перекладу. Програмою профільного навчання іноземної мови (ІМ) передбачаються також додаткові курси за вибором: туристична сфера, соціолінгвістика, лінгвокраїнознавство, культура і мистецтво) [6]. Метою елективних курсів є розширення знань учнів профільної школи, формування у них специфічних навичок та розвиток специфічних умінь, знайомство старшокласників з новими галузями науки у межах обраного профілю, забезпечення індивідуалізації навчання та соціалізації учнів, а також підготовка до усвідомленого вибору професії після закінчення школи, що пов'язана з профілем обраного навчання в старшій школі (за Полонською Т.К.). Курси за вибором поділяються на предметні та міжпредметні. Предметний елективний курс передбачає розширення знань з предметів, що входять до базового навчального плану. Міжпредметні елективні курси орієнтовані на розширення міжпредметних знань і розвиток відповідних умінь, що забезпечують профільну орієнтацію та внутрішньо профільну спеціалізацію [5, с. 39]. Унікальність курсу за вибором «Країнознавство» полягає в тому, що він з одного боку є предметним елективним курсом, особливо в аспекті проблематики наших наукових інтересів, що змальовує лінгвосоціокультурний (ЛСК) портрет країни або країн, мова якої(яких) вивчається, а з іншого боку, є міжпредметним елективним курсом, адже країнознавство є самостійною наукою, що через міжпредметні зв'язки з ІМ знайомить учнів з мовою та мовленням в загальнолюдському процесі розвитку англомовних країн, формує ЛСК обізнаність учнів профільної школи через знайомство з культурним портретом інших народів світу. Погоджуємося з В.П Фурмановою, що

«Країнознавство», як самостійна дисципліна, має комплексний характер, включаючи географічні аспекти, історичні, етнографічні, соціальні та ін., які мають інтегруватися один з одним, що призводить до формування «суспільного фону». За В.П. Фурмановою, під суспільним фоном, розуміємо сукупність країнознавчих знань, інтеграцію різних аспектів буття (географічні аспекти, історичні, етнографічні, соціальні та ін.), що змінили свою якість та створили структуру навчальної дисципліни. Структура суспільного фону складається з певних аспектів вивчення: територіально-структурного, історичного, теоретично-концептуального, інтернаціонально-порівняльного, культурно-художнього. Структура суспільного фону і є предметом вивчення країнознавства як навчальної дисципліни [8, с. 16].

Аналіз методичної літератури показав, що проблема профільного навчання в старшій школі, зокрема створення програм та моделей елективних курсів є досить актуальною. Так, Л. Я. Зеня визначила теоретичні засади навчання ІМ у профільній школі. В. Г. Редько, О. В. Басай, Т. К. Полонська, О. С. Пасічник розробили теоретичні підходи до конструювання змісту елективних курсів з ІМ для старшої школи як засобу забезпечення варіативного компонента іншомовної освіти. М. Л. Писанко визначила критерії аналізу елективних курсів філологічного профілю (з навчання перекладу).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. З огляду на зазначені реформаторські тенденції в сфері профільної освіти України набуває актуальності проблема створення моделі ефективного формування ЛСКК у читанні в учнів профільної школи на уроках країнознавства, що зумовило необхідність створення відповідної авторської програми з елективного курсу для старшої школи філологічного профілю (11 клас).

Мета статті. Враховуючи актуальність проблеми та недостатній рівень її дослідженості, ставимо за мету статті проаналізувати вимоги до програм нового покоління, вимоги до розробки авторських елективних курсів та посібників для вивчення елективних курсів, існуючі методичні посібники та авторські програми до елективних курсів та запропонувати свою власну авторську програму до елективного курсу «Країнознавство».

Виклад основного матеріалу. Останнім часом з'явилася низка навчальних посібників з курсу країнознавства, що присвячені країнознавству Великої Британії («Великобританія» (В. І. Бардась, О. М. Оніщук), О Британии вкратце (В. В. Ощепакова, И. И. Шустилова), «Країнознавство. Велика Британія (8 клас)» (Н. М. Стороженко, Т. В. Редченко); США («США и американцы» (Г. В. Нестерчук, В. М. Иванова; Канади («O Canada!» (Н. О. Хоміцька). Найгрунтовнішою методичною розробкою є серія навчальних посібників «Across the English Speaking World»: «Great Britain», «The United States of America», «Canada, Australia and New Zealand» (Н. Ф. Вовченко, О. В. Ногіна). Логічним доповненням даної серії посібників став посібник «Across Ireland» (Н. В. Осадча), що розрахований на учнів профільної школи, які вивчають курс за вибором «Країнознавство» 11клас, що містить автентичні тексти, які змальовують культурний портрет англомовної країни та завдання з формування у старшокласників ЛСКК у читанні країнознавчих текстів [3]. Порівняємо структуру перших трьох посібників «Across The English Speaking World» (Н. Ф. Вовченко, О. В. Ногіна) (див. табл. 1).

Таблиця 1

Структура серії посібників з країнознавства «Across the English Speaking World»

«Great Britain»	**Content**
«The United States of America» «Canada, Australia and New Zealand»	Main Facts from Physical Geography. Political System, Economy, Main Cities, Capital.

Наведемо структуру побудови посібника «Across Ireland» (див. табл. 2).

Таблиця 2

Структура посібника «Across Ireland»

Contents
THEME 1. The General Information and the Geographical Position
THEME 2. The Symbols and Emblems of Ireland
THEME 3. Early Irish History
THEME 4. Cities in Ireland Song «The Town I Loved so Well» by Phil Coulter 28
THEME 5. The Government of Ireland
THEME 6. Irish Poetry
THEME 7. Funny Ireland
THEME 8. Sports in Ireland
THEME 9. Famous Irish Proverbs and Sayings
THEME 10. Social Interaction and Communication in Ireland
THEME 11. Famous Irish People
THEME 12. Traditional Irish Clothing
THEME 13. Irish Wedding: Traditions, Customs, and Superstitions
THEME 14. Ireland's Heart: Poem «Bogland» by Seamus Heaney

Щодо визначення тематики блоків інформації про кожну з окремих англомовних країн, вважаємо доцільним спиратись на методику створення та роботи з культурограмами, запропоновану Ю. Б. Кузьменковою [1, с. 166]. Культурограмна організація матеріалу дозволяє створити банк країнознавчої інформації з високим лінгвосоціокультурним потенціалом та організувати матеріал за певною схемою (див. табл. 3).

Таблиця 3

Структура організації банку країнознавчої інформації з кожного модулю в курсі за вибором «Країнознавство»

Name	Contents
background	land and climate, history
the people	population, language, religion, general attitudes, personal appearance
customs	greetings, gestures, visiting, eating
lifestyle	family, dating, marriage, diet, recreation, holidays, commerce
society	government, economy, education, health, transport, communication
social interaction	space distancing, attitude to time, display of emotions
communication	communicative support, safe and dangerous topics, contact organization, conversational Do's and Taboo's

Отже, при створенні навчального посібника з країнознавства «Across Ireland» 11 клас, ми спиралися на вимоги до змісту навчальних посібників з елективних курсів, що були виокремленні М. Л. Писанко [4, с. 24] (див. табл. 4).

Навчальна програма – це нормативний документ, що конкретизує для кожного класу визначені державним стандартом результати навчання відповідно до освітньої галузі або її складової, деталізує навчальний зміст, у результаті засвоєння якого такі результати досягаються, а також містить рекомендації щодо виявлення та оцінювання результатів навчання. Навчальна програма розробляється з урахуванням науково обґрунтованих вимог, що є спільними для всіх навчальних предметів. Варіативні навчальні програми розробляються з урахуванням потреб різних регіонів і науково-методичних пріоритетів учителя [2, с. 5].

На думку С.Ю. Ніколаєвої українські програми з ІМ в основному відповідають зарубіжним стандартам, але у наступному поколінні програм бажано:

– упорядкувати термінологію,

– дати пояснювальну записку до кожної програми,

– врахувати уточнену структуру компетентності,

– упорядкувати окремі вимоги згідно підрівнів володіння ІМ

– врахувати досягнення методичної науки [2, с. 7].

Курс за вибором «Країнознавство» є варіативною частиною змісту профільної шкільної освіти, отже нормативний документ «Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Іноземні мови. Програми для профільного навчання. 10-11 класи» має лише рекомендаційний характер. Укладачі програм для курсів за вибором «Країнознавство» (10-11 класи) рекомендують присвятити навчальне навантаження з предмета в кількості 2 години на тиждень, тобто 70 годин на рік в 10 класі вивченню країнознавства Великої Британії, а 11 клас вивченню країнознавства США [6]. Проте, загальноосвітні заклади на основі типових навчальних планів складають щороку робочі навчальні плани, в яких конкретизується варіативна складова загальної середньої освіти з урахуванням особливостей організації освітнього процесу, тобто адміністрація кожного освітнього закладу може запропонувати самостійно визначити навчальне навантаження на курс за вибором та погодити авторську програму. Існує помітна тенденція до зменшення навчального навантаження на елективні курси до 1 години на тиждень, тобто 35 годин на рік, що, на нашу думку, призводить лише до поверхневого вивчення предмета. Тому, створена нами модель формування у старшокласників ЛСКК у читанні країнознавчих текстів на уроках курсу за вибором «Країнознавство» розрахована на 2-годинне навчальне навантаження, тобто 70 годин на рік.

Більшість опитаних нами вчителів адаптують рекомендовану програму з елективного курсу «Країнознавство» до кількості годин, виділених школою в кожному конкретному випадку. Існують авторські програми до елективного курсу «Країнознавство» як для середньої школи так і старшої, але більшість з них мають аматорський характер та створені на матеріалі Великої Британії та США. Маємо визнати існування належного рівня вітчизняних програм до вивчення дисципліни «Країнознавство» лише для вищих навчальних закладів філологічних факультетах та спеціальностей міжнародних відносин, що ще раз актуалізує важливість необхідності розробки авторської програми для елективного курсу «Країнознавство» для 11 класу (профільний рівень). Однак, створюючи програму елективного курсу, ми можемо спиратися на досягнення зарубіжних вчених, а саме структуру програм елективного курсу з культурознавства Великої Британії (профільний рівень) В. В. Сафонової, програму елективного курсу з культурознавства США (профільний рівень) В. В. Сафонової та П. В. Сисоєва та Suggestions for using the course «Eyewitness» culture in a changing world

Таблиця 4

№	ВИМОГИ (за Писанко М.Л.)	РЕАЛІЗАЦІЯ ВИМОГ до країнознавчого посібника «Across Ireland»
1	Не повинен дублювати зміст навчальної програми з ІМ	Посібник містить автентичні тексти, які змальовують культурний портрет Ірландії та завдання з формування ЛСКК старшокласників у читанні країнознавчих текстів.
2	Має відповідати рівню володіння старшокласниками ІМ	В2 (профільний рівень) за шкалою, рекомендованою європейськими стандартами та вимогами чинної програми до вивченні ІМ
3	Має задовольняти запити і потреби учнів, які його обрали	Було проведено анкетування учнів з метою виявлення читацьких інтересів: - щодо змісту курсу, - щодо змісту кожного модуля (змістового блоку інформації по кожній країні).
4	Має знайомити учнів з провідними для цього профілю видами діяльності	Забезпечується цікавими актуальними країнознавчими текстами з автентичних сучасних Інтернет сайтів
5	Має сприяти вибору старшокласниками майбутньої професії	Підготовка до складання Зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) з ІМ та до складання міжнародних тестів (TOEFL, PET, KET, FCE, CAE, IELTS, ESOL) з метою вступу до вищих навчальних закладів за кордоном.
6	Має активізувати пізнавальну діяльність учнів	Мотивує учнів до самостійного поглиблення країнознавчих знань в англомовному читанні, координуючи їх науково-дослідну роботу в мережі Інтернет.
7	Має підвищувати рівень сформованості іншомовної комунікативної компетентності.	Посібник націлює учнів на вирішення завдань взаєморозуміння і взаємодії з носіями ІМ у відповідності до норм і традицій культури цієї мови в умовах опосередкованого контакту (через контакт з автором автентичного країнознавчого тексту)

a CLIL-oriented approach (Content and Language Integrated Learning) (A. Redaelli, D. Invernizzi).

Враховуючи попередній досвід вчителів зі створення авторських програм до курсу за вибором «Країнознавство», ми не будемо обмежувати його інформацією лише про Велику Британію (10 клас) та США (11 клас), а розширимо його ЛСК цінність інформацією про інші англомовні країни світу, що задовольнить потреби учнів у новій цікавій інформації, розширить ЛСК межі курсу за вибором, надасть широке поле для компаративістського аналізу і унеможливить дублювання тем із уроками ІМ у старшій профільній школі.

Ми вважаємо за доцільне вивчати матеріал однієї теми в рамках окремого навчального модуля, оскільки тема є завершеною структурною одиницею навчальної програми. Отже, пропонуємо в курс за вибором «Країнознавство» (10 клас) включити два навчальні модулі: «Велика Британія» і «США», а в курс за вибором «Країнознавство» (11 клас), модель навчального процесу якого ми описуємо, включити чотири навчальні модулі: «Канада», «Австралія», «Нова Зеландія» та «Ірландія», по два модулі на кожний семестр.

Програма до курсу за вибором «Країнознавство» в аспекті формування ЛСКК в англомовному читанні / 11 клас (профільний рівень)

Пояснювальна записка

Підготовка випускника профільної школи в системі середньої освіти України у XXI столітті спрямована на формування всебічно розвиненої, здатної до професійного розвитку особистості. У цьому контексті формування курс за вибором «Країнознавство», що є частиною варіативного компоненту освіти в профільній школі, має велике значення у процесі підготовки випускників.

Учні філологічного профілю старшої школи мають змогу знайомитись з ЛСК інформацією не тільки на заняттях з ІМ, а й у курсі за вибором «Країнознавство». В Україні курс за вибором «Країнознавство» є обов'язковим навчальним предметом, що відноситься до основних курсів за вибором, що включає передусім знання про країну, мова якої вивчається: дає уявлення про соціально-економічний стан народу, його історію, географію, етнографію, духовне багатство, традиції, обряди, що є характерними для цього народу, та його особливості мови, мовленнєву поведінку носіїв цієї мови. Країнознавство є, з одного боку, окремою навчальною дисципліною, а з іншого – аспектом профільної іншомовної підготовки сучасного випускника старшої школи філологічного профілю до іншомовного міжкультурного спілкування, тобто оволодіння іншомовною культурою через ІМ й навчання ІМ на країнознавчому матеріалі в курсі за вибором «Країнознавство». Наголошуємо на комплексному характері країнознавства, як самостійної дисципліни, предметом якої є вивчення «суспільного фону» (за Фурмановою В.П.), під яким розуміємо сукупність країнознавчих знань, інтеграцію різних аспектів буття, що складається з певних аспектів вивчення: територіально-структурного, історичного, теоретично-концептуального, порівняльного та культурно-художнього.

Елективний курс «Країнознавство» 11 клас, присвячений культурі Канади, Австралії, Нової Зеландії та Ірландії, **має на меті** формування ЛСКК в учнів старшої школи філологічного профілю на матеріалі автентичних країнознавчих текстів; навчати учнів розпізнавати, розуміти та засвоювати ЛСК інформацію про іншомовну країну, готуючи їх до міжкультурного спілкування та мотивуючи до використання ІМ як інструменту для збагачення культурознавчої обізнаності школярів про країни, мова яких вивчається.

Спецкурс складається з 4 навчальних модулів: «Канада», «Австралія», «Нова Зеландія» та «Ірландія», по два модулі на кожний семестр.

Програма розрахована на рівень володіння ІМ В2 (профільний рівень).

Цілями курсу є формування ЛСКК в англомовному читанні на матеріалі країнознавчих англомовних текстів та підготовка учнів до успішної міжкультурної комунікації в майбутній професійній діяльності, поглиблення культурознавчих знань випускників профільної школи на засадах сенсибілізації та толерантності до інших народів та мотивація свідомої пізнавальної діяльності учнів в рамках обраного філологічного профілю.

Концепція курсу – набуття учнями системних ЛСК знань, формування ЛСК вмінь та вдосконалення ЛСК навичок, опанування здатністю та готовністю до міжкультурної комунікації на засадах «діалогу культур».

Місце елективного курсу в системі профільної освіти: розроблений спецкурс зорієнтований на інтеграцію знань, умінь і навичок учнів, отриманих під час вивчення базових дисциплін філологічного та гуманітарного циклів та подальше вдосконалення ЛСК вмінь.

Розглядаємо ЛСКК у читанні як здатність старшокласників орієнтуватися в структурно-смисловій організації тексту країнознавчого характеру, розпізнавати, адекватно розуміти та критично інтерпретувати ЛСК інформацію, яку він містить (див. табл. 5).

Таблиця 5

Зміст та структура ЛСКК

<table>
<tr><td colspan="4">ЛСКК</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Структурно-орієнтований компонент</td><td colspan="3">ЛСК компонент</td></tr>
<tr><td>Соціолінгвістична компетентність</td><td>Соціокультурна компетентність</td><td>Соціальна компетентність</td></tr>
<tr><td colspan="4">Знання</td></tr>
<tr><td colspan="4">Навички і вміння</td></tr>
<tr><td colspan="4">Здатність і готовність (спостережливість, сенсибілізація, зіставлення рідної та іншої культур, аналіз їх відмінностей, рефлексія, емпатія, толерантність, неупередженість, доброзичливість)</td></tr>
</table>

На основі змісту та структури ЛСКК виділяємо основні завдання формування ЛСКК в читанні у курсі за вибором «Країнознавство»

– Мотивація до читання країнознавчих текстів, розширення фонових ЛСК знань, формування навичок орієнтування в структурно смисловій організації країнознавчих текстів різних жанрів за жанровими ознаками, знаходження та розуміння графічної й образної ЛСК інформації, прогнозування ЛСК змісту тексту за його структурними частинами, зняття лінгвістичних труднощів, формування за потреби чи активізація базових навичок і вмінь медіакомпетентнос-

ті, підготовка до читання країнознавчих текстів різних літературних жанрів, активізація вже існуючих мовленнєвих навичок та вмінь (на до текстовому етапі).

– Розвиток вмінь розпізнавати та виділяти ЛСК інформацію; розвиток вмінь вивчаючого, пошукового, переглядового та ознайомлювального видів читання країнознавчих текстів; розвиток читацьких вмінь, таких як: когнітивні (вміння працювати з будь-яким джерелом ЛСК інформації (словник, країнознавчий інтернет-сайт, електронний довідник тощо), вибирати найбільш прийнятне значення слова, враховуючи культурні реалії певної країни, встановлювати смислові зв'язки у тексті країнознавчого характеру, передбачати зміст тексту, вміння цілісного сприйняття країнознавчого тексту, виділяти головне та другорядне, узагальнювати ЛСК інформацію, знаходити основну проблему, що цікавить автора, осягнути спосіб побудови тексту, встановлювати часові та просторові відносини в країнознавчому тексті), культурознавчі (розпізнавати в тексті лексичні одиниці з ЛСК компонентом значення, виділяти коло одиниць, що є важливими для розкриття тієї чи іншої теми, створювати культурні портрети героїв художніх і публіцистичних текстів), аксіологічні (вміння знаходити оціночну лексику, авторську оцінку та відділяти

Таблиця 6

Орієнтована структура та зміст курсу за вибором «Країнознавство» 11 клас

I семестр

Номер	Навчальний модуль	Тема	Кількість годин
1.	I	Ireland. The General Information and the Geographical Position.	1
2.	I	Ireland. The Symbols and Emblems of Ireland.	1
3.	I	Ireland. National Anthem.	1
4.	I	Ireland. Cities of Ireland.	1
5.	I	Ireland. Dublin.	1
6.	I	Ireland. Irish History.	1
7.	I	Ireland. Irish Poetry.	1
8.	I	Ireland. Sports in Ireland.	1
9.	I	Ireland. Famous Irish Proverbs and Sayings.	1
10.	I	Ireland. Cultural Dos and Taboos.	1
11.	I	Ireland. Famous Irish People.	1
12.	I	Ireland. Irish James Bond.	1
13.	I	Ireland. Funny Ireland. Some Stereotypes.	1
14.	I	Ireland. The Government of Ireland	1
15.	I	Ireland. Irish Wedding	1
16.	I	Ireland. The Climate.	1
17.	I	Ireland. Revision. Quiz time. Project.	1
18.	II	Canada. Land and Climate	1
19.	II	Canada. History of Canada.	1
20.	II	Canada. Population. Language. Religion.	1
21.	II	Canada. Eating Habits.	1
22.	II	Canada. The Symbols and Emblems.	1
23.	II	Canada. Government and Economy.	1
24.	II	Canada. Fauna and Flora.	1
25.	II	Canada. Education in Canada.	1
26.	II	Canada. Safe and Dangerous Topics	1
27.	II	Canada. National Anthem.	1
28.	II	Canada. Major Cities.	1
29.	II	Canada.The capital.	1
30.	II	Canada.Natural wonders.	1
31.	II	Canada. Famous People	1
32.	II	Canada. Poetry and Literature.	1
33.	II	Canada. Sport in Canada.	1
34.	II	Canada. Stereotypes. Cultural Dos and Taboos.	1
35.	II	Canada. Revision. Quiz time. Project.	1

II семестр

Номер	Навчальний модуль	Тема	Кількість годин
1.	III	Australia. The General Information and the Geographical Position.	1
2.	III	Australia. The Symbols and Emblems.	1
3.	III	Australia. National Anthem.	1
4.	III	Australia. Major Cities.	1
5.	III	Australia. The capital.	1
6.	III	Australia. History.	1
7.	III	Australia. Art. Poetry. Literature.	1
8.	III	Australia. Sports.	1
9.	III	Australia. Proverbs and Sayings.	1
10.	III	Australia. Cultural Dos and Taboos.	1
11.	III	Australia. Famous People.	1
12.	III	Australia. Food.	1
13.	III	Australia. Stereotypes.	1
14.	III	Australia. The Government Establishment.	1
15.	III	Australia. Customs and Traditions.	1
16.	III	Australia. The Climate.	1
17.	III	Australia. Revision. Quiz time. Project.	1
18.	IV	New Zealand. The Geographical Position	1
19.	IV	New Zealand. History.	1
20.	IV	New Zealand. Population. Language. Religion.	1
21.	IV	New Zealand. Eating Habits.	1
22.	IV	New Zealand. The Symbols and Emblems.	1
23.	IV	New Zealand. Government and Economy.	1
24.	IV	New Zealand. Fauna and Flora.	1
25.	IV	New Zealand. Education.	1
26.	IV	New Zealand.Safe and Dangerous Topics	1
27.	IV	New Zealand. National Anthem.	1
28.	IV	New Zealand. Major Cities.	1
29.	IV	New Zealand. The capital.	1
30.	IV	New Zealand. Natural wonders.	1
31.	IV	New Zealand. Famous People.	1
32.	IV	New Zealand. Poetry and Literature.	1
33.	IV	New Zealand. Sport.	1
34.	IV	New Zealand. Funny New Zealand: Stereotypes.	1
35.	IV	New Zealand.Revision. Quiz time. Project. Revision Time.	1

суб'єктивну думку від фактів) та літературознавчі (вміння знаходити в країнознавчому тексті образні засоби мови (фразеологізми, мовні кліше), вміння визначати модальність тексту). Залучається саморефлексія учнів шляхом аналізу ефективних способів отримання актуальної країнознавчої інформації за допомогою мережі Інтернет (під час читання тесту).

– Аналіз та інтерпретація ЛСК інформації, формування та розвиток умінь інтерпретувати вилучену ЛСК інформацію в аспекті діалогу культур, впізнавання, співвіднесення, визначення та коментування характеристик культурологічного портрету англомовних народів, а також виділення спільного та відмінного між ЛСК фактами, соціальними оцінками, соціокультурними портретами англомовних і україномовних образів на основі ЛСК знань, отриманих при читанні країнознавчих текстів, формування та розвиток білінгвальних вмінь старшокласників представляти свою культуру, країну в іншомовному просторі, пояснювати факти та особливості рідної культури (на після текстовому етапі).

Вивчення ІМ в цілому та формування ЛСКК у значній мірі залежить від принципів навчання, згідно з якими відбувається навчання та керування освітнім процесом. Виділяємо **дидактичні** (принцип міжпредметної координації та міжкультурної взаємодії) та **методичні принципи** (інтерактивності, контрастивності, автентичності навчальних матеріалів, професійної спрямованості іншомовного навчального спілкування, взаємопов'язаного комунікативного та ЛСК розвитку особистості учня, поетапного формування ЛСКК), що створюють теоретичне підґрунтя для організації навчання читання з метою формування в старшокласників ЛСКК на уроках країнознавства в профільній школі. Проте, успіх організації освітнього процесу в курсі за вибором «Країнознавство» в профільній школі зумовлений ще й принципами навчання, згідно з якими він відбувається в межах курсу за вибором. В основу організації елективного курсу «Країнознавство» покладені методичні засади, на яких будуватиметься процес формування в старшокласників ЛСКК у читанні: **принципу інтеграції та диференціації, модульності структурного змісту курсу та гнучкості та не лінійності.**

Розподіл годин між темами передбачає визначення необхідного часу для здійснення контролю.

Таблиця 7

Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів при формуванні ЛСКК старшокласників в англомовному читанні на уроках країнознавства

Рівні навчальних досягнень	Бали	Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів
I. Початковий	1-3	Учень (учениця) уміє розпізнавати та читати окремі вивчені слова на основі матеріалу, що вивчався
		Учень (учениця) вміє розпізнавати та читати окремі вивчені словосполучення на основі матеріалу, що вивчався
		Учень (учениця) вміє розпізнавати та читати окремі прості непоширені речення на основі матеріалу, що вивчався. Неправильна відповідь зі значною кількістю помилок.
II. Середній	4-6	Учень (учениця) уміє читати вголос і про себе з розумінням основного змісту тексти, побудовані на вивченому ЛСК матеріалі. Уміє частково знаходити необхідну ЛСК інформацію у вигляді оціночних суджень за умови, що в текстах використовується знайомий ЛСК матеріал
		Учень (учениця) вміє читати вголос і про себе з розумінням основного змісту тексти з ЛСК інформацією, які можуть містити певну кількість незнайомих слів, про значення яких можна здогадатися. Уміє частково знаходити необхідну ЛСК інформацію у вигляді оціночних суджень, опису за умови, що в текстах використовується знайомий мовний матеріал
		Учень/учениця вміє читати з повним розумінням країнознавчі тексти, які можуть містити певну кількість незнайомих слів, про значення яких можна здогадатися. Уміє знаходити необхідну ЛСК інформацію у вигляді оціночних суджень, опису, аргументації за умови, що в текстах використовується знайомий мовний матеріал В цілому правильна відповідь, але з великою кількістю помилок.
III. Достатній	7-9	Учень (учениця) уміє читати з повним розумінням країнознавчі тексти, які містять певну кількість незнайомих слів, про значення яких можна здогадатися; уміє знаходити потрібну ЛСК інформацію в текстах інформативного характеру
		Учень (учениця) вміє читати з повним розумінням тексти, які містять певну кількість незнайомих слів, знаходити й аналізувати потрібну ЛСК інформацію
		Учень (учениця) вміє читати з повним розумінням країнознавчі тексти, використовуючи словник, знаходити потрібну інформацію, аналізувати її та робити відповідні висновки В основному правильна відповідь з незначними помилками.
IV. Високий	10-12	Учень (учениця) вміє читати з розумінням основного змісту країнознавчі тексти, аналізує ЛСК інформацію, розуміє прочитаний текст, установлюючи логічні зв'язки всередині речення та між реченнями
		Учень (учениця) уміє читати тексти, аналізує ЛСК інформацію і робить власні висновки, розуміє логічні зв'язки в рамках тексту та між його окремими частинами
		Учень (учениця) уміє читати країнознавчі тексти, аналізує їх і робить висновки, порівнює отриману ЛСК інформацію з власним досвідом. У повному обсязі розуміє тему прочитаного країнознавчого тексту різного рівня складності Повністю правильна відповідь на запитання.

Система контролю результатів формування ЛСКК учнів профільної школи в читанні країнознавчих текстів складається з поточного, рубіжного і підсумкового контролю. Поточний контроль здійснюється при виконанні кожної вправи вчителем. Рубіжний контроль проводиться після кожного модулю вчителем і займає одну годину. Підсумковий контроль передбачено у кінці навчального року на останньому уроці і має мотиваційний характер. Вивчення курсу за вибором «Країнознавство» має на меті не оволодіння ІМ, а оволодіння ЛСК матеріалом, а мова лише є способом досягнення цієї мети, користуючись всіма видами мовленнєвої діяльності – аудіюванням, читанням, говорінням і письмом. На формування вмінь у читанні відводиться ≈ ¼ годин роботи на уроці (10–15 хв. на кожному уроці) (див. табл. 6).

На уроках країнознавства вчитель оцінює навчальні досягнення учнів при виконанні класних вправ і перевірці домашніх вправ, спрямованих на формування досліджуваної компетентності. Основними **видами оцінювання** рівня сформованості ЛСКК у читанні на уроках країнознавства є **поточне, тематичне, семестрове, річне оцінювання**. Семестрове оцінювання проводиться один раз наприкінці семестру. Представимо критерії оцінювання навчальних досягнень учнів при формуванні ЛСКК (див табл. 7).

Основними **організаційними формами** навчання курсу за вибором «Країнознавство» є **класна робота** (власне урок країнознавства) та **домашня робота (за потреби)**. Домашнє завдання може бути задано з предметів інваріантної частини навчального плану, з будь-якого розділу програми, але тоді, коли його доцільність вмотивована. Звідси, при формуванні досліджуваної компетентності основними формами організації освітнього процесу є класна та домашня робота (за потреби).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Отже, проаналізувавши теоретичне підґрунтя для розробки авторської програми з елективного курсу «Країнознавство», а саме вимоги до програм нового покоління, вимоги до розробки авторських елективних курсів та посібників для вивчення елективних курсів, проаналізовано існуючі методичні посібники з курсу «Країнознавство» для профільної школи та враховано досвід вчителів та існуючі авторські програми до елективних курсів, запропоновано авторську програму до елективного курсу «Країнознавство», створену на основі моделі формування у старшокласників ЛСКК в англомовному читанні на уроках країнознавства. В програмі надано «Пояснювальну записку», враховано уточнену структуру та зміст ЛСКК в англомовному читанні, визначено концепцію курсу, місце елективного курсу в системі профільної освіти, критерії оцінювання, погодинне планування уроків, визначено рівень володіння ІМ.

Список літератури:

1. Кузьменковы Ю. и А. Английский язык для международного общения / Ю. и А. Кузьменковы. – М.: Издательство Московского университета, 2013. – 276 с.
2. Ніколаєва С. Ю. Іншомовна освіта в Україні: міфи і реальність / С. Ю. Ніколаєва // Іноземні мови. – 2014. – № 1. – С. 3-13.
3. Осадча Н. В. Across Ireland: Навчальний посібник з курсу країно-знавства з формування лінгвосоціокультурної компетентності старшокласників в англомовному читанні / Н. В. Осадча. – Чернігів: ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, 2016. – 89 с.
4. Писанко М. Л. Критерії аналізу елективних курсів з навчання перекуладу для учнів старших класів шкіл філологічного профілю / М. Л. Писанко // Іноземні мови. – 2015. – № 4. – С. 23-26.
5. Полонська Т. К. Профільне навчання іноземної мови учнів старшої школи: метод. рек. / Т. К. Полонська. – К: Педагогічна думка., 2014. – 80 с.
6. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Іноземні мови. Програми для профільного навчання. 10-11 класи. – К: Навчальна книга, 2003. – С. 120-124.
7. Проект Концепції «Нова українська школа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/08/17/mon.pdf.http://mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/post-derzh-stan-%281%29.pdf
8. Фурманова В. П. Организация курса страноведения в системе профессиональной подготовки учителей иностранного языка (немецкий язык): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Фурманова Валентина Павловна. – М., 1985. – 173 с.

Осадчая Н.В.
Киевский национальный лингвистический университет

ТЕОРЕНТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОЗДАНИЯ ПРОГРАММЫ АВТОРСКОГО ЭЛЕКТИВНОГО КУРСА «СТРАНОВЕДЕНИЕ» ДЛЯ УЧАЩИХСЯ ПРОФИЛЬНОЙ ШКОЛЫ В АСПЕКТЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИНГВОСОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ЧТЕНИИ

Аннотация
Статья посвящена исследованию особенностей создания программы авторского элективного курса «Страноведение» для учащихся 11 класса профильной школы в аспекте формирования лингвосоциокультурной компетентности в англоязычном чтении в русле современных тенденций в области профильного образования. В результате исследования были проанализированы требования к программам нового поколения, требования к разработке авторских элективных курсов и пособий для изучения элективных курсов, существующие методические пособия к курсу «Страноведение» для профильной школы, опыт учителей и существующие авторские программы элективных курсов, предложено авторскую программу элективного курса «Страноведение». В программе предоставлено «Пояснительную записку», предложено уточненную структуру и содержание лингвосоциокультурной компетентности в англоязычном чтении, определена концепция курса, место элективного курса в системе профильного образования, критерии оценки в пределах 12-балльной системы, почасовое планирование уроков, определен уровень владения иностранным языком.
Ключевые слова: лингвосоциокультурная компетентность, программа, элективный курс, принцип построения курса, страноведение.

Osadcha N.V.
Kyiv National Linguistic University

THEORETICAL BASIS OF ELECTIVE COURSE SYLLABUS CREATION «COUNTRY STUDY» FOR HIGH SCHOOL STUDENTS IN THE ASPECT OF FORMING SOCIO-CULTURAL COMPETENCE WHILE TEACHING READING

Summary
The article is devoted to the study of the peculiarities of the syllabus creation of the elective course «Country study» for high school students of the 11th grade in the aspect of forming socio-cultural competence while teaching reading according to the up-to-date trends in this field. As a result of the research, the requirements to the new generation syllabus, the requirements for the development of author elective courses and manuals for the study of elective courses, the existing methodological guides for the course «Country study» for high school students and the experience of teachers and existing author's syllabus for elective courses were analyzed. The provided syllabus for the course «Country Study» has an «explanatory note», a precise structure and content of socio-cultural competence in English-speaking reading, the concept of the course, the place of the elective course in the education system of high school, the evaluation criteria within the 12-point system, the planning of lessons, and the level of foreign language proficiency.
Keywords: sociocultural competence, syllabus, elective course, principle of course modeling, country study.

УДК 378.147:372.881.111.1:61-057.875

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ ПРОФЕСІЙНО СПРЯМОВАНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ

Підмазіна О.М.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

В статті наведено визначення мультимедіа-технологій та пояснено можливості їх використання при викладанні фахової медичної англійської мови. Автором визначено основні завдання, принципи та послідовність використання мультимедіа-технологій. У статті окреслено основні переваги мультимедіа, як-то: розвиток когнітивних умінь, активізація пізнавальної діяльності студентів, актуальність вивченого матеріалу, можливість заочного навчання. Також автором наголошено на недоліках технології, що здебільшого полягають у обмеженості матеріального ресурсу та забезпечення навчальних закладів обладнанням. У статті згадані існуючі пакети мультимедіа-навчання Oxford University Press, Cambridge University Press, а також можливість розпрацювання викладачем власного пакета.
Ключові слова: мультимедіа, засоби, фахова іноземна мова, презентація, студенти.

Постановка проблеми. Вивчення студентами ВНЗ іноземних мов професійної спрямованості обумовлює необхідність тотальної зміни системи вищої освіти. З метою покращення доступу студентів та майбутніх фахівців до іноземних джерел, вивчення англійської мови є надзвичайно необхідним. Новітні методики навчання іноземних мов, зокрема професійного спрямування у ВНЗ, обумовлюють інтерактивність такого навчання та використання новітніх технологій, а саме: мультимедіа-засобів. Визначення особливостей запровадження мультимедіа-технологій при викладанні професійно спрямованої англійської мови студентам-медикам сприятиме підвищенню якості освіти.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання впровадження мультимедіа технологій вивчало чимало українських науковців. Зокрема, застосування мультимедіа технологій при навчанні студентів ВНЗ професійно спрямованої іноземної мови досліджували М. Петкова [3], Г. Суміна [4], М. Тукало [6], С. Філіпенко [7]. Видатні вітчизняні педагоги: І Зязюн [5], С. Ніколаєва [5], О. Пометун досліджували інтерактивність навчання у ВНЗ та приділяли значну увагу мультимедіа навчанню. Українські методисти Л. Булат [1], Н. Дідик [1], А. Зоріка [11], вивчаючи особливості викладання фахової англійської мови, наголошували на необхідності застосування мультимедіа – технологій (програвача, ПК, мультимедійної дошки), мотивуючи це необхідністю активізації пізнавальної діяльності студентів. Сучасні автори по-різному визначають мультимедіа: так, Л. Шаннікова визначає мультимедіа навчання як навчання із застосування презентації інформації на різних носіях: аудіо, відео та інтерактивні завдання [8]. Зазначається на необхідності використання відповідного програмного забезпечення, яке дозволить взаємно пов'язувати посилання, створювати гіперпосилання, забезпечувати багатошаровість навчального матеріалу, відповідно порівневе навчання [2].

У зв'язку із нагальною потребою дослідження питання вивчення технологій покращення викладання англійської мови студентам-медикам, автором було сформульовано тему дослідження: ***Особливості застосування мультимедійних засобів вивчення професійно спрямованої англійської мови студентам-медикам.***

Мета дослідження – сформулювати поняття «мультимедійні засоби навчання англійської мови», визначити дані засоби, які можуть використовуватися при вивчення медичної англійської мови, визначити основні засади застосування засобів, проаналізувати основні недоліки та переваги мультимедіа-засобів, а також навести практичні приклади застосування мультимедіа-засобів.

Виклад основного матеріалу. Сучасні автори по-різному визначають мультимедіа: так, Л. Шаннікова визначає мультимедіа навчання як навчання із застосування презентації інформації на різних носіях: аудіо, відео та інтерактивні завдання, що потребують технічного забезпечення програвачем чи персональним комп'ютером [8]. Група авторів зазначає на необхідності використання відповідного програмного забезпечення, яке дозволить взаємно пов'язувати посилання, створювати гіперпосилання, забезпечувати багатошаровість навчального матеріалу, відповідно порівневе навчання [2]. І. Зязюн зазначає, що мультимедіа – навчання – це навчання із застосуванням цифрових носіїв, які забезпечують демонстрацію аудіо- та відео-матеріалів, роботу студентів у навчальних програмах, взаємодію при використанні аудіо- та відео-фрагментів [4]. Використання гіперпосилань обумовлює надання студенту повної інформації про матеріал, що вивчається, а також можливість поглиблення вивчення, та диференціацію навчання по ступенях [7]. Так, студент, який зустрічає в тексті чи аудіо-фрагменті незнайоме поняття, може перейти за гіперпосиланням та отримати текстову, аудіо- чи відео-презентацію матеріалу. Водночас, можливо продовжувати навчання без деталізації незрозумілого. Щодо використання мультимедіа при навчанні медиків фахової англійської мови, згідно особистого досвіду автора, мультимедіа-навчання може охоплювати використання мультимедійних підручників з розробленим до них програмним забезпеченням, використання медичних матеріалів в мережі Інтернет, енциклопедичного матеріалу, використання та створення презентацій, спільна робота в гул документі, застосування аудіо- та відео-апаратури, мультимедійної дошки, робота зі студентами в межах мережі Wi-Fi.

Метою застосування мультимедіа – технологій є гуманізація освіти, підвищення результативності навчання та професійно-особистий

розвиток студента, зокрема в межах опанування іноземної мови фахового спрямування.

Завданнями використання мультимедіа-засобів при навчанні студентів-медиків англійської мови є вивчення фахового лексичного матеріалу; навчання письма, ведення медичної документації в режимі онлайн; вивчення граматичних конструкцій, притаманних медичним текстам, на прикладі кейсів; тренування сприйняття медичної англійської на слух та тренування вимови при роботі з відео фрагментами.

Загальні мультимедіа-програми, які можуть використовувати студенти-медики, можливо класифікувати таким чином:

– quizlet/matchmaster/gapmaster – поєднання термінів з синонімами, зображеннями, визначеннями, на екрані планшета чи комп'ютера;

– storyboard – створення кейсів, обговорення певних явищ, додавання посилань на ілюстрації, відео та аудіо фрагменти, працюючи з планшетом, мобільним телефоном, електронною дошкою;

– GoogleDoc робота – створення єдиного інтерактивного документа на платформі Google зі спільним доступом всієї групи; з можливістю добавляти аудіо та відео, коментувати. Тобто, наприклад, документ, присвячений темі «Інфекційні респіраторні захворювання» міститиме теоретичну інформацію з анатомії та фізіології, типології хвороб, аудіо- та відео-фрагменти, кросворди та інші завдання, складені викладачем та студентами. Документ може мати форму спільного чату, з корекцією та можливістю видалення коментарів.

Наразі існує численне програмне забезпечення вивчення іноземних мов загального спрямування, від іноземних видавництв, зокрема, мультимедіа-диск Grammar in Use автора O.Swan, English Grammar in Use автора R.Murphy, а також мультироми та вільний доступ до навчальних програм видавництв Oxford University Press [8], Cambridge University Press [9]. Стосовно навчання студентів-медиків – підручники Medicine, Nursing видавництв Oxford University Press [8] та Cambridge University Press [9] забезпечені інтерактивним мультиромом, який містить завдання для самостійного опрацювання, аудіо та відео. Вищенаведені видавництва викладають власні матеріали на сайті, де, після введення ключа доступу, студенти отримують доступ до різноманітних аудіо – та відео-фрагментів з медичної тематики.

Згідно проведеного аналізу методичних джерел та власного досвіду автора, було сформовано орієнтовну схему проведення мультимедійного заняття з використанням ноутбука (з дотриманням послідовності навчання лексики, граматики, читання, письма, аудіювання та говоріння):

1. Систематизація вивченого та перевірка завдань (з використанням відео презентації). Оптимально – коли кожний студент забезпечений окремим ПК, на якому він складає коротке тестове завдання на заповнення чи поєднання, яке автоматизовано перевіряється комп'ютером. У разі наявності лише 1 комп'ютера, викладач демонструє студентам уривок, та обговорює його з кожним.

2. Введення нової лексики, шляхом представлення презентації, аудіо-фалів чи відео-файлів, з ілюстраціями термінології, та наступним завданням на екрані: завдання на вибір коректної вимови чи перекладу, завдання на поєднання, завдання «Скласти слово». Додатково студенти використовують пред'явлену на лексику на рівні «слово – словосполучення – фраза – понадфразова єдність». Вправою на закріплення може використовуватись «Заповніть пробіли» в тексті на екрані.

3. Читання нового тексту та наступна робота. Студентам демонструється уривок тексту (бажана наявність проектора), протягом визначеного періоду (1,5-3 хв.), з новою лексикою, після чого вони повинні виконати після текстові вправи (на доповнення реченнями, визначення заголовків до тексту, заповнення пробілів відсутніми словами на вибір).

4. Презентація граматичного матеріалу, задіяного у тексті. Викладачеві варто підбирати наповнення текстів (якщо викладач не дотримується розробленого курсу видавництва) таким чином, аби студенти послідовно знайомилися з усіма конструкціями: Verb Tenses, Conditionals, Modal verbs, Verbals, проте акцент заняття – не на граматиці. Студентам пропонуються завдання на заповнення пробілів (Gapmaster software), чи обрання правильного варіанта речення.

5. Вправи на аудіювання. Студентам пропонується фрагмент тексту чи діалогу, стосовно теми, що викладається, із наступним тестуванням розуміння висловлювань (вірно-невірно, виберіть вірні твердження, розставте твердження по порядку, додайте відсутню інформацію).

6. Монологічне та діалогічне говоріння. Оптимальним є використання програм запису звуку, з наступною перевіркою завдань викладачем чи групою, проте при обмеженості часового ресурсу можливо презентувати студентам зразки висловлювань, запросивши їх створити аналогічні власні.

Проведений аналіз літературних джерел та власний досвід автора сприяв визначенню основних переваг застосування мультимедіа в навчальному процесі: активізація пізнавальної діяльності через безпосередню мотивацію студентів; формування когнітивних процесів у студентів, а також навичок колективної взаємодії; обирання лише актуальних тем для навчання та розширення навчального матеріалу новітньою інформацією; доступність інформації та можливість корекції матеріалу (зокрема при спільній презентації та роботі в GoogleDoc); можливість заочної роботи, що не обмежує студентів необхідністю фізичної присутності в аудиторії. Проте, даний метод також містить недоліки: високу вартість мультимедіа – обладнання та обмеженість такого ресурсу, психологічне несприйняття методу викладачами, які не опанували комп'ютерні технології та використовують традиційне навчання.

Висновки та перспективи дослідження. Автором було визначено мультимедіа-технології як використання аудіо- чи відео-фрагментів, записаних на цифровому носії, що пред'являються студентам з екрану ПК, ноутбука, мультимедійної дошки та обумовлюють можливість взаємодії студентів з навчальним середовищем. Навчання студентів-медиків фахової англійської мови потребує використання мультимедіа-засобів для ознайомлення їх з міжнародними джерелами інформації. Мультимедіа-навчання сприяє: активізації пізна-

вальної діяльності,інтенсивному розвитку когнітивних процесів у студентів та розвитку навичок роботи в команді, актуальності навчання, доступності інформації, можливості заочного навчання студентів. Мультимедіа-технології застосовуються для навчання лексичного та граматичного матеріалу, а також навчання та контролю читання, письма, говоріння та аудіювання. Викладач може формувати мультимедіа-пакет самостійно чи використовувати вже сформовані цифрові пакети навчання медичної англійської компаній Oxford University Press, Cambridge University Press, та інших. Основними перевагами мультимедіа-навчання є актуальність інформації, доступність викладеного матеріалу та особистісний розвиток студента через освітнє середовище. Основними недоліками методу є обмеженість матеріального ресурсу та неможливість забезпечити всі аудиторії та всіх студентів технічним обладнанням, невміння викладачів працювати к комп'ютерними технологіями та особистісне упереджене ставлення до такого навчання як студентів, так і викладачів, через класичність викладання. Вважаємо перспективним проведення порівняльного аналізу успішності навчання фахової англійської за мультимедіа – методом та класичним методом у групах студентів та медиків, які готуються до складання закордонного фахового іспиту з англійської мови.

Список літератури:

1. Булат Л.М., Лисунець О.В., Дідик Н.В. Сучасні інтерактивні технології викладання клінічних дисциплін у студентів стоматологічного факультету медичного вишу // Актуальні проблеми сучасної медицини. Вісник УМСА: наук.-практ. журн. – Том 15. – Вип. 1(49). – Полтава, 2015. – С. 202-206.
2. Моруга К.О., Ільїна О.М., Лимар Л.В. Активізація пізнавальної діяльності студентів при вивченні іноземних мов у немовному вищому навчальному закладі / К.О. Моруга, О.М. Ільїна, Л.В. Лимар // Наукові записки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія: Педагогічні та історичні науки: К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 95. – С. 154-159.
3. Петкова М.І. Формування інноваційного середовища під час навчання іноземним мовам [Текст] / М.І. Петкова // Збірник наукових праць. – Донецьк, 2010. – С. 24-26.
4. Сумина Г.А. Использование мультимедийных технологий в учебном процессе вуза [Текст] / Г.А. Сумина, Н.Ю. Ушакова // Успехи современного естествознания. – 2007. – № 5. – С. 76-78.
5. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. праць; [у 2-х ч.]; [Текст] / [ред. кол.: І.А. Зязюн (голова) та ін.]. – К. – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2000. – С. 500.
6. Тукало М.Д. Мультимедійні системи навчання як новий методологічний засіб інтерактивного навчання [Текст] / М.Д. Тукало // Збірник наукових праць Академії педагогіч них наук Укра їни. – К., 2006. – С. 14-16.
7. Филипенко С.Л. Сучасні та інноваційні підходи викладання англійської мови для студентів [Текст] / С.Л. Филипенко // Збірник наукових праць Донецького нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2009.
8. Щаннікова Л.М. Особливості застосування мультимедійних технологій на уроках іноземної мови [Текст] / Л.М. Щаннікова // Збірник наукових праць Запорізького нац. ун-ту. – Запоріжжя, 2008.
9. Cambridge University Press Digital sources. Електронний ресурс. Джерело доступу: http://www.cambridge.org/digital-products?utm_source=gnav&utm_medium=digiprod&utm_campaign=gnav
10. Oxford University Press Multimedia-sources. Електронний ресурс. Джерело доступу: https://elt.oup.com/cat/subjects/multimedia_and_digital/?cc=ua&selLanguage=uk&mode=hub
11. Zorica Antic. Forward in teaching English for medical purposes / Antic Zorica // Facta Universitatis. Medicine and Biology. – 2007. – Vol.14. – № 3. – P. 141-147.

Подмазина О.М.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ СРЕДСТВ ОБУЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО НАПРАВЛЕННОМУ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ

Аннотация
В статье приведено определение мультимедиа-технологий и объяснены возможности их использования при обучении профессионально направленному английскому языку. Автором определены основные задания, принципы и последовательность использования мультимедиа-технологий. В статье очерчены основные преимущества мультимедиа: развитие когнитивных умений, активизация познавательной деятельности студентов, актуальность изучаемого материала, возможность заочного обучения. Автором акцентируются недостатки технологии, которые в основном заключаются в ограниченности материального ресурса и обеспеченности учебных заведений оборудованием. В статье указаны существующие пакеты медицинского языкового мультимедиа-издательств Oxford University Press, Cambridge University Press, а также возможность разработки преподавателем собственного пакета.
Ключевые слова: мультимедиа, средства, профессиональный иностранный язык, презентация, студенты.

Podmazina O.M.
O.O. Bohomolets National Medical University

PECULIARITIES OF MULTIMEDIA APPLICATION WITHIN TEACHING PROFESSIONAL MEDICAL ENGLISH

Summary
The article defines multimedia tools and explains possibilities of their use at Professional Medical English classes. The author defines main tasks, principles and sequence of the multimedia technologies application. The article defines basic advantages of multimedia: training cognitive abilities, activation of learning, actuality of the studied material, possibility of extramural training. The author also dwells on the drawbacks of the technology, mostly expressed in limited material base and supply of educational institutions. The article describes the already existing multimedia packages, issued by the Oxford University Press and Cambridge University Press, as well as the possibility of providing the author's own package.
Keywords: multimedia, means, professional foreign langiage, presentation, students.

UDC 37.07:005.09

DEVELOPMENT OF THE MODEL OF MANAGING PRESENTATION ACTIVITIES OF GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Pochuieva O.O.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Based on the analysis of modern scientific and theoretical research in the field of management, there clarified definitions of concepts «presentation activities», «management of presentation activities of general educational institutions», «competitiveness», «competitiveness of an educational institution», «positioning», «positioning an educational institution in the educational services market and the labor market». A model of managing presentation activities of a general educational institution based on the system, andragogic, competence, and qualimetric approach has been developed and theoretically justified. The created by the author model of managing presentation activities of general educational institutions allowed to solve the following tasks: to develop methodological recommendations on introducing the model of managing presentation activities of general educational institutions for students of advanced studies courses of institutes of postgraduate pedagogical education; elaborate a special course program «Management of presentation activities of general educational institutions» and corresponding methodological recommendations. The obtained results demonstrated that: the developed model provides for both improving the image of an educational institution and increasing the awareness of its target audience; the elaborated special course for students of postgraduate education courses «Management of presentation activities of a general educational institution» contributes to increasing the professional competence of the head of an institution; the developed by the author complex target program ensures systematicity and continuity in management of a general educational institution; the use of the factor-criteria (qualimetric) submodel provides an objective assessment of managing presentation activities of a general educational institution. The technique of conducting the experiment is described, the research results are analyzed, methodological recommendations for heads of educational institutions on introducing the model of managing presentation activity in practical work are formulated.
Keywords: presentation activities, competitiveness, positioning an educational institution in the education market and the labor market, model, factor-criteria submodel.

Formulation of the problem. The gradual transition of the education sector in Ukraine in general and educational institutions in particular to market relations demonstrates that competition issues, which until recently were characteristic only for economy, are becoming topical. The emergence of the phenomenon of competition between general educational institutions stimulates the latter to use elements of marketing activities, in particular, presentation ones. Due to presentation activities educational institutions have the opportunity to create and improve their image and form a system of interaction with the target audience.

Analysis of recent research and publications. Competitiveness in a broad sense is an evaluation category characterizing the ability of the evaluated object to compete successfully. Ensuring the competitiveness of an educational institution and the quality of educational services provided by it is the subject of consideration in works of Z. Ryabova [5], H. Fedorov [8], etc. Marketing activities of an educational institution and its communication marketing are highlighted in studies of H. Dmytrenko [1], E. Kaverina [2], Ph. Kotler [3], Z. Ryabova [5], T. Sorochan [6], J. Trout [7].

Isolation of unsolved aspects of the problem. However, the analysis of scientific sources on managing presentation activities of general educational institutions makes it possible to assert that this issue has been studied insufficiently both theoreti-

cally and in practice due to a number of contradictions between:

– the need of general educational institutions to create their own image and the insufficiently developed mechanism of presentation activities for its creation;

– the need for dissemination of information on educational services provided by an educational institution and the lack of awareness of heads of general educational institutions on using presentation activities in management;

– the need to attract the target audience (consumers of educational services) to an educational institution and the fragmentation of positioning educational institutions in the educational services market and the labor market.

In solving these contradictions an important role should be played by a specially developed system of presentation activities of the educational institution, the implementation of which is intended to ensure a positive dynamics in the level of awareness of the target audience about the benefits of training in a particular institution; development of the initiative and growth of the activity of pedagogical and student collectives in order to increase competitiveness; creation of an individual trajectory of presentation activities of an educational institution, etc.

The aim of the research is to theoretically substantiate, develop and test an experimental model of managing presentation activities of general educational institutions on the basis of the qualitative approach.

To achieve this goal, the following main tasks are defined:

1. To substantiate the essence, content, types and forms of presentation activities of a general educational institution.

2. To develop, theoretically substantiate and experimentally test the model and factor-criteria submodel of managing presentation activities of general educational institutions.

3. To develop methodical recommendations for heads of general educational institutions on introducing the model of managing presentation activities.

The scientific novelty of the study is that:

– the model and factor-criteria submodel of managing presentation activities of general educational institutions are theoretically substantiated on the basis of the qualimetric approach;

– the content of developing professional competence of heads of general educational institutions on a competence basis is improved by introducing the author's special course.

The practical significance of the results obtained is in development of methodological recommendations for heads of educational institutions on introducing the model and creating an educational and methodical complex for developing professional competence of heads of educational institutions.

To achieve this goal and solve certain problems, a set of theoretical and empirical research methods was used:

– theoretical ones (the analysis of scientific sources on the topic for determining the state of research of the management problem, the monographic method for an in-depth study of the indicated problem, the abstract-logical method for generalizing the key concepts and formulating conclusions, the modeling method for creating a model);

– empirical ones (inquiry, polling, interviewing, testing, observation, the method of peer review (Delphi method), the self-evaluation method for determining the level of presentation activities).

The methods of mathematical statistics (statistical (qualimetric data processing); the method of arithmetic means and index estimation, graphical methods (for visual representation of the research results, namely for illustration and comparison of experimental results in graphic forms and tables) were used to process the data obtained.

The purpose of the article. Results of a research on development of model of management of presentation activity of general education educational institutions are presented and it is proved its efficiency.

Statement of the base material. The result of the theoretical and preconceptual study is the substantiation of the essence, content, type and form of presentation activities of a general educational institution; development of a model and a factor-criteria (qualimetric) submodel of manag-

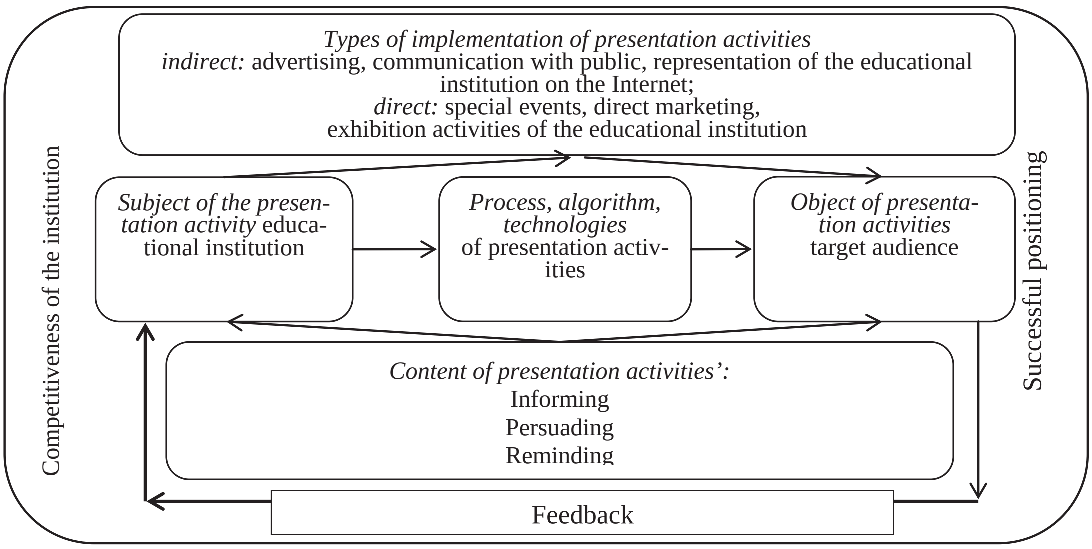

Fig. 1. Essential components of the structure of presentation activities of a general educational institution

ing presentation activities of general educational institutions.

It is determined that presentation activities of a general educational institution is a kind of tool for ensuring the positive positioning of the educational institution in the educational services market and the labor market and contributes to creation of conditions for increasing the competitiveness of the educational institution. The content of presentation activities includes informing, persuading, reminding. The structure provides indirect and direct influence on the target audience. The indirect influence is realized due to advertising, communication with public, representation of the educational institution on the Internet, and the direct influence is realized through special events, direct marketing and exhibition activities of the educational institution as it is shown in Figure 1.

The model of managing presentation activities of general educational institutions is developed, theoretically substantiated and experimentally tested. According to all indicators, the model is a system one, since it corresponds to the generally accepted provisions of the theory of systems: purposefulness, complexity, divisibility, integrity, structuredness. The model is characterized by a set of interrelated and interdependent organizational, scientific, scientific and methodological approaches and procedures. It is based on a number of components (target, theoretical, methodological, content, resource and technological, efficiency corrective) linked by bilateral ties.

The efficiency of the developed model of managing presentation activities of general educational institutions was analyzed in two stages.

At the first stage, there was carried out an expert evaluation of the developed package of materials (the model of managing presentation activities of an educational institution, the program of the special course «Management of presentation activities of an educational institution», the qualimetric submodel of managing presentation activities of an educational institution). Six educational institutions of Kharkiv, two regional methodical centers of Kharkiv and two postgraduate institutions of Kharkiv and Zhitomir were involved in the expert evaluation.

The second stage implied an experimental verification of the result of applying the developed model. The experimental higher educational institution «Kharkov Academy of Continuing Education» was chosen as the experimental basis for the research. The forming stage of the experiment was conducted during 2012-2013 with students of advanced training courses – heads of educational institutions of Kharkiv and Kharkiv region – the number of which amounted to 196 people. During the forming stage the participants were divided into the experimental (97 participants) and control (99 participants) group and the level of their knowledge in management of presentation activities was determined. The participants of the experimental groups studied the special course «Management of presentation activities of a general educational institution», within the framework of which the students had the opportunity to improve their competence in the field of educational marketing in general and management of presentation activities in particular. The dynamics in the knowledge level of the participants in the experimental groups is shown in Fig. 2.

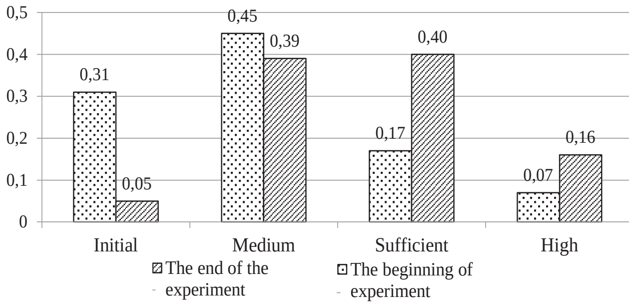

Fig. 2. Dynamics in the knowledge level of heads of educational institutions in management of presentation activities in an educational institution (experimental group)

The generalized results of the dynamics of the knowledge level of the heads of educational institutions in managing presentation activities of general educational institutions in the control and experimental group are presented in Table 1.

To study the influence of the model of managing presentation activities of a general educational institution on the results of the activity of the educational institution, an experimental verification of certain model parameters was carried out. The corresponding values of certain parameters were analyzed and their average indices are calculated. With the help of index estimates, the change in the weight of the parameters was calculated. The tool for performing the evaluation is the developed by us factor-criteria submodel of managing presentation activities of general educational institutions.

The obtained results showed that the parameters of the developed model do influence the efficiency of managing presentation activities of general educational institutions. At calculating the average value, the total volume of the characteristic in the aggregate remained unchanged. The increase in the index estimate by the parameters

Table 1

The generalized results of the dynamics in the knowledge level of the heads of educational institutions in managing presentation activities of general educational institutions of Kharkiv and Kharkiv Region, Ukraine

Groups	The distribution of the heads of educational institutions by the level of knowledge (B – the beginning of the experiment, E – the end of the experiment, %)							
	Initial		Medium		Sufficient		High	
	B, %	E, %	B, %	E, %	B, %	E, %	B, %	E, %
control	0.25	0.25	0.46	0.45	0.17	0.18	0.12	0.12
experimental	0.31	0.05	0.45	0.39	0.17	0.40	0.07	0.16
Difference	-0.26%		-0.06%		+ 0.23%		+ 0.09%	

of the factor-criteria submodel comprises: identification and satisfaction of the educational needs of existing and potential consumers of services provided by the educational institution 0.25 (25%); creation of conditions for using presentation activities and developing professionalism of the teaching staff 0.33 (33%); implementation of presentation activities 0.18 (18%); quality of the results of implementing presentation activities 0.17 (17%). The difference in the results of evaluation at the beginning and at the end of the experiment is 0.23 (23%).

The obtained data testify to the positive result of the experimental work related to strengthening the criteriality, purposefulness of managerial (self-management) influences, developing on this basis self-dependence through enhancing motivation, self-correction and self-esteem on the part of the head of the general educational institution and raising the level of his/her professional competence. Based on the results of the research, there prepared methodical recommendations for heads of educational institutions on introducing the model for managing presentation activities of general educational institutions and the educational and methodological complex for developing professional competence of heads of educational institutions, which propose diagnostic materials with the justification of the technology for their use, the developed by the author special course «Management of presentation activities of general educational institutions» and methodical recommendations on its implementation [4]. With the help of the MS Excel spreadsheet application there created the following factor-criteria submodels: the submodel of managing presentation activities of general educational institutions in the region; determining the level of motivation of the teaching staff for implementing presentation activities and the readiness of the head of the educational institution to implement management of presentation activities, and tables for the database are built with the subsequent creation of appropriate diagrams illustrating the dynamics in management parameters of presentation activities.

Conclusions and offers. The results of introducing the model of managing presentation activities of general educational institutions are:

– successful positioning of a general educational institution in the educational services market and the labor market;

– readiness of the head and motivation of the teaching staff for implementing presentation activities;

– emergence of additional educational services provided by an educational institution;

– increase of the level of: professional competence of teachers, academic achievements of students, awareness of the target audience about the differences and features of education in a general educational institution.

The results of the research can be used in higher education institutions of Ukraine when preparing students in specialty 073, specialization «Management of an educational institution»; institutions of postgraduate education in courses for improving skills of leading cadres in the system of postgraduate pedagogical education. The conducted research does not exhaust all aspects of the problem of practical application of the model of managing presentation activities of general educational institutions. An additional study is required concerning development of technologies for the successful positioning of a general educational institution in the market of educational services and the labor market.

References:

1. Dmytrenko H. A. Stratehichnyi menedzhment: Tsilove upravlinnia na osnovi kvalimetrychnoho pidkhodu: navch. posib. / H. A. Dmetrenko. – K.: IZMN, 1996. – 140 s.
2. Kaverina E. A. Organizatsiya reklamnoy deyatelnosti vuza: ucheb. posobie / E. A. Kaverina. – SPb.: OOO «Knizhnyiy Dom», 2007. – 184 s.
3. Kotler F. Osnovyi marketinga / per. s angl. – 2-e evrop. izd. / F. Kotler, G. Armstrong, D. Sonders, V. Vong. – M.: Izdatelskiy dom «Vilyams», 1998. – 1056 s.
4. Pochuieva O. O. Upravlinnia prezentatsiinoiu diialnistiu zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu: Metodychni rekomendatsii kerivnykam kerivnym pedahohichnym kadram dlia provedennia kursiv pidvyshchennia kvalifikatsii. Kharkiv, Ukraina: KVNZ «KhANO», 2004. – 91 s.
5. Riabova Z. V. Naukovi osnovy marketynhovoho upravlinnia v osviti: monohrafiia / Zoia Viktorivna Riabova. – K.: Pedahohichna dumka, 2013. – 268 s.
6. Sorochan T. M. Osvitnii menedzhment v umovakh zmin: Navchalnyi posibnyk / L. Kalinina, L. Karamushka, T. Sorochan, R. Shyian ta in. / Za red. V. Oliinyka, N. Protasovoi. – Luhansk: SPD Rieznikov V. S., 2011. – S. 215-235.
7. Traut Dzh. Pozitsionirovanie. Bitva za umyi / Dzh. Traut, El. Rays. – SPb.: Piter, 2007. – 336 s.
8. Fedorov H. V. Marketynh v osvitnikh zakladakh / H. V. Fedorov // Pedahohichnyi dyskurs: zb. nauk. pr. / hol. red. A. Y. Syrotenko. – Khmelnytskyi: KhHPA, 2009. – Vyp. 5. – S. 216-220.

Почуєва О.О.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

РОЗРОБКА МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ПРЕЗЕНТАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Анотація
На основі аналізу сучасних науково-теоретичних досліджень у сфері управління уточнено визначення понять «презентаційна діяльність», «управління презентаційною діяльністю загальноосвітніх навчальних закладів», «конкурентоспроможність», «конкурентоспроможність навчального закладу», «позиціонування», «позиціонування навчального закладу на ринку освітніх послуг та ринку праці». Розроблено й теоретично обґрунтовано модель управління презентаційною діяльністю загальноосвітнього навчального закладу на засадах системного, андрагогічного, компетентнісного, кваліметричного підходів. Створена авторська модель управління презентаційною діяльністю загальноосвітніх навчальних закладів дала змогу розв'язати такі завдання: розробити методичні рекомендації щодо впровадження моделі управління презентаційною діяльністю загальноосвітніх навчальних закладів для слухачів курсів підвищення кваліфікації інститутів післядипломної педагогічної освіти; розробити програму спецкурсу «Управління презентаційною діяльністю загальноосвітніх навчальних закладів» та відповідні методичні рекомендації. Отримані результати засвідчили, що: розроблена модель сприяє як підвищенню іміджу, так обізнаності цільової аудиторії; розроблений спецкурс для слухачів курсів підвищення кваліфікації післядипломної педагогічної освіти «Управління презентаційної діяльністю загальноосвітнього навчального закладу» сприяє підвищенню професійної компетентності керівника; авторська комплексно-цільова програма забезпечує системність і наступність в управлінні загальноосвітнім навчальним закладом; використання факторно-критеріальної субмоделі забезпечує визначення об'єктивної оцінки управління презентаційної діяльністю загальноосвітнього навчального закладу. Висвітлено методику проведення експерименту, проаналізовано результати дослідження.
Ключові слова: презентаційна діяльність, конкурентоспроможність, позиціонування навчального закладу на ринку освітніх послуг та ринку праці, модель, факторно-критеріальна субмодель.

Почуева О.А.
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеца

РАЗРАБОТКА МОДЕЛИ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕЗЕНТАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация
На основе анализа современных научно-теоретических исследований в области управления уточнено определение понятий «презентационная деятельность», «управление презентационной деятельностью общеобразовательных учебных заведений», «конкурентоспособность», «конкурентоспособность учебного заведения», «позиционирование», «позиционирование учебного заведения на рынке образовательных услуг и рынка труда». Разработана и теоретически обоснована модель управления презентационной деятельностью общеобразовательного учебного заведения на основе системного, андрагогический, компетентностного, квалиметричного подходов. Создана авторская модель управления презентационной деятельностью общеобразовательных учебных заведений позволила решить следующие задачи: разработать методические рекомендации по внедрению модели управления презентационной деятельностью общеобразовательных учебных заведений для слушателей курсов повышения квалификации институтов последипломного педагогического образования; разработать программу спецкурса «Управление презентационной деятельностью общеобразовательных учебных заведений» и соответствующие методические рекомендации. Полученные результаты показали, что: разработана модель способствует как повышению имиджа, так осведомленности целевой аудитории; разработан спецкурс для слушателей курсов повышения квалификации последипломного педагогического образования «Управление презентационной деятельностью общеобразовательного учебного заведения» способствует повышению профессиональной компетентности руководителя; авторская комплексно-целевая программа обеспечивает системность и преемственность в управлении общеобразовательным учебным заведением; использование факторно-критериальной субмодели обеспечивает определение объективной оценки управления презентационной деятельностью общеобразовательного учебного заведения. Представлена методика проведения эксперимента, проанализированы результаты исследования.
Ключевые слова: презентационная деятельность, конкурентоспособность, позиционирование учебного заведения на рынке образовательных услуг и рынке труда, модель, факторно-критериальная субмоделей.

УДК 37.022

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ В ОСВІТІ

Родигіна І.В.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Статтю присвячено аналізу компетентнісних ідей в контексті положень педагогічної інноватики. Визначено інноваційний потенціал компетентнісного підходу в освіті. Охарактеризовано специфіку впровадження компетентнісного підходу як форми організації, як процесу та результату інноваційної діяльності, як змін в освітній практиці. Здійснено характеристику компетентнісного підходу як інновації за певною класифікацією.
Ключові слова: педагогічні інновації, компетентнісний підхід, ключові компетентності, компетентнісний підхід як системна інновація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Інноваційність сьогодні є однією з домінантних тенденцій розвитку людства. Інновації в технологіях, промисловості, управлінні та освіті виступають не тільки об'єктивною реальністю, але розглядаються як потужна перспектива розвитку. Зміни в суспільстві і суспільному замовленні закономірно віддзеркалюється в площині системи освіти та освітніх інновацій. Нова освітня парадигма вибудовується з урахуванням векторів розвитку творчого потенціалу людини, її спрямованості на самовизначення, стабільно активної життєдіяльності у змінних соціальних умовах, готовності до сприймання і розв'язання нових завдань. Слід зазначити, що ця освітня парадигма пов'язана з реалізацією ідеї неперервної освіти, або освіти упродовж життя і спрямована на оперативне і перманентне адаптування людини до змін в професійній, соціальній та побутовій сферах.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Педагогічна інноватика полягає у постійному пошуку і впровадженні нових максимально ефективних технологій навчання і виховання, результатом яких має бути формування адаптованої до змінних умов, активної, діяльної, творчої особистості. Передусім вона спрямована на забезпечення адекватності навчально-виховного процесу і його результатів вимогам суспільства. А в динамічно змінюваному соціумі це спонукатиме до постійного оновлення змісту і форм навчання та виховання, максимально уважного і водночас критичного ставлення до всього нового. Більшість дослідників сходяться на тому, що структура інноваційного навчання оптимально відповідає характеру сучасних соціальних процесів (К. Ангеловски, Л. Даниленко, В. Загвязинський, Л. Карамушка, В. Лазарев, О. Мармаза, В. Паламарчук, В. Полонський, М. Поташник). Активно розробляються питання теорії педагогічної інноватики, класифікації інновацій, розробки інноваційних освітніх технологій (І. Дичківська, І. Підласий, О. Полат, Г. Селевко, Г. Сиротенко, В. Сластьонін, А. Тубельськой, А. Хуторськой). Не випадково дослідники трактують інноваційність освіти як дидактичний принцип (В. Кушнір, Г. Кушнір, Н. Рожкова).

Головна місія інноваційної діяльності в системі освіти – не просто впровадження нового. Інноваційні процеси реалізуються як системний комплекс зміни цілей, змісту, методів, форм, засобів діяльності, що характеризуються певними ознаками: новизною, високою ефективністю, узгодженістю з іншими нововведеннями.

Одним із найбільш знакових нововведень національної освіти сьогодні є компетентнісний підхід, що позиціонується як провідний напрямок у розвитку сучасної системи освіти (Н. Бібік, С. Бондар, Н. Голуб, О. Дахін, І. Єрмаков, О. Локшина, А. Маркова, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, О. Савченко, С. Трубачева, А. Хуторськой, С. Шишов). Зміст Державних стандартів нового покоління – Базового компонента дошкільної освіти, Державного стандарту початкової загальної освіти, Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, Державного стандарту вищої освіти – є компетентнісно спрямованим. «Державний стандарт ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого і компетентнісного підходів» [1, с. 5]. Головною метою освіти визнається формування та розвиток компетентної особистості.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є аналіз компетентнісних ідей в контексті положень педагогічної інноватики, визначення інноваційного потенціалу компетентнісного підходу в освіті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «компетентність» у Державному стандарті початкової загальної освіти визначається як **набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, яка складається із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці** [1, с. 5].

Слід відзначити, що в педагогіці поняття «інновація» вживають у кількох значеннях (І. Дичківська) [2, с. 36]:

– форма організації інноваційної діяльності;

– сукупність нових професійних дій педагога, спрямованих на вирішення актуальних проблем виховання і навчання;

– зміни в освітній практиці;

– комплексний процес створення, розповсюдження та використання нового практичного засобу в галузі техніки, технології, педагогіки, наукових досліджень;

– результат інноваційного процесу.

Для визначення інноваційного потенціалу компетентнісного підходу доцільно розглянути специфіку розробки та впровадження наявних компетентнісних ідей в контексті кожного з цих рівнів.

1. Впровадження компетентнісного підходу як форма організації інноваційної діяльності.

Вимоги до сучасної системи освіти визначаються в такий спосіб, що функціонування освіти, її відповідність духу сьогодення, а також всі інноваційні зміни в освіті пов'язані з компетентніс-

ним підходом. Навчально-виховний процес має розглядатися як система, що складається з низки компонентів. Проаналізуємо наповнення цих основних компонентів навчально-виховного процесу в контексті компетентнісного підходу.

А) Мета освіти – як компонент педагогічного процесу та як передбачений кінцевий результат навчання полягає у розвитку особистості учня, розкритті його здібностей та талантів, формування його життєвої компетентності.

Б) Компетентність «...формується передусім на основі опанування змістом загальної середньої освіти» [3, с. 3]. «зміст шкільної освіти має бути аналогом соціального досвіду» [4, с. 73]. В соціальному досвіді, як відзначає І. Лернер, можна виокремити:

· Знання про природу, суспільство, мислення, виробництво й способи діяльності, уже здобуті суспільством;

· Досвід здійснення відомих способів діяльності, що втілюється в уміннях і навичках особистості, яка засвоює цей досвід;

· Досвід творчої, пошукової діяльності з розв'язування нових проблем, що виникають перед суспільством;

· Досвід ставлення до оточуючого світу, один до одного, тобто система вольової, моральної, естетичної, емоційної вихованості [5, с. 36].

Ці компоненти змісту освіти повною мірою відповідають основним елементам структури компетентності [6]. Порівняння попереднього та оновленого Державних стандартів свідчать про комплексний розвиток компетентнісної ідеї [7]. О.Я. Савченко підкреслює: «Якщо у попередньому стандарті ідею компетентнісного підходу було лише закладено, то у новому ми бачимо перехід до системної реалізації» [8]. Крім вимог «знати» і «вміти», в оновленому стандарті компетентнісна освіта в індивідуальних досягненнях стосується і творчої сфери (я створюю, я змінюю, я знаходжу, я доповнюю), і емоційно-ціннісної (я прагну, я хочу досягти, я дуже ціную, я схвалюю, я відчуваю, що мені потрібно) [8]. Державний стандарт вищої освіти серед вимог до освітньої програми визначає перелік компетентностей випускника та нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання [9].

Отже, оновлені Державні стандарти всіх ланок і рівнів освіти дійсно є компетентнісно спрямованими.

В) Зміст освіти може бути реалізованим через певні методи навчання. Характеризуючи технології компетентнісної освіти, дослідники наголошують, що принциповою ознакою, їх визначальною рисою є активна діяльність учнів і студентів як суб'єктів педагогічного процесу. Перегляд ролі інформаційно-рецептивних та репродуктивних методів в структурі навчального процесу та необхідність зменшення їх питомої ваги на користь активних методів навчання є очевидним.

Г) Визначаючи ієрархію форм організації навчальної діяльності учнів в контексті компетентнісного підходу, можна дійти висновку про пріоритетність групової та індивідуальної форм організації навчальної діяльності.

Ґ) В системі компетентнісного підходу до навчання нових акцентів набувають вимоги до засобів навчання. Формування інформаційної компетентності передбачає обов'язкове використання в навчальному процесі комп'ютерної техніки, програмного забезпечення й медіа-засобів та оволодіння учнями прийомами опрацювання інформації. Серед дидактичних збірників доцільно віддати перевагу таким з них, які містять комунікативно-ситуативні завдання, завдання, що вимагають залучення досвіду школярів, наближені до життя, що стимулюють активну мисленнєву діяльність учнів і студентів.

2. Впровадження компетентнісного підходу як сукупність нових професійних дій педагога, спрямованих на вирішення актуальних проблем виховання і навчання.

Компетентнісний підхід є не тільки інноваційною освітньою концепцією. Сучасний стан освіти передбачає забезпечення його практичного впровадження, що неминуче пов'язується з новими вимогами до конкретних професійних дій педагога, зокрема, через нову організацію методичної роботи для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів та неперервної освіти на інноваційних засадах педагогів вищої школи.

На наш погляд, оптимальними шляхами реалізації цього завдання є

· забезпечення більш глибокого усвідомлення вчителями та методистами проблеми компетентнісно орієнтованого підходу, надання їм необхідної методичної допомоги;

· забезпечення наступності методичної роботи на рівні районного методкабінету та школи;

· урізноманітнення форм методичної роботи. Оскільки в основі компететнісного підходу – активна свідома діяльність суб'єктів навчально-виховного процесу, абсолютно логічним є використання в методичній роботі діяльнісного підходу, інтерактивних методів, залучення педагогів до активної роботи під час методичних заходів.

3. Зміни в освітній практиці.

Впровадження Державних стандартів нового покоління неминуче має ґрунтуватися на відповідних змінах в освітній практиці. Реалізація технологій компетентнісної освіти може стати процесуальною умовою цих змін.

4. Комплексний процес створення, розповсюдження та використання нового практичного засобу в галузі техніки, технології, педагогіки, наукових досліджень.

Впровадження компетентнісного підходу дійсно передбачає комплексну реалізацію інноваційних ідей на рівні теоретичної розробки, використання на практиці та масового поширення на широкий загал.

5. Результат інноваційного процесу.

Впровадження компетентнісного підходу зумовлює досягнення відповідного результату, передбаченого його концептуальними основами, що само по собі виступає інновацією. Крім того, слід зауважити, що сама **компетентність** як педагогічний феномен позиціонується **як сучасний результат освіти**.

Отже, проведений аналіз специфіки компетентнісного підходу демонструє повну узгодженість понятійного контенту компетентнісного підходу з положеннями педагогічної інноватики. Будь-яке трактування освітньої інновації адекватно корелює з ідеями компетентнісного підходу, що дозволяє дійти обґрунтованого висновку: компетентнісний підхід є системною інновацією з колосальним інноваційним потенціалом.

Таблиця 1

Характеристика компетентнісного підходу як інновації

Характеристика компетентнісного підходу як інновації за певною класифікацією					
Залежно від сфери застосування	Залежно від масштабу перетворень	Залежно від інноваційного потенціалу	Залежно від позиції щодо свого попередника	Залежно від місця появи	Залежно від галузі педагогічного знання
інновація у меті та змісті освіти	системна	глобальна	відкриваюча	інновація в науці	дидактична

Таблиця 2

Порівняльна характеристика традиційного та інноваційного навчання

Критерій характеристики	Особливості технології навчання	
	традиційна	інноваційна
Місце і роль педагога у навчальному процесі	Суб'єкт, який визначає всі аспекти процесу навчання	Суб'єкт, який ініціює процес навчання і стимулює перетворення учнів у активних суб'єктів процесу навчання
Місце і роль учня у навчальному процесі	Сприйняття, засвоєння і відтворення інформації, яку надає викладач	Активне засвоєння і генерування знань, отриманих із різноманітних джерел
Тип інформаційної комунікації	Керована педагогом інформація	Багатоканальна система, яка генерує інформацію, а також забезпечує інформаційну взаємодію між педагогом і учнями
Методи управління процесом навчання	Тоталітарне або авторитарне управління	Демократичне управління
Рівень творчості	Творчість притаманна педагогу, учню пропонується вже готова інформація	Творчість педагога стає все більш різноманітною, а діяльність учнів має яскраво виражений творчий характер
Проблемність процесу навчання	У кращому випадку має місце описування проблем чи проблемних ситуацій	Навчання відбувається в основному на прикладах і в умовах проблемних ситуацій, що сприяє формуванню вмінь їх визначення і вирішення
Рівень контролю за процесом навчання	Формальні, не індивідуалізовані форми контролю. Жорсткий контроль	Гнучкі індивідуалізовані форми контролю, навчання учнів самоконтролю та рефлексії
Результат навчання	Сукупність знань	Сукупність знань, практичних вмінь і навичок, здатність до їх творчого використання.

Як відомо, існує ціла низка класифікацій інновацій. Спробуємо охарактеризувати компетентнісний підхід як інновацію, користуючись різними підходами до класифікацій інновацій (табл. 1).

Зважаючи на актуальність інноваційних освітніх процесів, розглянемо порівняльну характеристику традиційного та інноваційного навчання (за Т. Туркот) (таблиця 2).

Всі характеристики інноваційного навчання узгоджується з вимогами компетентнісного підходу: активна діяльність суб'єктів навчально-виховного процесу, демократичний стиль управління, результат навчання – не тільки сума знань, але й здатність їх використовувати в навчальних та життєвих ситуаціях. Більш того, практично всі значні сучасні інновації є особистісно-зорієнтованими і в той чи інший спосіб узгоджуються з пріоритетами компетентнісного підходу в освіті.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволило дійти таких висновків:

1. Понятійний контент компетентнісного підходу є повністю узгодженим з положеннями педагогічної інноватики. Будь-яке трактування освітньої інновації адекватно корелює з ідеями компетентнісного підходу, що дозволяє дійти обґрунтованого висновку: компетентнісний підхід є системною інновацією з колосальним інноваційним потенціалом.

2. Ми визначаємо компетентнісний підхід як системну інновацію по-перше, у відповідності з класифікацією за ознакою «залежно від масштабу перетворень» як таку, що «охоплює весь навчально-виховний заклад» [2], і, по-друге, поширюємо це визначення на всю систему освіти, включаючи всі ланки і рівні освіти, а також її суб'єктів.

3. Всі характеристики інноваційного навчання узгоджується з вимогами компетентнісного підходу. Більш того, практично всі значні сучасні інновації є особистісно-зорієнтованими і в той чи інший спосіб узгоджуються з пріоритетами компетентнісного підходу в освіті.

Список літератури:

1. Державний стандарт початкової загальної освіти [Текст] // Початкова освіта. – 2011. – № 18(594). – 46 с.
2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник [Текст] / І.М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с. (Альма-матер).
3. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти [Текст] // Директор школи. – 2000. – № 39-40. – 126 с.
4. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи [Текст] / О.Я. Савченко. – К.: Абрис, 1997. – 416 с.
5. Скаткин М.М. Проблемы современной дидактики [Текст] / М.М. Скаткин. – М.: Педагогика, 1980. – 96 с.
6. Родигіна І.В. Структура компетентності як педагогічного явища в контексті сучасного навчально-виховного процесу [Текст] // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – 2011. – № 1. – С. 46-50.
7. Родигіна І.В. Оновлені Державні стандарти початкової та базової і повної загальної середньої освіти: компетентнісний вимір [Текст] // Вісник післядипломної освіти: зб. наукових праць / Ун-т менеджменту

освіти НАПН України; редкол.: О.Л. Ануфрієва [та ін.]. – К., 2005. – Вип. 7(20) / голов. ред. В.В. Олійник. – К.: «АТОПОЛ», 2012. – С. 190-195.
8. Савченко О.Я. Новий держстандарт для початкової школи: від задуму до реалізації [Текст] // Педагогічна газета. – 2012. – № 1(210). – С. 4.
9. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

Родыгина И.В.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА В ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация
Статья посвящена анализу идей компетентностного подхода в контексте положений педагогической инноватики. Определен инновационный потенциал компетентностного подхода в образовании. Охарактеризована специфика внедрения компетентностного подхода как формы организации, как процесса и результата инновационной деятельности, как изменений в образовательной практике. Осуществлена характеристика компетентностного подхода как инновации по определенной классификации.
Ключевые слова: педагогические инновации, компетентностный подход, ключевые компетентности, компетентностный подход как системная инновация.

Rodyhina I.V.
O.O. Bogomolets National Medical University

INNOVATIVE POTENTIAL OF THE COMPETENCE APPROACH IN EDUCATION

Summary
This article analyzes the ideas of competence in the context of educational innovation. Determined innovative potential of the competence approach in education. We characterize the specific implementation of the competence approach as a form of organization, as a process and a result of innovation and as changes in educational practice. Done characteristics Competence approach innovation as a certain classification.
Keywords: pedagogical innovation, competence approach, key competences, competence approach as system innovation.

УДК 378.016.687

ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОБРОБКИ НОВИХ ТЕКСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Рукасова С.О., Масло О.І.
Донбаський державний педагогічний університет

Стаття присвячена актуальній проблемі підвищення якості професійної підготовки студентів, що навчаються за спеціальністю 6.010104 Професійна освіта. Досліджено необхідність ознайомлення студентів з особливостями обробки нових текстильних матеріалів. Представлено методичні рекомендації щодо розкрою, пошиття швейних виробів виготовлених з тканин з покриттям, дволицьових, ворсових, прозорих та в'язаних полотен. Вказано на особливості волого-теплової обробки швейних виробів виготовлених з тканин з покриттям, дволицьових, ворсових, прозорих та в'язаних полотен.
Ключові слова: розкрій, тканини, прасування, пошиття, трикотажні полотна.

Постановка проблеми у загальному вигляді, та її зв'язок з важливими науковими чи практичними задачами. Науково-технічний прогрес сьогодні охоплює всі галузі суспільно-виробничої діяльності людини та суттєво впливає на збільшення вимог до підготовки майбутніх фахівців.

Важливим напрямком у системі професійної освіти є вивчення технології виготовлення виробів, початковим етапом якої є виробниче навчання. У курсі виробничого навчання студенти отримують теоретичні знання та практичні вміння з процесу виготовлення швейних виробів, які необхідні для втілення у майбутній професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор. Проблема формування професійних умінь є однією з актуальних у сучасній педагогічній практиці.

У працях О. Абдуліної, Н. Кузьміної, І. Огородникова, П. Підкасистого, К. Платонова, З. Рубінштейна, Л. Спірина та ін. знайшли відображення методичні та методологічні основи формування професійних умінь і навичок.

Грунтовно розглядались у роботах Р. Гуревича, А. Лигоцького, С. Сисоєвої, Я. Цехмістра та ін. концептуальні засади професійної підготовки майбутніх фахівців.

Принципи організації навчального процесу відображено в працях О. Христіанова, А. Вихруща, С. Дем'янчука, Н. Слюсаренко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття. Розвиток асортименту текстильних та нетекстильних матеріалів, його розширення та оновлення відповідно до зміни одягу, кон'юнктури ринку потребують їх постійного дослідження та вивчення. З огляду на вище викладене метою статті є обґрунтування актуальності проблеми обробки нових текстильних матеріалів у курсі виробничого навчання та розробка методичних рекомендацій з виготовлення швейних виробів з тканин з покриттям.

Виклад основного матеріалу дослідження с повним обгрунтуванням отриманих наукових результатів. Особливості обробки швейних виробів визначаються особливостями матеріалів з яких вони виготовляються.

Тканини з ефектом металік, блискучим лаковим покриттям чи гумовані обробляються в основному однаково.

При розкроюванні для фіксування деталей викрійки на тканині з покриттям користуються клейовими смужками тому, що на лицьовому боці тканини з покриттям від голки залишаються проколи. Навкруги деталей паперової викрійки викреслюють на тканині припуски крейдою, олівцем чи ручкою. Припуски повинні бути однакової ширини. Для розкрою використовують дисковий ніж та спеціальну підложку.

Для переведення контурів викрійки та розмітки користуються копіювальним папером та ручкою чи тупою стороною ножа, бо від копіювального колеса з зубчиками на тканині можуть залишитись сліди.

Мітки суміщення чи розрізів розмічують короткими надсічками у області припусків. Вздовж ліній, які повинно бути видно з лицьового боку прокладають тонкою голкою великі стібки.

При роботі з тканинами, які мають покриття, необхідні клейові олівці з допомогою яких виконують «зметування». Можна приклеїти, наприклад, застібку-блискавку перед її пришиванням чи припуск на підгин низу, відгорнувши його на зворотній бік. А перед тим як користуватись олівцем, слід зробити пробу на клаптику тканини. Деякі клейові олівці вміщують розчинники, що можуть пошкодити покриття [5, с. 35].

Сколюють деталі крою, які треба зшити, лицьовими сторонами тільки у зоні припусків на шви чи зкріплюють деталі крою канцелярськими скріпками. Якщо неможливо відмовитись від зметування, то прокладають зметувальні стібки по припусках на шви впритул до ліній швів.

У машину встановлюють тонку голку № 70. Довжина стібка – 2,5-3,0 мм. Дуже маленькі стібки залишають на тканині перфорацію і тканина вздовж швів може порватись.

Декоративні шви завжди прокладають з лицьової сторони тканини. Але є тканини з таким покриттям, по якому навіть тефлонова лапка дуже погано ковзає. У цьому випадку доречно використовувати дрібнозернистий спеціалізований папір. Смужку паперу необхідної величини накладають на лицьовий бік деталі шорсткою стороною вниз так, щоб її край співпадав зі швом [5, с. 36].

Для виконання закруглених декоративних строчок можна використовувати відповідні шаблони.

Стосовно волого-теплової обробки тканин з покриттям то її слід проводити тільки при нагальній потребі зі зворотнього боку помірно нагрітою праскою, при передньому пробному прасуванні шматочка тканини [1, с. 127].

Дволицьові тканини складаються з двох шарів з'єднаних між собою та мають два лицьових боки.

Викроюють деталі з таких тканин з припусками по всіх зрізах шириною 1-1,5 см.

Якщо вироби мають лацкани, то шари тканини вздовж країв лацканів,,вздовж зрізів бортів, нижнього зрізу пілочок та спинки розділяють на глибину близько 2.5-3.0 см. Для цього слід обережно розрізати з'єднувальні нитки між шарами. Розділяють шари тканини один від одного на пілочках вздовж бічних та плечових швів. У тому випадку, коли спинка виконується з середнім швом, шари тканини розрізають вздовж середнього шва. На комірі, рукавах та кишенях розділяють шари тканини по контуру.

При пошитті запрасовують на зворотній бік припуски вздовж зрізів лацканів, зрізів бортів, нижніх зрізів пілочок та спинки, а також рукавів та зшивають вручну у дзеркальному відображенні впритул до розміченої лінії бічного шва, середнього шва спинки та швів рукавів. Вколюють голку вздовж одного зрізу та виводять її на відстані близько 3 мм від зрізу. Точно так вколюють голку навпроти місця виходу вздовж іншого зрізу. Виводять голку вздовж зрізу [5, с. 38].

Для з'єднання деталей використовують запошивний шов. Деталі складають лицьовою стороною до лицьової, виконують шви; при цьому шви вздовж зрізів, у яких розділили шари тканин, виконують, захоплюючи тільки зовнішній шар тканини. Середній шов спинки та бічні шви починають виконувати від нижнього зрізу, при цьому звертають увагу на те, щоб не зсувались нижні зрізи. Припуски швів запрасовують на деталь, шари якої розділені. Припуски швів зрізають ступенями: верхній до ширини 0,5 см, середній до ширини, нижній до ширини 1 см. При виконання шва накладають незахоплений шар тканини зверху припуску, підгортають, приколюють вздовж лінії шва та пришивають вручну.

Коли в одному місці зустрічаються два шва, наприклад шов рукава та шов втачування рукава, то один зі швів, а саме: шов рукава, слід виконувати як плаский шов. Для цього складають рукав уздовж, зшивають зрізи припусків одного шару тканини. Припуски розпрасовують. Припуски іншого шару підгортають та зшивають у стик вручну маленькими стібками [5, с. 39].

Тканини стрейч вміщують пружні нитки, наприклад, лайкру. Завдяки цьому після розтягування тканини стрейч отримують попередню форму. Вони підходять для одягу, який сидить на фігурі щільно, але не заважає вільному руху. Ткані матеріали з лайкрою розтягуються у одному або двох напрямах.

Моделі, передбачені для тканин стрейч, слід шити саме з них.

При розкрої звертають увагу у якому напрямку розтягується тканина. Ідеальна тканина для брюк – та, що розтягується у двох напрямках. Для вузьких спідниць та облягаючих жакетів підходять тканини, які розтягуються у поперечному напрямку.

Для розмітки ліній швів користуються коліщатком з пластиковими зубчиками чи тупим боком ножа.

Температура нагріву праски визначається складом тканини. Суміші волокон віскози та лайки, чи синтетики та лайкри не витримують великого нагріву. Прасують такі тканини ледь теплою праскою та якомога рідше. Шовк з лайкрою також потребує помірно нагрітої праски. На відміну від них бавовна з лайкрою чи вовна з лайкрою можна прасувати через вологий пропрасовувач. Однак з початку обов'язково треба зробити пробу праскою та подивитись, зберігається структура та пружність тканини.

Тканини з еластаном можуть давати сильну усадку при прасуванні. Тому перед розкроєм треба розпрасувати всю тканину повністю. Якщо цього не зробити, то при пошитті виріб може стати хвилястим, так як деталі, що були розпрасовані, дали усадку.

Прокладками дублюють лише ті деталі, які не повинні розтягуватися: коміри, манжети, краї зрізів та борта. Для тканин, які погано переносять прасування використовують флізелін G 785; для тканин, які можна прасувати з паром – флізелін G 405.

При пошитті користуйтеся голкою для джерсі, а ще краще – голкою для тканин стрейч. Обидві голки мають злегка округле вістря, яке не пошкодить тонкі нитки лайкри.

Шви повинні залишатись еластичними. Краще всього використовувати крає-обметувальні машини. При відсутності таких машин виконують шви пласкою зигзагоподібною строчкою. При цьому слід звертати увагу на те, щоб натяг ниток не був занадто сильним. У багатьох швейних машин передбачені спеціальні види строчок для еластичних тканин [4, с. 278].

Матеріали тонкі, податливі, добре підкреслюють лінії фігури, тому при обробці полотен повинна зберігатись їх розтяжимість.

При розкроюванні звертається особлива увага на напрямок петельного стовпчика. Як правило, петлі направлені вздовж полотна, тобто вздовж пругу. Позначений на лекалах напрямок нитки основи відповідає напрямку петельного стовпчика.

Лекала розкладають на полотні так, щоб нижні краї були направлені в один бік, оскільки через структуру трикотажного переплетіння колір полотна у одному напрямку здається більш матовим, ніж у іншому.

Розкроюючи полотно крупної в'язки користуються шпильками із скляними чи пластиковими головками, так як вони не прослизають через петлі.

При копіюванні контурів ліній швів можна переносити за допомогою копіювального колеса чи копіювального паперу.

Щоб коміри, обшивки та манжети зберігали форму, застосовують м*які прокладкові матеріали. При вишиванні рукавів зрізи пройм не будуть розтягуватись, якщо укріпити її прокладкою.

Зшивати деталі слід спеціальною голкою з закругленим вістрям, яка не пошкоджує петлі полотна. Трикотажне полотно зберігає свою еластичність, якщо шви виконувати зигзагоподібною строчкою (довжина стібка близько 3 мм, ширина 0,5-1,0 мм). Можливе використання швейних машин, що утворюють еластичний шов [3, с. 10].

При зшиванні плечових зрізів використовують прокладку – стрічку (кантенбанд) шириною 2 см.

Дуже м'які в'язані полотна з крупними петлями зшиваються краще, якщо на нижню деталь

припрасувати по лініям швів прокладку флізелін формбанд.

Припуски на шви та підгин обметують зигзагоподібною чи крає обметувальною строчкою, прокладаючи нитку. Потягнувши за яку, можна стягнути краї до першодовжини, а потім припрасувати.

Петлі застібки виконати легше, якщо використати шматочок органзи. Полотно при цьому не перекошується, а петля додатково укріплюється. Залишки органзи зрізають впритул до стібків.

Місце розташування кнопок обов'язково укріплюють прокладкою.

Правила догляду за трикотажними та в'язаними полотнами залежить від складу волокон. Бавовняні та синтетичні волокна можна прати. Основне правило: чим крупніші петлі, тим обережніше слід поводитися з трикотажним полотном. Джерсі та в'язані полотна з високоякісної натуральної пряжі підлягають хімічному чищенню [4, с. 277].

Усі види оксамитових тканин, від бавовняної до шовкової, таких як шеніль та нікхі (оксамит на трикотажній основі) мають загальні особливості. Покриваючи поверхню тканини ворс диктує свої умови та робить такі матеріали чуттєвими до певних видів обробки. Всі ворсові тканини характеризуються напрямом ворсу. Тому всі деталі викрійки повинні розкладатись на тканині в одному напрямку; тобто, нижні краї всіх деталей викрійки повинні бути звернені в один бік.

Основне правило говорить, що тканини з довгим ворсом розкроюють проти ворсу, а тканини з коротким ворсом – за ворсом.

Перед тим як переводити лінії швів на тканину за допомогою копіювального стібка слід зробити пробу. Існує проблема відбиття ліній на лицьовому боці тканини. У такому випадку вдаються до прокладання зметувальних стібків.

Перед прасуванням роблять пробу праскою на клаптику тканини. Температура нагріву праски визначається видом тканини: наприклад, бавовняний оксамит переносить високу температуру, в той час, як шовковий оксамит чи синтетичні оксамитові тканини – ні [2, с. 351].

Тканини з високим ворсом прасуються з паром, тканини з гладко лежачим ворсом – без пару. Праску ведуть по тканині майже без натиску.

Дуже важливим є підбір правильної підложки для прасування. Краща під ложка – клаптик оксамиту, покладений ворсом уверх на прасувальну дошку. Тонкі ворсинки тканини проходять між ворсинками підложки та менше зминаються. Можна також використовувати махрове простирадло. Ідеальною є прасувальна дошка з дротяною щетиною [1, с. 356].

Для зметування використовують тільки тонкі нитки та голки з бездоганним вістрям.

При зшиванні деталей ворс легко ковзає по ворсу. Тому поперек ліній шва вколюють голки чи зметують деталі косими стібками. Потім зшивають деталі на машині прокладаючи строчку по можливості у напрямку ворсу.

Сліди розпорених швів залишаються на багатьох видах оксамиту. Тому, перед тим, як приступити до роботи, слід спробувати спочатку на клаптику тканини, як вона себе веде при пошитті.

Для кращого переміщення тканини у швейних машинах використовують тефлонові лапки.

Розпорюючи зметувальні строчки можна пошкодити ворс, тому зметувальну нитку не витягують зразу, а розрізають стібок за стібком, видаляючи нитки.

При обметуванні петель на тканину та під неї накладають органзу. Такі ворсинки не будуть попадати у швейну машину, а лапка буде ковзати краще. Після обметування петель обережно зрізають органзу близько до стібків. Цей спосіб дає ще одну перевагу: завдяки додатковій прокладці петлі стають більш міцними [5, с. 39].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Таким чином, отримання здобувачами вищої освіти знань та навичок з обробки швейних виробів з нових текстильних матеріалів сприяє розвитку майстерності, професіоналізму майбутніх фахівців та є необхідною складовою професійної підготовки.

Подальше вивчення властивостей нових текстильних матеріалів дасть можливість розглянути проблему в більш широкому аспекті.

Список літератури:

1. Амирова Э.К. Технология швейного производства: Учеб. пособие для сред. проф.-учеб. заведений / Э.К. Амирова, А.Т. Труханова, О.В. Сакулина, Б.С. Сакулин. – М.: Академия, 2004. – 480 с.
2. Крючкова Г.А. Технология и материалы швейного производства / Т.А. Крючкова. – М.: Академия, 2003. – 378 с.
3. Мойсеєнко Ф.А. Основи будови і комп'ютерного дизайну трикотажу.: Навч. пос. / Ф.А. Моесеєнко. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 360 с.
4. Труханова А.Т. Технология женской и детской легкой одежды / А.Т. Труханова. – М.: Академия, 2000. – 416 с.
5. Особые материалы [Електронный ресурс]. – Режим доступу: www.burdastale.ru

Рукасова С.А., Масло Е.И.
Донбасский государственный педагогический университет

ИЗУЧЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ОБРАБОТКИ НОВЫХ ТЕКСТИЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ КАК СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА

Аннотация
Статья посвящена актуальной проблеме повышения качества профессиональной подготовки студентов, которые обучаются по специальности 6.010104 Профессиональное образование. Исследована необходимость ознакомления студентов с особенностями обработки новых текстильных материалов. Представлены методические рекомендации по раскрою, шитью швейных изделий, изготовленных из тканей с покрытием, двулицевых, ворсовых, прозрачных и вязаных полотен. Указано на особенности утюжки швейных изделий, изготовленных из тканей с покрытием, двулицевых, ворсовых, прозрачных и вязаных полотен.
Ключевые слова: раскрой, ткани, утюжка, пошив, трикотажные полотна.

Rukasova S.A., Maslo E.I.
Donbass State Pedagogical University

STUDY OF PECULIARITIES OF PROCESSING OF NEW TEXTILE MATERIALS AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF THE FUTURE SPECIALIST

Summary
The article is devoted to the problem of improving the quality professional training of students enrolled in the specialty 6.010104 Professional education. Researched the necessity to acquaint the students with the peculiarities of processing of new textile materials. Methodical recommendation are presented on cutting out, sewing of sewing wares, made from fabrics with coverage, nap and knitted linens. It is indicated on the features of ironing of sewing wares, made from fabrics with coverage, nap and knitted linens.
Keywords: cutting out, fabrics, ironing, sewing, knitted linens.

УДК 378.14

РОЛЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ У ФОРМУВАННІ ДЕОНТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Тимченко А.А.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Досліджено теоретичні питання формування деонтологічної компетентності майбутніх педагогів під час педагогічної практики. Розкрито зміст понять «компетентність», «педагогічна деонтологія» як система морально-етичних норм і принципів, необхідних педагогові для виконання своїх професійних обов'язків. Визначено ключові етичні категорії деонтологічної компетентності, такі як: обов'язок, відповідальність, справедливість, честь і гідність, гуманність, демократичність, повага, співчуття. З'ясовано, що педагогічна практика виконує наступні функції: діагностичну, адаптаційну, навчальну, виховну, розвивальну, комунікаційну та деонтологічну.
Ключові слова: деонтологічна компетентність, педагогічна практика, педагогічна деонтологія, компетентнісний підхід.

Постановка проблеми. В умовах модернізації змісту освіти в Україні особливої актуальності набувають питання вдосконалення професійно-педагогічної підготовки майбутніх педагогів та розвитку їх професійної компетентності. Велике завдання в цьому покладається на університети, які є системоутворюючим центром формування висококваліфікованого спеціаліста. Одне з провідних місць у цій системі належить педагогічній практиці, яка має на меті озброїти студентів системою педагогічних знань, підготувати до практичної роботи у освітніх закладах, сформування в майбутніх учителів уміння застосовувати в педагогічній діяльності науково-теоретичні знання, здобуті при вивченні насамперед суспільних, загальнопедагогічних і спеціальних дисциплін, розвиток у майбутніх вчителів інтересу до педагогічної і наукової діяльності. Педагогічна практика характеризується як цілеспрямований і керований

процес, який повинен закласти основи деонтологічної компетентності майбутнього педагога: норми поведінки та морально-духовні якості, гуманність, інтелігентність, совісність, чесність, правдивість, толерантність і т.д., які, в свою чергу, повинні зорієнтувати на позитивні життєві ідеали моральної, психологічної, етичної та естетичної вимог професійної діяльності вчителя.

Поняття деонтологічної компетентності стає все більш актуальним у педагогічній науці й практиці. Серед ключових компетентностей, якими повинен оволодіти майбутній педагог, деонтологічна має пріоритетне значення. Вона виступає показником і одночасно результатом професійно-особистісної готовності вчителя до роботи у школі, тому що виконання будь-якого педагогічного завдання має моральний зміст. Деонтологічна компетентність учителя репрезентує головні регуляції його дій, що закріплюються у звичках, традиціях, принципах життя і професійній діяльності, психічних станах, діях, вчинках і якостях педагога, забезпечує вибір ним свідомої етичної поведінки згідно з професійно-педагогічними нормами.

Особливості професійної поведінки вчителя і пов'язана з цим актуальність педагогічної етики, визначення деонтологічних засад професії обумовлені також вимогами до професіоналізму та компетентності педагога, що постійно зростають. Нові ідеї та підходи концептуально закладено у зміст «Національної доктрини розвитку освіти України у XXI ст.», Державної національної програми «Освіта – XXI ст.», законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту».

Науковцями доведено, що педагогічна деонтологія визначається, з одного боку, як вид професійної деонтології, а, з іншого, – як розділ педагогічної науки, що становить собою узагальнену систему принципів, норм, вимог, яким має відповідати поведінка педагога в умовах професійної діяльності. Обґрунтовано, що педагогічна деонтологія включає систему вимог професійного та особистісного порядку, висвітлює етичний бік поведінки педагога з позицій належного [1, с. 18].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні й дидактичні питання практичної підготовки висвітлено в роботах О. Абдулліної, В. Бондаря, А. Бєляєвої, О. Савченко, Д. Тхоржевського, М. Ярмаченка. Історичні аспекти практичної підготовки розкрито в наукових публікаціях В. Губаря, Г. Захаревича, Г. Терещенка, Ю. Чирви. Окремі аспекти досліджуваної проблеми знайшли відображення у працях, де висвітлено питання професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя: А. Алексюк, І. Бех, А. Верхола, І. Зязюн, Г. Балл, Н. Кичук, Н. Кузьміна, Д. Ніколенко, Н. Ничкало, С. Сисоєва, А. Щербаков та ін. Означеній проблемі присвячено також докторські дисертації К. Дурай-Новакової, А. Капської, Л. Кондрашової, К. Ліненко, О. Мороза.

Питання деонтології знайшло детальне відображення в працях М. Васильєвої, І. Гриншпуна, І. Зязюна, З. Курлянд, О. Нікуліна, Р. Хмелюк; характеристику окремих аспектів професійної деонтології досліджували М. Петров, Л. Лещинський, Є. Вагнер, К. Левітан, О. Скакун, С. Сливка, В. Горшеньов, І. Бенедик, О. Шмоткін та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Важливість порушеного питання полягає у тому, що виникає потреба використання деонтологічного аспекту в процесі професійної підготовки майбутнього педагога. Розглядаючи актуальність деонтологічної компетентності в рамках сучасного педагогічного напряму, слід визначити її як одну із фундаментальних складових професійно успішної особистості майбутнього педагога.

Мета статті. Головною метою цієї статті є розкрити важливість формування деонтологічної компетентності майбутніх педагогів за допомогою педагогічної практики.

Виклад основного матеріалу. Професійно-педагогічна підготовка майбутнього педагога, що здійснюється в умовах освітньо-виховного середовища університету, являє собою інтегративну систему, яка поєднує відносно самостійні, але взаємозалежні і взаємообумовлені системи підготовки: спеціально-наукову, психолого-педагогічну, загальнокультурну. Кожна з них виконує специфічні завдання. Загальнокультурна підготовка забезпечує загальноосвітній і фізичний розвиток педагогів. Психолого-педагогічна і методична – сприяє формуванню у педагога знань основ педагогіки, психології, вікової фізіології, спеціальних методик, що забезпечують підготовку до навчально-виховної роботи в закладах освіти різних типів. Спеціально-наукова підготовка педагога спрямована на розвиток у нього глибоких і всебічних знань та вмінь зі своєї спеціальності, знань змісту і методів науки, що є основою певного навчального предмета, практичних умінь. Усі підсистеми професійної підготовки становлять інтегративну цілісність, яка характеризується: наявністю загальної мети, що полягає у формуванні компетентного та всебічно розвиненого педагога; дотриманням загальних принципів та єдиної внутрішньої організації; взаємозв'язком та взаємозалежністю різних структурних елементів і активно взаємодіє із зовнішнім середовищем.

Сьогодні компетентнісний підхід розглядається як один із важливих концептуальних принципів, який визначає сучасну методологію оновлення змісту освіти. Поняття «компетентність» (лат. competens – відповідний, здібний) означає коло повноважень будь-якої посадової особи чи органу; володіння знаннями, досвідом у певній галузі. Під професійною компетентністю педагога розуміють особистісні можливості учителя, які дозволяють йому самостійно й ефективно реалізувати цілі педагогічного процесу. Для цього потрібно знати педагогічну теорію, уміти застосовувати її в практичній діяльності. «Компетентність» визначає рівень професіоналізму особистості, а її досягнення відбуваються через здобуття нею необхідних компетенцій, що є метою професійної підготовки фахівців.

Складовою частиною професійно успішного педагога є деонтологічна компетентність, що проявляється в умінні вирішувати проблеми в умовах невизначеності завдань і варіативності можливих результатів. Як свідчить аналіз літературних джерел, термін «деонтологія» походить від грецького *deontos* – «обов'язок» і *logos* – «вчення» і був уперше застосований у 1834 році

англійським філософом, соціологом і правознавцем Ієремією Бентамом (J. Bentham), який написав книгу про теорію моральності «Деонтологія, або Наука про мораль» і під деонтологією розумів «науку про обов'язкове та належне».

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що деонтологія має кілька тлумачень. З одного боку, це – етична наука, яка вивчає проблеми обов'язку людини; з іншого – вчення про моральні, професійні та юридичні обов'язки і правила поведінки фахівців по відношенню до людини, яка знаходиться у сфері виробничих і соціальних стосунків цих фахівців. Поняття «деонтологія» застосовується до будь-якої сфери професійної діяльності людини: медичної, юридичної, інженерної, управлінської і, звісно, до педагогічної. Деонтологія науково обґрунтовує необхідність свідомого підпорядкування особистих інтересів потребам суспільства в гармонійному поєднанні особистого і суспільного, визначає форми професійної моралі, виконання громадянського обов'язку в конкретній галузі суспільного життя і професійній діяльності. Отже, педагогічна деонтологія – це наука про професійну поведінку педагогічного працівника, про його обов'язок. Змістом педагогічної деонтології є система морально-етичних норм і принципів, необхідних педагогові для виконання своїх професійних обов'язків. Ключовими етичними категоріями педагогічної деонтології є: обов'язок, відповідальність, справедливість, честь і гідність, гуманність, демократичність, повага, співчуття [5]. Враховуючи, що вищезазначені морально-етичні категорії інтерпретуються в межах певного культурно-цивілізаційного соціального простору, деонтологію доцільно розглядати в контексті культурологічного підходу до професійної освіти.

Важливим періодом у підготовці педагога до професійної діяльності є період навчання в педагогічному навчальному закладі, де закладаються теоретичні і практичні основи готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності, тобто формується професійна компетентність учителя. Професійно компетентним можна назвати вчителя, який на достатньо високому рівні здійснює педагогічну діяльність, педагогічне спілкування, досягає високих результатів у навчанні та вихованні учнів.

Фахівець з вищою освітою – це особистість, яка володіє усвідомленням сутності своєї діяльності, орієнтується в інваріантних характеристиках відповідних явищ, уміє виявляти та перетворювати їх у кожному конкретному випадку, і, що найголовніше, ця особистість уміє тим самим передбачати та прогнозувати глибинні зміни і завдання, засоби їх вирішення.

Педагогічна практика є об'єднувальною ланкою між теоретичним і практичним навчанням. Протягом багатьох років вона довела свою надійність і результативність, забезпечуючи високий рівень професійної підготовки студентів, вдосконалення їх педагогічної майстерності та ключових етичних категорій педагогічної деонтології, таких як: обов'язок, відповідальність, справедливість, честь і гідність, гуманність, демократичність, повага, співчуття, педагогічний такт та ін.

Як органічна складова професійної підготовки майбутнього фахівця педагогічна практика виконує наступні функції: діагностичну, адаптаційну, навчальну, виховну, розвивальну, комунікаційну і обов'язково деонтологічну. Педагогічна практика готує студента до самостійного виконання професійно-педагогічних функцій безпосередньо в умовах реального педагогічного процесу, до виконання нового спектру професійних функцій та реалізації системи навчально-виховної роботи зі школярами.

У процесі педагогічної практики студенти насамперед адаптуються до діяльності шкільного працівника або викладача педагогічного училища, знаходять своє місце у взаємодії дитячого і педагогічного колективу, усвідомлюють та оцінюють правильність професійного вибору, наявність у себе необхідних якостей для педагогічної діяльності. Це початок формування їх педагогічної майстерності. Студенти оволодівають прикладними професійно-педагогічними знаннями, що сприяє успішному засвоєнню теоретичних курсів, у них формуються уміння планувати свою роботу, розподіляти доручення, добирати необхідний матеріал та втілювати його у конкретні справи, оцінювати хід і результати роботи, ставлення до неї вихованців, порівнювати свою роботу з роботою товаришів. Проте швидкість набуття майстерності не регламентується лише накопиченням професійних знань. Студентові, який добре вчиться в педагогічному вузі, не завжди легко на педагогічній практиці в школі. Є індивідуальні передумови успішної діяльності, стимулятори професійного зростання – здібності.

Як зазначає М. Васильєва, існує зв'язок між поняттями «компетентність» і «професіоналізм», що логічно приводить до поняття «професійна компетентність» – інтегральна характеристика ділових і особистісних якостей фахівця, яка відображає рівень знань та умінь, досвід, що є достатнім для здійснення мети певного роду діяльності, а також його моральну позицію [2].

У теорії професійної освіти (М. Васильєва, Н. Кузьміна, А. Маркова та ін.) виділили декілька видів професійної компетентності:

– соціально-психологічну – визначається як властивість індивіда ефективно взаємодіяти з людьми, які її оточують у системі міжособистісних відносин;

– комунікативну – конгломерат знань, вербальних і невербальних умінь та навичок спілкування;

– професійно-педагогічну – здатність до продуктивного спілкування в умовах, які визначені педагогічною системою;

– спеціально-діяльнісну – володіння власне професійною діяльністю на досить високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток;

– особистісну – володіння прийомами особистісного самовираження, засобами протистояння професійним деформаціям особистості;

– індивідуальну – володіння прийомами самореалізації і розвитку в рамках професії, готовність до професійного зростання, здатність до індивідуального самозбереження, несхильність до професійного старіння, уміння організовувати раціонально свою працю без перевантажень часу і сил, здійснювати працю ненапружено, без утоми і навіть з освіжаючим ефектом;

– деонтологічну – інтегроване особистісне утворення, яке відображає теоретичну і практичну готовність до здійснення нормативної професійної поведінки.

Використання деонтологічного аспекту в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя зумовлено високою роллю його педагогічної праці, необхідністю постійної взаємодії між учасниками педагогічного процесу, в якому дотримання обов'язку педагогом стає особливо значущим, оскільки від цього залежить майбутнє вихованців.

Як свідчать результати дослідження, деонтологічна компетентність – це процес і результат професійного становлення, спрямований на вирішення конкретних завдань. Її формування – це організований, цілеспрямований і керований процес взаємодії викладачів та студентів, метою якого є не лише засвоєння знань, умінь, навичок, а й формування світогляду, розвиток розумових сил і потенційних можливостей майбутніх фахівців, закріплення навичок самоосвіти [5]. Деонтологія науково обґрунтовує необхідність свідомого підпорядкування особистих інтересів потребам суспільства в гармонійному поєднанні особистого і суспільного.

Основними принципами педагогічної деонтології є: гуманне ставлення до дітей; піклування про їхнє здоров'я; надання педагогічних послуг дітям незалежно від расової, політичної та регіональної приналежності; повага до честі і гідності людини (дитини); охорона дитячих таємниць, проблем; демократичний стиль спілкування з дітьми; діалектичний взаємозв'язок поваги та вимогливості до дитини; педагогічний оптимізм тощо [3, с. 12-18].

Якщо говорити про генеральну здібність, що об'єднує всі провідні, то вона, на нашу думку, найточніше визначена Н. В. Кузьміною – це чутливість до людини, яка росте, до особистості, яка формується. Спираючись на дослідження, можна виокремити шість провідних здібностей до педагогічної діяльності:

1) комунікативність – професійна здатність педагога, що характеризується потребою у спілкуванні, готовністю легко вступати в контакт, викликати позитивні емоції у співрозмовника й відчувати задоволення від спілкування;

2) перцептивні здібності – професійна проникливість, пильність, педагогічна інтуїція, здатність сприймати і розуміти іншу людину;

3) динамізм особистості – здатність активно впливати на іншу особистість;

4) емоційна стабільність – здатність володіти собою, зберігати самоконтроль, здійснювати саморегуляцію за будь-якої ситуації, незалежно від сили зовнішніх чинників, що провокують емоційний зрив;

5) оптимістичне прогнозування – прогнозування розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній і перетворення всієї структури особистості через вплив на позитивні якості;

6) креативність – здатність до творчості, спроможність генерувати незвичні ідеї, відходити від традиційних схем, швидко розв'язувати проблемні ситуації.

Під час педагогічної практики формується кілька рівнів професійної діяльності та елементи деонтологічної компетентності:

1. Елементарний рівень. У вчителя наявні лише окремі якості професійної діяльності. Найчастіше – це володіння знаннями для виконання педагогічної дії, володіння предметом викладання. Проте через брак спрямованості на розвиток учня, техніки організації діалогу продуктивність його навчально-виховної діяльності є низькою. З позицій педагогічної деонтології відбувається ознайомлення майбутнього вчителя з принципами, нормами і правилами професійно-педагогічної поведінки і чітке їх засвоєння;

2. Базовий рівень. Учитель володіє основами педагогічної майстерності: педагогічні дії гуманістично зорієнтовані, стосунки з учнями і колегами розвиваються на позитивній основі, добре засвоєно предмет викладання, методично впевнено і самостійно організовано навчально-виховний процес на уроці. Цього рівня, як правило, досягають наприкінці навчання у вузі. З позицій педагогічної деонтології – розкриття соціальної та виховної значущості дотримання вчителем норм педагогічної етики у професійній діяльності;

3. Досконалий рівень. Характеризується чіткою спрямованістю дій учителя, їх високою якістю, діалогічною взаємодією у спілкуванні. Вчитель самостійно планує й організовує свою діяльність на тривалий проміжок часу, маючи головним завданням розвиток особистості учня. З позицій педагогічної деонтології – формування моральних цінностей учительської професії та відповідних якостей педагога; вивчення несприятливих чинників педагогічного процесу з метою мінімізації їх впливу на розвиток дітей.

4. Творчий рівень. Характеризується ініціативністю і творчим підходом до організації професійної діяльності. Вчитель самостійно конструює оригінальні, педагогічно доцільні прийоми взаємодії. Діяльність будує, спираючись на рефлексивний аналіз. З позицій педагогічної деонтології сформовано індивідуальний стиль професійної діяльності, особливості етичної поведінки вчителя при розв'язанні складних педагогічних ситуацій: розробка алгоритму індивідуальної педагогічної взаємодії; пошуки шляхів усунення шкідливих наслідків недоброякісної педагогічної роботи; визначення типових помилок педагогічної поведінки, пов'язаних із порушенням норм педагогічної моралі;

Педагогічна практика є основою для формування деонтологічної компетентності майбутніх педагогів. Запорукою покращення та вдосконалення педагогічної майстерності майбутнього вчителя є виконання основних завдань педагогічної практики [4, с. 128-136].

Навчальні завдання: покликані забезпечити зв'язок теоретичних знань фахових дисциплін з реальним педагогічним процесом, використання їх у розв'язанні конкретних навчальних, розвивальних і виховних завдань; розвивати у практикантів уміння проводити уроки з використанням сучасних методів і прийомів навчально-пізнавальної діяльності, формувати у студентів психологічну готовність до роботи у школі.

Наукові завдання: поглиблювати теоретичні знання студентів з фахових дисциплін і на основі індивідуальних завдань вивчення передового педагогічного досвіду вчителів виробити творчий підхід до педагогічної діяльності; формувати вміння проводити науково-дослідницьку роботу.

Виховні завдання: виховувати у студентів стійкий інтерес і любов до професії вчителя; формувати у них педагогічні вміння і навички, що сприяють розвиткові професійних якостей учителя, потреби в педагогічній самоосвіті; розвивати у практикантів уміння здійснювати виховну роботу.

Професійні завдання: вивчати шкільну документацію: план роботи школи, особові справи учнів, щоденники, класні журнали, календарне планування вчителів; проводити психолого-педагогічні спостереження за учнями класу, виявляти їхні вікові й індивідуальні особливості, рівень розвитку, рівень вихованості; складати характеристику на учня, на колектив класу; на основі знань педагогічної, психологічної наук, методики навчання предмета проводити аналіз та узагальнення педагогічного досвіду вчителів школи; розробляти перспективний і поточний плани роботи вчителя та класного керівника; правильно визначати: типи уроків, їхню організаційну структуру залежно від мети, змісту, вікових особливостей учнів і конкретних умов проведення уроків.

Конструктивно-планувальні вміння: складати плани-конспекти окремих уроків та серії уроків за темою з урахуванням різних умов навчання та рівня підготовки учнів; визначати цілі та завдання кожного уроку з урахуванням етапу навчання; обирати ефективні прийоми досягнення сформульованих цілей з урахуванням вікових особливостей учнів за етапом навчання; проектувати та створювати необхідні наочні посібники для проведення уроків; складати план і сценарій позакласного заходу.

Комунікативно-навчальні вміння: установлювати та підтримувати різноманітні мовленнєві контакти: вчитель – клас, вчитель – учень, учень – учень тощо.

Організаційні вміння: організовувати виконання накресленого плану; вчити учнів найбільш раціональних прийомів самостійної роботи; раціонально поєднувати колективні й індивідуальні форми роботи з урахуванням особливостей кожної з них та етапу навчання; здійснювати різноманітні прийоми активізації учнів залежно від їх вікових особливостей.

Розвивально-виховні вміння: реалізовувати загальноосвітній, розвивальний і виховний потенціал матеріалу уроку або серії уроків; формувати та розвивати інтелектуальну й емоційну сферу особистості учня, його пізнавальні інтереси.

Дослідницькі вміння: вивчати ставлення учнів до предмета та виявляти рівень сформованості їхніх навичок і вмінь; проводити спостереження та комплексний аналіз відвіданих уроків з теоретичним обґрунтуванням різних сторін навчальної діяльності; спостерігати, аналізувати й узагальнювати досвід учителів, переносити ефективні прийоми та форми роботи в практику своєї педагогічної діяльності; вивчати методичну літературу.

Отже, педагогічна діяльність є особливою формою соціальної взаємодії, в якій учитель, спираючись у виборі педагогічних методів та прийомів на певні моральні норми і правила, що регламентують професію, слугує прикладом для учня. При цьому педагогічна деонтологія чітко формує моральні критерії педагогічної професії, закладає основи для конструювання орієнтирів рефлексивної свідомості і поведінки вчителя. Завдання професійної деонтології щодо сфери педагогічної взаємодії вчителя з учнем полягає у сприянні і втіленні гуманістичних імперативів у специфічні умови професійної діяльності, встановленні меж бажаного, дозволеного і неприпустимого, обґрунтуванні морально-професійного ідеалу та певного зразка, еталона, взірця поведінки, нормативного ідеалу в конкретній сфері професійної діяльності.

Висновки і пропозиції. Таким чином, педагогічна практика – це цілеспрямований керований процес, який забезпечує формування деонтологічної компетентності, сформованість особистісно-значущих якостей, необхідних для здійснення нормативної професійної поведінки в педагогічній діяльності. Як і будь-який інший процес, вона має свої цілі, завдання, структуру, функції, комплекс умов, що забезпечують формування рівнів професійної діяльності та елементи деонтологічної компетентності: елементарний, базовий, досконалий і творчий Деонтологічна компетентність є показником і одночасно результатом професійно-особистісної готовності вчителя до роботи в школі.

Список літератури:

1. Васильєва М. П. Теоретичні основи деонтологічної підготовки педагога: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / М. П. Васильєва. – Харків, 2004. – 43 с.
2. Васильєва М. П. Деонтологічна компетентність педагога як мета деонтологічної підготовки / М. П.Васильєва // Проблеми оновлення змісту та методів навчання у закладах освіти: зб. наук. праць // Проблеми сучасного мистецтва і культури. – Х., 2003. – С. 22-32.
3. Кусий Ю. О. Педагогічна деонтологія / Ю. О. Кусий // Шкільний світ. – 1998. – № 21, листопад. – С. 12-18.
4. Фещенко Г. Педагогічна практика як складова професійної підготовки майбутнього вчителя // Педагогіка і психологія. – 2011. – № 3. – С. 128-136.
5. Хоружа Л. Л. Педагогічна деонтологія: навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Л.Л. Хоружа; Київський міський педагогічний університет ім. Б. Д. Грінченка. – К.: [КМПУ ім. Б. Д. Грінченка], 2008. – 96 с.

Тымченко А.А.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

РОЛЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ В ФОРМИРОВАНИИ ДЕОНТОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы формирования деонтологической компетентности будущих педагогов во время прохождения педагогический практики. Раскрыто суть понятий «компетентность», «педагогичекая деонтология», как система морально-этических норм и принципов, необходимых педагогу для выполнения своих профессиональных обязанностей. Определены ключевые этические категории деонтологической компетентности: долг, ответственность, справедливость, честь и достоинство, гуманность, демократичность, уважение, сочувствие. Педагогическая практика выполняет функции: диагностическую, адаптационную, учебную, воспитательную, развивающую, комуникационную и деонтологическую.
Ключевые слова: деонтологическая компетентность, педагогическая практика, педагогическая деонтология, компетентностный подход.

Tymchenko A.A.
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University

THE ROLE OF PRACTICAL TRAINING IN FORMATION OF FUTURE TEACHERS' DEONTOLOGICAL COMPETENCY

Summary
Theoretical issues of formation of future teachers' deontological competency during practical training are investigated. The content of the concepts «competency», «pedagogical deontology» as a system of moral and ethical norms and principles necessary for a teacher to accomplish his/her duties is revealed. The key ethical categories of deontological competency are identified; they include duty, responsibility, equity, honour and dignity, humanism, democratism, respect, sympathy. It is determined that practical training of future teachers performs the following functions: diagnostic, adaptive, training, educational, developmental, communicational and deontological.
Keywords: deontological competency, practical training, pedagogical deontology, competency approach.

УДК [378.147:811.161.2]:37.091.212-027.63(045)

МОТИВАЦІЙНІ ЧИННИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ

Фурт Д.В.
Донецький національний університет економіки та торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

У статті досліджене поняття «мотивація», її види, виокремлено особливості мотивації студентів-іноземців у навчанні української мови як іноземної. Узагальнено різні підходи щодо розуміння поняття «мотивація». Розглянуто відмінності між мотивом та мотивацією. Визначено поняття «мотивації» у сучасному науковому дискурсі. Проаналізовано вимоги до вправ для підвищення мотивації студентів та розглянуто підходи до розв'язання цієї проблеми.
Ключові слова: мотивація, студенти-іноземці, українська мова як іноземна, види мотивації, мотиваційні чинники.

Постановка проблеми. Корінні зміни останніх десятиліть у політичній та соціально-економічній сферах життя України, її прагнення до активної та плідної співпраці із західними країнами істотно вплинули на розширення функцій української мови як іноземної. Це спонукає до переосмислення мети, завдань та змісту навчання української мови як іноземної. Нова політична обстановка, міжнародне співробітництво та міжнародні контакти – усе це потребує сьогодні глибокого володіння українською мовою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасна методика навчання іноземних мов розв'язує складні й відповідальні завдання: від навчання іншомовного спілкування в певних сферах людської діяльності до формування мовної особистості, здатної до спілкування з представниками інших культур (І. Зимня, Г. Китайгородська, В. Сафонова, І. Халеєва). Проблему моти-

вації розглядали у своїх роботах О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе, П. Якобсон, Р. Гарднер В. Бодров, Ж. Вірна, Е. Зеєр, Є. Клімов, М. Пряжніков, В. Семиченко Д. Макклелланд, А. Маслоу, М. Кондратьєва, С. Пакуліна, О. Сергєєнкова, Г. Рогова, Н. Аристова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні немає єдиної теорії, яка могла б визначити всі фактори мотиваційного процесу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розглянути поняття «мотивація», її види, виокремити особливості мотивації студентів-іноземців у навчанні української мови як іноземної.

Виклад основного матеріалу. Процес глобалізації у сфері вищої освіти поряд з іншими загострив проблему мотивації до вивчення іноземних мов, зокрема української. Адже «глобалізація» передбачає зростання ролі особистісних контактів людей, а значить вербальні комунікації, зокрема багатонаціональні.

Латинське слово «movere» – рухати – є основою поняття «мотивація». Пізніше поняття мотивації стали вживати в значенні «сукупність факторів», що викликають активність суб'єкта та визначають її спрямованість та поведінку [9].

За словами І. Зимньої, мотив – це те, що пояснює характер мовної дії, тоді як комунікативний намір виражає те, яку комунікативну мету переслідує людина, плануючи ту чи іншу форму впливу на слухача [2].

А. Маркова визначає мотив як те, що спонукає людину до діяльності, Мотивація – загальна назва для процесів, методів, засобів спонукання студентів до продуктивної пізнавальної діяльності, активного засвоєння змісту освіти, а навчальна мотивація – це включення в навчальну діяльність. Позитивна мотивація до навчання – глибоке пізнання нового з усвідомленням того, що результат принесе задоволення» [6, 7].

Звичайно, проблеми мотивації важливі в навчанні кожної дисципліни, але особливо вони проявляються у вивченні мови як іноземної, оскільки специфіка предмета вимагає від студента наявності певної бази комунікативних здібностей. Нерідко це викликає складність, і вмотивованість вивчення мови, часом слабшає або зовсім зникає.

Тому, розглядаючи мотивацію як основну рушійну силу в навчанні іноземної мови, відзначимо, що мотиви відносять до суб'єктивного світу людини, що характеризується його внутрішнім спонуканням. Звідси всі труднощі виклику мотивації з боку студента. Людина може вивчити будь-яку мову і українську зокрема, якщо тільки сама відчує необхідність у цьому, тобто буде мотивована.

Проблема мотивації досліджується в межах діяльнісного підходу до навчання, розробленого С. Рубінштейном, О. Леонтьєвим та ін. Для оптимальної організації навчального процесу важливе глибоке знання мотивів студентів і, по-друге, вміння правильно виявляти їх та розумно керувати ними.

В навчанні іноземних мов психологічні питання мотивації розглядаються в працях А. Алхазішвілі, І. Зимньої, О. Леонтьєва, Н. Симонової та ін. У зарубіжній психологічній літературі приділяється велика увага ролі мотивації, яку називають «Motor», «Keyword» у навчанні іноземних мов.

Взявши за основу означені роботи, під мотивацією розуміємо систему спонукальних імпульсів, що скеровують навчальну діяльність, у разі позитивної установки викладача, на більш глибоке вивчення іноземної мови, його вдосконалення та прагнення розвивати потреби пізнання іншомовної мовленнєвої діяльності. При цьому ключовими та вирішальними параметрами вважаються ті, які притаманні певному індивіду: особистий досвід, контекст діяльності, інтереси та схильності, емоції і почуття, світогляд, статус у колективі. Це дозволяє викликати у студентів справжню мотивацію.

У цьому випадку, на думку І. Бім, працює не стимуляція, а внутрішнє спонукання. Мотивація виявляється не привнесеною в навчання зовні, чи не нав'язаною студенту, а є прямим породженням самого методу навчання. Науковець наголошує, що перед викладачем виникає низка завдань, але основним є використання міжособистісних відносин та створення емоційного благополуччя, що, у свою чергу, забезпечує підвищення ефективності навчання іншомовному спілкуванню [1].

Мотивація вивчення мови, за твердженням Я. Лукіной, – це результат поєднання соціально-пізнавальних, особистісно-моральних і прагматичних мотивів [5].

Науковець виділяє шість груп мотивів: 1) емоційно-естетичні; 2) прагматичні, які пов'язані з бажанням отримати хорошу роботу або освіту в Україні; 3) дидактичні – пов'язані з процесом навчання; 4) пізнавальні – пов'язані з прагненням дізнатися нові факти, оволодіти знаннями тощо; 5) комунікативні – особисте спілкування з україномовними знайомими; 6) мотив примусу та обов'язковості – відсутність вибору або необхідність здавати іспит.

Розглянемо деякі види мотивації щодо іноземної мови. Характеристику широкої соціальної мотивації (різновид зовнішньої) дає П. Якобсон, який розглядає цей тип мотивації як процес навчання, пов'язаний з досить гостро пережитим почуттям громадянського обов'язку перед країною, з поданням про вчення як шляху до здійснення свого призначення в житті. Вузько особистісна мотивація визначає ставлення до оволодіння мовою як способу самоствердження. Тут можливий широкий діапазон морального плану: від громадянських мотивів до вузькоегоїстичних. Стимулюючий вплив зовнішньої мотивації на процес навчання може бути достатньо потужний. Важливо будувати процес навчання так, щоб студенти у кожній його точці відчували наближення до поставленої мети.

Якщо зовнішня мотивація виконує «стратегічну роль», то внутрішня мотивація – «тактичну», тому що вона стимулюється самим процесом оволодіння мовою.

Комунікативний вид внутрішньої мотивації є основним, тому що оволодіння умінням спілкуватися – це перша та природна потреба тих, хто вивчає іноземну мову.

Однак саме цей тип мотивації найважче зберегти. Справа в тому, що під час оволодіння іноземною мовою в атмосфері рідної мови іноземна

постає як штучний засіб спілкування. І так звані «природні ситуації», використовувані у спілкуванні, мають, по суті, штучний характер.

Наступним різновидом внутрішньої мотивації є лінгвопізнавальна, яка полягає в позитивному ставленні студентів до самої мовної матерії, до вивчення основних мовних знаків. Можливі два шляхи її формування: опосередкований, тобто через комунікативну мотивацію та безпосередній, – шляхом стимулювання пошукової діяльності студентів у мовному матеріалі [7].

Складність та багатогранність питання підвищення мотивації, збереження та розвитку в студентів інтересу до предмета «українська мова» підкреслюють багато методистів (А. Маркова, М. Люшер, М. Безрукий, О. Хомухи, С. Шацький, В. М'ясищев, В. Іванов, Н. Морозова та ін.) і відповідно до цього пропонують різні шляхи до розв'язання цієї проблеми: 1) створення спеціально розробленої системи вправ, виконуючи які, студенти відчували б результат своєї діяльності; 2) залученням емоційної сфери в процес навчання; 3) характером педагогічних впливів викладача, зокрема наявністю стимулів та підкріплень; 4) використанням на заняттях аудіовізуальних засобів; 5) використанням особистісної індивідуалізації.

У підготовці завдань для студентів-іноземців необхідно враховувати такі чинники:

– забезпечення природного спілкування (надання можливості спілкуватися); з огляду на це доречно застосовувати такі типи завдань, як: «обговоримо що відбувається…», постановка викладачем свідомо провокаційного питання або тези з подальшим коментарем студентів; прохання написати три головні питання з теми тощо;

– застосування власних стратегій під час добору інформації та її оброблення (пропонуються завдання: «передайте власну інформацію з допомогою e-mail, короткого телефонної розмови, записки; на основі інформації складіть короткий тест, напишіть резюме, змініть кінець розповіді, придумайте самі закінчення розповіді, трансформуйте текст в науково-популярний, публіцистичний, стилі);

– можливість розширення стратегічного репертуару через вибір різних способів виконання завдань, наприклад: «взяти інтерв'ю, написати короткий нарис, скласти анкету, придумати проблемне питання, сформулювати ваші прогнози та рішення проблеми, прокоментувати проблему, сказати одним словом, проаналізувати відповідь одного, простежити за ростом і плином проблеми тощо [4];

– пізнавальний характер роботи з матеріалом, який сприяє формуванню позитивних установок.

Стосунки в колективі, задоволення своїм статусом у колективі позитивне сприйняття викладача – це теж потужний мотиваційний чинник. Ігрова змагальна організація навчального процесу викликає пізнавальний інтерес і тому є результативною.

Висока мотивація на заняттях свідчить про прагнення іноземних студентів не тільки оволодіти необхідними знаннями, навичками і вміннями з української мови для отримання освіти, а й до розширення своїх знань, пов'язаних із культурно-історичним минулим, особливостями його ментальності та накопиченим за багато століть досвідом соціального життя, традиціями, звичаями та іншими соціокультурними відомостями. Це зазвичай призводить до певних результатів:

– розширення лексичного запасу слів та кола лексичних значень, що формує мовну компетенцію, яка є структурним компонентом комунікативної компетенції;

– підвищення рівня когнітивно-країнознавчої мотивації, зміцнення внутрішніх мотивів оволодіння українською мовою, розширення потреб у спілкуванні з носіями мови;

– порівняння мовних явищ рідної та української мов, що зміцнює рівень знання нерідної мови, тим самим розширює пізнавальний інтерес та посилює мотивацію в навчанні;

– відпрацювання навичок пошуку необхідних знань у довідковій літературі професійного характеру;

– застосування отриманих навичок в аудіюванні, діалогічного та монологічного розмовної мови;

– використання шаблонних синтаксичних конструкцій під час усного аналізу текстів наукового та науково-популярного стилів;

– удосконалення дослідницького аналізу у процесі розгляду сучасних мовних одиниць, що веде до збагачення лексичного кола та посилення пізнавального інтересу.

Отже, підвищення мотивації має стати провідним у підготовці та проведенні комплексу завдань навчання української мови як іноземної.

Важливе значення для формування мотивації студентів-іноземців у вивченні української мови є підпорядкованість навчального процесу принципу, що об'єднує членів групи в колектив. Це – принцип колективної взаємодії – один з основних принципів, на якому побудований метод активізації можливостей особистості та колективу, розроблений професором Г. Китайгородською [3, с. 53]. Його основна ідея полягає в організації групових, колективних дій, що сприяють внутрішній мобілізації можливостей особистості. Цей принцип визначає такий спосіб організації навчального процесу, за якого: а) студенти активно спілкуються один з одним, обмінюючись навчальною інформацією, розширюють завдяки цього свої знання, удосконалюють вміння та навички; б) між учасниками складаються сприятливі взаємини, які є умовою та засобом ефективності навчання та творчого розвитку кожного; в) умовою успіху кожного є успіх інших.

Важливу роль в мотивації навчання відіграє також зміст навчального матеріалу. Мотиваційний вплив може чинити не весь навчальний матеріал, а лише такий, інформаційний зміст якого відповідає потребам студента.

Багато викладачів та дослідників пропонують свої ефективні способи підвищення мотивації студентів до вивчення мови. Так, О. Наумова пропонує наступні способи: 1) створення спеціально розробленої системи вправ, виконуючи які студенти відчували б результат своєї діяльності; 2) залучення емоційної сфери в процес навчання; 3) педагогічний вплив викладача, зокрема наявність стимулів та підкріплень; 4) використання на заняттях аудіовізуальних засобів; 5) використання особистісної індивідуалізації. Крім того, підвищення мотивації йде через: 1) залучення учнів у самостійну роботу на уроці; 2) проблемність завдань та ситуацій; 3) контроль знань, умінь та

навичок; 4) країнознавчий матеріал; 5) доброзичливе відношення [7]

Використання на заняттях сучасних педагогічних технологій, зокрема інформаційно-комунікаційних (соціальні мережі, блоги тощо), має великий вплив на формування позитивної мотивації до вивчення мови. Підвищуючи мотивацію до вивчення мови, ми підвищуємо й рівень її засвоєння і як додатковий позитивний ефект отримуємо підвищення успішності з цього предмету та задоволення особистісних потреб та інтересів [8].

Висновки і пропозиції. Отже, навчальна мотивація студента визначає рівень його навчальної активності, вказує напрямок цієї активності та організовує роботу щодо подолання труднощів. Завдяки певним методам організації навчального процесу мотивація студентів може підвищуватися, тож формування стійкого рівня мотивації вимагає від викладача врахування особистого досвіду студентів, інтересів та схильностей, емоцій та почуттів, статусу в колективі.

Список літератури:

1. Бим И. Л. Обучение иностранным языкам: поиск новых путей / И. Л. Бим // Иностранные языки в школе. 1989. – № 1. – С. 19-26.
2. Зимняя И. А. Психология обучения неродному языку: на материале русского языка как иностранного / И. А. Зимняя. – М.: Рус. яз., 1989. – 219 с.
3. Китайгородская Г. А. Интенсивное обучение иностранным языкам. Теория и практика / Г. А. Китайгородская. – М.: Русский язык, 2009. – 277 с.
4. Ларионова А. А. Текст как единица обучения русскому языку как иностранному / А. А. Ларионова // Вестник казахского технологичного университета. – 2011. – № 11. – С. 412.
5. Лукина Я. В. Зависимость мотивации при выборе и изучении иностранного языка от образа страны изучаемого языка [Электронный ресурс] / Лукина Я. В. – Режим доступа: www.zlatedu.ru/CatalogImages/File/lukina.doc. 2008 // Языковая школа «Златоуст». URL: http://www.zlat-edu.ru/CatalogImages/File/lukina.doc (15.04.2015).
6. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1983. – 96 с.
7. Наумова О. В. Формирование мотивации учебной деятельности при изучении иностранного языка в процессе обучения аспирантов // Электронное научное издание (периодический сборник) «Лингвистика и методика преподавания иностранных языков». 2009. – Вып. 1. Режим доступа: http://www.iling-ran.ru/library/sborniki/for_lang/2009_01/13.pdf
8. Степанов Д. А. Использование мотивационных стратегий при обучении иностранному языку в неязыковом ВУЗе [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.nop-dipo.ru/ru/node/358
9. Peltonen M., Ruohotie P. 1992. Oppimismotivaatio. Teoriaa, tutkimuksia ja esimerkkejd oppimishalukkuudesta. Keuruu: Otava.

Фурт Д.В.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

МОТИВАЦИОННЫЕ ФАКТОРЫ ОБУЧЕНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТОВ-ИНОСТРАНЦЕВ

Аннотация
В статье рассмотрено понятие «мотивация», ее виды, выделены особенности мотивация студентов иностранцев при изучении украинского языка как иностранного. Обобщено различные подходы к пониманию мотивация. Рассмотрены различия между мотивом и мотивацией. Определено понятие «мотивации» в современном научном дискурсе. Проанализированы требования к упражнениям для повышение мотивация студентов и рассмотрены подходы к решению этой проблемы.
Ключевые слова: мотивация, студенты иностранцы, украинский язык как иностранный, виды мотивации, мотивационные факторы.

Furt D.V.
Donetsk National University of Economics and Traide
named after Mykhayilo Tugan-Baranovsky

MOTIVATION FACTORS OF TEACHING UKRAINIAN LANGUAGE TO FOREIGN STUDENTS

Summary
The notion «motivation», its types are considered in the article; the peculiarities of foreign students' motivation while studying Ukrainian as a foreign language are identified. Various approaches to understanding the notion «motivation» are generalized. The differences between motive and motivation are considered. The notion «motivation» in modern scientific discourse is defined. The requirements to the exercises for students for increasing motivation are analyzed and approaches to this problem decision are considered.
Keywords: motivation, foreign students, Ukrainian as a foreign language, types of motivation, motivation factors.

УДК 372.862:37.014.5

ДОЦІЛЬНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЕКТНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ У СТАРШІЙ ШКОЛІ

Хищенко О.О.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

В статті розглянуто вплив педагогічних технологій на організацію навчально-виховного процесу старшокласників. Особливу увагу приділено доцільності застосування проектно-технологічної діяльності на уроках технологій у старшій школі.
Ключові слова: проект, технологія, метод проектів, проектна діяльність, проектно-технологічна діяльність, старшокласники, етапи проектно-технологічної діяльності.

Постановка проблеми. Основним напрямом функціонування сучасної загальноосвітньої школи є впровадження в навчально-виховний процес педагогічних технологій, в основі яких лежить глибоке і всебічне вивчення особистості дитини.

Технології навчання на сучасному етапі цілеспрямовані на особистість учня, створення умов для його самореалізації та саморозвитку. А прагнення постійно покращити процес навчання з урахуванням особливостей сучасного суспільства зумовлює потребу в нових технологіях навчання. Здійснення цього бажання збагатило педагогічну теорію і практику навчання такими технологіями, як особистісно-орієнтована, групова навчальна діяльність школярів, формування творчої особистості та ін. До таких технологій можна віднести і метод творчих проектів.

Такий метод передбачає наявність проблеми та способу її вирішення дослідницьким шляхом. Результати запланованої діяльності повинні мати практичну, теоретичну, пізнавальну значимість. Головною складовою даного методу є самостійність учня.

Можна з впевненістю констатувати той факт, що саме проектно-технологічний підхід в галузі «Технології», за яким складено чинні програми, має найбільші можливості для реалізації особистісно-орієнтованого підходу [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Застосування ідеї методу проектів у навчальній діяльності проаналізована О.М. Коберником та В.К. Сидоренком, які розкрили зміст і значення проектної діяльності в навчально-виховному процесі школярів. Організацію проектної діяльності та її особливості розглядає О.В. Зосименко, яка стверджує, що ті проекти які вчитель використовує в навчальному процесі доцільно розглядати як інноваційну форму організації освітнього осередку, в основі якого лежить індивідуальна розробка школярами значущої проблеми – від ідеї до її практичної реалізації – під безпосереднім керівництвом вчителя [3, 4].

Л.В. Кільдерова у своєму дослідженні розглядає методичні засади розвитку творчих здібностей старшокласників в умовах проектно-технологічної діяльності. Саме такий вид діяльності розглядається нею як специфічна інтелектуально-практична діяльність, яка активізує пізнавальний інтерес школярів, сприяє використанню знань на практиці. Результатом цієї діяльності являються продукти, що мають суб'єктивну, а іноді, й об'єктивну новизну [2].

В.Д. Симоненко вважає, що цілеспрямована проектна діяльність має прямим і головним результатом зміну самого суб'єкта, оскільки сприяє розвитку його творчих здібностей [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В навчанні проектної діяльності основою є метод проектів, що складає базу програми «Технології», який дозволяє якісно опанувати навчальний матеріал в змісті тем і розділів програми, перевірити рівень засвоєння учнями навчального матеріалу, сприяє їх творчому розвитку. Це метод гуманістичної педагогіки, що дозволяє розвивати і прогнозувати здібності учнів, надає можливість школярам наблизитися до пошуку способів вирішення життєвих проблем, учить приймати відповідальні рішення, сприяє інтелектуальному та творчому зростанню, зрештою, професійному самовизначенню [10].

На основі актуальності дослідження і виділеної сукупності суперечностей при застосуванні проектної діяльності на уроках, була сформульована проблема дослідження, яка полягає в пошуку, виявленні й обґрунтуванні доцільності саме такого методу при навчанні старшокласників.

Метою даної статті є підтвердження доцільності застосування проектно-технологічної діяльності на уроках технологій у старших класах, незважаючи на існування істотних протиріч застосування такого методу діяльності на уроках та їх недостатньо повним науковим обґрунтуванням на основі урахування індивідуальних особливостей школяра у процесі навчання.

Виклад основного матеріалу. У науковій та методичній літературі не має чіткої відмінності між термінами «проектна технологія» та «метод проектів», часто вони прирівнюються. Втім, другий термії більше відображає історичну точку зору щодо розвитку навчальної технології, ніж сьогоденний стан проектної діяльності школярів. Тому, погоджуючись із вченими, які працюють над дослідженням проектної діяльності учнів, ми вважаємо, що на сучасному етапі шкільної практики метод проектів як система форм і методів організації школярів є педагогічною технологією [3].

На думку Л.В. Оршанського та О.М. Коберника серед усіх педагогічних технологій в трудовій підготовці переважаючою є проектно-технологічна діяльність. В основу проектної методики покладено задум, який відображає зміст поняття «проект». За формулюванням Л.В. Оршанського, це практична спрямованість на результат, який можна отримати під час розв'язання того чи ін-

шого практичного або теоретичного завдання, а також усвідомити та застосувати в практичній діяльності. В зв'язку з цим автор трактує формулювання, проектна діяльність – це форма навчально-пізнавальної діяльності, що полягає в мотиваційному досягненні свідомо поставленої мети по створенню творчого проекту, забезпечує єдність і наступність різних сторін процесу навчання, є засобом розвитку особистості суб'єкта навчання. Проектна діяльність є також інтегративним видом діяльності, який синтезує елементи інших видів діяльності: навчальної, пізнавальної, ігрової тощо [5, 7].

До основних якостей особистості, що формуються в процесі проектної діяльності на думку О.В. Мельник належать такі: техніко-конструкторський світогляд і технічне мислення, свідоме та відповідальне ставлення до навчання і праці, прагнення до самоосвіти, розвиток фантазії і уяви, сформоване відчуття краси, самостійність, працьовитість, естетичний та художній смак, культура праці та ін. Виконання проектного завдання сприяє особистісно-орієнтовному навчанню учнів у процесі конкретної роботи з урахуванням власних інтересів [6].

Зміст проектної діяльності включає в себе проведення підготовчих операцій, практичне виготовлення виробу, оцінку і захист об'єкту проектної діяльності. Психологічна структура проектної діяльності є взаємозв'язком зовнішніх та внутрішніх умов на основі засвоєння способів перетворення та породження зовнішніх дій.

Під час виконання дослідження нами було встановлено, що застосування проектної діяльності у навчальному процесі школи відіграє важливу роль у розвитку творчих здібностей учнів старших класів. Крім того виконання проектів творчого характеру, виховує старанність, охайність, сумлінне відношення до праці, формує знання, уміння та навички, що в цілому сприятиме формуванню їх професійних компетентностей.

Проектно-технологічна діяльність включає в себе всі види сучасної діяльності людини: від появи творчої ідеї до реалізації готового виробу та націлена на досягнення єдиної мети освіти: забезпечення соціального, інтелектуального та фізичного розвитку учнів. На відміну від інших систем трудового навчання у склад проектно-технологічної діяльності входять такі під структурні елементи, як конструювання, моделювання, економічні та маркетингові розрахунки.

До переваг проектно-технологічного методу навчання, в порівнянні з іншими, насамперед відносять те, що школярі під час цієї діяльності більш активно залучаються до самостійної, практичної, планової та систематичної роботи, в них виховується прагнення до пошуку шляхів створення нового або більш якісного вдосконалення існуючого виробу (матеріального об'єкта), формується уявлення про його майбутнє застосування; розвиваються моральні та трудові якості учня, мотиви вибору професії. При цьому слід особливу увагу приділяти станові інтересу учнів до цього процесу, згасання інтересу сигналізує вчителеві про недоліки в роботі. Необхідно стежити, щоб учні доводили свої творчі задуми до логічного кінця, особливо на технологічному етапі.

Сьогодні для реалізації проектно-технологічної діяльності учнів на уроках технологій підготовлено ряд наукових праць таких як «Методика організації проектно-технологічної діяльності учнів на уроках обслуговуючої праці» (за редакцією О. М. Коберника), «Методика навчання учнів 5-9 класів проектування в процесі вивчення технології обробки деревини і металу» (за загальною редакцією О. М. Коберника та В. К. Сидоренка).

У монографії «Проектно-технологічна діяльність учнів на уроках трудового навчання: теорія і методика» (за загальною редакцією О. М. Коберника) подано характеристику основних етапів проектно-технологічної діяльності учнів на уроках трудового навчання. Її можна покласти в основу проектно-технологічної діяльності учнів під час вивчення освітньої галузі «Технології» [4].

Вважається, що метод проектів, або як його ще називали «метод проблем», виник у другій половині XIX століття в сільськогосподарських школах США на основі концепції прагматичної педагогіки Д. Дьюї, що означало «навчання за допомогою роботи». Д. Дьюї критикував школу за її абстрактність та, практично, «відрив» від життя. Він розробив свою теорію навчання, в якій навчальний план був замінений ігровою і трудовою діяльністю [1].

Щодо технологічної освіти, то досить не звично сприймати термін проект, тому що для вчителів технологій, як і для багатьох інших спеціальностей, він пов'язаний із поняттям технічного проекту що використовується в машинобудуванні, будівництві, архітектурі тощо. Якщо взяти до уваги словникове значення слова проект (у перекладі з лат. означає «кинутий уперед – план, задум тощо»), то щодо трудового навчанні проект треба розуміти як самостійну творчу роботу учня, яка виконується (від задуму до його втілення в життя) під контролем та за постійного консультування учителя [4].

Першою допомогою у проектній діяльності учнів має бути список тем проектів, який учитель складає з урахуванням інтересів учнів, їхніх вікових та індивідуальних особливостей, відповідності завданням програми, які вирішуються. Якщо ж із зазначених тем учителем нічого цікавого школярі не визначили для себе, можливі й теми проектів, дібрані самими учнями.

Успішність та ефективність проектування буде на високому рівні за умови правильної та послідовної, роботи вчителя та учнів, в основі якої лежить логічна послідовність дотримання етапів виконання проектів.

Існує декілька підходів до визначення основних етапів проектно-технологічного навчання. Наприклад, Н.В. Матяш вважає, що виконання проектного завдання має здійснюватись лише у три етапи: організаційно-підготовчий, технологічний, підсумковий. Н.М. Шиян пропонує здійснювати проектування у п'ять етапів: пошуковий, аналітичний, практичний, презентаційний, контрольний. О.М. Коберник, С.М. Ящук та інші науковці пропонують проектно-технологічну діяльність розглядати як чотири етапи діяльності учнів, а саме: організаційно-підготовчий, конструкторський, технологічний, завершальний [5, 6].

Згідно до поставленої мети організації проектно-технологічної діяльності вчителя та учня

на нашу думку проектне навчання доцільно здійснювати за наступними етапами [8]:

І етап – стимулюючий. На цьому етапі потрібно організувати науково-методичну підготовку до впровадження проектно-технологічної діяльності: розроблення початкового алгоритму проектної діяльності в рамках спецкурсів та факультативів з окремих навчальних дисциплін.

ІІ етап – оперативний. На даному етапі необхідно розпочати безпосереднє впровадження науково-методичних доробок вчителя (вчителів) в навчальний процес. Тут можна запропонувати наступні заходи: ознайомлення та обговорення проектно-технологічної діяльності із учнями; уточнення можливих тем проектів; проведення попереднього анкетування учнів щодо доцільності використання даної інновації.

ІІІ етап – продуктивно-творчий. Власне на даному етапі і повинна відбуватися практична реалізація інноваційних проектів в навчальному процесі. Результати реалізації повинні відображатися у виступах учнів та вчителя на конференціях, науково-методичних семінарах, зборах, засіданнях, публікаціях тощо.

IV етап – узагальнюючий. На даному етапі доцільно зібрати якомога повнішу інформацію про результати проектно-технологічної діяльності від учнів та інших вчителів школи. Крім того, на даному етапі необхідно розробити систему оцінки даної інновації та провести аналіз позитивних та негативних моментів.

V етап – презентація. На даному етапі можна провести ряд презентацій учнівських та вчительських проектів на загальношкільних зборах, опублікувати основні результати здійснених проектів.

На різних етапах проектно-технологічної діяльності застосовуються і різні методи навчання, зокрема [8]:

– на організаційно-підготовчому: вербальні методи (розповіді, пояснення), інформаційної підтримки, метод фантазування, пошуку, демонстрації зразків раніше виконаних проектів, метод аналогій, мозкової атаки, метод ідеального та фокальних об'єктів тощо;

– на технологічному етапі: метод вправ (відпрацьовуються дії і прийоми виконання окремих операцій), метод інформаційної підтримки шляхом демонстрації автоматизованих схем, креслень, технологічних операцій, прогресивних технологій;

– на заключному етапі: метод інформаційної підтримки, демонстрації, проведення конкурсів творчих проектів.

Проектно-технологічна діяльність передбачає використання методу проектів, інтеграції знань, індивідуального підходу в навчанні, умінь і навичок в процесі роботи над проектом, що дозволить найбільш повно втілити в життя політехнічний принцип навчання, ширше використати знання з основ наук, допоможе учням розкрити свої творчі можливості.

Аналіз літератури дає можливість розуміти під навчальним творчим проектом самостійно розроблений і виготовлений виріб від ідеї до її реалізації в спільній діяльності учня з учителем.

Виконуючи творчі проекти, учні, по-перше, самостійно (хоч і під керівництвом учителя) здобувають знання, їх застосовують, формують уміння і навички не тільки з трудового навчання, а й з інших предметів, які вивчаються у школі; по-друге, використовують власний досвід. Результатів можна досягнути й використовуючи пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемні та інші методи навчання. Але використання методу проектів (система навчання, за якої учні здобувають знання у процесі планування і виконання завдань, які поступово ускладнюються, – проектів) створює умови для особистісно-орієнтованого підходу в навчанні, формування в учнів таких цінних якостей, як самостійність, відповідальність, критичність, вимогливість до себе та інших, наполегливість у досягненні поставленої мети, вміння працювати як індивідуально, так і колективно.

Висновки і пропозиції. Таким чином, невід'ємною складовою нового змісту освітньої галузі «Технологія» є проектно-технологічна діяльність, яка розглядається нами як обґрунтована і спланована діяльність, яка передбачає розроблення конструкції, технології виготовлення і реалізацію об'єкта проектування, та спрямована на формування в учнів певної системи творчо-інтелектуальних і предметно-перетворювальних знань і вмінь. Її організації на уроках технологій загальноосвітніх навчальних закладів, дає змогу сформувати в учнів життєво важливі основи технологічних знань і вмінь, залучити їх до різних видів практичної діяльності з урахуванням економічної, екологічної і підприємницької доцільності, соціального досвіду, а також покликана забезпечити оволодіння творчо-інтелектуальними та предметно-перетворювальними знаннями і вміннями, виховувати морально-трудові якості; сприяє розвитку творчого потенціалу учнів, формувати технологічну культуру, їх професіоналізму й активної життєвої позиції, здатності зробити свій внесок у становлення підростаючого покоління, а отже, в соціально-економічний розвиток сучасного технологічного суспільства.

Список літератури:

1. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления: пер. с англ. / Д. Дьюи – М.: Лабиринт, 1999. – 189 с.
2. Кільдерова Л.В. Передумови розвитку творчих здібностей старшокласників в умовах проектно-технологічній діяльності / Л.В. Кільдерова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 13. Проблеми трудової та професійної підготовки. – Випуск 7: зб. наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – С. 92-95.
3. Коберник О.М. Методика навчання учнів 5-9 класів проектуванню в процесі вивчення технології обробки деревини та металу: навчально-методичний посібник / Коберник О.М., Бербец В.В., Сидоренко В.К., Ящук С.М. – Умань: УДПУ, 2004. – 114 с.
4. Коберник О.М. Проектно-технологічна система трудового навчання / О.М. Коберник // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2003. – № 4. – С. 8-12.
5. Коберник О.М. Проектна технологія на уроках трудового навчання / О.М. Коберник // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2008. – № 1. – С. 4.

6. Мельник О.В. Підготовка старшокласників до самостійного вибору майбутньої професії в процесі профільного трудового навчання: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / Ін-т пробл. виховання АПН України / О.В. Мельник. – К., 2003. – 20 с.
7. Оршанський Л.В. Художньо-трудова підготовка вчителів трудового навчання: монографія / Л.В. Оршанський. – Дрогобич: Коло, 2008. – 260 с.
8. Проектно-технологічна діяльність як ефективна форма здійснення інновацій в освітній галузі «Технологія» / С.М. Ткачук // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2012. – № 40. – С. 55-62. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2012_40_10
9. Симоненко В.Д Технологическая культура в содержании образования школы / В.Д. Симоненко // Педагогика. – 1998. – № 8. – С. 40-45.
10. Шевцова С.М. Використання методу проектів у плеканні обдарованої особистості / С.М. Шевцова // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати. Практично зорієнтований збірник. – К.: Департамент, 2003. – 500 с.

Хищенко О.А.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ПРОЕКТНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГИЙ В СТАРШЕЙ ШКОЛЕ

Аннотация
В статье рассмотрено влияние педагогических технологий на организацию учебно-воспитательного процесса старшеклассников. Особое внимание уделено целесообразности применения проектно-технологической деятельности на уроках технологий в старшей школе.
Ключевые слова: проект, технология, метод проектов, проектная деятельность, проектно-технологическая деятельность, старшеклассники, этапы проектно-технологической деятельности.

Khischenko O.O.
Pereyaslav-Khmelnytskyi Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

EXPEDIENCE OF APPLICATION PROJECT-TECHNOLOGICAL ACTIVITY ON LESSONS OF TECHNOLOGIES AT SENIOR SCHOOL

Summary
In the article influence of pedagogical technologies is considered on organization of uchebno-vospitatel'nogo process of senior pupils. The special attention is spared expedience of application of project-technological activity on the lessons of technologies at senior school.
Keywords: project, technology, method of projects, project activity, project-technological activity, senior pupils, stages of project-technological activity.

УДК 908:37.026

ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД СТАНОВЛЕННЯ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ НАВЧАННЯ

Чернов Б.О.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Пройшло майже 40 років, як було теоретико-методологічно обґрунтовано краєзнавчий принцип навчання як принцип дидактики, з'явились наукові статті в часописах. Вважалось, що як вчителі, так і методисти, скориставшись наявними науковими знаннями, вже не будуть плутати такі терміни як «краєзнавство на уроках», «краєзнавчий підхід», «краєзнавчий принцип». Як показує аналіз сучасних публікацій, усе залишилось як і було – плутанина. Тому виникла потреба ще раз звернутись до історії становлення краєзнавчого принципу навчання.
Ключові слова: краєзнавчий принцип, краєзнавчий підхід, краєзнавство, дидактика, навчання, підміна понять.

Постановка проблеми. Методисти географії намагались знаходити найкращі варіанти навчання географії на основі краєзнавчих матеріалів, але теоретичне обґрунтування сутності цього процесу почало спеціально розроблятися тільки у 50-х роках, коли з'явились реальні наукові передумови. Цьому сприяло обґрунтування краєзнавчої основи шкільної програми з географії (як і з інших шкільних предметів) і поява цілого ряду методичних робіт. Проте, краєзнавчий принцип до цих пір не має теоретико-методологічного обґрунтування, що спонукало до дослідження цього феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання застосування краєзнавчого принципу у навчанні географії з різним ступенем повноти висвітлювалось у працях Ю.Г. Баришевої [2], Т.П. Герасимової [4; 6; 8], П.В. Іванова [13; 14], В.А. Кондакова [17], І.С. Матрусова [21; 22; 23], І.І. Самойлова [31], А.З. Сафіулліна [32; 34], К.Ф. Строєва [39; 40; 41], М.М. Ельдарова [48; 49] та ін.

У подальшому сутність і значення краєзнавчого принципу збагачувались і поглиблювались в окремих дослідженнях. Так, П.В.Івановим проведено дослідження застосування краєзнавчого принципу за циклами навчальних предметів [13], в статтях інших авторів розкривалося значення краєзнавчого матеріалу [14; 24], навчання географії із застосування краєзнавчого принципу [34], формування окремих понять [2], значення його у системі профорієнтаційної роботи з географії [45]. Застосування краєзнавчого принципу в навчанні географії в педагогічних інститутах [37, с. 30], відображена в інститутських програмах з педагогіки [15].

Вважається, що за такої уваги до краєзнавчого принципу повинно б бути вироблене єдине розуміння його сутності і застосуванні у навчанні як в загальній дидактиці, так і дидактиці географії. Проте, краєзнавчий принцип до цих пір навіть не згадується у жодному підручнику з педагогіки [13;27; 28; 29; 30] і дидактики [11; 35; 42; 43; 44].

Це й призвело до того, що серед методистів-географів і вчителів нема єдиної думки про сутність і підпорядкування таких основополагаючих краєзнавчих понять, як «шкільне географічне краєзнавство», «навчальне географічне краєзнавство», «краєзнавчий принцип», «краєзнавчий підхід», що, заважає теоретичному і методичному обґрунтуванні сутності цих понять і застосуванню їх на практиці для дійсного підвищення ефективності навчання географії. Уточнення наукової термінології в цих умовах – «не гра в дефініції», а найважливіша справа для розвитку дійсно наукової теорії» [1, с. 120].

Взаємозаміна вище названих основних краєзнавчих понять пов'язана з недостатньо точним і повним відображенням в їх визначеннях методологічної сутності. Це й спонукало з'ясувати теоретико-методологічну сутність краєзнавчого принципу навчання.

Метою дослідження є проведення бібліографічного огляду становлення краєзнавчого принципу навчання, а **завданнями** – підбір відповідних літературних джерел, їх аналіз та обґрунтування методологічної сутності краєзнавчого принципу навчання.

Виклад основного матеріалу. Необхідність в термінологічній упорядкованості краєзнавчих термінів, яка сприяла б ясному розумінню пропонованих методистами і вчителями методичних рекомендацій для реалізації їх на практиці, вчителі очікували давно. Так, ще у 1962 р. вчитель Г.Ф. Чистоклетов писав, що вчителі в практиці легко замінюють одне краєзнавче поняття іншим, пояснюють одне й те саме педагогічне явище різними поняттями і закликав теоретиків методистів внести ясність у це питання [47, с. 61]. Подібні призиви звучали й через 20 років. Так, В.М. Герасимчук в рецензії на посібники з краєзнавства А. З. Сафіулліна (1979) і М. Ю. Костриці (1979) писав: «Необхідно також уточнити поняття «краєзнавство», яке застосовується обома авторами у різних значеннях – то як принцип, то як засіб навчання» [9, с. 75].

Взаємозаміна названих понять відмічається і в методичній літературі. Вчителі і методисти краєзнавство розуміють як краєзнавчий метод навчання географії [29, с. 4], або одним з методичних засобів навчання [33, с. 53] чи як основа підготовки майбутніх вчителів географії.

Змішування понять «краєзнавство» і «краєзнавчий принцип» продовжувалось. Наприклад, І.Н. Ізосімов спочатку стверджує, що «краєзнавство є принципом дидактики» [16, с. 12], а далі підкреслюється, що вчитель повинен застосовувати «принцип краєзнавчого підходу до навчання і виховання учнів» [16, с. 15]. А наприкінці

посібника автор робить неочікуваний висновок, відносячи краєзнавчий принцип до форм навчання [16, с. 138]. Аналогічно пише у посібнику й М.Ю. Кострицям, відмічаючи, що «одним з важливих засобів, що сприяє зв'язку теоретичних знань з практикою, з оточуючою дійсністю є *шкільне краєзнавство, яке з методичного прийому перетворилось в загально педагогічний принцип*» [18, с. 4; *курсив* – Б. Ч.].

Наче підводячи підсумки сказаному, В. А. Кондаков у свій час зазначив: «Отже, шкільне краєзнавство – не окрема наука, не окремий навчальний предмет, не науковий і не навчальний метод. Що ж в кінці-кінців, являє шкільне краєзнавство у навчально-педагогічному відношенні?» – запитував він і категорично стверджував: «Ми розуміємо *шкільне краєзнавство тільки як локальний принцип*... Усяке інше розуміння шкільного краєзнавства не сприяє розвитку, а скоріше обмежує використання його у шкільному житті» [17, с. 96, 101]. Авторитетна заява відомого вченого на довгі роки прирекло шкільне краєзнавство бути тільки краєзнавчим локальним принципом.

Як слідує з аналізу літератури, змішували поняття «краєзнавство» і «краєзнавчий принцип» багато авторів. Для періоду з 1950 по 1980 рр. найбільш характерні публікації, в яких говориться одночасно і про краєзнавство і про краєзнавчий принцип без чіткого їх розмежування, коли одне поняття вільно підміняється іншим.

Разом з тим, методисти-географи зазначають, що найслабкішою ланкою залишається недостатнє обґрунтування і розробленість методів і прийомів здійснення краєзнавчого принципу навчання, що «на цей бік поки що ні педагогіка, ні часткові методики не звернули серйозної уваги» [3, с. 94].

У той же час, вперше в методиці навчання географії ще у 1963 р. чітке і ясне визначення краєзнавчого принципу навчання дав І.С. Матрусов. Спочатку він пише: «Під краєзнавчим принципом розуміється вивчення краєзнавчого матеріалу і використання у навчанні географії різноманітних географічних відомостей про факти і явища оточуючої місцевості, які відомі учням» [20, с. 3], а пізніше в іншій праці остаточно формулює визначення принципу: «Під краєзнавчим принципом розуміється встановлення у процесі навчання асоціативних зв'язків між відомими учням фактами з оточуючої їх дійсності і програмним географічним матеріалом, що вивчається, з метою підвищення якості засвоєння знань. При застосуванні краєзнавчого принципу у навчанні у свідомості учнів встановлюються зв'язки між географічними поняттями, що вивчаються, та їх проявами на конкретній території» [22, с. 2]. Це «дозволяє наочно, дохідливо розібратися в особливостях природи окремих областей країни шляхом порівняння, що веде до більш міцного знання географії своєї країни і місцевої природи, яка оточує дану школу, і допомагає розкрити взаємозв'язок природи з практикою господарської діяльності людей» [25, с. 115]. Цю точку зору підтримував і К.Ф. Строєва [39, с. 39; 40, с. 92]. Визначення краєзнавчого принципу стало основою теоретичного і методичного обґрунтуванні краєзнавчої основи шкільної програми з географії, краєзнавчих запитань-завдань підручників, рекомендацій в загальній та предметних методичних посібниках.

Проте, як показав аналіз методичної літератури з географії на сутність краєзнавчого принципу є зовсім інша точка зору, яку багато років теоретично і методично в різних працях обґрунтовувала Т.П. Герасимова. В її працях [13; 14; 16; 17; 18] узагальнене розуміння сутності краєзнавчого принципу навчання утворює систему знання, зображену графічно (рис. 1).

Аналіз схеми чітко показує, що краєзнавчий принцип [4, с. 32; 8, с. 23-24] реалізується у позакласному і навчальному (програмному) краєзнавстві, а останнє, у свою чергу, реалізується у формах роботи на місцевості (екскурсіях, спостереженнях, індивідуальних завданнях) і через краєзнавчий підхід на уроках. У той же час схема чітко показує, що Т.П. Герасимова поняття «краєзнавчий принцип» вважає ширше понят-

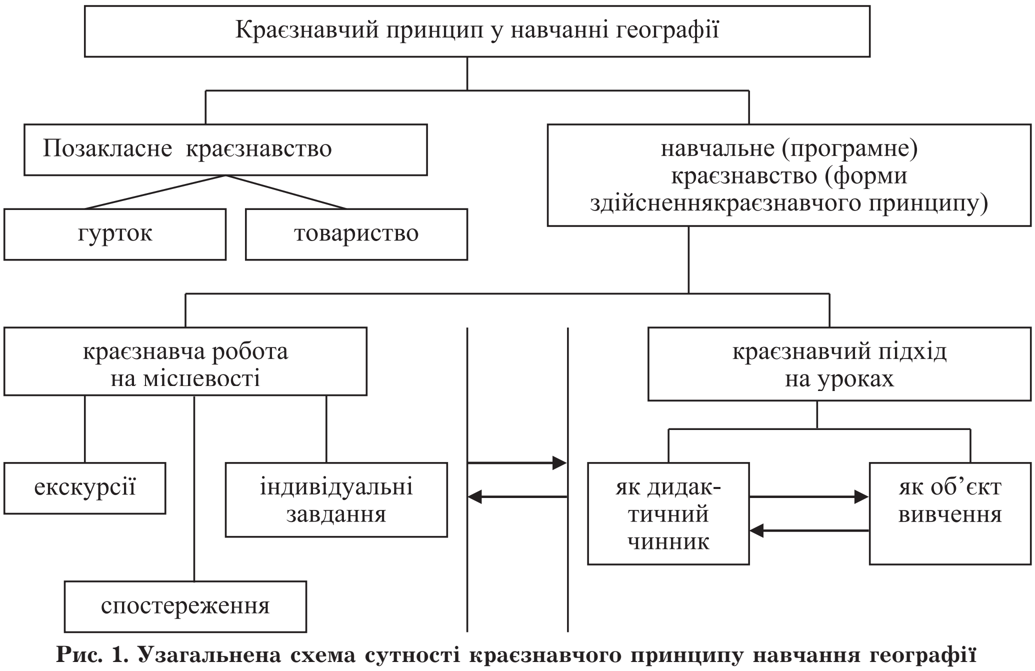

Рис. 1. Узагальнена схема сутності краєзнавчого принципу навчання географії (за працями Т.П. Герасімової)

тя «краєзнавчий підхід», який входить у склад першого як підлеглий, але володіє, як і принцип, функцією дидактичного чинника, що дозволяє йому впливати на зміст, об'єкти вивчення і форми навчання. Т.П. Герасимова працювала над удосконаленням сутності краєзнавчого принципу з 40-х років минулого століття, її праці відображають погляди не тільки її самої, а цілої епохи учителів і науковців про становлення краєзнавчого принципу у навчанні географії. Праці Т.П. Герасимової слугують науково-методичною базою для подальшого удосконалення і розвитку методологічної основи краєзнавчого принципу.

В краєзнавчій літературі є й спроби розмежувати терміни «краєзнавчий принцип» та «краєзнавчий підхід». Так, А.З. Сафіуллін пише: «Якщо краєзнавчий принцип як один із загально педагогічних принципів означає усебічне використання краєзнавчих матеріалів і джерел в організації навчальної і виховній роботі, то краєзнавчий підхід як конкретний методичний прийом проявлення краєзнавчого принципу означає уточнення, конкретизацію, розкриття і підведення наукових понять фактами оточуючої дійсності і практичного здійснення зв'язку навчання з життям і практикою» [33, с. 53]. Але у подальшому ускладнюючи розуміння відмінності названих термінів, вступає у протиріччя власним висновкам, забувши, що краєзнавчий підхід є всього тільки *«конкретним методичним прийомом прояву краєзнавчого принципу»*, зазначає, що «методологічною основою дидактики, а, отже, і *краєзнавчого підходу як одного з дидактичних принципів(?)* є теорія пізнання [34, с. 54; *курсив* – Б. Ч.]. Тим самим автор показує, що вище названі терміни є синонімами, а різниця – надуманою, що призводить тільки до термінологічної плутанини.

Як слідує з аналізу літературних джерел, взаємозаміна краєзнавчих термінів відбувалась під час інтенсивного розвитку краєзнавчої роботи і застосування краєзнавчого матеріалу у навчально-виховному процесі, коли теоретичного обґрунтування краєзнавчої термінології ще не склалося. Це відчувалось у той період в методичній і краєзнавчій літературі. Підтвердженням цьому – взаємозаміна термінів «краєзнавчий принцип» і «краєзнавчий підхід» та застосування цих термінів як синонімів у працях не тільки з методики навчання географії [19, с. 11, 14], а також в методиці навчання історії та біології. Виходячи з розуміння системи географічного краєзнавства [46], розвитку географічного і краєзнавчого знання, дослідженого з допомогою методу «дерева цілей» [10 с. 43, 51-52], доведено, що термін *«краєзнавчий підхід»* в ієрархії взаємовідношень краєзнавчих понять об'єднує й поняття «шкільного краєзнавства» і «краєзнавчого принципу».

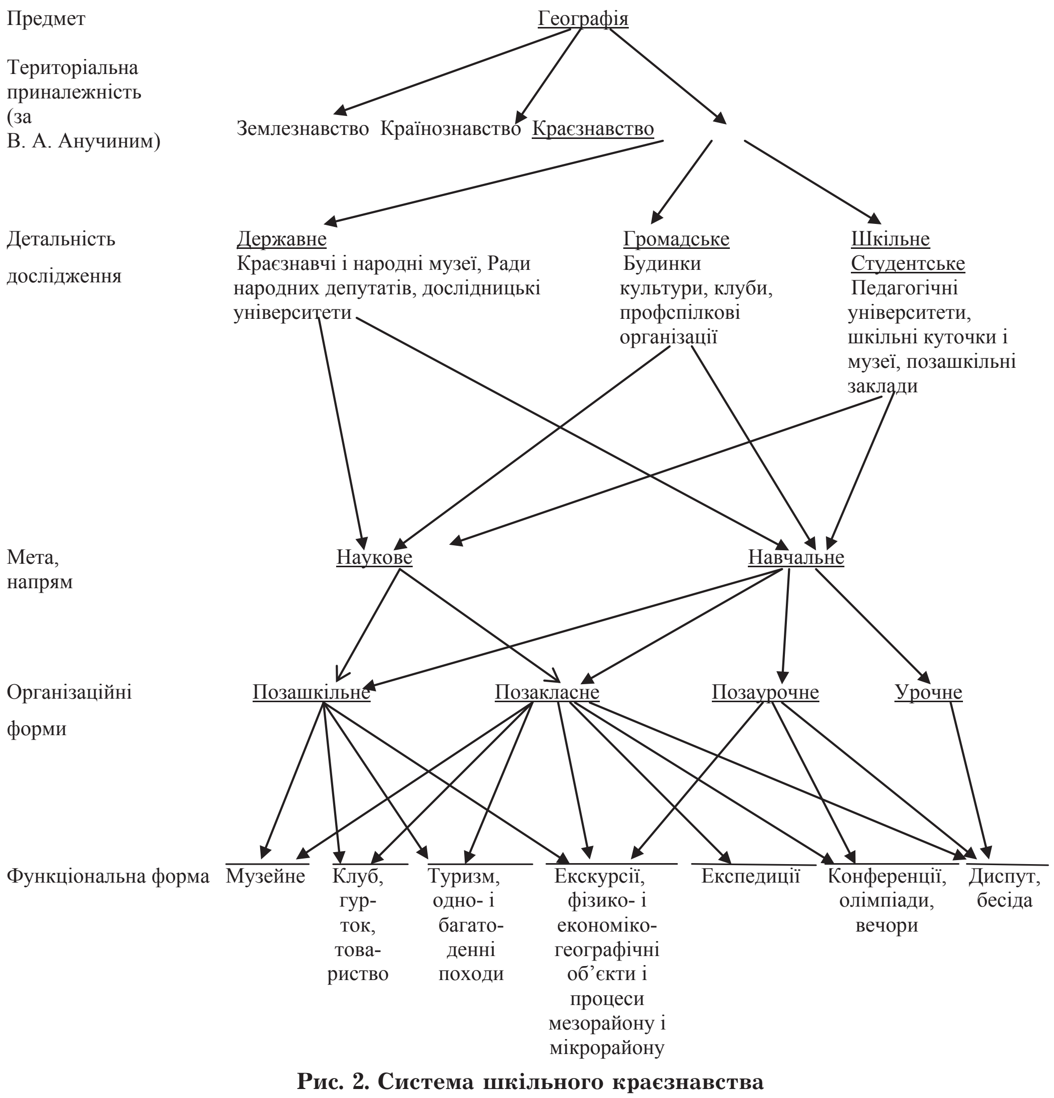

Рис. 2. Система шкільного краєзнавства

Складовою частиною шкільного краєзнавства є шкільне географічне краєзнавство, а останнього – навчальне краєзнавство (рис. 1). Утворюється ланцюг понять: наукове шкільне географічне краєзнавство → навчальне географічне краєзнавство → позашкільне та позакласне шкільне географічне краєзнавство → позаурочне та урочне географічне краєзнавство. У свою чергу краєзнавчий принцип входить у наступний ланцюг понять: краєзнавчий принцип → система принципів дидактики → загальна дидактика і дидактика географії → педагогіка. Зі сказаного слідує, що онтологічно і гносеологічно відсутні основи ототожнювання понять «краєзнавчий принцип» і «навчальне краєзнавство».

Поняття «підхід», взяте у методологічному аспекті, визначається як «принципова методологічна орієнтація дослідження, як точка зору, з якої розглядається об'єкт вивчення, ... як поняття або принцип, який керує загальною стратегією дослідження» [50, с. 46-47]. Тому краєзнавчий підхід, маючи міждисциплінарний характер, поряд зі структурно-функціональним аналізом є основою вивчення природничо-соціальних і суспільних об'єктів і явищ. У такому розумінні його статусу краєзнавчий підхід має загальнонауковий характер і не відрізняється від інших підходів, які мають міждисциплінарний характер, такі як системний, семантичний і інші. Принципове положення має й те, що краєзнавчий підхід не може бути віднесений тільки до географії, оскільки природа і суспільство рідного краю відносяться до складних систем і вивчаються багатьма краєзнавчими науками. Ось чому краєзнавчий підхід передбачає, насамперед, конкретно-наукові дослідження, зокрема й географічні. Виходячи з цього положення, краєзнавчий підхід визначається як комплекс методів певної наукової галузі досліджень, більшість яких, зазвичай, мають подібність із загальними методами інших підходів, хоча мають і спеціальні методи, які випливають зі специфічних законів і закономірностей даної галузі знань.

Тому під час бесіди з Т.П. Герасимовою й було їй висловлено твердження, що краєзнавчий підхід не може належати тільки географії, бути об'єктом її вивчення, а на уроках дидактичним чинником і, тим більше, ніяк не може бути підпорядкований краєзнавчому принципу. Скоріше навпаки. Вона погодилася з цим.

У свою чергу, була обґрунтована теоретико-методологічна сутність краєзнавчого принципу як принципу загальної дидактики, показано його взаємозв'язок з іншими принципами і визначено місце в їх системі (рис. 3).

Проте утворення ланцюга понять з вміщеним у ній краєзнавчим принципом ще не говорить

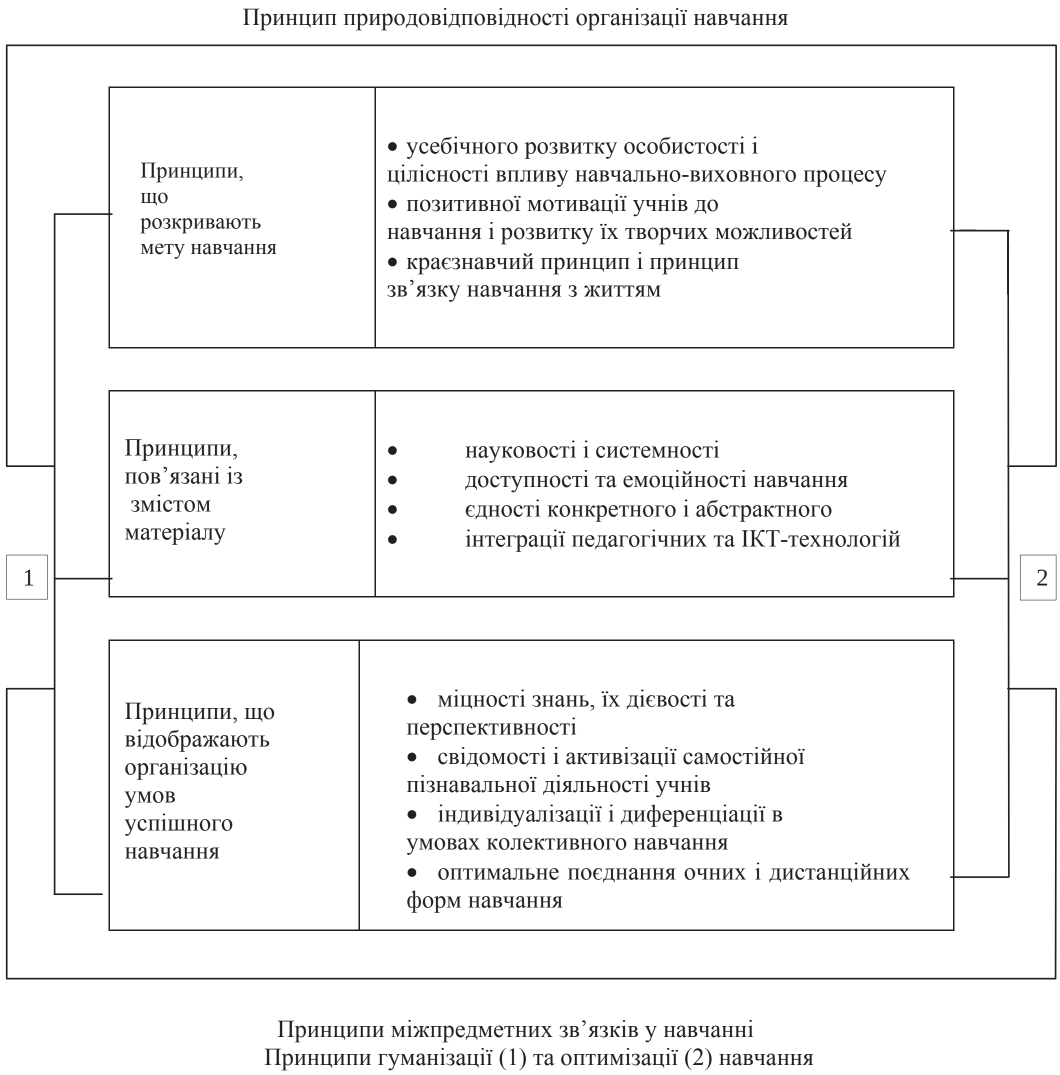

Рис. 3. Краєзнавчий принцип навчання

про те, що принцип, який знаходиться в ланцюгу понять, відноситься до системи дидактичних принципів. Відсутність єдності думок методистів про належність краєзнавчого принципу до принципів дидактики підтверджує це. Наприклад, Т.П. Герасимова стверджувала, що «у навчанні початкового курсу фізичної географії і у першу чергу під час відбору змісту, надзвичайно важливу роль відіграє ***специфічний для географії*** краєзнавчий принцип» [8, с. 24; ***курсив*** – Б. Ч.], а Л. І. Круглик це саме стверджує по відношенню до економічної географії України [19, с. 11].

По-перше, це твердження одразу ж обмежує застосування краєзнавчого принципу у навчанні іншим навчальним предметам в школі, оскільки поняття специфічності [38, с. 315], віднесене *тільки* до географії то ж і розкриває особливості педагогічних явищ, які проявляються *тільки* у навчанні географії, що не відповідає дійсності.

По-друге, якщо краєзнавчий принцип є специфічним, то він не володіє й функцією загальнодидактичної категорії. Тоді які підстави має цей принцип грати «важливу роль... у відборі змісту» курсу, відборі методів і організаційних форм навчання? «Якими ж критеріями слід керуватись, щоб віднести те чи інше положення навчального процесу в дидактиці до принципів навчання? Таке положення потрібно охоплювати своїм скеровуючим, регулюючим впливом найважливіші елементи навчання – його зміст, методи, організаційні форми – *і не зводитись ні до яких інших положень, не змінюватись ними*» [36, с. 51].

Таким чином, під дидактичними принципами навчання розуміються ті вихідні положення, які лежать в основі відбору змісту, організації навчального процесу і методів навчання. Але ж ці вихідні положення, виділені Т.П. Герасимовою для принципу, який є «специфічним для географії», протирічать поняттю специфічності. Як уявляється, мова повинна йти про специфічність реалізації краєзнавчого принципу в шкільному курсі географії, зокрема і фізичної, так само як і історії, біології, літератури і т.п.

Як показує аналіз літературних джерел, основний вклад у загально-дидактичне обґрунтування краєзнавчого принципу зробив П.В. Іванов. Розділяючи оцінку, яку дали І.С. Матрусов, Т.П. Герасимова та К.Ф. Строєв, П.В. Іванов довів взаємозв'язок краєзнавчого принципу з педагогікою, показав можливість і необхідність його застосування у навчанні майже всім шкільним предметам. Обґрунтовуючи наукове і методичне значення включення краєзнавчого принципу в загально-дидактичну систему, П.В. Іванов дав аналіз праці В.К. Гринкевича (1927), А.Е. Ставровского (1954), М.М. Кракова (1957), які обґрунтували не один, а особливу систему краєзнавчих принципів і справедливо зазначив, що «краєзнавчий принцип потрібно розглядати в загальній системі дидактичних принципів, у взаємозв'язку з ними, а не шукати якихось особливих, своїх принципів краєзнавства... Взагалі краєзнавчий принцип у процесі навчання не зводиться до будь якого іншого принципу, він є повноправним самостійним принципом дидактики» [13, с. 27, 45]. Проте, рахуючи краєзнавчий принцип «повноправним самостійним принципом дидактики», П.В. Іванов не обґрунтовує його положення в системі дидактичних принципів, хоча відмічає, що постановку такого питання про краєзнавчий принцип в загальній системі педагогічних принципів слід вважати правомірною [13, с. 19].

Для визнання виділеного принципу реальним, необхідно, щоб його виділення відповідало певним критеріям, обґрунтованим в педагогіці. Виділений принцип повинен: 1) сформуватись історично (принцип абстрагується на основі практики навчання); 2) мати єдину з процесом навчання і виховання наукову основу; 3) відповідати задачам навчання і виховання, які поставлені перед школою суспільством; 4) визначати соціальну спрямованість навчального процесу і діяльність вчителя в ньому: 5) сприяти продуктивності навчання; 6) враховувати особливості діяльності учнів та її психологічну основу [29, с. 291]; 7) виявляти внутрішні сторони діяльності вчителя і учнів; 8) відображати цілісні властивості процесу навчання у єдності його функцій [12, с. 49].

Названі критерії з різним ступенем повноти розкриті і частково методично обґрунтовані в працях Т.П. Герасимової [4; 5; 7; 8], П.В. Іванова [13; 15], І.С. Матрусова [22; 23; 25], І.І. Самойлова [31], К.Ф. Строєва [39; 40; 41], Н.Г. Павлюк [26]. Названі праці сприяли обґрунтуванню краєзнавчої основи шкільних програм з географії. В програмах і шкільних підручниках були уведені практичні роботи на місцевості, вимога використання краєзнавчих матеріалів у навчальному процесі. З 1952 р. в шкільні програми уведено розділ – «Географія своєї області, краю, АСРР, що сприяло розгортанню широкої творчої діяльності вчителів географії як в організації вивчення рідного краю, так і в створенні навчальних посібників з географії своєї області (краю, АСРР), атласів, навчальних карт і застосуванні зібраного вчителями і учнями краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі.

Із середини 1960-х років шкільні програми з біології, історії, суспільствознавства, літератури, трудового навчання також почали передбачати уведення у навчальний процес краєзнавчого матеріалу.

Висновки. В практиці навчання, зокрема географії, склалася парадоксальна ситуація у застосуванні краєзнавчого принципу. Вимога послідовності і однозначності міркувань ще в Давній Греції вважалася нормою. Недостатня аргументованість краєзнавчої термінології призвела до амбівалентності, яка виникла внаслідок необґрунтованості застосування термінології в точних і строго визначених однозначних поняттях.

У формулюванні краєзнавчого принципу відображено столітній досвід педагогічної практики і науки. Доведено, що краєзнавчий принцип – один із найбільш суттєвих дидактичних принципів і як дидактична закономірність виражає причинно-наслідковий характер взаємозв'язку між теоретичним матеріалом і краєзнавчим природно-соціальним оточенням та результатами навчання учнів. Вважається необхідним уведення краєзнавчого принципу в посібники з дидактики, що підвищить якість підготовки майбутніх учителів до організації навчально-виховного процесу в кожній школі.

Список літератури:

1. Александров Б. Достоинства и промахи / Б. Александров // Народное образование. – 1967. – № 4. – С. 119-121.
2. Барышева Ю.А. Использование краеведческого материала при формировании понятий в курсе экономической географии СССР / Ю.А. Барышева // Геогр. в шк. – 1969. – № 1. – С. 40-41.
3. Бескоровайный И.И. использование краеведческого материала в процессе усвоения и применения знаний учащимися / И.И. Бескоровайный // Изв. Воронежск. Пед. Ин-та. – 1967. – Т. 75. – Вып. 1. – С. 57-95.
4. Герасимова Т.П. Краеведческий принцип в курсе У класса / Т.П. Герасимова // Геогр. в шк. – 1969. – № 6. – С. 31-33.
5. Герасимова Т.П. Методика преподавания начального курса физической географии в У классе / Т.П. Герасимова; [Под ред. И.И. Заславского]. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958. – 536 с.
6. Герасимова Т.П. Некоторые вопросы организации урока географии / Т.П. Герасимова // Уроки географии в школе; [Под ред. Т.П. Герасимовой]. – М.: Просвещение, 1967. – С. 8-18.
7. Герасимова Т.П. Новая программа по начальному курсу физической географии (У класс) и её реализация в практике школ / Т.П. Герасимова // География в школе по новым программам. – М.: Изд-во МФГО СССР, 1973. – С. 6-8.
8. Герасимова Т.П. Основы методики обучения начальному курсу физической географии / Т.П. Герасимова. – М.: Просвещение, 1978. – 120 с.
9. Герасимчук В.М. географическое краеведение как форма обучения и воспитания / В.М. Герасимчук // Геогр. в шк. – 1980. – № 3. – С. 74-75.
10. Давидов М.Г. Этюды о прогностике / М.Г. Давыдов, В.А. Лисичкин. – М.: Знание, 1977. – 96 с. (Жизнь замечательных идей).
11. Дидактика средней школы. Некоторые проблемы современной дидактики: Учеб. Пособие для студ. пед. интов.; [Под ред. М.А. Данилова и М.Н. Скаткина]. – М.: Просвещение, 1975. – 303 с.
12. Зверев И.Д. Межпредметные связи в современной школе / И.Б. Зверев, В.Н. Максимова. – М.: Педагогика, 1981. – 160 с.
13. Иванов П.В. Педагогические основы школьного краеведения / П.В. Иванов. – Петрозаводск: Изд-во Петрозаводского ун-та, 1966. – 182 с.
14. Иванов П.В. Основы школьного краеведения: Учебное пособие / П.В. Иванов. – Петрозаводск: Изд-во Петрозаводского ун-та, 1977. – 103 с.
15. Иванов П.В. Программа курса «Педагогика» для государственных университетов / П.В. Иванов. – Петрозаводск: Изд-во Петрозаводского ун-та, 1978. – 28 с.
16. Изосимов Н.И. краеведение в школах Сибири: Пособ. для учителей / Н.И. Изосимов. – Омск: Изд-во Омск. пед. ин-та, 1970. – 190 с.
17. Кондаков В.А. Краеведческий принцип в преподавании географии / В.А.Кондаков // Изв. АПН РСФСР. – 1950. – Вып. 24. – С. 93-123.
18. Костриця М.Ю. Практикум з географічного краєзнавства: Посіб. Для вчителів / М.Ю. Костриця. – К.: Рад. Шк., 1973. – 160 с.
19. Круглик Л.І. Методика вивчення географії у 8 класі (загальний огляд) / Л.І. Круглик. – К.: Рад. Шк.., 1977. – 112 с.
20. Матрусов И.С. Введение / И.С. Матрусов // Краеведение и краеведческий подход в преподавании географии; [Под ред. И.С. Матрусова]. – М.: Изд. АПН РСФСР, 1963. – С. 3-6.
21. Матрусов И.С. Краеведение и краеведческий подход в преподавании географии / И.С. Матрусов // Краеведение и краеведческий подход в преподавании географии; [Под ред. И.С. Матрусова]. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1963. – С. 7-26.
22. Матрусов И.С. Школьное краеведение / И.С. Матрусов // Геогр. в шк. – 1963. – № 3. – С. 2-6.
23. Матрусов И.С. Краеведческая основа курса физической географии СССР / И.С. Матрусов // Геогр. в шк. – 1966. – № 3. – С. 38-40.
24. Матрусов И.С. Школьное краеведение и его современные задачи / И.С. Матрусов // Краеведческая работа в школе; [Тезисы докл. к конф.]. – Ч. II. – М. – 1974. – С. 7-13.
25. Матрусов И.С. Методика преподавания физической географии СССР. УП класс / И.С. Матрусов, А.М. Низова. – М. Изд-во АПН РСФСР, 1958. – 278 с.
26. Павлюк Н.Г. Формирование понятия о природном комплексе в курсах географии средней нколы: Методич. Пособие для учителей. – Благовещенск: Изд-во Благовещенск. пед. ин-та, 1976. – 86 с.
27. Педагогика; [Под ред. И.А. Каирова, Н.К. Гончарова и др.]. – М.: Учпедгиз, 1956. – 260 с.
28. Педагогика школы; [Под ред. И.Т. Огородникова]. – М.: Просвещение, 1978. – 320 с.
29. Педагогика школы; [Под ред. Г.И. Щукиной]. – М.: Просвещение, 1978. – 384 с.
30. Педагогіка [За ред. М.Д. Ярмаченка]. – К.: Вища шк., 1986. – 543 с.
31. Самойлов И.И. Дидактика школьного курса экономической географии СССР / И.И. Самойлов. – М. Просвещение, 1979. – 214 с.
32. Сафиуллин А.З. Изучение своей области в курсе экономической географии СССР (на примере Оренбургской области) / А.З. Сафиуллин. – М.: Учпедгиз, 1963. – 94 с.
33. Сафиуллин А.З. особенности географического краеведения в сельской школе / А.З. Сафиуллин // Геогр. в шк. – 1975. – № 6. – С. 52-54.
34. Сафиуллин А.З. Географическое краеведение в общеобразовательной школе: Пособ. для учителей / А.З. Сафиуллин. – М.: Просвещение, 1979. – 127 с.
35. Ситаров В.А. Дидактика / В.А. Ситаров; [под ред. В.А. Сластенина]. – 2-е изд., стереот. – М.: Изд. центр «Академия», 2004. – 368 с.
36. Скаткин М.Н. Принципы обучения / М.Н. Скаткин // Дидактика средней школы. Некоторые проблемы современной дидактики. Уч. Пособие. – 2-е изд., перер. и доп.; [Под ред. М.Н. Скаткина]. – М.: Просвещение, 1982. – С.48-89.
37. Следников А.А. Содержание и задачи краеведческой работы в Тамбоской области / А.А. Следников // Вопросы вузовского и школьного краеведения. – Тамбов 1969. – С. 12-16. 85. 396 Сорокин Н.А. Дидактика: Уч. пособие для студ. пед. ин-тов / Н.А. Соркин. – М.: Просвещение, 1974. – 222 с.
38. Специфика. – БСЭ. – 3-е изд. – Т. 24. – Кн. 1. – М.: Сов. Энциклопедия, 1976. – С. 315.

39. Строев К.Ф. О краеведческом принципе в преподавании географии / К.Ф. Строев // Геогр. в шк. – 1963. – № 3. – С. 37-43.
40. Строев К.Ф. Краеведение: Пособ для студ. пед. ин-тов. Изд. 2-е, испр. и доп. / К.Ф. Строев. – М.: Просвещение, 1974. – 144 с.
41. Строев К.Ф. Краеведение и краеведческий принцип в школьном курсе географии / К.Ф. Строев // Методика обучения географии в средней школе. Раздел 1У, гл. 13-я; [Под ред. А.Е. Бибик и др.]. – М.: Просвещение, 1974. – С. 191-211.
42. Хуторской А.В. Современная дидактика. Учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. / А.В. Хуторской. – М.: Высш. шк., 2007. – 639 с.
43. Хуторской А.В. практикум по дидактике и методикам обучения / А.В.Хуторской. – СПб: Питер, 2004. – 541 с.
44. Чайка В.М. Основи дидактики / В.М. Чайка. – К.: Академвидав, 2011. – 240 с.
45. Чернов Б.А. Краеведческий принцип в профориентации учащихся сельской школы / Б.А. Чернов, И.Ю. Рекита // Геогр. в шк. – 1978. – № 5. – С. 58-59.
46. Чернов Б.А. Методологическая основа географического краеведения. Ч. 1. – Запорожье: Изд-во ОИУУ, 1981. – 48 с.
47. Чистоклетов Г.Ф. Из опыта работы / Г.Ф. Чистоклетов // Геогр. в шк. – 1962. – № 3. – С. 56.
48. Эльдаров М.М. Применение краеведческого принципа в преподавании географии СССР в дагестанской школе / М.М. Эльдаров // Тр. Дагестанского пед. ин-та. – 1968. – Вып. 3. – 1968. – С. 46-52.
49. Эльдаров М.М. Школьное краеведение и краеведческий принцип преподавания географии / М.М. Эльдаров // Тр. Дагестанского пед. ин-та. – 1968. – Вып. 3. – 1968. – С. 19-45.
50. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности: Методол. пробл. совр. науки. – М.: Наука, 1978. – С. 46-47.

Чернов Б.А.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР СТАНОВЛЕНИЯ КРАЕВЕДЧЕСКОГО ПРИНЦИПА ОБУЧЕНИЯ

Аннотация
Прошло почти 40 лет, как был теоретико-методологически обоснован краеведческий принцип обучения как принцип дидактики, появились научные статьи в журналах. Считалось, что как учителя, так и методисты, воспользовавшись имеющимися научными знаниями, уже не будут путать такие термины как «краеведение на уроках», «краеведческий подход», «краеведческий принцип». Как показывает анализ современных публикаций, всё осталось как было – путаница. Поэтому возникла необходимость ещё раз вернуться к истории становления краеведческого принципа обучения.
Ключевые слова: краеведческий принцип, краеведческий подход, краеведение, дидактика, обучение, подмена понятий.

Chernov B.O.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

HISTORIOGRAPHICAL REVIEW OF THE FORMATION OF THE ETHNOGRAPHIC PRINCIPLE OF LEARNING

Summary
Forty years ago, the principle of regional-study training was theoretical and methodological grounded as the principle of didactics, andsincescientific articles in the issue have been published in journals. It was believed that both teachers and methodologists, using their scientific knowledge, not to be confused terms such as «regional studies in the lessons», «regional-study approach», «regional-study principle». An analysis of current publications shows that everything remains as it was early. Therefore, there is a need again turn to the historic development of the principleofregional-study training.
Keywords: regional-study principle, regional-study approach, regional studies, didactics, training, substitution of concepts.

УДК 378.37

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ КАРЬЕРНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Чорнойван А.П.
Институт высшего образования
Национальной академии педагогических наук Украины

В статье раскрыта необходимость формирования у выпускников старших курсов карьерных ориентаций для планирования своей преподавательской карьеры учитывая собственные ценностные установки и возможности. Акцентировано внимание на правильном выборе профессиональной деятельности, поскольку именно от этого процесса зависит возможность успешно реализовать свою карьеру и раскрыть потенциал. Определены стратегия и ключевые аспекты построения карьеры научно-педагогического работника. Проведены аналогии «якорей карьеры» в соответствии с профессиональной деятельностью научно-педагогических работников высших учебных заведений. Предложены рекомендации для основных шагов планирования карьеры в соответствии с собственными ориентациями.

Ключевые слова: развитие карьеры, карьерные ориентации, научно-педагогический работник, выпускник высшего учебного заведения, преподаватель, повышение квалификации научно-педагогических работников.

Постановка проблемы. Технологические изменения информационного общества требуют от образования быстрого реагирования, обновления и реформирования. Образование XXI века – это образование человекоцентрированное, главным приоритетом которого является развитие творческой личности, способной к непрерывному образованию и саморазвитию, реализации личного и профессионального потенциала, планирования и проектирования собственного карьерного пути, решения актуальных проблем и задач. Сегодня перед высшими учебными заведениями встала проблема в создании условий для формирования карьероориентированого студента, который способен выбирать карьеру в связи с собственными ценностями и предпочтениями, а также развития профессиональной карьеры научно-педагогических работников высших учебных заведений. Успешной реализации карьерного роста предшествуют стратегия раннего планирования карьерного пути, субъективная оценка собственных карьерных ориентаций, способностей и компетенций.

Анализ последних исследований и публикаций. Различным аспектам формирования карьероориентированных выпускников последних курсов университетов посвящены работы Л. Беляевой, Н. Гончаровой, И. Петровской, В. Тесленко и др. Исследования процессов планирования карьеры и выявления карьерных ориентаций научно-педагогических работником представлены в работах С. Алексеевой, В. Бочелюк, А. Демченко, О. Сазыкиной, Н. Шаповаловой и др.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Учитывая общий интерес к исследованной проблематике «карьерного роста», «развития карьеры», недостаточно изучены актуальные вопросы об особенностях формирования и развития карьерных ориентаций научно-педагогических работников высших учебных заведений на протяжении их карьерного пути.

Формулирование целей статьи. Целью статьи является теоретическое исследование особенностей формирования карьероориентированных выпускников вузов и развития карьерных ориентаций в процессе их профессиональной деятельности.

Изложение основного материала. Научно-педагогические работники – это специалисты, которые по основному месту работы в учреждениях высшего образования осуществляют учебную, методическую, научную (научно-технической, художественной) и организационную деятельность [10]. Профессиональная деятельность научно-педагогического работника включает карьерный рост, развитие карьерных ориентаций, беспрерывное обучение.

Формирование карьерных ориентаций будущих преподавателей происходит уже на последних курсах университета (магистратуре) или в аспирантуре. Они достаточно устойчивые, характеризуются собственной концепцией, ценностями специалистов, субъективной оценкой личностных талантов и возможностей, ведь планируя карьерный путь будущий преподаватель руководствуется именно ими. Ориентируясь на собственные ценности и предпочтения, выпускник должен сделать правильный выбор, поскольку именно от него зависит, насколько профессиональная деятельность в дальнейшем будет приносить ему удовольствие, а также сможет ли он реализовать свой личный потенциал [1].

Поэтому становление будущего преподавателя в процессе подготовки в вузе (аспирантуре) включает в себя не только приобретение определенных компетентностей, но и формирование профессионально-ориентированных установок, ценностных ориентаций и специальных навыков, необходимых в дальнейшей деятельности, готовность к изменениям на рынке труда. На этом этапе будущий специалист адаптируется в социальную среду и тесно связанный с ней. Кроме профессиональных знаний и умений, определенных личностных качества (мобильность, креативность, гибкость, адаптивность) у выпускников должна быть развита профессиональная направленность и ориентация на успешное карьерное развитие [5; 7].

Карьерный рост научно-педагогических работников рассматривается в трех основных аспектах: личностном, социальном и организационном. Личностный аспект раскрывает особенности собственного видения карьеры специалистами (субъективная оценка ценностей, мотивов, промежуточного результата развития карьеры, ожидания удовлетворения от деятельности). Со-

циальный аспект характеризует представления о карьере с позиции общества (выработка в процессе развития общества карьерных направлений, апробация путей достижения определенных результатов в выбранной профессиональной деятельности, представления о характере движения по этим направлениям, связанные со скоростью, направленностью, траекторией карьеры, а также с соответствующими методами и способами). Организационный аспект предполагает понимание карьеры как целенаправленного должностного и профессионального роста, постепенного продвижения по карьерной лестнице, включая изменения квалификационных возможностей [4].

Создание в заведении высшего образования условий для успешной реализации потенциала преподавателя, предоставляя ему возможность к саморазвитию и совершенствоваться, делает его значимым и полезным для общества. Сегодня в Украине много университетов декларируют современные программы повышения квалификации научно-педагогических работников, основанные на современных дистанционных и медийных средствах, однако реализовать эти программы на качественном уровне удается не всем. В этом аспекте стоит более детально изучить понятие «повышение квалификации» и «развитие персонала». Последнее понятие, более распространенное в европейских университетах, поскольку оно ближе к бизнес-среде. Что касается «повышения квалификации», то этот термин широко используется в отечественном образовании. Каждые пять лет научно-педагогические работники должны повышать свою квалификацию, что приводит к их развитию, самообразованию, совершенствованию компетентностей, освоение нового опыта, развития исследовательской деятельности и тому подобное. Следует учитывать тот факт, что современные студенты готовы воспринимать материал по разным формам и методам, поскольку хорошо владеют информационно-коммуникативными технологиями и иностранными языками, уверенно пользуются интернет-ресурсами [3; 6].

В своей монографии В.Т. Лозовецкая [7] особое внимание уделяет управлению карьерой, которая должна быть приоритетной в учреждении высшего образования для возрастания своих работником, создания им условий для профессионального развития, достижения своих целей, что в общем приведет до успешной деятельности и конкурентоспособности самой организации. Управление карьерой преподавателей должно исходить от основных целей управление человеческим ресурсом и включать:

– формирование и развитие карьерных ориентаций на ранней стадии развития карьеры, рациональное использование профессионального потенциалу каждого сотрудника и университета в целом;

– создание условий для профессионального развития преподавателей, включая стажировку и мобильность;

– создать возможности непрерывного карьерного роста учитывая разнообразность карьерных ориентаций каждой личности [7, с. 128-129].

Соответственно целям, которые ставит отдел управления кадрами учреждения высшего образования, можно обозначить основные функции:

– систематическое изучение и исследование проблем, которые существуют в управлении карьерой, выявление потребности в управленческих работниках, их развитие и карьерный рост;

– планирование профессионального развития (обучение, стажировка), оценивания для повышения в посадах (от ассистента преподавателя до заведующего кафедрой и выше);

– организация процесса обучения (самоуправление карьерою, определение карьерных ориентаций, планированию), проведение конкурсов на замещение вакантных посад;

– оказания консультаций и помощи при кризисных моментах в планировании и реализации карьеры;

– согласование и координация действий всех заинтересованных стейкхолдеров в систематическом управлении карьерой преподавателей, а также контроль за исполнением функций и определение их эффективности [7, с. 129].

Морозова М.Э. [9] утверждает, что учебное заведение в состоянии стимулировать научно-педагогических работников к стремлению профессионального роста. Исследователь описывает ключевые пути и мероприятия для реализации этого процесса:

– совершенствование системы управления (использование современных методов и систем управления в профессиональном развитии и карьере; уважение к возрасту, ценность квалификации и опыта работы; действовать за принципами демократического управления (лидерства));

– контроль за карьерой (мотивация научно-педагогических работников к стремлению профессионального роста; проведение конкурсного отбора и аттестации);

– уменьшение влияния посторонних факторов (система стимулирования для работников своего заведения во избежание оттока кадров);

– связь карьеры и профессионального роста (создание возможностей для повышения профессионального карьерного роста после прохождения: переподготовки, повышение квалификации, стажировки, обучения в аспирантуре, получения ученого звания и научной степени) [9].

Сегодня для научно-педагогических работников высших учебных заведений открыты новые возможности их научно-исследовательской деятельности и построения карьеры. Понятие «карьера» приобретает новое значение и характеризуется не только иерархией, а обусловлено профессиональным ростом, проектированием и планированием своего саморазвития, самообразования, реализацией потенциала, соответствием карьерных ориентаций собственным ценностям. В 70-80-х гг. XX века американский психолог Э. Шейн (E. Schein) осуществил эмпирическое исследование и определил якорную модель профессионального развития (концепция «якорей карьеры» (Career anchors) [12]. Он также разработал соответствующее анкетирование для определения карьерных ориентаций (сейчас этот опросник адаптированных и используется как диагностический инструментарий в ряде современных исследований) [8]. Рассмотрим «якоря карьеры» (восемь) в соответствии с профессиональной деятельности научно-педагогических работников.

Первый – «профессиональная компетентность». Преподаватель первого направления является компетентным практиком, в совершенстве владеющий знаниями о своей специальности, постоянно интересуется исследованиями и инновациями в сфере своей профессиональной деятельности. Специалисту этого уровня не интересна управленческая деятельность, будет мешать и отвлекать его от основной деятельности. Для специалистов первого «якоря» лучшим мотиватором является содержание выполняемой ими работы, карьеру они рассматривают как возможность стать экспертом в своей области.

Второй – «менеджмент» (общее руководство). У преподавателя этого направления практически отсутствует потребность в принадлежности к своей исходной профессии. Такой специалист скорее стремится занимать все более высокие уровни организационного контроля и руководства, чем углубляться в профессию. Работа на управленческих должностях линейного характера приносит таким сотрудникам больше удовольствия.

Третий – «автономия» (самостоятельность и независимость). Специалист этого направления всегда старается все делать по-своему, он может испытывать трудности, работая в команде, так как обычно предпочитает подходить к работе посвоему. В ведущих топ-первых университетах мира преподаватели имеют возможность выкладывать по собственным программам, адаптируясь к современным тенденциям развития образования и науки.

Четвертый – «стабильность работы» или «стабильность места жительства». Эти специалисты испытывают потребность в чувстве безопасности, непрерывной и стабильной работе на достаточно длительный срок. Новаторские изменения и подходы, карьерный рост их не интересуют, для них главным является гарантия занятости, стабильности достигнутого уровня жизни.

Пятый – «предпринимательство» (предпринимательская жилка). Специалисты этого направления работают наиболее эффективно тогда, когда способны предложить и реализовать новаторские идеи (для преподавателей такое направление характеризует способность использования новейших методик и технологий преподавательской деятельности, коучинга, применение в своей деятельности информационно-коммуникативных технологий и т.п.).

Шестой – «служение» (стремление быть полезным и преданным делу). Такие специалист стремятся быть полезными в профессиональной деятельности, особенно если она имеет для них личное значение и ценность, они пытаются внести свой вклад в решение социальных проблем (наставники и кураторы студенческих групп).

Седьмой – «вызов». Специалистам этого направления важно решать сложные проблемы и рискованные задачи, рутинная работа может снизить их мотивацию, для них главным является выигрывать и побеждать (участие в проектах, использование в профессиональной деятельности нестандартных методик).

Восьмой – «интеграция стилей жизни». Для такого специалиста главным является баланс между работой и личной жизнью, поэтому они ценят гибкость работы и активно используют в своей деятельности средства телекоммуникации и мультимедиа [7; 8; 12].

Методика «якорей карьеры» помогает выпускникам определять собственное направление деятельности, которое бы совпадало с его ценностями и жизненной позицией.

На основании исследования среди студентов второго курса Национального технического университета «Харьковский политехнический институт» за методикой Э. Шейна, Бєляєва Л.В. и Тесленко В.К. [2] сделали вывод о содержании карьерных ориентаций студентов. На первый план среди карьерных предпочтений студентов выдвигается ориентация «стабильность работы» (28%) (студентов в будущей работе привлекает, прежде всего, безопасность, стабильность и предсказуемость жизни). Карьерные ориентации «интеграция стилей жизни» и «профессиональная компетентность» заняли второе место (23%). Эти данные говорят о том, что уже на втором курсе достаточный процент студентов хотят стать компетентным мастером своего дела. Среди опрошенных студентом карьерная ориентация «вызов» (0%) оказалась аутсайдером. Видимо, что студенты не совсем готовы к рискам и решениям сложных заданий. Исследователи акцентируют внимание на том, что среди студентов преобладает ориентация на горизонтальную карьеру (54%) [2, с. 282].

Основательное исследование профессионального продвижения преподавателей в вузе осуществила О. Сазыкина [11]. В представленных выводах наводятся следующие данные: 53% респондентов во время обучения в высшем учебном заведении не планировали в дальнейшем заниматься научно-педагогической деятельностью. Имеют личный план развития своей научно-педагогической карьеры 45%, соответственно 55% преподавателей не имеют плана развития карьеры. В тоже время только 61% опрошенных преподавателей работа полностью удовлетворяет, 34% принимают работу как должное, а 5% с трудом досиживают до конца рабочего дня. Можно с уверенностью утверждать, то в число удовлетворенных работой входят те специалисты, кто имеет план развития своей карьеры, поскольку, планируя ее они учитывали собственные ценности, возможности и мотивы [11, рис. 1-2].

В зависимости от возраста человека мотивы и ориентации трудовой деятельности могут меняться. Например, респонденты в возрасте от 20 до 30 лет ориентированные на возможность самореализации (45%), стабильность рабочего места (29%) (стабильность важна, поскольку на рынке труда ценятся работники с опытом работы). Среди преподавателей в возрасте 31-40 лет преобладает ориентация «профессиональная компетентность» и опыт, поэтому им важна возможность самореализации (50%) (мотивы: стабильность рабочего места и творческий подход по 45%, полезные связи и знакомства 34%). Период 41-55 лет в карьере преподавателя характеризуется достижениями и успехами, приоритетами выступают самореализация (44%) и ответственность (41%). В возрасте 56 лет и выше преподаватель подводит итоги своей деятельности. В этом периоде потребность в самореализации становится для него наиболее приоритетной (65%) [11, рис. 4].

Подводя итог, следует отметить, что внимание руководства высших учебных заведений к проблеме создания условий эффективного управления карьерой преподавателей, с учетом их ценностных ориентаций, сможет помочь специалистам успешно реализоваться в профессиональной среде. Кроме этого, также отметим, что в первую очередь, успешность карьеры зависит от активной позиции и деятельности самого преподавателя. Соблюдение следующих рекомендаций способно облегчить становление карьеры преподавателя:

– начинать планировать карьеру со студенческих лет (магистратура, аспирантура) учитывая собственные предпочтения и ценности;

– заранее изучить специфику выбранной профессиональной деятельности, знать ее фундаментальные основы, основные достижения, проблемы и тенденции развития, перспективы карьерного роста;

– развивать свои профессиональные компетенции, непрерывно заниматься самообразованием, быть гибким и готовым к изменениям;

– владеть методикой научно-исследовательской работы, писать научные тексты, участвовать в научных конференциях и семинарах и др.

Выводы из данного исследования и перспективы. Формирование карьерных ориентаций определяются требованиями к себе как профессионалу учитывая собственные интересы, ценности, мотивы, профессиональные способности и компетентности. При планировании карьеры особое внимание следует уделить той сфере деятельности, которая би совпадала с карьерными ориентациями, приносила моральное удовлетворение, а также дала возможность успешно реализовать свой профессиональный потенциал. Такой подход к развитию карьеры будет способствовать преподавателям четко следовать плану, адекватно оценивать свой уровень, анализировать достижения и успехи, при необходимости вносить в план изменения. Перспективой дальнейших исследований выступает проблема мотивации карьерного роста и устремлений преподавателей высших учебных заведений.

Список литературы:

1. Алєксєєва С.В. Наукові теорії розвитку професійної кар'єри в сучасних концепціях професійної педагогіки / С.В. Алєксєєва // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – 2014. – Вип. 38. – С. 100-103.
2. Бєляєва Л.В., Тесленко В.К. Зміст кар'єрної орієнтації студентів на етапі освіти / Л.В. Бєляєва, В.К. Тесленко // Международная научная конференция MicroCAD: Секція № 20 – Управління соціальними системами і підготовка кадрів – НТУ «ХПИ», 2012. – С. 282. – URL: http://www.kpi.kharkov.ua/archive/MicroCAD/2012/S20/ЗМІСТ%20КАР'ЄРНОЇ%20ОРІЕНТАЦІЇ%20СТУДЕНТІВ%20НА%20ЕТАПІ%20ОСВІТИ.pdf
3. Бочелюк В.Й. Психологічні особливості кар'єрного зростання персоналу / В.Й. Бочелюк // Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. – 2014. – Вип. 49. – С. 16-23.
4. Гончарова Н.О. Кар'єрне проектування як фактор професійної підготовки майбутніх учителів / Н.О. Гончарова // Психологія і особистість. – 2015. – № 2(8). – Ч. 1. – С. 258-271.
5. Гончарова Н.О. Самореалізація як показник формування кар'єрних орієнтацій студентської молоді [Електронний ресурс]. – URL: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/3177/1/Goncharova%204.pdf
6. Демченко А.Я. Умови розвитку персоналу вищих навчальних закладів / А.Я. Демченко // Освітологічний дискурс. – 2010. – № 2. – С. 145-146.
7. Лозовецька В.Т. Професійна кар'єра особистості у сучасних умовах: монографія / В.Т. Лозовецька. – К., 2015. – 279 с.
8. Методика диагностики ценностных ориентаций в карьере «Якоря карьеры» (Э. Шейн, перевод и адаптация В.А. Чикер, В.Э. Винокурова). – URL: http://testoteka.narod.ru/prof/1/10.html
9. Морозова М.Е. Організаційні засади управління становлення професійною кар'єрою як процес розвитку / М.Е. Морозова // Теорія та методика управління освітою. – 2011. – № 7. – URL: http://tme.umo.edu.ua/docs/7/10.pdf
10. Національний освітній глосарій: вища освіта / 2-е вид., перероб. і доп. / авт.-уклад.: В.М. Захарченко, С.А. Калашнікова, В.І. Луговий, А.В. Ставицький, Ю.М. Рашкевич, Ж.В. Таланова / За ред. В.Г. Кременя. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. – С. 39.
11. Сазыкина О.А. Как ускорить свою карьеру: инструменты личной деятельности преподавателей по профессиональному продвижению в вузе // Гуманитарные научные исследования. 2015. – № 4. – Ч. 2. [Электронный ресурс]. – URL: http://human.snauka.ru/2015/04/9518 (дата обращения: 27.05.2017).
12. Шаповалова Н.П. Кар'єрна орієнтація й стійкі утворення в структурі особистості людини / Н. П. Шаповалова // Педагогіка та психологія. – 2011. – Вип. 40(3). – С. 87-95.

Чорнойван Г.П.
Інститут вищої освіти
Національної академії педагогічних наук України

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК КАР'ЄРНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Анотація
У статті розкрито необхідність формування у випускників старших курсів кар'єрних орієнтацій для планування своєї викладацької кар'єри з огляду на власні цінності і можливості. Акцентовано увагу на правильному виборі професійної діяльності, оскільки саме від цього процесу залежить можливість успішно реалізувати свою кар'єру і розкрити потенціал. Визначені стратегія і ключові аспекти побудови кар'єри науково-педагогічного працівника. Проведено аналогії «якорів кар'єри» відповідно до професійної діяльності науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти. Запропоновано рекомендації для основних кроків планування кар'єри відповідно до власних орієнтацій.
Ключові слова: розвиток кар'єри, кар'єрні орієнтації, науково-педагогічний працівник, випускник вищого навчального закладу, викладач, підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників.

Chornoivan H.P.
Institute of Higher Education
of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine

FORMATION AND DEVELOPMENT OF CAREER ORIENTATIONS OF TEACHERS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Summary
In the article reveals the need to develop of university graduates career orientations for planning their teaching career, considering their own values and opportunities. Attention is focused on the right choice of professional activity, since it is from this process that the opportunity to successfully realize own career and open the potential depends. The strategy and key aspects of the career development of the academic staff are described. Denote, that «career anchors» associated of with specific the professional activity of academic staff of higher educational institutions. Recommendations are offered to improve the career planning process in accordance with own orientations.
Keywords: career development, career orientations, academic staff, graduate of higher educational institution, adult (continuing, postgraduate, recurrent) education.

УДК 378.144

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ОСВІТИ

Шмирова О.В., Зелінська В.А.
Білоцерківський національний аграрний університет

Досліджено теоретичні питання ролі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на сучасному етапі інформатизації освіти. Визначені можливі напрями використання інформаційно-комунікаційних технологій в навчальному процесі. ІКТ є одним із засобів навчання, що сприяє реалізації педагогічної ідеї. Використання ІКТ у навчально-виховному процесі є ефективним тільки за умов доцільності та виправданості такого використання, коли воно буде відповідати конкретним потребам системи освіти. ІКТ – це новий вимір у просторі навчання, необхідний помічник викладача, інструмент для досягнення ним педагогічних цілій, але не панацея від усього традиційного.
Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), інформатизація освіти, навчально-виховний процес, педагогічні цілі, методичні цілі, засоби навчання.

Постановка проблеми. Завдання вищої школи полягає в постійному підвищенні якості підготовки спеціалістів, широкій технізації навального процесу. Стан інформатизації навчального процесу значно залежить від розробок нових інформаційних технологій навчання та методик їх використання, тобто комп'ютерно-орієнтованих методичних систем навчання та навчальних середовищ для вивчення різних навчальних предметів, змістовного наповнення навчальних курсів з різних освітніх галузей, в тому числі таких як іноземна мова.

Закон України «Про Національну програму інформатизації» означає, що інформатизація суспільства – сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку й використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислюваної та комунікаційної техніки. Одним з основних напрямків розвитку інформаційного суспільства в Україні є надання кожній людині можливості для здобуття знань із використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) під час навчання,виховання та професійної підготовки.

Головною метою Національної програми інформатизації є створення необхідних умов для забезпечення громадян та суспільства своєчасною, достовірною та повною інформацією шляхом широкого використання інформаційних технологій, забезпечення інформаційної безпеки держави.

Метою даної статті є визначення можливих напрямів використання інформаційно-комунікаційних технологій в навчальному процесі.

Одним із найважливіших напрямків інформатизації суспільства є інформатизація освіти. Інформатизація освіти в широкому розумінні можна розуміти як комплекс соціально-педагогічних перетворень, пов'язаних з насиченням освітніх систем інформаційною продукцією, засобами й технологією, у вузькому – впровадження в заклади системи інформаційних засобів, що ґрунтуються на мікропроцесорній техніці, а також інформаційної продукції і педагогічних технологій, яки базуються на цих засобах [8].

Найважливішими проблемами інформатизації освіти є:

– формування інформаційної культури викладача;

– використання ІКТ у навчально-виховному процесі;

– створення електронних посібників та навчальної літератури на електронних носіях;

– розробка нових інформаційних технологій, їх психолого-педагогічних і психо-фізіологічних засад;

– розбудова науково-освітніх інформаційних мереж і бібліотек та розвиток інформаційного середовища в Україні;

– впровадження дистанційного навчання; підготовка педагогічних кадрів до застосування комп'ютерної техніки у професійної діяльності.

На сучасному етапі інформатизації освіти характерною ознакою освіти та невід'ємною частиною навчально-виховного процесу стали інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ).

Може скластися враження, що використання ІКТ завжди виправдане в усіх галузях освіти. В багатьох випадках, безумовно, це дійсно так. Проте наряду з цим, інформатизація освіти має ряд негативних аспектів. Позитивні й негативні фактори застосування ІКТ необхідно знати і враховувати у професійній діяльності кожному викладачеві.

Застосування ІКТ у системі підготовки студентів приводить до збагачення педагогічної та організаційної діяльності вищих навчальних закладів освіти наступними можливостями:

– вдосконалення методів і технологій підбора й формування змісту вищої освіти;

– введення та розвитку нових спеціалізованих навчальних дисциплін і напрямків освіти;

– підвищення ефективності навчання студента за рахунок підвищення рівня його індивідуалізації й диференціації, використання додаткових джерел мотивації;

– організація нових форм в процесі навчання, зміни змісту та характеру діяльності студентів;

– вдосконалення механізмів управління системою освіти.

Варто відмітити, що процес інформатизації освіти забезпечує інтеграційні процеси пізнання, сприяє розвитку особистості студентів, підвищує рівень активності, розвиває здібності альтернативного мислення а також розвіває вміння розробляти стратегії пошуку рішень навчальних та

практичних завдань, а це дозволяє прогнозувати результати реалізації прийнятих рішень на основі моделювання об'єктів, явищ, процесів, що вивчаються та їх взаємозв'язків.

У науковій літературі зустрічаються терміни «комп'ютерні технології», інформаційні технології», «нові інформаційні технології». Так, І. Довгопол вважає, що «комп'ютерні технології навчання – це процес підготовки та передавання інформації учню, засобом здійснення яких є комп'ютер» [4]. В. Трайнев під інформаційними технологіями навчання розуміє «педагогічні технології, що використовують спеціальні програми та технічні засоби (кіно, аудіо -,відеотехніку, комп'ютери, телекомунікаційні мережі) для роботи з інформацією» [7]. З появою персональних комп'ютерів з'явився термін «нові інформаційні технології», під яким розуміється впровадження нових підходів у начально-виховних процес, що орієнтований на розвиток інтелектуально творчого потенціалу людини з метою підвищення його ефективності, завдяки застосуванню сучасних технічних засобів. Т. Гуріна класифікує нові інформаційні технології як функціонально, предметно та проблемо орієнтовані технології [3].

Сучасні інформаційні технології характеризуються наявністю Всесвітньої мережі Інтернет, такими її серверами, як електронна пошта, телекомунікації, що надають широкі комунікаційні можливості. Жива комунікація невід'ємна від інформаційних технологій, тому на сучасному етапі розвитку технічних та програмних засобів інформаційні технології називають інформаційно-комунікаційними.

Визначення поняття ІКТ не є однозначним у науково-методичної літературі. ІКТ розглядається як поєднання процедур, що реалізують функції збереження, опрацювання, передавання даних організаційній структурі з використанням обраного комплексу технічних засобів.

І. Захарова розуміє під ІКТ «...конкретний спосіб роботи з інформацією: це і сукупність знань про способи та засоби роботи з інформаційними ресурсами, і спосіб та засоби збору, обробки та передавання інформації для набуття нових відомостей про об'єкт, що вивчається» [5, с. 22].

В. Трайнев [7] до складу ІКТ відносить сукупність методів та програмно-технічних засобів, що об'єднанні в технологічний ланцюжок, який забезпечує збір, обробку, збереження та відображення інформації з метою зниження трудомісткості її використання, а також для підвищення її надійності та оперативності. Кожна інформаційна технологія для своєї реалізації потребує: комплексу необхідних технічних засобів; комплексу відповідних програм (програмного забезпечення); організаційно-методичного забезпечення, яке зв'язує всі технічні засоби та діяльність персоналу в єдиний технологічний процес [7].

А. Зубов [6] вважає компонентами ІКТ такі: 1. Теоретичні засади ІКТ. 2. Методи розв'язання задач інформаційно-комунікаційними технологіями. 3. Засоби розв'язання задач, які використовуються в ІКТ, а саме: апаратні засоби; програмні засоби [6, с. 11].

О. Гончарова під засобами ІКТ розуміє програмно-апаратні засоби та пристрої, що функціонують на базі техніки, а також сучасні засоби і системи інформаційного обміну, що забезпечують операції по збору, продукуванню, накопиченню, збереженню, обробці, передачі інформації. Вона пропонує типізацію засобів ІКТ за видами інформаційної діяльності: засоби збору інформації, передачі інформації, обробки інформації, збереження інформації [1].

Засоби ІКТ це програмно-апаратні засоби і пристрої, що функціонують на базі комп'ютерної техніки, а також сучасні засобі і системи інформаційного обміну, забезпечення операцій щодо пошуку, збирання, накопичення, зберігання, опрацювання та подання інформації.

Як правило, ІКТ визначаються як узагальнене поняття, яке описує різноманітні методи, способи алгоритми збору, накопичення, обробки, представлення й передавання інформації.

На підставі систематизації науково-методичного матеріалу, щодо визначення поняття ІКТ та їх складових компонентами ІКТ можна вважати наступні: теоретичні засади ІКТ; методи ІКТ; засоби ІКТ.

Інформаційно-комунікаційні технології навчання мають давати відповіді на запитання: як організувати у комп'ютерному середовищі навчальний процес із урахуванням специфіки конкретної навчальної дисципліни, навчальних та практичних цілей, які засоби ІКТ й як використовувати, яким змістом їх наповнити, як контролювати їх якість. У процесі використання ІКТ і навчально-виховному процесі наявні такі компоненти, які можуть зустрічатися в різних комбінаціях: спеціально підготовлені дидактичні матеріали з різних тем чи розділів, бази даних навчального призначення, довідники; педагогічні програмні засоби (електронні підручники, тренажери, імітатори, програми тестування); технічні засоби навчання (комп'ютерна, відео, аудіо, проекційна, телекомунікаційна техніка, стенди, макети, демонстраційні екрани, електронні дошки, мережне обладнання та інші пристрої); сучасні методи навчання і організації навчального процесу, що передбачають застосування методів і засобів комп'ютерної графіки й моделювання, ділових і ситуаційних ігор, відео дискусій і телеконференцій, мультимедійного й дистанційного навчання.

ІКТ є одним із засобів навчання, що сприяє реалізації педагогічної ідеї. Під засобом навчання ми розуміємо будь-який об'єкт, що використовується для досягнення певної навчальної мети. Засоби навчання можна умовно поділити на традиційні та інформаційно-комунікаційні, які в свою чергу підрозділяються на універсальні та спеціальні. По розумінню більшості дослідників необхідно гармонійно поєднувати й взаємодоповнювати традиційні та інформаційно-комунікаційні засоби навчання. Безперечно, освіта на сучасному етапі має задовольняти нові потреби та водночас зберігати свої сильні традиційні сторони. ІКТ – це новий вимір у просторі навчання. Це необхідний помічник викладача, інструмент для досягнення ним педагогічних цілей, але не панацея від усього традиційного. Комп'ютер ні в якому разі не замінить живого спілкування з викладачем, впливу особистості викладача. Комп'ютер – це знаряддя, яке поліпшує роботу викладача, але спочатку викладачеві треба докласти чималих зусиль для опанування знаряддя, необхідно творчо проводити підбір матеріалу

до занять, переглянути методику викладання з точки зору застосування ІКТ на занятті.

Основними педагогічними цілями використання ІКТ є:

1. Розвиток особистості студента, підготовки його до самостійної продуктивної діяльності в умовах інформаційного суспільства, а саме: розвиток конструктивного, алгоритмічного, наочно-образного, критичного видів мислення; розвиток творчого мислення, розвиток комунікативних здібностей, формування вміння приймати оптимальні рішення у складній ситуації; розвиток навичок пошуково-дослідницької діяльності; естетичне виховання; формування у студентів пізнавальних можливостей, прагнення до самовдосконалення; формування інформаційної культури.

2. Реалізація соціального замовлення обумовленого інформатизацією сучасного суспільства, а саме: підготовка фахівців у галузі інформаційних технологій; підготовка студентів засобами ІКТ до самостійної пізнавальної діяльності.

3. Інтенсифікація всіх рівнів навчально-виховного процесу, а саме:підвищення ефективності та якості освіти за рахунок використання ІКТ; виявлення та використання стимулів активізації пізнавальної діяльності; поширення між предметних зв'язків у результаті використання сучасних засобів обробки інформації під час розв'язання завдань із різних предметів.

4. Гуманітаризація та гуманізація навчального процесу, а саме: диференціація та індивідуалізація за рахунок використання ІКТ; забезпечення безперервності взаємозв'язку між гуманітарними, технічними науками та мистецтвом; діалогізація процесу навчання;підвищення мотивації студентів до навчання за рахунок використання ігрових форм подання матеріалу; підвищення пізнавальної активності студентів та спонукання їх до самостійної діяльності; створення умов для розвитку здатності до самоосвіти; усунення суб'єктивізму під час навчання та оцінювання начальних досягнень студентів; забезпечення доступності освіти за рахунок використання мереж, телекомунікації, упровадження дистанційної освіти.

Методичними цілями введення ІКТ у процес навчання є: індивідуалізація й диференціація процесу навчання за рахунок можливостей поетапного просування до мети за лініями різних ступенів труднощів; здійснення контролю за зворотним зв'язком, з діагностикою і оцінкою результатів; здійснення самоконтролю і самокорекції; забезпечення можливостей тренажу та здійснення з його допомогою самопідготовки; наочність (тобто демонстрація динаміки процесів); моделювання та імітація процесів; проведення лабораторних робіт; створення і використання баз даних, необхідних в навчальної діяльності, і забезпечення доступу до інформаційних ресурсів; посилення мотивації навчання.

Використання ІКТ у навчально-виховному процесі є ефективним тільки за умов доцільності та виправданості такого використання, коли воно буде відповідати конкретним потребам системи освіти. Так, С. Григорьєв та В. Гриншкун [2] виділяють чотири групи таких потреб. Перша група – це потреби, пов'язанні з формуванням у студентів певних систем знань. Друга група – це потреби, пов'язані з необхідністю оволодіння студентами репродуктивними вміннями. Третя група визначається необхідністю формування творчих умінь. Четверта група потреб пов'язана з вихованням і необхідністю формування у студентів певних особистих якостей.

Висновки. Отже, усі приведені вище доводи і факти свідчать про те, що ІКТ – це засіб доступу до навчання та спосіб забезпечення його безперервності. Результатом розвитку ІКТ буде успішне залучення всіх груп населення до інформаційного суспільства, успішна професійна діяльність людини, використання студентами новітніх методів отримання інформації та перетворення її в знання. А використання ІКТ у навчально-виховному процесі згідно з принципом «чим більше, тим краще» не може привести до реального підвищення ефективності системи освіти. У використанні ІКТ є необхідним чіткій та аргументований підхід, який буде враховувати всі позитивні й негативні аспекти їх використання.

Список літератури:

1. Гончарова О.М. Типізація засобів сучасних інформаційно-комунікаційних технологій за видами інформаційної діяльності // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ime.edu-ua.net/cont/7.ppt
2. Григорьев С.Г. Использование информационных и коммуникационных технологий в общем среднем образовании / С.Г. Григорьев, В.В. Гриншкун // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rudn.ru/nfpk/ikt/vved.html
3. Гуріна Т.М. Комп'ютерна підтримка країнознавчого компонента курсу англійської мови / Т.М. Гуріна // Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. – 2009. – № 5. – С. 95-101.
4. Довгопол И.И. Современные образовательные и педагогические технологии / И.И. Довгопол, Т.А. Ивкова. – Симферополь, 2006. – 336 с.
5. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / И.Г. Захарова. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 192 с.
6. Зубов А.В. Информационные технологии в лингвистике: Учебное пособие для студентов лингвистических факультетов высших учебных заведений / А.В. Зубов, И.И. Зубова – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 208 с.
7. Трайнев В.А. Информационные коммуникационные технологии (обобщения и рекомендации): Учебное пособие / В.А. Трайнев, И.В. Трайнев. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2008.
8. Фоміних Н.Ю. Позитивні й негативні сторони застосування інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховному процесі / Н.Ю. Фоміних // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – 2009. Ч. 3. – С. 186-190.

Шмирова О.В., Зелинская В.А.
Белоцерковский национальный агарный университет

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ ИНФОРМАТИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы роли информационно- коммуникационных технологий (ИКТ) на современном этапе информатизации образования. Определены возможные направления использования ИКТ в процессе обучения. ИКТ являются одним из средств обучения, которые способствуют реализации педагогической идеи. Использование ИКТ в образовательно-воспитательном процессе является эффективным только при целесообразности и оправданности такого использования, когда оно будет отвечать конкретным потребностям системы образования. ИКТ – это новое измерение в пространстве обучения, необходимый помощник преподавателя, инструмент для достижения им педагогических целей, но не панацея от всего традиционного.
Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), информатизация образования, учебно-воспитательный процесс, педагогические цели, методические цели, средства обучения.

Shmyrova O.V., Zelinska V.A.
Bila Tserkva National Agrarian University

THE ROLE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES AT THE MODERN STAGE OF INFORMATIZATION OF EDUCATION

Summary
Theoretical questions of the role of information and communication technologies (ICT) at the present stage of informatization of education are investigated. The possible directions of using ICT in the learning process are defined. ICTs are one of the learning tools that contribute to the realization of the pedagogical idea. The use of ICTs in the educational process are effective only if it is appropriate and justified when it meets the specific needs of the education system. ICT is a new dimension in the learning areas, a necessary teacher's assistant, a tool for achieving pedagogical goals, but not a panacea from everything traditional.
Keywords: information and communication technologies (ICT), informatization of education, teaching and educational process, pedagogical goals, methodological goals, teaching aids.

УДК 37.015.3:005.32:81'243

РОЛЬ МОТИВАЦІЇ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ/ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Яцканич Н.М.
Ужгородський національний університет

В даній науковій публікації висвітлено поняття мотивації. Автор досліджує її роль в навчанні/вивченні іноземної мови (ІМ). Мотивація розглядається як стрімкий та динамічний процес, а її типи (інтегрована/інструментальна) – як взаємозалежні. Встановлено тісний зв'язок між мотивацією та результативністю навчання. Автор переконана, що інтегрована мотивація є важливішою за інструментальну, оскільки забезпечує ефективність у вивченні ІМ на тривалий період.
Ключові слова: інтегрована мотивація, інструментальна мотивація, навчання/вивчення іноземної мови (ІМ).

Постановка проблеми. Процес вивчення ІМ вимагає багато часу та зусиль. Методика викладання французької мови пропонує цілу низку підходів, які допомагають викладачам віднайти свій власний ефективний метод навчання ІМ, вибір якого ускладнюється відмінністю в інтересах, вподобань та здібностей студентів, їх рівня знань. Таким чином, кожен з педагогів постає перед важким вибором й повинен подолати певні труднощі, якщо він прагне вмотивувати всю свою аудиторію. Слід зауважити, що навчання ІМ (вмотивоване чи ні) не залежить виключно від викладача та його професійності, але й, зокрема, від ставлення студентів до вивчення дисципліни.

Аналіз останніх досліджень. Питання мотивації навчальної діяльності є предметом педагогічних та психологічних наукових досліджень, які ведуться в двох основних напрямках: «вивчення впливу мотивації на діяльність» та «вивчення впливу діяльності на становлення мотиваційної сфери». Становлення та розвиток навчальної мотивації вивчали Ю.М. Орлов, С.С. Занюк, М.І. Алексєєва, П.М. Якобсон, Л.І. Божович. Наша публікація ґрунтується на загаль-

нотеоретичних положеннях навчальної мотивації Г.С. Костюка, О.М. Леонтьєва, С.Д. Максименка, В.В. Давидова, С.Л. Рубінштейна, Є.П. Ільїна.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Метою даного наукового дослідження є висвітлення поняття мотивації, її ролі в навчанні/вивченні ІМ. Ми прагнемо дослідити фактори, які впливають на вмотивованість студентів в процесі опанування іншомовною комунікацією.

Виклад основного матеріалу. Більшість науковців вважають мотивацію найважливішим компонентом у навчальній діяльності, пов'язуючи її не лише зі здібностями студента, але також з його віком, особистістю, природними задатками до опанування дисципліни та набутим раніше багажем знань. Таким чином, мотивація є результативною, оскільки впливає на процес навчання, й вона, безперечно, є каузативною, оскільки впливає на нього.

Розрізняють внутрішню (інтегровану) мотивацію та зовнішню (інструментальну). Інтегрована мотивація спостерігається в тому випадку, коли вивчення ІМ відбувається з метою особистого розвитку та культурного збагачення, коли студент прагне, щоб його сприймали іноземці; це певний вид самоствердження для нього. Ціла низка факторів впливає на даний вид мотивації: ставлення аудиторії до дисципліни, її бажання та інтереси, які, в більшості випадків, пов'язані з майбутніми подорожами, дружніми або ж діловими відносинами. Дослідження науковців у даній галузі констатують, що студенти з вищевказаною мотивацією є активними на заняттях і, як правило, продовжують вивчати ІМ в майбутньому. Вчені виокремлюють ефективний метод, що може стати у нагоді викладачам в процесі формування інтегрованої мотивації, Вони радять надавати змогу аудиторії якомога більше спілкуватися, оскільки стверджують, що прагнення до комунікації для студентів є вкрай важливим. Ми ж вважаємо доцільним, зокрема, додатково створити певний поетапний процес навчання за рівнями, який би був не занадто важким, але й не занадто легким.

Інструментальна мотивація, на противагу інтегрованій, знаходиться під впливом зовнішніх чинників в процесі навчання, як до прикладу «оцінка» або ж якась інша «винагорода» чи «заохочення». Адже, погодьтеся, що студенти дедалі більше вивчають ІМ задля своєї майбутньої професії, соціального статусу або ж досягнення певного рівня у оволодінні іншомовною компетенцією. З власного досвіду, можемо відмітити наступне: студенти, які під час занять очікували на «оцінку», отримували кращий результат в навчанні. Проте, зауважимо й той факт, що в разі анулювання вищевказаної «винагороди», як правило, ефективність інструментальної мотивації, на жаль, зникає.

Отже, існують зовсім різні види мотивації, які, так чи інакше, впливають на аудиторію. Важливим моментом для кожного викладача видається вміння розрізнити, яка саме мотивація керує тим чи іншим студентом.

Інструментальна мотивація допоможе йому в майбутньому здійснити певний прогрес у навчанні, відчути, що він зможе «скористатися» результатом своїх зусиль та сформувати конкретну мету, як то подорож до Франції або бесіда з носієм мови. Й насправді, переважна більшість молоді прагне відвідати франкомовні країни та отримати достатній рівень знань для власних потреб. Знайомство з культурою Франції, спілкування з її мешканцями сприяють розвитку інтегрованої мотивації, бажанню навчатися розмовляти ІМ. Можливо студент має потребу в інструментальній мотивації, щоб в майбутньому він міг «розвивати» інтегровану?

За даними більшості наукових досліджень та нашими особистими спостереженнями, якщо аудиторія керується інтегрованою мотивацією, то вона, як правило, виявляється більш активною не тільки під час занять, а й поза аудиторний час, переглядаючи телепередачі, спілкуючись в мережі Інтернет. Якщо ж привалює інструментальна мотивація, то складається враження, що студенти змушують себе працювати, щоб отримати оцінку, а згодом взагалі не переймаються дисципліною та власне ІМ. Таким чином, можемо констатувати, що інтегрована мотивація є важливішою, оскільки демонструє результативність в процесі опанування іншомовною компетенцією на тривалий термін.

Важко чітко відповісти на питання, чи власне мотивація є причиною або ж наслідком досягнень в процесі опанування ІМ. Переважна більшість науковців вважають її каузативною, проте погоджуються з тим, що часом можливі й позитивні зміни у ставленні студентів, спричинені певним приємним досвідом. Тоді як інші дослідники стверджують, що, без сумніву, бажання навчатися ІМ знаходиться під впливом його результативності. На нашу думку, мотивація та досягнення тісно взаємодіють в навчальному процесі. Високий рівень мотивації стимулює процес навчання, тоді як досягнення допомагають підтримувати вже існуючу цілеспрямованість. Й навпаки, якщо мотивація виявляється занизькою, то, як правило, результативність погіршується, а мотивація йтиме надалі на спад. Отже, на нашу думку, мотивацію слід розглядати як динамічний та стрімкий процес, а її типи (внутрішня та зовнішня)- взаємозалежними.

На сучасному етапі серед науковців панує думка, що, на переконання викладачів, вмотивованим студентом є той, який активно навчається, виявляє особливий інтерес до предмету «Іноземна мова», який плідно працює впродовж вивчення курсу. Він піднімає руку, висловлює власні думки та пропозиції, прагне покращити свій рівень володіння іншомовною компетенцією та щоразу перепитує про правильність розуміння пройденого матеріалу. Натомість студент, який недостатньо володіє ІМ, не задає жодних питань, на заняттях бездієвий, й це, насправді, дуже сумно. Адже впевненість у власних силах допомагає досягти успіху у вивченні мови. Якщо ж педагог прагне зацікавити та залучити до роботи на заняттях всіх слухачів своєї дисципліни, він зобов'язаний побудувати навчальний процес з чітко визначеною метою, й таким чином йому вдасться зробити вагомий внесок для підняття мотивації аудиторії.

Безперечно, ефективність навчального процесу залежить від викладача, який вміє підбадьорити, допомогти, роз'яснити помилки, донести

той факт, що важливо спробувати комунікувати, висловити власну думку. Не варто щоразу виправляти студентів під час усного мовлення, оскільки це може завадити їм у майбутньому процесі спілкування. А у випадку, коли викладач помічає, що аудиторія втрачає мотивацію, то він повинен зрозуміти причину даного явища, налагодити контакт зі студентами. На нашу думку, молодь стає більш вмотивованою, коли викладач розмовляє на заняттях виключно іноземною мовою, розповідає дещо цікаве з власного досвіду, адже таким чином студенти бачать «реальні картини» про країну, мову якої вони вивчають.

Ми б радили поспостерігати за аудиторією, здійснити опитування, щоб зрозуміти те, що подобається, а що ні під час занять. Нам здається, що такі заходи йдуть на користь і студентам, і педагогам. Проте не варто змінювати свою особистість, свій «стиль», свою методику викладання. Насправді, мотивувати аудиторію – нелегка справа, особливо, якщо серед студентів присутнє своєрідне (негативне) ставлення до предмету або ж до навчального процесу. Часом ми, викладачі, змушені доводити молоді, що є речі обов'язкові до виконання, навіть якщо вони здаються не зовсім цікавими, як до прикладу базові поняття з ІМ, без засвоєння яких, на жаль, неможливо рухатися вперед, набувати нових знань.

Науковцями в галузі дослідження психології навчання виокремлено певний перелік заходів, які можуть бути ефективними для підвищення рівня мотивації у студентів. Ми погоджуємося, що варто активно залучати слухачів до плідної праці під час занять, зокрема, змінювати рід діяльності, вправи та навчальний матеріал, а викладач, у свою чергу, повинен обов'язково звертати увагу не тільки на вік аудиторії, але й на її рівень володіння ІМ та інтереси.

Як вказує досвід, переважну більшість студентів приваблює саме варіативна складова навчального процесу, що вимагає від педагога ґрунтовної та ретельної підготовки до занять. Цікаво порівняти думки різних викладачів щодо методики викладання ІМ у вузі, адже одні вважають, що варто її адаптувати до потреб групи, тоді як інші доводять протилежне. На нашу думку, ці дві точки зору мають як позитивні, так і негативні наслідки. Передусім, кожен викладач повинен почувати себе комфортно на занятті, яку б методику викладання він не обрав. А оскільки групи студентів кардинально відрізняються одна від одної, то й підходи в навчанні, які працюють в одній аудиторії, не завжди будуть ефективними в іншій.

Значна кількість студентів у вузах України стверджують, що вивчення ІМ вимагає багато часу та зусиль, і їм бракує енергії впродовж навчального року, оскільки існує ціла низка інших предметів, які необхідно опановувати. Автор даної публікації переконана, що сучасна молодь більш відповідально відноситься до власного успіху під час занять, коли чітко усвідомлює мету мовної освіти, адже стає впевненішою в собі, що має, безумовно, позитивний вплив на навчальний процес. Погодьтеся, що приємна та дружня атмосфера на заняттях є важливим компонентом для натхнення аудиторії, адже завжди можуть «з'явитися» студенти, які не виявлять бажання працювати та не зважаться спілкуватися ІМ, що, безперечно, матиме негативний вплив на навчання й знизить рівень їх мотивації.

Важливість дружньої атмосфери на заняттях з ІМ є, на нашу думку, одним з домінуючих чинників для запровадження вмотивованої освіти. Взаємоповага в навчальному процесі та спілкуванні є абсолютно звичною справою. Змушені констатувати, що не зважаючи на панування позитивної атмосфери в аудиторії, ми, викладачі, часто спостерігаємо, що деякі студенти побоюються спілкуватися ІМ, особливо ті, які мають середній та недостатній рівень знань. Вони, як правило, комплексують, почувають себе незручно, вдаючись до ситуативного мовлення, їм некомфортно розмовляти, їх переповнюють сумніви щодо власних сил. Проте ми вважаємо, що дружня атмосфера на заняттях надихає аудиторію, змушує її працювати плідно та ефективно.

Впродовж тривалого періоду педагоги та науковці намагалися віднайти єдиний ефективний метод, який міг би гарантувати досягнення найвищих результатів під час вивчення ІМ, проте, на жаль, й на разі досить важко довести факт домінування одного підходу над іншими. Оскільки студенти мають різні здібності до навчання та дещо відмінні рівні володіння мовою, то викладач змушений вдаватися до певних індивідуальних методів, щоб мати змогу вмотивувати всю аудиторію. З власного досвіду можемо стверджувати, що студенти стають більш цілеспрямованими, якщо під час занять з ІМ їх безпосередньо залучати до навчального процесу та надати їм змогу висловити власну думку, зауваження та пропозиції.

Ми вважаємо, що викладач на заняттях з ІМ у вузі не повинен приділяти занадто багато уваги вивченню граматичних понять та закріпленню лексичного матеріалу, а натомість більш плідно працювати над комунікативною компетенцією. Й оскільки в навчальному процесі не завжди є можливим залучення носіїв мови, то ми б радили створювати схожі «автентичні» ситуації за першої можливості. Отже, ефективним, на нашу думку, мотиваційним підходом можна вважати комунікативний, в рамках якого студент розглядається як певна соціальна постать, яка виконує конкретні професійні завдання, адже він реалізує соціальну мету в даній ситуації за певних умов. Такий дієвий підхід, в свою чергу, виконує й суспільну мету, пов'язану з євроінтеграційним процесом, а саме готує випускників вузу не лише виключно до «життя», але й до майбутньої професії на Батьківщині або ж за кордоном, до спілкування з носіями мови щодо традицій та звичаїв. Головною ж метою є навчити студентів розуміти та поважати соціокультурні правила, щоб вони вміли комунікувати ІМ, що, в свою чергу, допоможе уникнути непорозумінь, сприятиме толерантності в суспільстві та сформує позитивне враження у молоді, повагу до інших культур та народів. Відповідно, озброївшись позитивним відношенням до традицій іноземної країни, можна говорити про зростання мотивації щодо вивчення її мови.

Вчені та педагоги виокремлюють різні фактори мотивації, які відіграють важливу роль в процесі оволодіння іншомовною комунікацією. Деякі стверджують, що важливим під час навчання є «зацікавити» аудиторію у вивченні ІМ, оскільки вважають, що студенти почувають себе більш

зацікавленими, коли досягають успіху, отримують позитивну оцінку (винагороду). Безперечно, форма контролю є насправді важливим моментом в процесі навчання (важливішим, до речі, для студентів, аніж для викладача, який добре знає рівень володіння аудиторією його предметом). Оцінка знань може розглядатися, в деякій мірі, «заохоченням до навчання», певним стимулом, хорошим мотивом, це частина гри: отримати високий бал за належно виконане завдання. Ми без сумніву можемо констатувати тісний взаємозв'язок між мотивацією в навчанні та його результативністю. Адже рідко трапляються випадки, коли студента з низьким рівнем знань можна було б назвати вмотивованим, а інший, якому важко вчити ІМ, на жаль, не вважатиме дисципліну цікавою та вартою уваги.

Зауважимо, що у випадку, коли викладач під час занять з ІМ використовує занадто важкі завдання, то можливим негативним наслідком таких його дій може бути небажання студентів працювати, досягати високого результату та покращувати свої знання. Переважна їх більшість не в змозі самостійно визначити свій рівень володіння іншомовною компетенцією, адже вони весь час порівнюють себе з іншими. Студент прагне чітко бачити свій прогрес в навчанні, щоб і надалі залишатися вмотивованим. Важливим є й те, щоб він мав певну мету й був впевнений, що зможе в майбутньому використати набуті знання на практиці. У випадку, коли йому бракуватиме сили волі для опанування ІМ, досягнення високого результату з даного предмету буде неможливим, а, натомість, він сконцентрує свою увагу на іншій, легшій або ж цікавішій, на його думку, дисципліні.

Висновки та пропозиції. Метою нашої науковою публікації було висвітлити поняття мотивації, її ролі в процесі навчання/вивчення ІМ. Підсумовуючи все вищевказане, можемо дійти до висновку, що мотивацію слід розглядати як стрімкий та динамічний процес, а її типи – взаємозалежними. Нами встановлено тісний зв'язок між мотивацією та результативністю навчального процесу. Автор переконана, що інтегрована мотивація є важливішою за інструментальну, оскільки забезпечує ефективність у вивченні ІМ на тривалий період.

Щоб розвивати мотивацію у сучасної молоді. ми б порадили наступне: якомога більше спілкуватися зі студентами; підбадьорювати їх; дозволяти їм, в деякій мірі, впливати на навчальний процес, час від часу змінюючи рід занять; звертати увагу на вік аудиторії, її інтереси та рівень володіння іншомовною компетенцією.

Панує думка, що вмотивованість аудиторії – місія викладача, яка залежить від його особистості та методики викладання дисципліни. Це завдання, погодьтеся, дуже важко реалізувати в сучасних умовах навчання. Адже ми, педагоги, можемо допомогти, порадити, підбадьорити, але бути вмотивованим чи ні – залежить насамперед від студента.

Список літератури:

1. Вергасов В.М. Активизация мыслительной деятельности студента в высшей школе / В.М. Вергасов. – К.: Вища школа, 1979. – 216 с.
2. Занюк С.С. Психологія мотивації / Занюк С.С. – К.: Либідь, 2002. – 110 с.
3. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – СПб: «Питер», 2011. – 512 с.
4. Канюк С.С. Психологія мотивації: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2002 – С. 238-248.
5. Кочарян О.С. Структура мотивації навчальної діяльності студентів: навч. посіб. / О.С. Кочарян, Є.В. Фролова, В.М. Павленко. – Х.: Нац. аерокосм. ун-т ім. М.Є. Жуковського «Харк. авіац. ін.-т, 2011. – 40 с.
6. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции. – М.: Педагогика, 1971. – 186 с.
7. Музика О.О. Мотивація творчої активності у становленні технічно обдарованої особистості // Українська еліта та її роль у державотворенні: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2000. – Вип. 1. – С. 276-280.
8. Обуховский К. Галактика потребностей. Психология влечения человека / К. Обуховский. – СПб., 2003. – 296 с.
9. Фіцула М.М. Педагогіка / Фіцула М.Ш. – К.: Академія, 2002. – 527 с.
10. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. В 2-х томах. / пер. с нем. Под ред. Б.М. Величковского. – М., 1986. – 392 с.

Яцканич Н.М.
Ужгородский национальный университет

РОЛЬ МОТИВАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ/ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация
В данной научной публикации освещено понятие мотивации. Автор исследует её роль в обучении/изучении иностранного языка (ИЯ). Мотивация рассматривается как стремительный и динамический процесс, а её типы (интегрированная/инструментальная) – как взаимозависимые. Установлена тесная связь между мотивацией и результативностью обучения. Автор убеждена в том, что интегрированная мотивация является более важной, нежели инструментальная, поскольку обеспечивает эффективность изучения ИЯ на длительный период.
Ключевые слова: интегрированная мотивация, инструментальная мотивация, обучение/изучение иностранного языка (ИЯ).

Yatskanych N.M.
Uzhhorod National University

MOTIVATION IN TEACHING/LEARNING FOREIGN LANGUAGE

Summary
This scientific work analyses motivation concept. The author examines its role in teaching/learning a foreign language (FL). Motivation is characterized as a rapid and dynamic process and its types (integrated/instrumental) – as interdependent. A close interaction between motivation and training performance is determined. According to the author's belief integrated motivation is more important than instrumental, as it provides efficiency in learning FL for a long period.
Keywords: integrated motivation, instrumental motivation, training/learning a foreign language (FL).

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 658.517

ПРОГНОЗУВАННЯ СТАНУ БАТАРЕЇ ЕЛЕКТРИЧНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ ОЦІНКИ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ПРИ КАРШЕРИНГУ

Вецко В.І., Гуляницький Л.Ф.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Каршерінг компанії впроваджують електричні транспортні засоби (EVs) в свій автопарк. Однак дані свідчить про те, що в даний момент з використанням електромобілів не вдається досягти задовільної комерції. Потенційною причиною цього є більш нагружене використання транспортного засобу, що характерно для короткочасної оренди автомобілів, а також їх наслідки для стану батареї (SoH). У цій статті ми прогнозуємо SoH двох однакових електромобілів, що використовуються в різних практиках автомобільного обміну. Для цього ми використовуємо дані отримані від зарядних станцій і різних датчиків EV. Отримані результати показують, що розуміння водіння користувачів та поведінки зарядки може служити цінним орієнтиром для системи короткочасної оренди автомобілів. Зокрема, результати прогнозування показують, що в той момент, коли батарея електромобіля досягає теоретичного кінця життя може відрізнятися на чверть часу, якщо транспортні засоби експлуатуються в різних умовах.
Ключові слова: прогнозування стану, оренда автомобілів, електричний транспортний засіб (ev), водіння і поведінка зарядки, стан здоров'я батареї (soh), деградація батареї, спільна економіка.

Постановка проблеми. В останні роки відбулося переосмислення особистої мобільності. Є дві основні мотивації для цього. По-перше, після десятиліть використання автомобілів, було досягнено точку, де транспорт відповідає за 23% світових викидів. Очевидно, що теперішня система мобільності є нестійкою в її нинішньому вигляді і що необхідні нові, більш стійкі та енергоефективні рішення. По-друге, дослідження показали, що особисті транспортні засоби використовуються в середньому близько години в день [1, 2]. Припарковані більшу частину часу, вони займають цінний простір для суспільства. Цей ефект особливо помітний в міських районах, де населення продовжує зростати. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, 54% від загального світового населення проживає в міських районах. Тільки в Європі, в міських районах проживає понад дві третини населення Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Одним з рішень є спільне використання автомобілів. Оренда автомобілів дозволить задовольнити потребу в особистій мобільності, при цьому забезпечуючи більш низькі витрати для фізичних осіб і більш високу зручність використання транспортних засобів, що робить автомобілі більш економічно ефективним [3]. Fellows і Pitfield аналізуючи витрати і вигоди для оцінки оренди автомобіля виявили, що люди отримують економічну вигоду за рахунок скорочення подорожей за ціною до 50%, а економіка в цілому виграє за рахунок зменшення пробігу транспортних засобів, збільшення середньої швидкості та економії в паливі, зменшення аварій та викидів. Більш систематичні результати в географічно більшому масштабі можна знайти в дослідженні Шахін і Коена [2], які визначили, що кожен автомобіль спільного користування зменшує потребу на 4-10 приватних транспортних засобів у Європі, 6-23 в Північній Америці, і 7-10 в Австралії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В цій статті порівнюється вплив двох різних практик використання автомобілів спільного користування на продуктивності батареї. Це робиться за рахунок докладних даних електрокарів і даних про підзарядку для прогнозування SoH батарей двох однакових електромобілів в різних практиках. Основні дослідницькі матеріали роботи можуть бути розташовані в наступних областях: (1).

Мета статті. Головною метою цієї роботи є здійснення детального аналізу спільного водіння користувачів електрокарів і частоти підзарядок, з ціллю забезпечити додаткову інформацію для планування транспортної системи; (2) вплив двох різних методів обміну електрокарів на SoH батареї, оцінити життєздатність цих методів.

Виклад основного матеріалу. Здійснимо порівняння однакових електромобілі, що орендуються за двох різних практик каршерінгу. Перший автомобіль є власністю компанії, що здає в оренду більш ніж 800 електричних і звичайних транспортних засобів. Дані автомобілі доступні для оренди більш ніж 24000 користувачів. Правилами користування прописано, що після використання користувач зобов'язаний підключити автомобіль для підзарядки, що гарантує максимально заряджений акумулятор для наступного користувача. В системі бронювання користувачі вказують приблизно скільки кілометрів і часу триватиме їхня оренда, для спрощення планування обслуговування. Другий автомобіль знаходиться в спільній власності житлового комплексу, де жильці займаються доглядом спільного майна. Підхід заснований на понятті спільної економіки. Автомобіль активно експлуатується серед 35 членів. Система бронювання передбачає

вказування часових інтервалів, протягом якого буде експлуатуватися автомобіль. Підзарядка транспортного засобу здійснюється тільки з ініціативи користувача. В обох випадках автомобіль повинен бути повернутий в початковий пункт. Обидва автомобілі експлуатуються в однакових кліматичних умовах та регіоні.

Для того, щоб забезпечити якомога повне розуміння того, як були використані електромобілі, детально досліджувалися манера водіння і зарядка обох груп користувачів. Дані зарядки було зібрано від зарядних станцій. Дані водіння було зібрано з транспортних засобів за допомогою GPS (переміження) та CAN шини (швидкість автомобіля, струм, напруга, часові мітки, заряд, стан двигуна).

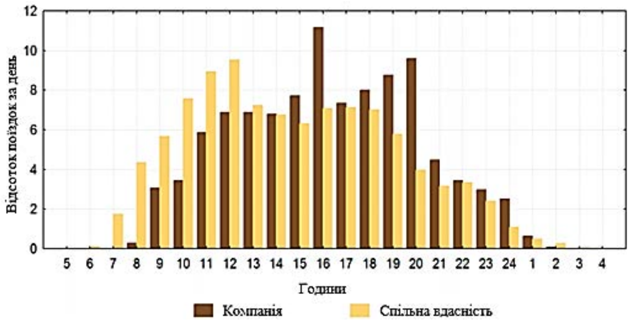

Рис. 1. Поведінка водіння, розподіл щоденних поїздок

Джерело: розроблено автором

З огляду на використання загальних електромобілі, автомобіль обміну членів компанії, як правило, використовують його в основному в якості другого автомобіля, з високою частотою в другій половині дня і у вихідні дні дисків (22% всіх водіїв були зроблені у суботу). Члени спільного житла були більш схильні використовувати загальний EV в ранкові години (рис. 1). При розгляді питання про тривалість зроблених поїздок, 72% поїздок користувачів спільно для будинку були коротше, ніж в 10 км. Згідно з офіційною статистикою стверджує, що середня поїздка автомобіля у Фландрії становить приблизно 34,4 км; середня поїздка зроблені електромобілі належать автомобіля обміну компанії було 32,56 км, а шляхом спільного житла, 8,4 км.

З огляду на перезарядку, члени спільного житла, як правило, підзаряджали автомобіль зранку або пізно ввечері. Автомобіль каршерінгової компанії підключався після кожного використання. Таким чином автомобіль не буде від'єднано від зарядного пристрою до наступного користування, що іноді може зайняти більше тижня. В цілому, 7,6% підзарядок були зроблені з super charge. Всі перезарядки членами спільного житло були коротше, ніж день, де 33% з них були мене півгодини, і 4% з super charge.

Правила оренди також впливають на кількість зарядок в день. Для автомобілів каршерінгової компанії, число перезарядок переважно відповідає кількості користувачів в день (переважно один). Для спільного користування, транспортний засіб часто заряджається більше, ніж один раз в день. Беручи до уваги SoC батареї, то в 20% випадкахавтомобілі компанії заряджалися, але SoC батареї було вище, ніж 90%. У більшості випадків, батарея залишалася до повної зарядки. Для членів спільно користування, батарея повністю зарядилася тільки в половині випадків, в той час як значення SoC, при якому акумулятор був підключений на підзарядку, був більш рівномірно розподілений (рис. 2).

Для того, щоб оцінити вплив практика каршерінгу, поведінку водіння та зарядки батареї електрокару, ми досліджували SoH, що визначаються як різниця між корисною місткостю і кін-

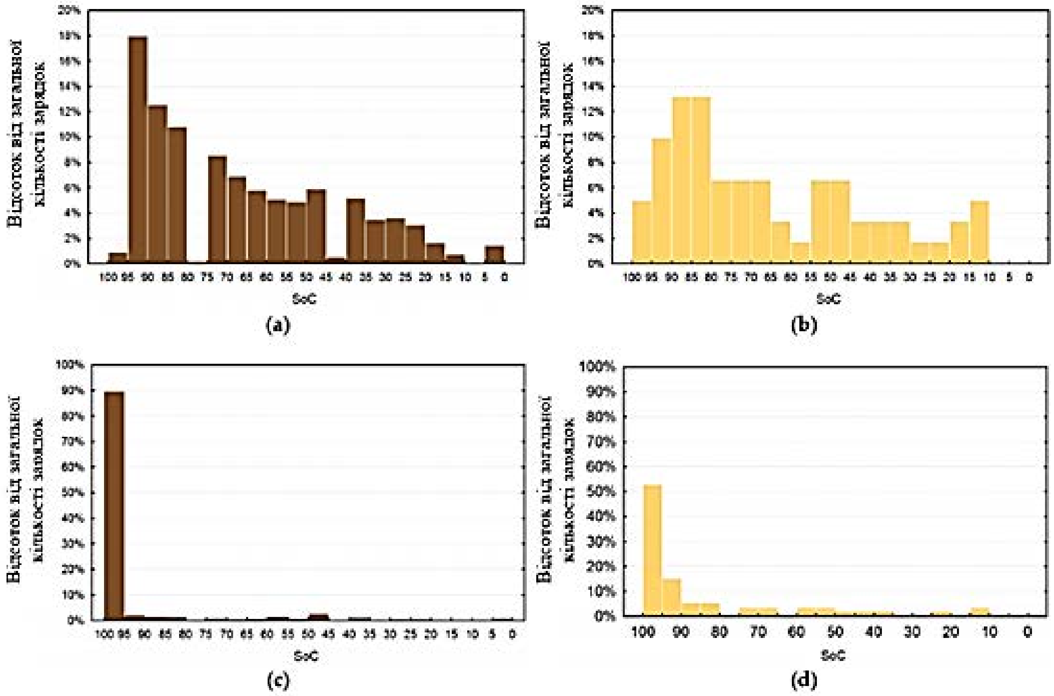

Рис. 2. Поведінки зарядки – стан заряду (SoC) на початку і в кінці зарядки; (a,c) SoC на початку та кінці зарядки для каршерінг компанії; (b,d) SoC на початку та кінці зарядки для автомобіля в спільній власності

Джерело: розроблено автором

цевою місткостю [6]. SoH зазвичай виражається у вигляді відсотка від номінальної потужності і є мірою довгостроковості батареї [4, 5]. У порівнянні з SoH, SoC визначається як відсоток від доступної ємності і є мірою короткочасної здатності батареї. Більш детально, SoC показує залишковий заряд батареї в даний момент, в порівнянні з енергією при повному заряді, що дає уявлення про те, скільки батарея працюватиме до наступної перезарядки. В аналогії зі звичайними автомобілями, SoC відповідає паливному манометру, в той час як SoH буде відповідає здатністі паливного бака зберігати паливо. У цій аналогії, паливний бак матиме змінний доступний обсяг.

У даній роботі SoH розраховується з даних експлуатації, в той час як SoC зібрана з CAN шини. Дані з CAN шини засобів зібрані з частотою 10 Гц. На рисунку 3. показано миттєва передача потужності батареї (W) з плином часу під час експлуатації.

На основі миттєвої передачі потужності батареї сумарна чиста енергія подається від акумуляторної батареї може бути обчислена шляхом трапецієподібної чисельного інтегрування струму батареї (I) і напруги (V) з плином часу, як показано рівнянням:

$$E_{te} = \int V * I\,dt \quad (1)$$

Крім того, знаючи SoC, на початку (SoC_1) і в кінці (SoC_2), SoH може бути визначений на основі рівняння:

$$SoH = \frac{E_{te}}{SoH_{100\%} * (SoC_1 - SoC_2)} \quad (2)$$

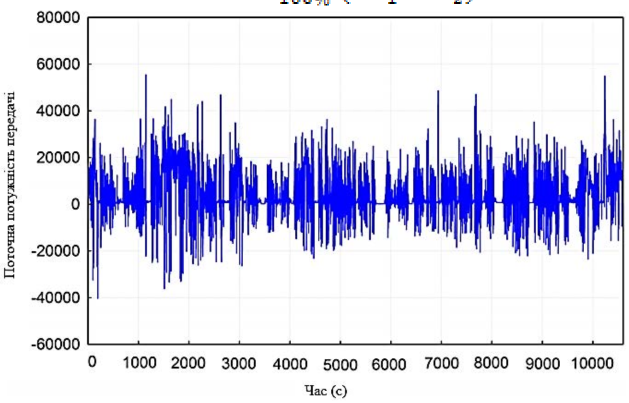

Рис. 3. Графік V*I(W)

Джерело: розроблено автором

Для обох електромобілів, використовуючи обчислення SoH з секції методології, ми визначили значення SoH для кожного циклу розрядки. Кількість записаних циклів трохи розрізнялися, для транспортного засобу, що належить компанії, було 59 і для автомобілю, що є спільній власності – 63. У літературі вказується, що протягом перших 500 циклів або близько того, ємність змінюється лінійно, обчислені значення SOH були використані для визначення цього лінійного тренда.

Для оцінки лінійного тренда доброти нападі і його застосовності для прогнозування майбутніх SoH елементів живлення, ми розрахували найменше квадратичне відхилення, середнє відхилення, відносну квадратичну похибку та відносне абсолютне відхилення.

$$LSD = \frac{\sum_{i=1}^{N}(E_i - O_i)^2}{N-1} \quad (3)$$

$$AD = \frac{\sum_{i=1}^{N}|E_i - O_i|}{N-1} \quad (4)$$

$$RSE = \frac{\sum_{i=1}^{N}[(E_i - O_i)/E_i]^2}{N-1} \quad (5)$$

$$RAD = \frac{\sum_{i=1}^{N}|E_i - O_i|/E_i}{N-1} \quad (6)$$

де: N – число спостережень або сума ваг; E_i – передбачене значення випадку і.

Таблиця 1 містить більш детальний аналіз оцінки лінійного тренда для обох автомобілів.

Таблиця 1

Достовірність лінійних оцінок

Достовірність виміру	Спільна власність	Каршерінг компанія
LSD	1.605182	1.699434
AD	0.949703	1.07033
RSE	0.000184	0.00030
RAD	0.010116	0.01410

Джерело: розроблено автором

Як правило, це прийнято в автомобільній промисловості, що авершеніе батареї життя є кількість повних циклів заряду-розряду, батарея може виконувати до його номінальної потужності падає нижче 80% від його первісної номінальної потужності [7]. Рис. 4 забезпечує екстраполяцію лінійних трендів як для EV батареї, поки вона не перетне кінця життя кордону.

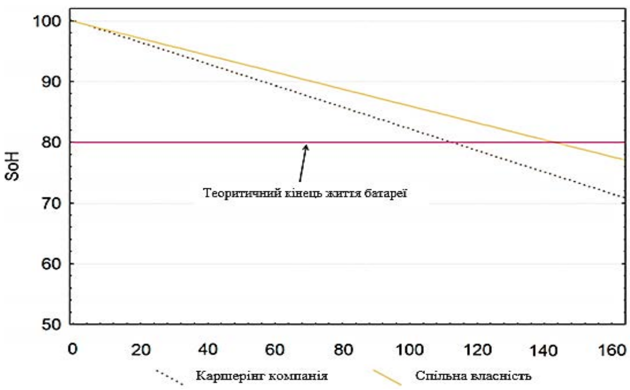

Рис. 4. Лінійна екстраполяція SoC тенденції і теоретичний кінець життя кордону

Джерело: розроблено автором

Висновки. Отже, дані від зарядних станцій і датчиків електрокарів можуть бути успішно використані для прогнозування SoH батареї. Крім того, було збагачено існуючі імітаційні моделі в області оцінки SoH з емпіричним підтвердженням аналізу. Аналіз оснований на даних з двох однакових електромобілях, використання яких відрізнялися в середньому SoC, DoD, і відсоток використання super charge. Результати вказують на те, що відстрочення зарядки і нижче менше використання supper charge можуть уповільнити процес деградації батареї.

Крім того, деградація батареї пов'язана з вартістю батареї і вартості автомобіля (вартість батареї близько 54% від загальної вартості автомобіля). Дані висновки можуть бути цінним довідником для каршерінгу електрокарів, так як вони вказують на потенційні оновлення, які можуть бути інтегровані в існуючі системи каршерінгу.

Список літератури:

1. Meijkamp R. Changing consumer behaviour through eco-efficient services: An empirical study of car sharing in the Nerherlands. Bus. Strategy Environ. 1998, 7, 234-244.
2. Shaheen S.A.; Cohen A.P. Growth in worldwide carsharing: An international comparison. Transp. Res. Rec. J. Transp. Res. Board 2007, 1992, 81-89.
3. Fellows N.; Pitfield D. An economic and operational evaluation of urban car-sharing. Transp. Res. D Transp. Environ. 2000, 5, 1-10.
4. Nikolian A.; Firouz Y.; Gopalakrishnan R.; Timmermans J.-M.; Omar N.; van den Bossche P.; van Mierlo J. Lithium ion batteries − Development of advanced electrical equivalent circuit models for nickel manganese cobalt lithium-ion. Energies 2016, 9, 360.
5. Le D.; Tang X. Lithium-ion battery state of health estimation using Ah-V characterization. In Proceedings of the Annual Conference of Prognostics and Health Management (PHM) Society, Montreal, QC, Canada, 20-23 June 2011.
6. Marra F.; Tгжholt C.; Larsen E.; Wu Q. Average behavior of battery-electric vehicles for distributed energy studies. In Proceedings of the 2010 IEEE PES Innovative Smart Grid Technologies Conference Europe (ISGT Europe), Gothenburg, Sweden, 11-13 October 2010.
7. Magnor D.; Gerschler J.B.; Ecker M.; Merk P.; Sauer D.U. Concept of a battery aging model for lithium-ion batteries considering the lifetime dependency on the operation strategy. In Proceedings of the European Photovoltaic Solar Energy Conference, Hamburg, Germany, 21-25 September 2009.
8. Cars 21. How to Reduce EV Production Costs? EV Battery Tech USA. 2011. Available online: http: //www.cars21.com/news/view/670 (accessed on 18 October 2016).

Вецко В.И., Гуляницький Л.Ф.
Национальный технический университет Украины
«Киевский полтехнический институт имени Игоря Сикорского»

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ СОСТОЯНИЯ БАТАРЕИ ЭЛЕКТРИЧЕСКИХ ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ ДЛЯ ОЦЕНКИ ЖИЗНЕСПОСОБНОСТИ ПРИ КРАТКОСРОЧНОЙ АРЕНДЕ АВТОМОБИЛЯ

Аннотация
Краткосрочную аренду автомобилей компании внедряют электрические транспортные средства (EVs) в свой автопарк. Однако данные свидетельствуют о том, что в данный момент с использованием электромобилей не удается достичь удовлетворительного коммерции. Потенциальной причиной этого является более нагружено использования транспортного средства, что характерно для кратковременной аренды автомобилей, а также их последствия для состояния батареи (SoH). В этой статье мы прогнозируем SoH двух одинаковых электромобилей, используемых в различных практиках автомобильного обмена. Для этого мы используем данные полученные от зарядных станций и различных датчиков EV. Полученные результаты показывают, что понимание вождения пользователей и поведения зарядки может служить ценным ориентиром для системы кратковременной аренде автомобилей. В частности, результаты прогнозирования показывают, что в тот момент, когда батарея электромобиля достигает теоретического конца жизни может отличаться на четверть часа, если транспортные средства эксплуатируются в различных условиях.
Ключевые слова: прогнозирование состояния, аренда автомобилей, электрическое транспортное средство (ev) вождения и поведение зарядки, состояние здоровья батареи (soh) деградация батареи, общая экономика.

Vetsko V.I., Gulianitskii L.F.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

FORECASTING STATE OF BATTERY OF ELECTRIC VEHICLES FOR ASSESSMENT OF VIABILITY FOR CAR SHARING

Summary
Car-sharing companies are introducing electric vehicles into their fleet. At this point shared electric vehicles systems are failing to reach satisfactory commercial viability. A potential reason for this is the effect of higher vehicle usage, which is characteristic of car sharing, and the implications on the battery's state of health (SoH). In this paper, we forecast the SoH of two identical EVs being used in different car-sharing practices. For this purpose, we use real life transaction data from charging stations and different electric vehicles sensors. The results indicate that insight into users' driving and charging behavior can provide a valuable point of reference for car-sharing system designers. In particular, the forecasting results show that the moment when the battery of an electric vehicle reaches its theoretical end of life can differ in as much as a quarter of the time when vehicles are shared under different conditions.
Keywords: state prediction, carsharing, electric vehicle (ev), driving and charging behavior, battery state of health (soh), degradation of the battery, common economy.

УДК 64.011.2:640.4

АНАЛІЗ НАДАННЯ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИХ ПОСЛУГ В МІСТІ ХАРКОВІ

Віннікова В.О., Скирда О.Є.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Якість послуги можна визначити як ступінь відповідності сукупності її характеристик і властивостей очікуванням споживача з урахуванням ціни, яку він готовий заплатити. Тому для проведення експертизи якості надання готельно-ресторанних послуг в місті Харкові с початку було проаналізовано роботи вітчизняних вчених стосовно якості надання послуг. Виділено не вирішену раніше проблему яка полягає у дослідженні індустрії готельно-ресторанних послуг у м. Харкові. Проведена оцінка якості ресторану «Respublika Beer & Dance», кафе «Буфет», готелю «Губернія» та кав'ярні «Шоколадка».

Ключові слова: готельно-ресторанні послуги, послуги, якість, споживач, експертиза, оцінка якості, стратегічний розвиток, інновації, маркетингові заходи.

Постановка проблеми. Якість послуг ресторанів і готелів в Україні та відповідність їх стандартам, на сьогоднішній час, дуже актуальне питання. Цій темі присвячується багато передач на телебаченні та надруковано безліч статей. Тестування ресторанів та готелів проводиться в блогах в мережі Інтернет. Пересічний споживач хоче знати чим його кормлять, в яких санітарних умовах це блюдо було виготовлене, чи відповідає готельний номер своїм зірочкам. В період загального здороження життя українець хоче платити тільки за якісну послугу. Тому все більш розповсюдженим є проведення аналізу закладів ресторанного та готельного господарства шляхом моніторингу відгуків про цей заклад в мережі Інтернет, перед тим, як його відвідати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Готельно-ресторанний бізнес в Україні за останні роки дуже поширився. Це основна складова туристичної індустрії в Україні. Завдяки проведенню низки міжнародних заходів за останні 15 років, таких як Євробачення 2004 та 2017 рр., Чемпіонат Європи з футболу (Євро 2012) Україна стала цікава, як туристична країна. Аналізу якості готельно-ресторанних послуг в Україні були присвячені вітчизняних фахівців: О.Л. Ремеслова, В.В. Окрепилов, А.В. Вакуленко, Н.І. Кабушкін, Г.А. Бондаренко, О.С. Кусков, О.С. Бєлоусова, О.С. Афанас'єва, Л.П. Данилюк та інші. Незважаючи на те, що цій проблемі було присвячено багато праць, тема оцінки якості надання послуг дуже актуальна [1, 2].

Експерти вказують на динаміку розвитку середнього сегмента, який досяг уже 40% ринку громадського харчування (12% і 48% займають відповідно елітний та нижчий класи). Пояснюється це тим, що середній рівень інвестицій в такий ресторан істотно нижчий, ніж у люксовий, – $350 тис. проти $1,5 млн – отже, ризики менші. Крім того, аудиторія для таких закладів набагато ширша, а значить, простіше завоювати клієнта.

З іншого боку, ніша ресторанів для багатих в Україні майже заповнена. «Такий проект стане успішним, якщо власник може чимось привернути аудиторію, здивувати, – каже Насонова. – А заклади без оригінальної концепції, але з високими цінами приречені на провал».

Згідно з розрахунками Насонової, найбільшою популярністю серед українців користуються італійська та українська кухні. На їхню частку припадає відповідно 20% і 15% всіх ресторанів в Україні, причому серед азіатських закладів переважають японські.

У той же час, незважаючи на зміни на краще, українські ресторани поки відрізняють високі ціни в поєднанні з поганим обслуговуванням.

За спостереженням автора блогу про їжу Helen's Cooking Олени Коваль, яка довгий час жила в США, страви в американському громадському харчуванні за вартістю можна прирівняти до вітчизняних, однак порції там у кілька разів більші, а от перекусити в чеських, польських і болгарських ресторанах можна на 20% дешевше.

При цьому якщо в столиці ще можна знайти заклади, які по сервісу і якості їжі не поступляться європейським, то в провінції – досі СРСР. «Обслуговують повільно, грубо, можуть кидати меню на стіл», – характеризує Насонова роботу офіціанток в дрібних містах.

Лаври першості за рівнем розвитку ресторанного бізнесу експерти віддають Львову, де на один заклад припадає 1,6 тис. жителів, тоді як у Києві – 2,5 тис. Однак і столиця Галичини опиниться в хвості, якщо її помістити в рейтинг європейських, американських і азіатських міст.

У той же час український заклад громадського харчування б'є рекорд за прибутковістю та середнім строком окупності: два – два з половиною роки проти п'яти років у Європі. Експерти пов'язують це не лише з тим, що майже всі офіціанти і кухарі отримують зарплату в конверті, але з тим, що їх заробітки в рази нижчі європейських.

Варто зазначити, що експерти не сумніваються в подальшому зростанні вітчизняного ринку, так само як і в тому, що в ньому буде збільшуватися частка демократичного сегменту. На їхню думку, велике майбутнє чекає кав'ярні та паби, які з часом стануть більш концептуальними і якісними [3].

Заклади ресторанного господарства Харкова поділяються на заклади елітного, середнього та низького рівнів. Етап розвитку ресторанного ринку Харкова передбачає наявність практично двох груп: елітного та низького рівнів. Крім величин середнього чеку, основні візуальні ознаки приналежності до цієї групи – це виняткові характеристики інтер'єру. Таким чином, у свідомості споживачів оригінальний і дорогий інтер'єр обумовлює елітарність закладу. Заклади такого рівня розраховані та задовольняють потреби бізнес – еліти міста. Головна відмінність закладів середнього рівня – це високі стандарти

в інтер'єрі, обслуговуванні і кухні, але при більш демократичних цінах і атмосфері. Відвідування таких закладів зазвичай пов'язане з метою спілкування в години дозвілля, а не харчування та демонстрації соціального статусу. У Харкові працює значна кількість закладів, які пропонують низький рівень послуг при абсолютній відсутності інтер'єрних рішень. Більшість з них є барами з вузьким асортиментом страв, що готуються на побутовому обладнанні, в основному це бутерброди, пиріжки, пельмені і т.д. Головна мета відвідування даних закладів – не повноцінне харчування, а вживання продукції бару (кава, чай в ранковий час, спиртні напої ввечері) і короткочасне утамування голоду. Так як відвідувачі цих закладів є люди з середнім та низьким рівнями доходу, більшість закладів не прагнуть покращувати якість обслуговування та кухні. В останній час на ринок міста виходять мережі закладів швидкого обслуговування.

Загалом, ринок ресторанного господарства Харкова розвивається досить активно в закладах різних рівнів, однак у даний час знаходиться на початковій стадії розвитку. У туристичному плані місто є досить привабливим, що дозволить йому з кожним роком збільшувати потік туристів як з України, так і ближнього та дальнього зарубіжжя. Все це потребує розвитку інфраструктури міста, в першу чергу готельного та ресторанного господарства.

Для ресторанного бізнесу Харкова також є властивим посилення спеціалізації закладів. Наприклад, для міста є характерним розвиток такого напрямку, як кав'ярні. Вочевидь, що активний розвиток напрямку кав'ярень почався в останні роки і обумовлений, як і в інших містах України, не тільки появою традицій у населення пити каву, але і дефіцитом і дороговизною приміщень, придатних для ресторанного бізнесу.

У місті Харків в останній час стрімко розвивається готельна інфраструктура, що тягне за собою розвиток ресторанів елітної групи. Високий рівень сервісу та висока якість запропонованих страв сприяють збільшенню конкурентної боротьби в елітній групі. Кількість населення з високим рівнем доходів у місті збільшується значно меншими темпами, ніж темпи появи елітних закладів, що призводить до конкурентної боротьби перш за все у якості обслуговування і кількості додаткових послуг.

Розвиток середнього і малого бізнесу забезпечує формування середнього класу, який у свою чергу є основним споживачем послуг закладів ресторанного господарства середнього і низького рівнів. Саме тому місто Харків є цікавим для українських мереж підприємств формату Quick&Casual, які є цивілізованим аналогом радянських їдалень. Збільшення закладів саме такого формату, в свою чергу дозволяє сформувати чіткі межі рівнів закладів ресторанного господарства, виділити низький і середній щаблі.

Відкриття значної кількості торгових центрів також дало поштовх розвитку і ресторанного бізнесу в місті, а саме закладів низького рівня. Створення і наповнення food – кортів у торгових центрах є привабливим для мережевих закладів з відпрацьованою схемою приготування і бізнес – процесами.

У ресторанному бізнесі Харкова в останній час спостерігається посилення спеціалізації закладів, що є ознакою становлення ринку. Споживачам стають цікавими не кафе чи ресторани зі смачною кухнею, а концептуальні спеціалізовані заклади. Споживачі відвідують той чи інший ресторан або кафе, залежно від свого настрою та власних кулінарних уподобань.

Крім обов'язкових послуг заклади ресторанного господарства міста зараз пропонують все більше додаткових: різноманітні шоу, презентації, кейтерінг та інші.

Також у Харкові спостерігається тенденція до збільшення частки кафе, закусочних, буфетів, кіосків у загальній кількості закладів. Частки ресторанів та барів зазнають незначних коливань. Отже значним попитом користуються кафе, що пов'язані з невисокою платоспроможністю більшої частини населення міста, так як кафе передбачає відносно невелику середню суму [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Підвищення рівня обслуговування споживача в готелях та ресторанах різних міст України це основне завдання для розвитку нашої країни. Туристична індустрія не може існувати без якісної послуги. Це все надасть нам змогу наблизитись до європейського рівня.

Мета статті. Метою роботи є дослідження та аналіз ринку ресторанних послуг в України та м. Харкові та проведення експертизи якості ресторану «Respublika Beer & Dance», кафе «Буфет», готелю «Губернія» та кав'ярні «Шоколадка».

Виклад основного матеріалу. Якість послуги можна визначити як ступінь відповідності сукупності її характеристик і властивостей очікуванням споживача з урахуванням ціни, яку він готовий заплатити.

Оцінка якості обслуговування в ресторані включає в себе:

1. Оцінку зовнішнього вигляду ресторану, чистоти в залі, правильність сервіровки.
2. Оцінка якості обслуговування офіціантом.
3. Дотримання вимог і стандартів.

Оцінка якості обслуговування в готелі включає в себе:

1. Стан матеріально-технічної бази, а саме: зручне планування і якісне облаштування приміщень готелю, оснащення його громадських приміщень і житлових номерів комфортабельними меблями та устаткуванням, повні комплекти високоякісної білизни, сучасне високопродуктивне кухонне обладнання, зручні ліфти та ін.
2. Прогресивна технологія обслуговування. Вона визначає порядок і способи прибирання громадських приміщень і житлових номерів; реєстрацію і розрахунок з клієнтами та ін.
3. Високий професіоналізм і компетентність обслуговуючого персоналу, його уміння і готовність чітко, швидко і культурно обслуговувати гостя.
4. Управління якістю обслуговування, що передбачає розробку і впровадження стандартів якості, навчання персоналу, контроль, коригування, вдосконалення обслуговування на всіх ділянках готелю. Це – найважливіший фактор якості обслуговування в сучасних готелях.

Для аналізу були обрані такі заклади: ресторан «Respublika Beer & Dance», кафе «Буфет», готель «Губернія», кав'ярня «Шоколадка».

Для оцінки якості послуг використовувалась така нормативна документація: ДСТУ 4281:2004 «Заклади ресторанного господарства. Класифікація», ДСТУ 4268:2003 «Послуги туристичні. Засоби розміщування. Загальні вимоги», ДСТУ 4269.2003 «Послуги туристичні. Класифікація готелів» та ін.

Ресторан «Respublika Beer & Dance» це пивний ресторан з ідеєю клубу з живою музикою Крім виступу музикантів, транслюються спортивні матчі. Меню закладу включає безліч страв європейської кухні, головним критерієм яких є комбінація з пивом. Заклад має 2 рівня: 1-й рівень більш рухливий і галасливий (з баром і танцювальним майданчиком), 2-й більш спокійний і затишний. В ресторані є VIP зал, літня тераса. В ресторані цікаво і цінителю гарного інтер'єру, і гурману, і студенту, і любителю пива і їх сім'ям.

Переваги підприємства – це фірмове розливне пиво, власне пиво «Тусовка» і «Respublica», караоке, відкрита кухня – російська піч, мангал, хоспер. Згідно проведеної експертизи якості закладу не виявлено недоліків. Цей заклад відповідав вимогам нормативної документації.

Кафе «Буфет» – це смачна піца в теплій обстановці, швидке обслуговування і завжди привітний персонал. У Харкові існує 15 закладів цієї торгової марки, розташовані в різних куточках міста, зі зручним розташуванням і близьким відстаням до транспортних розв'язок. Буфет – це дійсно улюблене місце багатьох харків'ян, а особливо студентів з цього вибір місця для досліджень проекту очевидний.

З недоліків цього закладу було виявлено відсутність сервірування столиків, відсутність дисконтної системи, але на офіційному сайті компанії присутні акційні заходи. Меню в закладах виконано російською мовою. В закладах неналежний рівень чистоти.

Готель «Губернія» розташований по вул. Полтавський шлях, що підходить абсолютно для всіх гостей, які їдуть безпосередньо в місто по Київській трасі, а також відомим маршрутом Москва-Крим. Готель «Губернія» являється 3-и зірковим готелем, що зазначено при вході та наявність сертифікату цієї категорії в куточку споживача. Готель – двоповерхова будівля, номерний фонд складає 28 номерів. Існує декілька варіантів номерів, що пропонується споживачеві в залежності від цінової політики та кількості спальних місць.

Готель відповідає вимогам нормативної документації, недоліків не було виявлено.

Досліджуваний об'єкт ресторанного господарства кав'ярня «Шоколадка» виконує усі основні рекомендовані вимоги до закладів «кафе», відсутні лише довідково-інформаційні покажчики на прилеглій території закладу.

У кав'ярні, де проводилась експертиза, виявлено відсутність таких обов'язкових приміщень для споживачів, як гардероб та окремі туалетні кімнати для чоловіків та жінок, що є порушенням вимог державного стандарту.

Заклад ресторанного господарства кав'ярня «Шоколадка» не має позначення про режим роботи на фасаді, що по-перше є незручним для споживачів, а по-друге є порушенням «Правил роботи закладів ресторанного господарства».

Кав'ярня підтверджує свій статус щодо типу закладу, адже пропонує своїм споживачам досить широкий асортимент кави та кавових напоїв, також пропонує каву у зерні свіжого обжарювання. Меню закладу достатньо вдале та різноманітне, представляє європейську кухню.

Заклад висуває цілу низку акцій та спеціальних пропозицій, що спрямовано залучають нових споживачів, та утримують постійних гостей кав'ярні. Дані пропозиції розроблені вдало та працюють на користь закладу.

Відповідно до законодавства України у сфері громадського харчування кожен робітник досліджуваного об'єкту має медичну книгу, що є дійсною на час проведення експертизи.

Розрахунки за продукцію й надані послуги в закладі здійснюються за готівку або в безготівковій формі (кредитними картками). У кав'ярні «Шоколадка» на момент проведення експертизи не виявлено реєстраторів розрахункових операцій (електронний контрольно-касовий апарат, електронний контрольно-касовий реєстратор, комп'ютерно-касова система тощо), що є порушенням «Правила роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства» від 24.07.2002 р. № 219.

Оплата вартості продукції здійснюється споживачем безпосередньо офіціанту відповідно до рахунка, який виписується на бланку встановленої форми.

Відповідно до «Правил роботи закладів ресторанного господарства» книга відгуків і пропозицій установленого зразка повинна знаходитися на видному та доступному для споживачів місці. Суб'єкти господарської діяльності зобов'язані обладнати на видному місці «Куточок споживача», де вміщується інформація для споживачів. У кав'ярні «Шоколадка» куточок споживача відсутній, а книга відгуків та пропозицій не знаходиться у доступному для всіх місці.

Загалом заклад громадського харчування кав'ярня «Шоколадка» функціонує у межах норм.

Висновки і пропозиції. Україна перебуває на шляху перетворення в туристичну країну. Для цього потрібно відповідати європейським стандартам. Заклади міста Харкова після прийому «Євро-2012» намагалися наблизитись до високих стандартів, але було багато недоліків. Таких, як неякісне обслуговування, некваліфікований персонал з низьким рівнем знання іноземних мов. При проведенні експертизи якості ресторану «Respublika Beer & Dance» та готелю «Губернія» значних недоліків виявлено не було. При експертизі кафе «Буфет» як недолік було встановлено, відсутність сервірування столиків, відсутність дисконтної системи. Меню в закладі виконано російською мовою та неналежний рівень чистоти.

У кав'ярні «Шоколадка» відсутній куточок споживача, і книга відгуків та пропозицій не знаходиться у доступному для споживачів місці.

Обов'язкова сертифікація послуг ресторанного господарства здійснюється на відповідність вимогам безпеки життя і здоров'я споживачів, охорони навколишнього середовища, встановленим в законодавчих актах, державних стандартах, санітарних правилах і нормах, будівельних нормах і правилах, правилах виробництва та реалізації продукції та послуг ресторанного господарства, тому треба частіше проводити оцінку якості готельно-ресторанних закладів відповідними органами державного контролю.

Список літератури:

1. Бєлоусова О. С., Афанас'єва О. С. Актуальні проблеми готельно-ресторанного бізнесу в Україні в умовах підготовки до Євро 2012 / О. С. Бєлоусова, О. С. Афанас'єва // Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту – 2011. – № 2. – С. 53-60.
2. Данилюк Л. П. Сутність управління якості готельних послуг / Л. П. Данилюк // Вісник Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ – 2013. – № 12 – С. 78-83.
3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://tsn.ua/groshi/v-ukrayini-burhlivo-rozvivayetsya-restoranniy-rinok-297431.html
4. Статистичний щорічник Харківської області / За редакцією Т. Л. Бугайченко [Текст] / Головне управління статистики у Харківській області – Харків, 2010 – 421 с.

Винникова В.В., Скирда Е.Е.
Харьковский государственный университет питания и торговли

АНАЛИЗ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ ГОСТИНИЧНО-РЕСТОРАННЫХ УСЛУГ В ГОРОДЕ ХАРЬКОВЕ

Аннотация
Качество услуги можно определить как степень соответствия совокупности ее характеристик и свойств ожиданиям потребителя с учетом цены, которую он готов заплатить. Поэтому для проведения экспертизы качества предоставления гостинично-ресторанных услуг в городе Харькове, с начала, были проанализированы работы отечественных ученых относительно качества предоставления услуг. Определено не решенную ранее проблему которая заключается в исследовании индустрии гостинично-ресторанных услуг в г. Харькове. Проведена оценка качества ресторана «Respublika Beer & Dance», кафе «Буфет», гостиницы «Губерния» и кафе «Шоколадка».

Ключевые слова: гостинично-ресторанные услуги, услуги, качество, потребитель, экспертиза, оценка качества, стратегическое развитие, инновации, маркетинговые мероприятия.

Vinnikova V.O., Skirda O.E.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

ANALYSIS PROVISION HOTEL AND RESTAURANT SERVICES IN KHARKIV

Summary
The quality of services can be defined as the extent to aggregate its characteristics and properties of consumer expectations considering the price that he is willing to pay. Therefore, the examination of the quality of hotel and restaurant services in Kharkov analyzed from the beginning of local scientists about the quality of service. Highlighted still not solved the problem which is to study hotel and restaurant industry in service. Kharkov. The evaluation of the quality of the restaurant «Respublika Beer & Dance», cafe «Coffee Shop» hotel «Province» and coffee shop «Chocolate».

Keywords: hotel and restaurant services, service quality, customer, expertise, quality assessment, strategy development, innovation, marketing activities.

УДК 004.946

РОЗРОБКА ПРОГРАМНИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ ВІДТВОРЕННЯ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Довгалець С.М., Карпюк Ю.В.
Вінницький національний технічний університет

В роботі проведено аналіз методів фільтрації даних отриманих з інерційного вимірювального пристрою, методи подолання дрейфу нуля гіроскопа, розроблено програму стереоскопічного рендеру для мобільного телефону та безпровідний інерційний маніпулятор. Що дозволяє користувачам поглибитись у світ віртуальної реальності за не велику суму. Вибрані методи фільтрування даних дозволяють збирати в автоматичному режимі збирати, фільтрувати, та згладжувати дані практично будь-якого виду.
Ключові слова: віртуальна реальність, алгоритми фільтрації шуму, інерційний маніпулятор, стереоскопічний рендер, Unity 3d.

Постановка проблеми. В даний момент технології віртуальної реальності (ВР) широко застосовуються в різних областях людської діяльності: проектування і дизайні, видобутку корисних копалин, військових технологіях, будівництві, тренажерах і симуляторах, маркетингу і рекламі, індустрії розваг і т.д. Обсяг ринку технологій віртуальної реальності оцінюється в 15 млрд доларів на рік [1].

На початку 1990-х років віртуальна реальність ще тільки знаходилася на стадії розвитку, і обмежувалася лише декількома «квадратними» шаховими фігурками на шахівниці. Але з розвитком індустрії розваги віртуальна реальність стала нарощувати свої темпи розвитку. Її стали використовувати в кінотеатрах і для створення відеоігор. Пізніше за допомогою ВР багато архітекторів почали створювати фасади будівель, ще до того як закладали сам фундамент. Замовники проекту могли вільно подорожувати по віртуальній будівлі, ставити питання архітекторові і вносити свої зміни в його дизайн. Віртуальна реальність давала значно більше можливостей замовникам при виборі дизайну будівлі, ніж мініатюрний макет з дахом що знімається.

Будівельники, архітектори, медики, інженери і багато інших професій, де працюють з якими-небудь матеріальними об'єктами, вимагають від студентів відмінної кваліфікації. Для цього їм регулярно проводити практики, де вони набувають усі необхідні знання і уміння [2].

Але віртуальна реальність може вивести процес навчання на новий рівень. Створення програм, здатних продемонструвати будову людського тіла або в режимі реального часу показати, як змінюється навантаження на окремі вузли будівлі залежно від використаних технічних рішень, дозволить продемонструвати студентам вже на перших курсах практичну частину їх роботи не витрачаючи часу фахівців і не ризикуючи життями людей.

Плюсом стає і краще засвоєння матеріалу, адже куди зрозуміліше розташування і принцип роботи органів людини, коли на них можна подивитися в 3D-форматі, доторкнутись своїми руками і покрутивши з усіх боків, а не просто оглянувши в розрізі на картинці в підручнику і запам'ятавши їх. При цьому у викладачів з'явиться прекрасна можливість для підтримки інтересу студента за рахунок інтерактивних лекцій, наповнених корисною інформацією [3-5].

Тому програми з віртуальною реальністю використовуються для навчання солдатів, льотчиків, космонавтів і медиків. Віртуальна реальність сприяла розвитку медицини, адже в таких умовах можна було спокійно навчати нових медиків, не побоюючись за здоров'я пацієнта. В деяких випадках віртуальну реальності використовували для проведення так би мовити попередньої операції, коли лікар робив операцію у віртуальному світі і дивився за своїми помилками, щоб потім усунути їх на практиці. Також розвиток ВР привів до того, що операції стали проводити за допомогою роботів. Перша операція за участю робота була зроблена в 1998 році в одній з лікарень Парижу. Єдиний недолік такої операції полягає в тому, що під час роботи пристроїв ВР можуть статися збої або затримка, які можуть коштувати пацієнтові життя.

Пілотажні тренажери є різновидом систем віртуальної реальності. Усі льотчики і космонавти перед польотом тренуються на таких тренажерах для того, щоб бути готовим до усіх труднощів, які можуть виникнути під час польоту. Льотчики і космонавти намагаються керувати своїм віртуальним літаком або шатлом за будь-яких погодних умов – під час грози, туману, вітру, метеоритного дощу і так далі. Для цього існують спеціальні програми. І хоча таке устаткування для віртуальної реальності коштує декілька десятків тисяч доларів, пілотажний тренажер все одно виходить дешевше, ніж якщо проводити навчання на справжніх літальних апаратах [3].

Сфера розваг все більше звертається до мультимедійних технологій, тим більше що у світі давно експериментують з віртуальною реальністю. Віртуальні декорації – це панорамні мультиекранні проекції віртуальних світів. Екрани сприймаються глядачем як вікна в інший світ. Розташовувати їх можна по-різному. Все залежить від можливостей майданчика, бажань і можливостей замовника. Віртуальні декорації можуть не лише замінювати собою інтер'єр, але і доповнювати його. Можна використати їх для створення повністю ілюзорного 3D-пространства, аж до покриття проекціями підлоги.

Але самі шоломи віртуальної реальності та маніпулятори для них які використовуються в сфері розваг досить не дешеві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Daydream – платформа віртуальної реальності (VR), розроблена компанією Google [5]. Вона була

анонсована на виставці Google I/O 2016, та представлена 10 листопада 2016 [6].

На відміну від першої платформи VR від Google, Google Cardboard, Daydream буде вбудована в ОС Android починаючи з моменту випуску Android 7.1 Nougat. Платформа включає в себе специфікації як програмного, так і апаратного забезпечення, призначених для сумісних з нею телефонів «Daydream-Ready». Google також анонсувала режим VR в Android Nougat для обробки високопродуктивних обчислень додатків віртуальної реальності. Це буде перша VR платформа, виконана в матеріальному дизайні. Google планує оновити деякі зі своїх встановлених Android-додатків до VR-версій. Вартість VR-гарнітури Google Daydream View становить $79, що дешевше ніж більшість її конкурентів на ринку.

У комплекті з Daydream-гарнітурами поставляється бездротовий контролер. Цей контролер може бути використаний для взаємодії з віртуальним світом за допомогою натискання кнопок або руху пристрою в просторі. Пульт дистанційного керування використовується для навігації в меню, ігор і навіть віртуальних прогулянок в Google Street View. Встановлені датчики використовуються для визначення орієнтації контролера і примірного положення руки користувача. Контролер забезпечує користувача шістьма ступенями свободи в просторі. Для власника Google Daydream View контролер може зберігатися в гарнітурі, поки він не використовується [7].

Проблемою цієї платформи є те що на данний момент вона працює тільки з двома пристроями – Google Pixel, Motorola Moto Z, Samsung Galaxy S8 та S8+. Тобто з найдорощими флагманами.

Таж сама ситуація з шоломами від Samsung під назвою GearVR, такий шолом сумісний тільки з деякими телефонами самої фірми Samsung.

А от Google Cardboard може працювати майже на всіх Android смартфонах, але використання обмежується використанням тільки на операційній системі Android.

Розроблюваний набір із засобів розробки та утиліт може бути сумісний з усіма мобільними телефонами на операційній системі Android, та iOS. Але є певні технічні обмеження продуктивності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Шоломи віртуальної реальності та маніпулятори для них які використовуються в сфері розваг досить не дешеві. Тому в сфері розваг їх може собі дозволити тільки досить обмежене коло людей. Ця проблема пов'язана з великими вимогами до апаратної складової, відсутністю єдиного стандарту, та єдиного набора засобів розробки та утилі для усіх платформ.

Мета статті. Полягає у розробці прототипу шолома на базі смартфону та розробку безпровідного маніпулятора. Які б працювали з усіма мобільними платформами такими як Android та iOS.

Головною метою цієї роботи є:

1. Дослідити існуючі підходи до отримання стереоскопічного зображення.
2. Розглянути основні алгоритми фільтрації даних з датчиків.
3. Дослідити Unity Engine як графічний двигун для розробки додатків віртуальної реальності (ВР).
4. Розробити алгоритм трекінга положення та повороту маніпулятора.
5. Дослідити основні методи та протоколи безпровідного з'єднання.

Виклад основного матеріалу. Гіроскопи дуже точно міряють кутову швидкість і після інтеграції можна отримати кути. Але у них є проблема – свідчення спливають з часом. Для корекції цього дрифта застосовується акселерометр, який завжди (ну або майже завжди в довгостроковій перспективі) знає, де земля. Але акселерометр нічого не відчує, якщо його крутити навколо осі Z, тому нам потрібний магнітометр, який завжди знає, де північ. Таке поєднання датчиків називають інерційним вимірювальним пристроєм [17].

Термін ІВП (англ. IMU або інерційно вимірювальний пристрій) широко використовується маючи на увазі пристрій, якій містить в собі три акселерометри і три гіроскопи, а також може містити додатково три магнітометри. Акселерометри розташовуються так, що їх три осі вимірювання ортогональні одна одній. Вони визначають інерційне прискорення, яке ще називають G-силами.

Три гіроскопи розташовуються таким самим чином, ортогонально один одному, і вимірюють позицію обертання відносно довільно обраної координатної системи.

Все більше і більше виробників додають також три магнітометри в ІВП модулі. Це покращує швидкодію при підрахунку динамічної орієнтації в системах визначення ставлення і напрямку, що зроблені на базі ІВП.

Модулі ІВП використовуються в установлених на літаках інерційних навігаційних системах. На сьогоднішній день майже кожен комерційний або військовий надводний засіб має такий пристрій. Більшість літаків також обладнані ІВП [19].

Основним недоліком використання ІВП в навігації є те, що він зазвичай має накопичувану похибку, включаючи похибку Еббе. Оскільки навігаційна система постійно сумує зафіксовані зміни, до попередньо розрахованої позиції, будь-які помилки вимірювань, навіть малі, акумулюються від точки до точки. Це призводить до 'дрейфу', або до постійного зростання різниці між координатами місця, де система думає що знаходиться, і фактичним її місцезнаходженням.

Ніби все просто – зі значення по осі Z віднімемо константу 1g, дістанемо лінійне вертикальне прискорення. Двічі проінтегруємо його (фактично підсумуємо у вимірювальному циклі) і отримаємо швидкість і відносне зміщення. Але і тут не все так добре, як хотілося б. Нахил апарату викличе зміну проекції вектору прискорення A на вісь Z. Рух датчика або зміна температури можуть викликати «зрушення» чутливості, і наша константа 1g вже не відповідатиме реальності. Але навіть у разі ідеально нерухомого датчика і точно виставленою 1g, будь-який сенсор видає шум. Адже навіть крихітна помилка впродовж десятка секунд подвійної інтеграції зростає до розміру слона, і ось ми в окулярах бачимо боком, або з нахиленим поглядом.

Найпоширеніші фільтри які використовуються в ІВП:

1) Фільтр Калмана.
2) Complimentary filter, точний аналог, це «альфа-бета фільтр».
3) Фільтр Маджвика.

Фільтри Калмана базуються на дискретизованих за часом лінійних динамічних системах. Вони

моделюються ланцюгами Маркова, побудованими на лінійних операторах, що збурюються похибками, що можуть включати ґаусів шум. Стан системи представляється вектором дійсних чисел. На кожному такті дискретного часу до стану застосовується лінійний оператор для продукування нового стану, з домішуванням якогось шуму, і, опціонально, якоїсь інформації від засобів керування системою, якщо вони відомі. Відтак інший лінійний оператор, змішаний з іще додатковим шумом, застосовується до справжнього («прихованого») стану для продукування спостережуваних виходів.

Фільтр Калмана став визнаною основою для побудови більшості алгоритмів визначення орієнтації і комерційних систем орієнтації та інерційних модулів:

1) xsens.
2) Microstrain.
3) VectorNav.
4) InterSense.
5) PNI.
6) Crossbow.

Всі вони засновані на його використанні. Широке використання рішень Калмана є доказом їх точності та ефективності, однак вони мають ряд недоліків. Вони можуть бути складні в реалізації. Лінійна регресія ітерації, є основоположним для процесів Калмана, вимоги до частоти дискретизації, значно перевищують пропускну здатність об'єкта. Наприклад, частота дискретизації між 512 Гц і 30 кГц може бути використана в додатках захоплення руху. Стан відносин, що описує рухому кінематику в трьох вимірах, як правило, вимагають більше векторів стану і реалізації розширеного фільтра Калмана для лінеаризації задачі. Ці проблеми вимагають великого обчислювального навантаження для реалізації рішень Калмана.

Один з новітніх методів розрахунку орієнтації в просторі за показаннями датчиків акселерометра, гіроскопа і компаса – фільтр Маджвіка, який, за словами автора, дає результат кращий, ніж застосування фільтра на основі методу Калмана в результатах і продуктивності. Автор – Себастьян Маджвік. Метод описаний в статті англійською. Дана робота захищена в Університеті м. Брістоля.

Дрейф нуля гіроскопа буде відбуватися від зміни температур, від руху і просто з часом. Будь-яка практична реалізація ІВП повинна враховувати це. Перевагою Калмано-подібних рішень є те, що вони здатні оцінити зміщення гіроскопа в якості додаткового стану в рамках моделі системи. Тим не менш Махоні та інші показали, що дрейф нуля гіроскопа також може бути скомпенсований простими фільтрами орієнтації, представляючи його як частину помилки від швидкості зміни орієнтації.

Оскільки для реалізації маніпулятора буде використовуватись MPU-6050, він має ряд переваг. MPU6050 – перший на ринку інтегрований шестиосьовий сенсор руху, трьохосьовий гіроскоп, що поєднує в мініатюрному корпусі, трьохосьовий акселерометр і сигнальний процесор DMP (Digital Motion Processor). Дані з сенсорів оцифровуються за допомогою 16-бітових АЦП. За допомогою послідовної шини I2C додатково може бути підключений трьохосьовий магнітометр, що дозволить обчислювати на основі даних з сенсорів і технології MotionFusion переміщення виробу в просторі. Вбудований буфер FIFO глибиною 1024 байт дозволяє зберігати отримані дані, розвантажуючи тим самим послідовну шину [16].

Аналіз ігрового двигуна Unity 3d для розробка ВР додатків. Unity – багатоплатформовий інструмент для розробки дво- та тривімирних додатків та ігор, що працює на операційних системах Windows і OS X. Створені за допомогою Unity застосування працюють під системами Windows, OS X, Android, Apple iOS, Linux, а також на гральних консолях Wii, PlayStation 3 і XBox 360. Також головний плюс це мова C# яка популярна та має багато бібліотек. Unity має найбільше комюніті серед розробників ігрових додатків.

Графічний рушій використовує DirectX (Windows), OpenGL (Mac, Windows, Linux), OpenGL ES (Android, iOS), та спеціальне власне API для Wii. Також підтримуються bump mapping, reflection mapping, parallax mapping, screen space ambient occlusion (SSAO), динамічні тіні з використанням shadow maps, render-to-texture та повноекранні ефекти post-processing.

Unity підтримуює файли 3ds Max, Maya, Softimage, Blender, modo, ZBrush, Cinema 4D, Cheetah3D, Adobe Photoshop, Adobe Fireworks та Allegorithmic Substance. В ігровий проект Unity можна імпортувати об'єкти цих програм та робити налаштовування за допомогою графічного інтерфейсу.

Для написання шейдерів використовується ShaderLab, що підтримує шейдерні програми написані на GLSL або Cg. Шейдер може включати декілька варіантів реалізації, що дозволяє Unity визначати найкращий варіант для конкретної відеокарти. Unity також має вбудовану підтримку фізичного рушія Nvidia PhysX (колишнього Ageia), підтримку симуляції одягу в системі реального часу на довільній та прив'язаній полігональній сітці, підтримку системи ray casts та шарів зіткнення.

Також Unity дозволяє підключення сторонніх DLL скомпільованих на C++, це дає змогу оптимізувати складні алгоритми інкапсулюючи їх всередині бібліотеки [20].

Багатогігабайтні проекти з тисячами мегабайтних файлів піддаються легкому керуванню. Налаштування імпорту та інші метадані також зберігаються разом з історією їх версій. Переглядати зміни ресурсів\версій можна одразу всередині Редактора Unity. Якщо файли змінюються, їх статус негайно оновлюється. Перейменування і переміщення ресурсів не створює будь-яких перешкод для безперервного робочого процесу.

Висновки і пропозиції. В результаті роботи проведено аналіз методів фільтрації даних отриманих з інерційного вимірювального пристрою, методи подолання дрейфу нуля гіроскопа, розроблено програму стереоскопічного рендеру для мобільного телефону та безпровідний інерційний маніпулятор. Що дозволяє користувачам поглибитись у світ віртуальної реальності за не велику суму.

Вибрані методи фільтрування даних дозволяють збирати в автоматичному режимі збирати, фільтрувати, та згладжувати дані практично будь-якого виду.

Було розроблено структурну схему програми, функціонал, обґрунтований вибір модулів та їхня реалізація. Було розглянуто 3 аналоги та виявлені недоліки. Реалізовано 3 варіанти реалізації програми та технічні вимоги до неї.

Список літератури:

1. Sky N. Virtual Reality Insider: Guidebook for the VR Industry – New York: Inside, 2014. – 140 c.
2. Parisi T. Learning Virtual Reality – Sebastopol: O'Reilly Media, 2015. – 21 c.
3. Benton A. Oculus Rift in Action – New York: Manning Publications, 2015. – 2 c.
4. Smith M. Unity 5.x Cookbook – Birmingham: Packt Publishing Limited, 2015. – 2 c.
5. Craig A. Developing Virtual Reality Applications – San Francisco: ELSEVIER SCIENCE & TECHNOLOGY, 2009. – 53 c.
6. Torn A. Mastering Unity Scripting – Birmingham: ELSEVIER SCIENCE & TECHNOLOGY, 2015. – 31 c.
7. Zucconi A. Unity 5.x Shaders and Effects Cookbook – Birmingham: ELSEVIER SCIENCE & TECHNOLOGY, 2016. – 55 c.
8. Daydream is Google's Android-powered VR platform. [Електронний ресурс] / Robertson, Adi // – Режим доступу: http://www.theverge.com/2016/5/18/11683536/google-daydream-virtual-reality-announced-android-n-io-2016
9. Google Daydream Launch Date Confirmed. [Електронний ресурс] / Zeena Al-Obaidi // – Режим доступу: https://www.vrfocus.com/2016/05/google-daydream-launch-date-confirmed/
10. Использование инерциальной навигационной системы (ИНС) с несколькими датчиками. [Електронний ресурс] / Алексей Москаленко // – Режим доступу: https://geektimes.ru/post/255736/
11. MPU-6050. [Електронний ресурс] / InvenSense Inc. // – Режим доступу: https://www.terraelectronica.ru/catalog_info.php?CODE=660710
12. Фильтр Калмана. [Електронний ресурс] / Худавердян Давид // – Режим доступу: https://habrahabr.ru/post/166693
13. VR-Overview. [Електронний ресурс] / Zeena Al-Obaidi // – Режим доступу: https://unity3d.com/ru/learn/tutorials/topics/virtual-reality/vr-overview?playlist=22946
14. Asynchronous Timewarp Examined. [Електронний ресурс] / Michael Antonov // – Режим доступу: https://developer3.oculus.com/blog/asynchronous-timewarp-examined/
15. Asynchronous Spacewarp. [Електронний ресурс] / Dean Beerl // – Режим доступу: https://developer.oculus.com/blog/asynchronous-spacewarp/
16. Фильтр Маджвика. [Електронний ресурс] / Петерсен Антон // – Режим доступу: https://habrahabr.ru/post/255661/
17. Google's Daydream View VR headset goes on sale next month for $79. [Електронний ресурс] / Adi Robertson // – Режим доступу: http://www.theverge.com/2016/10/4/13161506/google-vr-headset-photos-daydream-view-virtual-reality
18. Як VR змінює світ: історія комп'ютерних інтерфейсів. [Електронний ресурс] / Березов П.П. // – Режим доступу: https://designtalk.club/yak-vr-zminyuye-svit-abo-majbutnye-bez-monitoriv/
19. История развития технологий виртуальной реальности. [Електронний ресурс] / Корнинко П.А. // – Режим доступу: http://www.psychologov.net/view_post.php?id=1425
20. Виртуальная реальность: История, теория, практика. [Електронний ресурс] / Мелков Ю.П. // – Режим доступу: http://itc. ua/articles/virtualnaya-realnost-istoriya-teoriya-praktika/
21. Мобильная виртуальная реальность. [Електронний ресурс] / Судницкий В.А. // – Режим доступу: https://vrgeek.ru/2016/05/23/1395_mobilnaya-virtualnaya-realnost/

Довгалец С.М., Карпюк Ю.В.
Винницкий национальный технический университет

РАЗРАБОТКА ПРОГРАММНЫХ СРЕДСТВ ДЛЯ ВОСПРОИЗВЕДЕНИЯ ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Аннотация
В работе проведен анализ методов фильтрации данных полученных с инерционного измерительного устройства, методы преодоления дрейфа нуля гироскопа, разработана программа стереоскопического рендера для мобильного телефона и беспроводной инерционный манипулятор. Что позволяет пользователям углубиться в мир виртуальной реальности не большую сумму. Избранные методы фильтрации данных позволяют собирать в автоматическом режиме собирать, фильтровать, и сглаживать данные практически любого вида.
Ключевые слова: виртуальная реальность, алгоритмы фильтрации шума, инерционный манипулятор, стереоскопический рендер, Unity 3d.

Dovgalets S.M., Karpyuk Y.V.
Vinnitsa National Technical University

SOFTWARE DEVELOPMENT FOR VIRTUAL REALITY SIMULATION

Summary
The analysis of data filtration methods obtained from an inertial measuring device, methods for overcoming the zero drift of a gyroscope, a stereoscopic rendering program for a mobile phone, and a wireless inertial manipulator have been developed. What allows users to delve into the world of virtual reality is not a large sum. Selected methods of data filtering allow you to collect in an automatic mode to collect, filter, and smooth data of almost any kind.
Keywords: virtual reality, noise filtering algorithms, inertial manipulator, stereoscopic renderer, Unity 3d.

УДК 338.48-6:005

ТРЕНАЖЕРИ-ІМІТАТОРИ ДЛЯ ГІРСЬКОЛИЖНОГО ВІДПОЧИНКУ

Коваль О.А., Гуць В.С.
Національний університет харчових технологій

В роботі розглянута сучасна тенденція розширення спектру послуг в сфері зимового відпочинку. Враховуючи щорічно зростаючий попит на зимові види відпочинку, однозначно цікавою та перспективною є ідея створення штучних гірськолижних курортів з повною або частковою імітацією трас для катання на лижах, сноубордах та іншому гірськолижному спорядженні. Суттєвою перевагою такої ідеї є повна незалежність від погодних умов, також важливим фактом є те, що за умови створення штучного гірськолижного комплексу можлива його експлуатація протягом всього року з можливістю забезпечення комфортних умов для туристів. В роботі проаналізовані та порівняні сучасні тренажери-імітатори гірськолижних спусків, наведені їхні комплексні характеристики, враховуючи отримані дані сформульована пропозиція використання обладнання для забезпечення різних типів потреб.
Ключові слова: тренажер, курорт, лижі, сноуборд, спорядження, катання, відпочинок, схил, послуга, сервіс.

Постановка проблеми. Попит на активний зимовий відпочинок збільшується щорічно, що сприяє появі нових гірськолижних курортів, але послуги, що надаються на таких курортах однотипні, останнім часом у зв'язку зі зміною клімату, сезон катання триває недовго.

Методи дослідження: аналітичні дослідження наукової, спеціалізованої літератури, інтернет-ресурсів; порівняння й зіставлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Реалізація даної ідеї можлива при поєднанні існуючих послуг на гірськолижних курортах та створення нових за рахунок застосування сучасних технічних розробок – гірськолижних тренажерів (надалі ГТ). З метою вдалого конкурування на ринку гірськолижних послуг необхідно вирішувати проблему розширення спектра послуг з врахуванням особливостей зміни клімату та погодних умов. Сучасною та інноваційною є ідея створення гірськолижного курорту з новим видом сервісу, який дозволить кататися незалежно від погодно-кліматичних умов. Метою створення таких тренажерів є здатність відтворювати з максимальною точністю спуск по схилу гори сноубордиста, гірськолижника в гірськолижному спорядженні.

На сьогодні накопичено великий досвід створення і застосування тренажерів, опубліковано чимало спеціальної та науково-методичної літератури. Ряд робіт містить описи, схеми і конструкції тренажерних пристроїв, що використовуються у фізичному вихованні, спорті, рекомендації по методиці тренування, відомості про специфіку їх застосування Н. Г. Озолін [4, с. 112, 284-286]; В. Л. Уткін [7], В. Е. Водлозеров [1] тощо. Досліджено проблеми наукового обґрунтування і створення спортивно-оздоровчих тренажерів І. П. Ратов [5, 6]; М. Г. Лейкін [3]; К. М. Філіпецька [8]; В. Е. Водлозеров [2] тощо.

Характеристика існуючих тренажерів-імітаторів на українському ринку. Гірськолижні тренажери – це симулятори, які виконують відразу кілька важливих функцій, при цьому не втрачається висока ступінь їх ефективності. В його склад входять спеціальні механічні робочі органи, а також комп'ютеризована система. Разом вони забезпечують необхідний ефект спуску по схилу гори. Механізм гірськолижних тренажерів дозволяє вибрати певну трасу для проходження, пристрій регулює крутизну схилу, швидкість руху і траєкторію руху. На деяких моделях навіть є можливість випробувати проходження нерівних ділянок траси. При цьому тіло людини сприймає таке ж навантаження, як і при справжньому спуску зі схилу гори: з кожним рухом відчувається аналогічний тиск на певні ділянки тіла. Від занять на гірськолижному тренажері можна отримати очевидну користь. По-перше, людина перестає турбуватися про власну безпеку, а це означає, що всі свої зусилля вона може направити на відточування техніки. По-друге, людині, яка займається постійно потрібно підтримувати рівновагу, що є величезною користю для м'язів всього тулубу. Тренування на симуляторах – це можливість багаторазово повторювати один і той же рух до того моменту, поки не будуть відточені всі деталі спуску.

Гірськолижний тренажер – пристрій, що дозволяє навчатися техніці катання на гірських лижах і сноуборді, а також тренувати і покращувати навички, необхідні для якісного катання на схилі.

Аналіз впливу тренувань на організм людини дозволяє отримати тренування аеробної витривалості організму; тренування м'язів, специфічних для гірськолижного спорту, тренування витривалості, координації, навчитись лавірувати, тримати рівновагу, розподіляти вагу і відчувати ритм під час спуску з гори; позбавлення зайвих кілограмів.

Детальна технічна характеристика існуючих тренажерів-імітаторів на українському ринку представлені в таблиці 1.

Типи тренажерів. Сучасні гірськолижні тренажери можна умовно поділити на 3 типи:

Тренажери з кареткою для пересування спортсмена, що працюють за рахунок активності спортсмена та пружних властивостей матеріалів для опору переміщення. Відповідають тренажери Ski-Simulator (Китай) [9], мають одну платформу для постановки ніг з двома змінними позиціями, та одну платформу для тренування в гірськолижних черевиках і 6 рівнів регулювання навантаження.

Інтерактивні з приводною кареткою-платформою комп'ютеризовані гірськолижні тренажери. Цю групу складають тренажери Sky Tech Sport (Росія) [10]. Мають одну платформу з лижними або сноубордистськими імітаторами, які руха-

ються по горизонтальній площині. Рухи користувача проектуються на екран. Всі тренажери Sky Tech оснащені програмним забезпеченням, яке дозволяє тренуватися на віртуальному схилі, з управлінням стану снігу, підключенням/відключенням нерівностей і горбів.

Похилий конвеєризований тренажер – «бігова доріжка» або похилий обертовий диск. У цю групу входять тренажери PROLESKI (Україна) [11], що представляють собою платформу, яка має похилу поверхню з рухомою стрічкою, що виконана з високотехнологічного композиту. Для забезпечення ковзання, верхній робочий шар стрічки зволожується водою. Для зменшення сили тертя гірських лиж або сноуборду зі стрічкою робочий шар додатково обробляється спеціальним концентратом. Дані тренажери представлені п'ятьма серіями: Optimal, Vertical, Direction, Cross, Direction+Sport. Моделі маркуються PRO, цифра вказує на кількість лижників, які одночасно займаються (модель 1 – одиночна, 2 і 3 – для двох і трьох лижників, відповідно).

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вирішення проблеми розширення спектра послуг гірськолижних курортів за рахунок створення незалежних від погодно-кліматичних умов цілорічного тренування на основі аналізу роботи сучасних тренажерів-імітаторів, споживчих характеристик, продуктивності – кількості сетів роботи за день, енергоспоживання.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані такі завдання:

– проаналізувати та визначити цільову аудиторію користувачів гірськолижних тренажерів;

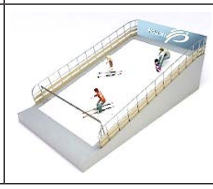
– дослідити характеристики існуючих тренажерів для гірськолижників на українському ринку та виконати вибір тренажерів;

– проаналізувати вимоги до розміщення тренажерів, визначити місця розміщення гірськолижних тренажерів.

Виклад основного матеріалу. Визначення цільової аудиторії користувачів тренажерів для гірськолижників – потенційними користувачами тренажерів. Вибір тренажера залежить від: рівня професіоналізму клієнта, що вимагає різні функціональні характеристики тренажера, а це опосередковано впливає та кількість людей, які одночасно тренуються, на пропускну здатність тренажера і на окупність. Аналіз профільних фахівців підприємства PROLESKI показав, що за рівнем професіоналізму в гірськолижному спорті спортсменів і новачків умовно ділять на

Таблиця 1

Основні технічні характеристики ГТ різних виробників

На основі пружних властивостей, опору переміщення		Інтерактивні з приводною кареткою-платформою		Похила «бігова доріжка»	
Pro Ski-Simulator – Китай		Sky Tech Sport – Росія		PROLESKI – Україна	
Professional	Standard	Leader Pro VR-ready	Olymp 3D-Panorama Downhill	Optimal PRO1-3	Direction PRO1 - 3D
					
Габаритні розміри, ДхШхВ, м					
1,9x1,3x1,1	1,8x0,6x1	3,5x1,8x1,6	7x1,8x2,3	3,1x4,6x1,3 9,2x4,5x2,7	3,1x4,6x2,39 9,2x4,5x4,6
Маса, кг					
143	42	380	850	3800-6500	4500-6000
Потужність, кВт/год					
		2,2	7,5	3,5-6	3,5-10
Кількість осіб, які одночасно займаються на одному тренажері					
1	1	1	2	1-3	1-3
Вартість, €					
6000	2700	22900	79000	40000	50000

Таблиця 2

Типи гірськолижників, характеристика трас, техніки катання

Тип користувача	«Новачок»	«Любитель»	«Досвідчений»	«Професіонал»
Основна техніка катання	Плуг, приставний крок	Авальман, паралельні лижі, малі елементи карвінгу	Карвінг, «різаний поворот»	Удосконалення технік, витривалість
Складність траси	«Зелена» – дуже проста	«Зелена» – дуже проста, «Синя» – проста	«Червона» – більш складна, «Чорна» – дуже складна	«Червона» – більш складна, «Чорна» – дуже складна
Кут нахилу природної траси, °	6-10	11-14 до 25	15-22 до 40	23 до 40 і більше 40
Швидкість переміщення, км/год	5-15	5-15, частина до 31,5	Від 25 до 31,5	Більше 31

«новачків», «любителів», «досвідчених» і «професіоналів». Кожна техніка має свою характеристику. Аналіз технік катання показує, що техніка катання відповідає рівню професіоналізму. Для «новачків» – катання плугом, приставним кроком; для «любителів» – авальман, паралельні лижі з прослизанням п'ят, малі елементи карвінгу; для «досвідчених» і «професіоналів» – карвінг, «різаний поворот». Відповідно до розподілу спортсменів, світові гірськолижні спортивні траси поділені на 4 категорії за складністю. В таблиці 2 представлені характеристики користувачів, відповідних трас, техніки катання.

Аналіз користувачів, характеристики трас показує що кожній техніці відповідає своя швидкість, кут нахилу траси. Новачок, після отримання певних навичок, переходить в клас любителів. На освоєння базового навику потрібно 10-20 занять, далі він переходить у наступну категорію навичок і вмінь – «любитель», «досвідчений», «професіонал», або залишає тренування.

Для тренажерних залів стратегічно пріоритетними є клієнти «любителі», «досвідчені» і «професіонали» – саме вони становлять 80% клієнтів. Це важливо врахувати при виборі тренажера, оскільки від того, наскільки задоволені ключові клієнти, залежить стабільність і комерційний успіх підприємства з надання послуг.

У таблиці 3 представлено потенційне коло користувачів ГТ, техніки катання та відповідність характеристик технік катання вимогам до гірськолижних тренажерів.

Вивчення користувачі гірськолижних тренажерів, технік катання, вимог до режимів роботи гірськолижних тренажерів, дослідження основних типів існуючих тренажерів дозволило визначити позитивні характеристики, відповідність призначення основних видів тренажерів вимогам користувачів. Тренажери Pro Ski-Simulator [9] представляють собою платформу для ніг, що ковзає на вигнутих дугою направляючих. Аналіз тренажерів Pro Ski-Simulator та багатьох подібних до них, що застосовують пружні властивості пружин, матеріалів подібних гумі для переміщення спортсмена в безприводній конструкції показує, що порівняно з іншими конструкціями дані тренажери мають невелику вартість, компактність і простоту застосування. Ефективність застосування підтверджується тим, що візитною карткою тренажерів Skiers Edge®, є використання їх для тренувань олімпійських гірськолижних збірних 19-ти країн світу, серед яких і збірна США http://www.youtube.com/watch?v=F6oi_LUHfMY. Відсутність ударних навантажень, наявність ковзають проекційних навантажень на колінний суглоб не роблять негативного впливу на колінний суглоб, зв'язки і сухожилля, що дуже важливо для молодих спортсменів і тих, хто має проблеми з колінним і гомілковостопним суглобами. У тренажера є багато можливостей для регулювання навантажень, зокрема рами з різною висотою підйому, кутом нахилу платформи від 10 до 19. Цей тип тренажера призначений для використання в якості багатофункціонального тренажера для одночасного відпрацювання комплексу технічних, зокрема спеціальних гірськолижних та широкого спектру загальнофізичних рухових навичок, включаючи баланс, координацію, ритм, тиск ніг, стійку і фізичних параметрів організму, таких як витривалість м'язової, дихальної та кардіо систем з активними різносторонніми руховими тренуваннями у напрямках гірські лижі для масового, професійного спорту, для фітнес клубів, дому та офісу, хороший вибір в економ класі для тренування одної особи. Таким чином відповідно до таблиці 3 перший тип тренажерів може бути призначений для всіх типів користувачів, особливо початківцям, яким не потрібен ризик, важливим є спокійне вивчення можливостей власного організму та отримання базових навичок.

Таблиця 3

Типи користувачів ГК, умов, вимог до тренувань

Тип користувача	«Новачок»	«Любитель»	«Досвідчений»	«Професіонал»
% до загальної чисельності	20	25	35	20
Основна техніка катання	Плуг, приставний крок	Авальман, паралельні лижі, малі елементи карвінгу	Карвінг, «різаний поворот»	Удосконалення технік, витривалість
Кількість занять для отримання та закріплення навику	10-20	30-45	40 і більше	Удосконалення без обмежень
Мета катання	Базові навики, техніка спуску	Удосконалення навиків, нові техніки	Удосконалення навиків, нові техніки, навики виходу з ризикових ситуацій	Удосконалення навику, підвищення навиків виходу з ризикових ситуацій
Швидкість переміщення, км/год	5-15 починаючи з мінімальних	5-15, частина до 31,5	Від 25 до 31,5	більше 31
Кут нахилу платформи (штучної траси), °	12-14	13-15	13-25	13-25
Рухливість основи платформи	Статична або саморегульована	Динамічна з переміщенням вгору-вниз	Динамічна з переміщенням на 4 напрями	Динамічна з переміщенням на 4 напрямам за різними кутами
Емоціональні вимоги	Ризик не потрібен, важливий спокій під час навчання	Важливо поступове збільшення складності траси, інтерес до тренування, легкі емоції	Важливо реалістичні умови, висока швидкість, екстремальні емоції	Важлива складність і реалістичність траси, екстремальні емоції

Аналіз тренажерів російського виробника Sky Tech Sport [10] показує, що ці тренажери мають лише одну платформу з кріпленням лижних або сноубордистських імітаторів, які рухаються під різними кутами по площині імітатора спуску, що представляє собою напрямні, по яких пересувається каретка з двома платформами для гірських лиж та сноуборду. Основний принцип, на якому заснована технологія гірськолижних і сноуборд-тренажерів SkyTechSport, – це точне відтворення всіх фізичних сил і прискорень, що виникають при русі по засніжених схилах. Метою створення їх була абсолютна відповідність фізики і біомеханіки катання на тренажері реальним навантаженням, характерним для гірськолижного спорту, отримання максимально ефективного тренування з метою опанування елементів професійної сучасної карвінгової техніки. Моделі гірськолижних тренажерів SkyTecSport мають різні характеристики, що дозволяють підібрати для тренувань дітей, початківців-лижників, для занять фітнесом, а також для професійних гірськолижників та спортсменів. Програмне забезпечення гірськолижного тренажера SkyTecSport дозволяє підібрати режим тренування на лижах або сноуборді, рівень навантаження, задати профіль схилу, тип складності траси і навіть тип снігу. Гірськолижний тренажер SkyTecSport об'єднує розваги, спорт, тренування, навчання. Тренажер не призначений для одночасного катання декількох осіб. Можна сказати, що на перший погляд цей тренажер є вдосконаленням пружного, разом з тим схвальні відгуки спортсменів, постійне вдосконалення робить його достатньо популярним. Спортсмени, що тренувались на даних тренажерах вказують на те, що програма може моделювати дійсну гірськолижну трасу. Гідний рівень професійної підготовки на даних типах тренажерів підтверджується використанням їх для тренувань збірної Росії перед останньою олімпіадою. Катання на таких тренажерах має обмежену рухомість спортсмена, тому не відображає повну імітацію гірськолижного спуску, потребує спеціального спорядження спортсмена.

Тренажер українського виробника PROLESKI [11] представляє собою бігову доріжку для лижників і сноубордистів у вигляді конвеєра на платформі, який має похилу поверхню з рухомою стрічкою, виконаною з високотехнологічного композиту. Рух стрічки направлено вгору по похилій поверхні назустріч лижникові. Десять хвилин безперервних занять на гірськолижному тренажері Proleski прирівнюються до 3 км спуску відкритими гірськими схилами, година – до 18 км спуску. Розроблено різні моделі тренажерів, зокрема тренажери PRO1, PRO2, PRO3 призначені для новачків, PRO1V, PRO2V, PRO – для любителів, просторові тренажери PRO1D, PRO2D, PRO3D – для досвідчених спортсменів та професіоналів. Позитивним є те, що для занять на гірськолижному тренажері PROLESKI використовується звичайне екіпірування: гірські лижі, черевики, палиці, сноуборд, а катання на таких тренажерах не обмежену рухомість спортсмена.

Пропускна здатність тренажерів. Середньорічне завантаження тренажера: 23-38% від максимального показника. У «високий» сезон завантаження досягає 100%. У «низький» сезон завантаження складає до 9%. В таблиці 4 представлена пропускна здатність тренажерів. Крім моделей фірми-виробника PROLESKI всі виробники виготовлять тренажери на одне робоче місце. Враховуючі, що один сет, тривалість тренування за один підхід, триває близько 10 хвилин, з урахуванням часу на підготовчі операції, приймаємо тривалість сету 15 хв., з метою визначення доцільності застосування моделей для 2, 3 місць, пораховано кількості сетів за 12 годин роботи залежно від% завантаження (таблиця 4).

Таблиця 4

Пропускна здатність тренажерів

% завантаження тренажера	Для одного спортсмена	Для двох спортсменів	Для трьох спортсменів
100	1440	2880	4320
38	547	1094	1642
25	360	720	1080
9	130	259	389

З таблиці 4 видно, що зі збільшенням кількості людей, які одночасно можуть займатись на тренажері, суттєво зростає кількість реалізованих сетів, а отже пропускна здатність.

Для планування тренажерних залів в таблиці 5 представлено основні проектні характеристики досліджених ГТ. Найменша вартість, займана площа відповідає групі тренажерів, що працюють на основі пружних властивостей. Найбільшу вартість одного місця спортсмена має інтерактивний тренажер Olymp 3D – Panorama Downhill. Найбільше

Таблиця 5

Основні проектні характеристики тренажерів

Pro Ski-Simulator		Sky Tech Sport		PROLESKI	
Professional	Standard	Leader Pro VR-ready	Olymp 3D – Panorama Downhill	Optimal PRO1-3	Direction PRO1 – 3D
Вартість в перерахунку на одне місце для тренувань, €					
6000	2700	22900	39500	13333	16667
Площа під тренажером, кв. м					
2,47	1,08	6,3	56,8	14,3; 41,4	14,3; 41,4
Проектна висота приміщення, м					
2,5-3,5	2,5-3,5	2,5-3,5	3-3,5	2,5-3,5; 3-3,5	3-3,5; 5-6
Питоме навантаження на підлогу (кг на один кв.м)					
57,9	38,9	60,3	15	266-157	316-145
Паспортна потужність, кВт/год					
-	-	2,2	7,5	3,5-6	3,5-10

питоме навантаження на перекриття, найбільшу площу і висоту приміщення потребує похила «бігова доріжка» «Direction PRO1 – 3D», але треба врахувати її втричі більшу пропускну здатність.

Висновки. Запропонована методика проведення всебічного аналізу всіх основних факторів: локація, пропускна здатність, функціональність, максимальна імітація спуску з гори, можливість користування звичним екіпіруванням, підготовки приміщень, необхідної площі, висоти для встановлення тренажерів, підведення електропостачання дозволить отримати комерційний успіх в реалізації ідеї створення цілорічного позапогодного гірськолижного курорту в складі якого доцільно мати тренажери всіх трьох видів у кількості, яка відповідає пропускній здатності гірськолижного курорту, типу бажаючих потренуватись, меті тренування.

Список літератури:

1. Водлозеров В. Є. Ефективність використання інноваційних тренажерів локально направленої дії в масовій фізичній культурі: Автореф дис. ... канд. наук: 24.00.02 – 2008. – 21 с.
2. Водлозеров В. Е. Физиолого-биомеханическое обоснование эффективности системы тренажеров локально направленного действия для тренировки велосипедистов / В. Е. Водлозеров // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2003. – № 22. – С. 119-127.
3. Лейкин М. Г. Научное обоснование и создание спортивно-оздоровительных тренажеров: Дис. д-ра пед. наук в виде научного доклада / М. Г. Лейкин. – М., 1993. – 119 с.
4. Озолин Н. Г. Настольная книга тренера: наука побеждать / Н. Г. Озолин. – М.: АСТ: Астрель, 2004. – 863 с. – С. 112, 284-286.
5. Ратов И. П. О возможности совершенствования приемов управляемого воздействия спортсменов с внешними силами на основе использования тренажерных устройств // Научные труды ВНИИФК за 1971 год. – М., 1973. – Т. 2. – С. 134-136.
6. Ратов И. П. Концепция перспективного развития физкультурно-спортивных тренажеров // Теория и практика физической культуры. – 1990. – № 8. – С. 10-13.
7. Уткин В. Л. Биомеханика физических упражнений: [Учеб. пособие для фак. физ. воспитания пед. ин-тов и для ин-тов физ. культуры]: По спец. № 2114 «Физ. воспитание» / В. Л. Уткин. – М.: Просвещение, 1989. – 205 с.
8. Филипецкая Е.Н. Исследование механики спортивных и оздоровительных тренажеров. Автореф дис. ... канд. наук: 05.02.18 – 2000. – 18 с.
9. Офіційний сайт. Інтернет-ресурс: https://www.ski-simulator.com/
10. Офіційний сайт. Інтернет-ресурс: http://www.skytecsport.ru/
11. Офіційний сайт. Інтернет-ресурс: http://proleski.ua/

Коваль О.А., Гуць В.С.
Национальный университет пищевых технологий

ТРЕНАЖЕРЫ-ИМИТАТОРЫ ДЛЯ ГОРНОЛЫЖНОГО ОТДЫХА

Аннотация
В работе рассмотрена современная тенденция расширения спектра услуг в сфере зимнего отдыха. Учитывая ежегодно растущий спрос на зимние виды отдыха, однозначно интересной и перспективной является идея создания искусственных горнолыжных курортов с полной или частичной имитацией трасс для катания на лыжах, сноубордах и другом горнолыжном снаряжении. Существенным преимуществом такой идеи является полная независимость от погодных условий, также важным фактом является то, что при условии создания искусственного горнолыжного комплекса возможна его эксплуатация в течение всего года с возможностью обеспечения комфортных условий для туристов. В работе проанализованы и сопоставлены современные тренажеров-имитаторов горнолыжных спусков, приведены их комплексные характеристики, учитывая полученные данные сформулировано предложение использования оборудования для обеспечения разных типов потребностей.
Ключевые слова: тренажер, курорт, лыжи, сноуборд, снаряжение, катание, отдых, склон, услуга, сервис.

Koval O.A., Goots V.S.
Kiev National University of Food Technologies

SKI-SIMULATORS FOR THE MOUNTAIN SKI VACATION

Summary
In this work the current modern trend of expansion of the range of services in the field of winter recreation is discussed. Taking into account the increasing demand for winter recreation, by far the more interesting and promising is the idea of creating an artificial ski resorts with full or partial simulation runs for skiing, snowboarding and other ski equipment. A significant advantage of this idea is full independence from weather conditions, also important is the fact that when creating the artificial ski complex possible its operation throughout the year with the ability to provide comfortable conditions for tourists. The modern ski slopes simulators are analyzed and compared, their complex characteristics are given, given the data obtained has been proposed the use of equipment to provide different types of needs.
Keywords: simulator, resort, ski, snowboard, gear, skiing, vacation, slope.

UDC 629.7

ATTITUDE DETERMINATION AND CONTROL SYSTEM USING MAGNETIC TORQUE RODS

Marynoshenko O.P., Saryboha H.V., Pikenin O.O.
Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute
Koch H.J.
Ernst Abbe University of Applied Sciences, German

This work approaches the aim to specify for the development of an attitude determination and control system considered elements to produce and simulate an further three axis dynamic attitude control for an microsatellite. The paper considers the elements necessary for creating and modeling a microsatellite control system in three axes. Mathematical modeling of the operation of magnetic torquer and a microsatellite control system in the MATLAB environment was carried out. Based on the simulation results, a three-axis stabilization method and sensors of the orientation, navigation and control system are described. Also environmental effects called disturbance torques which influences the movement of the microsatellite and drive it away from its original attitude will be explained.
Keywords: satellite attitude control, satellite, attitude determination, control system, magnetic torque.

Goals. Goal is to formulate a possible design for magnetic torquers. Magnetic and control moments produced by the magnetic torquer will be simulated in MATLAB as well as the magnetic field of the rods. The attitude model will be illustrated and equations for attitude models using only magnetic torquers and for attitude models using two magnetic torquers and one reaction wheel will be given. Also environmental effects called disturbance torques which influences the movement of the microsatellite and drive it away from its original attitude will be explained.

Formulation of the problem. Substantial progress concerning the knowledge, understanding and implementation of attitude actuators is necessary to meet the increasing number of spacecraft's. Due to relative cheapness and short period of the development especially small satellites became an important factor for space exploration and instrument testing. Therefore the precise stabilization of angular, position and attitude has to be secured. Today's active controlled micro- and picosatellites use magnetic coils or reaction wheals as capability of three-axis stabilizing.

Attitude determination and control systems ensure the attitude and movement of satellites using magnetic coils which generate a controlled torque in the roll and yaw axes while sensors as magnetometer and sun sensors measure data to determine the current position.

1. Attitude Determination and Control System (ADCS)

The ADCS determines the attitude of the spacecraft by evaluating sensor information's and generates commands for the actuators to make the spacecraft point in the right direction based on mission requirements concerning accuracy and slew rate. The general elements are illustrated in Figure 1.

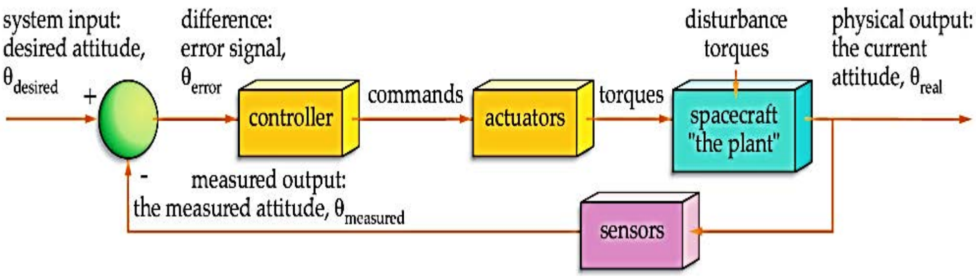

Fig. 1. General elements of an Attitude Determination and Control Subsystem (ADCS) [1]

Thus the ADCS can be dividing in two different main parts: attitude determination and attitude control. While determination refers to the process of measuring and determining spacecraft position and orientation, attitude control refers to the process of orienting the spacecraft in the required direction [3].

1.1. Attitude stabilization

The variety of common axis stabilization methods includes three axis control, spin stabilization, and gravity gradient systems.

Three axis control means the complete stabilization of the spacecraft's orientation along all three axes. This type of axis stabilization is more expensive and necessary for satellites with dynamic pointing requirements. This method requires closed loop control and is usually very computationally intense. Benefits are the capability of using the spacecraft autonomously tracks any arbitrary pointing requirement and a huge flexibility of maneuvers the spacecraft is capable of performing [4].

Spin stabilized spacecraft's uses the conservation of angular momentum to maintain a constant inertial orientation of one of its axes [1]. Therefore the control of the spacecraft arises by spinning it and controlling the orientation of the axis by rotation. It is simpler and a less expensive design than three axis stabilization, but forces the pay-

load to be in constant rotation [4]. Spin stabilization is useful, as long as we want our spacecraft to stay pointed in the same inertial direction [1].

Gravity gradient stabilization uses the gravity gradient disturbance torque in space which is a vector along the local geomagnetic field induction to keep the spacecraft oriented in local vertical or downward orientation. Usually this effect is maximized by deploying a small mass at the end of a very small bloom [4]. Gravity gradient stabilization offers a simple, reliable, inexhaustible capability of axis stabilization. The disadvantages are that this type of stabilization controls only two axes (pitch and roll); the accuracy is limited depending on the spacecraft's moments of inertia with a downward pointing accuracy of about ±10˚ and that this type is effective in low earth orbit because gravity varies with the square of the distance, it's not very effective beyond LEO [1].

1.2. Control method

Choosing the control method means to select one of the two common control methods as open loop and closed loop control.

Open loop control refers to a system that can't dynamically adjust the inputs based on what's actually happening. Thus the spacecraft's actuation mechanism is not autonomously driven by sensors and on-board control algorithm's but rather by commands from a ground station as turning to a desired direction. Open loop systems transfer the computational effort to the ground station and it is limited because commanding is only possible during the contact time with the ground station [4].

Closed loop control systems dynamical adjust inputs based on what is actually happening by sensor measurement. Thus the on board system alter the orientation and determine attitude and formulate corrective maneuvers. Compared to open loop control, it is more computationally intense [4].

1.3. Attitude determination

The performance of the attitude determination depends on the used sensors. Sensors are the essential element of closed-loop control systems which measure data based on what's happening in space to the system, describe the attitude in three dimensions and report this data to the control system. Common sensors for spacecraft attitude determination are sun sensors, star trackers, magnetometers, gyroscopes and GPS.

Sun sensors located the position of the sun and determine suns position with respect to the spacecraft body frame. Sun sensors give the azimuth and elevation of the sun vector and usually are combined with another sensor to describe the attitude in three dimensions. While simple sun sensor can provide 5˚ of pointing knowledge more complex instruments provide down to less than 1˚ [1].

Star trackers measure a spacecraft's attitude with respect to known star locations and compare these measurements to accurate maps of the brightest stars stored in the sensors data memory [1]. They are very precise, but also the most expensive attitude determination instrument [4].

Magnetometers measure the earth's magnetic field's direction and its strength local at the spacecraft and determine by a general model of earth's field the orientation of the spacecraft with respect to earth.

Gyroscopes determine spacecraft's attitude and changes of the attitude caused by principals of spinning mass. Every spinning mass has an conserved angular momentum while the gyroscope detect a spacecraft's angular motion [1].

GPS signals can also been tracked for determining the spacecraft's attitude. To implement a GPS system it needs usually two prime components as shown in Figure 2.

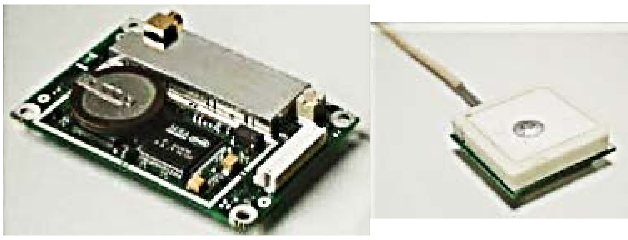

Fig. 2. The Phoenix GPS Receiver and the San Jose [5]

While the antenna receives the GPS signal and transmit it to the GPS receiver, the receiver convert and processes the signal into the instantaneous attitude information and forward the information to the ADCS unit [5]. This GPS system is in actual use for the Compass 1 picosatellite design by the University of Aachen, Germany.

1.4. Control systems

Actuators provide «torque on demand» to enable a rotation as needed to a specified position to meet mission requirements as taking pictures or data down- and uplink. Many different actuators are available and become often combined to apply accurately torque and achieve a desired attitude. Referring to the Federal Aviation Administration control systems conceptually can be divided into two general classes, passive and active attitude control systems [1].

Passive actuators operate in open loop systems and keep the spacecraft in the desired attitude. Active actuators require continuous feedback and adjustment thus they are able to act on command. Common passive actuators are for example gravity gradient stabilization and spin stabilization or dampers, which will not be further described because of the fact that for this ACDS active controlled actuators are requested and preferred. Common actuators are for example thrusters, reaction wheels and magnetic torquers.

Thrusters expel mass from the spacecraft into space pointing in one direction and therefore create a well defined torque. Usually more thrusters are arranged, pointing in opposite direction to enable a two or three axis attitude control. They are able to create a greater force or torque thus that they also can be used to change the spacecraft's orbit [4]. Unfortunately, the amount of fuel cause of weight and design reasons which a spacecraft can carry is limited. Therefore thrusters are used for short missions, but for longer missions thruster can be added as backup or temporary used as well depending on the mission [1].

Reaction wheels create torque in gaining an opposite torque by changing the spin rate of a flywheel. By increasing or decreasing the wheels speed the motors may apply a torque on the spacecraft in either direction about the axis of the wheel.

They are able of providing higher torques than magnetic torque rods, but they are more power intense, more expensive and prone to mechanical failure [4]. Typically, the ADCS uses at least three separate reaction wheels, oriented at right angles to each other for every axis. A forth wheel can be added for redundancy reason.

Magnetic torquers interact with earth's magnetic field and therefore are able to create controlled torque, which can adjust the attitude of a spacecraft by reversing the current in the rods or coils wires. Using magnetic torque is a simple and very common system and therefore used very often. Magnetic torquers are light, simple and low-power consuming. They use electrical power in order to generate controllable torques [3]. Magnetic torquers are combined with other attitude actuators as one or more reaction wheels, thus that all the actuator provide all the needed control to maintain the spacecraft's attitude, in low earth orbit up as in Geo Stationary orbit.

1.5. ADCS considerations

The high variety of ADCS elements enables many different combination possibilities while considering advantages and disadvantages of each component. After the selection process, the design layout of the ADCS can be described. First, a mathematical concept has to be established and after that the hardware can be produced in relation to the mathematical equations [5].

Due to the moment the component selection and description of the mathematical concept for this microsatellite is still in progress. Yet another topic of the microsatellites concept is the implementation and possible design of magnetic torquers. Therefore the design fundamentals will be considered in this paper.

2. Magnetic Torquer Design

In this paper the design of one type of magnetic torquer is considered. Magnetic rods consist out of many wires wound up together to a circle or square form. Magnetic rods as shown in Figure 3.

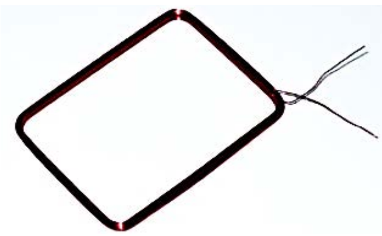

Fig. 3. Possible design magnetic rod [5]

The principle is to produce a controllable magnetic moment μ which interacts with the earth's magnetic field B_{earth} to produce torque. This torque is given by:

$$T = \mu x B_{earth};$$

The torque rods can only provide a torque relative to directions that are perpendicular to the local magnetic field vector [3]. The smallest magnetic field that earth's magnetic dipole generates above the equator for a specific altitude is given by:

$$B_{earth} = \frac{B_0}{R^3};$$

where $B_0 \approx 3 \times 10^{-5} T$ and with h referring to the altitude and R^3 referring to the earth radius which is 6350 km [3]. The necessary control torque to counteract disturbance torques at an altitude of 400 km would be as an example 10^{-6} Nm. At that altitude B_{earth} would be $25 \mu T$. Therefore the magnetic moment gained by the magnetic torquers has to be 5×10^{-2} Am^2. Thus the aim is to generate control torques around this range.

2.1. General design requirements

General requirement for the torquer design are described in this chapter. The required satellite should be able to stabilize all three axes thus a minimum of three torquers should be considered overall. The magnetic moment will be calculated with MATLAB in this paper for one torque, furthermore all torquers should be simulated in one program to be able to illustrate the interaction with earth's magnetic field. The torquers are not used constantly due to the limited available power in space. Therefore as a first approach for the calculations the power budget for one torque should not exceed 500 mW and will be limited beginning with 100 mW. The maximum weight for the coils is not specified at the moment. Therefore the range of the calculation starts from 20 g and is limited to 50 g for each coil. The available voltage is considered to be 3 V and the length of a possible square coil side s is given by the microsatellites geometry of 400 mm^3.

The optimum is to obtain the best required magnetic moment with the smallest volume of wire by the given requirements.

2.2. Magnetic torque rods

A magnetic torque rod is a long metallic wire, wound up around a ferromagnetic or without ferromagnetic core. Magnetic rods with a ferromagnetic core generate a larger magnetic dipole moment with less room and lower power consumptions. In this paper magnetic torque rods with ferromagnetic core are not considered to meet the microsatellite weight requirements. Therefore the advantages of magnetic torque rods without ferromagnetic core are the low mass, its simplicity and that magnetic moments can accurate and easily adjusted. The magnetic moment is given by:

$$\mu = NIAn;$$

where n is the unit vector perpendicular to the loop, N is the number of turns, I is the current applied in the rod and A is the area of the coil plane [3].

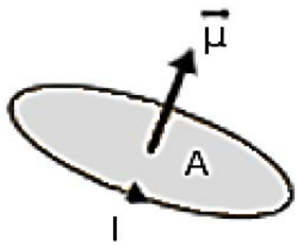

Fig. 4. Magnetic moment created by a single loop of wire [3]

Furthermore it is assumed that lw and Aw are the length and the cross-sectional area of the wire, with a square coil side length s [3]. Considering that geometry, the number of turns is given by:

$$N = \frac{lw}{4 * s};$$

Therefore the magnetic moment can be described as:

$$\mu = l_w A_w J \frac{S}{4};$$

while J is the given current density. The power consumption can be calculated by:

$$P = UI = UJA_w;$$

The power consumption can be optimized under the constraint that the accepted current density of copper on earth is about 5 A/mm^2. Therefore it is assumed an current density of $J = 1\ A/mm^2$ [3]. The resistance of the wire is given by:

$$R_w = \frac{\rho_e l_w}{A_w} = \frac{\rho_e V_w}{A_w^2};$$

where ρ_e is the electrical resistivity. Due to practical considerations a resistance must be added in series [3].

$$R_{series} = \frac{V^2}{P} - R_w;$$

Concerning to the general design requirements further assumptions are made for the following calculations. The electrical resistivity of copper is $\rho_e = 17.2\ \Omega m$ and the mass density of copper is $\rho_d = 8.2$ kg/dm³. Considering the available voltage is fixed to 3 V, the power consumption decreases with the cross-sectional area A_w [3]. To meet the power budget of 100 mW A_w is considered to be 0.033 mm^2. Possible magnetic torques and control torques at an altitude of 400 km are calculate in MATLAB and shown in Figure 5.

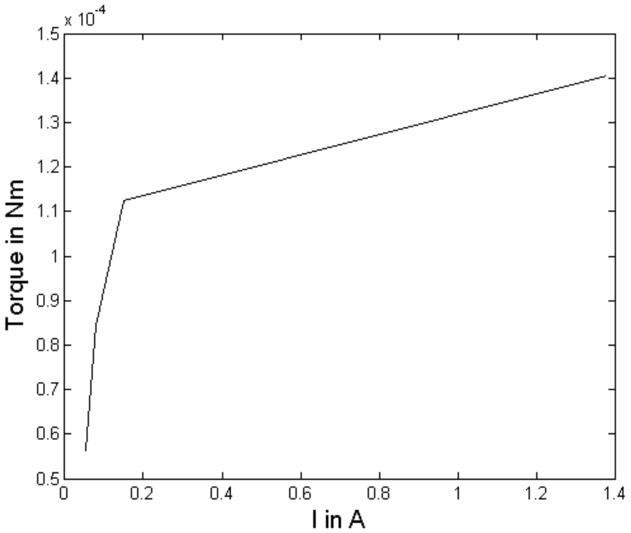

Fig. 5. Control torque by magnetic torque rods without ferromagnetic core

Referring to Figure 5 the possibly achievable control torque increases proportional to a rising electricity induction by the given design requirements in the calculated torque rod mass range from 20 g to 50 g per rod. Therefore the maximum obtainable magnetic moment is proportional to the mass of the rod and reaches due a mass of 50 g a control torque of $1.4 * 10^{-4}$ Nm.

To illustrate the magnetic moment of the designed rod magnetic field to the magnitude, direction, length, and proximity by the calculated electric current a MATLAB simulation of the Biot-Savart law is considered. The Biot-Savart law describes the magnetic field generated by an electric current and is given by:

$$B = \frac{\mu_0}{4\pi} I \int_C \frac{dl \times \hat{r}}{r^2};$$

In this simulation the square loop is in the X and Y plane and magnetic field is evaluated at every point in the Y and Z plane while is $X = 0$. Magnetic field formation for the calculated magnetic rod as shown in Figure 6.

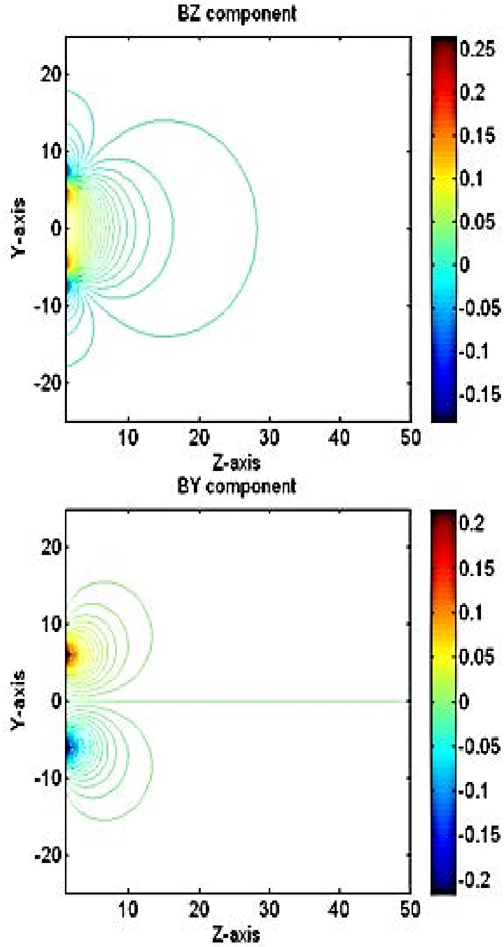

Fig. 6. Magnetic field formation for the calculated magnetic rod

3. Attitude Model

The attitude of a spacecraft describes the orientation of a body fixed coordinate frame referring to an external frame as shown in Figure 7. The body fixed coordinate frame (called body frame) is usually given by roll, pitch, and yaw angles, where roll is a rotation about the X axis, pitch is a rotation about the Y axis, and yaw is a rotation about the Z axis.

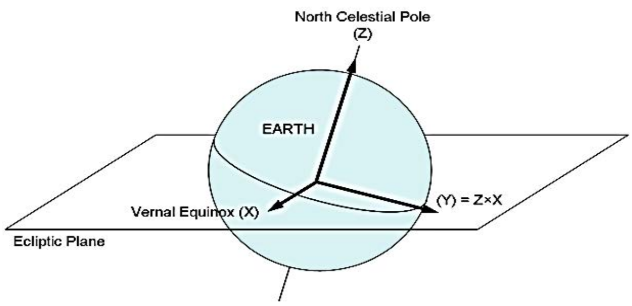

Fig. 7. Illustration of the Earth Centered Inertial coordinate frame [4]

The Orientation of 3-D Space objects can be described in several ways. The common method to describe the orientation of a spacecraft uses Euler angles and quaternions. Euler angles describe the orientation of a set of body fixed axes relying to an inertial reference frame. The Euler angles of any orientation can be described as three separate angles φ, θ, and ψ, that act to rotate the body along the body fixed axes from the inertial axes as shown in Figure 8.

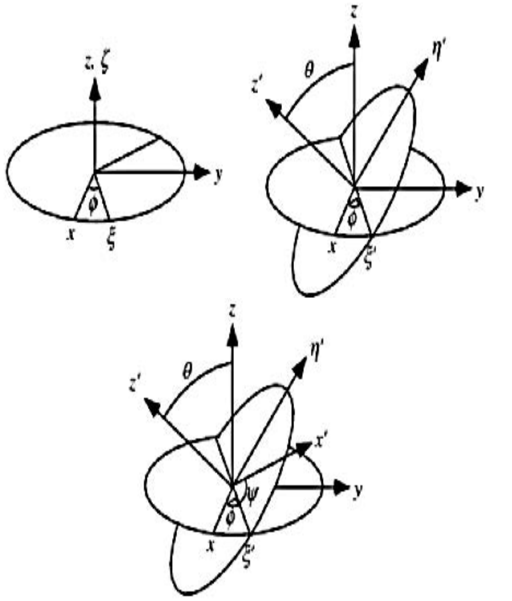

Fig. 8. Euler angles [2]

Most of the algorithms shown in the considered literature assume the application of reaction wheels with or without the use of thrusters for three axis stabilization.

Thus it is mentioned that attitude models with only magnetic torquers challenges the control of the system to be not entire controllable. Therefore one attitude model with only magnetic torquers and one including reaction weels will be described in the following chapters.

3.1. Attitude model with only magnetic torquers

The control torque is constrained to the plane perpendicular of the local geomagnetic field. This always leaves one uncontrollable direction parallel to the local field. Thus attitude stabilization is possible for two axes and in higher orbits even for a three axis stabilization while the magnetic field direction in an inertial space as seen from the spacecraft is varying during the orbit. Therefore orbits with low inclinations can lead to less efficient control since the magnetic field direction is not varying much [3]. The attitude dynamics can be expressed by using the Euler's equations with gives the following equation:

$$I\frac{d\omega}{dt} = -\omega \times I\omega + T_{coils} + T_{dist};$$

This basic control law could be used to define the ideal control torque for a 3 axis stabilization control depending on the strengths of earth's magnetic field [3]. Referring to the literature attitude maneuvers can be simulated and described by using parameters as shown in Figure 9.

3.2. Attitude model of magnetic torquers with one reaction wheel

To be able to include one reaction wheel in the considered attitude model for a desired torque the generated magnetic moment vector needs to be implemented which can be described as:

$$\mu = [\mu_x, \mu_{xy}, \mu_z]^T;$$

In order to get full controllability one magnetic torquer within the magnetic torque matrix should be replaced by a reaction wheel (referring to description in reference [3]). If a reaction wheel with its axis aligned along the Z body axis, the control equations becomes the following:

$$\begin{pmatrix} T_x \\ T_y \\ T_z \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 & B_z & 0 \\ -B_z & 0 & 0 \\ B_y & -B_x & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} \mu_x \\ \mu_y \\ h_w \end{pmatrix};$$

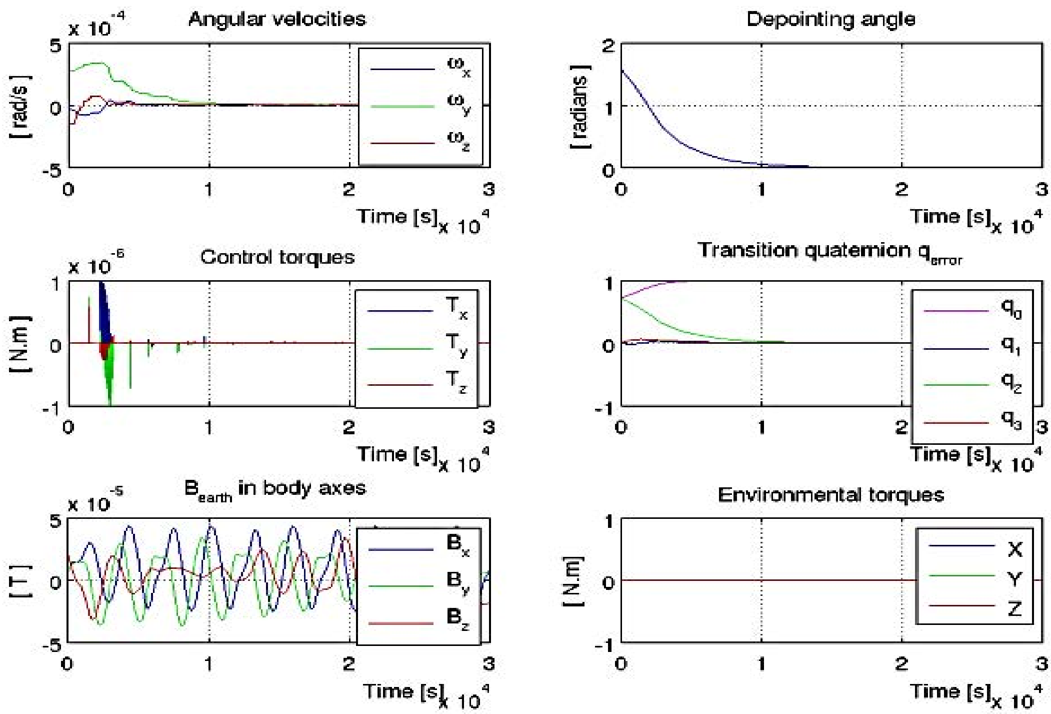

Fig. 9. Attitude maneuver using only magnetic torquers, no disturbance torques considered [3]

Table 1

Spacecraft affecting disturbance torquers [4]

Disturbance Torque	Equation for Magnitude	Estimated Torque, n · m	Comment
Magnetic Field	$\tau_m = DB$; D = spacecraft magnetic dipole = 5 $A \times m^2$; B = Earth's magnetic field local to spacecraft = 2.58×10^{-5} T.	1.3×10^{-4}	Dipole generated by active control of magnetictorque rods. Magnetic field strength at 350 km.
Nutation Damper	$\tau_d = k_d \omega_{\omega/b}$; k_d = damping constant = 0.001; $\omega_{\omega/b}$ = rate of fluid bulk moving relative to container walls.	1.2×10^{-4}	Assumes 8° half-cone of nutation at 10 RPM. k_d tuned to match required 15 hr time constant.
Atmospheric Drag	$\tau_a = \frac{1}{2}(\rho C_d A_V V^2)(c_{pa} - cg)$; ρ = local atmospheric density = 1.50×10^{-11} kg/m^3; C_d = coefficient of drag = 2; A_V = cross sectional surface area in ram direction = 0.164 m^2; V = spacecraft velocity = 7697 m/s; $c_{pa} - cg$ = distance from aerodynamic center of pressure to center of gravity = 0.01 m.	1.3×10^{-6}	Assumes predicted atmospheric activity at 350 km during solar max.
Gravity Gradient	$\tau_g = \frac{3\mu}{2R^3}\lvert I_x - I_y \rvert \sin 2\theta$; μ = Earth's gravity constant = 3.986×10^{14} m^3/s^2; R = orbit radius = 6.728.140 m; $I_x - I_y$ = largest and smallest spacecraft moments of inertia; θ = maximum deviation of I_x from nadir or zenith = $\frac{\pi}{2}$ radians.	1.3×10^{-7}	Assumes a maximum $I_x - I_y$ of 16 $kg \cdot m^2$
Solar Pressure	$\tau_{sp} = \frac{F_s}{c} A_s (1 + q) \cos i \, (c_{pa} - cg)$; F_s = solar constant = 1.367 W/m^2; c = speed of light; A_s = cross sectional area in direction of the sun = 0.164 m^2; q = reflectance factor = 1; i = angle of incidence to the sun = 0 radians; $c_{pa} - cg$ = distance from solar center of pressure to center of gravity = 1 cm.	1.5×10^{-4}	Assumes worst-case reflectance q = 1 and $c_{ps} - cg$ same as in atmospheric drag calculation

This is a possible solution of an attitude model with one reaction wheel which improves the momentarily controllability, and would have the advantage of being lighter and cheaper than an ADCS with three reaction wheels [3]. These considerations can be useful for future types of attitude control with more explicit requirements.

4. Disrurbance Torques

Spacecraft's are affected by different disturbance torques in an earth orbit, which the attitude control system must either tolerate or manage and have to be included to attitude model simulations. These torques are gravity gradient, solar radiation pressure, magnetic field effects, and aerodynamic forces. The most significant ones are listed and quantized in the following Table 1.

Resume and further prospects. This paper showed and described considered elements during the feasibility studies for a microsatellite developed by «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute — Faculty of Aircraft and Space Systems» concerning a possible ADCS. This paper comprised three objectives. The first objective was to verify and to characterize possible elements of the ADCS. The second objective was to establish a possible preparation of the magnetic torquers including the assumed design requirements and application aspects. And the third objective was to show further design aspects of the magnetic coils related to environmental effects called disturbance torques which influences the movement.

Perspectival the mathematical model of the ADCS should be completed including the equations for the magnetic rods and test hardware should be evaluated. Concerning the magnetic rods the temperature drift of the wire resistance and the material should be included to the simulation as well as to research for the feasibility of using another wire material then copper as for example silver.

References:

1. Federal Aviation Administration, Aviation Medical Examiner (AME), 12/09/2010. Basic Concepts of Manned Spacecraft Design. http://www.faa.gov/other_visit/aviation_industry/designees_delegations/designee_types/ame/tutorial/section3/spacecraft_design/
2. Islam Hussein Attitude Control Systems / Islam Hussein // Report Submitted to: Professor Islam Hussein by Richard Leverence, Marcos Rivera, Ryan Staunch, Worcester Polytechnic Institute. — April 24, 2008. — P. 63.
3. Vincent Francois Master thesis Study of passive and active attitude control systems for the OUFTI nanosatellites / Vincent Francois // University of Liиge Faculty of Applied Sciences. — 2010. — P. 100.
4. Brady W. Young Design and Specification of an Attitude Control System for the DANDE Mission / Brady W. Young // S.B., Massachusetts Institute of Technology. — 2006. — P. 103.

5. Ali Aydinlioglu, Marco Hammer Compass-1 picosatellite: magnetic coils for attitude control / Ali Aydinlioglu, Marco Hammer // Astronautical Department University of Applied Sciences Aachen Hohenstaufenallee 6, 52064 Aachen, Germany. – 2012. – P. 7.
6. Marynoshenko O., Głębocki R. Algorithm for formation flight of unmanned aerial vehicles / O. Marynoshenko // POLSKIE TOWARZYSTWO MECHANIKI TEORETYCZNEJ I STOSOWANEJ, MECHANIKA WLOTNICTWIE, TOM 1, ML-XVII 2016. Pp. 103-111. ISBN 978-83-932107-8-7.
7. Oleksii Pikenin, Oleksander Marynoshenko, Oleksander Prokhorchuk Guidance System for UAVs Formation / Oleksii Pikenin, Oleksander Marynoshenko, Oleksander Prokhorchuk // Mechanics of gyroscopic systems, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute – № 31. – 2016. – P. 12-14. DOI: http://dx.doi.org/10.20535/2219-380414201671998

Мариношенко О.П., Сарибога Г.В., Пікенін О.О.
Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського
Кох Г.Дж.
Ернст Аббе Університет прикладних наук, Німеччина

СИСТЕМИ ОРІЄНТАЦІЇ ТА НАВІГАЦІЇ МІКРОСУПУТНИКА З ВИКОРИСТАННЯМ МАГНІТНИХ КОТУШОК

Анотація
Дана стаття присвячена розробці системи орієнтації та навігації мікросупутника з використанням магнітних котушок. В роботі розглянуті елементи необхідні для створення і моделювання системи управління мікросупутника по трьох осях. Проведено математичне моделювання роботи магнітних котушок і системи управління мікросупутника в середовищі MATLAB. На основі результатів моделювання описаний метод стабілізації по трьох осях і робота датчиків системи орієнтації, навігації та керування. Також описуються збурюючі моменти від впливу навколишнього середовища, які впливають на рух мікросупутника і зміщують його від початкового положення.
Ключові слова: управління орієнтацією супутника, супутник, визначення просторової орієнтації, система управління, магнітний момент.

Мариношенко А.П., Сарыбога А.В., Пикенин А.А.
Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского
Кох Г.Дж.
Эрнст Аббе Университет прикладных наук

СИСТЕМЫ ОРИЕНТАЦИИ И НАВИГАЦИИ МИКРОСПУТНИКОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МАГНИТНЫХ КАТУШЕК

Аннотация
Данная статья посвящена разработке системы ориентации и навигации микроспутника с использованием магнитных катушек. В работе рассмотрены элементы необходимые для создания и моделирования системы управления микроспутника по трем осям. Проведено математическое моделирование работы магнитных катушек и системы управления микроспутника в среде MATLAB. На основе результатов моделирования описан метод стабилизации по трем осям и работа датчиков системы ориентации, навигации и управления. Также описываются возмущающие моменты от воздействия окружающей среды, которые влияют на движение микроспутника и смещают его от первоначального положения.
Ключевые слова: управления ориентацией спутника, спутник, определения пространственной ориентации, система управления, магнитный момент.

УДК 637.142.2

ПОРІВНЯЛЬНА ОЦІНКА ЯКОСТІ ЗГУЩЕНИХ МОЛОЧНИХ КОНСЕРВІВ РІЗНИХ ВИРОБНИКІВ

Одарченко А.М., Карбівнича Т.В., Сподар К.В., Водолага В.Ю.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

У статті наведено результати проведеної порівняльної оцінки якості згущених молочних консервів, що реалізуються у місті Харків. Були досліджені органолептичні показники якості, а саме: консистенція, колір, смак та запах. З метою виявлення немолочного жиру в досліджуваних зразках згущених молочних консервів було проведено люмінесцентний аналіз. Встановлено зразки, які відповідають вимогам ДСТУ і рекомендовані до споживання пересічним громадянам.
Ключові слова: згущені молочні консерви, фальсифікація, оцінка якості, органолептичні показники, люмінесцентний аналіз.

Постановка проблеми. Останнім часом забезпечення населення якісними харчовими продуктами набуває все більшої актуальності. Саме тому питання щодо забезпечення високої якості згущених молочних консервів залишаються актуальними на сьогодні.

В Україні на згущені молочні консерви діють відповідні ДСТУ, у яких чітко вказані інгредієнти того чи іншого продукту. Саме тому в них не повинно бути нічого окрім молочного компоненту та допустимих харчових добавок, таких як цукор, какао тощо. На жаль не всі виробники дотримуються вимог діючої нормативно-технічної документації і ведуть себе чесно по відношенню до споживачів, виготовляючи фальсифікований продукт. Таким чином проведення оцінки якості згущених молочних консервів є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висока якість вітчизняних згущених молочних консервів, як і молока та інших молочних продуктів, являється одним з найважливіших питань галузі. Це у свою чергу забезпечить конкурентоспроможність українських виробників на внутрішньому та світовому ринках. Питанням підвищення якості молочних продуктів та конкурентоспроможності молочної галузі України займалися у своїх працях багато вчених, зокрема А.О. Бовкун, Т.А. Гуцул, М.В. Зубець, П.Т. Саблук, Н.С. Бєлінська, П.С. Березівський, С.В. Васильчак, П.І. Гайдуцький, Т.Л. Мостенська, Я.Ю. Стецюк, Н.С. Скопенко, М.М. Ільчук та інші.

Саме для підвищення конкурентоспроможності виробники згущених молочних консервів змушені вести розробки щодо здешевлення готових виробів за рахунок видів упаковки, інновацій технологічного процесу, але не за рахунок втрати якості. Проте, це втілити в життя досить важко, тому деякі підприємства зосереджують увагу лише на величині власного прибутку, а не на якості готової продукції.

Одним з найпоширеніших способів підробки згущених молочних консервів є заміна молочного жиру (частково або повністю) рослинним. Хоча така продукція може існувати, але етикетка такого виробу повинна містити відповідну інформацію (має бути зазначено наявність такого компонента). Іншими способами фальсифікації є використання соєвого молока, барвника, цукрозамінників та інших речовин. Також існують методи простого змішування інгредієнтів, тобто без випарювання і уварювання [1].

Отже, зважаючи на існування проблеми забезпечення належної якості молока та молочних продуктів, у тому числі й згущених молочних консервів, і в даний час, подальші наукові дослідження у цій галузі є необхідними для виробників та споживачів. Особливо це актуально в умовах активізації зовнішньоторговельних процесів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Раніше згадувані вчені-автори у своїх публікаціях стверджують, що в останній час актуальним залишається питання збільшення обсягів виробництва молочних продуктів, зокрема згущених молочних консервів, в Україні за рахунок збільшення обсягів виробництва молока, але не за рахунок зниження якості продукції. Тому необхідно періодично контролювати якість молочних продуктів, представлених на вітчизняному ринку. Виходячи із цього, було б доцільно провести оцінку якості згущених молочних консервів, що реалізуються у місті Харків.

Мета статті. Головною метою досліджень було проведення порівняльної оцінки якості згущених молочних консервів різних виробників з метою ідентифікації фальсифікату та якісних продуктів.

Виклад основного матеріалу. Згущені молочні консерви являють собою широку групу харчових продуктів, різноманітних за органолептичними властивостями, складом та способом вживання в їжу. Вони можуть бути придатними для безпосереднього споживання або використовуватися як інгредієнти для виробництва багатьох кондитерських виробів.

Виробництво згущених молочних консервів – це досить складний та тривалий процес, який вимагає чималий запас сировини. Натуральне коров'яче молоко дуже корисне для здоров'я людини, але має один важливий недолік – воно надто швидко псується. Тому без дорогого обладнання та великих виробничих площ не обійтися. До того ж, останнім часом знайти натуральну сировину не так і просто, оскільки виробництво коров'ячого молока в Україні знижується. При цьому значно легше піти іншим шляхом і виробляти фальсифікат – ласощі з цукру та сухого молока з додаванням рослинних жирів. А щоб продукт виглядав як справжній і не мав характерного для рослинних олій жовтуватого відтінку, в нього додають білий барвник діоксин титану [2].

Пересічний споживач, за рідкісним винятком, не здатний відрізнити оригінальний продукт від підробки. У більшості випадків фальсифікати не відрізняються від оригінальних продуктів ні за смаком, ні за зовнішнім виглядом. Зробити висновок, фальсифікат це чи ні, може тільки випробувальна лабораторія. Але навіть наявність протоколів, на жаль, не є важелем для відкликання фальсифікованої партії з магазинів та супермаркетів.

Молочний жир – біологічно самий повноцінний. До його складу входять всі відомі жирні кислоти, в тому числі і незамінні, ті, які не синтезуються організмом. В інших жирах тваринного і рослинного походження кількість кислот становить не більше 5-7 (в молочному жирі їх понад 140).

У молочному жирі містяться поліненасичені жирні кислоти, що попереджають розвиток атеросклерозу. Серед них особливо важлива арахідонова кислота. Її вкрай мало в тваринних жирах, а в рослинних вона і зовсім відсутня. У молочному жирі містяться також стерини. Серед них особливо важливий ергостерину, який під впливом сонячного світла або ультрафіолетового опромінення переходить у вітамін D. Молочний жир багатий вітамінами A, D, E і K, які майже відсутні в інших жирах.

А ось жирнокислотний склад пальмової олії відрізняється від звичайної соняшникової або кукурудзяної олії і, скоріше, носить технічний характер. Крім того, вона значно дешевше. Також широке застосування пальмової олії в харчовій промисловості відбувається у зв'язку з її високою стабільністю, у порівнянні з іншими рослинними оліями, Стабільність пальмової олії визначається жирнокислотним складом, в якому високий відсоток насичених жирних кислот, відсутність лінолевої кислоти і наявність мононенасиченої жирної кислоти, що приводить до низької швидкості реакцій окиснення та збільшення термінів придатності готової продукції [3].

Якщо враховувати, що найцінніше в рослинних оліях – це поліненасичені і мононенасичені жирні кислоти, а також вітамін Е, а саме негативне – наявність насичених жирних кислот, то стає зрозумілим, що пальмова олія є нерекомендованою для використання у харчуванні. Надлишок насичених жирних кислот у харчуванні за рахунок продуктів, що містять їх у великій кількості (що якраз відноситься до пальмової олії), часто призводить до порушення обміну жирів, підвищення рівня холестерину в крові та інших порушень в організмі.

Враховуючи шкоду пальмової олії стає зрозумілою необхідність розробки та застосування точних методів контролю фальсифікації молочного жиру в харчових продуктах. Відомо, що рослинні олії і молочні жири мають здатність світитися (люмінесціювати) під впливом збуджуючих факторів, причому молочний жир і рослинні олії мають різний колір люмінесценції [4].

Для проведення порівняльної оцінки якості згущених молочних консервів було обрано п'ять зразків (табл. 1).

Органолептичну оцінку якості досліджуваних зразків згущених молочних консервів проводили відповідно ДСТУ 4274:2003 «Консерви молочні. Молоко незбиране згущене з цукром. Технічні умови». При цьому було визначено колір, консистенцію, смак та запах досліджуваних зразків [5].

Таблиця 1

Досліджувані зразки згущених молочних консервів

Зразки	Найменування продукту	Виробник
№ 1	Молоко незбиране згущене з цукром	ЗАТ «Первомайський молочноконсервний комбінат»
№ 2	Молоко незбиране згущене з цукром «Заречье» «Преміум»	ПрАТ «Куп'янський молочноконсервний комбінат»
№ 3	Молоко незбиране згущене з цукром «Рогачев»	ВАТ «Рогачовський молочноконсервний комбінат»
№ 4	Молоко незбиране згущене з цукром «Ічня»	ПАТ «Ічнянський молочноконсервний комбінат»
№ 5	Молоко незбиране згущене з цукром «Гадячмолоко»	ТОВ «Техмолпром»

Джерело: розроблено авторами

Однорідність кольору згущених молочних консервів визначають шляхом перемішування. При цьому звертають увагу не лише на основний тон, а й на відтінки. Колір продукту має бути рівномірним по всій його масі та характерним внесеним харчовим добавкам.

Визначаючи консистенцію, звертають увагу на в'язкість продукту, його однорідність, наявність або відсутність осаду на дні банки, а також кристалів лактози і сахарози в згущеному молоці та вершках. Кристали лактози легко виявляються під час перемішування молока.

Згущене молоко хорошої в'язкої консистенції легко стікає зі шпателю, а його залишки витягаються у ниткоподібну цівку. Якщо консистенція продукту рідка, то молоко швидко стікає зі шпателю, а його залишки мають вигляд правильних крапель. Густе згущене молоко сповзає зі шпателю грудочками.

Наявність осаду встановлюється шляхом ковзання шпателю по дну банки, нахиленої під певним кутом. По зусиллю, необхідному для переміщення шпателю, визначають наявність або відсутність осаду. Піщанисту консистенцію встановлюють шляхом опробування згущених молочних консервів, при цьому відчуваються кристали лактози. Допускається слабко борошниста консистенція і незначний осад лактози на дні банки, що утворюється під час зберігання цих продуктів.

Під час оцінки смаку та запаху згущених молочних консервів встановлюють їхню чистоту та відсутність сторонніх присмаків: дріжджового, металевого тощо. Відповідно до вимог стандарту продукт має володіти чистими молочними солодкими смаком та запахом із достатньо або слабко вираженим присмаком пастеризації. Допускається наявність легкого кормового присмаку. При наявності смако-ароматичних добавок смак і запах повинні мати відповідні характерні риси [6].

Результати проведення органолептичної оцінки якості досліджуваних зразків згущених молочних консервів представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Органолептичні показники якості досліджуваних зразків згущених молочних консервів

Номер зразка	Показники		
	Консистенція	Колір	Смак та запах
№ 1	Однорідна, в'язка; осад відсутній, кристали лактози не відчуваються	Світло-кремовий, рівномірний по всій масі	Чистий солодкий з добре вираженим присмаком пастеризації, без сторонніх присмаків та запахів
№ 2	Однорідна, достатньо в'язка; відсутні кристали лактози та осад	Білий з кремовим відтінком, рівномірний по всій масі	Чистий солодкий з відчутним смаком пастеризованого молока, без сторонніх присмаків і запахів
№ 3	Однорідна, достатньо в'язка; незначний осад лактози на дні банки	Кремовий, рівномірний по всій масі	Чистий солодкий з достатньо вираженим присмаком пастеризації, без сторонніх присмаків і запахів
№ 4	Однорідна, в'язка; осад відсутній, кристали лактози не відчуваються	Білий з кремовим відтінком, рівномірний по всій масі	Чистий солодкий з вираженим присмаком пастеризації, без сторонніх присмаків і запахів
№ 5	Однорідна, в міру в'язка; незначний осад лактози на дні банки	Білий з кремовим відтінком, рівномірний по всій масі	Чистий солодкий з легким кормовим присмаком

Джерело: розроблено авторами

Аналізуючи дані таблиці 2, можна зробити висновок, що консистенція всіх досліджуваних зразків задовольняє вимоги стандартів, адже, вона – однорідна, в'язка або пастоподібна, без осаду та органолептично відчутних кристаликів лактози. При цьому зразки № 3 і 5 мають незначний осад лактози на дні банки, дозволений стандартом.

За кольором усі досліджувані зразки згущених молочних консервів задовольняють вимоги ДСТУ, оскільки, він – рівномірний по всій масі, білий з кремовим відтінком.

Таблиця 3

Результати люмінесцентного аналізу досліджуваних зразків згущених молочних консервів

Номер зразка	Колір люмінесценції	Ідентифікація жиру
№ 1	Жовтий	Немолочний жир не виявлено
№ 2	Яскраво-жовтий	Немолочний жир не виявлено
№ 3	Світло-жовтий	Немолочний жир не виявлено
№ 4	Жовтий	Немолочний жир не виявлено
№ 5	Світло-жовтий	Немолочний жир не виявлено

Джерело: розроблено авторами

Смак та запах усіх досліджуваних зразків відповідають вимогам стандартів: чистий молочний солодкий смак та запах з вираженим присмаком пастеризації без сторонніх присмаків і запахів. Зразок № 5 має легкий кормовий присмак, що допускається стандартом.

Результати люмінесцентного аналізу досліджуваних зразків згущених молочних консервів представлені у таблиці 3.

Виходячи з даних таблиці 3, можна стверджувати, що жоден із досліджуваних зразків згущених молочних консервів не містить у своєму складі жир рослинного походження, оскільки кольори люмінесценції цих продуктів від світлодо яскраво-жовтого.

Висновки і пропозиції. Отже, у результаті проведення порівняльної оцінки якості досліджуваних зразків згущених молочних консервів можна зробити висновок, що всі п'ять зразків повністю задовольняють вимоги ДСТУ 4274:2003. Це свідчить про належну якість сировини та процесу виробництва, а також підтримання правильних режимів усіх технологічних операцій.

Підтвердження належної досліджуваних зразків згущених молочних консервів стало підставою для рекомендації цих продуктів до споживання пересічними громадянами нашого міста, незалежно від віку, статі та ступеня матеріального достатку. Адже, досліджувані зразки доступні для придбання та здатні задовольнити навіть найвибагливішого споживача своїми споживними властивостями.

З метою досягнення інноваційних конкурентних переваг вітчизняними підприємствами рекомендовано покращити науково-технічну політику, впроваджувати сучасні технології виробництва та управління підприємствами. Тоді український ринок молочної продукції зможе стати досить прибутковим бізнесом і потужним експортером молокопродуктів вітчизняного виробництва на світових ринках.

Список літератури:

1. Сірохман І. В. Товарознавство продовольчих товарів / Сірохман І. В., Задорожний І. М., Пономарьов П. Х. – К.: Лібра, 2005. – 368 с.
2. Крусь Г. Н. Технологія молока і молочних продуктів / Крусь Г. Н., Храмцов А. Г., Волокітіна Л. В. – СПб.: Торг. будинок ГІОРД, 2009. – 455 с.
3. Одарченко А. М. Товарознавство молочних товарів / Одарченко А. М. – Харків: Харк. держ. ун-т харч. та торгівлі, 2007. – 336 с.
4. Дмитриченко М. І. Експертиза якості та виявлення фальсифікації продовольчих товарів. – СПб.: Пітер, 2003. – 160 с.
5. Консерви молочні. Молоко незбиране згущене з цукром. Технічні умови. ДСТУ 4274:2003 – [Чинний від 2003-04-01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2003. – 22 с. – (Національний стандарт України).

6. Дмитриченко М. І., Пилипенко Т. В. Товарознавство і експертиза харчових жирів, молока і молочних продуктів. – СПб.: Пітер, 2004. – 352 с.

Одарченко А.Н., Карбивничая Т.В., Сподарь Е.В., Водолага В.Ю.
Харьковский государственный университет питания и торговли

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА КАЧЕСТВА СГУЩЕННЫХ МОЛОЧНЫХ КОНСЕРВОВ РАЗНЫХ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ

Аннотация
В статье приведены результаты проведенной сравнительной оценки качества сгущенных молочных консервов, реализуемых в городе Харьков. Были исследованы органолептические показатели качества, а именно: консистенция, цвет, вкус и запах. С целью выявления немолочного жира в исследуемых образцах сгущенных молочных консервов было проведено люминесцентный анализ. Установлено образцы, соответствующие требованиям ДСТУ и рекомендованы к употреблению рядовым гражданам.
Ключевые слова: сгущенные молочные консервы, фальсификация, оценка качества, органолептические показатели, люминесцентный анализ.

Odarchenko A.N., Karbivnycha T.V., Spodar K.V., Vodolaga V.Yu.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

COMPARATIVE EVALUATION OF QUALITY OF CONDENSED DAIRY CANNED FOOD DIFFERENT MANUFACTURERS

Summary
The article contains results a comparative quality assessment of condensed dairy canned sold in the city of Kharkiv. Were investigated organoleptic indicators of quality namely, consistency, color, taste and smell. In order to identify non-dairy fat in the samples of condensed canned milk was conducted a luminescent analysis. It is established samples that meet the requirements of DSTU and are recommended to consume by ordinary citizens.
Keywords: condensed dairy canned, falsification, quality assessment, organoleptic parameters, luminescent analysis.

УДК 664.36:006.83

ФОРМУВАННЯ ЯКОСТІ СПРЕДІВ ІЗ НАПОВНЮВАЧАМИ

Сподар К.В., Карбівнича Т.В., Казанцева С.С., Косянчук О.І.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Проведено аналіз органолептичних та фізико-хімічних показників якості спредів солодковершкових, що представлені на ринку м. Харкова. Визначено найбільш якісний зразок, який в подальшому використовували в якості основи для нових спредів з наповнювачами. В рамках наукового дослідження розроблено нові спреди з наповнювачами (банан та кріп), які мають високіс поживні властивості. Дослідним шляхом визначено оптимальну кількість наповнювачів «Банан» або «Кріп», що складають 25% від загальної кількості среду солодковершкового.

Ключові слова: молочна промисловість, спреди, спреди з наповнювачами, рослинні добавки, товарознавча оцінка, споживні властивості.

Постановка проблеми. У сучасній ієрархії жирових продуктів спреди займають проміжне положення між вершковим маслом і маргарином. Вони відносяться до продуктів з комбінованим складом жирової фази. За початковим задумом спреди повинні були акумулювати в собі привабливість вершкового масла і позитивні властивості маргарину, відповідаючи, при цьому, вимогам сучасної концепції здорового харчування – у питанні помірної калорійності, вмісту вітамінів та інших біологічно активних речовин, пониженого вмісту холестерину. На жаль, більшість вироблених в даний час в спредів таким вимогам не відповідає, тому в більшості випадків їх виробники ставлять в основу економічні інтереси підприємства, а не якість продукту. Разом з тим, розвиток виробництва спредів слід визнати актуальним і перспективним завдяки можливості направлено регулювати їх склад і властивості, що може служити гарною основою для створення спредів підвищеної харчової та біологічної цінності, відповідної сучасним вимогам до харчування [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у створення спредів підвищеної біологічної цінності зроблено російськими науковцями під керівництвом д.т.н., Ф.А. Вишемірського. Однак в Україні можливість вирішення проблеми поліпшення споживних властивостей та стійкості спредів під час зберігання за рахунок використання нетрадиційних видів олій та природних добавок майже не вивчалася.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Останнім часом на ринках Європи спостерігається збільшення кількості спредів зниженої жирності і функціонального спрямування, що містять біологічно активні компоненти (фітостероли і станоли, поліненасичені жирні кислоти, вітаміни, мінерали, харчові волокна і ін.). Це свідчить про те, що активно розвивається у світі тенденція до здорового харчування,що торкнулася і спредів, які раніше розглядалися переважно з позиції економії молочного жиру [2].

На вітчизняному ринку асортимент спредів представлено переважно продукцією, до складу якої входять гідрогенізовані жири з високим вмістом насичених жирних кислот і трансізомерів жирних кислот із доданням штучних харчових добавок. Тому актуальною є розробка рецептур нових спредів підвищеної біологічної цінності [3, 4].

Мета статті. Метою даної статті є визначення якості солодковершкових спредів та спредів з наповнювачами за органолептичними, фізико-хімічними та мікробіологічними показниками, закладення спредів на зберігання, а також дослідження стану маркування та пакування дослідних зразків.

Виклад основного матеріалу. Першочерговим етапом досліджень було визначення якісних показників спредів солодковершкових, що представлені на ринку м. Харкова, з метою визначення сировини з високими якісними показниками, які в подальшому будуть обрані в якості основ для розробки нових спредів з наповнювачами.

В рамках даного етапу досліджень було визначено органолептичні, фізико-хімічні та мікробіологічні показники якості наступних зразків: спредів солодковершкових, 72,5% жиру, ТМ «Тульчинка», ТМ «Фермерський», ТМ «Фермерський 2», ТМ «Масляниця».

Визначення органолептичних показників спредів (зовнішнього вигляду, консистенції, кольору, смаку і запаху) проводилося при температурі продукту в межах +10+14°С у встановленому порядку, з дотриманням правил [5]. Результати дослідження солодковершкових спредів, з масовою часткою загального жиру 72,5 наведено в табл. 1.

Згідно п'ятибальної шкали оцінювання органолептичних показників якості спредів, найбільшу кількість балів щодо кожного окремого показника отримує зразок, який має найбільш властиві та дозволені властивості, а також зразок який після оцінювання усіх органолептичних показників отримає найбільший загальний бал.

Усі зразки мали неушкоджену упаковку, яка щільно прилягала до продукту. Консистенція була однорідна, без сторонніх домішок та включень, блискуча та м'яка. Колір даних спредів коливався від білого до жовтого.

Згідно результатів бальної оцінки якості досліджуваних зразків спреду, найбільше балів отримав зразок № 1 – «Тульчинка», а саме 4,85 бали. Зразок № 2 «Фермерський» отримав – 4,6 бали, через невеликі розбіжності смаку та запаху. Зразок № 3 «Фермерський 2» отримав – 3,95 бали, через невідповідність кольору, за що отримав оцінку – 2, та недостатньо виражений смак та запах. Зразок № 4 «Масляниця» отримав – 4,45 бали, через недостатньо виражений смак.

На рис. 1 представлені результати бальної оцінки якості досліджуваних зразків спреду у вигляді діаграми.

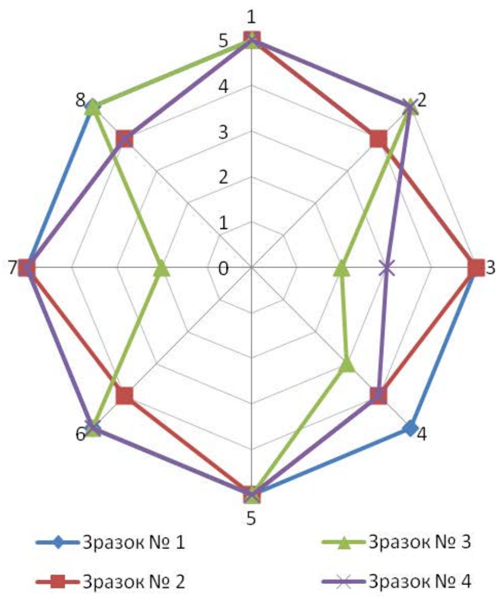

Рис. 1. Бальна оцінка якості досліджуваних зразків спреду, де зразок № 1 – спред солодковершковий, 72,5% жиру, «Тульчинка»; зразок № 2 – спред солодковершковий, 72,5% жиру, «Фермерський»; зразок № 3 – спред солодковершковий, 72,5% жиру, «Фермерський 2»; зразок № 4 – спред солодковершковий, 72,5% жиру, «Масляниця»

Джерело: розроблено авторами

Згідно представленої діаграми щодо бальної оцінки якості зразків спреду, можна зробити висновок, що найкращим зразком спреду за органолептичними показниками виявився досліджуваний зразок № 1 ТМ «Тульчинка», який отримав максимальну оцінку за показниками – 39, а також найбільшу кількість балів – 4,85 бали. Зразок повністю відповідає вимогам ДСТУ 4445:2005 «Спреди та суміші жирові. Загальні технічні умови» [5].

За фізико-хімічним показниками досліджувані зразки спредів перевірялися за такими показниками: визначення масової частки вологи, перекисного числа, кислотного числа, кислотності,титрованої кислотності, кислотності плазми. Результати досліджень наведено у табл. 2.

Отримавши результати досліджень, можна зробити висновок, що спред ТМ «Тульчинка» є найкращим серед інших зразків. Усі фізико-хімічні показники знаходяться у допустимих межах. Титрована кислотність плазми спреду складає 13˚ Т, це свідчить про те, що виробник додає до складу продукту значну частину вершкового масла, що впливає на якість готової продукції та надає органолептичні властивості аналогічні вершковому маслу. Усі зразки відповідають вимогам ДСТУ 4445:2005 «Спреди та суміші жирові. Загальні технічні умови» [5].

Наступним етапом дослідження було визначення органолептичних показників нових спредів з наповнювачами «Банан» та «Кріп», які були власноручно приготовані у лабораторії Харківського державного університету харчування та торгівлі.

До жирової основи, в якості якої були використано спред «Тульчинка», на 100 грамів спреду було додано відповідно 5, 15 та 25 грамів банану або кропу. Після охолодження спредів було проведено їх органолептичну оцінку.

Таблиця 1

Органолептичні показники якості традиційних солодковершкових спредів

Назва показника	Найменування досліджуваних спредів			
	«Тульчинка»	«Фермерський»	«Фермерський 2»	«Масляниця»
Зовнішній вигляд	Упаковка неушкоджена, щільно прилягає до продукту, позначення присутні	Упаковка неушкоджена, щільно прилягає до продукту, позначення присутні	Упаковка неушкоджена, щільно прилягає до продукту, позначення присутні	Упаковка неушкоджена, щільно прилягає до продукту, позначення присутні
Консистенція	Однорідна, пластична, щільна, блискуча, м'яка	Однорідна, пластична, щільна, блискуча, м'яка	Однорідна, пластична, щільна, блискуча, м'яка	Однорідна, пластична, щільна, блискуча, м'яка
Колір	Жовтий, однорідний за всією масою	Світложовтий, однорідний за всією масою	Білий, однорідний за всією масою	Жовтий однорідний за всією масою
Смак та запах	Чистий вершковий, з присмаком пастеризації	Вершковий, виражений	Вершковий, невиражений	Чистий солодковершковий, з присмаком пастеризації

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 2

Фізико-хімічні показники якості спредів солодковершкових

Показник	Вимоги ДСТУ	Зразок № 1	Зразок № 2	Зразок № 3	Зразок № 4
Масова частка вологи, %	Не більше ніж 50,0	26	30	28	24
Кислотне число, КОН/млг		1,3	0,37	0,56	0,74
Активна кислотність плазми, рН	Не менше ніж 6,25	6,5	6,5	6,5	6,5
Кислотність жирової фази, ˚К	Не більше ніж 2,5	1,4	0,6	0,4	1,6
Титрована кислотність плазми, Т	Не більше 23	13	3	3	4
Перекисне число жиру, ммоль активного кисню/кг	Не більше ніж 5	0,05	0,02	0,02	0,1

Джерело: розроблено авторами

Органолептичні показники якості спреду з наповнювачем «Банан» наведено у табл. 3.

Спреди з наповнювачем «Банан» має привабливий зовнішній вигляд, консистенція спреду щільна, проте через присутність шматочків банану неоднорідна, без дефектів, колір більш насичений жовтий, смак та запах досить приємний, солодкий, без гіркоти та сторонніх присмаків.

Згідно результатів бальної оцінки якості досліджуваних зразків спреду з наповнювачем «Банан», найбільше балів отримав зразок № 3 – «Тульчинка» з додаванням 25% банана, отримавши 4,7 бали. Зразок № 2 «Тульчинка» з додаванням 15% банана отримав – 4,15 бали, через недостатньо виражений та недостатньо солодкий смак. Зразок № 1 «Тульчинка» з додаванням 5% банана отримав – 3,4 бали, через недостатньо рівномірний та насичений колір, за що отримав оцінку – 3 та недостатньо виражений смак, за що отримав також оцінку – 3. Спред з наповнювачем «Банан» при додаванні 25% був досить солодким, а при додаванні 5% та 15% – менш солодкий, відчувається присутність банану.

На рис. 2 представлені результати бальної оцінки якості досліджуваних зразків спреду з наповнювачем «Банан» у вигляді діаграми.

Згідно представленої діаграми щодо бальної оцінки якості зразків спреду з наповнювачем «Банан», можна зробити висновок, що найкращим зразком за органолептичними показниками виявився зразок № 3 «Тульчинка» з 25% банану, який отримав максимальну оцінку за показниками – 38, а також найбільшу кількість балів – 4,7 бали.

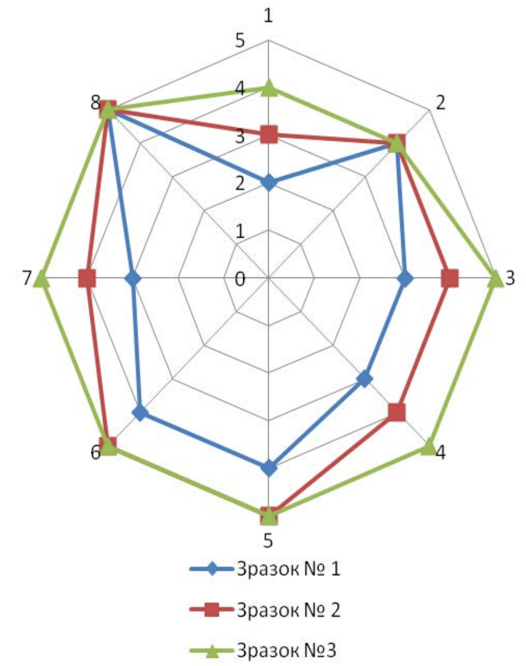

Рис. 2. Бальна оцінка якості досліджуваних зразків спреду з наповнювачем «Банан», де зразок № 1 – спред з додаванням 5% банану; зразок № 2 – спред з додаванням 15% банану; зразок № 3 – спред з додаванням 25% банану

Джерело: розроблено авторами

Органолептичні показники якості спреду з наповнювачем «Кріп» наведено у табл. 4.

Таблиця 3

Органолептичні показники якості спредів з наповнювачем «Банан»

Назва показника	Найменування досліджуваних спредів		
	спред з додаванням 5% банану	спред з додаванням 15% банану	спред з додаванням 25% банану
Консистенція	Неоднорідна, пластична,щільна,блискуча	Неоднорідна, пластична,щільна, блискуча	Неоднорідна, пластична,щільна, блискуча
Колір	Жовтий, однорідний за всією масою	Жовтий, однорідний за всією масою	Жовтий, однорідний за всією масою
Смак та запах	Чистий вершковий, солодкий, з присмаком банана	Чистий вершковий, солодкий, з вираженим присмаком банана	Чистий вершковий, солодкий, з вираженим присмаком банана

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 4

Органолептичні показники якості спреду з наповнювачем «Кріп»

Назва показника	Найменування досліджуваних спредів		
	спред з додаванням 5% кропу	спред з додаванням 15% кропу	спред з додаванням 25% кропу
Консистенція	Неоднорідна, пластична,щільна, блискуча	Неоднорідна, пластична,щільна, блискуча	Неоднорідна, пластична,щільна,блискуча
Колір	Жовтий, з зеленим за всією масою, неоднорідний	Жовтий з зеленим, за всією масою, неоднорідний	Жовтий з зеленим, за всією масою неоднорідний
Смак та запах	Чистий вершковий, з присмаком кропу	Чистий вершковий, з вираженим присмаком кропу	Чистий вершковий, з вираженим присмаком кропу

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 5

Фізико-хімічні показники якості спредів з бананом

Показник	Вимоги ДСТУ	Спред з 5% банана	Спред з 15% банана	Спред з 25% банана	Спред з 5% кропу	Спред з 15% кропу	Спред з 25% кропу
Масова частка вологи, %	Не більше 50,0	24	20	12	26	27	28
Кислотність жирової фази, ˚ К	Не більше 3,5	2,0	2,2	2,4	2,1	2,4	2,6

Джерело: розроблено авторами

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Спред з наповнювачем «Кріп» (масова доля кропу 25%) був досить приємним та пікантним, відчувався смак шматочків кропу, продукт набув зеленого кольору. При додаванні 5% та 15% наповнювача спред також був смачним та пікантним, проте смак був не досить вираженим.

Згідно результатів бальної оцінки якості досліджуваних зразків спреду з наповнювачем «Кріп», найбільше балів отримав зразок № 3 – «Тульчинка» з додаванням 25% кропу, та отримав 4,4 бали. Зразок № 2 «Тульчинка» з додаванням 15% кропу отримав – 3,9 бали, через недостатньо виражений смак та колір. Зразок № 1 «Тульчинка» з додаванням 5% кропу отримав – 3,1 бали, через недостатньо виражений вершковий та пікантний смак та неоднорідний колір, за що отримав оцінку – 3 та, за смак отримав також оцінку – 3.

На рис. 3 представлені результати бальної оцінки якості досліджуваних зразків спреду з наповнювачем «Кріп» у вигляді діаграми.

Згідно представленої діаграми щодо бальної оцінки якості зразків спреду з наповнювачем «Кріп», можна зробити висновок, що найкращим зразком за органолептичними показниками виявився зразок № 3 «Тульчинка» з 25% кропу, який отримав максимальну оцінку за показниками – 35, а також найбільшу кількість балів – 4,4 бали.

Зразки з наповнювачами «Банан» та «Кріп» перевірялися за двома фізико-хімічними показниками: за вмістом масової частки вологи та за титрованою кислотністю. Результати досліджень наведено у табл. 5.

Згідно отриманих результатів досліджень, можна зробити висновок, що масова частка вологи зменшується залежно від збільшення відсоткового додавання банану до спреду. Це виникає внаслідок того, що до складу банану входить значна кількість крохмалю (2,0 г / 100 г), який може поглинати вологу. Також крохмаль сприяє виведенню холестерину з організму людини. Кислотність жирової фази спреду, залежно від збільшення відсотку доданого банану збільшується (збільшується на 0,2° К), через присутність у його складі кислот [6].

Також можна зробити висновок, що масова частка вологи збільшується разом зі збільшенням доданого відсотка кропу (збільшується на 0,1%). Це виникає внаслідок того, що кріп у своєму складі має значну кількість води та ефірних масел [7].

Кислотність жирової фази також збільшується зі збільшенням відсотку доданого кропу (на 0,2° К). Кріп сприяє швидкому виведенню холестерину з крові людини та рекомендований до вживання людям з проблемами ожиріння.

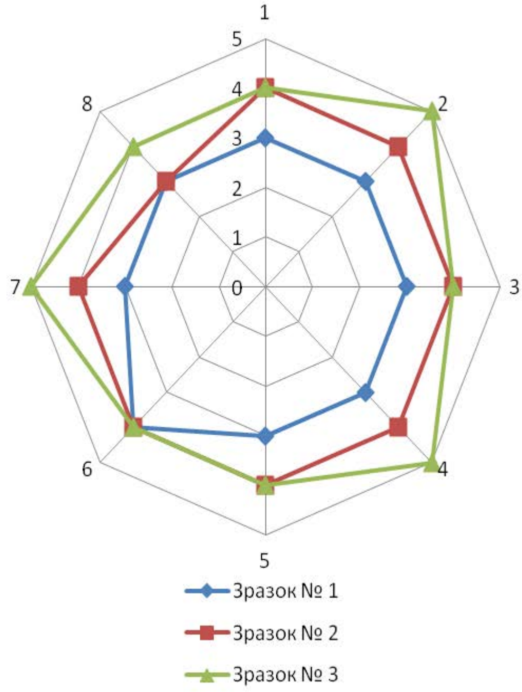

Рис. 3. Бальна оцінка якості досліджуваних зразків спреду з наповнювачем «Кріп», де зразок № 1 – спред з додаванням 5% кропу; зразок № 2 – спред з додаванням 15% кропу; зразок № 3 – спред з додаванням 25% кропу

Джерело: розроблено авторами

Висновки і пропозиції. В рамках наукового дослідження були розроблені нові спреди з наповнювачами (банан та кріп), які мають привабливий зовнішній вигляд, консистенція спредів тверда, без дефектів, колір властивий традиційному спреду, але більш насичений жовтий, смак та запах приготованих власноручно спредів досить приємний, без гіркоти та сторонніх присмаків.

За фізико-хімічними показниками нові спреди з наповнювачами (банан, кріп) перевірялися за двома показниками: вмістом масової частки вологи та за титрованою кислотністю. За даними результатів фізико-хімічних показників, спреди з наповнювачами також відповідають вимогам ДСТУ.

Дослідним шляхом визначено оптимальну кількість наповнювачів «Банан» або «Кріп», що складають 25% від загальної кількості среду солодковершкового.

Список літератури:

1. Остриков А. Н. Исследование теплофизических свойств спреда функциональной направленности / А. Н. Остриков, А. В. Горбатова // Известия высших учебных заведений. Пищевая технология. – 2013. – № 2-3. – С. 101-103.
2. Разработка и исследование технологии функционального сливочно-растительного спреда с использованием эмульгаторов комплексных свойств: дис. канд. техн. наук / Савельев Игорь Дмитриевич. – Кемерово, 2010. – 156 с.
3. Ломова Н. Н. Новые технологии в производстве сливочно-растительных масел и молочных продуктов / Н. Н. Ломова // Молочное дело. – 2004. – № 4. – С. 24.
4. Ломова Н. Дослідження нових видів стерилізованого консервованого масла / Н. Ломова, С. Наріжній // Молочное дело. – 2004. – № 11. – С. 22-23.
5. ДСТУ 4445:2005 «Спреди та суміші жирові. Загальні технічні умови».
6. Прокопенко Л. Г. Полиненасыщенные жирные кислоты в растительных маслах / Л. Г. Прокопенко, Л. И. Бойняжева, Е. В. Павлова // Масложировая промышленность. – 2009. – № 2. – С. 11-12.
7. Зайцева Л. В. Инновационные технологии получения и модификации масел и жиров / Л. В. Зайцева, А. П. Нечаев // Масложировая промышленность. – 2012. – № 6. – С. 10-15.

Сподарь Е.В., Карбивничая Т.В., Казанцева С.С., Косянчук О.І.
Харьковский государственный университет питания и торговли

ФОРМИРОВАНИЕ КАЧЕСТВА СПРЕДОВ С НАПОЛНИТЕЛЯМИ

Аннотация
Проведен анализ органолептических и физико-химических показателей качества спредов, представленных на рынке г. Харьков. Определен наиболее качественный образец, который в дальнейшем использовали в качестве основы для новых спредов с наполнителями. В рамках научного исследования разработаны новые спреды с наполнителями (банан и укроп), которые имеют высокие питательные свойства. Опытным путем определено оптимальное количество наполнителей «Банан» или «Укроп», составляющих 25% от общего количества среда сладкосливочного.
Ключевые слова: молочная промышленность, спреды, спреды с наполнителями, растительные добавки, товароведная оценка, потребительские свойства.

Spodar K.V., Karbivnycha T.V., Kazantseva S.S., Kosyanchuk O.I.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

FORMATION OF THE QUALITY OF SPREADS WITH FILLERS

Summary
An analysis of organoleptic and physicochemical parameters of the quality of sweet cream spreads presented in the market of Kharkiv is conducted. The most quality sample is determined that we subsequently use as a basis for new spreads with fillers. Within the research, new spreads with fillers (banana and dill), which have high consumer properties, are developed. Experience has shown an optimal number of fillers «Banana» or «Dill», which compose 25% of the total number of sweet cream spreads.
Keywords: dairy industry, spreads, spreads with fillers, herbal supplements, commodity valuation, consumer properties.

УДК [637.344.8:577.112.4]-022.11:664.022.3-935.5

МОДИФІКОВАНІ СИРОВАТКОВІ БІЛКОВІ КОНЦЕНТРАТИ ЯК ЗБАГАЧУВАЧІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ

Тележенко Л.М., Дідух Г.В., Капчан В.І.
Одеська національна академія харчових технологій

Розглянуто основні напрямки використання нетрадиційної сировини для ресторанного господарства сировини з метою корегування режимів харчування у бік зниження масової частки жиру в технологіях соусів. Інформаційний пошук було використано як метод дослідження стану проблеми, а технологію реалізовували методом мікропартикуляції. У статті наведено способи виробництва модифікованих концентратів сироваткових білків. Обґрунтована доцільність застосування підходу відмінного від існуючих щодо виробництва білкового концентрату та розроблена технологія отримання мікропартикуляту як імітатора жиру шляхом термокислотної коагуляції. Перевагами нової технології є застосування розповсюдженого в закладах ресторанного господарства обладнання, зменшення сировинних і трудових ресурсів, можливість використання свіжовиготовленого мікропартикуляту у невеликому обсязі. Розроблено технологію мікропартикуляту, який уведено в композицію інгредієнтів для приготування соусу типу майонез. Створення нових білкових продуктів є одним із трендів сучасного харчування. На основі аналізу існуючих технологій та експериментальних даних показано, що мікропартикулят сироваткових білків може бути використано як збагачувач харчових продуктів та імітатор жиру.
Ключові слова: молочно-білкові концентрати, мікропартикулят, імітатор жиру, молочна сироватка, раціональне харчування, соуси.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Аналіз динаміки змін у структурі харчування людини показує загальні для населення індустріально розвинених країн несприятливі тенденції. В першу чергу це стосується надмірного споживання жирів, особливо насичених, цукру, солі. По-друге, вчені відмічають дефіцит у харчуванні поліненасичених жирних кислот, повноцінних білків, вітамінів та інших біологічно активних речовин. Будь-яке відхилення від так званої формули адекватного харчування призводить до певних порушень функцій організму, і особливо, якщо ці відхилення значні і тривалі у часі.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Корегування режимів харчування у бік зниження масової частки жиру і смакових добавок призводить до суттєвої зміни органолептичних показників страв та харчових продуктів. Тому, удосконалення харчових раціонів повинно проводитись комплексно і враховувати, як мінімум, два напрями: досягнення збалансованості компонентного складу і забезпечення високих показників сенсорного сприйняття.

Виробництво багатокомпонентних продуктів харчування таких, наприклад, як соуси дозволяє вирішити ці проблеми шляхом підбору науково обґрунтованого композиційного складу за умови, що значна частка жиру у рецептурі буде замінена на білкові пасти отримані з вторинної молочної сировини. Такі жирозамінники передбачено виробляти за технологією, яка дозволяє отримати продукт маслянистої консистенції, що імітує наявність у продукті ліпідів.

Для того, щоб визначитись із технологічним та технічним забезпеченням виробництва білкових молочних концентратів необхідно дослідити світові тенденції з цього питання і запропонувати спосіб виробництва білкових збагачувачів з метою впровадження в закладах ресторанного господарства.

Аналіз останніх досліджень. В сучасних економічних умовах зростає роль технологій, орієнтованих на використання або переробку вторинної сировини різного походження. Такий підхід обумовлений необхідністю вирішення екологічних проблем і підвищення економічних показників основного виробництва за рахунок утилізації відходів і отримання додаткової конкурентоспроможної продукції. Одним з великотоннажних відходів харчових виробництв є молочна сироватка, що утворюється при переробці молока в білково-жирові продукти (кисломолочний сир, сир твердий, казеїн).

Вчені ряду країн [1-4] визначають, що переробка молока і сироватки на білкові концентрати та інші продукти пов'язана з рядом проблемних питань. Вирішення цих проблем дозволить запровадити ресурсозберігаючу технологію та комплексну переробку вторинної молочної сировини – сироватки, в результаті чого буде отримано білковий концентрат як імітатор жиру та інші супутні продукти.

Молочна сироватка є цінною білково-вуглеводною сировиною. До сироватки переходить близько 50% сухих речовин молока. Білки які входять до її складу відносяться до найбільш важливих білків тваринного походження і є джерелом незамінних амінокислот. Склад і властивості сироватки обумовлені видом основного продукту та особливостями технології його отримання.

Дослідженнями в галузі переробки молочної сироватки, отримання з неї концентратів білка та їх модифікацією займається багато вчених: Н. І. Дунченко, І. А. Євдокимов, Л. А. Забодаловой, З. С. Зобкова, Е. Ф. Кравченко, П. Г. Нестеренко, О. М. Пономарьова, С. А. Рябцева, Н. А. Тихомирової, В. Д. Харитонова, А. Г. Храмцова, Г. В. Дідух, E. Renner, Sato Kazuyoshi та інші [5-15].

Зокрема вчені Північно Кавказького федерального університету (м. Ставрополь) [16-17] досліджували процес мікропартикуляції концентрату підсирної сироватки, отриманого шляхом ультрафільтрації на потужному промисловому устаткуванні. Н.А. Підгорний оптимізував технологічні параметри обробки білкового концентрату з метою надання продукту структури золю для його подальшого застосування у виробництві низькокалорійних симбіотичних напоїв.

Російські вчені Є.І. Мельникова, Є.Б. Станіславська займались дослідженнями мікропартикуляту, його отриманням, хімічним складом та ін. Вони розробляють замінник молочного жиру, який впроваджують в морозиво як збагачувач. Такий жирозамінник має структуру ліозолю, а співвідношення в ньому масових часток білків, жирів та вуглеводів складає 10,5:0,9:6, відповідно. Уведення мікропартикуляту у морозиво дозволяє знизити його калорійність на 38%.

Вчені Одеси та Луганська використали кислу сироватку для створення умов термокислотної коагуляції білків знежиреного молока з метою отримання з нього білкових паст для дитячого харчування. В технології виробництва використовували сироватку кислотністю 140...160°Т, отриману шляхом ферментації пастеризованої сирної сироватки пробіотичними монокультурами *Lbc. acidophilus La*-5 у складі бакконцентратів *FD DVS La*-5 або *F DVS La*-5. Для отримання однорідної мазкої консистенції білкової основи, згусток відділяли від сироватки на сепараторі після чого застосовували вальцювання [18].

Підготовлену білкову основу змішували зі сквашеними молочно-рослинними вершками, які готували наступним способом: вершки з масовою часткою жиру 28% змішували з сумішшю рослинних олій (гарбузовою та високоолеїновою соняшниковою у співвідношенні 1:1) в кількості, що забезпечувала співвідношення молочного і рослинного жирів у продукті 7:3; вносили в них фруктозу (масова частка – 0,1%); підігрівали до температури 72...75°С; гомогенізували двоступеневим способом при зазначеній температурі та тиску 3...8 МПа на першому та другому ступенях відповідно; пастеризували при температурі 90...95°С з витримкою 15 хв. і охолоджували до температури заквашування 37±1°С. Сквашування молочно-рослинних вершків здійснювали кислотним способом до досягнення pH = 4,6 одиниць двома композиціями для заквашування.

Сквашені молочно-рослинні вершки змішували з підготовленою білковою основою у такій кількості, яка забезпечувала масову частку жиру в готових пастах 15%.

Відома технологія білково-вуглеводного напівфабрикату з вираженими поверхнево-активними властивостями на основі знежиреного молока та ягідного пюре [19]. Даний продукт може бути використаний як напівфабрикат для отримання широкого асортименту структурованої продукції за рахунок наявності поверхнево-активного казеїнату натрію та стабілізуючих властивостей пектину.

Молочно-білкова паста «Здоров'я» – продукт, що виробляється сквашуванням знежиреного молока і наступним уведенням у білкову основу вершків, смакових і ароматичних речовин. Випускають пасту «Здоров'я» знежирену, що містить 5% жиру; знежирену фруктово-ягідну; знежирену солодку з вітаміном С. Технологічний процес виробництва молочно білкової пасти «Здоров'я» здійснюється наступним чином. Свіже знежирене молоко кислотністю не вище 20°Т

пастеризують на пластинчастій пастеризаційній установці при 80°С з витримкою 18...20 с. Пастеризоване молоко заквашують при температурі 36...38°С заквасками, приготованими на суміші чистих культур термофільних і мезофільних молочнокислих стрептококів у співвідношенні 1:1.

Тривалість заквашування молока складає 10...12 год до утворення щільного згустку кислотністю 80...85°Т. Готовий згусток розрізають дротяними ножами на кубики розміром 20 мм по ребру і залишають у спокої на 40...50 хв для часткового виділення сироватки і ущільнення згустку. Сироватку, що самовільно виділилася зливають, а згусток відпресовують до вмісту вологи 85%. Отриману молочно-білкову основу обробляють на колоїдному млині. Однорідну масу, що має сметано-подібну консистенцію змішують (в залежності від обраної рецептури) з наповнювачами та фасують в пляшки для молочних продуктів.

Виробництво пастоподібних молочних продуктів підприємствами молочної промисловості на українському ринку сьогодні представлене такими потужними виробниками як: Південний консервний завод (КЗ) («Асоціація дитячого харчування»); рідкі й пастоподібні молочні продукти – спеціалізований завод дитячого харчування (СЗДХ) «Агуша» («Вімм-Білль-Данн Україна»), СЗДХ «Яготинське для дітей» («Молочний альянс»), акціонерна компанія «Комбінат «Придніпровський».

Продукція промислового виробництва білкових збагачувачів не завжди може бути використана у технологіях ресторанного господарствах як напівфабрикат через специфічні технологічні, реологічні і органолептичні властивості. А саме при термічній обробці білок ущільняється і зменшується у об'ємі через дегідратацію.

Відомі також білкові збагачувачі та замінники жиру, що виробляються шляхом нагрівання і подрібнення (мікрогранулювання) молока і яєчного білка або суміші яєчного і сироваткового білків і ксантанової камеді. Вони не придатні для випічки і смаження, оскільки оброблені таким чином білки при високій температурі денатурують, їх структура руйнується і вони втрачають здатність імітувати жир.

Існують марки білкових імітаторів жиру – Simplesse [20], Dairy-Lo, K-Blazer, Ultra-baketm, Ultra-freezetm, Lita. Технологія виробництва Dairy-Lo зводиться до контрольованої термічної денатурації білків молока. Ultra-baketm виробляється з рослинних білків.

Оскільки виробляються інші замінники жиру, необхідно було дослідити наскільки вони відповідають вимогам бажаності.

Відомі жирозамінники на вуглеводній основі [21-23]. Вуглеводні замінники жиру отримують з камедей, агару, модифікованого харчового крохмалю або зернових волокон. Вуглеводні жирозамінники абсорбують воду і імітують обсяг і структуру жиру. Використовуються у виробництві м'ясних делікатесів, спредів, супів, салатних заправок, глазурі і заморожених десертів. Для виробництва кулінарної продукції, що виготовляється із застосуванням смаження дані замінники не придатні через те, що під час високотемпературної обробки полімерні ланцюги руйнуються, а вологоутримуюча здатність зменшується [24].

Фірмою Cerestar Deutschland GmbH (ФРН) було запропоновано замінник харчових жирів Snowflake, що представляє собою продукт ферментативного розщеплення картопляного крохмалю з високим вмістом мальтодекстрину. Такий препарат у організмі людини за умови надлишкового вмісту вуглеводів трансформується у твердоплавкий жир, що нівелює мету його застосування. Фірмою Herkules запропонований низькокалорійний замінник жиру Slendin, основою якого є пектин. Його отримують з шкірки цитрусових фруктів з додаванням сахарози. Розроблено замінник жиру Oatrim – вівсяний мальтодекстрин, що містить 1...12% розчинних волокнистих частинок бета-глюкану в залежності від виду вівса.

Також запропоновано низькокалорійні замінники жирів дослідниками L.P. Kleman, D. Samain, Y. Gibilaro на основі полівінілолеолу, складних ефірів триоксіметилалканів, тригліцеридних сумішей, сілоксіефірів, ацильованих ефірів амінокислот.

Компанія Proctor & Gamble розробила перший прототип замінника жиру Olestra®, що представляє собою суміш гекса-, гепта- і октаефірів сахарози і природних жирних кислот С-С, калорійність одного граму якого складає 9,3 Ккал. Така заміна тваринних жирів на рослинні не є ефективною, так як і в першому і в другому випадку калорійність складає 9,3 Ккал.

Очевидно, що застосування того чи іншого імітатора жиру в значній мірі визначається його структурними характеристиками. Навіть продукти переробки одного виду білоквмісної сировини можуть мати різні технологічні властивості в залежності від масової частки білка і міжмолекулярної взаємодії. Основні види сироваткових протеїнів наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Властивості і характеристики протеїнів

Найменування протеїну	Вміст білків, %	Тривалість засвоєння, год	Вартість (в умовних одиницях)	Біологічна цінність, од.
Ізолят	90...95	3-4	1,5...2,2	150
Концентрат	40...90	3-4	1	80...140
Гідролізат	90...95	0,5	3	150

Ізолят і гідролізат протеїну мають однакову масову частку основного макронутрієнту, проте швидкість його засвоєння суттєво відрізняється (у 6...8 разів). За собівартістю є найбільш дешевим концентрат сироваткового протеїну, і незважаючи на меншу біологічну цінність, він є широко використовується в харчових технологіях завдяки кращій сумісності з іншими інгредієнтами при переробці та виробництві.

Найбільш популярним білковим замінником жиру на поточній час є Simplesse-100 [20] отриманий на основі концентрату денатурованих сироваткових білків (КДСБ) у вигляді сухого порошку. Канадськими винахідниками Норманном С. Синглером, Шоі Ямамото і Джозефом Лателла розроблено технологію отримання замінника жиру із застосуванням специфічної обробки. Simplesse є отримано із яєчного порошку і/або концентрату молочної сироватки в процесі мікрогранулювання. Порівняно з жировим продуктом Simplesse у 3 рази менший. В той же час

Simplesse-100 не витримує термічної обробки при температурі вище 100°С і не може бути використаним для смаження.

Білковий продукт Simplesse-100 легко диспергується і швидко розчиняється без використання спеціального обладнання або застосування додаткових технологічних процесів. Застосування концентрату денатурованих сироваткових білків закордоном широко розповсюджено у виробництві харчової продукції як замінник жиру, якому властивий рівномірний розподіл вологи, що сприяє утворенню еластичної структури готового продукту. На сьогодні технологія багатофункціональних білкових концентратів як збагачувачів харчових продуктів, особливо для закладів ресторанного господарства, не опрацьована.

Тому, **метою роботи** є аналіз сучасного стану виробництва білкових концентратів з молочної сировини та визначення найбільш перспективних шляхів створення білкових продуктів.

Виклад основного матеріалу. Проведений огляд сучасних літературних джерел і даних щодо стану ринку збагачувачів харчових продуктів свідчить про те, що створення низькокалорійних, в тому числі знежирених, харчових продуктів є актуальним. Отримання жирозамінників на основі раціонального використання вторинної молочної сировини, її комплексної переробки та оптимізації технологічних процесів дозволить вирішити цю проблему, а надання білковому концентрату властивостей імітатора жиру підвищує органолептичні показники низькокалорійних харчових продуктів.

Виробництво білкових концентратів відбувається переважно на потужних підприємствах із застосуванням надто коштовного, складного обладнання.

Авторами [25-26] розглянута можливість здійснення мікропартикуляції на традиційному обладнанні та відтворення цього процесу у закладах ресторанного господарства.

Нами запропоновано новий підхід щодо виробництва молочно-білкового збагачувача харчових продуктів на основі молочної сироватки, склад і властивості якого модифіковані процесом мікропартикуляції концентрату, отриманого шляхом термокислотної коагуляції [26].

В основу мікропартикуляції покладено можливість сироваткового білка формувати мікрогранули (нанокластери) при нагріванні вище температури денатурації в умовах сильного зсуву. При нагріві колоїдної системи термічно коагульованих білків, молекули із яких вони утворюються, денатурують (розвертаються), а потім починають збиратися в одне ціле. Замість утворення просторової драглеутворюючої сітки коагульованого білка, білки мікропартикуляту утворюють мікрочастинки і ніколи не утворюють гелю. У процесі отримання мікропартикуляту розчинні молекули білка денатурують і агрегують у строго контрольованих умовах. Завдяки цьому мікрочастинки представляють собою стабільну форму сироваткового білка, яка уже не в змозі агломерувати або желювати при нагріванні. Продукт зберігає свої функціональні властивості в умовах високих температур пастеризації і асептичного виробництва. Процес молекулярної агрегації починається з димерів, і при подальшому нагріванні може продовжуватися до тих пір, доки всі молекули не об'єднаються. Однак, ця швидкоплинна тенденція до агрегації може бути припинена в нанометричних границях шляхом прикладення зусиль зсуву достатньої інтенсивності у процесі нагрівання [27-29].

Таким чином, мікропартикулят сироваткових білків – це імітатор жиру, отриманий на основі концентрату денатурованих сироваткових білків шляхом ультрафільтрації, теплової денатурації або термокислотної коагуляції з подальшою спрямованою обробкою: нагрівання і механічний вплив.

Застосування мікропартикуляту дозволяє:

· Збагачувати рецептури харчових продуктів, завдяки новим технологічним і функціональним властивостям (спінювання, емульгування) та прийнятним органолептичним показникам.

· Замінити жирові глобули молочних продуктів на білкові та поліпшити сенсорні характеристики продуктів з низьким вмістом жиру.

На кафедрі технології ресторанного і оздоровчого харчування розроблено технологію молочно-білкового збагачувача як імітатора жиру у харчових продуктах.

Використовується термокислотний спосіб для осадження білків сироватки із застосуванням молочної кислоти, що впливає на біологічну цінність продукту. Використання ферментації з трипсином, панкреатином або проторизином посилює смакові якості продукту за рахунок збільшення кількості дрібнодиспергованих глобул сироваткового білка. Такий спосіб обробки дає можливість в повному обсязі імітувати смак та запах жирних вершків. Для одержання продукту із стійкою і стабільної структурою нами застосовано диспергування протягом 4...5 хвилин. Завдяки структурним змінам в колоїдній системі, яка є золем, вироблено концентрат денатурованих сироваткових білків, що має властивості суспензії, але ще не є імітатором жиру. Щоб набути бажаних властивостей майбутнього збагачувача концентрат модифікують за технологією мікропартикуляції – нагрівання і механічний вплив. Вихід готового мікропартикуляту становить 10% від маси сировини.

Отриманий мікропартикулят пропонується використовувати в композиції інгредієнтів для приготування соусу типу майонез «Провансаль» [30], за наступним співвідношенням компонентів (%):

мікропартикулят сироваткових білків	67,6-67,9
яєчний порошок	1,5-2,5
гірчичний порошок	1,0-2,0
цукор-пісок	2,0-4,0
кухонна сіль	1,0-2,5
80%-ова оцтова кислота	1,8-2,3
вода	решта

Запропонований кількісний і якісний склад майонезу дозволяє покращити його органолептичні і фізико-хімічні показники.

Отже, отриманий молочно-білковий збагачувач виступає в ролі імітатора жиру. Володіє властивостями емульгатора та стабілізатора, який надалі може застосовуватись в технологіях соусів, соусів-дресингів, кондитерських та хлібобулочних виробів, тощо. Такі дослідження на сьогодні є надзвичайно актуальними так як дотепер науковцями не приділяється достатня увага щодо виробництва та впровадження імітаторів жиру в кулінарну продукцію.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень. З урахуванням

основних положень теорії раціонального харчування, сучасними вченими визначено теоретичні підходи, підтверджена перспективність, розроблені основи проектування багатокомпонентних продуктів харчування з регульованим хімічним складом. Одним із напрямів реалізації цих положень може бути виробництво збагачувачів харчових продуктів на основі модифікованих молочних білків як імітатору жиру.

Розроблено технологію виробництва мікропартикуляту концентрованих сироваткових білків термокислотним способом з метою його впровадження у композицію інгредієнтів соусу типу майонез. Такий підхід дозволяє розширити асортимент продукції зниженої калорійності, підвищити її харчову та біологічну цінність, зменшити собівартість та забезпечити екологічну чистоту виробництва.

Список літератури:

1. Архипенков И. В. Микропартикуляция сывороточных белков открывает новые возможности при изготовлении сыра и других молочных продуктов / И. В. Архипенков // Пищевая промышленность. – 2007. – № 7. – С. 31-32.
2. Onwulata C. Viscous Properties of Microparticulated Dairy Proteins and Sucrose / C. Onwulata, R. Konstance, P. Tomasula // American Dairy Science Association. – 2002.
3. Храмцов А. Г. Белковые продукты из молочной сыворотки / А. Г. Храмцов // Переработка молока. – 2011. – № 1. – С. 18-21.
4. Microparticulation of mixtures of whey protein and inulin / [J. Tobin, F. Sinead, A. Kelly та ін.] // International Journal of Dairy Technology. – 2010.
5. Russell T. Comparison of sensory properties of whey and soy protein concentrates and isolates / T. Russell // Department of Food Science. Raleigh. – 2004. – Pp. 123.
6. Gerdes S. Functional dairy products / S. Gerdes // John Libbey & Company Ltd. – 2000. – P. 347.
7. Пономарев А. Н. Микропартикулированные сывороточные белки в технологии симбиотических продуктов / Н. А. Подгорный, Е. И. Мельникова, А. Н. Лосев // Молочная промышленность. – 2013. – № 7. – С. 62-63.
8. Евдокимов И. А. Гибридные мембранные технологии молочной сыворотки / И. А. Евдокимов, Д. Н. Володин // материалы Международной научно-практической конференции «Обеспечение качества и хранимоспособности продуктов сыроделия и маслоделия в современных условиях». – Углич: ВНИИМС. – 2011.
9. Zeman L. J. Microfiltration and Ultrafiltration: Principles and Applications / L. J. Zeman, A. L. Zydney. – New York: Marcel Dekker. – 1996. – P. 365.
10. Банникова А. В. Молочные продукты, обогащенные сывороточными белками технологические аспекты создания / А. В. Банникова, И. А. Евдокимов // Молочная промышленность. – 2015. – № 1. – С. 64-66.
11. Baker R. W. Membrane Technology and Applications / R. W. Baker. – Chichester: Wiley. – 2004. – 552 p.
12. Bowen W. R. Quantitative Predictive Modelling of Ultrafiltration Rocesses: Colloidal Science Approaches / W. R. Bowen, P. M. Williams // Adv. Colloid. Interface. Sci. – 2007. – Vol. 134-135. – P. 3-14.
13. Шипулин В. И. Исследование эмульгирующей способности микропартикулированного сывороточного белка / В. И. Шипулин, О. Н. Назарова, О. Н. Лагута // Материалы XIV научно-технической конференции «Вузовская наука – Северо-Кавказскому региону»: – Ставрополь / ГОУ ВПО «Северо-Кавказский Государственный технический университет». – 2010. – С. 54-55.
14. Храмцов А. Г. Промышленная переработка вторичного молочного сырья [Текст] / С. В. Василисин // М.: ДеЛи принт. – 2003. – 100 с.
15. Храмцов А. Г. Феномен молочной сыворотки / А. Г. Храмцов. – Санкт-Петербург, 2012. – 802 с. – (Профессия).
16. Подгорный Н. А. Разработка технологии синбиотического продукта [Текст] / Н. А. Подгорный, Е. Б. Станиславская // Материалы L отчетной научной конференции преподавателей и научных сотрудников ВГУИТ за 2011 г. – Воронеж, 2011. – С. 32.
17. Гордиенко Л. А. Перспективы использования концентратов сывороточных белков в технологиях пищевых продуктов / И. А. Евдокимов, М. С. Золоторева, А. Г. Скороходов // Вестник Северо-Кавказского федерального университета. – 2008. – № 2. – С. 18-21.
18. Українцева Ю. С. Білкова паста для дитячого харчування з подовженим терміном зберігання [Текст] / Ю. С. Українцева, Є. І. Гросу // Збірник наукових праць молодих учених, аспірантів та студентів. – Одеса: ОНАХТ, 2014. – С. 194-196.
19. Никифоров Р. П. Обґрунтування та дослідження умов отримання білково-вуглеводного напівфабрикату на основі білків знежиреного молока та дикорослих ягід для збитих десертних страв / Р. П. Никифоров // Вісник ДонНУЕТ. Серія: Технічні науки. – 2009. – № 1(41). – С. 244-249.
20. CP, Kelco. Microparticulated whey protein concentrate [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.cpkelco.com
21. Ткаченко Н. А. Жирозамінники вуглеводної та білкової природи в низькокалорійних майонезах / Н. А. Ткаченко // Продовольча індустрія АПК. – 2016. – № 2. – С. 18-22.
22. Pat. WO 2011069224 A1, MPK A 23 G 9/32. Low carbohidrate, high protein, fiber enriched gelato formulation and method of manufacture [Text] / Carella L., Salvaggio P., Salvaggio E., Salvaggio V. – № PCT/CA 2009/001782; stated 07.12.2009; published 16.06.2011.
23. Гніцевич В. А. Обґрунтування можливості використання ферментних препаратів у технологіях рослинних напівфабрикатів з підвищеним вмістом пектинових речовин [Текст] / В. А. Гніцевич, А. В. Слащева, М. В. Іващенко // Вісник ДонНУЕТ. Серія: Технічні науки. – 2014. – № 1(58). – С. 37-45.
24. Исследование способов коагуляции молока с целью формирования микропартикулятов белков молока / И. А. Смирнова, В. К. Гралевская, В. К. Штригуль, Д. А. Смирнов // Техника и технология пищевых производств издательство: кемеровский технологический институт пищевой промышленности / Кемерово. – 2012. – № 26. – С. 112-120.
25. Дідух Г. В. Отримання мікропартикуляту з концентрату білків молочної сироватки / Г. В. Дідух // Харчова наука і технологія. – 2015. – № 2. – С. 52-56.
26. Пат. на корисну модель 113931 Україна, МПК А23С 13/00. Спосіб одержання імітатора жиру [Текст] / Тележенко Л. М., Дідух Г. В., Капчан В. І.; власники Одес. нац. акад. харч. технологій, Тележенко Л. М., Дідух Г. В., Капчан В. І. – № 201607292; заявл. 05.07.2016; опубл. 27.02.2017, Бюл. № 4.

27. Sherwin C. Technical Bulletin: Use of whey and whey products in baked goods / C. Sherwin // American Institute of Baking, Manhattan, KS. – 1995. – 17(11).
28. Храмцов А. Г. Молочная сыворотка / А. Г. Храмцов, 1990. – 348 с. – (Агропромиздат).
29. Евдокимов И. А. Анализ переработки молочной сыворотки и создание перспективных ресурсосберегающих технологий / М. С. Золоторева, Д. Н. Володин, В. С. Сомов // Наука. Инновации. Технологии. – 2013. – № 1. – С. 37-44.
30. Пат. на корисну модель 102576 Україна, МПК A23L 1/24. Композиція інгредієнтів для приготування майонезу «Провансаль» [Текст] / Тележенко Л. М., Дідух Г. В., Капчан В. І.; власники Одес. нац. акад. харч. технологій, Тележенко Л. М., Дідух Г. В., Капчан В. І. – № 201503625; заявл. 17.04.2015; опубл.10.11.2015, Бюл. № 21.

Тележенко Л.Н., Дидух Г.В., Капчан В.И.
Одесская национальная академия пищевых технологий

МОДИФИЦИРОВАННЫЕ СЫВОРОТОЧНЫЕ БЕЛКОВЫЕ КОНЦЕНТРАТЫ КАК ОБОГАТИТЕЛИ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ

Аннотация
Рассмотрены основные направления использования нетрадиционного сырья для ресторанного хозяйства сырья с целью корректировки режимов питания в сторону снижения массовой доли жира в технологиях соусов. Информационный поиск был использован как метод исследования состояния проблемы, а технологию реализовывали методом микропартикуляции. В статье приведены способы производства модифицированных концентратов сывороточных белков. Обоснована целесообразность применения подхода отличного от существующих по производству белкового концентрата и разработана технология получения микропартикулята как имитатора жира путем термокислотной коагуляции. Преимуществами новой технологии является применение распространенного в заведениях ресторанного хозяйства оборудования, уменьшение сырьевых и трудовых ресурсов, возможность использования свежеизготовленного микропартикулята в небольшом объеме. Разработана технология микропартикулята, который введен в композицию ингредиентов для приготовления соуса типа майонез. Создание новых белковых продуктов является одним из трендов современного питания. На основе анализа существующих технологий и экспериментальных данных показано, что микропартикулят сывороточных белков может быть использован как обогатитель пищевых продуктов и имитатор жира.
Ключевые слова: молочно-белковые концентраты, микропартикулят, имитатор жира, молочная сыворотка, рациональное питание, соусы.

Telezhenko L.N., Diduch G.V., Kapchan V.I.
Odessa National Academy of Food Technologies

MODIFIED CONCENTRATES OF WHEY PROTEIN AS ENRICHENERS FOOD

Summary
The main directions of use of non-traditional raw materials for the restaurant sector with a view to adjusting the power mode to the downside of the mass fraction of fat in sauces technology. Information search has been used as a method of investigation of the problem and the technology implemented by microparticulation. The article presented the methods of production of the modified whey protein concentrate. The analysis of the existing fat substitutes on the protein, carbohydrate and fat-based has been lead. The expediency of application differ the existing approach for the production of protein concentrate. A new approach to the production of milk protein fortifier of food products based on whey. The technology of microparticulated by thermoacid coagulation simulator like fat was developed. The influence of process microparticulation concentrate product properties was presented. The advantages of the new technology is the use of advanced equipment in the restaurant business establishments, a decrease in raw material and labor resources, the use of freshly mikropartikulyata in a small volume. The possibility of using microparticulated in food formulations and for replacing fat globule protein, which will improve the sensory characteristics of foods with low fat content was presented. It was developed a microparticulated, which is introduced into the composition of ingredients for making sauces such as mayonnaise, «Provencal». The effect of protein fortifier on the physico-chemical and organoleptic properties of the sauce and its nutritional value was investigated. It was defined the structural changes in the colloid system while on the technological processing of whey protein concentrate and whey microparticulated. It was proposed recommended ratio of sauce mayonnaise-type components. Creation of new protein products is one of the trends in modern nutrition. Based on an analysis of existing technologies and experimental data obtained microparticulated serum proteins like food dressing.
Keywords: milk-protein concentrates, microparticulated, simulator fat, whey, a balanced diet, sauces.

УДК 532.612:517

НОВЫЙ ПОДХОД К ИССЛЕДОВАНИЮ МЕХАНОХИМИЧЕСКИХ ЭФФЕКТОВ В ПРОЦЕССАХ КОРРОЗИИ МЕТАЛЛОВ ПОД НАПРЯЖЕНИЕМ

Трофимова Л.Е.
Одесская государственная академия строительства и архитектуры

Предложено для описания некоторых аспектов механохимического эффекта знака деформации в явлениях коррозии под напряжением привлечь топологическое моделирование, базирующееся на теории катастроф. На примере изогнутой стальной пластины рассмотрены возможные сценарии развития этих процессов с учетом принципов Максвелла и максимального промедления. Построены и проанализированы пространственные модели, описывающие как указанный выше эффект, так и его обращение с течением времени. Показано, что трактовка данного эффекта как чувствительности к несовершенству не противоречит положениям механохимии. Такой подход определяет направления оптимизации различных ситуаций как исследовательского, так и прикладного характера.

Ключевые слова: механохимический эффект, коррозия, теория катастроф, топологическое моделирование.

Постановка проблемы. Как известно, коррозия под напряжением – это процесс, происходящий в условиях, когда материал испытывает внешние нагрузки и деформацию. При этом следует отметить [1], что с позиций механохимии, учитывающей наличие начального напряжения в поверхностном слое всякого твердого тела в виде поверхностного натяжения, любая коррозия в природе – это коррозия под напряжением. В результате приложения к телу внешних сил и последующей его деформации образуется добавочное поверхностное напряжение, которое существенно сказывается на скорости физико-химического процесса растворения и, следовательно, на интенсивности разрушения материала (в частности, металлических конструкций). В этой связи обнаружение закономерностей данного явления представляет не только научный, но и практический интерес.

Анализ последних исследований и публикаций. Экспериментально установлено [2], что прикладываемое механическое напряжение ускоряет коррозию. Для того, чтобы эффект был отчетливо выражен, нужны достаточно большие напряжения. Такой результат легче всего достигается изгибом образцов, в частности, металлических пластин. В работе [3] было впервые экспериментально обнаружено, что скорость коррозии для вогнутой стороны пластины выше, чем для выпуклой. Так как противоположные стороны изогнутой пластины отличались знаком деформации, это явление назвали механохимическим эффектом знака деформации в явлениях коррозии. Следует отметить, что впервые механохимический эффект знака деформации был зафиксирован [4] в опытах по растворению изогнутых пластинок монокристаллического хлористого кальция. В [3] также было установлено, что с течением времени происходит обращение эффекта знака деформации.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Как следует из [1], механохимический эффект знака деформации присущ не только процессам коррозии под напряжением, но и любым твердотельным поверхностным реакциям. Таким образом, открытые в [3] эффекты могут трактоваться как универсальные и подчиняющиеся ограниченному числу законов нелинейного развития сложных систем.

Цель статьи. В связи с изложенным выше цель настоящих исследований – установление закономерностей развития процессов коррозии металлов под напряжением. Исследовательская программа предусматривает решение задач, связанных с описанием и анализом таких явлений, когда увеличение воздействий приводит к качественно иному поведению системы.

Изложение основного материала. Некоторые аспекты механохимического эффекта знака деформации в явлениях коррозии под напряжением [3] предлагается интерпретировать с позиций синергетики и теории катастроф. В частности, предполагается, что находящуюся в агрессивной среде и подвергающуюся дополнительному силовому воздействию стальную пластину (рис. 1) целесообразно трактовать как синергетическую систему, поскольку в рамках данного подхода большое внимание уделяется [5] вопросам осознания фундаментального значения симметрии и нарушения симметрии. В этом аспекте нарушение симметрии (т.е. проявление внутренней дифференциации между различными частями системы или между системой и ее окружением) воплощает одну из первейших предпосылок сложного поведения и сопровождается возникновением новых свойств.

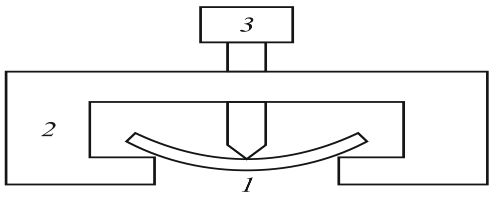

Рис. 1. Схема экспериментальной установки для исследования коррозии под напряжением: 1 – металлическая пластина, 2 – станина, 3 – винт

В свою очередь разнообразные нарушения симметрии (в том числе и пространственной) учитываются [5, 6] структурой стандартных моделей – катастроф: канонические уравнения содержат член, играющий роль «нарушителя симметрии» или параметра несовершенства, что геометрически изображается асимметричной бифуркационной диаграммой. Согласно теории катастроф такой эволюционной картине отвечает катастрофа типа «сборка». В соответствии с этой теорией, какой бы

характер ни имели несовершенства системы, если она в отсутствие таковых описывается в каноническом виде посредством функции:

$$V_c(x)=\frac{1}{4}x^4+\frac{1}{2}c_2x^2, \quad (1)$$

то при их наличии – функцией:

$$V_c(x)=\frac{1}{4}x^4+\frac{1}{2}c_2x^2+c_1x. \quad (2)$$

«Совершенной» системе (1) соответствует достаточно часто встречающийся в теории бифуркаций график типа «трезубец». Геометрия этой диаграммы регламентирует отсутствие катастрофических скачков, а в системе (2) они должны быть обязательно при переходе с одной устойчивой ветви на другую при увеличении управляющего параметра c_2. При этом параметр c_1 интерпретируется как начальное несовершенство. Следует отметить, что в качестве несовершенств допустимо рассматривать не только различные дефекты (структурные, геометрические и др.), но и воздействия внешних полей.

В свете изложенного выше представляется возможным использовать упомянутые подходы при описании и анализе как собственно указанного ранее эффекта знака деформации (I), так и в случае его обращения с течением времени (II).

I. Для более полной картины отображения исследуемого процесса при малых временах (рис. 2) дополнительно вводятся два переменных (управляющих в терминах теории катастроф) параметра: нагрузка *P* на образец и деформация *ε* образца (в [3] эти параметры неизменны). Соответственно потеря массы образца (%) трактуется в принятой терминологии как параметр состояния.

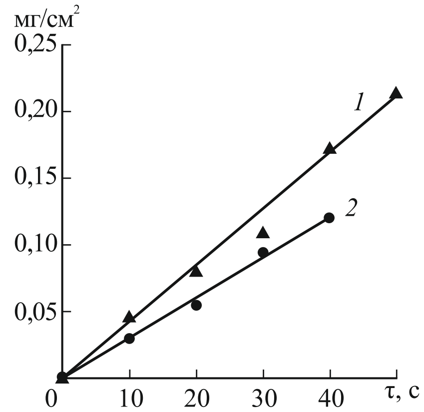

Рис. 2. Зависимость уменьшения массы образца на единицу поверхности (в мг/см²) от времени τ для вогнутой (1) и выпуклой (2) сторон изогнутой стальной пластинки в 35%-ном растворе соляной кислоты. Наклон линий дает скорость коррозии

В теории катастроф строго доказано, что единственным типом модельной поверхности в подобных системах с одним параметром состояния и двумя управляющими параметрами является «сборка» (рис. 3). Качественно разное поведение системы определяется различными комбинациями управляющих параметров. В рассматриваемом случае параметр *P* называется расщепляющим, поскольку при превышении его критического значения модельная поверхность расщепляется на два листа, т.е. его изменение регламентирует саму вероятность неоднозначности зависимости (%) от знака *ε* и возникновения скачков. Нормальный параметр *ε* направлен по нормали (перпендикулярно) к расщепляющему фактору.

Необходимо подчеркнуть, что при моделировании реальных ситуаций с внезапными скачкообразными изменениями состояний следует учитывать наличие двух основных направлений, связывающих геометрию катастроф с исследуемой системой (принципы Максвелла и максимального промедления) [6]. Выбор одного из принципов определяется природой самого явления.

Анализ схемы распределения деформаций изогнутой стальной пластины [1, 7] и кривых зависимости потери массы образца для ее вогнутой и выпуклой сторон в 35%-ном растворе соляной кислоты при малых временах показал, что обсуждаемый эффект может быть удовлетворительно описан моделью, геометрия которой подчиняется принципу Максвелла. В этом случае возникает [5, 6] ситуация, аналогичная образованию ударной волны (разрыва) или фазовому переходу первого рода в области сосуществования различных фаз. При отсутствии внешней нагрузки (*P* = 0) потеря массы (%) одинакова для противоположных сторон образца. После перехода через некоторое значение $P_{кр}$ начинается проявление эффекта знака деформации, усиливающееся по мере роста нагрузки. Структура модели учитывает тот факт, что скорость растворения выше для вогнутой стороны, чем для выпуклой. Верхний лист сборки соответствует механохимическому эффекту растворения для сжатой стороны изогнутой пластины, нижний лист – для растянутой.

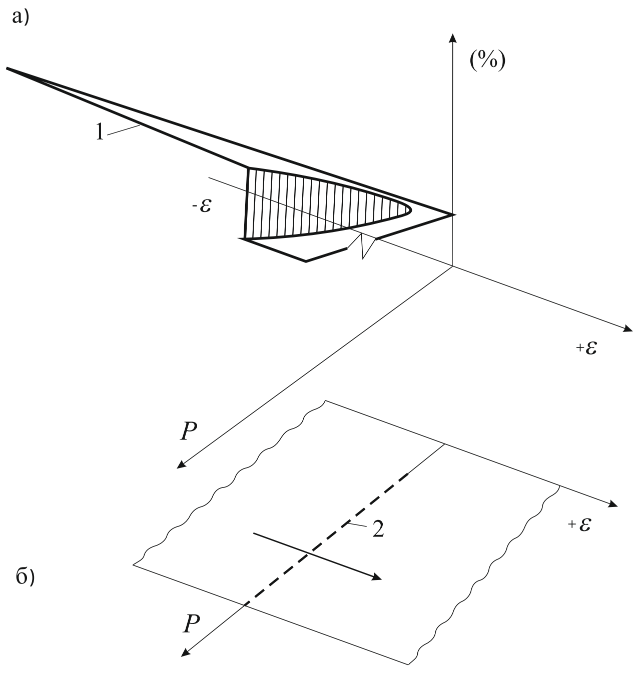

Рис. 3. Топологическая модель механохимического эффекта знака деформации в явлениях коррозии под напряжением (катастрофа «сборка», принцип Максвелла): а – трехмерная поверхность в координатах (%), ε и P (1 – поперечное сечение модели); б – проекция модели на плоскость управляющих параметров ε и P (2 – множество Максвелла)

Расположение топологической модели на рис. 3, а под углом к оси (%) иллюстрирует известный

факт ускорения коррозии под напряжением независимо от знака деформации [3]. Таким образом, все точки модельной поверхности находятся выше значения параметра состояния при отсутствии внешнего воздействия. Для большей наглядности изображения прослеживающейся качественной ситуации нижний лист сборки условно оборван.

Проекция плоского участка многообразия катастрофы «сборка» на плоскость управляющих параметров представляет собой, так называемое множество Максвелла (штриховая линия на рис. 3, б). По этой бифуркационной схеме перемещение с одного листа на другой происходит всякий раз, как только управляющий параметр ε пересекает множество (структуру ударной волны), т.е. меняет свой знак на противоположный.

Таким образом, деформацию образца ε в данном случае следует интерпретировать как начальное несовершенство, которое учитывает наличие в исходном (неискаженном) состоянии поверхностного натяжения, складывающегося с приложенным напряжением при растяжении пластины и вычитающегося из него при сжатии. Другими словами, этот нарушающий симметрию единственный управляющий параметр геометрического несовершенства адекватен балансу всех напряжений в изогнутом образце. Следовательно, эффект знака деформации в явлениях коррозии под напряжением можно трактовать (по терминологии привлеченной теории) как чувствительность к несовершенству.

II. Для моделирования обращения эффекта знака деформации (рис. 4) представляется целесообразным также использовать катастрофу типа «сборка», но уже при соблюдении принципа максимального промедления (рис. 5, а). Согласно этому сценарию система делает скачок в друге состояние только тогда, когда у нее не остается другого выбора.

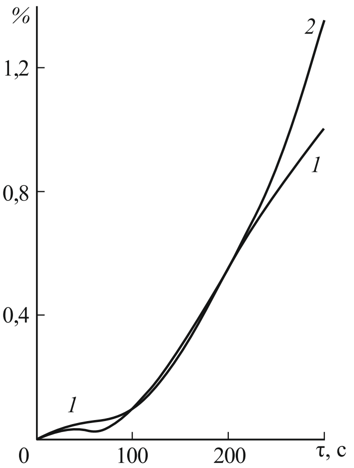

Рис. 4. Обращение знака деформации. Кривые зависимости потери массы образца (%) от времени τ для вогнутой (1) и выпуклой (2) сторон изогнутой стальной пластинки в 35%-ном растворе соляной кислоты

Исследуемое явление предлагается описывать с помощью двух управляющих параметров: P (как и в первом случае) и времени τ. В качестве параметра состояния выбрана разность потерь массы $\Delta(\%)$ вогнутой и выпуклой сторон изогнутого образца:

$$\text{если } (\%)_{\text{вог}} > (\%)_{\text{вып}}, \text{ то } (\%)_{\text{вог}} - (\%)_{\text{вып.}} = +\Delta(\%);$$
$$\text{если } (\%)_{\text{вог}} < (\%)_{\text{вып}}, \text{ то } (\%)_{\text{вог}} - (\%)_{\text{вып.}} = -\Delta(\%).$$

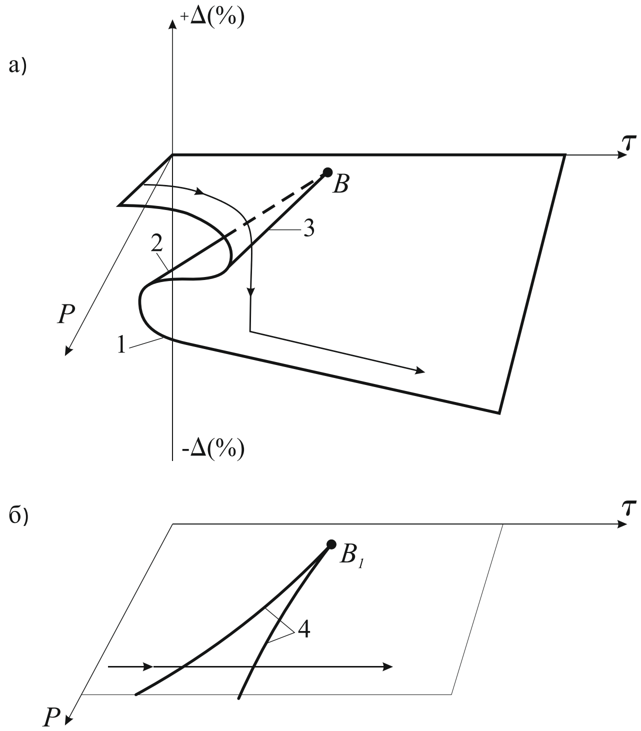

Рис. 5. Топологическая модель обращения эффекта знака деформации (катастрофа «сборка», принцип максимального промедления): а − трехмерная поверхность в координатах Δ(%), τ и P (1 − поперечное сечение модели; 2 и 3 − линии складок; B − точка сборки); б − проекция модели на плоскость управляющих параметров τ и P (4 − бифуркационная кривая, т.е. бифуркационное множество; B_1 − точка бифуркации)

Таким образом, верхний лист поверхности соответствует реализации эффекта знака деформации, а нижний лист − факту его обращения. Поскольку при отсутствии внешнего влияния симметрия сторон пластины не нарушается, т.е. $\Delta(\%) = 0$, то соответствующее сечение сборки совпадает с осью τ.

Наиболее интересное свойство данной поверхности − наличие двух линий складок, начинающихся в так называемой точке сборки B и образующих на плоскости управляющих параметров τ, P бифуркационную кривую с острием в точке B_1 (рис. 5, б). Эти точки отвечают значению $P_{кр}$ (на фоне временной координаты), при достижении которого с течением времени происходит [3] образование трещин, инициирующих явление обращения эффекта знака деформации. Необходимо отметить, что при построении топологической модели учитывается ускорение начала трещинообразования с ростом нагрузки (т.е. уменьшение выдержки).

В общем случае бифуркационная кривая разделяет пространство управления на области, адекватные различным режимам функционирования системы. Качественные перестройки в ее поведении происходят только в том случае, когда «траектория», обусловленная комбинацией управляющих параметров, покидает область внутри этой кривой. В подобной ситуации и осуществляется скачок параметра состояния $\Delta(\%)$.

Выводы и предложения. Качественные особенности поведения (признаки катастрофы) исследуемой системы обусловливают возможность моделирования общей картины происходящих механохимических процессов. Если потерю массы образца (%) представить как функцию двух надлежаще выбранных управляющих параметров, то разрывные изменения состояния изучаемой системы достаточно наглядно описываются при помощи катастрофы типа «сборка». В частности, трактовка эффекта знака деформации как чувствительности к несовершенству не противоречит положениям механохимии. Кроме того, расширение рамок эксперимента (за счет направленного варьирования качественного и количественного состава агрессивной среды, вида и величины внешних воздействий и т.д.) позволит гораздо результативнее использовать синергетические представления для дальнейшего исследования этих, впервые обнаруженных в лабораторных системах [3], нетривиальных эффектов.

Список литературы:

1. Русанов А.И. Лекции по термодинамике поверхностей / А.И. Русанов. – СПб.: Лань, 2013. – 240 с.
2. Гутман Э.М. Механохимия металлов и защита от коррозии / Э.М. Гутман. – М.: Металлургия, 1974. – 230 с.
3. Русанов А.И. Открытие эффекта знака деформации в явлениях коррозии под напряжением / [Русанов А.И., Урьев Н.Б., Ерюкин П.В. и др.] // Доклады Академии наук. – 2004. – Т. 395, № 3. – С. 364-366.
4. Беренштейн Г.В. Механохимический эффект растворения / Г.В. Беренштейн, А.М. Дьяченко, А.И. Русанов // ДАН СССР. – 1988. – Т. 298, № 6. – С. 1402-1404.
5. Николис Г. Самоорганизация в неравновесных системах / Г. Николис, И. Пригожин; пер. с англ. В.Ф. Пастушенко. – М.: Мир, 1979. – 512 с.
6. Постон Т. Теория катастроф и ее приложения / Т. Постон, И. Стюарт; пер. с англ. А.В. Чернавского. – М: Мир, 1980. – 608 с.
7. Ландау Л.Д. Теоретическая физика: Учеб. пособие: в 10 т. Т. VII. Теория упругости / Л.Д. Ландау, Е.М. Лифшиц. – [4-е изд., испр.] – М.: Наука, 1987. – 248 с.

Трофимова Л.Є.
Одеська державна академія будівництва та архітектури

НОВИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНОХІМІЧНИХ ЕФЕКТІВ У ПРОЦЕСАХ КОРОЗІЇ МЕТАЛІВ ПІД НАПРУГОЮ

Анотація
Запропоновано для опису деяких аспектів механохімічного ефекту знака деформації в явищах корозії під напругою залучити топологічне моделювання, що базується на теорії катастроф. На прикладі зігнутої сталевої пластини розглянуті можливі сценарії розвитку цих процесів з урахуванням принципів Максвела і максимального зволікання. Побудовані і проаналізовані просторові моделі, що описують, як вказаний вище ефект, так і його звернення з часом. Показано, що трактування цього ефекту, як чутливості до недосконалості, не суперечить положенням механохімії. Такий підхід визначає напрями оптимізації різних ситуацій як дослідницького, так і прикладного характеру.
Ключові слова: механохімічний ефект, корозія, теорія катастроф, топологічне моделювання.

Trofimova L.E.
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture

NEW APPROACH TO INVESTIGATION OF MECHANOCHEMICAL EFFECTS IN METAL CORROSION PROCESSES UNDER TENSION

Summary
It is proposed to describe some aspects of mechanochemical effect of deformation sign in corrosion phenomena under tension from synergetics and catastrophe theory positions. Steel plate located in an aggressive environment and subject to additional power influence is treated as a synergetic system. In this aspect, the symmetry distortion of curved plate sides is one of the first prerequisites for complex behavior and is accompanied by the emergence of new properties. In their turn, various symmetry distortions shall be taken into account by the structure of the standard model – catastrophes. Canonical equations contain a member playing a role of the «symmetry disturber» or imperfection parameter that is represented geometrically by asymmetric bifurcation diagram. This evolution pattern corresponds to a disaster of «ruffle» type. Possible scenarios for the development of mechanochemical effects based on principles Maxwell and maximum retardation. The analysis of deformation allocation scheme of curved steel plate and weight loss curves of a sample for its concave and convex sides in hydrochloric acid solution at short times has demonstrated that the effect under discussion can be described by the model, which geometry is subject to Maxwell principle. The structure of a model takes into account the fact that the dissolution rate is higher for concave side than for convex side. It was ascertained that if the deformation sign effect is interpreted as a sensitivity to imperfection, it is not contrary to the Mechanochemistry principles. To simulate the deformation sign effect conversion over time, the disaster of «ruffle» type was also used, but while respecting the principle of maximum retardation. It was shown that the qualitative features the studied systems condition the possibility to simulate overall pattern of the ongoing processes. This approach determines the optimization areas for various situations both of research and applied nature.
Keywords: mechanochemical effect, corrosion, catastrophe theory, topological modeling.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 657.1+657.01

КРЕАТИВНИЙ БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СУЧАСНИХ РЕАЛІЙ ВЕДЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

Августова О.О., Денисевич Є.С., Зайцева Д.Є.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Стаття присвячена розкриттю сутності поняття креативного обліку з його позитивними та негативними проявами в сучасних умовах ведення фінансової звітності. Досліджено основні види та прийоми застосування творчості у веденні бухгалтерського обліку. Проаналізовано можливі методи виявлення та запобігання таким маніпуляціям фінансовою інформацією, які мають на меті введення в оману її користувачів.

Ключові слова: фінансова звітність, креативний облік, імідж підприємства, маніпулювання, види креативного обліку.

Постановка проблеми. У сьогоднішньому мінливому бізнес-середовищі ведення фінансової звітності є ключовим елементом, який дозволяє здійснювати моніторинг та контроль за результатами діяльності підприємств. Тому достовірність інформації, представленої у звітах, повинна піддаватися всесторонньому вивченню та аналізу. Проте, останнім часом деякі організації навмисно викривлюють облікові дані та маніпулюють фінансовими результатами залежно від цілей власників та управлінського персоналу. Відтак, виникає необхідність дослідження методів, прийомів, способів виявлення та запобігання маневруванню показниками бухгалтерської звітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням креативного обліку присвячено праці Г.М. Азаренкової, Я.В. Бахарєвої, О.М. Головащенка, С.Ф. Голова, І.Н. Дмитренко, А.В. Рабошук, М.С. Пушкар, Л.Я. Тринька, І.Г. Чалого та ін. Однак, дана тема і досі не втрачає своєї актуальності та потребує подальшого детального дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання креативного обліку в Україні сьогодні є досить актуальним та містить свою проблематику, оскільки нині небагато наукових праць присвячено дослідженню цієї наукової царини. Також на території нашої країни методи та прийоми креативного обліку досі не знайшли легітимного застосування, тобто такого, який не суперечить нормам чинного законодавства.

Метою статті є дослідження економічної сутності креативного обліку, його позитивних та негативних сторін, основних видів та способів його виявлення і, в кінцевому результаті, запобігання.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день, незважаючи на наявність чіткого переліку правил ведення бухгалтерського обліку та здійснення незалежних аудиторських перевірок, якість фінансової звітності часто викликає сумніви. Власники деяких компаній використовують у своїй діяльності особливі методи обліку або ж структурують угоди таким чином, щоб користувачі звітної інформації (як внутрішні, так і зовнішні) сформували позитивне уявлення про фінансове становище підприємства та не здогадувалися б про реальний стан речей. Така практика має назву креативного (творчого) бухгалтерського обліку.

Загальноприйнятого визначення креативного обліку немає. Більше того, у вітчизняній науці його прояви є малодослідженими. Увага науковців більше зосереджена на звичайних помилках в обліку та звітності, способах їх виправлення відповідно до положень (стандартів). На думку М.С. Пушкаря, «креативний облік – це творчий облік, який вимагає від облікових працівників організації фактів і правил їх групування виходячи з інтересів менеджменту з метою отримання знань про нові об'єкти спостереження» [7, с. 90]. У свою чергу, М.Ю. Метьюс зазначає, що креативний облік являє собою сукупність методів, за допомогою яких бухгалтер, використовуючи свої професійні знання, підвищує привабливість фінансової звітності для зацікавлених осіб і знижує податковий тягар (заходи економічних обмежень, створюваних відрахуванням коштів на сплату податків) для компанії, на яку працює [4, с. 153]. Таке визначення, на нашу думку, найбільш повно розкриває зміст даної категорії.

Розглядаючи питання креативного обліку, варто звернути увагу на позитивні та негативні його прояви. Так, позитивна сторона включає формування та застосування облікової політики в межах чинного законодавства. Негативного значення він набуває з моменту використання його методів з метою навмисного викривлення інформації про результати діяльності та фінансовий стан підприємства шляхом вуалювання та фальсифікації звітності.

Креатив в обліковій політиці закінчується у той момент, коли перетинається межа закону і починається фальсифікація. Нажаль, не всі компанії застосовують методи креативного обліку з благими намірами. Деякі підприємства зловживають методиками та принципами бухгалтерського обліку для отримання особистих вигод, навмисноздійснюючи викривлення у фінансовій звітності.

При цьому, необхідно чітко розмежовувати такі поняття як «помилка» та «викривлення». Відповідно, помилка виникає ненавмисно через

неуважність, недбалість, низький професійний рівень обліковців, а також несправності використовуваної електронно-обчислювальної техніки, спеціальних програмних продуктів тощо. Тобто це мимовільне порушення, імовірність появи якого залежить як від особи, так і від її робочого середовища. В свою чергу викривлення – це свідоме маніпулювання у системі формування й розкриття у фінансовій звітності облікової інформації з метою досягнення укладачами певних, зазвичай корисливих цілей. Воно є умисним, наперед запланованим й ретельно продуманим, тому його важко розпізнати та відрізнити від помилки [3, с. 50].

Для передбачення ймовірності розвитку подій, необхідно орієнтуватися в його видах. Ми пропонуємо звернути увагу на найпоширеніші види креативного обліку:

– «великий котел»: даний вид творчого обліку застосовується у збиткових звітних періодах, при цьому фінансовий результат викривляється в сторону ще більшого зменшення з метою, щоб у наступному періоді відобразити вражаючий ефект за рахунок прихованого раніше прибутку [6, с. 24];

– «банка з печивом»: суть такого виду полягає у згладжуванні прибутку, тобто за рахунок минулих років, накопичуючи резерви, компанії спроможні покривати можливі збитки у майбутньому (дохід буде зберігатися в так званих «банках з печивом» в гарні часи та витрачатися під час поганих) [6, с. 24];

– «коригуючий»: особливістю даного виду є те, що співробітників бухгалтерії керівництво змушує вносити неправдиві, коректуючі записи, занижуючи вартість реалізованих товарів та кредиторської заборгованості (такі записи призначені спеціально для маніпулювання прибутком);

– «інвентарний стиск»: даний вид використовується, якщо фактична наявність запасів (інвентарю) є меншою аніж їх кількість, що зазначена в балансі, у такому випадку компанія просто «губить» звіт про проведення інвентаризації;

– «фонд підкупу»: це один з головних видів креативного обліку, згідно якого певна частина доходу підприємства приховується про всяк випадок для того, щоб керівники та менеджери стовідсотково отримали надбавки та бонуси, навіть якщо наступний місяць буде збитковим.

Безсумнівно, види креативного обліку змінюються з часом у відповідності до вимог менеджменту. Підприємства, які застосовують у своїй практиці креативний облік в його негативних проявах, як правило, мають один або декілька із наступних атрибутів: слабкий внутрішній контроль, відсутність аудиторської служби, родинні зв'язки між керівниками та уповноваженими особами або відсутній у директора досвід управління компанією. І хоча багато змін в стандартах бухгалтерського обліку призначені для блокування конкретних прийомів маніпулювання рахунками, все ж таки, вони й досі застосовуються та набувають різноманітних форм. Зокрема, можна виділити наступні прийоми креативного обліку: фіктивні операції, пов'язані з обліком запасів, дострокове визнання прибутку; кругові схеми; перенасичення дистриб'юторських каналів; забалансові види діяльності; створення прихованого резерву, тощо [1, с. 9].

Прийом здійснення фіктивних операцій, пов'язаних з обліком запасів був започаткований публічними компаніями в США. Даний прийом передбачає включення в активи застарілих запасів, що підлягають списанню, відображення ТМЗ у складі збитків, суб'єктивізм при визначенні чистої вартості реалізації запасів і розподілу виробничих накладних витрат [1, с. 9].

Наступним прийомом, який часто використовується у міжнародній практиці є дострокове визнання прибутку. Згідно принципу «нарахування та відповідності доходів та витрат» як доходи так і витрати, пов'язані з їх отриманням, повинні визнаватися у момент їх виникнення незалежно від дати надходження грошей. Однак, часто на межі звітних періодів компанії порушують цей принцип, наприклад, дохід визнається в липні, а витрати, пов'язані з його отриманням, – у серпні. Саме такі законні шпаринки дозволяють підприємствам «замилювати очі» інвесторам та кредиторам.

Популярністю користуються також прийоми перенасичення дистриб'юторських каналів (компанії випускають на ринок більше продукції ніж дистриб'ютори спроможні реалізувати, штучно завищуючи свої продажі), кругових схем (декілька трейдерів одночасно купують та продають один одному товари на одну і ту ж саму суму, збільшуючи власний товарооборот та створюючи враження, що їх справи йдуть краще ніж насправді). Класичним прикладом таких прийомів творчості виступає Microsoft. Ця компанія визнавала лише невеликий відсоток (20-30%) доходу в моменту продажу, а суму залишку відносила в резерв для надання у майбутньому післяпродажних послуг. Пояснення такої поведінки криється в бажанні приховати істотні доходи, а також повідомляти акціонерам та зацікавленим особам вже згладжений прибуток.

Окреме місце в креативному обліку займають прийоми забалансових видів діяльності та створення прихованих резервів як такі, що часто дуже тісно граничать з існуючим законодавством. У першому випадку дві або кілька компаній утворюють партнерство або спільне підприємство, діяльність яких не відображається в балансах чи інших фінансових документах жодного з засновників. Залежно від фінансової ситуації в материнських компаніях вони можуть або «накачувати» спільні бізнес-структури ресурсами для створення прихованих від акціонерів позабалансових резервів або, навпаки, використовувати партнерства для поліпшення показників продажів і доходів за рахунок здійснення реальних або фіктивних торговельних операцій [5]. Позабалансове фінансування призводить до появи так званої «чорної» каси.

Приховування резервів також є потенційним «полем» для творчості. Їх створюють з метою навмисного завищення оцінки зобов'язань, необґрунтованого заниження вартості активів, надмірної амортизації та інших відступів від існуючих норм [5]. Результатом є те, що сума активів, існуючих в компанії перевищує валюту балансу. З точки зору кредиторів наявність в компанії прихованих резервів є позитивним фактором, тому що під кредитне забезпечення приймаються активи, які мають реальну вартість більш високу, ніж це відображається у звітах.

На практиці зловживання такими прийомами іноді призводить до серйозних наслідків. Так, компанія Rite Aid, що займала третє місце за величиною серед усіх аптек в США, оголосила про зменшення прибутку на 1,6 мільярдів доларів США порівняно з попереднім роком. Екс-директору Мартіну Грасу було пред'явлено звинувачення в маніпуляції бухгалтерською звітністю. Виявилось, що керівництво даної компанії в кінці 1990-х років задіяло ряд прийомів, за допомогою яких завищувало прибуток, корегувало дані про розміри витрат, кредиторську заборгованість, враховувало у баланс доходи від продажів ліків, які насправді не були реалізованими, до того ж не вказувало збитки пов'язані з крадіжкою товарів. Цікавим є те, що Мартін Грас намагався маневрувати фінансовими ресурсами Rite Aid навіть після того, як покинув компанію, оформлюючи накази про виплату собі та двом іншим директорам вихідної допомоги при звільненні на мільйони доларів. В результаті Грасу суд виніс вирок – 8 років ув'язнення [8].

Відтак, з поширенням зловживань креативним обліком виникла необхідність створення методів виявлення та запобігання маніпуляцій фінансово-обліковою інформацією. На нашу думку, для того, щоб вчасно виявити викривлення фінансових показників, необхідно слідувати наступним методам викриття творчості в обліку:

– порівняння облікової політики поточного фінансового року з попереднім;

– зіставлення аспектів ведення облікової політики з конкурентними;

– здійснювати аналіз наявної звітності з аудиторськими даними незалежної перевірки;

– проводити дослідження документального оформлення господарських операцій в облікових реєстрах;

– здійснювати аналіз зміни періоду ротації дебіторської заборгованості, акцій та постачальників;

– здійснювати аналіз руху грошових коштів на резервних рахунках.

Наступним кроком має бути побудова дворівневої (внутрішньої та зовнішньої) лінії захисту підприємств від надмірного використання творчості при оформленні фінансової звітності. Внутрішня лінія захисту повинна реалізовуватися шляхом конкретизації внутрішніх регламентів складання бухгалтерської звітності, чіткого розподілу обов'язків і закріплення відповідальності, недопущення конфлікту інтересів та обов'язкової перевірки звітності службою внутрішнього аудиту [2, с. 278]. В той час як, другий рівень захисту передбачає застосування зовнішнього аудиту, який покликаний розкрити всі варіанти «творчих» прийомів фахівців компанії і не допустити вихід недостовірної фінансової інформації на рівень користувачів. Для закріплення даної лінії захисту необхідно затвердити більш жорсткі стандарти аудиту. Проте, це не стосується правил щодо ведення фінансової звітності та загальноприйнятих принципів бухгалтерського обліку. Досвід показує, що чим складніше правило, тим більше існує можливостей його інтерпретації у потрібному контексті. Тому, одним із головних напрямків боротьби з проявами творчості при складанні фінансової звітності має стати спрощення правил ведення фінансового обліку та скорочення їх до оптимального обсягу.

Слід зауважити, що практика застосування креативного обліку увійде в минуле тільки зі зникненням першопричин його появи, а саме бажанням топ-менеджменту отримати максимальну вигоду будь-якою ціною.

Висновки та пропозиції. Здійснюючи комерційну діяльність, якість інформації, яку надає підприємство зовнішнім та внутрішнім користувачам, виступає саме тим ключовим елементом, який забезпечує його конкурентоспроможність на ринку. Таким чином, застосовуючи будь-який з видів та прийомів креативного обліку, користувачам обмежують доступ до отримання об'єктивних та достовірних даних про результати функціонування підприємства. Хоча така «творчість» і не обділена позитивними сторонами, все ж існує високий ризик втратити більше ніж придбати за рахунок таких маніпуляцій. Тому, керівництво повинно для себе прийняти рішення: чи варто ризикувати своїм бізнесом заради короткострокових фіктивних надрезультатів, бонусів та винагород.

Список літератури:

1. Гнилицкая Л. В. Манипулирование учетными данными – угроза экономической безопасности предприятия / Л. В. Гнилицкая // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. / Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «ХАІ»; редкол.: І. В. Чумаченко (голов. ред.) [та ін.]. – Харків: ХАІ, 2011. – № 3. – С. 5-14.
2. Ильышева Н. Н. Фальсификация финансовой отчетности в России. Методы обнаружения и предотвращения / Н. Н. Ильышева // Устойчивое развитие российских регионов: экономическая политика в условиях внешних и внутренних шоков: сборник материалов XII международной научно-практической конференции, г. Екатеринбург, 17-18 апреля 2015 г. – Екатеринбург: [УрФУ], 2015. – С. 274-279.
3. Іваxів Ю. Сутність та практика креативного обліку/Функціональна економіка. – 2011. – С. 50-53.
4. Мэтьюс М. Р. Теория бухгалтерского учета [Текст]: учебник / М. Р. Мэтьюс, М. Х. Б. Перера; Пер. с англ.; Под ред. Я. В. Соколова, И. А. Смирновой. – М.: Аудит, 1999. – 663 с.
5. Михайлова С. Ю. Креативный бухгалтерский учёт [Електронний ресурс] / С. Ю. Михайлова // VII Всеросійська науково-практична конференція молодих вчених з міжнародною участю «Росія Молода». – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://science.kuzstu.ru/wp-content/Events/Conference/RM/2015/RM15/ pages/Articles/IEU/3/44.pdf
6. Панченко І. А. Креативний облік як засіб маніпулювання величиною фінансових результатів / І. А. Панченко // Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. – 2012. – С. 20-26.
7. Пушкар М. С. Креативний облік (створення інформації для менеджерів) [Текст]: монографія / М. С. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2006. – 334 с.
8. Nag A. Is Creative Accounting Ethical- An Analysis into the Pros and Cons / Amit Nag. // INDIAN JOURNAL OF APPLIED RESEARCH. – 2015. – № 5. – С. 83-84.

Августова Е.А., Денисевич Е.С., Зайцева Д.Е.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

КРЕАТИВНЫЙ БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ КАК ОТРАЖЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ РЕАЛИЙ ВЕДЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Аннотация
Статья посвящена раскрытию сущности понятия креативного учета с его положительными и отрицательными проявлениями в современных условиях ведения финансовой отчетности. Исследованы основные виды и приемы применения творчества в ведении бухгалтерского учета. Проанализированы возможные методы выявления и предотвращения таких манипуляций финансовой информации, целью которых есть введение в заблуждение пользователей.
Ключевые слова: финансовая отчетность, креативный учет, имидж предприятия, манипулирование, виды креативного учёта.

Avhustova O.O., Denysevych Y.S., Zaitseva D.Y.
Vinnitsa Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

ACCOUNTING CREATIVE AS A REFLECTION OF CONTEMPORARY REALITIES FILLING FINANCIAL STATEMENTS

Summary
The article is dedicated to reveal the essence of the concept of creative accounting, with its positive and negative manifestations in the current conditions of keeping the financial statements. The basic types and methods of useing creativety in accounting were studied. We have analyzed the possible methods of identification and prevention manipulation in financial statements, which are intended to mislead its users.
Keywords: financial statements, creative accounting, enterprise image, manipulation, types of creative accounting.

УДК 338.246.87

ФОРМУВАННЯ АНАЛІТИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Азаренков Г.Ф., Сердечна С.М.
Харківський національний економічних університет імені Семена Кузнеця

Досліджено теоретичні питання формування аналітичного інструментарію забезпечення економічної безпеки стратегічного розвитку підприємства. Проідентифіковано загрози економічної безпеки підприємства в процесі взаємодії з різними суб'єктами господарювання. Визначено заходи по удосконаленню фінансово-економічної безпеки підприємства. Обґрунтувано забезпечення економічної безпеки стратегічного розвитку підприємства.
Ключові слова: аналітичний інструментарій, підприємство, економічна безпека, стратегічний розвиток.

Постановка проблеми. Особливістю сучасного етапу розвитку української економіки виступає безперервна мінливість зовнішнього середовища, в якій функціонують підприємства. При цьому вони не просто реагують на зміни у зовнішнього середовища, його вимоги і можливості, а генерують зміни в зовнішнє середовище, наприклад, випускаючи на ринок продукцію, технології, послуги. У цьому приховані внутрішні механізми збереження та розвитку нових конкурентних переваг або виникнення загроз економічній безпеці. Тому в сучасних умовах виникає необхідність здійснення діагностики економічної безпеки бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми економічної безпеки підприємництва досліджуються у працях таких вітчизняних науковців, як В. Андрійчук, Г. Андрощук, О. Барановський, В. Бегма, Т. Блудова, З. Варналій, А. Гальчинський, В. Геєць, О. Ємельянов, М. Єрмошенко, А. Качинський, Т. Клєбанова, Т. Ковальчук, Б. Кравченко, П. Крайнєв, В. Кузьменко, О. Малиновська, А. Мельник, Д. Прейгер, А. Сухоруков, Л.Федулова, Є. Хлобистов, В. Шлемко та ін. Серед зарубіжних авторів, що досліджують проблеми забезпечення економічної безпеки, варто виділити праці російських науковців

Л. Абалкіна, В. Богомолова, Г. Вєчканова, А. Горбунова, А. Драги та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Комплексний методичний підхід до забезпечення економічної безпеки стратегічного розвитку підприємства залишається на етапі формування.

Мета статті. Мету статті обумовило відсутність на сучасному етапі розвитку економіки України комплексний методичний підхід до забезпечення економічної безпеки стратегічного розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу. Концептуальна модель забезпечення економічної безпеки підприємства (ЕБП), побудована на базі аналізу відомих підходів, дає уявлення про склад її основних елементів (рис. 1).

Поняття «економічна безпека підприємства» має різні трактування, в цілому їх можна звести до наступних станів підприємства:

1) стан захищеності інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз;

2) стан, що досягається за умови стабільного функціонування підприємства, ефективного використання ресурсів, своєчасних і повних розрахунків з партнерами, банками, бюджетами;

3) стан, що досягається при гармонізації інтересів підприємства і зовнішнього середовища.

Діагностика економічної безпеки підприємства, з одного боку, є системною та комплексною методологією дослідження фінансово-господарської діяльності, вивчення явищ і процесів, виявлення закономірностей розвитку підприємства, а з іншого – визначає перспективи його розвитку. Специфіка і складність діагностики економічної безпеки підприємства полягає в тому, що визначення ознак і симптомів – це багатосторонній процес оцінки відхилень показників на тлі зовнішніх ситуацій і умов його функціонування з урахуванням індивідуальних, специфічних особливостей [7].

Кожне підприємство унікальне, тому щоб виявити характерні особливості та проблеми ведення бізнесу необхідно використовувати комплекс різних методів, що є в розпорядженні економічної діагностики.

Мета діагностики економічної безпеки підприємства – це ідентифікація станів бізнесу і можливості виникнення загроз при різних стратегіях розвитку підприємницької діяльності, а також вибір інструментів досягнення стану економічної безпеки.

До практичних задач діагностики можна віднести такі:

1) оцінка станів і перспектив розвитку бізнесу;

2) виявлення і дослідження загроз, які впливають на економічну безпеку бізнесу, визначення ступеню їх впливу;

3) розробка напрямків вдосконалення підприємницької діяльності, з метою досягнення бажаного стану економічної безпеки;

4) розробка механізму реалізації стратегії розвитку бізнесу при збереженні порогових значень економічної безпеки.

Виділяються три основні прикладні цілі використання діагностичної інформації: надати надійні і повні відомості для прийняття рішень; дозволити керівництву сформулювати судження про економічну безпеки розвитку бізнесу; допомогти знайти шляхи покращення ситуації і вдосконалення підприємницької діяльності.

До методологічних основ діагностики економічної безпеки підприємства слід віднести сукупність принципів, які є основою вибору і розробки методичних і процедурних правил і прийомів оцінки (табл. 1).

Таблиця 1

Принципи діагностики економічної безпеки підприємства

Принцип	Опис принципу
Принцип відповідності меті	Відповідність методів, прийомів і показників меті та завданням діагностики економічної безпеки підприємства
Принцип інформованості	Відповідність запропонованих показників і методів інформаційній базі
Принцип доступності	Висуває вимоги до вимірювально-аналітичної системи як до зрозумілої, простої і доступної для кінцевого користувача
Принцип кількісного відображення результатів	Всі вимірювачі, які використовуються в діагностиці, повинні мати кількісне вираження
Принцип унікальності	Визначає необхідність врахування специфікації і особливостей бізнесу підприємства. Обов'язкова побудова унікальної вимірювально-аналітичної системи для конкретного підприємства
Принцип динамічності	Визначає необхідність врахування динаміки змін: цілей і завдань, розв'язуваних під час ведення бізнесу; виникаючих внутрішніх і зовнішніх загроз ведення бізнесу
Принцип реальності	Можливість використання результатів діагностики для прийняття управлінських рішень

Методологічна система діагностики економічної безпеки підприємства базується на комплексному і системному підходах, а також включає інші підходи: кількісний, якісний, поведінковий, маркетинговий, відтворювальний, нормативний, функціональний, предметний, процесний, інтегральний, історичний, динамічний і ситуаційний. Використовуючи комплексний підхід до вико-

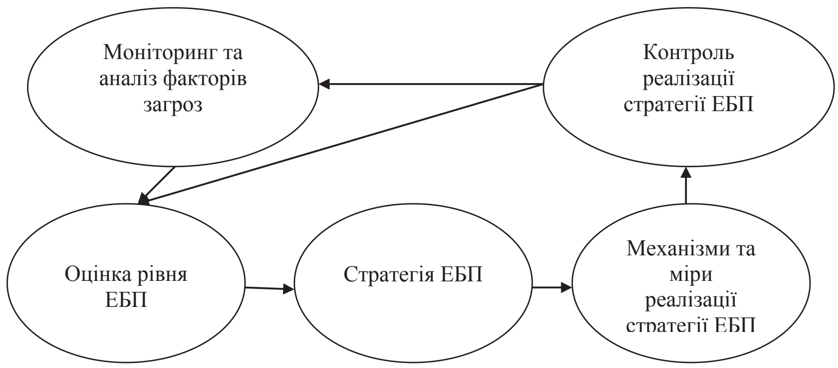

Рис. 1. Концептуальна модель забезпечення економічної безпеки підприємства

Рис. 2. Алгоритм діагностики рівня економічної безпеки підприємства

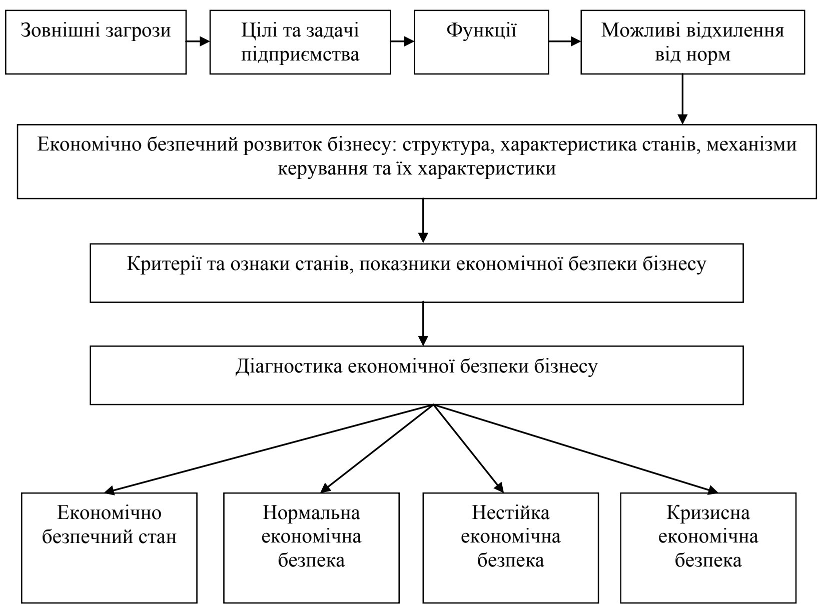

Рис. 3. Діагностика станів економічної безпеки бізнесу

ристання методів діагностики для ідентифікації станів економічної безпеки підприємства, оцінимо їх за такими критеріями: орієнтація на майбутнє; точність; продуктивність ресурсів; об'єктивність; корисність; своєчасність; надійність. Діагностика виявлення станів економічної безпеки бізнесу може здійснюватися за алгоритмом, який представлено нижче (рис. 2).

В процесі розробки стратегії на основі аналізу факторів зовнішніх і внутрішніх загроз, визначення сильних і слабких сторін підприємства, оцінки поточного стану економічної безпеки бізнесу і вибору бажаного стану розробляється програма дій із завданням конкретних якісних і кількісних параметрів зміни стану продуктів стратегічного розвитку.

За результатами діагностики економічної безпеки прогнозується її майбутній стан шляхом визначення орієнтирів нівелювання зовнішніх і внутрішніх загроз. З метою виявлення здібностей до підвищення економічної безпеки бізнесу проводиться експрес-діагностика, у випадку виявлених порушень проводиться функціональна діагностика зовнішнього середовища і ділової репутації, ділової активності, фінансової стійкості та ліквідності (рис. 3) [4].

Далі обирається стратегія подальшого розвитку бізнесу. В цілому стратегія забезпечення економічної безпеки – це загальна стратегія розвитку бізнесу, що включає в себе поточні стратегії переходу підприємства на наступний вищий щабель ієрархії станів економіки, аж до стану «економічна безпека».

За даними А.Г. Поршнева, склад продуктів стратегічного управління включає: ресурси функціональних зон діяльності підприємства; продукцію (товари і послуги), що має «потенційну прибутковість»; внутрішню структуру і організаційні зміни [5]. Склад продуктів стратегічного управління може бути виражений структурою (рис. 4).

Ідентифікацію станів економічної безпеки бізнесу, необхідно здійснити на основі системи ключових індикаторів. У таблиці 2. запропонована система індикаторів діагностики економічної безпеки бізнесу і рамкові параметри ідентифікації станів економічної безпеки.

Узагальнюючи характеристики показників за станом економічної безпеки, можна сформулювати наступний діагноз.

Діагноз «кризовий стан економічної безпеки» – до 20 балів. Це підприємства з незадовільним фінансовим становищем і незадовільною структурою капіталу, їх платоспроможність знаходиться на нижній межі допустимих значень. Прибуток у таких підприємств відсутній або дуже незначний. Ділова активність бізнесу низька, а рівень витрат високий. Основні засоби знаходяться в критичному стані, спостерігається відтік трудових ресурсів і т.д. Ці підприємства вимагають принципової схеми стратегії розвитку.

Діагноз «нестійка економічна безпека» – від 21 до 30 балів. Ці підприємства мають високий рівень загроз економічної безпеки, що мають ознаки фінансової напруженості, для подолання якої є потенційні можливості. Платоспроможність низька, подолання якої можливо за рахунок зміни структури ліквідних активів, при цьому як правило фінансова стійкість нормальна, що дозволяє за рахунок активізації внутрішніх резервів подолати сформовані труднощі і нівелювати виникаючі зовнішні загрози економічній безпеці.

Діагноз «нормальний стан економічної безпеки» – від 31 до 40 балів. Це підприємства, фінансовий стан яких надійний, але є незначні відхилення від норми за окремими показниками. У них, як правило, порушено співвідношення власного і позикового капіталів (на користь останнього), кредиторська заборгованість випереджає дебіторську; підприємства, що демонструють деякий ступінь ризику по заборгованості, але ще не розглядаються як ненадійні. Є проблеми з оновленням основних засобів і дотримань пропорцій розвитку, що неминуче веде до зниження ефективності діяльності і використання ресурсів.

Діагноз «вищий рівень надійності» – від 41 до 50 балів. Це підприємства з найкращими значеннями показників фінансової стійкості, ліквідності, платоспроможності та рентабельності. Це бізнес, який активно розвивається, з раціональною структурою майна, високими показниками оновлення основних засобів, постійним кадровим складом. Ділова активність свідчить про високу ефективність використання матеріальних і трудових ресурсів підприємства. В цілому економічна безпека бізнесу супроводжується найкращими значеннями всіх показників.

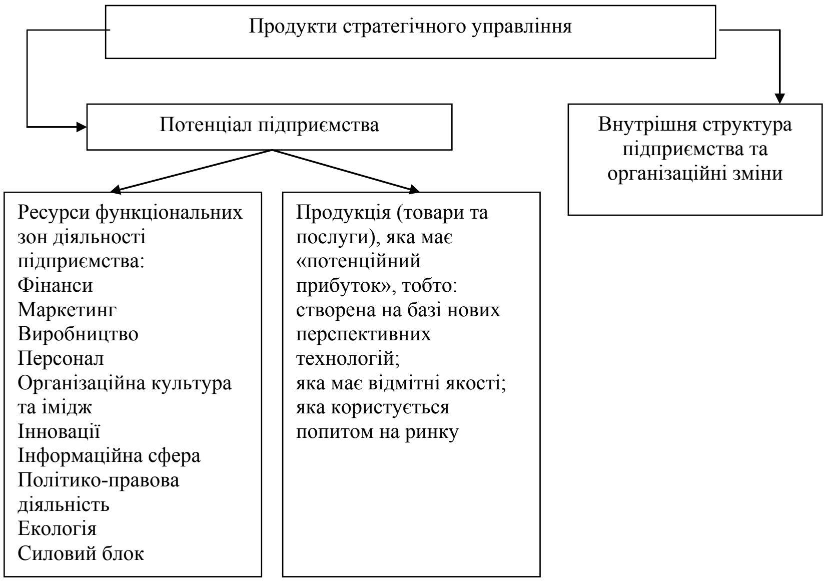

Рис. 4. Структура складу продукту стратегічного управління

Таблиця 2

Розподіл показників економічної безпеки бізнесу

Стан економічної безпеки	Безпечний	Нормальний	Нестійкий	Кризовий
Коефіцієнт поточної ліквідності	Від 2,0 та більше	Від 1,5 до 2,0	Від 1,0 до 1,5	Менше 1,0
Кількість балів	4	3	2	1
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Від 0,3 та більше	Від 0,2 до 0,3	Від 0,1 до 0,2	Менше 0,1
Кількість балів	5	4	2	1
Коефіцієнт автономії	Від 0,5 та більше	Від 0,3 до 0,5	Від 0,1 до 0,3	Менше 0,1
Кількість балів	5	4	2	1
Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами	Від 0,3 та більше	Від 0,1 до 0,3	Від 0 до 0,1	Від'ємне значення
Кількість балів	6	5	4	0
Економічна рентабельність	Більше 15%	Від 5 до 15	Від 0 до 5	Від'ємне значення
Кількість балів	5	4	2	0
Коефіцієнт постійності кадрів	0,9 та вище	0,8-0,9	0,7-0,8	Нижче 0,7
Кількість балів	5	4	2	0
Оборотність оборотних коштів	Більше 5,0	Від 2,5 до 5,0	Від 1,0 до 2,5	Нижче 1,0
Кількість балів	4	3	2	1
Коефіцієнт годності основних засобів	Більше 0,7	Від 0,5 до 0,7	Від 0,3 до 0,5	Нижче 0,3
Кількість балів	6	5	2	1
Темп росту виручки вище темпу росту активів	так		ні	
Кількість балів	5		0	
Темп росту продуктивності праці вищий за темп росту заробітної плати	так		ні	
Кількість балів	5		0	
Межі рівня економічної безпеки бізнесу	Від 41 до 50	Від 31 до 40	Від 21 до 30	Менше 20

Забезпечення економічної безпеки, з одного боку, виходить з інтересів об'єкта, господарюючого суб'єкта, його мети і пріоритетів, забезпечує їх реалізацію, з іншого – вимагає вивчення і розуміння стану зовнішнього і внутрішнього середовища об'єкта для виявлення і запобігання існуючих та потенційних загроз.

Забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства є безперервний у часі процес, який включає в себе наступні етапи:

1) здійснення моніторингу та ідентифікації загроз діяльності підприємства;

2) вибір методики проведення аналізу фінансового стану, критеріїв і показників його оцінки;

3) систематичне відстеження стану і динаміки індикаторів економічної безпеки;

4) застосування методів забезпечення економічної безпеки відповідно до результатів моніторингу та ідентифікації фінансового стану.

Формування економічної безпеки підприємств вимагає створення організаційно-економічних механізмів розвитку партнерських відносин з суб'єктами ринку і органами державного управління. В цьому аспекті підприємствам необхідно здійснювати постійний моніторинг і розробляти заходи, спрямовані на недопущення виникнення загроз в процесі взаємодії з різними суб'єктами ринку. З огляду на викладене, для підприємств надамо ідентифікацію загроз економічній безпеці (табл. 3).

Окремі підходи до організації служби безпеки на підприємстві представлені в економічній літературі. Так, автори [3] пропонують використовувати три стратегії організації фінансово-економічної безпеки підприємства, виходячи з його розмірів:

1) матрична, найбільш ефективна для підприємств середніх розмірів, суть якої полягає в тому, щоб при мінімальних витратах на створення спеціалізованих підрозділів з питань безпеки максимально делегувати окремі функції існуючим структурним підрозділам, шляхом внесення змін і доповнень до положень про відділи та посадових інструкцій фахівців підприємства. Ця стратегія дає можливість за умови обмеженого бюджету більш-менш комплексно забезпечувати безпеку суб'єкта господарювання;

2) договірна, яку доцільно використовувати на малих підприємствах і яка передбачає відмову від створення відділу безпеки, а замість цього укладення договорів зі спеціалізованими суб'єктами, які надають охоронні, консалтингові, інформаційні та інші послуги. Ця стратегія є найменш витратною, проте, в той же час, найбільш вузькоспеціалізованою;

3) комплексна, для великих підприємств, яка передбачає створення окремого підрозділу – служби фінансово-економічної безпеки з відділами у кожній структурній складовій безпеки, яка підпорядковується заступнику директора з питань безпеки. Також пропонується створення на підприємстві ради з питань безпеки як аналітичного центру стратегічного планування безпеки. Створення служби безпеки або делегування функцій по її забезпеченню іншим відділам потребує організаційних, інституційних, економічних, мотиваційних та інших заходів. Зауважимо, що серед них важливе місце відводиться інституціональним заходам, які передбачають комплекс дій, спрямованих на зміну організаційно-правової форми власності суб'єкта господарювання, реформування організаційної структури управління, ліквідацію або перепрофілювання окремих функціональних підрозділів підприємства [2].

Це, в свою чергу, передбачає: внесення змін до установчих документів; розробку і впровадження положень, інструкцій, які регламентують діяльність у сфері безпеки; прийняття наказів, розпоряджень, роз'яснень з питань безпеки його діяльності; введення правил, які встановлюють обсяг, послідовність, способу і терміни виконання працівниками підприємства відповідних дій, передбачених режимами безпеки [3].

Організаційні заходи, пов'язані з впровадженням на підприємстві роботи по забезпеченню його фінансово-економічної безпеки, включають: адаптацію характеристик діяльності до зміни умов зовнішнього середовища; зміни в апараті управління підприємством; реорганізацію окремих функціональних підрозділів, включаючи службу безпеки; впровадження системи підготовки, перепідготовки, ротації кадрів; удосконалення документообігу, діловодства та ін. (табл. 4).

Зміна зовнішнього середовища функціонування підприємства і її вплив на його життєдіяльність потрібно розглядати як вихідну передумову його адаптації до об'єктивних змін. Адаптацію доцільно розглядати як безперервний процес за-

Таблиця 3

Ідентифікація загроз економічній безпеці підприємств в процесі взаємодії з різними суб'єктами господарювання

Суб'єкти господарювання	Ідентифікація загроз
Постачальники	Несвоєчасність поставок матеріальних ресурсів; розрив зв'язків; невиконання умов договору поставки; непередбачуване збільшення цін на товари і витрат на їх поставку; поставки неякісної продукції, яка не відповідає стандартам і нормам.
Споживачі	Зміна смаків, зниження платоспроможного попиту; об'єднання в групи з метою впливу на рівень цін; недосконалість законодавства щодо захисту прав споживача; поширення неправдивої інформації про підприємство, персонал, продукції.
Конкуренти	Агресивна політика збільшення ринкової частки (в т.ч. за рахунок розвитку мережі збуту); недобросовісна конкурентна політика; демпінг цін; співробітництво конкурентів з органами влади, спрямоване на ускладнення доступу до споживчого ринку та господарських ресурсів для інших підприємств; переманювання персоналу; впровадження технічних інновацій; монополізація зв'язків з постачальниками.
Органи державного управління	Зміна чинного законодавства; корупційні дії; лояльність до окремих підприємств; непрозорість дозвільної системи; збільшення податкового тиску; підвищення мінімальної заробітної плати і відрахувань на соціальні заходи; введення жорстких екологічних норм; погіршення умов амортизаційної політики; збільшення кількості перевірок і т.п.

безпечення належного рівня життєздатності підприємства шляхом пристосування до мінливого зовнішнього середовища і внесення оперативних змін у фінансово-господарську діяльність. Причому ці зміни в окремих випадках повинні стосуватися і стратегічних цілей діяльності, які можуть супроводжуватися змінами у внутрішніх системах і підрозділах як реакція на зміни у зовнішньому середовищі.

Метою адаптації підприємства до змін зовнішнього середовища його функціонування повинно бути забезпечення фінансово-економічної безпеки шляхом підвищення ефективності використання ресурсів, доступу до ринків, належного рівня взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища і забезпечення конкурентоспроможності підприємства. Слід зазначити, що адаптація підприємства до впливу зовнішнього середовища являє собою складний процес [6].

У ринкових умовах господарювання адаптація набуває різних форм, відрізняється за масштабами і глибиною змін у стратегічній і поточній діяльності підприємства, його внутрішніх системах. Залежно від чинників впливу сукупність адаптивних заходів підприємства можна розділити на групи: адаптація до нововведень; адаптація до змін кон'юнктури ринку; адаптація до соціально-культурних та політико-правових умов. Кожен вид передбачає комплекс робіт, пов'язаний з організацією адаптації на підприємстві. Зауважимо, що адаптація підприємства до нововведень є найбільш складним і трудомістким видом. Це обумовлено тим, що заходи, спрямовані на забезпечення високого технічного рівня підприємства, значно відрізняються між собою, стосуються діяльності практично всіх підрозділів, потребують залучення кваліфікованих фахівців, інвестиційної підтримки та своєчасності реалізації.

Дія механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки передбачає адаптацію підприємства до нововведень при дотриманні таких умов: нововведення повинні бути максимально готові до реалізації; спонукальним мотивом до їх реалізації є необхідність захисту інтересів підприємства; ймовірність отримання позитивного результату при реалізації нововведень повинна бути високою. У зв'язку з зазначеними особливостями, а також відсутністю в достатньому обсязі інвестиційних ресурсів в механізмі забезпечення фінансово-економічної безпеки доцільно проводити відбір нововведень з метою їх подальшого використання.

Домінуючим критерієм відбору нововведень повинні бути їх оцінка виходячи з оцінки попиту на продукцію підприємства споживачами, оскільки це значною мірою пов'язано з інтересами підприємства. Адаптацію до нововведень в межах механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства доцільно розглядати як форму гармонізації його інтересів з інтересами споживачів, оскільки це передбачає формування належного асортименту товарів. Маркетингова орієнтація адаптації підприємства до нововве-

Таблиця 4

Заходи по удосконаленню фінансово-економічної безпеки підприємства

Група методів	Способи здійснення	Заходи щодо вдосконалення
Інституційно-правові	Створення відділу фінансово-економічної безпеки і його імплементація в організаційну структуру управління підприємством	Моніторинг рівня економічної безпеки та її складових; прогнозування ризиків і розробка заходів щодо їх нейтралізації; коригування планових показників діяльності в контексті забезпечення економічної безпеки; розробка системи правил і режимів безпеки
	Виділення сектора економічної безпеки в межах юридичного відділу	Створення інструкцій про матеріальну відповідальність і захист комерційної таємниці; моніторинг законодавства та захист підприємства від дій і рішень органів державного управління; управління інституційними характеристиками безпеки в межах юридичних відносин з контрагентами; реєстрація документів, прав власності
Інформаційні	Створення механізму оперативного реагування на загрози інформаційної безпеки і поширення негативної інформації про підприємство	Аналіз, облік комерційної інформації; створення надійної системи захисту інформації та каналів її поширення
Організаційно-технологічні	Підвищення ефективності управління безпекою	Впровадження на підприємстві міжнародних систем управління якістю
Економічні	Підвищення економічної ефективності використання ресурсів підприємства	Реалізація заходів, спрямованих на підвищення ефективності використання господарських ресурсів; оцінка рівня модернізації і продуктивності матеріально-технічної бази, пошук резервів їх поліпшення; підвищення рентабельності активів і конкурентоспроможності підприємства
	Створення передумов розвитку підприємства	фінансування заходів по прогнозуванню розвитку ринкової кон'юнктури, інституційного регламентування фінансово-господарської діяльності та ресурсного забезпечення
Адміністративні	Встановлення фізичного захисту та автоматизованих систем безпеки	Введення режимів входу/виходу персоналу та відвідувачів; створення перешкод для доступу до майна
Соціально-психологічні	Підвищення рівня мотивації персоналу в системі безпеки підприємства	Реалізація заходів матеріального стимулювання; створення ефективної системи морального заохочення працівників; розробка правил поведінки; створення атмосфери корпоративного духу

день повинна допомагати узгоджувати інтереси підприємства з інтересами споживачів не тільки в частині технічних параметрів товарів, їх дизайну та упаковки, а й в частині ціни.

Дія механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства покликане не тільки досягти фінансово-економічної безпеки, а й її певного рівня, який залежить від особливостей діяльності та взаємодіючих суб'єктів зовнішнього середовища.

Прагнучи забезпечити фінансово-економічну безпеку, підприємство не може не реагувати на зміни кон'юнктури ринку, яка здебільшого пов'язана з появою нових видів продукції і зростанням попиту на неї, зміною цінової політики або посиленням заходів нецінової конкуренції.

Адаптація до соціально-культурних умов передбачає надання допомоги у розвитку здібностей, звичок, кваліфікації працівників, які відповідають умовам конкурентоспроможності на ринку і формування нової системи господарювання з найбільшою вигодою для працівників (ріст заробітної плати, поліпшення умов праці, підвищення рівня організації та культури роботи на підприємстві). Адаптація підприємства до змін політико-правових умов передбачає: створення інформаційних систем (для відстеження змін в цій сфері); страхування ризиків, пов'язаних зі змінами в політико-правовому середовищі; залучення консультантів [1].

Розглянуті види адаптації підприємства та шляхи здійснення змін в стратегії і тактиці його діяльності, дозволяють зробити висновок, що для збереження конкурентних позицій і забезпечення фінансово-економічної безпеки необхідно: постійно здійснювати спостереження за станом зовнішнього середовища і оцінювати відповідність функціонування внутрішніх систем стану підприємства; прогнозувати динаміку зовнішнього середовища і стежити за формуванням основних тенденцій її розвитку; визначати можливі зміни, які необхідно вносити у внутрішні системи підприємства в зв'язку з відповідними змінами зовнішнього середовища. Інституційні та організаційні заходи потрібно проводити на першому етапі апробації політики забезпечення фінансово-економічної безпеки на підприємстві.

Розробка і реалізація економічних заходів в сфері безпеки є завданням другого етапу впровадження організаційно-економічного механізму безпеки суб'єкта господарювання. Зрозуміло, що метою реалізації заходів цієї групи є підвищення економічної ефективності за окремими найбільш важливими параметрами і складовими фінансово-господарської діяльності підприємства. Однак потрібно визначити і враховувати так звані «точки посилення безпеки». Це найменш забезпечені ланки і характеристики діяльності підприємства. Більш того, ці місця одночасно сигналізують і про рівень безпеки підприємства. Йдеться про те, що стан безпеки може визначатися найбільш вразливою ланкою в системі її структурних функціонально-технологічних компонент. Цією ланкою є, так звані місця «надриву», тобто події, настання яких може призвести до втрат, розмір (величина) яких відповідає величині:

1) власного капіталу (рівень небезпеки діяльності критично високий);
2) робочого капіталу (рівень небезпеки високий);
3) доходу, необхідного для перевищення точки ліквідації (загрозливий);
4) доходу, необхідного для перевищення точки беззбитковості (попереджуючий);
5) доходу для покриття витрат [2].

Особливості розвитку бізнесу на сучасному етапі тісно пов'язані зі змінами стратегічних і тактичних орієнтирів їх діяльності з метою забезпечення економічної безпеки підприємства. Проведене діагностичне дослідження показує, що для управління економічної безпекою потрібна розробка порогових значень ключових індикаторів, що визначають напрямки їх стратегічного розвитку. Згідно з ідеологією нормативного управління, підприємство повинно здійснювати постійне поліпшення характеристик своїх процесів за результатами їх кількісної оцінки, попереджаючи появу можливих проблем, а не реагуючи на невідповідності, які вже трапились. Таким чином, від того, в якому обсязі і наскільки ефективно підприємство попереджає появу можливих проблем, залежить не тільки його фінансове благополуччя, а й саме існування. Лише безперервне вдосконалення на основі проведення попереджуючих і коригувальних дій є запорукою підвищення економічної безпеки бізнесу.

Всі дії щодо запобігання виникненню відхилень пропонується розділити на попереджуючі і коригувальні. Їх відмінність полягає в тому, що перші робляться з метою запобігання можливого виникнення невідповідності, тоді як другі – для запобігання їх повторенню. Обидва види дій повинні бути адекватні дії потенційних проблем [8].

Економічна безпека функціонування підприємства залежить від здатності своєчасно і в достатньому обсязі задовольняти економічні потреби і вимоги груп інтересів, при чому «… приватні інтереси можуть бути виправдані лише тоді, коли вони одночасно служать також інтересам держави» [7].

На наш погляд, використання категорії «механізм» щодо підприємства цілком доречно, однак не можна представляти механізм як сукупність елементів, що мають єдину мету, яка призведе до ототожнення його з системою. Гнучкість і адаптивність механізму обумовлюється урахуванням всіх можливих зовнішніх і внутрішніх факторів його становлення. Узагальнюючи що наведені тлумачення, при реалізації механізму господарювання можна виділити ряд процесів, серед яких формування виробничих зв'язків і відносин, тобто побудова організаційної структури, розробка і вибір методів і важелів управління, що дозволяють ефективно реалізувати виробничі цілі та інтереси і потреби індивіда, колективу.

Досліджуючи природу організаційного механізму та економічного механізму управління підприємством, не можна не враховувати їх тісний взаємозв'язок, який виникає тому, що ці механізми реалізуються в рамках однієї системи управління, отже, вони формуються під впливом одних і тих же факторів, їх створення обмежено одним ресурсним потенціалом, вони функціонують в одних і тих же умовах господарювання. Часто економічний механізм ототожнюють з системою економічних стимулів і методів управління, спрямованих на забезпечення високопродуктивної праці робітників, фахівців та інших працівни-

ків, що не можна назвати вичерпним визначенням. У той же час під економічним механізмом розуміється «інтегрована багаторівнева система форм і методів господарювання».

Під механізмом забезпечення економічної безпеки функціонування підприємства будемо розуміти цілісну систему, що складається з окремих, щодо самостійних, але одночасно і взаємопов'язаних і взаємодіючих структурних елементів. До основних елементів механізму відноситься: форма організації виробництва, економічні або господарські зв'язки (ставлення), система стимулів, управління, планування, фінансування, оподаткування, ціноутворення. Найважливішими елементами господарського механізму є господарюючі суб'єкти і відносини, в які вони вступають з приводу організації виробництва і господарських зв'язків. Форми господарських зв'язків різноманітні, вони можуть бути безпосередніми та опосередкованими, прямими і непрямими, виробничими і невиробничими, юридично оформленими і не оформленими, стихійно виникають і свідомо встановлюються. Господарські зв'язки існують як всередині форми організації виробництва, так і поза нею. Вони розрізняються також за місцем їх виникнення: у виробництві, при обміні, розподілі або споживанні.

Обґрунтування забезпечення економічної безпеки розвитку підприємства наведено на рис. 5.

Механізм забезпечення економічної безпеки функціонування підприємства покликаний забезпечувати створення умов, що мотивують ефективну діяльність всіх елементів підприємства, високий ступінь погодженості громадських корпоративних і особистих потреб та інтересів.

Найбільш істотним елементом механізму є адміністративно-економічні інструменти, які власне і призводять механізм забезпечення економічної безпеки підприємства в дію. Можна виділити три рівні адміністративно-економічних інструментів управління економічною безпекою підприємства: регіональний і рівень господарюючого суб'єкта.

До адміністративних інструментів регіонального рівня можна віднести законодавче регулювання, ліцензування, квотування, нормування, лімітування, інспектування.

До економічних інструментів регіонального рівня прямого впливу слід віднести: держзамовлення, дотації, цільове фінансування, а до інструментів непрямого впливу податкові (ставки, пільги, відстрочення платежів); кредитно-грошові (облікова ставка НБУ, норми обов'язкового резервування, лізинг, кредитні пільги, операції державних установ на ринку цінних паперів); валютні (обмінний курс); митні (збори, державні мита, пільги); інвестиційні (амортизація, прибуток, державні гарантії інвестора).

На рівні господарюючого суб'єкта слід виділити наступні адміністративно-економічні інструменти: діагностика, контролінг, планування, нормування, інструктування, стягнення, матеріальне стимулювання та інші. Однією з форм такого управління є організація системи контролінгу, який включає в себе встановлення цілей підприємства, поточний збір та обробку інформації для прийняття управлінських рішень, здійснення функцій контролю відхилень фактичних показників від планових, а також підготовку рекомендацій для прийняття управлінських рішень. Контролінг є своєрідним інструментом саморегулювання підприємства, що забезпечує зворотний зв'язок в контурі управління. Координуючи, інтегруючи і направляючи діяльність всієї системи управління підприємства на досягнення поставлених цілей, контролінг виконує функцію інструменту «управління управлінням» і є синтезом планування, управлінського обліку, контролю, діагностики, організації інформаційних потоків і багато чого іншого [1, 6].

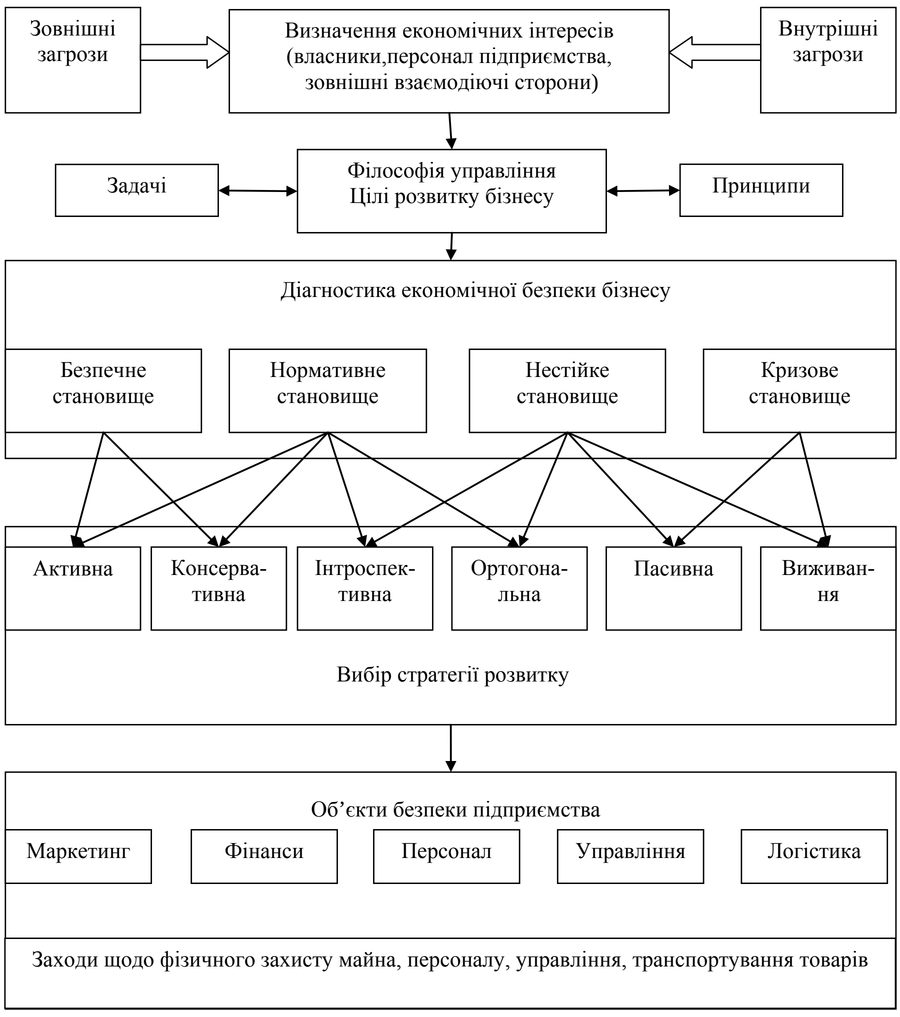

Рис. 5. Обґрунтування забезпечення економічної безпеки розвитку підприємства

До адміністративних інструментів відносяться різні постанови, норми і дозволи, проте в умовах ринкової економіки вони мають застосовуватися з великою обережністю. Критеріями визначення меж державного втручання у виробничі системи можуть служити: ефективність функціонування, забезпечення впливу на перебіг економічних процесів, ефективність бюджетної політики. Державне регулювання має прагнути до об'єктивної оцінки власної сумісності з ринком і конкуренцією і знаходити шляхи досягнення ефективної взаємодії. Тому, на нашу думку, найбільше поширення мають отримати такі фінансові інструменти, як субсидії, пільгове оподаткування, державні витрати на інфраструктуру. Слід мати на увазі, що застосовується у великих розмірах фінансова допомога може надавати надзвичайно сильний вплив.

Необхідно ширше і активніше застосовувати заходи інформаційного та консультаційного характеру. Зокрема, через засоби масової інформації в окремих випадках необхідно активізувати громадську думку, а також прагнути до погодження цілей і засобів їх досягнення у вигляді господарсько-політичних механізмів. Якісно новим видом фінансового посередництва, що знижує ступінь ризику і невизначеності, є інформаційне забезпечення клієнтів, в першу чергу, інвесторів, яке ґрунтується на системі консультативних та маркетингових послуг, що надаються інвесторам, а також на участь у процесі управління активами або в створенні системи колективного інвестування [5].

Економічна безпека підприємства неможлива без розширеного відтворення всіх сторін основного капіталу. Цей процес повинен знайти своє відображення в неухильне підвищення технічної, енергетичної та інформаційної озброєності виробництва, оснащеності всіх галузей господарського комплексу передовою технікою і, в кінцевому підсумку, служити стійкою основою інтенсивного типу розширеного відтворення.

Слід особливо підкреслити, що розширене відтворення основного капіталу і його пропорції мають тривалий вплив на всі сторони функціонування ринкової підприємства, так як є фундаментом її перспективного розвитку. Основною умовою розширеного відтворення основного капіталу є великі капітальні вкладення, здійснювані поряд з процесом поліпшення використання діючого обладнання. Важливим кількісним показником, який характеризує наявність розширеного відтворення основного капіталу, служить велика величина капітальних вкладень в порівнянні з сумами амортизаційних відрахувань, так як амортизаційні відрахування дозволяють здійснювати тільки просте відтворення.

Висновки і пропозиції. Механізм підвищення економічної безпеки підприємства, який формується на основі наукових підходів і принципів з використанням фундаментальних і прикладних теорій, в широкому і вузькому сенсі констатує множинність його елементів, що доводить складність процесу забезпечення безпеки. У зв'язку з цим необхідний вибір конкретних інструментів механізму в залежності від умов функціонування підприємства, стадії розвитку його фінансово-господарської діяльності, і, як наслідок, від справжнього рівня економічної безпеки підприємства, що отримало подальшого розвитку.

Список літератури:

1. Білошкурська Н. В. Теоретичні аспекти економічної безпеки підприємств [Електронний ресурс] / Н. В. Білошкурська, М. В. Білошкурський // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 2. – С. 85-89. – Режим доступу: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/103/1/Teoretychni_aspekty_ekonomichnoi_bezpeky_pidpryiemstv.pdf
2. Зацеркляний М. М. Основи економічної безпеки: [навчальний посібник] / М. М. Зацеркляний, О. Ф. Мельников. – К.: КНТ, 2009. – 337 с.
3. Мішин О. Ю. Сутність поняття «економічна безпека підприємства» / О. Ю. Мішин, С. В. Мішина // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 38. – С. 86-92.
4. Моделирование финансовых потоков предприятия в условиях неопределенности / Т. С. Клебанова, Л. С. Гурьянова, Н. Богониколос. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2006. – 312 с.
5. Рєпіна І. М. Розвиток промислових підприємств України: багатовимірний аналіз // Стратегія економічного розвитку України. – 2012. – № 31. – С. 58-68.
6. Шевченко І. Особливості формування економічної безпеки підприємства / І. Шевченко // Наука молода. – 2010. – № 10. – С. 178-181.
7. Шемаєва Л. Г. Економічна безпека підприємств у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища / Автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 21.04.02 / Л. Г. Шемаєва; Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «Крок». – К., 2010. – 40 с.
8. Шкарлет С. М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект: монографія / С. М. Шкарлет – К.: Книжкове видавництво Національного авіаційного ун-ту, 2007. – 436 с.

Азаренков Г.Ф., Сердечная С.Н.
Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеца

ФОРМИРОВАНИЕ АНАЛИТИЧЕСКОГО ИНСТРУМЕНТАРИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы формирования аналитического инструментария обеспечения экономической безопасности стратегического развития предприятия. Проидентифицировано угрозы экономической безопасности предприятия в процессе взаимодействия с различными субъектами хозяйствования. Определены меры по совершенствованию финансово-экономической безопасности предприятия. Обосновано обеспечения экономической безопасности стратегического развития предприятия.
Ключевые слова: аналитический инструментарий, предприятие, экономическая безопасность, стратегическое развитие.

Azarenkov G.F., Serdechnaya S.N.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

FORMATION OF ANALYTICAL INSTRUMENTATION ENSURING ECONOMIC SAFETY OF STRATEGIC DEVELOPMENT

Summary
Theoretical problems of formation of analytical tools for strategic economic security of the enterprise. Threats to economic security during interaction with various entities. The measures to improve the financial and economic security. Studies economic security of strategic development of the company.
Keywords: analytical tools, enterprise, economic security, strategic development.

УДК 332.334

ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ФАКТОР ДИНАМІЗМУ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Владимирова М.С., Зубенко І.В.
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

У статті визначено, що підприємництво є одним із основних факторів динамізму ринкової економіки і значно залежить від комплексу інституціональних, правових, організаційних та економічних заходів. Вони повинні стимулювати його розвиток задля досягнення його комплексного позитивного впливу на ринкову економіку. Досліджено теоретичні питання стосовно проблематики забезпечення бажаного комплексу заходів, здійснюваних органами державної влади, асоціаціями підприємців та суб'єктами соціального партнерства.
Ключові слова: підприємництво, ринкова економіка, економічне зростання, державне регулювання, конкурентне середовище, фактор динамізму.

Постановка проблеми. Підприємництво відіграє важливу роль у розвитку будь-якої цивілізованої держави. Саме рівень розвитку даного інституту в країні свідчить про її здатність пристосовуватися до нестабільного світового економічного середовища. В сучасних умовах господарювання, враховуючи світову глобалізацію, розвиток підприємництва в Україні мав би стати одним із найбільш пріоритетних напрямів регіональної політики, бо саме підприємництво є одним із факторів динамізму ринкової економіки, що є вкрай необхідним. Потреба у створенні ефективної системи розвитку та функціонування підприємництва, а також певне вдосконалення діючої законодавчої бази, яка регулює даний вид діяльності, зумовлена важливістю цього сектора економіки в економічній системі держави. Функціонування підприємницького сектору на території нашої держави, як одного з чинників позитивних змін національного господарства, знаходиться в стані занепаду та потребує модернізації і державної підтримки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суттєвий внесок у дослідження проблеми функціонування цього сектора економіки, а саме, дисфункції підприємництва як самостійного фактору позитивного та динамічного впливу на ринкову економіку, займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Г. Андрющенко, З. Варналій, О. Барановський, Л. Воротіна, І. Жиляєв, М. Ісакова, А. Кісельов, Т. Ковальчук, А. Кривцов, С. Реверчук, В. Селіванов, І. Сорока. У працях цих вче-

них розглянуто процес становлення підприємництва як сектора економіки України, проблеми та перспективи його розвитку в непростих умовах стрімкого поширення глобалізації на ринкові економіки різних країн. Разом з тим, залишаються невисвітленими, а отже потребують поглибленого дослідження питання, пов'язані зі стимулюванням підприємництва та його становленням як окремого інституту у складі ринкової економіки.

Мета статті – дослідження підприємництва як фактору динамізму ринкової економіки, а також визначення і розгляд основних сучасних проблем, які стосуються недоліків функціонування цього фактору та його впливу на ринкову економіку України. Для цього потрібно вирішити наступні завдання: охарактеризувати сучасні умови функціонування підприємництва в Україні; розглянути економічну сутність, позитивний вплив цієї форми економічної діяльності на ринкову економіку; визначити основні функції підприємництва як фактору економічного розвитку країни.

Виклад основного матеріалу. Підприємництво – одна з особливих форм прояву суспільних відносин. Саме підприємництво відіграє одну з найважливіших ролей для прогресивного розвитку ринкової економіки, позитивно впливає на матеріальний потенціал суспільства, створює умови для перспективного розвитку та практичної реалізації талантів і здібностей кожного громадянина, дає змогу розвиватися національній єдності, формувати та зберігати національну гідність, та відповідний національний дух, а отже забезпечувати нормальне функціонування державної політики на всіх рівнях.

Управління підприємництвом можна розглядати як процес цілеспрямованого впливу на сукупність соціо-психологічних факторів на всіх рівнях – загальнодержавному, окремої соціальної групи та підприємства. Модель функціонування підприємництва представлена на рисунку 1.

Економічне зростання є складним у своїй оцінці показником, який широко використовується для порівняння рівня економічного розвитку національних економік між собою, а також окремих галузей національних економік. Всі ці об'єктивні показники необхідні для вироблення ефективної державної економічної політики. Підприємництво, як фактор впливу на ринкову економіку, є комплексною характеристикою, яка включає в себе об'єктивні та суб'єктивні умови економічного зростання [1, с. 64].

Об'єктивними умовами економічного зростання є: збільшення обсягів та якісного складу основного капіталу; зміна технологій виробництва; збільшення обсягів залучених в економічну діяльність ресурсів (сюди ж відноситься і підвищення ступеня їх використання); зростання підприємницької активності населення; збільшення кількості та якості трудових ресурсів; активізація попиту населення, що дозволяє збільшити обсяги виробництва для його більш повного задоволення.

Суб'єктивні – розширення кредитної системи, що дозволяє населенню купувати блага у необхідній для них кількості, що стимулює виробництво. У віддаленій перспективі розширення кредитної системи може призвести і до зворотних результатів – економічній кризі, у силу того, що частина кредитів не буде повернена банкам; зменшення монополізації виробничих і збутових ринків, стимулюючу підприємницьку активність. У свою чергу, збільшенням кількості виробник надає прямий вплив на зниження вартості блага і підвищення ефективності його виробництва. Від цього виграє споживач – він може купувати необхідні йому блага за меншою ціною, а значить, в більшому обсязі; зниження вартості на виробничі ресурси, які стимулюють збільшення обсягів виробництва і що надає вплив на зниження ціни на споживчі блага, що призводить до активізації попиту [1, с. 66]. Зазвичай в економіці спостерігається протилежний процес, пов'язаний з підвищенням ціни на ресурси, а її зниження можливе лише в приватних випадках (наприклад, при розробці інноваційної технології їх видобутку) або ж обумовлено чисто кон'юнктурними особливостями – сезонним зниженням цін; зниження податкової ставки, сприятливим чином позначається на загальній економічній актив-

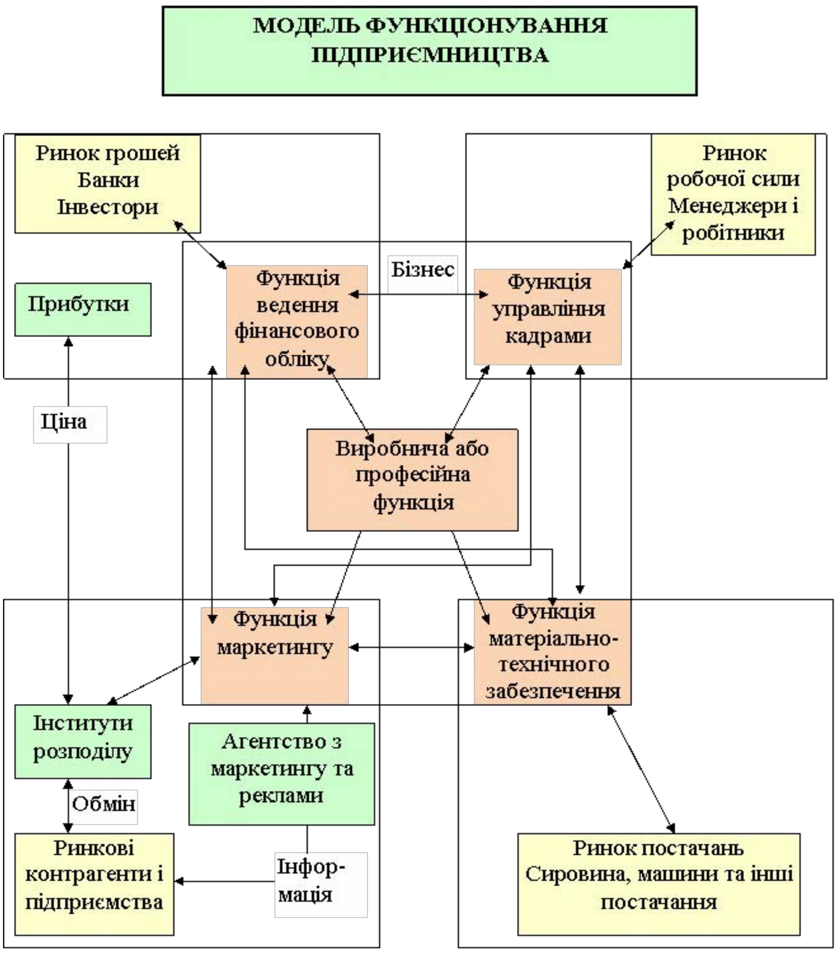

Рис. 1. Модель функціонування підприємництва [5]

ності. Але цей ефективний метод не може бути застосований повсюдно, так як зниження доходів держави не дозволяє підтримувати соціальну орієнтацію національної економіки. Все це по різному впливає на економічне зростання, в залежності від ступеню значущості тієї чи іншої умови. Проте, в сукупності, збільшення обсягів впливу стимулює економічне зростання, а отже, як наслідок, і ринкову економіку, і навпаки. Визначивши ступінь впливу і значення факторів, можна розробити ефективну державну економічну політику, яка дозволить спрямувати економічне зростання в інтересах національної економіки.

Дослідивши підприємництво, як складову частину ринкової економіки сучасної України, стає зрозуміло, що це слабка сторона, яка не просто не є фактором динамізму, а навпаки – фактором деградації. Основна проблема полягає у відсутності визначального ринкового інституту – економічної самостійності господарюючих суб'єктів, а як наслідок – відсутність гарантій незалежності суб'єктів ринкової економіки. Більшість «потенційно-прибуткових» та «реально-прибуткових» підприємств приховують свої прибутки, ведуть подвійну бухгалтерію, і як підсумок – ми отримуємо тіньову економіку.

Одним із варіантів вирішення даної проблеми є так званий лібералізований підхід, сутність якого полягає в тому, що, якщо не заважати економіці розвиватися самій по собі за притаманними їй принципами, то Україна має всі шанси увійти до світового ринку.

Підприємництво характеризується певним змістом, спрямованістю, послідовністю дій, процедур, виконуваних фізичним суб'єктом бізнес-процесу – підприємцем [3, с. 74]. Отже цей фактор впливу на ринкову економіку можна вважати суспільним. Таким чином, утворюється певне нерозривне коло взаємозв'язку та взаємовигоди між державою та громадянами через спільну складову, яка дозволяє цим сторонам розвиватися.

Для втілення лібералізованого підходу у життя необхідно переглянути державне регулювання підприємництва. Існуюче сьогодні законодавство, «де-юре» забезпечує всі умови для нормального функціонування бізнесу, а «де-факто» містить норми та правові акти, які фактично не дають дрібним підприємцям шансу на нормальне існування, а отже не дають можливості чесно функціонувати. Отже, необхідно вдосконалювати систему правових, організаційних, адміністративних та регулятивно-контролюючих заходів держави та спрямовувати їх на створення сприятливих умов для становлення та розвитку підприємництва і на його підтримку, а також управління державним сектором економіки для забезпечення ефективності та конкурентоздатності національної економіки. Певний ряд критеріїв, таких як: низький рівень інфляції в країні, доступність банківського кредиту для підприємців, невисокий рівень процентних ставок, економічне зростання та платоспроможний попит зможуть гарантувати доступний розвиток підприємництва в Україні, і, як наслідок, сприяти ринковій економіці взагалі. Держава, як гарант економічного благополуччя, повинна чітко сформулювати цілі і задачі щодо підтримки всіх легальних видів бізнесу.

Регулююча роль держави має здійснюватися методами, які адекватні ринковим формам господарювання. Для цього слід розробити цільові програми розвитку визначальних сфер господарства; забезпечити підтримку пріоритетних напрямів економічного розвитку, виділення для цих цілей кредитів, зменшення податків; стимулювання розвитку виробництва, а не посередницької діяльності, різних соціальних форм господарства; створити сприятливі умови для залучення в країну приватного іноземного капіталу, передусім у формі прямих інвестицій до виробничої сфери, галузей, що виробляють товари споживання. Систему державного регулювання процесів, що відбуваються у підприємницькому середовищі (роздержавлення і приватизація, конкуренція і монополізм, банкрутство тощо) і які безпосередньо його формують, треба реформувати таким чином, щоб шляхом підтримки підприємництва державою суб'єкти господарювання, а отже і суспільство мало змогу, в свою чергу підтримувати державу, і забезпечити стабільне функціонування «нерозривного кола взаємодопомоги».

Результати економічних перетворень, здійснюваних на таких засадах, будуть детермінованими, незворотними, прискореними і досягнуті в умовах соціальної злагоди. Основою розвитку країн ринкової системи господарювання є саме підприємництво, як найбільш масова, динамічна та гнучка форма ділового життя. Саме в цьому секторі створюється і функціонує чималий обсяг національних ресурсів, які є живильним середовищем для середнього та великого підприємництва [4, с. 561].

Висновки і пропозиції. Орієнтиром при переході до ринкової економіки для України повинні бути сучасні розвинені країни, для яких характерна змішана економіка, що ґрунтується на різних формах власності, однак домінуючою при цьому є приватна власність, високий ступінь конкуренції та помірковане державне втручання в економіку, високий соціальний захист населення, а також соціальна орієнтація щодо економічного розвитку.

Також необхідно керуватися такими принципами державної підприємницької політики, які утворюватимуть систему заходів забезпечення підтримки та розвитку підприємництва, а саме:

– забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;

– однакові умови для усіх господарюючих суб'єктів (вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України, вільний доступ до ресурсів, кредитів, інформації тощо);

– свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;

– обмеження державним регулюванням економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємництві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;

– заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у підприємницьку діяльність; захист національного товаровиробника;

– заохочення підприємництва на основі критеріїв економічної ефективності та соціально-економічної значущості;

– селективна державна підтримка секторів, галузей і виробництв, які забезпечують розвиток прогресивних процесів та структурних зрушень у національній економіці;

– стимулювання науково-технічної та інноваційної діяльності; заохочення розвитку експортного потенціалу країни.

Якщо забезпечити умови, за яких система державного регулювання та підтримки підприємництва буде реально виконувати свої, безпосередньо закріплені в законодавстві, функції об'єкта регулювання, і спрямовувати сили на досягнення результату максимально-можливого функціонування та розвитку підприємництва в Україні, через певний проміжок часу наша держава буде спроможна розглядати підприємництво – як фактор динамізму ринкової економіки.

Список літератури:

1. Безус П.І. Фактори впливу на формування та реалізацію інноваційної стратегії підприємства / Безус П.І., Безус А.М. // Науковий вісник. Серія «Економіка»: Збірник наукових праць науково-педагогічних працівників. Вип. 1, 2014. – К.: ВПЦ АМУ, 2014. – С. 61-69.
2. Вплив податкового кодексу України на розвиток малого підприємництва: експертні оцінки на етапах обговорення, прийняття та внесення змін / В.І. Ляшенко, А.А. Просуленко // Вісник економічної науки України. – 2015. – № 2(20). – С. 93-111.
3. Дмитренко Н.В. Критерії визначення та місце малих підприємств в структурі ринкової економіки / Н.В. Дмитренко // Вісник Донецького державного університету економікит і торгівлі. – 2007. – № 1. – С. 204-208.
4. Кучмій І.Г. Вплив зовнішнього середовища на діяльність підприємств та його наслідки / І.Г. Кучмій // Збірник ВНАУ. – В., 2010. – № 6. – С. 73-75.
5. Сімків Л.Є. Тенденції розвитку малого підприємництва в Україні в умовах диспропорційності економічного зростання / Л.Є. Сімків, С.А. Побігун // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Вип. 3. – С. 560-564.
6. Стадник В.О. Складові і чинники формування потенціалу розвитку малого підприємництва / В.О. Стадник, О.С. Петрицька // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 12. – С. 124-128.
7. Фединець Н.І., Миронов Ю.Б., Гонська М.Р. Соціологія ринку // Навчальний посібник. – Львів: Видавництво ЛКА, 2011. – 226 с.

Владимирова М.С., Зубенко И.В.
Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А.Н. Бекетова

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО КАК ФАКТОР ДИНАМИЗМА РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация
В статье определено, что предпринимательство является одним из основных факторов динамизма рыночной экономики и значительно зависит от комплекса институциональных, правовых, организационных и экономических мероприятий. Они должны стимулировать его развитие для достижения его комплексного позитивного влияния на рыночную экономику. Рассмотрены теоретические вопросы относительно проблематики обеспечения желаемого комплекса мероприятий, совершаемых органами государственной власти, ассоциациями предприятий и субъектами социального партнерства.
Ключевые слова: предпринимательство, рыночная экономика, экономический рост, государственное регулирование, конкурентная среда, фактор динамизма.

Vladimirova M.S., Zubenko I.V.
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ENTERPRISES AS A FACTOR OF DYNAMISM OF MARKET SYSTEM

Summary
The article stipulates that the business is one of the main factors of dynamism and market economy depends heavily on complex institutional, legal, organizational and economic measures. They should encourage its development in order to achieve its comprehensive positive impact on the market economy. Theoretical questions concerning issues to ensure the desired set of measures implemented by public authorities, business associations and business social partnership.
Keywords: entrepreneurship, market economics, economic growth, government regulation, the competitive environment, dinamizm factor.

УДК 338.532.4

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЦІНОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВ

Власюк В.Є., Олексієвець О.О., Олішкевич К.В.
Університет митної справи та фінансів

У статті досліджено сутність та класифікацію ціни. Узагальнено й проаналізовано проблеми формування цінової політики підприємств. Розглянута сутність та особливості ціноутворення на підприємствах. Розглянуто основні проблеми управління ціновою політикою підприємства. Досліджено шляхи ефективного ціноутворення у сучасних умовах та шляхи вирішення проблем, з якими стикаються підприємства при здійсненні своєї цінової політики.

Ключові слова: ціна, ціноутворення, підприємство, цінова політика підприємства, стратегія, тактика ціноутворення.

Постановка проблеми. Одним з ключових ринкових інструментів, що справляють вплив на процеси виробництва, обміну та споживання, є ціна. Формування ціни на конкретний товар є важливою складовою товарної політики підприємства.

Від ефективної розробки та управління ціновою політикою підприємства залежить рівень цін на товари, що в кінцевому підсумку визначає основні фінансово-економічні результати діяльності підприємства. Відповідно, ціна має бути встановлена на такому рівні, щоб відшкодувати збитки та забезпечити отримання певного рівня прибутку підприємству, що дозволить йому зайняти свою конкурентну позицію. Тому питання ринкового механізму формування цін і цінової політики, яка досягається втіленням продуманої цінової стратегії і тактики ціноутворення має великий економічний інтерес для всіх учасників ринку й на рівні держави. Однак на підприємствах проблемам управління процесами ціноутворення приділяють недостатньо уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування ефективної цінової політики та ціноутворення вивчали такі науковці, як А.С. Афоніна, В.В. Герасименко, І.С. Благун, М.О. Кизим, М.М. Артус, В.Є. Єсіпов, В.С. Пінішко, И.В. Ліпсіц, Ю.Г. Тормос та інші. Як зазначають автори розробок в сфері ціноутворення, на процес прийняття цінового рішення підприємства впливає багато різних чинників, що потребує додаткових досліджень при формуванні політики, стратегії і тактики ціноутворення. Оцінка останніх досліджень та публікації і на сьогодні визначає особливий інтерес з питань формування ціни, що є предметом наукових дискусій, та свідчить про актуальність вибору напряму дослідження у науковому і практичному аспектах.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Формування цінової політики вимагає дослідження факторів, що обумовлює її вибір, визначення можливих варіантів розвитку подій на ринку при прийнятті відповідної стратегії, розробку спеціального наукового інструментарію її реалізації. Складність формування цінової політики обумовлена ще й тим, що підприємство, з одного боку, розглядається як окремо функціонуюча система, метою якої є одержання прибутку, а з іншого – як елемент глобальної економічної системи, метою якої є задоволення споживачів. В цих умовах підприємство змушене здійснювати конкурентну боротьбу, ефективним засобом якої є цінова політика. Тому проблема формування цінової політики підприємства потребує подальших досліджень.

Мета статті. Метою даної статті є розгляд проблем цінової політики та дослідження шляхів ефективного ціноутворення у сучасних умовах для досягнення успіху у формуванні конкурентної стратегії підприємств.

Виклад основного матеріалу. Процеси ринкової трансформації в Україні та зростання інтенсивності конкуренції викликають гостру потребу у швидкому та гнучкому реагуванні підприємств на зміни у ринковому середовищі з мінімальними витратами. За цих умов традиційні системи управління виробництвом і процесами обігу матеріальних, фінансових та інформаційних ресурсів не забезпечують адекватного реагування і вимагають істотної якісної адаптації до швидкозмінних вимог споживачів. Тому підвищується важливість управлінських рішень підприємства із цінової політики, оскільки ціни значно впливають на кінцеві фінансові результати і ринкове положення підприємства [1].

Ціна була і залишається найважливішим критерієм прийняття управлінських рішень. Тому для виробника чи продавця особливо важливим є завдання правильно розрахувати та встановити ціну на свій товар, керуючись сформованою на власний розсуд ціновою політикою та покладаючись на власні знання та практичні навички.

Аналіз науково-практичної літератури дає підстави для висновку, що на сьогодні домінують три методичних підходи до встановлення цін:
1) на основі ринкових цін;
2) на базі витрат (змінних чи повних);
3) на договірній основі.

Після вибору ціни продукту, що діє на зовнішньому ринку, потрібно здійснити низку коригувань, пов'язаних із характеристиками продукту, транспортними й непрямими витратами. У разі виконання зазначених вище умов внутрішні ціни мають дорівнювати ринковим. Так, якщо внутрішні ціни будуть вищими за ринкові, відповідні структурні підрозділи не будуть займатися виробництвом, а здійснюватимуть відповідні закупівлі на зовнішніх ринках. І навпаки, якщо внутрішні ціни будуть меншими від ринкових, для виробничих підрозділів вигідніше реалізовувати продукт на зовнішніх ринках [2].

Процес ціноутворення ґрунтується на відповідній методології. Методологія ціноутворення – це сукупність найбільш загальних правил

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

формування ціни, пов'язаних в основному з макроекономічними особливостями господарської системи, а також із різними сферами ціноутворення. У зв'язку з цим методологічні принципи можуть бути загальними як для економіки в цілому, так і для групи суміжних галузей, виробництв. Загальні методичні правила визначаються законодавчими органами країни. Ці правила стосуються переліку витрат, що включають до собівартості як розрахункову основу ціни і порядку відображення в ціні елементів прибутку. Останній у найзагальнішому вигляді являє собою суму прибутку, необхідну для нормальної роботи підприємства, і податків, які включаються в ціну.

На основі методології виробляється політика ціноутворення підприємства, а також його стратегія. Найважливішими елементами методології ціноутворення є принципи ціноутворення: науковість; цільова спрямованість; безперервність; єдність процесу ціноутворення.

Для здійснення процесу ціноутворення в ринковій економіці безпосередньо на підприємстві потрібні певні умови. Основні з них: економічна самостійність; комерційні умови діяльності; захищеність; конкуренція на ринку; рівновага ринку.

Щодо цінової політики підприємства, то Л.О. Шкварчук зазначає, що це комплекс заходів, до якого відноситься формування ціни, знижок, умов оплати за товар, реалізація якого покликана забезпечити задоволення потреб споживачів і отримання фірмою прибутку, а також вирішення стратегічних завдань підприємства. Основна кінцева мета – одержання максимального прибутку. Суть цінової політики полягає у встановленні на товари фірми таких цін і вмінні так варіювати ними, залежно від попиту на ринку, щоб оволодіти його певною часткою, забезпечити намічений обсяг прибутку і вирішувати інші стратегічні та оперативні завдання [3].

Цінова політика поєднує в собі стратегічні і тактичні аспекти. Стратегічні аспекти цінової політики включають договірні заходи щодо встановлення і змінення цін, які спрямовані на врегулювання діяльності всієї виробничої і товаропровідної мережі підприємства, і підтримку конкурентоздатності продукції і послуг у співвідношенні з цілями та задачами загальної стратегії підприємства. Тактичні аспекти цінової політики включають заходи короткострокового і разового характеру, спрямовані на виправлення деформації в діяльності виробничих підрозділів і збутової мережі, яка виникає внаслідок непередбачених змін цін на ринках чи поведінки конкурентів, помилок управлінського персоналу. Тактичні аспекти цінової політики можуть іноді йти всупереч стратегічним цілям підприємства.

Спираючись на судження В.В. Горлачука, слід зазначити, що підприємство, враховуючи специфіку свого положення на ринку, може реалізовувати різні цінові стратегії виходячи з принципів, покладених в основу ціноутворення. Розрізняють стратегії, які ґрунтуються на:

– збуті (вони полягають в орієнтації на збільшення обсягів реалізації та максимізації своєї частки ринку в боротьбі з конкурентами);

– прибутку (вони полягають в орієнтації на отримання підприємством цільової норми та маси прибутку з кожної одиниці товарів, що реалізуються);

– ринковій ситуації, яка склалася [4].

В умовах ринку прийняття цінових рішень на підприємстві ускладнюється, що може бути пов'язано з існуванням ряду проблем у сфері цінової політики. Так, до таких проблем можна віднести:

1) відсутність стратегічного підходу в ціноутворенні;

2) недосконалість інформаційного забезпечення процесу ціноутворення;

3) нестабільність законодавчої бази;

4) відсутність (або недієвість) маркетингових досліджень як основи для прийняття цінових рішень;

5) низький рівень оцінки факторів ціноутворення тощо.

Розрізняють два підходи до ринкового ціноутворення: встановлення індивідуальних цін та встановлення єдиних цін. Перший формується на договірній основі в результаті переговорів між покупцем та продавцем. Другий характеризується тим, що покупці купують товар за однаковою ціною. Втілення єдиних цін для всіх покупців пов'язане найчастіше з особливостями ринку конкретного товару або з технічними труднощами чи значними витратами при диференціації цін. Єдині ціни важливі там, де підприємець пропонує ринку стандартний продукт серійного виробництва.

Встановлення єдиної ціни для всіх покупців – ідея порівняно нова. Історично склалося, що ціни встановлювали продавці і покупці у ході переговорів один з одним. У зовнішній торгівлі використовуються усі відомі прийоми і методи встановлення конкретної ціни та ціни на товар, на його партію. Поторгувавшись, сторони сходилися на взаємно прийнятній ціні.

Незалежно від того, яким чином формуються ціни на продукцію, до уваги беруться деякі загальноекономічні критерії, які визначають відхилення від рівня цін вверх чи вниз від споживчої вартості товару. Підприємства підходять до питання ціноутворення по-різному. Проте загальний алгоритм методики розрахунку ціни простий, і його можна представити у такій послідовності дій:

1. Постановка завдань ціноутворення.
2. Визначення попиту.
3. Оцінка витрат.
4. Аналіз цін і витрат конкурентів.
5. Вибір методу ціноутворення.
6. Встановлення остаточної ціни.

Розглянемо особливості здійснення кожного кроку в політиці ціноутворення конкретніше [3].

На думку А.К. Мідляра, при постановці завдання з обґрунтування ціни продукції, перед підприємством можуть стояти проблеми вибору пріоритетів, такі як:

1. Ціноутворення стає основною метою підприємства в умовах гострої конкуренції на ринку і потребах клієнтів, що швидко міняються. В цьому випадку виробник прагне за допомогою низьких цін «зберегти» свого споживача і свій сегмент ринку, оскільки довгострокове виживання підприємства важливіше за отримання миттєвого прибутку.

2. В результаті вивчення попиту і аналізу власних витрат виробництва, а також вивчення різних рівнів цін підприємство вибирає таку ціну, яка забезпечить максимальний поточний прибу-

ток. В цьому випадку високі поточні фінансові показники для нього можуть бути важливішими за довготривалі індекси.

3. Підприємство встановлює максимально низькі ціни з метою завоювання більшої частини ринку. Воно вважає, що компанія, якій належить велика частка ринку, буде мати найменші витрати виробництва і найвищі довгострокові прибутки. Це пов'язано з тим, що в подальшому за рахунок зростання обсягів виробництва воно зможе компенсувати можливі втрати через відносно низькі ціни.

4. Підприємство обирає пріоритетним або завоювання ринку, або забезпечення високої якості товару. Зазвичай для цього потрібне встановлення високої ціни на товар, щоб покрити витрати на досягнення високої якості і проведення науково-дослідної роботи [5].

На думку В.Г. Кудлая, ціна і попит перебувають у зворотній залежності один від одного, але з особливо престижними товарами ситуація може бути протилежною. Важливою характеристикою попиту є його еластичність, тобто чуттєвість споживачів до зміни цін на даний товар. Чим менший рухливий попит, тим вищу ціну може встановити продавець товару. І навпаки, чим еластичніший попит, тим більше підстав у фірми використовувати політику зниження цін на свою продукцію, оскільки це призведе до збільшення обсягу збуту [6].

Щодо оцінки витрат, то мінімальна ціна визначається витратами фірми. Підприємство прагне призначити на товар таку ціну, щоб вона повністю покривала всі витрати з його виробництва, розподілу і збуту, включаючи прибуток. Тому в процесі формування цінової політики важливого значення набуває процес формування прогнозної величини витратної частини ціни. Для забезпечення раціональної цінової політики необхідно співставити структуру витрат із запланованими обсягами виробництва і розрахувати короткострокові середні витрати (на одиницю продукції). Більшість витрат не носить обов'язкового характеру, тому керівництво самостійно визначає, наприклад, чи витрачатися на маркетингові дослідження, рекламу, пошук і збір інформації.

Аналіз та знання цін і товарів конкурентів може використовуватись як відправна точка для потреб власного ціноутворення. Якщо товар аналогічний товарам основного конкурента, тоді його ціна близька до ціни товару цього конкурента. По суті фірма користується ціною для позиціонування своєї пропозиції стосовно пропозиції конкурентів. Для прийняття своєчасних рішень у сфері ціноутворення треба володіти достовірною інформацією про хід реалізації товарів конкурентів.

Щодо вибору методу ціноутворення, то знаючи попит, витрати і ціни конкурентів, фірма готова до вибору ціни власного товару. Ціна буде знаходитись приблизно у проміжку між надто низькою, що не забезпечує прибутку, і надто високою, яка перешкоджає формуванню попиту. Мета всіх методик ціноутворення – звузити діапазон цін, у межах чого буде обрана остаточна ціна товару.

Так, Л.О. Шкварчук вважає, що перед тим як встановити кінцеву ціну, фірма враховує: психологію ціно сприйняття; політику цін фірми; вплив ціни на інших учасників ринкової діяльності; ціноутворення в межах товарної номенклатури; ступінь державного регулювання; рівень і динаміку попиту; характер конкуренції тощо [3].

Спираючись на дослідження В.В. Селіверстова, слід зазначити, що найбільшою загрозою цінової стабільності в Україні є монополія великих фірм на процес ціноутворення [7]. Усвідомлення цього факту особливо важливе, оскільки в умовах монополізованої економіки і несформованого конкурентного середовища боротьба з інфляцією лише монетарними методами призводить до спаду виробництва, оскільки підприємства-монополісти, стикаючись зі скороченням попиту, замість того, щоб мобілізувати резерви для зниження витрат, згортають виробництво і забезпечують собі такий самий дохід при підвищених цінах. Тим самим, підтримання цінової стабільності суто монетарними заходами без реальної боротьби з монополією на ціноутворення є не тільки неефективним, а й шкідливим для економічного розвитку країни. Це особливо актуально на тлі відсутності ефективної боротьби з монополізмом за допомогою антимонопольного законодавства.

Тому, крім посилення антимонопольних заходів на законодавчому та виконавчому рівнях необхідно шукати інші шляхи розв'язання цієї проблеми – такі як, зокрема посилення конкуренції між товаровиробниками. Один із способів такого посилення – зниження бар'єрів на вхід і вихід із галузі, що є найоптимальнішим варіантом уникнення монопольного ціноутворення та активізації інноваційного процесу. Також слід ліквідувати будь-які обмеження конкуренції, що сприятиме використанню можливостей малого та середнього бізнесу для усунення застою в економіці.

Висновки і пропозиції. Найважливішою проблемою діяльності будь-якого підприємства є її доцільність та економічна ефективність. При виборі стратегії конкурентних переваг вирішальними є питання ціни та інших фінансових показників. Вибір адекватної системи ціноутворення на власний товар підприємства стає ключовим елементом процесу завоювання ринку.

В системі вартісних категорій ціна не просто представляє грошове вираження вартості, вона відображає всю сукупність економічних відносин. Ціна найважливіший економічний параметр ринкового середовища діяльності підприємства. Вона визначає фінансову стабільність підприємства, його конкурентоспроможність і можливість убезпечитись від фінансових ризиків. Ефективність роботи торгового підприємства в ринкових умовах залежить від вибору методу формування цін, розумної цінової політики, наслідків реалізації цінової стратегії.

В умовах ринкових відносин кожному підприємству важливо розуміти вагомість роботи з розроблення правильної цінової політики, тому що відношення до ціни, як до рахункової одиниці, не можуть гарантувати підприємству довгострокового благополуччя.

Підсумовуючи, можна зазначити, що цінова політика має для кожного підприємства величезне значення. Цінова політика, як засіб завоювання прихильності споживача й досягнення конкурентної переваги на ринку, буде і надалі відігравати важливу роль.

Список літератури:

1. Хрупович С. Є. Особливості формування та реалізації цінової політики підприємства / С. Є. Хрупович // Актуальні питання. – 2015. – № 5. – С. 1.
2. Свідерська І. М., Волошанюк Н. В. Трансфертне ціноутворення як інструмент фінансового контролінгу: проблематика практичного використання в Україні / І. М. Свідерська, Н. В. Волошанюк // Фінанси України. – 2014. – № 8. – С. 97-111.
3. Шкварчук Л. О. Ціни і ціноутворення: Навчальний посібник / Л. О. Шкварчук. – 3-тє вид., виправл. – Київ: «Кондор», 2005. – 214 с.
4. Горлачук В. В., Яненкова І. Г. Особливості формування цінової політики фірми / В. В. Горлачук, І. Г. Яненкова // Економіка підприємства. – 2014. – № 4. – С. 190-192.
5. Мідляр А. К. Особливості цінової політики підприємств / А. К. Мідляр // Якість економічного розвитку. – 2012. – № 11. – 4 с.
6. Кудлай В. Г. Актуальні проблеми ціноутворення на підприємствах в сучасних умовах / В. Г. Кудлай // Економіка. – 2006. – № 6. – С. 73-79.
7. Селіверстов В. В. Особливості забезпечення цінової стабільності в Україні / В. В. Селіверстов // Фінанси України. – 2014. – № 5. – С. 74-85.

Власюк В.Е., Алексеевец А.А., Олишкевич К.В.
Университет таможенного дела и финансов

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕНОВОЙ ПОЛИТИКИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье исследована сущность и классификация цены. Обобщено и проанализировано проблемы формирования ценовой политики предприятий. Рассмотрена сущность и особенности ценообразования на предприятиях. Рассмотрены основные проблемы управления ценовой политикой предприятия. Исследованы пути эффективного ценообразования в современных условиях и пути решения проблем, с которыми сталкиваются предприятия при осуществлении своей ценовой политики.
Ключевые слова: цена, ценообразование, предприятие, ценовая политика предприятия, стратегия, тактика ценообразования.

Vlasyuk V.E., Oleksiyevec O.O., Olishkevich K.V.
University of Customs and Finances

PROBLEMS OF PRICING POLICY IN THE COMPANIES

Summary
The paper studies the essence and classification rates. Compile and analyze the problem of the formation of the price policy of the enterprises. The essence and features of pricing in the enterprise. Considered the main problems of management of price policy of the enterprise. Considered the methods for the efficient pricing in modern conditions and ways of solving the problems faced by enterprises in the implementation of its pricing policy.
Keywords: price, pricing, enterprise, enterprise pricing strategy, pricing strategy.

УДК 331.5

ПРОБЛЕМИ ТІНЬОВОЇ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

Волкова Н.В., Сосенкова К.Р., Карпа О.А.
Університет митної справи та фінансів

У статті досліджені причини та фактори, що сприяють розвитку тінізації ринку праці. Проаналізовано Статистичну та соціологічну інформацію з питань тіньової економіки. Розглянуто основні проблеми та тенденції зайнятості в Україні. Виявлено основні напрями вдосконалення політики зайнятості населення в ринкових умовах. Пояснено суть методів оцінки тінізації економіки.
Ключові слова: тіньовий ринок праці, тіньова зайнятість населення, офіційне безробіття, легалізація, детінізація.

Постановка проблеми. Одним із негативних явищ сучасного ринку праці України є переміщення частини зайнятого населення з офіційного сектора економіки до неофіційного, тіньового. Протягом останніх років дослідженню феномену неформальної зайнятості приділяється чимало уваги. Це зумовлено як зростанням її масштабів, так і значним впливом на соціально-економічну ситуацію в державі.

Аналіз останніх публікацій. В Україні детальні дослідження з даної теми проводили Національний інститут стратегічних досліджень, Державна служба статистики України, Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, З. Варналій, Е. Лібанова, Д. Гетманцев, Ю.М. Харазішвілі, В.І. Данилишин, О.М. Стефанків, Л.С. Шевченко та інші науковці. На міжнародному рівні дослідження проводяться Світовим банком, ООН, МОП тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну зацікавленість науковців сучасними проблемами зайнятості, залишаються недостатньо дослідженими питання пошуку шляхів подолання зайнятості населення у неформальному секторі, не до кінця досліджено причини переходу із офіційної до неформальної зайнятості. Це вимагає активізації зусиль науковців та практиків щодо вирішення зазначеної проблеми.

Метою роботи є визначення проблем зайнятості на ринку праці України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичні дослідження засвідчили, що серед науковців немає єдиного підходу до визначення різновидів зайнятості за критерієм її легальності. Так, ряд учених, не вдаючись до чіткого розмежування таких різновидів зайнятості, як «нелегальна», «незареєстрована», «нерегламентована», «неформальна», «тіньова», вживають їх синонімічно. Проаналізувавши та провівши паралелі між альтернативними авторськими підходами до визначення сутності тіньової зайнятості, дійшли висновку, що такі її різновиди як «нелегальна», «незареєстрована» та «нерегламентована» несуть однакове змістовне навантаження. При цьому під тіньовою зайнятістю варто розуміти зайнятість, що не оформлена відповідно до вимог чинного законодавства, вилучена зі сфери соціально-трудових відносин.

Тіньова зайнятість і, зокрема, приховування реальних заробітних плат і виплата заробітних плат «у конвертах», вважається однією з найгостріших проблем, пов'язаних з тінізацією економічних відносин. Це призводить до зниження соціальних гарантій і рівня пенсій, дефіциту пенсійного фонду, зростання податкового навантаження на відповідальних працівників і роботодавців, які діють у правовому полі і т.д.

Визначення кількості тіньової зайнятості досліджується різними методами, тому для кращого аналізу дослідимо різні джерела. Проаналізуємо дані з державної служби статистики України в табл. 1.

За даними таблиці ми бачимо, що сектор неформальної зайнятості за період з 2011 р. до 2015 р. залишається майже на однаковому рівні. У 2011 р. сектор неформальної зайнятості відносно до числа загальної кількості зайнятого населення становить 22,8%. У 2012 р. ситуація майже не змінилось, та співвідношення становило 22,6%. З 2013 року кількість зайнятих у неформальному секторі почало збільшуватись, та становило на 2013 р. 23,4%, у 2014 р. відповідно – 25,1% та в 2015 р. становить – 26,2%. Поряд з тим, що число загальної кількості зайнятого населення за 2011 р. до 2015 р. зменшилось на 2787,9 тис. осіб чи на 14,5%.

Цікавими є дані отриманні від опитування респондентів проведенні Українським інститутом соціальних досліджень результати відображені в рис. 1.

З аналізу даних за 5 років рівень кількості неофіційно зайнятих становить в середньому 20%. Важливим фактом опитування є те, що для України стримуючим фактором у їх застосуванні є низький рівень щирості респондентів (населення традиційно не довіряє будь-яким опитуванням і підозрює можливість використання одер-

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Таблиця 1

Динаміка співвідношення зайнятого населення

Показники (тис. осіб)	Рік				
	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість зайнятого населення (всього)	19231,1	19 261,4	19 314,2	18 073,3	16 443,2
Формальна зайнятість	14843,8	14911,7	14794,5	13532,4	12139,9
Неформальна зайнятість	4387,3	4349,7	4519,7	4540,9	4 303,3

Джерело: [1]

Таблиця 2

Показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП)

Показники	Роки				
	2011	2012	2013	2014	2015
Обсяг реального ВВП	1138338	1304064	1410609	1365123	1430290
Рівень тіньової економіки, % до офіційного ВВП	34	34	35	43	47

Джерело: [3]

жаної інформації собі на шкоду). З огляду на це, для оцінювання масштабів тіньової зайнятості актуалізується необхідність застосування інших методів дослідження. Більш точним є аналіз показника рівня тіньової економіки від ВВП. Розрахунок рівня тіньової економіки здійснюється відповідно до Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки, затверджених наказом Мінекономіки від 18.02.2009 № 123. Розглянемо детальніше у табл. 2.

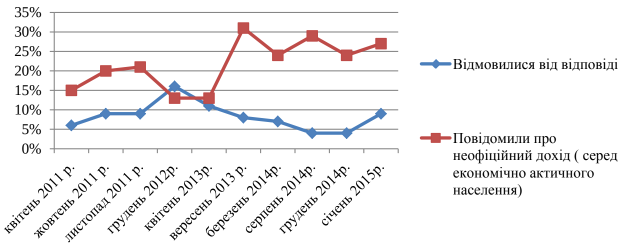

Рис. 1. Питома вага респондентів, які повідомили, що отримують платню не офіційно, або відмовилися відповідати на запитання, %

Джерело: [2]

На початку 2015 року в умовах поширення цінових та девальваційних шоків, ескалації військового конфлікту спостерігалось подальше суттєве зростання тіньової економіки, започатковане у 2013 році. за попередніми розрахунками Мінекономрозвитку у 2015 року рівень тіньової економіки порівняно з відповідним періодом 2014 року збільшився ще на 4 в.п. до 47% від обсягу ВВП. В той же час слід зазначити, що процес детінізації стримується нерозв'язаними досі проблемами, які негативно позначаються на показниках розвитку економіки країни в цілому. Це, зокрема, продовження тенденції до скорочення обсягів кредитування корпоративного сектору, збереження низької зовнішньоекономічної кон'юнктури, введення імпортних та транзитних обмежень Російською Федерацією, тощо.

Таблиця 3

Оцінка частки тіньового сектору економіки України різними методами, %

Рік	Метод «витрати населення – роздрібний товарообіг»	Електричний метод	Монетарний метод	Рівень тіньової економіки, розрахований за методом збитковості підприємств
2011	48%	29%	26%	25%
2012	46%	29%	24%	27%
2013	51%	30%	23%	27%
2014	58%	38%	33%	31%
2015	57%	36%	30%	42%

Джерело: [3], [1]

Обчислення рівня тіньової економіки за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот» полягає у виявленні наявності перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання в легальному секторі економіки. З аналізу таблиці видно, що найбільший рівень тіньової економіки традиційно показав метод «витрати населення – роздрібний товарооборот». Так, за підсумком 2015 року рівень тіньової економіки за цим методом порівняно з показником 2014 року залишився на майже такому ж високому рівні від рівня офіційного ВВП и становив 57%. Відповідно до методології розрахунку, збільшення рівня тіньової економіки заданим методом є наслідком скорочення обсягів продажу населенню споживчих товарів у легальному секторі на тлі незначного збільшення скорегованих грошових витрат населення на придбання споживчих товарів, що свідчить про збільшення обсягів витрат населення на товари,що реалізовуються у «тіні».

Відповідно до методології розрахунок рівня тіньової економіки за електричним методом полягає в порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП: якщо має місце перевищення приросту (менше падіння) внутрішнього споживання електроенергії над приростом (падіння) ВВП – передбачається, що електроенергія спрямовується на виробництво у тіньовому секторі. Рівень тіньової економіки, розрахований за електричним методом, за підсумком 2015 року порівняно з відповідним періодом 2014 року збільшився на 6 в.п. і склав 38% від рівня офіційного ВВП, що стало результатом скорочення обсягу внутрішнього споживання електроенергії, за вирахуванням споживання на комунально-побутові потреби, меншими темпами (на 16,4% порівняно з показником 3 місяців 2014 року), ніж зменшення обсягу реального ВВП (на 17,2% відповідно).

Обчислення за методом збитковості підприємств полягає у визначенні граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тіньової економіки. Відповідно до методології розрахунку збільшення рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств відбулося переважно внаслідок суттєво зростання збитків суб'єктів господарювання. При цьому необхідно зауважити, що на 2015 року поширилася негативна тенденція 2014 року, коли суб'єкти господарювання з метою забезпечення функціонування в умовах макроекономічної нестабільності, а також інвестиційної пригніченості на тлі девальвації національної валюти використовували схеми приховування частини прибутків, у тому числі такі, як поширення збитковості та неплатежів в економіці.

Обчислення за монетарним методом полягає у визначенні тенденцій зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів у періоді, що аналізується, до базового періоду (t0), за який

прийнято 1991 рік. Позитивом 2015 року стало скорочення рівня тіньової економіки за монетарний методом порівняно з відповідним періодом 2014 року на 1 в.п. до 35% від ВВП. Покращенню ситуації сприяли запроваджені Нацбанком заходи із запобігання деструктивним процесам на грошово-кредитному ринку та обмеження впливу їх ефектів на загальноекономічну ситуацію.

Аналіз неформальної зайнятості у розрізі вікових груп показує, що у неформальному секторі економіки в основному зайняті особи працездатного віку, де їх частка у 2015 р. склала 94,2%. Найвищий її рівень характерний для осіб у віці 15-24 роки (35,8%) та у віці 60-70 років (36,2%), саме ці категорії населення є найбільш вразливими (рис. 2). Поширення неформальної зайнятості серед молоді пояснюється пошуком заробітку під час здобуття освіти, неформальна зайнятість серед осіб пенсійного віку в першу чергу це спричинене є низькими коефіцієнтами заміщення пенсій, що зумовлює високі рівні бідності серед осіб похилого віку та спонукає їх до пошуку неформальних джерел отримання додаткових засобів існування.

Особливістю неформальної зайнятості в Україні є переважне її поширення серед сільського населення. Питома вага неформально зайнятого 4 сільського населення у 2015 р. складає 42,6%, тоді як відповідний показник для міського населення становить 19,1%. Основну частину сфери такої зайнятості в сільській місцевості становлять особисті селянські господарства, де переважає ручна низькопродуктивна праця, що сприяє тінізації виробничо-збутових процесів аграрного сектору. Отже, основною причиною дуже значного розповсюдження неформальної зайнятості в сільській місцевості є брак альтернатив зайнятості в особистих підсобних селянських господарствах та дрібній неформальній діяльності у сільській місцевості. Важливим чинником, який визначає вибір осіб на користь неформальної зайнятості в Україні є рівень освіти.

До основних причин виникнення та поширення тіньових схем у сфері занятості слід віднести:

– скорочення виробництва в основних видах економічної діяльності, що відбувається під впливом розгортання соціально-економічної та політичної кризи в країні;

– гальмування економічних реформ, що унеможливлює активізацію інвестиційно-інноваційних процесів, що дозволило би розширення пропозиції нових робочих місць на вітчизняному ринку праці;

– несприятливі умови для ведення легального бізнесу, у тому числі малого;

– проблеми ринку праці, пов'язані з низькими економічними стимулами до офіційного працевлаштування працівників та відсутність ефективної системи контролю та покарання за порушення роботодавцями чинного законодавства у сфері трудових відносин;

– розбалансованість ринку праці та освітніх послуг, унаслідок чого посилюються перекоси в кількісно-якісній структурі ринку праці та невідповідність рівня кваліфікації потребам роботодавців;

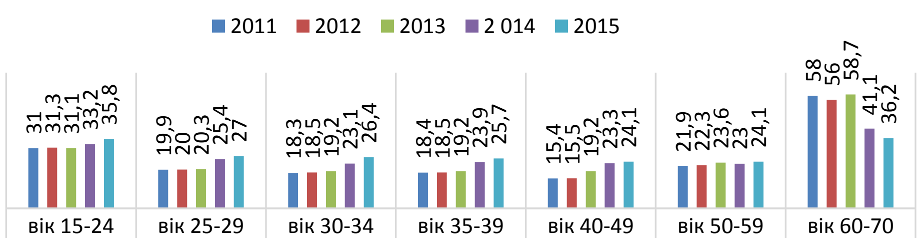
– низькі доходи населення та поширення бідності серед працюючих;

– високе навантаження на фонд заробітної плати та високий рівень заборгованості із виплати заробітної плати;

– низька довіра до державних інституцій та ліберальна система покарання за порушення податкового та трудового законодавства провокує ухилення від оподаткування та внесків у соціальні фонди [5].

Слід відзначити, що наслідки поширення неформальної зайнятості є неоднозначними. Її можна розглядати в якості вимушеної форми адаптації населення в умовах несприятливої соціально-економічної ситуації, що безумовно має позитивні наслідки, зокрема: зниження числа безробітних та напруження на ринку праці; можливість на певний період часу отримувати дохід, який є вищим порівняно із соціальними виплатами по безробіттю. Окрім того, така зайнятість часто виступає інкубатором малого підприємництва.

Разом з тим тіньова зайнятість супроводжується ризиками для держави та суспільства в цілому: недоодержання надходжень до бюджету та соціальних фондів, які могли б бути спрямовані на розвиток соціально- економічної сфери та підвищення рівня та якості життя населення; ускладнення процесів регулювання зайнятості населення; сприяє зростанню корупції та тіньової економіки; в силу низької капіталоємності, низької продуктивності праці, тіньова зайнятість виступає певною мірою гальмом на шляху модернізації економіки та формування усталеної ринкової системи.

	вік 15-24	вік 25-29	вік 30-34	вік 35-39	вік 40-49	вік 50-59	вік 60-70
2011	31	19,9	18,3	18,4	15,4	21,9	58
2012	31,3	20	18,5	18,5	15,5	22,3	56
2013	31,1	20,3	19,2	19,2	19,2	23,6	58,7
2 014	33,2	25,4	23,1	23,9	23,3	23	41,1
2015	35,8	27	26,4	25,7	24,1	24,1	36,2

Рис. 2. Частка неформально зайнятого населення в Україні у 2011-2015 рр.

Джерело: [1]

Висновки і пропозиції. Ми вважаємо, що скорочення неформальної зайнятості в Україні та її легалізація потребують, у першу чергу, реалізації заходів політики зайнятості, що мають яскраво виражену антикризову спрямованість, зокрема:

1. Політика зайнятості повинна бути спрямована на забезпечення соціально прийнятного рівня безробіття завдяки сприяння перерозподілу робочої сили за секторами економіки, територіями та видами зайнятості в інтересах структурних зрушень та зростання продуктивності праці при максимально можливій соціальній підтримці безробітних. Тому важливим є запровадження науково обґрунтованого прогнозування масштабів та напрямів таких змін. Такі прогнози мають бути узгоджені з системами освіти, підготовки та удосконалення кадрів.

2. Забезпечення збалансованості попиту та пропозиції ринку праці та підвищення якості професійної освіти має бути забезпечено шляхом прийняття професійних стандартів, що дозволить поєднати ринкові вимоги роботодавців до підготовки кадрів.

3. Пріоритетним завданням для українського ринку праці є перехід від моделі з дешевою робочою силою до моделі з високим рівнем оплати та ефективною працею, що виступить в ролі мотиватору (стимулу) для повернення працюючих в офіційний сектор економіки та призведе до збільшення їх доходів, надходжень до бюджету та соціальних фондів.

4. У найближчому часі перспектива реалізації політики зайнятості з використанням програм створення робочих місць, на нашу думку, має спрямовуватись на розвиток малого підприємництва. Підтримка розвитку структури малого підприємництва має проводитись шляхом запровадження більш гнучкої податкової системи, удосконалення сфери кредитування, забезпечення пільгових умов для доступу підприємців до юридичних та інформаційно-консалтингових послуг повинно стати важливим напрямом зменшення неформальної зайнятості.

Список літератури:

1. Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
2. Дані моніторингу УІСД/ЦСМ за участю відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www/ief.org.ua.Monitoring-soc-ec-ochikuvan-naselennya-2015
3. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua
4. Петрова І. Заходи економічної та соціальноїполітики в сегментінеформальноїзайнятості / І. Петрова // Україна: аспектипраці. – 2006. – № 3.
5. Пушкаренко П. Генезис і соціально-економічні наслідки тіньової економіки / П. Пушкаренко, М. Логвиненко // Економіка України. – 2004. – № 10.

Волкова Н.В., Сосенкова К.Р., Карпа О.А.
Университет таможенного дела и финансов

ПРОБЛЕМЫ ТЕНЕВОЙ ЗАНЯТОСТИ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье исследованы причины и факторы, способствующие развитию тенизации рынка труда. Проанализированы Статистическую и социологическую информацию по вопросам теневой экономики. Рассмотрены основные проблемы и тенденции занятости в Украине. Выявлены основные направления совершенствования политики занятости населения в рыночных условиях. Объяснено суть методов оценки тенизации экономики.
Ключевые слова: теневой рынок труда, теневая занятость населения, официальная безработица, легализация, детенизация.

Volkova N.V., Sosenkova K.R., Carpa O.A.
University of Customs and Finance

THE PROBLEMS OF THE TIN INSURANCE IN UKRAINE

Summary
This article explores the reasons and factors that contribute to the development of the shadow labor market. The analysis of statistical and sociological information on the shadow economy. The main challenges and trends of employment in Ukraine. The basic directions of improving employment policy in market conditions. Explained the essence of the evaluation methods of the shadow economy.
Keywords: informal labor, the shadow employment, official unemployment legalization, legalization.

УДК 330.3

ДЕФІЦИТ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ НИМ

Волошанюк Н.В., Мавдрик О.О.
Криворізький економічний інститут
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

На сучасному етапі розвитку держави актуальним питанням є дослідження причин виникнення дефіциту бюджету та шляхів управління ним. Статтю присвячено проблемам дефіциту бюджету та забезпеченню ефективності управління ним. У статті розглянуто поняття та динаміку дефіциту державного бюджету України, визначено причини його зростання. Досліджено динаміку відношення дефіциту бюджету до ВВП країни. Запропоновано можливі заходи щодо мінімізації дефіциту бюджету.
Ключові слова: бюджет, дефіцит бюджету,державний борг, доходи бюджету, видатки бюджету, фінансування дефіциту бюджету.

Постановка наукової проблеми та її значення. Бюджет є вирішальною і провідною ланкою фінансової системи, важливим економічним важелем держави, основним інструментом державної фінансової політики, який суттєво впливає на соціально-економічний стан країни. Оскільки бюджет є системою всеохоплюючих перерозподільних відносин, його формування і стан мають особливе значення для держави, кожної юридичної і фізичної особи та суспільства взагалі. Стан бюджету як фінансового плану відображає не тільки фінансовий стан держави, а й характеризує багато в чому фінансову ситуацію країни взагалі, і тому цікавить усіх громадян та кожну підприємницьку структуру. Дефіцит Державного бюджету України – це проблема, яка стоїть перед вітчизняною економікою, адже функціонування багатьох сфер економіки України залежить від об'єму державного бюджету, а також його структури. Проблеми формування бюджетного дефіциту та визначення його розміру і пошук джерел погашення є одними з ключових при розробці стратегії розвитку держави на декілька наступних періодів. Дефіцит державного бюджету, залучення й використання позик для його покриття призвели до формування державного боргу в Україні, що виступає фактором стримування розвитку економіки та знижує інвестиційну привабливість [1].

Дана тема є дуже актуальною, особливо в сучасних умовах, коли ми крім значного дефіциту бюджету маємо ще й досить великий державний борг, сума якого продовжує зростати і надалі.

Аналіз досліджень проблеми. Проблемам дослідження бюджетного дефіциту присвячені наукові праці таких учених, як Н. Білоусова, С. Булгакова, Л. Гордєєва, Р. Колеснікова, В. Кудряшова, І. Луніна, А. Машко, Л. Омельянович, С. Опаріна, Н. Редіна, К. Самсонова, С. Федосова, О. Футерко, та інші. Але недостатньо дослідженими залишаються питання комплексного підходу і створення механізму управління бюджетним дефіцитом та державним боргом.

Мета дослідження – вивчення динаміки дефіциту державного бюджету України та можливих шляхів його фінансування.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх років в Україні зберігається дефіцит державного бюджету, який, у першу чергу, зумовлений недостатніми надходженнями, викликаними економічною кризою та нестабільною політичною ситуацією в країні.

Бюджетний дефіцит є досить складним економічним явищем, у якому віддзеркалюються різні аспекти соціально-економічного розвитку суспільства, він є основним вимірником ефективності економічної політики держави. Дефіцит бюджету має різні вияви, характеризується розмаїттям причин, чинників і наслідків [2].

В Україні законодавчо дефіцит бюджету визначається Бюджетним кодексом (ст. 2) як перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету). При цьому не надано його оцінки як негативного, позитивного чи нейтрального явища [3].

Бюджетний кодекс України визначає бюджет як план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функції, які здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. У структурі бюджету розрізняють доходи та видатки. Стан бюджету як фінансового плану держави може визначатися трьома показниками: рівновага доходів і видатків бюджету; бюджетним профіцитом – перевищення доходів над видатками бюджету; бюджетним дефіцитом – перевищення видатків над постійними доходами [4].

Проаналізуємо динаміку Державного бюджету України за 2012-2016 роки (табл. 1) [5].

Таблиця 1
Динаміка дефіциту Державного бюджету України за 2012-2016 роки, млн. грн.

Рік	Доходи	Видатки	Кредитування	Сальдо (дефіцит бюджету)
2012	346054	395682	3817,7	53445,2
2013	339180	403403	484,7	64707,6
2014	357084	430218	4919,3	78052,9
2015	534695	576911	2950,9	45167,5
2016	616275	684743	1661,6	70130,2

Як бачимо з результатів таблиці, найбільшу суму дефіциту державного бюджету отримано у 2014 році, що свідчить про неефективну політику щодо управління формуванням доходів

та видатків бюджету. Дещо менший дефіцит державного бюджету спостерігався в 2015 році, проте в 2016 році знову відбувається зростання його суми. Для покращення ситуації органам державного управління потрібно вжити заходи щодо збалансування бюджету шляхом збільшення доходів та зменшення видатків.

Дефіцит державного бюджету у 2016 р. склав 70,1 млрд. грн., що становить 83,8% граничного обсягу встановленого Законом про Державний бюджет України на 2016 рік. Порівняно з 2015 роком дефіцит державного бюджету збільшився на 24962,7 млн. грн. У 2016 році бюджетно-податкова політика набула стимулюючого характеру і зробила свій внесок у відновлення економічного зростання в країні [6, с. 11].

Протягом останніх 2 років доходи бюджету зростають разом із дефіцитом бюджету, причому останній зростає швидше, ніж доходи. Кредити міжнародних організацій лише збільшують дефіцит за рахунок нарощування зовнішнього державного боргу, що не є позитивною тенденцією дохідної частини бюджету.

Проаналізувавши доходи та видатки державного бюджетів, можна зробити певні висновки щодо дефіциту державного бюджету. Він є основним інструментом державної фінансово-кредитної політики і здатен справляти значний вплив на соціально-економічне становище країни, а також бути чинни ком стримування або прискорення розвитку. В 2015 році розмір дефіциту значно скоротився, але з метою повного розуміння ситуації, що склалася у цій сфері, необхідно дослідити зміни даного показника в останні роки з урахуванням змін ВВП України.

Для того, щоб зрозуміти реальні масштаби зростання дефіциту бюджету зробимо аналіз питомої ваги дефіциту бюджету з урахуванням змін ВВП України за 2012-2016 роки (рис. 1) [5].

Рис. 1. Дефіцит державного бюджету України у відсотках до ВВП 2012-2016 роки

Згідно з Маастрихтською угодою дефіцит бюджету має певні обмеження. Встановлено, що припустимим є дефіцит на рівні 3% від ВВП. Хоча такий норматив є досить умовним, тому що межа безпеки бюджетного дефіциту залежить від особливостей конкретної країни у тій чи іншій економічній ситуації [7, с. 109].

Як бачимо з рис. 1, з 2012 по 2014 р. частка бюджетного дефіциту у ВВП значно перевищує нормативне значення. У наступному році бюджетний дефіцит зменшився до 45150,5 млн. грн., обсяг ВВП зріс до 1979458 млн. грн., (але, на жаль, за допомогою переважно інфляційних джерел). В сукупному результаті дані зміни призвели до стрімкого зменшення питомої ваги дефіциту бюджету у ВВП країни з 4,98% у 2014 р. до 2,28% у 2015 році.

У 2016 році ВВП країни продовжує зростати, але разом з тим зростає і бюджетний дефіцит, що призвело до збільшення частки дефіциту у ВВП до 2,94%.

Наявність дефіциту здебільшого є негативним явищем, але не свідчить про незбалансованість бюджету в цілому, оскільки в процесі його складання і затвердження визначаються джерела дефіцитного фінансування. Це складне економічне явище, у якому віддзеркалюються різні аспекти соціально-економічного розвитку суспільства, ефективність економічної політики держави [8, с. 31].

Виникнення і зростання дефіциту бюджету зумовлене економічними кризами, економічною нестабільністю, безконтрольним зростання видатків на адміністративні цілі та інших. На рівні держави бюджетний дефіцит покривається державними внутрішніми та зовнішніми позиками, а також за допомогою грошової емісії. Постійне нагромадження заборгованості перетворюється на державний борг.

В останні роки Державний бюджет України приймається з дефіцитом. Ця політика спрямована на збільшення бюджетних видатків порівняно із залученнями доходами. Проте такі важелі використовуються непослідовно. А в окремі періоди бюджети, прийняті з дефіцитом, фактично зводяться або з профіцитом, або з обсягом дефіциту, значно меншим порівняно із запланованими показниками. Це ми можемо побачити у 2015-2016 рр. (табл. 1) [5].

Наявність у країні дефіциту державного бюджету спричиняє посилення інфляційних процесів, кризу у сфері державних фінансів, грошової системи, збільшення залежності від позичальників і, як наслідок, погіршення соціально-економічного стану в суспільстві.

До основних причин бюджетного дефіциту відносять: певну політику уряду, який проводить значні структурні зрушення в народному господарстві; негативні, руйнівні наслідки непередбачених подій, таких як війна, катастрофа, стихійні лиха; економічну кризу.

В Україні основними умовами формуванні бюджетного дефіциту на сьогодні є:

· загальний спад виробництва, зниження ефективності його роботи;

· несвоєчасне проведення структурних змін в економіці;

· розвиток інфляційних процесів, кредитна та цінова політика;

· незбалансованість доходів і видатків бюджету, зростання видатків при зниженні доходів, надмірні державні витрати;

· нестабільна політична та економічна ситуація;

· недосконаліcть і часті зміни українського законодавства;

· високий рівень тіньової економічної діяльності;

· відсутності інвестиційної привабливості [9].

Держава у своїй діяльності прагне до збалансованого розподілу видатків і доходів. Для того, щоб досягти цього необхідно мати чітко налагоджену систему управління бюджетом, яка змогла б забезпечити ефективне використання бюджетних ресурсів. Посилити відповідальність

суб'єктів господарювання, а саме особисту майнову і кримінальну відповідальність, за дотриманням вимог законодавства, своєчасність і повноту розрахунків з бюджетом.

Згідно зі ст. 15 Бюджетного кодексу України джерелами фінансування бюджету виступають:

1) кошти від державних (місцевих) внутрішніх та зовнішніх запозичень;

2) кошти від приватизації державного майна (включаючи інші надходження, безпосередньо пов'язані з процесом приватизації) – щодо державного бюджету; 3) повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів;

4) вільний залишок бюджетних коштів з дотриманням умов, визначених цим Кодексом [3].

Розглянемо показники фінансування дефіциту бюджету на 2017 рік згідно з Проектом Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» (табл. 2) [10].

Таблиця 2

Показники фінансування дефіциту бюджету на 2017 рік згідно з Проектом Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік»

Показники	2016 рік, сума, млн грн	2017 рік, сума, млн грн	Відхилення	
			сума, млн грн	%
Фінансування	83694	77547	-6147	-7,3
Джерела фінансування -всього	235188	207898	-27290	-11,6
державні запозичення	217998	190797	-27201	-12,5
надходження від приватизації	17100	17100	0	0,0
частина залишених коштів, передбачених на покриття дефіциту	90	1	-89	-98,9
Фінансування в частині витрат-всього:	151494	130351	-21143	-14,0
погашення державного боргу	135204	129559	-5645	-4,2
придбання цінних паперів	16290	792	-15498	-95,1

Як бачимо у 2017 році заплановано меншу суму фінансування дефіциту державного бюджету на 6147 млн. грн. Фінансування державного бюджету передбачене за рахунок нових запозичень. Джерелами фінансування державного бюджету у сумі 207,9 млрд. грн. є запозичення і кредити. На погашення державного боргу і придбання цінних паперів планується витратити 130,4 млрд. грн.

Існують значні ризики ненадходження визначених коштів від приватизації. У 2017 році передбачається надходження коштів від приватизації державного майна у сумі 17,1 млрд грн. Уряд продовжив практику визначення великих за обсягом і нереалістичних надходжень коштів від приватизації державного майна. Істотні надходження від приватизації державного майна востаннє були у 2011 році (більше 11 млрд. грн.). Починаючи з 2014 року протягом усіх наступних років уряд передбачав отримати від приватизації аналогічну суму [10].

Для подолання дефіциту державного бюджету України найбільш ефективними напрямками є: вдосконалення контролю за використанням коштів державного та місцевих бюджетів; збільшення дохідної частини бюджету при запровадженні виваженої податкової політики, яка б забезпечила підвищення функціонування різних галузей виробництва; створення платникам податків сприятливих умов для розвитку своєї діяльності; скорочення видатків (капітальних); здійснення внутрішніх і зовнішніх позик [4].

Висновки. Отже, в сучасних умовах світової глобалізації потрібно планувати і регулювати обсяг дефіциту бюджету, ефективно керувати ним та стимулювати його зменшення. Постійні державні кредити, несвоєчасні виплати можуть призвести до накопичення боргів. Через це країна може втратити економічну незалежність, в країні погіршується загальний стан економіки, що негативно відображається на рівні життя населення.

Так як дефіцит бюджету є важливим інструментом державної фінансово-кредитної політики та засобом впливу на економічне становище в країні, уряд повинен постійно контролювати розмір бюджетного дефіциту, приділяти більше уваги збільшенню доходів держави шляхом подолання безробіття, покращення системи сплати податків, поліпшення фінансового стану суб'єктів господарювання та ін. Дефіцитне фінансування для України вкрай важливе, його слід переорієнтувати на вирішення основних проблем економіки держави тобто фінансування пріоритетних галузей, пожвавлення інвестиційної діяльності та ін. [11].

Таким чином, для стабілізації економіки України, необхідно вирішити низку проблем: спад виробництва, важкий фінансовий стан підприємств, криза неплатежів, ненадходження податків, що як результат призводить до дефіциту бюджету.

Список літератури:

1. Андрушко О. Шляхи зменшення дефіциту державного бюджету України [Електронний ресурс] / Андрушко О. – Режим доступу до ресурсу: http://naub.oa.edu.ua/2014/shlyahy-zmenshennya-defitsytu-derzhavnoho- byudzhetu-ukrajiny/.
2. Юрій С.І. Фінанси [Електронний ресурс] / Юрій С.І., Федосов В.М. – Режим доступу до ресурсу: http://westudents.com.ua/knigi/664-fnansi-yury-s-fedosov-vm.html
3. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/ laws/show/2456-17
4. Семено М.В. Дефіцит державного бюджету та шляхи його подолання [Електронний ресурс] / Семено М.В. – Режим доступу до ресурсу: http://intkonf.org/semeno-m-v-defitsit-derzhavnogo-byudzhetu-ta-shlyahi-yogo-podolannya/.
5. Офіційний сайт Міністерства фінансів [Електронний ресурс]. -Режим доступу до ресурсу: http://index.minfin.com.ua/index/gdp/

6. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2016 рік / [В.В. Зубенко, І.В. Самчинська, А.Ю. Рудик та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ) впровадження», USAID. – К., 2017. – С. 90.
7. Адонін С.В. Особливості дефіциту державного бюджету України на сучасному етапі / Адонін С.В., Ізюмська В.А. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – С. 108-111.
8. Матвійчук Н.М. Особливості бюджетного дефіциту України в сучасних умовах / Матвійчук Н.М., Бурлачук Н.Ю, Маршук Л.М. // «Молодий вчений». – 2015. – С. 31-33.
9. Бюджетний дефіцит України, причини та шляхи його скорочення [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.rusnauka.com/35_NOBG_2013/Economics/15_153141.doc. htm
10. Проект Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік»: висновки Рахункової палати України [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/ FEAO_Vysnovky_rahunkovoi_palaty.pdf
11. Сидоренко О.О. Бюджетний дефіцит України та шляхи подолання [Електронний ресурс] / Сидоренко О.О, Бабич М.О. – Режим доступу до ресурсу: http://www.rusnauka.com/ 30_OINXXI_2013 /Economics/15_147246. doc. htm

Волошанюк Н.В., Мавдрик О.О.
Криворожский экономический институт
Киевского национального экономического университета
имени Вадима Гетьмана

ДЕФИЦИТ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА УКРАИНЫ И ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ИМ

Аннотация
На современном этапе развития государства актуальным вопросом является исследование причин возникновения дефицита бюджета и путей управления им. Статья посвящена проблемам дефицита бюджета и обеспечению эффективности управления им. В статье рассмотрено понятие и динамику дефицита государственного бюджета Украины, определены причины его роста. Исследована динамика отношение дефицита бюджета к ВВП страны. Предложены возможные меры по минимизации дефицита бюджета.
Ключевые слова: бюджет, дефицит бюджета, государственный долг, доходы бюджета, расходы бюджета, финансирование дефицита бюджета.

Voloshanyuk N.V., Mavdryk O.O.
Kryvyi Rih Economics Institute
Kyiv National Economic University named after Vadim Getman

THE DEFICIT OF UKRAINE’S NATIONAL BUDGET AND PROBLEMS OF ITS MANAGEMENT

Summary
On a regular basis, important question is to investigate the causes of the deficit and ways to control it. The article is devoted to the problems of deficit and ensure effective management it. The article discusses the concept and dynamics of the state budget deficit of Ukraine and there is also determined the reasons for its growth. Dynamics ratio of budget deficit to GDP. The possible measures to minimize the budget deficit.
Keywords: budget, budget deficit, state debt, state budget revenues, budget costs, financing of budget deficit.

УДК 336.225.64

ПОДАТКОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ПОДАТКОВОГО БОРГУ В УКРАЇНІ

Гладка Л.І., Стасюк А.В., Сімон А.П.
Університет митної справи та фінансів

Розглянуто теоретичні аспекти категорії «податковий борг». Проаналізовано сучасний стан податкового боргу в Україні та методику його погашення. Виявлено основні причини виникнення податкового боргу. Розглянуті засоби впливу неплатників податків у разі належного та неналежного виконання ними податкового обов'язку. Досліджено досвід європейських країн щодо державного управління у сфері стягнення податкових боргів. Наведені методи впливу для зменшення податкового боргу в Україні.

Ключові слова: податковий борг, податковий обов'язок, пеня, податок, фіскальна служба, податкові надходження.

Постановка проблеми. Формування цивілізованих ринкових відносин в Україні залежить від ефективної податкової системи. Проблема існування податкового боргу пов'язана не тільки з недонадходження коштів до бюджету, а й з вирішенням соціальних проблем кожного регіону за місцезнаходженням боржника. Тобто, наявність податкового боргу є загальнодержавною проблемою, яка впливає на видатки бюджету в частині фінансування програм соціально-економічного розвитку країни, а недосконалість податкового адміністрування потребує трансформації як методів розрахунків та сплати податків та зборів, так і системи оподаткування в цілому [5, 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування ефективної податкової системи та причини виникнення податкового боргу досліджували такі науковці як: П. Дуравкін, Т. Єфименко, Г. Ісаншина, А. Крисоватий, В. Марченко, В. Бортняк, О. Десятнюк, О. Онишко, А. Соколовська, І. Таранов, О. Тимченко, А. Яковлева та інші. Проте, більшість з них, розглядаючи теоретичні аспекти виникнення податкового боргу, не враховують сучасний стан економіки країни, який характеризується стрімким збільшенням податкових зобов'язань. Тобто, це питання потребує подальшого дослідження та вивчення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на достатню кількість наукових праць щодо причин виникнення податкового боргу та виконання податкових зобов'язань, проблема мобілізації податкових надходжень до бюджету та можливі шляхи зниження і мінімізації податкового боргу в них практично не розглядаються. Саме тому, відповідні заходи потребують подальшого дослідження та висвітлення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження поняття та основних причин виникнення податкового боргу, а також визначення шляхів зниження податкового боргу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних завдань державних органів управління є зменшення податкового боргу. Але, щорічні суми нарахованих податкових зобов'язань, які залишаються не погашеними платниками, свідчать про неефективну державну політику у цьому напрямку і потребують підвищення дієвості методів управління податковим боргом в Україні.

Податковий борг представляє собою узгоджену суму грошового зобов'язання, яка не сплачена у встановлений Податковим кодексом строк, а також пеня, нарахована на суму такого грошового зобов'язання [15].

Сучасний стан податкової системи характеризується значними обсягами заборгованості сплати податків та зборів до бюджету. Це обумовлює необхідність удосконалення механізму державного управління податковим боргом відносно зменшення його обсягів та проведення превентивних заходів, спрямованих на управління ризиками, які пов'язані з виникненням податкового боргу. Тобто, головними завданнями держави у сфері управління податковим боргом мають стати: створення умов для забезпечення фінансування загальносуспільних потреб та раціональне використання потенціалу податкових важелів впливу на сучасний стан розвитку економіки країни [13].

Своєчасне проведення розрахунків за податковими зобов'язаннями та здійснення ефективної господарської діяльності неможливе без аналізу фінансового стану платника податків. Саме збиткова фінансово-господарська діяльність значної частини платників податків – головний фактор впливу на невиконання планових показників податкових надходжень до зведеного бюджету України та одна з причин виникнення податкового боргу. Динаміка планових податкових надходжень до бюджету України представлена в табл. 1.

Таблиця 1
Виконання планових податкових надходжень до бюджету за 2012-2016 рр.

Рік	Планові податкові надходження (млрд. грн.)	Фактичні податкові надходження (млрд. грн.)	% виконання
2012	397,5	360,4	90,7
2013	379,0	353,8	93,4
2014	387,2	367,5	94,9
2015	410,0	507,7	123,8
2016	502,6	634,4	126,2

Джерело: розроблено авторами за даними [3], [4]

Аналіз даних таблиці 1 показав, що за останні 5 років планові податкові надходження зросли на 105,1 млрд. грн а фактичні- на 274 млрд. грн., тобто на 26,4 та 76% відповідно. Найвищій відсоток виконання надходжень 126,2% спостерігається у 2016 році, проти 90,7% – у 2012 році.

Але, не зважаючи на зростання податкових надходжень до бюджету України, за останні п'ять років також спостерігається зростання заборгованості платників податків та зборів (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка податкового боргу в Україні за 2012-2016 рр.

Рік	Сума податкового боргу, млрд. грн.	Питома вага податкового боргу до планових податкових надходжень, %	Питома вага податкового боргу до фактичних податкових надходжень, %
2012	9,6	2,42	2,66
2013	11,0	2,90	3,11
2014	25,7	6,64	6,99
2015	47	11,5	9,25
2016	77,1	14,9	12

Джерело: розроблено авторами за даними [3], [4]

Що стосується заборгованості платників податків, то за останні 5 років податковий борг збільшився практично у 8 разів і у 2016 році склав 77,1 млрд. грн. проти 9,6 млрд. грн у 2012 році. Відповідно, питома вага податкового боргу до планових і фактичних податкових надходжень також мала тенденцію до зростання.

Головними причинами виникнення податкового боргу є:

– неплатоспроможність більшої частини платників податків;

– недосконалість законодавчої бази;

– корумпованість механізму податкового адміністрування;

– низький рівень освіти посадових осіб у фінансових органах;

– загострення фінансової кризи [10].

Податкова заборгованість є соціально-економічною проблемою, оскільки недостатня кількість бюджетних надходжень зменшує можливості держави нарощувати людський капітал та сповільнює зростання економіки.

Серед заходів, які використовуються податковими органами у регіонах України, спрямованих на погашення платниками податкового боргу слід виділити: податкову заставу, адміністративний арешт майна, пеню, зупинення видаткових операцій на рахунках платників податків [7].

Наприклад, з метою погашення податкового боргу, Головним управлінням ДФС у Дніпропетровській області, проводяться наступні заходи:

– роз'яснювальна робота у засобах масової інформації та індивідуальна робота з фізичними особами-підприємцями щодо дотримання чинного законодавства та сплати задекларованих податкових зобов'язань у повному обсязі;

– оповіщення платників податків під час реєстрації про можливі наслідки несплати або несвоєчасної сплати грошового зобов'язання;

– оповіщення ймовірного боржника про несплачені податкові зобов'язання у телефонному режимі за декілька днів до граничного строку сплати [8].

Враховуючи всі перелічені заходи, відсоток погашення податкового боргу в динаміці у Дніпропетровській області поступово збільшується, і у 2016 році складає 45,6% (табл. 3).

Таблиця 3

Погашення податкового боргу у Дніпропетровській області за 2012-2016 рр.

Рік	Сума податкового боргу, млрд. грн.	Надходження у рахунок погашення податкового боргу, млн. грн	% погашення
2012	719,4	356,8	49,6
2013	827,8	377,1	51,6
2014	1245,8	374,1	43,7
2015	716,7	313,1	30,0
2016	1175,2	606,02	45,6

Джерело: розроблено авторами за даними [3], [4]

Досвід побудови механізму держаного управління податковим боргом в Україні свідчить про те, що застосування різноманітних процедур стягнення та упередження податкового боргу не призводить до його мінімізації. Тому, зарубіжний досвід зниження та дотримання на мінімальному рівні податкового боргу є досить корисним для української економіки [12].

Якщо розглядати зарубіжний досвід управління податковим боргом, слід звернути увагу на систему оподаткування Франції. Практично 98% платежів до бюджету у цій країні сплачуються платниками абсолютно добровільно, що пояснюються високим рівнем громадської свідомості, взаємодією між платниками податків та органами служби державних фінансів та значними розмірами санкцій. За рахунок вживання цих заходів, надходження до бюджету Франції складають близько 10 млрд. євро щорічно.

Серед заходів, які попереджують виникнення податкового боргу та використовуються у Франції, слід виділити наступні:

– надання пільг щодо сплати податків малим підприємствам, які мають незначний річний прибуток для попередження виникнення податкової заборгованості;

– нівелювання наслідків неякісного декларування за допомогою негайного вербального контакту з платником податків;

– регулювання строків сплати податків за допомогою відстрочення / розстрочення платежу.

Якщо розглядати досвід іншої європейської країни – Швеції, то у разі отримання вимоги про сплату податку, платник повинен сплатити суму в повному обсязі протягом місяця, у противному випадку, на його рахунку виникає заборгованість, яка стягується за допомогою судового виконавця. До категорії добросовісних платників у цій країні належать 80% населення.

Податковою службою Швеції активно застосовуються запобіжно-попереджувальні процедури виникнення податкового боргу за рахунок застосування (за наявності письмового звернення платника податків) механізму розстрочення/відстрочення як податкових зобов'язань (у разі звільнення від подання податкової декларації або у зв'язку зі зниженням платоспроможності), так і податкової заборгованості (у випадку перегляду або оскарження рішення про сплату податку тощо) [12].

Таким чином, досвід зарубіжних країн дає змогу виокремити низку інструментів, які доцільно використовувати у вітчизняній практиці, а саме: відсутність банківської таємниці щодо боржників;

інформування громадськості про податкову заборгованість платників; наявність повноважень щодо відміни угод, укладених платником податків при наявності податкового боргу, тощо.

Податкові реформи, які проводилися протягом останніх років в Україні, частково покращили ситуацію щодо скорочення податкового боргу. Але розробка ефективних заходів щодо усунення системних недоліків у податковій системі є досить актуальною.

Для побудови ефективної податкової системи, яка б створювала необхідні умови для сталого розвитку національної економіки, забезпечувала достатнє наповнення Державного бюджету і тим самим мінімізувала податковий борг, урядом України розроблені: «Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» та «Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки» [1, 2].

Згідно цих стратегій розвитку, основними напрямками реформування національної податкової системи, які сприятимуть зниженню податкового боргу в Україні мають стати:

– впровадження електронних сервісів для спрощення сплати податків і відповідно збільшення частки податкових декларацій, поданих за допомогою електронних сервісів ДФС;

– зменшення податкового навантаження як на бізнес в цілому, так і на громадян – платників податків та пошук шляхів розширення бази оподаткування;

– зменшення податкового навантаження на заробітну плату з метою її детінізації;

– удосконалення законодавства України, спрямованого на посилення боротьби зі схемами ухиляння від сплати податків як юридичними, так і фізичними особами;

– зниження ставок податкових платежів, яке сприятиме детінізації підприємницької діяльності в Україні;

– удосконалення системи кабінетного аудиту для швидкого реагування на порушення податкового законодавства;

– спрощення процедури оформлення матеріалів у результаті здійснення перевірок;

– проведення консультаційних та роз'яснювальних робіт з платниками податків та покращення якості обслуговування;

– здійснення моніторингу рівня кваліфікації працівників контролюючих органів у сфері оподаткування [1, 2, 11].

У механізмі державного управління податковим боргом, основними напрямами зниження податкових зобов'язань мають стати:

здійснення контролю за повнотою сплати податків і зборів, що дасть змогу підвищити рівень надходжень до бюджету;

– проведення оцінки та управління ризиками виникнення податкового боргу;

– виховання податкової культури у платників податків щодо обов'язковості сплати податків і зборів до бюджету;

– удосконалення системи стягнення податкового боргу за рахунок розробки законодавчих ініціатив з прискорення його стягнення, оптимізації роботи органів стягнення та забезпечення можливості подальшого ведення бізнесу боржником [14].

Висновки і пропозиції. У сучасних умовах розвитку економіки, проблеми державного управління податковим боргом є актуальними у бідь-якій країні світу, оскільки саме податкові надходження формують основну частину доходів бюджету, а своєчасність і повнота цих платежів забезпечує фінансову стабільність держави. Мінімізація податкового боргу здійснюється за допомогою заходів організаційно-адміністративного спрямування, таких як: організація роботи з платниками-боржниками, позовна робота, кримінальна відповідальність посадових осіб, тощо. Зменшення ризиків утворення можливого податкового боргу здійснюється через такі організаційні та економічні інструменти: роз'яснення платникам податків податкового законодавства, проведення семінарів, тренінгів та круглих столів з питань застосування правила «податкового компромісу», моделювання податкових ризиків та розробка рішень щодо їх усунення та ін.

Список літератури:

1. Розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки»// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-p
2. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/paran10#n10
3. Державна казначейська служба України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index
4. Державна фіскальна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sfs.gov.ua
5. Бойчук Р.М. Погашення податкового боргу в контексті Податкового кодексу України / Бойчук Р.М., Васильченко С.М. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/Збірник/2011-2/Бойчук%2СВасильченко.pdf
6. Волкова О.В. Податковий борг в Україні: сучасні тенденції та подальші перспективи / О.В. Волкова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/piprp_2014_2 (1)__5
7. Ємельянова О.О. Податковий борг: сутність та способи впливу на платника для його погашення // Право та інноваційне суспільство. – № 1(6). – 2016. – С. 40-44.
8. Звіт про виконання Плану роботи Головного управління ДФС у Дніпропетровській області на 2016 рік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dp.sfs.gov.ua/diialnist/plani-ta-zviti-roboti/284053.html
9. Крупа О.В. Економічна сутність та природа виникнення податкового боргу // Вісник Хмельницького національного університету. – № 3, Т. 3. – 2015. – С. 117-119.
10. Тимченко О.М. Дієвість методів управління податковим боргом у контексті новацій податкового кодексу // Фінанси України. – 2011. – № 3. – С. 61-62.
11. Ткачик Ф.П. Удосконалення податкового контрою в Україні в контексті протидії ухиленню від оподаткування // Інфраструктура ринку. – Випуск № 4. – 2017. – С. 133-137.

12. Юр'єва О.І. Аналіз та узагальнення Європейського досвіду механізму державного управління податковим боргом // Актуальні проблеми державного управління. – № 2(46). – 2014. – С. 278-286.
13. Юр'єва О.І. Механізм державного управління податковим боргом: сутність поняття та складові / О.І. Юр'єва // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_1_18
14. Юр'єва О.І. Механізм державного управління податковим боргом / О.І. Юр'єва // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2014-1/doc/2/11.pdf
15. Юр'єва О.І. Податковий борг: аналіз поняття та вплив на суспільно-економічні відносини // Аспекти публічного управління. – № 3(29) березень 2016. – С. 70.

Гладкая Л.И., Стасюк А.В., Симон А.П.
Университет таможенного дела и финансов

НАЛОГОВЫЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА И ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ НАЛОГОВОГО ДОЛГА В УКРАИНЕ

Аннотация
Рассмотрены теоретические аспекты категории «налоговый долг». Проанализировано современное состояние налогового долга в Украине и методику его погашения. Выявлены основные причины возникновения налогового долга. Рассмотрены средства воздействия неплательщиков налогов в случае надлежащего и ненадлежащего исполнения ими налогового долга. Исследован опыт европейских стран относительно государственного управления в сфере взыскания налоговых долгов. Приведенные методы воздействия для уменьшения налогового долга в Украине.
Ключевые слова: налоговый долг, налоговое обязательство, пеня, налог, фискальная служба, налоговые поступления.

Gladka L.I., Stasyuk A.V., Simon A.P.
Customs and Finance University

TAX LIABILITIES AND CAUSES OF TAX DEBT IN UKRAINE

Summary
The theoretical aspects of the category of «tax debt». The current state tax debt in Ukraine and method of repayment. The basic causes of the tax debt. Considered leverage tax defaulters in case of proper and improper performance of tax obligation. The experience of European countries in public administration in collecting tax debts. These methods for reducing the impact of tax debt in Ukraine.
Keywords: tax debt, tax obligation, penalty, tax, fiscal services, tax revenues.

УДК 657.65

ПОРІВНЯННЯ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ТА МІКРОПІДПРИЄМНИЦТВА УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС

Гнатенко Є.П., Соболева І.В.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті розглянуто критерії розмежування малих та мікропідприємств. Представлено порівняння вимог нормативних документів до складання та подання фінансової звітності суб'єктів малого підприємництва в Україні та країнах Європи. Визначено сферу застосування положень МСФЗ та Директиви ЄС. Охарактеризовано особливості розкриття інформації у фінансовій звітності суб'єктів малого бізнесу країнЄС. Виявлено тенденції діяльності малих та мікропідприємств України в умовах євроінтеграції.
Ключові слова: мале підприємство, мікропідприємство, звітність, Директива ЄС, МСФЗ, євроінтеграція.

Постановка проблеми. Чинна Угода про асоціацію між Україною та Європейським союзом від 2014 року передбачає в рамках своєї імплементації заходи з удосконалення бухгалтерського обліку в частині співставлення стандартів і вимог до фінансової звітності. Однак, не зважаючи на достатньо актуальний напрямок досліджень в питаннях трансформації вітчизняної звітності до європейських стандартів особливості трансформації звітності для суб'єктів малого та мікропідприємництва досі не розглядалось.

Суб'єкти малого та мікропідприємництва займають особливий сектор економіки будь-якої країни, оскільки сприяють забезпеченню зайнятості населення, виступають важливим фактором соціальної стабільності та економічного зростання. У практиці європейських країн для малих і середніх підприємств діє окремий Міжнародний стандарт фінансової звітності (далі МСФЗ для МСП) [1], який визначає мету, принципи, склад фінансової звітності та методичні аспекти обліку. Фінансова звітність малих і мікропідприємств в Іспанії регулюється Генеральним планом бухгалтерського обліку (PGC de PYMES), в Польщі Законом «Про бухгалтерський облік». З прийняттям Директиви 2013/34/ЄС (далі Директива ЄС) [2] підходи до визнання підприємств малого бізнесу, у тому числі мікропідприємств, форма і склад фінансової звітності для даних суб'єктів, суттєво змінились. У вітчизняній практиці форма і склад фінансової звітності малих підприємств визначається П(С)БО 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва» [7]. Наявність міжнародних, міждержавних та національних нормативних документів, що регламентують форму і склад фінансової звітності суб'єктів малого та мікропідприємництва вимагає порівняння, детального аналізу особливостей їх застосування, відмінностей та спільних рис для визначення напрямів гармонізації обліку і звітності в сучасних умовах посиленої економічної інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості складання фінансової звітності малих та мікропідприємств в Україні висвітлюються в працях багатьох науковців, про що свідчить велика кількість публікацій. В дослідженні адаптації форм звітності в цілому проведена ґрунтовна робота такими вітчизняними вченими як С. Голов, С. Зубілевич, С. Семенова, О. Малишкін [4, 5, 8, 11] які провели як часткове так і комплексне співставлення статей національної фінансової звітності відповідно до вимог Директиви 34/2013 ЄС. Зокрема, методика заповнення Спрощеного фінансового звіту суб'єкта малого підприємництва розкрита К.В. Безверхим [3, с. 42]. Порівняльна характеристика системи звітності Польщі та України у секторі МСП в рамках імплементації угоди України з ЄС представлена в праці І.С. Ковової [6, с. 355].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Залишаються мало досліджуваними практичні аспекти та особливості складання фінансової звітності за спрощеною системою в окремих країнах ЄС, порівняння вимог їхнього законодавства з нормами Директиви 34/2013/ЄС. Дослідження досвіду розвинених країн щодо складання фінансової звітності малими та мікропідприємствами особливо актуальне для посилення євроінтеграційного напряму України.

Мета статті. Головною метою статті є порівняння форм, складу та особливостей фінансової звітності суб'єктів малого та мікропідприємництва України та країн ЄС з вимогами МСФЗ для МСП та Директиви 34/2013/ЄС, встановленні спільних рис та відмінностей, можливостей запозичення позитивного досвіду зарубіжних країн для України.

Виклад основного матеріалу. Порядок складання фінансової звітності за спрощеною формою в Україні регулює П(С)БО 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва» [7], що визначає суб'єктів господарювання, які складають:

1) Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва, що включає: ф. № 1-м «Баланс» і № 2-м «Звіт про фінансові результати», передбачений для юридичних осіб – суб'єктів малого підприємництва, які визнані такими відповідно до законодавства (крім тих, які складають Спрощений фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва), а також для представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності;

2) Спрощений фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва: ф. № 1-мс «Баланс» і № 2-мс «Звіт про фінансові результати», призначений для суб'єктів малого підприємництва – юридичних осіб, які ведуть спрощений бухгалтерський облік доходів та витрат відповідно до податкового законодавства, та для суб'єктів малого підприємництва – юридичних осіб, що відповідають критеріям мікропідприємництва.

Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»

[10], суб'єкти малого підприємництва, які мають право на застосування спрощеного обліку доходів і витрат та які не зареєстровані платниками ПДВ, можуть систематизувати інформацію, що міститься у прийнятих до обліку первинних документах, в регістрах бухгалтерського обліку без застосування подвійного запису. Також малі підприємства за бажанням можуть використовувати МСФЗ для МСП, закріпивши відповідне рішення в наказі про облікову політику, однак в такому випадку підприємство втрачає право застосовувати П(С)БО 25 [7] та зобов'язане переходити на складання звітності за НП(С)БО 1 [9].

Норми П(С)БО 25 [7] поширюється лише на юридичних осіб – підприємства малого бізнесу, а фізичні особи – суб'єкти малого підприємництва керуються іншими положеннями та складають окремі документи, зокрема, книгу обліку доходів або книгу обліку доходів і витрат [11, с. 42]. Критерії визнання суб'єктів малого підприємництва (чисельність працівників не більше 50 осіб, а річний дохід не перевищує еквіваленту 10 млн. євро), у тому числі мікропідприємництва (10 осіб та 2 млн. євро), встановлені у Господарському кодексі України [12], базуються на застарілих Рекомендаціях Європейської Комісії 2003/361/ЄС від 06.05.2003 р. [13], що втратили чинність з прийняттям Директиви ЄС [2].

Директива ЄС [2] про річну фінансову звітність, консолідовану звітність та пов'язані звіти деяких видів підприємств визначає нові критерії розмежування суб'єктів господарювання на мікро, малі, середні і великі та передбачає форми звітності для них. У статті 14 «Спрощення для малих і середніх підприємств» передбачається, що Держави – члени ЄС можуть дозволити малим підприємствам складати скорочені баланси з відображенням в них лише тих статей Додатків III та IV, які позначені літерами та римською нумерацією, розкриваючи окремо інформацію про довгострокову дебіторську і кредиторську заборгованість. Згідно з Додатком III скорочений Баланс малих і середніх підприємств в Активі повинен мати наступні статті: A. Підписний неоплачений капітал, B. Організаційні витрати, C. Основні засоби, у т.ч.: I. Нематеріальні активи, II. Матеріальні активи, III. Фінансові активи; D. Оборотні активи, у т.ч.: I. Запаси, II. Дебіторська заборгованість (окремо зазначається довгострокова), III. Інвестиції, IV. Грошові активи; E. Аванси і нарахований дохід (якщо вони не показуються в розділі B (II) активу).

У складі Пасивів має відображатися: A. Капітал і резерви, у т.ч.: I. Підписний капітал, II. Рахунок емісійного доходу, III. Резерв переоцінки, IV. Резерви (і довгострокові забезпечення), V. Прибуток або збиток попередніх періодів, V. Прибуток або збиток за фінансовий рік; B. Резерви (і поточні забезпечення), C. Кредиторська заборгованість, D. Нараховані доходи і витрати майбутніх періодів (якщо вони не показуються в розділі C пасиву).

Крім того країни – члени ЄС можуть дозволити малим і середнім підприємствам складати скорочені Звіти про прибутки та збитки в межах наступних лімітів: а) у Додатку V статті 1-5 можуть бути об'єднані в одну статтю «Валовий прибуток або збиток»; б) у Додатку VI статті 1, 2, 3 і 6 теж можуть бути об'єднані в «Валовий прибуток або збиток». Таким чином, скорочений Звіт про прибутки та збитки за Додатком V може містити статті: валовий прибуток, витрати на персонал, інші операційні витрати, доходи від участі в капіталі, доходи від інвестиційних операцій, інші фінансові доходи, фінансові та інші витрати, податок на прибуток від звичайної діяльності, прибуток або збиток від звичайної діяльності після оподаткування, інші податки, прибуток або збиток за фінансовий рік.

У Додатку VI передбачено функціональний поділ витрат, тому статті включають: валовий прибуток, витрати по реалізації (у т.ч. коригування вартості), адміністративні витрати, інші операційні доходи, доходи від участі в капіталі, доходи від інвестиційних операцій, інші фінансові доходи, фінансові та інші витрати, податок на прибуток від звичайної діяльності, прибуток або збиток від звичайної діяльності після оподаткування, інші податки, прибуток або збиток за фінансовий рік. За Директивою 34/2013/ЄС мікро, малі та середні підприємства складають скорочений баланс та скорочений звіту про прибутки та збитки, при цьому звільнені від підготовки управлінських звітів, якщо вся інформація наводиться в Примітках.

Відповідно до Міжнародних стандартів фінансової звітності для малих і середніх підприємств [1] встановлено, що малими та середніми підприємствами є суб'єкти господарювання, які не є: підзвітними громадськості (тобто не є учасниками фондового ринку, інвестиційними та кредитними установами, страховими компаніями, брокерами цінних паперів, або мають на відповідальному зберіганні активи великої групи сторонніх осіб) та оприлюднюють фінансові звіти загального призначення для зовнішніх користувачів (наприклад, для власників, потенційних кредиторів, рейтингових агентств).

За МСФЗ для МСП передбачено повний комплект фінансових звітів:

1) звіт про фінансовий стан на дату звітності;

2) одне з двох: єдиний звіт про сукупний дохід за звітний період або окремий звіт про прибутки та збитки і окремий звіт про сукупний дохід;

3) звіт про зміни у власному капіталі за звітний період;

4) звіт про рух грошових коштів за звітний період;

5) примітки, що містять стисле викладення облікової політики та іншу пояснювальну інформацію.

Однак, МСФЗ для МСП не регламентує форми фінансових звітів, а визначає лише їх зміст та деякі критерії групування статей, при цьому стандарти містять суворі вимоги щодо обов'язкової наявності певних статей у звітах і заборони на включення окремих статей до звітів. МСФЗ для МСП є єдиним стандартом, який визначає мету, принципи, склад фінансової звітності та методику відображення в обліку інформації про активи, капітал, зобов'язання та господарські операції малих і середніх підприємств, тобто підприємства не користуються іншими МСБО або МСФЗ.

Згідно з розділом 5 Закону «Про бухгалтерський облік» Польщі фінансова звітність малих та мікропідприємств Польщі включає:

1) бухгалтерський баланс;

2) звіт про прибутки і збитки;

3) додаткову інформацію та роз'яснення щодо складання фінансової звітності.

Суб'єкти мікро та малого підприємництва Польщі звільнені від обов'язку складати звіт про власний капітал та звіт про рух грошових коштів. Суб'єкти мікропідприємництва готують спрощений баланс та звіт про прибутки і збитки відповідно до Додатку 4 до Закону, суб'єкти малого підприємництва складають спрощені форми фінансової звітності згідно з Додатком 5. Для малих підприємств передбачена можливість в прийнятті спрощеної облікової політики за умов дотримання вимоги щодо повноти та достовірності фінансової звітності. При цьому мікропідприємство може відмовитися від принципу обачності в оцінці окремих активів та зобов'язань.

Мікро та малим підприємствам в Польщі дозволено не складати примітки, якщо пояснювальна інформація надається відповідно до вимог Додатків до Закону. А саме у розділі «Загальна інформація» фінансової звітності суб'єкта мікропідприємництва вказується: фірмове найменування та юридична адреса, період складання фінансової звітності, застосовані принципи бухгалтерського обліку з деталізацією спрощень, відомості про можливі загрози і заплановані обсяги діяльності, ключові положення облікової політики, в тому числі методи оцінки активів і зобов'язань (включаючи амортизацію), фінансовий результат і метод підготовки фінансової звітності в тій мірі, в якій Закон залишає індивідуальне право вибору.

Ведення бухгалтерського обліку в Іспанії регламентується Генеральним планом бухгалтерського обліку, що затверджений Королівським указом 1514/2007 від 16 листопада та прийнятий для адаптації до європейських стандартів обліку і вимог Директив ЄС. Поряд із загальною системою бухгалтерського обліку і звітності в Іспанії прийнято Генеральний план бухгалтерського обліку для малих і середніх підприємств 1515/2007, беручи до уваги особливі характеристики цих компаній. Генеральний план бухгалтерського обліку і план для малих і середніх підприємств містять конкретні критерії віднесення суб'єктів господарювання до малих та мікропідприємств. Обидва плани мають однакову структуру і складаються з розділів:

1) Концептуальні основи бухгалтерського обліку;

2) Облікова політика та оцінка для малих і середніх підприємств;

3) річна бухгалтерська звітність (правила підготовки та модель форм звітності);

4) План рахунків бухгалтерського обліку;

5) Визначення і фінансові відносини.

Найсуттєвіші відмінності містяться в третьому розділі щодо підготовки та складу фінансової звітності. Генеральний план бухгалтерського обліку для малих і середніх підприємств має добро-

Таблиця 1

Порівняння вимог національних та міжнародних стандартів й форм фінансової звітності для малих підприємств України та ЄС

№ з.п.	Критерії порівняння	П(С)БО 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва»	МСФЗ для МСП	Директива ЄС	Закон «Про бухгалтерський облік» Польщі	Генеральний план бухгалтерського обліку для МСП Іспанії
1.	Сфера застосування	Встановлює лише форму, зміст та порядок заповнення фінансової звітності суб'єктів малого підприємництва (не скасовує застосування ряду інших П(С)БО)	Визначає повний перелік методологічних основ обліку і складання звітності (об'єднує базові положення МСФЗ)	Містить координаційні заходи для законодавства країн – членів ЄС щодо визначення категорій підприємств та груп для складання фінансової та консолідованої звітності	Встановлює правила ведення обліку, складання звітності, у тому числі консолідованої, її оприлюднення, аудит та надання бухгалтерських послуг	Прийнятий для адаптації до європейських стандартів обліку і вимог Директив ЄС з урахуванням особливостей МСП
2.	Форми фінансової звітності	1) Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва: ф. № 1-м Баланс та ф. № 2-м Звіт про фінансові результати; 2) Спрощений фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва: ф. № 1-мс Баланс та ф. № 2-мс Звіт про фінансові результати.	1) звіт про фінансовий стан на дату звітності; 2) одне з двох: єдиний звіт про сукупний дохід за звітний період або окремий звіт про прибутки та збитки і окремий звіт про сукупний дохід; 3) звіт про змінну власному капіталі за звітний період; 4) звіт про рух грошових коштів за звітний період; 5) примітки, що містять стисле викладення облікової політики та іншу пояснювальну інформацію.	Для мікро та малих підприємств: 1) скорочений Баланс; 2) скорочений Звіт про прибутки та збитки; 3) Обмежений склад Приміток.	Для мікро та малих підприємств: 1) Баланс; 2) Звіт про прибутки та збитки. Відсутність Приміток за умови розкриття необхідної інформації у вступній частині до фінансової звітності (розділ «Загальна інформація» до Балансу)	Для мікро, малих та середніх підприємств: 1)Баланс; 2) Звіт про прибутки і збитки МСП за рік; 3) Звіт про змінну капіталі МСП за рік; 4) розширений склад Приміток МСП.

Джерело [1, 2, 7]

вільний характер, вимоги якого не є обов'язковим для компаній, які відповідають критеріям малих і середніх підприємств. Однак, незалежно від критеріїв він не поширюється на: емітентів цінних паперів та учасників торгів на регульованому ринку країн ЄС; осіб, які є частиною групи компаній, що складають консолідовану звітність, бюджетні установи. Річна фінансова звітність малих і середніх підприємств Іспанії складається з балансу, звіту про прибутки і збитки, звіту про зміни в капіталі і приміток. Ці документи повинні бути підготовлені також відповідно до положень Торгового кодексу Іспанії, Закону про корпорації, Закону про товариства з обмеженою відповідальністю та Генерального плану бухгалтерського обліку для малих і середніх компанії.

Отже, для малих і середніх підприємств Іспанії передбачено спрощений формат фінансової звітності, для яких встановлено спільний критерій визнання, окремий план рахунків та форми фінансової звітності. В цілому облік і звітність суб'єктів мікропідприємництва має певні спрощення, але суттєво не відрізняються від форм фінансової звітності малих і середніх підприємств, які складають усі форми звітності.

Результати порівняння форм та особливостей складання і подання фінансової звітності малих і мікропідприємств України, Польщі та Іспанії відповідно до МСФЗ для МСП та Директиви ЄС представлені в таблиці 1.

Як бачимо, національні та міжнародні нормативні документи орієнтовані на полегшення адміністративного тиску та спрощення процесу складання та представлення фінансової звітності. Поряд з цим, досі залишається значна кількість відмінностей у критеріях визнання суб'єктів мікро та малого підприємництва, на які поширюється право складати спрощену звітність; склад та форми фінансової звітності, обсяг інформації, який вони охоплюють, склад статей звітності. МСФЗ для МСП охоплює більше коло користувачів (включаючи середні підприємства). Аналогічний підхід в Іспанії, де для мікро, малих та середніх підприємств передбачено однаковий склад звітності. В Україні, Польщі та Іспанії для мікропідприємств форми балансу і звіту про фінансові результати (про прибутки і збитки) мають скорочений перелік статей.

Тільки в Україні для мікропідприємств при складанні звітності не використовується подвійний запис, а облікова інформація узагальнюється у відповідних регістрах. Суттєві відмінності у фінансових критеріях розподілу суб'єктів на групи та підходах до розрахунку, єдине спільне між ними – це чисельність працівників. Хоча еталоном у встановленні таких критеріїв для країн Європи має виступати Директива ЄС.

Висновки і пропозиції. Директива ЄС не забороняє використання МСФЗ для МСП в країнах ЄС, в Україні облік і звітність здійснюється за національними або міжнародними стандартами на вибір підприємства, за винятком, коли застосування МФЗ є обов'язковим відповідно до законодавства. Вітчизняні малі підприємства, які самостійно обирають методику обліку і звітності за МСФЗ для МСП не застосовують П(С)БО 25, а використовують НП(С)БО 1. Хоча фактично Директива 2013/34/ЄС не поширюється на вітчизняні підприємства, незаперечною залишається необхідність гармонізації та імплементації міжнародних норм в Україні під впливом євроінтеграції.

Відповідно до законодавства Польщі для мікро та малих підприємств передбачено дві форми звітності: баланс та звіт про прибутки і збитки, примітки можна не складати за умови розкриття необхідної інформації у вступній частині до фінансової звітності. Малі та мікропідприємства не зобов'язують складати звіт про рух грошових коштів та звіт про зміни в капіталі, проте за бажанням такі форми звітності можуть надаватись. В Україні та Іспанії неоплачений капітал все ще показується у пасиві зі знаком мінус і критерії для малих підприємств значно вищі. В Іспанії передбачено спрощений формат фінансової звітності для малих і середніх підприємств, для яких діє окремий Генеральний план бухгалтерського обліку для МСП, встановлено спільний критерій визнання, а саме: дотримання за два попередні роки поспіль щонайменше двох з наступних вимог: а) сума активів не перевищує 2,85 млн. євро; б) річна чиста сума обороту не більше 5,72 млн. євро; в) середня чисельність працівників не перевищує 50 осіб. Облік і звітність суб'єктів мікропідприємництва має певні спрощення, але суттєво не відрізняється від форм фінансової звітності малих і середніх підприємств, які складають баланс, звіт про прибутки і збитки, звіт про зміни в капіталі, примітки.

Зважаючи на вищезазначене для України пропонується змінити критерії розмежування суб'єктів малого та мікропідприємництва відповідно до Директиви ЄС та дозволити обирати деякі з обмежень, тим більше, що вимоги ПКУ щодо застосування спрощеної системи оподаткування мають суттєво нижчі порогові значення. Зміни в законодавстві щодо спрощення обліку і звітності малих та мікропідприємств повинні відповідати вимогам сучасності, новітнім тенденціям, зокрема, щодо трудової міграції, легкості відкриття та реєстрації малого бізнесу, процедури подання звітів, орієнтації на стартап-проекти.

З метою гармонізації форм та методики складання фінансової звітності малих підприємств необхідно визначити перелік статей, які є обов'язковими для всіх, та перелік, який може варіюватись залежно від специфіки представлення та деталізації інформації. Цілком достатньо надавати інформацію про фінансовий стан та результати діяльності малого підприємства в балансі та звіті про прибутки і збитки. Примітки можна виділити в окрему форму або як вступний пояснювальний додаток до звітності. Важливою є гармонізація національного законодавства з МСФЗ для МСП.

Список літератури:

1. IFRS for SMES (2009): The International Financial Reporting Standard for Small and Medium-sazed Entities, IASB, London 2009 [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http//www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=92410&c
2. Directive 2013/34/EU of the European Parliament and control of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC Text with EEA relevance [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/
3. Безверхий К. Порядок складання спрощеного фінансового звіту суб'єкта малого підприємництва / К. Безверхий, Бухгалтерський облік і аудит. – 2016. – № 11-12. – С. 40-50.
4. Голов С. Вдосконалення бухгалтерського обліку і фінансової звітності в Україні в контексті євроінтеграції / С. Голов // Бухгалтерський облік і аудит. – 1/2014. – С. 3-17.
5. Зубілевич С. Облікова Директива ЄС, її вплив насклад і зміст звітів європейських компаній та перспективи для України / С. Зубилевич // Бухгалтерський облік і аудит. – 7/2014. – С. 3-17.
6. Ковова І.С., Семенова С.М. Обліково-аналітичне забезпечення контролю витрат малих підприємств в умовах євроінтеграції / І.С. Ковова, С.М. Семенова // Актуальні проблеми економіки – 2015, № 11, с. 353-358.
7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва»: Положення Міністерства фінансів України від 25.02.2000 р. № 39 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00
8. Малишкін О., Кравчук Н., Мальована В. Український баланс: можливості трансформації до євро формату / О. Малишкін // Бухгалтерський облік і аудит. – 6-7/2016. – С. 16-26.
9. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ МФУ від 07.02.2013 р. № 73. [Електронний ресурс] – Режим доступу http://zakon2.rada.gov.ua
10. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-ХІУ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14
11. Семенова С.М. Визначення підприємств малого бізнесу, які можуть застосовувати спрощену систему оподаткування, обліку та звітності / С.М. Семенова // Бухгалтерський облік і аудит. 2016. – № 1. – С. 39-46.
12. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-ІУ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15

Гнатенко Е.П., Соболева И.В.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

СОПОСТАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО И МИКРОПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ И СТРАН ЕС

Аннотация
В статье рассмотрены критерии разграничения малых и микропредприятий. Представлено сравнение требований нормативных документов по составлению и представлению финансовой отчетности субъектов малого предпринимательства в Украине и странах Европы. Определена сфера применения положений МСФО и Директивы ЕС. Охарактеризованы особенности раскрытия информации в финансовой отчетности субъектов малого бизнеса стран ЕС. Выявлены тенденции деятельности малых и микропредприятий Украины в условиях евроинтеграции.
Ключевые слова: малое предприятие, микропредприятий, отчетность, Директива ЕС, МСФО, евроинтеграция.

Gnatenko Y.P., Soboleva I.V.
Mykolaiv V.O. Sukhomlinsky National University

COMPARISON OF FINANCIAL STATEMENTS SMALL AND MICRO ENTREPRENEURSHIP OF UKRAINE AND THE EU

Summary
The article examines the criteria for delineation of small and micro enterprises. Presented by comparison with regulations to the preparation and presentation of financial statements of small business in Ukraine and Europe. Defined the scope of the provisions of IFRS and EU Directives. The features of disclosures in the financial statements of small businesses in the EU. The tendencies of small and micro Ukraine in terms of European integration.
Keywords: small businesses, micro businesses, reporting, the EU Directive, IFRS, european integration.

УДК 339.13

РЫНОК ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛИ В УКРАИНЕ: КЛАССИФИКАЦИЯ ФОРМАТОВ

Горбенко А.В.
Национальный транспортный университет

Уточнены терминологические трактовки понятий «электронная коммерция», «интернет-торговля», «маркетплейс», «прайс-агрегатор». Привести классификация объектов электронной торговли, и примеры таких площадок в Украине. Сформулированы выводы относительно потенциала развития рынка электронной торговли в Украине.
Ключевые слова: электронная торговля, розничный рынок, маркетплейс, прайс-агрегатор, ритейл, продажи, тенденции.

Постановка проблемы. С 2000-х годов растет сбыт продукции через интернет, что в последние 5 лет стало отдельным направлением в продажах, а именно «интернет-торговлей». В некоторых западных странах есть ряд законов, регламентирующих этот вид деятельности, и правовые отношения, возникающие в ходе сделок продажи-приобретения. В Украине в 2015 году так же был принят закон об электронной коммерции, которым урегулированы некоторые вопросы. Однако динамика развития этого сегмента торговли настолько высока, что бизнесовые трактовки некоторых явлений не успевают отображаться в законодательных актах. Возникает путаница как терминологическом ряде, так и в оценке емкостей интернет-торговли. Поэтому автор формирует следующие задания в рамках исследования.

Формирование целей исследования заключено в следующих заданиях: 1) Уточнить терминологические трактовки понятий «электронная коммерция», «интернет-торговля», «электронная торговля», «маркет-плейс», «прайс-агрегатор»; 2) Привести классификацию объектов электронной торговли; и примеры таких площадок в Украине; 3) Сформулировать выводы относительно перспектив развития рынка электронной торговли в Украине.

Цель исследования – показать классификацию объектов электронной торговли в Украине на основе структуризации соответствующего терминологического аппарата.

Основная часть. Зачастую электронной коммерцией (e-commerce) называют электронную торговлю (e-trade), что не корректно. **Электронная коммерция** понятие более широкое, чем электронная торговля (интернет – торговля), и подразумевает проведение финансовых транзакций торговых сделок при помощи электронных операций, а именно обмена данными (EDI), возможности оплаты электронными деньгами (e-cash), продвижения посредством электронного маркетинга (e-marketing), а также банкинг (e-banking), страховые услуги (e-insurance) и конечно саму электронную торговлю (e-trade) [*].

Утверждать, какая из компаний была первой, кто занялась интернет-торговлей, невозможно. Однако уже в 1960 г. американские American Airlines и IBM совместно разработали систему резервирования мест на авиарейсы (SABRE, Semi-Automatic BusinessResearch Environment), а в 1995 году на электронные продажи перешла сфера торговли – стартовал проект eBay, завершивший первую сделку продажи лазерной указки за $14.

Что до роста электронной торговли (e-trade) в Украине, то его показатель составляет менее 1% розничного товарооборота страны (по данным Государственной службы статистики Украины). Однако тренд положительный – рост интернет – торговли наблюдается в течение последних 10-ти лет и намного опережает показатели других европейских стран (рис. 1).

Рис. 1. Розничный товарооборот Украины 2006-2016 гг.
Источник: [1]

И по словам Марины Черненко, генерального директора Ukrainian Retail Association, за 2016 год рост интернет – торговли в Украине, по данным EVO Group, достиг 50%, в 2017-м ожидается – 30%. В целом в мире наблюдается аналогичная тенденция. По данным Euromonitor, прогноз темпов роста продаж по каналам сбыта – традиционная розница vs интернет – торговля – ведет к увеличению последнего в общей структуре продаж (рис. 2).

Однако, по мнению экспертов рынка полное замещение офф-лайн торговли в Украине невозможно. Однако e-trade способствует развитию различных объектов интернет-торговли (площадок) и вводит такое разнообразие терминов и форматов, которые зачастую отождествляются и не ясны широкой общественности.

Изложение основных результатов и их обоснование. Стремительный рост интернет – торговли вводит новый понятийный аппарат. Так, ставший ежегодным, конкурс украинских интернет-проектов E-Awards от Ukrainian E-commerce Expert, предлагает следующую классификацию площадок, занимающихся интернет – торговлей [3]:

– интернет-супермаркет / мультиканальный ритейлер (более категорий 5 товаров);

– интернет-магазин (до 5 категорий товаров);

– маркетплейс (online e-commerce marketplace), прайс – агрегатор;

– доска объявлений, аукционы;

– B2B продукты для e-commerce (логистика, финансы, сервис) и тендерные площадки;

– Youtube канал e-commerce проекта;

– зарубежный интернет-магазин.

Однако подобная классификация не корректна. Стоит отметить, что участники рынка до сих пор и сами не полностью понимают суть понятий. Проводя исследование по рынку электронной торговли в Украине [4], автор использовала помимо анкетирования формат интервью. В статье приведены некоторые выдержки. Так по мнению Марины Черненко, директора Ukrainian Retail Association, в Украине маркетплейс часто сливается с интернет-супермаркетом (Rozetka.ua, 27.ua, f.ua). Поэтому более корректной будет следующая классификация:

– Интернет магазины (группы товаров узкой направленности (IT, моб связь и т.д.)

– Интернет супермаркеты

– Маркетплейсы и гибридные маркетплейсы

– Доски объявлений, интернет-аукционы

Все остальное, в том числе youtube, и прочие сервисы – не более чем рекламные площадки для вышеуказанных категорий.

С ним согласен Ян Ружичка, основатель интернет-магазина ELNINO.UA™. По его словам, к категории интернет-супермаркет (он же мультиканальный ритейлер) можно отнести, например, Rozetka. А под интернет-магазинами понимать скорее нишевые магазины (спортивные товары, вело-/мото-/ парфюмерия / косметика и т.д.). Однако понятие маркетплейс, прайс-агрегатор – не корректно относить к интернет-торговле вообще. Это по сути канал распространения информации – такие ресурсы ничем не торгуют, содержат простое сравнение цен различных площадок, к примеру, Prom.ua. То же относительно Youtube каналов – это промоушн, но не продажа. Даже возможность создавать и продавать через магазины в FB большая интернет-торговля, чем Youtube.

Более того, в законодательном поле Украины отсутствуют многие из вышеупомянутых терминов [7].

В настоящем Законе используются следующие основные понятия:

1) электронная коммерция – отношения, направленные на получение прибыли, возникающие при совершении сделок по приобретению, изменения или прекращения гражданских прав и обязанностей, совершенные дистанционно с использованием информационно-телекоммуникационных систем, в результате чего у участников таких отношений возникают права и обязанности имущественного характера;

2) электронная торговля – хозяйственная деятельность в сфере электронной купли-продажи, реализации товаров дистанционным способом покупателю путем совершения электронных сделок с использованием информационно-телекоммуникационных систем;

3) электронная форма представления информации – способ документирования информации, означает создание, запись, передачу или хранение информации в цифровой или иной нематериальной форме с помощью электронных, магнитных, электромагнитных, оптических или других средств, способных к воспроизводству, передачи или хранения информации;

4) интернет-магазин – средство для представления или реализации товара, работы или услуги путем совершения электронной сделки;

5) информационные электронные услуги – платные или бесплатные услуги по обработке и хранению информации, предоставляемых дистанционно с использованием информационно-телекоммуникационных систем по индивидуальному запросу их получателя;

6) реализация товара дистанционным способом – заключение электронного договора на основании ознакомления покупателя с описанием товара, предоставленным продавцом в порядке, определенном настоящим Законом, путем обеспечения доступа к каталогов, проспектов, буклетов, фотоснимков и т.п. с использованием информационно-телекоммуникационных систем, телевизионным, почтовым, радиосвязью или иным способом, что исключает возможность непосредственного ознакомления покупателя с товаром или с образцами товара при заключении такого договора;

7) субъект электронной коммерции – субъект хозяйствования любой организационно-правовой формы, реализует товары, выполняет работы, оказывает услуги с использованием информационно-телекоммуникационных систем, или лицо, приобретет, заказывает, использует указанные товары, работы, услуги путем совершения электронной сделки.

Таким образом, если дать определения существующим бизнесовым терминам, то **интернет-супермаркет**, по аналогии с требованиями к супермаркетам оффлайновой торговли, прописанными в Государственных строительных нормах Украины [2], – это магазин самообслуживания в собственности единого продавца (компании) с ассортиментом продовольственных и непродовольственных товаров более 5 тыс. по-

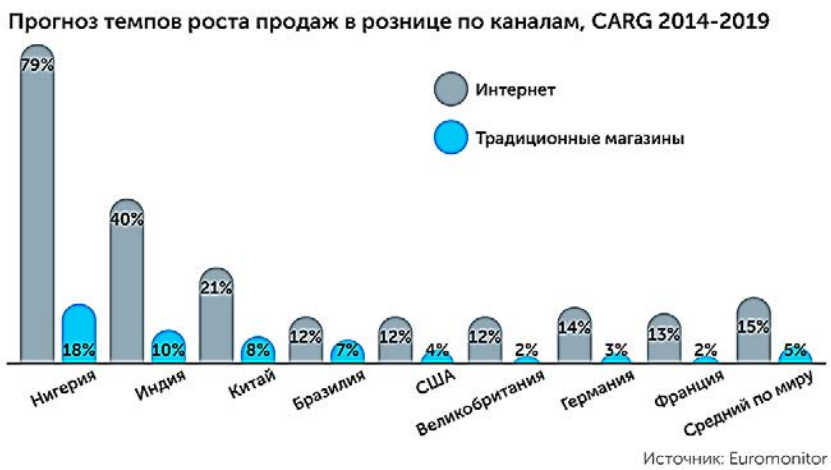

Рис. 2. Прогноз темпов роста продаж по каналам, 2014-2019 гг.

Источник: [9]

зиций. Например, сайты супермаркетов Auchan, Metro, Novus.

Маркетплейс – электронная площадка, которая содержит предложения множества продавцов товаров и услуг с возможностью непосредственного завершения транзакции. Мировые примеры: Airbnb, Uber, PayPal, Ebay, DropBox, Amazon, Eventbrite, японские Rakuten, Zenmarket. Гибридный маркетплейс – OLX

Прайс-агрегатор – электронная площадка, которая «серфит» и размещает предложения других торговых площадок, что предоставляет покупателю возможность сравнительного анализа цен, способов доставки и т.д. Без возможности завершения транзакции, лишь ознакомление с предложениями и непосредственно переход на другие площадки для завершения сделки. Отечественные площадки – Ava.ua, FreeMarket.kiev.ua, Hotline.ua, Hotprice.ua, I-m.com.ua, Metamarket.ua, M.ua, Price.ua.

Доска объявлений – электронная площадка, аналог печатных справочников с информацией о компаниях и их предложениях по различным отраслям и направлениям деятельности, без возможности автоматического сравнения по критериям.

Резюмировав, **классифицируем площадки интернет-торговли по [8]:**

a) целевой группе потребителей (C2C, B2C, B2B, G2B, G2C, B2B2C)

b) продукции (товары, услуги, сюда же относят краудфандинг)

c) способу завершения транзакций (online commerce, O2O)

d) способу монетизации (продажи трафика, лидов, рекламы, доп. услуг).

Среди целевых групп потребителей наиболее распространены комбинации B2B, B2C, C2C.

C2C (customer-to-customer) или социальная коммерция – реализация продукции между конечными потребителями (Blablacar, Couchsurfing, Freelance.ua, Kabanchik.ua, zrk.in.ua, skrynya.ua, handmadeua.com.ua, cudesa.net, crafta.ua, uamade.com.ua, etsy.com, artfire.com, auto.ria, avtobazar.ua, market.lardi-trans.com).

B2C (business-to-customer) – реализация продукции юридическими лицами конечному потребителю (Aliexpress, Kupinatao, Amazon, Booking, kniga.biz.ua, Plato.ua).

B2B (business-to-business) – реализация продукции между компаниями – юр.лицами (Alibaba, TradeIndia.com, toboc. com, trade-seafood.com, made-in-china.com).

Кроме этого, развиваются дальше проекты B2B2C (business-to-business-to-customer) – как пример, fashop.com.ua, elephant.gollos.com.ua, odessika.com.ua, stylefashion.com.ua; G2B (government-to-business) – например площадки e-tender.ua, prozorro.gov.ua; G2C (government-to-customer) – сервисы для оплаты коммунальных платежей gioc. kiev.ua (рис. 3).

По виду продукции интернет-площадки могут быть представлены в таких тематических категориях:

– товары (Ebay, Google Play, Plato.ua);
– услуги (Uber, Airbnb, Couchsurfing);
– информация (Youtube, FB, Linkedin);
– инвестиции и краудфандинг (CircleUp, KickStarter).

По способу завершения транзакций:

– O2O: online to offline. Привлечение потребителя происходит онлайн, предоставление товара/услуги оффлайн.

– Online commerce. Все операции происходят в онлайн. В качестве примера, продажа и получение электронных билетов.

Стоит заметить, что законодательством Украины не определен ни один из данных терминов. В отличие от США, где еще в 1990 – начале 2000-х гг. появились нормативные акты, регулирующие деятельность данного сектора экономики, Украина соответствующий закон приняла лишь в 2015 году – ЗУ «Об электронной коммерции». В Законе употребляются термины: электронная коммерция, электронная торговля, электронная форма предоставления информации, информационные электронные услуги, реализация товаров дистанционным способом и интернет-магазин. Последний означает способ для предоставления или реализации товаров, работ или услуг путем осуществления электронной сделки. Каких-либо иных терминов Закон не предусматривает. Потому данная классификация лишь бизнесовый вариант упорядочивания площадок в сегменте интернет – торговли.

Классификация объектов электронной торговли в Украине по параметрам:

целевая группа потребителей: C2C, B2C, B2B, G2B, G2C, B2B2C	продукция: товары, услуги, краудфандинг (в части продажи идей)	способ завершения транзакций: online commerce, O2O	способ монетизации объекта:
Примеры: Blablacar, Couchsurfing, Freelance.ua, Kabanchik.ua, kniga.biz.ua, Alibaba, TradeIndia.com, fashop.com.ua, tender.ua, gioc.kiev.ua.	Примеры: - товары (Ebay, Google Play, Plato.ua); - услуги (Uber, Airbnb, Couchsurfing); - информация (Youtube, FB, Linkedin); - инвестиции и краудфандинг (CircleUp, KickStarter).	Примеры: O2O (online to offline) - привлечение потребителя онлайн, предоставление продукции оффлайн. Online commerce. Все операции - в онлайн.	продажи трафика, рекламы, доп. услуг

Рис. 3. Классификация объектов электронной торговли в Украине

Источник: разработка автора по источнику [8]

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Перспективными направлениями развития рынка электронной торговли в Украине есть:

1. Переход на мультиканальность крупных ритейл-операторов и производственных компаний, как следствие развитие фулфилмент услуг логистических операторов и способов доставки операторов последней мили.

2. Процесс «дигитализации» интернет-торговли в частности и электронной торговли в целом, как следствие дальнейшее развитие mobile commerce – приобретение продукции посредством мобильных гаджетов.

3. Дальнейшее развитие peer-to-peer в различных ее проявлениях. Рожденный компьютерной средой обитания архитектура «равный к равному» (дословный перевод) означает упразднение единого центра сбора и обработки информации. Таким образом обмен данными идет непосредственно среди пользователей (C2C), без единого администратора. В интернет-торговле архитектура таких сетей может быть представлена такими площадками как: маркетплейс AirBnB, EasyNest, Love Home Swap, Freelancer, Uber, ShareDesk, eBay, The Grommet, BlaBlaCar, Car2Go, Bitcoin, Skill Share , PopExpert и т.д.

4. Нишевость и клиентоориентированность. Как в классическом маркетинге торговли существует понятие зонтичных брендов, так и в электронной торговле главная компания будет работать с потребителями под разными адресами. За счет чего будет достигнута большая гибкость в работе с клиентами, и расширит охват аудитории. По такому примеру уже пошла группа компаний EVO, которой принадлежит шесть торговых площадок (prom.ua, bigl.ua, zakupki.prom.ua, kabanchik.ua, crafta.ua, goodini.ua), сайт для закупки товаров и услуг на тендерной основе rialto.ua, и портал для продажи активов НБУ, ФГВФЛ и ФГИУ – ProZorro.

Таким образом основная цель исследования достигнута и решены поставленные задания: 1) Уточнен терминологический аппарат; 2) Приведена классификация объектов электронной торговли и примеры таких площадок в Украине; 3) Сформулированы выводы относительно перспектив развития рынка электронной торговли в Украине.

Список литературы:

1. Державна служба статистики України статистичний збірник роздрібна торгівля України у 2015 році [Електронний ресурс] // публикація документів Державної Служби Статистики України – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publtorg_u.htm
2. Державний класифікатор будівель та споруд (ДК БС): офіц. текст станом на 2000 р. – Держстандарт України, К. – 2000.
3. Офіційні правила участі в конкурсі UKRAINIAN E-COMMERCE AWARDS [Электронный ресурс] // E-commerce – Режим доступа: https://www.e-awards.com.ua/ecommerce-eb44f
4. E-trade in Ukraine: серфинг трендов [Электронный ресурс] // издание Дистрибуция и Логистика. – Режим доступа: http://logist.fm/publications/e-trade-ukraine-serfing-trendov
5. Чучковська А.В. Правове регулювання електронної комерції в Україні. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 224 с.
6. Блащук О. Что ожидает украинский рынок e-commerce в 2017 году – прогнозы EVO [Электронный ресурс] // издание AinUa. – Режим доступа: https://ain.ua/2016/12/16/e-commerce-v-2017-evo
7. Закон України Про електронну комерцію. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 45, ст. 410 – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/675-19
8. Приходько Г. Маркетплейсы по типам участников: C2C, B2C и B2B [Электронный ресурс] // Redemade. – Режим доступа: http://ru.wiki.rademade.com/marketplace-c2c-b2c-b2b
9. Рынок электронной коммерции Украины [Электронный ресурс] // Киевстар Хаб. – Режим доступа: http://hub.kyivstar.ua/rynok-elektronnoy-kommercii-ukrainy

Горбенко О.В.
Національний транспортний університет

РИНОК ЕЛЕКТРОННОЇ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ: КЛАСИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ ФОРМАТІВ

Анотація
Уточнено термінологічні трактування понять «електронна коммерція», «інтернет-торгівля», «маркетплейс», «прайс-агрегатор». Навести класифікацію об'єктів електронної торгівлі, та приклади таких площадок в Україні згідно. Сформульовано висновки щодо потенціалу розвитку ринку електронної торгівлі в Україні.
Ключові слова: роздрібний ринок, електронна торгівля, маркетплейс, прайс-агрегатор, рітейл, продажі, тенденції.

Horbenko A.V.
National Transport University

E-TRADE MARKET IN UKRAINE: CLASSIFICATION OF FORMATS

Summary
The author specified the terminology of the concepts «electronic commerce», «Internet commerce», «marketplace», «price-aggregator». The classification of e-commerce objects was developed. There are examples of such objects in Ukraine. The conclusions concerning the potential of the e-commerce market in Ukraine are formulated.
Keywords: retail market, e-trade, e-commerce, marketplace, B2B, B2C, B2G, sales, trends.

УДК 330.341

НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Григор'єв Г.С.
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Процес державного регулювання макроекономічного середовища країни – це визначення напрямків упорядкованого розвитку сегментних складових національної економіки з метою досягнення збалансованості та пропорційності в її розвитку. У статті проаналізовані національні та міжнародні аспекти державного регулювання макроекономічного середовища.
Ключові слова: державне регулювання економіки, макроекономічне середовище, національна економіка, розвиток.

Постановка проблеми. Державне регулювання національної економіки – це система заходів задля здійснення підтримуючої, компенсаційної та регулюючої діяльності держави, спрямованої на створення нормальних умов ефективного функціонування ринку та вирішення складних соціально-економічних проблем розвитку національної економіки й всього суспільства [1].

Процес державного регулювання макроекономічного середовища країни включає в себе:

– інституційну державну підтримку макроекономічного середовища;

– забезпечення створення ринкового інфраструктурного простору;

– формування конкурентного внутрішнього середовища;

– регламентацію фінансових, економічних та соціальних відносин у макроекономічному середовищі;

– організаційну структуру управління, здатну розробляти доцільні принципи і норми поведінки суб'єктів макроекономічного середовища, у тому числі контроль за їх дотриманням;

– зрівноважування недоліків або негативних наслідків функціонування національного ринкового простору шляхом проведення відповідних компенсаційних дій;

– формування концепції та політики структурних перетворень, що відповідає прогресивному розвитку макроекономічного середовища та його сегментів;

– визначення фінансово-економічних та соціальних механізмів побудови прогресивної структурної моделі національного макроекономічного середовища в умовах сьогодення;

– та інше.

Необхідно підкреслити, що регулююча діяльність держави передбачає регулювання фінансових, економічних та соціальних відносин в національному макроекономічному середовищі з метою реалізації певних цілей та вирішення поставлених завдань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Національна економічна теорія державного регулювання макроекономічного середовища країни виходить з об'єктивності цього процесу. Об'єктивність зумовлена відповідними аспектами. Ключові аспекти державного регулювання економіки вивчали автори [6; 9; 11; 14-19]. Проте подальшого вивчення потребують національні та міжнародні аспекти державного регулювання макроекономічного середовища.

Виклад основних результатів дослідження. Історія дає чимало прикладів того, як масштабні проекти соціально-економічних перетворень обертаються катастрофічними економічними наслідками, соціально-політичними катаклізмами – саме через неадекватність методів і процесів здійснення реформ, їх механістичне підпорядкування якійсь «надцінній ідеї» з ігноруванням усієї складності людської свідомості та усталених культурних традицій. Тому навряд чи можна покладатися на те, що успішність реформ забезпечать ради або комітети з реформ, хоча вони дійсно можуть відігравати певну позитивну роль на етапі визначення концептуальних засад перетворень. Але для успішності вирішення глибинних структурних проблем, що накопичилися в суспільстві, необхідним є насамперед постійний і широкий за охопленням суспільний діалог, утворення на різних рівнях і в різних регіонах різноманітних недержавних організацій, у т.ч. бізнес-асоціацій підприємців, які стануть постійними форумами для узгодження позицій та провідниками відповідних перетворень у суспільстві [5].

В умовах сьогодення держава є забезпечуючим інститутом ринкової моделі господарювання. У міжнародному просторі, практика розвитку всіх провідних країн світу (США, Японія, Німеччина, Великобританія, Франція, Кітай та інші) свідчить про нездатність ринкового механізму в повній мірі виконувати функції регулятора макроекономічного середовища в інтересах всього суспільства. Вирішення загальногосподарських, галузевих криз, безробіття, порушень у фінансово-грошовому обігу, а також потреба у фінансуванні сегментних складових національної економіки низькорентабельних з точки зору приватного капіталу, але необхідних для повноцінного відтворення в національних масштабах, вимагають активного державного регулюючого впливу на національне макроекономічне середовище. Але необхідно пам'ятати, що для ринкового механізму характерні риси саморегулювання або самонастроювання структур під впливом попиту і пропозиції, ціноутворення і конкуренції. Ринковий механізм спонукає до припинення неефективної господарської діяльності та сприяє перенаправленню ресурсів у ті сегменти макроекономічного середовища, які є найбільш прибутковими, і тим самим сприяє раціональному використанню ресурсів. З практичного досвіду відомо, що ринковий механізм активізує підприємницьку діяльність суб'єктів макроекономічного

середовища та забезпечує формування виваженої організації бізнесу з урахуванням стратегічного розвитку. Але, в трансформаційних умовах, які на протязі всіх років незалежності притаманні Україні, ринковий механізм структурного саморегулювання не завжди і не у всіх сегментах макроекономічного середовища спрацьовує. Наприклад, у ринковому середовищі перерозподіл доходів не гарантує реалізації права людини на гідне існування – незалежно від форми і результатів господарювання. Не може забезпечити самостійно фундаментальні наукові дослідження та інноваційний розвиток національної економіки без гідної підтримки держави.

Розвиток національної економіки є одним із пріоритетних завдань у трансформаційних умовах нашої країни. Згідно Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [2]: вектор розвитку – це забезпечення сталого розвитку нашої держави, проведення структурних та необхідних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя українського суспільства. Наша країна має стати державою із сильною економікою та з передовими інноваціями. Для цього, передусім, необхідно відновити макроекономічну стабільність, забезпечити стійке зростання економіки екологічно невиснажливим засобом, створити сприятливі умови для ведення господарської діяльності та прозору податкову політику.

Метою Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. Дана стратегія – це орієнтир для європейської інтеграції національного простору України. Але в умовах глобалізації міжнародної економіки, національне макроекономічне середовище потребує посиленого впливу держави на структурні та сегментні перетворення. Особливо відчутно це проявляється у необхідності підвищення конкурентоспроможності національної економіки у зовнішньоекономічному середовищі.

Необхідна об'єктивність процесу державного регулювання макроекономічного середовища країни визначається необхідністю задоволення постійно зростаючих особистих і суспільних потреб в умовах обмеження ресурсного забезпечення національної економіки. Обмеженість у ресурсному забезпеченні ставить суспільство в стан перманентного вибору при виробництві продукції (робіт, послуг), їх розподілу й споживанні, оскільки одне рішення приводить до втрати потенційних можливостей здійснити інше в рівних умовах. Розв'язання конфлікту між необмеженими потребами і обмеженим ресурсним забезпеченням знаходиться в площині системи державного регулювання господарської діяльності та структури національної економіки, тому виникає об'єктивна необхідність формування дієвого механізму державного регулювання сегментної складової національного макроекономічного середовища.

Поряд з об'єктивною важливістю державного регулювання сегментної складової національного макроекономічного середовища необхідно враховувати також те, що держава здатна та зобов'язана здійснювати даний процес. В умовах сьогодення, для цього є цілком певне правове, політичне, фінансове, економічне та соціальне підґрунтя.

Держава володіє достатніми ресурсами для впливу на макроекономічне середовище країни, вона є носієм законодавчої та адміністративної влади, має необхідну міцність. Зазначені аспекти надають можливість системно, цілеспрямовано і різноманітно втручатися у сегментну складову національного макроекономічного середовища у потрібному руслі.

За двадцять п'ять років незалежності, наша країна має достатній досвід і необхідні інструменти, щоб ставити перед собою стратегічні цілі – динамічне фінансово-економічне та соціальне зростання. Певні економічні досягнення 2015-2017 років створюють цілком реальне підґрунтя, щоб приступити до вирішення проблеми більш ефективного фінансово-економічного й соціального вектору розвитку країни та впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у міжнародному середовищі.

Державне регулювання сегментної складової національного макроекономічного середовища повинно будуватися з урахуванням методологічних аспектів. По-перше, як процес впливу на сегментну структуру макроекономічного середовища з метою збільшення доданої вартості і більш повного задоволення потреб суспільства, воно повинно здійснюватися за допомогою переважного використання економічних важелів. По друге, державне регулювання сегментної складової національного макроекономічного середовища є найважливішою складовою частиною державного регулювання національної економіки. Необхідно відмітити, що таке регулювання відбувається у системі державного управління національної економіки та має спільні з ним властивості. У практичній площині дана теоретична посилка проявляється у тому, що державна сегментна економічна політика повинна бути вбудована в довгострокову стратегічну національну економічну політику країни. Сегментні структурні перетворення повинні бути спрямовані на забезпечення такої моделі сегментної структури макроекономічного середовища країни, яка забезпечить реалізацію потенційних можливостей динамічного зростання національної економіки з метою забезпечення послідовного підвищення рівня життя населення країни, ефективне відтворення і модернізацію економіки, утому числі за рахунок інноваційної складової.

Зміст державного регулювання сегментної складової національного макроекономічного середовища визначається його роллю в фінансово-економічному та соціальному розвитку України. Роль державного регулювання полягає у створенні визначених умов, які забезпечать прогресивний розвиток як самої сегментної структури макроекономічного середовища, так і макроекономічної системи. Відстоюючи насамперед інтереси суспільства в цілому, система державного управління у взаємодії з ринковим середовищем за допомогою сегментних структурних перетворень підтримує і стимулює національний суспільний розвиток в умовах глобалізації. Державне управління в сфері сегментного структурного регулювання макроекономічного середовища сприяє ефективному, максимально незалежному функціонуванню суб'єктів ринкового середовища.

Формування системи державного управління сегментної структурної макроекономічної політики є орієнтиром для бізнесу, показує напрямки активізації його діяльності з кількісним та якісними орієнтирами.

Регулювання сегментної складової національного макроекономічного середовища здійснюється на основі теорії і практики управління фінансово-економічними й соціальними системами та процесами. У трансформаційних умовах за допомогою функціонального і процесного підходів здійснюється регулювання сегментної складової національного макроекономічного середовища. Функції регулювання сегментної складової національного макроекономічного середовища взаємопов'язані з економічними та соціальними функціями держави. Зазначені функції відображаються в управлінні макроекономічного середовища країни і регулюванні там економічних та соціальних процесів, які можуть бути реалізовані державному рівні.

Необхідно відмітити, що зміст державного регулювання сегментної складової національного макроекономічного середовища розкривають його загальні функції:

– формування, затвердження та моніторинг за виконанням сегментних структурних пріоритетів макроекономічної політики;

– інституційне забезпечення ефективного функціонування ринкового простору у макроекономічному середовищі країни;

– вирішення сегментних структурних проблем розвитку національного макроекономічному середовищі, які ринковий механізм не вирішує;

– сегментне регулювання економічних та соціальних відносин з метою вирішення певних завдань.

Необхідно відмітити, що базовою функцією держави є – законодавча функція, яка полягає у формуванні системи економічних, соціальних, організаційних, господарських та інших законів, які створюють певні правові засади функціонування ринкового простору у національному макроекономічному середовищі.

Важливо акцентувати увагу на те, що держава визначає нормативно-правове поле і ті принципи, які повинні дотримуватися суб'єкти національного макроекономічного середовища.

Важливою функцією державного регулювання сегментної складової національного макроекономічного середовища є стратегічне сегментне макроекономічне і міжгалузеве моделювання динаміки і структури макроекономічного середовища з метою обґрунтування оптимального варіанту структурних сегментних економічних та соціальних пропорцій.

Оптимізація структурних сегментних економічних та соціальних пропорцій дозволяє підвищити ефективність національного макроекономічного середовища за рахунок мінімізації витрат при досягненні заданої мети або розширення мети за наявним ресурсним потенціалом.

У регулюванні сегментної складової національного макроекономічного середовища держава реалізує функцію інституційного забезпечення ефективного функціонування ринкового простору та оптимальних сегментних структурних пропорцій макроекономічного середовища.

Необхідно підкреслити, що держава забезпечує захист суб'єктів в процесі їх діяльності у макроекономічному середовищі. Базовим захистом, яке гарантує держава є захист права власності та право споживачів за рахунок відповідної системи нормативно-правого забезпечення. Держава забезпечує дотримання законів у макроекономічному середовищі і покарання тих, хто їх не дотримується. Необхідно також відмітити, що у ринковому просторі спостерігається достатня розбіжність між доходами членів суспільства, тому держава повинна усувати зазначені диспропорції. У той же час ринковий механізм не націлений на подолання диспропорцій в добробуті членів суспільства, тому вішення зазначених обставин повинно взяти на себе держава. Це вимагає створення дієвої системи перерозподілу доходів і реалізації інших форм соціально-спрямованої політики дій, які реалізуються за рахунок механізму оподаткування, системи соціальних трансфертів тощо.

Реалізація функцій регулювання забезпечується вирішенням виокремлених завдань державного регулювання сегментної складової національного макроекономічного середовища, які відображають систему пріоритетів сегментної структурної політики держави у поточному періоді та у майбутньому. Основними завданнями можуть бути:

– удосконалення сегментної структури національного макроекономічного середовища;

– вирівнювання сукупного попиту та сукупної пропозиції у національному макроекономічному середовищі;

– економічне стимулювання розвитку експортно-орієнтовної діяльності суб'єктів національного макроекономічного середовища;

– підтримка базових галузей промисловості;

– забезпечення оптимального поєднання поточних і стратегічних напрямків розвитку національного макроекономічного середовища;

– організація та підтримка інвестиційної та інноваційної діяльності в національному макроекономічному просторі;

– регулювання кількісного та якісного відтворення робочої сили в умовах постійної зміни продуктивних сил за рахунок інноваційного компоненту;

– створення конкурентного макроекономічного середовища та вільного переміщення товарів на внутрішні та зовнішні ринки;

– формування та підтримка сучасних заходів соціальної та культурної політики;

– забезпечення збалансованості товарних і грошових потоків з урахуванням фактору глобалізації;

– інші.

В умовах трансформаційних змін істотну значимість в системі державного регулювання сегментної складової національного макроекономічного середовища має процесний підхід. В контексті даного підходу регулювання розглядається як послідовна цілеспрямована комплексна діяльність з оптимізації сегментної складової національного макроекономічного середовища та її основних пропорцій з урахуванням економічного та соціального розвитку країни.

У рамках застосування процесного підходу особлива увага приділяється концепції вибору

управлінських рішень на макрорівні. Найважливішими для регулювання сегментних структурних пропорцій є методи оцінки економічного ризику, оцінки можливого порушення функціонування ринкових механізмів і оцінки очікуваних результатів з урахуванням факторів впливу. Необхідно зазначити, що критерієм успішності управлінських рішень на макроекономічному рівні в сфері сегментних структурних перетворень є контролювання управлінського ризику та його динаміки. Необхідність контролювання ризиків диктується об'єктивно існуючою системою загроз в процесі регулювання сегментної складової національного макроекономічного середовища. Система загроз включає в себе: загрози ринкового середовища; загрози в сфері управління на макрорівні; загрози ресурсного забезпечення; загрози внутрішньополітичного характеру; загрози глобалізаційного характеру тощо.

Контролювання рівня ризику та його зменшення можливо на основі запобігання виникненню різного роду несприятливих тенденцій і є важливою передумовою до мінімізації потенційних втрат суб'єктами національного макроекономічного середовища. Інструментальним забезпеченням державних інститутів щодо контролю та зниження рівня ризику в процесі регулювання сегментної складової національного макроекономічного середовища повинно бути виявлення взаємозв'язку індикаторів і факторів ризику та впровадження дієвих механізмів, спрямованих на мінімізацію його.

Регулювання сегментної складової національного макроекономічного середовища безпосередньо пов'язане з необхідністю приведення в дію механізму регулювання з елементами контролю. Від того наскільки прогресивним є зазначений механізм, безпосередньо залежить ефективність регулювання сегментних структурних перетворень у національному макроекономічному середовищі.

Механізм регулювання повинен забезпечувати максимальне використання потенціалу національного макроекономічного середовища для забезпечення економічного та соціального розвитку країни. Також зазначений механізм повинен сприяти раціональному використанню ресурсної бази для економічного та соціального зростання компонентів макросреди. Між суб'єктами зазначеного механізму виникають правові, господарські, фінансові, економічні та соціальні відносини.

У національному макроекономічному середовищі державне регулювання здійснюється адміністративними та економічними методами.

Адміністративні методи виокремлюються на економічні, соціальні та правові. Адміністративні методи використовуються для контролю над цінами на соціально-значимі товари (роботи, послуги), над доходами і витратами, інвестуванням і фінансами, зайнятістю, а також для проведення антимонопольної політики і регулювання експортно-імпортних операцій. Сфера дії економічних методів державного регулювання сегментної складової національного макроекономічного середовища значно ширша. Економічні методи застосовуються для прямого впливу на сегментну структуру та для здійснення непрямого регулювання структурних процесів у макроекономічному середовищі. Наприклад, серед заходів прямого впливу слід виділити цільове фінансування і систему державних закупівель. Непрямими регуляторами виступає механізм оподаткування, інструменти грошово-кредитної та валютної політики тощо.

Перспективними формами державного регулювання сегментної складової національного макроекономічного середовища є макроекономічне прогнозування і макроекономічне програмування. Макроекономічне прогнозування розвитку сегментної складової пов'язане з оцінюванням стану основних компонентів макроекономічного середовища, виявленням тенденцій і закономірностей динамічного розвитку, а також визначенням перспектив і варіантності розвитку сегментної складової національного макроекономічного середовища під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів. Але макроекономічне прогнозування є інерційним, тому що не містить інноваційних підходів, які забезпечать підвищення кількісних і якісних характеристик фінансово-економічного та соціального розвитку країни, не передбачає програмно-цільових підходів в прогнозуванні, спрямованих на реалізацію стратегічних цілей і завдань економічного та соціального розвитку національного макроекономічного середовища.

Для забезпечення переходу від інерційних технологій формування макропрогнозу до програмно-цільових методів прогнозування, необхідно переглянути нормативно-правове забезпечення прогнозування основних макроекономічних параметрів.

Так, в прогнозі на 2016 рік, розраховані Міністерством економічного розвитку і торгівлі України параметри розвитку макроекономічного середовища країни не збігаються з фактичними індикаторами, що свідчить про необхідність удосконалення механізму макроекономічного прогнозування. Основні прогнозні показники економічного та соціального розвитку України на 2016-2019 роки розроблені Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та схвалені відповідними постановами Кабінету Міністрів України [3, 4]. Основні прогнозні макропоказники можуть постійно уточнюватися на основі зміни соціально-економічної ситуації, а також припущень прогнозу з урахуванням внутрішніх та зовнішніх ризиків.

Макропрогноз сегментного структурного розвитку національного макроекономічного середовища повинен бути не тільки гранично вивірений, але і науково обґрунтований. Від якості макропрогнозу залежить вибір пріоритетних стратегічних дій системи державного регулювання і формування бюджетної політики з урахуванням агресивного внутрішнього та зовнішнього середовища.

Важливу роль для регулювання сегментної складової національного макроекономічного середовища відіграє макроекономічне програмування.

Державні програми сегментних структурних перетворень носять середньостроковий та довгостроковий характер. Державні програми охоплюють всі найважливіші індикатори макроекономічного середовища. Вони відображають характер і масштаби завдань на сегментних відрізках економічного та соціального розвитку макроекономічного середовища. Характерною особливістю макроекономічне програмування є складання

і формування у вигляді відповідних заходів і дій, спрямованих на досягнення запланованої мети. Система програмних заходів відповідного спрямування визначає узгоджену, взаємопов'язану сукупність принципів, цілей, термінів, засобів і методів вирішення проблеми сегментних структурних перетворень національного макроекономічного середовища.

Програмування національної економіки в системі державного регулювання з'явилось у міжнародному просторі в середині XX ст. Головним завданням макроекономічного програмування є підтримка економічної та соціальної рівноваги, стимулювання розвитку національного макроекономічного середовища та його сегментів. Метою державного макроекономічного програмування – досягнення прийнятного для держави варіанта розвитку макроекономічного середовища.

Особливості державного програмування: втручання держави в економіку не ліквідує стихійність у ринкових перетвореннях, а лише коректує цей процес; програмування є елементом сучасної ринкової організації економіки, оскільки держава не керує суб'єктами ринку, а лише спрямовує їхню діяльність; програмування як форма впливу на економіку є системним і комплексним [6].

Необхідно також відмітити, що довготермінові програми сегментних структурних перетворень спрямовані на вирішення стратегічних завдань, пов'язаних із сегментними структурними змінами в національному макроекономічному середовищі, середньотермінові програми вирішують тактичні задачі, короткотермінові програми спрямовані на вирішення оперативних задач.

У державних програмах виокремлюють: спеціальні програми розвитку окремих галузей, секторів або районів. Прикладом таких програм в Україні є Державна програма розвитку вугільної промисловості, Державна програма ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС; програми, що стосуються певних загальнонаціональних проблем (Державна програма зайнятості, Державна програма соціального захисту населення); програми для досягнення економічної рівноваги: програми стабілізації економіки та виходу її з кризового стану; фінансові програми; регіональна програма тощо [6].

Масштаб і сегментна структура державного сектора національного макроекономічного середовища створюють основу для державного інституційного підприємництва. Державне інституційне підприємництво полягає у активній участі державних інститутів у господарській діяльності. Зазначена діяльність здійснюється з метою створення тих суспільних благ, у створенні яких не зацікавлений приватний сектор макроекономічного середовища.

Державне інституційне підприємництво має свій особливий стратегічний потенціал, мета якого полягає не в збільшенні прибутку, а в збільшенні суспільного добробуту у національному макроекономічному середовищі, тобто поряд з економічними завданнями ставлять ще соціальні.

Основними завданнями державного інституційного підприємництва, на наш погляд, є:

– забезпечення стійкості економічного розвитку у національному макроекономічному середовищі;

– підтримка соціальної рівноваги;

– згладжування циклічних коливань та диспропорцій;

– забезпечення стратегічної сегментної структурної перебудови у національному макроекономічному середовищі;

– підтримка конкурентного середовища;

– формування кадрового потенціалу;

– децентралізаційний вплив на сегментну складову національного макроекономічного середовища;

– підтримка та стимулювання інвестиційно-інноваційного процесу у макросередовищі.

Державне інституційне підприємництво, як форма державного регулювання сегментної складової макроекономічного середовища, використовується з метою підтримки недостатньо рентабельних суб'єктів макросередовища, але є стратегічними для національної громади.

У відповідності з Господарським кодексом України в національному макроекономічному середовищі можуть діяти підприємства таких видів: приватне підприємство, що діє на основі приватної власності членів суспільства; підприємство, що діє на основі колективної власності; комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади; державне підприємство, що діє на основі державної власності; підприємство, засноване на змішаній формі власності; спільне комунальне підприємство, що діє на договірних засадах спільного утримання відповідними територіальними громадами – суб'єктами співробітництва.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні [7].

За своїм історичним місцем унітарні державні підприємства – це перехід від радянського госпрозрахункового підприємства або до казенного підприємства, або до одного з типів господарських одиниць, які відповідають міжнародній практиці. З моменту незалежності України, кількість унітарних державних підприємств безперервно скорочується через їх продажу, злиття, приєднання або ліквідацію. Необхідно відмітити, що специфічними особливостями характеризуються казенні підприємства, які знаходяться під прямим державним управлінням, якому притаманне директивне планування.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який призначається (обирається) засновником (наглядовою радою такого підприємства у разі її утворення), керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника [7].

Державне інституційне підприємництво використовує ті організаційно-правові форми, які успішно зарекомендували себе в приватному секторі макроекономічного середовища, в першу чергу акціонерні товариства, товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю.

Сучасною, з позиції глобалізації, організаційно-правовою формою господарських одиниць, які перебувають у державній власності, є державні корпорації. Як правило, державні корпорації організовані у формі акціонерного товариства. Державні корпорації поєднують в собі риси комерційного суб'єкта господарювання і органу державного управління. З одного боку, державні корпорації мають власні активи і здійснюють підприємницьку діяльність, з іншого боку, вони від імені держави виконують певні регулюючі та управлінські функції, для чого наділяються певними правовими повноваженнями у відповідності діючими нормативно-правовими актами.

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб [7].

Економічною основою діяльності державних корпорацій служить власний капітал, утворений за рахунок державного інвестування, акціонерного капіталу і прибутку та позиковий капітал у формі кредитів або позик. Необхідно зазначити, що розміри позикових коштів зазвичай регулюються державою, що знижує можливість маневрування фінансовими ресурсами суб'єкта державного управління. На кількісні та якісні параметри економічної ефективності діяльності державних корпорацій значне впливає реалізація виробленої продукції (робіт, послуг) з регламентованим державним ціноутворенням.

В останні роки, особливо 2014-2017 рр., процес створення державних корпорацій значно активізувався і вимагає до себе більш пильної уваги. На рівні Кабінету Міністрів України, затверджено перелік підприємств державного сектору економіки, які мають найбільші за розміром активи [7].

На наш погляд, успішним прикладом створення державних корпорацій є: Державне підприємство «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом»; Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України»; ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України»; ПАТ «Укргідроенерго»; Державне підприємство «Адміністрація морських портів України»; Державне підприємство «Національна енергетична компанія «Укренерго»; Державне підприємство «Міжнародний аеропорт «Бориспіль»; Державне підприємство «Антонов» та інші. Але є також неефективні державні корпорації: ПАТ «Одеський припортовий завод»; Державне підприємство спиртової та лікеро-горілчаної промисловості «Укрспирт»; ПАТ «Сумихімпром»; Державне підприємство «Одеський морський торговельний порт»; Державна акціонерна компанія «Автомобільні дороги України» та інші. Неефективні державні корпорації необхідно приватизувати, тобто передати до приватного сектору макроекономічного середовища. Слід зазначити, що державним корпораціям відводиться роль щодо розвитку стратегічних галузей національного макроекономічного середовища країни.

Пошук оптимальної моделі державного регулювання сегментної складової макроекономічного середовища передбачає можливість застосування у цій сфері досвід країн з розвинутою ринковою економікою. Дослідження досвіду міжнародного середовища регулювання сегментної складової макроекономічного середовища дозволив виявити ряд істотних особливостей.

Державне регулювання сегментної складової макроекономічного середовища у більшості країн світу будується на принципах змішаної економіки. Змішана економіка це такий якісний стан макроекономічного середовища, який характеризується відповідними принципами побудови та передбачає множинність способів і методів регулювання економічних і соціальних процесів, а також безліч форм власності та господарювання у макросередовищі. Основна особливість змішаної економіки проявляється і реалізується в тому, що механізм ринкового саморегулювання доповнюється свідомим впливом державних і громадських інститутів на відповідні сегменти економічних і соціальних процесів, де ринок гальмує. У міжнародного просторі кожна з національних моделей змішаної економіки має свою специфічну особливість.

В період після «великої кризи» в Західній Європі почали широко використовуватись різні форми втручання державних інституцій в макроекономічне середовище. В довоєнний і післявоєнний період розвиток господарських систем Європейських країн здійснювався за сценарієм кейнсіанської теорії. Державна інституція активно кооперувалась з приватним капіталом, беручи на себе відповідальність за створення нових галузей і реконструкцію неконкурентоспроможних. Для 1960-1990 років характерне досить сильне втручання в макроекономічне середовище за рахунок системи планування. Наступний період був пов'язаний з переходом до індикативного планування, яке дозволило на демократичній основі координувати позицію держави і приватного сектору економіки. У механізмі регулювання сучасного ринкового простору, Європейські країни індикативне планування замінюють стратегічним з урахуванням факторів глобалізації.

Базовими принципами централізованого керівництва у Європейських країнах є створення державними інституціями для регулювання, відповідних правил для суб'єктів господарювання, які спонукають їх здійснювати свою діяльність у бажаних напрямках для розвитку макроекономічного середовища.

В США змішана економіка називається змішаним капіталізмом, в Німеччині – соціальним ринковим господарством. Особливістю шведської моделі є поділ функцій між сегментом державного та підприємницького характеру. Функція виробництва лягає на приватні підприємства, які діють на конкурентних засадах, а соціальна функція, яка включає забезпечення зайнятості, вдосконалення транспортної інфраструктури, лягає на державу. Японська змішана економіка являє собою модель регульованого корпоративного капіталізму. Регулювання в такій моделі здійснюється

на основі національних традицій патерналізму. Воно поєднує свободу приватного підприємництва з активною інвестиційною, інноваційною, корпоративною і соціальної політикою [9].

Таким чином, змішані економіки, у міжнародному просторі мають специфічні особливості у кількісному та якісному впливу державних інституцій на фінансово-економічні та соціальні процеси у макроекономічному середовищі.

Національна економіка України має ознаки змішаної, що спонукає враховувати дані аспекти в системі державного регулювання сегментної складової макроекономічного середовища. Необхідно зазначити, що з моменту реалізації економічних реформ роль державної інституції змінюється від її повного усунення в період приватизації до значного посилення в останні роки. Це призводило до того, що інституційні органи і механізми державного регулювання не завжди злагоджено взаємодіють. За допомогою лібералізму формувалась останні двадцять п'ять років українська модель змішаної економіки, що призвело до істотної деформації сегментної структури національного макроекономічного середовища та зосередження контролю основних ресурсів у незначної кількості суб'єктів, надмірної концентрації капіталу та поділу суспільства на надбагатих і найбідніших.

В період 2014-2017 національна економічна система може бути охарактеризована як економіка з ринковим середовищем, але у деяких сегментах проявляється значене зосередження за державними інституціями.

За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (табл. 1) питома вага державного сектору економіки має негативну динаміку для економіки з ринковим середовище, тому що за останні роки фіксується збільшення присутності державного сектору приблизно на 67%. Особливо це небезпечно для фінансово сектору макроекономічного середовища, де питома вага складає більше 51%.

Перехід Приватбанку в державну власність наприкінці грудня 2016 року суттєво змінив структуру банківського сектору: частка державних банків у чистих активах збільшилася до 51,3% (з 28,1% на початку 2016 року), за депозитами населення – майже утричі, до 59,5%. Протягом 2016 року 17 банків було оголошено неплатоспроможними, ще 4 було ліквідовано за рішенням акціонерів. Відтак концентрація зросла – частка 20 найбільших банків у чистих активах за рік збільшилася на 3,0 в.п. до 89,4% [10].

Абсолютна більшість розвинених країн міжнародного простору в пошуку оптимального співвідношення держави і ринку в регулюванні сегментної складової макроекономічного середовища, але необхідно відмітити, що особливістю кожної країни є наявність своєї пропорції товарного і нетоварного розподілу. Так, наприклад Нідерланди, за рахунок системи оподаткування створюють значні соціальні гарантії у національному суспільстві, не втрачаючи при цьому темпів інноваційного розвитку.

У міжнародному просторі чітко виявились сучасні підходи у державному регулюванні ринкового середовища: макроекономічне регулювання, засноване на податково-бюджетному і фінансовому інструментарії та політика індустріалізації, яка спрямована на сегментну перебудову макроекономічного середовища.

Таблиця 1

Частка державного сектору у складі національного макроекономічного середовища

№	Вид економічної діяльності	Питома вага державного сектору економіки, відсотків			
		2013	2014	2015	2016 (за 9 місяців)
	Усього	9,8	10,3	11,3	16,3
	у тому числі				
1	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	5,1	4,6	4,4	53,3
2	Промисловість	12,3	15,1	15,1	15,1
2.1	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	13,8	7,9	7,9	5,7
2.2	Переробна промисловість	4,9	4,6	4,4	5,0
2.3	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	28,9	47,9	50,7	49,2
2.4	Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	1,7	3,3	1,4	2,5
3	Будівництво	0,9	0,5	0,6	0,8
4	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів та мотоциклів	0,6	0,7	0,6	1,2
5	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	39,3	34,5	32,6	27,6
6	Тимчасове розміщення й організація харчування	2,3	2,7	2,8	6,0
7	Інформація та телекомунікації	3,8	3,8	3,0	5,9
8	Фінансова та страхова діяльність	1,5	0,7	1,0	0,4
9	Операції з нерухомим майном	1,0	1,8	1,6	4,9
10	Професійна, наукова та технічна діяльність	27,1	28,3	33,4	66,0
11	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,4	0,4	0,5	0,8
12	Освіта	2,7	3,0	1,3	2,4
13	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	6,7	1,9	1,4	2,7
14	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	12,6	12,5	12,7	24,1

Макроекономічне регулювання державних інституцій у Європейських країнах спрямоване на створення максимально сприятливих умов для нагромадження приватного капіталу.

Європейські країни сформували засоби стимулювання ринкових підприємств (венчурного бізнесу), які працюють на найновіших напрямках науково-технічного прогресу, шляхом безпосереднього виділення державних кредитів, зниження оподаткування на біржові доходи, надання державних гарантій. Особливістю сучасного західноєвропейського ринку є інтеграція і перехід від внутрідержавного до міждержавного його регулювання. І на національному і на міждержавному рівнях здійснюється певне втручання в господарське життя ЄС з боку Комісії Європейської співдружності. Ради Міністрів ЄС, Європейського парламенту і суду ЄС [11].

У Сполучених Штатах Америки система інституційного державного регулювання, яка достатньо довго ґрунтувалась на кейнсіанській моделі, змінилася на політику монетаризму і теорії «пропозиції». Тобто, державна інституційна складова регулює відносини сторін, забезпечує їх свободу, стимулює підприємництво і карає тих, хто ігнорує право та інтереси суб'єктів ринкового середовища. Ринковий простір національного середовища характеризується наявністю великої кількості малих і середніх суб'єктів господарювання, а також монополізованим сегментом, тому ринкове саморегулювання доповнюється і формується в механізм цілеспрямованого макроекономічного регулювання з урахуванням впливу факторів глобалізації. В американському макроекономічному середовищі зусилля державних інституцій концентрується на недопущенні монополізму, контролі за реалізацією антимонопольного законодавства, стимулюванні інноваційного розвитку. Важливе місце у державному регулюванні ринкового середовища відводиться бюджетно-фіскальній політиці, яка забезпечує контроль за коливанням економічного циклу, сприяє високому рівню зайнятості, обмежувані інфляції або пом'якшували дефляції. Необхідно констатувати, що пряме і непряме втручання державної інституції на макроекономічне середовище США ґрунтується на системі теоретичнообґрунтованих і перевірених часом методів і важелів, які є універсальними.

В Японії має місце сегмента система державного програмування. З метою розробки та впровадження макроекономічних проектів створена система державного інституційного програмування і регулювання, де застосовуються найновітніші методи експертних оцінок, економічного і соціального прогнозування і програмування.

У скандинавський системі державного регулювання, Данія, Ісландії Норвегії, Фінляндії, Швеції, поєднується приватний сегмент і ринкова конкуренція з державними інституційними програмами. Відмінність скандинавської моделі – значний ступінь соціального захисту і забезпечення національного суспільства.

Південнокорейська модель сегментного державного регулювання формується на основі державного інституційного регулювання, яке спирається на історичні, культурні та національні традиції. Дана модель є прикладом унікального поєднання жорсткого державного макроекономічного планування та ринкового механізму з цілеспрямованим науково-технічним розвитком країни. У сфері сегментного державного регулювання також знаходиться експорт та імпорт трудових ресурсів, який дозволяє отримати в результаті цієї роботи значний економічний макроефект. Результатом національного сегментного державного регулювання є продуманий вибір галузевих пріоритетів, формування ключових галузей, індустріалізація макроекономічного середовища, експортна орієнтація високих технологій і наукомісткої діяльності.

Наочним прикладом прояву інституційної форми державного регулювання в області структурних перетворень є практика Німеччини. Для Німеччини характерна особлива значимість правових норм і традицій у макроекономічному середовищі. Типовим проявом є пунктуальна ступінь системи національного господарського права. Звертає на себе увагу підтримка на державному рівні системи чіткої і розумної взаємодії двох найбільших громадських інститутів – об'єднань підприємців та професійних спілок в національних масштабах.

У країнах зі стабільною ринковою економікою в сферу державного впливу на інфраструктуру макроекономічного середовища входить промислова політика державних інституцій. Вона спрямована, перш за все, на формування належних пропорцій в промисловому секторі, з урахуванням вектору захисту внутрішнього ринку від зовнішнього середовища.

В інтересах ефективного розвитку сегментної складової макроекономічного середовища державна інституція більшості західних країн приділяють значну увагу формуванню кластерів в національному, так і на зовнішньому середовища. Кластеризацією вже охоплено понад 55% національної економіки західноєвропейських країн та Сполучених Штатів Америки. Кластеризація постає сучасним ведучим вектором світового економічного розвитку глобального середовища.

Суб'єкти макроекономічного середовища, які входять до кластеру, є достатньо конкурентоздатними та стратегічно успішними. Необхідно відмітити, що кластеризація сприяє створенню нових робочих місць, що забезпечує збільшення економічного та соціального ефекту в макроекономічному середовищі. В умовах сьогодення, а саме глобалізації міжнародного простору, у кластерах генерується основні інноваційні розробки та виникає значна кількість стартапів. Зазначені аспекти характерні для США, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Європи та інших країн світового простору.

Успішним прикладом кластеризації, є меблевий італійський кластер, який складається з понад однієї тисячі виробників. Суб'єкти у кластері мають однакові складнощі, якщо посприяти їм підвищити свою конкурентоздатність, це позитивно вплине на розвиток національного макроекономічного середовища.

Стратегія кластерного розвитку стає домінуючою, бо об'єднує експортне векторне орієнтування, залучення інвестицій та інновацій, трансфер технологій, розвиток підприємництва і стартапів, технологічних, індустріальних та наукових парків,

тощо. Стратегія кластерного розвитку є комплексним цілеспрямованим феноменом, який дозволяє зрозуміти потреби бізнес середовища, а системі державного регулювання задовольнити їх.

В європейському просторі кожен регіон включений у свій індивідуальний кластер, який підтримує взаємозв'язки. Необхідно відмітити, що зазначені комунікації не лише на рівні «бізнес-бізнес», а й на рівні «освіта-освіта», що сприятиме виживання та розвитку в процесі глобалізації.

Провідні позиції у міжнародному макроекономічному середовищі займає лісовий кластер Фінляндії, завдяки якому, маючи в своєму розпорядженні всього 0,6% лісових ресурсів світового простору, забезпечує до 12% світового експорту продукції деревообробки та 27% світового виробництва паперу. Не менш важливим є досвід Австрії, в якій діють трансграничні кластери з Італією, Німеччиною, Полькою, Швейцарією, Угорщиною, що стало основою для формування центру автомобілебудування в європейському просторі.

Таким чином, зазначені та інші численні успішні приклади кластеризації показують, наскільки важливо для державній інституції підтримувати та забезпечувати наукомісткі кластери, які є конкурентоспроможними у міжнародному макроекономічному середовищі.

В умовах глобалізації міжнародного макроекономічного простору, появи нових суб'єктів міжнародної економіки, нових центрів сили, їх взаємодії і балансу, агресивної міждержавної політики, недоцільно говорити про якесь неминуче послаблення ролі державної інституції в системі регулювання макроекономічного середовища. У трансформаційних умовах формуються і нові реалії, а отже, виникає інше середовище для функціонування національних економік. На наш погляд, в національному макроекономічному середовищі, в умовах глобалізації, необхідне запровадження жорсткої та ефективної економічної політики, яка забезпечить економічний та соціальний розвиток суспільства. Але ефективність такої політики залежить від пріоритетних напрямів системи державного регулювання розвитку національного макроекономічного середовища.

Висновки. Таким чином, функціонування державного механізму регулювання національного макроекономічного середовища є необхідною умовою розвитку ринкової економіки в умовах глобалізації. Для українських реалій, масштаби сегментного державного регулювання можуть бути набагато ширшими, ніж у інших країнах європейського простору, але це не означає, що можна відкинути міжнародний досвід системи державного регулювання макроекономічного простору країни, навпаки, його потрібно всебічно досліджувати і водночас формувати певні стратегічні висновки.

Міжнародний досвід державного регулювання сегментної структури національного макроекономічного середовища може бути досить корисним в тому випадку, якщо він не буде сліпо копіюватися, а буде застосовуватися з урахуванням особливостей фінансово-економічного та соціального розвитку нашої країни. У сучасних трансформаційних умовах, в умовах європейського вектору розвитку та міжнародних глобалізаційних процесів, вимоги до державного регулювання сегментної складової національної економіки значно зросли. Система державного регулювання повинна носити цілеспрямований, стратегічний та комплексний характер. Державне регулювання сегментної структури національного макроекономічного середовища повинно бути направлено на досягнення базової мети – забезпечення динамічного стійкого фінансово-економічного та соціального розвитку України. Підвищення ефективності державного регулювання макроекономічного середовища постійно вимагає формування сучасних принципів і визначення нових напрямів державного регулювання сегментних структурних перетворень в умовах трансформації.

Список літератури:

1. Державне регулювання економіки – Режим доступу: http://library.if.ua/book/72/5235.html – Назва з екрана. – Доступно на 24.01.2017.
2. Указ Президента України «Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 року № 5/2015 [Електронний ресурс] // Адміністрації Президента України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015 – Назва з екрана. – Доступно на 24.01.2017.
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2016 рік та основних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2017-2019 роки» від 05.08.2015 № 558 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248397249
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2017 рік та основних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2018 і 2019 роки» від 01.07.2016 № 399 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/399-2016-%D0%BF
5. Україна-2014: соціально-економічна криза та пошук шляхів реформування – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/upload/2014_Ekonomika_101114_NNN.pdf – Назва з екрана. – Доступно на 24.02.2017.
6. Третяк Г.С. Державне регулювання економіки та економічна політика [Текст]: навч. посіб. / Г.С. Третяк, К.М. Βліщук. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 128 с.
7. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15
8. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку підприємств державного сектору економіки, які мають найбільші за розміром активи» від 27.05.2015 № 600-р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/600-2015-%D1%80
9. Державне регулювання економіки / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога; за ред. І. Михасюка. – К.: АРТК «Ельга», 2000. – 592 с.
10. Огляд банківського сектору [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43633516

11. Кушнір І. Функціональний аспект державного регулювання економіки // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 8. – С. 157-160.
12. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 № 1602-III (Редакція від 02.12.2012) [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Оф. вид. № 25, 2000, ст. 1956 – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1602-14 – Назва з екрана. – Доступно на 24.01.2017.
13. Закон України «Про державні цільові програми» від 18.03.2004 № 1621-IV (Редакція від 02.12.2012) [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Оф. вид. № 25, 2004, ст. 352 – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1621-15 – Назва з екрана. – Доступно на 24.01.2017.
14. Побережець О.В. Теоретико-методологічні та практичні засади дослідження системи управління результатами діяльності промислового підприємства: [моногр.] / О. В. Побережець. – Херсон: Видавництво: Грінь Д.С., 2016. – 500 с.
15. Масленніков Є.І. Методологічні та практичні засади дослідження системи управління фінансовою стійкістю промислового підприємства [моногр.] / Є.І. Масленніков. – Одеса: Прес-кур'єр, 2015. – 316 с.
16. Maslennikov E.I. Strategic assessment of the financial sustainability of the industrial enterprise: [Електронний ресурс] / E.I. Maslennikov // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 6(16). – С. 111-115. – Режим доступу: http://economics.opu.ua/files/archive/2014/No6/111-115.pdf
17. Побережець О.В. Ідентифікація та класифікація нематеріальних активів та проблеми їх визначення: [Електронний ресурс] / О.В. Побережець, К.В. Іванова // Економіка: реалії часу. – 2012. – № 2(3). – С. 98-104. – Режим доступу до журн.: http: //economics.opu.ua/ files/archive/ 2012/No2/98-104.pdf
18. Yuri V. Kovtunenko. Commercialization and technology transfer: the processes' contents and correlation in the innovative activity of industrial enterprise [Електронний ресурс] / Svitlana V. Filyppova, Yuri V. Kovtunenko // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – № 2(7). – Одеса: ОНПУ, 2013. – С. 33-38. – Режим доступу: http://www.economics.opu.ua/n3.html
19. Ломачинська І.А. Вплив конвергенції фінансового та реального секторів на розвиток національної економіки України / І. Ломачнська, А. Кравцова // Вісник Одеського національного університету. Економіка. – 2012. – том 17, вип. 2. – С. 139-146.

Григорьев Г.С.
Национальный университет «Киево-Могилянская академия»

НАЦИОНАЛЬНЫЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ АСПЕКТЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОЙ СРЕДЫ

Аннотация
Процесс государственного регулирования макроэкономической среды страны – это определение направлений упорядоченного развития сегментных составляющих национальной экономики с целью достижения сбалансированности и пропорциональности в ее развитии. В статье проанализированы национальные и международные аспекты государственного регулирования макроэкономической среды.
Ключевые слова: государственное регулирование экономики, макроэкономическая среда, национальная экономика, развитие.

Hryhoriev H.S.
National University of Kyiv-Mohyla Academy

NATIONAL AND INTERNATIONAL ASPECTS OF STATE REGULATION OF MACROECONOMIC ENVIRONMENT

Summary
The process of state regulation of the macroeconomic environment of the country is the definition of orderly lines segment components of the national economy to achieve balance and proportionality in its development. The article analyzed the domestic and international aspects of state regulation of the macroeconomic environment.
Keywords: government regulation of the economy, macroeconomic environment, national economy, development.

УДК 658.155.2

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «ДИВІДЕНТНА ПОЛІТИКА» ЯК ФАКТОРА УПРАВЛІННЯ ВЛАСНИМ КАПІТАЛОМ

Григораш Т.Ф., Артеменко В.В., Бондаренко А.О.
Університет митної справи та фінансів

Досліджено теоретичні підходи до розуміння поняття «дивідентна політика» як фактора управління власним капіталом. Визначено мету, етапи та типи дивіденндої політики. Виділено основні форми виплати дивідендів. Встановлено підходи до формування дивіденндої політики. Визначено пропозиції для метою підвищення ефективності дивіденндої політики.

Ключові слова: дивідендна політика, прибуток, нерозподілений прибуток, капіталізована прибутковість, альтернативні доходи.

Постановка проблеми. Останніми роками проблема розподілу прибутку підприємства набуває особливої актуальності для суб'єктів господарювання. Для успішного функціонування підприємства прибуток, що залишається в його розпорядженні, має бути розподілено на дві основні частини: фонд виплати винагороди власникам підприємства у формі дивідендів на акції або у формі процентів на пайові внески; фонди розвитку підприємства в наступному періоді. Процес такого розподілу прибутку називають дивідендною політикою підприємства, варіанти якої визначають його власники та фінансові менеджери [4].

Вираженням грошових нагромаджень, створюваних підприємствами будь-якої форми власності, є прибуток. Як економічна категорія він характеризує фінансовий результат підприємницької діяльності підприємств. Прибуток є показником, який найбільш повно відображає ефективність виробництва, обсяг і якість виробленої продукції, стан продуктивності праці, рівень собівартості. Тому ефективне керування процесами формування, а також доцільний розподіл і раціональне використання прибутку є факторами, які прямо пропорційно впливають на обсяг формування прибутку підприємства у майбутніх періодах.

Одним із напрямів розподілу прибутку є виплата дивідендів акціонерам. Дивіденди являють собою грошовий доход акціонерів і деякою мірою сигналізують їм про те, що підприємство, в акції якого вони вклали свої кошти, працює успішно. Формування дивідендної політики підприємства є одним із найбільш складних завдань фінансового менеджменту в сучасних умовах. Необхідність вирішення цього завдання обумовлена забезпеченням вимог фінансової стратегії щодо підвищення ринкової вартості підприємства, інвестиційної політики, політики формування власних фінансових ресурсів [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Над питанням удосконаленням дивідендної політики акціонерних товариств працюють як зарубіжні так і вітчизняні вчені-економісти, серед яких: Г. Александер, Дж. Бейлі, Є. Брігхем, М. Гордон, М. Короленко, Дж. Лінтнер, С. Лук'янчук, М. Міллер, Фр. Моділ'яні, Я. Невмержицький, Б. Стеценко, В. Шапран, У. Шарп. Разом з тим, дослідження різних типів дивідендної політики підприємства та пошук найбільш оптимального варіанту серед них залишається актуальним завданням сучасного процесу корпоративного управління та розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Основною проблемою, що вирішується під час проведення дивідендної політики, а саме під час розподілення чистого прибутку, є оцінка можливості його реінвестування за більш високою ставкою [6].

Мета статті. Головною метою цієї статті є теоретичний аналіз та узагальнення підходів до дивідендної політики.

Виклад основного матеріалу. Під поняттям «дивіденд» зазвичай прийнято розуміти прибуток, що періодично (зазвичай щорічно) виплачується акціонерам за кожну акцію з прибутку акціонерного товариства [1].

Складовою дивідендної політики підприємства є вибір найприйнятнішої для всіх зацікавлених сторін форми виплати дивідендів. Загалом дивіденди можуть виплачуватися в таких формах:
– грошова;
– не грошова;
– змішана форма;
– приховані дивіденди.

Величина дивідендів не є постійною, а формується залежно від суми прибутку та частки, що розподіляється між акціонерами. Тому розробка і реалізація ефективної дивідендної політики є одним з важливих напрямів діяльності фінансового менеджера і потребує глибокого розуміння факторів, що на неї впливають, а також зв'язків з іншими управлінськими рішеннями.

Формування дивідендної політики для кожної компанії має свої особливості, обумовлені багатьма факторами. Проте, на наш погляд, Албакіна Т. та Албакін А. найточніше виділяють загальні етапи:
– вибір виду дивідендної політики відповідно до розробленої стратегії розвитку;
– визначення умов та форм виплати дивідендів;
– оцінка ефективності дивідендної політики.

Як відомо, початком широких наукових дискусій стосовно дивідендної політики послугувала стаття М. Міллера і Ф. Модільні. Автори показали, що в умовах досконалого ринку вартість фірми не залежить від дивідендного вибору, а багатство акціонерів, на їхню думку, визначається здатністю фірми генерувати прибуток, і в більшій мірі залежить від ефективності інвестиційної політики, а не від способів розподілу прибутку. Представлена ними модель заклала основи

теорії іррелевантності дивідендів. Іншими словами, дивідендна політика не є фактором впливу на ринкову вартість фірми, з чого випливало, що дивіденди повинні нараховуватися за залишковим принципом після фінансування прийнятних інвестиційних проектів [11].

Розвиток теоретичних підходів до питання про дивідендну політику в подальшому здійснювався з урахуванням зниження значущості припущень ірререлевантності дивідендів.

Майрон Гордон і Джон Лінтнер виступали опонентами теорії незалежності дивідендної політики і в своїх працях стверджували, що дивідендна політика істотна і впливає на величину сукупного багатства акціонерів. Інвестори завжди прагнуть виключити або звести до мінімуму фінансовий ризик, тому для них краще отримати дивіденди, ніж очікувати майбутніх доходів, які можливі у разі продажу акцій. Крім того, поточні дивідендні виплати зменшують рівень невизначеності інвесторів щодо доцільності і вигідності інвестування в дану компанію, тим самим їх задовольняє менша норма прибутку на інвестований капітал, що використовується в якості коефіцієнта дисконтування, що призводить до зростання ринкової оцінки акціонерного капіталу.

На їхню думку, ринок буде оцінювати компанії, які виплачують великі дивіденди, значно вище. Ця теорія, відома також як теорія суттєвості дивідендної політики або «синиці в руках», виходить з того, що існує дивідендна політика, яка визначає цільовий (оптимальний) розмір дивідендів [12].

У західній літературі також широкої популярності набув так званий маржинальний принцип нерозподіленого прибутку. Його сутність полягає в тому, що капітальні проекти, які фінансуються за рахунок нерозподіленого прибутку, повинні приносити вищу ставку прибутку, ніж той капітал, котрий одержують акціонери у вигляді дивідендів. У даному випадку мова йде про альтернативні доходи (opportunity cost – «ціну шансу»), тобто одержання більш високого доходу за альтернативним видом інвестицій [7].

Підвищена увага вітчизняних і зарубіжних науковців до різних аспектів дивідендної політики визначається рядом обставин. Основні з них, на наш погляд, сформульовані Д. Шимом і Д. Сигелом, які відзначають наступне:

– по-перше, дивідендна політика впливає на відносини з інвесторами. Акціонери негативно ставляться до компаній, які скорочують дивіденди, тому що пов'язують таке скорочення з фінансовими труднощами компанії і можуть продати свої акції, спричинюючи на зниження їх ринкової ціни;

– по-друге, дивідендна політика впливає на фінансову програму і бюджет капіталовкладень підприємства;

– по-третє, дивідендна політика впливає на рух грошових коштів підприємства («компанія з низькою ліквідністю може бути вимушена обмежити виплати дивідендів»);

– по-четверте, дивідендна політика скорочує власний капітал, оскільки дивіденди виплачуються з нерозподіленого прибутку. В результаті це приводить до збільшення коефіцієнта співвідношення боргових зобов'язань і акціонерного капіталу [3].

До найбільш дискусійних і значущих чинників, що визначають поведінку інвесторів на ринку, відносять рівень оподаткування доходів інвесторів. Праці Роберта Літценбергера і Крішни Рамасвамі поклали початок теорії податкової диференціації, згідно з якою з позиції акціонерів пріоритетне значення має не дивідендна, а капіталізована прибутковість, так як дохід від капіталізації обкладався меншим податком, ніж доходи, отримані у вигляді дивідендів. Якщо ставка податку на дивіденди більше ставки податку на дохід від приросту капіталу, то інвестори вимагають підвищеної прибутковості вкладень в акції фірм, які виплачують дивіденди, що призводить до зниження ціни акції. Таким чином, фірмам стає невигідно виплачувати високі дивіденди. Важливість теорії податкової диференціації підтверджується увагою влади до податкового регулювання рівня виплат дивідендів [13].

Проведемо аналіз дивідендної політики на прикладі підприємства ПАТ «Волиньголовпостач». Підприємство використовує прогресивний дивіденд. Цей вид дивідендної політики досить часто застосовується у практиці акціонерних корпорацій і полягає у розрахунку вартості дивідендів у залежності від розміру отриманого прибутку. Політика прогресивного дивіденду характерна для привілейованих акцій, проте декотрі корпорації можуть застосовувати її і до звичайних акцій. Позитивний аспект такого застосування – наближення звичайних акцій за своїми характеристиками ризику до привілейованих акцій при ординарній наявності в них, як і в усіх інших звичайних акцій, права на участь в управлінні компанією.

Показники дивідендної політики ПАТ «Волиньголовпостач» представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники дивідендної політики ПАТ «ВГП» за 2014-2016 рр.

Показники	2014	2015	2016	Відхилення
1. Середньорічна кількість простих акцій, грн.	2432302	2432302	8832302	6400000
2. Чистий прибуток (збиток) на одну акцію, грн	758,95	63,73	838,97	80,02
3. Дивіденди на одну просту акцію, грн.	– 0,23	–		–
4. Коефіцієнт цінності акцій	3299,0	277,0	3647,0	348
5. Рентабельність акції, %	0,03	0,36	0,027	-0,003

Розроблено авторами за даними офіційного сайту ПАТ «ВГП» [8]

Як бачимо з таблиці 1, середньорічна кількість простих акцій на підприємстві у 2016 році порівняно з 2014-2015 роками зросла на 6400 тис. грн. (72,5%), чистий прибуток на одну акцію порівняно з 2014 роком зріс на 80,02 грн. (9,5%). Незважаючи на це, розмір дивідендів на одну просту акцію, сплачених у 2015 році, був дуже малий – 23 коп. Разом з тим простежується зростання коефіцієнта цінності акцій, при цьо-

му рентабельність акцій зменшується, тобто витрати на оплату дивідендів зменшуються, хоча попит на акції товариства на ринку зростає, що є свідченням доволі привабливої дивідендної політики ПАТ «ВГП».

Стандартною формою виплати дивідендів на ПАТ «ВГП» є грошова. На ПАТ «ВГП» практикується також виплата дивідендів акціями нової емісії. Це є найкращою формою для підприємства, оскільки попереджає відплив фінансових ресурсів.

При використанні цієї форми дивідендних виплат ПАТ «ВГП» досягає таких цілей:

– задоволення інтересів деяких акціонерів щодо отримання поточних доходів за рахунок продажу на ринку додатково одержаних акцій;

– одержання податкових пільг (зокрема, відповідно до ст. 159 ПКУ) [9] від оподаткування звільняються дивіденди, виплачені у формі корпоративних прав, якщо така виплата не змінює пропорцій участі акціонерів у статутному капіталі, а також емітент не включає суму реінвестованих дивідендів і в склад валового доходу;

– посилення позицій підприємства на ринку корпоративного контролю.

Підходи до проблем встановлення ставок оподаткування цих двох видів доходів за окремими категоріями платників податків у різних країнах по-різному. Наприклад, у Німеччині та Японії ставка податку на прибуток вище, ніж на дивіденди, а у Франції – нижче; у Великобританії, Австралії, Канаді ставки податку на дивідендний дохід і реінвестований прибуток однакові [10]. У багатьох країнах ставки податків диференційовані по відношенню до різних категорій платників податків, тому часто дивідендна політика акціонерних товариств формується в залежності від тієї чи іншої групи інвесторів.

Також науковці виділяють сигнальну теорію дивідендів або «теорію сигналізування». Ця теорія побудована на тому, що основні моделі оцінки поточної реальної ринкової вартості акцій у якості базисного елемента використовують розмір дивідендів, що виплачуються за нею. Таким чином, ріст рівня дивідендних виплат визначає автоматичне зростання реальної, а також дивідендної ринкової вартості акцій, що в результаті їх реалізацій приносить акціонерам додатковий дохід. Крім того, виплата високих дивідендів «сигналізує» про те, що компанія знаходиться на підйомі й очікує суттєве зростання прибутку в наступному періоді.

Згідно з теорією відповідності дивідендної політики складу акціонерів (або «теорія клієнтури») компанія повинна здійснювати таку дивідендну політику, яка відповідає очікуванням більшості акціонерів, їх менталітету. Якщо основний склад акціонерів надає перевагу поточному доходу, то дивідендна політика повинна виходити з переважного напрямку прибутку на цілі поточного споживання. І навпаки, якщо основний склад акціонерів надає перевагу збільшенню своїх очікуваних доходів, то дивідендна політика повинна виходити з переважної капіталізації прибутку в процесі його розподілу.

Теоретично кожен із наведених видів дивідендної політики може використовуватись підприємством протягом певного періоду діяльності заради досягнення певної мети. Вибір і практична реалізація конкретного виду дивідендної політики підприємства зумовлена рядом факторів економічного, правового, соціального й адміністративного впливу. Таким чином, періодичне застосування конкретного варіанту дивідендної політики вимагає виваженого, економічно обґрунтованого підходу з урахуванням особливостей національної економіки, специфіки конкретного підприємства та особливостей його діяльності [5].

Практичне використання цих теорій дозволило виділити три підходи до формування дивідендної політики – «консервативний», «помірний» («компромісний») і «агресивний». Кожному з цих підходів відповідає певний тип дивідендної політики (таблиця 2).

Таблиця 2

Основні типи дивідендної політики

Визначальний підхід до формування дивідендної політики	Типи дивідендної політики
1. консервативний підхід	1. залишкова політика дивідендних виплат 2. політика стабільного розміру дивідендних виплат
2. помірний (компромісний) підхід	3. політика мінімального стабільного розміру дивідендів з надбавкою в окремі періоди
3. агресивний підхід	4. політика стабільного рівня дивідендів 5. політика постійного зростання розміру дивідендів

Джерело: [14]

Залишкова політика дивідендних виплат передбачає, що фонд виплати дивідендів створюється після того, як за рахунок прибутку задоволена потреба у формуванні власних фінансових ресурсів, що забезпечують, повною мірою, реалізацію інвестиційних можливостей підприємства. Якщо за наявними інвестиційними проектами рівень внутрішньої ставки дохідності перевищує середньозважену вартість капіталу (або інший вибраний критерій, наприклад, коефіцієнт фінансової рентабельності), то основна частина прибутку повинна бути спрямована на реалізацію таких проектів, оскільки вона забезпечить високий темп росту капіталу (відкладеного доходу) власників. Перевагою політики цього типу є забезпечення високих темпів розвитку підприємства, підвищення його фінансової стійкості. Недолік цієї політики полягає в нестабільності розмірів дивідендних виплат, повній непередбачуваності їх розмірів у наступному періоді і навіть відмові від їх виплат у період високих інвестиційних можливостей, що негативно відбивається на формуванні рівня ринкової ціни акцій. Така дивідендна політика використовується, зазвичай, лише на ранніх стадіях життєвого циклу підприємства, пов'язаних з високим рівнем його інвестиційної активності. Приклади дивідендної політики можна представити у таблиці 3.

Висновки і пропозиції. Відповідно до поставленої мети, в статті проведено теоретичний аналіз та узагальнення підходів до дивідендної політики.

Проведене дослідження дає можливість зробити наступні висновки.

Дивідендна політика – це набір цілей і завдань, які ставить перед собою керівництво підприєм-

Таблиця 3

Приклади дивідендної політики

Назва	Характеристика	Переваги	Недоліки
1. Політика стабільного розміру дивідендних виплат	Передбачає виплату незмінної їх суми протягом тривалого періоду (при високих темпах інфляції сума дивідендних виплат коректується на індекс інфляції).	Перевагою є надійність, яка створює почуття впевненості в акціонерів у незмінності розміру поточного доходу незалежно від різних обставин, визначає стабільність котирування акцій на фондовому ринку.	Недоліком є слабкий зв'язок з фінансовими результатами діяльності підприємства, відповідно у періоди несприятливої кон'юнктури та низького розміру формованого прибутку інвестиційна діяльність може бути зведена до нуля.
2. Політика мінімального стабільного розміру дивідендів з надбавкою в окремі періоди	Така дивідендна політика дає найбільший ефект на підприємствах з нестабільним у динаміці розміром формування прибутку.	Перевагою є стабільна гарантована виплата дивідендів у мінімально передбаченому розмірі при високому зв'язку з фінансовими результатами діяльності підприємства, що дозволяє збільшувати розмір дивідендів у періоди сприятливої господарської кон'юнктури, не знижуючи при цьому рівень інвестиційної активності.	Недоліком є те, що при тривалій виплаті мінімальних розмірів дивідендів інвестиційна привабливість акцій компанії знижується і, відповідно, падає їх ринкова вартість.
3. Політика стабільного рівня дивідендів	Передбачає встановлення довготривалого нормативного коефіцієнта дивідендних виплат відносно суми прибутку.	Перевагою є простота її формування та тісний зв'язок з розміром формованого прибутку.	Недоліком є нестабільність розмірів дивідендних виплат на акцію, що визначається нестабільністю суми формованого прибутку.
4. Політика постійного зростання розміру дивідендів	Передбачає стабільне зростання рівня дивідендних виплат у розрахунку на одну акцію.	Перевагою є забезпечення високої ринкової вартості акцій компанії і формування її позитивного іміджу у потенційних інвесторів при додаткових емісіях.	Недоліком є відсутність гнучкості в її проведенні та постійне зростання фінансової напруженості – якщо темп зростання коефіцієнта дивідендних виплат зростає, то інвестиційна активність скорочується, а коефіцієнти фінансової стійкості знижуються.

ства у сфері виплати дивідендів, а також сукупність методів і засобів їх досягнення. Приймаючи рішення стосовно дивідендної політики, слід враховувати, що вони впливають на ряд ключових параметрів фінансово-господарської діяльності підприємства: величину самофінансування, структуру капіталу, ціну залучення фінансових ресурсів, ринковий курс корпоративних прав, ліквідність та ряд інших. Найбільш чітко вираженим є зв'язок між дивідендною політикою та самофінансуванням підприємства: чим більше прибутку виплачується у вигляді дивідендів, тим менше коштів залишається у підприємства для здійснення реінвестицій.

З метою підвищення ефективності дивідендної політики слід взяти до уваги наступні пропозиції:

1. Здійснення прогнозування фінансових потреб з урахуванням факторів: рівня економічної активності на ринку; майбутньої частки ринку; виробничо-посередницьких можливостей підприємства; стратегії ціноутворення; інфляційних впливів; впливу рекламних кампаній, умов кредитування, просування товарів тощо.

2. З урахуванням існуючих недоліків у законодавчому регулюванні дивідендної політики в Україні, чітко і точно зазначати в протоколі загальних зборів акціонерів наступне: суму, що направляється на виплату дивідендів; дату складання відомості нарахування дивідендів і обґрунтування цієї дати; порядок повідомлення акціонерів про виплату дивідендів; дату початку виплати дивідендів; спосіб виплати та адресу пункту виплати (каса акціонерного товариства, банк і т.д.); місцезнаходження реєстратора для уточнення реквізитів акціонерів.

3. Визначення способу отримання дивідендів в анкеті акціонера.

4. При здійсненні дивідендної політики виплат використовувати основні положення теорії задоволення вподобань інвесторів.

Список літератури:

1. Закон України «Про акціонерні товариства» р. 17.09.2008 № 514-VI // Відомості Верховної Ради Украї ни. – 2008. – № 50-51. – С. 384.
2. Аналіз практики дивідендних виплат [Електронних ресурс] / Н.В. Харченко // Вісник Полтавської державної аграрної академії, 2012. – № 1. – 148-153 с. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.uaportal/chem_chem_biol/VPDAA/2012
3. Беженар Т.В. Особливості проведення дивідендної політики на вітчизняних акціонерних товариствах [Електронний ресурс] / Т.В. Беженар, О.С. Козачок. – Режим доступу: http://asconf.com/rus/archive_view/1106
4. Віннікова В. Сутність та зміст р. дендної політики підприємства [Текст] / В. Віннікова // Вісник ТНЕУ, 2011. – № 4. – С. 77-82.
5. Круглова О.А. Систематизація показників оцінки ефективності дивідендної політики підприємства / О.А. Круглова, В.В. Віннікова // Економічний простір: зб. Наук. р.. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2011. – № 55. – С. 230-239.

6. Салига К. Дивідендна політика підприємства як напрям покращення його інвестиційної привабливості [Текст] / К. Салига, А. Стринадко // Економічний аналіз. – 2011. – Вип. – 8. Частина 2. – С. 59-61.
7. Свідерська І.М. Проблеми реалізації дивідендної політики підприємств [Електронний ресурс] / І.М. Свідерська // Режим доступу: http://www.rusnauka.com/25_PNR_2013/Economics/3_143876.doc. htm
8. Янчева Л.М. Дивіденди: теорія, практика, облік: [монографія] / Л.М. Янчева, Н.С. Акімова, Т.В. Бочуля. – Х.: ХДУХТ, 2010. – С. 177.
9. Інтернет-портал ПАТ «ВГП» [Електронний ресурс] – http://ruta.ua/ua/vgp/
10. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] – http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
11. Miller M.H. Dividend Policy, Growth and the Valuation Shares / M.H. Miller, F. Modigliani // Journal of Business. – 1961. – № 34. – P. 411-433.
12. Gordon M.J. Dividends, Earnings, and Stock Prices / M.J. Gordon // Review of Economics and Statistics. – 1959. – № 41. – P. 99-105.
13. Litzenberger R.H. The Effect of Personal Taxes and Dividends on Capital Asset Prices / R.H. Litzenberger, K. Ravaswamy // Journ. Financial Econ. – 1979. – June. – P. 163-196.
14. Дивідендна політика [Електронний ресурс] -http://pidruchniki.com/12210605/investuvannya/dividendna_politika

Григораш Т.Ф., Артеменко В.В., Бондаренко А.А.
Университет таможенного дела и финансов

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПОНЯТИЮ «ДИВИДЕНДНАЯ ПОЛИТИКА» КАК ФАКТОРА УПРАВЛЕНИЯ СОБСТВЕННЫМ КАПИТАЛОМ

Аннотация
Исследованы теоретические подходы к понятию «дивидендная политика» как фактора управления собственным капиталом. Определенно цель, этапы и типы дивидендной политики. Выделены основные формы выплаты дивидендов. Установлены подходы к формированию дивидендной политики. Определены предложения с целью повышения эффективности дивидендной политики.
Ключевые слова: дивидендная политика, прибыль, нераспределенная прибыль, капитализированная прибыль, альтернативные доходы.

Grigorash T.F., Artemenko V.V., Bondarenko A.O.
University of Customs and Finance

THEORETICAL GOING NEAR CONCEPT «DIVIDEND POLITICS» AS MANAGEMENT FACTOR BY PROPERTY ASSET

Summary
Theoretical approaches to the notion of «dividend policy» as a factor of managing own capital have been explored. The purpose, stages and types of dividend policy have been defined. The main forms of dividend payment have been singled out. Approaches to the formation of dividend policy have been established. The proposals for improving the effectiveness of dividend policy have been determined.
Keywords: dividend policy, profit, retained earnings, capitalized profit, alternative incomes.

УДК 330.3:338

НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Дем'янчук М.А., Станкова В.В.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Досліджено теоретичні питання визначення напрямів формування сучасних джерел фінансового забезпечення сталого розвитку підприємства. Проаналізовано динаміку капітальних інвестицій підприємств за джерелами фінансування. Запропоновано запровадити і використовувати джерела фінансового забезпечення на марко-, мезо- та мікрорівні. Визначено сутність джерел фінансового забезпечення сталого розвитку підприємства на мікрорівні. А також виявлено переваги та недоліки застосування викладених довгострокових і короткострокових альтернативних та гібридних джерел фінансового забезпечення сталого розвитку підприємства.

Ключові слова: підприємство, інвестиції, фінансування, фінансове забезпечення, сталий розвиток.

Постановка проблеми. Економічна рецесія української економіки вимагає від суб'єктів підприємницької діяльності особливо зважених рішень і постійного, цілеспрямованого управління фінансами в умовах формування сталого розвитку країни. Спад виробництва, великий ризик роботи з банківською системою знижують ефективність управління підприємством закликає функціонування підприємств до постійного пошуку і впровадженням сучасних форм фінансового забезпечення, що є одним із складних завдань, яке повинні вирішувати підприємства під впливом глобалізаційних процесів та розвитку інформаційного суспільства. Оскільки від фінансового забезпечення розвитку підприємства залежить спроможність підприємств оновлювати основний капітал, формувати резерв виробничих потужностей, запаси товарно-матеріальних цінностей тощо, то за допомогою досягнення ним сталого розвитку з'являється можливість забезпечення якісно нової життєздатності підприємства, його конкурентоспроможності, широких можливостей розвитку та розширення діяльності за рахунок виходу на нові ринки збуту в довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Напрями фінансового забезпечення функціонування підприємств розглядаються як вітчизняними, так і закордонними вченими. Так, розвитку концепції фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства присвячені роботи Дж. Уільямса, Г. Марковіца, М. Міллера, Ф. Модільяні, Ю. Фама. Актуальні теорії фінансового забезпечення розробляються, систематизуються, аналізуються Г. Азаренковою, І. Бланком, І. Колесовою, Н. Фіщук, О. Шведчиковим та іншими вченими, які пропонують свої погляди на концепцію фінансового забезпечення й узагальнюють її ознаки. Значний вклад у висвітлення різних теоретичних і практичних аспектів питання формування джерел фінансового забезпечення малого бізнесу внесли такі вітчизняні економісти-фінансисти, як М. Білик, О. Біломістний, П. Буряк, З. Варналій, О. Крохмаль, М. Крупка, Я. Онищук, С. Реверчук, Р. Слав'юк й інші. Питанням використання довгострокових і короткострокових альтернативних та гібридних джерел фінансового забезпечення підприємств присвячені дослідження М. Барної, В. Габріелян, О. Дюгованець, С. Іванців, Н. Коноваленко, О. Левандівського, М. Миколишина, Н. Непрядкіної, Г. Партина, Т. Рудненко, В. Савченко, Р. Цигана, Д. Шатирко, Я. Шацької тощо. Фундаментальні дослідження вище зазначених вчених наклали свій відбиток на осягнення сутності проблем фінансування, кредитування, оподаткування підприємств, що ознаменувало початок якісно нового підходу до розгляду проблем фінансового забезпечення згідно з новою етикою, яка закріплена в концепції сталого розвитку країни.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність значного обсягу наукових досліджень, у формуванні теоретичного підґрунтя фінансового забезпечення підприємств недостатня увага приділяється визначенню напрямів формування джерел фінансового забезпечення сталого розвитку підприємств у сучасних умовах.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення напрямів формування сучасних джерел фінансового забезпечення сталого розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу. Підприємства всіх сфер в процесі проведення своєї господарської діяльності використовують загальновідомі на сьогоднішній день способи фінансування [1]:

– власні кошти (чистий прибуток, амортизаційні відрахування, страхові відшкодування, нематеріальні активи, тимчасово вільні основні та оборотні кошти, статутний фонд, резервний фонд, ремонтний фонд, фонд охорони праці, фонд спеціальних програм, фонд розвитку виробництва, розрахунки за майно (при даванні його в оренду) та інші);

– залучені кошти, отримані від продажу акцій, випуску фінансових інструментів, емісії облігацій, а також внески, цільові надходження та ін.;

– позикові кошти у вигляді бюджетних, банківських і комерційних кредитів тощо.

Аналіз фінансування діяльності підприємств (табл. 1) дозволяє зробити висновок, що на теперішній час переважно застосовуються традиційні джерела і форми фінансування. Основним джерелом фінансування є власні кошти підприємств. Їх доля у 2016 р. склала 66,35% від загального обсягу, що на 3,71% більше ніж у 2012 році, а темп їх приросту за аналізований період становить 32,26%. При цьому у 2016 році обсяг коштів державного бюджету у структурі капітальних інвестицій складає 2,47%, а кошти місцевих бюджетів – 2,72%. Також дані таблиці свідчать, що за аналізований період фінансування за рахунок

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

державного бюджету зменшилось на 54,15%, однак за рахунок місцевих бюджетів збільшилось на 171,46%. Користування кредитними коштами банків та інших позик зменшилось на 41,47% та у структурі становлять 13,9%.

В сучасних умовах скорочується державне фінансування та банківське кредитування підприємств на потреби підприємства у технічному переоснащенні, модернізації технологій, впровадженні інновацій з екологічної безпеки, соціальної відповідальності тощо. Скорочення банками обсягів кредитування підприємств, перш за все довгострокового, викликано нестабільністю економічної ситуації та великими фінансовими ризиками. А підприємства у даних умовах також не мають в розпорядженні власних коштів в достатній кількості для фінансового забезпечення свого сталого розвитку.

В умовах, що вимагають проведення реорганізації фінансового забезпечення сталого розвитку підприємства, коли за якомога менший період часу потрібно домогтися виходу на беззбиткову діяльність і забезпечити можливість витривалого розвитку підприємства, пошук найбільш ефективних схем фінансування стає першочерговим завданням. Найбільш значні втрати підприємства несуть внаслідок відсутності сформованої стратегії фінансового забезпечення. Сучасні керівники не повинні спиратися тільки на класичні, давно відомі моделі та механізми вирішення про-

Таблиця 1

Капітальні інвестиції підприємств за джерелами фінансування за 2012-2016 рр.

	Капітальні інвестиції у фактичних цінах, млн. грн.					Абс. відх. (2016/ 2012)	Темпи приросту (2016/ 2012)	Структура, %	
	2012	2013	2014	2015	2016			2012	2016
Усього	*273256,0*	*249873,4*	*219419,9*	*273116,4*	*326163,7*	*52907,7*	*19,36*	*100,0*	*100,0*
у тому числі за рахунок									
коштів державного бюджету	16288,3	6174,9	2738,7	6919,5	7468,9	-8819,4	-54,15	5,96	2,47
коштів місцевих бюджетів	8555,7	6796,8	5918,2	14260,0	23225,1	14669,4	171,46	3,13	2,72
власних коштів підприємств та організацій	171176,6	165786,7	154629,5	184351,3	226398,9	55222,3	32,26	62,64	66,35
кредитів банків та інших позик	39724,7	34734,7	21739,3	20740,1	23249,5	-16475,2	-41,47	14,54	13,90
коштів іноземних інвесторів	4904,3	4271,3	5639,8	8185,4	9416,7	4512,4	92,01	1,79	1,71
коштів населення на будівництво житла	22575,5	24072,3	22064,2	31985,4	29117,9	6542,4	28,98	8,26	9,63
інших джерел фінансування	10030,9	8036,7	6690,2	6674,7	7286,7	-2744,2	-27,36	3,67	3,22

Джерело: складено авторами на основі даних [2]

Таблиця 2

Сутність джерел фінансового забезпечення сталого розвитку підприємства на мікрорівні

Джерела	Сутність
Толінг (англ. tolling)	Послуги з переробки імпортної сировини, що ввозиться на митну територію держави без оподаткування та передачі прав власності вітчизняному підприємству яке її переробляє, із подальшим вивезенням готової продукції за межі держави. В деяких випадках толінг підлягає державному квотуванню.
Факторинг (продаж або дисконтування дебіторської заборгованості)	Довгострокова угода, за якою посередник (фактор) купує рахунки дебіторів підприємства, приймає на себе ризик неплатежу по кожному з рахунків і відповідає за забезпечення надходження грошей на сплату. Фактор також проводить перевірку кредитоспроможності клієнтів. За змістом факторинг являє собою фінансування під заставу дебіторської заборгованості (право власності переходить до кредитора, позичальник не планує викупити заставлене майно). Тому плата за факторинг розраховується аналогічно плати за кредит і включає в себе комісійну винагороду і відсоток за користування факторинговими засобами.
Комерційні векселі	Письмове безумовне зобов'язання, що дає її власнику беззаперечне право вимагати сплати визначеної у векселі суми від особи, яка видала вексель, у відповідний строк і у відповідному місці. Правовою основою вексельного обігу в Україні є законодавчі, нормативні акти, розроблені згідно з положенням Єдиного вексельного закону, ухваленого Женевською вексельною конвенцією 1930 року. Найчастіше вітчизняними підприємствами вексель використовується для відстрочення платежу. Окрім цього, підприємства мають можливість використовувати кредиторську заборгованість, що являє собою короткострокові зобов'язання підприємств, які виникають за розрахунками з бюджетом; за розрахунковими документами, строк оплати яких не настав і які не сплачено в строк; за короткостроковими кредитами та є спонтанним джерелом фінансування. Крім кредиторської заборгованості, компанія використовує також в якості джерел фінансування так звані стійкі пасиви – це заборгованість, що виникає періодично і в постійному обсязі (заборгованість по заробітній платі, податків і зборів, комунальних платежів тощо).
Лізинг	Вид фінансових послуг, пов'язаних з кредитуванням придбання основних фондів. Лізингодавець зобов'язується придбати у власність визначене лізингоотримувачем майно у вказаного їм продавця і надати лізингоотримувачу це майно за плату в тимчасове володіння і користування.

Закінчення таблиці 2

Форфейтинг	Специфічна форма кредитування зовнішньоекономічних операцій шляхом купівлі комерційним банком (форфейтером) в експортера боргових зобов'язань, акцептованих імпортером, тобто експортер переуступає банку свої вимоги до покупців. Або придбання у кредитора боргу, вираженого в оборотному документі, на безповоротній основі. Механізм форфейтингу використовується в двох видах операцій: 1 – у фінансових операціях – в цілях швидкої реалізації довгострокових фінансових зобов'язань; 2 – у експортних операціях – для сприяння надходженню готівки експортерові, що надав кредит іноземному покупцеві.
Венчурне фінансування	Фінансові ресурси, що надаються професійними інвесторами, які інвестують у молоді, швидко зростаючі компанії, що володіють потенціалом перетворення у підприємства та вносять значний вклад в економіку. Венчурні інвестиції володіють специфічними особливостями, що дозволяють відокремити їх від інших видів інвестицій: 1. Інвестори виступають як фінансові посередники. 2. Інвестори вкладають кошти тільки в приватні компанії, що не котируються на фондовому ринку. 3. Інвестори відіграють активну роль в управлінні компаніями, надаючи їм необхідну допомогу, а також здійснюють моніторинг їх діяльності. 4. Основний дохід інвестори отримують при виході з капіталу, компаній що фінансуються та здійснюється шляхом продажу своєї частки стратегічним інвесторам або на фондовому ринку. 5. Інвестори керуються засновницьким підходом до прибутку компаній, вкладаючи засоби в їх органічне зростання. 6. Для зменшення ризику венчурні інвестори здійснюють інвестиції у фінансовані ними компанії поетапно.
Синдиковані банківські кредити	Інструмент фінансування, по суті, схожий з інвестиційним банківським кредитом, в якому контрагентом (інвестором) компанії-позичальника виступають декілька банків, організованих у пул на чолі з організатором позики. Даний інструмент застосовується в наступних випадках: відкритий доступний кредитний ліміт позичальника в основному обслуговуючому банку недостатній для фінансування інвестиційного проекту позичальника; процентна ставка, запропонована по інвестиційному кредиту позичальнику банком, вище очікуваної з боку позичальника; управління ризик-менеджменту обслуговуючого байка оцінює інвестиційний проект як занадто ризиковий для інвестиційної політики банку і рекомендує розподілити ризик між кількома банками.
ECA-фінансування (фінансування за участю експортних кредитних агентств)	В країнах Європейського Союзу (ЄС) широке поширення отримала державна підтримка експорту продукції, особливо важкого і наукоміісткого машинобудування, приладобудування. В рамках державної підтримки створюється експортне кредитне агентство (export credit agency, ECA), яке надає фінансування покупцям продукції поза меж ЄС. Цей тип фінансування може бути цікавий підприємствам, які здійснюють імпорт дорогих машин і обладнання в Європі в рамках власних інвестиційних програм.
LBO-фінансування (leveraged buy out)	Спосіб здійснення операцій зі злиття і поглинання, який полягає в купівлі контрольного пакету акцій корпорації з допомогою кредиту. Ключовою умовою угоди по LBO-фінансування є проведення всебічного аналізу об'єкта придбання. На першому етапі слід з'ясувати розмір синергетичного ефекту, визначити, наскільки вона вплине на майбутні грошові потоки об'єднаної компанії. У разі позитивного результату необхідно провести, щонайменше, юридичний і фінансовий аудит, а також отримати висновок незалежного оцінювача про вартість придбаної частки об'єкта. Далі покупець і банк погоджують кредитну структуру угоди, в рамках якої буде визначено, яка з компаній і в якому обсязі буде обтяжена кредитними зобов'язаннями за фактом завершення угоди, а також податковий статус об'єднаної компанії.
Мезонінне фінансування	Поєднує ознаки як боргового фінансування, так і прямих інвестицій, являє собою схему, коли власник ресурсів (інвестор) направляє їх на розвиток компанії-реципієнта без входження до її капіталу, а в обмін на боргові зобов'язання та опціон з правом придбання акцій позичальника в майбутньому за визначеною ціною. Найбільший інтерес мезонін-фінансування може складати для компаній, які вичерпали можливості залучити банківські позики або ж прагнуть залучити довгострокові ресурси і, водночас, володіють стабільними грошовими потоками чи значним обсягом капіталу.
Кредитні ноти (credit linked notes – CLN)	Боргові цінні папери, що випускаються на міжнародному ринку капіталу спеціально створеної іноземною компанією (емітентом), що надає кредит компанії-позичальника або її афілійованої іноземній структурі. Основними цілями, які переслідують компанії, що випускають кредитні ноти, є залучення значного обсягу позикових коштів в іноземній валюті на більш вигідних умовах порівняно з джерелами на внутрішньому ринку; вивільнення з під обтяження позаоборотних активів компанії за рахунок погашення забезпечених кредитів надходженнями від випуску кредитних нот; оптимізацію існуючої структури позикових коштів і диверсифікацію джерел фінансування бізнесу; збільшення середньозваженої дюрації кредитного портфеля позичальника; створення успішної кредитної історії серед іноземних інвесторів напередодні майбутніх проектів.
Єврооблігації	Облігації, номіновані в іноземній валюті (доларах США або євро) і, які обертаються на міжнародному фондовому ринку. Емітент, який приймає рішення про розміщення єврооблігацій, повинен як мінімум мати відмінну репутацію публічного позичальника всередині країни, звітність за МСФЗ за три роки, прозору корпоративну структуру управління, включаючи наявність незалежних директорів і комітету з аудиту. Зважаючи на те, що позика надається в іноземній валюті, емітент повинен бути здатний генерувати значний обсяг валютних надходжень протягом строку обігу облігаційної позики або, як у випадку з CLN, мати чітку політику щодо мінімізації валютного ризику на період звернення боргу.

Джерело: складено авторами на основі даних [3-20]

блеми нестачі фінансових ресурсів, дуже важливо бути в курсі останніх наукових і практичних розробок у сфері питань пошуку джерел фінансування бізнесу. Тобто використовувати альтернативні джерел фінансового забезпечення сталого розвитку підприємства.

Однак з урахування мети реалізації стратегії сталого розвитку країни та векторів її руху, фінансове забезпечення сталого розвитку не тільки країни, а й регіонів та підприємств, на думку авторів, повинно розглядатися на трьох рівнях: з боку держави (макрорівень), органів місцевого самоврядування (мезорівень) та підприємств (мікрорівень). Таким чином, можна запропонувати запровадити і використовувати такі джерела фінансового забезпечення на марко-, мезо- та мікрорівні:

1) макрорівень – сприяння поширенню франчайзингу, субпідряду, розвитку фінансово-по-

Таблиця 3

Переваги та недоліки джерел фінансового забезпечення сталого розвитку підприємства на мікрорівні

Джерело	Переваги	Недоліки
Толінг (англ. tolling)	- підприємство-виробник має можливість перенести на вартість продукції, виготовленої з давальницької сировини, частину своїх постійних витрат та покращити фінансові результати; - робота на давальницькій сировині зменшує потребу підприємства у кредитних ресурсах для формування запасів сировини, забезпечує зайнятість і гарантований збут продукції; - дає можливість підприємству-переробнику одержати сировину безоплатно від замовника та скоротити потребу в кредитних ресурсах для фінансування обігового капіталу; - може позитивно вплинути на конкурентоспроможність підприємства-виробника та країну його розташування.	- виступає як досить агресивний інструмент руйнування господарства країни, що розвивається; - організатори не зацікавлені в НТП та розвитку виробництва; - вважається наслідком непродуманої маркетингової політики; - вітчизняні підприємства використовують виробничі потужності та залучають робочу силу як при повноцінному виробництві, а відшкодування отримують тільки за проведені технологічні операції; - втрачається прибуток, основну частину якого після реалізації продукції одержує власник сировини; - рентабельність підприємств, які використовують стратегію давальницької сировини, складає лише 5-7%.
Факторинг (продаж або дисконтування дебіторської заборгованості)	- можливість покриття дефіциту обігових коштів, страхування і запобігання кредитних і валютних ризиків; - перетворення дебіторської заборгованості у вільні грошові кошти, можливість безризикового надання контрагентам відстрочки платежу; - можливість збільшення обсягів продажу товарів і надання послуг; - можливість отримати комісійні; - вигідний виробникові, який шукає ринок збуту і поспішає отримати оплату за товар, щоб пустити ці засоби в оборот; - вигідний крупним оптовим торговим компаніям.	- клієнт не відповідає перед фактором за невиконання або неналежне виконання боржником свого обов'язку, якщо даний договір є безрегресним; - документообіг між банком та клієнтом при здійсненні факторингу на етапі фінансування складніший, ніж при звичайному кредиті; - його використання обходиться підприємству дорожче, ніж отримання кредиту; - значні суперечності в законодавстві України в прийнятих у різний час законах, а інколи і в межах одного й того ж нормативного акту.
Комерційні векселі	- відстрочення оплати на більш тривалий строк, ніж дебіторська заборгованість; - простота організації розміщення; - найбільш оперативне залучення коштів; - найдешевший механізм залучення коштів; - інструмент, що дозволяє залучати будь-який обсяг фінансових ресурсів; - платіжний засіб; - можливість одержати додатковий дохід при достроковому викупі власних векселів; - перший крок у залучення коштів на відкритому борговому ринку; - можливий перепродаж третій стороні; - можливість мінімізувати оподаткування.	- низька ліквідність вторинного ринку; - кредитна історія векселя відома серед вузького кола інвесторів; - короткостроковість запозичень; - більш висока, у порівнянні з іншими інструментами, вартість запозичень; - ризики документального обігу векселів (підробка, викрадення тощо); - відсутність гарантії у векселетримача отримати гроші від емітента папера; - нічим не забезпечений цінний папір.
Лізинг	- отримання необхідного майна без значних капітальних витрат; - зниження ризику втрат, пов'язаних з моральним зносом машин і устаткування; - податкова економія; - можливість в умовах договору лізингу враховувати особливості діяльності підприємства (сезонність, циклічність виробництва та ін); - збільшення гнучкості і мобільності при інвестиційному і фінансовому плануванні; - припускає 100% фінансування і не вимагає швидкого повернення всієї суми боргу; - забезпечує фінансування орендаря у точній відповідності з потребами в фінансуються активах; - забезпечує виконання «Золотого правила фінансування», відповідно до якого воно має здійснюватися протягом всього терміну використання активу.	- якщо підприємство є виробником основних фондів, для нього передбачено ряд правил, щоб займатися лізинговою діяльністю; - у фінансовий лізинг не може бути передано нематеріальні активи, корпоративні права, сировину, матеріали, цінні папери; - як форма інвестування є досить ризиковою справою; - орендар втрачає на підвищенні залишкової вартості устаткування (зокрема через інфляцію); - можливість морального старіння виробу; - вартість лізингу більше позики, але оскільки ризик застарілого устаткування лягає на орендодавця, він бере велику комісію для компенсації.

Продовження таблиці 3

Форфейтинг	- можливість одержання грошових коштів відразу після відвантаження продукції або надання послуг, що поліпшує ліквідність експортера; - при купівлі векселів застосовується фіксована облікова ставка, тобто дисконт; - відсутність ризиків, оскільки експортер продає боргові вимоги форфейтеру на безповоротній основі, тобто без права регресу; - відсутність витрат часу та коштів на управління боргом або на організацію його погашення; - простота документації та оперативність її оформлення; - робить зайвим експортне страхування.	- висока вартість; - вірогідність того, що експортер може не знайти гаранта або аваліста, який би задовольняв форфейтера; - необхідність підготувати документи у такий спосіб, щоб на експортера не було регресу у разі банкрутства гаранта або аваліста, а також необхідність знати законодавство країни імпортера; - експортер повинен бути згоден продовжити термін кредиту на період від 6 місяців до 10 років і довше; - вища, ніж при звичайному комерційному кредитуванні, маржа форфейтера.
Венчурне фінансування	- для отримання венчурних інвестицій не потрібно оформляти заставу, що не завжди можливо для оборонних підприємств; - при невдачі проекту у венчурного підприємства немає зобов'язання щодо сплати процентів; - венчурний інвестор постійно зберігає право власності на інвестиції і доходи венчурного фонду, що підвищує захищеність його вкладу і знижує ризики, пов'язані з колективним інвестуванням; - гнучкі та ефективні форми інвестування коштів і розподілу прибутку; - можливість кваліфікованого відбору проекту та проведення його технічної, економічної та юридичної експертизи професіональним менеджментом управляючої компанії.	- інвестор рідко інвестує у подальший розвиток фірми; - інвестори витрачають дві третини своїх фондів на подальше фінансування своїх портфельних фірм; - інвестори надають перевагу участі в керуванні фірмою, що може привести до втрати підприємцем деякої частини контролю; - деякі з інвесторів не мають досвід керування компаніями визначеного типу; - іноді інвестори звертаються до так званих «чортів», що інвестують в особистих цілях, ніж в інтересах фірми; - інвестуються підприємства тих галузей, які швидко зростають, а не тих які є пріоритетними та наукомісткими.
Синдиковані банківські кредити	- у компанії-позичальника відсутня необхідність в сплаті цілого ряду непрямих платежів; - організація великих кредитів, завдяки чому позичальник отримує дуже великі суми, поодинці які, банки-кредитори, як правило, давати не ризикують; - дозволяє позичальникові узгодити з кредиторами всі параметри обслуговування кредиту, що сприяє більш гнучкому та ефективному використанню отриманих коштів відповідно до потреб компанії; - позичальник може заздалегідь за узгодженням з організатором визначити перелік потенційних інвесторів, що може виключити зі списку учасників небажаних для позичальника кредиторів і дозволить компанії залучати кредит на більш пільгових умовах.	- об'єднання банків-кредиторів оформляється тимчасовою угодою про організацію синдикату, при цьому банки не втрачають свою юридичну самостійність на відміну від учасників консорціуму; - до складу кредиторів включаються також небанківські фінансові посередники – фінансові компанії, хеджеві фонди, страхові компанії, фірми сек'юритизації; - оформлення єдиного пакету документів, які підписуються позичальником і кожним кредитором, складна і тривала процедура розгляду кредитної заявки та оформлення угоди про створення банківського синдикату, кредитної угоди банку-агента з банками та іншими кредиторами, з позичальниками.
ECA-фінансування (фінансування за участю експортних кредитних агентств)	- низька вартість фінансування для позичальників; - доступність довгострокового фінансування; - захист від майнового та фінансового ризиків (для експортера); - урегулювання питань щодо застави шляхом страхування заставного майна; - підвищення вимог до фінансового стану імпортера; - низький ризик для банків-кредиторів; - істотний строк амортизації основного боргу;	- незначні обсяги кредитів у межах торгового фінансування; - залучення додаткових сторін; - імовірність певних часових затримок; - зниження фінансової стійкості підприємства; - залежність від кон'юнктури фінансового ринку; - складність процедури залучення.
LBO-фінансування (leveraged buy out)	- можливість купівлі підприємства на 80-85% за рахунок позикових засобів під заставу акцій підприємства, що поглинається; - відсутність необхідності відволікання додаткових засобів з операційної діяльності компанії; - диверсифікованість ризиків; - можливість швидкого розвитку бізнесу при адекватній оцінці ризиків; - переваги в оподаткуванні; - відсутність розкриття інформації; - фіксована ставка за користування кредитом.	- значні фінансові ризики у випадку корекції капіталізації компаній; - виступає як проміжне фінансування, тому борг може бути підданий реструктуризації; - нерозвиненість фондового ринку, висока вартість фінансування в порівнянні зі світовим досвідом; - висока вартість організації угоди.
Мезонінне фінансування	- нижча вартість ніж у прямого інвестування; - можливість залучати позикові ресурси на тривалий період і на вигідних умовах; - широкі можливості залучення коштів, оскільки мезонін-інвесторами у світовій практиці виступають не лише банки, але небанківські фінансові установи; - можливість вибору зручної форми погашення заборгованості; - збереження управлінської незалежності;	- у випадку банкрутства позичальника заборгованість буде стягуватись після погашення усіх кредитних зобов'язань, але перед поверненням акціонерного капіталу; - порівняно висока вартість, що пов'язане із вищим рівнем ризику для інвесторів; - процентних платежів, у тому числі проценти за основною сумою кредиту та відкладені проценти; - доходу від участі у розподілі прибутку позичальника (participating loan);

Закінчення таблиці 3

	- мобілізація додаткових ресурсів для потреб підприємства; - уникнення розмиття акціонерного капіталу; - відтермінування виплати значної частини платежів за мезонін-кредитом.	- доходу від реалізації варрантів (опціонів) на купівлю акцій позичальника; - одноразових або періодичних винагород; - відшкодування за рахунок позичальника трансакційних витрат, пов'язаних з організацією угоди про та ін.
Кредитні ноти (credit linked notes, CLN)	- можливість організації виробництва в максимально короткі терміни; - відсутність вимоги до надто широкого розкриття інформації; - щорічне збільшення ринку залучень до 50% щорічно, що не може залишитися без уваги нових потенційних інвесторів; - можливість хеджування валютного ризику або введення системи контроля над часткою валютних запозичень в кредитному портфелі.	- потенційні інвестори досить обережні при розгляді нових інвестиційних меморандумів, оскільки CLN не обертаються па вторинному ринку; - можливість виникнення валютного ризику та необхідність керування вірогідними розбіжностями грошових потоків.
Єврооблігації (євробонди)	- зручність поводження; - надійність емітентів; - можливість уникнення податків; - анонімність власників єврооблігацій. - інтеграція у міжнародний кругообіг капіталу.	- довгий період підготовки; - висока вартість послуг фінансового консалтингу; - вимоги до звітності та прозорості структури компанії; - необхідність отримання рейтингу від провідних міжнародних рейтингових агентств тощо.

Джерело: розроблено авторами на основі даних [3-20]

даткової підтримки (пільгове кредитування, додаткові податкові (канікули, кредити) та митні пільги у відповідності до чітко визначеного цільового призначення фінансової підтримки);

2) мезорівень – сприяння розвитку консалтингової, інформаційної, аудиторської допомоги; стимулювання учасників фінансового ринку (комерційних банків, страхових і лізингових компаній, венчурних фондів) у кредитуванні і страхуванні підприємств;

3) мікрорівень – використання додатково таких альтернативних і гібридних джерел фінансового забезпечення сталого розвитку підприємства (табл. 2) як лізинг, форфейтинг, факторинг, венчурне фінансування, ЕСА-фінансування, LBO-фінансування, кредитні ноти, єврооблігації тощо.

Розглянемо сутність джерел фінансового забезпечення сталого розвитку підприємства на мікрорівні (табл. 2), їх переваги та недоліки (табл. 3).

Використовуючи частину зазначених джерел як джерела фінансового забезпечення сталого розвитку, підприємства матимуть можливість оптимізувати оподаткування бізнесу. Оскільки згідно діючого законодавства підприємство має можливість перенести на вартість продукції частину своїх витрат при залученні таких видів джерел фінансового забезпечення. Отже, зважаючи на постійний дефіцит фінансових ресурсів для забезпечення сталого розвитку підприємства з метою реалізації інноваційно направлених економічних, соціальних, екологічних проектів, використання таких довгострокових та короткострокових альтернативних і гібридних джерел фінансового забезпечення (табл. 3) як толінг, факторинг, комерційні векселі, лізинг, форфейтинг, венчурне фінансування, синдиковані банківські кредити, ЕСА-фінансування, LBO-фінансування, мезонінне фінансування, кредитні ноти, єврооблігації може стати вагомим джерелом збільшення обсягів фінансового забезпечення сталого розвитку вітчизняними підприємствами.

Висновки і пропозиції. Таким чином, визначаючи важливу роль підприємств у сучасній економіці України, слід констатувати, що структура їх фінансового забезпечення при досягненні сталого розвитку є неоптимальною. Переважно фінансове забезпечення відбувається за рахунок самофінансування, в той час як саме залучені джерела повинні забезпечувати їх ефективний сталий розвиток. Доступність цих джерел для підприємств на сучасному етапі обмежена в результаті відсутності ефективної державної регуляторної політики та інфраструктури фінансової підтримки. Відповідно запровадження і реалізація комплексної системи заходів щодо удосконалення системи джерел фінансового забезпечення на марко-, мезо- та мікрорівні дозволить удосконалити механізми фінансового забезпечення підприємств, що, у свою чергу, розширить їх джерела фінансового забезпечення, підвищить ефективність використання фінансових ресурсів та сприятиме сталому розвитку підприємств в цілому. Досягнення цього можливе при використанні таких альтернативних та гібридних джерел фінансового забезпечення сталого розвитку вітчизняних підприємств як толінг, факторинг, комерційні векселі, лізинг, форфейтинг, венчурне фінансування, синдиковані банківські кредити, ЕСА-фінансування, LBO-фінансування, мезонінне фінансування, кредитні ноти, єврооблігації тощо. Всі розглянуті форми фінансового забезпечення сталого розвитку підприємств мають свою специфіку і можуть використовуватися як окремо, так і спільно.

Список літератури:

1. Близнюк О.П. Класифікація джерел формування фінансових ресурсів підприємства / О.П. Близнюк, А.П. Горпинченко // Вісник Міжнародного Слов'янського університету. Серія «Економічні науки». – Том XV. № 2. – 2012, Харків. – С. 52-58.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]: офіційний сайт. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua

3. Гончаров Ю.В. Вплив толінгу на конкурентоспроможність легкої промисловості України / Ю.В. Гончаров, А.О. Дворецикий // Вісник Хмельницького національного університету – 2009. – № 4. – С. 99-101.
4. Партин Г.О. Толінг як форма залучення обігового капіталу / Г.О. Партин, О.А. Горбач // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.7. – С. 244-248.
5. Барна М.Ю. Толінгові операції в Україні переваги та недоліки / М.Ю. Барна, Н.М. Гарбар // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.4. – С. 165-169.
6. Шацька З.Я. Теоретичні засади формування та реалізації стратегії вітчизняних підприємств в умовах євроінтеграції / Я.З. Шацька // Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія». Збірник наукових праць. ЛНТУ. 2009 – Випуск 6(23). – С. 1-10.
7. Рудненко Т. Вексельний обіг та перспективи використання фінансових векселів в Україні / Т. Рудненко // Фінансовий ринок України. – 2009. – № 7-8. – С. 15-18.
8. Циган Р.М. Перспективи використання векселів на підприємствах України [Електронний ресурс] / Р.М. Циган. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ptmbo/2009_1/stat15.pdf
9. Дюгованець О.М. «Ангельське» фінансування українських підприємств [Електронний ресурс] / О.М. Дюгованець. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2010/Economics/68635.doc. htm
10. Непрядкіна Н.В. Перспективи розвитку експортного фінансування в Україні із залученням експортних кредитних агентств / Н.В. Непрядкіна // БІЗНЕСІНФОРМ. – № 4. – 2014. – С. 25-28.
11. Савченко В.Ф. Проблеми венчурного інвестування в Україні / В.Ф. Савченко, Д.В. Шатирко // Науковийвісник ЧДІЕУ. – 2013. – № 2(18). – С. 7-13.
12. Іванців С. Сучасний стан та тенденції розвитку ринку корпоративних облігацій та євробондів [Електронний ресурс] / С. Іванців. – Режим доступу: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/rzp/198.htm
13. Габріелян В. Єврооблігації: фібриляція інвестиційного серця [Електронний ресурс] / В. Габріелян // Економічна правда. – 2009. – [04.02]. – Режим доступу: www.epravda.com.ua/ publications
14. Коноваленко Н.В. Впровадження нових видів фінансування діяльності підприємств / Н.В. Коноваленко // Наукові праці НДФІ. – 2011. – № 3(56). – С. 129-140.
15. Левандівський О.Т. Джерела формування ресурсів у фінансуванні інвестиційних проектів [Електронний ресурс] / О.Т. Левандівський. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Aprer/2008_4_1/10.pdf
16. Миколишин М.М. Мезонінне фінансування як гібридне джерело залучення капіталу банком [Електронний ресурс] / М.М. Миколишин. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/Vnuvgp/ekon/2012_4/Ve6018.pdf
17. Evaluation of Member State Policies to Facilitate Access to Finance for SMEs Country Fact Sheets [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec. europa.eu/enter prise/policies/finance/guide-to-funding/indirectfunding/files/fact-sheets/estonia_en.pdf
18. Mezzanine Finance. Final Report [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ec. europa.eu/enterprise/newsroom/cf/_getdocument.cfm?doc_id=1065
19. Silent Participations [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.mzs-law.com/financial-professionals/financing-of-companies/silentparticipations.html
20. Profit Participating Loans [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.mzs-law.com/financial-professionals/financing-of-companies/profitparticipating-loans.html

Демянчук М.А., Станкова В.В.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

НАПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ИСТОЧНИКОВ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы определения направлений формирования современных источников финансового обеспечения устойчивого развития предприятия. Проанализирована динамика капитальных инвестиций предприятий по источникам финансирования. Предложено ввести и использовать источники финансового обеспечения на марко-, мезо и микроуровне. Определена сущность источников финансового обеспечения устойчивого развития предприятия на микроуровне. А также выявлены преимущества и недостатки применения изложенных долгосрочных и краткосрочных альтернативных и гибридных источников финансового обеспечения устойчивого развития предприятия.
Ключевые слова: предприятие, инвестиции, финансирование, финансовое обеспечение, устойчивое развитие.

Demyanchuk M.A., Stankova V.V.
Odessa I.I. Mechnikov National University

LINES FORMING SOURCES OF SUSTAINABLE ENTERPRISE DEVELOPMENT

Summary
Theoretical questions identifying areas forming current sources of financial support sustainable enterprise development. The dynamics of capital investment enterprises by source of funding. Proposed to establish and use sources of financial support for marko-, meso and micro level. The essence of financial support for sustainability on a micro level. Also, found advantages and disadvantages of application of the long-term and short-term alternative and hybrid financial support for sustainable enterprise development.
Keywords: business, investment, finance, financial security, sustainable development.

УДК 338.24.021.8

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Дутчак А.В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Досліджено соціальне забезпечення в Україні. Проаналізовано сучасний стан, тенденції розвитку та окреслено напрямки покращення функціонування системи соціального забезпечення в сучасних умовах, що базується на діяльності чотирьох позабюджетних фондів. Досліджено організаційно-економічні та соціальні особливості функціонування загальнообов'язкового соціального страхування, джерела формування та управління функціонування пенсійного фонду. Доведено, що система соціального забезпечення в Україні перебуває в стадії реформування, в процесі пошуку оптимальної структури основних функцій, пріоритетних напрямків діяльності на різних рівнях.

Ключові слова: соціальне забезпечення, соціальне страхування, реформування, цільові фонди, асигнування, бюджет.

Постановка проблеми. Однією з головних функцій держави є забезпечення належних умов і стандартів життя та досягнення гідного добробуту громадян. Саме у період економічної кризи в Україні бізнес, політики та соціум у цілому усвідомлюють, що першість у формуванні загальної політики має належить соціальній політиці, адже людина є не тільки головним чинником виробництва, а й найбільшою цінністю, метою економічного розвитку. Однією із складових соціальної політики є соціальне страхування, яке дозволяє наблизити сферу соціального захисту безпосередньо до працівників, їх родин і трудових колективів, забезпечити ринковий механізм її регулювання, може бути соціальним стабілізатором суспільства. Стоїть завдання віднайти ефективний механізм реформування соціального забезпечення в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане питання досліджували такі вчені як В. Галаганов, В. Зубенко, В. Самчинська, Ю. Рудик, С. Калашников, Т. Кіряню, Г. Півняк, Н. Холод та ін. Однак на мою думку, в сучасних в сучасних умовах ринкової економіки необхідно приділити більше уваги для визначення основних проблем соціального захисту в Україні та шляхів їх вирішення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Соціальне забезпечення є складовою соціальної політики держави і одночасно вважається невід'ємним компонентом системи соціального захисту і соціальної роботи зокрема. Так одним з головним показником рівня розвитку країни є забезпечення соціальним захистом усіх верств населення через застосування ефективної соціальної політики, а формою її реалізації виступає ефективний та якісний процес фінансування соціальної сфери, що в сdою чергу забезпечить належний розвиток як суспільства так і економіки в цілому.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження соціального забезпечення громадян: пошуку недоліків та пошук перспектив розвитку.

Виклад основного матеріалу. Як соціально економічна категорія соціальне забезпечення є відносинами щодо перерозподілу національного доходу з метою забезпечення встановлених соціальних стандартів життя для кожної людини в умовах дії соціальних ризиків.

Згідно зі ст. 46 Конституції України: «Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, в також у старості». В цій же статті визначається мінімальний рівень такого забезпечення: «Пенсії та інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму встановленого законом» [1].

У науковій літературі можна зустріти різні визначення «соціальне забезпечення». Так, фахівці в галузі права соціального забезпечення, наприклад П.В. Галаганов його трактує так: «Соціальне забезпечення – це одна із способів розподілу частини валового внутрішнього продукту шляхом надання громадянам матеріальних благ з метою вирівнювання їхніх особистих доходів у випадках настання соціальних ризиків за рахунок коштів цільових фінансових джерел в обсязі та на умовах, суворо нормованих суспільством, державою, для підтримки їх повноцінного соціального статусу [2, с. 416].

На думку В.В. Зубенко та І.В. Самчинської, «державне соціальне забезпечення – це гарантована система матеріального забезпечення громадян (у грошовій і (або) в натуральній формі) після досягнення певного віку, у разі інвалідності, втрати годувальника, тимчасової непрацездатності, виховання дітей, втрати трудового заробітку та доходу і в інших випадках спеціально обумовлених законом, а також охорони здоров'я і здійснюється за рахунок спеціально створених позабюджетних фондів обов'язкового соціального страхування, які формуються за рахунок страхових внесків (єдиного соціального податку) та асигнувань з державного бюджету уповноваженими органами в порядку, встановленому законодавством)» [3, с. 72].

С.В. Калашников вважає, що соціальне забезпечення це система суспільних відносин, що складаються між громадянами та органами держави, місцевого самоврядування, організаціями з приводу надання громадянам за рахунок спеціальних фондів медичної допомоги пенсій, допомог та інших видів забезпечення при настанні життєвих обставин, що тягнуть за собою втрати

або зниження доходу, підвищені витрат, малозабезпеченість, бідність [4, с. 47].

Ці визначення містять сутнісні ознаки явища соціального забезпечення і відображають його особливості. Найбільш важливі з них: соціальне забезпечення здійснюється державою з цільових, спеціальних фондів, а також фондів обов'язкового соціального страхування. Воно спрямоване на вирівнювання доходів громадян, підтримання їх повноцінного соціального статусу у встановлених законом випадках: втрати або зниження доходів, старості, інвалідності, тимчасової непрацездатності, втрати годувальника тощо. Структурно соціальне забезпечення включає в себе, у відповідності з цими законами, такі організаційно-правові форми, як соціальне забезпечення в порядку обов'язкового соціального страхування і за рахунок асигнувань з державного бюджету.

Отже, соціальне забезпечення можна визначити як систему державних і суспільних заходів із матеріального забезпечення громадян на випадок старості, інвалідності, хвороби, в разі втрати годувальника та в інших установлених законодавством випадках.

За стандартами Ради Європи і Європейського Союзу соціальне забезпечення віднесено до системи, яка включає крім соціального забезпечення (через соціальне страхування) також інші форми соціального захисту, зокрема державну соціальну допомогу, а також спеціальний і особливий (додатковий) соціальних захист для окремих категорій населення. Таке розуміння має важливе значення для національного законодавства, оскільки в Україні все ще немає загального закону про соціальний захист населення [8].

На сьогодні в Україні система організаційно-правових форм соціального забезпечення включає: соціальне страхування працівників та асигнування за рахунок бюджетів різних рівнів.

Найпоширенішою в Україні організаційно-правовою формою соціального забезпечення є соціальне страхування, яке становить відповідну систему правових відносин щодо надання матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам (членам їхніх сімей) у разі настання страхових випадків у розмірах і порядку, визначених законами, за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхових платежів роботодавцями та особами, на користь яких здійснює страхування. Зокрема, загальний обсяг фінансування заходів із соціального захисту дітей, сімей, жінок та інших найбільш вразливих категорій населення збільшується в 2017 році проти показників 2016 року майже на 56% або на 40,5 млн. грн. до 91,7 млн. грн.

В Україні введено п'ять основних видів соціального страхування: пенсійне; у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та втратами зумовленими похованням; медичне – на випадок хвороби; від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; на випадок безробіття та інші види страхування, передбаченні законами України [7, с. 57].

Як відомо, система соціального страхування тісно пов'язана із системою заробітної плати, податковою системою, політичною ситуацією в державі, станом ринку праці, демографічними проблемами в сьогоденні і її динаміки на майбутнє. Тому її реформування повинно мати комплексний економічний характер.

Ми спостерігаємо нестабільність економічної ситуації у світі в зв'язку с кризовим становищем яке триває останні роки. Тому сьогодні найгострішими проблемами соціального страхування є низький рівень охоплення бідного населення соціальною підтримкою і низька адресність при наданні соціальної підтримки тощо.

При цьому слід зазначити, що біля 2,5-3,0 мільйона працюючого населення продемонстрували мінімальну заробітну платню (1450 гривень за 2016 рік), або навіть неповну зайнятість від неї. При такому навантаженні здійснювати соціальне забезпечення навіть на мінімального рівні держава неспроможна. Саме тому з січня 2017 року уряд ухвалив підвищення мінімальної заробітної плати на рівні 3200 грн. Підвищення мінімальної заробітної платні до економічно обґрунтованого розміру має низку позитивних наслідків, зокрема спонукання роботодавців до зростання ефективності виробництва шляхом визначення мінімального обсягу результативності та продуктивності праці, скорочення частки прихованої оплати праці і зростання податкових надходжень із доходів фізичних осіб і, відповідно, можливість виплати працівникам бюджетної сфери більш високої заробітної плати, збільшення надходжень до бюджету від податків з доходів фізичних осіб, ПДВ, акцизного збору, скорочення розміру дефіциту Пенсійного фонду, підвищення частки заробітної плати в структурі доходів населення до рівня продуктивних економік (55-70%) від нинішнього рівня 39%, що дозволить досягти скорочення навантаження на бюджет на надання субсидій, державної соціальної допомоги.

Дане підвищення має декілька пояснень а саме, одного боку, ймовірно, що справді йдеться про просту вправу – подвоєння мінімальної заробітної плати – з 1600 грн до 3200 грн., з іншого боку, за розрахунками Міністерства соціальної політики реальний показник прожиткового мінімуму становив 3156 грн на серпень 2016 року. Таке підвищення значно збільшило і середню заробітну плату по регіонам в цілому на 20% (рис. 1) [11].

На відміну від мінімальної заробітної плати, мінімальна песія з січня 2017 року становитиме лише 1373 грн. (1247 грн в 2016 році), при цьому прожитковий мінімум становитиме до кінця року 1 700 грн. В сою чергу збільшення заробітних плат призводить до збільшення доходів Пенсійного фонду України. За офіційною статистикою рівень видатків Пенсійного фонду на виплату пенсій є одним із найвищих у світі – він становить 22% ВВП. Зокрема у бюджеті 2017 року вже передбачена річна дотація у розмірі 156 мільярдів гривень.

У даному випадку для зменшення дифіциту можливі два варіанти, або це буде скорочення чистого дефіциту, або швидше за все створення нових програм в системі соціального захисту пенсіонерів. Саме тому з 2017 року, згідно із законом «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», система нарахування пенсій зміниться. Так, 1 січня запускається накопичувальна система виплати пенсій: кожен українець віком до 35 років почне відраховувати частину своєї зарплати на майбутню старість.

Такі відрахування акумулюються на індивідуальному рахунку, скористатися ними можна буде тільки після виходу на пенсію. При цьому протягом п'яти років (з 2017 по 2022 рік) відсоток відрахувань поступово зросте з 2% до 7%. Надалі цей відсоток буде залишатися незмінним. За рік планується залучити близько 5 мільярдів гривень.

Але разом з тим будуть проводитися відрахування із солідарної (старої) пенсійної системи. Таким чином, при одночасній роботі і солідарній (старій) і накопичувальній (новій) пенсійній системі деяким категоріям громадян доведеться платити більше 22% + 2% до 22% + 7% податків протягом найближчих років [10].

Отже, наповнення бюджету Пенсійного фонду та інших фондів соціального страхування залежить від двох основних чинників – фонду оплати праці, який є базою дня нарахування страхових внесків, та своєчасності сплати цих внесків у терміни, передбачені законодавством.

Тому важливим завданням є активізація роботи з детінізації зарплат, посилення страхових принципів у соціальному страхування. За попередніми розрахунками Мінекономрозвитку, у січні-вересні 2016 року рівень тіньової економіки склав 35% від офіційного ВВП, що на 5 відсоткових пунктів менше порівняно з показником відповідного періоду 2015 року [9].

Важливою організаційно-правою формою соціального забезпечення в Україні є його асигнування з бюджетів різних рівнів. Ця форма передбачає матеріальне забезпечення громадян державними пенсіями, допомогами, а також утримання і забезпечення осіб похилого віку і непрацездатних осіб за рахунок коштів Державного і місцевого бюджетів. З цих же джерел фінансуються соціальні послуги, які надаються державними або уповноваженими державою органами, а також пільги. Характерною ознакою цієї організаційно-правової форми є те, що соціальне забезпечення тут регулюється спеціальним законодавством. Різноманітні послуги, соціальні виплати та соціальні послуги в Україні безпосередньо передбачені у 58 законах та більше ніж 120 підзаконних нормативно-правових актах.

У деяких випадках в Україні застосовується змішане фінансування видів соціального забезпечення, що поєднує обидві організаційно-правовій форми соціального забезпечення: загальнообов'язкове соціальне страхування та асигнування бюджету. Коло осіб, на яких поширюється змішаний спосіб фінансування соціального забезпечення, досить широке – це громадяни, яким з огляду на особливості виконуваної ними роботи, держава запровадила додаткові заходи їхнього соціального забезпечення, але вже за рахунок бюджетних коштів.

Соціальне забезпечення за рахунок асигнувань з бюджетів має метою надання додаткового соціального захисту понад те, що надається, за рахунок соціального страхування. Воно також покликане забезпечити тих осіб, які не мають права на соціальне забезпечення, за рахунок коштів соціального страхування, оскільки в силу своєї діяльності не підлягають загальнообов'язковому соціальному страхуванню або ж не працювали і не мають відповідного страхового стажу для призначення соціального забезпечення за рахунок коштів соціального страхування [6, с. 408].

В умовах ринкових відносин держава не може здійснювати соціальне забезпечення усіх категорій населення, а тому роль цієї організаційно-правової форми обмежена фінансовими можливостями держави. Проте її існування є прямим наслідком проголошення Конституцією України соціальною державою, для якої соціальне забезпечення осіб, котрі не одержують виплат за рахунок соціальних страхових фондів, є прямим обов'язком.

Тому на мою думку, зараз головною проблемою соціальної сфери України є незавершеність соціальної реформи. Це стосується і низького рівня охоплення бідного населення соціальною підтримкою, і низької адресності при наданні соціальної підтримки тощо.

Так з 2017 року головний принцип соціальної допомоги, яку збільшив уряд уряд – адресність. Всіх, хто не зможе сплачувати за комунальні послуги за новими тарифами, держава гарантовано забезпечить субсидіями. Загалом на субсидії передбачено 51 млрд грн, що на 20% більше, ніж 2016 року. Однак зростання видатків на субсидії – тимчасове явище. За рахунок зростання заробітних плат, впровадження проектів енергое-

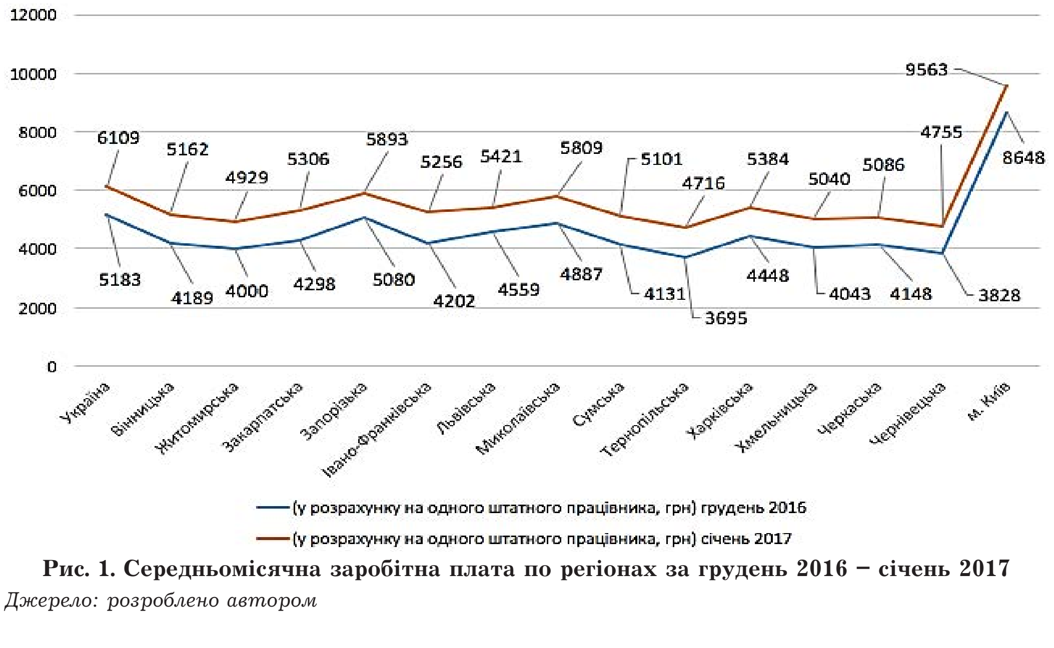

Рис. 1. Середньомісячна заробітна плата по регіонах за грудень 2016 – січень 2017

Джерело: розроблено автором

фективності число родин, які потребуватимуть субсидій в опалювальному сезоні, з 18-19 років почне знижуватись [9].

Також, існують факти махінацій у сфері надання пільг. Вирішення цієї проблеми є обов'язковим і актуальним сьогодні через брак коштів в економіці країни. Це дозволить використання коштів на збільшення допомоги громадянам, які справді її потребують.

Висновки і пропозиції. Потрібно зазначити, що в Україні є резерв для послаблення наслідків соціальної реформи. Головним вирішенням ситуації має бути детінізація економіки та підвищення платіжної дисципліни. А це насамперед питання ефективності податкової системи у державі, необхідно оптимізувати спрощену систему оподаткування, через виведення деяких типів підприємства з неї передусім фермерських господарств і сільськогосподарських кооперативів.

Також слід розглянути перспективи оптимізації моделі управління соціальною системою. Мова іде про монетизацію пільг, про допуск на ринок соціальних послуг організацій недержавної форми власності, про очищення правового поля від можливостей зловживання у соціальній сфері.

Отже, для підвищення ефективності системи соціального захисту населення дуже важливе значення мають принципи соціального захисту, які дозволяють окремим її елементам та підсистемам гнучко та динамічно адаптуватися до будь-яких змін соціально-орієнтованої економіки.

Список літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р.
2. Галаганов В.П. Право социального обеспичения / В.П. Галаганов // Учебник. – М.: Изд. Центр «Академия», 2014 р. – 416 с.
3. Зубенко В.В., Самчинська І.В., Рудик А.Ю. Бюджетний моніторинг / В.В. Зубенко, І.В. Самчинська, А.Ю. Рудик [та ін.] // ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи ЗМФІ-ІІ) впровадження», USAID. – 2015. – 72 с.
4. Калашников С.В. Теоретичні аспекти формування соціальної сфери в сучасних економічних умовах / С.В. Калашников // Ефективна економіка. – 2016. – № 1. – 47 с.
5. Кіряню Т.М. Державне фінансове забезпечення соціальної сфери: [монографія] / За ред. д.ф, проф. Т.М. Кір'ян // В-во Чабаненко Ю., 2016. – 398 с.
6. Півняк Г.Г. Соціальна відповідальність влади, бізнесу, суспільства. Монографія у 2-х томах. Том ІІ / за ред. Г.Г. Півняка // МОНУ, Нац. гірн. ун-т. – Д.: НГУ, 2015. – 408 с.
7. Хлод Н.М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках: монографія / Н. Холод. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 57 с.
8. Щодо вдосконалення пенсійного законодавства в Україні. Аналітична записка Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/ articles/1830
9. http://www.minfin.com.ua
10. http://www.pfu.gov.ua/
11. http://www.ukrstat.gov.ua

Дутчак А.В.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

СОЦИАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ГРАЖДАН: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация
Исследовано социальное обеспечение в Украине. Проанализировано современное состояние, тенденции развития и обозначены направления улучшения функционирования системы социального обеспечения в современных условиях базируется на деятельности четырех внебюджетных фондов. Исследована организационно-экономические и социальные особенности функционирования общеобязательного социального страхования, источники формирования и управления функционирования пенсионного фонда. Доказано, что система социального обеспечения в Украине находится в стадии реформирования, в процессе поиска оптимальной структуры основных функций, приоритетных направлений деятельности на разных уровнях.

Ключевые слова: социальное обеспечение, социальное страхование, реформирование, целевые фонды, ассигнования, бюджет.

Dutchak A.V.
Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovych

PUBLIC SOCIAL SECURITY: CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Summary
Social Security in Ukraine. The current state, trends and outlined directions of improvement of the system of social security in modern conditions, based on the activity of four extrabudgetary funds. Organizational, economic and social peculiarities of compulsory social insurance, the sources of the operation and management of the pension fund. Proved that the social security system in Ukraine is in the process of reform in the search for the optimal structure of the basic functions, priorities at different levels.
Keywords: social security, social security reform, trust funds, allocations budget.

УДК 368.031.2

СВІТОВЕ СТРАХУВАННЯ І ЙОГО РОЛЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СТРАХОВОМУ РИНКУ

Заволока Л.О., Місілюк Г.В., Лаптєв І.О., Скачедуб В.А.
Дніпропетровський університет митної справи та фінансів

У статті досліджено основні методологічні положення і наукові засади, на яких були успішно побудовані страхові ринки країн Європи, США та Японії. Розглянуто сучасний стан страхового ринку України у порівнянні із названими країнами. Визначено структуру страхових ринків ЄС, США та Японії. Проаналізовано причини успішності закордонних ринків страхування. Авторами подані шляхи вдосконалення і реформування українського страхового ринку, що ґрунтуються на проведеному дослідженні.
Ключові слова: страхування в США, страхування в країнах ЄС, страхування в Японії, український страховий ринок, динаміка розвитку закордонного страхування, шляхи розвитку українського страхового ринку, розвиток страхування в Україні.

Постановка проблеми. Страховий ринок України являю собою надзвичайно привабливу галузь для іноземних інвесторів, але, незважаючи на це, існує цілий ряд негативних факторів, що не дають йому повноцінно розвиватися і, як наслідок, змушують інвесторів шукати інші варіанти. Головними негативними факторами є:

- стара нормативна база;
- недовіра страхувальників до ринку страхування в цілому;
- низька рентабельність окремих видів страхування;
- низька конкурентоздатність страхових компаній у порівнянні з комерційними банками щодо залучення вільних грошових коштів юридичних і фізичних осіб;
- недостатнє державне регулювання і контроль.

Всі ці фактори суттєво гальмують розвиток страхування в Україні, що призводить до двох наслідків: економічної неефективності та низького рівня заохочення соціальних потреб населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перехід України до ринкової економіки став саме тим фактором, що зробив розвиток кожного сегмента державної економічної структури можливим. Страхування у цьому комплексі займає одне з найважливіших місць. Наукове обґрунтування важливості страхування як соціальної послуги і джерела розвитку економіки слугує прямим твердженням актуальності цього сегменту для розвинених країн. Це твердження залишається справедливим як з теоретичного, так і з практичного боку. Корисними для дослідження виявилися праці таких науковців, як О. Ю. Шелест, А. А. Дудар, О. Б. Пономарьова. Разом з цим для дослідження були надзвичайно важливі статистичні дані, що дали змогу оцінити реальний рівень розвитку країн ЄС, США та Європи. Дані були отримані з сайтів державних установ і спеціальних організацій.

Проведена робота дала оцінку особливостям досліджуваних об'єктів тільки з теоретичного боку, практичній реалізації запропонованих рішень повинні передувати більш глибокі і диференційовані дослідження, що унеможливлять стандартні помилки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Через неправильне ставлення до страхового ринку та погану інформованість про нього, населення недооцінює соціальну і економічну роль страхування. Цю проблему можна пояснити відносно нещодавнім, у порівнянні із країнами ЄС, США та Японією, переходом до ринкової економіки. Для сприяння розвитку страхування необхідно сформувати позитивне ставлення у населення до страхування ризиків, як фінансових, так і соціальних. Якщо вдосконалення страхового сектору не буде орієнтуватися на потреби населення, це унеможливить ефективне використання цього сектора послуг в країні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення закордонного досвіду у сфері страхування, зокрема досвіду країн ЄС, США та Японії, задля пошуку шляхів покращення ситуації на

страховому ринку України. Дослідження дасть можливість більш глибоко оцінити стан страхового ринку України, порівнюючи його з об'єктами досліджень – закордонними ринками страхування, – і сформувати конкретні пропозиції щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. *Страховий ринок країн Європейського Союзу* характеризуються великим ступенем організованості та ефективності.

Головним органом у сфері європейського страхового бізнесу є організація «Європейське страхування» (Insurance Europe), що була заснована ще в 1953 році й до березня 2012 року була відома як Європейський страховий комітет. Ця організація об'єднує у собі 34 національні страхові та перестрахувальні асоціації Європи, що в сукупному загалі надають усі різновиди страхових послуг. Головний офіс організації «Європейське страхування» знаходиться у Брюсселю, на її долю припадає 95% від усіх європейських премій [1].

У рамках організації «Європейське страхування» існують спеціалізовані секції:
- страхування життя (life);
- страхування «не життя» (non-life);
- медичне страхування;
- міжнародні відношення й перестрахування;
- взаємне страхування;
- економіка і фінанси;
- оподаткування;
- статистика;
- соціальні відношення та освіта.

Головною метою організації «Європейське Страхування» є представництво інтересів і координація діяльності усіх типів страхових та перестрахувальних компаній. У процесі регулювання вона представляє спільні інтереси страховиків шляхом розробки, просування, захисту та лобіювання позицій галузі, спираючись на технічні дослідження та багаторічний досвід.

Організація «Європейське страхування забезпечує правильне функціонування інфраструктури для обміну інформацією та досвідом між членами. Вона також відіграє допоміжну роль стосовно своїх членів і надає інформацію і рекомендації з питань, що становлять інтерес для європейського сектору страхування [9].

В цілому, ринок страхування вносить значний вклад в економічний зріст і розвиток Європи: це сприяє полегшенню проведення економічних операцій, забезпечує чинну передачу ризиків і відшкодування збитків, а також заохочує створення стабільних і ліквідних заощаджень, у тому числі й для забезпечення виплат пенсій. Європейські страхові компанії на кінець 2014-го отримали дохід понад 1180 млрд євро, забезпечили майже один мільйон робочих місць і інвестували 9200 млрд євро в економіку ЄС [2].

Варто зазначити, що такі умови розвитку дали можливість європейській страховій галузі стати найбільшою в світі – її частка у світовому страховому ринку складає 32% [10].

Найкращих результатів європейський страховий ринок набув у 2014 році, цьому сприяли два важливих фактори, що зробили можливим подальший розвиток цієї галузі: остаточне введення єдиної валюти, що підвищило міцність Єврозони, і падіння цін на нафту, яке також сприяло розвитку торгівлі та побутового споживання.

Загалом, за період з 2005 по 2014 роки можна спостерігати стійке зростання страхового ринку Європи, яке продовжується і сьогодні. Організація «Європейське страхування» продовжує ефективно функціонувати, це сприяє розвитку усіх типів страхових та перестрахувальних компаній, що входять у її склад (рис. 1).

Також слід зазначити велику привабливість європейського страхового ринку для інвесторів: у 2015 році в цю галузь було інвестовано 9800 млрд євро в облігаціях, акціях та інших активах (рис. 2).

Підсумовуючи сказане, можна зробити наступний висновок: організація «Європейське страхування» являє собою тверду основу для розвитку усіх страхових та перестрахувальних компаній Європи. Певний рівень централізації у вирішенні питань, а також загальний взаємозв'язок усіх чинників сприяє підвищенню:

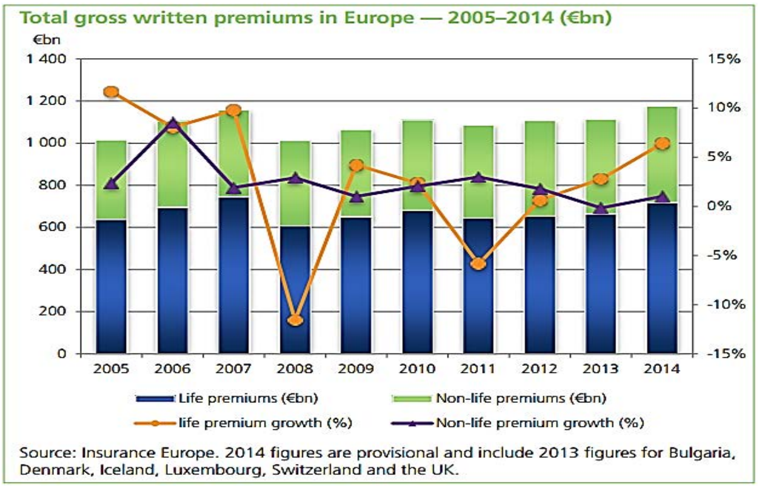

Рис. 1. Загальний обсяг валових страхових премій в Європі за 2005-2014 у млрд євро

Ресурс: https://www.insuranceeurope.eu/

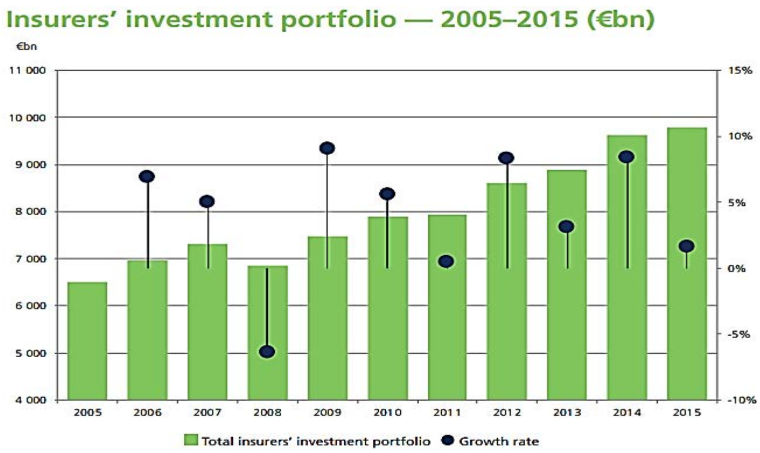

Рис. 2. інвестиційний портфель страховиків за 2005-2015 у млрд євро [10]

· стратегічного інтересу європейських страховиків;

· довіри до страховиків з боку населення;

· рівня професіоналізму компаній, діяльність яких підкріплюється багаторічним досвідом організації.

Європейський ринок страхування мусить стати для України прикладом стабільного розвитку за умов чіткого планування і жорсткого контролю з боку влади.

Страховий ринок США та його високий рівень розвитку характеризується деякими ключовими особливостями та характеристиками.

Одним з ключових факторів розвитку – є висока ступінь популяризації страхових послуг та довіри до відповідних страхових компаній, діяльність яких суворо регламентується державою. Страхова індустрія в США є найбільшою в світі за обсягом доходу. Починаючи з 2011 року, річний дохід галузі, відомий як страхові премії, перевищив позначку в $1,2 трильйони доларів. Страхові премії показали помірні темпи зростання після падіння в 2009 році через фінансову кризу у якій промисловість потребувала реорганізації та перестрахування ризиків більшості виробничих процесів [3].

Показники по основним видам страхування за останні періоди можна побачити на схемі (рис. 3).

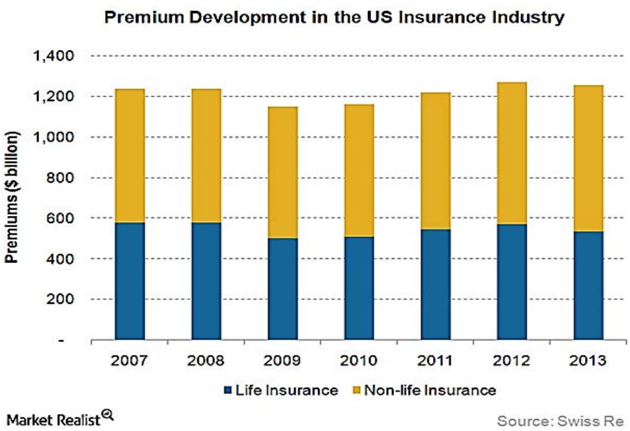

Рис. 3. Об'єм страхового ринку в США

Джерело: міжнародне аналітичне агентство Swiss Re (http://www.swissre.com)

Правове та державне регулювання впродовж останнього часу зазнає суттєвих змін саме у напрямку ще більшої бюрократизації та посилення державного регулювання. За останні два десятиліття були озвучені нові заклики до додаткового федерального регулювання страхових компаній, в тому числі Закон Грам Ліч Білла в 1999 році, закон про загальну систему національного страхування в 2006 році і закон про особливу форму захисту страхувальників в 2010 році.

У 2014 році Конгрес прийняв закон Додда-Франка «Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act», який деякі аналітики вважають найбільш радикальним переглядом фінансового регулювання з часів Великої депресії. Закон Додда-Франка має серйозні наслідки для страхової галузі. Цікавим фактом є те, що назву створило Федеральне страхове бюро (SIT) в Департаменті казначейства, яке так само підпадає під дію нового закону. Нова система контролю уповноважена стежити за страховою галуззю і виявляти прогалини в державній регулюючої системі, і ставить надзвичайно жорсткі умови перед кожною страховою компанією. Закон Додда-Франка також встановлює створення спеціальної ради з нагляду за фінансовою стабільністю (FSOC), якій доручено контролювати ринки фінансових послуг, включаючи страхову галузь, для виявлення потенційних ризиків, а також забезпечувати фінансову та макроекономічну стабільність Сполучених Штатів.

Незважаючи на великий обсяг реалізації страхових послуг, США не дотягує до першої десятки країн з точки зору щільності страхування, виміряних в якості премій, виплачуваних на душу населення по відношенню до страхування. Це може бути гарна новина, тому що це вказує на місце для зростання саме в цьому секторі економіки [4].

Слід зазначити, що страховий ринок в США є надзвичайно конкурентним, а страхова індустрія складається з деяких з найбільших гравців, які є лідерами не тільки в Сполучених Штатах, але й в усьому світі. Великі страхові компанії за ринковою капіталізацією включають AIG (AIG), MetLife (MET), Prudential Financial (PRU), і Allstate (ALL). У той час як MetLife (MET) і Prudential Financial (PRU) очолюють графік лідерства зі страхування життя і здоров'я страховиків з точки зору премій, концерни Liberty Mutual і Allstate (ALL) є одними з кращих гравців у сфері страхування від нещасних випадків.

Роль страхових компаній у США є надзвичайно високою, оскільки вони є важливою частиною сектора фінансових послуг. Ця галузь вносить близько 40% частини ВВП у сфері доходів фінансового сектору, фінансових інститутів і налічує понад 2 мільйони людей, які задіяні в цій галузі. Для фондового ринку страхові компанії також представляють значну цінність, оскільки включають частину індексу рейтингів S&P 500 і ETF (SPY). Фактично, близько 15 страхових компаній входять в індекс TOP 100-Ranked, що мають високу ступінь ліквідності і високо котируються на усіх фондових ринках не тільки в США, але й в світі (рис. 4).

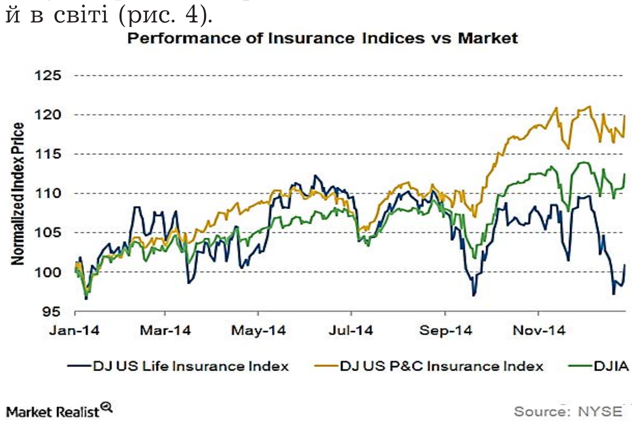

Рис. 4. Індексні показники страхових компаній та фондового ринку

Джерело: Біржа акцій в Нью-Йорку (https://www.nyse.com)

Отже, з ключових особливостей і найбільш вдалих рішень у сфері страхового ринку США можна виділити:

· високий рівень державного регулювання;

· високий ступінь довіри до іміджу гігантів страхового ринку;

· багаторічний досвід та висока конкуренція ключових гравців галузі на ринку;

· високий ступінь прив'язки страхових компаній до фондової біржі;

· гарну диверсифікацію за напрямами надання страхових послуг.

Страховий ринок Японії є другим у світі національним ринком у світі. Організація страхування в цій країні має ряд особливостей. Беручи до уваги те що левову частку страхових компаній займають компанії які займаються страхуванням життя, разом з відділеннями іноземних страхових компаній (всього 3) їх число становить 23. Саме велика частка іноземного володіння у японських страховиків становить 42% (США). Частки Великобританія, Франція, Німеччина становить менше 10% у кожній. Так сума страхових премій по страхуванню життя у 2015 році становила 1 356,3 трильйони ієн що на 634.6 трильйони ієн більше ніж у 2014 році (рис. 5) [6].

Причиною домінуючих позицій компаній є відсутність в Японії протягом довгого часу системи соціального страхування та забезпечення, в зв'язку з чим більшість населення було змушене користуватися послугами страхових компаній.

Це створює підстави до монополізації ринку страхових послуг. Однак це дає змогу страховим компаніям цієї країни займати найвищі місця у світовому рейтингу. Так чотири японських компанії входять до десятки найкращих страхових компаній світу.

Саме через збільшення кількість випадків страхування життя та великого відсотку настання страхових випадків, через стихійні лиха, у Японії також розвивається ринок перестрахування [8].

Однак навіть великі ризики настання страхового випадку не зменшують кількість договорів. Так за даними компанії Swiss Re кількість договорів по страхуванню життя у 2017 році збільшиться з 3% до 3,7%, це дає змогу визначити що ринок страхування життя у Японії розвивається дуже активно. У зв'язку з триваючим старінням населення і підвищенням ризику тривалості життя японські страховики поступово переорієнтовуються на медичне страхування літніх і пенсійне страхування.

Компанії страхування життя – найбільші власники акцій і облігації приватні компанії, а також державні корпорації. Вони грають активну роль в питаннях кредитування. В останні роки вони активно проникають на страховий ринок США, Канади та інших країн [7].

Щодо державного регулювання страхового бізнесу то держава переглядала Закон «Про страхування» кілька разів, останній раз – в 1996 р, в рамках загальної реформи страхування, заснованої на принципах:

· посилення конкурентоспроможності;

· підвищення ефективності за рахунок зменшення втручання держави в економіку;

· лібералізації страхового бізнесу;

· рівність і справедливість при проведенні страхової діяльності.

В рамках лібералізації була скасована так звана «конвойна система», жорстке тарифне регулювання в ризиковому страхуванні при якій уряд встановлював однакові темпи розвитку для всіх учасників ринку [8].

Однак разом з тим новий закон «Про страхування» передбачає подальшу регламентацію страхової справи, зокрема:

· ліцензування кожного виду страхування;

· введення інституту брокерів;

· встановлення рівня платоспроможності;

· необхідність створення страховиками гарантійних фондів (готівковий депозит або заставу цінних паперів).

Однак навіть після лібералізації страхової діяльності зміна ставки за страховим договором у деяких випадках можлива лише при погодженні з державними органами. В основному ця країна робить упор на розвиток внутрішнього ринку. Він сильно розвинений і спеціалізується в основному на наступних напрямках:

· страхування життя;

· медичне страхування;

· страхування транспорту;

· страхування майна.

У висновку можна сказати що, індустрія страхування в Японії переживає перехідний період на тлі фінансової глобалізації та економічного підйому. Лібералізація страхових ринків, надання іноземним страховикам доступу на ринок призведуть до значної трансформації страхового простору.

В цілому структурні зміни на ринку буде мати подвійний ефект: в той час як збільшення ефективності наявних страхових продуктів і поява нових стимулюватиме інтерес споживача, то посилення конкуренції призведе до зростання страхових тарифів, що в свою чергу змушуватиме ці фірми закриватися.

Висновки і пропозиції. Європейський ринок страхування, як приклад цілісної і ефективної системи, в широкому розумінні являється орієнтиром для розвитку – довіра населення і обсяги прибутку європейських компаній говорять самі за себе. На нашу думку, українському ринку страхування треба прагнути до такого рівня централізації, який забезпечує всеєвропейська організація «Європейське страхування». Координація усіх гравців ринку забезпечить укра-

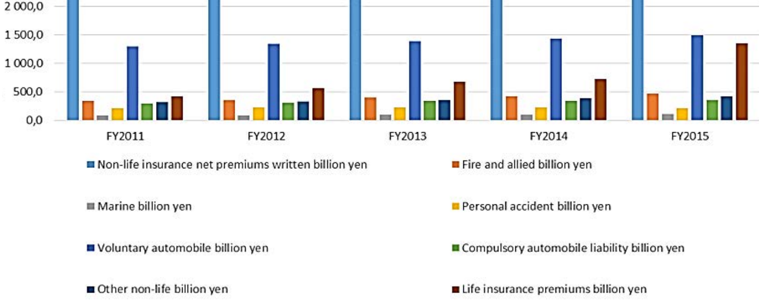

Рис. 5. Об'єм страхового ринку Японії

Джерело: http://www.ms-ins.com

їнським фірмам довіру зі сторони населення, а прозорість і стандартизованість послуг – збільшать кількість клієнтів. Такий варіант розвитку подій можливий тільки за умови чіткого правового сегменту – це породжує необхідність оновлення та реформування законів щодо регулювання страхового сектору.

Американський ринок страхування є прикладом надзвичайної та високоефективної системи, яка характеризується високим рівнем стабільності, популярності серед населення та ґрунтовним рівнем фінансового аналізу у всіх видах страхування. Ми вважаємо, що ключовими факторами успіху такої системи є саме багаторічний досвід розвитку страхової системи США, яка має найбільш точні та фундаментальні показники за кожною ставкою страхових ризиків. Отже, страхова компанія може надавати більший рівень страхового захисту за меншу плату, що і робить її не тільки конкурентоспроможною на фінансовому економічному ринку, але й надає можливість отримувати більший прибуток для подальшого дослідження та розвитку. Такий напрямок роботи зробить страхові компанії рентабельними у будь-якій країні світу, в тому числі і Україну.

Страховий ринок Японії на своєму прикладі дає нам зрозуміти, що регулювання з боку держави ставок за страховим договором дає змогу більш активно контролювати проблематичні сегменти цього ринку. Також з японського досвіду можливо побачити, що розвиток окремих ланок страхового ринку (страхування життя) дасть змогу більш відповідально підійти до налагодження його функціонування та створення для нього більш конкурентних функцій не тільки на внутрішньому ринку, а й надання йому можливості виходу на світовий ринок. Зокрема для України є актуальною проблема страхування життя, що дасть змогу громадянам України не перейматися при виході на пенсію про можливість нормального лікування, а також збільшить народжуваність та середній показник тривалості життя людей.

Отже, в першу чергу український страховий ринок потребує законодавчого реформування, яке забезпечить не тільки стабільність, але й надасть можливість страховим компанія мати більш стабільні прибутки за рахунок прозорості та підвищення рівня довіри населення в цілому.

Наступним кроком має стати оптимізація усіх страхових процесів всередині страхових компаній. Тобто методологія диверсифікації ризиків та більш точне прогнозування процентних ставок для кожного конкретного страхового договору мають стати завданнями № 1. Це надає можливість не тільки запропонувати найнижчу ціну на ринку, але й дозволяє отримувати надприбутки, що є надзвичайно привабливим, як для внутрішніх, так і для зовнішніх інвесторів.

Не менш важливим напрямком розвитку для України залишається сегмент страхових договорів типу «страхування життя». Цей напрямок є дуже недооціненим саме на страховому ринку України, отже виникає можливість популяризації подібного роду договору з метою не тільки отримання прибутків, але й побудови довгострокових відносин страхових компаній з населенням, які за певну плату допоможуть простим громадянам не перейматися при виході на пенсію та забезпечать можливість нормального лікування, а також збільшать народжуваність та подовжать середній вік життя пересічного українця.

Список літератури:

1. «European Insurance – Key Facts» available at http://www.insuranceeurope.eu/publications/statistics
2. «European Insurance in Figures» available at http://www.insuranceeurope.eu/publications/statistics
3. Federal Insurance Office (2014) – Annual Report on the Insurance Industry // Washington, D.C.: U.S. Department of the Treasury, p. 45-56.
4. Berrington Craig (2016) // Federal Insurance Regulation Optional Federal Chartering Bills Come to the Big Top: The Substance and Politics of Act / – P. 15-17.
5. Beaver W., Landsman W. (2015) // Price Divergence from Fundamental Stocks and Bonds market – the value Relevance of Insurance leaders / Scientific collection ABR – P. 14.
6. The Toa Reinsurance Company, Limited, Japan's Insurance Market 2015.
7. «Japan Insurance» available at http://www.economywatch.com/insurance/japan.html
8. Definiton of «Insurance» – http://www.nationsencyclopedia.com/Asia-and-Oceania/Japan-INSURANCE.html
9. Tia Technology (01 June 2012), Insurance Europe – Facts and Figures.
10. European Insurance – Key Facts, August 2016.
11. Шелест О., Дудар А., Пономарьова О. Сучасний стан ринку страхових послуг та перспективи його розвитку / О. Шелест, А. Дудар, О. Пономарьова // Економіка, фінанси, право: щомісячний інформаційно-аналітичний журнал. – 2015. – № 12/1. – С. 12-16.

Заволока Л.А., Мисилюк Г.В., Лаптев И.А., Скачедуб В.А.
Университет таможенного дела и финансов

МИРОВОЕ СТРАХОВАНИЕ И ЕГО РОЛЬ В УКРАИНСКОМ СТРАХОВОМ РЫНКЕ

Аннотация
В статье исследованы основные методологические положения и научные принципы, на которых были успешно построены страховые рынки стран Европы, США и Японии. Рассмотрено современное положение страхового рынка Украины в сравнении с названными странами. Определена структура страховых рынков ЕС, США и Японии. Проанализированы причины успешности заграничных рынков страхования. Авторами приведены пути усовершенствования и реформирования украинского страхового рынка, которые основываются на проведённом исследовании.
Ключевые слова: страхование в США, страхование в странах ЕС, страхование в Японии, украинский страховой рынок, динамика развития заграничного рынка страхования, пути развития украинского страхового рынка, развитие страхования в Украине.

Zavoloka L.A., Misilyuk G.V., Laptiev I.A., Skachedub V.A.
University of Customs and Finance

WORLD INSURANCE AND ITS ROLE IN UKRAINIAN INSURANCE MARKET

Summary
The article explored the main methodological positions and scientific principles, on which the insurance markets of the countries of Europe, the USA and Japan were successfully built. The current situation of the insurance market of Ukraine is considered in comparison with the countries mentioned. The structure of the insurance markets of the EU, the USA and Japan determined. The reasons of success of foreign insurance markets are analyzed. The authors showed ways to improve and reform the Ukrainian insurance market, that are based on the conducted research.
Keywords: insurance in the US, insurance in the EU, insurance in Japan, the Ukrainian insurance market, the dynamics of the development of the foreign insurance market, the development of the Ukrainian insurance market, the development of insurance in Ukraine.

УДК 368.91

LIFE-СТРАХУВАННЯ НА УКРАЇНСЬКОМУ СТРАХОВОМУ РИНКУ: ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ. СВІТОВИЙ ДОСВІД

Заволока Л.О., Мороз С.Р., Якимова В.І.
Дніпропетровський університет митної справи та фінансів

У статті досліджено основні принципи та сутність поняття «Life-страхування». Розглянута роль даного виду страхування на українському страховому ринку. Також досліджена динаміка основних страхових показників ринку України та аналогічного ринку у країнах Європи. Визначені основні недоліки даного виду страхування. Авторами розглянуті нагальні проблеми даного сектору діяльності та пропонуються шляхи їх оптимального вирішення.
Ключові слова: life-страхування, накопичувальне страхування, шахрайство у страхуванні, український страховий ринок, страхування життя, концепція unit-linked.

Постановка проблеми. Щоденно людство зіштовхується із безліччю ризиків, які загрожують матеріальному, економічному та фізичному стану тощо. Незважаючи на провідні відкриття науково-технічного прогресу у людській сфері діяльності, найголовнішим фактором існування будь-якого механізму залишається людина, точніше наявність людської праці, її інтелектуальної та фізичної складової.

Небезпечні умови праці, проживання, стихійні лиха – все це викликає необхідність убезпечити головне джерело людської трудової діяльності – життя та здоров'я.

Добровільне страхування життя на українському страховому ринку вважається нині скоріше екзотичним видом страхування, аніж необхідністю. Укладання договорів про страхування життя на європейських ринках давно стало нормою, у той час як для українців найважливішим об'єктом страхування залишається майно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З початком реалізації програми ринкової економіки у державі було створено позитивний клімат для комплексного розвитку кожного сегмента державної економічної структури. Однією з ланок комплексу стало також страхування.

Дослідження страхової справи та наукові праці вчених у цьому напрямі стали потужною теоретичною базою для практичного освоєння даного виду діяльності. Корисними для дослідження виявилися праці таких науковців, як В. Д. Базилевич, О. Д. Заруба, О. М. Залєтова та ін.

Однак дані дослідження дозволяють сформувати лише теоретичне підґрунтя для роботи зі страховою дисципліною. Страхування життя як різновид довгострокового страхування в силу непоширеності на українському ринку вимагає детального дослідження не тільки у теоретичному, а й у практичному аспекті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатня інформованість про послуги у сфері страхування життя призводить до небажання з боку населення користуватися даним продуктом, що у свою чергу призводить до виникнення та реалізації ризиків, пов'язаних зі шкодою людському здоров'ю та життю. Також слабка розвиненість даного сектора страхування суттєво занижує показники діяльності страхового ринку та унеможливлює ефективне використання цього сектора послуг.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є пошук та вирішення проблем у реалізації страхування життя на українському страховому ринку. Визначення головних стримуючих факторів та їх ліквідація на основі світового досвіду у даній сфері діяльності.

Виклад основного матеріалу. В умовах турбулентного розвитку навколишнього середовища суспільство намагається якомога точніше передбачити можливі ризики у середовищі власної діяльності та здійснити превентивні заходи для їх упередження. У Західних країнах потреба захисту власного життя давно не вважається чимось новим, в той час як на українському страховому ринку послуги life-страхування не набули широкого поширення через ряд певних чинників. Найголовнішим з таких вважаємо проблему недостатньої інформованості населення про користь даних послуг.

Страхування життя дозволяє фінансово захистити свій стан та капітал – це стандартна інформація, якою володіє більшість громадян. Але насправді це лише мала частина тих переваг, які може надати life-страхування.

Даний вид особового страхування передбачає обов'язок страховика здійснити виплату у разі смерті застрахованої особи до закінчення дії договору страхування та(або) досягнення застрахованою особою визначеного договором віку [1].

Іншими словами, люди отримують можливість фінансово забезпечити те найцінніше, що вони мають – життя та здоров'я.

Окрім цього до беззаперечних переваг даного виду страхування можна віднести такі:

– формування капіталу для додаткових пенсійних виплат;

– страхова виплата, яка у декілька разів перевищує страховий платіж;

– гарантована виплата страхової суми;

– можливість звільнення від сплати платежів і уразі повної непрацездатності;

– оптимальні умови внесення страхового платежу на зручних вам умовах;

– можливість отримання податкового кредиту особами, які склали договір страхування життя не менш ніж на 5 років;

– повне збереження ваших коштів від арешту, конфіскації та розподілу при розлученні;

– особливий порядок спадкування у разі смерті страхувальника [2].

З прийняттям у 1996 році Закону України «Про страхування» українські страхувальники отримали чималу перевагу, адже згідно зі статтями цього Закону страхові компанії не можуть зникнути з ринку доки не виконають усіх зобов'язань перед страхувальниками, що на них покладені. З огляду на «закоренілу» недовіру населення до організацій, що управляють їх фінансовими ресурсами, даний Закон значно підвищує престижність страхових організацій і повністю виключає неправомірну можливість втрати населенням своїх коштів [3].

Також важливо підкреслити, що кожна компанія life-страхування має компанію-перестраховика, тому в разі неможливості страховиком виконувати свої обов'язки, відповідальність буде покладена на компанію-перестраховика. Даний процес забезпечує подвійну надійність страхування для life-страхувальників.

Незважаючи на чималу кількість переваг life-страхування на українському ринку спостерігається тенденція до зменшення кількості страхових life-компаній (рис. 1). За останні 6 років український страховий ринок втратив 27 страхових life-компаній, тобто майже 39% від кількості даного виду компаній у 2010 році, що дає підстави стверджувати про непоширеність даного виду діяльності серед українських страхових організацій.

Серед 43 компаній зі страхування життя у 2016 р. в рейтингу журналу «Фориншурер» ТОП-5 за договорами, що включають накопичувальне страхування життя, зайняли такі українські компанії як «МетЛайф», «Ейгон Лайф Україна» «ТАС», «Уніка Життя», «PZU Україна Страхування життя» (табл. 1). Динаміка страхових премій дає підстави стверджувати про позитивну тенденцію накопичення для таких компаній як «МетЛайф» (збільшення страхових премій на 130921 тис. грн. або на 149,67%), «PZU Україна Страхування життя» (збільшення на 14300 тис. грн. або на 114,67%). Відносно стабільним залишається положення «ТАС» та «Ейгон Лайф Україна», адже їх темп зростання договорів за ними становить майже 4%.

Значні коливання даного показника має «Уніка Життя», адже у 2016 році сума страхових премій зменшилась майже на 10000 тис. грн., в той час як

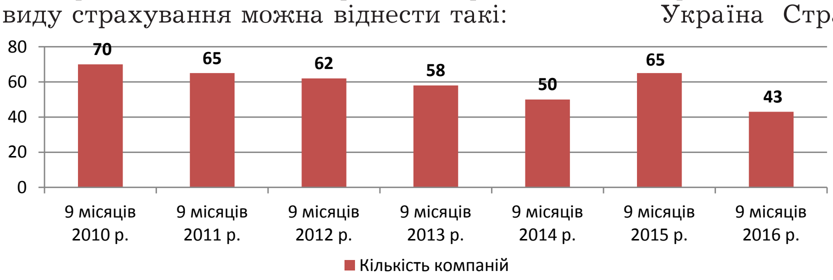

Рис. 1. Динаміка кількості страхових life-компаній за 2010-2016 рр.

Джерело: розробка авторами на основі [4]

у 2015 році відбувся значний ривок – зростання суми страхових премій майже на 242%.

Таблиця 1

Рейтинг компаній life-страхування за договорами, що включають накопичувальне страхування життя 2014-2016 рр., тис. грн.

Life-компанія	9 місяців 2014 р.	9 місяців 2015 р.	9 місяців 2016 р.
«МетЛайф»	214714	263602	394523
«PZU Україна Страхування життя»	80986	97479,2	111780
«ТАС»	87848	85777	89932
«Ейгон Лайф Україна»	87697,8	83862,3	87515
«Уніка Життя»	31252,1	75695,2	65933

Джерело: розробка авторами на основі [4]

Для надійного фінансового забезпечення пенсійного періоду населення України користується такими компаніями пенсійного страхування життя: «Ейгон Лайф Україна», «Аска-Життя», «ТАС», «PZU Україна Страхування життя», «Теком-Життя», страхові платежі яких за 9 місяців 2016 року наведено на діаграмі 2 (рис. 2). Найбільшою популярністю серед населення користується компанія «Ейгон Лайф Україна», яка останні три роки займає перше місце в рейтингу журналу «Форіншурер» за договорами страхування життя, за якими передбачено досягнення застрахованою особою визначеного договором пенсійного віку, хоча й за цим показником спостерігається негативна тенденція (зменшення страхової суми у 2016 році в порівняні з 2015 роком майже на 16%, у 2015 році в порівнянні з 2014 роком – майже 17%.

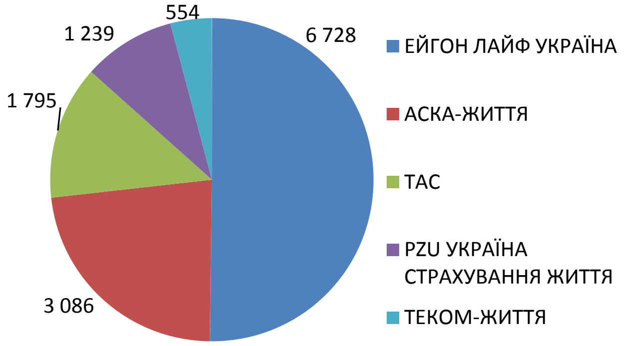

Рис. 2. Структура компаній за договорами пенсійного страхування життя за 9 місяців 2016 року, тис. грн.

Джерело: розробка авторами на основі [4]

Зменшення страхових премій та кількості компаній на українському ринку страхування вказують на існування причин, які стримують розвиток страхового ринку. На нашу думку найголовнішими з них є:

– відсутність належного рівня довіри населення до страхових компаній (небажання інвестування на довгий термін);

– відсутність культури страхування та обізнаності населення;

– недостатній рівень дохідної части населення;

– слабкий розвиток пере страхового ринку;

– суперечливе страхове законодавство;

– тривала економічна нестабільність.

Для забезпечення поширення страхової традиції серед населення можна скористатися світовим досвідом, адже довготривалі програми накопичувального страхування життя разом з інвестуванням коштів одержали досить широке поширення в Європі: у Німеччині вони дають третину всіх страхових внесків, а в Англії – приблизно половину [5, с. 63].

Населення Європи віддає перевагу накопичувальному страхуванню, вважаючи його більш вигідним, аніж банківські депозити, адже європейський уряд дозволяє страховим компаніям інвестувати залучені кошти в акції великих підприємств, що дає можливість населенню нарощувати капітал в більшому обсязі, ніж за депозитним відсотком. Довіра населення підкріплюється ще й тим, що відповідальність за інвестовані кошти покладена на страхову компанію, яка також має гарантію міжнародної компанії-перестраховика. Уряди Франції, Бельгії та Німеччини наголошують на тому, що працюючі громадяни повинні самі забезпечити собі пенсійний капітал шляхом довгострокового страхування [6].

Також авторами був проаналізований досвід провідних країн світу у сфері страхування в динаміці вхідних премій по страхуванню життя (рис. 3). Наведені дані, дійсно, підтверджують прогресивний розвиток таких країн як США (зростання в 2017 році на 2,3%), Великобританія (зростання на 3,8%), Японія (зростання на 3,7%), Франція (зростання 2,5%), Італія (зростання на 2,3%), проте темп зростання більшості країн має тенденцію до зменшення, що спричинено загальною нестабільністю економічного життя всього населення. Найбільш стабільний показник росту має Японія, Італія, Канада, Великобританія.

Значне скорочення кількості страхових life-компаній на українському ринку викликано також одним важливим фактором – щорічним зростанням відсотку шахрайства у даній сфе-

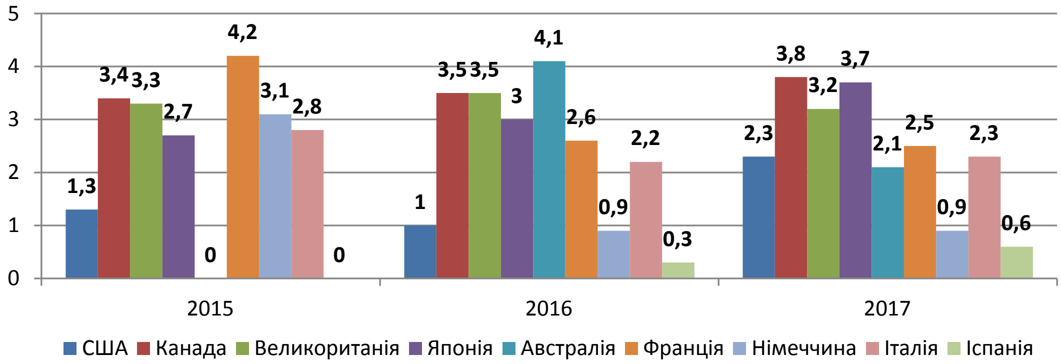

Рис. 3. Динаміка росту вхідних премій по страхуванню життя у 2015-2017 рр. (%) [7]

рі. Кризова економічна ситуація та небажання вкладників витрачати гроші на «сумнівні заходи» стимулює страхувальників до фінансових махінацій з власним договором страхування.

Шахрайство у страхуванні життя можна класифікувати за двома ознаками:

– шахрайство з боку страхових компаній або страхових посередників – злочини стосовно клієнтів;

– шахрайство з боку страхувальників, застрахованих осіб- злочини щодо страхової компанії

У першому випадку страховики апелюють чималою кількістю дрібних пунктів страхового договору, аби знайти лазівку для невиплати страхового відшкодування, але дані інциденти стаються значно рідше у страховій практиці, аніж шахрайство страхувальників.

Ймовірно, історично першим страхове шахрайство виникло у такому виді страхування як страхування від нещасного випадку [8].

Навмисне нанесення собі травм, підробка медичних документів, коригування документів при настанні страхового випадку – усе це призводить до збільшення суми страхового відшкодування.

У страхуванні життя, де об'єктом є життя застрахованого, способів шахрайства дещо менше, але вони набагато складніші для виявлення.

Тут має місце кримінальна сторона справи: страхувальник застрахував життя іншої особи, а вигодонабувачем призначив себе. Через деякий час застрахована особа помирає. Дані випадки розслідуються з приверненням послуг поліції. Інсценування смерті застрахованої особи також має місце – коли ні у документах цвинтаря, ні в документах РАГСу немає жодного свідчення про смерть застрахованої особи, а настання підробного страхового випадку вимагає від страховика сплати страхової виплати.

Для уникнення шахрайства у страховій діяльності авторами пропонуються такі превентивні заходи:

– повна перепровірка «нетипових» договорів страхування;

– професійна перевірка підпису та реквізитів застрахованої особи та страхувальника;

– дієвим також є обмеження страхової суми;

– ретельна перевірка наданих документів у разі настання страхового випадку;

– комплексна співпраці з органами контролю – поліцією, прокуратурою тощо.

Висновки і пропозиції. Після ретельного аналізу теоретичних джерел та статистичних показників констатуємо висновок про те, що український ринок страхування життя на сьогоднішній день знаходить у переламному стані. Розвиток страхування життя може суттєво посилити роль та довіру до приватного сектору у реалізації соціальних програм, що у свою чергу призведе до зменшення видаткового навантаження на бюджет. Для розвитку ринку страхування життя необхідно вирішити нагальні стримуючі проблеми, які було зазначено вище.

По-перше, потужною базою для створення сприятливих умов розвитку страхового ринку в Україні може стати зарубіжний досвід, наприклад законодавча база європейських країн у сфері страхування. Редакція закону «Про страхування» з урахуванням зарубіжних прикладів у комплексі з адаптацією до української економічної програми стане потужним поштовхом до реорганізації страхового ринку.

По-друге, за необхідне вважається створення спеціального правового органу для контролю за страховою діяльністю. Реорганізація даного органу допоможе контролювати страхове шахрайство, а також регламентувати діяльність страхових компаній на ринку.

Важливим є також проведення акцій для підвищення довіри населення та залучення його до страхової діяльності. Поліпшення умов для отримання страхового захисту, допомога у фінансовому забезпеченні буде корисною не тільки для страхових компаній, а стане позитивним фактором для підвищення довіри до держави взагалі.

Усунення «піратських» іноземних страховиків з вітчизняного ринку є також важливим критерієм майбутнього успіху.

Якісний соціальний пакет, який надається роботодавцем, вирішить багато проблем як страховиків, так і страхувальників, а крім того і роботодавців. Але для гарантованого отримання обіцяних послуг необхідне офіційне працевлаштування – що є однією з головних проблем у державі. Для вирішення даної проблемі необхідна реорганізація всієї системи працевлаштування, але результатом стане стійка економічна система держави.

Потенціал розвитку українського ринку страхування життя за свідченнями аналітиків дуже багатий. Отже при виконанні певних умов можна досягти високих результатів у розвитку страхового ринку, що у комплексі покращить стан всієї держави.

Список літератури:

1. Страхування життя [Електронний ресурс] // Polislviv. – Режим доступу до ресурсу: http://polislviv.at.ua/publ/statti/strakhuvannja_zhittja/1-1-0-17
2. Ванчек Ш. Страхування життя [Електронний ресурс] / Ш. Ванчек // Фориншурер. – Режим доступу до ресурсу: http://forinsurer.com/public/15/02/25/4712
3. Закон України «Про страхування» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80
4. Статистика страхового ринку України [Електронний ресурс] // Фориншурер. – Режим доступу до ресурсу: http://forinsurer.com/stat
5. Коваль О. Щодо запровадження Фонду гарантування страхових виплат за договорами страхування життя / О. Коваль // Фінанси України. – 2014. – № 3. – С. 61-68.
6. Накопичувальне страхування у Європі – аналіз ринку [Електронний ресурс] // Invest-insurance. – Режим доступу до ресурсу: http://invest-insurance.ru/nakopitelnoe-strahovanie-v-evrope/.
7. Світові тенденції страхового ринку у 2015 році: прогноз на 2016-2017 роки [Електронний ресурс] // Казахстанський портал про страхування. – Режим доступу до ресурсу: http://www.allinsurance.kz/index.

php?option=com_content&view=article&id=4983:mirovye-tendentsii-strakhovogo-rynka-v-2015-godu-prognoz-na-2016-2017-gody&catid=208&Itemid=1924
8. Шарвадзе Д. Шахрайство та протидія йому у сфері страхування життя / Л. Шарвадзе // Фінансовий ринок України. – 2011. – № 2. – С. 16-18.
9. Пономарьова О. Б., Вербицька Л. С. Аналіз розвитку страхового ринку України в умовах змінного внутрішнього та зовнішнього середовища / О. Б. Пономарьова, Л. Вербицька // Економіка і Фінанси: науковий журнал. – 2014. – № 11. – С. 31-38.
10. Шелест О., Дудар А., Пономарьова О. Сучасний стан ринку страхових послуг та перспективи його розвитку / О. Шелест, А. Дудар, О. Пономарьова // Економіка, фінанси, право: щомісячний інформаційно-аналітичний журнал. – 2015. – № 12/1. – С. 12-16.

Заволока Л.А., Мороз С.Р., Якимова В.И.
Университет таможенного дела и финансов

LIFE-СТРАХОВАНИЕ НА УКРАИНСКОМ СТРАХОВОМ РЫНКЕ: ПРЕИМУЩЕСТВА И РИСКИ. МИРОВОЙ ОПЫТ

Аннотация
В статье исследованы основные принципы и суть понятия «Life-страхования». Также рассмотрена роль данного вида страхования на украинском страховом рынке. Исследована динамика основных страховых показателей рынка Украины и аналогичного рыка в странах Европы. Определены основные недостатки данного вида страхования. Авторами рассмотрены насущные проблемы данного сектора деятельности и предложены пути их оптимального решения.
Ключевые слова: life-страхование, накопительное страхование, мошенничество в страховании, украинский страховой рынок, страхование жизни, концепция unit-linked.

Zavoloka L.A., Moroz S.R., Yakimowa V.I.
University of Customs and Finance

LIFE-INSURANCE FOR UKRAINIAN INSURANCE MARKET: BENEFITS AND RISKS. WORLD EXPERIENCE

Summary
The basic principles and an essence of the concept «Life-insurance» are investigated in article. Also in article considered the role of this type of insurance in the Ukrainian insurance market. Was investigated the dynamics of the main insurance indicators of the market of Ukraine and similar market in the countries of Europe. In article were defined the main shortcomings of this type of insurance. The authors considered the main problems of this sector of activity. The ways of their optimal solution are offered.
Keywords: life insurance, accumulative insurance, fraud in insurance, Ukrainian insurance market, unit-linked concept.

УДК 651.4.9

ВПЛИВ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Захарченко Н.В., Маслій Н.Д., Мамуненко М.С.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

В статті розглянуто організаційно-методичні аспекти електронного документообігу та визначено переваги системи електронного документообігу на підприємстві, а саме економія часу, підвищення прозорості внутрішньої роботи підприємства, більше гнучкості щодо фізичного місцезнаходження співробітників, підвищення безпеки інформації та документів, більш адекватне використання фізичного простору і техніки, ведення історії кожного файлу та супутньої документації, підвищення рівня задоволеності працівників і керівників, зменшення витрат на друк, поштові марки, конверти та пересилку. Надано характеристику основних відмінностей електронного та паперового документообігу. Досліджені сучасні інформаційні технології, які можуть бути застосовані при оптимізації документообігу на підприємстві. Проаналізовано сучасні програми, які застосовуються для підвищення ефективності діяльності підприємства, такі як: Documentum, LanDocs, «Дело», DocsFusion і DocsOpen, OptimaWorkflow, M.E.Doc. Використання систем електронного документообігу дасть можливість підприємству оптимізувати його документообіг та скоротити як витрати часу, так і матеріальні витрати на забезпечення процесу документообігу підприємства в цілому. Загалом слід відмітити не лише корпоративний ефект, а й економічну результативність системи електронного документообігу на підприємстві.

Ключові слова: ефективність підприємства, електронний документ, електронний документообіг, інформаційні технології, електронний цифровий підпис, електронний кабінет платника, система електронного документообігу.

Постановка проблеми. Останнім часом все стрімкіше розвиваються інформаційні технології та постає питання їх ефективного впровадження у роботу підприємств. На протязі довгого часу опрацьовувалися схеми паперового документообігу, але сьогодні в епоху розвитку інформаційних технологій вони замінюються електронними. Вже досить давно підприємства різних форм власності спілкуються шляхом обміну електронними документами. Все більша кількість підприємств переходить на внутрішній електронний документообіг, оскільки він не тільки економить час, але й полегшує роботу співробітників, знижує транзакційні витрати.

Електронний документообіг розкриває можливості удосконалення, довготривалого збереження документів, управління електронним архівом, враховуючи процедури списання та ліквідації документів. Розробкою програм для удосконалення документообігу займаються як українські, так і закордонні компанії, що безперечно доводить актуальність досліджуваного питання.

Слід зауважити, що електронний документообіг в сучасному світі став глобальним і розгалуженим, але далеко не всі відносини між його учасниками регулюються спеціальними законами або іншими юридичними документами. Розвиток електронного документообігу, пов'язаний не лише з технологією, а й із правом, потребує професійних підходів, чіткої взаємодії традиційно далеких одна від одної галузей знань. Актуальність статті зумовлена тим, що використання сучасних систем управління електронним документообігом і пошук ефективного механізму для їх подальшого розвитку дозволяє скоротити витрати трудових ресурсів робітників та збільшити продуктивність праці [12].

Отже, на сьогоднішній день є актуальним дослідження організації та методики електронного документообігу на українських підприємствах.

Аналіз досліджень та публікацій. Питанням застосування електронного документообігу на підприємствах в різні часи займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені-економісти, зокрема І. Солодченко, А. Ступар, І. Томашевська, С. Тукало, Л. Філіпова, М. Цивін, Ю. Чирський, В. Корбутяк, А. Новицький, М. Плешакова-Боровинська, К. Безверхий, С. Івазненков та ін. [2-6].

В.І. Корбутяк вказує, що саме автоматизація роботи з документами як складова частина запровадження електронного документообігу має найважливіше значення для підвищення ефективності діяльності окремих установ [2].

В свою чергу А.М. Новицький стверджує про важливість систем електронного документообігу, що формують нове покоління систем автоматизації різних процесів у країні [3].

М. Плешакова-Боровинська зазначає на те, що завдяки використанню електронних документів можна підвищити виконавську дисципліну працівників [4].

Дослідження К.В. Безверхого свідчать що використання систем електронного документообігу дасть можливість підприємству оптимізувати його документообіг та скоротити як витрати часу, так і матеріальні витрати на забезпечення процесу документообігу підприємства в цілому [5].

Івахненков С. визначив що комп'ютерні програми документообігу автоматизують три основні види документообігу: офісний, спільний, адміністративний [6].

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень по даній темі, вивчення впливу електронного документообігу на діяльність підприємства потребується в подальшому.

Основна мета статті полягає у дослідженні впливу електронного документообігу на ефективність діяльності підприємства, розробці оптимального алгоритму впровадження електронного документообігу в організації за рис. 1, визначенні механізму отримання електронного цифрового підпису за рис. 2.

Виклад основного матеріалу досліджень. В Україні регулювання та застосування електро-

нного документообігу на підприємстві відображається в Законі України «Про електронні документи та електронний документообіг» [1].

Порядок ведення електронного документообігу на підприємстві передбачено внутрішніми положеннями, розробленими на основі Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [1].

Роботодавець видає наказ і затверджує положення або правила про електронний документообіг. До внутрішніх документів, як правило, належать накази, розпорядження, договори, пояснювальні та службові записки, акти, повідомлення і т.д. Перелік документів, їх створення, порядок обробки, розгляду, узгодження і зберігання, а також перелік посад, які беруть участь в електронному документообігу, встановлюються даним положенням. Крім цього, можуть бути розроблені різні інструкції по роботі з внутрішніми документами, в яких покроково описуються дії працівників, що здійснюють такий документообіг, терміни розгляду і т.п. [11].

Електронний документообіг має ряд переваг перед паперовим. Порівняльний аналіз основних відмінностей паперового та електронного документообігу на різних етапах наведено в таблиці 1.

Наведені у таблиці дослідження показали, що переваги електронного документообігу наступні:

– економія часу: працівники витрачають менше часу на пошук паперових документів. Завдяки центральній базі даних, регулярно створюються резервні копії файлів, завдяки чому виключається можливість того, що документ буде безповоротно втрачено;

– підвищення прозорості внутрішньої роботи підприємства: система електронного документообігу дозволяє керівництву спостерігати за статусом документа, протягом усіх етапів його погодження та затвердження;

– більше гнучкості щодо фізичного місцезнаходження співробітників: завдяки можливостям електронного доступу і комунікацій, працівники отримують можливість працювати віддалено;

– підвищення безпеки інформації та документів: центральна база даних дозволяє робити резервні копії документів, завдяки чому знижується ризик випадкової чи навмисної втрати файлів;

– більш адекватне використання фізичного простору і техніки: залежно від статусу і актуальності інформації, документи та файли можуть безпечно видалятися після закінчення терміну їх зберігання. Управління даними не тільки допомагає відповідати корпоративним нормам, але і сприяє більш адекватному використанню місця для зберігання;

– ведення історії кожного файлу та супутньої документації: система електронного документообігу дозволяє централізовано керувати взаємовідносинами з клієнтами та постачальниками;

– підвищення рівня задоволеності працівників і керівників: оптимізація щоденних завдань дозволяє співробітникам отримувати більше задоволення від робочого процесу;

– зменшення витрат на друк, поштові марки, конверти та пересилку: паперові документи, які пересилаються між відділами або постачальниками, можуть пересилатися в електронному вигляді [11].

Таким чином, дослідження показали, що переваг у електронного документообігу значно більше ніж у паперового, тому необхідно впроваджувати та удосконалювати програмне забезпечення для оптимізації документообігу на підприємстві.

На рис. 1 запропоновано оптимальний алгоритм впровадження електронного документообігу на підприємстві, який був удосконалений з метою оптимізації роботи підприємства.

Таким чином, після прийняття рішення про необхідність впровадження електронного документообігу, потрібно створити робочу групу, яка буде надалі розробляти та супроводжувати цей процес. До її складу варто залучити спеціалістів різних підрозділів: служб інформаційних технологій, фінансового, юридичного, безпеки, а також структурних підрозділів, що відповідають за організацію та ведення діловодства. Після створення робочої групи необхідно призначити керівника або координатора проекту, який відповідатиме за організацію та діяльність групи. При вивчені всіх елементів документообігу, вартості такого проекту та його ефективності, необхідно прийняти рішення про впровадження такого документообігу на підприємство. Якщо така необхід-

Таблиця 1

Основні відмінності паперового та електронного документообігу на різних етапах

№ з/п	Етапи документообігу	Паперовий документ	Електронний документ
1.	Створення	Оформлення лише в паперовому вигляді	Оформлення в електронному вигляді, за необхідності в паперовому вигляді
2.	Оброблення	Лише ручна обробка даних і фіксація в регістрах бухгалтерського обліку	Обробка даних за допомогою інформаційних систем і фіксація в електронних регістрах бухгалтерського обліку
3.	Відправлення	Відправлення через відділення пошти або співробітниками (кур'єрами)	Здійснюється через телекомунікаційні та інформаційні системи або через електронні носії інформації
4.	Одержання	Може займати декілька хвилин або годин, днів, тижнів	Може займати від декількох хвилин, не враховуючи відправку через носії електронної інформації
5.	Зберігання	Зберігаються згідно зі строками, установленими законодавством, у спеціально відведених архівах	Зберігаються згідно зі строками, установленими законодавством, на спеціальних електронних носіях
6.	Знищення	Підлягають знищенню за актом відповідною комісією	Згідно з інструкцією, знищення відбувається спеціально призначеною особою, яка також відповідальна за програмне забезпечення, що перевіряє факт знищення документів

Джерело: розроблено авторами

ність існує, то далі підписується контракт щодо розробки системи електронного документообігу, яка розробляється власними спеціалістами або сторонніми. Проектуючи систему електронного документообігу, необхідно здійснити ретельний аналіз документально-комунікаційної структури управління підприємством та зробити висновок щодо раціональності її використання. При безперебійній роботі системи вона впроваджується на підприємство.

Основним з етапів впровадження електронного документообігу є отримання електронного цифрового підпису. Цей етап не в повній мірі залежить від підприємства, так як є обов'язковим то обігу для користувачів електронного документа регламентується Законом України «Про електронний цифровий підпис» від 22 травня 2003 року № 852-IV [7]. Механізм отримання електронного цифрового підпису наведено на рис. 2.

Для взаємодії з контролюючими органами у платника податків є можливість скористатися електронним кабінетом платника (ЕКП), який відкриває нові можливості у цьому напрямку, а саме:

1. Через ЕКП платник зможе ставати на облік та зніматися з нього, вносити зміни в облікові відомості про себе, переходити на іншу систему оподаткування.

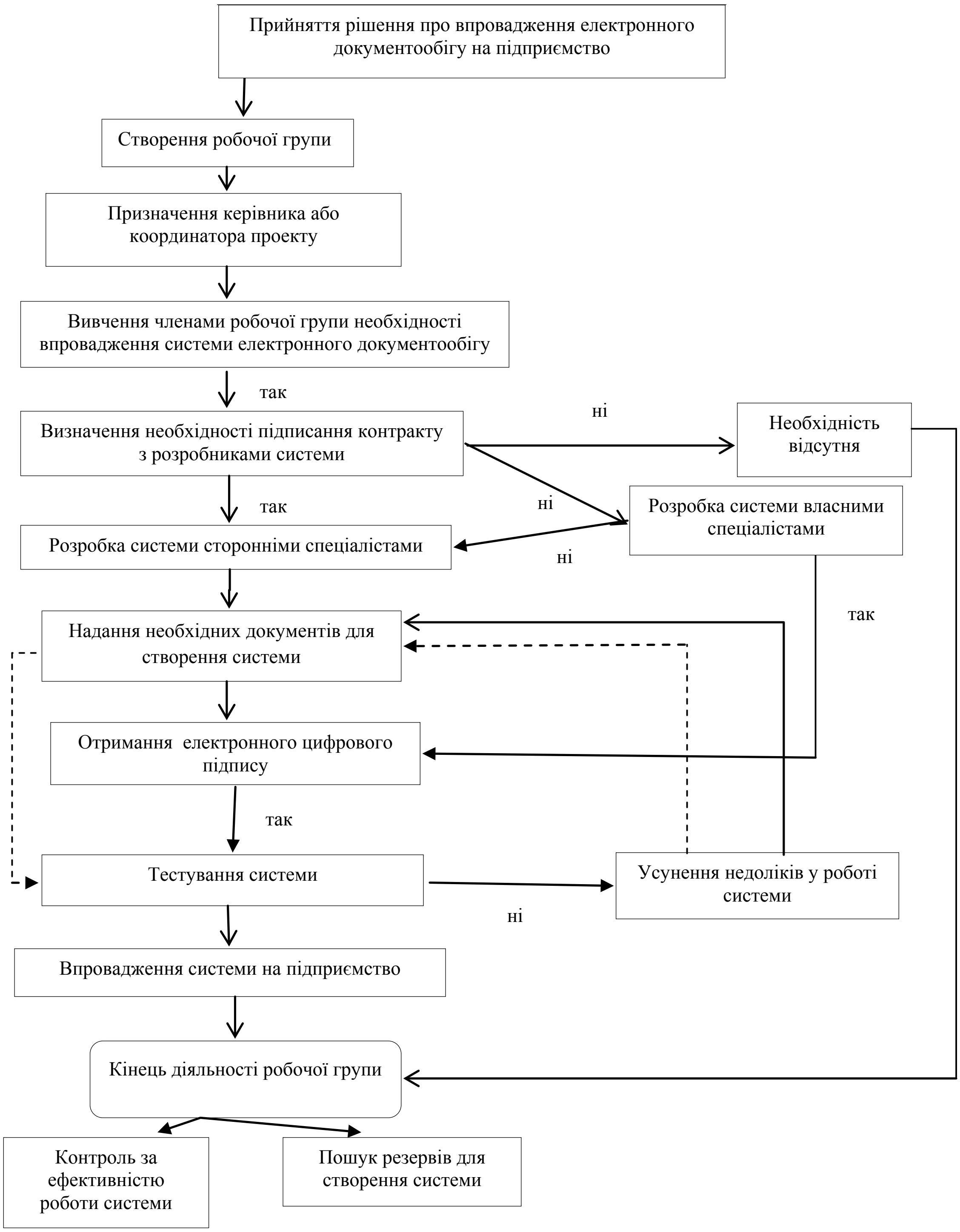

Рис. 1. Алгоритм впровадження електронного документообігу на підприємстві

Джерело: Розроблено авторами за даними [2]

2. Платник може порівнювати розрахунки з бюджетами та отримувати відомості про стан розрахунків. Отже, знаючи про стан своїх розрахунків, платник зможе керувати сумами помилково та/або понад сплачених грошових зобов'язань та пені.

3. ЕКП автоматично визначає обов'язкові для заповнення форми податкової звітності, а також вказує рахунки для сплати податків і зборів.

4. Через ЕКП платник зможе в повній мірі заповнювати, перевіряти та надавати податкові декларації, звітність у контролюючі органи.

5. Реєструвати і змінювати податкові накладні/розрахунки в Єдиному реєстрі податкових накладних та акцизні накладні – в Єдиному реєстрі акцизних накладних. Платник отримує повноцінний доступ до системи електронного адміністрування ПДВ.

6. Через ЕКП контролюючі органи зможуть проінформувати платника про майбутні перевірки. У свою чергу платник зможе через персональний Кабінет реагувати на результати перевірки.

7. ЕКП допомагає перевірити потенційних чи діючих контрагентів.

Розглянувши пункти 17.2, 42.5, 49.3 Податкового кодексу України можна зробити висновок, що користувачем ЕКП може стати будь-який платник податків за власним бажанням [8].

Якщо платник успішно пройшов ідентифікацію, а саме отримання ЕЦП та заключення договору, він самостійно визначає спосіб взаємодії з контролюючим органом – в загальному порядку або в електронному вигляді.

Впровадження електронного документообігу неможливо без сучасних інформаційних систем. Ринок електронного документообігу розвивається дуже динамічно. Крім традиційно зростаючого попиту з боку великих підприємств, все більшу потребу в автоматизації управління документами починає відчувати сектор малого та середнього бізнесу. Протягом найближчих трьох років вітчизняний ринок систем управління документами буде збільшуватися на 70% в рік [10].

Основні системи, які нині застосовуються на території України наведені у таблиці 2.

На сьогодні ринок продуктів електронного документообігу стрімко розвивається. Розробляється та впроваджується нове, більш прогресивне

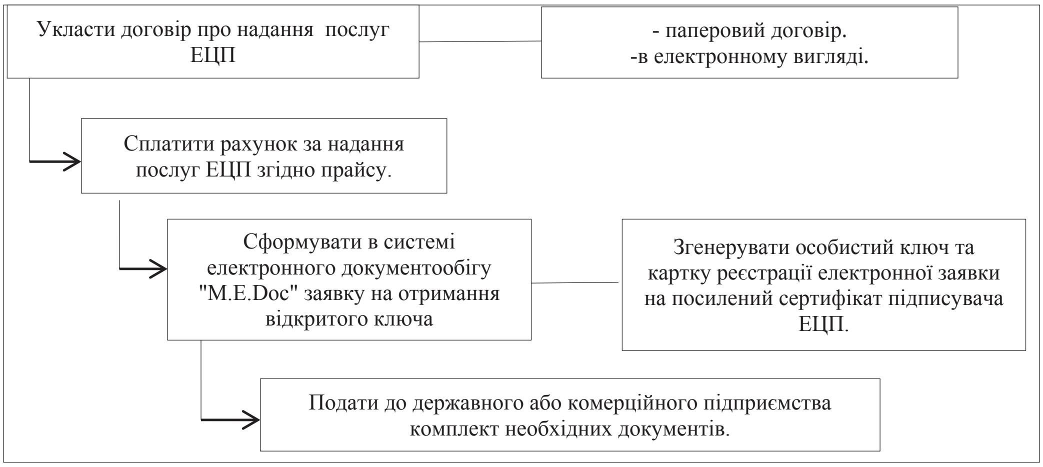

Рис. 2. Механізм отримання електронного цифрового підпису

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

Таблиця 2

Основні системи електронного документообігу, які використовуються на ринку України

№ з/п	Система електронного документообігу	Основна функція	Вартість	Розробник
1.	Documentum	управління документами, знаннями і бізнеспроцесами на крупних підприємствах і організаціях	700-1500 доларів в перерахунку на одне робоче місце	Американська компанія Documentum
2.	LanDocs	головним чином орієнтована на діловодство і архівне зберігання документів.	100-150 доларів в перерахунку на одне робоче місце	Російська компанія «ЛАНИТ»
3.	«Дело»	здійснює повне протоколювання дій користувачів з документами	150-200 доларів в перерахунку на одне робоче місце	Російська компанія «ЭОС»
4.	DocsFusion і DocsOpen	системи класу «електронні архіви»	500-1000 доларів в перерахунку на одне місце.	Американська компанія PC DOCS
5.	OptimaWorkflow	система призначена для формалізації типових процедур роботи з документами	12000 доларів	Російська компанія «OPTIMA»
6.	«M.E.Doc»	програма, яка допоможе в роботі з документами різних типів та призначена для роботи із звітами, податковими накладними, актами, рахунками та інше	300-2000 грн/рік (в залежності від масштабу підприємства)	Українська компанія «Інтелект – сервіс»

Джерело: розроблено авторами

програмне забезпечення, завдяки якому діяльність підприємств переходить на якісно новий рівень. І вибір тієї чи іншої категорії систем електронного документообігу повинен виходити з тієї мети та завдань, які є головними для підприємства. Правильний вибір допоможе прискорити діловодні процеси та позитивно вплинути на діяльність підприємства [9].

Аналізуючи таблицю 2, можна зробити висновок, що найвигіднішою системою електронного документообігу для малих та середніх підприємств України є «M.E.Doc». В системі «M.E.Doc» електронні документи стають електронними оригіналами документів, завдяки використанню електронного цифрового підпису. Не потрібно витрачати дорогоцінний час на пересилання податкових накладних та інших первинних документів поштою або факсом. Надіслати електронний документ за допомогою системи «M.E.Doc» можливо за 1 хвилину. А на відправку документів у паперовому вигляді йде 4-6 днів. Не потрібно витрачатися на папір, послуги пошти або кур'єра. Доплачувати за систему «M.E.Doc» не потрібно – обмін первинними документами входить в стандартний пакет обслуговування. Для великих підприємств оптимально використовувати систему «Documentum», так як вона має необхідні розширення для обробки великої кількості документів різної спрямованості.

Впровадження системи електронного документообігу на підприємстві відіб'ється на факторах, які впливають на ефективність підприємства, таким чином:

1. Економія заробітної плати працівників, які пов'язані із документообігом підприємства;
2. Зменшення транзакційних витрат;
3. Зріст витрат на інформаційні технології, необхідні для електронного документообігу;
4. Необхідність постійного оновлення програмного забезпечення;
5. Покращення соціально-психологічного клімату у колективі, за рахунок зменшення обсягу навантаження на працівників.

Висновки. Отже, можливо зробити висновок, що є очевидними переваги електронного документообігу над паперовим, так як основною проблемою традиційної технології передачі даних є неможливість контролювати переміщення документів на підприємстві.

До переваг електронного документообігу віднесемо наступні:

– можливість швидкої передачі інформації за великою кількістю адрес;
– невеликий об'єм архіву;
– швидкий пошук і одержання інформації;
– конфіденційність інформації.

Використання систем електронного документообігу дасть можливість підприємству оптимізувати його документообіг та скоротити як витрати часу, так і матеріальні витрати на забезпечення процесу документообігу підприємства в цілому. Загалом слід відмітити не лише корпоративний ефект, а й економічну результативність системи електронного документообігу на підприємстві.

В ході аналізу системи електронного документообігу на підприємстві було виявлено, що у зв'язку з великими обсягами інформації з'являється потреба у створенні програми, яка б дозволяла найбільш зручно і якісно зберігати її. Дослідивши питання впровадження електронного архіву на підприємстві, зазначимо, що його основними перевагами є: економічна доцільність, безпека і конфіденційність, оперативність у роботі з документами та надійність.

Важливим аспектом є ведення обліку із застосуванням нових систем, і в подальшому дослідження економічності та ефективності впровадження таких систем на підприємство.

Список літератури:

1. Про електронні документи та електронний документообіг [Електронний ресурс]: Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/851-15
2. Корбутяк В.І. Електронний документообіг та ефективність роботи органів державної влади / В.І. Корбутяк // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. – 2013. – Вип. 1. – С. 69-76. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2013_1_11
3. Новицький А.М. Електронний документообіг як елемент забезпечення правового регулювання становлення інститутів інформаційного суспільства / А.М. Новицький // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2013. – 4(63). – С. 11-20.
4. Плешакова-Боровинська М. Системи електронного документообігу в діяльності промислових підприємств / М. Плешакова-Боровинська // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 7. – С. 35-38. – Режим доступу:: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2012_7_10
5. Безверхий К.В. Організація та методика електронного документообігу на підприємстві: стан та перспективи розвитку / К.В. Безверхий // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2013. – Вип. 1(2). – С. 16-25. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/esprstp_2013_1 (2)__5
6. Івахненков С.В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку та аудиту: Навч. посібник / С.В. Івахненков. – 4-те вид. – К.: Знання, 2008. – 343 с.
7. Про електронний цифровий підпис [Електронний ресурс]: Закон України від 22 травня 2003 р. № 852-IV – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/852-15
8. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]: Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
9. Швецова-Водка Г.М. Документознавство: навч. посіб. / Г.М. Швецова-Водка. – К.: Знання, 2007. – 398 с.
10. Zantout H., Marir F. (1999 December). Document management systems from current capabilities towards intelligent information retrieval. International Journal of Information Management, 19(6), 471-484.
11. Гаркуша С.А. Організація внутрішнього електронного документообігу підприємства / С.А. Гаркуша // Вісник Сумського національного аграрного університету. – Сер. «Економіка та менеджмент» / Сумський національний аграрний університет. – 2015.
12. Козлова Н.С., Білоусько Т.М. Система управління електронним документообігом на підприємстві / Н.С. Козлова, Т.М. Білоусько // Збірник наукових статей магістрів факультету фінансів і обліку ПУЕТ за результатами наукових досліджень 2014-2015 навчального року. – Полтава: ПУЕТ, 2015. – С. 16-22.

Захарченко Н.В., Маслий Н.Д., Мамуненко М.С.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

ВЛИЯНИЕ ЭЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБОРОТА НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены организационно-методические аспекты электронного документооборота и определены преимущества системы электронного документооборота на предприятии, а именно экономия времени, повышение прозрачности внутренней работы предприятия, больше гибкости в отношении физического местонахождения сотрудников, повышение безопасности информации и документов, более адекватное использование физического пространства и техники, ведение истории каждого файла и сопутствующей документации, повышение уровня удовлетворенности работников и руководителей, уменьшение расходов на печать, почтовые марки, конверты и пересылку. Охарактеризованы основные отличия электронного и бумажного документооборота. Исследованы современные информационные технологии, которые могут быть применены при оптимизации документооборота на предприятии. Проанализированы современные программы, которые применяются для повышения эффективности деятельности предприятия, такие как: Documentum, LanDocs, «Дело», DocsFusion и DocsOpen, OptimaWorkflow, M.E.Doc. Использование систем электронного документооборота позволит предприятию оптимизировать его документооборот и сократить как затраты времени, так и материальные затраты на обеспечение процесса документооборота предприятия в целом. В общем следует отметить не только корпоративный эффект, но и экономическую эффективность системы электронного документооборота на предприятии.
Ключевые слова: эффективность предприятия, электронный документ, электронный документооборот, информационные технологии, электронная цифровая подпись, электронный кабинет плательщика, система электронного документооборота.

Zakharchenko N.V., Masliy N.D., Mamunenko M.S.
Odessa I.I. Mechnikov National University

INFLUENCE OF ELECTRONIC WORKFLOW ON THE EFFICIENCY OF THE ENTERPRISE

Summary
Organizational-methodical aspects of electronic document management were considered in this article, as well as advantage of electronic document management system such as time saving, increase in transparency of enterprise internal work, enhanced flexibility of workers' location, increase of information and documents security, more proper usage of space and technics, conducting history of files and the accompanying documentation, increase satisfaction level enlarge of workers and directors, reduction expenses on press, stamps, envelopes and transfers reduction. The basic differences between electronic and paper workflow are characterized. Modern information technologies which can be applied by optimization of workflow at the enterprise are investigated. Modern programs which are applied to increase enterprise's activity efficiency are analysed, among than are: Documentum, LanDocs, «Delo», DocsFusion & DocsOpen, OptimaWorkflow, M.E.Doc. Electronic workflow systems use allows enterprise to optimize its workflow and reduce both expenses of time, and material inputs to maintenance workflow process of the enterprise. Generally it is necessary to note not only corporate effect, but also economic efficiency of electronic workflow system at the enterprise.
Keywords: efficiency of the enterprise, electronic workflow, information technologies, electronic digital signature, electronic payer's office, electronic workflow system.

УДК 336.72

УПРАВЛІННЯ ЛІКВІДНІСТЮ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Катан Л.І., Марченко Ю.С.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У статті розглянуто заходи щодо управління ліквідністю комерційного банку. Визначено взаємозв'язок понять «ліквідність банківської системи», «ліквідність банку», «ліквідність балансу», «ліквідність активів і пасивів». Розглянуті питання управління та регулювання ліквідністю комерційного банку. Розглянуто питання ліквідності як «запас» і як «потік». Присвячено питання, пов'язано з банківською ліквідністю: визначено сутність, мету, методи управління та регулювання ліквідності. Запропоновано рекомендації управління ліквідністю банку, що забезпечує підвищення ефективності роботи банку.
Ключові слова: ліквідність, ліквідність банківської системи, ліквідність банку, ліквідність балансу, ліквідність активів і пасивів, ліквідність комерційного банку, управління ліквідністю.

Постановка проблеми. Ліквідність комерційних банків є базою для ефективного виконання своїх функцій та завдань банківською системою, тому що вона сприяє їх надійності, фінансовій стійкості та конкурентоспроможності. Відносно останніх років особливої уваги набула тема забезпечення ліквідності комерційних банків. Особливо загострена ситуація відбулась в 2014 році, коли події з нестабільної ситуації в країні почали загрожувати ліквідності комерційних банків. Задля ефективного управління ліквідністю комерційних банків потрібно здійснити розподіл ресурсів банку, забезпечити безпечну та безперебійну роботи банку. Все це потребує чіткого визначення і удосконалення терміну «ліквідність» та визначення чинників впливу на неї. Але проблема управління ліквідністю комерційними банками в Україні є досі актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В даний момент існує безліч праць вітчизняних і зарубіжних науковців, котрі досліджували теоретичні і практичні аспекти ліквідності банків. Проблемам ліквідності банку приділили увагу такі науковці, як: О. Д. Вовчак, А. М. Мороз, А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало, І. Б. Івасів, О. А. Криклій, Д. О. Рябіченко, О. В. Деркач, Т. Т. Ковальчук, В. М. Кочетков, І. М. Лазепко, В. М. Малюков, О. В. Молчанов, М. І. Мирун, а також зарубіжні спеціалісти Едвін Дж. Долан, Тімоті У. Кох. Але слід зазначити, що водночас залишається не розкрито досить багато питань. Однак те, що на даний момент у банківській системі немає проблем з недостатньою ліквідністю, пояснюється тим, що банки дотримуються нормативів котрі встановлені НБУ, які слідкують за дотриманням банками нормативів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми полягає в тому що, запропоновані визначення сутності поняття ліквідність банку не вільні від помилок які існують і не враховується необхідністю виконання банками та їх системою своїх зобов'язань перед вкладниками готівкою та по їх першій вимозі, що призводить до ототожнення ліквідності і платоспроможності банку і банківської системи. До того ж відсутність однозначного визначення сутності поняття ліквідність банку не дозволяє зробити всебічний аналіз його стану та причин виниклої проблеми.

Мета статті. Метою статті є дослідження теоретичних підходів до управління ліквідністю комерційного банку та рекомендацій щодо підвищення їх ефективності.

Виклад основного матеріалу. Управління ліквідністю банку є одним із ключових питань і досить важливим. Термін «ліквідність» широко використовується в різних сферах економіки. На сьогоднішній день немає єдиного визначення поняття «ліквідність». Ліквідність є досить важливою системною характеристикою банку, котра свідчить про фінансову стабільність, спроможність банку розширювати обсяги активних операцій та протистояти негативним наслідкам кризових ситуацій.

Ліквідність комерційного банку потребує підтримки між трьома її складовими – власним капіталом банку, залученими і розміщеними ним засобами шляхом оперативного управління їх структурними елементами. Постійно змінюється ліквідність банку під впливом попиту і пропозиції на грошові ресурси. Ліквідність банківської установи знаходиться в обернено пропорційному зв'язку із його дохідністю. Чим більше активів банк тримає в ліквідній формі тим менша їх частина залишається для отримання доходів, і навпаки.

У світовій банківській теорії і практиці ліквідність прийнято розуміти як «запас» або як «потік». Відповідно ліквідність як «запас» означає рівень можливостей комерційного банку виконувати свої зобов'язання перед клієнтами відповідно до конкретного моменту часу шляхом зміни структури активів на користь їх високоліквідних статей за рахунок наявних у цій області невикористаних резервів. З точки зору оцінку ліквідності запасу характеризують як доволі вузьке розуміння, оскільки до уваги не беруться ліквідні кошти, які банк може отримати на кредитних ринках або у вигляді доходів. Ліквідність як «потік» аналізується з погляду динаміки, що припускає оцінку здатності комерційного банку протягом певного періоду часу змінювати несприятливий рівень ліквідності, що склався, або запобігати погіршенню досягнутого, об'єктивно необхідного рівня ліквідності (зберігати його) за рахунок ефективного управління відповідними статтями активів і пасивів, залучення додаткових позикових засобів, підвищення фінансової стійкості банку шляхом зростання доходів [7, с. 29]. Отже, кожному комерційному банку необхідно самостійно забезпечувати підтримку своєї ліквідності на заданому рівні на основі як аналізу її стану, що складається на конкретні періоди часу, так і прогнозування результатів діяльності і проведення в наступному науково обгрунтова-

ної економічної політики в області формування статутного капіталу, фондів спеціального призначення і резервів, залучення позикових коштів сторонніх організацій, здійснення активних кредитних операцій.

Забезпечення банком ліквідності не завжди відбувається без втрат. З внутрішніх і зовнішніх джерел можливе отримання грошових коштів. Зовнішні і внутрішні джерела розглядають А.В. Кулік, П.С. Роуз, О.В. Молчанов, К. Гронер, Е. Рід і О. Фуксман. М.В. Марущак говорить лише про внутрішні джерела. Досить небагато науковців приділяють увагу при визначені ліквідності банку на джерелах надходження грошових коштів для забезпечення виконання зобов'язань банком. З зовнішніх джерел отримання коштів завжди супроводжується витратами (виплатою процентів). Внутрішні джерела надходження грошових коштів виникають внаслідок зміни структури активів банку. Оскільки, грошові кошти є недохідним активом, то перетворення всіх інших активів, які є більш дохідними, в грошові кошти призводить до недоотримання банком прогнозованого прибутку. У міжнародній банківській практиці під ліквідністю банку розуміють його здатність швидко і в повному обсязі задовольняти невідкладні потреби у грошових коштах, тому одним із найважливіших завдань управління банком є забезпечення відповідного рівня його ліквідності [4, с. 7].

Відповідно, ліквідність банку – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати) [2]. Поряд із поняттям «ліквідність банку», в теорії та практиці використовуються такі поняття як «ліквідність банківської системи», «ліквідність балансу», «ліквідність активів і пасивів» [11, с. 19]. Тому, ліквідність банку розглядають як багаторівневу систему категорій. Ліквідність банківської системи – це спроможність забезпечити своєчасне виконання всіх боргових зобов'язань перед вкладниками, кредиторами і засновниками банківських установ, можливість залучати в повному обсязі вільні кошти юридичних і фізичних осіб та надавати кредити й інвестувати розвиток економіки країни [11, с. 20]. Ліквідність банківської системи залежить від ліквідності банківських установ, Національного банку України і держави, а також розвитку міжбанківського ринку, що дає змогу вважати банківську систему цілісною. Також впливають на ліквідність банківської системи зовнішній та внутрішній борг України, динаміка кредиторської та дебіторської заборгованості, рівень інвестицій, законодавчо-нормативна база захисту кредиторів.

Ліквідність банку тісно пов'язана з поняттям ліквідності балансу. Цей показник визначається співвідношенням вимог (статей активу) та зобов'язань (статей пасиву) на певний момент часу. Ліквідність балансу є складовою загальної ліквідності банку, але необхідним етапом аналізу рівня ліквідності банку є процедура визначення ліквідності балансу. Але ліквідність балансу є тільки необхідною, але не достатньою для того щоб зробити висновок про те, що банк ліквідний. Насправді може виникнути ситуація, коли банк повністю чи частково неліквідний (тобто не має можливості постійно підтримувати свою ліквідність), і разом з тим його баланс достатньо ліквідний. Виникнення такої ситуації пов'язане із невідповідністю між строками розміщення активів та строками виконання зобов'язань банку.

Ліквідність активів означає, що активи можуть бути використані для погашення боргових зобов'язань або трансформуватися в грошові та інші платіжні засоби, іншу грошову форму. Суть ліквідності пасивів полягає в тому, що пасиви постійно перебувають в обігу, не є надзвичайно чутливими до відсоткових ставок та постійно поповнюються. До ліквідних пасивів належать залишки на поточних рахунках постійних клієнтів банку, кредити, отримані від міжнародних фінансових організацій. Зокрема, ліквідність банку підвищується, коли мінливість залишків залучених ним коштів зменшується. Отже, виходячи із визначення сутності термінів платоспроможності і ліквідності, показники мають спільну мету. Адже мета обох показників – виконання фінансових зобов'язань. А їх відмінність полягає в тому, що платоспроможність передбачає виконання зобов'язань за рахунок власних коштів, тоді як ліквідність – повне виконання зобов'язань [4, с. 32]. Звичайно, ліквідність банку є запорукою його платоспроможності. Однак платоспроможність залежить і від інших факторів. До них відносяться: наявність і упорядкованість заставного і банківського законодавства; політичний і економічний стан у країні або регіоні; стан грошового ринку; можливість рефінансування у Центральному банку, розвиток фондового ринку (ринку цінних паперів); спеціалізація і різноманітність послуг та операцій банку; рівень менеджменту в банку; забезпеченість власним капіталом банку; надійність клієнтів і банків-партнерів. Регулювання платоспроможності, як правило, відноситься до функцій держави в особі Центрального банку. Конкретно регулювання здійснюється шляхом встановлення нормативів на розміри статутних фондів, резервних та інших фондів. Об'єктом регулювання є капітал банку. Мета регулювання – забезпечення достатнього рівня капіталу для захисту фінансових зобов'язань. Категорія платоспроможності теж є запорукою надійності банку [3, с. 28]. Ліквідність комерційних банків в Україні регулюється Законом України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. (зі змінами та доповненням) [9] та нормативно-правовими актами Національного банку України, що видаються у формі постанов Правління НБУ, інструкцій, положень. Крім встановлених економічних нормативів Національний банк України відповідно до Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України, затвердженого постановою Правління НБУ від 30.04.2009 р. № 259 здійснює регулювання ліквідності банків шляхом проведення: операцій з рефінансування банків; операцій репо; операцій з обміну іноземної валюти на національну валюту з метою підтримання ліквідності банків (своп); операцій з власними борговими зобов'язаннями (депо-

зитними сертифікатами Національного банку); інших операцій (операцій на відкритому ринку) [10]. На грошовому ринку діяльність банків пов'язана із ризиком ліквідності, який поділяється на [8, с. 26]: ризик ліквідності ринку – ризик того, що у певний момент часу виникне ситуація, за якої банк не в змозі буде придбати на фінансовому ринку необхідні кошти (позицію) за діючою ринковою ставкою через недостатність поточних обсягів торгівлі або низький кредитний рейтинг самого банку-позичальника; балансовий ризик ліквідності – ризик того, що банк у певний момент часу не зможе виконати свої зобов'язання за рахунок наявних ліквідних активів унаслідок неадекватної структури балансу та незбалансованості між обсягами і термінами погашення активів і пасивів; ризик події – наявний або очікуваний ризик, що загрожує доходам і капіталу банку, і який спричиняється особливими ситуаціями. Отже, банкам необхідно використовувати методи, що спрямовані на підвищення рівня капіталізації, поліпшення якості активів та фінансового менеджменту банку, оптимізацію управління активами і зобов'язаннями. Щоб попередити надмірне підвищення ризику ліквідності, менеджмент банку повинний керуватися наступними засадами: планування і прогнозування дій банку у випадку виникнення незбалансованої ліквідності в кризовій ситуації; пріоритетність ліквідності, у тому числі і при виборі напрямків розміщення коштів; сталість аналізу потреб банку в ліквідних засобах, щоб уникнути як їхнього надлишку, так і дефіциту; взаємозв'язок ризику ліквідності з іншими сферами діяльності банку, такими як залучення і розміщення ресурсів, а також управління ризиком зміни процентних ставок. Метою процесу управління ліквідністю банку є безперебійне забезпечення достатнього рівня ліквідності банку за мінімальних витрат. В управлінні станом ліквідності доцільно виділити два напрями. Перший напрям – політика пильного контролю за резервами. Означає, не допустити в банку кошти, що не приносять доходів. Другий напрям – політика постійної підтримки резервів на рівні, достатньому для задоволення вимог про норми обов'язкових резервів і в пікові періоди зростання депозитів.

В період нестабільності фінансових ринків та загальноекономічної кризи управління банком кардинально змінюється відповідно до вимог внутрішнього та зовнішнього середовища. Для усунення проблем і підвищення ефективності управління ліквідністю банку можна запропонувати ряд рекомендацій. Перша полягає в тому, що менеджери з управління ліквідністю повинні контролювати діяльність усіх відділів банку, що відповідають за використання і залучення засобів, і координувати свою діяльність з роботою цих відділів. Друга рекомендація полягає у тому, що менеджери з управління ліквідністю повинні передбачати (якщо це можливо), коли найбільш великі вкладники і користувачі кредитів банку планують зняти кошти з рахунку чи, навпаки, збільшити вклади. Це дозволяє керуючим планувати свої дії у випадку виникнення дефіциту або надлишку ліквідних активів. Відповідно до третьої рекомендації менеджери з управління ліквідністю в співробітництві з вищим керівництвом і керівниками відділів повинні бути упевнені в пріоритетності цілей управління ліквідними засобами. Суть четвертої рекомендації полягає в наступному: управління ліквідністю на сьогоднішній день є пріоритетним напрямком у банківському менеджменті і маркетингу. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність розробки науково-обґрунтованого, комплексного підходу до управління ліквідністю банку, в основі якого лежать механізми маркетинг-менеджменту.

Висновки і пропозиції. Ефективне управління ліквідністю – є одним із актуальних та складних завдань банків. Управління ліквідністю банку необхідна для виконання таких завдань, як отримання максимального доходу від активних операцій і дотримання нормативного рівня ліквідності. В процесі дослідження визначили взаємозв'язок між поняттями «ліквідність банківської системи», «ліквідність банку», «ліквідність балансу «, «ліквідність активів і пасивів». Аналіз наукових підходів щодо значень поняття «ліквідність банку» дозволив нам обґрунтувати доцільність його розгляду як спроможності банку забезпечити виконання своїх зобов'язань перед клієнтами, позичальниками і кредиторами своєчасно і у повному обсязі за рахунок внутрішніх і зовнішніх джерел з мінімальними витратами та здатність фінансувати зростання власних активів. Для усунення недоліків було запропоновано ряд рекомендацій.

Список літератури:

1. Васюренко О.В. Економічний аналіз діяльності комерційних банків: навч. посіб. / О.В. Васюренко, К.О. Волохата. – К.: Знання, 2006 – 463 с.
2. Вовчак О.Д., Рущишин Н.М., Андрейків Т.Я. Кредит і банківська справа. – К.: Знання, 2008 – 564 с.
3. Киселёв В.В. Управление банковским капиталом (теория и практика) / В.В. Киселёв. – М.: ОАО «Издательство «Экономика», 1997 – 256 с.
4. Ковальчук Т.Т. Ліквідність комерційних банків / Т.Т. Ковальчук, М.М. Коваль. – К.: Знання, 1996 – 120 с.
5. Міщенко В. Ліквідність банківської системи:економічна сутність, структура й методологічний підхід до аналізу / В. Міщенко, А. Сомик // Вісник НБУ. – 2008. – № 11. – 6-9 с.
6. Молчанов О.В. Теоретичні підходи до управління ліквідністю сучасних банків / О.В. Молчанов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 10. – 48-51 с.
7. Олійник Д. Управління ліквідністю комерційного банку та оптимізація фінансового результату / Д. Олійник // Вісник НБУ. – 2005. – № 8. – 28-29 с.
8. Пернарівський О. Аналіз та оцінка ризику ліквідності банку / О. Пернарівський // Вісник НБУ. – 2006. – № 10. – 26-30 с.
9. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III (Із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради – 2001.
10. Про регулювання Національним банком України ліквідності банків України: Положення НБУ. Затверджено постановою Правління Національного банку України від 30.04.2009 р. № 259 (Із змінами та доповненнями).

11. Серпенінова Ю.С. Фінансовий механізм управління ліквідністю банку: «Фінанси, гроші і кредит» / Ю.С. Серпенінова. – Суми, 2010. – 189 с.
12. Хіміч Н.О. Управління ліквідністю комерційних банків України в умовах нестабільності фінансових ринків / Н.О. Хімич // Регіональна економіка. – 2008. – № 3. – 76-83 с.

Катан Л.И., Марченко Ю.С.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

УПРАВЛЕНИЕ ЛИКВИДНОСТЬЮ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Аннотация
В статье рассмотрены меры по управлению ликвидностью коммерческого банка. Определена взаимосвязь понятий «ликвидность банковской системы», «ликвидность банка», «ликвидность баланса», «ликвидность активов и пассивов». Рассмотрены вопросы управления и регулирования ликвидностью коммерческого банка. Рассмотрены вопросы ликвидности как «запас» и как «поток». Посвящена вопросам, связанным с банковской ликвидностью: определена сущность, цели, методы управления и регулирования ликвидности. Предложены рекомендации управления ликвидностью банка, которая обеспечивает повышение эффективности работы банка.
Ключевые слова: ликвидность, ликвидность банковской системы, ликвидность банка, ликвидность баланса, ликвидность активов и пассивов, ликвидности коммерческого банка, управления ликвидностью.

Katan L.I., Marchenko Y.S.
Dnipropetrovsk State Agrarian-Economics University

THE LIQUIDITY MANAGEMENT OF COMMERCIAL BANKS

Summary
The article deals with measures to manage liquidity of commercial banks. Correlation of the concepts of «liquidity in the banking system», «bank liquidity» «liquidity balance», «liquidity of assets and liabilities.» The problems of management and supervision of liquidity of commercial banks. The problems of liquidity as «stock» and as «flow.» Devoted to issues related to bank liquidity, the essence, purpose, management and regulation of liquidity. Recommendations bank liquidity management, which enhances the efficiency of the bank.
Keywords: liquidity, the liquidity of the banking system, bank liquidity, the liquidity balance, liquidity of assets and liabilities, the liquidity of commercial bank liquidity management.

УДК 339.92

УКРАЇНА В СИСТЕМІ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Кіщак І.Т., Богославська А.В., Корнєва Н.О.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Досліджено сучасний стан та перспективи розвитку транскордонного співробітництва України на підставі залучення функціонування такого світового досвіду. Розглянуто пріоритетні напрями реалізації програм на території держави, що фінансуються Європейським Союзом і спрямовані на підтримку прикордонної співпраці. Запропоновано першочергові складові щодо оптимізації прикордонного співробітництва України.
Ключові слова: транскордонне співробітництво, єврорегіон, програма, інструмент, фінансування, Європейський Союз.

Постановка проблеми. Сутнісне розуміння європейського вибору України передбачає відкриття нових перспектив співробітництва з розвинутими країнами континенту, створення сильних можливостей економічного розвитку, зміцнення позицій України у світовій системі міжнародних відносин. Це найкращий спосіб для реалізації її національних інтересів. Для України європейська інтеграція дозволяє модернізувати економіку, подолати технологічну відсталість, залучити іноземні інвестиції і новітні технології, створити нові робочі місця, підвищити конкурентоспроможність вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки, насамперед на ринок ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попередніми нашими та іншими дослідженнями розглянуто питання налагодження відносин європейського сусідства; розвитку транскордонного співробітництва; фінансування проектів транскордонної співпраці; визначення перспективних напрямів прикордонної співпраці на суходолі та в басейні Чорного моря в контексті забезпечення економічної безпеки України [4-8; 10]. Поряд з цим стрімкий розвиток глобалізаційних та регіональних інтеграційних процесів базується на наскрізних міждержавних відносинах і передбачає для їх реалізації залучення різних міжнародних інструментів.

Метою статті є дослідження стану та перспектив розвитку транскордонного співробітництва України.

Виклад основного матеріалу. Особливою формою співпраці прикордонних територій є єврорегіони, які виступають формою транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох або більше держав, що мають спільний кордон, спрямованого на координацію спільних зусиль і здійснення ними узгоджених заходів у різних сферах життєдіяльності відповідно до національних законодавств і норм міжнародного права, для розв'язання спільних проблем і в інтересах людей, що заселяють його територію по різні сторони державного кордону [1; 6; 10]. Єврорегіони сприяють інтеграції країни до європейських структур, дають змогу вирішувати проблеми, пов'язані з становищем національної економіки. Важливою рисою національного підходу до транскордонного співробітництва є орієнтація на загальноєвропейські основи та принципи його здійснення. Для України останнім часом є характерним підвищення інтересу до питань щодо створення єврорегіонів і транскордонної співпраці, оскільки транскордонна співпраця виступає інструментом просторового розвитку. Розширення участі прикордонних регіонів України в ньому розглядається як підґрунтя для сталого розвитку, як уздовж її державного кордону, так і країни в цілому.

Країни Євросоюзу набули значний досвід транскордонної співпраці, спрямованої на усунення відмінностей у рівні економічного достатку, соціальної захищеності, охорони здоров'я, освіти, екологічної безпеки та інших факторів, які визначають рівень життя мешканців сусідніх областей.

Кордони України з Угорщиною, Словаччиною, Румунією, Польщею, Молдовою, Росією і Білоруссю простяглися більше 5,6 тис. км. На карті кордони – це лінії, що ділять країни. В дійсності вони також і об'єднують людей.

Європейський інструмент сусідства прикордонного співробітництва (ЄІС ПКС) є важливим елементом політики Європейського Союзу (ЄС) щодо сусідів. Цей інструмент спрямований на підтримку співпраці між Україною і сусідніми країнами на суходолі або в басейні Чорного моря. ЄІС ПКС здійснюється через 16 програм, що фінансуються Європейським Союзом. Україна приймає участь у чотирьох із цих програм.

Кожна із чотирьох програм визначає коло завдань на період до 2020 року. Всі вони спрямовані на 3 головні цілі: підтримка економічного і соціального розвитку на прикордонних територіях; вирішення спільних проблем: екологічних, у сфері охорони здоров'я, безпеки; покращення умов для руху людей, товарів і капіталу.

Зазначені чотири програми ЄІС ПКС наступні:

1) Польща – Білорусь – Україна (бюджет 175 млн євро фінансування ЄС). Програма зосереджена на сприяння економічному та соціальному розвитку регіонів по обидві сторони спільного кордону; вирішення спільних проблем, що стосуються навколишнього середовища, здоров'я мешканців та охорони і боротьби зі злочинністю; сприяння створенню кращих умов та інструментів для забезпечення мобільності людей, товарів і капіталу.

Території програми в Україні: Львівська, Волинська, Закарпатська області. До додаткових територій співпраці відносяться: Рівненська, Тернопільська і Івано-Франківська області.

2) Румунія – Україна (бюджет 60 млн. євро фінансування ЄС). Зосереджена на підтримку освіти, досліджень, технологічного розвитку і інновацій; підтримку місцевої культури і збереження

історичної спадщини; покращення доступності регіонів, розвиток мереж і систем транспорту і зв'язку; спільні виклики в сфері безпеки.

Території програми в Україні: Закарпатська, Івано-Франківська, Одеська і Чернівецька.

3) Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна (бюджет 74 млн. євро фінансування ЄС). Зосереджена на підтримку місцевої культури і збереження історичної спадщини; охорону довкілля, пом'якшення наслідків та адаптація до змін клімату; покращення доступності до регіонів, розвиток транспорту, мереж зв'язку і систем відповідно до принципів сталого розвитку, стійких до кліматичних впливів; спільні виклики у сфері безпеки.

Території програми в Україні: Закарпатська, Івано-Франківська області. До додаткової території співпраці з обмеженою участю відноситься Чернівецька область.

4) Басейн Чорного моря (бюджет 49 млн. євро фінансування ЄС).

Зосереджена на підтримку бізнесу і підприємництва; охорону довкілля і зменшення забруднення моря. Території програми в Україні: Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька і Донецька області.

Роль транскордонного співробітництва на рівні держави розглядається як складова регіональної політики України, інструмент соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів, ключовий чинник європейської інтеграції на державному, регіональних і місцевих рівнях. Забезпечення державної підтримки програм транскордонного співробітництва і співфінансування проектів із залученням міжнародної фінансової допомоги має ґрунтуватися на спрощенні процедури реєстрації та перереєстрації транскордонних проектів Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, що здійснюється на підставі постанов Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 року № 153 «Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги» та від 28 серпня 2013 року № 629 «Про внесення змін до Порядку залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги».

Системний розвиток транскордонного співробітництва на найближчу і віддалену перспективу потребує [3]:

– затвердити Державну програму розвитку транскордонного співробітництва до 2020 року та забезпечити фінансування включених до неї заходів і проектів, а також забезпечити підтримку діяльності української частини єврорегіонів у рамках цієї програми;

– розробити оптимальний механізм державного сприяння розвиткові єврорегіонів з напрацюванням методичних рекомендацій щодо їх подальшої реорганізації відповідно до практики ЄС;

– розробити Національну програму формування та розвитку транскордонних кластерів в Україні, програми підтримки транскордонних індустріальних та технологічних парків, економічних і промислових зон на території України з метою стимулювання регіонального економічного розвитку;

– прискорити укладення угод про фінансування програм прикордонного співробітництва «Польща – Україна – Білорусь», «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна», «Румунія – Україна» та «Басейн Чорного моря» Європейського інструменту сусідства та партнерства на 2014-2020 роки.

Очікується, що Україна досягне певних позитивних надбань у сфері транскордонного співробітництва за результатами роботи міжнародного XXVI Економічного форуму в «польському Давосі» (м. Криниця-Здруй, Польща 6 вересня 2016 року) у рамках тематично-дискусійних блоків: економічного, політичного та безпекового вимірів співпраці України з ЄС і НАТО. Важливим є те, що окремо розглядалося питання ролі України як партнера у міжрегіональному та транскордонному співробітництві країн Центральної Європи, Чорноморського басейну та пострадянського простору.

У міжнародному форматі «Спільні виклики та спільні можливості» заслуговує на увагу та поширення в Україні досвід реалізації проектів європейського суспільства у прикордонному співробітництві за відгуками учасників чи користувачів результатів проектів, зокрема [1; 2; 6; 10]:

а) Не продається – скажи «Стоп!» торгівлі людьми (бюджет 166,8 тис. євро, кошти ЄС 149,9 тис. євро; Румунія-Україна);

б) Розвиток транспортної інфраструктури на території Августовського каналу (бюджет 1652,5 тис. євро, кошти ЄС 1368,9 тис. євро; Польща-Білорусь-Україна);

в) Мережа регіональних бізнес-інкубаторів (бюджет 798,2 тис. євро, кошти ЄС 714 тис. євро; басейн Чорного моря);

в) Без кордонів: мережа природничих маршрутів у Східних Карпатах (бюджет 395,5 тис. євро, кошти ЄС 352 тис. євро; Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна).

В частині формування належної інституційної платформи розвитку транскордонного співробітництва є необхідність активізації діяльності [3]:

– Асоціації європейських прикордонних регіонів і єврорегіонів України, асоціацій органів місцевого самоврядування областей та міст, що входять до сфери дії Стратегії ЄС для Дунайського регіону, Української асоціації районних та обласних рад, забезпечення участі України у Конференції регіональних та місцевих органів влади Східного партнерства (CORLEAP) та Парламентській Асамблеї ЄВРОНЕСТ;

– інформаційного центру Асоціації європейських прикордонних регіонів (Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця);

– проведення першого засідання Асамблеї українських прикордонних регіонів і Єврорегіонів в м. Вінниця (Єврорегіон «Дністер») в першому півріччі 2017 року.

Використання інструменту європейського сусідства у прикордонному співробітництві (Спільні виклики, спільні можливості) має сприяти налагодженню зв'язків Житомирської, Київської та Чернігівської областей прикордонних території з Білоруссією та Вінницької області з Молдовою.

Відстоюючи позицію спрямування України в європейську спільноту Україна має ефективно реалізувати транскордонне співробітництво з країнами Східного партнерства: Азербайджан, Вірменія, Грузія, Молдова, Білорусь. Тут є практична реалі-

зація позитивних надбань транскордонного співробітництва шляхом запровадження прикордонними областями України міжнародної програми «Басейн Чорного моря 2014-2020». Більше 100 проектів програми включають в себе широке коло можливої співпраці, зокрема: туристична сфера, інфраструктура та подорожі; стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу; виробництво аграрної продукції, співпраця у сфері екології та моніторингу навколишнього середовища; логістика; інтернаціональні ринкові відносини та інше. Країнами-партнерами для співробітництва виступають: Грузія, Вірменія, Болгарія, Греція, Молдова, Румунія, Туреччина. В свою чергу Миколаївщина в рамках транскордонного співробітництва реалізуючи наявний потенціал пропонує низку (більше 50) проектів: з транспортного хабу, енергонезалежності, промисловості, агропромислового сектору, туризму та рекреації та інших сферах господарсько-обслуговуючого комплексу області на інвестиційних засадах. В проектах передбачено терміни їх виконання, необхідні обсяги фінансування та джерела надходження коштів. Ряд проектів на момент реального часу мають певні етапи впровадження [5; 11]. Поряд з цим потенціал економіковиробничого та морегосподарського комплексу як області так і південного регіону України повністю не реалізовано. Інституційну платформу розвитку та реалізації проектів транскордонного співробітництва в зазначених та інших напрямах в частині узгодження та координації спільної міжнародної діяльності генерує науково-навчальна лабораторія бізнесу та підприємництва Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського. В активі результатів діяльності лабораторії це налагодження наукової, проектної та грантової співпраці з навчальними закладами України (міст Чернівці, Тернопіль, Рівне), Білорусі, Киргизстану, Казахстану; розробка проектів з реалізації європейських надбань та можливостей їх реалізації на території України.

Світовою практикою доведено, що дієвою організаційною формою транскордонного співробітництва є єврорегіони. Співпраця в рамках єврорегіонів передбачає, насамперед, визначення першочергових завдань і формування системи проектів, що відповідають євроінтеграційним пріоритетам державної та європейської регіональної політики, зокрема з розбудови транспортної, енергетичної, прикордонної, туристичної та інформаційної інфраструктури, сучасних систем техногенно-екологічної безпеки, соціального захисту, освіти і науки, розвитку підприємництва, що забезпечить сталий соціально-економічний і просторовий розвиток територій та запобігатиме подальшому збільшенню розривів у цих сферах на кордоні Європейського Союзу з Україною.

Відповідно до зазначеного перспективною є активізація транскордонної співпраці України у напрямах:

– підписання угод та договорів про співпрацю з акцентом на розвиток транскордонного співробітництва;

– написання спільних стратегій розвитку транскордонного співробітництва, регіональних програм розвитку транскордонного співробітництва;

– затвердження концепцій та програм щодо створення транскордонних індустріальних парків, промислових зон, кластерів та інших форм транскордонного співробітництва, або реалізації існуючих проектних ініціатив.

Поряд з цим активізація єврорегіонального співробітництва має відбуватися у напрямах:

– удосконалення нормативно-правової бази в рамках імплементації Протоколу № 3 до Мадридської Конвенції та запровадження нових форм євро регіонального співробітництва;

– забезпечення роботи Міжвідомчої комісії з питань підтримки транскордонного співробітництва та єврорегіонів на постійній основі та залучення до її складу представників асоціацій єврорегіонів, так як питання транскордонного співробітництва стосуються, насамперед, територіальних громад прикордонних регіонів;

– проведення реорганізації єврорегіонів з використанням індивідуального підходу до кожного єврорегіону;

– реформування механізмів функціонування єврорегіонів шляхом розробки стратегії розвитку кожного євро регіону з врахуванням стратегічних пріоритетів загальноєвропейського, державного та регіонального рівнів та удосконалення механізмів їх взаємодії на державному і місцевому рівнях;

– створення договірних платформ між євро регіонами, що утворені на кордоні з країнами ЄС та єврорегіонами, утвореними з країнами, які не є країнами-членами ЄС. Це дозволить налагодити взаємодію між євро регіонами, утвореними на західному та східному кордонах України та сприятиме появі додаткових можливостей для їх розвитку тощо [10].

З врахуванням глобалізаційних процесів економічного розвитку світової спільноти відстоюємо та підтримуємо твердження, що: «Укріплення державного суверенітету України у площині зовнішньої політики має означати повноцінне її представлення в межах світового цивілізаційного простору як активного суб'єкту геополітики. Це є можливим за умови розвитку динамічного діалогу України з іншими країнами, що базуватиметься на дотриманні норм та принципів міжнародного права, взаємовигідній співпраці, безпеці та розумінні державою сутності її національних інтересів» [9].

На сучасному етапі факторами активізації транскордонного співробітництва України є використання можливостей фінансування проектів за рахунок коштів ЄС. Перспективи розвитку прикордонних територій транскордонних регіонів визначаються можливостями використання їх геополітичного положення в напрямку активізації роботи в рамках створених відповідних єврорегіонів, а також участі у спільних проектах. Першочерговим кроком для цього повинна стати розробка спільних двохсторонніх стратегій транскордонного співробітництва.

Висновки. Вище розглянуте дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, вигідне геополітичне розміщення України на сучасному етапі має значний не реалізований потенціал в частині налагодження спільної співпраці у її прикордонних територіях як на суходолі, так і в море господарському комплексі; по-друге, накопичений світовий досвід ефективного транскордонного співробітництва регіонів засвідчив про його можливість

реалізації в Україні шляхом запровадження низки міжнародних проектів у її прикордонних областях у різних сферах життєдіяльності суспільства; по-третє, до позитивних зрушень у реалізації транскордонного співробітництва відноситься і те, що за результатами парламентських слухань. «Транскордонне співробітництво як чинник євроінтеграційних процесів України» (2016 р.) розроблено практичні заходи щодо впровадження складових транскордонного співробітництва України. Це відповідно створює реальні можливості для запровадження та ефективного використання потенціалу (на суходолі та водних ресурсів) України транскордонної співпраці як регіонів так і країни в цілому. В свою чергу це потребує подальших наукових напрацювань, надання практичних рекомендацій та заходів щодо впровадження потенційно-привабливих і реально можливих проектів прикордонної співпраці, поширення набутого вітчизняного і закордонного досвіду ефективної співпраці на прикордонних та суміжних територіях України.

Список літератури:

1. Україна-Євросоюз у деталях. Транскордонне співробітництво. – № 3, жовтень. – 2010. – 11 с.
2. Співпраця на кордонах України. Інструмент європейського сусідства. Прикордонне співробітництво. [Режим доступу]: www.tesim-eniebe.eu
3. Рекомендації парламентських слухань «Транскордонне співробітництво як чинник Євроінтеграційних процесів України». Голос України, 2016. – 8 жовтня.
4. Кіщак І.Т. Транскордонне співробітництво в контексті економічної безпеки України / І.Т. Кіщак, А.В. Слюсаренко // Актуальні проблеми менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств України в контексті євроінтеграційних процесів. Збірн. матеріалів ІІ Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конференції. Миколаївський національний ун-т ім. В.О. Сухомлинського. – Миколаїв, 26 жовтня 2016. – С. 95-96.
5. Кіщак І.Т. Морегосподарський комплекс України у транскордонному співробітництві / І.Т. Кіщак, А.В. Слюсаренко // Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації. Матеріали ІІ Всеукраїнської наук. конференції. 28-29 жовтня. Дніпропетровський національний ун-т ім. Олеся Гончара. – Дніпро, 2016. – С. 106-109.
6. Kishchak I.T. International financial support of the Ukrainian cross-border cooperation projects / I.T. Kishchak, N.O. Korneva // Науковий журнал «Молодий вчений». – № 11(38) листопад, 2016. – Видавн. дім «Гельветика». – С. 611-614.
7. Кіщак І.Т. Морська галузь у транскордонному співробітництві південного регіону / І.Т. Кіщак, А.В. Слюсаренко // Лібералізація та безпековий режим зовнішньоекономічної діяльності: економічні та гуманітарно-технічні аспекти: матеріали міжнар. наук.-практ. конференції. – Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2016. – С. 68-70.
8. Кішак І.Т. Транскордонне співробітництво України як перспективний чинник розвитку її економіки / І.Т. Кіщак, А.В. Матвієнко // Науковий вісник Миколаївського національного ун-ту ім. В.О. Сухомлинського. Економічні науки: збірник наукових праць / за ред. проф. Івана Кіщака. – № 2(7), грудень 2016. – Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2016. – С. 78-82.
9. Кіщак І.Т. Проблеми векторного розвитку України / І.Т. Кіщак, Н.О. Корнєва, А.В. Слюсаренко // Науковий журнал «Молодий вчений» – № 3(43) березень, 2017. – Видавн. дім «Гельветика». – С. 675-680.
10. Розвиток транскордонного співробітництва: науково-аналітична доповідь / НАН України ДУ. «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України; наук. редактор В.С. Кравців. – Львів, 2016. – 125 с.
11. Інвестиційний форум – Миколаїв – 2015. Миколаївська облдержадміністрація, 2015. – 77 с.

Кищак И.Т., Богославская А.В., Корнева Н.А.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

УКРАИНА В СИСТЕМЕ ТРАНСГРАНИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Аннотация
Исследовано современное состояние и перспектива развития трансграничного сотрудничества Украины на основе применения мирового опыта. Рассмотрены приоритетные направления реализации программ на территории государства, которые направлены на піддержку трансграничного сотрудничества. Предложены первоочередные составные активизации приграничного сотрудничества Украины.
Ключевые слова: трансграничное сотрудничество, еврорегион, программа, інструмент, финансирование, Европейский Союз.

Kischak I.T., Bogoslavska A.V., Korneva N.A.
V.A. Sukhomlynskyi Mykolaiv national University

UKRAINE IN THE SYSTEM OF THE TRANSBOUNDARY COOPERATION

Summary
Investigated the current state and prospect of development of transboundary cooperation of Ukraine through the application of world experience. Considered priority areas for the implementation of programs in the state, which aimed at supporting cross-border cooperation. Proposed primary constituent intensification of border cooperation of Ukraine.
Keywords: transborder cooperation, Euroregion, program, tool, financing, the European Union.

УДК339.727.22

ПРЯМІ ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

Ковальчук О.Я., Стрельбіцька Н.Є.
Тернопільський національний економічний університет
Слободян А.Ю.
Навчально-науковий інститут міжнародних економічних відносин
імені Б.Д. Гаврилишина
Тернопільського національного економічного університету

У статті розкривається суть прямих іноземних інвестицій (ПІІ) та розглядається їх класифікація. Для країн Азії досліджено взаємозв'язок між чистим припливом прямих іноземних інвестицій та такими показниками як експорт товарів і послуг, імпорт товарів, валові заощадження, витрати домашніх господарств на кінцеве споживання, експорт високих технологій та частка населення у віці 15-64 років. Побудовано специфікацію множинної лінійної регресійної моделі, що адекватно описує взаємозв'язок між чистим припливом прямих іноземних інвестицій і вибраними для дослідження регресорами. За допомогою оцінки тісноти парних залежностей виявлено дуже щільний зв'язок між чистим припливом ПІІ та імпортом товарів, експортом товарів і послуг, валовими заощадженнями і витратами домашніх господарств на кінцеве споживання.
Ключові слова: прямі іноземні інвестицій, ВВП, експорт, імпорт, регресійний аналіз, кореляція.

Постановка проблеми. Концепція прямих іноземних інвестицій є неоднозначною та недостатньо дослідженою. Загальні наукові дебати щодо ролі ПІІ пов'язані з їх характером та впливом на накопичення капіталу, технологічний прогрес, індустріалізацію та зростання. Прямі іноземні інвестиції часто розглядаються як довгостроковий стабільний транскордонний потік капіталу, який збільшує виробничі потужності, допомагає вирішувати проблему дефіциту платіжного балансу, передає технології та управлінські вміння та зв'язує вітчизняні підприємства з глобальними ринками. Однак, жодна з вказаних рис не завжди є характерною для ПІІ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика прямого іноземного інвестування активно розглядається як іноземними так і вітчизняними вченими, зокрема Дж. Даннінг, С. Хаймер, Р. Вернон, М. Бломсторм, Б. Смаржинська, Р. Кейвс, І. Боренштейн, Р. Фіндлі, Г. Хенсон, Дж. Грінвуд, Р. Ліпсі, А. Хіршман, Ч. Кіндлбергер, О. Кузьмін, Ю. Макогон, О. Мельник, А. Пересада, О. Рогач та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на велику кількість напрацювань, і надалі залишається недостатньо дослідженим взаємозв'язок між прямими іноземними інвестиціями та соціально-економічним розвитком приймаючих країн.

Мета статті. У статті досліджується суть прямих іноземних інвестицій та їх вплив на економічний розвиток країн Азії.

Виклад основного матеріалу. Теорія ПІІ – порівняно молода, оскільки отримала свій розвиток як окрема сфера наукових досліджень лише в 60-х роках ХХ ст., після того, як С. Хаймер розділив портфельні інвестиції та прямі іноземні інвестиції.

За визначенням експертів МВФ та ОЕСР, ПІІ – це міжнародні інвестиції, що відображають мету резидента з однієї країни (інвестор прямих інвестицій) отримати довгостроковий дохід у підприємстві-резидентові іншої країни (підприємство прямого інвестування). Довгостроковий дохід передбачає наявність довгострокових відносин між інвестором прямих інвестицій та підприємства прямого інвестування, та значний вплив інвестора на управління підприємством. Пряме інвестування має місце якщо інвестор купує 10% чи більшу частку звичайних акцій чи право голосу в підприємстві закордоном [1, с. 6; 2]

Проте залежно від легітимних умов цей кількісний поріг у різних країнах відрізняється. Так, нижньою межею вважають 10% в Австралії, Бельгії, Люксембурзі, США (хоча раніше вважали 25% статутного капіталу підприємства), Фінляндії. Не менше 20% – в Італії та Франції; 25% – в Німеччині, Новій Зеландії та Японії; від 20% до 50% – у Швеції (при цьому враховуються й інші критерії – переважно некількісного характеру), 50% – в Іспанії, 80% – в Нідерландах. Зважаючи на ці розходження; міжнародна статистика стосовно прямих іноземних інвестицій не завжди відображає їх реальний стан [3].

Підсумовуючи проведене дослідження можна стверджувати, що прямі іноземні інвестиції – це вкладення капіталу для купівлі та здійснення реального контролю над об'єктами власності, активами та цілими компаніями в інших країнах (країна на території якої знаходиться штаб-квартира материнської компанії – це країна походження/базування (*homecountry*), а країна, на території якої ця компанія веде бізнес, – це приймаюча країна / країна перебування (*hostcountry*)) [4].

Найбільш базовим, загальновизнаним та поширеним є поділ прямих іноземних інвестицій на горизонтальні, вертикальні та конгломеративні.

Горизонтальні прямі іноземні інвестиції (*horizontal FDI*) здійснюються з метою горизонтальної експансії у виробництві того самого чи схожого товару за кордоном у країні, що приймає, але в межах однієї галузі. Диференціація продукту є для них визначальним елементом ринкової структури. Такі інвестиції здійснюються задля повнішого використання монополістичних чи олігополістичних переваг через патенти або диференційовані товари, особливо якщо експансія вдома зупинена антимонопольним законодавством. Горизонтальні прямі іноземні інвестиції надають іноземному інвестору можливість використання своїх технологічних переваг. Вертикальні прямі іноземні інвестиції (*vertical*

FDI) – це «прямі інвестиції в галузі, що належать до різних стадій виробництва окремого продукту». Вони надають змогу підприємству-інвестору заміняти окремі частини систем виробництва та збуту на неефективних ринках у межах самого підприємства. Вертикальні прямі іноземні інвестиції поділяються на зворотні та форвардні. Вертикальні зворотні прямі іноземні інвестиції (*backwardvertical FDI*) здійснюються з метою використання сировини, а форвардні (*forwardvertical FDI*) – щоб бути ближче до споживачів через придбання точок збуту. Конгломеративні прямі іноземні інвестиції (*conglomerate FDI*) поєднують риси як горизонтальних, так і вертикальних прямих іноземних інвестицій.

Окрім того, в економічній літературі виокремлюють такі форми ПІІ:

– «браунфілд» інвестиції (*brownfield investment*) – купівля підприємства (або його частки) через набуття і придбання прав власності на існуюче підприємство в обсязі, який надає можливість брати безпосередню участь в управлінні цим підприємством (інвестиції цього типу домінували в початковий період економічної трансформації в країнах ЦСЄ);

– «грінфілд» інвестиції (*greenfield investment*) – розміщення капіталу за кордонами материнської країни інвестора з метою здійснення господарської діяльності з самого початку, тобто процес інвестування у проект, який розпочинається «з нуля» і, на відміну від купівлі існуючого підприємства, передбачає створення нового об'єкта.

На даний час приділяється велика увага питанням сутті, змісту та впливу прямих іноземних інвестицій, як на національному та міжнародному рівні. Є багато теоретичних робіт, які розглядають питання прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Основні дослідження присвячені мотивації щодо здійснення ПІІ були зроблені Дж. Даннінгом (*J. Dunning*), С. Хаймер (*S. Hymer*) чи Р. Вернон (*R. Vernon*). Економісти вважають, що ПІІ є важливим елементом економічного розвитку в усіх країнах, особливо в країнах, що розвиваються [5].

Висновок, зроблений після проведення вченими емпіричних досліджень про взаємозв'язок між ПІІ та економічного розвитку полягає в тому, що вплив ПІІ є складним та неоднозначним. З точки зору макроекономічних перспектив, вони часто розглядаються в якості генератора зайнятості, високої продуктивності, конкурентоздатності та припливу технологій. Щодо найменш розвинених країн, то ПІІ сприяють збільшенню експорту, доступу до міжнародних ринків і світових валют, виступають важливим джерелом фінансування, заміщають банківське кредитування.

Серед розробок науковців існує ряд доказів, що підтримують ідею, що ПІІ сприяють підвищенню конкурентоспроможності місцевих фірм. М. Бломсторм (*M. Blomstrom, 1994*) [6] виявив позитивні докази в Мексиці та Індонезії, в той час як Б. Смаржинська (*B. Smarzynska, 2002*) [7] – у Литві.

Р. Кейвс (*R. Caves, 1996*) [8] вважає, що зусилля різних країн по залученню ПІІ обумовлюються потенційними позитивними ефектами для економіки країн. ПІІ сприяють збільшенню продуктивності, передачі технологій, управлінських навичок, ноу-хау, входженню міжнародних виробничих мереж, зниженню рівня безробіття, а також доступу до зарубіжних ринків.

І. Боренштейн (*E. Borensztein, 1998*) [9] підтримує ці ідеї, розглядаючи ПІІ як джерело передачі технологій, з більшим внеском в економічне зростання, ніж від національних (внутрішніх) інвестицій. Важливість передачі технології виділяє також Р. Фіндлі (*R. Findlay, 1978*), який вважає, що ПІІ сприяють передачі передових технологій місцевим фірмам.

З іншої сторони, ПІІ можуть сприяти витісненню місцевих виробників з ринку чинячи таким чином негативний вплив на економічний розвиток. Г. Хенсон (*G. Hanson, 2001*) [10] вважає, що позитивні ефекти від ПІІ дуже незначні, а Дж. Грінвуд (*D. Greenwood, 2002*) [11] стверджує, що більшість ефектів є негативними. Р. Ліпсі (*R. Lipsey, 2002*) [12] дійшов до висновку, що ПІІ мають позитивні ефекти, але не існує стійкого зв'язку між ПІІ та економічним зростанням. Потенційні позитивні або негативні наслідки для економіки можуть також залежати від характеру галузі, в яку інвестується. Так А. Хіршман (*A. Hirschman, 1958*) вказував, що позитивний ефект від ПІІ для сільського господарства і видобутку корисних копалин дуже обмежений.

Потрібно розуміти, що багатонаціональні корпорації виходять з прямими іноземними інвестиціями на зарубіжні ринки, які характеризуються недосконалістю. За допомогою ПІІ корпорації на недосконалих ринках отримують значну перевагу. Іноземні інвестори вважають, що їхні сучасні технології та знання забезпечать їм значну ринкову частку.

Не зважаючи на те, що багато вчених намагались пояснити феномен ПІІ, досі не існує загальноприйнятої теорії. Однак, за словами Ч. Кіндлбергер (*C. Kindleberger, 1969*) [13] усі погоджуються з твердженням, що у світі, який характеризується досконалою конкуренцією, ПІІ не будуть мати місце.

Таким чином, якщо ринки працюють ефективно і не має перешкод з точки зору торгівлі або конкуренції, то міжнародна торгівля є єдиним способом функціонування на міжнародному ринку. Тому, повинна існувати певна форма спотворення, яка визначає реалізацію прямих інвестицій, і С. Хаймер був першим, хто це помітив. Вчений вважає, що місцеві фірми завжди будуть краще інформовані про місцеве економічне середовище, тому для здійснення ПІІ необхідними є наступні умови: іноземні компанії повинні мати певні переваги, які забезпечують життєздатність їхніх інвестицій; ринок цих переваг повинен бути недосконалим (*C. Kindleberger, 1969*).

З макроекономічної точки зору, ПІІ є особливою формою капіталу, що протікає через кордони, з країн-походження до приймаючих країн, та яка відображається у платіжному балансі.

З позиції мікроекономіки, вчені намагалися пояснити мотивацію інвестування за межі національних кордонів з позиції інвесторів. Вони також намагалися дослідити наслідки ПІІ для інвесторів, країни-походження та приймаючої країни.

Як зазначалося у статті вище, не зважаючи на велику кількість наукових напрацювань, що досліджують взаємозв'язки між ПІІ і ключовими соціально-економічними показниками, досі мало-

дослідженими залишаються дані взаємозв'язки для країн Азії.

Під Азією (азіатським регіоном) у міжнародній політичній та політологічній практиці традиційно розуміється макрорегіон, що знаходиться в межах географічної Азії та охоплює країни від Японії на північному сході до Пакистану на заході та від Монголії на півночі до Індонезії на півдні.

Загальними особливостями азіатського регіону в економічній сфері є:

– висока концентрація значного ресурсного потенціалу: демографічного, економічного, природного, науково-технологічного, інвестиційного;

– динамічний економічний розвиток практично всіх без винятку країн, результатом якого є постійне збільшення частки Азії у світовому ВВП та посилення впливу азіатських економічних процесів на глобальну економіку;

– активний розвиток внутрішньої та позарегіональної торгівлі азіатських держав, значний рівень їх інтегрованості до глобальної економіки та відповідна залежність від міжнародних торгово-економічних та фінансових процесів;

– активний розвиток регіональної економічної співпраці з перспективою подальшої інтеграції на різних рівнях та у різних формах [14].

Для дослідження було обрано країни Азії, оскільки як їх роль у світових політичних та економічних процесах поступово зростає (має сталу тенденцію до зростання) протягом тривалого часу. В останнє десятиліття цей процес набув особливої динаміки, що дозволяє говорити про невідворотнє перетворення Азії на головний центр тяжіння інтересів всіх без винятку крупних («сильних») держав світу.

Вибір країн Азії для проведення аналізу взаємозв'язків між ПІІ та обраним для аналізу набором індикаторів визначено наявністю даних за досліджуваними показниками за 2015 рік [15-22]. У результаті регресійний взаємозв'язок досліджено для наступних країн: Бруней-Даруссалам, Китай, Гонконг, Індонезія, Малайзія, Філіппіни, Республіка Корея, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам, Бангладеш, Індія, Непал, Пакистан, Шрі-Ланка, Ізраїль, Йорданія, Кувейт, Ліван, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Туреччина, Ємен.

Щодо обраних показників, то серед наявних значень для країн Азії у базі даних Світового Банку було обрано наступні: прямі іноземні інвестиції, чистий приплив (платіжний баланс, поточний US $) / (Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US $)); експорт товарів і послуг (поточний US $) / (Exports of goods and services (current US $)); ВВП (поточний US $) / GDP (current US $); імпорт товарів (платіжний баланс, поточний US $) / Goods imports (BoP, current US $); валові заощадження (поточний US $) / Gross savings (current US$); витрати домашніх господарств на кінцеве споживання (поточний US $) / Household final consumption expenditure (current US $); експорт високих технологій (%експорту промислової продукції) / High-technology exports (% of manufactured exports); населення у віці 15-64 років (у % від загальної кількості) / Population ages 15-64 (% of total).

Проведено регресійний аналіз залежності прямих іноземних інвестицій (чистий приплив) (**FDI**) від експорту товарів і послуг (**Exp**), ВВП (**GDP**), імпорту товарів (**Imp**), валових заощаджень (**GS**), витрат домашніх господарств на кінцеве споживання (**CE**), експорту високих технологій (**HTE**) та населення у віці 15-64 років (**P**).

Отримано наступну економетричну модель лінійної регресії:

$$\mathbf{FDI} = -2{,}36 \cdot 10^{9} - 5{,}3 \cdot 10^{5} \cdot \mathbf{Exp} -$$
$$- 2{,}2 \cdot 10^{4} \cdot \mathbf{GDP} + 9{,}96 \cdot 10^{5} \cdot \mathbf{Imp} + 1{,}8 \cdot 10^{5} \cdot \mathbf{GS} -$$
$$- 1{,}8 \cdot 10^{5} \cdot \mathbf{CE} + 4{,}15 \cdot 10^{8} \cdot \mathbf{HTE} + 6{,}22 \cdot 10^{7} \cdot \mathbf{P}$$

З отриманих результатів аналізу (рис. 1) можна зробити висновок, що залежність між чистим припливом ПІІ та аналізованими факторами щільна ($R^2 = 0{,}95$ 1). Побудована множинна лінійна регресія адекватно описує взаємозв'язок між показником і вибраними для дослідження чинниками.

Для оцінки надійності регресійної моделі застосовано F-критерій Фішера. Критичне значення $F(7; 12) = 6{,}62$. Отримане $F_{розр} = 31{,}85$, що значно більше за $F_{табл.}$. Тому можна стверджувати, що побудоване рівняння є значущим.

Оскільки лише для коефіцієнтів, що відносяться до змінних експорту товарів і послуг та імпорту товарів показник ймовірності випадкових значень параметрів регресії менший за 1% (0,01·100%), можна зробити висновок про те, що отримані для цих факторів коефіцієнти статистично значущі та надійні.

Вільний член, що входить в побудовану множинну регресійну модель та визначає наявність не вибраних для дослідження суттєві ознаки, виявився статистично незначущим ($p = 0{,}96 > 0{,}01$). Тому ми не можемо стверджувати, що в отриманій моделі не враховані важливі ознаки (рис. 2).

Побудова оптимальної моделі множинної регресії

Для визначення кількості пояснювальних змінних (регресорів), що адекватно описують зміни залежної змінної чистий приплив ПІІ, використаємо метод виключення незначущих ознак.

Важливим показником оцінки моделі лінійної регресії є коефіцієнт детермінації R^2. При визначенні кількості регресорів намагаються позбутися тих, в яких 95% довірчі інтервали (відповідні коефіцієнти можуть бути нулями).

	Regression Summary for Dependent Variable: Foreign direct investment, net inflows R= ,97412777 R?= ,94892491 Adjusted R?= ,91913111 F(7,12)=31,850 p<,00000 Std.Error of estimate: 1886E7					
N=20	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(12)	p-value
Intercept			-2,367228E+09	5,274577E+10	-0,04488	0,964941
Exports of goods and services (current US$)	-4,34919	1,503839	-5,309287E+05	1,835814E+05	-2,89206	0,013524
GDP (current US$)	-0,80496	4,491197	-2,203062E+04	1,229176E+05	-0,17923	0,860747
Goods imports (BoP, current US$)	5,38341	1,271519	9,957013E+05	2,351769E+05	4,23384	0,001160
Gross savings (current US$)	3,21508	2,292254	1,804654E+05	1,286665E+05	1,40258	0,186079
Household final consumption expenditure (current US$)	-2,57522	2,245394	-1,804626E+05	1,573493E+05	-1,14689	0,273780
High-technology exports (% of manufactured exports)	0,10548	0,104999	4,153140E+08	4,134308E+08	1,00456	0,334938
Population ages 15-64 (% of total)	0,00628	0,078173	6,221550E+07	7,745236E+08	0,08033	0,937301

Рис. 1. Результати застосування множинної лінійної регресії

З отриманих результатів (рис. 1) можна зробити висновок, що незначущими є змінні **GDP**, **GS**, **CE**, **HTE** та **P**. Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0{,}95$. Претендентами на пояснювальні змінні є **Exp** та **Imp**. Далі будемо виключати з отриманої на попередньому етапі моделі змінні за допомогою методу «Регресія назад» [23, с. 27].

Отримані результати свідчать, що значущими виявились змінні **Exp**, **Imp**, **GS** та **CE** (рис. 3).

Коефіцієнт детермінації залишився достатньо великим ($R^2 = 0{,}93$). Побудуємо оптимальну модель множинної регресії з регресорами, **Exp**, **Imp**, **GS** та **CE** (рис. 4).

$$\mathbf{FDI} = 1{,}7 \cdot 10^9 - 3{,}99 \cdot 10^5 \cdot \mathbf{Exp} + 8{,}2 \cdot 10^5 \cdot \mathbf{Imp} + 1{,}21 \cdot 10^5 \cdot \mathbf{GS} - 1{,}7 \cdot 10^5 \cdot \mathbf{CE}$$

Отримана модель є значущою ($p < 0{,}000$) та надійною ($F_{розр} > F_{табл}$). Однак, вільний член знову виявився незначущим ($p = 0{,}75$), тому не можна з високою достовірністю стверджувати про наявність не врахованих у моделі ознак, що здійснюють суттєвий вплив на чистий приплив ПІІ (рис. 4).

Оцінка тісноти парних залежностей

Однією з умов адекватного застосування регресійної моделі є припущення про лінійну незалежність пояснювальних (факторних) змінних. Для економічних показників ця умова виконується не завжди. До лінійної залежності призводить мультиколінеарність (сильна взаємна корельованість) пояснювальних змінних. Мультиколінеарність може спричиняти, наприклад, наявність у декількох незалежних змінних однакового часового тренду з незначними коливаннями.

Оцінимо тісноту парних залежностей включених у модель факторів за допомогою матриці парних коефіцієнтів кореляції (рис. 5). Отримані результати дають змогу стверджувати про дуже щільний зв'язок між усіма включеними в модель факторами – від 0,93 до 0, 99 (рис. 5).

Отримані значення парних коефіцієнтів кореляції свідчать про дуже щільний зв'язок між чистим припливом ПІІ з імпортом товарів – 0,9, та експортом товарів і послуг – 0,88, валовими заощадженнями – 0,78 і витратами домашніх господарств на кінцеве споживання – 0,77.

Щоб визначити вплив кожного фактора, представленого у рівнянні множинної регресії, на величину досліджуваного показника окремо (за незмінних інших), побудуємо матрицю лінійних коефіцієнтів часткової кореляції (рис. 6).

Коефіцієнти часткової кореляції дають точнішу характеристику тісноти залежності двох ознак, ніж коефіцієнти парної кореляції, тому що

```
 Multiple Regression Results

Dependent: Foreign direct   Multiple R =  ,97412777     F = 31,84974
                                    R?=  ,94892491    df =   7,12
No. of cases: 20            adjusted R?=  ,91913111     p =  ,000001
             Standard error of estimate:18855859947,
Intercept: -2367227522,  Std.Error: 527458E5  t(   12) = -,0449  p =  ,9649

Exports of go b*=-4,3   GDP (current  b*=-,80   Goods imports b*=5,38
Gross savings b*=3,22   Household fin b*=-2,6   High-technolo b*=,105
Population ag b*=,006
```

Рис. 2. Результати побудови специфікації моделі

```
 Multiple Regression Results (step   3, final solution)
 no other F to remove is less than specified limit
Dependent: Foreign direct   Multiple R =  ,96940305     F = 58,48268
                                    R?=  ,93974227    df =   4,15
No. of cases: 20            adjusted R?=  ,92367354     p =  ,000000
             Standard error of estimate:18318637201,
Intercept: 4745738786,0  Std.Error: 619081E4  t(   15) = ,76658  p =  ,4552

Exports of go b*=-3,6   Goods imports b*=4,80   Gross savings b*=2,37
Household fin b*=-2,7
```

Рис. 3. Результати побудови оптимальної моделі множинної лінійної регресії

Regression Summary for Dependent Variable: Foreign direct investment, net inflows
R= ,96241833 R?= ,92624904 Adjusted R?= ,91072252
F(4,19)=59,656 p<,00000 Std.Error of estimate: 1821E7

N=24	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(19)	p-value
Intercept			1,716347E+09	5,511598E+09	0,31141	0,758883
Exports of goods and services (current US$)	-3,27219	0,897618	-3,990103E+05	1,094553E+05	-3,64542	0,001721
Goods imports (BoP, current US$)	4,44520	0,826084	8,207418E+05	1,525245E+05	5,38105	0,000034
Gross savings (current US$)	2,15524	0,564782	1,214891E+05	3,183627E+04	3,81606	0,001166
Household final consumption expenditure (current US$)	-2,43883	0,511039	-1,710641E+05	3,584529E+04	-4,77229	0,000132

Рис. 4. Оцінки оптимальної моделі множинної лінійної регресії

Variable	**Exports of goods and services (current US$)**	Goods imports (BoP, current US$)	Gross savings (current US$)	Household final consumption expenditure (current US$)	Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US$)
Exports of goods and services (current US$)	1,000000	0,992397	0,948545	0,943096	0,883505
Goods imports (BoP, current US$)	0,992397	1,000000	0,928302	0,941149	0,903302
Gross savings (current US$)	0,948545	0,928302	1,000000	0,981524	0,784144
Household final consumption expenditure (current US$)	0,943096	0,941149	0,981524	1,000000	0,774196
Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US$)	0,883505	0,903302	0,784144	0,774196	1,000000

Рис. 5. Матриця парних коефіцієнтів кореляції

Variable	**b* in**	Partial Cor.	Semipart Cor.	Tolerance	R-square	t(19)	p-value
Household final consumption expenditure	-2,43883	-0,738363	-0,297327	0,014863	0,985137	-4,77229	0,000132
Gross savings (current US$)	2,15524	0,658702	0,237751	0,012169	0,987831	3,81606	0,001166
Exports of goods and services (current US$)	-3,27219	-0,641534	-0,227119	0,004818	0,995182	-3,64542	0,001721
Goods imports (BoP, current US$)	4,44520	0,777046	0,335254	0,005688	0,994312	5,38105	0,000034

Рис. 6. Матриця лінійних коефіцієнтів часткової кореляції

«очищають» парну залежність від взаємодії даної пари ознак з іншими представленими в моделі ознаками. Найбільш тісно чистий приплив ПІІ пов'язаний з імпортом товарів – 0,77, з витратами домашніх господарств на кінцеве споживання – 0,74 у порівнянні зі зв'язком чистого припливу ПІІ та валових заощаджень – 0,66 та експорту товарів і послуг – 0,64.

Напівчасткова кореляція – кореляція фактору та показника в припущенні, що контролюється вплив інших факторів на даний фактор, але не контролюється вплив факторів на показник. Якщо напівчасткова кореляція мала, у той час як часткова кореляція відносно велика, то відповідний фактор може мати самостійну «частку» у поясненні мінливості залежної змінної, тобто «частку», що не пояснюється іншими факторами. З матриці лінійних коефіцієнтів часткової кореляції можна зробити висновок, що всі фактори, включені в оптимальну модель, мають самостійну частку в поясненні мінливості результатної величини (рис. 6).

Значення коефіцієнтів множинної детермінації дають можливість зробити висновок про високу (більше за 98%) детермінованість результативної ознаки чистого припливу ПІІ в моделі факторними ознаками з імпортом товарів, витратами домашніх господарств на кінцеве споживання, валовими заощадженнями та експортом товарів і послуг.

Оцінка адекватності моделі на основі аналізу залишків

Залишки – це різниці між спостережуваними значеннями (емпіричними) та модельованими (аналітичними), тобто значеннями, підрахованими за моделлю з оціненими параметрами. Модель можна вважати задовільною, якщо залишки некорельовані й розподілені (приблизно) за нормальним законом (рис. 7).

З отриманого графіка можна вірогідно припустити, що залишки розподілені нормально – розкид не значно великий.

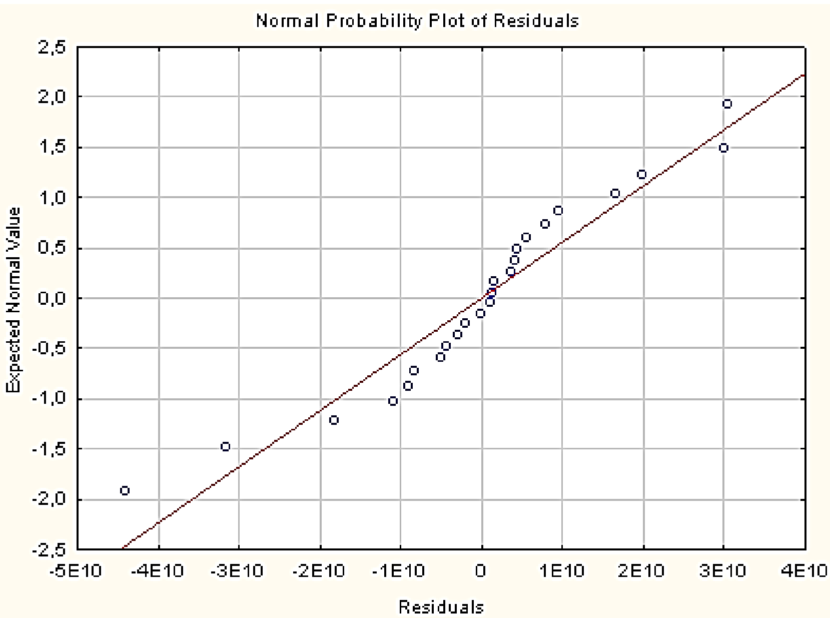

Рис. 7. Графік нормального розподілу залишків

Отже, побудована економетрична модель залежності чистого припливу ПІІ від виділених для аналізу факторів є достовірною, адекватною та застосовною для аналізу.

Висновки і пропозиції. Проведений регресійний аналіз залежності прямих іноземних інвестицій (чистий приплив) (FDI) від експорту товарів і послуг (Exp), ВВП (GDP), імпорту товарів (Imp), валових заощаджень (GS), витрат домашніх господарств на кінцеве споживання (CE), експорту високих технологій (HTE) та населення у віці 15-64 років (P) країн Азії дав змогу отримати специфікацію моделі (аналітичну форму економетричної моделі. З отриманих результатів аналізу можна зробити висновок, що залежність між чистим припливом ПІІ та аналізованими факторами щільна (R^2 = 0,95 1). Побудована множинна лінійна регресія адекватно описує взаємозв'язок між показником і вибраними для дослідження чинниками.

Для визначення кількості пояснювальних змінних (регресорів), що адекватно описують зміни залежної змінної чистий приплив ПІІ, було використано метод виключення незначущих ознак.

З отриманих результатів можна зробити висновок, що незначущими є змінні **GDP**, **GS**, **CE**, **HTE** та **P**. У свою чергу, при виключенні з отриманої на попередньому етапі моделі змінні за допомогою методу «Регресія назад» значущими виявились змінні **Exp**, **Imp**, **GS** та **CE**.

Проаналізовано тісноту парних залежностей включених у модель факторів за допомогою матриці парних коефіцієнтів кореляції. Отримані результати дають змогу стверджувати про дуже щільний зв'язок між усіма включеними в модель факторами – від 0,93 до 0, 99. Отримані значення парних коефіцієнтів кореляції свідчать про дуже щільний зв'язок між чистим припливом ПІІ з імпортом товарів – 0,9, та експортом товарів і послуг – 0,88, валовими заощадженнями – 0,78 і витратами домашніх господарств на кінцеве споживання – 0,77.

За допомогою матриці лінійних коефіцієнтів часткової кореляції було визначено, що чистий приплив ПІІ пов'язаний з імпортом товарів – 0,77, з витратами домашніх господарств на кінцеве споживання – 0,74 у порівнянні зі зв'язком чистого припливу ПІІ та валових заощаджень – 0,66 та експорту товарів і послуг – 0,64.

За допомогою оцінки адекватності моделі на основі аналізу залишків визначено, що побудована економетрична модель залежності чистого припливу ПІІ від виділених для аналізу факторів є достовірною, адекватною та застосовною для аналізу.

За наявності ширшого кола індикаторів подальшого дослідження потребує вплив ПІІ на соціально-економічний розвиток приймаючих країн.

Список літератури:

1. IMF. International Monetary Fund. Foreign Direct Investment Trendsand Statistics [Електронний ресурс] / IMF. – 2003. – Режим доступу до ресурсу: http://www.imf.org/external/np/sta/fdi/eng/2003/102803.pdf
2. OECD. OECD Factbook 2013: Economic, Environmental and Social Statistics [Електронний ресурс] / OECD – Режим доступу до ресурсу: http://www.oecd-ilibrary.org/sites/factbook-2013-en/04/02/01/index.html?itemId=/content/chapter/factbook-2013-34-en
3. Бирка М. І. Сутнісна характеристика прямих іноземних інвестицій / М. І. Бирка // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Менеджмент та міжнародне підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». – 2012. – № 727. – С. 301-308.
4. Гриффин Р. Международный бизнес. 4-е изд. [Пер. с англ. под ред. А. Г. Медведева] / Р. Гриффин, М. Пастей. – Питер: СПб., 2006. – 1088 с. – (Серия «КлассикаМВА»).
5. Denisia V. Foreign Direct Investment Theories: An Overview of the Main FDI Theories [Електронний ресурс] / Vintila Denisia // European Journal of Interdisciplinary Studies. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: http://ejist.ro/files/pdf/357.pdf
6. Blomstrom M. «What explains developing country growth?» NBER Working Paper No. 4132 / M. Blomstrom, R. Lipsey, M. Zegan. – Massachusetts: National Bureau for Economic Research, 1994. – (Cambridge).
7. Smarzynska B. «Spill overs from Foreign Direct Investment through Backward Linkages: Does Technology Gap Matter?» / B. Mimeo. – World Bank, 2002.
8. Caves R. E. «Multinational Enterprise and Economic Analysis», 2nd ed / R. E. Caves. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
9. Borensztein E. «How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth?» / E. Borensztein, J. DeGregorio, J. W. Lee // Journal of International Economics. – 1998. – № 45. – С. 115-135.
10. Hanson G. «Should Countries Promote Foreign Direct Investment?», G-24 Discussion Papers 9 / G. Hanson // United Nations Conference on Trade and Development. – 2001.
11. Gorg H. Much Ado About Nothing? Do Domestic Firms Really Benefit from Foreign Direct Investment? Research Paper 2001/37 / H. Gorg, D. Greenaway // Globalisation and Labour Markets Programme, at Leverhulme Centre for Research on Globalisation and Economic Policy, Nottingham. – 2002.
12. Lipsey R. «Home and Host Country Effects of FDI» [Електронний ресурс] / R. Lipsey. – 2002. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nber.org/chapters/c9801.pdf
13. Kindleberger C. P. «American Business Abroad» / Kindleberger // The International Executive. – 1969. – № 11. – С. 11-12.
14. Національний інститут стратегічних досліджень. Пріоритетні питання політики України щодо країн Азії. Аналітична доповідь [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/pyt_Azya-dbec8.pdf
15. Exports of goods and services (current US$) [Електронний ресурс] // World Bank – Режим доступу до ресурсу: http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD?view=chart
16. Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US$) [Електронний ресурс] // World Bank – Режим доступу до ресурсу: http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?view=chart
17. GDP (current US$) [Електронний ресурс] // World Bank – Режим доступу до ресурсу: http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD
18. Goods imports (BoP, current US$) [Електронний ресурс] // World Bank – Режим доступу до ресурсу: http://data.worldbank.org/indicator/BM.GSR.MRCH.CD
19. Gross savings (current US $) [Електронний ресурс] // World Bank – Режим доступу до ресурсу: http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNS.ICTR.CD?view=chart
20. Household final consumption expenditure (current US$) [Електронний ресурс] // World Bank – Режим доступу до ресурсу: http://data.worldbank.org/indicator/NE.CON.PRVT.CD?view=chart
21. High-technology exports (% of manufactured exports) [Електронний ресурс] // World Bank – Режим доступу до ресурсу: http://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS?view=chart
22. Population ages 15-64 (% of total) [Електронний ресурс] // World Bank – Режим доступу до ресурсу: http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.1564.TO.ZS?view=chart
23. Ковальчук О. Я. Методичні вказівки для виконання практичних завдань з курсу «Статистичний аналіз даних» / О. Я. Ковальчук. – Тернопіль. – 2015. – 88 с.

Ковальчук О.Я., Стрельбицкая Н.Е.
Тернопольский национальный экономический университет
Слободян А.Ю.
Учебно-научный институт международных экономических отношений
имени Б.Д. Гаврилишина
Тернопольского национального экономического университета

ПРЯМЫЕ ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

Аннотация
В статье раскрывается суть прямых иностранных инвестиций (ПИИ) и рассматривается их классификация. Для стран Азии исследована взаимосвязь между чистым притоком прямых иностранных инвестиций и такими показателями как экспорт товаров и услуг, импорт товаров, валовые сбережения, расходы домашних хозяйств на конечное потребление, экспорт высоких технологий и доля населения в возрасте 15-64 лет. Построено спецификацию множественной линейной регрессионной модели, которая адекватно описывает взаимосвязь между чистым притоком прямых иностранных инвестиций і выбранными для исследования регрессорами. С помощью оценки тесноты парных зависимостей выявлено очень тесную связь между чистым притоком ПИИ и импортом товаров, экспортом товаров и услуг, валовыми сбережениями и расходами домашних хозяйств на конечное потребление.
Ключевые слова: прямые иностранные инвестиции, ВВП, экспорт, импорт, регрессионный анализ, корреляция.

Kovalchuk O.Ya., Strelbitska N.Ye.
Ternopil National Economic University
Slobodian A.Yu.
Bohdan Havrylyshyn Educational and Research Institute
of International Economic Relations
of Ternopil National Economic University

FOREIGN DIRECT INVESTMENTS AND THEIR IMPACT ON ECONOMIC DEVELOPMENT

Summary
The article reveals the essence of foreign direct investment (FDI) and examined their classification. For Asia investigated the relationship between the foreign direct investment, net inflows and indicators such as exports of goods and services, GDP, goods imports, gross savings, household final consumption expenditure, high-technology exports and the proportion of the population ages 15-64. Built data multiple linear regression model that adequately describes the relationship between the foreign direct investment, net inflows and selected for the study regressors. By using an estimation of the pair dependency closeness, were found very tight relationship between the FDI, net inflows and goods imports, exports of goods and services, gross savings and household final consumption expenditure.
Keywords: foreign direct investment, GDP, export, import, regression analysis, correlation.

УДК 338.47:338.49:339.9

ЯК ВИКОРИСТАТИ СВІТОВИЙ ДОСВІД ДЛЯ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ АВТОМОБІЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ

Козелецький П.С., Колєснік Є.О., Сіліна І.С.
Університет митної справи та фінансів

У даній роботі проаналізовано сучасний стан автомобільної інфраструктури в Україні, визначено перешкоди та фактори, які заважають розвитку галузі. У ході дослідження було розглянуто процес будівництва автошляхів у зарубіжних країнах та джерела їх фінансування. Також було висвітлено інноваційні тенденції, пов'язані з будівництвом автомобільних мереж, які починають розгортатися у світі. Обґрунтовано шляхи вирішення нагальних проблем функціонування існуючих та створення нових автомобільних шляхів.
Ключові слова: автотранспортні шляхи, вантажоперевезення, ямковий ремонт, платні дороги, транспортний податок, хайвей, автобан, якість доріг.

Постановка проблеми. Транспортна інфраструктура – це стратегічна галузь національної економіки країни, ключовим компонентом якої є мережа автомобільних доріг.

Економічна та політична криза в Україні негативно впливають на розвиток автотранспортної інфраструктури. Одне з найголовніших завдань автотранспортної галузі – підвищення якості автомобільних шляхів. Щорічно з бюджету України виділяються великі кошти на відновлення неякісних доріг, які у свою чергу сприяють перевитратам пального та загальному збільшенню витрат на перевезення у зв'язку зі зменшенням швидкості, а також витрат на додатковий ремонт автомобіля.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми, пов'язані з автотранспортною інфраструктурою знайшли своє відображення в працях вітчизняних науковців, таких як Л. У. Чмирьової, Л. Т. Шевченко С. І. Бандур, Б. В. Буркинського, С. І. Дорогунцова, Ю. І. Пітюренко, Я. Б. Олійник, Є. П. Качан, В. В. Ковалевського, О. М. Котлубая, В. Г. Шинкаренко, І. Р. Юхновського та ін.

Метою роботи є дослідження сучасного стану автотранспортної інфраструктури в Україні, визначення напрямів вирішення існуючих проблем та перспектив розвитку автомобільних мереж в Україні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний обсяг наукових доробок присвячених вивченню проблем створення та функціонування ефективних транспортних мереж, дана проблема потребує подальшого цілісного та ретельного дослідження. В роботі проаналізовано сьогоденне становище автошляхів, висвітлено проблеми розвитку автомобільної інфраструктури та окреслено кроки до покращення ситуації.

Виклад основного матеріалу. Розвиток транспортної інфраструктури як однієї з найважливіших галузей народного господарства сприяє ефективності торгово-економічних відносин, задоволенню потреб населення та потреб виробництва в перевезеннях.

Перспективи інтеграції України до світового господарства та утвердження її як транзитної держави вимагають високої якості транспортних шляхів, регулярності та надійності доставки вантажів, безпеки перевезень пасажирів, збільшення швидкості та зменшення витрат на транспортування, що і є пріоритетом для транспортного комплексу нашої держави [6].

В Європі активним є розвиток міжнародних транспортних коридорів, поштовхом для цього стала глобалізація та розміщення підприємств країн на світових ринках. Україна в цьому відношенні займає досить вигідне геоекономічне розташування, яке сприяє інтеграції у міжнародну транспортну систему. Завдяки цьому скорочуються відстані перевезень транзитних вантажів зі скандинавських країн, країн Балтії та країн Західної Європи до країн Сходу, Центральної Азії. Довжина зовнішнього кордону України – 6550 км – найдовший серед європейських країн.

Україна має міжнародні автомобільні сполучення із 46 країнами Європи та Азії. Через територію країни проходить 3 із 9 міжнародних транспортних коридорів (МТК) (табл. 1) [6].

Загальна протяжність державних автомобільних доріг загального користування в Україні – 163 тис. км, з них з твердим покриттям –

Таблиця 1

Міжнародні транспортні коридори України

Номер коридору та його значення	Маршрути руху на території України	Протяжність, км	
		усього	в т.ч. по Україні
Європейський транспортний коридор № 3	Берлін-Вроцлав-Катовіце-Львів-Київ	1640	648 (залізничним); 617 (автодорожнім)
Європейський транспортний коридор № 5	Лісабон-Барселона-Трієст-Будапешт-Київ	1595	266 (залізничним); 338 (автодорожнім)
Європейський транспортний коридор № 9	Гельсінкі-Санкт-Петербург-Вітебськ-Київ-Кишинів-Пловдів-Салоніки	3400	1496 (залізничним); 996 (автодорожнім)
Трансконтинентальний транспортний коридор (Балтика-Чорне море)	Трієст-Любляна-Будапешт-Братислава-Ужгород-Львів	1595	975
Трансконтинентальний транспортний коридор (TRACEKA)	Європа-Кавказ-Азія	4745 (залізничним)	1001

Розроблено авторами за даними: [5]

159,46 тис. км. За їх стан відповідає Державне агентство автомобільних доріг України [2].

Станом на 1.01.2017 року більше 97% автомобільних доріг загального користування потребували капітального ремонту. Основна причина – відсутність належного фінансування з держбюджету. Мережа українських міжміських доріг не відповідає сучасним вимогам по пропускній здатності і типу покриття. Тільки 2% їх протяжності – це дороги з чотирма і більше смугами руху, шириною 15-30 м (висока пропускна здатність). Доріг з двома смугами руху і шириною 6-7 м – 90%. Лише 37% доріг в країні побудовано з асфальтовим або бетонним покриттям, тобто за стандартами близькими до європейських. З покриттями за технологіями XX століття – 63% [7].

Згідно із дослідженнями Світового банку щорічні втрати ВВП країни внаслідок незадовільного стану автомобільних доріг складають 3-4% ВВП.

Пояснити сучасний стан автомобільних доріг можна тим, що більшість доріг були збудовані у 1960-1970 роках, коли максимальне навантаження транспорту сягало лише 8 тон. На сьогоднішній день інтенсивність руху на дорогах зросла в 10 разів, а навантаження зросли вдвічі і становлять 11,5 т, в той час як фактичні навантаження іноді сягають 13-15 т [15].

Близько 74% автомобільних доріг були збудовані під розрахункові навантаження на вісь – 6 тон та загальною вагою не більше – 24 тон, тільки 26% доріг в Україні можуть витримати вагу 36 тонн [8].

Сьогодні українські вантажоперевізники не дотримуються встановлених правил по перевезенню вантажів, тому на українських дорогах можна спостерігати транспорт вагою понад 50 т, що безумовно призводить до пошкодження, або, в більшості випадків, до руйнування дорожнього полотна. Це стає причиною збитків дорожнього господарства у розмірі 2 млрд грн на рік.

До 2016 року в Україні був майже відсутній ваговий контроль, хоча і декларувався законом. В «Укравтодорі» працюють над тим, щоб посилити контроль і підвищити штрафні санкції за надмірну вагу. Кліматичні умови (морози) та надмірні вантажі призвели до того, що 40% доріг в країні повністю знищені і їх необхідно відбудовувати з нуля.

У 2015 році Кабінет міністрів своєю постановою «Про внесення змін до пункту 22.5 «Правил дорожнього руху» № 869 від 21.10.15 заборонив вантажівкам загальною вагою більше 40 тон їздити українськими дорогами. Для контейнеровозів встановили обмеження 44 тони, а у разі прямування по встановленим «Укравтодором» маршрутам – 46 тон [12].

Рух транспортних засобів та їх составів з навантаженням на одиночну вісь понад 11 т, здвоєні осі – понад 16 т, строєні осі – понад 22 т або фактичною масою понад 40 т (для контейнеровозів – навантаження на одиночну вісь – понад 11 т, здвоєні осі – понад 18 т, строєні осі – понад 24 т або фактичною масою понад 44 т, а на встановлених Укравтодором і Державтоінспекцією для них маршрутах – понад 46 т) у разі перевезення подільних вантажів автомобільними дорогами забороняється [12].

Забороняється рух транспортних засобів з навантаженням на вісь понад 7 т або фактичною масою понад 24 т автомобільними дорогами загального користування місцевого значення (рис. 1) [12].

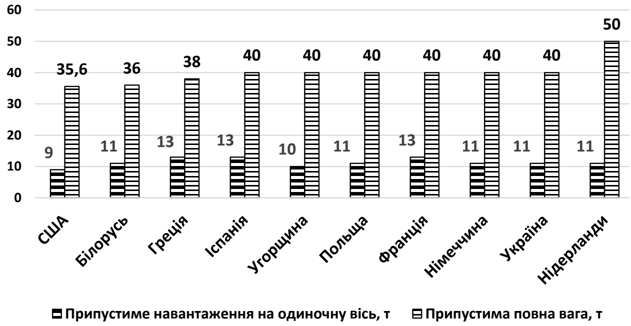

Рис. 1. Обмеження щодо навантаження на одиночну вісь та повну вагу транспортних засобів в країнах Європи

Розроблено авторами за даними: [9]

На сьогодні законодавством передбачено відповідальність за здійснення перевезень вантажів понад дозволених нормативів. Ставки плати за проїзд у разі перевищення загальної припустимої ваги транспортного засобу (згідно з постановою Кабміну № 879 від 27.06.07): від 40 до 44 тон – 0,1 євро (за кожен кілометр шляху); від 44 до 52 тон – 0,2 євро; від 52 до 60 тон – 0,27 євро; більше 60 тон – 0,78 євро за кожні 10 тон. За проїзд без дозвільних документів транспортних засобів передбачений адміністративний штраф у розмірі 100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (1700 гривень) [13].

Штрафні санкції у країнах Європейського Союзу за здійснення перевезень вантажів понад дозволених нормативів складає (у гривневому еквіваленті): у Великобританії – 185 000 грн; в Угорщині – 30 000 грн; в Румунії – 25 000 грн; а у Польщі – 17 000 грн [8].

У 2016 році українські дороги зайняли 134-е місце із 138 можливих в світовому рейтингу якості доріг за даними міжнародної організації «Всесвітній економічний форум». За семибальною шкалою якість українських доріг оцінили в 2,4. Гірше тільки на Мадагаскарі, в Парагваї, Конго і Мавританії [14].

Відповідно до Звіту про виконання Державних бюджетів України за 2014-2016 роки Державним

Таблиця 2

Видатки Державного агентства автомобільних доріг за 2014-2016 рр.

Видатки, млрд. грн	2014	2015	2016
Від загального фінансування	14,2	22,9	15,09
у т.ч.:			
виконання боргових зобов'язань	10,7 або 75,3%	17,6 або 77%	5,5 або 36,4%
утримання доріг	3,4 або 23,3%	4,5 або 19,6%	9,6 або 63,6%

Розроблено авторами за даними: [1]

агентством автомобільних доріг України було здійснено касових видатків на загальну суму 52,1 млрд. грн з урахуванням залишків кредитних запозичень в сумі 3,0 млрд. грн, залучених Укравтодором в минулі роки для розвитку автомобільних доріг та зарахованих до спеціального фонду державного бюджету (табл. 2) [1].

Досить поширеною у світі є система платних доріг. Плата за «комфортабельний проїзд» у США може становити від $1,5 до кількох десятків доларів. Наприклад, щоб дістатися з Вашингтона до Нью-Йорка (370 км) з використанням платних доріг, потрібно додатково витратити близько $40 [16].

В Європі не існує єдиної системи дорожніх зборів, однак в ЄС діє Directive 2006/38/ЄС, в якій визначені вимоги до плати за використання дорожньої інфраструктури вантажними автомобілями вагою понад 3,5 т [10].

В Європі існують наступні основні системи стягування дорожніх зборів (табл. 3).

В розвинених країнах в першу чергу звертають увагу не на потужність двигуна, а на вплив автомобілів на навколишнє середовище, закликаючи власників переходити на більш екологічний транспорт.

Розглянемо розміри транспортного податку на прикладі європейських країн. У Німеччині транспортний податок залежить від максимально допустимої маси автомобіля: кожні 200 кг обходяться власникам у 11,25 євро в рік. Таким чином, за вантажний автомобіль з максимально допустимою масою 40 т власник заплатить 40000/200 x 11,25 = 2250 євро [10].

У Франції система аналогічна німецькій, тільки замість об'єму двигуна автомобіля в розрахунок береться його потужність, а податок на викиди CO_2 починається з 130 г [10].

У Великобританії єдиної формули не існує. Агентство DVLA, що відповідає за реєстрацію автомобілів, самостійно визначає розмір оподаткування конкретних моделей, орієнтуючись на тип і обсяг двигуна, рівень викидів газу і вік автомобіля [10].

В Україні на 1 січня 2016 року мінімальна заробітна плата становила 1378 гривень, податок сплачували власники транспорту, у кого машина коштувала 1033500 грн. З 1 січня 2017 року мінімальна заробітна плата зросла до 3200 гривень, відповідно, податок буде стягуватися з автомобілів вартістю 1,2 млн грн і більше.

Варто зазначити, що у 2017 році в Україні планується відремонтувати 2195 км доріг з 170 тис. км всіх доріг, тобто це 1,3% автодорожньої мережі. Тоді як ямковість на українських дорогах становить 12-18 км кв.

Згідно з планом виконання ремонтних робіт можна зробити висновок, що якщо такими темпами фінансуватиметься ремонт дороги, то для того, щоб повністю провести реконструкцію і капітальний ремонт необхідно 80 років, а термін експлуатації дороги становить 10-15 років.

З 2017 року контроль за ходом ремонтних робіт почали передавати незалежним інженерам-консультантам по системі FIDIC. «FIDIC» – це європейська міжнародна система, яку використовують всі країни. Проте в Україні її впровадження відклали на 2018 рік. Контроль за стандартами FIDIC в 2017 році буде проводитись тільки при будівництві нових доріг, а з 1 березня 2018 вимога буде поширюватися і на роботи з поточного ремонту.

У прив'язці до цін 2015 р. орієнтовна нормативна вартість 1 км асфальтової автодороги 1-ої категорії становить від 70 до 100 млн грн, капремонту – 20-30 млн грн, поточного середнього ремонту – 8-12 млн грн, тоді як будівництво 1 км бетонних доріг становить близько 20-30 млн грн. Довжина доріг, які необхідно побудувати, досягла близько 5 тис. км, строк реалізації такого проекту – майже 5 років. Собівартість будівництва бетонних доріг в Україні на 30-40% нижча, ніж асфальтових, оскільки при будівництві асфальтових доріг використовується імпортний матеріал бітум (частка імпортних складових становить понад 70%), а виробництво цементу в Україні забезпечить потреби як наявності робочих місць при виготовлені бетону, так і вітчизняної сировини для створення автошляхів [15].

Таблиця 3

Європейські системи справляння дорожніх зборів

Назва системи	Країни, в яких використовується	Характеристика
Тимчасові системи (user charge – «Євровіньєтка»)	Нідерланди, Бельгія, Швеція, Данія та Люксембург.	«Євровіньєтка» представляють собою спеціальні наклейки на лобове скло. Вони дозволяють користуватися автомагістралями на території всіх країн, які уклали цю угоду, протягом певного терміну (від одного дня до року). Диференціація платежів також залежить від кількості осей і екологічного класу автомобіля.
Дистанційна матрична система.	Франція, Італія, Іспанія, Португалія та Греція	При в'їзді/з'їзді на кожен платний ділянку дороги встановлені шлагбаум і каса, яка приймає оплату. Мережі автомагістралей цих країн були передані в управління приватним компаніям, які стягують збори. Тарифи визначаються контрактами, укладеними між операторами і державою, і відрізняються на різних магістралях. Ця система охоплює всі транспортні засоби, включаючи мотоцикли. Диференціація по класах викидів тут не застосовується.
Система, заснована на пройдену відстань (toll).	Німеччина, Австрія та Швейцарія	Застосовується до вантажівок масою понад 3,5 т. При цьому в Німеччині і Швейцарії плата також залежить і від екологічного класу автомобілів. Введення даної системи призвело до скорочення пробігу важких вантажівок, який безперервно зростав протягом трьох попередніх десятиліть. Скоротилися холості пробіги, почалося поліпшення екологічних характеристик використовуваних автомобілів. Крім того, відбулося перенаправлення потоків на користь доріг, плата на яких не стягується, що розвантажило основні магістралі.

Розроблено авторами за даними: [10]

Україна має спеціалістів із будування бетонних доріг, однак існує потреба в спеціальній техніці. Для придбання необхідної техніки будівельні компанії мають бути впевненими в отриманні відповідних замовлень. Так як держава через відсутність державних гарантій не в змозі надавати довгострокові кредити, то доцільним є використання довгострокових міжнародних кредитів, під які держава надає гарантії. Але залишається ще одна проблема – сфера будівництва та експлуатація доріг відсутня у КВЕДах, за якими надається гарантія.

Задля створення та ефективного функціонування в Україні автотранспортної мережі необхідно застосовувати успішний світовий досвід.

У США основою дорожньо-транспортної інфраструктури є мережа федеральних автомагістралей – Interstate Highway (міжштатні автостради або просто «хайвеї»). Їх будівництво було реалізовано за 35 років (починаючи з 1956 року). Зараз загальна протяжність доріг становить майже 75 тис. км. У різних штатах одна миля (1,6 км) однієї полоси такої автостради обходиться в середньому від 1-2,5 млн дол. на простій місцевості до сотні мільйонів у густонаселених містах. Більшість цих доріг має бетонну основу, що гарантує безпечну експлуатацію без капремонту на 30-40 років [16].

Прикладом вдалого впровадження новацій є Бельгія, де усі автошляхи мають електроосвітлення, яке самостійно вмикається у темну пору доби.

Найкращі дороги на пострадянському просторі – дороги Білорусі. Забезпечити такий результат вдалося завдяки республіканському та місцевим дорожнім фондам. До 2015 року фінансування здійснювалось з державного бюджету. У 2015 році встановлено чотири джерела доходів: від збору за проїзд по платних автотрасах (система BelToll); державного мита за допуск транспортних засобів до участі в дорожньому русі; плати за проїзд великогабаритних та великовагових автомобілів; збору з іноземних вантажних автомобілів за проїзд по дорогах загального користування.

Громадяни Білорусі – власники легкових автомобілів платять лише транспортний податок. Його ставки залежать від ваги автомобіля в тоннах: від еквіваленту 30-и до 112 дол. США [16].

Впровадження у будівництво доріг нових ефективних технологій є важливим напрямком діяльності у розвинутих країнах. Прикладом є Польща, де у 2015 році місцеві виробники асфальту розробили та впровадили бітум у масове будівництво гумових доріг. При виробленні бітуму, додається гумова крихта, отримана при переробці автомобільних шин. Для вироблення суміші на один кілометр дороги потрібно 400-1200 використаних шин. Поляки вже побудували понад 200 км тихих доріг [11]. В Україні проблему шуму все ще намагаються вирішувати встановленням недешевих звукоізоляційних екранів. Як переконують технологи, «гумові» дороги можна будувати і в Україні.

У Голландії – планується використання у дорожньому будівництві відходи пластику. Інноваційний проект PlasticRoad запропонувала компанія VolkerWessels: будівництво суцільних блоків з отворами для комунікацій, які потім будуть укладати в підготовлені траншеї як конструктор, що дозволить повністю відмовитися від шарово-насипного методу будівництва і суттєво полегшить подальший ремонт та експлуатацію доріг [4].

Виготовлятимуть плити з переробленого пластикового сміття, зі звалищ. Дороги витримуватимуть температуру від -40 градусів до +80 градусів і підходитимуть для прокладання на будь-якому типі ґрунту, будуть менш чутливими до корозії та пошкоджень і зможуть служити утричі довше, ніж звичайні асфальтовані дороги.

«Укравтодор» нічого подібного наразі не планує, бо, кажуть його представники, фінансування не вистачає навіть на ямковий ремонт

У США процес прокладання доріг виглядає так: спочатку копають траншею глибиною 1 метр. Далі створюють подушку з гравію, піску чи глини, щоб ґрунт не розповзався. Потім кладуть комунікації. Кожен покладений шар поливають водою і вапняним розчином. Бульдозери переорюють покладений шар, після чого його знову втрамбовують. Далі кладуть два шари асфальту шириною 5-7 см кожен і тільки потім – стальну арматуру, яку заливають 30-сантиметровим шаром бетону від одного термічного шва до іншого [4].

Однак складність цієї технології має свої переваги:

- бетон більш довговічний і здатен витримати великі навантаження, різку зміну температур та вологи;
- ремонт цих доріг набагато простіший та дешевший, ніж асфальтних шляхів, що говорить про простоту експлуатації.

Китай, Японія, Австралія та країни Європи вже переймають досвід будівництва бетонних доріг. Україна, починаючи з 2013 року, також намагається долучитись до світових новацій, але тільки на рівні обговорення. Для цього «Укравтодор» проводив наукові конференції щодо «бетонних» інноваційних технологій.

У Франції розробили проект будівництва автобанів із сонячних батарей. До 2021 року фотоелектричними панелями буде покрито 1 тис км доріг Франції. Дороги будуватимуть з панелей Wattway, товщиною 7 мм. Головні переваги цих шляхів – генерування енергії, велика зносостійкість, автоматична адаптація до зміни температур. Така дорога витримає без деформації вагу до 115 тонн, тож її не зруйнує навіть найважча фура. Проект забезпечить енергією 5 млн осіб або 8% населення Франції. Також дослідники відзначають максимальну екологічність таких доріг, що в перспективі сприятиме покращенню кліматичної ситуації у світі [3].

Сьогодні в Україні такі проекти навіть не розглядаються. Як заявили в «Укравтодорі», «про витребеньки ніхто не думає». Залишається сподіватися, що західні країни доведуть ефективність проекту і переконають українських чиновників, що це не витребеньки, а майбутнє.

Отже, світовий досвід показує необхідність впровадження на всій території України вагового контролю транспортних засобів за допомогою систем зважування під час руху, яка функціонує завдяки технології камер і сенсорних датчиків, вмонтованих в асфальтобетонне покриття. Це дасть можливість проконтролювати вагові параметри за допомогою автоматизованих дистанцій-

них комплексів, які передаватимуть інформацію на стаціонарні пересувні пости, без втручання у процес дорожнього руху.

Для виходу на світові стандарти організації життєзабезпечення громадян України необхідно:

– оновити виробничо-технічну базу транспорту;

– переоснащувати транспортну інфраструктуру;

– покращувати якість автомобільних доріг та будувати нові, швидкісні дороги;

– впроваджувати та використовувати інноваційні технології, які спрямовані на підвищення рівня безпеки дорожнього руху.

Висновки. В сучасних умовах економічних та соціальних змін Україна потребує швидкого вдосконалення та розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури, яка включає в себе автодорожню індустрію, автомобільні дороги, а також транспортні засоби.

Таким чином технічне переоснащення дорожнього господарства, застосування нових матеріалів, технологій, модернізація та вдосконалення методів будівництва автомобільних доріг значно підвищать ефективність перевезень, зменшать собівартість дорожніх робіт. Підвищення якості дорожнього будівництва чи ремонту не можливе без належного інженерного супроводу та моніторингу, аналізу функціонування системи управління та контролю за станом покриття.

Список літератури:

1. Аналіз фінансування автомобільних доріг України – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://publicaudit.com.ua/reports-on-audit/analiz-finansuvannya-avtomobilnih-dorig-ukrayini/
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
3. Дороги будущего – солнечные батареи заменят асфальт – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.autocentre.ua/avtopravo/dorogi/dorogi-budushhego-solnechnye-batarei-zamenyat-asfalt-328620.html © Autocentre.ua
4. Дороги з гуми, пластику і бетону. Яке майбутнє водіям готують нові технології – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/publications/2016/04/20/588913/
5. Ковальська Л. Л. Транзитні транспортні потоки України: оцінка тенденцій та напрями оптимізації / Л. Л. Ковальська // Економічний форум. – 2016. – № 4. – С. 53-58.
6. Козелецький П. С., Чала М. Україна – транзитна держава: нереалізовані можливості // Вісник ДДФА. – 2007. – № 1(17). – С. 38-43.
7. Коли закінчать ремонт доріг в Україні: факти, які повинен знати кожен (ІНФОГРАФІКА) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://fakty.ictv.ua/ua/lifestyle/auto/20160527-1585647/
8. Не більше 40: як вплине на аграріїв обмеження ваги автотранспорту – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://agravery.com/uk/posts/show/ne-bilse-40-ak-vpline-na-agrariiv-obmezenna-vagi-avtotransportu
9. Нові правила транспортної логістики – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://msb.aval.ua/news/?id=25442
10. Платные дороги – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.vdnk.ru/site/ru/transport-articles/toll-roads
11. Поляки винайшли дороги з гуми – [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://vgolos.com.ua/news/polyaky_vynayshly_dorogy_z_gumy_176388.html?print
12. Про внесення змін до пункту 22.5 Правил дорожнього руху Кабінет Міністрів України; Постанова від 21.10.2015 № 869 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/869-2015-%D0%BF
13. Про заходи щодо збереження автомобільних доріг загального користування Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок, Ставки [...] від 27.06.2007 № 879.
14. Украинские дороги вошли в пятерку худших в мире – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://strana.ua/news/33844-ukrainskie-dorogi-voshli-v-pyaterku-hudshih-v-mire.html
15. Чмирьова Л. Ю. Організаційна та техніко-технологічна модернізація автомобільного транспорту України / Л. Ю. Чмирьова // Вісник Інституту економіки та прогнозування. – 2016. – 2016. – С. 40-46.
16. Чому на Заході автошляхи кращі від наших? Досвід, який ми ігноруємо – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-economics/1999475-comu-na-zahodi-avtoslahi-krasi-vid-nasih-dosvid-akij-mi-ignoruemo.html

Козелецкий П.С., Колесник Е.А., Силина И.С.
Университет таможенного дела и финансов

КАК ИСПОЛЬЗОВАТЬ МИРОВОЙ ОПЫТ ДЛЯ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ АВТОМОБИЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В УКРАИНЕ

Аннотация
В данной работе проанализировано современное состояние автомобильной инфраструктуры в Украине, определены препятствия и факторы, которые мешают развитию отрасли. В ходе исследования были рассмотрены процессы строительства автодорог в зарубежных странах и источники их финансирования. Также были рассмотрены инновационные тенденции, связанные со строительством автосетей, которые начинают разворачиваться в мире. Обоснованы пути решения неотложных проблем функционирования существующих и создание новых автомобильных дорог.

Ключевые слова: автотранспортные пути, грузоперевозки, ямочный ремонт, платные дороги, транспортный налог, хайвей, автобан, качество дорог.

Kozeletskiy P.S., Kolesnik E.A., Silina I.S.
University of Customs and Finance

HOW TO USE INTERNATIONAL EXPERIENCE FOR THE DEVELOPMENT OF MODERN AUTOMOTIVE INFRASTRUCTURE IN UKRAINE

Summary
The article analyzes the current state of the automotive infrastructure in Ukraine; factors and obstacles that hinder the development of the industry are defined. The study examined the process of construction of roads in foreign countries and their sources of funding. The innovative trends that related to the construction of road networks that are beginning to deploy in the world were considered. The ways of solving the urgent problems functioning of the existing and the creation of new roads were justified.
Keywords: automobile routes, trucking, patching repairs, tolls, vehicle tax, highway, road quality.

UDC 658.114:005.334.4(477)

PROBLEMS OF BANKRUPTCY INSTITUTE IN UKRAINE

Konieva T.A., Arkhypenko A.Yu., Tsehelna D.V.
Petro Mohyla Black Sea National University

The article is about the problems of bankruptcy institute development in Ukraine. It was analyzed the level of unprofitable domestic companies, the duration of the repayment of accounts payable, other causes of financial instability and bankruptcy. The place of Ukraine was determined in the world ranking of Doing Business index, in particular on the criterion of the insolvency resolving. The main directions of improvement of the national bankruptcy institute were defined in the article.
Keywords: insolvency, bankruptcy institute, losses, accounts payable, the doing business index, insolvency resolving.

Problem setting. The realities of the Ukrainian enterprises in conditions of unstable economy are characterized by an increasing number of bankrupts and liquidated enterprises.

Today, the bankruptcy of enterprises in Ukraine is perceived in society is ambiguous, because, on the one hand, bankruptcy is important as a mean of elimination from the market of insolvent companies that provides opportunities fore more stable businesses to capture a larger market share. In addition, it stimulates efficient capital allocation in the competitive sector. On the other hand, the introduction of a wide system of bankruptcy with existing low technical level and a significant number of insolvent companies, can lead to the disruption of the whole system of national economy of Ukraine.

Bankruptcy as an economic phenomenon is associated directly with decreased efficiency. Must admit that with the increase of loss-making enterprises, official and hidden unemployment is increasing, as observed in recent years. The combination of such negative factors as tax and administrative pressure because of objective economic circumstances that forced businessmen to leave into the shade or stop the activity and «freeze» the business for better times.

Unfortunately, the existing problems of bankruptcy institute development in Ukraine, in particular, lead to low rating of the domestic economy according to the international experts.

Formation of bankruptcy institute in Ukraine is in very difficult conditions. This institute is used for efficient and rapid process of economic reform and as a means of deliberate finishing to bankruptcy of viable enterprises for the purpose of purchasing them at minimal price. The imperfection of state regulation of the procedures adversely affects the economic development of the country.

Elimination of drawbacks in bankruptcy institute in Ukraine requires such actions:

– be more timely bankruptcy procedures;
– to minimize the cost of carrying out the procedure;
– to increase the effectiveness of the procedure;
– to change the status of arbitration managers and monitor their activities;
– to balance the protection of the interests of all participants [5].

Latest research and publication analysis. The problem of bankruptcy of enterprises devoted to the work of many scientists. Many domestic and foreign scientists have made significant contribution to the study of crisis management and bankruptcy: A. Tereshchenko, A. M. Skog, E. Altman, I. Blank, W. Biewerr, M. A. Titov.

Selection of the problem unsolved parts. Along with this, the economic situation in the world and Ukraine is rapidly changing. Every year an increasing number of unprofitable, insolvent domestic enterprises. It necessitates constant monitoring of the situation and finding ways to improve and reform the institution of bankruptcy that will ensure the effective redistribution of resources in the economy in the current circumstances.

The object of this research. Based on the analysis of the condition and reasons of domestic enterprises insolvency to determine the direction of bankruptcy institution improving in Ukraine.

Key research findings. The present-day dynamic conditions of economic development urge enterprises to fairly strict conditions. Because of it, business management and organization have to adapt quickly and radically to respond to other environmental conditions with the aim to remain profitable and competitive in the market place.

Bankruptcy is defined as the procedure of liquidation of the business, which cannot fully reconcile to pay its debts from its current assets. Bankruptcy can be declared as the insolvent debtor («voluntary bankruptcy»), but it can be given with the court order by creditor petition. Two main objectives of bankruptcy are:

1) Fair settlement of legal claims of creditors by distributing the debtor's assets;

2) Providing the opportunity for a new start for debtor [1].

The economic crisis in the world and particularly in Ukraine, has led to the growth of enterprises that were on the brink of financial crisis. All business entities during the period of its activity have high probability to turn out to be in a crisis situation. Large enterprises usually maintain their position, but this does not apply to small and medium enterprises which are quite often on the verge of bankruptcy.

According to the New Generation Research, different types of business suffered bankruptcy: energetics, ship building, telecommunications, oil field. Bankrupt industrial giants such as Energy Future Holdings Corp., with total assets amounting 40,970 million USD, NHI Holdings – 8,679 million USD, Genco Shipping & Trading Limited – 2,957 million USD [1].

New Generation Research reports that among public and private companies number of bankrupts has been decreasing since 2007 and 2014 year is not an exception: in 2014 there was a decrease in the number of prosecutions on bankruptcy by 19%.

Ukrainian enterprises were not excluded from the global turmoil on the global corporate level. The bankruptcy process is a kind of criterion for the selection of inefficient enterprises.

In overall Ukraine has two waves of general changes for the last years in bankruptcy legislation. In 2012 improved the current bankruptcy legislation and provided more guarantees for creditors. With support and consultancy of foreign institutes (WB, IMF) was required to improve and provide more appropriate conditions for insolvency overcoming. Ukrainian bankruptcy legislation position decreasing the time of the procedures. In 2014 the changes were also oriented on the strengthening secured creditors rights, proposed new rehabilitation mechanisms, making easier to invalidate suspect transactions and shortening suspect periods for several steps of the insolvency process. As a result, the law was constructed in such a way to provide more abilities for a bankrupt solvency resumption while protecting creditors interests [2]. The aim was to approach to the European model and principles. In fact, the legislation structure was not changed radically but was corrected apparently.

According to Ukrainian law, the enterprise could become a bankrupt under conditions of occurred four criteria's:

1) Total amount of debts is more than 300 minimal salaries set in Ukraine, currently 960 000 UAH (the minimal salary set at 3200 hryvnas on 01/01/2017).

2) The debts must be in a money form.

3) Debts should be proved documentary. It could be approved by debt securities, court approval in a documentary form like court order.

4) Accused legal entity in bankruptcy don not pay off debts during 3 months from the date of executive procedure beginning [3].

In other foreign advanced countries these criteria are relatively much stricter. It is explained by the enterprises' financial condition including their liquidity. Nowadays enterprises suffers great losses regardless of size. On the table 1 is presented financial results of medium and large enterprises.

According to the presented data, every branch of economy has suffered losses for the last 5 years except education. In last year wholesale and retail

Table 1

Net profit (loss) of large and medium enterprises by economic in 2012-2016 years (mln. hrn)

	2012	2013	2014	2015
Total	35067,3	-22839,7	-590066,9	-373516,0
agriculture, forestry and fishery	26787,2	14984,5	21481,3	102849,1
industry	2592,4	-4181,1	-178730,9	-188267,9
construction	-1012,7	-5893,2	-27948,8	-25861,9
wholesale and retail trade; repair of motor transport and motorcycles	210,6	-13248,5	-133219,4	-88161,0
transport, warehousing, postal and courier activities	3127,7	-1423,4	-22591,6	-17847,8
temporary accommodation and catering	984,3	-1416,7	-6641,9	-6874,9
information and telecommunication	3739,1	4881,5	-17137,1	-12590,2
financial and insurance activity	10769,4	5157,1	-5550,3	-9573,5
activity with real estate	-9338,0	-10192,2	-105425,7	-64369,0
professional, scientific and technical activity	-1820,2	-8390,3	-100347,2	-48656,0
activities in the field of administrative and support services	3576,4	-1555,2	-9543,2	-9860,6
education	112,8	119	62,5	80,7
health and social care provision	-77,3	-149,7	-1185,3	-1042,3
art, sport, entertainment and leisure	-2547,6	-1495,2	-3244,0	-3566,3
Other services	-68,2	-36,3	-45,3	225,6

Source: [4]

trade acquired profit, maintenance of transport; transport, warehousing, postal and courier activities; professional, technical and scientific activity; activities in the field of administrative and support services; education and other activities achieved positive financial results. The most financially prosperous used to be financial and insurance activity in 2012, when in 2015 this field had losses – 305,6 million hryvnas. The overall picture indicates weak financial health that does not give opportunity to evolve operational, financial and investment activities of enterprises (Fig. 1).

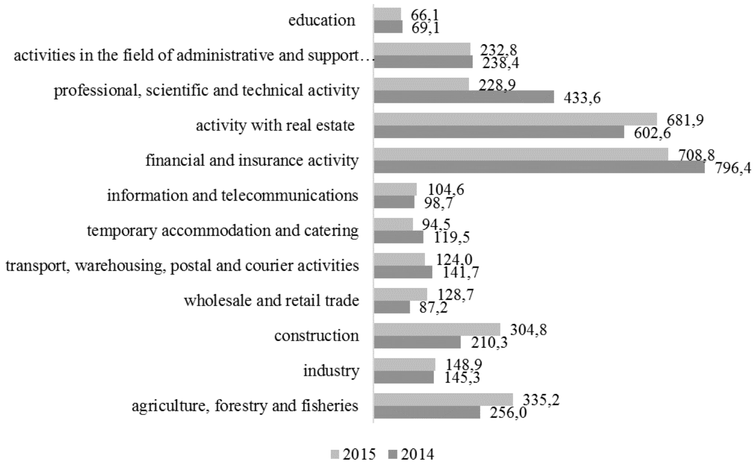

Fig. 1. Turnover payable by branches in 2014-2015, in days (personal calculation)

Source: developed by authors basing on the data [4]

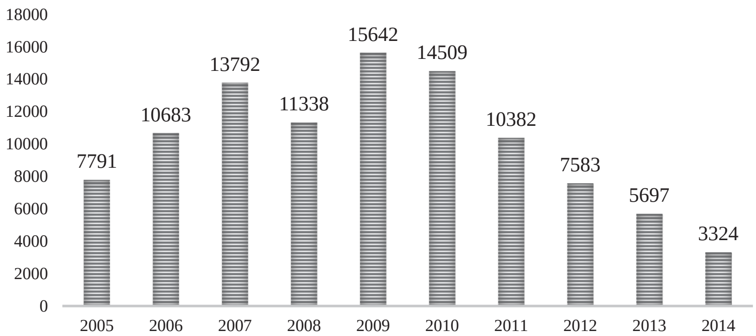

Fig. 2. The number of enterprise bankruptcy offences in 2005-2015 years

Source: [4]

Another problem that occurred and entails insolvency is a not quitted payables. On the Fig. 1 is seen average accounts payable turnover by branches in Ukraine. Even in branches where the product turnover is rapid as in trade the figures are quite high. In 2015 the values have increased in the most significant and structural business types in the country as agricultural production (335 days), industry (149 days), wholesale and retail trade (129 days), etc. Hence, receivables do not allow disbursing with creditors and it decelerates money turnover and complicates economic relations among service and good producers.

Should be analyzed the number of prosecutions for bankruptcy to assess the situation of the crisis phenomena of Ukrainian enterprises (Fig. 2). The highest figures of the bankruptcy proceeding instituted was on the period of the world crises. In 2014 the number of bankruptcy cases has decreased almost by 5 times in comparison with 2009.

A major number of bankrupt enterprises has become in agriculture field and there is a growing number of bankrupt state enterprises. The financial result in 2014 as a whole amounted to 128.5 billion UAH (Earning Before Taxation) against

Table 2

The structure of bankruptcy consideration cases in Ukraine in 2015

	Was under consideration	Considered	Approved fully or partially
Bankruptcy cases	34961	24799	17858
Property disputes with claims against the debtor, including:	1747	1530	1406
the invalidation of agreement conclusion (contracts) with the debtor	43	23	8
payment of taxes, fees (obligatory payments)	207	139	89
wages exaction	1307	1299	1292
the re-employment of officials and officers of the debtor representors	1	1	-
a monetary claim of the creditor against the debtor	10587	8076	6782
auction for sale of debtor property	175	141	58
Activity of court-appointed trustee	4629	4164	2948
complaints against decisions, actions or inaction of government and other bodies	24	21	11
the removal of the debtor head	57	48	30
approval or dissolution of composition or its invalidation	69	61	34
cancellation of seizure, release of the debtor's assets	619	564	489
invalidation of transactions and the denial of property actions of the debtor	137	88	36
the approval of the financial assistance plan of the debtor before prior case of bankruptcy proceedings	8	7	4
complaints against actions or inaction of Governmental Executive Department	38	33	15
other	7396	6855	5739

Source: [6]

profit of 1.3 billions UAH. Loss-making enterprises in 2015 accounted for 50% of the total number against 45.3 per cent in early 2014. Table 2 shows the structure of bankruptcy consideration cases in Ukraine in 2015.

Afresh, wages take valuable part out of reasons for opening bankruptcy case in Ukraine. After the case opening, prevalent is to apply to court appointed trusty services. Less cases of considered bankruptcy case due to unpaid obligatory payments. Despite different available ways of bankruptcy settlement, the financial assistance is not widespread. Only 7 considered cases of financial assistance before prior case of bankruptcy proceedings. More popular is a composition and cancellation of seizure, release of the debtor's assets. The next one is auction procedures that concludes generally partial sale. Such tendency points on absence of interest of business support and saving integrity of the enterprise. All the enumerated aspects demonstrates lack of insolvency surmounting efficiency yet.

Among the main reasons of Ukrainian enterprises insolvency are [7]:

– Unstable political and economic situation. In particular, price growth on gas, petrol and other resources providing the cost of production increasing.

– Devaluation of the national currency

– Financial and currency markets volatile state

– Inflational process. Inflational index achieved 143,3% in comparison with 2014, it was 124,9%, in 2013 – 100,5%, and in 2012 – 99,8% [8].

Foreign enterprises support practice of bankruptcy determination for 1.5 to 2 years. It is possible to identify early signs of bankruptcy prediction «rates the company» in the short and long term. The company value is given to the real-time streams of payments to creditors and shareholders. The company value could fall below the amount of creditors liabilities. It means that equity «disappears». This is the complete bankruptcy – the shareholders bankruptcy. The value may even drop below the residual value of the assets. Then the scrap value will be considered as a price, and the liquidation of the company becomes more profitable of its operation. In this case, shareholders lose their capital.

World practice shows that the efficacy of the bankruptcy mechanism, assuming the use of all possible tools is quite high. However, the necessary prerequisites are the availability of a developed economy, the stability of the financial system, adoption and stability the relevant normative-legal acts on bankruptcy, effective investment policy, introduction of system of monitoring the application of anti-crisis measures aimed to prevent bankruptcy.

The consequences of bankruptcy are generally negative for Ukraine. Among them are reducing the number of enterprises, which leads to a reduction in the supply of goods, works or services; increasing the level of unemployment, additional benefits to unemployed; decrease in tax revenues to the state budget, etc.

Therefore, the timely detection of the enterprise crisis state of the enterprise and its comprehensive analysis can prevent the insolvency of the enterprise in the early stages, in the framework of existed initiated bankruptcy proceedings.

Indicator comparison of Ukraine and average meaning on Asia and Europe in the Table 3.

Among proposed indicators for evaluating Doing Business the resolving insolvency has the lowest figures among Ukrainian achieved criteria – 150 rank and recovery rate – 27,0 out of 190 countries [3].

According to the data of the World Bank (Table 3) group in 2017 Ukraine achieved overall 80 rank. The previous countries are: Sierra Leonna – 148 rank and 10,9; Guatemala – 149 and 27,9. Following countries after Ukraine are Bungladesh – 151 rank and 27,0 and Yemen – 152 rank and 20,5.

Table 3

Advanced countries according to the criteria of the Doing Business Rating

Country	Resolving insolvency rank	Recovery rate (cent on the dollar)
Finland	1	90,3
Japan	2	92,1
Germany	3	84,4
Korea,Rep	4	84,5
United States	5	78,6

Source: [2]

Basing on the data resolving insolvency takes 2.9 years and costs 42% of debtors estate that in most cases goes on partial sale. The cost is calculated on the basis of questionnaire responses and includes court fees and government levies; fees of insolvency administrators, auctioneers, assessors and lawyers; and all other fees and costs. Major expenses are comprised of attorneys' fees (up to 10%), fees of insolvency representative (up to 15%) and other professionals involved in the insolvency proceedings (up to 5%). Auctioneer's fees are up to 10-15% of the value of the sold assets. Court fees and notification costs are around 2%. Strength of insolvency framework index consists of creditors' and debtors' abilities during insolvency proceeding. Consequently, debtors and creditors have less freedom and capabilities in participation of the process in parallel with Asian, European and other advanced countries. Recovery rate shows that a creditor receive in average 7,5 cents per dollar from an insolvent object [3]. Obviously it does not fulfil interests of creditors.

Table 4

Scores of Resolving Insolvency according the Doing Business

Indicator	Ukraine	Europe & Central Asia	OECD high income
Recovery rate (cents on the dollar)	7,5	38,2	73,0
Time (years)	2,9	2,2	1,7
Cost (% of estate)	42,0	13,1	9,1
Strength of insolvency framework index (0-16)	7,5	9,9	12,1

Source: [3]

One more obstacle for enterprises due to growth minimal salary in 2017. Debts on wages on

the 1 July 2016 reached 2 billions 46 millions and 414 thousands hryvnas at the minimal salary – 1450 hryvnas (Table 4) [5].

The increased number of bankrupt enterprises motivates the postulation of the fact that the state is losing taxpayers, workers, jobs, and the creditors do not receive the full amount of the refund. At the same time, the institution of bankruptcy in Ukraine is still imperfect. Thus the necessity exists to focus on the main problems of Ukrainian companies:

– support lack of insolvent enterprises of private form ownership from government;

– advisory centers lack for insolvent companies;

– lack of methodology and the prevention of bankruptcy for enterprises by kinds of economic activities;

– state control lack on the level of bankruptcy among enterprises in Ukraine and the implementation of measures for its reduction;

– imperfection of the legislative framework towards the regulation of enterprises bankruptcy, which requires further development despite reforms [7].

Due to the growth in the number of bankruptcy, it is a catalyst that leads to search and analysis more efficient and effective ways of solving the crisis. This leads to deterioration in the financial condition: solvency, profitability, liquidity. In this regard, it could be distinguished the following solutions:

– provision of advisory services to insolvent enterprises through the establishment of consultation centers;

– increase participation of the state in regulating and tracking the level of bankruptcy among enterprises;

– improving the legislation on insolvency of enterprises;

– establishment of a separate regulatory body to deal with the problem of bankrupt enterprises, to pursue a common, open information system analysis and evaluation of situations at the Ukrainian enterprises and their issues.

Necessity exists to create system of governance that clearly would react to frequent changes in external and internal environments: the development and competitiveness of the partners, create the optimum labor, material and financial resources – this would ensure normal and efficient functioning of enterprises and it would significantly reduce the likelihood of bankruptcy [9].

Conclusions. Nowadays bankruptcy takes substantial role in supporting healthy economic position. Bankruptcy allows eliminating weak and insolvent enterprises and improving the economic relationships and distribution of financial resources among existed one. It is hard to approve this function in the country when the most part of enterprises experience great losses and disability to repay debts.

The legislation of bankruptcy has been undergone significant changes since its independence. For the last years according to analysis was made a conclusion of incompetence of the legislation structure to coincide European model and provide forcible financial recovery of legal entities. The gaps was figured out with foreign institutes and advised by them. Eventually, the legislation was corrected insignificantly. Nevertheless, it brought some positive results it could be seen in total figures of bankruptcy cases during 2005-2014 years. Consequently, lawmaking is improving but with quite creeping speed.

Anyway, the main barrier for normal business functioning of enterprises is feeble financial capacity evoked by macroeconomic shortcomings in Ukraine. According to the data of the World Bank, resolving insolvency hinder performance in overall rank of the Doing Business. By contrast of Europe and Asia scores, Ukraine legs behind at all points. Initially bankruptcy procedure takes 2,9 years and the law is targeted to continue to shorten time. It is not in great request to overcome inability to pay off debts with the help of more economic attractive ways as financial rehabilitation, composition, etc. One more aim is to be done to guarantee more alternatives and rights for both sides, make the legislative mechanism more clear and flexible. By virtue of the fact that Ukrainian law on bankruptcy is always being blamed on contradictions in its contest. Enterprises need consultancy and access to necessary information for functioning during their operative crisis. Therefore, it is proposed advisory institute that would help to determine course.

Generally financial indices among enterprises wishes better. Great debts, long accounts receivable turnover therefore extension of operational cycle, illiquid showings, not favorable structure of capital provokes such a number of insolvency cases. In addition, the present situation is embrangled with changes in tax legal system and employment protection legislation. In fact, providing one more hardship for enterprises.

References:

1. Business dictionary [Electronic Resource]. – Available online at: http://www.businessdictionary.com/
2. Doing Business in Ukraine [Electronic Resource]. – Available online at: http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine
3. Law on bankruptcy [Electronic Resource]. – Available online at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2343-12
4. Державна служба статистики України [Electronic Resource] / – Available online at: http://www.ukrstat.gov.ua/
5. [Electronic Resource]. – Available online at: [http://ru.golos.ua/ekonomika/dolgi_predpriyatiy_po_vyiplate_zarplat_s_kajdyim_godom_rastut_na_27__ekonomist_8239]
6. Official web portal of Judicial authority of Ukraine, reports [Electronic Resource]. – Available online at: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015/
7. Олександренко І.В. Основні причини банкрутства підприємств / Олександренко І.В., Іщук Л.І. // Економічний форум. – № 2 – 2015.
8. Индекс инфляции (Украина), финансовый портал МинФин [Electronic Resource] / – Available online at: http://index.minfin.com.ua/index/infl/?2015

9. Коломієць Н.І. Запобігання банкрутства малих підприємств / Н.І. Коломієць // Лісове господарство, лісове, паперова і деревообробна промисловість: міжвідочий наук. – техніч. збірний. – 2004. – Вип. 29. – С. 248-256.

Конєва Т.А., Архипенко А.Ю., Цегельна Д.В.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУТУ БАНКРУТСТВА В УКРАЇНІ

Анотація
Стаття присвячена виявленню проблем розвитку інституту банкрутства в Україні. У рамках дослідження було проаналізовано рівень збитковості вітчизняних підприємств, тривалість погашення кредиторської заборгованості, інші причини їхньої фінансової нестабільності та банкрутства. Визначено місце України у світовому рейтингу країн за показником Легкості ведення бізнесу, зокрема за критерієм вирішення неплатоспроможності. Встановлено основні напрямки вдосконалення вітчизняного інституту банкрутства.
Ключові слова: неплатоспроможність, інститут банкрутства, збитки, кредиторська заборгованість, індекс легкості ведення бізнесу, рішення неплатоспроможності.

Конева Т.А., Архипенко А.Ю., Цегельная Д.В.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

ПРОБЛЕМЫ ИНСТИТУТА БАНКРОТСТВА В УКРАИНЕ

Аннотация
Статья посвящена раскрытию проблем развития института банкротства в Украине. В рамках исследования были проанализированы уровень убыточности отечественных предприятий, продолжительность погашения кредиторской задолженности, другие причины их финансовой нестабильности и банкротства. Определено место Украины в мировом рейтинге стран по показателю легкости ведения бизнеса, в частности по критерию решения неплатежеспособности. Установлены основные направления совершенствования отечественного института банкротства.
Ключевые слова: неплатежеспособность, институт банкротства, убытки, кредиторская задолженность, индекс легкости ведения бизнеса, решения неплатежеспособности.

УДК 338 [314.116:159.922.63](520)

ВПЛИВ ПРОЦЕСУ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ НА ЕКОНОМІКУ ЯПОНІЇ

Конєва Т.А., Кузнєцов А.В.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Стаття присвячена проблемі визначення причин старіння нації в Японії та напрямків впливу демографічної ситуації на економіку даної держави. У рамках дослідження було виявлено негативні тенденції щодо низьких темпів економічного зростання країни, зменшення обсягів, від'ємної величини чистого експорту за останнє десятиріччя. Серед основних причин такого стану в економіці було розглянуто роль демографічної ситуації. Зокрема, проаналізовано вікову структуру населення Японії, встановлено причини зростання частки людей похилого віку, абсолютного та відносного зменшення кількості дітей та працездатного населення. Досліджено можливі напрямки впливу демографічного чинника на економічні показники країни: споживчий попит, дефляцію (інфляцію), рівень доходів бюджету.

Ключові слова: економічне зростання, дефляція, демографія, вікова структура населення, працездатне населення, старіння нації.

Постановка проблеми. Більшість розвинених країн світу переживають процес старіння нації. Основними причинами цього є: високий рівень системи охорони здоров'я та медичного страхування, величезний вплив традицій, активізація політики залучення жінок до праці у зв'язку зі зниженням чисельності робочої сили, поширення інфантильних тенденцій серед молодого покоління. Це призводить до зростання відсотку населення у похилому віці, але разом з цим до зменшення обсягів молодого покоління, зокрема дітей. Окрім соціального ефекту процес старіння нації негативним чином відображається на економіці таких країн.

Не стала виключенням Японія. Однією з причин низьких темпів економічного зростання та від'ємного чистого експорту в державі зазначають демографічний фактор. Згідно створеного спеціалістами університету Тохоку онлайн-калькулятора приблизно через 1700 років у Японії залишиться лише 1 дитина віком до 15 років [1]. Старіння населення призводить до падіння споживчого попиту, зменшення частки людей працездатного віку, зменшення доходів бюджету, податкового тиску на працююче населення та загального зниження темпу зростання економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми впливу чисельності населення на економіку розглядали А. Сміт та Д. Рікардо, які пов'язували стрімке зростання чисельності населення із перевищенням пропозиції робочої сили над попитом на неї, що відображається у зниженні заробітної плати, однак природні зміни руху народонаселення анулюють коливання економіки країни.

Т. Мальтус виступав за жорстке регулювання чисельності населення, оскільки неконтрольоване зростання населення призведе до голоду на Землі.

Ф. Модільяні створив теорію життєвого циклу, згідно з якою у молодому віці люди більше залучають кредити, при отриманні максимального доходу – інвестують кошти у активи, після виходу на пенсію – продають дані активи для забезпечення власного споживання [2]. М. Джузеліса та Е. Такатса дослідили зв'язок між віковою структурою населення країн та рівнем інфляції у 22-ох розвинутих країнах світу у період з 1950 до 2010 рр. за допомогою кореляційного аналізу, зокрема з використанням моделі лінійної регресії, та дійшли висновку, що зростання частки залежного населення (дітей та пенсіонерів) призводить до інфляційних процесів [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на існуючі наукові роботи ситуація в Японії потребує додаткового дослідження. Ця країна досить специфічна стосовно політичної, економічної та соціальної ситуації. За останні десятиліття з'явилися дуже багато негативних тенденцій, зокрема серед молоді, які обумовлюють демографічний стан та багато в чому є причинами низьких темпів економічного зростання.

У зв'язку з цим, **метою даної статті** є визначення причин старіння нації в Японії та напрямків впливу демографічної ситуації на економіку даної держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема впливу демографії на економіку стає все гострішою з кожним роком через старіння населення, що є результатом змін у процесах народжуваності, смертності та міграції. Загальновідомим є той факт, що населення світу у 1920-х рр. становило близько 2 млрд. осіб, станом на початок 2016 р. воно зросло до 7,4 млрд., до 2024 р. прогнозується зростання до 8 млрд. осіб.

При цьому, у 1950-х рр. тільки 8% населення світу були старшими за 60 років, на початку 2016 р. – 12% (приблизно 900 млн. осіб), у 2025 р. очікується підвищення частки даної вікової групи до 22% (1,2 млрд.) [4].

Старіння населення має безпосередній вплив на функціонування економіки країни. Це явище призводить до:

– зростання коефіцієнту залежності – зростання частки людей, які потребують пенсійного забезпечення, та відповідне зменшення частки працездатного населення;

– скорочення чисельності працівників, що призводить до підвищення конкуренції на ринку працевлаштування і, як результат, до інфляції заробітної плати;

– збільшення державних витрат на охорону здоров'я та пенсійне забезпечення;

– зростання податкових платежів для працездатного населення та представників бізнесу, що в свою чергу призводить до скорочення інвестицій та уповільнення темпів зростання;

– скорочення капітальних інвестицій. Дане явище стосується не тільки представників бізне-

Таблиця 1

Зростання реального ВВП Японії у 2007-2016 рр.

Рік	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Темп зростання, %	1,65	-1,09	-5,41	4,19	-0,11	1,49	2	0,33	1,21	1,0

Джерело: [5]

Таблиця 2

Чистий експорт (ЧЕ) Японії у 1960-2016 рр., млрд. дол. США

Рік	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ЧЕ	85,46	22,62	28,82	83,25	-33,43	-95,94	-119,44	-119,57	-14,15	37,55

Джерело: [5]

су, але і населення. Зростання тривалості життя особи після виходу на пенсію змушує її збільшити частку власних заощаджень на період перебування на пенсії, що, у свою чергу, впливає на скорочення споживання та інвестування у працездатному віці;

– змін у структурі економіки країни. Зростання людей пенсійного віку вимагає збільшення кількості товарів і послуг, призначених для даної вікової групи.

Японія на сьогоднішній день є однією з країн, для яких проблема старіння населення стає дедалі гострішою. У 1990-х рр. Японія випередила увесь світ за рівнем економічного розвитку та доброту населення, у тому числі завдяки курсу експортоорієнтованої економіки.

На даному етапі темпи економічного зростання Японії є низькими, в 2008-2009 та 2011 рр. можна було спостерігати від'ємні темпи росту реального ВВП (табл. 1).

Обсяги чистого експорту, які є дуже важливою складовою платіжного балансу Японії, протягом 2011-2015 рр. були також від'ємними (табл. 2).

Дефляція, зниження темпів зростання ВВП, від'ємний чистий експорт є характерними для сучасної Японії навіть попри величезні зусилля уряду стимулювати економіку. Серед них можна зазначити програму кількісного пом'якшення (quantitative easing), що розпочалась у 2012 р., метою якої було здешевлення грошей через купівлю державних облігацій Банком Японії та зниження дохідності облігацій до 0%.

Японія збільшила власну частку у МВФ до 430 млрд. дол. США для збільшення бази кредитування країн Європейського Союзу як головних торгівельних партнерів держави.

Серед основних причин негативних явищ в економіці Японії відокремлюють: світову фінансову кризу, перенесення виробництва японськими компанії закордон, аби застрахувати себе від ревальвації єни; технологічний розвиток Китаю та «азійських тигрів» в останні десятиліття як основних конкурентів Японії на міжнародному ринку. Однак, все частіше до даного списку додають і демографічний чинник [6].

Розвиток системи охорони здоров'я сприяли становленню японців як нації із найдовшою тривалістю життя. Разом з цим, спостерігається низький рівень народжуваності, що сповільнив приплив молоді на ринок праці Японії (табл. 3).

Як видно з табл. 3, проблема старіння суспільства набирає доволі значних обертів і є актуальною вже протягом більше 40 років. За останні 15 років вікова структура населення змінилась не тільки у відносних, а й у абсолютних показниках. Відтак, при майже падаючій загальній чисельності населення, частка осіб віком 65 років і старше зросла на 9,34% (майже 12 млн. осіб), а частка працездатного населення віком 15-64 роки скоротилась на 7,37%, тобто на 9,637 млн. осіб. Однак, найбільш тривожним є зменшення кількості дітей в країні на 2,5 млн. осіб.

Таблиця 3

Населення Японії за віковими групами у 2001 та 2016 рр.

Вікова група	2016		2001	
	Населення, тис. осіб	Частка населення, %	Населення, тис. осіб	Частка населення, %
0-14	15746	12,4	18283	14,3
15-64	76502	60,3	86139	67,67
65+	34671	27,3	22869	17,96
75+	17010	13,4	13336	10,47
85+	5235	4,1	9532	7,48
Загалом	126918		127291	

Джерело: [7]

Наведені статистичні дані свідчать не тільки про зростання тривалості життя населення, але і зниження рівня народжуваності в Японії на сьогоднішній день (1,46 дитини на одну жінку).

Загалом, у країнах із позитивною динамікою народжуваності та коефіцієнтом заміщення (середня кількість дітей у сім'ї) графічне вираження вікової структури населення має вигляд піраміди, де основа – це діти, молодь та люди до 30-35 років. Така піраміда була характерна для Японії у 1950 р.

Однак з урахуванням тенденцій останніх років графічне вираження вікової структури Японії набуває вигляд «повітряного змія», коли старша вікова група починає формувати більшу частку населення [8].

Що стосується коефіцієнту залежності (частку дітей до 14 років та людей від 65 років і старше у загальному обсязі працездатного населення), то в Японії даний показник зріс із 43,01% у 1992 р. до 64,46% у 2015 р. Дана тенденція підтверджує зростання тиску на працююче населення.

Серед основних причин, що провокують таку демографічну ситуацію в Японії, виділяють:

– популярність здорового способу життя; розвинену систему охорони здоров'я, захисту навколишнього середовища та медичного страхування, що роблять можливими зростання середньої тривалості життя населення (жінки – 87,05 років, чоловіки – 80,79 років);

– загальне падіння значення інституту шлюбу в країні, що призводить до зростаючого тренду серед жінок щодо пізнього одруження та від-

кладання народження дитини до віку старше 30-35 років з метою утримання робочого місця;

– загальне стимулювання урядом залучення жінок до процесів виробництва у зв'язку із зменшення робочої сили в країні;

– величезний вплив культурних традицій, що осуджують народження дітей поза шлюбом, та разом з цим, становлення Японія як одного з найбільших ринків сексуальних послуг в Азії;

– дії уряду щодо залучення працівників до понаднормової праці, що зменшує час на піклування за членами сім'ї; політика пожиттєвого найму;

– упереджене ставлення серед населення Японії до іммігрантів, політика «закритих кордонів» та усталена віками мононаціональність населення країни (98,45% населення є етнічними японцями);

– зростання кількості «хікікоморі» – термін, введений Міністерством здоров'я, праці і добробуту Японії, що визначає осіб, які не покидають своїх домівок та відмовляються від спілкування з іншими людьми протягом щонайменше 6-ти місяців. Згідно з даними Міністерства, кількість осіб, що належать до даної групи, становила 541 тис. віком 15-39 років у 2016 р.;

– поширення поглядів «фуріта» (furita) серед молоді, тобто переважаючого бажання мати роботу з неповним робочим днем, навіть попри можливість знайти постійну роботу;

– поширення серед молодого покоління залежності від відеоігор та розважальної літератури, що пропагує аморальність та жорстокість [9, 10].

Добробут та високий рівень доходів японців, як в минулому так і сьогодні, забезпечив населення майже всім необхідним: будинки, автомобілі, електроніка тощо. Віра у стабільність майбутніх доходів, що підтримується існуючою системою працевлаштування, не змушує людей активно інвестувати кошти для забезпечення майбутніх витрат. Рівність розподілу доходів у суспільстві, де майже відсутній прошарок населення із низьким рівнем доходу, знищує базу для стимулювання сукупного попиту. Ці процеси супроводжуються дефляцією, що стримує подальші зростання та розвиток японської економіки.

Цікавим є момент взаємозв'язку між старінням нації та дефляцією в країні, що був досліджений у теорії життєвого циклу Франко Модільяні. Автор зазначав, що в молодому віці люди беруть кредити, купують активи, коли мають максимальний дохід, та продають їх у зрілому віці для забезпечення власного споживання. Таким чином, чим менше молодого населення, тим менший попит на позичковий капітал, а чим більше пенсіонерів, тим більша пропозиція фінансових та реальних активів на ринку. Як наслідок, економіка стикається з проблемою дефляції [2].

Альтернативною точки зору дотримуються Мікаела Джузеліса та Елода Такатса, які заважували, що зростання частки пенсіонерів у структурі населення країни збільшує частку людей, що просто споживають товари, та зменшує відсоток тих, хто безпосередньо виробляють товари та споживають їх. У даному випадку на ринку існує надмірний попит на товари, що призводить до інфляції [3]. Незважаючи на те, що дана теорія є теоретично вірною, у ситуації з Японією вона не діє.

Висновки і пропозиції. У будь-якому випадку, застій у розвитку японської економіки протягом більше ніж 20-ти останніх років є очевидним. Банк Японії та уряд Сіндзо Абе протягом п'яти років активно намагається вирішити цю проблему, використовуючи усі можливі і доступні монетарні засоби, однак позитивних результатів досі не спостерігається.

Доволі показовим є той факт, що проблема старіння нації та зменшення чисельності населення викликає більше занепокоєння в ООН, ніж у правлячих колах Японії. Уряд взяв за мету стимулювати економіку та приймає економічні рішення, які можуть ще більше загострити демографічну ситуацію, як у випадком сприяння працевлаштуванню жінок.

Звичайно, в Японії величезний вплив має культура та традиції, які формувалися століттями, тому навряд чи варто сподіватись, що найближчим часом компанії стануть менше платити працівникам старшого віку та звільняти робочі місця для молодого населення, щоб збільшити продуктивність праці як засіб зростання ВВП.

Також не варто очікувати і кардинальних змін у ставленні до інституту сім'ї. Жінки, які нещодавно відчули підтримку уряду у сфері працевлаштування, навряд чи звільняться в найближчий час та збільшать народжуваність у країні.

Найбільш дієвим рішенням на сьогоднішній день може стати відкриття кордонів для іммігрантів, що є потенційним джерелом робочої сили та сприятимуть штучному приросту населення. Однак, існують побоювання, що корінне населення не підтримає такої пропозиції, саме тому навіть у передвиборних кампаніях ніхто з політичних партій не торкається даного питання.

Іншим варіантом вирішення проблеми падіння обсягів промислового виробництва є розвиток новітніх технологій та роботизація виробництва. У свій час Білл Гейтс запропонував оподаткування роботів, які все більше займають робочі місця звичайних людей, так званим аналогом податку на доходи фізичних осіб. Впровадження подібного податку в Японії могло б вирішити проблему тягаря утримання пенсіонерів.

Негативні тенденції динаміки, розподілу вікової структури населення мають примусити уряд Японії визнати недієвість теперішнього курсу активізації економіки та зосередити увагу на демографічному аспекті.

Список літератури:

1. Web clock of child population in Japan. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mega.econ.tohoku.ac. jp/Children/index_en_2015.jsp
2. Якобчук В. Історія економіки та економічної думки / В. Якобчук, Ю. Богоявленська, С. Тиценко – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/2015101166949/politekonomiya/teoriyi_smita_rikardo_zh-b_seya_bastia_maltusa_millya

3. Старение населения vs дефляция: японский пример [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vestifinance.ru/articles/57074/print
4. Як зростатиме і старішатиме населення світу – огляд МВФ / BBC Україна – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc. com/ukrainian/business/2016/02/160225_imf_demografic_reports_az
5. Статистичні дані Світового банку. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://data.worldbank.org/indicator
6. The mystery of Japan's sluggish exports / The Economist. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economist.com/blogs/economist explains/2014/10/economist-explains-5
7. Result of population estimates: monthly report / Statistics Bureau of Japan – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stat.go.jp/english/data/jinsui/tsuki/
8. Population pyramids of the world from 1950 to 2100 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.populationpyramid.net/japan/2050/
9. Ray Mercer. Four trends among Japanese youth / Mercer Ray – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.raymercer.net/japan/four-trends-among-japanese-youth/
10. Metabolizing Japan, the world's oldest nation / Forbes – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.forbes.com/sites/stratfor/2016/08/30/metabolizing-japan-the-worlds-oldest-nation/3/#52f110605519

Конева Т.А., Кузнецов А.В.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

ВЛИЯНИЕ ПРОЦЕССА СТАРЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ НА ЭКОНОМИКУ ЯПОНИИ

Аннотация
Статья посвящена проблеме определения причин старения нации в Японии и направлений влияния демографической ситуации на экономику данного государства. В рамках исследования были выявлены негативные тенденции касательно низких темпов экономического роста страны, уменьшения объемов, отрицательной величины чистого экспорта за последнее десятилетие. Среди основных причин такого положения в экономике была рассмотрена роль демографической ситуации. В частности, проанализирована возрастная структура населения Японии, установлены причины роста доли пожилых людей, абсолютного и относительного уменьшения количества детей и трудоспособного населения. Исследованы возможные направления влияния демографического фактора на экономические показатели страны: потребительский спрос, дефляцию (инфляцию), уровень доходов бюджета.
Ключевые слова: экономический рост, дефляция, демография, возрастная структура населения, трудоспособное население, старение нации.

Konieva T.A., Kuznietsov A.V.
Petro Mohyla Black Sea National University

THE INFLUENCE OF AGING POPULATION ON ECONOMY OF JAPAN

Summary
The article is devoted to the problem of determining the causes of aging population in Japan and directions of demographic factors' influence on the economy of the state. Within the research paper, there were found negative trends of low economic growth, reduction of volume and negative value of net exports over the last decade. Demographic factors were observed among the main reasons of the following economic situation. In particular, there was analyzed the age structure of the population of Japan, established the reasons of increase in the proportion of elderly people and absolute and relative reduction in the number of children and working-age population. There were investigated possible directions of influence of demographic factors on economic indicators of the country, including consumer demand, deflation (inflation), level of budget revenues.
Keywords: economic growth, deflation, demography, age structure of population, working-age population, aging population.

УДК 339.15

СОЦІАЛЬНА КОРПОРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОКРАЩЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ РОБОТИ ПІДПРИЄМСТВА

Корнєва І.О.
Київський національний університет харчових технологій

В статті розглянуто сутність питання соціальної відповідальності бізнесу та процес його формування на вітчизняних підприємствах. Проаналізовані світові тенденції розвитку концепції корпоративної соціальної відповідальності. Досліджені особливості формування корпоративної соціальної відповідальності в Україні. Визначено механізм формування корпоративної соціальної відповідальності в управлінні підприємством. Обґрунтовано необхідність впровадження механізму корпоративної соціальної відповідальності в практику використання для покращення результатів роботи підприємства.
Ключові слова: соціальна відповідальність бізнесу, соціальна політика, соціальна відповідальність підприємств, стійкий розвиток, результати роботи.

Вступ та постановка проблеми. В умовах глобалізації сучасного ринку все більша кількість великих підприємств розвинених країн приділяє увагу питанням соціально-орієнтованого бізнесу. Однак, українські підприємства поки що не мають чіткого розуміння важливості впровадження такої діяльності та недостатньо проінформовані про переваги, які можна отримати від її використання. Діяльність більшості з них націлена на максимізацію прибутку в короткостроковому періоді. Відсутність чітких цілей на довгостроковий період підриває ринкову конкурентоспроможність суб'єкта господарювання в майбутньому [1, с. 150].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різнобічним аспектам забезпечення соціальної відповідальності підприємств присвячені фундаментальні праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, як: В.В. Божкова, Н. Брюховецька, М.А. Сапрініна, В.П. Панченко, І.В. Рейтерович.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день, на вітчизняних підприємствах, існують невирішені проблеми, пов'язані з реалізацією засад корпоративної соціальної відповідальності, адже для нашої країни вона не набула масового звучання та практичного поширення.

Соціально відповідальні функції підприємства, шляхи розвитку його соціальної інфраструктури, формування систем соціального забезпечення працівників, впровадження норм етичної поведінки не лише між підлеглими, а й постачальниками, споживачами, сприяння позитивному емоційному кліматові у колективі починають відігравати все більшу роль у досягненні прибутковості виробництва та соціального розвитку підприємств. Отже, проблема соціальної корпоративної відповідальності у наш час є, безумовно, актуальною [1, с. 152].

Мета статті. Обґрунтування необхідності впровадження КСВ на вітчизняних підприємствах і визначення практичних рекомендацій щодо розробки механізму формування корпоративної соціальної відповідальності та його впровадження в управління підприємством для покращення результатів його роботи.

Виклад основного матеріалу. За визначенням Європейської Комісії корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) – це концепція, згідно з якою компанії інтегрують соціальні та екологічні питання у свою комерційну діяльність та взаємодію із заінтересованими сторонами на добровільній основі.

У сучасному світі соціально відповідальна діяльність бізнесу є загальноприйнятим правилом, якого дотримується значна кількість великих, середніх і навіть малих компаній по всьому світу. З огляду на надзвичайну суспільну та економічну користь, що містить у собі соціальна відповідальність бізнесу, питання її розвитку належать до сфери особливої уваги органів державної влади багатьох країн світу та провідних міжнародних організацій. Проявом цієї уваги є розроблення стандартів КСВ і заходів зі стимулювання бізнесу до соціально відповідальної діяльності [3, с. 147].

У більшості країн ЄС у різній формі розроблені та функціонують державні програми підтримки і стимулювання КСВ. Завдяки цим програмам держава визначає бажану поведінку для бізнесу, долучає компанії приватного і державного секторів до спільного виконання соціально важливих завдань, матеріально стимулює бізнес до соціально відповідальної діяльності тощо.

КСВ в Україні перебуває в стадії становлення. Найбільш активними у цій сфері є, насамперед, представництва іноземних компаній, які переносять на українське підґрунтя сучасні світові практики, принципи і стандарти, а також великі та малі вітчизняні підприємства й організації, які протягом останніх 15 років удосконалюють свою діяльність на засадах концепцій Загального управління якістю. Однак зазначений процес потребує певної координації та стимулювання, а відтак активної участі в ньому держави, яка повинна визначити СВБ як бажану поведінку для бізнесу і розробити комплекс відповідних стимулів (до цього вже дійшли державні органи країн-членів ЄС).

Зазначимо, що поняття «соціальна відповідальність бізнесу» в нашій країні та за кордоном трактуються по-різному. У розумінні іноземних фахівців соціально відповідальна компанія дотримується норм громадянського суспільства, піклується про матеріальне благополуччя своїх співробітників, ефективно розпоряджається ресурсами, стимулює та підтримує інновації. Але, навіть найрозвиненіші в цьому напрямі українські підприємці сприймають свою роль більш вузько: це сплата податків, виконання встанов-

лених законами зобов'язань перед державою та доброчинність.

Отже, можна зазначити, що в нашій країні КСВ має розвиватися, адже трактування її досить вузьке. Так само на її розвиток можуть вплинути наступні чинники, які обумовлені сучасними реаліями:

глобалізація і пов'язане з нею загострення конкуренції;

зростаючі розміри і вплив компаній;

конкуренція компаній за персонал;

зростаюча роль нематеріальних активів (наприклад, репутації, іміджу, брендів).

Разом з тим існують і обмежувальні фактори розвитку соціальної відповідальності (зокрема, в Україні):

відсутність незалежної громадської експертизи соціальних і культурних проектів та програм;

існуючі законодавчі обмеження розмірів і способів можливої допомоги нужденним;

велика кількість прохань при обмеженості ресурсів для благодійності;

відсутність системи соціально-відповідального бізнесу;

відсутність системи інформування суспільства про соціальні і благодійні проекти, про інвесторів соціальних програм та системи оцінки суспільством результатів соціальних програм бізнесу;

небажання деяких керівників бізнесу слідувати принципам соціальної відповідальності і брати участь у формуванні позитивного іміджу бізнесу [4, с. 132].

Очевидно, що соціальна відповідальність вже давно стала невід'ємною складовою бізнесу та головним важелем для покращення соціального розвитку підприємств багатьох розвинених країн [5, с. 380].

На засадах світового досвіду можна сформувати критерії, дотримання яких дає змогу визначити окрему організацію як соціально відповідальну:

виготовлення та реалізація якісної продукції;

підвищення фаховості працівників;

добросовісна сплата податків, виконання вимог міжнародного, державного, регіонального законодавств;

реалізація корпоративних програм з охорони та зміцнення здоров'я співробітників;

реалізація корпоративних програм морального стимулювання персоналу;

участь у формуванні позитивної суспільної думки про бізнес [5, с. 400].

Аргументами покращення соціального розвитку підприємства завдяки впровадженню соціальної відповідальності є:

забезпечення суспільної репутації організації;

зростання довіри суспільства до діяльності підприємства;

підвищення професіоналізму та розвиток кадрового потенціалу на підприємстві;

можливість формування безпечного внутрішнього середовища підприємства;

можливість формування нових партнерських відносин [6, с. 155].

З огляду на викладене можна стверджувати, що покращення соціального розвитку підприємства, а разом з тим і покращення результатів роботи підприємства, цілком можливе завдяки впровадженню соціальної відповідальності у повсякденну роботу підприємства, що, своєю чергою, буде корисним не лише для підприємства, а й для суспільства та держави.

Отже, доцільним є створення механізму сприяння розвитку соціальної відповідальності на підприємстві, в який мають входити такі елементи:

поширення суспільної думки щодо значущості соціальної відповідальності бізнесу для соціального та економічного розвитку підприємства, держави;

формування позитивної думки серед підприємців відносно активної соціальної позиції;

розроблення нормативно-правових документів із однозначним тлумаченням соціальної відповідальності, критеріями її виміру та формами застосування;

удосконалення та активне застосування податкового механізму, згідно з яким будуть визначені пільги в процесі реалізації соціальних програм [2, с. 7].

Проте сьогодні вагомість впровадження соціальної відповідальності на підприємствах сприймається по-різному. Проблемним є визначення критеріїв соціальної відповідальності, оскільки вони є умовними: те, що є для одного з суб'єктів відповідальним, деякі можуть сприймати по-іншому. Здебільшого соціальна відповідальність для вітчизняних підприємств під час здійснення соціальної політики сприймається не як інструмент покращення соціального стану, а як одноразовий захід, що не потребує особливих затрат, що свідчить про низький рівень обізнаності в цьому питанні. Тому усі наведені вище аргументи щодо покращення соціального розвитку підприємств будуть виправдані в тому разі, якщо соціальна відповідальність сприйматиметься як обов'язок керівництва оцінити власні наміри та вибрати поведінку відповідно до норм, що відображають інтереси суспільного розвитку, а в іншому разі – звітувати перед суспільством та бути покараним.

І, нарешті, варто зазначити, що кожне підприємство, як і держава, для яких найвищою цінністю є людина, мають створювати комфортні умови для її матеріального забезпечення, для задоволення її когнітивних та культурних потреб на рівні сучасних стандартів. А реалізація цих умов можлива лише через соціальну політику, її розвиток на рівні соціальної відповідальності [6, с. 150].

Соціальні відповідальність разом з іншими факторами забезпечує сталий розвиток підприємства й бізнесі в цілому в довгостроковій перспективі шляхом поєднання інтересів власників, суспільства, держави та інших груп.

Концепція корпоративного розвитку підприємств це свого роду «мікроекономічний» механізм стабілізації та ефективного розвитку економіки.

Соціально відповідальними визначаються наступні види діяльності:

наявність соціально орієнтованих тарифів;

реалізація екологічних програм;

благодійність;

спонсорство;

утримання соціальної інфраструктури та надлишкової робочої сили.

Ефективна взаємодія із зацікавленими сторонами визначається способом адекватної взаємодії СВ у середині самої компанії, по відношенні до бізнесу та суспільства.

Для більшості українських компаній стимулами у впровадженні КСВ є пільгове оподаткуання, зменшення адміністративного тиску місцевих органів та ознайомлення з позитивними тенденціями практики КСВ у світі.

Основними перешкодами у здійсненні заходів щодо соціальної відповідальності українських компаній є брак коштів, податковий тиск та недосконаліть законодавчої бази щодо спряиння даних програм, недостатність інформації і досвіду в процесі впровадження заходів в даній сфері діяльності, відсутність державних та недержавних організацій, які б могли допомогти та проконсольтувати у конфліктних ситуаціях.

Соціально відповідальний підхід до ведення бізнесу ґрунтується на таких принципах:

якісне задоволення запитів споживачів їхньої продукції;

дотримання законодавства;

забезпечення безпеки праці та інвестування у розвиток людського потенціалу, як чинника розвитку компанії;

турбота про навколишнє середовище;

ефективні інвестиції у розвиток виробництва, орієнтовані на підвищення конкурентоспроможності ДТЕК в інтересах компанії та суспільства;

врахування очікувань і думок зацікавлених сторін, системний підхід до побудови добросовісних і взаємовигідних відносин з ними на основі вимог етики;

внесок у розвиток місцевих громад, зокрема, шляхом створення взаємовигідних соціальних партнерств у регіонах присутності підприємств ДТЕК;

відкритість та прозорість, розвиток соціальної звітності.

Таким чином можна зробити висновок про те, що вклад фінансових ресурсів в соціальний потенціал та дотримання корпоративної відповідальності призводять до сталого економічного росту, прийняттю на міжнародному ринку, підвищенню конкурентоспроможності та вартості підприємства [4, с. 134].

Висновки і пропозиції. Відповідно до проведеного аналізу можна зробити висновок, що нині вітчизняні підприємства лише частково впроваджують і реалізують КСВ (як внутрішньої, так і зовнішньої спрямованості). Це, ймовірніше за все, викликане відсутністю чіткого розуміння принципів соціально відповідальної діяльності в державі, неспроможністю класичної моделі соціальної відповідальності подолати інерційність мислення окремих керівників підприємств щодо проведення соціальних заходів, а отже спричиняє низку проблем реалізації КСВ в Україні.

Отже, необхідно, щоб КСВ в майбутньому стала частиною стратегії більшої кількості компаній (приватних і державних, закритих та публічних), Програми та проекти КСВ мають впроваджуватися на основі довгострокових планів, які б враховували потребу у розвитку нових ринків та поглиблення існуючих; стратегії КСВ окремих компаній повинні враховувати національні та міжнародні пріоритети соціально-економічного розвитку, міжнародні тенденції (зокрема галузеві) та найкращі напрацювання щодо впровадження.

Список літератури:

1. Божкова В.В. Соціально-відповідальний бізнес як один із напрямків поліпшення іміджу вітчизняних суб'єктів господарювання / В.В. Божкова, Л.Ю. Сагер / Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 1. – С. 145-153.
2. Брюховецкая Н. К вопросу о социальной ответственности в экономике / Н. Брюховецкая, И. Булеев // Вісник Донецького університету економіки та права. – 2010. – № 1. – С. 3-14.
3. Божкова В.В., Сагер Л.Ю. Соціально відповідальний бізнес як один із напрямків оліпшення іміджу вітчизняних суб'єктів господарювання [Текст] / В.В. Божкова, Л.Ю. Сагер // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 1. – С. 145-148.
4. Рейтерович І.В. Особливості формування соціально-відповідального бізнесу в Україні // Інвестиції: практика та досвід. 2013. – № 10. – С. 131-134.
5. Сапрікіна М.А. Корпоративна та соціальна відповідальність: моделі та управлінська практика / М.А. Сапрікіна, А.Г. Зінченко. – К.: ТОВ «Фарбований лист». – 2011. – С. 375-409.
6. Панченко В.П. Соціальна відповідальність бізнесу як складова євроінтеграції України / В.П. Панченко // Міжнародна економіка: інтеграція науки та практики: Збірник наук. праць: / [редкол.: О.А. Гавриш (відпов. ред.) та ін.]. – К.: НТУУ «КПІ», 2011. – 220 с. – С. 145-155.

Корнева И.А.
Киевский национальный университет пищевых технологий

СОЦИАЛЬНАЯ КОРПОРАТИВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КАК ИНСТРУМЕНТ УЛУЧШЕНИЯ РЕЗУЛЬТАТОВ РАБОТЫ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрена сущность вопроса социальной ответственности бизнеса и процесс ее формирования на отечественных предприятиях. Проанализированы мировые тенденции развития концепции корпоративной социальной ответственности. Исследованы особенности формирования корпоративной социальной ответственности в Украине. Определен механизм формирования корпоративной социальной ответственности в управлении предприятием. Обоснована необходимость внедрения механизма корпоративной социальной ответственности в практику использования для улучшения результатов работы предприятия.

Ключевые слова: социальная ответственность бизнеса, социальная политика, социальная ответственность предприятий, устойчивое развитие, результаты работы.

Korneva I.O.
Kyiv National University of Food Technologies

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AS A TOOL FOR IMPROVING BUSINESS RESULTS

Summary
In the article the essence of CSR issues and the process of its formation in domestic enterprises. Analyzed global trends in the concept of corporate social responsibility. The features of corporate social responsibility in Ukraine. The mechanism of corporate social responsibility in business management. The necessity of implementing a mechanism of CSR practices used to improve business results.
Keywords: social responsibility, social policy, social responsibility of enterprises, sustainable development results.

УДК 685:336.14

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СТРУКТУРИ ПІДПРИЄМСТВА ТОРГІВЛІ НА ЗАСАДАХ КАТЕГОРІЙНО-ОРІЄНТОВНОГО ПІДХОДУ

Короп І.І.
Київський національний торговельно-економічний університет

В статті запропоновано новий підхід до формування та впровадження фінансової структури як основи бюджетування для підприємств торгівлі. Розглянуто можливі варіанти розробки категорійно-орієнтовного підходу до фінансової структури. Виділено специфіку підприємств торгівлі, що є самостійними суб'єктами господарювання, та роздрібними мережами. Запропоновано поєднання центрів фінансової відповідальності та товарних категорій та груп товарів. Виділено умови подальшого розвитку нових підходів до впровадження бюджетування загалом.
Ключові слова: бюджетування, фінансова структура, центри фінансової відповідальності, категорійний менеджмент, товарні групи та категорії.

Постановка проблеми. Фінансова структура є незамінним елементом при формуванні системи управління на засадах бюджетування. Саме завдяки виділенню та розробці центрів фінансової відповідальності, конкретизації організаційної структури, встановленню взаємозв'язків між структурними одиницями підприємства та його підрозділами можливо сформувати повноцінну та незамінну систему управління, якою і є бюджетування. Наразі все більше управлінців та керівників вітчизняних суб'єктів господарювання впроваджують та використовують дану систему, оскільки вона дозволяє здійснювати ефективне управління фінансово-господарськими ресурсами підприємства на оперативному та тактичному рівнях із орієнтацією на стратегічну перспективу. Проте однією із найбільш поширених помилок є ігнорування ключового етапу при впровадженні бюджетування, а саме – фінансової структури, так на більшості підприємств вона є лише формальністю і не задіяна в повній мірі при розробці бюджетів.

Відсутність повноцінної фінансової структури або ж її часткова розробка є причиною негативних результатів бюджетного періоду, відсутності координації між центрами фінансової відповідальності, нерівності розподілу ресурсів тощо, що, як правило, негативно віддзеркалюється на фінансовій ситуації підприємства.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Сутність та основи бюджетування та характеристики фінансової структури досліджували багато відомих іноземних вчених та дослідників серед яких можливо відзначити: Джай К. Шима, Дайм Г. Сігела, А. Апчерча, Є.А. Аткінсона, Р.С. Каплана, Д. Нортона, Ч.Т. Хорнгрена, Дж. Форстера, Ш. Датара, Р. Аккофа, І. Ансоффа, Р.Д. Банкера, Дж.А. Брімсона, Дж. Антоса, Д. Хана, К. Друрі, Р. Манна, Є. Майєра, Дж. Хоупа, Р. Фрейзера, С.М. Янга. Серед вітчизняних вчених та вчених ближнього зарубіжжя варто виділити: В.Б. Івашкевича, І.О. Бланка, І.О. Чаюн, В.Н. Самочкіна, Д. Шевчука, Є. Добровольского, Б. Карабанова, П. Боровкова, Є. Глухова, Є. Бреслава, К.Н. Харітонову, А.Н. Асаула, М.К. Старовойтова, Р.А. Фалтинского, І.Б. Немровського, І.А. Старожукова, В.Є. Керімова, С. Ковтуна, М.С. Кузьміна, В.А. Панкова, С.Я. Єлецьких, М.В. Тарасюка, Н.М. Михайличенка, О.П. Смірнову, О.Ю. Бикова, О.О. Терещенка, В.Є. Хруцького, М. Панова, О. Мостового та ін. Питання формування фінансової структури є досить дискусійним, оскільки дослідники та вчені пропонують різні підходи до її розробки особливо для різних за господарською діяльністю підприємств.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досі є відкритим питанням, якою саме повинна бути фінансова структура для підприємств торгівлі відповідно до їх розміру, як повинні бути структуровані центри фінансової відповідальності і як саме здійснюється їх

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

координація та управління, адже підприємства торгівлі мають свою специфіку здійснення фінансово-господарської діяльності.

Мета статті. Запропонувати нові підходи для впровадження фінансової структури для підприємств торгівлі відповідно розміру та специфіки торгівлі. Розробити концепцію категорійно-орієнтовного підходу на основі категорійного менеджменту у торгівлі.

Виклад основного матеріалу. На відміну від інших суб'єктів господарювання підприємства торгівлі мають свої особливості господарської діяльності серед яких науковці виділяють [Фото (Білик), с. 245-246]:

– існування специфічних показників оцінки підприємства торгівлі, такі як: товарооборот, торговельна площа, середній чек, рівень націнки, рівень комерційного доходу тощо;

– специфіка виконання операційної діяльності, що значно відрізняється від виробничих, будівельних підприємств тощо. Характеристика наявності додаткових послуг, які необхідно враховувати під час затвердження бюджетів;

– значна розгалуженість торгової мережі, особливо це стосується роздрібної торгівлі, що в свою чергу вимагає деталізацію фінансової та бюджетної структури;

– структура капіталу підприємств торгівлі, що значно залежать від позикових коштів, тому особливу увагу необхідно приділяти бюджету руху грошових коштів;

– значна швидкість операційної діяльності, яка потребує додаткової уваги до бюджету руху грошових коштів на основі контролю платежів;

– потреба більш ширшої вихідної інформації для процесу бюджетування, яка полягає у детальній інформації про кінцевих споживачів послуг підприємства;

– потреба у формування деталізованій та підпорядкованій системі моніторингу виконання бюджетів, оскільки підприємства торгівлі найбільш повно залежать від динаміки зовнішнього середовища і потребують таку систему управління, яка зможе оперативно змінюватись відповідно до чинників впливу на господарську діяльність.

Особливість діяльності, специфічні показники, переважання позикового капіталу, швидкий операційний цикл вимагають гнучку фінансову структуру, яка зможе створити відповідний інформаційний та фінансово-господарський потоки.

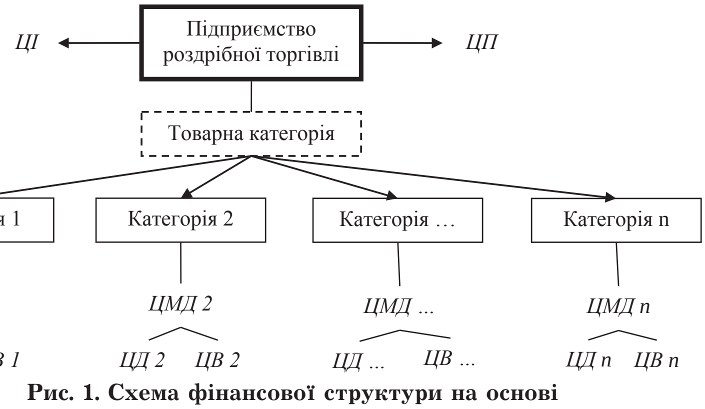

Рис. 1. Схема фінансової структури на основі категорійно-орієнтовного підходу для підприємства роздрібної торгівлі

Джерело: розроблено автором

Враховуючи специфіку діяльності підприємств роздрібної торгівлі та особливостей бюджетного управління, нами запропоновано включити категорійний менеджмент до базового етапу становлення бюджетного процесу, а саме – під час розробки фінансової структури підприємства.

Категорійний менеджмент – це концепція управління асортиментом роздрібного підприємства за рахунок формування продуктових категорій. Продуктова категорія – це самостійна бізнес-одиниця, що являє собою групи товарів схожих за властивостями та цінностями. Компанія «Procter & Gamble» вважається засновником даних термінів, що вперше з'явились у 1990-х роках.

Так фінансова структура на основі категорійно-орієнтовного підходу характеризується максимальною орієнтацією на процеси реалізації та закупівлі товару, контролю товарного асортименту, його ширини та глибини, можливістю гнучкого контролю та адаптації до негайних змін зовнішнього середовища за рахунок управління товарними групами.

Схема фінансової структури на основі категорійно-орієнтовного підходу зображена на рис. 1.

Підприємство роздрібної торгівлі в цілому виступає Центром прибутку (ЦП) та Центром інвестицій (ЦІ), оскільки саме керівники та топ-менеджери здійснюють інвестиційну політику, розподіл та формування загального прибутку від всіх категорій товарів. Контроль та виконання операційної діяльності по визначеним категоріям виконують менеджери середнього та нижчого рівнів. Самі товарні категорії являють собою Центри маржинального доходу (ЦМД), оскільки є самостійними бізнес-одиницями підприємства торгівлі, а отже генерують як витрати, так і доходи. Всі операційні бюджети розробляються для кожної окремої категорії. Кількість і структура категорій залежить від Бюджетного Комітету та керівників структурних одиниць підприємства; вони можуть поділятись за властивостями, рівнем товарообороту, строками придатності тощо. Варто зазначити, що кожна товарна категорія це є самостійний центр фінансової відповідальності, тому її структурування слід проводити залежно від асортиментної політики підприємства торгівлі; товари мають бути структуровані та диверсифіковані, насамперед, по товарній ширині.

Так, ми пропонуємо ділити товарні категорії за рівнем їх частки в обсязі товарообороту підприємства та класифікувати за такими напрямками, а саме:

– базова категорія (становить 50-60% частки товарообороту; товари широкого вжитку);

– пріоритетна категорія (20-30% від частки; товари швидкого псування: м'ясо, риба, бакалія тощо);

– сезонна категорія (20-25% від частки; товари сезонного надходження);

– комплементарна категорія (5-10% від частки; товари, що доповнюють основну купівлю).

Для підприємства роздрібної торгівлі, що є одиничним самостійним суб'єктом господарювання, фінансова структура на основі

категорійно-орієнтовного підходу буде мати наступний вигляд, що представлений на рис. 2.

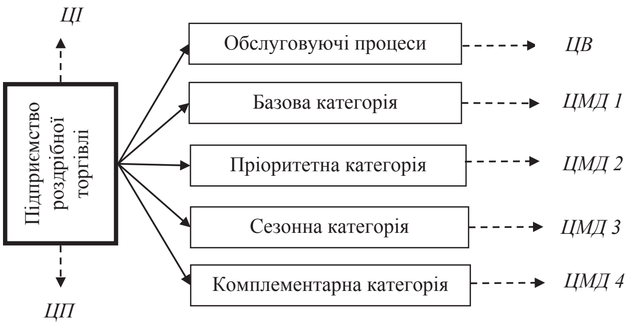

Рис. 2. Фінансова структура на основі категорійно-орієнтовного підходу для підприємства роздрібної торгівлі, що є одиничним суб'єктом господарювання

Джерело: розроблено автором

Отже, всі групи категорій, наведені вище, є Центрами маржинального доходу (ЦМД), проте варто додати, що для зручності подальшого становлення бюджетного процесу, ми пропонуємо виділити обслуговуючі процеси до яких відносять: управління, ІТ, кадрове та фінансово-економічне забезпечення. Дані супроводжуючі процеси є Центрами витрат (ЦВ), оскільки не генерують доходу підприємства, а беруть другорядну участь у обслуговуванні господарської діяльності. Так як підприємство є самостійним суб'єктом роздрібної торгівлі, воно виступає і Центром прибутку (ЦП), і Центром інвестицій (ЦІ).

Також варто зазначити, якщо ж підприємство є мережею роздрібної торгівлі, то його фінансова структура буде мати наступні принципи побудови, що зображені на рис. 3.

Як і у попередніх варіантах мережа роздрібної торгівлі виступає Центрами прибутку (ЦП) та інвестицій (ЦІ); загалом за формування прибутку, його розподілу, ведення інвестиційної політики відповідає Головний офіс (ГО) підприємства. Кожен із магазинів мережі виступає самостійним Центром маржинального доходу (ЦМД), виконує операційну діяльність, тобто безпосередню реалізацію товарів, та має свої підцентри маржинального доходу якими виступають товарні категорії. Ми пропонуємо зберігати ту ж саму класифікацію категорій, що і для підприємств, що є одиничними суб'єктами господарювання. Кожна товарна категорія генерує власні витрати на закупівлю та зберігання товарів та формує доходи за їх безпосередню реалізацію. Сам магазин виступає осередком акумулювання доходів та витрат від категорій свого асортименту. Також варто зазначити, що мережа також має свої обслуговуючі процеси, які є Центром Витрат (ЦВ) та за які відповідає Головний офіс (ГО) мережі; дані процеси розподіляються на всі магазини підприємства і відповідають за координацію фінансово-господарської діяльності всієї мережі в цілому.

Висновки і пропозиції. Категорійно-орієнтовний підхід являє собою поєднання класичної фінансової структури із категорійним менеджментом. Його особливість полягає у виділенні центрів доходів та витрат не за підрозділами чи бізнес-одиницями підприємства, а за товарним асортиментом із врахуванням глибини та ширини товарних груп. Фінансові показники та майбутні бюджети розраховуються відповідно до фінансово-господарської діяльності визначених товарних категорій. Так даний підхід закладає нові пріоритети при подальшому становленні бюджетування на підприємстві торгівлі, адже відходить від традиційних принципів, що, безперечно, є основою та класикою бюджетування, але також є і дещо застарілими, враховуючи сучасні умови невизначеності та непостійності бізнес-середовища. Так нові підходи та нові принципи є основою вдосконалення не тільки фінансових структур, але й бюджетування загалом.

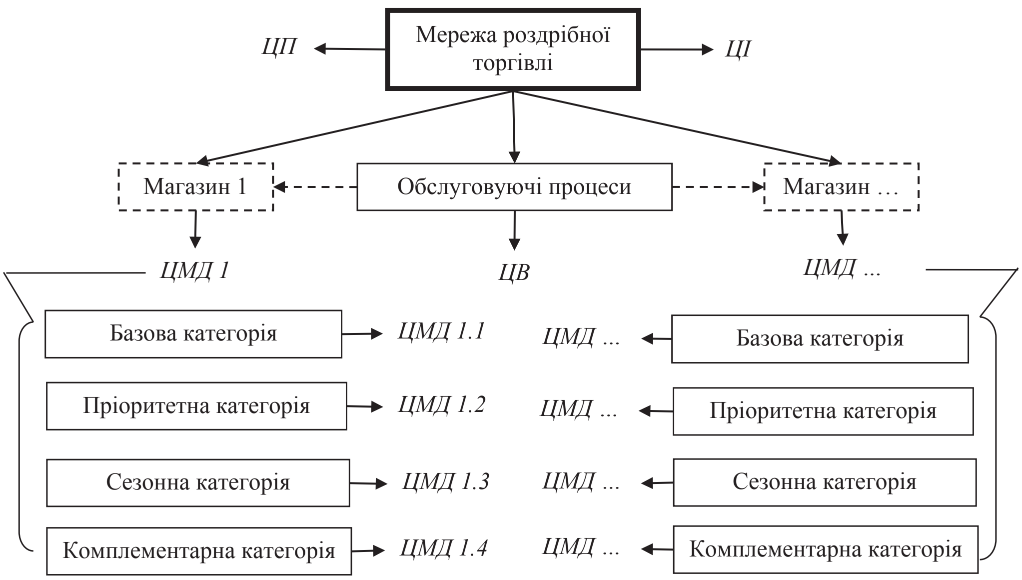

Рис. 3. Фінансова структура на основі категорійно-орієнтовного підходу для мережі роздрібної торгівлі

Джерело: розроблено автором

Список літератури:

1. Білик М.Д. Бюджетування діяльності суб'єктів господарювання: навчальний посібник / М.Д. Білик. – Київ: КНЕУ. – 2013. – 689 с.
2. Киселв К., Николаева М. Категорийный менеджмент / К.М. Киселев, М.А. Николаева. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2013. – 208 с.
3. Сысоева С.В., Бузукова Е.А. Управление ассортиментом в рознице. Категорийный менеджмент / С.В. Сысоева, Е.А. Бузукова. – Санкт-Петербург: Питер, 2011. – 288 с.

Короп И.И.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ФОРМИРОВАНИЕ ФИНАНСОВОЙ СТРУКТУРЫ ПРЕДПРИЯТИЯ ТОРГОВЛИ НА ОСНОВЕ КАТЕГОРИЙНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА

Аннотация
В статье предложен новый подход к формированию и внедрению финансовой структуры как основы бюджетирования для предприятий торговли. Рассмотрены возможные варианты разработки категорийно-ориентированного подхода к финансовой структуре. Выделено специфику предприятий торговли, что являются самостоятельными субъектами хозяйствования, и розничными сетями. Предложено сочетание центров финансовой ответственности и товарных категорий и групп товаров. Выделены условия дальнейшего развития новых подходов к внедрению бюджетирования в целом.
Ключевые слова: бюджетирование, финансовая структура, центры финансовой ответственности, категорийный менеджмент, товарные группы и категории.

Korop I.I.
Kyiv National University of Trade and Economics

FORMATION OF THE FINANCIAL STRUCTURE OF TRADE ENTERPRISE ON THE BASIS OF CATEGORIES-ORIENTED APPROACH

Summary
This article suggests a new approach to the formulation and implementation of financial structure as a basis for budgeting on the trade enterprise. The possible options for the development of Categories-oriented approach to financial structure are considered. The specifics of trade enterprises that are independent business entities and retail chains are highlighted. The centers of financial responsibility and commodity categories and product groups are proposed to be combined. The terms for further development of new approaches to the implementation of budgeting in general are allocated.
Keywords: budgeting, financial structure, centers of financial responsibility, Category Management, product groups and categories.

УДК 658:338.4

МЕХАНІЗМ СТРАХУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ БАНКРУТСТВА

Косарєва І.П., Борисенко О.В.
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

Враховуючи сучасні тенденції неспроможності український підприємств відновлювати свою платоспроможність, що обумовлено збільшенням кількості підприємств-банкрутів останніми роками, дослідження методів запобігання банкрутства є актуальним. В статті визначенні основні тенденції банкрутства підприємств в Україні останніми роками та узагальнено міжнародний досвід запобігання банкрутства. Здебільш підприємствам не вдається відновити свою платоспроможність, постає питання пошуку нового механізму забезпечення платоспроможності суб'єктів господарювання, а саме через систему страхування. В статті було запропоновано створення системи обов'язкового страхування, учасниками якої були б усі підприємства України. Зокрема, було описано процедуру залучення позикових коштів підприємствами-учасниками зі страхового фонду, або на відновлення платоспроможності, або на інші заходи, які вплинуть на зміцнення його фінансового стану.
Ключові слова: платоспроможність, страхування, банкрутство, санація, страховий фонд.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні проблеми банкрутства підприємств стає все більш глобальнішою, оскільки більшість суб'єктів господарювання проти яких порушено справу про банкрутство не можуть відновити свою платоспроможність, що негативно впливає на економічний розвиток країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі дослідження банкрутства приділяли увагу значна кількість науковців, серед яких доречно виділити О. В. Хаджинова [9], яка звернула увагу на те, що основною причиною банкрутства українських підприємств є його нездатність своєчасно виконувати свої фінансові зобов'язання. П. В. Брінь [3] досліджував проблеми інституту банкрутства та шляхи його удосконалення. О. Цар [10], приділила увагу узагальненню світового досвіду оздоровлення підприємства, та можливостям його використання в Україні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на досить значну кількість досліджень науковців в сфері банкрутства, проблемні питання даного процесу є досить невирішені, зокрема в розрізі побудови ефективного механізму відновлення платоспроможності суб'єктів господарювання як засобу запобігання його банкрутства.

Мета статті створення механізму відновлення платоспроможності підприємств України через систему обов'язкового страхування. Досягнення мети передбачає вирішення ряду завдань, а саме аналізу сучасного стану банкрутств підприємств в Україні, створення алгоритму проведення процедури банкрутства в світі, поєднання системи страхування і інституту банкрутства.

Виклад основного матеріалу дослідження. В розвинутих країнах явище «банкрутства» розглядається з позитивного боку, оскільки воно є один із засобів витіснення неконкурентних підприємств з ринку. Необхідно, зазначити що в Україні за даними рейтингу Doing Business є найгірший процес відновлення платоспроможності підприємств. Зокрема, показник середньої тривалості процедури банкрутства підприємств, за даними рейтингу, складає 2,9 років (при цьому, у розвинених країнах-членах OECP – 1,7 роки), а її вартість – 42% від вартості майна боржника (9% для країн-членів OECP). Українська процедура банкрутства може забезпечити лише 8,3% повернення кредиторові. Україна за вказаним рейтингом ділить з Камбоджею 161-162 місце серед 165 країн, у яких є судова процедура впровадження банкрутства. Гірше, ніж в Україні, складається ситуація для кредиторів лише у Центральноафриканській

Рис. 1. Основні елементи регулювання процедури банкрутства
Джерело: розроблено авторами за даними [10, 11]

Республіці, Сполучених Штатах Мікронезії, Венесуелі та Бурунді [4].

В міжнародній практиці, виділяють певні методи регулювання процедур банкрутства, а саме: прокредиторська (британська) – захищає права кредиторів щодо стягнення своїх боргів, і продебіторська (американська) – захищає боржника, що дає йому шанс на фінансове оздоровлення для продовження діяльності на ринку й повернення боргу [10].

Говорячи про проблемні питання банкрутства підприємств України, доречно приділити увагу детальному аналізу методів регулювання процедур банкрутства в розвинутих країнах. Серед таких країни було виділено США, Німеччину та Англію (рис. 1).

Говорячи про особливості процедури банкрутства в розвинутих країнах світу, необхідно зазначити, що причинами порушення справ про банкрутство може бути неплатоспроможність та неоплатність підприємств. Підставою до порушення справи про банкрутства в світовій практиці може бути як заява кредитора, так і боржника. При цьому в США за умовою подання заяви про порушення справи про банкрутства кредитором, необхідно звернути увагу на докази, оскільки це є невід'ємною складовою даного процесу. В кожній країні процедура банкрутства передує певну мету, а саме в США це забезпечення відновлення платоспроможності підприємства-боржника, в Німеччині – захист прав кредиторів, а в Англії – мінімізації втрат для платоспроможної сторони, а саме підприємства боржника. Тому говорячи про покращення процедури банкрутства в Україні, необхідно зазначити, що головним недоліком є неспроможність існуючого механізму забезпечити відновлення платоспроможності підприємств-боржників.

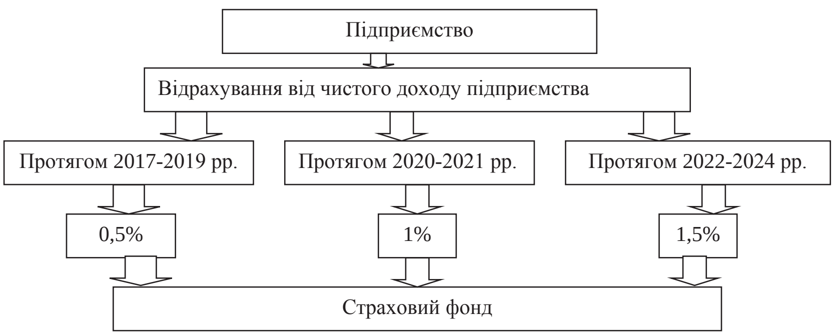

Рис. 2. Алгоритм формування страхового фонду запобігання банкрутству підприємств

Джерело: розроблено авторами

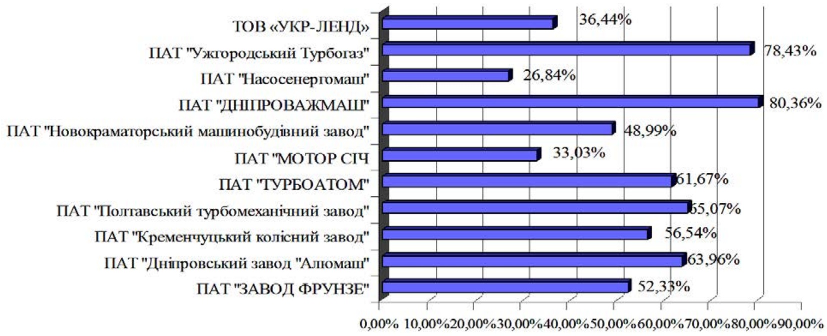

Рис. 3. Рівень зносу основних засобів у 2015 році

Джерело: розроблено авторами за даними [2]

Зокрема в Україні державою підтримується прокредиторська концепція регулювання процедури банкрутства підприємств, головним завданням для якої є захист інтересів кредиторів, а не відновлення платоспроможності суб'єкта господарювання. Такий стан слід вважати негативним для України – втрата робочих місць на збанкрутілих підприємствах сприяє збільшенню і так високого рівня соціальної напруги в країні.

На сьогодні для України питання забезпечення платоспроможності підприємства та запобігання його банкрутства є відкритим. Важливим є не тільки забезпечення процесу відновлення платоспроможності під час проведення процедури банкрутства, а і створення системи запобігання кризового стану. На законодавчому рівні обов'язковість створення резервного капіталу, як джерела покриття збитків від непередбачуваних подій, передбачена лише для акціонерних товариств у розмірі 15 відсотків статутного капіталу та для господарських товариств не менш як 25 відсотків статутного фонду [7, 8]. Разом з тим більшість підприємств не використовують таку можливість, тому необхідно здійснити пошук нових шляхів запобігання кризових явищ на підприємствах.

На сьогодні найбільшу частку в структурі страхових премій займає добровільне майнове страхування (у 2015 році – 49,0%), недержавне обов'язкове страхування (у 2015 році – 20,5%), а найменшу частку займає добровільне страхування відповідальності (у 2015 році – 7,2%). Що стосується фінансових ризиків, то вони входять до складу майнового страхування, і у 2015 році займали 9,7% серед загальної суми страхових премій [5].

Проаналізувавши діяльність страхових компаній, необхідно зазначити, що більшу частку в страхових преміях та виплатах займає добровільне страхування, і тому доречно звернути увагу на обов'язкове страхування, а зокрема на можливість впровадження нового виду.

Говорячи про проблему відновлення платоспроможності підприємств, необхідно в переліку фінансових ризиків, які підлягають страхуванню в Україні, виділити ризик втрати платоспроможності, а зокрема ризик банкрутства. Тому доцільно через механізм обов'язкового страхування створити страховий фонд за рахунок платежів підприємств. З цією метою запропонований алгоритм формування страхового фонду запобігання банкрутства підприємств (рис. 2). Створення страхового фонду передбачено поступовим накопиченням ресурсів протягом 2017-2024 років.

На рис. 2 відображено порядок відрахувань від чистого доходу підприємства до страхового фонду, а саме протягом перших трьох років 0,5% від чистого доходу, протягом четвертого і п'ятого року 1%, протягом наступних трьох років 1,5%. Створена систе-

ма поступового збільшення відсотку відрахування, надасть можливість підприємству-учаснику даного фонду, зрозуміти необхідність відрахувань, при цьому не створюючи значного навантаження на фінансовий стан підприємства.

На прикладі машинобудівної та металургійної промисловості України розрахуємо обсяг відрахувань, на основі середнього значення чистого доходу (табл. 1).

Також, в табл. 1 визначений обсяг чистого доходу від реалізації в цілому по Україні, для того, щоб розрахувати обсяг фонду для всіх працюючих підприємств.

Поступове формування ресурсної бази фонду за аналізованими 11 підприємствами та загалом по України протягом 3 років, 5 років та 8 років представлено в табл. 2.

За даними табл. 2 можна зазначити, що обсяг відрахувань підприємства буде насамперед залежить від обсягу чистого доходу, і тому найбільші відрахування здійснюватимуться крупними підприємствами, а саме серед аналізованих – це ПАТ «ТУРБОАТОМ», ПАТ «МОТОР СІЧ» та ПАТ «Новокраматорський машинобудівний завод». Необхідно зазначити, що сформований фонд по 11 підприємствам склав 8,22% від загального обсягу реалізації в цілому за підприємствами України. Тому, фонд має змогу збільшувати свої фінансові ресурси шляхом залучення нових учасників.

Ресурси сформованого страхового фонду доцільно використовувати, наприклад, для надання кредитів на пільгових умовах. На сьогодні більшість підприємств не можуть залучати до своєї діяльності позикові кошти, це обумовлено високими відсотками за кредити, які перевищують рівень рентабельності багатьох підприємств.

Протягом 2015-2016 років рівень рентабельності підприємств машинобудівельної промисловості складав 5,2%, металургійної – 2,6% [5].

Враховуючи стан банківської сфери України більшість банків в 2015-2016 роках взагалі не надавали кредитних ресурсів, а деякі здійснювали кредитні операції, але за високими відсотками. Середній відсоток за кредитами в Україні у 2016 році дорівнював 25,16% [1].

Таблиця 1

Обсяг чистого доходу підприємств України у 2011-2015 рр.

№	Найменування підприємств	Обсяг чистого доходу, млн. грн.					Середнє значення
		2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	
1	Україна	4202455	4459818,8	4334453,1	4459702,2	5716431,0	4634572,1
2	ПАТ «ЗАВОД ФРУНЗЕ»	381,77	549,26	443,9	398,17	453,31	445,28
3	ПАТ «Дніпровський завод «Алюмаш»	79,8	88,87	56,68	51,44	86,49	72,66
4	ПАТ «Кременчуцький колісний завод»	460,17	489,58	440,64	454,04	549,41	478,77
5	ПАТ «ТУРБОАТОМ»	1267,94	1404,64	1741,26	1842,39	2694,25	1790,1
6	ПАТ «МОТОР СІЧ»	5001,8	7845,56	8583,92	10730,12	13830,66	9198,4
7	ПАТ «Новокраматорський машинобудівний завод»	2754,78	2372,74	2675,47	2574,82	2965,13	2668,6
8	ПАТ «ДНІПРОВАЖМАШ»	589,95	827,44	788,64	919,98	861,62	797,53
9	ПАТ «Сумський завод насосного та енергетичного машинобудування «Насосенергомаш»	1022,2	989,85	1008,88	1106,5	1193,41	1064,2
10	ПАТ «Ужгородський Турбогаз»	1,27	27,58	22,0	41,56	89,98	36,48
11	ТОВ «УКР-ЛЕНД»	10,36	12,33	15,41	19,26	23,65	16,2
12	Разом за підприємствами	11803,94	14936,88	16158,49	18444,8	23089,1	16886,63

Джерело: [2]

Таблиця 2

Формування страхового фонду протягом 8 років

№	Найменування підприємства	Відрахування		
		Протягом 2017-2019 рр.	Протягом 2017-2021 рр.	Протягом 2017-2024 рр.
1	ПАТ «ЗАВОД ФРУНЗЕ»	6,68	15,58	35,62
2	ПАТ «Дніпровський завод «Алюмаш»	1,09	2,54	5,81
3	ПАТ «Кременчуцький колісний завод»	7,18	16,76	38,30
4	Публічне акціонерне товариство «Полтавський турбомеханічний завод»	4,74	11,07	25,29
5	ПАТ «ТУРБОАТОМ»	26,85	62,65	143,21
6	ПАТ «МОТОР СІЧ»	137,98	321,94	735,87
7	ПАТ «Новокраматорський машинобудівний завод»	40,03	93,40	213,49
8	ПАТ «ДНІПРОВАЖМАШ»	11,96	27,91	63,80
9	ПАТ «Сумський завод насосного та енергетичного машинобудування «Насосенергомаш»	15,96	37,25	85,13
10	ПАТ «Ужгородський Турбогаз»	0,55	1,28	2,92
11	ТОВ «УКР-ЛЕНД»	0,24	0,57	1,3
12	Всього за підприємствами	253,3	590,94	1350,74
13	Україна	69518,58	162210,02	16429,58

Ресурсна база створеного фонду насамперед може використовувати для кредитування розвитку підприємств, оновлення обладнання та технологій, модернізації тощо. Зокрема, за даними фінансової звітності підприємств, рівень зносу основних фондів є досить значним (рис. 3).

Для більшості підприємств, що аналізуються, знос перевищує 50%, що є критичним значенням даного показника. Наприклад, ПАТ «ТУРБОАТОМ» має знос основних засобів на рівні 61,67%, а це підприємство здатне відраховувати до страхового фонду досить значні суми, а також може отримати на вигідних умовах фінансові ресурси для оновлення основних засобів.

Розрахуємо перевагу залучення позикових коштів зі страхового фонду над кредитуванням банківської системи (рис. 4).

Наприклад, коли підприємству необхідно залучати кошти в обсязі 1 млн. грн., в банках на сьогодні пропонується відсоткова ставка на рівні 25,16%, а фонд може створювати більш привабливі умови надавати позики, наприклад за 9% різних. Проведенні розрахунки зображено на рис. 3. Надалі за умовою розвитку фонду відсотки за кредитами можуть зменшуватися.

Залучення кредиту на 3 роки в розмірі 1,5 млн. грн, за відсотковою ставкою 25,16%, розрахований за класичною моделлю обсяг відсотків за кредит складає 1132200 грн., а за відсотковою ставкою 9%, відсотки дорівнюють 405000 грн. Отже, різниця складає 727200 грн., які підприємству вдасться зекономити за умовою залучення кредиту зі страхового фонду. Тому для підприємства бути учасником створеного страхового фонду є економічно вигідно.

Загальна система запобігання банкрутства на підприємствах у разі створення відповідного страхового фонду представлена на рис. 5.

Для запобігання банкрутства підприємства (рис. 5) доцільно здійснювати систему послідовних заходів, які оцінюються певними фінансовими показниками. Якщо на підприємстві відбувається погіршення фінансового стану, доцільно проводити експрес-аналіз та застосовувати фінансовий аналіз з метою визначення причин кризових ознак на підприємстві. При цьому необхідно приділити увагу розробці та впровадженню заходів, що можливо тільки за наявності фінансових ресурсів, які підприємство зможе залучати зі страхового фонду. Кредитні кошти будуть надаватися підприємству у разі необхідності на розширення, модернізацію тощо. В умовах проведення антикризового управління фонд забезпечить фінансування запланованих заходів та надасть можливість у будь-який момент підприємству залучати кредитні ресурси до своєї діяльності на вигідних умовах.

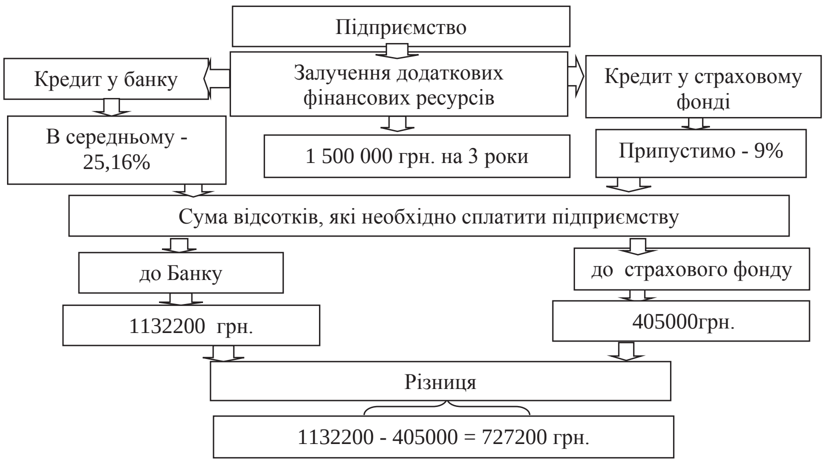

Рис. 4. Схема економічності залучення позикових коштів зі страхового фонду

Рис. 5. Алгоритм використання страхового фонду

Джерело: розроблено авторами

Висновки і пропозиції. Виявлена неспроможність українських підприємств-боржників відновити свою платоспроможність та неефективність санаційних заходів, вказує на необхідність створення нового механізму відновлення платоспроможність підприємств.

В статті запропоновано поєднати систему страхування та інститут банкрутства в Україні, а саме через створення обов'язкового страхування ризику неплатоспроможності суб'єктів господарювання. Страхові відрахування підприємств-учасників будуть формуватися в страховий фонд кошти якого будуть направлятися не тільки на відновлення платоспроможності підприємств-учасників, але і на їх модернізацію, або оновлення основних засобів. При цьому в роботі доведено необхідність, доцільність та економічність створення даного страхового фонду в Україні, як засобу відновлення платоспроможності підприємств, або підвищення його фінансового стану.

Подальші дослідження будуть направлені на розгляд правового аспекту створення обов'язкової системи страхування на випадок неплатоспроможності суб'єктів господарювання та можливості узаконення запропонованого фонду.

Список літератури:

1. Finance.ua. Про гроші [Електронний ресурс]: офіційний сайт. – Режим доступу: http://finance.ua/ (дата звернення 28.03.2017 р.). – Назва з екрана.
2. SMIDA [Електронний ресурс]: офіційний сайт. – Режим доступу: http://smida.gov.ua/ (дата звернення 24.01.2017 р.). – Назва з екрану.
3. Брінь П.В. Аналіз сучасного стану інституту банкрутства України [Електронний ресурс] / П.В. Брінь, А.Ю. Бондаренко // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія «Актуальні проблеми розвитку українського суспільства». – 2013. – № 69. – С. 155-161. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vcpiakc_2013_69_33 (дата звернення 28.03.2017 р.). – Назва з екрана.
4. Довго, дорого, неефективно: процедура банкрутства у сучасних реаліях України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/publications/2016/03/1/583495/ (дата звернення 28.03.2017 р.). – Назва з екрана.
5. Звіт про діяльність страхових компаній у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://docviewer.yandex.ua/?url= https%3A%2F% 2Fnfp.gov.ua%2Ffiles%2FDepFinMon%2Fzvitni_dani%2Fsk_%25202015.pdf&name=sk_%202015.pdf&lang=uk&c=58879dd9700f (дата звернення 28.03.2017 р.). – Назва з екрана.
6. Рентабельність операційної діяльності великих і середніх підприємств за видами промислової діяльності за січень-вересень 2016 року [Електронний ресурс] / Держ. служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення 28.03.2017 р.). – Назва з екрана.
7. Україна. Закони. «Про акціонерні товариства» [Електронний ресурс]: прийнятий Верховною Радою України від 17.09.2008 № 514-VI. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/514-17 (дата звернення 28.03.2017 р.). – Назва з екрана.
8. Україна. Закони. «Про господарські товариства» [Електронний ресурс]: прийнятий Верховною Радою України від 19.09.1991 № 1576-XII. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1576-12 (дата звернення 28.03.2017 р.). – Назва з екрана.
9. Хаджинова О.В. Сучасні тенденції банкрутства підприємств в Україні / О.В. Хаджинова // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Вип. 1, т. 2. – С. 275-278. – Бібліогр.: 5 назв.
10. Цар О. Світовий досвід оздоровлення неплатоспроможних підприємств та можливості його застосування в Україні [Електронний ресурс] / О. Цар // Галицький економічний вісник. Серія «Економіка та управління національним господарством». – 2013. – № 2. – С. 34-42. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gev_2013_2_7 (дата звернення 28.03.2017 р.). – Назва з екрана.
11. Шляхи вдосконалення механізму процедури банкрутства в Україні на основі міжнародного досвіду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/viche_2014_18_7.pdf (дата звернення 28.03.2017 р.). – Назва з екрана.

Косарева И.П., Борисенко Е.В.
Харьковский институт финансов
Киевского национального торгово-экономического университета

МЕХАНИЗМ СТРАХОВАНИЯ КАК СПОСОБ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ БАНКРОТСТВА

Аннотация
Учитывая современные тенденции несостоятельности украинских предприятий восстанавливать свою платежеспособность, что обусловлено увеличением количества предприятий-банкротов в последние года, исследования методов предотвращения банкротства является актуальным. В статье определены основные тенденции банкротства предприятий Украины в последние годы и обобщен международный опыт предотвращения банкротства. За частую предприятиям не удается самостоятельно восстановить свою платежеспособность, поэтому возникает вопрос поиска нового механизма обеспечения платежеспособности субъектов хозяйствования, а именно через систему страхования. В статье было предложено создание системы обязательного страхования, участниками которой были бы все предприятия Украины. В частности, было описано процедуру привлечения заемных средств предприятиями-участниками из страхового фонда на восстановление платежеспособности, или на другие мероприятия, которые повлияют на укрепление его финансового состояния.
Ключевые слова: платежеспособность, страхование, банкротство, санация, страховой фонд.

Kosareva I.P., Borysenko O.V.
Kharkov Institute of Finance
Kyiv National University of Trade and Economics

MECHANISM OF INSURANCE AS MEANS OF PREVENTION OF BANKRUPTCY

Summary
Taking into account the modern tendencies of insolvency Ukrainian enterprises to proceed in the solvency, that it contingently the increase of amount of enterprises-bankrupts the last years, research of methods of prevention of bankruptcy is actual. In the article determination basic tendencies of bankruptcy of enterprises in Ukraine the last years and international experience of prevention of bankruptcy is generalized. It is not succeeded to renew the solvency enterprises, the question of search of new mechanism of providing of solvency of subjects of menage appears, namely through the system of insurance. Creation of the system of obligatory insurance, the participants of that would be all enterprises of Ukraine, was offered in the article. In particular, procedure of bringing in of debt funds was described by enterprises-participants from an insurance fund, or on proceeding in solvency, or on other measures that will influence on strengthening of him the financial state.
Keywords: olvency, insurance, bankruptcy, sanation, insurance fund.

УДК 336.71

ДЕПОЗИТНА ПОЛІТИКА КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ

Костяк В.І.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено сутність формування та реалізації депозитної політики комерційних банків. Проаналізовано динаміку та структуру депозитних операцій банків України. Визначено економічну сутність депозитної політики у сучасних економічних умовах як для банків, так і для основної групи споживачів цих банківських продуктів – населення. Розглянуто депозитні продукти декількох найбільш надійних банків України. Запропоновано заходи щодо удосконалення депозитної політики банків.
Ключові слова: політика банку, депозитна політика, залучення грошових ресурсів, процентна ставка, депозитний портфель, вклад, депозитні продукти, надійність банку.

Постановка проблеми. Сьогодні, у час існування дефіциту дешевих кредитних ресурсів та зниження обсягів кредитування міжнародними банками особливе місце займає боротьба між банками за залучення коштів фізичних та юридичних осіб. Щоб отримати першість у цій конкурентній боротьбі, банки повинні впроваджувати нові види банківських послуг, розвивати нові методи обслуговування клієнтів.

Для розвитку економіки в умовах дестабілізації, девальвації гривні, зниження інвестиційної активності, важливе значення має аналіз формування та функціонування ресурсів банківських установ. Тому важливу роль у забезпеченні стабільного та ефективного функціонування банків відіграє формування науково обґрунтованої політики банку, головною складовою частиною якої є депозитна політика.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика депозитної політики банків досліджується економістами багатьох країн. Серед них такі зарубіжні економісти, як: П. Роуз, Л. Местер, А. Берер, Г. Айленбергер. Проблемами управління зобов'язаннями банку та управління банківським капіталом присвячені праці Р. Еллер.

В економічній літературі відомі також роботи вітчизняних вчених, які досліджують теоретичні, методологічні та практичні аспекти удосконалення депозитної політики банків. В статті опрацьовано дослідження Н. Аванесової, Ю. Арєстової, О. Данилишин, В. Ілляш, Р. Коцовської, О. Павлишин, М. Савлука, О. Сич, Л. Хміль, Н. Чаленко [1-5].

Дострокове повернення депозитів населення, ціноутворення депозитних ресурсів висвітлює у своїх працях М. Волошин.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість праць з вказаної теми, неефективною є депозитна політика українських банків, яка не дозволяє їм в повній мірі виконувати свої функції.

Мета статті. Мета даної статті полягає в порівняльному аналізі діяльності українських банків щодо формування та реалізації депозитної політики.

Виклад основного матеріалу. Важливим інструментом формування ресурсної бази є депозитна політика банку. Звідси випливає, що депозитна політика банку – це стратегія і тактика банку щодо залучення грошових коштів вкладників та інших кредиторів і визначення найефективнішої комбінації її джерел. Мета депозитної політики полягає в досягненні максимального прибутку за всебічного задоволення потреб клієнтів у депозитних послугах. Для отримання прибутку банки використовують залучені кошти юридичних і фізичних осіб для здійснення кредитних та ін-

Таблиця 1

Депозитний портфель банків України за 2013-2017 роки

Період	2013	2014	2015	2016	Січень 2017
Залишки коштів на кінець періоду, млн. грн.					
Всього	669974	675093	716728	793475	780075
Динаміка депозитного портфелю (власники)					
Домогосподарства	441951	418135	410895	444676	437689
Зміна у річному обчисленні, %	19,7	-5,4	-1,7	8,2	-1,6
Юридичні особи	228023	256958	305832	348799	342386
Зміна у річному обчисленні, %	12,3	12,7	19,0	14,1	-1,8
Динаміка депозитного портфелю (валюта)					
У національній валюті	421754	365454	391911	426418	420043
Зміна у річному обчисленні, %	31,7	-13,3	7,2	8,8	-1,5
В іноземній валюті	248220	309638	324817	367056	360033
Зміна у річному обчисленні, %	-1,5	24,7	4,9	13,0	-1,9
Динаміка депозитного портфелю (строковість)					
Поточні	205565	250153	305383	364547	351251
Зміна у річному обчисленні, %	10,9	21,7	22,1	19,4	-3,7
Строкові	464409	424940	411345	428928	428824
Зміна у річному обчисленні, %	20,0	-8,5	-3,2	4,3	-0,02

Джерело: розроблено автором за даними [7]

вестиційних операцій за більш високі процентні ставки [4].

Депозитна політика комерційного банку ґрунтується на дослідженні досягнутого рівня розвитку депозитних відносин банку з клієнтами і націлена на їх вдосконалення та розвиток. Комерційному банку важливо розробляти депозитну політику насамперед тому, що це дає можливість регулювати, управляти, раціонально організовувати взаємини між банком і його клієнтами щодо зворотного руху коштів. У процесі розробки депозитної політики комерційного банку слід враховувати рівень розвитку суспільства, банківської системи держави і конкретного банку [1].

На підставі даних офіційного сайту Національного банку України здійснено аналіз динаміки та структури депозитних портфелів банків України за період з 2013 по 2017 роки, що відображено у табл. 1.

За даними НБУ, оприлюдненими в повідомленні «Основні тенденції грошово-кредитного ринку України», загальний обсяг депозитів в Україні на 01.01.2017 р. становив 780075 млн. грн., що на 50116 млн. грн. більше від аналогічного показника на 01.01.2016 р., з них: депозити фізичних осіб: 437 689 млн. грн. (56,1%); депозити юр. осіб: 342386 млн. грн. (43,0%).

В Україні переважають строкові депозити, що складають 428824 млн. грн. (55%), тоді як поточні депозити становлять 351251 млн. грн. (45%). Протягом 2014-2015 років частка строкових депозитів зменшувалась, що було викликано нестабільністю та збільшенням темпів інфляції, але за 2016 р збільшилась на 4,3%, порівняно з показником попереднього року, а поточних зросла за 2013-2016 рр., через спад довіри до банків.

Станом на 1.01.2017 р. валютна структура загального депозитного портфелю України на 54% (420043 млн. грн.) складалась з гривневих вкладів, а 46% (360033 млн. грн.) становили вклади в іноземній валюті. У останні роки зберігається тенденція до збільшення обсягу депозитів в іноземній валюті, порівняно з динамікою збільшення гривневих депозитів.

Депозитний ринок переживає повільне відродження після падіння, викликаного військово-політичною невизначеністю та девальвацією національної валюти.

Для того, щоб отримати уявлення про вибір банків, яким фізичні та юридичні особи надають перевагу у зберіганні депозитів, доцільно буде розглянути наступні таблиці: депозити фізичних осіб у банках України (таблиця 2), депозити від юридичних осіб в банках України (таблиця 3).

Таблиця 2

Депозити фізичних осіб у банках України на 1 січня 2017 року, грн.

№	БАНК	Депозити фіз. осіб	Депозити фіз. осіб до запитання
1	ПРИВАТБАНК	151 039 802	30 446 809
2	ОЩАДБАНК	69 147 979	17 531 267
3	Укрексімбанк	24 456 598	6 849 972
4	Райффайзен Банк Аваль	17 054 869	10 358 632
5	УКРСОЦБАНК	16 154 423	3 850 479
6	АЛЬФА-БАНК	15 491 390	2 429 945
7	ПУМБ	14 713 185	3 454 748
8	УКРГАЗБАНК	13 558 053	3 347 815
9	УкрСиббанк	11 498 880	9 100 015
10	СБЕРБАНК РФ	11 416 645	2 732 712
11	ОТП БАНК	9 338 632	5 752 213
12	Південний	6 572 036	2 160 997

Джерело: розроблено автором за даними [10]

Лідерами ринку депозитів фізичних осіб на 1 січня 2017 року були великі системні банки ПАТ КБ «Приватбанк», АТ «Ощадбанк», АТ «Укрексімбанк», АТ «Райффайзен банк Аваль».

Депозитні зобов'язання банків знизилися на 18,2 млрд. грн. (-1,6%) До 1,13 трлн. грн., в той час як капітал українських банків зріс на 20,1 млрд. грн. (+19,4%) до 123,78 млрд грн.

На таку розстановку основний вплив мали останні 6 місяців, протягом яких банківський сектор відходив від наслідків, викликаних вола-

тильністю ринків. Свідченням тому є осінні тенденції зниження ставок депозитів і збільшення обсягів вкладів у гривні.

Перевагу вкладників протягом минулого року віддавалася розміщення коштів на депозитах короткострокового характеру, терміном на 3 місяці. Також попитом користувалися вклади з вільним доступом. А вже за результатами жовтня – листопада спостерігалася позитивна динаміка приросту показників більш тривалих вкладів, терміном, що перевищує 6 місяців.

Основними причинами, що пояснюють відновлення припливу депозитів, фахівці вважають стабілізацію курсу, зниження інфляції, а також зняття обмежувальних рамок по валютних внесках.

Таблиця 3

Депозити юридичних осіб в банках України на 1 січня 2017 року, грн.

№	БАНК	Депозити юр. осіб	Депозити юр. осіб до запитання
1	ОЩАДБАНК	75 271 271	59 164 636
2	Укрексімбанк	59 314 131	48 889 835
3	УКРГАЗБАНК	32 622 913	18 793 886
4	ПРИВАТБАНК	29 906 075	15 160 536
5	Райффайзен Банк Аваль	26 674 444	23 161 525
6	УкрСиббанк	24 925 224	20 337 399
7	КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК	19 044 805	10 843 968
8	ПУМБ	18 472 333	12 966 857
9	СІТІБАНК	16 753 141	16 080 383
10	АЛЬФА-БАНК	13 661 716	6 303 729
11	ОТП БАНК	12 463 792	10 213 805
12	УКРСОЦБАНК	10 621 827	8 004 271

Джерело: розроблено автором за даними [10]

Банками-лідерами за обсягом залучених депозитів юридичних осіб є: АТ «Ощадбанк», АТ «Укрексімбанк», АБ «УКРГАЗБАНК», АТ «Райффайзен банк Аваль».

Надійність депозиту залежить від надійності самої банківської установи, до якої звертається клієнт. Тому нижче подано рейтинг надійності банків на березень 2017 року.

Важливу роль відіграє фактор власника з точки зору поповнення капіталу і ліквідних ресурсів, що є основою стійкості в стресових умовах. Жоден банк, який належить державі або міжнародним фінансовим холдингам, не був визнаний неплатоспроможним.

Основними критеріями системної важливості є загальний розмір активів, зобов'язань, системні взаємозв'язки в банківській системі і обсяг кредитування найважливіших секторів економіки.

ТОП-рейтинг українських та іноземних банків: березень 2017 року:

1. Креді Агріколь Банк (Credit Agricole, Франція)
2. Райффайзен банк Аваль (Raiffeisen Bank, Австрія)
3. Ощадбанк (державний)
4. Кредобанк (PKO Bank Polska, Польща)
5. Укрсиббанк (BNP Paribas Group, Франція)
6. Сітібанк Україна (Citigroup, США)
7. ПроКредит Банк (ProCredit Bank, Німеччина)
8. Укргазбанк (державний)
9. Укрексімбанк (державний)
10. ОТП Банк (OTP Bank, Угорщина)
11. Укрсоцбанк (ABH Holdings, Люксембург, РФ)
12. Альфа-Банк (ABH Holdings, Люксембург, РФ)
13. Правекс-банк (Intesa Sanpaolo, Італія)
14. ІНГ Банк Україна (ING Groep, Нідерланди)
15. ПУМБ (СКМ Фінанс) [5].

Ефективна депозитна діяльність банку на ринку фінансових послуг має максимально задовольнити потреби клієнтів. Тому в табл. 4 розглянуто депозити для фізичних осіб таких банків-лідерів іноземних банківських груп, як: Райффайзен банк Аваль, Укрсиббанк, Креді Агріколь Банк.

Отже, для комерційного банку найбільш привабливими є строкові депозити, що є найбільш стабільною частиною залучених ресурсів, вони дозволяють здійснювати кредитування на більш тривалі строки і відповідно під більш високий процент.

Найбільші відсотки за депозитами у гривні пропонує АТ «Райффайзен банк Аваль» (13,00%). Проте банк, який приймає на депозит найменшу суму вкладу (100 грн.) – ПАТ «Креді Агріколь Банк».

Пріоритетними шляхами удосконалення ефективності депозитної політики банку є:

· розробка простих і зрозумілих споживачу депозитних продуктів, які б не потребували значних витрат з боку банку; врахування інтересів певного сегмента споживачів, на який орієнтується банківська установа;

· забезпечення фінансової стійкості та надійності банку;

· ретельне та постійне вивчення інтересів і запитів вкладників – юридичних та фізичних осіб, надання найзручніших форм депозитного обслуговування;

· запровадження новітніх організаційних форм ведення депозитних рахунків населення; активніше використання можливостей з комплексного обслуговування клієнтури, тобто необхідність надання індивідуальним вкладникам додаткових послуг, які супроводжують взаємини із банком у процесі традиційного депозитного обслуговування;

· формування банками адекватної процентної політики, спрямованої на залучення та стійке утримання коштів населення на депозитних рахунках;

· поліпшення якості обслуговування клієнтів: розширення спектра депозитних послуг; комплексне обслуговування; додаткові види послуг за вкладами; розширення філіальної мережі [3].

Як перспективний напрям удосконалення депозитних операцій можна розглядати розширення кола депозитних рахунків клієнтів з різноманітним режимом функціонування, що надаватиме вкладникам банку додаткові можливості щодо використання своїх коштів із прийнятним рівнем доходів [2].

Висновки і пропозиції. Отже, ефективна реалізація депозитної політики вкрай важлива для банківських установ, оскільки сприяє вдосконаленню банківської діяльності в процесі залучення грошових коштів та збереженню їх конкурентних переваг.

З огляду на економічну, політичну, соціальну ситуацію, кожен банк самостійно визначає свою власну депозитну політику. Основна

Таблиця 4

Характеристика депозитних продуктів банків для привітних осіб

Депозити приватним особам						
Райффайзен Банк Аваль						
№	Назва вкладу	Мінімальна сума вкладу	Термін вкладу	Процентна ставка вкладу	Валюта вкладу	Можливість сплати відсотків
1	Вклад «Класичний»	2000 грн. / 500 дол. США.	31 день, 2,3 місяці, 6 місяців, 367 днів	7,05-10,90% в грн. / 0,01-0,15% в дол.	гривня, долари США	наприкінці строку вкладу
2	Вклад «Ощадний»	500 грн. / 100 дол. США.	3,6 місяців, 367 днів.	8,15-9,90% в грн. / 0,01%	гривня, долари США	щомісячна сплата або капіталізація
3	Вклад «Бонус»	2 тис. грн.	1 місяць + п'ять обов'язкових пролонгацій	7,00-13,00%, зростає щомісяця	гривня (UAH)	щомісячна сплата процентів або капіталізація
4	Вклад на вимогу «Універсальний»	100 грн / 20 дол.США	безстроковий	0%; 10%	гривня, долари США	Часткове зняття коштів
УкрСиббанк						
1	«Євросейф»	100 грн / 20 дол. США / 20 євро	безстроковий	5% в грн. / 0,01% в дол.	гривня, долари США, євро	Щомісячна капіталізація
2	Депозит (вклад) «Надійний статок»	1000 грн.	2, 3, 6, 9, 12, 18 та 24 місяці	1,7-7,5%	гривня (UAH)	щомісячно готівкою
3	Депозит (вклад) «Гарантований капітал»	1000 грн.	1, 2, 3, 6, 9, 12, 18 та 24 місяці	1,5-8%	гривня (UAH)	наприкінці терміну дії договору
4	Депозит (вклад) «Щасливий вік»	100 грн	3, 6, 9, 12, 18 та 24 місяці	5,85-7,75%	гривня (UAH)	Щомісячна виплата відсотків
Креді Агріколь Банк						
1	Депозит «Строковий»	2 000 гривень / 400 доларів США / 400 євро	від 1-го до 18-ти місяців	7.00-11.00% в грн. / 0.01% в $ і €	гривня, долар США, євро	наприкінці строку вкладу
2	Депозит «Накопичувальний»	500 грн. / 100 дол. США / 100 Євро	від 6-ти до 18-ти місяців	10.50% в грн; / 0.01% в $ і €	гривня, долар США, євро	наприкінці строку вкладу
3	Депозит «Щомісячний дохід»	1000 грн / 100 дол. США / 100 Євро	від 6-ти до 18-ти місяців	10.00% в грн. / 0.01% в $ і €	гривня, долар США, євро	щомісячно
4	Депозит «Ощадний»	100 грн. / 20 доларів США / 20 євро	безстроковий	7.50-8.00% в грн. / 0.01% в $ і €	гривня, долар США, євро	щомісячна капіталізація

Джерело: розроблено автором за даними [6, 8, 9]

мета депозитної політики полягає в залучені великого обсягу депозитних ресурсів за нижчою ціною. Тому з метою удосконалення депозитної політики та підвищення довіри до банківської системи необхідно:

· стабілізувати та поліпшити економічну й політичну ситуацію в країні;

· використовувати можливості держави щодо рекапіталізації проблемних банків;

· підсилити зберігання заощаджень;

· підвищувати якість обслуговування клієнтів і виходити на ринок з новими депозитними продуктами;

· в умовах інфляції необхідна індексація коштів;

· вводити санкції до банків, які здійснюють неповернення депозитів та затримку клієнтських платежів;

· застосовувати нові маркетингові заходи у формуванні депозитної політики банків тощо.

Список літератури:

1. Аванесова Н.Е., Арєстова Ю.О. «Депозина політика комерційного банку: теоретико-методологічні засади». Глобальні та національні проблеми економіки Випуск 8, 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://global-national.in.ua/archive/8-2015/192.pdf
2. Дмитрієва О.А. Оптимізація депозитної діяльності комерційного банку / Дмитрієва О.А. // Фінанси України. – 2008.
3. Ілляш В.Ю., Чаленко Н.В. Депозитна політика комерційного банку та інструменти її реалізації. Економіка. Управління. Інновації. Випуск № 1(11), 2014.
4. Коцовська Р.Р., Павлишин О.П., Хміль Л.М. Банківські операції: Навч. посіб. – К.: УБС НБУ: Знання, 2010. – 390 с.

5. Сыч О.А., Мицишин И.Р. Финансовая безопасность банковской системы Украины / О.А. Сич, И.Р. Мицишин // Collection of scientific articles of International Scientific Conference «Matters of relevance in economy, law and studies in 2013» (Kaunas, 6 march 2013). – Kaunas, 2013. – P. 182-185.
6. Аналітичний огляд банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bankografo.com.
7. Офіційний сайт Креді Агріколь Банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://credit-agricole.ua/
8. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] – Доступ до ресурсу: http: // www.bank.gov.ua
9. Офіційний сайт Райффайзен Банку Аваль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.aval.ua/
10. Офіційний сайт УкрСиббанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrsibbank.com/
11. Рейтинг банків України 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kriza.com.ua/

Костяк В.И.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ДЕПОЗИТНАЯ ПОЛИТИКА КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье исследована сущность формирования и реализации депозитной политики коммерческих банков. Проанализирована динамика и структура депозитных операций банков Украины. Определено экономическую сущность депозитной политики в современных экономических условиях, как для банков, так и для основной группы потребителей этих банковских продуктов – население. Рассмотрены депозитные продукты нескольких наиболее надежных банков Украины. Предложены мероприятия по совершенствованию депозитной политики банков.
Ключевые слова: политика банка, депозитная политика, привлечение денежных ресурсов, процентная ставка, депозитный портфель, вклад, депозитные продукты, надежность банка.

Kostiak V.I.
Ivan Franko National University of Lviv

THE DEPOSIT POLICY OF COMMERCIAL BANKS OF UKRAINE

Summary
The article examines the essence of the formation and realization of Deposit policy of commercial banks. The article analyses dynamics and structure of the Deposit operations of banks of Ukraine. The economic entity's Deposit policy in the current economic environment for banks and the main group of consumers of these banking products in the population. Deposit products are considered some of the most reliable banks of Ukraine. Proposed measures to improve the Deposit policy of banks.
Keywords: policy of bank, deposit policy, raising money, interest rate, deposit brief-case, deposit, deposit products, reliability of bank.

УДК 339.137.22:664.31/36

ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДОВИХ ТА ФАКТОРІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ В АПК

Котелевець Д.О.
Запорізький національний університет

У статті визначено та класифіковано найбільш значущі макро і мікрофактори як рестриктивного, так і експансіоністського впливу на конкурентоспроможність підприємств олієжирової галузі АПК. В якості перших можна виокремити складний фінансовий стан більшості господарюючих суб'єктів галузі, відсутність ініціативи зі сторони потенційних інвесторів у зв'язку із високим ризиком вкладень, низький рівень мотивації праці, диспаритет цін на готову продукцію та сировину, дефіцит кваліфікованих кадрів тощо. До сприятливих умов слід віднести консолідацію галузей АПК з науково-дослідними установами з метою їх ефективного розвитку, потенційну можливість підвищення споживчої доступності для населення олієжирової продукції за рахунок оптимізації бізнес-процесів, розвиток сировинної та ресурсної бази в галузі як один з напрямків державної підтримки АПК.
Ключові слова: конкурентоспроможність, підприємство, АПК, макрофактори, мікрофактори, рестриктивний та експансіоністський вплив, олієжирова галузь.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки поглибилися кризові тенденції у реальному секторі економіки, відбувається зниження реального ВВП в усіх агрегованих видах діяльності, у т.ч. в переробній промисловості, сільському господарстві, загострилися проблеми виживання підприємств. Це обумовлюється впливом різних негативних факторів, які формують несприятливі зовнішні умови функціонування підприємств у всіх сферах економіки, в тому числі і в АПК: складною геополітичною обстановкою, продовженням збройного протистояння на сході України, яке залишається вкрай виснажливим для української промисловості, стрімким ростом курсу національної валюти, тощо. Становище ускладнюється і внутрішніми проблемами, властивими українському агропромисловому комплексу, а саме: диспаритетом цін, дефіцитом фінансових ресурсів, низьким рівнем матеріально-технічного забезпечення сільського господарства, нерозвиненістю інфраструктури продовольчого ринку тощо. Сукупність зазначених несприятливих зовнішніх і внутрішніх факторів впливають на низький рівень конкурентоспроможності вітчизняних підприємств з перероблення сільськогосподарської продукції.

І всі представлені аргументи доводять необхідність проведення поглиблених науково-методичних і прикладних досліджень процесів формування конкурентоспроможності підприємств олієжирової галузі АПК, удосконалення механізмів ефективного управління нею.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств завжди приділялась значна увага як в закордонній економічній науці і практиці, так і у вітчизняній. Загальновизнаними є результати наукових пошуків таких вітчизняних вчених як М. Маліка, В. Месель-Веселяка, Б. Пасхавера, П. Саблука, С. Кваші, О. Шпичака, І. Червена, О. Нужної, О. Гудзинського, А.В. Череп та інших.

Проблемам розвитку олієжирової галузі присвячені наукові дослідження відомих економістів, серед яких В. Андрійчук, В. Гончаров, П. Гайдуцький, В. Мельник, Т. Олійник, А. Фаїзов та інші. Значущість наявних публікацій та досліджень безперечно велика, проте сучасний стан підприємств в АПК та реальний їх рівень конкурентоспроможності не усувають необхідності подальшого вивчення цієї теми.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На основі аналізу наукових джерел встановлено, що окремі питання проблеми дослідження теоретичних і методичних аспектів підвищення конкурентоспроможності переробних підприємств в АПК набувають важливого самостійного значення, а також не сформовано єдиного підходу щодо факторів позитивного та негативного впливу на конкурентоспроможність господарюючих суб'єктів, і актуалізують дане наукове дослідження.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження складових та факторів забезпечення конкурентоспроможності переробних підприємств в АПК.

Виклад основного матеріалу. Адекватна аргументація структурних елементів конкурентного потенціалу підприємств з перероблення сільськогосподарської продукції має важливе значення для удосконалення методики аналізу і цілеспрямованого управління конкурентоспроможністю переробного підприємства.

Ми вважаємо, що структура конкурентного потенціалу є багатовимірною, визначається і характеризується цілою сукупністю соціально-економічних критеріїв, які відображають матеріальну та нематеріальну сфери потенціалу і ефективність його використання. Визначення складових економічного потенціалу переробних підприємств передбачає врахування галузевої специфіки господарюючого суб'єкта.

Природною основою сільськогосподарського виробництва є земельні ресурси, обсяг, і якісний стан яких можуть визначати рівень земельного потенціалу сільськогосподарського підприємства як одного зі складових виробничого потенціалу.

Загострення політичної ситуації і економічна криза призвели до значного зростання конкуренції на продовольчому ринку, зниження обсягів державної підтримки підприємств АПК, порушення нормальних взаємовідносин сільськогосподарських виробників з переробними

підприємствами і організаціями сфери послуг. Дані процеси зажадали зміни фінансової та інвестиційної політики сільськогосподарських підприємств, визначили необхідність впровадження в господарську діяльність процесів переробки сільськогосподарської продукції, її обробки і підготовки для реалізації.

В таких умовах об'єктивно зростає значення гармонійного поєднання використовуваних в сільськогосподарському виробництві факторів виробництва – землі, праці, капіталу, живих організмів, інформації, інновацій. Сукупність перерахованих факторів поряд з діловими якостями управлінського апарату і інструментами управління створює в цілому величину економічного потенціалу сільськогосподарського підприємства, структура якого багато в чому зумовлена різноманітними об'єктивними зовнішніми умовами господарювання: географічними, природними, макроекономічними, соціальними та іншими.

На сучасному етапі проявляється така соціально-економічна особливість агропромислового сектора, що характеризується поєднанням сільського і міського способу життя, відмінністю менталітету, культурних особливостей, які визначають переваги людей, зайнятих в цьому секторі.

Все це визначає ті об'єктивні тенденції, які складаються в формуванні трудової складової конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства, обмежують можливості її розвитку, обумовлюють дефіцит трудових ресурсів в аграрній сфері. Відсутність грамотної соціальної політики держави щодо розвитку сільських територій, міграція трудових ресурсів, низькі доходи в сфері сільськогосподарського виробництва обумовлюють виникнення на підприємствах АПК хронічної нестачі висококваліфікованих кадрів, підвищення середнього трудового віку працівників, зниження мотивації праці і погіршення його умов.

Таким чином, в умовах, що склалися трудова складова конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств виступає найважливішим фактором, що стримує розвиток виробництва, і вимагає розробки чіткої і зрозумілої системи управління трудовими ресурсами на всіх рівнях господарюючих суб'єктів у сфері сільського господарства.

Рівень організації сільськогосподарського процесу багато в чому визначається здатністю управлінського апарату забезпечити адаптацію сформованого виробничого потенціалу до створення планованих обсягів валової продукції сільського господарства; підвищення продуктивності основних факторів виробництва; ефективному використанню фінансових ресурсів.

Здатність сільськогосподарського підприємства удосконалювати і розвивати свій фінансовий потенціал залежить не тільки від сумлінності та професійної підготовки працівників обліково-аналітичних, економічних і фінансових служб, а й від їх фінансового менталітету, фінансового професіоналізму, що виражається в грамотному розумінні необхідності і доцільності застосування адекватних фінансових інструментів управління. На рівень фінансового потенціалу впливають склад і структура капіталу, методи і форми кредитування бізнесу, фінансова політика підприємства. Оптимізація перерахованих факторів фінансового потенціалу як інструментів вирішення поточних завдань і досягнення стратегічних цілей розвитку виступає першорядним завданням фінансових менеджерів.

На наш погляд, особливість конкурентного потенціалу підприємства полягає в тому, що це динамічна багатолика і багатокритеріальна характеристика його життєвого стану, і він перебуває в безперервному русі, видозмінюючись під впливом факторів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Ми вважаємо, що конкурентоспроможність підприємств олієжирової галузі АПК є специфічним об'єктом менеджменту, і в значній мірі характеризується процесами, які відбуваються як на національному, регіональному або підприємницькому рівні в цілому, так і в аграрному секторі зокрема. Необхідність визначення факторів, які впливають на цей процес, спричинена ринковими змінами, які відбуваються в аграрно-промисловому комплексі і посилюють увагу науковців до проблеми забезпечення конкурентоспроможності підприємств з виробництва та перероблення продукції.

Разом з тим, на нашу думку, вченими-економістами не приділено належної уваги всім аспектам дослідження умов і факторів, які забезпечують конкурентоспроможність підприємств з перероблення сільськогосподарської продукції в теоретичному і методичному плані.

Поява нових факторів, спричинена становленням нової моделі господарювання, для якої характерні глобалізація, інформатизація, економіка знання, мало розглянуті та узагальнені в сучасних дослідженнях. Кожному підприємству притаманні свої специфічні умови і фактори, що впливають на його розвиток. І нові фактори не повинні знижувати рівень його конкурентоспроможності та ефективності функціонування.

Аналіз та систематизація наявних наукових джерел дозволило виявити різноманітність трактувань, підходів і критеріїв при визначенні факторів забезпечення конкурентоспроможності підприємств. Так, одні автори під факторами конкурентоспроможності розуміють умову чи рушійну силу, що визначає склад, величину і значимість кількісних та якісних параметрів конкурентоспроможності [1].

В. Павлова визначає фактори конкурентоспроможності підприємства як безпосередню причину, наявність якої є необхідною і достатньою умовою зміни одного чи декількох критеріїв конкурентоспроможності [2].

В результаті проведених теоретичних узагальнень, ми вважаємо, що під факторами забезпечення конкурентоспроможності розуміють умови, які впливають на ефективне та конкурентоспроможне функціонування підприємств.

Слід зазначити, що вся сукупність факторів, які забезпечують формування конкурентоспроможності підприємств з перероблення сільськогосподарської продукції, потребує класифікації. Систематизація існуючих різних наукових поглядів свідчить про наявність великої кількості класифікаційних ознак. Деякі вчені-дослідники при класифікації факторів конкурентоспроможності пропонують звертати увагу на такі характеристики як «зовнішнє і внутрішнє середовище їх виникнення, ступінь прямого і непрямого впливу, можливість регулювання (регульовані і нерегульовані)» [3, 4, 5]. В окремих роботах ак-

центується увага на природних і економічних факторах, підкреслюється важливість врахування екологічних факторів.

На нашу думку, неналежний рівень конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів олієжирової галузі АПК в складних сучасних умовах їх функціонування формується під впливом дії комплексу внутрішніх і зовнішніх факторів, які можна поділити на рестриктивні, негативні (стримують розвиток підприємства, формування належного рівня конкурентоспроможності), і експансіоністські, позитивні, які сприяють підвищенню конкурентоспроможності та ефективності функціонування підприємств.

При цьому особливий характер впливу мають зовнішні фактори (наприклад, у вигляді природних умов), які слабо піддаються цілеспрямованому управлінню з боку господарюючого суб'єкта, і це є відмінною рисою процесу формування конкурентного потенціалу сільськогосподарського підприємства.

Можна заперечити тезу про те, що вплив цих факторів однаковий на всі підприємства, так як адаптація до впливу у різних підприємств може відрізнятися. Це підтверджується реальною практикою роботи аграрних підприємств, частина яких в сучасних ринкових умовах стабільно функціонують, інші стійко розвиваються, а треті перебувають на межі банкрутства.

Ми вважаємо, що необхідно розширити сукупність зовнішніх факторів впливу на конкурентоспроможність підприємств з перероблення сільськогосподарської продукції за рахунок виділення міжнародного середовища, яке істотно впливає на функціонування підприємств. До них можна віднести ціни на сировину, умови міждержавних кредитів, запровадження санкцій.

Зовнішні фактори впливу на конкурентоспроможність підприємств АПК створюють умови як негативного, рестриктивного, так і позитивного, експансіоністського характеру. В якості перших можна виокремити різноманітність особливостей формування та розвитку олієжирової галузі, складний фінансовий стан більшості господарюючих суб'єктів, відсутність ініціативи зі сторони потенційних інвесторів у зв'язку із високим ризиком вкладень, низький рівень мотивації праці, диспаритет цін на готову продукцію та сировину, дефіцит кваліфікованих кадрів тощо.

Ми підтримуємо думку вчених про те, що «внаслідок недостатньої інвестиційної та фінансової підтримки з боку держави, приватизації аграрних підприємств, лібералізації цін, функція економічного регулювання дистанціювалася від матеріального і технічного забезпечення. Це відобразилося на деградації і без того не надто розвинених виробничих баз селекційних центрів, швидких темпах зменшення обсягів виробництва, припинення виробничої діяльності переважної більшості господарюючих суб'єктів» [6].

До сприятливих умов слід віднести консолідацію галузей АПК з науково-дослідними установами з метою їх ефективного розвитку, потенційну можливість підвищення споживчої доступності для населення олієжирової продукції за рахунок оптимізації бізнес-процесів, розвиток сировинної та ресурсної бази в галузі як один з напрямків державної підтримки АПК.

Слід відзначити, що, важливе значення при формуванні належного рівня конкурентоспроможності підприємства з перероблення сільськогосподарської продукції має соціальний фактор. Руйнування системи великого сільськогосподарського виробництва, ліквідація радгоспів і колгоспів в початкові роки ринкової економіки зумовило появу величезної кількості окремих сільськогосподарських товаровиробників, індивідуальних підприємців, особистих підсобних господарств. Це призвело до того, що в сучасному сільськогосподарському бізнесі, перш механізований і автоматизований, індустріальний спосіб виробництва широко став поєднуватися з ручною, немеханізованою працею.

Підприємства АПК дуже чутливі до внутрішніх факторів, які випливають з потенціалу та можливостей самих підприємств і виявляються в різних аспектах їх виробничо-економічної діяльності. Основні внутрішні фактори впливу на формування конкурентоспроможності підприємств з перероблення сільськогосподарської продукції можна також розділити на кілька груп.

Представлена систематизація внутрішніх факторів свідчить про те, що в даний час більшість вчених значну роль і місце серед них відводять економічним факторам впливу на конкурентоспроможність. Економічні фактори будь-яке підприємство здатне за умови професійного управлінського підходу відстежувати, аналізувати, і враховувати при плануванні своїх виробничих процесів, тим самим мінімізуючи їх негативний вплив, оскільки прояв, наприклад, природних факторів, навіть при умови максимального використання існуючих технологій та інструментів, неможливо спрогнозувати повністю і підпорядкувати управлінню в світлі існуючих геополітичних та біологічних змін навколишнього середовища.

До економічних факторів в окремих наукових роботах відносять «податки, платоспроможність організації, темпи інфляції, а також характер і рівень зайнятості населення, динаміку коливання платоспроможного попиту на сільськогосподарську продукцію, стан грошових розрахунків тощо» [6].

Слід зазначити, що пріоритетність для підприємства тих чи інших факторів, які впливають на рівень його конкурентоспроможності, визначається специфікою діяльності підприємства. Разом з тим деякі з них мають загальний характер і універсальні для багатьох галузей.

Вважаємо, що комплексний аналіз факторів впливу на конкурентоспроможність підприємств олієжирової галузі АПК, які систематизовані за характером їх впливу на формування конкурентних переваг, дасть можливість продемонструвати всі результати їх впливу.

Значення та характер впливу окремих факторів на формування високого рівня конкурентоспроможності підприємства, залежить від синтезу як загальних законів, так і специфічних умов функціонування, стану та якості техніки і технологій, які застосовуються, ефективності механізму управління всіма виробничими процесами, є різноплановими і малодослідженими, і їх варто враховувати при прийнятті управлінських рішень.

Висновки і пропозиції. Конкурентоспроможність підприємств олієжирової галузі АПК мож-

на вважати комплексним поняттям, що відображає взаємодію різноманітних умов та передумов її формування, факторів як рестриктивного, так і експансіоністського характеру, а також можливостей досягнення.

Потреба в підвищенні конкурентоспроможності підприємств олієжирової галузі обумовлює необхідність визначення системи показників, які дозволили б характеризувати її рівень, вивчати динаміку, оцінювати вплив факторів, а також обґрунтувати регулятивні інструменти управління конкурентоспроможністю переробних підприємств, що і визначає доцільність розгляду даного питання.

Список літератури:

1. Серебренніков Б.С. Фактори та складові конкурентоспроможності електроенергетичних товарів на міжнародних ринках / Б.С. Серебренніков // Економічний вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». – 2015. – № 12. – Режим доступу: http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/45129
2. Павлова В.А. Фактори, що формують конкурентоспроможність / В.А. Павлова // Європейський вибір України: проблеми теорії та практики реалізації: Матеріали міжн. наук.-практ. конф. – Д.: Вид-во ДУЕП. – 2003. – С. 76-78.
3. Дерев'янко О. Основні напрями системного трансформування харчової промисловості України / О. Дерев'янко // Економіка України. – 2009. – № 1. – С. 45-50.
4. Драган О.І. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теоретичні аспекти. Монографія. – К.: ДАКККіМ, 2006. – 160 с.
5. Єпіфанов А.О. Оцінка кредитоспроможності та інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання: монографія / А.О. Єпіфанов, Н.А. Дехтяр, Т.М. Мельник, І.О. Школьник та ін. / За ред. доктора економічних наук А.О. Єпіфанова. – Суми: УАБС НБУ, 2007. – 286 с.
6. Васильев В.П. Экономическая устойчивость сельскохозяйственных организаций на Кубани: состояние, проблемы обеспечения / В.П. Васильев // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета (Научный журнал КубГАУ) [Электронный ресурс]. – Краснодар: КубГАУ, 2014. – № 02 (096). – С. 942-955. – IDA [article ID]: 0961402068. – Режим доступа: http://ej.kubagro.ru/2014/02/pdf/68.pdf

Котелевец Д.А.
Запорожский национальный университет

ХАРАКТЕРИСТИКА СОСТАВЛЯЮЩИХ И ФАКТОРОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ В АПК

Аннотация
В статье определены и классифицированы наиболее значимые макро и микрофакторы как рестриктивного, так и экспансионистского воздействия на конкурентоспособность предприятий масложировой отрасли АПК. В качестве первых можно выделить сложное финансовое состояние большинства хозяйствующих субъектов отрасли, отсутствие инициативы со стороны потенциальных инвесторов в связи с высоким риском вложений, низкий уровень мотивации труда, диспаритет цен на готовую продукцию и сырье, дефицит квалифицированных кадров. К благоприятным условиям следует отнести консолидацию отраслей АПК с научно-исследовательскими учреждениями с целью их эффективного развития, потенциальную возможность повышения потребительской доступности для населения масложировой продукции за счет оптимизации бизнес-процессов, развитие сырьевой и ресурсной базы в отрасли как одно из направлений государственной поддержки АПК.
Ключевые слова: конкурентоспособность, предприятие, АПК, макрофакторы, микрофакторы, рестриктивное и экспансионистское воздействие, масложировая отрасль.

Kotelevets D.O.
Zaporizhzhya National University

CHARACTERISTICS OF COMPONENTS AND FACTORS FOR INSURING FAVORABLE COMPETITIVENESS OF PROCESSING ENTERPRISES IN AIC

Summary
In the article there are identified and classified the most important macro and microfactors of bothe restrictive and expansionist impact on the competitiveness of AIC oil and fat sector enterprises. As the first there can be distinguished the most difficult financial situation of of sector business entities, lack of initiative on the part of potential investors because of the high risk investment, low motivation, disparity in prices for finished products and raw materials, shortage of qualified personnel and others. The favorable conditions include the consolidation of tAIC sector with the research institutions with the purpose of their effective development, potential to increase consumer availability of the oil and fat products to the public by optimizing business processes, development of raw material and resource base in the sector as one AIC state support directions.
Keywords: competitiveness, enterprises, AIC, makrofaktors, microfactors, restrictive and expansionary impact, oil and fat sector.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 332.1

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ У ПРОЦЕСАХ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Коцаба В.Ю., Штерма Т.В.
Приватний вищий навчальний заклад «Буковинський університет»

У статті окреслено нові підходи щодо важливості категорій «інформаційний ресурс», «інформаційний потенціал». Зазначається, що інформаційні ресурси нині стають невід'ємним фактором життєдіяльності суспільства. Інформаційні ресурси виступають важливим необхідним елементом економічних, політичних, правових та процесів розвитку підприємства. Досліджено прибуткову та розвиваючу діяльність з використанням інформаційного потенціалу. Даний ресурс необхідний керівництву підприємства, а також усім його підрозділам для досягнення поставленої мети й очікуваних результатів.
Ключові слова: інформаційний ресурс, інформація, інформаційне суспільство, інформаційне середовище, інформаційний потенціал, інформатизація, інформаційні технології.

«Хто володіє інформацією,
той володіє світом».
Уінстон Черчіль

Постановка проблеми. Фундаментом для успішного та розвиваючого підприємства сьогодні виступає інформація. Інтенсивний розвиток інформації у всіх сферах людського життя та діяльності є сьогодні одним з визначальних чинників не тільки для подальшого соціально-економічного розвитку людства, але й економіки регіонів України в цілому.

Сьогодні цінність бізнесу визначається саме інформаційним ресурсом. Тому, дослідження ролі інформаційного ресурсу сьогодні є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інформаційного ресурсу та його роль у розвитку підприємства досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Варто виділити праці Д. Лозовицького, Л. Кукурудзяка, Г. Бутенка, І. Виховича, І. Маркіна, М. Терещенко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Оскільки інформація є одним з вирішальних факторів розвитку підприємства, то особливості використання інформаційного ресурсу в економічній сфері повинні бути в центрі уваги сучасних науковців, а високий рівень актуальності та розвитку технологій зумовлює необхідність її подальшого дослідження.

Інформаційний ресурс та його використання повинні бути базою для безпечного розвитку підприємства, населення, економіки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз інформаційного ресурсу та його вплив на розвиток підприємства.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах інформація перетворюється у найбільш важливий ресурс у процесах забезпечення конкурентоспроможності та сталого економічного розвитку. Поштовхом для цих процесів стало використання сучасних інформаційних технологій, які і згенерували основні вимоги до нового виду ресурсу яким є – інформаційний ресурс.

Зазначений ресурс відноситься до категорії стратегічних та таких, що забезпечують та гарантують процвітання держави у багатьох сферах їх діяльності.

Інформаційний ресурс – інформація у вигляді знання. Знати про щось – знати свої подальші дії.

Інформаційні ресурси набувають особливої значущості та актуальності в умовах формування та становлення інформаційного суспільства і як вищої його фази суспільства заснованого на знаннях.

Характерною особливістю інформаційного суспільства є широка комп'ютеризація і роботизація виробництва та побуту. В свою чергу з цим підвищуються вимоги до освітньо-кваліфікаційного рівня працівників. Загалом рівень зрілості сучасного суспільства визначається його рівнем комп'ютерної грамотності населення і поширенням інформаційних технологій у виробничій та невиробничій сферах, рівнем розвитку інформаційної інфраструктури. Це зумовлює необхідність виділення як окремої сутності – інформаційної компоненту людського потенціалу, однієї з найголовніших його складових. Від його величини сьогодні залежить в який спосіб член суспільства реалізуватиме свої інтелектуальні здібності у процесі праці [1, с. 27].

Важливу та економічно ефективну роль інформації в розвитку підприємства в цілому відіграє створення інформаційного середовища. Чудовий приклад наводить нам М. Терещенко, з метою вдосконалення обліку заборгованості та автоматизації підприємства, потрібно здійснити такі заходи:

– створити інформаційну базу дебіторської та кредиторської заборгованості учасників розрахунків;

– звірити в електронній формі взаємні вимоги та зобов'язання і знайти найбільш раціональні способи погашення взаємної заборгованості;

– провести взаємозаліки, поступово скорочуючи обсяги заборгованості;

– вести облік та звітність проведених взаєморозрахунків [4, с. 111].

Одним з найбільш дієвих форм процесів розвитку підприємства є створення ефективного, дієвого механізму управління формуванням та використанням інформаційного ресурсу.

Забезпечити необхідний збір, аналіз, обробку і агрегацію поступаючих на підприємство інформаційних потоків, що дозволяють приймати ефективні управлінські рішення, є основною метою інформаційно-керуючої системи підприємства [8, с. 176].

Аналіз літературних джерел показав, що інформацію відносять до інформаційного потенціалу підприємства, а останнього в свою чергу до ресурсного потенціалу підприємства [6, с. 45]. Г. Бутенко розглядає ресурсний потенціал підприємства як сукупність ресурсів, необхідних йому для забезпечення ефективної діяльності та відносить до інформаційного потенціалу такі, на мою думку, фундаментальні інформації:

– маркетингову;
– правову;
– організаційну;
– виробничу та іншу інформацію.

В результаті використання перелічених вище інформацій та їх взаємодії дає можливість для нормального функціонування підприємства в різних видах діяльності.

З наведеного випливає, що інформаційне середовище яке ми створюємо для підприємства, покращує його діяльність, підвищує можливість стрімкого зростання підприємства в цілому. Як зазначає Вихович І., що нематеріальні активи підприємств недооцінені і не використовуються належним чином у господарській діяльності, що необхідно виправляти, так як роль нематеріальних активів, до числа яких відносяться інформація, інформатизація та нові інформаційні технології, у визначенні реального рівня капіталізації підприємств відіграє дуже важливу роль у плані їх інноваційного розвитку [7, с. 87]. Капіталізація це процес зростання вартості матеріальних і нематеріальних ресурсів, що беруть участь у розвитку підприємства в усіх сферах економіки враховуючи ефективність їх використання.

Сьогодні цінність бізнесу визначається його інтелектуальними та інформаційними ресурсами, і саме значна частина активів компаній має нематеріальний характер. Експертні дослідження у країнах Європи засвідчили, що підприємства, які лише частково використовують інтелектуальний капітал, отримують у середньому 14% можливого прибутку, підприємства, що застосовують його активніше – 39%, а фірми, які інтелектуальний капітал вважають базою для розвитку – 61% [7, с. 87].

Неможливо оминути туристичну галузь, де інформація – основна складова. Інформаційний ресурс в даній галузі, став важливим ресурсом для розвитку та економічно-ефективного функціонування всіх структур та підприємств у цій сфері діяльності. Складно уявити успішну поїздку за кордон чи в один з регіонів України, не зібравши відповідні дані про рівень розвитку туристичної індустрії. Інформація стає невід'ємною складовою процесів планування, реалізації та підведення підсумків подорожі практично для кожного туриста [11].

Для досягнення конкурентних переваг керівництво підприємства повинно мати повноцінну інформацію не тільки поточного, а й передусім стратегічного характеру у процесі розвитку туристичної галузі [2, с. 219].

Туристична індустрія – сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, спорту тощо), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів [3, с. 162].

В свою чергу, важливу роль у виборі туру, маршруту, туристичної фірми відіграють інформаційні послуги, які потрібні як власне туристові, так і організаторам туризму. Турист, готуючись до подорожі, а також під час неї потребує додаткової інформації про місце перебування, норми, правила, звичаї місцевості та країни, детальний опис пам'яток, схем і карт. Описи подорожей подаються у популярній та спеціальній літературі. У сучасній індустрії туризму велика увага приділяється виданню буклетів, проспектів, котрі безкоштовно поширюються серед потенційних туристів. Туристична галузь генерує в рази більше реклами, аніж будь-яка інша. Великі туристичні центри формують інформаційні матеріали на CD-дисках для туристів і працівників туристичної сфери [3, с. 165].

В процесах розвитку підприємства особливого значення має доступність інформації для громадян. Як зазначає О. Сірант право на інформацію є ключовим інструментом для боротьби з корупцією та неправомірними діями органів державної влади, органів діяльність яких регулюється корпоративними нормативними актами [5, с. 144].

Такий підхід дає змогу підвищити рівень обізнаності та безпечного розвитку підприємств в правовому полі, стримування неправомірних діянь з боку адміністративної влади.

У процесах розвитку підприємства значення набувають методи обробки та використання інформації, тому важливу функцію у перетворенні даних у інформаційний ресурс є технічні засоби.

Для збору, обробки, розподілу, зберігання, представлення інформації нам допомагає – комп'ютерна інформаційна база, як головне джерело інформації, в свою чергу важливий фактор забезпечення продуктивної діяльності підприємства [9, с. 23].

Автор статті Л.В. Кукурудзяк підкреслює, що для управління підприємством та нематеріальними активами на увагу заслуговують інформаційні ресурси [10]. Такі ресурси мають як кількісне, так і якісне вираження, а системи управління, спроможні адаптуватися до високо динамічних умов функціонування сучасних підприємств, які, крім кількісної інтерпретації інформаційних ресурсів будуть опрацьовувати і текстове вираження, а прийняті рішення ще з досвіду експертів.

Висновки і пропозиції. Загалом, інформаційні ресурси та їх ефективне використання, забезпечують процеси динамічного розвитку підприємства, і є базовою необхідною передумовою надійного функціонування любої підприємницької галузі.

У процесі діяльності інформація стала важливішим ресурсом, ніж, трудові, енергетичні, фінансові, ресурси та матеріальні. Відомості про операції в процесах діяльності, факти купівлі та продажу товарів, обізнаність та обов'язки людей – внаслідок цього отримана інформація

використовується для аналізу, функціонування та подальшого розвитку підприємства.

Значення накопичених інформаційних ресурсів у забезпеченні ефективного функціонування підприємств зростає у «геометричній прогресії». Сьогодні інформацію слід застосовувати з іншими ресурсами підприємства: сировиною, машинами і робочою силою.

Виходячи з вищевказаного визначимо, що правильне використання інформаційного ресурсу на основі сучасних інформаційних технологій підприємства, слугує плануванню майбутніх дій, поширенню торгівлі в мережі інтернет, переведенню відносин з бізнес партнерами на електронний рівень, підвищенню ефективності та оперативності рішень що приймаються.

Список літератури:

1. Гинда О.М. Управління процесами розвитку та реалізації людського потенціалу в економіці України: монографія / О.М. Гинда, В.І. Приймак – Львів. 2013. – 438 с.
2. Лозовицький Д.С. Інформаційні ресурси підприємства як новий фактор виробництва XXI століття / Д.С. Лозовицький // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 218-228.
3. Брич В.Я. Управління якістю туристичних послуг в сучасних умовах господарювання / В.Я. Брич, В.С. Мазур // Стратегія економічного розвитку України. – 2014. – № 35 – С. 161-169.
4. Терещенко М.К. Деякі аспекти удосконалення обліку, аналізу та аудиту дебіторської заборгованості підприємства / М.К. Терещенко. – Економічний вісник. – 2014. – № 1 – С. 107-113.
5. Сірант О.Р. Відкритість інформації одна з умов розвитку громадського суспільства в Україні / О.Р. Сірант // ІТ право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів науково-практичної конференції. – Львів: НУ «Львівська політехніка». – 2016. – № 2. – 396 с.
6. Бутенко Г.Д. Сучасні підходи до визначення структури ресурсного потенціалу підприємства / Г.Д. Бутенко // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2016. – № 1. – С. 44-47.
7. Вихович І.М. Інформатизація як важливий чинник капіталізації економіки регіонів України / І.М. Вихович, С.О. Пиріг, О.А. Нужна // Луцький національний технічний університет. Науковий журнал «Економічний форум». – 2016. – № 3. – С. 86-91.
8. Маркіна І.А. Організаційно-економічний механізм управління інформаційним потенціалом підприємства / І.А. Маркіна, М.І. Сьомич, Д.В. Дячков // Луцький національний технічний університет. Науковий журнал «Економічний форум». – 2016. – № 2. – С. 175-181.
9. Лисак Н.В. Покращення діяльності підприємства шляхом організації комп'ютерної інформаційної бази / Н.В. Лисак, Ю.В. Міронова, Н.П. Перегончук, О.В. Пітик // Вісник Хмельницького національного університету. – 2016. – № 2. Том. 1. – С. 21-25.
10. Кукурудзяк Л.В. Інформаційне забезпечення функціонування системи управління нематеріальними активами підприємства / Л.В. Кукурудзяк // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2016. – № 10/1. – С. 49-55.
11. Коцаба В.Ю. Роль та місце інформаційних ресурсів у процесах розвитку туристичної галузі / В.Ю. Коцаба, Т.В. Штерма // Інформаційні технології, економіка та право: стан та перспективи розвитку (ІТЕП-2016): матеріали міжнародної науково – практичної конференції молодих вчених та студентів. – Чернівці: ПВНЗ «Буковинський університет». – 2016. – 332 с.

Коцаба В.Ю., Штерма Т.В.
Частное высшее учебное заведение «Буковинский университет»

РОЛЬ И МЕСТО ИНФОРМАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье обозначены новые подходы к важности категорий «информационный ресурс», «информационный потенциал». Отмечается, что информационные ресурсы сейчас становятся неотъемлемым фактором жизнедеятельности общества. Информационные ресурсы выступают важным необходимым элементом экономических, политических, правовых и процессов развития предприятия. Исследована прибыльную и развивающую деятельность с использованием информационного потенциала. Данный ресурс необходим руководству предприятия, а также всем его подразделениям для достижения поставленной цели и ожидаемых результатов.

Ключевые слова: информационный ресурс, информация, информационное общество, информационное пространство, информационный потенциал, информатизация, информационные технологии.

Kotsaba V.J., Shterma T.V.
Private Higher Educational Institution «Bukovyna University»

ROLE AND PLACE OF INFORMATION RESOURCES IN THE PROCESS OF ENTERPRISE DEVELOPMENT

Summary
This paper outlines the importance of new approaches to the categories of «resource», «information potential». It is noted that information resources are now an integral factor of society. Information Resources is an important essential element of economic, political, legal and processes of the enterprise. Researched and develop profitable activities using information potential. This resource is required of the management and all its units to achieve the goals and expected results.
Keywords: information resource, information, information society, information environment, information capacity, information, information technology.

УДК 658.5

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННИХ РИНКІВ

Криша В.В., Колєснік А.Р., Гессен А.Є.
Університет митної справи та фінансів

У статті розглянуто електронний ринок як запоруку економічного росту діяльності підприємств. Визначено основні переваги та недоліки електронного ринку. Сформульовано всі можливості, які забезпечуються електронною комерцією. Проаналізовано сучасний рейтинг сайтів, що займають лідируючі позиції в українському інтернет-просторі. Наголошено на тому, що на сучасному етапі розвитку є вкрай необхідним розвивати діяльність підприємства в Інтернет-просторі. Висвітлено основними причини, що гальмують подальший розвиток електронної комерції в Україні. Запропоновано ідеї щодо збільшення інвестиційної привабливості електронної комерції.
Ключові слова: електронний ринок, е-ринок, e-market, інформаційний розвиток, електронна комерція.

Постановка проблеми. В умовах прискореного розвитку науки, техніки і технологій, глобалізації економічних процесів, доступності капіталу, широкого асортименту засобів і предметів праці конкурентні переваги підприємств формуються внаслідок діяльності підприємств в умовах електронних ринків.

При створенні нових товарів та послуг можна без перебільшень стверджувати, що Інтернет став незамінною площадкою при пошуку клієнтів, постачальників та різних партнерів. Зростають також переваги електронного ринку. Вчені вважають, що електронна комерція має незвичайний потенціал, про що свідчить розширення сфери електронного бізнесу та поява нової техніки, інтернет-технологій та систем.

Досвід розвинутих країн свідчить про те, що електронні ринки займають значне місце в системі пріоритетів таких держав, як США, Канада, країни ЄС, Південна Корея та ін. Крім того, електронна комерція вважається потужним важелем економічного зростання та розвитку взагалі. Саме це обумовлює актуальність даної теми та заслуговує уваги з нашої сторони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом проблема ефективності діяльності підприємств в умовах розвитку електронних ринків стала предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених, що належать до різних наукових шкіл. Порушену наукову проблематику досліджували такі відомі зарубіжні вчені, як Д. Еймор, А.М. Гресь, Д. Вуд, Д. Джонсон, Д. Вордлоу. Серед вітчизняних науковців, які розглядали сучасні технології управління персоналом,слід відмітити О.С. Мельничук, В.В. Яценко, Ю.В. Землянко, Н.Б. Теницьку, Н.Г. Голіонко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У висвітленій темі розглянуто такий напрямок торгівлі як інтернет-торгівля.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є:
– визначення основних переваг та недоліків електронного ринку;
– сформулювати всі можливості, які забезпечуються електронною комерцією;
– проаналізувати сучасний рейтинг сайтів, що займають лідируючі позиції в українському інтернет-просторі;
– висвітлити основні причини, що гальмують подальший розвиток електронної комерції в Україні

Виклад основного матеріалу. Інформація – це важлива рушійна сила економічного зростання та соціальних змін. Бурхливий розвиток інформаційних технологій призвів до того, що в сучасній світовій економіці інформація стала ключовим поняттям [5].

Інформаційний розвиток економіки залежить від спрямованості суспільства до інформацій-

ного. У програмних документах розвитку України йдеться про забезпечення найсприятливіших умов для створення інформаційного суспільства. Основний напрям інновацій у секторі торгівлі-переміщення комерційної діяльності в інтернет-простір. З урахуванням прогресивного розвитку веб- та інтернет технологій електронна комерція стрімко нарощує обсяги у світовому масштабі і формується як окрема галузь економіки [1].

Широке використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій якісно змінило сучасну економіку. Теперішні реалії потребують переглянути всю стратегію бізнесу, пристосувати його до глобальної економіки, змінити мислення і світогляд. І тут важливим фактором оптимальності поєднання «нової» і «старої» економіки є включення традиційного підприємництва в технологічний ланцюжок інтернету.

Розвиток Інтернету та ринкові перетворення в Україні сприяли зародженню нової форми організації торгівлі – електронної, яка відкриває принципово новий стратегічний напрям розвитку сфери товарного обігу [Землянко].

Електро́нний ри́нок (*е-ринок, e-market*) – являє собою віртуальний ринковий простір для ведення електронного бізнесу в сфері укладання оборудок і продажів, надання відомостей про товари, продукти і послуги, а також для підтримки обопільних комунікацій між продавцями і покупцями.

Підприємці, не втрачаючи часу, взяли на увагу поширення електронного бізнесу в сучасних умовах та почали використовувати можливості масового користування Інтернетом. Інтернет являє собою все, починаючи від середовища та ринку, закінчуючи потенційними клієнтами. Окрім того, Інтернет створив новий вид економіки, темпи зростання якої настільки колосальні, що вона уже встигла змінити саме традиційне поняття ведення бізнесу. Дані про обсяги електронної комерції у різних дослідників суттєво різняться, так як відсутні єдині підходи до оцінки обсягів електронної комерції. На думку деяких експертів, в 2015 р. сумарний грошовий обсяг ринку електронної комерції перевищив $ 10 трлн. При цьому 95% ринку електронної комерції складає B2B-ринок (business to business)). Темпи зростання ринку електронної комерції на протязі більше трьох років зберігаються на рівні від 20 до 30%. На превеликий жаль, в Україні тільки починає формуватися B2B-ринок, тому вітчизняні підприємства поки що не мають можливостей для здійснення ефективної між корпоративної співпраці.

Досвід провідних світових держав (США, Канади, країн ЄС) засвідчує, що електронна комерція посідає чільне місце в системі основних пріоритетів цих країн і є потужним важелем економічного росту, необхідною платформою для переходу національних економік на якісно новий виток розвитку. Подібний досвід підтверджує доречність і обумовлює актуальність пошуку нових ефективних способів розвитку електронного бізнесу на вітчизняних підприємствах.

Використання механізмів електронної комерції досягло значного рівня у всіх галузях бізнесу. Компанії інтенсивно використовують можливості зниження витрат за рахунок застосування електронних систем постачання. У всіх досліджених галузях 40-60% фірм хоча б з одним зі своїх постачальників працюють в онлайновому режимі. Найбільший показник характерний для області Телекомунікацій – 79%. Більша кількість електронних закупівель припадає на великі компанії з чисельністю співробітників понад 250 чоловік.

Результатом перетину попиту та пропозиції у віртуальному просторі стала торгівля в Інтернеті, або користуючись загальновизнаним терміном, – електронна комерція [5].

Експоненціальний розвиток електронного ринку – є головною особливістю постіндустріального суспільства. Важливими аспектами електронного ведення бізнесу є зміни у структурі і культурі світового ринку на користь мережевих характеристик, перехід до інтернет-маркетингу з можливістю здійснення прямих продажів (скорочуючи витрати і вартість товару) для кінцевого споживача, зміна підходу до функцій логістики, яка стає фактором номер один, що визначає конкурентоспроможність підприємства, хоча існує низка переваг та недоліків електронного ринку (див. табл. 1) [6].

Таблиця 1

Переваги та недоліки електронного ринку

Переваги	Недоліки
1) потенційна можливість залучити більшу кількість покупців; 2) невеликі витрати на рекламу магазину; 3) потенційно більше число продажу; 4) значно менші витрати на утримання; 5) краще інформаційне забезпечення, тобто є можливість надавати більше інформації про товар великій кількості відвідувачів одночасно.	1) у покупця немає можливості «покрутити товар у руках» чи «приміряти» перед покупкою; 2) оскільки, покупки роблять під впливом моменту, то у випадку електронної комерції істотно підвищується відсоток відмовлень від покупки, незавершених угод; 3) значно складніша організація доставки; 4) інтернет-магазин недоступний для тих, хто не вміє працювати в Інтернеті.

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Розуміючи переваги та недоліки електронного ринку вітчизняні науковці і дослідники пропонують ряд підходів і моделей, які б дозволили українським підприємствам здійснити впровадження відповідних технологій і перейти до електронного ведення бізнесу. Наукові пошуки стосуються питань моделювання розвитку електронного бізнесу, визначення шляхів створення підтримуючого програмного середовища відповідно до критеріїв успішного ведення бізнесу, обґрунтування доцільності та можливості створення мережевих підприємств як форми організації електронного бізнесу, стратегічного управління е-бізнесом. Дослідження описують застосування технологій електронного бізнесу банками, біржами, компаніями різних сфер діяльності.

На сучасному етапі розвитку електронної комерції в Україні багато факторів мають суттєвий вплив на процес управління збутовою політикою підприємств. До них відносяться [2]:

– Значний рівень конкуренції серед виробників продукції

– Присутність незначної кількості спеціалізованих оптових підприємств-посередників у мережі Інтернет

– Недосконалість законодавства, яке регулює діяльність учасників ринку електронних комер-

ції та їх взаємовідносини щодо переліку товарів, представлених у мережі Інтернет, методів ціноутворення на ці товари, товаропросування та засобів комунікаційної політики, які можна застосовувати в мережі

– Практично відсутня система впровадження в практичну діяльність підприємств науково обґрунтованих маркетингових підходів оптимізації електронного збуту з використанням економіко-математичних методів.

При переході до моделі електронного бізнесу промисловим підприємствам доцільно застосовувати триєдиний підхід, який передбачає використання взаємопов'язаних один з одним процесів [6]:

– перегляд стратегії та концепції підприємства;
– реінжиніринг бізнес-процесів;
– структурна перебудова підприємства.

Еволюція підприємства починається зі стратегічного рішення. Необхідність перегляду і переосмислення організаційної структури управління підприємством, як правило, викликають зовнішні зміни, зокрема, розвиток Інтернет та ІТ. В результаті їх аналізу приймаються певні тактичні рішення щодо трансформації (реінжинірингу) бізнес-процесів підприємства. В останню чергу відбувається реструктурування підприємства, яке зачіпає політики різних сфер діяльності підприємства, робочі процедури, оперативні рішення, рольові функції і повноваження. Одночасно може відбуватися впровадження корпоративної інформаційної системи (КІС), як платформи е-бізнесу і побудова системи управління «як має бути» [6].

Створення віртуальних моделей ведення бізнесу пов'язано з бажанням підприємства диверсифікувати свою діяльність через вихід на електронний ринок. Бізнес-модель створюється на основі зовсім нового для підприємства виду діяльності, пов'язаного з електронним бізнесом. Для впровадження електронного бізнесу підприємство або скуповує існуючі інтернет-ресурси і розвиває їх, або створює свою віртуальну бізнес-модель з нуля. Формування прибутку може здійснюватися за рахунок надходжень від продажу інформації, реклами, товарів інших підприємств, надання різного роду інтернет-послуг.

Розглянемо певний бізнес, що розвивається традиційно без Інтернету. На певному етапі розвитку бізнесу виникає потреба в його розширенні. В Інтернеті можуть бути їхні потенційні клієнти. Тому приймається рішення освоїти інтернет-ринок як новий канал продажу вже існуючого бізнесу. Найчастіше це робиться в наступний спосіб. Спочатку розробляється стратегія присутності в Інтернеті. Далі розробляється, створюється і впроваджується в основний бізнес певна інтернет-частина бізнесу, за допомогою якої частина бізнес-процесів переноситься (цілком або частково) в інтернет. Відсутність розробленої заздалегідь стратегії просування є серйозною помилкою початкового етапу створення корпоративного інтернет-проекту [4].

Сформулюємо всі можливості, які забезпечуються електронною комерцією, а саме [4]:

1) продаж через інтернет товарів різних категорій;

2) прийом замовлення через інтернет з наступною його обробкою за стандартною схемою (оформлення замовлення, проведення фінансових документів, постачання товару);

3) проведення онлайнових платежів (у режимі реального часу);

4) оформлення замовлень за каталогами і прайс-листами (замовлення зберігаються в єдиній базі даних);

5) зв'язок інтернет-додатків із внутрішньою системою діловодства (зручність для систем обліку на підприємствах); підтримка як локального, так і віддаленого (через Інтернет) адміністрування мережного ресурсу;

6) самоорганізація користувачів.

Отже, електронна комерція вигідна і постачальникам, і клієнтам. Обидві сторони тут виграють у тих самих категоріях, лише по-різному формулюючи це.

Виграш постачальників:
· глобальний ринок збуту
· висока конкурентоспроможність
· можливість індивідуальної роботи
· скорочення або усунення ланцюга постачань
· скорочення витрат
· нові можливості бізнесу.

Переваги клієнтів:
· величезний вибір
· висока якість обслуговування
· індивідуальний підбір товарів і послуг
· швидкий відгук
· зниження цін
· інформація про нові товари і послуги.

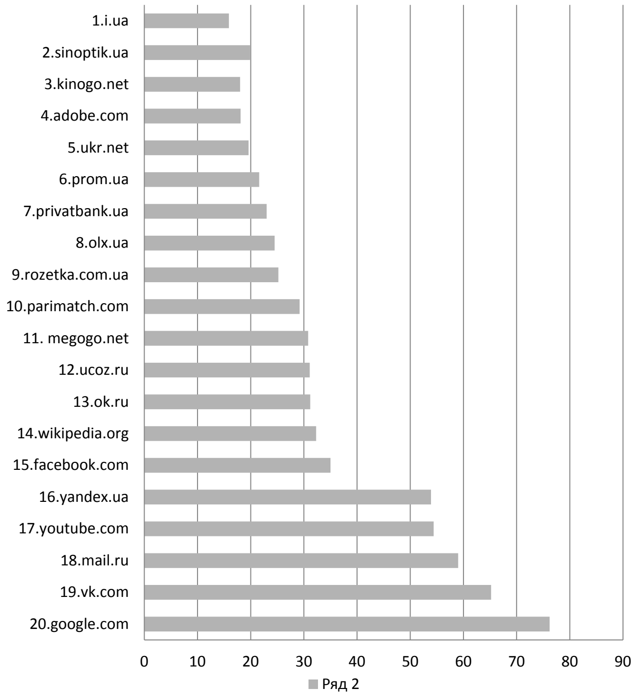

Рис. Рейтинг сайтів, що займають лідируючі позиції в українському інтернет-просторі

Джерело: розроблено авторами за даними [3]

Для реалізації повного циклу електронної комерції необхідна вселяюча довіру загальнодоступна система електронних розрахунків. Вміле використання комбінації різних моделей B2B стане в найближчому майбутньому важливим фактором забезпечення конкурентного бізнесу.

Згідно з даними gemius Audience, чисельність інтернет-аудиторії в Україні у грудні 2015 року

становила 18 млн чол. (real users, 14+). Продаж товарів чи послуг за допомогою Всесвітньої мережі можливий через веб-сайти, онлайн-аукціони, спеціалізовані інтернет-магазини тощо. Цікавим є розгляд найбільш відвідуваних серед співвітчизників веб-сайтів в українському Інтернеті (рис.). Соціально-демографічний звіт був складений на підставі 8385 анкет software – панелістів і 48 628 анкет cookie-панелістів [3].

Перші позиції посіли старі гравці ринку – google.com, vk.com, mail.ru, youtube.com. Жоден спеціалізований новий проект не увійшов до 20 лідерів ринку. На лідируючих позиціях знаходяться веб-сайти іноземного походження. Результати свідчать про те, що українська аудиторія, в першу чергу, користується Інтернетом з метою отримання інформації, здійснення соціальних комунікацій та витрачання часу в розважально-пошуковому дусі (табл. 2).

Таблиця 2

Розвиток електронної торгівлі в Україні

Роки	Обсяг інтернет-торгівлі в Україні, млрд дол	Темп росту, %	Проникнення інтернет-торгівлі в Україні, %	Обсяг роздрібної торгівлі в Україні, млрд грн	Обсяг роздрібної торгівлі в Україні, млрд дол	Темп росту, %
2007	0,40	-	0,6	319	63,2	-
2008	0,60	50	0,7	449	85,2	35
2009	0,55	-8	1,0	443	56,9	-33
2010	0,73	34	1,1	530	66,8	17
2011	1,10	50	1,3	675	84,7	27
2012	1,59	45	1,6	804	99,5	17
2013	2,37	49	2,3	902	105,5	6
2014	3,24	37	2,9	967	111,8	6
2015	4,44	37	3,8	1025	118,5	6
2016	5,65	27	4,5	1087	125,6	6

Джерело: розроблено авторами за даними [3]

Проаналізувавши розвиток електронної торгівлі в Україні згідно з даними, наведеними у таблиці, ми дійшли висновку, що темп росту електронної торгівлі в Україні стрімко упав, понизивши свої показники з 35% до 6% у 2016 р. у порівнянні з 2008 р.

Важливою задачею для України є створення підприємства на основі електронних ринків. Як ми бачимо, тенденція інтернет-торгівлі зростає, а грошові обсяги сягають величезних чисел. Вважаємо, що потенціал діяльності підприємств в умовах електронних ринків існує, проте також є ряд невизначених проблем, на які слід звернути уваги.

Висновки та пропозиції. Останнім часом, починаючи з кінця 20-го століття основні принципи ринкової економіки трансформуються новими технологіями. Особливої уваги заслуговує міжнародна інформаційна мережа Інтернет. Електронна торгівля розвивається неймовірними темпами. Це змінює звичайні способи ведення бізнесу.

Помітного підвищення ефективності управління підприємством можна домогтися за рахунок впровадження корпоративних систем електронного бізнесу. Такі системи динамічно об'єднують різнорідні інформаційні та управлінські системи компанії і її партнерів, а безпечні технології електронних платежів дають можливість здійснювати розрахунки в останній момент укладання угоди.

Основними причинами, що гальмують подальший розвиток електронної комерції в Україні є:

1) відсутність механізмів страхування ризиків;

2) відсутність механізмів вирішення конфліктів і суперечок;

3) низький рівень забезпечення безпеки в мережі;

4) проблеми впровадження електронного цифрового підпису.

На підставі вищевикладеного можна порекомендувати: з метою збільшення інвестиційної привабливості електронної комерції як галузі забезпечити податкові, ліцензійні, реєстраційні та інші умови контролю і регулювання не гірші, ніж встановлені в даний час для аналогічної підприємницької діяльності.

Створити необхідні правові умови, що забезпечують функціональну рівнозначність юридичних документів, поданих в електронній формі, і юридичних документів, оформлених на папері. З урахуванням світового досвіду підготувати пропозиції щодо зміни норм, що регулюють розробку та використання засобів шифрування на споживчому рівні.

Список літератури:

1. Мельничук О. С. Глобальні тенденції розвитку електронної комерції // Мельничук О. С. / Наукові праці НДФІ. – 2014. – С. 58-69. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npndfi_2014_1_8
2. Яценко В. В. Формування збутової політики підприємств за умов використання методів електронної комерції // Яценко В.В. / Научно-технический сборник. – 2011. – С. 349-358. – Режим доступу: http://eprints.kname.edu.ua/10645/4/349-358%2B.pdf
3. Маловичко С. В. Ринок електронної комерції України: основні тенденції / С. В. Маловичко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2014. – № 4. – С. 123-127. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vcndtue_2014_4_19
4. Землянко Ю. В. Аналіз особливостей системи електронної комерції / Ю. В. Землянко // Прогресивні техніка та технології харчових виробництв ресторанного господарства і торгівлі. – 2012. – Вип. 2. – С. 416-422. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pt_2012_2_65.pdf
5. Теницька Н. Б. Стан та перспективи розвитку системи збуту товарів через електронні мережі в сучасних умовах господарювання / Теницька Н. Б. // Вісник Хмельницького національного університету – 2011 – С. 176-179. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_3_3/176-179.pdf
6. Голіонко Н. Г. Проблеми і перспективи розвитку електронного бізнесу на вітчизняних підприємствах / Н. Г. Голіонко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Вип. 1(2). – С. 335-339. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpaeiv_2013_1%282%29__76

Крыша В.В., Колесник А.Р., Гессин А.Е.
Университет таможенного дела и финансов

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ РЫНКОВ

Аннотация
В статье рассмотрены электронный рынок как залог экономического роста деятельности предприятий. Определены основные преимущества и недостатки электронного рынка. Сформулированы все возможности, которые обеспечиваются электронной коммерцией. Проанализировано современное рейтинг сайтов, занимающих лидирующие позиции в украинском интернет-пространстве. Отмечено, что на современном этапе развития является крайне необходимым развивать деятельность предприятия в Интернет-пространстве. Освещены основные причины, тормозящие дальнейшее развитие электронной коммерции в Украине. Предложено идеи по увеличению инвестиционной привлекательности электронной коммерции.
Ключевые слова: электронный рынок, е-рынок, e-market, информационное развитие, электронная коммерция.

Krysha V.V., Kolesnik A.R., Hessen A.E.
University of Customs and Finance

EFFICIENCY OF ENTERPRISE ACTIVITY IN THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF ELECTRONIC MARKETS

Summary
The article considers the electronic market as a guarantee of economic growth of enterprises. The main advantages and disadvantages of the electronic market are identified. All the opportunities provided by e-commerce are formulated. The modern rating of sites occupying leading positions in the Ukrainian Internet space is analyzed. It is noted that at the present stage of development it is extremely necessary to develop the enterprise's activity in the Internet space. The main reasons that hinder the further development of e-commerce in Ukraine are highlighted. Ideas for increasing the investment attractiveness of e-commerce are suggested.
Keywords: E-market, e-market, e-market, information development, e-commerce.

УДК 657.6

ДЕРЖАВНИЙ ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ ДОХОДІВ І ВИТРАТ СУБ'ЄКТА ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА НА ПРИКЛАДІ СВАРИЦЕВИЦЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ РАДИ

Крупко М.П.
Національний університет водного господарства та природокористування

У статті розглянуто організацію та методику державного фінансового контролю доходів і витрат на прикладі сільської ради в умовах реформування бухгалтерського обліку в державному секторі. Наведено структуру доходів і витрат досліджуваної установи відповідно до класифікації, визначеної національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку в державному секторі. Розроблено організаційну модель контролю. Наведено алгоритм виконання процедур контролю доходів і витрат від обмінних і необмінних операцій. Запропоновано приклад оформлення результатів перевірки у робочому документі.
Ключові слова: державний фінансовий контроль, доходи, витрати, національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі, суб'єкт державного сектору.

Постановка проблеми. Маючи на меті перевірку законності витрачання бюджетних коштів, державний фінансовий контроль охоплює своїм впливом абсолютно всіх учасників бюджетного процесу, серед яких головна роль належить бюджетним установам. В контексті змін у сфері бухгалтерського обліку в державному секторі необхідність ефективного контролю фінансово-господарської діяльності бюджетних установ має особливо важливе значення. Разом з тим, у зв'язку з реформою бухгалтерського обліку суб'єктів державного сектору, постає потреба у перегляді організації та методики державного фінансового контролю бюджетних установ з урахуванням тих змін, що набули чинності з 2017 року.

Найвідповідальнішими об'єктами державного фінансового контролю бюджетних установ справедливо вважати доходи і витрати. Зміна класифікації, умов визнання, оцінки та обліку доходів і витрат вимагає оновлення організації та методики їх контролю. При цьому найбільш ефективним є розкриття теоретичних аспектів контролю у поєднанні з їх практичним застосуванням на прикладі конкретної установи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням державного фінансового контролю бюджетних установ присвячено чимало праць вітчизняних науковців, серед яких Л. В. Дікань, Т. І. Єфименко, О. О. Дорошенко, Н. М. Позняковська та інші. У їх наукових працях висвітлюються загальнотеоретичні засади контролю господарської діяльності бюджетних установ, розкривається методика контролю за окремими напрямками.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на значну кількість досліджень за тематикою контролю, на сьогодні, питання організації і методики контролю в бюджетних установах з урахуванням модернізаційних процесів, котрі відбуваються у сфері обліку в державному секторі, з огляду на його новизну, є цілком недослідженим.

Мета статті полягає у розробці організації та методики державного фінансового контролю доходів і витрат бюджетної установи на прикладі представника однієї з найчисельніших ланок державного сектора – Сварицевицької сільської ради з урахуванням нововведень у сфері бухгалтерського обліку та особливостей діяльності установи.

Виклад основного матеріалу. Мета реформування системи бухгалтерського обліку в державному секторі полягає у приведенні вітчизняної практики обліку у відповідність до засад, визначених міжнародними стандартами. Практична реалізація реформ в частині доходів і витрат як об'єктів обліку бюджетних установ відбулася одночасно з набуттям чинності відповідними національними стандартами бухгалтерського обліку – НПСБОДС 124 «Доходи» [1] та НПСБОДС 135 «Витрати» [2]. Згадані стандарти закріпили абсолютно новий підхід до класифікації доходів і витрат, який передбачає відокремлення їх у дві групи, залежно від виду операції, у результаті якої вони були одержані – обмінної чи необмінної. Таким чином, доходи і витрати від обмінних та необмінних операцій постають у якості окремих об'єктів контролю в бюджетних установах, замінюючи традиційні доходи і видатки загального і спеціального фондів.

Відповідно до класифікації, визначеної стандартами, у 2016 році доходи Сварицевицької сільської ради від обмінних операцій були представлені бюджетними асигнуваннями, доходи від необмінних операцій – коштами, отриманими від підприємств, організацій та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів.

Витрати сільської ради за обмінними операціями складалися з витрат на оплату праці, відрахувань на соціальні заходи, матеріальних витрат (витрат на придбання матеріалів, та послуг, на заходи по реалізації державних програм), інших витрат за обмінними операціями (витрат на відрядження, придбання обладнання і предметів довгострокового користування, проведення капітального ремонту). До складу витрат за необмінними операціями входили трансферти органам управління інших рівнів, соціальні виплати населенню.

Правильність ідентифікації установою доходів і витрат у складі відповідних груп та обрання для їх відображення належних рахунків бухгалтерського обліку має пріоритетне значення при переході на використання стандартів бухгалтерського обліку, оскільки від цього залежить достовірність усього масиву облікової інформації.

Процес контролю у будь-якому випадку повинен розпочинатися з організації і планування майбутніх контрольних процедур. Надзвичайно важливе значення при цьому має розробка організаційної моделі контролю, що включає об'єкти

та джерела контролю, методичні прийоми контролю, форми узагальнення результатів контролю.

Об'єктами (завданнями) контролю доходів і витрат Сварицевицької сільської ради є:

1. Визначення законності формування кошторису сільської ради

2. Перевірка дотримання існуючого порядку виконання кошторису установою

3. Встановлення повноти та правильності відображення в бухгалтерському обліку інформації про доходи і витрати.

Основні джерела контролю доходів і витрат сільської ради наведемо в табл. 1.

Розроблена організаційна модель дає можливість перейти до виконання контрольних процедур, які необхідно здійснювати у два етапи. На першому етапі слід перевірити законність формування кошторису сільської ради. – основного планового документу, що дає повноваження на отримання доходів і здійснення витрат. Задля визначення обґрунтованості розміру асигнувань, наведеного в кошторисі, необхідно встановити доцільність і правильність розрахунку суми запланованих установою витрат та віднесення їх до відповідних кодів економічної класифікації видатків (далі – КЕКВ). На етапі контролю формування кошторису перевіряють відповідність витрат, наведених в розрахунку до кошторису, потребам установи, визначають арифметичну правильність проведених розрахунків. При цьому необхідно визначити обґрунтованість цін і тарифів, які бралися при визначенні установою потреби в бюджетних коштах, що деталізують види й кількість товарів (робіт, послуг) із зазначенням вартості за одиницю. Під час контролю формування кошторису також перевіряється порядок його оформлення: встановлюється дотримання належної форми документу, наявність усіх необхідних реквізитів. На етапі контролю формування кошторису також перевіряється дотримання порядку його оформлення: встановлюється дотримання належної форми документу, наявність усіх необхідних реквізитів. Перевірка законності затвердження кошторису проводиться шляхом встановлення наявності одночасно затвердженого плану асигнувань і штатного розпису, приведення числа працівників у відповідність до визначеного фонду оплати праці, наявності у посадової особи, що затвердила кошторис законного на це права. Контроль формування кошторису Сварицевицької сільської ради передбачає перевірку відповідності суми асигнувань, зазначеної в кошторисі, даним лімітної довідки про бюджетні асигнування, доведеної місцевим фінансовим органом. Важливо також перевірити відповідність показників кошторису даним плану асигнувань установи. З метою встановлення узгодженості вказаних документів проводиться їх зустрічна перевірка (табл. 2).

Другим етапом контролю доходів і витрат Сварицевицької сільської ради є перевірка дотримання порядку виконання затвердженого кошторису.

Виконання сільською радою кошторису в частині доходів від обмінних операцій контролюється шляхом перевірки затверджених і одержаних установою асигнувань за КЕКВ. По Сварицевицькій сільській раді така перевірка здійснюється шляхом зіставлення даних меморіального ордера № 2 із сумами, зазначеними у виписках із реє-

Таблиця 1

Основні джерела контролю доходів і витрат Сварицевицької сільської ради

Назва джерела контролю
Нормативні
Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI Закон України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 № 922-VIII Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ» від 28.02.2002 № 228 Постанова Кабінету міністрів України «Про здійснення попередньої оплати товарів, робіт і послуг, що закуповуються за бюджетні кошти» від 23.04.2014 № 117 Постанова Кабінету міністрів України «Питання оплати працівників державних органів» від 18.01.2017 № 15 Постанова Кабінету міністрів України «Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів» від 02.02.2011 № 98 Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження порядку складання фінансової, бюджетної та іншої звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів» від 24.01.2012 № 44 Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження деяких нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку в державному секторі від 29.12.2015 № 1219 НПСБОДС 124 «Доходи», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 24.12.2010 № 1629 НПСБОДС 135 «Витрати», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 8.05.2012 № 568 План рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі», затверджений наказом Міністерства фінансів України від 31.12.2013 № 1203 План рахунків бухгалтерського обліку для бюджетних установ та інструкція про його застосування» (до 2017 року) від 26.06.2013 № 611
Облікові
Первині документи: розрахунково-платіжні відомості, табелі обліку робочого часу, накладні, акти наданих послуг, квитанції, рахунки-фактури, платіжні доручення, виписки з реєстраційного рахунку. **Реєстри:** меморіальні ордери № 2, 3, 5, 6, 8, 9, 13; книга «Журнал-головна». **Звітність:** Баланс, Звіт про фінансові результати, Звіт про надходження та використання коштів загального фонду (ф. № 2д, № 2м), Звіт про надходження і використання коштів, отриманих за іншими джерелами власних надходжень (форма № 4-2д, № 4-2м), Звіт про надходження і використання інших надходжень спеціального фонду (форма № 4-3д, № 4-3м). **Інші документи:** кошториси, плани асигнувань, лімітні довідки про бюджетні асигнування, довідки змін до кошторису та плану асигнувань, штатний розпис, розпорядження: про преміювання, про прийом на роботу, про надання відпустки, договори про матеріальну відповідальність.

страційного рахунку установи. Важливо звірити суми асигнувань, відображені в меморіальному ордері № 2 із показниками реєстру по котловому рахунку сільського бюджету. Перевірці підлягає відповідність сум асигнувань за меморіальним ордером і сум оборотів за рахунками 7011 (702), 2313 (321) по «Журнал-головній» книзі.

Контроль доходів установи від необмінних операцій, зокрема доходів, одержаних для виконання цільових заходів передбачає перевірку використання коштів за їх призначенням. При цьому необхідно зіставляти суми цільових надходжень, що відображені у виписках зі спеціального реєстраційного рахунка та меморіальному ордері № 3 із сумами розрахунково-платіжних документів, що засвідчують витрати на здійснення таких цільових заходів. Перевірці підлягають дані меморіального ордера № 3, обороти Журнал-Головної по рахунку 7511 (712).

Контроль виконання кошторису сільської ради у частині витрат за обмінними операціями передбачає проведення контролю у розрізі кожної зі складових таких витрат. Для перевірки витрат на оплату праці потрібно встановити відповідність чисельності працівників за обліковими даними кількості, що прийнята по кошторису, а також правильність затвердження і застосування посадових окладів, доплат, надбавок та премій. Основними джерелами контролю при цьому є штатний розпис, розрахунково-платіжні відомості, табелі обліку робочого часу, лікарняні листи, розрахунки лікарняних і відпускних. Під час контролю особливо детально повинна бути перевірена розрахунково-платіжна відомість за всіма напрямками. Для встановлення правильності відображення операцій з нарахування заробітної плати в облікових реєстрах необхідно перевірити дані меморіального ордера № 5, звіривши їх з показниками розрахунково-платіжної відомості, Журнал-головної по рахунках 6511 (661), 6311 (641, 642), меморіального ордера № 2. За аналогічним підходом проводиться контроль витрат на соціальні заходи.

Під час контролю витрат на придбання матеріалів перевіряють доцільність здійснених придбань, дотримання кошторисних призначень, порядку розрахунків. Повинна бути здійснена перевірка наявності та законності договорів, накладних, актів наданих послуг, розрахунково-платіжної документації. Важливо провести зустрічну звірку документів установи з документами постачальника, перевірити повноту відображення сум кожного придбання у меморіальному ордері № 6.

Витрати на придбання послуг сільською радою контролюються шляхом перевірки дотримання документального порядку оформлення операцій. При цьому має бути встановлена наявність та законність договорів, актів наданих послуг, зокрема їх відповідність документам постачальників. Варто перевірити повноту відображення усіх видатків у меморіальному ордері № 6 та перенесення даних у Журнал-головну по рахунках 6415, 6211 (675). Контроль витрат сільської ради на комунальні послуги – оплату електроенергії та придбання твердого палива вимагає встановлення наявності і законності складених договорів на їх постачання, правильність застосування цін, тарифів та визначення обсягів наданих послуг.

Витрати на відрядження повинні бути перевірені на предмет доцільності відряджень, дотримання порядку їх оформлення і оплати згідно із законодавством. Повинен визначатись зв'язок відряджень із діяльністю установи, встановлюватись наявність належно оформлених розпоряджень про відрядження, контролюватись правильність і своєчасність складання звітів про використання коштів, виданих на відрядження або під звіт. Обов'язково потрібно перевіряти наявність і достовірність документів, підтверджуючих витрати підзвітної особи. Для відповідності відшкодованих сум понесеним витратам звіряються авансові звіти з платіжними дорученнями, визначається правильність перенесення даних з авансових звітів у меморіальний ордер № 8 та Журнал-головну в обороти по рахунку 2116 (362).

Для встановлення законності витрат на закупівлю предметів і матеріалів довгострокового використання необхідно перевірити існування реальної потреби в їх придбанні, наявність відповідних кошторисних призначень, а також дотримання принципу економії бюджетних коштів. Слід проконтролювати дотримання вимог законодавства про публічні закупівлі, перевірити документальне оформлення операцій.

Проведення контролю витрат на капітальний ремонт передбачає встановлення правильності складання кошторисної документації та визначення фактично виконаних обсягів ремонтних робіт. Особливої уваги потребує перевірка законності розрахунків та достовірність відображення витрат в обліку.

Контроль витрат від необмінних операцій сільської ради полягає у встановленні законності наданих соціальних виплат та трансфертів. Для цього потрібно перевірити обґрунтованість їх надання та обрання отримувачів, підтвердити відсутність фактів надання виплат чи трансфертів не за цільовим призначенням. Перевірці підлягає документальне оформлення операцій та відображення їх в бухгалтерському обліку.

Таблиця 2

Відомість результатів зустрічної перевірки Кошторису Сварицевицької сільської ради по загальному фонду на 2016 рік

Документ для перевірки	Показник, що перевіряється	Значення, грн	Документ зустрічної перевірки	Показник	Значення, грн	Відхилення
Кошторис на 2016 рік по загальному фонду	Надходження коштів із загального фонду бюджету	443 640	Лімітна довідка про бюджетні асигнування та кредитування	Усього видатків загального фонду бюджету	443 640	-
	Видатки та надання кредитів із загального фонду	443 640	План асигнувань (за винятком надання кредитів з бюджету) загального фонду на 2016 рік	Разом видатків на рік	443 640	-

Висновки і пропозиції. Контроль у бюджетних установах є головним джерелом інформації для встановлення законності, доцільності та ефективності використання бюджетних коштів. Досягнення мети фінансового контролю можливе за умови належної організації та методики його проведення із врахуванням змін, котрі відбулися у сфері бухгалтерського обліку. Розроблена організаційна модель контролю доходів і витрат на прикладі конкретної бюджетної установи та сформована на її основі методика здійснення контрольних процедур є взірцем адаптації існуючої практики контролю до нововведень, закріплених національними стандартами бухгалтерського обліку в державному секторі. Її застосування є необхідною умовою для результативного проведення контролю досліджуваної установи, зокрема встановлення законності та ефективності використання коштів місцевого бюджету.

Список літератури:

1. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 124 «Доходи»: Наказ МФУ від 24.12.2010 № 1629. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0089-11
2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 135 «Витрати»: Наказ Міністерства фінансів України від 18.05.2012 № 568. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0903-12
3. Про затвердження плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі: Наказ Міністерства фінансів України від 31.12.2013 р. № 1203. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0085-16

Крупко М.П.
Национальный университет водного хозяйства и природопользования

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ФИНАНСОВОЙ КОНТРОЛЬ ДОХОДОВ И РАСХОДОВ СУБЪЕКТА ГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА НА ПРИМЕРЕ СВАРИЦЕВИЦКОГО СЕЛЬСКОГО СОВЕТА

Аннотация
В статье рассмотрены особенности организации и методики осуществления государственного финансового контроля доходов и расходов на примере сельского совета в условиях реформирования бухгалтерского учета в государственном секторе. Приведена структура доходов и расходов исследуемой учреждения в соответствии с классификацией, определенной национальным положением (стандартом) бухгалтерского учета в государственном секторе. Разработана организационная модель контроля. Приведен алгоритм проведения процедур контроля доходов и расходов от обменных и необменных операций. Предложено пример оформления результатов проверки в рабочем документе.
Ключевые слова: государственный финансовый контроль, доходы, расходы, национальное положение (стандарт) бухгалтерского учета в государственном секторе, субъект государственного сектора.

Krupko M.P.
National University of Water and Environmental Engineering

GOVERNMENT FINANCIAL CONTROL OF REVENUES AND EXPENDITURES OF THE PUBLIC SECTOR ENTITIES FOR EXAMPLE OF SVARYTSEVYCHI RURAL COUNCIL

Summary
The article considers the organization and methodology of the government financial control of revenues and expenditures for example rural council in conditions of reforming accounting in the public sector. The structure of revenues and expenditures of the institution in accordance with national provision (standard) of accounting in the public sector is considered. There is organizational model of control. Algorithm of the control's procedures of revenues and expenditures from exchange and non-exchange transactions is described. Example of the design of the results of inspection is offered.
Keywords: government financial control, revenues, expenditures, national provision (standard) of accounting in the public sector, subject of the public sector.

УДК 330.46:519.86

ВИКОРИСТАННЯ ГЕОІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ БІЗНЕС ЗАДАЧ

Кучма Ю.В., Фесенко Т.М.
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Розглянуто і розроблені математичні моделі орієнтовані на аналіз просторової інформації та моделювання, різних бізнес рішень на основі статистичних даних.
Ключові слова: просторовий аналіз, аксіома Люса, модель Хаффа, торговля, зони впливу, ГІС.

Постановка та аналіз проблеми. Компанії все частіше використовують можливості географічного аналізу для вирішення своїх ділових задач [1, с. 10-13; 2, с. 37; 3].

Функції просторового аналізу дозволяють, наприклад, за допомогою географічних інформаційних систем (ГІС) вирішити, де слід відкрити новий магазин, аптеку або відділення банку, ґрунтуючись на нових демографічних даних та планах розвитку міста [3, 4]. Ви можете відразу отримати потрібну інформацію про об'єкт, клацнувши по ньому на електронній мапі. У будь-який момент Ви можете оновити інформацію, прив'язану до мапи, і внесені зміни автоматично з'являться на мапі. І для користування ГІС не потрібно спеціальної підготовки.

Сучасним підприємцям доводиться мати справу з величезними обсягами інформації про продаж, клієнтів, партнерів і конкурентів, демографії жителів, списками розсилки і багато іншого. В основі всієї цієї інформації лежить географічне місце розташування [3].

Отже бізнес процеси фірми, що займається роздрібною торгівлею, такі як аналіз ринку, вибір місця розташування, просування товарів, продаж, доставка, управління торговими точками щільно пов'язані з географічними взаєминами та можливістю застосування ГІС.

Мета. Нами була поставлена актуальна задача створення геоінформаційної системи для міста та розробка математичних моделей, яка була б орієнтована на аналіз просторової інформації та моделювання різних бізнес-рішень на основі статистичних даних.

Прогнозування обороту є центральною і найбільш складною процедурою при виборі місця розташування торгового підприємства. Менеджери часто і до цього дня, визначають показники роботи нового торгового підприємства, виходячи «з практики і досвіду». І зважаючи на наявність певних методологічних труднощів із прогнозуванням можливого обороту, виникає актуальна необхідність застосування сучасних методів для вирішення цієї задачі.

Частота покупок продовольства, особливо свіжих товарів, дуже висока, тому в даному випадку покупці згодні долати лише невеликий шлях. Тому відстань від покупця до торгового підприємства часто вирішальна при виборі покупцем місця покупки продовольчих товарів.

Математична модель визначення обсягів продаж торгового об'єкту. Розроблена математична модель відноситься до класу моделей виявлених переваг. Згідно аксіоми Люса [1, 6] ймовірність P_{ij} вибору i-м споживачем j-ї торгового об'єкту дорівнює долі, яку складає корисність U_{ij} j-ї торгової точки для i-го споживача до суми корисностей усіх n торгових об'єктів і дорівнює (1):

$$P_{ij} = \frac{U_{ij}}{\sum_{l=1}^{n} U_{il}} \quad (1)$$

Згідно моделі Хаффа замість функції корисності (не слід плутати з класичним визначенням функції корисності в математичній економіці) в формулі (1) використовується площа торгового об'єкту:

$$U_{ij} = \frac{S_j}{R_{ij}^{\lambda}}, \quad (2)$$

де S_j – площа j-ї торгового об'єкту,

R_{ij} – відстань від i-го споживача до j-ї торгового об'єкту,

λ – додатній параметр, який відображає ефект впливу різних типів об'єктів на часові затрати, визначається статистично та зазвичай має значення від 1 до 3.

Запропонована Девідом Хаффам модель визначення місця розташування торговельного об'єкта, найбільш оптимального з точки зору отримання прибутку, з успіхом застосовується і донині. Модель Хаффа приваблює дослідників своєю простотою і універсальністю. Але площа торгового об'єкту не може в повній мірі відображати реальне відношення до нього покупців. Та саме головне – чим більша конкуренція серед торгових об'єктів тим менш адекватна модель дійсності.

Замість площі торгового об'єкту S_j необхідно використовувати функцію мультиплікативного вигляду, яка б враховувала не тільки площу торгового об'єкту (що безумовно важливо), але й інші важливі параметри-змінні.

Ми вважаємо, що необхідно врахувати наступні параметри, що впливають на роботу та прибуток торгового об'єкту. По перше, це *зручність* – наявність та розмір автомобільної стоянки біля торгового об'єкту, зручні пішохідні переходи, зупинки громадського транспорту і т.і. Другий параметр, *асортимент* – кількість різноманітних груп товарів, видів товарів однієї категорії. Важливим параметром є також *гігієна* торгового об'єкту – чистота підлог, вітрин, повітря тощо. *Культура обслуговування* – кількість працюючих кас, час обслуговування, присутність консультантів. *Розмір торгової площі* та *рівень цін* в торговому об'єкті. *Транспортний потік* повз торговий об'єкт – кількість та інтенсивність маршрутів громадського транспорту, наявність зупинки поблизу магазину, що дозволить врахувати маятниковий попит для торгового об'єкту.

Таким чином маємо багатокритеріальну задачу з деяким набором параметрів, а також відстанню від i-го споживача до j-го торгового об'єкту.

Слід зробити невеликий відступ та згадати, труднощі, які пов'язані з багатокритеріальні задачами, та шляхами їх розв'язку. Цілком природно було б прагнення отримати інформацію одразу та швидко при цьому усунути багатокритеріальність. Цей підхід реалізований шляхом об'єднання багатьох критеріїв в один за допомогою так званих вагових коефіцієнтів важливості критеріїв. Глобальний критерій обчислюється згідно формули:

$$C = \sum_{i=1}^{N} w_i C_i$$

де C_i – частинні критерії ($i = \overline{1,N}$); w_i – вага критерію C_i:

$$0 \le w_i \le 1; \ \sum_{i=1}^{N} w_i = 1$$

В загальному випадку вихідна модель має вигляд таблиці. Імена рядків це імена альтернатив, імена стовпців – імена критеріїв. На перетині i-го рядка і j-го стовпця записується оцінка x_{ij} альтернативи a_i за критерієм k_j. Така форма подання моделі вибору називається «таблицею критеріїв».

Це досить розповсюджена модель. Адже саме в такій формі друкується багато «рейтингів», результати порівняльного аналізу і т.і. Для того, щоб упорядкувати альтернативи в таблиці критеріїв, у переважній більшості випадків використовують лінійну згортку або інша назва – зважена сума. Суть методу проста. Спочатку деяким чином вибираються вагові коефіцієнти критеріїв. Позначимо їх вектором (w_1, w_2, w_m). Потім, для кожної альтернативи (кожної i-ої рядки таблиці) розраховується наступна величина

$$s_i = \sum_{j=1}^{m} w_j x_{ij}, \ i = \overline{1,n}$$

Нарешті, приймається правило: чим більше значення s_i, тим краще альтернатива a_i.

Повернімося до нашої моделі. Таким чином наша функція корисності для i-го споживача матиме вигляд:

$$U_{ij} = \frac{\sum_{k=1}^{q} c_k \cdot x_{k\,j}}{R_{ij}^{\lambda}}, \ j = \overline{1,n} \quad (3)$$

де c_k – вага або значущість k-го критерію,

$$0 \le c_k \le 1; \ \sum_{k=1}^{q} c_k = 1 \quad (4)$$

x_{kj} – оцінка по k-му критерію j-ї торгової точки, q – кількість критеріїв, n – загальна кількість торгових об'єктів.

І маємо імовірнісний вибір:

$$P_{ij} = \frac{\dfrac{\sum_{k=1}^{q} c_k \cdot x_{k\,j}}{R_{ij}^{\lambda}}}{\sum_{l=1}^{n} \dfrac{\sum_{k=1}^{q} c_k \cdot x_{k\,l}}{R_{il}^{\lambda}}} \quad (5)$$

Безсумнівним є той факт, що чим більше значення функції U_{ij}, тим більша ймовірність вибору торгового об'єкту, корисність якої характеризує функція U_{ij} (якщо $P(U) = \dfrac{U}{U+t}$, де $t = const$, $t \ge 0$, то маємо $P_U' > 0$ – функція є зростаючою, іншими словами $P(U + \Delta U) > P(U)$, при $\Delta U > 0$). Отже власника торгового об'єкту цікавить можливість максимізувати значення функції U_{ij}.

Як вже раніше було сказано, що коли місце розташування обрано, то після цього власники обмежено можуть впливати на привабливість свого торгового об'єкту. Тобто для збільшення функції корисності (3) необхідно якомога ближче розміщувати торгові об'єкти до місць проживання майбутніх відвідувачів, а потім тримати критерії-параметри торгового об'єкту кращими за своїх конкурентів. Оскільки на відстань впливати не можливо, залишається збільшувати тільки чисельник функції (3).

Надалі розглядатимемо чисельник функції корисності (3), як деяку масу M_j – j-го торгового об'єкту:

$$M_j = \sum_{k=1}^{q} c_k x_{k_j} \quad (6)$$

А отже ймовірність P_{ij} вибору i-м споживачем j-ї торгового об'єкту

$$P_{ij} = \frac{\dfrac{M_j}{R_{ij}^{\lambda}}}{\sum_{l=1}^{n} \dfrac{M_j}{R_{il}^{\lambda}}} \quad (7)$$

Таким чином, перехід до імовірнісних величин дає змогу для більш точного аналізу. В запропонованій моделі ми можемо не просто говорити про те, що той чи інший споживач попадає до зони впливу певного торгового об'єкту, а й про те, з якою ймовірністю він до неї попадає. Далі цю ймовірність можна використовувати для знаходження значень попиту і т.і.

Розроблена модель є вдосконаленою, моделлю Хаффа, тому що перехід до абстрактних параметрів (6-7) дає змогу користуватися даною моделлю не тільки для моделювання зон впливу торгових об'єктів, але й зони впливу освітніх установ, розважальних центрів і т.і.

Розглянемо деяку зону мапи міста A, в якій співіснують торгові об'єкти (рис. 1). Нехай вона має розмір a на b. Зона може як включати частину міста так і охоплювати все місто в цілому. В зоні функціонують n торгових об'єктів. Розробимо алгоритм побудови мапи впливу торгових об'єктів на споживачів в зоні A.

Зона A в нашому випадку представляє собою прямокутну ділянку розбиту без проміжків на $L \times M$ полів розмірів c на d. Відстань між центрами сусідніх ділянок вздовж осі Ox позначимо c, вздовж осі Oy – d. Густина точок, згідно обраного масштабу, що розбивають зону A на ділянки, повинна бути достатньою, щоб любий сусідній торговий об'єкт або об'єкт проживання споживачів мали відстань між собою не меншу за c або d.

Для кожної ділянки, згідно формули (7), розраховуємо імовірності вибору споживачем кожного торгового об'єкту з існуючих. В результаті матимемо масив даних B розміру $L \times M$. Елемент масиву $B[l,m]$ містить імовірності вибору споживачем з відповідної ділянки мапи A j-го торгового об'єкту. Причому вочевидь, сума ймовірностей, що містить елемент масиву $B[l,m]$ дорівнює одиниці $\sum_{j=1}^{n} P_{[l,m],j} = 1$.

Отриманий масив даних є не, що інше як мапа впливу торгових об'єктів на споживачів зони A. Таким чином не складно, маючи координати будинку на мапі (x,y), та масив даних B, отримати ймовірності вибору мешканцями будинку того,

чи іншого торгового об'єкту. Формули, що ставлять відповідність координат мапи та елементів масиву наступні:

$$l = \inf\left(1+\frac{L}{2}-\frac{y}{d}\right),\ \ m = \inf\left(1+\frac{M}{2}+\frac{x}{c}\right) \qquad (8)$$

де inf — функція, що визначає найменше число від значення аргументу.

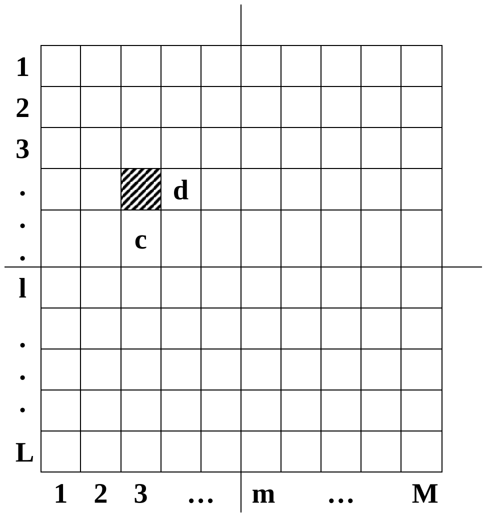

Рис. 1. Зона розташування торгових об'єктів А

Наступний шлях побудови моделі це визначення попиту торгового об'єкту. Так для моделі Хайфа [8] пропонують розраховувати загальні витрати споживачів на продуктову категорію або послугу k для торгового об'єкту j за наступною формулою:

$$E_{jk} = \sum_{i=1}^{m} P_{ij} C_i B_{ik}$$

де C_i — кількість споживачів в зоні проживання i;

B_{ik} — витрати споживачів за визначений період, в зоні проживання i, на продуктову категорію k;

m — загальна кількість зон проживання споживачів;

Звідси можна обчислити частку ринку даного об'єкта в категорії k

$$M_{jk} = \frac{E_{jk}}{\sum_{i=1}^{m} C_i B_{ik}}$$

Введемо в розгляд множину H, елементами якої є будинки зони A. Кожен елемент множини h_i характеризується парою координат (x,y), що визначають місце розміщення будинку на мапі. Таким чином згідно формул (8) кожному елементу множини H відповідає свій елемент масиву $b(l,m)$.

Вважаємо, що кожен i будинок множини H на ринку створює попит на товари та послуги:

$$D(h_i) = \eta_i \cdot \Omega$$

де Ω — сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн;

η_i — кількість домогосподарств, що проживають в будинку h_i.

Знаючи $D(h_i)$ ми можемо розрахувати загальні витрати споживачів на продуктову категорію або послугу k для торгового об'єкту j в зоні A, для нашої моделі, за наступною формулою:

$$E_{jk} = \sum_{H} P_{h_i,j} \cdot \beta_k \cdot D(h_i) \qquad (9)$$

де $P_{hij} \Leftrightarrow P_{(l,m),j}$ згідно формул (8) для елементу h_i множини H;

β_k — доля витрат споживачів за визначений період, в зоні проживання, на продуктову категорію k з сукупних витрат в середньому за місяць Ω.

Частка ринку яку займає торговий об'єкт в загальному попиті зони A на продуктову категорію або послугу k дорівнює:

$$M_{jk} = \frac{E_{jk}}{\sum_{H} \beta_k \cdot D(h_i)}$$

Модель аналізу розташування торгового об'єкту та впливу конкурентів. Торгова зона магазина це територія проживання потенційних споживачів. Класично торгову зону ділять на три частини — ближню, середню і далеку. *Ближня торгова зона* — це зона 10 хвилинної пішохідної доступності. Відстань її до 1 кілометра і близько 2-4 кілометрів для автомобілістів. Обсяги продажу становлять близько 60-70% від загальної кількості проживаючих у цій зоні. *Середня зона* розміром від 1 до 2 кілометрів або 20 хвилинної доступності. Це близько 20% продажу для торгового об'єкта. *Дальня зона* лежить після двох кілометрів і сягає 4-5 кілометрів для звичайного супермаркету і 20 км для крупного торгового центру. Обсяги продаж складають 10% і іноді доходять до 20%.

Визначимо загальні витрати споживачів в торговому об'єкту для кожної торгової зони. Введемо наступні величини: HR_1 — множина будинків, де проживають споживачі, що входить до ближньої торгової зони, HR_2, HR_3 — відповідно множини будинків для середньої та дальньої торгової зони.

Ближня зона торгівлі:

$$D_{jk}^{1} = \sum_{h_i \in HR_1} \alpha_1 \cdot \beta_k \cdot D(h_i),\ \alpha_1 = 0{,}7$$

Середня зона:

$$D_{jk}^{2} = \sum_{h_i \in HR_2} \alpha_2 \cdot \beta_k \cdot D(h_i),\ \alpha_2 = 0{,}2$$

Дальня зона:

$$D_{jk}^{3} = \sum_{h_i \in HR_3} \alpha_3 \cdot \beta_k \cdot D(h_i),\ \alpha_3 = 0{,}1$$

Сукупний попит дорівнює:

$$D_{jk} = \sum_{n=1}^{3} D_{jk}^{n}.$$

Введемо поняття коефіцієнту якості функціонування торгового об'єкту:

$$\Delta = \frac{E_{jk}}{D_{jk}}$$

Якщо $\Delta \approx 1$ — торговий об'єкт функціонує нормально і майже не відчуває конкурентної боротьби від інших торгових об'єктів або зберігає паритет з конкурентами. $\Delta < 1$ — торговий об'єкт програє конкурентну боротьбу. $\Delta > 1$ — торговий об'єкт виграє конкуренту боротьбу або вона зовсім відсутня.

Висновки. Напрацьовані матеріали вже дозволяють проводити аналітичні роботи: здійснювати вибір оптимального місця розташування нового торговельного об'єкта за заданими початковими умовами; давати оцінку потенційному можливому доходу торговельного об'єкта з урахуванням конкурентного середовища в цьому районі міста; показувати на карті області зони впливу великих торгових об'єктів.

Список літератури:

1. Турпалов В.Е. Геоинформационные системы в экономике: Учебно-методическое пособие. – Нижний Новгород: НФ ГУ-ВШЭ, 2007. – 118 с.
2. Кучма Ю.В. Геоінформаційні системи в управлінні бізнесом / І.В. Кучма, Ю.В. Кучма, О.А. Десятіріков, А.О. Татунько // Комп'ютерні науки для інформаційного суспільства: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (вебінар) (м. Луганськ, 22-23 грудня 2010 р.). – Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2010. – С. 37-38.
3. Леонов А.Л., Esri CIS, ГИС для розничной торговли [електронний ресурс]. – Режим доступу: URL http://dataplus.ru/news/arcreview/detail.php?ID=878&SECTION_ID=26
4. Сушков С. Опыт применения ГИС компанией Subaru America [електронний ресурс]. – Режим доступу: URL http://stasgeomarketing.wordpress.com/2009/05/01/опыт-применения-гис-компанией-subaru-america/
5. Угаров А.С. Методы выбора местоположения торговой точки // Маркетинг в России и за рубежом № 6 – 2005.
6. Кучма Ю.В. Система геоінформаційного аналізу для бізнес задач роздрібної торгівлі / Т.М. Фесенко, О.Ю. Чалая // Кримський економічний вісник. – 2013. – № 3(04). – С. 110-112.
7. Кучма Ю.В. До питання про вибір місця розташування торгового підприємства / І.В. Кучма, Ю.В. Кучма // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2009. – № 12(142). – С. 187-191.
8. Сушков С. Расчет доли рынка торгового объекта с помощью модели Хаффа (Huff Model) [електронний ресурс]. – Режим доступу: URL http://stasgeomarketing.wordpress.com/2009/06/15/расчет-доли-рынка-торгового-объекта-с/

Кучма Ю.В., Фесенко Т.Н.
Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГЕОИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ БИЗНЕС ЗАДАЧ

Аннотация
Рассмотрены и разработаны математические модели ориентированые на анализ пространственной информации и моделирование, различных бизнес решений на основе статистических данных.
Ключевые слова: пространственный анализ, аксиома Люса, модель Хаффа, торговля, зоны влияния, ГИС.

Kuchma Y.V., Fesenko T.M.
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

USING GIS TECHNOLOGY TO SOLVE BUSINESS PROBLEMS

Summary
The article examined and developed mathematical models that based on the analysis of spatial information and statistical data in a field the simulation of various solutions for business.
Keywords: spatial analysis, axiom Lyusa model Huff, stores, zones of influence, GIS.

УДК 338(477)

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ ЗА ЕКСПОРТООРІЄНТОВАНОЮ СТРАТЕГІЄЮ

Лепеха М.О., Свириденко Г.М.
Університет державної фіскальної служби України

У статті окреслено проблеми та спрогнозовано перспективи економічного розвитку України на підставі аналізу торговельної політики та структури експорту, а також запропоновано механізм формування успішної експортоорієнтованої стратегії економічного розвитку.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, стратегія розвитку, структура експорту, економічний розвиток країни, експортоорієнтована стратегія.

Постановка проблеми. На сьогодні глобальні трансформації світового господарства здійснюють визначальний вплив на розвиток економіки України в цілому, відповідного значення набуває міжнародна торгівля як складова економічного розвитку країни. У сучасних умовах інтернаціоналізації виробництва Україна потребує структурної перебудови економіки за умов розширення експорту країн світу, що дає можливість сформувати ефективну експортоорієнтовану стратегію. Так як протягом останніх років зовнішньоекономічна діяльність України характеризується зростаючими темпами міжнародної торгівлі, і в подальшому при впровадженні обгрунтованої стратегії розвитку експортна орієнтація може забезпечити країні стійкі конкурентоспроможні позиції на міжнародних ринках.

Тому, враховуючи динамічність зовнішнього середовища, розмаїття ресурсної бази, передумов, засобів, методів та інструментів торговельної політики країни, а також національних особливостей, постає необхідність дослідження експортоорієнтованої діяльності суб'єктів господарювання для формування пріоритетних напрямів та механізмів ефективного функціонування національної економіки в умовах глобалізації. Так як ефективна експортоорієнтована стратегія постає насамперед як передумова інтеграції у сучасну світогосподарську систему, а також як засіб економічного зростання, що є вкрай важливою для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні проблеми зовнішньоекономічної діяльності України, ефективність її експортної політики та інституційне середовище досліджували науковці: Ю. Біленко, З. Бойко, І. Бубенко, І. Грабинський, Н. Грущинська, О. Давидович, Я. Жаліло, О. Кремень, Н. Кузенко, С. Лук'янець, О. Струк та інші.

Мета статті. Визначити основні перспективи розвитку зовнішньоекономічної діяльності України за експортоорієнтованою стратегією.

Виклад основного матеріалу. Глобалізаційні та інтеграційні світові процеси, трансформація соціально-економічних відносин, на сьогодні стимулюють держави до постійної модифікації стратегій їх економічного розвитку. Досягти лідерства на світовому ринку вдається тим країнам, стратегії яких побудовані на аргументованій теоретичній базі.

На сьогодні серед економістів поширеним є трактування експортоорієнтованої стратегії, яка постає як концепція розвитку економіки, що спрямована на розвиток конкурентоспроможних на світовому ринку галузей виробництва та залучення інвестицій для збільшення експорту.

На думку О.І. Струк, експортоорієнтована стратегія держави – це політико-економічна система ринкових і державних методів, інструментів стимулювання експорту конкурентоспроможних секторів економіки з метою прискорення економічного розвитку країни, що реалізується в сприятливому інституційному середовищі. Внаслідок реалізації ефективної експортоорієнтованої стратегії держава прямує до економічного розвитку, що констатує її успішність [1].

Паллей Т.І. ідентифікує експортоорієнтовану стратегію держави як політику, спрямовану на економічний розвиток, що зумовлена зростанням виробничих потужностей та орієнтацією на зовнішні ринки [1; 5].

Відповідно до цього, зазначимо, що економічний розвиток країни є основною метою формування та реалізації експортоорієнтованої стратегії. Представимо основні критерії успішності експортоорієнтованої стратегії за принципом «SMART», а саме [1, с. 17-18]: ефективність її реалізації, значущість для розвитку держави, адаптивність до змін середовища, актуальність за сучасних умов розвитку з урахуванням національних особливостей, а також її впровадження на основі прозорого і якісного інституційного середовища. За допомогою цих критеріїв, уряду держави доцільно проаналізувати поточний стан економіки, визначити конкурентоспроможні сектори промисловості та розвивати їх, залучаючи науково-технологічні розробки.

Сучасне політичне та економічне становище України є складним, зважаючи на зовнішні та внутрішні чинники: погіршення кон'юнктури на традиційних для українських товарів зовнішніх ринках, геополітична ситуація, пасивна позиція влади щодо вироблення стратегії розвитку конкурентоспроможного експортоорієнтованого національного виробництва тощо.

На сьогодні спостерігається сировинна та напівсировинна спрямованість структури експорту України свідчить про низьку продуктивність і неконкурентоспроможність на світовому ринку. Але зазначимо, що саме експорт для України є домінантним фактором формування ВВП країни [4, с. 114-116].

Серед найбільших країн-партнерів експорт товарів у кінці 2015 року на початку 2016 року

збільшився до Італії на 9,9%, Польщі – на 9,1%, Єгипту – на 7,3% та Німеччини – на 5,5%. Одночасно скоротився до Росії на 31,2%, Білорусі – на 15,9%, Туреччини – на 4,4% та Індії – на 3,3% [2, с. 248-250].

На сучасний показник експорту впливають валютна і промислова політика, а також фактори інституційного середовища, відповідно до яких і здебільшого зростає вартість експорту внаслідок девальвації валюти, а не збільшення виробництва продукції із високою валовою доданою вартістю.

До зовнішніх факторів, які впливають на економічну ситуацію останніх років, слід віднести несприятлива кон'юнктура світових цін на товари, зниження цін на нафту, газ та інші енергетичні й сировинні товари на міжнародних ринках, що становлять основу українського експорту: руду (-50% за 12 міс. 2015 року), метали (-40%), соняшникову олію (-37,8%), зернові (-9%) [1; 2].

Зважаючи на обраний Україною євроінтеграційний стратегічний напрям, за сучасної геополітичної ситуації, доцільно, насамперед оптимізувати структуру експорту-імпорту з урахуванням світового попиту, вдосконалювати високотехнологічне виробництво, підвищувати продуктивність промисловості та конкурентоспроможність української продукції на світовому ринку, розвивати внутрішньогалузеву торгівлю.

Специфіка розвитку України сьогодні полягає в одночасному утвердженні державності й принципів демократії та проходженні ринкової трансформації. Інститути, що є основою конкурентоспроможності європейських країн, США, Японії та інших розвинених країн, в Україні недостатньо розвинені.

Із світового досвіду варто відзначити, що країни Південно-Східної Азії та Європи завдяки використанню ефективних експортоорієнтованих стратегій, що сформувалися під впливом відповідних факторів: державних та/або ринкових методів та особливостей менталітету націй – досягли бажаного економічного зростання. При чому вирішальним моментом у розвитку економіки обох регіонів є правильний вибір стратегічних експортних секторів та ефективне інституційне середовище. Відповідно цього, Україні слід створити системотворчі та базові інститути, які сформують імідж країни в процесі трансформації ринку та інтернаціоналізації виробництва, для формування конкурентоспроможної економіки [1].

Україні варто взяти до уваги досвід багатьох країн, які визнані як експортоорієнтовані і які створили успішні структури багато років тому. Саме їхній досвід і можна перейняти: Німеччина, Австрія і Данія в Європі, Південна Корея в Азії, Мексика в Америці та інші. Є й такі, де максимальна лібералізація, – це Сполучені Штати. Не все, що працює у них, працюватиме у нас, але успішні підходи, наприклад, Литви або Канади, цілком можна брати за основу [2, с. 252].

Але на економічний розвиток України впливає ряд проблем від неефективності діяльності державних інституцій, високого рівня корупції та тінізація економіки до несприятливого інвестиційного та бізнес-середовища. Насамперед, це спричинено тим, що в зовнішньоекономічному стратегічному векторі в Україні існує проблема внутрішньої дезінтегрованості.

Аналіз зовнішньоторговельної діяльності України засвідчив, що в останні роки 2012-2016 рр. спостерігалась чітка тенденція скорочення обсягів експорту українських товарів на світовий ринок, що спричинено, зокрема, низькою конкурентоспроможністю українських товарів і непрозорістю системи стимулів розвитку експортних галузей. Саме відсутність належного ресурсного забезпечення, велике технологічне відставання від розвинених країн та низький рівень доходу держави призводить до того, що конкурентні переваги України серед інших країн ЄС забезпечують лише: дешева робоча сила та девальвація гривні – це і позбавляє країну перспектив у довгостроковому періоді [3].

Незадовільною є структура експорту з чітким домінуванням сировинних матеріалів і напівфабрикатів та структура ринків експорту України, що характеризується високим ступенем залежності від економічного стану та торговельної політики країн СНД, зокрема, Росії [1; 4].

Механізми зовнішньоекономічного регулювання, які застосовуються в Україні, позбавляють підприємства стимулів до експортоорієнтованої діяльності. Серед них доцільно назвати: конфіскаційну податкову систему; нераціональну експортну політику держави [3]; невиважену зовнішньоторговельну політику; жорстколімітовану грошово-кредитну політику, що залишає підприємства без обігового капіталу та інвестиційних ресурсів для розвитку виробництва. Загалом проблемою всього є несприятлива макроекономічна ситуація в економіці України та її політична нестабільність.

Перспективним для України буде провести негайну реструктуризацію та модернізацію усіх секторів промисловості України. Так як без цього країні не вийти на конкурентний світовий ринок. Оцінка можливостей для експортоорієнтованого шляху розвитку України з урахуванням доступу на пріоритетні експортні ринки, частки приватного сектору економіки у ВВП, політичної, економічної і фінансової ситуації в країні, рівня відтворення населення і його частки, зайнятої в аграрному секторі, технічної оснащеності виробництв і доступності до імпорту технологій свідчить про те, що Україна досі не має достатніх умов для розвитку експорту, хоча має необхідний для цього потенціал [1, с. 146].

Серед основних напрямків розвитку експортних секторів економіки України доцільно обгрунтувати такими причинами [3]:

а) макрорівень – експорт сприяє: зростанню валютних резервів; вузькість внутрішнього ринку багатьох країн, що розвиваються, зумовлює необхідність виходу на зовнішні ринки; експортний виторг відіграє важливу роль у фінансуванні торговельних процесів; експорт сприяє зростанню зайнятості та економічному розвитку країни;

б) макрорівень – експортоорієнтовані компанії продуктивніші на сьогодні відповідно до світової конкуренції, а також більш ефективніші та конкурентоспроможніші, що сприяє припливу нових технологій і зростанню економіки.

Деякі країни досягли зростання експорту завдяки впровадженню державою промислової

політики, яка орієнтувалась на попередньо визначені перспективні сектори промисловості. Найбільш ефективною дана політика була там, де йшлося про розвиток нетрадиційного експорту або експорту сучасних технологічно складних виробів, що вимагають значних капіталовкладень для організації виробництва і просування на світові ринки. У таких випадках фінансова підтримка держави, мобілізація капіталу приватного сектору, створення інфраструктури мали вагоме значення і забезпечували розвиток експортної структури у відносно короткі терміни. Найбільш показовим прикладом успішного застосування такої політики є Південна Корея [1; 3]. Хоча політика стимулювання окремих секторів промисловості є високо ризикованою, правильність визначення ризиків забезпечує ефективність розвитку експорту. Проте помилки в адмініструванні призвели деякі країни до значних втрат (невдачі з великими експортними проектами прослідковувались в Південній Кореї, Тайланді, Сінгапурі, Малайзії, Індонезії, Бразилії). Негативним аспектом такої політики може стати відставання внутрішнього ринку держави від зовнішнього. Для прикладу, Південна Корея вийшла на зовнішні ринки, виготовляючи кольорові телевізори раніше, аніж змогла забезпечити виробництво на внутрішньому ринку [1].

Важливим аспектом успішності промислової політики України також є і експортна диверсифікація. Експортна диверсифікація – переспеціалізація виробничої бази і технологічних процесів, виокремлення тих підрозділів, в яких необхідно збільшити обсяги виробництва, розширити асортимент конкурентоспроможних на зарубіжних ринках, з метою забезпечення зростання обсягів експорту товарів і послуг [1, с. 173-176]. У багатьох країнах, що розвиваються, експортна диверсифікація розглядається як перехід від експорту сировинної продукції до вивезення готових товарів. Забезпечуючи більш широку експортну базу, країна збільшує доходи, урізноманітнює продукцію, а також уможливлює зміну контрагентів і вихід на більш конкурентний ринок.

Стратегічною метою розвитку зовнішнього сектору економіки України на сьогодні має статати – відновлення внутрішнього економічного зростання. Вагомим напрямом у здійсненні такої мети є ефективне проведення експортоорієнтованої політики підприємств, що передбачає оптимізацію структури експорту, розширення асортименту товарів і послуг, підвищення частки високотехнологічної продукції в її загальному обсязі, пошук нових ринків збуту тощо, яка базувалась би на застосуванні основних засад стратегічного управління [1, с. 146-147; 4, с. 114]

На підставі результатів дослідження доцільно окреслити перспективи розвитку зовнішньоекономічної діяльності України [1; 3]:

– розроблення чіткої стратегії реструктуризації та модернізації основних конкурентних секторів промисловості, зокрема маталургії, машинобудування, електронного устаткування, фармацевтичної, легкої та харчової промисловості, що дасть змогу підвищити їх продуктивність і конкурентоспроможність;

– фінансування та стимулювання науково-технологічних розробок;

– оптимізація структури експортно-імпортних операцій з урахуванням продуктивності секторів промисловості, попиту й пропозиції стратегічних партнерів зовнішньоекономічної діяльності.

Експортоорієнтована політика українських підприємств повинна бути довгостроковою, далекоглядною у передбаченні майбутньої експортоздатності і життєздатності підприємства. Це вимагає постановки чітких цілей і формування стратегічних напрямів її розвитку. Головні з них можна сформулювати наступним чином [4, с. 115]:

– розробка довгострокової експортоорієнтованої стратегії підприємства, яка б передбачала: підвищення стабільності та завершеності технологічних циклів при створенні конкурентноздатної експортоорієнтованої продукції, покращення якості продукції, яка експортується, збільшення глибини її переробки, оптимізацію цінових умов, гнучке використання сукупного потенціалу підприємства залежно від кон'юнктури зовнішніх ринків, системне акумулювання даних про наявний експортний потенціал підприємства шляхом автоматизації інформаційно-аналітичної діяльності на основі застосування новітніх інформаційних технологій; кадрове забезпечення і навчання персоналу підприємства, що працюють з експортною продукцією тощо [3];

– долати вплив негативних чинників зовнішнього середовища шляхом формування захисту проти них; обмежувати вплив та кількість чинників зовнішнього середовища, що діють негативно, шляхом сегментації ринку та визначення тих позицій, де дія цих чинників є найслабкішою;

– керувати функціонуванням системи управління для досягнення стратегічних цілей та завдань експортної діяльності, розвитку внутрішнього механізму її саморегуляції та забезпечувати синхронізацію управлінського впливу з динамікою дії негативних та позитивних чинників, тобто гнучкості експортної діяльності підприємства як процесу;

– використовувати стратегічне бачення щодо процесів управління керівним складом [4, с. 115].

Перелічені узагальнені стратегічні напрями розвитку експортоорінтованої політики підприємств повинні мати системний характер застосуватись у контексті довгострокової стратегії зовнішньоекономічної діяльності.

Висновки і пропозиції. Стимули для внутрішньої алокації ресурсів в умовах глобалізації, відповідно до міжнародних альтернативних витрат, забезпечує саме експортна орієнтація країни. Це у свою чергу підвищує конкурентоспроможність та сприяє зростанню інвестиційної активності країни.

Щодо експортного потенціалу країни, то його основою є ресурсно-сировинна база і стан економіки, які забезпечують промисловий, науково-технологічний, соціальний і культурний розвиток, що у свою чергу дозволяє досягти стійких темпів зростання експортного виробництва і високого рівня життя населення з врахуванням наявних ринкових умов. Відповідно до цього можемо стверджувати, що на основі стимулювання експорту продукції (один із принципів експртоорієнтованої концепції), Україна, яка спрямована на інтеграцію національної економіки до світової економічної системи, зможе досягти економічного зростання через певний проміжок часу, так як експортоорієнтована діяль-

ність розвивається під впливом низького сукупного попиту та рівня цін на внутрішньому ринку, що є характерним для України.

За сучасної економічної та політичної нестабільності в країні, з урахуванням вибраного євроінтеграційного стратегічного напряму, Україні доцільно оптимізувати структуру експорту-імпорту, розвивати внутрішньогалузеву торгівлю, вдосконалювати високотехнічне виробництво для підвищення продуктивності секторів промисловості та конкурентоспроможності української продукції на світовому ринку.

Пріоритетними завданнями України щодо загальної стратегії розвитку експортоорієнтованої діяльності повинні стати: підвищення конкурентоспроможності на основі технологічної складової виробництва, перехід до прогресивної товарної структури експорту за рахунок збільшення частки готових продуктів, впровадження політики імпортозаміщення та поширення міжгалузевої торгівлі.

Отже, нині якісно розроблена експортоорієнтована стратегія торговельної політики держави є фундаментом економічного розвитку країни.

Список літератури:

1. Струк О.І. Експортоорієнтовані стратегії економічного розвитку у світовій економіці, – дис. на здобуття наук. ст. к.е.н., Львів 2016. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/dis_struk.pdf
2. Перетятко Л.А. Економічні проблеми макроекономічного та регіонального рівнів Науковий вісник НЛТУ України // Експортний потенціал України: проблеми і перспективи реалізації. – Л.А. Перетятко, Л.Д. Чалапко (Калник), С.І. Козак. – 2016. – Вип. 26.2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2016/26_2/39.pdf – С. 247-253.
3. Струк О.І. Експортоорієнтовані стратегії економічного розвитку у світовій економіці. Автореферат дис. на здобуття наук. ст. к.е.н., Львів 2016. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/aref_struk.pdf
4. Завтур Д.О. Перспективи розвитку експортоорієнтованої стратегії підприємств / Д.О. Завтур [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle /123456789/36362/33- Zavtyr.pdf ?sequence=1
5. Palley T.I. The rise and fall of export-led growth / T.I. Palley // Levy Economics Institute of Board College. – 2011. – № 675. – P. 3.

Лепеха М.А., Свириденко А.Н.
Университет государственной фискальной службы Украины

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНЫ ЗА ЭКСПОРТООРИЕНТИРОВАННОЙ СТРАТЕГИЕЙ

Аннотация
В статье обозначены проблемы и спрогнозировано перспективы экономического развития Украины на основании анализа торговой политики и структуры экспорта, а также предложен механизм формирования успешной экспортоориентированной стратегии экономического развития.
Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, стратегия развития, структура экспорта, экономическое развитие страны, экспортоориентированная стратегия.

Lepekha M.O., Svyrydenko H.M.
University of the State Fiscal Service of Ukraine

PERSPECTIVES ON THE DEVELOPMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES OF UKRAINE BY EXPORT-ORIENTED STRATEGY

Summary
The article outlines the problems and prospects of economic development predicted Ukraine on the analysis of trade policy and export structure and the mechanism of formation of a successful export-oriented economic development strategy.
Keywords: foreign trade, development strategy, export structure, economic development, export-oriented strategy.

UDC 339.13:664.727

COMPARATIVE ANALYSIS OF GRAIN MARKET IN UKRAINE AND ITALY

Makarchuk O.H.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
Doronzo I.
University of Foggia, Italy

The importance of cereal crops in Ukraine and Italy was scrutinized. The wheat market in both countries was analyzed, made it possible to ensure that Ukraine, unlike Italy, is an exporter of these products. Regulatory changes of the volume limit of Ukrainian wheat export were evaluated. Determined main factors, which contribute increasing of wheat production.
Keywords: comparative analysis, market, grains, wheat, production, export, import.

Problem formulation. Grain market in both analysed countries plays an important role as in agriculture. In Ukraine it is stable supply of population of grain products. Italy is known the world over as the home of pasta, and Italy's grains sector is notable for the importance of durum wheat processing. Exports of pasta have helped Italy's flour milling sector to stay profitable.

Production, processing and export of grain as in Ukraine and Italy bring incomes to the budgets of both countries. Intensification of grain sector and increased grain production increase can be achieved through such basic factors as increasing yield due to improvement of land use, compliance crop rotation, tillage, fertilization and land reclamation of chemical plant protection, seed development, increase grain quality, use scientific methods of the grain market development.

Analysis of recent publications. Research of market crops considered by many Ukrainian and foreign scientists. Many Ukrainian scientists considering economic efficiency of grain production and ways to improve it in the agricultural enterprises of Ukraine. Lupenko and Mesel-Veselyak justifying the strategic directions of development of agriculture and its separate branches.

Many foreign scientists, including Hamulchuk research cereals market in terms of their relationship between prices for grains and oil prices.

Abbot and another scienists scrutinize the main drivers of increasing agricultural commodity prices are the result of compound interactions among macroeconomic factors such as crude oil prices, exchange rate, growing demand for food and slowing growth in agricultural productivity, as well as the policy choices made by nations. Although these factors are mutually reinforcing, high oil prices are thought to be the major factor driving up the agricultural commodity prices.

Unresolved parts of the general problem. Despite the great scientific and practical interest to the gain market in Ukraine and Italy, many questions remain open and unresolved. In the available literature we found many questions that were researched, e.g. market, competitiveness and others. However, we tried to combine as analysis of industry, competitiveness, and export tendency. This article is intended to complement the knowledge's in the available literature.

Setting tasks. The aims of the article are theoretical aspects of forming the competitiveness of grain market on the example the Ukraine and Italy markets. Consider consumption and export of grain analyzing balances of both countries. Evaluate the basic factors of increase the productivity of grain production.

Statement of the main material of the study. Ukraine is a country with high potential for agricultural production, where the aggregate of agro-climatic factors and the high quality of land resources favour the cultivation of cereal crops. However, due to low productivity the growth potential is not achieved [8].

The highest share in the grain area and production have wheat and corn. Let consider balance of wheat that is presented in the table 1.

Analyzing the wheat balance can be noted that in the study period 2012-2016 its production significantly increased in 2015 compared with previous years and amounted 27.3 million tons. Domestic consumption for food and feed purposes remains at a similar level. However, exports of this crop increased in 2015 and amounted to 17.43 million tons. In 2015 the share of wheat exports amounted to 64% of the total production.

Table 1
Balance of wheat use in Ukraine, mln t [1, 2]

Indexes	MY			
	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016
Beginning Stocks	5363	2579	3670	5678
Production	15761	22278	2750	27274
Imports	450	680	270	270
Total Supply	21169	24925	28447	32979
Exports	7190	9755	11269	17431
Feed and Residual	3100	3400	4000	51
FSI Consumption	8300	8100	8000	71
Total Consumption	11400	11500	12000	122
Ending Stocks	2579	3670	5178	3348

The market has a potential for further development, e.g. increasing wheat yield per ha. As we can see in 2014/2015 MY it was increased by 1.72 compared to1999-2000 MY. It can be explained by influencing of positive factors. The agricultural machinery fleet is being replaced. According to market operators' assessments, the new and used foreign machinery supplied to Ukraine, first of all, grain harvesters, has decreased loss of crops to 10-15%, while in '90s this indicator was as high

as 30%. Use of agrochemical technology is being improved as well. The application of mineral fertilizers for winter wheat has tripled compared to 2000 to 71 kg of active ingredient per hectare of the sown area. Many agricultural producers have begun to use micronutrient fertilizers along with traditional mineral fertilizers. The process of testing new innovation technologies in the agrarian production sector has been going on actively. For instance, some large agricultural companies use No-till technology in their production. The above factors have significantly decreased loss of wheat areas and increased crop yield.

Large transnational companies such as Toepfer, Cargill, WJ Ukraine, Serna, etc. established themselves as the key players on grain market. Ukrainian tradeing companies were also present in the market, but by and large acted as intermediaries between the producers and large grain traders, that were, in fact, direct exporters. On the one hand, this is due to the specifics of operation of the world grain market, which is dominated by 15-20 companies and where governmental agencies of importing countries or the above mentioned large traders are the buyers. On the other hand, transnational companies, in contrast to the Ukrainian ones, had access to low-interest long-term lending resources, which gave them additional competitive advantage. long-term lending resources, which gave them additional competitive advantage. Such situation had existed up until 2007, and was followed by a noticeable increase in influence of the exporters that were not only engaged in grain resale, but also invested themselves in agricultural production and formed their own grain resources. Such structural changes brought about redistribution of market shares of the largest grain traders. Among the companies that gained leading positions in grain exports we can name Nibulon, Kernel, Serna, Mironivskyi Hliboprodukt, and Rise. Such processes are a result of establishing major agro-industrial holdings in Ukraine, including those based on trading companies [8].

At the same time, the market was subject to processes of strong consolidation of the grain infrastructure, such as elevators and grain reception centers, by private companies. The new facilities were not only repurchased, but also rebuilt by the market players. As a result of these transformations, Ukraine made it to the top wheat suppliers in the world [8]. Important to note that the share of Ukrainian wheat export in world export in 2015 amounted to 10%, in 2016 – 9,6%

Together with increase of integration of Ukrainian grain market with world markets some policy interventions into the Ukrainian grain exports are observed [7, 8]. In October 2006 in response to rising global grain prices, Ukraine introduced wheat export quota that ranged from 3,000 tons to 1.2 million tons between 2006 and May 2008, when export quotas were abolished in light of an expected extraordinary large harvest. In August 2010, following the Russian ban on wheat exports, Ukraine implemented a new export quota in the amount of 500,000 tons which was increased to 1 million tons in December 2010. In March 2011, the government announced the extension of the 1 million quotas till July 2011. However, in May 2011, export quotas were substituted with export tariffs that remained in place till October 2011 [5].

In 2011 in Ukraine was signed a Memorandum of Understanding with the grain exporters. It established amount of allowed exports at 24 mln tons of grain for 2011-2012. According Memorandum of Understanding in 2014 and 2015 export volume was increased to 37 and 36 mln tons respectively.

The Italian agriculture is highly diversified in terms of its main characteristics, especially between the Alpine and Apennine regions and those of the northern, central and southern regions of the country. This diversification ranges, for example, from the intensive, high productivity farming of the northern regions to an extremely marginal situation in the mountain zones and the south of the country [3].

75% of Italian farms are specialized in crops: 21.3% in olives; 12.2% in cereals, oil seed and protein crops, 9.9% vineyards, 10.5% were engaged in mixed cropping and 10.4% were general field cropping.

The term 'crop' covers a very broad range of cultivated plants. Within each type of crop there can also be considerable diversity in terms of genetic and phenotypic (physical or biochemical) characteristics. The range and variety of crops grown across the EU reflects their heritable traits as well as the ability of plant breeders to harness those traits to best respond to the myriad of topographic and climatic conditions, pests and diseases [4]. Due to the challenges to analyze separately the wheat market in Italy, firstly we evaluate the cereal market in EU to find the biggest producers of wheat.

The main crops grown on the total Utilised Agricultural Area (UAA) of 107 million hectares of arable land available in the EU-28 in 2015 were cereals (including rice), which occupied around 57 million hectares. This equated to more than half of the total arable land or nearly one third of the total UAA (32.3%). Cereals together with plants harvested green (11.9% of the UAA), industrial crops (7.0%) and fallow land (3.9%) covered 92.3% of the total arable land.

Cereals, which occupied 57 mln hectares, were the main crops grown in the EU-28 in 2015 (Figure 1). The harvested cereal production amounted to nearly 317 million tonnes, of which 152 million tonnes was common wheat and spelt. This made common wheat and spelt by far the most important cereals grown (48.0% of EU-28 cereal production). The second largest harvested quantity was barley (62 million tonnes or 19.5% of total cereal production), followed closely by grain maize and corn-cob-mix (59 million tonnes or 18.6% of total cereal production). The production of other cereals (mostly triticale, rye and oats) had together a share of 12.9% and only around 0.9% of total EU production consisted of rice (around 3 million tonnes).

France (22.9%), Germany (15.4%) and Poland (8.8%) produced almost half of total EU-28 cereal production. Unsurprisingly, France and Germany were also the largest producers of wheat and barley. Together they accounted for nearly half (44.3%) of total EU-28 wheat and spelt production and 39.8% of total barley production. Other major producers of barley were Spain (10.8%) and the United Kingdom (11.9%).

France was also the largest grain maize producer, accounting for 23.3% of total grain maize production in the EU-28. Together with Romania (15.3%), Italy (12.0%) and Hungary (11.3%), these four Member States covered 61.8% of the total EU-28 grain maize production in 2015.

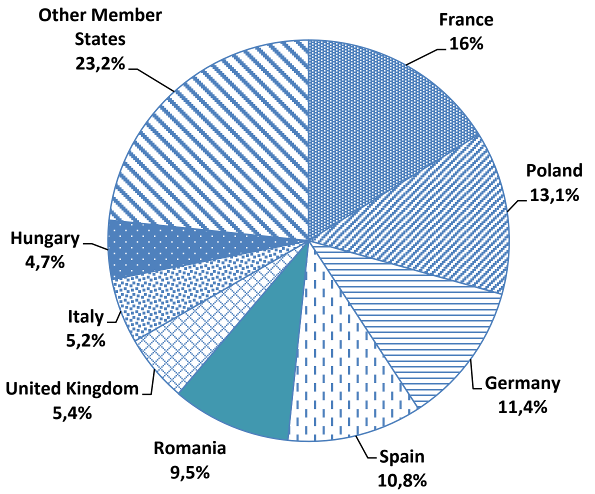

Fig. 1. Share of area under cereals by main EU Member States, 2015 (% of total EU-28 area under cereals) [6]

The International Grains Council (IGC) puts Italy's total grain production in 2013-14 at 16.3 million tonnes, down from 16.8 million the year before. Of that, total production of all wheat is put at 7.3 million tonnes, down from 7.7 the prior year. The maize crop is put at 7.6 million tonnes, up from 7.5 million the year before [10].

Cereal production has fluctuated considerably since 2007. Due to comparatively high cereal prices in 2007 caused by unbalanced supply and demand, EU farmers reacted with a significant production increase (+ 21.4%, from 2007 to 2008). However, unfavourable weather conditions led to a production decrease in 2009 (- 5.9% compared to 2008). The downward trend continued in 2010 and production decreased again by a further 5.2% compared with 2009. Although in 2011 cereal production increased slightly (+ 2.4% compared with 2010), a 2.8% drop was registered in 2012. In the next two years the EU cereal production grew, by 8.7% in 2013 and 7.9% in 2014. In 2015 the harvested production was 316.8 million tonnes of cereals, a 4.8% decrease compared with 2014. The 332.6 million tonnes of cereals in 2014 was the highest value recorded in the last 15 years for which data are available for all 28 Member States. Despite the production decreases of 2009, 2010, 2012 and 2015 the total level of cereal production in the EU-28 stood nevertheless 20.3% higher in 2015 than in 2007 (an increase of 53.5 million tonnes) [9].

Wheat production in EU in 2015 equals 51% to the total production of cereals. In figure 2 is presented Wheat production in EU-27 in the period of 1999-2016.

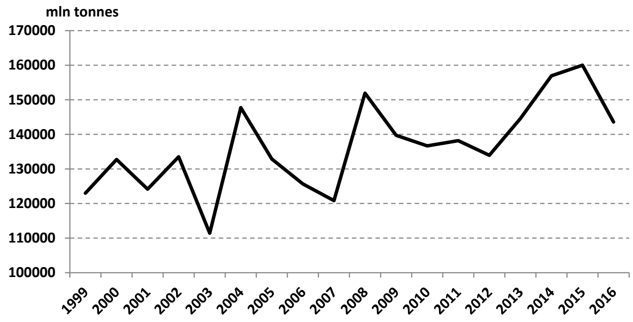

Fig. 2. Wheat production in European Union – 27 [9]

Consider the wheat production in Italy; its production equals approximately 2% of the total EU wheat production in 2015. Balance of wheat use in Italy is presented in the table 2.

Table 2

Balance of wheat use in Italy, mln t [10]

Indexes	MY		
	2012/2013	2013/2014	2014/2015
Beginning Stocks	1910	1710	1110
Production	6490	6120	6750
Imports	7531	7200	7220
Total Supply	15931	15030	15080
Exports	3059	3125	3185
Feed and Residual	2110	1970	1981
FSI Consumption	9052	8825	8834
Total Consumption	11162	10795	10815
Ending Stocks	1710	1110	1080

Thus, wheat production in Ukraine totally different from its production in Italy. The difference is in wheat balance of both countries, where Italy production in 2015 was 11% to the whole production in Ukraine. In compare to Ukraine where export of wheat equals 17.4 mln tons, import in Italy of that crop predominate its production during the analysed period.

Conclusions and proposals. Ukraine is really an advanced state of grain and grain is it strategic resource. Ukraine ranks third in the world in terms of grain exports and is one of the world's largest producers. The national economy depends largely on the efficiency of the sector of cereals, and an export brings considerable income and is substantial of filling state budget. One of the priorities of the government's economic policy should be exports stimulate and further development of Ukrainian grain industry. Grain industry is the basis and source of sustainable development of most sectors of agriculture and agricultural exports basis.

Wheat production in Ukraine is different from its production in Italy, where Italy exports this crop for their needs. However, domestic needs this crop for food in Italy keep stable production.

References:

1. Статистичні дані аграрної продукції по країнам світу [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.fas.usda.gov/psdonline/ psdquery.aspx
2. Статистичні дані Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Режим доступу до сайту:http://www.ukrstat.gov.ua
3. Agriculture and Horticulture Italy [Electronic source] / Access to the source: http://www.climatechangepost.com/italy/agriculture-and-horticulture/
4. Agriculture, forestry and fishery statistics 2016 edition [Electronic source] / Access to the paper: http://ec. europa.eu/eurostat/documents/3217494/7777899/KS-FK-16-001-EN-N.pdf/cae3c56f-53e2-404a-9e9e-fb5f57ab49e3
5. Analysis of the Asymmetric Price Transmission in the Ukrainian Wheat Supply Chain. FAPRI-MU Report № 05-13 [Electronic source] / Access to the article: https://www.fapri.missouri.edu/wp-content/uploads/2015/02/FAPRI-MU-Report-05-13.pdf
6. Eurostat [Electronic source] / Access to the paper: http://ec. europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Main_annual_crop_statistics
7. Gџtz L., Qiu F., Gervais J.P, Glauben T. The Law of One Price under State-Dependent Policy Intervention: An application to the Ukrainian wheat market. – 2012. – Washington. – 36 p.
8. Kobuta I., Sikachyna O., Zhygadlo V. Wheat export economy in Ukraine. FAO Regional Office for Europe and Central Asia Policy Studies on Rural Transition. – 2012. – № 2012-4, 56 p.
9. Statistical data – Index Mundi [Electronic source] / Access to the data: http://ec. europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Main_annual_crop_statistics
10. The grain and grain processing information site [Electronic source] / Access to the paper: http://www.world-grain.com/Departments/Country-Focus/Country-Focus-Home/Focus-on-Italy-2014.aspx

Макарчук О.Г.
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Доронцо І.
Університет Фоджі, Італія

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РИНКУ ЗЕРНА В УКРАЇНІ ТА ІТАЛІЇ

Анотація
Обгрунтовано важливість виробництва зернових культур в Україні та Італії. Проаналізовано ринок пшениці в обох країнах, що дало можливість стверджувати, що Україна на відміну від Італії є експортером даної продукції. Оцінено нормативні зміни щодо обмеження обсягів експорту пшениці в Україні. Визначено основні чинники, що зумовлюють підвищення виробництва пшениці.

Ключові слова: порівняльний аналіз, ринок, зернові культури, пшениця, виробництво, експорт, імпорт.

Макарчук О.Г.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины
Доронцо И.
Университет Фоджи, Италия

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РЫНКА ЗЕРНОВЫХ В УКРАИНЕ И ИТАЛИИ

Аннотация
Обоснованно важность производства зерновых культур в Украине и Италии. Проанализирован рынок пшеницы в обеих странах, что позволило утверждать, что Украина в отличие от Италии является экспортером данной продукции. Оценены нормативные изменения по ограничению объемов экспорта пшеницы в Украине. Определены основные факторы, обусловливающие повышение производства пшеницы.

Ключевые слова: сравнительный анализ, рынок, зерновые культуры, пшеница, производство, экспорт, импорт.

УДК 631.1:331.108

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ МАТЕРІАЛЬНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ У ТРАНЗИТИВНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Малюченко К.О.
Полтавська державна аграрна академія

У статті проаналізовано проблеми матеріального стимулювання працівників аграрних підприємств України. Наведено зміни, що виникли у транзитивній економіці. Рівень оплати праці в Україні на сьогодні залишається у декілька разів меншим ніж у зарубіжних країнах. У статті наведено найбільш ефективні методи матеріального стимулювання. Проаналізовані причини відсутності професійного розвитку працівників. Звертається увага на необхідності розроблення мотиваційного механізму. Перелічено основні недоліки систем оплати праці в Україні. Наведено основні проблеми, які виникли через недосконалість систем оплати праці у сільському господарстві.
Ключові слова: транзитивна економіка, матеріальне стимулювання, преміювання, мотиваційний механізм, професійний розвиток, мінімальна заробітна плата, системи оплати праці.

Постановка проблеми. У транзитивній економіці пріоритетним напрямом в управлінні персоналом стає творче, продуктивне, інтелектуальне ставлення працівника, спрямоване на досягнення високих показників діяльності підприємства. Для цього слід сформувати ефективну систему мотивації праці персоналу, що відповідає ринковим умовам господарювання, і тим самим забезпечити успішну діяльність і розвиток підприємств та всієї економіки країни. Сьогодні в Україні з різних засобів мотивації праці застосовують тільки її окремі елементи – ця обставина підкреслює необхідність створення цілісної системи мотивації праці персоналу, орієнтованої на розвиток трудового потенціалу працівників та результативність діяльності підприємства в цілому. Тому вирішення цього завдання є науковою проблемою, розв'язання якої потребує удосконалення науково-теоретичного й методичного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням проблем розвитку сільського господарства, матеріального стимулювання, заробітної плати та продуктивності праці присвячено дослідження таких відомих українських вчених, як В. Андрійчук, В. Дієсперов, В. Бортник, О. Бородіна, С. Бандур, М. Виноградський, І. Гнибіденко, О. Грішнова, А. Колот, М. Орлатий, О. Павловська, Б. Пасхавер, В. Рябоконь, П. Саблук, В. Юрчишин, К. Якуба та ін., а також зарубіжних учених А. Моріса, Дж.М. Кейнса, В. Гімпельсона, Р. Капелюшникова, Т. Базиленко, Д. Стребкова, П. Петракова та ін. Проте стимулювання праці як основний елемент мотиваційного механізму має постійно переглядатися відповідно до існуючих умов праці, конкуренції та підприємницьких цілей.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У статті узагальнено економічні і соціальні проблеми, викликані недосконалістю існуючих систем оплати праці у сільськогосподарських підприємствах України.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз основних проблем матеріального стимулювання працівників сільськогосподарських підприємств у транзитивній економіці.

Виклад основного матеріалу. Трансформаційні процеси, які сьогодні відбуваються в українському суспільстві, з надзвичайною гостротою висвітлили питання про вибір та обґрунтування напрямків подальшого економічного розвитку. Серед них особливого теоретичного і практичного значення набуває проблема розв'язання суперечностей, зокрема економічних.

Транзитивні перетворення економічної системи передбачають суттєві зміни характеру матеріального стимулювання праці. Це, зокрема, стосується базових ціннісних регуляторів трудової активності й ґрунтується на формальних і неформальних економічних інститутах. Результативність мотивації може помітно зростати за умов максимального врахування індивідуальних особливостей працівників, періодичного проведення соціологічних досліджень, моніторингу макроекономічних показників, явищ, процесів, старанного вивчення потреб, інтересів, цінностей, схильностей людей тощо, врахування професійного, освітнього, вікового складу працівників, фінансового стану підприємства [4].

Однією з проблем загального процесу реформування діяльності підприємств України є проблема, пов'язана з підвищенням ефективності використання трудових ресурсів, яка залишається нижчою порівняно з провідними зарубіжними країнами. Подолання цієї проблеми можливе тільки при застосуванні ефективних методів управління персоналом та розробці стратегії управління людськими ресурсами із застосуванням сучасних систем матеріального стимулювання як основного елементу мотивації праці працівників. Системи оплати праці, які застосовуються на вітчизняних підприємствах та організаціях не є достатньо ефективними. А це в свою чергу стає однією з причин гальмування розвитку будь-якої галузі та не сприяє підвищенню кількісних і якісних показників діяльності [4].

Досліджуючи специфіку застосування складових систем мотивації праці персоналу на вітчизняних і зарубіжних підприємствах слід зазначити, що складовою системи мотивації праці персоналу як в Україні, так і в інших державах залишається система оплати праці. Але рівень заробітної плати за паритетом купівельної спроможності у нас майже у 8-12 разів менший порівняно з рівнем заробітної плати високо розвинутих країн. Середня погодинна заробітна плата в українській економіці на етапі її розвитку у 30-75 разів менша аналогічного показника у промислово розвинутих країнах, а рівень мінімальної заробітної плати – у 20-35 разів. Можна

прослідити дві основні тенденції у змінні рівня життя громадян України за роки незалежності:

– зниження реальних доходів;

– зростання диференціації доходів [8].

Результатом цього стає відсутність у працівників достатньої мотивації до певних позитивних дій і активної поведінки на підприємстві, так як не завжди чітко встановлена ставка об'єктивно оцінює здібності та якості робітників. У транзитивній економіці виникає потреба у подальшому збагаченні матеріального стимулювання новими методами та підходами, адаптації існуючих механізмів мотивації до нових економічних умов в Україні.

Одним із ефективних заходів реформування системи матеріального стимулювання є модернізація системи преміювання. Насамперед, необхідно вибрати не більше двох, трьох показників преміювання з визначенням пріоритетних напрямків стимулювання діяльності підприємства [6].

На сьогоднішній день у зв'язку з фінансовою кризою й падінням обсягу продажів і прибутку такими показниками наприклад, можуть бути:

– зниження відсотка співвідношення залишків готової продукції й обсягів виробництва – буде стимулювати збільшення відвантаження й реалізації;

– ріст рентабельності реалізованої продукції – буде стимулювати зростання прибутку й зниження собівартості.

У більшості випадків 30% преміальних, що виплачується на багатьох українських підприємств, працівниками сприймається як фіксована доплата до окладу, що знижує її стимулюючу роль. Саме тут криється резерв, особливо для молодих і енергійних співробітників за рахунок своєї більш активної роботи не тільки компенсувати невисоку внаслідок їхнього віку надбавку за стаж, але й заробити премію більше високу, ніж існуюча нині. Важливо, щоб премія не була постійною доплатою, а заробляласе щомісяця, її розмір залежав від реального трудового внеску працівника.

Можна також відзначити й складність застосування діючої системи преміювання для розрахунку. Система преміювання повинна бути простою у розрахунках, щоб кожний працівник сам міг, використовуючи прості й однозначні методи, розрахувати наскільки збільшиться його заробітна плата при досягненні того або іншого показника.

Ще одним ефективним напрямком матеріального стимулювання працівників є так званий соціальний пакет. Поняття «соціальний пакет» прийшло до нас із Заходу. Там, застосування соцпакету вже давно стало звичайною практикою й одним з факторів конкуренції між компаніями за висококваліфікованих фахівців. У соціальний пакет повинні включатися ті пільги, які організація надає своїм працівникам добровільно й поверх того, що визначено державою, а також колективним договором [10].

В Україні це питання є скоріше спадком часів, коли підприємства були державними і в цілому, ці аспекти соціального захисту та стимулювання працівників вже скоріше є виключенням, ніж правилом, як це було за радянських часів. Тому є необхідним диференційований підхід до формування соціального пакета. У зв'язку з тим, що витрати на соцпакет здійснюються за рахунок прибутку, тому і його обсяг формується залежно від цінності й внеску працівника в кінцевий фінансовий результат діяльності підприємства й від розміру отриманого прибутку. Наповнення соціального пакета може бути різноманітним і, як відзначалося, – диференційованим.

Стимулювання професійного розвитку працівників, підвищення рівня їх кваліфікації, навчання також є важливими факторами мотивації персоналу. Система професійного розвитку працівників повинна орієнтуватися на забезпечення безперервної освіти, оскільки в сучасних умовах процес морального старіння знань відбувається дуже швидко, особливо в науково-технічних галузях.

Недоліком варто вважати обставину, що при плануванні професійного розвитку працівників рідко враховують їх специфіку роботи, здібності та інтереси. Також негативним аспектом є те що, результати професійного розвитку не завжди беруть до уваги при професійно-кваліфікаційному просуванні працівників, проведенні їх атестації, формуванні резерву керівників підприємств.

Недостатня зацікавленість роботодавців щодо вкладання коштів у професійний розвиток працівників зумовлена рядом причин:

– роботодавці неохоче спрямовують інвестиції в людський капітал, оскільки працівники, які підвищили кваліфікацію, можуть легко перейти на інше підприємство, а отже, підприємство втратить кошти;

– навчання персоналу на виробництві стримує те, що роботодавці через різні обставини не можуть одержати достатньої користі від використання навченої робочої сили;

– в багатьох випадках негативну роль щодо професійного розвитку працівників відіграє відсутність у роботодавця достатніх коштів для професійного навчання безпосередньо на виробництві або за межами підприємства в професійно-технічних чи вищих навчальних закладах.

Працівники іноді також недостатньо зацікавлені вкладати кошти у свій професійний розвиток через відсутність для цього достатніх матеріальних та моральних стимулів. Це виникає з причин:

– вищий рівень кваліфікації не завжди супроводжується на підприємстві збільшенням розміру заробітної плати працівника;

– вкладання коштів працівником для одержання вищого рівня професійної майстерності може не приносити належної матеріальної вигоди чи морального задоволення у результаті відсутності на підприємстві відповідного робочого місця [10].

В умовах транзитивної економіки підвищення ефективності виробництва на підприємстві пов'язане в першу чергу з рівнем продуктивності праці. Підприємства самостійно планують продуктивність праці, визначають її рівень, забезпечуючи при цьому випередження росту продуктивності праці у порівнянні з ростом середньої заробітної праці [6].

Сільське господарство залишається однією з найважливіших галузей сфери матеріального виробництва національної економіки. Розв'язання проблем матеріального стимулювання аграріїв потребує комплексного підходу щодо вжиття заходів як на державному рівні, так і на рівні конкретного сільськогосподарського підприємства,

та розроблення відповідного мотиваційного механізму. Мотиваційний механізм – це сукупність зовнішніх і внутрішніх умов, які зацікавлюють людину у здійсненні певної економічної діяльності з метою задоволення потреб і реалізації інтересів; комплекс організаційно-економічних, матеріально-технічних та соціально-психологічних інструментів і методів спонукання до ефективної праці для забезпечення досягнення мети мотиваційної політики [3].

Мотиваційний механізм забезпечує перетворення набору факторів, принципів, стимулів, мотивів, ціннісних орієнтацій, сподівань, поведінкових реакцій з лінійного дискретного стану у замкнутий, постійно повторювальний процес. У структурному відношенні мотиваційний механізм включає фінансово-економічні методи і важелі, певну структуру відповідальних працівників, норми і правила стимулювання, періодичність проведення оцінки здійснюваних заходів тощо (рис. 1).

Існують певні вимоги до організації стимулювання праці:

– комплексність, тобто єдність моральних і матеріальних, колективних і індивідуальних стимулів, значення яких залежить від системи підходів до управління персоналом, досвіду і традицій підприємства;

– диференційованість, що означає індивідуальний підхід до стимулювання різних шарів і груп працівників;

– гнучкість і оперативність, що проявляються в перегляді стимулів залежно від змін, що відбуваються в суспільстві й колективі [7].

Стримуючим чинником у зростанні рівня середньої заробітної плати працівників будь-якої галузі є запроваджений механізм державного регулювання фонду оплати праці. Державне регулювання оплати праці полягає передусім у визначенні і перегляді розміру мінімальної заробітної плати й умов, які впливають на її величину. Мінімальна заробітна плата встановлюється у розмірі, не нижчому за прожитковий мінімум – вартісної величини межі малозабезпеченості в розрахунку на працездатну особу [5].

Як зауважив С. В. Мочерний за роки незалежності в Україні зменшилась споживча вартість робочої сили більшої частини працездатного населення через значні масштаби явного і прихованого безробіття протягом тривалого часу, скорочення мереж професійно-технічних училищ, міграцію робочої сили та ін. [7].

Поширеними проблемами у сфері соціально-трудових відносин сьогодні в Україні є:

– виплата заробітної плати в «конвертах»;

– трудові відносини, які відбуваються без офіційного оформлення трудових стосунків;

– порушення і недотримання роботодавцями державних гарантій і норм у сфері праці;

– небезпечні умови праці тощо.

Слід розуміти, що залежно від розміру та типу розвитку сільськогосподарського підприємства треба застосовувати різні методи стимулювання. Максимальне застосування різних форм мотивацій можливе лише у великих за розмірами і прибуткових сіль господарських підприємствах. Натомість у малих підприємствах може бути застосовано мінімальну кількість форм мотивації. Враховуючи, що нематеріальні мотиватори в психологічній сфері не потребують значних коштів, усі вони можуть застосовуватися без суттєвих обмежень у різних типах підприємств [2].

Нині сільське господарство залишається на найнижчому рівні щодо оплати праці найманих працівників серед усіх галузей економіки України через складний фінансовий стан переважної більшості сільськогосподарських підприємств, який пояснюється відсутністю належної інфраструктури ринку та нееквівалентним обміном між аграрним та іншими секторами економіки.

Неефективне використання та розвиток трудового потенціалу призводить до незадоволення працею, втратою інтересу до її змісту, виникнення трудової та інноваційної апатії. Для формування дієвої системи мотивації персоналу необхідно докорінно переглянути існуючі на сільськогосподарських підприємствах відносини між працівниками і роботодавцем. Як доречно стверджував А. Моріта, «...ніяка теорія, програма або державна політика не зможуть зробити підприємство успішним, це можуть зробити тільки люди» [7].

До основних недоліків систем оплати праці в Україні належать:

1. Збільшення оплати праці не завжди пов'язано з ростом ефективності. Працівники підприємства не зацікавлені підвищувати продуктивність, оскільки це не впливає на розмір

Рис. 1. Складові мотиваційного механізму в агропромисловому комплексі України

Джерело: розроблено на основі [1], [3]

оплати праці. На багатьох підприємствах (особливо у сільськогосподарських) використовується погодинна оплата праці, розмір якої не пов'язаний з обсягами виробітку.

2. Відсутність еластичності системи оплати праці. Підвищення заробітної плати у деяких випадках проводиться як результат більш ефективної праці. Недостатня гнучкість в оплаті праці може бути подолана шляхом введення сучасних форм винагороди, що залежить від результатів трудової діяльності. Такими формами є гнучкі системи оплати, де поряд з постійною частиною заробітку присутня змінна частина у вигляді процента від прибутку, колективних премій тощо.

3. Слабка розробленість критеріїв та показників індивідуальної праці окремого працівника. Проблеми оцінки результатів діяльності найманих робітників пов'язані із застарілим механізмом оплати праці, що не враховує індивідуальні досягнення працівника й результат діяльності підприємства в цілому.

4. Диференціація між рівнями номінальної та реальної заробітної плати.

5. Невиконання функцій заробітної плати (відтворювальної, мотивуючої, стимулюючої, регулюючої та соціальної).

6. Відсутність горизонтального просування (особливо для працівників сільського господарства). Для цього необхідно коректувати систему посадових окладів та контроль за її виконанням. Це дасть змогу працівникам отримувати більшу заробітну плату не лише завдяки підвищенню посади (вертикальне просування), а й збільшувати власні доходи завдяки підвищенню кваліфікації в межах одної посади [4].

Недосконалість існуючих систем заробітної плати породжує низку економічних і соціальних проблем в сільському господарстві [9]. До економічних відносяться такі проблеми, як:

– зниження продуктивності праці;

– надмірні витрати праці в господарствах різних форм власності;

– бідність і низька платоспроможність сільського населення;

– слабка податкова база;

– зниження інвестиційної привабливості;

– зростання бюджетних витрат на підтримку сільського господарства;

– зниження конкурентоспроможності аграрних підприємств.

До соціальних відносяться такі проблеми, як:

– міграція молоді та трудова міграція;

– поглиблення демографічної кризи;

– низький рівень пенсійного забезпечення;

– деградація сіл;

– відсутній стимул розвитку соціальної інфраструктури та її занепад;

– несприйняття соціального розшарування сільського населення за рівнем доходів.

Висновки і пропозиції. Система стимулювання на підприємстві має враховувати тарифну частину заробітної плати, а також ставити дохід найманого робітника в залежності від продуктивності праці й кінцевих результатів діяльності підприємства. Такий підхід вважається найбільш прогресивним у сфері стимулювання найманих робітників і забезпечує як гарантію одержання постійної заробітної плати, так і можливість істотного збільшення доходу за підсумками роботи підприємства у цілому. При створенні системи стимулювання також слід враховувати, що в регулюванні оплати праці беруть участь державні органи. Але зазвичай їх участь зводиться до встановлення гарантованого мінімуму заробітної плати, формування засад податкової політики відносно доходів і заробітної плати, індексації доходів, прямого регулювання заробітної плати у державному секторі.

Слід враховувати, що заробітна плата в сільському господарстві повинна бути достатньою для забезпечення нормального рівня життя, не нижчою порівняно із зарплатою працівників відповідного рівня кваліфікації, зайнятих іншими видами економічної діяльності.

Список літератури:

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підручник / В. Г. Андрійчук. – 2-ге вид, допов. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. Бородіна О. М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку / О. М. Бородіна. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 277 с.
3. Виноградский М. Д., Беляєва С. В., Виноградська А. М. Управління персоналом: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 504 с.
4. Гриньова В. М. Проблеми мотивації праці персоналу підприємства [Текст]: монографія / В. М. Гриньова, І. А. Грузіна; Харк. нац. екон. ун-т. – Х.: ІНЖЕК, 2007. – 184 с.
5. Жук О. П. Мінімальна заробітна плата як інструмент державного регулювання оплати праці / О. П. Жук, Г. І. Тибінка // Економічний простір: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, 2010. – С. 56-66.
6. Колот А. М. Мотивація персоналу: підручник / А. М. Колот. – К.: Вид-во КНТЕУ. – 2002. – 337 с.
7. Мочерний С. В. Економічна теорія [Текст]: навч. посібник / С. В. Мочерний. – 3. вид., доп. і перероб. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005. – 640 с.
8. Ровенська В. В. Мотивація персоналу в період економічної кризи / В. В. Ровенська // Вісник економічної науки України. – 2013. – № 1. – С. 88-90.
9. Рябоконь В. Кадри села: проблеми формування і закріплення / В. Рябоконь // Економіка АПК. – № 5. – 2010. – С. 115-118.
10. Салун М. М. Механізми соціально-економічної мотивації працівників [Текст]: монографія / М. М. Салун, О. В. Майстренко. – Х.: ХНЕУ, 2010. – 184 с.

Малюченко Е.О.
Полтавская государственная аграрная академия

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МАТЕРИАЛЬНОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ РАБОТНИКОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В ТРАНЗИТИВНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Аннотация
В статье проанализированы проблемы материального стимулирования работников аграрных предприятий Украины. Приведены изменения, возникшие в транзитивной экономике. Уровень оплаты труда в Украине на сегодня остается в несколько раз меньше, чем в зарубежных странах. В статье приведены наиболее эффективные методы материального стимулирования. Проанализированы причины отсутствия профессионального развития работников. Обращается внимание на необходимость разработки мотивационного механизма. Перечислены основные недостатки систем оплаты труда в Украине. Приведены основные проблемы, которые возникли из-за несовершенства систем оплаты труда в сельском хозяйстве.
Ключевые слова: транзитивная экономика, материальное стимулирование, премирование, мотивационный механизм, развитие, минимальная заработная плата, системы оплаты труда.

Maliuchenko K.O.
Poltava State Agrarian Academy

MAJOR PROBLEMS MATERIAL INCENTIVES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN TRANSITIVE ECONOMY

Summary
The problems of material incentives of agricultural enterprises in Ukraine. Shows the changes that occurred in transitive economy. The level of wages in Ukraine today is several times lower than in foreign countries. The article presents the most effective methods of material incentives. The reasons of the lack of professional staff. Attention is drawn to the need to develop motivational mechanism. Are the main disadvantages of wages in Ukraine. The basic problems arising from the imperfection of wages in agriculture.
Keywords: transitive economy, incentives, bonuses, motivational mechanism, professional development, minimum wage, the wage system.

УДК 657.6

ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИКА ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ПОТОЧНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ НА ПРИКЛАДІ КЗ «РЕГІОНАЛЬНИЙ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМП'ЮТЕРНИЙ ЦЕНТР» РОР

Мосійчук І.Б.
Національний університет водного господарства та природокористування

У статті досліджено методику та процес організації фінансового контролю поточних зобов'язань на підприємстві. Проблема організації контролю поточних зобов'язань є досить вагомою, адже вони здійснюють суттєвий вплив на фінансову стійкість суб'єктів господарської діяльності. Сьогодні вітчизняна податкова система перебуває на етапі постійного реформування. Зокрема, у контексті постійних змін законодавства відсутня якісна методика фінансового контролю поточних зобов'язань. Саме тому постає гостра необхідність формування актуальної методики контролю поточних зобов'язань відповідно до сучасних умов господарської діяльності підприємств. У статті визначено об'єкт, завдання і джерела фінансового контролю поточних зобов'язань, висвітлено основні етапи його проведення. Розглянуто послідовність проведення контролю поточних зобов'язань на прикладі суб'єкта господарювання.
Ключові слова: фінансовий контроль поточних зобов'язань, реформи податкової системи, методика контролю, організація фінансового контролю, джерела контролю поточних зобов'язань.

Постановка проблеми. З розвитком ринкових перетворень проблема організації контролю поточних зобов'язань стає дуже важливою, адже вони виступають джерелами формування активів та здійснюють суттєвий вплив на платоспроможність і фінансову стійкість суб'єктів господарювання. Фінансовий контроль за станом обліку зобов'язань сприяє достовірному їх відображенню у системі бухгалтерського обліку та забезпечує дотримання строків їх погашення. Сьогодні процес формування чіткої методики контролю поточних зобов'язань значно ускладнюється, що зумовлено непостійністю і складністю сучасного законодавства. Зокрема, особливо мінливим є законодавство в сфері оподаткування.

Актуальність теми дослідження. В умовах трансформації економіки України актуальною є тема економічних відносин, що виникають між державними податковими органами та суб'єктами господарювання – платниками податків, з приводу сплати податкових зборів і платежів. Частих змін зазнає податкове законодавство, що відчутно і негативно позначається на роботі суб'єктів господарювання. Сьогодні податкова система перебуває на етапі суттєвого реформування. Зокрема, відповідно до Закону України № 1797 від 21.12.2016 р., уже з 1 січня 2017 року до податкового законодавства знову внесено значний обсяг змін, основними з яких є наступні: скориговано механізм спрощеної системи оподаткування, внесено важливі зміни до порядку адміністрування податку на додану вартість, збільшено ставки рентної плати, внесено зміни в механізм оподаткування доходів фізичних осіб. Згідно із Законом № 1791 від 20.12.2016 внесено коригування до порядку адміністрування єдиного податку, змінено критерії, за якими особа не зможе стати платником єдиного податку. Також з 3 квітня поточного року відкрито доступ до електронного реєстру відшкодування ПДВ, функціонування якого здійснюється відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 25.01.2017 № 26. Враховуючи те, що вітчизняна податкова система перебуває на етапі постійного реформування, постає гостра необхідність формування актуальної методики фінансового контролю поточних зобов'язань відповідно до сучасних умов господарської діяльності підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методика та організація контролю поточних зобов'язань не достатньо висвітлена в сучасній літературі, що пов'язано зі зміною нормативної бази та податкового законодавства в країні. Проблематика методики контролю поточних зобов'язань знайшла своє відображення в працях таких дослідників як С. І. Травінська, О. Б. Пишна та інші. Проте, питання організації фінансового контролю поточних зобов'язань на підприємстві у науковій літературі проаналізовано не достатньо, тому виникає потреба у його ґрунтовній теоретичній розробці.

Мета дослідження. Метою даної статті є оцінка стану проведення контролю поточних зобов'язань в сучасних економічних умовах на прикладі КЗ «Регіональний інформаційно-комп'ютерний центр» РОР.

Виклад основного матеріалу. Ефективність діяльності суб'єктів господарювання значно залежить від своєчасності проведення розрахунків за зобов'язаннями. Водночас, важливе значення в процесі управління поточними зобов'язаннями відіграє контроль. Фінансовий контроль за станом обліку поточних зобов'язань сприяє достовірному їх відображенню у системі обліку та забезпечує дотримання строків їх погашення [4].

Відповідно, об'єктом контролю у роботі стали поточні зобов'язання. Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про зобов'язання та її розкриття у фінансовій звітності визначає положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання» [3].

Якісна методика фінансового контролю поточних зобов'язань являє собою важливий та необхідний елемент функціонування суб'єктів господарювання, який забезпечує підвищення результативності їх фінансово-господарської діяльності.

У зв'язку з реформуванням податкового законодавства відсутня чітка методика контролю поточних зобов'язань, тому в сучасних умовах господарювання її розробка має визначальне значення.

Запорукою ефективного проведення фінансового контролю є організаційні моделі контролю,

які включають: об'єкти (завдання) контролю, джерела контролю, методи контролю, форми узагальнення результатів контролю.

Таким чином, формування методики фінансового контролю поточних зобов'язань, перш за все, передбачає визначення його об'єктів (завдань), які є наступними:

1) перевірка реальності існування поточних зобов'язань на визначену дату та їх належності суб'єкту господарювання;

2) встановлення законності і доцільності проведення операцій з поточними зобов'язаннями, перевірка їх своєчасності та повноти відображення в первинних документах та обліку;

3) перевірка правильності складання первинної документації по господарських операціях, що стосуються поточних зобов'язань;

4) оцінка стану синтетичного та аналітичного обліку поточних зобов'язань на підприємстві;

5) перевірка якості відображення господарських операцій у облікових регістрах;

6) перевірка дотримання податкового законодавства по операціях, що пов'язані із розрахунками з постачальниками, з бюджетом, з оплати праці та розрахунками з соціального страхування, при нарахуванні та утриманні належних податків й платежів;

7) перевірка правильності документального оформлення операцій з поточними зобов'язаннями та достовірності подання інформації про поточні зобов'язання в бухгалтерському обліку і звітності.

Важливою складовою організаційної моделі є джерела контролю, які забезпечують результативність фінансового контролю поточних зобов'язань. Розрізняють нормативні та облікові джерела контролю (табл. 1).

Організаційна модель фінансового контролю забезпечує якісне його виконання, тому її формування, вважаємо, необхідним елементом організації контролю поточних зобов'язань.

Особливого значення набуває така складова поточних зобов'язань як поточна кредиторська заборгованість за розрахунками з бюджетом, оскільки найбільш нестабільною в нашій країні є податкова система, яка знаходиться на етапі постійного реформування.

У зв'язку з прийняттям Законів України № 1791-VIII [1] і № 1797-VIII [2] у податковому законодавстві відбулися важливі реформи, тому окремої уваги потребує вивчення питання розрахунків за податками і платежами на тлі останніх нововведень. Відповідно, доцільно зупинитися саме на організації контролю за податками і платежами.

Методика безпосереднього проведення фінансового контролю поточної заборгованості за розрахунками з бюджетом передбачає декілька послідовних етапів.

Перш за все, необхідно виконати формальну перевірку. Під час її проведення потрібно візуально перевірити правильність заповнення усіх реквізитів документу, які забезпечують його юридичну силу, також варто звернути увагу на дотримання типової форми документу.

Наступним кроком є виконання арифметичної перевірки. Її суть полягає у підтвердженні арифметичної точності сум у податкових деклараціях, регістрах синтетичного та аналітичного обліку по

Таблиця 1

Основні джерела фінансового контролю поточних зобов'язань

Джерела контролю
Нормативні
Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI Кодекс законів про працю від 10.12.1971 № 322-VIII Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році» від 20.12.2016 № 1791-VIII Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» від 21.12.2016 № 1797-VIII Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру заяв про повернення суми бюджетного відшкодування податку на додану вартість» від 25.01.2017 № 26 НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» від 07.02.2013 № 73 П(С)БО 7 «Основні засоби» від 27.04.2000 № 92 П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» від 18.10.1999 № 242 П(С)БО 9 «Запаси» від 20.10.1999 № 246 П(С)БО 11 «Зобов'язання» від 31.01.2000 № 20 П(С)БО 16 «Витрати» від 31.12.1999 № 318 П(С)БО 17 «Податок на прибуток» від 28.12.2000 № 353
Облікові
Первинні документи: банківські виписки; платіжні доручення; прибуткові і видаткові касові ордери; накладні; договори купівлі-продажу; рахунки; табелі; наряди; акти виконаних робіт; податкові накладні; відомості нарахування заробітної плати; відомості виплати заробітної плати; форма П-1; форма П-2; форма П-3; форма П-4; форма П-5; форма П-7. **Регістри:** матеріальні звіти; журнали-ордери; касова книга; за автоматизованої форми обліку: оборотно-сальдова відомість за рахунками 6 класу, аналіз рахунків 6 класу, картка рахунків 6 класу. **Звітність:** форми № 1-5; форма № 1-м; форма 2-м; Податкова декларація з плати за землю (земельний податок та/або орендна плата за земельні ділянки державної або комунальної власності); Податкова декларація з податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; Податкова декларація з податку на додану вартість; Податковий розрахунок сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податку, і сум утриманого з них податку (форма № 1 ДФ); Звіт щодо сум нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2

Відомість результатів зустрічної перевірки Податкової декларація з податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки за 2016 рік КЗ «Регіональний інформаційно-комп'ютерний центр» РОР

Документ для перевірки	Показник, що перевіряється	Значення, грн.	Документ зустрічної перевірки	Показник	Значення, грн.	Відхилення
Податкова декларація з податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки за 2016 рік	Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	1. Річна сума 2111.10 2. І квартал 527.78 3. ІІ квартал 527.78 4. ІІІ квартал 527.78 5. IV квартал 527.76	Бухгалтерська довідка	Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки за 1 квартал 2016 р.	527.78	-
			Картка рахунку 6418 за березень 2016 року	Податок на нерухоме майно за 1 кв. 2016 р.	527.78	-
			Оборотно-сальдова відомість по рахунку 6418 за березень 2016 року	Податок на нерухоме майно	527.78	-
			Платіжне доручення № 1228	Податок на нерухоме майно (нежитлова нерухомість) за 1 квартал 2016 р.	527.78	-

Джерело: розроблено автором

рахунках 6 класу, та інших документах, що підлягають контролю.

Далі необхідно провести перевірку за змістом. Вона дозволяє встановити законність і доцільність господарських операцій по нарахуванню податків та їх відображенню в обліку та звітності, а також дає змогу перевірити правильність відображення операцій на рахунках бухгалтерського обліку.

Одним з найефективніших прийомів контролю достовірності відображення в документах господарських операцій є зустрічна перевірка. Цей етап є необхідним при проведенні фінансового контролю розрахунків з бюджетом, оскільки дає змогу підтвердити точність наведених даних, а також встановити факти порушень. Далі доцільно навести відомість результатів зустрічної перевірки одного з податків (табл. 2).

Завдяки зустрічній перевірці, згідно з наведеним прикладом, можна перевірити суму нарахування податку, відображення його в обліку, зазначення у податковій звітності та перерахування до бюджету.

За результатами фінансового контролю розрахунків з бюджетом надаються рекомендації щодо покращення функціонування суб'єкта господарювання. Тому, організація контролю зобов'язань є необхідним елементом системи управління підприємством.

Висновки. У контексті постійних змін законодавства відсутня якісна методика фінансового контролю поточних зобов'язань. З метою чіткого ведення фінансово-господарської діяльності підприємства важливо періодично удосконалювати методику контролю у відповідності до актуальних нормативно-правових актів.

Список літератури:

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році: Закон України від 20.12.2016 № 1791-VIII / [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua
2. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні: Закон України від 21.12.2016 № 1797-VIII (з чинними змінами та доповненнями) / [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання»: наказ Міністерства фінансів України від 31.01.2000 № 20 (з чинними змінами та доповненнями) / [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua
4. Травінська С. І. Організація внутрішнього контролю поточних зобов'язань на підприємстві / С. І. Травінська // Зб. наук. праць кафедри економічного аналізу Тернопільського національного економічного університету: Економічний аналіз. – 2010. – Вип. 6. – С. 509-512.

Мосийчук И.Б.
Национальный университет водного хозяйства и природопользования

ОРГАНИЗАЦИЯ И МЕТОДИКА ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ ТЕКУЩИХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ НА ПРИМЕРЕ КУ «РЕГИОНАЛЬНЫЙ ИНФОРМАЦИОННО-КОМПЬЮТЕРНЫЙ ЦЕНТР» РОС

Аннотация
В статье исследовано методику и процесс организации финансового контроля текущих обязательств на предприятии. Проблема организации контроля текущих обязательств достаточно весомая, ведь они оказывают существенное влияние на финансовую устойчивость субъектов хозяйственной деятельности. Сегодня отечественная налоговая система находится на этапе постоянного реформирования. В частности, в контексте постоянных изменений законодательства отсутствует качественная методика финансового контроля текущих обязательств. Именно поэтому возникает острая необходимость формирования актуальной методики контроля текущих обязательств в соответствии с современными условиями хозяйственной деятельности предприятий. В статье определены объект, задачи и источники финансового контроля текущих обязательств, рассмотрено основные этапы его проведения. Рассмотрено последовательность проведения контроля текущих обязательств на примере субъекта хозяйственной деятельности.
Ключевые слова: финансовый контроль текущих обязательств, реформы налоговой системы, методика контроля, организация финансового контроля, источники контроля текущих обязательств.

Mosiichuk I.B.
National University of Water and Environmental Engineering

ORGANIZATION AND METHODOLOGY OF THE GOVERNMENT FINANCIAL CONTROL OF THE CURRENT LIABILITIES FOR EXAMPLE CI «REGIONAL INFORMATION AND COMPUTER CENTER» RRS

Summary
The article explores the methodology and process of organizing financial control of the current liabilities of company. The problem of control of current liabilities is quite significant, because they have a significant effect on the financial stability of business entities. Today the tax system is on the stage constant reform. In particular, in the context of constant changes in legislation there isn't qualitative methodology of financial control current liabilities. That is why there is an urgent need for formation of actual control methodology current liabilities in accordance to the current conditions of economic activity. In the article determined the object, tasks and sources control of the current liabilities, highlight the main stages of its realization. Considered the sequence of procedures control current liabilities on the example of the entity.
Keywords: financial control of current liabilities, reforms of the tax system, methodology of control, organization of financial control, the sources of control current liabilities.

UDC 338.48:640.4

IMPLEMENTATION OF GUEST-FACING TECHNOLOGIES IN HOSPITALITY BUSINESS

Nazarenko N.Y., Tyshchenko O.M., Chahaida A.O.
National University of Food Technologies

The article deals with the guest-facing technologies that positively affect the overall hotel efficiency. Challenges, benefits, and keys to successful implementation of mobile applications for hotels were determined. It was found that this will improve the quality of hotel services and the competitiveness of hospitality industry enterprises.

Keywords: guest-facing technologies, innovative technologies, mobile applications, cloud-based systems.

Statement of the problem. Nowadays people's preferences about hospitality service are more sophisticated and wide. A modern technology in HORECA has become an important task of discussions in recent years because of many good consequences they can cause on the revenue and guests' expectations. To prepare for the future lodging companies must be ready to contend with a business environment characterized by growing commoditization, increased competition, and economic, geographic and demographic shifts. Today is the time for hoteliers to improve their technology strategies and take benefits of the impact that technological advances can make on the business. In modern environment every drop of advantage must be wrung from technology to get along with different challenges in hospitality industry.

Challenge № 1 – gather and use guest preferences and intelligence to provide delivery of superior customer experience. Hotels are uniquely able to gather data and profile through the many sources of interaction both on and off property. Informational technologies (IT) can enable the business in making this data available for greater customer intimacy and anticipation of returning guest needs.

Challenge № 2 – social media. Hotels have to implement and integrate new customer communication channels, notably social media and contact centers for optimal efficiency. The reputation of the hotel is created in the digital space by guests and reviewers.

Challenge № 3 – the demanding customer. Each guest demand, expectation and experience can be a make-or-break opinion, an opportunity to lose or win the repeat business that drives bottom-line performance. It is the matter of opinion how these problems are communications-based and if technology is leveraged to deliver.

Challenge № 4 – increasing revenue, lowering cost. It is important to identify additional revenue streams while make savings through operation efficiencies, for example, non-room revenue (spa, golf, banquet, conference rooms, restaurants). Technology must be used for optimizing staffing level and tools they need to use – including mobile electronic devices that are required to do their jobs. Hoteliers must use technology to streamline shift changes for maximum productivity and savings.

Analysis of recent researches and publications. More than 4 billion mobile phones are now smartphones, there are now 1,2 billion mobile web users worldwide. Today more than 50 percent of all «local» searches are done from a mobile device. Mobility is penetrating in everything we do. The way people use mobile technologies is changing dramatically and actually customers leading the changes faster than hoteliers. Nowadays mobile technologies play accrual role in how people interact and buy. To find and buy what they want, today's digital consumers are better informed, super connected and fully engaged across all channels – from smartphone, PC, stores, social networking etc. Notably, anyone born since 1980 has enjoyed a life through association with real-time «instant» communications. These trends will be available as technology becomes more sophisticated.

One study found that 73% of guests in hotels leave and don't come back after one poor experience, and 85% of those also tell others about it – either physically or online or both [1]. On the other hand delighted guests spend 50% more in ancillary revenue than those who are just satisfied or indifferent. That is also 75% more than unhappy guests; plus – they tend to spend even more during repeat visits [2]. A returning guest only cost about 20% to sell again compared to a new guest [3].

Corresponding to the heightened guest expectations and increased hotel technology budgets, lodging companies invest approximately 4,9% of revenue in IT. The mid-scale chains are the biggest spenders by this metric, they spend 6,6% when compared to the 3,5% in the economy and luxury hotels.

Guest-facing technologies were the highest priority for the surveyed cohort of IT professionals. The other important areas of tech upgrades are adding bandwidth to on-property systems (especially as the industry trends towards personal content consumption), and preparing for the upcoming shift in North America to the chip-and-pin technology.

Technology has moved from only being a boost to behind-the-scenes activities to a guest-facing tool that positively affects the overall hotel experience. The rise of mobile payments also poses a technology quandary to hotels, as there are currently competing standards without a clear winner. The reality of multi-brand mobile payments is also that there will likely be several winners, and guests might wish to pay via a variety of mobile-first payment systems in the near future.

Migrating to the cloud continues to be a priority for many respondents. Services across the boar are being transitioned from on-property to the cloud, including PMS (15% moving to cloud), sales and

catering (14%), POS (14%) and CRM (12%). The security of this data is obviously also a concern, with many hotel technologists seeing securing data as a clear priority. As the shift to cloud-based services continues, hotels must spend more money on security to prevent breaches or other embarrassing lapses. Mid-tier brands are the most likely this year to see an increased focus on security, investing 10.39% of budgets in security and PCI compliance. That's compared with only 6.87% last year. Security technologies currently being deployed, as identified by respondents, are: third-party security-as-a-service (43%), total end-to-end encryption (41%) tokenization at swipe (40%), and breach protection (27%).

Mobile is also a priority when it comes to employees. Given the near-ubiquity of smartphones, hotels can now also consider mobile solutions that address particular employee considerations on this mobile channel.

The purpose of the work. Guests expect to use mobile devices for interacting with products or services in modern ways; employees want to improve their productivity looking for mobile solutions. Hoteliers will need to use mobility holistically for determining ways of effective integration between both guests and employees demands into enterprise architecture and through the guest life cycle. Hotels are already making inroads with incorporating mobility at varying points across the guest life cycle. By now there is little doubt about the fact this concept will become a de facto standard in the industry. Indeed by 2020, 95% of guests believe hotels will increasingly look to new technologies to drastically increase efficiency, reduce costs, and improve service.

Formulation purposes of article (problem). The main purpose of the article is to analyse the perspectives of implementation of mobile technologies in the ordinary processes that take place in the hospitality industry (hotels and restaurants).

The main material of the research. Many hotel companies abroad have released mobile apps enabling users to search and explore hotels using location-based technology, and to book/modify their reservations. Mobile apps also offer loyalty account integration, property concierge and pre-arrival check-in services. A mobile user in New York City, for example, can receive a message to make a reservation at a hotel with location-specific offers. Separately, mobile phones are using smart technology to become multipurpose devices that can be used as digital keys to guest rooms.

Clever software solutions can ease booking processes and other technicalities the modern traveller has to deal with, while at the same time keeping him happy with well-timed and relevant messaging. Guest-oriented applications take the next step: they run on the guest's personal electronic device and allow him to more or less enter into the hotel's data flow. This has benefits for both sides: the guest can access hotel information and service offers anywhere and anytime, whereas the hotel registers the guest's actions and can immediately respond to his requests.

Many digital companies offer a complete suite of these custom-tailored solutions for communicating with guests. All modules are seamlessly integrated both with each other as well as with the hotel's central management system. Manfred Osthues, managing partner of protel hotelsoftware GmbH, Dortmund, is convinced of the integrative power of the latest cloud technology: «By making clever use of the cloud modules, the information flows freely between hotels in the same chain, between the departments of a house, between individual employees and above all between hotel and guest. This way, basic data processing evolves into real communication. Under an ideal setting this creates an endless loop, a «Guest Journey» covers all phases of interaction with a guest» [3]. This research ensures that technologists have an equal place at the executive roundtable; especially given the outsize influence technology has on all aspects of the guest experience.

The most of Kyiv hotels use PMS «Opera Enterprise Solution», made by corporation Micros-Fidelio («Baccara», «Vozdvujenskyi», «Holosiivskyi», «Intercontinental», «Khreshchatyk», «Lybid», «National'nyi», «Opera», «Podil Plaza», «Riviera», «Rus», «Radisson Kyiv», «Slavutich», «Stara Vienna», «Hyatt Regency»).

Micro offers two basic point-of-sale systems, depending on the size of the restaurant – bigger one uses the Micros 3700.There are a lot of innovative companies that could integrate mobile solutions with ordinary property management system, but it is appropriate for hoteliers to take into the mind providing of cloud-based systems that will be good foundation for innovative products whenever they must be installed.

A brief example demonstrates how a hotel might enable more fluid interaction with guests and at the same time make effective use of opportunities for up-selling and cross-selling: the guest finds a positive review of the hotel on the internet and visits the hotel website. He reserves a room using the integrated WBE (Web Booking Engine), and, while he's about it, books a spa treatment, too. He receives his booking confirmation either via text message («short and sweet») or as an e-mail. Both contain a link to the hotel app that will provide him with information on the latest offers at the hotel even before he checks in. Check-in is taken care of via QR code or iPad – no queuing required. Room service can be ordered conveniently with his mobile phone. And using the questionnaire tool integrated into the hotel app he can speak his mind even before checking out. Should it be glowing praise or harsh criticism – the hotel manager will know right away and can react immediately.

The Self Service Portal works on the guests' mobile devices through Internet access – there is nothing to develop and nothing to be downloaded by the customer. The feature is offered as an add-on to the hotel management system functionality against a small flat monthly charge. Besides digital check-in/out and room selection, guests can benefit from other options: to fill in their registration cards and sign them digitally, to inform the hotel about reaching a nearby location and their soon arrival, to preview their bill, pay it online and check out by themselves, to request a change of their booking or order room service. The room choice option is personalized, which means that the guests is recognized by the system, greeted

personally and shown the rooms they have already stayed in before. And all this is available to each and every one of your guests.

As a starting point, IT Managers should consider the two common deployment scenarios of such applications: tablet in the room, owned and managed by the hotel, or a downloadable application accessible on the guests' own devices. Both options have shown merit: For instance, engagement on room-paired devices is typically higher, whereas BYOD lowers cost and allows guests to use the application outside the hotel or prior and after their stay.

The problems IT managers face in both scenarios are the connection of the applications to the hotel's internal systems, such as the Property Management System, Point of Sale or Room Control devices. Initially, it's critical to consider how the device connects to its backend server where content and other functionality of the application is managed, and whether this server sits in the cloud or on property.

For a tablet that is paired to the room, best practice includes using a dedicated, hidden, and password-protected SSID to connect to the network via Wi-Fi, contained to a trusted VLAN zone and separate from the guest network. This will ensure traffic, and hence an intruder cannot intercept data and commands. Secondly, IT Managers should ensure that their application vendors encrypt any traffic from the tablet to the back end server using SSL, which, should an intrusion occur, will not allow anyone with malicious intent to understand the commands being sent and repeat them for other rooms, for instance.

While these rules apply for both cloud and locally deployed back end servers for your hotel applications, IT Managers should keep in mind that typically the cloud based deployments come with a number of benefits in terms of maintenance and support. Nevertheless there are scenarios where local servers might be preferable, such as in geographic locations with poor Internet.

It is also good practice for any connection from the application on the device to a third party system in your hotel to run via the aforementioned central back end server, rather than allowing each device to directly connect to your business critical systems independently. This will ensure that a connection to the PMS for example can be easily secured, as it will be limited to one single line of communication between the PMS interface machine and the server running the backend services, to which the application connects to in order to receive data. Such a connection can be protected via VPN, IP-based restrictions and by using vendors who inherently secure their interface APIs via appropriate authentication methods.

BYOD brings additional complexity here as the devices connect to the backend server using the public Wi-Fi or 3G, rather than a network that can be controlled by the hotel. Here, additional measures to authenticate devices should be put in place, for example a guest can only control the lights if they have entered a PIN number that is shown on the TV and reset for every guest on check out.

The findings from this study. Practitioners looking after the implementation of an application for their hotel need to ensure that the chosen provider can supply appropriate data flow documentation that covers the above points. In addition, they should be able to illustrate their approach to security of the communication between tablet, application server and third party systems. Given the issues that have surfaced, this due diligence is essential when considering a vendor. Putting this into practice, a detailed RFI process involving all appropriate stakeholders of the property is essential and can ease the process of acquiring the information from vendors and subsequently drawing comparisons between shortlisted application providers. A dedicated effort through technology and service to achieve these positive touch-points will pay dividends in the end through increased customer loyalty and traffic.

References:

1. Benchmark Research, Convergys, Customer Focus Inc., 8th meeting, 2015.
2. Cornell Center for Hospitality Research, 12th meeting, 2015.
3. Emmett C. Murphy and Mark A. Murphy. Leading on the Edge of Chaos, Prentice Hall Press; 3rd edition, June 15, 2014, 242 p.

Назаренко Н.Ю., Тищенко О.М., Чагайда А.О.
Національний університет харчових технологій

ВПРОВАДЖЕННЯ ОРІЄНТОВАНИХ НА ГОСТЯ ТЕХНОЛОГІЙ В ІНДУСТРІЮ ГОСТИННОСТІ

Анотація
У статті розглянуто технології, орієнтовані на гостя, які дозволяють підвищити ефективність функціонування підприємства готельного господарства. Досліджено особливості розроблення і використання мобільних додатків та визначено переваги їхнього успішного впровадження для готельних підприємств. Встановлено, що це сприятиме підвищенню якості готельних послуг і конкурентоспроможності підприємств індустрії гостинності. Впровадження мобільних технологій дозволяє охопити всі етапи взаємодії з гостем.

Ключові слова: орієнтовані на гостя технології, інноваційні технології, мобільні додатки, хмарні системи.

Назаренко Н.Ю., Тищенко Е.М., Чагайда А.О.
Национальный университет пищевых технологий

ВНЕДРЕНИЕ ОРИЕНТИРОВАННЫХ НА ГОСТЯ ТЕХНОЛОГИЙ В ИНДУСТРИЮ ГОСТЕПРИИМСТВА

Аннотация
В статье рассмотрены технологии, ориентированные на гостя, которые позволяют повысить эффективность функционирования предприятия гостиничного хозяйства. Исследованы особенности разработки и использования мобильных приложений и определены преимущества их успешного внедрения для отельных предприятий. Установлено, что это будет способствовать повышению качества гостиничных услуг и конкурентоспособности предприятий индустрии гостеприимства.
Ключевые слова: ориентированы на гостя технологии, инновационные технологии, мобильные приложения, облачные системы.

УДК 330.341.1

ЕКОНОМІКО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОБҐРУНТУВАННЯ СУТНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Нафус І.І.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У даній статті явище соціального капіталу розглядається з економічного погляду як таке, що у майбутньому зможе замінити менш ефективні соціальні відносини. Визначено низку економічних теорій і концепцій, які стали теоретико-методологічною основою обґрунтування сутності, місця і ролі соціального капіталу в економічних відносинах та економічному розвитку. Це теорії людського капіталу, соціального простору, мереж; концепції соціального інституціоналізму, етатизму, економіки знань, корпоративної соціальної відповідальності, корпоративної соціальної сумлінності, корпоративного егоїзму, соціального партнерства, «розумного егоїзму», зацікавлених сторін, корпоративного громадянства, корпоративного альтруїзму. На нано-, мікро-, мезо-, макро- та мега- рівнях визначено складові соціального капіталу, особливості його формування, нагромадження та використання. Наведено характеристики рівня довіри українців до суспільних інститутів.
Ключові слова: соціалізація економіки; соціальний капітал; концепції соціального капіталу; рівні формування соціального капіталу; довіра; соціальні мережі.

Постановка проблеми. У сучасній економічній теорії соціальний капітал вважається визнаною економічною категорією, що характеризується не просто як соціальне явище чи частина сукупного капіталу поряд із людським та інтелектуальним, а й служить одним із визначальних факторів економічного процвітання і сталого розвитку суспільства. За загальноприйнятим на сьогодні визначенням, соціальний капітал – це інститути, відносини і норми, що формують, якісно та кількісно, соціальні взаємодії в суспільстві. Він складається із горизонтальних зв'язків між людьми і включає соціальні мережі (сукупність суспільних і неформальних об'єднань, інтерперсональні зв'язки – особисті, сімейні, ділові) та відповідні норми, що впливають на продуктивність і добробут суспільства в цілому та різних співтовариств. За висловом Ф. Фукуями, він не просто сума інститутів, що підтримують суспільство, а скоріше «клей», що утримує разом різні його частини.

Соціальний капітал має такі специфічні характеристики: 1) є продуктом організованої взаємодії, – має громадську, а не індивідуальну природу; 2) для володіння соціальним капіталом людина повинна бути зв'язана з іншими людьми, які й виступають фактичним джерелом його переваг; 3) є елементом функціонування організованої суспільної системи і не може знаходитися у приватній власності, – виступає суспільним благом і належить усім членам громадянського суспільства разом; 4) не будучи власністю окремої фірми, він входить у структуру активів фірми. З економічного погляду явище соціального капіталу ще недостатньо досліджене, але актуалізується як таке, що у майбутньому зможе замінити менш ефективні соціальні відносини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття соціального капіталу сформувалося у соціології. Одним із перших його дослідників вважається французький соціолог П. Бурдьє, який у 1983 році у статті «Форми капіталу», уперше виділив соціальний капітал поряд із економічним і культурним капіталом, визначивши його як «...сукупність реальних чи потенційних ресурсів, які пов'язані з володінням стійкою мережею більш – менш інституційних взаємин знайомств та визнання – іншими словами, з членством у групі» [2, с. 66].

Більшість сучасних науковців у поняття соціального капіталу вкладають сукупність психологічних, фізіологічних, моральних, етичних,

економічних та інших особистих якостей та можливостей кожної людини, які є її основним ресурсом і перевагою, порівняно з іншими людьми, в процесі її адаптації та ефективної реалізації в певному соціумі (соціальному середовищі) на макро- та мікрорівнях [2, с. 61; 3, с. 148; 4, с. 7; 5, с. 123; 6, с. 38; 7, с. 84; 8, с. 12].

В Україні сутність, структуру та значення соціального капіталу в економічного розвитку досліджують вітчизняні науковці, серед яких: У. Алейнікова, О. Амосов, А. Бова, Б. Буркинський, Н. Гавкалова, З. Галушка, В. Геєць, М. Герман, О. Демків, В. Єлагін, Ю. Зайцев, І. Костюк, Е. Лібанова, М. Лесечко, О. Міночкіна, О. Новікова, Н. Пачева, О. Петроє та ін. Проблеми формування та нагромадження соціального капіталу все частіше актуалізуються у дослідженнях фахівців Інституту економіки та прогнозування НАН України; Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України; Інституті соціології НАН України, Центру перспективних соціальних досліджень Мінсоцполітики та НАН України, аналітичного Центру Разумкова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, з економічного погляду це явище досліджене недостатньо. Зокрема, важливим завданням лишається визначення місця соціального капіталу в системі соціально-економічних відносин та його ролі в удосконаленні цих відносин та забезпеченні сталого економічного розвитку.

Мета статті – дослідити економіко-теоретичні основи обґрунтування сутності соціального капіталу, показати рівні його формування та умови нагромадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасне розуміння соціального капіталу сформувалося на основі соціологічних досліджень та розвитку низки економічних теорій і концепцій, які стали теоретико-методологічною основою обґрунтування його сутності, місця і ролі в економічних відносинах та економічному розвитку. Це теорії людського капіталу, соціального простору, мереж; концепції соціального інституціоналізму, етатизму, економіки знань, корпоративної соціальної відповідальності, корпоративної соціальної сумлінності, корпоративного егоїзму, соціального партнерства, «розумного егоїзму», зацікавлених сторін, корпоративного громадянства, корпоративного альтруїзму. Разом вони утворюють системне уявлення про розвиток соціального капіталу та пояснюють причини його виникнення та різні сторони його функціонування.

Так, представники теорії людського капіталу (Г. Беккер, Дж. Мінцер, Т. Шульц) визначили людський капітал як запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, які капіталізуються, а систему освіти як таку сфера діяльності, де фінансовий капітал перетворюється в людський. Уперше вони почали говорити про людські здібності як про капітал.

Автори концепцій соціального простору, мереж (Т. Лукман, П. Бергер, Дж. Морено, Д. Коулман, Р. Пантем, Ф. Фукуяма) показали, що соціальні мережі як концепт інформаційно-комунікативного суспільства сприяють розвитку соціального капіталу, що є фундаментальною складовою демократичного суспільства та ринкової економіки. Представники соціального напряму інституціоналізму (Т. Веблен, Дж. Коммонс, А. Берлі, Д. Бернхем) почали досліджувати психологічні чинники – звички, поведінку, традиції, уявлення, прагнення – як основу розвитку суспільства й економіки. Вони показали можливості врегулювання конфліктів за допомогою встановлення процедурних правил, діяльності регулюючих органів, прийняття законодавчих актів. Представники концепції етатизму (Л. Гумплович) показали необхідність максимального втручання держави в життя суспільства і кожної конкретної особи, пояснюючи, що життя сучасного суспільства постійно ускладнюється, виникають і розвиваються нові взаємозв'язки як між його складовими, так і між окремими громадянами.

П. Друкер, представник теорія економіки знань показав значення системи знань у розвитку суспільства, наголосивши на тому, що нова економіка є «економікою знань», сфера виробництва і розповсюдження інформації – «індустрія знань», а все суспільство – це «суспільство знань».

Г. Боуен, К. Девіс, А. Керролл представляють концепцію корпоративної соціальної відповідальності як стратегію досягнення комерційного успіху при дотриманні етичних норм, поваги до людей і навколишнього середовища. Вони наголошують на необхідності ведення бізнесу у відповідності економічним, правовим, етичним і дискреційним очікуванням, що їх покладає суспільство на організації в даний період часу. А захисники концепції корпоративного егоїзму вважають, що максимізація прибутку компанії є інструментом суспільного розвитку, оскільки із зростанням ринкової вартості компанії та її доходів зростає оплата праці, реалізується більше бізнес-проектів, збільшуються податкові надходження до бюджетів, отже, відбувається розвиток суспільства. Отже, «розумний егоїзм», особистий, і особливо, груповий інтереси виступають як генератори суспільної активності.

Представники теорії зацікавлених сторін (Дж. Барні, Р. Грант, Т. Джонс, А. Уікс, Л. Престон, Т. Дональдсон) розглядають підприємства як певний організаційний об'єкт, через який численні і різноманітні учасники вирішують свої численні завдання. Представники концепції корпоративного громадянства (КГ) показали, що інструмент корпоративного громадянства розвиває процеси економічної соціалізації. Компанія реалізує широкі «громадянські» цілі: участь у проектуванні економічного розвитку територій, ініціювання антикорупційних заходів, системне здійснення соціальних інвестицій (на противагу спорадичній благодійності) тощо. П. Керролл визначив основні принципи концепції КГ: а) бізнес не чекає, поки попросять, а шукає сам, куди і як спрямувати свої соціальні інвестиції, б) бізнес знаходить найактуальніші для суспільства теми і вирішує проблеми, що хвилюють більшість населення; в) бізнес домагається від соціальних інвестицій економічної віддачі і вигоди для себе; г) бізнес приваблює самих людей до вирішення соціальних проблем; д) бізнес не боїться вступати в суперечність із державою, відстоюючи інтереси суспільства [9].

Наведені теорії та їхні концепції підводять до розуміння того, що в економіці поступово скла-

лося нове соціально-економічне явище – соціальний капітал, який характеризує систему економічних відносин, безпосередньо пов'язаний із іншими формами капіталу і так само має розвиватися, інвестуватися, нагромаджуватися, давати певний соціально-економічний результат. Як справедливо зазначає З. Галушка, виникнення та нагромадження соціального капіталу – це закономірність та об'єктивний результат соціалізації сучасної економіки [10, с. 28].

Узагальнення сучасних підходів до визначення причин виникнення соціального капіталу виділяють такі джерела його формування та нагромадження: різноманітні соціальні мережі та відповідні ресурси соціальних агентів (П. Бурдьє, Д. Коулман); 2) ціннісні орієнтації та культурні традиції як передумови формування ефективної політичної системи (Ф. Фукуяма); 3) функціонування інститутів громадянського суспільства (Р. Патнем); 4) галузеві підходи у вивченні концепції соціального капіталу (М. Грейбіл): антропологічний – пояснює ефективність людської взаємодії природною здатністю до об'єднання і встановлення соціального порядку; соціологічний – описує такі поняття, як соціальні норми, мотиви людської поведінки, довіра і взаємна відповідальність; економічний – акцентує увагу на використанні соціального капіталу з метою максимізації індивідуальної корисності при здійсненні стратегічних інвестицій; політологічний – відображає ідею про роль інститутів, політичних і соціальних норм у створенні соціальної єдності, необхідної для економічного процвітання та сталого розвитку; 5) структурно-інституційний тип систематизації теорії соціального капіталу, відповідно до якого структурна основа соціального капіталу передбачає наявність мереж соціальних зв'язків та приналежність до певного соціального кола або членство в групі, а інституційна структура базується на довірчих відносинах між агентами соціальної взаємодії та вимірюється взаємним виконанням взятих зобов'язань.

У сучасній економічній літературі сутність соціального капіталу та форми його нагромадження визначають на різних економічних рівнях. Його складові, особливості формування, нагромадження та використання узагальнено у таблиці 1.

Наведені у таблиці 1 характеристики соціального капіталу та умови їх нагромадження потребують додаткового дослідження, але важливо зазначити, що з-поміж усіх його характеристик найголовніше місце займає довіра. «Рівень довіри в суспільстві є важливою характеристикою його стану; вона забезпечує саму можливість існування суспільства як організованої спільноти, можливість існування суспільного порядку та взаємодії. Довіра в суспільстві – довіра між індивідами, між соціальними групами, довіра до соціальних

Таблиця 1

Рівні й особливості формування та нагромадження соціального капіталу

Рівні формування та нагромадження соціального капіталу	Складові	Особливості формування	Умови відтворення та нагромадження	Цільове використання та показники
Нанорівень Сім'я	Довіра, солідарність, відповідальність, чесність, прозорість, лояльність, компроміс, етика	Відносини близьких друзів і родичів, їх готовність до взаємної допомоги	Довіра, норми та правила поведінки; моральне й духовне виховання, освіта; соціалізація	Задоволення умовами життя, власною роботою, оточенням; дружба, авторитет, репутація
Мікрорівень Друзі, сусіди, колеги, співробітники	Етика та соціальна відповідальність, кодекси корпоративного управління	Виникає на платформі соціальної взаємодії колективу	Ціннісна інтроекція, накопичення ділової репутації, солідарність, чинність довіри	Злагодженість, та ефективність комунікацій; сформована корпоративна думка, згуртованість, довіра, зниження трансакційних витрат
Мезорівень Мережі, групи, асоціації	Соціальні мережі, спільні норми та переконання; довіра до людей, до установ різного рівня; сприйняття загально-встановлених цінностей	Система соціальних відносин на внутрішньоорганізаційному, між організаційому й організаційно-інституціональному рівні	Контакти з державними чиновниками; участь в ініціативних групах; соціальні мережі, зв'язки та взаємодія	Громадська діяльність та високий рівень активності; об'єднання, організації, асоціації в усіх сферах діяльності
Макрорівень Суспільство, держава	Формальні та неформальні правила, що формують механізми координації поведінки	Створюється та передається шляхом культурних механізмів – таких як релігія, традиція, звичаї, довіра	Розвиток громадянського суспільства, самоорганізація населення, соціальний діалог, державно-приватне партнерство, соціальна відповідальність	Задоволеність рівнем демократії в країні;розвиненість громадських інститутів; покращення умов для соціального розвитку та конкурентоспро-можності економіки
Мегарівень Міждержавні відносини, між народні організації, світові мережі	Діяльність міжнародних організацій; «глобальні правила гри»	Створення глобальних організацій на основі узгодження норм і правил розвинених країн	Адаптація національних економік, рутин, поведінкових установок до господарських законів та правил	Довіра до системи глобальних інститутів; зниження ризиків при здійсненні трансакцій; міжнародна солідарність, соціальна стабільність, СВБ, міжнародна безпека

Примітка. Складено автором на основі [11-16]

інститутів – забезпечує певний рівень резистентності суспільства до несприятливих чинників – як з боку оточуючого середовища, так і дії внутрішніх чинників, що перешкоджають функціонуванню соціального організму» [17. с. 4]. Для нагромадження соціального капіталу найбільше значення має довіра до суспільних інститутів. В Україні серед соціальних інститутів найбільшу довіру українців мають Збройні Сили (70% повністю або певною мірою їм довіряють), Церква (66%), гуманітарні та доброчинні організації (64%), університети (52%). Також 40% і більше опитаних довіряють жіночим організаціям (48%), екологічним організаціям (45%), телебаченню (43%) та пресі (40%). Найменше українці довіряють політичним партіям (9%), Парламенту (10%), судам (12%), Уряду (13%), банкам (15%) [17. с. 4]. Ці характеристики свідчать перш за все про недостатній ступінь зрілості соціального капіталу на макрорівні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Поняття соціального капіталу в економічній теорії вже знайшло своє визнання й обґрунтування як важливе соціальне явище та як чинник соціально-економічного розвитку. Визначення соціального капіталу здійснюється з різних точок зору – залежно від мети його дослідження. Отже, існує досить широка різноманітність підходів до розуміння його сутності, складових, особливостей формування, умов відтворення та нагромадження, цільового використання. Подальше дослідження цього явища вимагає розробки системного підходу до аналізу.

Список літератури:

1. Кузьменко В.П. Соціальний капітал суспільства Френсіса Фукуями у створенні та розвитку НІС / В.П. Кузьменко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iee.org.ua/ru/publication/77/
2. Бурдье П. Формы капитала / П. Бурдье // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3. – № 5. – С. 60-74.
3. Бузгалин А.В. Клей, обеспечивающий устойчивость позднего капитализма, или гексоген в его основании? / А.В. Бузгалин // Общественные науки и современность. – 2011. – № 3. – С. 147-161.
4. Горожанкина М.Е. Социальный капитал: политэкономический аспект / М.Е. Горожанкина. – Донецк: ДонГУЭТ, 2006. – 289 с.
5. Коулман Д. Капитал социальный и человеческий / Д. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122-139.
6. Курбатова М.В. Структура социального капитала как фактор институционального развития региона / М.В. Курбатова, С.Н. Левина, Е.С. Каган // Общественные науки и современность. – 2010. – № 6. – С. 37-49.
7. Мишенин Е.В. Социальный капитал: теоретические подходы к формированию сущности и содержания / Е.В. Мишенин, Н.В. Олейник // Механізм регулювання економіки. Суми, 2008. – Т. 2. – № 3 – С. 84-91.
8. Фукуяма Ф. Що таке соціальний капітал? / Ф. Фукуяма // День. – 2006. – № 177. – С. 11-12.
9. Сиченко О. Концепція корпоративного громадянства в контексті державної соціальної політики / О. Сиченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02 (6)/11soodsp.pdf
10. Галушка З.І. Соціалізація трансформаційної економіки: закономірності та суперечності / З.І. Галушка // автореф. дис. … д.е.н., спец.: 08.00.01 Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2011.
11. Грішнова О.А. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу // Україна: аспекти праці. Науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – № 3. – 2009. – С. 19-24.
12. Коломієць Г. Глобальний соціальний капітал: поліконтентність розвитку / Г. Коломієць, Е. Алієва // Економічна теорія та право. – 2016. – № 4(27). – С. 11-20.
13. Петров О.М. Передумови формування та оцінка перспектив реалізації соціального капіталу як чинника економічного розвитку / О. Петров // Український соціум. – 2014. – № 1(48). – С. 90-102.
14. Єрмакова О.А. Соціальний капітал як важливий фактор економічного розвитку України та її регіонів / О.А. Єрмакова // lviv polytechnic national university institutional repository – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua
15. Пачева Н.О. Соціальний капітал як основа розвитку ефективного менеджменту / Н.О. Пачева // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sworld.education/conference/year-conference-sw/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/dec-2016
16. Міночкіна О.М. Механізми формування соціального капіталу в системі власності / О.М. Міночкіна // Економічний вісник Донбасу. – 2016. – № 3(45). – С. 57-73.
17. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 р. Центр Разумкова. Проект «Формування спільної ідентичності громадян України в нових умовах: особливості, перспективи і виклики» реалізується за підтримки програми MATRA МЗС Нідерландів та Фонду Конрада Аденауера. Київ, 2017. – 94 с.

Нафус И.И.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ЭКОНОМИКО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБОСНОВАНИЯ СУЩНОСТИ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА

Аннотация
В данной статье явление социального капитала рассматривается с экономической точки зрения как такое, что в будущем сможет заменить менее эффективные социальные отношения. Определен ряд экономических теорий и концепций, которые стали теоретико-методологической основой обоснования сущности, места и роли социального капитала в экономических отношениях и в экономическом развитии. Это теории человеческого капитала, социального пространства, сетей; концепции социального институционализма, этатизма, экономики знаний, корпоративной социальной ответственности, корпоративной социальной добросовестности, корпоративного эгоизма, социального партнерства, «разумного эгоизма», заинтересованных сторон, корпоративного гражданства, корпоративного альтруизма. На нано-, микро-, мезо-, макро- и мега- уровнях определены составляющие социального капитала, особенности его формирования, накопления и использования. Приведены характеристики уровня доверия к украинским общественным институтам.
Ключевые слова: социализация экономики; социальный капитал; концепции социального капитала; уровне формирования социального капитала; доверие; социальные сети.

Nafus I.I.
Yuri Fedkovych National University of Chernivtsi

ECONOMIC AND THEORETICAL BASIS OF JUSTIFICATION OF SOCIAL CAPITAL ESSENCE

Summary
This article examined the phenomenon of social capital in economic terms as being in the future able to replace less effective social relations. The number of economic theories and concepts that have become theoretical and methodological basis study the nature, place and role of social capital in economic relations and economic development were examined. This are the theories of human capital, social space systems; the concept of social institutionalism, statism, knowledge economy, corporate social responsibility, corporate social integrity, corporate selfishness, social partnership «rational egoism», stakeholders, corporate citizenship, corporate altruism. At the nano-, micro-, meso-, macro- and mega- levels the components of social capital, especially its formation, accumulation and use are defined. Characteristics of Ukrainian level of trust in public institutions are shown.
Keywords: socialization of the economy; social capital; the concept of social capital; level of social capital formation; trust; social networks.

УДК 330

ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ НА РИНКУ ПЛАТІЖНИХ КАРТОК

Невідома Л.О., Марченко О.В.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

У статті проведений аналіз розвитку ринку пластикових карток в Україні. Приділено увагу перспективі розвитку карткового ринку, збільшенню і активного розвитку безготівкових розрахунків в державі. Розглянуті існуючі заходи, щодо збільшення держателів карток та збільшенню безготівкових розрахунків у ПАТ КБ «Приватбанк».

Ключові слова: картки, платіжні картки, ПАТ КБ «Приватбанк», безготівкові платежі, емісія карток, платіжні термінали, банкомати, готівкові розрахунки.

Постановка проблеми. За останні роки активно розвивається використання провідними банками та іншими фінансовими установами можливостей Інтернет, що вплинуло на динаміку росту фінансових потоків, та збільшенню кількості безготівкових платежів. Ринок платіжних карток та сучасні платіжні системи у ХХІ столітті являються важливою частиною економічної і фінансової інфраструктури будь-якої країни, а тому постійно перебувають у процесі вдосконалення та активного розвитку. Активне використання електронних платежів та платіжних карток поступово витісняють готівкові розрахунки. Ефективність і надійність платежів, швидкість здійснення розрахунків являються в даний період часу важливим, турбуючим банки, фінансові установи та їх контрагентів питанням. Саме тому, електронні гроші, платіжні картки, смарт-картки займають значну частину ринку. А підвищення ефективності банківського сектору країни, шляхом постійного аналізу ефективності операцій з платіжними картками – одна з актуальних, гострих, складних і важливих проблем, яка є на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічними, методичними та організаційними питаннями аналізу операцій банків з платіжними картками в Україні займається обмежене коло вітчизняних науковців. Серед них такі вчені, як: Т. Д. Косова, О. Заєць, І. Коваль, А. Поліщук, С. П. Поліщук, В. Харченко, С. В. Криворучко, А. М. Герасимович, О. А. Шевчук. Слід зазначити, що на розвиток методики аналізу ефективності діяльності банківської системи суттєвий вплив мають праці науковців, які займаються загальними питаннями економічного аналізу Г. В. Савицької, С. Ю. Буєвича, О. Г. Королева, В. С. Марцина, О. Д. Виварця, Л. О. Примостки, Г. О. Холодного, Г. Л. Монастирського, В. І. Щелкунова, О. О. Вороніна, З. І. Щибиволка, М. Г. Чумаченка, О. О. Чуб.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальним залишається питання створення більш якісних шляхів розвитку безготівкових розрахунків, а також забезпечення безпеки безготівкових розрахунків та використання платіжних карток у різних системах розрахунків, адже саме зараз банки все більше уваги приділяють новому перспективному напрямку бізнесу – безготівкових розрахунків, який років через п'ять, а тим більше через десять буде домінуючим в Україні.

Мета статті. Наведена робота спрямована на розробку методичних питань аналізу ефективності операцій з платіжними картками, як основної інформаційної бази прийняття управлінських рішень у процесі побудови стратегії розвитку діяльності банків на картковому ринку за сучасних умов розвитку банківської системи України.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах ринкова економіка України досить швидко прогресує і трансформується. Взаємозв'язки між банками та іншими економічними суб'єктами стають дедалі складнішими. За таких умов все актуальнішим стає питання дослідження розвитку вітчизняної банківської системи.

Останнім часом в Україні зростає кількість банків-емітентів, точок обслуговування, що сприяє збільшенню кількості держателів карток, а також швидкому розвитку та розширенню українського карткового ринку. Крім того, в нашій державі останніми роками спостерігається збільшення кількості термінального обладнання, стійке зростання обсягів безготівкових платежів із використанням карток і знятих із карткових рахунків готівкових коштів, що супроводжується збільшенням кількості активних (діючих) карток. Саме тому, набагато більше банків ведуть політику приросту обсягів діючих карток і стають учасниками карткових програм. Таким чином, ми бачимо, що ринок платіжних карток займає далеко не останнє місце серед таких досліджень [3].

Лідером за кількістю випущених платіжних карток був і залишається ПАТ КБ «Приватбанк». На нього припадає більша половини, а саме 44,1% всіх випущених платіжних карток в Україні. На другому місці йде Ощадбанк з результатом 18,1% і третє місце займає Райффайзен банк Аваль з результатом 5,9%, натомість частка випущених карток іншими банками складає 31,9% на 01.01.2015р. Але у ПАТ КБ «Приватбанк» не тільки багато платіжних карток, банк займає перше місце за частотою їх використання (так, близько 49% всіх платіжних карток, за якими в 2014 році здійснювали операції, припадає саме на ПАТ КБ «Приватбанк»).

Наглядно вищезазначені показники проілюструємо графічно (рисунок 1).

За наступний аналізований період (за 2016 рік) частка випущених платіжних карток ПАТ КБ «Приватбанк» зросла на 5,28% і склала 49,38% від загальної кількості. Натомість частка платіжних карток Ощадбанку зменшилась на 0,8%, а частка платіжних карток Райффайзен банк Аваль збільшилась на 1,12%, досягши 7,02% від загальної кількості.

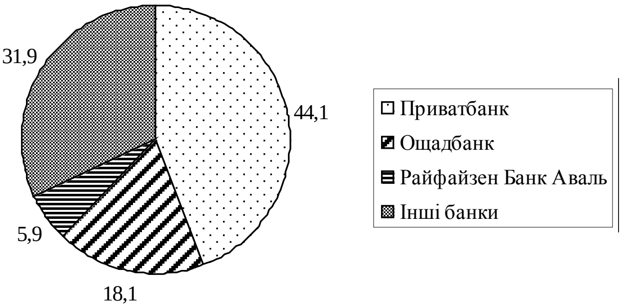

Рис. 1. Структура випущених платіжних карток в розрізі банків станом на 01.01.2015 р.

Джерело: [5]

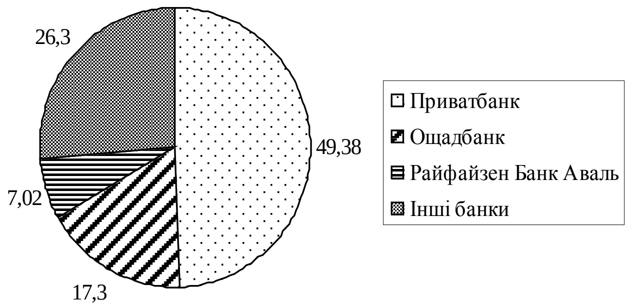

Рис. 2. Структура випущених платіжних карток в розрізі банків станом на 01.01.2016 р.

Джерело: [5]

Частка випущених платіжних карток іншими банками України на 01.01.2016 р. зменшилась на 5,6%, що свідчить про те, що ПАТ КБ «Приватбанк» проводить агресивну політику по випуску і подальшому використанню платіжних карток і розширює географію своєї діяльності, що можна спостерігати і в наступному періоді (рисунок 3).

Підсумовуючи вище зображене, можна зробити висновок, що ПАТ КБ «Приватбанк» займає більшу частку по випуску платіжних карток і за аналізований період нарощує діяльність. Хоча, нарощення кількості платіжних карток – це минулий етап. Зараз банки все більше уваги приділяють новому перспективному напрямку бізнесу, який років через п'ять, а тим більше через десять буде домінуючим в Україні [1].

За підсумками аналізованого періоду українці використовували платіжні картки в основному для зняття грошей у банкоматах, хоча надалі спостерігається тенденція до використання карток для розрахунків за товари і послуги.

Так, з 1 квітня 2013 року всі торговельні організації і сфера послуг, за винятком сільської місцевості зобов'язані мати платіжні термінали для прийому безготівкових платежів за допомогою платіжних карток. Таким чином, мережа банківського самообслуговування ПАТ КБ «Приватанк» є найбільшою в Україні – кількість встановлених в Україні терміналів перевищила 219 241 одиниць на кінець 2016 року. Надалі ПАТ КБ «Приватбанк» планує встановити ще декілька тисяч «електронних банків»; збільшити кількість терміналів, що працюють цілодобово; запустити термінали самообслуговування з можливістю внесення готівки пачкою для обслуговування малого бізнесу. Зараз банки активно працюють з торговельними мережами і намагаються закріпитися в найбільш масових. В минулому році за допомогою платіжних карток було сплачено товарів на суму 91,5 млрд грн. Це майже в 2 рази більше, ніж за попередній рік. Зростає і кількість використання платіжних карток при розрахунках у торгових мережах та сума покупки на них.

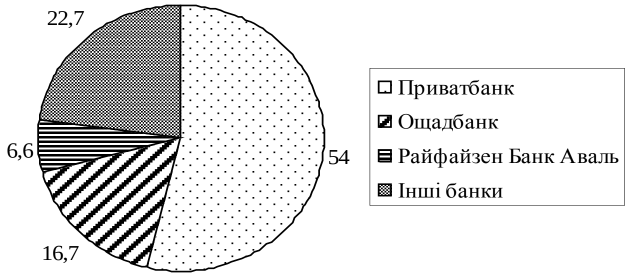

Рис. 3. Структура випущених платіжних карток в розрізі банків станом на 01.01.2017 р.

Джерело: [5]

Так, за аналізований період значно зменшилась кількість платіжних карток в обігу на 12 917 629 шт., або на 18,31%, що свідчить про те, що ПАТ КБ «Приватбанк» не нарощує їх кількість.

Натомість кількість активних платіжних карток також зменшилась, але незначно, – на 653448 шт., що у відносному вимірі склало 1,98%. Проте за останні роки відбулося збільшення кількості підприємств торгівлі та сфери послуг, так, у 2014 році їх кількість становила 123 505 одиниць, а вже у 2016 році їх частка зросла до 145938 одиниць. Станом на 01.01.2017 року ПАТ КБ «Приватбанк» посідає перше місце по загальній кількості карток в обігу та кількості активованих карток серед інших банків системи. Так на перші припадає 44,4%, а на другі відповідно 51,5% від загальних сум. Згідно аналізу проведеного Національним банком України, можна зробити висновок, що за останні роки відбулося значне зростання кількості

Таблиця 1

Дані щодо кількості платіжних карток ПАТ КБ «Приватбанк» та інфраструктури їх обслуговування за 2014-2016 рр.

Період	Платіжних карток (в обігу)*	Платіжних карток (активні)**	Банкоматів	Платіжних терміналів			Підприємств торгівлі та сфери послуг
				Загальна	Торговельних	Банківських	
01.01.2015	70550630	33042496	36596	203810	178875	24935	123505
01.01.2016	59306608	30837750	33334	194478	174293	20185	131264
01.01.2017	57633001	32389048	33783	219241	199796	19445	145938

** – зазначається загальна кількість емітованих банком платіжних карток, термін дії яких ще не закінчився.*

*** – зазначається загальна кількість емітованих банком платіжних карток, за якими була здійснена хоча б одна видаткова операція за останні три місяці.*

Джерело: [4, 5]

підприємств торгівлі, а також сфери послуг, що надають можливість своїм клієнтам здійснювати безготівкові розрахунки. За показниками Національного банку у 2016 році їх кількість зросла більш ніж на 11% (на 14 674 од.) і становила 145 938 од. У 2016 році їх частка в «Приватбанку» становила 72741 одиниці.

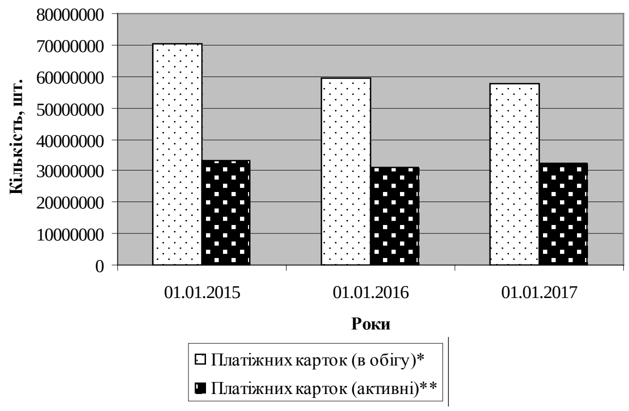

Рис. 4. Кількість платіжних карток в обігу і активних ПАТ КБ «Приватбанк» за період 2014-2016 рр.

Джерело: [5]

Що ж до загальної кількості терміналів, які обслуговують платіжні картки спостерігаються значне зростання їх загальної кількості. Детальна інформація представлена графічно на рисунку 5.

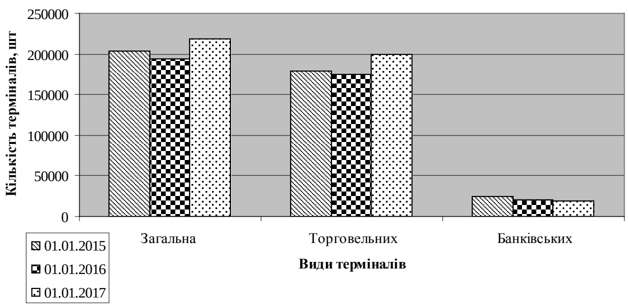

Рис. 5. Кількість платіжних терміналів ПАТ КБ «Приватбанк» за період 2014-2016 рр.

Джерело: [5]

Таким чином, що за аналізований період спостерігається незначний ріст кількості загальних та торгівельних терміналів ПАТ КБ «Приватбанк», натомість кількість банківських терміналів зменшилась на 5490 шт., а у відносному вираженні зменшення склало 22,01%.

Цьому банку належить майже 113 тис. платіжних терміналів, а також він має досить розвинену мережу філіалів по всій Україні та надає всі можливі банківські операції.

Хоча в цілому по банківській системі спостерігається збільшення терміналів протягом останніх трьох років. Позитивною є тенденція щодо емісії банками карток із чіпом, кількість яких у загальній кількості платіжних карток порівняно із платіжними картками за іншими видами носіїв інформації збільшилась на 0,5%.

Значне зростання кількості та обсягів безготівкових розрахунків в Україні за результатами 2016 року продемонстрували показники ринку платіжних карток. За 2016 рік обсяги операцій з платіжними картками зросли на 30,6% та становили близько 1 610 млрд. грн., в той час, як і загальна кількість операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, зросла на майже 28% та становила 2 513 млн. шт.

В порівнянні 2014 року з 2016 роком частка безготівкових платежів з використанням карток в Україні значно зросла в 2,24 рази. Якщо у 2014 році вона становила 21% (255,194 млн. грн), – то за аналізом 2016 року вона перевищила 35% і становила 571,275 млн. грн.), натомість кількість операцій здійснених за допомогою безготівкових розрахунків також зростає (у 2014 році – 879 млн. шт., а на кінець 2016 року – підвищилась до 3061 млн. шт. (ріст у 3,48 рази). До того ж спостерігається протягом аналізованого періоду ріст інфраструктури використання платіжних інструментів ПАТ КБ «Приватбанк».

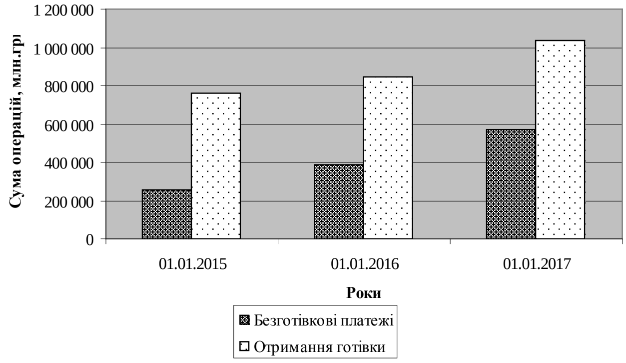

Рис. 6. Сума операцій за безготівковими платежами та отриманням готівки ПАТ КБ «Приватбанк» за період 2014-2016 рр.

Джерело: [5]

Станом на 01.01.2017 р. вона налічувала майже 20492 одиниць банкоматів та 219241 одиниць терміналів в той час, як за 2014 рік їх приріст був менший, адже на 01.01.2015 інфраструктура становила – 193985 одиниць банкоматів та 109060 одиниць терміналів.

ПАТ КБ «Приватбанк» був одним із лідерів серед банків України за кількістю емітованих

Таблиця 2

Сума та кількість операцій з використанням платіжних карток, емітованих ПАТ КБ «Приватбанк» за 2014-2016 рр.

Період	Сума операцій (млн. грн.)			Кількість операцій (млн. шт.)		
	Безготівкові платежі	Отримання готівки	Усього	Безготівкові платежі	Отримання готівки	Усього
2014 рік	255 194	763 841	1 019 035	879	693	1 573
2015 рік	384 795	848 001	1 232 796	1 287	678	1 965
2016 рік	571 275	1 038 985	1 610 260	3 061	1 416	4 477

Джерело: [5]

платіжних карток та ступенем розгалуженості інфраструктури їх обслуговування станом на 01 січня 2017 року. За кількістю платіжних карток та встановлених пристроїв для їх обслуговування у регіональному розрізі найвищі показники демонструють м. Київ, Дніпропетровська та Харківська області. Таким чином, можна зробити висновок, що ринок платіжних карток в Україні розвивається дуже швидко і має стабільний зростаючий характер.

ПАТ КБ «Приватбанк» являється дійсним членом двох найбільших міжнародних платіжних систем VISA і EUROPAY, а також агентом по поширенню карток компанії American Express. Своїм клієнтам він пропонує такі види платіжних пластикових карток, як: VISA Business, VISA Classic, VISA Electron/Plus, VISA Gold, Visa Electron, Visa Platinum, CAM-card, VISA Electron Domestic Eurocard/Mastercard Gold, Cirrus/Maestro; American Express Personal, American Express Gold, American Express Corporate; American Express Platinum.

Загалом протягом останніх років незалежності України спостерігається відносно стала ситуація що до розвитку платіжних карток. Картки в основному використовуються для отримання готівки та проведення безготівкових розрахунків, проте останні протягом останніх трьох років ростуть. Тому не дивно, що процес агітації населення брати споживчі кредити за допомогою платіжних карток посилюється. Сьогодні мало який банк не пропонує своїм клієнтам кредитну платіжну картку. Дуже часто ця послуга пов'язана з наявністю депозиту клієнта в банку і в цьому випадку ставки за такими кредитами на картку пільгові [2].

Також можемо сказати, що розрахунки за допомогою готівки скорочуватимуться з 27% до 23% до 2017 року, а розрахунки за допомогою платіжних карток підвищуватимуться з 29% до 33%.

У вирішенні питання активізації процесу використання в Україні платіжних карток для безготівкових розрахунків очевидне недоопрацювання локальних платіжних систем. Сьогодні життєво необхідною стає реалізація керуючої, спрямовуючої, об'єднуючої кредитні організації ролі платіжних систем у цьому питанні. Завдяки цим зручностям які дозволяють отримати пластикові картки вони використовуються повсякчасно.

Перед сучасним картковим бізнесом постає завдання посилення довіри потенційних клієнтів до платіжних карток. В результаті чого зростатиме емісія, яка буде виражена не тільки кількісно, а й якісно. Тобто, на карткових рахунках зможемо бачити залишки, картки використовуватимуться не лише для зняття готівки, а й для розрахунків, а це буде джерелом доходів для банків, що сприятиме розвитку економіки та її стабілізації.

Висновки та пропозиції. Загальні тенденції розвитку карткового ринку України в цілому були позитивними. Зокрема, спостерігалося стійке зростання обсягів безготівкових платежів із використанням карток і знятих із карткових рахунків готівкових коштів, збільшувалася кількість активних (діючих) карток і термінального обладнання. Дедалі більше банків стають учасниками карткових програм, нарощують обсяги діючих карток. На сьогодні в Україні працює 143 банки, які є учасниками внутрішньодержавних платіжних систем, а також міжнародних систем.

Протягом останніх років як в Україні так і в усьому світі спостерігається звуження сфери використання готівки та паперових платіжних інструментів. Натомість зростає кількість платіжних карток. Отже, робота платіжних систем в Україні засвідчує, що картки в основному використовуються для отримання готівки та безготівкових розрахунків, тому надзвичайно важливою є державна підтримка карткового бізнесу – створення необхідних умов для поліпшення структури грошового обігу за рахунок масових безготівкових платежів із використанням карток і скорочення частки готівкових розрахунків. Перехід банківської системи на більш інтенсивне використання пластикових карток у проведенні усіх видів платежів – пріоритетний напрям.

Його чітке і злагоджене функціонування – життєво важливе для економіки будь-якої країни світу, незалежно від її політичної системи чи державного устрою.

Список літератури:

1. Васильченко З.М., Демешко А.В. Розрахунки платіжними картками в Україні: стан, проблеми та перспективи // Фінанси України. – 2002. – № 10. – С. 74-79.
2. Дубілет О. Перспективи розвитку карткових продуктів / О. Дубілет // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 10.
3. Морозова Г.С. Ринок платіжних карток в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи використання / Г.С. Морозова // Вісник ХНЕУ. – 2013.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
5. Офіційний сайт Національного банку України України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.bank.gov.ua/control/uk/index

Невидомая Л.А., Марченко О.В.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

ОЦЕНКА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАНКА НА РЫНКЕ ПЛАТЕЖНЫХ КАРТ

Аннотация
В статье проведен анализ развития рынка пластиковых карт в Украине. Уделено внимание перспективе развития карточного рынка, увеличению и активного развития безналичных расчетов в государстве. Рассмотрены существующие меры, по увеличению держателей карт и увеличению безналичных расчетов в ПАО КБ «Приватбанк».
Ключевые слова: карты, платежные карты, ПАО КБ «Приватбанк», безналичные платежи, эмиссия карт, платежные терминалы, банкоматы, наличные расчеты.

Nevidoma L.A., Marchenko O.V.
Kharkov National University of Civil Engineering and Architecture

ASSESSMENT OF THE ACTIVITIES OF THE BANK ON THE PAYMENT CARDS MARKET

Summary
In the article the analysis of development of plastic cards market in Ukraine. Attention is paid to the future development of the card market, the increase and the active development of cashless payments in the country. The existing measures to increase card holders and increase non-cash payments in PJSC CB «PrivatBank».
Keywords: card, payment cards of PJSC CB «PrivatBank» non-cash payments, card issuance, payment terminals, ATMs, cash.

УДК 330.332

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ГАЛУЗЕЙ УКРАЇНИ

Овчаренко Т.С., Степанова А.А.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті висвітлено поняття інвестиційної привабливості як економічної категорії, узагальнюються та систематизуються основні методичні підходи до оцінки інвестиційної привабливості галузей національної економіки.
Ключові слова: інвестиційна привабливість, галузі промисловості, методики оцінювання, прямі іноземні інвестиції, показники визначення інвестиційної привабливості галузі.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки України виникає об'єктивна необхідність активізації інвестиційної діяльності, яка забезпечує стабільне економічне зростання, приріст соціального ефекту, збалансованість макроструктури тощо. Процес інвестування є однією з узагальнюючих характеристик соціально-економічної ситуації в країні. Для її економіки важливе значення має стабілізація, розвиток виробництва. В Україні кошти, якими володіють вітчизняні підприємства є мізерними, тому такими важливими є капіталовкладення іноземних інвесторів.

Отже, з огляду на зазначене, визначається актуальність проблеми інвестиційної привабливості галузей національного господарства України на світових теренах [5].

Одним із основних завдань, що стоїть перед інвестором, є вибір галузей та підприємств, що мають найкращі перспективи розвитку і можуть забезпечити найвищу ефективність інвестицій. Основою такого вибору є оцінка їх інвестиційної привабливості. Все це потребує інформації про поняття оцінки інвестиційної привабливості об'єктів інвестування, методичних підходів її визначення. Інвестиційна привабливість визначається такими аспектами, як наявність значних ринків збуту; наявність дешевої робочої сили; сприятливе стратегічне розміщення [6].

Аналіз актуальних досліджень. Вивченню проблем теоретичного, методичного та практичного аспектів інвестицій й інвестування знайшли відбиття у наукових працях відомих економістів: А.І. Абалкіна, В.С. Іванівського, В.В. Куликова, В.Д. Фальцмана, О.І. Кузьміна та інших. Питанням щодо проблем інвестиційної привабливості галузей національного господарства України, сучасного стану інвестиційного клімату, шля-

хам поліпшення інвестиційної діяльності, перспективного розвитку інвестиційних процесів та виявлення їх впливу на структурні зрушення в економіці України присвячені праці таких вчених, як О.І. Дацій, В.Г. Горник, М.Х. Корецький, О.В. Михайловська, Л.М. Овденко, О.С. Ривак, К.В. Сидоренко, О.В. Чернюк.

Постановка завдання. Основна відмінність існуючих методик полягає у критеріях вибору вхідних параметрів, алгоритмі їх групування та кількості груп – наприклад, журнал Euromoney враховує лише 9 груп показників, а Швейцарський інститут розвитку менеджменту аж 381 групу, окрім того ці методики відрізняються по методам обчислення інтегрального показника [3, 11]. На жаль, наразі відсутня систематизація методичних підходів до оцінки інвестиційної привабливості галузей національної економіки.

Метою статті є узагальнення та систематизація основних методичних підходів до оцінки інвестиційної привабливості галузей національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Поняття інвестиційної привабливості галузей національного господарства має різні трактування, найприйнятнішими слід вважати наступні. На думку авторів О.І. Дація та В.Г. Горника, інвестиційна привабливість – це узагальнююча характеристика, яка відображає всі переваги та недоліки для інвестора в об'єкті інвестування. В результаті дослідження характеристик переваг та недоліків формується рівень інвестиційної привабливості галузей та економіки [2].

О.В. Михайловська у своїх працях інвестиційну привабливість галузей національного господарства, визначає як інтегральний показник, що об'єднує характеристику кожного виду галузі із сторони ефективності функціонування та рентабельності.

Для оцінки сучасного стану інвестиційної привабливості та її прогнозування використовують такі принципи:

– рівень перспективного розвитку, рентабельність діяльності підприємств окремих галузей та їх динаміка;

– інвестиційний клімат в галузі та рівень інвестиційного ризику [6].

Як стверджує О.С. Ривак, інвестиційну привабливість відображає ринок капіталу, економічні важелі якого можуть приводити до пожвавлення інвестиційних процесів в галузях. У зв'язку з цим автор наголошує, що галузі національного господарства поділяються на дві групи:

– перша група – це ті, які виробляють матеріальні блага безпосередньо у речовій формі (промисловість, будівництво, сільське господарство, торгівля та громадське харчування, видобувні галузі та інші).

– друга група – це галузі, які надають послуги. У процесі виробництва послуг діяльність людини задовольняє потреби суспільства [10].

В економічній літературі проблеми сутності й аналізу основних підходів до оцінки інвестиційної привабливості висвітлено в цілому ряді робіт. З позицій інвестора, інвестиційна привабливість розглядається як узагальнена характеристики переваг і недоліків об'єкта інвестування. При її вивченні інвестором проводиться суб'єктивна оцінка макроекономічної ситуації, що складається в тій чи іншій галузі країни. Інвестиційна привабливість визначається досягненням компромісу інтересів інвестора і реципієнта інвестицій. У процесі оцінки інвестиційної привабливості необхідно дати відповідь на питання куди, коли і скільки ресурсів може спрямувати інвестор у процесі здійснення інвестицій. Фінансово-статистична практика виробила велику кількість методичних підходів до оцінки інвестиційної привабливості, систематизація яких дозволила об'єднати їх в три підходи: статистичний, експертний та рейтинговий [8].

Статистичний підхід ґрунтується на аналізі фактичних статистичних даних стосовно надходження інвестицій і базується на припущенні, що високий рівень визначених показників свідчить про високу інвестиційну привабливість. Водночас слід враховувати, що метод носить формалізований характер і базується на конкретних соціально-економічних показниках [3].

Метод експертних оцінок полягає в експертній оцінці різноманітних показників розвитку: експерт з власних міркувань і власного досвіду обирає найбільш важливі показники, аналізує їх динаміку розвитку та формує висновки стосовно інвестиційного клімату. Слід зазначити, що до цього методу найчастіше звертаються іноземні інвестори. Перевагою використання експертного підходу є можливість адаптації показників і факторів, що вивчаються для потреб конкретних інвесторів або поглиблений аналіз привабливості певних галузей. Водночас до суттєвих недоліків використання методу експертних оцінок слід віднести суб'єктивність оцінки та залежність висновків від позицій експерта [8].

Рейтинговий підхід включає два різновиди – рейтинговий-аналітичний підхід та рейтинговий підхід на основі опитувань. Рейтинговий-аналітичний метод полягає в аналізі різних аспектів розвитку галузей економіки, формуванні на їхній основі аналітичних показників, подальшого їх групування та консолідації і формуванні інтегрального показника, за яким будується рейтинг по країні. Рейтинговий підхід на основі опитувань, як зрозуміло з його назви, базується на опитуванні суб'єктів економічної діяльності або експертів, в процесі якого визначають ступінь та напрям впливу тих чи інших факторів.

У подальшому дані опитування групуються і на основі інтегрального показника будується загальний рейтинг регіону. Саме ця методика широко впроваджена у практику провідних світових консалтингових та аналітичних агенцій [3].

Для оцінювання інвестиційної привабливості застосовують також бальні, універсальні та порівняльні методи.

Так, бальний метод полягає у кількісному співставленні основних характеристик ІП для окремих галузей промисловості та розрахунку результуючого показника, який враховує величини всіх складових і виступає критерієм для ранжування галузей за їх привабливістю для інвестицій. Універсальний метод охоплює максимальну кількість економічних характеристик та показників, але ігнорує людський фактор.

Недоліками цього методу є також його адаптованість здебільшого до економічно розвинених

країн; відсутність чіткого розподілу між можливостями потенційних інвесторів та їх ризиками від вкладання інвестицій. У порівняльному методі акцентується увага на темпах та перспективах реформ. Ефективний при наявності детальної інформації про об'єкти інвестування, але метод не використовує інтегральні показники, що не дозволяє його застосовувати під час оцінювання ІП для окремих галузей економіки.

Дослідження змістовної складової оцінювання інвестиційної привабливості галузевих секторів спрямоване на розкриття їх кон'юнктури, динаміки і перспектив розвитку потреб суспільства в продукції галузей промисловості. Хоча універсальної методики, яка б дозволила за допомогою визначеного набору економічних показників об'єктивно оцінити галузеву інвестиційну привабливість, не існує. Постановка цілей і завдань оцінювання передбачає відбір конкретних способів збирання і оброблення інформації, її аналіз [7].

На даний час існують різноманітні підходи до оцінки інвестиційної привабливості на макрорівні, основні з них наведені в таблиці 1.

Таким чином, встановлено, що не існує єдиного підходу до оцінки інвестиційної привабливості галузей національної економіки. Але оцінюючи галузеву інвестиційну привабливість, варто підкреслити, що вона, насамперед, залежить від загальнонаціональних умов інвестування. Слід зазначити, що інвестиційна привабливість тієї чи іншої галузі залежить від того, на якій стадії свого життєвого циклу вона знаходиться. Кожна галузь економіки проходить як мінімум чотири стадії: народження, ріст, зрілість, спад.

Народження галузі – це розробка й упровадження на ринок нових видів товарів. Обсяг потреб у цих видах товарів викликає будівництво нових підприємств, які поступово формують нову галузь господарювання. На цій стадії здійснюються значні обсяги інвестування, як правило, без будь-якого прибутку. Стадія росту – це визнання споживачами нових видів товарів, швидкий ріст обсягу попиту на них. У початковому періоді спостерігається інвестиційний бум і ріст числа нових компаній. Поступово обсяг нового будівництва скорочується, і основний обсяг інвестицій спрямовується на розширення вже наявних виробництв. Зрілість галузі характеризується найбільшим обсягом попиту на продукцію, удосконаленням її якісних характеристик. Ін-

Таблиця 1

Основні методичні підходи до оцінки інвестиційної привабливості [12]

Критерії оцінки		
Макрорівень		
Г.К. Прибіткова	І.О. Бланк	Г.О. Пухтаєвич
1) виробничий потенціал галузі; 2) фінансовий результат діяльності підприємств галузі;	1) роль галузі в економіці країни; 2) перспективність і ефективність розвитку галузі;	1) прибутковість галузі (прибутковість активів, власного капіталу підприємств галузі, реалізованої продукції); 2) перспективність розвитку галузі (вагомість галузі в економіці країни, кількість зайнятих у галузі, забезпеченість перспектив зростання власними фінансовими ресурсами, ступінь державної підтримки розвитку галузі, розвиток науково-технічної та сировинної бази галузі);
3) інвестиційна активність підприємств галузі;	3) рівень державної підтримки галузі;	3) інвестиційні ризики (рівень конкуренції в галузі, рівень інфляційної стійкості продукції галузі, соціальна напруга галузі).
4) трудовий потенціал підприємств галузі	4) визначення специфіки ринку	

Таблиця 2

Показники для визначення інвестиційної привабливості галузі

Критерії оцінки	Найменування показників
Прибутковість галузі	Коефіцієнт чистого прибутку Коефіцієнт прибутковості реалізації продукції (робіт, послуг) Коефіцієнт прибутковості витрат (рентабельність)
Ефективність виробничої діяльності галузі	Фондовіддача Питома вага реалізованої продукції й експорту галузі в загальному обсязі виробленої в галузі продукції
Ефективність капітальних вкладень в галузь	Коефіцієнт окупності інвестицій Коефіцієнт окупності власного капіталу Індекс потенціалу інвестування Питома вага галузі у валовій доданій вартості області
Значущість галузі в економіці області та України	Питома вага галузі у валовій доданій вартості області Питома вага галузі у загальному обсязі промислового виробництва області Питома вага обсягів виробництва економіки області в загальнодержавному виробництві Питома вага обсягів виробництва промисловості області в загальнодержавному виробництві
Сталість галузі до економічного спаду виробництва	Співвідношення динаміки обсягу виробництва галузей економіки і промисловості та динаміки обсягу ВВП України
Соціальна значущість галузі	Питома вага працівників галузі в загальній кількості зайнятих в економіці
Ступінь державної підтримки розвитку галузі	Співвідношення питомої ваги капітальних вкладень у галузь до загального обсягу державних капітальних вкладень в економіку, промисловість

Джерело: складено автором на основі [1, 3, 11]

вестиції в основному спрямовуються на технічне переозброєння діючого виробництва та модернізацію обладнання. Це найбільш тривала стадія життєвого циклу. Якщо на цій стадії не дається новий імпульс до продовження її розвитку, то настає спад. Спад характеризується зниженням обсягу попиту на товари даної галузі в зв'язку з розвитком нових галузей. Цю стадію проходять ті галузі, що знаходяться під значним впливом науково-технічного прогресу [13].

Найбільш детально методику оцінки галузі розробив український економіст І. Бланк. В основу оцінки інвестиційної привабливості галузей ним були покладені дані офіційної статистики, що характеризують роль окремих галузей в економіці держави, перспективність і ефективність їх розвитку, рівень державної підтримки цього розвитку й інші дані по галузях економіки, що впливають на прийняття інвестиційних рішень. Оцінка та прогнозування інвестиційної привабливості галузей орієнтовані на формування стратегічних цілей інвестиційної діяльності. Ця обставина зумовила виключення з розгляду короткочасних кон'юнктурних чи суб'єктивних факторів.

Вивчення і оцінювання інвестиційної привабливості галузей здійснюється в два етапи. На першому етапі проводиться вибір системи аналітичних показників для оцінки інвестиційної привабливості.

На цьому етапі здійснюється добір показників, їх групування за відповідними напрямами. Здійснюється макроекономічний аналіз ефективності діяльності галузей з використанням широкої системи показників (рівня прибутковості, перспективності, інвестиційних ризиків та ін.), що дозволяє вибирати конкретні галузі, які є інвестиційно привабливими. У процесі аналізу для подальшого, детальнішого дослідження відбираються галузі, які викликають найбільший інвестиційний інтерес із позицій довгострокової ефективності капіталу, що інвестується, і низького рівня ризику. На другому етапі по цим галузям проводиться поглиблений аналіз діяльності окремих підгалузей з використанням більш широкої системи показників, які наведено у табл. 2.

При розрахунку показників кожного блоку конкретній галузі присвоюється порядковий номер у міру погіршення даного показника. Тобто, чим кращий даний показник, тим менший порядковий номер галузі. Цей номер і буде оцінкою для галузі. При узагальненій оцінці інвестиційної привабливості галузі бали по всіх показниках підсумовуються і ранжуються в порядку збільшення їх кінцевих сум. Цьому ряду присвоюються нові порядкові номери, які й будуть відображувати рейтинг загальної інвестиційної привабливості.

Створення методики оцінювання інвестиційної привабливості галузевого розвитку можливе на основі ґрунтовного підбору великої кількості показників-індикаторів, за якими інвестиційна привабливість і буде визначатися. З погляду методики складність подібного оцінювання полягає в одержанні такого узагальнюючого показника, за допомогою якого можна було б об'єднати різнорідні за формою і змістом показники в один. Як правило, під час розрахунку інтегрального індикатора інвестиційної привабливості використовуються такі економіко-статистичні методи:

1) метод суми одиниць – полягає у визначенні підсумку порядкових номерів досліджуваних об'єктів за значеннями показників, на основі яких виконується їх інтегральне оцінювання. Лідером вважається об'єкт, який має найменшу суму місць. Можливий для використання при рівнозначній важливості всіх факторів, масштабу всіх показників і за наявності єдиного базового показника;

2) метод геометричної середньої, метод коефіцієнтів – застосовується тільки для відносних показників, значення яких ≤ 1 (тобто використання не можливе для розрахунку всіх показників);

3) метод відстаней – ґрунтується на встановленні об'єкта-еталона, використовує абсолютну рівнозначність показників, не враховує галузеві особливості та вплив стимулюючих і дестимулюючих факторів;

4) експертно-статистичний метод – виконується на основі уточнення експертами параметрів та якості функції, яка використовується для розрахунку рейтингової оцінки;

5) метод бальних оцінок – полягає у визначенні загальної суми балів за всіма показниками, відібраними для визначення рейтингів, або у розрахунку середнього бала певного об'єкта. При цьому обирається об'єкт-еталон, що виступає базою порівняння. Лідером визнається об'єкт з найбільшою сумою балів або з найвищим середнім балом.

Використання будь-якого методу ґрунтується на формуванні оптимальної системи аналітичних показників-індикаторів з виділенням основної, найбільш суттєвої ланки при визначенні інвестиційної привабливості, відмежуванням другорядних та побічних факторів, що значно ускладнюють діагностику і суттєво не впливають на кінцевий результат.

Достатньо раціональний підхід спостерігається у моделі Г.О. Харламової, в якій пропонується використання при оцінюванні інвестиційної привабливості галузей промисловості 38 показників-індикаторів на основі структурної ієрархії споріднених категорій інвестиційної проблематики. За цим підходом потенційний інвестор може як самостійно вводити (або виводити) індикатори у модель, так і розраховувати рейтинг на бажаному рівні [14]. При цьому існує можливість виявляти найбільш важливі для інвестора чинники інвестиційної привабливості та краще розуміти ситуацію в країні.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження теоретико-методичних підходів до оцінювання галузевої інвестиційної привабливості дало змогу зробити наступні висновки:

1) відсутність єдиної універсальної методики;

2) основним недоліком багатьох методик оцінювання інвестиційної привабливості галузей є: різночитання економічних категорій (інвестиційний клімат, інвестиційний потенціал, інвестиційна привабливість); різна сукупність показників; епізодичність проведення оцінювання; недостатня обґрунтованість принципів агрегування відібраних показників; недостатнє врахування переходу світової економіки до постіндустріального суспільства. Авторами було доповнено перелік характеристик при визначенні перспективності інвестиційної привабливості галузей промисловості;

3) не враховуються реалії української економіки при наданні оцінки привабливості секторів вітчизняної промисловості.

Україна належить до групи країн «наздоганяючої індустріалізації», а тому найбільш прийнятною для неї є модель «запозичення», яка дозволяє реалізувати імпортозамінну модель економіки закритого типу; обумовлює поетапне вирішення проблем відставання країни від технологічно розвинених лідерів. Необхідним є також широке використання досягнень вітчизняної науки. Прискорене залучення національних та закордонних інвестицій у галузі промисловості потребує використання різних методик оцінювання їх інвестиційної привабливості, але за умови, що вони повною мірою враховують всі фактори ефективного функціонування і розвитку окремих підприємств галузі в поточному та перспективному періодах.

Список літератури:

1. Бланк І.А. Інвестиційний менеджмент: [навчальний курс] / І.А. Бланк. – К.: Ельга-Н, Ніка-Центр, 2001. – 448 с.
2. Горник В.Г. Інвестиційно-інноваційний розвиток промисловості: монографія / В.Г. Горник, Н.В. Дацій. – К.: Вид-во НАДУ, 2005. – 200 с.
3. Дяченко М.І. Формування інвестиційного клімату та інвестиційна привабливість регіону / М.І. Дяченко, О.М. Саковська // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики: всеукраїнський науково-виробничий журнал / Вінницький нац. аграрний ун-т. – Вінниця, 2016. – № 4(8). – С. 15-24.
4. Інвестиційна привабливість підприємства: колект. монографія / за заг. ред. канд. екон. наук, проф. Т.Є. Андрєєвої; Харків. нац. ун-т буд-ва та архітектури. – Харків: Панов А. М., 2016. – 89 с.
5. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності; за ред. Л.М. Овденко // Статистичний збірник. – К.: Держкомстат. – 2011. – 67 с.
6. Михайловська О.В. Сучасний стан інвестиційної привабливості України [Електронний ресурс] / О.В. Михайловська // Збірник наукових праць Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. Економіка/4. Інвестиційна діяльність і фондові ринки. – С 10. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/14_nprt_2010/economics/66417.doc
7. Минько Л.В. Оценка инвестиционной привлекательности отраслей промышленности региона / Л.В. Минько // Вестник ТГТУ. – 2014. – Т. 10. – № 4Б. Transactions TSTU. – С. 1176-1183.
8. Носова О.В. Оцінка інвестиційної привабливості України: основні підходи // Економіка і прогнозування – 2003. – № 3. – С. 119.
9. Обсяги прямих іноземних інвестицій в Україну [Електронний ресурс]: Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України // Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України. – Режим доступу:http://me.kmu.gov.ua/file/link/193968/file/invest_klimat%2004_12_2012.doc
10. Ривак О.С. Інвестиційна діяльність в Україні [Електронний ресурс] / О.С. Ривак // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.13. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu/20_13/228_Ryw.pdf
11. Табачник Д.В. Інвестиційна привабливість регіонів. Ін-т екон. дослідж. та політ. консультацій. – К.: [б. в.], 2013. – 356 с.
12. Ткаченко Ю.В. Методичні підходи до оцінки інвестиційної привабливості національної економіки [Електронний рерурс] / Ю.В. Ткаченко – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2343
13. Чернюк О.В. Пріоритетні галузі для іноземної інвестиційної діяльності в Україні [Електронний ресурс] / О.В. Чернюк, К.В. Сидоренко // – Режим доступу: jrnl.nau.edu.ua/index.php/PPEI/.../228
14. Харламова Г.О. Індикатори інвестиційної привабливості України / Г.О. Харламова // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 3(93). – С. 45-56.

Овчаренко Т.С., Степанова А.А.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ОТРАСЛЕЙ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье раскрыто понятие инвестиционной привлекательности как экономической категории, обобщаются и систематизируются основные методические подходы к оценке инвестиционной привлекательности отраслей экономики.
Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, отрасли промышленности, методики оценки, прямые иностранные инвестиции, показатели определения инвестиционной привлекательности отрасли.

Ovcharenko T.S., Stepanova A.A.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

METHODOLOGICAL APPROACHES OF DETERMINING INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF UKRAINE INDUSTRIES

Summary
The article highlights the concept of investment attractiveness as an economic category, here are summarized and systematized basic methodological approaches of assessing the investment attractiveness of the national economy.
Keywords: investment attractiveness, industry, assessment methodologies, FDI investment attractiveness indicators of the industry.

УДК 336:332.1

МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ: ПРОБЛЕМИ ЇХ НАПОВНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ В УМОВАХ БЮДЖЕТНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Онищенко С.В., Величко Ю.Є.
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

У статті розглянуто особливості функціонування місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації. Виявлено основні проблеми їх наповнення та використання. Проаналізовано дохідну та видаткову складову місцевих бюджетів. Розглянуто нову систему міжбюджетних трансфертів. Запропоновано напрямки підвищення функціонування місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації в Україні.
Ключові слова: місцеві бюджети, бюджетна децентралізація, місцеве самоврядування, міжбюджетні трансферти, бюджетна система.

Постановка проблеми. В умовах глибоких трансформацій соціально-економічного розвитку України, головним є питання зростання ефективності забезпечення та функціонування місцевих бюджетів. На сьогодні формування дохідної і видаткової частини місцевих бюджетів здійснюється у складних обставинах зумовлених не лише фінансово-економічними, а також політичними факторами. Недостатня фінансова самостійність органів місцевого самоврядування, обмеженість фінансових ресурсів та нестійкість у них деяких дохідних складових стали питанням загальнодержавного рівня, що вимагають подальших вивчень.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Формування і використання коштів місцевих бюджетів є об'єктом дослідження вітчизняних вчених: С. Юрій, В. Кравченко, В. Опаріна, І. Луніна, І. Руденко, Ц. Огонь, С. Слухай, С. Мочерний та інші. Зарубіжні дослідники, які працювали у даному напрямку А. Вагнер, Р. Гнейст, Л. Штейн, Г. Холліс, А. Шах, А. Яругова та інші.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз функціонування місцевих бюджетів в Україні, дослідження їх формування та використання в умовах бюджетної децентралізації.

Виклад основного матеріалу. В Україні особливості функціонування місцевих бюджетів закріплені законодавчою базою: Бюджетним Кодексом України, законом Про державний бюджет України на наступний рік та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Визначення місцевого бюджету викладено в ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування», за якою бюджет місцевого самоврядування (місцевий бюджет) – це план утворення та використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення функцій та повноважень місцевого самоврядування [1].

Згідно до Бюджетного кодексу України місцеві бюджети – це головна фінансова база, що зосереджена в розпорядженні Рад народних депутатів та органів місцевого самоврядування, які складають, розглядають, затверджують і виконують свої бюджети, розпоряджаються переданими в їх підпорядкування підприємствами і отримують від них доходи [2].

У Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачено, що доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок власних, визначених законом, джерел та закріплених у встановленому законом порядку загальнодержавних податків, зборів та інших обов'язкових платежів. Доходи місцевих бюджетів районних рад у містах формуються відповідно до обсягу повноважень, що визначаються відповідними міськими радами [5].

Розглянемо детальніше особливості формування доходів місцевих бюджетів в Україні (табл. 1).

Згідно даних Державного казначейства України, до загального та спеціального фонду місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у 2016 році надійшло 170 645,4 млн. грн., що на 50 183,7 млн. грн. більше ніж у минулому

році. Щорічний план доходів, що затверджено місцевими радами, виконано на 116,8%.

Частка доходів у зведеному фонді місцевих бюджетів за 2014-2016 роки збільшилася це є наслідком зростання ролі місцевих бюджетів у бюджетній системі України (рис. 1).

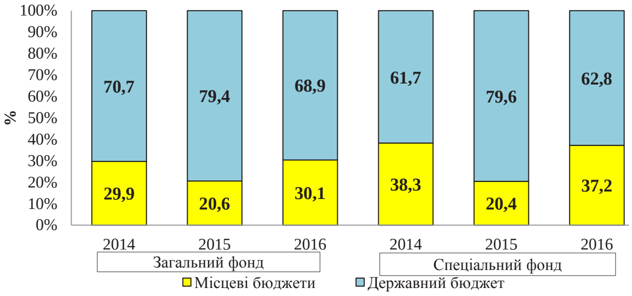

Рис. 1. Частки доходів у розрізі фондів державного і місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету за 2014-2016 роки

Джерело розроблено авторами за даними [6]

Частка доходів місцевих бюджетів у загальному і спеціальному фондах на 2016 рік значно зросла на 9,5 в.п. та 16,8 в.п. і становила 30,1% та 37,2% відповідно.

Динаміка щомісячних надходжень доходів місцевих бюджетів у 2016 році мала значне збільшення – приблизно на третину середньомісячні обсяги надходжень перевищували минулорічні. Дане зростання було наслідком збільшення надходжень від податку на доходи фізичних осіб (рис. 2).

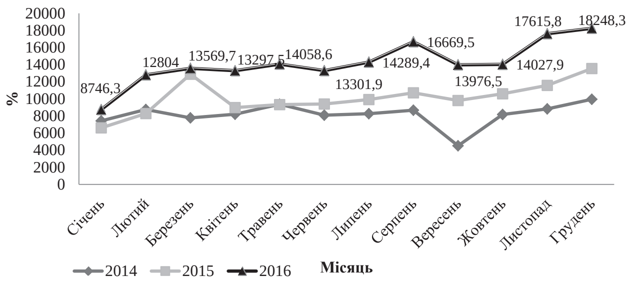

Рис. 2. Динаміка щомісячних надходжень доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) за 2014-2016 роки

Джерело розроблено авторами за даними [4]

У загальній структурі доходів місцевих бюджетів відбулися значні зміни, в першу чергу за рахунок проведення реформи бюджетної децентралізації. Часткове зарахування податку на доходи фізичних осіб до державного бюджету становило 25%, а 75% зараховується до місцевого бюджету.

Саме завдяки цим змінам відбулося суттєве скорочення питомої ваги податку на доходи фізичних осіб у загальній сумі податкових надходжень. У 2015 році даний показник зменшився на 16,9 в.п. і становив 45%,а у 2016 році збільшився і мав значення 46,3%. Але за рахунок впровадження місцевого акцизного податку та збільшення земельного податку і місцевих податків та зборів загальна питома вага податкових надходжень не зазнала значних змін на 2014 рік вони становили 81,9%, а на 2016 рік зросли до 86,1%.

Дані показники відображені на рис. 3.

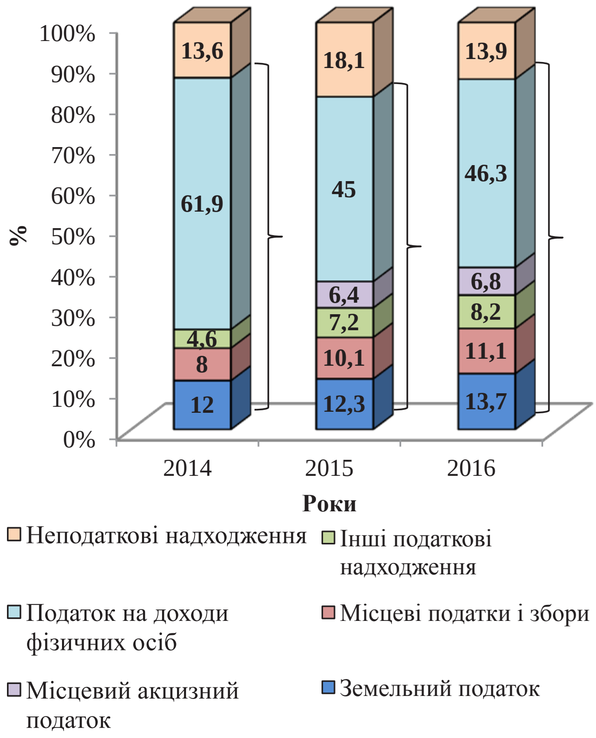

Рис. 3. Структура доходів місцевих бюджетів у 2014-2015 роках

Джерело розроблено авторами за даними [4]

Таблиця 1

Доходи місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) за 2014-2016 роки

Доходи	Факт 2014	Факт 2015	Затверджено місцевими радами на 2016 рік	Факт 2016	Виконання планів,затверджених місцевими радами, %
Усього, млн. грн., у т.ч.:	101 087,6	120 461,7	146 138,5	170 645,4	116,8
- загальний фонд	80 230,1	101 574,7	132 428,9	146 648,3	110,7
- спеціальний фонд	20 857,5	18 887,0	13 709,6	23 997,1	175,0

Джерело розроблено авторами за даними [6]

Таблиця 2

Видатки місцевих бюджетів (без урахування коштів,що передаються з місцевих бюджетів до державного бюджету) за 2014-2016 роки

Видатки	Факт 2014	Факт 2015	Затверджено місцевими радами на 2016 рік	Факт 2016	Виконання планів, затверджених місцевими радами, %
Усього, млн. грн., у т.ч.:	223 496,7	276 925,2	371 710,3	346 241,6	99,1
- загальний фонд	188 765,1	233 359,8	291 710,8	281 984,1	96,7
- спеціальний фонд	34 731,6	43 565,4	79 999,5	64 257,5	80,3

Джерело розроблено авторами за даними [6]

Протягом останніх років змінилась структура видатків місцевих бюджетів, вони стали забезпечували тільки виплати у соціальній сфері (освіті, охороні здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення) – це оплата праці працівникам бюджетних установ, виплати за комунальні послуги цих установ, пільги і субсидії населенню. Структура видатків загального і спеціального фондів місцевих бюджетів наведено в таблиці 2.

Аналізуючи таблицю 2, можна сказати, що обсяг видатків місцевих бюджетів на 2016 рік становив 346 241,6 млн. грн., а це на 25% більше ніж у попередньому році. Щодо рівня виконання планових показників, затверджених місцевими радами на 2016 рік, то він становив 99,1%, при цьому за видатками загального фонду 96,7%, а спеціального фонду – 80,3%.

Частка видатків місцевих бюджетів у загальному фонді на 2015-2016 рік була не змінною і становила 38,6%, проте зросла частка видатків у спеціальному фонді у 2016 році на 2,6 в.п. і становила 60,7% від загального фонду (рис. 4).

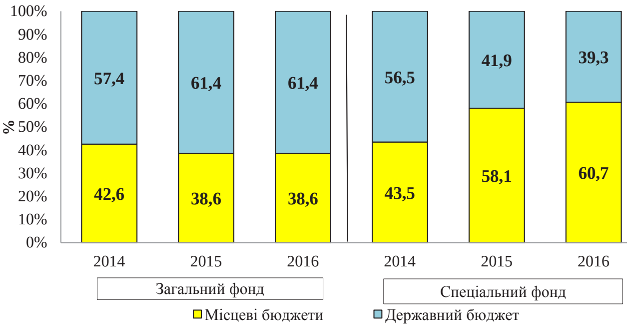

Рис. 4. Частки видатків у розрізі фондів державного і місцевих бюджетів у розрізі фондів зведеного бюджету за 2014-2016 роки

Джерело розроблено авторами за даними [4]

Аналізуючи показники щомісячних видатків, ми спостерігаємо майже незмінну динаміку протягом 2015-2016 років. Протягом червня відбувається зростання видатків місцевих бюджетів, що зумовлено виплатою відпускних працівникам освіти та інших галузей. Також на кінець 2016 року відбулося значне зростання видатків темп росту якого був вище за відповідні показники минулих років (рис. 5).

Основна частина видатків місцевих бюджетів традиційно спрямовується на соціально-культурну сферу (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення, культура та мистецтво, фізична культура та спорт).

На 2016 рік основну частку видатків за функціональною класифікацією займають видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення – 30,4%, освіта -27%, та охорона здоров'я – 18%, найменша частина видатків припадає на фізичну культуру та спорт 0,9%, та інші функції 0,6%. Найбільші зміни відбулися з видатками на соціальний захист і соціальне забезпечення, вони зросли на 4,5 в.п. і становили 30,9%, дане зростання відбулося через статтю «Допомога по вирішенню житлового питання» (рис. 6).

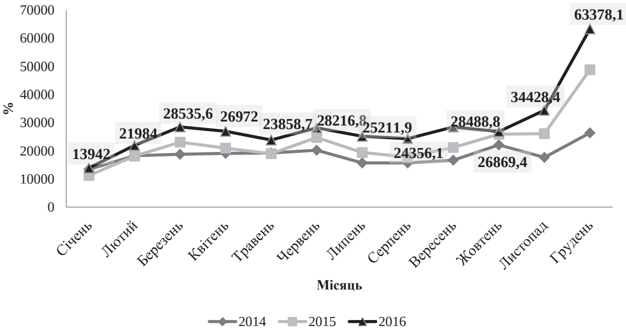

Рис. 5. Динаміка щомісячних видатків місцевих бюджетів за 2014-2016 роки

Джерело розроблено авторами за даними [4]

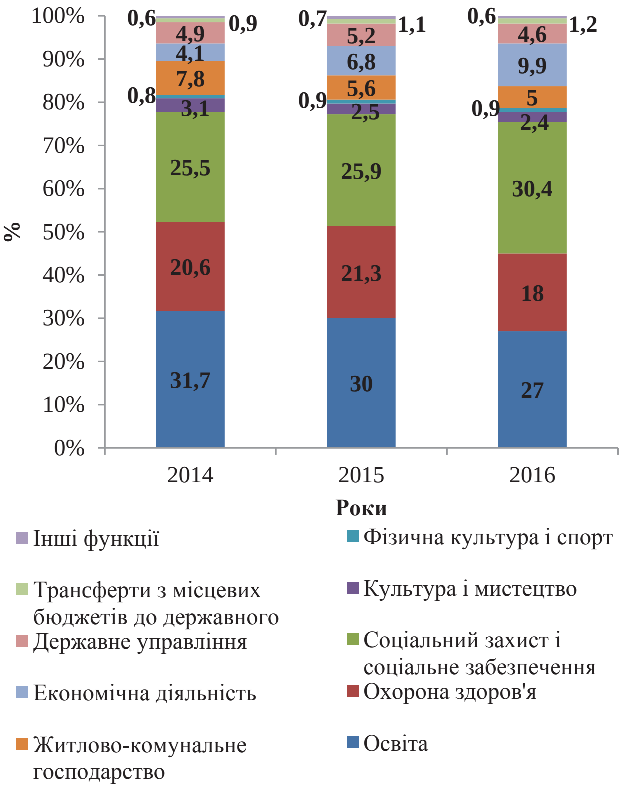

Рис. 6. Структура видатків місцевих бюджетів за функціональною класифікацією за 2014-2016 роки

Джерело розроблено авторами за даними [4]

Забезпечення відповідності фінансового ресурсу реальним потребам місцевих бюджетів у здійсненні видатків на весь комплекс делегованих державою повноважень потребує додаткових трансфертних коштів із державного бюдже-

Таблиця 3

Міжбюджетні трансферти, що надійшли з державного бюджету до місцевих бюджетів, за 2014-2016 роки

Міжбюджетні трансферти	Факт 2014	Факт 2015	План на 2016 рік	Факт 2016	Виконання плану, %
Усього, млн. грн., у т.ч.:	130 600,7	173 980,0	196 743,3	195 395,3	99,3
- загальний фонд	116 782,3	173 196,8	195 667,2	194 706,2	99,5
- спеціальний фонд	13 818,4	783,2	1 076,1	689,1	64

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

ту. У 2016 році з Державного бюджету України до місцевих бюджетів було фактично надано трансфертів на загальну суму 195,4 млрд. грн., або на 21,4 млрд. грн. більше, ніж у 2015 році, у тому числі трансфертів із загального фонду – 194,7 млрд. грн., та із спеціального фонду 689,1 млн. грн. (табл. 3).

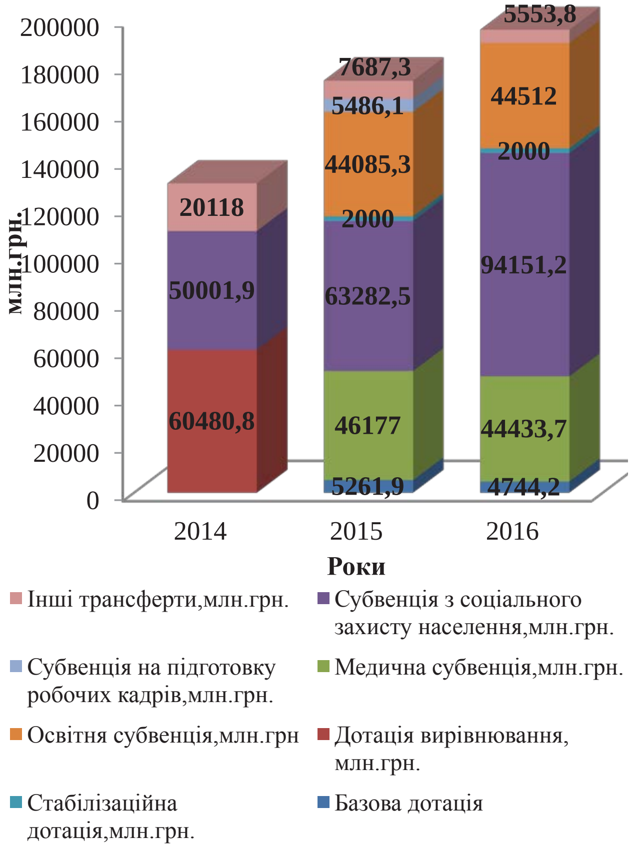

Рис. 7. Динаміка перерахування трансфертів, що передаються з державного бюджету до місцевих бюджетів, за 2014-2016 роки

Джерело розроблено авторами за даними [6]

2016 рік є другим роком виконання нової моделі міжбюджетних відносин, що була запроваджена у грудні 2014 року.

Основною відмінністю нової системи є відміна дотації вирівнювання та прийняття базової дотації, а також освітньої та медичної субвенції, субвенції на забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру.

Даними змінами впроваджено механізм, за допомогою якого держава шляхом надання трансфертів повністю бере на себе відповідальність щодо фінансового забезпечення поточних видатків установ медичної та освітньої сфери, що належать до повноважень місцевих бюджетів і займають значну частину їх у видатках [3]. Динаміку трансфертів зображено на рис. 7.

Як свідчать дані рис. 7, найбільшу частку трансфертів займає субвенція соціального захисту населення, на 2016 рік вона зросла на 30,8 млрд. грн., і становила 94151,2 млн. грн., найменшу частину займає нововведена стабілізаційна дотація, що у 2015-2016 роках становила 2000 млн. грн.

Висновки і пропозиції. Місцеві бюджети виконують важливу роль в соціально-економічному розвитку територій і на даному етапі вимагають використання бюджетної системи як дієвого важеля впливу на економічне зростання регіону, рішення низки соціальних питань. Для дієвого виконання місцевими органами влади покладених на них завдань, потрібно виконати низку удосконалень формування і використання коштів місцевих бюджетів, посилити збалансованість управління та контролю за регіональними фінансовими ресурсами в Україні.

Отже, для зростання ефективного формування та функціонування місцевих бюджетів доцільно:
– впроваджувати середньострокове планування та орієнтацію на результат;
– завжди аналізувати зменшення чи зростання надходжень до місцевих бюджетів, порівнюючи з попередніми періодами;
– покращити взаємодію роботи органів місцевого самоврядування та органів Державної фіскальної служби України;
– визначати та ліквідувати причини несплати податків;
– сформувати програми заходів, направлених на повну мобілізацію до місцевих бюджетів податків та зборів;
– контролювати роботу фізичних та юридичних осіб, які займаються підприємницькою діяльністю з метою попередження порушення податкового законодавства.

Список літератури:

1. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» / Відомості Верховної Ради України 1997, № 24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua
2. Бюджетний кодекс України. – 2010 – № 50-51 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
3. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин; Закон України від 28.12.2014 р. № 79-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/79-19
4. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2016 рік. Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/sites/default/files/kv_iv_2016_monitoring_ukr.pdf
5. Волохова І. С. Міжбюджетні відносини в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку: монографія / І. С. Волохова. – Одеса: Атлант, 2010. – 234 с.
6. Офіційний сайт Державного казначейства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index

Онищенко С.В., Величко Ю.Є.
Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

МЕСТНЫЕ БЮДЖЕТЫ: ПРОБЛЕМЫ ИХ НАПОЛНЕНИЯ И ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ БЮДЖЕТНОЙ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

Аннотация
В статье рассмотрены особенности функционирования местных бюджетов в условиях бюджетной децентрализации. Выявлены основные проблемы их наполнения и использования. Проанализировано доходную и расходную составляющую местных бюджетов. Рассмотрено новую систему межбюджетных трансфертов. Предложены направления повышения функционирования местных бюджетов в условиях бюджетной децентрализации в Украине.
Ключевые слова: местные бюджеты, бюджетная децентрализация, местное самоуправление, межбюджетные трансферты, бюджетная система.

Onishchenko S.V., Velichko Y.E.
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

LOCAL BUGETS: PROBLEM FILLING THEM AND FEATURES OF USE UNDER FISCAL DECENTRALIZATION

Summary
The article examines functional features of local budgets in conditions of fiscal decentralization. Shown the main problems of their filling and using. Analyzed profitable and expendable constituent of local budgets. Examined a new system of intergovernmental transfers. Suggested directions of improving the functioning of local budgets in the context of fiscal decentralization in Ukraine.
Keywords: local budgets, fiscal decentralization, local government, intergovernmental transfers, budget system.

УДК 332.135

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕТАПІВ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ МЕРЕЖЕВОЇ СТРУКТУРИ НА ПРИКЛАДІ КЛАСТЕРІВ

Островський І.А., Федотова Ю.В.
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Проаналізовано узагальнене поняття життєвого циклу підприємства і його основних фаз. Розкрито специфіку життєвого циклу кластера, як мережевої структури. На основі аналізу наукових публікацій стосовно тематики дослідження визначено, що основними фазами життєвого циклу кластера є: зародження, розвиток, стабілізація і спад. Представлено перелік регіональних зовнішніх і внутрішніх факторів, які чинять вплив на стан кластерної структури на етапі її зародження. Систематизовано параметри, що визначають певний етап розвитку кластера, серед яких: розмір, неоднорідність, драйвери успіху і життєвий цикл галузі.
Ключові слова: мережа, коллаборація, життєвий цикл, ентропія, біфуркація.

Постановка проблеми. Взаємодія суб'єктів господарювання у сучасному економічному світі відбувається не за принципами ієрархії, де чітко спостерігається субординація та наявність управляючого центру, а шляхом утворення кластерно-мережевих систем із горизонтальними зв'язками та механізмом коллаборації, який є найвищою формою кооперації зі стійкою взаємодією мережевих партнерів, що мають загальну мету та обов'язки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дослідження функціонування кластерних структур присвятили свої наукові дослідження О.О. Борнштайн, О.Б. Ватченко, С.І. Гриценко, О.М. Євдокімова, Е. Карапетян, О.І. Матюшенко, В.В. Тарасенко, М.А. Степанов, А.В. Таранич та інші вчені [1-6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз робіт з окресленої тематики демонструє різні погляди на етапи життєвого циклу кластера. Однак потребує уваги акцент на мережевий характер кластерної структури та розгляд етапів її еволюції, виходячи з даного куту зору.

Мета статті. Актуальність теми дослідження визначила мету цієї наукової дискусії стосовно специфіки етапів становлення та розвитку кластерних структур.

Виклад основного матеріалу. Життєвий цикл господарської структури – це загальний період часу від початку діяльності до природного припинення його існування або відродження на новій основі [1, с. 83].

Першою стадією є впровадження. На цьому етапі, як зазначає автор, новостворений продукт з'являється на ринку товарів. Головним завданням на цій стадії є здійснення заходів щодо розширення кола потенційних покупців. Друга стадія – це стадія зростання, яка характеризується суттєвим прискоренням темпів збільшення обсягів продажу товару, розміру власного сегменту ринку і, як наслідок, розширення асортименту виробів з метою отримання максимального прибутку. Стадія зрілості – третя, характеризується стабілізацією рівнем продажу. Головною задачею цього етапу стає утримання долі ринку, а також реалізація заходів розширення збуту товару. Останньою стадією є занепад. На цій стадії продукт втрачає свою привабливість для споживача, що призводить до зниження розмірів ринку. Саме на цій стадії виробник приймає рішення стосовно виведення товару з ринку [1, с. 82].

Кластери є типом мережевої структури, що поєднує ресурси та компетенції організацій різних юридичних статусів і характеризується наявністю неформальних зв'язків, відкритістю, мобільністю і динамічністю структури. Цей тип мереж демонструє наявність елементів співрегулювання, тобто сумісної участі у регулюванні учасників ринку, завдяки чому вдається вирішити проблему балансування інтересів різних суб'єктів господарювання.

Деякі вчені пропонують розглядати етап життєвого циклу кластера, виходячи з його віку [2]. Так, наприклад, якщо вік кластера менше 25 років, при цьому процеси спеціалізації і кооперації тільки починають набувати розвитку, мова йде про ембріональний кластер. Розвинутий кластер – це структура, вік якої більше 25 років, із наявністю основних спеціалізованих учасників, горизонтальні і вертикальні зв'язки між якими постійно зміцнюються. Це призводить до стійкого зростання конкурентоспроможності. Для зрілого кластера характерна стабільна структура, однак спостерігається сповільнення темпів його зростання і інноваційних змін. Вік такого кластера, як стверджує автор, більше 100 років.

Безумовно, час функціонування кластеру – це суттєвий чинник визначення фази його життєвого циклу, однак, беручи до увагу те, що кластери є досить «молодими» структурами, такий погляд потребує уточнення.

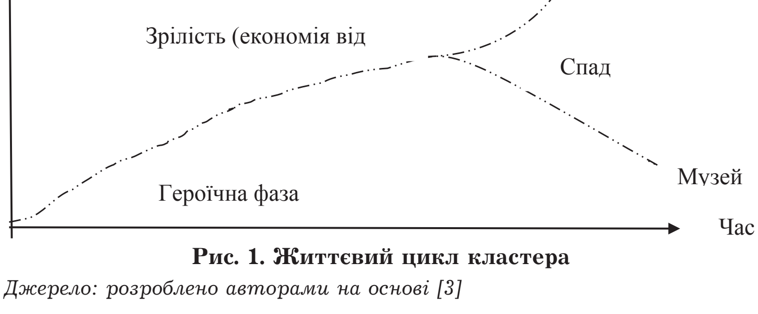

Рис. 1. Життєвий цикл кластера

Джерело: розроблено авторами на основі [3]

Цікава думка щодо етапів еволюції кластеру висловлена у роботі Тарасенка В.В. На думку автора, життєвий цикл кластера налічує наступні етапи: підприємницьку фазу, зрілість, ренесанс, спад, музей [3].

На першій, підприємницькій стадії, відбувається залучення адміністративних, фінансових, організаційних ресурсів лідерами-ініціаторами створення кластера. Крім того, поступово ця фаза набуває риси екстенсивного розвитку, спрямованого на розповсюдження наявних бізнес-ідей. Наступною фазою є зрілість. Особливістю цієї фази є завоювання власних ніш ринку і отримання максимум ефекту від напрацьованих проектів. На цьому етапі розвиток кластера набуває інтенсивного характеру. Специфікою даного етапу є реалізація типових проектів кластера, ефективність реалізації яких підтверджена даними ретроспективного аналізу. Фаза ренесансу або, як зазначає автор, «музейна стадія» передбачає пошук ресурсів подальшого розвитку.

Схожий погляд на еволюцію етапів життєвого циклу кластера маються вітчизняні вчені О.Б. Ватченко та О.О. Борнштайн [4, с. 80]. Вони виділяють чотири етапи розвитку кластерної структури, а саме: зародження, розвиток, зрілість та згасання. Відмінність погляду авторів від позиції В.В. Тарасенка, на нашу думку, полягає у наступному: зародження кластеру передбачає наявність в регіоні необхідних зовнішніх і внутрішніх чинників, а також реалізації відповідної кластерної політики.

Зауважимо, що дія зовнішніх факторів обумовлена: по-перше, динамікою економічних процесів усередині певної держави. Це різке підвищення цін на сировину, матеріали, інформацію, а також суттєві зміни у законодавстві; загальний стан економіки галузі, особливості внутрішньої конкуренції та її спрямованість – цінова чи нецінова; ступінь і швидкість адаптації тих чи інших підприємств до змін ринкового середовища. По-друге, це наявність організаційних факторів, до яких можна віднести: наявність бар'єрів для вступу в галузь, появу нових організаційно-правових форм управління, рівень політичної стабільності в країні; посилення тенденції до уніфікації та стандартизації. По-третє, до зовнішніх факторів відносять техніко-технологічні фактори, пов'язані з переходом до нового технологічного способу виробництва – до високих наукомістких технологій, появою принципово нових технологій; подорожчання й ускладнення проектування, збільшення ризиків; а також інформаційні фактори (формування єдиних інформаційних систем та поява нових способів передачі, збереження та переробки інформації). По-четверте, це соціальні фактори, а саме – наявність соціальної напруги серед населення країни, що обумовлює необхідність пошуку способів зменшення показників безробіття (особливо серед молодих спеціалістів), а також нових можливостей підвищення середніх доходів на душу населення.

Крім зовнішніх, виділяють внутрішні фактори появи кластерів. Серед них основну питому вагу займають еконо-

мічні, пов'язані з необхідністю зміни структури власності (формування різних типів власності в умовах ринкової економіки), збитковістю діяльності відособлено функціонуючих малих та середніх підприємств. Також до внутрішніх причин належать організаційні передумови. Це зміна стратегії підприємства, наявність сталих організаційних бізнес-зв'язків: досвіду роботи з постачальниками, замовниками, дистриб'юторами та конкурентами. Важливу роль мають техніко-технологічні фактори, а саме – збільшення інноваційного потенціалу, обсягів НДДКР; та інформаційні фактори (нагромадження нових знань).

Так, О.М. Євдокімова та М.А. Степанов вважають, що життєвий цикл кластера складається під впливом факторів внутрішнього та зовнішнього середовища і включає наступні етапи, які пов'язані між собою системою структурних переходів – позитивних і негативних [5].

I. Агломерація. У сучасних економічних реаліях процеси агломерації, як скупчення підприємств, базуються на ринкових механізмах отримання економічних вигід від концентрації розміщення суб'єктів господарювання. Для стимулювання розповсюдження кластерних ініціатив з боку держави можуть бути реалізовані заходи щодо підтримки агломераційних тенденцій.

II. Кластерний проект. Цей етап є результатом формалізації співпраці учасників кластера, мета якого полягає у оформленні зав'язків між його учасниками.

III. Функціонування кластера. Специфіка цього етапу полягає у коливаннях його організованості, що ґрунтуються на різноспрямованому впливу зовнішніх і внутрішніх факторів кластерної структури. Зазначені фактори не порушують системи взаємодії підприємств кластера, а безперервно її трансформують.

У мінливому ринковому середовищі основним внутрішнім фактором, який може спричиняти коливання кластерної структури, є внутрішні інтереси її учасників, а в якості базового зовнішнього фактору впливу відносять роль держави.

Кластерна структура існує без певного визначеного строку, однак у певний визначений період починають з'являтися ознаки процесів деградації, які полягають у розпаді технологічних ланцюгів і господарських взаємозв'язків між учасниками кластера. Фактично у цей момент кластер перестає існувати як цілісна формалізована структура, проте ще деякий час можуть зберігатися взаємозв'язки між його ключовими учасниками.

IV. Остаточна взаємодія. На цьому етапі кластер фактично перестає існувати як формалізована структура.

Описані вище підходи в повній мірі не відображають мережевий характер кластера. На думку С. І. Гриценка та А. В. Таранича [6, с. 160-170] життєвий цикл кластера відповідає циклу розвитку системи, що самоорганізується. Такий погляд відображено на рисунку 2, де використано наступні умовні позначення: вісь P(t) – розвиток структури у часі; I* – крива нагромадження інформації; H* – крива зниження ентропії; 1 – «становлення»; 2 – «зрілість»; 3 – «стабілізація»; 4 – «пошук – перетворення – становлення». По нижньому колу «вісімки» кластер проходить становлення, зрілість і стабілізацію, по верхньому – йде пошук нового ентропійного стану і біфуркацій не розгалуження.

Етап становлення самоорганізаційний кластер проходить від моменту свого утворення з максимальною ентропією $H \leq 1$ і мінімальною інформованістю, що приймається за $I \geq 1$, до моменту вирівнювання ентропійно-інформаційного стану системи $H = 1$.

У схемі введено нестрогі рівняння, щоб підкреслити мить створення біфуркаційного розгалуження, в якому початок формування стратегії розвитку міжнародної економічної діяльності може ґрунтуватися на єдиній фазі, яка є значно малою у масштабах інформаційного поля всього кластера, але достатньою для розгортання нової кластерної системи. У фазі становлення швидкість нагромадження інформації і зменшення ентропії максимальні, оскільки організація росте, і для неї необхідна значна інформаційна підтримка.

Етап зрілості характеризується швидкістю нагромадження інформації і зниження ентропії, тому що накопичені дані витрачаються виключно на структурну перебудову і локалізацію внутрішніх конфліктів у межах кластера.

На етапі стабілізації обробка інформації дуже ускладнена внаслідок її значних обсягів. Криві ентропії й інформації йдуть вздовж своїх асимптот.

Переведення системи на новий рівень відбувається одним з двох шляхів: еволюційним або революційним.

При еволюційному розвитку в точці біфуркації вектор P(t) відхиляється від свого первісного напрямку, здійснюючи один або декілька послідовних зламів; можливе роздвоєння векторів і утворення нової системи. За умови революційного розвитку внутрішні протиріччя системи вже не піддаються впливу інформації, що призводить до вибуху, у результаті якого створюється нова система, де ентропія утворює нове знання, а інформація – поле ентропії.

Таким чином, резюмуючи дослідження стосовно поглядів на етапи життєвого циклу кластера,

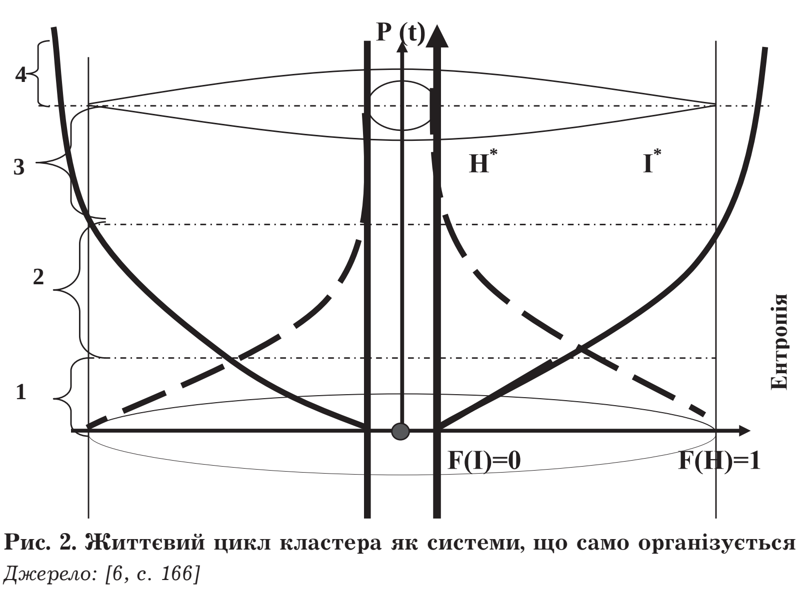

Рис. 2. Життєвий цикл кластера як системи, що само організується

Джерело: [6, с. 166]

можна підсумувати наступне. У своєму розвитку кластер проходить наступні етапи: зародження, розвиток, стабілізація, спад.

Кожна з описаних стадій має власні специфічні риси, описані нами вище за текстом. Важливим є виділення специфічних параметрів, які дозволяють визначити, на якій саме стадії знаходиться той чи інший кластер.

Першим і найбільш характерним параметром, який визначає етап розвитку кластера, є його розмір, який характеризується кількістю фірм та працівників. Кластер має тенденцію до збільшення на стадіях зародження та розвитку, коли входження нових підприємств чинить позитивний вплив шляхом появи нової інформації. Стадія спаду навпаки передбачає зменшення розміру кластеру. Другий параметр – це неоднорідність. Варто зазначити, що високий ступінь неоднорідності досить ускладнює взаємодію між учасниками кластера, хоча у загальному ж вигляді вона позитивно впливає на кінцевий результат завдяки поєднанню різноманітних технологій та практик. Неоднорідність, як правило, збільшується на стадії зародження, досягаючи свого піку на етапі розвитку, потім зменшується. Третій параметр – це драйвери успіху. Конкурентні переваги кластера на етапах зародження та розвитку пов'язані з ресурсами регіону, де функціонує кластер, тоді як етап стабілізації – це час для отримання переваг шляхом експорту. Четвертий параметр пов'язаний з життєвим циклом галузі. Його сутність полягає в тому, що ймовірність виникнення кластера у будь-якій галузі вище на етапах зародження та зростання, а спад – навпаки, може бути пов'язаний з негативними тенденціями розвитку галузі.

Отже, враховуючи тенденції у розвитку зазначених факторів, можна у загальному вигляді визначити, на якій стадії розвитку знаходиться кластер. Безумовно, такий аналіз має суттєві похибки, однак дає змогу сформувати алгоритм зміни основних характеристик кластерної структури залежно від стадії його розвитку.

Висновки і пропозиції. Резюмуючи проведене дослідження, наголосимо, що кластерні структури у загальному вигляді проходять чотири стадії життєвого циклу, а саме: зародження, розвиток, стабілізацію і спад, що притаманне більшості господарських структур. Враховуючи мережевий характер кластера специфіка переходу до нового етапу відбувається еволюційним і революційним шляхами після проходження точки біфуркації. Аналіз етапу функціонування кластеру відбувається за допомогою параметрів розміру, неоднорідності, драйверів успіху і життєвого циклу галузі.

Список літератури:

1. Матюшенко О.І. Життєвий цикл підприємства: сутність, моделі, оцінка / О.І. Матюшенко // Проблеми економіки. – 2010. – № 4. – С. 82-91. – Бібліогр.: 21 назва.
2. Карапетян Е. Модернізація типології промислових кластерів [Електронний ресурс] / Е. Карапетян // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2011. – №. 2(5). – Режим доступу: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11keetpk.pdf – Дата звернення 24.05.17. – Назва з екрану.
3. Тарасенко В.В. Соціологія життєвого циклу кластера [Електронний ресурс] / В.В. Тарасенко // Сучасні проблеми науки і освіти. – 2011. – № 3. -Режим доступу: https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=4698. – Дата звернення 24.05.17 – Назва з екрану.
4. Ватченко О.Б. Етапи життєвого циклу кластера та особливості їх розвитку в Україні / О.Б. Ватченко, О.О. Борнштайн // Економічний простір. – 2014. – № 90. – С. 77-87.
5. Євдокімова О.М. Управління розвитком кластерних структур на основі їх життєвих циклів [Електронний ресурс] / О.М. Євдокімова, М.А. Степанов // Теорія і практика суспільного розвитку. – 2015. – № 12. – Режим доступу: http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2015/12/economics/evdokimova-stepanov.pdf – Дата звернення 22.05.17. – Назва з екрану.
6. Гриценко С.І. Стратегія міжнародної економічної діяльності кластерних утворень в інформаційній економіці: монографія / С.І. Гриценко, А.В. Таранич. – Донецьк: ДонНУ, 2010. – 297 с.

Островский И.А., Федотова Ю.В.
Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А.М. Бекетова

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЭТАПОВ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА СЕТЕВОЙ СТРУКТУРЫ НА ПРИМЕРЕ КЛАСТЕРОВ

Аннотация
Проанализированы обобщенное понятие жизненного цикла предприятия и его основных фаз. Раскрыта специфика жизненного цикла кластера, как сетевой структуры. На основе анализа научных публикаций относительно тематики исследования определено, что основными фазами жизненного цикла кластера являются: зарождение, развитие, стабилизация и спад. Представлен перечень региональных внешних и внутренних факторов, оказывающих влияние на состояние кластерной структуры на этапе ее зарождения. Систематизированы параметры, которые определяют этап развития кластера, среди которых: размер, неоднородность, драйверы успеха и жизненный цикл отрасли.
Ключевые слова: сеть, коллаборация, жизненный цикл, энтропия, бифуркация.

Ostrovskyi I.A., Fedotova Y.V.
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

THE THEORETICAL ANALYSIS OF THE LIFE CYCLE STAGES OF NETWORK STRUCTURE ON THE EXAMPLE OF CLUSTERS

Summary
The generalized concept of the life cycle of enterprises and their main phases is analyzed. The specificity of the life cycle of a cluster as a network structure is revealed. There are on case studies based on the analysis of scientific publication, which include: origination, development, stabilization and decline. A list of external and internal factors that influence the state of cluster structures at its inception is presented. Systematized parameters that determine the stage of development of the cluster, among which: size, heterogeneity, drivers of success and the life cycle of the industry.
Keywords: network, collaboration, life cycle, entropy, bifurcation.

УДК 339.94

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ АДАПТИВНОСТІ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ ДО ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Плотницька С.І., Гнатенко М.К.
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

В роботі досліджено роль малого бізнесу в економічному розвитку країни, проаналізовано зовнішнє середовище функціонування малих підприємств сільськогосподарського сектору Харківської області, проведена оцінка стану їх адаптивності. Запропоновано інструментарій адаптації з метою пристосування до умов змінного середовища.
Ключові слова: малі підприємства, адаптація, глобалізація, зовнішнє середовище, сільське господарство.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства відбувається глобалізація світових процесів і явищ, які охоплюють політичну, економічну, соціально-культурну та освітні сфери життєдіяльності, тобто процес глобалізації є однією із новітніх тенденцій розвитку суспільства. На даний час не існує універсального визначення поняття глобалізації. Деякі дослідники [14] визначають її як «процес розширення участі на міжнародних ринках», в той час як інші [12] – як «ступінь розходження між зарубіжними ринками і внутрішній ринковим простором економічних, культурних, політичних і ринкових стратегічних намірів». Парламентська Асамблея Ради Європи дає наступне визначення глобалізації: «Глобалізація може бути описана як більш тісна економічна інтеграція всіх країн світу в результаті лібералізації та подальшого збільшення обсягу і різноманітності міжнародної торгівлі товарами і послугами, падіння цін на транспорт, зростання інтенсивності міжнародного проникнення капіталу, значне зростання глобальної робочої сили і прискореного поширення технологій у світовому масштабі, зокрема зв'язку» [13].

Вищезазначені процеси призвели до корінних змін в бізнес-середовищі, одним із результатів яких є підвищення ролі малих та середніх підприємств як чинників економічного зростання та зайнятості [11]. Більш того, міжнародні організації визнають інтеграцію економіки в світовий економічний простір і встановлення демократії, як один з найбільш ефективних способів подолання бідності та нерівності в країнах, що розвиваються, до яких наразі відноситься і Україна. Визнання цього факту знаходить своє відображення в розробці та імплементації вітчизняним урядом стратегій та програм підтримки розвитку малого бізнесу в цілому та сприяння інтернаціоналізації малих підприємств зокрема.

Так як чутливість підприємств до різних перешкод значно зростає в умовах кризових ситуацій в економіці, які наразі мають місце у вітчизняній економіці, то адаптація виступає саме тим інструментом, який забезпечить гармонійний розвиток суб'єктів малого бізнесу. Проте, впровадження адаптаційних заходів у діяльність малих підприємств вимагає визначення ресурсних обмежень, зумовлених рівнем розвитку та потенціалом підприємства, тобто його можливостей до реалізації таких заходів. Саме тому оцінка рівня адаптивності підприємства слугує тим індикатором, що відображає його здатність до впровадження заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вагомий внесок у дослідження проблематики розвитку малих та середніх підприємств зробили такі вітчизняні вчені, як І. В. Багрова, І. О. Бочан, В. С. Будкін, З. С. Варналій, А. С. Гальчинський, Б. Данилишин, Н. Д. Кожевіна, О. В. Лучакова, С. В. Ляшенко, Т. В. Уманець та багато інших. Віддаючи належне їхнім доробкам, відмі-

тимо, що проблеми адаптації малих підприємств до зовнішнього середовища в умовах глобалізації в країнах з економікою, що розвивається, продовжують активно досліджуватися.

Метою даної роботи є дослідження стану адаптивності малих підприємств в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення розвитку малого і середнього бізнесу об'єктивно обумовлено тим, що саме малі та середні підприємства створюють більшу частину валового внутрішнього продукту (ВВП) в країнах із розвинутою ринковою економікою. Так, за даними ООН у малому бізнесі зайнято понад 50% працездатного населення світу [3]. У таких країнах, як США, Японія, Німеччина, частка ВВП, виробленого малими та середніми підприємствами, становить 50-60% від загального його обсягу, а чисельність працівників, що працюють на цих підприємствах, – близько 60% від загальної кількості працюючих [3].

Наразі малий бізнес відіграє важливу роль в економіці України. За підсумками 2014 року в Україні налічувалось понад 1,93 млн. суб'єктів малого та середнього підприємництва, з яких 1,59 млн. – фізичні особи-підприємці. Загалом у секторі малого бізнесу зайнято понад 6,88 млн. осіб, що становить 78% кількості працівників на суб'єктах господарської діяльності. Обсяг реалізованої продукції, що припадає на малий бізнес, склав 2,72 млрд. гривень або майже 61% від загального значення [8]. Станом на 01.01.2015 обсяг реалізованої продукції малими підприємствами Харківської області становив 25,5% від загального обсягу реалізації. Найбільшу частку до загального обсягу реалізованої продукції за видами економічної діяльності складали: оптова і роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів; сільське, лісове та рибне господарство; будівництво; промисловість [8].

За останні роки аграрна сфера України мала вирішальний вплив на стабілізацію національної економіки: порівняння результатів діяльності промисловості і сільськогосподарського комплексу України показує, що індекс зростання виробництва промислової продукції у 2013-2015 роках складав 95,7%, 89,9% та 87,0%, то в сільському господарстві, відповідно, 113,3%, 102,2% та 95,2 [8]. Причому доля малих підприємств у виробництві загального обсягу сільськогосподарської продукції складала від 30,3% в 2013 р. до 41% в 2015р. [8]. Важливе значення для сільського господарства саме малих підприємств підкреслюється в дослідженнях вітчизняних вчених. Так, О. Д. Радченко відмічає: «Малі підприємства відіграють значну роль у виробництві сільськогосподарської продукції, продовольчій безпеці держави, їхня діяльність частково сприяє розв'язанню соціальних проблем села, налагодженню стійкого розвитку сільських територій, забезпеченню зайнятості та підтримці доходів сільського населення» [10]. Його підтримує і К. О. Прокопенко: «Значення малих сільгоспвиробників (фермерських господарств і господарств населення) в українському аграрному секторі за останнє десятиріччя відчутно зросло. Незважаючи на існування серйозних проблем, вони поки що є важливими товаровиробниками сільськогосподарської продукції в Україні» [9].

Виходячи з вищенаведеного, базою для дослідження стану адаптивності до зовнішнього середовища були вибрані малі підприємства сільськогосподарського комплексу, а саме малі підприємства сільськогосподарського комплексу Харківщини.

Для потреб більш ґрунтовного дослідження постає питання формування вибірки. Так як основною вимогою до статистичної вибірки є її репрезентативність, то, відповідно, постає завдання визначення такого обсягу вибірки, який би забезпечив достатній рівень достовірності та репрезентативності результатів. Враховуючи особливості досліджуваного об'єкта, ми скористатись випадковим безповторним способом відбору з урахуванням можливостей доступу до інформації. За такого способу відбір одиниць здійснюється у випадковому порядку.

Відповідно для потреб дослідження можемо визначити наступні вихідні дані: $N = 1475$ (кількість малих підприємств сільського господарства, що фактично функціонували та звітувались до Головного управління статистики в Харківській області за даними 2016 р.); $\Delta = 0,3$; довірча вірогідність $P = 0,95$ (значення коефіцієнту довіри $t = 1,96$). На основі проведених досліджень нами було визначено, що необхідний для забезпечення репрезентативності обсяг вибірки складає 92 малих підприємства.

Так як вибірка доволі значна, то малі сільськогосподарські підприємства Харківщини було згруповано за рівнем їх спеціалізації за наступним чином: 1) малі сільськогосподарські підприємства з низьким рівнем спеціалізації (рівень спеціалізації нижчий 0,35); 2) малі сільськогосподарські підприємства з середнім (достатнім) рівнем спеціалізації (рівень спеціалізації варіюється у межах від 0,35 до 0,7); та 3) малі сільськогосподарські підприємства, рівень спеціалізації яких вищий за 0,7, тобто високоспеціалізовані підприємства.

Першим кроком у дослідженні стану адаптивності суб'єктів малого бізнесу вважаємо визначення доцільності задіяння механізму адаптації. До першопричин, які обумовлюють необхідність впровадження адаптаційних інструментів, слід віднести порушення гомеостазу малих підприємств як соціально-економічної системи та виникнення дисбалансу між їх внутрішнім і зовнішнім середовищами, що проявляється в наступному: погіршення ключових показників виробничо-комерційної діяльності малих підприємств, послаблення його конкурентної позиції, нові виклики зовнішнього середовища, тощо.

Базою для розробки та впровадження адаптивних заходів виступає дослідження зовнішнього середовища функціонування малих підприємств. За таких умов особливої актуальності набуває діагностика його факторів та характеристик. Основою для оцінювання будь-яких компонентів зовнішнього середовища виступає експертна думка.

Таким чином, оцінку зовнішнього середовища підприємств було отримано на основі опитування шляхом анкетування 54 малих сільськогосподарських підприємств, що складає приблизно 59% від загальної кількості суб'єктів вибірки. Вимогу репрезентативності результатів анкетування було забезпечено охопленням анкетуванням

малих підприємств різного рівня спеціалізації за визначеними вище групами. Для визначення факторів зовнішнього середовища, що здійснюють вплив на діяльність малих підприємств сільського господарства Харківщини використано методику аналізу PEST+M на основі зважування факторів [6].

У результаті проведеного експертного опитування та аналітичних розрахунків з'ясовано, що в цілому зовнішнє середовище суб'єктів малого бізнесу в сільськогосподарському секторі Харківщини характеризується рухливістю, невизначеністю та великою кількістю факторів (нестабільність оцінюється у 8,3 бали).

Для дослідження стану адаптивності малих підприємств сільськогосподарської сфери Харківщини було використано систему аналітичних показників, які об'єднані в групи: 1) показники адаптивності потенціалу підприємства, 2) організаційно-управлінські показники, 3) показники фінансового стану; 4) показники ефективності діяльності підприємства [2].

Показники адаптивності потенціалу підприємства – інтегральний показник конкурентоспроможності, темп зростання економічної вартості підприємства, фондовіддача, матеріаловіддача, продуктивність праці, коефіцієнт придатності обладнання, фондоозброєність.

Організаційно-управлінські показники – гнучкість організаційної структури, оперативність реагування, рівень кваліфікації управлінського персоналу.

Фінансові показники – містять такі підгрупи показників: показники фінансової спроможності підприємства (коефіцієнти абсолютної та загальної ліквідності, коефіцієнт автономії, коефіцієнт забезпеченості власними засобами); показники оборотності активів (коефіцієнти оборотності активів, власного капіталу, оборотних активів, дебіторської та кредиторської заборгованостей).

Показники ефективності господарської діяльності – коефіцієнти рентабельності господарської діяльності, власного капіталу, активів, продукції, реалізації, ефективність збутової діяльності.

Так як використовувана методика базується на поєднанні розрахункових та експертних показників, що забезпечує точність та достовірність отриманих оцінок, то вона потребує «нормалізації» показників, яка спрямована на перехід до відображення результатів вимірювання, згідно з яким «найкращому» значенню показника присвоюється значення 1, а значення інших показників визначаються на основі співставлення фактичних значень із значеним «найкращим» значенням.

Визначення комплексного індексу адаптивності як узагальнюючого показника спроможності підприємства до впровадження адаптаційних змін було проведено за формулою:

$$I_a = k_1 \times I_{nn} + k_2 \times I_{oyn} + k_3 \times I_{\phi n} + k_4 \times I_{nгд}$$

де I_a – індекс адаптивності, $k_1 \ldots k_4$ – вагові коефіцієнти, встановлені експертним методом, I_{nn} – індекс показників адаптивності потенціалу підприємства, I_{oyn} – індекс організаційно-управлінських показників, $I_{\phi n}$ – індекс фінансових показників, $I_{пгд}$ – індекс показників ефективності господарської діяльності.

Отримані результати за групами малих підприємств наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Індекси адаптивності малих підприємств сільськогосподарського сектору Харківської області за групами спеціалізації (дані 2015 р.)

Групи підприємств	Значення індексу
З низькою спеціалізацією (< 0,35)	0,24
З достатньою спеціалізацією (0,35 ÷ 0,7)	0,39
Високоспеціалізовані підприємства (>0,7)	0,69

Для інтерпретації отриманих результатів була використана шкала Е. Харрінгтона, що побудована на припущенні про нерівномірність розподілу критерію та передбачає формування діапазонів його зміни із забезпеченням однакової ймовірності попадання критерію у кожен із них. Водночас, шкала Харрінгтона забезпечує поєднання числових та вербальних оцінок показників [2]. Модифіковану шкалу для інтерпретації значень показників нестабільності зовнішнього середовища та адаптивності з урахуванням 10-бального діапазону відображено у табл. 2.

Таблиця 2

Модифікована шкала Харрінгтона для інтерпретації значень індексу адаптивності

Кількісні значення інтегрального показника	[0,0; 0,37)	[0,37; 0,63)	[0,63; 1,0]
Якісна оцінка показника	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень

Отже, високим рівнем адаптивності відповідно до значення розрахованого індексу характеризується лише одна група малих підприємств, а саме високоспеціалізовані малі сільськогосподарські підприємства, група малих сільськогосподарських підприємств з низькою спеціалізацією характеризується низьким рівнем адаптивності, з достатньою спеціалізацією – середнім рівнем можливостей до адаптації за умов нестабільного зовнішнього середовища.

Визначення стану адаптивності малих підприємств є важливою передумовою для обґрунтування типу адаптації останніх, адже адаптація надає можливість привести стан та характеристики внутрішнього середовища суб'єкта малого бізнесу у відповідність до стану та флуктуацій факторів зовнішнього середовища його функціонування.

Так, за результатами проведеного дослідження встановлено, що крім поширених у діяльності малих підприємств сільськогосподарського сектору Харківської області неспецифічних інструментів, таких як дослідження ринку, управління виробничою програмою, спроби виходу на зовнішні ринки, доцільним буде використання специфічного інструментарію адаптації (модернізація, реструктуризація, диверсифікація, реінжиніринг, управління за слабкими сигналами).

Висновки з проведеного дослідження. Оцінювання стану адаптивності малих підприємств сільськогосподарського сектору становить важливу передумову для формування процесу обґрунтування та прийняття управлінських рішень. Комплексна будова індексу адаптивності

надає можливість ідентифікувати основні чинники його формування та підвищити загальний рівень індексу за рахунок впливу на окремі його складові, що слугує передумовою для формування комплексу дій щодо забезпечення цільового рівня адаптивності підприємства у процесі його пристосування до змін зовнішнього середовища.

Таким чином, оцінювання стану адаптивності виступає важливим компонентом механізму адаптації малих підприємств сільськогосподарського сектору до зовнішнього середовища, адже формує підґрунтя для вибору типу їх адаптації та подальшого формування системи заходів з метою пристосування до умов змінного середовища.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page
2. Гросул В. А. Методичні засади оцінювання адаптаційного потенціалу торговельного підприємства / В. А. Гросул, О. Д. Рачкован // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. – 2015. – № 6(226). – С. 74-89.
3. Європейський комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://epp.eurostat.cec. eu.int/.
4. Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р. № 973-IV.
5. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22.03.2012 р. № 4618-VI.Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» від 19.10.2000 р. № 2063-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2063-14
6. Запухляк І. Б. Розвиток підприємства та нестабільність середовища: взаємозв'язок та взаємозалежність / І. Б. Запухляк // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – № 13. – С. 87-89.
7. Кравченко С. А. Адаптація економічного механізму функціонування сільськогосподарських підприємств до умов ринку: автореф. дис. на здобуття ступеня доктора екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / Кравченко Світлана Анатоліївна. – К., 2007. – 41 с.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstst.gov.ua
9. Прокопенко К. О. Малі аграрні підприємства в аграрному секторі України / К. О. Прокопенко // Економіка АПК. – 2012. – № 4. – С. 99-105.
10. Радченко О. Д. Інститут державної підтримки малих підприємств у сільському господарстві / О. Д. Радченко // Економіка АПК. – 2011. – № 11. – С. 60-66.
11. McNaughton R. B. (2000). Determinants of time-span to foreign market entry. Journal European Marketing, 9(2), 99-112.
12. Reid S. 1984, 'Information Acquisition and Export Entry Decisions in Small Firms', Journal of Business Research, vol. 12, no. 2, pp. 141-157.
13. Supporting the Internationalisation of SMEs http://ec. europa.eu/enterprise/policies/sme/marketaccess/index_en.htm
14. Welch L. S. & Luostarinen R. 1988, 'Internationalisation: Evolution of a Concept', Journal of General Management, vol. 14, no. 2, pp. 34-55.

Плотницкая С.И., Гнатенко М.К.
Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А.Н. Бекетова

ИССЛЕДОВАНИЕ СОСТОЯНИЯ АДАПТИВНОСТИ МАЛЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ К ВНЕШНЕЙ СРЕДЕ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация
В работе исследована роль малого бизнеса в экономическом развитии страны, проанализирована внешняя среду функционирования малых предприятий сельскохозяйственного сектора Харьковской области, проведена оценка состояния их адаптивности. Предложен инструментарий с целью дальнейшего приспособления к условиям изменяющейся среды.
Ключевые слова: малые предприятия, адаптация, глобализация, внешняя среда, сельское хозяйство.

Plotnytska S.I., Gnatenko M.K.
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

STUDY OF SME'S ADAPTABILITY TO THE ENVIRONMENT UNDER GLOBALIZATION

Summary
The role of small business in economic development has been investigated, the SME's environment of Kharkov region is analyzed, and SME's adaptability has been evaluated. Tools of SME's adaptation have been developed.
Keywords: SMEs, adaptation, globalization, environment and agriculture.

УДК 338.242.2

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Попович Д.В., Баранова М.-С.Б.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Соціальне підприємництво є досить новим поняттям в Україні, його запровадження у вітчизняному бізнесі не є поширеним у порівнянні з країнами Європи та США. При цьому соціальне підприємництво є досить перспективним інструментом для держави та бізнесу для покращення соціального стану населення. Особливу цінність цей вид бізнесу набуває у сучасних умовах економічної кризи, яка спостерігається в нашій країні.

Ключові слова: соціальне підприємництво, соціальний бізнес, громадськість, традиційний бізнес, благодійні організації, фінансування, розподіл прибутку.

Постановка проблеми. На сучасному етапі соціальне підприємництво в нашій країні не набуло широкого розвитку. Отже, існує необхідність розгляду практичного функціонування небагаточисленних діючих соціальних підприємств, визначення переваг соціального підприємництва та перспектив його подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепції соціальної ролі бізнесу поступово почали складатися в 50-х рр. ХХ ст. Саме тоді вийшла книга Хоуарда Боуена «Соціальна відповідальність бізнесмена», де автор поширював концепцію соціальної відповідальності на бізнес та говорив про те, що усвідомлення більш широких соціальних цілей при прийнятті ділових рішень може принести соціальні й економічні вигоди суспільству [1].

Саме ж поняття «соціальне підприємництво» з'явилось вперше у Сполучених Штатах в 1970-х роках у процесі діяльності неприбуткових організацій. Кілька організацій розпочали свій бізнес, щоб створити робочі місця для соціально незахищених категорій населення. Основна ідея полягала в тому, що соціальне підприємництво може виконувати дві функції: мати позитивний соціальний вплив і бути фінансово незалежним та прибутковим [4]. На жаль, серед вітчизняних науковців дане поняття не набуло розвитку, окрім деяких поодиноких досліджень окремих авторів [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Про соціальне підприємництво в Україні заговорили ще на початку 2000-х років, однак досі більшість представників бізнесу погано розуміють механізм його дії. Вони не розгледіли у ньому потенціал для себе та дієвий інструмент розв'язання суспільних проблем. Тим паче не усвідомлюють переваг соціального бізнесу влада та суспільство. Саме тому популяризація соціального підприємництва, дослідження його теоретичних та практичних аспектів набуває особливої актуальності на сучасному етапі розвитку нашої країни.

Мета статті. Метою дослідження є оцінка теоретичного і практичного стану соціального підприємництва в Україні, характерних особливостей його функціонування в сучасних умовах та перспектив подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Існує безліч визначень соціального підприємництва. З одного боку, соціальне підприємництво – це бізнес із передусім соціальними цілями, чий надлишок радше реінвестується на досягнення цих цілей або безпосередньо в громаду, а не здобувається задля максимізації прибутку акціонерів або власників [7]. З іншого – соціальні підприємства є своєрідними гібридами, що поєднують соціальні цінності із комерційною практикою. Ще один погляд зводиться до розуміння соціального підприємництва як системи господарювання, складовими якої є соціальні підприємства, де соціальні підприємства – це соціально орієнтовані суб'єкти підприємництва, діяльність яких спрямована на досягнення добробуту територіальних громад (соціальні, екологічні та етичні цілі) шляхом використання системного взаємозв'язку розвитку соціального підприємництва і розвитку місцевої економіки [4].

Найбільш поширене визначення соціального підприємництва належить Грегорі Дізу, який виділив п'ять факторів, що його визначають: 1) прийняття на себе місії створення і підтримки соціальних цінностей (блага); 2) виявлення і використання нових можливостей для реалізації обраної місії; 3) здійснення безперервного процесу інновацій, адаптації і навчання; 4) рішучість дій, яка не обмежена ресурсами; 5) висока відповідальність підприємця за результати своєї діяльності – як перед безпосередніми клієнтами, так і перед суспільством [5].

З досвіду функціонування і розвитку соціального підприємництва в Україні провідні спеціалісти в даній галузі формують і виділяють такі основні характерні риси [10]:

1. Це бізнес. Не важливо, який бізнес, традиційний чи інноваційний, виробництво чи послуги, сільське господарство чи освіта, головне, щоб він був рентабельним.

2. Чітко визначені соціальні цілі. Соціальні цілі повинні бути прописані у статуті організації або в інших документах, які приймаються засновниками і є обов'язковими до виконання.

3. Прибуток реінвестується в розширення діяльності та/або спрямовується на досягнення соціальних цілей.

4. Демократичне управління. Ідеальним варіантом демократичного управління є залучення до процесу прийняття рішень усіх зацікавлених сторін, що забезпечує відкритість та прозорість роботи соціального підприємства.

Соціальне підприємництво перебуває на межі традиційного підприємництва та благодійності,

бере від благодійності соціальну спрямованість діяльності, а від бізнесу – підприємницький підхід (табл. 1).

Можна виділити такі критерії соціального підприємництва:

· Соціальний вплив (спрямованість на вирішення чи пом'якшення конкретної відчутної соціальної проблеми).

· Інноваційність (застосування нових підходів, нових способів розв'язання як давньої, так і нової соціальної проблеми).

· Самоокупність і фінансова стійкість (незалежність від зовнішнього фінансування).

· Тиражованість (відтворюваність моделі соціального підприємства в інших географічних і соціальних умовах).

Соціальне підприємництво безпосередньо пов'язується із соціальною місією організацій – інвестиціями в особистісний розвиток персоналу, представників цільових груп як учасників або бенефіціарів, так і в сприянні залученню нових ресурсів для реалізації соціальної місії бізнесу.

За свій недовгий час існування соціальний бізнес вже чітко поділився на три моделі (американська, європейська та модель «соціальний підприємець-інноватор»), які відрізняються характерними рисами одна від одної.

В Україні здебільшого популяризована європейська модель. Відповідно до неї, соціальне підприємництво має чотири чіткі критерії. По-перше, це бізнес. По-друге, соціальна мета – те, для чого працює цей бізнес. Третє – розподіл прибутку, де чітко визначено, скільки відсотків буде йти на соціальну мету. Четвертий критерій – демократичне управління.

Щодо інших моделей, вони так само можуть бути представлені в Україні. Наприклад, у США громадські організації можуть мати комерційну складову – тоді всі зароблені кошти йдуть на їхню статутну діяльність. Ця ж комерційна складова і є соціальним підприємництвом, що є суттю американської моделі.

Ще однією моделлю, яка у світі широко пропагується, є так звана модель соціальних інноваторів. Йдеться про інноваторів-підприємців – конкретних особистостей, які придумують щось таке, що змінює життя людей на краще. Наприклад, Мохаммад Юнус, який створив Грамін Банк у Бангладеші, що дозволило бідним сім'ям отримати мікрокредитування [6].

В Україні не існує законодавчо затверджених понять «соціальне підприємництво», «соціальне підприємство», «підприємства соціальної економіки». Таким чином можна зробити висновок, що офіційно соціальних підприємств і соціального підприємництва в Україні немає. Однак у різних нормативно-правових джерелах існують положення, що дозволяють створювати підприємства, які за міжнародними стандартами можуть бути класифіковані як соціальні. Отже, більшість соціальних підприємств зареєстровані як ФОП – 16, як громадська організація – 14, приватне підприємство та підприємство громадського об'єднання – по 8, ТзОВ – 4, організація громадського об'єднання та благодійна організація – по 2, і громадська спілка – 1 [12].

Позитивним моментом розвитку соціального підприємництва в Україні варто відмітити підвищення попиту на культуру споживання. Сьогодні, перш, ніж купувати товар, споживачі детально вивчають не тільки цінову політику товару, а й країну-виробника, якісні характеристики та наявність соціальної складової. А це стає вагомим аргументом щодо поширення соціального підприємництва в Україні. Так як соціальних підприємств в Україні не так багато, то соціальні підприємці можуть легко зайняти відповідну нішу і своїх безпосередніх клієнтів, вирішуючи при цьому фінансову складову підприємства і налагоджуючи контакт із громадськістю. В останні роки в Україні соціальне підприємництво набуває все більшої популярності серед громадських організацій, як ефективний механізм вирішення локальних соціальних та економічних проблем територіальних громад (табл. 2).

Аналізуючи соціальні підприємства за територіальним розміщенням в Україні слід зазначити, що найбільше їх знаходиться у Києві – 15, Львові – 5, Черкасах – 4. Така ситуація пояснюється економічною привабливістю столиці та великим соціальним розвитком громади міста Львова [3].

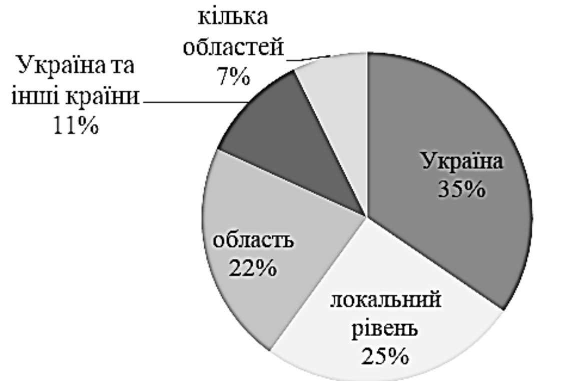

Рис. 1. Територія, на яку поширюється діяльність соціальних підприємств, 2016

Джерело: розроблено авторами за даними [3]

Таблиця 1

Відмінності соціального підприємництва від благодійної організації та традиційного бізнесу

Соціальне підприємництво	Благодійна організація	Традиційний бізнес
Соціально-орієнтована структура	Соціально-орієнтована структура	Комерційна структура
Не залежить від зовнішніх джерел фінансування; необхідний тільки стартовий капітал	Залежить від зовнішніх джерел фінансування, донорів	Не залежить від зовнішніх джерел фінансування; необхідний тільки стартовий капітал
Отримує дохід від власної діяльності, метою якої є пом'якшення або розв'язання конкретних соціальних проблем	Отримує гранти та пожертви, які спрямовуються на розв'язання соціальних проблем	Отримує дохід від власної діяльності, метою якої є максимізація прибутку
Прибуток реінвестується	Немає прибутку	Прибуток розподіляється серед акціонерів

Джерело: розроблено авторами за даними [13]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Соціальні підприємства, за кілька років існування на ринку збільшують кордони свого бізнесу шляхом стійкого економічного розвитку та продажу франшиз на ведення бізнесу (рис. 1).

Є два типи соціальних підприємств, де перший тип – соціальні підприємства, які створюються спеціально для того, щоб працевлаштувати людей із вразливих груп населення (30 підприємств). А другий – створення власного бізнесу з метою генерування прибутку, який витрачатиметься на статутні цілі громадських організацій: 81 підприємство, в тому числі на підтримку діяльності організацій – 34, підтримку послуг для окремих груп населення – 27, фінансування окремих видів послуг – 20 [3].

Також важливо зауважити, що процес створення і функціонування соціального підприємства неможливий без фінансової складової. На сьогодні в Україні серед підприємств існують такі джерела фінансування: 1) отримування грантів від міжнародних організацій; 2) створення соціальних підприємств на основі громадської організації; 3) кредитування за зменшеними ставками; 4) власні інвестиції; 5) краудфандингові платформи (рис. 2).

У процесі становлення соціального підприємництва виникають також чинники, що

Таблиця 2

Соціальні підприємства України станом на кінець 2016 р.

Медичний центр «Здоров`я»	
Фактична адреса / форма діяльності / рік заснування	м. Новоазовськ / ТОВ / 2005
Бізнес-складова / соціальна складова	Платні медичні послуги / Реабілітація інвалідів, що мають наслідки перенесеного ураження нервової системи та патології опорно-рухового апарату
Розподіл прибутку (реінвестиції/соціальна складова) / джерела фінансування	70/30 / власні інвестиції, гранти, кредити
Студія бельгійського шоколаду «Pan-Chocolatier»	
Фактична адреса / форма діяльності / рік заснування	м. Миколаїв / ФОП / 2011
Бізнес-складова / соціальна складова	Продаж цукерок / Створення 2-5 робочих місць для батьків дітей, які хворіють ДЦП
Розподіл прибутку (реінвестиції/соціальна складова) / джерела фінансування	80/20 / власні інвестиції, гранти
Пекарня «Горіховий дім»	
Фактична адреса / форма діяльності / рік заснування	м. Львів / ГО+ФОП / 2011
Бізнес-складова / соціальна складова	Продаж печива / Створені робочі місця для професійної інтеграції цільових груп (жінки у кризових ситуаціях)
Розподіл прибутку (реінвестиції/соціальна складова) / джерела фінансування	20/50/30 (кредити) / власні інвестиції, гранти, кредити
Пекарня «Булка»	
Фактична адреса / форма діяльності / рік заснування	м. Київ / ФОП / 2013
Бізнес-складова / соціальна складова	Продаж печива, хліба / Безкоштовне надання хлібобулочних виробів дитячим навчальним закладам
Розподіл прибутку / джерела фінансування	немає даних / власні інвестиції
Громадський ресторан UrbanSpace100	
Фактична адреса / форма діяльності / рік заснування	м. Івано-Франківськ / ГО / 2014
Бізнес-складова / соціальна складова	Ресторан / Прибуток направляється на розвиток соціальних проектів м. Івано-Франківська
Розподіл прибутку (реінвестиції/соціальна складова) / джерела фінансування	20/80 / власні інвестиції
ZELENEW	
Фактична адреса / форма діяльності / рік заснування	м. Львів / ФОП / 2014
Бізнес-складова / соціальна складова	Продаж виробів з переробленого пластику / Фінансування важливих соціальних ініціатив та екотехнологій
Розподіл прибутку (реінвестиції/соціальна складова) / джерела фінансування	немає даних / власні інвестиції
Магазин «Ласка»	
Фактична адреса / форма діяльності / рік заснування	м. Київ / ФОП / 2012
Бізнес-складова / соціальна складова	Продаж одягу, взуття, аксесуарів / Фінансує благодійні фонди, а також розвиває власні проекти
Розподіл прибутку (реінвестиції/соціальна складова) / джерела фінансування	немає даних / власні інвестиції

Джерело: розроблено авторами за даними [2, 10, 11]

стримують його розвиток. Серед таких проблем – низька мотивація (соціальне підприємництво пов'язане з більшими ризиками, ніж отримання грантів і державних субсидій); низький зв'язок із соціальною місією (серед керівників неурядових організацій, державних органів і громадськості поширене сприйняття бізнес-підходів і підприємницької діяльності як несумісного з соціальною місією, неприбутковим статусом або використанням ресурсів на потреби основної діяльності); низька фінансова стабільність (більшість неурядових організацій не можуть систематично діяти без додаткових інвестицій); обмежений доступ до кваліфікованих спеціалізованих послуг (юридичних, фінансових, маркетингових, рекламних тощо) [8, 9].

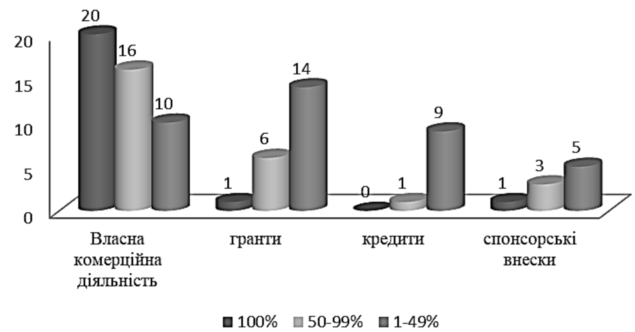

Рис. 2. Джерела фінансування соціальних підприємств України, 2016

Джерело: розроблено авторами за даними [3]

Сприяння розвитку соціального підприємництва на даному етапі можна поділити на зовнішні та внутрішні чинники (табл. 3).

Слід виділити характерні особливості соціального підприємництва на сучасному етапі в нашій державі:

1. Відсутність закону, який би регулював соціальне підприємництво. Це дає змогу працювати їм так, як це не забороняє чинне законодавство України.

2. Наявність ресурсів, які не задіяні традиційним бізнесом: люди з обмеженими можливостями; біженці (внутрішньо-переміщені особи); національні меншини; люди похилого віку; майно, що перебуває у власності громади.

3. Великий бізнес завжди зацікавлений в аутсорсингу, що дає змогу отримати соціальним підприємствам контракти, які забезпечать життєздатність бізнесу.

4. Зростання лояльності споживачів до продукції соціальних підприємств. Це дає змогу бути більш конкурентоспроможними виробниками.

5. Соціальне підприємництво підтримується міжнародними фондами і організаціями, що дає можливість отримати додаткові джерела доходів.

Таблиця 3

Чинники сприяння розвитку соціального підприємництва в Україні

Зовнішні чинники	Внутрішні чинники
Інформування загального населення про соціальне підприємництво	Підвищення кваліфікації персоналу та залучення компетентних фахівців
Спрощення системи оподаткування	Наявний досвід та імідж
Грантова підтримка	Розвиток виробництва
Пільгове кредитування	Розширення матеріально-технічної бази та спектру послуг
Підтримка з боку влади	Наявність партнерів та волонтерів
Створення мережі соціальних підприємств	Пошук нових клієнтів

Джерело: розроблено авторами за даними [3]

Висновки і пропозиції. Перспективи розвитку соціального підприємництва в Україні можна охарактеризувати в цілому як цілком оптимістичні. По-перше, соціальне підприємництво потрібне державі, бо дає можливість економити бюджетні кошти на соціальну сферу, підтвердженням чого є стрімкий розвиток таких організацій у Європі, де держава усіляко підтримує різні ініціативи соціальних підприємців; по-друге, соціальне підприємництво потрібне громадським організаціям, оскільки може стати серйозним джерелом доходу на фоні зменшення обсягів грантових програм; по-третє, у соціальному підприємництві зацікавлені вразливі верстви населення, які є досить цікавим ресурсом для інноваційних, ініціативних і далекоглядних підприємців, що можуть створити реальну конкуренцію традиційному бізнесу.

Список літератури:

1. Бігняк О. В. Юридична та соціальна відповідальність суб'єктів підприємництва / О. В. Бігняк // Університет. наук. зап. – 2006. – № 1(17). – С. 150-154.
2. Боднар Ю. Власними силами: найкращі проекти соціального бізнесу в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zeitgeist.platfor.ma/social-business-in-ukraine/
3. Гусак Н. Кращий досвід та сучасні тренди розвитку соціального підприємництва: Україна (результати дослідження) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://platformamsb.org/wpcontent/uploads/2016/11/Gusak_forum_SE_16.11.2016.pdf
4. Доброва Н. В. Соціальне підприємництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4298/1/.pdf
5. Dees J. G. The meaning of social entrepreneurship. Center for the Advancement of Social Entrepreneurship, Duke University's Fuqua School of Business, 2001 (revised vers.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.caseatduke.org/documents/dees_sedef.pdf
6. Загакайло О. Соціальне підприємництво – неоцінена необхідність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/economics_of_regions/socialne-pidpriyemnictvo-neocinena-neobhidnist-_.html
7. Кірєєва О. Б. Соціальне підприємництво як засіб соціального розвитку / О. Б. Кірєєва // Проблеми управління соціальним та гуманістичним розвитком: матеріали III регіон. наук.-практ. конф. / за заг. ред. В. Г. Вікторова. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2009. – С. 79-82.
8. Кузнєцов Д. Перспективи розвитку соціального підприємництва в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://odesinform.com/перспективи-розвитку-соціального-пі/

9. Назарчук В. Поки соціальні підприємці в Україні не можуть конкурувати за ресурси з бізнесом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mhp.org.ua/dymka-eksperta/vasil-nazaryk-poki-socialni-pidpri%D1%94mci-v-ykrajni-ne-mojyt-konkyryvati-za-resyrsi-z-biznesom
10. Назарчук В. Про соціальне підприємництво та його роль в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://diyaua.wordpress.com/2014/08/21/sp/
11. Сіренко Н. М. Соціальне підприємництво в Україні: основні аспекти / Н. М. Сіренко, Т.І.Лункіна // Міжнародний науково-виробничий журнал, №1'2016(30) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.mnau.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/1904/1/_1_2016%20сиренко%20рус. pdf
12. Социальное предпринимательство в Украине: Европейское исследование. Обмен опытом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sesp.org.ua
13. Що таке соціальне підприємництво? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ufb.org.ua/sektor-blagodijnosti/filantropija-u-sviti/trendi/trend-2.htm

Попович Д.В., Баранова М.-С.Б.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СОЦИАЛЬНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО КАК ПЕРСПЕКТИВНЫЙ ИНСТРУМЕНТ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы формирования социального предпринимательства в Украине. Рассмотрена проблема практического развития социальных предприятий. Проанализировано современное состояние развития данной отрасли. Описаны основные процессы и критерии формирования социального бизнеса, их адаптация на украинском рынке в современных условиях.
Ключевые слова: социальное предпринимательство, социальный бизнес, общественность, традиционный бизнес, благотворительные организации, финансирование, распределение прибыли.

Popovich D.V., Baranova M.-S.B.
Ivan Franko National University of Lviv

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AS A PROMISING TOOL FOR SOLVING THE PROBLEMS OF MODERN SOCIETY

Summary
Studies theoretical issues of formation of social entrepreneurship in Ukraine. The problem of the practical development of social enterprises. Analyzes the current state of development of the industry. Described the main processes and criteria for formation of social business, their adaptation to the Ukrainian market in modern conditions.
Keywords: social enterprise, social, business, community, traditional business, charities, funding, distribution of profits.

УДК 338.001.36

АНАЛІЗ ІНДЕКСУ ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ УКРАЇНИ СЕРЕД КРАЇН СВІТУ

Попович Д.В., Мидлик Ю.І.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті визначено індекс економічної свободи, який виступає інструментом для глибокого аналізу економік країн світу. Базою для даного інструменту є десять кількісних та якісних показників, що сформовані у чотири групи. Дані показники свідчать про рівень взаємодії держави та бізнесу. На основі індексу економічної свободи здійснено порівняльний аналіз України з іншими країнами світу.
Ключові слова: індекс економічної свободи, категорія економічної свободи, верховенство права, обмежений уряд, регуляторна ефективність, відкритість ринків.

Постановка проблеми. Індекс економічної свободи – один із найважливіших інвестиційних рейтингів, який всебічно висвітлює економічну ситуацію в різних куточках планети і дає загальну картину того, з якою країною варто співпрацювати інвестору. Саме тому аналіз даного показника дає можливість визначити проблемні моменти у формуванні індексу економічної свободи нашої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, що пов'язанні з теорією економічної свободи базуються на ідеях зарубіжних науковців: А. Сміта, Дж. Хаана і Дж. Стема, Дж. Гансона, Дж. Хекелмена і М. Строупа, П. Цаглiдi. А. Сміт вважав, що добробут країни залежить від ступеня свободи ринку і свободи економічної діяльності в ній. У вітчизняних працях таких науковців, як В. Бойко, А. Гальчинський, О. Глущенко, Н. Литвиненко, І. Маркович, Л. Хижняк, обґрунтовується роль економічної свободи, як одного із важливих інструментів, що сприяє економічному зростанню та добробуту населення. Разом з тим, аналіз індексу економічної свободи практично не висвітлюється у працях вітчизняних економістів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Частина науковців, що досліджували питання економічної свободи, зосереджували свою увагу лише на окремих показниках, а не вивчали їх у комплексі.

Мета статті. Метою дослідження є визначення сутності індексу економічної свободи, його аналіз та формування механізму реалізації економічної свободи на сучасному етапі розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Індекс економічної свободи, що розрахований The Heritage Foundation у співпраці з The Wall Street Journal, дає можливість оцінити рівень лібералізації взаємозв'язків держави з бізнесом [3]. Експерти The Heritage Foundation визначають, що індекс економічної свободи – це відсутність урядового втручання або перешкоджання виробництву, розподілу і споживанню товарів і послуг, за винятком необхідної громадянам захисту і підтримки свободи як такої [1].

Індекс економічної свободи базується на десяти компонентах, що формуються у чотири групи: верховенство права (права власності, свобода від корупції), обмежений уряд (фіскальна свобода, державні витрати), регуляторна ефективність (свобода бізнесу, свобода ринку праці, монетарна свобода) і відкритість ринків (свобода торгівлі, свобода інвестицій, фінансова свобода) [2].

Згідно із звітом «Рівня економічної свободи у світі 2017» Україна посідає 166 місці зі 180 країн світу. Індекс економічної свободи України становить 48,1 бал зі 100 можливих, що свідчить про депресивний стан країни [4].

Згідно проаналізованих категорій економічної свободи (табл. 1) найбільше падіння відбулося у категорії монетарна свобода у розмірі 19,5 бали, а найбільший приріст у категорії права власності – 16,4 бала.

Таблиця 1
Динаміка індексу економічної свободи України, 2016-2017 рр.

Категорія економічної свободи			
Назва категорії	2016	2017	Приріст +/-
1. Права власності	25,0	41,4	+16,4
2. Свобода від корупції	26,0	29,2	+3,2
3. Фіскальна свобода	78,6	78,6	0
4. Державні витрати	30,6	38,2	+7,6
5. Свобода бізнесу	56,8	62,1	+5,3
6. Свобода ринку праці	47,9	48,8	-0,9
7. Монетарна свобода	66,9	47,4	-19,5
8. Свобода торгівлі	85,8	85,9	+0,1
9. Свобода інвестицій	20,0	25,0	+5
10. Фінансова свобода	30,0	30,0	0
Місце в світовому рейтингу	162	166	+4
Індекс економічної свободи	46,8	48,1	+1,3
Тип країни	Не вільна	Не вільна	Не вільна

Джерело: розроблено автором за даними [2]

Індекс економічної свободи розраховується як середнє арифметичне десяти економічних свобод. Але у 2017 році було враховано ще два компоненти при розрахунку індексу економічної свободи, а саме показник ефективності судової діяльності, який складав 22,6 бали, а також показник фінансового здоров'я – 67,9 бали. Дані складові індексу економічної свободи не були розраховані у 2016 році [2].

За дванадцятьма категоріями економічної свободи Україна посідає такі місця серед країн світу: права власності – 123, свобода від корупції – 154, фіскальна свобода – 100, державні витрати – 161, свобода бізнесу – 111, свобода ринку праці – 146, монетарна свобода – 184, свобода торгівлі – 54, інвестиційна свобода – 165, фінансова свобода – 160 [2].

Згідно із отриманими результатами варто визначити частку кожної із чотирьох груп в індексі економічної свободи.

Для початку розглянемо першу групу – верховенство права, яка складається із захисту прав власності і свободи від корупції. В цій групі спостерігається невелике зростання, не дивлячись на те, що великий бізнес ще має суттєвий вплив на політику та бюджетні витрати [3]. Україна має надзвичайно низькі показники у категорії свободи від корупції, тому за умови здійснення серйозної боротьби з цією проблемою Україна може суттєво зрости у рейтингу. Щодо стану захищеності та забезпечення прав власності на даний момент є найгірша ситуація із захистом інтелектуальної власності і незалежністю судочинства.

У другу групу входять фіскальна свобода і державні витрати, що об'єднуються у категорію – обмеження уряду. Фіскальна свобода погіршилася порівняно з 2016 роком, що визначає слабке місце нашої країни у рейтингу через постійні зміни у нормативно-правовому забезпечені. В Україні в останні роки спостерігається зниження рівня державних витрат на декілька відсотків ВВП. Разом з тим, основним недоліком українського уряду є те, що він розподіляє майже половину ВВП, на відміну від країн – лідерів рейтингу, у яких цей показник сягає 17-19% ВВП [5].

Регуляторна ефективність є третьою групою, яка включає: свободу бізнесу, свободу ринку праці, монетарну свободу. Дана група найбільш негативно впливає на індекс економічної свободи, в першу чергу показником цього в Україні є багато державних регуляторних органів, які знаходяться в стані реформування, що створює додаткову невизначеність для бізнесу.

Останньою групою є відкритість ринків, яка складається із свободи торгівлі, свободи інвестицій, фінансової свободи. Свобода торгівлі – це єдиний з 10 компонентів, який в Україні є на першій позиції. Це пояснюється тим, що Україна є експортно-орієнтованою країною. Але свобода інвестицій і фінансова свобода знаходяться на критичному рівні і на сьогодні потребують повного реформування. Необхідно провести кардинальні зміни: відкриття ринку землі, широке проведення аукціонів з приватизації держмайна, реформування державного апарату.

Для детального аналізу індексу економічної свободи Україні слід застосувати порівняльну методику із постсоціалістичними країнами світу, а саме з Польщею, Білорусією, Росією, що розглядається у табл. 2.

За отриманими результатами лише Польща отримала статус «помірно вільної країни», Білорусь і Росія – «в основному не вільні країни», а Україна – «не вільна країна». Ці показники свідчать про низький рівень економічної свободи в Україні.

Проаналізувавши динаміку зміни індексів економічних свобод (рис. 1), варто зазначити, що Україна у 2004 році досягла максимального показника економічної свободи у розмірі 55,8 бала, після цього спостерігається падіння і станом на 2016 р. даний показник сягає 48,1. Польща і Білорусь з 2000 року показують стабільне зростання індексу економічної свободи від 60 балів у 2000 р. до 68,3 у 2016 р., від 41,3 бала у 2000 р. до 58,6 у 2016 р. відповідно. У Росії спостерігається спадна динаміка індексу економічному свободи з 58,8 бала у 2000 р до 51,7 у 2016 р.

Таблиця 2

Індекси економічної свободи Польщі, Білорусії, Росії, України за 2017 р.

Категорія економічної свободи				
Назва категорії	Польща	Білорусь	Росія	Україна
1. Права власності	60,8	50,9	47,6	41,4
2. Свобода від корупції	55,5	37,6	38,2	29,2
3. Фіскальна свобода	76,0	89,8	81,8	78,6
4. Державні витрати	46,9	48,7	61,5	38,2
5. Свобода бізнесу	67,8	71,3	74,8	62,1
6. Свобода ринку праці	61,5	74,6	50,8	48,8
7. Монетарна свобода	84,7	60,4	57,3	47,4
8. Свобода торгівлі	87,0	80,6	75,2	85,9
9. Свобода інвестицій	75,0	30,0	30,0	25,0
10. Фінансова свобода	70,0	10,0	30,0	30,0
Місце в світовому рейтингу	45	104	114	166
Індекс економічної свободи	68,3	58,6	57,1	48,1
Тип країни	Помірно вільна	В основному не вільна	В основному не вільна	Не вільна

Джерело: розроблено автором за даними [2]

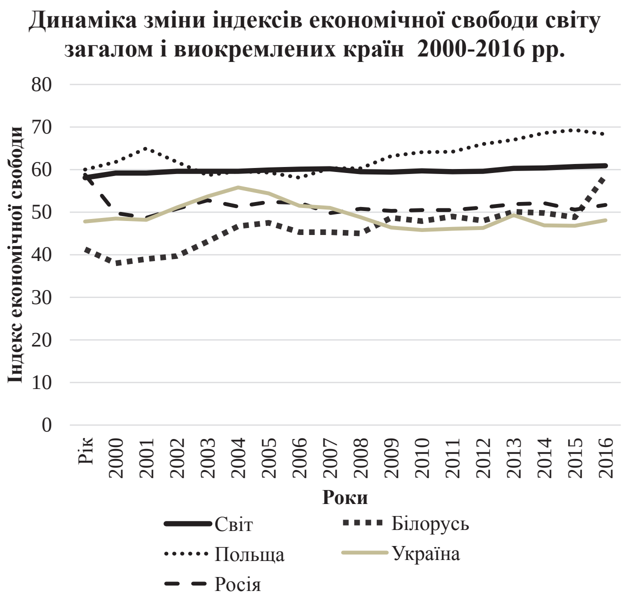

Рис. 1. Динаміка зміни індексів економічної свободи світу загалом і окремих країн за період 2000-2016 рр.

Джерело: розроблено автором за даними [2]

Загальний середній показник індексу економічної свободи у світі коливається в межах від 58-60 балів, що свідчить про стабільність світу в цілому.

Висновки і пропозиції. На сьогоднішній день існує проблема визначення оптимального рівня економічної свободи, адже всі напрямки економічної діяльності набувають нових аспектів під впливом глобалізації, має місце зростання соціальних функцій держави та збільшення напрямків економічного зростання. Досвід показує, що країнам із вищим показником економічної свободи належить і вищий добробут населення.

Проведений аналіз індексу економічної свободи України відображає належний рівень двох компонентів – «свобода торгівлі» і «фіскальна свобода». Але на відміну від них, низькі значення отримали такі компоненти як «державні витрати», «свобода інвестицій», «фінансова свобода», «захист прав власності», «свобода від корупції».

Із вище зазначеного можна зробити висновки, що фінансова система нашої країни є слабкою, а її банківський і фінансовий сектор діють неефективно. Це спричинено активним втручанням держави не лише у функціонування фінансового сектору, а й в економіку в цілому, що гальмує розвиток вільної ринкової економіки і заважає ринковому ціноутворенню і конкуренції.

На прикладі досвіду Польщі чітко видно розмежування повноважень держави і вільного ринку, що і забезпечило стрімкий розвиток цієї країни. А низьке місце України в рейтингу серед країн світу показує майже повну відсутність економічної свободи, що спричиняє бідність і низькі темпи економічного зростання.

Суттєві проблеми України щодо економічної свободи потребують належного вирішення і впровадження у законодавчому порядку необхідних ефективних економічних реформ. Ще одним шляхом вирішення цієї проблематики є збільшення кількості іноземних інвестицій, адже це єдиний короткий шлях до процвітання нашої держави. За останні два роки, на жаль, Україна не змогла досягнути успіху у залучені іноземного капіталу, що, на нашу думку, першочергово викликано військовими діями на Сході та неефективними економічними діями уряду.

Список літератури:

1. The global plan for recovery and reform / G20, London, 2 April 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://g20.org/documents/finalcom munique.pdf
2. The Heritage Foundation 214 Massachusetts Avenue, NE Washington, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.heritage.org/index/download
3. Економічний дискусійний клубу: Рівень економічної свободи України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://edclub.com.ua
4. Портал конкурентоспроможності України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.competitiveukraine.org
5. Українське товариство економічних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ueff.org

Поповыч Д.В., Мыдлык Ю.И.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

АНАЛИЗ ИНДЕКСА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СВОБОДЫ УКРАИНЫ СРЕДИ СТРАН МИРА

Аннотация
В статье определено индекс экономической свободы, как инструмент для глубокого анализа экономик стран мира. Базой для этого инструмента есть десять количественных и качественных показателей, которые сформированы в четыре группы. Данные показатели свидетельствуют об уровне взаимодействия государства и бизнеса. На основе индекса экономической свободы осуществлен сравнительный анализ Украины с другими странами мира.
Ключевые слова: индекс экономической свободы, категория экономической свободы, верховенство права, ограниченное правительство, регуляторная эффективность, открытость рынков.

Popovych D.V., Mydlyk Y.I.
Ivan Franko National University of Lviv

THE ANALYSIS OF UKRAINE'S ECONOMICAL FREEDOM INDEX AMONG THE COUNTRIES OF THE WORLD

Summary
In the article the index of economical freedom is determined as the tool for the deep analysis of the economies in the countries of the world. The basis for which are ten quantitative and qualitative indicates that are formed in to four groups. These figures indicate the level of cooperation between the state and business. Based on the index of economic freedom Ukraine made a comparative analysis with other countries.
Keywords: index of economical freedom, category of economical freedom, rule of law, limited government, regulatory efficiency, open markets.

УДК 658.15

ПОБУДОВА СИСТЕМИ ДІАГНОСТИКИ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Рубан Л.О., Овчаренко Ю.С.
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті визначено значення діагностики фінансового стану промислового підприємства за сучасних економічних умов. Розглянуто питання сутності діагностики фінансового стану підприємства, структурно-статистичний підхід до побудови системи економічної діагностики діяльності підприємства. Проаналізовано існуючі підходи до оцінки фінансової стійкості, ліквідності, платоспроможності, ділової активності та рентабельності. Розроблено систему показників для діагностики фінансового стану за фазами циклу кругообігу капіталу. Запропоновано методику діагностики фінансового стану промислового підприємства.
Ключові слова: фінансовий стан, фінансова стійкість, ліквідність, платоспроможність, рентабельність, ділова активність, економічна діагностика.

Постановка проблеми. Враховуючи нестабільність політичної ситуації в країні, яка без сумніву негативно впливає на економіку, у діяльності українських промислових підприємств простежується дефіцит фінансових ресурсів, що приводить до скорочення їх господарської активності, зниження фінансово-економічної результативності та погіршення фінансового стану. Однак не всі підприємства здатні оперативно виявити та усунути перші прояви кризи тим самим наражаючи себе на високий ризик «невиходу» з неї. З огляду на це, гостро постає питання щодо своєчасної та ефективної діагностики фінансового стану, яка дасть змогу виявити несприятливі тенденції розвитку та попередити настання банкрутства. При цьому вирішальну роль відіграє правильний вибір системи показників для діагностики, що надасть змогу достовірно оцінити економічну безпеку та попередити розвиток негативних кризових явищ на підприємстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням аналізу і діагностики фінансового стану підприємств присвячені роботи таких вчених, як А.М. Поддєрьогін, Л.Д. Білик, А.Д. Шеремет, Г.В. Савицька, М.О. Кизим, М.О. Мец, Н.М. Дєєва та О.І. Дедіков, П.П. Клочан, О.Я. Базілінська та багато інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Позитивно оцінюючи результати, отримані дослідниками, необхідно зазначити, що більшість методологічних питань залишається неузгодженими. Недостатня обґрунтованість та систематизація показників, що входять до складу системи діагностики фінансового стану обумовлюють актуальність цього дослідження та його практичне значення для промислових підприємств.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка теоретичних, методологічних і практичних рекомендацій щодо побудови системи діагностики фінансового стану промислового підприємства.

Виклад основного матеріалу. Діагностика фінансового стану підприємства може розглядатись як процес, який дає можливість виявляти порушення пропорцій у фазах циклу кругообігу капіталу на підприємстві на ранній стадії й встановлювати причини, що їх викликали [6]. Тобто, система діагностики фінансового стану повинна забезпечувати як моніторинг, автоматичний облік і розрахунок фінансових показників, так і виявляти області та причини порушень.

Для побудови системи економічної діагностики підприємства в цілому В. Забродський, Л. Трескунова та Л. Янов пропонують застосувати структурно-статистичний підхід, тобто виділити в його структурі складові частини, що виконують певну функцію чи сукупність однорідних функцій, – підсистеми підприємства, тобто вивчити його структуру [5]. Далі пропонується визначити перелік показників діагностування, до якого включити такі показники, які характеризують діяльність окремих підсистем та одночасно дають можливість здійснити узагальнюючу діагностику стану підприємства.

Отже, дані автори розглядають підприємство як загальну систему діагностики (ЗСД), в якій виділяються підсистеми діагностування – локальні системи діагностики (ЛСД), для котрих визначаються переліки діагностичних показників та алгоритми їх розрахунку – локальні алгоритми діагностики (ЛАД), а також описані алгоритми загальної діагностики (АЗД), що враховують взаємозв'язок між показниками.

Пропонуємо застосувати даний принцип побудови системи діагностики для більш вузького об'єкта – фінансового стану підприємства, тобто розглядати саме фінансовий стан як загальну систему діагностики. Тоді постає проблема виділення локальних систем діагностики фінансового стану та формування для них списків діагностичних показників.

Дослідження, що були проведені М.О. Кизимом, В.А. Забродським, В.А. Зінченком, виявили, що більшість науковців при вимірі фінансового стану підприємства намагались охопити всі три фази циклу кругообігу капіталу: залучення, розміщення та використання [6]. Більш детальний аналіз, здійснений даними авторами, показав, що фазу залучення капіталу характеризують зазвичай показниками фінансової стійкості, фазу розміщення – показниками ліквідності та платоспроможності, а фазу використання – показниками прибутковості (рентабельності) та оборотності капіталу (ділової активності).

Отже, як локальні системи діагностики фінансового стану підприємства доцільно використати фазу кругообігу капіталу: ЛСД 1 «Залучення капіталу», ЛСД 2 «Розміщення капіталу», ЛСД 3 «Використання капіталу». Тоді система ді-

агностики фінансового стану підприємства можна подати у вигляді, представленому на рис. 1.

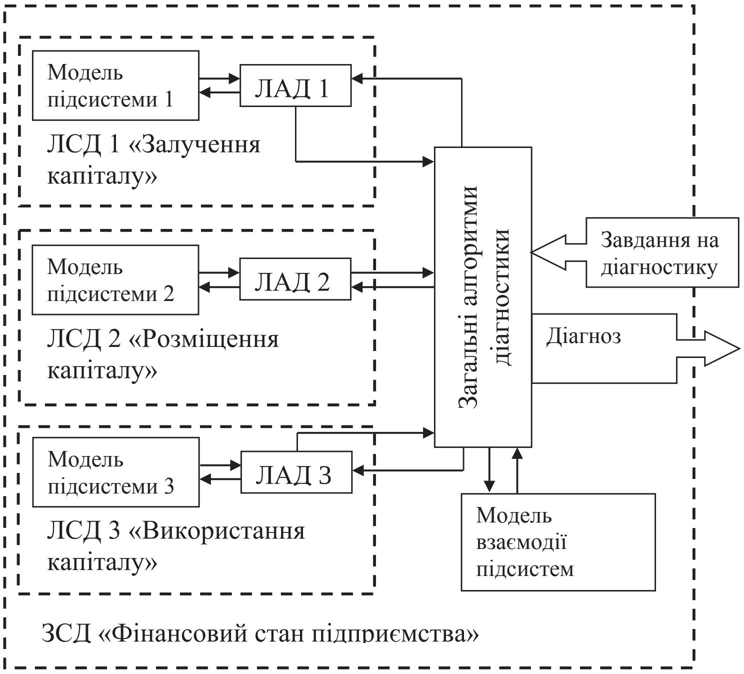

Рис. 1. Система діагностики фінансового стану підприємства

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

Наступним кроком побудови системи діагностики фінансового стану підприємства повинно стати формування локальних алгоритмів діагностики за трьома виділеними підсистемами, для чого потрібно визначити переліки показників діагностики та алгоритми їх розрахунку.

Показники, що відбираються для діагностики, повинні утворювати систему, тобто вони повинні описувати найсуттєвіші характеристики фінансового стану підприємства, виключаючи дублювання та суперечливість один одному. Для формування систем показників за кожною виділеною локальною системою діагностики фінансового стану підприємства було досліджено існуючі методики оцінки фінансової стійкості, ліквідності та платоспроможності, ділової активності та рентабельності підприємства.

До показників, що характеризують фазу залучення капіталу, слід віднести показники фінансової стійкості. Проаналізуємо склад показників, які пропонуються вченими для оцінки фінансової стійкості підприємств (табл. 1).

Відповідно до частоти використання показників різними спеціалістами, всебічного дослідження фінансової стій-

Таблиця 1

Показники фінансової стійкості, що пропонуються різними вченими

Автор	Коефіцієнти:										Разом
	автономії	фінансової залежності	фінансового ризику	маневрування власного капіталу	довгострокового залучення позикових коштів	забезпеченості запасів власними оборотними коштами	короткострокової заборгованості	реальної вартості майна	фінансового левериджу	інші	
Поддєрьогін А.М. [13]	+	-	+	-	-	-	-	-	-	2	4
Савицька Г.В [14]	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	1
Ковальов В.В. [8]	+	+	+	+	+	-	-	-	+	6	12
Шеремет О.О. [1]	+	+	+	+	+	+	-	+	-	7	14
Лахтіонова Л.А. [11]	-	+	+	+	+	+	-	-	+	10	16
Білик М.Д. [3]	+	-	+	+	+	-	-	-	-	1	5
Шеремет А.Д. [17]	+	-	+	+	+	-	+	+	-	4	10
Базілінська О.Я. [2]	+	+	+	+	-	-	-	-	-	2	6
Цал-Цалко Ю.С. [15]	+	+	-	-	+	-	-	-	+	11	15
Разом	7	5	7	7	6	2	1	2	3	43	-

Джерело: складено авторами

Таблиця 2

Перелік діагностичних показників та алгоритми їх розрахунку для ЛСД 1 «Залучення капіталу»

№ з/п	Назва показника	Алгоритм розрахунку	Норматив
1	коефіцієнт автономії	$\frac{\text{ф. 1, ряд. 1495}}{\text{ф. 1, ряд. 1900}}$	>0,6
2	коефіцієнт маневрування власного капіталу	$\frac{\text{ф. 1, ряд. 1495 + ряд. 1595 − ряд. 1095}}{\text{ф. 1, ряд. 1495}}$	>0,5
3	коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів	$\frac{\text{ф. 1, ряд. 1595}}{\text{ф. 1, ряд. 1495 + ряд. 1595}}$	зменшення
4	коефіцієнт забезпеченості запасів власними оборотними коштами	$\frac{\text{ф. 1, ряд. 1495 + ряд. 1595 − ряд. 1095}}{\text{ф. 1, ряд. 1100}}$	>0,1
5	коефіцієнт фінансового левериджу	$\frac{\text{ф. 1, ряд. 1595}}{\text{ф. 1, ряд. 1495}}$	<1
6	коефіцієнт реальної вартості майна	$\frac{\text{ф. 1, ряд. 1010}}{\text{ф. 1, ряд. 1300}}$	>0, збільшення

Джерело: складено авторами

кості, а також виключивши коефіцієнти, що близькі за аналітичним змістом, до системи показників діагностики фінансової стійкості доцільно віднести наступні: коефіцієнт автономії, коефіцієнт маневрування власного капіталу, коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів, коефіцієнт забезпеченості запасів власними оборотними коштами, коефіцієнт реальної вартості майна, коефіцієнт фінансового левериджу. Розрахунок даних коефіцієнтів для зручності використання в практичній діяльності підприємств доцільно надати з застосуванням показників діючих форм фінансової звітності (табл. 2).

Проаналізуємо склад показників, які пропонуються вченими для оцінки ділової активності та рентабельності підприємств, що характеризують фазу використання капіталу (табл. 5, 6).

До переліку діагностичних показників, що характеризують фазу використання капіталу, доцільно включити наступні коефіцієнти оборотності: активів (капіталу), оборотних активів, запасів, дебіторської заборгованості, кредиторської заборгованості, а також такі показники рентабельності: активів, власного капіталу, продажу, виробництва (табл. 7).

Для побудови загального алгоритму діагностики фінансового стану підприємства може

Таблиця 3

Показники ліквідності та платоспроможності, що пропонуються різними вченими

Автор	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Коефіцієнт швидкої ліквідності	Коефіцієнт загальної ліквідності	Власні оборотні кошти	Коефіцієнт критичної ліквідності	Інші	Разом
Лагун М.І. [10]	+	+	+	-	-	1	4
Савицька Г.В. [14]	+	+	+	-	-	1	4
Ковальов В.В. [8]	+	+	+	+	+	9	14
Дєєва Н.М., Дедіков О.І. [4]	+	+	+	+	-	-	4
Базілінська О.Я. [2]	+	+	+	+	-	5	9
Білик М.Д. [3]	+	+	+	+	+	3	8
Клочан В.П. та ін. [7]	+	+	+	-	-	-	3
Шеремет А.Д. [17]	+	+	+	-	-	-	3
Поддєрьогін А.М. [13]	+	+	+	-	-	-	3
Цал-Цалко Ю.С. [15]	+	+	+	-	-	-	3
Разом	10	10	10	4	2	19	-

Джерело: складено авторами

Таблиця 4

Перелік діагностичних показників та алгоритми їх розрахунку для ЛСД 2 «Розміщення капіталу»

№ з/п	Назва показника	Алгоритм розрахунку	Норматив
1	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	ф. 1, ряд. 1165 / ф. 1, ряд. 1695	0,2-0,35
2	Коефіцієнт швидкої ліквідності	(ф. 1, ряд. 1195 + ряд. 1100) / ф. 1, ряд. 1695	0,7-0,8
3	Коефіцієнт загальної ліквідності	ф. 1, ряд. 1195 / ф. 1, ряд. 1695	>1
4	Коефіцієнт критичної ліквідності	(ф. 1, ряд. 1195 − ряд. 1100) / ф. 1, ряд. 1695	>0,8
5	Власні оборотні кошти	ф. 1, ряд. 1495 + ряд. 1595 − ряд. 1095	зростання

Джерело: складено авторами

Таблиця 5

Показники ділової активності, що пропонуються різними вченими

Автор	Коефіцієнти:								Разом
	оборотності активів (капіталу)	оборотності оборотних активів	оборотності запасів	оборотності дебіторської заборгованості	оборотності власного капіталу	оборотності кредиторської заборгованості	стійкості економічного зростання	інші	
Мец В.О. [12]	-	+	+	+	+	-	+	12	17
Комаріст О.І. [9]	-	+	+	-	+	+	-	9	11
Ковальов В.В. [8]	+	+	+	+	+	+	+	6	13
Антипенко Є.Ю. [1]	-	-	-	+	-	+	-	5	7
Савицька Г.В. [14]	+	-	-	-	-	-	-	1	2
Білик М.Д. [3]	+	+	-	-	+	-	+	6	10
Шеремет АД. [17]	+	+	+	+	+	-	-	3	8
Поддєрьогін А.М. [13]	+	+	+	+	+	+	-	4	10
Разом	5	6	5	5	6	4	3	46	-

Джерело: складено авторами

Таблиця 6

Показники рентабельності, що пропонуються різними вченими

Автор	Показники рентабельності:							Разом
	активів	продажу	власного капіталу	інвестицій	виробництва	поточних активів	інші	
Білик М.Д. [3]	+	+	+	+	-	+	-	5
Савицька Г.В. [14]	+	+	-	-	-	-	1	3
Ковальов В.В. [8]	+	+	+	-	-	-	5	8
Шеремет А.Д. [17]	+	+	+	-	-	+	-	4
Базілінська О.Я. [2]	+	+	+	-	+	-	4	8
Цал-Цалко Ю.С. [15]	+	-	+	-	-	-	7	9
Мец В.О. [12]	+	-	+	-	-	-	1	3
Разом	7	5	6	1	1	2	18	-

Джерело: складено авторами

Таблиця 7

Перелік діагностичних показників та алгоритми їх розрахунку для ЛСД 3 «Використання капіталу»

№ з/п	Назва показника	Алгоритм розрахунку	Норматив
1	Коефіцієнт оборотності активів (капіталу)	$\frac{\text{ф. 2, ряд. 2000}}{\text{(ф. 1, гр. 3 ряд. 1300 + гр. 4 ряд. 1300) / 2}}$	зростання
2	Коефіцієнт оборотності оборотних активів	$\frac{\text{ф. 2, ряд. 2000}}{\text{(ф. 1, гр. 3 ряд. 1195 + гр. 4 ряд. 1195) / 2}}$	зростання
3	Коефіцієнт оборотності запасів	$\frac{\text{ф. 2, ряд. 2000}}{\text{(ф. 1, гр. 3 ряд. 1100 + гр. 4 ряд. 1100) / 2}}$	зростання
4	Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	$\frac{\text{ф. 2, ряд. 2000}}{\text{(ф. 1, гр. 3 ряд. 1125 + ряд. 1130 + ряд. 1135 + ряд. 1155 + + гр. 4 ряд. 1125 + ряд. 1130 + ряд. 1135 + ряд. 1155) / 2}}$	зростання
5	Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	$\frac{\text{ф. 2, ряд. 2000}}{\text{(ф. 1, гр. 3 ряд. 1695 + гр. 4 ряд. 1695) / 2}}$	зростання
6	Рентабельність активів	$\frac{\text{ф. 2, ряд. 2350} \times 100\%}{\text{(ф. 1, гр. 3 ряд. 1300 + гр. 4 ряд. 1300) / 2}}$	зростання
7	Рентабельність власного капіталу	$\frac{\text{ф. 2, ряд. 2350} \times 100\%}{\text{(ф. 1, гр. 3 ряд. 1495 + гр. 4 ряд. 1495) / 2}}$	зростання
8	Рентабельність продажу	$\frac{\text{ф. 2, ряд. 2350} \times 100\%}{\text{ф. 2, ряд. 2000}}$	зростання
9	Рентабельність виробництва	$\frac{\text{ф. 2, ряд. 2350} \times 100\%}{\text{ф. 2, ряд. 2050}}$	зростання

Джерело: складено авторами

Таблиця 8

Загальний алгоритм діагностики фінансового стану підприємства

№ з/п	Співвідношення показників	Економічний зміст
1	$Т^{ЧПвідр} > Т^{ЧП}$	зростання частки реінвестування чистого прибутку
2	$Т^{ЧП} > Т^{ВР}$	зростання рентабельності продажу
3	$Т^{ВР} > Т^{ВОК}$	прискорення оборотності власного оборотного капіталу
4	$Т^{ВОК} > Т^{ПА}$	збільшення покриття поточних активів власним оборотним капіталом підприємства
5	$Т^{ПА} > Т^{ПЗ}$	зростання коефіцієнту поточної ліквідності
6	$Т^{ПЗ} > Т^{К}$	зростання частки поточних зобов'язань у капіталі підприємства
7	$Т^{К} > Т^{ВК}$	підвищення рівня залучення позикового капіталу у оборот підприємства
8	$Т^{ЧП} > Т^{ВОК}$	зростання рентабельності власного оборотного капіталу
9	$Т^{ЧП} > Т^{ПА}$	зростання рентабельності поточних активів
10	$Т^{ЧП} > Т^{П}З$	зростання рентабельності поточних зобов'язань
11	$Т^{ЧП} > Т^{К}$	зростання рентабельності капіталу
12	$Т^{ЧП} > Т^{ВК}$	зростання рентабельності власного капіталу
13	$Т^{ВР} > Т^{ПА}$	прискорення оборотності поточних активів
14	$Т^{ВР} > Т^{ПЗ}$	прискорення оборотності поточних зобов'язань
15	$Т^{ВР} > Т^{К}$	прискорення оборотності капіталу
16	$Т^{ВР} > Т^{ВК}$	прискорення оборотності власного капіталу
17	$Т^{ВОК} > Т^{ПЗ}$	збільшення покриття поточних зобов'язань власним оборотним капіталом
18	$Т^{ВОК} > Т^{К}$	збільшення частки власного оборотного капіталу у капіталі підприємства
19	$Т^{ВОК} > Т^{ВК}$	збільшення коефіцієнту маневреності власного капіталу
20	$Т^{ПА} > Т^{К}$	збільшення частки поточних активів у капіталі (активах) підприємства

Джерело: складено авторами за даними [15]

бути використана сукупність динамічних нормативів, яка охоплює всі важливі складові досліджуваного об'єкту. Для цього потрібно впорядкувати економічні показники за темпами їх зростання з метою визначення нормативної динаміки та отримати їх еталонно впорядкований динамічний ряд.

Використаємо для формування загального алгоритму діагностики фінансового стану підприємства таку динамічну модель фінансової стійкості:

$$T^{ЧПвідр} > T^{ЧП} > T^{ВР} > T^{ВОК} > T^{ПА} > T^{ПЗ} > T^{К} > T^{ВК} \quad (1)$$

де $T^{ЧПвідр}$, $T^{ЧП}$, $T^{ВР}$, $T^{ВОК}$, $T^{ПА}$, $T^{ПЗ}$, $T^{К}$, $T^{ВК}$ – темпи зростання чистого прибутку, що реінвестується в розвиток виробництва, чистого прибутку, виручки від реалізації, власного оборотного капіталу, поточних активів, поточних зобов'язань, капіталу, власного капіталу відповідно [15].

Економічна інтерпретація співвідношень темпів зростання зазначених показників подана у табл. 8.

Такий підхід до побудови загального алгоритму діагностики фінансового стану підприємства дає змогу не просто зафіксувати значення певного фінансового показника на конкретну дату, а виявити диспропорції у кругообігу капіталу, які негативно впливають на фінансовий стан підприємства.

Висновки і пропозиції. Запропонована система діагностики фінансового стану промислових підприємств дає можливість виявляти негативні тенденції у зміні фінансового стані підприємства за трьома фазами кругообігу капіталу: залучення, розміщення та використання. Дана система діагностики фінансового стану підприємства може функціонувати в двох режимах: 1) цільовий (фундаментальна діагностика) – передбачає робота за певним завданням, що визначається керуючою системою; 2) безперервний (експрес-діагностика) – передбачає збір та аналіз даних з заданою періодичністю за встановленим переліком показників та надання інформації про наявні відхилення.

Список літератури:

1. Антипенко Є. Ю. Аналіз теоретичних аспектів ділової активності підприємства та існуючих підходів до її оцінювання / Є. Ю. Антипенко, С. М. Ногіна, Ю. С. Піддубна // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 3. – С. 76-80.
2. Базілінська О. Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика: навч. посіб. / О. Я. Базілінська. – К.: ЦУЛ, 2009. – 328 с.
3. Білик М. Д. Фінансовий аналіз: навч. посіб. / М. Д. Білик, О. В. Павловська, Н. М. Притуляк, Н. Ю. Невмержицька. – К.: КНЕУ, 2005. – 592 с.
4. Дєєва Н. М. Фінансовий аналіз: навчальний посібник / Н. М. Дєєва, О. І. Дедіков. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 328 с.
5. Забродский В. Єкспертная система диагностики деятельности предприятия / В. Забродский, Л. Трескунова // Бизнесинформ. – 1998. – № 21-22. – С. 88-93.
6. Кизим М. О. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства: Монографія / М. О. Кизим, В. А. Забродський, В. А. Зінченко, Ю. С. Копчак. – Х.: Видавничий дім «ІНЖЕК», 2003. – 144 с.
7. Клочан В. П. Використання методу коефіцієнтів для оцінки фінансового стану підприємства / В. П. Клочан, В. Ф. Клочан, Н. І. Костаневич, А. Г. Костирко // Економіка АПК. – 2008. – № 7. – С. 54-55.
8. Ковальов В. В. Фінансовий менеджмент: навчальний посібник / В. В. Ковальов. – М.: Издательский дом БИНФА, 2011. – 141 с.
9. Комаріст О. І. Оцінка ділової активності підприємств у ринкових умовах / О. І. Комаріст // Науковий вісник ПУСКУ. – 2011. – № 1. – С. 76-79.
10. Лагун М. І. Методичні аспекти аналізу платоспроможності підприємства / М. І. Лагун //Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 2(57). – С. 53-58.
11. Лахтіонова Л. А. Аналіз фінансової стійкості суб'єктів підприємницької діяльності: Монографія / Л. А. Лахтіонова. – К.: КНЕУ, 2011. – 880 с.
12. Мец В. О. Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства: навч. посіб / В. О. Мец. – К.: Вища школа, 2003. – 217 с.
13. Поддєрьогін А. М. Фінанси підприємств: підручник / А. М. Поддєрьогін, М. Д. Білик, Л. Д. Буряк. – К.: КНЕУ, 2008. – 552 с.
14. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємства: підруч. для студ. вищ. навч. закл., що навч. за освітньо-проф. програмою спеціаліста зі спец. / О. М. Бандурка, М. Я. Коробов // «Фінанси», «Банківська справа»: «Облік і аудит». – 2. вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 2013. – 384 с.
15. Цал-Цалко Ю. С. Фінансовий аналіз: підручник / Ю. С. Цал-Цалко, Ю. Ю. Мороз, Л. А. Суліменко. – Житомир.: ПП «Рута», 2012 – 609 с.
16. Чуприна Л. В. Матричне моделювання як інструмент стратегічного аналізу в системі стратегічного управлінського обліку / Л. В. Чуприна, Л. О. Рубан // Актуальні проблеми економіки. – 2017. – № 1(187). – С. 409-417.
17. Шеремет А. Д. Теорія економічного аналізу / А. Д. Шеремет. – М.: Инфра-М, 2011. – 352 с.

Рубан Л.О., Овчаренко Ю.С.
Харковський институт финансов
Киевского национального торгово-экономического университета

ПОСТРОЕНИЕ СИСТЕМЫ ДИАГНОСТИКИ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье определено значение диагностики финансового состояния промышленного предприятия в современных экономических условиях. Рассмотрены вопросы сущности диагностики финансового состояния предприятия, структурно-статистический подход к построению системы экономической диагностики деятельности предприятия. Проанализированы существующие подходы к оценке финансовой устойчивости, ликвидности, платежеспособности, деловой активности и рентабельности. Разработана система показателей для диагностики финансового состояния по фазам цикла кругооборота капитала. Предложена методика диагностики финансового состояния промышленного предприятия.
Ключевые слова: финансовое состояние, финансовая устойчивость, ликвидность, платежеспособность, рентабельность, деловая активность, экономическая диагностика.

Ruban L.O., Ovcharenko Y.S.
Kharkiv Institute of Finance
Kyiv National University of Trade and Economics

CONSTRUCTION OF DIAGNOSTICS SYSTEM OF FINANCIAL STATE OF INDUSTRIAL ENTERPRISE

Summary
In this article determined the importance of diagnostics of the financial state of the industrial enterprise under current economic conditions. Studied question of the essence of diagnostics of the financial state of the enterprise, structural and statistical approach to building a system of economic diagnostics of the enterprise. Researched existing approaches to the assessment of financial stability, liquidity, solvency, business activity and profitability. Created system of indicators for the diagnosis of the financial state of the phases of the cycle of circulation of capital. Offered method of diagnosis of the financial condition of the industrial enterprise.
Keywords: financial state, financial stability, liquidity, solvency, profitability, business activity, economic diagnostics.

УДК 336.02

ВПРОВАДЖЕННЯ НОВІТНІХ МЕТОДІВ ДЛЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЗАДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Руснак Л.Р., Попова Е.М.
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

На сьогоднішній день в Україні відбуваються суттєві зміни в економіці. В цій статті ми розглянемо розвиток основи управління фінансової стабільності, системного підходу до фінансової стабільності в цілях забезпечення економічної безпеки держави; способи забезпечення фінансово-економічної стабільності. Без фінансової безпеки практично неможливо вирішити жодне із завдань, що стоять перед державою, тому фінансовій системі треба приділити особливу увагу. У статті ми дослідили та узагальнили теоретичні засади у сфері фінансово-економічної безпеки. Провели аналіз існуючих точок зору щодо трактування змісту поняття «фінансово-економічна безпека». Здійснено контент-аналіз поняття «фінансово-економічна безпека» та обґрунтовано необхідність системного підходу до формування системи фінансово-економічної безпеки України.

Ключові слова: економіка, фінансова безпека, ідентифікація ризиків, банківська система, реформування бюджетної системи.

Для України сьогодні, маючи на увазі її систему міжнародних економічних і політичних відносин,з боку деяких багатосторонніх договорів і взаємно-складних з точки зору зобов'язань, у достатньо таки нелегкий час, уразливість економічної безпеки повинна бути проаналізована і вирішена шляхом свободи вибору варіантів політики розвитку, адекватного використання власних факторів виробництва і залучені представники фізичного капіталу, людських і фінансових ресурсів.

Фінансова безпека є однією із найважливіших складових економічної безпеки, без неї практично неможливо вирішити жодне із завдань, які стоять перед державою. Зважаючи на особливості сучасної економічної системи, на мою думку, слід більше загострити свою увагу на дослідженні питання забезпечення фінансової безпеки банків. Через те що, основною причиною світової економічної кризи і ядром цих подій є саме фінансова система. Прорахунки, нестабільність, не гідна захищеність, недоладність і обсяги операцій на світових фінансових ринках призвели до того, що економічна криза охопила всі країни.

Основною складовою фінансової системи є банківська система, через те питання фінансової безпеки банків нині є найбільш актуальним. Зокрема влучним це питання є для банківської системи України, бо етапи зростання неминуче ведуть до спадів та зв'язаних з цим кризових явищ.

Питання фінансової безпеки розглядали такі вчені, як О.В. Ареф'єв, О.І. Барановський, І.А. Бланк, М.Д. Білик, Н.А. Гринюк, О.А. Кириченко, Ю.Г. Кім, В.П. Мартинюк. Зазначу, що погляди на фінансову безпеку, її складові та методи оцінки у працях вчених відрізняються. Саме тому постає потреба більш детально розглянути значущість фінансової безпеки, її ролі у системі фінансового управління підприємств.

Головною метою цієї роботи є розвиток основи управління фінансової стабільності, системного підходу до фінансової стабільності в цілях забезпечення економічної безпеки держави; визначення показників системи раннього запобігати кризам, створення та адаптація первинних цінностей для економіки України; способи забезпечення фінансово-економічної стабільності.

Фінансова безпека – це захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на усіх рівнях фінансових відносин; забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій і установ, регіонів, галузей, секторів економіки держави фінансовими ресурсами, здатність фінансової системи забезпечити ефективне функціонування економічної системи та стале економічне зростання [2, с. 484].

Без фінансової безпеки практично неможливо вирішити жодне із завдань, що стоять перед державою. У цьому контексті доволі переконливим аргументом є слова М. Єрмошенка, який зазначає, що фінансова безпека є ґрунтовною складовою економічної безпеки держави, оскільки на фінансах базується будь-яка економіка, фінанси – кров економічної системи держави. Вчений обґрунтовує необхідність забезпечення і підтримки фінансової безпеки держави, тому що вона стосується не лише держави в цілому, а й усіх галузей національного господарства, приватних підприємців, усього суспільства. Нехтування станом фінансової безпеки може призвести до катастрофічних наслідків: занепаду галузей, банкрутства підприємств і, зрештою, підриву системи життєзабезпечення держави з подальшою втратою її суверенітету [5].

Фінансову безпеку банківської системи в цілому та її окремих складових слід розглядати у двох аспектах. По-перше, з погляду фінансових наслідків її(їх) діяльності для країни загалом та окремих клієнтів і контрагентів. По-друге, з точки зору недопущення та відвернення реальних і потенційних загроз фінансовому стану усієї банківської системи країни, Національного банку України та банківським установам [1, с. 116].

Загалом, сутність фінансової безпеки банківської системи полягає у забезпеченні найефективнішого використання ресурсного потенціалу, створенні сприятливих умов для реалізації економічних інтересів банківських установ, попередженні внутрішніх і зовнішніх загроз банківській системі, створенні умов її стабільного й ефектив-

ного функціонування. Фінансова безпека держави включає: бюджетну, податкову, боргову безпеку, фінансову безпеку банківської системи, валютну, грошово-кредитну, інвестиційну безпеку, фінансову безпеку страхового та фондового ринку [5].

Якщо брати банківську систему України, то в міру залучення економіки нашої країни до світової, зі збільшенням ступеня її інтеграції в світову фінансову систему, залежність від нестабільності на світових фінансових ринках зростає. Остання світова криза все сильніше позначається на банківській системі України, зростає вартість ресурсів для банків, починають виникати проблеми з ліквідністю, скасовуються перспективні проекти через нестачу фінансових ресурсів і неможливість їх отримання на зовнішніх ринках.

Основні загрози фінансовій безпеці держави становлять [3, с. 56]:

– недосконалість бюджетної політики і нецільове використання коштів бюджету;

– ефективність податкової системи, масове ухилення від сплати податків;

– значні обсяги державного та гарантованого державою боргу, проблеми з його обслуговування;

– різкі зміни рівня цін та курсу національної валюти;

– значна різниця співвідношення доходів найбільш і найменш забезпеченого населення та недостатня соціальна захищеність певних груп населення;

– невисокий рівень капіталізації банківської системи, невеликі обсяги довгострокового банківського кредитування та значний рівень відсоткових ставок із кредитів;

– залежність реформування економіки країни від отримання іноземних кредитів;

– низький рівень інвестиційної діяльності;

– зростання «тіньової» економіки, посилення її криміналізації, нелегальний відплив валютних коштів за кордон тощо.

Недостатній рівень збирання податків в Україні зумовлений ще й проблемою «тінізації» економіки. На сьогодні ще триває процес прийняття Податкового кодексу України, в якому доопрацьовуються підстави щодо здійснення ефективної податкової політики.

Податковий кодекс України має передбачати удосконалення методики стягнення податків, досягнення оптимального співвідношення прямих і непрямих податків, обґрунтування системи диференційованих ставок податків та упорядкування податкових пільг.

Перед фінансовою безпекою поставлені такі завдання [3, с. 151]:

1) Визначення індикаторів фінансової безпеки банку;

2) Ідентифікація ризиків і пов'язаних з ними потенційних небезпек;

3) Впровадження системи діагностики та моніторингу стану фінансової безпеки;

4) Контроль за виконанням запланованих заходів;

5) Аналіз виконання заходів, їх оцінка коректування;

6) Розробка заходів,спрямованих на забезпечення фінансової безпеки банку як в короткостроковому, так і в довгостроковому періодах.

Таким чином фінансова безпека є важливою складовою національної безпеки, і є таким станом банківської установи, що характеризує стійкість та збалансованістю до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, її здатністю досягати поставлених цілей і формувати достатній обсяг фінансових ресурсів для забезпечення стійкого розвитку.

Своєчасна розробка і використання новітніх методів аналізу та прогнозування фінансових показників сприятиме попередженню можливих збитків та банкрутства, запровадженню нових антикризових шляхів виходу зі скрутного становища.

Основними цілями подальшого розвитку банківської системи України є [7]:

– зміцнення банківської системи України, підвищення її стійкості до криз;

– зміцнення довіри до банківської системи з боку вкладників та інвесторів;

– активізація діяльності банків з залучення коштів та їх трансформація в кредити для реального сектора економіки;

– поглиблення інтеграції банківської системи України до світового фінансового простору.

Для досягнення визначених цілей необхідно виконати такі пріоритетні завдання:

– підвищити рівень капіталізації банків;

– підвищити якість корпоративного управління в банках;

– удосконалити систему управління ризиками та внутрішнього контролю;

– удосконалити практику регулювання та нагляду за банківською діяльністю;

– забезпечити прозорість функціонування банківської системи;

– законодавчо забезпечити захист прав кредиторів, вкладників і позичальників;

– розширити спектр, збільшити обсяг продуктів і послуг на банківському й фінансовому ринках;

– запобігати і протидіяти легалізації коштів, отриманих злочинним способом і фінансуванням тероризму;

– продовжити роботу з адаптації банківського законодавства України до законодавства Європейського Союзу, рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду та інших міжнародних організацій.

Стабільність банківської системи значною мірою залежить від рівня та якості управління ризиками, найголовнішим з яких є кредитний ризик, зокрема ризик операцій з інсайдерами. Наразі чутливість банків до інших ризиків – ліквідності, зміни процентної ставки, валютного курсу – є досить низькою, що навіть за недосконалої практики їх управління не становить суттєвої загрози для надійності банківської системи.

Підвищення рівня фінансової безпеки держави потребує системних дій, які мають містити в собі механізми у сфері бюджетної та монетарної політики, фондового ринку, а також у сфері регулювання корпоративного сектору економіки тощо. Можна запропонувати наступну систему заходів стосовно зміцнення фінансової безпеки України:

- реформування бюджетної системи;
- удосконалення монетарної політики;
- удосконалення валютної політики;
- регулювання фондового ринку;
- регулювання корпоративних відносин;

· регулювання страхового ринку.

Реалізація запропонованого комплексу заходів, що охоплює більшість складових фінансової безпеки, актуальних для України, дозволить значно підвищити її рівень за умови забезпечення підтримки на законодавчому, виконавчому, владному рівнях.

Отже, проведене дослідження показало, що фінансова безпека держави є складним поняттям, яке включає в себе боргову, бюджетну,фондову, страхову, кредитну, валютну, банківську, податкову, інвестиційну, корпоративну та корпоративну монетарну складові. Максимальні загрози фінансової безпеки України криються у сфері зовнішньої заборгованості, високої вартості банківських кредитів, високого рівня доларизації економіки, зростання її тіньового сектору, від'ємного платіжного балансу. Задля зміцнення фінансової безпеки України треба надавати перевагу таким напрямкам, як: реформування бюджетної системи; удосконалення монетарної та валютної політики; регулювання фондового ринку; регулювання корпоративних відносин; регулювання страхового ринку.

Список літератури:

1. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування: монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. – Х.: Право, 2009. – 312 с.
2. Фінанси для фінансистів [текст]: підручник. / О. А. Шеремет, І. В. Дем'яненко, К. В. Багацька за заг. ред. Т. А. Говорушко – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 612 с.
3. Зубок М. І. Безпека банківської діяльності: навч. посіб. / Зубок М. І. – К.: КНЕУ, 2002. – 190 с.
4. Карась П. М., Приходько Н. В., Пащенко О. В., Гришина Л. О. – К 21 Банківська система: навчальний посібник / П. М. Карась, Н. В. Приходько, О. В. Пащенко, Л. О. Гришина. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. – 292 с.
5. Фінансова безпека: сутність і місце в системі економічної безпеки [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.com/19740704/finansi/finansova_bezpeka_sutnist_mistse_sistemi_ekonomichnoyi_bezpeki
6. Сучасні методи аналізу і прогнозування як інструмент попередження фінансової кризи на підприємстві [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ir.kneu.edu.ua
7. Цілі, завдання і способи зміцнення грошово-банківської системи в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.com

Руснак Л.Р., Попова Е.М.
Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ВВЕДЕНИЕ НОВЕЙШИХ МЕТОДОВ ДЛЯ МОДЕРНИЗАЦИИ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ РАДИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Аннотация
На сегодняшний день в Украине происходят существенные изменения в экономике. В этой статье мы рассмотрим развитие основы управления финансовой стабильности, системного подхода к финансовой стабильности в целях обеспечения экономической безопасности государства; способы обеспечения финансово-экономической стабильности. Без финансовой безопасности практически невозможно решить ни одну из задач стоящих перед государством, потому финансовой системе надо уделить особое внимание. В статье мы исследовали и обобщили теоретические основы в сфере финансово-экономической безопасности. Провели анализ существующих точек зрения относительно трактовки содержания понятия «финансово-экономическая безопасность». Осуществлен контент-анализ понятия «финансово-экономическая безопасность» и обоснована необходимость системного подхода к формированию системы финансово-экономической безопасности Украины.

Ключевые слова: экономика, финансовая безопасность, идентификация рисков, банковская система, реформирование бюджетной системы.

Rusnak L.R., Popova E.M.
Chernivtsi Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics

THE INTRODUCTION OF NEW METHODS FOR UPGRADING UKRAINE'S FINANCIAL SYSTEM TO ENSURE ECONOMIC SECURITY

Summary
Today in Ukraine there are significant changes in the economy. In this article we will discuss the development of management bases financial instability, systematic approach to financial stability in order to ensure economic security; ways to ensure financial and economic stability. Without financial security is almost impossible to solve none of the problems facing the state, because the financial system should be given special attention. In this article we explored and summarized theoretical background in finance and economic security. Analyzed the existing points of view regarding the interpretation of what constitutes «financial and economic security». Done content analysis of the concept of «financial and economic security» and the necessity of a systematic approach to forming a system of financial and economic security of Ukraine.
Keywords: economics, financial security, identification of risks, the banking system, reforming the budget system.

УДК 338

ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Руснак Л.Р., Рудько А.О.
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Економічна безпека є однією з найважливіших складових елементів національної безпеки, відображаючи причинно-наслідковий зв'язок між економічною міцністю країни, її військово-економічним потенціалом та національною безпекою. Навіть за належного опікування економічною безпекою держави, неодмінно постане потреба їх удосконалення, приведення у відповідність до наявних і потенційних економічних викликів і загроз, а також самоутвердження держави у світовій економічній системі господарювання.
Ключові слова: економічна безпека, правовий аспект, правові ступори, ліквідація наслідків, корупція.

Розглядаючи економічну безпеку країни серед основних завдань держави, варто звернути особливу увагу на нормативно-правовий аспект її забезпечення. Законом «Про основи національної безпеки України» визначається що національна безпека України, як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам», досягається шляхом проведення виваженої державної політики у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та ін. сферах [1]. Забезпечення економічної та інформаційної безпеки, нарівні із захистом суверенітету і територіальної цілісності України, відноситься Конституцією України до найважливіших функцій держави [2].

У статті досліджено сучасний стан правового забезпечення економічної безпеки України. Визначено основні засади функціонування правового механізму забезпечення економічної безпеки України. Проаналізовано чинну нормативно-правову базу, яка врегульовує питання функціонування правового механізму забезпечення економічної безпеки підприємницьких структур у науковотехнічній та інноваційній сферах. Зазначено, що підвищення ефективності функціонування правового механізму забезпечення економічної безпеки інноваційного підприємництва потребує реформування правової системи на основі результат орієнтованого підходу.

Якщо питання і проблеми стану економічної безпеки України досліджували сучасні економісти, зокрема В. Геєць, З. Варналій, Д. Буркальцева, В. Кабанов, В. Похилюк, О. Наєнко, В. Третяк та інші, то проблеми правового забезпечення економічної безпеки держави вивчено недостатньо. Однак в умовах швидкої зміни економічних кордонів, створення міжнародних фінансово-господарських інституцій на різних напрямах економічної діяльності, посилення транскордонної співпраці особливого значення набуває подальший аналіз саме правової складової економічної безпеки України.

Метою даної роботи є аналіз забезпечення та дослідження питання правового аспекту економічної безпеки України протягом 20 років незалежності шляхом вивчення оцінок національними експертами стану основних

складових незалежно від того чи прямо вони входять до системи економічної безпеки, чи опосередковано впливають на неї.

Забезпечення економічної безпеки виробничої діяльності вимагає створення на підприємстві власної системи безпеки, метою функціонування якої є своєчасне виявлення і запобігання небезпекам і загрозам, забезпечення досягнення підприємством мети діяльності. Реалізація даної мети відбувається на основі вирішення цілого комплексу завдань, серед яких:

– виявлення реальних і прогнозування потенційних небезпек і загроз, знаходження способів запобігання їм, ослаблення або ліквідації наслідків їх дії, аналіз зусиль і засобів, необхідних для забезпечення безпеки підприємства, тощо.

Використовуючи науковий підхід [3], доцільно визначити основні засади функціонування правового механізму забезпечення економічної безпеки інноваційного підприємництва:

– розгляд підприємництва як високо ризикової діяльності;

– орієнтація на підвищення ефективності інноваційної діяльності суб'єктів господарювання;

– врахування ієрархії наявних суб'єктів та об'єктів правового врегулювання.

Чинна нормативно-правова база, яка врегульовує питання функціонування правового механізму забезпечення економічної безпеки України.

Основою побудови правової системи будь-якої країни виступає Конституція. Саме тому, вихідні правові передумови функціонування механізму забезпечення економічної безпеки інноваційного підприємництва закладено в Конституції України.

Відповідно до ст. 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Стаття 54 гарантує громадянам свободу наукової і технічної, а також інших видів творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав. У цій же статті визначено, що держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством. Поряд із базовими нормами Основного закону, законодавче врегулювання правовідносин у сфері економічної безпеки інноваційного підприємництва міститься у положеннях Господарського, Цивільного та Податкового кодексів України.

Так, Господарський Кодекс України [3] визначає підприємництво як самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Цивільний кодекс України [4] не містить конкретних положень щодо інноваційного підприємництва. Проте, окремі норми статей 50, 89 регламентують процес набуття права на підприємницьку діяльність, а положення глави 75 та Книги 4 присвячено унормуванню права інтелектуальної власності, порядку розпорядження майновими правами у цій сфері.

Правові норми Податкового Кодексу врегульовують важливі питання обліку та оподаткування підприємницької діяльності, у тому числі в інноваційній сфері. До набуття чинності Закону України [5] п. 15 підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України була передбачена можливість суб'єктам індустрії програмної продукції користуватися до 1 січня 2023 р. пільгами з оподаткування податком на прибуток.

Серед згаданих правових ступорів, які найдеструктивніше впливають на загальний стан економічної безпеки держави, – надвисокий рівень лжеекономіки (тіньовий сектор). Через те, що вона є тотальною, в економіці України відбуваються фактично неконтрольовані процеси, які не тільки розвалюють державну машину зсередини, підривають довіру до верховенства права, а і є джерелом геть усіх протиправних діянь у господарсько-політичній сфері.

Оскільки об'єктами національної економічної безпеки є держава, суспільство, сім'ї, окремі громадяни, підприємства, установи, організації, окремі території, а також основні елементи економічної безпеки, то судження науковців Національного інституту стратегічних досліджень про те, що економічна безпека – це такий стан національної економіки, який забезпечує стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби зазначених вище суб'єктів, видається досить повним і таким, що містить всі основні складові цього поняття.

Належний рівень економічної безпеки досягається здійсненням єдиної державної політики, підкріпленої системою скоординованих заходів, адекватних внутрішнім та зовнішнім загрозам. Без такої політики неможливо домогтися виходу з кризи, примусити працювати механізм управління економічною ситуацією, створити ефективні механізми соціального захисту населення.

Економічна політика – це діяльність органів законодавчої влади і управління, яка визначає цілі й завдання, пріоритети, методи і засоби їх досягнення в національній економіці. Суть економічної політики полягає в тому, що держава через законодавчі акти визначає свою позицію щодо процесів, які відбуваються в економіці, окреслює конкретні цілі, з'ясовує пріоритетність і поступовість їх досягнення, регламентує основоположні національні інтереси країни в зовнішньоекономічних відносинах, що є визначальною базою для застосування економічних і правових важелів.

Зокрема, до основних принципів забезпечення економічної безпеки України відносять:

· дотримання законності на всіх етапах забезпечення економічної безпеки;

· баланс економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави;

· взаємну відповідальність особи, сім'ї, суспільства, держави щодо забезпечення економічної безпеки;

· своєчасність і адекватність заходів, пов'язаних із відверненням загроз і захистом національних економічних інтересів;

· надання пріоритету мирним заходам у вирішенні як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів економічного характеру;

· інтеграцію національної економічної безпеки з міжнародною економічною безпекою.

Кожен з виділених напрямів економічної безпеки переслідує реалізацію відповідних національних інтересів.

Чинна економікоправова категорія «безпека» визначається як стан захищеності від будьчого. Це поняття може застосовуватись як до найбільш загальних речей, так і конкретних ситуацій, пов'язаних з особистістю, суспільством [6].

Дослідження свідчить, що питання безпеки держави, насамперед її національної безпеки взагалі та економічної безпеки зокрема, врегульовано Конституцією України [1], законами України «Про основи національної безпеки» [3], «Про боротьбу з корупцією» [4], «Про захист від недобросовісної конкуренції» [5] та іншими.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» № 964IV від 19 червня 2003 року «економічна безпека» входить до складу ширшого поняття – «національна безпека України», яка здійснюється шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науковотехнологічній, інформаційній та інших сферах [7].

Чинним законодавством України визначені основні напрямки державної політики з питань своєчасного виявлення, попередження і нейтралізації зовнішніх та внутрішніх загроз в економічній сфері. Ними, зокрема, передбачається:

· забезпечення умов для сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки;

· прискорення прогресивних структурних та інституціональних змін в економіці, поліпшення інвестиційного клімату, підвищення ефективності інвестиційних процесів;

· стимулювання випереджувального розвитку наукоємких високотехнологічних виробництв;

· вдосконалення антимонопольної політики; створення ефективного механізму державного регулювання природних монополій;

· подолання «тінізації» економіки через реформування податкової системи, оздоровлення фінансово-кредитної сфери та припинення відпливу капіталів за кордон, зменшення позабанківського обігу грошової маси;

· забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери, внутрішньої і зовнішньої захищеності національної валюти, її стабільності, захисту інтересів вкладників, фінансового ринку;

· здійснення виваженої політики внутрішніх та зовнішніх запозичень;

· забезпечення енергетичної безпеки на основі сталого функціонування і розвитку паливно-енергетичного комплексу, в тому числі послідовного й активного проведення політики енергозбереження та диверсифікації джерел енергозабезпечення;

· забезпечення продовольчої безпеки;

· захист внутрішнього ринку від недоброякісного імпорту – поставок продукції, яка може завдавати шкоди національним виробникам, здоров'ю людей та навколишньому природному середовищу;

· посилення участі України у міжнаціональному поділі праці, розвиток експортного потенціалу високотехнологічної продукції, поглиблення інтеграції у європейську і світову економічну систему та активізація участі в міжнародних економічних і фінансових організаціях;

· створення економічних і суспільно-політичних умов для підвищення соціального статусу наукової та технічної інтелігенції.

За нових умов основу стратегії національної безпеки України мають становити універсальні ціннісні орієнтири, спрямовані на побудову правової демократичної держави, громадянського суспільства і соціально орієнтованої ринкової економіки.

Підвалини забезпечення економічної безпеки закладені відповідними документами, що прийняті і впроваджені в державі.

Правовою базою, що регламентує забезпечення економічної безпеки України, є:

· Конституція України – у ст. 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу.

· Закони України: «Про національну безпеку України», «Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом»; податкове та валютне законодавство; законодавство України про приватизацію, банкрутство, зовнішньоекономічну діяльність; Кримінальний, Кримінально-процесуальний, Цивільний, Цивільно-процесуальний, Митний, Бюджетний, Господарський кодекси України тощо, які мають безпосереднє відношення до регулювання відносин в економічній сфері.

· Укази та Розпорядження Президента України;

· Постанови та Розпорядження Кабінету Міністрів України.

Розглядаючи проблеми реформування правового аспекту економічної безпеки України можемо дійти до наступних висновків: в наш час дуже швидко все міняється та вдосконалюється, коли в державі створюється потужний недержавний сектор економіки, а також відбуваються процеси, що потребують швидкого і коректного реагування з боку держави на економічні й політичні події в Україні та світі. Потрібно вдосконалювати наше законодавство, адже воно має бути позбавлене елементів догідництва, політичної доцільності, надмірної поступливості, протекціонізму, а також забезпечуватиме сталий розвиток економічних зв'язків, зокрема й за межами України, дотримання необхідного рівня економічної та національної безпеки.

Претендуючи на вичерпність аналізу, можемо сказати, що розкриті концептуальні аспекти економічної безпеки доводять необхідність формування системи її забезпечення, що вплине на ефективність їх функціонування у мінливому навколишньому середовищі. Неодмінною умовою виконання таких заходів є неухильне дотримання вимог законодавства, міжнародних договорів, ратифікованих Україною, в частині забезпечення економічної безпеки, а також виконання комплек-

су чітко періодизованих заходів і програм, спільно розроблених науковцями в галузях економіки та права на основі реальних макроекономічних показників.

Список літератури:

1. Конституція України. Прийнята 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
2. Третяк В. В. Економічна безпека: сутність та умови формування // Економіка і держава. – 2010. – № 1. – С. 6-8.
3. Закон України «Про основи національної безпеки» [Електронний ресурс]. – http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/96415
4. Закон України «Про боротьбу з корупцією» [Електронний ресурс]. – http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/356/95вр
5. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [Електронний ресурс]. – http://zakon.rada.gov.ua/go/236/96вр
6. Економічна безпека / З.С. Варналій, П.В. Мельник, Л.Л. Тарангул та ін.; за ред. З.С. Варналія. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
7. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С. Власюк. – К.: Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при РНБО України, 2008. – 48 с.
8. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Пріоритетність національних інтересів у світлі стратегії національної безпеки України // Стратегічна панорама. – 2005. – № 3. – С. 11-18.
9. Жаліло Я. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації // Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. – К.: Сатсанга, 2001. – 224 с.
10. Коломієць Д. Законодавча складова інституційного забезпечення інноваційного розвитку України / Д. Коломієць // Вісник КНУ. – 2009. – № 107-108. – С. 56-59.

Руснак Л.Р., Рудько А.О.
Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ПРАВОВОЙ АСПЕКТ РЕФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

Аннотация
Экономическая безопасность является одной из важнейших составляющих элементов национальной безопасности, отражая причинно-следственная связь между экономической прочности страны, ее военно-экономическим потенциалом и национальной безопасностью. Даже при надлежащем попечительства экономической безопасности государства, непременно возникнет необходимость их усовершенствования, приведения в соответствие с существующих и потенциальных экономических вызовов и угроз, а также самоутверждения государства в мировой экономической системе хозяйствования.

Ключевые слова: экономическая безопасность, правовой аспект, правовые ступоры, ликвидация последствий, коррупция.

Rusnak L.R., Rudko A.O.
Chernivtsi Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics

THE LEGAL ASPECTS OF REFORMING ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

Summary
Economic security is a major constituent elements of national security, reflecting a causal relationship between the economic strength of the country, its military and economic potential national security. Even with proper care of the economic security of the state, inevitably arise the need of improvement, conform to existing and potential economic challenges and threats, as well as self-assertion of state in the world economic system management.

Keywords: economic security, legal aspect, legal stupors, liquidation of consequences, corruption.

УДК 657.6

АУДИТ ФІНАНСОВОЇ ОРЕНДИ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ

Семенець А.О., Горбунова А.Є.
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуто особливості організації аудиторської перевірки фінансової оренди основних засобів. Досліджено теоретичні та практичні питання щодо аудиту фінансової оренди основних засобів як зобов'язання та запропонована організаційна модель аудиту. Проаналізовані етапи проведення аудиту фінансової оренди основних засобів та визначено їх інформаційне забезпечення. На основі досліджуваної інформації визначено основні проблеми та внесено пропозиції щодо їх вирішення.
Ключові слова: аудит, фінансова оренда, основні засоби, метод, організація.

Постановка проблеми. У наш час аудит виступає в ролі незалежного, ефективного виду контролю фінансово-господарської діяльності суб'єктів економіки. Однією з актуальних проблем, яка виникла на сучасному етапі вітчизняного аудиту, пов'язана з формуванням специфічних і галузевих методик проведення аудиторської перевірки фінансової оренди основних засобів, є теоретична та методична основа її проведення.

Роботи, в яких висвітлюються питання планування і проведення аудиту основних засобів, як правило не розкривають специфіку організації аудиту фінансової оренди основних засобів. На сьогодні виникла проблема відсутності самостійної методики аудиторської перевірки фінансової оренди основних засобів, яка виступала б методичними рекомендаціями для аудиторів при проведенні перевірок орендних операцій у орендодавця і орендаря.

У зв'язку з недостатньою вивченістю цього питання і зростає потреба поглиблено досліджувати організацію аудиту фінансової оренди основних засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах присвячених питанням планування та проведення аудиту основних засобів, специфіка аудиту орендних операцій розглядається мало. На сьогоднішній день відсутня самостійна методика аудиторської перевірки орендних операцій з основними засобами. Для вітчизняної практики найважливішими є розробки та дослідження щодо організації і методики аудиту М.Т. Білухи, Ф.Ф. Бутинця, Г.М. Давидова, Н.І. Дорош, Л.П. Кулаковської, Ю.В. Пічи, О.А. Петрик, О.Ю. Редька, В.С. Рудницького, В.О. Шевчука, Б.Ф. Усача, Н.М. Проскуріної та інших українських вчених. Досвід країн з розвиненою ринковою економікою розкривається в роботах відомих зарубіжних вчених: Р. Адамса, Е.А. Аренса, Дж.К. Лоббек, Р. Монтгомері, Дж.К. Робертсона та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Процес аудиту фінансової оренди основних засобів не розглядали як сукупність інформації, що характеризує істотні властивості і стани процесу, а також взаємозв'язок між його складовими, щоб він відображав послідовність, склад етапів, мету, об'єкти аудиту, сукупність аудиторських доказів, методику проведення аудиту тощо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є побудова організаційної моделі аудиту фінансової оренди основних засобів.

Виклад основного матеріалу. Згідно із Законом України «Про аудиторську діяльність», аудит – це перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів [5].

Виходячи з наведеного визначення можна сформувати ціль аудиту фінансової оренди основних засобів, яка представляє собою формування думки про правильність орендних операцій на рахунках бухгалтерського обліку та у фінансовій звітності. Для досягнення поставленої мети слід сформувати послідовність аудиту фінансової оренди основних засобів та визначити методику його здійснення.

Аналізуючи роботи різних авторів, можна навести наступні етапи проведення аудиторської перевірки: Б.Ф. Усач виділяє підготовчий, дослідний та завершальний етап [17], В.В. Немченко виділяє підготовчий, проміжний, основний та заключний етап [10], С.Б. Ільїна виділяє підготовчий етап, укладання договору на здійснення аудиту, планування, перевірка та заключний етап [7], Л.Ф. Огійчук, І.Т. Новікова виділяють підготовчий етап, попереднє ознайомлення з діяльністю підприємства, проведення аудиту, складання висновку, прийняття рішення, передача висновку до призначення [11], М.О. Виноградова, Л.І. Жидєєва виділяють організаційний, дослідний та завершальний етап [2]. На нашу думку доцільно використовувати послідовність, визначену Л.П. Кулаковською та Ю.В. Пічою, які виділяють підготовчий, проміжний, етап фізичної перевірки, основний та заключний етапи [8].

На підготовчому етапі аудитор повинен провести збір, аналіз і оцінку інформації про діяльність підприємства-клієнта і об'єкту перевірки, а також типові порушення, що розкриваються при аудиті. Проводиться складання списку документів, які повинні бути представлені аудиторам для перевірки підприємства.

Також аудитор повинен вивчити результати попередніх аудиторських перевірок та наслідки контролю іншими контролюючими органами. На цьому етапі проводиться вибірка методів, які буде застосовувати аудитор при перевірці. Найдоцільніше буде використовувати такі методи:

опитування, тестування, документальна перевірка, підтвердження. Після цього аудитор визначає напрямки аудиту, аудиторських процедур, які необхідно здійснити, а також обсягу аудиторської вибірки і термін проведення аудиторської перевірки. Складається та затверджується керівником аудиторської перевірки програма аудиту фінансової оренди основних засобів.

На проміжному етапі аудитор здійснює знайомство, вивчення і оцінку системи бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю підприємства-клієнта. Аудитор аналізує правильність складання фінансової звітності і відображення в ній операцій з фінансової оренди основних засобів. На цьому етапі використовуються такі методи як: опитування, анкетування, сканування, тестування, дослідження документів.

На етапі фізичної перевірки головна мета аудитора – впевнитись у реальному існуванні об'єкта фінансової оренди і з'ясувати кому належить орендовані основні засоби. Для цього надсилаються листи-запити орендодавцям. Використовуються методи інспекції, запиту, тестування, інвентаризації, дослідження документів, нормативно-правового регулювання.

На основному етапі аудитор здійснює аудиторські процедури щодо оцінки фінансової оренди основних засобів за критеріями аудиторської оцінки фінансової звітності та твердженнями для аудиту фінансової звітності.

Тему критеріїв аудиторської оцінки фінансової звітності досліджували такі вчені як вітчизняні науковці, зокрема Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча [8], О.А. Петрик [12], А.Ж. Пшенична [14], В.Я. Савченко [15], так і зарубіжні вчені: А. Аренс, Дж. Лоббек [1] та інші.

Для оцінки фінансової звітності МСА 210 «Узгодження умов завдань з аудиту» надає такі критерії оцінки фінансової звітності як: доречність,повнота, достовірність, нейтральність, зрозумілість [16].

Згідно з МСБО 1 «Подання фінансової звітності» загальні характеристики фінансової звітності включають: достовірне подання та відповідність МСФЗ; безперервність; принцип нарахування в бухгалтерському обліку; суттєвість та об'єднання у групи; згортання; частота звітності; порівняльна інформація; послідовність подання [13].

Вище наведені критерії можуть використовуватися не тільки для аудиторської оцінки фінансової звітності, а також для аудиторської оцінки окремих статей фінансової звітності, а саме поточної кредиторської заборгованості. Однак публікації вчених показують, що для аудиту окремих статей фінансової звітності використовують в більшості випадках перелік критеріїв, запропонований В.Я. Савченко та О.А. Петрик, тому вважаємо за доцільне їх застосування під час аудиту фінансової оренди основних засобів:

– повнота – перевірка відображення всіх об'єктів оренди та зобов'язань за ними в повному обсязі. Аудитор має впевнитись, що в балансі клієнта показані всі активи і зобов'язання;

– оцінка – вивчення оцінки об'єктів фінансової оренди протягом року згідно з прийнятою обліковою політикою, обраною підприємством на початку звітного періоду та правильності включення у валюту балансу (звіту про фінансовий стан);

– фактична наявність – перевірка реального існування об'єкту фінансової оренди основних засобів;

– належність – перевірка того, чи всі об'єкти фінансової оренди, показані в фінансовій звітності, належать підприємству, яке перевіряється;

– правильність відображення – визначення правдивості, точності, об'єктивності відображення об'єкта фінансової оренди підприємства на дату складання фінансової звітності за затвердженими типовими формами звітності;

– законність – контроль дотримання підприємством при веденні бухгалтерського обліку і складанні фінансової звітності норм чинного законодавства і нормативних документів;

– обережність – перевірка обов'язковості обліку дійсних витрат, реальних надходжень і витрат, що передбачаються за операціями з фінансової оренди основних засобів;

– постійність – перевірка дотримання обраної підприємством облікової політики, а також безперервності функціонування його.

На передостанньому етапі використовуються методи інвентаризації, дослідження документів, слідчо-юридичного обґрунтування, вибіркові та суцільні спостереження, службове розслідування.

Заключний етап – отримана в ході аудиторської перевірки інформація відображається у аудиторських робочих документах. Аудитор оцінює достатність зібраної інформації для того, щоб зробити висновок за орендними операціями з основними засобами підприємства. Аудиторський висновок служить джерелом інформації для оцінки діяльності суб'єктів орендної угоди для зовнішніх контрагентів. На цьому етапі використовуються методи документування результатів, систематизованого групування результатів контролю і аудиту, прийняття рішень, контроль за виконанням прийнятих рішень.

Для якісного проведення аудиту фінансової оренди основних засобів слід врахувати іншу інформацію, що характеризує орендні операції основних засобів, а також вплив зовнішніх факторів. Для цього пропонуємо використовувати організаційну модель аудиту, яка містить зазначені етапи аудиту та відображає взаємозв'язок між основними елементами процесу організації аудиту фінансової оренди основних засобів (рис. 1).

Організацію і методику проведення аудиту фінансової оренди основних засобів визначається належним інформаційним забезпеченням. Інформаційне забезпечення аудиту фінансової оренди основних засобів необхідно для того, щоб інформувати учасників аудиторського процесу про стан та функціонування підконтрольного об'єкту.

Аудитор повинен враховувати, що можливі різні класифікації орендного договору. Наприклад, орендар враховує оренду як операційну, орендодавець – як фінансову. Це відбувається тому, що критерії визначення оренди як фінансової є якісними, а не кількісними, отже, не завжди очевидними.

З цього випливає, що виявлені помилки при застосуванні необхідних процедур (запит, підтвердження) аудитор повинен розглядати з якісної точки зору, оцінити їх кількісно буде досить важко. Аудитор повинен підійти до цього питання з особливою увагою, забезпечивши при цьому достатню впевненість, так як зміна класифікації

оренди не допускається протягом всього терміну дії договору, за винятком випадків, коли відбулися суттєві зміни умов договору, коли це зробити необхідно (рис. 2). Аудитору в даному випадку слід керуватися вимогами МСА 200 «Мета та загальні принципи, що регулюють аудит фінансової звітності», згідно з яким аудит покликаний забезпечити достатню впевненість в тому, що розглянута в цілому фінансова (бухгалтерська) звітність не містить суттєвих викривлень [4].

В юридичному аспекті відносини передання майна у користування опосередковуються договором, який називається договором найму. Його тлумачення офіційно визначена у ст. 759 Цивільного кодексу України, відповідно до якої за договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк [18].

Таким чином, закон передбачає можливість укладення як реальних договорів найму (таких, що вважаються укладеними з моменту фактичного надання майна у користування), так і консенсуальних (таких, що вважаються укладеними з моменту досягнення сторонами згоди щодо всіх істотних умов договору). Одним із найпоширеніших цивільно-правових договорів у господарській діяльності є договір оренди, за яким наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк. Орендні відносини регулюються главами 58 (п. 1-6), 59 Цивільного кодексу України та главою 30 Господарського кодексу України (п. 5) [3, 18].

Рис. 1. Організаційна модель аудиту основних засобів

Джерело: розроблено авторами

Водночас, спеціальні положення щодо врегулювання окремих договорів найму (оренди) можуть встановлюватися і в інших законодавчих актах.

Необхідно враховувати, що передача предмета оренди орендарю повинна бути оформлена Актом приймання-передачі основних засобів,

Рис. 2. Інформаційне забезпечення аудиту фінансової оренди основних засобів

Джерело: розроблено авторами

Примітки.

[1] Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV (ч. 1, ст. 283).
[2] Затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 02.09.2014 № 879.
[3] Затверджено Наказом Міністерства статистики України від 29.12.1995 № 352.
[4] Затверджено Законом України від 16.07.1999 № 996-XIV.
[5] Затверджено Постановою Правління Національного банку України від 18.06.2003 № 254.
[6] Затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 29.12.2000 № 356.
[7] Затверджено Законом України від 07.03.1996 № 85/96-ВР.
[8] Затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 29.11.2000 № 302.
[9] Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (ст. 882, 853).
[10] Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV (ст. 9).

у власність – актом передачі прав власності на предмет оренди. При цьому об'єкт повинен бути зданий орендарю разом з усім приладдям які відносяться до нього, якщо інше не передбачено договором.

При перевірці правильності формування первісної вартості об'єктів фінансової оренди необхідно звернути увагу на складові цієї вартості. Якщо орендоване майно передано на баланс орендаря, то згідно П(С)БО 14 його первісна вартість складається із суми орендних платежів і викупної вартості. До первісної вартості основних засобів незалежно від джерел їх придбання включаються також фактичні витрати організації на їх доставку та приведення у стан, придатний для використання [9].

Подальша перевірка орендних операцій спрямована на вивчення законності, повноти нарахування амортизації по об'єкту оренди на весь термін дії договору оренди. Амортизацію предмета оренди здійснює сторона (орендодавець або орендар), у якій за умовами договору оренди предмет оренди враховується на балансі в складі активів. Величина і порядок нарахування амортизації предмета оренди встановлюються відповідно до законодавства згідно з договором оренди за погодженням між орендодавцем і орендарем. Сума нарахованої амортизації не повинна перевищувати різницю між контрактною вартістю предмета оренди та його викупною вартістю.

Всі процедури, що виконує аудитор, мають за мету отримання аудиторських доказів відсутності суттєвих викривлень як на рівні фінансової звітності в цілому, так і на рівні тверджень. Твердження, що використовує аудитор під час розгляду різних типів потенційних викривлень, розділяються на три категорії відповідно до МСА 315 «Ідентифікація та оцінка ризиків суттєвих викривлень через розуміння суб'єкта господарювання і його середовища»:

1) твердження щодо класів операцій та подій протягом періоду аудиту: настання, повнота, точність, закриття регістрів, класифікація;

2) твердження щодо залишків на рахунках на кінець періоду: існування, права та обов'язки, повнота, оцінка та розподіл;

3) твердження щодо подання та розкриття: настання та права і обов'язки, повнота, класифікація та зрозумілість, точність та оцінка [6].

Висновки і пропозиції. Таким чином, слід зазначити, що, використання вищевикладених рекомендацій з аудиту фінансової оренди основних засобів дозволить виявити помилки, що виникають в процесі оформлення документів, ведення бухгалтерського та податкового обліків, покращити якість організації аудиту фінансової оренди основних засобів, підвищити ефективність оформлення та реалізації орендних угод, що в свою чергу сприятиме розвитку ринку фінансової оренди в країні.

Список літератури:

1. Аренс А. Аудит / А. Аренс, Дж. Лоббек; пер. с англ. // М.: Финансы и статистика, 2003. – 560 с.
2. Виноградова М. О., Жидєєва Л. І. Аудит [текст]: навч. посіб. / М. О. Виноградова, Л. І. Жидєєва // К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 654 с.
3. Господарський кодекс України 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/lhttp://zakon3.rada.gov.ua/laws/436-15aws/436-15
4. Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до Міжнародних стандартів аудиту: Міжнародний стандарт аудиту 200. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2014 року, частина 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://apu.com.ua/attachments/article/290/Audit_ 2015_1_all.pdf
5. Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22.04.1993 № 3125-XII // Відомості Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3125-12
6. Ідентифікація та оцінка ризиків суттєвих викривлень через розуміння суб'єкта господарювання і його середовища: Міжнародний стандарт аудиту 315. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2014 року, частина 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://apu.com.ua/attachments/article/290/Audit_ 2015_1_all.pdf
7. Ільїна С. Б. Основи аудиту: Навчально-практичний посібник / С. Б. Ільїна // К.: Кондор, 2009 р. – 378 с.
8. Кулаковська Л. П. Організація і методика аудиту / Л. П. Кулаковська, Ю. В. Піча // К.: Каравела, 2009. – 544 с.
9. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 14 «Оренда» від 28.07.2000 № 181 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov. ua/laws/show/z0487-00
10. Немченко В. В., Редько О. Ю. Аудит. (Основи державного, незалежного професійного та внутрішнього аудиту) / В. В. Немченко, О. Ю Редько // Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 540 с.
11. Огійчук М. Ф., Новіков І. Т. Аудит: організація і методика: Навч. посібник. 2-гє вид., перероб. і допов. / М. Ф. Огійчук, І. Т. Новіков // К.: Алерта, 2012. – 664 с.
12. Петрик О. А. Аудит у зарубіжних країнах: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / О. А. Петрик, М. Т. Фенченко, за заг. ред. О. А. Петрик // К.: КНЕУ, 2002. – 168 с.
13. Подання фінансової звітності: Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 1 від 01.01.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_013
14. Пшенична А. Ж. Аудит: навч. посіб. / А. Ж. Пшенична // К.: Центр учбової літератури, 2008. – 320 с.
15. Савченко В. Я. Аудит: навч. посіб. / В. Я. Савченко. // К.: КНЕУ, 2006. – 328 с.
16. Узгодження умов завдань з аудиту: Міжнародний стандарт аудиту 210. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2014 року, частина 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://apu.com.ua/attachments/article/290/Audit_ 2015_1_all.pdf
17. Усач Б. Ф. Аудит: Навч. посіб. / Б. Ф. Усач // К.: Знання-Прес, 2002.
18. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15

Семенец А.А., Горбунова А.Е.
Харьковский институт финансов
Киевского национального торгово-экономического университета

АУДИТ ФИНАНСОВОЙ АРЕНДЫ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ

Аннотация
В статье рассмотрены особенности организации аудиторской проверки финансовой аренды основных средств. Исследованы теоретические и практические вопросы по аудиту финансовой аренды основных средств как обязательства и предложена организационная модель аудита. Проанализированы этапы проведения аудита финансовой аренды основных средств и определены их информационное обеспечение. На основе исследуемой информации определены основные проблемы и внесены предложения по их решению.
Ключевые слова: аудит, финансовая аренда, основные средства, метод, организация.

Semenets A.A., Horbunova A.E.
Kharkov Institute of Finance
Kyiv National University of Trade and Economics

AUDIT OF FINANCIAL LEASE OF FIXED ASSETS

Summary
The article is devoted to the peculiarities of auditing financial leases of fixed assets. Theoretical and practical questions on audit of financial leases of fixed assets as liabilities were investigated and an organizational model of audit was offered. The stages of the audit of the financial lease of fixed assets have been analyzed and their information system has been determined. On the basis of investigational information, the main problems are identified and proposals for their solution are made.
Keywords: audit, financial lease, fixed assets, convention, organization.

УДК 657.6

ОРГАНІЗАЦІЯ АУДИТУ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Семенець А.О., Стадник В.М.
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

Теоретично обґрунтовано та запропоновано організаційну модель аудиту фінансової звітності. Систематизовано та уточнено етапи аудиту фінансової звітності враховуючи вимоги законодавства. Наведено основні процедури аудиту фінансової звітності. Поглиблено вивчено питання щодо необхідності визначення критеріїв аудиторської оцінки фінансової звітності та проаналізовано види критеріїв згідно з концептуальною основою фінансової звітності.
Ключові слова: аудит, організація, фінансова звітність, підприємство, концептуальна основа.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Від повноти і наукової обґрунтованості організації і методики аудиту залежить практичне застосування аудиту, терміни його проведення і в цілому ефективність аудиторської перевірки. Розробка чіткої, ефективної методики проведення аудиту та його організація є найголовнішим завданням аудиту в цілому, тому що від цього залежить результат, якого прагне аудитор – висловлення незалежної думки аудитора про достовірність фінансової звітності в усіх суттєвих аспектах та відповідності вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку та інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання). Методика і організація аудиту фінансової звітності є проблемними, оскільки до тепер відсутні чіткі вимоги щодо послідовності аудиту, аудиторської оцінки фінансової звітності, у зв'язку з чим існує необхідність визначення основних елементів процесу аудиту фінансової звітності та їх взаємозв'язку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тему аудиторської оцінки фінансової звітності досліджували як вітчизняні науковці, зокрема Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча, О.А. Петрик, А.Ж. Пшенична, В.Я. Савченко, так і зарубіжні вчені: А. Аренс, Дж. Лоббек та інші. Проте, незважаючи на вагомі напрацювання вчених, зміни чинного законодавства та трансформаційний перехід формування фінансової звітності за вимогами міжнародних стандартів вимагають подальшого вивчення організації і методики аудиторської перевірки фінансової звітності підприємства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В результаті дослідження інформаційного, методичного, організаційного забезпечення аудиту фінансової звітності відповідно до міжнародних стандартів аудиту було виявлено безліч недостатньо розроблених і неузгоджених питань, які однозначно впливають на використання інформації для аналізу та прийняття управлінських рішень. Тому існує нагальна потреба подальшого поглибленого дослідження цих питань, спрямованих на удосконалення організації аудиту фінансової звітності підприємства, який потрібно розглядати як складний процес і враховувати взаємозв'язок між його структурними елементами.

Мета статті. Головною метою даної роботи є побудова організаційної моделі аудиту фінансової звітності підприємства та розробка пропозицій щодо удосконалення змісту робіт на етапах аудиту фінансової звітності.

Виклад основного матеріалу. Адекватне планування за допомогою етапів (послідовності) організації аудиту фінансової звітності підприємства допомагає впевнитися в тому, що найбільш важливим областям перевірки приділяється належна увага, потенційні проблеми своєчасно виявляються і вирішуються, організація аудиторського завдання і керівництво ним здійснюються належним чином, що забезпечує його ефективне виконання.

Вираження етапів організації не окремий етап аудиту, а безперервний і циклічний процес, який зазвичай починається набагато пізніше завершення попереднього аудиторського завдання (або в зв'язку з таким завершенням) і триває до завершення поточного. Проте при плануванні аудитор повинен брати до уваги тимчасові рамки виконання певних дій і аудиторських процедур, які необхідно завершити, перш ніж переходити до виконання подальших аудиторських процедур.

Після того як встановлена загальна стратегія аудиту, приступають до складання детального плану аудиту, в якому питання, визначені при розробці загальної стратегії, враховуються таким чином, щоб досягти цілей аудиту найбільш ефективним чином. Зазвичай аудитор розробляє загальну стратегію аудиту до складання детального плану аудиту, проте зовсім не обов'язково відокремлювати ці процедури один від одного або виконувати строго послідовно: вони тісно пов'язані між собою, і зміни в одній з них можуть привести до змін в іншій.

Проведення аудиту відбувається відповідно до визначеної мети, яка представляє собою надання аудиторові можливості висловити думку стосовно того, чи складена фінансова звітність у всіх суттєвих аспектах відповідно до застосовної концептуальної основи фінансової звітності згідно з МСА 200 «Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до Міжнародних стандартів аудиту».

Існують різні підходи щодо визначення етапів аудиту [12]. Отже, Ф.Ф. Бутинець виділяє чотири стадії аудиту: організаційну, підготовчу, технологічну та результативну [3]. В.Я. Савченко пропонує процес аудиту таким чином: укладання угоди на проведення аудиторських послуг; планування аудиту; вивчення і тестування внутрішнього контролю на підприємстві; підтвердження залишків на рахунках бухгалтерського обліку; аналіз тенденцій, коефіцієнтів, системний аналіз, статистичний метод аналізу фінансової звітності; підготовка та підписання аудиторського висновку [14]. Р. Адамс запропонував послідовність процесу аудиту таким чином: планування й розробка аудиторського підходу; тестування контрольних моментів й перевірка господарських операцій; перевірка статей балансу; завершення аудиту та складання висновку [2]. Оскільки організація аудиту це поетапний процес, спрямований на об'єднання частин чи елементів у систему, то потрібно більш детального розглянути результати досліджень науковців щодо етапів аудиту фінансової звітності [11]. Отже, Б.В. Кудрицький виділив такі етапи: прийняття рішення про проведення аудиту (дослідження сфери діяльності потенційного клієнта; причини, які зумовили зміну попереднього аудитора); етап підготовки до проведення аудиту (визначення особливостей діяльності суб'єкта господарювання; виявлення можливих зовнішніх та внутрішніх ризиків; розуміння специфіки бізнесу клієнта); планування (визначення стратегії аудиторської перевірки; оцінка рівня суттєвості; визначення рівня ризику; складання загального плану аудиту та розроблення детальної програми перевірки); перевірка; етап узагальнення результатів аудиту (оцінювання доказів та якості проведеного дослідження; підготовка та передання клієнту аудиторського висновку та іншої документації) [5, с. 111]. Не залишимо без уваги і висновок О.Ю. Редько та К.О. Редько щодо послідовності етапів аудиту: отримання замовлення, розуміння позиції замовника, оцінка ресурсів, перша оцінка ризиків виконання; ознайомлення з бізнесом замовника (вивчення бізнесу та системи менеджменту замовника, внутрішнього контролю (аудиту) та бухгалтерського обліку, розрахунки ризиків та суттєвості, визначення мети замовлення та його предмету і критеріїв останнього; оцінка наявного потенціалу виконавців; прийняття замовлення до виконання); планування роботи; виконання замовлення (перевірка, документування, контроль якості, перегляд ризиків і суттєвості, залучення експертів і т.п.); формулювання результату (оцінка достатності й відповідності доказів); обговорення результатів із замовником; написання аудиторського звіту (висновку); офіційна здача результатів аудиторських послуг) [13].

Отже, узагальнивши результати досліджень науковців можна виділити основні етапи і представити весь процес організації аудиту фінансової звітності підприємства у вигляді організаційної моделі, зображеної на рис. 1.

Під час перевірки фінансової звітності підприємства вивчають усі її форми. Спочатку здійснюється формальна перевірка звітності [6]. Вона полягає у візуальній перевірці правильності записів усіх реквізитів звітності та виявленні наявності самостійних змін у встановлених формах звітності, необумовлених виправлень, підчисток, наявності підписів, при цьому використовують НП(с)БО 1 «Загальні вимоги до складання фінансової звітності» [9], Наказ Міністерства фінансів України Про Примітки до

річної фінансової звітності від 29.11.2000 р. № 302, П(с)БО 29 «Фінансова звітність за сегментами». Своєчасність складання і подання фінансової звітності перевіряють відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України Про затвердження Порядку подання фінансової звітності від 28.02.2000 р. № 419.

Для здійснення перевірки правильності і повноти складання фінансової звітності на другому етапі користуються Методичними рекомендаціями щодо заповнення форм фінансової звітності, затвердженими Наказом Міністерства фінансів України від 28.03.2013 р. № 433, Наказом Міністерства фінансів України Про Примітки до річної фінансової звітності від 29.11.2000 р. № 302, П(с)БО 28 «Зменшення корисності активів», П(с)БО 29 «Фінансова звітність за сегментами» та іншими нормативно-правовими документами України і внутрішніми положеннями підприємства.

Третім етапом перевірки є перевірка узгодженості показників форм річної фінансової звітності. Як правило, для цієї перевірки використовуються таблиці, складені спеціалістами аудиторських фірм. При розробці таких таблиць слід брати до уваги специфіку ведення бухгалтерського обліку у деяких галузях промисловості і сферах діяльності, а також особливості господарських операцій підприємств. Також при цьому використовуються Методичні рекомендації з перевірки порівнянності показників фінансової звітності, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 11.04.2013 р. № 476.

На сьогодні немає чітко визначених вимог щодо визнання прийнятності концептуальних основ загального призначення. Відповідно до вимог МСА концептуальна основа фінансової звітності встановлюється законодавчими або нормативними актами. Для підприємств України

1. Форми фінансової звітності. Баланс (звіт про фінансовий стан), Звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід), Звіт про рух грошових коштів, Звіт про власний капітал, Примітки до річної фінансової звітності		
2. Мета аудиту. Згідно з МСА 200 «Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до Міжнародних стандартів аудиту» мета аудиту полягає в наданні аудиторові можливості висловити думку стосовно того, чи складена фінансова звітність у всіх суттєвих аспектах відповідно до застосовної концептуальної основи фінансової звітності		
3. Послідовність аудиту фінансової звітності		
Етап 1. Перевірка фінансової звітності за формою	Етап 2. Перевірка правильності складання кожної з форм звітності	Етап 3. Перевірка узгодженості показників форм фінансової звітності
4. Процедури аудиту		
Повнота заповнення реквізитів і граф звітності. Правильність показників на початку звітного періоду. Дотримання строків і термінів подання фінансової звітності	Арифметична перевірка кожної з форм. Вивчення правильності ведення обліку. Перевірка відповідності показників звітності даним бухгалтерського обліку	Перевірка ув'язки показників різних форм фінансової звітності за один і той же звітний період. Ув'язка показників окремих форм фінансової звітності між собою
5. Концептуальна основа фінансової звітності		
НП(с)БО 1, Наказ МФУ від 29.11.2000 р. № 302, П(с)БО 29, Постанова КМУ від 28.02.2000р. №419	Закон України Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні, НП(с)БО 1 «Загальні вимоги до складання фінансової звітності», Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності, Наказ МФУ від 29.11.2000 р. № 302, П(с)БО 29, інші П(с)БО або Концептуальні основи фінансової звітності від 01.09.2010, МСФЗ, МСБО, Тлумачення, розроблені Комітетом із тлумачень міжнародної фінансової звітності (КТМФЗ), Директива 2013/34/ЄС, інші нормативно-правові акти та внутрішні положення підприємства	Методичні рекомендації з перевірки порівнянності показників фінансової звітності
6. Оцінка фінансової звітності		
Критерії аудиторської оцінки фінансової звітності	Твердження для аудиту фінансової звітності відповідно до МСА 315	
7. Методи аудиту фінансової звітності. Фізична перевірка, документальна перевірка, підтвердження, спостереження, опитування, аналітичні процедури, узагальнення		

Рис. 1. Організаційна модель аудиту фінансової звітності підприємства

Джерело: розроблено авторами

таками документами є Закон України Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні, НП(с)БО 1 «Загальні вимоги до складання фінансової звітності», Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності, Методичні рекомендації з перевірки порівнянності показників фінансової звітності та інші П(с)БО, а для підприємств, які складають фінансову звітність відповідно до Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) такими документами є Концептуальні основи фінансової звітності від 01.09.2010, МСФЗ, Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (МСБО) та Тлумачення, розроблені Комітетом із тлумачень міжнародної фінансової звітності (КТМФЗ), колишнім Постійним комітетом із тлумачень (ПКТ), видані Радою з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, Директива 2013/34/ЄС та для всіх підприємств інші нормативно-правові акти України щодо ведення бухгалтерського обліку, складання фінансової звітності та внутрішні положення підприємства. Під час проведення аудиту на кожному етапі слід використовувати відповідну концептуальну основу фінансової звітності, що враховано в організаційній моделі аудиту фінансової звітності підприємства.

Деякі автори вважають, що використання таблиць для ув'язки форм фінансової звітності, які затверджені Міністерством фінансів України, є недоцільним. Адже доступ до цих таблиць необмежений, а тому ними можуть користуватися і бухгалтери. Отже у зв'язку з цим існує висока ймовірність складання бухгалтером підприємства звітності «за таблицею» [10]. Але методичні рекомендації з перевірки порівнянності показників фінансової звітності є також концептуальною основою фінансової звітності, тому є потреба перевірити наскільки фінансова звітність відповідає вимогам, що в них містяться і для цього аудитор може використовувати розроблені власні таблиці.

Концептуальна основа фінансової звітності містить критерії відповідно до яких здійснюється аудит фінансової звітності. Критерії можуть бути встановленими або спеціально розробленими. Встановленими критеріями є критерії, які містяться у законодавчих або нормативних актах або видані вповноваженими чи визнаними організаціями експертів, які дотримуються прозорих належних правових процедур. У таблиці 1 наведено перелік критеріїв аудиторської оцінки, визначених різними нормативними документами.

Деякі автори вважають, що використання системного підходу до вивчення та розв'язання проблеми аудиторської оцінки фінансової звітності підприємств і широке застосування систем контролю якості аудиту вимагають приділяти більше уваги визначенню критеріїв оцінки фінансової звітності (таблиця 2). Чіткий перелік критеріїв оцінки фінансової звітності потрібен для організації аудиту, вибору методів

Таблиця 1

Перелік критеріїв оцінки фінансової звітності в нормативних документах

Джерело	Критерії оцінки фінансової звітності
Концептуальні основи	доречність, суттєвість, правдиве подання (повнота, нейтральність, вільність від помилок), зіставність, можливість перевірки, своєчасність, зрозумілість
МСБО 1 «Подання фінансової звітності»	достовірне подання та відповідність МСФЗ, безперервність, принцип нарахування у бухгалтерському обліку, суттєвість та об'єднання у групи, згортання, частота звітності, порівняльна інформація, послідовність подання
НП(с)БО 1 «Загальні вимоги до складання фінансової звітності»	дохідливість, зрозумілість, доречність, достовірність, порівнюваність, зіставність, розкриття інформації про облікову політику і її зміни, а також дотримання принципів бухгалтерського обліку
Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»	обачність, повне висвітлення, автономність, послідовність, безперервність діяльності, нарахування та відповідність доходів і витрат, превалювання сутності над формою, історична (фактична) собівартість, єдиний грошовий вимірник, періодичність
Директива 2013/34/ЄС	безперервність діяльності, послідовність застосування облікової політики та оцінок, розумна основа визнання і оцінки, нарахування, відповідність вхідного балансу показникам вихідного балансу, окрема оцінка активів і зобов'язань, заборона згортання активів і зобов'язань, доходів і витрат, превалювання змісту над формою, оцінка за ціною придбання або собівартістю виробництва, суттєвість

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 2

Види критеріїв оцінки фінансової звітності в науковій літературі

Автор	Критерії аудиторської оцінки фінансової звітності									
	Повнота відображення	Оцінка	Реальність існування	Належне відображення	Правильність	Законність	Обережність	Постійність	Відповідність	Достовірність
Савченко В.Я. [14]	+	+	+	+		+				
Кулаковська Л.П., Піча Ю.В. [6]	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
Петрик О.А. [11]	+	+		+	+	+				+

Джерело: розроблено авторами

і аудиторських процедур аудиту. У зв'язку з тим, що критерії оцінки фінансової звітності визначаються національними та міжнародними стандартами аудиту (МСА) для аудиту фінансової звітності, виникає проблема формування загального переліку критеріїв оцінки фінансової звітності та визначення доречності застосування будь-якого критерію.

Відповідно до законодавства України метою аудиту фінансової звітності є визначення достовірності фінансової звітності, відповідності вимогам законодавства або іншим правилам згідно із вимогами користувачів. Виходячи з цього перелік критеріїв повинен забезпечити реалізацію мети аудиту фінансової звітності.

Дослідивши публікації вчених та нормативні документи можна виділити основні критерії аудиторської оцінки фінансової звітності: достовірність; зрозумілість; повнота; доречність; суттєвість; нейтральність; безперервність; відповідність принципам бухгалтерського обліку.

Всі процедури, що виконує аудитор, мають за мету отримання аудиторських доказів відсутності суттєвих викривлень як на рівні фінансової звітності в цілому, так і на рівні тверджень. Твердження, що використовує аудитор під час розгляду різних типів потенційних викривлень, розділяються на три категорії відповідно до МСА 315 «Ідентифікація та оцінка ризиків суттєвих викривлень через розуміння суб'єкта господарювання і його середовища»:

1) твердження щодо класів операцій та подій протягом періоду аудиту: настання, повнота, точність, закриття регістрів, класифікація;

2) твердження щодо залишків на рахунках на кінець періоду: існування, права та обов'язки, повнота, оцінка та розподіл;

3) твердження щодо подання та розкриття: настання та права і обов'язки, повнота, класифікація та зрозумілість, точність та оцінка [8].

Під час визначення сукупності тверджень потрібно враховувати вид господарської операції (статтю фінансової звітності), що перевіряється.

Отже, під час визначення критеріїв аудиторської оцінки фінансової звітності слід забезпечити оптимальність набору її якісних характеристик, які будуть визначатися концептуальними основами фінансової звітності загального або спеціального призначення. Доречність застосування будь-якого критерію або їх сукупності залежить від конкретних обставин (виду господарської операції, форми фінансової звітності, статті фінансової звітності) на підприємстві, зокрема ідентифікованих аудитором ризиків, пов`язаних із твердженням, а також ефективності різних критеріїв. Вибір переліку критеріїв оцінки залежить від рівня застосування: на рівні фінансової звітності в цілому, так і на рівні тверджень.

У 2014 році підписана Угода про асоціацію між Україною та ЄС. Відповідно до Закону України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» від 16.09.2014 р. № 1678-11 почався процес імплементації положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (далі – Угода) [4]. Зміни мають відбутися і в законодавчих актах бухгалтерського обліку, звітності, оподаткування, аудиту. З позиції бухгалтерського обліку і оподаткування Угода надає новий імпульс тим крокам, які було здійснено державними інституціями нашої країни у попередні роки. Відтепер мова перейшла у рамки конкретних завдань профільним міністерствам, відомствам, які є відповідальними за розробку проектів законодавчих актів у галузях бухгалтерського обліку, оподаткування, звітності і аудиту. Значення Директиви 2013/34/ЄС полягає у тому, що вперше у європейському співтоваристві зафіксовано законодавчо не лише загальні вимоги, а й реальний формат і зміст форм щорічної фінансової звітності компаній ЄС. Зокрема, у додатках 3-6 до Директиви наведено формати основних фінансових звітів – балансу і звіту про прибутки та збитки. Це дозволяє бухгалтерам компаній використовувати їх статті для складання зазначених звітів і надання користувачам. Також вперше в європейській практиці започатковано звіт про платежі на користь уряду [1].

Висновки і пропозиції. Під час організації аудиту фінансової звітності підприємства слід забезпечити оптимальність набору якісних характеристик фінансової звітності, які будуть визначатися концептуальною основою фінансової звітності загального або спеціального призначення. Доречність застосування будь-якого критерію або їх сукупності залежить від конкретних обставин (виду господарської операції, форми фінансової звітності, статті фінансової звітності) на підприємстві, зокрема ідентифікованих аудитором ризиків, пов'язаних із твердженням, а також ефективності різних критеріїв.

Процес аудиту фінансової звітності потрібно розглядати як сукупність інформації, що характеризує певні властивості і стани процесу, а також взаємозв'язок між його складовими, щоб він відображав мету, послідовність, процедури аудиту, концептуальну основу, оцінку фінансової звітності та методи аудиту. Використання запропонованої організаційної моделі аудиту фінансової звітності дозволить покращити якість аудиту фінансової звітності. З представлених результатів та висновків об'єктивно витікають перспективи подальших досліджень проблеми формування сукупності критеріїв оцінки фінансової звітності, які повинні йти в напрямку визначення їх ефективності на кожному етапі аудиту фінансової звітності.

Список літератури:

1. Directive on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings of the European parliament and of the council of 26 June 2013 № 2013/34/EU [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.oroc. pt/fotos/editor2/diretivacont.pdf
2. Адамс Р. Основи аудиту / Р. Адамс; пер. з англ. под ред. Я. В. Соколова. – М.: Аудит: ЮНИТИ, 2005. – 398 с.
3. Бутинець Ф. Ф. Аудит: стан і тенденції розвитку в Україні та світі: монографія / Ф. Ф. Бутинець, Н. І. Петренко. – Житомир: ЖДТУ, 2003. – 408 с.

4. Закон України Про ратифікацію угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 16.09.2014 р. № 1678-11 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1678-18
5. Кудрицький Б. В. Методичні та організаційні аспекти аудиту фінансової звітності в умовах сучасних інформаційних технологій: дис. канд. екон. наук: 08.00.09 / Б. В. Кудрицький. – К.: КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2007. – 211 с.
6. Кулаковська Л. П. Організація і методика аудиту / Л. П. Кулаковська, Ю. В. Піча. – К.: Каравела, 2009. – 544 с.
7. Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 28.03.2013 р. № 433 [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1373-15
8. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2014 року. Частина 1 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.apu.com.ua/attachments/article/290/Audit_2015_1_all.pdf
9. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до складання фінансової звітності», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13
10. Петренко Н. І. Методика аудиту фінансової звітності та шляхи її удосконалення / Н. І. Петренко // Вісник ЖДТУ. – 2016. – № 1. – С. 51.
11. Петрик О. А. Аудит у зарубіжних країнах: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / О. А. Петрик, М. Т. Фенченко, за заг. ред. О. А. Петрик. – К.: КНЕУ, 2002. – 168 с.
12. Пшенична А. Ж. Аудит: навч. посіб. / А. Ж. Пшенична. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 320 с.
13. Редько О. Ю. Методи аудиторської практики / О. Ю. Редько, К. О. Редько // Бухгалтерський облік та аудит. – 2011. – № 5. – С. 44-46.
14. Савченко В. Я. Аудит: навч. посіб. / В. Я. Савченко. – К.: КНЕУ, 2006. – 328 с.

Семенец А.А., Стадник В.Н.
Харьковский институт финансов
Киевского национального торгово-экономического университета

ОРГАНИЗАЦИЯ АУДИТА ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Теоретически обоснована и предложена организационная модель аудита финансовой отчетности. Систематизированы и уточнены этапы аудита финансовой отчетности с учетом требований законодательства. Приведены основные процедуры аудита финансовой отчетности. Углубленно изучен вопрос о необходимости определения критериев аудиторской оценки финансовой отчетности и проанализированы виды критериев в соответствии с концептуальной основой финансовой отчетности.
Ключевые слова: аудит, организация, финансовая отчетность, предприятие, концептуальная основа.

Semenets A.A., Stadnyk V.N.
Kharkiv Institute of Finance
of Kyiv National University of Trade and Economics

ORGANIZATION OF AUDITING OF FINANCIAL STATEMENTS

Summary
Theoretically justified and proposed an organizational model of the audit of the financial statements. Systematized and clarified the stages of the audit of the financial statements following the requirements of the legislation. The basic procedure of the audit of the financial statements. Studied in depth the question of the necessity of defining criteria for audit assessment of financial statements and analyzed the types of criteria in accordance with the conceptual framework for financial reporting.
Keywords: audit, organization, financial reporting, enterprise, framework.

УДК 657.471.62:657.44

ОБЛІК ДОХОДІВ ТА ВИТРАТ НА ПІДПРИЄМСТВАХ, ЩО ПРОВОДЯТЬ ОНЛАЙН ТРЕНІНГИ З БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

Склярук І.П., Данильченко Т.А.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розкрито особливості діяльності суб'єктів господарювання, які проводять онлайн тренінги. Систематизовано основні нормативно-правові акти, що регулюють питання обліку онлайн діяльності. Визначено організаційно-методичні аспекти обліку онлайн тренінгів з урахуванням специфіки діяльності. Виокремлено проблеми обліку та наведено основні напрями удосконалення.
Ключові слова: дохід, витрати, облік, онлайн тренінг, розподіл витрат.

Постановка проблеми. У час інформаційних комунікацій кожен прагне мати доступ до найновіших даних у кожній точці світу. В теперішній час можна з впевненістю стверджувати: «хто володіє інформацією – володіє світом». Зростає потреба до знань, отриманих без перешкод та в будь-який час, що зумовлює набрання популярності в організації і проведенні онлайн курсів. Зі збільшенням пропозиції на ринку мережевих послуг з навчання, виникає потреба у розробці відповідної методики та організації обліку цього виду діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання щодо обліку господарських операцій підприємств, що надають послуги онлайн тренінгів знаходяться у полі дискусій науковців та практиків, активно висувають гіпотези та розробляють пропозиції з метою вирішення цього питання.

Дослідженню сутності доходів та витрат, теоретичних і практичних засад їх обліку, у тому числі на підприємствах різних видів економічної діяльності, присвячено праці відомих вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких: В. Базилевич, Ф. Бутинець, С. Голов, Н. Гура, Й. Даньків, В. Захожай, Л. Ловінська, О. Малишкін, В. Швець, В. Шевчук, І. Бланк, М. Ван Бред, Г. Велш, А. Джон та інші.

Разом з тим, існує необхідність дослідження проблем обліку доходів та витрат на підприємствах, що проводять онлайн тренінги, оскільки в науково-практичних виданнях та спеціалізованих професійних виданнях ці питання розкрито не в повній мірі, що потребує подальшого вивчення та удосконалення.

Викладення невирішених раніше частин загальної проблеми. З розвитком інформаційних технологій, зростанням пропозиції мережевих послуг з навчання та зростанням попиту на отримання знань у зручний час та без додаткових витрат та перешкод, призводить до поширення нового виду надання послуг – онлайн або дистанційно. Це, в свою чергу, потребує розробки нових підходів та подальшого удосконалення існуючих організаційно-методичних аспектів обліку цього виду діяльності саме урахуванням особливостей її здійснення.

Мета статті. Основною метою є визначення особливостей обліку надходжень та витрат онлайн діяльності з надання тренінгів з бухгалтерського обліку. Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити наступні завдання: розкрити основні особливості надання освітніх тренінгів онлайн; навести методичні підходи до обліку доходів та витрат згідно з законодавчими нормами; запропонувати способи розподілу загальновиробничих витрат з урахуванням специфіки діяльності.

Виклад основного матеріалу. Методологічні засади обліку для підприємства, що займається організацією та проведенням курсів у мережі Інтернет повинно здійснюватися відповідно положень нормативно-правового поля, а саме: Господарського, Податкового та Цивільного кодексів, Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність», НП(С)БО № 1, П(С)БО (8, 15, 16, 25) та Положення про електронні гроші в Україні, Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку нематеріальних активів та інших нормативно-правових актів.

Однією з форм навчання, що забезпечує активну участь і творчу взаємодію учасників та лектора є тренінг.

Відповідно до наукових трактувань, тренінг – це запланований процес модифікації (зміни) ставлення, знання чи поведінкових навичок того, хто навчається, через набуття навчального досвіду, щоб досягти ефективного виконання в одному виді діяльності або в певній галузі.

Формами організації можуть бути: малі групи; індивідуальні заняття; пари; групи обговорення; лекції і міні-лекції; презентації та колективні презентації; аналіз ситуаційних та критичних випадків/вправ.

Проведення тренінгів в мережі Інтернет – це специфічний різновид надання освітніх послуг, тому і методика обліку буде схожа на облік послуг.

Організація та налагодження такого виду послуг проходить в декілька етапів, зокрема, першочерговим етапом буде створення платформи (сайту), як власноруч, так і з залученням фахівців сторонніх організацій (підрядників), що спричинятиме формування витрат на його розробку та підтримку. Підтримуємо думку бухгалтера-експерта [6], що такі витрати будуть відображені за дебетом рахунку 154 «Придбання (створення) нематеріальних активів». Введення сайту в експлуатацію буде супроводжуватися переведенням з капітальних інвестицій на рахунок нематеріальних активів. Типовий приклад визначення первісної вартості сайту наведено в таблиці 1.

Веб-сторінка обліковуватиметься на рахунку 12 «Нематеріальні активи«, оскільки це відповідає критеріям, зазначеним у П(С)БО 8 «Нематеріальні активи». У Податковому Кодексі України нематеріальні активи трактуються, як право власності на результати інтелектуальної

діяльності, у тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності), право користування майном та майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку, у тому числі набуті в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном та майновими правами [1].

Таблиця 1

Бухгалтерський облік створення та купівлі нематеріального активу

№ з/п	Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків		Сума, грн.
		Дт	Кт	
Спосіб 1: розробка сайту самостійно				
1	Нараховано заробітну плату робітникам, що розробляли сайт	154	661	15000
2.	Нараховано ЄСВ на заробітну плату (22%)	154	651	3300
3.	Відображено амортизацію комп'ютера робітника	154	131	100
4.	Використано канцелярське приладдя робітником для розробки платформи	154	22	38
5.	Нараховано витрати за реєстрацію сайту	154	685	3135
6.	Отримано податкову накладну з ПДВ	641	685	627
7.	Сплачено послуги з реєстрації	685	311	3762
Спосіб 2: замовлення розробки сторінки у сторонній організації				
1.	Здійснено передоплату організації «Б» за розробку і реєстрацію сайту курсів	371	311	24000
2.	Відображено податковий кредит з ПДВ за умови передоплати	641	644	4000
3.	Підписано акт виконаних робіт з контрагентом	154	631	20000
4.	Відображено податковий кредит з ПДВ	644	631	4000
5.	Здійснено взаємозалік заборгованостей	631	371	24000
Введення в експлуатацію				
1.	Підписано акт введення в експлуатацію сайту	125	154	20000

Джерело: систематизовано авторами

У пункті 27 П(С)БО 8 визначено, що амортизація нематеріальних активів може здійснюватися за способами, описаними у П(С)БО 7 «Основні засоби» на вибір керівництва підприємства:
- прямолінійний метод;
- зменшення залишкової вартості;
- прискореного зменшення залишкової вартості;
- кумулятивного;
- виробничого.

Два останні методи нарахування амортизації використовувати недоцільно, через те, що визначити кумулятивний коефіцієнт буде важко – ми не знаємо строк корисного використання сайту та не можемо його спрогнозувати. Щодо виробничого методу, то його використовують із застосуванням об'єму виробленої продукції. Звісно, по аналогії виробництву, планувати обсяги надання послуг (продажів) можна, але вони в більшості випадків залежать від непідконтрольних нам контрагентів – фізичних осіб, що у своїх діях є більш непередбачуваними, ніж юридичні особи. Створення цієї послуги є також залежним від вимог споживача, можлива зміна кількості курсів, чи їх годин, що впливатиме на суму амортизації. Візьмемо за базу тривалість курсів у годинах, розрахунки будуть складними і об'ємними, а отже потребуватимуть витрат часу на збір інформації та її аналіз, що в свою чергу порушує принцип ефективності інформації.

Найчастіше для амортизації нематеріальних активів використовують прямолінійний метод, оскільки він дозволяє рівномірно переносити вартість активу протягом всього терміну корисного використання, яке визначає підприємство не нижче за рекомендовані строки зазначені в ПКУ. Однак тривалість використання деяких активів визначити важко, а іноді зовсім неможливо, тому пропонують їх зовсім не амортизувати. Вважаємо, що сайт, можна віднести до такої групи чи до групи активів з високим моральним зносом.

В процесі господарювання, в результаті шахрайських дій інших користувачів може статись «взлом» онлайн сторінки через XSS (Cross Site Scripting) чи атаки SQL-ін'єкціями, що спричинить її втрату. Така подія спричинить виникнення додаткових, непередбачуваних витрат і позбавить підприємство джерела отримання доходу. Варто зазначити, що оперативні дії працівників IT-інфраструктури допоможуть відновити доступ до сайту, тому необхідно відобразити актив спочатку на позабалансовому рахунку 072 «Невідшкодовані нестачі і втрати від псування цінностей», а потім перевести залишкову вартість до складу нематеріальних активів.

Якщо ж підприємство звернулося до правоохоронних органів, і шахрая було виявлено, то оцінка завданого збитку буде здійснюватися відповідно до чинної Постанови Кабінету Міністрів України № 116 «Про затвердження Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей» [5], згідно якого розмір збитків визначається шляхом проведення незалежної оцінки відповідно до національних стандартів. Із сум, стягнутих з винної особи, здійснюється відшкодування збитків, завданих підприємству, з урахуванням фактичних витрат підприємства на відновлення пошкоджених або придбання нових матеріальних цінностей та вартості робіт з їх відновлення, а залишок коштів перераховується до державного бюджету.

Вважаємо, що для підприємства, основним активом якого є онлайн платформа, її тривала втрата та витрати на судовий процес можуть призвести до банкрутства. Тому доцільно до фактичних витрат підприємства, що виникли через злочинні дії додавати середньоденний дохід за кожен день відсутності можливості керувати сайтом. Для визначення суми додаткового відшкодування необхідно використати суму доходу від реалізації за 6 місяців та розділити на кількість робочих днів у цьому періоді. Надмірне відшкодування потрібно перерахувати до місцевого чи державного

бюджету. Ще одним рішенням, що зменшить ризик банкрутства через втрату сайту, може стати створення резерву, однак механізм нарахування резервів для таких активів не передбачено. Приклад відображення обліку втрати нематеріального активу підприємства, що займається онлайн тренінгами наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Відображення в обліку втрати контролю над сайтом

№	Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків		Сума, грн.
		Дт	Кт	
1.	Виявлено взлом сайту	072		9500
2.	Списано знос нематеріального активу	133	123	4000
3.	Списано залишкову вартість на витрати	976	123	5500
Якщо підприємству вдалось відновити доступ				
1.	Списано вартість з позабалансового рахунку		072	9500
2.	Відновлено доступ до сайту	123	716	5500
Якщо виявлено порушника, вину якого доведено судовим процесом				
1.	Виявлено злочинця, який за судовим рішенням несе матеріальну відповідальність	375	716	15500
2.	Списано вартість з позабалансового рахунку		072	9500
3.	Відображено заборгованість перед бюджетом у розмірі суми надмірно-відшкодованих збитків (15500-5500=10500)	716	641	10500
4.	Отримано грошові кошти від винної особи на рахунок у банку суб'єкта господарювання	311	375	15500
5.	Погашено заборгованість перед бюджетом	641	311	10500

Джерело: складено авторами

Таблиця 3

Відображення прямих витрат підприємства

№	Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків		Сума, грн.
		Дт	Кт	
1.	Нараховано заробітну плату працю викладачу онлайн курсів	231	661	10000
2.	Нараховано ЄСВ на заробітну плату (22%)	231	651	2200
3.	Використано канцелярське приладдя	231	22	40
4.	Списано розподілені загальновиробничі витрати	231	91	260
5.	Списано витрати на собівартість послуг	903	231	12500
6.	Витрати списано на фінансовий результат	791	903	12500

Джерело: складено авторами

Відповідно до П(С)БО 16 «Витрати» [3], підприємство може класифікувати витрати на прямі, загальновиробничі (розподілені та нерозподілені), адміністративні та витрати на збут. Прямими витратами буде виступати заробітна плата та соціальні нарахування на неї (ЄСВ), витрати матеріалів (МШП, канцелярських приладів, які використовує викладач), амортизація обладнання (пропорційно розподілятиметься на кожен курс). Також до витрат може бути віднесена амортизація специфічного програмного забезпечення (якщо ж програмне забезпечення використовується декількома викладачами, то такі витрати належатимуть до загальновиробничих). Окремі типові проведення з витрат, пов'язаних з основною діяльністю суб'єкта господарювання (організація і проведення бухгалтерських тренінгів) наведено у таблиці 3.

Таблиця 4

Відображення в обліку нарахування заробітної плати викладачам тренінгу

№	Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків		Сума, грн.
		Дт	Кт	
1.	Нараховано заробітну плату штатним викладачам	23,91	661	18000
2.	Утримано військовий збір	661	642	270
3.	Утримано ПДФО	661	641	3240
4.	Нараховано ЄСВ	23, 91	651	3960
5.	Перераховано суму заробітної плати, що підлягає зарахуванню на карткові рахунки працівників	661	311	14490
6.	Перераховано до бюджету з поточного рахунку в банку суму ПДФО та військового збору	641, 642	311	3510
7.	Перераховано до бюджету з поточного рахунку в банку суму ЄСВ	651	311	3960
Якщо підприємство виступає податковим агентом				
1.	Нараховано винагороду за виконану роботу відповідно до договору ЦПХ	231	685	3000
2.	Утримано податок на доходи фізичних осіб	685	641	540
3.	Утримано військовий збір	661	642	45
4.	Нараховано ЄСВ	23, 91	651	660
5.	Вплачено гонорар викладачу	685	311	2415
Якщо підприємство залучило викладачів за договором аутсорсингу				
1.	Отримано рахунок	231	685	36000
2.	Відображено податковий кредит з ПДВ	641	685	6000
3.	Перераховано гонорар викладачу	685	311	42000

Джерело: складено авторами

Облік заробітної плати викладачів курсу може мати свої особливості, оскільки спосіб їх залучення може бути різним:

– якщо особа працює постійно і входить до штату працівників підприємства;

– якщо особа працює тимчасово за договором цивільно-правового характеру (викладає незначну кількість лекцій та не входить до штату працівників). Часто умовами угоди передбачено, що суб'єкт господарювання виступає податковим

агентом групи, відповідно на нього покладається відповідальність з нарахування і утримання сум ПДФО та військового збору, їх перерахунку до бюджету та подання звітності;

– якщо укладено договір про надання послуг з аутсорсинговою організацією, з метою забезпечення підприємства професійними викладачами;

– якщо до викладання залучено фізичну особу підприємця (СПД) (облік нарахування та виплати гонорару буде повністю співпадати з обліком оплати аутсорсинговій компанії, оскільки підприємство не сплачуватиме податків).

Типові проведення з відображення нарахування заробітної плати за переліченими вище способами наведено у таблиці 4.

Для обліку та формування прямих витрат підприємства на здійснення основної діяльності (організацію, проведення курсу) пропонується використовувати рахунок 23 «Виробництво», пояснюється це тим, що кожен курс має свої характеристики: тривалість, дату початку та закінчення навчання, кількість залучених до викладання працівників та необхідне програмне забезпечення, а потім списання на рахунок 903 «Собівартість робіт та послуг» і потім – на 791 «Результат операційної діяльності».

Цілком можливо, що суб'єкт господарювання не матиме залишку за рахунком 23 «Виробництво» на кінець періоду, якщо оплата курсу здійснюється кожного місяця, то і собівартість його відповідно списуватиметься (згідно з принципом нарахування і відповідності доходів і витрат з метою визначення фінансового результату).

Таблиця 5

Відображення в обліку загальновиробничих витрат та витрат обігу

№	Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків		Сума, грн.
		Дт	Кт	
1.	Нараховано заробітну плату працівникам ІТ підрозділу	91	661	8000
2.	Відображено ЄСВ на суму заробітної плати	91	651	1760
3.	Отримано рахунок за підключення до мережі Інтернет	91	685	240
4.	Відображено податковий кредит з ПДВ	641	685	40
5.	Списано розподілені загальновиробничі витрати на виробництво	231	91	8000
6.	Нерозподілені виробничі витрати списано на собівартість послуги	903	91	2000
7.	Проведено аудит підприємства	92	685	10000
8.	Відображено податковий кредит з ПДВ	641	685	2000
9.	Витрати на мобільний зв'язок	92	631	300
10.	Відображено податковий кредит з ПДВ (за послуги зв'язку)	641	631	60
11.	Отримано рахунок від PR-агентства за рекламу курсів	93	685	600
12.	Відображено податковий кредит	641	685	120

Джерело: складено авторами

Для підприємства, що займається бухгалтерськими онлайн тренінгами досить важко розподілити сукупні загальновиробничі витрати, оскільки базою розподілу може виступати як чисельність учасників курсу так і кількість викладачів, планові чи нормативні показники витрат. Вважаємо, що адміністративні витрати та витрати на збут, будуть займати невелику частку сукупних витрат, і обліковуватимуться на рахунках 92 «Адміністративні витрати» та 93 «Витрати на збут» відповідно. Оскільки вони належать до витрат періоду, то списуватимуться одразу на фінансовий результат проведенням Дт 791 – Кт 92, 93. Відображення господарських операцій з такого виду витрат наведено у таблиці 5.

Виходячи з вище зазначеного, вартість курсу буде складатися з виробничих витрат, розподілених загальновиробничих витрат, націнки (яка має включати в себе і ПДВ, а отже буде більша за 20%, оскільки для забезпечення принципу безперервності необхідно покривати і інші витрати). Використавши за приклад дані таблиці 3, отримуємо наступні дані: витрати на курс 13000 грн., якщо підприємство встановить націнку 38%, то ціна реалізації дорівнюватиме добутку цих значень (13000*1,38) і становитиме 17940 грн. Щоб визначити вартість надання послуг одному слухачеві курсів, варто визначену вище суму розділити на кількість слухачів, припустимо, що їх 20 чоловік: 17940/20=897 грн. Такий варіант можливий, якщо кількість бажаючих є постійною і визначеною до початку курсу, у іншому випадку підприємство має заздалегідь визначити ціну курсу з урахуванням всіх ризиків (слухачів не буде чи їх буде замало, щоб окупити витрати періоду).

Таблиця 6

Бухгалтерський облік надходження оплати від слухачів

№	Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків		Сума, грн.
		Дт	Кт	
	Оплата по закінченню надання послуг			
1.	Нараховано заборгованість учасників з оплати курсів	361	703	360
2.	Нараховано податкове зобов'язання з ПДВ	703	641	600
3.	Отримано кошти від учасників	311	361	360
	Передоплата			
1.	Отримано передоплату від учасників курсів	311	681	360
2.	Відображено податкове зобов'язання з ПДВ	643	641	600
3.	Визнано дохід від реалізації тренінгу слухачам	361	703	360
4.	Нараховано податкове зобов'язання з ПДВ	703	641	600
5.	Взаємозалік заборгованості	681	361	360
6.	Списано дохід на фінансовий результат	703	791	300

Джерело: складено авторами

Доцільно для обліку користувачів проводити вступну онлайн реєстрацію, це дозволить визначити кількість зацікавлених у навчанні, а потім за потреби встановити боржника. Надходження гро-

шових коштів/оплати від слухачів буде доходом такого підприємства [2] та підлягає оподаткуванню ПДВ (якщо підприємство є платником цього податку). Можливою є передоплата і після оплата, як і для будь-якої реалізації товарів чи послуг. Документальне оформлення таких операцій у паперовому вигляді буде громіздким та недоречним. Раціональніше використовувати реєстраційну картку слухача тренінгу та надсилати на неї вимогу, чи нагадування оплатити курс. У таблиці 6 наведено базові проведення з обліку надходження грошових коштів від учнів тренінгів.

Таблиця 8

Облік надходження електронних грошей

№	Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків		Сума, грн.
		Дт	Кт	
Якщо у підприємства є електронний гаманець				
1.	Отримано електроні гроші від слухача курсу	335	361	900
2.	Отримано гроші на рахунок в банку	311	335	873
3.	Визнано та сплачено комісію банку за операцію (3%)	949	335	27
Якщо у підприємства немає електронного гаманця				
1.	Отримано кошти від банку посередника на рахунок	311	682	873
2.	Відображено сплачену комісію	949	682	27
3.	Списано заборгованість студента	361	682	900

Джерело: складено авторами

Зі зростанням можливостей мережевих технологій підвищується тенденція до використання систем електронних грошей. Як результат оплата за курси частіше надходитиме у вигляді електронних грошей, рух яких регламентовано «Положенням про електронні гроші в Україні» № 481 [4], однак необхідно перераховувати їх валюту у національну – гривню. На сьогоднішній день в Україні функціонують наступні легалізовані системи електронних грошей: Maxi. MoneXy, MasterCard, Visa, Global Money та Простір. Окрім легалізованих систем досить часто використовують WebMoney, QIWI та інші. Підприємства можуть використовувати електронні гроші в обмін на безготівкові кошти та для розрахунків за товари в електронному вигляді, що були придбані на господарські потреби.

Можливим є варіант, коли для суб'єкта господарювання електронний гаманець не створюється, а гроші потрапляють на рахунок одразу з вирахуванням комісії. Проведення з отримання електронних грошей представлено у таблиці 8.

Висновки і пропозиції. Організація і проведення онлайн курсів та тренінгів є відносно новою діяльністю, що набуває достатньо вагомого розвитку. Тому всі особливості її обліку та оподаткування врахувати поки що досить важко, адже з розвитком технологій та внесенням змін до законодавчої бази може змінитись технологія і методологія обліку. Мережева діяльність є ризиковою, та у той же час приносить значний прибуток, через популярність та зручність для слухача, тому, облік цієї справи має удосконалюватись, щоб відповідати вимогам підприємства та зовнішніх користувачів.

Таким чином, у статті розкрито та систематизовано особливості організації та методології обліку господарських операцій підприємства, основною діяльністю якого є проведення онлайн тренінгів. Виокремлено проблему вибору методу визначення та бази розподілу загальновиробничих витрат та витрат від втрати сайту. Висунуто пропозиції щодо техніки визначення відшкодування за шахрайське заволодіння онлайн платформою. Запропоновано підхід до зменшення податкового навантаження за допомогою використання спрощеного режиму оподаткування. Обґрунтовано необхідність законодавчого регулювання особливого розрахунку витрат чи створення резерву для відшкодування втрати основного активу онлайн підприємств – сайту.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України Відомості Верховної Ради України (ВВР) від 02.12.2010 зі змінами та доповненнями № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» Наказ Міністерства фінансів від 29 листопада 1999 року № 290 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» Наказ Міністерства фінансів від 31.12.1999 № 318 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00
4. Постанова Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного Банку України з питань регулювання випуску та обігу електронних грошей від 04.11.2010 № 481 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1336-10#n19
5. Постанова Кабінету Міністрів України № 116 від 22 січня 1996 «Про затвердження Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/116-96-%D0%BF
6. Золотухін О. Інтернет-магазин: особливості діяльності та обліку / О. Золотухін // Вісник податкової служби України – від 24.07.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DG090561.html
7. Електронні гроші / Глосарій банківської термінології // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123302

Склярук И.П., Данильченко Т.А.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

УЧЕТ ДОХОДОВ И РАСХОДОВ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ, КОТОРЫЕ ПРОВОДЯТ ОНЛАЙН ТРЕНИНГИ ПО БУХГАЛТЕРСКОМУ УЧЕТУ

Аннотация
В статье раскрыты особенности деятельности субъектов хозяйствования, которые проводят онлайн тренинги. Систематизированы основные нормативно-правовые акты, регулирующие вопросы учета онлайн деятельности. Определены организационно-методические аспекты учета онлайн тренингов с учетом специфики деятельности. Выделены проблемы учета и приведены основные направления совершенствования.
Ключевые слова: доход, затраты, учет, онлайн тренинг, распределение затрат.

Skliaruk I.P., Danylchenko T.A.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

RECORDS OF INCOME AND EXPENDITURE AT THE ENTERPRISES WHICH CONDUCT ONLINE ACCOUNTING TRAINING SESSIONS

Summary
In the article, it goes about the peculiarities of business entities that conduct online trainings. The regulatory legal acts regulating the issues of accounting for online activities are systematised in the article. The organizational and methodical aspects of accounting for online training with specific activities are defined in it. The problems of accounting and the basic areas for improvement are in the focus there.
Keywords: income, expenditures, accounting, online training, cost allocation.

УДК 658.147

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ ТОВАРИСТВ (ПОВНІ, КОМАНДИТНІ)

Столяр Л.Г., Андрухів М.П.
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Досліджено особливості створення товариств в Україні в сучасних умова господарювання. Охарактеризовано види товариств та порядок їх діяльності. Проведено порівняльну характеристику господарських товариств з повною та змішаною відповідальністю. Особливу увагу приділено створенню товариств повного та командитного типу. Розглянуто особливості формування власного капіталу повного та командитного товариства.
Ключові слова: власний капітал, господарське товариство, повне товариство, командитне товариство, статутний капітал, відповідальність.

Постановка проблеми. Заснування підприємства будь якої форми власності є неможливим без створення власного капіталу, а також його подальша діяльність. Оскільки величина капіталу є важливою економічною категорією, вона характеризує платоспроможність та фінансову стійкість підприємства. Формування та облік власного капіталу залежить від організаційно-правової форми та виду діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості власного капіталу підприємств досліджували такі провідні вчені: К. Маркс, А. Сміт, Д. Рікардо, А. Афанасьєв, І. Зятовський, Г. Кірєйцев, А. Поддерьогін, Г. Поляк та інші. Найбільш відомими розробками, присвяченими проблемам власного капіталу господарських товариств в сучасних умовах, є праці І. Бланка, Ю. Брігхема, Ю. Воробйова, О. Єфимової, В. Ковальова, В. Савчука, О. Терещенка, Д. Ван Хорна, Дж. Шима.

Дослідження особливостей щодо обліку власного капіталу на підприємствах сприятиме підвищенню достовірності та повноти інформації, що відображається у фінансовій звітності, про його фінансово-майновий стан. Користувачі звітності зможуть приймати обґрунтовані та виважені управлінські рішення. Тому на сьогоднішній день питання щодо удосконалення формування та обліку власного капіталу є дуже актуальними.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливості обліку власного капіталу залежить від організаційно-правової форми. Тобто, облік у повному товаристві суттєво

відрізняється від командитного, і дослідити їхні особливості є основним питанням у цій статті.

Метою статті є визначення особливостей обліку власного капіталу командитних та повних товариств.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинного законодавства України (Закон України «Про господарські товариства»), господарські товариства можуть існувати в таких організаційно-правових формах:

- акціонерне товариство;
- товариство з обмеженою відповідальністю;
- повне товариство;
- товариство з додатковою відповідальністю;
- командитне товариство [2].

На сьогоднішній день існує дуже мало підприємств з організаційно-правовими формами, такими як повне та командитне товариства, проте особливості формування власного капіталу майже не досліджені. Саме тому розглядаються особливості обліку власного капіталу саме цих товариств. В Україні на даний момент існують такі повні (ПТ) та командитні (КТ) товариства, як Повне товариство «Поділля-ресурс В.К.» м. Могилів-Подільський, Вінницька обл., Повне товариство «Ломбард «Україна» м. Київ, ПТ «Ломбард «Аверс» м. Львів, ПТ «Сокіл-Драй і Кравець» м. Івано-Франківськ, ПТ «Комерційно-фінансова фірма «Економ-Сервіс» м. Харків, Командитне товариство «Мокляк і К» м. Харків, КТ «ОЛМІС-Стальякон» м. Маріуполь, КТ «Фірма «Елсіт» м. Полтава, КТ «Запорізький завод високовольтної апаратури» м. Запоріжжя, КТ «Науково-технічний центр «Будівничий» м. Дніпропетровськ.

Наявність статутного капіталу передбачена для всіх господарських товариств законодавством України. Що ж стосується розміру статутного капіталу, то для одних товариств не встановлено будь-яких вимог щодо нього, а для інших товариств законодавством прийняті обмеження у вигляді мінімального розміру статутного капіталу [4].

Питання, пов'язані з формуванням статутного капіталу, регулюються Законом «Про господарські товариства» [2], Господарським і Цивільним кодексами України [1, 3].

Цивільним кодексом України [3] статутний капітал визначається як сума внесків засновників господарського товариства, що визначає мінімальний розмір майна господарського товариства й гарантує інтереси його кредиторів. В Господарському кодексі [1] і Законі України «Про господарські товариства» [2], зустрічається також поняття «статутний фонд». Ці обидва поняття використовуються в одному й тому ж значенні.

Для повного і командитного господарських товариств мінімального розміру статутного капіталу не встановлено, оскільки учасники таких товариств (в командитному товаристві – частина учасників) несуть відповідальність за зобов'язаннями юридичної особи всім своїм майном. Установчий договір повного й командитного товариств повинні міститися відомості про розмір статутного капіталу товариства й про склад і строки внесення його учасниками внесків. При створенні таких господарських товариств питання про розмір статутного капіталу вирішують його засновники за своїм розсудом [2].

Для інших господарських товариств, яким законодавством установлено мінімальний розмір статутного капіталу, наявність їхнього капіталу має бути не нижче від такого розміру, який є обов'язковим, тому що в інакшому випадку підприємство не буде зареєстровано.

Основною характерною рисою колективного неакціонерного підприємства, що впливає на побудову власного капіталу, є ступінь відповідальності – обмежена, додаткова чи повна, та характер товариства – повне чи командитне. За цим критерієм і формується облік та рух статутного капіталу повного та командитного товариств.

Власники товариств, поряд із суб'єктами господарювання, несуть обмежену відповідальність за боргами товариства, можуть створюватися та-

Таблиця 1

Порівняльна характеристика господарських товариств з повною та змішаною відповідальністю

Основні ознаки і характеристики	Товариство з повною відповідальністю	Товариство зі змішаною відповідальністю (командитне)
Засновницькі документи	Установчий договір	Установчий договір
Ступінь відповідальності	Солідарна (необмежена) всім своїм майном	Солідарна для дійсних членів і обмежена вкладом у майно для членів вкладників
Система управління	Органи управління не створюють; справи товариства ведуться за загальною згодою учасників	Органи управління не створюються, діє договір доручення, який поширюється для дійсних членів
Статутний капітал	Самостійно встановлюється розмір статутного капіталу у засновницьких документах	Законодавчо не встановлюється розмір статутного капіталу, але обмежується розмір частки вкладників (не більше 50% майна товариства
Контроль учасників	Великий контроль учасників товариства	Великий контроль учасників товариства
Період функціонування	1. Обмежений (смерть чи вихід одного з партнерів означає припинення існування ТзПВ) 2. Необмежений, якщо це передбачено установчим договором	1. Необмежений, у випадках смерті чи виходу одного із членів-вкладників 2. Обмежений в аналогічних випадках з дійсними членами, якщо договором не обумовлено інше
Право передачі власності	Обмежені права, передати свою частину іншим учасникам чи третім особам можна лише за згодою решти учасників	Необмежені права для членів-вкладників і обмежені для дійсних членів
Юридична форма	Об'єднання капіталів	-

Джерело: [5, с. 26]

кож господарські одиниці, власники яких несуть необмежену відповідальність. До таких суб'єктів господарювання належать товариства з повною відповідальністю та командитні товариства. І вони діють на підставі установчого договору.

Повне товариство – це таке товариство в якому всі учасники ведуть спільну підприємницьку діяльність і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном. Установчий договір товариства повинен визначати розмір частки кожного з учасників, розмір, склад і порядок внесення вкладів, форму їх участі у справах товариства [2].

Вести діяльність товариства можуть всі учасниками, або один чи декілька з учасників, які виступають від імені товариства. Якщо виступає один чи декілька учасників, то обсяг повноважень учасників визначається дорученням, яке має бути підписано рештою учасників товариства. Якщо в установчому договорі визначаються, що всі учасники, які наділяються повноваженнями на ведення діяльності товариства, то передбачається, що кожен з них може діяти від імені товариства самостійно. В установчому договорі також може бути відзначено, що такі учасники мають право вчиняти певні дії лише спільно.

У командитному товаристві поряд з одним або більше учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність, а також несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, є один або більше учасників, відповідальність яких обмежується вкладом у майні товариства (вкладники).

Вкладників командитного товариства ще називають – командитистами. В установчому договорі стосовно командитистів указуються тільки сукупний розмір їх часток у майні товариства, а також розмір, склад і порядок внесення ними вкладів. Сукупний розмір часток вкладників не повинен перевищувати 50% майна товариства, зазначеного в установчому договорі [2].

Формують статутний капітал господарського товариства з метою забезпечення такого товариства активами для ведення підприємницької діяльності. У той же час статутний капітал – це інструмент для створення господарського товариства, який виконує роль центру об'єднання майна, на підставі якого створюється юридична особа [3].

В командитному товаристві кожен із вкладників повинен внести не менше 25% свого внеску на момент його реєстрації.

Значний вплив на побудову обліку формування та руху статутного капіталу мають методи обліку та оцінка внесків. Оцінка внесків до статутного капіталу здійснюється у грошових одиницях України за загальним рішенням учасників з дотриманням умов, передбачених установчими документами.

Матеріальні цінності, внесені учасниками до статутного капіталу, оцінюються за первинними документами, що підтверджують ціну їх придбання (рахунками, товарно-транспортні накладні тощо). Але в деяких країнах під час придбання товарно-матеріальних цінностей з покупця стягується податок на додану вартість, який відображується в обліку окремим рядком, а якщо цінності вивозяться за кордон, сума податку повертається покупцеві [4].

У випадку якщо до статутного капіталу вноситься майно, на яке відсутні документи, що підтверджують його вартість, то остання визначається засновниками (учасниками), про що складається протокол зборів засновників. При виникненні розбіжностей в оцінці майна засновниками її проводять аудиторська фірма.

Оприбутковане майно (будинки, споруди, обладнання та інші матеріальні цінності), внесене учасниками в натуральній формі в рахунок внесків до статутного капіталу чи в оплату акцій, відображується в обліку і балансі сумою, включаючи їх вартість, визначену в установленому порядку, та всі витрати на доставку (обладнання, яке потребує монтажу, а також витрати на його монтаж і встановлення) і державну реєстрацію.

Якщо майно надано підприємству лише для використання, його оприбутковують в оцінці, визначеній із орендної плати за користування цим майном, врахованим на весь вказаний строк діяльності підприємства чи інший встановлений засновниками строк, якщо інше не передбачено установчими документами.

Права на користування природними ресурсами, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права (у тому числі на використання винаходів, ноу-хау), внесені учасниками в рахунок внесків до статутного капіталу підприємства, відображуються в обліку і балансі за первинною вартістю, визначеною у відповідному порядку [1].

Внески учасників до статутного капіталу відображуються в обліку і балансі у міру їх фактичного надходження (для майна та матеріальних активів – дата складання акта прийому-передачі, для грошових коштів – надходження на рахунок підприємства згідно з випискою банку) [3].

Особливістю обліку формування та руху статутного капіталу в господарських товариствах є наявність аналітичного обліку на рахунках 40 «Статутний капітал» та 46 «Неоплачений капітал» [6, с. 12].

У розрізі цих рахунків у аналітичному обліку кожному засновнику відкривається окремий рахунок на суму належного внеску згідно з установчими документами.

Статутний капітал товариства зростає за рахунок додаткових внесків учасників, розширення кола учасників і зростання внесків учасників за рахунок прибутку товариства. Додаткові внески учасників впливають на розмір їхньої у статутному капіталі тільки в тому випадку, якщо це передбачено установчими документами.

Статутний капітал товариства зменшується внаслідок виходу одного з кількох учасників і у випадку прийняття рішення про списання непокритих збитків товариства за рахунок внесків його учасників [2].

У разі виходу учасника зі складу товариства йому сплачують вартість частини майна підприємства, пропорційно до його частки у статутному капіталі.

Виплата проводиться після затвердження звіту за рік, в якому він вийшов з товариства, і терміном 12 місяців із дня виходу. На вимогу учасника і за згодою товариства внесок може бути повернений повністю чи частково в натуральній формі. Вибувшому учаснику сплачують також належний йому прибуток, котрий отримало то-

вариство в цьому році до моменту його виходу. Майно, що передано учасником товариству тільки для використання, повертається йому в натуральній формі без винагороди.

При реорганізації учасника товариства, чи у зв'язку зі смертю громадянина – учасника товариства, спадкоємці мають право на вступ до товариства. У разі відмови спадкоємця від вступу до товариства чи відмови товариства від його прийняття, йому видається частка (у грошовій або в натуральній формі), яка належала реорганізованому чи ліквідованій юридичній особі, а її вартість визначається на день реорганізації чи ліквідації учасника [1].

Резервний капітал створюється відповідно до вимог Закону України «Про господарські товариства» [2], згідно з правилами, встановленими статутом і установчим договором, за рахунок нерозподіленого прибутку і призначений покривати можливі збитки від діяльності підприємства. Розмір щорічних відрахувань встановлюється засновниками самостійно і становить не менше ніж 5% чистого прибутку. Загальна сума резервного капіталу також встановлюється документами, але повинна становити не менше ніж 25% статутного капіталу [7, с. 504].

Висновки і пропозиції. Отже, особливість формування власного капіталу має свою певну специфіку, зумовлену відповідно до чинного законодавства України організаційно-правовою формою діяльності підприємств. При заснуванні повного чи командитного товариств слід враховувати цей фактор, а також для забезпечення ефективної господарської діяльності даного підприємства у майбутньому. Ми з'ясували особливості обліку двох товариств. І можна зробити висновок що власний капітал, його облік, формування та рух залежить від ступені відповідальності (повної, обмеженої чи додаткової), а також звичайно від характеру товариства. Перспективи подальших досліджень у даній галузі полягають у визначенні впливу власного капіталу підприємств різних організаційно-правових форм на ефективність їх діяльності.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV, зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15
2. Закон України «Про Господарські товариства» затверджений Верховною радою України від 19.09.1991 р. № 1576-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1576-12
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15
4. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13
5. Маркович В.М. Функціонування підприємницького капіталу / Маркович В.М. // Вісник НБУ. – 2001. – № 5. – С. 7-15.
6. Оніщенко В.М. Актуальні питання вживання методу обліку в капіталі відповідно до П(С)БУ № 12 «Фінансові інвестиції» / Оніщенко В.М. // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – № 11. – С. 15.
7. Фінансовий облік: підруч. для студентів вищ. навч. закл. / Л.В. Нападовська, А.В. Алексеєва, О.А. Бакурова та ін.; за заг. ред. Л.В. Нападовської. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. – 700 с.

Столяр Л.Г., Андрухив М.П.
Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА ОБЩЕСТВ (ПОЛНОГО, КОММАНДИТНОГО)

Аннотация
Исследованы особенности создания обществ в Украине в современных условиях хозяйствования. Охарактеризованы виды обществ и порядок их деятельности. Проведена сравнительная характеристика хозяйственных обществ с полной и смешанной ответственностью. Особое внимание уделено созданию обществ полного и коммандитного типа. Рассмотрены особенности формирования собственного капитала полного и коммандитного общества.

Ключевые слова: собственный капитал, хозяйственное общество, полное общество, коммандитное общество, уставный капитал, ответственность.

Stoliar L.H., Andruhyv M.P.
Chernivtsi Trade and Economics Institute
of Kyiv National University of Trade and Economics

FEATURES ACTUALLY CAPITAL ACCOUNTING SOCIETY (FULL SCREEN, LIMITED)

Summary
The features of creating companies in Ukraine in the current economic conditions. Characterized types of companies and how they work. The comparative characteristic of economic partnerships and mixed with full responsibility. Particular attention is paid to the creation of full and limited partnerships type. The features of formation of complete and equity limited partnership.
Keywords: equity, business partnership, general partnership, limited partnership, Equity, responsibility.

УДК 657

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАЦІОНАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ (СТАНДАРТІВ) БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

Столяр Л.Г., Клебанович З.В.
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Досліджено етапи становлення стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Визначено особливості формування фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності згідно міжнародних стандартів для публічних акціонерних товариств. Проведеного порівняльну характеристику П(С)БО та МСБО.
Ключові слова: положення бухгалтерського обліку, міжнародні стандарти, фінансова звітність, трансформація фінансової звітності.

Постановка проблеми. Функціонування будь якого господарюючого суб'єкту значно залежить від нормативної бази, що регулює правові та економічні відносини підприємства з державою, з іншими підприємствами та організаціями, з трудовим колективом тощо. Нормативна база бухгалтерського обліку починаючи з 2000 року постійно змінюється та вдосконалюється. Слід зауважити, що на підставі даних бухгалтерського обліку формується інформацію про фінансові результати, фінансовий стан підприємства. Отже, зміни які відбуваються в нормативній базі впливають на фінансову звітність підприємства та інформацію, яку вона містить.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній науці питання нормативного регулювання бухгалтерського обліку та переходу на Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку в Україні досліджували такі вчені як Ф. Бутинець, С. Герасименка, Н. Грабова, С. Голов, О. Губачова, І. Жолнер, В. Костюченко, Ю. Кузьмінський, Л. Нишенк, М. Огійчук, В. Пархоменко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нормативне регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності в Україні потребує постійного вдосконалення і в першу чергу відповідності міжнародним стандартам бухгалтерського обліку. Багато країн колишнього радянського союзу одразу прийняли міжнародні стандарти за національні стандарти обліку. В Україні ж розроблено власні національні стандарти бухгалтерського обліку, які в окремих аспектах дотримуються міжнародних стандартів. Крім того в останні роки окремі підприємства зобов'язані складати фінансову звітність за міжнародними стандартами фінансової звітності.

Метою статті є порівняльна характеристика Національних положень та Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку їхні відміні та спільні риси, а також переваги та недоліки ведення звітності за МСФЗ.

Виклад основного матеріалу. Україна визначила стратегічну ціль – перехід до ринкових форм господарювання, зокрема вступ в Світову Організацію торгівлі (СОТ) та до Європейського співтовариства (ЄС). Даний курс потребує адаптації вітчизняної системи бухгалтерського обліку та звітності до міжнародних стандартів [8, с. 8].

Підприємства України, рухаючись вперед, ведуть паралельний облік та складають звітність не лише за національними вимогами та правилами, а й у відповідності до міжнародних стандартів.

Фінансова звітність та консолідована фінансова звітність складаються за міжнародними стандартами фінансової звітності публічними акціонерними товариствами, банками, страховиками починаючи з 1 січня 2012 р., кредитними спілками – з 1 січня 2015 р., а також підприємствами, які провадять господарську діяльність за такими видами:

– надання фінансових послуг, крім страхування та пенсійного забезпечення (розділ 64 КВЕД ДК 009:2010), за винятком діяльності з управлін-

ня активами (група 64.3 КВЕД ДК 009:2010), а також недержавне пенсійне забезпечення (група 65.3 КВЕД ДК 009:2010) – починаючи з 1 січня 2013 року;

– допоміжна діяльність у сферах фінансових послуг і страхування (розділ 66 КВЕД ДК 009:2010) – починаючи з 1 січня 2014 р., а діяльність з управління активами (група 64.3 КВЕД ДК 009:2010) – починаючи з 1 січня 2015 року [5, с. 7].

Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 996-XIV від 16.07.17 р. для суб'єктів господарювання передбачена можливість самостійно встановлювати доцільність застосування МСФЗ для складання фінансової звітності та переходу на МСФЗ. Крім того, необхідність складання звітності за МСФЗ може бути обумовлена інвестором для суб'єктів господарювання з іноземними інвестиціями. У цих випадках без процедури трансформації фінзвітності не обійтися [1].

Трансформація фінансової звітності здійснюється з урахуванням вимог МСФЗ (IFRS) 1 «Перше застосування міжнародних стандартів фінансової звітності» та передбачає коригування статей звітності, складеної за П(С)БО, з метою доведення вартісної оцінки активів, капіталу та зобов'язань до вартості, за якою вони повинні бути відображені згідно з вимогами МСФЗ [5].

Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (МСБО) – система принципів, методів та процедур ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності [5]. МСБО виникли внаслідок інтеграційних процесів в економіці й спрямовані на зближення бухгалтерського обліку і фінансової звітності в різних країнах світу. Тому, існують вагомі причини, що поступово штовхають до переходу на єдині стандарти обліку.

По-перше, для уникнення облікового хаосу, коли одне підприємство формує звітність за деякими національними та міжнародними вимогами, що в свою чергу може збити з пантелику інвесторів, кредиторів та інших користувачів інформації.

По-друге, одразу виникнуть виникають переваги для ринків капіталу, що надасть можливість швидше реагувати на коливання чи зміни в інформації.

По-третє, це допомога бухгалтерам у формуванні швидкої, правдивої, достовірної інформації [7, с. 137].

Отже, основними перевагами Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку є:

· чітко визначений майновий стан власників підприємства;

· облік здійснюється не тільки заради забезпечення фіксації господарських операцій, майна підприємства, він дозволяє контролювати виконання підприємством зобов'язань, наявність і рух майна, ефективного використання матеріальних і фінансових ресурсів;

· дозволяє здійснювати ефективний фінансовий аналіз підприємства щодо його ліквідності та платоспроможності;

· дає можливість реального прогнозу щодо майбутньої діяльності підприємства;

· фінансова звітність, яка підготовлена за МСБО, є доступною не тільки для фахівців, а й для широкого кола користувачів [8, с. 6].

Міжнародні стандарти мають рекомендаційний характер і є міжнародним орієнтиром гармонізації та стандартизації бухгалтерського обліку і фінансової звітності в усьому світі. В Україні МСБО являються базовим документом, на основі якого розроблені власні національні стандарти.

Чинні вітчизняні та міжнародні стандарти бухгалтерського обліку і фінансової звітності можна об'єднати в окремі групи, виходячи з того, що національні П(С)БО розроблені на базі міжнародних: фінансова звітність, необоротні активи, оборотні активи, зобов'язання, фінансові результати та витрати, загальні (інформативні) стандарти та міжнародні стандарти фінансової звітності, аналоги яких відсутні серед національних П(С)БО табл. 1.

Таблиця 1

Групування стандартів МСБО та П(С)БО

№	Групи	Національні стандарти	Міжнародні стандарти
I	Необоротні активи	П(С)БО 7	МСБО 16, 38
		П(С)БО 8	МСБО16, 38
		П(С)БО 14	МСБО 17
		П(С)БО 18	МСБО 11
	Необоротні активи	П(С)БО 10	МСБО 1, 32
		П(С)БО 12	МСБО 28
		П(С)БО 13	МСБО 39, 32
		П(С)БО 32	МСБО 40
II	Оборотні активи	П(С)БО 9	МСБО 2
		П(С)БО 10	МСБО 1, 32
		П(С)БО 12	МСБО 28
		П(С)БО 30	МСБО 41
III	Зобов'язання	П(С)БО 11	МСБО 1,37
		П(С)БО 17	МСБО 12
		П(С)БО 24	МСБО 33
		П(С)БО 26	МСБО 19
IV	Фінансові результати та витрати	П(С)БО 15	МСБО 18
		П(С)БО 16	МСБО 23
		П(С)БО 31	МСБО 23
		П(С)БО 30	МСБО 41
V	Загальні (інформативні) стандарти та міжнародні стандарти фінансової звітності	П(С)БО 21	МСБО 21
		П(С)БО 22	МСБО 29
		П(С)БО 23	МСБО 24
		П(С)БО 28	МСБО 36
VI	Фінансова звітність	НП(С)БО 1, 2; П(С)БО 25	МСБО 1
		П(С)БО 6	МСБО 1, 8, 10
		П(С)БО 20	МСБО 3, 27
		П(С)БО 29	МСБО 14
VII	Аналоги відсутні	П(С)БО 33, 19, 27	МСБО 20, 26, 34

Джерело: [2, 3]

Слід підкреслити, відповідності між положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку та міжнародними стандартами фінансової звітності в межах кожної зазначених вище груп. Між національними та міжнародними стандартами обліку існує такий зв'язок: при розробці національних стандартів аналізуються міжнародні, вивчається практика ведення обліку того чи іншого об'єкта і тільки після цього формуються рекомендації.

Затверджені П(С)БО переглядаються відповідно до потреб практики їх застосування, а також у зв'язку зі змінами в МСБО [6, с. 17].

Структура стандарту визначається обсягом та змістом питань, які він розглядає. Національні П(С)БО, так само як і МСБО, складаються структурно з таких частин:

1. Загальні положення, де визначаються методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про об'єкти обліку, указується, яким чином і які суб'єкти господарської діяльності їх застосовують, наводиться короткий глосарій уживаних термінів та їх тлумачення, що сприяє кращому розумінню змісту положення (стандарту).

2. Визнання та класифікація об'єкта бухгалтерського обліку.

3. Оцінка об'єкта бухгалтерського обліку, її складові та порядок визначення, указуються прийняті методи оцінки.

4. Характеристика обліку об'єкта бухгалтерського обліку, виходячи із загальноприйнятих за МСБО принципів.

5. Розкриття інформації про об'єкти бухгалтерського обліку у фінансовій звітності та примітках до звіту.

6. Додатки (у разі необхідності), де наводяться форми фінансової звітності, методи та приклади розрахунків показників, різні переліки тощо [1].

Разом із тим, П(С)БО містять деякі концептуальні відмінності від МСБО. Які розглянуті в таблиці 2 за принципами та припущенням.

Таким чином, проаналізувавши дану таблицю ми бачимо, що хоча П(С)БО суттєво й не суперечать міжнародним стандартам, вони все ж таки не повністю відповідають усім принципам МСБО, щодо надання й розкриття інформації у фінансовій звітності.

Тому перехід на міжнародні стандарти буде викликати в підприємців проблемні та трудомісткі трансформаційні процедури які узагальнені в таблиці 3 [8, с. 38].

Висновки і пропозиції. Отже, переваги складання фінансової звітності за міжнародними стандартами дійсно є, і вони незаперечні для

Таблиця 2

Концептуальні відмінності між П(С)БО та МСБО

Принципи та припущення	МСБО	П(С)БО
Безперервність (Continuity or Going Concern)	Припускається, що в підприємства немає ні наміру, ні необхідності припиняти або істотно скорочувати свою діяльність у недалекому майбутньому.	Не всі підприємства реально використовують принцип безперервності при підготовці фінансових звітів: частина з них – на межі банкрутства, інші не можуть гарантувати стабільності діяльності підприємства в майбутньому. Крім того, негативна фінансова картина свідомо створюється через «особливості» оподаткування
Стабільність облікової політики (Consistensy)	Облікова політика підприємства не зазнає будь-яких змін без явної необхідності	Звітність ведеться відповідно до чинних законодавчих положень та норм, які постійно змінюються
Метод нарахування (Cost-Benefit)	Доходи (витрати) підприємства відносяться на той період, у якому вони були фактично отримані (понесені)	Доходи та витрати підприємства не завжди відносяться на ті періоди, у яких вони реально мали місце. Наприклад, П(С)БО не дозволяє оцінювати витрати, не підтверджені документально, незважаючи на те, що економічні вигоди, пов'язані з такими витратами, отримано.
Суттєвість (Materiality)	У звітність включаються тільки ті облікові позиції, які можуть вплинути на прийняття рішень	Перелік статей звітності визначається Міністерством фінансів України. Процедури обліку деяких несуттєвих елементів є складними та обтяжливими для системи бухгалтерського обліку
Перевага сутності над формою (Matching)	Результати операцій та угод відображаються відповідно до реального стану речей	Відображення операцій та угод підпорядковується нормативним вимогам, таким чином, форма переважає над змістом
Обачність (консервативність) (Conservatism)	Вживаються всі необхідні заходи для зняття невизначеності, аби уникнути завищення активів чи доходів або заниження зобов'язань та витрат	Принцип обачності використовується не завжди. Наприклад, принцип оцінки за найменшою із собівартості або ринкової вартості дуже рідко використовується в українській практиці

Джерело: [4, 5]

Таблиця 3

Класифікація факторів впливу на підприємства при переході до МСФЗ

Фактори	Вплив
1. Адаптація П(С)БО до МСФЗ	1. Необхідність вивчення працівниками (бухгалтерами, управлінцями та аудиторами) підприємства МСФЗ
2. Заміна П(С)БО на МСФЗ (підприємство складає фінансову звітності за МСФЗ)	2. Необхідність підтвердження кваліфікації бухгалтера та аудитора шляхом здачі іспитів та отримання відповідного сертифікату
3. Одночасне існування П(С)БО та МСФЗ (дозволяється на протязі декількох років вести облік і формувати звітність за П(С) БО або МСФЗ за вибором підприємства)	3. Необхідність додаткових консультацій з професійними організаціями, іншими підприємствами
	4. Необхідність залучення фахівців для складання фінансової звітності
	5. Необхідність заміни автоматизованих програм обміну або їх вдосконалення

Джерело: [4, 5]

більшості користувачів фінансової звітності. МСБО можна розцінювати як інструмент глобалізації економіки й світових господарських зв'язків. Але в зв'язку з деякими труднощами в основу впровадження системи МСФЗ до вітчизняної облікової практики слід застосувати механізм добровільного використання із збереженням обов'язкового ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності відповідно до вимог вітчизняних нормативних документів з бухгалтерського обліку.

За результатами порівняння найбільш розповсюджених у світовій практиці способів складання фінансової звітності за МСФЗ метод трансформації є пріоритетним з точки зору його ефективності. У процесі наближення норм національних положень та вимог міжнародних стандартів обсяги трансформації будуть зменшуватися.

Список літератури:

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/996-14
2. Міжнародні стандарти фінансової звітності [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/news/view/mizhnarodni-standarty-finansovoi-zvitnosti-versiia-perekladu-ukrainskoiu-movoiu---rik?category=bjudzhet
3. Положення (стандарти) бухгалтерського обліку [Електроний ресурс]. – Режим доступу: https://buhgalter911.com
4. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua
5. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 1 (МСБО 1) від 01.01.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/929_013
6. Бухгалтерський облік: актуальні проблеми та рішення: монографія під загальною редакцією Герасименка С.С. – Суми: ДАБС, 2009. – 200 с.
7. Жолнер І. В. Фінансовий облік за міжнародними та національними стандартами / І. В. Жолнер // Навч. посіб. – К.: НУХТ, 2012. – 335 с.
8. Нишенко Л. П. Гармонізація бухгалтерського обліку та фінансової звітності України з міжнародними стандартами в процесі гармонізації економічних взаємозв'язків / Л. П. Нишенко // Бухгалтерський облік та аудит. – 2006. – № 9. – С. 6-9.

Столяр Л.Г., Клебанович З.В.
Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НАЦИОНАЛЬНЫХ ПОЛОЖЕНИЙ (СТАНДАРТОВ) БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА

Аннотация
Исследованы этапы становления стандартов бухгалтерского учета и финансовой отчетности. Определены особенности формирования финансовой отчетности, консолидированной финансовой отчетности за международными стандартами для публичных акционерных обществ. Проведена сравнительная характеристика П(С)БУ и МСФУ.
Ключевые слова: положение бухгалтерского учета, международные стандарты, финансовая отчетность, трансформация финансовой отчетности.

Stoliar L.H., Klebanovuch Z.V.
Chernivtsi Trade and Economics Institute
of Kyiv National University of Trade and Economics

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF NATIONAL REGULATIONS (STANDARDS) ACCOUNTING AND INTERNATIONAL ACCOUNTING STANDARDS

Summary
The stages of accounting standards and financial reporting. The features of financial reporting, the consolidated financial statements in accordance with international standards for public companies. Comparative characteristics of the provisions of Accounting Standards and IAS.
Keywords: accounting provisions, international standards, financial reporting, and financial reporting transformation.

УДК 339.9

ЕНЕРГЕТИЧНІ КОРПОРАЦІЇ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ

Стрельбіцька Н.Є.
Тернопільський національний економічний університет
Ольховская Н.В.
Навчально-науковий інститут міжнародних економічних відносин
імені Б.Д. Гаврилишина
Тернопільського національного економічного університету

У статті досліджуються причини трансформації провідних нафтогазових корпорацій в енергетичні. Розглядяється зміна складу основних гравців світового енергетичного ринку. Аналізуються нові виклили та загрози, що з'явились внаслідок переорієнтації енергетичної політики у різних країн світу, падінням цін на нафту, активізації захисту навколишнього середовища та розвитком новітніх технологій.
Ключові слова: енергетична корпорація, світовий енергетичний ринок, ціна на нафту, родовище, новітня технологія, кібератака.

Постановка проблеми. Початок XXI століття можна охарактеризувати періодом загострення енергетичної проблеми в світі. Дисбаланси між попитом та пропозицією, непрогнозованість світових цін на нафту, політизація енергетичної сфери, представлення потужними енергетичними корпораціями не лише корпоративних, але й державних інтересів, вичерпання ресурсів, розвиток альтернативної енергетики, природні катаклізми, війни, терористичні акти та багато іншого спричинили нестабільність на світовому енергетичному ринку загалом та в окремих країнах зокрема.

Даний ринок характеризується не простою конкуренцією між країнами-споживачами з однієї сторони, та країнами-постачальниками чи корпораціями за ринки збуту з іншої, це ринок де країни конкурують за стратегічно важливий ресурс, й ця конкуренція проявляється на самому найвищому рівні.

Світова фінансова криза та економічний спад вплинули на перспективи розвитку енергетичних ринків. Поряд із зниженням ділової активності світовий попит на енергоносії в цілому різко спадає. Темпи його відновлення залежать переважно від того, наскільки швидко світова економіка відійде від кризи.

Крім фінансової кризи, спад в світовому енергетичному секторі був викликаний масштабними програмами різних країн світу по просуванню екологічно чистого використання енергії в рамках програм по захисту клімату. Це спричинило концентрацію інвестицій у низьковуглеводневих технологіях, та скорочення енергетичними корпораціями кількості нафтових та газових свердловин, зменшення витрат на нафтоперебоку, трубопроводи, електростанції.

Нові умови функціонування створюють для енергетичних корпорацій нові виклики та загрози. І від того, на скільки швидко, енергетичні корпорації зможуть до них адаптуватися, і буде залежати подальший розподіл сил на світовому енергетичному ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та практичним питанням функціонування енергетичних корпорацій присвячено багато праць зарубіжних вчених. Вітчизняні науковці, в основному, розглядають діяльність даних суб'єктів світового енергетичного ринку лише в межах досліджень зорієнтованих на вивчення явища транснаціоналізації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відповідно, поза увагою українських вчених залишаються зміни в діяльності провідних енергетичних корпорацій світу, що зумовлені цілим рядом факторів.

Мета статті – дослідити особливості функціонування лідерів світового енергетичного ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У результаті змін у геополітичному та економічному вимірах перед світовим енергетичним ринком постали нові проблеми, що потребують негайного розв'язання. До таких проблем можемо віднести необхідність пошуку ресурсів для розвитку в довготривалій перспективі та збільшення біржової вартості корпорацій. Енергетичні корпорації намагаються розв'язати ці проблеми за допомогою перебазування пошуково-розвідувальних робіт у віддаленіші райони, більшою мірою залучаючи інші корпорації для управління операціями, які належать до основних видів діяльності, чи спрямованих на підвищення якості оперативного управління.

Відповідно до тенденцій на світовому енергетичному ринку, відбулося перегрупування сил серед його учасників. І хоча на цьому ринку і надалі домінують транснаціональні вертикально-інтеґровані корпорації, однак з'явились та набули значного впливу так звані «нові сім сестер», які досить сильно відрізняються від «семи сестер» [1] 1970-1980-х рр. – найбільших нафтових корпорацій світу. На ринку домінують національні енергетичні компанії, які вважають принадежність важливим геополітичним фактором впливу та закривають досутп до запасів вуглеводнів для незалежних виробників. Вплив цих компаній буде зростати, що загострюватиме конкуренцію та політичні ризики (табл. 1).

Більшість компаній з нової «сімки» знаходяться у державній власності та контролюють близько третини світового виробництва нафти і газу, та більше третини запасів.

Постійну зміну лідерів енергетичного ринку можна спостерігати і у рейтингу Platts Top 250. Так, наприклад, якщо першу позицію в рейтингу у 2004 р. займала компанія Royal Dutch/Shell Group, то вже у 2016 р. дана компанія не увійшла у першу десятку рейтингу (табл. 2).

Таблиця 1

Старі та нові «сестри» нафтової галузі [2, с. 6-7]

Старі «сім сестер»		Нові «сім сестер»	
BP	Великобританія	CNPC	Китай
Gulf Oil	США	«Газпром»	РФ
Royal Dutch Shell	Нідерланди/ Великобританія	NIOC	Іран
Chevron	США	Petrobras	Бразилія
Exxon	США	PDVSA	Венесуелла
Mobil Oil	США	Petronas	Малайзія
Texaco	США	Saudi Aramco	Саудівська Аравія

Таблиця 2

Лідери світового енергетичного ринку у 2004 р., 2010 р. та 2016 р.

2016	2010	2004
Exxon Mobil Corp	Exxon Mobil Corp	Royal Dutch/ Shell Group
Korea Electric Power Corp	BP Plc	ExxonMobil Corp
Public JSC Gazprom	JSC Gazprom	TotalFinaELF SA
Phillips 66	Petrobras	ENI SpA
Valero Energy Corp	Total	Petrobras
PJSC LUKOIL Oil Co	E.On AG	BP plc
OJSC Rosneft Oil Co	Petrochina Co Ltd	Petrochina Co Ltd
Reliance Industries Ltd	China Petroleum& Chemical Corp	Statoil ASA
OJSC Surgutneftegas	Chevron Corp	Repsol YPF SA
Marathon Petroleum Corp	Royal Dutch Shell Plc	Yukos Corp

Побудовано автором за [3-5]

Однією з основних причин зміни лідерів світового нафтогазового ринку є націоналізація ресурсів. Ті країни, які відкрито не проводили націоналізацію родовищ, максимально ускладнили процедуру отримання ліцензій на розробку та видобуток енергоносіїв.

Саме це ускладнило доступ до родовищ та посилило конкуренцію за їх розробку між національними та іноземними транснаціональними корпораціями. Одночасно державні транснаціональні нафтогазові корпорації досить часто використовуються урядами задля вирішення державних проблем, тобто прибутки отриманні в ході діяльності не реінвестуються у технологічний розвиток, подальшу розробку родовищ, розвідування, модернізацію інфраструктури тощо, а спрямовуються на фінансування державних потреб. Паралельно, національні нафтогазові корпорації активно кооперують в освоєнні ресурсів один одного. Таким чином, розвиток нафтогазової галуззі та розробка ресурсів, необхідних для світового економічного росту, знаходяться під контролем нової сімки і тих держав, які їх контролюють.

Посилення екологічних вимог та обмеженість ресурсів, змусило приватні нафтогазові транснаціональні корпорації шукати напрями диверсифікації діяльності. І на даний час саме розвиток нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії (НВДЕ) стало одним з основних таких напрямків [6].

Звичайно, не можна не погодитись з тим, що саме транснаціональні нафтогазові корпорації тривалий час гальмували розвиток НВДЕ, однак протягом останнього десятиріччя, при формуванні несприятливої для них ринкової кон'юнктури, саме ці компанії за рахунок значних ресурсів, досвіду, кваліфікованих кадрів активно розвивають даний напрямок. Необхідно зазначити, що нафтогазові корпорації країн-експортерів енергоносіїв також беруть участь у розвитку НВДЕ і дану тенденцію експерти пов'язують із бажанням зменшити обсяги споживання традиційних вуглеводневих енергоносіїв на внутрішньому ринку, задля збільшення обсягів експорту. Вже сьогодні, провідні нафтогазові ТНК скуповують по всьому світу активи у сфері видобутку нетрадиційних вуглеводнів. Після того, як у 2010 р. реалізувалась велика угода по купівлі компанією ExxonMobil лідера американського ринку по видобутку сланцевого газу – XTO Energy (40 млрд. дол.), протягом наступного півріччя практично усі потужні гравці світового нафтогазового ринку, а також ряд гірничих компаній інвестували загалом більше 50 млрд. дол. у цей перспективний сектор [7].

Однак, які б причини не спонукали транснаціональні нафтогазові корпорації до розвитку НВДЕ, зрозуміло одне, що дані корпорації трансформувалися з просто нафтогазових у енергетичні корпорації.

Якщо проаналізувати динаміку прибутків компанії Royal Dutch/Shell Group (рис. 1), що посідала перше місце у рейтингу Platts Top 250 у 2004 р. та лідера рейтингу у 2016 р. Exxon Mobil Corp, то можна прослідкувати динаміку до зменшення прибутковості обох компаній з 2012 р. по 2016 р. із незначним зростанням у 2014 р. прибутку обох компаній та у 2016 р. – прибутку Royal Dutch/ Shell Group.

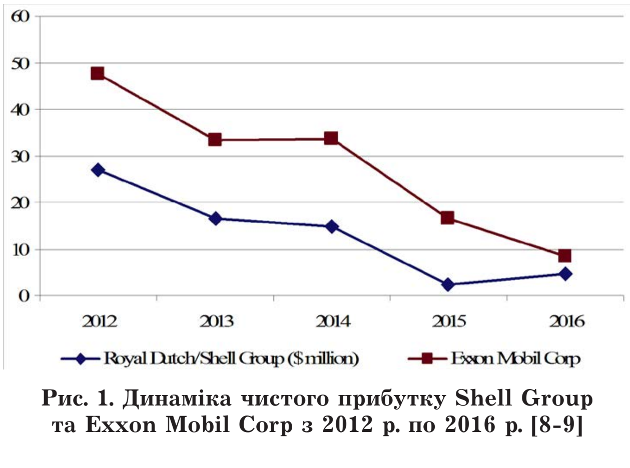

Рис. 1. Динаміка чистого прибутку Shell Group та Exxon Mobil Corp з 2012 р. по 2016 р. [8-9]

Зменшення чистого прибутку у провідних енергетичних компаній світу можна пояснити із цілим рядом змін у середовищі в якому вони функціонують. Зокрема, енергетичні компанії змушені адаптувати свої бізнес-моделі до нових умов – в основному через падіння цін на нафту. Вони скорочують операційні та капітальні витрати, переглядають стратегії та консервують уцінені активи для захисту майбутніх доходів. Злиття і поглинання реалізовуються даними суб'єктами господарювання для розвитку синергії та еконо-

мії коштів. А передача ризику в цьому середовищі повинна бути максимально ефективною, особливо із врахуванням того, що бюджети по управлінню ризиками зараз теж перебувають під значним тиском.

Останнє десятиліття призвело до того, що енергетичні ТНК перейшли з регіональних зон комфорту у незнайомі регіони світу, з малознайомими регуляторними режимами. Це вимагає від компаній розуміння постійно зростаючого переліку зобов'язань за контрактами, та несе підвищений ризик для ланцюга постачання.

Колапс цін на нафту, також, спричинив масові звільнення працівників енергетичних ТНК. Однак, якщо компанія втрачає своїх найдосвідченіших працівників – адже вони, досить часто, серед перших, хто звільняється, або через пенсійний вік або через власну цінність, – вона також може втратити вміння та знання, необхідні для підтримки бізнесу та його розвитку при зміні економічного циклу. Як наслідок, енергетичні корпорації намагаються зберегти талановиті кадри при падінні прибутковості, чи принаймні вжити заходів по передачі акумульованих знань молодшим працівникам. Із посиленням законодавчої та нормативної бази, енергетичні ТНК повинні гарантувати працівникам максимально безпечні умови роботи, тому вони повинні враховувати такі ризики як політичні хвилювання, віддаленість бурових майданчиків, інфекційні захворювання та нещасні випадки на виробництві.

Перепоною для пошуку ресурсів в екологічно чутливих регіонах, таких як Антарктика, стає зміна клімату та турбота світової громадськості про навколишнє середовище. Недотримання законодавчих та нормативних екологічних вимог щодо чистої енергії та зменшення викидів вуглеводню може негативно позначитись на балансовому звіті компанії, її акціях та репутації.

На діяльність сучасних енергетичних корпорацій значний вплив також здійснює розвиток новітніх технологій. Доступ до великих масивів даних з мережі Інтернет, поряд з передовими аналітичними інструментам дає змогу компаніям приймати більш обґрунтовані рішення. За допомогою «Інтернету речей» відбувається інтегрування електроніки, програмного забезпечення, сенсорів та підключення до мережі різного устаткування та різних об'єктів інфраструктури, що дає змогу енергетичним ТНК підвищувати свою продуктивність та знижувати витрати. Однак, використання Інтернету передбачає і появу нових для компаній ризиків, зокрема такого як кібератаки. За підрахунками експертів кібератаки проти нафтогазової інфраструктури коштуватимуть енергетичним ТНК у 2018 р. 1,9 млрд. дол. США. Із застосуванням промислових систем управління в енергетичній сфері, які, як правило, підключені до мережі Інтернет, цілком можливо уявити напади, що можуть спричинити енергетичну катастрофу рівну за масштабами аваріям на нафтовій платформі Piper Alpha (1988 р.) чи Deepwater Horizon (2010 р.). Крім ризику кібератак, розвиток новітніх технологій в енергетичній галузі приховує й інші небезпеки. Гідравлічні розриви пласту землі під час видобутку сланцевого газу та нафти, наприклад, підвищують екологічний ризик так як даний процес видобутку потребує безперебійне постачання води для введення у свердловини. Відповідно, чим складнішою є технологія, що контролює процес видобутку, тим більш ймовірним є збій в її роботі [10].

Висновки. Внаслідок світової фінансової кризи, падіння цін на нафту, посилення захисту навколишнього середовища, загострення конкуренції за доступ до родовищ, розвиток новітніх технологій і т.д., енергетичні корпорації змушені адаптовуватися до нових умов ведення бізнесу. Від того, на скільки швидко, енергетичні корпорації зможуть до них адаптуватися, і буде залежати подальший розподіл сил на світовому енергетичному ринку.

Список літератури:

1. Стрельбіцька Н.Є. Роль та місце ТНК на світовому ринку нафти / Н.Є. Стрельбіцька // Збірник тез доповідей Десятої Ювілейної Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених: «Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації» (м. Тернопіль, 21-23 лютого 2013 р.). – Тернопіль: Економічна думка. – 2013. – Ч. 1. – С. 102-103.
2. Телегина Е. Новое измерение глобальной энергетической безопасности / Е. Телегина // Мировая экономика и международные отношения. – 2015. – № 11. – С. 5-16.
3. Top 250 Global Energy Companies 2004 [Електронний ресурс] // Platts Top 250. – Режим доступу до ресурсу: https://top250.platts.com/Top250Rankings/2004/Region/Industry
4. Top 250 Global Energy Companies 2010 [Електронний ресурс] // Platts Top 250. – Режим доступу до ресурсу: https://top250.platts.com/Top250Rankings/2010/Region/Industry
5. Top 250 Global Energy Companies 2016 [Електронний ресурс] // Platts Top 250. – Режим доступу до ресурсу: https://top250.platts.com/Top250Rankings/2016/Region/Industry
6. Стрельбіцька Н.Є. Роль та місце нафтогазових ТНК на ринку нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії / Н.Є. Стрельбіцька // Тези доповідей VII Міжнародної наукової конференції молодих учених і студентів: «Інноваційні процеси економічного та соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Тернопіль, 3-4 квітня 2013 р.). – Тернопіль: ТНЕУ. – 2014. – С. 18-19.
7. Епишов А. Волна революций в арабских странах: что ждет мировой нефтегазовый рынок? [Електронний ресурс] / А. Епишов // Блог научно-технического журнала «Энергобезопасность и энергосбережение». – 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://sberegai.livejournal.com/12909.html
8. Selected financial data [Електронний ресурс] // Shell. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://reports.shell.com/annual-report/2016/strategic-report/summary-of-results/selected-financial-data.php
9. 2016 Financial and operating review [Електронний ресурс] // ExxonMobil. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://cdn.exxonmobil.com/~/media/global/files/financial-review/2016_financial_and_operating_review.pdf
10. Dussuyer N. Five growing risks that put pressure on energy companies [Електронний ресурс] / Nick Dussuyer // GT News. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://www.gtnews.com/articles/five-growing-risks-that-put-pressure-on-energy-companies/.

Стрельбицкая Н.Е.
Тернопольский национальный экономический университет
Ольховская Н.В.
Учебно-научный институт международных экономических отношений
имени Б.Д. Гаврилишина
Тернопольского национального экономического университета

ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ КОРПОРАЦИИ: СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ И УГРОЗЫ

Аннотация
В статье исследуются причины трансформации ведущих нефтегазовых корпораций в энергетические. Рассматривается изменение состава основных игроков мирового энергетического рынка. Анализируются новые вызовы и угрозы, которые появились в результате переориентации энергетической политики в разных странах мира, падения цен на нефть, активизации защиты окружающей среды и развитием новейших технологий.
Ключевые слова: энергетическая корпорация, мировой энергетический рынок, цена на нефть, месторождение, новейшая технология, кибератака.

Strelbitska N.Ye.
Ternopil National Economic University
Olkhovskaja N.V.
Bohdan Havrylyshyn Educational And Research Institute
of International Economic Relations
of Ternopil National Economic University

ENERGY CORPORATIONS: UP-TO-DATE CHALLENGES AND RISKS

Summary
In the article the reasons of transformation of the leading oil&gas corporations into energy corporations are discovered. The change of the main world energy market players is considered. The new challenges and risks, that appeared as a result of repositioning of the energy policy in different countries around the world, oil prices decreasing, environment protection activation and new technologies development, are analyzed.
Keywords: the energy corporation, the world energy market, the oil price, the deposit, the new technology, cyberattack.

УДК 005.336

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Ткачук І.І.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Проаналізовано існуючі підходи до визначення поняття «інтелектуальний капітал». З'ясовано, що виділять 3 підходи до визначення інтелектуального капіталу: економіко-теоретичний, балансовий, та ресурсний. Встановлені етапи розвитку теорії інтелектуального капіталу. Зазначено, що теорія інтелектуального капіталу виникла на основі концепції людського капіталу. Досліджено підходи науковців до визначення елементів структури інтелектуального капіталу.
Ключові слова: людський капітал, інтелектуальний капітал, структура інтелектуального капіталу, інтелектуальна власність, нематеріальні активи.

Постановка проблеми. Початок дослідження проблеми розвитку інтелектуального капіталу найчастіше пов'язують з переходом до постіндустріального суспільства і формуванням світової економіки заснованої на знаннях.

На сучасному етапі розвитку економіки ефективність функціонування компаній безпосередньо залежить від характеру процесів формування та ефективності використання інтелектуального капіталу. Інтелектуальний капітал є одним з найбільш значних чинників, що формують розвиток, конкурентоспроможність та вартість компаній. Тільки у випадку активного удосконалення інтелектуального капіталу, компанія може успішно протистояти конкурентам на ринку та збільшувати свою вартість.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Визначенню сутності та розробці класифікації інтелектуального капіталу присвячені праці таких зарубіжних і вітчизняних економіс-

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

тів, як Е. Брукінг, Н. Бонтіс, Дж. К. Гелбрейт, М. Малоун, С. Софіан, П. Страссман, Т. Стюарт, Л. Едвінсон, Б. Леонтьев, В. Іноземцев, А. Курганський, О. Б. Бутнік-Сіверський і ін.

Розробці моделей та методів оцінки присвячені роботи представників «скандинавської школи» (К-Е. Свейбі, Л. Едвінссон, Дж. Морітсен і ін.), які розглядають інтелектуальний капітал з точки зору нефінансових показників; а представники «Північноамериканської школи» (Б. Лев, П. Мак-Ферсон, П. Салліван, А. Джаффе) акцентують увагу на фінансовій оцінці та обліку нематеріальних активів.

Проблеми управління інтелектуальним капіталом висвітлені у працях таких дослідників, як Р. Грант, Й. Руус, С. Пайк, Д. Тіс, Л. Фернстрем, О. Віханский, В. Дерманов, Г. Клейнер та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що поняття «інтелектуальний капітал» існує досить тривалий час, воно ще й досі не стало звичним в світі. В даний час в науковому товаристві досі немає єдиного визначення інтелектуального капіталу. Дуже часто із-за відсутності однозначних трактувань поняття «інтелектуальний капітал» ототожнюють з такими поняттями, як поняттями «знання», «людський капітал», «когнітивний капітал», тощо.

Мета статті. Метою роботи є аналіз та систематизація основних підходів до визначення поняття «інтелектуальний капітал» та елементів його структури.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку інтелектуальний капітал все більшого значення, що пов'язано як з підвищенням частки інтелектуальних видів діяльності у всіх сферах, так і зі зміною характеру праці у реальному секторі економіки та сфері послуг. Тому інтелектуальний капітал все частіше розглядається дослідниками як самостійна економічна категорія, а також згадується в нормативних документах, що регламентують окремі сфери діяльності.

Загалом, більшість науковців виділяють такі підходи до визначення інтелектуального капіталу, як економіко-теоретичний, балансовий, та ресурсний.

До економіко-теоретичного підходу можна віднести визначення інтелектуального капіталу наступних авторів: Дж. К. Гелбрейта, В. Іноземцева та ін.

Під інтелектуальним капіталом представники цього підходу розуміють сукупність знань у вигляді теорії і умінь, навичок і компетенцій співробітників. Основним недоліком такого підходу є відсутність математичної логіки, бо всі положення теорії пояснюються на прикладах та у вигляді визначень [1, с. 117].

Що стосується балансового підходу, то до нього відносять визначення «інтелектуального капіталу» П. Страссмана, Д. Тобіна, Л. Эдвінсона. Представники балансового підходу визначають інтелектуальний капітал як перевищення ринкової вартості компанії над балансовою.

Наприклад, Д. Тобін запропонував показник інтелектуального капіталу, так званий коефіцієнт Тобіна, який розраховується як відношення ринкової вартості до вартості його заміни.

Основною перевагою даного підходу є можливість швидкого розрахунку вартості нематеріальних активів. В той же час, при застосуванні балансового підходу необхідно пам'ятати про те, що на ринкову капіталізацію можуть впливати спекулятивні фактори [1, с. 118].

Представниками ресурсного підходу називають Е. Брукінга, К. Брадлі, С. Софіана, Т. Стюарта, Й. Рууса, С. Пайка, Л. Фернстрема.

Наприклад, Й. Руус, С. Пайк, Л. Фернстром визначають інтелектуальний капітал як всі негрошові та нематеріальні ресурси, повністю або частково контрольовані організацією, що беруть участь у створенні цінності. А К. Брадлі під інтелектуальним капіталом розуміє перетворення знань і нематеріальних активів в корисні ресурси, які дають конкурентні переваги індивідуумам, підприємствам, націям [2, с. 121].

Таким чином, в рамках ресурсного підходу інтелектуальний капітал розглядається як унікальний ресурс компанії, розвиток і використання якого призведе до збільшення конкурентних переваг.

Прихильники даного підходу наголошують, що в умовах навколишнього середовища, які постійно змінюються, як основу формування конкурентної переваги. слід розглядати внутрішні ресурси і можливості компанії, а не зовнішні ресурси і можливості ринку. Чим сильніші зміни у зовнішньому середовищі, тим вище ймовірність значущості внутрішніх ресурсів як фундаменту підвищення конкурентоспроможності. Науковці, які дотримуються ресурсного підходу до вивчення інтелектуального капіталу, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки між управлінням інтелектуальним капіталом і отриманням виняткових переваг на ринку.

Що стосується розвитку теорії інтелектуального капіталу, то тут можна виокремити чотири етапи.

І етап. XVII-XIX сторіччя, класична політична економія, марксизм – виокремлення загальної економічної категорії «капітал».

Починаючи із 17 сторіччя, економісти давали різні визначення капіталу, але до сьогодні єдиного визначення цьому поняттю так і немає, а процес формування концепції капіталу все ще триває. Вже на початковому етапі виділялася суб'єктивна складова, пов'язана з людськими здібностями (А. Сміт, Ж.Б. Сей) [3, с. 250].

Значний внесок у теорію капіталу вніс К. Маркс. Він також визначав капітал як суспільно-економічні відносини, в результаті яких у власника засобів виробництва з'являється можливість привласнювати частину неоплаченої праці найманих працівників.

ІІ етап. 70-90 рр. XIX ст. – маржиналізм, кінець XIX ст. – початок XX ст. – суб'єктивізм – мислення і знання як основні чинники отримання доходу.

На цьому етапі підприємницьке мислення і знання стають вирішальними факторами створення багатства і отримання доходу. Наприклад, Е. Бем-Баверк наголошує, що капітал – відносно рідкісне накопичене благо, що підвищує продуктивність процесу виробництва.

ІІІ етап. 50 рр. XX ст. – формування теорії людського капіталу.

В основі теорії людського капіталу лежить здатність «робочої сили» мислити і виробляти силою свого інтелекту специфічні продукти – ін-

телектуальні, а також, збільшуючи багаж власних знань і навичок, ефективно управляти новітніми засобами виробництва. Людський капітал розглядається через здатність працівника використовувати знання і навички, компетентність і рівень кваліфікації. На цьому етапі економісти намагаються вперше визначити вартість нематеріальних активів і людського капіталу. Загалом же, в основі формування концепції інтелектуального капіталу головним чином є концепція людського капіталу [4, с. 232].

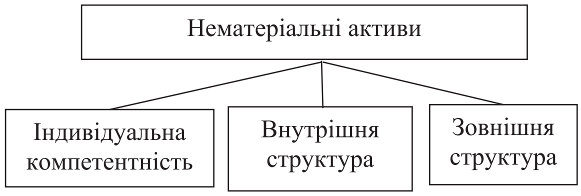

Рис. 1. Структура інтелектуального капіталу за К.-Е. Свейбі

Джерело: [5]

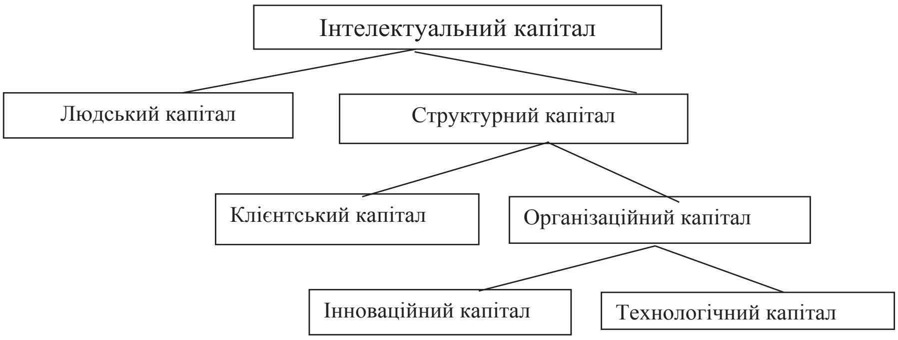

Рис. 2. Структура інтелектуального капіталу за Л. Эдвінсоном

Джерело: [6]

IV етап. 70 рр. XX ст. –початок XXI ст. – формування теорії інтелектуального капіталу.

Теорія інтелектуального капіталу отримала розвиток в роботах таких зарубіжних економістів, як Е. Брукінг, Л. Едвінссон, М. Мелоун, К.-Е. Свєйбі, Дж. Стоунхаус, П. Страссман, Т. Стюарт та ін.

Сучасна теорія інтелектуального капіталу почала формуватися у другій половині XX століття, з'явившись у процесі розвитку теорії людського капіталу.

Відтоді поняття інтелектуальний капітал, як уже зазначалось, зазнало безліч змін, досліджувалась сутність даного поняття у різних аспектах. При цьому більшість економістів визначають інтелектуальний капітал як нематеріальні активи, які не відображаються у фінансових звітах компаній і можуть бути класифіковані, оцінені і керовані компанією.

Дискусійним на сьогодні також залишається і питання структури інтелектуального капіталу. Наприкінці 80-х років XX століття К.-Е. Свейбі розробив розгорнену структуру інтелектуального капіталу, назвавши його «нематеріальні активи» (рис. 1). Він відносить до інтелектуального капіталу три компоненти: індивідуальну компетентність, внутрішню та зовнішню структуру компанії.

Відповідно до визначення К.-Е. Свейбі, індивідуальна компетентність – це здатність людей діяти в різних ситуаціях. Вона включає вміння, знання, досвід, цінності, соціальні навички. Внутрішня структура компанії складається

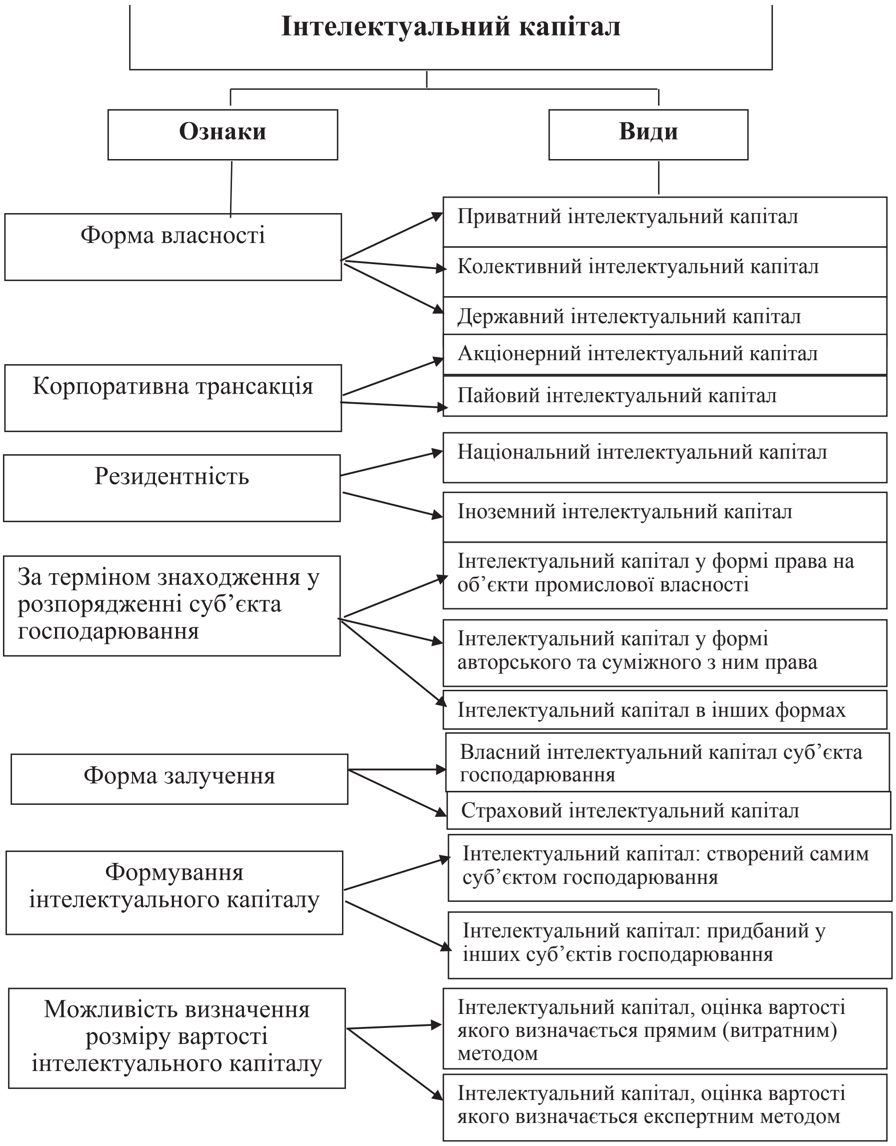

Рис. 3. Класифікація видів інтелектуального капіталу

Джерело: [7]

з внутрішніх змінних компанії, до яких відносять мету, моделі, технології, комп'ютерні й адміністративні системи, а також неформальні організації, внутрішні мережі, «культуру» та «дух» компанії. Зовнішня структура компанії об'єднує зв'язки із замовниками та постачальниками, відносини з конкурентами, репутацію компанії та торгові марки [5, с. 192].

Дослідження К.-Е. Свейбі стало відправним пунктом для його наступників. Так, відповідно до теорії інтелектуального капіталу, запропонованої Й. Руус, С. Пайком і Л. Фернстрём структура інтелектуального капіталу містить такі елементи:

– людський капітал (знання, досвід, компетенції, кваліфікація, професійні, навички, креативність, тощо.);

– структурний (організаційний) капітал (бренди, інформаційні системи, патенти, ліцензії, технології, корпоративна культура, організаційна структура, тощо.);

– клієнтський капітал (відносини, які встановлює організація: зі споживачами, постачальниками, партнерами і т.д.) [2, с. 285].

Всі складові інтелектуального капіталу взаємопов'язані між собою. Людський капітал дозволяє створювати нові продукти інтелектуальної діяльності, структурний капітал сприяє створенню необхідних умов для відповідності вимогам ринку, а клієнтський капітал визначає способи поширення товарів, робіт, послуг.

Кожен елемент, згідно Й. Руус та іншими, бере участь у створенні ланцюга цінностей організації. До клієнтського капіталу входять всі відносини, які встановлює організація: з клієнтами, споживачами, посередниками, представниками, постачальниками, партнерами, власниками, кредиторами тощо [2, с. 296].

Варто відзначити, що деякі автори, наприклад, Л. Едвінсон, виділяють тільки людський і структурний капітал, причому останній включає клієнтський і організаційний (рис. 2). Його модель має трирівневу структуру, яка була реалізована в рамках однієї з найбільш відомих моделей «SkandiaValueScheme» для шведської страхової компанії Skandia.

У 1995 р. саме компанія Skandia перше до річного звіту додала розділ про інтелектуальний капітал.

При цьому О.Б. Бутнік-Сіверський пропонує класифікацію представлену на рис. 3.

Таким чином, на сьогодні існує велика кількість різноманітних підходів до визначення структури інвестиційного капіталу, що не дає змоги науковцям досягти згоди стосовно єдиного визначення інтелектуального капіталу.

Необхідно зазначити, що поняття «інтелектуальний капітал» дуже часто використовується як синонім таких понять, як «нематеріальні активи» та «інтелектуальна власність» хоча між цими поняттями існують істотні відмінності. Так поняття «інтелектуальний капітал» використовується найчастіше менеджерами компаній в процесі управління, а «інтелектуальна власність» – юристами, «нематеріальні активи» – бухгалтерами. Хоча і в міжнародній, і у вітчизняній практиці поняття «інтелектуальний капітал» є більш широким, ніж «інтелектуальна власність» та «нематеріальні активи».

Тому, погоджуючись з думкою О. Б. Бутнік-Сіверського інтелектуальний капітал – це створений або придбаний інтелектуальний продукт, який має вартісну оцінку, об'єктивований та ідентифікований (відокремлений від підприємства), утримується підприємством (суб'єктом господарювання) з метою ймовірності одержання прибутку (додаткової вартості). Вартість інтелектуального продукту (товару), що створений за умов застосування найманої праці, описується всім відомою формулою К. Маркса, а саме як сума постійного, змінного капіталу та додаткової вартості. Вартісна оцінка інтелектуальної власності є інтелектуальний капітал, який об'єктивований та ідентифікований з позиції створеного або придбаного інтелектуального продукту, який набув право інтелектуальної власності [7, с. 26].

Висновки і пропозиції. Зародження теорії інтелектуального капіталу почалося в XII столітті з зародженням категорії «капітал». На наступному етапі була виокремлена значущість людської складової – мислення і знання підприємця і вже на основі концепції людського капіталу виникла теорія інтелектуального капіталу.

Аналіз численних літературних джерел показав, що існує три основні підходи до визначення інтелектуального капіталу: економіко-теоретичний, балансовий і ресурсний.

Плюралізм думок щодо теорії інтелектуального капіталу існує не тільки відносно його визначення, але й також щодо його структури. У процесі розвитку теорії інтелектуального капіталу дослідниками висувалися різні думки з приводу структури інтелектуального капіталу. В даний час проблема структурування інтелектуального капіталу залишається дискусійною.

Список літератури:

1. Никифорова Ю.В. Сущность интеллектуального капитала и его роль в общей структуре капитала / Ю.В. Никифорова // Экономика и управление. – 2010. – № 4(65) – С. 115-119.
2. Руус Й. Интеллектуальный капитал: практика управления / Руус Й., Пайк С., Фернстрём Л. // СПбГУ. – 2-е изд. – СПб.: Изд-во «Высшая школа менеджмента»; Издат. Дом. С.-Петерб. Ун-та, 2008. – 436 с.
3. Багузин С. Неявный капитал: наличие, структура и оценка / С. Багузин // Стратегический менеджмент. – 2014 – № 4. – С. 242-256.
4. Ветренко П.П. Structural and conceptual features of intellectual capital in modern economy / П.П. Ветренко, Д.В. Ябурова // Экономика и предпринимательство. – 2014. – № 10. – С. 609-611.
5. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: в 3 т. / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – Т. 1. – С. 194-209.
6. Edvinsson L. Profiting from intellectual capital; learning from leading companies / L. Edvinsson, P. Sullival1 // Journal of Intellectual Capital. – 1996. – Vol. 1. № 1. – P. 33-46.
7. Бутнік-Сіверський О.Б. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект // Інтелектуальний капітал – 2002. – № 1. – С. 16-27.

Ткачук И.И.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

СУЩНОСТЬ И СТРУКТУРА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА

Аннотация
Проанализированы существующие подходы к определению понятия «интеллектуальный капитал». Выяснено, что выделят 3 подхода к определению интеллектуального капитала: экономико-теоретический, балансовый, и ресурсный. Установлены этапы развития теории интеллектуального капитала. Отмечено, что теория интеллектуального капитала возникла на основе концепции человеческого капитала. Исследованы подходы ученых к определению элементов структуры интеллектуального капитала.
Ключевые слова: человеческий капитал, интеллектуальный капитал, структура интеллектуального капитала, интеллектуальная собственность, нематериальные активы.

Tkachuk I.I.
Kharkov Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

NATURE AND STRUCTURE INTELLECTUAL CAPITAL

Summary
The existing approaches to the definition of «intellectual capital.» It was found that allocate 3 approaches to the definition of intellectual capital: economic and theoretical, balance, and resources. The established stages of development of the theory of intellectual capital. It is noted that the theory of intellectual capital originated from the concept of human capital. Scientists studied approaches to determining the structure elements of intellectual capital.
Keywords: human capital, intellectual capital, intellectual capital structure, intellectual property, intangible assets.

УДК 339.922(477)

УКРАЇНА В ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ: РИЗИКИ ТА ПЕРЕВАГИ

Тодощук А.В., Батюк І.І., Шеремета А.І.
Львівський національний університет імені Івана Франка

На сьогоднішньому етапі розвитку Україна не залишається осторонь інтеграційних процесів. Україна намагається встановлювати найбільш економічно вигідні відносини з найсильнішими країнами світу. У статті висвітлюються економічні вигоди та можливі ризики для української економіки після підписання економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Охарактеризувати переваги України від інтеграції до світової економіки. Проаналізовано плюси та мінуси від європейської інтеграції України.
Ключові слова: Євроінтеграція, Європейський Союз, зона вільної торгівлі, Угода про асоціацію між Україною та ЄС, інтеграція.

Постановка проблеми. Тривалий період часу Україна перебувала в системі протистояння двох моделей інтеграції: європейської та євразійської. Думки серед фахівців розбігалися стосовно того, куди їй краще інтегруватися: до Європейського Союзу чи до Митного Союзу. Дилема вибору країни активно обговорювалася на всіх рівнях суспільного життя. Зваживши плюси та мінуси потенційного членства удвох інтеграційних угрупованнях, Україна обрала європейський шлях свого розвитку.

Європейська інтеграція і членство в Європейському Союзі є стратегічною метою України – це є найкращим способом реалізації національних інтересів, побудови економічно розвинутої і демократичної держави, зміцнення позицій у світовій системі міжнародних відносин. Адже європейський вибір відкриває нові перспективи для співробітництва України з розвиненими країнами світу, економічного розвитку, соціального прогресу та зміцнення позицій у міжнародній системі координат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми інтеграції та співпраці України з ЄС знайшли своє відображення у роботах та монографіях таких авторів, як І. Бережнюк, С. Боротничек, А.С. Гальчинський, О.А. Корнієвський, В. Опришко, Н. Пирець, П. Пашко, В. Посельський, М. Тонєв, Є.Д. Холстініна, О. Дугіна, З. Бжезинський, О. Лєдяєва, С. Хантінгтона.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Посилення і прискорення міжнародних інтеграційних процесів ставить перед економікою України ряд питань і проблем. Однак, з огляду на розвиток економічних відносин України з країнами ЄС дослідження питання інтеграційних процесів України вимагає постійних досліджень.

Метою цієї роботи є дослідження політичних, економічних та соціальних переваг і ризиків євроінтеграції України.

Виклад основного матеріалу. Європейський Союз вважається найбільш просунутим, з точки зору форм економічної інтеграції, угрупованням у світі. Це унікальне міжнародне співтовариство. Він поєднує ознаки міжнародної організації і держави та є суб'єктом міжнародного публічного права, має повноваження на участь у міжнародних відносинах і грає в них значну роль. Починаючи з 2007 року розпочалися переговори з Україною. Європейська інтеграція була проголошена ключовим зовнішньополітичним пріоритетом України, що відкриває нові можливості для співпраці з розвиненими країнами світу,економічного розвитку, соціального прогресу, зміцнення позицій держави на міжнародній арені.

Співробітництво України з ЄС сприятиме наближенню соціальних умов України до високих європейських стандартів, підвищення рівня життя і добробуту населення. У культурно-цивілізаційному аспекті євроінтеграція – це шлях до активізації взаємообміну між українською і західноєвропейською культурами, одночасне становлення України і як інтегрованої частини глобального суспільства, і як національної держави. Членство в ЄС гарантує зміцнення національної безпеки України, захист її від агресії та територіальних претензій [5, с. 108].

Угода про асоціацію між Україною та ЄС є орієнтиром у впровадженні важливих внутрішніх трансформацій в Україні. Невід'ємною складовою Угоди є поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі Україна – ЄС (ЗВТ), що стане інструментом економічної інтеграції. Поглиблена зона вільної торгівлі передбачає: лібералізацію торгівлі як товарами, так і послугами; лібералізацію руху капіталів та до певної міри – руху робочої сили.

Через зону вільної торгівлі з ЄС український виробник отримає можливість завоювати своє місце на «заможному» європейському ринку, знайти свою нішу та просувати якісний український продукт за достойною ціною на ринки європейських країн. Вітчизняні споживачі, у свою чергу, отримають доступ до високоякісних європейських товарів в Україні за нижчими цінами. Планується наблизити законодавство, норми та стандарти України до європейських у сферах транспорту, енергетики, послуг, сільського господарства тощо. Це дозволить уніфікувати значну частку правового простору двох сторін та усунути нетарифні (технічні) бар'єри у торгівлі.

Сам факт підписання Угоди про асоціацію значно підвищить інвестиційну привабливість та приток прямих іноземних інвестицій, що дозволить урівноважити від'ємний торговельний баланс з ЄС. Так, негативне сальдо зовнішньоторговельного балансу України за підсумками 2014 р. склало 8,48 млрд дол. США, що на 5,7% краще, ніж за 2013 р. При тому експорт скоротився на 7,6% – до 76,13 млрд дол. США, імпорт – на 7,4%, до 84,6 млрд дол. США [2, с. 75].

Успішне виконання Угоди про асоціацію означатиме відповідність критеріям членства. А відтак підвищення якості життя громадян, модернізацію усіх сфер життя держави і суспільства, підвищення конкурентоздатності українських виробників, тощо. Саме це, а не членство як таке, є метою європейської інтеграції [3, с. 103].

Угода про асоціацію є «дорожньою картою» на шляху до тієї України, якою переважна більшість наших співгромадян хоче її бачити: країною з потужною соціально орієнтованою економікою, заснованою на передових технологіях, що гарантує достойні доходи громадян і сильний соціальний захист. Головний ризик у тому, що для модернізації економіки потрібні величезні ресурси і час. Необхідне рішуче технологічне переозброєння всього виробничого ланцюга.

В Україні в основному вичерпані можливості інерційного зростання, що підтверджено зниженням зовнішнього попиту та збільшенням обсягу імпорту товарів. Це спричинено глибокими структурними диспропорціями – значна частка виробництва є технічно та технологічно відсталою з високим ступенем зношеності основних фондів, низьким рівнем використання виробничих потужностей, високою енерго та ресурсоємністю, відсутністю або низьким рівнем впровадження інновацій. При цьому не використовується значна частина науково-технічного потенціалу [6, с. 97]. Важливим напрямом підвищення конкурентоспроможності української продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, є активізація інноваційно-інвестиційної діяльності. Основою економічно сталого розвитку є застосування інновацій. Розробка і запровадження інвестиційно-інноваційних проектів є невід'ємною умовою переведення виробництва на інноваційну модель. Вона все більше стає стратегічним напрямом соціально-економічного розвитку будь-якого регіону.

Переваги України від інтеграції до ЄС зводяться до такого:

– політичні вигоди – будучи членом ЄС, Україна буде залучена до Спільної європейської політики безпеки та оборони (СЄПБО), яка гарантуватиме Україні державний суверенітет та територіальну недоторканість;

– Європа готова скасувати майже всі мита (98%) для українських товарів, зокрема: від ввізних мит звільняється 83% всієї сільськогосподарської продукції, яка постачається до країн-членів ЄС, а також майже всі промислові товари (94,7%). Натомість Україна не буде зменшувати мита для імпорту з ЄС, але змушена гарантувати, що впродовж відповідного періоду вона за жодних обставин не змінить свої тарифи щодо європейських товарів. Негайні преференції отримає 83,4% українського експорту у сфері переробної промисловості з виробництва харчових продуктів. Решта продукції частково лібералізуватиметься через тарифні квоти. За оцінками Європейської Комісії, угода про вільну торгівлю може заощадити Україні близько 500 млн. євро в рік на митах. Українські експортери отримають конкурентну пере-

вагу, бо зможуть запропонувати свою продукцію європейцям дешевше, ніж зараз [2, с. 77];

– Європейський Союз зобов'язався відкрити більшість своїх ринків відразу. 23 квітня поточного року ЄС в односторонньому порядку прийняв рішення про відкриття свого ринку для українських товарів у рамках автономного преференційного торговельного режиму між Україною та ЄС. Передбачається тимчасове одностороннє обнулення ввізних мит для українських товарів у рамках Екстрених заходів підтримки кризової економіки країни до 1 листопада поточного року. Відповідні заходи мають на меті стимулювати вітчизняних промисловців до поставки своїх товарів на європейський ринок. Однак дорога до Європи відкриється тільки тим виробникам, які виготовляють продукцію європейської якості, вже модернізували виробництво, збудували необхідні лабораторії та отримали європейський сертифікат якості. До прикладу, право на постачання курятини до ЄС вже отримали кілька вітчизняних підприємств, серед них: «Миронівська птахофабрика» (торговельний бренд «Наша Ряба»), «Миронівський м'ясопереробний завод «Легко», «Птахофабрика Снятинська Нова» (агрохолдинг МПХ, спеціалізується на випуску гусячого м'яса та печінки) та «Агромарс» (торговельна марка «Гаврилівські курчата». З підписанням Угоди ЄС готовий буде скасувати мито на м'ясо птиці в межах квоти 40 тис. т. [1, с. 113];

– надання переваг для малого та середнього бізнесу. В Україні знову стане вигідно виробляти товари. Підписання Угоди про асоціацію з ЄС заохочує бізнес працювати чесно. Так, торгівці отримають зниження мит на імпортовані товари до нуля протягом п'яти років. У свою чергу, митниця не зможе змінювати категорію товару, щоб збільшити митні платежі. Слід очікувати і на спрощення процедури проходження митного контролю. Для експортерів спрощується процедура сплати і повернення ПДВ. Українські виробники зможуть збільшити власне виробництво. Зокрема, безпечна продукція не буде сертифікуватися взагалі, а товари, які становлять загрозу або створені для дітей, будуть більше контролюватися. Також суттєво зменшиться після підписання асоціації з ЄС кількість перевірок та документації для контролерів;

– підвищення соціальної політики та освіти. Вводяться додаткові чотири дні відпустки. Забороняється платити жінкам менше, ніж чоловікам. Вдосконалюється система первинної медичної допомоги. Українські дипломи і кваліфікації для допуску до роботи визнаватимуться в ЄС. Угода про асоціацію гарантує, що соціальні умови та гарантії не стануть гіршими. Освіта відповідатиме європейським стандартам. Продовжуватиметься впровадження Болонського процесу. Навчальні програми у вузах та ПТУ України будуть співмірними з програмами у вузах ЄС. Українські дипломи і кваліфікації для допуску до роботи визнаватимуться у ЄС. Вдосконалюватиметься система первинної медичної допомоги тощо;

– посилення науково-технічного співробітництва. Спільні проекти щодо створення європейської навігаційної системи – конкурента GPS. ЄС користуватиметься нашими технологіями ракетобудування. Українські вчені будуть залучені доєвропейського дослідницького простору. Стане кращим і активно розвиватиметься 3G Інтернет, збільшиться пропускна здатність мобільного інтернету;

– зменшення корупції. Кожен розділ Угоди спрямований на боротьбу з корупцією в державній та приватній сферах. Зміни відбудуться в управлінні державними фінансами та плануванні державного бюджету. Зміняться функції КРУ та Рахункової палати [3, с. 104];

Довкілля стане чистішим і безпечнішим. Вводяться нові стандарти якості води і повітря. Україна запровадить сучасну систему контролю за чистотою повітря. Підприємства будуть змушені встановити сучасні очисні споруди, а зіпсована сміттєзвалищами земля буде відновлена. Підприємства за 3-5 років зобов'яжуть вкладати кошти в модернізацію виробництва. Це дозволить контролювати дисперсний пил, який спричиняє рак легенів, а також забруднювачі, які швидко випаровуються. Саме останні призводять до анемії і лейкемії. Щодо виробництва, то власники підприємств отримають право самостійно обирати спосіб зменшення шкідливих викидів. Варто зазначити, що загалом після підписання асоціації з Євросоюзом Україна сама буде визначати час на модернізацію, гроші на яку виділятиме ЄС. Угода також гарантує, що наша держава не стане звалищем небезпечного сміття або базою для шкідливого виробництва.

Проте в існуючій Угоді про асоціацію між Україною та ЄС існують можливі ризики зокрема:

– тиск на владу. Європейський Союз тиснутиме на Україну, щоб влада втілювала в життя взяті на себе в Угоді зобов'язання. Політичні ризики пов'язані із частковою втратою суверенітету та підпорядкування територій органам ЄС; невизначеність місця України в стратегії розвитку ЄС, негативно вплине на економічний стан, оскільки між країнами ЄС існує висока конкуренція в деяких галузях, що потребує переорієнтування на менш конкурентні напрями діяльності; погіршення взаємин із країнами СНД, а особливо із Росією, зупинить ефективну співпрацю із Митним Союзом Росії, Білорусії та Казахстану;

– втрата конкурентоспроможності певних галузей, оскільки економіка не в змозі відповідати всім європейським вимогам та стандартам. До прикладу, 80% продукції машинобудування направляється на експорт, в тому числі до Росії та інших країн Митного союзу – 50-70% залежно від підгалузі. Українські вагони суто через технічні характеристики постачаються лише у країни СНД, оскільки вітчизняні машини та обладнання в ЄС реалізувати досить важко, бо там інші стандарти та гостра конкуренція;

– економічні недоліки передбачають можливе переміщення до України шкідливих виробництв, використання України як сировинного придатку, використання України як дешевої робочої сили, складність переходу на європейський рівень цін, квотування певних видів товарів.

Для більш детального аналізу плюсів та мінусів інтеграції до ЄС, в Таблиці 1 наведений аналіз сильних і слабких сторін інтеграції України до ЄС, а також очікувані можливості і загрози. Розглянувши плюси та мінуси від Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, можемо констатува-

ти, що для України це шанс виграти у боротьбі за економічне виживання, завоювати своє місце на європейському ринку.

Висновки і пропозиції. Наведені переваги та ризики вступу України до Євросоюзу дозволяють зробити висновок, що управління політичною, економічною, соціальною та технологічною сферами суспільства в Україні повинні відповідати загально-визнаним демократичним, правовим і науково-теоретичним критеріям. При цьому цілі, як України, тік і ЄС, повинні знаходитися в одній площині та взаємодоповнювати один одного.

Оскільки євроінтеграція має як переваги, так і ризики, Україні слід акцентувати увагу на використанні саме позитивних моментів євроінтеграції з одночасним виробленням стратегії та тактики поведінки щодо уникнення вище зазначених загроз і недоліків. Проаналізувавши можливі позитивні та негативні наслідки вступу України до ЄС, слід зазначити, що входження до Європейського Союзу є логічним наслідком прагнення України до цивілізованої правової держави та розбудови демократичного суспільства, обумовлений сучасними реаліями та вимогами об'єктивних суспільно-економічних і політичних законів розвитку. В сучасному глобалізованому суспільстві, найбільшу вигоду отримують саме ті країни, які об'єднують свої зусилля заради досягнення спільних інтересів та високих показників розвитку.

Отже, приєднання України, в загальному, відповідає її національним інтересам за умови врахування наданих нижче рекомендацій, об'єктивного та всебічного вивчення факторів інтеграції, її впливу на політичну, економічну та соціальну сфери держави, вироблення власної лінії поведінки в межах, які не суперечитимуть членству України в ЄС.

Таблиця 1

Аналіз сильних і слабких сторін інтеграції України до ЄС, очікувані можливості й загрози

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Політичні переваги: - європейська колективна безпека	1. Політичні недоліки: - часткова втрата суверенітету; - невизначеність місця України в стратегій розвитку ЄС; - погіршення відносин з країнами СНД.
2. Економічні переваги: - макроекономічна стабільність; - додаткові інвестиції в українську економіку; - надання субсидій сільському господарству; - отримання позитивного сальдо торговельного балансу; - спільні митні тарифи; - кількісні обмеження імпорту; - антидемпінгова політика; - протекціонізм і контроль експорту.	2. Економічні недоліки: - втрата конкурентоспроможності певних галузей; - складність переходу на європейський рівень цін; - квотування певних видів товарів
3. Соціальні переваги: - ефективний захист прав людини в інституціях ЄС; - відкриття кордонів для вільного пересування населення; - забезпечення високого рівня життя населення.	3. Соціальні недоліки: - ускладнення візового режиму із східними сусідами.
Можливості	Загрози
1. Політичні перспективи: - встановлення стабільної політичної системи; - сприйняття України як важливого суб'єкта політичних відносин.	1. Політичні загрози: - небезпека втягнення України в конфлікт цивілізацій між Заходом і мусульманським світом.
2. Економічні перспективи: - забезпечення розвитку малого та середнього бізнесу; - упровадження стандартів ЄС у виробництві.	2. Економічні загрози: - можливе переміщення до України шкідливих виробництв; - використання дешевої ресурсно-сировинної бази України; - використання дешевої робочої сили України
3. Соціальні перспективи: - формування середнього класу; - реформування освіти, охорони здоров'я, соціального захисту.	3. Соціальні загрози: - поглиблення демографічного спаду; - незаконна міграція та відплив кадрів.

Джерело: розробка авторами за джерелом [4]

Список літератури:

1. Дозволи щодо продаж курятини в ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc. co.uk/ukr/business/2013/07/130724_ukr_poultry_eu_az.shtml
2. Експорт та імпорт України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://index.minfin.com.ua/index/gdp/eximp.php
3. Єлісєєв К. 7 міфів угоди про асоціацію між Україною та ЄС / К. Єлісєєв // Народний Депутат. – 2013. – № 9.
4. Іванова М.І., Варяниченко О.В. Переваги та ризики Євроінтеграції України – 2015.
5. Михайлова Л.І. Євроекономічна інтеграція: навчальний посібник / Л.І. Михайлова, Н.В. Волченко, Т.О. Зінчук, С.М. Кваша – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 136 с.
6. Про затвердження Державної програми активізації розвитку економіки на 2014-2015 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2013 р. № 187 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 24. – С. 807.

Тодощук А.В., Батюк И.И., Шеремета А.И.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

УКРАИНА В ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССАХ: РИСКИ И ПРЕИМУЩЕСТВА

Аннотация
На сегодняшнем этапе развития Украина не остается в стороне от интеграционных процессов. Украина пытается устанавливать наиболее экономически выгодные отношения с сильнейшими странами мира. В статье освещаются экономические выгоды и возможные риски для украинской экономики после подписания экономической части Соглашения об ассоциации между Украиной и ЕС. Охарактеризовуються преимущества Украины от интеграции в мировой экономики. Проанализированы плюсы и минусы от европейской интеграции Украины.
Ключевые слова: Евроинтеграция, Европейский Союз, зона свободной торговли, Соглашение об ассоциации между Украиной и ЕС, интеграция.

Todoschuk A.V., Batiuk I.I., Sheremeta A.I.
Ivan Franko National University of Lviv

UKRAINE IN INTEGRATION PROCESSES: RISKS AND ADVANTAGES

Summary
At this stage of development Ukraine will not remain aloof from the integration processes. Ukraine is trying to establish the most economically advantageous relations with the strongest countries in the world. The article highlights the economic benefits and possible risks for the Ukrainian economy after the signing of the economic part of the Association Agreement between Ukraine and the EU. Kharakterizuyutsya the benefits of Ukraine's integration into the world economy. Analyzed the pros and cons of the European integration of Ukraine.
Keywords: European Integration, European Union, free trade zone, the Association Agreement between Ukraine and the EU, integration.

УДК 336.717.3

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ОЦІНКИ ЯКОСТІ ДЕПОЗИТІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ У БАНКАХ

Тохтамиш Т.О., Мірошниченко Я.М.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

У статті розглянуто критерії оцінки якості депозитів фізичних осіб у банках. Проведено аналіз відсоткових ставок за депозитами фізичних осіб на основі міжнародної практики. Виявлено тенденції, які притаманні сучасному ринку депозитів, а також надано оцінку стану банківських послуг в Україні та на світовому ринку. Розглянуто умови на яких закордонні банки приймають вклади фізичних осіб.
Ключові слова: депозит, вклад, депозитні кошти, депозитна політика, рейтинг, відсоткова ставка, якість, рейтинг.

Постановка проблеми. У всьому світі банки стали основою всієї економіки. Жодна економічно розвинена країна невзмозі стабільно функціонувати без банків, адже, через них здійснюється рух грошових коштів, платежів та розрахунків. Будь-які інші фінансові інститути такими повноваженнями не володіють. Банк виступає посередником між економічними суб'єктами і є невід'ємною частиною нашого життя. Залучення депозитних коштів для банків є основним джерелом формування переважної частини своїх дохідних активів. З позиції банків депозитні кошти фізичних осіб є основним джерелом поповнення ресурсної бази та підтримки достатнього рівня їхньої ліквідності, а з позиції фізичних осіб – джерелом накопичення та збереження вартості заощаджень. Отже, депозити фізичних осіб у банках потребують глибокого дослідження, а особливого значення набуває оцінка їх якості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній та вітчизняній літературі категорія «депозити» детально розглянутий видатними вченими такими, як О.В. Васюренко [2], В.І. Капран [9], А.Г. Грязнова [14], В.І. Колесников [1], С.В. Мочерний [6], А.І. Саприкін [11], Л.П. Снігурська [12] та ін. О.І. Тищенко [13] розкрив теоретичні аспекти оцінки якості депозитів фізичних осіб у банках.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Перед користувачами банків-

ських послуг постає завдання пошуку вигідних умов для розміщення тимчасово вільних коштів. Оцінка якості депозитів через відсоткову ставку є одним з головних критеріїв для вкладників. На сьогодні умови зберігання депозитних коштів в банках України дещо відрізняються порівняно з економічно розвиненими країнами світу. Саме тому аналіз депозитної політики на основі міжнародної практики має велике значення для вітчизняних вкладників.

Мета статті. Головною метою статті є визначення головних аспектів оцінки якості депозитів фізичних осіб у міжнародній практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Залучення депозитних коштів для банків є основним джерелом формування переважної частини своїх дохідних активів. Метою банків є залучення якомога більшого обсягу депозитних вкладень для того, щоб видати відповідну кількість кредитів. Таким чином, банк виступає посередником між економічними суб'єктами і є невід'ємною частиною нашого життя.

Ринок банківських ресурсів умовно можна поділити на три сегменти: депозити юридичних осіб, депозити фізичних осіб і ринок міжбанківських кредитів. Вклади юридичних осіб складають приблизно 80-90% усього обсягу операцій, тобто основною складовою ресурсної бази банків є депозитні кошти юридичних осіб. Хоча депозити фізичних осіб є меншими за розміром, обсяг укладених договорів є значно більшим, ніж договори, укладені з юридичними особами.

Згідно Закону України «Про банки та банківську діяльність» вклад (депозит) – це кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору [7].

Ми дотримуємось думки, що поняття вклад і депозит необхідно розмежовувати. Вклад представляє собою грошову суму, яку клієнт передає банку у тимчасове користування з оформленням відповідного договору. Депозитом можуть бути грошові кошти, банківські метали, дорогоцінні камені, цінні папери та інші цінності, які клієнт передає на збереження у банківські установи, за якими банк виплачує проценти.

Для оцінки якості депозитів фізичних осіб у банках використовуються показники, які характеризують ступінь задоволення клієнтів. До таких показників належать [10]:

– фінансовий стан банку;
– якісне обслуговування вкладників на відповідному рівні;
– час та швидкість здійснення операції;
– прозорість операцій з коштами клієнтів;
– компетентно підібраний персонал, з високим рівнем знань та особистими якостям;
– спектр послуг для усіх верств населення, з метою пропозиції клієнту найбільш цікавого для нього банківського продукту.

Існують методики оцінки конкурентоспроможності та фінансової стійкості банку, які виражаються в рейтингах, і вони є важливим фактором для фізичних осіб при виборі банку. До них відносять: американську рейтингову систему CAMELS, англійську рейтингову систему RATE та важливою є оцінка таких рейтингових агентств, як Moody's, Fitch, S&P, «Эксперт РА».

Метою оцінки банків за рейтинговою системою CAMELS є визначення їх фінансового стану, якості менеджменту та корпоративного управління, прозорості операцій та ефективності внутрішніх контролів, управління ризиками; виявлення недоліків, що можуть призвести до банкрутства банку та вимагають посиленого контролю з боку органів банківського нагляду, а також вжиття відповідних заходів для виправлення недоліків і стабілізації фінансового стану банку [5].

Рейтинги надійності банківських вкладів дозволяють потенційним вкладникам здійснити відбір найнадійніших банків і прийняти рішення щодо доцільності розміщення коштів у банку, або у випадку закінчення терміну дії депозитного договору – доцільності його пролонгації.

На рис. 1 представлено критерії, які використовують під час визначення рейтингу надійності банківського вкладу.

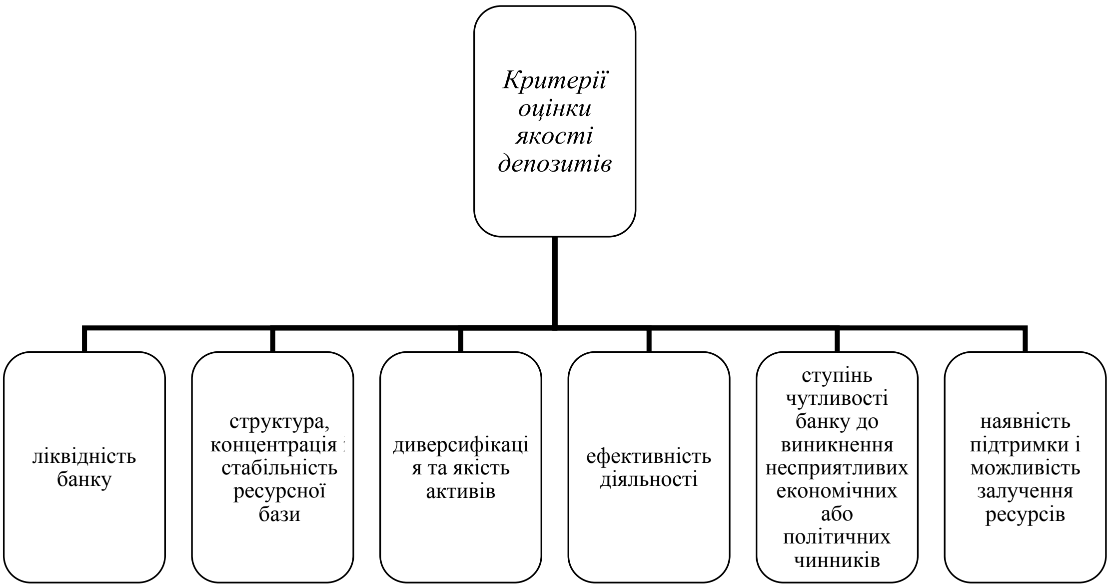

Рис. 1. Основні критерії оцінки якості депозитів

На відміну від загального кредитного рейтингу банку, рейтинг надійності банківського вкладу (депозиту) враховує черговість і пріоритетність виконання зобов'язань банківською установою. Рейтинг банківського вкладу корелює з рейтингом фінансової установи, але визначається за окремою шкалою, за якою порівнюються виключно банківські установи.

Оцінка якості вкладів проводиться за наступними напрямками [15]:

– наявність у банку підтримки від акціонерів або пов'язаних компаній;

– ймовірність отримання кредитів від Національного банку України, наявність підтримки держави;

– можливість залучення коштів на міжбанківському ринку;

– можливість залучення коштів шляхом емісії цінних паперів;

– наявність доступу до міжнародних ринків фінансових ресурсів.

Крім описаних вище критеріїв, при аналізі якості банківських вкладів рейтинговим агентством можуть братися до уваги додаткові специфічні фактори, властиві окремим банкам [10].

30 травня 2016 року Рейтингове агентство «Стандарт-Рейтинг» підвело підсумки свого чергового «Рейтингу надійності банківських депозитів». З 58 банків, що беруть участь в рейтингу, 20 отримали найвищу оцінку надійності депозитів. На ринку депозитів населення спостерігається дефіцит оптимальних пропозицій, де можна було спостерігати найкраще поєднання депозитної ставки і ризику. Гостра фаза кризи в банківському секторі добігає кінця. Спостерігається помітний надлишок ліквідності в банківській системі, але через нерівномірний його розподілу між банками процес одужання затягнеться на довше, ніж очікувалося.

Міжнародна практика характеризує зарубіжну банківську систему, як досить міцний моноліт, довіра до якого з боку населення непохитна навіть в економічну кризу. В Україні послуги банківської системи також міцно увійшли в життя більшої частини населення, але довіра людей до банків знижується з кожним роком. З 2014 р. почався масовий відтік депозитів з банків України через високий ризик втрати своїх грошей.

Під час проведення опитувань серед користувачів послугами було виявлено, що клієнт звертає увагу на низку факторів, які впливають на вибір банку для вкладу своїх вільних коштів, а саме:

– мінімальна ставка по депозитам, %;
– мінімальна сума вкладу, грн.;
– мінімальний строк, в днях;
– рейтинг, репутація та імідж банку;
– вік та розмір банку;
– надійність банку;
– якість обслуговування клієнтів;
– організаційна структура.

З точки зору прибутковості за банківськими вкладами Україна займає третє місце в світі (річна відсоткова ставка за депозитами складає 18%) після Аргентини (27,18%) і Ірану (22%). Сенс інвестувати в іншу країну є тільки з точки зору надійності банківської системи, але з погляду прибутковості внески в українські банки є більш дохідними (рис. 2). В усіх розвинених країнах світу система гарантування вкладів обіцяє вкладникам більше, ніж в нашій країні. Наприклад, в Європейському Союзі (ЄС) сума повернення повинна бути не менше 20 тис. євро за кожним депозитом, незалежно від їх кількості та валюти, в той час як в Україні не більше 200 тис. грн.

Депозитні ставки країн-членів ЄС рідко перевищують 3% річних. Прибутковість в США ще нижче – до 1%. У деяких країнах-членах ЄС Східної Європи ставки вище – до 5% річних. Але треба врахувати, що така ставка залишається, якщо термін вкладу більше 3 років, на менший термін ставки будуть ще нижче.

Низький рівень ризиків відзначається в Австралії (3,71%), Чилі (3,84%) і у Новій Зеландії (4,5%). Звичайно українські 18-19% значно привабливіші, але і ризики у нашої банківської системи вище.

Але все має свою ціну, депозитні ставки не є винятком. Європейські банки ніколи, в тому числі і зараз, не могли запропонувати високих ставок за вкладами. Депозити зі 4% ставкою завжди були великою рідкістю. На даний момент ставки значно знизилися і прийшли до рівня 2%.

Відмінними від інших банківських систем є Ісламські банки. Ісламський фактор є досить суттєвим у розвитку банківських систем країн, які сповідують шаріат. Іслам закриває шлях для всякого, хто хоче збільшити свій капітал за рахунок позичкового відсотка. Що стосується депозитів, то їх, зрозуміло, також можна розмістити в ісламському банку, але за схемою інвестиційної організації: банк вкладає кошти клієнта, який потім отримує частину від прибутку, отриманого обраної банком компанії. Фіксований відсоток заборонений, прибуток за депозитом залежить, по

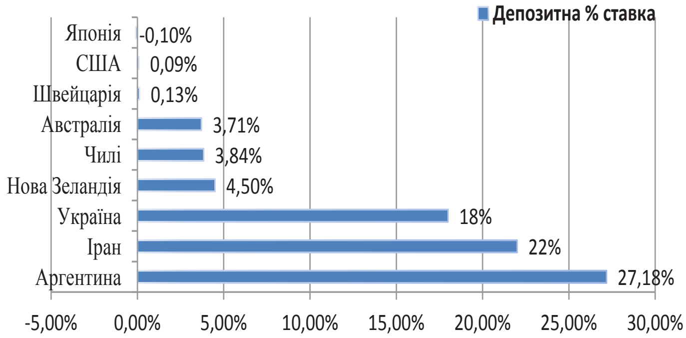

Рис. 2. Річна відсоткова ставка за депозитами у банках світу за 2016 р.

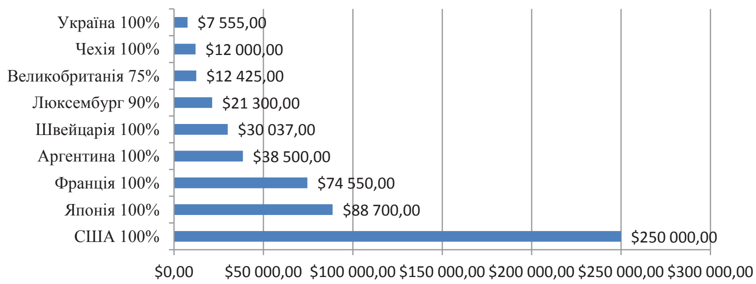

Рис. 3. Максимальна сума гарантованих вкладів в різних країнах світу

суті, від ефективності вибору, який зробив банк. Такий вид відносин між банком і клієнтом називається «мудараба» («партнерство»).

У січні 2016 р. Банк Японії оголосив, що вводить від'ємну процентну ставку на надлишкові резерви, а саме на нові депозити, які кредитні установи розміщують в Центральному банку (ЦБ). Ставка з 0,1% буде зменшена до -0,1%. Скорочення депозитної ставки до негативних значень робить невигідним для банків розміщення коштів на рахунках Центробанку – замість того щоб отримувати дохід, вони змушені платити регулятору. Передбачається, що в такому разі кошти, замість того щоб поступати на рахунки ЦБ, будуть інвестовані в економіку. Політика від'ємних ставок за вкладами збережеться доти, поки рівень інфляції в країні не підвищитися до 2%, кажуть у Центробанку Японії [4].

На рис. 3 наведено країни, які мають «Фонд гарантування вкладів». Особливість кожної з них полягає в тому, чи повну суму вони повертають своїм вкладникам. Дані на рис. 3 наведені згідно валютного курсу станом на 20.02.2017 р.

У країнах з економікою, що розвивається і перехідною економікою рівень сум, які захищаються, знаходиться в межах від 380 доларів (Танзанія) до 12000 доларів (Чехія). В Люксембурзі поріг захисту становить 90% від суми вкладу, але не більше 20000 євро (21300$). Трапляється так, що в діапазоні певної суми вкладу захищається повна сума, а понад цієї суми застосовуються часткові розрахунки з встановленням ліміту виплат.

Наприклад, в Польщі гарантується повний захист по депозиту в межах 1000 євро, по депозитах від 1000 до 3000 євро – 90%. Однакова схема функціонує в Португалії повна гарантія депозитів в діапазоні 15000 євро, а далі – часткова гарантія депозитів до 45000 євро. Отже, система страхування депозитів відрізняється у різних країнах. Деякі банки гарантують вклади і фізичних, і юридичних осіб.

У Європі з 1994 року діє Директива Європейського парламенту та Ради «Про системи гарантування депозитів». Відповідно до цього документа кожна держава – член ЄС здійснює контроль за створенням і розвитком на своїй території однієї або декількох систем гарантування депозитів. При цьому жодна кредитно-фінансова установа, яка отримала дозвіл на банківську діяльність, не може приймати вклади, не будучи членом однієї з таких систем. Директив передбачає рівень гарантування вкладів в розмірі не менше 20000 євро (21300$) на одного вкладника [8].

Висновки і пропозиції. Оцінка якості банківських депозитів здійснюється на основі реальних економічних показників, що характеризують діяльність банку. Для оцінки депозитної політики банки України використовують американську рейтингову систему CAMELS. Професійна оцінка банківських депозитів у подальшому стимулює розвиток усієї банківської системи.

Визначено, що при виборі банку для вкладу своїх вільних коштів, клієнт звертає увагу на низку факторів, найважливішими з яких є відсоткова ставка по депозитам та гарантування вкладів.

Порівнюючи ставки на міжнародному ринку депозитів можна побачити, що в Україні досить прийнятні умови для вкладників. Розвинені країни світу мають значно меншу ставку за вкладами, ніж пропонується в українських банках. Це пов'язано з можливим ризиком втрати коштів. Міжнародна практика характеризує зарубіжну банківську систему, як досить надійну, а депозити фізичних осіб є гарантованими. Проте за таких умов відсоткова ставка не перевищує 4,5% (наприклад, у Новій Зеландії). Максимальна сума гарантованих вкладів в США найбільша – 200 000$, це підтверджуєш стабільність банківської системи Америки.

Таким чином, можна стверджувати, що оцінка якості депозитів фізичних осіб у банках може проводитись як з боку споживачів банківських послуг, так і рейтинговими агентствами.

Список літератури:

1. Колесникова В.И. Банковское дело: Учебник / В.И. Колесникова, Л.П. Кроливецкой – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2010. – 464 с.
2. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. / О.В. Васюренко – 6-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 318 с.
3. Вовчак О.Д. Кредит і банківська справа: Підручник / О.Д. Вовчак, Н.М. Рущишин, Т.Я. Андрейків – К.: Знання, 2008. – 564 с.
4. Перемитин Г.А., Ратников А.Е. Банк Японии ввел отрицательную процентную ставку [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.rbc. ru/finances/29/01/2016/56aaf54b9a79471b775fe329
5. Глосарій банківської термінології [Електронний ресурс] – Режим доступу:https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=124734&cat_id=124733
6. Мочерний С.В. Економічна енциклопедія / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
7. Закон України «Про банки і банківську діяльність»: Закон України від 07.12.2000 р. // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. Додаток до журналу Вісник НБУ. – 2001. – № 1.
8. Исаева П.Г. Анализ зарубежного опыта организации и функционирования системы страхования вкладов / Исаева П.Г., Абдулатипова А.М. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/21_SEN_2014/Economics/1_174999.doc. htm
9. Капран В.І. Банківські операції: Навчальний посібник / В.І. Капран, М.С. Кривченко, О.К. Коваленко, С.І. Омельченко – К: Центр навчальної літератури, 2006. – 208 с.
10. Панасенко Г.О. Сучасні методики рейтингування банківських депозитів: теорія і практика, особливості та перспективи / Г.О. Панасенко // Механізм регулювання економіки. – 2012. – № 1.
11. Сaприкін А.І. Банківське право: Навчальний посібник / А.І. Саприкін – Н. Новгород: Нижегород. держ. архіт.-буд. ун-т, 2006. – 81 с.
12. Снігурська Л.П. Банкіські операції і послуги: навч. посібн. / Л.П. Снігурська. – К.: МАУП, 2006. – 456 с.

13. Тищенко О.І. Аналіз депозитів фізичних осіб у банках України / О.І. Тищенко // зб. наук. праць. «Економічна думка», 2013. – Том 14. – № 2. – С. 36-42.
14. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / Колл. авторов: Под общ. ред. А.Г. Грязновой. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 1168 с.
15. Мельник Я.М. Рейтинги депозитів банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.credit-rating.ua/ua/about-rating/purpose/4627

Тохтамыш Т.А., Мирошниченко Я.Н.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ДЕПОЗИТОВ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ В БАНКАХ

Аннотация
В статье рассмотрены критерии оценки качества депозитов физических лиц в банках. Проведено анализ процентных ставок по депозитам физических лиц на основе международной практики. Выявлены тенденции, которые присущи современному рынку депозитов, а также дана оценка состояния банковских услуг в Украине и на мировом рынке. Рассмотрены условия на которых зарубежные банки принимают вклады физических лиц.
Ключевые слова: депозит, вклад, депозитные средства, депозитная политика, рейтинг, процентная ставка, качество.

Tokhtamysh T.A., Miroshnychenko Y.N.
Kharkov State Technical University of Civil Engineering and Architecture

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF EVALUATION OF DEPOSITS QUALITY OF PHYSICAL PERSONS IN A BANK

Summary
In the article criteria of an estimation of quality of deposits of physical persons in banks are considered. Graphical analysis of interest rates on deposits of individuals based on international practice is carried out. The trends that are characteristic of the modern deposit market are revealed, as well as the assessment of the state of banking services in Ukraine and the world market. Conditions on which foreign banks accept deposits of physical persons are considered.
Keywords: deposit, deposit funds, deposit policy, rating, interest rate, quality.

УДК 330.567.6-047.37.669

СУЧАСНИЙ СТАН МЕТАЛУРГІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Хижняк О.С.
ПАТ «Запоріжсталь»

Підприємства металургійної галузі, які належать великому приватному капіталу, виявилися не готовими до всіх викликів, пов'язаних зі світовою кризою, насамперед надвиробництвом чорних металів, падінням попиту на металопродукцію низької якості, посиленням конкуренції й появою нових гравців на світових ринках: Китаю, Індії й Південної Кореї. Крім того, роками накопичувалися системні проблеми, пов'язані з необхідністю технічного й технологічного переоснащення виробництва, поліпшення якості чорних металів, випуску нових видів сталі й прокату. Металургійні підприємства України в порівнянні з розвинутими країнами миру характеризуються істотним технологічним відставанням і підвищеною енергоємністю. Їхнє встаткування сильно зношене, а технології морально застаріли. В статті оцінено проблеми і тенденції розвитку металургійної галузі. Досліджено виробничо-господарський потенціал металургійних підприємств України в умовах економічної кризи а також веденням антитерористичних дій на сході країни. Визначені напрямки підвищення конкурентоспроможності металургійних підприємств.
Ключові слова: чорна металургія, потенціал металургійного підприємства, стагнація, квоти, перспектива розвитку, модернізація виробництва.

Постановка проблеми. Проблема аналізу економічного, виробничо-господарського потенціалу металургійного підприємства є вкрай актуальною, оскільки економічний потенціал суспільства характеризує лише загальний стан та закономірності розвитку, не розкриваючи при цьому характеру процесів, що протікають безпосередньо в галузі. Для побудови прогнозів і розробки стратегій розвитку, складання планів та прийняття ефективних управлінських рішень менеджменту підприємств необхідно мати у своєму розпорядженні об'єктивну інформацію про стан і тенденції розвитку металургійної галузі як світової так і внутрішньої. При цьому в умовах світової економічної і фінансової кризи, стагнації ринку металу ці питання загострюються.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми. У наукових публікаціях останніх років висвітлено велику кількість підходів до пізнання сутності й розглянуто різні аспекти оцінки потенціалу металургійних підприємств України. Значна частина наукових досліджень, зокрема праці В. Мазура, А. Пивоварського, О. Кленіна, С. Кулицького, О.В. Андрійченко, В.І. Большакова, А.І. Амоши, присвячені питанню проблем розвитку чорної металургії, підвищенню конкурентоспроможності потенціалу металургійних підприємств України.

Металургія є ключовою базовою галуззю промисловості України й загалом економіки країни, яка поряд із іншими визначає стан економічного й соціального розвитку держави. Отже, подолання кризових явищ в українській економіці неможливе без стабілізації ситуації в цьому секторі, підвищення обсягів виробництва та конкурентоспроможності підприємств галузі. У той же час сьогодні бракує досліджень особливостей сучасного стану, проблем і перспектив розвитку підприємств у галузевому розрізі.

Мета статті. Метою статті є систематизація впливу на процеси господарювання українських металургійних підприємств світового стану ринку металургії, формування та зміни їх потенціалу з урахуванням наслідків АТО та визначення перспектив розвитку металургійних підприємств в найближчі роки.

Виклад основного матеріалу. Аналіз ситуації на світовому ринку чорних металів спирається на дані Світової асоціації виробників сталі (World Steel Association) по 66 країнам, на які у 2015 р. припадало приблизно 99% світового виробництва первинної (необробленої) сталі. Причому 49,5% світового виробництва первинної (необробленої) сталі у 2015 р. забезпечував один лише Китай (КНР). А сукупна частка 20 найбільших країн-виробників сталі перевищувала 90% світового виробництва цього товару. До першої десятки виробників сталі у світі минулого року входили Китай, Японія, США, Індія, Південна Корея, Росія, Німеччина, Туреччина, Бразилія та Україна (табл. 1).

Таблиця 1
Топ країн-виробників сталі за 2016 рік, млн. тонн

№ рейтингу	Країна	Виробництво у 2016 році	Виробництво у 2015 році	% відхилення
1	Китай	808,37	798,79	1,2
2	Японія	104,77	105,13	-0,3
3	Індія	95,62	89,03	7,4
4	США	78,62	78,85	-0,3
5	Росія	70,80	70,90	-0,1
6	Південна Корея	68,57	69,67	-1,6
7	Німеччина	42,08	42,68	-1,4
8	Туреччина	33,16	31,52	5,2
9	Бразилія	30,21	33,26	-9,2
10	Україна	24,22	22,97	5,5

Водночас найбільшими за обсягами споживачами сталі у світі були Китай, Європейський Союз, США та Японія. При цьому багато країн, особливо на Близькому та Середньому Сході, у Африці, Південній та Центральній Америці або зовсім не виробляли сталевої продукції, або ж виробляли її недостатньо для повного задоволення власних потреб у цій продукції [1].

Світовий ринок сталі і у сфері її виробництва, і у сфері її споживання вирізняється потужним домінуванням Китаю. При цьому частка Японії, наприклад, яка у 2015 р. посідала друге місце у світовому рейтингу виробників сталі, становила 6,5% від обсягів світового виробництва цього товару, Індія (3 місце) – 5,5%, США (4 місце) – 5,2%, Росія (5 місце) – 4,4%, Україна (10 місце) – 1,4%. А сукупні обсяги виробництва сталі у країнах, що посідали 2-20 місця у світовому рейтингу, були цілком співставні з обсягами виробництва сталі в Китаї.

Нині світова чорна металургія, по суті, перебуває у стані стагнації. У цілому світовий ринок первинної сталі є висококонкурентним. І у випадку зростання попиту на сталь, як свідчить новітня історія цього світового ринку, може бути доволі швидко задоволене за рахунок її пропозиції від тих чи тих виробників. У грудні 2015 р. світове виробництво сталі (по 66 країнам, що надають звіти до Світової асоціації сталі) становило 126,7 млн т, що на 5,7% менше, ніж у грудні 2014 р.

Таким чином у світі нині існує вельми значний резерв потужностей з виплавки сталі, що не залучені до виробничого процесу. Причому минулого року зазначений резерв виробничих потужностей зростав. Це, з одного боку, є відображенням загострення конкуренції на світовому сталеплавильному ринку, а з іншого – відображає можливості доволі швидкого задоволення зростаючого попиту на сталь у світі, якщо такий з'явиться найближчим часом. Причому наявність значних потужностей з виплавки сталі, що не залучені до виробничого процесу, є непрямим свідченням того, що у разі зростання попиту на сталь зовсім не обов'язково очікувати на аналогічне за темпами зростання цін на неї. У цьому разі ціни на сталь можуть зрости не на багато, а можуть і зовсім не зрости – просто може дещо послабитись конкуренція на світовому ринку. Імовірність подібного перебігу подій важливо враховувати вітчизняним металургам при розробці своєї ринкової стратегії й тактики на коротко- і середньотермінову перспективу.

Виробництво металопрокату в Україні за підсумками 2017 року може обвалитися до 17-19 млн тонн. На непідконтрольною Україні території зупинилися три заводи – Алчевський, Єнакіївський і Донецький метзавод. Також зупинений Дніпровський меткомбінат, який відчуває проблеми з поставками коксу з НКТ. Через те, що Україна скоротить виробництво сталі за підсумками 2017 року, експорт української сталі також знизиться, зниження виробництва сталі в січні 2017 р. в Україні вже витиснуло нашу країну з «топової десятки» (табл. 2).

Зараз підприємства металургійної галузі України, які належать великому приватному капіталу, виявилися не готовими до всіх викликів, пов'язаних зі світовою кризою, насамперед надвиробництвом чорних металів, падінням попиту на металопродукцію низької якості, посиленням конкуренції й появою нових гравців на світових ринках: Китаю, Індії й Південної Кореї. Крім того, роками накопичувалися системні проблеми, пов'язані з необхідністю технічного й технологічного переоснащення виробництва, поліпшення якості чорних металів, випуску нових видів сталі й прокату. Металургійні підприємства України в порівнянні з розвинутими країнами миру характеризуються істотним технологічним відставанням і підвищеною енергоємністю. Їхнє встаткування сильно зношене, а технології морально застаріли [2].

Таблиця 2

Топ країн-виробників сталі за січень 2017 р., млн. тонн

№ рейтингу	Країна	Січень 2017 р.	Лютий 2017 р.	Лютий 2016 р.	% відхилення
1	Китай	67,200	61,187	58,469	4,6
2	Японія	9,002	8,340	8,345	-0,1
3	Індія	8,400	8,113	7,451	8,9
4	США	6,874	6,362	6,424	-1,0
5	Росія	6,183	5,585	5,603	-0,3
6	Південна Корея	5,860	5,508	5,087	8,3
7	Німеччина	3,649	3,453	3,367	2,6
8	Туреччина	2,93	2,739	2,370	15,6
9	Бразилія	2,856	2,572	2,433	5,7
10	Італія	1,825	1,973	1,949	1,2
11	Україна	2,103	1,900	1,971	-3,6

Один з деяких позитивів у плані модернізації – розширення використання нашими підприємствами пиловугільного палива в доменному виробництві. Впровадження цієї технології стало особливо актуальним в умовах підвищення ціни й обмеження поставок газу. Безумовно, цей корисний напрям розвитку металургії і його треба підтримувати. Головна проблема металургії полягає в тому, що підприємства країни в той період, коли був попит на їх продукцію й був сплеск цін на світових ринках, не вкладали кошти в модернізацію. У той самий час компанії інших країн, у тому числі й Росії, активно переозброювалися й модернізувалися. У підсумку наша металургійна галузь виявилася малоконкурентною.

У 2014-2015 рр. проблем розвитку вітчизняної чорної металургії не поменшало: не лише з'явилися нові, а й також збереглись і старі. Наприклад, Україна – одна з небагатьох країн світу, де ще використовується застарілий мартенівський спосіб виплавки сталі. Утім, ситуація поступово змінюється. Зокрема, у середині минулого року Маріупольський металургійний комбінат (ММК) ім. Ілліча відмовився від мартенівського способу виплавки сталі і вивів з експлуатації всі шість мартенівських печей. Зменшення сталеплавильних потужностей унаслідок зупинки мартенів компенсовано за рахунок зростання продуктивності конвертерного цеху. Нині мартенівське виробництво перестало бути рентабельним – воно вкрай енергоємне і поступається конвертерній технології щодо рівні якості продукції, ефективності й екологічності. Майже всі лідери світової металургії відмовилися від мартенів на користь кисневих конвертерів або електросталеплавильних комплексів. Мартенівське виробництво в Україні поки що використовують на «Запоріжсталі», «АрселорМіттал Кривий Ріг» та Алчевському меткомбінаті. Причому на «Запоріжсталі», наприклад, за інформацією керівників

цього підприємства, за 2012-2015 рр. у модернізацію виробництва було інвестовано 2,7 млрд грн.

Заради справедливості слід зазначити, що доволі вагомі інвестиції у модернізацію металургійної промисловості в Україні здійснювались і раніше. У період реалізації державного програмного підходу у 2004-2011 рр. у чорну металургію вдалося залучити понад 20 млрд грн інвестицій, що дало змогу одержати річний економічний ефект понад 5,5 млрд грн за рахунок зниження рівня матеріальних і енергетичних витрат, розширення виробництва нових видів продукції. Енергоємність готового прокату за цей період зменшилася на 13% – з 1,54 до 1,34 т умовного палива на тонну прокату». Питання полягає лише у тому, яку саме модернізацію вітчизняного металургійного виробництва ще треба провести для забезпечення належної конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників цієї продукції на світовому ринку і яких інвестицій така модернізація вимагатиме?

Як показує світовий досвід, модернізація металургійного виробництва є особливо ефективною у поєднанні з вдосконаленням асортименту металургійної продукції. Наприклад, у найбільша українська гірничо-металургійна група «Метінвест» вперше в Україні почала виробництво атмосферостійкого прокату, що відповідає європейському стандарту. Маріупольські металургійні комбінати ім. Ілліча й «Азовсталь» групи «Метінвест» у січні 2016 року почали виробництво товстолистового прокату з конструкційної сталі, стійкої до атмосферної корозії, за європейським стандартом EN 10025-5 і вже мають контракти на поставку цієї продукції до ЄС. Раніше зазначений вид сталі в Україні не випускався. Також Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча освоїв виробництво оцинкованого рулонного прокату за європейським стандартом EN 10346. Продукція застосовується в будівництві для виготовлення легких будівельних тонкостінних конструкцій (ЛСТК) і несучих профнастилів. Отримані механічні властивості продукції повністю відповідають вимогам європейського стандарту. Оцинковані рулони, що випускаються за стандартом EN 10346, користуються стабільним попитом як на ринку України й країн СНД, так і на експортних напрямках. Раніше ММК ім. Ілліча вже налагодив серійне виробництво оцинкованих рулонів з марок S320GD і S350GD (застосовуються для виготовлення ЛСТК), а також прокату з марки DX51D (використовується для виробництва покрівлі й вентиляційних і водостічних систем, віконних профілів і інших виробів). У 2015 р. «Метінвест» поставив на близько 88 тис. т прокату з цих марок сталі, у тому числі 3 тис. т – на ринки Південно-Східної Європи й Близького Сходу [3].

Слід також наголосити, що на сьогодні активи вітчизняних металургійних підприємств знаходяться у власності та під контролем кількох потужних бізнес-груп, частина з яких є іноземними не лише юридично, за місцем юридичної реєстрації материнських структур, але і фактично, згідно з їх походженням і корпоративними інтересами. Наприклад, гірничо-металургійний комбінат «ArcelorMittal Кривий Ріг» належить найбільшій металургійній групі світу ArcelorMittal, підприємства якої у 2014 р. по всьому світу виробили 98, 1 млн т сталі. Дніпропетровський металургійний завод ім. Петровського з обсягами виробництва близько 1,0 млн тон сталі входить до російської (за своїм походженням) Evraz Group, S.A., яка посіла 22 місце у світовому рейтингу найбільших компаній виробників цієї продукції з обсягами виробництва 15,5 млн т сталі (2014 р.). Алчевський металургійний комбінат входить до корпорації «Індустріальний союз Донбасу», контрольний пакет в якій належить російському капіталу.

Належність до іноземних бізнес-груп (а отже – і до сфери іноземних бізнес-інтересів) так чи інакше позначається на розвитку українських металургійних підприємств.

Також у 2015 році у вітчизняній чорній металургії саме українська (згідно з їх походженням і корпоративними інтересами) гірничо-металургійна група «Метінвест», серед інших аналогічних компаній, зіткнулася, мабуть, з найбільшими борговими проблемами. Так група «Метінвест» заявила про технічний дефолт, при цьому в кінці червня 2015 р. погодила з кредиторами нові умови виконання боргових зобов'язань за своїми облігаціями з терміном погашення у 2015, 2017 і 2018 р. на загальну суму 1,153 млрд дол. А для оптимізації свого фінансового становища гірничо-металургійна група «Метінвест» запланувала у 2016 р. скорочення до 30% працівників адміністративного апарату у зв'язку з невизначеною ситуацією на світових ринках сталі, що супроводжується значним зниженням світових цін на металургійну сировину і готову продукцію, а також зменшенням попиту. Адже, «Метінвест» за підсумками 2015 р. вперше у своїй історії отримав збиток, тоді як протягом багатьох років компанія отримувала прибуток. При цьому він підкреслив, що цей холдинг, скоріше за все, почне дострокове погашення корпоративного боргу, якщо ситуація в Україні та на світових ринках сталі й сировини покращиться.

Зростаюча конкуренція та несприятлива для українських металургів кон'юнктура на ринках збуту їх продукції загострили відносини вітчизняних металургійних компаній із суміжниками. Зокрема, на початку 2016 року, значного розголосу в ЗМІ набув конфлікт між металургами й заготівельниками брухту в Україні. Взагалі-то, цей конфлікт інтересів має перманентний характер, доволі довгу історію та заслуговує на окремий аналіз.

За даними об'єднання «Металургпром» дефіцит металобрухту для внутрішнього споживання в Україні у 2015 р. становив 855 тис. т, або 22% від потреби (3,92 млн т). За даними цього об'єднання, торік вітчизняні заводи були забезпечені металобрухтом лише на 78%. Тому, наприклад, тільки завод «Інтерпайп сталь» у Дніпропетровську в 2015 р. сумарно простояв без роботи 63 доби. Основною причиною дефіциту брухту у 2015 р. став експорт, вважають в об'єднанні «Металургпром». Згідно з даними Державної фіскальної служби, минулого року він становив 1,213 млн т, що на 0,27 млн т більше минулорічних показників і є найбільшим показником за останні 10 років. До речі, металобрухту рік у рік в Україні стає дедалі менше. У 2007 р., наголошують оглядачі деяких ЗМІ, напередодні вступу України в СОТ, його в нашій країні було заготовле-

но 8,7 млн т, а торік – лише 4,2 млн т. Причому в деяких державах металобрухт вважається стратегічною сировиною і з таких країн, як Індонезія, Аргентина, Саудівська Аравія, Казахстан його експорт заборонено. Утім, за підсумками 2015 р. Туреччина залишається домінуючим напрямом експорту вітчизняного металобрухту, на який припало близько 77% українських поставок. Молдова (Молдавський металургійний завод, розташований на території Придністров'я) також зайняла значну частку у вітчизняній зовнішній торгівлі брухтом – 21%.

На початку 2016 року проблеми із забезпеченням вітчизняних металургійних підприємств металобрухтом лише загострились. Зокрема, представники об'єднання «Металургпром» і Федерації металургів України констатували, що в січні 2016 р. поставки металобрухту на вітчизняні металургійні підприємства становили близько 160 тис. т, що менше на 100 тис. т, або на 38%, ніж у грудні 2015 р., і становить тільки 55-60% від розрахункової потреби цих підприємств.

У цілому ж, конфлікт металургійних підприємств і компаній із заготівлі брухту має чітку фінансову основу. 2015 р. середня закупівельна ціна на внутрішньому ринку впала на 80 дол., або 32%, і становила 169 дол./т. Водночас на заготівельних майданчиках в деяких регіонах котирування опустилися до 140-150 дол./т, що негативно позначилося на потоках брухту на адресу металургійних підприємств. А турецькі металурги в грудні 2015 р. готові були купувати брухт по 189 дол./т. До того ж у 2016 р. середня ціна металобрухту на внутрішньому ринку України, згідно з оцінками «Укрпромзовнішекспертизи», впаде ще на 30% – до 115 дол./т.

У такій ситуації органи влади зіткнулися з вибором, що вигідніше для держави: експортувати сировину, тобто брухт, або готову металургійну продукцію. При цьому керівники «Металургпрому» і Федерації металургів України наголошують, що при експорті металобрухту держава втрачає мільйони гривень податкових надходжень. Так, з 1 т експортованого металобрухту держава отримує лише приблизно 240 грн експортного мита, а з 1 т брухту, переплавленого в сталь, держава отримує 2100 грн податків. Тобто переробка брухту в Україні дала б змогу згенерувати додаткові податки, які в дев'ять разів перевищують суму нинішніх надходжень у казну від справляння експортного мита на брухт чорних металів. Згадується також скільки громадян України працює у чорній металургії та які податкові надходження справляють з їхньої зарплати. Слід визнати, що в цілому, з позицій національних, а не лише корпоративних інтересів, аргументи прибічників обмеження експорту металобрухту з України вагоміші за аргументи тих, хто такий експорт відстоює.

Однак, 12 липня 2016 року було прийнято закон України № 1455-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення дефіциту брухту чорних металів на внутрішньому ринку», яким з 15 вересня 2016 року на рік було підвищено ставки експортного мита на металобрухт з 10 до 30 євро за тонну. Продовження ж дії закону на 2017-2018 рік – необхідний у національних інтересах України крок, тому.

Ще однією зоною традиційних конфліктів українських металургів з їх суміжниками, у якій останнім часом загострення суперечностей є питання підвищення тарифів на вантажні перевезення, що передбачається згідно з планами «Укрзалізниці». Цілком закономірно, що реакція представників металургійної промисловості щодо таких планів була негативною. У цілому, їх аргументація з цього питання полягала в наступному. Вітчизняна металургійна промисловість нині перебуває у вкрай важкому фінансовому становищі, оскільки світові ціни на сталь та інші чорні метали знизились до рівня 2003-2004 рр., а тому – і на відповідному рівні повинні бути й тарифи на залізничні перевезення.

Якщо порівняти рівень українських тарифів з тарифами у сусідніх країнах, стає очевидним, що понад 60% усіх доходів «Укрзалізниці» є заниженими мінімум удвічі. «Низькі тарифи» або обсяги недоотриманих доходів «Укрзалізниці» – це значний грошовий потік, що становить мінімум 1 млрд дол. на рік. На сьогодні цей ресурс, по суті, перебуває під контролем ФПГ («Укрзалізниця» недоодержує доходи, а ФПГ мають менші фактичні витрати). Хоча ці кошти могли бути використані як інвестиції в розвиток залізниці або сплачені до бюджету у вигляді дивідендів, а вже уряд використовував би їх для потреб країни».

Слід визнати, що, у цілому, аргументація представників Міністерства інфраструктури України на користь підвищення тарифів на залізничні перевезення більш переконлива, ніж аргументація їх опонентів. Дійсно, у попередній період порівняно низькі тарифи державної «Укрзалізниці» фактично служили джерелом дотацій великого приватного бізнесу. Утім, нині складається ситуація, коли держава й українське суспільство в цілому, а не лише згадувані вище приватні й державні підприємства, у разі ухвалення того чи того рішення можуть зазнати вельми значних збитків. Можливо було б доцільно запровадити деяку диференціацію зміни залізничних тарифів. Наприклад, запровадити різні тарифи на транспортування залізної руди на експорт і на її поставки вітчизняним металургійним підприємствам. Оскільки і гірничо-металургійний комплекс, і залізничне господарство – вкрай важливі сектори вітчизняної економіки, то розглянута вище проблема вимагає поглибленого дослідження й розв'язання з позицій саме національних, а не корпоративних, інтересів.

Проведений вище аналіз показав, що українські металургійні підприємства останнім часом стикаються із широким колом проблем як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. Причому вагома частка цих проблем має доволі давнє походження і значною мірою є наслідком суттєвих помилок в управлінні вітчизняною чорною металургією. Звичайно, якщо розглядати згадані управлінські рішення з позиції національних, а не вузько корпоративних інтересів. Утім, як би там не було, розплачуватись за такі рішення нині доведеться, мабуть, не лише власникам і працівникам металургійних підприємств, а, враховуючи роль цієї галузі у вітчизняній економіці, певною мірою і українському суспільству в цілому.

Для розуміння перспектив вітчизняної чорної металургії слід брати до уваги не лише її ниніш-

ні проблеми, а й те, що за період незалежності України ця галузь пройшла ряд етапів свого розвитку. Нині, як зазначалося вище, ця галузь перебуває під контролем кількох потужних бізнес-груп, що за самою природою свого функціонування мають транснаціональний характер. До того ж надзвичайно висока залежність ефективності роботи українських металургійних підприємств від кон'юнктури світового ринку поєднується зі слабкістю внутрішнього ринку як споживача вітчизняної металургійної продукції [4]. Така географія продажу українських чорних металів об'єктивно обмежує набір прямих й, особливо, непрямих засобів впливу української влади на функціонування та розвиток вітчизняної чорної металургії [табл. 3, 4].

Таблиця 3

Поставки української металопродукції до Європи в 2016 році

Країни-споживачі	Експорт, тис. дол.	+/- до 2015 р.
Болгарія	299 240,3	-6,1%
Велика Британія	111 679,9	+1,3%
Угорщина	123 502,9	+158,9%
Італія	937 696	-4,1%
Нідерланди	139 361,8	-29%
Польща	425 678,6	+20%
Румунія	133 816,1	+8,8%
Всього*	2736071,3	-

** для усіх країн, включаючи не приведені в таблиці*

Таблиця 4

Поставки української металопродукції до країн СНД в 2016 році

Країни-споживачі	Експорт	+/- до 2015 р.
Азербайджан	15 219,3	-57,7%
Вірменія	10 926,9	-34,5%
Білорусь	106 835,4	+2%
Грузія	44 904,4	-22,8%
Казахстан	2407,6	-73,3%
Киргизія	447,4	+34,8%
Латвія	4655,1	+7,7%
Литва	12 842,2	+11,8%
Естоня	16 253,9	+119,1%
Молдова	42 473,5	-53,2%
Росія	688 590,3	-11,3%
Туркменістан	3470,1	-65%
Узбекистан	5021,2	-48,8%
Всього	954 047,3	-

Зазначені диспропорції в напрямах потоків збуту продукції української чорної металургії через стагнацію світового ринку чорних металів нині мають особливо болючі наслідки для подальшого розвитку цієї галузі вітчизняної економіки. Зокрема, якщо говорити в цілому про ситуацію на світовому ринку гірничо-металургійної продукції, то «все дійсно дуже погано. Ціни на руду відкотилися до рівня 2004-2005 рр., на метал – 2003-2004 рр. Згідно з найбільш оптимістичними сценаріями, зниження цін на нашу продукцію триватиме до середини 2017 р. Причому зниження світових цін на чорні метали й, особливо, скорочення попиту на них відбувається за одночасного зростання курсу долара США до більшості інших вільно конвертованих валют і подорожчанню кредитних ресурсів на міжнародних фінансових ринках. З другої половини 2014 р. ринок міжнародних кредитних ресурсів для вітчизняної чорної металургії закрився. Звісно, все це підвищує вимоги до роботи вітчизняних металургійних підприємств і якості бізнес-рішень їх менеджменту.

Нині надлишок вільних виробничих потужностей світової металургії становить 700 млн т. А щоб ситуація на глобальному ринку сталі стабілізувалась, потужності розраховані приблизно на виробництво 300-350 млн т продукції треба було б закрити. Звичайно, це – лише ілюстрація до нинішньої ситуації, а не розрахунок реального розвитку ринку. Тому із посиланням на оцінки аналітиків, період низьких цін на світовому ринку сталі та інших чорних металів триватиме ще 1-2 роки [5].

А це означає, що за умов загострення конкуренції на світовому ринку чорних металів, для українських металургів вкрай важливо освоювати не лише нові географічні ринки, а й нові товарні ринки у регіонах, де вже присутня українська продукція. Одним з таких доволі перспективних ринків, де ще вкрай низька присутність вітчизняних металургів, на думку деяких фахівців, є європейський ринок ливарної продукції (лиття). Утім, «незважаючи на наявність у ЄС досить привабливої ніші для українських виробників лиття, вихід на європейський ринок вимагає значних витрат часу і зусиль. Зокрема, основними перешкодами є технічна відсталість багатьох ливарних підприємств, що тягне за собою нездатність відповідати вимогам до якості продукції. Другорядними перепонами є відсутність знання європейського ринку, технічні бар'єри у стандартизації, недостатність фінансових інструментів підтримки експорту та незадовільне організаційне сприяння українському експорту за кордоном з боку держави. Тобто вихід українських ливарників на закордонні ринки пов'язаний зі значними труднощами. Однак наявність ємного ринку, активний розвиток машинобудівної галузі Європи та зняття частини обмежень експорту українських товарів до Євросоюзу створює можливості для переорієнтації українських ливарників, за умови модернізації виробництва та наполегливого просування вітчизняної продукції на європейському напрямі.

Тому для освоєння цього сегмента європейського ринку вітчизняним підприємцям, як до речі й інших нових для них географічних і товарних ринків продукції чорної металургії, потрібен певний час. Тому цього року не варто очікувати, що українська чорна металургія, навіть за умов виходу на нові ринки збуту, зможе радикально збільшити обсяги експорту своєї продукції. Це – перспектива більш віддаленого періоду.

На думку експертів, українські металургійні компанії повинні від продажу напівфабрикатів і сировини переходити до експорту металопродукції з високою часткою доданої вартості. Однак висловлюється й думка про те, що зазначена стратегія, за умов глобального скорочення попиту на металургійну продукції не може служити панацеєю для наших металургійних підприємств. Так випуск металопродукції «преміум-класу»

вимагає й вищої кваліфікації персоналу (більших витрат на оплату праці), і кращого устаткування, що також тягне за собою додаткові значні витрати. І це дійсно так. Однак подібні висловлювання доволі часто поєднуються з вимогами до уряду надати нові пільги вітчизняним металургійним компаніям, оскільки ця галузь відіграє надзвичайно велику роль в українській економіці і при цьому вона змушена працювати за вкрай несприятливої кон'юнктури ринку. Тобто подібна аргументація нерідко виступає банальним інформаційним прикриттям лобіювання корпоративних інтересів. Хоча, з іншого боку, раціональна диференціація товарної структури виробництва, у тому числі, і металургійного завжди була одним з надійних засобів страхування бізнесу та запоруки його ефективності [6].

Водночас симптоматичним можна вважати й нещодавнє повідомлення в ЗМІ про те, що компанія ArcelorMittal вважає Україну пріоритетним напрямом свого бізнесу. Нинішні складності в компанії називають тимчасовими, і до 2019 р. планує інвестувати в розвиток свого бізнесу в Україні 1,2 млрд дол. Адже ще в середині 2015 року ЗМІ повідомляли нібито про наміри ArcelorMittal продати ряд своїх активів, включаючи «АрселорМіттал Кривий Ріг».

Таким чином, не виключено, що якщо конфлікт на Донбасі не переходитиме у «гарячу» фазу й буде зберігатися принаймні в «замороженому» стані, а кон'юнктура світового ринку чорних металів після 2017 р. поступово поліпшуватиметься, то Україна зможе не лише зберегти своє 10 місце у світовому рейтингу виробників сталі, а й виробити для зовнішнього та свого внутрішнього ринку близько 30 млн т сталі. При цьому дуже ймовірно, що вітчизняні металургійні підприємства протягом зазначеного періоду поступово збільшуватимуть питому вагу продукції з високою часткою доданої вартості в сукупних обсягах виробленої ними продукції. Серйозно завадити подібному тренду розвитку української чорної металургії можуть або значне погіршення кон'юнктури світового ринку сталі та інших чорних металів, або ж розгортання масштабних воєнних дій на Донбасі. Причому ймовірність активізації останнього чинника нині видається більш вірогідною, принаймні з точки зору сили впливу на розвиток української чорної металургії.

Висновки і пропозиції. Так чи інакше, в 2017 році всі показники металоекспорту України можуть знову ослабнути через загострення ситуації на Донбасі з початком товарної блокади і її розвитком у вигляді рішення РНБО про припинення товарообміну з непідконтрольними територіями. А це припинення роботи Алчевського МК, Єнакіївського, Макіївського МЗ, «Донецьксталь». На 2018-19 роки і далі перспективи роботи на металоринку Євросоюзу будуть залежати від загального стану його економіки, яка ніяк не може повноцінно вийти зі стагнації, спровокованої кризою – 2008. Так, в минулому році ВВП єврозони зріс на 1,7%, а в 2017-м Єврокомісія в своїх офіційних оцінках очікує нового уповільнення, до +1,5%.

Загальний рівень бізнес-активності в ЄС залишається недостатнім і вразливим – як перед ситуативними факторами на кшталт виборів в окремих країнах (найближчі – у Франції), так і перед системними проблемами типу значних держборгів або дисбалансу між більш сильними і слабшими економіками всередині європейської спільноти. Але це не скасовує необхідності працювати над зміцненням ринкових позицій в такому важливому збутовому регіоні.

Що стосується впливу міжнародної кон'юнктури, то вона для металургів України сьогодні залишається складною через гострої конкуренції і протекціонізму. Форс-мажори на кшталт перебоїв з поставками сировини порушують виконання діючих договорів і укладення нових, послаблюючи вітчизняні позиції на зовнішніх ринках. Якщо профіцитність світового металоспоживання дійсно буде слабшати, то експортерам стане простіше працювати, а й тоді буде складно повернути втрачені позиції, зайняті російськими, китайськими та іншими конкурентами. І в будь-якому випадку для металургії актуальною залишається оптимізація собівартості, реконструкція потужностей, розвиток сортаменту і поліпшення якості продукції, які сьогодні є важливою умовою експортної конкурентоспроможності. Стратегія розвитку підприємств металургійного комплексу України повинна переслідувати таку мету – випуск конкурентоспроможної продукції для внутрішнього споживання і для реалізації на зовнішніх ринках, а також широкомасштабну модернізацію засобів виробництва на основі використання інноваційних технологій. Найважливішою умовою для її досягнення є розвиток інфраструктури внутрішнього ринку металопродукції і більш активна участь українських металургійних підприємств у міжнародній торговельній діяльності з використанням засобів телекомунікацій.

Список літератури:

1. Полєвой М. Заграница нам поможет [Електронний ресурс]. – Інформаційне Агентство Минпром. 04.04.2017. Режим доступу: http://minprom.ua/articles/ 227822.html
2. Worldsteel Association [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.worldsteel.org
3. Кулицький С. Українська чорна металургія: стан, проблеми, перспективи [Електронний ресурс] / С. Кулицький // Україна: події, факти, коментарі. – 2016. – № 5. – С. 44-65. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2016/ukr5.pdf
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukr-stat.gov.ua. http://www.worldsteel.org/
5. Гавриш О. А. Українські металургійні підприємства: сучасні тенденції та місце у світовому металургійному виробництві / О. А. Гавриш, Є. О. Чайковський // Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». – 2016. – № 13. – С. 150-157. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2016_13_24
6. Как изменится потребление металлопроката в мире в 2017-2018 гг. [Електроний ресурс] Интернет-газета «Экономика». – 24.04.2017. – Режим доступу: http://minprom.ua/articles/ 227822.html

Хижняк А.С.
ОАО «Запорожсталь»

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация
Предприятия металлургической отрасли, которые принадлежат крупному частному капиталу, оказались не готовы ко всем вызовам, связанным с мировым кризисом, прежде всего перепроизводством черных металлов, падением спроса на металлопродукцию низкого качества, усилением конкуренции и появлением новых игроков на мировых рынках: Китая, Индии и Южной Кореи. Кроме того, годами накапливались системные проблемы, связанные с необходимостью технического и технологического переоснащения производства, улучшения качества черных металлов, выпуска новых видов стали и проката. Металлургические предприятия Украины по сравнению с развитыми странами мира характеризуются существенным технологическим отставанием и повышенной энергоемкостью. Их оборудование сильно изношено, а технологии морально устарели. В статье оценены проблемы и тенденции развития металлургической отрасли. Исследован производственно-хозяйственный потенциал металлургических предприятий Украины в условиях экономического кризиса, а также ведением антитеррористических действий на Востоке страны. Определены направления повышения конкурентоспособности металлур-гических предприятий.
Ключевые слова: черная металлургия, потенциал металлургического предприятия, стагнация, квота, перспектива развития, модернизация производства.

Khyzhnyak H.S.
JSC «Zaporizhstal»

THE CURRENT STATE OF METALLURGICAL ENTERPRISES OF UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Summary
Metallurgical industry, which includes large private equity were not prepared for all the challenges associated with the global crisis, especially steel overproduction, falling demand for steel, low quality, increased competition and the emergence of new players on the global markets: China, India and South Korea. In addition, years of accumulated systemic problems associated with the need of technical and technological re-equipment of production, improve the quality of steel, the production of new types of steel and rolled products. Metallurgical enterprises in Ukraine compared with developed countries world characterized by significant technological lag and high power consumption. Their equipment worn out and obsolete technology. The article reviewed the problems and trends in the steel industry. Studied industrial and economic potential of the metallurgical enterprises of Ukraine in the economic crisis and conduct anti-terrorist operations in the east. Directions improving the competitiveness of steel companies.
Keywords: steel, capacity steel plant, stagnation, quotas, prospects, modernization of production.

УДК 336.7

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ ПОХІДНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ В УКРАЇНІ

Хома І.Б., Угринюк О.Г.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті досліджено особливості функціонування вітчизняного ринку деривативів. Визначено можливості, які надає використання похідних фінансових інструментів для економічних агентів. Проаналізовано динаміку кількості випусків деривативів на біржовому ринку та обсягів торгів опціонними і ф'ючерсними контрактами на Українській біржі. Визначено перспективи розвитку ринку похідних цінних паперів за допомогою математичного інструментарію прогнозування економічного явища. Наведено основні фактори, що сприятимуть розвитку даного ринку.

Ключові слова: похідні цінні папери, ринок деривативів, хеджування, фондова біржа, ф'ючерси, опціони, перспективи розвитку.

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічного розвитку ринок похідних цінних паперів є важливою складовою світового фінансового ринку та ринку фінансових послуг. Функціонування строкового ринку сприяє вдосконаленню процесу управління ризиками, що в свою чергу активізує учасників ринку фінансових послуг та перетворює фондовий ринок в основне джерело розміщення капіталів. В Україні ринок деривативів перебуває у фазі становлення та супроводжується такими основними проблемами, як недостатні обсяги торгівлі та досить обмежений спектр похідних цінних паперів, що використовуються як засіб хеджування. Саме тому актуальною залишається проблема використання похідних цінних паперів суб'єктами господарювання з метою мінімізації ризиків їх діяльності, що сприятиме збалансованості руху капіталів та виведенню фінансових відносин на новий рівень розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням сутності та властивостей різних видів похідних цінних паперів, сучасних тенденцій, проблем та перспектив розвитку ринку деривативів займалося багато вчених. Належне місце в розробці даної тематики займають праці таких вітчизняних науковців, як: В. Вірченко, О. Колодізєв, О. Коцюба, І. Краснова, Л. Примостка, В. Шелудько, Л. Шкварчук та багато інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність численних досліджень щодо функціонування ринку похідних цінних паперів в Україні, важливим питанням залишається наявність перспектив розвитку ринку деривативів, які можна оцінити, використавши математичний інструментарій прогнозування економічного явища на основі рівняння тренду.

Мета статті полягає в аналізі сучасного стану ринку деривативів України, здійснення прогнозних розрахунків для визначення перспектив його розвитку, а також розкриття основних проблем, що існують на ринку похідних цінних паперів та обґрунтування напрямів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Оскільки одним з найбільш дієвих інструментів мінімізації ризиків є деривативи, то багато компаній і фінансових інститутів здійснюють операції з форвардними, ф'ючерсними та опціонними контрактами. Вони є ефективними інструментами зниження процентного, валютного, цінового, кредитного та інших фінансових ризиків.

Можна виділити такі основні причини використання деривативів для економічних агентів:

– можливість хеджування, за якого валютні деривативи використовуються для страхування валютних ризиків – можливих збитків та додаткових втрат при проведенні зовнішньоторговельних валютних чи інших операцій у зв'язку зі зміною курсу іноземної валюти;

– можливість використання деривативів як інструментів спекуляції, що полягає у формуванні певних очікувань на основі прогнозування майбутнього та використання їх для одержання прибутку від різниці в ціні продажу та купівлі товарів чи фінансових інструментів. При цьому, за нормальних умов спекуляція є стабілізуючим фактором, що сприяє згладжуванню цін та підвищує ліквідність ринку;

– можливість здійснювати арбітражні операції, зокрема через операції купівлі-продажу валюти з метою отримання прибутку, що сприяє короткостроковому вирівнюванню курсів на різних валютних ринках [5].

Як бачимо, використання деривативів сприяє розміщенню і мобілізації фінансових ресурсів, дає змогу ефективно управляти ризиками, а також здійснювати спекулятивні операції.

Сприяють укладанню угод з похідними цінними паперами та забезпечують функціонування ринку строкових фінансових інструментів у цілому біржі, системи позабіржової торгівлі на основі електронних засобів зв'язку та широкий спектр учасників, які надають посередницькі послуги при укладанні договорів та організації торгівлі.

У зв'язку з цим угоди з похідними цінними паперами укладаються як на біржовому ринку, так і на позабіржовому. Біржові деривативи є високоліквідними, стандартизованими щодо кількості базового активу, дати поставки та дозволяють у будь-який момент припинити хеджування шляхом укладання зворотної угоди. Тоді як параметри позабіржових контрактів можуть встановлюватися відповідно до потреб учасників угоди, однак, як правило, передбачають реальне виконання, а не закриття позиції шляхом укладання зворотної угоди. В цілому позабіржовий ринок надає більші можливості щодо управління фінансовими ризиками, ніж біржовий, характеризується значною кількістю різних фінансових

інструментів, торговельних площадок та великою кількістю учасників [10].

Таким чином, обсяг торгів на позабіржовому ринку є значно більшим аніж на біржовому, що відображено на рис. 1. Зокрема у 2015 році співвідношення обсягу торгів було таким: 9,43% – біржовий ринок і 90,57% – позабіржовий.

Рис. 1. Обсяг торгів на ринку цінних паперів у 2011-2016 роках, млрд. грн.

Джерело: побудовано авторами за даними [4]

Оскільки ринок деривативів в Україні є доволі молодим сегментом фінансового ринку та представлений ф'ючерсними контрактами, опціонами та опціонними сертифікатами [4], то їхній обсяг торгів на ринку цінних паперів є досить мізерним, що представлено на рис. 2.

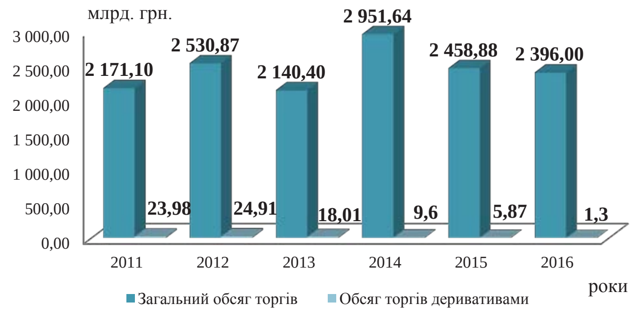

Рис. 2. Обсяг торгів деривативами на ринку цінних паперів у 2011-2016 роках, млрд. грн.

Джерело: побудовано авторами за даними [4]

З 2012 року відбувається поступове зменшення обсягів торгівлі похідними цінними паперами: з 24,91 млрд. грн. до 1,3 млрд. грн. У загальному обсязі торгів частка деривативів була найбільшою у 2011 році – 1,10%. Тоді як у 2015-2016 роках зменшилася більш ніж на 50% та становила 0,24% та 0,05%.

Рис. 3. Частка обсягу торгів деривативами на ринку цінних паперів у 2011-2016 роках

Джерело: побудовано авторами за даними [4]

При цьому частка обсягів торгівлі деривативами в Україні на біржовому ринку є значно більшою, аніж на позабіржовому. Так, на кінець 2015 року частка обсягу даних торгів на біржовому ринку становила 99,32%, а у 2016 році – 100%.

Таблиця 1

Обсяг торгів деривативами на біржовому та позабіржовому ринках у 2011-2016 роках, млрд. грн.

Вид ринку	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Позабіржовий ринок	0,16	0,14	0	0,01	0,05	0
Біржовий ринок	23,82	24,77	18,01	9,59	5,83	1,34
Усього	23,98	24,91	18,01	9,6	5,88	1,34

Джерело: згруповано авторами за даними [4]

Як бачимо динаміка обсягів торгів похідними цінними паперами на вітчизняному біржовому ринку є спадною, тоді як динаміка кількості випусків деривативів, що перебувають в обігу на фондовому ринку є позитивною.

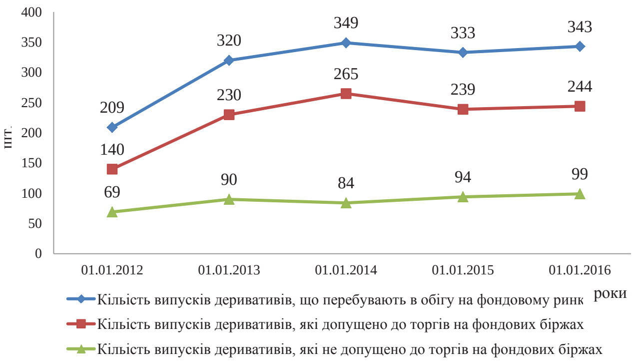

Рис. 4. Динаміка кількості випусків деривативів на фондовому ринку у 2012-2016 роках, шт.

Джерело: побудовано авторами за даними [4]

На початок 2016 року кількість випусків деривативів, що перебувають в обігу на фондовому ринку, становила 343 шт., з них допущено до торгів на фондових біржах 244 шт., що становить 71,14%.

Протягом останніх п'яти років деривативи були допущені до торгівлі на фондових біржах за категорією позалістингових цінних паперів, тобто таких, які допущені до торгівлі на фондовій біржі без проходження процедури лістингу [4].

Оскільки торгівля деривативами в Україні здійснюється в основному на фондових біржах, то розглянемо, які саме фондові біржі забезпечують здійснення операцій з даними цінними паперами.

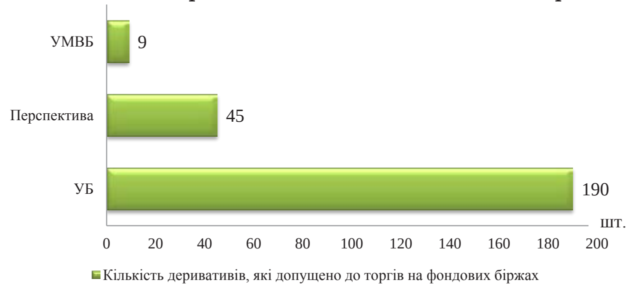

Рис. 5. Кількість деривативів, які допущено до торгів на фондових біржах у 2016 році, шт.

Джерело: побудовано авторами за даними [4]

На початок 2016 року в структурі біржового списку у розрізі фондових бірж за кількістю

деривативів переважає «УБ» – 190 деривативів, що становить 78% від всієї кількості. Тоді як на фондову біржу «Перспектива» припадає 18%, а на «УМВБ» – 4%.

Оскільки основна частка похідних цінних паперів обертається на Українській біржі, то розглянемо підсумки торгів на даній фондовій біржі. Так, за 2016 рік на Українській біржі оберталися такі цінні папери: акції, ф'ючерси, державні облігації, корпоративні облігації, опціони та інвестиційні сертифікати.

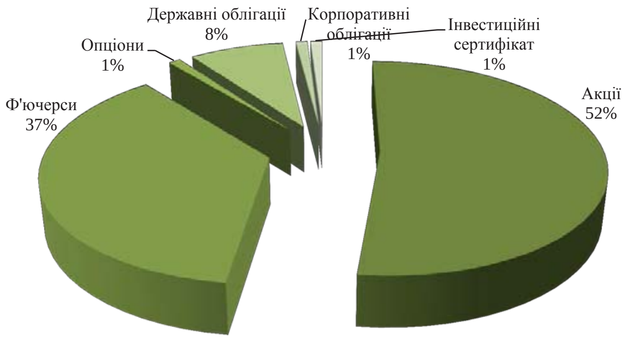

Рис. 6. Структура торгів цінних паперів на Українській біржі за 2016 рік

Джерело: побудовано авторами за даними [2]

Як бачимо на кінець 2016 року торгівля похідними цінними паперами на «УБ» представлена в основному ф'ючерсами, які займають значну частку та становлять 37% обігу всіх цінних паперів. Тоді як на ринок опціонів припадає лише 1%.

Розглянемо більш детально обсяг торгів на строковому ринку «УБ» за 2013-2016 роки.

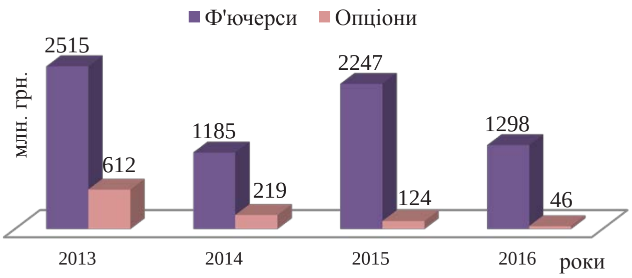

Рис. 7. Обсяг торгів деривативами на Українській біржі за 2013-2016 роки, млн. грн.

Джерело: побудовано авторами за даними [2]

Торгівля похідними цінними паперами на фондовій біржі в основному представлена ф'ючерсними контрактами і дуже незначною є частка опціонів. Обсяг торгів на строковому ринку «УБ» у 2016 році становив 1 345 018 360 грн., що менше за показник минулого року на 43%. З них близько 97% займає торгівля ф'ючерсами.

Як бачимо, в Україні більш популярними є ф'ючерсні контракти, на відміну від світової тенденції до використання форвардних контрактів. Це пояснюється тим, що вони є менш ризиковими та більш гнучкими, аніж форвардні контракти. До того ж ф'ючерсні контракти не передбачають обов'язкової поставки базового активу. За умовами форвардного контракту виникає зобов'язання лише між покупцем та продавцем базового активу, в той час як ф'ючерсний контракт передбачає страхування інтересів учасників кліринговими палатами [8].

Для визначення перспектив розвитку вітчизняного ринку деривативів доцільно використати математичний інструментарій прогнозування економічного явища на основі побудови рівняння тренду.

Оцінимо перспективи розвитку ринку похідних цінних паперів на основі розроблення прогнозу обсягів торгів деривативами в Україні на два наступні роки.

Як бачимо з табл. 1, обсяги торгів деривативами з кожним роком поступово зменшуються. Проаналізуємо таку динаміку за допомогою лінійного та гіперболічного рівняння тренду.

Для розрахунку параметрів оберненого тренду побудуємо табл. 2 за таким рівнянням:

$$Y_t = Y_{max}(1 - bd_t), \quad (1)$$

де Y_t – рівняння тренду; Y_{max} – максимальне значення результативної ознаки; t – значення року; b – параметр рівняння тренду; d – знак відхилень.

Джерело: [7]

Таблиця 2

Розрахунок параметрів рівняння оберненого лінійного тренду

Рік	Значення року, t	Обсяг торгів, млрд. грн., Y	d_t	d_y	bd_t	Теоретичні значення обсягу торгів, млрд. грн. Y_t
2011	1	23,98	0	0,037	0,000	24,91
2012	2	24,91	1	0,000	0,176	20,52
2013	3	18,01	2	0,277	0,352	16,14
2014	4	9,6	3	0,615	0,528	11,75
2015	5	5,87	4	0,764	0,704	7,37
2016	6	1,3	5	0,948	0,880	2,98
Сума	21	83,67	15	2,641	2,641	83,67

Джерело: розраховано авторами

Відповідно до даної розрахункової моделі, параметри рівняння будуть такими:

1. Y_{max} = 24,91 млрд. грн.
2. $d_t = \frac{t_i}{t_{min}} - 1$
3. $d_y = 1 - \frac{Y_i}{Y_{max}}$
4. Параметр залежності рівняння тренду:

$$b = \frac{\sum d_y}{\sum d_t} = \frac{2,641}{15} = 0,176$$

Рівняння тренду набуде вигляду:

$$Y_t = 24,91 \times (1 - 0,176 \times d_t) \quad (2)$$

Параметр b у цьому рівнянні тренду означає, що при зміні розміру відхилень коефіцієнтів порівняння інтервального ряду динаміки на одиницю (на один рік) розмір відхилень коефіцієнта порівняння результативної ознаки (обсягу торгів деривативами) змінюється у 0,18 рази (b = 0,176).

Для правильного вибору виду рівняння тренду і напрямку зв'язку скористаємось критерієм мінімуму лінійних відхилень теоретичних значень результативної ознаки Y_t від їх фактичних (емпіричних) значень Y.

Порівнявши дані значення бачимо, що сума відхилень теоретичних та фактичних значень обсягу торгів деривативами є незначною та свідчить про достовірність проведення прогнозу. Од-

нак, динаміка цього інтервального ряду може бути кількісно оцінена рівнянням оберненої гіперболи. При цьому параметри рівняння тренду дещо зміняться.

Таблиця 3

Розрахунок параметрів рівняння оберненого гіперболічного тренду

Рік	Значення року, t	Обсяг торгів, млрд. грн., Y	$\frac{1}{t}$	d_t	d_y	bd_y	Теоретичні значення обсягу торгів, млрд. грн. Y_t
2011	1	23,98	1,000	0,000	0,037	0,000	24,91
2012	2	24,91	0,500	0,500	0,000	0,372	15,64
2013	3	18,01	0,333	0,667	0,277	0,496	12,56
2014	4	9,6	0,250	0,750	0,615	0,558	11,01
2015	5	5,87	0,200	0,800	0,764	0,595	10,08
2016	6	1,3	0,167	0,833	0,948	0,620	9,47
Сума	21	83,67	2,45	3,55	2,64	2,64	83,67

Джерело: розраховано авторами

Параметри рівняння гіперболічного тренду:

1. $Y_{max} = 24{,}91$ млрд. грн.
2. $d_t = \frac{1}{t_{min}} - \frac{1}{t_i}$
3. $d_y = 1 - \frac{Y_i}{Y_{max}}$
4. Параметр залежності рівняння тренду:

$$b = \frac{\sum d_y}{\sum d_t} = \frac{2{,}64}{3.55} = 0{,}744$$

Рівняння тренду набуде вигляду:

$$Y_t = 24{,}91 \times (1 - 0{,}744 \times d_t) \qquad (3)$$

Обчисливши суму лінійних відхилень теоретичних значень результативної ознаки Y_t від її фактичних значень Y бачимо, що застосування лінійного оберненого рівняння тренду порівняно з гіперболічним є кращим, про що свідчить менша сума відхилень.

На це вказує також розрахований коефіцієнт стійкості тренду:

$$K = 1 - \frac{\sum |d_y - bd_t|}{\sum d_y}$$

Джерело: [7]

Так, для лінійного тренду $K = 0{,}81$, а для гіперболічного $K = 0{,}55$. Ці показники свідчать про те, що більш стійкий взаємозв'язок досліджуваних ознак спостерігається при використанні для статистичного аналізу динаміки обсягу торгів деривативами лінійного тренду, оскільки коефіцієнт стійкості тренду в даному випадку є значно вищим.

На основі проведених розрахунків обчислимо прогнозні значення обсягу торгів деривативами на основі лінійного та гіперболічного рівняння тренду.

Оскільки динаміка обсягу торгів деривативами за аналізований нами період є спадною, то прогноз здійснений на основі рівняння лінійного тренду відображає негативну тенденцію. У разі продовження такої спадної тенденції обсяг торгів деривативами в Україні досягне нульової позначки.

Таблиця 4

Прогнозні значення обсягу торгів деривативами на основі рівняння лінійного тренду

Рік	Значення року, t	d_t	bd_t	Прогнозні значення обсягу торгів деривативами, млрд. грн.
2017	7	6	1,06	-1,41
2018	8	7	1,23	-5,79

Джерело: розраховано авторами

Таблиця 5

Прогнозні значення обсягу торгів деривативами на основі рівняння гіперболічного тренду

Рік	Значення року, t	d_t	bd_t	Прогнозні значення обсягу торгів деривативами, млрд. грн.
2017	7	0,86	0,64	9,03
2018	8	0,88	0,65	8,69

Джерело: розраховано авторами

Значення прогнозних обсягів торгів деривативами на основі рівняння гіперболічного тренду не відповідають фактичним даним, оскільки існують значні відхилення розрахункових значень від емпіричних. Це пов'язано з тим, що прогноз із використанням рівняння оберненої гіперболи характерний для динамічного ряду, в якому значення результативної ознаки з кожним наступними роком знижуються з меншою інтенсивністю.

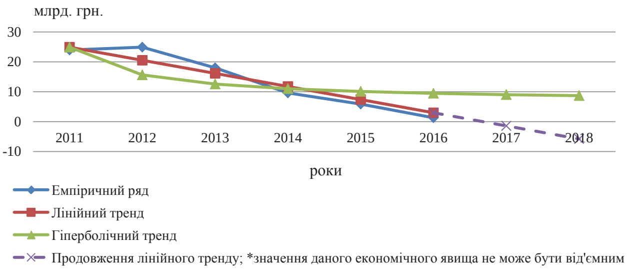

Рис. 8. Динаміка обсягу торгів деривативами за 2011-2016 роки з прогнозом на 2017 і 2018 роки

Джерело: побудовано авторами

Як бачимо, для даного емпіричного ряду динаміки більш характерним є лінійний тренд, який продовжує спадну тенденцію показників обсягу торгів деривативами в Україні. Даний прогноз свідчить про недостатньо розвинений вітчизняний ринок деривативів, оскільки відображає його негативну динаміку, а також необхідність його подальшого вдосконалення для уникнення кризового стану.

Отже, результати проведеного аналізу показують, що стан ринку деривативів в Україні залишається незадовільним, що відображається в зменшенні обсягу торгівлі похідними цінними паперами на фондових біржах та їх незначній частці в загальному обсязі торгів фінансовими інструментами.

Загалом, розвитку ринку деривативів в Україні перешкоджає досить значна кількість проблем. Це, зокрема, відсутність чіткого і системного законодавчого регулювання в цій сфері, наявність обмежень щодо кількості базисних ак-

тивів (дозволяється лише три види базових активів: цінні папери, товари або кошти, а також відсутні непокриті деривативи). Також існують обмеження щодо емітентів деривативів. Так, емітентами опціонів можуть бути тільки юридичні особи – торговці цінними паперами, які є членами фондових бірж чи торгово-інформаційних систем, що повинні відповідати обов'язковим нормативам достатності власних коштів та іншим показникам [1]. Крім того ринок деривативів характеризується низьким рівнем ліквідності і, разом з тим, значним рівнем спекулятивної діяльності, що пов'язано з високою волатильністю цінних паперів, які перебувають в обігу.

Оскільки ліквідність є ключовою ознакою будь-якого організованого ринку, то формування її оптимального рівня є важливою передумовою, що забезпечить інтерес інвесторів до ринку. Ліквідність ринку деривативів, як і фондового ринку, забезпечується шляхом збільшення обсягу укладених угод. Це досягається за рахунок збільшення учасників ринку деривативів, збільшення кількості угод та забезпечення багаторазового перепродажу цінних паперів. Цьому, відповідно, сприяє процедура лістингу, за допомогою якої визначається перелік вимог щодо кількості та якості цінних паперів з метою забезпечення достатньої ліквідності. Внаслідок цього лістингові цінні папери мають певні переваги, оскільки фондова біржа гарантує їх якість і вони є більш привабливими та менш ризиковими для інвесторів. Таким чином, включення похідних цінних паперів до процедури лістингу гарантуватиме їх надійність та сприятиме підвищенню ліквідності ринку.

Не менш важливою проблемою, яка гальмує розвиток вітчизняного ринку деривативів та потребує негайного вирішення є відсутність чіткого законодавства в регулюванні біржового ринку. Так, у результаті розгляду Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року, бачимо, що однією з ознак системних проблем у фінансовому секторі України визначено зменшення обсягу торгів на вітчизняних біржах (крім державних облігацій) на 38% у 2014 році, до 76 млрд. грн., у тому числі торгів акціями та деривативами на 46%, до 36 млрд. грн. В результаті таких негативних змін, одним із заходів Програми є розроблення, перегляд і внесення змін до деяких законодавчих актів. Зокрема передбачається прийняття Закону України «Про похідні фінансові інструменти (деривативи)», проект якого вже існує [3].

Як відомо, фінансові деривативи, як інструменти мінімізації ризиків, дістануть поштових до розвитку, коли на ринку переважатимуть хеджери, а спекулятивні мотиви матимуть підпорядкований характер [6]. Оскільки досить великою категорією хеджерів виступають підприємства, то зростання обсягів їх конкурентоспроможної продукції та активізація зовнішньоекономічної діяльності призведе до потреби в проведенні операцій хеджування цінових ризиків та активізує їх діяльність на ринку деривативів.

Висновки і пропозиції. Отже, можна виділити такі основні фактори, що сприятимуть розвитку ринку похідних цінних паперів:

– стабільне економічне зростання;

– зростання інтересів господарюючих суб'єктів до механізмів страхування ризиків;

– законодавче удосконалення регулювання ринку деривативів;

– забезпечення конкурентного середовища серед організаторів торгівлі;

– формування багаторівневої розрахунково-клірингової системи із розвиненою системою гарантій [9].

Таким чином, покращення розвитку економіки в цілому, конкретних її галузей, а також соціально-економічного становища в країні як для підприємств, так і фізичних осіб є важливими передумовами для розвитку фінансового ринку загалом, а відтак і ринку похідних фінансових інструментів. А конкретні заходи, спрямовані на збільшення частки організованого ринку, підвищення його ємності і прозорості, подальшого розвитку інфраструктури фондового ринку, формування сприятливого податкового клімату та вдосконалення правового регулювання дозволить вирішити проблеми, які перешкоджають повноцінному розвитку ринку деривативів в Україні, що повинен у повній мірі забезпечувати інвестиційні та страхові можливості для його учасників.

Список літератури:

1. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nssmc. gov.ua/.
2. Офіційний сайт Української біржі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ux.ua/ua/.
3. Комплексна Програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0391500-15
4. Річний звіт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. – 2015. – С. 128.
5. Абасова К. Валютні деривативи в Україні: стан та перспективи [Електронний ресурс] / К. Абасова // Вісник Національного банку України. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: file:///C:/Users/Olena/Downloads/Vnbu_2014_9_5%20 (7).pdf
6. Колодізєв О. Аналіз перспектив розвитку ринку деривативів в Україні з урахуванням вирішення проблеми його нормативно-правового регулювання [Електронний ресурс] / О. Колодізєв, О. Коцюба // Проблеми економіки. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2016-1_0-pages-242_248.pdf
7. Кулинич Р. Способи прогнозування економічних явищ методом статистичних рівнянь залежностей [Електронний ресурс] / Р. Кулинич // Університетські наукові записки. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: http://www.univer.km.ua/visnyk/1393.pdf
8. Примостка Л. Біржовий ринок деривативів: історія, сучасність, перспективи розвитку [Електронний ресурс] / Л. Примостка, І. Краснова // Фінанси України. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/8368/1/Prymostka%20L.pdf

9. Сидоренко О. Біржовий ринок деривативів як інструмент ефективного товарного ринку [Електронний ресурс] / О. Сидоренко // Агросвіт. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://www.agrosvit.info/pdf/22_2011/9.pdf
10. Шелудько В. Сучасні тенденції розвитку світового ринку деривативів [Електронний ресурс] / В. Шелудько, В. Вірченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://cyberleninka.ru/article/n/suchasni-tendentsiyi-rozvitku-svitovogo-rinku-derivativiv

Хома И.Б., Угринюк Е.Г.
Национальный университет «Львовская политехника»

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ПРОИЗВОДНЫХ ЦЕННЫХ БУМАГ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье исследованы особенности функционирования отечественного рынка деривативов. Определены возможности, которые предоставляет использование производных финансовых инструментов для экономических агентов. Проанализирована динамика количества выпусков деривативов на биржевом рынке и объемов торгов опционными и фьючерсными контрактами на Украинской бирже. Определены перспективы развития рынка производных ценных бумаг с помощью математического инструментария прогнозирования экономического явления. Приведены основные факторы, способствующие развитию данного рынка.
Ключевые слова: производные ценные бумаги, рынок деривативов, хеджирование, фондовая биржа, фьючерсы, опционы, перспективы развития.

Khoma I.B., Uhrinyuk O.G.
Lviv Polytechnic National University

THE CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF THE UKRAINIAN DERIVATIVES MARKET

Summary
The article explores the functioning features of the Ukrainian derivatives market. It outlines the opportunities that using derivative contracts gives to economic agents. The dynamics of new derivatives emissions on the market, as well as of trading volumes of options and futures contracts on the Ukrainian exchange are analyzed. The development prospects of the national derivatives market are determined using mathematical economic forecasting methods. The key factors that can contribute to the development of the said market are indicated.
Keywords: derivative securities, derivatives market, hedging, stock exchange, futures, options, development prospects.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 656.615.071.3

ВПЛИВ СУЧАСНОГО БІЗНЕС-ПРОСТОРУ НА ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПОРТОВИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Чиж Л.П.
Одеський національний морський університет

Дослідження присвячено визначенню ролі інформаційного забезпечення в управлінні портовими підприємствами в нових умовах бізнес-простору. Встановлено, що незадовільний стан інформаційного забезпечення підприємств є прямим наслідком порушення відомих принципів інформатизації. В якості одного з основних джерел зовнішньої інформації для портових підприємств визначено бенчмаркінг.
Ключові слова: інформація, інформаційне забезпечення, інформаційне суспільство, конкурентоспроможність, портове підприємство, бізнес-модель, бенчмаркінг.

Постановка проблеми. Ефективність і висока конкурентоспроможність функціонування підприємств в значній мірі залежить від обґрунтованості прийнятих рішень. Основою прийому таких рішень на рівні підприємств є економічний аналіз господарської діяльності. У свою чергу, адекватність і точність результатів аналізу реальним процесам безпосередньо залежать від рівня та якості інформаційного забезпечення, причому негативний ефект може викликати як недолік інформації, так і занадто велика її кількість. В даний час інформація перетворилася в один з основних факторів виробництва, повсюдне використання якої стало можливим завдяки появі нових ефективних систем її поширення.

Разом з тим не можна забувати, що інформація об'єктивно відображає процеси, що відбуваються як на підприємстві, так і за її межами. Тому конкурентні переваги досягаються виходячи з того, як підприємство організує процес виробництва і реалізації продукції, виконує окремі види діяльності в нової мінливої економіці. Старі бізнес-моделі вичерпали можливості використання за такими важливими параметрами, як складність і швидкість. Головна проблема полягає в руйнівної функціональної невідповідності між сьогоднішньою бізнес-просторім та традиційною бізнес-моделлю.

Оперативно визначати сильні та слабкі сторони функціонування підприємства у порівнянні з конкурентами керівництво може тільки за допомогою співробітників, так як вони спеціалізуються на окремих операціях або функціях,тобто володіють всією необхідною інформацією. Але втрачається багато часу на збір подібної інформації, її перевірку і обробку. Швидко і грамотно вирішити подібні питання допомагає аналіз ланцюжків створення цінностей, тобто продукції, яка користується попитом у споживачів.

До недавнього часу процес створення цінності традиційно розглядався локально, тобто в рамках одного підприємства, Однак, процеси росту спеціалізації, глобалізації призвели до того, що процес створення цінності вийшов за рамки тільки одного підприємства і став організовуватися в рамках групи юридично незалежних підприємств. Все це призводить до відповідних змін в організації інформаційного забезпечення процесів прийняття управлінських рішень в цілому і економічного аналізу, зокрема.

При цьому необхідно звернути увагу на необхідність врахування галузевих особливостей функціонування підприємств, тому що є таки нестандартні риси, які забезпечують іншій підхід до вирішення відповідної проблеми у порівнянні, наприклад, з промисловими підприємствами.

До таких «нестандартних» підприємств відносяться підприємства портової діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним та практичним питанням інформаційного забезпечення процесу прийняття рішень в управлінні підприємствами присвячено роботи таких зарубіжних фахівців як І. Ансофф, Л. Бернстайн, М. Гольцберг, М. Мескон, П. Драккер, А.А. Томпсон, Дж. Стрікленд, Б. Нідлз, Д. Колдуелл, Дж. Фрідман, Р. Холт, Дж.К. Ван Хорн і ін. Приділяли увагу організації інформаційного забезпечення на підприємствах і вітчизняні вчені: І.А. Бланк, Ф.Ф. Бутинець, М.Л. Болюх, В.З. Бурчевський, М.Івахненко, К.В. Ізмайлова, М.І. Горбатюк, М.Я. Коробов, Є.В. Мних, І. Матвієнко-Зубенко, О.О. Терещенко, М.Г. Чумаченко та ін.

До другого напряму джерел питань тлумачення, пошуку та використання необхідної інформації можна віднести перелік законодавчих актів – законів України: про інформацію, про державну таємницю, про комерційну тайну (1, 2).

Здебільше дослідження вчених розкривають структуру, класифікацію, вимоги та принципи організації інформаційного забезпечення промислових підприємств.

Деякі аспекти інформації, що використовується при прийнятті управлінських рішень сучасними підприємствами портової діяльності, приділяється певна увага в роботах В.В. Жихаревої, О.М. Кібік, О.М. Котлубая, М.Т. Примачева, В.І. Чекаловца та ін. Разом з тим, в працях названих вчених не в достатній мірі розкриваються питання інформаційно-аналітичного забезпечення процесу прийняття та реалізації ефективних управлінських рішень на портових підприємствах в умовах їх функціонування в сучасного бізнес-простору.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, складність та різнобічність інформаційного забезпечення вимагають поглибленого дослідження особливостей його формування для створення умов прийняття ефективних і своєчасних управлінських рішень, в першу чергу, на тих підприємствах, які мають

принципіальні галузеві особливості і цілковито нові умови функціонування. До таких, зокрема, відносяться транспортні підприємства.

Враховуючи особливості функціонування транспорту, які обумовлюються тим, що транспорт не виготовляє нової речовинної продукції і є продовженням процесу виробництва в межах процесу обігу, тобто, транспортна послуга являє собою переміщення людей і вантажів без створення матеріального продукту. В свою чергу, корисний ефект від послуги створює споживчу вартість транспортної продукції завдяки взаємодії з товарами або людьми та забезпечуючи їх просторово-часове переміщення. Крім того, у структурі видатків на виробництво транспортної продукції відсутні витрати на сировину, а використовуються лише засоби праці, паливо і матеріали [3, с. 165].

В системі транспортних підприємств України провідна роль належить морським портовим підприємствам. «В умовах невизначеності ринку найважливішим стає інформаційне забезпечення розрахунків прогнозної та поточної ефективності підприємств морського транспорту. Необхідно виділити структуру, склад даних та джерела їх отримання» [4, с. 190].

Мета статті є обґрунтування необхідності впровадження системи інформаційного забезпечення основних учасників виробничого процесу підприємств портової діяльності – портових операторів – з урахуванням не тільки галузевих особливостей, але і реорганізації бізнес-процесів в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Інформація та пов'язані з нею процеси інформаційного забезпечення в даний час стають основною умовою ефективного управління суспільством. Як заявляв засновник кібернетики Н. Вінер, «дієво жити – це означає жити, маючи в своєму розпорядженні правильну інформацію» [5, с. 42].

Ми звикли до словосполучення «інформаційне суспільство», але навряд чи хто-небудь замислювався над тим, коли воно виникло. Вперше ідея інформаційного суспільства була сформульована наприкінці 60-х – початку 70-х років XX століття. Винахід самого терміна «інформаційне суспільство» приписується Ю. Хаяші, професору Токійського технологічного інституту. Основи інформаційного суспільства були сформульовані в звітах, які були подані японському уряду низкою організацій: Агентством економічного планування (EPA: Economic Planning Agency) – «Японське інформаційне суспільство: теми і підходи», Інститутом розробки використання комп'ютерів (JACUDI: Japan Computer Usage Development Institute) – «план інформаційного суспільства», Совета по структурі промисловості (ISC: Industrial Structure Council) – «Контури політики сприяння інформатизації японського суспільства» [6, с. 190].

У грудні 2003 року питання створення інформаційного суспільства вперше в історії людства було підняте у межах проведення Всесвітній зустрічі на вищому рівні з питань інформаційного суспільства. побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому. Було проголошено мета побудови, орієнтованого на інтереси людей, відкритого для всіх інформаційного суспільства. В інформаційному суспільстві кожен міг би створювати інформацію і знання, мати до них доступ, користуватися і обмінюватися ними, з тим щоб дати окремим особам, громадам і народам можливість повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи своєму сталому розвитку і підвищуючи якість свого життя на основі цілей і принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй і дотримуючи в повному обсязі і підтримуючи Загальну декларацію прав людини [7].

Минуло майже 15 років і ми все більше переконуємося в глибоке проникнення в усі сфери життєдіяльності людини нових інформаційних технологій. Сьогодні існує можливість інформованості всіх і кожного через персональний комп'ютер та Інтернет. Незважаючи на те, що комп'ютер практично є у кожного працівника підприємства, рівень інформованості керівництва і аналітичної діяльності в організації не зазнає помітних змін.

Керівники підприємств різних рівнів зазнають труднощів з виявленням своїх інформаційних потреб і раціональних шляхів доступу до інформаційних ресурсів для виробітки ефективних управлінських рішень. Тому для того, щоб бути в курсі останніх подій їм доводиться використовувати велику кількість джерел зовнішньої і внутрішньої інформації і самим її обробляти. Це вимагає значних витрат часу і коштів, що є основною причиною економічної, правової некомпетентності керівників і фахівців сучасних підприємств.

Такий стан інформаційного забезпечення підприємств є прямим наслідком порушення відомих принципів інформатизації, сформульованих засновником інформатизації управління академіком В.М. Глушковим: автоматизації документообігу; інтегральна інформаційна база; одноразовий введення даних; динамічна цілісність; системне єдність; універсальність і уніфікація; модульність [8, с. 59-62].

Не будемо зупинятися на з'ясуванні якою мірою який принцип не дотримується. Факт залишається фактом – ступень забезпеченості керівників підприємств інформацією для прийняття управлінських рішень потребує подальшого реформування на теоретичному і практичному рівнях.

Сьогодні удосконалюються технічні основи створення інформаційної бази, оскільки є сучасна техніка, досконале програмне забезпечення, є можливість через комунікаційні мережі, Інтернет швидко користуватися й обмінюватися інформацією. При цьому, теоретико – методичні розробки відстають від потреб практики.

Для формування методологічної базі раціонального інформаційного забезпечення в багатьох роботах різного рівня проведено класифікація інформації, яка використовується при прийнятті управлінських рішень. На нашу думку, заслуговує особливий інтерес, розподіл такої інформації на внутрішню та зовнішню групи, які утворюються з планово-облікових та позаоблікових даних [9, с. 132].

Прийнято вважати, що в системі інформаційного забезпечення центральне місце займає бух-

галтерська, статистична, оперативна та податкова інформація, яка має високі аналітичними можливостями, достовірністю. Дійсно, для оцінки фінансово-господарської діяльності підприємства цінність цих джерел важко переоцінити. Крім того, бухгалтерська звітність в сукупності зі іншою інформацією фінансового характеру, що публікується комерційними дослідницькими організаціями у вигляді аналітичних оглядів про стан ринку капіталу, дозволяє отримати досить об'єктивну оцінку фінансового стану можливих контрагентів або об'єктів передбачуваних інвестицій.

Підприємствам, що діють на зовнішньому ринку, необхідно мати дані по всіх параметрах управлінського процесу, від результатів якого залежить їх ефективність і конкурентоспроможність. Як показують результати порівняльної оцінки вітчизняними та зарубіжними підприємствами важливості різних джерел інформації можна зробити такі висновки: 1) загальний рівень довіри до інформації з боку вітчизняних підприємств виявляється нижчим, ніж у їх зарубіжних колег; 2) для вітчизняних підприємств найважливішими джерелами інформації вважаються контакти з ринковими контрагентами та внутрішня інформація, тоді як для зарубіжних підприємств таку ж важливість (окрім зазначених контактів з ринковими контрагентами) мають юридичні документи та спеціалізовані друковані й електронні видання; 3) суттєві розбіжності між вітчизняними та зарубіжними підприємствами спостерігаються у сприйнятті інформації з таких джерел, як контакти з працівниками, консалтинговими агенціями та власні маркетингові дослідження. Причому, якщо інформація від працівників є одним з суттєвих джерел інформації для вітчизняних підприємств, в зарубіжних компаніях цьому джерелу надають значно меншої уваги. Та навпаки, консалтингова підтримка та маркетингові дослідження є доволі поширеною практикою задоволення інформаційних потреб зарубіжними компаніями, тоді як для вітчизняних підприємств рейтинг цих джерел інформації є порівняно низьким [10, с. 207].

Проблеми створення інформаційного забезпечення портових підприємств усугубляються ще й тим, що порт характеризується великим обсягом, інтенсивністю і різноманітністю інформаційних зв'язків, в першу чергу, зі зовнішнім оточенням, і тільки в другу – між підрозділами (виробничими та управлінськими) самого підприємства. Тобто саме зовнішнє середовище має вирішальний вплив на результати діяльності таких підприємств. Крім того, складові портової системи відрізняються різною юридичною належністю, що ускладнює збір, обмін інформацією.

Радикальні зміни в організаційної структурі і функціонування підприємств портової галузі відбуваються з 2013 р., після вступу в силу Закону «Про морські порти України». Забезпечувати функціонування морських портів, утримання та використання портової інфраструктури, безпеку мореплавання покликане створене в рамках портової реформи державне підприємство «Адміністрація морських портів України». У зв'язку з цім змінюється підхід до функціонування інформаційного забезпечення морських торговельних портів та їх складових одиниць (агентські, стивідорні компанії та ін.). Наприклад, у новому правовому полі вантажооборот порту складається з вантажообороту портових операторів (державні і приватні стивідорні компанії), що змінює ведення статистичної звітності по морським портам.

Виходячи з цього, можна таким чином про означити пріоритети в інформаційному забезпеченні портових підприємств:

1. Інформація про загальний стан світового ринку портових послуг, джерелом якої є, так звані, морські кластери. В Європі вже багато років кластери ефективно працюють. Вони є основою повної і об'єктивної інформації про ринки. Кластер дозволяє оперативно виявляти існуючі проблеми, аналізувати цілий пласт економіки регіону і галузі. це система, яка забезпечує ефективну взаємодію морських транспортних і виробничих підприємств з органами місцевої влади, науковими та навчальними закладами регіону [11, с. 20-21].

2. Інформація про найближчих конкурентів. В даний час велика частина такої інформації є конфіденційною і важко доступною. В Україні відсутній єдиний реєстр всіх перевалочних потужностей портів поза їх територій, єдиної повної і достовірної інформації про кількість експедиторських і агентських фірм, перевізників, їх економічної діяльності, людей, які працюють в сфері перевалки, логістики, дистрибуції, скільки і які вантажі куди направляються і т.д.

3. Інформація про фінансовий стан і фінансові результати діяльності підприємства, технологічному, кадровому потенціалі, інформаційно-методичному забезпеченні процесу надання послуг і так далі.

На протязі кількох років спеціалісти морської галузі серед найважливіших факторів які обумовлюють стан і розвиток перевалочних робіт називають застарілий парк перевантажувального обладнання. Зберігають або розширяють свої позиції на ринку насамперед те підприємства, які володіють повною науково-технічною інформацією, що містить нові наукові знання, відомості про технічні новинки підприємств своєї галузі. Це безперервно поновлюваний інформаційний фонд технічних рішень, дозволить підприємству забезпечити високий рівень конкурентоспроможності за рахунок прийняття своєчасних обґрунтованих управлінських рішень. Дійсно, конкурентоспроможність і сталий розвиток порту визначаються експлуатаційними характеристиками основних засобів. Однак при прийнятті управлінських рішень необхідно застосовувати комплексну інформацію, як інтеграцію перелічених вище напрямків. Тільки це дозволить проектувати раціональну організаційну структуру порту, оптимізувати взаємовідносини з партнерами логістичного ланцюга, швидко реагувати на зміни фрахтового ринку.

А домогтися цього підприємство може лише володіючи розгорнутою, комплексної систематизованої постійно оновлюваною базою даних. Частина цієї інформації міститься в результатах маркетингових досліджень. Однак підприємство може виявитися заручником недостатньої інформації, коли не буде враховувати наявний світовий передовий досвід в області виробничих і бізнес-технологій.

Таким чином, в зв'язку з необхідністю використання зовнішніх факторів, які впливають на взаємодію з контрагентами і конкурентами, потрібен був метод, пов'язаний з пошуком найкращої практики на підприємствах партнерах, конкурентах і в суміжних галузях з метою їх використання на власних підприємствах для підвищення конкурентоспроможності в найближчій і довгостроковій перспективі.

Комплекс засобів, що дозволяють систематично знаходити, оцінювати всі переваги чужого досвіду і використовувати їх в своїй роботі є бенчмаркінг. Бенчмаркінг (англ. bench – место, marking – отметить) визначається таким чином: «Постійний, систематичний пошук, впровадження найкращої практики, що призводить до поліпшення продуктивності» [12, c. 91].

Таким чином, найголовніше, що дає бенчмаркінг – це запозичення та адаптація знань, досягнень у інших компаній, які є «best of the best» в своїй сфері.

У своєму розвитку бенчмаркінг пройшов кілька етапів (генерацій) від реверсивного (орієнтованого на продукт) до глобального (Вивчення досвіду глобальних компаній) [12, c. 93-94].

В останні десятиліття популярність бенчмаркінгу зросла. Причина очевидна – конкуренція стала глобальною, і в грамотні керівники починають усвідомлювати необхідність вивчення і подальшого використання кращих досягнень інших компаній заради власних майбутніх успіхів.

Як кожний дослідний процес, бенчмаркінг включає декілька традиційних етапів, серед яких найскладнішим є спостереження і збирання інформації.

Найдоступнішими, а тому і поширеними способами отримання інформації для еталонного порівняння є:

– консалтингові і академічні дослідження;

– вивчення публікацій в галузевих і міжгалузевих виданнях, інформаційних бюлетенях, звітів аналітиків;

– інтерв'ювання бізнесменів, менеджерів різних компаній, партнерів, дистриб'юторів і постачальників компанії;

– обробка публічної статистичної інформації;

– особисті зв'язки, відвідування спеціалізованих виставок, семінарів;

– вибір «компаньйона» по бенчмаркінгу за рахунок зацікавленості в обопільної вигоди;

– Інтернет.

На даний момент бенчмаркінг набуває статусу глобального і розглядається як інструмент міжнародного обміну бізнес-інформацією. Багато в чому це викликано тим, що з'являються організації, що спеціалізуються на пошуку партнерів для еталонного зіставлення, «індустріальні бюро знайомств», як називає їх відомий фахівець з маркетингу Філіп Котлер. У 1993 році, бенчмаркінгового центри Великобританії, США, Німеччини, Швеції та Італії вирішили об'єднати зусилля з розвитку методу еталонного зіставлення в світі. І вже в 1994 році була заснована Глобальна мережа бенчмаркінгу (Global Benchmarking Network, GBN – www.globalbenchmarking.org) як спільнота незалежних бенчмаркінгових центрів. На сьогоднішній день вона об'єднує подібні центри з 20 країн світу, з усіх континентів, за винятком Південної Америки.

Незважаючи на переваги бенчмаркінгу і накопичений міжнародний досвід спільної співпраці компаній, для багатьох вітчизняних підприємців помилкова комерційна таємниця є основною «каменем спотикання» для ініціювання бенчмаркінгового дослідження.

Разом з тим, лідери по конкурентній боротьбі вважають престижним виступати в якості компанії-еталона. Крім того, еталонні компанії захищені Кодексом поведінки при проведенні бенчмаркінгу. Цей кодекс був складений Товариством бухгалтерів в сфері управлінського обліку Канади (Society of Management Accountants of Canada) [13].

Не можна не відзначити той факт, що сама дійсність штовхає бізнесменів займатися діяльністю, явно схожої на бенчмаркінг. Що ж стосується «наукового» бенчмаркінгу, то застосовують його поки одиниці. В основному це представники великого бізнесу, які мають ділові контакти із зарубіжними партнерами.

Висновки та пропозиції. Формування системи управління сучасними підприємствами портової діяльності, що базується на розвитку ринкових відносин, сприяло переміщенню пріоритетів у створенні інформаційного забезпечення з внутрішніх джерел інформації на зовнішні, що характеризують умови та тенденції зміни того середовища, в якій вони функціонують. Використання зовнішніх інформаційних потоків може мати стратегічне значення для досягнення компанією конкурентних переваг.

Не викликає сумнівів, що формування інформаційного забезпечення портових підприємств вимагає впровадження і використання нових інформаційних технологій управління в частині організації процесів збору, зберігання, обробки, оновлення, забезпечення безпеки інформації.

При цьому не менш важливу роль відіграє збір необхідної і достатньої інформації, визначення напрямку її потоків, забезпечення своєчасності інформації для прийняття управлінських рішень. У цьому аспекті, перш за все, необхідно звернути увагу на проблеми, вирішення яких можливе лише на державному рівні (створення морських кластерів в Україні).

Крім того, державно-приватне партнерство в морській галузі країни вимагає використання міжнародного досвіду співпраці і обміну інформацією. Глобальна конкуренція, необхідність повсюдної адаптації та використання світових досягнень в області виробничих і бізнес-технологій – ось основні причини використання принципів бенчмаркінгу.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України: Офіційний текст / Україна. Верховна Рада. – К.: Кондор, 2003. – 208 с.
2. Закон України «Про інформацію» / Відомості Верховної Ради України, 1992, № 48.
3. Oneshko S.V. Approach to assessmen of management operating of port operator / С.В. Онешко // Економічні інновації. – 2016. – № 62. – С. 163-170.

4. Примачев Н.Т., Примачева С.Н. Морские торговые порты в системе интермодальных сообщений / Н.Т. Примачев, С.Н. Примачева. – Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 2001. – 214 с.
5. Винер Н. Кибернетка и общество / Н. Винер. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1958. – 203 с.
6. Ионин Л.Г. Социология в обществе знаний: от эпохи модерна информационному обществу / Л.Г. Ионин. – М.: Издательский дом ГУ-ВШЭ, 2007. – 430 с.
7. Декларация принципов «Построение информационного общества – глобальная задача в новом тысячелетии» // Всемирная встреча на высшем уровне по вопросам информационного обществ. Документ WSIS-03/GENEVA/DOC/4-R 12 декабря 2003 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.medialaw.ru/publications/zip/113/1.htm
8. Аноприенко А.Я. Семь принципов академика Глушкова / А.Я. Аноприенко // Межобластная научно-практическая конференция «Информатизация региона в новых социально-экономических условиях»: тезисы докладов. – Донецк. – 1993. – С. 59-62.
9. Економічний аналіз / За ред. проф. М.Г. Чумаченка / М.Г. Чумаченко – К.: КНЕУ, 2003. – 556 с.
10. Гребешков О.М. Інформаційне забезпечення діяльності підприємства: інформаційні потреби та джерела їх задоволення / О.М. Гребешков // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 6, Т. 3 – С. 205-208.
11. Наврозова Ю. Що можуть морські кластери? / Ю.О. Наврозова // Порти України – № 5. – 2013. – С. 20-21.
12. Редченко К.І. Стратегічний аналіз в бізнесі: навчальний посібник / К.І. Редченко. – Львів: «Новий Світ – 2000», 2003. – 272 с.
13. Мэй М. Трансформирование функции финансов / М. Мэй // Перевод со второго английского издания – М.: Инфра – М, 2005. – 235 с.

Чиж Л.П.
Одесский национальный морской университет

ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННОГО БИЗНЕС-ПРОСТРАНСТВА НА ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ПОРТОВЫМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ

Аннотация
Исследование посвящено определению роли информационного обеспечения в управлении портовыми предприятиями в новых условиях бизнес-пространства. Установлено, что неудовлетворительное состояние информационного обеспечения предприятий является прямым следствием нарушения известных принципов информатизации. В качестве одного из основных источников внешней информации для портовых предприятий определен бенчмаркинг.
Ключевые слова: информация, информационное обеспечение, информационное общество, конкурентоспособность, портовое предприятие, бизнес-модель, бенчмаркинг.

Chyzh L.P.
Odessa National Maritime University

INFLUENCE OF MODERN BUSINESS ENVIRONMENT ON THE FORMATION OF THE INFORMATIONAL SUPPORT FOR THE MANAGEMENT OF PORT ENTERPRISES

Summary
The study intends to determine the role of informational support in the management of port enterprises in the changing business environment. It is concluded that the unsatisfactory state of the informational support of the analysed enterprises is explained by the violation of informatization principles. Benchmarking is defined and recommended as one of the main sources of external information for port enterprises.
Keywords: information, informational support, informational society, competitiveness, port enterprise, business model, benchmarking.

УДК 336.717

УПРАВЛІННЯ ЗАЛУЧЕННЯМ РЕСУРСІВ БАНКУ З ДЕПОЗИТНИХ ДЖЕРЕЛ

Шептуха О.М., Маркарян А.А.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

У статті розглянуто основні аспекти управління залучення ресурсів банку з депозитних джерел. Відображено загальну структуру банківських ресурсів. Висвітлено основні поняття щодо банківських ресурсів та місце депозитних ресурсів у їх загальній структурі. Виявлено систему управління банківських ресурсів за допомогою певних методів та прийомів. Також висвітлено фактори впливу на систему управління банківськими ресурсами з депозитних джерел.

Ключові слова: банківські ресурси, депозитні ресурси, управління залученням ресурсів банку, планування депозитних ресурсів, депозитна політика.

Постановка проблеми. Основою діяльності банків є банківські ресурси. За сучасних умов для ефективного управління банківськими ресурсами важливу роль потрібно приділяти залученим ресурсам банку, бо саме вони становлять переважну їх частину. Саме від залучених коштів залежить кредитно – інвестиційний процес банку, масштаби його діяльності та обсяги отримання відповідного прибутку. Основну частину залучених ресурсів складають депозитні джерела. Отже, існує потреба в дослідженні оптимальної системи управління залучення ресурсів банку саме з депозитних джерел.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні теоретичні та методологічні засади щодо управління залученням ресурсів банку з депозитних джерел мають дослідження таких вчених, як: О.Я. Стойко, О.Д. Вовчак, А.В. Череп, Л.О. Примостка, О.В. Васюренко, А.В. Демківський, С.М. Козьменко, Н.П. Дребота, С.І. Співака, Ж.В. Гарбар, Т.А. Васильєвої, О.А. Дмітрієвої, Д.І. Олійника та А.П. Вожжова та інші. Дана тема потребує подальшого дослідження, адже існує багато різних напрямів удосконалення управління залученням ресурсів банку с депозитних джерел.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Залишається актуальною проблема залучення ресурсів банку з депозитних джерел та їх управління, бо саме без достатньої ресурсної бази банки не можуть у належних обсягах здійснювати кредитування поточних потреб юридичних та фізичних осіб, а також фінансувати реалізацію потужних інвестиційних проектів.

Мета статті. Полягає у теоретичному дослідженні управління залученням ресурсів банку з депозитних джерел; вивченні теоретичних та практичних засад формування залучених ресурсів банку з депозитних джерел; з`ясуванні його сутності та обґрунтуванні ролі залучення ресурсів банку з депозитних джерел.

Виклад основного матеріалу дослідження. Банки виступають фінансовими посередниками, діяльність яких спрямована на залучення вільних коштів від фізичних осіб та суб'єктів господарювання і вкладення їх у дохідні активи. Основою для діяльності банківських установ виступають залучені кошти, основною складовою яких являються кошти з депозитних джерел.

У науковій літературі існує велика кількість визначень щодо банківських ресурсів та джерел її формування.

У своїй науковій роботі О.А. Гранько зазначив, що ресурси комерційного банку – це сукупність грошових коштів, що знаходяться у його розпорядженні й використовуються для виконання активних операцій [1].

Н.А. Абралава говорить, що банківські ресурси розглядають як «сукупність грошових коштів, що знаходяться у розпорядженні банку і використовуються ним для виконання своїх операцій» [2].

Тобто з їхньої точки зору ресурси комерційному банку потрібні для здійснення своєї основної діяльності щодо активних операцій банку.

Зовсім інше, повніше визначення представлено журналом «Економіст»: «Банківські ресурси – це сукупність власних, залучених та інших фінансових коштів банку, що перебувають у безпосередньому його розпорядженні і використовуються на його розсуд для здійснення повномасштабної банківської діяльності» [3].

Загалом, більша частина ресурсів комерційного банку формується за рахунок залучених та позичених коштів, а не за рахунок власних коштів.

Серед залучених ресурсів переважають депозити до запитання (60%). На строкові депозити припадає близько 40% зовнішніх для банківських ресурсів.

Згідно з твердженням дослідника А.М. Мороза «депозит – це грошові кошти в національній та іноземній валюті, передані їх власником або іншою особою за його дорученням у готівковій або безготівковій формі на рахунок власника для зберігання на певних умовах [4].

С.М. Фролов зазначає, що: «депозитні залучені ресурси – кошти, внесені в банк фізичними і юридичними особами на певні рахунки і використані ними відповідно до режиму рахунка і банківського законодавства» [5].

Також схоже твердження висуває такий вчений як А. Мещеряков, він визначив «депозитні ресурси банку» як «тимчасово вільні кошти фізичних і юридичних осіб за відповідну плату, мобілізовані банком на певних умовах і на певний термін чи до запитання [6].

А от на думку О.В. Васюренко [7], депозитні ресурси – це сукупність залучених банком ресурсів, які забезпечують йому необхідні резерви згідно з вимогами законодавства і дають понад ці резерви основний обсяг коштів для кредитування. Згідно даного визначення депозитні ресурси забезпечують основний обсяг коштів для кредитування. Але вони можуть використовуватися і для здійснення інших активних операцій.

У працях О.В. Васюренка та І.М. Федосік [9] наводиться вже інше визначення депозитних ресурсів, згідно з яким це кошти, розміщені в банку для зберігання та використання з виплатою процентів вкладникам. У даному визначенні, на відміну від першого, робиться акцент на інтересах вкладника, а саме: на зберіганні та виплаті процентів. У підручнику «Банківські операції» О.В. Васюренко [7] пропонує інше визначення депозитних ресурсів, а саме: «це гроші, передані в банк їх власником для зберігання, та які залежно від умов зберігання числяться на тому чи іншому банківському рахунку». Дане визначення не конкретизує коло власників коштів та робить акцент саме на такому аспектів як облік.

Визначимо місце депозитних ресурсів в структурі ресурсів банку (рисунок 1) [8].

На основі зазначених визначень можна сформулювати наступне:депозитні ресурси банку – це сукупність грошових коштів вкладників, залучених банком на договірній основі на визначений термін або без зазначення такого терміну, які підлягають виплаті вкладникам, як правило, з відсотком, які забезпечують банк необхідною кількістю засобів для виконання активних операцій і дотримання банком нормативних вимог законодавства.

Процес залучення та використання ресурсів банку з депозитних джерел передбачає необхідність врахування певної сукупності зовнішніх та внутрішніх факторів, які впливають на діяльність банку. Так як найбільшу частину банківських зобов'язаннях складають депозитні кошти, значної актуальності набуває питання формування банками стабільної ресурсної бази шляхом ефективного залучення тимчасово вільних коштів юридичних та фізичних осіб та інших банків на депозитні рахунки.

Сьогоднішній рівень конкуренції між банками щодо залучення ресурсів з депозитних джерел вимагає від них наявності скоординованої системи управління залученням ресурсів з депозитних джерел. Вона поєднує в собі ряд механізмів та методів, завдяки яким банк формує або впливає залучення ресурсів з депозитних джерел з метою реалізації стратегічних і тактичних цілей.

Управління залученням ресурсів банку з депозитних джерел – це сукупність стратегічних і тактичних заходів, які проводить банк з метою залучення тимчасово вільних грошових коштів клієнтів та утворення на цій основі кредитних ресурсів; складний процес, ефективне здійснення якого вимагає відповідного організаційного та інформаційного забезпечення та полягає в забезпеченні залучення необхідного їх обсягу на вигідних для банку умовах в порядку, визначеним законодавством [10].

Система управління залученням ресурсів банку з депозитних джерел поєднує в собі об'єкт управління, суб'єкт управління, механізм управління і систему забезпечення.

Вплив суб'єктів управління на об'єкт управління залученням ресурсів банку з депозитних джерел – сукупність керованих факторів, які впливають на залучення ресурсів банку з депозитних джерел у межах встановлених банком цілей, – здійснюється за допомогою механізму управління. Механізм управління залученням ресурсів з депозитних джерел – спосіб організації залучення депозитних ресурсів банку, що включає необхідний набір інструментів та методів управління депозитними ресурсами банку [11].

Ураховуючи вищезазначене, можна визначити завдання механізму управління залученням ресурсів з депозитних джерел: залучення тимчасово вільних грошових коштів потенційних клієнтів з найменшими витратами та забезпечення стабільності депозитних ресурсів, які могли б забезпечити необхідний рівень кредитування, враховуючи існуючий попит. 23 Сутність механізму виражається через його функції, що реалізуються шляхом використання спеціальних методів управління: планування, аналізу та контролю [12].

Планування в управлінні залученням ресурсів банку з депозитних джерел у сучасних умовах розвитку банківської системи є об'єктивною необхідністю, оскільки перед ними стоїть задача вистояти в конкурентній боротьбі, закріпити або збільшити частку на ринку банківських послуг, особливо депозитних, в умовах значного впливу несприятливих зовнішніх факторів [13].

Планування депозитних ресурсів вбудовується в загальну систему планування банку і передбачає: по-перше, обґрунтування системи планових показників, по-друге, розробку комплексу заходів щодо їх реалізації, по-третє, їх контроль.

Реалізація даних задач можлива завдяки цілісній системі планування, що складається зі стратегічного, тактичного та оперативного планування.

Основним стратегічним планом по залученню депозитних ресурсів банку є депозитна політика, яка, на думку В. Кириленка, виконує одну дуже важливу функцію – функцію оптимізації депозитного процесу, завдяки чому відбувається створення умов для досягнення основної мети функціонування банку [14]. Розробка депозитної політики являє собою управлінський процес, який забезпечує реалізацію цілей банку на визначених ринках у певний проміжок часу в межах наявних ресурсів та обмежень в умовах мінливого зовнішнього середовища.

На тактичному рівні планування, залежно від прийнятої банком організаційної та/або фінансової структури, формуються балансові плани по

Рис. 1. Структура банківських ресурсів

залученню ресурсів у розрізі строків, валют, інструментів залучення [15].

Тактичне планування повинно забезпечити конкретизацію вимог стратегічного планування на більш короткому часовому інтервалі (до одного року). Ці вимоги виступають в якості вихідної інформації (основних цільових параметрів) при вирішенні завдань тактичного планування.

Тактичне планування не є, строго кажучи, обов'язковим етапом планування і може бути, в ряді випадків, оперативним плануванням.

Повний набір властивостей депозитного продукту визначається в процесі розробки його стандарту якості на основі вивчення ринкового середовища, пропозицій банків-конкурентів, вимог реальних та потенційних клієнтів до депозитних продуктів, внутрішніх можливостей банку по задоволенню потреб клієнтів. При цьому другорядні властивості банківського продукту, виявлені за результатами такого аналізу, можуть не включатися в стандартизований набір, якщо вони суттєво не впливають на оцінку клієнтами його якості. Стандартизований набір властивостей депозитного продукту повинен переглядатися за результатами змін зовнішнього або внутрішнього середовища. Кількісні характеристики властивостей депозитного продукту повинні встановлюватись як інтервал абсолютних або відносних величин.

Отже, результатом процесу оперативного планування депозитних продуктів є стандарти якості банківських продуктів – документи, що містять детальні структуровані дані про якісні та кількісні характеристики кожного депозитного продукту. На їх основі складається: структурований опис портфелю депозитних продуктів банку для – визначення оптимального продуктового асортименту банку; забезпечення оптимального співвідношення між продуктами з точки зору максимізації прибутковості (визначення можливості та результатів застосування крос-субсидізації, потреби у створенні нових продуктів); фінансовий план (вартісна модель) розробки та розвитку портфелю – депозитних продуктів, призначений для інтеграції вартісних моделей окремих продуктів в єдиний фінансовий документ; складається з сукупності вартісних моделей окремих продуктів, до якої додається оцінка співвідношення між ними; операційний план (план-графік) розробки та розвитку портфелю – депозитних продуктів використовується для інтеграції операційних планів окремих продуктів в єдиний операційний план; даний план містить розрахунки зведених операційних показників розробки та розвитку всього портфеля депозитних продуктів у цілому [16].

Виконання оперативних планів завершує цикл, що почався вибором стратегічних цілей діяльності банку на ринку депозитних послуг, генерованих підсистемою банківського менеджменту. З метою досягнення цілей діяльності банку на ринку депозитних послуг пропонують застосовувати цінові та нецінові методи. Роль цінових методів полягає у використанні процентної ставки та тарифів як суттєвого фактора в конкурентній боротьбі за вільні грошові кошти юридичних та фізичних осіб [17. 18].

Отже, метою здійснення депозитної політики є: залучення як можна більшого обсягу депозитних ресурсів за найнижчою ціною; скорочення витрат, пов'язаних із залученням коштів, одержання прибутку від розміщення коштів вкладників; динамічний розвиток банку в напрямі збільшення обсягів і спектра послуг, що гарантує стабільність та зростання прибутку банку.

Депозитна політика є важливою складовою процесу управління формування ресурсів банку з депозитних джерел. З метою формування ефективної депозитної політики банк повинен здійснювати: постійний моніторинг ринку з метою оптимізації процесу управління депозитним портфелем; підтримку ліквідності банку; індивідуальний підхід до різних груп клієнтів; розширення спектру депозитних послуг; розробляти програми лояльності, що забезпечить підвищення конкурентоздатності банку.

Висновки та пропозиції. В сучасних умовах розвитку економіки зростання конкуренції на залучені кошти на депозитному ринку за умови одночасного зниження відсоткової ставки визначає необхідність для банківських установ запровадження якісно нових депозитних інструментів, використання яких забезпечувало б можливість клієнтам банку їх реалізації як фінансових активів при здійсненні кредитних операцій.

Депозитна політика являє собою концепцію організації депозитних відносин комерційного банку з клієнтами, головною метою якої є залучення якомога більшого обсягу грошових коштів за найменшою ціною. Кінцевим результатом реалізації депозитної політики має стати забезпечення стабільності та надійності, а також рентабельності, прибутковості та ліквідності банківської установи. При розробці депозитної політики комерційного банку необхідно враховувати стратегію і тактику щодо організації процесу залучення коштів, а також комплекс конкретних завдань, необхідних для належного його виконання. Кожен комерційний банк розробляє депозитну політику відповідно до стратегії і напрямів власної діяльності. При цьому необхідно враховувати мету та джерела залучення грошових коштів, період, на який планується залучення ресурсів, їх вартість, а також результат, який очікується досягти від поповнення депозитних вкладів.

Список літератури:

1. Гранько О. А. Структура залучення фінансових ресурсів комерційним банком: деформація під впливом світової фінансової кризи [Текст] / О. А. Гранько // Економічний простір. – 2009. – № 23. – С. 34-39.
2. Абралава Н. А. Депозитный потенциал коммерческого банка [Текст] / Н. А. Абралава // Вісник Української академії банківської справи. – 2004. – № 2. – С. 62-66.
3. Ресурси банку: сутність, види та джерела формування [Електронний ресурс] / електронний журнал Економіст. – Режим доступа: http://ekonomist.kiev.ua / studentu / resursi – banku – sutnist – vidi – ta – dzherela – formuvannya. html

4. Банківські операції: [навч. посіб.] / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, 2-ге вид. – К.: КНЕУ, 2002.
5. Фролов С. М. Банківська справа і основи митного регулювання в Україні [Текст]: теорія та практика / С. М. Фролов. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. – 368 с. – ISBN 966-680-079-9.
6. Мещеряков А. А. Формування та використання ресурсної бази банку [Текст] / А. А. Мещеряков // Фінанси України. – 2006. – № 3. – С. 89-94.
7. Васюренко О. В. Банківські операції [Текст]: навч. посіб. – 6-те вид., перероб. і доп. / О. В. Васюренко. – К.: Знання, 2008. – 318 с. – ISBN 978-966-346-319-2.
8. Стойко О. Я. Банківські операції [Текст] навч. посіб. / О. Я. Стойко. – К.: КНЕУ, 2003. – 178 с. – ISBN 966-574-393-7.
9. Васюренко О. Ресурсний потенціал комерційного банку [Текст] / О. Васюренко, І. Федосік // Банківська справа. – 2002. – № 1. – С. 58-64.
10. Єпіфанов А. О. Операції комерційних банків: навч. посібник / А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – 523 с.
11. Сало І. В. Фінансовий менеджмент у банку [Текст] / І. В. Сало, О. А. Криклій. – навч. посіб. – Університетська книга: Суми, 2007. – 314 с. – ISBN 978-966-680-312-5.
12. Фінансовий менеджмент [Текст]: Новий англо-російський тлумачний словник / укл. Маляревская Ю. Н. і Сторчевий М. А. – М.: Економічна школа, 2004. – 496 с. – ISBN 5-900-428-80-X.
13. Нєізвєстна О. В. Операції комерційних банків по залученню коштів: сучасні технології та світові тенденції розвитку [Текст] / О. В. Нєізвєстна // Фондовий ринок. – 2009. – № 32. – С. 18-21.
14. Кириленко В. Депозитна політика комерційного банку [Текст] / В. Кириленко // Банківська справа. – 2005. – № 2. – С. 29-35.
15. Гузов К. О. Депозитний портфель банку: вдосконалення методов і інструментів формування [Текст] / К. О. Гузов // Банківська справа. – 2006. – № 2. – С. 62-68.
16. Дребот Н. П. Стратегія розвитку банківської установи на ринку депозитних послуг [Текст] / Н. П. Дребот, О. Р. Галько // Регіональна економіка. – 2008. – № 4. – С. 125-131.
17. Дрожжина О. А. Депозитна і ощадна політика банку: проблеми, взаємозв'язок і шляхи вдосконалення [Електронний ресурс] / О. А. Дрожжина // Режим доступу: http://science.ncstu.ru/articles/econom/11/39.pdf/file_download /
18. Кириченко О. А. Банківський менеджмент [Текст]: підручник / О. А. Кириченко, В. І. Міщенко – К.: Знання, 2005. – 831 с. – ISBN 966-8148-80.

Шептуха Е.М., Маркарян А.А.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

УПРАВЛЕНИЕ ПРИВЛИЧЕНИЕМ РЕСУРСОВ БАНКА С ДЕПОЗИТНЫХ ИСТОЧНИКОВ

Аннотация
В статье рассмотрены основные аспекты управления привлечения ресурсов банка с депозитных источников. Отражено общую структуру банковских ресурсов. Освещены основные понятия о банковских ресурсов и место депозитных ресурсов в их общей структуре. Выявлено систему управления банковских ресурсов с помощью определенных методов и приемов. Также освещены факторы влияния на систему управления банковскими ресурсами с депозитных источников.
Ключевые слова: банковские ресурсы, депозитные ресурсы, управления привлечением ресурсов банка, планирование депозитных ресурсов, депозитная политика.

Sheptooha E.M., Markaryan A.A.
Kharkiv National University of Construction and Architecture

MANAGING HIRING OF THE BANK'S RESOURCES FROM DEPOSIT SOURCES

Summary
The article describes the main aspects of the management of the Bank to attract resources from Deposit sources. Reflected the overall structure of banking resources. The basic concept of banking resources and the place of Deposit resources in their General structure. The identified control system of Bank resources with the help of certain methods and techniques. Also highlight the factors of influence on the system of managing Bank resources from Deposit sources.
Keywords: bank resources, deposit resources, management involvement of the Bank's resources, planning of resources of the Deposit, the Deposit policy.

UDC 330.322

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN POLTAVA REGION

Shtepenko E.P.
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

In the article, the theoretical basis of the explanation of investment attractiveness is considered and internal and external factors that influence its level are identified. The influence of natural, economic, financial, social, legal, and political factors on the investment attractiveness of agricultural enterprises in Poltava region is detected.
Keywords: investment attractiveness, investment climate, investments, agricultural enterprises.

Problem statement. The modern socio-economic conditions of the state, production stagnation, shortage of funds of enterprises cause a need for investment resources. Domestic practice testifies that investments arrive very slowly to some regions or industries over the low return of capital employed and a big number of risks. Thus, an investor faces a task of a careful selection of investment object given the present investment climate in the region and the country as a whole, as well as investment attractiveness of enterprises of a certain industry.

A problem of development of investment process is becoming relevant in the context of ensuring the effective functioning of agriculture, its exit from a critical condition, and establishing the production of competitive products. Poltava region has a sufficient number of preconditions for forming investment attractiveness of agricultural enterprises; however, given a lot of unsolved issues, existent investment flows do not allow full use of the existent potential.

Analysis of recent studies and publications. In the scientific literature, a lot of works are devoted to the study of investment processes, in particular, analysis of investment support is considered by M.Yu. Kozhemiakina, L.V. Smolii; investment problems – by L.A. Svystun, N.A. Mazur, V.M. Hrynova, T.I. Lepeiko, V.O. Koiuda; assessment of investment efficiency – Yu.M. Khvesyk, assessment of investment activities – I.P. Boreiko; investment attractiveness forecasting – M.O. Orlikovskyi, theoretical aspects of investment attractiveness – A.F. Hukaliuk, I.M. Ivanovych; S. Mahdych, A.M. Tretiak, V.M. Druhak, D.P. Romanska, S.V. Onyshchenko, and others.

The purpose of the research. The purpose of the article is an analysis of investment attractiveness of agricultural enterprises of Poltava region for the purpose of revealing factors, which are favourable to the investment process, and factors, which restrain investment flow to the region's enterprises.

Statement of basic material. In the scientific literature, an issue of determining the essence and interrelation of concepts «investment climate» and «investment attractiveness» remains debating.

A.S. Muzychenko notes that concepts «investment climate» and «investment attractiveness» have a similar essence as they provide a maximum consideration of many factors that make an influence on making investment decisions and future realization of investment projects. At the same time, the concept «investment climate» is used when analysing investment situation at the country level as a whole. And in terms of decision-making on choosing a place (a variant of placement) of future investment, a research of investment attractiveness of regions is used [1].

A.A. Peresada denies the possibility of assessing the investment attractiveness at the level of the state or region, focusing his attention on the relevance of using this indicator only for characterizing a particular enterprise. This can be explained by the fact that the national economy (economy of the state) consists of a set of economic entities, which are of interest to investors from the capital investing positions. Regarding individual sectors and regions, these groups, for the most part, have no functions of economic entities [2].

S.O. Yevtushenko points that delimitation of the categories of «investment climate» and «investment attractiveness» has no absolute character. On the one hand, the general state of the investment climate in the country not directly but significantly affects the assessment of the enterprise's investment attractiveness. On the other hand, investment attractiveness of the enterprise forms an appropriate investment microclimate, which is largely created by existing management model that may be a factor contributing to the investment implementation and a factor that inhibits their inflow [3].

Assessing the significance of the advantages and disadvantages of the outlined scientific points of view, at the level of enterprises of agriculture, we believe it necessary to consider their investment attractiveness as a set of characteristics of its production, commercial, financial, managerial activities, and features of investment climate as well, showing the feasibility of investment in it.

Investment attractiveness has a dual nature. On the one part, it is subjective as is connected with an individual judgement of the investor who strives for the realisation of his concrete goals. On the other part, it exists objectively and is predetermined by a state of external and internal terms of the operation of an industrial enterprise. Factors that determine the level of investment attractiveness of the enterprise can be classified into two big groups – external and internal. External are factors of the external environment of the enterprise that are formed at the level of the country, region, and branch. Internal factors of the enterprise depend on its financial and economic as well as business activities [4].

When studying investment attractiveness of agricultural enterprises of Poltava region according to the first group of factors, there is provided their assessment by such six generalized factors: natural, economic, financial, social, legal, and political.

Natural factors. Poltava region has an advantageous physical-geographic position, plain relief, and moderate continental climate, which creates the necessary conditions for effective agriculture. In the structure of land fund of the region, 90% is occupied by black soil, and thus an experience of managing the earth was formed over tens of generations. Natural conditions determined an agricultural specialization of Poltava region, in particular, in crop production – beet cultivation and grain production, and in cattle breeding – meat-and-dairy cattle farming along with pig breeding.

Economic factors. In 2015, agriculture of Poltava region consisted of 2373 enterprises of a market type, including large-scale enterprises – 3, medium – 170, small – 2200, and micro – 1957 enterprises [5].

In accordance with data of the State Statistics Service of Ukraine, the total volume of agricultural products sold of Ukraine in 2015 was 372033.4 million hryvnia, and in 2014 – 220163.3 million hryvnia [6]. Comparing to 2014, the agriculture of Ukraine received 70% growth of the total volume of agricultural products sold.

The total volume of agricultural products sold in Poltava region in 2015 was 34730.7 million hryvnia, in 2014 – 16918.43 million hryvnia [5]. It should be noted that the total volume of agricultural products sold in Poltava region also increased in 2 times comparing 2015 to 2014.

The existent potential of agricultural enterprises in conjunction with favourable natural conditions creates necessary preconditions for the efficient development of the branch in the region and attraction of investment resources. However, outdated technology, constant shortage of fuel, fertilizers, environmentally-friendly crop protection agents, and lack of sufficient funds to buy them

Table 1

Key performance indicators of agricultural enterprises of Poltava region in 2010-2015

Indicators	Years					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Profit/loss of enterprises before taxation, thousand UAH	1723485,3	3024452,1	2801750,1	1836547,1	4434001,7	3929759,3
Level of profitability, %	8,1	12,1	10,7	9,4	12,0	14,6
Enterprises that made a profit, %	70,8	85,2	82,8	78,4	83,9	76,6
Enterprises that made a loss, %	29,2	14,8	17,2	21,6	16,1	23,4

Source: made by the author on data [7]

Table 2

Dynamics of volumes of capital investment by economic activity in the economy of Poltava region and agriculture for the 2010-2015 years, thousand UAH

Indicators	Years						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	January-December 2016
Capital investment by economic activity	6289424	7859378	10217406	9536276	8827798	6289424	10998569
Including agriculture	845930	1259198	1579733	1852658	1578258	845930	3169786
Share of capital investment in agriculture in total investment volume, %	13,45	16,02	15,46	19,42	17,87	13,45	28,8
Industry	3038431	3632288	4566697	5312091	4865683	3334286	3533079
Construction	570651	613852	613225	998176	572639	819551	1007695

Source: made by the author on data [5]

Table 3

Dynamics of volumes of capital investment by economic activity in the economy of Poltava region and agriculture, million USD

Indicators	Years						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Foreign direct investment in Ukraine, total	39175,7	43836,8	48991,4	53679,3	57056,4	45916,0	36 154,5
Foreign direct investment in Poltava region	450,9	551,3	702,2	943,2	1065,6	1029,1	1003,8
The rate of increase (decrease) in foreign direct investments in Poltava region in% to the previous year		122,3	127,4	134,3	113	96,6	97,54
Foreign direct investment in the economy of Ukraine in agriculture	669,2	719,5	725,3	717,8	776,9	594,1	502,2
The share of foreign investments in agriculture in total investment, %	1,7	1,64	1,48	1,34	1,36	1,29	1,39
Industry	13022,9	13526,2	14497,7	16496,4	18067,5	14817,1	9 893,6
Construction	1082,2	1111,2	1176,8	1408,5	1580,0	1289,9	1 104,1

Source: made by the author on data [5] and [6]

reduce the actual performance of economic entities to the minimum possible.

Financial factors. Over the studied period, agricultural enterprises are mostly profitable; data are presented in Table 1. At the same time, an absence of a stable trend of increasing revenue and profitability of agricultural enterprises should be mentioned.

The level of profitability of agricultural enterprises of Poltava region over the studied period is very low and consists 10-13%. A number of enterprises receiving profits vary every year.

Such a financial result of activity shows extremely narrowed internal capabilities of agricultural enterprises on investment in fixed assets and need for the attraction of external financing (investments, loans, etc.).

A dynamics of amounts of capital investment by economic activity in the economy of Poltava region and agriculture for the 2010-2015 years shown in Table 2 proves the made conclusions. In 2015, a trend of reducing the amount of investment by almost 29% in comparison with 2014 can be observed. Amounts of capital investments in the agriculture of Poltava region also declined by 47% in 2015 in comparison with 2014 and amount only to 53%.

It should be noted that the situation in 2016 is changing. For the period of January-December 2016, the volume of capital investment in the economy of Poltava region in comparison with 2015 increased by 1.74 times, and in agriculture – 3.75 times.

Let us study the dynamics of volumes and indexes of foreign direct investments in agriculture of Poltava region for the period of 2010-2016 years presented in Table 3.

Dynamics of volumes of capital investment in the economy of Poltava region, namely, in agriculture, shows an unstable character of volumes of investments and a small share of foreign direct investment in agriculture in an aggregate amount of such investments. In particular, foreign direct investments in Ukraine at the end of 2016 make 36 154.5 thousand USD, in 2015 – 45 916.0 thousand USD. The volume of foreign direct investment in Ukraine reduced by 9 761.5 thousand USD, i.e. by 21%.

Foreign direct investments in agriculture of Ukraine for the period of January-December 2016 in comparison with 2015 reduced by 91.9 thousand USD and make 502.2 thousand USD. However, the share of foreign direct investment in agriculture in total investment increased in January-December 2016 comparing to 2015.

Dynamics of foreign direct investment in Ukraine for the period of 2010-2016 years is shown in Figure 1.

Thus, the attraction of external financing of activities of agricultural enterprises does not ensure establishing efficient economic management and solving the main problems over the low volume of investments. For financial credit institutions and investors, the first and foremost is an issue of rapid repayment of funds and availability of a minimum number of risks that is almost impossible in modern terms of the development of the agriculture, where a balanced approach and longtermness of investment of capital are necessary.

Legal and political factors. A group of legal and political factors is related and interdependent. At the level of regions, they manifest themselves almost equally, given the mandatory compliance with the current legislation by all subjects in the state. Current regulations provide satisfactory conditions for the improvement of the investment climate. Experts note that a bigger part of the investor's risks is related to unexpectedness of changes of legislation, and about 50% of risks are caused by imperfectness of the state policy in the field of agro-industrial complex, which actions are inadequate in market conditions and do not give agricultural producers an opportunity to predict for the future doing their own business activity, and investors – to be sure in the return on investment. Besides general state trends of the influence of studied factors, one should point out the presence of regional differences, given the conditions created by local authorities. In particular, in Poltava region, programs of promoting business development, fuel sector development, optimal use of available energy sources, agricultural production development, investment attraction etc. became widespread.

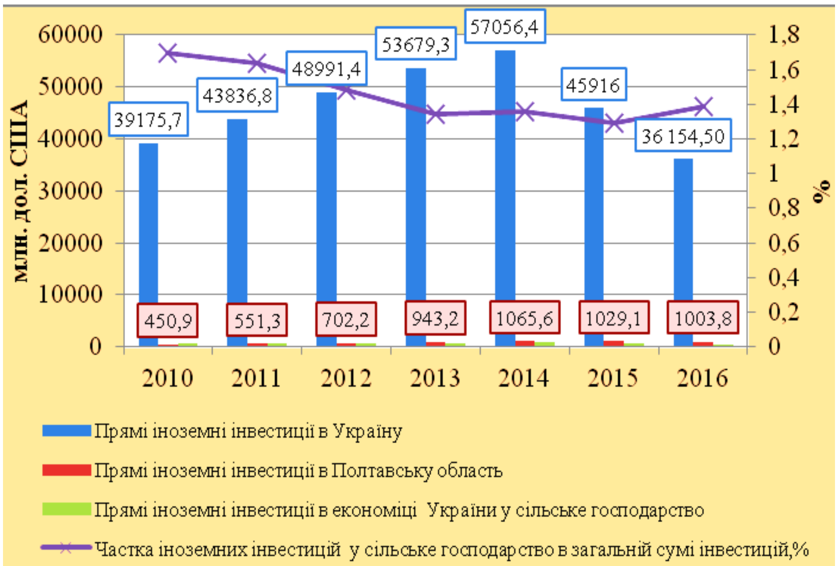

Fig. 1. Dynamics of foreign direct investment in Ukraine for the period of 2010-2016 years

Source: made by the author on data [5], [6], [8]

Summing up the research of external factors of influence on the formation of investment attractiveness of agricultural enterprises, one can note a favourable physico-geographical position of the region for the branch development; however, the large number of problems reduces the number of people willing to invest in the development of activities of agricultural enterprises.

The next stage of the analysis is the research of internal factors of formation of the enterprise investment attractiveness. In the

economic literature, there is a wide variety of opinions concerning their essence. The most of the analysed approaches envisage a selection of indicators financial and economic activity of the enterprise calculated on data of accounting and financial statements. However, at the stage of evaluation of the level of the enterprise attractiveness to the investor, experts in the field of investment occupy a dual position. On the one hand, they affirm that attractive for investors are those enterprises that are profitable, and on the other – enterprises that have some material and technical basis but are not able to take and fulfil obligations due to lack of working capital, energy intensity of production, lack of qualified personnel, and so on.

For the assessment of investment attractiveness of agricultural enterprises of Poltava region, a method of score evaluation on the basis of integral indicator proposed by O.I. Hutorov and K.M. Kramarenko [9] taking into account the author edition of some groups of indicators. The basis of the method consists of an allocation of five levels of investment attractiveness of the enterprise (Table 4), and an assignment of an economic entity to one or another group is a result of evaluation of calculated indicators of financial and economic activity on a 100-point scale. Such estimation is assigned based on the fact whether one or another indicator has reached the standard value and(or) whether trends of change of indicator values correspond to desired or standard values.

Table 4

Characteristics of score evaluation of investment attractiveness of the enterprise

Scores	The level of investment attractiveness of the enterprise	Characteristics
90-100	High degree of investment attractiveness	Excellent financial status
80-89	The enterprise is investment-attractive	God enough financial status, the enterprise with a minimal risk
60-79	Middle investment attractiveness	Satisfactory financial status
40-59	Minimal investment attractiveness	The enterprise has an insufficient level of solvency, high risk level
0-39	The enterprise is not investment-attractive	Unsatisfactory financial status, investment in such an enterprise is very risky

Table 5

Financial indicators of some agricultural enterprises of Poltava region

Group of indicators and their significance, %	Indicators in groups and their significance, %	Standard value	STOV «Kalyna»*		STOV «Khliborob»*		STOV «Liubava»*	
			2014 year	2015 year	2014 year	2015 year	2014 year	2015 year
Property status, 10	Depreciation to fixed assets ratio, 40	min	0,62	0,64	0,23	0,34	0,42	0,6
	Fixed asset renewal ratio (Ко), 30	max	0,04	0,61	0,24	0,04	0,09	0,54
	Fixed asset retirement rate (Кв), 30	Кв<Ко	0,13	0,002	0,13	0,03	0,14	0,001
Liquidity, 15	Current ratio, 30	≥2,0-2,5	1,95	1,39	1,85	1,99	1,62	1,35
	Quick ratio, 30	≥0,6-0,8	1,05	1,21	0,4	0,91	0,88	1,07
	Absolute liquid ratio, 30	≥0,2	0,002	0,0006	0,009	0,03	0,001	0,0001
	Working capital, 10	>0, max	7284	13424	1555	2846	16757,3	19454
Financial stability, 20	Debt ratio, 20	≥0,5,max	0,001	0,0004	0,02	0,01	0,0001	0,0001
	Financing ratio, 20	<1,min	1,92	0,58	2,54	2,11	1,47	0,69
	Working capital to current assets ratio, 12	≥0,1,max	0,48	0,27	0,43	0,5	0,32	0,24
	Current assets to equity ratio, 12	>0,max	0,49	0,64	0,33	0,47	0,41	0,48
	Financial leverage ratio, 12	≤1,min	0,52	1,71	0,39	0,47	0,85	1,44
	Sustainable growth rate, 12	max	0,18	0,27	-0,08	0,21	0,11	0,11
	Debt-to-equity ratio, 12	≤1,min	0,53	1,73	0,39	0,47	0,89	1,5
Business activity, 15	Asset turnover ratio, 15	max	0,45	0,38	0,33	0,71	0,49	0,54
	Turnover rate of payables, 10	max	2,54	1,89	1,07	2,47	4,86	2,57
	Receivable turnover, 10	max	1,25	0,6	2,28	3,37	1,42	1,12
	Inventory turnover, 15	max	1,41	2,22	1,09	1,89	1,51	2,35
	Return on assets ratio, 15	max	0,73	0,86	2,81	17,6	2,08	2,63
	Equity turnover), 15	max	0,64	0,83	0,4	1,02	0,82	1,14
	Operating cycle	min	550	772	494	301	498	480
	Cash conversion cycle	min	407	579	153	154	423	338
Profitability, 20	Return on assets, 30	>0,max	0,17	0,14	0,06	0,08	0,07	0,05
	Return on margin, 35	>0,max	0,36	0,56	0,18	0,4	0,01	0,16
	Return on equity ratio, 35	>0,max	0,16	0,31	-0,07	0,23	0,12	0,11

Investment attractiveness of agricultural enterprises of Poltava region is determined and given in Table 5 that includes information on dynamics of the main indicators of operation of three agricultural enterprises of Hadiatskyi and Dykanskyi raions. Data of the table show that the most investment-attractive one among all analysed entities is STOV «Khliborob». It can be assigned to the group of enterprises with a middle investment attractiveness (it is characterised by good enough financial status and minimal investment risks). STOV «Kalyna» has middle investment attractiveness, considering a satisfactory financial status. STOV «Liubava», according to the results of the research, can be assigned to enterprises with a minimal investment attractiveness (the enterprise has an insufficient level of solvency, high level of risks of non-return of investment).

Conclusions. The conducted research testifies about insufficient investment attractiveness of agricultural enterprises of Poltava region according to the assessment of both external and internal factors. The following problems restrain investment flow in the industry of the region: uncertainty of possibilities of investment resources attraction; unsatisfactory technical condition of enterprises of the branch; low labour productivity; high level of crop shortfall risk (and thus profit) in relation to the branch's significant dependence on climatic conditions; complexity and low reliability of assessment of economic efficiency of investments. The unattractiveness of investment projects in agriculture is also determined by the fact that such projects have a much longer payback period and lower level of profitability in comparison with other spheres of the economy; high cost and long implementation periods of projects predetermine high level of investment risks.

Along with this, it should be noted that the branch has good development prospects due to the importance of agricultural production in guaranteeing food security of the region; potential export opportunities, taking into account that volumes of consumption of production of this sector continue to grow in developed countries; presence of a strong scientific base; significant potential and a wide range of crops and livestock that are in demand in the consumer market; presence of direct support for the development of this sector by regional authorities, and so on.

References:

1. Muzychenko A.S. Investytsiina diialnist v Ukraini. Navchalnyi posibnyk / A.S. Muzychenko. – K.: Kondor, 2005. – 406 s.
2. Peresada A.A. Investytsiinyi protses v Ukraini / A.A. Peresada. – K.: «Vydavnytstvo Libra», 1998. – 392 s.
3. Yevtushenko S.O. Orhanizatsiino-ekonomichni faktory pidvyshchennia investytsiinoi pryvablyvosti promyslovykh pidpryiemstv. Avtoref. dys. na zdobuttia naukovoho stupenia k.e.n. – Kharkiv, 2001. – 19 s.
4. Koshelok H.V. Vnutrishni faktory ta rezervy rostu investytsiinoi pryvablyvosti promyslovykh pidpryiemstv. Avtoref. dys. na zdobuttia naukovoho stupenia k.e.n. – Odesa, 2010. – 24 s.
5. Holovne upravlinnia statystyky u Poltavskii oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.pl.ukrstat.gov.ua
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.ukrstat.gov.ua
7. Pidsumky rozvytku ahropromyslovoho kompleksu Poltavskoi oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.apk.poltava.ua
8. Svystun L.A. Investytsiini protsesy v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy v konteksti zabezpechennia ii prodovolchoi bezpeky / L.A. Svystun, A.A. Rozhko // Ekonomichnyi prostir. – 2015. – № 104. – S. 134-146. – Rezhym dostupu: www.nbuv.gov.ua
9. Hutorov O.I. Otsinka investytsiinoi pryvablyvosti silskohospodarskykh pidpryiemstv / O.I. Hutorov, K.M. Kramarenko // Ekonomika APK. – 2009. – № 10. – S. 69-73.

Штепенко К.П.
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація
У статті розглянуті теоретичні основи інвестиційної привабливості підприємства та визначено внутрішні й зовнішні чинники, що впливають на її рівень. Встановлено вплив природних, економічних, фінансових, соціальних, правових та політичних факторів на інвестиційну привабливість сільськогосподарських підприємств Полтавської області.
Ключові слова: інвестиції, інвестиційна привабливість, інвестиційний клімат, сільськогосподарські підприємства.

Штепенко Е.П.
Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
В статье рассмотрены теоретические основы инвестиционной привлекательности предприятия и определены внутренние и внешние факторы, влияющие на ее уровень. Установлено влияние природных, экономических, финансовых, социальных, правовых и политических факторов на инвестиционную привлекательность сельскохозяйственных предприятий Полтавской области.
Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная привлекательность, инвестиционный климат, сельскохозяйственные предприятия.

УДК 336.71.078.3

БАНКІВСЬКИЙ КОНТРОЛІНГ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ

Юрій С.М.
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

В статті розкрито призначення банківського контролінгу. Це вагоме явище в теорії і практиці сучасного управління, що виникло на межі економічного аналізу, планування, управлінського обліку і менеджменту. Обґрунтовано доцільність використання контролінгу з метою формування системи ефективного управління діяльністю кредитних установ.
Ключові слова: банківський контролінг, кредитна установа, банківський менеджмент, стратегічний та оперативний контролінг, банківський ризик.

Постановка проблеми. Внаслідок того, що вітчизняна економіка розвивається за моделлю сировинного придатку глобальної економіки і має нерозвинений внутрішній ринок, банківський сектор має глибинні системні проблеми, які відображують структурні диспропорції (деструктивна сировинна модель розвитку економіки та деіндустріалізація, що генерує вразливість платіжного балансу і високі валютні ризики; кланово-олігархічний устрій, монополізація або олігополізація ринків та системна корупція на рівні управління державою, яка консервує сировинний тип розвитку економіки; перетворення державних органів в неефективного та корумпованого менеджера; перманентні проблеми з правами власності, що блокують мотивацію бізнесу до довгострокових інвестицій).

У періоди несприятливої кон'юнктури зовнішньоекономічних цін або відтоку капіталу ці проблеми загострюються. Якщо економічна і монетарна влада не має ефективних стратегій реагування на ці виклики і допускає помилки, то заходи регуляторів стають додатковими шоками для банківської системи, як це відбулось протягом останніх двох років, і в країні розвивається фінансово-економічна, валютна і банківська кризи [9].

Названі умови вимагають від комерційних банків впровадження новітніх технологій та обумовлюють необхідність модернізації системи управління, яка забезпечуватиме довгострокове функціонування банківської установи. У складі інструментів такої модернізації чільне місце займає банківський контролінг як система, що забезпечує інтегроване управління банком та підтримує процес прийняття управлінських рішень, а також дозволяє привести систему управління у відповідність до зовнішнього оточення банку [6, с. 39]. Саме тому дослідження сутності банківського контролінгу в Україні набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження банківського контролінгу зробили багато провідних учених та практиків, зокрема: А. Дайле [2], Л. Дякон [3], Т. Желюк [4], М. Максимова [6], М. Пушкар [7], Н. Шульга [1] та інші, які в своїх працях розглядали сутність банківського контролінгу, особливості його впровадження у вітчизняну практику та проблематику.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідженню питань сутності банківського контролінгу в науковій літературі приділено досить багато праць. Однак вивченню основних складових компонентів стратегічного та оперативного банківського контролінгу та його етапам присвячено недостатньо уваги.

Метою статті є дослідження сутності банківського контролінгу та обґрунтування доцільності його використання з метою формування системи ефективного управління діяльністю кредитних установ.

Виклад основного матеріалу. Під контролінгом розуміють систематичний управлінський контроль, відстеження ходу виконання поставлених

завдань з одночасним корегуванням роботи, що здійснюється на основі дотримання встановлених стандартів і нормативів, постійного регулювання і моніторингу як найважливішого завдання економічного управління [7, с. 99]. В економічній літературі існує багато досліджень, які присвячено визначенню сутності контролінгу.

За твердженням А. Дайле термін «контролінг» означає регулювати чи управляти [2, с. 48]. Авторський колектив під керівництвом О. Карминського вважає, що цей термін можна перекласти як керівництво, регулювання, управління, контроль [5, с. 18]. Д. Хан вважає, що з економічної точки зору цей термін визначається як управління та спостереження [11, с. 204]. М. Пушкар зазначає, що «контролінг – це окрема інформаційна підсистема підприємства для стратегічного управління на основі синтезу знань з менеджменту, маркетингу, фінансового та управлінського обліку, статистики та аналізу, контролю та прогнозування. Він дозволяє підприємству адаптуватися до постійних змін середовища та успішно виживати в умовах конкуренції» [8, с. 23]. Н. Шульга в своїх дослідженнях вважає, що «контролінг – це синтетична дисципліна, яка ґрунтується на економічній теорії, теоріях систем: дослідження операцій, менеджменту, бухгалтерського обліку, управління ризиками, маркетингу тощо» [1, с. 10].

Особливе значення надається контролінгу в процесі управління такою специфічною сферою як кредитні установи. Використання контролінгу в банківському менеджменті дозволяє своєчасно діагностувати «вузькі місця», забезпечує інформаційну підтримку управління банком, сприяє успішному вирішенню складних економічних проблем, які пов'язані з фактором невизначеності, що є характерною ознакою для ринкової економіки. Вирішення поточних та розгляд перспективних завдань є можливим лише на основі своєчасного та повного надходження інформації про фінансовий стан та результати діяльності кредитних установ.

Таким чином, контролінг в банку – це відокремлений напрямок функціонування кредитної установи, який пов'язаний з практичною реалізацією фінансово-економічної функції банківського менеджменту в процесі підготовки та прийняття оперативних та перспективних управлінських рішень.

Необхідність появи в сучасних банках контролінгу можна пояснити наступними причинами:

– зростанням нестабільності зовнішнього середовища висуває додаткові вимоги до системи управління банком;

– зміщенням акценту з контролю минулих подій на аналіз майбутнього;

– прискоренням швидкості реакцій на зміни зовнішнього середовища;

– необхідністю безперервного відстеження змін у внутрішньому і зовнішньому середовищі банку,

– необхідністю продуманої системи дій щодо забезпечення виживання банку і уникненню кризових ситуацій;

– ускладненням систем управління банком потребує механізму координації внутрішньої системи управління;

– інформаційним бумом при нестачі релевантної інформації, що вимагає побудови спеціальної системи інформаційного забезпечення управління банком;

– загальнокультурним прагненням до синтезу, інтеграцією різних областей знання і людської діяльності.

Можна виділити основні завдання банківського контролінгу [10, с. 75]:

– побудова та підтримка інфраструктури, яка орієнтована на управління банком шляхом управління прибутковістю – контролінгу надаються системоутворюючи функції, оскільки організаційна структура банку, система планування і контролю, а також система управлінської інформації повинні відповідати прийнятій концепції, зокрема – орієнтації на дохідність;

– реалізація специфічних банківських функцій контролінгу, щоб шляхом послідовного, покрокового виконання всіх етапів аналізу, планування і контролю гарантувати замкнутість циклу контролінгу;

– виконання окремих функцій банківського менеджменту: портфельного, структури балансу, бюджету відповідно до принципів орієнтованого на прибутковість управління банком. У контролінгу немає повноважень прийняття рішень, але він інформаційно і координаційно підтримує окремі сфери банківського менеджменту.

До функції контролінгу в банку входить координування не тільки оперативних планів, але і стратегічних намірів. Таким чином відбувається формальний поділ завдань контролінгу на стратегічні та оперативні.

Стратегічний контролінг виник як реакція менеджменту на посилення впливу низки негативних факторів, що перешкоджають стабільній діяльності банків в умовах динамічного зовнішнього середовища, а також прагнення менеджменту приймати швидкі та правильні рішення для налагодження банківських процесів і утримання конкурентних переваг [1, с. 119].

Оперативний контролінг направлений, в першу чергу, на структуру рентабельності і ризику в короткостроковій перспективі. Він значною мірою орієнтований на конкретні цифри та детальну інформацію, тобто на здійснення сервісно-економічної підтримки тактичного та оперативного управління банком. Сфера діяльності оперативного контролінгу зводиться до обслуговування процесів тактичного та оперативного планування, аналізу, контролю, визначення граничної величини ризиків та адекватної їм мінімальної дохідності, а також проведення різних економічних розрахунків [1, с. 160].

Основні компоненти стратегічного та оперативного банківського контролінгу подані в табл. 1.

Отже, за допомогою контролінгу керівництво банку визначає правильність своїх рішень і встановлює потреби в їх коригуванні. Однак, досі контролінг в банках сприймається як чисто контрольна функція і природно виникають типові помилки сучасного контролінгу, Серед них:

– надмірне захоплення обліково-контрольними і аналітичними функціями на основі вторинної інформації;

– фокусування уваги на витратах і жорсткий контроль за ними;

– спроби впровадження контролінгу за технологією «знизу-вгору»;

– впровадження контролінгу без попереднього аналізу достовірності нормативно-довідкової бази та організаційно-технологічного рівня бізнес-процесів на рівні.

Банківський контролінг, як процес оцінки досягнення визначеної мети, включає в себе певні етапи, які можуть приймати різну диспозицію в залежності від конкретного завдання, яке розв'язується в конкретний момент часу (рис. 1).

На функціонування банківського контролінгу впливають такі специфічні зовнішні фактори [3, с. 109]:

– грошова політика в рамках національної економіки, яка визначається центральними (національними) банками;

– фінансові операції, що вимагають довірливих відносин між контрагентами і які виражаються в численних умовах;

– держава, що зацікавлена у «здоровій» банківській системі і яка повинна підтримувати її шляхом формування спеціального законодавства і створення нагляду;

– відсоткові надходження значно впливають на структуру прибутку банку, отже, контролінг має значну зацікавленість стосовно процентних операцій, які включають методи розрахунку та управління процентним доходом;

– відносний контроль структури витрат на персонал, обладнання (включаючи обчислювальну техніку) та матеріали з домінуванням постійних витрат, як мінімум, для коротких планових періодів;

– висока частка загальних та постійних витрат через прагнення банків до універсалізації і розширення палітри послуг, що призводить до ще більшої потреби саме в інституті контролінгу;

– наявність дуалізму в експонованих банками послуги в вигляді розмежування вартісного і фізичного аспектів послуг: вартісного – в результаті прийому, створення та передачі грошових коштів у фінансовій сфері, що відображається на стані рахунків (вкладів і кредитів) і балансів та є причиною виникнення вартісних витрат і виручки (у вигляді відсотків); фізичного – у вигляді результату праці людини, в тому числі з використанням обчислювальних засобів.

З метою мінімізації впливу ризиків та забезпечення збалансованого розвитку комерційної кредитної установи доцільно активізувати контролінговий супровід моделювання відсоткового, валютного, ринкового ризиків, ризику ліквідності, диверсифікації кредитного портфелю; оцінки кредитоспроможності позичальника; виокремлення зон можливого шахрайства; забезпечення кредитної операції ліквідною заставою; повернення проблемної заборгованості [4, с. 222].

Перспективними напрямками використання контролінгу в діяльності банківських установ, які значно підвищуватимуть їх конкурентоспроможність, а отже впливатимуть на сталий розвиток банківської системи загалом, повинен бути контролінговий супровід операцій на ринку фінансових послуг, а саме [9]:

– рефінансування та редисконтування векселів;

– розширення користувачів Інтернет-банкінгу з наступним забезпечення депозитарної діяльності, а також розбудова сучасної архітектури інновацій в сферах: управління ризиками через IT-інфраструктури; проведення аудиту інформа-

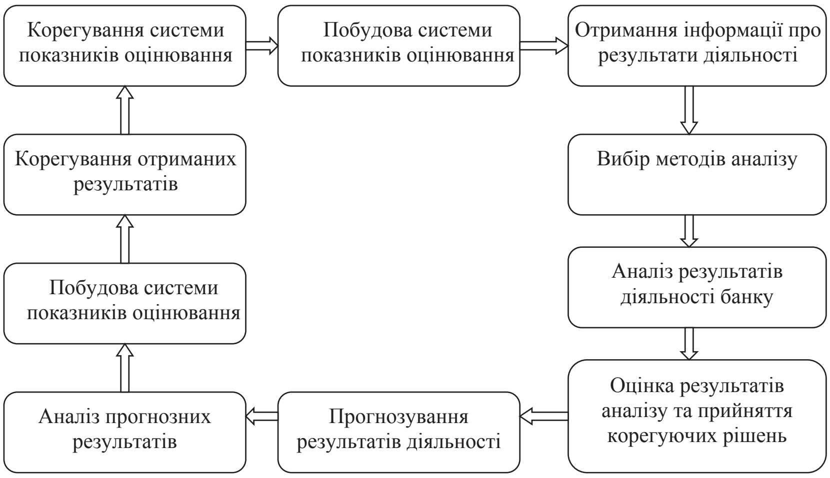

Рис. 1. Етапи банківського контролінгу

Таблиця 1

Основні компоненти стратегічного та оперативного банківського контролінгу

Фази банківського контролінгу				
Мета	Завдання	База	Методи	Результат
Стратегічний контролінг				
стратегічний потенціал	- вирішення проблем клієнтів - переваги в конкурентній боротьбі	аналіз потенціалу	- аналіз конкурентної ситуації - аналіз підприємств - аналіз ринкового середовища - стратегічні розрахунки	стратегічний план розвитку банку
Оперативний контролінг				
рентабельність	- оборот - витрати - прибуток - використання капіталу	розрахунок результату діяльності банку у порівнянні плану-факту	- розрахунок витрат - розрахунок маржинального прибутку - повна та часткова калькуляція витрат - планові розрахунки	планування результату діяльності банку
фінансова стабільність	- ліквідність - фінансування - структура балансу	- плановий баланс - план капітальних вкладень	- планування ліквідності - середньо- та короткострокове фінансове планування - баланс руху грошових коштів	планування балансу та плану капітальних вкладень

ційної безпеки; діагностики ефективності корпоративної системи безпеки; антивірусного захисту;

– створення локальних та глобальних мереж: візуалізації та аналізу ризиків; захисту корпоративних мереж від атак і проникнень; комплексного моніторингу IT-інфраструктури; біометричних технологій захисту фінансової інформації; аутентифікації, контролю та управління доступом.

Висновки і пропозиції. В сучасних умовах фінансово-економічного розвитку банкам доводиться здійснювати свою діяльність в рамках жорсткої конкуренції і боротьби за клієнта. У цих складних економічних умовах функціонування банківських установ вимагає ускладнення системи контролю за їх діяльністю, тобто адаптації до умов функціонування, які постійно змінюються. Таким чином, орієнтація контролінгу на майбутні досягнення забезпечує банкам тривале й успішне існування в ринковому середовищі та є основою забезпечення сталого і перспективного розвитку, як окремого банку, так і банківської системи держави в цілому.

Список літератури:

1. Банківський контролінг: підручник / Н.П. Шульга. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. – 438 с.
2. Дайле А. Практика контроллинга: монография / А. Дайле. – М.: Финансьі и статистика, 2007. – 336 с.
3. Дякон Л.Л. Проблеми побудови системи контролінгу в банківських установах України / Л.Л. Дякон // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 8. – С. 107-111.
4. Желюк Т.П. Банківський контролінг як інструмент сталого розвитку фінансового сектору національної економіки / Т.П. Желюк // Інноваційна економіка. – 2013. – № 7. – С. 220-224.
5. Контроллинг в бизнесе. Методологические и практические основи построения контроллинга в организациях: монография / [А.М. Карминский, Н.И. Оленев, А.Г. Примак, С.Г. Фалько]. – М.: Финанси и статистика, 2009. – 256 с.
6. Максимова М.В. Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «контролінг» у банківській діяльності / М.В. Максимова // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2015. – Вип. 2(13). – С. 39-47.
7. Михайличенко Н.М. Становлення банківського контролінгу в Україні та світі як приклад успішної експансії контролінгу «вшир» / Н.М. Михайличенко // Економічний вісник Донбасу. – 2016. – Вип. 3(45). – С. 99-104.
8. Пушкар М.С. Контролінг – інформаційна підсистема стратегічного менеджменту / М.С. Пушкар, Р.М. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2012. – 370 с.
9. Стратегія розвитку банківської системи 2016-2020: «Синергія розвитку банків та індустріалізації економіки» [Електронний ресурс]: Відкритий громадський проект для широкого експертного обговорення, 2016. – Режим доступу: https://www.forum-strategy.com
10. Теплякова Т.Ю. Контроллинг: учебн. пособие / Т.Ю. Теплякова. – Ульяновск: УлГТУ, 2010. – 143 с.
11. Хан Д. Планирование и контроль. Стоимостно-ориентированние концепции контроллинга: пер. с нем. под ред. Головача Л.Г. и др. – М.: Финанси и статистика, 2005. – 928 с.

Юрий С.М.
Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

БАНКОВСКИЙ КОНТРОЛЛИНГ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация
В статье раскрыто назначения банковского контроллинга. Это важное явление в теории и практике современного управления, возникшее на грани экономического анализа, планирования, управленческого учета и менеджмента. Обоснована целесообразность использования контроллинга с целью формирования системы эффективного управления деятельностью кредитных учреждений.
Ключевые слова: банковский контроллинг, кредитное учреждение, банковский менеджмент, стратегический и оперативный контроллинг, банковский риск.

Yuriy S.M.
Chernivtsi Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

BANK KONTROLING: THEORETICAL BASES OF ORGANIZATION

Summary
This article deals with the appointment of banking controlling. This is a significant appearance in the theory and practice of modern management which was emerged on the edge of economic analysis, planning, management accounting and management. The expediency of using controlling activities in order to create a system of effective management of credit institutions was justified.
Keywords: controlling bank credit institution, bank management, strategic and operational controlling, bank risk.

УДК 336.741.24(045)

ЕЛЕКТРОННІ ГРОШІ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Ярош В.І., Романовська Ю.А.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуто сутність електронних грошей. Визначено переваги та недоліки електронних грошей. Розглянуто різновиди платіжних систем України. Наведено перелік послуг, які здійснюють за допомогою електронних грошей, та класифікацію систем електронних розрахунків. Визначено проблеми та перспективи розвитку електронних грошей.
Ключові слова: електронні гроші, системи електронних грошей, емісія електронних грошей, платіжні системи, оборот електронних грошей.

Постановка проблеми. Останнє десятиріччя характеризується появою інноваційних продуктів для здійснення платежів, чому певною мірою сприяють науково-технічний прогрес і розвиток фінансового ринку. Безпека без ідентифікації може бути легко реалізована за допомогою електронного платіжного засобу на пред'явника, саме тому дослідження перспектив поширення використання електронних грошей є сьогодні досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження поняття електронних грошей є дуже актуальним, що змушує зацікавитись як звичайних українців, так і економістів, а зокрема: М. В. Іконнікова, В. Кравчук, Н. М. Ільницька, Ю. В. Муржак, Д. Б. Лозовик, В. П. Невіжена, А. С. Морозов та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У зв'язку з стрімким технічним прогресом, питання електронних грошей стає все більш актуальнішим. А проблема входу на ринок грошей нового виду платіжного засобу зацікавлює як економістів так і суспільство.

Мета статті. Метою даного дослідження є аналіз сучасного стану електронних грошей, їх переваг та недоліків, а також перспективи їх розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. За останні два десятиліття інтернет настільки увійшов у наше життя, що ми не можемо собі уявити існування без доступу в онлайн. Згадайте: ще на початку 2000-х ми навіть не знали, що існує якась всесвітня мережа, що об'єднує всі комп'ютери в світі, а вже сьогодні у рядового користувача починається справжня ломка, якщо не дати йому зайти у свій аккаунт в соцмережі протягом кількох годин.

За рахунок того, що інтернет став набагато ближчим для кожного з нас, частина ділової активності багатьох людей перейшла до нього. Це і призвело до необхідності запуску онлайн-інструментів для оплати. Таку функцію виконують сьогодні електронні гроші.

Електронні гроші – це платіжний засіб, що існує винятково в електронному вигляді, тобто у вигляді записів у спеціалізованих електронних системах [1, с. 128].

Електронні гроші можна одержувати, передавати знайомим, вони прийнятні для оплати послуг і товарів тощо. Причому, як і у випадку зі справжніми грошима, платежі відбуваються в режимі реального часу: якщо вам перевели гроші, через хвилину вони опиняться на вашому рахунку. Особливістю є те, що їх не можна потримати в руках, не можна покласти в кишеню. Вони начебто не існують матеріально. Електронні (цифрові) гроші тісно прив'язані до звичного паперового еквівалента. Щоб використовувати віртуальну готівку, необхідно спочатку встановити електронний гаманець (спеціальне безкоштовне програмне забезпечення), а потім внести в систему звичайні, невіртуальні гроші [2, с. 28]. Після процедури поповнення ви одержуєте право розпоряджатися своїми грошима, але представленими в електронному вигляді.

Сьогодні за допомогою онлайн-валют ви можете зробити будь-яку покупку, замовити послугу або обмінятися грошовими коштами з контрагентом з будь-якої точки земної кулі. Обмеження на роботу з платіжними системами мінімальні, і більшість з них легко зняти після базової ідентифікації – завантаження сканів паспорта чи іншого документа у встановленій формі.

Всього існує два великих види платіжних систем в залежності від того, на основі чого здійснюється обіг коштів в їх межах. Такі, як Visa або MasterCard, належать до платіжних засобів, заснованим на реальних смарт-картах. Інший вид – це, наприклад, електронні гроші «Яндекс. Гроші», відносяться до типу платіжних систем, що діють на базі так званих мереж, тобто на основі віртуальних валютних знаків, які в подальшому можуть бути переведені на картку користувача. Найпопулярніша онлайн-валюта в Росії – Webmoney, як і найбільша платіжна система світу PayPal, також є представником заснованих на базі мереж платіжних інструментів [3, с. 95].

Розглянемо конкретні переваги і недоліки електронних платіжних систем. Традиційно почнемо з переваг:

1. Простота і низька вартість емісії. Електронні гроші не потрібно друкувати, задіюючи для цього величезні виробничі потужності, робочу силу, сировину, що пов'язано з великими витратами.

2. Простота зберігання. Засоби електронних платіжних систем зберігаються в електронному вигляді, їм не потрібна упаковка, грошові сховища, транспортування, охорона та інші фактори, необхідні для забезпечення ходіння паперових грошей.

3. Незалежність від банків. Електронні гроші не можуть пропасти, як кошти на банківських рахунках у разі банкрутства фінансової установи.

4. Висока портативність. Електронні гроші, незалежно від сум, не володіють габаритами (обсягом, вагою і т.д.) на відміну від традиційних банкнот і монет.

5. Відсутність поділу на номінали. Завдяки електронному характеру засобів EPS відсутня проблема підбору потрібної суми, здачі при здійсненні платежів і т.п.

6. Відсутність необхідності перерахунку. Електронні гроші не потрібно перераховувати – цю функцію здійснюють алгоритми платіжних систем, які практично не помиляються.

7. Відсутність втрати якості з часом. Кошти на електронних гаманцях, зважаючи на відсутність їх фізичної форми, не зношуються, не рвуться, не дряпаються і т.д.

8. Зручність проведення розрахунків. Електронними грошима легко розраховуватися за товари та послуги в інтернеті або відправляти їх в якості приватних переказів. Операція перерахування займає лічені хвилини, а кошти надходять до одержувача практично миттєво, у тому числі і між країнами.

9. Відсутність персоніфікації. Електронні гроші можна перевести, не знаючи імені, прізвища, паспортних даних та номерів банківських рахунків одержувача, достатньо знати номер електронного гаманця.

10. Система безпеки. Електронні платіжні системи застосовують різні сучасні способи захисту проведення платежів і збереження коштів на електронних гаманцях. Виключаються всі можливі злочини, які можуть бути пов'язані з поводженням готівки (грабежі, крадіжки і т.д.) [4, с. 65].

Що ж, це були основні переваги електронних грошей, а тепер давайте розглянемо їхні недоліки.

1. Відсутність досконалої законодавчої бази. У більшості країн, в т.ч. в пострадянських країнах відсутні дієві методи правового регулювання обігу електронних грошей. Завдяки цьому електронні платіжні системи часто використовуються як засіб для ведення тіньового бізнесу, ухилення від податків і т.п.

2. Необхідність підключення до інтернету для проведення розрахунків. Електронні гроші можна перераховувати тільки за допомогою всесвітньої мережі. У багатьох випадках для цього потрібно ще спеціальне програмне забезпечення (тобто при його відсутності, наприклад, на іншому комп'ютері неможливо здійснити платіж).

3. Необхідність достатнього рівня підготовки. Створення електронного гаманця, введення/виведення електронних грошей, проведення платежів – все це вимагає певного рівня знань. Людина, яка слабко володіє інтернетом або не володіє ним взагалі, може допустити певні помилки, а вони, в свою чергу, можуть обернутися втратою грошових коштів.

4. Кошти на електронних гаманцях можуть бути заблоковані. Багато ЕПС залишають за собою таку можливість, з якою користувач погоджується при підписанні оферти. У випадку блокування, навіть якщо вона сталася не з вини користувача, повернути гроші з електронного гаманця дуже складно, іноді – неможливо.

5. Необхідність зберігати паролі, використовувати мобільний телефон. У більшості випадків з метою безпеки проведення розрахунків акаунт учасника ЕПС прив'язується до його номера мобільного телефону, підтвердження всіх операцій здійснюється через СМС. Крім того, необхідно пам'ятати і зберігати паролі доступу, іноді їх може бути кілька. При втраті пароля або номера мобільного телефону відновлення доступу може бути проблематичним.

6. Персоналізація даних для проведення великих розрахунків. Для можливості здійснювати операції з електронними грошима в більш великих сумах (іноді це вже, наприклад, від 100 доларів) необхідно проходити процедуру персоналізації, тобто, надавати в платіжну систему скан копію паспорта та при необхідності інші документи.

7. Введення/вивід коштів досить дороге. Щоб перевести традиційні гроші в електронні і навпаки, необхідно заплатити певні комісії: банкам, обмінним пунктам, платіжним терміналам і самим платіжним системам. Розмір комісій у сукупності може досягати 5% і більше, що досить багато в порівнянні, наприклад, з безготівковими розрахунками в банках або отриманням / відправкою грошових переказів.

8. Немає широкого застосування. Хоч обороти електронних платіжних систем стабільно ростуть, електронні гроші ще не знайшли повсюдного широкого застосування. Їх приймають до оплати навіть не всі інтернет магазини. Тобто, далеко не факт, що ви завжди зможете оплатити потрібний вам товар або послугу електронними грошима.

9. Можливі проблеми з платіжними системами. Електронні платіжні системи можуть відчувати всілякі труднощі, які відіб'ються на всіх їхніх учасниках. Приміром, в 2013 році за рішенням правоохоронних органів були заблоковані рахунки посередника Webmoney в Україні, у зв'язку з чим курс віртуальної гривні різко впав, а всі операції з нею стали дорогими і важко здійсненними.

10. Можливі випадки шахрайства. У сфері електронного грошового обігу діє чимало шахраїв, які намагаються зламати електронні гаманці або обманним шляхом змусити власника самого перевести їм гроші. Причому, зловити такого шахрая дуже складно, практично нереально [5, с. 66].

Що ж, як бачите, електронні гроші мають як ряд беззаперечних переваг, так і ряд недоліків. Користуватися такими грішми, чи ні – ваша особиста справа, однак, якщо ви заробляєте гроші в інтернеті, або тільки мрієте це робити – вам необхідно використовувати електронні гроші в своїй роботі.

Електронні гроші – навіщо вони потрібні? Відповідь на це питання може виявитися більш складним, ніж ми його уявляємо. Можна було б навести величезний перелік послуг і товарів, доступних сьогодні за електронні гроші. Досить цікаво з цього питання висловився один програміст на одному з форумів з приводу електронних грошей: «...ваше твердження про те, що електронно-цифрові гроші потрібні тільки тінейджерам для оплати своїх розваг, говорить про ваше печерне уявлення з приводу такого предмету як «гроші» взагалі. По всій ймовірності ви уявляєте собі, що гроші – це те, що видають в день получки, і те, що віддають в касі магазину за ковбасу. На жаль, голубчику, мені вже багато років і я смію стверджувати: гроші – це найважливіший інструмент управління своїм життям, а електронні гроші – в найближчому майбутньому один з найважливіших вузлів всього механізму. Або ви сьогодні вчитеся, освоюєте, а завтра володієте цим механізмом, або ви швидко і безнадійно

втрачаєте всі важелі управління і втрачаєте всі можливості спрямувати роботу з грошима собі на благо. З сучасними темпами розвитку через п'ятьдесять років у цьому питанні ви будете виглядати як неандерталець, якому до рук потрапив телевізор...» [6, с. 125].

Іншими словами електронні гроші все більш явно починають ставати нашою повсякденною реальністю, з якою, як мінімум, вже необхідно рахуватися. Звичайно, ніхто в найближчі років п'ятдесят (напевно) не скасує звичайні гроші. Але не вміти управлятися з електронними грошима і упускати ті можливості, які вони з собою несуть, – значить добровільно зводити навколо себе «залізна завіса», який з такою працею розсуваються за останні півтора десятка років.

Останнім часом у всьому світі розвиток систем електронних грошей характеризується поступовим звуженням сфери використання готівки та паперових платіжних документів, переходом до нових платіжних інструментів і сучасних технологій платежів. Електронні гроші широко залучаються до обігу і стають важливим інструментом фінансової інфраструктури економічно розвинутих країн.

Сьогодні кількість електронних грошей в обігу України незначна, і вони суттєво не впливають на монетарну політику, але не можна не розуміти, що їх масова емісія та прийняття їх широким колом торговців як засобу платежу може призвести до ескалації інфляційних процесів. Зменшити негативний вплив емісії електронних грошей на інфляційні процеси можна шляхом законодавчо встановленої вимоги про обов'язкову попередню оплату електронних грошей у повній сумі традиційними грошима, а також уведенням заборони на кредитування в електронних грошах.

Ринок електронних грошей в Укравїні характеризується нерівномірністю поширення. Пропозиція електронних грошей залежить від багатьох факторів, які можуть стримувати їх розвиток: стимулів для споживачів, торговців, емітентів та посередників при їх використанні. Так, легкість використання пристроїв, на яких зберігаються електронні гроші, конфіденційність та безпека розрахунків будуть позитивно впливати на прагнення споживачів використовувати електронні гроші. Але головним фактором виступає готовність населення прийняти нові технології. Очевидно, що важливою стримуючою причиною використання електронних грошей, в Україні, є вкорінена звичка до використання готівки у роздрібних платежах. Щоб почати їх використовувати у більшій мірі, людям необхідно мати більше впевненості та довіри до інноваційних платіжних засобів [7, с. 83].

Загальна сума операцій, на яку користувачі «електронних гаманців» здійснили операції в Україні з метою оплати товарів, робіт або послуг в 2015 році, склала 3,238 млрд грн, що у 2,3 рази перевищує аналогічний показник 2014 року (1,4 млрд грн), повідомляється на вебсайті Національного банку України (НБУ).

Згідно з інформацією центробанку, загальна кількість «електронних гаманців» користувачів склала 40 млн (у 2014 році – 33,7 млн), при цьому по 26,5 млн було здійснено більше однієї операції (в 2014 році – 5,83 млн).

Всього станом на 1 січня 2016 року в обігу перебувало електронних грошей на 30,962 млн грн (у 2014 році – 12,5 млн грн) [8].

Ці дані говорять про те, що в Україні стрімко зростає використання електронних грошей, але до досвіду європейських країн ще далеко, оскільки в Україні немає належного правового регулювання щодо легалізації таких електронних систем.

Разом з цим очевидно, що електронні гроші, зв'явившись на ринку, вже не здадуть своїх позицій і, долаючи перешкоди, утвердяться на ньому назавжди. Результатом буде лібералізація діяльності чинної банківської системи та розвиток державно-правових умов для діяльності систем електронних грошей.

Висновки і пропозиції. Отже, як і інші форми сучасних грошей, електронні гроші є за своєю природою кредитними – зобов'язаннями банку, який їх випустив, розрахуватись при погашенні із їх користувачем (власником) традиційними формами грошей. Вони виконують такі ж функції, що й інші форми, а питання щодо кількості, походження і змісту їхніх функцій носять також дискусійний характер і залежить від поглядів науковців чи бачень різних наукових шкіл.

Список літератури:

1. Іконнікова М. В. Електронні гроші в аспекті економічної глобалізації. Ринок електронних грошей України: перспективи, проблеми та шляхи вирішення / М. В. Іконнікова // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2012. – № 4. – 158 с.
2. Кравчук В. Електронні гроші в Україні / В. Кравчук // Аналітичний звіт. – К.: Альфа-ПІК, 2014. – С. 64-70.
3. Ільницька Н. М. Чинники поширення електронних грошей / Н. М. Ільницька // Науковий вісник Ужгородського університету. Збірник наукових праць. – 2010. – 266 с.
4. Муржак Ю. В. Аналіз функціонування електронних грошей в Україні: проблеми та перспективи розвитку / Ю. В. Муржак – К.: Nauka i Studia, 2013. – С. 83.
5. Лозовик Д. Б. Перспективи розвитку систем електронних грошей в Україні / Д. Б. Лозовик // Ефективна економіка. – 2012. – № 6. – С. 15-36.
6. Невіжена В. П. Електронні гроші: накопичення, використання, зберігання, безпека: підручник / за ред. В. П. Невіженої. – М., 1995. – 364 с.
7. Морозов А. С. Вплив електронних грошей на характер особистого споживання / А. С. Морозов, В. В. Турський // Гроші, фінанси і кредит. – 2010. – № 11-12. – С. 68-84.
8. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

Ярош В.И., Романовская Ю.А.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ЭЛЕКТРОННЫЕ ДЕНЬГИ: ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ

Аннотация
В статье рассмотрена сущность электронных денег. Определены преимущества и недостатки электронных денег. Рассмотрены разновидности платежных систем Украины. Приведен список услуг, которые осуществляют с помощью электронных денег, и классификацию систем электронных расчетов. Определены проблемы и перспективы развития электронных денег.
Ключевые слова: электронные деньги, системы электронных денег, эмиссия электронных денег, платежные системы, оборот электронных денег.

Yarosh V.I., Romanov Yu.A.
Vinnitsa Trade and Economic Institute
Kyiv National Trade and Economic University

ELECTRONIC MONEY: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

Summary
The article examines the nature of electronic money. Advantages and disadvantages of electronic money. Considered types of payment systems Ukraine. Provides a list of services is carried out by electronic money and classification of electronic payment systems. Define the problems and prospects of development of electronic money.
Keywords: electronic money, electronic money systems, issuance of electronic money, payment systems, electronic money turnover.

УДК 336.71

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ БАНКУ

Яценко О.В., Пашковська Д.С.
Одеський національний економічний університет

Досліджено методи стратегічного аналізу для формування маркетингової стратегії банку. Визначено слабкі та сильні сторони підходів до формування стратегії банку. Обґрунтовано доцільність використання моделі SPACE для формування стратегії банку. Сформована система показників банківської діяльності для моделі SPACE. Апробовано методику SPACE на прикладі банку ПАТ «ПУМБ».
Ключові слова: маркетингова стратегія, методи формування стратегії, банки, SWOT-аналіз, матриця Ансоффа, модель БКГ, модель SPACE.

Постановка проблеми. Проблема формування та реалізація маркетингової стратегії банку стає основним інструментом конкурентної боротьби в умовах постійних змін на ринку. Тому доцільним є визначення найбільш ефективного методу формування стратегії банку на ринку, який буде враховувати позицію банку на ринку, прогнози щодо зміни зовнішнього та внутрішнього середовища його діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувати окреслену проблему будемо, опираючись на здобутки вітчизняних та зарубіжних вчених, а саме – К.І. Редченко, О.В. Нєізвестної, С.О. Роговського, Ф. Котлера, Р. Бергера, Н. Бірхоффа, І. Ансоффа, Р.А. Єремейчук, О.С. Безродної, які в своїх роботах досліджували алгоритми формування стратегій розвитку компаній. Особливостям формування стратегії для банків в їх роботах приділено менше уваги, проте їх моделі вибору стратегії можна адаптувати до банківського середовища.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на значні досягнення вчених у цьому питанні, на наш погляд, додаткової уваги вимагає питання практичного застосування зазначених методів при формуванні маркетингової стратегії банку.

Метою статті є визначення ефективного інструменту формування маркетингової стратегії банку на основі дослідження сильних та слабких сторін найбільш поширених методів.

Виклад основного матеріалу. Вибір маркетингових стратегій банкучасто базується на використанні таких методів стратегічного аналізу, як SWOT-аналіз, матриця Ансоффа, матриця Бостонської Консультативної Групи (BCG), матриці Дженерал Електрік – Маккінзі.

В умовах змінного середовища для проведення комплексного стратегічного аналізу необхідно враховувати внутрішні можливості та зовнішню ситуацію, яка склалася на ринку. Цим обумовлюється необхідність застосування SWOT-аналізу, який надає якісну оцінку внутрішніх сил банку та загроз з боку зовнішнього середовища [1, с. 128]. Аналіз внутрішніх сильних і слабких сторін рекомендується проводити як порівняльний аналіз, при цьому головний напрям уваги має спрямовуватись на конкурентоспроможність банку. Відповідно до стратегічного підходу менеджменту банку для прийняття рішення щодо внутрішніх та зовнішніх умов необхідно [2, с. 104]:

– синтезувати результати оцінок внутрішнього та зовнішнього середовища банку;

– обрати з існуючих альтернатив ту програму розвитку, яка найбільш відповідає поточній ситуації та дозволяє найкраще використати сильні сторони банку;

– реалізувати існуючі зовнішні можливості чи навпаки – здійснити пошук можливостей, усунути проблемні місця в роботі банку на даний момент та захиститись від існуючих загроз у зовнішньому середовищі

Після перевірки взаємного впливу факторів за допомогою матриці SWOT-аналізу можна визначити чотири різновиди стратегії для банку:

1) стратегія, яка використовує сильні сторони банківської установи для реалізації зовнішніх можливостей (стратегія *Максі-Максі*);

2) стратегія, яка використовує сильні сторони банківської установи для знешкодження зовнішніх загроз (стратегія *Максі-Міні*);

3) стратегія, спрямована на мінімізацію слабких сторін банківської установи на основі використання зовнішніх можливостей (стратегія *Міні-Максі*);

4) стратегія, спрямована на мінімізацію слабких сторін банківської установи та уникнення зовнішніх загроз (стратегія *Міні-Міні*).

SWOT-аналіз дає змогу впорядкувати процес обміркування та узагальнення наявної інформації, виділити конкурентні переваги та недоліки, визначити стратегію розвитку залежно від обставин, які склалися у зовнішньому та внутрішньому середовищі банку, але не містить остаточної інформації для прийняття управлінських рішень. Найголовнішим фактором є суб'єкт, який виставляє бали та проводить SWOT-аналіз, від якого залежить правильність обраних стратегій, що може значно впливати на результати аналізу.

Широко розповсюдженою моделлю розробки стратегії є матриця «товар – ринок», запропонована американським вченим російського походження Ігорем Ансоффом [3]. Два основних критерії матриці – «товар» і «ринок» повинні бути розбиті на складові елементи. Якщо для товару такі елементи будуть індивідуальними для кожного окремо, то у випадку з ринком можна виокремити ряд універсальних характеристик (критеріїв оцінки):

– темпи зростання ринку;
– рівень споживання товару;
– можливість залучення інвестицій;
– середній рівень витрат;
– середній рівень прибутковості;
– рівень ризикованості.

Застосовуючи матрицю у банківській сфері, необхідно враховувати особливості усіх складових ринків, що формують галузь. Відповідно необхідно розробляти декілька матриць із рядом оригінальних стратегій.

Основна перевага методу – його простота і наочність, що проявляється суттєвим недоліком обмеженості. Товар і ринок хоч і є основними параметрами для обрання стратегії, але далеко не єдиними. Для практичної ефективності необхідно деталізувати кожен із параметрів і наситити показниками, які найкраще описують процеси у конкретній галузі. Як помітно з даної матриці, вибір варіанта стратегії зростання по матриці Ансоффа залежить від рівня насиченість ринку й можливості банку оновлювати свій асортимент.

Стисло проаналізуємо ще один важливий метод формування стратегії у контексті банківського сектору – матриця БКГ. Ключові параметри побудови матриці – темпи зростання ринку та відносна частка ринку, яку займає досліджувана продукція. Основними концепціями в основі побудови є життєвий цикл товару та ефект від масштабу виробництва.

Як вже було зазначено, універсальний банк має багато стратегічних зон господарювання (СЗГ), тому матриця БКГ є актуальною для проведення портфельного аналізу, порівняння ситуації із різними СЗГ. Результати матриці є простими для розуміння менеджменту, інвесторів. Для кожного товару в матриці БКГ повинна бути прийнята стратегія розвитку. Правильну стратегію допомагає визначити положення товарів всередині матриці: «зірки» – збереження лідерства, «собаки» – вихід з ринку або зниження активності, «знаки питання» – інвестування або селективний розвиток, «дійні корови» – отримання максимального прибутку [4, с. 67].

Існує ряд значних недоліків даного підходу, які нівелюють його переваги, а саме:

1) Труднощі, пов'язані з оцінкою і визначенням масштабу ринку, темпу зростання та відносної частки ринку.

2) Вищезгадані фактори не можуть охарактеризувати ситуацію комплексно.

3) Збільшення чи зменшення частки ринку не завжди прямо пропорційне прибутковості.

4) Попри низькі темпи зростання і малої відносної частки ринку, СЗГ «собака» може виконувати ряд інших функцій. Виникали ситуації на ринку, коли явних «собак» тримали для підтримання високих показників асортименту (ширини, глибини). Також елімінування «собак» може позначитись на позиціях «зірок» та «дійних корів».

5) У банківському секторі завдяки розвитку інформаційних технологій поступово нівелюється ефект від масштабу. Віртуальні банки не потребують значних основних фондів і можуть конкурувати із банками-гігантами. Тобто дві основні концепції, що є фундаментом для БКГ-матриці – життєвого циклу товару та економії на масштабах – зазнали значних змін.

6) Піддається сумніву система координат матриці. Очевидно, що зростання ринку А на 5% – не те ж саме, що зростання ринку Б чи ринку В на той же показник. Також, зростання чи спад ринку сьогодні і вчора не означає зростання в майбутньому [5].

Як висновок, зазначимо, що матриця БКГ може бути застосована у банківському секторі, лише якщо неможливо застосувати інші, більш комплексні методи, або як частина більш глобального дослідження. Результати її побудови можуть різко відрізнятися від реальної ситуації через обмеженість методики.

Розглянемо, ще одну модель для застосування її у банківському секторі – модель SPACE. Її можна застосувати для аналізу поточного стану банку у зовнішньому і внутрішньому середовищі та розробки стратегічних напрямків розвитку, що дозволять досягти і зберегти сприятливу конкурентну позицію досліджуваного банку [7]. Є можливість визначити стратегічну позицію за чотирма критеріями привабливості та конкурентних переваг банку, ступінь стабільності зовнішнього середовища і фінансові можливості. Кожному критерію підбирається група факторів. Перелік факторів повинен найкращим чином описувати внутрішню стратегічну позицію і зовнішню стратегічну ситуацію. Можуть бути введені параметри та коефіцієнти, які вважають за потрібне експерти, спираючись на банківську специфіку.

Після оцінки параметрів формується точка з координатами Р (х, у) в системі координат. У результаті сполучення цієї точки з початком координат утворюється вектор. Даний вектор вказує на стратегічний стан банку: агресивний, консервативний, захисний, конкурентний. Залежно від стратегічного стану, можна підібрати найкращі механізми стратегії, широкий вибір дій для різних ситуацій.

Переваги даного аналізу, на наш погляд:

1) Універсальність (можливість проведення портфельного аналізу банку).

2) Гнучкість (можливість адаптувати набір факторів за діяльністю банку).

3) Пропонує шаблони стратегічних рекомендацій.

4) Зрозумілість і прозорість (пропонує графічну інтерпретацію і легко пояснюється широкому колу фахівців).

5) Пропонує розширений перелік вимірювань стратегічної позиції банку.

6) Дозволяє врахувати фінансову силу банку і рівень нестабільності зовнішнього середовища;

7) Може використовувати якісні та кількісні показники.

До недоліків даного аналізу відносимо наступні:

1) Може призвести до неоптимальних рішень.

2) Висока залежність від кваліфікації експертної групи і якості вихідної інформації.

3) Дозволяє розробити тільки спільні цілі без деталізації.

4) Невизначеність і суб'єктивність при оцінці факторів.

За допомогою моделі SPACE визначимо стратегічний стан банку ПАТ «ПУМБ». Експертним шляхом були визначені фактори для кожного критерію [8]. Після обчислення значень оцінок за кожним критерієм (табл. 1) визначається сумарна оцінка за кожною групою показників: X – сумарна оцінка за критерієм привабливості віднімається від сумарної оцінки конкурентних переваг банку, Y – сумарна оцінка за критерієм фінансових можливостей віднімається від сумарної оцінки ступеню стабільності зовнішнього середовища.

Таблиця 1

Визначення координат вектора конкурентної позиції банку «ПУМБ»

Критерії	Оцінка	Вагомість	Узагальнена оцінка балів
1. Фактори стабільності середовища (ES)			
1.1 Мінливість попиту на банківські продукти та послуги, у тому числі і нові.	2	0,17	0,34
1.2 Рівень реальних доходів населення.	1	0,17	0,17
1.3 Зміни у зовнішньоекономічному оточенні	2	0,17	0,34
1.4 Темпи інфляції	1	0,17	0,17
1.5 Рівень безробіття в країні	2	0,16	0,32
1.6 Зміна соціальної напруги	2	0,16	0,32
Загальна оцінка критерію			1,66
2. Фактори фінансового ринку (ринкового потенціалу) (IS)			
2.1 Облікова ставка	3	0,25	0,75
2.2 Зміни у попиті та пропозиції на банківський капітал	3	0,2	0,6
2.2 Зміни курсу валют	3	0,2	0,6
2.3 Зміни інвестиційного клімату	2	0,15	0,3
2.4 Норма обовязкового резервування	4	0,2	0,8
Загальна оцінка критерію			3,05
3. Фактори конкурентних переваг (CA)			
3.1 Частка ринку	2	0,15	0,3
3.2. Якість банківських продуктів і послуг.	2	0,25	0,5
3.3. Цінова політика.	2	0,2	0,4
3.4. Імідж банку.	2	0,2	0,4
3.5. Рівень технологій.	1	0,2	0,2
Загальна оцінка критерію			1,8
4. Фактори фінансового потенціалу (FS)			
4.1 Рентабельність активів	4	0,2	0,8
4.2 Рентабельність капіталу	4	0,2	0,8
4.3 Адекватність регулятивного капіталу	6	0,2	1,2
4.4 Коефіцієнт миттєвої ліквідності	5	0,2	1
4.5 Норматив великих кредитних ризиків	5	0,1	0,5
4.6 Коефіцієнт загальної інвестиційної активності	5	0,1	0,5
Загальна оцінка критерію			4,8

Джерело: розроблено і розраховано автором за даними опитування [8]

Для визначення точки з координатами використовуються формули X = IS – CA, Y = FS – ES. Для досліджуваного банку точка з координатами становить (1,25; 3,14) (рис. 1).

Як бачимо з рис. 1, для ПУМБ характерне агресивне положення, яке свідчить про те, що банк має великий фінансовий та ринковий потенціал. За рахунок достатнього обсягу фінансових ресурсів ПАТ «ПУМБ» отримує значні конкурентні переваги та має змогу нейтралізувати негативний

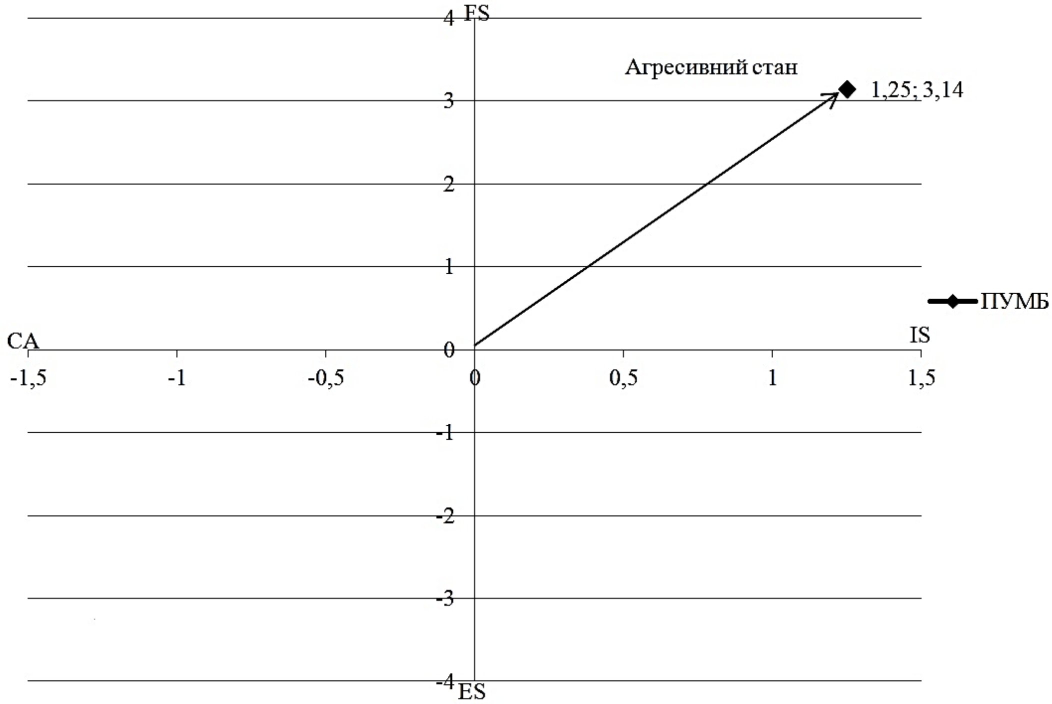

Рис. 1. Визначення вектору конкурентної позиції банку ПАТ «ПУМБ»

вплив зовнішнього середовища, вийти на інші регіональні ринки або на ринки послуг. Поведінка банків даного сегменту – це дослідження альтернатив на ринку банківських послуг, децентралізований контроль, не завжди повне використання ресурсів. Певна особливість агресивної позиції – можливість протистояти появі новим конкурентам.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи усе вище зазначене, можна дійти висновку, що для вибору та формування маркетингової стратегії банку доцільним є застосування методу SPACE, що має ряд переваг серед інших розглянутих підходів. SPACE-аналіз є розширенням класичних інструментів, що дозволяє подолати окремі обмеження розглянутих підходів і обумовлює поширеність даного методу як інструменту прийняття стратегічних рішень. Складність та ймовірність помилок в оцінці робить його ризикованим інструментом, проте такий інструмент передбачає комплексний підхід. Врахування усіх особливостей підвищує ймовірність розробки ефективної стратегії. В подальших дослідженнях актуальним буде формування оптимального комплексу показників та критеріїв для оцінки факторів стабільності середовища, фінансового ринку, фінансового потенціалу банку та його конкурентних переваг.

Список літератури:

1. Редченко К. І. Стратегічний аналіз у бізнесі / К. І. Редченко. – Львів: Новий світ. – 2009. – 272 с.
2. Нєізвестна О. В. Вдосконалення механізму розробки та реалізації стратегічного планування в банківських установах України / О. В. Неізвєстна // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України. – 2010. – № 1. – С. 103-111.
3. Матриця Ансоффа та стратегія росту бізнесу. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://powerbranding.ru/biznes-analiz/matrica-ansoffa/
4. Котлер Ф., Бергер Р., Бікхофф М. Стратегічний менеджмент по Котлеру. Кращі прийоми і методи [Текст] / пер. з англ. / Філіп Котлер, Роланд Бергер, Бікхофф Нільс. – М.: Паблішер. – 2012. – 144 с.
5. Роговський С. О. Застосування класичних матричних інструментів маркетингу для формування стратегії банку [Текст] / С. О. Роговський // Ефективна економіка. – 2014. – № 11.
6. Офіційний сайт ПроКредит Банку та його звітність. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.procreditbank.com.ua
7. Єремейчук Р. А., Безродна О. С. Використання збалансованої системи показників і SPACE-аналізу для визначення стратегії банку.
8. Анкета для проведення опитування експертів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://goo.gl/kGGTS6

Яценко А.В., Пашковская Д.С.
Одесский национальный экономический университет

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ МАРКЕТИНГОВОЙ СТРАТЕГИИ БАНКА

Аннотация
Исследованы методы стратегического анализа для формирования маркетинговой стратегии банка. Определены слабые и сильные стороны подходов к формированию стратегии банка. Обоснована целесообразность использования модели SPACE для формирования стратегии банка. Разработана система показателей банковской деятельности для модели SPACE. Апробирована методика SPACE на примере банка ПАО «ПУМБ».
Ключевые слова: маркетинговая стратегия, методы формирования стратегии, банки, SWOT-анализ, матрица Ансоффа, модель БКГ, модель SPACE.

Yatsenko O.V., Pashkovska D.S.
Odessa National Economic University

METHODICAL APPROACHES TO FORMING THE BANK MARKETING STRATEGY

Summary
The methods of strategic analysis for the formation of the bank's marketing strategy were explored. The weaknesses and strengths of approaches to the formation of the bank's strategy were determined. The expediency of using the SPACE model for forming the bank's strategy was substantiated. The indicators' system of banking activity for the SPACE model was developed. The SPACE methodology was tested using the example of the PJSC «PUMB» bank.
Keywords: marketing strategy, strategy formation methods, banks, SWOT analysis, Ansoff matrix, BCG model, SPACE model.

НАШІ АВТОРИ

1. **Августова Олена Олександрівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри обліку та оподаткування Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
2. **Азаренков Григорій Федорович** – кандидат економічних наук, професор кафедри міжнародного бізнесу та економічного аналізу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
3. **Аль-Травнех Олена Володимирівна** – аспірант кафедри клінічної фармакології Харківського національного медичного університету
4. **Андрухів Марія Петрівна** – бакалавр Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
5. **Артеменко Владислава Вікторівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
6. **Архипенко Аліна Юріївна** – студентка факультету економічних наук Чорноморського національного університету імені Петра Могили
7. **Атаманчук Тетяна Русланівна** – студентка Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
8. **Байда Антон Олександрович** – доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
9. **Бакрадзе Леван Миколайович** – докторант кафедри соціології та соціальної роботи Міжрегіональної академії управління персоналом
10. **Баранова Марія-Соломія Богданівна** – студентка, магістр факультету управління фінансами та бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка
11. **Баранова Світлана Володимирівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської філології Сумського державного університету
12. **Басенко Галина Миколаївна** – старший викладач кафедри англійської філології Маріупольського державного університету
13. **Батиченко Світлана Павлівна** – кандидат географічних наук, молодший науковий співробітник НДС «Регіональних проблем економіки та політики», Київський національний університет імені Тараса Шавченка
14. **Батюк Ірина Ігорівна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка
15. **Бачієва Лариса Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти Української інженерно-педагогічної академії
16. **Безкоровайна Лариса Вікторівна** – кандидат педагогічних наук, докторант, доцент кафедри туризму Запорізького національного університету
17. **Белякова Світлана Миколаївна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
18. **Березна Тетяна Сергіївна** – студентка Східноєвропейського університету імені Лесі Українки
19. **Берянич Оксана Василівна** – студентка Національного університету «Львівська політехніка»
20. **Бєлякова Світлана Миколаївна** – кандидат психологічних наук, доцент, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди
21. **Біла Андріана Андріївна** – студентка Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
22. **Бобронікова Леся Романівна** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри клінічної фармакології Харківського національного медичного університету
23. **Богдан Олена Вікторівна** – студентка філологічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
24. **Богославська Аліна Вікторівна** – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та міжнародних економічних відносин Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
25. **Бойко Ольга Олексіївна** – студентка філологічного факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
26. **Бойцанюк Світлана Іванівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри терапевтичної стоматології Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України
27. **Бондаренко Аліна Олексіївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
28. **Борисенко О.В.** – студент Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
29. **Бочаріна Наталія Олексіївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
30. **Бублей Олександр Олександрович** – аспірант кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
31. **Бугаєвський Костянтин Анатолійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації та здоров'я Інституту здоров'я, спорту та туризму Класичного приватного університету

32. **Васенко Валентина Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, теорії і методики початкової освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
33. **Васенко Василь Васильович** – кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії і методики технологічної освіти та комп'ютерної графіки Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
34. **Вегера-Іжевська Ірина Володимирівна** – аспірант кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
35. **Величко Віра Михайлівна** – студентка педагогічного факультету Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
36. **Величко Юлія Євгеніївна** – студентка Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
37. **Веретенко Ірина Михайлівна** – асистентка кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти Української інженерно-педагогічної академії
38. **Вецко Віктор Іванович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
39. **Вівсянник Володимир Васильович** – кандидат медичних наук, асистент Буковинського державного медичного університету
40. **Віннікова Владислава Олександрівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування і торгівлі
41. **Вінтюк Юрій Володимирович** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»
42. **Вітів Віталій Антонович** – аспірант кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України
43. **Владимирова Марія Сергіївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки підприємств бізнес-адміністрування та регіонального розвитку Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
44. **Власюк Валерій Євгенович** – доктор економічних наук, професор, Університет митної справи та фінансів
45. **Вовк Лідія Павлівна** – студентка факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка
46. **Водолага Вікторія Юріївна** – студентка факультету управління торговельно-підприємницькою та митною діяльністю Харківського державного університету харчування та торгівлі
47. **Волкова Наталія Вікторівна** – кандидат наук з державного управління, доцент кафедри економіки та соціально-трудових відносин Університету митної справи та фінансів
48. **Волковецький Віталій Володимирович** – студент Буковинського державного медичного університету
49. **Воловик Лариса Борисівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Полтавського університету економіки і торгівлі
50. **Волотовська Яна Володимирівна** – студентка факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка
51. **Волошанюк Наталія Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи і страхування Криворізького економічного інституту ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
52. **Волощук Юлія Олександрівна** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
53. **Врочинська Людмила Ігорівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики дошкільної та початкової освіти Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка
54. **Гавриш Лариса Осипівна** – завідувач ревматологічного відділення, лікар ревматолог вищої категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
55. **Галась Маріна Анатоліївна** – магістр Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
56. **Галушко Ірина Анатоліївна** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри генетики, годівлі тварин та біотехнології Миколаївського національного аграрного університету
57. **Гессен Анатолій Євгенійович** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри оподаткування та соціального забезпечення Університету митної справи та фінансів
58. **Гиль Михайло Іванович** – доктор сільськогосподарських наук, професор, професор кафедри генетики, годівлі тварин та біотехнології Миколаївського національного аграрного університету
59. **Гладка Лариса Ігорівна** – старший викладач кафедри підприємництва та економіки підприємств Університету митної справи та фінансів
60. **Гнатенко Євгенія Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та оподаткування Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
61. **Гнатенко Марина Костянтинівна** – старший викладач кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова

62. **Гоменюк Анна Володимирівна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри онкології ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»
63. **Горбенко Олександра Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри транспортного права та логістики Національного транспортного університету
64. **Горбунова Альона Євгеніївна** – магістр Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
65. **Григор'єв Геннадій Степанович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії Національного університету «Києво-Могилянська академія»
66. **Григораш Тетяна Федорівна** – старший викладач, кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування Університету митної справи та фінансів
67. **Гуляницький Леонід Федорович** – доктор технічних наук, професор кафедри автоматизованих систем обробки інформації та управління Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
68. **Гурдуз Катерина Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української і зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
69. **Гуцуляк Лідія Іллівна** – викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
70. **Гуць Віктор Степанович** – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри безпеки життєдіяльності Національного університету харчових технологій
71. **Данильченко Тетяна Анатоліївна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
72. **Дем'янчук Марина Афанасіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та моделювання ринкових відносин Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
73. **Денисевич Єлизавета Сергіївна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
74. **Джим Анна Юріївна** – студентка Сумського державного університету
75. **Дідух Геннадій Васильович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій ресторанного і оздоровчого харчування Одеської національної академії харчових технологій
76. **Добровольська Анна Михайлівна** – кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри медичної інформатики, медичної і біологічної фізики Івано-Франківського національного медичного університету
77. **Довбня Петро Іванович** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри математики, інформатики та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
78. **Довгалець Сергій Михайлович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри автоматики та інформаційно-вимірювальної техніки Вінницького національного технічного університету
79. **Дольнікова Любов Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»
80. **Домилівська Людмила Валеріївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
81. **Доронцо Ізабелла** – студентка економічного факультету Університету Фоджі, Італія
82. **Драшко Олена Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та методики технологічної освіти Криворізького державного педагогічного університету
83. **Друздєв Олег Володимирович** – аспірант Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України
84. **Дуброва Світлана Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри іноземної філології і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
85. **Дудар Олена Василівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Переяслав-Хмельницького педагогічного університету імені Григорія Сковороди
86. **Дудка Інна Геннадіївна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри географії, екології і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
87. **Дутчак Анна Василівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри економічної теорії, менеджменту і адміністрування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
88. **Дяченко Маргарита Іванівна** – студентка Медичного інституту Сумського державного університету
89. **Єрмілов Валерій Семенович** – доктор історичних наук, кандидат медичних наук, доцент, професор кафедри теорії й методики природничо-математичної освіти та інформаційних технологій Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
90. **Журавель Анастасія Олександрівна** – студентка педагогічного факультету Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
91. **Заволока Лариса Олександрівна** – старший викладач кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування Дніпропетровського університету митної справи та фінансів

92. **Зайцева Діана Євгеніївна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
93. **Захарченко Наталя Вячеславівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та моделювання ринкових відносин Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
94. **Зелінська Віта Анатоліївна** – асистент кафедри іноземних мов Білоцерківського національного аграрного університету
95. **Зубенко Ірина Віталіївна** – студентка Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
96. **Іванець Наталія Володимирівна** – викладач кафедри початкової освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
97. **Іванцюра Михайло Ярославович** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
98. **Іщенко Анастасія Сергіївна** – студентка педагогічного факультету Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
99. **Казанжи Олександра Вадимівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри початкової освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
100. **Казанцева Софія Сергіївна** – студентка факультету управління торговельно-підприємницькою та митною діяльністю Харківського державного університету харчування та торгівлі
101. **Канєвська Тетяна Вікторівна** – студентка факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
102. **Капчан Владислав Ігорович** – аспірант, асистент кафедри технологій ресторанного і оздоровчого харчування Одеської національної академії харчових технологій
103. **Каратєєва Олена Іванівна** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри генетики, годівлі тварин та біотехнології Миколаївського національного аграрного університету
104. **Карбівнича Тетяна Василівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки Харківського державного університету харчування та торгівлі
105. **Кардаш Лариса Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
106. **Кардашова Наталія Валеріївна** – аспірант кафедри методики викладання іноземних мов й інформаційно-комунікаційних технологій Київського національного лінгвістичного університету
107. **Карпа Оксана Андріївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
108. **Карпюк Юрій Віталійович** – студент Вінницького національного технічного університету
109. **Катан Людмила Ігорівна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
110. **Киричок Інна Іванівна** – доцент кафедри педагогіки Ніжинського університету імені Миколи Гоголя
111. **Китченко Анна Сергіївна** – асистент кафедри сучасних європейських мов Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
112. **Кіщак Іван Теодорович** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту організацій та зовнішньоекономічної діяльності Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
113. **Клебанович Зоряна Володимирівна** – бакалавр Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
114. **Коваленко Ірина Юріївна** – студентка факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету
115. **Коваль Ольга Андріївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології харчування та готельно-ресторанного господарства Національного університету харчових технологій
116. **Ковальчук Василь Іванович** – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри методики навчання та управління навчальними закладами Національного університету біоресурсів і природокористування України
117. **Ковальчук Ольга Ярославівна** – кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин та міжнародної інформації Тернопільського національного економічного університету
118. **Козаченко Ірина Віталіївна** – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземної філології і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
119. **Козелецький Петро Семенович** – старший викладач кафедри оподаткування та соціального забезпечення Університету митної справи та фінансів
120. **Колєснік Альона Романівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
121. **Колєснік Євгенія Олександрівна** – студентка Університету митної справи та фінансів

122. **Колтунович Тетяна Анатоліївна** – кандидат психологічних наук, асистент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
123. **Конєва Тетяна Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і кредиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили
124. **Корнєва Інна Олексіївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу Київського національного університету харчових технологій
125. **Корнєва Наталя Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
126. **Короп Ірина Ігорівна** – аспірант, аспірант кафедри економіки та фінансів підприємства Київського національного торговельно-економічного університету
127. **Косарєва Ірина Павлівна** – кандидат економічних наук, доцент, Харківський інститут фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
128. **Костюк Олена Григорівна** – студентка педагогічного факультету Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
129. **Костяк Василина Ігорівна** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
130. **Косянчук Оксана Ігорівна** – студентка факультету управління торговельно-підприємницькою та митною діяльністю Харківського державного університету харчування та торгівлі
131. **Котелевець Дмитро Олександрович** – аспірант Запорізького національного університету
132. **Кох Генри Джоэрг** – магістр технічних наук, Ернст Аббе Університет прикладних наук, Німеччина
133. **Коцаба Володимир Юрійович** – аспірант кафедри економіки і підприємництва Приватного вищого навчального закладу «Буковинський університет»
134. **Кривець Ольга Олександрівна** – кандидат географічних наук, науковий співробітник НДС «Регіональних проблем економіки та політики», Київський національний університет імені Тараса Шавченка
135. **Криша Валерія Віталіївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
136. **Крупко Марія Павлівна** – студентка Національного університету водного господарства та природокористування
137. **Кузнєцов Анатолій Володимирович** – студент факультету економічних наук Чорноморського національного університету імені Петра Могили
138. **Кулик Олена Дмитрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
139. **Кучма Юрій Володимирович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри програмування та математики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
140. **Лапіна Марина Дмитрівна** – старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», м. Маріуполь
141. **Лаптєв Ілля Олександрович** – студент фінансового факультету напряму «Фінанси та кредит» Дніпропетровського університету митної справи та фінансів
142. **Левчук Людмила Василівна** – студентка гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України
143. **Лепеха Марина Олександрівна** – старший викладач кафедри митної справи Університету державної фіскальної служби України
144. **Леськів Соломія Романівна** – кандидат юридичних наук, викладач кафедри судоустрою, прокуратури та адвокатури Львівського університету бізнесу та права
145. **Лисиця Дмитро Леонідович** – голова циклової комісії стоматологічних дисциплін Рівненського державного базового медичного коледжу
146. **Літус Руслан Іванович** – старший викладач кафедри фізичного виховання Бердянського державного педагогічного університету
147. **Логвинюк Тетяна Василівна** – кандидат історичних наук, викладач Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
148. **Люта Ольга Романівна** – студентка Буковинського державного медичного університету
149. **Ляшко Микола Павлович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мистецьких дисциплін і методик навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
150. **Мавдрик Ольга Олександрівна** – студентка Криворізького економічного інституту ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
151. **Макаренко Анна Володимирівна** – студентка Національної металургійної академії України
152. **Макарчук Оксана Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри статистики та економічного аналізу Національного університету біоресурсів і природокористування України
153. **Малюченко Катерина Олегівна** – аспірант Полтавської державної аграрної академії
154. **Мамуненко Марина Сергіївна** – студентка Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

155. **Мариношенко Олександр Петрович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри теоретичної механіки факультету авіаційних та космічних систем Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського
156. **Маркарян Анастасія Арменаківна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
157. **Марченко Наталія Миколаївна** – старший викладач кафедри іноземної філології і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
158. **Марченко Ольга Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури
159. **Марченко Юлія Сергіївна** – магістр кафедри фінансів, банківської справи та страхування Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
160. **Маслій Наталя Дмитрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та моделювання ринкових відносин Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
161. **Масло Олена Ігорівна** – студентка Донбаського державного педагогічного університету
162. **Машталір Христина Віталіївна** – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри права Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Ґжицького
163. **Мельник Людмила Вікторівна** – кандидат географічних наук, науковий співробітник НДС «Регіональних проблем економіки та політики», Київський національний університет імені Тараса Шавченка
164. **Мерцалов Михайло Юрійович** – студент Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
165. **Мидлик Юлія Іванівна** – студентка, магістр факультету управління фінансами та бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка
166. **Мищишин Марія Миколаївна** – кандидат психологічних наук, асистент кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»
167. **Мірошниченко Яніна Миколаївна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
168. **Місілюк Григорій Валерійович** – студент фінансового факультету напряму «Фінанси та кредит» Дніпропетровського університету митної справи та фінансів
169. **Мороз Софія Русланівна** – студентка фінансового факультету напряму «Фінанси та кредит» Дніпропетровського університету митної справи та фінансів
170. **Мосійчук Інна Богданівна** – студентка Національного університету водного господарства та природокористування
171. **Мосін Дмитро Іванович** – викладач кафедри музичного мистецтва Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
172. **Москаленко Анастасія Олексіївна** – студентка Київського університету імені Бориса Грінченка
173. **Москалюк Олександр Петрович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри хірургії № 2 Буковинського державного медичного університету
174. **Назаренко Наталя Юріївна** – магістр кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу Національного університету харчових технологій
175. **Нафус Інна Іванівна** – здобувач кафедри економічної теорії, менеджменту і адміністрування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
176. **Невідома Людмила Олександрівна** – студентка кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури
177. **Обушенко Тетяна Іванівна** – старший викладач кафедри технології неорганічних речовин та загальної хімічної технології Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
178. **Овчаренко Тетяна Сергіївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка
179. **Овчаренко Юлія Сергіївна** – студентка Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
180. **Одарченко Андрій Миколайович** – доктор технічних наук, професор кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки Харківського державного університету харчування та торгівлі
181. **Олексієвець Олександр Олександрович** – студент Університету митної справи та фінансів
182. **Олішкевич Ксенія Вікторівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
183. **Ольховская Наталія Володимирівна** – студентка Навчально-наукового інституту міжнародних економічних відносин імені Б.Д. Гаврилишина Тернопільського національного економічного університету
184. **Онищенко Катерина Олександрівна** – студентка Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
185. **Онищенко Світлана Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

186. **Орленко Марина Володимирівна** – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політичних наук Чорноморського національного університету імені Петра Могили
187. **Осадець Микола Манолійович** – професор кафедри фізичного виховання для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
188. **Осадча Надія Василівна** – аспірант Київського національного лінгвістичного університету
189. **Островський Ігор Анатолійович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
190. **Островський Павло Юрійович** – студент Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України
191. **Пашковська Діана Сергіївна** – студентка кредитно-економічного факультету Одеського національного економічного університету
192. **Перун Володимир** – студент Національного університету «Львівська політехніка»
193. **Піддубна Антоніна Анатоліївна** – кандидат медичних наук, доцент, Буковинський державний медичний університет
194. **Підмазіна Оксана Михайлівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
195. **Пікенін Олексій Олександрович** – аспірант факультету авіаційних та космічних систем, асистент кафедри теоретичної механіки Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського
196. **Пірог Людмила Анатоліївна** – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
197. **Плахотнюк Олександр Анатолійович** – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри режисури та хореографії Львівського національного університету імені Івана Франка
198. **Плотницька Світлана Іванівна** – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
199. **Поліщук Оксана Миколаївна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
200. **Попенко Віктор Йосипович** – старший науковий співробітник Науково-виробничої корпорації «Київський інститут автоматики»
201. **Попова Еріка Михайлівна** – студентка Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
202. **Попович Дарія Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державних та місцевих фінансів факультету управління фінансами та бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка
203. **Почуєва Ольга Олексіївна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри педагогіки та іноземної філології Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
204. **Присяжнюк Сергій Сергійович** – магістр Національного університету біоресурсів і природокористування України
205. **Райхерт Костянтин Вільгельмович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та методології пізнання Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
206. **Родигіна Ірина Вікторівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри біоорганічної та біологічної хімії Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
207. **Рожнова Анна Ігорівна** – студентка факультету психології та соціальної роботи Ніжинського університету імені Миколи Гоголя
208. **Романовська Юлія Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
209. **Рубан Ліна Олегівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, аудиту та економічного аналізу Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
210. **Рудько Анастасія Олегівна** – студентка Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
211. **Рукасова Світлана Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і методики технологічної та професійної освіти Донбаського державного педагогічного університету
212. **Руснак Лариса Романівна** – доктор економічних наук, старший викладач кафедри міжнародної економіки Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
213. **Савченко Ганна Сергіївна** – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
214. **Сажин Наталія Іванівна** – лікар ревматолог вищої категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
215. **Сарибога Ганна Володимирівна** – магістр технічних наук, старший викладач кафедри приладів та систем керування літальними апаратами та комплексами факультету авіаційних та космічних систем Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського

216. **Свириденко Ганна Миколаївна** – студентка Університету державної фіскальної служби України
217. **Селезньова Надія Петрівна** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри математичної фізики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
218. **Семенець Аліна Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, аудиту та економічного аналізу Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
219. **Семенова Марія Андріївна** – студентка Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
220. **Сергєєва Наталя Сергіївна** – студентка Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
221. **Сердечна Світлана Миколаївна** – викладач кафедри бухгалтерського обліку Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
222. **Сердулець Юлія Іванівна** – лікар ревматолог І категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
223. **Сікорська Леся Борисівна** – доцент кафедри корекційної педагогіки та інклюзії факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка
224. **Сіліна Ірина Сергіївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
225. **Сімон Анастасія Павлівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
226. **Скачедуб Володимир Андрійович** – студент фінансового факультету напряму «Фінанси та кредит» Дніпропетровського університету митної справи та фінансів
227. **Скирда Олена Євгеніївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
228. **Склярук Ірина Петрівна** – кандидат економічних наук, асистент Київського національного університету імені Тараса Шевченка
229. **Слободян Анастасія Юріївна** – студент Навчально-наукового інституту міжнародних економічних відносин імені Б.Д. Гаврилишина Тернопільського національного економічного університету
230. **Слобожанінов Андрій Анатолійович** – старший викладач кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
231. **Соболева Ірина Валеріївна** – викладач кафедри обліку та оподаткування Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
232. **Соболь Тетяна Володимирівна** – кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
233. **Сонько Володимир Іванович** – студент природничо-технологічного факультету Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
234. **Сосенкова Катерина Романівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
235. **Сподар Катерина Вікторівна** – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки Харківського державного університету харчування та торгівлі
236. **Стадник Владислав Миколайович** – студент Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
237. **Ставицька Анастасія Володимирівна** – кандидат історичних наук, викладач кафедри історії та культури України Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
238. **Станкова Валентина Вікторівна** – студентка Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
239. **Стасюк Анна Владиславівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
240. **Степанець Оксана Валеріївна** – студентка Київського національного лінгвістичного університету
241. **Степанова Алла Адамівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка
242. **Столяр Людмила Георгіївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри обліку і оподаткування Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
243. **Стрельбіцька Наталія Євгенівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин та міжнародної інформації Тернопільського національного економічного університету
244. **Тараненко Лариса Іванівна** – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
245. **Теленженко Любов Миколаївна** – доктор технічних наук, професор, професор кафедри технологій ресторанного і оздоровчого харчування Одеської національної академії харчових технологій
246. **Тимченко Алла Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
247. **Тищенко Олена Михайлівна** – старший викладач кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу Національного університету харчових технологій
248. **Ткач Леся Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Національної металургійної академії України

249. **Ткачук Інна Ігорівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки підприємства та економічної теорії Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
250. **Ткачук Таїсія Анатоліївна** – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
251. **Тодощук Андрій Васильович** – доктор економічних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка
252. **Толстопалова Наталія Михайлівна** – кандидат технічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри технології неорганічних речовин та загальної хімічної технології Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
253. **Тохтамиш Тетяна Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури
254. **Третяк Олена Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри фізичного виховання Бердянського державного педагогічного університету
255. **Трофимова Лариса Євгеніївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології будівельного виробництва Одеської державної академії будівництва та архітектури
256. **Тупік Віктор Олександрович** – аспірант Київського університету імені Бориса Грінченка
257. **Туренко Віталій Едуардович** – кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
258. **Угринюк Олена Григорівна** – магістр Національного університету «Львівська політехніка»
259. **Українець Ольга Вікторівна** – студентка фізико-математичного факультету Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
260. **Унтіла Марина Петрівна** – асистент кафедри сучасних європейських мов Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
261. **Фалінський Михайло Михайлович** – студент Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України
262. **Федан Ярослав Ігорович** – кандидат наук з державного управління, асистент кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»
263. **Федотова Юлія Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
264. **Ференс Тетяна Степанівна** – студентка Буковинського державного медичного університету
265. **Фесан Марія Володимирівна** – асистент кафедри кримінального та адміністративного права Одеського національного морського університету
266. **Фесенко Тетяна Миколаївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри програмування та математики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
267. **Форманюк Тетяна Миколаївна** – завідувач сектору Національного музею історії України
268. **Фурт Дар'я Володимирівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Донецького національного університету економіки та торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
269. **Хижняк Олена Станіславівна** – менеджер з забезпечення інвестиційних проектів ПАТ «Запоріжсталь»
270. **Хищенко Олег Олександрович** – старший викладач кафедри теорії та методики технологічної освіти і комп'ютерної графіки Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
271. **Хома Ірина Борисівна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка»
272. **Цегельна Дар'я Володимирівна** – студентка факультету економічних наук Чорноморського національного університету імені Петра Могили
273. **Цибульський Юрій Ігорович** – бакалавр Львівського інституту банківської справи Університету банківської справи
274. **Цугорка Олександр Петрович** – заслужений діяч мистецтв України, доцент, доцент кафедри живопису і композиції Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
275. **Чагайда Андрій Олегович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу Національного університету харчових технологій
276. **Черба Вікторія Миколаївна** – кандидат наук з державного управління, доцент, Університет митної справи та фінансів
277. **Чернов Борис Олексійович** – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри географії, екології і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
278. **Чиж Людмила Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент, Одеський національний морський університет
279. **Чорнойван Ганна Петрівна** – кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу інтеграції вищої освіти і науки Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України

280. **Швець Олександр Віталійович** – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземної філології і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
281. **Шевченко Вікторія Андріївна** – студентка Навчально-наукового Юридичного інституту Національного авіаційного університету
282. **Шептуха Олена Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури
283. **Шеремета Анна Ігорівна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка
284. **Шкварковський Ігор Володимирович** – доктор медичних наук, професор, професор кафедри хірургії № 2 Буковинського державного медичного університету
285. **Шмирова Ольга Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Білоцерківського національного аграрного університету
286. **Штепенко Катерина Павлівна** – старший викладач Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
287. **Штерма Тетяна Василівна** – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки і підприємництва Приватного вищого навчального закладу «Буковинський університет»
288. **Юрій Софія Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
289. **Якимова Вікторія Іванівна** – студентка фінансового факультету напряму «Фінанси та кредит» Дніпропетровського університету митної справи та фінансів
290. **Ярмоленко Оксана Володимирівна** – аспірант Національного університету «Одеська юридична академія»
291. **Ярмоліцька Наталія Вікторівна** – кандидат філософських наук, науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
292. **Ярош Вікторія Ігорівна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
293. **Яценко Олександра Віталіївна** – кандидат економічних наук, викладач кафедри банківської справи Одеського національного економічного університету
294. **Яцканич Надія Михайлівна** – старший викладач кафедри міжнародних комунікацій Ужгородського національного університету

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямами

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити **електронну форму реєстрації**, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua **статтю** та **квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті** (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2-3 днів. *Статті студентів публікуються за наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.*

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування,ми відправляємо вам лист з інформацією: **«Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації»**.

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;

– **формулювання цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);

Прізвище та ініціали автора(-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Назва статті – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Анотації (мінімум 5 речень) та ключові слова (мінімум 5 слів) – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Текст статті може бути українською, російською, англійською, німецькою, польською або французькою мовами;

Список літератури.

Формат статті	А4, орієнтація - книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (*Arial* і *Courier New* для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифта табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноски та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 5 (45) травень, 2017 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: О. Данильченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 26.06.2017 р.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 21,86. Тираж 100 прим.
Зам. 0617-54.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.